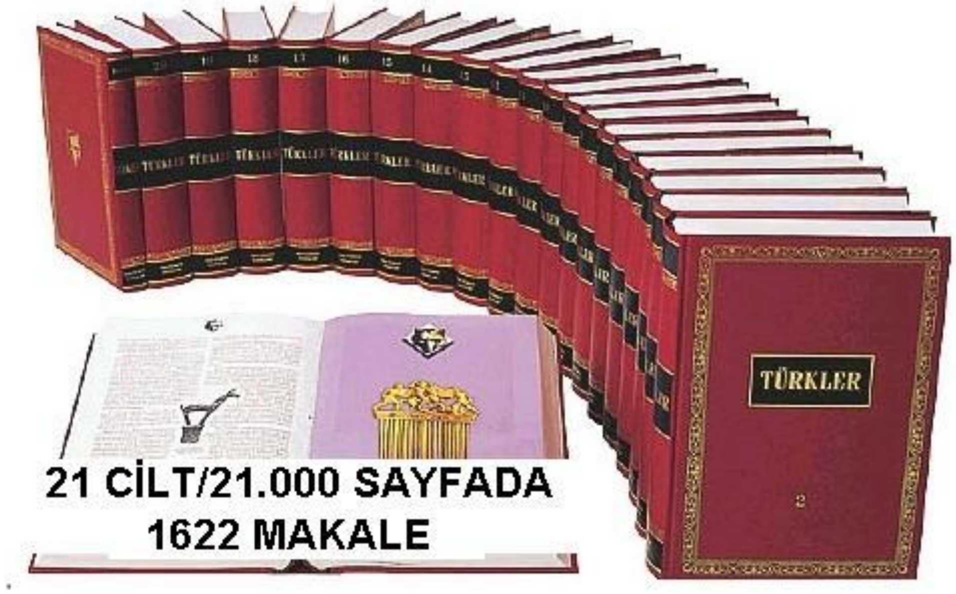

TÜRKLER

CİLT 9

OSMANLI

EDİTÖRLER

HASAN CELÂL GÜZEL
PROF. DR. KEMAL ÇİÇEK
PROF. DR. SALİM KOCA

YENİ TÜRKİYE YAYINLARI

2002

ANKARA

YAYIN KURULU

TÜRKLER

DANIŞMA KURULU

KISALTMALAR

KISALTMALAR

a.e. Aynı eser
a.g.e. Adı geçen eser
a.g.m. Adı geçen makale
a.g.y. Adı geçen yazma
ABAW Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften
AEMA Archivum Eurasiae Medii Aevi
AKDTYK Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AO Acta Orientalie Academiae Scientiarum Hungoricae
APAW Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften
ARDTA Azerbaycan Respublikası Devlet Tarih Arşivi
ARMDA Azerbaycan Respublikası Merkezi Devlet Arşivi
ASG Archivio di stato di Genova
ATASE Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih, Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi
AVPRI Rusya İmparatorluğu'nun Dış Politika Arşivi
b. Bin, İbn
BA Başbakanlık Arşivi
BOA Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BSOAS Bulletin of the School of Oriental and African Studies
C.Th. Codex Theodosiarus
CA Cevdet Askeri
CAJ Central Asiatic Journal
CD Cevdet Dahiliye
CH Cevdet Hariciye
CMRS Chairs du Monde Russe et Soviétique, Paris-Lahey
DGBİT Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
DİA Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DLT Divan-ü Lügati't-Türk
DTCF Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
DUİT Dosya Usulü İradeler Tasnifi
E.B. Encyclopedia Britanicca
EHN Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti
EI2 Encyclopedia Islam, Leiden, 2nd Edition
ETGM Ejegodnik Tobolskogo Gubernskogo Muzeya
EUM Evkâf Umum Müdürlüğü
FO Foreign Office, İngiltere
GMDTA Gürcistan Merkez Devlet Tarih Arşivi
h. Hicrî
HH Hatt-ı Hümâyûn
İFD İktisat Fakültesi Dergisi (İstanbul)
IRCICA İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İUEF İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İA Milli Eğitim Bakanlığı, İslâm Ansiklopedisi
İD İrâde-i Dahiliye
İFK İktisat Fakültesi Mecmuası
İMM İrâde-i Meclis-i Mebusan
İMV İrâde-i Meclis-i Vâlâ
İTED İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi
JA Journal Asiatique
JAOS Journal of American Oriental Society
JESHO Journal of the Economic and Social History of the Orient
JTS Journal of Turkish Studies
K.R.O. Kazahsko-Russkiye Otnaşeniya (Almatı)
KB Kutadgu Bilig
KSE Kazak Sovyet Entsiklopediyası
MD Mühimme Defteri
MDAFA Memóries de la Délégation Archeologique Française en Afghanistan.
MGH Monumenta Germaniae Historica
MM Maliyeden Müdevver
MMZC Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MTM Millî Tetebbular Mecmuası
MV Meclis-i Vükela Mazbataları
Nşr. Neşreden
Op. cit Adı geçen eser
OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
PSRL Polnoe Sobranie Russkich Letopisei (Rusya)
REI Revue des Etudes Islamiques
RGDA Rusya Devlet Arşivi
RKF NAN KR Rakopisnıy Fond Natsionalnoy Akademii nauk Kırgızskoy Respubliki
s. Sayfa
S. Sayı
SA Sovietskaya Archeologiya
SAD Selçuklu Araştırmaları Dergisi
SPAW Sitzungberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften
SRIO Sbornik Imporatorskogo Russkogo İstoricheskogo Obshchestva (Rusya)
...ŞS ...Şer'iye Sicili
TAD Tarih Araştırmaları Dergisi
TAD Selçuk Ünv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi
TD Tahrir Defteri
TDA Türk Dünyası Araştırmaları
TDAY-Belleten Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten
TDK Türk Dil Kurumu
TDTD Türk Dünyası Tarih Dergisi
TED Tarih Enstitüsü Dergisi
THITM Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası
TKA Tapu ve Kadastro Arşivi
TKAE Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TM Türkiyat Mecmuası
TOEM Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası
TT Türkische Turfantexte
TTK Türk Tarih Kurumu
TÜED Türk Etnografya Dergisi
VD Vakıflar Dergisi
VGMA Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
ZDMG Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft

İÇİNDEKİLER (LİNKLENDİRİLMİŞ)

TÜRKLER

ELLİNCİ BÖLÜM FETRET DEVRİ VE OSMANLI HÂKİMİYETİNİN YENİDEN TESİSİ / I. MEHMED VE II. MURAD 408

ELLİBİRİNCİ BÖLÜM FATİH SULTAN MEHMED VE DÖNEMİ / İSTANBUL'UN FETHİ / II. BAYEZİD 510

A. FATİH VE İSTANBUL'UN FETHİ 573

B. FATİH DÖNEMİ DENİZ HÂKİMİYETİ 654

C. II. BAYEZİD DÖNEMİ 711

ELLİİKİNCİ BÖLÜM YAVUZ SULTAN SELİM VE DÖNEMİ / ORTADOĞU'DA OSMANLI HÂKİMİYETİNİN TESİSİ 780

ELLİÜÇÜNCÜ BÖLÜM KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN VE DÖNEMİ / ORTA AVRUPA'DA OSMANLI HÂKİMİYETİNİN TESİSİ 935

A. MUHTEŞEM SÜLEYMAN VE DÖNEMİ 935

B. DENİZLERDE OSMANLI HÂKİMİYETİ 1082

ELLİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E 1176

ELLİBEŞİNCİ BÖLÜM XVII. YÜZYIL: ÇÖZÜLME VE BUHRAN DÖNEMİ / II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ 1298

A. XVII. YÜZYIL: ÇÖZÜLME VE BUHRAN DÖNEMİ 1298

B. II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ 1372

KIRKDOKUZUNCU BÖLÜM, OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU / OSMAN GAZİ, ORHAN GAZİ, I. MURAD, I. BAYEZİD

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fetret Dönemine / Prof. Dr. Feridun Emecen [s.15-32]

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / Türkiye

1. Batı Anadolu Uç Bölgesi ve Osmanlı Beyliği’nin Doğuşu

Bir cihan devleti olarak tarih sahnesinde yer almış olan Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı Anadolu’nun kuzey kesiminde küçük bir beylik halinde ortaya çıkışı, doğrudan doğruya bu döneme ait çağdaş kaynaklardan takip edilememektedir. Bu durum olaylara yönelik kronolojik bir aktarımı mümkün kılmadığı gibi, böylesine cihanşümul bir imparatorluk kuran hanedanın menşeini de karanlıklar içinde bırakmaktadır. İlk Osmanlı tarihlerinin kuruluştan bir asır sonra kaleme alınmış olmaları bunlardaki kuruluş ve menşe ile ilgili bilgileri tartışmalı hale getirmiştir. Osmanlı kaynaklarının bu problemi daha XX. asır başlarından beri bilinmekte ve tartışılmaktadır. Sadece Osmanlı kronikleri değil, ilk Osmanlılarla ilgili çağdaş Bizans kaynaklarının aktardıkları dolaylı bilgilerde de önemli problemler mevcuttur. Bütün bu durum Osmanlı tarihinin bu ilk safhasında gerek beyliğin gerekse hanedanın ortaya çıkışı ve müstakil bir devlet haline geliş süreciyle alakalı olarak bu konularla uğraşan araştırıcıları vakıaya/olguya yönelik olmaktan çok teorik kurgulamalara yöneltmiştir. Bu durum özellikle Gibbons1 ile başlayıp F. Köprülü,2 P. Wittek,3 H. İnalcık4 çizgisiyle devam eden genel kabullere ve bunlara 1980’li yıllardan itibaren başlayan, ancak yeni bir çözüm ortaya koymaktan çok, daha önce üzerinde durulmuş, bir kısmı unutulmuş bilgileri yeniden canlandıran ve sosyolojik-antropolojik kuramlarla süslenmiş itirazlara yol açmıştır.5

Yine de Osmanlı tarihinin bu ilk safhası ve ailenin menşei hususunda geç tarihli erken Osmanlı kroniklerinin malzemesini yoğurmaktan, bunları gerek Bizans gerekse XIII. yüzyıl Selçuklu kaynaklarıyla karşılaştırmaktan ve çoğu geç tarihli olmakla birlikte erken tarihli kayıtlara atıfta bulunan resmi belgelerin, topografik ve maddi malzemelerin yol göstericiliğinde olguya yönelik bilgilere ulaşmaya çalışmaktan başka tarihçinin yapabileceği pek fazla bir şey yok gibidir. Teorik yaklaşımların da nispeten doğru düşünülerek ortaya konmuş olan olgulara dayanmak ölçüsünde bu çerçeveyi tamamlayabileceği söylenebilir.

İlk Osmanlıların tarih sahnesine çıkışları, XIII. yüzyıl Anadolusu’ndaki çok önemli sosyal değişime dayanır. Bu değişimin temeline 1071’den itibaren Anadolu yarımadasına kat’i olarak yerleşen ve siyasi birlikler kuran Selçuklular’ı yerleştirmek gerekir. Selçuklu idaresindeki Anadolu, Osmanlılar için her şeyin başlangıcını oluşturacak olan XIII. asır sonlarına doğru hemen hemen Türkleşme vetiresini tamamlamış bir görünüş arzeder. Bu görünüş ve “Türkleşme” sadece geniş ölçüde yerli unsurların islamlaşması sonucu ortaya çıkmış bir vakıa olmayıp dönemin muasır

kaynaklarında da ifadesini bulduğu üzere Türkmen/Oğuz boylarının Anadolu'ya yönelik göçlerinin bir sonucudur.6 Şüphesiz Anadolu'nun türlü etnik kökenden gelen ve Doğu Hıristiyanlığının muhtelif inanış kümeleri şemsiyesi altında birleşmiş olan yerli unsurların bir bölümünün yeni fâtihlerin dinî inançlarına katılmış oldukları inkar edilemez. Fakat bunun çok büyük sayılara ulaşmadığı, aksine mesela XV ve XVI. asra ait Osmanlı resmi sayımlarının sonuçlarının, Selçuklular'ın aslî coğrafyası olan Orta ve Doğu Anadolu'da, Batı Anadolu'ya kıyasla çok daha fazla sayıda Ortodoks Hıristiyan gurupların yaşadığını ortaya koyduğu dikkati çeker.7 Bu defterlerde görülen nüfusun birden bire ortaya çıkmadığı, eğer kitleler halinde islamlaşma olsaydı, bazı bölgelerde hemen hemen müslüman Türk unsurla aynı yoğunlukta nüfusu bulunan Hristiyan gruplara rastlanmaması gerektiği açıktır.

Anadolu'nun sosyal, iktisadi, dini hatta idari yapısında mühim değişikliklere yol açacak olan Oğuz kabilelerinin göçleri yerleşik Selçuklu idaresini ve devlet sistemini etkilemiştir. Selçuklular yarı göçebe hayat tarzı içindeki bu gurupları iç düzenlerinde karışıklığa, çekişmeye yol açma ihtimali karşısında sınır boylarına sevkettiler.8 Bu sınır boylarında yeni gelen gurupların ve bu bölgelerde yaşayan Bizans tebaası unsurların karşı karşıya gelmeleriyle sadece bir çatışma ortamı değil, karşılıklı bir sosyal etkileşim de vucud bulmuştur. Sınır kültürünün bu kendine has özelliklerinin kaynaklara yansıyan akislerini, Osmanlı dönemindeki Balkanlar'da gözlemlemek ve benzeri gelişmeleri anlamak mümkündür. Böylece uç denilen kesimde bir yandan geleneksel olarak hayat tarzlarını sürdüren, öte yandan yine kendi anlayışlarıyla şekillendirdikleri dini motifleri manevi idealle süsleyen Bizans topraklarına akınlar yaparak elde edilen ganimeti siyasi kudret için gerekli olan iktisadi gücün kaynağı haline getiren yeni siyasi teşekküller ortaya çıktı. Önceleri Orta ve Doğu Anadolu'da görülen ve bilahire Selçuklu idaresi altında bütünleşen bu "uç sistemi" XIII. yüzyılda Moğollar'ın ortaya çıkarak Anadolu'yu tehdit altında bırakmalarıyla yeni bir hamle ve ivme kazandı. Beklenmedik bu gelişme sadece Yakındoğu tarihini değil, Avrupa tarihini de derinden etkileyecek olan hatta çağımıza kadar uzanan yeni oluşumlara zemin hazırladı.

1071'den sonra Anadolu'nun içlerine yönelik olan Türk akınları beraberinde yeni göçmen guruplarını getirmiş, Selçuklular'ın yıkılmaya yüz tuttuğu, Harezmşahlar'ın yükseldiği XII. yüzyılın ikinci yarısında yeni Türk göçleri olmuş, XIII. yüzyılın yirmili yıllarında Moğollar'ın İran ve Âzerbaycan'a hakim olmalarıyla yeni ve belki de diğerlerinden daha büyük bir göç dalgası meydana gelmiştir. Bu durum sadece Anadolu'yu değil ileride onunla bağlantılı olacak olan Karadeniz'in kuzey steplerinden Balkanların kuzey kesimlerine kadar ulaşan bölgeleri de ilgilendiren gelişmelerin başlangıcını teşkil etmiştir.9 Böylece özellikle XIII. asırda Anadolu ile Kuzey Karadeniz kesimi arasındaki irtibat ve bağlar daha da sıkılaşmıştır.

Bizanslıların bu kuzey kesimlerinden Balkanlara sızan bir kısım Türk boylarını kendi hizmetleri altına almaları ve bunları uç bölgesindeki siyasi oluşumlara karşı kullanmak üzere Batı Anadolu'ya geçirmeleri, sınır boylarında yeni bir karışma ve imtizaca yol açarak siyasi teşekküllerin güçlenmesinde yahut kolayca yayılmalarında rol oynamış olmalıdır. İlhanlı baskısı sonucu Selçuklu Devleti dağılırken, iç bölgedeki yaylaklarını kaybeden Türkmen boyları, Anadolu'nun batı uç

kesimlerine yığılmaya başlamışlardır. Kuzeydoğu Anadolu'nun dağlık kesimleriyle Kastamonu bölgesinden Antalya'ya kadar uzanan hat, Türkmen boylarıyla dolup taşmıştır.10

Bu Türkmen boyları basit birer göçebe kabile değillerdi. Onlar Harezmşahlar'ın, Selçuklular'ın ve diğer Türk beyliklerinin idaresi altında bulunmuşlardı, idari, askeri yapıdan haberdar idiler. Ayrıca bir kısmı 1240'larda Anadolu tarihi bakımından büyük önemi haiz Babaî isyanına vücud vermişti.11 Yanlarında derviş, baba, şeyh gibi dini ve kültür hayatlarında rol oynayan zümreler de yer alıyordu. Bunlar kendi anlayışları gereği islamî teyidi sağlayıp manevi gücü takviye ediyorlardı. Bu katı gibi görünen manevi yapı aslında yumuşak bir geçişi sağlayacak motiflerle bezenmişti ve yerli unsurlarla belirli noktalarda uyum gösterebilecek bir karekter taşıyordu. Bu gurupların katı ve kitabi bir islami anlayışla hareket edip cihad-gaza prensibine sık sıkıya bağlı olduklarını söylemek, XV. ve XVI. yüzyıllardaki sofistike Sünni akaidin etkisi altında olup olayları bu pencereden açıklamaları beklenen Osmanlı kronik yazarlarının bile tercih etmedikleri bir anlatım tarzıdır.

Hayli renkli uç dünyasına şehirli unsurlar, ahi gurupları, esnaf teşekkülleri, sanatkarlar, tacirler ve çiftciler gibi Orta Anadolu'nun ve Doğu Anadolu'nun yerleşik halkından bir bölümünün gelip yerleşmiş oldukları açıktır. Böylece bir taraftan siyasi bir idari yapı çok kısa sürede oluşturulurken diğer taraftan bu yapıyı destekleyecek iktisadi faaliyetler başlamış ve üretimi sağlayacak temel adımlar atılmış oldu. Bütün bunları belirli bir bilincin, sistemli bir siyasetin eseri gibi görmek de doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Burda daha çok kendiliğinden oluşan bir siyasi çatı etrafında toplanmanın getirdiği oluşum söz konusudur. Nitekim uç kesimindeki Türkmen beylikleri 1300'lü yıllarda ortaya çıktıklarında, böylesine hazır ortama sahip değillerdi, fakat siyasi teşekkül haline gelmekle kısa sürede bunun için gerekli alt yapıları, geçmiş tecrübelerin ışığında sağlayabildiler. Bu gurupların kabilevi anlayışı, devlet teşekkülünde kan bağlarının getirdiği yapıların sosyolojik çözümlemeleri, bugünün araştırıcılarının sistemleştirme çabalarının bir ürünü12 olup dönemin tarihi şartlarını ortaya koyabilecek olgunluktan uzaktırlar. Bu bakımdan burada içinde Osmanlı beyliğinin de yer aldığı Türkmen beyliklerinin ortaya çıkışını bu teorik önermelerden değil vakıalar temelinde ele almak yolu tercih edilmiştir.

Tarihi gelişmeye dönecek olursak, XIII. yüzyıl sonlarında karşımıza çıkan manzara şudur. Orta Anadolu'da sıkışıp kalan ve İlhanlı hakimiyetini kabul eden Selçuklular'a karşı onlara sözde bağlı Türkmen beylikleri, merkezi otoritesi zayıflayan Bizans'ın içinde bulunduğu siyasi bunalımdan istifadeyle Batı Anadolu'da yoğun bir faaliyete giriştiler. Zamanla söz konusu bölgede müstakil ve yarı müstakil hale gelecek olan ve birer devlet şeklinde teşkilatlanan beylikler arasında özellikle eski Selçuklu payitahtını ele geçiren Karamanoğulları üstün bir mevki kazandılar. Bunlar Selçuklu varisi olma iddialarını ve siyasetlerini diğer Türkmen beylerine karşı ön plana çıkardılar. Daha batıdaki beylikler içinde Kütahya merkezli kurulmuş olan Germiyanoğulları ile Kastamonu-Sinop havalisindeki Candaroğulları, ilk dönemlerde güçlü beylikler olarak sivrilmişlerdi. Karesi, Aydın, Saruhan, Menteşe beylikleri önceleri denize açık, formel "gaza" ideolojisinin mahiyet değiştirip idealize edildiği bir itici gücün yönlendirdiği beylikler durumundaydı. Özellikle Germiyan ve Candaroğulları Bizans'ın

payitahtına yakın sınırlarda yer almış olmakla sınır hattında kendilerine bağlı her biri boy beyi olan savaşçı liderleri devreye sokmuşlardı. Bunlar muhtemelen yarı bağımsız, çoğu defa da kendi namlarına hareket ediyorlar, zaman zaman kendileri gibi olan diğer beylerle birleşebiliyorlar, sınır bölgelerindeki Bizans feodal beylerine karşı müşterek saldırılar düzenleyebiliyorlardı. Bu oluşumların Bolu hattından Eskişehir hattına kadar olan yerlerde ve Sakarya havzasında yoğunlaştığı, hatta Umurlu,13 Osmanlı, Karesi beyliklerinin bu gibi bölüklerden ortaya çıktığı üzerinde durulur. Öte yandan Batı Anadolu'nun dış cephesinde Eretna, Kadı Burhaneddin, Eşrefoğulları, Ladik beyleri, güneyde Hamidoğulları, kuzeyde Trabzon Rum Devleti hudutları çevresinde Çepni beyleri (Taceddinoğulları, Hacı Emir oğulları) yer almaktaydı. Fakat özellikle Bizans hududuna yakın Batı uç kesimindeki beylikler içinde Germiyan ve Candaroğulları arasında sıkışmış bölgede bulunan küçük bir beylik yavaş yavaş siyasi şartların ve jeopolitik durumun kendisine sağladığı avantajlarla yükselmeye ve dikkat çekmeye başladı. Bu bölge sadece İç Anadolu değil, Karadeniz'in kuzey bozkırları ve hatta Balkanlar ile kolayca irtibatın kurulabildiği bir alandı. Hususiyle İzzeddin Keykâvus 'a bağlı Türkmen liderleri bu yöredeki kalabalık Türkmen boylarına dayanmakta idiler. 1260'lı yıllarda Keykâvus 'un Bizans'a sığınışı, oradan Kırım'a sevki, ona bağlı Türkmen guruplarının buralarda toplanmasına vesile olmuştu.14 Osmanlı beyliğinin zuhur ettiği kesim oldukça hareketli, birçok olaya sahne olmuş bir yerdi ve burada bulunanlar da bütün bu ortamdan tecrübe kazanmışlardı. Hatta Bizans tebaası yerli guruplarla da irtibat kurabilecek vasat da sağlanmıştı.

2. İlk Osmanlılar ve Osman Bey

Osmanlı beyliğinin kurucuları ve devlete adını veren ailenin menşei, hatta Osmanlı tarihinin ilk safhaları ve siyasi hadiseler hakkında kaynaklara dayalı sağlam bilgilere ulaşmak zordur. Mevcut kaynaklardan elde edilen menkıbevi bilgilerden tarihi realiteye tam anlamıyla erişmek kolay görünmemektedir. Pek çok araştırıcı ilk Osmanlı kroniklerini yeniden yorumlayarak Osmanlılar'ın kimliği ve beyliğin teşekkülünü izaha çalışırlar. Tarihi şahsiyet olarak muasır bir Bizans kaynağında adı geçen Osman Bey'in dışında onun ataları, bulunduğu yere gelişi, beyliğin teşekkülü konusu en eskisi Osman Bey'in ortaya çıkışından bir asır sonra kaleme alındığı bilinen ilk Osmanlı kaynağı ve onu takip eden XV. asır ortalarında çoğu Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid çağında yazılmış Osmanlı tarihlerine dayalı olarak ele alınmıştır. Bu kaynaklarda Osmanlı ailesinin ve mensup olduğu boyun Anadolu'ya geliş hikayeleri, pekçok araştırıcı tarafından inandırıcı bulunmaz. Bununla beraber söz konusu rivayetleri karşılaştırmak suretiyle nisbeten doğru bilgilere ulaşılabileceği de savunulur.

Osmanlı tarih geleneği, Osmanlı beyliğinin kurucusu Osman Bey'in atalarını 1220'lerden itibaren Moğollar'ın ortaya çıkışı sonucu Anadolu'ya akan Türkmen kitlelerine bağlar. Bir kısım Osmanlı kaynakları Osmanlıların çıkış noktasını Mahan olarak belirtirken, bir kısmı Ahlat'ı ön plana çıkarır. Özellikle Ahlat Celaleddin Harezmşah'ın Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad tarafından 1230 yılında yenilgiye uğratıldığı yerdir. Bu bölge hem Harezm bölgesinden hem de daha önce buralara gelmiş olan Türkmen topluluklarının iskanına sahne olmuştur. Moğollar'ın Anadolu'ya ilerlemeleri üzerine Osmanlılar'ın ataları Ahlat'tan Erzurum-Erzincan taraflarına yönelmişler, bir süre

burada kaldıktan sonra eski vatanlarına dönmek niyetiyle Haleb'e kadar inmişler, sonra yeniden Pasin ovasına gitmek zorunda kalmışlar, burada iken ailenin bir kısmı ayrılmış, geri kalanlar Ertuğrul Bey liderliğinde Ankara-Karacadağ yoluyla Söğüd'e gelmişlerdir. Osmanlı kaynaklarının belirttiği bu coğrafi güzergâh İbn Bibi'nin uzun uzadıya naklettiği Harezmli gurupların Selçuklular'a sığınma hadisesine ve onlara yerleşmek üzere gösterilen yerlerle büyük benzerlik arzeder. Ancak bunları Osmanlılar'ın atalarıyla irtibatlandırmaya yarayacak başka ipuçları yoktur. Nitekim Osmanlı kaynaklarının bu macerada ilk zikrettikleri şahıs, Süleyman Şah'tır, onun aktarılan hikayesinin sonradan kroniklere sokulduğu anlaşılmaktadır.15 Âşıkpaşazade, Anonim Tevârih-i Âl-i Osmanlar, Oruç Bey tarihleri Süleyman Şah hikayesini ön plana alırlarken, ilk Osmanlı kaynağı olan Ahmedi, Sultan Alaeddin ve Gündüz Alp'i esas alır, ancak onların nereden geldiklerini belirtmez. Enveri, hanedanın atalarından Şah Melik adlı birini Urfa'dan yola çıkarır ve Sultanönü'ne getirir. Şükrullah ise Osmanlılar'ın Selçuklu soyu ile birlikte Anadolu'ya geldiği iddiasındadır ve onları Karacadağ'a yerleştirir. Karamani Mehmed Paşa Ahlat'ı temel alarak bunların önderleri olan Kayık Alp'den bahseder ve yine Ankara-Karacadağ'a geldiklerini belirtir. Süleyman Şah'ı bir tarafa bırakırsak kaynakların üzerinde birleştikleri şahsiyetler, Gök Alp, Gündüz Alp, Ertuğrul, Sungur Tekin, Göndoğdu, Sarıyatı ve Osman Bey'dir.16 Bunlardan çıkarılabilecek sonuç ise, diğer bazı maddi kaynakların delaletiyle, Gündüz Alp-Ertuğrul ve Osman Bey silsilesidir. Bunun dışındakiler hakkında herhangi bir şey söylemek şimdilik fazla hayalcilik olur. İlk Osmanlılar'dan tesbit edilebilen ve üzerlerinde belirli bir mutabakat oluşan bu üç sima, aynı zamanda üç nesli işaret eder ve en azında aileyi 1220'li yıllara kadar uzatır. Bunun dışında kroniklerde yer alan secereler oldukça güvensizdir.

Osmanlı kaynaklarının menkıbevi bilgileri daha çok Osman Bey'in şahsında toplanmış gözükmektedir. Onun babası Ertuğrul ve kardeşleriyle olan ilişkileri, gazanın lideri vasfını kazanışı, Şeyh Edebali ile olan bağı epik bir tarzda anlatılır. Bunlar yapılırken araya türlü efsaneler eklenir, devletin teşekkülü idealize edilir. Ancak Osman Bey'in adını veren tek çağdaş eser, bir Bizans kroniğidir. Burada da onun adı dışında ataları hakında hiç bir bilgi yer almaz. Bu kaynak, Osman Bey'in tarihi bir şahsiyet olduğunu açık bir şekilde ortaya koyar. Onun babasının adının Ertuğrul olduğu yolundaki bilgi ise Osman Bey'e ait olduğu tesbit edilen bir sikkeye dayanır.17 Öte yandan yine Osman Bey'e ait olup çizimleriyle ortalıkta dolaşan bir başka parada sadece onun değil hem babası Ertuğrul hem de büyükbabası Gündüz Alp'ın adı yer almaktadır. Ancak sadece bu sonuncu para değil, ilki hakkında da şüpheler tamamıyla zail olmamıştır.18

Osman Bey'in tarihi bir şahsiyet olarak Kayı boyuna mensup olduğunda Osmanlı kaynakları ittifak etmektedir. Yine bazı araştırıcılar böyle bir irtibatın sonradan uydurulmuş olduğu görüşündedirler.19 Bununla beraber Kayı ananesi XV. yüzyılda Osmanlı hanedanı tarafından resmi bir kabul görmüştür. Öte yandan XV. ve XVI. asra ait tahrir defterlerine yansıyan bilgiler, Osmanlıların çekirdek coğrafyasında Kayılar'ın açık izlerini gösterir. Bu bölgede Çepni, Bayat, Eymir, Kayılar vardır, bunların adları köy ismi olarak bugüne kadar da ulaşmıştır. Keza İbn Bibi, Aksarayi gibi Selçuklu kaynakları bu coğrafyadaki uç Türkmenlerine çok sık atıf yaparlar. Öte yandan Osmanlılar'ın Kayı

boyuna mensup gösterilmeleri dönemi için pek cazip bir durum değildir. Eğer söz konusu kaynaklar, Osmanlı hanedanının meşruiyeti için onlara bir boy uydurmak gayretini taşısalardı, adı sanı pek duyulmayan Kayı yerine daha faal ve önde gelen diğer boyları tercih ederlerdi. Bu bakımdan Kayı lafzının öne çıkarılması tarihi bir realiteden kaynaklanmış olabilir, fakat onun "beylik kurma üstünlüğünü" haiz olduğu iddiasının sonradan ortaya konulduğu sarihtir.20

Her ne olursa olsun Osman Bey'in ilk teşkilatının Türkmen boy sisteminin bir yansıması olduğu açıktır. Nitekim parçalara ayrılan boyların "bölük" denilen savaşçı guruplar oluşturduğu ve her bölüğün idarecisinin adıyla anılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bu husus eski Türkmen yerleşmelerinin olduğu bölgelerin tahrir kayıtlarında bile eski sistemin bir parçası olarak yer almıştır. Defterlerde Türkmen boyları çoğu defa idarecilerinin adlarıyla kayd edilmiştir. Vergi amaçlı bu parçalanmanın aslında bazı yerlerde tarihi bir yapılanmadan ortaya çıktığı söylenebilir. Mesela, Bolu, Orta Anadolu, Doğu Karadeniz, Muğla kesimlerine ait defterlerde sık rastlanan divan, bölük, tir gibi adlandırmalar aslında askeri teşkilatın birer yansımasıdır ve defterlerin tutuldukları dönemler için hiç bir anlam ifade etmemektedir. Osman Bey'in de bu gibi savaşçı bölüklerden oluşan toplulukta ön plana çıktığı, Pachimeres'in onun adını vermesinden anlaşılmaktadır. Bu durum Osman Bey'in giderek kendi aşireti içinde güçlenmesi, Bizans ile mücadelesi sonucu şöhretinin her tarafa yayılması ve müstakbel bir beylik kurma sürecini başlatmasıyla ilgilidir. Onun liderliğinde cemiyet sisteminde ve yapısında önemli değişiklikler olmuş, zamanla uç bölgesinin biraz dağınık ve karışık yapısına çeki düzen verilerek bir beylik-devlet haline dönüşecek temel hiyerarşik unsurlar oluşmuş, siyasi hakimiyetin doğuşu gerçekleşmiştir

Osmanlı beyliğinin diğer Türkmen beylikleri gibi ortaya çıkışında, XIII. yüzyılın ikinci yarısında Selçuklu Anadolusu ile Bizans Anadolusu'ndaki siyasi gelişmelerin önemli rolü olduğu açıktır. Osmanlılar'ın Eskişehir'den Bursa hattına kadar uzanan ve biraz kuzey yönüne kayan sahada faaliyet göstermeye başlaması Osmanlı kaynaklarında daha ziyade Selçuklu Sultanı Alaeddin ile Ertuğrul, yahut Osman'ın bu bölgedeki müşterek askeri harekatıyla irtibatlandırılır. Bu kaynaklarda anlatılanları tarihi olarak kıyaslamaya yarayacak muasır kaynaklarda herhangi bir açık ibare bulunmamaktadır. Ancak Osmanlı kaynakları Osmanlılar'ın faaliyetlerini karıştırmalar ve kulaktan dolma bilgilerle bu dönemin siyasi ortamına yerleştirmeye itina göstermişlerdir. Mesela çok ehemmiyet verilen Karacahisar'ın fethi Osmanlı tarihlerinde devletin ortaya çıkışının ve Selçuklu Sultanı ile irtibatın temeli, dönüm noktası olarak ele alınır. Fakat dönemin Selçuklu kaynakları bu konuda tamamıyla sessizdir. Bu bakımdan Selçuklu ve Bizans kaynaklarının XIII. yüzyıl Anadolusu için anlattıklarına dönmek, adı geçmese de aynı zamanda Osmanlılar'ın da teşekkülüne yol açacak siyasi ortamı ve çerçeveyi anlamak bakımından gereklidir.

3. Anadolu'da Siyasi Ortam ve Osmanlı Beyliği

XIII. yüzyılın ikinci yarısında özellikle 1243'teki Kösedağ savaşından sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin vesayet altına girmeye başlaması, siyasi ve sosyal yapıda birtakım değişmeleri de

beraberinde getirdi. 1256'da Baycu Noyan idaresindeki Moğol kuvvetleri Konya'yı tazyik etti. II. Keykâvus ordularının mağlubiyete uğraması üzerine İznik imparatoruna sığındı. Baycu'nun dönüşünden sonra geniş ölçüde destek aldığı Denizli Türkmenleriyle birlikte Konya'ya geldi (1257). Sonra ülkeyi kardeşi Kılıçaslan ile ikiye bölüp paylaştı. Bu durum batıdaki uç bölgesi açısından yeni gelişmelerin zeminini hazırladı. Keykâvus kardeşiyle anlaşmazlığa düşünce mücadele yaniden başladı. Ona tabi Sivrihisar yöresindeki Türkmenler'den asker toplayan Ali Bahadır, Konya üzerine yürüdü, fakat yenildi ve uç Türkmenlerine sığındı. Keykâvus ise kaçarak İstanbul'a geldi, oradan da 1278'de Kırım'a yollandı. Keykâvus İstanbul'da iken Ali Bahadır da onun yanına gitmiş, ona bağlı uç Türkmenleri ise Bizans sınırında toplanmışlardı. Fakat Ali Bahadır'ın bir suikast planladığı anlaşılınca kendisi öldürüldü. İznik dolayına gelen Türkmenlerin bir kısmı sınır boylarında kaldı, bir bölümü Rumeli'ye geçirildi.21

Moğollar'ın giderek artan baskıları, onların hükmü altındaki Selçuklu sultanları ve Türkmenler arasında tepkiyle karşılanmaktaydı. Moğollar 1284'te Sultan Mesud'u tahta çıkardılar. Buna muhalif olan Karaman ve Eşrefoğlu kuvvetleri Konya'yı alıp Keyhusrev'in iki oğlunu tahtta oturttular. Fakat bunlara karşı İlhanlı Argun Han'ın oğlu Keyhatu büyük bir güçle Anadolu'ya geldi. Sultan Mesud yanında olduğu halde Konya'ya girdi. 1288'de Germiyanlılar da dahil uç Türkmenleri Sultan Mesud'a itaat arzetmek zorunda kaldılar. Bu arada Germiyan ve uç Türkleri dağıtıldı ve iyice batı sınırlarına doğru itildi. Batı ucunda Germiyan'a bağlı sınır beyleri giderek bulundukları bölgede kontrolü ellerine geçirdiler. Aydın, Saruhan, Karesi ortaya çıktı, daha aşağıda sahil beyi Menteşe çok önemli bir beylik kurdu. Kuzeybatı Anadolu'da ise Kastamonu beylerine tabi akıncı beyler uç kesimlerde faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. 1291-1292'de Keyhatu uç Türkmenlerine karşı bir harekat düzenledi. 1298'de Anadolu'daki Moğollar'ın yeni kumandanı Bayıncar, III. Alaeddin Keykubad'ı tahta çıkardı. Bu durumu kabullenmeyen diğer Moğol kumandanı Sülemiş isyan etti (1299). Bu isyan üzerine uç bölgesindeki İlhanlı kontrolü çok zayıfladı. Sülemiş'in isyanı İlhanlılar'ı oldukca uğraştırdı.22 1299-1301 yıllarında hem Osman Bey hem de diğer uç beyleri özellikle Bizans sınırlarında akınlarını daha da sıklaştırdılar. İşte bütün bu gelişmeler Osmanlı tarihlerinde Osmanlı temelinde ele alınmış gözükmektedir.

Öte yandan çağdaş Bizans kaynakları, Bizans'ın doğusundaki sınır boyunda görülen hareketlenmeler ile ilgili ayrıntılı bilgiler verir. Bu bilgiler Osmanlılar'ın çekirdek coğrafyasını da ilgilendirir. Dönemin müşahidi olarak Pachimeres Bizans'ın Anadolu sınırındaki gelişmeleri biraz karışık da olsa tafsil eder. Onun bu tasviri ilk Osmanlı coğrafyasını kabaca zihinlerde canlandırmaya yardımcı olmaktadır. 1250'den itibaren Paflagonya-Kastamonu dağları Türkmen boylarıyla dolmuştur. İmparator VIII. Mikael'in 1260'lı yıllardan itibaren takip ettiği askeri güç oluşturma yolundaki gayretlerinin tepkiyle karşılanması, sınır boylarındaki savunma zincirini zayıflatır. Savunma hattı çöker, fazla vergi talebleri de Paflagonya köylülerinin Türklere dönmelerine ve onlara lojistik destek sağlamalarına yol açar. Mikael 1281-1282'de tahkimatı arttırırsa da bir süre sonra bu da bir işe yaramaz.23 Türkmenlerin yoğun faaliyetleri üzerine Mikael'in oğlu Andronikos ancak 1290'da Bursa

tarafına geçer. Bursa, İznik, Ulubat gibi kasabaların savunma düzenini gözden geçirirse de bu faaliyet etkisiz kalır, özellikle Sakarya savunma zinciri çökmektedir.

Bu anlatılanlar Osman Bey'in bu vasattan istifade ettiğini gösterir. Nitekim Osmanlılar'ın hedeflediği bölge olan Bitinya hakkında detaylı bilgiler veren ve eseri 1307'de son bulan Pachimeres'in Çobanoğulları'na dair haberleri, Osman Bey'in onlarla olan birlikteliğiyle irtibatlandırılmıştır. Pachimeres'den hareketle Çobanoğlu Muzafferiddin Yavlak Arslan'ın öldürülmesinden sonra (1291-1292) onun yerine geçen oğlu Mahmud'un Bizans sınırındaki akın faaliyetini kardeşi Ali'ye bıraktığı, onun da daha sonra Bizans ile anlaştığı ve yerini Osman'ın aldığı üzerinde durulur. Pachimeres'te Ali'nin Osman ile bağına değinilmediği halde bu bilgiler Osman Bey'in Kastamonu emirine bağlı olarak faaliyet gösterdiği ve Ali'den sonra uçta liderliği eline aldığı ve başına topladığı Paflagonya'dan gelen Türkmenlerle sert bir gaza faaliyetine giriştiği yorumu yapılır.24 Aslında Pachimeres burada Osman ile Ali'nin faaliyetlerini karşılaştıran bir ifade kullanmıştır ve Osman'ın adını ilk zikrettiği hadise bir Bizans kuvvetini mağlubiyete uğrattığı Bafeus savaşı dolayısıyladır. Osman'ın adını da "Atman" olarak yazar.25 Bazı araştırıcılar bunun bir ad olmaktan ziyade bir unvan olabileceğini ileri sürmüşler, hatta onun Altınorda sahasında meydana gelen karışıklıklar sonucu Bitinya yöresine gelmiş bir topluluğun liderlerinden biri olup adının da bu liderlikten gelen unvana yani "ataman"a dayandığı, dolayısıyla onun Bitinyalı "atamanlar"dan biri olabileceği dahi belirtilmiştir.26

Bütün bu varsayımlar dışında doğrudan muasır kaynağa yani Pachimeres'e dayalı kesin bilgi, Osman Bey'in Mouzolon komutasındaki bir Bizans ordusunu 1301 veya 1302'de Bafeus denilen yerde mağlubiyete uğratmasıdır. Böylece Osman Bey bir askeri lider, tarihi bir şahsiyet olarak kaynaklarda ortaya çıkmış oluyordu. Bizanslılar Türkler'e karşı harekete geçmek için asker bulmakta çok zorlandığı bir devrede, 1302 yılı başında Moğollar'ın önünden Tuna'dan aşağı kaçan ve aileleriyle birlikte sayıları 15.000'i bulan Alan guruplarından istifade etmek ve onları Batı Anadolu'da Türklere karşı savaşmak için kullanmak istediler. 1302 baharında İmparatorun oğlu IX. Mikael'in Manisa bölgesinde Türklerle yaptığı mücadeleye katılan Alanlar, daha sonra 1302 Temmuzunda Sakarya ırmağı boyunda uzanan sınırın savunmasına yardım etmek üzere görevlendirildiler ve bu bölgede muhtemelen Osman Bey'in de dahil bulunduğu Türkler tarafından geri püskürtüldüler. Bunların başında bulunan Mouzolon ailesine mensup kumandan "Nikomedia" yakınlarında Bafeus'ta 27 Temmuzda Osman Bey'in kuvvetleri karşısında yenilgiye uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Artçı Alanlar ordunun geri çekilip Nikomedia hisarına kapanmasına yardımcı oldular. Osman'ın idaresindeki kuvvetler İznik'ten Bursa'ya kadar Bitinya'yı alt üst etmişler, İzmit, İznik, Bursa ve diğer surlu kasabaların birbiriyle irtibatını kesmişlerdi. Bu ilk akınlarda Türkler bu bölgeye yerleşmiş değillerdi, akınlar sırasında bölgedeki köyler boşalmış, müstahkem hisarlar ayakta kalmış, kaçanlar ya bu hisarlara ya da İstanbul'a yönelmişlerdi.

Bizans kroniğindeki bu bilgiler, Osman Bey'in gücünün mahiyetini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Aslında Osman Bey'in İznik ve Bursa'yı esas hedef aldığı 1310'lu yılların başlarına kadar

bulunduğu Bitinya bölgesinin ve Sakarya ırmağı civarının sakinleri tamamıyla kaçmış değillerdi. Bu bölgenin sakinlerinin etnik, dini ve sosyal yapılarının mahiyeti yeni bir beylik tabanının teşkilinde etkili olmuştur denilebilir. Hem geç Osmanlı hem de erken Bizans kaynakları birlikte değerlendirildiğinde Bitinya bölgesinin tamamıyla terk olunmadığı anlaşılır. XV. asra ait Osmanlı tahrir kayıtlarına yansıyan izler, Bitinya bölgesinin daha aşağılarında, Karesi'den Menteşe'ye kadar tam bir kaosun yaşandığını, buna mukabil Bursa yöresinde Hıristiyan Ortodoks ancak etnik menşei tartışmalı köylülerin çeşitli ad ve namlarla -bazıları Türkçe adlarıyla- varlıklarını sürdürdüklerini gösterir.27 Bölgedeki savaşçı Alanlar'ın da Osmanlı safına geçmiş oldukları bilinmektedir. Böylece Osman Bey'in dayandığı mütecanis olmayan savaşçı guruplar, onun henüz belirginleşen siyasi kimliğinin ortaya çıkışında rol oynamıştır. Ayrıca Pachimeres'in Osman Bey'in Meander (Menderes) Türkmenlerinden destek aldığını kaydetmesi ilginçtir.28 Coğrafi uzaklık bu bilginini doğruluğunu gölgelemektedir. Bununla birlikte Kayı boyunun yayılış sahası böyle bir irtibatın mümkün olabileceği hususunda ipucu sağlar.29 Bütün bunlar özellikle Bafeus savaşı sonrası Osman Bey'in Türkmen beylikler dünyasında önemli bir şahsiyet olarak sivrilmesinin göstergesidir.30

Bafeus savaşı sonrası Osmanlı beyliğinin bir siyasi teşekkül haline geldiği genel olarak kabul edilmektedir. Osman Bey civarındaki Bizanslı feodal beylerle amansız bir mücadeleye girmek yerine onlarla genellikle iyi geçinip bölgedeki durumunu kuvvetlendirdi. Osman Bey'in bölgedeki bu beylerle ilişkisi konusunda Bizans kaynaklarında herhangi bir bilgi yoktur. Osmanlı kaynakları ise bu konuda epik hikayelere bolca yer verir. Bunlardan çıkarılacak sonuç, Eskişehir'den Bursa ve İznik'e kadar olan havalide bir çok küçük kalenin Osmanlı idaresi altına alındığıdır. Nitekim Bafeus'un hemen ardından Osman Bey, Melangeia'yı (Yenişehir?) ele geçirdi ve hareket üssü yaptı.31 İznik'i tehdit ederek burayı sürekli abluka içinde tuttu. Bu arada da adları Osmanlı kaynaklarında zikredilen irili ufaklı kaleleri ele geçirdi. İznik ablukası dışında Osman Bey'in faaliyetleri ile ilgili olarak Bizans kaynaklarına dayalı bilgiler 1307'ye kadar yoktur. Bu arada Bizanslılar ağırlığı Batı Anadolu'ya kaydırmışlardı. Bizanslılar parayla tuttukları Katalanlı askerlerle Türkmenlerin faaliyetini önlemeye çalıştılar. Bunlar başlangıçta etkili olup Türkmen saldırılarını engelledilerse de daha sonra Bizansla anlaşmazlığa düşüp bölgeden çekildiler (1304). Onların çekilmesinden sonra Osman Bey İznik-Bursa üzerindeki baskıyı artırdı.

Nitekim imparator 1305 baharında İlhanlı Olcayto'ya daha önce Gazan Han'a yaptığı teklife benzer şekilde, gayri meşru kızını eş olarak verme ve Türklere karşı ittifak kurma isteğini iletti. İlhanlılar'dan yeteri kadar asker gönderileceği vaadini aldı ve kız kardeşi Maria'yı İznik'e gönderip şehir halkının Osman Bey'e karşı direnişlerini desteklemeye, canlandırmaya çalıştı. Fakat Moğollar'ın geliş haberleri Osman Bey'in faaliyetlerine daha da hız vermesiyle sonuçlandı. Nitekim 1307'de Trikokkia (Karahisar) kalesini alıp İznik-İzmit bağlantısını tamamen kesmişti. Pachimeres bu yılın sonlarında Moğol ordusunun Bitinya'ya gelip bir çok yeri kurtardığını aktarır.32 Pachimeres'in bu bilgisinin doğru mu yoksa bir temenniden mi ibaret olduğu belirsizdir. Fakat doğru bile olsa, Osman Bey'in daha sonra süratle bölgeyi ele geçirdiği söylenebilir. 1321'de patlak veren iç savaşa kadar

Avrupa'da uğraşan Bizanslılar, Osman Bey ile ilgilenemediler. Ancak 1307'den 1326'da Bursa'nın fethine kadar geçen süre zarfında Osman Bey'in ve oğlu Orhan'ın faaliyetleri hakkında muasır bir kaynak mevcut değildir. Osmanlı kaynaklarından anlaşıldığına göre Osman Bey Sakarya'dan Boğaz'a ve kuzeyde Karadeniz kıyısına kadar çok geniş bir bölgenin kontrolünü ele geçirmişti.

Âşıkpaşazade'nin tarihinin içinde yer alan ve ilk dönemlere ait en önemli kaynak olan Yahşi Fakih Menakıbnamesi, Osman Bey'in bölgedeki faaliyetleri hakkında nisbeten ayrıntılı bilgiler verir. Buna göre Osman Bey Yenişehir'i aldıktan sonra İnegöl'e hucum eder. Buradaki küçük bir hisar olan Kulaca'yı fetheder. Ardından Sakarya'nın doğusunda Mudurnu'ya akınlar yapar, sonra İzmit'e yakın bölgelere ulaşır. Bilecik ve İnegöl'ü ele geçirir. Bursa tekfuru Osman Bey'in akınlarını durdurmak için dört komşu şehrin Atranos, Kestel, Kite ve Bednos'un tekfurlarıyla ittifak yapar. Bu seferberlik Dinboz bozgunuyla son bulur. Yahşi Fakih'e göre Osmanlılar bundan sonra Bursa'nın fethine girişirlerse de burayı alamayınca abluka siyaseti izler. Hatta Pachimeres 1304'te şehrin Türklere yıllık bir haraç verdiğini belirtir. Bu arada Türkler Sakarya boyunda Lefke, Mekece, Geyve, Karaçepiş, Karatekin gibi hisarları almıştır. Sonra İznik ablukası başlar.33 Bu bilgilerin ayrıntıları hakkında başka bir kaynağa dayalı teyid yapılamamakla birlikte Bizans kaynakları bölgedeki Türklerle savaşmak için görevlendirilmiş olan idarecilerden söz eder. Mesela Bafeus savaşının mağlubu Mouzolon, 1303'te Kite'ye gönderilen ve yolda 5000 Türk tarafından yenilgiye uğratılan Siouros, 1305'te Ulubad'a yerleşen Makrenos, 1303-1306'da Achyraous'da faaliyet gösteren Marules, 1306'da Kocaeli yarımadasında büyük bir sınır kuvvetinin komutanı olan Kassianos, 1311-1315'lerde doğu eyaletlerine sevkedilen Mikael Atzimes. Buna karşı Yahşi Fakih bölgedeki tekfurları çok farklı adlarla anar.

Bu şekilde Bursa, İzmit, İznik gibi şehirler adeta bir ada gibi geride kalmış oldu. Osman Bey'in 1324'te vefatı, oğlu Orhan'nın iki sene sonra Bursa'nın fethiyle Osmanlı beyliğinin teşekkül aşaması tamamlanmış oldu. Osmanlı beyliği bulunduğu bölgede siyasi istikrarı temin etme yolunda kuvvetli adımlar attı.

1321'de başlayıp yedi yıl süren iç savaş Bizans'ı oldukça hırpalamış, bu arada Osman Bey'in yerine geçen oğlu Orhan Bey bir aydır sıkı bir şekilde kuşattığı Bursa'yı 6 Nisan 1326'da ele geçirmişti. Ertesi yıl Mayıs ayında Ulubat surlarının depremle harap olması sonunda burası da düştü. Bu durum Bitinya'da ancak şehirlerle sınırlı hakimiyetin sonu anlamına geliyordu. Bursa'nın alınışından sonra bölgedeki en önemli merkez olan İznik'in ablukasına hız verildi. III. Andronikos İznik'in ve İzmit'in hedef haline gelmesi üzerine topladığı bir orduyla İzmit körfezi boyunca ilerledi ve Pelekanon denilen yere geldi. Orhan Bey 8000 savaşçı ile onu kıyıya inan yamaçlarda beklemekteydi. 10 Haziran 1329'da çatışma başladı, sert Osmanlı hucumları sırasında Bizans ordusu zayiat verdi ve imparator da dizinden yaralandı.

Türkler geri çekilen kuvvetlerle 11 Haziranda Filokrene'de yeniden çatıştı, imparator güçlükle gemiye binip İstanbul'a yelken açtı.34 Bu savaş eski ihtişamından çok şey kaybetmiş olmakla birlikte bir Doğu Roma imparatoru ile basit bir Türkmen beyi olarak görülen Orhan Bey'in doğrudan doğruya

karşı karşıya geldikleri ilk muharebe idi. Bu mücadele Osmanlılara İznik ve İzmit yolunu açarken, Orhan Bey'e de gerek tebaası gerekse diğer Türkmen beyleri arasında büyük şöhret kazandırmış olmalıdır. Nitekim 2 Mart 1331'de İznik alındıktan sonra imparator bu durumu kabullenip 1333'te Orhan ile bir anlaşma yapmış, Bitinya bölgesinde elinde kalmış bir kaç şehir için harac ödemeyi kabul etmiştir. Daha sonra da 1337'de İzmit alınarak bütün Kocaeli bölgesine hakim olunmuştu. Böylece Osmanlı beyliği çok iyi tanınan ve bilinen bir siyasi teşekkül olarak ön plana çıkıp varlığını iyice perçinlemiş oluyordu.

4. Anadolu Beylikler Dünyasında Osmanlılar

İlk yıllarda Bizans hududunda daha çok Bizanslılar ile olan mücadelesiyle bulunduğu yerde bir beylik olarak ortaya çıkan Osmanlılar'ın, diğer Türkmen beylikleri arasındaki yeri ayrı bir önemi haizdir. Türkmen dünyasının kendisine has temel özelliklerinden etkilenen ve aslında bu dünyanın bir parçası olan Osmanlılar XIV. yüzyılın ilk yarısında tıpkı diğer beylikler gibi İlhanlı nüfuzunu yakın bir şekilde hissetmekteydi. Onlar da diğerleri gibi belirli dönemlerde İlhanlılar'ın hareketlerini dikkatle takip etmek zorunda kalmışlardı. 1320'li yılların ortalarında Timurtaş'ın sebep olduğu karışıklık, İlhanlıları esaslı bir şekilde sarstı. 1326'da uç beylerini sıkıştıran Timurtaş'ın durumunun kötüleşip ertesi yıl Mısır'a kaçması, bütün diğer uç beyleri gibi Osmanlılar'ı da oldukça rahatlatmıştı.35

Osmanlı beyliğinin ortaya çıktığı coğrafyanın sosyal şartlarının ve dayanılan tabanın özelliklerinin Bizans ile komşu olmanın gerektirdiği tesirler dışında onun iç yerleşik aşiret yapısından çıkan Orta Asya konar göçer Türkmen geleneklerinin, uzun süredir yerleşik bir hayat tarzı içinde bulunan ve yeni topraklara ihtiyaç duyan kesimlerin, manevi alt yapıyı derinden etkileyen tarikat ehlinin bir terkip oluşturmada önemli rolleri olmuştur.36 Aslında XIII. yüzyıl sonlarında Batı Anadolu'da ortaya çıkan Türkmen beyliklerinin durumu bu bakımlardan birbirlerinden çok farklı değildi. Her ne kadar bunlar ayrı siyasi teşekküller olsa da anlayış, kültürel alt yapı, insan unsuru bakımından aynı dünyanın temsilcisiydiler, yani taban itibarıyla aynı inanış manzumesinin hakim olduğu bir manevi birlik özelliği gösteriyorlardı. Osman Bey'in bir siyasi oluşumun lideri haline gelişinden Orhan Bey'in Bursa'yı alışına kadar geçen süre içinde ilk ilişkilerin yakın çevredeki Çobanoğulları, Bolu yöresindeki Umurlu beyliği, Germiyanoğulları ve Karesi beyliği ile olduğu söylenebilir. Orhan Bey'in Bursa'yı alışından sonra bir taraftan Marmara sahillerine bir taraftan Gelibolu yarımadasına ulaşma yolunda, diğer taraftan da yakın bölgelerdeki Türkmen beyliklerine yönelik yeni bir siyasi anlayışın yeşerdiği anlaşılmaktadır.

Osmanlılar Bizans hududunda iken diğer Türkmen beyliklerinden bazıları iç bölgelerde kalmış, sahil beylikleri ise daha çok denize müteveccih bir "gaza" faaliyeti sürdürmeye başlamıştı. Özellikle Saruhan, Aydın, Menteşe ve Karesi beylikleri denize ve adalara sık sık akınlarda bulunuyorlardı ve bunların yağma, ganimet amaçlı seferleri dönemin muasır kaynaklarında kutsal bir çerçevede "gaza" formülasyonu ile nitelendiriyor, beyleri "gazi" lafzıyla anılıyordu.37 Osmanlılar önceleri basit şekillerde bilinen bu ideolojiyi muhtemelen bu söz konusu beylikler kanalıyla benimsemiş ve kendilerine göre

formel, yüksek İslami anlayışın dışında, farklı açıdan yorumlamışlardı.38 İlk Osmanlı tarih yazarlarından Ahmedi bu formülasyonu yüksek İslami kalıplar çerçevesinde yeni baştan tanımlamıştır.39 Bu anlayış yine de katı bir sürekli savaş değil, daha yumuşak bir tarzda Osmanlı idaresine meylettirmekle, yani "istimalet" denilen bir uygulamayla kendisini gösterdi.

Osmanlılar'ın ilk yıllarında Kastamonu ve Germiyan beyleri ile olan bağlar dışında ilk münasebetlerin Karesi beyliği ile olduğu görülür. Kaynaklardan elde edilen belli belirsiz bilgiler, Osmanlılar'ın Germiyanoğulları'nın baskı ve güçlerine karşı halkı koruma iddiasıyla ortaya çıktıklarına işaret eder. Bizans'a karşı yapılan mücadele ve özellikle 1330'lu yıllarda Orhan Bey'in kazandığı şöhret, komşu beyliklerin alt yapılarının kazanılmasında etkili olmuştur denilebilir. Aynı bölgede bulunan Karesioğulları ile Osmanlılar iki rakip beylik olarak sivrildiler. Karesi-Osmanlı rekabeti, ilginç bir şekilde iki beyliğin birbiriyle bütünleşmesini sağladı. Kaynaklar Balıkesir merkezli Bergama'ya ve Ege denizine ulaşan bir coğrafyada yer alan Karesi ili'nin ilhakını, beyinin ölümü üzerine beyliğin ikiye parçalanmasına, hanedan mensuplarının bir mücadele içine girmeleri ve bu mücadeleden Osmanlılar'ın yararlanmasına bağlarlar. Kesin olan husus 1345-1346'da Karesi ili'nin tamamıyla Osmanlı idaresi altına girdiğidir.40 337'de İzmit'in alınışından sonra Karesi ili'nin Osmanlılar nezdinde önem kazandığı ve Rumeli'ye geçişte onlara hareket kolaylığı sağladığı açıktır. Osmanlılar Karesi ümerasının denizcilik tecrübesinden de istifade ettiler. Karesi'nin ilhakı ve ardından Rumeli'ye geçişe kadar Osmanlılar'ın komşu Türkmen beylikleriyle olan münasebetleri, belirli bir mutabakat zemini içindeydi. Bunda Anadolu'daki mevcut statüye dikkat eden İlhanlılar'ın etkisi hesaba katılmalıdır. 1349-1350'li yıllara ait bir İlhanlı vergi listesinde Batı Anadolu'daki beylikler içinde Osmanlılar'ın, Candaroğulları'nın, Aydınoğulları'nın, Hamid ve Denizli beylerinin adı geçer, Karesi, Saruhan ve Menteşe'den söz edilmez.41 Karesi'nin Osmanlı kontrolünde olduğu bu listedeki bilgilerden çıkarılabilir. Ancak bu liste o sıralarda hayli gevşemiş de olsa İlhanlılar'ın beylikler üzerindeki gölgesini ortaya koyması bakımından önemlidir.

1330'lu yılların başında İbn Battuta bizzat ziyaret ettiği Anadolu beylikleri hakkında bilgi verirken Orhan Bey'i Türkmen beylerinin ulusu olarak anar, sürekli hareket halinde olan kuvvetli bir askeri gücünün olduğunu bildirir.42 Diğer beyliklerle olan münasebetleri hakkında bir şey söylemez. Ancak bir beylikten diğer beyliğe geçerken herhangi bir problemle karşılaşmamıştır. Bu da Batı Anadolu'nun geniş Türkmen tabanının siyasi bölünmüşlüğünün çok önemli olmadığını gösterse gerektir. Daha sonra diğer bir kaynak olan Ömerî'nin sözlü ravilerinden olan Sivrihisarlı Haydar, Karaman ve Osmanlılar'ın "kâfire karşı" savaşmak ile şöhret kazandıklarını, diğer rivayetçi Ceneveli Balaban ise Orhan Bey'in komşuları ile sulh içinde yaşadığını belirtir. Beylikler içinde Germiyanoğulları oldukça saygın bir konumdadır. Orhan'ın tebaası ise "fena" kişilerdir.43 Bu sonuncu ifade muhtemelen Orhan Bey'in tebaasının gayri mütecanis topluluklardan oluşmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca bunun bir karşı propoganda olma ihtimali de hesaba katılmalıdır. Orhan Bey'in Aydın, Saruhan gibi denizci beyliklerle ilişkileri konusunda Osmanlı kaynaklarında hiç bir bilgi bulunmaz. Ancak Bizans'ın içinde bulunduğu ortam, yapılan ittifaklar bu üç beyliği birbirine siyaseten de oldukça yakınlaştırmış

gözükmektedir. Daha 1329'da III. Andronikos o sırada İznik ve İzmit'i tehdid eden Orhan Bey'e karşı Saruhan ve Aydınoğulları ile ittifak yapmıştı. Fakat bu iki beyliği ittifaka iten sebepler Osmanlılar değildi. Bizans'ın bu müttefiklerinin amaçları ve beklentileri farklıydı. Nitekim Aydın ve Saruhan güçleri 1331'de Gelibolu üzerine bir sefer düzenlemişler, ertesi yıl Eğriboz ve Semadirek'i yağmalamışlardı. Bu sırada da Osmanlılar yukarıda temas edildiği gibi İznik'i almışlardı. Öte yandan III. Andronikos'un ölümünün ardından onun vasisi sıfatıyla idareye el koymaya çalışan Kantakuzenos'un giriştiği taht kavgasında başlıca müttefikleri Aydın, Saruhan ve Osmanlı beylikleriydi. Kraliçe Anna ile Kantakuzenos arasındaki çekişme dolayısıyla bu üçlü ittifakın 1346'da Trakya'da birlikte harekat düzenledikleri dikkati çeker.44 Orhan bu sırada Kantakuzenos'un kızı Theodora ile evlenmişti. 6000 kişilik Saruhanlı ve Aydın kuvvetleri İmparatoriçe Anna'nın yanında iken saf değiştirmişler ve eski müttefikleri Kantakuzenos'un yanında yer almışlardı. Böylece bir bakıma Osmanlılar'ın Rumeli macerası da başlamış oldu. 1350'li yıllardan itibaren Osmanlılar bir taraftan Bursa-İznik merkezli olarak güneye Batı Anadolu yönüne, diğer taraftan Kastamonu bölgesine ve Bolu istikametinde Ankara'ya uzanan kesimde önemli bir alanı nüfuzu altında bulunduran bir beylik olarak ön plana çıkmıştı. En doğuda Ankara'ya daha Orhan Bey döneminde oldukça erken bir tarihte uzanılmış olması (1354),45 Orta Anadolu'ya yönelik Osmanlı hedefinin ilk önemli müjdecisidir.

5. Osmanlılar'ın Yeni Hayat Sahası Avrupa Yakasına Geçiş

Osmanlı tarihinin dönüm noktasını Rumeli yakasına geçiş ve burada tutunma teşkil eder. Orhan Bey'in saltanatının son yıllarında Osmanlılar'ın Gelibolu yarımadasında, ileride Trakya'ya kadar uzanacak bir köprü başı tutmayı başarmaları o dönem için hiç kimsenin düşünemeyeceği gelişmelerin başlangıcını oluşturmuştur. Kocaeli bölgesinin alınışı, Karesioğulları'nın ilhakı ve bu yıllarda Bizans'taki iç savaş ortamı, Osmanlılar'a Rumeli yakasına geçiş için önemli bir fırsat sağladı. Osmanlılar'ın yeni hedefleri olarak bu topraklar, onlara diğer beylikler içinde müstesna bir yer temin ettiği gibi. imparatorluk yolunu da açtı. Daha önce Ege adaları ve Trakya'ya defalarca geçen Aydın ve Saruhanoğulları'nın bulundukları yerlerin Ege denizinin kuzeyindeki ve batısındaki topraklara olan uzaklığı, ulaşım ve destek problemlerini beraberinde getirmiş, ayrıca tabanlarını zayıflatmamak için ulaştıkları bu topraklarda kalıcı bir iskan anlayışı da takip edememişlerdi. Onları, daha sonra Osmanlılar'ın daha farklı şartlar, jeopolitik konum ve uygun siyasi ortam altında başarıyla uyguladıkları iskan ve tutunma hareketine tevessül etmemekle suçlamanın pek yerinde olmadığını söyleyebiliriz. Osmanlılar'ın Rumeli'de tutunmaları, civar beyliklerin ilhakı, onların tabanını yeni iskan sahalarına aktarmaları sayesinde gerçekleştirmiştir. Bütün bunlar Osmanlı idarecilerinin belirli bir bilinçle hareket ettiklerini gösterir. Diğer denizci Türkmen beylikleri ise gaza ve ganimet ideolojisiyle hareket etmeyi pratik olarak kendileri için uygun görmüş ve daha kısa vadeli fikirler peşinde koşmuş olmalıdırlar.

1345-1346'da Karasi beyliğinin tamamıyla Osmanlı idaresi altına girmesi, Edremit körfezi ve Marmara denizinin güneybatı kıyılarına uzanmayı sağlamış ve bu yöre Osmanlılar için yeni bir uç bölgesi haline gelmiştir. Osmanlı gücünün bundan sonra bu yöne aktarılması, Anadolu'daki fiili

yayılma ve nüfuz tesisini hem yavaşlatan hem de kuvvetlendiren bir etki yapmıştır. Paradoks gibi gözüken bu husus, Rumeli'den elde edilenin Anadolu'ya aktarılması, bir yandan da Rumeli'deki yayılmada Anadolu'nun insan gücü kaynaklarını kullanma şeklinde kendisini göstermiştir.

Osmanlılar'ın 1350'li yıllardan itibaren Gelibolu'da sıkı bir şekilde tutunmalarında, hem idareleri altında bulunan Karesi ümerasının, hem de Kantakuzenos'un imparatorluğu elde etme yolunda Orhan Bey ile sıkı ilişki içine girmesinin önemli payı vardır. Kantakuzenos iki esaslı dostu Umur ve Orhan Bey ile daima birlikte hareket etmiş, Umur'un ölümünden sonra Orhan Bey ile daha yakın bir ilişki içine girmiştir. Bu ittifaklar dolayısıyla Osmanlı kuvvetleri Rumeli yakasına geçme imkanı bularak sözkonusu coğrafyayı tanımışlardı. İttifaklar kısa vadede Kantakuzenos'a İstanbul yolunu açarken Osmanlılar'a da kalıcı bir yerleşme imkanı sağladı. Osmanlı kuvvetleri Gelibolu yarımadasına ve Trakya'ya 1349'da ve 1352'de Kantakuzenos'a yardım amacıyla geçmişlerdi.

1352 yazında İmparatoriçe Anna'nın oğlu olup kendisine Kantakuzenos tarafından Trakya'da bir kısım topraklar verilen Ioannes Palaiologos (V.), Kantakuzenos'un oğlu Mathaios ile anlaşmazlık içine düşmüş, Ioannes Mathaios'un topraklarını ele geçirip Edirne'yi kuşatmıştı. İmparator Kantakuzenos oğlunu kurtarmak için Türklerden oluşan bir ordu topladı ve kısa bir çatışmayı müteakip Edirne'ye girdi. Fakat problem halledilemedi, Kantakuzenos, kendisine karşı Sırplar'dan ve Venedikliler'den destek gören Ioannes'in faaliyetleri üzerine Orhan Bey'den yeniden yardım istedi. Orhan Bey de oğlu Süleyman idaresinde 10-12.000 kişilik atlı askeri gücü ona yardım için gönderdi. Osmanlı kuvvetleri Kantakuzenos'un düşmanları Sırp-Bulgar ordusunu 1352 sonbaharında Meriç ırmağa boyunda mağlup etti.46 Bu gelişme Osmanlılar'ın müstakil olarak Trakya'daki ilk ciddi başarılarıydı. Bu hususta hiç bir detaya rastlanmayan Osmanlı kaynaklarında zikredilen ve hakkında şüpheler izhar edilen Sırp Sındığı savaşının söz konusu mücadele ile bir ilgisi olabileceği ihtimal dahilindedir. Böylece Osmanlılar araziyi iyice tanımışlardı.

Orhan Bey'in oğlu Süleyman Bey, 1352'de Kantakuzenos'a yardım için giderken Gelibolu'da bir çok yeri ele geçirmişti. Çimpi (Tzympe) hisarı onlara üs olarak verilmiş, fakat Süleyman Bey harp bitiminde burayı bırakmamıştı.47 İmparator Kantakuzenos, hisarı boşalttırmak için Orhan Bey'e başvurdu, hatta tazminat ödeyeceğini de bildirdi. Bu arada 1-2 Mart 1354'te vuku bulan zelzelede Trakya'nın Marmara kıyı çizgisi yıkıntı haline gelince, bundan Gelibolu da etkilendi. Halk şehri terketti ve Süleyman Bey derhal buraya girdi.48 Böylece Gelibolu yarımadası tamamıyla alındıktan başka Trakya'ya yayılma fırsatı da ele geçmişti. Orhan Bey henüz hayatta iken Edirne'nin fethi, Osmanlılar'ı daha da güçlendirdi.

Edirne'nin ne zaman ve nasıl ele geçirildiği tartışmalıdır. Osmanlı kaynaklarından çıkarılan bilgiler, Orhan Bey'in sağlığında oğlu Murad'ın ve Lala Şahin'in sistemli bir askeri harekat sonrası 1361 yılı içinde Meriç nehrinin taşkın olarak aktığı bir mevsimde Osmanlılar'a teslim edildiğidir.49 Bu tarihi bilgi genellikle kabul görmüşse de bir mersiyeden hareketle fethin 1366'dan sonra 1369'da gerçekleştiği üzerinde de durulmuştur. Her ne şekilde olursa olsun Edirne'nin alınışı, Trakya ve

Balkanlar için bir dönüm noktası teşkil ettiği gibi bir bakıma İstanbul'un fethini de kolaylaştıracak bir adımı oluşturur.50 Burası bir üs haline getirilerek bir taraftan Balkanlar'a, diğer taraftan İstanbul'a yönelik iki cephe ortaya çıkmıştır.

Türklerin Rumeli yakasına geçişleri ve yerleşmeleri sistemli bir şekilde cereyan etti. Anadolu'dan gelen Hacı İlbeyi, Evranosoğulları, Mihaloğulları gibi uç beyleri sınır kesimlerinde faaliyet gösterdiler, yeni uç bölgeleri geliştikce, zaptedilen yeni topraklardan sağlanacak imkanlar Anadolu'daki Türkmenleri ve yerleşik gurupları buraya çekmeye başladı. Osmanlı idaresi de bu göçleri destekledi, bazen zorunlu bazen gönüllü sürgünler51 yapıp buradaki insan gücü açığını kapatmaya çalıştı. Osmanlı fetihleri çoğu defa uzlaştırıcı ve sisteme entegre edici bir anlayışla yayıldı ve kalıcı hale geldi.52 İslam hukukunun kitap ehli gayri müslimlere tanıdığı haklar, Osmanlılar için de belirleyici oldu, uygulamalarda görülen hassasiyet de bu unsurların kolayca itaatini sağladı. Özellikle ağır siyasi belirsizlik içinde bulunan ve baskılarla yıldırılmış olan guruplar, yeni Osmanlı idaresini benimsemekte tereddüt etmediler. Vaktiyle Bursa bölgesinde kuruluş yıllarında uygulanan sistem, burada da kendisini gösterdi. Yani Osmanlılar her önlerine çıkan Hıristiyanı kılıçtan geçirmediler, aksine kendi taraflarına geçmeye ikna edip kır ve şehir kesiminde halkı yerinde tutmaya çalıştılar. Aldıkları haraç onların daha önce Bizanslı idarecilere ödediklerinden fazla değildi. Bundan dolayı Bizanslı ahali idare değişikliğinden çok etkilenmiyordu. Bu durum bazı Hıristiyanların din değiştirmesine de yol açmıştır. Osmanlı hizmetine giren herkes, aynı devletin bir ferdi oluyordu ve farklı bir ayırım görmüyordu. İşte bu gibi uygulamalarla oldukça tecrübe kazanmış olan Osmanlılar bunu Rumeli'ye de aktardılar.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında bütün Avrupa'yı ve Balkanları etkileyen büyük veba salgını ile iyice yıpranmış ve nüfusu azalmış olan bölgelerde yaşayanlar, siyasi yapıdaki karışıklıklar dolayısıyla feodal beylerle krallar arasındaki çekişmelerin ortasında kalmış, Ortodoks-Katolik zıtlaşmalarıyla bilirsizlikler içine düşmüşlerdi. Bu ortamda Balkanlar'a çıkan Osmanlılar, bu kitlelere yerleşik bir devlet güvencesi sağlamaktaydı. Osmanlı hakimiyetini kabul etmeyip sert akınlara uğrayan ve tahrib edilen bölgelerdeki dağlara kaçmış halk dahi Osmanlı idaresinin yerleşmesinden sonra oluşan müsait şartları görerek eski yerlerine dönmüşlerdi.53 Ele geçirilen bölgelerde timar sisteminin tatbiki de eskisine nisbetle daha düzenli bir idarenin kuruluşu anlamına geliyordu. Eski yerli beylerin bir kısmı timar sistemi içine alınıp pasifize edildi. Bazı askeri guruplar da adları bile değişmeksizin doğrudan Osmanlı askeri teşkilatı bünyesi içine alındı. Feodal haklar ortadan kaldırıldı, onun yerini timar sisteminin değişken uygulamaları aldı. Köylüler bir nevi vergi toplayıcısı hüviyetini haiz olan ve üzerlerinde hiç bir hukuki hakkı bulunmayan timarlı sipahiye, yahut doğrudan vakıf, mülk yoluyla merkezi idareye mali açıdan bağlı kılındı. Türk köylülerle aynı statüyü -cizye dışında- haiz hale geldiler.

Balkanlar'daki fetihler ilerledikçe arkada kalan bölgelerde kalabalık şehirler yükselmeye, kasabalar oluşmaya, köyler yayılmaya ve ıssız, harap, işlenmememiş topraklar şenlenmeye başladı. Aslında bu Osmanlı askeri, mali idaresi için gerekliydi. Timar sistemi herşeyden önce üretim yapacak insan gücüne bağlı bir özellik gösteriyordu ve verimli Rumeli toprakları için insan gücü açığını

kapatmak göçlerin teşvik edilmesine yol açtı. Anadolu'dan Rumeli'ye müteveccih göçler birden olmadı, daha çok XV. ve XVI. asır boyunca aralıklarla sürdü. Türk yerleşmeleri daha çok Trakya, Makedonya, Kuzeybatı Rumeli kesimleriyle, daha öncesinde Türklerin bulunduğu Dobruca ve Varna hattında yoğunlaştı. Bu bölgelerin toponimisinde, Türk dervişlerinin yerleşmede önemli rolleri olduğuna dair işaretlerin bulunması,54 Anadolu'daki yerleşme vetiresinin adeta ikinci bir tekrarının yaşandığını gösterir.

6. Balkanlar'daki Siyasi Gelişmeler (1362-1389)

Orhan Bey döneminde Osmanlılar bir taraftan Bizans ile ittifak içerisinde hareket ederken diğer taraftan Cenevizliler ile de iyi ilişkiler kurmuşlar, 1351'de başlayan Venedik-Ceneviz savaşı sırasında İstanbul'da Pera'daki Cenevizlilerle anlaşma yapmışlardı. Hatta 13 Şubat 1352'de Boğaz'da yapılan savaşta Venedik-Katalan-Bizans donanmasına karşı Cenevizlilerle aynı safta yer almışlardı. Savaş sırasında Galata'dan gelen Ceneviz elçileri Orhan Bey ile anlaşıp gemilerinin Osmanlı limanlarına yanaşmasını sağlamışlardı. 1352 baharında Cenevizliler Türk birliklerini gemileriyle Avrupa yakasına dahi taşımıştı. Yukarıda da belirtildiği gibi Kantakuzenos'a yardım etme amacıyla harekete geçen bu birlikler Edirne'nin güneyinde Sırp-Bulgar müşterek ordusunu mağlubiyete uğratmıştı. Bütün bunlar Osmanlılar'ın Bizans ve Latinler arasında dengeli bir siyaset güttüğüne işaret eder. Bu erken dönemde kazanılan tecrübe, Osmanlı beyliğinin kısa sürede aldığı mesafeyle de kendisini gösterdi. Latin kaynaklarına göre Orhan Bey 1361'de Gelibolu'daki üslerini kullanarak İstanbul'a saldırmıştı.55

Osmanlılar Trakya'da kademe kademe ilerliyorlardı. Edirne'den sonra ikinci büyük merkez olan Dimatoka ve ardından Filibe 1363'te Osmanlı idaresi altına girdi. Bu sonuncu fetihi Lala Şahin Paşa gerçekleştirmiş ve burayı kendine üs yapmıştı. Trakya'da Türkler'in ilerleyişleri sırasında Bizans-Macar ve Sırplar arasındaki münasebetlerde bir çok problem yaşanmaktaydı. Bu ortam Osmanlılara önemli fırsatlar sağladı. Bizans imparatorunun Osmanlılara karşı Batı'dan müttefik bulma çabaları 1366'da kuzenlerinden biri olan Savoie Kontu Amedeo'dan karşılık buldu. Daha önce 1363'te Papa'nın düzenlediği, Macar ve Kıbrıs krallarının da katıldığı İskenderiye'ye yönelik Haçlı seferinin büyük bir başarısızlığa uğramasının ardından Amedeo şimdi yalnız başına doğrudan Türkler'in üzerine bir sefer yapma kararı almıştı. 23 Ağustos 1366'da önemli bir Türk deniz üssü olan Gelibolu'yu ele geçirdi. Bu husus Hırısitiyan dünyasında sevinçle karşılanacak kadar büyük bir başarı olarak görüldü. Amedeo 1367'de burayı Bizans'a verdi. Bu durum Osmanlılar'ın Balkanlar ile olan bağını kesintiye uğrattıysa da V. Ioannes'in oğlu ve naibi IV. Andronikos I. Murad'ın ısrarlı taleblerine boyun eğerek kaleyi 1376'da yeniden Osmanlılar'a terk edecektir.56

Anadolu ve Balkanlar'da giriştiği faaliyetlerle Osmanlı beyliğini bir devlet haline getiren I. Murad döneminde yeni ihtiyaçlar, askeri sistemin düzenlenmesine ve devlet teşkilatında önemli değişikliklere yol açmış, merkezi bir yapının temelleri atılmıştı. I. Murad özellikle Stefan Duşan'ın kurduğu imparatorluğun dağılmasından sonra feodal beyleri vasallik bağlarıyla kendisine bağlayıp Balkanlar'ın siyasi yapısında önemli değişikliklere sebep oldu. Balkanlar'da üç kol halinde ilerleyiş, bazen birleşik

yerli kuvvetlerin direnişi ile karşılaştı, hatta karşı taarruzlarla Osmanlılar zaman zaman savunma durumunda bile kaldılar. Papa'nın, İtalyan devletlerinin Balkanlar'daki yerli unsurlarla ittifakı, fetihleri aksattıysa da onları Balkanlar'dan çıkarmayı sağlayamadı. Nitekim babasının Avrupa'da olduğu sırada onun naibi olarak İstanbul'da bulunan IV. Andronikos, Türklere karşı direnmektense onları yatıştırmak gerektiği inancındaydı. İstanbul'da bu karışıklık hakimken, 1371'de Balkan tarihi bakımdan bir başka önemli hadise daha vuku buldu. Osmanlılar'ın Makedonya'ya doğru ilerlemelerini engellemek isteyen Serez'deki despot İvan Ugljeşa kardeşi Vukaşin ile 1371 Eylülünde Edirne'ye doğru ilerledi. Fakat Meriç ırmağı kıyısında Çirmen'de (Çrnomen) 26 Eyül'de yaptığı savaşı kaybetti. Sırp ordusunun bir bölümü imha edildi. Bu savaşta kazanılan başarı Osmanlılar'a Makedonya, Sırbistan, Yunanistan kapılarını açtı. Birçok Sırp prensi haraç ödemek şartıyla bağlılık bildirdiler. Bunlardan biri de daha sonra efsanevi bir şöhrete sahip olacak olan Vukaşin'in oğlu Marko idi.57 Ayrıca bu savaş sonunda Bizans'ın Batı ile kara bağlantıları kesildi. Fakat imparatorun küçük oğlu Manuel, Ugljeşa'nın mağlubiyetini öğrenince 1372 Kasımında Serez'i almıştı. Osmanlılar buna tepki göstererek Serez'i kuşattıkları gibi 1372 Nisanında Selanik'e hücum ettilerse de bir süre için geri çekilmek zorunda kaldılar. Bununla birlikte Bizans zor durumda kaldığından imparator V. İoannes I. Murad ile barış yaptı. Böylece Bizans Osmanlılara bağımlı hale gelmiş ve vasallik yoluna girmiş oldu. Hatta V. Ioannes Murad sayesinde oğlu IV. Andronikos'a karşı yeniden tahtını elde edebilmişti. 1376-1381 arasında IV. Andronikos'un hakimiyeti ve İstanbul ile Galata'daki Cenevizliler arasındaki iç savaş yılları, Murad'a Rumeli'de oldukça rahat hareket etme imkanı vermişti. Bu dönem Osmanlıların Rumeli'de kalıcı bir şekilde yerleştikleri devreyi oluşturdu. Türkler Vardar ırmağı vadisine ulaştı, 1380'de Ohri'ye ve Pirlepe'ye girdiler, Arnavutluk'a doğru indiler. Bir başka Türk kolu Meriç ırmağı boyunca ilerleyerek Sofya'yı 1385'te, Niş'i 1386'da almıştı. Öte yandan V. İoannes'in diğer oğlu Manuel 1371'de Serez'i alarak kendi başına hareket etmeye başlamıştı. Murad babasına da karşı çıkan Manuel'in üzerine Hayreddin Paşa'yı göndermişti. Osmanlı güçleri Eylül 1383'te Serez'i yeniden aldı, Manuel'in merkezi olan Selanik önlerine ulaştı, 1387'ye kadar burayı kuşatma altında tuttu. Şehir 9 Nisanda ele geçirildi.58

Osmanlılar'ın Balkanlar'da faaliyetlerini yoğunlaştırdığı dönemde bir Sırp imparatorluğu kuran ve tacını 1346'da Üsküp'te giymiş bulunan Stefan Duşan'ın 1355'te ölümü üzerine, devleti dağılmış ve müstakil feodal beyliklere bölünmüştü.59 Bunlardan biri olan ve Morava nehri etrafında hakimiyet kurmuş bulunan Lazar, yukarıda da belirtildiği üzere, 1371'de Çirmen savaşında aynı zamanda rakibleri olan Serez despotlarının ve yine aynı yıl Duşan'ın oğlu ve halefi Kral Uroş'un ölümünün ardından giderek ön plana çıktı. Duşan'ın kurduğu bağımsız Sırp kilisesinin de desteğini alarak güçlendi. 1371'de Çirmen'den sonra Balkanlar'da Osmanlı hakimiyetinin geleceğini tayin edecek olan Kosova savaşı, Lazar'ın müttefik güçleriyle I. Murad arasında cereyan etti. Kaynaklarda I. Murad'ın doğrudan Lazar'ın üzerine yürümesi 1388'de Osmanlı kuvvetlerinin Ploçnik'te uğradığı mağlubiyete dayandırılır. Niş'in kuzeybatısındaki Ploçnik'te Osmanlı kuvvetleri ile Sırplar karşılaşmışlarsa da ciddi bir çarpışma olmamış, hemen ardından da I. Murad 1386 Ekim ayı sonlarında Niş'i almıştı. 1388 Ağustosunda Osmanlı kuvvetlerinin ağır bir mağlubiyete uğradığı savaş, Bileka 'da Tvrtko

liderliğindeki Bosna ordusuyla yapılmıştı. I. Murad Lazar ile Tvrtko arasında işbirliği olma ihtimali karşısında aynı zamanda vasali olan Lazar'ın üzerine yürüdü. Aslında bu

Osmanlı sınırlarında bir vasalin isyanını bastırma amaçlı bir sefer değil, başgöstermesi muhtemel bir tehlikenin ortadan kaldırılmasına yönelik bir harekattı.60 Bu önemli savaş, 28 Haziran 1389'da Kosova ovasında vuku buldu. Yapılan mücadele kesin bir Osmanlı galibiyeti ile neticelendi.61 Ancak I. Murad ve Lazar savaş meydanında hayatlarını kaybettiler. Bu savaşta alınan yenilgiye rağmen Sırp mitosu Kosova mücadelesini bir zafer olarak işledi. Özellikle XIX. yüzyılda bu popüler mitosun oluşumunda milli bir ideolojinin varlığı temel olmuştu. Bu mitos Lazar'ın şahsında toplandı, Sırp Ortodoks kültü teşekkül etti. Sırplar'ın ana yurdu, kalpgâhı olarak Kosova büyük bir önem kazandı. Aslında bu savaş neticeleri itibarıyla Osmanlılar açısından mühimdir. Kısa vadede Osmanlılara büyük bir askeri ve siyasi kazanç sağladı. Artık onlara Tuna nehrinin güneyinde kalan bölgelerde Macarlardan başka karşı koyacak bir güç kalmamıştı. Kuzey Sırbistan yolu Osmanlılara açılmış, Sırp despotluğu vasal hale gelmiş, Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna'ya doğru ilerleme imkanı doğmuştu. Uzun vadede ise Bosna'ya uzanacak fetihler, söz konusu bölgenin etnik, sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yapısında önemli değişikliklere yol açtı.62 Burada İslamiyetin yayılış sebepleri tartışmalı olmakla birlikte Katolik baskısı altındaki gurupların Osmanlı idaresinde İslamiyeti seçtikleri, İslamiyetin birden değil tedrici olarak yayıldığı, bunda ekonomik ve sosyal sebeplerin rol oynadığı üzerinde durulur. İslamlaşmanın şehirlerden köylere doğru bir yayılma eğilimi göstermiş olduğu düşünülmektedir. Ayrıca İslamiyetin yayılışında yerli unsurların Osmanlı idaresinde söz sahibi olmak, mevkilerini kuvvetlendirmek maksadının da etkili olduğu ileri sürülmüştür. Ancak bütün bu görüşler içinde Türk kolonizasyonunun tesirleri, tekkelerin, dervişlerin manevi rolleri yeterince incelenmiş değildir. Bogomil faktörü ise bütün bu sebepler içinde en zayıf olanıdır.

Osmanlı hakimiyetinin Güney Balkanlar'daki halk üzerinde olumsuz tesirleri olduğu, onların millet şeklinde teşekküllerini engellediği, hatta fetihlerin Balkanlar'daki çeşitli unsurların Avrupa kültürü ve medeniyetine katılmasını yavaşlattığı görüşleri, arşival kaynaklar üzerinde çalışmaların artmasıyla iyice zayıflamış gözükmektedir. Gerçi Balkanlar'daki Osmanlı fetihleri yerli unsurların iskan sahalarında önemli değişmelere yol açmıştı, ancak onların milli benliklerini korumalarını da temin etmişti. Mesela Rum ve Slavların yoğun dini, etnik ve kültürel baskıları altında Arnavutlar, İslamiyeti büyük ölçüde kabul ederek, belki de bu sayede etnik varlıklarını koruyabilmişler, Rumlaşma ve Slavlaşma süreçleri kesilmiştir.63 Ayrıca İslamlaşma onların türkleşmesine değil, bu kültürün yoğun etkisinin hakim olmasına yol açmış, fakat çeşitli bölgelerden göç etmiş olan Anadolu menşeli Türk nüfus ile kaynaşma da husule gelmiştir. Osmanlı hakimiyetinin yerleşmesi ile uygulanan hukuk sistemi, güvenlik vaad eden sağlam merkezi idare, Balkan milletler mozayiğinin muhafazasında etkili olmuştur. İmtiyaz tanınan kiliseler, dini ve sosyal hayatı derinden etkileyecek bir tarzda ve eskisinden de daha rahat şartlar altında faaliyetlerini sürdürdükleri gibi Ortodoks Hıristiyanlığı maddi ve manevi açıdan gelişmiş, Osmanlı mercilerinin esas olarak tanıdıkları, kilise hiyerarşisini koruyup destekledikleri imtiyazlı bir statü kazanmıştır. Hatta bu kiliseler bilahare XIX. yüzyılda Osmanlı

idaresine karşı direnişi organize edebilecek bir konuma gelmişlerdir. Balkan milletlerinin benliklerini korumalarında yeni fâtihlere karşı yerli halkın iktisadi ve sosyal, kültürel bakımdan üstün olmalarının etkili olduğu yolundaki görüşler64 tarihi gerçeklere uygun düşmez. Bu görüşler Osmanlı hukuk, iktisadi sisteminin ve uygulanış şekillerinin layıkıyla kavranamamış olmasından kaynaklanmıştır.

Kosova savaşı ile başlayan süreçte kademe kademe Trakya, Makedonya ve Kuzeydoğu Bulgaristan fetihler için temel dayanak noktası olacak Anadolu menşeli Türk kolonizasyonuna sahne olup kesif bir şekilde Türk iskan sahaları haline gelirken, Bosna ve Arnavutluk'ta islamlaşma başlayarak Balkanlar'daki Osmanlı varlığının sağlamlaşmasını temin edecektir. Bu sağlam yerleşme 1402'de Ankara savaşında darbe yiyen devletin bu büyük buhranın dahi üstesinden gelebileceği potansiyeli sağlamış ve bir bakıma yeniden toparlanma imkanını da vermiştir.

7. Batı Anadolu Beyliklerinin Vasalleşme Sürecinin Başlaması

Osmanlılar'ın Rumeli'de tutunmaya başlamaları daha 1350'li yıllardan itibaren onların Batı Anadolu Türkmen beylikleri ile olan münasebetlerinde bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle Rumeli'de sınır hatlarında kendi askeri gruplarıyla "gaza" yapan uç beyleri büyük şöhrete sahip oldular. Bu aynı zamanda onlara ihtişam ve zenginlik de kazandırmıştı. Söz konusu ihtişam ve bu bölgede elde edilenler, Anadolu'da gerek Osmanlı gerekse diğer beylikler tebaası üzerinde büyük bir etki yaptı. Batı Anadolu ve Orta Anadolu beylerinin tabanlarının ve askeri zümrelerinin Osmanlı tarafına kaymasını, aynı imkanlara kavuşma hevesi dolayısıyla, kolaylaştırdı. Hatta geç tarihli de olsa tarihçi Şükrüllah'ın bu konudaki ifadelerinin tarihi seyirle parelellikler gösterdiğini söylemek yanlış olmaz. Osmanlılar komşularından başlayarak Anadolu'daki Türkmen beylikleri üzerinde son derece dikkatli bir siyaset takip etmişlerdi. Bu siyaset iki safhada kendisini gösterir. İlki I. Murad döneminde başlayan vasallik, yani Batı Anadolu Türkmen dünyasını Osmanlı bayrağı altında gevşek sayılabilecek bir konfederasyon halinde tutma, ikincisi ise Yıldırım Bayezid'in merkezi bir devlet kurma fikri içerisinde bütün vasalleri doğrudan merkezi idareye bağlama ve eski bey ailelerini tasfiye etme idi.65 I. Murad muhtemelen Rumeli'deki faaliyetlerini yoğunlaştırmanın da etkisiyle arkadan gelebilecek tehlikeleri hesaba katıyordu. Ayrıca Orta Anadolu'da Selçuklular'ın varisi olma iddiasındaki güçlü Karamanoğulları, Batı Anadolu beylikleri üzerinde benzeri politikaları takip ediyordu ve bu bakımdan önemli bir rakip durumundaydı. 1360'lı yıllardan itibaren Karamanoğulları faktörü ve rekabeti ön plana çıktı. Osmanlıların "kâfirle savaşma" şöhreti bütün Türkmen uç dünyasında, hatta Orta Anadolu'daki beyliklere kadar yayılmıştı. Uç dünyasındaki Germiyanoğulları'nın oynadığı rolü şimdi Osmanlılar üstlenmişti. Böylece I. Murad dikkatli bir şekilde vasallik bağı kurma siyaseti başlattı. Bu iki güçlü beylik arasında kalan küçük beylikler ise durumlarını bunların hareketlerine göre ayarlamaya çalıştılar. Fakat Osmanlılar iki olay sonrasında liderliği üstlenmekte ve Anadolu'daki beylikleri kendisine bağlamakta gecikmediler.

İlk olay, Karamanoğulları'nın Osmanlılar'ın gaza şöhretlerini kendilerinin de üstelenebileceğini göstermeye yönelik olarak giriştikleri Gorigos (Silifke ile Erdemli arasında bir kıyı yerleşmesi) seferidir.

Bu seferin açılmasında Memlük sultanının çağrısı da etkili olmuştu. Selçuklu varisi olma sıfatıyla Türkmen beyliklerini kendi bayrağı altına çağıran Karamanlılar'ın 40.000 kişilik büyük ordusuna Anadolu beylerinin kuvvetleri de katıldı. Kıbrıs kralının himayesindeki Gorigos kale kumandanı Robert de Lusignan Kıbrıs kralı I. Pierre Lusignan'dan yardım istedi. Şubat 1367 sonlarında Anadolu beylikleri müşterek kuvvetleri Kıbrıs'tan gelen yardımı önleyemediler ve bu kuvvetler karşısında bozguna uğradılar, dağlara çekildiler.66 Bu başarısızlık Karamanoğulları'nın beylikler nezdinde imajını tamamen sarsmış olmalıdır. Böylece Rumeli'de başarılı gazalarla ön plana çıkan Murad Bey birden üstün bir konum kazanmış oldu. Nitekim Gorigos seferi sonunda kendi adına hutbe okutup Felekabad'da sikke kestiren Hamidoğlu İlyas Bey, Karamanoğlu Alaeddin Bey'e karşı çıktı. Fakat Alaeddin Bey önünde zor duruma düşünce de Germiyanoğlu Süleyman ve Osmanlı beyi Murad'dan yardım talep etti. Daha sonra yerine geçen oğlu Hüseyin Bey de Karamanlılar'a karşı Osmanlı himayesine girdiği gibi, onların baskısı karşısında da Karaman sınırında bulunan kaleleri Osmanlılar'a para karşılığı devretti. Bunlar Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç ve Karağaç gibi önemli merkezlerdi.67 Bu arada I. Murad oğlu Bayezid'i Germiyanoğlu Süleyman Bey'in kızı ile evlendirmiş, karşılığında çeyiz olarak Kütahya, Emet, Simav ve Tavşanlı Osmanlılar'a verilmişti. 1380'e kadar bu yörelerin Osmanlı idaresine geçtiği açıktır. Ancak toprak satın alma ve çeyiz yoluyla toprak kazanma keyfiyeti, Osmanlı kaynaklarının durumu meşru gösterme çabalarının ürünü bile olsa, Karamanlı-Osmanlı rekabeti içinde sıkışan Germiyanoğulları ve Hamidoğulları'nın yönlerini Osmanlılar'a çevirdiklerinde şüphe bulunmamaktadır. Öte yandan 1354'te Ankara'nın ele geçirilmesinin ardından Orta Anadolu'ya doğru açılan koridor, I. Murad döneminde işlerlik kazanmıştı. Anadolu'da ikinci yayılma yönünü İran ipek ticareti yolu üzerindeki bu koridor oluşturdu. Sivas'ta Eretna oğulları'nın yerine geçen Kadı Burhaneddin'e karşı Tokat-Amasya bölgesindeki küçük beylikler Osmanlı himayesine girdiler. Osmanlı nüfuzu daha sonra "Eyalet-i Rum" denilecek olan Orta Anadolu kesimine doğru etkili olmaya başladı.

Hamidoğulları'ndan satın alındığı iddia edilen bölge, Osmanlılarla Karamanlılar arasında hızlanan mücadelenin görünür sebepleri olarak takdim edilir. Aslında bu iki rakib beyliği eninde sonunda birbiriyle karşı karşıya getirecek daha derin sebeplerin bir bahanesiydi. I. Murad 1387'de Konya üzerine yürüdü ve burada Frenkyazısı adlı yerde yapılan savaşta Karamanlıları bozguna uğrattı. Bu durum aynı zamanda Karamanoğulları'nın beylikler üzerindeki iddialarının sonunu oluşturdu. Böylece 1367'den 1387'ye kadarki dönemde Osmanlılar en büyük rakipleri olan Karamanlıların nüfuzlarını iyice kırmış oldular. Karamanoğulları Osmanlı hakimiyetini tanıdı, diğer beylikler de yine Osmanlılar'ın yüksek hakimiyeti altına girmişlerdi. Osmanlılar ilk defa Orta Anadolu'da önemli sayılabilecek bir ilerleme yapmışlar, Sivas'a kadar dayanmışlardı. Anadolu'da iki kol halindeki ilerleyiş birleşmiş oldu. 1389'da Kosova savaşı Osmanlı bayrağı altındaki Anadolu konfederasyonunun ilk ciddi görüntüsünü teşkil etmiştir. Bu savaşa Batı Anadolu beyleri kuvvetleri katılmıştı. Burada yukarıda da temas edildiği gibi büyük bir başarı kazanılmıştı, fakat I. Murad'ın şehadeti, bu ittifakın çözülmesine, Karamanoğulları'nın son bir çabayla diğer beylikleri kendi yanına alarak Anadolu'daki Osmanlı topraklarına saldırmasına yol açtı. Belki de bu durum babasının yerine

geçen Yıldırım Bayezid'e köklü bir çözüm yolu gösterdi. Bu ise sert ve katı bir anlayışla beylik topraklarını vasilik değil doğrudan merkezin kontrolüne alıp bir Osmanlı sancağı haline getirmek idi.68

Vasallik bağı ile bağlanan yahut doğrudan Osmanlı toprağı olan Anadolu beylikleri halkının bu hakimiyeti kolay kabul edip etmedikleri konusu açık değildir. Osmanlı sisteminin merkezileşmemiş olması, beyliklerin cemaat yapısı ile Osmanlı cemiyetinin taban itibarıyla birbirleriyle aynı kültürel çevreye mensup bulunmaları, timar ve mülk yoluyla yerel bey aristokrasisine riayet etme ve onları kendi sistemleri içine almaları, nihayet Rumeli'de gaza şöhretiyle sivrilmeleri, olması muhtemel tepkileri dengelemiş ve halkın uyumunu sağlamış olmalıdır. Öte yandan Anadolu beyliklerinin ilhakını meşru zeminlere çekmek için geç tarihli Osmanlı kaynaklarının yeni formüllerle şer'i zemini oluşturma çabaları da dikkat çekicidir.

8. Yıldırım Bayezid'in Merkezi Devlet Modelinin Ortaya Çıkışı

Kosova savaşında I. Murad hayatını kaybederken geride Anadolu ve Rumeli'de önemli gelişmeler sağlamış, beylik yapısından sıyrılmış, mühim rakiplerini sindirip kendi bayrağı altına toplamış ve himayesine almış bir devlet bırakmıştı. Fakat vasallik siyaseti devletin güçlü bir merkezi sistem kurmasının önünde büyük bir engel olarak durmakta idi. Gerek Anadolu'da gerekse Rumeli'deki vasal beyler her an bir fırsatını bulduklarında kolayca bu gevşek bağdan kurtulabilirlerdi. Nitekim Murad'ın savaş meydanında vefatı, hem Anadolu'da hem de Balkanlar'da kıpırdanmalara yol açmakta gecikmedi. Savaş alanında babasının ölümününün hemen ardından Osmanlı tahtına geçen Bayezid,69 ilk iş olarak içteki rakiplerini bertaraf ederek kontrolü sağladı. Hemen ardından en önemli hedefi, Karamanoğulları ile birleşen vasalleri Batı Anadolu Beylikleri oldu. Bizans da fırsattan istifade ederek bazı yerleri, bu arada Selanik'i geri almıştı. Fakat Anadolu'daki meseleler daha aciliyet kazanmıştı. Karamanoğlu Alaeddin Bey Beyşehri alarak Eskişehir'e kadar uzandı. Germiyanoğlu II. Yakub Bey miras yoluyla elinden çıkardığı toprakları yeniden zapt etti, Kadı Burhaneddin ise Kırşehir'e girmişti. Yıldırım Bayezid Sırp kralının oğlu Stephan Lazarevic ile anlaşarak onu vasali yaptıktan sonra Anadolu'ya gitmek üzere harekete geçti. Onun Rumeli'den ayrılmasından sonra Osmanlı hakimiyetini tanımayan Üsküp ve Priştina havalisi hakimi Vuk Brankovic Kendi bölgesindeki şehirleri almaya çalışan Osmanlılara karşı koyduysa da 1391'de Üsküp, Paşa Yiğit Bey tarafından ele geçirildi ve önemli bir üs elde edildi.

Anadolu'ya geçen Yıldırım Bayezid, 1389-1390 kışında Batı Anadolu'daki Saruhan, Aydın, Menteşe, Hamid, Germiyan beyliklerini doğrudan Osmanlı idaresi altına aldı. 1390 sonbaharında yanında Bizans imparatorunun oğlu Manuel ve Candarlı Süleyman Bey olduğu halde Batı Anadolu'da Türk toprakları içinde adeta bir ada gibi kalmış olan tek Bizans şehri Alaşehir'i ele geçirdi.70 1390 Mayısında Karahisar'ı Sahip'te bulunan Yıldırım Bayezid, Karamanoğulları'na karşı hazırlık yapmaya başladı, harekete geçerek Beyşehir'i aldı, Konya üzerine yürüyüp kuşattı. Fakat Candaroğlu Süleyman Bey ile Kadı Burhaneddin müşterek bir harekat düzenleyerek Osmanlı topraklarına girince, kuşatmayı kaldırıp Karamanoğulları ile anlaşma yaptı. Çarşamba suyu her iki devlet arasında sınır

oldu, ayrıca Beyşehir ve civarı Osmanlı sınırları içinde kaldı. Yıldırım Bayezid'in bundan sonraki hedefi ise Candaroğulları oldu.71 Sefer için babasının ölümü üzerine 1391 Martında Bizans imparatoru olan II. Manuel'i yeniden yanına çağırdı.72 Bu arada vasali durumundaki Bizans'ın başşehrinde müslüman tüccarın yerleştiği bir mahalle oluşmuş, bunların işleri için bir kadı tayinini kabul ettirmiş, ödenmesi gereken haracın miktarını da artırmıştı. Şimdi bizzat Bizans imparatorunu Candaroğulları üzerine yapacağı sefer için yanına getirtmesi, bir bakıma Bizans'ın kaderinin kendi ellerinde olduğunu gösterme düşüncesinden kaynaklanmaktaydı.

II. Manuel 8 Haziran 1391'den 1392 Ocağına kadar kuvvetleriyle Yıldırım Bayezid'in yanında bulundu.73 Bu sefer sırasında Osmanlılar Kastamonu-Sinop hattına kadar ilerledilerse de Candarlı ve Kadı Burhaneddin'in kuvvetleri karşısında başarılı olamadılar. Ardından Osmancık'a kadar gelindi, fakat Çorumlu mevkiinde Kadı Burhaneddin karşısında tutunulamadı. Kadı Burhaneddin Sivrihisar ve Ankara'ya kadar uzandı, tahribatta bulundu.74 1392'de Kadı Burhaneddin'in kuşatması altındaki Amasya emirinin Osmanlı himayesi altına girmesi üzerine burada Osmanlı kontrolü kuruldu. Bu yönde Yeşilırmak vadisindeki Taceddinoğulları, Merzifon bölgesinde Taşanoğulları, Bafra hakimi gibi bazı mahalli beyler Osmanlı hakimiyetini tanımışlardı. Bu şekilde Osmanlılara karşı koyabilecek başlıca iki güç odağı kalmıştı. Kadı Burhaneddin ve Karamanoğulları. Onların bertaraf edilmesi ancak 1397-98 yıllarındaki mücadeleler sırasında, Avrupa'daki durumun sağlamlaştırılmasının ardından gerçekleşecekti. Nitekim Osmanlılar'ın Avrupa'daki meşguliyetleri sırasında yeniden hareketlenen Karamanoğullarına karşı sefer açılmış, Karamanoğlu Alaeddin Bey'in kuvvetleri Akçay'da mağlubiyete uğratılmış, Alaeddin Bey kaçarak Konya kalesine kapanmış, ancak kaleye giren Osmanlı kuvvetleri tarafından idam edilmişti. Böylece Konya ve diğer Karaman toprakları kontrol altına alındı (1397 sonbaharı). Ertesi yıl Kadı Burhaneddin'in hakim olduğu yerler ele geçirildi. Osmanlı orduları Fırat vadisinden Memlük topraklarına girerek Malatya-Elbistan'a kadar ilerledi. Bu durum ufukta belirmiş olan Timur tehdidine karşı muhtemel Osmanlı-Memlük ittifakını engellemiş, Osmanlılar'ın yalnız kalmasına yol açmıştır.

Avrupa'da ise Yıldırım Bayezid'in bu cüretkar hakimiyet anlayışı etkili bir şekilde sürmekteydi. 1392 Şubatındaki taç giyme töreni sonrasında İmparator II. Manuel, bir süre için padişahın vasali olarak askeri yükümlülükten kurtulmuş durumdaydı. Fakat bütün Balkanlar'da Türk gücü daha da kuvvetleniyordu. Osmanlılar'ın Anadolu'daki meşguliyetleri sırasıda uç beyleri faaliyetleri devam ettirmiş, Paşa Yiğit yukarıda da temas edildiği üzere Vuk Brankovic'e boyun eğdirmiş, bu arada da Firuz Bey Eflak'a, Şahin Bey Arnavutluk'a karşı akınlarda bulunmuştu. Fakat Balkanlar'da önemli hareketlenmeler olmaktaydı. Eflak prensi Mirçea Silistre'yi geri almış ve Karinabad'daki Osmanlı kuvvetlerini sıkıştırmaya başlamış, Venedikliler Mora üzerinde yoğunlaşırken, Macarlar da Eflak ve Tuna Bulgaristan'ı üzerinde faaliyetlerini artırmışlardı.75 1393'te Bulgar kralı Şişman Macarlar'ın da desteği ile başkaldırdı. Bir Osmanlı ordusu 17 Temmuz 1393'te Tırnova'yı ele geçirdi. Şişman Niğbolu 'ya çekilmek zorunda kaldı. Böylece bütün Bulgar krallığı Osmanlı toprağı haline gelmiş oluyordu.

Yalnız Macar sınırına yakın Vidin'de bir prenslik bırakılmıştı, burada Şişman'ın üvey kardeşi Strasimir bulunuyordu.

Balkanlar'daki duruma çeki düzen vermek isteyen Bayezid 1393-1394 kışında Balkan prenslerini ve Palaologosları Serez'de toplayarak onların bağlılıklarını denemek ve pekiştirmek istedi. İmparator II. Manuel, Mora despotu olan kardeşi Theodoros, yeğenleri İmparator VII. İoannes, Manuel'in kayınpederi Konstantin Dragas, Sırp kralı Stefan Lazarevic Serez'e geldiler. Bayezid Theodoros'dan tasarlamış olduğu Teselya seferine katılmasını, Venedik'e karşı Mora'da belli başlı şehirlerin kendisine teslim edilmesini istedi. Fakat Theodoros ve Manuel bu teklife sıcak bakmadılar. Theodoros kaçarak Mora'ya gitti. Manuel de İstanbul'a zorlukla dönebildi. Osmanlılar 1387'de alınan daha sonra 1389'da kaybedilen Selanik'i ele geçirdi, Teselya bölgesine girerek bazı şehirleri aldı. Evranos Bey Mora'ya gönderildi. Theodoros ise Argos'u Venedikliler'e bıraktı (27 Mayıs 1394). Ertesi yıl Osmanlı kuvvetleri önemli bir merkez olan Tırhala'yı aldı, burası Turhan Bey'in karargahı haline geldi. Öte yandan Bayezid 1394 Eylülünde İstanbul'u kuşatma altına almışsa da zor durumda kalan Bizans halkına denizden gelen düzenli yardımları önleyememişti.76 Kuşatma sekiz yıl sürecekti.

Osmanlı kuvvetleri 1395'te Macaristan'a ani hucumda bulundu, Salankamen, Krasova, Titel, Beckerek, Tımışvar, Mehadiye gibi kaleler Osmanlı akınlarına hedef oldu. Eflak prensi Mirçea'nin Macar kralı Sigismund'un desteğiyle yaptığı harekat, 17 Mayıs 1395'te Argeş nehri civarında Rovine'de başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat savaşa Osmanlı vasali olarak katılan Dragaş ve Vukaşin'in oğlu Marko çatışmada hayatlarını kaybettiler. Eflak prensliği Osmanlı vasalliğini kabullendi. 1395 Haziranında Niğbolu'daki Kral Şişman ortadan kaldırıldı. Osmanlılar'ın bu ani ve süratli seferleri, Macarlar ve Venedikliler'i harekete geçirdi. Macar kralı Sigismund Balkanlar'da bir karşı saldırı düzenleme işinin öncülüğünü üstlendi. Papa'nın desteğini aldı ve bu hareketi bir Haçlı seferine dönüştürdü. Fransa'daki şovalyeler çağrıya heyecanla müspet cevap verdiler. Burgonya dükünün oğlu Jean de Nevers idaresinde 10.000 kişi, Almanya ise 6000 şovalye ile bu harekata katıldı. Venedikliler birkaç gemi sağlamayı taahhüd ettiler. Midilli ve Sakız'daki Cenevizlilerle Rodos şovalyeleri deniz yolunun kontrolünü üstlendiler. Batı orduları 1396 Temmuzunda Budin'de toplandı. Eflak prensi Mirçea 10.000 kişiyle gelmişti. Sigismund ise 60.000 kişilik bir kuvvet toplamıştı. Lehistan, Bohemya, İngiltere, İspanya, İtalya'dan gelme küçük birlikler ile Haçlı ordusunun 100.000 civarına ulaştığı tahmin edilmektedir. Bu haberi alan Bayezid derhal kendi kuvvetleriyle Tuna boyuna yürüdü. Haçlı kuvvetleri Türkleri Balkanlar'dan atmak, hatta Kudüs'e kadar ilerlemek gibi bir romantizm içindeydi. Vidin'deki Stratsimir de kapılarını Haçlılar'a açtı. Bu kuvvetler Rahova'daki küçük Türk garnizonunu ezdikten sonra Niğbolu'ya vardı. Tuna'ya bakan yüksek bir tepe üzerinde bulunan Niğbolu kalesi stratejik bakımdan önemli bir kilit vasfını taşıyordu. Bayezid'in vasali Stephan Lazarevic'in güçlerinin de yer aldığı Osmanlı ordusu kuşatma altındaki Niğbolu'nun imdadına yetişti. Kaleden 4-5 km. uzaktaki Osmanlı ordusuna karşı önce Fransızlar harekete geçtilerse de tamamiyle ezildiler ve başlarındaki komutanları Jean esir düştü. Diğer Haçlı kuvvetleri dağıldı, Sigismund ilerlemeye çalıştıysa da Osmanlılar tarafından geri püskürtüldü ve kaçmak zorunda kaldı (25 Eylül 1396).77

Niğbolu önlerinde kazanılan bu büyük zafer, Osmanlı gücünün Balkanlar'da kat'i olarak yerleşmiş bulunduğunu ve atılamayacaklarını gösterdiği gibi Yıldırım Bayezid'e de bütün tebaası, hatta Mısır'daki hilafet merkezi ve İslam dünyasında büyük şöhret kazandırdı. Bu harekat daha önceki Haçlı seferlerine benzer ideoloji ve askeri mücadelenin sonuncusunu teşkil eder. Neticesi ise durumu zaten kötü olan Bizans'tan çok Batı Avrupa'yı ilgilendirmekteydi. Haçlılar'ın II. Manuel'i ve Bizans'ı korumaktan çok Macaristan'ı düşündükleri ve Orta Avrupa'yı tehdit eden Osmanlıları bu kesimden bütünüyle çıkarmak fikrinin peşinde koştukları ifade edilir. Kutsal topraklara ulaşma ve Bizans'ı kurtarma ikinci plandaydı. Savaş Batılı devletlerin müşterek kuvvetleriyle Osmanlı ordusunun karşı karşıya geldiği ilk büyük mücadeleydi ve bir bakıma hem Macaristan'a yönelen Osmanlı gücünün önünü açmış, hem de en azından bu bölgeye ulaşılabildiğini onlara göstermiş bulunuyordu. Bu mücadele Bizans'ın kaderinde önemli bir değişmeye yol açmamıştır. Nitekim Vidin'deki Bulgar kralı Stratsimir'i uzaklaştırıp burayı ele geçiren Bayezid'in önünde sadece İstanbul kalmıştı. Şehir şiddetle kuşatma altına alındı. Evranos Bey yeniden Mora'ya girdi. Önemli bir şehir olan Argos 1397 Haziranında Osmanlılar'ın eline geçti. Osmanlı güçleri Despot Theodoros'un ordusu Leontarion yakınlarında yendi ve Mora'yı baştan başa geçip Modon-Koron'a kadar uzandı.

Yıldırım Bayezid'in bütün bu faaliyetleri ona merkezi devlet düzenine geçme imkanını da sağlamıştır. İstanbul üzerinde baskı kurması ve burayı fethetme düşüncesiyle giriştiği harekat, merkezi bir imparatorluğun teşkili için gerekliydi. Burayı kontrol etmek için Çanakkale boğazında Gelibolu'da bir deniz üssü kurdu. Batıdaki başarılar ise ona bütün islam dünyasında önemli bir mevki ve hilafet makamından sultan unvanını kazandırdı. Merkezi devlet idaresinin şartlarını yerine getiren alt yapıyı oluşturmaya, tahrir, vergi sistemi, İlhanlı geleneğine bağlı mali usullerin tatbikine, idareyi doğrudan hanedan tarafından yürütülmesini gerçekleştirmeye çalıştı. Kapıkulu ve gulam sisteminin yeni bir düzenlemesi gerçekleştirildi. Önemli görevler doğrudan kendisine bağlı, kul asıllı kimselere verildi, kendi başlarına hareket eden uç beyleri, yerli hanedanlar, Türkmen beyleri kontrol altına alındı. Böylece merkezi imparatorluğun temelleri atılmış oldu. Ayrıca yüksek islami anlayışı yerleştirme çabaları, geleneksel anlamdaki "gaziliği" yavaş yavaş geriletti, bunun islami formülasyonu daha yüksek bir idealizm içinde takdim edildi. Fakat uygulamalar, yazdıkları eserlerde meşruiyet zeminlerini arayan yazarların belirttiği ve idealize ettiğinden farklıydı. Yıldırım Bayezid artık bir uç beyliğinin değil kurumları ile teşekkül etmiş bir islam devletinin sultanı idi.78 Yıldırım Bayezid'in bütün bu çabaları, merkeziyetçi anlayışı, yerli aristokrat zümrelerin, hatta uç beylerinin tepkilerini çekti. Öte yandan Antalya üzerinden Mısır'a ve Hindistan'a bağlanan ticaret, Amasya-Tokat'tan İran'a uzanan ipek yolları denetim altına alınmıştı. Bursa ve Edirne gibi Osmanlı merkezleri büyük ticari aktiviteye sahip oldu, milletlerarası ticarete açıldı. Bu yeni atılan imparatorluk temelleri, Timur'un ortaya çıkışı ve Anadolu'ya girişiyle sükut edecek, Fatih Sultan Mehmed'in yeniden imparatorluğu teşkil edişine kadar toparlanma sancıları çekilecektir.

9. Timur'un Anadolu'ya Yürüyüşü ve Merkezi Devletin Çöküşü

1396'daki Niğbolu savaşı sonrasında İstanbul'u kuvvetle tazyik eden Osmanlılar, 1397'de bu ablukayı Karaman seferi dolayısıyla biraz gevşettiler. II. Manuel bu sırada Batıdan yardım talebinde bulunmuş, bu çağrılara Fransa'dan bir cevap gelmişti. IV. Charles 1396'da Cenova'yı ve dolayısıyla Cenova'nın Bizans topraklarındaki kolonilerini kendisine bağladığı için İstanbul ile yakından ilgilenmekteydi. Niğbolu'da Osmanlılara karşı savaşan ve hatta esir düştükten sonra fidye ödenerek kurtarılan Fransız şovalyelerinden mareşal Boucicaut (Jean de Meingre) İstanbul'a yardım için görevlendirilmişti. 1399 yılı başlarında mareşal Boucicaut küçük kuvvetiyle Osmanlı ablukasını yararak İstanbul'a ulaştı. Bu durum şehirde büyük sevince yol açtı. II. Manuel onunla birlikte Avrupa'ya giderek İstanbul için yardım bulmaya çalıştı (10 Aralık 1399).79 İtalya, İngiltere, Fransa'da teşebbüslerde bulunduysa da bir yardım alamayacağını anladı. O buralarda uğraşırken yerinde bıraktığı yeğeni VII. Ioannes İstanbul'u savunmaya uğraşıyordu. Bayezid kuşatmayı çok sıkı hale getirmişti. Şehir her an düşebilirdi. Fakat tam bu sırada doğuda beliren yeni bir güç Osmanlıların bütün planlarını altüst etti.

Moğolların mirasçısı olarak Anadolu'da vasilik iddiasında bulunan Timur, oldukça geniş toprakları kontrol altına almış İran, Afganistan, Hindistan ve kuzeyde Altınorda sahasına düzenlediği seferlerle etki alanını genişletmişti. 1390'larda doğuda Osmanlılarla menfaatleri bir noktada kesişmişti. 1394'te Anadolu'nun doğu kesimine inen Timur, gözünü daha batıya çevirdi. 1399'da Bayezid Erzincan'a doğru nüfuzunu yaymak istediğinde Emir Mutahharten Timur'a sığınmıştı. Timur 1400'de Erzincan'a girmiş, oradan Sivas'a saldırmış ve burayı zabtetmişti. Buranın Osmanlı idaresinde bulunuşu, durumu oldukça nazik hale getirdi. Timur ile Bayezid arasında bir nüfuz mücadelesi yaşandı. Timur gazi sultan sıfatıyla islam aleminde şöhrete sahip olmuş Bayezid üzerine yürümekte tereddüt ediyordu. Ancak onun diğer Anadolu beyleri gibi kendisine tabi olmasını istiyordu ve Anadolu'daki statünün değişmemesini, beyliklerin yeniden eski topraklarına hakim olmalarını arzuluyordu. Bunu Bayezid'e de bildirmişti. Bir anda eski Moğol-İlhanlı ve Selçuklu rekabeti değişik bir şekilde ortaya çıkmıştı. Timur Moğollar'ın, Bayezid ise Selçuklular'ın varisi gibi hareket etmekteydi. Sivas'ı tahrip ettikten sonra Timur'un birden Memlükler üzerine yürümek üzere Anadolu'dan çekilmesi, onun Osmanlılar'a karşı harekete geçmekte aceleci davranmamasına, hatta tereddüt geçirmesine bağlanır. Sebep her ne olursa olsun aslında Memlük seferinin Timur için acil bir durumu yoktu. Belki muhtemel bir Osmanlı-Memlük ittifakından çekinerek, öncelikle daha kolay alt edebileceği Memlükler'i Anadolu'nun güneyinden atmak ve böylece Osmanlıları da savaşmadan kendisine bağlamak gibi bir düşünce içinde bulunması mümkündür. Nasıl olursa olsun Timur Malatya'dan Behisni'ye, oradan Haleb'e geldi. Hama ve Hums gibi şehirleri aldı.1401 ocağında Dimaşk'a geldi. Henüz yeni tahta çıkmış olan Ferec, Kahire'ye çekildi. Timur'un Suriye seferi sırasında Bayezid sıranın

kendisine geleceğini düşünerek tedbirli davranmak gibi bir eğilim içinde değildi. Timur'a karşı hareket etmekten çekinmedi. Kendisine sığınan Kara Yusuf ve Sultan Ahmed'i himayesi altına aldı. Ardından Timur ile anlaşmazlık noktalarından biri olan Erzincan emirinin üzerine yürüdü. Mutahharten Bayezid'e boyun eğdi. Erzincan Osmanlı kontrolü altına girdi. Timur buraya asker gönderdiyse de

bunlar buraya ulaştığında Osmanlı kuvvetleri geri çekilmiş bulunuyordu. Timur bunun ardından Kara Yusuf'un öldürülmesini veya kendisine teslimini istedi. Öte yandan Anadolu beyleri de kaçarak Timur'a sığınmışlardı. Sonunda Bayezid'in üzerine yürümeye karar veren Timur, 1402 Martında harekete geçti. Kemah üzerinden Sivas'a geldi. Oradan Yıldırım Bayezid'e savaşa hazırlanmasını bildirdi. İki taraf 28 Temmuz 1402'de Ankara yakınlarında Çubuk ovasında karşı karşıya geldi. Bayezid toplayabildiği kadar büyük bir ordu ile gelmişti, ordunun sağ kanadında vasali Sırp despotu Lazarevic, sol kanadında büyük oğlu Şehzade Süleyman vardı. Kendisi yeniçerilerle birlikte merkezde yer almıştı. Arkada yanlarda oğullarının idaresinde birlikler bulunuyordu. Timur'un orduları sayıca daha üstündü. Ordudaki fillerden de savaş sırasında çok istifade eden Timur, Bayezid'i ağır bir hezimete uğrattı. Osmanlı kuvvetleri dağıldı. Bayezid'in oğulları savaşın kötü gidişi üzerine geri çekildi. Anadolu beylikleri kuvvetleri ise Timur ordusundaki beylerinin yanına iltica ettiler. Neredeyse kendi başına kalan Bayezid yanındaki az sayıda kuvvetle savaşı sürdürdüyse de sonunda esir düştü. Bir süre sonra da esaret altında vefat etti.80

Ankara savaşı özellikle neticeleri itibarıyla Osmanlı devleti için bir dönüm noktası olmuştur. Bayezid'in kurduğu merkezi devlet çökmüş, Anadolu birliği bozulmuş, beyler eski statülerini kazanıp yeniden beyliklerinin başına geçmişler, böylece Anadolu'da I. Murad devri başlarındaki duruma dönülmüştü. Timur'un kuvvetleri Bursa'ya girip oradan Batı Anadolu'ya yöneldi ve Osmanlılar gibi bir gazi olduğunu göstermek isteyen Timur Latinlerin elinde bulunan İzmir'i kuşatıp ele geçirdi. Bayezid'in oğulları ise kısa bir süre sonra birbirleriyle taht mücadelesi içine girdi. Bu durum kuşatma altındaki Bizans'ı oldukça rahatlattı. Ancak Timurlular'ın İstanbul'a gelerek Rumeli'ye geçmesinden korktularsa da bu gerçekleşmedi. Osmanlı devleti parçalanmıştı, Rumeli'deki topraklar ile Anadolu'daki topraklar arasındaki bağ kopmuştu. Osmanlılar kısa bir süre sonra belirsiz bir ortama sürüklendi, Osmanlı tarihlerinde "fetret dönemi" denilen yeni bir kaos devri başlamaktaydı.

1 Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, trc. R. Hulusi, İstanbul 1928.

2 Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Ankara 1972.

3 The Rise of The Ottoman Empire, London 1938.

4 "The Question of the Emergence of the Ottoman State", IJTS, II/2 (1982), 71-79; "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", Osmanlı, I (Ankara 1999), 37-60.

5 Bu tür literatür için bk. Söğüt'ten İstanbul'a. Osmanlı Devletinin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar, (haz. M. Öz-O. Özel), İstanbul 2000, giriş.

6 O. Turan, Selçuklular zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s. 505 vd. Cl. Cahen, Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler, trc. Y. Moran, İstanbul 1979, s. 149 vd.

7 Bu konuda tahrir kayıtlarına dayalı muhtelif bölgelerle ilgili bilgiler için bk. Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler, Ankara 2000.

8 Cl. Cahen, a.g.e, s. 296 vd.

9 Z. V. Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1970, s. 154 vd., 267-271.

10 Cl. Cahen, "Note pour des Turcomans d'Asia Mineure au XIIIe siecle", Journal Asiateque, sy. 239 (1952), s. 335-354; amlf, "İbn Said sur l'Asia Mineure Seldjuqide", Tarih Araştırmaları Dergisi, VI/10-11 (1972), s. 41-50.

11 Bk. A. Yaşar Ocak, Babailer İsyanı, İstanbul 1980.

12 Bunlar için bk. P. Lindner, Ortaçağ Anadolusunda Göçebeler ve Osmanlılar, trc. M. Günay, İstanbul 2000, s. 17-86; özelikle S. Divitçioğlu, Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu, İstanbul 1996, s. 35 vd.; Ümit Hassan, Osmanlı. Örgüt-İnanç-Davranıştan Hukuk-İdeolojiye, İstanbul 2001, s. 95-107.

13 Bu beyliğin Osmanlılarla irtibatlı olduğu düşünülmektedir. Bunun için bk. E. Zachariadou, "Pachymeres on the Amorioi of Kastamonu" Byzantine and Modern Greek Studies, III (1977), s. 57-70; Ayrıca, Z. G. Öden, "Umuroğulları Hakkında Bazı Görüşler", XII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, Ankara 1999, II, 589-594.

14 F. M. Emecen, İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, İstanbul 2001, s. 11-13. A. Decei, "Le probleme de le colonisation des Turcs Selcoukides dans la Dobrogea au XIIIe siecle", Tarih Araştıırmaları Dergisi, VI/10-11 (1972), 85-111.

15 Süleyman Şah'ın Osman Bey'in atası olduğu iddası, bizzat onun ağzından nakledilir. Âşıkpaşazade'nin eserinde Osman Bey'in Selçuklu sultanına karşı bağımsızlık iddiasında bulunurken dedesi Süleyman Şah'ın Selçuklular'dan önce Anadolu'ya girmiş olduğunu söylediği ifade edilir (Tarih, Atsız neşri, Osmanlı Tarihleri içinde, İstanbul 1949, s. 103; ayrıca bak. aşağıda not 20). Buradaki tenakuz dikkat çekicidir. Çünkü Süleyman Şah hem Osman'ın dedesi olarak gösterilir, hem de bir asır önceki Kutalmışoğlu Süleyman Şah ile aynileştirilir. Bundan dolayı burada bilinçli bir iddia söz konusudur ve bu Osman Bey'in değil Âşıkpaşazade'nin yahut onun kaynağının problemidir.

16 Bütün bu kaynaklardaki söz konusu bilgilerin yorumu için bk. F. M. Emecen, İlk Osmanlılar, s. 1-16.

17 İ. Artuk, "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Bey'e Ait Bir Sikke", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ankara 1980, s. 27-33. P. Lindner, Osman Bey'e ait başka paralardan

da söz eder. Londra'da British Museum'da bulunan ikinci bir para Osman Bey adını taşır, geç Selçuklu ve modern İlhanlı paralarına benzer. Keza dikkat çekici bir başka para 699 tarihli olup Gazan Mahmud Han adına Söğüt basılmıştır. ("Selçuklular, Moğollar ve Osmanlılar Arasında", Osmanlı, I, 148).

18 Bazı tarihçiler ve para tarihi ile uğraşanlar, bu paraları sahte oldukları gerekçesiyle önceden mahkum ederek hiç nazarı itibara almazlar. Fakat nümizmatlar aynı kanaatte değillerdir. (Mesela bak. Oğuz Tekin, "İlk Osmanlı Sikkesi Ne Zaman Basıldı", Toplumsal Tarih, sy. 66 (Haziran 1999), s. 62-63.

19 Tartışma çok eskidir. Mesela Wittek'in buna benzer görüşlerine karşı F. Köprülü Kayı ile bağ kurar, aidiyeti ispatlamaya çalışır ("Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri", Belleten, VII/27 (1943), 284-300). F. Sümer konuyu münakaşa ederse de kesin bir kanaat serd etmez ("Kayı", İslam Ansiklopedisi, VI, 461).

20 Yazıcızade Ali'nin Kayı boyu hakkındaki anlattıkları, Âşıkpaşazade'nin kaynağında da yankı bulmuşa benzer. Osman Bey'e bağımsız olduğunu ifade etmek için söylettirilen şu sözler ilginçtir. "ger ben Âl-i Selçukvân der ise ben hod Gök Alp oğluyun derin ve ger bu vilâyete ben anlardan öndin geldim der ise Süleyman Şah dedem hod andan evvel geldi" (Âşıkpaşazade, Tarih, Atsız neşri, Osmanlı Tarihleri içinde, İstanbul 1949, s. 103).

21 O. Turan, "Keykavus II", İA, VI, 644-655; N. Kaymaz, Pervane Muinüddin Süleyman, Ankara 1970, tür. yer.

22 O. Turan, Türkiye Selçukluları Tarihi, İstanbul 1984, s. 620 vd.

23 J. Lefort, "13 Yüzyılda Bitinya", Osmanlı Beyliği, s. 107 vd.

24 H. İnalcık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", Osmanlı, I, 40; a. mlf, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Savaşı", Söğüt"ten İstanbul'a, s. 307; Y. Yücel, Çobanoğulları-Candaroğulları Beylikleri, Ankara 1980, s. 49.

25 Bu hususta Kramers, Gy. Moravcsik'in görüşleri ile ilgili münakaşalar ve yorumlar için bk. L. Bazin, "Antiquite meconnue du titre d'Ataman", Harvard Ukrainian Studies, III-IV (1980), 61-70.

26 C. Heywood, "Osmanlı Devletinin Kuruluş Problemi. Yeni Hipotez Hakkında Bazı Düşünceler", Osmanlı, I, 137-145. Çok önce Habibü's-Siyer'den hareketle, buna benzer iddialar üzerinde durulmuştur. Cl. Huart, Z. V. Togan'ın benzer fikirleri ve doğrudan kaynağa dayalı F. Köprülü'nün aktarımları ("Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei", s. 289-90) örnek olarak gösterilebilir.

27 Beldiceanu-Steinherr, “Bitinya’da Gayrimüslim Nüfus”, Osmanlı Beyliği 1300-1389, İstanbul 1997, s. 8-22.

28 D. Nicol, Bizans’ın Son Yüzyılları (1291-1453), trc. B. Umur, İstanbul 1999, s. 135 vd.

29 F. M. Emecen, İlk Osmanlılar, s. 175-185.

30 H. İnalcık, “Bafeus”, s. 306.

31 Melangeia için bk. Zachariadou, “İlk Osmanlılara dair Tarih ve Efsaneler”, s. 368-369.

32 D. Nicol, Bizansın Son Yüzyılları, s. 150-151, 156.

33 Âşıkpaşazade, Tarih, (Atsız neşri) s. 105-111. Bu bilgiler Bizans kaynaklarıyla karşılaştırılmıştır. Bunun için bk. E. Zachariadou, “Aynı makale”, s. 368-373.

34 Geniş bilgi için bk. D. Nicol, Aynı Eser, s. 180-181.

35 O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 645-650.

36 Genel olarak bk. F. Köprülü, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Ankara 1972.

37 F. M. Emecen, İlk Osmanlılar, s. 75-86.

38 Bu hususta ayrıca bk. C. Kafadar, Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State, California 1995, s. 62 vd.; a. mlf, “Gaza”, DİA, XIII, 427-429.

39 Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-ı Âl-i Osman, nşr. Atsız, (Osmanlı Tarihleri, İstanbul 1949 içinde), s. 7, 9-10.

40 E. Zachariadou, “Karesi ve Osmanlı Beylikleri İki Rakip Devlet”, Osmanlı Beyliği, s. 243-255; Z. G. Öden, Karası Beyliği, Ankara 1999.

41 F. M. Emecen, İlk Osmanlılar, s. 89; Z. V. Togan, “Mogollar Devrinde Anadolu’nun İktisadi Vaziyeti”, Türk Hukuk ve İkitsat Tarihi Mecmuası, I (1931), s. 22-27, 32-33.

42 Seyahatname, trc. M. Şerif, İstanbul 1330, I, 340-345.

43 Mesalikü’l-ebsâr, ed. F. Sezgin, tıpkı basım 1988, III, 156-157, 174-175.

44 F. M. Emecen, İlk Osmanlılar, s. 108-109.

45 M. Akdağ, “Ankara Sultan Alaeddin Cami Kapısında Bulunan Hicri 763 Tarihli Bir Kitabenin Tarihi Önemi”, Tarih Vesikaları, III/18 (Mart 1961), 366-373.

46 Geniş bilgi D. Nicol, Bizans, s. 255 vd.

47 Bu konudaki tek monografi, M. Aktepe, “Osmanlılar’ın Rumeli’de ilk fethettikleri Çimpi Kalası”, Tarih Dergisi, sy. 2 (1950), s. 283-306. Ayrıca Oikonomides, “From Soldiers of Fortune to Gazi Warriors the Tzympe Affair”, Studies in Ottoman History of Honour of Professor V. L. Menage, İstanbul 1994, s. 239-247.

48 F. M. Emecen, “Gelibolu”, DİA, XIV, 1.

49 H. İnalcık, “Edirne’nin Fethi 1361”, Edirne, Ankara 1965, s. 137-160.

50 F. M. Emecen, “Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri. Edirne”, Edirne Serhattaki Payitaht, İstanbul 1998, s. 53.

51 Rumeli’deki sürgünler konusunda Ö. L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak sürgünler”, İktisat Fakültesi Mecmuası, XIII/1-4 (1952), 56-78.

52 H. İnalcık, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, Söğüt’ten İstanbula, s. 443-474.

53 Özellikle Kuzeydoğu Balkanlar’daki kır kesimlerinde görülen bu gelişme için bk. F. M. Emecen, “XVI Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskan Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar”, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Ankara 1990, s. 543-550.

54 İskanda bu dervişlerin rollerinin ön plana alındığı klasikleşmiş bir çalışma. Ö. L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, Vakıflar Dergisi, II (1942), s. 279-553. Ayrıca Barkan Osmanlı beyliğinin kuruluşunu bu gelişmelere bağlar (“Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler”, İktisat Fakültesi Mecmuası, XI/1-4, 524-569).

55 A. Luttrel, “1389 Öncesi Osmanlı Genişlemesine Latin Tepkileri”, Osmanlı Beyliği, s. 133-136.

56 A. Luttrel, “Aynı Makale”, s. 136.

57 Geniş bilgi D. Nicol, Bizans, s. 294-295. Kralot Marko vo Istoriyata i vo traditsiyota Prilep, 23-25 Yuni 1995, Prilep 1997.

58 D. Nicol, Bizans, s. 306-309.

59 D. Nicol, Bizans ve Venedik, trc. G. Ç. Güven, İstanbul 2000, s. 250; I. Demirkent, “14 Yüzyıla kadar Balkan yarımadasında Bizans hakimiyeti”, I. Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu, Ankara 1989, s. 8.

60 Stephan W. Reinert, “Niş’ten Kosova’ya. I. Murad’ın Son Yıllarına İlişkin Düşünceler”, Osmanlı Beyliği, s. 183-230.61 Savaş ve cereyan tarzı hakkında çeşitli kaynakların değerlendirildiği çalışmalar için bk. T. Emmert, Serbian Golgotha. Kosova 1389, New York 1990; a. mlf, “The Battle of Kosovo. Early Reports of victory and defeat”, Kosovo. Legacy of Medieval Battle, ed. W. Vucinich-T. Emmert, Minneapolis 1991, s. 19-40. S. Reinert, “A Byzantine Source on the Battles of Bileca and Kosovo Polje. Kydones’ letters 396 and 398 Reconsidered”, Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Menage, İstanbul 1994, s. 249-272.

62 F. M. Emecen, “I. Kosova Savaşının Balkan Tarihi Bakımından Önemi”, Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü, s. 35-44.

63 H. Kaleşi, “Türklerin Balkanlara Girişi ve İslamlaştırılma”, trc. K. Beydilli, Tarih Enstitüsü Dergisi, sy. 10-11 (1981), 177-194.

64 Bunun için bk. Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu Osmanlılar (1300-1481), trc. O. Esen-Y. Önen, İstanbul 1986, I, 190.

65 Bu hususta geniş bilgi için bk. F. M. Emecen, İlk Osmanlılar, s. 113 vd., 125-126.66 Ş. Tetindağ, “Karamanlılar’ın Gorigos Seferi (1367) ”, Tarih Dergisi, sy. 6 (1954), s. 161-174.67 S. Kofoğlu, “Hamidoğulları”, DİA, XV, 473-474.68 F. M. Emecen, İlk Osmanlılar, s. 45 vd.

69 Hayatı ve faliyetleri için bk. H. İnalcık, “Bayezid I”, DİA, V, 231-234.

70 D. Nicol, Bizans, s. 313-314. F. M. Emecen, “Alaşehir”, DİA, II, 342-343.

71 Y. Yücel, XIII-XIV. Yüzyıllar Kuzeybatı Anadolu Tarihi. Çobanoğulları-Candaroğulları Beylikleri, Ankara 1980.

72 Bu tarihe kadar Yıldırım Bayezid’in Palaiologlarla olan ilişkileri için bk. S. Reinert, “The Palaiologoi, Yıldırım Bayezid and Constantinople. June 1389-March 1391”, Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr., vol. I. Hellenic Antiquity and Byzantium, New York ts. ayrı basım.

73 D. Nicol, Bizans, s. 318-319.

74 Kadı Burhaneddin hakkında Esterabadi, Bezm ü Rezm, trc. M. Öztürk, Ankara 1990. Y. Yücel, Kadı Burhaneddin Ahmad ve Devleti 1344-1398, Ankara 1970.

75 H. İnalcık, “Bayezid II”, DİA, V, 232.

76 D. Nicol, Bizans, s. 321-323; a. mlf, Bizans ve Venedik, s. 319-320.

77 A. Atiya, The Crusade of Nicopolis, Londra 1934 (türkçe trc. Esat Uras, Niğbolu Haçlılar Seferi, Ankara 1956); S. Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, trc. F. Işıltan, Ankara 1987, III, 384-390.

78 H. İnalcık, “Bayezid I”, DİA, V, 233-234.

79 D. Nicol, Bizans ve Venedik, s. 324 vd.

80 Timur’un Anadolu harekatı ve Ankara savaşı hakkında bk. A. Dersca-Bulgaru, La Campagne de Timur en Anatolie, Bükreş 1942; Ömer Halis Bıyıktay, Yedi Yıl Harbi İçinde Timur’un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı, İstanbul 1934; Y. Yücel, Timur’un Dış PolitikasındaTürkiye ve Yakın Doğu 1393-1402, Ankara 1980; H. İnalcık, “Osmanlılar”, İA, XII/2, 293-294; İ. Aka, “Timur’un Ankara Savaşı 1402 Fetihnamesi”, Belgeler, XI/15, 1-22; F. M. Emecen, İlk Osmanlılar, s. 161-173.

A. OSMANLI TARİHİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Türkiye'deki Tarihi Anlayış Şekilleri: Yeniçağ Başlarında Siyasi ve İktisadi Bunalımlar / Prof. Dr. Suraiya Faroqhi [s.33-44]

L. M. Münih Üniversitesi Yakın Doğu Kültür ve Tarih Enstitüsü / Almanya

Bu çalışmanın konusu, bugünkü Türk tarihçiliğinin önemli birkaç vasfını, ‘dönemler’ ve ‘dönüşümler’ problemlerini tartışarak ortaya koymaktır. Cevaplandırılması gereken asıl soru, Türk tarihçiliğinde, XV. yüzyılda veya XVI. yüzyılın başlarında siyasi, iktisadi veya kültürel açıdan gerçekten yeni bir şeylerin ortaya çıktığı bir dönemin başlayıp başlamadığı hususunda bir kanaat oluşup ouşmadığı sorusudur. Bu dönem için, Anglo-Sakson ve de Alman anlayışında, ‘Frühmoderne’ yani ‘Erken Modern Dönem’ tabiri kullanılır; bu dönemden Fransa’da genellikle, ‘temps modernes’ ‘Modern Zamanlar’ olarak bahsedilir. Türkçe ıstılahta ise bu dönem için, ‘Yeniçağ Tarihi’ tabiri kullanılır.

Biz bu soruyu üç boyutta değerlendireceğiz: Evvelâ, geleneksel dönemlendirmeleri göz önünde bulundurmak için, Osmanlı tarihinin umumi manzarasına müracaat edeceğiz. Benim kanaatime göre daha önemli olan ikinci bölümde, Osmanlı tarihçilerinin tespit ettikleri en önemli ‘bunalımları’ ve ‘dönüm noktalarını’ ortaya koymayı deneyeceğiz.1

Üçüncü bölümde ise nihâî olarak, bana göre ‘bunalımlara ve ‘dönüm noktaları’na yönelik dönemlendirmelere temel teşkil eden siyasi, iktisadi ve de kültürel ilkeleri bahis mevzuu edeceğiz. Bu üçüncü bölümün, önceki iki bölümden daha öznel olması kaçınılmazdır. Böyle bir değerlendirme bize, her halükârda Türk bakışı hakkında, bugün tarihçiler tarafından izah edilmeye çalışıldığı gibi, ‘Yeniçağ’ın başlangıcında ve sonunda ortaya çıkan daha ziyâde şeklî olan tezâhürleri aşma ve az da olsa Osmanlı tarihinin saikleri ve akışı hakkında bir şeyler söyleme imkanı verecektir.

Osmanlı’nın Başlangıcı Dönemi: Kroniklerin Yapısı

Osmanlı kültürü, XV. yüzyıla kadar geri götürülebilen bir tarihçilik geleneğine sahiptir. Özellikle, XVI. yüzyılda Vakayiname (Tarih) kendine has edebî bir tür olarak ortaya çıkmıştır. Tarihi eserler, çoğunlukla resmî yani eski devlet görevlileri tarafından yazılmıştır veya bu şahıslar bu hususta görevlendirilmişlerdir; sultanların ve onların iktidarı ilgi odağı durumundadır.2 Eserlerin, evvelâ Allah’a hamd ve Peygambere, salât u selâma hasredilen ve nisbeten benzeşen (stereotip) girişleri, hitap şeklinde hükümdara yapılan uzun dua kısmı da önemli bir öğedir.3

XVI. yüzyılda tarihçi tahtta oturan sultanın işlerini nazım halinde yazmak için hususî olarak görevlendirilmiştir.4 Hattâ zengin minyatürlerle süslenmiş ve hanedanın tarihini ve daha önce hükümdâr olan Sultan Süleyman’ın dönemini bir dünya ve büyüme tarihi çerçevesinde tasvir eden bir büyük çalışmanın bugün birkaç nüshası mevcuttur.5 XVII. yüzyılda şehnâmecilik memuriyeti ortadan

kalktıktan sonra, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren resmî tarihî eserler yazdırmak için yeni bir deneme yapıldı.6 XVIII ve XIX. yüzyılın vak'anüvîsleri memuriyetleri icabı eserlerini nesir halinde ve resim, minyatür olmaksızın kaleme almışlardır; umumiyetle arşiv belgelerine kolaylıkla ulaşabilmekteydiler. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar sürekli olarak, yazacağı dönem kendisine sipariş edilen ve yazarın bizzat yaşamadığı geçmiş bir dönemi kaleme alması gereken bir vak'anüvîs memur edilmiştir. Bu görevlilerin en sonuncusu olan Abdurrahman Şeref, kariyerini Cumhuriyet döneminde yarı resmî tarih encümeninin başkanı olarak tamamlamıştır.7 Bu istikamete uygun olarak, kroniklerin yapısı da hükümdâr üzerine şekillendirilmişti; lokal düşünüldüğünde, dikkatler sultanın o anda ikâmet ettiği veya savaş zamanında serdâr-ı ekrem olarak görev yapan sadrazamın bulunduğu yere çevrilmiştir. Bir çok durumda bakış açıları 'İstanbul merkezli' ve husûsî bir vurgu ile sultanın sarayına göreydi. Dönemin önemli olaylarının fihristine gelince, çoğu kez o dönemin padişahının iktidar olduğu dönemdeki olayları anlatan mufassal bölümler ortaya çıkmaktaydı. Konunun titiz bir şekilde fihristinin yapılması için, o esnada tasvir edilen husûsî bir olayın zikri ifadesi kullanılıyordu. Bu ara başlık el yazma nüshalarında sıklıkla kırmızı yazı ile belirtilmiş ya da XIX. yüzyılda matbaanın kullanılmaya başlaması ile birlikte, bu ara başlıklar özel süslü çerçevelere alınmıştır. Bunlar okuyucu için görsel olarak kolaylık sağlaması açısından önemli olsa gerektir.8

Başka kültürlerde de sıklıkla görüldüğü gibi, XIX. yüzyıla kadar ordu-yı hümâyûnun savaşları ve zaferleri kroniklerin esas konusunu teşkil ediyordu. Eğer bir savaş sona ermişse, bir alt başlık, ateşkese ve de barış antlaşmasına ayrılmıştır; bunun dışında, kroniklerde yüksek memuriyet görevi olanların azilleri, tayinleri, ayrıca sarayda icra merasimleri diğer konuları oluşturmaktadır. Nadir de olsa başkentte meydana gelen dikkate şayan olaylar hakkında da bölümler mevcuttur. Bu sonuncusuna örnek olarak, sıklıkla meydana gelen yangın felâketi ve sıkı korunduğu düşünülen pazardaki bir dükkandan yapılan hırsızlık olayları da zikredilir.

Bu şekil nisbî olarak yoruma pek mahal bırakmamaktadır; genellikle yazarlar kendi düşüncelerini, belirli bir olayı diğerlerinden daha vurgulu anlatmak suretiyle metin dahilinde ifade etmektedirler. Eğer yazar belirli bir konuda daha mufassal kaynağa sahip veya kendisi olayın şahidi ise, yorumla alakalı söylediğimiz bu ifadeler söz konusu olmaktaydı. Fakat şüphesiz, yazarın kendi yorumlarını doğrudan ifade ettiği durumlar da vardır. Metnin kendisinde, giriş bölümüne kıyasla ve bundan farklı olarak dînî motifler daha nadir kullanılmaktadır. Sultanın zaferleri vasıtasıyla devletin yayılmasına ve İslam'ın korunmasına yardım etmesi, Osmanlı devlet anlayışının temelini teşkil etmektedir. Fakat bu anlayış çok nadir olarak kroniklerde ifade edilir; bu da anlaşılır bir husustur.

Osmanlı'nın Başlangıç Dönemi: Zaman Tasnifinin Eski Ama Çok Müessir Bir Modeli

Fakat bunun yanında, bir zaman taksiminin başka bir şeklini gerektiren yoruma yönelik güçlü bir tarih yazımı imkanı da mevcuttur.9 XVII. yüzyıldan itibaren, sultanların dönemleri tarihi hakkında kafa yoran Osmanlı yazarları için, kuzey Afrikalı tarihçi ve devlet teorisyeni İbn Haldun'un hazırladığı model önemli bir rol oynamıştır.10 Bu temel düşünceye göre her devlet tabiî bir ömre sahiptir. İbn Haldun

bunu, kuruluş, gelişme, duraklama ve gerileme dönemleri olan şeklî dönemlerin bir sonucu olarak görüyordu. Eğer bu model kabul edilecek olursa, böylece tarihî bir konunun fihristi elde edilmiş demektir.

İbn Haldun'un tarih tezi, Osmanlı fütûhâtının hem doğu ve hem batı sınırlarında niçin durduğuna cevap teşkil ettiği için, şüphesiz 1600 yıllarından sonra Osmanlı tarihçileri tarafından kullanılmaya başlanmıştır.11 İbn Haldun'a göre, gerileme sürecindeki en belirleyici faktörü, sosyal dayanışmanın kayboluşu oluşturmaktadır. Bu durum, göçebelerden bir yüksek sınıf bir saray çevresinde yerleşir yerleşmez sıklıkla ortaya çıkıyordu.

Devletlerin kuruluşunun tipik olarak göçebeler tarafından gerçekleştirildiği düşüncesi; İbn Haldun'un, bu tür oluşumların onun için pek eski olmayan bir geçmişte birçok kez vuku bulduğu XIV. yüzyıl kuzey Afrikasında edindiği tecrübe ile açıklanabilir. Bunun dışında o, Moğol hakimiyeti çağında yaşamış ve bizzat kendisi Timur ile müzakerelerde bulunmuştur.12

Fakat göçebelerle alakalı bu düşünceler Osmanlı tarihçileri için de önemliydi. Kaynakların yetersizliği XVII. yüzyılın tarihçilerine ve bugünkü tarihçilere bu konuda daha kesin bir şeyler söyleme imkanı vermese de, ilk Osmanlı sultanları başlangıçta Anadolu'daki göçebelerin yanında kendilerini daha rahat hissetmiş olabilirler.13 Daha önceki Osmanlı sultanlarının, devlet hizmeti için yeniçeriler veya garimüslim reayadan gençleri askere alma (devşirme) gibi karakteristik kurumları geliştirmiş olmaları, yerleşik hayata yeni başlayan göçebeler arasında siyasi dayanışmanın zayıflaması için yeterli bir sebep olabilir.14

XVII. yüzyılda yaşayan bir yazar için Osmanlı Devleti'nin eski tarihi pek fazla önem arzetmemektedir. Fakat İbn Haldun'un fikirleri bir yabancı kabul olarak başkalarından daha ziyade çağdaş mülahazalardan neşet etmektedir. Özellikle 1450 ile 1550 yılları arasında geliştirilen ve 1600 yıllarında ve sonrasında önemini yitiren Osmanlı Devleti'nin klasik kurumları bu dönemin eleştirel bir gözlemcisi için gayet anlaşılır bir şeydi.

Özellikle ordunun önemli bir kısmı, yani vergilerle beslenen ve bu yüzden kendilerine merkezî yönetim tarafından ücret ödenmeyen sipahiler ateşli silahların yaygınlaşması sebebiyle geniş ölçüde lüzumsuz hale geldi. Bu gerçekle nasıl başa çıkılacağı hususu için, XVII. yüzyılın Osmanlı yazarlarınca böyle anlaşılıyordu. İbn Haldun birkaç öneride bulunmuştu.15

Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895), Fransız Devrimi'ni, Napolyon'un Osmanlı eyâleti olan Mısır'a çıkışını ve hattâ erken sosyalizmi kendisi ve okuyucular için anlaşılır kılmayı denediği eseri ile tarih yazımının yeni bir örneği ilk defa XIX. yüzyılda geliştirildi.16 Çünkü böyle bir teşebbüs, sadece Yeniçağ Avrupa tarihi ile müzakere edildiğinde mümkün olabilirdi. Fakat bu, daha önce belirtildiği gibi, standart Osmanlı tarih yazımında sadece savaşların ve barış antlaşmalarının çerçevesinde mutat idi; öyle ki, ilgili devletlerin dahili gelişimine hemen hemen hiç girilmedi. Pek fazla yaygın olmayan ve sayıları az da olsa, birkaç Avrupalı devlet hakkında bilgi edinmek için bu konuyla alakalı el yazma

koleksiyonlara ulaşma imkanına sahip olmuş bazı kimselerin kaleme aldığı eserlerin varlığı da şüphesizdir.17 Daha eski kroniklerin bu yapısı, Avrupa tarihinin fenomenlerinin tartışılmasını ve böylece dönemlendirme prensiplerinin oldukça büyük bir değişimini gerekli kılıyordu; Ahmed Cevdet Paşa'nın "Osmanlı Tarihi" adlı eseri, büyük bir ustalıkla Osmanlı ve Avrupa sahnelerinde hareket ediyordu.

Yeniçağ Hakkında: Türkiye'nin Bugünkü Tarih Terminolojisi

Ahmed Cevdet Paşa'nın kendi zamanında mutat olan; Osmanlı ve daha sonra Türk tarih araştırmalarının Avrupa tarih yazımı ile daha yoğun olarak karşı karşıya geldiği yeni bir yüzyıl girdiğinde Ahmed Cevdet Paşa öleli birkaç yıl olmuştu.18

Ahmed Cevdet Paşa'nın ölümünün elli yıl sonrasından II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar büyük ölçüde Fransız tarih yazıcılığı ile entelektüel ilişki vardı ve bu husus terminolojiyi de şekillendirmişti. Dünya savaşları arasında ve kısmen bunu aşan dönemlere ait Fransız literatüründe, bilindiği gibi Avrupa tarihi, Rönesans ve Reformasyon'dan beri, Fransız Devrimi'nin sınır teşkil ettiği, 'époque moderne' ve 'époque contemporaine' gibi dönemlere ayrılmıştı.19

Bu anlayış, en geç XX. yüzyılın kırklı yıllarından beri, Türkiye'deki el kitaplarında ve ders kitaplarında belirleyici olmuştur. Türkiye'deki okullarda ve üniversitelerde buna uygun bir şekilde, 'Ortaçağ' ile daha önce kısaca bahsedilen 'Yeniçağ' ve 'Yakınçağ' arasında ayrım yapmak mutat olmuştur.20

Bu araştırmada, 'Yeni Zaman' tabiri burada 'erken yeni zaman' anlamında kullanılacaktır. Buna karşın 'erken yeni zaman' kavramı Türkiye'de sadece İngilizce yazılmış bilim literatüründe, yani yabancı bir kelime olarak bilinir ve tarih araştırmalarında hemen hemen hiç kullanılmaz.

'Yeni Çağ' Hakkında: Dönemlendirme Meselesine Duyulan Sınırlı Bir İlgi

Bunun dışında, dönemlendirme meselelerinin Türk tarihi tartışmalarındaki kelimenin sınırlı anlamıyla nisbeten ikincil bir rol oynaması belki de ilginçtir. Esâsen, Osmanlı tarihinin genel görünüşünün yazarları ve bu konuda çalışan araştırmacılar bu sorunsal ile ilgilenmek zorundadırlar.Bu tür yayınların sayısı çok değildir.21 Dönemlendirme meselelerinin ikincil bir anlam ihtiva ettiği monografiler, uzun zaman dilimi ve umumi tarih araştırmalarında tamamen merkezî bir rol oynamaktadırlar. Elbette istisnalar mevcuttur, fakat genelde hepsi bu kuralı onaylamaktadırlar.

Bu istisnalar ile birlikte, 'Dünya Düzeni' anlayışı ile çalışan yazarlar hiç şüphesiz en önemli kategoriyi oluşturmaktadırlar.22 İktisâdî kariyerlerinin belirli dönemlerinde, Immanuel Wallerstein, Reşat Kasaba, Şevket Pamuk, Murat Çizakça veya Huri İslamoğlu için, Osmanlı Devleti'nin peyk olarak Avrupa iktisâdî sistemine ne zaman dahil olduğu sorusu merkezî bir rol oynamıştır. Başka bir deyişle ifade etmek gerekirse, ne zaman Osmanlı mülkü az veya çok kendine yeten bir bütün olarak

işlev icra edemez olmuş ise, o dönemden itibaren Avrupa'nın hazır üretim pazarı, yiyecek maddeleri ve hammadde müşterisi konumuna düşürülmüştür. Eğer böyle bir tarih belirlenebilseydi, bu kesinlikle, Osmanlı tarihinin tamamen farklı iki dönemi arasında ana çizgi olarak kabul edilebilirdi.

Halbuki tartışmaların akışı içinde, elbette ittifak edilebilen ve bu ilhakın gerçekleştiği bir zamandan yola çıkılamayacağı tespit edilmiştir. Birçok durumda, XVIII. yüzyılın sonlarına ve XIX. yüzyılın başlarında, faydalı bir 'cut-off points' (bitiş noktası) olarak tezahür etmiştir. Fakat ilhak sürecinin, önemli sayılabilecek erken bir zamanda bazı bölgelerde mutlaka güçlü bir ihracaatla başlamış olduğu gibi bir görüş nazar-ı itibara alınabilir. Bu çok yönlülük, ilhak hakkındaki tartışmalarda, dönemlendirme sorununun niçin muhtemelen beklendiğinden daha az tartışıldığını izah etmektedir.

Tarihin Dönüm Noktaları: İstanbul'un Fethi

Türkçe ikincil kaynaklarda, 'modern' dönem nadir olarak, İstanbul'un 1453 yılında Osmanlılar tarafından fethi ile son bulmaktadır.23 Tarih devirlerinin bu sınırları Avrupa tarih yazımında mutat olandan farklı bir varyasyonunu ortaya koymaktadır (1492-Kolombus Karaiblere çıkar). Osmanlı tarihinin akışı için, Amerika'nın keşfinin (fethinin) Avrupa tarih yazımında sahip olduğu anahtar görev gibi, İstanbul'un fethine ve yeniden yapılandırılmasına da buna benzer bir görev atfedilir.24 Türk tarihçilerinin bu telakkileri, Avrupalı Yeniçağ mütehassısları için alışılmamış bir husus değildir. Bilahare Hıristiyan Avrupa'daki muasırları İstanbul'un fethini felaket olarak görseler de, dünya tarihi açısından önemli bir olay olarak mülahaza etmişlerdir. Daha yeni çalışmalara bir göz atılacak olursa, bugün Batı ve Orta-Avrupa tarihçileri İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethini ve Bizans İmparatorluğu'nun sonunu bir dönüm noktası olarak telakki etmektedirler.25

Şüphesiz bu arada, Türk tarihçileri arasında İstanbul'un fethinin anlamı ile alakalı farklı bakış açıları ve ifadeler mevcuttur. Bu olay ve akabinde İstanbul'un İslamlaşması ve Türkleşmesi, milliyetçi çizgide olan tarihçiler için, Fatih Sultan Mehmed'in bir harikası ve kahramanlığıdır. Bu telakki, bugünkü İstanbul'un 'Heykel Mimarisi'ne de yansımıştır. Meselâ, bundan hemen hemen yirmi yıl önce bu sultanın büyük ve oldukça görkemli atlı heykeli, İstanbul Belediyesi binasının çok yakınlarında bir yere dikilmiştir. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'da hüsnükabul gören yegâne padişahtır.26

Diğer taraftan, 'Sefer ve Zafer İdeolojisi'ne mesafeli yaklaşan veya bunu reddeden yazarlar, İstanbul'un fethini gerçekten şehir tarihine ait bir olay olarak telakki etmektedirler. Bu yazarları, eski Bizans imparatorlarının metropolü olan şehrin sultanların başkentine dönüştürülmesi alakadar etmektedir; bu konuda İslâmî unsurlar önemli olmakla birlikte, tek başına müessir sebep olarak görülmemektedir.27 Özellikle ticaretin teşviki gibi iktisâdî etkenler hususiyetle vurgulanmaktadır. Bu sebeple 1453 yılı bu tarih geleneğinde, 'küresel' anlamının yanısıra, özellikle önemli telakki edilen 'yerel' anlamına da sahiptir.

Ayrıca, 1453 yılının Türkiye'deki tarihî hafızada Sultan I. Selim'in Memluk Sultanlarına karşı açtığı ve Osmanlıya, Suriye, Mısır ve kutsal şehirler olan Mekke ve Medine'yi kazandıran seferden daha önemli olması dikkate şâyân bir husustur. Bu, Türkiye'den bakıldığında Arap memleketlerinin seksen yılı aşkın bir süredir 'Türkiye dışında olmaları gibi son derece basit bir keyfiyet ile alakalı olmalıdır.

Suriye ve Mısır ile ilgili olarak bir fikrî bütünlük hareketi mevcut değildir ve bu bölgelere duyulan resmî teveccüh, Avrupa ve Amerika'ya duyulan ilgiden daha azdır. Buna uygun olarak, okuyucu kitlesinin takip ettiği kitapların önemli bir kısmı, Arap dünyasını konu alan eserlere önemli ölçüde ilgisiz kalmaktadır. Diğer taraftan İstanbul siyâsî olmasa bile, iktisâdî ve kültürel anlamda bugünkü Türkiye'nin başkenti konumundadır; ve bunun niçin böyle olduğu sorusu ise, çağdaş tarihçiler için hâlâ ehemmiyetli bir husustur.

Tarihin Dönüm Noktaları: 1800 Yılı mı Yoksa 1600 Yılları mı?

Yeniçağın sınırlarını belirleme hususu, bu çağı takip eden dönemlere nisbetle daha zor görünmektedir. Kırklı yıllarda yazılan ve bir çok ciltten müteşekkil, yakın zamanlara kadar sayısız baskıları yapılan Osmanlı Tarihi adlı eserin yazarı ve önde gelen bir tarihçi olan İsmail Hakkı Uzunçarşılı, ilk sınırı, Muhteşem Süleyman'ın ölüm tarihi olan 1566 yılında koymaktadır. Eserinin altıncı cildi aynı tarihle sona eren Yılmaz Öztuna da aynı şeyi yapmaktadır. Bunları Yaşar Yücel ve Ali Sevim takip etmekte ve bunlar da, 'Osmanlı Tarihinin Klasik Dönemlerini' işledikleri eserlerini ikinci cildinde 1566 yılını bir dönem sınırı olarak vermektedirler. Bu seçim şüphesiz, Polonya ve Venedik gibi devletlere karşı yapılan fütûhâtın (Kıbrıs 1570-1573, Girit 1645-1669, Kamieniec-Podolski 1672) henüz devam etmesine rağmen, daha önce hızla gelişen Osmanlı fütûhâtının XVI. yüzyılın ortalarında sona ermesi sebebiyle söz konusu olmaktadır. Uzunçarşılı'da bunu müteakiben, 1774 Küçük Kaynarca barışı ile biten dönem gelmektedir.

Bir dönem sınır olarak bu yılın seçimi, aynı zamanda çağdaş tarihçilerin de kabulünü kazanmıştır. Çünkü Emecen ve İhsanoğlu da Küçük Kaynarca'yı 'büyük' bir yol ayrımı olarak kabul etmişlerdir. Daha ziyade iktisâdi yönleri öne çıkaran tarihçiler de, bu yılı yani 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşını bir yol ayrımı olarak görmektedirler. Son otuz yıl içinde, André Raymond, Mehmet Genç ve Katsumi Fukasawa'nın çalışmalarında, bu savaşın, iktisâdî bir yayılma döneminden, XIX. yüzyıla kadar devam eden uzun bir sarsıntı dönemine geçişi temsil ettiği izah edilmiştir.28

Hakiki bir Yeniçağ mütehassısı olarak Uzunçarşılı eserini XVIII. yüzyılın sonundan sonra devam ettirmemiştir. Eserinde değerlendirilen son otuz yıl, özellikle Sultan III. Selim'in (1789-1807) uygulamaya koyduğu askerî reformların anlatımına ayrılmıştır; başarılı olmasa bile, III. Selim, Yeniçeri ordusunun yerine modern bir orduyu ikame etmeyi denemiştir. Aslında, XVIII. yüzyılın sonunda bir tarih sınırı belirlemek, 'yuvarlak rakamların zorlamasının' dışında pek mümkün değildir. Fakat Osmanlı siyaseti alanındaki tarihçiler için, III. Selim'in tahta geçiş yılı olan 1789'un veya (yeni mutlak

reformcu II. Mahmud'un) tahta geçiş yılı olan 1808'in, Yeniçağın sona erdiği tarih olarak kabul edilmesi savunulabilir bir husustur.29

Bununla beraber bugünkü Türk tarihçileri arasında, 1800'lü yılların bir dönem sonu olarak kabul edilmesi hususunda kesinlikle bir konsensus (tarz-ı itilaf) mevcut değildir. Sina Akşin tarafından 1990 ve 1995 yılları arasında neşredilen ve ikinci baskısı yapılan Osmanlı ve Türk Tarihi adlı eserin birinci cildi, 'Osmanlı Öncesi Türklerini; bunu müteakiben ikinci cildi ise, 'Osmanlı Devleti'ni 1300-1600' ihtiva etmektedir. Üçüncü cildin başlığı: 'Osmanlı Devleti 1600-1908' şeklindedir.30 O halde XVIII. yüzyılın sonuna doğru bir dönem sınırı söz konusu değildir. Fakat araştırmada sıklıkla rastlanan, XIX. yüzyılın ortalarında devletin yeniden yapılandırılması teşebbüslerini bir 'Dönüm Noktası' olarak görme temayülünden kaçınılmıştır.31 Osmanlı Devletinin büyük fütûhât döneminin kapanmasından sonra, sultanın ve bürokrasinin değişken keyfiyetlerle devleti birlikte idare ettikleri dönem, bu eserde tek ve bütün bir zaman dilimi olarak telakki edilir.

Tarihin Dönüm Noktaları: 1700 ve 1830 Arası Dönem

Bugünkü araştırmalar, bir çok sınırlandırmalar olsa da, Osmanlı Devleti'nin 'sonunun başlangıcını 1600'lü yıllara götürmeye çalışmaktadır. Bu yaklaşım daha önceki nesilde nadir idi. Bu dönüşüm, XVIII. yüzyılın ortalarında (yaklaşık 1718 ve 1768) iktisâdî bir çok alanda gözlemlenebilir bir büyümenin ortaya çıkması ile de alakalıdır.32 Bu iktisâdî büyüme (konjonktür), Mehmet Genç'in XVIII. yüzyıla ait son derece zor iltizam vesikaları hususunda yaptığı zahmetli bir uğraşı sonunda tespit edilmiştir. Arap eyâletleri hakkındaki çalışmalar, Osmanlı'nın aslî coğrafyası hakkındaki ifadelerini tasdik etmiştir.33 XVIII. yüzyılın ortalarındaki iktisâdî genişlemede, sadece ticarette meydana gelen büyük iktisâdî büyüme değil, aynı zamanda sanayide de parlak bir dönemin söz konusu olduğu dikkate şayan bir husustur. Burada, zanaat dallarının bir çoğundaki canlanmanın da son derece önemli olması düşüncesi, ticaretin büyümesi ve Avrupa'nın belirleyici olduğu bir dünya ekonomisine Osmanlı iktisadının dahil olması ile izah edilebileceği anlayışından kaynaklanmaktadır. Nihayet XIX. yüzyılda gerçekleşen 'ilhak', gerçekten ticaretin böyle bir yükselişine sebep oldu. Fakat, XVIII. yüzyılın ortalarında birçok Osmanlı merkezinde şahit olunduğu gibi, tekstil sektörünün canlanması, söz konusu 'ilhak' modeline bağlanamaz. Yeteri derecede izahı kabil olmadığı gibi, Osmanlı Devleti'nin birbirinden çok uzak bölgeleri arasındaki farklılıklar daima göz önünde bulundurulmalıdır: Eğer iç Anadolu şehirlerinden Tokat XVIII. yüzyılın sonlarında özerk bir konumda önemli iktisâdî bir merkez durumunda ise, aynı durum Ege kıyılarındaki İzmir için asla söz konusu değildir.

Bu arada daha tam endüstrileşmemiş İngiltere'nin Akdeniz'de hâkim bir güç olduğu 1830'lu yıllar, yeni bir dönemin başlangıcı olarak telakki edilebilir. İktisat tarihçilerinin zaviyesinden bakacak olursak, Osmanlı zanaat mamulleri ilk kez azami ölçüde fabrikasyon ürünlerinin doğurduğu rekabet baskısına maruz kalmıştır. Fakat 1830 civarındaki yıllar, siyasal alanda da ağır iktidar kaybının yaşandığı yıllardı; Sultan II. Mahmud (1808-1839), Mısır valisi (Kavalalı) Mehmed Ali'ye karşı kendisini ancak İngiliz krallığının ve hattâ Çarın yardımlarını kabul etmek suretiyle savunabiliyordu.34

Avrupa siyasetinin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışması, nadir de olsa, daha XVIII. yüzyılda vuku bulmuştu; fakat artık bu husus şimdi daha yoğun bir şekil almıştı.35

Tarihin Dönüm Noktaları: Tanzimat Döneminden Aldülhamid ve Jön Türklere

Osmanlı devlet ricali bu bunalıma, terminolojik sözlüklere 'Tanzîmât' olarak geçen bir dizi tedbirle karşılık verdi. 'Düzen' veya 'Düzenleme' olarak tercüme edebileceğimiz bu ifade ile, Türk tarih yazımında 1839 ve 1878 yılları arası dönem anlaşılır. Eskiden Arnavutluk'tan Fırat'a kadar uzanan bir coğrafyaya sahip olan İmparatorluğu kurtarmak için, bir taraftan yönetimi daha verimli bir hale getirmek gerekiyordu.36 Diğer taraftan ise, Müslüman olmayan azınlıkları, hukukî statülerini iyileştirerek, milliyetçilik projelerinden ve görünürdeki bu tür uğraşlardan uzaklaştırmayı hedefliyordu. Bu düzenleme aynı zamanda Avrupalı büyük güçleri, özellikle İngiliz hükümetini, Osmanlı Devleti'nin tamamen kendi gücüyle modern bir devlete dönüşmeye muktedir olduğu hususunda ikna etmekti. Çünkü, eğer bu istikametteki bir gelişmeye müsaade edilmiş gibi görünüyorsa, mümkün olduğunca Osmanlı Devleti'nin Avrupalı büyük devletler arasında ve Balkanlar'da vâsiliğine soyundukları küçük devler arasında paylaşılması engellenebilirdi. En azından İstanbul'daki hükümet çevrelerindeki kanaat bu istikamette idi.

Devletin ve toplumun bu köklü değişim teşebbüsü şüphesiz arzu edilen şekilde müessir olmadı. Bir taraftan Balkan halklarının millî hareketleri artık engellenemiyordu. Daha fenası, Bulgar ayaklanması ve bu olayın düzensiz Osmanlı orduları tarafından (meşhur Bulgar dehşeti 1875-1876) kanlı bir şekilde bastırılması, o zamana kadar Osmanlı politikacıları tarafından önemli ve güvenli bir hareket olarak hesaba katılan İngiliz desteğinin sona ermesi ile sonuçlandı. Bunun dışında, devletin yeniden yapılanması, özellikle dış politikadaki başarısızlığı, Osmanlı devlet ricalinin Müslüman halkın gözünde meşruiyetinin kaybolmasına sebep oldu.37 Bu insanlar kendilerini gayrimüslimlere göre iktisâdî açıdan mağdur olarak görüyor ve bundan böyle de siyasal anlamda mağdur edildiklerini hissediyorlardı; bu öyle bir durumdu ki, Türkçe çok kolay ifade edilebilen, ' (Politik) Düzenin Yabancılaşması'' sözü ile tarif edilmiştir.38

Eğer bütün bunlara rağmen 'Tanzimat' dönemi Türk tarih yazımında sadece felaketlerin dönemi olarak anlaşılmayacaksa, o halde bu dönemde devletin yeniden yapılandırılması, sıklıkla, yeni oluşacak bir millî Türk devletinin ön şartı olarak görülmesi keyfiyeti ile alakadar olmalıdır.39 Bunun dışında, yeni araştırmalar, 'Modernleşme Kalkışması'nın Sultan II. Abdülhamid'in (1878-1909) yeni istibdat rejiminin kurulması ile nihâî olarak sona ermediğini açığa çıkarmıştır.40 Aksine, Sultan, telgraf, fotoğraf veya demiryolları gibi yeni teknolojinin iktidarı tahkim ettiği ve bu teknolojilerin elde edilebilmesi için de kalifiye elemanların mevcut olması gerçeğinin şuurundaydı. Bu dönemde eğitim sisteminde de bir genişleme meydana geldi. Eğer bu sebepler vurgulanacak olursa, Tanzimat Dönemi'nde devleti tek başına idare eden yüksek bürokrasinin nüfûzu, sultanın kendine yakın adamları lehine büyük ölçüde kırılmış olsa bile, tek başına bir dönem olarak düşünmek savunabilir bir konudur.

Bu zaviyeden bakacak olursak, 'eski tarz' Osmanlı Devleti, 1908 Jön Türk ayaklanması ve 1909 yılında Sultan Abdülhamid'in azledilmesiyle sona ermiştir. Eğer, biraz önce denendiği gibi, 1908 yılındaki olaylar basit bir askerî ayaklanma olarak değil de, aksine gerçek bir devrim olarak anlaşılırsa, bu daha çok anlamlı gözükecektir.41 Yeni kurulan meşrûtî monarşi rejiminin tahkim edildiği o günlerde nefes alacak zaman yoktu. 1908 yılında Avusturya-Macaristan tarafından Bosna-Hersek'in ilhakı; 1911 yılında Trablusgarb'ın İtalyanlar tarafından işgali; 1912 yılından itibaren başlayan Balkan Savaşları ve son olarak Birinci Dünya Savaşı, hukûkî kuralların bahis mevzuu olmadığı bir anlayışı meydana getiriyordu. Siyasal sınıf içinde hizip mücadeleleri, askerî darbe, anayasada öngörülmeyen komiteler vasıtasıyla alınan anayasal kararlar ve son olarak sadece Ermeniler olmasa bile, özellikle Ermenilerin yoğun baskısı için şartlar son derece müsaitti.

Tarihin Dönüm Noktaları: Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti

Daha önce temas ettiğimiz zaman taksimatı, 1923 yılında ilan edilen Cumhuriyetle son bulan Osmanlı tarihi ile alakalıdır. Bu arada, ekseriyetle Türk tarih anlayışına göre, uzun zamandan beri siyaset biliminden daha az Osmanlı Tarihi ile ilişkisi olan, 80 yıllık Cumhuriyet Tarihi hususi bir bilim alanı oluşturmaktadır. Gerçi bu durum, yeni yayınlara bir göz atacak olursak, son senelerde biraz değişmiştir.42 Belki de bu, kısmen liberal-demokrat tarihçilerde olduğu gibi muhafazakar-mütedeyyin tarihçilerin Cumhuriyetin otokratik modernleşme uygulamasına mesafe koymasıyla bağlantılıdır. Böyle bir arkaplan araştırması muvacehesinde, 1923 yılını eskiden daha az bir şekilde yakın tarihin temel dönüm noktası olarak telakki etme eğilimi görülmektedir.

Fakat bütün bunlara rağmen kaynakların bugünkü durumu Osmanlı ve Cumhuriyet tarihi arasındaki ayrımı, teşvik etmektedir. İstanbul'da Osmanlı Devleti'nin son on yılı ile alakalı zengin arşiv malzemeleri mevcuttur ve bunlar bugün gelişmiş bir şekilde katalogları hazırlanmış ve tarihçilerin hizmetine sunulmuştur. Buna mukabil Cumhuriyet Dönemi resmî arşivlerinin büyük bir kısmı kapalıdır. Öyle ki, araştırmacılar önemli ölçüde yabancı arşivlere ve yayınlanmış arşiv malzemelerine muhtaç bir durumdadır.43

Tarihin Dönüm Noktaları: Siyâset ve İktisâdın Mutabakatı

Osmanlı siyâsî tarihinin farklı kademelendirilmesi imkanlarından yola çıkarak, mümkün olduğu kadar 'sorunsuz' ve 'bakımı kolay' olanı aranacak olursa, şöyle bir silsile ortaya çıkmaktadır: 'Kuruluş Dönemi (1453'e kadar); 'Genişleme' (1453-1575); 'Bunalım ve İstikrar' (1575-1768); 'Yeni Bunalımlar' (1768-yaklaşık 1830) ve 'Küçülme' (yaklaşık 1830-1918).44 Böyle bir kademelendirmenin kolay bir şekilde tatbiki, benim düşünceme göre, Osmanlı Devleti'nin yayılması, duraklaması ve de küçülmesinin haritada kolay bir şekilde çizilebilmesi ile ispat edilebilir; yani dönemlendirme için deneysel olarak tahkik edilebilir ölçütler mevcuttur.

1600'lü yıllara, XVIII. yüzyılın sonuna ve XIX. yüzyılın başına tesadüf eden yılların siyâsî ve askerî bunalımları da, mevcudiyeti hakkında kesinlikle ciddi bir şüphe bulunmayan bir çok birincil kaynakta tespit edilmiştir.

Eğer iktisâdî gelişme zaman taksimi için temel olarak kullanılırsa, dikkate şayan bir şekilde aynı manzara ile karşılaşılır.45 Yaklaşık 1450 yılına kadar olan en erken dönem hakkında çok az sayıda ve daha ziyade Venedik veya Ceneviz kaynaklarına istinat eden bilgiler verilebilir: Bu durum aynı zamanda, söz konusu genel tarihlerin niçin ilk kez 1450 yılı civarını ön plana çıkardığını izah etmektedir.46 Gerçi iktisat tarihçileri için önemli bir kesit olan 1585'li yıllarda paranın büyük değer kaybetmesi, şüphesiz Osmanlı Devleti'nin bildiği ilk devalüasyon idi ama XVI. yüzyılın sonlarında yapılan devalüasyon ağır siyâsî neticeler doğurmuştur. Ez cümle, Osmanlı parasının azalan alım gücü askerî isyanlara sebep olmuş ve bu andan itibaren özellikle devlet ricalinde, artık imparatorluğun zirvedeki zamanını aştığı fikri yayılmıştır.47

Rusya ile yapılan savaşın kaybedilmesini takip eden 1768-1774 yılından sonraki dönemde de biz, iktisâdî nokta-i nazarlara göre belirlenen dönem sınırlandırması ile siyasi kriterlere göre yapılan zaman taksimi arasında bir mutabakat gözlemledik. Bunun benzeri, İngiliz ithal malları yerli sanayii ağır zarara uğrattığı ve Mısırlı (Kavalalı) Mehmed Ali'nin birliklerinin batı Anadolu şehri Kütahya'ya kadar ilerlediği ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışının çok yakında olduğunun anlaşıldığı 1830 yılları için de, siyâsî olduğu kadar bir iktisâdî bunalımdan bahsedilebilir.48 'Erken Yeniçağ, gayet esnek bir tespit ile XIX. yüzyılın ortalarında son bulduğu için, bu dönemi kapsayan yüzyılların, siyasi ve iktisâdi olarak nisbeten iyi temellendirilmiş bir zaman taksimine istinat ettirilmesi isabetli olacaktır. Fakat, tabîî ki hiç kimse, dönemlendirmenin başka seçeneklerinin olmadığını iddia etmeyecektir.

Dönem taksiminin Yorumu: 'Yeniçağ'ın Bunalımlarında Ahlak ve Para Akışı

Bundan sonraki bir adım olarak, bu ana kadar müzakere edilen taksim denemelerinin arkasındaki düşünceleri değerlendirmeye çalışacağız. Daha önce gördüğümüz gibi, tarihi malzemenin, Türklerin araştırmalarında kullandıkları 'Ortaçağ', 'Yeniçağ' ve 'Yakınçağ' kategorilerine taksimi nisbeten tâlî bir rol oynamaktadır. Elbette bu kesinlikle, Osmanlı tarihindeki 'dönüm noktaları'na ilgi duymamak anlamına gelmemektedir. Yalnız, bu dönüm noktaları, özellikle 'Yeniçağ' olarak tanımlanan çağın ortasında ve sonunda meydana gelen belirli iktisâdî ve siyâsî bunalımlarla tarif edilmiştir.

Yeniçağın başlarında meydana gelen bunalımlara gelince, konu daha da karmaşık bir hal almaktadır, çünkü XV. yüzyılın ortası, Türkiye'de yetişen ve tarih eğitimi alanların zihninde kesinlikle 'Bunalım Dönemi' olarak yer etmemiştir. Bu dönem zaten, hafızalarda iz bırakan İstanbul'un fethinden sarf-ı nazar edecek olursak, Balkanlarda olduğu gibi Anadolu'da da bir yayılma dönemidir. Halbuki, II. Mehmed'in yaptığı seferler, yüksek vergilere ve büyük devalüasyonlara sebep olan mâlî kaynak ihtiyacını doğurmuştur. II. Mehmed hayatının sonuna doğru, İslâmî hukuk tarafından itina ile korunan

meşru dînî vakıfları kısmen kaldırmayı ve askerî hizmetle münasebetdar olan vergilendirilmiş timara dönüştürmeyi denemiştir. Bu politika, XV. yüzyılın ortalarına kadar oluşan toplumsal-siyasal düzenin Fatih Sultan Mehmed tarafından artık yeterince verimli olmayan bir düzen olarak kabul edildiğine delâlet etmektedir.49

Bunun dışında, bu yeni düzenleme şiddetli mukavemetlere rağmen uygulanmıştır. Dînî vakıfların gasp edilmesi anlamına gelen bu dînî-hukûkî problem bir an için göz ardı edilirse, bu hareketle, yüksek memuriyette bulunan bir çok Osmanlının menfaatleri zarar görmüş ve bunlar kendilerini savunmayı bilmişlerdir. Fatih Sultan’ın vefatından sonra, uzun süren taht kavgalarına bulaşan oğlu II. Bayezid bu tedbirleri âcilen feshetti.50

O dönemin tarihçileri gibi bugünkü tarihçilerin de dikkatini daha ziyade XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başında meydana gelen bir dizi bunalım çekmiştir.

Sina Akşin tarafından neşredilen eserde, 1600 yılı aynı zamanda dönem sınırı olarak seçilmiştir. Zira bu yıldan itibaren, yorulmak bilmeden gerçekleştirilen yayılması artık geçmişte kalan imparatorluğun devlet ricalinin mücadele etmek zorunda kaldığı sorunlar alenî bir şekilde gündeme oturmuştur.51

Osmanlı Devleti, batıda Habsburg monarşisi, doğuda Safevî devleti ve kuzeyde Rusya gibi kuvvetli devletlerle karşı karşıya geldiğinden, sürekli artan askerî harcamalar yapmak zorunda kalmış ve bu harcamalar da re‘âyâ ve hazine için günden güne büyüyen bir yük haline gelmiştir. Hattâ bugünkü tarihçiler, Asya kıtasından geçen ticaret yolunun XVII. yüzyılda hâlâ önemini koruduğunu ve sıklıkla zikredilen dünya iktisâdının Atlantik kıyılarına nakledilmesinin, daha önceleri sık sık söz konusu olduğu gibi, mutlak olarak görülemeyeceğini ortaya çıkarmışlardır.52 Buna rağmen Amerikan kaynaklarına ulaşmadaki eksiklik Avrupalı rakiplerine karşı Osmanlı Devleti için elbette nispî bir dezavantaj manasına gelmekteydi.

Bunun dışında, yetmişli yıllardan beri XVI. yüzyılın son döneminde ortaya çıkan sorunları tahlil eden yazarlar, özellikle Osmanlı Ordusu’nun iktisâdî ve teknolojik açıklarından neşet eden bunalımlarını vurgulamaktadırlar. Osmanlı tarihçiliğinin yaşayan tarihçiler arasında en ileri gelen tarihçisi olan Halil İnalcık’ın örnek izahatında, ateşli silahların yayılması, bazı seferler süresince muvakkat olarak tanzim edilen paralı askerlik gibi sorunlar ortaya konmaktadır.53

İnalcık, düzenli ordular ile paralı askerler arasında, XVII. yüzyıl süresince bir çok kez kanlı ayaklanmaların patlak vermesine sebep olan şiddetli zıtlaşmaların ortaya çıktığına işaret etmektedir. Umumiyetle uzun süre başarılı olamayan isyancılar, sultanın kulları Yeniçeriler olarak uzun zamandan beri sahip oldukları memuriyetlerinin garanti edilmesini talep ettiler.54 Kaynaklara yapılan bu vurgu ve bunların askerî-siyasal kullanımı nisbeten modern bir bakış açısıdır; Cumhuriyetin ilk onlu ve otuzlu yıllarında Osmanlı Devleti’nin yıkılışının sebepleri olarak, daha ziyâde ‘Rüşvet’ ve ‘Harem Yönetimi (Kadınlar Saltanatı)’ gibi ahlâkî çözülmeyi gösterme eğilimi vardı.55 Bu arada bu sözde rüşvetin

muhtevası hususu geniş ölçüde araştırılmamıştır; Yeniçağ Osmanlı tarihinde ve aynı yıllarda Fransa'da yaygın bir hal alan makamların para karşılığı satılması gibi hadiseler hususunda sistematik çalışmalar mevcut değildir.

'Harem Yönetimi'ne (Kadınlar Saltanatı) gelince; uzun zaman Türk tarihçileri birincil kaynakların, yani Osmanlı vak'anüvîslerinin kadın düşmanı iddialarını tetkik etmeden aktarmışlardır. İlk kez son on yılda Amerikalı ve Türk tarihçilerinin, Osmanlı hânedânının kadın üyelerinin siyasal hareketlerinin, Osmanlı hâkimiyetinin meşrûiyet ve istikrarı adına yapıldığını kavramak isteyen çalışmalar vardır.56 Bunun dışında, elli yıldan beri Türk tarih yazımında, Fernand Braudel'in ismiyle özdeşleşen Akdeniz Tarihi adlı örnek eseri önemli bir rol oynamıştır.57 Bu husus, Osmanlı tarihinin eski üstatlarından ikisinin, yani Ö. Lütfi Barkan (doğum tarihi 1902 veya 1905-1979) ve Halil İnalcık'ın (1916) çalışmalarına dayanmaktadır. Barkan, 'La Méditerranée et le monde méditerranéen et le à l'époque de Philippe II' adlı eserin birinci baskısının piyasaya çıkmasından kısa bir süre sonra, bu kitabın Braudel'in araştırmalarının Osmanlı Tarihi açısından ehemmiyetini vurgulayan geniş bir eleştiri yayımladı.58 Daha sonraki çalışmalarında da, Braudel'in tasarladığı ancak Osmanlı kaynakları hakkındaki bilgi eksikliği sebebiyle cevaplandıramadığı nüfus, fiyat ve beslenme tarihinin temel meselelerine bir çözüm getirmeye çalışmıştır.59 Nazar-ı dikkatini ticaret tarihine tevcih eden Halil İnalcık da, sıklıkla Braudel'in söz konusu ettiği sorulara benzer meseleleri araştırmıştır.60 Gerçi Braudel'in yazılarının büyük bir kısmının Türkçe'ye tercüme edilmesi seksenli yılları bulmuştu, ama Barkan'ın, çalışma arkadaşlarının ve de İnalcık'ın çalışmaları vasıtasıyla, Fernand Braudel'in eseri Türk tarih yazımında uzun bir zamandan beri belirgin izler bırakmıştır.61 Hem Barkan hem de İnalcık 1600'deki bunalım yıllarının manasını, özellikle meşhur ve bednâm 'Fiyat Devrimi'ni, Osmanlı Tarihi'nin siyâsî ve iktisâdî kaderinin bir dönüm noktası olarak vurgulamışlardır.62 Şüphesiz, son onlu ve yirmili yılların araştırmaları, bu bunalımı daha ziyade diğerlerinin arasında görmeye mütemayildirler ve buna, özellikle Barkan'ın öngörmüş olduğu ehemmiyetli bir rol yüklemezler. Sadece Türk yazarlarla devam edecek olursak bu meselelerde gerek Türk ve gerekse yabancı araştırmalar arasında kayda değer farklılıklar bulunmamaktadır. Kısa bir süre önce Şevket Pamuk, 1585 yılında meydana gelen devalüasyonu göstererek, bu devalüasyonun XVIII. yüzyılda madeni paraların kaybettiği değerin çok gerilerde kaldığından kısaca söz etmiştir.63

Bundan başka Pamuk, Barkan'ın, 'Fiyat Devrimi'nin Avrupa'daki ve Osmanlı'daki fiyatlar arasında böyle bir seviye farkına sebep olduğu hususundaki görüşünü paylaşmaktadır. İhtiyaç maddelerinin ve hammaddenin büyük bir pompa vasıtasıyla ülkeden hortumlandığı görüşünde ise biraz mübalağa yapmıştır.64 Gerçi şehirli zanaatkarlar fiyat artışlarında en çok zarar görenlerdi, fakat sadece bu olgu, Osmanlı lonca esnafının, yeni ürünlerle ve pazar stratejileriyle değişen duruma niçin uyum sağlamayı denemediklerini izah etmeye kâfi değildir.65

Para bilimi tarihçisi olarak Şevket Pamuk bu açığı izah etmek için, özellikle XVII. yüzyılda (XVIII. yüzyıl da dahil) paranın istikrarsızlığından neşet eden meseleleri söz konusu etmiştir. Pamuk, özellikle XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ve iktisâdının sıkıntısını çektiği gümüş noksanlığının ticaret ve

üretime aynı ölçülerde kötü bir şekilde tesir ettiğine işaret etmektedir. Fakat, iktisâdî durgunluk gümüş sıkıntısını daha da şiddetlendirdiği için, bu hususta gerçekten bir şeytan üçgeni oluşmuştur. Pamuk, Osmanlının bu dahili sorunlarının yanında, ortalığı kasıp kavuran gümüş sıkıntısının izahını mümkün kılan uluslararası birlikteliklere işaret etmektedir. Buradaki vurgu, XVII. yüzyılda ve de bu yüzyıl boyunca Amerikan gümüşünün Çine nakledilmesi esnasında Avrupa'daki gümüş sıkıntısına yapılmaktadır.

Pamuk, Osmanlı insan ve üretim kaynaklarının Batı Avrupa'nın tahakküm ettiği dünya iktisadına ilhakının başlangıcı olarak tanımlanan 'Fiyat Devrimi'nden tamamen uzaklaşmıştır.66 Bu ispat silsilesinden arta kalan yegâne faktör, ürettiği gümüşü Amerikan gümüşünden pahalıya mal eden meşhur Sidrekapsa gibi Osmanlı maden ocaklarının kapanmasına yapılan işarettir. Elbette bu, yerli gümüş darlığının hayatı felç eden gümüş sıkıntısına dönüşmesine katkıda bulunduğu gerçeğini değiştirmedi.67

Dönem Taksiminin Yorumu: Kültürel Amillerin Manası

Bu çalışmanın akışında bizi sık sık meşgul eden iktisâdî ve siyâsî dönem sınırlarının büyük ölçüde yakınlaşması, geçmişte sıklıkla görüldüğü gibi, kültür tarihine de fark gözetmeksizin aynı muameleyi yapmaya sebep teşkil ediyordu. Kültürel ve siyâsî ihtişam dönemlerinin özdeşleştirilmesi, İstanbul'daki Şehzâde, Süleymâniye Camileri ve Edirne'deki Selimiye Camisi için şükran borçlu olduğumuz uzun ömürlü Mimar Sinan'ın (1490-1588) faaliyetlerinin hemen hemen XVI. yüzyıldaki gelişen büyük Osmanlı hakimiyetinin bütün dönemini ağ gibi örmesiyle teşvik edilmiştir. Fakat bazı tarihçilerin düşüncesinde olduğu gibi, güçlü bir devletin, sanatın üretilmesi de dahil, her şeye kadir olduğu tasavvuru daha ziyade şuuraltında yatan bir şeydi.

Yeni araştırmalar, Sinan'ın öğrencilerinin, özellikle Sultan Ahmed Camiinin mimarı Mehmed Ağa'nın eserlerini, bugün artık Sinan'ın şaheserinin bir kopyası olarak telakki edilmediğini ortaya çıkarmıştır. Mehmed Ağa'nın en önemli faaliyetleri bunalım döneminde 1600'lü yıllarda gerçekleştiği için, siyâsî iktidârın ve sanatsal yüksek verimin özdeşleştirilmesi daha önce sorgulanmıştı. XVI. yüzyıldaki öncülerinden daha az gösterişli, ancak daha çok alımlı olan XVIII. yüzyıldaki ressamlık ve mimarlık sanatları da, son yıllardaki bazı ehliyetli sanat tarihçilerinin çalışmaları vasıtasıyla yeniden değerlendirilmiştir.68 Nihâî olarak, Edebiyatta öznelin gelişmesine olan alakayı geliştiren tarihçiler, XVII. ve XVIII. yüzyılın sonlarının manasını bu cihetten göstermişlerdir.69 Uzun zamandan beri benim gözümde bir skandal olan siyâsî ve kültürel ihtişam dönemlerinin özdeşleştirilmesi yeni edebiyatta alenî bir şekilde hükmünü yitirmiştir.

Eğer XVII. yüzyılın sonlarında ve XVIII. yüzyılın başlarında belirgin bir dönüm noktası tespit edilirse, kültür tarihi alanında da böyle bir skandal olması beklenemez. Fakat, benim kanaatime göre XIX. yüzyılın ikinci yarısında aranması gereken böyle bir ikinci kırılma noktası daha çok âşikâr olurdu. 1850 ile 1875 yılları arasında, roman olarak tarif edebileceğimiz ilk anlatı eserleri yayımlanmaya

başladı ve bu edebî tür, XX. yüzyılda, özellikle Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de edebiyat kavramının hâkim bir türüne dönüştü. Aynı dönemde, önceleri yabancılar ve gayrimüslimler tarafından icra edilen ve kısa bir süre sonra Müslümanlar tarafından özellikle yüksek ve orta tabaka tarafından itibar edilen fotoğrafçılık, Osmanlı kültür hayatına girdi. İstanbul'daki tiyatrolar ve edebî iddiaları olan benzerleri artarak seyirci buluyordu ve halka açık konserlerde de bu söz konusu idi. Aynı dönemde, gelişen basının yanı sıra, eskiden sadece sultanların, vezirlerin ve eğitim kurumlarının desteği gerektiği halde artık, özel kişilerin de yayınevi kurması ve kitap basımını finanse etmesi mümkün oluyordu.70 Fazla mübalağa edilmiş olmazsa, Türkiye'nin bugünkü kültür hayatının temelleri 1870 ve 1912 yıllar arasında İstanbul'da atılmıştır.

Bu kültürel yenilikler ikincil Türk literatüründe coşkuyla övülmüştür; fakat ekseriyetle ilgili eserlerden kasıt her zaman kültür hayatının belirli bir alanını işleyen monografilerdir. Buna karşın, esaslı kültürel dönüşümlerin zamanı olarak, kendi bütünlüğü içinde XIX. yüzyıl sonlarının takdir edilmesi, bildiğim kadarıyla oldukça nadirdir. Zorluk kısmen, muhtemelen bugünkü Türk kültür hayatının başlangıcını sürekli 'Gerileme Dönemi' olarak telakki edilen bir dönemde aramak gerektiğini yüksek sesle ve açık olarak söylemenin o kadar kolay olmadığıyla alakalıdır.71 Fakat belki de, bu yoğunlaşma monografilerde, umumi manzaraya duyulan nefrette ve de zamanla bağlantılı hadiselerde olmuştur; daha önce gördüğümüz gibi, Osmanlı tarihinin son dönemlerindeki birçok şey şimdi hâlâ cereyan etmektedir.

Sonuç Olarak

Eğer bulgularımızı net ifadelerle özetleyecek olursak, Türk tarih yazımı dar anlamda dönemlendirme sorununun ve özellikle ölçülü bir 'Başlangıç ve Son'u aramanın Yeniçağ için nisbeten marjinal bir sorun ifade ettiği tartışılmaz bir husustur. 1450 ile 1575 yılları arasındaki yıllar, Osmanlı Devleti'nin 'inkişaf'ı olarak, fakat yeni bir dünya ve insan tipinin kültürleri aşan gelişimine muhtemel bir iştirak anlamında değil, elbette hususi bir anlam ifade etmektedir. Şüphesiz bu son iddia, yaklaşık 1985 yılından beri artık kısıtlamalar olmaksızın geçerlidir: Abdullah Kuran, bu iki önemli çağdaş şahıs arasında doğrudan bir bağlantının kesinlikle olmamasına rağmen, Palladio ve Mimar Sinan'ın modelleri arasındaki yakınlığa şaşırmıştır.72 Bugün, saraya ait görsel kültür alanında Osmanlı Devleti ile İtalya arasındaki sınırların, eskiden iddia edildiği gibi, daha kabil-i nüfûz olduğu kabul edilmektedir. Fakat, kaynak sıkıntısı yüzünden daha fazla şeyler söylemek mümkün görünmemektedir.

Diğer taraftan Türk tarihçilerinin uğraşları esas olarak, Osmanlı tarihinin akışını belirleyen bunalımların karakterize edilmesi ve dönüşümlerin daha yakından incelenmesi istikametindedir. Bu uğraşların istikametinde, en azından bilinç altında yatan, Osmanlı Devleti'nde yerli kapitalizmin niçin gelişmediği gibi hususların da izahı denenmektir.73

Fakat bu, dönemlendirmede sadece Osmanlıya ait ölçütlerin esas alındığı anlamına gelmez. Osmanlının son dönemlerine kadar uzanan bir geleneğe sahip siyasal, toplumsal ve iktisâdî

bunalımlarının araştırılmasında, Avrupa ile olan ilişkiler sorusu genellikle önemli bir rol oynamaktadır.74 Şüphesiz burada Ortaçağ, Yeniçağ veya Yakınçağ'daki dönemlendirmelerin soyutlanması söz konusu değildir aksine söz konusu olan, her defa siyasal ve iktisâdî genel konjonktürdeki değişimlere sebep olan somut şartlardır. Bütün bu değişimlerde Avrupalı devletler, krallar ve tüccar toplumlar, herhangi bir şekilde pay sahibidirler. 1453 yılında yenilmiş düşman olarak ve XVI. yüzyılın sonunda ve XVII. yüzyılın başlarında varlığı artarak hissedilen, gümüş ithal eden ve tahıl kaçakçılığı yapan tacirler olarak tezahür ettiler.

Napolyon savaşlarının sebep olduğu bunalım zamanlarında ve XIX. yüzyılın başlarında İngiliz ve kısa bir süre sonra Avrupa pazarlarına katılmada, Avrupalı devletler ve tacirler muzaffer düşman, sorunlu müttefik ve iktisâdi olarak gittikçe üstünlük kazanan ticârî rakipler oldular. XIX. yüzyılın ortalarında ve sonunda meydana gelen siyasal ve kültürel değişimler nihayet Avrupalı devletlerin ve firmaların faaliyetleri, Osmanlı devlet ricalinin, hiç olmazsa devletin bir kısmını muhafaza etmek için köklü siyasal yapılanmayı göze aldığı arka planı teşkil ediyorlardı. En geç 1453 yılından beri Osmanlı Devleti Avrupa politikasında aktör idi ve bu gerçek, 'Bunalım ve Değişim'lerin değerlendirildiği yeni Türk tarih yazıcılığı vasıtasıyla hemen hemen her zaman günceldir.

Türk tarih yazımının entelektüel anlamda en iddialı temsilcilerinin hepsi, iktisâdi dinamiğe güçlü bir vurgu yapmaktadırlar. Buna karşın, okul kitaplarında siyasal tarih hâkim bir rol oynamaktadır. Fakat entelektüel düzeyde, siyasi tarihin Yeniçağ tarihiyle değil de XIX. yüzyıl tarihiyle alakalı olması hususunda yeni teşvikler oldu. Bu geç ve nisbeten iyi belgelendirilmiş dönem için, siyasal kültürdeki değişikliklere girmek mümkündür.75

Seksenli yıllardan beri kuzey Amerika ve Avrupa tarih yazımından bildiğimiz mikro tarihe, subjektif ve 'Zihniyet Tarihi'ne yönelme, Türk anlayışında da öyle tamamen hesaba katılmayan bir şey değildir; fakat karşılaştırdığımızda tâlî bir rol oynadığı da muhakkaktır.76 Bu muhtemelen, bugün hâlâ, basit bir şekilde insanın kendini soyutlayamayacağı iktisâdî problemlerin insanın günlük hayatına had safhada tesirlerinin olduğu gerçeği ile alakalıdır. Şu veya bu gibi, iktisâdî realitelerden sarf-ı nazar belki de zengin ülkelerin bir lüksüdür.

1 Doğru ifade edecek olursak, bu çalışmada da söz konusu edilecek olan, 'Türkler tarafından yapılan' ve 'Türk olmayanlar tarafından yapılan' tarihçilik arasındaki ayrım sunîdir. Bu tarihçi kategorilerinin her ikisi arasında, dönemlendirme hususunda temel fikir ayrılığı olduğu iddia edilemez. Çünkü bana, Türklerin durumları hakkında konuşmam rica edildiği için, ister istemez bu kategorileri yapmak zorunda kaldım.

2 Verileri uzun bir zamandan beri eskimiş olan fakat daha henüz yeri doldurulmayan Osmanlı Tarihçileri hakkında ansiklopedik bir bakış için bkz. Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, çev.: Coşkun Üçok, Ankara 1982. Eserin aslı, Die Osmanischen Geschichtsschreiber und Ihre Werke, Leipzig 1927 künyesiyle yayınlanmıştır. Türkçe tercümesi bazı ilaveler içermektedir.

3 Allah’a hamdın ve Peygamber’e salât u selâmın çok kısa tutulduğu, ardından Sultan IV. Murad’a uzun övgülerde bulunan böyle bir hitaba bir örnek olarak karşılaştırınız; Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, I. Kitap İstanbul Topkapı Sarayı Bağdat 30 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1995, s. 9.

4 Bu şahıs, İranlı şair Firdevsî’nin Şehnâme adlı eserinden mülhem olarak Şehnâmeci ünvanına sahipti ve bu yazarlar örnek olarak İranlı şair Firdevsî’nin Şehnâme adlı eserine öykünmüşlerdir.

5 Esin Atıl, The Age of Sultan Süleyman the Magnificent, Washington, New York 1987, s. 89-97.

6 Bu yazarlar Osmanlıca’da ‘vak‘a-nüvîs’ olarak tanımlanır.

7 Bkz. Christine Woodhead, “Shahnâmedji”, The Encyclopedia of Islam (EI) 2. Baskı, Leiden 1960.

8 Osmanlı kroniklerinin kısa bir mülahazası için bkz. Suraiya Faroqhi, Approaching Ottoman History: an Introduction to the Sources, Cambridge 1999, s. 144-173.

9 Bu tür tarih yorumuna güzel örnekler için Mustafa Âlî’nin kroniği (1541-1600) ve yorumları için bkz. Cornell H. Fleischer, Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, The Historian Mustafa ‘Âlî (1541-1600), Princeton 1986. İbrahim Peçevî’nin XVII. yüzyılaki kahve ve tütün içmekle alakalı yorumları için bkz. Hans-Joachim Kissling, ”Zur Geschichte der Rausch-und Genussgifte im Osmanischen Reiche”, Zeitschrift für Südostforschungen, XVI (1957), s. 342-355. XVIII. yüzyılda Mustafa Naimâ, özellikle tarihî eserinin önsözünde gayet açık bir şekilde yorumlarda bulunmaya gayret göstermiştir: Lewis Thomas, A Study of Naima, haz.: Norman Itzkowitz, New York 1972.

10 Cornell Fleischer, “Royal Authority, Dynastic Cyclism and ‘Ibn Haldunism’ in Sixteenth-Century Ottoman Letters”, Journal of Asian and African Studies, 18 (1983), s. 198-220.

11 XVIII. yüzyılın ilk yarısında vak‘a-nüvîs olarak görev yapan Mustafa Naima, Osmanlı Devleti’nin sinn-i nemâ’sını çoktan aştığı, fakat Köprülü âilesinden gelen vezirlerin akıllı politikaları sebebiyle gerilemenin bir müddet için geciktiği düşüncesindedir. Bu yazar, Fetih ve devletin teşkili döneminden başlayan ve kuruluş ile biten beş dönemden bahsetmektedir. Na‘îmâ’ya göre bir çok devlet bu ikinci dönemi yaşayamazlar. Çünkü, daha önceki fatih sultanların yakın adamları başarıyla politikadan uzaklaştırılmalarına karşı kendilerini müdafaa etmişlerdir. Üçüncü dönem, siyasi üst kademenin emniyeti ve kendine olan güveni ile tavsif olunur. Eğer devlet fütûhâtı bıraktıysa, sorunlar dördüncü dönemde başlar. Devleti yönetenler artık geçmişte yaşamayı adet haline getirirler. Na‘îmâ’nın düşüncesine göre, Osmanlı devleti için bu dördüncü dönem 1683 Viyana bozgununa dayandırılır. Fakat bu bir kere daha savuşturulmuştur. Gerilemenin ciddi olarak başladığı beşinci

dönem, mutadın dışına çıkma ve müessir olmayacak yeniliklerle uğraşma ile kendini gösterir. L. Thomas, a.g.e., s. 77 (dipnot: 10).

12 Biyagrafi için bkz., M. Talibi, “Ibn Khaldun”, EI2. Baskı.

13 Bu sorunsalın daha entelektüel bir şekilde tartışılması için bkz. Cemal Kafadar, Between Two Worlds, The Construction of the Ottoman State, Berkeley, Los Angeles 1995.

14 Halil İnalcık, “The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600, London 1973, s. 65-75. Ayrıca bkz. Basilike Papoulia, Ursprung und Wesen der Knabenlese im osmanischen Reich, München 1963.

15 Fleischer, a.g.e., dipnot: 11’de olduğu gibi.

16 Christoph Neumann, Das indirekte Argument, Ein Plädoyer für die Tanzimat vermittels der Historie. Die geschichtliche Bedeutung von Ahmed Cevdet Pasas Tarih, Münster, Hamburg 1994. Aynı yazar, “ Mazdak, nicht Marx: Frühe osmanische Wahrnehmungen von Sozialismus und Kommunismus”, Türkische Wirtschafts-und Sozialgeschichte von 1071-bis 1020, haz.: Hans Georg Majer ve Raoul Motika, Wiesbaden 1995, s. 211-226. s.

17 Meselâ, XVII. yüzyılın sonunda Avusturya’da savaş tutsağı olarak ikâmet eden Osman Ağa daha sonraki yıllarda bir ‘Nemçe Tarihi’ yazmıştır. Bkz. Osman Ağa, Der Gefangene der Giauren. Die abenteuerlichen Schicksale des Dolmetschers Osman Ağa aus Temeschwar, von ihm selbst erzählt, çev. ve açıklamar: Richard Kreutel ve Otto Spies, Wien-Köln-Graz 1962, s. 13.

18 Osmanlı tarihi ile yoğun bir şekilde uğraşan iki geç dönem Osmanlı tarihçisinin tarihi tasviri için bkz., Christoph Herzog, Geschichte und Ideologie: Mehmed Murad und Celal Nuri über die historischen Ursachen des osmanischen Niedergangs, Berlin 1996.

19 ‘époque contemporaine’ bir müddet sonra tabîî olarak artık çağdaş değildir; Fransız yazarları son onlu yıllardan bahsettiklerinde, daha ziyade ‘histoire du temps présent’ tabirini kullanırlar. Bu son tanım Türk terminolojisine girmemiştir.

20 Bunlar aynı zamanda, doçentlik sınavına giren tarih alanı doçentleri için de özel alanlardır. Yukarıda işaret edilen alanların yanı sıra, ‘Eskiçağ’, ‘Cumhuriyet Tarihi’, Osmanlı Devleti ve Türkiye dışındaki Türk halklarının tarihini içeren‘Genel Türk Tarihi’ ve de ‘Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi’ gibi alanlar vardır. YÖK’ün bir alt birimi olan Üniversitelerarası Kurul’a, hiçbir yerde çağları birbirinden ayıran zaman ayrımının yapılmadığını içeren önerge sunulmuştu. 1450 yılından önceki yılları kapsayan çalışmaları içeren dönemin ‘Ortaçağ’ alanına ait olduğu hakkında genelde bir ittifak vardır. Buna karşın, XVIII. yüzyılın sonundan Osmanlı Devleti’nin yıkılışına kadar olan zamanı değerlendiren çalışmalar ‘Yakınçağ Tarihi’ alanına girmektedir. Fakat bazı özel durumlarda bir çalışmanın tasnifi, duruma göre adayın aleyhine olabilecek son derece tartışmalı bir durum

arzedebilir; çünkü, ‘Bu seçilen bilim dalına uygun değildir’ şeklindeki bir argümanın müracaatın reddedilmesine sebep olduğu daha önce vuku bulmuştu.

21 Burada temel alınan metinler: T. Yılmaz Öztuna, Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi, 12 Cilt, Cilt:I, Türklerden önce Anadolu ve Anadolu’ya Gelmeden önce Türkler, Selçuklular ve Anadolu Beylikleri, İstanbul’un Fethine kadar Osmanlı İmparatorluğu, Fatih Sultan Mehmed ve İkinci Bayezid 1453-1512, Yavuz Sultan Selim Kanuni Sultan Süleyman, Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı,1566’ya kadar, Asrın Sonu,1566-595, Asır, Asrın Sonları, Asır, Asırlar, İstanbul 1963-1967. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi,4:I, Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan İstanbul’un Fethine kadar İstanbul’un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman’ın Ölümüne kadar, Bölüm:1: Selim’in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına kadar, Bölüm:2, XVI. yüzyıl Ortalarından XVII. yüzyıl Sonuna kadar,Bölüm:1, Karlofça Antlaşmasından XVIII. yüzyılın Sonuna kadar, , Bölüm:2: XVIII. yüzyıl. Ankara,; Bizi burada kıyıdan köşeden ilgilendiren XIX. yüzyıl için bu seriyi Enver Ziya Karal devam ettirmiştir.Sina Akşin (Neşr.), Türkiye Tarihi, , Osmanlı Devletine kadar Türkler, Cilt:II, Osmanlı Devleti 1300-1600,: Osmanlı Devleti 1600-1908, Cilt:IX, Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cilt:V: Bugünkü Türkiye 1980-1995, İstanbul 1990-1995.Yaşar Yücel, Türkiye Tarihi,: Fetihten Osmanlılara Kadar (1018-1300); Cilt:II, Osmanlı Dönemi (1300-1566) Osmanlı Dönemi (1566-1730), , Osmanlı Dönemi (1730-1861), Ankara 1991, 1992. Kültür ve müesseseler tarihini içeren beşinci cilt benim elimde bulunmamaktadır. Ekmeleddin İhsanoğlu (Neşr.), Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, 2 Cilt, İstanbul 1994, 1998. s.

22 Immanuel WallersteinNew York 1974, 1980, 1989. Türk araştırmacıların teşrik-i mesaisi için bkz., Immanuel Wallerstein, Hale Decdeli ve Reşat Kasaba, “The Neşr.: Huri İslamoğlu-İnan, The Ottoman Empire and World Economy, Cambridge ve Paris 1987, s. 88-100. İslamoğlu’nun kendisi için bkz26. Murat Çizakça için bkz., “Price History and the Bursa Silk Industry: A Study in Ottoman Industrial Decline, 1550-1650”, ve Şevket Pamuk için bkz., “Commodity Production for World Markets and Relations of Production in Ottoman Agriculture”, a.g.e., s. 178-202.

23 ‘Ortaçağ tarihi’ başlığı altında aşağıdaki konular değerlendirilir: Anadolu Selçuklu Devleti (XII -XIII. yüzyıl), Anadolu’daki İlhanlı-ğol Hakimiyeti (XIII. yüzyılın sonu-XIV. yüzyılın başı), Anadolu Beylikleri Dönemi (XIV.-XV.yüzyıl).

24 Uzunçarşılı, 22. dipnotta ifade edildiği gibi, genel Osmanlı Tarihi’nde de İstanbul’un fethi ile başlar. Ve bu bu çağın böyle sınırlandırılması da rağbet görmektedir. Bunun ideolojik ve de pratik sebeplerinin yanısıra, anlatım diliyle yazılan eserler ve arşiv belgeleri gibi Osmanlı kaynakları, ancak II. Mehmed’in döneminden itibaren daha zengin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Öztuna için de 1453 yılı, eserinin üçüncü ve dördüncü ciltlerinin sınırını oluşturmaktadır. Buna karşın, modern ikincil literatürde de, 1453 yılını dönüm noktası olarak değerlendiren çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Yücel ve Sevim bütün şeklî dönemleri (1300-1566) tek bir ciltte özetlemişler, ancak 1453 yılı, bir dönemin dönem sınırını değil, o dönemin ortasını teşkil etmektedir. Feridun Emecen de, İhsanoğlu tarafından

neşredilen, 'Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi' eserin birinci cildinde, bu yılı (1453) atlamış ve makalesinde başlangıcından 1774 yılına kadar olan dönemi bir çizgide vermiştir. Buna benzer olarak, Sina Akşin de eserinin ikinci cildinde 1300-1600 yılları arasını esas olarak almıştır.

25 Bkz. Bodo Guthmüller ve Wilhelm Kühlmann, Europa und die Türkei in der Renaissance, Tübingen 2000, ve bu eserde zikredilen son derece zengin literatüre bkz.

26 Pek eşit olmasa da, Türklerin tarihî şuurunda Fatih Sultan Mehmed'e benzer bir yeri olan Muhteşem Süleyman'ın heykeli İstanbul'da değil, Macaristan'da pek meskun olmayan Zigetvar ovasındabulunmaktadır. Bu heykel, Türk makamlarınca finanse edilmiş, ancak halkın zihninde pek bir önemi yoktur. Belediye veSuKemerleri arasındaki meydandan daha az ürkütücü olmaktan ziyade başarısız yer altına inen, yani kısa zaman önce hizmete giren İstanbul Metrosunun girişinde, Osmanlı minyatürleri tarzında fayans resimler, şehrin eski tarihi ve de 1453 yılında Osmanlı gemilerinin, fetihten kısa bir süre önce karadan Haliç'e indirilmesi tasvir edilmektedir.

27 Halil İnalcık, "The Policy of Mehmed II Toward the Greek Population of Istanbul and theByzantine Buildings of the City", Dumbarton Oaks Papers, GülruNecipoğlu,Architecture, Ceremonial and Power, The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries, Cambridge MA 1991; Gülru Necipoğlu, "The Life of an Imperial Monument: Hagia Sophia after Byzantium", Hagia Sophia from the Age of Justinian to the Present, neşr.: Robert Mark and Ahmet 5. Çakmak, Cambridge 1992, s. 195-225. Ayrıca, Theocharis Stavridis'in yakın zamanda yayınlanan eseri, The Sultan of Vezirs, The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Paşa Angelovic, Leiden 2001 ve Çiğdem Kafesoğlu'nun yayına hazır eserine bkz.

28 Mehmet Genç, "XVIII. yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", Toplumsal Araştırmalar Dergisi, 49, 4 (1984), s. 51-61; 50 5 (1984), s. 86-93; Fransızca Tercümesi, "L'économie ottomane et la guerre au XVIIIe. siècle, "Turcica, XXVII (1995), s. 177-1196; Katsumi Fukasawa, Toilerie et commerce du Levant d'Alep à marseille, Paris 1987; André Raymond, Artisans et commerçants au Caire, au XVIIIe siècle, 2 cilt, Damascus 1973-1974.

29 Yücel ve Sevim dönem sınırlandırmasında daha geriye yani 1730 yılına gitmektedirler. Galiba bu husustaki kanaatin temeli, bu yılda III. Ahmed'in ve sadrazamın devrilmesiyle birlikte, Osmanlı idarecilerinin Fransa ile tesis ettikleri sanatsal ve entelektüel ilişkilerin sona ermesi olayına istinat etmektedir. Yılmaz Öztuna farklı bir dönemlendirme yapmış ve eserinin sondan bir evvelki cildinde, III. Ahmed'in (1703) tahta cülûsundan XIX. yüzyıl ortalarında öngörülen Tanzimat'a kadar götürülen uzun bir XVIII. yüzyılı işlemiştir.

30 Sina Akşin'in, 22. dipnotta ifade edildiği gibi, eserinin son iki cildi Modern Türkiye ile alakalıdır; cilt: 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980, cilt:5: Bugünkü Türkiye 19801995.

31 Devletin yeniden yapılandırılması (Tanzimat) için araştırmada bir çok önemli dönemeçler vardır: 1839 yılı, yeni tahta cülus etmiş Sultan Abdülmecid'in tebasına, mal, can ve inanç özgürlüğü verdiği bir tarihtir; Müslümanlar ile gayrimüslimlerin hukukî eşitliği sağlandığı için 1856 yılı; ve nihâî olarak 1876 yılını zikretmek gerekir; zira bu yılda, kısa bir süre geçerliliği olsa da, ilk defa bir anayasa hazırlanmış ve ilan edilmiştir. Akşin'in denetiminde hazırlanan eserlerde ayrıca alışılagelmiş olmayan 1918-1923 Jön Türkler döneminin, Geçici Hükûmetin özeti ve 1980 yılı askerî darbesine kadar Cumhuriyet Tarihi tek bir dönem içinde verilmiştir. Şüphesiz bunun arkasında,Eric Jan Zürcher'i buna benzer dönemlendirme yapmaya sebep olan düşünceler yatmaktadır:'Turkey,a Modern History, London-New York 1993,s.4.Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki yıllarda Mustafa KemalAtatürk ile İttihad ve Terakkî Cemiyeti'e mensup eski arkadaşları arasında şiddetli tartışmalar olmuştur.Ancak,Cumhuriyetin kurucu şahsiyetleri eski Jön Türklerve bunların cemiyetleri, Yunan işgalini (1920-1922) kırmada önemli bir rol oynamışlardır. 1923 yılından sonra,Osmanlı Geçmişi ile bütün alakayı kesme temayülü, Çağlar Keyder'de de görülmektedir: London-New York 1987. Yalnız, Keyder 1950 yılını, devleti kuranların partisinin,ticari ilgilerin önemli bir rol oynadığı muhalefet tarafından alaşağı edilmesi sebebiyle bir dönem sonu olarakgörmektedir.

32 Genç, dipnot 29'da ve deManufacturingintheOttoman Empire and Turkey 1500-1590, Albany 1994, s. 59-86.

33 Bkz. Raymond, Artisans et commercants ve Fukasawa,Toilerie.

34 Engin Akarlı,"Provincial Power Magnates in Ottoman Bilad al-Sham and Egypt, 1740-1840",neşr.:Abdeljelil Temimi, La vie sociale dans le provinces arabes à l'époque ottomane, Zaghouan 1988, III, s. 41-56.

35 Ali İhsan Bağış,Osmanlı Ticaretinde GayriMüslimler,Kapitülasyonlar,Beratlı Tüccarlar ve Hayriye Tüccarları (1750-1839), Ankara 1983.

36 Bu aynı zamanda büyük yerlerde, özellikle İstanbul'undeğişiksemtlerinde yerel idarelerin kurulmasın sağladı.Bkz. İlber OrtaylıTanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği, İstanbul 1985.

37 Şerif Mardin,Freedom in an Ottoman Perspective", neşr.:Metin Heper ve Ahmet Evin, State, Democracy and the Military, Turkey in the 1980s, Berlin-New York 1988 İdris Küçükömer, Düzenin Yabancılaşması,Batılılaşmaİstanbul 1969.

39 Bu sebeple, Tanzimat'ın 100. ve 150. yıldönümübuTanzimatdüşüncesine ve araştırılmasına hasredilen bir külliyat oluşturulmasına sebep olmuştur: Tanzimat'ın 100üncü Yıldönümü Münasebetiyle, İstanbul 1940 ve neşr.: Hakkı Dursun Yıldız, Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu, 150. Yılında Tanzimat, Ankara 1992.

40 Selim Deringil, The Well-Protected Domains, Ideology and the Legimitation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909, London 1998; Selçuk Akşin Somel, The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire, Islamization, Autocracy and Discipline, Leiden 2001.

41 Aykut Kansu, The Revolution of 1908 in Turkey, Leiden 1997.

42 Bundan sonraki paragraflarda, 1923 yılında ilan edilen Cumhuriyetin kendileri için öyle derinlemesine konu olarak anlam ifade etmeyen yazarlarla karşılaşacağız. Buna uygun olarak, Sina Akşin ve Çağlar Keyder, 'Osmanlı' ve 'Türkiye' tarihini birbirlerinesıkısıkıyabağlamaktadırlar. Fakat, son onbeş yılda bir yükseliş gösteren hatırat edebiyatı, bu zihniyet değişikliğine biraz yardım etmektedir. Bu özellikle, aile tarihini ön plana çıkaran yazarlar için geçerlidir ve bunlar az da değildir. Çünkü, eğer neslin devamı söz konusu ise, 1923 yılını azımsanmayacak şekilde günümüze taşıyan kitapların yanısıra, daha önceki ve daha sonraki yılların arasındaki süreklilik de şuur altına itilecektir.

43 Yarı resmî ve özel kuruluşların arşivleri istisna teşkil etmektedir.

44 Ben de bu taksimata uydum ve bütün Osmanlı tarihini 128 sayfada değerlendirdiğim için suçlandım: Geschichte des Osmanischen Reiches, München 2000. 'Küçülme' Dönemi, 1908-1909 Dönüm Noktası ile iki alt başlıkta değerlendirilebilirdi.

45 Bu, birkaç yıl önce Halil İnalcık ve DonaldQuataertbaşkanlığında, yaklaşık 1300 ve 1914 yılları arasında Osmanlı tarihinin iktisâdî ve sosyal tarihini hazırlayan tarihçi grubunun da tecrübesidir: Halil İnalcık ve Donald Quataert, AnEconomic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914, Cambridge 1994. İki ciltlik ciltsiz baskısı 1997 yılında yayınlanmıştır ve Halil İnalcık'ın bazı çalışmaları birinci cildi oluşturmaktadır. Bu çalışmada bir Türk-Amerikan projesi söz konusudur: 1585 yılı öncesini çalışan ve projenin yönetici beyni Halil İnalcık'ın yanısıra, Şevket Pamuk para tarihi ile ilgili çalışmıştır. Donald Quataert, 1812-1914 yılları arası dönemi yazmış ve Bruce McGowan ise, XVIII. yüzyıl (1699-1812) için sorumlu olmuştur. XVII. yüzyıl (1585-1699), bu satırların yazarı tarafından kaleme alınmıştır. Dönemlerin sınırlandırılması, tamamen siyâsi ölçütlere uygundur. 1699 tarihi, Osmanlı Devleti'nin Macaristan'ı kaybettiği Karlofça Barışı'nın tarihidir: 1812 yılı, Basarabya'nın Rusya'ya verildiği Bükreş Antlaşmasına tekabül etmektedir. Bu her iki tarih, hususan iktisâdî i bir anlama sahip değildir, aksine muhtemelen her yazara, İnalcık ve Pamuk hariç, yaklaşık bir yüzyılı çalışmasını sağlamak için seçilmiştir.

46 İnalcık da, adı geçen geneldeğerlendirilmesinde mevzu bahs etmiştir.

47 Cemal Kafadar,"Les troubles monétaires de la fin du XVIe siècle et la conscience ottomane du déclin", Annales ESC, 43 (1991): 381-400.

48 Donald Quataert'in, Ottoman Manufacturing in the Age of theIndustrial Revolution, Cambridge 1993, adlı çalışmasına göre, Osmanlı sanayiinin endüstriyel malların rekabeti sebebiyle

pazardan kaybolduğu bu konuda araştırma yapmadan kabul edilmeyecektir. Küçük ve orta ölçekli bir çok sanayiici yeni pazar durumuna başarılı bir şekilde intibak etmişlerdir. Fakat bu arada işçiler, hemen hemen sürekli bir şekilde zaten mütevazı olan hayat standartlarının düşmesine katlanmak zorundaydılar.

49 İnalcık, s.30, dipnot:15. Bugün hâlâ satın alınabilen bu kitap, bütün nesiller boyunca Osmanlı araştırmalarına giriş olarak hizmet etmiştir.

50 Şevket Pamuk, A Monetary History of the Ottoman Empire, Cambridge 1999, s.58.

51 Kitabınbaşlığının da izah ettiği gibi, Halil İnalcık 1973'de aynı tarihi dönem sınırı olarak seçmiştir: dipnot:15. Sina Akşin'in İnalcık'ındönemlendirmesindentkilendiğikabuledilebilir.

52 Stephen Frederic Dale, Indian Merchants and Eurasian Trade, 1600-1750, Cambridge 1994; Rudolph P. Matthee, The Politics of Trade in Safavid Iran, Silk for Silver 1600-1730, Cambridge 1999; Ina Baghdiantz McCabe, The Shah's Silk for Europe's Silver, The Eurasian Trade of the Julfa Armenians in Safavid Iran and India (1530-1750), Atalanta-Georgia 1999.

53 Halil İnalcık, " The Socio-Political Effects of the Diffusion of Firearms in the Middle East", London-Oxford 1975, s. 195-217; aynı yazar, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", Archivum Ottomanicum, VI (1980), s. 283-337.

54 Engin Akarlı, "Provencial Power Magnates in Ottoman Bilad al-Sham and Egypt, 1740-1840", neşr.: Abdüljelil Temimi, La vie sociale dans le provinces arabes, à l'époque ottomane, Zaghouan 1988, III, s. 41-56.

55 Büşra Ersanlı, "The Ottoman Empire in the Historiography of the Kemalist Era: a Theory of Fatal Decline", neşr.: Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi, Ottoman Historiography: Turkey and southeastern Europe Leiden, 2002 yılı için planlanmıştır, s. 115-154

56 Tülay Artan, "From Charismatic Leadership to Collective Rule: Introducing Materials an the Wealth and Power of Ottoman Princesses in the Eighteenth Century": Toplum ve Ekonomi, IV (1993), s. 53-94 ve Leslie P. Peirce, The Imperial Harem, Women and Sovereignty in the Ottoman Empire, Oxford-New York, 1993.

57 Fernand Braudel, La Méditerranée et le monde méditerranéen et le à l'époque de Philippe II Birinci Baskı tek cilt; ikinci baskı iki cilt halinde, Paris 1949 ve 1966.

58 Ömer Lütfi Barkan, "Fernand Braudel, La Méditerranée et le monde méditerranéen et le à 'époque de Philippe II, (Philippe II Devrinde Akdeniz ve Akdeniz Memleketleri), (Paris 1949) ", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XII, 3-4 (1951), s. 173-94.

59 Bkz.Örneğin. Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", Türkiyat Mecmuası, X (1951), s. 1-26. Aynı yazar.

60 Bkz. Halil İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", The Journal of Economic History, XXIX, 1 (1969), s. 97-140.

61Halil İnalcık, "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", Review, a Journal of the Fernand Braudel Center., I, 3-4 (1978), s. 69-101

62 Ömer Lütfi Barkan, "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East", International Journal of Middle East Studies, VI (1975), s. 3-28 ve İnalcık, bkz. dipnot: 61.

63 Pamuk, dipnot:51, s. 168.

64 Barkan, dipnot: 63.

65 Pamuk, dipnot: 51, s. 130.

66 Bu Ömer Lütfi Barkan'ın görüşüdür. Bkz. dipnot: 63.

67 Pamuk, dipnot: 51, s. 139.

68 Ayda Arel, 18. yüzyılda İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İstanbul 1975,; Tülay Artan, "Architecture as a Theatre of Life: Profile of the Eighteenth-Century Bosporus", (yayınlanmamış doktora tezi) Massachusetts Institute of Technology, Cambridge MA 1988; Gül Irepoğlu, Levnî, Nakış, Şiir, Renk, Ankara 1999; Esin Atıl, Levnî and the Surname, The Story of an Eighteenth-Century Ottoman Festival, İstanbul 1999.

69 Cemal Kafadar, "Self and Others: the Diary of a Dervish in Seventeenth-Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature", Studia Islamica, LXIX (1989), s. 121-150.

70 Fotoğrafçılık için: Gilbert Beaugé ve Engin Çizgen, Images d'empire, Aux origines de la photographie en Turquie, Türkiye'de fotoğrafın öncüleri, İstanbul 1992-93; Şehir planlaması için: Zeynep Çelik, The Remaking of Istanbul,: Ahmet Ö. Evin, Origins and Development of the Turkish Novel, Minneapolis 1983; Edebî tiyatro için: Metin And, Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839-1908, Ankara 1972; Kitapla da basan eski bir mühendislik okulunun tarihi için: Kemal Beydilli, Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishân Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826), İstanbul 1995.

71 Herşeyden önce nostalji kültürü İstanbul'da, Ankara'da ve İzmir'de de XIX. yüzyıl sonundaki sanatın olumlu değerlendirilmesine sebep olmuştur.

72 Aptullah Kuran, Sinan, the Grand Old Master of Ottoman Architecture, Washington-İstanbul 1987, s. 246. Kuran, XVIII. yüzyılda, Osmanlılar tarafından Avrupa'dan sanatsal teşviklerin kabul edildiği esnada, XVI. yüzyılda tam tersine etkileşmenin karşılıklı olabildiğine işaret etmektedir.

73 Fatma Müge Göçek, Rise of: 19,Osmanlının son dönemlerindeki bu sorunun değerlendirilmesi hususunda bkz. a.g.e.,

75 Bu Şerif Mardin'in bir hizmetidir, The Genesis of Young Ottoman Thought, a Study in the Modernization of Turkish Political Ideas, Princeton 1962. Aynı yazar, "Super Westernization in Urban Life in the Ottoman Empire in the last Quarter of the Nineteenth Century", neşr.: Peter Benedict, Erol Tümertekin ve Fatma Mansur, Turkey, Geographic and Social Perspectives, Leiden 1974, s. 403-446. XIX. yüzyılın siyasal kültürü hakkında bir diğer önemli çalışma İlber Ortaylı'ya aittir, İmparatorluğun en Uzun yüzyılı, İstanbul 1983.

76 Mikro tarih ve 'sübjektif âmil', Cemal Kafadar'ın eserinde açık bir şekilde ön plana çıkıyor. Bkz. "Mütereddit bir Mutasavvıf: Üsküplü Asiye Hatun'un Rüya Defteri 1641-43", Topkapı Sarayı Yıllığı, 5 (1992), s. 168-222.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihî Coğrafyası / Prof. Dr. Wolf Dieter Hütteroth [s.45-53]

Erlangen Üniversitesi Nürnberg Coğrafya Enstitüsü / Almanya

Onbeş onaltıncı yüzyıllardaki hızlı gelişimi sırasında, Osmanlı İmparatorluğu inanılmaz derecede farklı manzaralar içermekteydi: Akdeniz yakınlarında nemli, tropik ormanlar, Balkanlar'da ve Tuna ülkelerinde serin eski ormanlar ve Kuzey Afrika, Arap Yarımadası'nda son derece kurak çöller.

Bu bölge pek çok önemli ısı ve yağış sınırıyla çeşitlilik göstermektedir. Sonuç olarak tarım yapma olanakları da son derece farklılık gösterir. Bunlardan en önemlisi, bir tarafta ormanların, ya da eski ormanların, bulunduğu bölgeyi, öte taraftaki açık bozkır alanlarından kabaca ayıran hattır. Bu bakımdan çoğunlukla 300 milimetrelik bir yıllık yağış çizgisi kullanılır. Osmanlı'nın bütün Tuna topraklarını, Anadolu'nun neredeyse tamamını ve Levant'ın Akdeniz'deki bölgesini içeren ve daha nemli olan tarafta, ormanlık alan ve geniş tahıl tarımı kalıntılarını buluyoruz. Aynı zamanda bu, herhangi bir ek suni sulama kanalı olmaksızın tahıl tarımına olanak veren hattır. Yaz yağmurlarının yağdığı Tuna ülkeleri, Kırım, Kuzey Anadolu, Kafkaslar ve hatta Yemen gibi eski Osmanlı topraklarında, bu hattın yerini daha yüksek yağış çizgileri alabilir, örneğin 400 milimetrelik bir hat. Daha "kuru" olan diğer tarafta ise, artık hakiki ormanlar bulunmamaktadır. Orman-bozkırlar, doğal bozkırlar ve çöller hüküm sürer.

İkinci önemli sınır, kış havasıdır. Şiddetli kış soğuğu olarak +5 C°lik ortalama Ocak çizgisi, ilk ve en önemli çizgidir. Ocak'ta 0 C°lik hat ise, ikinci önemli ekim sınırıdır: Daha soğuk tarafta her mevsim yeşil kalan bitkiler ve ağaçlar yaşayamazlar.

+5 C°lik sınır, Dalmaçya kıyılarını, Yunanistan'ı ve Batı Anadolu'nun bazı kesimlerini, güney Anadolu'nun kıyı bölgelerini ve dağlar hariç bütün Arap topraklarını kapsar. Batı Gürcistan ve Türk Karadenizi'nin doğusunda kalan kıyılar da bu gruba dahildir. 0 C°lik Ocak hattı, kuşkusuz, bu bölgenin daha iç kısımlarına da yerleştirilebilir. Bu kısım, aşağı Bulgaristan'ı ve güney Kırım'ı içerir, Batı Anadolu'nun düzlüklerine kadar uzanır, Türkiye'nin güney dağları boyunca 800-1000 metreye kadar çıkar ve Diyarbakır havzası ve Levant dağlarının orta seviyesini kapsar. Doğuya ve kuzeye doğru gidildikçe, her mevsim yeşil bitkiler için fazla soğuk bir hava olduğu açıkça görülür. Doğu Anadolu'nun bazı kesimleri (Kars), Moskova'nın havasına benzer bir kış iklimi bile gösterebilir.

Doğal yerleşimin bir neticesi olarak, bir çok eski insani uyum örneklerine rastlanabilir. İlk olarak, Akdeniz kıyıları boyunca +5 C°lik Ocak hattının tarımsal sonuçlarını ele alalım. Zeytin ve zeytin yağının kullanımı burada, Akdeniz'in başka bölgelerinde olduğu gibi, bir adettir. Daha kuru alt-tropik alanlara gidildikçe, en azından yağ üretilen Antep fıstığı yetiştirilebilir. Karadeniz dağlarında fındık eski çağlardan beri bölgenin yağ bitkisidir. Akdeniz'in alüvyonlu düzlüklerinde yağlı bitki olarak susamı buluyoruz. İmparatorluğun kış soğuğunun hakim olduğu alanlarda ise, bugün bölgesel olarak üretimi

sürdürülen hayvansal yağlara bel bağlanması gerekiyordu. Bilinen bütün dönemlerde hakim tahıl türü buğdaydı. Ancak Osmanlılar zamanında arpa, bugün olduğundan çok daha büyük bir öneme sahipti: Hayvanların beslenmesinde temel gıda arpaydı. Son yüzyıllarda arpanın kullanımı, buğday üretimi için tahsis edilen alanla yaklaşık olarak aynı miktarda tarım alanı gerektirmekteydi. Diğer tahıl ürünleri ise, nemli Karadeniz ülkelerindeki mısır hariç olmak üzere, bir önem taşımamaktadır. Geleneksel Afrika darısı yerine, yaklaşık olarak 18/19. yüzyıllardan beri orada bölgesel üretim hüküm sürmektedir.

İklimin nemli oluşunun bir sonucu da, özellikle Tuna ülkelerinde, ormanların hayvan sürüleri için kullanılması imkanıdır. Yaz yağmuru alan bu kesimlerde farklı meşe türleri dağların orta seviyelerine kadar hüküm sürmektedir. Bununla beraber meşe ağacı Anadolu'da ve Arap ülkelerinde de yok değildir. Ancak binlerce yıllık insan etkisinden dolayı çok daha az bir öneme sahiptir. Bunun bir neticesi olarak farklı beşeri kullanım alanları doğmuştur. Meşe palamudunun domuzlar için yem olarak kullanılması, çok uzun zamandan beridir engin meşe ormanlarının en akılcı kullanım yollarından biri olmuştur. Tuna ülkelerinin köylülerinin başka bir seçme şansı hemen hiç yoktu. Ne var ki Müslümanlar için domuz yetiştiriciliği yasaktı. Tuna ülkelerindeki köylülerin din değiştirmesindeki son derece vasat başarının -en azından diğerleri yanında sayılabilecek- nedenlerinden biri, muhtemelen bölge köylülerinin domuz sürüsü yetiştirmesinin kaçınılmazlığına dayanmaktaydı.

Ancak yine de ülkenin bazı kesimlerinin tarıma yönelik olarak kullanılması için şartlar, eski çağlarda olduğundan çok daha farklı bir hale gelmişti: Sulanabilir nehir düzlüklerinin tercihi ve hakimiyeti, en azından Asya tarafında çok uzun zamandan beri uygundu. Mümkün olan her yerde "normal" tarım arazileri aranıyor ve kullanılıyordu; Hatta yağmur suyu ile beslenen arazilerde kullanılan tarım tekniklerindeki değişimler bile kesinlikle önemsizdi. Osmanlılar geldiğinde, toprağın kullanımı konusunda binlerce yıllık bir gelenek hüküm sürüyordu. 20.yy.'a kadar herhangi bir değişiklik beklenmesi pek de mümkün değildi.

Bu geleneksel yöntemin sonucu, tarımın tepeler üzerinde ve tabii ki düzlük, havza ve nehir teraslarının bataklık olmayan kısımlarında yoğunlaşması olmalıydı. Kırsal yerleşim muhtemelen daha geç bir tarihte, özellikle 18 ve 19. yüzyıllarda, havza ve düzlüklerde bir şekilde yaygınlaşmıştı. Kuşkusuz sel tehlikesi olan alanlar Türklerden önceki zamanlarda bile kullanılmadı. Bunun nüfus üzerinde bazı sonuçları oldu: Tehlikeli sıtma pek çok yerde, salgın vak'alarının olduğu bölgeler halini aldı. Daha sonraları da çiftçilerin açık alanları kolonileştirmesi köylülerin basit tarım araçlarıyla neredeyse hiç mümkün olmadı.

19. yüzyıla kadar Akdeniz'in her bölgesinde olduğu gibi, tarım aletleri ve onların kullanımı Osmanlı zamanında da değişiklik göstermedi. Tuna'dan Arap ülkelerine kadar her yerde basit ahşap saban Avrupa'nın pek çok yerinde olduğu gibi hakimdi. Bir eşek sırtında rahatça taşınabiliyordu. Bugün sadece Suriye'de Hama'da bilinen bir yöntem olarak, suyu alçak terasların seviyesine çıkarmada kullanılan su çarkı Bosna ve Macaristan'ın iç kesimlerinde bile yaygındı ve elbette, sadece Fırat ve Dicle'de değil aynı zamanda Asya tarafındaki pek çok nehirde kullanılıyordu. Değirmenler

için, Avrupa'nın dikey dönüş yapan çarkı yerine, günümüzde bile kısmen bulunan yatay hareketli çarklar kullanımdaydı. Bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda atlı arabalarla ulaşım imkansızdı. Bunun tek istisnası ise Viyana-İstanbul yoluydu. Osmanlı ülkelerindeki düzlük alanlarda sadece iki tekerlekli, bir çift öküz koşulmuş hantal arabalar biliniyordu.

Yaygın emniyetsizlik, nüfus seyrekliği ve Ortaçağ tarım teknikleri gibi basit arazi kullanımı şartlarının bir sonucu olarak, bugün gelişmiş olan, kısmen de epeyce verimli alanlara ait olan değişik türde kırlık alanlardan yararlanma fikri geç ortaya çıktı. Bu ilk olarak, özellikle imparatorluğun Asya tarafındaki dağların geniş kesimlerinde yer alan yerleşim alanlarının yüksekliği ile ilgili bir konudur. Bu dağ sıralarının daha yüksek bölgelerinin ekonomik bir değer olarak kullanımı genellikle yaz ayları boyunca sürü otlatan göçebelerde görülür. Köyler sadece alçak seviyelerde, göçebelerin göç yollarından çok uzakta mevcuttu. Karadeniz kıyısındaki dağlarda dahi yerleşim alanları bugünkü seviyeye ulaşmamıştı. Bu durumun bir istisnası sadece etnik veya dini azınlıkların olduğu bölgelerde mevcuttu. Lübnan dağlarındaki Dürzi ve Maronitlerin kırsal alanlardaki yerleşimleri, Nesturi Hıristiyanların Doğu Toroslardaki, veya bugünkü Türkiye'nin Doğu Karadeniz kesimindeki Hıristiyan ve Laz yerleşimleri muhtemelen Orta Çağ'dan bu yana dağlara doğru yayıldı.

Osmanlı döneminin günümüze kıyasla ikinci ve belki de daha önemli olan farklılığı kıyı düzlüklerinin açıkça ihmal edilmesiydi. Nedeni her yerde aynıydı. İlk ve en önemli şey yerleşimcilerin şahsi güvenliğiydi. Kesinlikle tarım nedenler arasında ikinci sırada geliyordu. Ancak tarihin bildiğimiz dönemlerinin çoğunda emniyet, meşhur korsanlıklardan dolayı kıyı kesimlerinde hep tehlike altındaydı. Polonius Güney Anadolu kıyılarında meşhur "korsan savaşı"nı bile başlatmıştı. Bu tehlikeli ortam 19. yüzyıla kadar fazla değişmedi. Bugünkü kıyı köyleri, en azından eski kesimler, genellikle kıyı şeridinden belli bir uzaklıkta kurulmuştur. Bu durum eski Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün kıyılarında karşımıza çıkar. Hatta çoğunlukla Türk ve Kazak korsanların bulunduğu Karadeniz kıyılarındaki denize yakın yerleşim yerlerinde bile yağma korkusu vardı. 19. yüzyılda korsanlığın ortadan kalkması, sıtmanın gücünü kaybetmesi, sulama ve Akdeniz tarımında yeni fırsatların doğmasından sonradır ki, bu durum 19. yüzyıl sonlarında değişti. Doğu Akdeniz kıyıları, Batı Akdeniz'le, örneğin İtalya kıyılarıyla, karşılaştırıldığında, bu tür modern gelişmeleri bir yüzyıl daha beklemek zorundaydı.

20. yy.'dan hemen önce, Osmanlı dönemindeki en parlak kırsal bölge devri kuşkusuz 16. yüzyılda oldu. Yerel yerleşim ve ekonomiyle bağlantılı binlerce iyi korunmuş bölgesel tahrir kaydı sayesinde elimizde son derece iyi bilgi bulunuyor. Güney Slovakya'dan Arabistan'ın aşağı kesimlerine kadar uzanan bu bölgesel tahrir kayıtları bize her bir kent, köy, dönemsel ya da kabile yerleşimi (mezra'a) hakkında 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar gittikçe artan bir güvenilirlikte ve bütünlükte bilgi vermektedir. Sadece büyük Arap kabileleri bu sayımdan uzak durabiliyordu. Kısmen de Irak ve Doğu Anadolu'daki kabileler için geçerliydi bu. Ne var ki uç bölgelerdeki tahrirlerle ilgili olarak elimizde kesin bilgiler bulunmuyor. Öte yandan Batı Anadolu'da ve Güney Balkanlar'da erken gelişmiş bazı eyaletler için bu kaynakları 15 yy. için bile kullanabiliyoruz.

Bazı erken dönem Avrupalı gezginlerin seyahatnameleri de bize o ülkenin o zamanki durumu hakkında bir ipucu vermektedir. Bu dönemin ilk önemli belirtisi, kentlerin korunmasında faydalanılan tarihi surların artık eskisi kadar önemli görünmediği gerçeğidir. Sadece köylere değil, şehirlere de saldıran düşman ya da haydut beklentisi artık yoktu. Sonuç olarak 16. yüzyılda kentsel yerleşim, tarihi surların ötesine geçebilmekteydi. Kuşkusuz bu durum Batı ve Orta Anadolu, Suriye'nin iç kısımları ve Güney Balkanlar'daki topraklar gibi sadece imparatorluğun "güvenli" kesimleri için geçerliydi. Macaristan, Bosna sınır bölgesi gibi Avusturya'ya doğru gidildikçe bu beklentilerin azalması söz konusu olmalı.

Elbette bugün ile karşılaştırıldığında şehirlerin sayısı çok daha azdı. Genellikle bilindiği gibi, bugünkü kentlerin çoğunluğu, 19. hatta 20. yüzyıldan daha öncesine dayanan köylerden ya da bölgesel pazarlardan gelişerek olmuştu. Gerçek anlamda Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki "tarihi" kentler ya da antik dönemden kalan kentler şehir merkezindeki eski minareleriyle hemen her yerde ayırt edilebilmektedir, en azından Tuna topraklarındakiler, sonraki devletler tarafından yerinde bırakılmışsa.

Hemen bütün tarihi kentler bir kalenin mevcudiyeti ile kimlik kazanmaktaydı. Mümkün olduğu takdirde, Avrupa'daki gibi, kale bir ölçüde daha yüksekte bir yere kuruluyordu. Bununla birlikte pek çok Avrupa kalesinden ayrılan çok önemli bir fark vardı: Osmanlı zamanında kullanılan kalelerin hemen tamamında, Avrupa kalelerindeki "palas" benzeri herhangi bir şey yoktur. Lübnan ve Doğu Anadolu'daki birkaç istisna haricinde, özel bir yapı talep edebilen bir "kale efendisi" bulunmuyordu. Kalenin başındaki kişi genelde kısa aralıklarla, kimi zaman her yıl değişen Osmanlı askerleriydi. Öte yandan pekçok Osmanlı kalesi dikkat çeken bir büyüklükteydi. Aynı zamanda bölgenin askeri gücü ve aileleri için barınak görevi görüyordu ve bu nedenle belli bir büyüklükte olması gerekiyordu.

Osmanlı zamanında şehirlerin görünüşü de değişti. En azından bir-iki kent için 17.-18. yüzyılda iki katlı yapıların geliştiğini biliyoruz; en azından orta sınıfın evleri, çoğunlukla ikinci bir bölmeye sahipti (Faroqhi 1987). 20. yüzyıla kadar hâlâ köylerde hakim olan eski düz çatı yerine, imparatorluğun Asya tarafındaki eğimli çatı örneği muhtemelen yine aynı dönemde yayıldı.

Anadolu ve kısmen Balkanlar'da bütün Osmanlı dönemi boyunca varlığını koruyan bir farklılık da İmparatorluğun Asya tarafındaki, ve hatta kısmen de Avrupa kesimindeki göçebelerin üstlendiği ekonomik ve siyasi rol ve göçebe hayatıydı. Önceki Bizans dönemindeki göçebelikle ilgili herhangi bir bilgi yok gibi görünüyor. Göçebelik muhtemelen Arabistan dışında hiç olmadı ya da sadece ihmal edilebilir bir ölçüdeydi. Bu nedenle göçebelik Anadolu'da çok eskiye dayanan bir bölgesel yaşam ve ekonomi değildir. Daha ziyade Selçuklu döneminden geriye gitmeyen yeni oluşmuş bir yaşam biçimi gibi görünüyor. Kuşkusuz, Arabistan'da çok daha eskiye dayanan kökleri mevcuttur.

Göçebeliği elbette Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemdeki daha kuru bölgeleri için son derece uygun bir bölgesel yaşam ekonomisi olarak görmek mümkün. En azından bu kuru alanlar göçebelik

sayesinde bir ölçüye kadar kullanıma açılmış oldu. Yine de çoğu göçebe kabilelerinin bilinen savaşçı karakteri, göçebe bölgelerinde tarımla uğraşan yerleşmecilerin yeni köyler oluşturmasını engelliyordu. Ürdün, Suriye ve Anadolu'nun güneyinde 19. yüzyıl boyunca yerleşim mümkün olmadı.

Balkan Yarımadası'nda ise göçebelerin rolü daha önemsizdi. Yine de bazı Rumen Aroman ve Kutso-ulahlar ve Yunan Sarakatlar 20. yüzyıla kadar göçebe yaşamlarını koruyabildiler.

Göçebelik için en önemli unsur kışın olduğu kadar yazın da yeterli sayıda yaylaya ulaşabilmektir. Sadece yaylalara göç mevsimi sisteminde olduğu gibi çobanlar değil, bütün nüfus oraya birlikte gider. Bu, Kuzey Arabistan Bedevileri, yani resmi olarak "Osmanlı" Bedevileri için en azından bir miktar yağmurun yağdığı kış döneminde çöllere gitmek ve kuru yaz aylarındaki "verimli hilal" denilen dönemde kuzey bozkırlarına geri dönmek anlamına geliyordu. Bölgelerinde sürülerini, en güney uçtaki çiftçilerin anızlarıyla yaz boyunca beslemek zorundaydılar. Türk göçebeler genelde dağ göçebeliğini takip ediyordu. Baharda Toroslar'ın yamaçlarına çıkarlar, sonra Eylül-Ekim döneminde güney düzlüklerine ve kıyılarına dönerlerdi. Orta Anadolu göçebeleri için kıyıya giden yollar hem çok uzundu hem de Bizanslılar tarafından uzun süre kesilmekteydi. Kışın dağlık alanların düzlüklerinde konaklamak zorundaydılar. Nemli ikliminden dolayı Kuzey Anadolu'da genel olarak göçebe bulunmazdı. Balkan topraklarına ise sadece bazı Türk göçebe grupları ulaşabiliyordu. Bunlar da Romen-Yunan göçebe grupları gibi, sınırlı sayıları yüzünden oldukça zayıf durumdaydı.

Göçebelerin en iyi dönemleri olan 14. ve 15. yüzyıldaki sayısıyla ilgili bilgiler çelişkilidir. Yine de elimizdeki rakamlarla karşılaştırıldığında, siyasi ve askeri önemlerinin büyük bir sayı yansıttığını tahmin edebiliyoruz. 16. yüzyılda Anadolu'da ve Suriye'de "cema'at" olarak adlandırılan insanların sayısı, söz konusu sancaktaki nüfusun dörtte birini nadiren geçmektedir. Sadece çöle doğru bazı bölgelerde, yalnızca "liva" ya da "sancak" olarak tasnif edilmiş yerlerde, yoğun bir göçebe nüfusu bulunuyordu.

Tarihin pek çok devresinde göçebeler yerleşik hayata geçmiş olmalı. Bugün hâlâ pek çok köyde farklı Osmanlı devirlerinden kalan geleneklere ve kabilelerden alınan köy isimlerine rastlanır. Ancak tehlikeli zamanlarda tersine hareketler de meydana gelmekteydi. Köylüler tekrar göçebe hayata dönebiliyorlardı. Her iki ihtimal de daima karşılıklı olarak mevcuttu. Göçebeler her zaman saban kullanabiliyorlardı ve köylüler de koyun yetiştiriciliğini biliyorlardı.

Kent, köy ve göçebe nüfusun tam sayısıyla ilgili Osmanlı kaynakları değerlendirildiğinde çıkan şaşırtıcı sonuç şudur: Tuna'dan Arabistan'a kadar bugün mevcut olan kentlerin hemen tamamı ve pek çok köy Osmanlı zamanında umulandan çok daha az nüfusa sahipti. Nüfusla ilgili en sağlam belgeler 16. yüzyılda Osmanlı tahrir kayıtlarıdır. Ancak rakamları toplamada çıkabilecek bazı makul hatalara rağmen, yine de bazı temel sorunlar mevcuttur.

İlk soru sayımın bütünlüğü ile ilgilidir. Bildiğimiz kadarıyla pek çok grup yer almaz: Tımar sahipleri (zaim, sipahi), hükümet görevlileri, kale muhafızları ve elbette kölelerin tamamı. Kadınlar ve

çocuklar da yoktur; oğlanlar ise sadece ergenlikten sonra yer alır ki, bu ergenlik, bölgedeki idarenin değerlendirmesine göre farklı yaşlarda tahmin edilirdi. Bu nedenle tahmin edilmiş vergi mükellefi sayısından muhtemel toplam nüfusa ulaşabilmek için belli bir çarpan uygulamak zorunludur. Bu gereken çarpan bir çok tartışmayı da beraberinde getirmiş, 3,5 ile 7 arasında olduğu farz edilmiştir. Ne var ki son yıllarda pek çok araştırmacı daha indirgenmiş bir çarpana meyletmektedir. Onların görüşüne uygun olarak, genelde tahmin edilmiş vergi mükellefi sayısını 4 ile çarparak muhtemel toplam nüfusa ulaşıyoruz.

Bu şekil bir istatistik yöntem kullanarak elde ettiğimiz nüfus tahminleri pek de tatminkar değildir aslında. Mandater dönemindeki Filistin, İsrail ve Batı Şeria bölgelerinde 16. yüzyılda en fazla 200.000 yerleşimci vardı. Oysa 20. yüzyıla karşılık gelen rakamlar neredeyse bunun 30 kat fazlasıdır. Transjordan'da, yani bugünkü Ürdün Krallığı'na karşılık gelen bölgede ise sadece 50.000 yerleşimci vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde 16. yüzyılda karşımıza çıkan rakamlar karşılaştırılabilir ölçüdedir. Sadece başkent İstanbul muhtemelen 16. yüzyıl Avrupa'sının en büyük kentiydi ve birkaç yüz bin yerleşimcisiyle Paris'i dahi geride bırakmıştı.

Bu rakamlar nüfusun o zamandan bu yana aşırı bir artış gösterdiğine işaret ediyor. En büyük artış ise 20. yüzyılda oldu. Osmanlı imparatorluğu'nun geniş kesimlerinde, özellikle Asya tarafında bu artış hemen hiçbir azalma göstermedi. 19. yy.'ın son dönemindeki değerler ise burada, Tuna ülkeleriyle kıyaslandığında hâlâ daha az bir artış olduğunu gösteriyor. Yakın Doğu'da modern tıbbın köylere kadar ulaşıp çocuk ölümlerini azaltması ancak 20. yy.'ın ortalarından itibaren başladı. Aşırı nüfus artışı "dalgası" imparatorluğun toprakları boyunca kuzeybatıdan güneydoğuya doğru ilerledi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son derece iyi bir biçimde belgelenmiş olan 16. yy.'daki durumunu yeniden kurmaya yönelik amacımız vasıtasıyla, imparatorluğun o dönemdeki farklı eyaletlerinin içinde bulunduğu duruma ilişkin pek çok sonuç elde etmekteyiz. Ancak bütün imparatorluğu kapsayan bir genel görüş şu ana kadar pek mümkün olmamıştır. Bu durum geleceğe "deftercilik" (defterology) ile ilgili ciddi bir iş yüklüyor. Bununla birlikte, 15/16. yy.'da Güneydoğu Avrupa ve Güneybatı Asya'nın geniş alanlarında yapılan bu ayrıntılı tahrirlerle, Türkiye, büyük ölçüde yerel tarihin detaylı olarak belgelenebildiği ülkeler grubuna dahil olmuştur. İngilizlerin Domesday Bookları kadar eskiye uzanmasa da, Osmanlı belgelerinin bütünlükleri ve önemi, bölgesel tarih için Domesday Booklarla mukayese edilebilir.

16. yy.'ın bu meşhur "Yüksek Osmanlı" devresini takip eden dönem yaklaşık olarak bütün imparatorluğun değişim geçirdiği bir dönemdi: Kırsal yerleşimde bir azalma ve idarenin gücünde bir kayıp söz konusuydu. 17./18. yy.'ları kapsayan dönem ve kısmen de 19. yy. merkezi devlet otoritesinin ve düzenli idarenin iyice küçüldüğü bir dönem oldu.

Gerileme çağı, 16. yy.'ın sonlarında yavaş yavaş, hükümet etkisinin azalmasının bir sonucu olarak Celali isyanlarının başlamasıyla meydana çıktı. Arap topraklarında ya da Tuna ülkelerinde de

buna paralel isyanların olup olmadığı ile ilgili bugüne kadar yeterli bilgi edinmiş değiliz. Yine de hükümetin otoritesi Osmanlıların bütün topraklarında gücünü kaybetmeye başlamış olmalı.

Kuşkusuz her yerde merkezi idarenin zayıflamasının sonucu olarak yerel güçlerin yükseldiğini gözlemleyebiliriz. 17 ve 18. yy.'larda ortaya çıkan bu yerel idareciler, bölgelerinin ileri gelenleri, yani Ayanlardı. Onların büyük bir çoğunluğu kesinlikle az ya da çok sultana sadıktı ve onu destekliyordu. En azından kendi mali çıkarlarına müdahale edilmediği sürece. Tam olarak hesaplanmış olmamakla birlikte pek çok ayan muhtemelen belli bir miktar parayı hazineye "vergi" olarak ödemekteydi. Ancak şiddetli merkeziyetçilik ve imparatorluğun parlak günlerinin sıkı denetimleri artık yoktu. İmparatorluğun son yüzyıllarında sultanın merkezi gücünün etkisi son derece yetersiz kalıyordu ve merkezden organize edilen reformlar hayata geçirilemiyordu.

Bütün bunlar, daha önceleri sultanın doğrudan idaresiyle karşılaştırıldığında, yerel Ayanların kontrolündeki yerlerde idarenin etkinliğinin ve emniyetinin çok ciddi bir biçimde güç kaybettiği anlamına gelmemeli. Hatta yerel idarecilerin en güçlü olduğu bölgelerde dahi, toprak tasarruf eden köylülerin önceki zamanlara kıyasla daha fazla güvende oldukları varsayılabilir: Çiftçiler yıllık olarak değişen ve az ya da çok rüşvet yiyen vergi memurlarıyla artık yüz yüze gelmiyor, aksine istikrarlı şartlar altında olduklarını biliyorlardı. Ayanlar elbette idarelerini kendileri ve çocukları için istikrarlı kılmaya çalışıyorlar, mülklerinin kuşaktan kuşağa devamı için uğraşıyorlardı. Yine de Ayanlar dönemi, köylülerin hayat şartlarını iyileştirme konusunda bir çoğunun hiçbir şey yapmamasından dolayı, bir duraklama devresi olarak değerlendirilmelidir. Ayanlar, durumlarının meşruiyeti eğitim ve uluslararası bağlantılar veya köylere yönelik doğrudan müdahaleler bakımından hiçbir şekilde Avrupa'daki orta sınıf ile karşılaştırılamaz.

Yine de, 17. ve 19. yüzyıllar arasındaki dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda, bölgesel anlamda önemi hâlâ aydınlatılmayı bekleyen farklı yeniliklerin ortaya çıktığı bir zaman dilimidir.

Öncelikle bazı tarım ürünlerinin üretiminin ancak bu dönemde yaygınlık kazanmaya başladığını dile getirmek gerekiyor. Örneğin pirincin, 15. yy.'da Meriç bölgesinde bir kaç yerde zikredildiğini biliyoruz. Ancak ürünün pek çok ovada yaygınlaşması için çiftçilere değil, düzenli çalışan pirinç işçilerine ihtiyaç vardı. Ne var ki bunlar Ayan döneminden önce yoktu. Aynı durum pamuk üreticiliği için de geçerlidir. Anadolu'da pamuk biliniyordu ancak, sadece minder türü şeyleri doldurmakta kullanılıyordu. Başlangıçta, her amaca uygun olmayan kısa lifli türü yetiştirildi. Orta lifli tür Osmanlının son döneminde ortaya çıktı. 20. yy.'ın "pamuk patlaması" ise bu türün yaygınlaşmasından sonra gerçekleşti.

Dahası, Amerika'dan yeni tarım ürünleri geliyordu. Bunlar içinde en önemlisi mısırdır. Muhtemelen ülkeyle aynı adı taşıyan bu ürün Mısır üzerinden geldi. Ancak nemli bölgelerde yayılması biraz daha geç oldu. 17. yüzyıl Osmanlı kaynakları mısırdan bahsetmez. Ancak sonraları, 19. yüzyıla kadar ve daha da fazla 20. yüzyılda iyice yaygınlaştı. Bu, Tuna ülkelerinin yağışlı yaz geçiren bütün

bölgelerinde ve mısırın, geleneksel Afrika darısının neredeyse tamamen yerini aldığı Türkiye'nin Karadeniz kıyıları boyunca meydana geldi. Kuzey Anadolu'daki dağılımı ise, mısırın doğrudan doğruya batı Kafkaslardaki dağılımı ile bağlantılıydı. Amerika'dan gelen bir başka yenilik tütün oldu. Bütün Türkiye kıyıları boyunca ve kısmen de batı kıyılarında yayıldı ve hâlâ yayılmaktadır. Yunan Makedonyasında son derece yaygındır ve ayrıca Tuna ülkelerinin sıcak yaz geçiren bölgelerinde kısmen bulunur. Günümüzde ise Virginia tütününe olan dünya çapındaki ilgiden dolayı bu tütünün önemi biraz olsun azalmıştır.

Özellikle 17 ve 18. yüzyıllarda karşımıza çıkan çok önemli bir gelişim, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir kesiminde çiftliklerin malikhanelerin doğuşu ve büyümesidir. Bununla birlikte, daha önceleri mevcut olmayan yeni bir yerleşim türü de birlikte gelmiştir. Genellikle "estate" olarak tercüme edilen bu tabir, asıl anlamını ancak kısmen karşılamaktadır. Babadan oğla geçen mülk, merkezi hükümetin gözetimi altında, Avrupa'daki orta sınıfın aksine, hiçbir dönemde tam bir kesinlik arz etmiyordu. Çiftlik mülkiyeti ise özde bir yerel iktidar meselesiydi ve merkezi hükümetin pek az dahli vardı.

Çiftliklerin ortaya çıkışındaki en önemli neden, üst sınıfın 17, 18 ve 19. yüzyıllardaki ekonomik fırsatlara akıllıca uyum göstermiş olmasındandır. Hububat üretimi ve sonraları hayvan yetiştiriciliği Osmanlı topraklarında, özellikle yasal ya da yasadışı ihracatın mümkün olduğu bölgelerde, belli bir kârlılık sağlamaya başladı. Ancak bu, çiftlik ürünlerinin temelde, iktisadi olarak makul mesafelerdeki pazarlara veya ihracat olanaklarının olduğu yerlere ulaştığı bölgelerde mümkündü. Bu, bir de pazarlara ucuz taşımacılığın yapılabildiği sefere açık deniz yollarında mümkündü. 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmalarından hemen sonra ayrıntılı topografik haritalardaki "çiftlik" isimleri üzerine bir genel değerlendirme henüz yapılmış değildir. Ancak böylesi ucuz taşıma vasıtalarıyla çiftliklerin dağılımı arasındaki ilişkiyi göstereceği kesindir.

Çiftliklerin ya da eski çiftliklerin çoğunluğu Batı Anadolu'da, Kuzey Yunanistan'da, Bulgaristan'da, Makedonya ve Güney Sırbistan'da karşımıza çıkıyor. Orta Anadolu'da fazla olmadığı gibi, Doğu Anadolu ve Arap ülkelerinde çiftliklerin etkisine hemen hiç rastlanmıyor. Kuşkusuz bu bölgelerde çok büyük, hatta belki de batı Anadolu'dakinden bile büyük, toprak tasarrufları mevcuttu. Ancak bunlar, tamamiyle normal köy ahalisine hükmeden toprak sahipleri şeklinde mevcut bulunuyorlardı, teşkilat yapıları "çiftlikvari" değildi. Aslında teşkilat (henüz), Ege ve Tuna topraklarına kıyasla imparatorluğun doğusundaki yerlerin göreceli "geri kalmışlığı"nın temel unsurlarından biri olan merkantilist biçimde oluşturulmuş değildi.

Çiftlik-vari toprak tasarruflarına daha ayrıntılı olarak bakacak olursak, Slavca "polje" olarak bilinen "ova"lardaki, havzaların geniş düzlüklerindeki hakim dağılımlarını görürüz. Bunun iki önemli nedeni vardı: Birincisi, bu havzalarda yerleşim fazla yoktu, ya da henüz çok değildi, böylece uygun arazi bulmak daha kolaydı. İkinci olarak, tepelik bölgelerde mecburi olarak toprağı bölüp parçalama uygulamasına gerek olmaksızın, araziyi geniş çiftlikler halinde bütünlüklü bir biçimde tasarruf etmek

sadece havzalarda mümkün olabiliyordu. Gelecek düzlüklerdeydi, ve bu bakımdan çiftlik sahipleri bugüne kadar haklılıklarını devam ettirdiler.

Çiftliklerin ekonomisi başlangıçta temel olarak hububat tarımına dayanıyordu. En azından çevre köylerden bu işi yapabilecek insanlar istihdam edilebildiği sürece bu böyleydi. Bir çiftlikte yirmi veya daha fazla çiftin işlediği yönünde elimizde bilgiler bulunuyor (Nagata 1976). 18. ve 19. yüzyıl boyunca, ne var ki, bu yarı-köle işgücü gittikçe daha fazla demode oldu. Köylüler genellikle dağlara kaçıyor, çiftlik sahipleri arazileri için daha az insan gücüne ihtiyaç duyan başka kullanım yöntemi aramak zorunda kalıyorlardı. Pek çok çiftlik, belki de çoğunluğu, çözümü tarımsal üretimden hayvancılığa geçmekte buldu. Koyun ya da sığır sürülerini kiralamak çok daha az işgücü gerektiriyordu ve sığırlar çiftlikte her akşam gözlem altında tutulabiliyordu. Ek olarak ekonomik koşullar da Orta Avrupa'ya sığır satışı yönünde değişmekteydi. 19. yüzyılda düzlük arazilerin geniş yolları, toprağın bakımdan mahrum olmasının ve bataklık ortamların genişlemesinin bir sonucu olarak, kabaca otlaktan başka bir iş için kullanılamıyordu. Çiftliklerin çoğu, Tuna ve Balkan devletlerinin bağımsızlığı dönemine bu kullanım biçimiyle geldiler. Bugün bu çiftliklerden geriye hemen hiçbir şey kalmamıştır: Eski Müslüman yönetici sınıfın tasarruf ettiği topraklar olarak millileştirilmiş, bölünmüş ya da komünist dönemden çok önce yerel ahali buralara yerleşmiştir.

Türkiye gibi sosyalist tarım reformunun uygulanmadığı ülkelerde dahi, mülkün miras hukukuna göre basitçe bölünmesi çiftliklerin gitgide küçülmesine yol açtı. Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü topraklar üzerinde kurulan ülkelerin hiçbirinde eski çiftlikler artık bir sorun teşkil etmiyorlar.

17. ve 19. yüzyıllar boyunca yaşanan gelişmelerin bir başka neticesi de yerel nüfusun büyük bölümünün dağlık ve ormanlık alanlara doğru kaçışıydı. İmparatorluğun son devirlerinde Osmanlı hükümetinin gayrimüslim teba üzerindeki baskısı artmış olmalı ki, köy nüfusu kurtuluşu kaçmakta buluyordu. O zamandan bu yana, özellikle Balkanlar'da, dağlık ve ormanlık alanlarda yaşayan ciddi bir nüfusun mevcut olduğunu görüyoruz (Wilhelmy 1935). Yerli halkın hangi şartlarda ve ne zaman kaçtığı ve dağlardaki küçük aile köylerine ilk yerleşimleri ile ilgili çeşitli raporlar bulunuyor.

Dağ ormanlarındaki bu küçük kırsal yerleşimler, Rodop'ta, Balkan tepelerinde, Makedonya ve Bosna'da büyük ölçüde Bulgar, Sırp ve Bosnalı yerleşimcilerin eseriydi. Ormanlarda alışılmadık yaşam şartlarını beklenmedik vergilere ve düzlüklerdeki baskıya tercih etmişlerdi.

İmparatorluğun Türk ve Arap topraklarında bile kırsal nüfus bu dönemde azalma gösterir. Yine de imparatorluğun Müslüman nüfusunun hakim olduğu bölgelerde bu durum, çiftliklerin güvenliği ve toprak işletimi meselesinden ziyade, sırf köylülerin güvenliği meselesiydi. Uzaktaki küçük aile köylerinde hayat şartları şüphesiz daha emniyetliydi, ancak aynı zamanda daha ilkel ve geriydi. Bu da Orta Çağ aile yapısının sürmesine yol açtı. (Slavca Zadruga: Geniş aile, Türkçe karşılığı Sülale, Arapça aila, ehl). Bu yerel aile oluşumunun o dönemdeki başka hiçbir Avrupa ülkesinde benzeri bulunmaz.

19. yüzyılın sonu ve özellikle 20. yüzyılın başlarında bu kapsamdaki ülkelerin durumu tamamen değişti.

Bu değişim, 19. yüzyıl başlarında, bir zamanların güçlü imparatorluğunun geri kalmışlığını az ya da çok gizlice kabullenmiş olan Osmanlı hükümetinin yüksek rütbeli görevlileriyle başladı, ancak ilk reform adımları Sultan Abdülmecid'in zamanından önce 19. yüzyılda atıldı. 19. yüzyıl ortalarında, 1856 yılında, "Tanzimat-ı Hayriye" yasa haline geldi. Başlangıçta tereddütlü olarak, sonraları artan bir hızla reform hareketi ve modern Avrupa tekniklerinin hücumu Osmanlı eyaletlerindeki etkilerini arttırmaya başladı.

Kırsal bölgenin gelişimi için atılan en önemli adım genellikle kaybedilen topraklardan çıkan Müslüman muhacirlerin gelişiydi. 19. yüzyılın altmışlı yıllarında Kırım'dan çıkan Tatarlar ilk gelenler oldu. Kafkaslardaki Çerkesler ve aynı zamanda Güneydoğu Rusya'da Nogay-Tatarlar diğerlerini izledi. Birinci Dünya Savaşı'na kadar pek çok muhacir dalgası, Balkanlar'dan çıkıp geldi. Bir kısmı Kafkaslar'dan Bulgaristan'a geldikten sonra ikinci kez göç etmek zorunda kaldılar. Özellikle Balkanlar'dan gelen kalıcı muhacir dalgası gerçekte 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar hiç durmadı. Tam sayısı şu an elimizde olmasa da, muhacirlerin toplam sayısı bir kaç milyon olarak tahmin edilebilir.

Osmanlı Hükümeti muhacirlere tarımsal işler verdi. Karşılıksız toprak genelde Anadolu'da söz konusuydu. Ancak yeni muhacir köylerinin bir çoğundan sonraları vazgeçildi veya gelenler için uygun olmayan yerler seçildiğinden nüfusunu kaybetti. Kafkas dağ ormanlarından gelen insanlar Çukurova'da fazla mutlu olamadılar, binlercesi sıtmadan öldü.

Bölgenin yerli halkı daha sonra yoğun bir direniş gösterdi. Ancak herhalükârda muhacirlerin çoğu Türk Devleti'ne sonunda başarılı bir biçimde uyum sağladı. Müslüman olduklarından dolayı, Yunan ve Ermeniler gibi gayrimüslim azınlıklardan çok daha kolay uyum sağlayabiliyorlardı.

İsmi en son anılan grup olan Ermeniler ve Yunanlıların uyumu başarılı olmadı. İki gurptan 2,5-3 milyon insan 1915/16 yıllarında kaçtı, göç etti veya öldü, ya da 1923 yılında ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Bu dönemde yüzbinlerce insan hayatını kaybetti (McCarthy 1983). Aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı sırasında, Rus işgalinde daha fazla sayıda Müslüman Türk ve Kürt doğu Anadolu'da öldü. Yunan-Türk nüfusun yer değiştirmesinde 400.000 Türk'e karşılık 1,4 milyon Yunanlı vardı. Ancak bu hesaba Kuzey Yunanistan'daki toprakları savaş esnasından terk eden pek çok Türk dahil edilmemiştir. 19. yüzyıldan 1923 yılına gelene kadar olan dönemdeki toplam rakamı dikkate aldığımızda, iki milletin ilişkisi bizi daha akılcı bir rakama ulaştıracaktır.

Muhacirlerin bir çoğunun, az ya da çok Anadolu'nun boş kalan kısımlarına yeniden yerleştirilmesine çalışıldı. Andrews'un (TAVO 1990) hazırladığı oldukça ayrıntılı Muhacir köyleri haritası Anadolu'nun iç kısımlarında bir yoğunluk olduğunu gösteriyor. Suriye topraklarında sadece bir kaç muhacir köyü bulunmuştur.

İlk düzenli köy planları ve tarla sistemleri bu dönemde ortaya çıkar: Muhacir köyleri, yerleşimcilerinin soyundan gelmedikleri için, eski köyün merkezinde, bir bakıma muntazam bir satranç tahtasına benzeyen bir plana sahipti. Bu durum, Anadolu'dan Filistin'e kadar ister Çerkes ister Yunan köyleri olsun, her yerden gelen muhacirlerin yerleştiği köyler için aynıydı. Bu, Türk idarecilerin tasarlayıp organize ettikleri yerleşimlerin en önemli hareket noktası gibi görünüyor. Bozkırdaki tarımsal alanların ilk parçalarının her zamanki "tam" bölümlenmesi bile sadece muntazam dar araziler biçiminde mümkün olabiliyordu. Bu tür dar arazilerin genişliğinin basitçe ölçülmesi o zamanlar karmaşık araçlar olmaksızın en basit toprak bölümlemesi biçimi gibiydi. Ancak daha sonraları, yeni köyün nüfusu arttığında, yeni toprak ihtiyacı farklı zamanlarda ve farklı ailelerde ortaya çıktı. Ortak dar arazi bölümlemesi, geriye kalan bozkırlarda, muntazam olmayan, birbirinden ayrı işletilen topraklarla yer değiştirdi.

Yerli halkın yeni bölgesel yerleşimi ve birbirinden ayrı arazi işletimi, muhacir kolonizasyonu ile paralel olarak başladı. Nedenlerden bir tanesi son derece basit ve dünyanın her yerinde geçerli olan bir nedendir:

"Yeni gelenler"den daha hızlı olmak ve düzlüklerdeki geleneksel otlak hakkını kullanmak. Dahası, Modern Türk polisinin ve askerinin silahlanması köylülerin eski moda silahlarından çok daha üstündü. Her tür direniş umutsuz görünmekteydi. Dağlardaki köylerin geleneksel saklı konumları artık önemini kaybetmekteydi. Aynı zamanda düzlük alanlardaki yerel güvenlik gitgide artmış, emniyete verilen önceliğin yerini paraya yönelik düşünce almıştı. Geniş alanlardaki hububat tarımı yerleşimler için yeni bir motif oldu. Bölgesel olarak yeni demiryolları genişlemeyi teşvik ediyor, hububat artık tren sayesinde İstanbul pazarlarına çok daha ucuz olarak taşınıp satılabiliyordu.

"Yukarıdan aşağıya", gizli dağ yerlerinden aşağıya daha iyi kullanılabilen düzlük alanlara doğru ilerleyen bu gelişme, laik sürecin, 19. ve 20. yüzyılın en büyük gelişiminin, bir başarısıdır. Önemli neticeleri asla göz ardı edilemez. Bugün binlerce Anadolu dağ köyü sadece birkaç yaşlı tarafından kullanılmakta veya neredeyse tamamen boş olarak durmaktadır. Düz alanlar çok daha iyi fırsatlar sunar. Özellikle hızla büyüyen şehirler günümüzde yeni kazanç kapıları sunmaktalar. Bu süreç batıdan doğuya Anadolu'da yayıldı; İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Ege ve Trakya'da, savaştan sonra Orta Anadolu'da, ve günümüzde de doğuda ortaya çıktı. Aşağı yukarı aynı süreç Yunanistan'da İkinci Dünya Savaşı'ndan önce gerçekleşirken, Arabistan'ın dağları da boşalmaktaydı. İtalya ve güney Fransa'da da aynı süreç uzun bir süre önce yaşanmıştı. Aşağı yukarı bütün Akdeniz ülkelerinde görüldü.

Bu gelişime paralel olarak, soyutlanmış yeni birçok çiftlik yapıları meydana getirme eğilimi dikkat çekici bir biçimde yayıldı. Bu kesinlikle Doğu Akdeniz'in bir çok bölgesi için yeni bir şeydir. Sadece Karadeniz dağlarında toprak azlığından kaynaklanan bir dağınık yerleşim geleneği mevcuttur. Diğer bütün bölgelerde, genel olarak insanları birlikte yaşamaya götüren neden güvenlik meselesiydi. Bir de kısmen su kaynaklarının azlığı bir neden olabilir. Şimdi, 20. yüzyılın sonunda, Akdeniz kıyılarının tek

tek çiftliklerle dolu olduğunu, yeni yollar boyunca ya da yeni yollara doğru, aynı zamanda da meyilli yüzeylere doğru yayıldığını görüyoruz. Seralarda tarım son derece yaygınlaşmıştır. Erken bir vakitte ürünün yetiştirilmesine olanak sağlamaktadır. Başka bölgelerde mülkiyetin belgelenmesi (Filistin) ayrıca arazide bireysel yerleşimi teşvik edici bir unsur olmaktadır.

Aynı zamanda bir çok yeni kent gelişmekte ve bunların çoğu yeni idari mahaller olarak seçilmekteydi. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başları, kentlerin kurulduğu, özellikle yeni bölgesel kentlerin ortaya çıktığı bir devirdir. Bu eğilim, dağlık alanlardaki geleneksel yerel merkezlere ulaşma imkanlarının ortadan kalkmasıyla başladı. Geleneksel idarecilerin ya da yöneticilerin bulundukları yerler olan eski kaleler önemini kaybetti, artık bu yerler yeni ekonomik ihtiyaçlara cevap vermez oldular. Düzlük alanlardaki yeni ve hızla büyüyen köylerden buralara ulaşmak da son derece zordu. Yerel ve bölgesel idare daha kolaylıkla erişilebilen mahaller seçmek zorunda kaldı.

Bu yeni merkezlerin çekirdeği genellikle tarihi pazarlardı. Eski zamanlardan beri haftanın belli bir gününde açık alanda herkese açık bir pazar kurulurdu. Bu yerler, farklı yönlerden kolayca erişilebilir bir noktada oldukları için uzun süre merkezi önemlerini korudular. Yerel bir devlet memuru (Kaymakam, ya da müdür-i nahiye) ve ayrıca bazı polisler buralara yerleştiriliyordu. Genellikle bir çok dükkan ve lokanta bunu takip ediyor ve daha sonra diğer resmi ve özel kurumlar ortaya çıkıyordu. Bu yeni yerleşimlerin ilk aşamasının başlangıcı Anadolu, Suriye ve Irak'ta son derece birbirine benzer olmuş olmalıdır. Son zamanlara kadar önemini koruyan unsur, yerelleşmenin temel ilkesiydi: Sıradan köylü kaymakamının huzuruna yürüyerek bir gün içinde kolayca varabilmeliydi. Bu ilke kuşkusuz motorlu trafiğin mevcut olduğu günümüzde artık ortadan kalkmış bulunuyor, ancak yüz yıl önceki kentleşme için önemliydi.

Önemli bir değişiklik de, Tuna ülkelerinden Arap topraklarına kadar, bugün için hâlâ geçerli olan yer isimlerinin sık sık değişmesidir. 19. yüzyılın ortalarına kadar bu köy isimleri, yerel idarecilerin ilgisinden tamamen uzakta, geleneklere göre yerel ahali tarafından konulmaktaydı. Hatta bir çok Romen köy ismi küçük şekil değişiklikleriyle bugüne kadar gelebilmiştir. Ancak Osmanlının son zamanlarında değişim başlamıştı: Muhacir köylerinin isimleri sık sık yöneticinin isminin Arapçalaştırılmış şekliyle adlandırılıyordu: Mecidiye, Muradiye, Mahmudiye gibi. Diğer ülkelerde değişiklikler diğer kuralları takip etti. Yunanistan'da örneğin bugün Türkçeden gelen herhangi bir köy ismi bulmak hemen hemen imkansızdır. Bu sözde "Türkokratya" bütün köy isimlerinden silinip atılmıştır. Türkiye'de de Türkçe kökten gelmeyen bütün köy isimlerinin değiştirilmesi eğilimini görüyoruz. Özellikle doğu Anadolu'da bunların sayıları binleri bulur. Hatta Müslüman isimleri bile "gerçek Türk" isimlere dönüştürülmüştür. Arap ülkelerinde isim değişikliği daha az görülür, ancak Kürtçe "Türbe Sipi"nin (Kuzey Suriye) Arapça "Kubur el-Beid"e çevrilmesi örneği, ve yakın zamanlarda milliyetçi izler taşıyan "Kahtani" örneği dikkat çekicidir. Şehir isimlerinin değiştirilmesi ise bugüne kadar sık olmuş değildir. Ancak sık sık eklemeler yapılmaktadır: Urfa'nın Şanlıurfa'ya, Ayntab'ın Gaziantep'e çevrilmesi gibi. Bütün coğrafi-tarihi araştırmalar için isimlerdeki bu istikrarsızlık ciddi bir engel oluşturmaktadır.

Günümüzdeki durum ise bu çalışmanın konusu değildir. Ancak günümüzün en önemli eğilimleri şöyle ifade edilebilir:

Son on yıllık dönemde, toprak kullanımındaki değişim, yaklaşık olarak 1960'lardan bu yana, beklenilenden çok daha fırtınalı geçmiştir. En dikkat çekici, ya da en aşikâr değişim, tarımın makineleşmesidir. Bugün, traktörün ulaşamadığı dağ arazilerini katmazsak, sadece büyük toprak sahiplerinin değil, hemen hemen her çiftçinin, traktörü vardır. Aynı zamanda bir zamanların küçük tarlaları, makinalara uygun hale gelmesi için köylüler arasındaki basit anlaşmalar sayesinde birleştirilmiş, büyütülmüştür. Kırsal alandaki mevcut bu durum, dolayısıyla bundan kırk yıl öncesiyle kıyaslanamayacak bir noktadadır.

İkinci önemli eğilim ise sulama tarımının yaygınlaşmasıdır. Bu da, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından gelen devletlerde değil, bütün Yakın Doğu'da karşımıza çıkan bir durumdur. Çumra'nın (1914) sulanması projesiyle Türkiye, Mısır dışındaki Yakın Doğu ülkeleri arasında modern sulama sistemini kuran ilk ülke olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemle karşılaştırıldığında, Türkiye'nin bugünkü sınırları dahilindeki sulama alanı beş kat artmış ve yaklaşık 6 milyon hektara ulaşmıştır. Sulamayla bütün tarım ürünlerindeki verimlilik buna bağlı olarak artış göstermiştir.

Üçüncü bir eğilim, nadiren dile getirilen idari kurumların büyüyen etkisi ve büyük bir nüfusun gelişen ekonomik düşünce yapısıdır. Hayvan sayısı, özellikle keçi, at ve katır, aynı zamanda deve, hatta Ankara keçisi ve koyun, uzun bir süredir ciddi bir biçimde azaldı. Bu sadece tarımsal işler ya da ulaşım için artık hayvan gücüne ihtiyaç duyulmamasından değil, aynı zamanda ısınma yöntemi olarak hayvan gübresine duyulan talebin azalmasından dolayı da böyle olmuştur. Bir başka modern etki ise ormancılığın günümüzde artan etkisidir. Ormanlarda beslenen (ve "ormanla" beslenen) keçi sürüleri artık nadiren görülüyor. Bir zamanlar kıraç olan geniş topraklar şimdi ağaçlandırılıyor.Kırsal kesimden şehire ve şehirdeki iş alanlarına doğru nüfusun akması, belki de günümüzün en dikkat çekici eğilimidir. Türkiye'de, şehirde yaşayan nüfus (1995) çoğunluğu oluşturur. Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonraki diğer ülkelerde durum aşağı yukarı aynıdır. Şehirlerdeki muhtemel basit işlerin sayısı, geleneksel köy ekonomisiyle karşılaştırıldığında çok daha fazladır. Günümüz Türkiye'sinin Avrupa'nın ortalama yaşam şartlarına uyum sağlaması daha uzun yıllar alabilir, ve Tuna bölgesindeki pek çok eski Osmanlı toprağı hâlâ daha ileri seviyede olabilir. Ancak gelişim devam etmektedir ve eski Osmanlı ülkeleri gelecek on yıllık dönemde Avrupa seviyesini yakalayabilir.

Akdağ, M. (1963): Celali İsyanları 1550-1603.-Ankara.

Alexander, J. C. (1985): Toward a History of Post-Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Greek Lands ca. 1500-1600.-Athens.

Braudel, F. (1986): Sozialgeschichte des 15.-18. Jahrhunderts.-(Original

title: La Mediterranee et le monde mediterraneen a l´epoque de Philippe II.-German translation according to IV. edition 1979) München

Busch-Zantner, R. (1938): Agrarverfassung und Siedlung in Südosteuropa, unter besonderer Berücksichtigung der Türkenzeit.-Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa, Beihefte, Nr. 3.

Dols, M. (1979): The second plague pandemic and ist recurrences in the Middle East 1347-1894.-Journ. Of the Econ. and Soc. Hist. Of the Orient (JESHO) 22/2, pp. 162-189.

Faroqhi, S. (1987): Rural Society in Anatolia and the Balkans during the Sixteenth Century.-Turcica, Revue des Etudes Turques. I: vol. IX, p.161-195; II: vol. XI, p. 103-153.

Faroqhi, S. (2000): Ottoman Peasants and Rural Life: The Historiography of The Twentieth Century.-Archivum Ottomanicum 18, p. 153-182.

Faroqhi, S. (1987): Men of Modest Substance-House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri.-Cambridge.

Flohn, H.; Fantechi, R. (eds.) (1984): The Climate of Europe: Past, Present and Future. Natural and Man-Induced Climatic Changes.: A European Perspective.-Doordrecht, Boston, Lancaster.

Gassner, G.; Christiansen-Weniger, F. (1942/43): Dendroklimatologische Untersuchungen über die Jahresringentwicklung der Kiefern in Anatolien.- Nova Acta Leopoldina N. F., vol. 12/80, Halle.

Höhfeld, V. (1988): Near East-Early and Late Settled Areas., 1: 8 Mill.- Map A IX 1 of: Tübingen Atlas of the Near East (TAVO), Tübingen.

Hütteroth, W.-D. (1982): Türkei.-Wiss. Länderkunden Vol. 21, Darmstadt.

Hütteroth, W.-D. (1993): The Role of the Ottoman Empire in the Early Modern World-System.-In: H.J. Nitz (ed.): The Early-Modern World- System in Geographical Perspective.-Stuttgart.

İnalcık, H. (1983): The Emergence of Big Farms, Çiftliks: State, Landlords and Tenants.-In: J. L. Baque-Grammont/P. Dumont (eds.): Contributions a l´histoire economique et sociale de l´empire Ottoman.-Coll. Turcica III, p. 105-126.

İnalcık, H.; Quataert, D. (eds.) (1994): An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914.-Cambridge Univ. Press.

İslamoğlu-İnan, H.; Faroqhi, S. (1979): Crop Patterns and Agricultural Production Trends in Sixteenth Century Anatolia, Review.-Revue d´etudes interdisciplinaires II, p. 401-436.

Le Roy Ladurie, E. (1973): Times of Feast and Times of Famine: A History of the Climate since the Year 1000.-London.

Keyder, C.; Tabak, F. (eds.) (1991): Landholding and Commercial Agriculture In the Middle East.-Albany/N.Y.

McGowan, B. (1981): Economic Life in Ottoman Europe. Taxation, Trade and Struggle for Land 1600-1800. Cambridge. Nagata, Y. (1976): Some Documents on the Big Farms (Ciftliks) of the Notables in Western Anatolia.-Inst. for the Study of Languages in Asia and Africa. Tokyo. Planhol, X. de (1965): Les Nomades, la Steppe et la Foret en Anatolie.- Geogr. Zeitschr. 53/1-2, p. 101-116.

Planhol, X. de (1975): Kulturgeographische Grundlagen der islamischen Geschichte.-(translated from french by H. Halm.-Orig. title: Les fondements geographiques de l´histoire de l´Islam.-Paris 1968).

Vakalopoulos, A. E. (1963): Le retraite des populations greques vers les

regions eloingees et montagneuse pendant la domination Turque.- Balkan Studies 4, p. 265-276, Thessaloniki.

Wagstaff, J. M. (1993): The Role of the Eastern Mediterranean for the World Economy.-Erdkundl. Wissen 110, p. 327-342.

Wallerstein, I.; Decdeli, H.; Kasaba, R. (1987): The Incorporation of the Ottoman Empire into the World Economy.-In: H. Islamoglu-Inan (ed.): The Ottoman Empire and the World economy. p. 88-97, Cambridge.

Wilhelmy, H. (1935): Hochbulgarien I: Die ländlichen Siedlungen und die bäuerliche Wirtschaft.-Schr. Geogr. Inst. Kiel IV, Kiel. Tercüme: Babür Turna

Osmanlı Devri Türk Kültür ve Medeniyetinin Temel Özellikleri / Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal [s.54-59]

Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkıye

Türk Tarihi ve Kültürünün Genel Özelliği

Kültür, bir millete ait davranış ve karakterlere denir. Medeniyet ise, inanç ve ahlâk nizamıdır. Her milletin olaylar karşısında gösterdiği tepki farklıdır. İşte en basit anlamıyla kültür, toplumun karşılaştığı bir olay karşısında sergilediği tavır ve hareket tarzıdır. Bir toplumun kültürel hayatını şekillendiren en mühim unsur ise dinî inançlar ve geleneklerdir. Atadan, dededen kalma davranış kalıpları olan gelenekler sosyal hayatı yönlendiren temel normlardır. Dünya ve eşyayı algılamakta insanın davranışlarını tayin eden en önemli faktör de inançtır.

Türk tarihinin, diğer milletlerin tarihine nazaran birbirinden çok farklı coğrafyalarda cereyan ettiği görülür. Bu yönüyle Türklere benzeyen başka bir millet bulmak zordur. Çünkü Türkler, Orta Asya'da meydana çıkmışlar, fakat orada kalmayarak eski dünyanın birçok bölgesine yayılmışlardır. Ana kol, İran üzerinden Anadolu, Kafkaslar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Avrupa'ya uzanmış; ikinci bir kol Hazar Denizi'nin kuzeyinden Ukrayna, Balkanlar ve yine Avrupa'ya inmiş; diğer bir kol ise Hindistan'a ulaşmıştır. Birbirinden çok farklı özelliklere sahip ülkelere yerleşen Türkler, değişik zaman ve mekânlarda birçok devletler kurmuşlardır.

Türkler, geniş bir coğrafya üzerinde sürekli hareket halinde oldukları için, birbirinden çok farklı, değişik toplum ve kültürlerle karşılaşmışlardır. Bu kültürlerden pek çok unsur almışlar ve o kültürlere de pek çok şey hediye etmişlerdir. Bu durum Türk kültürüne dinamik bir yapı kazandırmıştır.

Bir toplumun kültürü için en büyük iki tehlikeden ilki, başka toplumlarla münasebette bulunmamak ve kendi içerisine kapanmaktır. Böyle bir durumda kültür, dinamizmini, yani kendini yenileme ve üretme kabiliyetini kaybeder. Bu yüzden diğer toplumlarla sürekli münasebet halinde olan toplumlar kültür açısından şanslı ve güçlüdürler. Kolay kolay hâkim karakterini kaybetmezler. İkincisi ise kültürün kaynağı olan medeniyette bir çözülme başlaması yani, toplumun inanç ve ahlâkında bir yozlaşma meydana gelmesidir. Bu durumda kültür, seçme gücünü ve kendine has ahengi kaybeder.

Belirli bir coğrafya üzerinde kalmış, siyasî ve askerî bakımdan herhangi bir varlık gösterememiş ve başka toplumlarla münasebet kurmamış toplumların kültürleri yeknesaktır (homojen), saftır, işlenmemiştir. Buna karşılık, Türkler gibi hareketli bir milletin kültürü çeşitlilik arz eder. Makbul olan da budur. Bir kültür, farklı toplumların kültürüyle temas ettiği ölçüde gelişme imkânı bulur ve güçlenir. Kültürde saflık, basitliği ve zayıflığı ifade eder. Kültür sürekli bir değişim ve gelişim içerisinde olmalıdır. Bu da ancak diğer kültürlerle kurduğu sağlıklı ilişki sayesinde mümkün olabilir. Türk kültürü bu yönüyle son derece dinamiktir. Çeşitli toplumlardan alınan unsurlarla zenginleşmiş ve güçlenmiştir.

Kültürün, anî ve köklü bir değişiklik karşısında kalması onu zaafa uğratır ve belirli bir süre de olsa bocalatır. Türk kültürü bunu yaşamış ve tarih boyunca iki büyük badire atlatmıştır.

Bunlardan birincisi, Türklerin Müslüman olmaları sırasında yaşanmıştır. IX. ve XI. yüzyıllarda Müslüman olan Türkler, ataları Müslüman olmadıkları için onların kültürel değerlerinin çoğunu terk etmişler, Orta Asya'da kullandıkları yazıyı da bırakmışlardır. Arap harfleri ile Türkçe eserlerin Anadolu'da ortaya çıkışı XII. yüzyılın sonlarında gerçekleşebilmiştir. Bu, 300 seneden fazla Anadolu Türklerinin kendi dilleri ile yazı yazmadıklarını gösterir. Bu durum Türk kültürü için çok zararlı olmuş, Orta Asya'da yüzlerce yılda teşekkül etmiş kültür birikimi yeni nesillere aktarılamamış, yazılı ve sözlü kültür unsurları unutulup gitmiştir. Sadece Oğuz Destanı ve Dede Korkut Hikâyeleri gibi Türkler arasında sözlü olarak yaşayan bazı destanlar ancak XV. yüzyıldan sonra yazıya geçirilebilmiştir. Fakat dinamik yapısı sayesinde1 Türk kültürü kısa sürede bu kesintiyi telafi etmiş ve Osmanlı Devleti zamanında son derece güçlenmiş, işlenmiş ve bir imparatorluk kültürü haline gelmiştir. Bu dönemde meydana getirilen eserler ve ortaya konulan değerler Türk kültürünün klasiklerini teşkil eder.

Osmanlı devrinde teşekkül eden kültürü de, bütün diğer kültürler gibi homojen ve statik olarak kabul edemeyiz. Zamanın ve şartların değişmesi ile farklı toplumlarla kurulan münasebetler çerçevesinde kültür sürekli bir değişim içerisindedir. Bu sebeple XIV. yüzyıldaki Osmanlı kültürü ile XIX. yüzyıldaki arasında dağlar kadar fark vardır. Sosyal değişmenin çapı bütün kültürü kapsadığı için, statik, yeknesak bir kültürden söz edilemez. Ancak XV. yüzyıldan XVIII. yüzyılın ortalarına kadar olan 250-300 yıllık dönemde köklü kültür değişmeleri yoktur ve kültür kendi tabiî seyri içerisinde bir gelişme ve değişme göstermiştir.

Türk kültürünün karşılaştığı ikinci büyük tehlike ise, Batı ile yüz yüze kaldığımız son iki yüz yıllık dönemde ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren birleşik Avrupa karşısında uğradığımız askerî mağlubiyetler Türk insanında bir şok meydana getirmiş, teknolojik ve ekonomik alanda Batı'nın gerisinde kalmamız bu şoku pekiştirmiştir. Zaman içerisinde Batı'nın ilim, teknik, askerlik ve siyaset alanında gösterdiği üstünlük, insanımızı sahip olduğumuz değerlerden şüpheye düşürmüş ve sonuçta kendine ait değerleri inkâra götürmüştür. Bunun tabiî sonucu olarak Türk kültürüne ait unsurlar ihmal ve hatta tahrip edilmiştir. Sultan II. Mahmud'dan itibaren devlet kurumlarını Batılılaştırmak için bir program uygulanmıştır. Bu uygulamaların toplumun kültüründe büyük değişiklikler meydana getirdiği ve hatta yer yer dejenerasyona uğrattığı bir gerçektir. Merhum Mümtaz Turhan bu döneme "Zoraki Kültür Değişmeleri Dönemi" adını vermektedir.2

Osmanlı Devri Türk Kültürünün Evreleri

Bu noktadan bakıldığında Osmanlı dönemi Türk kültürünün iki safhada ele alınması icap eder kanaatindeyiz.

Birinci safha kuruluştan 1720'lere kadar olan devir,

İkinci safha ise 1720'lerden XX. yüzyıla kadar olan devirdir.

Klasik dönem olarak tanımlanan ilk safha da kültürün teşekkülü ve kemal devri olmak üzere ikiye ayrılabilir.

Kültürün teşekkülü ve kemal devrinde Osmanlı kültürü son derece dinamik ve şahsiyetlidir. Hâkim millet olmanın sağladığı avantajla da, farklı kültürleri kendi potasında eriterek, hepsine kendi damgasını vurabilmiştir. Bu kültür zenginliğinin içerisine Orta Asya'dan gelenek halinde intikal eden Türklüğe ait değerler, İslamiyet'in Türk milletine kazandırdığı iman ve kendine güven duygusu ile Türklerin Anadolu ve Rumeli'de karşılaştığı toplumlara ait unsurlar yer almaktadır.

XV. yüzyılın ortalarına doğru, Osmanlı Devleti klasik yapısını buldu. Fatih Sultan Mehmed, imparatorluğu merkezî devlet esaslarına göre düzenledi ve bu yapı XIX. yüzyıla kadar ufak tefek değişikliklerle devam etti. Tarihçiler, 1453'ten sonraki döneme Osmanlı Klasik Devri adını vermektedirler. Ancak klasik dönemin ne zaman sona erdiği konusunda kesin bir tarih verilememektedir. Bazıları bunu III. Selim, bazıları II. Mahmud'a kadar uzatmaktadırlar. Bir kısmı da Avrupa'nın tesiriyle kabul edilmiş olan Yeni Çağ ve Yakın Çağ gibi bölümlemeyi esas alarak klasik dönemi 1789'larda sonlandırmaktadırlar.

Bizim kanaatimize göre Osmanlı klasik döneminin sonu 1720'lerde başlamaktadır. Tarihçilerin Lâle Devri diye adlandırdıkları dönem, Türk kültür tarihinde mühim bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu tarihten itibaren Osmanlı kültürü gittikçe süratlenen bir değişime maruz kalmıştır.

Osmanlı kültürünün temel özelliklerine geçmeden evvel, bu kültürü meydana getiren Osmanlı medeniyetine, yani Osmanlı inanç ve ahlâk nizamına kısaca temas etmek gerekmektedir. Burada uzun uzadıya medeniyet ve kültür ayırımına girmek istemiyoruz. Çünkü bu konu oldukça çetrefil ve uzundur. Medeniyet ve kültür kavramlarının tanımı konusunda bir fikir birliği yoktur. İkisini aynı şey sayanlar olduğu gibi, ikisi arasında hiçbir fark olmadığı görüşünü paylaşanlar da çoktur. Bu hususta bizde ilk olarak Ziya Gökalp medeniyet ve kültür (hars) kavramları üzerinde durmuş ve medeniyeti kültürün bir sonucu olarak telakki etmiş ve medeniyetin kısaca bilim ve teknik ile meydana getirilen eserlerden ibaret olduğunu belirtmiştir. Bundan başka Ziya Gökalp, medeniyeti insanlığın ortak malı kabul etmiş ve malum olduğu üzere, Türk milletindenim, İslam ümmetindenim ve Garp medeniyetindenim, demişti.3

Günümüz bilim ve fikir adamlarından Yılmaz Özakpınar ise tam tersine, medeniyeti bir inanç ve ahlâk nizamı olarak tarif etmekte; medeniyetin kültürü meydana getirdiğini, yani ona kaynaklık ettiğini ileri sürmekte ve bu konuda yeni bir teori ortaya atmaktadır.4

Bizce de bu teori, ciddiye alınması gereken, Osmanlı medeniyet ve kültürünü izahta azami ölçüde başarılı bir görüştür. Burada tabii ki, sayın Özakpınar'ın teorisinden uzun uzadıya bahsedecek

değiliz. Kendisi mezkur görüşlerini muhtelif kitap ve makalelerinde işlemiştir. Sadece burada medeniyeti onun tanımına uyarak, “bir inanç ve ahlâk nizamı” olarak ele alacağımızı belirtmek isteriz.

Bu noktadan hareketle Osmanlı kültürünü yaratan medeniyetin temelinde yatan aslî unsurun ne olduğu hususuna bakmamız gerekmektedir. Zira Osmanlı inanç ve ahlâk nizamını kavramadan, 1450’lerden 1700’lere kadar bir cihan devleti olmayı başarmış ve sadece Osmanlı coğrafyası değil, bütün Avrupa, Akdeniz ve Asya’da siyasî, askerî ve kültürel açıdan başat bir rol oynamış olan Osmanlı medeniyeti vakıasını izah edemeyiz.

Osmanlı Medeniyetinin Dayandığı Temeller

M. Fuad Köprülü, “Selçukîler Zamanında Anadolu’da Türk Medeniyeti” adlı araştırmasında Uçlarda yaşayan Türkmenlerin yaşantıları, gelenekleri ve Selçuklu merkeziyle olan münasebetleri üzerinde durur.5 Haçlı savaşları dalgası atlatıldıktan sonra XIII. yüzyılda Bizans hudut boyları Türkmen beyliklerine emanet edilmiştir. Henüz Orta Asya karakterini büyük ölçüde devam ettiren bu konar-göçer Türkmenlerin hayatı, Dede Korkut hikayelerinde anlatılan yaşantı biçimine çok benzemektedir.

Osmanlılar da, XIII. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığı zaman Selçuklu Devleti’nin bir Uç Beyi idiler. Uç Beylerinin temel görevi düşmanın âni bir saldırısını önlemek ve merkezin emri üzerine gerektiğinde düşmana baskınlar yaparak zarar verdirmek şeklinde özetlenebilir. Uçlardaki hayat içerisinde en dikkati çeken nokta “gazâ ve cihad” motifidir.

Ertuğrul Gâzi’ye bağlı Kayı aşiretinden güçlü bir devletin ortaya çıkışı konusu üzerinde tarihçilerce çok durulmuştur. Bu sebepsiz değildir. Çünkü Osmanlı Beyliği, Uç ve aşiret geleneklerinden sıyrılıp, toprağa bağlı bir toplum tipini esas alan, merkezî bir devlete dönüşümü gerçekleştirebilmiştir. Anadolu’daki diğer beylikler de XV. yüzyıla kadar mevcudiyetlerini sürdürdükleri halde bu konuda başarılı olamamışlar, aşiret karakterli yapıdan bir türlü kurtulamamışlardır.

Kuruluş dönemine ait kaynaklar üzerinde yapılan tetkikler, Osmanlı Devleti’nin kurucularının son derece dindar insanlar olduğunu göstermektedir. Aşıkpaşazâde, Osmanlı Devleti’ni kuranlar arasında saydığı dört unsurdan ikisi Ahiyân-ı Rum ve Abdalân-ı Rum’dur.6 Osman Gâzi’nin, Şeyh Edebali’nin tekkesinde gördüğü rüya ve Kur’an’a karşı duyduğu hürmet ile onu takip eden Orhan, I. Murad ve diğer Osmanlı hükümdarlarının şeyh, müderris, derviş gibi âlim ve mutasavvıflara karşı gösterdikleri izzet ve ihtiram Osmanlı medeniyetinin karakteri konusunda bir fikir vermektedir. Bazılarının zannettiği gibi, Osmanlı hükümdarları siyaseten böyle davranıyor değildirler. Bu konuda son derece samimidirler. Nitekim Enderun ve Harem’deki eğitimin esası da dine dayanmaktadır. Osmanlı şehzadelerinin eğitiminde de din en önemli yeri işgal etmektedir.

Gerek devlet hayatında ve gerekse sosyal hayatta dindârlık en mühim haslettir. Bir göreve tayin edilecek kişide aranan üç özellikten en baştaki dindârlık, sonrakiler ehl-i vukûf ve sırat-ı müstakim üzere olmaktır.

Bir görüşe göre Osmanlı Devleti'nin temel ve resmî ideolojisi İslamiyet'tir. Bu ideoloji, İslamın ehl-i sünnet ve'l-cemâat yorumuna dayanmaktadır.7 Osmanlı Devlet adamları da devletlerini bir İslam Devleti olarak görüyorlardı. Nitekim Osmanlı kaynaklarında padişah için birçok yerde "İslam Padişahı" denilmektedir.

İslam inanç ve telakkisi o derece güçlüdür ki, İslam kaynaklı olmayan Orta Asya'dan gelen birçok örf ve âdet yanında, vergi hukukuna ait Bizans, Sasanî kalıntısı birçok unsurun da zamanla İslamileştirildiği görülmektedir.8 Fetihler için motivasyonu sağlayan temel unsur da İslamın gazâ ve cihad anlayışı olmuştur.

Osmanlı Devleti'ni kuranların kimliğine bakılacak olursa İslamî unsurun ne derecede ağır bastığı görülebilir. Bir kısmı Selçuklu bürokrasisine mensup, bir kısmı ahi, şeyh, abdal vs. olan bu insanların ortak yönü, nizâm-ı âlem ülküsüne inanmış, ilâ-yı kelimetullah, yani Allah'ın şanının yücelmesi uğrunda kendi benliğini yok etmiş idealist insanlar olmalarıdır. İşte Osmanlı medeniyetinin temelinde yatan esas unsur, güçlü bir iman, sağlam bir inanç ve ahlâk nizamıdır. Ahlâk anlayışının esası Hz. Peygamber'in güzel ahlâkıdır. Hz. Peygamber'in hareket, tavır, davranış ve sözleri her Müslüman için bir örnek teşkil etmiştir. Ayrıca İslam inanç ve imanı Türk insanına kendine güven duygusu vermiş, İslamın dışındaki hiçbir unsura kıymet atfedilmemiştir.

Osmanlı Beyliği'nin büyük bir devlet olarak ortaya çıkmasını ve kurumlaşmasını sağlayanlar ise Selçuklu devlet adamlarıdır. Kaynaklarda bunlardan bahsedilmektedir.9

Osmanlı Medeniyetinin Üç Özelliği: Tevazu, Tesamuh ve Vakar

Orta Asya'dan beri yaşayıp gelen gelenekler, fethedilen coğrafyada karşılaşılan unsurlar bu İslamî pota içerisinde eriyerek Osmanlı kültürünü meydana getirmiştir. Muhakkak ki, bu kültürün içerisinde, imparatorluk coğrafyası içerisindeki toplumların her birinden bir unsur bulunmaktadır.10 Fakat bu unsurları kaynaştırıp, imtizacı gerçekleştiren Türk'ün kendine has karakter ve vasıfları ile İslamın kazandırdığı tesamuh, tevazu ve vakârdır.

Ayrıca Osmanlı kavramının siyasî ve askerî mânâsından başka, vakur, hamiyetli, salabetli, şecaatli, mürüvvetli, cömert, merhametli, semahatli, ferasetli, faziletli, celadetli, nezaketli, şerefli ve haysiyetli bir insan tipini ifade eden "Osmanlı adam" ya da "Osmanlı kadın" gibi sıfat haline gelmesi Osmanlı kültürünün temel özellikleri arasındadır. Kısacası Osmanlı insanı bu dünyayı fâni bulan, fâni bulduğu için de ona metelik vermeyen, serâzâd ve kimseye minnet etmeyen bir özelliğe sahiptir. Bunu XVI. yüzyılın büyük şairi Bâkî'nin:

“Fermân-ı aşka cân iledir inkıyâdımız

Hükm-i kazâya zerre kadar yok inâdımız

Baş eğmezüz edâniye dünyâ-yı dûn içün

Allahadır tevekkülümüz, itimâdımız…”

adlı şiirinde buluruz. Keza aynı yüzyılda bir Osmanlı sipahisi kılıcının üzerine:

“Ey gönül bir can içün her cana minnet eyleme

İzzet-i dünya içün sultana minnet eyleme”,

diye bir beyit yazdırmıştır ki, Osmanlı insanını ifade etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Tesamuha gelince; medeniyetler için ölçü olarak alınabilecek temel bir tavır, o medeniyeti kuran toplumun kendine benzemeyenlere karşı olan yaklaşımıdır. Bu mânâda Osmanlı idaresinin temel prensibinin her toplumun inanç ve değerlerine saygı göstermek ve devlet düzenine zarar vermediği müddetçe diledikleri gibi örf ve âdetlerini yaşamaları konusunda müsamaha göstermek olduğu görülür.

Osmanlı Devleti İslamiyet’i bir ideoloji olarak benimsemişse de ehl-i kitap saydığı zümrelerin din ve diyanetlerini sürdürmeleri hususunda son derece hoşgörülü davranmıştır. Bu hoşgörü bugün için bir anlam ifade etmeyebilir ancak mezhep farklılıklarına bile tahammül edilemeyen ve Engizisyon Mahkemeleri’nin hüküm sürdüğü aynı dönemdeki Avrupa göz önüne alınırsa önemi ortaya çıkar. Gerçi Osmanlı idaresinin Şiîlere karşı her zaman pek hoşgörülü davranmadığı ileri sürülebilir. Fakat bu da daha çok Safevîlerle siyasi ve askeri ilişkilerin gerginleştiği dönemlerde ortaya çıkan arızî bir durumdur.

Osmanlı tavır ve vakarının kaynağı ise eskilerin salabet-i diniyye dedikleri iman pekliği ve kendine güven duygusudur. Vakar, XVII. yüzyıl sonlarına kadar sürekli zafer haberleri almaya alışmış, geniş bir coğrafya üzerinde hüküm sürmenin insan üzerinde meydana getirdiği mağrurluk duygusuna kapılmaktan korkan Osmanlı insanının geliştirdiği bir tavırdır. “Padişah-ı Cihan” denilen Osmanlı padişahlarının Cuma Selamlığı törenlerinde bir tabur askere “mağrur olma padişahım senden büyük Allah var!” diye bağırtmalarının sebebi budur.

Osmanlı Kültür Üretim Merkezleri

Osmanlı döneminde kültürün en başta gelen üretim merkezleri saray ve konaklardır. Buralarda, sanat ve bilim alanında en önde gelen isimler toplanmış olduğundan kültür faaliyetleri konusunda halka öncülük edilen yerler olmuştur. Padişah, vezir, paşa ve beylerin rütbeleriyle mütenasip büyüklükteki saray ve konaklarında ilim ve sanat adamları himaye edilmiştir. Bu sebeple yemek

kültürü, güzel konuşma, şiir, musiki vs. alanında saray ve konaklar bulundukları çevreyi etkilemişlerdir. Kul sistemi içerisinde yetişen ve taşraya subaşı, sancakbeyi, beylerbeyi, kadı, müfti vs. olarak atanan devlet adamları da vazifeli olarak gittikleri yerlerde İstanbul'daki sarayın daha küçük çaptaki benzerini kurarak Osmanlı kültürünün üretilmesinde ve bütün imparatorluk coğrafyasına yayılmasında mühim bir rol oynamışlar, gittikleri yerlerdeki toplumları etkilemişlerdir.11

Saray ve konaklarda üretilen Osmanlı kültürü tabiatıyla şehirlidir, şehir kültürüdür. Bu meyanda İstanbul ,kozmopolit yapısı ile geniş Osmanlı coğrafyasının her yöresinden birçok unsuru bünyesinde toplamıştır. İstanbul'da, Kuzey Afrika'dan, Kafkaslar'dan, Balkanlar'dan, Orta Avrupa'dan kısacası en ücra eyalet ve bölgelerden farklı etnik kökenlere ve inançlara mensup gruplar bulunduğu gibi, ticaret, elçilik vs. amaçlarla Osmanlı hudutları haricinde kalan İran ve Hindistan gibi Doğu ülkelerinden gelmiş heyetlere de sık rastlanırdı.

Bütün bu değişik ve farklı unsurların İstanbul'un kültürü üzerinde tesiri olduğu gibi, bu grupların da İstanbul kültüründen yani merkezi Osmanlı kültüründen etkilenmeleri söz konusu idi. İstanbul'un idare merkezi olması itibariyle yönetim, askerlik, tören, eğlence kültürü ve günlük yaşantı ile ilgili âdet ve gelenekleri, bu gruplarca uzak eyalet ve ülkelere taşınmakta idi. Bunların başında Osmanlı nezaket ve inceliğinin, mütehakkim diplomatik lisanın, nüktedanlığın, otoriter tavrın model olarak alındığı bilinmektedir.

Bunların dışında medrese ve tekkenin kültür üretiminde ve toplum kesimine yayılmasında mühim yeri olduğunu da belirtmek icap eder. Bilhassa tasavvuf İslamının halk arasındaki medreseyi gölgede bırakan nüfuz ve itibarı zikredilmeye değerdir. Yukarıda bahsettiğimiz tevazunun en önemli kaynaklarından birisi de tasavvuftur.

Osmanlı Kültürünün Tesirleri

Her devlet ve medeniyet kendisinden önceki medeniyetlerin kültürel mirasından istifade eder. Müesseseler ve teşkilat yapısı çok defa örnek alınır. Fakat bu durum, herhangi bir müessesenin aynen alınması, yani taklit mânâsına gelmez. Taklit başka, müteessiriyet (etkilenme) başkadır. Etkilenmede orijinalliği kaybetmek söz konusu değildir. Taklitte ise şuur ve irade kaybolmuş demektir. Dolayısıyla taklit, bir toplumun ruhunu ve sanat zevkini yansıtamaz.12

Osmanlı Devleti de kendisinden önceki Selçuklu, Bizans, Abbasî ve İlhanlı devletlerinden birtakım kurumlar iktibas etmiştir. Fakat bunların Osmanlı devrinde kazandıkları mahiyet ve fonksiyon tamamen farklı bir şekilde tezahür etmiştir. Çünkü klâsik dönemde Osmanlı medeniyeti kendi şahsiyetini müdriktir ve kültür kendini yenileme kabiliyetine sahiptir.

Ayrıca Osmanlı medeniyetinin özelliği, sadece uzun bir dönemi kapsaması değildir. Hakim olduğu coğrafya üzerindeki toplumlar üzerinde bıraktığı muazzam tesirlerdir. Bazıları Girit'teki Rum'un, Yemen'deki Arab'ın, Kuzey Afrika'daki Berberi'nin Osmanlı ile ne alakası var diyorlar. Böyle

sakat bir tarih anlayışı esasen bilgi eksikliğinden ve Osmanlı devri kültürünün özelliklerini kavrayamamaktan ileri gelmektedir. Orta Avrupa'dan Yemen'e, Afrika içlerinden Ukrayna bozkırlarına kadar olan geniş Osmanlı coğrafyası içerisinde hiçbir toplum yoktur ki, Osmanlı kültürünün herhangi bir unsurundan etkilenmemiş olsun. Bu coğrafya içerisindeki toplumlar hiç Türkçe bilmese ve Müslüman olmasa bile, kimisi Osmanlı lisanından, kimisi Osmanlı nezaket ve zarafetinden, kimisi devlet idare etme kabiliyetinden, kimisi askerî disiplininden, kimisi yemek kültüründen, kimisi oturup kalkma âdâbından, kimisi Türk musikisinden,13 kimisi mimarisinden, kimisi giyim kuşamından, kimisi Osmanlı vakârından şöyle veya böyle etkilenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin bir dünya devleti haline gelmesi ve askerî ve siyasî gücü elinde tutuyor olması iletişim vasıtalarının bugünkü kadar gelişmemiş olduğu bir çağda, Osmanlı dışındaki toplumlara bile belli ölçülerle de olsa tesir etmiştir.

Osmanlı Medeniyetinde Sarsılma

XVI. yüzyılın sonlarında devlet, gücünün zirvesine ulaşmış, Osmanlı medeniyeti en parlak çağını yaşamıştı. Bu yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı medeniyeti geçmişte birçok medeniyetin başına gelmiş bir kaderi yaşamaya başladı ve kendi içerisine kapanmaya yüz tuttu. Dünya ticaretinin Akdeniz'den okyanuslara kayması, Amerika gibi yeni kıtaların maddi kaynaklarının Avrupalılar tarafından istismar edilmesi ve bu sayede sermaye birikimi sağlayıp, Rönesans ve reform hareketleri ile bilim ve teknolojide önemli merhaleler kat etmesi gibi gelişmelere yabancı kaldı. Osmanlı, kefere-i fecere, küffâr-ı hâksar gibi sıfatlarla hakir gördüğü, savaş meydanlarında yendiği, ahlâk ve faziletçe kendisinden çok geri olan Batılının ilim ve hikmette o derece ileri gidebileceğine ihtimal vermiyordu.

XVII. yüzyılın sonlarında girdiği ve bütün Avrupa devletlerine karşı giriştiği savaşı kaybedince Osmanlı şok oldu. XVIII. yüzyılda bir dizi savaş daha yapılarak şok atlatılmaya, Karlofça Antlaşması'yla kaybedilen topraklar geri alınmaya çalışıldı. Avrupalının kazanması tesadüf eseri zannediliyordu. Fakat bu defa da muvaffak olunamayınca o zaman bir şeylerin değiştiği anlaşıldı ve Batı'yı tanımak için harekete geçildi. Sefirler gönderilerek Avrupa'daki değişme ve gelişmeler öğrenilmeye çalışıldı ancak bu işte de muvaffak olunamadı. Giden bütün sefirler Batı'nın dış görünüşünün etkisinde kaldılar. Batı'yı, Batı yapan değerleri kavrayamadılar. Fransa'ya giden ilk elçimiz Yirmisekiz Mehmed Çelebi, bugün elimizde olan sefaretnâmesinde Fransa Kralının sarayların

dan, bahçelerinden, caddelerinin genişliğinden; Fransız örf ve âdetlerinden ve katıldığı davetlerden bahsedip durmaktadır. Onu takip eden sefirler de aynı gözlemlerle döndüler. Birçoğu Avrupa ordu düzeninin, silahlarının ve donanımının alınması halinde meselenin hallolacağını düşünüyordu.

Oysa Batı'nın askerî alandaki üstünlüğü, silah sanayi ve teknolojisi birer sonuçtu. Bu sonuçları meydana getiren gelişmenin arkasında teorik alanda Rönesans döneminden beri süregelen disiplinli ve büyük bir gayretin ürünü olan ilmî araştırma ve çalışmalar neticesinde ortaya çıkmış bilgi birikimi

yatıyordu. Dolayısıyla Batı'nın sahip olduğu bu bilgi birikimini iktibas etmeden ve bunu geliştirmek için bir araştırmacı bilim adamı sınıfı yetiştirmeden problemin çözümü mümkün değildi. Gel gör ki, bütün reformcular, Batı'nın kültürel değerleri ile teknolojik ürünlerini almaya çalıştılar. Teknolojik ürünler ise oldukça pahalıydı ve kısa zamanda demode oluyorlardı.

XVIII. yüzyıl, Osmanlı medeniyet ve kültürü için bir dönüm noktası oldu. Osmanlı insanı kendine güven duygusunu kaybetti. Sahip olduğu değerlerden şüphelenmeye başladı. Medeniyet, kendi asıl çizgisini, sentez ve üretim kabiliyetini kaybetti. İnanç ve ahlâk nizâmı açısından tamamen farklı ve taban tabana zıt bir medeniyetin maddî plandaki üstünlüğü Türk kültürünü bir bocalamaya itti. Türk insanı, şahsiyetini ve kendine has tavır ve karakterini yitirdi. Ne yapacağını bilemez hale düştü. Batı'yı körü körüne bir taklit başladı. Böylece Osmanlı medeniyeti kendine özgü ahengi ve seçme gücünü kaybetti.14

Sultan III. Selim, II. Mahmud, Tanzimatçılar ve Meşrutiyetçiler birçok reformlar yapmaya çalıştılar. Fakat bunlar iyi düşünülmüş ve araştırılmış teşebbüsler değildi. Ayrıca Batı kültürünün halka zorla kabul ettirilmeye çalışılması bir fayda sağlamadı. Avrupa'yı tanımak ve ilim tahsil etmek için Avrupa'ya birçok talebe gönderildi. Fakat çoğu paşazâde olan bu grup da Avrupa kültürünün ülkemize taşınmasından başka bir hizmette bulunmadılar. Ancak bu sayede Batı'nın kültürel değerlerini benimsemiş bir aydın sınıfı yetişmişti ve bunlar meselenin çözümünü Avrupa'nın rejimini almakta görüyorlardı. Bunu da yaptılar fakat sonuç yine hüsran oldu.

Türk aydını müthiş bir şekilciliğe sapmıştı. Bu şekilcilik insanın görünüşünden tutun da, yaşanılan çevrenin fizikî yapısına kadar her şeye teşmil edilebilir. Sultan II. Mahmud, sarık yerine fes, şalvar ve diğer klasik kıyafetler yerine ceket, pantolon giyilmesi halinde Batılı olunacağını zannediyordu. Sultan Abdülmecid ve Aziz zamanlarında ise Avrupa tarzında saraylar yapılarak kalkınacağımız ve modernleşeceğimiz zannına kapılındı.15

Malum, kültür bir davranış ve tavır olarak da tanımlanmaktadır. Bu tanımdan hareket edecek olursak, adına ister modernleşme, ister Batılılaşma, ister çağdaşlaşma, ne dersek diyelim, XVIII. yüzyıldan itibaren Türk'ün Osmanlı klasik devrindeki karakterinde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Çünkü klasik dönem Osmanlı toplum ve insanı hakkında bilgi veren kaynaklardaki Türk insanı ile XIX. ve XX. yüzyıldaki Türk insanı arasında tavır, karakter, ahlâk ve fazilet bakımından büyük farklılıklar mevcuttur. Bu cihetlerden Osmanlı dönemi kültürünün genel özellikleri konusunda kesin sonuçlara ulaşmak için daha pek ve esaslı çalışmaların yapılması gerekmektedir, kanaatindeyiz.

1 Türk kültürünün dinamik yapısı, Türklerin İslamiyet'e geçerken hakim millet olmasından kaynaklanmaktadır. Karahanlılar zamanında kitleler halinde Müslümanlığı kabul ettikleri zaman devlet sahibi konumundaydılar. Keza Selçuklu Devleti kurulduğu sıralarda da Türklerin İslamiyet'e geçişi devam ediyordu. Türkler İslamiyet'e geçtikleri sırada başka bir devletin tebası olmuş olsalardı o

medeniyetin içerisinde kaybolup gidecekleri, ad ve sanlarının dahi kalmayacağı ve dolayısıyla Türk tarihinin çok farklı şekillerde tezahür edeceği muhakkaktı.

2 Mümtaz Turhan, Kültür Değişmeleri, İstanbul 1987.

3 Bu konuda Z. Gökalp'in Türkçülüğün Esasları ve Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak, adlı eserlerine bakılabilir.

4 Yılmaz Özakpınar, Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir medeniyet Teorisi, İstanbul 1997; aynı yazar, Batılılaşma Meselesi ve Mümtaz Turhan, İstanbul 1997.

5 M. Fuad Köprülü, "Selçukîler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti", Millî Tetebbular Mecmuası, c. 2, sayı 5, (1331), s. 193-232.

6 Bu konuda bkz. M. Fuad Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, İstanbul 1972.

7 Bu hususta bkz. A. Yaşar Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, İstanbul 1998, s. 71 vd.

8 Bu konuda bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Kanunnâme", İslam Ansiklopedisi (İA), c. VI, s. 191.

9 İ. Hakkı Uzunçarşılı, Çandarlı Vezir Ailesi, Ankara 1974, s. 12. "…Cenderelü Kara Halil ve Karamanî Türk Rüstem bu ikisi ol zamanda ulular ve âlimler idi… Anlardan ilerü hisap ve defter bilmezlerdi, heman kim onlar Osman beyleri yanına geldiler defteri ve hesabı onlar için telif ettiler".

10 Ancak bu haricî unsurları birer malzeme olarak değerlendirmek gerekir. Bunların Türk kültür hayatındaki rolü son derece sınırlı kalmıştır. Çünkü "gavur" denilen bu toplumlara karşı Türkler psikolojik bir üstünlük duygusu içerisinde oldukları gibi, din farklılığı dolayısıyla gavura benzemek gibi bir zillete düşmek korkusu yüzünden yerli toplumların kültürel hayatı Türkler için bir örnek teşkil etmemiştir. Bilakis hakim millet olmanın sağladığı avantajlar sebebiyle Türk toplum hayatı onlar için örnek teşkil etmiş ve kıyafet başta olmak üzere toplum hayatıyla ilgili olarak konulan bazı tahditlere rağmen taklid yoluna gidilmiştir. Bu sebeple yerli ahali ile kültürel olarak tam bir kaynaşma meydana gelmemiş, temas etmeden ve yanyana yaşamak söz konusu olmuştur. Bkz. Ahmet Güner Sayar, Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, İstanbul 2000, s. 98-99.

11 Saray'ın Osmanlı kültür üretimindeki yeri için bkz. Mehmet Ali Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Isparta 1998, s. 23 vd.

12 Y. Özakpınar, bkz. yukarıda zikredilen eserleri.

13 Türk musıkisinin Osmanlı coğrafyası ve buna komşu olan coğrafya üzerindeki tesirleri için bkz. Hüseyin Sadettin Arel, Türk Musıkisi Kimindir?, İstanbul 1969.

14 Özakpınar, Batılılaşma Meselesi ve Mümtaz Turhan, İstanbul 1997.

15 Bu dönemi Mümtaz Turhan, Zoraki Kültür değişmeleri dönemi olarak nitelemektedir, bkz. Kültür Değişmeleri, İstanbul 1987.

Görülmeyen Osmanlı: Geç Ortaçağ ve Modern Dönemlerde Akdeniz Tarihinin Kayıp Devleti / Prof. Dr. Kate Fleet [s.60-65]

Cambrıdge Üniversitesi Newham College (SCOS) / İngiltere

Kuzeydoğu Türkiye'nin siyasi coğrafyası uygarlıkların arkeolojik bir zaman çizgisi gibi okunur: Hititler, Frigyalılar, Asurlular, Farslar, Yunanlılar, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklu Türkleri, Moğollar ve diğerleri.1 Bu "diğerleri", Osmanlı dünyasını kendileri için çok az öneme sahip gören veya böyle bir önemin mevzu bahis dahi olmadığı birçok İngiliz ve Amerikalı Avrupa veya Akdeniz tarihçisi, arasında yaygın olan genel tutumu nazikçe simgeler. O öyle bir dünyadır ki inkar edilir veya eğer gönderme yapılır ise göndermeye yanlışlar eşlik edebilir, çünkü Osmanlı dünyası hakkında bir yanlış, Avrupa veya Klasik dünya hakkındaki bir yanlışın kabul edilemeyeceği şekilde dahi kabul edilebilir. En son ve hacimli çalışmalarında, Peregrine Horden ve Nicholas Purcell haccın sadece dini sebeplerden dolayı yerine getirilmediğini açıklarken, "bir deyim" alıntılarlar: "hem ziyaret hem ticaret".2 Bunlar gibi akademisyenler arasında acaba Antik Yunan'dan bir deyimi yanlış olarak alıntılanıp sonra da buna Latince demek kabul edilebilir miydi?

Penguin Classic History serisinden 2000 yılında tekrar yayınlanan bir Akdeniz tarihinde Osmanlı İmparatorluğu okuyucuya açıklanır. Buna göre Osmanlı Türkleri Araplardan farklılık göstermiştir. Öyle ki Araplar uygarlıklarının çoğunu Farslardan alıp ve sonra da kendi katkılarını yapmışken "Türk sadece kendine yarayacak kadarını özümsemiş ve çok az katkıda bulunmuştur". Onun imparatorluğu "anlayış olarak ilkel"di ve "en büyük sultanlar ve onların en seçkin nazırları bile hiçbir gerçek hükümet şekli fikrine sahip olmamış görünür". Türkler mizah duygusu ve cesurca dövüşme yeteneği gibi bazı pozitif özelliklere sahip olmalarına rağmen "Kalben, emperyal bir güç olarak günlerinin sonuna kadar, Asyalı göçebe bir ırk olarak kaldılar". "Kalben göçebe" Türk "Avrupa'ya tamamen yabancı" idi.3

Basit bir sağduyu bile, kişiyi, 600 yıl yaşamış ve en parlak döneminde ana bir askeri ve ekonomik güç olarak merkezi Avrupa'dan Orta Doğu'ya ve Kuzey Afrika içlerine kadar uzanmış bir imparatorluk hakkında "hiçbir hükümet şekli fikri"ne sahip olmamıştır gibi bir yargının geçerliliğini sorgulamaya yöneltebilir. Aynı şekilde, Horden ve Purcell tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrol veya etki alanı bazı Akdeniz kıyılarına kadar uzanan, fakat çekim merkezi Akdeniz bölgesi içinde olmayan imparatorluklar veya devletlerden biri olarak betimlenmesi şaşırtıcı görünür.4 Öyle ise Osmanlı Devleti bir Akdeniz gücü değil miydi?

Coğrafi açıdan, Osmanlı Devleti, fiziksel olarak bir Akdeniz devletiydi. 1300 civarında ortaya çıkan Osmanlılar 14. yüzyıl ortasında hızlı bir şekilde Avrupa'ya geçerek ve I. Murad zamanında süratle Balkanlar'a ilerleyerek genişlediler. I. Beyazıd zamanında Balkanlar'a olan ilerleme güneyde Arnavutluk, Epirus ve Güney Yunanistan'a doğru hareket eden Osmanlı güçleriyle devam etti. 15.

yüzyılda Akdeniz bölgesindeki Osmanlı fetihleri 1430'da Selanik, 1453'te İstanbul, 1459'da Mora ve 1462'de İnebahtı'yı kapsadı.

Takip eden yüzyılda Suriye ve Mısır, sırasıyla 1516 ve 1517'de, Rodos 1522'de, Trablusgarb 1551'de, Kıbrıs 1571 ve Tunus 1574'te düştü. Malta 1565'te muhasara edildi. Sultan Süleyman zamanında Osmanlı donanması Batı Akdeniz'de başarılı bir şekilde savaştı. 1571'de İnebahtı'da Osmanlılara karşı kazanılan ünlü zafer ezici bir zafer değildi; Osmanlı filosu takip eden yıl içinde tekrar inşa edildi.

Akdeniz'deki bu Osmanlı varlığının açıkça bir donanma gerektirmesine rağmen, Osmanlı Devleti genellikle bir deniz gücü olarak sayılmaz. Bir deniz gücü olmasına karşılık, Osmanlı İmparatorluğu görünüşte denize ilgi duymamıştır. Osmanlıların bu imajı, Palmira Brummett'in yakın bir zamanda yayınlanan makalesinde tartışılmıştır.6 Araştırmacı bu makalede, Osmanlıların sadece denize ilgisi olmayan karasal bir askeri güç olarak tanımlandığı, onların deniz gücünün kısa ömürlü bir tesadüf sayıldığı, Osmanlı deniz seferlerinin sadece bir çeşit cihat olarak düşünüldüğü ve Osmanlıların bir deniz gücü olmak için gerekli teknolojiyi asla uyarlayamamış ya da geliştirememiş olarak algılandığı paradigmaya karşı gelir. Brummett, sonuç olarak, akademisyenlerin Osmanlı devletini -ki bu devlet için deniz seferleri hiçbir şekilde sadece cihat düşüncesiyle motive edilmemiş ve deniz gücü Osmanlı kara gücünün evriminde önemli olmuştur- bir deniz gücü olarak düşünmeleri gerektiğini savunur. Kısaca Osmanlı Devleti "deniz kültürü"ne doğrudan katılımcıydı.6

Başlangıcından beri yaşamı, devletin iki yasasını ayıran denizi geçmek üzerine kurulan bir devlet olan Osmanlıların donanmaya sahip olması şaşırtıcı olamaz. Gerçekte Osmanlıların erken dönemden itibaren deniz gücüne sahip oldukları tartışılamaz.7 I. Murad8 ve halefi I. Beyazıd donanmaya sahiptiler. I. Beyazıd, Bizanslı tarihçi Dukas'a göre, Eğriboz, Sakız ve Siklat adalarına bir filo göndermişti.9 Beyazıd'ın 1392'de Venedik senatosunu endişelendirecek bir donanma hazırladığı bilinmektedir.10 1400'de Venedik bir kere daha Beyazıd'ın deniz savaşı hazırlıklarına endişeli bir ilgi duymuştur.11 Timur'a elçi olan Aragon Ruy Gonzalez de Clavijo 1402 yılında İstanbul yolunda gördüğü Osmanlı donanmasına gönderme yapar.12 Beyazıd bir deniz istasyonu, istihkam ve kule inşa ederek Gelibolu Limanı'nı güçlendirmiş ve bu yolla kendi donanmasını korumak istemiştir.13 Beyazıd'in oğlu Süleyman 40 gemi ve kalyondan oluşan donanmasını, büyük bir garnizona sahip, iyi korunan bir kalesi bulunan Gelibolu'da muhafaza etmiştir.14

Gelibolu'nun Osmanlı donanması için bir üs olarak büyük stratejik önemi vardır. Eğer Osmanlılar Gelibolu'yu kaybetselerdi, Avrupa'daki bütün fetihlerini de kaybedeceklerdi. Bu önem Osmanlılar Gelibolu'da, Anadolu topraklarından Avrupa topraklarına kısa sürede güç sevk edebiliyorlardı, yorumunu yapan Ruy Gonzales de Clavijo tarafından da vurgulanmıştır.15 Dukas'ın, Mustafa ve II. Murad arasındaki sivil savaş sırasında Osmanlı kumandanı olan Beyazıd'dan aktardığına göre, Osmanlılar için Gelibolu "hem Doğu ile Batı ve hem de Ege ile Karadeniz için anahtar"dı.16

I. Mehmed, Amiral Çalı Bey kumandası altında Nakşa Düküne karşı bir filo hazırladı. Filo Gelibolu yakınlarında "bir zincirin halkaları gibi dizilmiş olarak hareket eden gemileri" görerek hızla saldırıya geçen Venedikliler tarafından ciddi bir şekilde yenilgiye uğratıldı. Yirmi yedi tane Osmanlı gemisi ele geçirildi ve mürettabat arasındaki Türklerin asıldığı Bozcaada'ya götürüldü. Dukas "Bütün adanın üzerinde, üstünde üzüm salkımlarının asılı durduğu asmalar gibi darağaçları doğrusu görülecek bir manzaraydı der".17

Osmanlı deniz güçleri, hem Dukas18 hem de muhasarada hazır bulunan Nicolo Barbaro'nun19 bildirdiğine göre, İstanbul'un en son muhasarasında yer aldılar. Nicola Sagundino'nun, İstanbul'un düşüşünden sonra hazırladığı raporda ifade ettiği gibi Osmanlılar açıkça deniz deneyimine sahiptiler.20

Akdeniz'deki düzenli deniz gücünden başlıca Türkler korsan olarak da etkindiler. Türklerin Batı Anadolu kıyılarında yağmaları, hem adalarda hem de denizde Latinler için sürekli bir korku kaynağıydı. Enveri'nin Düsturname'sinde betimlediği Aydınoğlu Umur Bey'in istismarları, Ege çevresinde birçok deniz saldırısı ve John Kantakuzenos'un Bizans İmparatoru V. John Palaeologos'a karşı deniz desteğini içerir.21 Girit ile Aydın ve Menteşe Beylikleri arasında yapılan antlaşmalarda Türk gemilerini ilgilendiren hükümlerin sıklığı da Türklerin denizle ilgili faaliyetlerinin derecesini gösterir.22 Hem Cenova hem de Venedik, Türk korsanlarıyla yakından ilgiliydi ve Doğu Akdeniz'deki Türk gemilerinin hareketlerini iyi takip ediyorlardı.23 Tehlikeli olsa da, korsanlığın çok kârlı bir faaliyet olduğu açıktır. Bir Yunan tüccarı olan Manuel Calogeniti'ye göre birçok Türk için denizde çapulculuk etmek, yükselen Timur tehlikesine karşı gelmekten çok daha cazipti.24

Erken dönem Osmanlı tarihini bulandırmaya hizmet eden diğer bir peşin hüküm ise birçok akademisyen arasında yaygın olan Osmanlıların ekonomik bir bilince sahip olmadıkları görüşüdür. Osmanlı tarihine sıkça uyarlanan Avrupa merkezli bu yaklaşım, Palmira Brummett'in deyimini kullanırsak, Osmanlıları "zihnen kapasitesizleştirmekte", onların ekonomik oyuncu olarak araştırılmasını yararsız görmektedir.25

Palmira Brummet, 16. yüzyıl Osmanlı tarihini yeniden değerlendirir; ikna edici bir şekilde Osmanlı Devleti'nin bu dönemde sadece tepkisel bir varlık olduğu fikrine karşı gelir ve Osmanlının ticaret politikasını "bilmez ve ilgilenmezlerdi" (did not know and did not care) modeli olarak gören anlayışa karşı çıkar ve Osmanlılara Akdeniz sahnesinde merkezi bir rol vererek Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıldaki dünya düzeninin bir parçası olduğunu savunur.26

Bu şekil bir değerlendirme erken dönem Osmanlı tarihi için ne derece uygulanabilir ve Türkler, özellikle de Osmanlılar Akdeniz sahnesinde nasıl bir ekonomik önemi olan oyunculardı? Açıkça anlaşılabileceği gibi Türkler kendi kontrolleri altındaki topraklarda Latin tüccarlar için çok çekici ve kazançlı ticari bir fırsat oluşturdu. Türk toprakları, Batı'ya Avrupa kumaş endüstrisi için gerekli olan şap, 14 ve 15. yüzyıllarda Akdeniz üzerinden geçerek Doğu ve Batı arasında ticareti yapılan bir diğer

ana mal olan hububat ve Akdeniz dünyasındaki ekonomik faaliyet için yaşamsal bir mal olan köle gibi çok ihtiyaç duyulan malları sağladı.27

Türk toprağı sadece bir ihraç pazarı değildi, aynı zamanda bir ithal pazarı olarak hayli fırsatlar sundu: Avrupa'nın en önemli ihraç mallarından olan işlenmiş kumaş; camlet, tela, Lombardy, Narbonne, Perpignon ve Toulous bezleri, Floransa'nın boyanmış yünleri Challons bezleri, fıstık yeşili, zümrüt yeşili, al, gök mavisi, türkuaz ve sarı kumaşlar, panni gentili, tafta ve beyaz damasko, bunların hepsi Theologos, Antalya, Edirne, Samsun, Sinop ve kumaş ticaretinin ana merkezlerinden biri olan Bursa gibi Türk pazarlarında görülmüştür.28

Latin tüccarlar sadece Türk pazarlarına gelip gitmediler, 14. yüzyılın başından itibaren bu topraklarda yaşadılar. Söylendiğine göre 1311 yılı civarında Menteşe'de etkin olan 250 Rodoslu tüccar vardı29 ve Venedikli tüccarlara bahşedilen evlerin, bir kilisenin ve ticari faaliyetlerini devam ettirmeleri için bir arazinin bulunduğu Menteşe ve Aydın'da, 14. yüzyılın ilk yarısından itibaren Venedik konsoloslukları kuruldu.30 II. Murad ve II. Mehmed maiyetinde yaşayan Cenovalı Jacopo di Promontorio ile Edirne ve Bursa gibi ana ticaret merkezlerinde oturan tüccarlar gibi Latinler Osmanlı maiyetinde ikamet ettiler.31

Osmanlılar sadece Latin tacirlerini topraklarına kabul eden pasif ekonomik oyuncular değillerdi; tam tersine ekonomik manada etkin oyunculardı. Osmanlılar kendi ekonomik potansiyellerinin kesin olarak farkındaydılar ve bir ölçüde de ticaret yolları onların ticari ilerlemelerine sebep oldu. Gerçekte bu yolları kontrol etme arzusu, Huri İslamoğlu-İnan ve Çağlar Keyder'e göre "büyük ölçüde Osmanlı'nın karasal genişleme modelini belirledi".32 I. Murad açıkca 1381'de Kütahya'nın ilhakından sonra şap ihracatına sınırlamalar uygulayarak şap piyasasını kontrol etme yolunu aramış görünür. Venedikliler birkaç yıl sonra Osmanlı ülkesinden kaya şapını yükleme ve ihraç etme hürriyetini sağlamak ve I. Murad tarafından belirlenen şap fiyatında indirim elde etmek için uğraştılar.33 Murad'ın oğlu ve halefi olan Beyazıd hububat ihracatına sınırlamalar getirdi34 ve 1390 yılında hububat ihracatını durdurdu.35 Aydın emiri ve Venedikliler arasındaki müzakerelerden anlaşılacağı gibi 1400 yılında at ve kereste ticaretinde olduğu gibi hububat ihracatında da bir sınırlama yürürlükteydi.36

Osmanlıların kendi toprakları dahilinde piyasaları yönlendirmeye teşebbüs etmek ve sahip oldukları böyle büyük bir pazarın onlara verdiği ekonomik kudreti kullanmak yoluyla 14 ve 15. yüzyılın başlarında ekonomik olarak etkin oldukları iddia edilebilecekken aynı zamanda kendi toprakları dışında Osmanlının ekonomik etkinliği hakkında bir delil bulunabilir mi? Bu sorunun cevabının "evet" olduğu görünür, fakat bu evet, kaynak eksikliği dolayısıyla, zorunlu olarak biraz zayıftır. Buna rağmen şimdiye kadar sahip olduğumuz veriler Türk ülkesi dışındaki Türklerin ekonomik olarak etkin olduklarını işaret eder.

Menteşe, Venedik ve Aydın ile Venedik arasında imzalanan bazı antlaşmaların içerdiği hükümlere göre herhangi bir tarafın antlaşmayı bozmaya karar vermesi halinde tüccarların, şimdi

düşman toprağı haline gelen ülkeyi mallarıyla birlikte terk etmelerini sağlamak için bir veya iki aylık bir mühlet tanınır.37 Bu hükümlerin sadece usulen konduğu ve bunların Latin topraklarında Türk tüccarlarının olduğunu işaret etmesini gerektirmediği iddia edilebilir. Ancak Ceneviz hükümeti, 1356 yılında, Orhan'ın Pera'daki temsilcilerine vergi muafiyeti tanımıştır.38 Ayrıca I. Murad ve Cenevizler arasındaki 1387 antlaşması "I. Murad'ın Türk tebaası"na İstanbul'daki Ceneviz bölgesi olan Pera'ya getirilen ya da oradan götürülen ya da Pera'da satılan mallar için sağlanan vergi imtiyazlarına ve Pera'da ticaret yaparken fazla vergilendirilen Murad'ın temsilcilerine bu fazlalıkların geri verilmesine dair hükümler içerir.39 Pera'daki Türk varlığını gösteren diğer bir kanıt ise sabık Ceneviz memurları, Ettore di Flisco ve Ottobono Giustiniano'ya açılan davada Pera'daki sabık yönetime karşı herhangi bir şikayeti olan Türklerin bu şikayetlerini bildirmeleri için yapılan çağrıda görülmektedir.40

Beyazıd, 1393'te Ospitalye ile yaptığı müzakereler sırasında Rodos'da hiç bir şekilde engellenmeden köleleri satabilmek için ısrar etmiştir; 41 Beyazıd'in bu ısrarı, Osmanlı tüccarların bu pazarda etkin tacirler olduklarını ima etmektedir. Müslüman tüccarlar Gelibolu ve Edirne'den Mısır Memlük Sultanlığına köle ticareti yaptılar. Bu pazarlar Osmanlı kontrolünde olduğu için en azından bu Müslüman tacirlerin bir kısmı belki de Osmanlı olmalıydı.42 "Körfez Kaptanı", Venedikli Pietro Civrano ve Menteşe Emiri İlyas arasında 1414'deki antlaşma Türklerin ve emirin tebaasının Venedik topraklarında hiçbir engelle karşılaşmadan mallarını yükleyebilecekleri, boşaltabilecekleri, satabilecekleri ve buradan mallar satın alabilecekleri bir ticaret serbestisini garantiye alan hükümler içerir.43

Sakız Adası'ndaki Türkler Cenevizlilerle, hububat içeren malların ticaretinde kesinlikle etkindiler. Örneğin Sipahi Beyazıd 1414 tarihli bir belgede Domenico Giustiniano'ya sattığı mallar için ödemenin tamamını aldığını tasdik eder ve bu belgenin şahitleri arasında iki Türk, Bayrambey Turko de Smirris (İzmir) quondam Ezedim (İzeddin), Elies (İlyas) Turcho de Smirris (İzmir) quondam Tagdira (?) ve Sipahi Beyazıd'in isteğiyle Türkçeden Latinceye çeviri yapan tercüman Cristoforo Picenini vardır.44 Aynı dönemde Sakız adasındaki pamuk satışıyla ilgili bir davada Bergamalı Katip Paşa'nın temsilcisi de taraflardan biridir.45 1413 yılındaki diğer bir davada Hacı Satıoğlu diye bilinen ve o tarihte Aydın emiri Cüneyt'in elçisi olan kişi, Ceneviz tebaasından birine karşı davası olan Cüneyt'in tebaasından Hacı Sartıyı temsil etmek için Sakız'daki Ceneviz toplumunun başı olan Podestà'ya başvurur.46 Öyle ise görüldüğü gibi Türkler, 14. yüzyıl ile 15. yüzyılın ilk yarısında kendi toprakları dışında etkin olarak ticaret yapmaktaydılar.

Beyliklerin yükselişi ve 1453'te İstanbul'un II. Mehmed tarafından alınması arasındaki dönemde, Akdeniz ekonomik havzasının bir unsuru olan ve bu ticari ağla sıkı bir şekilde bütünleşen Latin kaynaklarınca Turchia diye gönderme yapılan Türk topraklarıdır. Her ne kadar bu toprakların pazar olarak yaratılıştan gelen önemi Osmanlıların Akdeniz ekonomik sistemine otomatik olarak girişini sağlamış olsa da, Osmanlılar sadece pasif ekonomik aktörler olarak görünmez. Görüldüğü gibi, I. Murad ve Beyazıd'ın piyasaları kontrol altına almaya çalışmalarından ve Türk tacirlerin kendi

toprakları dışında ticaret yapmalarından da anlaşılabileceği gibi Türklerin rolü ekonomik olarak etkin bir roldü.

Böylece Osmanlı Devleti'nin erken gelişme döneminde dahi bir Akdeniz gücü olduğunu iddia etmek için yeterli neden vardır. Osmanlı Devleti, Akdeniz dünyası ve Avrupa'nın yekpare bir parçasını oluşturmuştur. Öyle ise bu bölgelerin İngiliz ve Amerikalı tarihçiler tarafından yapılan yayınlarda Osmanlılar niçin sıkça göz ardı edilirler ve Osmanlılar bu tarihlerde ortaya çıktıklarında onlara neden genellikle yanlışlar eşlik eder? Jardin'in Rönesans üzerine kitabında Osmanlı varlığı kesinlikle görülmektedir.

Araştırmacı, "Osmanlıların politik olduğu kadar kültürel güçleri"nin, Avrupa kültürü üzerinde artan etkiler arasında "yaşamsal rol" oynamış olduğunu belirtir. Bu rolün gücü,47 Jardin'in iddia ettiğine göre, Hans Holbein'ın, The Ambassadors (Elçiler) adlı tablosunda yer alan Osmanlı halısında vurgulanır. Bu resim, bize hem Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi gücünü hem de Osmanlı mallarının böyle bir toplumda nasıl değerli bulunduğunu hatırlatır.48 Ancak Lisa Jardin bile Osmanlıların Mısır'ı fethini gözden kaçırır. Çünkü ona göre 1526'da Osmanlı İmparatorluğu Suriye'den Bosna'ya kadar uzanıyordu.49

Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki cehalet; "insanoğlunca bilinen en kısır yapılardan biri"50 olan [sic], Anglo-Sakson dünya ile sınırlı değildir. Bu cehalet, Predrag Matvejevié'i, Akdeniz ve Avrupa üzerine kitabında, Osmanlıların ortaya çıktığı nerdeyse tek bir yerde "Seyahatname" [sic] yazarı "Türk Evli Çelebi'ye (Bosnalıların adlandırdığına göre Evlija 1elebija)" gönderme yapmaya sevk eder.51

Bu cehalet eğiliminin sebeplerinden biri -hem inkar etmek ve hem de cahil olmak anlamında- birçok Anglo-Sakson akademisyenin içinde yetiştiği klasik zihin yapısıdır.52 Horden ve Purcell'in yazdığı Akdeniz üzerine olan kitap, örneğin, büyük bir klasik bilgi eseridir, fakat bu Akdeniz dünyası birçok ölçüde Yunanistan ve Roma'nın klasik figürleriyle nüfuslandırılmıştır. Bu yaklaşım 19. yüzyıldaki İngilizlerin ileride modern Yunanistan olacak olan toprakların yeni Homer ve Sofokleslerle dolu olduğunu düşünmelerine benzemektedir. Bu dünya Osmanlıların içerisinde rahatça oturduğu bir dünya değildir; Osmanlıların kontrolü altına giren bu topraklar, Osmanlılar tarafından alındığında büyük ölçüde gözden uzaklaşır ve ancak 19. yüzyılda İmparatorluğ'un gerilemesi ve Osmanlının bu topraklardan geri çekilmesiyle yeniden ortaya çıkarlar.

Anglo-Sakson entelektüel çevrenin hapsolduğu klasik kapsül anlayışı günümüz İngiliz ve Amerikalı gezginlerin Türk dünyasını nasıl gördüğüne etki etmektedir. Bu gezginlerin bugünün Türkiyesi'nde gördükleri geçmiş, çoğunlukla Osmanlı değildir; bu geçmiş klasik dünya üzerinde yükselir. Örneğin, Ascheson'ın Giresun üzerine yaptığı tek yorum şudur: "Yunanlılar tarafından Kerasos diye adlandırılan ve ismini Romalılar tarafından orada bulunan ve Roma dünyasının her tarafına dikilen bir meyvaya; kiraza veren kasaba".53 Benzer şekilde Acherson'ın bindiği otobüsün Ankara'dan Trabzon'a -"Trebizond olagelmiştir"54- aldığı yol, Xenophon ve on bin askerinin M.Ö.

400’de İran’dan başladıkları güzergahı takip eder; her nasılsa bu askerlerin “thalassa” (deniz) diye bağırdıkları kesin konum, Ascheson’un bize anlattığına göre, belirlenememektedir.

Trabzon “şimdi cami olan Bizans kiliseleriyle doludur: St. Eugenius, St. Anne, St. Andrew, St. Michael, St. Philip, St. Sava mağara kilisesi, Panaghia Chrysocephalos kilisesi. Şimdi müze olan ve Bizans freskleri David Talbot-Rice ve Edinburgh Üniversitesi tarafından restore edilen Aya Sofya Katedrali, şehrin batısında yer alan, denizden gelen rüzgarla serinleyen bir burun üzerindedir”.55 Camiler, böylece, cami olarak ortaya çıkmazlar ve Trabzon hakkındaki bu bölümde, Osmanlı Devleti tartışılmamıştır.

Bu eğilim, 1990’ların başında yayınlanan ve okuyuculara Balkanlar’ı açıklayan Balkan Ghosts (Balkan Hayaletleri) adlı kitabın da yazarı olan Thomas Kaplan’ın kitabında da ortaya çıkmaktadır. Kaplan için de Osmanlı tarihi, Türkiye’deki gezilerinin tarihsel arka planını verirken referans noktası olmaz. “1922’ye kadar üç bin yıl boyunca Batı Anadolu kıyıları ve arka bölgesi Yunan dünyası olmuştur”56 gibi bir değerlendirme kişiyi Osmanlı geçmişinin eksikliğini açıklarken, bunun bir parça yazarın bu dönem hakkındaki cehaletinden kaynaklandığı kararına yöneltebilir.

Gezisi sırasında Kaplan, Amasya’nın yakınından geçmiştir; Amasya “Yunan coğrafyacı Strabo’nun M.Ö. 64 veya 63 yılında doğduğu yer”, ama Osmanlı şehzadelerinin yönetme sanatını öğrenmeleri için gönderildiği yer veya içinde imaret, kütüphane ve muhteşem bir cami olan II. Beyazıd Külliyesi’nin bulunduğu yer değildir. Bunun yerine, pasaj şöyle devam eder: “Strabo doğuda Ermenistan’dan batıda Tuscany’e ve Karadeniz’den Etyopya’ya kadar seyahat etmiştir. Onun Coğrafya adlı eseri Augustus Caesar’ın hükümdarlığı (M.Ö. 27-M.S. 14) sırasında Yunanlılar ve Romalılarca bilinen halk ve memleket silsilesini belgeleyen bugüne kadar ulaşmış tek eserdir. Strabo jeo-politik değişim konusunda uyanıktır, çünkü burada gençliği kendi Pontus-Yunan uygarlığının düşüşü ve Romalı lejyonerlerin buraya gelişine rastlar.”57 Strabo, görüleceği gibi Amasya düşünüldüğünde, gözünün önündekileri bildirmekte Kaplan’dan daha bilinçliydi.

Kaplan aynı şeyi Trabzon’u betimlerken de yapar; onun Trabzon’a olan ilgisi Trabzon’un 1461’de Osmanlılar tarafından alınmasından İmparatorluğ’un sonuna kadarki 450 yıllık şehir tarihindeki olası herhangi bir olaydan çok Alexios ve David Comenos’un 1204’teki faaliyetlerinin üzerinde yoğunlaşmaktadır.58 “Mükemmel Bizans bazalikası” Fatih Cami’inde otururken bile Kaplan Osmanlı geçmişini değil, “(beyaz badanalı duvarlar) altında tesviye edilmiş freskler, bu binanın hem Bakire Meryem ve hem de ‘Altın Başlı’ kubbeye gönderme yapan Panagia Khrisokefalos diye adlandırıldığı dönemi hatıra getirerek buranın bir zamanlar Trabzon-Yunan Krallığı’nın ana katedrali olduğunu”59 hayal eder.

Kaplan aynı zamanda “Türkler tarafından Antakya diye adlandırılan” Antioch’un tarihi özetini verir (is. 122): “Antioch antik dünyanın büyük şehirlerinden biriydi. Şehir M.Ö. 300 yılında İskender’in Makedonyalı generali, Seleucus tarafından kurulmuş ve babasının Antoichus adını almıştır. M.Ö.

64'te, Pompey Antioch'u Roma'ya ilhak etti. Stratejik olarak hem Anadolu'dan Arabistan'a uzanan ana ticaret yolu üzerinde hem de Çin'e giden İpek Yolu'nun bir kolu üzerinde yerleşen şehir, Yunan felsefesinin ünlenmiş bir okuluyla gelişip askeri ve ticari bir merkez haline geldi. İmparatorlar, Julius Caesar ve Diocletian, Antioch'u ziyaret ettiler, Peter ve Paul orada vaaz verdiler. Antioch'da, İsa'nın takipçileri ilk defa Hıristiyanlar olarak adlandırıldılar. Roma ve İskenderiye ile beraber Antioch, Kilisenin üç orijinal Patrikhanesinden biriydi. 14 ve 15. yüzyıllarda, Bizans yönetimi altında Antioch'un seçkinleri paralarını mozaiklere harcadılar ve buradaki arkeoloji müzesi dünyadaki en iyi koleksiyonlardan birine sahiptir. Roma-Bizans çağında, parlaklığının en yüksek döneminde, şehir bir amfi tiyatro, hamamlar, su kanalları, kanalizasyon borularına sahip olduğunda Antioch'da yarım milyon insan yaşıyordu". Kasaba için bir geçmiş kurduktan sonra Kaplan günümüze döner. Ortada kalan Osmanlı bölümü atlanır ve 600 yıllık İmparatorluğ'u klasik geçmiş karşısında gözden kaybolan Osmanlıların varlığı, günümüz modern Türkiyesi'nin geçmişi olarak bile inkar edilir ve görünmez olarak kalır.60

1 Kaplan, Robert D., Eastward to Tartary. Travels in the Balkans, the Middle East, and the Caucasus (New York: Vintage Books, 2001), s. 215: "The Political Geography of northeastern Turkey reads like an archaeological time line of civilizations: Hittites, Phrygians, Assyrians, Persians, Greeks, Romans, Byzantines, Seljuk Turks, Mongols, and so on".

2 Horden, Peregrine and Nicholas Purcell, The Corrupting Sea. A Study of Mediterranean History (Oxford: Blackwell Publishers, 2000), s. 445.

3 Bradford, Ernle, Mediterranean. Portrait of a Sea (ilk baskı 1971), (London: Penguin Books, 2000), s. 395-6.

4 Horden and Purcell, The Corrupting Sea, s. 23.

5 Brummett, Palmira, 'The Ottomans as a world power: what we don't know about Ottoman sea-power' Kate Fleet (der.), The Ottomans and the Sea (Oriente Moderno xx (lxxxi), n. s. 1-2001), s. 1-21.

6 Ibid, s. 9.

7 Fleet, Kate, 'Early Turkish naval activities' Kate Fleet (der.), The Ottomans and the Sea (Oriente Moderno xx (lxxxi), n. s. 1-2001), s. 129-38.

8 1374. vii. 14: Thiriet, F., Régestes des Délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie, cilt I-III (Paris, 1958-1961), cilt I, nu. 541, s. 135.

9 Dukas, Historia Byzantina, Bekker, Cilt I. (der.) (Bonn, 1843), s. 47; Dukas, Ducae Historia Turcobyzantina (1341-1462), Grecu, B. (der.) (Bucharest, 1958), s. 75; Dukas, Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks, H. J. Magoulias (der. ve çev.) (Detroit, 1975), s. 81.

10 1392. iv. 26 = Loenertz, Raymond-J O. P. Démetrius Cydonès correspondance, Cilt II (Studi e Testi 206) (Vatican, 1960), Ek D, nu. 18, s. 446-8.

11 1400. v. 18 = Chrysostomides, J., Monumenta Peloponnesiaca. Documents for the History of the Peloponnese in the 14th and 15th Centuries (Camberely, 1995), nu., 215, s. 419.

12 Ruy Gonzalez de Clavijo, Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to the Court of Timour at Samarcand A. D. 1403-6, Clements R. Markham (der. ve çev.) (The Hakluyt Society, 1859), s. 47.

13 Dukas, Historia Byzantina, s. 19; Dukas, Historia Turcobyzantina, s. 41; Dukas, Decline and Fall, s. 63.

14Gonzalez de Clavijo, Narrative, s. 27-28.

15 Gonzalez de Clavijo, Narr. ative, s. 28.

16 Dukas, Historia Byzantina, s. 146; Dukas, Historia Turcobyzantina, s. 189; Dukas, Decline and Fall, s. 139.

17 Dukas, Historia Byzantina, s. 109-111; Dukas, Historia Turcobyzantina, s. 147-149; Dukas, Decline and Fall, s. 118-119.

18 Dukas, Historia Byzantina, s. 268; Dukas, Historia Turcobyzantina, s. 333; Dukas, Decline and Fall, s. 213.

19 Nicolò Barbaro, Diary of the Seige of Constantinople 1453, J. R. Jones (çev.) (New York: Exposition Press, 1969), s 31; Nicolò Barbaro, Giornale dell’assedio di Costantinopoli Agostino Pertusi (der.), La Caduta di Costantinopoli. Le Testimonianze dei Contemporanei (Milan: Fondazione Lorenzo Valla, 1999), s. 18-19.

20 Ad serenissimum principem et invictissimum regem Alfonsum Nicolai Sagundini oratio=Pertusi, Agostino (ed.), La caduta di Costantinopoli cilt II, L’eco nel mondo (Milan, 1976), s. 129-135.

21 Dukas, Historia Byzantina, s. 27; Dukas, Historia Turcobyzantina, s. 51-3; Dukas, Decline and Fall, s. 68-9; Melikoff-Sayar, I., Le Destan d’Umur Pacha (Dusturname-i Enveri) Text, translation et notes (Paris, 1954), s. 52-3, 56-8, 60-1, 64, 74, 78, 85, 95.

22 1337. iii. 9 = Zachariadou, Elizabeth A., Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (Library of the Hellenic Institute of Byzantine and Post-Byzantine Studies, No. 11) (Venice, 1983), belge 1337A, madde 9, s. 192, madde 14, s. 193; 1337. pre iv = ibid, belge 1337M, maddeler 3, 5, 7, 10, 11, s. 195-7; 1348. viii. 18 = ibid, belge 1348A, madde 10, s. 208,

madde 11, s. 208; 1353. iv. 7 = ibid, belge 1353A, madde 4, s. 212, madde 6, s. 212, madde 8, s. 212-13, madde 10, s. 213; 1375. iv. 22 = ibid, belge 1375M, madde 3, s. 219, madde 5, s. 220, madde 7, s. 220, madde 10, s. 220, madde 11, s. 220-1; 1403. vii. 24 = ibid, madde 2, s. 225, madde 4, s. 226, madde 5, s. 226-7, madde 6, s. 227, madde 11, s. 228; 1407. vi. 2 = ibid, madde 2, s. 234,madde 3, s. 234, madde 4, s. 234, madde 5, s. 235, madde 7, s. 235, madde 11, s. 235.

23 Chrysostomides, Monumenta Peloponnesiaca no. 36, s. 85; 1392. vi. 16 = Archivio di Stato di Genova, Antico Comune 22, f. 40; 1401. viii. 10: Thiriet, F., Régestes des Délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie, Cilt 1-3 (Paris, 1958-1961), Cilt. II, no. 1023, s. 19-20, no. 1573; 1415. iii. 26: ibid, s. 134; 1423. vi. 4: ibid, no. 1423, s. 100; 1414. viii. 23 = Sathas, C. N., Documents Inédits relatifs à l'Histoire de la Grèce au Moyen Âge (Paris, 1881), cilt III, s. 72-3; 1416. i. 4 = Iorga, N., Notes et extraits pour servir a l'historie de croisades au XVe siecle, cilt I-III (Paris, 1899-1902), Cilt 1, s. 241.

24 1402. iii. 3 = Dennis, G. T., 'Three Reports from Crete on the Situation in Romania', Studi Veneziani 12 (1970) 243-65, no. 2, s. 247.

25 Brummett, Palmira, Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery (SUNY Series in the Social and Economic History of the Middle East) (State University of New York Press, Albany, New York, 1993), s. 16.

26 Brummett, Ottoman Seapower, s. 2-4, 177.

27 Fleet, Kate, European and Islamic Trade in the Early Ottoman State (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), bölümler 7, s. 80-94, 5, s. 59-73 ve 4, s. 37-58.

28 Bakınız Fleet, European and Islamic Trade, bölüm 8, s. 80-94.

29 Luttrell, Anthony, 'The Hospitallers of Rhodes confront the Turks: 1306-1421' Philip F. Gallagher (der.), Christians, Jews and Other Worlds. Patterns of Conflict and Accommodation (Lanham, New York, London, 1988), s. 84-5.

30 1331. iv. 13 = Zachariadou, Trade and Crusade, madde 8, s. 188; 1337. iii. 9 = ibid, madde 8, s. 191-2; 1337. pre iv. = ibid, madde 17, s. 197; 1348. viii. 18 (Sancta Unio ile) = ibid, maddeler 14, 18, s. 209; 1353. iv. 17 = ibid, maddeler 16, 17, s. 214; 1375. iv. 22 = ibid, maddeler 16, 17, s. 221; 1403. vii. 24 = ibid, madde 16, 17, s. 229-30; 1407. vi. 2 = ibid, maddeler 16, 17, s. 236.

31 Örneğin Bursa'daki Piero Palavexin, 1439. vii. 8 = Badoer, Giacomo, Il Libro dei Conti di Giacomo Badoer (Costantinopoli 1436-1440), Umberto Dorini & Tommaso Bertelè (der.) (Il Nuovo Ramusio, volume terzo) (Istituto Poligrafico dello Stato, Libreria dello Stato, 1956) C. 325, s. 652.

32 Huri İslamoğlu-İnan ve Çağlar Keyder, 'Agenda for Ottoman history'in Huri İslamoğlu-İnan (ed.), The Ottoman Empire and the World-Economy (Cambridge, 1987), s. 50-1.

33 1384. vii. 22 = Thomas, G. (der.) Diplomatarium Veneto-Levantinum, (Venice, 1890-9) cilt II, no. 116, s. 194.

34 Fleet, Kate, "Turkish-Latin relations at the end of the fourteenth century" Acta Orientalia Academiae Scientarum Hungaricae 49/1 (1996), s. 131-7.

35 Dukas, Historia Byzantina, s. 47; Historia Turcobyzantina s. 75; Decline and Fall s. 81; Chrysostomides, Monumenta Peloponnesiaca, belge 68, s. 138, not 2.

36 1400. iii. 19: Thiriet, Régestes, cilt II, belge 988, s. 12-13; Noiret, Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénetienne en Crète de 1380 à 1485, (Paris, 1892), s. 110-11; Iorga, Notices et Extraits, cilt I, s. 102.37 1337. iii. 9 = Zachariadou, Trade and Crusade, madde 2, s. 190; 1337. pre iv = ibid, madde 1, s. 195; 1353. iv. 7 = ibid, madde 2, s. 211.381356. iii. 21 = ASG San Giorgio Manoscritti Membranacei IV, f. 304v; 1356. 111. 22 = ibid, ff. 304v-305r. Bu imtiyaz 1361'de geri alınmıştır, ibid, ff. 303r-308r.391387. vi. 8 = ASG, Archivio Segretto, Materie Politiche 2729, no. 26; Fleet, Kate, 'The treaty of 1387 between Murad I and the Genoese' The Bulletin of the School of Oriental and African Studies 56 (1993), maddeler 2, 3, 4, s. 14-15.

40 1402x30 = ASG, San Giorgio 34 590/1306, ff. 16r-17r.

41 Anthony Luttrell, 'The Hospitallers of Rhodes confront the Turks: 1306-1421' Christians, Jews and Other Worlds. Patterns of Conflict and Accommodation, Philip F Gallagher (der.) (Lanham, New York, London, 1988), s. 96-7.

42 Piloti, L'Égypte au Commencement du Quinzième Siècle d'après le Traité d'Emmanuel Piloti de Crète (Incipit 1420) avec une introduction et des notes par P-H Dopp (Cairo, 1950), s. 15.

43 1414. x. 17 = Zachariadou, Trade and Crusade, madde 5, s. 239.

44 1414. vii. 16 = ASG, Notaio Giovanni Balbi, Sc. 46, filze 1, belge 311. Bakınız Fleet, European and Islamic Trade Ek 5, belge 12, s. 173-4.

45 1414. iv. 2 = ASG, Giovanni Balbi, Sc. 46 filze 1, belge 286. Bakınız ibid, Ek 5, belge 11, s. 172-3.

46 1413. viii. 28 = ASG, Giovanni Balbi, Sc. 46, filze 1. Belge 255. Bakınız ibid, Ek 5, belge 9, s. 170.

47 Jardine, Lisa, Wordly Goods. A New History of the Renaissance (London & Basingstoke: Papermac, 1997), s. 74.

48 Jardine, Wordly Goods, s. 429.

49 Jardine, Wordly Goods, s. 283.

50 Bradford, Mediterranean, s. 409.

51 Matvejevic, Predrag, Il Mediterraneo e l'Europa. Lezioni al Collège de France (Garzanti Libri, 1998), s. 70.

52 Boyar, Ebru, British archaeological travellers in 19th-century Anatolia: Anatolia 'without' Turks, yayınlanacak Eurasian Studies, 19. yüzyıl Anadolusu'ndaki İngiliz arkeoloji gezginlerinin zamanın Osmanlı dünyasını değil, sadece bölgenin klasik geçmişini gördüklerini savunur. Bu noktanın tartışılmasında Ebru Boyar'a teşekkür etmek istiyorum.

53 Ascherson, Neal, Black Sea. The Birthplace of Civilisation and Barbarism (London: Vintage, 1996), s. 177.

54 Ascherson, Black Sea. s. 176.

55 Ascherson, Black Sea, s. 179.

56 Kaplan, Eastward to Tartary, s. 215-16.

57 Kaplan, Eastward to Tartary, s. 215.

58 Kaplan, Eastward to Tartary, s. 216 –17.

59 Kaplan, Eastward to Tartary, s. 216.

60 Bu makalenin Türkçeye çevirisindeki yardımları için Ebru Boyar'a teşekkür etmek istiyorum.

B. Kuruluş

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu / Prof. Dr. Halil İnalcık [s.66-88]

Chicago Üniversitesi / A.B.D.

Bilkent Üniversitesi / Türkiye

Dünya tarihinin ve Türk tarihinin en büyük sorularından biri, 14. yy.da Batı Anadolu'da ortaya çıkan bir Türkmen beyliğinin yarım yüzyıl içinde Tuna'dan Fırat'a kadar uzayan bir İmparatorluk halinde gelişmesi sorusudur. Ancak, Osmanlı beyliğinin kuruluşu, ilk siyasi çekirdeğin ortaya çıkışı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş sorusunu birbirinden ayrı iki tarihi süreç olarak ele almak gerektir. İmparatorluğun kuruluş problemi Macaristan'dan İran ve Orta Asya'ya kadar uzayan geniş bir coğrafya'daki koşulların incelenmesini gerektirir. Burada ilkin, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu sorusunu inceleyeceğiz.

Osmanlı Beyliği'nin ortaya çıkışını, 13. yy. ikinci yarısında Orta Anadolu'daki gelişmeler ve Batı Anadolu'da Bizans toprakları üzerinde gâzî Türkmen beyliklerinin kuruluşu süreci içinde incelemek gerekir. Bu süreci, üç temel etken belirlemiştir: İlkin bir demografik devrim, Oğuzların yani Türkmenlerin Anadolu'ya sürekli yoğun göçleri, sâniyen Türk-İslâm gazâ hereketinin yeni bir evrim kazanması ve nihayet Denizli, Antalya, Ayasoluk ve Bursa'nın milletlerarası pazarlar durumuna yükselerek Türkiye'nin dünya ticaret yolları üzerinde önemini korumuş olması. İlkin demografik etkeni, Oğuzların kitle halinde batıya, Anadolu'ya göçüş konusunu görelim.

Anadolu'ya Oğuz / Türkmen Göçleri

Oğuzların batıya büyük göçleri başlıca iki aşamada olmuştur; birincisi, Türkmenlerin Selçuklular önderliğinde 1020'lerden başlayarak Azerbaycan'ı istilâ etmeleri ve Anadolu'ya akınları ve nihayet Büyük Selçuk Sultanı Alparslan'ın 1071'de Malazgirt zaferiyle Bizans Anadolu'sunu istilâya açmasıdır. Bizans direnci yıkıldığından birkaç yıl sonra Türkmenler Ege denizine kadar tüm Anadolu'yu istilâ ettiler. Rum ahali kıyılara kaçıyor veya şehirlerde yeni gelenlerle uzlaşma içinde yaşamlarını sürdürüyorlardı. Bu istilâ Anadolu tarihinde kesin dönüm noktalarından biridir. İran'da Büyük Selçuklu Devleti'nin çöküşü ve Harzemşahların yükselişi döneminde, 12. yy. ikinci yarısında Anadolu'ya yeni bir Türkmen göçü kaydedilmiştir. Asıl ikinci büyük göç, 1220'lerden sonra doğudan gelen yıkıcı, acımasız Moğol istilası sonucu Türkmenlerin Orta Asya'dan ve yoğun yerleşme merkezleri olan Azerbaycan'dan Anadolu'ya göçleridir. Göç, her sınıftan dehşet içindeki ahali için bir çeşit kavimler göçü niteliğini aldı. Selçuk Sultanları ve İran İlhanlı (Moğol) hanları altında İran bürokrasisi, vergi kaynağı tarım alanlarından uzaklaştırmak için Oğuz boylarını batı sınırlarına, sürmeye çalışıyorlardı. F. Sümer'e göre, Moğol baskısı altında Maveraünnehir, Horasan ve Azerbaycan'dan gelen ikinci büyük göç sonucu Anadolu'da kırsal kesimde ve şehirlerde Türk nüfusu eskisine bakarak çok daha yoğun bir hal almıştır. Bu göçmenler arasında şehirli halk, ulema, tüccar ve sanatkârlar da vardı. 13.

yüzyılda Anadolu, her bakımdan bir Türk yurdu görünüşü almıştır. 1279'da Doğu Anadolu'dan geçen Marco Polo, bölgeyi Turkmenia diye anar. Türkmenlerden önemli bir kısmı elverişli buldukları yerlerde köyler kurarak yerleşik hayatı yeğlemekte idiler. Eskişehir Moğol valisi Nureddin Caca Bey'in 1272 tarihli vakfiyesindeki köy adları, daha bu tarihten önce, Osmanlıların bu ilk yerleşme bölgesinde birçok Türkmen boyunun köyler kurduğunu göstermektedir. Bölgede Çepni, Bayat, Eymir, Avdan, Kayı Türkmen boy adlarını taşıyan köyler buluyoruz.

Türkmen boylarının Anadolu'ya yoğun göçü, 1230 tarihinde Moğolların Azerbaycan'da geniş otlakları gelip almalarıyla başlar. Maraga, Arran ve Mogan ovalarındaki Türkmenler zengin güzel otlakları boşaltmak zorunda kalmışlardır. Türkmenlerin eskiden beri yoğun olarak yerleştikleri bölgeler, Sivas-Amasya-Bozok bölgesi ile Toros dağ silsilesi ve Bizans topraklarına komşu Batı Anadolu dağlık bölgesidir. Bu Türkmenler, ağır vergiler koyan merkezi bürokratik idareye her zaman karşı idiler. Türkmenlerin Selçuklu idaresine karşı büyük ayaklanması Vefâiyye tarikatinden Türkmen şeyhi Baba İlyas ve onun aksiyon adamı Baba İshak idaresinde 1240'daki ayaklanmadır. Üç yıl sonra Moğol kumandanı Baycu Anadolu'yu istila edecektir. Bu korkunç Türkmen ayaklanması Anadolu tarihine yön veren büyük olaylardan biridir. Vefâiyye tarikatından Baba İlyas'ın soyundan gelen Aşık Paşa, Muhlis Paşa ve onların halifeleri Babaîler, Uc'lara göçerek özellikle Osmanlı uc bölgesinde toplum ve kültür hayatında kesin bir rol oynayacaklardır. Ayaklanma bastırıldıktan sonra birçok Babaî dervişi, batı uc bölgelerine göç etmiştir. Bunlardan biri Vefâiyye-Babaî şeyhi Ede-Bali, eski Osmanlı rivâyetlerinde Osman Gazi'nin yakın mürşîdi olarak görünmektedir.

Anadolu Selçuklu Devleti 1235'te Moğolların üstün egemenliğini tanımak zorunda kalmış, asıl Moğol egemenliği 1243'te Moğol generali Baycu'nun kalabalık bir Moğol ordu ve Moğol-Türk aşiretleriyle Anadolu'yu istilâsı ile gerçekleşmiştir. Onüçüncü yüzyıl ikinci yarısında Orta Anadolu'da Moğol baskısı gittikçe güçlenmiş ve Türkmenlerin bu baskı altında Batı Anadolu'yu istilâsına yol açmıştır. Batı uclarında Bizans'a karşı ilk zamanlarda en güçlü beyliği kuran Germiyanlılar, 1240'da henüz Malatya bölgesinde idiler, 1260'larda batıya göçüp Kütahya bölgesine yerleştiler. Galiba, Osman'ın babası Ertuğrul da aşiretiyle bu tarihlerde Eskişehir-Sakarya bölgesine göçmüş olmalıdır.

1277'de Mısır sultanı Baybars'ın yardımıyla Moğol egemenliğine son verme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Moğol kontrolü, Moğol valilerinin ve İranlı bürokratların Anadolu'da doğrudan doğruya idareyi ele almaları ile son aşamasına erişmiştir. Batı'da gazi Türkmen beyliklerinin, bu arada Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu süreci bu gelişme ile doğrudan doğruya ilgilidir. Anadolu'da Moğollara direnen başlıca güç olarak Türkmenler, İslâm gaza ideolojisini benimseyerek Mısır Memlûklularıyla işbirliğine girmiş ve böylece Anadolu Türklüğünün Moğollara karşı bağımsızlık hareketlerinde siyasi önderliği ele almışlardır. Siyasi güç, böylece Orta Anadolu'dan batı uc'larına geçmiştir.

Oğuz Türkmenlerinin batıya göç hareketleri, Moğollarla çekişmenin temposuna göre zaman zaman kuvvetlenmiş ve azalmıştır. İlhanlı hükümdarların, Türkmen ayaklanmalarını bastırmak için

yaptıkları seferler, çoğu kez Türkmen beylerinin boyun eğmesi sonucunu vermişse de, bu baskı zayıfladığı zamanlarda bağımsızlık hareketleri baş göstermiştir.

Al-Umarî 14. yy. başlarında Denizli bölgesinde 200.000 çadır, Kastamonu ucunda 100.000 çadır, Kütahya'da 30.000 çadır Türkmen nüfusu bulunduğunu kaydetmiştir. Selçuklu serhad bölgelerindeki bu Türkmen nüfusunun yoğunluğunu Bizans kaynakları da desteklemektedir.

Kastamonu'dan aşağı Sakarya bölgesine kadar uzanan yerlerde yoğun Türkmen varlığı ve 1290'larda ortaya çıkan olaylar, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu ile doğrudan doğruya ilgilidir. Biz bu olayları çağdaş Bizanslı ve Selçuklu kaynaklardan yakından izleyebilmekteyiz.

Osmanlı Beyliği'nin Doğuşu

Selçuklu Devleti'nin sınır bölgeleri, Akdeniz, Karadeniz ve batı uc'u olarak üç serhad bölgesi olarak örgütlendirilmişti. Her bölgenin başında, Selçuklu sultanının gönderdiği bir emîr (bey) bulunuyordu. Bu Uc'larda daha 13. yüzyıl içinde, Denizli (Tonguzlu), Karahisar (Afyon), Kütahya, Kastamonu, Amasya, klâsik İslâm-Türk medeniyetinin yerleştiği merkezler olarak gelişmişti. Daha ileride dağlık bölgelerde yarı-göçebe savaşçı Türkmenler, çağdaş kaynaklardaki deyimiyle, Etrâk-i Uc, egemendi. Onlar, hinterlandda egemen olan Orta Doğu kozmopolit kültürün, gelişmiş bir şehir hayatının ve merkezî devlet siyasetinin etkisinden uzak idiler. Uclarda, dinsel yaşamda, dervişler ve Orta Asya Türk gelenekleri (Yeseviyye ve Babaiyye) egemendi. Orada savaşcı elemanlar, Alplar, Alp-erenler kendini İslâmî gazâya adamış, kutsal ganimetle yaşayan uc gazileri idi; dinsel yaşama, heterodoks dervişler, genel abdal adıyla tanınmış Türkmen babaları yön veriyordu.

1261 tarihini, Anadolu'da Moğollara karşı geniş Türkmen hareketinin başlangıcı saymak yerindedir. Bu hareket, Türkmen beyliklerinin, bu arada Osmanlı beyliğinin kuruluşu sürecini başlatmıştır. Bu tarihten başlıyarak Anadolu iki siyasi bölgeye ayrılmıştır. Biri İran İlhanlı Moğol Devleti'nin ve onların kuklası Selçuklu Sultanların egemen olduğu doğu kısmı, öteki uc Türkmenlerinin egemen olduğu batı kesiti. Selçuk batı sınır bölgesinde kurulmuş Eşref oğulları, Hamid oğulları, Sahib Ata oğulları, Germiyan (Alişir) oğulları ve Çoban oğulları (Kastamonu) ve Selçuklu sınırları ötesinde Bizans toprakları üzerinde fetihle kurulmuş Batı uc beylikleri (Menteşe, Aydın, Saruhan, Karesi ve Osmanlı beylikleri) Türkmen egemenliğinde yarı bağımsız Anadolu'yu temsil ediyordu. Orta Toroslar bölgesinde Kilikya-Çukurova'da küçük Ermenistan'a karşı Memlûk sultanları ile beraber sürekli gaza yapan Karaman Türkmenlerinin Konya'ya karşı ilk saldırıları 1261 yılına rastlar. Aynı yılda Selçuklu sultanı II. İzzeddin Kevkâvûs, Moğolların destek verdiği rakibi karşısında yenilerek yandaşları ile birlikte, uc Türkmenleri yanına sığındı ve sonunda Bizans'a kaçmak zorunda kaldı. Keykâvûs'un batıya kaçışı ile ilgili bir olay, Balkan tarihi ve Balkanlar'da İslâmlaşma ile yakından ilgilidir. Baba Saltuk, Batı'ya göçen babaîlerdendir, onun Dobruca'daki zaviyesi heteredoks dervişlerin merkezi olmuştur (II. Bayezid 1484 Akkerman seferinde onun türbe ve zaviyesini onarmıştır.). Keykâvûs'u destekleyen Türkmenlerden 40 kadar Türkmen obası, kendisine Bizans topraklarında katılmış ve

Bizans İmparatoru tarafından Dobruca'da yerleşmelerine izin verilmiştir. Sarı Saltuk'un Türkmenleri, Baba Dağı bölgesinde yerleşmiş ve güçlü Altınordu emiri Nogay'ın koruması altına girmişlerdi. Nogay, Müslümandı ve Sarı Saltuk'un etkisi altında idi. Paul Wittek'e göre, bu Türkmen grubu, Keykâvûs'a bağlılıkları dolayısıyle Keykâvûs/Gagavuz adını almışlardır. Balkan Türklerinin büyük destanı Saltuknâme'de Baba Saltuk, aynı zamanda Balkanlar'da İslâmiyet'i yaymak için savaşan bir alp-eren gazi olarak gösterilir. Sonraları, 14. yüzyıl sonlarında Osmanlılar bu bölgeyi kontrolları altına alınca Dobruca uc kuvvetlerinin ve heteredoks hareketlerin, özellikle babaî-abdal dervişlerin Balkanlar'da başlıca faaliyet merkezi olacaktır. 1299'da Nogay ölünce, bu Türkmen grubu koruyucularını kaybettiler. Keykâvûs halkının bir bölüğü, Anadolu'ya geri gelmeye çalıştı ise de, çoğu yok edildi. Kalanlar ise, Hıristiyanlaşarak Gagavuz adı altında varlıklarını bölgede sürdürdüler (Gagavuz lehçesinin Anadolu Türkçesi olduğu linguistlerce tespit edilmiştir).

Moğol İlhanlı bürokrasinin merkezî kontrol ve malî sistemine karşı olan yarı göçebe Türkmen boyları Moğolların tahta geçirdikleri kukla Konya sultanlarına karşı idiler. 1284'de Moğolların, Sultan Mes'ud'u (1284-1296) Konya tahtına oturtmaları ve onun saltanat rakibini destekliyen Germiyan Uc Türklerine karşı harekâta girişmeleri üzerine Türkmenler gözlerini batıya, Bizans topraklarına çevirdiler. Sonuçta, Batı Anadolu Germiyan subaşıları tarafından fethedildi; böylece bölgede 1290-1310 yılları arasında Aydın, Saruhan ve Karesi Gazi Türkmen beylikleri doğdu. Güneyde Teke Türkmenlerinin desteklediği sahil beyi Menteşe'nin kurduğu beylik, bölgede kurulan ilk beylikti (1269). Bu beylikler, Osmanlı beyliği gibi, Selçuklu sınırları ötesinde Bizans topraklarında fetihle ortaya çıkmış yeni bir Türkmen beylikleri halkası oluşturuyordu. Batı Anadolu'da ortaya çıkan bu beyliklerden Osmanlı beyliği bu beyliklerin en güçlüsü ve zengini haline geldi (İbn Battuta'nın gözlemi) ve öteki beylikleri işgal etmeye başladı (ilkin 1335-1345'te Karesi beyliğini işgal ettiler). Kuruluş süreci, kültürü itibariyle ötekilerden farksızdır. Ege'de gazâ öncüsü öteki beylikler, birer denizci gazi beylik (guzât fi'l-bahr) halinde geliştiler. Osmanlıların önemli bir donanmaya sahip olmaları ise 1330'lardadır. Bu tarihte Kantakuzenos, Orhan'ın donanmasından söz eder. İç Anadolu'ya dönüp egemenlik kurmaları 14. yüzyıl tarihinin temel gelişmelerinden biridir. Bu dönemde Osmanlıların Rumeli'ne geçip Balkanlar'da Bizans mirasını ele geçirerek bir İmparatorluk durumuna yükselmesi başlıca iki temel olaya bağlıdır: Gaza geleneği ve kitle halinde göç.

Gaza ve Osman Gazi'nin Ortaya Çıkışı

İslâm dünyasında, özellikle Anadolu'da gazâ ideolojisinin ve hareketlerinin ön plana çıkmış olması, bir yandan Moğolların Anadolu Selçuk Sultanlığı'nı bozguna uğratarak (1243) Anadolu'da egemenlik kurmaları, öte yandan Mısır, Suriye ve Anadolu'ya karşı Batı'dan haçlı saldırılarına bağlı bir gelişmedir. (1291'de Papalığın İslâm ülkelerini abluka emri, Rodos ve Ege adalarında Lâtin aslından Hıristiyanların yerleşmesi). İran ve Anadolu'da yerleşen İlhanlı Moğol hanlığı Suriye'yi istilâ girişimlerinde bulunuyor ve Papalık ve Bizans ile diplomatik ilişkilere giriyordu. İşte bu durum karşısında İslâm dünyasında kutsal savaş, gazâ, bir ölüm-kalım sorunu olarak ortaya çıktı. Anadolu'da uc Türkmenleri Moğollara ve Bizans'a karşı bu gaza hareketinin ön safında mücadeleye

girerken, Mısır'da Salâheddin Eyyubî'nin devleti yerine Memlük askerî rejimi geliyor (1250-1517) ve Kıpçak Türklerinden Baybars (1260-1277) kumandasında Moğolları Suriye'de ağır bir bozguna uğratıyor (Aynı-Calut, 1260). 1277'de Baybars ordusu ile Kayseri'ye gelip Türkmenlerle işbirliği halinde Anadolu'da İslâm egemenliğini yeniden kurma girişiminde bulundu. İşte, Batı Anadolu'da Gazi Türkmen Beylikleri'nin kuruluşunu, 1260-1300 döneminde en yüksek düzeye çıkan bu gazâ etkinlikleri çerçevesinde ele almak gerekir.

O zaman Osman Gâzî, Kastamonu uc emiri Çoban oğullarının emri altında Bizans'a karşı en uzak serhadde savaşan bir boy-beyi idi. Pachymeres ile eski Osmanlı rivâyeti karşılaştırılınca şu tablo ortaya çıkmaktadır: Kastamonu beyleri Bizans'a karşı gazâ hareketini gevşek tuttukları halde Osman, ucların en ileri bölümünde gazâyı son derece bir atılganlıkla sürdürmüş, bu yanda gazi alpların gerçek önderi durumuna yükselmiştir.

Osman Gazi ortaya çıkmadan önceki durum, Pachymeres ve Aksarayî'de şöyle anlatılır. 1291'e doğru Kastamonu'da Selçuklu emiri ünlü Hüsamüddin Çoban soyundan Muzafferüddin Yavlak Arslan, sipah-bed-i diyar-i uc unvaniyle hüküm sürüyordu. Pachymeres, Osman Gazi'nin zuhurunu Kastamonu emiri "Amurius oğulları", yani Çoban oğullarına bağlar. Onun "Melek Masur ve Amurius oğulları" hakkında verdiği karışık bilgileri çağdaş Selçuklu kaynağı Aksarayî aydınlatmaktadır. Bu kaynağa göre, Keykâvûs'un oğulları Kırım'dan Anadolu'ya döndükten sonra onlardan Mesud, Argun Han'dan Selçuklu tahtını elde etmiş, kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan'ı uc bölgesinde (muhtemelen Akşehir civarında?) yerleştirmişti. Argun Han'ın ölümü ve Keyhatu'nun Han seçilmesinden (22 Temmuz 1291) sonra İran moğolları arasında başlıyan taht kavgaları sırasında Anadolu anarşi içinde kaldı. Uclarda Türkmenler baş kaldırdılar. Kılıç Arslan da kardeşi Mes'ud'a karşı ayaklandı. Keyhatu Han'ın ordusuyla gelmesi üzerine (1291 Kasım) Kılıç Arslan Kastamonu ucuna gitti ve oradaki uc Türkmenlerini etrafına topladı ve eskidenberi Mes'ud'a taraftar bulunan uc emiri Yavlak Arslan'ı öldürdü. Keyhatu tarafından ona karşı gönderilen Sultan Mes'ud evvela yenildi (Pachymeres, Melik Kılıç Arslan yerine bu Masur'u, yani Mes'ud'u koymakla yanılmıştır), Mesud sonra yanındaki Moğol kuvvetleri sayesinde galebe çaldı (Aralık 1291). Kılıç Arslan kaçmış ise de Yavlak Arslan'ın oğlu Ali nihayet bir baskınla onu katletti, 1291 olaylarından sonra Selçuklu-Moğol bağımlılığından çıkmış olan Çoban oğllarından Ali, uzakta batıda Bizans topraklarına saldırılara başlamış, Sakarya nehrine kadar bölgeyi feth etmiş, hatta akınlarını nehrin öbür tarafına kadar ilerletmişti. Fakat sonraları Bizanslılarla barışçı ilişkiye girdi. Osman Gazi'nin bölgesi, ortaya Sakarya vadisinin beri yakasında Söğüt bölgesinde bulunuyordu. Pachymeres açıkca bildirmektedir ki, Ali akınlarını durdurunca, Osman Gazi, akın liderliğini üzerine aldı ve Bizans topraklarına karşı şiddetli gaza faaliyetine başladı. Gaziler şimdi onun bayrağı altında toplanmağa başladılar. Pachymeres, Osman'ın başarıları üzerine gazilerin Paphlagonia'dan, yani Kastamonu emirine tâbi bölgeden geldiklerini açıklar. İşte Çağdaş Bizans kaynağındaki bu açıklamalarla Osman tarih sahnesine çıkmış oluyor. Osman'ın gaza etkinliklerini ve Osmanlı Beyliği'ni nasıl kurduğunu aşağıda anlatacağız.

Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman zamanında Anadolu'da ortaya çıkan tüm beylikler tipik patrimonyal devletçiklerdir. Patrimonyal devlette ülke ve reaya hanedan kurucusunun atadan mirası, mülkü gibi algılanır. Bu nedenle beylikler kurucusunun adını almıştır: Aydın ili, Menteşe ili, Saruhan ili gibi. Osmanlı Devleti de kurucusunun adıyla Osmanlı Beyliği diye anılmıştır. Gerçekten ilk savaşçı grup; gazâ liderinin, kutsal savaş ve ganimet için etrafına Alplar ve nöker/yoldaşlar toplamasıyla ortaya çıkar (bu konu için ileride Alplar). Nöker/yoldaşların mutlaka kan akrabalığına dayanan bir klanboydan gelmesi şart değildir. Daha ziyade dışardan gelen "garîbler", ganimet için savaşmaya hazır yabancılar, kullar olabilir. Orhan'ın imamı İshak Fakı'ya (Fakîh) kadar inen en eski rivayette, Osman Gazi'nin nöker/yoldaşları, bu biçimde onun bayrağı altında toplanan çeşitli kökenden insanlardır. Oruc Tarihi'nde yazıldığı gibi "bu Osmânîer garîbleri sevicilerdir" ve bu gelenek Osmanlı tarihinde sonuna kadar devam etmiştir. Hanedana bağlanan yabancılar, daima sultanın yakınları olmuştur. Bu savaşçı grubu birleştiren etken, bir yandan "doyum", ganimet olmuşsa, öbür yandan kutsal savaş, gazâ olmuştur. Kızıl börk giyip gaziliğe özenen ve alpların hizmetine giren aşiret Türkmenleri ise belki çoğunlukta idiler.

Osman Gazi'nin, gâziyân için gösterdiği son hedef, Selçuklu Süleymanşah'ın (1075-1086) payitahtı olup 1097'de Haçlıların aldığı İznik'tir. Onun Köse Mihal ve Samsa Çavuş ile işbirliği yaptığı Mudurnu-Göynük "doyum" seferi ve feth ettiği Sakarya'nın geçit şehirleri, Lefke, Mekece ve Geyve İznik'in fethine hazırlıktır. İznik, bu uc Türkleri için tekrar İslâma kazandırılması gerekli bir kutsal amaçtı. Eski menâkıbname riyâtinde, 1078'te İznik'i fethedip payitaht yapmış olan Selçuklu Kutalmışoğlu Süleymanşah; Osman'ın dedesi olarak benimsenmiştir. Başka deyimle, İslâmî kutsal savaş, Osman'ı ve onun gibi bu ucda, gazâ serhaddinde savaşan alplar ve alp-erenleri harekete geçiren, "doyum" akınlarına anlam kazandıran kutsal ideolojidir. Başlangıçta Aygut Alp, Turgut Alp, Konur Alp, Hasan Alp, Akça Koca, Samsa Çavuş gibi uc liderleri bağımsız hareket ediyorlardı. Zamanla onlar, Osman Gazi'nin "yoldaş"ları oldular; zira Osman Gazi, çağdaş gözlemci Pachymeres'in kanıtladığı gibi, bu uc'da en atılgan, en başarılı gazâ öncüsü durumuna gelmişti. Öbür yandan rivâyetin anlattığına göre, uc toplumunda, Babaî dervişlerin en saygılı kişisi Vefâiyye halifelerinden Ede-Bali, Osman'a teberrükte bulunmuş, Tanrı'dan gazâ önderliği beşâretini vermiştir (Ede-Bali'nin bu uc'da Vefâiyye halifesi olduğunu çağdaş bir kaynak, Elvan Çelebi Menâkıbnâmesi açıklar, bak. ileride). Hanedana Tanrı'nın dünya egemenliği bağışladığı hakkında çok rastlanan rüya motifi ise, kuşkusuz sonraları eklenmiş bir hikâyedir.

Osman'ın ve sonraları Osmanlı sultanlarının Vefâiyye şeyhleriyle yakınlığı tarihî bir gerçektir. Türk-Moğol geleneğine göre "anda", veya ritüel yeminle gerçekleşen nökerlik/yoldaşlık kurumu, böylece İslâmî gazâ ideolojisiyle kaynaşıyor, Osman Gazi'yi ucların en ileri kutsal savaş lideri durumuna yükseltiyordu. Kuşkusuz, bu durum, Osman'ın kariyerinde siyasî formasyon yolunda ilk aşamadır. Osman geleneksel rivâyette daima Osman Gazi diye anılır ve onun torunları da en ziyade bu unvanla övünürler (bak. ileride Gazâ).

Birinci aşamada Osman Gazi'nin harekât üssü Söğüt'tür. Devletin doğuşunda ikinci aşama, Karacahisar (Eskişehir'e 7 km uzaklıkta)'ın fethidir. Rivayete göre bu fetih onu gazilikten uc beyliğine yükseltmiştir. Osman Gazi döneminde tüm Anadolu Türkmen beyleri, Selçuk sultanının bir menşûrla atadığı beyler/emîrler durumunda idiler ve onlardan hiçbiri sultan unvanını almaya cesaret edemezdi. Böyle bir hareket, meşrû hükümdara, Selçuk sultanına ve İlhan'a karşı isyan anlamına gelirdi. Selçuk Devleti kadrosunda, sınır bölgelerinde sultanın menşûru ile atanmış "sipâh-bed" veya "sipeh-sâlâr" unvanı ile emirler vardı. Onların emrinde sınırın en ileri kesimlerinde yerel Türkmen uc beyleri, gazâ faaliyeti gösterirlerdi. Osman Gazi'nin bu uc-beylerinden biri olarak, Kastamonu bölgesi sipah-sâlârı olan Çobanoğullarına bağlı olduğuna yukarıda işaret ettik. Demek ki, Osman için o zaman şöyle bir hiyerarşi mevcuttu. Osman, Kastamonu emîrine, o da Selçuklu sultanına, Sultan da İran'daki İlhan'a bağımlı idi. Siyasî otorite, bu bağımlılık zinciri içinde meşrûluk kazanırdı. Menâkibnâme geleneğinde, Osman Gazi'nin Karacahisar fethi üzerine (1288) Selçuk sultanından bir menşûr ile resmen sancak beyliği unvanı aldığı iddia edilmiştir. Bu sonradan eklenmiş bir iddia olabilir. Osman oğlu Orhan Gazi'nin 761/1360 tarihli vakfiyesinde Osman Gazi, Bik (Bey) diye anılmıştır. Herhalde Osman, daha sağlığında, beylik iddiasında bulunmuş olmalıdır. Karacahisar fethinden sonra bu bağlamda, eski-rivâyette Osman'ın devlet politikasına ait kararları üzerine ilginç bir bölüm ayrılmıştır (Âşıkpaşa-zâde 9. Bab). Kardeşi Gündüz ile konuşmasında Gündüz yağma akınlarına devam önerisinde bulunur. Buna karşı Osman, der ki, "bu nevâhîlerümüzü yakıp yıkıcak, bu şehrümüz kim Karacahisardur, ma'mûr olmaz. Olası budur kim, komşularımız ile müdârâ dostlukların edevüz". Osman, Germiyan tarafından gelen yağma akınlarına karşı bölge Hıristiyanlarını koruma görevini üstlenmiş, fetholunan yerlerde yerli Hıristiyan halkı, köylü ve şehirliyi "istimâlet" ile yerlerinde bırakıp korumuştur. "İstimâlet", hoşgörü ile kendi tarafına kazanma anlamınadır. Osmanlı kaynakları, istimâletin, Osmanlı fetihlerinde ve devletin kolaylıkla yayılışında önemini vurgularlar. Âşıkpaşa-zâde (Bab 13) diyor ki: "Bu dört pâre hisarları (Bilecik, Yarhisar, İnegöl, Yenişehir) kim aldılar, vilâyetinde adlü dâd ettiler, ve cemî' köyleri yerlü yerine gelüp mütemakkin oldılar. Vakitleri kâfir zamanından daha eyü oldı belki. Zira bundaki kâfirlerin rahatlığını işidüp gayrı vilâyetlerden dahi adam gelmeye başladı". Geyve fethinde (20. Bab) "halkını emn ü amân ile inandurdılar". Rum halkı, İslâmın "zimmet" hukuku dairesinde koruma, Rum Ortodoks rahiplerinin ayrıcalıklarını tanıma, Osmanlı egemenliğinin hızla yayılış sırrını açıklar (bak. İleride istimâlet). İslâm devletinin egemenliğini kabul eden gayrimüslimler, "zimmî" haklarını kazanır, onların canını malını himaye ve dinlerini icrada serbestlik, devlet için dinî bir borçtur. Osmanlılar bir yeri zorla fethe girişmeden önce, üç kez teslim önerisinde bulunurlar, kabul edilirse amân verirler, şehirlere "amân-nâme" veya "ahdnâme" ile güvenceler tanırlardı. Karacahisar fethinden sonra ikinci aşama, 699/1299 yılında Eskişehir'in batısında Bilecik, Yarhisar, Yenişehir ve İnegöl Tekfurlarının hisarlarını fethettiği zaman gerçekleşir. Rivâyete göre o zaman Osman kendi adına hutbe okutmuş, bağımsızlık iddiasında bulunmuştur. Öyle görünüyor ki, Menâkibnâme, bu aşamada Osman'ı, öbür Türkmen beyleri gibi bağımsızlığa hak kazanmış, kendi adına hutbe okutabilecek bir İslâm hükümdarı gibi göstermeye çalışmaktadır. Menâkibnâme, Osman'ın 699/1299 yılında Karacahisar'da kendi adına hutbe okuttuğunu, bağımsızlık iddiasında bulunduğunu (14. Bab), kendi töre/kanununu ilân ettiğini (15. Bab), kadı tayin ettiğini, özetle bağımsız beyliğini bir Türk-İslâm saltanatı gibi teşkilâtlandırma

işine giriştiğini anlatmaktadır. Başka deyimle, Menâkibnâme'yi yazan (Yahşi Fakîh) veya anlatan (Orhan'ın imamı İshak Fakîh) bağımsız Osmanlı Devleti'nin bu tarihte doğduğu bilincindedir. Şimdiye kadar tarihçiler onu izleyerek bu tarihi, devletin gerçekten ve hukuken kuruluş tarihi olarak kabul etmişlerdir. Devletin kuruluşu, her şeyden önce, egemenliğini Tanrı'dan aldığına inanılan karizmatik bir liderin ortaya çıkışına bağlıdır. Tabii, liderin ülkesi, vergi ödeyen geniş bir halk kitlesi yani reayası gerekli koşullar olarak düşünülür. Yazıcızâde Ali (Târîh-i Âl-i Selçuk, 30a, yazılışı II. Murad devri) bu koşulları şöyle anlatır: "Pâdişâhların devleti ve hörmeti nöker ve il ve memleketledir. Eğer nöker ve il ve raiyyet olmayacak olursa pâdişâhlık mümkün değildir" (nöker, lidere "anda" ile bağlanmış, ona ölüme kadar sadık yoldaş demektir. İl ve memleket, vergi veren tâbi halkın oturduğu ülke anlamındadır). Çoğu kez önemli bir zafer, Tanrı desteğinin açık bir işareti kabul edilerek, karizmatik liderin ortaya çıkmasında ve hanedan kurma yolunda kesin olay sayılır.

Bu eski rivâyet, Osmanlı devleti için başlangıçtan beri bağımsızlık iddia eden sonraki Osmanlı sultanları zamanında eklenmiş olmalıdır. Herhalde, Bilecik-Yenişehir bölgesinin fethi Osman'ın kariyerinde kesin bir gelişme aşamasını ifade eder. Bu fetihten az sonra, 1302-1303 yıllarında Osman doğrudan doğruya Bizans Devleti'nin Bithynia'da iki önemli merkezini, İznik ve Bursa'yı abluka altına alacaktır.

Bizans'tan Batı Anadolu topraklarını fetheden öbür beyler gibi Osman Bey de, kuşkusuz 1299'da Selçuk sınırları ötesinde geniş bir bölgeyi egemenliği altına almış, birçok şehir ve kalelere hükmeden bir bey durumuna gelmiştir. Bundan sonra Osman, Selçuk Sultanına tâbi yerel Tekfurlarla değil, doğrudan doğruya Bizans İmparatorluk kuvvetlerine karşı savaş vermek zorunda kalacaktır. Bu tarihlerde gerek Selçuklu sultanları, gerekse onların metbûu İran İlhanlıları artık bu uclarda kontrolu kaybetmiş bulunuyorlardı.

Özetle, Osman'ın Beyliğine dair eski rivâyetteki aşamaları bir çırpıda efsâne diye bir yana bırakacak yerde tarih kritik metoduna göre dikkatle incelenmek gerekir. Evvelâ, kaynağımız Karacahisar Tekfurunun sultanının bir harâc-güzârı olduğunu kaydeder. Karacahisar, Eskişehir'den 7 km. kadar uzakta sarp bir tepe üzerinde kurulmuş kuvvetli bir hisardır. Selçuklu sultanı haraç ödeme koşuluyla bu hisarı tekvuru elinde bırakmıştır. Dârü'l İslâm'a dahil bu Tekfur, bir harâc-güzâr olarak sultanın himayesi altındadır, ona saldırmak sultana isyan anlamına gelir; fakat rivâyete göre, Tekfur Osman Gazi'ye, yani Müslümanlara saldırmış, böylece İslâm hukukuna göre "illik"ten çıkıp "yagılık" durumuna düşmüştür. Rivâyete göre sultan, "Karacahisar Tekvuru bizüm ile yagı olmuş" demiş. O sırada, Orta Anadolu'da İlhanlı kumandanı Bayancar'ın saldırısı haberi üzerine sultan sözde kuşatmayı Osman'a bırakmış ve kale Osman tarafından fetholunmuş. Öte yandan biliyoruz ki, çağdaş Selçuk kaynağı Aksarâyî'nin Müsâmeretü'l-Ahbâr adlı kroniğine göre, III. Alâeddin Keykubad (1298-1302) zamanında İlhanlı generali Bayancar Anadolu'da Moğol kuvvetlerinin başına getirilmiş, ona karşı bu mevkii kendisi için isteyen öbür İlhanlı kumandanı Sülemiş isyan bayrağını kaldırmıştır (1299). Görülüyor ki, Osman'ın Karacahisar fethi (1288) ile Bayancar olayı (1299) arasında bir ilişki kurmak güçtür. Öbür yandan, III. Alâeddin Keykubad'ın 1298-1302 arasında Selçuklu tahtında

oturduğu kesindir. 1299 yılına ait olaylar, Osmanlı kroniğinde 1288'de Osman'ın Karacahisar fethiyle karıştırılmış olmalıdır. Özetle, Osmanlı rivâyeti, Sultan'ın bir harâc-güzârı olan Karacahisar Tekvuruna karşı 1288'de Osman'ın saldırısını meşrû gösterme çabası içindedir ve Sultan Alâeddin ile ilgili 1299'da vukubulan olayları karıştırmış görünmektedir. 1288'de Selçuk tahtında Alâeddin değil, II. Gıyâseddin Mes'ud oturmakta idi. Sülemiş isyanı (1299), Osman'ın bağımsızlık iddiasıyla ilişkili olabilir. Çünkü bu isyan sonucu, uzak uc bölgeleri İlhan'ın otoritesi altından fiilen çıkmış oluyorlardı.

Bu koşullar altında Osman, 1299'da fiilen bağımsız bir bey durumundadır ve önemli siyasî girişimlerde bulunmaktadır. O, bu tarihte yine Konya Selçuk sultanının harâc-güzarı güçlü Bilecik tekvuruna karşı harekete geçmiştir. 1299'da Yenişehir uc merkezinden doğrudan doğruya İznik'i tehdit etmektedir; 1302'de Osman, 1204-1261 döneminde Bizans İmparatorluğu'nun, daha önce 1078-1097 döneminde de ilk Selçuklu payitahtı olan İznik'i fethetme girişiminde bulunacaktır. (Rivâyet, Osman'ın Bilecik'e bir Selçuklu harâc-güzarına karşı hareketini meşrû göstermek için bir düğün ve kompol hikâyesi anlatmaktadır. (bak. Âşık Paşazâde 12. Bab)

Herhalde, 1288-1299 döneminde Anadolu'da ortaya çıkan olaylar gözönünde tutulmadan Batı Anadolu'daki gelişmeler anlaşılmaz. 1284-1288 dönemi Selçuklu Anadolusu'nda bir kargaşa dönemidir. 1284'te Argun Han, Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'i idam etmiş ve yerine Gıyâseddin Mes'ud'u birinci defa Selçuk tahtına oturtmuştu. Ona karşı Karaman ve Eşrefoğlu kuvvetleri Konya'yı aldılar ve Keyhüsrev'in iki oğlunu tahta oturttular. Türkmen beylerini cezalandırmak için Argun Han, oğlu Keyhatu'yu (Geyhatu) büyük bir Moğol ordusuyla Anadolu'ya gönderdi. Keyhüsrev'in oğulları yakalanıp ortadan kaldırıldı. Sultan Mes'ud'la birlikte Keyhatu Konya'ya girer. 1288'de Germiyanlılar dahil, Türkmen beyleri Sultan Mes'ud'a itaat ederler. İşte bu bağlamda Osman Gazi Karacahisar'ı fethetmiş görünüyor. Keyhatu'nun gelişiyle, Orta Anadolu'da Moğol-askerî ve malî kontrolu her zamandan daha kuvvetle yerleşmiştir. Konya Selçuklu pâyitahtında artık bürokrasi tümüyle İlhan'nın İran'dan gönderdiği İranlı bürokratların eline geçer. Osman'ın komşusu güçlü Germiyan beyliği, İlhanlı tehdidi altında Osman'a karşı harekete geçecek durumda değildir ve Osman'ı Moğollardan ayıran bir yastık devlet durumundadırlar. 1291-1292 döneminde Keyhatu'nun Uc Türkmenlerine karşı sert tedip harekâtına tanık oluyoruz. Konya'da Sultan Mes'ud, tamamıyla Moğollar elinde güçsüz bir oyuncak durumundadır. 1298'de İlhan, III. Alâeddin Keykubad'ı onun yerine Konya tahtına oturtacaktır. 1302'de Mes'ud ikinci defa Selçuk tahtına gelecek, onun ölümüyle (1308) birlikte Anadolu'da Selçuk saltanatı son bulmuş olacaktır. Görülüyor ki, Osman Gazi'nin 1288'den bu yana Uc'da Bizans'a karşı gittikçe artan saldırılarını gerisinden önleyecek bir güç kalmamıştır. Komşusu güçlü Germiyanlılar, Orta Anadolu olaylarıyla oyalanmakta, Selçuk sultanı gücünü tamamıyla kaybetmiş bulunmakta ve Moğol hanları kendi aralarında taht kavgaları ve Anadolu'ya gönderdikleri askerî valilerin isyanları ile uğraşmaktadır. 1299-1300 yıllarında İlhan, Sülemiş'e karşı Anadolu'ya birbiri arkasından ordular göndermek zorunda kalmıştır.

1299-1302'de Moğol kontrolunun zayıflamasından yararlanan Osman ve tüm öteki Uc beyleri Bizans şehirlerine karşı genel bir saldırıya geçmişlerdir. 1302'de Osman gelip İznik'i kuşatmıştır.

Osman öldüğü zaman (1324), beylik öteki beylikler gibi oldukça geniş bir bölgeyi egemenliği altına almış, şehirleri, ordusu ve de bir bürokrasisi olan bir devletçik haline gelmiş bulunmakta idi. Beylik durumunu kanıtlayan bir belge bize kadar gelmiştir. Bu belge, Mekece vakfına ait bir tevliyet nişanıdır. Belge sonradan yapılmış bir kopya olmayıp orijinal nüshadır ve 724 yılının Rebi'ülevvel ayının ortalarında/1324 Mart ayında yazılmıştır. Aynı yılda Osman'ın ölümünden hemen sonra düzenlediği açık olan bu belge, tavâşî (hadım) ağalarından Şerefeddin Mukbil'i zaviyenin mütevilliğine atayor.

Şahitler arasında Osman Gazi'nin çocukları Çoban, Melik, Hamîd, Bazarlu, Fatma Hatun sıralanıyor. Ömer Bey kızı Malhatun da tanıklar arasında yer alıyor. Farsça gelişmiş bürokratik kurallara göre yazılmış bu belge, Osman'ın bu çeşit belgeleri çıkarabilen kâtiplere, yani bir bürokrasiye sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Zaten, 15. yüzyıl tahrir defterlerindeki kayıtlar, Osman'ın, Ede-Bali dahil birçok derviş, ahî ve fakıya (fakîh) vakıflar yapmış olduğunu ortaya koymaktadır. Tevliyet'in bir hadım ağasına verilmiş olması, Osman'ın bir sarayı olduğuna kanıt kabul edilebilir. Özetle diyebiliriz ki, Osman Bey zamanında Osmanlı Beyliği; Aydın Beyliği, Karaman Beyliği gibi tam teşkilâtlı bir beylik olarak kurulmuş, Bizans'a karşı önemli başarılar kazanmış ve oğlu Orhan hiç itiraza uğramadan onun yerine beylik tahtına oturmuştur. 1334'te Arap Seyyahı İbn Battuta, Bursa'yı ziyaret ettiğinde Orhan'ı şöyle tanıtıyor. "Bu sultan Türkmen hükümdarlarının en büyüğü, servet, toprak ve askerî kuvvetler bakımından en ileride olanıdır. Elinde olan kaleler yaklaşık yüz kadardır, kendisi zamanının büyük kısmını devamlı bu kaleleri ziyaret edip, durumlarını gözden geçirip ıslâh etmekle geçirir… Babası İznik şehrini yirmi yıl abluka altında tutmuştur, alamadan ölmüş, adı geçen oğlu Orhan, şehri 12 yıl daha kuşatarak almıştır. Kendisiyle orada buluştum, bana büyük meblağda para gönderdi". Bu tasvir, Osman'ın ölümünden ancak 10 yıl sonrasına aittir. Özetle, Osmanlı Beyliği, kesinlikle fiilen Gazi Osman Bey tarafından kurulmuş, Orhan zamanında bir sultanlık halinde gelişmiştir.

Bapheus (Koyunhisar) Savaşı (27 Temmuz 1302)

Osman'ın bir hanedan kurucusu durumuna gelmesi, 1302'de bir Bizans ordusuna karşı zaferiyle ilgilidir. Bilecik-Yenişehir bölgesinin fethinden (1299) sonra Osman Gazi, Bithynia'da Bizans'a ait iki merkezi, İznik ve Bursa'yı almak için harekete geçmiştir. İznik üzerine yürümeden önce gerisini koruma altına almak için Bursa ovası tarafında Marmaracık ve Koyunhisar'ı itaat altına alır ve 1300'de Avdan dağlarını Kızılhisar vadisinden geçerek İznik ovasına iner ve şehri kuşatır. Osman'ın İznik kuşatması ve İmparatorun şehri kurtarmak için Heteriarch Muzolon kumandasında gönderdiği orduya karşı kazandığı Bapheus zaferi hakkında çağdaş Pachymeres ve Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman etraflı bilgi verirler. Osman'ı tarih sahnesine çıkaran bu önemli olay üzerinde bu iki kaynağın karşılaştırılmasıyla şu sonuçlara varmaktayız. Osmanlı anonim tarihin verdiği ayrıntılara göre ilkin İznik'e götüren vadi girişinde stratejik Köprühisar (bugün aynı adla genişce bir ırmak Göksu üzerindedir) alındı. Osman'ın kuvvetleri ilkin ovada etrafı tahrib ve yağma yaptılar. Osmanlı ordusuna karşı kaleden düşmanın yaptığı çıkarmalar püskürtüldü. Fakat İznik'i her yandan kuşatmak olanaksızdı. Etrafı bataklıktı ve göle açılan kapı İstanbul ile ulaşmaya imkân veriyordu. Osman,

çekilmeden önce şehri sürekli abluka altında tutmak ve açlıkla teslim almak amacıyla dağ tarafında bir "havale" kulesi yaptı ve Draz Ali kumandasında küçük bir kuvvet yerleştirdi (Bugün dağ eteğinde Draz Ali Köyü ve Draz Ali Pınarı halâ aynı adla görülür: Osmanlı kaynağı bu pınarı da zikreder). İznikliler İmparatora haberci gönderip şayet yardım gelmezse teslim olmak zorunda kalacaklarını bildirdiler. "Çün İslambol Tekfuru bu hâle vakıf oldu, hayli gemi cem' edüb içine çok eşkerler koyub gönderdi kim varalar gazileri İznik üzerinden ayıralar… Gaziler dahi ol kâfirler çıkacak kenerda pusuya girip pinhan olup durdular. Bu yanadan kâfirler dahi gemilerin sürüp varıb Yalak-Ovası'nda ol kenara iskele urub bir gece çıkmağa başladılar. Kara yere döküldüler. Herbiri atların ve esbabların çıkarmağa çalışırken gazîler dahi gâfilen Allah'a sığınıb tekbir getürüb cümle… hamle edüb at salıb kâfirler arasına koyulub kılıc urdular… gemi içinde olanlar gemilerin alub göçüb gitmek ardınca oldular".

Savaşın vuku bulduğu Yalak-Ova, Yalak-Deresi'nin (bugün aynı adla) Hersek-Dili'ne vardığı ovadır. Yalova'nın doğusundadır. Savaşla çağdaş Pachymeres bu savaş üzerinde bazı ek ayrıntılar vermekle beraber, Anonimlerle uyum içindedir. Pachymeres'e göre, İmparator II. Andronikos İznik'i kurtarmak için Heteriarch Muzalon komutasında bir ordu göndermiştir. Bu ordu, İstanbul'dan gelen kuvvetler, Alan ücretli askerleri ve yerlilerden oluşan 2000 kişilik bir kuvvetti. Bu gruplar arasında anlaşmazlık vardı. Yalak-Dere'den kıyıdaki ovaya çıkmadan önce Bapheus kalesi yola hakimdir. (Bu kale Osmanlı kaynaklarında Koyunhisarı diye geçer. Bugün tepedeki harabesine Çoban-Kale denir. Bu Koyunhisarı Hammer'den beri Bursa'ya yakın Koyunhisar'la karıştırılmıştır.) Osman'ın öncü kuvvetleri ilk kez burada başarılı oldular. Bu başarı Osman'a kıyıya inme ve Bizans ordusunu karşılama imkânı verdi. Pachymeres'e göre Bizans'ın hazırlıklarını haber alan Osman, etraf Türkmenlerinden yardım istemiş ve kalabalık bir orduyla Bizans askerine karşı çıkmıştır (Gazi beylikler arasında işbirliğine ait başka misâlleri biliyoruz).

Osman'ın ordusu yaya ve süvarilerden oluşuyordu. Pachymeres'e göre bozguna Bizans ordusunda baş gösteren anlaşmazlıklar yüzünden olmuştur. Alanlar iyi savaşmış, fakat Bizans askeri ve yerli yardımcıları paniğe kapılmışlardır. Bapheus (Koyunhisar) savaşı için Pachymeres'in verdiği tarih 27 Temmuz 1302'dir. Osmanlı kaynağına göre Koyunhisar savaşı Hicrî, 702 (başlangıcı 26 Ağustos 1302 tarihine düşer). Böylece savaşın tarihi üzerinde de iki kaynağımız birleşir.

Bir İmparatorluk ordusuna karşı kazanılan bu zafer, Osman'ı bölgede karizmatik bir bey durumuna getirmiştir. Pachymeres onun bu zaferle şöhretinin Paflagonya'ya (Kastamonu) bölgesine kadar yayıldığını ve gazilerin onun bayrağı altına koşuştuklarını kaydeder. 15. yy. sonlarında tarihçi Neşrî, onun beyliğini ve bağımsızlığını haklı olarak bu tarihe kor. Bapheus (Koyunhisar) savaşı, Osman'a bir hanedan kurucusu karizmasını kazandırmış, kendisinden sonra oğlu Orhan itirazsız beylik tahtına geçmiştir. Biz 27 Temmuz 1302 tarihini Osmanlı hanedanının, dolayısıyle Osmanlı Devleti'nin kesin kuruluş tarihi olarak kabul edebiliriz.

Böylece 1300'lerde Osman, Bithinya'da Bizans egemenliğini tehlikeye düşüren önemli bir siyasi-askeri güç olarak ortaya çıkmıştır. Pachymeres gibi Osmanlı yazarı Yazıcızade de 1300'den sonra

Osman'ın şöhretinin uzak İslâm memleketlerine yayıldığını ve her taraftan "göç göç ardınca Türk-evleri gelip dolduğunu" kaydeder. O zaman olayları izliyen Pachymeres'in kaydı, Bizans'ın Osmanlı tehdidini ne kadar ciddi, karşıladığın gösterir. Bizans İmparatoru o zaman Osman'ı durdurmak için İran'da Gazan Han, onun ölümünden sonra da Olcaytu Han'a prenses Maria'yı zevce olarak önermek ve bir Moğol ordusunu tahrik etmek girişiminde bulunmuştur.

Osmanlı Beyliği'nin kesinlikle kurulduğu tarihte Batı Anadolu'daki duruma bir göz atalım. 1300'lerde Batı Anadolu'da Germiyan oğlu ve onun kumandanlarıyla Menteşe'nin damadı Sasa tarafından yapılan fetihler Bizans için daha hayati mahiyette sayılıyordu. İmparatorluk hükumeti 1278'de ve 1296'da bu Fetihleri geri atmak için bu tarafa iki İmparatorluk ordusu göndermiş, fakat bir netice alamamıştı. Alan ve Katalan ücretli askerlerinin cevelanı da hiç bir sonuç vermedi. Katalanlar çekildikten hemen sonra Ephesus (Selçuk) düştü (1304). Aydın oğlu Mehmed Bey Birgi (Pyrgion) u aldı (1308) ve merkezi yaptı; beyliğini İzmir'e kadar genişleterek Batı Anadolu'nun en kuvvetli beyliğini kurdu. Saruhan Bey Manisa'yı alarak (1313) pâyitahtı yaptı ve böylece bağımsız Saruhan Beyliği kesin şekiliyle ortaya çıktı. Daha kuzeyde 1293'ten beri Mysia, Karesi Bey'in baskısı altında idi. O, Balıkesir (Plaeocastron)'i zaptetti ve nüfus yerleştirerek merkezi yaptı. Bu beylik, Maramar Denizi, Çanakkale Boğazı ve Edremid körfezine kadar yeni fütuhatla genişledi. Onun doğusunda Osman Bey'in ülkesi geliyordu.

Uc beylerine karşı şiddetle hareket ederek onları itaat altına sokmaya çalışan Anadolu Moğol valisi Timurtaş efendisi İlhan'a karşı başkaldırdı. Sonunda 1328'de Mısır Memlûkleri yanına kaçmak zorunda kaldı. İlhanlı devlet gelir defterinde 1349 yılında Ucat adı altında Karaman, Hamid oğulları, Tonguzlu (Denizli) beyleri, Aydın'da Umur Bey, Germiyan, Orhan (Osmanlı), Gerdebolu (Gerede), Kastamonu, Eğridir, Sinop hâlâ Moğol devleti hududları içinde getiriliyorsa da, bu uc beyleri gerçekte bağımsız duruma gelmişlerdi. Orhan'ın ilk Osmanlı akçasını 727/1326-1327'de bastırdığını ileri sürülmektedir. Fakat onun sultan olduğu tarih Abusaid Han'ın ölümü üzerine 1336 yılıdır.

Uc Toplumu ve Kültürü

Savaş, şeyhlerin desteklediği gazi liderler etrafında, çoğu zaman bu liderlerin adını taşıyan grupların teşekkülünü sağlar. Gaziler, başarı gösteren ünlü liderler, beyler, etraflarına toplanırlar, onun bayrağı altına koşarlar. Türkmen göçebelerin hakim olduğu Selçuklu uclarında bu liderler çoğu zaman boy beyleridir. Fakat devlet kuran bu beylerden bir çoğunun eski selçuk emirleri arasından çıktıklarını gördük. Bu gazi beyler merkezi hükümete umumiyetle vergi vermezler, yahut tâbiiyetlerini göstermek üzere lafzî mahiyette bir şey gönderirler. Uc hayatı büyük tehlikelerle dolu olup şahsi teşebbüsü ister. Zira serhaddin öte tarafında aynı ruhla hareket eden Hıristiyan serhad teşkilâtı, batı ucunda Bizanslı akritai vardır. Etnik bakımdan uc cemiyeti çok karışıktır. Buraya hareket kabiliyeti büyük göçebelerle merkezden kaçan siyasi muhallifler, rafızîler, maceracûlar kaçıp sığınmışlardır. Hinterlandda hakim muhafazakâr yüksek medeniyet şekilleri (teoloji, saray edebiyatı, şer'i hukuk) karşısında ucda mistik

ve eklektik henüz kalıplaşmamış bir hak kültürü (rafızi tarikatlar, mistik ve epik bir edebiyat, örfi ve milli hukuk) hakimdir.

Eski Osmanlı rivayetlerinde Osman Gazi'nin hayatına ait kayıtlar bu hayat tarzını kuvvetle aksettirmektedir. Bu menâkibnamelerde realitenin oldukça tahrif edilmiş olduğunu unutmamalıyız. Osmanlılar, Oruc Tarihi'ne (s. 3)'a göre "Gâzîlerdir ve gâliplerdir, fî sebîlillah hak yoluna durmuşlardır, gazâ malını cem' edüp Hak'ka harc edicilerdir ve Hak'tan yana gidicilerdir. Din yoluna gayretlüdürler, dünyaya mağrûr değillerdir. Şerîat yolunu gözeticilerdir ehl-i şirkten intikam alıcılardır." 1354'te onlar Gregory Palamas'a, İslâm hakimiyetinin sürekli batıya doğru yayılışını Tanrı'nın iradesi, mukadder bir olay olarak tasvir etmişlerdir. Kendilerini Allahın kılıcı saymakta idiler ve bu görüş yalnız onların arasında değil, Bizanslılar arasında da yayılmıştı. İleride Luther de, Osmanlılar hakkında aynı şeyi düşünecektir. Eski Osmanlı rivayetlerinde Alplar, Alp-erenler, ahiler Osman Gazi'nin en yakınları olarak gösterilir. Osman, bir ahi şeyhi olması kuvvetle muhtemel olan Şeyh Ede Bali'nin irşadı ve beline gaza kılıcını bağlaması ile (bu tambir ahi âdetidir) gazi olmuş, gaza akınlarına başlamıştır. Alplar Orta Asya Türklerindeki kahramanlık geleneğine bağlıdır. Çağdaş bir kaynak alp-eren olmak için dokuz şart arar: Şecaat kol kuvveti, gayret, iyi bir at, hususi bir kıyafet, ok yay, iyi bir kılıç, süngü, uygun bir yoldaş. Köprülü, bu yarı göçebe Türkmenler arasında Orta Asya Türk gelenek ve inançlarının kuvvetle yaşadığı düşüncesindedir. Wittek ise bu uclarda daha ziyade İslâm hilâfetinin sugûr ve awâsım geleneklerinin hakim olduğu kanaatindedir. Eski Osmanlı rivayetlerinde Osman Gazi, Kayı boyuna mensup bir yarı göçebe aşiretin beyi olarak takdim edilir.

Uclarda en parlak gazâ başarılarını 1330-1345 yılları arasında Aydın oğlu Umur Bey temsil etmiştir. İzmir beyi olarak gazayı deniz seferleriyle devam ettiren Umur'a karşı, Ege denizinde Hıristiyan hükümetler bir haçlı seferi için ilk anlaşmayı 6 Eylül 1332'de aralarında imzaladılar. 20 kadırgalık bir donanma vücuda getirildi. 1334'te Ege'de birçok Türk gemileri batırıldı ve edremid körfezinde Karesi Beyi Yahşi Beyin donanması mahvedildi. 28 Ekim 1344'te İzmir limanındaki hisar Birleşik Haçlı kuvvetleri tarafından baskınla zaptedildi. Umur burayı almak için yaptığı bir savaşta şehid düştü (Mayıs 1348). Kardeşinin akıbetini gören yeni Aydın Beyi Hızır Bey gaza politikasını bıraktı ve ticaretin getireceği faydaları tercih etti. Papalık yoluyla ilgili Hıristiyan hükumetleriyle barış yaptı ve onlara ülkesinde serbest ticaret imkânı sağlıyan tam bir kapitülasyon, aman-nâme verdi (17 Ağustos 1348). Bununla Hırisityanlara karşı savaşa son verdiğini bildiriyor, onları himaye edeceğini, gümrük vergisinin nispetini değiştirmeyeceğini, Rodos şövalyeleriyle, Venedik ve Kıbrıs'ın beylik arazisinde konsoloslarının yerleştirilmesine ve limanların serbestce kullanmalarına müsaade edeceğini vaad ediyordu.

1330'larda Al-Umarî Karesi, Saruhan, Menteşe ve Aydın beylerini deniz gazalarıyle tanınmış beyler, ghuzât f'il-bahr olarak tasvir eder. Fakat aralarında daimi olarak cihad yapan bir bey olarak Umur Bey'i ayırt eder. Yukarıda gösterdiğimiz gibi bu beylikler, Ege denizinde Hıristiyan Ligası tarafından durdurulunca bu gaza fonksiyonunu kaybedeceklerdir. Rodos şövalyeleri gibi onlar da Şark-Garp ticaretinin nimetlerini tercih edeceklerdir. Gazi uc beylikleri olmaktan ziyade hinterlanddaki

klasik İslâm cemiyetinin hayat tarzı, müesseseleri onlarda hakim olacaktır. O zaman gazanın önderliği, ucların en ileri safında bulunan ve Rumeli'ye geçerek yerleşen Osmanlılara intikal edecektir.

Fâtih Mehmed 1461'de Trabzon dağlarına yaya tırmanırken şöyle demiştir: "Bu zahmetler Allah içindir. Elimizde İslâm kılıcı vardır. Eğer bu zahmeti ihtiyar etmese, bize gazi demek lâyık olmazdı". Osmanlı hükümdarları Orhan'dan itibaren Sultan al-ghuzat wa'l-mudjahidîn unvanını benimsemişlerdir. Osmanlı gazilerini, hulefâ-i raşidin devrindeki ilk Arap fâtihlerine benzetenler şühesiz doğru bir kıyaslama yapmaktadırlar. P. Wittek'in belirttiği gibi gaza Osmanlı Devleti'nin bir varlık sebebi olmuştur. Menşeindeki uc gazi geleneği, onun bütün tarihine hakim olmuş, dış ve iç politika gazi uc beyleri menşede ucun birliği geleneğini, akınlarda zaman zaman ortaklaşa hareket etmek ve birbirlerine yardım etmekle göstermişlerdir. Kantakuzinos, bir gaza seferine kalkışan beyin komşu beyliğin gazilerini saflarına severek kabul ettiğini belirtir. Bununla beraber, aralarında rekabet ve savaşlar eksik olmamıştır. Diğer taraftan eski Türk ülüş geleneğine göre bey, ülkesini oğulları arasında taksim ederdi. Yarı müstakil olan bu beyler üzerinde merkezdeki bey, ulu-bey sıfatıyle devletin birliğini sağlardı. Fakat kardeşler arasında iç harp eksik değildi. Daha büyük tehlikleer karşısında Osmanlılarda birlik daha iyi muhafaza olunabilmiştir.

Gazi beyler Batı Anadolu'nun zengin ovalarında yerleştikten ve sahilde Ayasolug (Altoluogo, bugün Selçuk), Balat (Milet) gibi beynelmilel ticaret limanlarını ele geçirdikten sonra ülkeleri ticaret ve kültür bakımından gittikçe gelişen ve İslâm kültürünün yüksek şekillerini benimseyen ufak birer sultanlık haline gelmişlerdir. 1330-1333 yıllarında Al-Umarî ve İbn Battuta'nın söyledikleri bunu, açıkca göstermektedir. Bu şehirler; güzel çarşıları, sarayları ve camileriyle İbn Battuta'nın takdirini çekmiştir. Ona göre Denizli yedi camii ve güzel çarşılarıyle Anadolu'da "en güzel ve büyük şehirlerden biri" idi. Karesi oğullarının merkezi Balıkesir "güzel pazarları olan kalabalık güzel bir şehir" ve nihayet Bursa "güzel pazarları ve geniş caddeleri olan büyük önemli bir şehir"di (sh. 449). Batı Anadolu'da Ayasolug ve Balat Levant ticaretinin iki büyük merkezini teşkil etmekte idi. 14. Asır ortalarında bu iki şehirde Venedik konsolosları yerleşti. Venedik beyliklerle ticarete hayati bir ehemmiyet vermekte idi. Buralarda zengin Hıristiyan tüccarlar yerleşti. Ayasolug'da Türklerin tepede kurdukları şehir asıl ticaret merkezi idi. Buraya dünyanın her tarafından tüccarlar gelmekte idi. İtalyanlar bu pazarlarda Anadolu'nun tabii mahsulleri, pamuk, pirinç, buğday, safran, balmumu, yün, kenevir, üzüm, şap, mazı ve esir satın almakta idiler. Diğer taraftan bu pazarlarda Denizli'de dokunan değerli pamuklular ve Balıkesir'de dokunan kıymetli ipek kumaşlar buluyorlardı. İran ve Anadolu üzerinden gelen ipek ve ipekli kumaşlar da Büyük Menderes yoluyla Ayasolug'ta Batı tüccarlarına eriştiriliyordu. Buna karşılık Batılı tâcirler başlıca ince kıymetli yün kumaşları ithal etmekte idiler. Buna kalay, kurşun eklenmelidir. Genişliyen bu ticareti kolaylaştırmak gayesiyle, Balat, Ayasoluk ve Manisa'da Türkmen beylerinin Napoli paraları tipinde Latince harflerle gigliati denilen gümüş paralar bastırdıkları malumdur.

İbn Battuta Birgi'de Aydın Oğlu'nun sarayını ve ipek elbiseler geymiş gulamlarını zikeder. Bütün bu beyler yanında İslâm hukuk âlimleri, fakîhlerin haiz olduğu büyük nüfuz ve itibarı belirtir. İlk vezirler şüphesiz hinterlanddaki büyük merkezlerden gelen bu fakihler arasından seçilmekte idi. İlk Osmanlı

vezirleri ve devleti teşkilâtlandıran hukuk adamları, Sinanüddin Yusuf, Çendereli Halil ve başkaları hep böyle ulemadan idiler. Orhan Bey, 1331'de İznik'te bir medrese açmış, Bursa hisarındaki manastırı medrese haline getirmişti. Onun Bursa'da yaptırdığı site; cami, imaret, hamam, han, bu güne kadar şehrin en canlı merkezi olarak kalmıştır.

Bu Türkmen beyliklerinde gelişen kültürün en bariz vasfı, İslâm kültürü içinde öz Türk kültür geleneklerini devam ettirmeleridir. Bu bakımdan en anlamlı olanı, Türkçenin devlet dili ve yazılı edebiyat dili olarak hakim mevkie geçmesidir. Bu Türkmen beylerinin emriyle Farsçadan ve Arapçadan klasik eserlerin Türkçeye çevrildiğini biliyoruz. Türkçeye tercüme faaliyeti devam ederken 14. Asır ikinci yarısında Şeyh oğlu Mustafa ve Ahmedî gibi yazarlarla bu edebi faaliyet yaratıcı bir safhaya erişmiştir. Bu beyliklerde Arapça ve Farsça vakfiyelerle beraber Türkçe yazılanlar bilhassa dikkati çeker. Beylikler devrinde Batı Anadolu'da meydana getirilen mimari eserlere gelince en mühimleri Birgi'de Ulu Cami (1312)'yle, Bursa'da Orhan Camii (1340) yapılmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında mükemmel örnekler yaratılmıştır: Manisa'da Ulu Cami, Ayasolug'da İsa Bey Camii (1375), Peçin'de Ahmed Gazi Medresesi (1375), İznik'te Yeşil Cami (1379) yüksek bir sanat zevkini aksettirirler. Tezyinatta Selçuk mimarisine nazaran sadelik, fakat planda yenilikler bu yapıları karakterlendirir.

Babaî Dervişleri Osmanlı Uc'unda

Babaî dervişleri, ucların en uzak noktalarına, bu arada özellikle Osmanlı topraklarına kaçıp sığınmış görünmektedirler. Moğol kuvvetleri, Batı Anadolu'da göller bölgesi ve Denizli'ye tedip seferleri yaptıkları halde, Osmanlı ucuna erişmek için Germiyan topraklarını çiğnemeleri gerekirdi. Öte yandan Uc'lar genellikle esir ve ganimetle zenginleşmiş bölgeler sayılıyor, Orta Anadolu'dan, Azerbaycan'dan bu arada Konya'dan dervişler câize, sadaka toplamak için uclara geliyorlardı.

Uclara sığınan din adamlarından biri olan Ede-Bali hakkında şimdi güvenilir bilgilere sahip bulunuyoruz. Hüdavendigâr Livası Tahrir defterinde, yani resmî bir kaynakta Ede-Bali (Ede Şeyh)'nin Bilecik'teki zaviyesine Osman Bey tarafından Kozağacı köyünün vakıf verildiğini okuyoruz. Vakıfları arasında Söğüt'te yaşıyan üç esir kâfir zikredilmiştir. Bu kayıtta Ede Şeyh'in oğlu, Aşıkpaşazâde Tarihi'nde zikrolunduğu gibi (Atsız yay. 96) Mahmud'dur.

1300 tarihinde, yani Orhan Gazi'nin sağlığında yazılmış Elvan Çelebi Menâkibnamesi bize Şeyh Ede-Bali'nin Baba İlyas'ın halîfelerinden biri olduğunu, dinsizleri ve kâfirleri İslâmiyete kazandırdığını, Hacı Bektaş'tan dünya saltanatına heves etmemeyi öğrendiğini kaydeder. Bu son kayıt önemlidir. Zira Babaîler, sultana isyan eden militan dervişlerdendir. Genelde dervişler, devlete bağlı olup Sultandan vakıf kabul eden uyumlu dervişler ile devlete karşı olan (Şeyh Bedreddin, Otman Baba gibi) iki grupa ayrılır. Abdal Babalar, kutbiyye inancında olup her devirde kutbal-aktâb olan velinin cezbe halinde Tanrı ile sürekli ilişki içinde olduğunu ve saltanat işlerinin de onların bilgisi dahilinde bulunduğunu iddia ederler. Toplumda haksızlığa uğrayanların hakkını almak için gerekirse isyana öncülük ederler.

Şeyh Bedreddin, 1511'de başkaldıran Şah-Kulu bu tip dervişlerdendir. Fâtih döneminde sultanın büyük iltifatına erişen Vefâî şeyhi Seyyid Velâyet ise tamamiyle farklıdır. O, Osmanlı hanedanıyla vefâiyye tarikatı, arasında sıkı bağlılığı kendi kişiliğinde temsil etmiştir. Vefâî şeyhleri, aşırı Abdal-Kalenderî dervişlerden farklı olarak Şeriata saygılı dervişlerdi. Elvan Çelebi, Menâkibnâmesinde bu noktayı belirtir.

Tarihci Baba İlyas soyundan Âşık Paşazade kendisi Vefâiyye'den olup Seyyid Velâyet'in kayınpederi idi ve tarihinde Vefâiyye şeyhi Ede-Bali'ye olağanüstü bir yer vermiş, hanedanla aile ilişkisini belirtmeye özen göstermiştir. Onun anlatımında Ede-Bali, Osman Gazi'nin şeyhi, mürşidi ve İslam hukukunu ilgilendiren önemli sorunlarda danışmanıdır. Osman adına hutbe okunması meselesi ortaya atıldığında Tursun Fakîh "Osman Gazi'nin kayınatası Ede-Bali'ye" danıştı. Orhan Gazi, yaya askeri düzenlemede Ede-Bali'nin reyini aldı. Ede-Bali'nin akrabaları ahîler o zaman beylikte nüfuzlu kişilerdi. Vefâî şeyhleri, hanedanın nüfuz ve otoritesini destekleme gayretiyle, Osmanlı sultanlarına Tanrı'nın teyidine erişmiş velîlik (bu arada Gazi Hüdavendigâr unvanı taşıyan I. Murad'a) sıfatı verirler.

Osman ve Orhan'ın birçok vakıf toprak bağışladıkları hakkında abdal, baba, fakı ve dedelere ait kayıtları daha sonraki dönemlerde yapılan vakıf tahrir defterlerinde bulmaktayız. Muselâ, 1455 tarihli bir vakıf tahrir defterinde Osman Bey'in Söğüd civarında verdiği vakıflardan (bak. Maliyeden Müdevver no. 16016, sh. 13) Ede-Bali'ye verdiği zaviye vakf kaydı şöyledir: "Karye-i Kozagaç ki vakfdır Osman Begden, mezkûr Ede oğlu Mahmud Paşa tasarruf ederdi, şimdi oğlu Şeyh Mehmed tasarruf eder" (Ede-Bali oğlu Mahmud ve torunu Mehmed için bak. Aşpz. 96). Söğüd'de Ede-Bali evladının elindeki vakıf köyler Kozcu, Kozagaç köyleridir. Kayda değer ki, Söğüd evkafının çoğunluğu fakı (fakih) lere verilmiştir (Hacı Eşref, Ahmed, Ömer, Ali, Murad, Mustafa fakılar). Osman Bey'in Kumral Dede'ye verdiği vakıf köyleri (bak. Aşpz. 95) tahrir defterlerinde kayıtlı olup, bugün de aynı adlarla biliniyor ve Aşıkpaşazâde rivâyetinin doğruluğunu kanıtlıyor.

Osmanlı toprağına sığınıp alp-erenler tarzında savaşlara katılan, Osman ve Orhan'dan zaviyeleri için vakıf alan birçok derviş ve şeyh arasında Abdal Murad, Abdal Musa, Geyikli Baba, Kumral Dede Aşıkpaşazâde'de zikredilmiştir. Bunlardan Geyikli Baba'ya ait belgelenmiş önemli kayıtlar elimizdedir. Babâî dervişlerinden bir grup, Uludağ eteğinde İnegöl'e yakın ağaçlık sulak bir yerde yerleşmişlerdir. Onlar Babaîler diye bilinir. Burası Fâtih dönemine ait vakıf defterinde (Osmanlı Arşivi, MM 16016, 5,8) Baba köyü diye kayıtlıdır (bugün Baba Sultan). Bu dervişlerden biri, Otman Baba gibi dağlarda gezen ve geyikleri kendine alıştıran şaman tipi gezginci meczub bir derviştir ve bu tip dervişlere yakınlık gösteren öbür uc beyleri gibi İnegöl yöresini yurtluk olarak elinde tutan Turgut Alp da Geyikli Baba'yı sever, Baba "dayım onun yanına gelir". Turgut Alp dervişleri teftiş etmekte olan Orhan'a bu mübarek derviş hakkında haber gönderir (Orhan, İbn Battuta'ya göre ülkesinde sürekli dolaşıp teftiş yapan bir beydir). Geyikli Baba kendini Baba İlyas müridiyim diye ünlü Babaî şeyhine bağlar. Orhan tekrar tekrar adam gönderip davet eder, derviş gelmez, dervişler vaktini bekler, der, Orhan onu ziyaret eder. Geniş bir araziyi vakıf vermek ister, derviş kabul etmez, Babaî dervişlere

özgü mutlak fakr prensibine sadık kalır. Orhan'ın ısrarı üzerine "şu karşıda duran tepecikten berü yercegüz dervişlerin havlusu olun" der. Sonradan dervişlerin ihya ettiği bu yer, Fâtih dönemi vakıf tahrir defterinde Baba köyü yahut Babayîler köyü diye kayıtlıdır. 6 çiflik sahibi aile ve 8 benlekin (toprağı az aile) oturduğu bu köyün vakıf geliri 1500 akça (25-30 altın)'dır. Fâtih döneminde Elvan Seydi evladı elindedir. Defter kaydına göre aynı köyde Ermen Baba'nın Orhan nişanıyla bir çiflik vakıf yeri vardır. Meyve bahçeleri eklenmiştir. Osman'ın yoldaşı Aykut Alp neslinden Umur Bey II. Murad döneminde Geyikli Baba zaviyesine bir hamam vakfetmiştir (420 akça yıllık geliri var). Bir değirmen ve Bursa'da 3 dükkan zamanla vakfa eklenmiştir. 16. yüzyılda vakfın "ziyade"sinden elde kalan 6000 akça faizle işletilmektedir. Hamam ve değirmen tamiri yalnız öşür gelirinden karşılanmaktadır. Derviş birgün bir kavak (çınar) ağacını alıp Bursa hisarında Orhan'ın sarayına çıkagelir. Avluya ağacı diker, ona "teberrükümüzdür, o orada oldukça dervişlerin du'ası sana ve neslüne makbûldür" deyip gider. Ağaç 15. yy. sonlarında Aşpz. tarafından görülmüştür (Çınar Orta Asya Türklerince kutsaldır, Rumeli'ne geçen Türkmenler birçok yere kavak/çınar adını vermişlerdir). Derviş durmadı, döndü. Geyikli Baba'nın davranışları onun, Otman Baba gibi, dağlarda yabani ot ve meyve ile geçinen, hayvanlarla arkadaş olan, mutlak fakirliği seçen, sultanlardan sadaka kabul etmeyen (bu nedenle dağ eteğinde boş bir arazi parçası ister) kalender tipi babaî dervişi olduğunu kanıtlar.

İlk döneme ait tahrir defterlerinde dağda kırda boş toprakları şenletip zaviye kuran, sonra bunu vakıf olarak sultanlara onaylatan Kalenderî Babaî dervişlere ait birçok kayıtlar bulmaktayız. Defter kayıtlarından bir misâl: Saruhan'da dağ eteğinde Şucâ' Abdal, Sinan, İsmail, Mustafa, Ali, Kaygusuz ve başka dervişlerle birlikte sipahiden bir yer tapulamışlar "taşın ağacın arıdup yurd edinip ihya etmişler zaviye kurmuşlar ve sultandan şenlettikleri yer için vakıf beratı almışlar". Yer açıp zaviye kuran ve vakfa bağlayan bu dervişleri Ö. L. Barkan, fetihleri kolonize eden dervişler saymaktadır. Sultanlar bu vakıfları daima, "âyende ve revendiye" (gelip geçen yolculara) hizmet koşuluyla verirler. Osman Gazi Mudurnu seferinde Beştaş zaviye şeyhinden yol hakkında bilgi almıştır. Derviş bir zaviye kurar, etrafındaki öbür dervişlerle toprağı işler, tarla açar, bahçe yapar, geliriyle kendileri geçinir ve yolculara üç gün kalmaları koşuluyla barınma ve yeme içme sağlarlar. Misafirlik geleneği yalnız ahi zaviyeleri için değil "ayende revendeye" hizmet etme koşuluyla sultandan berat almış tüm zaviyeler için değişmez bir kuraldır. Toprağı işlemede, hasat ve harcamada zaviye mensupları herşeyi ortaklaşa (iştirâk üzere) yaparlar kommünal bir hayat yaşarlar. Herkes çalışmak zorundadır (Bayramiyye'de bu özellikle belirtilir). Fütüvvet disiplini içinde ortaklaşa çalışma, yolcu ve fakirlere hizmet dinî bir hayır işi sayılmakta, bu nedenle vakfa bağlanmaktadır. Bir bölüm zaviye etrafında zamanla nüfus yerleşmekte, köyler meydana çıkmaktadır. Anadolu ve Rumeli toponimisi pek çok köyün menşede bu biçimde derviş zaviyeleri ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Sultanların bu gibi yeni yerleşmelere vakıf statüsü vermeleri, vergilerden affetmesi, Anadolu ve Rumeli'de Türk yerleşme, kolonizasyon sürecini kolaylaştıran bir yöntem olarak önemlidir.

Bugün Türkiye'nin birçok yerinde eski derviş zaviyeleri bir Osmanlı kültür mirası olarak festivallere sahne olmaktadır. Geyikli Baba (Baba Sultan) kutlamaları, Haziran başlarında onbinlerce

yurttaşın toplandığı bir dinî ve millî kültür gösterisine tanık olmaktadır. Kırşehir Hacı Bektaş Tekkesi'ni yılda 700 bin kişinin ziyaret ettiği ve her yıl görkemli törenler düzenlendiği bilinmektedir.

Gazâ ve Gazilik

13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'da İslâm dinini, sufîlik, fütüvvet ve gaza kurallarını halka öğretmek için Türkçe yazılmış bir literatür bulmaktayız. Bunlar, kuşkusuz o zaman toplumdaki belli gereksinimlere yanıt vermek ve belli grupları aydınlatmak ve eğitmek amacını güdüyordu. Selçuklu şehirlerinde, özellikle Konya'da egemen Fars dili ve kültür dairesi karşısında basit bir Türkçe ile yazılmış bu gibi eserler, çoğu kasaba ve köylere yerleşmiş Türkmen halkına, bu arada Ucat'ta, serhadlerdeki geniş gazi kitlesine hitap etmekte idi.

Uc toplumuna hitab eden bu didaktik eserlerin bir bölüğü, sırf İslâm dininin günlük ibadet ve yaşama ait din kurallarını öğretmek amacını güdüyor (ilm-i haller), yahut ahiler için fütüvvetnâme âdâbın anlatıyor veyahut dervişlere tarikat esaslarını ve erkânını açıklıyordu.

Bir bölüğü de gazilik kurallarını açıklıyan didaktik yahut savaş heyecanını yükselten destan nev'inden eserlerdi. Uc bölgesinde, açık-seçik belli kurallara bağlı bir sosyal grubun varlığını çağdaş kaynaklar kesinlikle ortaya koymaktadır. Bu grup, gâziyân, alplar adıyla anılmaktadır.

13. yüzyılda bir yandan Haçlılara öte yandan Moğollara karşı bir ölüm-kalım savaşı veren İslâm memleketlerinde gazâ ruhu toplumları ayaklandırmakta idi. Bu gazâ heyecanı Memlûk sultanlığında ve Anadolu'da Türkmenler arasında doruğa erişti. Haçlı ve Moğol kıskacı arasında yok olma tehkilesiyle karşı karşıya kalan bu iki İslam memleketinde askerî rejimler hakim oldu; Mısır ve Suriye'de Kıpçak-aslından askerî bir aristokrasi, Memlûkler saltanatı ele geçirirken, Anadolu'da Gazi Türkmen devletleri yükseldi, ve 14. yy. da bu devletçiklerin tümü Osmanlı Hanedanı'nın şemsiyesi altında birleşti.

Osmanlı Devleti'nin gâzî karakteri bu tarihî süreçten kaynaklanmaktadır. Burada bu gazi beyliklerinden birinde yazılmış olan Risâletü'l-İslâm adlı ilm-i hâl eserinde gazâ ile ilgili bölüm ilginçtir, konu üzerinde İslâmî kuralları bildirir. Risâle, Ş. Tekin'in incelemesine göre, 14. yy. ilk yarısında, yani Osman-Orhan döneminde Karesi'de yazılmıştır. Karesi beyleri Rumeli'ye geçiş ve gaza hareketinde önde gelirler. Tekin'e göre, eserin aslı, 10. yy. sonlarında yazılmış Arapça Abû'l-Leys-i Semerkandî'nın bir risâlesidir.

Bu gibi eserlerde gazâ, İslâm'ın emrettiği bir görev, kesin kurallara bağlanmış bir faaliyet alanı olarak ele alınmaktadır. Osmanlı ülkesinde İbrahim Halebî'nin eseri (yazılışı 1478) yayılıncaya kadar İslâm hukukuna ait temel metin olarak ilkin Şeyh Bedreddin'in Tashîl'i, ondan sonra Molla Hüsrev'in Durar'i esas tutulmuştur; Risâle'de olduğu gibi bu eserlerde gazâ ve gâzîlik üzerinde Şerîatın koyduğu kurallar şerh edilmiştir. Gâziler yurdu Anadolu'da gazâ hakkında Türkçe olarak erkenden başka eserler de yazılmış veya tercüme edilmiştir.

Genel olarak gâzî ahret için sevab kazanma amacıyla savaşan Müslüman olarak tanımlanır. Burada gazânın dinî-İslâmî niteliği üzerinde durulmuştur, gâzî için kitalde elde edilen ganimet dini bir mükâfattır. Osmanlı menâkıbnâmelerinde gazâ ve ganimetin (doyum) kutsallığı, helâl niteliği özellikle belirtilir. Batıda yazılan eserlerde, gazâ; kital ve yağmayı meşrû göstermeye yarayan bir araç olarak algılanmakta, böylece belli bir toplum için anlam ve fonksiyonu gözardı edilmektedir.

Gâzîlerin fiillerini ahlakî bakımdan tartışma konusu yapmak tarihçinin ödevi değildir; tarihcinin ödevi, insanı o biçim harekete sevkeden düşünce ve maksadı tespite çalışmaktır.

Gâzî olmanın koşulları Risâletü'l-İslâm'da dokuz noktada toplanır: 1) Ana ve atanın arzı olması, 2) Üzerindeki “emânetleri” yerine getirmiş olmak (meselâ borçlarını ödemiş olmak, 3) Ailesinin geçimi için nafaka bırakmak, 4) Gazâ sürecinde gerekli geçimini sağlamış olmak (yolda eşkiyalığa sapabilir kaygısı dolayısıyla), 5) İslâm hükümdarının gazâ için emretmiş olması, yani savaşın İslâm topluluğunun hayrına bir hareket olduğunu emirü'l-mü'mininin onaylamış olması, 6) Yoldaşına yardımcı olmalı, başka deyimle dayanışma, birlik sağlanmalı, 7) Yolda kimseyi incitmiyecek (askerin geçtiği güzergahta Müslüman halkın yağmalanması her dönemde idarecilerin baş ağrısı olmuştur, bunu önlemek için idam cezası bile uygulanırdı), 8) Düşmanla çarpışma halinde kaçmamalı, sonuna kadar dayanmalı. İslam bu yolda ölene şehadet sağ kalana gazilik mertebesi vaadeder, 9) Ganimet malında ihanet etmemeli. İslâm kurallarına göre ganimet malının bölüştürülmesine çok dikkatli davranılması önemlidir. 10) Gazînin “niyeti” samimi olmalı, İslâm dini ve müslüman halk için savaştığını unutmamalı, gazâda “tama ve riyâ” olmamalı, yani hareketlerinde dinî hayır düşünceden uzaklaşmamalı, gazâya sırf ganimet için gitmemeli. Bu son madde, yukarıda açıkladığımız gibi gazânın dinî-ideolojik niteliğini vurgulayan temel koşuldur. Kimin samimî dindar, kimin tamahkâr olduğunu belirlemek mümkün değildir.

İslâm prensiplerine göre genellikle gazâ farz-i kifâye'dir, yani ancak bazı koşullar yerine getirildiği taktirde yapılması gerekir. Fakat İslâm ülkesi hayatî bir tehlike altına düşerse, gaza emirü'l-mü'minin tarafından farz-i'ayn ilân olunabilir.

O zaman her Müslüman yetişkin er için zorunlu bir ödevdir, sefere gidemeyen bu ödev karşılığı hazîneye bir ödeme yapmak zorundadır. 1444'te Haçlılar, Rumeli'yi istilâ edip Varna'ya geldiklerinde ve 1686'da Osmanlı ülkesi dört bir yandan istilâya uğradığında gazâ zorunlu sayılmış, nefîr-i âm ilân edilmiştir.

Pencik Uygulanması ve Yeniçeri Kurulması

Edirne'nin fethinden (1361) sonra Rumeli'de güneyde Selanik doğrultusunda Via Egnatia üzerinde Karesili gazi bey Evrenuz Gazi'nin, Meriç vadisinde Hacı-İlbeyi'nin hızlı fetihleri sonucu savaş esirleri büyük artış gösterdi. Gazilerden Sultan için esir başına beşte bir pencik (penc-i yek) alınmaya başlandı. Bu önemli gelir kaynağının hazine için kaybolmaması için Karamanlı Mevlana Kara Rüstem uyarıda bulundu. Genelde her türlü ganimeti asker elinde bırakmak, cömertlik siyaset

kitaplarında en iyi politika sayılırdı. I. Murad Çandarlının arzı üzerine “Tanrı buyruğu ne ise et” emrini verir. Bunun Şerîatta yeri olduğu ulemaca onaylandığından, Kara Rüstem’e Gelibolu geçidinde pencik toplama yetkisi verildi. Pencik her beş esirden biri, yahut esir beş değilse değerinin beşte biri olarak toplanmıya başladı. Bu “iki dânişmendin” ihdasının askerin hiç de hoşuna gitmediği anlaşılıyor. Rumeli’den akından dönenler bu vergiden kaçmak için esirleriyle başka yoldan geçmeye başladılar. Bunun üzerine Gazi Evrenuz’a pencikin sınırda toplanması için emir gönderildi ve dinî niteliğini göstermek üzere tahsil işi için bir kadı atandı. Çandarlı devlet elinde toplanan çok sayıda pencik oğlanlarından sultan kapısında yeni bir asker, yeniçeri teşkili fikrini buldu. Oğlanlarının, Bursa civarında Türk köylerine gönderilip Türkçeyi öğrenmeleri ve İslâmlaşmaları sağlandı. Sonra bunlar bir kışlada toplanıp sultanın emrinde bir “yoldaş” ordu, yeniçeri ordusunu oluşturdular.

Gazâ bütün Müslüman halkı için bir ödev sayıldığından sultanlar bazı koşullarda tüm halkı gazâya çağırmaktadırlar. Dindar halk gazâyı ciddiye almakta, Sultan’ın gazâlarına parayla katılmaktadır. Bursa’da Hoca İbrahim adlı bir zengin 1476 yılında Fatih Sultan Mehmed’in Macarlara karşı seferinde “ol gazânın savabında ben dahi bile olayın” diye 20,000 akça ile 20 atlı süvariyi ulufe ile tutmuş ve sefere göndermiştir.

Bayezid, Anadolu halkına gönderdiği bir fermanda timar ve başka mükâfatlar vaadederek Tuna’da Uc Beyi Bali Beyin Lehistan’a akınına katılmaya davet etmiştir. Osmanlı sultanları son padişaha kadar gâzî unvanı tercih ettikleri bir unvan olarak daima kullanmışlardır. Osman eski menâkibnâme kayıtlarında tipik bir gazi önderi olarak en çok gâzî unvanıyla anılmıştır.

Alplar, Nöker (Yoldaş)lar

Osman, beyliği ailenin öbür üyeleriyle birlikte idare eder görünüyor. Karacahisar subaşılığını (komutanlığını) kardeşi Gündüz’e vermişti. Önemli siyasi kararlarda amcası Dündar ile danışırdı (Neşri, 94). Osman güdülecek siyaset konusunda tartışmaya girdiği amcasını okla vurmuş, öldürmüş. 1303’de Bursa hisarını abluka için yaptırdığı havale kulelerinden birini Osman kardeşi oğlu Aktimur’a verdi. Osman, oğlu Orhan’ı kendi sağlığında deneyimli kumandanlar, Akça Koca, Konur Alp, Köse Mihal ile seferlere gönderiyor, onun beyliğini hazırlıyordu. Bu ikisi İzmit fethinden (1337) önce vefat etmişlerdir. Hasta olan Osman beyliğinin son yedi yılında beyliği oğlu Orhan’a bırakmıştı.

Orhan, 1324’te beylik tahtına oturdu. Kardeşi Alâeddin Bey’in çekildiği, kendisinden sonra evlâdının Kite’ye bağlı Fodura Köyünde barış içinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Orhan’ın ölümünde (1362) beylik için Murad ile kardeşleri arasında çatışma çıktı ve Murad onları ortadan kaldırmak zorunda kaldı. Eski Türklerde beyliği ancak Tanrı bağışlar inancı vazgeçilmez bir gelenekti. Herhangi bir hanlık veraset kanunu yoktu. Kurultay kararı veya bir savaşın sonucu, Tanrı’nın kut’una mazhar olunduğunun işareti sayılır, yaş veya vasiyet, beylik/hanlık için bir ölçü kabul edilmezdi. Aslında her oğula bir yurtluk verilerek ülkenin beyin oğulları arasında bölüşülmesi Avrasya’da Türk-Moğollar arasında süregelen aile hukukuna dayanır. Osman ve Orhan fethedilen toprakları oğullara ve alplara

yurtluk (apanaj) olarak dağıtmakta ve en önemli uc'a büyük oğul atanmakta idi. Ülkeyi feodal bir karakter veren bu gelenek, Osmanlılarda merkeziyetçi bürokrasi güçlendikce sembolik bir düzenleme biçiminde kalacaktır. Bununla beraber Fâtih'ten sonra da devleti sarsan şehzadeler mücadelesinin temelinde bu Avrasya egemenlik ve ülke anlayışının devamını görüyoruz.

Aşıkpaşazâde'nin naklettiği eski menâkıbnâmeye göre, Osman'ın seferlerinde yarar "yoldaş" ve "nökerleri" belli başlı kumandanlarıdır. Osman, Eskişehir'den Bilecik ve Yenişehir'e kadar geniş bir ülke sahibi olunca (1299) İnönü'nü oğlu Orhan Bey'e, Yarhisar'ı Hasan Alp'a verdi, "bu dahi bahadır yoldaş idi", (Neşrî, 112) İnegölü Turgut Alp'a verdi, oraya "Turgut-İli derler", Osman ile sefere giden öteki alplardan, Saltuk Alp, Konur Alp'ın adı geçer. Bu alp ve nökerlerin çocuk ve torunları sonraları önemli makamları işgal edecekler ve bir çeşit Osmanlı aristokrasisi oluşturacaklardır. Tımar ve yurt (apanaj) ların kaldırılması oldukça geç bir zamandadır.

Osman yoldaşları, Samsa Çavuş, Akça Koca, Gazi Abdurrahman'ı Sakarya seferinde Orhan'ın yanına verdi. "yarar yoldaşdur diye" (Aşpz. 22. Bab) Bunlar her biri bir uc'da sürekli akına tayin olundu. Samsa Çavuş ve cemaatı yoldaşlığa yarar kişilerdi" (Neşrî, 90). Orta Asya bozkır İmparatorluklarında, Türklerde alplar, Moğollarda noyanlar (çoğulu noyad) soylu ailelerden gelen kumandanlardır. Moğollardan noyanlar aristokrat ailelerden ba'atur veya bagatur (Türkçe bahadır) unvanı taşırlardı. Gördük ki, Osmanlılarda alplar aynı zamanda bahadır unvanı taşırlar. Bu alplar, her biri kendi yurtluğunda, kendi kumandası altındaki gazilerle kendi uc bölgesinden akın yapmaktadır. Başlangıçta alplar, Osman Gazi ile müttefik olarak seferler yapmakta idiler (bak. Aşpz. 10. Bab) Öyle anlaşılıyor ki, Osman Gazi 1299-1301 yıllarında önemli başarılar kazanıp karizmatik bir başbuğ durumuna gelince alplar onun yakın yoldaşları oldular, hizmetine girdiler.

1304 Sakarya seferinde Samsa Çavuş itaat eden Lefke ve Çadırlu bölgesini kendine istediği zaman Osman Gazi buna karşı çıkmıştı (Neşri I, 120).

Nökerlik/Yoldaşlık, gazâ önderine "anda" (and) ile bağlanma yoluyla kurulur ve "gâziyân" grubu böylece ortaya çıkar görünmektedir. Tutsak düşen Harmankaya Tekfuru Köse Mihal, Osman'ın nökeri olmuş (Neşrî, 76), ilk akınlarda ve öteki Rum tekfurlarıyla Osman arasındaki ilişkilerde daima ona sadakatla hizmet etmiş, sonunda İslâmiyeti de kabul etmiştir: "Köse Mihal dayım onun bile olurdı. Ekseri bu gazilerün hidmetkârları Harman Kaya kâfirleriydi" (Aşpz. 19. Bab).

İnegöl'ü fetheden Turgut Alp'a bu bölge bir yurt (apanaj) olarak verilmiş görünüyor. Bölgenin o zaman Turgut-İli diye anılması bu bakımdan kayda değer (Aydın-İli, yahut Rumeli'de Osmanlı'ya tâbi Bulgar Kralının ülkesi için kullanılan Şişman-İli, Konstantin-İli, vb). Moğollarda noyanlara ait otlak bölgesi yurt, yahut Moğolca nutug diye bilinir. Nutug'un tanımlaması şöyledir: "Şu veya bu göçebe birliğini geçinderecek noyana ait arazi" (Vladimirtsov). Selçuklularda ve Osmanlı klasik döneminde 15-16. yüzyıllarda yurt veya yurtluk bir göçer-ev grubunun reisine özerklikle verilen bir arazi ünitesi olarak tanımlanmaktadır. Başka deyimle, yurt, soylu bir bahadıra ait apanaj niteliği taşır. Osman "alınan

vilâyetleri guzâta taksim" etmekte idi (Neşri I, 118). 1320'lerde Konur Alp'a Kara-Çepiş hisarı, Absu (Hypsu) hisarı Akça-Koca'ya uc tayin edilmişti. Bu feodal apanaj sistemi daha sonra Rumeli'de gaza yapan uc beyleri, Evrenuz, Gazi, Mihal oğulları, Paşa-yiğit oğulları için uygulanacaktır. Osman döneminde beyliğin bu feodal yapısı karşısında Orhan döneminde ulema sınıfından vezirler idareyi ele geçirdiği zaman merkeziyetçi bürokratik rejim hinterlandda egemenlik kazanacaktır.

Aşık Paşazâde, Hacı Bektaş'tan söz ederken Anadolu'da dört müsafir (dışardan gelmiş) dinî ta'ife (cema'at) tan söz eder: Gâziyân, Ahiyyân, Abdâlân ve Bâciyân. Hacı Bektaş, kızı ve sırdaşı olarak Hâtûn Ana'yı seçmiştir, ona mensup olanlar Bâciyân'ı oluşturmuştur. M. Bayram'a göre Bâciyân taifesi, şeyh Evhadüddin Kirmânî'nin kızı Kadın Ana Fatma Hatundur ve Ahi Evren (Nâsirüddin Mahmud) ile evlenmiş olup Anadolu'da kadınlar arasında ahiliğe denk Bâciyân ta'ifesini kurmuştur. Şeyhler neslinden Zaviye yöneten hatunlar, meselâ Hüdavendigar sancağında bir vakıf idare eden Tâcî Hatun Baciyân cema'atından sayılırlar.

Rum Abdalları ve ahilerle yanyana bir tâ'ife olarak zikredilen Gâziyân, Osman dönemindeki alplardan başkası değildir ve bu alplar belli nitelikler taşıyan bir gruptur. Baba İlyas'ın torunu Aşık Paşa (1271-1332) Garîbnâme (Ma'arifnâme) adlı eserinde (bitişi 1310) alpların dokuz niteliğe sahip olmaları gerektiğini vurgular. Aşık Paşa'nın gâziyân kelimesi yerine İslâm'dan önce Avrasya toplumundaki bahadır önderler için kullanılan alp terimini kullanmış olması ilginçtir. Alp "varlığı korumak için ay ve yılda birbirleriyle kol kola savaş" yapan bahadırlardır. Onun paralleli, nefsiyle mücahedede bulunan alp-erendir.

Garîbnâme'ye göre alp, alperen adını almak isteyen kişi için 9 nesne gerektir. İlk koşulu "muhkem yürek", cesaret sahibi olmaktır, "yagı görüp sinmiya", cesurluk, askeri ayakta tutan "direktir" (alp'in liderliği). İkincisi Alp'in kolunda kuvvet olmalı (fiziksel güç). Herkes onun gücünü görür ve sayar.

Üçüncüsü, alp gayret ve hamiyet sahibi olmalıdır.

Alplığı başarmıya gayretsüz er

Dördüncü koşul, bir "bayık" at sahibi olmalıdır.

Osmanlılarda at üzerinde sipahilik, soyluluk koşuludur. Osmanlılar Balkanlar'da Hıristiyan süvari askerini soylu sayıp timar vermişler, fakat yaya askeri (voynuklar) reaya saymışlardır. Gayrı-müslim reayaya ata binme yasağı vardı. Beyler arasında en değerli peşkeş attı. Alpın atının karnını örten bir zırhı olmak gerektir. Zırh, karşıdan heybetli bir görünüş gösterir ve hayvanı kılıç ve ok darbesinden korur. Düşman alpı atından tanır.

Beşinci koşul, alpın zırhlı olmasıdır. Alplık zırhla belli olur.

Alpa alplık adını don kondurur

Osmanlılarda, timarlı sipahi daima cebelü, yani zırhlı sipahidir. Büyük timar sahiplerinin zırhı, bürüme zırhtır.

Avrasya tarihinde, göçebe halklar arasında İmparatorluk kuran, yerleşik halkları egemenliği altına sokan gerçek askerî birlik, zırhlı sürvari ordusudur. Tâ ki Şah İsmail'in 40 bin zırhlı süvarisi Selim'in top ve tüfeği karşısında bozguna uğrayacaktır. Başta Alpların "kol-kola savaşması" gereği belirtilmiştir. Bu, Aşıkpaşazâde'de belirtildiği gibi gaziler arasında yoldaşlığa işaret etmektedir.

Altıncı ve yedinci koşullar, alpın silâhları, yani yay ve kılıcıdır.

Katı yay çekmek ve uzatmak ere

K'ey hünerdür kim kime Tengri vire

Katı yay, kemikle berkitilmiş uzun menzilli yaydır, Osmanlı'ya Hıristiyan askeri karşısında üstünlük sağlıyan bir silâhtır. Bu oku çekip uzatmak bir özel hünerdir. Alplık için gerekli yedinci ve sekizinci koşullar "âlet"ler kılıç ve süngü sahibi olmaktır.

Yalunuz ok yay ile alp olamaz

Ok ile ol alplık adın alamaz

Kılıç, alpın en değerli malıdır, onun "altını ve incisidir".

Kılıç üzre and anunçün içilür

Alplar arasında anda (and), Avrasya halkları arasında savaş birliğini (Batı dünyasında comitatus), nökerliği (yoldaşlığı) oluşturan ritüeldir. Osman Gazi ile alplar, garibler yahut esiri Köse Mihal arasında ölüme kadar sadakat bağı, and içmek (kanlarını bir kapta karıştırıp içmek, kan kardeşi olmak) merâsimi ile gerçekleşiyordu. Ganimet ve fethedilen topraklar, anda ile öndere bağlı olan alplar arasında yurtluk olarak paylaşılıyordu.

Garîbnâme'ye göre kılıç ve ok yalnız başına iş göremez. Sügü (Süngü) gerektir. Eski metinlerde sügü; kargı, mızrak olarak tanımlanır. Osmanlı sipahisi için daha çok gönder (mızrak) sözcüğü yaygındır. Sügü/mızrağın savaşlarda başlıca silâhlardan biri olduğunu eski metinlerde kılıçla birlikte sık sık anılmasından anlıyoruz. Sügü'nün kolu ağaçtan olup ucunda temren (demren) denilen kesimi demirden olurdu.

Garîbnâme'ye göre kol ve elile sügü/mızrak kullanması ayrı bir beceri ister; düşman alpı karşısında sügüsünden bilir.

Bütün bunlar gözümüzde alp ok, yay, kılıç ve mızrakla silâhlanmış, zırhlı süvari olarak canlandırır. Bu süvari, gerçekten alp olmak için bedenen güçlü, yüreği cesur bir yiğit olmalıdır. Bunun

yanında Garîbnâme'nin belirttiği başka önemli bir koşul, alpın arkasında yürüyen kafadarı yani yoldaşı olmalıdır. Yoldaş hakkında:

Cümle âlet oldu bu kez yârı yok

Bile ardınca yürür dildârı yok

Çun kafadar olmaya pes neyleye

Dört yanını kendü nice bekleye

Bil ki alplık yalnuz olmaz ey safâ

Nitekim yalnız değildi Mustafa

……….

Pes bu alplık yalnız olmaz yâr gerek

Yar içün ol baş-u-can oynar gerek

Yoldaşlığın özel bir merasimle gerçekleştiğini yukarıda işaret etmiştik. Yoldaş olan Alplar "kol kola" savaşmalıdır.

Aşık Paşa özetle alp kişiyi şöyle tanımlar

Kimde varsa bu dokuz nesne tamâm

Alp adıyla anı okur hâss-u-âm

Alplık Tanrı vergisi (dâd) dır.

Bildük alplık dünyada niceyimiş

Dinle imdi dîn içinde neyimiş

Hazret-i Peygamber'in dediği gibi:

Nefisle savaşma cihâd-i ekberdir

Aşık Paşa'ya göre:

Dün ü gündüz çalışa nefsi ile

Tâ ki nef-si düzele aklı ile

Alp-eren için dinî, spiritül nitelikler şöyle özetlenir. Alp-eren, dünya sevgisi havâsına kapılmamalı. Cimrilik, fısk-u-fesâd gibi kötü huylardan kaçınmalı. Bu huylar havayîlikten doğar; "Din Alpı" bunlara karşı uğraş vermek zorundadır. Din direği olan böyle bir alp önünde halk yüzünü yere sürmelidir.

Hôd bu alplık kimde olsa şeksüzün

Ayağına süre cümle halk yüzün

İlk velî olmak gerekdür ol kişi

……….

Gec vilâyet olmasa anda ayân

Din yolunda alp değül bellü beyân

Evliyâdur ol kim ana korku yok

Dünyada hem âhirette kaygu yok

Aşık Paşa bundan sonra dinde alp veya alp-eren olmanın dokuz spiritül koşulunu özetler. Bu koşullar; vilâyet, riyâzet, kifâyet (nefsini basmak), ışk (nefsini dünya ilgilerinden kurtarıp bağımsız olma), tevekkül, Şeriat bilgisi, ilm, himmet (başkasına özveriyle yardım etme), doğru yâr (eshâb, arkadaş; dervişler) edinme,

Yâr ile açıldı bu dîn ey Dede

Bu dokuz sıfatı nefsinde toplıyan alp ve alp-eren halkın kılavuzudur.

Yâ kişi dünya içinde er gerek

Yâ din içre hâkim ü server gerek

Kutlu kişi bu ikiden alp veya alp-erenden biri olmaktır.

Âşık, ışk, Tanrı muhabbeti ile bütün ömrünü harcar

Ey Hudâyâ, ışktan ayırma bizi

Aşıkpaşa'da alp ve gazi özdeş terimlerdir. Kuşkusuz birincisi Avrasya hakanlıklarında alp, bağatur/bahadır diye anılan kahraman savaşçıyı, lider tipini, ikincisi ise alpın daha çok İslâmî gazâ ile kaynaşmış tipini vurgular. Âşık Paşa'nın gördüğü gibi alp, 13. yy. Anadolusu'nda ideal profesyonel savaşçı kişidir. Aşık Paşa'da İslâmi gazi terimi yerine öz Türkçe alp terimi kullanılması dikkate değer.

Âşık Paşa'nın bu anlatımı, Ahiyyân için ahlâk ve edeb kurallarını tespit eden fütüvvet kurallarına paraleldir. Toplumda alp sıfatını kazanmak için bu dokuz niteliğe sahip olmak gerektir. Alp, zırhlı süvaridir ve mutlaka bir yoldaşı olmalı, onunla beraber "kol kola" gazâ yapmalıdır.

Aşık Paşa'nın alp tasviri, Osman Gazi ve onunla birlikte savaşan yoldaş alpların genellikle Anadolu'da uc'lardaki gazilerin tasviridir. Bu alp veya gâzî tasvirini, Battalnâme, Dânişmendnâme ve Dede Korkud gibi Anadolu destanlarındaki kahraman tasvirine eş buluyoruz. Eski Osmanlı menâkibnâmesinde "Aşık Paşa dedikleri aziz" (Neşrî 162) öteki ulema arasında saygıyla anılır. Kırşehir'de görkemli türbesi, bugün de bir ziyâretgâhdır. O, Mevlevîlerin değil, Babaîlerin, alp-erenlerin pîridir.

Anadolu Uc bölgelerinde kızıl börk giyen, gazâ ve ganimet akınlarına katılan, böylece akıncılığı yol edinen Türkmenler, kabile bağları dışında gâziyân örgütüne katılmış, böylece yeni yaşam tarzı sonucu kendi aşiret grubundan kopmuş, sosyal bakımdan farklılaşmış oluyorlardı. İslâmî kutsal ganimet için her yandan, her menşeden gelen "garîb"ler, başbuğa anda ile bağlanırlar, onun nökeri veya yoldaşı olurlardı.

Anda yani and içmekle önderle nöker arasında ölünceye kadar süren bir bağlılık kurulmuş olurdu. Orta Asya Türk-Moğol toplumunda nökerlik, Batı feodalizminde commendatio veya hommage (Almanca mannschaft) anda ile kıyaslanabilir (Bak. Marc Bloch, La société féodale, la formation des liens de dependance, Paris: A. Michel yay. 1968, 210-217). Marc Bloch'a göre (s. 210) Commendatio şef ile hizmet yüklenen arasında "feodal dönemin tanıdığı en güçlü sosyal bağlardan birini" oluştururdu.

13. yy. Moğol toplumunda nöker, soylu kişilerin, bagaturların evinde ve seferde yanından ayrılmayan hizmetkarı ve silâh arkadaşı olarak tanımlanır. Esir olan nöker, kendine tâbi olanlarla birlikte şefin hizmetine girer. Çoğu tutsak edilip anda ile başbuğa hayat boyu bağlı silâh arkadaşı (comrade-in-arm) olur.

Böylece Avrasya steplerinde olduğu gibi alplar etrafında gazâ-akın birlikleri oluşmakta, her biri Uc'un bir bölgesinde gazâ faaliyetinde bulunmaktadır. Osman Gazi de, kuşkusuz başlangıçta bu alplardan biri idi. Onu ötekiler arasında seçkin duruma getiren özellik, bir Vefaî-Babaî tarikat halîfesi olarak Uc'a gelen şeyh Ede Bali'nin yakınlık ve "berekâtı" olmuştur. Çağdaş Bizans tarihcisi Pachymeres Osman'ı bölgede Bizans topraklarına karşı akın yapanlar arasında en atılgan bir önder olarak tanıtmaktadır. Uc'ta gâzîler, alplar ganimet seferlerinde en başarılı önderin bayrağı altına giderler. Menâkibnâmeye göre (Aşpz. 105) Osman "Yarhisarı Hasan Alpa verdi; bu dahi bir yarar yoldaş idi". Osman Gazi'nin kariyerinde ikinci aşama, seferlerde bayrağı altında alpları toplamasıdır. Onlar bu enerjik öndere Köse Mihal gibi nöker/yoldaş oldular. Osman Gazi'nin gâziyânı gibi öteki Uc beyliklerinde de ilk askerî-siyasî çekirdek benzeri bir süreçte ortaya çıkmış olmalıdır.

Osman Gazi döneminde askerî-sosyal sistemde nökerlik/yoldaşlık, Alplık gibi egemen bir kurum olarak görünmektedir. 1302'de Osman'ın Sakarya seferinde Lefke (bugün Osman-eli) ve Çadırlu tekfurları Osman'a itaat ettiler ve "Osman Gazi'ye hâss nöker" oldular (Aşpz. 10. Bab Neşrî, I, 120). Osman tutsak düşen Harmankaya Tekfuru Köse Mihal'i aff edip azad etti. "Köse Mihal dahi heman can ü dilden Osman Bege etbâ'iyle nöker olup gerçek muhibbi oldu" (Neşrî I 76). "Köse Mihal dayım onun bile olurdı. Ekseri bu gazilerün hidmetkârları Harman kaya kâfirleriydi". (Aşpz. 10. Bab). Nöker kurumu, Osmanlı Devletinin gelişme çağında kul sistemine vücud vermiş görünmektedir. Yeniçeriler, bey kulları (gulâm-i mîr), timarlı sipahilerin hizmetkârı gulâmlar hep nöker, maiyet askeri durumundadırlar.

Uc Türkmen toplumları dahil, Anadolu Türk halkının tüm sosyal hayatını düzenleyen pragmatik bir sosyal-etik sistemden ve buna dayanan bir model örgütten söz etmek mümkündür. Bu model, gâziyân, ahiyyan, abdâlân ve bâciyan için ortak bir modeldir. Araştırıcılar, kökleri bakımından bu modeli İslâm öncesi İran, Orta Asya Türk dünyası ve Roma idaresindeki Suriye ve Mısır'da rastlanan gençler birliği geleneğine kadar izlemektedirler. Yiğitlik/centilmenlik, dayanışma, özveri, alçak gönüllülük gibi etik nitelikler ve üç yüzlü bir örgütlenme (şeyh, ahi, yiğit yahut şeyh, derviş, tâlib) modelin genel çizgileri olarak ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Uc'unda Ahiler ve Fakılar

Uc toplumunda Osman Gazi'nin manevî destekleyicisi, hukukî ve sosyal hayatı örgütleyici olarak ahileri ve fakıları görüyoruz (fakı, fakîh'in kısaltılmışıdır).

Osman bir bölgeyi ele geçirdikten sonra bu ülkeyi nasıl örgütleyeceğini ahilerden ve fakılardan sormaktadır. Fakılar, İslâm hukukunu, İslâm kurumlarını bilen insanlar olarak gazi önderi yönlendirici bilgiler sağlamaktadır. İlk Osmanlı beyleri Osman ve Orhan tarafından ahiler ve fakılara verilmiş birçok vakıf köy ve çiftlikler tahrir defterleri kayıtlarıyla bize kadar gelmiştir. Bu dönemde vakıfların büyük bir kısmı fakılara verilmiştir. Bu kayıtlarda, daha bu zamanda, Türkmenlerin köylere yerleştiklerini biliyoruz. Köye yerleşen bir grubun, tabii, İslâm kurallarına göre yaşamlarını düzenlemek için bir köy imamına, bir din adamına ihtiyacı vardı. Böylece, fakıların en aşağı kademede olanları bu köy imamlarıdır. Daha yukarıda kadılar, vezirler gelmekte idi. İbn Battuta seyahatinde rastladığı bu çeşit köy imamlarından sözeder.

Osman döneminde bu fakıların en meşhuru Tursun Fakîh'tir. Söğüt yakınında türbesi bugün bir ziyaretgâhtır. Eskiden daha çok ahilerin önde geldiği sanılıyordu. Fakat tahrir defterlerindeki vakıf kayıtları gösterdi ki, fakılar daha ağır basmaktadır.

İleri gelen fakılar sünnî İslâm hukukunu bilen insanlar olarak önemli rol oynamışlardır. Osman dönemine ait fakılar arasında Ede Bali, Tursun Fakîh adlarını biliyoruz. Bize ilk Osmanlı tarihini nakleden İshak Fakîh ve onun oğlu Yahşi Fakîh vakıf almış bu fakılardan ikisidir. Demek ki, vakıfların

kanıtladığı gibi, daha Osman Gazi zamanında İslâm hukunu bilen kişilerle devlet kuran Bey arasında sıkı ilişkiler kurulmuştur.

Beyliği teşkilâtlandırma, sosyal hayatı düzenleme bakımından bu fakılar ve ahiler son derece önemli bir rol oynamışlardır. Din adamlarının ilk dönemlerde devletin örgütlenmesinde beylere danışmanlık yapmış olmaları, ilk vezirlerin de onlar arasından seçilmiş olması olayını açıklar (ilk vezirlerden Sinaneddin Yusuf kuşkusuz ulemadandır). Çandarlı Kara Halil, ulema menşeinden vezirlerin en ünlüsüdür. Onun çocukları, 1453'e kadar devlet içinde otorite bakımından pâdişahla kıyaslanacak bir mevkie sahiptiler.

Ahi Evren

Selçuk sultanları Bağdad Halifesi ile yakın ilişkide olup kendilerini resmî yazılarda Halife'nin bir menşurla tayin ettiği sultanlar durumunda görür, Halîfe'nin yardımcısı (zahîr, mu'în) gibi ünvanlar kullanırlardı. Anadolu'da ahilik teşkilâtının temelini oluşturan fütüvvet hareketinin başlangıcı, Halife Nâsır'ın sultanlar yanında girişimlerine bağlanmaktadır. Türkiye ahi teşikâtının kurucusu, Ahi Evren (Evran Nâsiruddîn), 13. yy. başlarında Bağdad'dan Anadolu'ya gelen bir grup ulema ve sufîler arasında idi. Bu âlimler, fütüvvet erbabının dostu Alâeddin Keykubad I'in (1221-1237) himayesi altında idiler. Oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev II tarafından zehirlenen Alâeddin'den sonra Nâsiruddîn hapse atıldı. Nâsıruddin'in Babaîlerle ve Türkmenlerle yakınlığı vardı. Hapisten kurtulunca, Kırşehir'de debbağlar şeyhi olarak yerleşti. Ahi Evren, tasavvuf ve felsefe üzerinde eserleri olan bir âlimdir. Asıl adı Hoy'lu Şeyh Nâsırüddîn Mahmud'dur. Hocası ve kayınpederi fütüvvet akımının büyük şeyhi ünlü sufî Evhadü'd-dîn Kirmânî'dir Kirmanî'nin Anadolu'da birçok şehirde halifeleri vardı.

Moğollarla işbirliği yapan ve Fars kültürüne tutkun Selçuklu seçkin sınıfına hitab eden Celâleddin Rumî ile Ahi Evren arasında düşmanlık vardı. Bu düşmanlık Mevlanâ'nın şeyhi Şems-i Tebrizî'nin katliyle (1247) ilişkilidir. Nâsiruddin'in ahileri, Moğollarla mücadeleye giren II. İzzeddin Keykâvus'ı destekliyorlardı, Keykâvus 1254'de Kırşehir'e gitti. Moğol kuvvetleri onu yenilgiye uğrattılar (Sultan Hanı Savaşı, 1256). Anadolu'da isyanı bastırmaya çalışan Moğolların soykırımından Nâsıruddin de kurtulmadı. Onun, Kırşehir emîrliğine atanan Mevlevî Nureddin Caca Bey'in şehirde yaptığı katliâmda hayatını kaybettiği (1261) anlaşılmaktadır. Tokat, Sivas, Kayseri gibi büyük şehirlerde Moğollar, karşı çıkan esnafı, bunlar arasında savaşçı kalabalık debbağ esnafını katliam ettiler. Ahilere ait zaviyeler, Mevlevîlere verildi. Bunun üzerine ahiler uzak uc bölgelerine, Türkmenler arasına göç ettiler.

Osman Gazi'nin şeyhi Ede-Bali'nin Kırşehri (bugün Kırşehir)'den uc'a göçenler arasında bulunduğu ileri sürülmüştür. Keza Orhan Gazi ile Bursa kuşatmasında hazır bulunan Abdal Musa da ahilerle beraber uc'a göçen dervişlerdendir.

Türkmen halkı için Türkçe Garîbnâme adlı eseri yazan Âşık Paşa da Kırşehir'lidir. Bütün bu olaylar, Osman Gazi zamanında Sultan-önü Uc'unda rastladığımız ahiler ve abdal/kalendirîlerin orta

Anadolu'da 1256'de patlak veren Moğol-Türkmen mücadelesinin serpintileri olduğu olgusunu ortaya koymaktadır.

Ahi Evren, Anadolu Türkleri arasında bir velî mertebesine yükselmiş olup kerametleri bir menâkibnâmede toplanmıştır. Ahi Evren üzerinde etraflı araştırmalar yapan Mikâyil Bayram'a göre o, Anadolu'da ahiliği kuranların başında gelir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde ahilerin ve fütüvvet akımının kesin bir rol oynadığı kuşku götürmez. Debbağların pîri sayılan Ahi Evren 32 çeşit esnafın pîri sayılır. Gerçekten dericilik, Anadolu Türk sanatlarının en önemlisi sayılır. Eskinin geleneksel yaşamında ev eşyası, hayvan takımları, vb. deriden yapılırdı. Fâtih Mehmed kendi cami külliyesini yaptığı zaman yanında sarraclar için büyük bir sarrachane yaptırmıştır. Şehirlerde debbağlar en kalabalık, devlet karşısında en güçlü, bağımsız, işçi grubunu oluşturmakta idi. Kanunî Süleyman'ın itaatsizlik gösteren kapıkulu askerine karşı debbağları anarak tehdit ettiği rivâyet edilmiştir. Evliya Çelebi'ye göre, İstanbul'da debbağhanede beşbin kadar debbağ vardı. 1651 esnaf isyanında ilkin "sarrachane ahileri" bayrak kaldırdılar. Kırşehir'de Ahi Evren (Evran) tekkesi post-nişîni (şeyhi) tüm İmparatorlukta her şehirde ahilerin reisi sayılan ahi babalara icazetnâme göndererek makamlarını onaylardı.

Orhan Döneminde Bizans'ın Tâbiliği Pelekanon (Eskihisar) Savaşı (1329)

1330'larda Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından birisindeyiz. Osmanlılar 1305-1331 döneminde Adapazarı'nda ve Sapanca'nın doğusunda yerleşmişler, Bursa, İznik ve İzmit'i abluka ve akınlarıyla baskı altında tutuyorlar; İznik açlıktan düşmek üzere. Bu durum, Bizanslılara bir ölüm kalım noktasına gelindiği inancını verdi. Osmanlılar, Orhan döneminde (1324-1362) İznik ovasını ele geçirdikten sonra İstanbul'a en yakın iki mühim şehri, İznik ve İzmit'i almak için son bir atılım yapacaklardır.

Kuşkusuz, 1329 Pelekanon Savaşı İstanbul'un fethi gibi, Bizans ve Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından biridir. Beylik bu savaşı kazandıktan sonra 1331'de İznik, ondan altı sene sonra da İzmit düşecektir. Bu arada Hereke dahil, bu sahildeki tüm küçük hisarlar, Osmanlı'nın eline geçecek, böylece, Anadolu tarafından Türkler İstanbul Boğazı'na dayanmış olacaklardır.

İki taraf orduları, 1329 baharında Gebze limanı yakınında Pelekanon denilen yerde, bugün Eskihisar'ın hemen batısında düzlükte karşı karşıya gelecektir. Osmanlı ordusunda bizzat Orhan kumandayı ele almıştır. Karşı tarafta Bizans ordusunun başında İmparator Andronikos III. vardır. Andronikos'un düzenli ordusu 2000 kişidir; buna düzensiz eyalet askeri de katılıyor.

İmparator ordusuyla buraya, İznik'i kuşatmadan kurtarmak için gelmiştir. İznik, 30 yıldır abluka altındadır. Bursa'nın fethinden (6 Nisan 1326) sonra Osmanlıların baskısı tehlikeli bir hal aldığı için İznik teslim olmak durumundadır.

Açıkça maksat, İznik Körfezi'nin öbür tarafına geçip Yalakdere Vadisi'nden inerek İznik'i kurtarmaktır. (Pelekanon Zaferi Hammer tarihinde ve onu izleyen tarihcilerimizin eserlerinde Maltepe Savaşı olarak bilinir. Oysa, Maltepe, Pelekanon'dan epey uzaktadır. Pelekanon, Gebze-Eskihisar bölgesindedir).

Bu savaşın Bizans kaynaklarından tam tarihini de biliyoruz. Savaş, 1329 yılı Mayıs sonu Haziran başına rastlar. Bu zaferin ilk sonucu, İznik'in teslim olmasıdır. Böylece, Osmanlılar 1300'den beri Osman Gazi'nin amaçladığı gayeye erişmiş oldular. Bursa ile İznik'in düşmesi artık Osmanlı Devleti'nin Bizans'ı tehdit eden bir güç haline geldiğini göstermiştir. Pelekanon Savaşı, Osmanlı tarihinde gerçekten bir dönüm noktasıdır.

Bizim vekayinamelerde Pelekanon Savaşı yoktur; anlatılmamıştır. Çok kısa olarak Abdurrahman Gazi'nin Orhan Gazi ile beraber bir Bizans kuvvetini püskürttüğü söylenir. Oysa, bizzat o muharebeye katılmış olan Büyük Domestikos Kantakuzenos, bu muharebeyi uzun uzadıya bütün ayrıntılarıyla anlatıyor. Biz burada devir açan bu savaşı ayrıntılarıyla ele alacağız.

Pelekanon Savaşı iki aşamada gerçekleşti. Birinci safhada Bizans İmparatoru harp meclisinde şu kararı aldı: “Tepelerden Osmanlıları düzlüğe çekelim ve savaşı düzlükte kabul edelim.”

Bizans komutası, eğer bunu yapamazsa o zaman savaşı bırakmayı düşünüyor. Böylece, daha başlangıçta Osmanlılar stratejik üstünlük sağlamış bulunuyorlardı.

Orhan, tepelerden harp sahasını gözetliyor, Bizans ordusunu arızalı araziye çekip orada çevirmeyi düşünüyordu. Bunun için de önemli bir kuvveti bir vadide pusuya sokmuştu. Bu, klasik Osmanlı savaş taktiğidir; Mohaç Savaşı'nda Macar ordusuna karşı da uygulanmıştır.

Savaşın ilk günü, 1 Haziran'da, Orhan Gazi, Bizans ordusunu kendine çekmek için 300 kişilik bir kuvveti Bizans mevzileri üzerine gönderir. (Bu ayrıntıları o savaşta hazır bulunan Kantekuzenos anlatıyor). Bu akıncı kuvveti Bizans ordusuna yaklaştı, oklarını serpti, sonra geri kaçışa başladı. Bu yalancı kaçıştan maksat, Bizans ordusunu yerinden çıkarıp, tepelere doğru çekmek. Bu saldırıyı birkaç kere tekrar etti akıncılar.

Başlangıçta, Bizans ordusu mevzilerini bırakmadı, iki tarafın esas kuvvetleri birbiriyle tutuşamadı. Orhan'ın kuvvetleri de tepeleri terk etmediler. Ötekiler de bu tepelere doğru hareket etmediler. Fakat savaşın ikinci günü tekrarlanan bu akıncı saldırıları sırasında İmparator bu ufak kuvveti yok etmek için bir kısım kuvvetlerini harekete geçirdi. Bunun üzerine, Orhan, bir kısım kuvvetlerini kardeşi Pazarlu kumandasında düzlüğe indirdi. Bizans ordusu da karşı çıktı; bu suretle akın şeklinde başlayan çarpışmalar, iki tarafın büyük kuvvetlerinin katıldığı bir savaş halini aldı.

Bu savaşta Osmanlılar üstün geldiler. İmparator okla yaralandı. Bizans ordusunda panik başladı. İmparator, paniğin önüne geçmek için yaralı olduğu halde çalışıyor, fakat asker panik halinde kaçıyor.

Bu bölge, Anadolu'ya geçmek için bir geçit yeri olduğundan için, Bizanslılar, geçen yüzyıllarda burada kaleler yapmışlar. Bunlar 4 tane kaledir. Kale burnunda Flokrinia, yahut Flokren burnun berzahında Nikitiaton Kalesi, Darıca, yani Daritzion Kalesi Dördüncü kale, Eskihisar'dır. Gebze'nin limanındaki büyük kaledir. Bugün bu kale ayaktadır.

Panik halinde kaçan Bizans kuvvetleri bu kalelere sığınmaya çalışıyor. Orhan'ın kuvvetleri kaçanları kovalıyor. Bizans İmparatoru paniği önleyemeyince kendisini bir halı üzerinde gemiye taşıttı ve İstanbul'a kaçtı.

Bu zaferden sonra, artık İzniklilerin hiçbir ümidi kalmıyor. Osmanlılar ablukayı şiddetlendiriyorlar ve 2 Mart 1331'de İznik şehri Orhan'a teslim oluyor.

Rumeli'ye Geçiş

Osmanlıların Avrupa'da yerleşmesi, tarihî literatürde ve mektep kitaplarında sallarla geçiş efsanesinden hala kurtulamamıştır. Oysa, bu büyük olayın tüm ayrıntıları çağdaş kaynaklardan biliniyor. Sal hikâyesi, Karesili gazilerin zaman zaman sal ile karşı sahile yaptıkları akınların bir yankısı olmalıdır.

Osmanlı rivayetlerinde tutsak yapılan ve Müslüman olan bir Rum'un, Gelibolu Rum Valisi Asen'in üç oğlundan biri olduğu kesinlik kazanmıştır. O, kardeşleriyle geçinemeyerek Osmanlılar'a sığınmış müslüman olmuş, Osmanlıların Avrupa'da yerleşmesi olayını hazırlamıştır. Gerçekte, Rumeli'de yerleşme, İstanbul'un fethi gibi, tarihte yeni bir dönem açan olaydır. Boğazlar'ın ötesinde bir Osmanlı yerleşmesi olmasaydı, Osmanlı Devleti öteki Türkmen beylikleri gibi küçük bir Türkmen devleti olarak tarihe karışmış olacaktı.

Süleyman Paşa'nın başarısının arkasındaki tarihi gelişmeleri şöyle özetlemek mümkündür. 1329-1344 yıllarında İzmir'den donanması ile Trakya'ya deniz seferleri yapan Aydınoğlu Umur Bey, Balkan fetihlerini hazırlayan ilk büyük gazi beydir.

O, bu seferlerinde, İstanbul'da Yuannis V. Paleologus'a karşı İmparatorluk iddiasıyla Trakya'da faaliyette bulunan Kantakuzenos ile işbirliği yapıyordu. Bu sayede, hafif donanmasını, kıyıya çekiyor, Kantakuzenos'un müttefiki olarak Sırp ve Bulgar topraklarına akınlar yapıyor, gemileri ganimet dolu olarak İzmir'e dönüyordu.

Umur Bey'e karşı Bizans, 1344'de bir Haçlı donanmasını harekete geçirdi. Güçlü Haçlı donanması, aşağı İzmir Kalesi'ni ele geçirdi ve Umur'un donanmasını yaktı. Umur, bu kaleyi geri almak için yaptığı savaşta, 1348'de şehit oldu.

Umur Gazi, ölmeden önce, müttefiki Kantakuzenos'a Orhan'la ittifak yapmasını tavsiye etmiştir. Türk yardımı, Kantakuzenos için, hem İstanbul'daki rakipleri, hem de Edirne ve İstanbul'u almayı tasarlayan Sırp Kralı Stefan Duşan'a karşı en etkin askeri yardımı oluşturmaktaydı. Gerek Umur, gerekse Orhan, Kantakuzenos'la ittifak yapmayı Rumeli'ye akınları için gerekli görüyorlardı. Osmanlılar, 1335-1345 döneminde Karesi Beyliği'ni işgal ederek Çanakkale Boğazı'na ulaşmışlardı. Karesili Beyler; Ece Bey, Gazi Evrenos, Hacı Ilbeyi, Gazi Fazıl Osmanlıları Çanakkale'nin öbür yakasında yerleşmeye teşvik eden gazilerdi.

Kantakuzenos, 1346'da kızı Teodora'yı Orhan'a eş olarak vererek, Osmanlı'yla ittifakı pekiştirdi. 1347'de, Kantakuzenos, Orhan'ın yardımıyla İstanbul'a girdi ve Yuannis V ile ortak İmparator ilân edildi. Bu tarihte, Bizans, Orhan'ın himayesi altına girmiş sayılabilir. Şimdi, İmparator Kantakuzenos, Sırp Kralı'na karşı Osmanlı kuvvetlerini kullanarak Trakya'da, Bizans egemenliğini koruyabiliyordu. Bizans'a yardıma koşan Süleyman Paşa, 1352 yılında, Trakya'da ilerleyen bir Sırp ordusunu bozguna uğrattı. Süleyman Paşa, Edirne'ye gitti, Kantakuzenoslar tarafından kurtarıcı olarak karşılandı. Osmanlı kaynaklarında, 1361 Edirne fethi ve 1371 Çirmen, (Sırpsındığı) Savaşı ile, Süleyman Paşa'nın 1352'deki bu harekâtı karıştırılmıştır. Bununla beraber, Süleyman Paşa'nın 1352 zaferi, kendisine Rumeli'de yerleşme imkânı sağlamıştır. Dönüşte, Süleyman Paşa, ertesi sene yapılacak sefer için Boğaz'ın Avrupa yakasında, Tsympe denilen kalede, bir kısım Osmanlı askerini bırakmış, kaleyi bir köprü-başı durumuna getirmiştir. Kantakuzenos'un, bu kaleyi Osmanlı askerlerinden boşaltma için önerdiği büyük paralar Süleyman tarafından reddedilmiş, aksine o, bu köprü-başını, Anadolu'dan getirdiği yeni kuvvetlerle güçlendirmiştir. Rumeli'de yerleşen Karesili Beyler, bir yandan Gelibolu, öbür yandan Tekirdağ ve Malkara doğrultusunda fetihlere başlamışlardır. Gelibolu'yu kuşatan Ece Bey, bir süre sonra ölmüş ve Gelibolu'ya yakın bir yere gömülmüştür. Türk yerleşmesi İstanbul'da büyük telâş uyandırmış, Bizans payitahtının hem Kocaeli'de, Anadolu tarafından; hem Avrupa'da Trakya tarafından kuşatılmakta olduğuna tanık olmuşlardır.

Bu arada Süleyman Paşa, merkezi Biga'ya yakın Kemer Limanı'nda 3000 kişilik bir kuvveti gemilere bindirmiş ve karşı kıyıda Kozludere'ye çıkarma yapmış, Bolayır'ı fethetmiştir. 1354'te, beklenmedik bir tabii olay, 1 Mart'ı 2 Mart'a bağlayan gece meydana gelen şiddetli bir deprem sonucu, Gelibolu ve civar kalelerin surları yıkıldı. Osmanlı kuvvetleri derhal bu kaleleri işgal ettiler. Depremi, bütün çağdaş kaynaklar kaydetmiştir. Olayı Tanrı'nın lütfu olarak yorumlayan Osmanlılar, Rumeli'yi kesinlikle boşaltmamaya karar verdiler, yeni kuvvetler ve Karesi'den gelen göçmenler Boğaz'ın Avrupa yakasına geçmeye başladılar. İstanbul'da halk, isyan ederek bu durumdan suçlu sayılan Kantakuzenos'u tahtı bırakmaya zorladı. O zaman, Osmanlılar için elverişli bir durum da, Sırp Çarı Stefan Duşan'ın ölümü ve Sırp İmparatorluğu'nun parçalanmasıdır (1355). Böylece, Osmanlılar karşısında en büyük rakip ortadan kalkmış bulunuyordu.

Bu olağanüstü olaylar, Süleyman Paşa'nın ve Karesili gazilerin azim ve kararı sonucu, Türklerin Balkanlar'da yerleşmesi artık kesinleşmiş bulunuyordu. Bizans İmparatoru Yuannis V, bütün ümidini Avrupa'dan gelecek bir Haçlı seferi'ne bağlamış bulunuyordu. İmparator, 1355 yılı sonuna doğru 6.

Innocent'e elçiler göndererek Roma Kilisesi'yle birleşme vaadinde bulunuyor ve âcilen bir Haçlı ordusunun yola çıkarılması için yalvarıyordu. Fakat 1357 yılında olaylar birden Osmanlılar aleyhine döndü.

Orhan'ın 12 yaşındaki oğlu Halil, 1357 yazında Foça'lı Rum korsanlar tarafından İzmit Körfezi'nde, esir edildi. Bu arada Rumeli fatihi Şehzade Süleyman Paşa'nın ölümü haberi geldi. Bu talihsiz olaylar, Osmanlı-Bizans ilişkilerinde bir dönüm noktası oluşturmuştur. İhtiyar ve hasta olan Sultan Orhan, oğlu Halil'in kurtarılması için İmparator Yuannis V, Palaeologus'a başvurdu. Bizans diplomasisi, durumdan yararlandı ve Orhan'a bir anlaşma imzalattı. Buna göre Orhan, Bizans topraklarına karşı her türlü saldırıyı durduracak, oğlunu kurtarmak için Foça'ya gönderilecek gemilerin bütün masraflarını üzerine alacak, İmparatorun o zamana kadarki borçlarını affedecekti. Orhan, aynı zamanda Trakya'da Kantakuzenos''un oğlu Matheos'a yardımdan vazgeçmeyi ve İmparator Yuannis'i desteklemeyi vaad ediyordu.

Bu anlaşma ile Osmanlılar, Rumeli'de Osmanlı topraklarını genişletmek için şimdiye kadar Kantakuzenos ailesi ile yaptıkları işbirliği politikasından vazgeçiyor, önemli bir bekleme ve gerileme dönemine girmiş görünüyorlardı. Gerçekten, 1359'da Halil kurtarılıncaya kadar, Rumeli'de Osmanlı'nın yayılma faaliyetleri durdu.

Bu arada 1358'de, Osmanlı müttefiki Matheos Kantakuzenos, Dimetoka'da Sırp yardımıyla İmparator güçleri tarafından sıkıştırıldı ve esir edildi. Böylece Bizans, Trakya'da durumu kendi lehine çevirmiş bulunuyordu. Orhan'la yapılan anlaşmada İmparatorun eski borçlarından söz edilmektedir. Bu kayıt Bizans'ın daha bu tarihte, Osmanlı'ya haraç ödemeye başlamış olduğunu kanıtlamaktadır. Gerçekten 1333'te İzmit'i rahat bırakmak karşılığı İmparator, yıllık bir haraç ödemeyi kabul etmişti. Kesin olarak biliyoruz ki, Bizans 1371 Meriç Savaşı'ndan sonra, Osmanlılara yıllık 15 bin hyperpera, yani 7500 Venedik altını haraç vermeye başlamış, bir Osmanlı bağımlısı durumuna düşmüştür. Bu arada Bizans diplomasisi, aynı zamanda Osmanlı'ya karşı en etkin bir silah olarak Batı'dan bir Haçlı donanmasını harekete geçirmek için çabalarını yoğunlaştırmakta idi.

Süleyman, rivayete göre, Rumeli'nin terkedilmesi gibi bir olasılığın önüne geçmek için ölüm döşeğinde, cesedinin Bolayır'da gömülmesini ve yerinin belli edilmemesini vasiyet etmişti. Gaziler yeni durum karşısında, Anonim Tevârîh-i Âli Osman'da belirtildiği gibi, ümitsizlik içinde idiler. Fakat Karesili Gazi Beyler, boşaltmaya kesinlikle karşı olmalıdırlar. Cinbi ve Gelibolu fethinden sonra, Karesi'den halk, Rumeli'ye geçip yerleşmeye, köyler kurmaya başlamıştır. Süleyman'ın ölümü üzerine Orhan, onun yerine oğlu şehzade Murad'ı deneyimli bir kumandan olan Lalası Şahin'le beraber Gelibolu'ya gönderdi. Bizans ve Osmanlı kaynakları, Chalcocondyles ve Düsturnâme, Süleyman'ın ölümü üzerine Murad'ın derhal Rumeli'ye gönderildiğini kaydederler. Fakat 1357-1359 arasında Halil kurtarılıncaya kadar, Murad hareketsiz bekledi.

Halil'in kurtarılması için Bizans İmparatoru 1358 baharında üç kadırgasıyla Foça üzerine hareket etti. Orhan'ın dostu; Saruhan Beyi İlyas da aynı zamanda karadan yürüdü ve şehri kuşattı. Fakat sonuç alamadılar. İmparator, Orhan'a danışmadan İstanbul'a döndü. Eski-Foça'nın hâkimi Kalothetos, Halil için büyük bir meblağ koparmak için direniyordu. Orhan, anlaşmayı bozacağını söyleyerek tehdit etti. İmparator, derhal Orhan ile buluşma isteğinde bulundu ve aynı yıl içinde tekrar Foça'ya gitti. Foça'ya yeni sefer de sonuç vermedi. 1359 baharında Kadıköy'e gelen Orhan ile kıyıya gemisiyle gelen İmparator arasında elçiler aracılığıyla görüşme başladı. Bizans, Orhan'ın güç durumundan sonuna kadar yararlanmak istiyordu. Orhan'a yeni koşullar kabul ettirildi.

Orhan, fidye olarak, 30 bin Venedik altını ödedi. Halil kurtarıldı. İstanbul'a getirilip, Yuannis'in küçük kızı İren ile nişanlandı ve İmparator tarafından İzmit'e getirildi. İmparator, Halil'in Orhan'dan sonra, tahta geçmesi vaadini de aldı. Bizans böylece, Halil'in şahsında Osmanlılarla bir barış ve denge dönemi açmayı arzuluyordu. Çağdaş Bizans tarihçisi Gregoras'a göre, Orhan bu düzenlemeyi kabul etti. Rumeli'deki şehzade Murad ise, bu politikaya karşı idi ve Karesili Gazi Beyler ve Lalasıyla birlikte, gaza ve yayılma politikasında kararlı idi. Trakya'da Bizans'a karşı savaş ve başarı kendisine taht yolunu açacaktı. Çağdaş Bizans tarihçisi Gregoras, Halil gelinceye kadar iki yıl Trakya'da askeri harekâtın durduğunu doğrulamaktadır. Bu arada şu noktayı belirtelim ki, Türk-Moğol geleneğini izleyen Osmanlılarda, hükümdarlık için bir veraset kanunu yoktu. Kimin tahta geçeceğini olaylarla Tanrı'nın iradesi belirlemelidir. Murad, büyük oğul olarak, en ileri uca, ordunun başına gönderilmişti. Bu durum kendisi için, hukuken olmasa da fiilen saltanatı garanti etmekteydi. Ama bu ancak Rumeli'de onun gerçekten büyük bir fetih başarısıyla gerçekleşebilirdi.

Bu iki yıl içinde Anadolu'dan Rumeli'ye göç devam edecek Rumeli Uc'u güçlenecektir. Orhan'ın Süleyman için Bolayır'da yaptırdığı imarete ait 1360 tarihli vakfiyede bu bölgede Türkçe adlar taşıyan birçok köy ve çiftliğin kurulmuş oluduğunu görüyoruz. Yunan kaynakları da bu göçü kanıtlamaktadır. Osmanlı Rumeli'si böylece birkaç yıl içinde oldukça geniş bir bölgede ortaya çıkmış bulunuyordu. Gregoras, Süleyman'ın sağlığında devletin genel politikasını yönlendirdiğini ifade etmektedir. Öbür yandan onun ölümü ve Bizans idaresinin Haçlı çabaları herşeyi tehlikeye atmaktaydı. Durum gerçekten Osmanlı Devleti'nin geleceği bakımından tehlikeli idi. Bizans Orhan'la anlaşma düzenlerken öbür yandan Rumeli'de acele bir Haçlı kuvveti gönderilmesi hususunda ümitliydi.

Bizans, Haçlı yardımıyla denizden boğazları kesmek, Rumeli'deki Türkler'i Anadolu'dan ayırıp yok etmek stratejisini izlemekteydi. Osmanlılar için cidden kritik bir durum ortaya çıkmıştı. Bu plan, 14-15. yy'larda bütün Haçlı projelerinde izlenen bir plan olacaktır.

İmparator Yuannis, kiliselerin birliği vaadiyle Papa VI. İnnocent'in (1352-1362) Türkler'e karşı bir Haçlı Seferi düzenlenmesi için çabalarına Gelibolu'nun düşmesinden hemen sonra 1355'te başlamıştı. İlkin beş kadırgalık bir donanmanın derhal harekete geçmesini, arkasından geniş ölçüde bir Haçlı ordusunun gönderilmesini istiyordu. Bunun için İmparator, oğlu Manuel'i Avignon'a, Papa'nın yanına rehin olarak göndermeyi bile kabul ediyordu. Ertesi sene İmparator, Levant'ta kolonileri olan

devletleri Venedik, Ceneviz Cumhuriyeti ve Rodos şövalyelerini Osmanlılara karşı harekete geçirmeye çalıştı.

Fakat bütün bu çabalar boşa gitti. Haçlı için güçlü devlet Venedik, Dalmaçya sorunu yüzünden Macaristan ile 1357 baharında yeniden savaşa başlamıştı. Senato, Bizans için durumun ciddiliğini anlamıyordu. İstanbul'dan Venedik balyozu durumun ağırlığını bildirmekte; İstanbul Rumlarının Venedik'in himayesi altına girmeyi bile düşündüklerini yazmakta idi. Papa ise, mümessili nuncio Pierre Thomas'ı Macaristan'a ve İstanbul'a göndererek bir Haçlı seferi için faaliyete geçmişti. Sonradan Hıristiyan Avrupa'da bir Haçlı kahramanı olarak kutlanan Thomas, büyük gayret gösterdi. Papa'nın talimatıyla ilkin Buda'ya giderek Venedik ve Macaristan arasında barışı sağlamaya çalıştı. Papalık daha bu tarihte Osmanlı ilerlemelerinin Avrupa için tehlikesini fark etmiş, İstanbul'un kilidi sayılan Gelibolu'nun geri alınması için bir Haçlı kuvvetini harekete geçirmeye çalışıyordu. Osmanlılara karşı bu ilk Haçlı Seferi Thomas'ın çabalarıyla 1359'da gerçekleşecektir.

Rifa'at Ali Abou-El-Haj, Formation of the Ottoman State, The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries, Albanay, NY, 1991.

M. Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi, 2. Cilt, İstanbul, 1974.

M. Akdağ, Celâlî İsyanları, Ankara 1963.

Münir Aktepe, Patrona İsyanı, İstanbul 1958.

M. Aktepe, Patrona İsyanı (1730), İstanbul 1958.

Ali Akyıldız, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform, İstanbul: Eren Yay. 1993.

Metin And, Kırk Gün Kırk Gece. Eski Donanma ve Şenliklerde Seyirlik Oyunları, İstanbul 1959.

Ayda Arel, 18. Yüzyılda İstanbul Mimarisinde Batılaşma Süreci, İstanbul 1975.

Esin Atıl, The Age of Sultan Süleyman the Magnificent, Washington DC, New York 1987.

E. H. Ayverdi ve Ö. L. Barkan, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, İstanbul 1970.

Ali İhsan Bağış, Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler, Kapitülasyonlar, Beratlı Tüccarlar ve Hayriye Tüccarları, Ankara 1983.

Ö. L. Barkan, Toplu Eserler, İstanbul 1980.

Ö. L. Barkan, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, İstanbul 1943.

Ö. L. Barkan, Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı, 1550-1557, 2 Cilt, Ankara: TTK 1972-1979.

Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt XI (1950), 524-569.

Ö. L. Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", Türkiyat Mecmuası (1951).

Ö. L. Barkan, "Edirne Askerî Kassam'ına ait Tereke Defterleri", Belgeler 1966.

Ö. L. Barkan, "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East", International Journal of Middle East Studies (1975).

Ö. L. Barkan ve Enver Meriçli, Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, I, Ankara 1988.

Felix Beaujour, Tableau du commerce de la Grèce formé d'aprés une année moyenne depuis 1787 jusqu'en 1797, Paris 1800.

Irène Beldiceanu-Steinherr, Les Bektaşî à la lumière des recensements ottomans, 1991.

N. Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul 1975.

A. Bombaci, Histoire de la littérature turque, Paris 1968.

A. Boué, Receuil d'itineraires dans la Turquie d'Europe, Vienne 1954.

H. Bowen ve H. A. R. Gibb, Islamic Society and the West, Londra: Oxford University Press, 1957.

B. Braude and B. Lewis, Christians and Jews in the Ottoman Empire, New York-Londra 1982.

O. G. Busbecq, The Turkish Letters, çev. S. Foster, Oxford 1968.

Mustafa Cezar, Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi 1965.

Mustafa Cezar, Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System, İstanbul: Türkiye İş Bankası 1983.

M. A. Cook, Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600, Londra 1972.

M. Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara: TTK 1991.

Z. Çelik, The Remaking of İstanbul, Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century, London 1986.

N. Clayer, Mystiques, Etat et Société, Les Halvetis dans l'aire backanique de la fin du XVe siècle à nos jours, Leiden, 1994.

F. Dalsar, Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik, İstanbul 1960.

İ. H. Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 4 cilt, İstanbul 1971-72.

H. Roderic Davison, Reform in the Ottoman Empire 1856-1876, New York 1973.

H. Dernschwam, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat, Türkçe çev. Y. Önen, Ankara 1992.

K. Dilger, Untersuchungen zur Geschichte des Osmanischen Hofzeremoniells im 15. und 16. Jahrhundert, München 1967.

J. M. D'Ohsson, Tableau général de l'Empire Ottoman, Paris 1788-1824.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 8. Cilt, İstanbul 1993-95.

Dünya Kenti İstanbul, İstanbul-World City, İstanbul: Tarih Vakfı, 1996.

E. Eickhoff, Venedig, Wien und die Osmanen, Umbruch in Südosteuropa 1645-1700, Stuttgart 1992.

I. S. Emmanuel, Histoire de l'industrie des tissus des Israelites de Salonique, Paris 1935.

O. Ergin, Mecelle-i Umur-i Belediye, I. Cilt, İstanbul 1338/1992.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, yay. A. Cevdet, 10 cilt, İstanbul, 1898-1938.

S. Faroqhi, Coping with the State, İstanbul: ISIS yay. 1995.

S. Faroqhi, Der Bektaschi-Orden in Anatolien (vom späten fünfzehnten Jahrhundert bis 1826), Wien 1981.

S. Faroqhi, Herrscher über Mekka, die Geschichte der Pilgerfahrt, München, Zürich 1990.

S. Faroqhi, Men of Modest Substance. House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri, Cambridge 1987.

S. Faroqhi, Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia. Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650, Cambridge 1984.

C. Findley, Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte 1789-1922, Princeton: PUP 1980.

C. Findley, Ottoman Civil Officialdom, A Social History, Princeton: PUP 1989.

C. Fleischer, Bureaucrat and Intellectual in teh Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âlî, 1541-1600, Princeton: PUP 1986.

C. Finkel, The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606, Wien 1988.

H. Gerber, Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700, Jerusalem 1988.

F. M. Göçek, East Encounters West, France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century, Owford, New York 1987.Abdülbaki Gölpınarlı, Melamîlik ve Melamîler, İstanbul 1931.

Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik, İstanbul 1953.

W. Griswold, The Great Anatolian Rebellion, 1591-1611, Berlin 1983.

A. H. de Groot, The Ottoman Empire and the Dutch Republic, A History of the Earliest diplomatic Relations 1610-1630, Leiden 1973.

L. Güçer, XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1984.

A. Gül, Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim, Ankara 1977.

F. W. Hasluck, Christianity and Islam under the Sultans, 2 Cilt, Oxford 1929.

A. Hess, The Forgotten Frontier, A History of the Sixteenth Century Ibero-African Frontier, Chicago, London 1978.

W. D. Hütteroth, Türkei, Darmstadt 1982.

W. D. Hütteroth, Ländliche Siedlungen im südlichen Inneranatolien in den letzten vierhundert Jahren, Göttingen 1968.

Charles Issawi, The Economic History of the Middle East 1800-1914, Chicago 1966.

H. İnalcık, The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600, Londra, 1973.

H. İnalcık, The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire, Bloomington, 1993.

H. İnalcık, An Economic and Social History of the Ottoman Empire, ed. Halil İnalcık with D. Quataert, Cambridge, 1994.

H. İnalcık, Essays in Ottoman History, İstanbul: Eren Yayınevi, 1998.

H. İnalcık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, Archivum Ottomanicum, VI (1980), 283-337.

Articles by H. İnalcık in Encyclopaedia of Islam, 2. edition, Leiden: Brill: Bayazid I, Eyalet, Dzizya, Filaha, Gelibolu, Ghulam, Harir, Giray, Imtiyazat, Iskender Beg, İstanbul, Kanun, Rumeli, Timar.

H. İnalcık, The Ottoman Empire: Conquest, Organization, and Economy, London: Variorum Reprints, 1978.

H. İnalcık, Studies in Ottoman Social and Economic History, London: Variorum Reprints, 1985.

H. İnalcık, “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, Studies in Eighteenth Century Islamic History, eds. T. Naff and R. Owen, London, 1977, 55-71.

İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Millî Eğitim Bak. 13 cilt, İstanbul: 1940-1988.

H. İslamoğlu-İnan, State and Peasant in the Ottoman Empire, Leiden 1994.

C. R. Jennings, Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640, New York: New York University Press 1993.

Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, 3 cilt, Ankara: TTK 1954-1962.

Kemal Karpat, The Ottoman State and its Place in the World History, Leiden: E. J. Brill 1974.

Kemal Karpat, Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics, Wisconsin: Madison 1985.

Z. Kazıcı, Osmanlılarda İhtisab Müessesesi, İstanbul 1987.

M. Kiel, Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period, A Sketch of the Economic, Juridical and Artistic Preconditions of Bulgarian Post-Byzantine Art and its Place in the Development of the Art of the Christian Balkans, 1360-1700, Maastricht 1985.

M. Kiel, Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans, London: Variorum 1990.

Koçi Bey Risâlesi, yay. A. K. Aksüt, İstanbul 1939.

R. E. Koçu, Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara 1969.

İ. H. Konyalı, Mimar Koca Sinan, İstanbul 1948.

İ. H. Konyalı, Abideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi, Konya 1964.

Doğan Kuban, İstanbul: An Urban History, İstanbul 1996.

A. Kuran, Mimar Sinan, İstanbul 1986.

M. Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, İstanbul 1981.

Hans-Peter Laqueur, Osmanische Friedhöfe und Grabsteine in İstanbul, Tübingen: Erns Wasmuth Verlag 1993.

R. Lewis, Everyday Life in İstanbul, New York and London 1982.

Manifestations of Sainthood in Islam, yay. G. Smith ve C. Ernst, İstanbul 1993.

R. Mantran, Histoire de l'Empire Ottoman, Paris: Fayard 1989.

R. Mantran, İstanbul dans la seconde moitié du dix-septième siècle, essai d'histoire institutionelle, économique et sociale, İstanbul, Paris 1962.

A. Marcus, The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century, New York 1989.

Ş. Mardin, The Genesis of Young Ottoman Thought, a Study in the Modernization of Turkish Political Ideas, Princeton 1962.

J. McCarthy, The Arab world, Turkey and the Balkans, 1878-1914: a Handbook of Historical Statistics, Boston: (Mass) 1982.

B. McGowan, Economic Life in Ottoman Empire, Cambridge 1981.B. Miller, Beyond the Sublime Porte: The Grand Seraglio of Stambul, New York 1970Lady Mary Wortley Montagu, Turkish Embassy Letters, yay. M. Jack und A. Desai, London 1993.Mustafa Âlî's, Counsel for Sultans of 1581, yay. ve İngilizceye çev. Von Andreas Tietze, 2 Cilt., Wien 1978-1982.Nasûhü's-silâhî Matrakçı, Beyân-i Menâzil-i Sefer-i 'Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han, yay. Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara: TTK 1976.G. Kafadar Necipoğlu, Architecture, Ceremonial and Power, The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries, Cambridge 1991.Neşrî Tarihi, yay. F. R. Unat ve M. A. Köymen, 2 Cilt, Ankara: TTK 1987.C. Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, İstanbul: Eren yay. 1987.

C. Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı, İstanbul 1967.İ. Ortaylı, İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Ankara 1981.İ. Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul 1983The Ottoman Empire and the World Economy, yay. H. İslamoğlu-İnan, Cambridge 1987.Roger Owen, The Middle East in the World Economy 1800-1914, Londres and New York: Methuen 1981.Ş. Pamuk, Para Tarihi, İstanbul 1999.Mémorial Ömer Lütfi Barkan, yay. R. Mantran, Paris 1980.Ş. Pamuk, Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi, 1820-1913, Ankara 1984.M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü, İstanbul 1971.D. Panzac, La

peste dans l'Empire Ottoman, 1700-1850, Louvain 1985.D. Panzac, Les villes dans l'Empire ottoman; activités et societés, IREMAM/CNRS 1991.Leslie Peirce, The Imperial Harem, Women and Sovereignty in the Ottoman Empire, New York, Oxford 1993.R. Pococke, A Description of the East and Some Other Countries, 3 cilt, Londra 1743-1745.J. Raby, Venice, Dürer and the Oriental Mode, London 1982André Raymond, Artisans et commercants au Caire au XVIIIe siècle, 2 Cilt, Şam 1973-74.G. Renda, Çağlarboyu Anadolu'da Kadın, Anadolu Kadınının 9000 Yılı, Ankara: TC Kültür Bakanlığı 1993.St. Rosenthal, The Politics of Dependency: Urban Reform in Istanbul, Westport: Greenwood 1980.S. Runciman, The Fall of Constantinople, Cambridge 1965.H. Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri, 1300-1750", Gelişme Dergisi, Özel Sayı 1978, 1-38.S. and E. Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, 2 Cilt, Cambridge 1977.Adolphus Slade, Records of Travels in Turkey, Greece etc. and of a Cruise in teh Black Sea, with the Capitan Pasha, in the Years 1829, 1830 and 1831, Londres: Saunders and Otley 1832.

Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, 28-30, Haziran 1989, Bildiriler, İstanbul: Edebiyat Fakültesi 1990.

İsmail Soysal, Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802), Ankara: TTK 1964.

Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî, 4 Cilt, İstanbul 1308-1315.

Bilâl Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri/emigrations turques des Balkans/Turkish Emigrations from the Balkans, Ankara 1970.

A. Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yay. 1994.

Tanzimat, I, İstanbul: M. E. Bakanlığı 1940.

N. Todorov, La ville balkanique au XV e-XIXe siècles. Developpement socio-économique et démographique, Bucarest 1980.

E. R. Toledano, The Ottoman Slave Trade and its Suppression: 1840-1890, Princeton University Press 1982.

Ç. Uluçay, Harem'den Mektuplar, İstanbul 1956.

Ç. Uluçay, Harem, Ankara: TTK 1985.

M. Ursinus, Regionale Reformen im Osmanischen Reich am Vorabend der Tanzimat, Berlin 1982.

David Urquhart, The Spirit of the East Illustrated in a Journal of Travels Through Rumeli During an Eventful Period, London 1838.

İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilâtı, Ankara: TTK 1965.

İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 4 cilt, Ankara: TTK 1982.

İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, Ankara: TTK 1945.

İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkze ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara: TTK 1984.

B. Yediyıldız, Institution du wakf au XVIIIe siècle en Turquie (étude socio-historique), Ankara: TTK 1985.

Georges Young, Corps de droit ottoman: recueil des codes, réglements, ordonnances et actes les plus importants du droit interieur et d'etudes sur le droit coutumier de l'Empire ottoman, Oxford: Clarendon 1905-1906.

M. Zilfi, The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Postclassical Age (1600-1800), Minneapolis 1988.

D. Ze'evi, An Ottoman Century, The District of Jerusalem in the 1600s, New York 1996.

Osmanlı Vekâyinamelerindeki Soykütükleri Hakkında Notlar / Yrd. Doç. Dr. Cezmi Karasu [s.89-98]

Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

1. Soykütük Anlayışı Hakkında Genel Değerlendirme

Çoğunluğu XV. yüzyıla ait olmak üzere Osmanlı tarihinin ilk devirlerini anlatan kroniklerde Osmanlıların menşeini göstermek üzere birtakım soykütükler düzenlenmiştir. Ancak bilinen bir gerçektir ki bu soykütükler bilgi ve tarih malzemesi bakımından kroniklerin az güvenilir bölümlerindendir. Bunun en önemli nedeni ise belli bir takım kayıtlar yerine söylentilere, rivayetlere dayalı olarak düzenlenmiş olmaları ve içlerinde kimi uydurma unsurlar kaydedilmiş olmasıdır.1 Esasen Osmanlıların bu ilk dönemlerine ait bir hayli rivayetin kaynak belirtilmeden vekayinamelere kaydedildiğini görmekteyiz. Daha doğru bir deyişle konumuz olan soykütükleri ilk dönemlere ilişkin bu türden uydurma kayıtların sadece bir bölümüdür. Bilindiği üzere sonradan uydurulmuş soykütüklerle, kendisini daha önce yaşamış olan büyük ve ünlü bir kişiye bağlama geleneği Türk-İslâm dünyasında zaman zaman rastlanan bir gelenektir. Bu yolla soykütüğü düzenlenmiş kişiye bir üstünlük, bir asalet sağlama amacı güdülmektedir. Düzenli nüfus kayıtlarına dayanmaksızın, birtakım uydurmalar ilavesiyle söylentiye göre bir liste oluşturması, genellikle bu türden soykütükler düzenlenmesinde izlenen yol olmaktadır. Ancak bu soykütükler gerçekçi tarih malzemesi sunmamakla birlikte kimi karşılaştırmalarla incelendiği zaman ilginç sayılabilecek birtakım unsurlar ortaya koyarlar. Bu unsurlar özellikle adına soykütüğü düzenlenen kişinin kendisini nereye/neye ait ya da mensup hissettiğini göstermesi bakımından önemlidirler.

Osmanlı kaynaklarındaki soykütükleri üzerine yapılmış fazlaca bağımsız inceleme yoktur. Ahmed Refik,2 Paul Wittek,3 Fuad Köprülü,4 Mükrimin Halil Yinanç5 ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı6 gibi araştırmacılar bu konuya yaptıkları bazı incelemelerde kısaca temas etmişler; Hüseyin Namık Orkun7 gibi araştırmacılar ise bağımsız çalışmalar yapmışlardır.

2. Kroniklerdeki Soykütüklerine Toplu Bir Bakış

Eldeki en eski Osmanlı kroniği sayılan Ahmedî'nin eserlerinde jenealojik (soykütük-bilimsel) bilgi olarak "Gök Alp (koluna mensup) Oğuzlardan çok kişinin Gündüz Alp ve Ertuğrul ile birlikte Konya'dan Sultan Yüki'ne (kaynaklarda Sultan Öyüğü veya Sultanönü şeklinde de geçen bu isim bugünkü Eskişehir ve yöresini ifade etmektedir) geldikleri" yolunda bir kayıt bulunmaktadır.8

Şükrullah verdiği kayıtta Kızıl Buğra oğlu Kaya Alp oğlu Süleyman Şah oğlu Ertuğrul'u Oğuz oğullarından birisi olarak tanımlar. Şükrullah'a göre Osmanlı soykütüğünün başında Nuh oğlu Yafes oğlu Kavı Han oğlu Kara Han oğlu Oğuz oğlu Gök Alp vardır ve kırkbeşinci göbekte Ertuğrul'a ulaşmaktadır.9 Eserinin başında zikrettiğine göre Şükrullah 1449 yılında Sultan II. Murad tarafından

Karakoyunlu hükümdarı Mirza Cihanşah'a elçi olarak gönderilmiştir. Orada Mirza "tarih okuyucu" Mevlana İsmail'e Uygurca Oğuzname okutturarak Osmanlıların Oğuz Han'a Gök Alp yoluyla ve Karakoyunluların da Deniz Alp yoluyla bağlandıkları için akraba olduklarını söylemiştir. İşte Şükrullah, Osmanlıları Gök Alp yoluyla Oğuz'a bağlayan kayıtları, Mirza'nın huzurunda okunan bu Oğuzname'nin etkisiyle eserine almış olmalıdır. Gök Alp yoluyla Oğuz Han'a bağlanma motifi ise bundan sonra artık bir gelenek şekline bürünmüştür.

Nişancı Karamanî Mehmed Paşa diğer kroniklerimize göre hayli farklı kayıtlar verir. Ona göre Ertuğrul Gazi'nin dedesinin dedesi Kayık Alp idi ki 21 göbekte Yafes'in oğullarından Oğuz'a ulaşırdı. Osmanlıların soyundan Anadolu'ya gelen ilk kişi Kayık idi. Yerine Sarkuk Alp bey oldu. Bunu ise Gök Alp ve Gündüz Alp izlediler ki Ertuğrul Gündüz Alp'in oğludur.10

Eserinden Oğuz silsilesi hakkında oldukça bilgi sahibi olduğu anlaşılan Bayatlı Hasan diğer soykütüklerinden farklı olarak listesine aldığı kişiler hakkında adlarının nasıl konduğu, kaç yıl yaşadıkları ve kaç yıl hükümdarlık yaptıkları hakkında bazı kayıtlar düşmüştür ki bu kayıtlar şüpheli görünmektedir. Câm-ı Cem Ayin Osmanlı soyunu Gök Alp yerine Gün Alp'e bağlayan tek ve Kayı boyuna bağlayan ilk kaynağımız olup verdiği liste şöyledir:11 Ertoğrul-Süleyman Şah-Kaya Alp-Kızıl Buğa-Bay Temür-Ay Kutlug-Toğrul-Kara Batur-Sakur-Bulgay-Sungur-Tok Temür-Yasak-Çemendür-Ay Kutlug-Toprak Han-Kara Han-Yasu-Yalvaç-Bay Beg-Toğrul-Toğmış Beg-Küçi Beg-Ortuk-Kurtarı Beg-Çek Temür-Turaç-Kızıl Buga-Yumak-Baş Buğa-Çamur Han-Bay Soy-Sevinç-Çar Buğa-Kurtulmış-Korçak Han-Balçık Han-Kumaş Han-Kara Oğlan-Süleyman Şah-Kokulu-Bozdoğan-Bay Temür-Turmış Han-Kayı Han-Gün Han-Oğuz Han-Kara Han-Dip Tokuy-Bolcas (Türk)-Yafes-Nuh.

Aşıkpaşazade12 bize diğerlerinden daha farklı bir liste bırakmıştır. Er Dunrıl-Süleyman Şah-Kaya Alp-Kızıl Buğa-Bayıntur-Aykuluk-Toğar-Kaytun-Sunkur-Bakı-Suğar-Tok Temür-Basuk-Gök Alp-Oğuz-Kara Han-Ay Kutluk-Tuzak-Kara Han-Baysub-Karamarı-Kızıl Buğa-Yamak-Baş Buğa-Baybus-Sevünc-Çar Buğa-Kurtulmış-Karaca-Amudı-Karalu Oğlan-Süleyman Şah-Karahul-Karluğa-Yan Temür-Durmış-Çin-Maçin-Yafes-Nuh.

İdris Bitlisî13 eserinde şöyle bir liste sunmaktadır: Eruğrıl-Süleyman Şah-Kaya Alp-Kızıl Buğa-Bay Temür-Kanlığa-Tuğrul-Kara Yatu-Baysungur-Balgay-Sungur-tok Temür-Yasak-Hamide-Aklık-Dorlak-Kara Han-Tasu-Yalvac-Bay Beg-Tuğra-Toğmış-Güç Beg-Artuk-Kamarin-Çek Temür-Turah-Kızıl Buğa-Mak-Başua-Hormir-Baysu-Tuğra-Sevinc-Çar Buğa-Kurulmuş-Kor Had-Balçık-Kamas-Kara Oğlan-Süleyman Şah-Kara Halu-Burluğan-Bay Temür-Turmış-Gök Alp-Oğuz-Kayı Han.

Mehmed Neşri'nin listesi-ki bu liste daha sonraki dönemler için gelenek oluşturmuştur-şöyledir:14 Ertuğrul-Süleyman Şah-Kaya Alp-Kızıl Buğa-Bay Temür-Aykutluğ-Tuğra-Karaytu-Sakur-Bulgay-Sunkur-Toktemür-Yasak-Çemendur-Aykutluğ-Turak-Kaz Han-Yasuv-Yalvac-Bay Beg-Tuğra-Toğmuş-Güç Beg-Artuk-Karatay-Cem Keymür-Turac-Kızıl Buğa-Yamak-Baş Buğa-Cumur Mir-Bay

Suy-Tuğra-Sevinc-Çar Buğa-Kurtulmış-Korhav-Balcuk-Komas-Kara Oğlan-Süleyman Şah-Korhulu-Bozluğan-Bay Temür-Tortumuış-Gök Alp-Oğuz-Kara Han-Zib Bakoy-Bulcas-Yafes-Nuh.

Ruhi bize şu listeyi bırakmıştır:15 Ertuğrul-Seman Şah-Kaya Alp-Kızıl Boga-Bay Temür-Ay Kutlıga-Tuğra-Karayto-Sakur-Bolgay-Soykur-Buftumuz-Yasak-Cemendür-Aykutluk-Kazı Han-Yasu-Yalvaç-Bay Beg-Tugra-Togmış-Koç Beg-Artuk-Komarı-Cem Giymüz-Toraç-Kızıl Buga-Yımak-Baş Buga-Hamur-Baysu-Togra-Sevinç-Çar Buga-Korolmış-Korçad-Balçık-Komaş-Kara Oğlan-Süleyman Şah-Korhulu-Bozlugan-Bay Temür-Türmiş-Gök Alp-Oğuz-Kazhan-Koyhan-İshak-Sam-Nuh.

Bazı kaynaklarımızdaki soykütükleri eksiktir. Örnek olarak bunlardan Anonim Tevarih-i Al-i Osman Aşıkpaşazade'ye yakın yarım bir soykütüğü vermekte ve bundan sonra otuzaltı batında Yafes'e ulaşıldığını kaydetmektedir. "…Hikayetde getürmişlerdür kim, nesl-i Osman Gazi bin Ertuğrul bin Süleyman Şah Gazi bin Kaya Alp bin Kızıl Boga bin Bayıntur bin Aykutluk Aga bin Togan bin Kaytun Baysunkur bin Bolgay bin Sogancak Aga bin Toktimur bin Yasık bin Gök Alp bin Oğuz bin Karahan bin Kutlucak Aga bin Tozak Ali. Hâzâ otuzaltı nefredür ced be-ced ibn Yafes'e çıkınca, kim Nuh oglıdur, ol nesilden ced be-ced Acem vilayetinde padişahlar idi…"16

Hadîdî soykütüğü kaydı olarak sadece Osman Bey'in babası olarak Ertuğrul ve dedesi olarak da Süleyman Şah'ın isimlerini vermektedir.17

Osman Bey dönemine ait en geniş bilgilere yer veren İbn-i Kemâl'in eserinde de tam bir soykütük listesi yer almaz. Ancak müellif Reşidüddin'in Oğuz geleneğine ilişkin kayıtlarından alıntılar yapmaktadır.18 Kitabı yayınlayan Şerafettin Turan İbn-i Kemâl'in bu tavrını "…müellifin diğer kaynaklardaki listeleri beğenmediği, kabul etmediği; kendi eserine böyle bir listeyi almamakla da soykütük düzenlemeyi üstü kapalı bir şekilde de olsa eleştirmiş olduğu…" şeklinde yorumlamaktadır.19

Lütfi Paşa ise kitabında tam bir liste vermemekte ve Osman Bey'in ceddine ait olarak şu kaydı düşmektedir: "Tevarihlerde getürmüşler ki nesl-i Osman Gazi b. Ertuğrul b. Süleyman Şah Gazi al-i haza cedberced otuz altı nefedir yafes'e çıkınca tevarihlerde meşhurdur…"20

Eserini Fatih'in veziriazamı Mahmud Paşa adına kaleme alan Enverî hayli farklılıkları bulunan bir Osmanlı soykütüğünden bahseder: Oğuz Tümen Han-Kızı Turunc Hatun-Oğuz Süleyman Han-Cemşit Han (Kayı Han)-Tuğrul Han-Çalış Han-Ermiş Han-Gazan Bey-Süleyman Bey-Şah Melik Bey-Gündüz Alp-Ertuğrul Bey-Osman Bey.21

XVI. yüzyılın başında artık resmi bir gelenek şeklini alan bu soykütük listeleri daha sonraki eserlerde de yer almaktadır. Örnek olarak Müneccimbaşı,22 Hoca Sadeddin23 ve Solakzade24 gibi esrelerde oluşmuş geleneğe uygun listeler verilmektedir.

XIX. yüzyılda Beyrut'ta kaleme alınmış olan Arapça bir kaynakta, Ebulfevz Muhammed Emin es-Suveydî, Osmanlıların soykütükleri hakkında ilginç kayıtlar vermektedir. Eserinin iki ayrı yerinde bu soyküğü tamamlayan Suveydi, soykütüğünün en başında Nuh-Yafes-Kumer-Türk isimlerini saymakta ve Türk adının yanına düştüğü kayıtta Hayatila (Akhunlar), Guzlar (Oğuzlar), Tatarlar, Ezgişler, Çerkesler ve Rusların da Türk'e mensup sayıldığını söylemektedir.25 Yazar buradan sonra soykütüğünü Türk'ten değil de onun iki üst ismi olan Yafes ile devam ettirmektedir. Suveydî'nin soykütüğü şöyledir26: Bulcas-Maçin-Çin-Kayı Han-Turmuş Han-Baytemür Han-Korlugan Han-Karahul Han-Süleyman Şah Han-Karaoğlan Han-Karmaş Han-Balçık Han-Karacad Han-Kurtulmış Han-Çarpuğa Han-Sevinc Han-Tuğrul Han-Paysub Han-Hamurmir Han-Kayı Han-Başbuğa Han-Yimak Han-Kızıl Buğa-Kamarı Han-Tuvaç Han-Pektemür Han-Kamarı Han-Artuk Han-Güçbeg Han-Aydoğmış Han-Tuğrul Han-Baybeg Han-Yalvac Han-Oğuz Han-Gökalp Han-Basuk-Toktemür Han-Surgad Han-Bakıa-Baysungur Han-Turğar-Aykutluğ-Bayındır Han-Kızıl Buğa-Kaya Alp-Süleyman-Ertuğrul.

Listelerimizin özellikle baş taraflarında benzerlikler görülüyor ise de şunu belirtmemiz gerekiyor ki herhangi bir (nüfus, vakfiye, kronik vb.) kayda dayanmayan bu isimlerin tamamına yakınının uydurma olması mümkündür. Her ne kadar Wittek bazı soykütüklerinde sayıları 52'ye kadar çıkan bu isimlerden 21'nin orijinal olduğunu, 31 ismin ise kronolojik bazı problemleri ortadan kaldırmak amacıyla eklendiğini söylüyorsa da27 orijinal saydığı 21 ismin de doğru, sağlam ve güvenilir olduğunu belgeleyecek kayıtlara sahip değiliz. Elimizdeki malzemenin daha ziyade rivayetlere dayalı destanî nitelikte olduğu gözden uzak bulundurulmamalıdır.

3. Osmanlı Soykütüklerindeki Etnik Unsurlar

XV. yüzyıldan itibaren başlayan kroniklerde, Osmanlıları birisi genel anlamda Oğuzlara diğeri de bir Oğuz boyu olarak Kayılara mensup gösteren iki ana eğilim görmekteyiz. Ancak bununla birlikte Osmanlıları başka etnik kimlikler altında zikreden kaynaklar da yok değildir. Bunlardan İbn Hacer Osmanlıları Arap aslından sayar.28 Gibbons ise Osmanlıların Cuk adlı bir çobanın veya Bizanslı Komnenoslar ailesinden ihtida etmiş bir prensin soyundan oldukları gibi iddialar ortaya atmıştır.29 Marquart'ın Osmanlıları Moğol aslından gelen Kay kabilesine bağlama fikirleri ve Zeki Velidî Togan'ın Osmanlıların Kay kabilesine mensubiyetlerinin mümkün olabileceği yolundaki fikirleri30 Köprülü tarafından esaslı bir biçimde eleştirilmiştir.31 Esterabadî "…Sultan ilim ve irfandan, incelikten nasbi olmayan ve basit bir Moğol olan Osmanoğlu'nun…" kaydını veriyor ise de32 burada bir etnik tanımlama yerine Osmanlıları aşağılama ile karşı karşıya bulunuyoruz. Yine aynı şekilde İbn-î Kemâl'in "…Yafes bin Nuh'un ki lisan-ı Moğolda Ebulca Han adıyla yad olup ol taifenin dilinde mezbur ünvanla mezkûr ve mevsuf olmuşdur."33 kaydı da yine etnik bir tanımlama olmayıp Oğuzname'nin Uygurca metni kastediliyor olsa gerektir. Aşıkpaşazade düzenlediği listenin sonunda ".Çin-Maçin-Yafes-Nuh"34 sırasını zikreder ki burada Oğuz geleneğine aykırı olarak Türk (veya Bolcas) yerine alınmış Çin-Maçin isimleri dikkat çekmektedir. Ruhî de yine Oğuz geleneğine aykırı olarak

soykütüğünü "… Koyhan-İshak-Sam-Nuh" sırasıyla bitirir ki35 buna göre Osmanlıların etnik bakımdan Samî ırka mensup saymak gerekecektir.

A. Soykütüklerinde Türk Motifi

Yukarıda soykütüklerinin genel olarak değerlendirildiği bahiste görüldüğü üzere elimizdeki kaynaklarda Türk adı geçmemektedir (Bayatlı Hasan'ın Bolcas'ın diğer adının Türk olduğu kaydını burada istisna oluşturmaktadır). Ancak daha önceki dönemlerde varlığını bildiğimiz bazı destanî motiflerin elimizdeki soykütüklerinde de yer aldığını görmekteyiz. Eski türeyiş destanları ile elimizdeki soykütükleri arasındaki en önemli bağlantı unsuru Nuh Peygamber'in oğlu Yafes'tir. Ruhi dışındaki bütün kaynaklarımız Osmanoğullarının soykütüğünü Yafes'e çıkartmaktadırlar. O halde elimizdeki eski destanî motiflerde Yafes'i inceleyelim.

Bu konuda elimizde birbirine yakın iki türeyiş destanı bulunmaktadır. Bunlardan birisi XI. yüzyılda Hemedanlı bir müellif tarafından kaleme alınan Mücmelü't-Tevârih adlı eseri; diğeri ise Hive Hanı Ebulgazi Bahadır Han tarafından XVII. yüzyılda Türkmen geleneklerinin yazıya geçirilmesiyle meydana gelen Şecere-i Terakime'sidir. Her iki kaynakta da Türklerin Nuh Peygamber'in oğlu Yafes ve onun oğlu Türk'ten türedikleri kaydedilmiştir. Sözünü ettiğimiz kaynaklarda Türklerin türeyişi ile ilgili kayıtlara bir göz atalım.

Mücmelü't-Tevârih'de Türklerin nesebi hakkında şu bilgiler kayıtlıdır: "…Nuh Peygamber Tufan'dan sonra yeryüzünü çocukları arasında paylaştırdı. Ceyhun taraflarını Yafes'e verdi… Yafes'in yedi oğlu vardı. Bunlardan birincisinin adı Çin, ikincisinin adı Türk, üçüncüsünün adı Hazar, dördüncüsünün adı Saklab (Slav), beşincisinin adı Rus, Ye'cüc'ün babası olan altıncısının Misek, Bulgarların ve Burtasların babası olan yedincisinin adı Kemari idi.

Bu oğulların tabiatlarına gelince, Çin çok akıllı ve terbiyeliydi, Hazar sakin ve az konuşurdu, Rus hilekâr, gafil ve utanmaz (ihtiyatlı idi) biriydi. Saklab yumuşak kalpliydi. Misek pek yaşamamıştı. Onun oğlu Guz (Oğuz) hile ve hurda doluydu (kurnazdı). Dedesi Yafes onu oğullarından daha çok severdi. Kemari oyun seven, av ve işrete düşkün biriydi. Türk edepli ve doğru kalpliydi".36

Şecere-i Terakime ise şu efsaneye yer vermektedir:

"…Nuh Peygamber. Ham adlı oğlunu Hindistan'a, Sâm adlı oğlunu İran'a, Yafes adlı oğlunu Kuzey ülkelerine göndermiş ve onlara söylemişti. (Tufandan sonra) Artık insanoğlundan dünyada hiç kimse kalmadı. Her üçünüzün de, ayrı ayrı nesilleri türesin ve soyları çoğalsın. Gittiğiniz ülkeler de yurdunuz olsun ve oralarda oturun!. Yafes babasının yurdundan ayrıldıktan sonra İtil (Volga) ve Yayık (Ural) nehirlerinin arasındaki bölgeye gitti ve orada 250 yıl oturdu.

Yafes'in 8 oğlu vardı. Bu oğullarının soyları da gittikçe çoğalmaya başladı. Bu çocukların adları da şöyle idi: 1. Türk, 2. Hazar, 3. Saklab, 4. Rus, 5. Ming, 6. Çin, 7. Kimeri, 8. Tarıh.

Yafes ölürken büyük oğlu Türk'ü yerine koydu ve diğer çocuklarına şöyle dedi:-Türkü kendinizin hakanı olarak bilin ve onun sözünden çıkmayın!.

Türk ölürken yerine Tutuk'un geçmesini vasiyet etti…

Bundan sonra yerine oğlu Bulca-Han geçti…"37

Burada adı geçen Sam adının Ruhî'de, Çin adının Aşıkpaşazade'de geçtiğini görmüştük. Suveydî'nin eserinde ise bu destanların etkisini daha fazla görebiliyoruz. Türkmen geleneklerini iyi bildiği anlaşılan Bayatlı Hasan eserinde Türk'ün adını Bocas adının Türk olduğunu kaydetmektedir.38 Bu isme Neşri'nin de soykütüğünde yer verdiğini görmekteyiz.39 Böylelikle Oğuz geleneğini kaydeden bu destanlar ile elimizdeki soykütükleri arasında ortak ismi bulmuş oluyoruz. Görüldüğü kadarıyla elimizdeki soykütük listelerinde bu eski destanların etkileri hissedilmekle birlikte bu etki oldukça silik durumdadır.

B. Soykütüklerinde Oğuz Geleneği

Yukarıda sözünü ettiğimiz istisna niteliği taşıyan kayıtların dışında elimizdeki kronikler ya doğrudan zikrederek ya da Kayı Han yoluyla Osmanlıları Oğuz Han'a bağlamaktadırlar. Diğer bir deyişle kroniklerimizin buluştukları ortak bir nokta Osmanlıların Oğuz neslinden gelmesi motifidir. Kaynaklarımızdan Ahmedî, Şükrullah, Oruç Bey, Karamanî Mehmed Paşa, Aşıkpaşazade, Neşrî ve İbn-i Kemâl Osmanlıların Oğuz Han neslinden olduğunu söylerken Bayatlı Hasan, Ruhî, İdris Bitlisi ve Lütfî Paşa ise Kayı Han yoluyla Oğuz Han nesli mensubiyetini ortaya koyarlar. Bu son gruptaki müelliflerimizi ikiye ayırmamız mümkündür. Bayatlı Hasan Kayı Han'ı Oğuz Han oğlu Gün Han'a bağlarken diğer müelliflerimiz Oğuz Han oğlu Gök Han (Gök Alp) bağlantısını tercih ederler. Ayrıca ilk gruptaki müelliflerimizden Neşrî, Aşıkpaşazade ve Ruhî Oğuz Han'a Gök Alp yoluyla bağlantıda ikinci grubumuzdakilerle birleşirler.

İdris Bitlisî ise Kayı Han'ı Gök Alp'in oğlu değil de Oğuz Han'ın babası olarak zikreder. Görüldüğü gibi kaynaklarımız (büyük bir çoğunlukla) Osmanlıların Oğuz neslinden olduğu konusunda birleşmekle birlikte bunun izlediği silsilede üzerinde anlaşabilmiş değildirler. O halde şimdi Oğuz (Türkmen) geleneğini ortaya koyarak bir karşılaştırma yapmalıyız. Şimdi Türkmen boyları hiyerarşisini bir tablo halinde görelim:

Tablo: Oğuz Geleneğinde Türkmen Boyları Hiyerarşisi

Oğuz Han Bozoklar Üçoklar

Gün-Han Ay-Han Yıldız-Han Gök-Han Dağ-Han Deniz-Han

Kayı Yazır AvşarBayındır Salur İğdir

BayatDöğer		Kızık Beçene	Eymür	Büğdüz	
Alkaevli	Dodurga	Beğdili	Çavuldur	Alayund	Yiva
Karaevli	Yaparlı	Kargın	Çepni	Üregir	Kınık

Türkmenlere ait düzenlenen boy hiyerarşisini dikkatle gözden geçirdiğimizde bir nokta dikkatimizi çekmektedir. Gerek Reşidüddin'de, gerek Yazıcıoğlu Ali'de ve gerekse Ebulgazi Bahadır Han'da gördüğümüz Türkmen boyları listelerinde40 Kayı boyu Gün Han'a (Gün Alp) ve dolayısıyla Bozoklara bağlanmıştır. Bu hiyerarşiye uygun yani Oğuz Han-Gün Han-Kayı sıralamasına sadece Bayatlı Hasan'da rastlayabiliyoruz. Diğer kaynaklarımız ise Oğuz Han'a Gök Han (Gök Alp) yoluyla bağlanmaktadır. Üstelik Gök Alp yoluyla Oğuz Han'a bağlama kaynaklarımızın sadece soykütük listeleri bahislerinde yer almakla kalmaz başka konularda da kendisini gösterir. Buna örnek olarak şu rivayeti nakledebiliriz:

Osman Bey, Karacahisar'ın fethinden sonra Dursun Fakih'i buraya kadı atar ve ondan kendi adına hutbe okumasını talep eder. Dönemin anlayışı içerisinde kendi adına hutbe okutmak bağımsızlık alameti sayıldığından Dursun Fakih Konya Selçuklu sultanından izin alınması gerektiğini ileri sürer. Bundan sonrasını Aşıkpaşazade'nin üslubuyla izleyelim: " Osman Gazi eyidür: "Bu şehri ben hod kendi kılıcım ile aldum. Bundan Sultanun ne dahli var kim andan izin alam. Ona Sultanlık veren Allah bana da dahı gazayile hanlık verdi" dedi. " Ve eger minneti şu sancağ ise ben hod dahı sancak götürüb kafirler ile uğraşdum" der. "Ve eger iderse kim ben Al-i Selçukum dirse ben hod Gök Alp nesliyim. Eğer bu vilayete be anlardan öndin geldim dirse Süleyman Şah anlardan hod öndin geldi."41 bu diyalog içerisinde dikkat etmemiz gereken isim işaretlediğimiz Gök Alp olmalıdır. Yukarıda da sözünü ettiğimiz üzere kayda göre bizzat Osman Bey kendisini Gök Alp'e nesli saymakta dolayısı ile kendisinin Kayı boyuna mensup olmadığını ortaya koymaktadır.

Bu ayrımın genellikle Osmanlı tarihi incelemelerinin dikkatinden kaçmıştır. Bir ölçüde Ahmed Refik (o da Üçok-Bozok ilişkisi çerçevesinde) bu çelişkili kayıtlar üzerine fikir yürütmüştür.42 Osmanlıların Kayı boyuna mensup olmaları konusunda her kayıdı dikkatle değerlendiren Köprülü bu noktayı dikkatinden kaçırmış olmalıdır. Zira tanıdığımız kadarıyla Köprülü bu noktaya dikkat etmiş olsaydı gerekli eleştiriyi yaparak önemli ya da önemsiz oluşu üzerine bir sonuca varırdı.

Böylelikle kaynaklarda yer alan bu türden Gök Alp yoluyla Oğuz Han'a bağlama anlayışına göre Osman Bey dolaylı olarak kendisinin Kayı boyu mensubu olmadığını ortaya koyuyor. Demek ki XV. yüzyılın ikinci yarısında Oğuz geleneğinin sistematiği tam anlamıyla yaygınlaşmış değildi. Bu düşünce tarzı Oğuz geleneğini dışlamayan ancak Kayı boyu mensubiyetini henüz kabul etmeyen bir nitelik göstermekteydi. Kroniklerimizin en erken dönemlerine ait olanlarında genel yaklaşım tarzı işte bu işaret ettiğimiz Kayı fikrinin ortaya çıkmadığı Oğuz geleneği fikridir. Esasen daha sonraki bazı kaynaklarda da Gök Alp yoluyla Oğuz Han'a bağlılığı öngören Türkmen geleneğine uymayan kayıtlara da rastlıyoruz.

C. Kroniklerde Kayı Boyu Mensubiyeti Anlayışı

II. Murad Devri'nde artık Osmanlıların kendilerini Kayı boyu mensubu saydıklarını ve Kayı boyu tamgasının paralara ve silahlara vurulduğunu biliyoruz.43 Burada akla gelen bir ihtimal II. Murad Devri'nde başlayan Kayı boyu mensubiyeti fikrinin artık resmi bir nitelik kazanmasıdır. Burada Şükrullah'ın Karakoyunlu hükümdarı Mirza Cihanşah nezdindeki elçiliğinde edindiği fikirlerin etkisi olsa gerekir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Türkmen geleneğindeki hiyerarşiye uygun olarak bir soykütüğü listesi düzenleyen tek kaynağımız Bayatlı Hasan'ın Cam-ı Cem Ayin'idir. Bayatlı'dan itibaren Gök Alp gibi yanlış bir isimle de olsa Osmanlıların Kayı boyuna mensubiyeti fikrinin kroniklere girmeğe başladığını görüyoruz.

Osmanoğullarının Kayı boyu mensubu olmaları artık bir "tarihi gerçek" şeklinde kabul görmektedir. XX. yüzyılın ilk yarısında yapılan incelemeler ve tartışmalar sonucunda özellikle Fuad Köprülü'nün çalışmaları sonucunda bu fikir bilim dünyasında kabul edilir olmuştur. Köprülü "Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar", "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Mes'eleleri" gibi incelemelerinde yaptığı eleştiriler ve belirlemelerle Osmanlıların Kayı boyu mensubiyeti fikrini "çok kuvvetli bir ihtimâl olarak" ortaya koymuş ve bu fikir "tarihi gerçek" halinde yayılmıştır.

Fuad Köprülü "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Mes'eleleri" adlı incelemesinde Osmanlıların Kayı boyuna mensubiyeti üzerine başlıca şu noktaları savunmaktadır:

I- Osmanlıların Kayı boyuna mensup oldukları ileri sürdükleri devirde (XV. yüzyıl) kabile gelenekleri canlılığını koruyordu. Bu geleneklere bağlı olarak ortaya atılan soykütükleri bütün bir kabileye aitti. Hükümdarlar sadece Kayı boyundan değil diğer boylardan da meselâ Salur, Bayındır, Kınık vs. çıkabiliyordu. Eğer Osmanlılar uydurma bir soykütük düzenletseler bunda meselâ Kınık boyuna mensup olduklarını söyleyerek daha fazla siyasi meşruiyet sağlayabilirlerdi. Uydurma bir soykütüğüne sadece Kayı aşiretine mensup diğer oymaklar değil hatta diğer aşiretler de inanmayacaklardı.44

II- Osmanlıların devletin kuruluşundan bir yüzyıl sonra kendilerini Kayılara çıkaran soykütükler düzenlemelerinin nedenleri şunlar olabilir:

1- Hakimiyetleri altındaki sahalarda yaşayan Oğuz kabileleri üzerindeki saltanatlarının kabile geleneklerine uygun olduğunu göstermek,

2- Osmanlı sınırları dışındaki Oğuz kabileleri arasında kendilerine karşı bir sevgi yaratmak,

3- Bunlardan daha önemli olmak üzere o sırada seçkin tabaka arasında yaygın olan fikirlerin etkisiyle kendilerini asil bir sınıfa mensup saydırmak.45

Bu unsurlardan hangisi ya da hangileri etkili olursa olsun kabile gelenekleri canlıdır. II. Murad Devri'nde görülen millî romantizm uyanışı da kabile geleneklerinin canlılığı ile açıklanabilir. Kayılara bağlama da bu romantik akım nedeniyle ortaya çıkmış olabilir. Çünkü Ankara yenilgisinden sonra birlik sağlama düşüncesindeki II. Murad bu fikirleri bir taviz olarak görüyordu.

III- XV. yüzyıl başlarında Osmanlı sarayında kuvvetle mevcut olan Kayı mensubiyeti fikri Anadoluda'ki Oğuz geleneklerinin bütün canlılığıyla yaşadığını gösteriyor. Ebulgazi'nin aktardığı bilgiler46 ve Abdulkadir İnan'ın tetkikleri47bunun güçlü delilleridir. Köprülü sözün burasında jenealojilerdeki geleneklerin yaşadığına ilişkin olarak iki örnek vermektedir. Bunların birincisi Ruhî'de ve ondan naklen Müneccimbaşı'nda yer alan bir rivayettir. Buna göre Konya Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhusrev 1277'de Hatiroğlu isyanını48 bastırdıktan sonra uc beylerinin sadakatini sağlamak üzere onlardan rehineler almıştı. Bu arada Ertuğrul Bey de Osman'ın oğullarından birisini49 Sultana yollamış; bir müddet Kahta kalesinde hapsedilen bu çocuk, daha sonra buradan çıkarılmış kendisine Pıgı nahiyesi tımar olarak verilmiş, Yıldırım Beyazid Malatya'ya geldiği zaman, bunun torunlarından Hayli (Halil), Bayat ve Ahmed beyler gelip "akraba olduklarını" bildirmişler ve hükümdarın ihsanlarına mazhar olmuşlar.

Köprülü'nün sunduğu ikinci örnek Behcet üt-Tevarih adlı kroniğin yazarı Şükrullah'ın Karakoyunlu hükümdarı Mirza Cihanşah'a elçi olarak gönderildiği sırada yaşadığı bir olaydır.50

IV- Elde XIV. yüzyıla ait diğer kaynaklar bulunmadığı için XV. yüzyıldan önce Kayı geleneğinin olmadığını ileri sürmek doğru değildir. Eğer bu rivayet uydurulmuş olsa idi hiç olmazsa saraya mensup tarihçiler bu fikri savunurlardı. Oysa bu konuda bir fikir birliği yoktur.

Bütün bu sonuçlara dayanarak Köprülü Osmanlıların Kayı aşiretinin uclarda yaşanan küçük bir parçasına mensup olduğu "çok kuvvetli bir ihtimalle" söylenebileceği sonucuna varmaktadır.

Fuad Köprülü'nün Osmanlıların menşei üzerinde yapmış olduğu bu kapsamlı incelemeden sonra, onun kullandığı ihtiyatlı dile rağmen Osmanlıların Kayı boyuna mensup oldukları fikri kayıtsız şartsız bir tarihi gerçeklik şeklinde kabul edilmeğe başlanmıştır. Ancak Köprülü'nün tezindeki ana düşünce ile hareket edildiği zaman, yani soykütüğü düzenlettirme yoluyla bir asalet sağlama fikri göz önünde bulundurulduğu zaman da Osmanlıların kendilerini Kayı boyu mensubu göstermeleri yanlış bir hareket sayılmaz. Zira gerek Reşidüddin'in gerek Yazıcıoğlu Ali'nin ve gerekse de Ebulgazi Bahadır Han'ın verdiği Türkmen hiyerarşisinde Kayı boyu 24 boyun en başında yer almaktadır (Divan-ü Lügat it-Türk'teki kayıtta ise Kayı adı ilk sıradaki Kınık boyundan sonra yer almaktadır ki bu eserin yazılması sırasında Kınık boyu mensubu Selçuklu hanedanının Türk-İslâm dünyasında hakim olduğu düşünülmelidir). Kayı boyu mensubu olmak da aşiret gelenekleri hafızalarında canlı olarak yaşayan Türkmen kitleleri arasında özel bir önem kazanacaktır. Bu nedenle bir ihtimal olarak Osmanlıların kendilerini Kayı boyu mensubu gösteren soykütüğü düzenlettirmiş olmaları düşünülebilir. Bununla beraber düşünülmesi gereken konu ise şudur: Kayı boyu Artuklu Devleti'nin kurucu boyu olarak

Güneydoğu Anadolu bölgesinde bir miktar yoğunlaşmış ancak bunun dışında kalan Anadolu coğrafyasında çok dağınık bir şekilde yayılmıştır. Bir beylik teşkil edecek yoğunlukta Anadolu'nun bir başka yerinde toplanmamıştır (Belki de bu nedenle Osmanlı Beyliği'ni kuran topluluğun 4000 çadır halkından meydana geldiği rivayeti ortaya çıkmıştır)51 Böylesine dağınık bir manzara arzeden Kayı boyu, XV. yüzyılın ortalarında artık Rumeli'de iyice varlığını kabul ettirmiş, Bizans ülkesinin en güçlü varisi olmaya aday, güçlü durumda bulunan Osmanlılar tarafından sahiplenince muhtemeldir ki bu durumu memnuniyetle karşılamışlardır.

Mevcut kaynaklardaki kayıtlardaki kayıtlar genel olarak değerlendirildiğine bir-iki istisna ile sistemleşmiş Oğuz geleneği ile bir paralellik kurmanın zor olduğu görülmektedir. Bu nedenle Köprülü'nün savunduğu "Türkmen geleneklerinin bütün canlılığı ile yaşadığı" fikrini elimizdeki soykütüksel malzeme ile desteklememiz kolay değildir. Buna karşılık sanıyoruz ki resmî bir Kayı boyu geleneği oluşturmak için gerekli ortam mevcuttur. Böyle olunca da diğer aşiretlerin buna inanmayacakları gibi bir problem gündemde fazlaca yer işgal etmeyecektir. Osmanlı kroniklerinden anlaşıldığı kadarıyla Anadolu'da mevcut bulunan küçük Türkmen beylikleri Konya Selçuklu sultanlarından umutlarını kesince "Oğuz resmince" zaten Osman Bey'e bağlılıklarını sunmuşlardı.52 XV. yüzyılın ortalarında Anadolu'da Osmanlı Devleti'ne rakip olarak artık Karamanoğullarından başka kayda değer bir rakip kalmamıştı, onlar da oldukça yıpranmış durumda idiler. Bu nedenle Osmanlılar Kayı boyuna mensup olduklarını ortaya atınca muhtemelen kayda değer bir itirazla karşılaşmamış olabilirler.

Şimdi Köprülü'nün delil olarak verdiği rivayetleri değerlendirelim:

Birinci Rivayet: Rivayetin naklinden sözü edilen çocuğun rehine olarak verilmesinden sonra artık geri dönmediği anlaşılıyor. Elimizdeki kayıtlarda Osman Bey'in büyüğü Orhan küçüğü Alaaddin olmak üzere iki oğlunun olaylar içerisinde rol oynadıklarını görmekteyiz. Her ne kadar Orhan Bey'e ait olan ve Uzunçarşılı tarafından yayınlanan vakfiyede Osman Bey'in bu iki oğlundan başka Pazarlı Bey, Çoban Bey, Melik Bey ve Hamid Bey adlı dört oğlundan ve Fatıma adlı bir kızından bahsediliyor53 ise de bu çocuklarının anneleri, doğum tarihleri ve akıbetleri hakkında fazlaca bilgimiz yoktur. Ayrıca dikkatimizi çeken daha başka kronolojik çelişkiler de mevcuttur. Osman Bey'in doğum tarihi olarak genellikle 1258 tarihi kabul edilmektedir.54 Demek oluyor ki Hatiroğlu isyanı ile O'nun doğumu arasında 19 yıl vardır. Diğer bir deyişle rivayete göre Osman Bey 19 yaşında bir baba iken; kimliğini bilmediğimiz bir oğlu, Ertuğrul Bey tarafından Konya Selçuklu sultanına rehin olarak gönderilmiştir.

Rivayette gönderildiği kaydedilen Osman Bey'in oğlu Orhan ve Alaaddin dışında birisi olmalıdır. Kaynaklara göre Osman Gazi iki defa evlenmiştir ve bu iki çocuğun anneleri ayrıdır.55 Gönderildiği rivayet edilen çocuk Osman Bey'in ilk karısından olmuş olsa bile (bu arada Yazıcıoğlu'nda küçük oğulun gönderildiği rivayeti gözden ırak tutulmamalıdır) Osman Bey'in erken yaşlarda (hatta 13-14 yaşında) evlendirilmiş ve hemen çocuk sahibi olduğu sonucuna varılır. Orhan Bey'in yaklaşık olarak H. 680 (1281-1282) yılında doğmuş olduğu göz önüne alındığında56 bu rivayet bize çok şüpheli

görünmektedir. Kaynak eleştirisi konusunda çok titiz davranan ve benzeri rivayetleri tereddütsüz reddeden Köprülü'nün, bu rivayeti eleştirisiz olarak incelemesine dahil etmesi ve bunu Osmanlıların Kayı boyuna mensubiyeti konusunda güçlü delillerden birisi olarak sunması gerçekten kolay anlaşılabilecek bir durum değildir. Ayrıca bu rivayeti (Hatiroğlu yerine Cimri olayını koyarak küçük bir farkla) Köprülü gibi eleştirisiz olarak kitabına alan Uzunçarşılı'nın57 tutumu da bizi şaşırtmıştır. Kitabında daha Orhan Bey doğmadan-belki de Osman Bey henüz evlenmeden- geçmiş gibi nakledilen bu rivayeti eleştirisiz olarak kaydetmektedir ki bu kayıt, değerli yazarın (daha önce yayınladığı Orhan Bey Vakfiyesi'nin sağladığı bilgilere rağmen) burada Köprülü'ye kayıtsız şartsız uyduğu izlenimini vermektedir.

İkinci Rivayet: Köprülü'nün önemli bir delil olarak sunduğu diğer olay yukarıda kroniklerimizin genel olarak gözden geçirildiği bahiste Şükrullah ile ilgili olarak zikrettiğimiz olaydır.58 Köprülü çok önem verdiği bu olayın Farsça metnini daha önce de bir eserinde kullanmıştır.59 Fakat Şükrullah'ın anlatımından Osmanoğullarının Kayı boyuna mensup olduklarına ilişkin bir işaret ya da ima çıkarmak zor görünmektedir. Belki her ikisinin de Oğuz boyu olması dolayısıyla akraba oldukları ileri sürülebilir ancak bu akrabalık Oğuz motifi olan bir akrabalıktır yoksa Köprülü'nün anlatmak istediği gibi Kayı boyu ilişkisini içeren bir akrabalık değildir. Ayrıca Köprülü her ne kadar ileri sürdüğü fikri Oğuz-Name'ye dayandırmak istiyor ise de Oğuz-Name de bize Osmanlıların soykütüğünü vermez. Gerçi Köprülü bir incelemesinde60 ".Cihanşah nezdindeki Oğuz-Name Osmanlı hükümdarlarını Gün-Han evlâdı saydığı halde, Cam-ı Cem Ayin yine Oğuz-Name'ye dayanarak onları Gök-Han sülalesi olarak gösteriyor. Demek oluyor ki Oğuz-Name öyle bir tek belli esere değil, bütün Türk-Oğuz tarihlerine verilmekte olan umumi bir isimdir." diyorsa da burada da bazı yanlışlar görmekteyiz. Bu kayıtta isim yanlışları olduğu gibi (buradaki kaydın tersine olarak Cihanşah Gök Alp silsilesini, Cam-ı Cem Ayin ise Gün Han silsilesini öngörür) bize göre anlayış bakımından da bir yanlışlık varmış gibi görünmektedir. Köprülü'nün bu kaydından sanki Oğuznameler bütün Oğuz boylarının soykütüklerini (hatta XV. yüzyıla kadar) kaydediyorlarmış gibi bir izlenim ortaya çıkmaktadır. Oysa Oğuznameler -çeşitli nüsha farklılıklarına rağmen- genel olarak Oğuz Han ve onun birkaç göbek neslinin menkıbelerini kaydederler. Oğuz boylarının Oğuz Han neslinden hangi isme mensup olduklarını genel olarak Oğuznameler değil boylar tarafından düzenlenen soykütükleri ortaya koyar. Köprülü'nün zikrettiği her iki kaynakta da Oğuzname'den yararlanıldığı görüldüğü halde "aynen alıntı" söz konusu değildir. Dolayısıyla delil olarak aktarılan Şükrullah'ın bu rivayeti de Osmanlıların Kayı boyuna mensup olmaları konusunda bir kesinlik ifade etmez.

Görüldüğü üzere her iki rivayetin de Osmanlıların Kayı boyuna mensubiyetleri konusunda destekleyici nitelikleri yoktur.

Osmanlıların kendilerini XIV. yüzyılda Kayı boyuna mensup hissedip hissetmediklerini tam olarak bilemiyoruz. Köprülü'nün temas ettiği gibi bu çağa ait başka kaynaklar ortaya çıkarsa belki yeni bilgilere sahip olabiliriz. Köprülü Kayı mensubiyeti konusunda hiç olmazsa saray mensubu tarihçilerin fikir birliği içinde olmaları gereği üzerinde durmaktadır. Burada bir yandan henüz resmî tarihçilik

kurumunun henüz oluşmadığını, diğer yandan Kayı mensubiyeti fikrini destekleyen II. Murad'ın fikirlerini kitaplaştıran Şükrullah'ın etkisini de göz önünde bulundurmalıyız.

Köprülü'ye ayrıca çalışmasında toponomi denemesi de yaparak Türkiye'de Kayı boyuna mensup oymaklar tarafından oluşturulmuş yerleşim birimlerini bir harita eşliğinde ortaya koymuştur. Bu deneme ve haritada Anadolu'nun pek çok yerinde (ve hatta Trakya'da) Kayı adını taşıyan yerleşimler görülmekte, bu gibi yerlere Osmanlı Devleti'nin temellerinin atıldığı Eskişehir ve Bilecik çevresinde de rastlanmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Kayı boyu Anadolu'nun pek çok yerinde dağınık bir yerleşim göstermektedir. Bu toponomi çalışmasının Osmanlıların Kayı boyuna mensup olduğunu göstermesi bize göre zordur. Çünkü harita öncelikle Kayı boyu mensubiyeti fikrine inanılarak sadece Kayı boyunu esas alarak yapılmıştır.

Şimdi Söğüt ve çevresinde yaşayan ve kendilerini Osmanlıların akrabaları sayan Karakeçili oymağından61 hiç söz edilmemektedir. Oysa kendilerini Osmanlı Devleti'nin kurucusu sayan ve görüşleri Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid tarafından da desteklenen Karakeçeli aşiretinin yerleşim yerleri Kayı boyunun yerleşim yerleri ile örtüşmektedir. Yapılacak esaslı bir toponomik çalışmanın daha sağlam verileri ortaya çıkacağına inanıyoruz.

Yine Osmanlıların başka bir Oğuz boyuna mensup olmaları ihtimâli hiç düşünülmemiştir. Belki bütün Oğuz boylarının Türkiye'deki yerleşimini gösteren veya en azından Osmanlı Devleti'nin temellerinin atıldığı Ankara-Eskişehir-Bilecik çevresindeki yerleşimi esas alan bir toponomi çalışması yapılmış olsaydı daha yararlı olabilirdi. Her ne kadar bu dediğimiz türden bir toponomi denemesi Hüseyin Namık Orkun tarafından yapılmış ise de yetersiz bir görünüm arzetmektedir.62

Bu konuda söylediklerimizi toparlayacak olursak, elimizdeki soykütüklere dayanarak Osmanlıları kesin biçimde Kayı boyuna mensup saymak oldukça zordur. Faruk Sümer'e göre bu ilişki "şüpheli görülmekle birlikte imkânsız da değildir".63

4. Osman Bey'in Babası ve Dedesi Hakkında

Elimizdeki soykütüklerinde Osman Bey'in64 babası olarak Ertuğrul adı geçmektedir. Ertuğrul bazı küçük imlâ farklılıklarıyla (Erdunrıl, Ertuğrıl gibi) en kesin şekilde bildiğimiz tek isimdir.

Oysa Ertuğrul'un babası hakkında kaynaklarımızdaki bilgiler arasında bir birlik yoktur. Ertuğrul Bey'in babası olarak rivayetlerde biri Süleyman Şah diğeri ise Gündüz Alp olarak iki ismin geçtiğini görmekteyiz. Çalışmamızın başında arzettiğimiz soykütük listelerinin hemen hemen tamamında Ertuğrul Bey'in babası olarak Süleyman Şah adı geçmektedir. Ancak bu rivayetin Anadolu'nun fethinde önemli bir şahsiyet olan Kutalmış oğlu Süleyman veya tarih literatüründe yer alan diğer suda boğulma motifleri ile karıştırılmış olması kuvvetle mümkündür.65

İlk kroniğimizin yazarı olan Ahmedî, Ertuğrul Bey ile ilgilerini belirtmeden Gündüz Alp ve Gök Alp ile birlikte pek çok Oğuzun Anadolu'ya geldiklerinden söz eder. Karamanî Mehmed Paşa ise Osman Bey'in dedesi olarak Gündüz Alp adını zikreder ve onun Kızılsaray'da öldüğünden bahseder.66 Öte yandan Fehameddin Başar yeni bir incelemesinde "…Nitekim ele geçen Osman Bey'e ait bir sikkede Osman b. Ertuğrul b. Gündüz Alp ibaresinin bulunması bu fikri daha da güçlendirmiştir." diyorsa da sikkenin üzerinde Gündüz Alp'in adının geçtiği bir ibare mevcut değildir.67 Sonuç olarak her iki isim konusunda da çok kesin dayanaklara sahip değiliz. Nitekim Mükrimin Halil Yinanç İslâm Ansiklopedisi'ndeki incelemesinde kaynaklardaki bilgileri aktardıktan sonra, bu konuda kesin bir yargıya varmak için eldeki kayıtların yetersiz olduğunu zikretmiş ve iki isim arasında bir tercihte bulunmamıştır.68

Sonuçlar

Kaynaklardaki soykütük bilgileri belirli bir geleneğin oluşması yönünde gelişim gösterirler. XV. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı kronikleri XVII. yüzyıla kadar gösterdiği gelişim çizgisi ile artık gelenekleşmiş bir soykütük listesi ortaya çıkarmıştır. Bu liste XV. yüzyılın ilk yarısında görülen Oğuzculuk ve özellikle II. Murad Dönemi'nin resmî "Kayı Boyu mensubiyeti" akımının etkilerini taşımaktadır. Bununla birlikte listelerde zikredilen isimlerin büyük bir çoğunluğu kuşkuludur. Elimizdeki kayıtların önemli bir çoğunluğu Oğuz geleneğinin bütün canlılığıyla yaşadığı ileri sürülen bir çağda kaleme alınmış olmalarına rağmen sistematik Oğuz geleneği ile pek uyuşmazlar. Ayrıca diğer dikkat çekici noktalar arasında Osmanlıları Yafes oğlu Türk'e bağlamayan hatta Yafes'e bile değil de Sam'a bağlayan kayıtlar bulunmaktadır ki bunlar münferit bilgiler olmakla birlikte Türkmen geleneği tamamen aykırı bir nitelik arzetmektedirler.

Elimizdeki soykütük malzemesinde Osmanlı geleneği eski türeyiş destanları ile birleştirecek unsurlar fazla değildir. Diğer bir deyişle soykütük listelerimizde Türk unsuru göze çarpmaz. Bu durum devşirme sisteminin oluşum devresi için fazlaca yadırganmayacak niteliktedir.

Soykütüklerimizin ortak noktalarından birisi Osmanlıları Oğuz nesli sayma motifidir. Sistematik Oğuz geleneğine pek uymasa da anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı kronik yazarları Osmanlıları Oğuz nesli sayma konusunda hem fikirdirler. Ancak Kayı boyu mensubiyeti konusunda bir birlik söz konusu değildir. Bu fikir kroniklere XV. yüzyılın son çeyreğinde girmiştir. Bu konudaki kayıtlar resmî nitelikteki yaklaşımının yansımaları gibi görünmektedir. Osmanlıları kayı boyuna mensup gösteren incelemelerin de soykütük bilgilerimiz bakımından sağlam dayanakları yoktur.

Eldeki kaynaklara göre Osman Bey'in babasının Ertuğrul Bey olduğunda kuşku yoksa da dedesi hakkında kesin hüküm vermemizi sağlayacak esaslı dayanaklardan yoksunuz.

Ortada mevcut bulunan Süleyman Şah veya Gündüz Alp isimlerinden hangisinin doğru olduğu, bu iki isim arasında bir birlik olup olmadığı veya başka bir ismin varlığı gibi konular şimdilik spekülasyon görünümündedir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere çalışmamıza esas olan kaynaklar daha çok geleneklere ve rivayetlere dayalı olduğu için soykütük bilgisi açısından ulaştığımız sonuçlarda da geniş bir ihtiyat payı düşünülmelidir.

1 Şunu da hemen belirtmemiz gerekiyor ki, Osmanlıların menşei ile ilgili uydurma rivayetler sadece Osmanlı kroniklerinde yer almaz. Rum soyluların veya korsanların soyundan vb. geldiklerini ileri süren hayli rivayet mevcuttur.

Bu rivayetlerin genel bir değerlendirmesi için bkz: İsmail Hami Danişmend, "Osman Gazi'nin Nesep ve Hüviyeti", Türklük Mecmuası, c. I (1939), s. 207-223.; Aynı yazar, "Osmanoğullarına İsnad Edilen Sahte Milliyetler" Aynı dergi, s. 367-382.

2 Ahmed Refik, "Osmanoğulları", Türk Tarihinin Ana Hatları, İstanbul, tarihsiz. Seri: II, No. I, s. 12 vd.

3 Paul Wıttek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, (çev: Fatmagül Berktay), İstanbul, 1985, s. 17 vd.

4 Köprülüzade Mehmed Fuad (Köprülü), "Oğuz Etnolojisine Dair Tarihî Notlar" Türkiyat Mecmuası, c. I. (1925) s. 187 vd; ayrıca "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Mes'eleleleri" Belleten, VII/28 (1943) s. 286 vd.

5 Mükremin Halil Yinanç, "Ertuğrul Gazi" mad. İA. c. IV s. 328 vd.

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I 4. bs. Ankara, 1982, s. 100 vd.

7 Orkun. a.g.e., s. 345 vd.

8 Ahmedi, Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-ı Al-i Osman, s. 8; aynı müellif, İskendername, İnceleme-Tıpkıbasım (haz: İsmail Ünver) Ankara, 1983. Varak:65 b.

9 Şükrullah, Behcetü't-Tevârih (haz: Nihal Atsız) Osmanlı Tarihleri içinde, İstanbul, 1949. s. 51.

10 Karamani Mehmed Paşa, Tevârih-i Selâtin-i Osmaniyye (çev: İbrahim Hakkı Konyalı) Osmanlı Tarihleri içinde, İstanbul, 1949. s. 343.

11 Bayatlı Mahmudoğlu Hasan, Câm-ı Cem-Ayîn (yay:Fahrettin Kırzıoğlu) Osmanlı Tarihleri içinde, İstanbul, 1949. S. 381 vd.

12 Aşıkpaşazade, Tevârih-i Al-i Osman (H. 1332 Ali Bey neşrinin tıpkı basımı) Farnborough, 1970. S. 92 vd.

13 M. Şükrü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Bitlisli İdris'in "Heşt Behişt" adlı Eserine Göre, Kısım-I. Ankara, 1934. S. 29 vd.

14 Mehmed Neşri, Kitab-ı Cihannümâ (yay: Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen) 1. cilt. 2bs. Ankara, 1987. S. 55 vd.

15 Yaşar Yücel-Halil Erdoğan Cengiz, "RuhI Tarihi, Oxford Nüshası" Belgeler, XIV/18 (1989-1992) Ankara, 1992. S. 375. Osman Bey hakkında bu soykütüğünü düzenlemiş olan Ruhi eserinin başka bir yerinde (s. 369) şu bilgiyi aktarmaktadır: "Selâtin-i Mezkure Oğuz Han oğlanlarından Kayı Han evladındandır. Ve Kayı Han Oğuz Han'ın ulu oğlı idi ve Oğuz Han şöyle vasiyyet itmiş idi ki kendüden sonra han Kayı ola idi. Andan sonra Kayı'nın evladı ola, madem ki anın evladından bir kimse ola ki hanlığa yaraya gayri taifeden han olamaya idi. Bir nice zaman vasiyyet mucibince hanlık Kayı neslinde kaldı. Amma sonra Selçukiler ve sayir Türk begleri galabeyile han oldular Osman Beg devrine dek." Görülüyor ki Ruhi çeşitli rivayetleri eserine alırken aralarında bir seçim yapmamış ve kendi kendisiyle çelişkiye düşmüştür. Çünkü verdiği soykütüğü listesinde Oğuz Han'ın adını Kayı izlemez.

16 Anonim Tevârih-i Al-i Osman-F. Giese Neşri- (haz:Nihat Azamat) İstanbul, 1992. s. 8.

17 Hadidi, Tevârih-i Al-i Osman (haz: Necdet Öztürk) İstanbul, 1991. s. 22 vd.

18 İbn-i Kemal, Tevârih-i Al-i Osman, I. Defter (yay:Şerafettin Turan) Ankara, 1970. S. 201 vd.

19 İbn-i Kemal, s. 28.

20 Lütfi Paşa, Tevarih-i Al-i Osman, (neşr: Ali Bey) İstanbul, 1341. s. 17.

21 Enveri, Düsturnamei Enverî, (neşr: Mükrrimin Halil), İstanbul, 1929. s. 94.

22 Müneccimbaşı Ahmed Dede soykütükleri konusunda daha önceki kaynaklarda zikredilen iki ayrı listeyi aralarında herhangi bir seçim yapmaksızın kaydetmektedir. Bkz: Sahaifü'l-Ahbar fî Vekayiül-Asar (çev: İsmail Erünsal) c. I. İstanbul, tarihsiz. s. 52-53.

23 Hoca Sadeddin Efendi Tacüt't-Tevarih, (Sad: İsmet Parmaksızoğlu), c. I. İstanbul, 1974. s. 27 vd.

24 Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebi, Solakzade Tarihi, (Haz: Vahid Çabuk), c. I, Ankara, 1989. s. 27 vd.

25 Ebulfevz Muhammed Emin es-Suveydî, Sabaikü'z-Zeheb fî Maarifü'l-Kabailü'l-Arab, Beyrut, 1823. Varak: 3. Yeri gelmişken bu kaynağın mikrofilm fotokopilerini Köln Üniversitesi İslâm

Bilimleri Enstitüsü Kütüphanesi'ndeki nüshadan temin eden değerli dostum Alman İslâmbilmci Thomas LİER'i şükranla anmalıyım.

26 Aynı eser, varak, 23.

27 Wittek, s. 18 vd

28 Şevkiye İnalcık, "İbn Hacer'de Osmanlılara Dair Haberler", DTCFD, cilt VI, sayı 3 (Mayıs-Haziran 1948), s. 190.

29 Herbert Adams Gıbbons, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, (tere: Ragıp Hulusi), İstanbul, 1929. S. 239.

30 Zeki Velidî Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, 3. bs. İstanbul, 1981. s. 320.

31 Köprülü, "Osmanlıların Etnik Menşei", s. 219 vd.

32 Aziz b. Erdeşir-i Esteabadi, Bezm ü Rezm, (çev: Mürsel Öztürk), Ankara, 1990. s. 353.

33 İbni-i Kemal, s. 201.

34 Aşıkpaşazade, s. 2

35 Ruhi, s. 375.

36 Eşref Buharlı, "İslâm Kaynaklarındaki Türklerin Nesebi ile Alakalı Bilginlerin Göktürk Türeyiş Efsaneleri ile İrtibatlandırılması" Türk Kültürü, sayı 357 (Ocak 1993), s. 20.

37 Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime, (haz: Muharrem Ergin), İstanbul, tarihsiz. S. 23 vd.

38 Bkz: Bayatlı Hasan, s. 382

39 Neşri, s. 55.

40Bu listeler için bkz: Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, 3. bs. İstanbul, 1980. s. 210 daki ekler.

41 Aşıkpaşazade, s. 18.

42 Ahmed Refik, s. 12-13

43 Sümer, Oğuzlar, s. 220.

44 Köprülü bu görüşlerini başka bir incelemesinde de ileri sürmektedir: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, 5. bs. Ankara, 1994, s. 69.

45 Esasen Osmanlıların Kayı boyuna mensup oldukları görüşünü yaptığı çalışmalarla bilim dünyasına kabul ettiren Köprülü daha önce Kayıları Salurlar, Bayatlar ve Çepniler hakkında yayınladığı bir incelemede de bu görüşü ileri sürmektedir. bkz: "Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar", s. 186 vd.

46 Türkmenlerin soykütüğü üzerine geniş bir soykütük kitabı yazan Ebulgazi Bahadır Han'ın eseri ile Osmanlı vekayinamelerinde verilen soykütükleri arasında (Yafes ve Oğuz Han kısımları dışında) bir paralellik kurmamız zor görünmektedir. Karşılaştırınız: Ebulgazi Bahadır, s. 29 vd.

47 Köprülü burada örnek olarak Abdülkadir İnan'ın şu makalesini örnek olarak veriyor: "Orun ve Ülüş Mes'elesi", Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, C. I, İstanbul, 1931. s. 121-131. Ancak bu makalede Köprülü'nün vermek istediği izlenime uyacak doğrudan bilgiler bulunmaz. İnan genellikle, Hazar ötesi Türkmenler arasındaki geleneklerden söz eder ve bunların kimilerinin günümüze kadar yaşadıklarını vurgular

48 Hatiroğlu isyanı hakkında bkz: Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971. s. 537 vd.

49 Uzunçarşılı Yazıcıoğlu Ali'nin Selçuknamesi'ne dayanarak bu çocuğun Osman Bey'in küçük oğlu olduğunu kaydeder. bkz: Osmanlı Tarihi, c. I, s. 99. dn 3.

50 Şükrullah, s. 51. yukarıda Şükrullah'ın soykütük kayıtlarını verirken bu olayı anlatmıştık.

51 Gibbons Osmanlı Devleti'nin bu 400 Türkmenin uctaki Rumları Müslüman yaparak yeni bir milletin doğması yoluyla kurulabildiği düşüncesindedir. bkz. Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s. 13 vd.

52 Ruhî, s. 377-378.; Lütfi Paşa, s. 21-22.

53 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi724Rebiülevvel-1324 Mart", Belleten, V/19, s. 283).

54 Tayyib Gökbilgin, "Osman I. " Mad. İA, c. IX. s. 433. Kiraz Hamdi Paşa'nın Hanedan-ı Al-i Osman adlı eserinde (Süleymaniye Küt. Yazmalar No: 2173 varak: 3) Osman Gazi'nin doğum tarihi h. 656 (M. 1257) olarak veriliyor. Bu kaynak için değerli meslektaşım Selahattin Önder'e teşekkür borçluyum.

55 Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Vakfiyesi", Belleten, V/19, s. 284 vd.

56 Tayyib Gökbilgin, “Orhan” mad. İA, c. IX, s. 399; ayrıca Kiraz Hamdi Paşa, aynı eser, varak: 5; Hammer Orhan Bey’in doğum tarihini 1288 olarak verir. Büyük Osmanlı Tarihi, İstanbul, 1993. I/71.

57 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, s. 99. dn. 3.

58 Şükrullah, s. 51. Burada yazarımızın Karakoyunlu hükümdarı Mirza Cihanşah’a yaptığı elçilik sırasındaki yaşadıklarına ilişkin olarak anlattıklarını kastediyoruz.

59 Bkz: Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar, 4. bs. Ankara, 1981. S. 249.

60 Aynı eser, s. 250. dn: 105.

61 Faruk Demirtaş (Sümer), “Osmanlı Devrinde Anadolu’da Kayılar”, Belleten, XII/47. (Temmuz 1948) s. 598-599; aynı yazar, Oğuzlar, s. 221.

62 Orkun, s. 355.

63 Bkz: Oğuzlar, s. 220.

64 Her ne kadar Adnan Erzi Osmanlı Devleti’nin kurucusunun adının Otman veya Ataman biçiminde de okunabileceğini ileri sürüyor (“Osmanlı Devleti’nin Kurucusunun İsmi Meselesi” Türkiyat Mecmuası, VII-VIII/1 (1942) s. 323-326.) ise de bu okunuşlar kuşkuludur.

65 Yinanç, “Ertuğrul Gazi”, s. 334-335.

66 Hüseyin Namık Orkun çalışmasında Beypazarı’na bağlı olan Kızılsaray’da yaptığı alan çalışmasında Gündüz Alp’in türbesini gördüğünü belirterek türbenin bir de fotoğrafını verir. Aynı eser, s. 351.

67 Fahamettin Başar, “Ertuğrul Gazi” mad. TDVİA, c. IX s. 314. Yazar yukarıda zikredilen ifadesinde Osman Bey’in elimizde bulunan yegâne sikkesine atıfta bulunuyor ki bu sikkenin ön yüzünde Osman bin Ertuğrul Abdullah arka yüzünde ise Osman bin Ertuğrul ibareleri bulunmakta olup sayın yazarın Gündüz Alp adını kaydetmesi herhalde bir yanlış anlama sonucu olsa gerektir. Osman Bey’in sözü edilen sikkesi için bkz: İbrahim Artuk, “Osmanlı Beyliği’nin Kurucusu Osman Gazi’ye Ait Sikke” Birinci Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) Kongresi Tebliğleri, Ankara, 1980. S. 27. Burada unutmadan sikkenin üzerindeki ibarenin Hadîdî’nin kaydına aynen uyduğunu belirtmemiz gerekiyor. Karş: Hadîdî, s. 43.

68 Yinanç, aynı yer.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Hizmeti Geçen Alpler ve Gaziler / Doç. Dr. Ahmet Şimşirgil [s.99-106]

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Osmanlı Devleti'ni kurmuş olan hanedanın menşei ve Osmanlıların küçük bir beylik iken büyük bir devlet haline nasıl geldiği sorusu, tarihçiler arasında bir muamma gibi tazeliğini korumaya devam etmektedir. Esasında Osmanlı Devleti'ni kuran hanedanın tarihi kayıtlara, etnik incelemelere, geleneklere, mevcut damgalarına ve sikkelerine göre Oğuzların sağ kolu olan Gün Han kolunun Kayı boyundan geldikleri kesinleşmiş durumdadır.1

Bunun aksine olarak çeşitli görüşler ileri sürülmüş ise de2 hiçbiri ilim aleminde rağbet görmediği gibi bu tezlerin sahipleri, görüşlerini güçlendirecek belge ve bilgilerde ortaya koyamamışlardır. Buna rağmen en sonunda Osmanlı Devleti'nin kurucuları ve onların silah arkadaşları için efsane şahsiyetler denecek kadar, ilmi kıymeti haiz olmayan fikirler dahi ileri sürülebilmiştir.3

Şurası muhakkak ki Osman Gazi'nin dayandığı Kayı boyunun mevcudu kısa sürede büyük bir beylik teşkil edecek miktarda görünmemektedir. Ancak 1230'lu yıllarda Anadolu'da görülen Ertuğrul Bey'in kudret ve itibar sahibi bir şahsiyet olduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim kendisine Söğüt ve Domaniç civarı kışlak ve yaylak olarak verildiğinde o mıntıkada kısa bir sürede söz sahibi olabilmiştir.

Bu durum Ertuğrul Bey'in savaşçı kişiliğinden ziyade karizmatik yapısından da kaynaklanmış olmalıdır. O, bölgedeki gayrimüslim unsurlarla iyi geçinmekte, büyük bir ihtimalle arazi ve sair ihtilaflarda hakem rolü üstlenmekte, Müslim, gayrimüslim halklar arasında bir baba rolü oynamakta ve herkes üzerinde saygı uyandırmaktadır. Kaynaklara yansıyan bazı hadiselerden onun Selçuklu Sultanı nezdinde de itibar sahibi olduğu ve yeri geldiğince uç kuvvetleri komutanı olarak savaşlara katıldığını da görmekteyiz.4 Bu faaliyetleri ve konumu Ertuğrul Gazi'yi uçlardaki Oğuz boylarına mensup diğer Türk aşiret ve gruplarının da tartışmasız lideri yapmış olmalıdır.

Nitekim Ertuğrul Gazi'nin vefatından sonra Osman Gazi'nin aşiretin başına getirilmesinde, bu husus bütün açıklığıyla ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar babasının sağlığında faal bir rol oynaması, genç ve cesur olması sebebiyle aşiretin başına geçtiği belirtilirse de diğer beylerin ona biat etmeleri de önemli derecede etkili olmuştur. Bu husus kaynaklarda şöyle belirtilmektedir.

Başa geçtiği gün ol ilin beyleri ve kethüdaları huzuruna çıkarak şöyle dediler; Siz Kayı Han neslindensiniz. Kayı Han bütün Oğuz beylerinin Oğuzdan sonra ağaları ve hanları idi. Oğuz töresi mucibince Oğuz neslinden kimse bulunmayınca hanlık ve padişahlık Kayı soyu var iken başka bir boy soyuna düşmez. Bundan böyle Selçukilerden bize medet ve çare yoktur. Memleketin çoğu ellerinden gitti. Tatar onların üstüne galip gelmiştir. Ayrıca merhum Sultan Alaaddin'in babanıza ve sizlere teveccühü olmuştur. Bu uçları size ol vermiştir. Bu sebeple sizin han olmanız gerekir. Sizde sultan ve

hanlığa liyakat var. İttifak dahi bulunsun, zira saltanat ya ittifakla ya istihkakla (liyakat) olur. Bizde sizlere gereği gibi muti ve tabi oluruz. Ta kim bu taraflarda gönül hoşluğu ile gaza edelim.5

Görüldüğü gibi Osman Gazi'ye kendi aşiretinin yanı sıra çevredeki Oğuz kabile ve oymak beyleri de gelerek tabiiyetlerini arz etmişlerdir. Bu durum onun gücünü en üst seviyede tutmuş olmalıdır.

Eski kaynaklarda Ertuğrul ve Osman Gazi'nin en eski silah arkadaşlarından olarak Akçakoca, Abdurrahman Gazi, Hasan Alp, Konur Alp, Turgud Alp, Aygud Alp, Gündüz Alp, Saltuk Alp, Köse Mihal, Samsa Çavuş ve Kara Ali'nin adı sık sık fetihlerde geçmektedir. Bunlar bazen bir ve beraber olarak meydan savaşlarına veya büyük bir hisarın zaptına katılıyorlar bazen her biri bir kalenin muhasarasına gidiyor bazen de bir şehrin idare ve imarında bulunuyorlardı. En önemlisi gerek harp gerekse sulh esnasında yapılacak her işten evvel mutlaka ulema mensuplarının da katıldığı bir istişare meclisi tertip ediyorlar ve kararlarını ondan sonra veriyorlardı.

Dolayısıyla sanki geleceğin üç kıtasına yayılacak, dünya siyasetine asırlarca yön verecek bir ulu devletin temellerini sabırla, gayret ve feragatle, aşk ve arzuyla, muhabbet ve sadakatle atıyorlardı. Aslında aralarındaki ilişkiler gözden geçirildiğinde, Selçukluların son iki asrında ve Beylikler Türkiyesi'nde görülen ayrılıklar, sen-ben davaları, menfaat kaygıları sanki bu uc bölgesine hiç uğramamıştı. Herkes eski tabirle baş ve buğ bildikleri Ertuğrul Gazi ile ahfadına candan ve gönülden bağlı olup her emrine ölesiye muti idiler. Bu itibarla Osmanlı Devleti'nin sağlam ve köklü temellere oturmasında Osmanlı soyu ve ulema sınıfı kadar bu gazi alperenlerin de olağanüstü katkıları olduğu inkar edilemez bir gerçektir.

Turgud Alp

Osman Gazi'nin en yakın silah arkadaşlarından biri idi. Osman Gazi Bilecik'in fethi ile meşgul olurken onu İnegöl'ü zaptetmek üzere görevlendirmişti. Turgud Alp süratle gelerek şehri kuşattı. Az sonra Bilecik ve Yarhisar'ı zapteden Osman Gazi de gelerek kuşatmaya katıldı ve gazilere yağma iznini verdi. Osman Gazi'nin de katılmasıyla daha da gayrete gelen gaziler kısa sürede İnegöl'ü zaptettiler (699/1299-1300). Kalenin tekfuru öldürüldü. Zira o, yıllardır Müslümanlara büyük eziyetler vermiş olup pek çok kimseyi de şehit etmişti.6

Osman Gazi 701/1301-1302'de İnegöl'ün idaresini Turgud Alp'e verdi.7 Bundan dolayı İnegöl yöresi Turgud ili şeklinde anıldı. Uzun bir süre İnegöl'ün idaresinde bulunan Turgud Alp'in zaman zaman gaza hareketlerine de katıldığı anlaşılmaktadır.

Nitekim 725/1325'te Orhan Gazi ile birlikte Atranos'un fethine katıldı. Buranın fethini özellikle Osman Gazi çok arzu etmekteydi. Zira tekfurun babası Koyunhisar harbinde yeğeni Bayhoca'nın şehadetine sebep olmuştu. Orhan Gazi kale önünde göründüğünde tekfuru dağa kaçarak beklemeye başladı. Maksadı gazilerin çekilmesinden sonra tekrar dönerek kaleye sahip olmaktı. Ancak Orhan

Gazi kendisini takip ederek tekfuru ve karşı koyanları ortadan kaldırdı. Kale halkına aman vererek yerlerinde kalmalarını sağladı. Burası o tarihten itibaren Orhaneli adıyla anılmıştır.8

Turgud Alp bu zaferden sonra gazileriyle birlikte Bursa muhasarasına katıldı ve fetihte bulundu.9 Uzun bir ömür süren Turgud Alp İnegöl yöresindeki hal ehli velilerden Geyikli Baba'ya samimiyetle bağlı idi.

Saltuk Alp

Osman Gazi'nin sadık silah arkadaşları arasındadır. Tarihlerde ismine fazla rastlanmaz. Muhtemelen devamlı Osman Gazi'nin yanında bulunmuş olmalıdır.

Osman Gazi Sakarya vadisine sefere çıktığında ülkenin güvenliğini sağlamak üzere oğlu Orhan Gazi ile birlikte Köse Mihal ve Saltuk Alp'i görevlendirmişti. Gerçekten de fırsattan istifade etmek isteyen Çavdarlu Tatarları gelerek Karacahisar pazarını yağmaladılar. Bu sırada Eskişehir'de olan Orhan Gazi süratle gelerek yağmacıları Oynaşhisarı denilen mevkide yakaladı. Mihal Gazi ve Saltuk Alp'le birlikte eşkıya grubunu kısa sürede dağıttılar. Reisleri başta olmak üzere pek çoğunu da esir ederek Karacahisar'a döndüler.10

Bursa'nın fethinde bulunan ve Osman Gazi'nin son nefeslerinde yanında olan Saltuk Alp'in adına, bu tarihten sonra kaynaklarda raslanmamıştır.

Aygud Alp

İlk fetihlerden itibaren Osman Gazi'nin yanında yer alan namlı yiğitlerden biridir. Nitekim Osman Bey 701/1301-1302'de hükmü altında bulunan beldeleri silah arkadaşlarına dirlik olarak verirken Aygud Alp'e de İnönü kalesini vermiştir.11

Aygud Alp, muhtemelen uzun bir süre İnönü'nün idaresi ve imarı ile meşgul olmuştur. Onu son olarak İzmit'in fethinde görmekteyiz. Orhan Gazi 728/1327-1328'de uzun süredir gazilerin hedefi ve Akçakoca'nın da vasiyeti olan İzmit'i (İznikmid) almak üzere harekete geçmişti. O, kuşatmanın uzun sürebileceğini hesaplayarak denizden ve karadan gelebilecek bütün yardım yollarını kesmeyi amaçladı. İzmit o sırada Kayserlerin soyundan Belakonya adında bir prensesin yönetimindeydi. Yakınında bulunan ve Koyunhisar denilen kalede ise prensesin kardeşi Kalayun hüküm sürüyordu. Emrinde bulunan güçlü bir ordu ile sık sık Müslüman köylerine saldırıda bulunduğu gibi fırsat bulduğu zaman çevrede dolaşan Türk sipahilerine de saldırmaktan da geri durmuyordu. Onun zararını ortadan kaldırmak ve muhasara sırasında yardımını engellemek isteyen Orhan Gazi, Aygud Alp ile oğlu Kara Ali'yi Koyunhisar'ın fethiyle görevlendirdi.

Kalayun kendisine sonsuz bir güven duyduğundan ve yıllardır Türklere karşı çarpıştığından teslim tekliflerini reddetti. Bir taraftan kalesini tahkim ederken diğer taraftan da bizzat muhariplerinin başında olarak kaleden Türklere ok yağdırmaya başlamıştı. Ancak daha savaşın başında göğsüne

isabet eden bir okla vurularak, kale burcundan aşağıya yuvarlandı. Şaşkınlık içerisinde kalan müdafiler ne yapacaklarını bilemeyip kale kapısını gazilere açtılar. Böylece Koyunhisar neredeyse hiç savaşılmadan fethedilmiş oldu. Aygud Alp Kalayun'un kesik başını Orhan Gazi'ye getirdi.12

Orhan Gazi bunu bir mızrak ucuna takarak İznik önüne dikti. Prenses Belakonya bu hali görünce derin bir üzüntü içerisinde hayatına dokunulmaması kaydıyla şehrin kapısını Türklere açtı.13

Oğlu Kara Ali, kendi döneminde de pek çok fetihlere katılan namlı kumandanlardandır. Aygud Alp'in soyundan gelenler, devletin çeşitli kademelerinde önemli görevler üstlenmişlerdir.

Kara Ali

Aygud Alp'in oğludur. Osman Gazi'nin ilk fetihlerinden itibaren başarıları ile adından sıkça bahsedilen komutanlardan biridir.

1308'de Osman Bey'in emriyle Ulubat civarında Kite tekfuruna bağlı memleketlerden Galios/Alyos adasını zaptetmekle görevlendirildi. Kaleyi sulhen fetheden Kara Ali büyük kilisenin rahibini ailesi ile beraber Osman Gazi'nin huzuruna getirdi. Osman Gazi rahibin güzel kızını bu genç bahadırla evlendirdi.14

Kara Ali aynı yıl Osman Gazi'nin Leblebici hisarı, Lefke, Çadırlı, Mekece, Akhisar ve Geyve'nin fethi ile neticelenen seferine iştirak etti. Geyve'den sonra Tekfur pınarı muhasara olunduğunda İlhanlı hükümdarı Olcayto Han'ın Çoban Bey idaresinde büyük bir orduyu Anadolu'ya sevk ettiği haberi alındı. Bunun üzerine Tekfur pınarının zaptını Kara Ali'ye bırakan Osman Gazi geri döndü. Kısa bir müddet içinde Tekfur pınarını zapteden Kara Ali elde ettiği ganimetleri Osman Gazi'ye gönderdi. Hizmetlerine mükafat olarak Tekfur pınarı ve çevresi bu genç bahadıra timar suretiyle verildi. Kara Ali bundan sonra idare ettiği bölgenin etrafını fethetmekle uğraştı. Geyve'ye tabi kalelerden Yenikale, Önde ve Yanıkçahisar'ı Osman Gazi'nin memleketleri arasına kattı.15

Orhan Gazi dönemindeki fetih hareketlerine de Kara Ali Bey'in aktif olarak katıldığı görülmektedir. Nitekim Koyunhisarı kalesini babasıyla birlikte fetheden Kara Ali, bu muzafferiyetle İzmit'in fethini de kolaylaştırmış oluyordu. Zira kardeşi Kalayun'un kesik başını gören İzmit kalesi kumandanı Prenses Belakonya, şehri Türklere teslim etti.

İzmit ve çevresinin fethi ile buralardaki muharip Rumların Hereke kalesine yerleştikleri ve burayı iyice tahkim ederek üs edindikleri haberi Orhan Gazi'ye ulaşınca burayı zaptetmek üzere Kara Ali Bey görevlendirildi. Süratle gelerek kaleyi kuşatan Kara Ali Bey hücum üzerine hücum tazeleyerek kaleyi bir an önce fethetmek istedi. Ancak bu sırada gözüne ok isabetiyle yaralandı. Tarihlerin ifadesiyle arslanları tava getiren yiğiti bu acı da durduramadı ve harekata devamla kaleyi kısa sürede düşürürken aman dileyenlere dokunulmamış karşı koyanlar ise kılıçtan geçirilmiştir. Kaledeki

savaşçılar İstanbul yönüne doğru çekilip giderlerken halk ise kalede kalarak Türklerin idaresinde yaşamayı kabul etmiştir.16

Kara Ali'nin ismi son olarak Orhan Gazi'nin Bizans ile yaptığı Pelekanon meydan muharebesinde geçer. Kara Ali'nin oğlu Kara Timurtaş Rumeli fatihlerindendir. Fevkalade başarılarıyla Osmanlı devletinde vezirlik ve beylerbeyiliği uhdesine alan ilk kişidir.

Samsa Çavuş

Ertuğrul ve Osman Gazi'nin sadık dost ve silah arkadaşlarındandır. Osmanlı devletinde Çavuş ünvanını kullanan ilk kişidir.

Samsa Çavuş'un Ertuğrul Gazi ile birlikte kendisine bağlı aşiret ve obalarla Söğüt'e geldiği rivayet olunmaktadır. Ancak Samsa Çavuş'un ailesi çok kalabalık olduğundan İnegöl Rumlarının tazyikinden bunalarak Söğüt'ten ayrılmış ve Mudurnu yöresine göç etmiştir. O, buradaki Rumlara müdara (dini ve huzuru için dünyalık verme ve güler yüz gösterme) ile varlığını ve geçimini sürdürmeye başlamıştır.17

Osman Gazi Sarıkaya ve Sorgun üzerine sefere çıktığında Samsa Çavuş'la karşılaştı. Samsa Çavuş baba dostu bu genç muharibe her bakımdan yardımcı oldu. Onları Bolu yolu üzerinde yer alan Taraklı, Göynük ve Mudurnu taraflarına götürdü. Osman Gazi buraları idaresi altına aldıktan sonra Samsa Çavuş'a itaat etmelerini buyurup geri döndü.18

Osman Gazi 17 sene sonra Sakarya yönünde ikinci seferine çıktığında yine Samsa Çavuş yardımcısıydı. Lefke ve Çadırlı'ya vardıklarında her iki kalenin tekfurları da aman dileyerek kalelerini teslim ettiler. Samsa Çavuş bu iki kalenin has olarak kendisine bırakılmasını rica edince Osman Gazi:

Bu doğru bir hareket olmaz. Zira bize itaat edenlerin mülklerini ellerinden alırsak, sonra bize kimse itaat etmez ve daima savaşmaya mecbur oluruz, diyerek ricasını kabul etmeyip tekfurları yerlerinde bıraktı. Samsa Çavuş'a ise kendi haslarından Yenişehir yakınlarındaki bir kaleyi vererek gönlünü hoş eyledi.19 Burası halen Çavuş köyü adıyla anılmaktadır. Ardından Mekece, Akhisar ve Karaçepiş hisarları feth olundu.

Samsa Çavuş bundan sonra fetihlerde daha aktif bir rol almaya başlamıştır. 1317'de Orhan Gazi ile sefere çıkarak İznik yolu üzerindeki Karatekin hisarının fethinde bulundu. Orhan Gazi fethi müteakip Samsa Çavuş'u kalenin komutanlığına atadı.20 Samsa Çavuş bundan sonra gazileriyle devamlı surette İznik üzerine akın hareketlerinde bulundu. Kalenin fethini kolaylaştıracak faaliyetler içerisinde oldu.

731/1330 yılında Bizans ile yapılan Pelekanon meydan muharebesine de katılan21 Samsa Çavuş'un bu tarihten az sonra vefat ettiği sanılmaktadır. Kabri Mudurnu yakınlarında Hacı Musalar köyündedir.

Konur Alp

Osman Gazi’nin en meşhur silah arkadaşlarındandır. Muhtemelen başlangıçtan itibaren bütün savaşlarında bulunmuş olmalıdır. Ancak ismi ilk kez Orhan Gazi ile birlikte katıldığı Akyazı ve Kocaeli üzerine düzenlenen seferde geçer. Osman Gazi artık gaza hareketinin başına oğlu Orhan Bey’i getirirken en ünlü ve güvendiği kumandanlarını da ona yoldaş etmiştir. Nitekim kaynaklarda yirmi senelik sadakat ve cenk ile tecrübe edilmiş en cesaretli silah arkadaşlarından dördünü Köse Mihal, Abdurrahman, Konur Alp ve Akçakoca’yı ona kattı, denilmektedir.22

Bu seferde Kara Çepiş ve Alp/Ebe suyu hisarları alındı. Kendisine Kara Çepiş hisarı verilen Konur Alp, Akyazı cihetine akınlarla görevlendirildi. Akyazı’da Tuzpazarı’nı zaptettikten sonra Uzuncabel’de düşmanlarla iki gün kanlı çarpışmalar yaptı. Bursa’nın alındığı sırada Konur Alp de Akyazı, Konurapa/Konrapa (Düzce), Bolu ve Mudurnu’yu Türklerin idaresine katıyordu.23

Bursa fethedildikten sonra Orhan Gazi Konur Alp, Akçakoca ve Gazi Abdurrahman gibi tecrübeli beylerini İstanbul yolu üzerindeki kalelerin fethiyle görevlendirdi. Bu komutanlar kısa sürede ve kolaylıkla Kandıra, Samandıra ve Aydos gibi müstahkem mevkileri zaptettiler.24

Konur Alp, İznik fethinin hazırlıkları sırasında muhtemelen 1328 yılında vefat etti. Naşı Konurapa’ya defnedildi. Hammer’in ifadesiyle harp sevkiyatlarında defalarca çiğnedikleri topraklar şimdi onun na’şını örtüyordu.25

Gazi Mihal

Osman Gazi’nin silah arkadaşı ve vefakar dostu. Bizans İmparatorluğu’nun hudut kalelerinden Bilecik vilayetinin doğusunda yer olan Harmankaya ve havalisinin beyi idi.

Osman Gazi’nin Eskişehir beyi ile yaptığı bir muharebede karşı tarafta bulunan Köse Mihal esir edilmişti. Osman Bey, Köse Mihal’in tavırlarındaki asalet, cesaret ve yiğitliğine bakarak kendisini affetti ve çok geçmeden de bu ikili iyi bir dost oldular. Kaynaklarda Köse Mihal’in devamlı Osman Gazi ile beraber olduğu ve gazilerin her hizmetini Harmankaya halkının gördüğü vurgulanmaktadır. Osman Gazi’nin ise kendisine itimat ve güveni tamdı. Zor bir mesele ile karşılaşsa onunla meşveret ederdi.26

Osman Gazi Bolu yolu üzerinde gerçekleştirilen Taraklı, Göynük ve Mudurnu’nun fethi ile neticelenen seferinde yolu ve yöreyi iyi bilen Köse Mihal’in bulunmasını arzu etmişti. Kendisine Tarakçı Yenicesine hücum edelim deriz. Sen ne dersin? deyince o, Hânım; Sorgun üzerine Sarıkaya’dan Beştaş’tan geçelim ki Sakarya suyunu rahat aşalım. Hem gaziler bize o taraftan gelirler. Mudurnu ilini dahi vurmaya kolaydır. Hem o il mamurdur. Samsa Çavuş’da o ile yakın yerdedir. Ona da haber verelim ki bir fırsat olduğu demde bize bildirsin. Sözleriyle seferin güzergahını ve projesini de tespit etmiş oldu. Osman Gazi bu seferden tam bir başarı ve büyük ganimetlerle döndü.27

Köse Mihal'in Osman Gazi'ye saygı ve bağlılığı gerçekten çok fazla idi. Kızını Kalanus'un oğluna nikahladığında yöredeki Bizans tekfurlarının yanı sıra Osman Gazi'yi de düğüne davet etmişti. Osman Gazi düğüne diğerlerinden daha fazla hediyelerle geldi. Köse Mihal aslında Rum tekfurlarını Osman Gazi ile aşina kılmaya, onu sevmeye ve dostluk kurdurmaya çalışıyordu. Ancak diğerleri Köse Mihal'in barışsever tekliflerini dinleyecek yerde, onu kendileriyle ittifak edip Osman'ı ortadan kaldırmaya davet ettiler. Zira onun gittikçe artan güç ve kudreti onları endişelendirmeye başlamıştı.28

Nitekim çok geçmeden aradıkları fırsatı buldular. Bilecik tekfurunun Yarhisar beyinin kızı ile yapılacak düğününe Osman Gazi'yi de davet edecekler ve orada elbirliği ile ortadan kaldıracaklardı. Mihal Gazi ise tekfurların hazırladıkları plandan, dostunu zamanında haberdar ederek tehlikeden kurtardığı gibi Yarhisar ile Bilecik'in zaptına da sebep oldu.29

Köse Mihal'in Türklüğe ve Osman Gazi'ye muhabbeti gün geçtikçe arttı ve 1313 yılında ecdadının dinini terk ile Müslüman oldu ve Abdullah adını aldı. Köse Mihal'in 1305, 1308 veya 1313 tarihlerinde Müslüman olduğuna dair farklı kayıtlar mevcuttur. Onun genel olarak 1313'te Osman Bey'in daveti üzerine Müslüman olduğu kabul edilir. Osman Gazi uzunca bir aradan sonra bu senede Sakarya hattına sefere çıkacağı zaman Köse Mihal'i yine orduya davet etti. Geldiğinde kendisine izzet ve ikramlarda bulundu. Sohbet sırasında;

Bunca zamandır ki bizimle muhabbet edersin. Kendi ırkdaşlarınla düşmanlık edip bize sadakat gösterirsin. Cümle alem bize ağyar iken sen yar-ı vefadar oldun. Bizimle gül gibi açılıp düşmanlarımızın gözüne hâr (diken) oldun Can u gönülden bu kadar dostluğun ve tamam sadakatin var iken layık mıdır ki dinimize münkir olasın sözleriyle onu İslam'a davet etti. Köse Mihal bu sözler üzerine muhakkak ki uzun bir süredir belki de düşünmekte olduğu İslamiyeti severek kabul etti. Bu duruma çok sevinen Osman Gazi ona hil'at giydirdi.30

Bazı kaynaklarda ise onun daha erken bir tarihte rüyasında Peygamber Efendimizi görerek Müslüman olduğu ve Osman Gazi'ye gelerek müjdelediği bildirilmektedir.31

Osman Gazi Akhisar ve Lefke seferine çıkarken Gazi Mihal'i Orhan Bey ve Saltuk Alp'le birlikte güvenliği sağlamak üzere Karacahisar'da bıraktı. Bunlar Karacahisar pazarına baskın yapan Çavdarlu tatarlarını perişan ettiler.32 Yine Osman Gazi 1317'den itibaren gaza hareketinin başına oğlu Orhan'ı getirdiğinde onun baş yardımcılarından ve müşavirlerinden biri olarak Gazi Mihal'i tayin etti. Bundan sonra devamlı Orhan Bey ile birlikte hareket eden Mihal Gazi önce Kara Çepiş Alp suyu ve Kara Tekin hisarlarının fethinde bulundu. Atranos'un zaptında mühim rol oynadı.33 Bursa'nın fethine katıldı. Orhan Gazi onu kaleyi sulh yoluyla teslim etmeye ikna için tekfura gönderdi. Mihal Gazi savaş halinde başına gelecekleri tekfura hatırlatarak ona nasihat ve tavsiyelerde bulundu. Kurtuluş için tek yolun kaleyi teslim etmek olduğunu bildirip, canına ve malına dokunulmayacağı garantisini verdi ve tekfuru ikna etti. Tekfur kaleden ayrılması sırasında koruma isteyince Mihal Gazi ondan otuz bin altın talep etti ve aldı.34 Böylece fethin kolaylıkla gerçekleşmesini sağladı.

Bursa'nın fethinden sonraki gazalarda adı görülmeyen Mihal Gazi'nin vefat tarihi bilinmemektedir. Türbesi Mihalgazi nahiyesinin Ermeni köyü yanındadır.

Osmanlı tarihlerinde XVI. asır sonlarına kadar faaliyetleri görülen Mihallı akıncıları Gazi Mihal Bey'in oğulları ve torunlarıdır. Gazi Mihal'in Ali ve Aziz adlarında iki oğlu bilinmektedir.

Abdurrahman Gazi

Osmanlı Devletinin kuruluşunda büyük hizmetleri geçen mücahit kumandanlardandır. Osman Gazi'nin sadık silah arkadaşlarından olup fetihlerde yardımcılarından biriydi. Osman Gazi 1317 yılından itibaren kenara çekildikten sonra Abdurrahman Gazi'yi akıncı kollarından birinin başına getirdi. Orhan Gazi ile birlikte önce Kara Çepiş ve Alb/Ebe suyu hisarlarını ardından Köprühisar'ını zaptettiler. Daha sonra İznik fethini kolaylaştırmak üzere müstahkem Kara Tekin hisarı üzerine varıp aldılar.35

Orhan Gazi bu fetihlerden sonra Samsa Çavuş'u İznik'in kuşatmasıyla, Abdurrahman Gazi'yi ise Bizans'tan gelebilecek yardımları ve tehlikeleri önlemekle vazifelendirdi. Nitekim Abdurrahman Gazi İstanbul'dan gemilerle Yalova'ya çıkarılan kuvvetleri bir baskınla dağıttı.36 Böylece Bursa'nın fethine kadar uç beyi olarak hizmet gördü. Bursa'nın fethinde bulundu.

728/1327-1328 yılında Konur Alp ile birlikte Aydos'un fethi için görevlendirildi. Kalenin güçlü ve yüksek duvarları hücumları neticesiz kılıyordu. Ancak kale kumandanının kızı surlardan Türkleri seyrederken daha önce rüyasında kendisini sıkıntıdan kurtardığını gördüğü bir yiğidin-ki o Abdurrahman Gazi idi-karşı saflarda çarpıştığına şahit oldu. Derin bir aşkla bağlandığı gence bir mektup yazarak taşa sarıp fırlattı. Kızın planı gereğince geceleyin Abdurrahman Gazi, seksen kadar adamıyla gizlice açılan kapıdan içeriye girdiler. Böylece kale kolaylıkla gazilerin eline geçmiş oldu.

Abdurrahman Gazi birkaç gün sonra Aydos'un fethi haberini Orhan Gaziye bizzat ulaştırdı. Orhan Bey fethe vesile olan kızı Abdurrahman Gazi ile evlendirdi.37 Bilahare şecaat ve yiğitlikte büyük bir şöhret kazanan Kara Rahman bu izdivaçtan doğmuştur.

Akça Koca

Ertuğrul ve Osman Gazi'nin en sadık ve namdar silah arkadaşlarındandır. Nitekim Osman Gazi'nin İnegöl beyi ile ilk çarpışmasından önce, danıştığı beyler arasında ve ardından vuku bulan muharebede o da vardır. Bu tarihten Orhan Gazi'nin babasına vekalet etmeye başladığı 1317 yılına kadar, seferlerde ismi geçmez. Ancak bu husus onun savaşlara katılmadığı manasına gelmez. Zira Osman Gazi oğlunu seferlere komutan tayin ederken yirmi senelik sadakat ve cenk ile tecrübe edilmiş en cesaretli silah arkadaşlarından dördünü ki bunlardan birisi de Akçakoca'dır38 ona yardımcı tayin eder.

Akçakoca 1317'de Kara Çepiş, Alp suyu hisarlarının fethine katıldı. Orhan Gazi Alp/Ebe suyu hisarını Akçakoca'ya verdi.39 1320 senesinde yanındaki dilaverlerle birlikte İzmit ve havalisini fetihle görevlendirildi.40 Ayan suyu Sapanca gölü tarafındaki Beşköprü'deki bir mevkiyi ordu konağı edinen Akçakoca artık günlerini çevredeki düşmanlarının üstüne at kaldırmak, onları tutsaklık zincirine vurmakla geçirmeye başladı. Akınlarını Akova'ya kadar ilerletti. Buradaki mevkileri bir bir Osman Gazi'ye boyun eğdirmeye başladı.

Akçakoca bundan sonra Orhan Gazi'nin emriyle fetih hareketinin yönünü Karadeniz ve İstanbul boğazına doğru çevirdi. Kandıra ve Ermenipazarı (Akmeşe) kalelerini aldı (1326). Ardından Konur Alp'le birlikte Samandıra üzerine yürüdüler. Tekfurun ölen oğlunun cenaze töreni için askerleriyle birlikte kaleden çıkması gaziler için büyük fırsat oldu. Derhal kale ile cenazeyi izleyen düşman askerlerinin arasına girerek dönüş yollarını kestiler. Şaşkına dönen düşmanlar güçsüzlük ve yılgınlık içerisinde etrafa dağıldılar. Tekfurunun gaziler tarafından yakalanmasıyla Samandıra kalesi de kolaylıkla elde edilmiş oldu. Samandıra hisarı kendisine mülk olarak verildi.41 Bundan sonra Konur Alp ve Abdurrahman Gazi ile Aydos'un fethini geçekleştirdiler.

Kandıra, Samandıra ve Aydos'un fetihlerinden büyük memnuniyet duyan Orhan Bey, Akçakoca'yı İznik üzerine akın yapmakla görevlendirdi. Ömrü Rum tekfurları ile gazalarla geçen bu büyük Türk kumandanı İzmit-Üsküdar arasındaki yerlere akınlarda bulunurken 1328 yılında vefat etti.42 Kabri Kandıra yakınlarındaki bir tepe üzerindedir.

Akçakoca'nın gayretleriyle Türk hakimiyeti altına alınan İzmit ve çevresine, sonradan onun ismine izafeten Kocaeli denmiştir. Ayrıca günümüzde Bolu iline bağlı Akçakoca ilçesi de onun adını taşır. Hacı İlyas adında bir oğlunun olduğu bilinmektedir. Torunu Fazlullah ise önce kadı sonra da vezir olarak Osmanlı siyasetinde önemli roller üstlenmiştir.

Kara Mürsel

Kaynaklarda Orhan Bey zamanında sahnede görülür. Muhtemelen İzmit'in fethinde bulunmuştur. Orhan Bey İzmit'i büyük oğlu Süleyman Paşa'nın idaresine verdiğinde çevre illere de tayinler yapmıştı. Bu husus Aşıkpaşazade de; Kara Mürsel denilen bir bahadır er var idi ol kenarı (yani kendi adını taşıyan yöreyi) ona timar verdiler. Ermeni pazarını Yahşılu'ya verdiler. Kandıra vilayetini Akbaş'a verdiler. İmdi bunların neslinden şimdi dahi vardur, denilerek anlatılmaktadır.43

Ve Diğerleri

Bu komutanlardan başka kaynaklarda ismi çok az geçen ancak uzun yıllar önemli görevlerde bulundukları anlaşılanlar vardır. Nitekim Osman Gazi'nin dirlik tevcihi sırasında (1301) Yarhisar'ın idaresine getirdiği Hasan Alp için; bir yarar yoldaş idi. Kendileriyle beraber Söğüt'e gelmişti44 ifadeleri kullanılmaktadır.

Osman Gazi 1302'de İznik'i kuşatmış ancak surlarının sağlamlığı sebebiyle düşürememişti. Bunun üzerine kaleyi devamlı surette tazyik edebilmek ve teslime zorlamak için yakınına bir hisar yaptırdı. İçine levazım ve mühimmatı konulan hisarın serdarlığına Taz Ali getirildi. Bir kısım kaynaklarda Targan adı ile zikredilen45 bu komutan; savaşta yüz kişiden yüz döndürmez bir yiğit olarak anlatılmaktadır. O, kalede dizdar bulunduğu sırada İzniklileri taciz için bütün gayretini sarfetti. Onlar ile birkaç defa muharebe yaptı.46 Böylece İznik'i fethe hazır hale getirebilmek için gece gündüz çalıştı.

Osman Gazi'nin İznik gibi abluka altına aldırdığı bir diğer önemli Bizans Kalesi de Bursa idi. Buranın da güçlü surlarını aşamayacağını anlamış ve devamlı tazyik için biri Kaplıcalar, diğeri dağ tarafında olmak üzere iki hisar yaptırmıştı (714/1314-1315). Bunlardan dağ yakasındaki hisara kendisine hudutsuz bağlılığı ile tanınan kullarından Balabancık'ı başbuğ atamıştı.47 Balabancık diğer hisarın komutanı Aktimur'la birlikte on yıl Bursa'yı abluka altında tuttular. Öyle ki şehirde kıtlık had safhaya ulaşmış, hiçbir yerden yardım alamayan halkında dayanma gücü tükenmişti. Serbestçe çekip gitmelerine müsaade olunmak şartıyla kaleyi sulh yoluyla teslim edecekleri anlaşılınca bu iki ünlü komutan Osman Bey'e haber saldılar. Böylece onların gerçekten sadıkane hizmetleri sonucunda Bursa harpsiz ve kayıpsız kolaylıkla ele geçirilmiş oldu.

Samsa Çavuş'un kardeşi Sülemiş de bahadır bir kimse idi, yoldaşlığa yarar erdi denilerek anlatılmaktadır.48

Öte yandan Osman Gazi'nin kardeşleri ve yeğenleri de kuruluş yıllarında tam bir nefer gibi hizmet etmiş bu uğurda canlarını vermişlerdir. Nitekim İnegöl tekfuru ile Ermeni derbendinde yaptığı savaşta aile ilk şehidini verdi. Kaynaklarda gaziler içinde dolunay gibiydi, harp meydanlarının eriydi denilerek övülen49 Osman Gazi'nin kardeşi Saru Yatı'nın oğlu Bayhoca öldürüldü. Naşı muharebe sahasına yakın Hamzabey köyü civarında harap bir kervansaray yanında defnedildi.50

Osman Gazi 686/1287-1288'de ise İnegöl ve Karacahisar tekfurlarının müttefik kuvvetlerine karşı Ekizce'de kanlı bir savaş yaptı. Burada düşman bozularak kaçtı ise de bu kez kardeşi Saru Yatı'yı kaybetti.51 Kabri Söğüt'te Ertuğrul Gazi türbesindedir.

Osman Gazi için diğer büyük kardeşi Gündüz Alp ise hem vazgeçilmez bir danışman hem de seferlerde en önemli bir komutanı durumundaydı. Eskişehir beyinin saldırısına beraberce karşı koymuşlardı. Bu savaşta Köse Mihal'i esir etmişler ise de Osman onu yiğitliğine bağışlayarak affetmişti. Göynük ve Taraklı Yenicesine yapılan akında Gündüz Alp de vardı.52

Osman Gazi 698/1298-1299'da Bilecik, Yarhisar ve İnegöl'ün fethinden sonra Selçuklu tahtında da meydana gelen değişiklikler sebebiyle, istiklalini ilan ettiğinin işareti olmak üzere bağımsız hareketlere başladı. 1301'de beyliğini beş idare bölgesine ayırarak her birini savaşlarda yararlıklarını gördüğü ve güvendiği beylerine tahsis etti. Bu sırada Gündüz Alp'e de Eskişehir'in idaresini verdi.53

Ancak Gündüz Alp muhtemelen aynı sene içerisinde meydana gelen Koyunhisar harbinde şehid düştü.54

Beylik merkezini Yenişehir'e taşıyan Osman Gazi'nin tek hedefi sadece 25 km.'lik bir mesafede bulunan Bizans'ın en mühim şehirlerinden İznik'i fethetmekti. Köprühisar'ı zaptettikten sonra İznik'in muhasarasına başlandı ise de Bizans'tan yardımcı birliklerin geldiği duyulunca kaldırıldı. Bursa, Atranos, Kestel ve Kite gibi komşu Rum beyleri de onun faaliyetlerine son vermek üzere ittifak etmişlerdi. İşte bu ittifaka Bizans'tan da Muzalon kumandasında iki bin kişilik yardımcı kuvvet gelmesi Osman Bey'in durumunu güçleştirdi. Bizans kaynaklarının ifadesine göre beş bin kişilik bu müttefik ordusunu Osman Gazi Koyunhisar mevkiinde yapılan şiddetli bir savaşta bozguna uğrattı. Muzalon canını güçlükle kurtarırken Gündüz Alp'in oğlu Aydoğdu da şehid düştü.55 Osman Gazi bu cengaver yeğeninin ölümü karşısında üzüntüden gözyaşlarını tutamadı.56 Diğer Osmanlı kaynaklarında görülmemesine rağmen Kemalpaşazade bu savaşta Aydoğdu'nun yanı sıra babası Gündüz Alp'in de vefat ettiğini yazar. Kabirleri Koyunhisar'a giden yol üzerindedir.

Osman Gazi'nin ilk dönemde faaliyetleri görülen diğer bir yeğeni de Aktimur'dur. Kaynaklar onun babasının ismi konusunda sessizdirler. Ancak Osman Gazi'nin en sevdiği, güvendiği, yiğit ve kabiliyetli beylerden biri olmalıdır. Zira Osman Gazi Karacahisar'ın fethinden sonra kale tekfurunu bol ganimetlerle Selçuklu sultanına götürme görevini bu yeğenine vermiştir. Orada en güzel bir şekilde amcasını temsil eden Aktimur, Selçuklu sultanından çok izzet ve itibar görmüştür. Osman Gazi'nin faaliyetlerinden son derece memnun olan Selçuklu sultanı ona hizmetlerine mükafat olarak Karacahisar'ı malikane olarak verdiği gibi sancak, tabl, alem ve tuğ gibi saltanat alametlerini de gönderdi. Osman Bey yeğeni Aktimur bu hediyelerle geldiği sırada, onu istikbal için birkaç adım ilerledi. Mehter cenk havası çalarken, elleri göğsü üzerinde kavuşturulmuş olarak hürmetkar bir tavırla durdu.57 Halefleri de Fatih'e kadar beş vakit namaz zamanlarında mehter çalındığı sırada bu kaideye riayet etmişlerdir.

Aktimur'un bundan sonraki en mühim görevi Bursa'yı tazyik için yaptırılan iki hisardan Kaplıcalar tarafındakinin serdarlığı olmuştur. Diğer hisarın komutanı Balabancık ile birlikte on yıl Bursa'yı abluka altında tutan Aktimur kalenin fethinde en mühim rolü oynadı.58 Bursa'nın fethini müteakip Akçakoca ile birlikte Akova'da fetihlerde59 bulunan Aktimur'un sonraki faaliyetlerine ve vefatına dair bilgi yoktur.

Büyük tarihçi Halil İnalcık; "Bir milletin veya devletin tarihi yazılırken dünya kamuoyunda yerleşmiş belli bir imaj, dostluk ve düşmanlık, siyasi ideolojiler, yeni kültür yönelişleri gerçeği saptırır, abartır veya karalar. Bu kaçınılmaz bir alın yazısıdır. Osmanlı tarihi bu bakımdan en çok saptırılmış, tek yanlı yorumlanmış bir tarihtir."60 diyerek günümüzde bu devlet hakkında ortaya konulan yanlış ve yanlı fikirlerin temel nedenini bir bakıma açıklamaktadır. Gerçekten de günümüz yazarlarından Colin Imber; Osmanlıların kökenleri hakkında yazdığı bir makalesinde Osman Gazi ve Onun yakınındaki silah arkadaşlarının bir hayal ürünü olduklarını açıklar. Ona göre; çağdaş bir tarihçinin yapabileceği en iyi şey Osmanlı tarihinin başlangıcının bir kara delikten ibaret olduğunu kabul etmek olacaktır. Bu

deliği doldurmak yönündeki her girişim yalnızca masalların sayısını arttırmakla sonuçlanacaktır,61 demektedir.

C. Imber'in bu tip ifadelerini değerlendiren İlber Ortaylı; "Bu yazdıkları hep palavradır. Gayet kolay kılıç salladığını veya Fransızların tabiriyle açık kapı omuzladığını görüyorsunuz. O, bu anlatılanların ve nakledilenlerin hepsi yalandır efsanedir, gerçekle ilgisi yoktur diyor. Bunu söylemek çok zordur. Çünkü gerçekle ilgisini tespit için hakikaten gerçeği nakleden verileri bulmanız lazımdır.62 diyerek şiddetle tenkit etmektedir.

Gerçekten de tarihi kayıtlar, toponomi araştırmaları ve kabir yerleri Osman Gazi ve silah arkadaşlarını haber vermektedir. Onları efsane diye adlandırmak, günümüzde onlara ait Balkanlarda, Arabistan'da ve daha pek çok İmparatorluk bakiyesi topraklardaki eserlerini de ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetleri yürütenlerin bir organizasyonu olmalıdır.

Bir vakfiyenamede; "Bizden sonra bizi tanımak isterseniz, bıraktığımız eserlere bakın. Çünkü bizi en iyi tanıtan eserlerimizdir" der.63 Osmanlı devletini ve onun üç kıtadaki azametini görenler, bu devletin banilerini en iyi şekilde idrak edeceklerdir.

1 Fuad Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Ankara 1984, s. 68-73; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, Ankara 1972, s. 97-101; Halil İnalcık, "Osmanlı Devletinin Kuruluş Problemi", Doğu Batı (yıl 2/7 Temmuz 1999), s. 9-22; M. Tayyib Gökbilgin, Osman I, İslam Ans., 95. cüz, İstanbul 1979, s. 432-433; Fehamettin Başar, Osmanlıların Menşei ve Kayıların Anadolu'ya Gelişi Hakkında, Tarih Dergisi, sy. 36, İst. 2000, s. 69-80; Üçler Bulduk, Osmanlı Beyliğinin Oluşumunda Oğuz/Türkmen Geleneğinin Yeri, Osmanlı 1, Ankara 1999, s. 161-166; Faruk Sümer, Osmanlı Devleti Kurucusu Osman Gazi ve Devri İle İlgili Bazı Meseleler Hakkında Düşünceler, Türk Dünyası Araştırmaları, sy. 80 (1992), s. 6-26; Aynı müellif, Kayı, İslam Ans. c. 6, s. 462; Aynı müellif, Osmanlı Devletinde Anadolu'da Kayılar, Belleten, s. 47 (Ankara 1948), s. 600-604; Fahriye Arık, Oğuz Boyları ve Osmanoğulları Şeceresi, (P. Wittek'ten Tercüme, Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu isimli esere ilave), İstanbul 1947, s. 69-112; Orhan F. Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluş ve Gelişmesindeki İtici Güçler, Osmanlı 1, Ankara 1999, s. 153-160.

2 Z. Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981, s. 184-194; Gibbons, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu (trc. R. Hulusi), İstanbul 1928, s. 1-15; P. Wittek, Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu (trc. F. Arık), İstanbul 1947, s. 16-17; İ. Hami Danişmend, Osman Gazinin nesep ve hüviyeti, Türklük Mecmuası, sy. 3, İstanbul 1939, s. 107-223; C. J. Heywood, "Osmanlı Devletinin Kuruluş Problemi: Yeni Hipotez Hakkında Bazı Düşünceler", Osmanlı 1, Ankara 1999, s. 137-145.

3 C. Imber, Osman Gazi Efsanesi, Osmanlı Beyliği (1300-1389), İstanbul 1997, s. 73-74.

4 İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, I. Defter (haz. Ş. Turan), Ankara 1970, s. 45-46, 52-53.

5 Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, Süleymaniye Ktp, Yazma Bağışlar, 468, s. 21-22.

6 Aşıkpaşazade, Tevârih-i Âl-i Osman (Ali Bey neşri), İstanbul 1332, s. 16; Hoca Sadettin Efendi, Tâcü't-Tevârih, I, (haz. İ. Parmaksızoğlu), Eskişehir 1992, s. 36.

7 Mehmed Neşri, Kitab-ı Cihan-nüma-Neşri Tarihi, I, (haz. F. R. Unat-M. A. Köymen), Ankara 1987, s. 131; Âşıkpaşazade (Âli), s. 20; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 37; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 139.

8 Âşıkpaşazade (Âli), s. 28; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 183-184.

9 Neşri (Unat-Köymen), I, s. 131.

10 Âşıkpaşazade (Âli), s. 24; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 160-161; Neşri (Unat-Köymen), I, s. 121; Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, 1, (Üçdal Neşriyat), s. 85.

11 Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 37; Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi, 1, (çev. İ. Erünsal), s. 70; İbn-i Kemal ise Aygud Alp'e Eskişehir'in verildiğini belirtir (s. 139).

12 Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 60-61; Müneccimbaşı (Erünsal), 1, s. 87.

13 Uzunçarşılı İzmit'in bu fetihten sonra elden çıktığını ve 1337'de tekrar zaptedildiğini belirtir. Bk. Osmanlı Tarihi, I, s. 122.

14 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, s. 109; Gökbilgin, aynı madde, s. 438; Hammer bu adayı Kalo Limni adası olarak gösterir. Bk. Osmanlı Devleti Tarihi (Üçdal), 1, s. 81.

15 Hammer (Üçdal), 1, s. 85.

16 Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 63-64; Müneccimbaşı (Erünsal), 1, s. 88.

17 Neşri (Unat-Köymen), I, s. 91; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 43.

18 Neşri (Unat-Köymen), I, s. 91-93; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 116-117.

19 Neşri (Unat-Köymen), I, s. 121; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 162-63; Müneccimbaşı (Erünsal), 1, s. 75-76.

20 İbn-i Kemal (Turan), I, s. 178-180; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 47.

21 Hammer (Üçdal), 1, s. 105.

22 Neşri (Unat-Köymen), I, s. 125; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 172; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 46; Hammer (Üçdal), 1, s. 85.

23 Âşıkpaşazade (Âli), s. 25-26; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 172; Neşri (Unat-Köymen), I, s. 125-129.

24 Âşıkpaşazade (Âli), s. 32-34; Neşri (Unat-Köymen), I, s. 137-143; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 53-54.

25 Hammer (Üçdal), 1, s. 111.

26 Âşıkpaşazade (Âli), s. 12; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 120; Neşri (Unat-Köymen), I, s. 77, 89.

27 Âşıkpaşazade (Âli), s. 12; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 116-119; Neşri (Unat-Köymen), I, s. 89-93.

28 Âşıkpaşazade (Âli), s. 14; Neşri (Unat-Köymen), I, s. 95-96; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 33; Hammer (Üçdal), 1, s. 73.

29 Âşıkpaşazade (Âli), s. 15; Neşri (Unat-Köymen), I, s. 97-103; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 122-126; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 33-35.

30 Âşıkpaşazade (Âli), s. 23-24; Neşri (Unat-Köymen), I, s. 119-121; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 159-160; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 42-43.

31 Oruç Beğ (Tarih, trc. Atsız, s. 26) ve Hadidi (Tevarih-i Al-i Osman, haz. N. Öztürk, İstanbul 1991, s. 33-34) tarihinde Köse Mihal'in rüyasında Hz. Muhammed'i görerek Müslüman olduğu rivayet edilmektedir. Hadidi eserinde bu durumu şöyle anlatır: Didi bir mülkde kim serdarıdum ben. Kötü inanışlı bir kimseydim ben.Geçen bir gece gördüm düşümde.Fahr-i alem gelmişti eshabı ile. Hidayet erdi çün anı görürem. Düşüp ayağına yüzüm sürürem.Düşümde bana telkin etti iman.Kodum küfrü hemen oldum Müsülman.Hem bana Abdullah diye hitap etti.Ne şerefdir bu adı Resulullah verdi.Bana kim eyledi telkin-i İslam.Sizin evsafınızı etti i'lam.Bugünkü gün için eydur varasın. Filan sahrada hayli er göresin.Aralarındadır Osman-ı Gazi.Ana asker olup eyle niyazı.Anın nesli cümle sultan olısar.

Cihan mülküne bir bir han olısar.

32 Âşıkpaşazade (Âli), s. 32-33; Neşri (Unat-Köymen), I, s. 121; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 160-161; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 143; Müneccimbaşı tarihinde (Erünsal, 1, s. 75) Orhan Gazi ile sadece Saltuk Alp'in bırakılıp Mihal Gazi'nin Lefke ve Çadırlı seferine iştirak ettiği yazılıdır.

33 Neşri (Unat-Köymen), I, s. 131; Âşıkpaşazade (Âli), s. 28; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 183.

34 Neşri (Unat-Köymen), I, s. 131-133; Âşıkpaşazade (Âli), s. 29; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 187-192; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 49-50.

35 Âşıkpaşazade (Âli), s. 25-26; Neşri (Unat-Köymen), I, s. 125-129; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 172; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 46-47.

36 Neşri (Unat-Köymen), I, s. 129; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 48.

37 Âşıkpaşazade (Âli), s. 33-34; Neşri (Unat-Köymen), I, s. 139-143; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 55-58; Müneccimbaşı (Erünsal), 1, s. 72.

38 Neşri (Unat-Köymen), I, s. 125; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 171-172; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 46.

39 Neşri (Unat-Köymen), I, s. 125-129; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 175; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 46-48.40 Âşıkpaşazade (Âli), s. 32-34; Neşri (Unat-Köymen), I, s. 149-153; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 180; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 53-59.

41 Neşri (Unat-Köymen), I, s. 139; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 55.

42 Âşıkpaşazade (Âli), s. 37; Neşri (Unat-Köymen), I, s. 153; Feridun Emecen, Akça Koca, Diyanet İslam Ans., 2, s. 224.

43 Neşri (Unat-Köymen), I, s. 153; Âşıkpaşazade (Âli), s. 38-39; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 63; Oruç Beğ (Atsız), s. 33.

44 Neşri (Unat-Köymen), I, s. 113; Âşıkpaşazade (Âli), s. 20; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 37; Oruç Beğ (Atsız), s. 29; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 139; Müneccimbaşı (Erünsal), 1, s. 70.

45 Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 38.

46 Müneccimbaşı (Erünsal), 1, s. 71; Gökbilgin, aynı madde, s. 438.

47 Neşri (Unat-Köymen), I, s. 118; Âşıkpaşazade (Âli), s. 22; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 41; Oruç Beğ (Atsız), s. 31.48 Âşıkpaşazade (Âli), s. 12-13; Neşri (Unat-Köymen), I, s. 91.

49 İbn-i Kemal (Turan), I, s. 86.50 Âşıkpaşazade (Âli), s. 4-5; Neşri (Unat-Köymen), I, s. 81. İbn-i Kemal (Turan), I, s. 86.51 Âşıkpaşazade (Âli), s. 7; Neşri (Unat-Köymen), I, s. 85. İbn-i Kemal (Turan), I, s. 102-103; Hoca Sadettin, bu savaşta şehid olan bir rivayete göre Gündüz Alp demektedir (Parmaksızoğlu, s. 31).52 İbn-i Kemal (Turan), I, s. 114.

53 Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 37; Müneccimbaşı (Erünsal), 1, s. 70; Âşıkpaşazade (Âli, s. 20), İbn-i Kemal (Turan, I, s. 139) ve Oruç Beğ (Atsız, s. 29) ise Gündüz Alp'e Karacahisar'ın subaşılığının verildiğini kaydederler.

54 İbn-i Kemal (Turan), I, s. 15155 Âşıkpaşazade (Âli), s. 21; Neşri (Unat-Köymen), I, s. 115; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 151; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 40.

56 Hammer (Üçdal), 1, s. 80.57 Âşıkpaşazade (Âli), s. 10; Neşri (Unat-Köymen), I, s. 107-109.

58 Neşri (Unat-Köymen), I, s. 117; Âşıkpaşazade (Âli), s. 22; Hoca Sadettin (Parmaksızoğlu), I, s. 41; Oruç Beğ (Atsız), s. 30-31; İbn-i Kemal (Turan), I, s. 157.

59 Neşri (Unat-Köymen), I, s. 129.60 Halil İnalcık, "Osmanlı tarihi en çok saptırılmış, tek yanlı yorumlanmış tarihtir" (İlber Ortaylı'nın İnalcık'la yaptığı söyleşi), Cogito, sy. 19, 1999, s. 37-38.

Imber, s. 77.

62 İlber Ortaylı, "Menkıbe", Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler, Ankara 2000, s. 17.63 Hasan Yüksel, "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar), Osmanlı 5, Ankara 1999, s. 49.Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri / Dr. Zafer Erginli [s.107-115]

Karadeniz Teknik Üniversitesi Rize İlahiyat Fakültesi / Türkiye

A. Dervişlerin Faaliyet Alanları

Anadolu'nun Türk toprağı olmasında önemli pay sahibi olanlar arasında dervişlerin özel bir yeri vardır. Anadolu'nun fethi ve İslâmlaşmasında olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında da Türkleri harekete geçiren en önemli unsurların başında tasavvuf gelmektedir. Anadolu'daki İslâmlaşmayı hızlandıran tekkeler ilk olarak Türkler tarafından kurulmuş, hayatın her alanı zaviyeler çevresinde örgütlenmiş,1 Anadolu'yu dolduran pek çok Türkmen şeyhinin kabri, ziyaretgâh haline gelmiştir.

Örneğine çokça rastlanan askerî işgallerin hiçbirine benzemeyen Türkmen göçleri sonucunda Anadolu'ya çok sayıda derviş gelmiştir. Bu dervişler, Selçuklular gibi, Osmanlıların da manevî dayanaklarını oluşturur. Bunların Anadolu'daki etki alanları, birbirine bağlı üç başlık altında toplanabilir: Fetih ve iskân, sosyal hayat ve kültür hayatı. Kılıç ve kılıca hükmeden ruh yardımıyla fethedilen bölgelerin yaşanır hale gelebilmesi, iskân faaliyetleri ve vakıflar gibi kurumlarla mümkündür. Kurulan bu sosyal yapının geliştirilmesi, yenilenmesi ve geleceğe aktarılması da sosyal etkinlikler yanında, toplumun çimentosu olabilecek eserlerin yazımı gibi kültürel etkinlikleri zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmada, dervişlerin dinî ve itikadî düşünceleri üzerindeki tartışmalardan çok, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde değişik alanlarda oynadıkları roller üzerinde durulacaktır.

B. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Anadolu'daki Dervişler ve Tarikatlar

Anadolu, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önceki yüzyılda, Şihabeddin Sühreverdî (ö. 1234), Evhadeddin Kirmanî (ö. 1237), İbn Arabî (ö. 1240), Şems-i Tebrizî (ö. 1247), Necmeddin Dâye (ö. 1256), Ahî Evran (ö. 1261), Mevlânâ Celaleddin Rumî (ö. 1273), Sadreddin Konevî (ö. 1273), Yunus Emre (ö. 1342) gibi dervişlerin damgasını vurduğu bir coğrafyadır. Bu dervişler, Anadolu insanının duygu ve düşünce dünyası üzerinde derin izler bırakmıştır.

Sufilerin yalnızca halk tabakası değil, aydın tabaka ve hatta devlet adamları üzerinde de etkileri vardır. I. Keykavus'un şeyhi sayılan İbn Arabî, Horasan tasavvuf ekolü etkisiyle teşkilatlanan fütüvvet hareketini Anadolu'ya taşıyan Sühreverdîye'nin kurucusu Ömer Sühreverdî gibi sufîlerin Selçuklu Anadolusu'ndaki derin etkileri bilinmektedir. Melâmetle de ilişkisi bulunan fütüvvet hareketi Ahîliğin temelini oluşturur.

Anadolu Erenleri de denilen dervişlerin Aşıkpaşa-zâde tarafından dört guruba ayrıldığı malumdur: Gaziyân-ı Rûm, Ahîyân-ı Rûm, Bacıyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm.2

Anadolu Gazileri diye Türkçeleştirilebilecek olan Gaziyân ifadesinden uçlardaki dinî-askerî teşkilat anlaşılır. Bizanslılarla sürekli mücadele halinde olan bu mücahitlerin temeli Tuğrul Bey ve Alparslan'a dayanır.3 Daha sonraki dönemlerde kurulan Yeniçeri teşkilatının manevî arka planını ise Anadolu'da kurulmuş olan Bektaşiye oluşturmuştur.

Fütüvvet düşüncesinin etkisi altında gelişmiş bir hareket olan Ahîlik, esnaflıktan eğitime, siyasetten savaşa kadar geniş bir faaliyet alanına sahip, Anadolu Türklerine özgü bir oluşumdur. XIII. yüzyıl Anadolusu'nda ticaret ve şehirleşmenin gelişmesine paralel olarak yaygınlaşan Ahîlik4, savaş sanayiinin temel hammaddelerinden deri sektörünü elinde tutan bir harekettir.5 Ahî "iş adamları", oluşturdukları "güçlü lobi"lerle devlet mekanizmalarında baş gösteren krizlere müdahil olmuşlardır.6 Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Bey'in kayınpederi Şeyh Edebâli, Ahîlerin lideri ve beyliğin manevî önderi konumundaydı. Devletin kuruluşuyla ilgili meşhur "rüya"yı gerçekleştirme yolundaki ilk adımlar Şeyh Edebalî tarafından atılmıştır. Anadolu'nun pek çok yerindeki zaviyelerle konaklama hizmetleri de veren Ahîlerin Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri Fatih dönemine kadar sürmüştür.

Ahî Evran'ın eşi Fatma Bacı'nın, Bâcıyân-ı Rûm'un kurucusu olarak gösterilmesinden dolayı,7 bu teşkilatın Ahîlerin kadın kolları olduğuna dair kanaatler bulunmaktadır.8 Kadınların eğitimiyle ilgilenen ve gayrimüslim kadınlar arasında İslâmlaşma faaliyetleriyle tanınan bu teşkilatın Baycu komutasındaki Moğol baskınından sonra toparlanamadıkları anlaşılmaktadır.9 Ancak ortadan kalkmasından çok zaman sonra yaşayan Aşık-paşa-zâde'nin bu teşkilatı ismen de olsa zikretmesi, etkilerinin gücü hakkında fikir vermektedir.

Abdal kelimesi, XII. XIV. yüzyıllarda derviş anlamında kullanılmıştır.10 Horasan Erenleri de denen Abdalların11 Yesevî, Vefaî, Babaî, Bektaşî ve Kalenderî zümrelerle ilişkili oldukları kanaati

vardır.12 Bu örneklerden biri Vefâî tarikatına mensubiyeti kendi ifadelerine dayandırılan Geyikli Baba'dır.13 Bu zümrelerin Şiî-Batınî, ibahî, serseri dervişler olduğu söylenmekle birlikte,14 tahrir defterleri başta olmak üzere, bazı kaynaklarda düzenli aile hayatına sahip olduklarının bir göstergesi olarak çocuk ve torunlarından söz edilen, fetihlere katılan, yerleşim merkezleri kuran, devletin iskân ve İslâmlaştırma çabalarına katkıda bulunan dervişlerin tamamı için bu hükme varabilmek mümkün gözükmemektedir.15 Aynı problem, Anadolu'nun İslâmlaşmasına katkı sağlayan dervişlerle ilgili tartışmalarda da karşımıza çıkmaktadır.16

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında dalgalar halinde Anadolu'ya göçler yapıldığı anlaşılmaktadır. Abdal Murad,17 Alaca Hırkalı,18 Bursa fethine katılan gazilerin susuzluğunu gidermek için ayran dağıtan Doğlu Baba,19 bunlardan başka adı pek az duyulmuş olan Yegân Gazi,20 Kaplan Gazi,21 Mehmed Dede,22 Selçuk Gazi,23 Lâleli ve Yalnız Dede kardeşler,24 muhtemelen Esemen Baba25 ve Esenli Şeyh26 ve adı duyulmamış pek çok dervişin aynı sıralarda Anadolu'ya gelmiş olmaları bunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki bir başka önemli derviş göçü de, hacca gitmek üzere Seyyid Usûl,27 Seyyid Nâsır,28 Seyyid Nimetullah-ı Velî,29 Ali Dede el-Buharî,30 Baba Zakir31 gibi dervişlerle yola çıkan ve asıl adı Şemseddin Muhammed olan Buharalı Emir Sultan'ın ön ayak olduğu harekettir.32

Bu yüzyılda Anadolu'ya gelen tarikatlar arasında dolaylı etkileri bulunan, fakat yayılamayan Kübreviye, Sühreverdiye, kurucusu Ebu İshak Kâzerûnî'ye (ö. 1034) nispetle İshakiye de denen Kâzerûniye33 ve Edhemiye sayılabilir. Rifaiye, Kadiriye, Kalenderiye, Haydariye Anadolu'da yayılma imkânı bulabilmiş, Hurufîlik ise fikri bir akım ve tasavvufi bir neşve olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir.34 Kadiriye'yi Anadolu'ya getiren Eşrefoğlu Rumî (ö. 1469) Eşrefiye kolunun kurucusudur.

Molla İlahî (ö. 1490) ve Emir Ahmed Buharî (ö. 1516) Nakşibendiye'yi Anadolu'ya getirirken, Zeyneddin Hafi'nin (ö. 1435) kurduğu Zeyniye,35 Abdüllatif Kudsî (ö. 1452) ve halifeleri aracılığıyla Bursa, İstanbul, Konya, Karaman, Tosya, Eğridir ve Rumeli, Abdürrahim Merzifonî (ö. 1446) aracılığıyla Merzifon,36 Şeyh Abdülmu'tî (?) aracılığıyla da Kuzey Afrika'ya taşınmıştır.37 Zeyniye, muhtemelen aynı çizgiyi yeni bir havayla sürdüren Nakşibendiye, Celvetiye gibi tarikatların gelişmesiyle, XVI. yüzyıldan sonra yavaş yavaş ortadan kaybolmaya yüz tutmuştur.38

Halvetiye ise ikinci Pir Yahya Şirvanî (ö. 1458) ve müridi Dede Ömer Ruşenî (ö. 1480) tarafından sonraki yıllarda Anadolu'ya girmiş ve büyük rağbet görmüştür. Bayramiye ile de irtibatından söz edilen bu tarikattan Celvetiye, Şemsiyye, Mısriyye, Uşşakiye gibi Anadolu kültürü üzerinde derin izler bırakan kol ve şubeler doğmuştur. Bunlardan Celvetiye I. Ahmed'in itibar ettiği bir tarikat olurken, Mısriyye Niyazî-i Mısrî'nin sürgünleriyle gündeme gelmiş, Şemsiyye de tekke-medrese kavgasında tekke tarafı olarak ön plana çıkmıştır.

Anadolu'da doğan tarikatlar arasında Mevleviye ve Bektaşiye ilk sırayı almaktadır. Bunlardan Mevleviye ile Osman Bey arasında bir ilişkiden söz eden bir menkıbe mevcuttur. 1826'da Yeniçerilik'in kaldırılmasına bağlı olarak ordunun manevî arka planını oluşturan Bektaşîye yasak edilmiş, onun askerî hayattaki rolü Mevleviye'ye verilmiştir. Bu sonucun sözü edilen menkıbeyle irtibatlı olması mümkündür.

Erdebil Sufileri ve Erdebiliye gibi isimlerle tanınan ve başlangıçta Sünnî bir tarikat olan Safeviye, Hamidüddin Aksarayî ile Anadolu'ya gelmiş, ancak bir süre sonra Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd aracılığıyla İran'ın Şiîleşmesi'nde etkili olmuştur. Safeviye'den Hacı Bayram Velî etkisiyle ayrılan bir kol Bayramiye'yi oluşturmuştur. Bayramiye Ak Şemseddin'le gelen koluyla devlet desteğini alırken, bu tarikattan Bursalı Bıçakçı Ömer Dede'yle ayrılan Bayramî-Melâmîler özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllarda devletin ensesini soluğunda hisseden bir zümre olmaktan kurtulamamıştır.

C. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Dervişlerin Etkileri

1. Dervişlerin Fetih, İskân ve İslâmlaşmadaki Etkileri

Abdal denilen dervişlerin, Bursa, Eskişehir, İzmit, Yalova, İznik gibi Marmara ve İç Anadolu Bölgesi'ndeki pek çok yerleşim merkezinin fethinde etkileri bulunduğu bilinmektedir.39 Abdal Murad, Abdal Musa, Alaca Hırkalı, Doğlu Baba, Geyikli Baba, Barak Baba, Karaca Ahmed, Selahaddin Buharî gibi dervişler bu fetihlerde baş rolü oynayanlar arasındadır. Fetihlerde dervişler tarafından gerçekleştirilen kuşatmaların, siyasî otorite emriyle yapıldığı tahmin edilmektedir.40

Bu durumun bilinen örneklerinden biri, fetihten önce Uludağ eteklerine yerleşerek kaleyi tarassut altına alan Abdalân-ı Rum'un en meşhur simalarından Buharalı Abdal Murad'dır.41 Top mermilerinin Osmanlılar tarafından kullanılmaya başlanmadığı bir zamanda, Bizanslılar elindeki Bursa kalesini tahrip etmek için tepelerden yuvarladığı kayalar, kale sakinlerini büyük korkulara sevk etmiş, bu ve benzer hizmetleri karşılığında kendisine Filidar köyü bağışlanmıştır.42

Kuşkusuz hizmetleri karşılığında kendisine arazi bağışlanan tek derviş Abdal Murad değildir. Çağdaşı Geyikli Baba da, bugün Baba Sultan adıyla bilinen İnegöl yakınındaki köyün bulunduğu yere yerleşmiş ve burada bir yerleşim merkezinin kurulmasına ön ayak olmuştur.43 Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Bursa çevresinden Balkanlara kadar özellikle kırsal alanlardaki pek çok yerleşim merkezinin dervişlere verilen topraklar üzerinde kurulduğu kesindir. Özellikle sayıları hiç de az olmayan ve baba, dede, ışıklar,44 tekke gibi kelimeleri içeren köy isimleri bu dervişlerden gelmektedir.

Köylerden başka şehirlerdeki bazı yerleşim merkezlerine ait isimlerin de dervişler ya da tarikatlardan esinlendiğini gösteren örnekler az değildir. Bursa'da Abdalmurad, Alacahırka, Emirsultan, Babazâkir, Davuddede, Elmasbahçeler45 gibi isimler bunlardandır. Yine aynı şehirde, Zeyniye tarikatının isminden türeyen Zeyniler kelimesinin bir mahalleye ve Uludağ eteğinde bir köye46 isim olması da buna eklenebilir. Aynı tarikat şeyhlerinden Şeyh Vefa'dan başka Merkez

Efendi, Seyyid Nizam, Akbıyık, Etyemez, Fındıkzade gibi şahıs isimleriyle, İmrahor, Çarşamba, Selamsız, Fıstıklı, Atpazarı gibi dergâh isimlerinin de adını İstanbul'daki çeşitli semtlere vermiş olması bu örnekler cümlesindendir.47 Hacı Bayram-ı Velî'nin de Ankara'da bir semte adını verdiği malumdur.

Burada dikkatleri celbeden bir husus, devletin temellerinin atıldığı sıralarda sultan tarafından bağışlanan araziler üzerinde daha çok köylerin, devlet yapısının oturmaya başladığı zamanlarda ise şehirlerdeki yerleşim merkezlerinin oluşumundaki derviş katkısıdır.

Dervişlerin fetih ve iskândan başka, İslâmlaşmada da etkilerinin olduğu bilinmektedir. Anadolu fethedilirken dikkat çeken İslâmlaşma faaliyetlerinde rol oynayan dervişler, fethedilen toprakların İslâmlaşmasını da sağlamışlardır. Gençlerin ve yeni Müslümanların dini kolay öğrenmeleri için ilmihal yazan Ahîler'in bu konudaki gayretlerinden başka, Mevlânâ'nın da çok sayıda gayrimüslimin İslâm'a girmesini sağladığı bilinmektedir. Dervişlerin İslâmlaşma faaliyetleri menakıbnâmelere de yansımıştır.48

2. Dervişlerin Sosyal Hayat Üzerindeki Etkileri

A. Ahlâkî Gevşeklik Karşısındaki Islahat Faaliyetleri

Osmanlı'nın kuruluşunda, dervişlerin ahlâkî ders mahiyetindeki davranışlarından başka, devlet kademeleriyle ters düşmek pahasına da olsa, zaman zaman ahlâk buhranlarını çözmeye çalıştıkları gözlenir. Geyikli Baba'nın, İnegöl'ü çevresiyle birlikte kendisine vermek isteyen Orhan Bey'in teklifini “Dünya mülkü sultana yakışır” diyerek reddetmesi, fakat ısrarları karşısında bir tepenin “havliciği”ni dervişlerin mekânı olarak kabul etmesi,49 Horasan ekolüne mensup göçebe dervişlerden bir kısmının zühd anlayışını ortaya koymaktadır. Derviş bu tavrıyla dünya karşısında takınılması gereken tutuma işaret etmektedir.

Yıldırım döneminde, adalet sisteminin tıkandığı, paşaların sefahate yöneldiği, padişahın bile halkla doğrudan irtibat kurabileceği camilere gelemediği nakledilmekte, esasen bu dönemde bir ahlâkî çöküntü yaşandığı kimi tarihçiler tarafından da kabul edilmektedir.50 Nitekim Yıldırım'ın Ankara Savaşı'nda ihanete uğraması da bu ahlâkî zaafı göstermektedir. Bu sapmayı durdurma yolunda çaba gösterenler arasında Molla Fenari51 gibi alimler yanında, Emir Sultan gibi mutasavvıflar ön safta yer almaktadır. Öyle ki Emir Sultan, kayınpederi Yıldırım'ın halktan kopuk olarak yaşamaya başlamasını, tasavvufun kendine özgü yöntemleri çerçevesinde tenkit ederek toparlanmasını sağlamıştır.52

Zeynî şeyhi Abdüllatif Kudsî'nin Konya'da bulunduğu sırada (1447) 53 ehl-i sünnet dışı akımlarla mücadele ederek, bunlardan İran'ın Şiîleşmesi'ne katkıda bulunan Erdebiliye şeyhi ve Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd'le yüzyüze tartışmaktan çekinmemesi de54 ıslahat faaliyetlerine örnek gösterilebilir. Hatta Keşfü'l-İtikad fi Reddi alâ Mezhebi'l-İlhad adlı eserini de bu tür akımlarla mücadele etmek maksadıyla kaleme almıştır.55 Zeyniye tarikatının esasları arasına daha önceki şeyhi

Abdülaziz'den aldığı zararı giderme, yararı elde etme, kötü ve kötülüklere karşı çıkma prensiplerini de dahil etmiş,56 klasik bir Sünnî mutasavvıf portresi çizmiştir.

Zeyniye'nin fizik bilimlerle güzel sanatlara karşı olduğu ve Nakşibendiye ile birlikte, gerilemeye sebep oldukları iddia edilmekle beraber, Anadolu'da Yıldırım ve Kadı Burhaneddin zamanında yaygınlaşan ahlâkî düşüşün durdurulmasına yardımcı olduğu da kaydedilmektedir.57

İlk dönemlerde doğrudan doğruya siyasetle uğraşan dervişlere pek rastlanmaz. Fetret döneminde Musa Çelebi'nin kazaskerliğini yapan ve adını tarihe bir derviş isyanıyla yazdıran Şeyh Bedreddin (ö. 1420) bir istisna sayılabilir. Öte yandan, II. Murad'a kılıç kuşatan Emir Sultan'dan itibaren, tahta geçen padişahlar dervişlerden "destur" almışlardır.

B. Tekkeler ve Vakıflar

Selçuklu sultanları saygı duydukları şeyhlere tekkeler açarak vakıflar tahsis etmişler,58 Osmanlılar ise bir yandan dervişlere vakıflar ve köyler bağışlayarak onları desteklerken, diğer yandan da onlara devlet hizmetinde mühim görevler vermişlerdir.

Osmanlılarda zaviye işletimi daha sistemli hale getirilerek "özel teşebbüs"e destek verilmiş, ancak hizmet aksaması, yolsuzluk, kötüye kullanma, tekelcilik gibi durumlara karşı da sıkı sıkıya denetlenmiştir.59 Bunların en mühim örneklerinden biri Orhan Gazi'nin Geyikli Baba'yı denetlemesidir. Bu denetleme görevi, o civarda bulunan komutanlardan Turgut Alp'e verilmiştir.60 Denetimin en önemli sebeplerinden biri, Geyikli Baba'nın o zaman için oldukça şöhretli bir Vefaî şeyhi olması ve çok sayıda müridinin bulunmasıdır.61 Geyikli Baba'yla Orhan Gazi arasındaki olaydan anlaşıldığına göre, devlet tarikat zümrelerini sıkı sıkıya kontrol etmekte, denetimden "temiz" çıkan dervişleri desteklemekte, bununla birlikte Osmanlılar, Selçuklu Devleti'ni kökünden sarsan bir ayaklanmanın temsilcisi olan Babailer'e daha ılımlı davranmaktadır.62

Bir başka denetleme örneği de, II. Murad zamanında bir buçuk milyon müridi sebebiyle devlet ricali üzerinde tedirginliğe yol açan Hacı Bayram'dır. Bu tedirginliği artıran hususlardan biri de Hacı Bayram'ın şeyhi olan Hamidüddin Aksarayî'nin Şeyh Bedreddin'le halvete girmiş olmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin ilk büyük başkenti olan Bursa'nın, Konya ve Kayseri gibi Selçuklu şehirlerinden farklı olarak fakih ve medreselerin değil, derviş ve tekkelerin etkisi altında gelişme gösteren bir şehir olduğu kesindir.63 Fetihten sonra inşa edilen Orhan, Hüdavendigâr, Yıldırım, Yeşil, Ebu İshak gibi zaviyeli camiler de, şehrin tasavvuf kurumları çevresinde geliştiğini göstermektedir. Bu dönemde zaviyeli cami tipi geliştirilerek medreseyle tekke birleştirilmiş, bu mimari tipi sonraki yüzyıllarda terkedilmiştir.64 Zaviyelere verilen imtiyazların Fatih döneminde kısıtlandığı ve bu kurumların yıldızının söndüğü,65 dolayısıyla zaviyeli cami inşasına son verilmesinin, mimari zevkinin değişmesinden başka zaviyelerle ilgili yeni politikalara da bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

İlk dönemde dervişlere verilen vakıfların ne derece zengin olduğu belgelerden anlaşılmakta, bu durum da Türklerin vakıf sistemini fonksiyonel biçimde ele aldıklarını göstermektedir. Buna örnek olarak Geyikli Baba,66 Abdal Murad,67 Abdal Musa,68 Postinpûş Baba,69 Emir Sultan,70 Ebu İshak,71 Abdal Mehmed72 zaviyelerinin vakıfları gösterilebilir. Sözü edilen tekkelerin yapımı kadar tamiriyle ilgili bilgiler de veren belgeler, gerek devlet ve gerekse toplumun, bu maneviyat ocaklarını ayakta tutmak için gayret ve fedakârlıklarda bulunduklarını göstermektedir.73

Tekkelerin verdiği hizmetler arasında, konaklama, sosyal yardım, güvenlik, savunma, dinî eğitim, sağlık, sanat, spor ve ruh eğitiminin yer aldığı bilinmektedir. Sosyal yardım açısından bakıldığında, tekkelerin yaygın olarak imaret ve konaklama hizmeti verdikleri görülür. Bunun örnekleri arasında Abdal Murad,74 Yoğurtlu Baba,75 Postinpûş Baba,76 Ebu İshak,77 Mecnun Dede78 ve Semerkand ve Buhara'dan Anadolu'ya göç eden dervişlerin uğrak yerlerinden biri haline gelen Gar-ı Aşıkân79 zaviyeleri sayılabilir.

Bu tekkelerden Geyikli Baba, Alaca Hırka, Postinpûş Baba, Abdal Mehmed, Emir Sultan, Seyyid Nâsır, Baba Zakir, Ebu İshak, Mecnun Dede, Üç Kozlar ve Zeyniler gibi örnekler, halen cami olarak hizmet vermektedir.

Tekke ve zaviyelerin geniş imkânlara sahip olmaları sebebiyle istismara açık mekânlar oldukları kanaati günümüzde hakimdir. Kuruluşu aşamasında Osmanlı Devleti'nin dervişlere verdiği vakıf arazileri denetlediklerine ve "yolsuzluk" yapanların arazilerinin ellerinden aldığına temas edilmişti. Kuruluş dönemindeki bu sıkı denetimlere karşılık, devletin gerilediği dönemlerde bazı tekkelerin yolsuzluklarla şöhret kazandıkları da doğrudur.80

Ancak yine belgelere yansıdığı kadarıyla, yönettiği tekkenin ihyası için kendi canından ve malından fedakârlık yapan şeyhlerin sayısı da azımsanacak miktarda değildir. 1840'lı yıllarda Postinpûş Baba Zaviyesi'nin durumunu iyileştiren ve zaviyeyi şaibelerden kurtarmaya çalışan Bektaşî şeyhi Elbistanlı Hacı Ahmed bunlardan biridir.81 Bundan başka Abdal Murad Tekkesi şeyhi Kasım Efendi (ö. 1854),82 Emir Sultan türbedârı Eşrefî Hâkî Dede (ö. 1835),83 Ebu İshak Zaviyesi şeyh vekili Raşit Dede,84 Seyyid Usûl Dergâhı şeyhi Mehmed Emin Zuhurî (ö. 1844),85 Seyyid Nâsır Zaviyesi şeyhleri Hacıbeyzade Mustafa Dede86 ve Abdüssamed Efendi (ö.1913),87 Üç Kozlar Dergâhı şeyhleri Safiyüddin Mehmed (ö. 1822), Ref'î Mehmed (ö. 1870) 88 ve Abdî Efendi (ö. 1750) 89 de bu örneklerden sadece birkaç tanesidir. Bu tür fedakârlıklar sonucundadır ki, Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında açılan bu tekkelerden bir kısmı tekkelerin kapanış yılı olan 1925'e kadar faaliyet gösterebilmiştir.90

3. Dervişlerin Anadolu Kültür Hayatı Üzerindeki Etkileri

A. Anadolu'daki Düşünce Dünyasının Oluşumunda Dervişlerin Rolü

XIII. yüzyıla kadar Anadolu'daki ilim ve düşünce hayatı Maveraünnehir, Horasan, Harezm, Irak, Suriye, Mısır, Hicaz, Mağrib ve Endülüs etkisi altındadır. Doğudan Fahreddin Razî (ö. 1209) ve talebelerinin temsil ettiği kelamî düşünce ve Sühreverdî-i Maktûl (1190) ve talebelerinin temsil ettiği işrakî düşünce yanında, batı ve güneyden vahdet-i vücud düşüncesi bu toprakları etkisi altında almıştır. Kültür hayatının gelişmesinde Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray, Kırşehir, Amasya, Niğde, Tokat, Niksar, Ankara ve Erzurum'daki cami, medrese, imaret, hastane, kervansaray, han ve zaviyeler gibi kurumların etkisi de inkar edilemez.

Moğol istilası büyük tahribata yol açmakla birlikte, Anadolu'daki kültür hayatını da canlandırmış,91 yeni Türkmen göçleriyle birlikte, pek çok alim ve mutasavvıfın bu topraklara gelmesini sağlamıştır.

Bu yüzyıllarda Osmanlı bünyesinde tekke-medrese kavgasına rastlanmaz. Biri tekkenin, diğeri medresenin temsilcisi sayılan Şeyh Edebalî ve Dursun Fakih,92 devlet nüfuzunu da temsil etmektedirler. Osmanlı'nın ilk medresesi olan İznik Orhaniye Medresesi'nin ilk başmüderrisi Davud-ı Kayserî (ö. 1350) gibi, bu medreseden yetişen Yıldırım'ın kazaskeri Molla Fenarî'nin de medrese-tekke sentezinin en mühim şahsiyetlerinden biri olduğu kabul edilmektedir.93

Emir Sultan'ın, Molla Fenari'den Konevî'nin eseri olan Miftahü'l-Gayb icazeti almış olması, çağının alimleriyle temas halinde olduğunun göstergesidir.94 Zeyniler Kabristanı, Fatih'in hocalarından Molla Hüsrev'in de dahil olduğu Osmanlı ulemasından pek çok kişinin istirahatgâhı durumundadır.

Tekkelerin dikkate değer yönlerinden biri de, bazılarının, "orta öğretim" düzeyinde de olsa, medrese hizmeti vermesidir. Bursa'da Musa Baba,95 Seyyid Usûl96 ve Mecnun Dede97 zaviyeleri bunun örneklerindendir.

B. Anadolu Kültürünü Besleyen Sufî Müellifler

Sözü edilen yüzyıllarda Anadolu'da her ilim dalında kitap yazılmıştır. Bu yüzyıllarda yazılan en önemli tasavvufî eserler arasında İbn Arabî'nin Fütuhat-ı Mekkiye ve Fususu'l-Hikem'i, Mevlânâ'nın Mesnevî, Divan-ı Kebir ve Fihi Ma Fih'i, Konevî'nin Nusus, Fukuk ve Risaletü'l-Vücud'u, Ebu Hafs Sühreverdî'nin Avarifü'l-Maarif'i, Necmeddin Dâye'nin Mirsadü'l-İbad'ı sayılabilir.

Bu eserlerden Mesnevî, Avârif ve Mirsâd dergâhlarda okunan eserler olma özelliği taşımaktadır. Hikâyeleri ve toplumdan verdiği örnekleriyle Mesnevî, ayet ve hadislerle tasavvufî düşünceyi birbirinden ayrılmaz bir tarzda ele alan ve tekke âdabını sistemleştiren Avârif ile tasavvuf kültürünün yaygınlaşmasına yardımcı olan Mirsâd Türkçeye tercüme edilmiştir. Biri Sühreverdiye, diğeri Kübreviye kültürünü Anadolu'ya nakşeden bu son iki eser yüzyıllarca tekkelerde okunarak Anadolu'nun manevî arka planındaki yeri almıştır. Mesnevî için Dâru'l-Mesnevî denen özel bir eğitim kurumu açılmış, buralarda hem Farsça öğretilmiş, hem de bu eser okunmak suretiyle tasavvuf eğitimi

yapılmıştır. Dâru'l-Mesnevîlerin müdavimlerinin yalnızca Mevlevîlerden ibaret olmayıp, mesnevîhan sıfatıyla anılan Mehmed Murad Buharî gibi Nakşî şeyhlerinin varlığı da göstermektedir ki bu eser tarikatlar arasında bir köprü olmayı başarmıştır.

Dinî eğitime verdiği önemle de tanınan Ahî Evran'ın (ö. 1262), Şafiî fıkhına göre yazılan ilk ilmihal olarak bilinen Farsça Menahic-i Seyfi adlı eserini, yaklaşık yüz elli yıl sonra Kutbeddin İznikî'nin (ö. 1418) Türkçe olarak yazdığı Mukaddime adlı ilmihali izlemiştir. Bu "yeni" türdeki eserler, yeni Müslüman olanlardan başka, Müslüman gençler için dinin kolayca öğrenilmesini sağlamaya yönelik olarak hazırlanmış, bundan sonra ilmihal yazımı günümüze kadar gelen bir geleneği de beraberinde getirmiştir.

Beylikler döneminde yazılan eserlerin Türkçe olması, Türkçeye ilginin II. Murad döneminde artması, Anadolu'daki kültürel ve siyasî birliğin sağlanmasına zemin hazırlamıştır.98 Yunus ve Sultan Veled divanları bu yüzyılda yayılmaya başlamıştır.

Bu yüzyıllarda yazılan eserler arasında, Aşık Paşa'nın o dönem Osmanlı toplumunun harcı olan ve Süleyman Çelebi'nin "Mevlid" adıyla meşhur Vesîletü'n-Necat'ına kaynaklık eden Garibname'si başta gelmektedir. Peygamber aşkını terennüm eden Mevlid'in makamla okunmasının Mevlidhanlık kurumunu ortaya çıkardığı malumdur. Yine bu yüzyıllarda yazılan Şeyh Bedreddin'in Vâridât'ı da, başta Nakşî Molla İlahî olmak üzere pek çok sufî müellif tarafından şerh edilmiştir.

Hacı Bayram'dan bugüne yazılı olarak birkaç şiir kalmıştır. Ancak ondan feyiz alanlar arasında yüzyıllarca ilgi duyulan eserlere imza atanlar çoktur. Bunlardan Eşrefoğlu Rumî'nin Müzekki'n-Nüfus'u, tasavvuf kültürünün ahlâkî prensipler çerçevesinde topluma aktarılmasını sağlarken, Yazıcıoğlu Muhammed'in Muhammediye'si, Hz. Peygamber'in hayatını âlim-cahil demeden nesilden nesle aktaran, gençlere ruh vererek insan-ı kâmil modeli sunan bir eser özelliği taşır. Hemen hemen günümüze kadar evlerde ve köy odalarında makamla okunan bu eser, Mesnevî ve Mevlid çevresindekine benzer özel bir kurum olan Muhammediyehanlığın doğmasını sağlamış, Mesnevîhanlık gibi, bu kurumun yürümesi için de vakıflar oluşturulmuştur.99 Yazıcıoğlu Muhammed'in kardeşi Ahmed-i Bîcan'ın Envâru'l-Aşıkîn'i de inanç ve ibadetle ilgili bilgilerden başka Ehl-i beyt sevgisiyle öne çıkan bir eser olarak aynı ilgiyi hak etmiştir.

Eşrefoğlu bir ara Hacı Bayram'a mürid ve damat olduktan sonra Kadiriye'ye intisap etmişse de, Yazıcıoğlu kardeşler Bayramiye mensubu olarak ün kazanmışlardır. Bayramiye'nin meşhurlarından biri de Şebüsterî'nin Gülşen-i Râz'ını mürşidinin tavsiyesi üzerine ilavelerle Türkçeleştiren Elvân-ı Şirazî'dir. Bütün bunlar Hacı Bayram'ın müridlerini yazmaya teşvik eden bir önder olarak Anadolu kültürüne katkıda bulunduğunu göstermektedir.

C. Halkın Duyuş ve Düşünüşü Üzerinde Dervişlerin Etkileri

Dervişler, bazı etkinlikleriyle halkın eğlence kültürünü de zenginleştirmişlerdir. Emir Sultan'ın Bursa kültüründe tarikatlar arası ilişkiler açısından da birleştirici bir rol oynayan Erguvan Bayramı geleneğini başlatması, bunun en çarpıcı örneklerinden biridir. Ahmet Hamdi Tanpınar, her bahar erguvanlar çiçek açtığında Bursa içinden ve dışından farklı meşrep ve tarikatlardaki pek çok şeyh ve dervişin Emir Sultan Dergâhı rehberliğinde düzenlenen pikniklere katılmasını ve burada her tarikatın usullerinin uygulanmasını nefis üslubuyla anlatır. Bu piknik kültürü, Abdal Murad gibi bazı türbe çevrelerinin mesîre yeri haline gelmesini sağlamıştır.100 Bu geleneğin günümüze kadar uzanan pek çok örneğinden biri de, Geyikli Baba çevresinde oluşturulan ve günümüzde kiraz mevsiminde halen uygulanmakta olan ihtifaldir.

Osmanlı'nın kuruluş döneminde yaşayan dervişlerin en derin etkileri halkın zihniyeti üzerinde görülür. Osman Gazi'nin rüyası hâlâ toplumun zihninde yer bulurken, dervişlerin menkıbeleri de halkın hayal dünyasını süslemektedir. Bu derin etki, türbeler çevresinde de engin bir kültürün gelişmesini sağlamıştır. İnsanlar yüzyıllar boyunca bu dervişlerin türbeleri başına sağlıklarına kavuşma umuduyla gelmişlerdir. Bundan başka, Türk insanı emlâkini satabilmek ve hatta kayıplarını bulmak için bile türbelere hücum etmiştir. Abdal Mehmed, Alaca Hırkalı, Buharalı Ali Dede, Ali Mest-i Edhemî, Gaib Dede, Geyikli Baba, Karaca Ahmed, Mecnun Dede, Lokman Dede, Selahaddin Buharî, Selçuk Gazi, Seyyid Natta, Seyyid Usûl türbeleri bunların örnekleri arasında yer alır.101 İstanbul'da Eyüp Sultan, Bursa'da Emir Sultan ve Veysel Karânî türbelerinin bugün hâlâ sünnet ve nikâh törenlerinden önce ziyaret edilen yerler olmaya devam etmesi de bu etkilerin gücünü göstermektedir.

Sonuç

Dervişler, fetihlerde etkili oldukları kadar, kırsal ve kentsel bölgelerde yerleşim merkezlerinin kurulmasında da aktif rol oynamış imaret ve konaklama hizmetleri başta olmak üzere sosyal hayatın çeşitli kademelerine damgalarını vurmuşlardır. Devletin kuruluşu sırasında saf yüreklere zaman zaman düşebilecek üstünlük duygusu ve gurura karşı yöneticileri uyanık olmaya çağıran Geyikli Baba gibi dervişler yanında, devlet içindeki ahlâkî bozuluş sırasında duruma müdahale eden, karşısındaki padişah da olsa, en büyük cihad olan doğruyu söylemekten çekinmeyen Emir Sultan ve zararlı akımlara karşı toplumu uyanık tutmaya çalışan Abdüllatif Kudsî gibi mutasavvıfların devleti ve toplumu bir çöküşün eşiğinden kurtardıkları rahatlıkla söylenebilir.

Dergâhların vakıflarla desteklenmesi ekonomik yapıdaki derviş izlerinin bir göstergesidir. Bu vakıflar zaman zaman istismarlara konu olmuşlarsa da, dergâhların onarımı ve gelirlerinin karşılanması için maddî-manevî fedakârlıklardan kaçınmayan dervişlerin sayısı da az değildir.

Kültürel açıdan bakıldığında, Osmanlı'nın kuruluş döneminde tekke-medrese çatışmasının değil, sentezinin ön planda olduğu görülür. Bu dönemde yazılan tasavvufî eserler, yüzyıllar boyu toplumun harcı olma özelliğine sahiptir. Hatta bunlardan bazıları için özel vakıflar oluşturulmuş, bu vakıflar sözü edilen eserlerin günümüze kadar okunmasına katkıda bulunmuştur.

Diğer yandan dervişlerin, eğlence kültürüyle de toplumu etkiledikleri, türbeleri çevresinde mesîre yerleri oluştuğu ve bu türbelerin zaman zaman tartışmalı yönelişlerin hedefi haline geldiği de gözlenmektedir. Bununla birlikte dervişlerin, insanımızın muhayyilesinde insan-ı kâmil modelleri olarak yer etmiş oldukları da inkâr edilemeyecek bir olgudur.

Toplumların maddî ve manevî türlü sıkıntılarla boğuşmak durumunda kaldığı günümüzde, tüm bu fonksiyonları icra edebilecek yeni "kahramanlar"a ihtiyaç duyulduğu tartışmasızdır.

1 Ö. Lütfi Barkan-Enver Meriçli, Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, I, Ankara 1988, 134. Tekke ve zaviyeler hakkında geniş bilgi için bk. Fuad Köprülü, "Ribat", Vakıflar Dergisi, sy. 2, 273 vd.; Mustafa Kara, Tekkeler ve Zaviyeler, İstanbul 1990; Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, sy. 12, Ankara 1978, s. 247 vd.

2 Aşıkpaşa-zâde, Tevarih-i Âl-i Osman, İstanbul 1332, s. 386.

3 Fuat Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara 1991, s. 84. Gazi diye anılan ve hakkında menakıbnameler de bulunan en ünlü Selçuklu komutanları Danişmendoğlu Melik Ahmed Gazi ile Mengücük Gazi'dir. Osman Çetin, Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı, İstanbul 1990, s. 1924Çetin, a.g.e., 235.

5 Hareketin başında bulunan Ahî Evran debbağlar zümresinin piri sayılır. Şakâyık ve Zeyilleri, haz. Abdülkadir Özcan, I-V, İstanbul 1989, I, s. 33. Ayrıca bk. Mikâil Bayram, Ahî Evran ve Ahî Teşkilatının Kuruluşu, Konya 1991.6Çetin, a.g.e., 244-246.

7 Mikâil Bayram, Bacıyân-ı Rum, Konya 1987, s. 13.

8 krş. Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, 93-94; Zeki Velidî Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981, s. 496; Bayram, a.g.e., 36-39, 47-52.

9 Bayram, a.g.e., 39, 47-52; Çetin, a.g.e., 195-197.

10 Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, İstanbul 1989, II, s. 370.

11 Köprülü-zâde, M. Fuad, "Anadolu'da İslâmiyet", Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1922, sy. 3, s. 403; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, 94.

12 Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1984, s. 339; Ocak, Babaîler İsyanı, İstanbul 1980, s. 170-176; Kalenderîler, Ankara 1992, s. 75, 86, 87, 193, 205, 209, 212.

13 Onun kendi ifadesiyle "Baba İlyas müridi, Ebu'l-Vefa tarikinden" oluşunu aktaran kaynaklar muahhar kaynaklardır. Taşköprî-zade, eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi devleti'l-Osmâniyye, haz. Ahmet Subhi Furat, İstanbul 1985, s. 11; Aşıkpaşa-zâde, a.g.e., 46; Baldır-zâde Selisî Mehmed, Ravza-i Evliyâ, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BYEBEK), Orhan, 1108, v. 24b;

Hüsameddin Bursevî'nin naklettiğine göre tarikat Kübreviye'nin devamı olarak görünmektedir. Hüsameddin Bursevî, Mühimmâtü'l-Mü'minîn fî Umuri'd-Dünya ve'd-din, Topkapı Sarayı Merkez Kütüphanesi, Bağdat, 189, v. 308b. Diğer ihtimaller için bk. Neşrî, Kitab-ı Cihannümâ, haz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, Ankara, 1987, I, s. 168-169; Evliya Çelebi, Seyahatname, İstanbul 1314, II, s. 17.

14 Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, II, 372, 375; Togan, a.g.e., 370-371; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s. 653; Ocak, Kalenderîler, 90, 100-101, 115-116.

15 Bu nokta Barkan tarafından da vurgulanır. Barkan, a.g.m., 285.

16 Krş. Babinger, "Anadolu'da İslâmiyet", Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası, trc. Ragıb Hulusi, İstanbul 1922, sy. 2-3, s. 197; Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, 79, 102, 108; "Bektaşiliğin Menşe'leri", Türk Yurdu, sy. 8, s. 126; Abdülbakî Gölpınarlı, Alevî-Bektaşî Nefesleri, İstanbul 1992, s. 85; Ocak, a.g.e., 50; "Bazı Menakıbnamelere Göre XII-XV. Yüzyıllardaki İhtidalarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", Osmanlı Araştırmaları, II, (1981), s. 42 vd.; Bayram, Evhadiye Tarikatı, Konya 1993, s. 88-97; Çetin, a.g.e., 165-166, 247; Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler", II, İstanbul 1993, s. 58 vd.

17 Taşköprî-zâde, a.g.e., 13; Şakâyık-ı Nu'maniye ve Zeyilleri, I-V, İstanbul 1989, I, s. 34; Baldır-zâde, a.g.e., 8a

18 Baldır-zâde, a.g.e., 9a; İsmail Beliğ, Güldeste-i Riyaz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Danişverân-ı Nadiredân, Bursa 1302, s. 214.

19 İstanbul fethinde de askere ayran dağıtan İsmail Gazi adlı bir zatın Doğlu Dede veya Toklu Dede adıyla anılır. Kepecioğlu, a.g.e., I, 392.

20 Geyikli Baba'yla gelip İnegöl yakınına yerleştiği söylenmektedir. Baldır-zâde, a.g.e., 82b. Yegân Gazi köyünün "haric ez defter" olduğu için bk. Barkan-Meriçli, a.g.e., I, 95.

21 Fidyekızık'ta medfun bulunan Kaplan Gazi de Geyikli Baba ve Yegân Gazi ile birlikte Bursa fethine katılmıştır. Baldır-zâde, a.g.e., 59b.

22 Akçaköy'de medfundur. Baldır-zâde, a.g.e., 73a.

23 Baldır-zâde, a.g.e., 42b.

24 Baldır-zâde, a.g.e., 61b, 82b.

25 Orhan Bey zamanında Mihalıç'ta yerleşmiştir, seyyid olduğuna inanılır. Zaviyesi 1832'ye kadar mamurdur. Kâmil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, I-IV, BYEBEK, Genel, 4521, II, s. 51.

26 Yenişehir Barçınlı (veya Barçın) köyünde zaviyesi bulunan ve 1767 yılına kadar evlatları olduğu bilinen dervişe, Orhan Gazi tarafından Halkahavlu köyünde bir buçuk müdlük yer vakfedilmiştir. Kepecioğlu, a.g.e., II, 52.

27 Baldır-zâde, a.g.e., 42b; Beliğ, a.g.e., 219; Gazzi-zâde Abdüllatif, Hülâsatü'l-Vefeyât, BYEBEK, Genel, 2162, v. 10b; Kepecioğlu, a.g.e., IV, 295.

28 Beliğ, a.g.e., 215; Gazzi-zâde, a.g.e., 10a.

29 Baldır-zâde, a.g.e., 81a; Beliğ, a.g.e., 222.

30 Şakayık ve Zeyilleri, II, 161; Kepecioğlu, a.g.e., II, 4.31Baldır-zâde, a.g.e., 28a; Beliğ, a.g.e., 237.

32 Hatta muhtemelen Abdal Mehmed, Ali Mest-i Edhemî, Davud Dede, Çerağlı Dede gibi dervişler de bu kafilededir. Osmanlı Devleti'nin ilk nakîbü'l-eşrafı olan Seyyid Natta'da Bağdat'ta kafileye katılmıştır. Şakâyık ve Zeyilleri, II, 162. Ayrıca bk. Baldır-zâde, a.g.e., 3b-4a; Beliğ, a.g.e., 73 vd.

33 Kâzeruniye için bk. Köprülü, "Ebu İshak Kâzerunî ve Anadolu da İshaki Dervişleri", Belleten, XXXIII, s. 225-232. Kara, a.g.e., II, 13 vd.; Bursa'daki tekkenin vakfiyesi için bk. Erzi, H. Adnan, "Bursa'da İshaki Dervişlerine Mahsus Zaviyenin Vakfiyesi", Vakıflar Dergisi, sy. 2, s. 423.

34 Taşköprî-zâde, a.g.e., 60-61; Şakâyık ve Zeyilleri, I, s. 82-83; İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, İstanbul 1989, s. 31-32.

35 Anadolu'da Nakşibendiye ve Zeyniye için bk. Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, İstanbul 1990, c. I.

36 Şakâyık ve Zeyilleri, II, 198.

37 Taşköprî-zâde, a.g.e., 70; Şakâyık ve Zeyilleri, I, 90, II, 63.

38 Kara, a.g.e., I, 112; a.g.m., 18.

39 Anadolu ve Balkan fetihlerine katkıda bulunan abdallar arasında Barak Baba, Seyyid Ali Sultan, Sultan Şucaeddin, Otman Baba gibi isimler sayılabilir. bk. Ocak, Kalenderîler, 96-101.

40 Bursa örneği için bk. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İstanbul'un Bir Kültür Merkezi Olarak Teşekkülü Meselesi, İstanbul 1953, s. 3-4.

41 Taşköprî-zâde, a.g.e., 13; Şakâyık ve Zeyilleri, I, 34; Baldır-zâde, a.g.e., 8a.

42 Baldır-zâde, a.g.e., 8a, 9b; Beliğ, a.g.e., 213; Kepecioğlu, a.g.e., III, 367.

43 Orhan Gazi'nin burada kendisine bir tekke ve mescid, vefatından sonra da türbe yaptırması ona saygısını gösterir. Aşıkpaşa-zâde, a.g.e., 47; Neşrî, a.g.e., I, 170-171.

44 Işık kelimesinin şeyh kelimesini Türk fonetiğine uyarlama suretiyle ortaya çıktığı ve şıh kelimesine dönüştüğü görüşü için bk. Köprülü-zâde, Edebiyat Araştırmaları, II, 383-384.

45 Buradaki Elmas kelimesi Ali Mest'in bozulmuş biçimidir.

46 Taşköprî-zâde, a.g.e., 69; Şakayık ve Zeyilleri, II, 89; Beliğ, a.g.e., 95.

47 Turgut Kut, "İstanbul Hânkâhları Meşâyıhı", Abdülbâkî Gölpınarlı Hatıra Sayısı, Harvard 1995, I, s. 1-156.

48 Ocak, "İhtidalarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", 42 vd.

49 Aşıkpaşa-zâde, a.g.e., 46-47; Neşrî, a.g.e., I, 168-169; Taşköprî-zâde, a.g.e., 12; Şakâyık ve Zeyilleri, I, 32.

50 Örnek için bk. Togan, a.g.e., 377-378.

51 Molla Fenari'nin bir ara Yıldırım'la ihtilafı yüzünden Karaman'a giderek, burada Sarı Yakub'la Kara Yakub'u yetiştirmesi de bunun göstergesi olmalıdır. bk. M. Tayyib Gökbilgin, "Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında", Necati Lugal Armağanı, Ankara 1968, s. 264.

52 Konuyla ilgili halk arasında yaygın rivayetlerden biri Yıldırım'ın içki müptelâsı olduğu şeklindedir. Buna karşılık, Emir Sultan'ın, Ulucami hakkındaki görüşünü belirtirken, onu bu iptilâsından vazgeçirmek amacıyla kinayeli olarak "Dört yanında dört meyhane eksik hem belki böylece camiye gelmenize bir engel kalmaz" dediği bugün bile halk arasında anlatılır.

53 Kepecioğlu, a.g.e., I, 30.

54 Aşıkpaşa-zâde, a.g.e., 265-266. Aşıkpaşa-zâde'nin Kudsî'nin müridi olduğu unutulmamalıdır.

55 Kara, a.g.e., I, 96.

56 Taşköprî-zâde, a.g.e., 68; Şakayık ve Zeyilleri, I, 89; Baldır-zâde, a.g.e., 48a.

57 Togan, a.g.e., 377-378.

58 Köprülü-zâde, a.g.m., sy. 2, s. 293.

59 Aşıkpaşa-zâde, a.g.e., 46. Ayrıca bk. Kepecioğlu, a.g.e., II, 137; Barkan, a.g.m., 299, 302.

60 Aşıkpaşa-zâde, a.g.e., 46; Neşrî, a.g.e., I, 168-169.

61 Germiyan, Konya, Erzurum, Sivas, Malatya, Adana, Biga, Bursa ve İnegöl gibi o zaman için birbirinden uzak mıntıkalarda Geyikli Baba cemaatinin oldukça kalabalık mürid topluluğu bulunduğu için bk. Ocak, Kalenderîler, 91.

62 Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, II, 39.

63 Bk. Barkan-Meriçli, a.g.e., I, 149-150, 259, 282-283; Gökbilgin, a.g.m., 261. Yadigâr müellifi bunu "Burc-ı evliyâ" sıfatıyla vurgular. Mehmed Şemseddin, Bursa Dergâhları Yadigâr-ı Şemsî, I-II, haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa 1997, s. 35.

64 Filiz Yenişehirlioğlu, "XIV. -XV. Yüzyıllardaki Mimari Örneklere Göre Bursa Kentinin Sosyal Ekonomik ve Kültürel Gelişimi", IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1989, III, s. 1349-1350.

65 Ocak, "Zaviyeler", 258-259.

66 Barkan-Meriçli, a.g.e., I, 109-110. Tekke 1753 yılında tamirat geçirmiştir. Bursa Şer'iyye Sicilleri, C 81/546, v. 11a-b.

67 Mehmed Şemseddin, a.g.e., 265. Ayverdi'nin aktardığı bilgiye göre tekkenin geniş bir arazisi, zengin kestanelik ve korulukları vardır. 265 no.'lu Bursa Şer'iyye Sicili, s. 116'dan Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, İstanbul 1966, s. 102.

68 İki çiftlik miktarı toprağı, bağ, meyve ve gül bahçeleriyle gül yağı üretim tesisleri vardır. Barkan-Meriçli, a.g.e., I, 140.

69 Bursa'daki bazı arazilerden başka, Yenişehir, İnegöl ve köylerinden vakıfları vardır. bk. Baldır-zâde, a.g.e., 26a; Kepecioğlu, a.g.e., IV, 67; Barkan-Meriçli, a.g.e., I, 239-240. Orhan Gazi'nin vakfı olan köyün vakfa yardımı Baldır-zâde zamanında sürmektedir.

70 Barkan-Meriçli, a.g.e., I, 42 vd., 108-109. Ayrıca bk. Kunter, H. Baki, "Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi", Vakıflar Dergisi, sy. 4, 1958, s. 39-63. Tekke, 1844 yılında tamamen yenilenmiştir. Bursa Şer'iye Sicilleri, C 10/310, v. 128a.

71 Barkan-Meriçli, a.g.e., I, 38-39. Sonuncusu 1913'de olmak üzere, çeşitli zamanlarda irili ufaklı yedi-sekiz tamir görmüştür. Mehmed Şemseddin, a.g.e., 273; Kepecioğlu, a.g.e., II, 4; III, 434; IV, 405.

72 XVI. yüzyılda Medine evkafından geliri vardır. Barkan-Meriçli, a.g.e., I, 46.

73 Yukarıda adı geçen tekkelere ek olarak Seyyid Usul Dergâhı 1216/1801, 1306/1888 ve 1319/1901 yıllarında tamir geçirmiştir. Beliğ, a.g.e., 219; Mehmed Fahreddin, Gülzâr-ı İrfân, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, 1098, v. 104a; Mehmed Şemseddin, a.g.e.,

266, 273. Seyyid Nâsır Zaviyesi'ne ait 1260-61/1844 tarihli bir vesikada da tekkenin giderleriyle ilgili meblağın teminini emreden bir ferman vardır. Bursa Şer'iye Sicilleri, C 92/664, v. 26a.

74 Mehmed Şemseddin, a.g.e., 265-266; Kepecioğlu, a.g.e., III, 367.

75 Kepecioğlu, a.g.e., IV, 388.

76 Ayverdi, a.g.e., 212.

77 1844 yılına kadar faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Kepecioğlu, a.g.e., II, 4; III, 434; IV, 405.

78 Kepecioğlu, a.g.e., III, 207.

79 Baldır-zâde, a.g.e., 4a; Kepecioğlu, a.g.e., II, 24. Dergâhın şeyhlerinden Özbek Abdurrahman Baba (ö. 1157/1745) Özbekistan'dan gelmiştir. Mehmed Fahreddin, a.g.e., 301a-b; Ahmed Ziyaeddin, Gülzâr-ı Suleha ve Vefeyât-ı Urefâ, BYEBEK, Orhan, 1018/2, 174b-175a; Mehmed Şemseddin, a.g.e., 447-448.

80 Bunun belgelere yansıyan örneklerinden bir tanesi Postinpûş Baba Zaviyesi'dir. bk. Kepecioğlu, a.g.e., IV, 67.

81 Kepecioğlu, a.g.e., IV, 67-68.

82 Mehmed Şemseddin, a.g.e., 266-267.

83 Mehmed Fahreddin, a.g.e., 336a.

84 Mehmed Şemseddin, a.g.e., 273.

85 Beliğ, a.g.e., 219; Mehmed Fahreddin, a.g.e., 104a; Kepecioğlu, a.g.e., IV, 295.

86 Bursa Şer'iye Sicilleri, B 90/295, v. 87a-b.

87 Mehmed Şemseddin, a.g.e., 441.

88 Kepecioğlu, a.g.e., IV, 80, 104. Bu iki zat ellerinin emeğini tekkenin ihtiyaçlarına harcamışlardır.

89 Kepecioğlu, a.g.e., IV, 280; Kâzım Baykal, Bursa Anıtları, Bursa 1993, s. 74.

90 1925 yılına gelindiğinde Bursa'da Seyyid Usul Tekkesi Celvetî, Baba Zakir Zaviyesi Sa'dî, Seyyid Nâsır Tekkesi Kadirî-Rifaî, Üç Kozlar Dergâhı Halvetî, Zeynî Dergâhı Kadirî, Gâr-ı Âşikân, Emir Sultan ve Yoğurtlu Baba tekkeleri Nakşî'dir. Hacıbeyzade Ahmed Muhtar, Bursa Sergisi Rehberi, İstanbul 1339, s. 56-57. Ayrıca bk. Mehmed Şemseddin, a.g.e., 448.

91 Barthold-Köprülü, a.g.e., 62 vd.; Togan, a.g.e., 116 vd., 220 vd.; Çetin, a.g.e., 214-215.

92 Kepecioğlu, a.g.e., I, 395; Turan, a.g.e., 653.

93 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1983, I, s. 591.

94 Taşköprî-zâde, a.g.e., 54-55.

95 Buradaki cami ve medrese Fatih'in torunu Hançerli Sultan tarafından yaptırılmıştır. Baldır-zâde, a.g.e., 9a; Kepecioğlu, a.g.e., III, 375.

96 Baldır-zâde, a.g.e., 42b; Beliğ, a.g.e., 219; Gazzi-zâde Abdüllatif, Ravzatü'l-Müflihun, BYEBEK, Orhan, 1041, 21a-b; Mehmed Şemseddin, a.g.e., 413; Kepecioğlu, a.g.e., IV, 295.

97 Mehmed Şemseddin, a.g.e., 541.Hulâsatü'l-Vefeyât, 9a, 10b, 32a; Mehmed Fahreddin, a.g.e., 104b, 299b, 324a-b; Mehmed Şemseddin, a.g.e., 413, 439, 541; Kepecioğlu, a.g.m., I, 62, II, 129, III, 216, IV, 295.AHMED ZİYAEDDİN; Gülzâr-ı Suleha ve Vefeyât-ı Urefâ, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BYEBEK), Orhan, 1018/2.AYVERDİ Ekrem Hakkı; Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, İstanbul 1966.

AŞIKPAŞA-ZÂDE; Tevarih-i Âl-i Osman, İstanbul 1332.BALDIR-ZÂDE SELİSÎ MEHMED; Ravza-i Evliyâ, BYEBEK, Orhan, 1108.BARKAN, Ö. Lütfi; "Kolonizatör Türk Dervişleri" Vakıflar Dergisi, sy. 2, İstanbul 1974, s. 279-365.

BARKAN Ö. Lütfi-MERİÇLİ, Enver; Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, I, Ankara 1988.BAYKAL Kâzım; Bursa ve Anıtları, Bursa 1993.BAYRAM Mikâil; Bacıyan-ı Rum, Konya 1987.Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, Konya 1991.Evhadiye Tarikatı, Konya 1993.——, Bursa Şer'iye Sicilleri, B 90/295, C 10/310, C 92/664, C 81/546.

ÇETİN Osman; Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı, İstanbul 1990.EVLİYÂ ÇELEBİ; Seyahatname, I, İstanbul 1314.FINDIKOĞLU Ziyaeddin Fahri; İstanbul'un Bir Kültür Merkezi Olarak Teşekkülü Meselesi, İstanbul 1953.

GAZZİ-ZÂDE ABDÜLLATİF; Hülasatü'l-Vefeyat, BYEBEK, Genel, 2162.

Ravzatü'l-Müflihun, BYEBEK, Orhan, 1041.

GÖKBİLGİN M. Tayyib; "Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında", Necati Lugal Armağanı, Ankara 1968.

GÖLPINARLI Abdülbaki; Alevî-Bektaşî Nefesleri, İstanbul 1992.

GÜNDÜZ İrfan; Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, İstanbul 1989.

HACIBEY-ZÂDE AHMED MUHTAR; Bursa Sergisi Rehberi, İstanbul 1339.

HÜSAMEDDİN BURSEVÎ; Mühimmâtü'l-Mü'minîn fî Umuri'd-Dünya ve'd-Din, Topkapı Sarayı Merkez Kütüphanesi, Bağdat, 189.

İSMAİL BELİĞ; Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân, Bursa 1302.

KARA Mustafa; Tekkeler ve Zaviyeler, İstanbul 1990.

Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, I, İstanbul 1990, II, İstanbul 1993.

KEPECİOĞLU Kâmil; Bursa Kütüğü, I-IV, BYEBEK, Genel, 4521.

KÖPRÜLÜ[-ZÂDE] M. Fuad; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1984.

Edebiyat Araştırmaları, II, İstanbul 1989.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara 1991.

MEHMED FAHREDDİN; Gülzâr-ı İrfân, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, 1098.

MEHMED ŞEMSEDDİN, Bursa Dergâhları Yadigâr-ı Şemsî, I-II, haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa 1997.

NEŞRÎ; Kitab-ı Cihannümâ, II, haz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, Ankara 1987.

OCAK Ahmet Yaşar; Babailer İsyanı, İstanbul 1980.

Kalenderîler, Ankara 1992.

"Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, sy. 12, Ankara 1978, s. 247 vd.

"Bazı Menakıbnamelere Göre XII-XV. Yüzyıllardaki İhtidalarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", Osmanlı Araştırmaları, II, (1981), s. 42 vd.

ÖCALAN Hasan Basri; Bursa'da Tasavvuf Kültürü (VII. Yüzyıl), Bursa 2000.

SÜMER Faruk; Oğuzlar, İstanbul 1980.

Şakâyık-ı Nu'maniye ve Zeyilleri, haz. Abdülkadir Özcan, I-V, İstanbul 1989.

TAŞKÖPRÎ-ZÂDE; eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi devleti'l-Osmâniyye, haz. Ahmet Subhi Furat, İstanbul 1985.

TOGAN, Zeki Velidî; Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981.

TURAN, Osman; Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; Osmanlı Tarihi, I, Ankara 1983.

YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz; "XIV-XV. yüzyıllardaki Mimari Örneklere Göre Bursa Kentinin Sosyal Ekonomik ve Kültürel Gelişimi", IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1989, III, s. 1348 vd.

Erken Osmanlı'nın Fetih ve Yerleşim Sisteminde Akıncı Beylerinin Stratejik Önemi / H. Çetin Arslan [s.116-121]

Anadolu Medeniyetleri Müzesi / Türkiye

Erken Osmanlı döneminin yerleşim sistemi, üç ana temel prensip üzerinde şekillenmektedir. Sistem, Osmanlı idaresinin, toprak yönetiminin ve toplum yaşamının yeni alınan yerleşim bölgelerine yerleştirilmesi amacını taşımaktaydı. “Uç savaşçıları” olarak nitelenen gaziler, fethettikleri bölgelerde bir süre sonra kendi beyliklerinin yöneticileri durumuna gelmiştir. Akınlar sonrasında fethedilen yerleşim bölgeleri, lokal kaynaklar ile idare edilmek zorunda kalınmış bu suretle teşkilatlanma ve imâr işlerine zaman ayrılmıştır. Böylece yeni alınan topraklarda bulunmayan unsurlar kolaylıkla yerleştirilmiştir.1

Bolu, Ankara ve Konya üzerinden gelen yolların önemli kavşak noktalarında bulunan Bizans şehirleri Osmanlıların eline geçtiği sırada, savaşlardan dolayı, halkın çoğunun ölmesi ve kaçması ile birlikte, bazılarının da mallarının müsaderesi sonucu boşluklar meydana gelmiş, ancak Anadolu’dan ekonomik sıkıntı içerisindeki halkın büyük bir kısmı yeni alınan bu şehirlere gelerek kendilerine ev ve arazi edinmişlerdir. Ayrıca Anadolu’nun her tarafındaki Ulema ve tarikata mensup kişiler Osmanlıların hizmetine girmiş böylece fetih ve iskân faaliyetlerinin kısa bir sürede gerçekleşmesi için uygun bir ortam sağlanmıştır.2

Osmanlı beyliğinin mali kaynağı, akın ve fetih gelirlerine dayanmaktaydı. Akıncılık sistemi fetihlerle ganimet elde edip, malî desteği sağlamakta önemli bir etken olarak dikkati çekmekteydi.3

Moğol istilası sonucu, Türkmen aşiretleri, Orta Asya’dan gelip Bizans sınır bölgelerine yerleştirilmiş, zamanla nüfusun da artmasıyla akınlar da yoğunluk kazanmıştır. Türkmenlerin Bizans’tan aldıkları topraklar üzerinde zamanla bağımsız beylikler kurulmuştur. Türkmen akınları Osmanlı Beyliği’nin kuruluşunda, özellikle sınır boylarının güvenliğinde önemli roller üstlenmiştir. Hıristiyan ahaliye can, mal ve din özgürlüğü verilmiş olması, Selçuklu geleneğinin Bizans arazisine yerleşmesini sağlamıştır. Osmanlıların Balkan topraklarında uyguladığı yerleşim politikasının başarısını H. İnalcık Türklerin getirdiği bu adalete bağlamaktadır.4

İlk aşamada fethedilen toprakların mülkiyet ve ücretim ilişkilerine dokunulmamış, sadece yerel beylerin yıllık vergiye bağlanmasıyla yetinilmiştir. Devlet mülkiyetinin yerleştirilmeye çalışılmasıyla birlikte tımar sistemi ile fethedilen araziler yükümlülük karşılığında dağıtılmış, ancak kurumsal ve idari değişikliklerle kalıcı olunamayacağını bilen Osmanlılar, bu bölgeleri gönüllü ve zorunlu göç yoluyla iskana tabi tutmuşlardır.5

Osmanlıların yeni almış oldukları bölgelerde uyguladıkları bir başka iskân sistemi de “Kolonizatör Türk Dervişleri” denilen bir grup tarafından gerçekleştirilmekteydi.6 Bu dervişlerin

üstlenmiş oldukları zaviyelerin çoğu boş toprak bulmak, kendilerine yer ve yurt edinmek için gelip, yeni alınan Hıristiyan topraklarına yerleşen göçebelerden oluşmaktaydı.

Issız, tenha, tehlikeli geçit noktaları ve boğazlarda inşa edilen zaviyeler bir çeşit güvenlik noktalarını oluşturmaktaydı. Manisa'nın Saruhan kazasının Nif (Kemalpaşa) nahiyesinde Kapukaya denilen mevkide Hamza Baba adındaki derviş için, "Dest-i rencile açup ihya idüp, su getirüp bir zaviye bina idüp, bağ diküp, Allah rızasiyçün oradan gelüp geçene hizmeti dokunduğu sebeple; Sultan Bayezid tarafından öşürden affedilmiştir." denilmektedir.7 Dervişlerin önderliğinde gerçekleştirilen iskan faaliyetleri sonucunda bölgelerin Türk ve İslâm kültürü ile kaynaşması sağlanmıştır.

Osmanlıların fetih ve iskân politikaları üzerine bilgiler aktaran S. Yarasimos, Osmanlı fetihlerinin ilk yıllarda; maceracı, yarı savaşçı ve dini toplulukların, oluşum süreci içerisindeki bir devletin hizmetine girmekten çok yeni fethedilen topraklardan kendilerine pay çıkarmaya çalıştıklarını; Osmanlı sınırlarının yeni akınlara imkânlar açan tek yol haline gelmesinden dolayı "gazi" ruhunun akınları besleyen bir etken haline geldiğini belirtmektedir.8

Osmanlı fetih ve iskân politikasının dayandığı temel unsurların; dini, ekonomik ve sosyal nedenlere dayandığı görülür. Bu üç neden içerisinde, dini faktörlerin oynamış olduğu rolün daha fazla olduğu; insanları dini bağ ile birleştiren ve toplum içinde güçlü kılan bir özellik taşıdığı anlaşılmaktadır.

Osmanlıların fetih ve iskân politikası içerisinde almış oldukları topraklarda uyguladıkları tımar sistemi de; yeni alınan bölgelerde Osmanlıların daha kalıcı hale gelmesini sağlayan önemli unsurların başında gelmektedir. Herhangi bir yükümlülük karşılığında verilen tımarlar sayesinde, devletin topraklar üzerindeki etkinliği daha da güçlenmiştir.

Tımarlar sahiplerine sağladıkları yarar bakımından iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi "serbest tımar" (has, zeamet, dizdar ve vakıf tımarları) olup, bu tımara sahip olanlar, dirliklerini oluşturan arazileri de korumakla görevliydiler ve bunu sağlarken kendilerine "rüsum-u serbesti" adını alan bir gelir sağlamaktaydılar. Ancak bu durum, Kadı'nın kontrolüne ve hükmüne bağlıydı. Bunların "tevcih beratları"ında serbest tımarların "ulumûm rüsûm-ı şer'iye ve tekalif-i örfiyeleriyle tevcih" olunmuş oldukları kayıtlı bulunduğundan, yasaların raiyyete yükledikleri bütün vergiler tamamıyla kendilerine aitti. Devlet serbest tımar raiyyeti üzerindeki en mühim haklarını yine kendisine bırakmaktaydı. Serbest olmayan tımarlar ikinci grubu oluşturmaktaydı. Bunlar genelikle "sipahi tımarları"dır. Gelirleri de sipahi (tımar sahibi süvari eri), subaşı (güvenlik görevlisi) ve sancak beyine ortak yazılmıştır. Serbest tımardan en büyük farkı irsi olmasıydı. Tımar sistemi içinde sancak beylerinin konumu da şu şekildeydi. Sancak beyi başında bulunduğu sancağın asla "sahib-i raiyyeti" değildi. Ancak bu sancağın herhangi bir kazasında bulunan bir veya iki nahiyedeki has topraklarının sahibi durumundaydı ve askeri görevini yerine getirdiğinden, hizmetinin karşılığı olmak üzere verilmekteydi.9

Yükümlülükleri karşılığında verilen tımarları sivil ve askeri tımarlar olmak üzere iki ana grup altında inceleyebiliriz. Bunlardan sivil tımarlar, toplumun değişik kesiminden statü ve konum olarak

farklı kişilere verilmekteyken, askeri tımarların, süvari (atlı) olsun veya olmasın askeri görevlilere verilirdi. N. Beldiceanu askeri tımarları da kendi içerisinde, atlı hizmet karşılığında verilen tımarlar ve süvari olmayanlara verilen tımarlar olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Son grubu da iki gruba ayrılarak kale komutanlarına ve garnizonlardaki askerlere verilen tımarlar ile görevleri denizle ilgili olan kişilere verilen tımar olarak ele almıştır.10

835 H./1431 M. tarihli Arvanid sancağı tımar defteri incelendiğinde, tımar sahibi kişilerin değişik görevde ve statüdeki kişilerden oluştuğu ve Saruhan ilinden zorunlu olarak göç ettirildikleri anlaşılmaktadır. Devlet tarafından tımar verilerek bu bölgeye iskân ettirildikleri anlaşılmaktadır. Örneğin 47 b nolu kısımda, Tımar-ı Yusuf'tan bahsedilirken:

"Saruhanlu sürülüp gelmiş, merhum sultan zamanında Umur ve Ali yermiş, sultanımız zamanında mezkûra vermişler, elinde paşa bitisi vardır"11

Tımar sistemi, Osmanlıların toprağın kullanım hakkının değerlendirilmesi bakımından önemli ve vazgeçilmez bir uygulama olarak varlığını yüzyıllarca sürdürmüştür.

Akıncı beylerinin tımar edinmeleri ile başlayan yerleşim ve iskan etkinliğinin birinci süreci hakim oldukları üs merkezlerinde, imâr faaliyetleri için gerekli mali desteği sağlamaları ile devam etmiştir. Tarihi kaynaklardaki bilgiler akıncı beylerinin tımar almalarına ilişkin hiçbir şüpheye yer vermemektedir.12

"Karamürsel derler ki bahadır vardı. O kıyıyı ona tımar verdiler. Orasını tımarlara bölüştürdüler tımar erlerini kıyıya getirdiler ki İstanbul'dan yeni çıkıp memleketi varmasın. Yalova'yı da tımara verdiler. Akcakoca ile olan gazileri buraya topladılar…"

Orhan Gazi döneminde akıncı beylerinin tımar edindiklerini belgeleyen bu bilgiden, fethedilen toprakların tımarlara bölünerek dağıtıldığını ayrıca, tımarların öncelikle o toprakları alan tımar erleri ve akıncı beyleri arasında pay edildiğini göstermektedir.

I. Murad Dönemi'ndeki Gümülcine, İskeçe ve Büre'nin alınmasına ilişkin vermiş olduğu bilgilerde ise şu kayıtlar dikkati çeker.13

"Veziri Hayreddin Paşa'ya emretti: "Varın Evrenüz ile o illeri fethedin" dedi Evrenüz, Gümülcine'yi yer edinip oturdu. Büre'yi İskeçe'yi Marulya'yı fethetmişti. Haracını Murad Han'a gönderdi. Daha başka memleketlere de hücum ederdi… Aldıkları yerlerde padişahlık kanunu tatbik ettiler hana gönderilmesi gerekli olanı gönderdiler gazilere verilmesi gerekli olanı verdiler… o dahi bütün civarı ile fetholundu memleketini tımar erlerine paylaştırdılar. Kafirlerine haraç tayin ettiler oradan devletle yine buna geldiler Evrenüz Gazi'ye Serez'i uç verdiler"

Akıncı beylerinin fetih ve yerleşim politikasında rol oynayan önemli faktörlerden birisi de tarikatlara mensup şeyh ve dervişlerin etkin faaliyetleridir. A.Yaşar Ocak heterodoks tasavvuf

akımlarına mensup şeyh ve dervişler olarak nitelediği bu grubun tekkelerde toplanmak yerine 13. yüzyıldan itibaren sınırlardaki fetih hareketlerine katıldıklarını, yeni alınan topraklarda gayri müslimlerle temasa geçerek onların bölgeleri müslümanlaştırdıklarını belirtmektedir. Yazar I. Bayezid devrinde Rumeli fetihlerine katılan ve Dimetoka'da bir zaviye açan Kalenderi şeyhi olan Seyyid Ali Sultan'ın rahiplerin aracılığı ile Hıristiyan halkı müslümanlaştırdığını Menâkıbnâmesi'ne dayanarak aktarmaktadır. Yazar'ın Kalenderiler ve Bektaşilik üzerine verdiği bilgilerden de, Osmanlılar'ın fetih ve iskân politikasında tarikatların önemli rolü olduğunu öğreniyoruz.14

Akıncı Beyleri tımar edinmekle brlikte fethettikleri toprakların sancakbeyi olarak idari sorumluluğunu da almışlardır. Bu duruma en iyi örneğimizi; I. Murad'ın, Gazi Evrenos Bey'e Sancaklık yerler verildiğini gösterir bir beratnâmesidir.15

"Kendü kılıcıyla fetheyledüğü Kale-i Gümülcine ve dahi Serez'e ve Manastır'a varınca bir sancaklık yer…."

akıncı beylerinin sultanın izni ile aldıkları bölgede idari sorumlular haline geldiklerini de görüyoruz. Bunun yanında akıncı beylerinin belirli bölgelerde ekonomik birer güç haline gelmelerine ilişkin bilgilere de rastlanılmaktadır. Evrenos Bey'e ait bir temliknamede de Vardar'a tabi bulunan köylerden has, harç ve koyun resminin (Vergisini) ve sahip olunan toprakların sınırlarının belirlenmesi için görevliler tesbit edildiği; bu kişilerce yapılan tescilden sonra da bazı köy, çiflik ve mezarların kendisine temlik edildiği belirtilmektedir.16

Arazinin kim tarafından fethedilirse edilsin, devletin malı olduğunu, fethedene ancak o da görevi ve hizmeti devam ettiği sürece, fethedilen topraklardan bol tımarlar verildiğini, bu topraklardan evlatlara kalan arazilerin olmadığını akıncı beylerinin ise I. Murad Dönemi ile birlikte almış oldukları yerleri malikâne tarzında evlatlarına geçirebilmek için, temliknâme aldıklarını görmekteyiz.17

Osmanlıdaki tımar sistemi "malikane-divani" adı verilen Selçuklu kökenli uygulamanın bir parçası olarak devam etmiştir. Uygulama olarak mülk ve miri arazilerin bir birleşiminden bahsetmek mümkündür. Gelirler, toprak sahibi ile devlet arasında paylaşılmakta; malikâne bölümünden toprak sahibine olan pay şeriata, devlete düşen pay ise örflere göre belirlenirdi. Malikâneyi elinde tutan toprağın; divaniyi elinde tutan sahibinde, her iki bölümde tek elde bulunuyorsa, divanı için bir sipahi atanırdı. Çoğu zaman divani gelirleri ve malikâne vergileri birden fazla kişi tarafından paylaşılmak zorundaydı. Selçuklu tımarları, Osmanlı tımarlarından bu noktadan ayrılmaktaydı. Harç ve "avarız" dışındaki tüm gelirler tımar sahibine, yani sipahilere aitti. Rant paylaşılmıyor ve gerekli savaş hizmetleri görüldüğü sürece bir tek kişiye aitti. Malikâne bölümüne gelince, hukuki açıdan mülkiyetin mutlak biçimde devredilmesi değil, tersine zamanla kısıtlı bir vergi hakkı tanınması anlamına gelmekteydi. Toprağı satma, miras bırakma ya da vakıflar yoluyla değiştirme hakları saklı kalmaktaydı. Emlakın sultanlar tarafından sınırlandırılması, malikânenin beyler, askerler, akıncı

beyleri arasında yayılmasını engelleyemedi. Vakıf kuruluşları da bu amaca hizmet etmekteydi. Vakıflar aracılığıyla devlet müdahalesi, vergi ve hizmet yükümlülüğü ortadan kalkıyordu.18

Osmanlı Devleti'nin fetih, iskân ve yayılma politikasının tarihi başarısını iki temel noktaya bağlamak mümkündür. Bunlardan birincisi, iyi örgütlenmiş az sayıdaki akıncıların açmış olduğu yol; ikincisi de göçer ve çiftçi kolonistlerin yeni fethedilen topraklara yerleşmesi oluşturmaktadır. Akıncı komutanlarına uç beyleri denilmekte ve kendilerine tımar değil emlak verilmekteydi. Akıncı beyleri sülaleler oluşturmakta, yabancı ahalinin de haracını toplamaktaydılar. Bu durum alışılagelmiş durumun dışında idi, toprak vergilerini sultanlar, görevli memurları ile toplatıyorlardı. Uç beyleri, etrafındakilere tımarlar dağıtarak geniş bir askeri çevre oluşturmaktaydı. Akıncı beyleri arasında Müslümanlığı sonradan kabul eden beyler de vardı. Harmankaya kalesinin Bizanslı komutanı Köse Mihal akıncılık hizmeti görevini ailesine bırakmıştı.

Akıncı beyleri kısa zamanda ayrıcalıklar elde etmiş; mirî araziler üzerinde iki-üç çift öküz tutabilme ve bu toprakların, öşür vergisini ödemeden kölelerce işletebilme hakkını kazanmışlardı. Bir gurup seferde iken, öteki grup tarlalarda çalışmaktaydı. Bosna'nın 1516-17 yıllarına ait kayıtlarından anlaşıldığına göre, düzenli vergilerden at besleme gibi angaryadan muaftılar.19

Akıncı beylerinin, toprağın kullanım hakkını ve dolayısıyla gelirlerini toplama sorumluluğuna erişmeleri, imâr faaliyetlerinde bulunmalarını sağlamıştır. Böylece akıncı beylerini bir "bâni" olarak değerlendirme fırsatı ortaya çıkmaktadır.

Akıncı Beyleri ve inşa ettirdikleri yapılara ilişkin bilgiler değerlendirildiğinde, her akıncı ailesinin inşa eylemlerinde belirli farklılıkların olduğu gözlemlenmektedir. Bu farklıklar, Akıncı ailelerinin Hanedana olan yakınlıkları, ekonomik güçleri ve yoğun imar ve inşa eyleminde bulundukları yerleşim birimlerine göre farklılıklar göstermektedir.

Örneğin Osman Gazi döneminde, Mihaloğullarının atası olarak kabul edilen Köse Mihal, Osman Gazi ile akınlarda bulunmakta, yapılacak fetihlerde fikirlerine değer verilmekte ve Bizans tekfurları (kale komutanları) ile Osman Gazi arasında iletişimi sağlayan bir konumda bulunmaktaydı. 1299 öncesinde, daha Müslümanlığı kabul etmemiş olmasına karşın, Osman Gazi'nin güven ve dostluğunu kazanan Köse Mihal ilk Osmanlı fetihlerinde büyük başarılar elde etmiştir.

İrdelenmesi gereken bir konu da akıncı beylerinin kimlikleridir. Evrenosoğullarının kesin olmamakla birlikte, ailenin ilk atalarından Evrenos Beyin Müslümanlığı sonradan kabul etmiş olabileceği ihtimali bazı araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Orhan Gazi ve I. Murad döneminde Rumeli'ye yapılan akınlara katılan ve akıncı beyi olarak hizmetleri veren Evrenos Bey'in Sultan ile yakın bir ilişkisinin dolayısıyla önemli bir statüde olduğunu tarihi kaynaklar aktarmaktadır. Evrenos bey ve oğullarının hakim olduğu bir üs merkezi niteliği de taşıyan şimdiki Yunanistan sınırları içerisindeki Gümülcine, Serez ve Yenice Vardar'da Evrenosoğullarının yoğun inşa faaliyetleriyle karşılaşılmaktadır. Her üç yerleşimde aynı güzergah üzerindedir. Akıncı beylerinin uç merkezlerini

sınıra yakın bölgelere taşıdıklarını ve önemli ana yollar üzerindeki yerleşimleri tercih ettiklerini göstermesi bakımından Evrenosoğulları iyi bir örnek teşkil etmektedir. Paikon dağlarının güney eteklerinde ve ovaya açık halde kurulmuş olan Yenice Vardar, stratejik açıdan bilinçli olarak seçilen bir üs merkezi durumundadır.

Gümülcine'de Evrenos Beyin imaret ve camisi (Eski Camii); Yenice Vardar'da ise türbesi, hamamı günümüze ulaşmıştır. Feres ile Dedeağaç arasında küçük bir yerleşim olan Loutra köyünde de bir hanı bulunmaktadır. Günümüze gelmeyen ancak kaynaklarda tespit edilen yapılarla, Evrenosoğullarının bu bölgede çok sayıda yapı inşa ettirmiş oldukları belirlenebilmektedir Evrenos Bey'e ait Vakfiyelerde de Evrenosoğullarının bu bölgede zengin vakıflar kurdukları anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın başlarına kadar Evrenosoğulları soyundan gelen kişilerin Yenice Vardarda bulunmaları hatta Evrenosoğlu Şerif Ahmet Bey'in bir saat kulesi inşa ettirdiği, baniliklerinin hala devam ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte Evrenosoğullarına ait yapıların yerleşim birimlerindeki konumları dağınık bir şema göstermekte ve külliye şeklinde inşa edilmedikleri görülmektedir. Akıncı beylerinin uzun süre bir yerde bulunmamaları ve üs merkezlerinin devamlı değişmesi külliye yaptırmalarına engel teşkil etmiş olabilir. Ayrıca üs merkezi durumundaki yerleşimler aynı zamanda akıncı beylerinin inşa faaliyetlerine sahne olan ve Batı'ya yapılan akınlar için sınır bölgelerinde bulunan, uç karakolları olarak niteleyebileceğimiz yerlerdir

Turhanoğullarının bugün Yunanistan toprakları içindeki Teselya bölgesindeki Yenişehir Trikkale ve Mora Yenişehir'de 20 Malkoçoğulları Niğbolu'da üs merkezleri olduğunu bildiğimize göre bu iki akıncı ailesinin de batı da Balkan topraklarındaki üs merkezi durumundaki yerleşimlerde yoğun bir imar faaliyetine giriştikleri görülür.

Fethettikleri bölgelerin yönetimlerinin Hanedan tarafından kendilerine verildiği akıncı beyleri, tımar edinmek suretiyle toprağın kullanım hakkı üzerinde söz sahibi olmuş; bölgenin gelirinin toplanmasıyla elde ettikleri ekonomik gücü yine kendi bölgelerindeki; yerleşim birimlerinde, özellikle de üs merkezi konumundaki yerleşimlerde kullanarak imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Fetih ve yerleşim politikasında önemli etkinlikleri olan tarikatlara mensup şeyh ve dervişlerin de akıncı beyleri tarafından alınan yeni topraklarda, gayrimüslim halkı Müslümanlaştırmak suretiyle, dini faktörlerin yerleşmesinde önemli ölçüde katkıları olmuştur.

Tarikata ait inşa edilen tekke ve zaviyelerde üslenen şeyh ve dervişler halkı din çatısı altında birleştirerek örgütlemişlerdir. Dimetoka'da zaviye yaptıran Kalenderi şeyhi Seyyid Ali Sultan ve Yenice Vardar'da Şeyh İlahi bu dervişlerin başını çekmektedir.21 Akıncı beylerinden Timurtaş Paşa'nın Saruhandaki halkın Balkan topraklarına iskan ettirilmesinde bizzat görevlendirilmesi de yerleşim politikasında etkin faaliyet içinde olduklarını gösterir.

Aristokrat aileler olarak nitelenen akıncı beyi ailelerinin Osmanlı beyliğin kuruluş yıllarında önemli rolleri olmuştur. Osmanlı Hanedanı'nın yükselişine bağlı olarak, Osmanlı Devleti'ni kuran bu

aristokrasinin, 14. yüzyılda bütün idareyi ellerinde tuttuğunu ve akıncı beyi ailelerinden büyük kumandanlar, idareciler, yüksek teşkilatçıların ve diplomatların yetiştiğini görüyoruz.22 Hanedanla sıkı ilişkileri bulunan akıncı beyi aileleri, Erken Osman döneminde uzun süre aynı statüde ve görevlerde bulunarak konumlarını muhafaza etmişlerdir. Akıncı beylerinin bânilikleri ise hakim oldukları bölgelerle, yerleşim biriminin ihtiyaçları doğrultusunda gelişmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında kendi otoriteleri ile sağlanan siyasi, idari ve kültürel bir yapı oluşturmaları çok kolay olmamıştır. Osmanlıların Avrupa kapılarından dönmesine kadar devam eden bu süreçte başarılı oldukları görülmektedir. Kültürel kimlik farklılıkları ve siyasi birlikteliğin Balkan topraklarında oldukça geç sağlanmış olması, beraberinde birçok sorunu Osmanlı siyasi dünyasına getirmiştir. Osmanlı Sultanları, Rumeli topraklarına geçtiklerinde, kendileri için önemli fetihler, bol ganimetler ve geniş arazilerin sağlayacağı imkanları çok iyi biliyorlardı. Balkan topraklarını gerçek anlamda sosyal, kültürel ve ticari anlamda kazanmak için verilen mücadele yeni başlamaktaydı. Akıncı beyleri Osmanlı kültür yapısının yeni fethedilen Balkan topraklarına taşınmasında, idare edilmesinde hatta kontrol mekanizmasının işlerlik kazanmasında asıl rolü üstlenmişlerdi.

Akıncı beylerinin görevleri sadece yeni fetihlerle Osmanlı devletinin genişlemesini sağlamak değil, alınan bölgelerde Osmanlı idari yapısını ve sistemini yerleştirmek anlamını da içeriyordu. Otoriter bir yapıya sahip olan ve önemli bir kusuru bulunmadığı sürece görevleri yüzyıllarca devam eden akıncı aileleri, hanedanın ilgi ve gücünü zamanla bünyesinde toplayarak inanılmaz bir siyasi güce ve konuma ulaşmışlardır. Osmanlı idaresinin bir şekilde, Balkan topraklarındaki temsilcisi ve denetleyicisi konumundaki akıncı aileleri yerleşmiş oldukları bölgelerde birer üs merkezinde yerleşmek suretiyle adeta başkent İstanbul'un Rumeli topraklarındaki siyasi gücünü göstermekteydi. Gerektiğinde yönetimin isteğiyle binlerce kişi Anadolu'dan, Balkan topraklarına zorunlu iskâna tabi tutuluyor ve bu insanlara Anadolu'da ömür boyu elde edemeyecekleri kadar geniş otlaklar, tarlalar ve sürüler veriliyordu. Osmanlı yönetimi, elindeki idari gücü kullanarak, Balkan topraklarında Osmanlı idari sisteminin oluşumu için bir çeşit kültür göçü uygulamaktaydı. Böylece idari alt yapı bu bölgeleri fetheden ve denetleyen akıncı beylerinin çevresinde kontrol edilebiliyordu.

İnşa ettirilen her tekke ve zaviye, Anadolu topraklarında yüzlerce şeyh ve dervişin hatta sanat ve ilim adamlarının yeni topraklara Osmanlı kültürünü taşıması önemli bir etkinlikti. Böylece Balkan toprakları fethedilmekle kalmıyor, Osmanlının Müslüman kimliği ve beraberinde birçok kurum Anadolu'da olduğu gibi yeni dokular oluşturacak şekilde meydana getiriliyordu.

Hanlar ve kervansaray gibi ticari işlevli yapıların akıncı beyleri tarafından inşa ettirilmesi, sadece maddi finansmanı ellerinde tutmalarından kaynaklanmıyordu. Balkan topraklarındaki ticaret noktaları üzerinde Osmanlı-ticaret yaşamı etkin hale geliyor ve bölgelerin ticari potansiyeli Osmanlı denetimine geçiyordu. Ticari kontrolün Osmanlı denetimine geçmesi önemli bir maddi kaynağın da temelini oluşturmaktaydı. Zengin vakıflar ile desteklenen mimari eserler çevresinde zamanla tıpkı Bursa, İznik,

Edirne ve İstanbul'da olduğu gibi mahalle dokuları meydana gelmekte, bu ise beraberinde örgütlü ve düzenli bir şehircilik anlayışının oluşumuna imkan tanımaktaydı.

Rumeli fetihlerinin beraberinde getirdiği kaçınılmaz bir zorunluluk gibi görünen akıncılık sistemini bu kadar güçlü kılan neydi? Aslında bu sorunun cevabı Osmanlıların fetih politikasında ve beraberinde getirdiği babadan-oğula devreden bir çeşit feodaliteye dönüşen akıncılık sisteminin temel ruhunda yatan bol ganimetler elde etme isteğinde aramak gerekir. Elde edilen her ganimetin 1/5'i hanedana kalırken büyük bölümü akıncı sisteminin potası içinde kalmakta, bu ise güçlü bir maddi enerji birikimine yol açmaktaydı. Böylece çok kısa zamanda imâr faaliyetlerine dönüşen ganimet zenginliği ile Balkan topraklarında imâr ve iskân sorunu kendiliğinden çözülmüş oluyordu.

Akıncılık sisteminin meydana getirdiği üs merkezi durumundaki payitahtlar, başkent İstanbul'un dolayısıyla Osmanlı idari sistemiyle eş değer nitelikteydi. Özellikle Evrenosoğullarının üs mekrezi Yenice Vardar, sadece imâr faaliyetleriyle değil, aynı zamanda kültürel merkez olarak ev sahipliği yapan bir yerleşim özelliği taşımaktaydı. Nitekim inşa ettirilen onlarca medresede çağın önemli şâir ve ilim adamları yetişmiş ve bugün dahi adlarını hatırladığımız isimlerle Balkan edebiyatında yerlerini almışlardır.23

16. yüzyıldan sonra Osmanlı'nın siyasi açıdan eski gücünü kaybetmesiyle birlikte sosyal ve kültürel alanda da bir durağanlık başlamıştır. Buna bağlı olarak ellerindeki siyasi otorite gücünün zayıflamasına bağlı olarak akıncı beylerinin hakim oldukları merkezlerde kültürel ve sosyal bakımdan gerilemelerin olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum Osmanlının kabuğuna çekilmeye başlaması ve Balkan topraklarındaki etkinliğinin etkisini yitirmeye başlaması anlamına da geliyordu.

Ancak şunu hatırlatmak gerekir ki, Osmanlının en aktif zamanlarında Balkan topraklarında, yüzyıllar boyunca etkin hale gelmesinde, Osmanlı idari sistemi ve yönetiminin fethedilen topraklara taşınmasında, kalıtsal etkilerinin devam etmesini sağlayan en önemli olgunun temelinde akıncılık sistemi yatmaktadır.

Akıncı beylerinin fethettikleri yerleşim bölgelerinde, iskan edilmek üzere önemli üs merkezi konumundaki yerleşim birimlerinde imar faaliyetlerin de bulundukları ve dini, sosyal ve ticari işlevli yapı inşa ettirdikleri görülmektedir. Hakim oldukları bölgelerin ekonomik açıdan da gelir sahibi durumundaki akıncı beyleri, bu zenginlikleriyle çok sayıda yapı inşa ettirerek, şehir dokusunun ana karakterinin belirlenmesinde önemli rolleri olmuştur.

1 Bkz. P. Wıttek, The Rise of the Ottoman Empire, İstanbul, 1947, s. 43, 52, 57.

2 Bkz M. Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti" Belleten, 13/51, 1949, s. 504-505.

3 Bkz. N. Berkes, Türkiye İktisadi Tarihi, İstanbul, 1969, s. 28.

4 Bkz. H. İnalcık, The Ottoman Empire The Classical Age, 1300-1600, London, 1973, s. 4-5.

5 Bkz. Ş. Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914), 1988 s. 43.

6 Ö. L. Barkan, Kolonizatör Türk Dervişleri, İstanbul, 1986, s. 17.

7 Bkz. Ö. L. Barkan, Kolonizatör Türk Dervişleri., 1986, s. 53-54.

8 Bkz. S. Yerasimos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye (Çev. B. Kuzucu), İstanbul, 1986, s. 161.

9 Bkz. M. Akdağ, a.g.m., 1949, s. 543-544.

10 Bkz. N. Beldiceanu, Osmanlı Devletinde Tımar., 1985 s. 42-45.

11 Bkz. H. İnalcık, Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, Ankara, 1987, s. 55.

12 Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 42-43.

13 Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 66.

14 Bkz. A. Y. Ocak, "Bâzı Menakıbnâmelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidalarda Haterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", Osmanlı Araştırmaları, C: II, 1981, s. 37, 39-40; "Kalenderiler ve Bektaşilik", Atatürk'e Armağan Kitabı, 1981, s. 297-308.

15 Bkz. F. V. Kraelitz, "İlk Osmanlı Padişahlarının İhtas Ettiği Bazı Beratlar", Toem. C. 28, s. 242.

16 Bkz. O. Ferid, "Evrenos Bey Hanedanına Ati Temliкname-i Hümayun", Tarihi Osmani Encümeni Mecmuas, sayı: 31, 1915, s. 432-433.

17 Bkz. M. Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C-I, 1979, s. 373.

18 Bkz. N. Beldıceanu, a.g.e., s. 3-10, 27; E. Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu Osmanlılar, 1986, s. 54-55.

19 Bkz. E. Werner, a.g.e., s. 127, 142-143.

20 Bkz. N. Göyünç, "Mora'da Osmanlı-Türk İnşa Faaliyetleri", Güney Avrupa Araştırmaları, c. I, 1972 13-28; Y. Halaçoğlu, "Teselya Yenişehiri ve Türk Eserleri Hakkında Bir Araştırma", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları, cilt: 2/3. 1973/74, s. 89-100.

21 Bkz. A. Y. Ocak, a.g.m., s. 40; M. Kiel, "Yenice Vardar", Studies On the Ottoman Architecture of the Balkans, 1990, s. 329.

22 Bkz. F. Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, 1999, s. 110.

23 Bkz. M. İsen, Ötelerden Bir Ses, Ankara, 1997, s. 77-84.

AKDAĞ, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve inkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti” Belleten: I3/51, 1949, s. 497-569.

AKDAĞ, Mustafa, Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, c. I, II, İstanbul, 1979.

AŞIKPAŞAZADE, Osmanlı Tarihi (Haz. Atsız), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 1970.

BARKAN, Ö. Lütfi, Kolonizatör Türk Dervişleri. İstanbul, 1986.

BELDICEANU, Nicoara, XIV. YY’dan XVI. YY’la Osmanlı Devletinde Tımar (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara: Teori Yayınları, 1985.

BERKES, Niyazi, Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul, 1969.

FERİD, Osman, “Evrenos Bey Hanedanına Aid Temlikname-i Hümayun”, Tarihi Osmanlı Encümeni Mecmuası, c. 31, 1915, s. 432-438.

GÖYÜNÇ. Nejat, “Mora’da Osmanlı-Türk İnşa Faaliyetleri”, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, c. I, 1972, s. 13-28.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Teselya Yenişehir’i ve Türk Eserleri Hakkında Bir Araştırma”, Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, c. 2/3, 1973/74, s. 89-100.

İNALCIK, Halil, The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600, London, 1973.

İNALCIK, Halil, Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

İSEN, Mustafa, Ötelerden Bir Ses, Ankara, 1997.

KİEL, Machiel, “Yenice Vardar (Vardar Yenicesi-Gıannıtsa” Studies on the Ottoman Arahitecture of the Balkans, Hamphire: Variarum, 1990b, s. 300-329.

KÖPRÜLÜ, Fuad, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

KRAELITZ, F. Von, “İlk Osmanlı Padişahlarının İhdâs Etmiş Olduğu Bazı Beratlar”, Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası, c. 28, 1914/15, s. 242-250.

OCAK, A. Yaşar, “Bazı Menakıbnâmelere Göre XIII-XV yüzyıllardaki ihtidalarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü” Osmanlı Araştırmaları, c. II, 1981 a, s. 31-42.

PAMUK, Şevket, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914) İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988.

WERNER, Ernst, Büyük Bir Devletin Doğuşu Osmanlılar (Çev. Orhan Esen Yılmaz Öner), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

WITTEK, Paul, Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğuşu (Çev. Fahriye Arık), Ankara, 1944.

WITTEK, Paul, The Rise of the Ottoman Empire, İstanbul, 1947.

Osmanlı - Bizans İlişkileri / Prof. Dr. Melek Delilbaşı [s.122-132]

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi / Türkiye

Osmanlı Türkleri Tarih Sahnesine Çıkmadan Önce Bizans İmparatorluğu

Onbirinci yüzyılın başlarından itibaren çeşitli iç ve dış faktörler nedeniyle Bizans Devleti gerileme dönemine girmiş bulunuyordu. 1071 yılında Romanos Diogenes'in Sultan Alp Arslan tarafından Malazgirt'te yenilgiye uğratılması ve 1204 yılında İstanbul'un (Constantinoupolis) IV. Haçlı Seferi sonucunda Latinler tarafından zaptı ve parçalanması İmparatorluğun çöküşünü hazırlayan başlıca dış olaylardı.

IV. Haçlı Seferi'nin sonucunda toprakları üzerinde feodal Grek ve Latin prenslikler kurulan İmparatorluğu, 1261 yılında İstanbul'u Latinlerden geri alarak yeniden kuran, İznik Grek Devleti'nin hükümdarı VIII. Mihael Palaeologos olmuştur.

VIII. Mihael ve Son Palaeologoslar (1261-1282)

Bizans'ın restorasyonunu gerçekleştiren VIII. Mihael Palaeologos, tahta çıkar çıkmaz Grek ve Latinler tarafından paylaşılmış olan İmparatorluğun kaybettiği eyaletleri geri alma girişiminde bulundu ve 1261 yılı sonlarına doğru Frankların elinde bulunan Mora'ya ayak bastı. 1264/65'te Epir Despotluğu'nun elinden Yanya'yı, Bulgarlardan Makedonya'nın bir bölümünü, Venediklilerin elinden de adaların büyük bir kısmını geri almayı başardı. Diğer taraftan, 1272'de Sırp ve Bulgar kiliselerini tekrar bir Grek ruhanisi idaresine verdi. VIII. Mihael, ayrıca, kendisini tehdit eden Bulgarlar, Sırplar ve Moğollar ile sıhri ilişkiler kurarak dostluk anlaşmaları yaptı. İmparatorun aldığı bütün bu önlemlere rağmen, Papalık ve Venedik, İstanbul'da tekrar bir Latin İmparatorluğu kurma emelinden vazgeçmemişlerdi. Sicilya ve Napoli'nin yeni hükümdarı olan Charles d'Anjou, Papa ile anlaşarak 1267'de Viterbo'da İstanbul'dan kovulmuş olan Latin İmparatoru II. Baudouin ile bir dostluk ittifakı ve zapt edilecek Bizans İmparatorluğu'nun taksimi için bir anlaşma yaptı.

Bizans'a karşı beslediği emelleri kısa zamanda açığa çıkaran Charles, 1267'de Korfu'yu zapt ettikten sonra Mora'ya kuvvetler göndermiş, 1272'de Draç'ı ve Epir sahillerini de işgal ederek Arnavutluk Kralı unvanını almıştı. Charles, aynı zamanda Bizans'ın Balkanlar'daki düşmanları olan Bulgarlar, Sırplar, Epir Despotu ve Tesalya hükümdarı ile dostluk anlaşmaları imzaladı. Bizans, geleceğini tehdit eden bu krizden VIII. Mihael'in izlediği başarılı diplomatik politika sayesinde kurtulabildi. VIII. Mihael ilk önce Grek kilisesi üzerinde Roma'nın üstünlüğünü sağlamak isteyen Papa X. Gregorios ile 1274'te Lyon'da bir antlaşma yaptı.

Bu antlaşmaya göre, Doğu kilisesi yeniden Papalığa bağlanıyor, buna karşılık kaybedilen toprakların yeniden kazanılması için Latinlerle bile serbestçe mücadele edebilme hakkını elde ediyordu. Bu suretle, iki yüzyıldır Roma'nın gerçekleştirmeye çalıştığı Union (Kiliselerin Birliği)

tamamlanmış oluyordu. İmparator diğer taraftan, 1275'te Epir'de Anjoulara karşı harekete geçiyor ve Tesalya'da Neopatras'ı kuşatıyordu. Eğriboz'da Venedikliler ile de mücadele eden VIII. Mihael, Guillaume de Villehardouin'in ölümü ile (1278) Frank Prensliği'nin zayıflaması yüzünden Akhaia'ya kadar ilerlemeyi başardı.

VIII. Mihael'in elde ettiği bu başarılara rağmen, Union öteden beri Latinlere karşı olan Grekler arasında büyük tepkiye yol açtı. Artık Doğu ve Batı kiliseleri arasında uzlaşmazlık daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştı.

Diğer taraftan Charles d'Anjou'da mücadelesini sürdürerek 1278'de Epir'de egemenliğini sağlamlaştırdı ve Latin İmparatorluğu'nu yeniden kurmak amacıyla Papa'yı kendi tarafına çekmeyi başardı. Çok geçmeden Charles Roma, Venedik, Sırp, Bulgar ve hatta Tesalya ve Epir Greklerinden oluşan bir ittifak kuruyordu.

VIII. Mihael, kendisini kıskaç altına alan bu ittifakı da etkisiz hale getirdi. Berat'te Charles Anjou'nun kuvvetlerini bozguna uğrattıktan başka, Aragon kralıyla anlaşarak Anjoulara karşı Sicilya'da bir isyan patlak vermesini körükledi. Sicilya'nın kaybedilmesinden sonra, Anjoular sadece İtalya'daki topraklarını koruyabilmişlerdi. Böylece, Bizans'a karşı kurulmuş cephe ortadan kalkıyor, Venedik ise, bundan sonra Manuel'e ve Aragon kralına yanaşmaya çalışıyordu. VIII. Mihael devri, Bizans için yeniden doğma dönemi olarak kabul edilmekle beraber, onun Latinlere karşı Batı'yla fazla meşgul olması ve Doğu'yu ihmal etmesi, İmparatorluk için Türk ve Sırp tehlikesinin büyümesine yol açmıştır.1 VIII. Mihael'in başarılı politikası artık küçük bir devlet olarak varlığını sürdüren, içte ve dışta çeşitli sorunları bulunan Bizans'ı kurtarmaya yetmeyecekti. Kendisinden sonra gelen halefleri II. Andronikos (1282-1328) ve III. Andronikos (1328-1341) Mihael ile aynı yeteneğe sahip değillerdi.

Ondördüncü yüzyılda Bizans'ta İmparatorluğu kurtaracak bir hamlede bulunan gasıp VI. Johannes Kantakuzenos (1347-55) olmuştur. Kantakuzenos, Bizans'ın eski gücünün Helen mirasını koruyan Bizans uygarlığı ve Grek kilisesinin bütün Doğu'ya egemen olması ile sağlanabileceğini anlamış olmakla beraber, çok kısa süren saltanatı icraatını tamamlamasına yetmedi. V. Johannes'in oğlu olan ve daha elverişli bir ortamda İmparatorluğu kurtarabileceğine inanılan II. Manuel'in de çabaları çökmekte olan Bizans'ı kurtaramadı. II. Manuel ve oğlu VIII. Johannes'in (1425-48) gayretleri İmparatorluğun sona ermesini ancak bir süre ertelemeye yaramıştı. Aslında, Bizans'ın çöküşünü hükümdarların kişisel nitelikleri değil, İmparatorluğun onbirinci yüzyıldan beri karşılaştığı iç ve dış olaylar hazırlamıştır.

Bizans'ın Çöküşünü Hazırlayan Faktörler

Bizans'ın birliğinin yüksek asalet sınıfından olan Palaeologos'lar hanedanı tarafından sağlanması, feodalleşme oluşumunu hızlandırdı. Dünyevi ve ruhani büyük arazi sahipleri gittikçe güçlenerek imtiyazlarını genişlettiler. Buna karşılık onlara bağımlı yarı-özgür (paroikoi) köylülerle birlikte küçük asalet sınıfının durumu daha da kötüleşti. Bu oluşumun bir başka nedeni de,

Anadolu'dan ve Balkanlar'dan gelen dış tehditler yüzünden sadece büyük arazi sahiplerinin ayakta kalabilmeleriydi. Böylece bir yandan feodal gelişme, diğer yandan Anadolu'da Türk, Balkanlar'da Sırp tehdidi, İmparatorluğun üstesinden gelemeyeceği güçlerdi. Küçük bir devlet olarak yeniden kurulan Bizans, sadece siyasal değil, aynı zamanda ekonomik ve askeri gücünü de yitirmişti.

Büyük arazi sahipliği müessesesi, İmparatorluğun başlangıcından itibaren Bizans toplumunun özelliklerinden birini oluşturmuştur. Büyük mülk sahipleri dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren küçük köylü toprakları aleyhine arazilerini genişletmeye başlamışlardır. Onuncu yüzyılda Romanus Lekapenus, II. Basil gibi bazı İmparatorların bu gelişimi önlemek amacıyla çıkardıkları yasalar (novella) da fazla işe yaramamış ve aristokrasi, köylü ve asker mülklerinin büyük bir kısmını zamanla ele geçirmeyi başarmıştır. Onbirinci yüzyılda izlenen antimilitarist politika da askeri mülklerin çöküşünü hızlandırmıştır. Askeri sınıfın önemsiz bir hale gelmesinden sonra onbirinci yüzyıldan itibaren Bizans ordusu İngiliz, Norman Germen, Peçenek, Bulgar gibi yabancı askerlerden oluşmaya başladı.

Onbirinci yüzyılda pronoia2 ve exkuseia3 kurumlarının gelişmesi de aristokrasinin güçlenmesine yardımcı oldu. Pronoia, onbirinci yüzyılın sonlarından itibaren İmparatorlar tarafından terkedilmiş toprakları canlandırmak, toprak gelirleriyle askeri sınıfa yeniden güç kazandırmak için kurulmuş bir sistemdi; genellikle bir toprak parçası, nehir ya da balıkhane olabilirdi. Bu dirlikler, belirli bir süre ya da çoğu zaman ömür boyu tevcih edilmekteydi. Palaeologos'lar hanedanı zamanında pronoia sahiplerine kendilerine tevcih olunan emlakı ve geliri varislerine devretme hakkı da tanındı. Bununla beraber, pronoia dirliklerinin eskiden olduğu gibi satılması yasaktı ve bu mülk devlete askeri ya da başka hizmetler karşılığında tevcih edilmekteydi. Bu yükümlülük tevarüs eden mirasçıya da aynen geçiyordu. Pronoia sahiplerinin çoğu aristokrasiye mensup kişilerden oluşuyordu. Eski askeri mülklerin sahipleri ise, köylülerdi. Pronoia sisteminin geniş olarak uygulanması sadece aristokrasinin gücünü artırmakla kalmamış, aynı zamanda arazi bağışı (appanage) sisteminin gelişmesine de yol açarak, merkezi idarenin zayıflamasına neden olmuştu.

Manastırlara ihsan edilmiş mali ve kazai muafiyet sistemi olan exkuseia sistemi de bu dönemde merkezi idarenin daha fazla zayıflamasına yol açmıştır.

Onbirinci yüzyıldan itibaren imparatorlar, kendi yakınlarına exkuseia imtiyazına sahip manastırların gelirlerini bağışladıklarından, bu sistem aynı zamanda dünyevi aristokrasinin servetinin artmasına da yardımcı oldu.4

Böylece, Palaeologos'lar hanedanı zamanında dünyevi ve ruhani büyük arazi sahiplerine verilen imtiyazlarla büyük arazi sahipliği müessesi vergi vermek yükümlülüğünden sıyrılmaya başlamış ve devletin esas vergi kaynağını teşkil eden köylü ve küçük asalet emlakini ortadan kaldırdığından devletin ekonomisi daha da bozulmuştur. Palaeologos'lar zamanında Pronoia sisteminin yetersizliği,

ordunun bütünüyle yabancı ücretli askerlerden oluşmasından anlaşılmaktadır. Bu askerlerin bakımı ve muhafazası da devlet için ağır bir mali yüktü.

II. Andronikos'un savaş kuvvetlerini azaltmak amacıyla, Ceneviz'in deniz gücüne dayanarak donanmasını sınırlaması, Cenova'ya sadece ekonomik bağımlılığı değil, aynı zamanda askeri bağımlılığı da beraberinde getirdi. Devrin kaynaklarının verdiği bilgiye göre, Bizans'ın savaş gücü artık hiç kalmamıştı. Onuncu yüzyılın sonlarından itibaren Venedik'e; 1261 Nymphaeon Antlaşması'yla Cenova'ya verilmeye başlanan aşırı ticari imtiyazlar, İmparatorluğun ekonomisini bütünüyle İtalyan kent cumhuriyetlerinin denetimi altına sokmuştur. İmparatorluğun toprakları üzerinde yerleşen Venedik ve Cenova, Bizans'ın çöküşünü hızlandırmıştır. 1261'de İstanbul'dan kovulan Venedik, Ege Denizi'ndeki gücünü koruyordu. IV. Haçlı Seferi'nden sonra Adalar ve Bizans topraklarından uzaklaştırılan Cenova ise, Karadeniz'de üstünlük sağlamış, Nymphaeon antlaşmasıyla da Bizans'tan önemli ticari imtiyazlar almıştı. 1267'de Galata'ya yerleşen Cenevizliler, Sakız, Midilli ve Foça'yı ellerinde tutuyorlardı.

Ekonomik krize paralel olarak Bizans sikkesi (nomisma/hyperpyron) da bozulmuş ve önemli ölçüde değer kaybetmişti. Ondördüncü yüzyılın başlarında hyperpyronun eski asli maden değerinin yarısına düşmesi, fiyatların aşırı yükselmesine ve halkın sefaletine yol açmıştır. II. Andronikos, devlet gelirlerini yükseltmek için bazı önlemlere başvurdu. İmparatorun, büyük arazi sahiplerinin elde ettikleri müspet sonuçları olmuşsa da, yeni vergiler koyması, halkın sefaletini daha da arttırmıştı. Bizans ekonomisinin önemli bir kısmını oluşturan gümrük vergi gelirleri, İtalyan deniz cumhuriyetlerinin hazinesine akarken, devlet gelirlerinin bir kısmı da, Bizans'ı tehdit eden güçlere karşı haraç olarak verilmekteydi. Bundan böyle, imparatorlar tarafından alınan hiçbir önlem Bizans'ın eski gücünü elde etmesini sağlamayacaktı. Bizans'ın çökme döneminde sadece kilise eski gücünü korumuş, İstanbul Patrikliği Ortodoks dünyasının merkezi kalmaya devam etmiş ve kaybedilen topraklar üzerinde kendisine tabi metropolitlik ve başpiskoposluklara sahip bulunmuştur. II. Andronikos da tahta çıktığı zaman Ortodoksiyi kuvvetlendirmek için babasından tamamıyla ayrı bir politika izleyerek, Union'dan ayrıldığını ilan etmiştir.5

Palaeologos'lar hanedanı aynı zamanda sosyal çalkantılar, mezhep çekişmeleri ve iktidar kavgaları ile dolu olan bir dönemdi. Önce, II. Andronikos'a karşı, ihtiyar İmparatorun taht üzerindeki meşru haklarından yoksun bırakmak istediği torunu III. Andronikos ayaklandı. 1321-1328 yılları arasında aralıklı olarak devam eden bu iç savaş sonunda İmparatorluk harap düştü ve II. Andronikos yenilgiye uğradı. 1325'te büyükbabasına ortak İmparator olarak taç giymiş olan III. Andronikos, 1328'te büyükbabasını istifaya zorlayarak tek başına iktidarı ele geçirdi.6 III. Andronikos ile birlikte kendisini iç savaş boyunca desteklemiş olan Megas Domestikos (ordu kumandanı) Kantakuzenos, devlet politikasında birlikte söz sahibi oldular. Adalet ve hukuk kurumlarını yeniden düzenleyen yeni hükümet, özellikle donanma gücünü arttırmak için gayret gösterdi.

III. Andronikos, 1341 yılında öldüğünde oğlu V. Johannes henüz dokuz yaşında olduğundan, bu durum Kantakuzenos'un niyabet üzerinde hak iddia etmesine yol açtı. İmparatoriçe Anna de Savoyen ile Patrik Kalekas'ın, Kantakuzenos'a muhalefet etmeleri üzerine çıkan iç savaş 1341-1347 yılları arasında devam etti ve Kantakuzenos'un zaferi ile sonuçlandı.7 Kantakuzenos, İstanbul'a karşı açtığı savaşta en çok Trakya asalet sınıfının desteğine dayanmıştı. Bizans'ta siyasal partilerin mücadelesi, dış devletlerin daha çok müdahalesine yol açtığı gibi, sosyal ve siyasal çekişmeleri de körüklemiştir. İstanbul, Edirne gibi pek çok kentte fakir halk aristokrasiye karşı ayaklandı. Sınıf çekişmeleri en üst noktasına Selânik'te ulaştı ve fakir halka dayanan Zelotlar partisi 1342-1349 yılları arasında bir süre için iktidarı ellerine geçirerek Kantakuzenos taraftarlarını kentten kovdular. Kantakuzenos Athos tarafını, Anne de Savoyen Barlaam tarafını tuttuğu için önceleri teolojik olarak başlayan bu mücadele çok geçmeden siyasal çatışmaya dönüştü. Latin ve Ortodoks kiliselerinin birleşmesi sorunu çökmekte olan Bizans'ı daha da kargaşaya itmiştir.8 VIII. Mihael'den itibaren imparatorlar Batı'nın yardımını sağlamak amacıyla kiliselerin birliği fikrine sarılmaları, Latinlerin sadece, "Grek kentini, ırkını ve adını yıkmak"tan başka bir gaye gütmediklerine inanan Ortodoks halkın şiddetli tepkisiyle karşılaştı. Bu durum 29 Mayıs 1453'te İstanbul'un Türklerin eline geçmesine kadar devam etmiştir.

Yukarıda açıklanan iç sorunlarla karşılaşan Bizans, dışardan Sırp ve Türkler tarafından tehdit ediliyordu. Bulgar Çarı II. Asen'in (1218-1241) ölümünden sonra Bulgar İmparatorluğu zayıf düştüğünden, Bizans için artık bir tehlike teşkil etmiyordu. Balkanlar'da Bizans için en büyük tehlike, Stephen Milutin (1282-1321) ve Stephen Duşan (1331-55) zamanlarında çok güçlenen Sırplardı. Epir ve Anjoularla ittifak yapan Milutin, Greklerden Kuzey Makedonya'yı zapt ettikten sonra, Serez ve Khristopolis'i (Kavala) de ele geçirmek suretiyle Ege Denizi'ne geçiş sağladı. II. Andronikos 1298'de Milutin'in fetihlerini kabul etmek zorunda kalarak kızını Sırp despotuna verdi. Stephan Duşan'ın bütün amacı, Balkanlar üzerinde egemenlik kurduktan sonra İstanbul'da taç giymekti. Son derece usta bir politika izleyen Sırp kralı, Venedik ve Papalıkla iyi ilişkiler kurdu. Duşan, 1334'te Makedonya'nın tamamını ele geçirmekle fetihlerine başladı. Duşan'ın sınırı Doğuda Meriç'e kadar uzanmış, Bizans'ın elinde sadece Selânik ve Halkidikya kalmıştı. Anjouların elinden Arnavutluk'un bir kısmını, Grek Despotluğu'ndan da Epir'in bir bölümünü zapt eden Duşan, 1336 yılında Üsküp kilisesinde Sırpların ve Romalıların İmparatoru olarak taç giyiyordu. Sırp İmparatorluğu Tuna'dan Ege Denizi'ne ve Adriyatik'e kadar uzanmıştı. Edirne ve Trakya'yı da zapt eden Duşan, İstanbul'u ele geçirmeye teşebbüs ettiği sırada aniden öldü. Yerine geçen oğlu Uroş (1355-1371) Sırbistan'ın birliğini muhafaza edemediğinden İmparatorluk çeşitli feodal beylikler arasında parçalandı.9 Bizans ise, yirmi beş yıl süren bu mücadeleden daha da zayıf olarak çıktı. Bizans'ın mirası üzerinde hak iddia edebilecek tek güç olarak artık Türkler kalmıştı.

Bizans ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu

Bizans İmparatorluğu Avrupa'da Slav devletleriyle yaptığı mücadele sonunda küçülürken, Anadolu'da Bizans sınırında bir uç Beyliği olarak kurulan Osmanlı Devleti doğuyordu. Prof. İnalcık tarafından Pachymeres'e dayanılarak yapılan tespite göre, 1302 yılında Osman Gazi'nin Bizans'ın

eski merkezi İznik'i kuşatması ve Bizans İmparatorluğu'nun Muzalon kumandasında gönderdiği 2000 kişilik bir orduyu Bapheus'da (Koyunhisar) bozguna uğratmasıyla Osmanlı Beyliği kesin olarak kuruldu. Bu savaşlar sırasında karizmatik bir bey olarak ortaya çıkan Osman Gazi'nin bayrağı altında Türkmenler yoğun bir şekilde toplanmaya başladılar.10

Osman Gazi zamanında Bizans'ın elinden Bilecik, Yarhisar, İnegöl, Eskişehir ve Yenişehir alındı. Osmanlı fetihlerinde ve yayılmasında gaza ananesi ve kitle halinde göç önemli faktör olmuştur, fethedilen yerlerde Hıristiyan halk "zimmet" statüsünde yerlerinde bırakılıp korumaya alınmıştır. 1326 yılında Orhan Gazi tarafından Bursa alındı ve bir süre sonra Beylik merkezi buraya taşındı. Kumandanları Akçakoca, Karamürsel ve Gazi Abdurrahman Kocaeli yarımadasını fethettiler. Bizans İmparatoru III. Andronikos'a karşı Pelekanon'da 1329 yılının Haziran başında kazanılan bu zafer Prof. İnalcık tarafından da vurgulandığı üzere, Osmanlı tarihi için bir dönüm noktası olmuştur.

30 yıldır kuşatma altında olan İznik'i kurtarmak üzere Pelekanon'a (Eskihisar) gelen İmparator III. Andronikos Orhan Gazi'nin karşısında ağır bir yenilgiye uğramıştır. Bu savaştan sonra İznik kuşatmasını kuvvetlendiren Osmanlılar kenti 2 Mart 1331'de teslim alırlar. Bizans'ın eski merkezi olan İznik'in fethinden sonra 1337'de İzmit de Osmanlı topraklarına katılır. Anadolu'da Bizans'ın elinde sadece Alaşehir (Philadelphia), Karadeniz kıyısında Ereğli (Herakleia) gibi birkaç kent kalmıştı.11

1345 yılında Karesi Beyliği'nin katılmasından sonra donanmaya da sahip olan Osmanlıların Avrupa yakasına geçmesini iç mücadeleler yüzünden Bizans'ın yardım istemesini de kolaylaştırdı. Kantakuzenos, Rumeli'de Aydınoğlu Umur Bey'in desteğini sağladıktan sonra, 1346 yılında kızını Orhan Bey'e vererek onunla bir ittifak yaptı.12 Bu şekilde Bizans'ın dahili çekişmelerine karışma fırsatı bulan Osmanlılar, Trakya'da Kantakuzenos'un kuvvetlerine de yardımcı oldular. 1347'de Kantakuzenos Orhan'ın yardımıyla İstanbul'a girdi ve V. Johannes ile ortak İmparator ilan edildi. 1352'de Orhan Bey'in oğlu Süleyman Bey'e, Sırp ve Bulgarlara karşı Bizans ordusuna destek olduğu için Çimpe (Tzympe) kalesi verildi. 1354'te Gelibolu'nun fethinden sonra, Avrupa topraklarında kesin olarak yerleşmeye başlayan Türklere Gelibolu'nun yolu artık açılmıştı. İstanbul'da halk ayaklanarak bu durumdan sorumlu tuttukları Kantakuzenos'u tahtı bırakmaya zorladılar. Bu arada Sırp Çarı Stephan Duşan'ın ölümü de Osmanlıları güçlü bir rakipten kurtardı. Kısa zamanda Dimetoka ve Çorlu da alındı. Fethedilen bölgelere Anadolu'dan Türkler getirilerek yerleştiriliyor ve yoğun bir iskan politikası uygulanıyordu. Osmanlılar, Balkanlar'da yayılmalarını daha çok coğrafi ve siyasal şartlara göre düzenlemişlerdir. Bizans'ın içinde bulunduğu durum, Balkanlar'ın küçük devletçikler ve feodal senyörlükler halinde parçalanmış olması da Osmanlı fetihlerini kolaylaştırmıştır.

Kuzeyde Macaristan; batıda ve güneyde de Venedik gibi devletler Balkanlar'da egemenlik kurması çabası içindeydiler. Bu iki Katolik devlete karşı, Ortodoks halkı ise, Osmanlı egemenliğini tercih etmekteydi. Katolik yanlısı olan aristokrasiye karşı halk tabakaları ağır vergiler altında ezildiği mahalli senyörlükler yerine, merkezi ve kuvvetli Osmanlı egemenliği altında devletin raiyeti haline

gelmeyi tercih ediyordu. Ortodoks halkın bu durumu devrin Bizans kaynaklarına yansımıştır. Selânik kentinden bazı örnekler vermek konuya daha da açıklık getirecektir.

XIV. yüzyılda Selânik'teki sosyal çalkantılar ve ekonomik sıkıntılar, kentin Osmanlı egemenliğine geçerken Ortodoks halkın Bizanslı idarecilere ve Osmanlılara karşı takındığı tavır ile yakından ilişkilidir. XIV. yüzyılın başında Katalan ve Sırp istilaları dışında İmparatorluktaki yaşlı II. Andronikos ile genç III. Andronikos arasındaki iç savaş ordu masraflarının artmasında ve sosyal yapının değişmesinde etkili olmuştur. Devrin kaynaklarında orta sınıfın ortadan kalkmakta olduğu görülmekte ağır vergiler ve angaryalar altında ezilen halk daha da fakirleşmekteyken Osmanlılar karşısında toprak kaybetmiş olan Venedik ve Ceneviz gibi Batılı tüccar devletlerle ilişkilerini geliştiren bir burjuva sınıfı ortaya çıkmaktaydı.13 Faizle borç verenler ile ilgili dini bir konuşması bulunan Başpiskopos Nicolaos Cabasilas ve Nikephoros Choumnos fakirleri korumak için seslerini yükselten ilk din adamlarıdır. 14

1354 yılında Gelibolu açıklarında gemisi fırtınaya tutularak Türklere esir düşen Palamas da Lapseki, Bursa ve İznik gibi Osmanlı kentlerinde Hıristiyan ile Müslümanların barış içinde yan yana yaşadıkları hakkında mektuplarında çeşitli örnekler vermektedir.15 Palamas Anadolu topraklarında Selâniklilere hitaben yazdığı mektuplarda “Para hırsı olan ve halka zulmedenlere itidalli olmaları ve halka karşı adil olmaları konusunda öğütler vermektedir. Halkın bölünmesinde rol oynayan önemli faktörler arasında sosyal çekişmelere ve iç savaşlara ilaveten dinsel çatışmalar da bulunmaktadır. Yukarıda söz konusu ettiğimiz Palamas'ın başını çektiği Bizans manastırlarında akis bulan Hescyhast hareketi Doğu mistisizmini, Barlaam'ın öncülük ettiği hareket ise, Eski Çağ felsefesi ile Batı ruhunu savunmaktaydı.

Bu mücadele çok geçmeden İmparatorlukta bir sınıf çatışmasına dönüştü. Trakya, Makedonya ve Tesalya'da hemen hemen yok olma tehlikesi ile karşılaşan köylü zümresi Edirne ve Selânik gibi büyük kentlere göç etmeye başladı. Devrin yazarlarından Palamas, Makrembolites gibi din adamlarının eserlerine yansıyan Selânik'teki halk mücadelesi, belirli bir siyasi ideolojisi bulunan bir halk partisi kimliğindeki Zealot partisini aristokratlar aleyhine galeyana getirmiştir. Zealotlar, 1342 yılında Kantakuzenos taraftarlarını ve şehir valisi Theodoros Synadenos'u kentten kovarak iktidarı ele geçirmişlerdir.16

Kantakuzenos taraftarlarına pronoia dağıtmakla görevli mali işlerden sorumlu devlet adamı Makrembolites'in Bizans halkının sosyal farklılıkları ve içinde bulunduğu sefaleti anlatan “Zengin ve Fakirler Arasında Diyalog” adlı eser, devrin sosyal tarihinin en önemli kaynakları arasında bulunmaktadır.17 Makrembolites yazılarını Bizans'ta iç savaş devam ederken, bir yandan Bizans topraklarında Türk yerleşmelerinin başladığı, diğer yandan Selânik'te Zealot isyanları ve İstanbul surlarının 1343 depreminde yıkıldığı sırada yazmıştır.

Zenginlere karşı fakirleri savunduğu eserinde Türklere karşı tavrı menfi değildir. Türklerin başarılarını, onların manen üstünlükleri ile açıklarken, Bizanslıların başlarına gelenleri de, diğer Bizans yazarlarında gördüğümüz gibi, onların işledikleri günahlardan dolayı gerçekleştiği şeklinde açıklamaktadır. Makrembolites, yazılarında Bizanslılardan kötü yaratılışlı, fakirleri aşağılayan ve sayısız günah işleyen kimseler olarak bahsetmektedir. Ona göre, Bizanslıların sosyal adaletsizlik konusunda yaptıkları karşısında Türklerin işledikleri suçlar daha az yerilmeliydi. Cahil barbarlar olarak Türklerin ikonları tahrip ettikleri, tabloları parçaladıklarını Bizanslıların ise, fakirleri istismar ederek Allah'ın yaşayan ikonlarına zarar verdikleri şeklinde sosyal dengesizlikten söz etmektedir.18

Meşru İmparator Johannes Palaeologos'u tanıyan Zealot partisinin ileri gelen reisleri Palaeologos hanedanının mensupları idiler. İmparatorluğun ikinci önemli kenti olan Selânik, 1342-1349 tarihleri arasında aristokratların ve büyük kilise mülklerini müsadere eden bu partinin hakimiyetinde kaldı. Kantakuzenos'un 1347'de kesin olarak iktidarı ele geçirmesi bir süre sonra Zealotların ve Selânik'teki hakimiyetlerinin sona ermesini sağladı. Zealot partisinin yönetiminden sonra toplumda aristokrat ve zenginliğin fakir halk aleyhine istismarı daha da hız kazandı. Bu arada V. Johannes Palaeologos ile Johannes Kantakuzenos arasında yeniden patlak veren iç savaş V. Johannes'in galibiyeti ile sona erdiğinde İmparatorluk tamamen dağılma belirtileri gösteriyordu.

Artık Bizans İmparatorluğu'nun parçalanma oluşumu daha da hızlanmış, vergi kaynakları ve savunma gücü ortadan kalkmış, hazine boşalmış, idari mekanizma çözülmüştü. Bizans can çekişirken, Balkanlar'da Osmanlı fetihleri devam ediyordu. Orhan Gazi'nin oğlu Halil'in 1357 yılında İzmit Körfezi'nde Rum korsanlar tarafından esir edilmesi Balkanlar'da Osmanlı yayılmasını durdurmuşsa da, 1359'da Halil'in kurtarılmasından sonra Osmanlı fütuhatı yeniden başlamıştır. 1359 yılında ilk defa olarak İstanbul önünde Osmanlı orduları görünmüş ve Süleyman Bey'in ani ölümünden sonra elden çıkan Çorlu ve Dimetoka Sultan Murad'ın (1362-1389) ilk saltanatı yıllarında yeniden ele geçirilmişti. Lala Şahin Paşa tarafından kısa sürede Trakya'nın önemli kentleri zapt edildi ve İstanbul'un Balkanlar'la olan ulaşımı kesildi. 1363'te Filibe'yi alan Lala Şahin Paşa ilk Rumeli Beylerbeyi sıfatıyla buraya yerleşti. Edirne Sultan Murad tarafında fethedilerek (1361/69) bir süre sonra başkent ilan edildi.19 İmparator V. Johannes'in ise Türk fetihlerini onaylamaktan başka çaresi kalmamıştı. 1371 yılında Balkanlar'ın geleceğini tayin eden en önemli savaşlardan biri Meriç kenarında cereyan ediyor, Sırp ve Bulgar ordusu bozguna uğratıldıktan sonra, Bulgaristan Osmanlı egemenliği altına alınıyordu. Bir süre sonra da V. Johannes, Sultan Murad'ın vassalı olarak haraç ödemeyi ve Osmanlı ordusuna hizmet etmeyi kabul etti. Meriç nehri önlerinde cereyan eden bu savaştan sonra Osmanlı egemenliği Makedonya'da kesin olarak yerleşmiş oldu. 1374 yılında bir süre için Selânik de Osmanlı egemenliğine alındı.20

Bizans'ta ise, bu arada saltanat kavgaları devam etmektedir. 1373 yılında V. Johannes, Osmanlı ordusunun Anadolu seferine iştirak etmek üzere İstanbul'dan ayrılınca oğlu Andronikos, Osmanlı şehzadesi Savcı ile birleşerek isyan etmişti. Murad, süratle isyanı bastırmayı başardı. Bizans'ta ise, Andronikos ile oğlu Johannes, veliahtlık haklarından mahrum edilerek 1373'te Manuel

ortak İmparator ilan edilmişse de, asiler bir süre sonra yeniden iktidar kavgasına başladılar. Bu mücadeleye Bozcaada (Tenedos) üzerinde rekabete girişen Venedik ve Cenova da karıştı. Venedik, V. Johannes'i; Cenova ise, IV. Andronikos'u destekledi. Kesin sonucu ise, Sultanın iradesi tespit etti. Sultan I. Murad tarafından desteklenen V. Johannes ve II. Manuel 1379 Temmuzu'nda İstanbul'a girdiler ve İmparator ilan edildiler. Bir süre sonra V. Johannes yeniden IV. Andronikos ve bunun oğlu VII. Johannes'i meşru halefleri olarak tanımak zorunda kaldı. 1382 yılında Bizans Devleti hanedan üyeleri tarafından paylaşıldı. V. Johannes İstanbul'da; IV. Andronikos, Marmara Denizi kenarındaki Silivri (Selymbria), Ereğli (Herakleia), Tekirdağ (Rhaidestos) gibi kentlerde; İmparatorun üçüncü oğlu Theodoros da Mora'da hüküm sürüyordu. II. Manuel ise, bu durumu içine sindiremeyerek eski hakimiyet bölgesi olan Selânik'i yeniden ele geçirdi. Palaeologos'lar hanedanı sadece İmparatorun üçüncü oğlunun egemen olduğu Mora'da eski gücünü koruyabilmiştir. Bu arada İstanbul'da İmparator IV. Andronikos ile oğlu V. Johannes arasındaki mücadele yeniden alevlenmiş, bir süre sonra da IV. Andronikos ölmüştür (1385).21

Osmanlı yayılması Balkanlar'da devam ederek 1383'te Serez, 1385'te Sofya, 1386'da Niş fethedildi. Selânik ise, dört yıllık kuşatmadan sonra 1387 yılında halkın kendi isteği ile teslim oldu. Manuel'in hocası ve baş mabeyncisi olan Cydones'in 1383-1387 yılları arasında yazmış olduğu 450 mektup da devrin önemli kaynakları arasındadır. 1372 yılında ilk Türk saldırıları zamanında Cydones dışarıdaki düşmandan çok şehirdeki halkın kente zarar verdiğine dikkat çekmiştir. Liderlerinin erdeminin ona tabi olanların hainliği ile yenilgiye uğradığını 1384 yılının sonlarına doğru yazmış olduğu bir mektubunda belirtmiştir. Cydones bir başka mektubunda da bazı Selâniklilerin şehri Türklerden kurtarmaya çalışmanın açıkça Tanrıya savaş açmak anlamına geleceğini söylediklerini kaydetmektedir.22

Selânik Başpiskoposu İsidoros ise, halkın içinde bulunduğu durumu "Kendi soydaşlarımıza karşı birçok defa savaştık. Babalar doğayı göz ardı ederek çocuklarına canavarlardan daha kötü davrandılar, kardeşler de kendilerine can veren ortak bağı ve bedeni unuttular. Birbirlerine karşı silahlandılar ve birbirlerini kılıçtan geçirdiler; tüm bu şeytani davranışlar bizim aramızda devam etmekteydi." şeklinde ifade etmiştir.23

Manuel'in 1371'de Osmanlılara karşı kenti savunmak için kilise mülklerinin yarısını müsadere ettiği bilinmektedir. Aynı şekilde 1383'te ve 1390'da Rodos Şövalyelerinden aldığı borcu ödemek için kilisenin servetine başvurmuştu.24

Böylece XIV. yüzyılın başından beri bir yandan iç savaşlar diğer yandan dış saldırılar ve sosyal çalkantılar ile karşı karşıya bulunan Selânik halkının içinde bulunduğu durum söz ettiğimiz Bizanslı yazarlar tarafından açık bir şekilde tasvir edilmektedir. Bu nedenle 1383'te Serez'in alınmasından sonra kenti kuşatan Hayrettin Paşa'ya şehir halkı 1387'de kentin kapılarını açmıştır. Manuel ise, kentin düşüşünden bir süre önce Midilli adasına kaçmıştı.

Balkanlar'da Osmanlı ilerleyişi karşısında Sırplar, Bulgarlar ve Bosnalılar aralarında ittifak yaparak Osmanlı ordusunu 1388'de Ploçnik'te yenilgiye uğrattılar. Fakat aynı yıl Sultan Murad, Bulgaristan'a giderek Bulgar çarını itaate zorladı. Sıra Osmanlılara karşı Balkanlar'da en büyük direnmeyi gösteren Sırplara gelmişti. 15 Haziran 1389'da Kosova'da Sırp ve Bosna kuvvetleri ağır yenilgiye uğratılarak Sırp Devleti'ne son verildi. Gerek Türk, gerekse Balkan devletlerinin tarihinde son derece önemli yeri olan bu savaştan sonra Osmanlı egemenliği kesin olarak Balkanlar'da yerleşmiştir. Savaş sırasında bir Sırp soylusu tarafından öldürülen Sultan Murad'ın yerine oğlu I. Bayezid geçti. I. Murad, Balkan devletlerini ve mahalli senyörleri vassal hale getirmiş ve vassal devletlerden oluşan bir İmparatorluk kurmuştur. I. Bayezid ise, ilk defa merkeziyetçi bir İmparatorluk kurmaya girişecek, fakat bu girişimi 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra sonuçsuz kalacaktır.25

I. Bayezid'in (1389-1402) tahta çıkmasından sonra Bizans üzerinde Osmanlı baskısı daha da arttı. VII. Johannes'in İmparator olmasını sağlayan Sultanın ilk hedefi, Anadolu beyliklerinin ortadan kaldırılması ve İstanbul'un zaptı ile, burasının İslam İmparatorluğu'nun merkezi haline getirilmesiydi.

Bizans'ın durumu ise, gittikçe daha güçleşiyor ve Bizans tahtının anahtarı Sultan'ın elinde bulunuyordu. İmparator VII. Johannes'in saltanatı fazla uzun ömürlü olmadı ve daha önce Midilli'ye kaçmış olan Manuel, darbe ile kendisinin ve babası V. Johannes'in hakimiyetini yeniden sağladı. Babası İstanbul'da hüküm sürerken Manuel vassal sıfatıyla Sultan Bayezid'in yanında, Anadolu'da son Bizans kenti olan Alaşehir'in (Philadelphia) fethine katılıyordu. Manuel 1391'de babasının ölümü haberini alınca, İmparatorluk tahtını VII. Johannes'e kaptırmamak için Bursa'dan kaçarak İstanbul'da tahtı ele geçirdi.

1394'te kendine bağlı bütün vassallerin statülerini sağlamlaştırmak üzere Veroia'ya (Kara Ferya) gelmelerini buyuran Sultan I. Bayezid, aynı yıl İstanbul'u şiddetli bir şekilde kuşatıyor, Tesalya'ya ya hakim olduktan sonra Türk akıncıları Mora'ya kadar uzanıyorlardı.26

H. 859 (1454-55) tarihli Tırhala (Tesalya) mufassal Tahrir Defterine göre, Tesalya'da daha I. Murad zamanında Damas, Larissa (Yenişehir), Fenar bölgesi Osmanlı hakimiyetini tanımış ve haraca bağlanmıştı. Tesalya'nın tamamında ise, Osmanlı hakimiyeti Tırhala Tahrir Defteri ve Lavra Manastırındaki Grekçe kayıtlara göre, I. Bayezid zamanında Şubat 1394'ten önce kurulmuştu.27 Tesalya ovasını ele geçiren Evrenos ve daha sonra Turhan Bey'in gazileri Sperchios Vadisi ve Orta Yunanistan'ın masif dağ kitlesi önünde yarım yüzyıl durakladılar ve sadece Korinth berzahına kadar olan bölgeye akınlarda bulundular.28

Balkan yarımadasının kuzeyinde Osmanlı fetihleri süratle devam etti. Bulgar Çarlığı'na kesin olarak son verildikten sonra Dobruca ele geçirildi. Aşağı Tuna bölgesinde egemenlik için Türkler artık Macarlarla karşı karşıya gelmişlerdi. Balkanlar'da Türk tehdidine karşı Macar Kralı Sigismund'un çağrısına başta Fransa olmak üzere, Avrupa ülkelerinin şövalyeleri ve Venedik katıldı. Bu Haçlı İttifakı 25 Eylül 1396 tarihinde Niğbolu'da Osmanlı ordusu tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı. Bu savaş,

Balkanlar'da Osmanlı egemenliğini pekiştirdiği gibi, aynı zamanda İslam dünyasında da önemli ölçüde prestij kazanılmasını sağladı.

Sultan I. Bayezid'in, Tuna'dan Fırat'a değin uzanan İmparatorluğunu kurması artık an meselesiydi. Sultan, Anadolu'da Karamanoğulları ve Kadı Burhaneddin'in Beyliğini Osmanlılara kattıktan sonra İstanbul üzerindeki baskısını arttırdı. I. Bayezid'in merkezi İmparatorluk kurmak için çabalarına, Anadolu'da İlhanlıların hükümranlık hakları üzerine iddia eden Moğol hükümdarı Timur tarafından son verildi. 28 Temmuz 1402'de Ankara Savaşı'nda Bayezid, Timur'a esir düşüyor ve Osmanlı Devleti bir süre için parçalanarak şehzadelerin taht kavgalarına sahne oluyordu. 1402'den sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda Fetret Dönemi'nin başlaması, Bizans'ın ömrünün bir süre daha uzamasına yaradı. I. Bayezid'in büyük oğlu Süleyman Çelebi, kardeşlerine karşı yaptığı taht mücadelesinde İmparatorun desteğini sağlamak maksadıyla, 1403 yılında Bizans, Sırp Despotu, Venedik, Cenova ve Rodos ile bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmaya göre; Bizans haraç ödemekten ve vassallik statüsünden kurtuluyor, ayrıca Tesalya, Selânik ve bazı sahil kentlerini de Türklerden geri alıyordu. Süleyman Çelebi'nin kardeşi Musa Çelebi tarafından ortadan kaldırılmasından sonra (1411) Bizans yeniden Türk baskısı ile karşılaştı. Musa Çelebi, Süleyman Çelebi'nin Bizanslılara terk etmiş olduğu Karadeniz sahilindeki kentleri ve Tesalya'yı aldıktan sonra, İstanbul'u ve Selânik'i kuşattı. İmparator Manuel ise, Musa Çelebi'yi bertaraf etmek için Mehmed Çelebi'yi destekleyerek Avrupa'ya geçmesine yardımcı oldu. Mehmed Çelebi, Bizans imparatoru ve Sırp despotunun desteği ile Musa'yı ortadan kaldırmak suretiyle 1413 yılında Osmanlı Devleti'nin birliğini yeniden sağlamayı başardı. Böylece Hıristiyan Devletler, Osmanlı Devleti'nin yeniden canlanmasında farkında olmadan yardımcı olmuşlardır. Artık Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde karşılaştığı en ciddi kriz atlatılmış ve Osmanlı Devleti'nin yeniden güçlenmesi için gerekli şartlar hazırlanmıştı.29

I. Mehmed (1413-21) devletin iç huzurunu sağlamaya ve Anadolu'da egemenliğini güçlendirmeye çalıştığından, Bizans İmparatoru ile olan dostluk ilişkilerini sürdürdü. Bizans ile olan barış havası I. Mehmed'den sonra oğlu II. Murad'ın tahta çıkmasına kadar devam etti. 1421 yılında tahta çıkan II. Murad (1421-1451), dedesi Sultan Bayezid'in Bizans'a karşı izlemiş olduğu taarruz politikasına yeniden döndü. 1421'de Manuel ile ortak İmparator olarak ilan edilen VIII. Johannes, II. Murad'a karşı, kendisine Gelibolu'yu terk etmeye razı olan Mustafa Çelebi'yi çıkarttı. Sultan II. Murad, Rumeli'den üzerine yürüyen Mustafa Çelebi'yi yendikten sonra, 2 Haziran-16 Eylül 1422 tarihleri arasında İstanbul'u kuşattı.30 Bizans, bu defa, II. Murad'a karşı kardeşi Mustafa'yı çıkarttığı için Sultan II. Murad İstanbul kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldı. Bu kuşatma hakkında Bizans tarihçisi Kananos ayrıntılı bilgi vermektedir. Sultan, 1423'te kardeşini ve onu destekleyen Batı Anadolu Beyliklerinin isyanını bastırdıktan sonra, dikkatini Balkanlar'ı tehdit eden güçler üzerine çevirdi.

Macarlar, Sultan II. Murad'ın Anadolu ile meşgul olduğu sırada Aşağı Tuna üzerinde nüfuzlarını arttırmaya çalışmışlar; Venedik ise, Selânik'i teslim almak üzere Bizans ile görüşmelere başlamıştı.

1423 ilkbaharında Türk akıncıları Güney Yunanistan'a girdiler ve Mora'ya kadar akınlarda bulunarak Heksamilion surunu tahrip ettiler. Aynı yıl Venedik yönetimine teslim edilmiş olan Selânik kuşatıldı ve yedi yıl sürecek olan Osmanlı-Venedik Savaşı patlak verdi. Bizans ise, yeniden Sultan'a haraç ödemeyi ve 1402'den sonra kurtulmuş olduğu vassalık statüsüne girmeyi kabul ederek Osmanlılarla bir antlaşma yaptı (1424). Son günlerini yaşamakta olan Bizans bu vassallık statüsünden artık kurtulamayacaktı.

Selânik'i İmparator II. Manuel'in oğlu Despot Andronikos'tan bazı şartlarla teslim alan Venedikliler, kentin hukuki durumunu Sultan'a kabul ettirmek için yıllık vergiyi 150 bin daha sonra 300 bin aspraya (akçe) çıkarttılar. Bununla beraber Venedik'in bütün bu pazarlık çabaları bir sonuç vermemiş ve 1423-1430 yılları arasında devam eden Osmanlı-Venedik Savaşı sonucunda Selânik, 1430'da Sultan Murad tarafından fethedilmiştir. Daha sonra İstanbul'un fethinde de görüleceği üzere, Selânik'te Rum-Ortodoks halk, Katolik Venedik egemenliğine karşı Osmanlı yönetimini tercih ettikleri halde, Venedikli yöneticilerin baskısıyla savaşmaya mecbur kalmışlardır. Selânik halkının içinde bulunduğu durum devrin kaynakları, Başpiskopos Simeon'un[31] ve J. Anagnostis'in[32] eserlerinde ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. 1416-1419 tarihleri arasında Selânik Başpiskoposu olan ve fetihten 6 ay önce ölen Simeon, "Aziz Dimitrios Üzerine Konuşmalar" adlı eserinde büyük sıkıntılar içinde bulunan Selânik halkının çoğunluğunun Despot Andronikos ve kentin ileri gelenlerinin halkın çıkarını gözetmedikleri konusunda şikayet ettikleri ve kenti Türklere teslim etmek istedikleri konusunda bilgi vermektedir. Simeon, halkın içinde bulunduğu sıkıntıyı şöyle ifade etmektedir. "Bu şehir (Selânik) halkı da İstanbullular gibi zor günler geçirmekteydi; Selânikliler aynı olmasa da benzer suçlar ve günahlar işlemekteydiler. İhmaller, ahlaksız işler, kıskançlıklar, en kötüsü de, halk arasındaki bölünmeler, suçlamalar ve küskünlükler; (bunlardan) hangisi suç değildir? Selânikliler birbirlerine kuşku ile bakmaya başlamışlardı. Arhontlar, İmparatorluk sarayına sadık olan halk aleyhinde; halk ise arhontlar aleyhinde konuşuyordu. Bu suçlamalardan dolayı şehir içinde sağlıklı bir ortam yoktu ve İsa'nın "her İmparatorluk kendiliğinden bölünür' sözü geçerli idi".[33]

Simeon'un eserinde ayrıca Türklere sığınmayı tercih eden Selânikliler hakkında da bilgi bulunmaktadır. Gerek Simeon'un gerekse Anagnostis'in eserlerinden anlaşılacağı üzere halk Osmanlı, Başpiskopos ve aristokrasi ise, ticari çıkarlarından dolayı Latin yönetimini tercih etmekteydi. Selânikli bir din adamı olan Johannis Anagnostis "Diigisis" adını taşıyan kroniğinde "Selânik, Venedik tahakkümünden çok çekti. Her gün bize şikayetler geliyor ve nasıl ayaklanılacağı konusunda planlar yapılıyordu" demek suretiyle Rum halkın Venedik yönetimine karşı isyan hazırlığı içinde bulunduğunu anlatmaktadır.[34]

Fetihten önce Sultan II. Murad'ın Selâniklileri aman dilemeye davet ederek izlediği barışçı politika hakkında Kronik'te şu bilgiler verilmiştir. "Murad sonradan vuku bulmuş olanlar olmasın ve kenti kötü bir şekilde zapt etmesin diye, biz Selâniklilere ilk önce dostluk gösterilerek iyi sözler söylenmesi gerektiğini düşündü.

Murad, sözleriyle kentin baş eğeceğini ve savaş açmadan teslim olacaklarını umuyordu. Ayrıca, nasıl kurtulacağımız hakkında öğütlerde bulunmak ve Latinlere (Venediklilere) karşı baş kaldırmaya teşvik etmek için bize başka kentlerden Hıristiyanlar yolladı. Fakat elçiler kaleden atılan oklar nedeniyle kente yaklaşamayarak geri döndüler.35 Kronik yazarı, elçilerin geri dönmesinden sonra, Sultan Murad'ın kente yaklaşır yaklaşmaz hemen saldıracağını sandıklarını, halbuki Sultan'ın böyle davranmadığını söyler ve olayı şu şekilde nakleder. "Sultan bir süre dinlendikten sonra yeniden bize elçiler göndererek özgürlük ve bazı imtiyazlar vaat etti. Ona itaat etmediğimiz taktirde daha kötü şeyler yapacağı tehdidinde bulundu. Murad, daha önce sözünü ettiğimiz şeyleri yaptıktan sonra, aynı yemin ve şartları içeren mektupları kaleden içeriye oklarla attırdı. Fakat, hiçbir şey elde edemedi. Çünkü içerdeki Selânikliler, Venediklilerden ve onların savunma sırasında yanlarına muhafız olarak yerleştirmiş oldukları eşkıyalardan korktukları için istediklerini yapamıyorlar, yani teslim olamıyorlardı. İşte Sultan Murad, içerdekilerin itaatsizliğinden ve direnmesinden değil, bu nedenle savaşa başlamaya mecbur oldu" demektedir.36

Kronik yazarı Anagnostis'in verdiği bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, Sultan II. Murad, oldukça kuvvetli Türk taraftarının bulunduğu Selânik'i fethetmeden önce kenti barış yoluyla ele geçirebilmek için çok çaba sarf etmiştir. Ancak teslim olunmaması üzerine, dört gün süren kuşatmadan sonra 29 Mart 1430'de Selânik ele geçirilmiş, İslam hukukuna göre halk tutsak, toprak ve emlak ise devlet malı sayılmıştır. Bir süre sonra da Vardar Yenice'sinden gelen 1000 kadar Türk Selânik'te yerleştirilerek Osmanlı fetih yöntemlerinin gereği olarak bilinçli bir iskan politikası da izlenmiştir.37

Selânik'in zaptından yedi ay sonra Yanya halkı, savaş açmadan önce Sultan'ın aman dilemeleri çağrısına uymuşlar ve barış yoluyla Osmanlı egemenliğini kabul etmişlerdir. Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa'nın Yanya halkına aman dilemeleri için gönderdiği Grekçe mektup, Osmanlıların gayrimüslimlere tanıdıkları imtiyazları gösteren en eski belge olması bakımından önemlidir. Bu amannamede Sinan Paşa, kent halkına teslim oldukları takdirde çocuklarının esir edilmeyeceğini, mallarına mülklerine dokunulmayacağı ve dini inançlarında serbest olacakları konusunda güvence vermektedir. Bu nameyi alan Yanyalılar kentin anahtarını Sultan Murad'a teslim etmişlerdir.38

Son dönem Bizans tarihinin en seçkin simalarından olan İmparator II. Manuel, 1425'te ölünce, ortak İmparator olarak oğlu VIII. Johannes (1425-48) tek başına tahta geçti. Parçalanmış ve artık tamamen gücünü yitirmiş olan Bizans'ın tek başarı elde ettiği yer Theodoros, Konstantin ve Thomas adındaki üç kardeş İmparator tarafından idare edilen Mora yarımadasıydı. Burada uzun süredir Greklerle Latinler arasındaki mücadele Greklerin zaferi ile sonuçlanmıştı. Ayrıca, Mora'da Mistra39 sarayı, onuncu yüzyılda olduğu gibi, Palaeologos'lar döneminde klasik geleneklerin canlandırdığı fikir ve sanat hareketlerinin de merkezi olmuştur.

İmparator VIII. Johannes, her gün daha artan Türk tehlikesine ve baskınına karşı Bizans'ı kurtarmak için yeniden Batının desteğini aramaya çalıştı. Bu nedenle Union'u sağlamak ve Katolik Hıristiyan devletlerden yardım elde temek için 1437'de Avrupa'ya gitti.

Ferrara ve daha sonra Floransa da yapılan görüşmelerden sonra Union, 6 Temmuz 1439'da Floransa katedralinde Latince ve Grekçe olarak ilan edildi.40

Floransa'da Kiliselerin birliği kararının alınması öteden beri Roma doğmasına ve Latinlere karşı olan Bizans'ın Ortodoks-Rum halkının isyanına sebep oldu. Floransa konsili aynı zamanda Ortodoks Slav halkının büyük tepkisine yol açtığından Ruslar metropolitlerini kendileri seçmeye başladılar.

Osmanlılar, 1434'ten sonra Balkanlar'daki ilerleyişlerini hızlandırdılar. Sultan II. Murad'ın, Tuna'nın Güneyini kontrol altında tutması için Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan'ı egemenliği altına almak isteyen Macarlarla, Mora ve Arnavutluk'u egemenliği altına almak isteyen Venedik ile çatışması zorunluydu. 1439'da Sırp Despotluğu'nun Osmanlı egemenliğine geçmesine rağmen, 1441-1442'de Hunyadi Transilvanya'ya girdi ve ertesi yıl Macar ordusu Tuna'yı geçerek Balkan dağlarına kadar ilerledi. Sultan Murad'ın 1444'te41 Macarlar ile Segedin'de yaptığı antlaşma, Balkanlar'da Osmanlı egemenliğini oldukça sınırlamıştır. Bu antlaşmaya göre Sırp Despotluğu yeniden kuruluyor, Eflak beyinin tâbiiyet bağları gevşetiliyordu. Macaristan ise, Bulgaristan üzerindeki iddialarından vazgeçmeyi taahhüt ediyordu.

Bu antlaşmadan ve Sultan II. Murad'ın oğlu II. Mehmed lehine tahttan çekilmesinden cesaret alan Haçlılar, Osmanlıları Balkanlar'dan atmak maksadıyla yeni bir sefer düzenlediler. Macar ve Eflak ordusu Tuna'yı geçti; Venedik donanması ise, Boğazları tuttu. Bu arada Sultan I. Bayezid'in torunu olan Orhan isyan çıkartmak üzere Bizans tarafından serbest bırakılmış, Sarayda Sadrazam Çandarlı Halil Paşa, Rumeli Beylerbeyi Şehabeddin ve Zağanos Paşa arasında iktidar üzerinde hakimiyet için çekişme başlamıştı. Babasının çekilmesi üzerine tahta oniki yaşında çıkan II. Mehmed'in bu olayların üstesinden gelmesi beklenemezdi. Bu nedenle II. Murad, tekrar ordusunun başına geçti ve Haçlı kuvvetlerini 10 Kasım 1444'te Varna'da bozguna uğrattı. Bu savaş artık Bizans'ın ve Balkanlar'ın kaderini belirlemişti. 1446'da tahta yeniden Sultan II. Murad, aynı yıl Atina Dükalığını ele geçirdikten sonra Mora Prensliği'ni de vergiye bağladı. II. Murad, diğer taraftan Akça-Hisar Subaşısı İskender Bey ve Hunyadi ile mücadelesine devam ederek 1448'de Kosova'da Macar kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Varna ve Kosova savaşlarıyla Osmanlı egemenliği Balkanlar'da kesin olarak yerleşmiş oluyordu. II. Murad'ın ölümü üzerine 18 Şubat 1451'de II. Mehmed tahta ikinci defa geçtiğinde ilk hedef artık Bizans başkentinin zaptı olmuştu.

Bizans'ta 1448'de VIII. Johannes arkasında çocuk bırakmadan ölünce yerine 1449'da Mora'da İmparator olarak taç giyen XI. Konstantin Palaeologos geçti. İmparator Konstantin de kardeşi gibi Türklere karşı Batı'nın yardımını sağlamak amacıyla Union ilan ederek 12 Aralık 1452'de Ayasofya'da Roma usulüne göre ayin yaptı. Bu durum İstanbul halkının yeniden büyük tepkisine ve isyanına neden oldu. Öteden beri, Latinlere kin besleyen ve aralarında uzlaşmaz dinsel ayrılıklar olan Ortodoks Rum halkı, Kardinal külahı görmektense, Türk sarığı görmeyi tercih ettiklerini söylüyorlardı. Bizans'ın başkenti artık son anlarını yaşamaktaydı. İstanbul daha önce de Yıldırım Bayezid, Musa Çelebi ve II. Murad tarafından kuşatılmış fakat alınamamıştı. II. Mehmed için İstanbul'un fethi hem ilk tahta çıktığı

zaman (1444-1446) karşılaşmış olduğu iktidar bunalımını çözerek kesin olarak iktidarını sağlamlaştırmasını, hem de iki yakadaki toprakların birleşmesi suretiyle İmparatorluğun kesin olarak kurulmasını sağlayacaktı.42

II. Mehmed, bir yıl kadar yoğun bir şekilde fetih için hazırlıklarda bulundu ve önce, Anadolu Hisarı'nın karşısına Rumeli Hisarı'nı inşa ettirdi. Ağustos 1452'de tamamlanan bu hisar sayesinde, İstanbul'un Karadeniz iaşesi merkezleri ile bağlantısı kesilmiş, Anadolu ve Rumeli arasındaki orduların geçiş güvenliği sağlanmıştı. Ayrıca, Bizans'a yardım gönderebilecek Macaristan ve Venedik gibi devletlerle de eski antlaşmalar yenilendi. Kuşatma, 6 Nisan 29 Mayıs tarihleri arasında 54 gün sürmüştür. 20 Nisan'da Bizans ve Ceneviz gemilerinin Türk gemilerini Haliç'e girmesi üzerine ertesi gün Sultan II. Mehmed üstün bir taktikle Osmanlı donanmasının Galata sırtlarından Haliç'e indirilmesi emrini verdi. Böylece, İstanbul hem karadan hem de Haliç'ten bombardımana maruz kaldı. Osmanlı topçuları yedi haftalık kuşatma süresince kentin surlarında büyük gedikler açtılar. Kuşatma sırasında büyük topların kullanılması Ortaçağ Avrupa'sının en kuvvetli suru olan İstanbul'un surlarının yıkılmasında büyük rol oynamıştır. Nitekim asıl ordu Topkapı ile Yalıkapısı arasında açılan gediklerden kente girdi. O zamanın en modern silahları ile donatılmış Osmanlı ordusu karşısında Bizans, Batı'dan beklediği yardımın pek azını alarak kendi imkanları ile savaşmak zorunda kalmıştır. 8-9 bin kişi olan Bizans'ın savunma gücünün 2-3 binini Latinler oluşturuyordu. Kentteki Rum-Latin anlaşmazlığı savunma sırasında da ortaya çıkmış, diğer pek çok Bizans kentinde olduğu gibi, Ortodoks-Rum halk Doğu ticaretinin aksayacağı korkusu duyan Latinler tarafından direnmeye zorlanmışlardır.

Haçlı ordusunun İstanbul'a yaklaştığı söylentisi üzerine, Paşaların bir kısmının kuşatmayı kaldırma eğilimine rağmen, II. Mehmed, Zağanos Paşa'nın da teşviki ile 26/27 Mayıs tarihlerinde kentte kesin hücum emrini verdi. İslam Hukuku'na göre yapılan teslim çağrısına uyulmaması üzerine, 29 Mayıs Salı günü kent, üç taraftan sarılmak suretiyle zapt edildi. Kuşatma sırasında Latin kuvvetlerinin kumandanı Giustiniani'nin ağır yaralanması da halk arasında panik yaratmıştı. İmparator XI. Konstantin Palaeologos ise, kenti savunurken çatışma sırasında ölmüştür. Fethin ilk günü kente giren Fatih Sultan Mehmed, Ayasofya'ya giderek burayı camiye çevirdikten sonra İstanbul'u da başkent olarak ilan etti. Sultan, ayrıca, ilk gün savaş yoluyla alınan kentte, yağmanın durdurulması emrini verdikten sonra kentin yeniden iskanı ve onarılması kararını aldı.43 Böylece 11 Mayıs 330'da İstanbul'un Roma İmparatorluğu'nun başkenti ilan edilmesiyle başlayan Bizans İmparatorluğu, başkentin 29 Mayıs 1453'te Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmesiyle son buluyordu.

XI. yüzyılda Malazgirt'te önemli bir darbe almış olan Bizans, 1204 yılındaki IV. Haçlı Seferi'nden sonra tamamen parçalanma sürecine girmiş bulunuyordu.

İstanbul düştüğünde İmparatorluk nüfusu elli bine inmiş, ticareti Venedik ve Cenevizlilerin eline geçmiş, toprakları İstanbul dışında Mora, Ege Deniz'indeki birkaç adadan ibaret kalmıştı.

İmparatorluğun son kalıntıları olan Mora (1460) ve Trabzon (1461) ise, kısa bir süre sonra Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Bizans, yaşamı boyunca Ortodoksluğun lideri sıfatıyla bu dini Slavlar arasında yaymış ve Balkan devletlerinin oluşmasında ve idari teşkilatlarında önemli rol oynamıştır. Yüzyıllar boyunca Grek kültürünü ve Roma hukukunu bünyesinde koruyan Bizans, antik mirasın Batı'ya aktarılmasını sağlayarak dünya tarihindeki misyonunu tamamlamış oluyordu. Bizans'ın yaşamı, İstanbul'un Türkler tarafından fethiyle noktalanırken, Anadolu tamamıyla bir Türk yurdu haline geliyor ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemi tamamlanıyordu.

1 VIII. Mihael devri için bkz. G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Türkçeye Çev. F. Işıltan, Ankara, 1991, s. 416-430; D. M., Nicol, The Last Centuries of Byzantium, (1261-1453), London 1993, s. 41-89; R., Browning, The Byzantine Empire, Washington, 1992, s. 223-232; D. J., Geanakoplos, Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258-1282, Cambridge, Mass., 1959; M. J., Angold, A Byzantine Government in Exile: Government and Society under the Lascarids of Nicea (1204-1261), Oxford, 1975.

2 Pronoia için bkz. G. Ostrogorsky, Pour l'histoire de la féodalité byzantine, Brüksel, 1954, s. 1-257; K., Chrostova, "Pronija: Social'no-ekonomiceskie i pravovye problemy", Viz. Vremmennik 49 (1988), 13-23.

3 Exkusseia için bkz. G. Ostrogorsky, "Pour l'histoire de l'immunite a Byzance", Byzantion 28 (1958), 165-254.

4 J. Maksimovic, The Byzantine Provincial Administration under the Palaiologoi, Amsterdam 1988; P., Charanis, "Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşündeki Ekonomik Faktörler", Türkçeye Çev. M., Delilbaşı, Belleten XLV/191-192 (1985), 163-168; P., Charanis, "The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire", Dumbarton Oaks Papers 4 (1948), 51-119.

5 II. Andronikos devri için bkz. A. E., Laiou, Constantinople and the Latins: The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328, Cambridge, 1972.

6 D. M., Nicol, The Last Centuries of Byzantium, (1261-1453), London 1993, s. 159-192.

7 Johannes Kantakouzenos dönemi için bkz. İ. Cantacuzeni, Eximperatoris Historiarum Libri IV, ed. L. Schopen, Corpus Historiae Byzantine, 3 vols. Bonnae, 1828-1832; T. S., Miller, The History of John Cantakouzenos (Book IV): Text, Translation and Commentary, (Dissertation), Washington, D. C., 1975; D. M., Nicol, The Reluctant Emperor, A biography of John Cantacuzen, Byzantine Emperor and monk, c. 1295-1383, Cambridge, 1996.

8 P., Charanis, "Internal Strife in Byzantium During the Fourteenth Century", Byzantion 15 (1940-41), 208-230.

9 G. C., Soulis, The Serbs and Byzantium During the Reign of Tsar Stephan Dusan (1331-1355) and his Successsors, Washington, D. C., 1984, s. 1-86; J. Fine, The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest, Ann Arbor, 1987, s. 286-337.

10 H., İnalcık, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu”, Türkçe’ye Çev. T., Sümbül, Tarih Araştırmaları Cilt 15, Sayı 26 (1990-91), 329-339; H., İnalcık, “Osman Gazi’nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi”, Osmanlı Beyliği (1300-1389), ed. E. Zachariadou, İstanbul, 1997, 78-105.

11 H., İnalcık, “Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış”, Osmanlı I, ed. G., Eren, Ankara, 1999, 60-61.

12 Umur Bey Bizans ilişkileri için bkz. P., Lemerle, L’Emirat d’Aydın, Byzance et l’Occident:recherches sur “La geste d’Umur Pacha”, Paris, 1957; Ş. Baştav, Bizans İmparatorluğu Tarihi, Son Devir (1261-1461), Osmanlı Türk-Bizans Münasebetleri, Ankara, 1989, s. 40-45.

13 O., Tafralı, Thessalonique au quatorzieme siecle, Paris, 1912; P. Charanis, “Internal Strife in Byzantium During the Fourteenth Century”, Byzantion 15 (1941), 286-314; konuya ilişkin son bibliyografya için b. k. N. Necipoğlu, Byzantium Between the Ottomans and the Latins: A Study of Political Attitudes in the Late Palaiologan Period 1370-1460, Harvard University 1990 (Basılmamış Doktora Tezi).

14 A. E., Vacalopoulos, A History of Thessaloniki, Thessaloniki 1972, s. 54.

15 Palamas için bkz. A. Phillippides-Braat, “La Captive de Palamas chez Les Turcs”, Travaux et Memoirs IV (1979), 109-221.

16 A. E., Vacalopoulos, a.g.e., s. 56-59.

17 I. Sevcenko, “Alexios Makrembolites and His Dialogue Between’The Rich and The Poor’”, ZVRI VI (1960), 203-228.18 I. Sevcenko, a.g.m, 195-197; M., Delilbaşı, “Balkanlar’da Osmanlı Fetihlerine Karşı Ortodoks Halkın Tutumu”, XIII. Türk Tarih Kongresi’nde Sunulan Bildiri (Ekim 1999), (T. T. K. tarafından baskıya hazırlanmaktadır.).19 H., İnalcık, “Edirne’nin Fethi (1361)”, Edirne, Edirne’nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı, Ankara, 1965, 139-159; I., Beldiceanu-Steinher, “La Conquete d’Andrianople par les Turcs. La Pénétration Turque en Thrace et valeur des chroniques Ottomanes”, Travaux et Mémoires I (1965), 439-461; E. A., Zachariadou, “The Conquest of Adrianople by the Turks”, Studi Veneziani XII (1970), 211-217.

20 H., İnalcık, “The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1522,” gen. ed. K. Setton, A History of the Crusades, VI, Madison, 1989, 107-110; H., İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I 1300-1600, İstanbul 2000, s. 46-53; H., İnalcık, “Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış”, Osmanlı I, ed. G., Eren, Ankara, 1999, 67-68.

21 G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Türkçeye Çev. F. Işıltan, Ankara, 1991, s. 490-509; D. M., Nicol, The Last Centuries of Byzantium, (1261-1453), London 1993, s. 277-288; Ş. Baştav, Bizans İmparatorluğu Tarihi, Son Devir (1261-1461), Osmanlı Türk-Bizans Münasebetleri, Ankara, 1989, s. 73-80.

22 G. T., Dennis, The Reign of Manuel II Palaelogus in Thessalonica, 1382-1387, Roame 1960, s. 85-86.

23 G. T., Dennis, a.g.e., s. 86; S., Lampros, "Isid˚ron MhTropolˆton QesaslonπkhV Oct˚ Epistolaπ", An˛kdotoi NeoV Ellhnomn˘mwn c. IX (1912), s. 350, satır 5-10.

24 G. T., Dennis, a.g.e., s. 90-91.

25 H., İnalcık, The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600, Londra, 1994, s. 14-16; H., İnalcık, "The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1522, " gen. ed. K. Setton, A History of the Crusades, VI, Madison, 1989, 110-114.

26 H., İnalcık, "The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1522, " gen. ed. K. Setton, A History of the Crusades, VI, Madison, 1989, 115-116.

27 M., Delilbaşı-M. Arıkan, H. 859 Tarihli Suret-i Defter-i Sanacak-ı Tırhala, I, Ankara 2001, s. XX-XXII.

28 H., İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", Balkanlar I, (1993), 13; H., İnalcık, "The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1522, " gen. ed. K. Setton, A History of the Crusades, VI, Madison, 1989, 115-116.

29 H., İnalcık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", Osmanlı I, ed. G., Eren, Ankara, 1999, 68-69; C., Imber, The Ottoman Empire, 1300-1481, İstanbul, 1990, s. 53-73; J., Barker, Manuel II Palaeologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship, New Jersey, 1969.

30 Z., Taşlıklıoğlu, "II. Murad'ın İstanbul Muhasarası Hakkında Bir Eser (Johannis Kananos'un "6930 Hilkat yılı İstanbul Savaşı Tarihi" İ. Ü. E. F. Tarih Dergisi c. VIII/11-12 (1955), 209-226.

31 D., Balfour, Politico-Historical Works of Simeon Archbishop of Thessalonica (1416/17-1429), Viyana 1978; ayrıca metnin Türkçe'si için bkz. F., Kırlıdökme, Selânik Başpiskoposu Simeon (Symeon)'un Tarihi Nutku (1387-1429), A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü 1998 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

32 M., Delilbaşı, Johannis Anagnostis, Selânik'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih, Ankara 1989; M., Delilbaşı, “Selânik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması”, Belleten LI/199 (1987), 75-101.

33 F., Kırlıdökme, a.g.t.

34 M., Delilbaşı, a.g.e., s. 23.

35 M., Delilbaşı, a.g.e., s. 26-27.

36 M., Delilbaşı, a.g.e., s. 28-29.

37 M., Delilbaşı, a.g.m, 84-90.

38 M., Delilbaşı, a.g.m, 84-90.

39 S., Runciman, Mistra. Byzantine Capital of Peloponnese, Londra, 1980.

40 J., Gill, The Council of Florence, Cambridge, 1958.

41 H., İnalcık, “Murad II”, İA, VIII, 598-615; H., İnalcık-M. Oğuz, Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân, Ankara 1989.

42 D. M., Nicol, The Last Centuries of Byzantium, (1261-1453), London 1993, s. 369-393; H., İnalcık, “Mehmed II”, İA, VII, 506-535.

43 H., İnalcık, “The Policy of Mehmed II Toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City”, Dumbarton Oaks Papers 23/24 (1969-70), 231-249; H., İnalcık, “İstanbul”, EI2, IV, 138-140.

C. Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri / Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan [s.133-153]

Selçuk-Bizans hudutlarında yaşayan bir uç beyliğinin, diğer emsalinin mazhar olmadığı bir talihle, pek kısa bir zaman içinde tarihin seyrini asırlarca değiştirecek kuvvetli bir İmparatorluk haline girivermesi hadisesi, son zamanlara kadar birçok malumları noksan bir muadele şeklinde vazedildiği veyahut Türk ırkının tarihi varlığı hakkında mevcut ve an'ane halinde müesses dar ve kısır noktai nazarlara esir kalındığı için, içinden çıkılmaz bir mesele teşkil etmekde idi.

Filhakika, koskoca bir imparatorluğun kuruluşu nev'inde muazzam bir hadise, bizde uzun zaman, sadece padişahların dirayet ve şecaati veya Allah'ın bu saltanatın kurucularına karşı gösterdiği lütuf ve inayet ile izalı edilmek istenilmiştir. İlk Osmanlı menbalarında kaydedilmiş görülen Sultan Osman'ın rüyası, mucize nevinden vukua gelen bu hadisenin izahını ancak ilahi takdir ile yapmak mümkün olduğuna inanışın bir ifadesidir.

Bu işin izah edilmesi matlup bir mesele teşkil ettiğinin farkına varan daha yeni ve ecnebi tarihçiler ise; Türkler hakkında tetkik edilmeden kabul edilmiş batıl itikatları kafalarına koymuş olmalarından ve meseleyi muhtelif cephelerden ve daha geniş kadrolar içinde mütalaa etmeğe hazırlıkları ve ellerinde mevcut malzeme kafi gelmediğinden, içinden çıkılmaz faraziyelerle tarihi hakikati tahrif etmeğe mecbur kalmışlardır. Meselâ, henüz son zamanlarda bu meseleyi tetkik etmiş bulunan Gibbons gibi müelliflere göre: Osmanlılarla Asya insan kaynakları arasındaki muvasalanın rakip civar beylikler tarafından kesilmiş olması lazım geldiğinden, bu devletin kurulması için lüzumlu unsurlar ancak yerli Rumlar arasından tedarik edilebilirdi. Bu görüş tarzına nazaran yeni İslâm olmuş Türklerle İslâmlaşan Rumlardan hasıl olan Osmanlı milleti faraziyesi, bütün müşkülleri hal ile lazım gelen izahın anahtarını vermiş oluyordu. Bu suretle Türkler, ancak bu sayede yeni ve büyük bir devleti kurmak için lazım gelen idarecileri, İmparatorluk harblerinde kan dökecek askeri bulmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Osmanlılaşmış Rumlar ve Bizans'ta gördükleri teşkilat ile kurmuş oluyorlardı.1

Aşikardır ki, ilmi olmak ve izah etmek iddiasında bulunmalarına rağmen, esaslı tetkiklere istinat ettirilmeyerek ortaya atılan bu nevi faraziyetler, sadece göçebe olduğu zannedilen Anadolu Türklerinin yalnız başına bir imparatorluk kurmadıklarına ve kuramayacaklarına ait ola batıl, fakat düne kadar umumi bir itikada istinat etmekte ve herhangi bir tenkide dayanamayacak kadar esassız bulunmaktadırlar.

***

Osmanlı İmparatorluğu'nun menşe'leri ve kuruluşu meselesine dair yapılan tetkiklerin şimdiye kadar saplanıp kaldığı bu dar ve an'anevi telakkilerin manasızlığını son zamanlarda neşrettiği

etütlerinde2 Prof. Fuad Köprülü, ilim âlemine göstermiştir. Üstadın Ortak Zaman Türk Tarihinin bu çok mühim olduğu kadar çok davalı da olan meselesini büsbütün yeni bir şekilde vazetmiş olmak itibarıyla, ilme ve ihtisasa feyizli çalışma yolları açan etütlerinin bazı ana fikirlerini burada hatırlatmağı münasip görmekdeyiz. Çünkü ancak bu sayededir ki, makalemezin mevzuunu teşkil eden meseleyi ne münasebetle ve hangi görüş tarzının tesiri altında tetkik etmiş olduğumuzu daha iyi anlatabileceğimizi zannediyoruz. Filhakika, etüdümüzün esaslarında birçokları, Prof. Fuad Köprülü'nün kitablarında daha evvel vaz ve işaret ettiği mühim meselelerden birkaçının daha muayyen ve mahdut kadrolar içinde ve elde mevcut arşiv malzemesiyle işlenmesi suretiyle bir kıymet ve mana kazanabilmişlerdir.

Şu halde Prof. Fuad Köprülü'nün kuruluş meselesini vazediş şekli nedir ve ne için birçok hadisatın anlaşılması ve izah edilmesi için kendimizi vazetmemezi zaruri olan noktai nazarı temsil etmektedir?

Her şeyden evvel, müellifin ortalığı mevcut hazır fikirlerden temizlemek için kullanıldığı sıkı ilmi tenkit usulünü tebarüz ettirmek münasip olur. Böyle bir tenkid karşısında ilk Osmanlı menbalarının izah tarzı kadar, düne kadar yabancı âlimlerin saplanıp kaldıkları noktai nazarlar da kıymetini tamamen kaybetmekte ve zamanımızın ilmi tarih usullerine göre geri ve kör körüne an'aneci gözükmektedirler. Şöyle ki:

İlk Osmanlı menbalarının, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu izah ederken Osmanlı padişahlarının mensup olduğu soyun nereden ve ne zaman geldiğine, dinine, uç beyliklerinde bulundukları zamanki sosyal hacimlerine, göçebe, köylü veya şehirli oluşlarına, Hıristiyanlar ve diğer Türk beylikleri ile olan münasebetlerine ait verdiği malumat eksiktir ve baştan aşağı yeniden tetkike muhtaçtır. Bundan başka, meselenin anlaşılması için bilinmesi şart olduğu halde, Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkül edeceği sıralarda Anadolu'nun içinde bulunduğu siyasi ve sosyal vaziyet de, şimdiye kadar, ilmi bir şekilde tetkik edilmiş değildir. Bu sebeble, Osmanlı menbalarında olduğu kadar, Garplı tarihçilerin eserlerinde de Osmanlı tarihi bir göç hikâyesiyle başlar: Dört yüz çadır halkından "cihangirane bir devlet" kuran kadar aşiretin Bizans hudutlarında yerleştiği yer, bahri muhit ortasında yalnız başına bir ada gibi, Türk ve İslâm dünyasından uzaktır. Bu itibarla, sürülerine otlak aramak üzere buralara gelmiş olan bu göçebelerin bir müddet sonra muntazam bir ordu teşkil ettikleri, bir imparatorluk kuracak kadar çoğaldıkları görülünce heyet düşürmektedir. Halbuki, Prof. Fuad Köprülü'nün yapmak istediği, şekilde, hadisata biraz daha geriden ve ilmi bir gözle bakmak sayesinde bu nevi hayretlere mahal bulunmadığı ve her şeyin izahı mümkün bir şekilde cereyan ettiği anlamaktadır:

Osmanlı tarihi, bütün diğer tarihler gibi, bir hanedanın destanını yapmak istiyen tarihçilerin kaydettikleri şekilde münferit ve müstakil bir seri vakayıdan ibaret değildir. Her hadise kendisni hazırlayan bir sürü sosyal, ekonomik ve dini şartlara işlenmiş ve harici tesirlerle dünya yüzünün

değişmesi nev'inden bir oluşla yavaş yavaş tabii olarak hazırlanmıştır. Bu bakımdan siyasi şahsiyetler ve vakayı arkasında onları hazırlıyan içtimai sebepleri aramak lâzımdır.

***

Böyle ilmi ve derin sebepler ile Anadolu tarihi tetkik edilecek olursa, Osmanlı tarihi XIII. asırda Anadolu'da cereyan eden sosyal ve siyasi büyük tahavvüllerin bir temadisi gibi gözükecek ve bu sayede bir çok meseleleri anlaşılmağa daha yakın bir şekilde vazetmek imkanı bulunacaktır. Esasen, her şeyden evvel hatırda tutmak lazım gelir ki, daha Selçuklular zamanındaki Anadolu fütuhatı da, garbe doğru devam eden büyük Türk muhacereti için, sistematik bir iskan ve kolonizasyon işi olmuştu.

Nitekim Prof. Fuad Köprülü tarihi vesikalarda, XII. ve XIII. asırlara doğru yapılan büyük çapta iskan işlerlerine ait mevcut kayıtları tetkik ve toponymie tetkikatıyla tamamlamak suretiyle, Selçukilerin iskan siyasetlerinin bazı esaslarını tespit etmek imkanı bulunduğunu kaydetmektedir. Anadolu'da muhtelif tarihlerde vukua geldiği muhakkak olan mühim hacımlardaki nüfus hareketlerinden başka, vakayıın ilmi bir şekilde anlaşılması için aynı surette ehemmiyetli olan, Anadolu'daki nüfusun göçebe, köylü ve şehirli nispetleriyle; Orta Asya, Mısır, Suriye ve Rusya arasındaki büyük muharecet ve ticaret yolları üzerinde kurulmuş olan Selçuk Devleti'nin ekonomik ve kültürel terakkileri gibi mühim meseleleri de gözden geçirilmek lüzumuna kani olan Profesör, ayrıca Moğol istilasıyla Anadolu'da hadis olan yeni vaziyet üzerinde bilhassa durmak lazımgeldiğini tebarüz ettirmiştir.3

Filhakika, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesinde bu mütekaddim hadiselerin büyük rolü olduğunda kimsenin tereddüdüne meydan vermeyecek kadar bu hususlar aşikar gözüküyor:

Türk orta zamanının edebi, sosyal ve bilhassa dini tarihi üzerinde uzun senelerden beri giriştiği çok verimli ve orijinal mesainin verdiği bir salahiyetle Prof. Fuad Köprülü'nün kitabında bu asırlarda Anadolu'da husule gelen dini cereyanların ve Müslüman mistik tarikatlerinin teşekkülünde Orta Asya'dan gelen akınların ve Türk Moğol Şamanizmi'nin tesirlerinin oynadığı rolü hatırlatması, kayda şayan olduğu gibi; Moğolların öncüsü olarak gelen göçebe Türkmenlerle Anadolu nüfusunun işbaa geldiği bir sırada, İmparatorluğun sosyal ve hukuki kadroları içinde sıkışan bu göçebe unsurların ne büyük bir kuvvet teşkil ettiklerini ve ne geniş bir teşkilat içinde birbirine bağlı bulunduklarını Babaî İsyan'ında Selçuk devletini pek fena bir halde sarsmış olmalarıyla göstermiş oldukları tespit etmesi, de bizim bu makaleyi yazarken daima göz önünde bulundurduğumuz fikirlerden birini teşkil etmektedir.4

Filhakika, 1242'de Erzurum'u alan Moğollar, Sivas ve Kayseri'yi yağma ettikten sonra çekildilerse de, Selçuk Devleti onların tabiiyetine girdi ve bu istiladan sonra, Moğol İmparatorluğu'nun diğer aksamıyla teesûs eden münasebet dolayısıyla, yeni birtakım göçlere yol açıldı. Bu suretle Anadolu muhtelif devirlerde kadınları, çocukları ve davarlar ile beraber gelen Moğol işgal ve tedip orduları, Moğol valilerin maiyet askerleriyle doldu. Bu vaziyet karşısında Garba doğru akın o kadar tabii ve zaruri bir hadise haline gelmiş bulunuyordu ki, Profesöre göre, eğer Anadolu'da hasıl olan bu

kesafet, fütuhat sayesinde Garba doğru boşaltılmamış olsaydı, içtimai vücutte derin huzursuzluk doğurarak dahili karışıklıklara ve mevcut sosyal nizamın tahrip edilmesine sebep olabilirdi.

Diğer taraftan, Prof. Fuad Köprülü'ye göre, Gibbons'un iddiasının tamamen aksine olarak bu asırda Anadolu ve Osmanlıların yaşadıkları uç beylikleri ile diğer Türk ve Müslüman dünyası sıkı bir münasebet halinde bulunmakta idi. Bu devirde putperest Mogollara karşı İslâmlaşmakta devam eden Anadolu'da tarikatta bulunan Altınordu Devleti ile, Suriye ve Mısır Memlukleri, velhasıl İslâm ve Türk âleminin her tarafı Anadolu ile sıkı bir münasebet halinde bulunmakda idi. Hudutların yalnız göçebe değil, Türk-İslâm dünyasının her tarafından gelmiş şehirli unsurları ve o meyanda ulame, şeyh ve zanaat sahibi her türlü muhacir kafilerinin cezbetmiş olması, bu noktai nazarı teyit etmekte idi.

***

Demek oluyor ki, Osmanlı İmparatorluğu teessüs etmeğe başladığı zaman, bu kadar geniş hudutlar içinde kaynaşmakta olan bir âlemin dört bucağında tekevvün eden dini ve sosyal cereyanları, bilgi ve tecrübeye sahip insanları ve manevi kuvvetleri kendi arkasında buldu.

İşte mevzuubahs cereyanları bulmak ve iş başında göstermek teşebbüsü, Prof. Fuat Köprülü'nün, Osmanlı İmparatorluğu'nun sür'atle kuruluşu mucizesini izah etmek için, ortaya attığı fikirlerin ve yaptığı ilmi yardımları en mühimelerinden birin teşkil etmektedir. Zira, ancak bu sayededir ki; Osmanlılaştırılmış Bizanslılar, devşirmeler, İslâmiyeti kabul etmiş esirler faraziyesine müracaat etmeğe lüzum kalmadan, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulması için lazım gelen kan ve kol kuvvetinin, akıl ve siyaset adamını Osmanlıların, bilhassa ilk zamanlarda, nereden bulmuş oldukların anlamak mümkün gözükmektedir.

Filhakika, Osmanlı tarihinde bilhassa İstanbul'un fethine kadar, kütleler halinde İslâmlaşma ve devletin kozmopolitleşmesi mevzuubahs değildir. Bilakis, Osmanlı idare teşkilatı Selçuki ve İlhanilerin devlet ve idare an'anelerine göre tesis edilmiş ve devlet işlerinde bidayette daha fazla Selçuk idari teşkilatına mensup yüksek Türk aristokrasisi ve memurları kullanılmıştır. Bu Türk idare adamları devşirme unsurlar lehine ancak XV. asırdan sonra azalmağa başlamıştır. Esasen Fuad Köprülü'ye göre, muhtelif unsurlardan teşekkül eden her büyü İmparatorluk için sarayın bir müddet sonra atsızlar ve soysuzlardan mürekkep bir Kapu Kulu yaratması ve kozmopilitleşmesi mukadder bir hadisedir. Abbasiler ve Bizanslılar için tabii addedilen bu hal, Osmanlı İmparatorluğu'nda neye Türklerin kabiliyetsizliğine veriliyor? Bizansta bir çok imparatorların yabancı unsurların yetişmiş olması, Bizans Rumlarının idare kabiliyetini haiz olmadığnı mı ispat eder?.5

***

Türklerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurmak için kendilerine lazım gelen kuvvetleri nereden bulduklarını göstermek itibarıyla, Fuad Köprülü'nün o asırlarda Türk Anadolu'daki dini ve sosyal

hareketlere ait verdiği malumat'ta, yukarıda söylediğimiz gibi, çok kıymetlidir ve bu husustaki esas fikir şu şekilde hulasa edilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmakta olduğu zamanda Anadolu'daki uç beylikleri, medeni bir hayatın kaynağı olan Türk ve İslâm dünyasının her tarafından gelmiş her sınıftan ve meslekten adamlarla doludur. İran, Mısır ve Kırım medreselerinden çıkan hocalar, orta ve şarki Anadolu'dan gelmiş Selçuki ve İlhani bürokrasisine mensup şahsiyetler, muhtelif tarikatlerin mümessilleri İslâm Şövalye ve misyonlerleri diyebileceğimiz dervişler. Bunlar arasında bilhassa, Aşık Paşazade tarihinde Gaziyanı Rum diğer tarihlerde Alpler (kahraman, muharip manasına) veya Alp Erenler namı altında zikredilen ve daha İslâmiyetten evvel bütün Türk dünyasında mevcut olan eski ve geniş bir teşkilata mensup Türk şövalyeleri mevcuttu. Filhakika; Osman Gazi'nin arkadaşlarından bir çocuğun unvanı olan bu Alp tabiri dikkate şayandır. Bunlardan şehirlerde yerleşmiş ve İslâm dünyasına mensup bazı dini tarikatlerin tesiri altıda kalmış olanların ise unvanı bilâhare "Gazi" ye tebdil edilmiş gözükmektedir. Yine aynı kitapta ismi geçen Ahıyanı Rum yani "abdal" ve "baba" isimini taşıyan ve bilhassa Türkmen kabileleri arasında telkinatta bulunan ve umumiyetle Osmanlı Padişahlarıyla bütün harplere iştirak etmiş bulunan delişmen tabiatlı ve garip etvarlı6 dervişler bulunmakta idi.

Âşık Paşazade tarihini Bacıyanı Rum yani Anadolu kadınları dediği ve haklarında tafsilata malik olmadığımız teşkilat veya tarikatten sarfınazarla, diğerlerini ele alacak olursak, bunların her birnin Türk ve İslâm dünyasının her tarfında şubeleri olan ve bu günkü Komünist yahut farmasyon teşkilatına benziyen teşkilatı bulunan tarikatler olduğnu görürüz. Kökleri bu suretle geniş Türk ve İslâm dünyasına yayılmış olan bu gibi teşkilat vasıtasıyla her tarafla temas halinde bulunan Osmanlıların ise, Osmanlılaşmış Rumların yardımına muhtaç olmadan daha evvelki emsali Türk imparatorlukları gibi büyük bir imparatorluk kurmak teşebbüsünde bu kuvvetlerden istifade etmiş ve kendilerine lazım gelen her türlü unsurları bulmuş olduklarına şüphe yoktur.

Burada, yalnız bazı büyük şehirlerde ve burjuvalar muhitinde değil, uç beyliklerindeki köylerde de bilhassa şubeleri olan Ahi teşkilatının Anadolu'daki faaliyetlerini Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasında büyük rol oynamış olduğunu kaydetmek icap eder.7 Prof. Fuad Köprülü'ye göre; "Gazi" Osman'ın kayın pederi Şeyh Edebali ile silah arkadaşlarından birçoğunun hatta Orhan'ın kardeşi Alaeddin'in bu tarikata mensup bulunuşu, ilk piyade askeri üniformasının Ahi üniforması oluşu ve Yeniçeriler için ahi başlığının kabul edilmiş olması, bu bakımdan sn derecede manidadır.8

Bu mistik tarikat ve teşkilâtın ne büyük bir kuvvet temsil ettiğini, aralarına aldığı halk kütlesini muayyen sosyal nizamlar için nasıl harekete getirerek zamanlarının vakay"nda büyük roller oynamış olduklarını tarih esasen kaydetmektedir: Selçuk Devleti'nin en kuvvetli bir zamanında Babailerin Anadolu'daki bütün Türkmen aşiretlerini birden hareket getirmek suretiyle bu devleti fena halde sarsmış oldukları malum bir hakikattir. Fütuhatı başarmak için Osmanlı ordularına yalnız teşkilatlı ve imanlı muharip temin etmekle kalmayıp, bu misyoner dervişlerin dini ve sosyal fikirler propagandasıyla da, halk kütleleri arasında çok faal bir maya gibi faaliyete geçerek, o memleketleri sosyal bünyesinde

ve siyasi kuruluşunda büyük yenilikler yapmak için müsait kaynaşmayı yaratmakta, temsil ve fütühat işlerini kolaylaştırmakta amil oldukları da muhakkaktır. Rum ilinin İslâmlaşmasında bu misyoner derviş gruplarının oynadığı rol her halde büyüktür.9

Hatta daha ileri giderek bazı delillere göre diyebiliriz ki, Orta Zaman Hıristiyan hukukıyatını karşı yeni bir sosyal nizam ve adalet telakkisi taşıyan ve esrarengiz bir din propagandası şekline bürünen misyoner Türk devrişlerini telkinatı ordularla birlikte ve hatta ordulardan evvel fütuhata çıkmış ve karşı tarafı daha evvel manen fethetmiş bulunmaktadır. Demek oluyor ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu işinde çalışan kuvvetler böyle tevettürü yüksek derin ve uzak menbalardan gelmekte ve Hıristiyan ve İslâm dünyaları gibi iki ayrı âlemin maddi ve manevi bütün kuvvetleriyle karşılaşması şeklinde tarihi işlemektedir.

Prof. Fuad Köprülü'nün, tetkikimizin muhtelif fasıllarında mevzuubahs toprak meseleleri münasebetile10 ve bazı yeni vesikaların yardımile işlemek fırsatını bulduğumuz ve etüdümüzün manasının anlaşılması için zaruri bir methal telakki ettiğimiz bazı esas fikirleri aşağı yukarı bunlardır. Bu fikirlerden hareketle, biz Osmanlı tarihinde İmparatorluğun teşekkülüyle beraber, içtimai bünyesinin kendisine mahsus hususi şeklini alması için yuğurulması hususunda iş başında çalışan demoğrafik ve dini amilleri tespit etmeğe çalışacağız. Kanaatımızca, yine aynı fikirlerin kuvvetle ortaya koyduğu gibi, Türk tarihini bir muharebeler ve muahedeler tarihi, bir hanedan destanı olmaktan kurtarılarak hakiki bir izahını yapmak ve anlaşılmasını temin etmek için bu meseleleri vaz' ile hemen işe başlamak lazım gelmektedir. Bu sebeble, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş meselesinin daha iyi izah edebilmemize yarayacak olan böyle bir faraziyeyi takviye edecek mahiyette gördüğümüz bazı vesikaları, çok hususi bir noktai nazardan yapmağı tecrübe ettiğimiz kısa izahlarla birlikte, okuyucularımıza arz edeceğiz.

Kolonizatör Türk Dervişleri

Osmanlı İmparatorluğu'nu kuruluşu hadisesini, Anadolu'dan gelen bir muhacereti akvam; daha doğrusu Anadolu'da istikrarını bulamayan bir muhaceret akının ve toprağa yerleşmek üzere olan bir nevi muhacir göçebelerin temsil ettiği kudretin kendisine yer bulmak için önüne geçen siyasi hudutları yıkıp takatinin yettiği bir yere, Tuna boylarına ve Arabistan çöllerinin içlerine kadar yayılması hadisesi gibi tetkik ve mütalaa etmek lazımgeleceğini yukarıda söylemiştik. İmparatorluğun teşekkülünden evvel Anadolu'da büyük bir izdiham halinde tekasüf eden Orta Asya göçlerinin öteden beri bu istikametlerde yayılmağa namzet bir kudret temsil ettiklerini ve İlk Osmanlı padişahlarını imparatorluğun kurulması için lazımgelen askeri ve bu imparatorluğa bir Türk devleti damgasını vuran her nevi kuvveti bu büyük insan hazineleri içinde bulmuş olduklarını da görüyoruz.

Böyle bir imparatorluğun kurulması hadisesinin büyük mikyasta nüfus kitlelerini yer değiştirmesi nev'inden demografik yahut, “metanastasiques” hadiselerle aynı zamanda vukua gelmiş olduğunu göstermek için; istilalarla birlikte göçebe unsurların bu harekatı temin edecek bir şekilde kolaylıkla ve

muvaffakiyetle ileri sürülmüş olmalarını, muhtelif mıntıkaların imar ve iskanı için kullanılan sürgün usullerini ve topraklandırma ve toprağa yerleştirme siyasetinin bu hususta oynamış olduğu rolü de başka bir yerde izah edeceğiz11. Biz şimdilik burada bu nüfuz hareketlerini ve büyük çapta kolonizasyon işinin şayanı dikkat tezahürlerinden birini gözden geçirelim:

Mevzubahs etmek istediğimiz mesele; hali ve tenha yerlerde, boş topraklar üzerinde bu Orta Asyalı muhacirler tarafından kurulan bir nevi Türk manastırları, (couvent ermitage)'i olan zaviyelerle, yeni bir memlekete gelip yerleşen kolonizatör Türk dervişleridir. Dervişlerle tekkelerin son zamanlardaki soysuzlaşmış şekillerine ait taşıdığımız kanaatleri sarsacak mahiyette ve iddialı olduğu kadar garip de gözükecek olan bu fikrimizi haklı gösterecek bazı vesikaları bu tetkikimizde zikredebilecek vaziyette olduğumuzu zannediyoruz. Meselenin bu suretle izah edilmesi matlup bir takım vakıalar şeklinde hazırlanıp bahse mevzu edilmesi ise, bizim tetkikimizin yeniliklerinden bir olacaktır.

Filhakika, Prof. Fuad Köprülü'nün telkinlerine istinaden12 Müslüman mistik tarikatlerinin teşekküllünde Türk Moğol Şamanizmin tesirleri olduğunu ve binnetice Orta Asya'dan gelen akınlarla birlikte Anadoluy'a yeni bir takım dini cereyanların sokulmuş olduğunun kaydedebiliriz. İşte bizim burada mevzuubahs etmek istediğimiz dervişler, kendileriyle beraber memleketlerinin örf ve adetlerini, dini adab ve erkanını da beraber getiren insanlardır ki bunların içinde Türk İslâm memleketlerinden Anadolu'ya doğru mevcudiyetini kayıt ve işaret ettiğimiz muhaceret akınını sevk ve idare etmiş müteşebbis kafile reisleri, bu istilanın öncüsü olmuş kolonlar, gelip yerleştikleri yerlerde hanedan tesis etmiş soy ve mevki sahibi mühim şahsiyetler vardır. Bu dervişlerin nazarı dikkati celp eden din ve cihan telakkileri, daha eski Türk memleketlerinden gelen muhacir kitlelerin getirdiği din ve cihan telakkilerinin aynı olduğu gibi, müridleri de ekseriya kendi aile ve soyları azasıdır. Bu sebebledir ki bu unsurlar sayesinde Anadolu ayrı bir teşkilat ve an'anelere sahib insan yığınlarıyla beraber, onların getirdiği dini ve mistik cereyanların da kaynaşmasına bir sahne teşkil etmekte idi. Bu sıralarda karşımıza çıkan şayanı dikkat şahsiyetlerin haklarında bilahare uydurulmuş menakıbede umumiyetle kabul edildiği gibi derviş, tarikat müessisi ve keramet sahibi insanlar gibi tasvir edilmiş olmalarına rağmen; maşeri psikolojinin malum kanunlarına uyarak kendilerini ihata eden bu dini halenin hakiki manasını keşfetmek güç değildir.

Onlar yeni bir dünyaya, yani diğer bir Amerika'ya gelip yerleşen halk yığınları için, içtimai ve siyasi büyük bir rol oynamış büyük kahramanlar, bu hengameli devirde halkın içinden yetişmiş mümessil şahsiyetlerdir ve bu itibarla onları son zamanın dilenci dervişlerinden dikkatle ayırmak lazım gelir.13 bittabi biz burada ne Anadolu din tarihinden ne de muhtelif tarikatlerin birbirine benzeyen ve benzemeyen taraflarından bahsetmek niyetinde değiliz. Dervişlerle ve zaviyelerle alakamız, onların Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesinin anlaşılması için üzerinde ısrarla durduğumuz bu garbe doğru akın işinde bize birer mümessil ve öncü gibi gözükmelerinden ileri gelmektedir. Birçok köylere ismini veren, elinin emeği ve alnının teriyle dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren dervişler ve daima garbe doğru Türk akını ile beraber ilerleyen benzerlerini doğuran

zaviyeler ve bu zaviyelerin harbe giden, siyasi nüfuzlarını padişahların hizmetinde kullanan, zaviyelerinde padişahları kabul eden ve onlara nasihat veren şeyhler, bizim alakamızı celp etmek için bir çok vasıfları haizdirler. Hele onların daha fazla yarı göçebe Türkmenler arasında telkinatta bulunuşu, köylerde yaşayışı, toprak işleriyle meşgul gözükmesi ve benimsemek için dağdan ve bayırdan toprak açması bu alakayı şiddetlendirmektedir. Filhakika, bilahare tanıyacağımız dervişlerin şehirlerdeki tekkelerde ayin ve ibadetle meşgul olan ve sadaka ile geçinen mümesillerinin aksine olarak mütemadiyen kırlara, boş topraklar üzerine yerleşen ve henüz bir devlet memur ve aylıkçısı şekline girmemiş olan bu dervişlerin hayatı ve onları oralara iten kuvvetlerin manası anlaşılmağa layıktır.

***

Bazı Tarihi Simalar

Bu suretle, muhtelif memleketlerden gelmiş muhtelif insanların ve onların temsil ettikleri telakkilerin kaynaştığı Osmanlı İmparatorluğu; o zamanki Türk İslâm âlemi içinde yeni bir dünya, bir başka Amerika teşkil ettikten sonra, her türlü yeniliklere sahne yeni bir hayatın hazırladığı yeni bir âlem haline girmiş bulunuyordu.

Dünyanın her tarafından gelmiş insan ve malzeme kuvveti onun zamanın cihanşümul bir Türk ve İslâm dünyası imparatorluğu olarak kurulmasına hizmet ediyordu. imparatorluğun kuvvetini aldığı menbaların çokluğu ve bu nevi kozmopolitliği, kuruluş devirlerinde bu devletin kurucuları yanında toplanmış olan şahsiyetlerin muhtelif cereyanların mümessili olan muhtelif menşeli kimselerden teşekkül etmesiyle sabittir. Bu suretle bu şahsiyetlerin kimler olduğunu tespite çalışmak bu adamların şahsiyetinde imparatorluğun kurulması için iş başında olan kuvvetleri çalışırken görmek demek oluyor. bu bakımdan isimleri bir tesadüf gibi tarihlere geçmiş olan bazı şahsiyetler ve onlar hesabına imal edilmiş olan pek saf ve pek basit gözüken menalap, bize tetkikatımızın istikbali için geniş ufuklar açan kıymetli görüşler ilham edecek vaziyette bulunmaktadırlar.

Filhakika, Osman Gazi'nin silah arkadaşları kimlerdir, kimlerle konuşmuş ve kimlerin yardımını ve hayırduasını istemiştir. Bu hususta elimizde mevcut kayıtlar, umumiyetle zannedildiğinden çok daha manidardır. Bu kayıtlara dair fikir vermek için bazı tarihçilerin Osman Gaziye diğerlerinin ise babası Ertoğrula gördükleri meşhur "rüya" hikayesini ele alalım:14

I. "Ertoğrol hal-i hayatdayken bir gice düş gördü. bir aceb vakıa görüb ol vakı'adan uyanıb bu düşi fikr iderek, Allah'ı zikr iderek durdu, sabah namazını kıldı. suret değişdirüb doğru Konya'ya vardı, anda bir muabbir kişi vardı adına Abdülaziz dirlerdi… amma bazılar didiler kim bu düşü tabir iden bir aziki şeyh idi…" (Giese'nin neşrettiği Tarihi Al-i Osman Sf. 11).

Babinger'in neşrettiği Uruc Bey tarihinde ise, Ertoğrul'un gördüğü rüyayı tabir eden şeyh, Konya'da oturan ve sultan Alaüddin'in dahi itikat ettiği meşhur vezengin bir şahsiyetti. Yukarıdaki

kayıtta ismi geçen Abdülaziz'i ise, sultan Alaüddin'in veziridir. Sultan Osman Konya sultanının askerleriyle birlikte İstanbul tekfuruna karşı yaptığı bir mücadeleyi müteakip, ganaimden öşrünü çıkarub konyasultanına göndermesi üzerine, sultan tarafından kendisine gönderilen sancak ve saire ile birlikte şeyh Edebali'nin kızını da getiren işte bu vizirdir. Aşağıya dercettiğimiz kayıttan anlaşılacağı veçhile, Osman Gazi'ye bu kızı ne için alması lazım geldiğini izah ederken, babası Ertoğrul'un gördüğü rüyadan şu şekilde bahsetmektedir:

II. "Ey oğul atan Ertoğrul gördüğü düş buydıkim, Şeyh Edebali ol düşi tabir etmişti…

Atına sivar olup doğru Konya'ya vardı. Meğer Konya'da bir mu'abbir mu'teber kişi vardı, Şeyh Edebali dirlerdi. Sahib-i kemal idi. İlm-i rüyayı hub bilürdi. Kerameti zahir olmuş kişidi, dünyası çoğdı. Ol vilayet'de meşhurdı, sultan Alaüddin dahi ana itikat etmişti…

Şeyh ayıtdı, ya yiğit düşinin tabiri budur kim bir oğlun ola, adı Osman ola ve benim dahi bir kızım ola Rabia (diğer tarihler de Balahun Malhum) adlu, benim kızımı senin oğlun Osman'a vireler…" (Sf. 8).

İlk Osmanlı padişahının bu surette akrabalık münasebetleri tesis ettiğini gördüğümüz bu şeyh Edebali kimdir ve böyle nüfuzlu bir adamla bir nevi siyasi anlaşmayı tahakkuk ettiren bu izdivaç ne gibi şartlar altında yapılmış ve neticesi ne olmuştur? Diğer tarihler de, rüyayı gören şahsın Ertoğrul değil Osman Gazi olduğunu ve şeyh Edebali'nin davarı, nimeti çok, misafirhanesi daima dolup boşalan zengin ve halk üzerinde nüfuzlu bir şeyh olduğunu ve Osman Gazi'nin bu şeyhe sık sık misafir olduğunu kaydetmektedirler. Rüyada bu şeyhin kuşağından çıkan bir ay Osman'ın koynuna girmekte ve oradan gölgesi bütün âlemi tutan bir ağaç halinde yükselmekte olduğuna göre rüyayı gören şahsın bu şeyh ile tanışık olması ve gölgesi âlemi tutan bir ağaç hayaline sahip olacak kadar siyasi emeller besleyecek vaziyette bulunması; rüyayı tabir eden şeyhin de hiç olmazsa, böyle bir rüyanın ifade ettiği fikrin tahakkukunu mümkün telakki edecek kadar hadistaın bu hususta hazırlamakta olduğuna dair bir seziş ve tecrübeye sahib olunuşu hakikaten manalıdır. Bu nevi rüyaların Osmanlılardan evvel diğer hanedan müessislerine de gördürülmüş olması, bu nevi hikâyelerin alelade bir masal ve fantazi olduğunu kabul ettirse bile, bu rüya hikâyesi münasebetiyle Osmanoğullarının böyle bir şeyhle sıkı münasebetlerini öğrenmekte ve şeyhin kızile mevzuubahs olan bu evlenme hikâyesini hakikaten manidar bulmaktayız. Şu halde yalnız bu bakımdan, yani tarihi folklor da malum bir mevzuu işlemek için o cemiyetten alınan motifler dolayısıyla, hadisenin hakikatte ne şekilde cereyan etmiş olduğunu bize tasavvur etmek için lazımgelen malzemeyi temin edecek olan hikâyeyi muhtelif menbalardan takip edelim:

III. "Meğer Osman'ın halkı arasında bir aziz şeyh vardı. Adına Edebali dirlerdi ve dünyası bi nihaye idi. amma dervişsiyretin dutardı. Hatta derviş diyü lakap iderlerdi. Bir zaviye yapup ayende ve revendeye hidmet iderdi. Kâh kâh Osman onun zaviyesine misafir olurdı." (Neşri Tarihi, Yp. 24, Veliyüddin Efendi Kütüphanesi'ndeki nüsha).

IV. "…kendülerin arasında bir aziz şeyh vardı, hayli kerameti zahir olmuştu ve cemi halkın mutemedi idi. ve illa dervişlik batınında idi, dünyası nimeti ve davarı çoktu ve sahib-i çerağ ve âlemdi, daim misafirhanesi hali olmazdı ve Osman Gazi kim bu dervişe konuk olurdu…" (Âşık Paşazade Tarihi, İstanbul basımı Sf. 6.).

Görülüyor ki bu şeyh "dünyası" ve davarı çok olan bir adamdı, bütün zevahir onun mali kudretinin ve siyasi nüfuzunun büyük olduğunu gösterir. Misafirhanesi hiç bir zaman boş kalmamaktadır. Bununla beraber. Aşık Paşazadeye göre, bütün bu alemetlerle beraber, bu meşhur adam bir dervişti de.

Bu nüfuzlu şeyh ile Osman Gazi'nin münasebetleri meselesi, Osman Gazi'ye verilen bu müjde ve mevzuubahs münasebetlerin temin ettiği yardım mukabilinde, kendisi Padişah olduğu takdirde gerek bu şeyhe ve gerekse müritlerine yani bütün zümreye ve teşkilata bir şey vadetmesi mevzuubahs edilince, hakikî ve siyasi anlaşma şeklini almaktadır. Filhakika, Neşri'nin Şeyh Edebali'nin oğlu Mehmet Paşadan nakletiklerine göre, bu şeyh ve müritlerinin Osmanlı memleketlerinde işgal ettikleri mevkie bakılırsa, bu sıkı münasebet ve kız alma hikâyesinin hakikatte mütekabil bir anlaşmadan ibaret olduğu meydana çıkmaktadır:

V. "Çünki şeyh, Osmanın düşünü böyle tabir etdi, derviş Durgud adlı şeyhin bir müridi vardı, anda hazırdı, ayıtdı: Ya Osman! Sana Padişahlık virildi, bize şükrane ne virirsin, didi. Osman'ayıtdı, sana bir şehir vireyin, derviş ayıtdı, Şol köyceğize dahi razıyım, dedi ve bana mektub vir, didi.

Osman ayıtdı, ben yazı yazmak bilmezin, işte bir maşraba ve bir kılıcım var sana vireyin, ta ki sana nişan olub anları evladım gördükde ibka edeler. Ol maşraba ve ol kılıç anlarda nişan kaldı. Ve şimdi dahi padişah olanlar anı görüb ziyaret idüb ol dervişin evladına in'amlar ve ihsanlar ideler. Ve bu Edebali de didiğimiz şeyh yüz yirmi yaşında vefat itdi. Ömründe, hemen iki hatun aldı, birin cıvanlıkda ve birin pirlide. Evvelki hatunun kızın Osman Gazi'ye virdi, sonraki hatunı Taceddin kürt kızı idi. Hayreddin Paşa ile bacanaklar idi ve bu münasebet ve bu menakıb Edebali oğlu Mehmed Paşadan naklolundu." (Neşri Tarihi. Yp. 24).

Aynı mesele hakkında tafsilat Âşık Paşazade Tarihinde (İstanbul tab'ı) 60. sayfasındada mevcuttur. Fakat mevzuubahs tarihe göre, şeyh Edebali'nin müridi olan ve Osman'a "bize bir kâğıt vir imdi" diyen ve atasından kalmış bir kılıcı nişan olarak alı koyan Şeyh Durgud adlu derviş değil, Kumral Dededir15 ve bu defa kendisine bir şehir vadedilmiş gözükmektedir. Burada Ertoğrul Beye ait olarak gösterilen kılıç, dervişin elinden köyünün gelecek padişahlar tarafından geri alınmaması için verilmiştir. Her ne kadar bu iki tarihte görülen isim farkları, aynı vak'anın iki anlatış tarzına ait gibi görünüyorsa da, Osman'ın bu tarikattan birçok dervişe yardım mukabilinde sadece bir köy değil belki birçok köy ve kasabalar vadetmiş olmasını da hatırlatabilir. Osman'ın mezkur birçok dervişlere yazılı nişan yerine kılıç verişi ise zikri geçen tarihçilerin izah etmek istediği gibi, Osman'ın yazı bilmemesine değil, belki henüz resmen nişan vermek salahiyetine sahip olmayışı veya sıkışık vaziyette bu tarikatın

dervişlerine yazılı bir kâğıttan çok daha kıymetli ve kendisinden sonra gelecek evlâtları üzerinde de müessir olacak bir ata kılıcı vermeğe mecbur edilmesiyle, yahut da kendisinin her türlü şüpheyi izale edecek bir garanti vermek istemesiyle izah edilmelidir. Yoksa Osman Gazi'nin muhitinde herhangi bir senedi veya nişanı hazırlıyacak kimselerin mevcut bulunub bulunmadığından şübhe etmek caiz değildir. Ehemmiyetine binaen Âşık Paşazade Tarihin'in verdiği malumatı da aşağıya dercedelim:

VI. "Şeyh Edebali kim Osman Gazi'nin düşini tabir eyledi ve padişahlığı kendüye ve neseb ve nesline muştuladı. Yanında şeyhin bir müridi vardı "Kumral Dede" dirlerdi, ol derviş ayıdır: Ey Osman, sana Padişahlık virildi, bize daha şükrane, didi, Osman Gazi ayıdır: Her ne vakit kim Padişah olam, sana bir şehir vireyin, didid. Derviş ider, bize bir kâğıt vir imdi, dir. Osman Gazi ayıtdı ben kâğıd yazmak bilir miyim ki benden kâğıd istersin, didi. Amma atamdan bir kılıç kalmışdır sende dursun, nişan. Beni Allahü Teala Padişahlığa irgürürse benim neslim ol kılıcı göreler, köyünün almayalar, deyü virdi. Şimdi dahi ol kılıç Kumral dede neslindedir. Al-i Osman'dan her kim ki Padişah olsa ol kılıcı ziyaret iderler." (Sf. 6).

Aşağıya dercettiğimiz kayıttan da Şeyh Edebali'nin nüfuzlu bir Ahi Şefi bulunduğu, kardeşinin de bir Ahi olduğu anlaşılmaktadır. Filhakika Bursa fethinde Orhan'a yoldaşlık eden ahi Hüseyin, mevzuubahs Şeyh Edebali'nin kardeşi Ahi Şemseddin oğlu idi:

VII. "Orhan Bursa fethine giderken babasının önünde "yer öpüp itaat gösterdi. Ve yine Köse Mihalı ve torgut Alpı Orhan Gazi'ye yoldaş koşdu. Ve anda bir aziz vardı ana Şeyh Mahmud dirler idi. Anunla Edebali didikleri azinin bir karındaşı var idi. Ahi Şemseddin dirler idi. Anın oğlu Ahi Hüseyinin Orhan Gazi atasından isteyüp Osman Gazi dahi virdi ve bilece gönderdi." (Neşri Tarihi, Sf. 38).

Baş tarafta, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesini tetkik ederken, Prof. Fuad Köprülü'nün o zamanlar Anadolu'da kuvvetli bir teşkilat halinde mevcut olan bu ahi zümrelerine mensup şahsiyetlerin bu devletin kuruluşunda büyük bir rol oynadıklarına ait fikirlerinin hulasasını kaydetmiştik.16 Bu neviden dini teşkilat, mevcut delailden anlaşıldığına göre diğer Anadolu Beyliklerinin teşekkülünde de büyük bir rol oynamıştır. Anadolu'da, Osmanlılardan evvel teşekkül etmiş olan diğer beyliklerin de Osmanlılar gibi muhtelif tarihlerde Anadolu'ya gelen veya nakledilen Oğuz yani Türkmen boylarının Bizans ve Kilikya hudutlarına yerleştirilmesi neticesi meydana geldiği düşünülecek olursa, Türkmen kabileleri arasında yayılmış olan dini tarikatlerin ve bu tarikatleri temsil eden şahısların nüfuzu kendiliğinden meydana çıkar.

Selçuk Devleti'nin sarsılmasında bu Türkmen kabilelerine istinat eden Babaîlerin isyan ve propagandalarının tesiri olduğu gibi, aynı Babai şeflerinin Ertoğrul ve Osman Gazi zamanında faaliyette bulundukları ve Karamanoğullarının da müstakil bir devlet kurmasından Babaîliğin ve Babai şeflerinin büyük bir rol oynamış olduğu anlaşılmaktadır. Bu mühim meselelerin tafsilatıyla tetkikinin yapacak ve bu hususta kat'i bir fikir beyan edecek vaziyette bulunmamakla beraber; biraz ilerde toprak mülklerinin ve vakıflarını tetkik edeceğimiz dervişlerin hakiki şahsiyetleri hakkında bir fikir

edinebilmek için, esasen herkes tarafından bilenen bazı kayıtları burada zikretmeği münasip görmekteyiz:

VIII. “Alaüddin vefat itdi. Hicretin 659’unda oğlu sultan Gıyas tahtına geçüb padişah oldu, hükmü hükümet itdi. Amma zulüm itmeğe başladı. Meğer ol zamanda bir şeyh vardı, adına Baba İlyas dirlerdi. Acemden gelmişdi. Sultan Alaüddin zamanında gelüb Amasya nahiyesinde Çat dirler bir kasabada karar itmişdi. Hazreti Mevlana Celaleddin dahı ol vakitde Konya’da olurdu. Ol zamanda çok ulular ve şeyhler vardı. Zira Sultan Alaüddin şeyhlere muhib olduğu için kamu onun memleketine gelmişlerdi…

Sultan Alaüddin vefat idüb oğlu Gıyasüddin kim tahta geçdi idi çok zulümler itmeğe başladı akibet bir sebeb ucundan Baba İlyas’dan havf idüb leşker gönderdi. Babaileleri kılıçtan geçürdü. Anun dahı başka bir hikayesi vardır, Âşık Paşa oğlu Elvan Çelebi menakbnde malum itmişdir.

Karaman iline evvel Yunan dirlerdi, Karaman dinmesine sebeb anun çün bu hikayeti getürdük: Bir gice nâgâhsultan Gıyasüddin Padişahı kulları tepelediler, oğlu ve kızı memleket hali kaldı. Babaîlerden Muhlis Paşa bir sebeple Padişah oldu. Babaîleri kıranlardan intikam alub ol leşkerden kim varsa hep kılıçdan geçürdi, kırk gün beylik itdi. Bazılar altı ay beylik itdi didi. Andan sonra Babaîlerden Halife Göre Kadı, baba İlyas zamanında üç ile (üç yıla) Halife olmuşdu. Meğer ol Göre Kadının beş yaşında bir oğlu kalmışdı, adına Karaman dirlerdi. Muhlis Paşa ol oğlanı getürüb tahta geçürdi, Padişah eyledi, Nefes idüb itdi ki, bu nesil bu vilayeti duta, Padişah ola, didi, Karaman vilayetine. Karaman didiklerine sebeb budur.” (Uruç Bey, Tevarih-i Al-i Osman, Sf. 11. Babinger Tab’ı 1925).

IX. “Ertoğrul zamanında Baba İlyas divane vardı. Rum’a Ertoğrulla bile gelmişlerdi ve Koçum Seydi vardı. Baba İlyas’ın Halifesi idi, bunların kerametleri zahir olmuş duaları makbul azizlerdi.”

“Osman Gazi zamanında ulemadan “Tursun Fakih vardı ve fukaradan Baba Muhlis ve Osman Gazi’nin kayın atası Edebali vardı, bunlar duaları makbul azizlerdi.” (17) (Âşık Paşazade Tarihi Sf. 199).

X. “Murad Hudavendigar zamanında “dirler ki ol vakit Kala-i Ankara ahiler elinde idi. Sultan Murad Han Gazi yakın geliyecek Ahiler istikbal idüb kla’yı teslim etdiler. Çünki Sultan Murad Han Gazi şehre girdi, üzerine akçeler nisar ittiler, kullar ol akçeyi yağma itdiler.” (Neşri Tarihi, Yp. 55).

Ahilikte Babaîliğin ve burada muhtelif mümessillerinin isimleri zikrettiğimiz muhtelif tarikatların yekdigerleriyle olan münasebetini tayin edememekle beraber, bu tarikatlar mümessillerinin Türkmen kabileleri üzerinde telkinatta bulunduğu, Türkmenlerle birlikte onları temsil eden bu dervişlerin ve tarikatların da Orta Asya’dan gelmiş olduğunu söyleyebiliriz. Diğer tarikatlar gibi Ahiliğin de yalnız şehirlerdeki Burjuva sınıflarına has bir teşkilat, mesleki zümrelere ait teşekküller olmadığı ve birçok Ahi rüesasının köylerde yerleşmiş olduğu da nazarı dikkati celp etmektedir. Ve biz burada henüz

layıkıyla tenvir edilmemiş olan bu meselelerin üzerinden atlayarak, gerek Ahileri gerek diğer tarikat müessirlerinin köylerdeki faaliyetleriyle, bilhassa köylerde tesis ettikleri zaviyeler ile, memleketin imar ve iskanı ile dini propaganda işlerini yaptıkları yardım bakımından ve tamamen hususi bir zaviyeden tetkik edeceğiz. Anadolu'da dinlerin tarihi, şehirlerin ve şehre ait teşekküllerin tarihi bizim mevzuumuzdan hariçtir.18 Bununla beraber, bu hususta daha fazla malumata sahip olmak bizim işimizi de çok kolaylaştırabilirdi.

***

Buraya kadar Osmanoğullarının bir devlet kurmak teşebbüslerinde ilk günden itibaren esrarengiz gözüken bazı şahsiyetlerin ve onlar vasıtasıyla birtakım dini ve siyasi teşekküllerin yardımından istifade etmiş olduklarını ve bu yardımları daima kendilerine birtakım arazinin mülkiyet haklarının veya sadece toprağın temin ettiği menafiin terki şeklinde mükafatlandırılmış olduklarını görmeğe alıştık. Bundan sonra, bu hususu daha fazla derinleştirerek, aynı meselenin tenvir edilmesine yardım etmeğe çalışalım. Bu hususta Osman Gazi'nin kayın atası Şeyh Edebali ve müritlerine Osman Gazi'nin daha paşdişah olmadan vadettiği köyler ve ellerine verilen nişanlardan sonra; aynı şekilde Anadolu'da son zamanların siyasi vekayiinde büyük bir rolleri olan tarikatlar mümessillerinden birine, Bursa'da türbesi olan Geyikli Baba'ya verilen araziden bahsedelim:

Yukarıda mevzuubahs ettiğimiz gibi, Osmanoğulları ile beraber, bir çok şeyhler gelip Anadolu'nun garp taraflarında yerleşmişlerdi. Bu yeni gelen derviş muhacirlerin bir kısmı gazilerle birlikte, memleket açmak ve fütuhat yapmakla meşgul bulundukları gibi; bir kısımı da o civarda köylere veya tamamen boş ve tenha yerlere yerleşmişler ve oralarda müritlerile beraber ziraatla ve hayvan yetiştirmekle, meşgul olmuşlardı. Filhakika, o zamanlar bu şayanı dikkat dini cemaatlere hemen her tarafta tesadüf edilmete idi. Onların, tercihan boş topraklar üzerinde kurdukları zaviyeleri, bu suretle büyük kültür, imar ve din merkezleri haline giriyordu. Bu zaviyelerin ordulardan daha evvel hudut boylarında gelip yerleşmiş olması, onların harekatını kolaylaştıran sebeblerden biri oluyordu. Aşağıdaki kayıt bu noktayı göstermektedir:

XI. Göynük ve Taraklu, hazırlanan bir akında "Osman Gazi Köse Mihal'ın bu vech tedbirini savab bilüb guzatı cemidüb gelüb Beş taş (Beşiktaş) zaviyesine konub şeyhine Sakari suyunun geçidin sordular, şeyh ayıtdı…" (Neşri, 26) (Âşık Paşazade, 12).

Bursa'nın fethini müteakib, Evliya Çelebinin kaydettiği gibi,19 Belh, Buhara ve Horasan taraflarından nice erenlerin gelip tavattun etmesi de manidardı. Ve esasen, Bursa'da türbesi olanlardan Şeyh Abdal Murad "Horasan erenlerinden olub Bursa fethinde bulunmuşdur". Şeyh Abdal Musa Yesevi fukarasındandır. Ve Hacı Bektaş ile Rum'a gelmiştir. Emir sultan Hüseyini nesebdir. Buharada doğmuş büyümüştür." Şeyh Geyikli Baba Sultan da fukarayı Yeseviyedendir. Konya'da, bazı aşiretler arasında "Geyiklü Baba dervişleri"nin bulunduğuna nazaran, bu taraflardan gelmiş bir Türkmen kabilesine mensup olması lazım gelen Geyikli Baba'nın Bursa'nın fethini müteakip Orhan

Gazi ile münasebetlerine ait aşağıdaki fıkra da, naklettiği menakıbı işleyen motifler bakımından, dikkate şayandır. Bu kayıttan anladığımıza göre, bu sıralarda İnegöl civarında ve Keşiş Dağı yanında gelip yerleşen dervişler "bir nice"dir ve bu dervişler tercihan kırlara ve köyler civarına yerleşmişlerdir. Bunlar, Baba İlyas müridlerinden ve Seyyid Ebu elvan tarikatindendirler. Az çok kendi âlemlerinde kendi kuvvetlerinden emin, çekingen bir halde yaşamakta ve zamanın Padişahının harekatını uzaktan takip etmektedirler. Aşağıdaki kayıtta görüldüğü üzere Geyikli Baba'nın kendisiyle o kadar görüşmek isteyen Sultan Orhan'a karşı istignası, günün birinde Bursa'ya çıkageldiği zaman hediye olarak bir ağaç getirip dikmesi de manidardır. Kendisini mekanında ziyaret eden Padişahın verdiği kıymetli eşyayı red ile dervişin "şol karşuda duran tepecikden beri yerceğiz dervişlerin avlusu olsun" şeklinde arazi temlik edilmesini teklif etmesi ve padişahın gerek kendi nefsine ve gerek nesline bu dervişlerin makbul dualarının temin etmiş olmak hususunda gösterdiği alaka da ayrıca kayda değer:

XII. "Hikâyet-i Geyikli Baba Hazretleri: Rivayet olunur ki, çünki sultan Orhan Gazi Bursa'ya geldi, Bursada bir imaret yabdırüb dervişleri teftiş itmeğe başladı. İnegöl yöresinde Keşiş Dağı yanında bir nice dervşiler gelüb karar itmişlerdi. Amma içlerinde bir derviş vardı, dağda geyikcikler ile bile yürürdü. Turgut Alp ana gayet muhabbet itmişdi, dayim anınla musahabet iderdi. Turgut Alp ol vakit gayet pir olmuşdu. Sultan Orhan Gazinin dervişleri teftiş ittüğün işidüb adem gönderüb ayıtdı: Benim köylerim dayiresinde bir nice dervişler gelüb tavattun itmişlerdir, içlerinde bir derviş vardır, geyikcikler ile musahabet ider, hiçbir hayvan ondan kaçmaz, haylı kimesnedir. Deyü haber gönderdi. Sultan Orhan Gazi işidüb kimün müridlerindendir sorun diyüb yine kendüden istifsar itdiler. Andan derviş ayıtdı: Baba İlyas müridlerindendir sorun diyüb yine kendüden istifsar itdiler. Andan derviş ayıtdı: Baba İlyas müridlerindendir ve Seyyid Ebu Elvan tarikatindeyin. Dedi. Gelüb Sultan Orhan Gazi'ye didiler, adem gönderüb varın ol dervişi bunda getürün didi. Varub dervişi da'vet itdiler. Gelmedi, ayıtdı: Zinhar Orhan dahi bunda gelüb beni günaha koymasın. Bu haberi Sultan Orhan Gazi'ye didiler. Yine adem gönderüb ayıtdı bizim hazretimiz ile didar görüşmek gayet muradımızdır, niçün gelmezsiz veya niçün bizi anda varmağa komazsız didi. Derviş yine cevab virdi ki dervişler gözcü olur dua iderüz, deyüb bunun üzerini birkaç gün geçdi. Bir gün ol derviş bir Kavak ağacın omuzuna koyub getürüb Bursa hisarında Bey sarayı havlusun kapusının iç yanında bu kavağı dikmeğe başladı. Tiz Sultan Orhan Gazi'ye haber verdiler ol derviş bir kavak ağacı getürmüş dikeyordu. Sultan Orhan Gazi dahi sormadan derviş haber virdi kim bizim teberrükümüş oldukca budur. Amma dervişlerin duası sana ve senün nesline makbülüdür, deyüb hemandem dua idüb ve durmayub yine dönüb gitti. Ol kavak ağacının şimdi eseri vardır, saray kapusunun iç yanındadır, gayet yoğun ve büyük ağaç olmuşdur, padişahımızı ol ağaca timar idüb daima kurucasın giderirler. Sonra Sultan Orhan Gazi dahi ol dervişin mekanına varub bir vafir eşya virmek muradidüb derviş ayıtdı.

Ey Han bu mülk ve mali hudayi mütte'al ehline virir biz bunların ehli değiliz, yine mal sizlere layıktır, didi. Sultan Orhan Gazi ibram idüb ayıtdı: Derviş elbetde sözü kabul eyle, didi. Derviş ayıtdı, padişahım senin sözün sınmasun şol karşuda duran depecikden beri yerceğiz dervişlerin avlusu olsun, didi. Sultan Orhan Gazi kabül idüb dervişin yine hayır duasın alub gitdi. Sonra ol derviş vefat

edicek Sultan Orhan Gazi üzerine türbe yapub yanına bir tekye ve bir cami dahi yapdı. Şimdiki halde anda beş vakitde dua olunub ihya olunmuşdur. Geyikli Baba zaviyesi dirler." (Neşri, Yp. 50) (Âşık Paşazadeye de bak, Sf. 46).

Askeri istilalarla birlikte, ilerde tetkik edeceğimiz bir şekilde, birçok aşiretlerin veya köylü ve asker halkın kendiliğinden gelüb yerleşmesi ile veyahut mecburi iskan ve sürgünlerle birlikte gelen ve aynı cereyanın bir başka şekildeki ifadesi olarak derviş sıfatlı insanların az çok bir teşkilatın tabi akınları, boş yerlere gelip yerleşmeleri ve orada bir nevi Türk uzletgah ve manastırları (couvent ermitage) tesis ettikleri ve oralarını yavaş yavaş bir köy, bir kültür ve tarikat merkezi halinde teşkilatlandırıldıkları görülmektedir. Bidayette Türk nüfusunun mütemadiyen garbe doğru taşmasının o kadar tabii bir tezahürü olan bu teşekküller, Anadolu içinde bu taşıb yayılmanın bütün merhalelerini tespit etmeğe hizmet edecek vaziyette adım adım ilerlemişlerdir. O kadar ki bu kolonizastör Türk dervişlerine ve onları köylerde tesis ettikleri zaviyelere, Türk istilası ile birlikte ilerleyen bir şekilde, bütün Anadolu'da tesadüf edilmektedir. Aynı muhacir akını garbe doğru taştıkça bu akının öncüleri olan dervişler ve onların kurdukları ma'mureler (zaviyeler) garbe doğru ilerlemiş ve çoğalmıştır. Bu yayılış hakkında oldukça tam bir fikir vermeğe yardım edecek birçok kayıtları ihtiva etmesi, tetkikimiz için iddia edebileceğimiz kıymetli noktalardan birini temin etmektedir. Türk tarihi için bu kadar büyük ve ehemmiyetli bir meselenin halli için bundan böyle girişilecek mesainin kıymetli yardımcılarından biri gibi telakki edebileceğimiz bu kayıtları ne şekilde anlamak lazım geleceğine ait burada verdiğimiz izahat ise, ancak bir "deneme" mahiyetindedir.20

***

Bu kayıtlara göre, bidayette ve asliyet halinde bu şekilde kendiliğinden bir kolonizasyon hareketin temsil eden bu zaviyelerin müessisliği ve şeyhliği vazifesi, yavaş yavaş devlet teşekkül ettikçe, bir me'muriyet şekline girmiş ve nihayet bu devlet müesseseleri de soysuzlaşarak bir nevi tufeyliliğe (parasitisme) müncer olmuşlardır. O kadar ki, son devirlerin dilenci dervişleri ve tenbelhane haline inkılab etmiş tekke ve türbelerile mevzuubahs ettiğimiz müesseseler arasında hiçbir münasebet kalmamıştır.

Bittabi Osmanlı İmparatorluğu teşekkül edeceği devirlerde Anadolu'ya doğru yapılmış olduğunu gördüğümüz bu derviş akını ve bu dervişlerin köylerde yerleşerek toprak işleri ve din propagandası ile meşgul olmaları hareketi ve zamanın beylerini bu gibi kolonizatör dervişlere birtakım muafiyetler, haklar ve topraklar bahşetmek suretile onların kendi memleketlerine yerleşmelerine temine çalışmaları, Anadolu istila ve iskanları kadar eskidir ve bu istilaların şiddetiyle mütenasib bir şekilde kuvvet ve ehemmiyet kazanmakta bulunmuştur. Bu itibarla, Osmanoğulları beyliğinin kuvveti gün geçtikçe artmakta olduğu sıralarda bu teşkilatın Anadolu'da ancak öteden beri mevcut cereyanları temadi ettirdiğini ve belki ancak son siyasi hareketler dolayısıyla daha fazla bir hareket ve faaliyete meydan vermiş olduğunu kaydedebiliriz. Nitekim; tetkikimizin kayıtlar kısmında görebileceğimiz, 24, 25, 26, 28, 29 ve 217 numaralı kayıtlara göre Anadolu'da tesadüf edilen zaviyelerin çoğunun

Osmanlılardan evvelki beyliklerin himaye ve nişanlarıyla kurulmuş Ahi zaviyeleri olması lazımgelir. Bu ahiler ve şeyhler, biraz sonra Osmanoğulları zamanında olduğu gibi, bu devirlerde mevcut hak ve imtiyazlarının "ayende ve revendeye" hizmet etmek mukabilinde almışlardır (216, 73, 77, 78).21 Hatta bazıları "bu yerlerin kafirin kovub gelüb" oralarda yerleşmişlerdir (82, 91). Aynı şekilde, mesela; Ahi Mahmud Aydın taraflarında İsa Bey nişanile birtakım araziye mülkiyet üzere tasarruf etmekte idi. (96). Bu gibi eski devirlerden müdevver olmak üzere Saruhanda Ahi Aslan, Ahi Farkun, Ahi Şaban, Ahi Çarpık, Ahi Yahşi ve oğullarına Ahi Yunus, Kandırmış şeyh, Adil şeyh, Duruc Baba, Nusrat şeyh, Saru İsa, Saru şeyh, Kutlu Bey, Kızıl Emeli zaviyeleri ile Menteşe'de Ahi Yusuf, Ahi Feke, Ahi Debbağ, Ahi Ümmet, Ahi İsmail zaviyelerinin mevcut bulunması da bu hususu teyit eder. Amasya'da ve Tokat'da da aynı şekilde eski devirlerde tesis edilmiş olması muhtemel bulunan pek çok ahi zaviyesi mevcuttur (198, 199). Nitekim meşhur seyyah İbn-i Batuta da ahileri "Bilad-i Rum'da sakin Türkmen akvamının her vilayet ve belde ve karyesinde mevcut" olarak tasvir etmiştir.22

İlk Osmanlı padişahları da, aynı ananeyi idame ettirerek mevcut zaviye şeyhlerini muhafaza ettikleri gibi; birçoklarının yeniden yerleşip zaviye açmasına da yardım etmişlerdir. Osman Bey'in ve Orhan Gazi'nin şeyhlerle olan münasebetlerine dair bazı tarihi kaynaklarda gördüğümüz kayıtları yukarıda zikretmiştik. Burada, arazi tahriri defterlerinden çıkardığımız diğer bazı kayıtlara istinaden; bu hanedanın şeyh, ahi vesaire gibi birer dini teşkilata merbut kimselerle olan münasebetlerini takib edeceğiz: Mesela kayıtlar kısmında birçok numunelerini çıkardığımız veçhile, 544 numaralı Bolu evkaf defteri ilk Osmanlı Padişahlarını ve silah arkadaşlarının vakıf ve mülklerini ihtiva etmektedir. Bunlar arasında pek çok şeyh, fakih ve ahi mevcuttur. Bundan başka (22, 225) numaralı kayıtlar da gerek Osman ve gerek Orhan Gazi'nin bu gibi şahsiyetlere verdiği mülklerden bahsetmektedir.

Nitekim (46) numaralı kayıt da, Ezine kasabasını Süleyman Paşanın Ahi Yunus'a vakf ve kendisini her türlü tekaliften muaf kılmış olduğunu; şehrin sahibinin ise artık kendisine ait olan bu şehrin varidatını gelene geçene hizmet edilmek üzere zaviyesine vakfetmiş bulunduğunu göstermektedir. Aynı Süleyman Paşa zamanında Gelibolu'da Hacı İzzeddin isminde bir zat "Hudavendigarın başı sadakası" olarak "Ümid Viranı'nı ve Kavak'daki bağı yanında çiftliği ile" Kavak Ahisine, Emir İlyas çiftliğini ise İshak Fakihe vakfetmiştir (192). Bu kayıtlarda mevzuubahs olan kavak ahisi, Kavak kasabasındaki ahi manası alınacak olursa, her köy ve kasabada bir ahi reisi mevcut bulunduğu anlaşılmaktadır. Kayda göre Kavak Ahisi vefat edince bu yerler diğer bir ahiye verilmiştir.

Bu suretle, Osmanlı Padişahlarını Rumelideki fütuhatları ve icraatları esnasında da bir takım ahiler, Şeyhler ve münasebette görüyoruz. Aynı teşkilat, aynı akın Rumeli'ne de geçmiş ve kendisine mahsus usullerle oraları da Türkleştirmeğe, İslâmlaştırmağa ve imar etmeğe çalışmağa koyulmuştur:

Mesela (195/4) numaralı kayıtlarda mevzuubahs Ahi Musa ailesine Geliboluda bahşedilen imtiyazlar ve arazi bu hususta tetkika şayandır. Ellerinde bulunan ve 767 tarihinde tanzim edilmiş olan vakıfname mucibince; bu ailenin mülkü evlatlık vakıf olarak Ahi Musa'nın evladına ve evladı inkıraz

bulduktan sonra akrabalarından veya köylülerinden her kim Ahilik icazeti verilmişse ona; şart konulmuştur.

Bu şart, Ahiliği teşvik ve himaye eylemek üzere konulmuş olduğu gibi Ahilik teşkilatının ehemmiyetini de göstermektedir. Bundan başka istilayı mütakib birçok dervişler ve ahi unvanını haiz kimselerle birlikte Rumeli'ne geçen bu şeyhin, ilk Osmanlı Padişahları nezdindeki itibarlı mevkii bu ailenin ele geçirdiği diğer mülklerle de göze çarpmaktadır. Filhakika aynı Ahinin çiftliklerinden başka, Malkara şehrinde bir başhane ile dükkanı ve değirmelenlerinin mevcut bulunması bu keyfiyeti ispat eder. Nitekim ahi Musa evladından ve hatta azadlı kullarından diğer bazıları da, bu civarda evlatlık vakıf olarak bazı çiftliklere sahip olmuşlardır. Aynı şekilde Gelibolu taraflarında bir kara Ahi köyü, diğer bir ahi Zule (?) zaviyesi de mevcuttur.

Murad Hüdavendigar'ın Rumeli'nde ilk işgal mıntıkaları üzerinde bulunan Malkara köylerinde, Yegan Reise bir köy bağışladığı ve bu köye oraya yerleşen Yegan Reis evlatları namına izafeten Yegan Reis köyü denildiği gibi Yegan Reisin bu köyde bulunan zaviyesi vakfı oğlu ahi İsa ve evladı elinde bulunmakdadır (195/I). Aynı mıntıkada yine Murad I. zamanından beri Aydın Şeyhe vakfedilmiş bir yer bulunmaktadır (168). Aynı şekilde Yıldırım Beyazid'in de Dimetokada diğer bir Ahiye bir zaviye yapdırıp, ayrıca şehir içinde bina ettirdiği bir başhanenin gelirini bu zaviyeye vakfetmiş olduğu görülmektedir (169). Yenice Zağra'da Kılıç Baba zaviyesi (204), Çirmen'de Musa Baba zaviyesi (197) hep bu devirlerde tesis edilmiş zaviyelerdir. Ve yalnız Paşa livasında ekserisi bu suretle ilk zamanlarda tesis edilmiş bulunan 67 zaviye mevcuttur.

Diğer taraftan, Rumeli'ne ilk Osmanlı Padişahlarıile birlikte geçen ve fütuhatı beraber yapan bu dervişlere dair hakikaten şayanı dikkat bazı malumatı ihtiva eden kayıtlar da mevcuttur.

Bu hususta bir fikir edinmek için (172-173) numaralı kayıtları gözden geçirmek kafidir: Dimetoka kazasında medfun eyseyyid Ali namı diğer Kızıl Sultan (kızıl Delü) "diyar-i Rumeli şeref-i İslâmla müşerref oldukta bile geçüb" zikrolan köylere 804 tarihli bir mülkname ile mütasarrıf bulunmaktadır. Ve o tarihten beri Kızıl Delüoğullarının tasarruflarında olan Tatar Viranı ve Tatarlık gibi mezralar zaviyelerine inen yolculara hizmet etmek mukabili evlatlık vakıf olarak kayıtlıdır. Ve şayanı dikkattir ki, vaktile, Tatarlar tarafından iskan edilmiş olan bu viraneler bir derbend köyüdür. Ve babaları hissesine mutasarrıf olan ahi ören ve Bahşayiş, vakfın müessisi ve ataları adına izafeten "Kızıl Delü derbendi" ismi verilen bu derbendi kendülerile birlikte olan dervişlerile beraber hıfzetmektedirler ve bu derbend onlar sayesinde 58 Müslüman ve 23 kafir haneli bir köy haline gelmiştir. Demek oluyor ki, Allah'ın dağında böyle asayişin ve yolculuğun temini için şenlendirilmesi lazımgelen bir derbend yerinde zaviyeyi tesis ve köy vücude getirmiş olan bu Bektaşi şeyhleri aynı zamanda hizmetleri takdir edilen jandarmalar, dağ başlarında emniyeti temine kadir tabiatte insanlardır. Ve, ilk zamanlarda ancak bu gibi hizmetleri mukabilinde örfi tekaliften muaf tutulmuşlar ve kendilerine dağ başında ancak bir harabenin mülkiyeti bahşedilmiştir. Filhakika, bu devirlerde henüz yüzlerce köylerden haraç toplayan Bektaşi dergahlarından eser yoktur. Dağ başlarını, hali ve çorak toprakları işlemek için yerleşen,

evlatları çoğalınca köyler tesis eden ve yerleştikleri toprakları yavaş yavaş bir kültür ve iktisat merkezi bir ma'ure haline sokan birtakım muhacirler mevcuttur. Dağ başlarında yerleşen bu muhacirlerin orada tutunup çoğalmaları da onların kuvvetini göstermektedir. Bunlar gözü pek ve azimkâr Türk kolonları, bu memlekete yalnız bir fatih ve işgal ordusu olarak gelmiyen Türklerin memleket ve toprak açılarıdırlar (Not. 11). Yeni fethedilen bir Hıristiyan memleketinde, bu şekilde gelip dağ başlarında yerleşecek, oraların imar ve emniyeti ile meşgul olacak ve tesis ettikleri merkezlerle Türk dil ve dinini yaymağa başlayacak misyonerlere ve gönüllü muhacırlara malik olmak ise; yeni kurulmakta olan Türk devletinin en büyük kuvvetini temsil etmekte olduğu meydandadır. İmparatorluğu kuran kuvvet işte kendisinden bu kadar emin, kendiliğinden taşan ve atılgan bir istila kuvveti idi.

Bu dervişlerin geldikleri yerlerde fevkalade imtiyazlarla karşılaştığını da zannetmek doğru değildir. Bir asker gibi harp edebildiği halde yine bir köylü gibi çalışan bu dervişlerin çoğu bu devirde henüz öşürden bile muaf değillerdi. Mesela, 182 numaralı kayıtta görüleceği üzere, Anadolu'dan gelip Şumnı'ya tabi bir köyde yerleşen Hüseyin Dede ve yerine geçen beş oğlu, o köyde bina edilmiş olan zaviyede gelene geçene hizmet mukabilinde cemi rüsumdan muaf olmakla beraber, öşürlerini köy sipahisine vermekte devam etmektedirler.

Filhakika, bu devirlerde gördüğümüz dervşiler, henüz bizzat ziraatle meşgul olan ve bağ bahçe yetiştirmekle zaviye ve değirmen inşa etmekte mahir olan işgüzar insanlardır. Vakitlerini ayin ve ibadetle geçirdiklerine, başkaları sırtından yaşadıklarına dair ortada henüz hiçbir delil mevcut değildir (Not: 11). Nitekim, bilahare bir çok vakıflara sahip büyük bir dergah halini alacak olan, Varnaya tabi Kaligra kalesi içinde bulunan Sarı Saltık Baba türbesi ervişleri de henüz bir sıralarda işledikleri bağ, bahça ile, ellerindeki sazlık, çayır ve çiftliklerinin mahsulünden bir kısmını sipahiye ve padişaha verdikten sonra geriye kalanı zaviyede gelene ve geçene yedirmektedirler. Bu suretle bu mezar da henüz büyük ve zengin bir tekke halinde değildir (208/1).

Mevzuubahs Sarı Saltığa ait bildiklerimizi biraz hatırlamak, bu dervişlerin Rumeli'nin işgalinde oynamış oldukları mühim rol hakkında bize bir fikir vermeğe de hizmet edecektir. Filhakika; gerek Evliya Çelebi'de23 ve gerek diğer saltıknameler 24 de verilmiş malumat efsanevi hikâye ve menakıp mahiyetinde25 olmağla beraber, çok manidardırlar. Bilhassa, dervişin eski bir Türk vatanı olan Dobruca ile diğer Hıristiyan memleketlerindeki faaliyeti, Osmanlı istilası ile birlikte ve ondan evvel Balkanları işleyen din ve fikir propagandasının ve bu propagandanın faal ajanları olan dervişlerin rolü hakkında bizi düşünmeğe sevkedecek mahiyette görülmektedir.

Köylerde Zaviyeler Nasıl Kurulur

Umumiyetle bizim şehirlerde gördüğmüz türbe ve mezarlar, sahiplerini ölümden sonraki hayatlarının temini için, birtakım hayır işleri ve umumi hizmetlere tahsis edilen gelirlerle vakıflandırılmışlardır. Bu suretle "ayende ve revendenin" yani gelenin geçenin çeşmesinden su içip hayır sahibi için dua ettiği türbeler olduğu gibi, vakit vakit fukaraya yiyecek ve giyecek dağıtmak, yolcu

ve misafirlere yiyecek ve yatacak yer temin etmek için vakıfları olan türbeler de varır (2, 135). Bu hususta en müteammin olan usullerden birisi de, bırakılan vakıf para ile türbeyi bekleyen kimselerin ölünün istirahat-i ruhi için gece gündüz ibadete yahut Kur'an okumağa memur edilmeleridir. Aynı şekilde metammin olan diğer bir usul de, zamanın zengin ve nüfuzlu şahsiyetlerinin yine kendi ruhlarının selameti hesablariyle, bazı evliyaların veyahut eshabtan bazı kimselerin mezarlarını tamir ve ihya ile bu büyük ölülerin yardımını kendi üzerine çekmek istemeleridir. Bu gibi mezarları ziyarete gelenlerin getireceği adaklar ve sadakalarla zengin olmağı veya kolayca yaşamağı düşünerek bir evliya mezarı ihdas ve ihya idüb kendisini türbedar tayin ettirmek isteyen insanlar da bittabi mebzulen mevcut bulunmuştur.26

Fakat bizim burada tetkik edeceğimiz türbeler ve bazen o türbelerin etrafında teşekkül eden zaviyeler, dah başka mahiyette ve daha manalı müesseselerdir ve çok dafa zaviyede yatan ölüler o zaviyenin tesisinde bir gaye değil ancak bir vesile ve timsal hizmetini görmektedirler. Filhakika, bizim tetkik etmek istediğimiz zaviyeler, içtimai ve dini mühim cereyanların doğurduğu mühim propaganda ve kültür müesseseleri, yeni açılan memleketlerde yerleşen Türk muhacirlerinin yerleşme ve teşkilatlanma merkezidirler. Mevzubahs zaviyelerin müessisleri veyahut namına kurdukları şeyhler ve dervişler de umumiyetle o köylerde yerleşen muhacırları o mıntıkada öncüleri ve kafile şefleri veya büyük babalarıdırlar.

Bu hususta daha açık bir fikir vermek için tetkikimizin Defteri Hakani kayıtları kısmında bulunan bazı zaviye tarihçilerini gözen geçirelim:

Mesela, (142) numaralı kayda nazaran; a'n cemaatin dervişlerile diyar-i Horasan'dan gelmiş olan şeyh Hacı İsmail, Larende kazasında kendi ismini verdiği bir köyü kurmuştur ve bu suretle şeyhin evladı ve akrabalarıyle teşekkül eden bu köy halkı, Yavuz Sultan Selim zamanında yazılan bir defterde 95 yetişkin erkeği ihtiva etmektedir. Bu köyde oturan Şeyh Hacı İsmailoğullarını yaylak ve mera işlerinde civarda oturan Türkmen aşiretlerile olan iştirakleri ve sair münasebetler, bu ailenin bu cemaatlerden ayrılmış ve toprağa yerleşmiş bir cemaat olduğunu ve belki de bu memleketlere komşu cemaatlerle aynı zamanda gelmiş olduklarını göstermektedir. Diğer taraftan; bu aile gün geçtikçe bu köyde yerleşmekte ve çoğalmaktadır: Şeyh İsmail'in oğlu Musa Paşa burada bir zaviye bina etmiş ve onun oğlu da ikinci bir zaviye yaptırmıştır. Aynı cemaatten Yunus Emre namında bir zat, bir mezraayı Karamanoğlu İbrahim Beyden satın almıştır ve elinde mülknamesi vardır. Bundan başka, bu ailenin efradı ve dervişleri avarızden, resm-i ganemden ve resmi çift'den muaflardır ve öşürleri de bu zaviyede sarf edilmektedir.

Görülüyor ki, Şeyh Hacı İsmail köyünü kuran derviş, bizim bildiğimiz dervişler gibi elinde asa, belinde teber dolaşan cezbeli bir aşık değildir.27 Belki de bir cemaat beği ve bir kabile reisidir.28 Her halde nüfuzlu bir şahsiyettir. Çünkü, birçok imtiyazlarla buraya gelib yerleşmiş olan bu Horasanlı muhacirlerin devlet hemen hiç bir işlerine karşımamaktadır. Bu sıralarda onları zaviyelerine misafir

olmuş olan seyyahların kendileri hanedandan bir kişinin, bir Derebeyinin konağına inmiş addedeceğinde şüphe yoktur.

Bir köyde bir zaviye inşasile öşürün oraya tahsisi de, bugün devlete ait olan umumi hizmet işlerinden birini, yani yolun ve yolculuğun temini hizmetinin bu ailenin müstakil olarak ifasına terk edilmesi şeklinde anlaşılabilir. Aynı şekilde, Ankara'da Tapu ve Kadarstro Umum Müdürlüğü'nde muhafaza edilmekte olan 537 numaralı Erzurum Evkaf defterinde, Kuzey Nahiyesi'nde Kurdi köyünde şu izahat mevcuttur:

XIII. "Molla Mehmed Kurdi ulema-i i'zamın mevdudi idi. Diyarı Acemden olub, Akkoyunlu zamanında Rum'a gelüb Kurdi nam karye hali iken ihya idüb, zira'at hıraset idüb Talebeye talimi hasbi ve kut-ı layemuta vefa edecek nafakası kendi kisbi imiş…" (Kayıt, 159).

Boş bir köye gelip yerleşen ve orayı ihya eden Molla Mehmed'in Kurdi unvanın izah için vilayet muharriri şöyle bir hikâye naklediyor: Müşkül bir meseleyi Acem uleması halledemeyib kendisine gönderdikleri zaman, o meseleyi, bu adam ulemanın kurdudur şeklinde bir takdir uyandıracak tarzda, halletmiştir. Fakat, ilmi bu dereceyi bulduğu halde gelib bir köyde ziaraatle meşgul olan bu Türk âliminin Kurd'lukla olan münasebeti ayrıca tetkike değer bir mesele teşkil edeceği meydandadır. İçlerinde ehl-i ilm ve müderissi olanları da bulunan ve bu suretle bulundukları yerlerde neşir-i maarif eden, fakat daima ziraatle de meşgul olan dervişlere, diğer kayıtlarda da tesadüf edilmektedir (143). Aynı şekilde, akraba ve taallukatile gelib bir mıntıkayı şenlendiren, köyler tesis

eden, derbendleri bekleyen, köprüler, cami ve değirmenler kuran ve ancak bu gibi hizmetleri mukabilinde kendilerine şeyhlik rütbesi verilen ve muafiyetler bahşedilen "sahib-i velayet ve keramet" şahsiyetlere ait daha bir çok misaller zikretmek, bizim için mümkündür. Mesela (194) numaralı kayıtta mevzuubahs olan "mefhar-ül-arifin" Yakub Halife'nin akrabası ve taallukatı, Trabzon'da Körtun kazasında, elinde toprak olan "35' ve topraksız olarak 38 olmak üzere cem'an 73 hane halinde o civarda beş köy tesis edecek şekilde dağılmış bulunmaktadır. Bu aile buradaki Yakub Halife ve Süleyman Halife köprülerine; Yakub Halife ve bakacak derbendlerine hizmet ettikleri için öşür ve rüsumdan muaf addedilmektedir ve mahsulatlarını hanedan-i mezkureden her kim şeyh olursa ayende ve revendeye sarf etmektedir. Aynı şekilde 203 numaralı kayıtta da, yol üzerinde olduğu halde otuz kırk yıldan beri harab olan bir yeri aşiretlerden adam bulub şenlendirmek şartile Sinan Beye kadimlik ve Yurdluk olarak ve "otorub şenlik olmasına sebeb olsun" maksadile vermişlerdir. Bu zat da orada bir cami ve tekke bina edib yeni yerler açıb çiftlik haline sokuyor ve bu suretle mülkü haline giren bu toprağı zaviyeye vakfediyor.

***

Bu ve buna benzer kayıtlar, birçok zaviyelerin nasıl tesis edilmiş olduklarını açıkça göstermektedir. Filhakika, bu dervişler buralara akvam ve akrabalar ile gelib yerleşmiş olan muhacirlerdir ve böyle hali bir yerde bir zaviye bina etmek işi, oraların imarı ve asayişinin temini için olduğu kadar, ailenin imtiyazlı mevkiinin muhafazası için de tesisi lüzumlu umumi bir hizmet müessesi kurmak demek oluyor ve imar ve iskan taahhüdünü ifa edilmiş olmasının fiili bir alemeti sayılıyor 141 numaralı kayıtta da, Akça Kurum demekle maruf bir zemin üzerinde birtakım muafiyetlerle toprağı işleyen sadat görülmektedir. Diğer bir köy de yine şenlendirmek şartı ile dervişlerin elindedir (202).

Nitekim Yatagan Abdal zaviyesinin Bozdağ da Karlı Oluk deresi ve Kaba Koz denmekle meşhur yerleri bu şeyhe verilmiş yurtluk yerlerdir (198). Aynı şekilde Şarki Karahisar da kadimlik yurdları üzerinde zaviyedar olan bir abdalı taallukatının, aynı zamada fatih-i vilayet olanların evladı da olmaları dolayısıyle ve yol üzrinde bir yerde oturub gelene geçene hizmet ettikleri için, "salb ve siyaset icab etmedikçe" hiç bir kimsenin müdahale edemeyeceği bir istiklal içinde, o mıntıkayı idare ettikleri anlaşılmaktadır (158). Bu zaviye sahiblerinin fatih-i vilayet olanların evladı olarak anılmaları da dikkate şayandır. Filhakika, diğer taraflarda da bir çok derviş bizzat o memleketlerin fethine iştirak etmiş gazi askerler oldukları da malumdur. Ekseriya bu gibi hizmetler mukabili olarak kendilerine verilen boş topraklar üzerine ailelerile birlikte yerleşmektedirler. Bu suretle birçok köylere isimlerini veren şeyhler mevcuttur.

Bu imar ve iskan işinin vüs'ati hakkında bir fikir vermek için, ayrıca şu misalleri de zikredebiliriz: Rumeli'nde, Yağmuroğlu Hasan baba zaviyesi, Tanrı dağı kurbünde hali ve viran bir mezrea üzerine kuruluş olmakla beraber, kendisine cezb ettiği kalabalık ve civarında bina edilen değirmen ile bahçe sayesinde, buraların mamur olmasına ve gelene geçene faydalı durak ve oğrak mahali haline gelmesine sebep olmuştur. Bu zaviyede 28 nefer derviş toplanmıştır (179). Hasköy civarındaki

Osman Baba zaviyesi de, Osman Baba'nın tapuladığı boş yerler üzerinde kurulmuş olmakla beraber, bu şeyhin maiyeti defterde 69 kişi olarak kayıtlıdır. Bu zaviyenin eşyası arasında 16 kazan, 37 tepsi, 16 Bakraç ve saire mevcut olduğunu, merasim günlerinde pişen yemeğin ehemmiyeti hakkında bir fikir vermek için zikretmek mümkündür. Filhakika, bu zaviyeye senede 356 kadar kurbanlık koyun gelmekte olduğu yine kayıtlardan anlaşılmaktadır. Aynı şekilde zaviyelerle birlikte o zaviye civarında toplanan kalabalığa bir misal olarak, Dimetoka civarında Elmalu Mezreası'nda yerleşmiş olan Temurhan Şeyhe ait bir kaydı da zirkedebiliriz.

Bu zaviye civarında sahibi vakıf evladından 128 hane mevcuttur ve bunlar bilfiil beratla bu vakfa tasarruf eden 24 haneden ve beratsız olarak tasarruf eden diğer 31 haneden ayrıdırlar. Ayrıca bu vakfa hizmet ettiği için muaf addedilen 53 hane mevcuttur (171, 174). Aynı şekilde, Eskihisarı zagrade bervech-i timar tasarruf edilen Mümin Baba Zaviyesinin de 30 nefer dervişleri olduğu gibi (177). Şeyh Ömer Dede Zaviyesi'nin dervişleri de şeyh-i mezburun nesli olduğu ve bizzat kendileri çalışıb zaviyeyi işletmekte oldukları tasrih edilmektedir (212).

***

Açılacak Toprak Arayan Muhacir Dervişler

Görülüyor ki; zaviyelerin pek çoğu boş toprak bulmak ve kendilerine yer ve yurt edinmek için gelib yeni açılan Rum memleketerine yerleşen muhacirler tarafından kurulmaktadır. Filhakika, yeni açılan veya boş bulunan bu topraklar üzerinde zaviyelerin tesisi oralarını şenlendirmek, imar ve iskan etmek hususunda büyük bir rol oynamaktadır. Boş toprak aramak, dağdan ve bayırdan toprak açmak, iskan edilmeyecek bir halde ıssız, tenha ve vahşi bir tabiat ortasında, hırsız yatağı yerlerde yerleşmek gibi işlerin ise ancak azimkar insanlar ve hayatiyeti yüksek bir millet tarafından yapılabileceği aşikardır. Hatta biraz sonra göreceğimiz veçhile, zaviyelerin ekseriya devlet tarafından bilhassa seyahat ve mübadele işleri için tehlikeli addedilen yerlerde tessi teşvik edilmektedir ve bu bakımdan dağlarda korkunç boğazlarda tesis edilen melce'lere, jandarma karakollarına benzemektedirler.

Bu hususta bir fikir edinmek için bazı zaviye kayıtlarını gözden geçirmeğe devam edelim. Bu suretle zaviyelerin dağdan, bayırdan yer açmak ve yeni köyler tesis etmek hususunda oynadıkları rolü daha iyi anlayacağız.

Saruhan'da Nif nahiyesinde Kapu Kaya demekle maruf mevzii Hamza Baba namderviş "dest-i rencile açub ihya idüb, su getirib bir zaviye bina idüb bağ diküb" Allah rızasiyçün oradan gelüb geçene hizmeti dokunduğu sebeble; Sultan Bayezid tarafından öşürden affedilmiştir (89). Kütahya köylerinden birinden Genç Abdal ismindeki derviş, bir zaviye bina iderek zaviye civarında kafir zamanında kalmış "kör yerleri" dervişler muavenetiyle açub ziraat etmiş olduğundan; Kütahya kadısı, bu dervişlerin "kafiri körden yer açub, ziraat idüb zaviye bina itdüklerin" Padişaha bildirince, ellerine bazı vergilerden muafiyet için hüküm verilmiş bulunuyor; aynı şekilde, Kütahya'da Beşparmak isminde bir dağın altında Hüsam Dede namında "seccade nişin bir aziz" kendi çabasıyla otuz beş dönüm kadar yer açub bir

mikdar yere bağlar dikmiş; oraya evler, ahırlar, hankah ve mescit yapmış ve bu suretle meydana çıkardığı mülklerinin gelirini gelene geçene sarf edilmek üzere vakfetmiş. Sonra, oraya daha bir çok dervişler gelüb sakin olmuşlar ve çalışub hasıl itdiklerini öşürünü ve resm-i zeminlerini sahib-i arza virmekle beraber, ayrıca oradan gelüb geçenlere de hizmet idiyorlarmış (35); Saruhan'da Şeyhler köyündeki zaviyenin "arz-ı beyzasına dede Bali b. Şeyh Toğrul arak-i cebiniyle bağ ve bahçe idüb" ziraat olunan arzın öşürü zaviyeye vakfedilmiş (1-4). Yine Saruhan'da, Akkaya adlu dağ içinde Şucca' Abdal ve arkadaşları müştereken "suvarından bir pare yer tapulayub taş ve ağacın arıdub on akçe haraciyle yurd idinüb ihya idicek" Fatih Sultan Mehmed tarafından kendilerine muafiyetname verilmiş (84). Aynı şekilde Malatya'da bir zaviyenin vakfı olan toprak, "mevat"dan ihya edilmişdir (628).

***

Bu dervişlerin yalnız "mevat"dan, "kafiri kör"den toprak açub taşını budadığını arıdub bağ ve bağçe yetiştirmekle kalmayub; gayit iyi cinslerde meyve ağaçlarını, limon, portakal ve gül bağçeleri yetiştiren mahir bağcıvanlar, değirmen arğı ve binası inşa eden, kuyu kazub su çıkaran ve araziyi sulamasını bilen muktedir mühendisler olduğu da anlaşılmaktadır. Zamanın teknik vaziyeti düşünülecek olursa, münasebetli bir yerde bir değirmen bina etmek ve onu işletmek gibi işler, büyük bir meharete ve tecrübeye mütevakıf addedilebilir. (100, 101, 102, 1) numaralı kayıtlardaki zaviyelerin vakfları içinde gül ve limon bahçesi, armutluk, zeytünlik ve kestanelikler ve diğer meyve ağaçları zirkredilmektedir (214) numaralı kayıtta da Delü Baba seccadesi üzerinde oturan Hacı baba, zaviyesine iki değirmen ile mülk zeytün bağçesi ve armutluk vakfedilmiştir ve şeyhin oğulları ziraatle meşgul olmaktadırlar.

(215) numaralı kayıtta ise; Tufan Dede nâmile meşhur şeyhin kendi bina ettiği zaviyesinde gelene geçene sarf edilmek üzere vakfettiği mülkler arasında, değirmen, haraçlu bağçe ve saire yanında, meşhur bir cins armut yetiştiren "Koz deresindeki Abası armutluğu" da bulunmaktadır. Hele değirmen yapub vakfetmek hemen hemen umumi bir usul sayılabilir: Varna'da Akyazılı baba zaviyesinin dervişleri birçok değirmenler yapmışlar ve değirmenlerin etrafında bağ ve bağçe yetiştirerek zaviyelerini vakfetmek için müsaade almışlardır. Fakat vaktile aldıkları bu müsaadeler sayesinde resimden affedilen değirmenlerle öşrü alınmayan bağ ve bahçeleri zamanla çok büyümüş olacak ki, muahhar bir fermanla "fakat sair değirmenlerün resmin ve Batava nehrinin ve Varna etrafında olan bağlarının ve bağçelerinin öşrün vermemek caiz değildir" denilmektedir. Filhakika, bu zaviyede, zamanla dervişlerin sayısı muhtelif tarihlerde 5, 10, 19 olarak arttığı gibi, iki göz değirmen de 4, 6 değirmen olmuştur (208).

Aynı şekilde, Nigebolu'ya tabi dervişler köyü de şu şekilde teşekkül etmiştir: Koyun Baba dervişlerinden Ali Kocu nam dervişin zaviyesinin vaktile hiçbir evkafı ve varidatı yokmuş. Bu zat öldükten sona ahbapları toplanıp "kendi yetiştirdikleri" bağlardan ve bahçelerden hasıl eylediklerini zaviyede gelene geçene sarfetmeğe başlamışlar. Bu mıntıkada boş ve defterden hariç bir mezreayı tapulayub, bedel-i öşr senede 200 akçe vermek üzere, Padişahtan hüküm almışlar.

Ondan sonra, bu mezrea içindeki iki değirmen bina etmişler ve bu suretle zaviyenin vakfı olan mezrea yavaş yavaş büyümeğe başlamış, hariçden kimsenin yazılısı olmayan kafirlerden de 14 nefer kadar kafir toplanarak mezrea 45 hanelik bir köy haline gelmiş ve zamanın Padişahı da bu köyü bütün hukuku ve rüsumu ile, nüfuz ve kudretini bu suretle göstermiş olan zaviyeye vakfetmiş (181).

Çirmen nahiyesinde Timur Taş Bey Oğulu Hızır Baba'ya verilen ve kendisi tarafından zaviyeye vakfedilen yerler üzerinde de az zamanda 22 hane derviş toplanmıştır.

Bu dervişler bizzat 35 mudluk tohum ekilen bir toprağı işlemektedirler ve 300 kadar armut ağacı yetiştirmişlerdir (193).

Görülüyor ki, mevzuubahs ettiğimiz dervişler, zahit ve tufeyli bir zümre teşkil etmekden ziyade; çalışmak ve toprağı açmak muhabbetile müteharrik bir sınıf kolon, kırlara doğru taşmakta ve yayılmakta olan bir cemiyetin doğurduğu canlı ve müteşebbis bir tip yeni insandır. Ve esesan, istifade etmekte oldukları ehemmiyetsiz bazı muafiyetler, bilhassa bidayette taşıdıklarını gördüğümüz büyük hizmet ve fedakarlık duygularına karşı hakikaten yerinde ve adil bir mükafat teşkil edecek şekilde verilmiş bulunmaktadır. Böylece boş ve tenha yerleri ihya etmiş gözüken dervişlerin bile, birçok vergilerden muaf tutulmadığı, öşür verdikleri ve örfirüsum için de miriye maktu bir şey ödedikleri görülmektedir. Sıkı bir devlet kontrolü de bu derviş isimli çiftçilerin bilahare yaptıkları gibi mühim bir kısım devlet gelirini ellerine geçiren bir mütegallibe ve istismarcı sınıf haline gelmesine mani olmağa çalışmaktadır. Şu halde bu dervişler terkik ettiğimiz devirlerde, cemiyet içinde duyulan bir ihtiyacın ifadesi olmanın verdiği bir hayatiyetle canlı kalarak binbir müşkülata rağmen kendilerinden yerleştikleri yerlede toprağa yapışup tutunmakta ve oralarda muvaffakiyetle üremektedirler.

Esasen bu gibi zaviyelere daha ziyade "mevat"dan açılmış veya hali ve harabeden satun alınmış olan ve bu itibarla hukukan kendilerini işleyecek olanların mülkü olabilir bir vaziyette bulunan topraklar vakfedilebilmektedir.29

Bazan öşür veren bir mülk toprak, zaviye vakfı olduktan sonra da öşür vermekte devam ettiği gibi; vaktile sahibinin sefere eşmek mecburiyetiyle elde ettiği bir yurtluk toprak da; zaviye vakfı olduktan sonra da yine sefere eşkünci göndermek mecburiyetinde bulunmaktadır.

Mesela, (67, 71) numaralı kayıtlardaki zaviye vakfı topraklar, öşür ve haraç vermekte devam etmektedir. (8, 9, 10, 71 ve 73) numaralı kayıtlarda gördüğümüz vechile, harbe giden veya yerlerine adam gönderen zaviye şeyhlerinin bulunması, daha evvel Osman Gazi'nin ve Orahı'nın birçok silah arkadaşlarının Ahi ve derviş unvanı taşıyan muharib dervişler olduğunu yukarıda gördüğümüz için, bizi hayrete düşürmemelidir.

Nitekim; ahilerden bahseden İbni Batuta da onların Anadolu'da Türkmen akvamı arasında her köy ve kasabada mevcut olub eşkıyayı tenkil için büyük bir kudret temsil ettiklerini söylemektedir.

Şüphe yok ki, bugünkü bazı Faşist rejimlerdeki fırka milisleri gibi, Ahilerin emri altındaki gençlik teşkilatı da, silah kullanmasını öğrenmiş oluyor ve icabında Ankara ahilerinin yaptıkları gibi, idari bir istiklale kadar varan sağlam bir teşkilat kabiliyetini gösterebiliyorlardı. Bundan sonra göreceğimiz veçhile; tenha ve ıssız yerlerde adeta bir emniyet karakolu ve bekçi vazifelerini gören zaviye şeyhlerinin bu hususi zaviyeleri de ancak kendilerinin temsil ettikleri bu harb ve tenkil kuvvetli ile izah edilebilir.

Derbend Bekleyen Dervişler ve Zaviyelerin Emniyet ve Menzil Vazifeleri

Zaviyelerin bir kısmının tesis ve muhafazasının sebebini, boş toprak bulup yerleşmek ihtiyacında olan muhacirlerin nüfuzlu mümessilleri tarafından yeni açtıkları toprakların geliri mukabili olarak, devlete ait umumi hizmetlerden bir kısmını kendi üzerlerine alarak yolculara ve nakliyata yardım etmek suretile muafiyetlerini idame ettirmek teşebbüsü gibi telakki edebiliriz. Filhakika, unutmamak lazımgelir ki, hükümetin zaviye sahibleri gibi iç kolonizasyon işlerinin faal ajanları vaziyetinde olan dervişlere karşı uzun zaman birtakım imtiyazlı vaziyetler tanıması için, onların tesis ettikleri zaviyelerin hakikaten mahallinde açılmış olması ve müessir bir şekilde yolculara muavenette bulunabilmesile kaimdir. Aksi takdirde ya 15 numaralı kayıtta görüleceği üzere, yol üzerinde vaki olmadığı için zaviye olmağa salahiyeti olamayacağından bahsedilerek; veyahut 12, 13, 14 numaralı kayıtlarda olduğu gibi, şeyhlerinin "ayende ve revendeye hizmette kusuru" veya "bel'iyatı" zahir olduğundan bu zaviyeler ilga ve yahut sahiplerini elinden alınub başkalarına verilmektedir.

Diğer taraftan devlet için malum birçok zaviyelik yerler boş ve harap olduğu zaman, oralarını tekrar şenletmeğe ve zaviyeyi işletmeğe iltizam edenlere tekrar verilmektedir. Nitekim, Kütahya da Şeyh Saltık zaviyesinin vaktile timara verildiği için harab olmuş bulunduğunu gören bir vilayet muharriri, onu merkeze "tamir ider kimesne bulunur" diye bildiriyor. Bu suretle bu zaviye şeyhliği talibi uhdesine havale edilmek üzere, adeta askıdadır (15). Bu şekilde münhal olan diğer bir zaviye şeyhliği için ise; Kütahya kadısı Ahi Hızır'ın münasib olduğunu bildirmektedir (16). Aynı şekilde Kütahya'da harab bir halde bırakılmış olan Şeyh Bahşayiş zaviyesinin "imaretine" İsa Fakih "iltizam gösterdüğü ecilden" kendisine sadaka olunmuştur (18). Aynı suretle Karaman'da Öyüklü Viran denilen mezreayı derviş Bahşayiş "tamir ve ayende ve revendeye hizmet eylemeğe iltizam gösterdiği sebebden" Cem Sultan işaretile mezkur dervişe kaydolunmuştur.

Daha sonraki bir tarihte de aynı zaviye "gayret mahallinde bir zaviye olduğu ecilden" kaydıyla "mukarrer kılınmıştır" ve bu şeyhin evladı bu zaviye civarında "kendi çiftçileriyle" ziraat idüb ayende verevendeye hizmet ettikleri mukabilinde rüsum ve avarız virmezler imiş" (36). Kadı olanların kime dilerlerse verdikleri diğer bir zaviye hakkında da; "Hacı Hızır, tamirine iltizam itmekle" eline berat verilmiş o da zaviyeyi, yeniden inşa ile gelene ve geçene hizmet etmeğe başlamış olduğu kaydını görmekteyiz (37). Bursa'da birkaç defa yandıktan sonra yenisi yaptırılamıyan bir zaviyenin; "yol üzerinde ve ayende ve revende yatağı olduğu" ileri sürülerek bu defa asıl vakıf köy içinde kurulduğunu görüyoruz. Sivas taraflarında yol üzerinde "memerrinasta" "mahalli hatar" birtakım

viraneleri “şenledüb ve zaviye bünyad idüb ayende ve revendeye hizmet itmeğe” birtakım dervişler “iltizam” etmişlerdir (152). Çorumlu livasında; “haricez defter”. “mahuf ve tahaffuzu vacib” bir yerde Mezid Fakih bir mescit ve bir karbansaray bina idüb şenletmek için gelecek halka birtakım muafiyetler bahşedilmesinini temin etmiş bulunduğundan; bu şekilde “konağı muhafaza için istimalet” ile cem olanlarla teşkil edilen bu köyün malikane hissesi “zaviye” ye ait bulunmaktadır. Bu kayda nazaran; “zaviye” kelimesi gayet umumi bir mana ifade etmekte ve bazan bir tekke, bir konak yeri veyahut burada olduğu gibi, bir karbansaraya bile zaviye addedilmektedir. Filhakika, 219 numaralı kayıttan da anlaşılacağı veçhile; zaviye, yolcuların emniyetle inüb istirahat edebilecekleri, hatta yiyecek bulabilecekleri bir yerdir ve zaviyenin biraz büyüğü bir imaret addedilebilir. Bu kayıtda vilayet muhariri, Silifkenin, Kıbrıs fetholunalıdan beri gayetle geçit yeri olduğu sebebden, zaviye değil hatta imarette külli ihtiyacı varken zaviye vakının medreseye verilmesini çok manasız bulunyor ve gelüb gidenlerin yatacak yer hususunda müzayaka çekmelerini münasib görmeyerek “ber karar-i sabık taam çıkmak üzere” zaviyelik üzere tasarrufunu deftere geçiriyor. Nitekim Bursa civarında da Samit Dede isminde bir derviş Bursa ile İnegöl arasında Aksu kenarında böyle karbansaraylı bir merkezi idare etmektedir. Bu yeri kendisinden evvel Çiçek Dede şenletmiştir (88-65). Bu kayıtlar bize göstermektedir ki, mevzuubahs ettiğimiz dedeler ve Şeyhler yalnız ufak zaviyelerin değil, bu zaviyelerin daha büyümüş şekilleriden başka bir şey olmayan tekkelerin kârbansaraylı konak yerlerinin de başında bulunmaktadırlar.

Tekkeler ile konak yeri ve zaviye arasındaki bur vazife birliğini aşağıdaki kayıtlarda da görmekteyiz. Nigebolu’da Hezar Gırad civarında Bali Bey Oğlu Yahya Beyin tekkesi Tutrakan gibi Rumeli’nde şekavet yeri olarak tanılan ve halk ağzında, son zamanlara kadar. “Tutrakandan gelmiyorum” yani, o kadar kaba değilim, şeklinde dolaşan bir sözün yaşamasına sebep olan bir yerde, kurmuştur: “Zikrolan mahal, ifratla mahuf ve harami yatağı olmağın ol yerde mezkur tekkeyi bina eyleyüb ve Haymana’dan ayende ve revendenin atlarına ot biçüb odun getürmek için mezkur kafirleri, cem eyleyüb teskin etdirmiş. Ol vakitden berü zikrolunan mahal, mezkur bey sebebiyle müemmen olub Müslümanlar bila havf gelüb gider olmuşlar...” Bu suretle meydana gelen 162 haneli köy kaydının kullandığı tabir ile, Padişah tarafından “Bali bey zaviyesine” vakfedilmiştir (183). Aynı şekilde, Bozok’da, yalnız yol üzeri olmakla kalmayub aynı zamanda bir ılıcası bulunan köyde, gelüb gidenlerin inmesine ve hizmet görmesine mahsus olarak yapılan bina, “tekke misali bir ev” olarak tavsif edilmekedir.

Bu suretle kendiliğinden bir iskan ve kolonizasyon şekli olmaktan çıkarak hükümetin mütemadi kontrolü altında çalışan bir umumi bir hizmet müessesesi şeklini aldıklarını ve zaviye şeyhliklerinin resmi bir memuriyet haline girdiğini ve bu suretle memleketin nakl ve mübadele işlerinin muntazam işlemesine yardım etmek sayesinde, refahın ve zenginliğin artması için ne kadar büyük bir mevkii olduğunu büyük idare memurlarının çok iyi takdir etmiş olduklarına diğer bir misal de Erzincan evkaf kanununda bulunmaktadır. Bu kanunun muhtelelif maddelerinde uzun süren harbler neticesinde harab olan bir memleketi şenlendirmek, asayiş ve emniyetini temin ederek halkı celb edebilmek için

düşünülen tedbirler arasında; (madde, 3) eski zaviyelerin ihdası ve münasib mahallelerde yenilerini ihdası hususu, vilayet muharrine devlet merkezi tarafından sarih bir talimat şeklinde tafsilatiyle emredilmiş bulunmaktadır.30 Bundan başka, zaviyelerin oynadığı rol hakkında bir fikir edinmek için Sultan Süleyman tahrirlerine göre; bu sıralarda Anadolu vilayetinde, (623), Karamanda (272), Rum vilayetinde (205), Diyarbakır'da (57), Zülkadiriyeide (14), Paşa livasında (67), Silistire livasında (20), Çirmen livasında (4) zaviye mevcut bulunduğunu hatırlatmak da lazımdır.31

Bu zaviyelerin her birinin lüzumlu ve tenha yerlerde mamur bir konak yeri hizmetini gördüğünü, derece derece muhtelif büyüklükte olanlarının, imaretli ve karbansaraylı şekillerinin mevcut bulunduğunu da biliyoruz. Zaviye şeyhlerinin aynı zamanda gerek zaviyenin ve gerek civarın emniyetinden de mes'ul bulunduğunu hatırlayalım. Filhakika; Osmanlı İmparatorluğu'nda aylıkla akser ve memur kullanacak kadar para ekonomisi münkeşif bir halde bulunmadığından, her vazife ve memuriyet toprak gelirinden bir kısmının hasr ve tahsisi veya sadece bazı vergilerden muafiyet mukabili olarak ifa edilmektedir.

Bu vaziyette yolların ve memleketin emniyeti ile alakadar olan devlet; çok defa bu emniyetin temin edecek vaziyette olan kimselere, harb adamlarına veya cemaat reislerine bir köyün timarını veya bir derbend yerinin bac resmini vermektedir; veyahut o hizmet mukabilinde cemaati ile beraber o civarda yaşayıp her türlü vergi vermekten affedilmiş olmasını kabul etmektedir. Fakat bu kabil kimseler, bu gibi muafiyetler mukabilinde, o yerin emniyetinden mesuldür. O civarda bir hırsızlık veya katil vakası vuku bulursa onlar tazmin etmekle mükellefdirler. Suret-i umumiyede derbend teşkilatına has olan bu nizamlar zaviyelerin bir çoğunda caridir. (156, 155, 156, 210). Dağ başlarında (83, 65) ve isimlerinin ifade edeceği veçhile mesela, Yalnız Kuyu demekle maruf viranelerde (136), Ahi Çukurunda (119) "be-gayet gereklü" yerlerde tesis edilen zaviyelerin, yukarıdanberi gösterdiğimiz veçhile kırlarda emniyet ve konak hizmetleri olduğu gibi; 3 numaralı kayıtta görüleceği üzere, açıkça "ıssuz ve korkuluk" yerleri görüp gözetmek içün bir tekke kurub oralara yerleşen ve sefer olduğu zaman asker gönderen yerler gibi zaviyeler de pek çoktur. Filhakika, o zamanın münakale tekniğinin çok geri vaziyetine rağmen ancak bu sayededir ki ticaret ve ziyaret maksatlarıyla seyahat büyük mikyasta kolaylaşmış, teminat altına alınmış bulunmaktadır. Çünkü, yol boyları ve menziller hesablı bir şekilde yerleştirilen köyler zaviyeler ve karbansaraylar tarafından itina ile muhafaza edilmektedir. Ve şayanı dikkattir ki, bugün ancak devletin salahiyetdar dairelerinin bir plan dahilinde tasavvur idüb meydana getireceği bu neviden etraflı düşünülmüş ve ilerisi görülerek tahakkuk ettirilmiş eserler, o zamanlar daha ziyade hususi teşebbüslerle ve pek çok defa kendiliğinden meydana gelmekte bulunmuştur. Devletin bu hususta takib ettiği hattı hareket ise, bu gibi teşebbüslerin teşvik edilmiş olması için zaruri olan müsaadeleri, muafiyetleri ve hatta idari mali muhtariyetleri bahşetmekten çekinmeyerek, her mahallin ihtiyaçlarını o mahalde bulunub hissedenlerin rey ve teşebbüslerile becerebilmesi için adami merkeziyetçi ve mümkün olduğu kadar her tesis kendi mahiyetine uygun bir şekilde inkişaf edebilmesi için müdahalelerini az hissettirir bir tavır ihtayar etmiş olmasıdır. İşte tetkik ettiğimiz zaviyeler de, umumiyetle vakf müesseselerine bahşedilmiş olan bu idari mali muhtariyetten

istifade etmektedirler ve zamanına göre yolların emniyetini en kolay, en müessir ve en ucuz bir şekilde temini için bulunmuş en iyi çareyi temsil etmektedirler.

Zaviyelerin İdaresi ve İşleyiş Tarzı

Bu zaviye şeyhliklerinin ekserisi, vaktiyle o zaviyeleri tesis etmiş olanların evlatları elinde ve evlatlık vakıf32 olarak bulunmakla bera.er; zamanla evlat munkariz olunca veya şeyhlerin bazı yolsuzlukları görülünce, yerine devlet tarafından başkalarının tayin edildiği (17, 29, 34). Ve bu suretle vakfın evlatlık vakıf halinde çıkarak bir amme vakfı haline girdiği görülmektedir (22). Diğer taraftan bu zaviyelerden bir kısmının doğrudan doğruya devlet tarafından açılmış olması da mümkün olduğu gibi, bazı vakıflar şart olarak "hakim-ül-vakt, her kim bu makamın hizmetine elyak ise anı şeyh nasb ider" kaydını koymuş bulunmaktadırlar (215). Filhakika, diğer vakflar gibi, zaviyeler de vakfların tayin edeceği şartlar dahilinde idare edilmektedirler, onların da bazen mütevellileri ve nazırları vardır (65, 83). Fakat topraklar, daha ziyade, vaktile yurtluk olarak virilmiş olub ailenin müşterek malı vaziyetindedir.

Bu vaziyette, bittabi bazen şart-i vakf iyice tasrih edilmediği için, evlatlık vakf halinde idare edilen zaviyelerde meşihat "bervech-i iştirak" tasarruf edilmektedir (217). Fakat çok defa, bir zaviyenin idaresine seksen kişi karışmasın diye, "iştirak merfu olmağın" ibaresiyle berat hak sahiblerinden yalnız birine verilmektedir (38). Filhakika, yukarıda pek çok misallerini gördüğümüz veçhile, bu zaviye müessislerinin evlat ve akrabaları pek kalabalıktır. Nitekim, herkesin hissesine sahib olmak istemesi üzerine büyük ihtilaflar çıkmış olan, Kengırıda Kozlu Dede boynundaki, iki zaviyenin sahibleri (Şeyh Şami evladı) 50 kişi idi. Bu sebeble hükûmet, hisse usulünün tamamen kaldırıp bu zaviyelere "tarikatleri üzere kim şeyh ve seccade nişin olur ise" yalnız onların nazır olmasını emretmiştir (145). Bu zaviyeler bazan aynı tarikate mensub diğer daha eski zaviyeleirn bir şubesi mahiyetinde bulunduğundan, yeni zaviyenin şeyhleri ana zaviyedeki dervişlerin aslahı olarak seçilmektedir (167).

Bazı zaviye müessislerinin (63, 74, 32, 81) numaralı kayıtlarda gördüğümüz Kız Bacı, Ahi Ana, Sakari Hatun, Hacı Fatma zaviyeleri gibi bazı zaviye şeyhlerini de aynı suretle kadınlar olması nazarı dikkati celp etmektedir. Bu hususta bir misal olarak (43 mükerrer) numaralı kaydı zikretmek isteriz: şöyle ki, Kütahya evkafı içinde Od Yakan Baba namındaki dervişin bir köyde bina ettiği tekke, civardan gelen adaklar ve kurbanlarla az zamanda inkişaf bulup dini mühim bir merkez haline girmiştir ve bu inkişafta bu zaviyeyi idare etmiş olan "Hacı bacı nam saliha ve mütedeyyine ehl-i velayet hatun"un ve kendisinden sonra yerine geçen Hundi Hacı nam hatunun ve ondan sonra zikrolan ocağı ihya etmiş olan "Sume Bacı nam bir aziz ve saliha ve bakire hatun"un büyük hizmetleri olmuştur. Ve hatta bu sonuncu Bacı, kendi zamanında tekkeye malettiği çiftliklerle, bağ, bahçe, değirmen ve sairenin, kendi ölümünden sonra akrabasından kimsenin müdahale etmemesi için, kendi parasile temin edilmeyip hayrat-i müsliminden toplanan para ile satın alınmış olduğunu herkesin önünde ikrar ve zabta geçirmiştir.

Filhakika, bu asırlarda Anadolu'da kadın tekke şeyhleri görmek bizi hayrete düşürmemelidir. Yukarıda zikrettiğimiz gibi, Âşık Paşazade bu kadın dervişlerden "baciyanı Rum" namı altında bahsetmektedir ve Hacı Bektaş'ın Rum ahileri, Rum Abdalları ve Rum Gazileri gibi grublar içinde Baciyan-i Rumi ihtiyar edip, kadıncık ana (Fatma) isminde bir kadına, bütün kerametini göstermesi ve takiratı ona ısmarlaması bu bakımdan manidardır:

XIV. "Ve hem bu Rum'da dört taife vardır kim misafirler içinde anılır. Biri "Gaziyan-i Rum" biri "Ahiyan-i Rum" ve biri "Abdalan-i Rum" ve biri "Baciyan-i rum".

İmdi Hacı Bektaş Sultan bunların içinden Baciyan-i Rumi ihtiyar itti kim o "Hatun Ana" dır, anı kız idindi, keşf ve kerametini ana gösterdi, teslim itdi, kendi Allah rahmetine vardı.

Sual: Bu Hacı Bektaş Hazretlerinin bunca müridi ve muhibbi vardır, bunların biatleri ve silsileleri nerede olur?

Cevap: Hacı Bektaş, Hatun Anaya ısmarladı, nesi varsa, Kendi bir meczub budala azizdi, şeyhlikden ve müridlikten fariğ idi. Abdal Musa dirlerdi bir derviş vardı. Hatun Ana'nın muhibbi idi ol zamanda şeyhlik ve müridlik iken zahir değildi, silsileden daha fariğlerdi. Hatun Ana ol azizin üzerine mezar itdi. Geldi bu Abdal Musa bunun üzerine de bir nice gün sakin oldu." (Âşık Paşazade Tarihi Sf. 205).

***

Birçoğu aynı zamanda tekke misillu, müşterek bir ayin ve ibadret yeri de olan zaviyelerin, gerek mutad olan vakitlerde yolculara temin ettikleri yatak ve yiyecek ve gerekse müşterek büyük merasim günlerinde hazırladıkları yiyecek hakkında bir fikir edinmek için onlardan bazılarının sahib oldukları eşyanın gözden geçirilmesinin faydalı olacağını zannediyoruz. Şayanı memnuniyettir ki, tetkik ettiğimiz defterlerdeki zaviye kayıtları çok defa bu gibi malumatı da ihtiva etmektedir. Fakat, bu hususta bu defterlerde ne buldu isek almış olmakla beraber bir zaviyenin iç hayatını ve dini vazifelerini tetkik için başka menbalardan ayrıca istifade etmeğe de lüzum vardır. Bu hususlar ayrıca yapılacak işlerdir. Biz burada yalnız şu kadarını hatırlatmakla iktifa edelim: Umumiyetle, büyük bir çiftlik, bir zirai merkez ve malikhane manzarasını arz eden zaviyelerde her türlü zirai işler, bahçıvanlık, meyvacılık, fırıncılık, değirmencilik yapılmaktadır ve bilhassa hayvan yetiştirilmektedir. Bu hususta bir misal vermek için Aydın taraflarında Umur Paşa türbesi evkafının bu şekilde büyük bir zirai işletme halinde bulunduğunu hatırlatalım (105). Filhakika bu vakıf çiftlikte 32 baş su sığırı, 70 baş kara sığır mevcut olduğu gibi; vakfın diğer bir çiftliğinde de 73 kara sığır mevcuttur. Bundan başka, bu çiftliklerin ayrıca, yoncalıkları, koruları, yaylak ve kışlakları, ortakçıları ve ihtimal "ortakçı kulları" mevcuttur.33 Fakat, böyle büyük bir işletme mahiyetinde olan bir vakfın zamanla maruz kalacağı buhranlar ve ziyalar da bu kayıtlarda görülmektedir. Çünkü, birçok vakıflarda vaktiyle kaydedilmiş bulunan, sağmal ineklerle diğer çift hayvanları ve kullar, böyle bir çiftlik manzarasını arz eden bir vakfta uzun zaman idare edilmemektedir. Kullar zamanla hürler arasında karışıyor, zaviyede nüfuz ve mevki kazanıyor; hatta

bir kısmı derviş ve şeyh oluyorlar. Hayvanlar bakımsızlık yüzünden ölüyor ve kayboluyorlar, idaresizlik ve su-i istimal de kendisini hissettiriyor.

Bu itibarla, en sağlam ve devamlı zaviyeler, diğerleri kadar zengin olmamakla beraber, bizzat sahibleri tarafından işlenen ve aile vakfı olarak verilmiş olan zaviyelerdir. Kulların çalıştırıldığı bir çiftlik şeklinde idare edilen bir zaviye misalini Bursa livasında Karış dağında Şeyh Akbıyığın tesis ettiği zaviyede görmekteyiz (220). Bununla beraber-ekseri zaviyelerin, çift hayvanları, kovan, inek ve saire ile birlikte birkaç beyaz veya Arab kula sahib olduklarını da bu zaviyelerin eşya listelerinden anlamaktayız (76, 190). Müessir bir din propagandası merkezleri olan bir çok zaviyelerin bilhassa Rumeli'nde bazı müridlerini de Müslüman olmuş kullar ve Hıristiyan reaya arasından temin etmiş oldukları nazarı dikkati celb etmektedir.

Birçok dervişlerin Abdullah Oğlu olarak kayıtlı bulunmaları bazı mütevellilerin kul ve kul oğlu olmaları bu hususu işaret etmektedir. Eski Hıristiyanlardan yapılmış dervişleri daha mutaassıb ve hararetli bir din propagandası vasıtası olacakları da aşikar olduğu gibi; uzun seneler, zaviyede oturan Hıristiyan hizmetkarların, coşkun ve esrarlı dini ayinlerin tesiri altında Müslümanlığı kabul etmemelerinde de esasen imkan yoktur.34 Hıristiyan memleketlerinde çalışan Türk misyoner dervişlerinin bu neviden faaliyetleri, Hıristiyan iken sonradan Müslüman olmuş dervişleri bazı tarikatlerin ayin ve erkanı üzerinde yapacakları tesirler de ayrıca tetkik edilecek mevzulardır.

Aynı şekilde, bu tarikatlerin içtimai hayat idealleri ve muhtelif içtimai meseleleri telakki tarzları da ayrıca tetkike değerse de, bu hususlar maalesef bizim için malum değildir. Yalnız, birçok dervişleri komünist bir hayat yaşamak için bir araya toplandıkları ve beraber çalışıb beraber yemenin ve böyle müşterek bir hayat sürmenin zevklerini tercih ettiklerini kabul edebiliriz.

Bundan başka, son zamanlarda Rumeli'nde bazı dervişlerin beraber çalışıb elde ettikleri mahsullerini iki gözlü anbarlarına taksim ederek bir gözün muhtevasını kendilerine ve diğer gözdeki mahsullerini yolcuların fukaralarına tahsis etmek üzere kullandıkları nakledilmektedir. Bu hareket tarzları, onların hayır ve beni nevine hizmet gayesine kendilerini hasretmiş olduklarını istidlal ettirebilirler. Her halde muhakkak olan bir şey varsa, o da bir içtimai yardım müesesesi olduğu kadar, bu tekkelerin ayın zamanda bir imar ve iskan vasıtası bulunması ve emniyet ve münakalatın temini ve dini propaganda bakımından birinci derecede ehemmiyetli tesisler olmasıdır.35

1 Gibbons'un Türkçeye Prof. Ragb Hulusi Özdem tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu (Türkiyat Enstitisü meşriyatından) namı altında çevrilmiş olan kitabının bazı fasıllarının ismini gözden geçirmek bu hususta kafi bir fikir verecek mahiyettedir. Birinci mebnas Osman tarihde yeni bir ırk zuhur ediyor (s. 1-38). İkinci mebhası Orhan yeni bir millet teşekkül ediyor ve garb alemiyle temesa geliyor (s. 39-91)

2 Les origines de Pempire Ottoman (Paris 935) namındaki eser, Profesörün Sorbon Üniversitesinde "Türk etüdleri merkezi"nde verdiği konferansların bir araya getirilmesi suretile vücude

gelmiştir.Aynı müellifin1933 senesi Varşova'da toplanmış olan beynelmilel tarihi ilimler kongresinde yaptığı bir komünikasyonun mevzuunu teşkil eden "Bizans müesseselerini Osmanlı müesselerine tesir hakkında bazı mühazalar" ismindeki etüdü de Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası'nın birinci cildinde neşredilmiş bulunmaktadır. (sf. 165-313). Bu beseleye dair, yine aynı müellifin, Hayat Mecmuası (sayı 11 ve 12, 1924) nda çıkan tenkidi makalelerine bakınız.

3 Zikredilen eser, s. 38-41.

4 zikredilen eser, s. 39, 58-59, 118, 120.

5 İsmi geçen eser. s. 17.

6 11 numaralı nota bakınız.

7 Bu hususta Giese'nin tercümesi Türkiyat Mecmuası'nın I. cidlinde (sf. 151-171) neşredilen makalesi ile, bu makale hakkında Fuat Köprülü'nün Hayat Mecmuası'nda yazdıklarına (sayı 11 ve 12, 1922) bakınız, F. V. Hasluck'un Prof. Rağıp Hulusi Tarafından Bektaşilik tetkikleri namı altında tercüme edilen (1928) makalelerine de bakınız (sf. 83)

8 Zikredilen eser, s. 109-111.

9 Prof. Fuat Köprülü, Osmanlı heyeti içtimaiyesinin bünyesindeki ususiyeteleriyle o zamanlar mevcut sosyal fikir propagandalarının nazarı dikkati celbedecek mahiyette olduğunu göstererek için, Avrupa'da rönesansın öncülerinden biri gibi telakki edilen fakat hayatını bir kısmını Türkler arasında ve Osmalı sarayında geçirmiş olan Pleton isminde bir zatın memleketinde ortaya attığı sosyal reform fikirlerinin teşekkülünde İslâm aleminde o zamanlar mevcut dini ve sosyal cereyanlardan ve Türk cemiyetinin sosyal bünyesini taklit arzusunda mülhem olub olmadığının tetkike değer bir mevzu olduğunu kaydediyor (s. 112).Tarihçilerin daima kaydettiği üzere, Osmanlı idarecisinin yabancıları cezbeden "adilane" hareketinin mevcudiyetine de istinad ederek bu fikrin doğru olduğunu kabul edebiliriz.

10 Bu etüdümüz ve bunu takip edecek olanlar, "Osmanlı İmparatorluğunda, Kuruluş Devri'nin Toprak Meseleleri" ismini taşıyacak olan eserimizin medhali mahiyetindedir ve zaviyetlerle dervişlerden sadece toprak meselelerinin şu veya bu şekli almasında mühim bir amil olmuş olan bir iskan ve kolonizasyon metodu münasebetiyle bahsetmektedir. Okuycularımızdan makalemizi bu hususları göz önünde bulundurarak mütalaa etmelerini bilhassa rica ederiz.

11 Prof. Fuat Köprülü, İnfluence du Chamanisme Turco-Mongol sur les ordres mysttiques musulmans. Memoires de l'institut de Turcologle de l'universite d'İstanbul. 1929.

12 İktisat Fakülteleri Mecmuası'nın III.cildinden başlayarak "Osmanlı İmparatorluğu'nda, bir iskan ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler" başlığı altında neşredilecek olan yazılar.

13 Bizim burada tedkik ettiğimiz dervişlerle XVI. asır eski Osmanlı şairlerinin tasvir ettiği şekilde, çıplak gezen, esrar yiyen, kaşlarını, saç ve sakallarını tıraş eden, vücudlerında yanık yerleri ve dövme Zülfikar resimleri ve ellerinde musiki aletlerile dolaşan serseri dervişler arasında büyük bir fark mevcud bulunması lazımgelir. Prof. Fuad Köprülü, Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi'nde yazdığı abdal maddesinde; XVI. asırdan beri Türkiye'de yaşayan abdal lakaplı şeyhler ile abdallar yahud ışıklar ismi verilen derviş zümreleri hakkında izahat verirken ıonları birtakım gezginci derviş zümreleri gibi tasvir etmiştir. Bu izahata göre onlar ayin ve erkan itibarile olduğu gibi akideleri bakımından da müfrit Şii ve Alevi heterodokse bir zümre idi (sf. 36). Diğer serseri derviş zümreleri gibi evlenmeyerek bekar kalırlar ve şehir ve kasabalardan ziyade köylerde kendilerine mahsusu zaviyelerde yaşarlardı. Bunların arasında bilhassa daha fazla Kalenderiye tarikatinden müteessir olanların dünya alakalarından tamamen uzak olmak, geleceği düşünmemek, tecerrdüd, fakr, dilenme ve melamet başlıca şiarlarıdır. Bununla beraber, bütün Rum abdallarının her zaman ve her yerde dilencilerden, serseri ve çingene dervişlerden ibaret olduğunu farzetmek doğru değildir. Esasen, Prof. Fuad Köpülü de, bütün abdalların ayni şekilde yaşamadığın ve bazı abdal zümrelerinin, mücerred kalmak prensibinden ayrılarak, sair Kızılbaş zümreleri kabilinden bir secte halinde Türkiye'nin muhtelif sahalarında köyler kurup yerleşmiş olmaları ihtimalini kaydediyor. Aynı suretle profesör, İran Türk aşiretleri ve Hazer ötesindeki Türkmenler arasında abdal adını taşıyan Türk oymaklarına tesadüf edilmesini ve Eftalitlerin daha asırlarca evvel abdal adını taşımış olmalarını da tedkike şayan görerek hatırlatmıştır. Bu vaziyette, “abdal” sözünün bir tasavvuf ıstılahı olmadan evvel bir aşiret veya zümre ismi halinde bulunun bulunmadığı ve bu nam altındaki bütün dervişlerin bidayette Orta Asya'dan gelmiş abdal aşiretlerini mümessili birer aşiret evliyası olup olmadığı meselesi tedkike muhtaç gözükmektedir. Serseri derviş zümrelerinin döküntülerinin toprağa yerleşerek köyler vücude getirecek yerde, köyler vücude getirecek şekilde toprağa yerleşmekte olan göçebe aşiretlerini birtakım derviş zümreleri meydana getirmeleri daha fazla muhtemeldir. Esasen Prof. Fuad Köprülü de, bu abdalların kendilerini Horasan'dan gelmiş göstermelerini, eski Oğuz rivayetlerinin aralarında hâlâ yaşamasını, bunların etnik menşe'lerinin yani Türklüklerinin tesbiti bakımından çok mühim addetmekte sh. 39) ve abdalları Türklüklerinden en ufak bir şüphe bile caiz olmayan ve eski Türk Şamanizmi'nin izlerini hâlâ sâklâyân Anadolu Alevî türklerinden ayırmaya imkan görmemektedir. Şu halde, abdalların dilencilerden ve çingenelerden ibaret olacağına tıpkı bu Alevi Türkler gibi, kısmen göçebe olmakla beraber, kısmen de eski zamanlardan beri toprağa bağlanmış ve ekincilik hayatına geçmiş Türk oymaklarından çıkmış olmaları lazımgelmez mi? (26 numaralı nota da bakınız). Bu nevi rüya hikâyelerini tarihi bir hakikat gibi telakki edilmeyeceğini ve Prof Fuad Köprülü'nün tedkiklerinin gösterildi gibi gibi, onların Reşiddüdin'in de ve Paris nüshası bir Anonim Selçukname'de daha evvel kaydedilmiş bulunan Eski bir Oğuz efsanesini yeniden canlandırmış bir şeklinden ibaret olduğu mahakkak ise de; biz yine, ilk Osmanlı menbalarının buna benzer hikayeler ile derviş menakıbini süslemek için kullanıldığı motifleri hatırlatmanın, hiç olmazsa bu tarihçilerimizin yazdıkarı zamanlarda, kuruluş devrine ait kanaatlerin mahiyetini anlatmak bakımından faydalı olabileceğine inanıyoruz. Bu sebeble burada, bu nevi derviş menkıbini, bu menakıbin teşekkül ettiği zamanın psikolojik halini ve onun arkasından tarihi hakikatin kendisini bulabilmek gayesile tahlil ediyor ve bu arada mevzuubahs

hikâyelerde umumiyetle dervişlere atfedilen nüfuz, çokluk ve toprakla alakadarlık vasıflarını ve onlara umumi nüfuz ve arazi tahririni defterlerindeki kayıtları yekdiğerlerini tamamlar vaziyette görüyoruz. Elviya menakıbinin, birçok dervişleri ziraatle meşgul ve toprak işleriyle ilgili gösterdiği gibi,Osman Bey'ide çift sürmekle. İstanbul şehri İnkılab Müze ve Kütüphanesi'nde M. Cevdet yazmaları arasında (kütçük boy) Velayetname-i Hacı bektaş-i Veli sf. 157'ye bakınız. halk ağzından dolaşan ve bektaşi dervişini elinde çapa tasavvur eden şu söz de manalıdır: "Bektaşinin çapası, Mevlevinin çivisi".

15 Yukarıda ismi geçen Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi'ndeki Kumral Abdal maddesine bakınız (sf. 58).

16 Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş devirlerinde dini tarikat ve teşkilatın oynamış olduğu rollere mümasil tesirleri, son zamanların tarihi vak'alarında da müşahade etmek mümkündür. Hasluck, Türkçeye Bay Ragıb Hususi Bektaşilik tedkikleri namı altında tercüme edilen (1928) etütlerinde. Yanyalı Ali Paşa (vefatı 1822)'nin Tisalya ve Arnavutluk'ta tesis ettiği Bektaşi tekkeleri tamamen siyasi maksadlar en işlek yollarla hakim sevkülceyş noktalarında kain olan bu tekkeler etraflarındaki ahali için siyasi içtima merkezlerinde idi. Tisalya'da Tempe Boğazı medhalindeki Hasan Baba Tekkesi o boğazdan bir ticaret yolunun kontrolü için Ali Paşa tesis ve himaye edilen bir Bektaşi Tekkesi idi. Tırhalada da bizzat Ali Paşa tarafından inşa edilen ve mühim bir geçidi mürakabe eden büyük ve mamur bir tekke mevcuddu (sf. 35). Ali Paşa bu tekkelerin şeyh ve müridlerini muntazam memurlar gibi kullanıyordu.

Tekkelerin halk üzerindeki nüfuzundan istifade etmek için, bu sıralarda Rumeli ve Anadolu'da teşekkül eden ayan ve mütegallibe de tekke ve tarikatlerle sıkı bir münasebet halinde idiler (sf. 32). Hasluck'a göre, bu yarı müstakil derebeylerinin ahenk ve mesalemet içindeki idareleri ve Hıristiyanlara karşı muameleleri arkalarında Mevlevilik ve Bektaşilik gibi hür prensipli dinlere ait serbest teşkilatın mevcud olduğunu farzettirir. Osmanlı İmparatorluğunda son zamanlara kadar devam eden Mevlevi Bektaşi nüfuz mücadeleleri de herkesin malumudur. Yeniçeriler Bektaşilik tarafından tutulmakta idi. Sultan Mahmud devri ıslahatında yeniçerelikle birlikte Bektaşiliğin de mahkum edilişinde Mevlevi teşkilatı büyük bir rol oynamış gözükmektedir. (sf. 132). Yeniçeri-Bektaşi ittifakının pervasız bir düşmanı olan vezir Halet Efendi, mevlevilerle sıkı bir münasebet halinde idi. Galatadaki Mevlevihaneyi o yaptırmış

17 Baba Muhlis hakkında naşir Ali beyin ilave ettiği not: Cengiz fetretinde Anadolu'ya gelerek Amasya kurbünde bir mahalde tavattun eyleyen Şeyh Baba İlyas Horasani'nin oğludur. Devleti Selçukıyeninleri inkısamında altı ay Konya'da Emir olmuş ve badelistifa sultan Osman ile gazalarda bulunmuştur. Âşık paşanın pederidir.

18 9 numaralı nota bakınız.

19 Cilt II. S. 9 ve 46.

20 Derviş ve zaviyelerin hakiki hüviyet ve mahiyetleri ile, sarih bir şekilde yer tayin etmek suretile onların coğrafi yayılış tarzlarını, adatlerini ve dervişlerin ellerindeki vesikalara nazaran zaviyelerin tercümei hallerini ve muhitlerile olan münasebetlerini nakleden bu kayıtların, Fatih Mehmed, Selim ve Kanuni Süleyman devirlerinde yaptırılmış olan umumi nüfus ve arazi tahriri defterlerinde resmi bir vesika mahiyetini kazanarak muhafaza edilmiş bulunmaları onların kıymetini büsbütün arttırmaktadır. Herhangi bir seyyahın tesadüfen naklettiği sathi müşahadelerden veya halk arasında nakledilen rivayetlerin toplanması suretiyle elde edilen malumattan farklı olarak bu kayıtlarda tahrir eminleri bir devlet memuru sıfatıyla bizzat mahallinde yaptıkları tedkiklerle bu devrvişleri isimlerile kaydetmişler ve bilhassa zaviyelerin eşyasını tarlalarını, değirmen ve bahçe gibi emlakini ayrı ayrı sayıp dökmek, mevkiin ehemmiyeti ile zaviyenin ifa etmekte olduğu vazifeler ve bu vazifelere mukabil istifade ettiği imtiyaz ve muafiyetleri ayrı ayrı bildirmek suretile bizim için çok kıymetli malumatı toplamışlardır. Bu tahrirlerin mahiyeti hakkında İktisad Fakültesi Mecmuası’nın ikinci cildinde neşrettiğimiz makalelere bakınız (Osmanlı İmparatorluğunda büyü nüfuz ve arazi tahrirleri ve hakana mahsus istatistik defterleri).

21 Bu şekilde mutarıza içinde zikredilen rakamlar, tetkikimizin sonunda sıralanmış olan Kayıtları sıra numaralarıdır

22 Cild: I. sf. 331.

23 Cild: II. Sf: 133,137. “Hoca Ahmed Yesevi’den cihaz-ı fakrı kabul idüb diyari Rum’da sahibi seccâde olmağa izin almış ve üç yüz yetmiş fukarasile Kaligra sultan ser çemşe-i fukra olduğu halde, Rum’da Orhan Gazi’ye gelüb sığınmıştır. Bursa fethinden sonra Hacı Bektaş Kaligra sulnatı yetmiş kadar fukarasile Moskov, Leh, Çek Dobruca diyarlarına gönderüb Rum erenlerinden olmağa izin vermişti”.

24 Topkapı Sarayında, Hazine Kütüphanesi Kitapları arasında No: 1612’ye bakınız.

25 Hasluck yukarıda ismi geçen etüdlerinde, Evliya Çelebi tarafından tesbit edilen Saltuk Menkibesini tedkik ile, Sarı Saltuğun Kırımdan gelen muhacir Tatar kolonları tarafından Baba dağa ithal edilen bir aşiret evliyası olduğunu farzedilebileceğini (sf. 68) ve onun Kırım’da Sodak civarındaki şehre ismini veren baba saltuk ismindeki veli olması lazımgeldiğini, ilk defa İslâmiyeti kabul etmiş bir Türk hükümdarı olmak üzere maruf efsanevi bir şahsiyet olan Satuk Bugra (944-1038) ile Sarı Saltuk arasında bir sirayet hadisesi mevzuubahs olabileceğini, Kürt halk rivayetlerinde mevcud sarı saltı unvanlı dervişin sarı saltık efsanesinin garba doğru intikalinde bir menzil teşkil ettiğini söylüyor. Sarı Saltuk ancak bilahara ziyaretgaha memur edilen dervişler ve halefleri tarafından Hacı Bektaş halkasına ithal edilmiş bir aşiret evliyasıdır. Sarı lakabı umumiyetle aşiretlerin inkısama uğrayan şubelerini ayırd etmeğe yarayan renk sıfatlarından gelmektedir. Yine Hasluck’a göre, bu mıntıkada teşekkül eden Sarı Saltuk menkıbeleri arasında Bulgar halk rivayetlerinde İlyas peygambere ait

bulunan menkıbeler mevcuddur. Arnavudluk'a ise eski Ayayorgi hikâyeleri, eski Hıristiyan bir azizin yerine bir Müslüman evliya kaim oluştur.

26 Menşe ve teşekkül tarzı türbe ve tekke tipleri bulunabileceği ve hatta zamanla aynı tekkenin hayatında büyük değişiklikler olabileceği aşikardır. Bu hususta Haşluck'un yukarıda 14 numaralı notta ismi geçen etüdlerinde etraflı malumat vardır. Zaviye tipleri arasında Anadolu Seyyid Battal Gazi, Hüseyin Gazi, Melik Gazi ile İstanbul'daki eyüb Sultan türbeleri Arab kahramalarının mezarları olduğu. Bu mezarlar çok defa bir rüya veya keramet vak'asile keşf ve tespit edilmiştir. Hasluck'un Osmanlı devrindeki zaviyelerden bir kısmının eski Hıristiyan azizlerine atfedilen halk periştişkahlarının ve azizlerin ismi değiştirilerek Türk fütuhatı devirlerine bazı tekkelerin eski manastırlar olması da mümkündür. Bu suretle bu mezar hakkındaki mahalli eski halk itikadlarının İslâmileşmiş. tekkenin veya periştişgahların mecnunlar, saralalılar ve kısır kadınlar üzerinde şifa verici bir hassaslarından Hıristiyan ve Müslüman halkın müştereken Bektaşilerin diğer tarikatlerin mübarek yerleri ile birtakım aşiret ziyaretgahlarını Zaviye kurmak iktisadi ve içtimai bünyenin ve dini hisleri tabii ve zaruri bir neticesi olarak her tarafta zaviyeler kurmak ve hayatı bu zaviyeler Devrin hususi şartları içinde zaviyelerin tebarüz ettirilmeğe değer bir mana ve vazifesi olduğu şüphe götürmez bir hakikattir. Bu dikkate şayan kudret tezahürlerine, dini ve tasavvufi cereyanların kendi organlarını yaratma faaliyetine bilhassa köylerde tesadüf edilmesi ise; o devirlerde köy hayatını bugün olduğu gibi şehirlerin tabii artık ve ek bir mevcudiyeti yaşamaktan ibaret olmaktan ziyade; kendilerine mahsus bir âlemi ve hayatı yaratmakta devam edecek kadar müstakil ve heyatiyeti bol bir vaziyet teşkil ettiklerini bütün hayat prensiplerini kendi içlerinde bulduklarını, kuvvetli bir şekilde köklerini kendi toprakları içinde olduğunu göstermektedir

27 11 ve 18 numaralı notları okuyunuz. zaviye şeyhlerini umumiyetle bir cemaat beyi veya kabile reise olması, bir aşiretin muhtelif parçalarını muhaceret dolayısıyile gidip yerleştikleri uzak noktalarda hep aynı nam altında köyler ve zaviyeler kurması ve evliyalar kabul etmiş bulunması keyfetini de kolayca izah edebilir. Hasluck da yukarıda ismi geçen makalelerinde, haklarında uydurulan menakıb ne olursa olsun, birçok tekkelerin bir aşiret evliyası mezarı olarak kurulduğunu farz ve kabul etmektedir. Bu suretle, Karaca Ahmed'in, ak Yazılı Babanın, Sarı saltuğun muhtelif yerlerdeki mezarlarını ve bu isimlerde müteaddid köylerin mevcudiyetini, hep aynı aşiretin muhtelif yerlerdeki mezarlarını ve bu isimlerde müteaddid köylerin mevcudiyetini, hep aynı aşiretin muhtelif yerlere dağılmış olan muhtelif parçalarının eserleri gibi kabul ediyor ve evliya isimlerindeki sarı kızıl gibi renk sıfatlarının aynı kabilenin muhtelif parçalarının yekdiğerinden ayrılması için kullanılan sıfatlar olması lazım geleceğinden, bu surete mevzubahs sıfatları taşıyan evliyaların kabileleri menşeini isbata çalışıyoruz.Bu faraziyeler, bizim tedkik ettiğimiz dervişlerin ve o dervişleri temsil ettikleri grupları Orta Asya'dan gelmiş muhacir göçebelerin mümessil ve bu muhacceret akının öncüleri oldukları.

29 Hukuk Fakültesi Mecmuası'nın VII. cildinin 1-2. sayılarında (1941) “Sultanların temlik hakkı ve mülk topraklar” ismini taşıyan makalemize bakınız (sf. 489)

30 Ve haric-ez defter bazı mahuf derbend ve mermerr-i nas vakı olan kurada kadimeden zaviyeler vaz olunub, ahalisi Kızılbaş fetretinde perakende olub gitmek ile kura ve zevaya hali ve harab kalub, bervech-i tahmin yazılıb timara virilmiş imiş. Öyle olsa vilayet-i mezbüre müceddeden kitabet olundukda, o hali ve harab olan kuranın ehalisinden bazı kayd-i hayatta olanları hazreti hüdavendiğar-i gerdün iktidarın eyyam-i adaletinde il ve vilayet emn-ü eman üzere asüde hal olmağla gelüb her biri yerlü yerine mütemekkin olub şenlenüb, ehali-i vilayeti mezbure zikr olan hali ve harab zaviyeler ihya olunması labud ve lazımdır, memalik-i mahrüsaya dahi intifa'ı vardır deyü rica eyledükleri baisden, vuku üzere der-i devlet nisaba arz olundukta padişahımız e'azallahü ensarühu hazretlerinin hayrat-i amme mey-i tammesi olub bazı evvelden harab ve yebab olub girüihyası lazım olan uraya ve bazı mahüf derbendlerde ber kararı ihyası kabüd olan mahallelerde zaviyeler vaz idüb evkafını hullide mülkünü kibelinden her hangi karyede vakı olmuş ise mahsulünden birer çiftlik tayin ve takdir idesin diyü emrolunmağın ber muteb-i emr-i münif lazım olan mahaller de bazı ihya ve bazı ihdas zaviyeler vaz olunub sebt olundu (İstanbul Başvekalet Arşivi 917 numaralı defter). Bu kanunu bütünû yakında neşredilmiş bulunacak olan "Osmanlı İmparatorluğunda, XV. ve XVI. asırlarda, ziraî ekonominin hukuki ve mali esasları isimli itabımızın birinci cildinde XX. numaralı kanun olarak mevcuttur. 5 sf. 74).

31 İktisat Fakültesi Mecmuasında neşredilmekte olan "Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük nüfus ve arazi tahrihleri ve hakana muhsus istatistik defterleri isimli etüdümüze bakınız (cild II.).

32 Hukuk Fakültesi Mecmuasında (1940 senesi, VI. Cildin birinci sayısında) neşredilmiş olan "Evladlık vakflar" başlıklı yazımıza bakınız.

33 İktisad Fakültesi Mecmuasının 1. 2 ve 4. Sayılarında çıkmış olan "Osmanlı İmparatorluğunda toprak işçiliğinin organizasyonu şekilleri: 1, kulluklar ve ortakçı kullar" başlıklı makalelerinize ve bunlar içinde bilhassa 47 numaralı notun bulunduğu yere ve XXXV numaralı kayda bakınız.

34 Zaviyelerinden propagandası bakımından oynamış bulundukları rolün büyük olması lazım gelir. Cahil halk yığınları için azizlerin mezarlarına, onların metrukatına ve kerametlerine inanmak daha basit ve kolay anlaşılabilir bir din teşkil etmektedir. Bu sebeple, bahsettiğimiz zaviyelerdeki dini hayat kolayca evliya perestlik şekline girmiş bulunduğundan halk arasında büyük bir tesir icra edecek vaziyettedir.

Diğer taraftan, bahse mevzuu zaviyeleri kuran veya idare eden dervişler çok defa yerli Hıristiyanları temsil kabiliyeti dikkate şayan bir derecede büyük bir takım dini cereyanların ve tarikatlerin mümessilleridirler. Bu tarikatlerin ekserisinde bilahare Bektaşilikte olduğu gibi İslâm dini yerli halk tarafından benimsenebilmek için lazım gelen bütün kolaylıkları ihtiva eden bir şekle girmiş münevver, müsamahakar ve telifci bir mahiyet alarak bazan yerli ayin ve itikatları da benimseyebilmiştir. Bütün insanların kardeşliği, işe ve vicdan temizliğine nazaran dini ayin ve ibadet

sahasındaki şekilciliğin kıymetsizliği gibi, her dervişhane düşüncede gizli bir şekilde mevcut bulunan fikirler, dini kaynaşmayı büyük nispette kolaylaştırıyordu. Hasluck'a nazaran, İslâmiyetin ehl-i sünnet haricinden kalan bu ulzaştırıcı ve münis şekillerinin tesiri altında cahil Hıristiyanların din değiştirmeleri pek kolay olmuş ve bu suretle fatih bir ırk veya misyoner teşkilatına malik bir rühban sınıfı tarafından ecnebi memleketlere getirilen bir din, ikna ve intibak kuvvetile, kendisini yerli ayinler üzerine ilave ve ilzam etmiştir. Bu suretle dini kaynaşmayı mümkün kılarak Hıristiyanlar için İslâmlığı kolayca kabul edilir bir şekle sokmak hususunda Bektaşiliğin ne suretle çalıştığını göstermek isterken Hasluck'un iki taraflı ziyaretgahlar hakkında vermiş olduğu malumat da dikkate şayandır. Bektaşiler ve onlardan evvel diğer tarikatler bu nevi tekke ve ziyaretgahlarda yatan Müslüman evliyanın mezarında bir de Hıristiyan aziz, bulunduğunu veya eski Hıristiyan azizin gizlice Müslümanlığı kabul etmiş bulunduğunu ileri sürerek türbeleri her iki din salikleri için ziyaret edilebilir bir hale sokmuşlar ve bu iştirakten kendileri için büyük faydalar ummuşlardır (sf. 53, 62). Böylece Hasluck'a göre, Selçuk hanedanın cismani ve Mevlevi dervişlerinin ruhani merkezi olan Konya da, aynı suretle gerek Hıristiyan ve gerek Müslümanlar tarafından hiç bir vicdani endişe olmaksızın ziyaret edilen dört peristişgah vardı, y bu gibi imkanlarla Konya sultanları zamanında Hıristiyanlık ve İslâmlık birbirine yaklaşıyor ve kaynaşıyordu. Orta zaman Anadolusu'nun gayri mütecanis ahalisi arasında bir kaynaşma zemini hazırlayan bu nevidini cereyanlar, sultanlar için siyasi bakımdan, Mevleviler için ise felsefi görüşten arzuya şayandı ve bu ihtiyaca cevap vermek için doğmuşa benziyorlardı. XV. asırdaki Şeyh Bedrüddin isyanının muharrik kuvveti de temsil ettiği fikirlerin bu nevi bir dini kaynaşma ihtiyacının hazırladığı bir zemin üzerinde kolaylıkla yayılabilirl bir mahiyette olmalarından geliyordu. (sf. 141).

35 Bu zaviyelere uğrayan yolcular orada herkese açık bir misafirhane, yatacak yer ve yiyecek bulunabilmektedir. Hatta bunlardan bazılarında mevcut kazan ve tepsilerin adedi hiç olmazsa ayin ve bayram günlerinde büyük miktarda yemek dağıtıldığını isbat etmektedir. Mesela, Hasköyün köylerinde Yağmur Oğlu Hasan Baba zaviyesinde 16 kazan, 37 tepsi ve 16 bakraç vardır ve senede 350 kadar adak koyun kesilmektedir. (96). Çirmende Hızır baba zaviyesinde sekiz kazan, 16 tepsi vardır. Diğer bir çoklarında gerek yemek takımları gerek halı, yatak ve yorgan çoktur. 63 numarada kayıtlı bulunan Ahi Ana zaviyesinin eşyalarına da bakınız.

Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti / Doç. Dr. Mehmet İnbaşı [s.154-164]

Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Giriş

Anadolu'da Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte, kurulan beylikler arasında fütuhat alanına yakın bir yerde kurulan ve Anadolu'daki Moğol baskısı sebebiyle Türkmenlerin yoğun şekilde iskanına maruz kalan Osmanlı Devleti, XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren en önemli faaliyet sahası olarak Balkanlar'ı seçmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru, Bulgaristan'ın içlerine ve Makedonya'ya kadar pek çok yer Türk hakimiyeti altına girmiştir. Bu çalışmada, bölgedeki Türk fetihlerinin gelişme aşamaları, fetihten sonraki iskan politikası ve XVI. yüzyıl sonuna kadar ki idari yapı ile Türk halkının durumu hakkında bilgi verilecektir.

Balkanlar ve Anadolu

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol baskısı altında kalması, hudut bölgelerinde bulunan uç beylerine daha serbest hareket etme imkânı sağlamıştı. Bunlardan birisi olan ve Karacadağ, Söğüt, Domaniç havalisinde faaliyet gösteren Kayı Aşireti'nin reisi olan Osman Bey, kısa sürede müstakil olarak hareket etmeye başlamıştı. Faaliyet sahası olarak Bizans'ın Bithynia'daki topraklarını kendisine hedef seçen Osman Bey, elde etmiş olduğu bölgelerde kendi adını taşıyacak olan beyliğini kurmuş ve kısa sürede bu devletin aleyhine topraklarını genişletmişti.

XIV. yüzyılın başlarında, Osmanlıların büyük bir güç olarak ortaya çıkışı, Anadolu tarihinin önemli olaylarından birisidir. Avrupa'daki Osmanlı olgusunu ortaya çıkaran en önemli olay, 1204'te IV. Haçlı Seferi'nin Kudüs'e değil de İstanbul'a olmasıydı. Bizans'ın başkentinde Latin hakimiyeti kurulduktan sonra, Mora'daki Bizans toprakları onların arasında paylaştırıldı. İmparator VIII. Paleologos, 1261'de Konstantinopolis ve Bizans'ı ele geçirinceye kadar Trakya, Makedonya ve Teselya'da bulunan Latin beylikleri hakimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Daha sonra XIV. yüzyılda meydana gelen olaylar, Kuzey Balkanlar'da, Arnavutluk ve batı Mora'da küçük beylikler ortaya çıkardı. Bunlar içerisinde en önemlisi sadece Sırbistan'ı değil Makedonya'nın büyük bir kısmını, Trakya, Arnavutluk ve Epir'e kadar bir çok yeri hakimiyeti altına alan Sırp İmparatoru Stephan Duşan idi. Onun ölümü ile ülkesi, Vukaşin ve Uglyeşa arasında paylaşılmıştı. Aynı durum Bulgaristan ve Tuna bölgesinde de meydana geldi. Bizans ise, zaten büyük bir çekişme ve saltanat mücadelesi ile meşgul idi. Nitekim bu hususla ilgili olarak çağdaş müelliflerden Nikephoros Gregoras, "Bizans İmparatorluğu doğu bölgesini görmezlikten geldiği için, Bithynia bölgesindeki bir çok şehir ve bölge, Türklerin eline geçti" demektedir.1

Bu sırada Osmanlıların bölgede bir güç olarak ortaya çıkmasında, dış şartlar bakımından önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bunlar; İran ve Anadolu'da hakim Moğol İlhanlı Devleti'nin çöküşü, Türkmen beyliklerinin yükselişi, Latin koloni devletlerinin 1204-1320 döneminde siyâsi-ekonomik baskısı sonucu Bizans'ın çöküşü ve Rumlar arasında Kantakuzenos gibi Türklerle işbirliği yapmak isteyenlerin ortaya çıkması, Bizans'taki saltanat mücadelesi, 1396'ya kadar batı Hıristiyan aleminde Haçlı seferi organizasyonunun yapılamaması, Batı Anadolu'daki Türkmen beyliklerinin özellikle Aydınoğulları Beyliği'nin yükselişi ve Orhan ile temasa geçmesi, Balkanlar'da Sırp ve Bulgar Devletlerinin parçalanması ve Osmanlıların 1352'den itibaren Venedik ve Latinlere karşı Cenevizlilerle ittifak kurmalarıdır.2

Özellikle Moğol etkisinin çok az hissedildiği Antalya-Sinop hattının, başka bir ifadeyle Kızılırmak'ın batısındaki bölgede bulunan ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin etkisini kaybetmesiyle filizlenen Türkmen beylikleri içinde, Osmanlıların müstesna bir yeri vardır. Nitekim fütuhat bölgesine açık olması nedeniyle, Anadolu'da bulunan gaziler, öncelikle geçimlerini temin etmek, arkasından gaza hareketlerinde bulunmak maksadıyla, Marmara uç bölgesine yoğun bir şekilde göç etmeye başladılar. Bu durum yeni fetih bölgeleri aramalarına sebep olmuştur.

Rumeli'ye Geçiş ve İlk Fetihler

Osmanlı kuvvetleri, ilk defa 1321'de Mudanya'yı aldıktan sonra, Marmara Denizi kıyılarına ulaşarak Rumeli ile karşı karşıya gelmişlerdir.3 Zaman zaman da Bizans'ı tazyik maksadıyla küçük gruplar halinde Rumeli'ye geçiş yapmaları, Türklerin Rumeli'yi görmelerine ve tanımalarına imkan sağlamıştır.4

1341 yılında Bizans İmparatoru III. Andronikos'un vefatı ile tahta geçecek olan oğlu V. Ionnes Paleologos'un çok küçük yaşta olması sebebiyle, kendisine vasi olarak tayin edilen Domestik Kantakuzenos, kısa bir süre sonra iktidarı ele geçirebilmek için faaliyete girişmişti. Kantakuzenos ile meşru vâris Ionnes arasında başlayan saltanat mücadelesinden Türkmen beylikleri, özellikle de Osmanlı Beyliği istifade etmiştir. Çeşitli beyliklere mensup Türkler, paralı asker veya müttefik sıfatıyla Bizans'ın saltanat mücadelesinde tam anlamıyla taraf oldular. Kantakuzenos, önce Aydınoğlu Umur Bey, onun da tavsiyesi üzerine Orhan Bey ile temasa geçerek rakiplerine karşı üstünlük elde etmiştir. Orhan Bey ile olan bu dostluk ve ittifak, Kantakuzenos'un kızı Theodora ile evlenmesiyle daha da artmıştır.5 1345 baharından beri Osmanlılar, Kantakuzenos'un müttefiki olarak Balkanlar'da faaliyette bulunmaya başlamışlardır. Bu dönemde Karesi Beyliği'nde meydana gelen iç karışıklıklardan istifade eden Orhan Bey, bu mücadeleye müdahale etmiştir. Böylece 1345'te Karesi Beyliği'nin ilhakı, Osmanlı Devleti'ne Edremit Körfezi ve Kapıdağı arasındaki bölgeyi kazandırınca da, Osmanlılar Rumeli toprakları ile karşı karşıya gelmişlerdir. Aynı zamanda Karesi Beyliği'nin ilhakının Osmanlıların Rumeliye geçişini hızlandırdığı, hatta onların Rumeli'de gün geçtikçe ilerleyecek fütûhatlarına önemli bir zemin hazırladığı görülmektedir. Süleyman Paşa, Rumeliye geçişin gerek hazırlık safhasında gerekse sefer sırasında Karesi Beyliği ümerâsından olup, Osmanlı kaynaklarında Aclan Bey'in

hizmetinde bulundukları belirtilen Ece Bey, Fazıl Bey, Evrenos Bey ve Hacı İlbeyi gibi beylerin yardım ve desteklerini görmüştür.6

Osmanlıların Balkanlar'daki devletlerle ilişkileri, 1340'lı yıllara kadar dayanmaktadır. Bu tarihte Bizans İmparatoru'na rakip olarak çıkan Sırp Kralı Stephan Duşan, Makedonya'yı elde ettikten sonra İstanbul'u ele geçirmek için Orhan Bey'e bir heyet göndererek anlaşma teklifinde bulunmuştu.7 Orhan Bey, menfaatlerine ters düştüğü için bunu dikkate almamıştı. Bizans'taki taht mücadeleleri sırasında Stephan Duşan, çıkarlarına uygun olarak Bizans İmparatoru V. Paleologos'u, Osmanlılar ise belirtildiği üzere, tahtı elde etmek isteyen Kantakuzenos'u desteklemişlerdir. Böylece 1352'de Rumeli'ye adım atan Osmanlılar, Bizans'ın içinde bulunduğu durumdan istifade ile kısa sürede bölgedeki faaliyetlerini genişlettiler.8 Gelibolu Yarımadası'nda şehirlerin etrafındaki kırsal bölgelere yerleşen Türk kuvvetlerinin başında bulunan Süleyman Paşa ile ilgili olarak Gregoras, "Bir Osmanlı kolonisinde bulunuyormuş veya kendi öz yurdunda imiş gibi davranıyordu" demektedir.9 Aynı yıl içerisinde, Cenevizliler Türk birliklerini gemileriyle Avrupa'ya taşıdılar. Ekim 1352'de Türkler, Edirne'nin güneyindeki Pythion'da Sırpları yenilgiye uğrattılar. Bu sırada Kantakuzenos'un kuvvetleri arasında Katalanlar ile birlikte Türkler de vardı. Orhan Bey ile Cenevizliler arasında yapılan antlaşmayı, Kantakuzenos da kabul etmek zorunda kaldı.10 Osmanlıların desteği ile bu savaşı kazanan Kantakuzenos, tahtı elde etmiştir. Bu hadiseden sonra Sırplar, Osmanlılara karşı bir Haçlı Seferi teşebbüsüne girişmişler, ancak 1355'de Kral Duşan'ın ölümü, bu faaliyeti sonuçsuz bırakmıştır.11 Böylece Kantakuzenos, kendisine bağlı olmadığına kanaat ettiği şehirleri gözetmek ya da Bulgarlar ile Sırpları tehdit etmek için Türk birliklerini kullanmaya devam etti.12

Kantakuzenos, Orhan Gazi'nin bu yardımlarına karşılık Rumeli'de bir üs olarak Çimpe, Çimbi (Cinbi)/ Tsympe Kalesi ve civarını Osmanlılara verdi.13 Böylece 1352'de Kantakuzenos'un müttefiki olarak Çimpe Kalesi'ne yerleşen Süleyman Paşa, burasını Balkanlar'da yayılma için önemli bir köprübaşı olarak teşkilatlandırdı. Anadolu'dan getirttiği kuvvetleri yerleştirdi ve böylece Osmanlı Rumelisi'nin çekirdeği kurulmuş oldu.14

Osmanlı kuvvetlerinin Çimpe Kalesi'ne yerleşmesinden sonra, 1-2 Mart 1354'te meydana gelen depremde, surları yıkılan Gelibolu Kalesi ile etraftaki kasaba ve köyler, Türk kuvvetleri tarafından fethedildi.15 Kısa sürede Süleyman Paşa, Anadolu'dan getirttiği kuvvetleri, boşalan bu yerlere iskan ederek Gelibolu'da önemli bir askeri üs oluşturdu.16 Gelibolu'nun fethinden sonra Süleyman Paşa, Rumeli'de sağ, orta ve sol kolda olmak üzere uçlar teşkil ederek, fetih hareketlerini organize etmiştir.

Kantakuzenos, bu Türk ilerlemesi karşısında, Orhan Bey'e haber göndererek elde ettiği yerleri para karşılığında iade etmesini teklif etti. Ayrıca kendisi ile İzmit'te görüşmek istediğini bildirdi. Orhan Bey ise, kendisine ittifak karşılığı verilmiş olan Çimpe Kalesi'ni on bin altın karşılığında iade edebileceğini, ancak Gelibolu ve diğer kalelerin kendi kuvvetleri tarafından fethedildiğini, bu sebeple de iadesinin mümkün olmadığını bildirdi. Bu sırada Süleyman Paşa, Malkara, İpsala ve Vize taraflarını ele geçirdi.17 1357'de Süleyman Paşa'nın vefatı, Rumeli fütuhatını bir müddet yavaşlatmış ise de,

Orhan Bey'in diğer oğlu Şehzade Murad ve Karesi beylerinden Evrenos ve Hacı İlbeyi gibi komutanların gayretleri neticesinde, yeniden hız kazanmıştır. Ancak erken dönem Osmanlı Vekâyinâmeleri, Rumeli'deki fetihlerde Karesi Türklerinin etkisinden ziyade, Süleyman Bey'in kabiliyetleri üzerinde durmaktadırlar.18

Balkan Fetihlerinin Gelişmesi

Sultan I. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında Edirne, 1361'de fethedildikten 4 yıl sonra da devlet merkezi buraya nakledilmiştir.19 Osmanlı hükümdarı, Meriç Vadisi boyunca hareketle 1363'de Filibe'yi zaptetmiş ve Bizans'ı nüfuzu altına almıştı.20 Edirne'nin fethinden sonra uçlarda biriken Türkmenlerin Rumeli'ye geçişleri hızlandırıldı.21 Balkanlar'daki Türk ilerlemesine karşı Bizans, Papadan yardım istemiş ve 5 Aralık 1366'da Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleştirilmesi ile bir Haçlı Seferi düzenleme teşebbüsüne girişmiş, fakat bundan bir netice elde edilememiştir. 26 Eylül 1371'de meydana gelen ve II. Meriç ya da Çernomen denilen muharebede, Sırp kralı ve müttefikleri, Osmanlılar tarafından mağlup edilerek Vukaşin ile Uglyeşa öldürülmüştü.22 Çirmen Zaferi'nden sonra Batı Trakya'nın, müteakiben Makedonya'nın zaptı da mümkün olmuştur. Buna karşılık Macar Kralı Layoş, Osmanlılara karşı bir Haçlı Seferi düzenleme arzusunu açıkça belirtmesine rağmen bunu, Bulgaristan ve diğer Hıristiyan devletleri aleyhine olarak topraklarını genişletme maksadıyla kullanmak istediğinden, sonuç alınamamıştır. 1371'den itibaren Osmanlı tehdidi, batı için tehlikeli bir boyut aldı. Batı Hıristiyan dünyasında papanın öncülüğünde, bir Haçlı Seferi düzenlemek için pek çok görüşme ve pazarlıklara rağmen neticesiz kalmıştır.23

Evrenos Bey ve Halil Hayreddin Paşa'nın başarılarından sonra, Vardar Nehri vadileri Osmanlı kuvvetlerine açılmış ve Vardar'ın doğusu Osmanlı hakimiyetine girmiştir. 1372'de Köstendil, 1380'de Vardar'ın sol sahilindeki İştip, 1382'de Manastır ve Pirlepe ve 1385'te de Ohri fethedildi.24 Bulgaristan taraflarında da 1385'de Sofya, 1386'da Niş'in fethinden sonra artan Türk baskısını önlemek için bu dönemde Sırp Devleti'ni yeniden kuvvetlendiren Lazar, harekete geçerek Ploşnik'de önemli bir Türk kuvvetini mağlup etti.25 1389'a gelindiğinde bile, Osmanlı tehdidinin ciddiyetinin farkına varmalarına rağmen Batı Hıristiyan alemi, sorunları ve ticari kaygıları ile fazlasıyla meşgul, kendi aralarında bölünmüş durumdaydılar.26 Buna rağmen Ploşnik başarısı, Balkan devletlerini ümitlendirmiştir. Bu sebeple Sırp ve Arnavutların çoğunlukta olduğu Balkan devletlerinden oluşan bir ittifak kurulmuştu.27

Sultan I. Murad, ordusunun başında İhtiman, Sofya, Köstendil, Kratova yoluyla Priştine'ye hareket edip, öncü kuvvetlerin komutanlığına, Gazi Evrenos Bey ile Paşa Yiğit Bey'i tayin etmiştir.28 Öncü kuvvetlerini müteakiben esas Osmanlı Ordusu da Priştine'nin hemen güneyindeki Kosova'ya gelerek düşman karşısında tertibat aldı.29 Tarihlere I. Kosova (Kosovo-Polje) Savaşı olarak geçen bu harpte, Osmanlı Ordusu büyük bir zafer kazanarak Sırp Kralı ile müttefiklerini mağlup etmiştir.30 Sultan Murad, savaş sonunda muharebe alanını gezerken, padişaha bir elçi gibi yaklaşan Miloş Obiliç adında bir Sırplı tarafından şehit edilmiştir.31

Sultan I. Murad'ın şehadetinden sonra, Osmanlı tahtına oğlu Yıldırım Bayezid geçmiştir. Kazanılan bu zaferden sonra başlayan ve Güney Balkanlarda genişleyen Türk fetihleri, Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna'ya kadar uzanmıştır.32 Yıldırım Bayezid, 1390 yılının baharında Timurtaş Paşa'yı Lazar ilinin zaptına gönderdi. Aynı zamanda Evrenos ve Paşa Yiğit Beyler de bölgede fetih yapmakla görevlendirildi.33 Bu hususda Hadîdî'de manzum bir kayıt bulunmaktadır. Buna göre;

"Cülûs eyledi tahta Yıldırım Han

Atasının yirinde oldu sultan

Karatova gümüş madenlerini

Cevahir toptolu mahzenlerini

Paşa Yiğit Beyi Üsküp'e saldı

Vidin etrafını Firuz Bey aldı"

şeklinde bilgiler yer almaktadır.34

Burada da belirtildiği gibi Üsküp, Yıldırım Bayezid zamanında Paşa Yiğit Bey tarafından fethedilmiştir. Osmanlı müellifleri fetih hadisesinden bahsetmekle beraber, fethin tam olarak tarihini vermemektedirler. Batılı müellifler ise, şehrin fethini 6 Ocak 1392 olarak göstermektedirler.35

Batı Hıristiyan aleminde, Balkanlar'daki Türk ilerlemesine karşılık, 1396'da yeni bir hareket meydana gelmiştir. Ancak 1396'da Niğbolu'da meydana gelen savaşta, Osmanlıların galip gelmesine rağmen, Konstantinopolis üzerindeki baskı geçici bir süre için kaldırılmış oldu. Osmanlılar, 1402 Ankara Savaşı'nda Timur'a karşı koyamayarak mağlup oldular. Bu sırada Venedik ve Ceneviz gemileri, kalan Türk kuvvetlerini Avrupa'ya taşıyarak güvenliklerini sağladılar. 1403'te de, Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi ile ittifak kurmaktan ve onu desteklemekten geri kalmadılar. Latinlerin ve Hıristiyan aleminin duyarsızlığından yakınan Luttrell bu durumu, "Verilen tavizlerin ardından Latinler, Osmanlıları levanten dünyasının ayrılmaz bir parçası olarak görmeye başladılar ve onu sürekli koruma yolunu seçtiler" şeklinde ifade etmektedir.36 Luttrell'in bu şekildeki ifadesine rağmen, Osmanlıların elde ettikleri arazinin stratejik konumu, Çanakkale Boğazı'na hakim olmaları ve Karadeniz'e açılan ticaret kolonilerini kontrol etmeleri sebebiyle, Avrupalı Hıristiyan devletler özellikle de, İtalyan devletlerinden Venedik ve Ceneviz, ticari menfaatlerini, çoğu defa kurulacak bir Haçlı ittifakına tercih etmişlerdir. Bu durum, Osmanlıların lehine bir gelişme olmuştur.

Osmanlılar, Balkanlar'da üç koldan ilerlemelerini devam ettirdiler. Güneyde Arnavutluk ve Adriyatik kıyılarına, Yunanistan ve Selanik'e, kuzeyde Bulgaristan ve Sırbistan üzerinden Belgrad'a

kadar ulaştılar. Balkanlar'ın fethi, XIV. yüzyıl ortalarından yüzyıl sonuna kadar çok kısa bir sürede gerçekleşti. Şayet Timur tehlikesi ortaya çıkmasaydı, Balkanlar'ın fethi çok daha çabuk olacaktı.37

Çelebi Mehmed zamanında (1413-1421) Balkanlar'da yapılan fetihlerde bir duraklama olmasına rağmen, Sultan II. Murad, tekrar bu hususa ağırlık vermiştir. Sırbistan, Arnavutluk ve Macaristan ile olan mücadeleler neticesinde pek çok başarılar elde edilmiştir. Bizans'ın ikinci büyük bir kenti olan Selanik bu sırada fethedilmiştir. Varna ve II. Kosova zaferleri ile artık Osmanlılar, Balkanlar'ın en büyük hakimi olmuşlardı. Fatih'in (1451-1481) Bizans'ın merkezi olan İstanbul'u 1453'te fethetmesi, kendisini Bizans'ın meşru varisi ilan edip önceki Bizans topraklarını ele geçirmek için faaliyete geçmesi, Balkanlar'daki hakimiyeti daha da kuvvetlendirilmiştir. Mora, Bosna, Arnavutluk, Ege adaları ve hatta Belgrad'ın muhasarasına kadar uzanan fetih hareketi, Fatih'in son dönemlerinde Pulya seferi ile İtalya'ya uzanmıştır. II. Bayezid'in (1481-1512) Boğdan seferi ile Osmanlı hakimiyeti Romanya'ya kadar ulaşırken, Modon ve Koron'un ele geçirilmesi ile Mora'nın fethi tamamlanmıştır.

Avrupa'daki Osmanlı hakimiyeti, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı zamanında (1520-1566) Rodos ve Belgrad'ın fethi ile başlamış, Macaristan'ın hakimiyet altına alınması, Viyana ve Malta muhasaralarına kadar çok geniş bir yelpazede devam etmiştir. XVI. yüzyılın sonuna kadar diğer hükümdarlar zamanında küçük çaplı da olsa bazı başarılar elde edilmiştir.

Rumeli'nin İskânı

Orhan Bey zamanında Rumeli'de başlayan fütuhat hareketi, Osmanlıların kuracakları imparatorluk için en önemli olaydır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu bir Balkan İmparatorluğu olarak doğdu ve gelişti.38 Türklerin Balkanlar'a geçişi ile ilgili olarak kaynaklarda verilen bilgiler, günümüz tarihçileri tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmaktadır. Bunun sebebi, birincil kaynakların olmamasıdır. İnalcık'ın da belirttiği gibi, bu konuda yorum yapabilmek için Âşıkpaşazâde'nin çok iyi bir şekilde irdelenmesi ve bunun üzerine, Bizans kaynaklarının da konularak toponomi araştırması yapılması gerekmektedir.39 Bu hususta Ortaylı; "Colin Imber'in Rumeli'ye geçişle ilgili söyledikleri şeyin bilimsel bir dayanağı yoktur. Çünkü gerçekle ilişkisi olmadığını tespit için, hakikaten gerçeği nakleden verileri bulmanız lazımdır. Oysa Colin Imber, o sahayı gezmemiştir. Yani vekâyinâmelerdeki nakilleri, dönemleri sınayacak bir saha araştırması yapmamıştır. Yapıldıkça bazı şeylerin doğru olduğu anlaşılıyor. Yani Halil Bey'in ve öbür genç arkadaşların yaptığı toponomi araştırmalarından vekâyinâmelerin bazı anlattıklarının gerçek olduğu anlaşılıyor… Rumeli'ye geçişle ilgili olarak kaynaklarda yer alan olay, menkıbedir. Bunun da yaşatılması gerekir. Çünkü menkıbe, milletlerin tarihinde hoş şeylerdir… Yapılan araştırmalar, Rumeli'ye geçişin hiçte kolay olmadığını, bir dizi olaylara ihtiyaç duyulduğunu, İtalyan şehirleri ile Bizans'taki iç karışıklıklar sonucu gerçekleştiğini, üstelik Gelibolu'da bir depremin lazım geldiğini biliyoruz." şeklinde, Rumeli'ye geçişle ilgili olarak şarkiyatçıların yaptıkları tenkitlere cevap vermektedir.40

Osmanlılar, yeni fethedilen yerlerin güvenliğini sağlamak amacıyla iyi hazırlanmış bir iskan ve toplu sürgün yöntemi kullanmışlardır. Başıboş göçebeler, ya da bir köyün ve kasabanın sorunlu halkı, imparatorluğun uzak bir bölgesine kaydırılırdı. Fetihlerin devam ettiği ilk yıllarda Osmanlılar, Anadolu'nun her tarafından akın akın kendi topraklarına gelen Müslüman Türk halkın, Balkanlar'a gönüllü göçünü sürekli teşvik etmiştir. Nüfus fazlasını yerleştirme amacının yanı sıra, askeri ve mali şartlar da, bu iskan politikasını zorunlu kılıyordu. Ordunun büyük bir kısmını azab ve yaya adlarıyla, şehirlerden ve köylerden askere alınan Türklerin oluşturduğu Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, Türk nüfusun askeri açıdan büyük bir önem taşıdığı muhakkaktır.41

Süleyman Paşa'nın Gelibolu'ya yerleşmesinden sonra, fethettiği yerlerde emniyeti temin etmek maksadıyla Anadolu'dan Türkmenler getirterek iskan ettirdiği bilinmektedir. Bununla ilgili olarak kaynaklarda benzerlik arzetmekle birlikte pek çok kayıt bulunmaktadır. Bu kaynaklardan ilki olan Âşıkpaşazâde'de;"Gaziler geçdi kâfir mülküne hoşNice kâfir sarayı etdiler boşÇün Rumiline geçdi Müsülmân…Atası Orhan Gazi'ye haber gönderdi kim devletinle himmetinle Rum-ili feth olunmağa sebeb olundı. Kafirler gâyet zebundur. İmdî şöyle ma'lum ola kim, bu tarafdan feth olunan hisarlara vilâyetlere ehl-i islamdan çok âdem gerekdir. Bu feth olan hisarlar içün içine komağa ve hem yarar gaziler gönderin. Orhan Gazi dahi kabul etdi. Vilâyetine göçer Arab evleri gelmiş idi. Anları sürdi Rum-iline geçirdi. Birinci zaman Gelibolı nevâhisine sâkin oldılar…", şeklinde yer alan kayıtlardan Süleyman Paşa'nın iskan faaliyeti hakkında bilgi edinmek mümkündür.42

Benzer bilgiler diğer kaynaklarda da yer almaktadır. Bunlardan Hadîdi'de;

"…Bir iki gün içinde daşınub er

İki binden ziyade geçdi leşger,

… Hem alduk Rumeli'nin üç hisârın

Tektur -tağı, Gelibolı diyârın,

Gaza içün bize leşger gerekdür

Hisârın hıfzı içün er gerektür…"

şeklinde manzum bir kayıt yer almaktadır.43

Aynı şekilde Neşrî'de de; "…Süleyman Paşa Rum-ili'ne geçti, evvel atası Orhan Gazi'ye haber gönderdi kim devletli sultanımın himmetiyle Rum-ilini fethetmeye sebep olundu. Küffarın gayrette zebunluğu vardır dedi. Ve bu tarafta feth olan hisarlarda konmağa çok âdem gerek. Lütf edip yarar yoldaş gönderesiz dedi. Orhan Gazi dahî bu sözü işitip ferahnâk oldu. Karesi vilâyetinde göçer arab olurdu. Göçer evlerle gelmişlerdi. Anda olurlardı. Anları Orhan Gazi sürüp, Rum-iline geçirdi. Bir zaman Gelibolu nevâhisinde sâkin oldular… Yevmen fe-yevmen durmadan feth içinde oldular. Ve bu

taraftan Karesi vilâyetinin halkı dahi gelir oldular ve gelenler yurt tutup gazaya meşgûl oldular…" şeklinde yer alan kayıt, Âşıkpaşazâde'nin verdiği bilgilerle hemen hemen aynıdır.44

Diğer kaynaklardan Lutfi Paşa,45 Anonim Tevârih-i Âl-i Osman46 ve Katip Çelebi'de47 de benzer bilgiler yer almaktadır. Süleyman Paşa'nın 1357'de vefatından hemen sonra da, Rumeli'ye göç devam etmiş, Rumeli'deki uç güçlenmiştir. Orhan Bey'in oğlu Süleyman için Bolayır'da yaptırdığı imarete ait 1360 tarihli vakfiyede, bu bölgede Türkçe adlar taşıyan bir çok köy ve çiftliğin kurulduğu görülmektedir. Yunan kaynakları da bu göçü doğrulamaktadır.48

Osmanlı Devleti, Rumeli'de ilk fütûhata başladığı andan itibaren ele geçirdiği şehir ve köylerde sistemli bir iskân politikası takip etmiştir.49 Osmanlı fetihleri devam ettiği sürece kırsal yörede yaşayan Hıristiyan halk, Balkanlar'ın daha iç bölgelerine ve dağlık kesimlerine doğru hareket etmişlerdir.50 Fütuhat sırasında köy ve kasabalarını terk ederek başka bölgelere kaçanların yerlerine, Anadolu'dan büyük ölçüde Türkmen unsuru nakledilmiştir.51 Bu göç harekatı daha ziyade Bulgaristan'a doğru olmuştur. Köylü nüfusunu ayrıntılı olarak veren mufassal tahrir defterlerinde, Doğu Balkanlar'da, Varna'dan Tuna'ya kadar uzanan bölgede yörük köylerini, yerli Hıristiyan Bulgar köylerinden ayırt etmek kolaydır. Her şeyden evvel aslı Anadolulu olan Türk köylerinde, köy adları, baba-oğul adları, Müslüman-Türk adlarıdır ve bu köyler, yerli Hıristiyan-Bulgar köylerine göre genellikle daha ufak ve fakir köylerdir. Bulgar köylerinde birkaç Müslüman haneye rastlanmaktadır. Bunların İslamiyeti yeni kabul eden yerli Bulgarlar olduğu, baba adının Abdullah yazılması ile anlaşılmaktadır. Genel olarak Müslüman olan Bulgarlar, yine kendi köylerinde yaşamaktadırlar.52 Türklerin bölgeye göçleri ve yerleşmesi, Balkanlar'ın nüfus ve ekonomik şartları sebebiyle hızlı bir şekilde gelişmiştir.53

Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin gelirlerini artırmak amacıyla ve eski bir idarecilik ananesinin tecrübelerine dayanan basit ve pratik usullerle reayayı, en verimli sahalarda ve rasyonel bir şekilde çalıştırmak maksadıyla yapılan tehcir ve iskânların yanında, yeni fethedilen harap bir memleketi şenlendirmek, askerî sevkıyatı ve erzak tedarikini kolaylaştıracak şekilde, yollar boyunca köyler ve kasabalar kurarak nakliyat ve seyahati teşkilâtlandırmak ve nihayet yabancı bir memlekette diğer düşman unsurlar arasına yerleştirecek Türk ve Müslüman muhacirler ile, siyasî ve askerî emniyeti sağlamak gibi gayeler ile de, devletin sürgün usulüne sık sık müracaat ettiği görülmektedir. Rumeli'nin iskânı hususunda alınmış olan tedbirlerin içinde en dikkati çekeni, bu bölgeye daha ilk günlerden itibaren külliyetli konar-göçer unsurların aktarılmış olmasıdır.54

Osmanlılar, Balkanlar'a nakletmiş oldukları bu gruplarla, yakından ilgilenmişlerdir. Eski Osmanlı kroniklerine göre, Süleyman Paşa tarafından Gelibolu ve havalisine yerleştirilen Türkmenler daha ziyade Karesi bölgesinden getirilmiştir.55 Balkanlar'a adım atan Osmanlıların hızlı bir şekilde ilerlemesini kolaylaştıran sebep, coğrafi olduğu kadar siyasi olaylardı.

Tuna vadisi boyunca Osmanlıların ilerlemesi kolay olmuş ve kısa sürede Eflak ve Moldovya'ya kadar fetihler uzanmıştır. Bunun yanında Bizans'ın gücünü kaybetmesi, Bulgar kralları arasındaki saltanat mücadelesi ve Duşan'ın ölümünden sonra Sırbistan'ın Balkanlar'daki nüfuzunu kaybetmesi gibi siyasî olaylar, Osmanlı ilerlemesini hızlandırmıştır.56

Balkan Yarımadası'ndaki hakimiyetin hızlı gelişmesinin sosyal, kültürel ve siyasi sebepleri vardır. Zira Osmanlı Devleti, Bizans ve Haçlıların getirdiği feodal toprak rejimini ortadan kaldırarak araziyi mirî esaslar dahilinde işletmeye koymuştur. Ortodoks halka geniş imtiyazlar tanımıştır.57 XVI. yüzyıla kadar Balkan Yarımadası'ndaki halkın çoğunluğu gayr-i müslim idi. Ama bu yapıya rağmen ideolojisi İslamdı ve İslam için savaşıyordu. Nitekim Balkanlar'ın Boşnak ve Arnavut gibi iki önemli grubu XV. yüzyılın ikinci yarısında İslam dinine geçtiler.58

Balkanlar'ın fethinden sonra bir tarafta doğu Müslüman ve Grek Ortodoks dünyası, diğer tarafta batıda Katolik dünyası olmak üzere aralarında çok güçlü bir rekabet vardı. XIV. yüzyılın ikinci yarısından beri, bilhassa bu bölgeleri kontrolleri altında tutan Katolik güçler, Osmanlı yayılması ve yerli halk ile birleşip bütünleşmesi karşısında şaşkına döndüler. Bu şartlara göre Balkan Hıristiyanlarının Osmanlılarla barışı ve yakınlaşması politik bir durumu da ortaya çıkardı. İslamî kurallara göre sadece Müslümanların değil, Batı Hıristiyan dünyasının üç ana kolundan birisi olan Ortodoksların da bu birlikte yer alması, Osmanlıların Avrupa'daki yayılmasında etkili olmuştur. Fatih'in kendisini Ortodoksların hamisi ilan etmesi ile bu politika, daha da güç kazandı. Osmanlılar zamanında sadece Ortodokslar değil, Katolikler de önemli bir konuma geldiler. Örneğin Osmanlı hakimiyetinde olup Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı Üsküp'te Grek Ortodoks kilisesinin yanı sıra, Yahudiler ve Katolikler de bir arada yaşamaktaydılar.59 Nitekim Bosna'da bulunan Fransisken papazlarına temel insan haklarını veren ve onların Bulgaristan'da faaliyetine hoşgörü ile yaklaşan Fatih Sultan Mehmed idi.60

Osmanlıların Avrupa'ya çok erken geçip yerleşmeleri, devlet bünyesinin kuvvetlenmesinde büyük bir amil oldu. Boş ve zengin topraklar bulup buralarda yerleşmek maksadıyla bir çok göçebe unsurlar, fakir köylüler, Rumeli'nin zengin topraklarını elde etmek isteyen sipahiler Orta Anadolu'dan ve Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe gibi sahil beyliklerden Trakya'ya geldiler. Böylece Osmanlı Devleti Rumeli'den aldığı güçle sürekli kuvvetini artırdı.61

Osmanlı fetihlerinin Balkanlar'da bu kadar hızlı yayılmasının diğer bir sebebi de, bunun gerçekleşmesinde önemli rol oynayan tarikat şeyhleri ve halkla daha yakın temasta bulunan dervişlerin faaliyetleridir. Bu dervişlerin rollerini üç noktada toplamak mümkündür:

1. Fetihteki rolleri; bu insanlar geçimlerini sağlamak için gönüllü olarak sefere katılıyorlardı. Bunlar Osmanlı Beyliği'ne gelerek bey ile ilişki kurup yanlarındaki, bazen 50-60 bazen de 150-200 kişilik derviş gruplarıyla beraber Bizans topraklarında bir takım fetihlere katılıyorlardı. Bunun en güzel örneklerinden birisi Geyikli Baba'dır.

2. Türkleştirme ve İslamlaştırmada etkin rol oynuyorlardı. Bu dervişler geçimlerini temin ederken yerleştikleri yerlerde zaviyeler kuruyorlardı. Bu zaviyeler, ya kendileri tarafından ya da beyler tarafından yaptıkları fetihlere karşılık olmak üzere, toprakları kendilerine vakfediliyor ve bu şekilde orada yerleşiyorlardı.

3. En önemli fonksiyonları ise, Osmanlı hakimiyetinin meşrulaştırılmasıdır. Bu insanlar maiyetlerindeki dervişlerin dışında çok büyük kitlelere hitap ediyorlardı. Hatta Osmanlı yüksek bürokrasisi, yüksek askeri erkanı içerisinde de bunların müritleri olan kişiler vardı.62

Bu şeyh ve dervişler, Balkanlar'da, kurmuş oldukları zâviye ve tekkeler vasıtasıyla bölgenin gayr-i müslim halkını etkiliyor ve âdeta Osmanlı ordusunun gelip bölgeyi fethetmesinden önce bir anlamda, halkı psikolojik olarak fethe hazır hâle getiriyorlardı.63 Bu zâviye şeyhleri, dindeki müsamahalı tutumlarından dolayı Hıristiyanların daha kolayca ihtida etmelerini sağladıkları gibi, fetih hareketlerine de katılıyorlardı.64

Osmanlılar tarafından iskâna tâbi tutulan Türkmenler, Anadolu'dan Rumeli'ye dillerini ve kültürlerini de getirdiler. Bunların çoğu yeni isimler altında, yeni köyler ve yerleşim birimleri kurdular.65 Bu yönüyle Osmanlı fetihlerinin geçici macera ve çapulcu hareketi değil, kesin bir yerleşme ve yurt tutma gayesini hedeflediği âşikardır. Dolayısıyla Balkanlar'ın fethi sırasında buradaki bazı muayyen bölgeler, yoğun bir göç ve iskân hareketine sahne olmuş, kurulan iskân birimleri ile boşalmış topraklar şenlendirilmiş ve işlenmeye başlanmıştır.66 Buralara iskân edilen Türkmenler, zamanla buralarda han, hamam, köprü, medrese, zâviye, imaret, tekke, cami ve mescit gibi Türk-İslam eserleri inşa etmişler ve böylece Balkanlar'ı bir Türk yurdu haline getirmişlerdir.67

Balkanlar'da uygulanan iskân politikaları içinde dikkati çeken en ilginç örnek, Bulgaristan'ın Prevadi bölgesine Anadolu'dan nakledilen 1.025 ailenin yerleştirilmesidir.68

Sultan I. Murad'ı müteakiben Yıldırım Bâyezid döneminde Rumeli'nin Türkleşmesi amacıyla daha büyük ölçüde Türkmen unsurun nakledildiği bilinmektedir.69 Bu nakil sırasında, devlet tarafından kendilerine zengin topraklar verilmek, bütün akrabalarıyla göçecek olanlara yurtluk, toprak, tımar gibi imtiyazlar tanınmak suretiyle muhaceret teşvik edilmiştir. Yıldırım Bâyezid devrine ait ilk iskân kaydı 1400-1401 yıllarında tuz yasağına uymayan aşiretlerin nakledilmesi ile ilgilidir.70 Bu hususta Âşıkpaşazâde'de,71 "…Saruhan ilinin göçer halkı var idi. Menemen ovasında kışlarlar idi. Ol iklimde duz yasağı var idi. Anlar ol yasağı kabul etmezler idi. Bâyezid Han'a bildirdiler. Han dahi Ertuğrıl'a haber gönderdi kim. Ol göçer evleri her ne kadar var ise iyice düzene alasın. Yarar kullarına ısmarlayasın. Filibe yöresine gönderesin. Ertuğrıl dahi atasının sözlerini kabul etdi. Ol göçer evlerü gönderdi. Geldi Filibe yöresine kondurdular. Şimdiki dem de Saruhan Beğlü dedikleri anlardır. Paşa Yiğit Beğ, o kavmin ulusu idi. Ol zamanda anlarun ile bile gelmiş idi." şeklinde bir kayıt vardır. Bu bölgeye yapılan iskân neticesinde, 1516 tarihli bir tahrir defterinde, merkezi Tatarpazarı olan

nahiyenin Saruhan Beyli adıyla kaydedilmesi, kuruluş aşamasında buraya yoğun bir Türk unsurunun yerleştirilmiş olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.72

Yıldırım Bâyezid, Rumeli'nin Türkleşmesinde büyük gayret sarf etmiştir. Nitekim Üsküp ile Niş arasındaki araziye Müslüman Türkleri yerleştirmiştir.73 Timur'un Anadolu'yu istilasından sonra da göçler yoğunlaşmış, Fetret Devri sırasında kuvvetli ve nüfuzlu Türk unsurlarını kendi yanlarına çekmek isteyen taraflar vasıtasıyla da, Rumeli'ye Türkmenler sevk edilmiştir. 1397'de Mora'da Argos'un fethinden sonra Anadolu'dan bir kısım Türkmen ve Tatar göçmenleri getirilerek Üsküp ve Teselya civarına yerleştirilmişlerdi. Rumeli'ye nakledilenler arasında Tatarlar da bulunmaktaydı. Nitekim Kırım'da iktidar mücadelesini kaybeden Aktav Han/Aktay Han, kendine tabi akraba ve kabilesi ile Tuna'yı geçip Sultan Bâyezid'e iltica etmiş ve onun tarafından Filibe havalisine yerleştirilmişti.74

XV. yüzyılda Trakya, Bulgaristan ve Makedonya tamamen Türk kontrolü altına girmişti. Speros Vryonis bunu "tipik bir askerî fetih, fakat sayıca oldukça fazla etnik bir göçebe hareketi" olarak yorumlamaktadır.75

Osmanlıların Balkanlar'daki faaliyetleri ile ilgili olarak, meşhur tarihçi Iorga'nın "şaşılacak kadar hızlı tempolu" dediği ilerlemesine, o çağların en önemli toplumsal belirleyicisi olan din açısından bakılacak olursa, devletin topraklarında Avrupa'ya nazaran tercih edilecek bir hoşgörünün bulunduğu görülebilir.76 Nitekim Osmanlılara esir düşen Selanik Başpiskoposu Grigorios Palamas, mektuplarında kimi zaman kendi girişimi ile, önde gelen devlet ve din adamları ile yapmış olduğu dini tartışmaları anlatır. Bu tartışmalara hoşgörü ve uzlaşma havasının egemen olduğu görülür. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, XIV. yüzyılın ortasından beri Osmanlı Beyliği'nde hüküm süren atmosfer, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında uzlaşmacı ilişkilere bütünüyle elverişlidir ve Palamas tarafından resmedilen ortamı da doğrulamaktadır.77 Nitekim Balkanlar'daki şehirleşme sürecinin temel faktörünü, büyük Balkan tarihçisi Konstantin Jirecek; "Osmanlı İmparatorluk rejiminde, küçük Balkan devletleri arasındaki sınırlar kalkmış, dolaşım ve ticaret kolaylaşmıştır." şeklinde ifade etmektedir. Osmanlı'nın kendi egemenlik iddiası dışında bu milletler için istediği ortak bir din, dil, kültür iddiası olmamıştır. Eğer Balkanlar'da Hıristiyan topluluklarda İslamlaşma, kültür bakımından Osmanlılaşma olmuş ise, bu süreç bir zorlama, yahut devlet politikası sonucu değildir.78 Bu hoşgörü, müellifler tarafından istimâlet olarak isimlendirilmektedir.

Osmanlı yayılışında kılıç kadar, belki ondan da ziyade istimâlet politikası denilen bir uzlaştırıcı politika, temel bir faktör olarak hesaba katılmalıdır.79 Osmanlı kaynaklarında siyasi bir terim olarak kullanılan istimâlet, kendine meylettirme, kendi tarafına kazanma anlamına gelir. Osmanlı sultanları bir memleketi kendi ülkelerine ilhak etmeden önce başlıca iki yöntemle hareket ederlerdi. Bir taraftan uç dedikleri serhat bölgelerinden uç beylerinin önderliğinde yapılan gaza akınları ile hudut ötesi halkını yıldırırlar, direnme gücünü kırarlar, sonra o devlet veya halkı istimâlet yoluyla kendilerine yaklaştırırlardı. Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk, Sırbistan ve Yunanistan'da yerli askerî sınıftan Osmanlıya sadık kalmış olan unsurlar, Osmanlı askerî kadrolarına alınır, onların fetih öncesi

dönemde tasarruf ettikleri pronia ve baştinaları, Osmanlı idaresince kendilerine tımar olarak verilirdi. Böylece yerli askerî sınıf, Osmanlı hizmetine alınırdı. Bu da istimâlet politikasının, idarece askerî sınıflara teşmili anlamına gelirdi. Böylece fethedilmemiş yerlerin askerî sınıfları, bu gibi garantilerle Osmanlı egemenliği altına girmeye teşvik edilirdi.80 Bu şekilde Osmanlı askerî kadrolarına girmiş olan yerli elemanlar, birçok sancakta Hıristiyan tımar erleri olarak XV. yüzyıl tahrir defterlerinde sık sık rastlanmaktadır.81

Bundan başka Balkanlar'daki Osmanlı egemenliğini kabul etmiş olan topluluklar, madenci, tuzcu, derbendci, çeltikci vb. gibi çeşitli görevleri de yapmaktaydılar. XVII. yüzyılın ilk yarısında Balkan Yarımadası'nda, gayr-i müslim olan bu hizmetli gruplar, bazı yerlerde nüfusun 1/3'üne ulaşmıştı. Örneğin nüfusun Sofya'da %31, Radomir'de %45, Köstendil'de %46, Varna'da %50, Zihne'de %55, Kratova'da %59, Selanik'te %68'i özel hizmet grupları arasında yer almaktaydılar.82

Çelebi Mehmed zamanında ise, Yörgüç Paşa tarafından isyanları bastırılan İskilip ve Tokat civarındaki Tatarlar, Koyunhisarı civarına yerleştirilmiştir.83 Tatarpazarı84 adı verilen kasaba bu şekilde kurulmuştur.

Bu fetih ve iskân politikası, Sultan II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed döneminde de başarıyla devam ettirilmiştir. 1453'te İstanbul'un fethiyle birlikte Balkanlar'daki Ortodoks halk tam manasıyla Osmanlı teb'ası durumuna gelmiştir. Yine Fatih Sultan Mehmed zamanında, Kastamonu ve Sinop'un fethinden sonra, İsfendiyaroğulları Beyliği'nin başında bulunan İsmail Bey de, bütün cemaati ile birlikte Filibe havalisine iskân edilmişlerdir.85

Rumeli'deki bu nüfus artışı, XVI. yüzyılda da devam etmiş ve yüzyılın başında 37.435 nefer daha bölgeye nakledilmiştir.86 1520-30 yılları arasında Balkanlar'daki 77.268 olan göçebe sayısı, 1570-80 yıllarında %51 artarak 116.219'a yükselmiştir.87

XVII. yüzyıldan itibaren ise savaşların uzaması ve devletin Balkanlardaki kontrolünün zayıflaması, iskân edilmiş olan Türkmenlerin yüzyılın sonlarına doğru, bu defa tersine olarak, iskân edildikleri bölgelerden ayrılmalarına, Balkanlar'ın doğusuna hareket etmelerine sebep olmuştur.

Osmanlı İdari Teşkilatında Rumeli

Rumeli, Osmanlıların Balkan Yarımadası'na verdikleri coğrafî isim olup, aynı zamanda bu bölgeyi içine alan Osmanlı Eyaleti'nin adıdır. Osmanlılar, Balkanlar için Rumeli adını Yunanlıların Romanyası'ndan aldılar ve onu Anadolu'ya karşı denizin ötesinde Bizanslılardan fethettikleri bölgeler için kullanmaya başladılar.88

1352'de Rumeli'ye geçen Süleyman Paşa, Osmanlı Beyliği'nin esas kuvvetlerinin komutanı sıfatıyla beylerbeyi durumunda idi. Sultan I. Murad'a, Edirne'yi fethedince, Lalası Şahini, Eski Zağra ve Filibe istikâmetinde fütuhatta bulunmak üzere, orta uca tayin etti. Sonra kendisi Anadolu'da

payitahtı olan Bursa'da bulunurken, onu deniz aşırı yerlere beylerbeyi yani bu taraftaki kuvvetlerin başkumandanlığı görevine getirdi.89 Böylece Rumeli, bir beylerbeyi idaresinde ayrı bir askerî-idarî bölge olarak ortaya çıkmıştır ki bu idarî yapının ilk merkezi de Edirne'dir. Osmanlı Devleti'nin ilk beylerbeyliği olan Rumeli Beylerbeyliği bu şekilde teşekkül etmiş oldu.90

İlk devirlerde Rumeli için eyalet denilmediği gibi liva veya sancak tabirleri de kullanılmamaktadır. Fethedildiği andan itibaren Osmanlı Devleti için kazandığı ehemmiyet göz önüne alınırsa, Rumeli idaresine ve kuvvetlerin başına en kabiliyetli devlet ricalinden birinin getirileceği aşikardır. Nitekim XV. yüzyılın ikinci yarısında Timurtaş, Bayezid, Sinan, Şehabeddin Paşalar gibi devlet idaresinde birinci derecede rol oynayan şahsiyetlerin, bu bölgenin idaresinin başına getirildiği görülmektedir. Bunlar ilk zapt edilen yerleri bizzat idare ettikleri gibi daha ziyade stratejik ehemmiyeti bakımından ön planda gelen veya idarî bir merkez olmaya elverişli bulunan kale veya şehirleri de bir liva olarak en ziyade yararlılığı görülen ümera vasıtasıyla emir ve kumandaları altında bulunduruyorlardı. Böylece sırasıyla Gelibolu, Çirmen, Vize, Sofya ve Niğbolu livaları teşekkül etmiş ve bunlar Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. Bu bölge, fütuhat ne kadar geniş olursa olsun XVI. yüzyıl ortalarına hatta Kanuni devri sonlarına kadar, Macaristan hariç, tek bir beylerbeylik olarak idare edilmiş, yeni ilhak edilen yerler idarî ve stratejik ehemmiyetlerine göre birer liva halinde tesis edilmiştir.91

Osmanlıların Balkanlar'a girmesi ve 1361'de Edirne'yi fethetmesinden 1453'te İstanbul'un fethine kadar, burası devlete merkez olmuştu.92 Rumeli Eyaleti'ne ise önce Edirne, müteakiben de Gelibolu, Plovdiv ve Manastır,93 1453'den itibaren ise Filibe ve nihayet XVI. yüzyılda da Sofya beylerbeylik merkezi olmuştur.94 Beylerbeyi'nin ikamet ettiği bu yerlere de Paşa Sancağı adı verilmekteydi.95

Edirne Livası olarak da bilinen Paşa Sancağı, Balkanlar'da daha Osmanlı fütuhatının ilk devirlerinde kurulan en eski Rumeli Sancakları'nda birisiydi. Daima Paşa rütbesine haiz Rumeli Beylerbeyi tarafından idare olunduğundan dolayı bu sancağın diğer bir adı da Paşa Sancağı idi. XV. yüzyıl başlarında hatta Fatih devrinden itibaren bazen bu beylerbeyliğin doğrudan doğruya vezir-i azamlık makamı ile birleştirildiği görülmektedir. II. Murad devrinde Bayezid Paşa, Fatih Sultan Mehmed devrinde Mahmud Paşa, Kanuni Sultan Süleyman devrinde ise İbrahim Paşa, hem vezir-i azamlık hem de Rumeli Beylerbeyliği görevlerini birlikte yürütmüşlerdir.96

XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rumeli Eyaleti, mir-liva da denilen sancakbeyleri tarafından yönetilen ve daha küçük mülkî, askerî ve idarî bir ünite olan sancaklara ayrıldı. Balkanlar'daki fetihler genişledikçe, sancakların sayısı da arttı. Sancakların sayısındaki artışa paralel olarak XVI. yüzyılın ikinci yarısında yeni eyaletler kuruldu.97

1490-1491 tarihli Cizye Defteri'ne göre, Rumeli Eyaleti'nde 26 sancak bulunmaktaydı. Bunlar; Paşa, Gelibolu, Vize, Silistre, Niğbolu, Vidin, Sofya, Köstendil, Alacahisar, Vulçitrin, Prizrin, Bosna,

Hersek, Semendire, İşkodra, Dukakin, Ohri, Elbasan, Avlonya, Yanya, Tırhala, Argiri Kasrı, Mora, Preveze, Midilli ve Kefe sancaklarıdır.98

1521-1522 tarihli olup vilayet ve sancak listelerinin bulunduğu defterde, Rumeli Beylerbeyliği'nin 33 sancağının olduğu görülmektedir.99 Bu sancaklar; Paşa, Bosna, Semendire, Vidin, Hersek, Silistre, Ohri, Avlonya, İskenderiye, Yanya, Gelibolu, Köstendil, Niğbolu, Sofya, İnebahtı, Tırhala, Alacahisar, Vulçitrin, Kefe, Prizrin, Karlı, Ağriboz, Çirmen, Vize, İzvornik, Florine, İlbasan, Çingane, Midillü, Voynuk, Karadağ ve Müselleman-ı Kırkkilise sancaklarıdır.

Tahmini olarak 1526 tarihli olup beylerbeyleri ile sancakbeylerinin isimleri bulunan defterde, "Memâlik-i Mahrûse-i padişah-ı ve akîm-i mahmiye-i şehinşâhiden Rum-ilinde ve Anadolu'da ve Vilâyet-i Karaman ve Rum'da ve Diyâr-ı Şam ve Mısriyye ve Diyarbekir ve Kürdistan'da ve Vilâyet-i Dulkadiriye'de vaki olan beylerbeylerinin ve sancakbeylerinin esamisi ve avâtıf-ı Hakâni'den ihsan olunan dirlikleri ve yaya ve müsellem sancaklarının dahi nüfus defteridir." şeklinde bir kayıt bulunmaktadır.100 Burada Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı sancaklar ile sancakbeylerinin isimleri ve bunların tasarruf ettikleri has miktarları belirtilmiştir. Paşa Livası için, "Sadrü'l-vüzerâ'i'l-i'zam ve vezir-i 'azam ve emirü'l-ümerâ Hazret-i İbrahim Paşa" şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Daha sonra da Rumeli Eyaleti'ne bağlı sancakların isimleri zikredilmiştir ki bunlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo: 1526 Tarihli Deftere Göre Rumeli Beylerbeyliği

Sancağın İsmi	Kimin Tasarrufunda Olduğu	Hasılatı/Akçe
Paşa	Vezir-i a'zam Hazret-i İbrahim Paşa	-
Semendire	Mehmed Bey v. Yahya Paşa	500.000
Bosna	Hüsrev v. Ferhad Ağa	605.000
Gelibolu	Mustafa Bey	605.000
Niğbolu	Mehmed Bey	603.000
Mora	Zeynel Paşa	606.000
Hersek	Ahmed Bey birader-i Mustafa Bey	375.000
Ohri	Hüseyin Bey	300.000
İskenderiye	Bali Bey	605.000
Silistre	Mehmed Ağa Ağa-yı bevvaban	540.000
Avlonya	Süleyman Bey	473.000
Vulçitrin	Pîri Bey	406.380
Alacahisar	Mahlül	335.000
Vidin	Bahşi Bey	400.000
Yanya	Mehmed Bey	600.000
Tırhala	Hasan Bey v. Ömer Bey	512.000
Prizrin	Küçük Bali Bey	200.000
Ağriboz	Ahmed Bey v. Kasım Paşa	320.000
İlbasan	Hüseyin Bey v. Evrenos	200.000
Vize	Zağarcı Ahmed Bey	230.000
Köstendil	Mehmed Bey v. Ahmed Ağa	314.000
İzvornik	Sinan Bey	256.000
Karlı-ili	Kayıtbay Bey el-Hersekî	200.000
Çirmen	Ali Bey	152.000
Kızılca Müsellem	Mehmed Bey	140.000

Voynuk Nebi Bey 80.000Çingane Ali Bey v. İskender Paşa 170.000

Karadağ İskender Bey 100.000

Kefe mahlül (Amasya Beyi İskender Bey'e verildi) 400.000Selanik Ber-vech-i tekaüd -

1527 tarihini taşıyan beylerbeyi ve sancakbeylerinin isimlerinin kaydedildiği bir defterde ise, "Liva-i Paşa be-nâm-ı mirmirân-ı Rum-ili Hazret-i Kasım Paşa" ibaresi kullanıldıktan sonra, Rumeli Eyaleti'nde bulunan 31 sancağın isimleri zikredilmiştir.101

23 R.ahir 940/8 Kasım 1533 tarihli olup Rumeli'deki zuama ve sipahilerin isimlerinin kaydedildiği bir defterde de yine Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı 29 sancağın ismi zikredilmiştir. Bunlar; Paşa, Sofya, Vize, Gelibolu, Çirmen, Silistre, Niğbolu, Vidin, Köstendil, Tırhala, İskenderiye, Yanya, Vulçitrin, Ağriboz, Avlonya, Ohri, Prizrin, Alacahisar, Hersek, İlbasan, Bosna, Kırkkilise, Semendire, Mora, İzvornik, Karlı, İskenderiye, Çingane sancaklarıdır.102

1551-1553 tarihli cizye Defterine göre, Rumeli Beylerbeyliği'ne tabi sancakların sayısı 26 tanedir. Bunlar; Paşa, Silistre, Vidin, Köstendil, Vulçitrin, Prizrin, Alacahisar, Semendire, İzvornik, Sirem, Pojega, Bosna, Kilis, Hersek, Tırhala, Ağriboz, Karlı-ili, İnebahtı, Yanya, Avlonya, Delvine, İşkodra, Elbasan, Ohri, Dukakin ve Mora sancaklarıdır.103

1574-84 tarihleri arasındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî taksimatını gösteren Ruûs Defterinde "Elviye-i Vilâyet-i Rum-ili" başlığı altında tâbi sancakların isimleri zikredilmiştir. Buna göre 1574-84 tarihleri arasında Rumeli beylerbeyliği'ne bağlı sancaklar şunlardır; Paşa, Bosna, Mora, Niğbolu, Hersek, Ohri, İskenderiye, Silistre, Avlonya, Delvine, Yanya, Prizrin, Tırhala, İlbasan, Vize, Köstendil, Çirmen, Selanik, Kefe, Kilis, Üsküb, Azak, Vulçitrin, Semendire, Dukakin, Kırkkilise, Voynuk, Çingane, Akkirman, Zacesne, Kurupa, ve Mizistre olmak üzere 32 sancağın ismi kaydedilmiştir.104 Sonraki dönemlerde idarî yapıda bazı değişiklikler meydana gelmiştir.

Sonuç

1352 yılında Rumeli'ye adım atan Osmanlılar, XX. yüzyıl başlarına kadar, bu bölgede en etkin devlet olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Mübadele Kanunu ile, Balkanlar'a yerleştirilmiş olan Türkmenlerin bir kısmı tekrar Anadolu'ya gelmişlerdir. Buna rağmen günümüzde Makedonya, Arnavutluk, özellikle Bulgaristan ve Yunanistan'da pek çok soydaşımız varlıklarını sürdürmektedirler.

1 Colin Imber, The Ottoman Empire 1300-1481, İstanbul 1990, s. 15-16, 19.

2 Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir", Cogito sayı 19, İstanbul 1999, s. 34.

3 Feridun Dirimtekin, “Muasır Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlıların Rumeli’ye Geçiş ve Yerleşişleri”, VII. Türk Tarih Kongresi (25-29 Eylül 1970) II, Ankara 1973, s. 577-580.

4 Necdet Öztürk, “Ferecik’in Süleyman Paşa Tarafından Fethine Dair” , Türklük Araştırmaları Dergisi IV, İstanbul 1989, s. 136; aynı mlf. “Osmanlıların Rumeli’ye Geçişi ve Gelibolu’nun Fethi”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı 52, İstanbul 1991, s. 22.

5 “Kantakuzen, bundan sonra Umur Bey’in yerini tutacak sadık ve vefakâr bir müttefik arıyordu. Bu müttefik Türk beylerinin en kuvvetlisi olan Osman Bey’in oğlu Orhan Bey olabilirdi. Orhan Gazi, epeyce zamandan beri, kerimesi Theodora’yı kendisine vermek hususundaki vâdini yapması hakkında imparatoru tazyik ediyordu.” Enverî, Düsturnâme, nşr. M. Halil Yınanç, İstanbul 1928, s. 67; Paul Wittek, Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğuşu, çev. Fatmagül Berktay, İstanbul 1995, s. 59; Imber, Ottoman Empire, s. 22-23; Elizabeth A. Zachariadou, “Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet”, Osmanlı Beyliği (1300-1389), İstanbul 1997, s. 249, 252.

6 Zerrin Günal Öden, Karası Beyliği, Ankara 1999, s. 60-62, 74; Zachariadou, “Karesi ve Osmanlı”, s. 248-251.

7 İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi I, Ankara 1984, s. 133.

8 Yaşar Yücel, “Balkanlar’da Türk Yerleşmesi ve Sonuçları”, Bulgaristan’da Türk Varlığı, Ankara 1985,s. 69.

9 Elizabeth A. Zachariadou, “İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler”, çev. Y. Koç, Söğüt’ten İstanbul’a Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar, Der. O. Özel-M. Öz, Ankara 2000, s. 379.

10 Anthony Luttrell, “1389 Öncesi Osmanlı Gelişmesine Latin Tepkileri”, Osmanlı Beyliği (1300-1389), İstanbul 1999, s. 134.

11 Işın Demirkent, “14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadası’nda Bizans Hakimiyeti”, I. Kosova Savaşı’nın 600. Yıldönümü Sempozyumu (26 Nisan 1989), Ankara 1992, s. 9-11.

12 Zachariadou, “İlk Osmanlılar”, s. 379.

13 M. Münir Aktepe, “Osmanlıların Rumeli’de İlk Fethettikleri Çimbi Kal’ası”, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (TD) 1-2, İstanbul (1949-50), s. 283-285; Aynı müelf. “Çimbi”, DİA. VIII, İstanbul 1993, s. 317; Donald M. Nicol, Bizans’ın Son Yüzyılları (1261-1453), çev. Bilge Umar, İstanbul 1999, s. 258; Şerif Baştav, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa”, Osmanlı, c. I, İstanbul 1999, s. 171; Andrina Stiles, The Ottoman Empire 1450-1700, London 1989, s. 13.

14 Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1986, s. 488; Şerif Baştav, Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461) Osmanlı Türk-Bizans Münasebetleri, Ankara 1989, s. 57; Feridun M. Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarcaya", Osmanlı Devleti Tarih I, İstanbul 1999, s. 12-14; Lord Kinross, The Ottoman Centuries: The Rise And Fall of The Turkish Empire, New York 1977, s. 40-42; Herbert Adams Gibbons, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Ankara 1998, s. 84-87; Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye I, İstanbul 1994, s. 38-39; Robert Mantran, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I, çev. Server Tanilli, İstanbul 1995, s. 27-29

15 Fevzi Kurtoğlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Gelibolu", Türkiyat Mecmuası V, İstanbul 1936, s. 291-292; Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", Osmanlı, c. I, Ankara 1999, s. 64; İbrahim Sezgin, "Osmanlıların Rumeli'ye Geçişi ve İlk Fetihler", Osmanlı, c. I, Ankara 1999, s. 215.

16 Rumeli'de Süleyman Paşa ve haleflerinin iskân politikaları hakkında ayrıca bilgi verilecektir.

17 Imber, Ottoman Empire, s. 25-26.

18 Zachariadou, "İlk Osmanlılar", s. 381; Aynı müellif. "Karesi ve Osmanlı Beylikleri", s. 254

19 Edirne'nin fethiyle ilgili olarak Burmov'un ve İnalcık'ın müstakil çalışmaları vardır. A Burmov, "Türkler Edirne'yi Ne Vakit Aldılar? ", çev. H. Eren, Belleten 49 (1949), s. 97-106; Halil İnalcık, "Edirne'nin Fethi (1361)", Edirne: Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı, Ankara 1993, s. 137-159.

20 Salahi R Sonyel, Minorities And The Desruction Of The Ottoman Empire, Ankara 1993, s. 11-12; Şerif Baştav, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yeniden Kuruluşunda Rumeli'nin Katkısı", XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990), c. III, Ankara 1994, s. 839.

21 Mücteba İlgürel, "XIV. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Siyasi Durumu", I. Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu 26 Nisan 1989, Ankara, 1992, s. 18.

22 Luttrell, "Latin Tepkileri", s. 137; Demirkent, "Balkan Yarımadası'nda", s. 10-11.

23 Luttrell, "Latin Tepkileri", s. 137.

24 Yavuz Ercan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar, Ankara 1989, s. 5; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi I, s. 171-176.

25 s. Reinart, 1386 Ploşnik mağlubiyetinden sonra Niş'in fethi ve 1389'a kadar olan sürede Sultan Murad'ın faaliyetleri hakkında geniş bir inceleme yapmıştır. Bu araştırmanın sonuna da, Osmanlı-Sırp kaynaklarına göre 1386-1389 yılları arasında meydana gelen olaylar kronolojik olarak

verilmiştir. Stephen W. Reinert, “Niş’ten Kosova’ya: I. Murad’ın Son Yıllarına İlişkin Düşünceler”, Osmanlı Beyliği (1300-1389), ed. E. A. Zachariadou, İstanbul 1999, s. 185-194, 227-230.

26 Luttrell, “Latin Tepkileri”, s. 147.

27 Demirkent, “Balkan Yarımadası’nda”, s. 10-11; M.M. Aktepe, “Kosova”, İA VI, s. 870; Uzunçarşılı, Osmanlı I, s. 200, 249-250;, Yüksel Söylemez, “The Turks Place In Europe; A Historic Cultural And Diplomatic Overview”, V. Miletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Ankara 1990, s. 682.

28 Hoca Sa’deddin Efendi, Tâcü’t-tevârih I, İstanbul 1280, s. 176; Halil İnalcık, The Ottoman Empire The Classical Age (1300-1600), London 1976, s. 15.

29 Ali Haydar, Kosova Meydan Muharebesi, İstanbul 1328, s. 32-33; Yusuf Halaçoğlu, “Kosova Savaşı”, I. Kosova Savaşı’nın 600.Yıldönümü Sempozyumu, (16 Nisan 1989), Ankara 1992, s. 31.

30 C L Huart, “Kosowa”, EI 2, s. 1143; Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600) I, İstanbul 2000, s. 47-48; Kosova Savaşı ile ilgili olarak tebliğlerin yer aldığı bir eser bulunmaktadır. bkz. Kosovska Bitka U Istoriografiyi, Beograd 1990.

31 Bu konuda kaynaklarda bazı farklı anlatımlar vardır. Ahmedî, “…Kanlara bulaşıban tâ pâ vü ser, Bir gebir yatur imiş anda meğer. Gövdeler içinde olmuşdı nihân, Lik Gâzi Hanı görürdi ‘ayân. Çün kazâ erdi yaturken durdı ol, Sıçtayub hançerle şâhı urdı ol.”, şeklinde kaydedilmiştir. Ahmedî, Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman, Osmanlı Tarihleri, düz. Çiftçioğlu N. Atsız, İstanbul 1949, s. 20; Âşıkpaşazâde, “Miloş Koble dirler bir kâfir vardı. Şapkasın eline almış sünüsünü ardına sürüyor. Hana doğrı yürüdü. Gaziler karşuladı. Aydır gidin ben el öpmeğe geldim ve hem beşârete geldim. Las oğlunu tuttular işte getiriyorlar dedi. Gâziler fariğ oldular. Heman kim ardı gönderini çevirdi. Murada Hanı sancdı”, şeklinde bilgi vermektedir. Âşıkpaşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman, İstanbul 1332, s. 63; Sonraki kayıtlarda benzelikler vardır. Katib Çelebi, “Sultan Murad harpten sonra kafirleri seyrederken bir kafir kıtal arasından kalkub padişaha teveccüh eyledi. Çavuşlar men etmek istediler Sultan müsaade etmedi. Kafir yeni altında sakladığı hançerle sultanı şehid etti” demektedir. Cihannümâ, İstanbul 1145, s. 683; Feridun Bey, Mecmua-i Münşeatü’s-Selâtîn I, İstanbul 1264, s. 115; M.M. Aktepe, “Kosowa, Kosovo” EI IV, s. 276; Uzunçarşılı, “Murad I”, İA IV, s. 595.

32 F. M. Emecen, “I. Kosova Savaşı’nın Balkan Tarihi Bakımından Önemi”, I. Kosova Zaferi’nin 600. Yıldönümü Sempozyumu (26 Nisan 1989), Ankara 1992, s. 37.

33 Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihan-nümâ I, yay. F.R. Unat-M.A. Köymen, Ankara 1987, s. 267; Tacü’t-Tevarih II, s. 69; Anonim, Tevârih-i Âl-i Osman, F. Giese neşri, haz. N. Azamat, İstanbul 1992, s. 37.

34 Hadidî, Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523), haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 74-75.35 John V. A. Fine, The Late Medieval Balkans: A Critical Survey From the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest, Michigan 1987, s. 412; Skopje And Its Surrounding, Zagreb 1986, s. 20; A. Stojanovski-İ. Kutarciev-D. Zografski- M. Apostolski, Istoriya Na Makedonskiot Narod, Skopje 1988, s. 77; Herbert W. Duda, Balkantürkische Studien, Wien 1949, s. 15; Hazim Sabanovic, O Organizaciyi Turske Uprave U Srbiji u XV i XVI Vıyeku, Beograd 1955; F. Bajraktarevic,"Üsküp", EI IV, s. 1110.

36 Luttrell, "Latin Tepkileri", s. 147.

37 Speros Vryonis, "The Conditions and Cultural Significance of the Ottoman Conguest In The Balkans", Actes Du IIe Congrés International Des Etudes Du Sud-est Européen (Athenes, 7-13 Mai 1970), III, Historie, Athenes 1978, s. 13.

38 İlber Ortaylı, "Üçüncü Roma İmparatorluğu", Hürriyet Gazetesi (18 Ekim 1999), Osmanlı ilavesi.

39 Halil İnalcık, "Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalı? ", çev. F. Unan, Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar, ed. O. Özel-M. Öz, Ankara 2000, s. 119-145. İnalcık'ın, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu ve fethettiği yerlerle ilgili olarak Eskişehir'den başlattığı ve Marmara sahillerine kadar sürdürdüğü yüzey araştırması takdire şayan bir hadisedir. Bu konudaki görüşleri için H. İnalcık, Cogito, 2001

40 İlber Ortaylı, "Menkıbe", Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler, Tartışma/Panel Bildirileri (Ankara, 19 Mart 1999), Ankara 2000, s. 17-181

41 Halil İnalcık, "Ottoman Methods Of Conquest", Studia Islamica II, Paris 1954, s. 122, 128.

42 Âşıkpaşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman, İstanbul 1332, s. 49.

43 Hadidî, Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523), haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 74-75.

44 Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihan-nümâ I, yay. F.R. Unat-M.A. Köymen, Ankara 1987, s. 182-183; İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, II. Defter, yay. Şerafettin Turan, Ankara 1983, s. 114-118, 125, 128-131, 132-134.

45 Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, İstanbul 1341, s. 29-30.

46 Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, F. Giese neşri, haz. Nihat Azamat, İstanbul 1992, s. 18-19; Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2000, s. 20-22.

47 Katib Çelebi, Kitâb-ı Cihannümâ, İstanbul 1145, s. 682.

48 Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", Osmanlı c. I, Ankara 1999, s. 64.

49 M. Münir Aktepe, “XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli’nin Türkler Tarafından İskânına Dair”, TM. X, İstanbul 1953, s. 299-305; Yusuf Halaçoğlu, “XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar’da Bazı Osmanlı Şehirleri”, Belleten sayı 207-208, (1989) s. 637.

50 Paul Hehn, “Man and the State in Serbia, From the Fourteenth to the mid-Nineteenth Century: A Study in Centralist and Anti-Centralist Conflict”, Balkan Studies, vol. 27/1, Thessaloniki 1986, s. 10.

51 D. Nicol, Bizans’ın Son Yüzyılları, s. 259, 281.

52 Halil İnalcık, “Türkler veBalkanlar”,Balkanlar, İstanbul 1993, s. 20.

53 İ. Şahin-F.M Emecen-Y. Halaçoğlu, “Turkish Settlements in Rumelia (Bulgaria) in the 15th and 16th Centuries: Town and Village Population”, International Journal of Turkish Studies (IJTS) IV/2 (1988), s. 24.

54 Ö. L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İFM. XIII/1-4, İstanbul 1953, s. 58; Yusuf Halaçoğlu, “Kolonizasyon ve Şenlendirme”, Osmanlı, c. IV, Ankara 1999, s. 581-582.

55 Halil İnalcık, “Ottoman Methods of Conquest”, Studia İslamica II, Paris 1954, s. 122-123.

56 John V.A. Fine, The Late Medieval Balkans: A Critical Survey From the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest, Michigan 1987, s. 604; Halil İnalcık, “Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar”, Tarihte Güneydoğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları, Ankara 1999, s. 21.

57 Kemal Karpat, “Balkanlar”, DİA. V, İstanbul 1992, s. 29.

58 Ortaylı, “Üçüncü Roma”, s. 1.

59 Fikret Adanir, “The Tolerant and The Grim: The Ottoman Legacy in Southeastern Europa”, www.cdsee.org/adanir.htm.

60 Adnan Kadriç, “Osmanlı Devleti’nde Dini Hoşgörürlüğün Bir Örneği: Osmanlı Dönemi’nde Bosna’da Fransiskenlerin İnsan Haklarına Bir Bakış”, Osmanlı’da İnsan Hakları Uluslararası Sempozyum Bildirileri (Manisa, 25-26 Kasım 1999), Manisa 2000, s. 55.

61 Orhan F. Köprülü, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş ve Gelişmesindeki İtici Güçler”, Yeni Türkiye sayı 31, 701. Osmanlı Özel Sayısı I, Ankara 2000, s. 41; Osmanlıların Balkanlar’da uyguladıkları ekonomik hayat, kendi kurallarına ve şartlarına göre serbest bir şekilde yürütülmekteydi. Tuncer Baykara, “Osmanlı Devleti’nin Ekonomik Yapısı”, Osmanlı’da İnsan Hakları Uluslararası Sempozyum Bildirileri (Manisa, 25-26 Kasım 1999), Manisa 2000, s. 194.

62 Ahmet Y. Ocak, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Dervişlerin Rolü”, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler: Tartışma/Panel Bildirileri (Ankara, 19 Mart 1999), Ankara 2000, s. 70-71.

63 Ö. Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstila Devri’nin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, VD. II, Ankara 1942, s. 279-280; Mehmet İbrahim, “Eski Yugoslavya Sınırları Dahilindeki Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi”, VD. XXIV (1994) s. 293.

64 Ahmet Yaşar Ocak-Sureiya Farûki, “Zâviye”, İA. XIII, s. 474; Y. Halaçoğlu, “Şenlendirme”, s. 582.

65 İ. Şahin-F. M. Emecen-Y. Halaçoğlu, Turkish Settements, s. 25-26.

66 Feridun M. Emecen, “XVI. Asırda Balkanlar’ın Kuzeydoğu Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar”, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Ankara 1993, s. 543, vd.

67 Yusuf Halaçoğlu, “Kuruluştan Günümüze Bulgaristan’da Türk Nüfusu”, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Ankara 1993, s. 505 vd.

68 H. İnalcık, “Ottoman Methods of Conguest”, s. 123; Stephen Turk Christensen, “From Fugo Simulata to the Armed Sultanic Redoubt, Reflections on the South-East European Impact on the Ottoman Battle Tactics (Fourteenth to Sixteenth Centuries)”, Tarihte Güneydoğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları, Ankara 1999, s. 54.

69 Nevra Necipoğlu, “Sources for the Social and Economic History of Late Medieval Thessalonike and Their Significance for Byzantine and Ottoman Studies”, Tarihte Güneydoğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları, Ankara 1999, s. 97, 103; Ernst Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu, çev. Yılmaz Öner, İstanbul 1988, s. 21-22.

70 Y. Halaçoğlu, İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, s. 4.

71 Âıkpaşa-zâde, Tevârih-i Âl-i Osman, neşr. Âli, İstanbul 1332, s. 73.

72 İlhan Şahin, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı’nın Nüfus ve İskân Durumu”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Mehmet Eröz’e Armağan, sayı 48, Haziran 1987, s. 250-251.

73 Herbert Adams Gibbons, Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu, Ankara 1998, s. 153.

74C. Orhonlu, Aşiretlerin İskânı, s. 103.

75 Halil İnalcık-David Quataert, An Economic and Social History of The Ottoman Empire 1200-1914, Cambridge 1994, s. 14, 35.

76 Orhan Koloğlu, “Tarihte Balkanlar 1, Osmanlı Dönemi’nde Balkanlar”, Balkanlar, İstanbul 1994, s. 59.

77 Michel Balievet, “Açık Kültür ve 14. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinde Dinler Arası İlişkiler”, Osmanlı Beyliği (1300-1389), ed. E.A. Zachariadou, İstanbul 1997, s. 2, 4.

78 İnalcık, “Osmanlı Tarihi Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir”, s. 39.

79 Şerif Baştav, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Yeniden Kuruluşunda Rumeli’nin Katkısı”, XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990), c. III, Ankara 1994, s. 839.

80 H. İnalcık, “Balkan Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar”, s. 17-18; Yavuz Ercan, “Balkan Türkleri ve Bulgarlar”, Belleten LIV, sayı 209, (1990), s. 299.

81 Bu gibi görevlilere Üsküb Kazâsı’nda İshak ve İsa Beylerin adamları arasında rastlanmaktadır. Bkz. Mehmet İnbaşı, Osmanlı İdaresinde Üsküb Kazası (1455-1569) (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1995; Halil İnalcık, “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğu’na XV. Asırda Rumeli’de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri”, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993, s. 67.

82 Adanir, “Tolerant and Grim”, s. 2

83 Nevin Genç, XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri’nde Sofya Kazâsı, Eskişehir 1988, s. 16; Orhonlu, Aşiretlerin İskânı, s. 103; Halaçoğlu, İskân Siyaseti, s. 4.

84 Machiel Kiel, “Tatar Pazarcık; A Turkish Town in the Heart of Bulgaria, Some Brief Remarks on its Demographic Development 1485-1874”, X. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri V, (22-26 Eylül 1986), Ankara 1994, s. 2570.

85 İ. Şahin, “Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı”, s. 249-250.

86 Vryonis, “Ottoman Conquest in the Balkans”, s. 15.

87 İnalcık, “The Yürüks”, s. 104.

88 Halil İnalcık, “Rumeli”, İA IX, s. 766; Franz Babinger, “Rumeli, Roumelie”, EI III, s. 1259.

89 M.T. Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar- Mülkler- Mukataalar, İstanbul 1952, s. 6-7; Aynı mlf., “Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları”, Belleten XX (1956), s. 247-248; Nikolai Todorov - Asparuh Velkov, A Stuation

Demographique De La Peninsule Balkanique (Fin Du XV s-debut du XVI s), Sofia 1988, s. 9; Suzuki Tadashi, “The Governance Structures Of The Ottoman Empire: A Comparative Historical Analysis”, Senri Ethnological Studies 25 (1989), Osaka/Japan, s. 143.

90 İnalcık, “Rumeli” İA IX, s. 771; Aynı mlf., Ottoman Empire, s. 104; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi II, s. 502-3.

91 Gökbilgin, Rumeli Eyaleti, s. 247-248.

92 Stuyanovski-Kutarciev-Zografski-Apostolski, Istoriya Na Makedonskiot, s. 5.

93 Skender Rizay, Kosova Gjate Shekujve XV, XVI Dhe XVII Administrimi, Ekonomia, Shogeria dhe Levizja popull, Pristhtine 1982, s. 41.

94 Nevin Genç, XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defterinde Sofya Kazâsı, Eskişehir 1988, s. 15.

95 İlhan Şahin, “Urbanization And The Social Structure Of The Ottoman Empire in The 16th Century”, The Ottoman Empire In The Reign Of Süleyman The Magnificent I, İstanbul 1988, s. 187-189.

96 Gökbilgin, Rumeli Eyaleti, s. 248.

97 Aleksandar Stoyanovski, “La Division Administrative Territoriale De La Macédoine Sous L’Empire Ottoman Jasqua La Fin Du XVII Siécle”, Macédoine, Skopye 1989, s. 88-89; Bu makalenin tercümesi için bkz. Aynı mlf. “XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya’nın Osmanlı Hakimiyeti Devrinde İdari Taksimatı”, Çev. İ. Eren, TED 4-5 (1974), s. 215.

98 Rızay, Kosova Gjate Shekujve., s. 42.99Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA).Defter (D). 9772, vr. 1b-2b.

100 TSMA. D. 10057, vr. 1b-3a.

101 TSMA. D. 5246, vr. 1b-3a; Ayrıca bkz. İ. Metin Kunt, Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, İstanbul 1978, s. 125-127; Rızaj, Kosova Gjate Shekujve., s. 43.

102 TSMA. D. 734, vr. 1b-9b.

103 Rızay, Kosova Gjate Shekujve, s. 44.

104 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).Kamil Kepeci Tasnifi (KK).Ruûs Defteri (RD). 262, s. 1-9, 266-269.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskan Siyaseti / Doç. Dr. Halime Doğru [s.165-176]

Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Rumeli

İslam dünyası, Osmanlılardan önce Roma İmparatorluğu'nun ülkesini Bilâd-ı Rum veya Memleketü'l Rum olarak tanıyordu. Selçuklularla birlikte Türk hakimiyetine geçen Anadolu'da Rum ismi vaktiyle Bizans idaresinde bulunmuş olan Anadolu'yu gösteren coğrafi terim olarak kullanılır oldu.1 XII. yüzyıldan itibaren Anadolu'dan geçen Batılı gezginler Anadolu'ya; Turquemenie veya Turquie, Bizans İmparatorluğu'na tabii yerlere Romanie veya Romania demeye başladılar.2 Kısa süre sonra bu kavram Balkan Yarımadası'nın tamamı için kullanılır oldu. Osmanlılar, Bizans'dan fethettikleri Balkan Yarımadası toprakları için Romania'dan esinlenerek Rum-ili adını kullanmağa başladılar. Rum adı eski anlamını korudu ve coğrafi ad olarak devam etti.3

Katip Çelebi, Cihannüma adlı eserinde, İstanbul boğazının kuzey ve batısında bulunan yerlerin "Rum-ili" unvanı ile şöhret bulduğunu bildirmektedir.4 Bu tanım başlangıçtan itibaren coğrafi bölge adı olarak kullanıldığı gibi, idari taksimatta da genişliği gittikçe büyüyen idari bir birimi ifade etmiştir.

Süleyman Paşa, Bizans'a yardım amacıyla Trakya'ya geçtiği andan itibaren Rumeli, Türkler için çok önemli oldu. I. Murad (1360-1389), 1362'de Edirne'nin fethinden sonra Rumeli Beylerbeyliği'ni oluşturarak Lala Şahin Paşa'yı Beylerbeyi atadı. Rumeli Beylerbeyliği kuruluşunda idari olmaktan ziyade askeri bir kimliğe sahipti ve Rumeli toprakları Osmanlı sınırlarının dışında kalıncaya kadar ayrıcalıklı statüsünü korudu, daima Anadolu Beylerbeyliği'nden önde geldi.5

Rumeli'de Türklerin İlk Yerleşmesi

Çeşitli Türk kavimleri Kuzey Karadeniz steplerinden gelip VI. yüzyıldan itibaren Balkan Yarımadası'na yerleşmişlerdir. Fakat Bizans'ın dini baskısı ve önceden yerleşik hayata geçmiş olan Slavlarla karışmaları sonucu ortadan kaybolmuşlardır.6

Türklerin güneyden gelip Kuzeydoğu Bulgaristan'da yerleşmesi Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'un (1238-1278) Dobruca'daki7 sürgün hayatıyla yakından bağlantılıdır.8 Sultana bağlılığı devam eden çok sayıda Türkmen Anadolu'dan gelip Dobruca'ya yerleşti. Türkmenlerin bölgeye gelişi ile ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bunların odak noktasında daima Sarı Saltuk9 yer almaktadır. Sarı Saltuk, manevi olarak kendisine bağlı olan kalabalık sayıdaki Türkmen nüfusla birlikte Rumeli'ye gelmiş ve burayı yurt edinmiştir.

Sarı Saltuk'un Dobruca'daki faaliyeti ve faaliyet alanıyla ilgili en geniş popüler bilgi Evliya Çelebi Seyahatname'sinde bulunmaktadır.10 Seyahatname'de Evliya Çelebi sık sık gerçeklerle efsaneleri birbirine karıştırmıştır.

Yazıcızade Ali, II. Murad'a ithaf ettiği Tarih-i Âl-i Selçuk'da, Rumeli'ye giden göçmenlerin bir kısmının Halil Ece ile birlikte Karesi iline11 geri döndüklerini, kalanların ise Sarı Saltuk'un etrafında toplandıklarını kaydetmiştir.12

Rumeli'de Yollar ve Osmanlı Devleti'nin Fetih Yönleri

Rumeli'ye geçen Süleyman Paşa buradaki ana yollar boyunca akınlar yapmağa başlamıştı. Osmanlı kuvvetleri batıya, kuzeybatıya ve kuzeydoğuya doğru ilerlerken Romalıların yaptırdığı ve daha sonra da Bizans'ın kullandığı yollardan yararlandılar. Bu yollar Sol Kol (Via Egnatia-canib-i yesar), Orta Kol (Via Militaris-tarik-i evsat) ve Sağ Kol (Kırım-Karadeniz ticaret yolu)13 olarak biliniyordu.

Sol kol; İpsala, Gümülcine, Serez, Karaferiye ve oradan ikiye ayrılıp Tırhala ve Üsküp'e ulaşıyordu.14 Orta kol; Çirmen, Zağara, Filibe ve oradan ikiye ayrılıyordu. Birinci yol Sofya üzerinden Niş ve Belgrat'a ulaşıyor, ikinci kol Köstendil üzerinden Üsküp'e bağlanıyordu.

Sağ kola15 gelince; Bu yol Trakya'dan başlayarak Kırklareli üzerinden kuzeye doğru devam ediyor, Edirne'den gelen yolla birleşip Tunca vadisini takip ederek Istrancaların ve Balkan Dağlarının doğal geçitlerinden geçmek suretiyle Karadeniz'e paralel olarak Tuna nehrine kadar ulaşıyordu. Yol büyük merkezlere ulaşacak şekilde bazı yerlerde ikiye ayrılarak devam ediyordu. Pravadı'dan batıya giden yol Tırnovo ve Niğbolu'ya ulaşıyor, asıl yol kuzeye doğru devam ediyor ve Dobruca'dan geçip Babadağ'a geldikten sonra Tuna nehrini geçiyordu. Tekrar ikiye ayrılan yolun doğuya doğru devam eden kolu Kırım'a gidiyor, diğeri Yaş üzerinden Kuzey Denizi'ne kadar ulaşıyordu.

Sağ kol, askeri anlamda orta kol kadar faal olmamasına rağmen önemini daima korudu. Bu koldan yapılan akınlar Mihal oğullarının denetiminde bulunuyordu.16 İstanbul'a buğday, et ve tuz sağlayan merkezlerin yoğunluğu bu güzergahta idi. Buğday ve kesimlik hayvanların kara yolu veya denizyolu ile başkente ulaştırılması bu yolun önemini arttırıyordu.17 Köstence, Varna, Burgaz, Mesembria gibi sağ kolun önemli limanlarından her türlü üretim başkente ulaştırılıyordu.

Fetihler tamamlanınca uclarda idari, askeri ve stratejik anlamda çeşitli konular göz önünde bulundurularak Sancak teşkilatı kuruldu. Sancaklar askeri ve idari birim olarak Rumeli beylerbeyliğinin yönetiminde toplandı.18

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Uyguladığı Fetih ve İskan Siyaseti

Osmanlı Devleti, Rumeli'ye geçtiği andan itibaren yerli halkla iyi geçinme politikası uygulamış, "istimalet" vererek yerli halkın Osmanlı'ya meyletmesini sağlamıştır.19 Prof. Dr. Halil İnalcık'ın

tespitine göre Osmanlı padişahları bürokraside de bu prensibi uygulamış “Reaya fukarası”nı “zi-kudret ekabire karşı” korumuşlardır.20 Özellikle Balkanlar’ın fethinde “Toprak ve reaya sultanındır” prensibini ilan ederek yerli feodallere karşı toprağı ve köylü emeğini; devlet veya tımar rejiminin garantisi altına sokmuşlar, yerel feodallerin yerine merkezi imparatorluk rejimini ihya etmişlerdir. Balkan tarihçilerinden N. İorga; anarşiden bıkmış olan köylülerin Osmanlı’nın merkeziyetçi yapısını uygun bulduklarını ve benimsediklerini kaydetmiştir.21

Osmanlıların Balkanlar’da görünmesi ile birlikte Ortodoks halk Papalıkla Macar Krallarının Katoliklik propagandasından ve mezhep değiştirmek için yaptıkları baskıdan kurtulmuştur. Devlet, halkın yanı sıra Ortodoks kilisesine karşı da koruyucu bir politika gütmüş, Ortodoks kilisesinin bütün ayrıcalıklarını ve hiyerarşisini aynen tanımıştır. Kilise gibi manastırların ayrıcalıklarını, bağışıklıklarını Hıristiyan devletler döneminde nasılsa o biçimde bırakmış,22 Balkanlar’da Hıristiyan dinini yok etmek isteyen tutucu bir davranış içine girmemiştir. Hatta Yıldırım Bayezid Balkan halklarından sağladığı askerlere Anadolu Beyliklerine, Ankara savaşında Timur’a karşı ordusunun içinde yer vermiştir.23

P. Wittek; kuruluşta Osmanlı Devleti’nin bir Uç Gazi Devleti karakteri taşıdığı ve bu özelliğinin ön plana çıkarılması gerektiği üzerinde durmaktadır. Ayrıca Uç kültürünün önemli olduğunu, Osmanlı’nın bunu çok iyi uygulayarak fethedilen yerlerde halka hoş görülü davranarak onları kazanmayı başardığını belirtmektedir. Bu yaklaşım Anadolu’da ve Rumeli’de kültürün sürekliliğini sağlamıştır. P. Wittek özellikle Rumeli’de bu yaklaşımın çok yararlı olduğunu, bazı kale ve şehirlerin zorluk çıkarmadan teslim olduğunu yazmıştır.24 Diğer taraftan P. Wittek, Hıristiyan halkın din değiştirmeye zorlanmamış olmasında, cizye gelirinin ortadan kalkacağı için mali bir kaygı duyulmuş olabileceğini ve bu yöntemle gayrimüslimlerin idari kadrolarda yer almamasının sağlandığını düşünmüş, ancak devşirme metodu içinde yetiştirilen Hıristiyan çocuklarının dikey aşama ile devlet hizmetinde en üst makama kadar gelebilmeleri sayesinde bunun dengelendiğini görmüştür.25

Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’da yayılmasında başka faktörler de bulunmaktadır. Devlet köylünün yanı sıra eski Rum, Sırp, Bulgar ve Arnavut feodal beylerini devlet hizmetine alarak kazanma yönüne gitmiş, onlara karşılıklı güvene dayanan görevler vermiştir. Voynuk, Martolos, Eflak (ve diğerleri…) gibi geri hizmet kurumları içinde hatta tımar sistemi içinde yer almışlar, vergi muafiyeti elde etmişlerdir.26

Rumeli’nin İskanı

Osmanlı Devleti, fethettiği topraklarda sömürge siyaseti takip etmediği için fetihten kısa bir süre sonra Balkan Yarımadası’nın iskanına öncelik verdi. Gelenlerin çoğunun gayesi Rumeli’yi yurt edinmekti.

Anadolu’da olduğu gibi Balkanlar’da da Türkleşme ve İslamlaşma, birbirine paralel yürüdü. Ancak Anadolu’nun Türkler tarafından iskanı ile Rumeli’nin iskanı arasında önemli bir fark olduğu görülmektedir.

Anadolu'ya gelenler; Moğol baskısı sonucu göç eden Türkmenlerdir. Aşiret reislerinin yönetiminde güvenli ortam bulabilmek amacıyla daha batıya gitmişler ve Anadolu'nun her tarafında yerleşmişlerdir. Buna rağmen XV ve XVI. yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk nüfusun Batı Anadolu'dan çok daha az olduğu bilinmektedir.27

Anadolu'nun fethiyle birlikte dalgalar halinde Anadolu'ya gelen göçmenler önceki yaşam koşullarına uygun olarak göçebe, yerleşik ve kent yaşamını genellikle kendileri seçmişlerdi. Selçuklu Devleti gelen göçmenleri uçlara iskan edebilmişse de karşılığında onlardan ülkenin sınırlarını savunma ve koruma görevi istemiştir. Uçlara gönderilen konar göçerler çok sıkı takip edilmesine rağmen bir türlü denetim altına alınamamış, göçerler daima devlete problem yaratmıştır.28 Anadolu Selçuklu Devleti; siyasi zafiyeti nedeniyle XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kalabalık gruplar halinde gelen göçmenleri iskan edemeyecek hale gelmiştir. Buna rağmen aşiret reisleri ve gaziler Anadolu'yu yurt edinip yerleşme amacı güttükleri için kendileri güvencede hissettikleri yerlere konmuşlardır. Nitekim bir süre sonra Selçuklu iktidarının zayıflaması ve Moğol istilası nedeniyle Türkmen Beylikleri ayrı ayrı bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi.29

Rumeli'deki yerleşme Anadolu'dakinden farklı olarak daima devletin benimsediği resmi iskan politikasına uygun olarak gelişmiştir. Osmanlı'nın Rumeli'deki iskan politikasında, Ortaçağ'da yaygın olan bir görüşün izleri bulunmaktadır. Buna göre devlet, fethettiği topraklara Anadolu'dan nüfus getirip yerleştirmiş, bölge halkını da kolayca denetim altında tutabilmek amacıyla başka yere nakletmiştir. Fethedilen topraklarda, ayaklanma potansiyeli olarak görünen kitlelere dikkat edilmiş, onlar Türk nüfusun yoğun olduğu yerlere taşınıp iskan edilmiştir.

Osmanlı Devleti, Rumeli'nin iskanı konusunda çok dikkatli davranmış ve iskan politikasını hassasiyetle uygulamıştır. Devlet, Anadolu'da hayvanlarına otlak bulmak için mevsime göre yer değiştiren konar göçerlere iskan konusunda öncelik vermeyi tercih etmiştir.30 Böylece miri arazi haline getirilmiş olan Rumeli'de, konar göçerlerin toprağa bağlanması, askeri sınıfa dahil olmaları, Rumeli'de nüfus ve tımarlı sipahi sayısının arttırılması aynı anda sağlanmış oluyordu.

Rumeli'ye İlk Yerleştirilenler

Rumeli'nin iskanına öncülük edenler; Çandarlı Ali Paşa ile birlikte sağ kolun fethine katılan gaziler, aşiret reisleri, aşiret mensupları, Anadolu yayaları,31 akıncılar, dervişler ve tımarlı sipahilerdi. İskan konusu ön plana alınarak incelendiğinde ilk seferin aynı zamanda bir keşif ve yurt arama seferi olduğu görülmektedir. 1388 yılında I. Murad, askeri anlamda kuzey ve kuzeydoğu Bulgaristan'ın tamamını denetim altına almış olmasına rağmen idari yönden bir işlem yapmamıştı. Rumeli'nin iskan politikası Yıldırım Bayezid döneminde sancak teşkilatı kurulduktan sonra uygulamaya konuldu.

Bayezid hakimiyetini fiilen hissettirebilmek için iskan siyasetini bütün Osmanlı ülkesinde uygulamıştı. Örneğin, İstanbul kuşatmasını kaldırırken yaptığı anlaşmanın maddeleri arasına

Sirkeci'de bir Türk mahallesinin kurulması ve Kadı atanması bulunuyordu. Nitekim kısa süre sonra Göynük ve Tarakçı Yenicesi halkından İstanbul'a göçer evler nakledilmişti.

XIV. yüzyılda gaziler ve aşiret reisleri, Rumeli seferlerine katılırken kahraman olarak ün yapmanın yanı sıra ekonomik güç elde etmeyi de arzu ediyorlardı. Osmanlı'ya tabi beyliklere mensup olanlar da Gaza ve ganimet niyetiyle gelenlerin arasında bulunuyordu.32 Gelenlerin arasında yerleşmeyi tercih edenler de vardı.33

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda etkin olan gaza politikası Rumeli'nin fethinde de devam etti. Aşiret reislerinin, aşiret üyeleri üzerindeki gücü onların toplu olarak hareket etmesini kolaylaştırıyordu. İslamiyet'i benimsemiş olan Türkmen gaziler kahramanlık ve ekonomik koşulların bir araya geldiği yaşam biçimi içinde, Osmanlı Devleti'ne hizmet ederken Rumeli'nin fethi ve iskanını da kolaylaştırıyorlardı. Seferlerde başarılı olan gaziler tımar sahibi olup devlete daha fazla ve sürekli hizmet etmeyi umuyorlardı. Nitekim pek çoğu bu emeline ulaştı. Aşiret reisleri ve onlara bağlı olanlar dirlik sahibi olarak fethedilen topraklara yerleştiler.

Aynı tarihlerde Anadolu'da bulunan diğer Türkmen Beylikleri gaza ve cihadı ön plana çıkarırken siyasal, sosyal ve ekonomik güç kazanmanın peşindeydiler. Ancak Türkmen Beylikleri Müslüman komşularına karşı cihad açma şansına sahip olmadıkları için Osmanlı Devleti'nin başarısına ulaşamadılar.

Rumeli'nin fethinde hizmeti çok büyük olan akıncılar yerleşme konusunda da öncülük etmişlerdir. Akıncı beylerinden olan Timurtaş Paşa-oğlu Yahşi Bey, Paşa Yiğit, Yancı Bey, Kutlu Boğa sefer esnasında Çandarlı Ali Paşa'nın en büyük yardımcıları olmuşlardır. Akıncılar arasında Rumeli'de hizmet etmek için "İl ve boy" halinde karşı yakaya geçerek yerleşenlerin sayısı bir hayli fazlaydı. Bunlar bağlı oldukları Akıncı beyleri ile birlikte hareket ediyor onlara ayrılan yörelere yerleşiyorlardı. Rumeli'nin ücra yerlerinde Paşayiğit, Korkud, Mihaloğlu gibi akıncı gazilerin adına kurulan köyler bunu göstermektedir.

Anadolu Yaya Sancakbeyi Saruca Paşa, ona bağlı yaya başılarından Kara Mukbil, Pazarlı Togan, İncecük Balaban, Müstecap, Papas oğlu Şahin, Kutluca, Lala Şahin 1388'de Çandarlı Ali Paşa'nın seferine katılmışlar,34 yayalarını birlikte götürmüşlerdi.35 Yaya başılar, Aşiret reisleri ve birlikte gelenler toplu halde hareket etmişler, yerleştikleri yeni çevrede yalnızlık duygusu yaşamamışlardır.

Orduyla birlikte hareket eden çeşitli tarikatlara mensup şeyh ve dervişlerin cesaret verici ve olumlu davranışları yeni toprakların benimsenmesinde gazilerin ve göçmenlerin üzerindeki etkisi çok büyük olmuştur. Şeyh ve dervişler daha Süleyman Paşa ile Rumeli'ye geçişlerinden itibaren yol kavşaklarına, derbentlere ve iskana uygun yerlere yerleşerek zaviyeler kurmuşlar, çevrelerini şenlendirmişlerdir.36

Rumeli'de Yerleşmeyi Kolaylaştıran Diğer Faktörler

Ali Paşa, Kuzeydoğu Bulgaristan'da fetih hareketine devam ederken gaziler burada Türkçe konuşan, oldukça kalabalık bir Müslüman ve Hıristiyan nüfusla karşılaştılar. Bunların başında, hemen hemen bir yüzyıl önce Sarı Saltuk önderliğinde gelip bölgeye yerleşmiş olan Türkmen nüfus bulunuyordu.37 Aşiret reisleri ve aşiret üyelerinin Hacı Bektaş'a ve Sarı Saltuk'a yakınlık duyması nedeniyle yeni gelenlerle yerleşik nüfus kolaylıkla bütünleşti.

Diğer taraftan, o tarihte yıkılmış olan Altınordu Devleti'ne mensup olan Müslüman ahali henüz Kuzeydoğu Bulgaristan'dan ayrılmamıştı. Altınordu halkının aynı bölgede oturması da Dobruca'nın fethini ve iskanını kolaylaştırıyordu. Ayrıca Kuzeydoğu Bulgaristan'da yaşayan ve Hıristiyanlaşmış olan Kuman, Kıpçak ve Gagauzların38 aynı dili konuştuklarına şahit oldular. Onlar da Hıristiyan olmalarına rağmen Anadolu'dan gelen Türkmenler gibi şamani inanç motiflerini henüz terk etmemişlerdi. Bu nedenle aralarında kolayca iletişim kurabildiler. Bu suretle toplumların bir arada yaşaması kolaylaşmış devletin iskan politikası ilk aşamada başarıya ulaşmış oluyordu.39

Daha önce belirtildiği gibi Sarı Saltuk Dobruca'da oturan bütün Türk toplumları tarafından aziz kabul ediliyordu. İbn-i Batuta bu durumu gözlemiş ve eleştirel bir dille ifade etmiştir. Arap gezgin 1328 yılında Babadağ'da türbesini ziyaret ettiği Sarı Saltuk'un İslamiyet'e hizmetinden ve kerametlerinden söz etmiş, ancak bunların bazılarının şeriata uygun olmadığını belirtmeden geçememiştir.40

Bizans ve Balkan Yarımadası'nın siyasi ve sosyal durumu Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki iskan siyasetine yardımcı olmuştur. XIV. yüzyılda Balkanlar'da güçlü, merkezi bir devlet bulunmuyordu. Sırp ve Bulgar Devletleri parçalandığı için başka güçlerin istekleri aynı yerde odaklanıyordu ve Balkanlar'a sahip olmak istiyorlardı.

Batı kilisesi ile eskiden beri anlaşamayan doğu kilisesi, siyasi iktidarının yanı sıra dini iktidarını da kaybediyordu. İki kilise arasında düşmanlık hızla artıyordu. İtalyan şairi ve hümanist Pétrarque (1304-1380) Papa Urbain V'e (1362-1380) yazdığı bir mektupta "Türkler yani Osmanlılar sadece düşmandırlar, Rafızi Rumlar ise düşmanlardan daha beterdir. Osmanlılar bize karşı o kadar kin beslemezler, çünkü bizden o kadar korkmazlar, Halbuki Rumlar bütün ruhları ile bizden korkar ve nefret ederler" diyordu.41 Bu fikrin siyasi temsilcisi olarak Katolik Macar Kralı siyasi ve dini olarak Balkanlar'da yayılmak istiyordu. Halk, dini baskıdan uzak yaşayabilmek için Balkan Yarımadası'nın kuzeydoğusundaki boş ve tehlikeden uzak yerlere göç etti.42 Nitekim bu ortamda Ortodoks olan yerli ahali Osmanlı akınlarına tepki göstermiyor, onları kurtarıcı gibi görüyordu. Machiel Kiel, Constantin Jiricek'e dayanarak, Osmanlıların kesin fethinden sonra bölgenin huzura kavuştuğunu belirtmektedir.43

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de takip ettiği iskan siyaseti daha başlangıçtan itibaren bir yağma hareketi olmayıp yerleşmek ve yurt edinmek amacını taşıyordu. Bu siyaset, geleceğe dönük bir yerleşme yoğunluğu taşıdığı için başarılı olmuştur. Göçmenler Rumeli'ye yurt edinmek üzere

geldiklerinden geri dönmeyi düşünmüyorlardı. Süleyman Paşa, Gazi Fazıl Ece, Yakub Ece gibi Rumeli fatihlerinin mezarlarının Gelibolu Yarımadası'nda olması da onların Rumeli'de yerleşmesini manevi olarak kolaylaştırıyordu.

Saruhan İlinden Sağ Kol'a Göç ve Sürgünler

Osmanlı padişahları ve devlet adamları Anadolu'nun insan kaynağını çok iyi tanıyorlardı. Öncelikle, hareket yeteneği yüksek olan göçerleri ele aldılar. Toplumun huzuru bakımından bu karar son derece önemliydi. Sipahi, yaya, müsellem, vakıf gibi bir kuruma bağlı olan ve vergisini ödeyen yerleşik nüfusun hukuki durumu değiştirilmedi. Batı Anadolu'da kalabalık olan Yürük grupları arasında ilk göçürülenler Karesi Bölgesi'nde konaklayanlar oldu. Bunlar daha sonra Süleyman Paşa tarafından Gelibolu'ya iskan edilmişlerdi44 (1356-1357). 1374-75 yıllarında Lala Şahin Paşa Drama, Serez ve Karaferya'yı fethettikten sonra Saruhan' daki göçerlerin bir kısmı buraya nakledildi.45

Yıldırım Bayezid, Batı Anadolu harekatı sırasında (1390) Saruhan Beyliği'ni Osmanlı topraklarına dahil etti.46 Padişah buradaki nüfus yoğunluğunu azaltmak ve fethedilen bölgenin nüfusunun yerini değiştirmek geleneğine uyarak Saruhan bölgesinde oturan Yürükleri Rumeli'ye geçirdi.47 Bu durumda Saruhan ili, Karesi'den sonra göç veren ikinci bölge oldu.

Osmanlı Devleti, Türkmen Beyliklerinin topraklarını fethettikçe beylik mensubu olan yerleşik ve göçerlerle önemli sorunlar yaşamıştır. Bunlar kendi beylerinden uzaklaşmak istememişler, Osmanlı'yı benimsememişlerdir. Bu durum daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiş, her biri Saruhanlı, Dülkadirli, Karamanlı olarak kalmaya devam etmiştir. Bu nedenle Osmanlı sınırları içinde yer almalarına rağmen Batı Anadolu'daki Türkmen Beyliklerinin topraklarında oturan halk bir süre sonra Osmanlı Devleti için sorun olmuş ve bu durum devam etmiştir. Çok yoğun biçimde göçebe nüfus barındıran bölgede aşiret geleneği hakimdi ve aşiret mensupları merkezi otoriteyi kabul etmek yerine kendi aşiret reislerinin sözlerinden dışarı çıkmak istemiyorlardı. Yıldırım Bayezid, göçerleri verimli ve geniş Rumeli topraklarına göndererek çözüm üretmek istedi. Devlet, Osmanlı hizmetine girmiş olan Anadolu Beylikleri yöneticilerini de Rumeli'de çeşitli görevlere tayin ederek bir taraftan onları onurlandırmış diğer taraftan eski hakimiyet alanlarından uzaklaştırmış oldu.48 Anadolu'da Türkmen Beylikleri Osmanlı sınırına dahil olduktan sonra uyum sağlayamayan beylik halkı zaman zaman Rumeli'ye geçirilerek iskan edildi.

Kronikler, genellikle Saruhan'dan sol kola yapılan göçlerden söz etmekte, sağ kola yapılan göçlerin üzerinde durmamaktadır. Sağ koldaki iskan hareketi daha Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa ve Kara Timurtaş Paşa'nın askeri faaliyeti sırasında başlamıştı. Buna rağmen Saruhan ilinden sağ kola göç ancak Osmanlı Devleti Saruhan Beyliği'ne49 sahip olduktan sonra yoğun şekilde gerçekleşti. Önce gelenler daha ziyade askeri faaliyet içinde yer almış olan beylik mensuplarıydı.

Yıldırım Bayezid'in Sürgün Emri ve Uygulanması

Yıldırım Bayezid 1390 yılında Saruhan ilini topraklarına ilave ettikten sonra oğlu Şehzade Ertuğrul'u buraya Sancakbeyi tayin etti. Saruhan bölgesi; göçerlerin çok yoğun yaşadığı bölge olması, aşiretlerin otorite tanımaz olması, öte yandan tuz yasağına uymamaları Yıldırım Bayezid'in yeni fethettiği bölge halkı için sürgün kararı almasına neden oldu. Babasının emri ile Sancakbeyi olan Şehzade Ertuğrul Çelebi sürgün uygulamasını başlattı. Kroniklerde verilen bilgiye göre Şehzade Ertuğrul; "Kavmin ulusu Paşa Yiğit Bey"50 başkanlığında göçerleri Filibe yöresine gönderdi.

Aşık Paşa-zade sürgün olayının onur kırıcı olduğunu, ancak bir yerin imarı ve mamur hale gelmesi için bu yöntemin padişahlar tarafından uygulandığını hüzünlü bir ifade ile anlatmıştır.

Kanundur padişahlar sürgün ede

Ki yani bir dahi El mamur ede,

Ve gerçe incünür halk ol seferden

Bu tanrı takdiridir dahi ne de,

Gözetsen takdiri hoş muti olsa

Olur rahat ki ol nasibüm ede.51

Şehzade Ertuğrul'un vefatından sonra Saruhan sancakbeyi olan52 Şehzade Süleyman zamanında da Saruhan ilinden Rumeli'ye sürgün53 şeklinde büyük çaplı göç hareketi gerçekleşti. "Göçer evler" bizzat Yıldırım Bayezid'in emri ile şehzade tarafından gönderiliyordu. Sürgün göçmenler bütün Rumeli'ye yerleştirildi.

Kroniklerde Sağ Kol'a yapılmış olan sürgün ve iskana değinilmemiş olmasına rağmen Rumeli'nin haritası sayılan bir Tapu Tahrir Defterinde54 sürgünler hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. Kanuni döneminde düzenlenmiş olan bu defterde Sağ Kol'da yer alan Aydos, Pravadı, Varna, Hacıoğlu Pazarı kazalarında bulunan köylere Saruhan ilinden kaçar hane sürgünün yerleştirildiği kaydedilmiştir. Bu bilgi, Saruhan bölgesinden Sağ Kol'a da yoğun nüfus nakli olduğunun açık işaretidir.55 Sürgünler genellikle 10 haneyi geçmeyen gruplar halinde yerleştirilmiştir. Bazı hallerde köy ve mezralara iskan edilenler birlikte yazılmış, bu durumda dahi iskan edilen hane sayısının toplam 14-15 haneyi geçmediği görülmektedir.56 Saruhan ilinden ilk gönderilenler daha önce belirtildiği gibi ilk göçmenler disiplinsiz davranışları ve yörede uygulanan "tuz yasağına" karşı çıkan göçerlerdi.57 Devlet bu yöntemle bir taraftan Batı Anadolu'daki nüfus yoğunluğunu azaltıp asayişi sağlarken öte yandan Rumeli'nin iskanı ve şenlendirilmesi işini gerçekleştirmiş oluyordu.58

Sağ Kol'daki iskan yerleri toponimik olarak incelendiği zaman köylerin adlarının Saruhan'daki yerlerin adı, çeşitli su kaynakları ve şahıs adları ile doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Kara Murad Pınarı, Ak Kuyu, Osman Pınarı, Yunus Pınarı… gibi.59

Sağ Kol'da Sürgün Zeameti

Adı geçen Tapu Tahrir Defterinde Sağ kola yapılan sürgünlerin hukuki statüsü ve uymaları gereken kanun maddeleri açıkça belirtilmiştir. Sağ kolun en büyük sancaklarından olan Silistre sancağının Pravadı kazasında 1025 sürgün hanesinin bağlı olduğu ayrı bir idari birim kurulmuştur. Burası "sürgünler zeameti" adı ile kayda geçirilmiştir.60 Kayıtta "Zeamet-i sürgünan ki, zikrolunan taife bundan evvel Anadolu'dan Dobruca'ya sürgün gelüb, çiftlüsünden on iki ve çiftsüzünden altışar akça ve yüz koyundan bir koyun vermek vaz'olunub sair avarrız-ı divaniyeden muaf ve müsellem olalar, deyu defter-i köhnede mukayyed olınub ellerinde selatin-i maziyeden ve padişahımız Sultan Selim Şah e'azzallahü ensarehu hazretlerinden müteaddit hükümleri olduğu…" açıklanmıştır. Sürgünler prensip olarak aynı köyde yoğunlaşamayacağına göre çeşitli köylere dağıtılmış olmaları doğaldır. I. Selim (1512-1520) devrinde düzenlenmiş olan Silistre kanunnamesinde, sürgünlerin haklarının "benim sürgünümdür" diyerek Sürgün Subaşısı tarafından korunacağı belirtilmiştir.61 Kanunnamede açıklandığına göre bir göçmenin sürgün taifesinden sayılabilmesi için Anadolu'dan gelmiş olması ve hakiki sürgünün akrabasından bulunması gerekiyordu. Rumeli'den gelenlerle kafir iken Müslüman olup sürgünlere katılanların sürgünlere tanınan haklardan yararlanmasına izin verilmiyordu. Sürgün akrabası olmayanların hangi tımarda yerleşmişse oradan ayrılması olanaksızdı. Açıkça görüldüğü gibi sürgün konusu tamamen devlet denetiminde bulunuyordu. Pravadı merkezli Sürgün Zaimliği'nin sorumlu kişisi Sürgün Subaşısıydı.

Rumeli'nin iskanı XIV. yüzyılın ortasında başlamış, ancak kısa zamanda tamamlanamamıştır. Devlet iskanı önce Balkanlar'ı şenlendirmek amacıyla başlatmıştır. 1444 yılında Varna savaşından önce bölge Haçlı orduları tarafından tamamen yakılıp yağmalanmıştı. Türkler bölgeye yerleşeli henüz yarım yüzyıl bile olmamışken köylerini terk etmek zorunda kalmışlardı.62 Savaş bitip geri döndüklerinde köylerinin izini bile bulamamışlardı. Varna savaşını takip eden yıllarda Kuzeydoğu Bulgaristan'a yeniden nüfus nakline başlandı.

Daha sonraki yıllarda Anadolu'daki bazı ayaklanmaları bastırmak ve muhalif toplulukları dağıtmak, aynı hareketi tekrarlayacak nüveyi yok etmek amacı ile topluluklar sürgün şeklinde Rumeli'ye gönderildi. Uygulanan yöntem ne olursa olsun Kuzeydoğu Bulgaristan'ın kırsal kesiminde Türk nüfusun yoğunluğu artmıştır. Kentlerde Türklerin sayısı, oran olarak kırsal kesimin gerisinde kalmıştır.63 En yoğun iskan bölgesi Dobruca ve Deliorman olmuştur.

II. Bayezid zamanında yapılan sayımda, takip eden yüzyıllardaki kayıtlarda veya XIX. yüzylda yapılan nüfus sayımlarında özellikle Balkanlar'ın kuzeydoğusunda, Dobruca ve Deliorman'da bulunan köylerin tamamına yakınının Türkçe adlar taşıdığı görülmektedir. Tuna nehri ile Balkan Dağları arasına yerleştirilen ve geri hizmet kurumu olarak Yürükler yörede, Türk ve Müslüman nüfusun yoğunluğunu daha da arttırmıştır.

Rumeli'ye gelenlerin tamamı sürgün şeklinde gelmemiştir. Askeri bir hizmet olan Yürük Teşkilatı64 için tayin edildikleri yerlere gelenler olduğu gibi çevre koşullarının değişmesi ile göç etmek zorunda kalanlar da olmuştur.65 Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal ayaklanmaları,66 Şahkulu Ayaklanması67 ve Saruhan Bölgesi'nde suhte ve Celali olayları68 sırasında da halk köyleri boşaltmıştı. Bunların arasında da Rumeli'ye göç edenler olmuştu. Bütün iskanlar ve Anadolu'dan Rumeli'ye doğru olan nüfus hareketi göz önüne alındığında Balkanlar'a Türk nüfusun iskanının sürekli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Vaktiyle Anadolu'ya gelen göçmenler Anadolu'yu garipler sığınağı, rahat yuvası, kimsesizlerin diyarı saymışlardı.69 Şimdi göçmenler için Rumeli aynı anlamı taşıyordu.

Çandarlı Ali Paşa'nın seferinden sonra Sağ Kol'da askeri faaliyet tamamlanmış (1388), Çanakkale Boğazı'ndan Tuna nehrine kadar geniş ve bereketli topraklara sahip olunmuştu. Bu toprakların büyüklüğü Osmanlı'nın Anadolu topraklarından çok daha genişti. Ancak boş alanların nüfuslandırılması gerekiyordu.

Saruhan Köylerinden Sağ Kol'a İskan

Sağ Kol'daki köyler incelendiğinde köy adlarının çoğunun Saruhan ilindekilerle aynı adı taşıdığı görülmektedir. Köy adlarını üç başlık altında toplamak mümkün olmaktadır. Birincisi Saruhan'dakilerle aynı baba, dede ve şeyhlerin adını taşıyanlar, ikincisi Saruhan Beyliği'nin ünlülerinin ve aşiretlerin adını taşıyanlar ve son olarak çevre koşullarından ve su kaynaklarından etkilenerek konulan adlardır.

A. Baba, Dede ve Şeyhlerin Adını Taşıyan Köyler

Pek çoğu unutulmuş veya bunlara Bulgarca ad verilmiş olmasına rağmen, halen Sağ kolda bulunan köy adları arasında baba, dede ve şeyhlere adanmış çok sayıda köy bulunmaktadır. Kozluca Baba, Hüssam Dede, Menteş Baba, Sindel Baba, Pir Can Baba bunlar arasında sayılabilir. Günümüzde hemen hemen hiçbir köyde tekke ve türbe izine tesadüf edilmemektedir. Tekke Kozluca gibi "tekke" adını korumuş olan köyler arasında bile, köylüler Tekke kelimesinin niçin korunmuş olduğu bilmemektedir.

Bu köyler için pek çok örnek bulunmaktadır. Bir kaza merkezi olan Kozluca,70 Tavşan Kozluca71 ve Tekke Kozluca.72 Saruhan ilinde bulunan Kozluca Baba'ya manevi olarak adanmış yerleşim yerleriydi. Yoğun olarak Saruhanlıların iskan edildiği yerde; kaza merkezine beş ila on kilometre mesafede iki tane daha Kozluca köyünün bulunması Kozluca Baba ile manevi bağı olan yürüklerin yeni topraklarıyla daha kolay bütünleşmesini sağlamıştır.73 Kutsal saydıkları ve geldikleri yerleri kesin olarak belirterek sürgün ve göçün yıpratıcı ve yalnızlık duygusundan kurtulmuşlardır. Anadolu ve Rumeli eyaletinde söz konusu kaza ve köylerden başka Kozluca Baba'ya adanmış çok sayıda köy bulunmaktadır.

Hüssam Dede köyüne ise Manisa'da Muradiye Camii vakıfları arasında bulunan Hüssam Dede köyünden gelenler yerleştirilmiştir.74 Her iki köy de adını Hüssam Şah'tan almıştır. İskan tarihinde şeyhlerin önemini göstermesi bakımından son derece dikkat çekici bir örnektir.75

Küçük Abdal tarafından kaleme alınan menakıbnameye göre Kalenderi şeyhlerinden olan Otman Baba'nın asıl adı Hüssam Şah'tır.76 Menakıbnameye göre Otman Baba H. 780/1378 tarihinde doğmuştur. Bazılarının Gani Baba, Hüssam Dede de dedikleri Hüssam Şah H. 883/1478'de yüz yaşını geçtikten sonra ölmüş, öldükten sonra hilafet "İbrahim-i sani" de denilen Akyazılı Sultan'a geçmiştir.

Rivayete göre Otman Baba daha çok gençken, Timur'un Anadolu'yu istilası sırasında Anadolu'ya ayak basmış, Germiyan ve Saruhan77 havalisinde uzun süre dolaşmış ve hatta II. Mehmed'in şehzadeliğindeki Manisa valiliği sırasında burada bulunmuştur. Yaz aylarında Gelibolu'dan Dobruca'ya kadar kasaba ve köylerde dolaşarak kurban topladığı bilinmektedir.78 Otman Baba bazı yıllar kış aylarını Varna'daki zaviyesinde geçiriyordu. Bu zaviye; Hüssam Dede köyü ile komşu olan Batova köyünde bulunan ve daha sonra Akyazılı'nın adı ile anılacak olan zaviyedir.79 Hüssam Dede ile ilgili bilgiler ışığında Anadolu'dan Rumeli'ye göç incelendiğinde, Rumeli'ye göçün XV. yüzyılın ikinci yarısında da devam ettiği görülmektedir.

Hüssam Dede ile ilişkisi nedeniyle Akyazılı Sultan Tekkesi'ne değinmek gerekmektedir. Akyazılı Sultan Tekkesi, Kozluca kazasının Hüssam Baba köyüne sınır olan Üşenli köyünden geçen Botova nehrinin oluşturduğu vadinin yamacında yer almıştır.

Evliya Çelebi, 1652'de tekkeyi ziyaret ettiği80 zaman menakıb'den yararlanarak Akyazılı Sultan'ın hayatı, kişiliği ve tekke hakkında geniş bilgi vermiştir. Akyazılı'nın Ahmed Yesevi'ye bağlı ve Hacı Bektaş Veli halifelerinden olduğunu, önce Bursa'ya daha sonra Rumeli'ye gittiğini belirtmiş, yüz yıl kadar yaşadıktan sonra II. Murad zamanında öldüğünü kaydetmiştir.

Faziletname adındaki eserin sahibi Yemeni; Akyazılı'nın Kalenderi şeyhi Osman Baba'nın halifesi ve Hüssam Şah'ın halifesi olduğunu, kendisinin de Akyazılı Sultan'ın halifesi olduğunu yazmıştır. Yemeni'ye göre Gani Baba da denilen Hüssam Baba H. 883/1478'de halife olmuş, H. 901/1495'de vefat etmiş, ve hilafet "İbrahim-i sani" denilen Akyazılı Sultan'a geçmiştir. Yemeni bunları anlattığı şiirini H. 925/1519 yılında kaleme almıştır ve Akyazılı Sultan'ın "Kutb"81 olduğunu belirtmiştir.82

Bir Bektaşi tekkesi olarak kurulan Akyazılı zaviyesinde, Işıkların sayısının artması üzerine Kanuni döneminde takibe alınmış, 1559 yılında teftiş edilerek rafızı Işıklara karşı tedbir alınması istenmiştir.83 Yeniçeri ordusunun kaldırılmasından sonra, 1243/1827 yılında çıkarılmış olan bir irade ile Anadolu'da ve Rumeli'de ne kadar Bektaşi tekke ve zaviyesi varsa bunları yalnız türbelerinin bırakılmasını ve her türlü vakıf emlakinin devletleşmesi emredilmişti.84 Bunların aralarında bazıları Nakşibendi tarikatına dahil olduklarını ilan ederek otorite ile barışık yaşamayı seçmişlerdi.

Hüssam Dede köyü ile komşu olan Şüca köyüne gelince; köyde oturan yürükler Saruhanoğulları döneminden beri ayende ve ravendeye (gelene geçene) hizmet eden Şüca Baba Zaviyesi'ne bağlı bulunuyorlardı.85

Şüca Baba'nın tasavvufi kimliği Hüssam Dede, Taptuk Dede ve Akyazılı ile paralellik göstermekte; Varna, Deliorman ve Dobruca için büyük önem taşımaktadır. Şüca Baba veya Menakıbnamesi'nde zikredildiği gibi Sultan varlığı, XV. yüzyılın bir hayli etkili olmuş Kalenderi şeyhlerindendir.86 1450'lerde kaleme alınmış bir de Velayetname-i Sultan Şücau'd-Din adında Menakıbnamesi bulunmaktadır. Buna göre Çelebi Mehmed ve II. Murad devirlerinde yaşamıştır. Fatih döneminde yaşamış olan ünlü Kalenderi şeyhi Otman Baba'nın Menakıbnamesi'nde de şeyhden söz edilmiştir.

Buna rağmen sözlü kaynaklardan bazıları onu çok daha eskilere götürerek Şucau'd-Din lakabından hareketle, 1240'daki Babai isyanının başı Şucau'd-Din Ebu'l-Baka Baba İlyas-ı Horasani ile özdeşleştirmektedir. Başka bir söylenceye göre Sultan Şücau'd-Din, Seyyid Gazi Zaviyesi'nin yakınında bir yerde yaşamaya başlamış, burada zaviyesini açmış, halen adı Aslanbeyli olan köye adını vermiştir. Burada en tanınmış müridi Timurtaş Paşa olmuştur.87 Bilgiler zaman olarak birbiri ile çelişmesine rağmen sözlü bilgiler Türkmenler arasında itibar görmüş ve saygı ile kuşaktan kuşağa nakledilmiştir.

Sultan Şucaü'd-Din'in yalnız Kalenderi zümreleri içinde değil, ünlü gaziler arasında da saygı duyulan bir şeyh olmuştur. Timurtaş Paşa ve oğlu Ali Bey bunlar arasında bulunmakta hatta Aslan Beyli köyünde Timurtaş Paşa ile Şeyh Şücaü'd-Din'in türbeleri yan yana yapılmıştır. Velayetname'de şeyhin bir derviş gazi olarak zaman zaman gazilerle Rumeli gazalarına katıldığından söz edilmektedir. Hüssam Dede, Şüca, Taptık, Akyazılı (Üşenli-Batova) köylerinin bir birine çok yakın kurulmuş olması geleneğin devamını göstermektedir.

Taptık (Taptuk Baba) köyüne gelince Varna'ya bağlı olan köy halkı88 yürük ve celep yazılmıştı.89 Saruhan'da Taptık köyü bulunmamasına rağmen Saruhan'da Taptuk Baba adı sık sık kullanılmaktadır.90

Bektaşi ananesine göre Taptuk Emre, Yunus Emre'nin şeyhidir. Her ikisi de Hacı Bektaş-ı Veli mürididir. Yunus Emre bir şiirinde tarikat şeceresini açıklarken şeyhinin Baba Taptık olduğunu söyler, Taptık ise Barak Baba'nın halifesidir. Barak Baba, Sarı Saltuk'un en sevdiği halifesidir.91 Anadolu'daki sünni-gayri sünni tasavvuf çevrelerini derinden etkileyen Yunus Emre; Taptuk Baba veya Baba Taptuk yanında yetişmiştir. Fuat Köprülü, Taptuk Emre'nin Babai çevreleri ile alakalı bulunması nedeni ile bir Türkmen Babası olduğunu belirtmiştir. Bu niteliği sebebiyle Taptuk Baba, Taptuk Emre adıyla XV. yüzyılda Kalenderilik kanalıyla Bektaşilik geleneğine girmiştir.92

Varna kazasındaki Pir Can Baba Zaviyesi'nin bulunduğu Doğuca köyü93 yürük teşkilatına bağlıydı ve adını Saruhan'da Akhisar'a bağlı Doğuca köyünden almıştı.

Anadolu'da sıkça rastlanan Karyağdı Hatun adındaki kadın evliya burada da saygı ve sevgi görmüş adına kurulan zaviyenin etrafında bir köy oluşturulmuştur.94 Karyağdı köyünde Naldöken yürükleri oturuyordu95 Saruhan'da da yürüklerin oturduğu Gördes'in bir Karyağdı köyü bulunmaktadır.96

Karyağdı, Anadolu'nun pek çok yerinde türbesi olan bir kadın evliyadır. Efsaneye göre genç bir kadın Ağustos ayında aşerdiği sırada kar yemek ister. Kuvvetle dilediği için geceleyin kar yağar. Kadın, bu kardan avuç avuç yer ve hastalanıp ölür. Karyağdı adını taşıyan türbelere genç ve hamile kadınlar adak adar, muratlarının yerine getirilmesini dilerler.

Sağ kolda Varna, Şumnu, Hacı-oğlu Pazarı, Deliorman ve Dobruca'ya yerleştirilen, göçerlerin ve Anadolu'da yerleşik hayata yenilerde geçmiş olan göçmenlerin gelirken Anadolu'daki inanç geleneklerini beraberlerinde getirmiş olmaları bir taraftan yaşamlarını kolaylaştırmış öte yandan aralarında dayanışmayı arttırmıştır.

B. Saruhan İli Yönetici ve Aşiretlerinin Adları

Kozluca kazasında bulunan Paşayiğit köyü,97 Saruhanlı göçerlerin ünlü lideri Paşa Yiğit Bey adına kurulmuştur. Paşayiğit köyü II. Bayezid döneminden itibaren tahrirlerde yer almaktadır.98

Aynı yörede bulunan Turhanlı köyü Paşa Yiğit Bey'in oğlu Turhan (Turahan) Bey adına kurulmuştur.99 Paşa Yiğit gibi bu köy de II. Bayezid döneminden itibaren tahrirlerde yer almışlardır.100 Adı geçen köylerin yürük teşkilatına dahil olması nüfusun geliş yönünü işaret etmektedir.101

Varna kazasına bağlı Azizlü köyü,102 Saruhan'daki Azizlü yürüklerinin iskan edildiği köylerden biri idi. Azizlü yürükleri koyun yetiştiriyorlardı. Varna yakınında yerleştikleri köylerinde de koyunculuk yapıyorlardı.103

Aynı kazadaki Beştepe köyüne gelince104 Saruhan'da, Soma'ya bağlı Beştepe mevkiinde bulunan Osman Dede'ye bağlı Naldöken yürükleri yerleşmişti.105

Korkud106 köyüne yerleşenler Saruhan ilinin Belen nahiyesinde bulunan Korkud köyü civarında konaklayan Demirci yürüklerinin Korkut Cemaatine mensuptu.

Şahıs isimlerinin verildiği köylere gelince bunlar; Küçük Ahmed, Mihalli Ali Paşa, Kara Yusuf, Uzun İbrahim, Uzun Yusuf, Seydi Hoca, Kara Hüseyin, Hasan Fakih gibi ayırıcı ve tanımlayıcı özellikler taşımaktadır. Çoğu aşiret ileri gelenleri veya savaşçı kimliği öne çıkan fatihlerdi.

C. Su Kaynaklarına Göre Adlandırılan Köyler

Sağ koldaki köylere ad verilirken su kaynaklarına fazlasıyla önem verildiği görülmektedir. Suyun bulunduğu yerler yerleşmek için uygun bulunmuş Yunus Pınarı,107 Turahan Kuyusu, Mihal Bey Pınarı, Mihalli Ali Paşa,108 Karagöz Kuyusu, Doğan Kuyusu, Kara Ömer Kuyusu, İdris Kuyusu, Kara Murad Kuyusu, Mihal Bey Pınarı, Bayram Pınarı, Turahan Pınarı, Yunus Pınarı, Karaağaç Pınarı Dere Köy109 adlı köyler kurulmuştur. Yeni kurulduğu izlenimi veren köylerde sürgün ve bağcı haneleri bulunmaktadır..110 Ayrıca Dobuca ve Hacı-oğlu Pazarı dolaylarında su kaynakların azlığı bu tercihte rol oynamıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti, Rumeli'ye yerleşme kararıyla geçmiş ve yerli halkla iyi geçinme politikasını uygulayarak halkın Osmanlı'ya meyletmesini sağlamıştır. Süleyman Paşa Gelibolu'ya geçer geçmez Rumeli'de iskan hareketi başlamıştır.

Devletin kuruluşunda etkili olan gaza politikası Rumeli'nin fethinde de devam etmiştir. Gaziler ve aşiret reisleri seferlerde başarılı olup tımar sahibi olarak devlete sürekli hizmet etmeyi amaç edinmiş, pek çoğu bu emeline ulaşmıştır. Gerek gaziler gerek aşiret reisleri ve Osmanlı'ya tabi beyliklerin mensupları XIV. yüzyılda Rumeli'deki seferlere katılırken kahramanca ün yapmanın yanı sıra ekonomik güç elde etmeyi de arzu etmişlerdir.

Rumeli'nin fethinde hizmeti çok büyük olan akıncılar yerleşme konusunda da öncülük etmişlerdir. Rumeli'de hizmet etmek için "İl ve boy" halinde karşı yakaya geçen Akıncılar arasında yerleşenlerin sayısı bir hayli fazladır.

Aynı tarihlerde Anadolu'da bulunan diğer Türkmen Beylikleri gaza ve cihadı ön plana çıkararak siyasal, sosyal ve ekonomik güç kazanmanın peşinde olmuşsa da Türkmen Beylikleri Müslüman komşularına karşı cihad açma şansına sahip olmadıkları için Osmanlı Devleti'nin başarısına ulaşamamışlardır.

Balkanlar'ın fethinde "Toprak ve reaya sultanındır" prensibini ilan eden Osmanlı Devleti yerli feodallere karşı toprağı ve köylü emeğini tımar rejiminin garantisi altına sokmuş, yerel feodallerin yerine merkezi imparatorluk rejimini ihya etmiştir. Balkanlar'da anarşiden bıkmış olan köylüler Osmanlı'nın merkeziyetçi yapısını uygun bulmuşlar ve kısa zamanda benimsemişlerdir.

Osmanlıların Balkanlar'da görünmesi ile birlikte Ortodoks halk Papalıkla Macar krallarının Katoliklik propagandasından ve mezhep değiştirmek için yaptıkları baskıdan kurtulmuştur. Devlet, Balkanlar'da Ortodoks kilisesine karşı da koruyucu bir politika gütmüş, Ortodoks kilisesinin bütün ayrıcalıklarını ve hiyerarşisini aynen tanımıştır. Kilise gibi manastırların bağışıklıklarını Hıristiyan devletler döneminde olduğu gibi bırakmış, Hıristiyan dinini yok etmek isteyen tutucu bir davranış içine girmemiştir.

Yıldırım Bayezid, Batı Anadolu'daki fetihlerden sonra Rumeli'de iskan politikasını yaygınlaştırmıştır. Saruhan'daki aşiretlerin otorite tanımaz olması ve tuz yasağına uymamaları üzerine bu bölge halkı için sürgün kararı almıştır. Padişah, Saruhan bölgesindeki nüfus yoğunluğunu dikkate alarak, yeni fethedilen bölgenin nüfusunun yerini değiştirme geleneğine uymuş burada oturan yürükleri iskan amacıyla ve sürgün olarak Rumeli'ye geçirmiştir. Sürgünler daha sonra merkezi Pravadı olan sürgün zaimliğine bağlanmıştır.

Rumeli'de Sağ Kol'daki köylerle Saruhan ilindekiler karşılaştırıldığında büyük oranda aynı adı taşıdıkları görülmektedir. Köy adlarını üç başlık altında toplamak mümkün olmaktadır. Birincisi Saruhan'dakilerle aynı baba, dede ve şeyhlerin adını taşıyanlar, ikincisi Saruhan Beyliği'nin ünlülerinin ve aşiretlerin adını taşıyanlar ve son olarak çevre koşullarından ve su kaynaklarından etkilenerek konulan adlardır.

Sağ Kol'da bulunan kazalardan Aydos, Karnabad, Pravadı, Varna, Kozluca ve Hacı-oğlu Pazarı gibi kazalarda Saruhan ilinden gelen göçerlerin yerleştirildiği, köyler arasında baba ve dede ve şeyhler adına kurulmuş çok sayıda köyün bulunduğu tespit edilmiştir. Bunların bazıları Kozluca Baba, Tavşan Baba, Taptık Baba, Hüssam Baba, Şüca Baba, Pir Can Baba (Doğuca), Otman Baba, Sindel Baba adına kurulan köylerdir. Söz konusu zaviyelerin en önemlisi Batova köyü yakınında bulunan Akyazılı zaviyesidir. Halen belirli günlerde Akyazılı'ya mensup Deliorman Türkleri tarafından ziyaret edilen ve kurban töreni düzenlenen Akyazılı türbesi, Gagauz ve Bulgarlar tarafından da Derviş Manastırı olarak tanınmakta ve kutsal sayılmaktadır.

İskanın kökleşmesinde zaviye şeyleri ile dervişlerinin önemli katkısının yanı sıra olumsuz tarafları da görülmüştür. Batı Anadolu'da ve Deliorman'da eşzamanlı başlatılan Şeyh Bedreddin ile Börklüce ve Torlak Kemal ayaklanmaları Anadolu ile Rumeli arasındaki fikri iletişimin kolaylığından dolayı hızla gelişmiştir. Ayrıca Şeyh Bedreddin'in 1420 tarihinde idam edildiği111 göz önüne alınırsa Saruhan'dan yapılan sürgünün anılarının geçen 20-25 senede henüz silinmediği açıkça ortadadır. Bu ortamda Şeyh Bedreddin'in Anadolu ve Rumeli'deki müridlerinin bir araya gelmesi çok kolay olmuştur.

İskanın başlıca üç kaynaktan beslendiği tespit edilmiştir. Birincisi; ordu ile birlikte gelenler, ikincisi sürgün olarak gelenler, üçüncüsü ise yürük teşkilatı içinde yer alanlardır. Her üçünde de temel gaye Rumeli'nin nüfuslandırılması ve askeri gücün arttırılmasıdır. Ordu ile birlikte gelenler genel ve sancak kanunnamelerindeki maddelere uygun şekilde Rumeli'nin miri arazisine yerleştirilmişler, tımar teşkilatına dahil edilmişlerdir. Ordu için gereken geri hizmet ve destek kuvveti yerli halkın teşkilatlandırılması ve Anadolu'dan, özellikle Batı Anadolu'dan getirilen yürüklerin, Yürük Teşkilatı içinde bir araya getirilmesi suretiyle oluşturulmuştur. Sürgün olarak gelenler ise XVI. yüzyılın sonuna kadar Rumeli'nin iskanında rol oynamışlardır. Anadolu Beylikleri topraklarının Osmanlı topraklarına dahil edilmesi, göçerlerin uyumsuz davranışları ve ayaklanmalar hep sürgün nedeni olmuştur.

Devlet iskan hareketi sırasında, göçmenler ne türlü gelmiş olurlarsa olsunlar, onları küçük birimler halinde yerleştirmeyi prensip edinmiştir. Göçerlerin yaşam biçimi buna uygun olduğu için zorluk çekilmemiştir.

Sağ kol kazalarında Karagöz Kuyusu, Doğan Kuyusu, Kara Ömer Kuyusu, İdris Kuyusu, Kara Murad Kuyusu, Mihal Bey Pınarı, Bayram Pınarı, Turahan Pınarı, Yunus Pınarı, Karaağaç Pınarı gibi yeni kurulduğu izlenimi veren köylerde sürgün ve bağcı haneleri bulunmaktadır. Köyler kurulurken suyun bol bulunduğu yerler tercih edilmiştir.

Türklerin Rumeli'ye yerleşmesi ile Anadolu'ya yerleşmesi arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Anadolu'ya gelenler aşiret reislerinin yönlendirmesi ile güvenli bölge arayışı içinde Batı Anadolu'da yerleşmişlerdir. Rumeli'deki iskan ise tamamen devletin denetiminde yapılmıştır. Türkmenler Anadolu'ya, geldiklerinde özellikle Sultanönü Sancağı'nda uzun zaman önce terk edilmiş veya yenilerde boşaltılmış pek çok köyün üzerine yerleşmişler ve buralara Karacahöyük, Yassıhöyük, Değişören, Çukurören gibi köyün eski durumunu ifade eden isimler vermişlerdir. Kuzeydoğu Bulgaristan'daki köyler çoğunlukla yeni kurulduğu için adlarının arasında benzer tanımlara hemen hemen hiç tesadüf edilmemektedir.

1 Halil İnalcık; "Rumeli" mad. İA.

2 Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud (1116-1155) zamanında Anadolu'dan geçen II. Haçlı ordusu, Anadolu'da çok zor koşullarla karşılaşmışlar, özellikle 1147 tarihinde Eskişehir'de sultan Mesut'a yenildikten sonra Anadolu'nun Türklerin ülkesi olduğuna inanmışlardır. Daha geniş bilgi için bkz. Osman Turan, "Mesud I", İA. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, 3. Baskı, İstanbul 1993, s. 196.

3 Halil İnalcık; a.g.m., Akdes Nimet Kurat ve Rauf Ahmet Hotinli; "Bulgaristan" mad. İA.

4 M. Tayyib Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", Belleten, C. XX. Ankara 1956, s. 247-285.

5 Mehmet İbşirli; "Osmanlı Devlet Teşkilatı", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti, İstanbul 1994, s. 225. İ. Metin Kunt; Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları No 154. s 26 ve devamı.

6 Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", Balkanlar, İstanbul 1993, 934.

7 Dobruca hakkında bkz. Aurel Decei; "Dobruca" mad. İA.

8 İzzeddin Keykavüs hakkında bkz. Osman Turan; "Keykavüs II", mad. İA. İstanbul 1204 yılında IV. Haçlı Seferi'ne çıkan Latinler tarafından işgal edilmişti. İmparatorluk Trabzon, Mora ve İznik şehirleri merkez olmak üzere üçe ayrılıp hayatiyetini sürdürmeğe çalıştı. 1261 yılında Mihail

Paleologos Latinleri İstanbul'dan çıkararak Bizans tahtına sahip oldu. Bu konu ile ilgili bkz. Georg Ostrogorsky, Bizans Tarihi, s. 388 ve devamı. Osman Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 497 ve devamı. Aurel Decei, "Dobruca", İA. a.g.m.

9 Aurel Decei, a.g.m.

10 Franz Babinger; "Sarı Saltuk Dede" mad. İA. Ahmet Yaşar Ocak; "Sarı Saltuk ve Saltukname", Türk Kültürü, S. 197, Türk Kültürü, İstanbul 1979. Evliya Çelebi; Seyahatname, (Rumeli, Sokol ve Edirne), Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1984, s. 75. Zıllıoğlu Evliya Çelebi; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, yay. Tevfik Temel Kuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik, İstanbul, 1984, s. 927.

11 Karesi ili hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Karesi Oğulları" mad. İA. Fuat Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara 1984, s. 34.

12 Aurel Decei, a.g.m.

13 Polonyalı elçiler ve Ermeni tüccarlar İstanbul'a ulaşmak için bu yolu kullanıyordu. Kuzeyden gelen seyyahlar da bu yolu tercih ediyordu. İngilizler deniz yolu ile Gdansk'a geliyor, kara yolu ile Hamburg veya Warşova'ya gelip oradan L'vov'a ulaşıyorlardı. L'vov, kuzeyden gelen bütün yolların birleşme yeridir. Moskova'dan gelen yol da burada birleşir. Yolcular Dinyester ve Purut nehirlerini geçtikten sonra Yaş şehrine gelip Osmanlı topraklarına girmiş oluyorlardı. Buradan İsakça'ya gelip Tuna nehrini geçip Babadağ'dan Dobruca'ya ulaşıyorlardı.

14 Colin Heywood; Sol Kol, Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699), Editör: Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul, 1999, s. 136, 139. Yollar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Stephane Yerasimos; Les Voyageurs Dans L'Empire Ottoman (XIV.-XVI. Siécles), Ankara, 1991, Sağ Kol hakkında: s. 56-60, Orta Kol hakkında s. 43-55, Sol Kol; s. 33-42. Osmanlı Devleti yeni yollar yapmamış gerektiği zaman yolları onartmış veya köprüler yaptırmıştır. Bu taş köprülerin genişliği de yollardan farklı değildi. Örneğin Uzunköprü: 5.50 m., Silivri Köprüsü 5.75 m., Babaeski Köprüsü 5.85 m. genişliğinde idi. Bu konu ile ilgili bkz. Rhoads Murphey; "17. yüzyılda Via Egnatia Boyunca Görülen Ticaret Örüntüleri", Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia İstanbul, 1999, s. 198.

15 Tayyib Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti…" s. 250 ve devamı.

16 Mihal-oğulları hakkında bkz. M. Tayyib Gökbilgin; "Mihal-oğulları" mad. İA. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. I, s. 570.

17 Hububat konusunda bkz. Lütfi Güçer; "XVIII. Yüzyılın Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Luzumlu Hububatın Temini Meselesi", İktisat Fakültesi Mecmuası, S. 1-4, İstanbul, 1950, s. 397-416. Lütfi Güçer; XVI. ve XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul, 1964. İstanbul'un et tüketimi hakkında bkz. Antony Greenwood, İstanbul's Meat

Provisioning, A Study of The Celepkeşan System, (Basılmamış Doktora Tezi) Chicago, 1988. Celepkeşan hakkında bkz. Halime Doğru "Rumeli'de Celepkeşanlar", Bildiri, Türk Tarih Kongresi, 1999.

18 Halil İnalcık, a.g.m. Metin Kunt, Sancaktan Eyalete. Kanuni zamanında Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı 33 sancak bulunuyordu. Sağ kol üzerinde bulunan, Silistre Sancağı oldukça büyük bir sancak olup Varna, Pravadı, Hacıoğlu Pazarcığı, Kozluca gibi kazaları bulunmaktadır. Katip Çelebi Sağ Kol'da: Vize, Kırk Kilise, Silistre, Niğbolu ve Vidin sancaklarının bulunduğunu belirtmiştir.

19 Halil İnalcık, "Rumeli" mad. İ.A. Halil İnalcık, "Osmanlı Fetih Metotları", Yeni Forum Aylık Siyaset, Kültür Dergisi, C. 12, S. 363, İstanbul 1991, s. 21-25. Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", s. 16. "İstimalet", Yerli Gayrimüslim ahaliye hoşgörülü ve yumuşak davranarak onları kazanmak ve Osmanlı hakimiyet alanını genişletmek anlamında kullanılmaktadır.

20 Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", s. 16.

21 Halil İnalcık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na", Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve vesikalar, Ankara 1954, s. 137-184.

22 Halen Bulgaristan'da: Alaca, İvanovo, Arbanassi, Kilifarevo, Kapinovo, Drayanovo, Şipka, Tranfiguration, Troyan Keremikovski, Drayanovo, Şipka, Bakovo, Rozen, Rila, Zemen, Çerepiş manastırları bulunmaktadır. Bunların çoğu müze olarak faaliyette ise de bir bölümü Osmanlı döneminde olduğu gibi fonksiyonunu devam ettirmektedir. Bunların arasında yer alan Varna'ya 12 km. uzaklıktaki Alaca Manastır 13. yüzyıldan kalma bir yapıdır. Karadeniz'e bakan dik yamacın üzerinde, arkasını kayalığa dayamak suretiyle 3 kat olarak inşa edilmiştir. Halen içinde faal durumda olan bir kilise bulunmaktadır. Rila Manastırı ise Sofya'ya 120 km. uzaklıkta, Rila dağlarının ortasında, 14. yüzyılda yapılmış olup tamamen ayaktadır. Bulgaristan'ın bağımsızlık hareketi sırasında çok önemli rol oynamıştır. Kütüphanesinde 16.000'den fazla değerli yazma kitap bulunmaktadır.

23 İ. H. Uzunçarşılı, (a.g.e., s. 313) Neşri ve Aşık Paşa-zade'den naklen Ankara savaşında Timur'un yanında bulunan Sırp askerlerinin kahramanca savaştığını, bunun Timur tarafından da takdir edildiğini belirtmiştir.

24 P. Wittek'in görüşleri hakkında bkz. Halil İnalcık, a.g.m. s. 140 ve dipnot 12-13.

25 Devşirme kurumunda dikey aşamanın zararlarına değinen tarihçiler de bulunmaktadır. Bunların arasında Hüseyin Hüsameddin (Amasya Tarihi, İstanbul, 1327-1330) ve İsmail Hami Danişmen başta gelmektedir.

26 Voynuklar hakkında bkz. Yavuz Ercan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar, Ankara 1986. Martaloslar hakkında bkz. Robert Anhegger, "Martolos" mad. İA. Eflak hakkında bkz. Ömer Lütfi Barkan, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin

Hukuki ve Mali Esasları, İstanbul, 1943, s. 289, Tırhala Kanunnamesi, s. 325, Semendire Kanunnamesi.

27 Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri 1560 (Refet Yınanç-Mesut Elibüyük Ankara 1983) incelendiğinde sancakta çok sayıda gayrimüslimin oturduğu görülmektedir. Batı Anadolu ve Rumeli ile karşılaştırıldığı zaman Türkçe yer adlarının çok az sayıda olduğu görülmektedir.

28 Bu konu ile ilgili Selçuklular Zamanında Türkiye (Osman Turan, İstanbul 1973) ve Türkiye Tarihinde (Mükrimin Halil Yınanç, İstanbul 1944) geniş bilgi bulunmaktadır.

29 Ali Sevim, Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi, Ankara, 1989. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, 3. Baskı, Ankara, 1984,

30 Genel olarak göçebelik hakkında bkz. Fernand Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, İstanbul, 1989, s. 40-53. Anadolu'daki konar göçerlerin hukuki statüleri hakkında bkz. Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı, 2. Baskı, İstanbul, 1987, s. 16 ve devamı. Yusuf Hallaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara, 1991, s. 14 ve devamı.

31 Yaya Teşkilatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Halime Doğru, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilat (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı), İstanbul, 1990, s. 55 ve devamı.

32 Colin İmber, Osmanlı Beyliği, (1300-1389), İstanbul, 1999, s. 68-77). Arapça Gazi sözcüğünün, Türkçe Akıncı sözcüğü ile aynı anlamda kullanıldığını açıklamıştır. Halil İnalcık, ("Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış, Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir", Cogito, Osmanlılar Özel Sayısı, S. 19, İstanbul 1999, s. 26.) gaza liderinin, kutsal savaş ve ganimet için etrafına nöker/yoldaşlar toplamasıyla ortaya çıktığını ve nöker/yoldaşların arasında kan bağının olmasının gerekmediğini, bunların daha ziyade dışarıdan gelen "garipler" olduğunu, uçta savaşan Alp-erenleri harekete geçiren "doyum" akınlarına anlam kazandıran, bir anlamda kutsal ideoloji olduğunu belirtmiştir. Feridun Emercen (Osmanlının Batı Anadolu Türkmen Beylikleri Fetih Siyaseti: Saruhan Beyliği Örneği", Osmanlı Beyliği (1300-1389), İstanbul, 1999, s. 34-40.) Saruhan ilinden gazaya katılanların doyum akınlarına katıldıkları, ve gaza ruhunu sürdürdüklerini belirtmiştir. Dervişlerin iskan siyasetindeki, rolü hakkında bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, S. 2, İstanbul, 1942, s. 293.

33 Colin İmber, Osmanlı Beyliği, (1300-1389), İstanbul, 1999, s. 68-77). Arapça Gazi sözcüğünün, Türkçe Akıncı sözcüğü ile aynı anlamda kullanıldığını açıklamıştır. Halil İnalcık, ("Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış, Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir", Cogito, Osmanlılar Özel Sayısı, s. 19, İstanbul 1999, s. 26.) gaza liderinin, kutsal savaş ve ganimet için etrafına nöker/yoldaşlar

toplamasıyla ortaya çıktığını ve nöker/yoldaşların arasında kan bağının olmasının gerekmediğini, bunların daha ziyade dışarıdan gelen "garipler" olduğunu, uçta savaşan Alp-erenleri harekete geçiren "doyum" akınlarına anlam kazandıran, bir anlamda kutsal ideoloji olduğunu belirtmiştir. Feridun Emrecen, "Osmanlının Batı Anadolu Türkmen Beylikleri Fetih Siyaseti: Saruhan Beyliği Örneği", Osmanlı Beyliği (1300-1389), İstanbul, 1999, s. 34-40.) Saruhan ilinden gazaya katılanların doyum akınlarına katıldıkları, ve gaza ruhunu sürdürdüklerini belirtmiştir. Dervişlerin iskan siyasetindeki rolü hakkında bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, S. 2, İstanbul, 1942, s. 293.

34 Pravadı ve Kozluca kazalarında Balalabanlı, Kutlubey, Paşa Yiğit gibi köylerin varlığı sekban başıların iskana katıldığını açıklamaktadır.

35 Neşri, a.g.e., C I, s. 243.

36 Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviye", Vakıflar Dergisi, XII, 1978, s. 247-269. Ahmet Yaşar Ocak-Süreyya Faroqi "Zaviye" mad. İA. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", Vakıflar Dergisi II, 1942, s. 279-304.

37 Babadağ'da bulunan Sarı Saltuk türbesi hakkında bkz. Machiel Kiel, "The Türbe of Sarı Saltuk at Babadag-Dobrudja", Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans, Hampshire 1990, p. 205-220.

38 Gagauzlar hakkında bkz. Kemal H. Karpat, "Gagauzlar" mad. Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi.

39 İbn-i Batuta; Babadağ'ın Müslüman Türklerin son noktası olduğunu, burada kerametlerine dair söylenceler olan Sarı Saltuk'un türbesi bulunduğunu ve hakkındaki rivayetlerin şeriata uymadığını ilave etmiştir. Uçta Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Şamanlığın birbiri ile çok yakın ilişki içinde yaşıyor olması Arap gezginin böyle bir izlenim edinmesine neden olmuştur (Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1946, s. 333.).

40 Zeki Velidi Togan, a.g.e., s. 333 ve devamı.

41 H. A. Gibbons Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Çeviren Ragıp Hulusi, İstanbul, 1928, s 112'de Latince metinden nakledilmiştir. Münir Aktepe "XIV ve XV. Asırda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskanına Dair", Türkiyat Mecmuası, C. X, İstanbul 1953, s. 299-312.

42 Münir Aktepe, a.g.m., s. 300 ve dipnot 2.

43 Machiel Kiel, “Bulgaristan’da Eski Bir Osmanlı Mimarisinin Bir Yapıtı, Kalugerovo-Nova Zagora’daki Kıdemli Baba Sultan Bektaşi Tekkesi”, Belleten, C. XXXV, S. 137, Ankara, 1971, s. 46, dipnot 4.

44 Neşri, a.g.e., s. 181.

45 Oruç bin Adil, Tevarih-i Al-i Osman, Hannover 1925, s. 24.

46 Çağatay Uluçay, “Saruhanoğulları”, İA. Feridun Emecen, XVI. asırda Manisa Kazası, Ankara, 1989, s. 20.

47 Aşık Paşa-zade, Aşıki, Tevarih-i Al-i Osman, yay. N. Atsız, Osmanlı Tarihleri, İstanbul, 1940, s. 133. Oruç Bey, Tevarih-i Al-i Osman, Babinger neşri, Hannover, 1925, s. 24.

48 II. Murad zamanında da benzer bir uygulama yapılmış, Osmanlı hizmetine giren Aydın-oğlu Cüneyt Bey Niğbolu Sancakbeyliği’ne atanmıştı (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. I, Ankara 1961, s. 369.).

49 Çağatay Uluçay, “Saruhanoğulları”, mad. İA.

50 Aşık Paşa-zade, a.g.e., s. 141. Neşri, a.g.e., S. 339.

51 Aşık Paşa-zade, a.g.e., s. 142.

52 Feridun Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989, s. 20.

53 Ömer Lütfi Barkan “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 15, No 1-4, İstanbul 1953-1954.

54 BOA, Tapu Tahrir Defteri, No 370.

55 BOA, Tapu Tahrir Defteri, H. 890/1485, No 20, s. 27-83. Askeri teşkilat olarak Rumeli’de Yürükler hakkında bkz. M. Tayyib Gökbilgin, Rumeli’de Yürükler, Tatarlar, ve Evlad-ı Fatihan, İstanbul 1957, s. 14.

56 BOA, TD: No 370, s. 438; Sulu köyü maa Güne Arslan Mezraası; 14 hane sürgün.

57 “Rivayettir ki Saruhan ilinde göçer-evler var idi. Menemen ovasında kışlarlar idi. Ol iklimde tuz yasağı vardı. Anlar o yasağı tutmazlar idi. Hünkara bildürdiler. Bayezid Han dahi oğlı Ertuğrul’a haber gönderüb, Menemen ovasında ne kadar göçer evler varise onarı zapt idüb, kullarına ısmarla ki, temam sürüb Filibe ovasına göçüre. Pes Ertuğrul dahi atası emrine imtisal edüp, bi-kusur ol göçerevleri Filibe ovasına gönderdi, getürdüler, Filibe yöresine kondurdular. Şimdi Filibe yöresi külli anlardur” (Neşri, a.g.e., s. 339).

58 Tuz tekeli, tuzun taşınması sırasında da gündeme gelmiştir. Karesi ilinde bulunan Kızılca Tuzla'nın tuzlarını taşımakla görevli olan Karaburun, Edremit ve Kızılcadağ aşiretleri de zaman zaman anlaşmazlığa düşmüşler, onların da yerleri ve görevleri değiştirilmiştir. Bu konu hakkında bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 13-14, S. 1-4, s. 62 ve dip not 34.

59 Varna kazasında bazı köylerde oturan sürgün haneler: (BOA, TD No 370); Mihal Bey Pınarı: 7 hane, (s. 414), Kara Murad Pınarı; 6 Hane (s. 426), Kara Balinam-ı diğer İdris: 9 hane (s. 426), Kara Murad Kuyusu: İmam ve 4 hane (s. 427), Osman Pınarı: 5 hane (s. 438), Sulu Köyü maa Güne Arslan Mezraası: 14 hane (s. 438), Akıncı: 5 hane (s. 438), Orta Köy maa Esedlü 17 hane (s. 440), Beyce Köy nam-ı diğer Kara Mustafa: 6 hane (s. 443), Kozluca: 3 hane (s. 3 hane).

60 Ömer Lütfi Barkan, "Sürgünler", s. 225. Bu bilginin BOA, TTD, No 370, s. 242'de bulunduğu açıklanmıştır. Bu defter sancak, kent, kasaba ve köyler hakkında verdiği bilgilerle Rumeli'nin haritası niteliğindedir.

61 BOA, Tapu Tahrir Defteri, No 370, s. 380. Ömer Lütfi Barkan, Kanunlar, s. 274.

62 M. Kiel, Urban "Development in Bulgaria in the Turkish Period: The Place of Turkish Arhitecture in the Process", İnternational Journal of Turkish Studies, Vol. 4, No 2, 1989, s. 100, not 41.

63 Ömer Turan, The Turkish Minority In Bulgaria, Ankara, 1998, Tablo 4. 1880'de Varna'da Türkler %36.26, Bulgarlar %27.34 nüfus bulunurken bu oran 1910'da %10.70 Türk, %59.02 Bulgar oranı ile yer değiştirmiştir.

64 Askeri teşkilat olarak Rumeli'de Yürükler hakkında bkz. M. Tayyib Gökbilgin, Rumeli'de Yürükler, Tatarlar, ve Evlad-ı Fatihan, İstanbul, 1957. Sema Altunan, XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Rumeli Yürükleri ve Naldöken Grubu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 1999.

65 Saruhan Sancağı'nda taşkınlar nedeniyle tarım yapılamadığı, sağlık sorunları başladığı için halkın köyleri boşalttığı anlaşılmaktadır. 1531 sayımında sancakta çok sayıda köy boş görünmektedir. Su basması nedeniyle boşalan köyler hakkında bkz. Feridun Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara, 1989, s. 158-221.

66 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. I, s. 363. Şeyh Bedreddin ve Batı Anadolu'daki ayaklanma hakkında bkz. Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15 ve 17. Yüzyıllar), İstanbul 1998, s. 136-200.

67 Şah Kulu ayaklanması için bkz. Şehabeddin Tekindağ, "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, C. I, S. 3, İstanbul, 1967.

68 Saruhan bölgesinde suhte ve celali olayları hakkında bkz. Çağatay Uluçay, XVII. asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul, 1944.

69 Aksaraylı Kerimüddin Mahmud, Selçuki Devletleri Tarihi, çev. M. N. Gençosman, Ankara, 1943, s. 252.

70 BOA, Maliye Nezareti, Kozluca Temettuat Defteri (MNTD) No 12 122, s. 2-66. Celepkeşanlar hakkında bkz. BOA, Maliyeden Müdevver Defter (MMD) No 1614, Pravadı kazası, s. 39. BOA, MMD. No 5567, s. 177. Yürükler hakkında bkz. S. Altunan, a.g.e., s. 291, 291, 300 ve 350. Listeler hazırlanırken BOA, TTD. 707, 685 ve 616 numaralı defterler kullanılmıştır. Seraske, eşkinci ve yamaklar ayrı ayrı verilmiştir.

71 S. Altunan, a.g.e., Naldöken Yürükleri, s. 309.

72 Slavka Draganova, A Quantitative Analysis Of Sheep-Breeding İn Bulgarian Lands Under Ottoman Domination Rrom The Middle Of The XIX C. To The Liberation. Sofia 1993, s. 62.

73 F. Emecen, a.g.e., s. 116. Kozluca mezrası; s. 175, Kozluca köyü; 209 ve 217. İbrahim Gökçen, Tarihte Saruhan Köyleri, İstanbul 1950, s. 42.

74 F. Emecen, a.g.e., s. 303.

75 Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, C II, Ankara 1942.

76 Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler, (XIV-XVII. Yüzyıllar), Ankara 1992, s. 99. Halil İnalcık, "Derviş And Sultan: An Analysis Of The Ottman Baba Vilayetnamesi", Manifestatıons of Sainthood In Islam, İstanbul 1993, s. 209-223.

77 Saruhan'da, Palamud nahiyesinde bulunan Adil-Obası köyünde ve Osmancalu köyünde Osman Dede yatırları bulunmaktadır. Köylerde buralara kurban kesilip yağmur duasına çıkılmaktadır. F. Emecen, s. 183, 219.).

78 A. Y. Ocak, a.g.e., s. 100.

79 A. Y. Ocak, a.g.e., s. 101.

80 Evliya Çelebi, Seyahatname, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara,1984, s. 62.

81 Bayramiye Melamiliğine göre kutb; "Ruh-ı Muhammedi'dir", Allah'ın tecelligahıdır. Allah ona bütün sıfatları ile vasıtasız olarak tecelli ettiğinden, her zaman ve mekanda dilediği şekil ile görünür. Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, (15 -17. yüzyıllar) İstanbul 1998, 264 ve devamı.

82 Semavi Eyice, “Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi”, Belleten, C. XXXI, S, 124, Ankara, 1967, s. 558. Kamil Dürüst, “Varna’da Akyazılı Sultan Tekkesi”, Vakıflar Dergisi, C. XX.

83 Ahmet Refik, “Osmanlı Devrinde Rafızilik ve Bektaşilik”, Darü’l Fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, S. VIII, İstanbul, 1932, s. 37.

84 BOA, Cevdet Evkaf/II, No 13 680, 29 S. 1243/1828.

85 F. Emecen, a.g.e., s. 197, 274.

86 A. Y. Ocak, a.g.e., s. 97.

87 A. Y. Ocak, a.g.e., s. 98. Aslanbeyli köyünde bulunan ve Nevzat Dede’nin sorumluluğunda olan Şeyh Şücaüddin imareti belli günlerde, özellikle hıdrellezde yoğunluğu her yıl artan sayıda kişi tarafından ziyaret edilmekte kurban töreni düzenlenmektedir. Bir süre önce Nevzat Dede Bulgaristan’a gidip Otman Baba tekkesinde cem töreni düzenlemiştir. (Nevzat Dede’den alınan bilgi).

88 BOA, TD, No 771. BOA, KK, MK, No 2591, s. S. 36. BOA, MN TD, No 12122, s. 106-116. 1845 sayımında köyde 17 hane Müslim, 17 hane gayrimüslim yazılmıştı.

89 BOA, MD, No 1614, s. 45. T. Gökbilgin, a.g.e., s. 107, 157.

90 M. Çavuş, a.g.m., s. 171.

91 Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre ve Tasavvuf, İstanbul, 1961.

92 A. Y. Ocak, a.g.e., s. 74.

93 BOA, MD. No 1614, s. 21. Tuncer Baykara, Vakıflar Dergisi, C. XX, Ankara 1988, s. 413. İbrahim Gökçen, a.g.e., s. 54.

94 6. Tuna Salnamesi, s. 289.

95 T. Gökbilgin, a.g.e., s. 162.

96 İbrahim Gökçen, a.g.e., s. 60.

97 BOA, MNTD: No 12 122, s. 522-539.

98 BOA, TTD. No 20. BOA, TTD, No 771, s. 44 ve devamı. Aşık Paşa-zade, a.g.e., s. 134.

99 6. Tuna Salnamesi, 1290/1874, s. 249.

100 BOA, TTD, No 20. BOA, TTD, No 44.

101 Tayyib Gökbilgin, a.g.e., s 157. S. Altunan, a.g.e. s. 281, 301.

102 6. Tuna Salnamesi, s. 285.

103 Azizlü yürüklerinin koyun yetiştirmesi hakkında bkz. F. Emecen, a.g.e., s. 266.

104 BOA, MN TD, No 12 122, s. 314-332.

105 İbrahim Gökçen, a.g.e., s. 63. F. Emecen, a.g.e., s. 219.

106 BOA. MNTD. No 12 122, s. 490-499.

107 BOA, MN TD, No 12 122, s. 272-290. BOA, MD, No 1614, s. 39.

108 BOA, TTD. No 370, s. 420, 418.

109 BOA, KK. No 12 591, s. 30 B. BOA, TD, No 370, s. 422, Paşa Deresi.

110 BOA, TD, No 370, s. 418, 422, 423.

111 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. I, Ankara 1961, s. 365.

Rumeli'ye Yapılan İskânlar Neticesinde Kurulan Yeni Yerleşim Yerleri (1432-1481) / Havva Selçuk [s.177-186]

Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Geniş bir coğrafyada hayli uzun bir süre hakimiyetini sürdüren Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki şehirlerin, köylerin, mahallelerin teşekkülü hadisesi şu şekilde idi:

1. İlk kez (yeni) kurulan Osmanlı şehirleri, köyleri, mahalleleri, 2. Antik kentlerin yanında, civarında ve üzerinde kurulan Osmanlı şehirleri, köyleri, mahalleleri, 3. Bizans kalesi ya da şehri iken Osmanlı şehri haline dönüştürülen yerleşimler.1 Çalışmamızda Rumeli'de ilk kez Osmanlılar tarafından kurulan şehir, mahalle ve köyleri tespit etmeye çalışacağız.

I. Rumeli'de İlk Kez Kurulan Osmanlı Şehirleri

1. Cisr-i Ergene: Sultan II. Murad Edirne'yi Çanakkale Boğazı'na bağlayan tarihi yol üzerinde günümüzde Uzunköprü adıyla bilinen Cisr-i Ergene şehrini kurmuştur. Ergene Nehri'nin zaman zaman taşarak zarar vermesiyle çevrede gizlenen haramilerin yolu kullananlara verdiği can ve mal kaybını önlemek amacıyla kurulmuştur. Sultan Murad bu bölgedeki ağaçları kestirerek nehir üzerinde bir köprü ile cami, imaret, hamam ve pazar yeri yaptırarak bu mevkii imara ve yerleşime açmıştır. Bu şekilde çevre halkının yeni kurulan şehre yerleşmesi sağlanmıştır. Bu şehre yerleşen insanları vergiden muaf tutarak halkın buraya yerleşmesine imkan ve kolaylık sağlamıştır.2

2. Saruhan Beyli-Tatar Pazarı: Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve genişleme devrinde Saruhan Bölgesi'nde bu havaliye hatırı sayılır bir Türk unsurunun iskân edilmiş olması, nahiyenin adını bu sebepten almış olduğunu akla getirmektedir.

1516 tarihinde 168 hane 27 mücerred vergi nüfusunun yaşadığı bu şehrin tamamını Türkler teşkil ediyordu.3

3. Eski Zağra: Osmanlı idaresine girdikten sonra Rumeli eyaletinin kazaları içinde yer alan ve uzun süre Edirne'ye bağlı kalan Eski Zağra Osmanlıların ilk devirlerinde bir uç kale şehri durumundaydı.4 1516 ve 1530'daki mahalle sayısı 18 olup tamamı Türklerle meskundu. Eski Zağra'da gayrimüslim nüfusa rastlanmaması bu şehrin Türkler tarafından kurulduğunu göstermektedir.5

Yenipazar, Saraybosna, Travnik, Köprülü, Pirot ve Yenişehir'de yeni kurulmuşlardır.6 Teselya'daki Yenişehir'in nüfusu tamamen Türklerden müteşekkildi.7

II. Rumeli'de İlk Kez Kurulan Osmanlı Köy, Mahalle ve Mezraları

Defterlerde rastladığımız köy adları yerleştirmenin niteliğini bir dereceye kadar ortaya koymaktadır. Bu köyler de sadece Türklerin meskun olduğu ve Türk adını taşıyan köyler bizzat Türkler tarafından kurulmuş köylerdir. Anadolu'dan gelen Türklerin yeni yurtlarında ayrı ayrı kurduklarını ve yerli Hıristiyan nüfusla pek karışmadıklarını söyleyebiliriz. Kasaba ve köylerin adlarını veren 15. yüzyıl tahrirlerine göre söz konusu yeni köylerin sakinlerinin tamamı Türktü.8 Bunun yanında aşağıda belgelerde ifade edildiği gibi Hristiyan bir köy ya da mahallelere de bir takım Türk yerleşimlerinin söz konusu olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Müslümanlarla Hristiyanların beraber olduğu köylerde yaşayanların, daha çok ihtida etmiş Osmanlı tebaası olma ihtimali büyüktür. Bunun yanında mahallelerde oluşturulan yerleşim yerlerinde ise Türklerin tamamen Hristiyan nüfustan ayrı ve cemaat halinde teşkilatlanarak yerleştiklerini görmekteyiz.

Vaktiyle meskun iken daha sonra çeşitli sebeplerle ahalisi boşalmış bazı iskân mahallerinin Türkler tarafından yeniden iskâna açıldığını görmekteyiz. Bu tip köyler hem eski ismiyle hem de orayı şenlendiren zatın ismiyle deftere kaydedilmiştir.

Rumeli bölgesinde Türklerin oluşturduğu köylerin nüfus itibarıyla sayılarının ilk zamanlarda fazla olmadığını görmekteyiz. Hristiyan köylerle mukayese edildiğinde Türk köylerinin nüfusunun oldukça düşük olduğu görülmektedir. İskân hadisesinin bir neticesi olarak öncelikle çekirdek olarak bir bölgede cami ya da tekke etrafında kurulan köylerin nüfuslarının birkaç haneden ibaret olduğu görülmektedir ki daha sonra Anadolu'dan getirilen veya gelen kişiler için yeni bir yerleşim yerinin bu şekilde temelleri atılmış oluyordu.

Az sayıdaki Hristiyan köyleri nüfus yoğunluğu çok fazla iskân birimleri şeklindedir ve köy başına 40-50 hane gibi yüksek bir rakam düşmektedir. Gayri müslim köylerin bu kalabalık vaziyeti, eski Balkan köylerinin ananevi yapısından kaynaklanabileceği gibi, onları kontrol altında tutmak, dağılmalarını önlemek için bir tedbir olabileceğini, ayrıca bir çoğunun belirli hizmetler karşılığı avarız vergilerinden muaf tutulması sebebiyle, gayri müslim unsurların bu vergi muafiyetlerinden istifade edebilmek maksadıyla buralarda toplandıklarını hatıra getirmek lazımdır.9

Osmanlı Devleti'nde birbirini tanıyan, içtimaî dayanışma içinde olan, aynı mescitte ibadet eden, aynı inanışa sahip insanların aileleriyle birlikte yaşadığı mahalleler10 beledî ve adlî teşkilatın ilk basamağını teşkil ederdi.11 Mahalleler, cami, mescit, zaviye ve imaret gibi müesseselerin etrafındaki çok sayıdaki evlerden müteşekkildi. Yeni kurulacak bir şehir veya imar veya iskân edilecek bir semtte; önce cami, medrese, imaret gibi içtimaî müesseseler ve bu müesseselerde çalışacak memurların ikametgahları ile su, kanalizasyon gibi beledî tesisler yapılır ve mahalle bu eserler etrafında gelişirdi.12

Cami veya mescidin merkez olması mahallede imamın fonksiyonunu artırmaktadır. İmam din adamlığı yanında mahallenin lideri durumunda idi. Mahallelerde yiğitbaşı ve kethüda gibi görevliler

çeşitli hizmetlerin görülmesinde imama yardımcı olurlardı. Camiler ve mescitler mahallelerde avarız vergilerinin toplanmasında ve asayişin sağlanmasında da önemli bir ünite idi.13

Tahrir defterlerinde Müslim ve gayri müslim gruplar şehirlerde mahalle taksimatını veren listelerde ayrı ayrı belirtilmişlerdir. Bu listelere bakanlar görünüşte bunlarının her birinin ayrı ayrı mahallelerde oturdukları kantatına sahip olabilir. Ancak ayrı ayrı kayıt edilmiş olsalar da bir çok şehirde bunların birlikte oturduğunu görmekteyiz. Hatta aynı mahallenin müslim ve gayri müslim sıfatı eklenerek farklı mahalleymiş gibi kaydedildiği görülmektedir ki gayri müslim nüfusun çok olduğu Balkan şehirlerinde buna sıkça rastlanmaktadır. Bunun yanında Anadolu'da mevcut bulunana şehirlerde de bu şekilde gayri müslim nüfus ile Müslim nüfusun bir arada yaşadığı mahallelere rastlanmaktadır. Mesela, Safranbolu'da fetih sonrası kaleden çıkarılan gayri müslimlerin kasabanın uzağında bir mahalleye ikamet etmeleri sağlanırken, Edirne'de kale içinde kalmalarına izin verilmiş. Giresun Kalesi'nde de aynı özelliğin olduğunu görmekteyiz.14

Hiçbir zaman çok geniş boyutlara sahip olmayan mahalle, kuruluş döneminde aşağı yukarı 50-100 kişiden oluşmaktaydı. Mahalleler ile ilgili yönetmelik dini bir temele dayanır; mahallelerin en üst otoritesi caminin imamı olmuştur.15

Mezra umumiyetle ahalisi dağılmış, eski iskân yerine denir. Bir yerin müstakil mezra olabilmesi için, harabesinin, suyunun veya mezarlığının bulunması şarttı. Bir mezra, bir timar-erine gelir olarak yazılabiliyordu. Mezralar, defterde yakın bir köyün ekinliği, yani ziraatle uğraşıp edip işlediği yer olarak tayin edilebildiği gibi, haymana, yürük veya umumi bir tabirle haric raiyyet'in (yani o timar sahibi üzerinde yazılmamış çiftçilerin) gelip işledikleri topraklar olarak da yazılabilir. Mezra herhangi bir timar sahibi üzerine yazılmış ise öşrü alınır. Mezralar evvelce köy olduklarından umumiyetle sınırları vardır.16

Osmanlı vakayinamelerinde tesadüf edilen kayıtlarda, Anadolu'dan Rumeli'ye çeşitli zamanlarda toplu iskânların yapıldığı anlaşılmakla beraber, bunların kesin olarak hangi bölgelere yerleştirildiği, hangi köy, kasaba ve şehirlerin kurulmasında veya gelişmesinde rol oynadığı, ne kadar nüfusa sahip olduğu ve Anadolu'nun hangi bölgesinden geldiği hususunda bir fikir beyan etmek oldukça zordur.17 Böyle olmakla beraber Osmanlı arşivlerinde mevcut olan tapu tahrîr defterlerine ve maliyeden müdevver defterlere dayanmak suretiyle, her şehir, kasaba, köy mezra gibi yerleşme merkezlerinin adları, orada meskun olan halkın nereden geldiği gibi konular hakkında malumat edinmek mümkün görülmektedir.

Coğrafyadan vatana geçiş sürecinde insan gruplarının veya etnik grupların üzerinde yaşadıkları, yürüdükleri toprak parçalarına vurdukları ilk damgalar, sınır taşları, yer belirtme işaretleri, kültürlerinde "yer adları" olarak karşımıza çıkar. Her bir ad, ait olduğu etnik grup için, üzerinde yaşanılan toprakla ilgili ayrı bir anlama sahiptir. Eski yurtlarından başka yerlere göç sürecini yaşayan insan gruplarının

yeni ortamdaki durumlarını ortaya koymak için onların buraya taşıdığı, burada yarattığı, kendi yapısına benzettiği veya kullanmada rahatsızlık duymadığı yer adlarına bakmak gerekmektedir.18

Tarihi kaynaklara göre yerleşimde, adını, banilerin (eser yapan kişi) inşa ettiği ya da halkın geldiği yörenin ismini taşıyan yeni mahalleler kurulmuştur.

Yeniden ihya ve imar edilen Rumeli'nin köy, kasaba ve şehirleri esas itibarıyla ya eski harabelerin yanında ya da üzerinde kuruldu. Türkler kendilerinden önce Rumeli'de mevcut olan yolların ve güzergahların hem stratejik ve hem de ticarî bakımdan önemli mevkileri üzerinde bu tür faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Yeni yurtlarında kısa zamanda yüzlerce köy ve kasabayı kurarken harabe durumunda olan pek çok şehri de yeniden inşa ettiler.

Kurdukları köy, kasaba ve mahallelere isim verirken Orta-Asya'dan getirdikleri geleneklerine göre davrandılar köy ya da mahallenin adlandırılmasında fetih ya da imarında emeği geçen beylerin veya manevi öncelikle büyüklerin adları, ikinci olarak tabiat ve coğrafya şartları üçüncü olarak Oğuz veya Türmen-İlinin 24 boyunun adları ve bu boylardan doğan Türkmen oymaklarının adları kullanılmıştır.19 Bunun yanında bazı yerleşim yerlerinin iki isim taşıdığını görmekteyiz. Mesela Karye-i Umur Hacı, nam-ı diğer Derbend köyü,20 Karye-i Ebri, nam-ı diğer Saruhanlu oğlu Yunus Köy,21 Karye-i Çoban viranı, nam-ı diğer Tatarlar köyü22 gibi. Belirli özelliklere göre adlandırılmış bir yer adı yeni bir duruma ve daha belirli, ya da güncel olaya göre başka bir Türkçe ada yerini bırakmış, belli bir süre yukarıda örneklerini verdiğimiz gibi iki isim birlikte kullanılmıştır.

A.Özel İsim Taşıyan Yer Adları

Yeni kurulan köy ve mahalle adlarının tamamı Türkçe isim taşımaktaydı. Türklerin isim verme gelenekleri arasında bir yerin fethi ve imarında emeği geçen beylerin ve manevi büyüklerin adlarının verilmesine çok sıkça rastlanmaktadır.23

Mahalle ve Köyler

Mahalle-i Bolayır,24 Mahalle-i Birgi,25 Mahalle-i Cami,26 Mahalle-i Edilci Hacı,27 Mahalle-i Hacı İbrahim,28 Mahalle-i Veled Reis,29 Mahalle-i Yegan Oğlu,30 Mahalle-i Mescid-i Bahadır,31 Mahalle-i Kaya Bey,32 Mahalle-i Mescid-i Yegan Reis,33 Mahalle-i Tatar Hamza,34 Mahalle-i Mescid-i Hacı,35 Mahalle-i Hacı Hızır,36 Mahalle-i Koçhar Tatar,37 Mahalle-i Akbaş,38 Mahalle-i Mescid-i Hacı Hak,39 Mahalle-i Mescid-i Hacı Sinan,40 Mahalle-i Mescid-i Hacı Halil,41 Mahalle-i Mescid-i Hacı İlyas tabi Taş Dağdan,42 Mahalle-i Mescid-i Hacı İlyas tabi-i Pekiç (?),43 Mahalle-i Mescid-i Durulgan Beğ,44 Mahalle-i Mescid-i Alac Hacı,45 Mahalle-i Mescid-i Hacı Yunus,46 Mahalle-i Mescid-i Hacı Mahmud,47 Mahalle-i Mescid-i Hacı Yakub,48 Mahalle-i Mescid-i Tatarlar,49 Mahalle-i Mescid-i Hacı Hasan,50 Mahalle-i Mescid-i Köse İvaz,51 Mahalle-i Mescid-i Kara Hamza,52 Mahalle-i Mescid-i Koyun Yusuf,53 Mahalle-i Mescid-i Selaniklü Yusuf54 Hacı Kurt Mahallesi,55 Karye-i Delü Şanî,56 Karye-i Delü Pazarlı,57 Karye-i Akbaş,58 Karye-i Tatarlar,59 Karye-i Tatarlar,60 Karye-i Musalar,61

Karye-i Balabanlu,62 Karye-i Devlethan,63 Karye-i Kızılca Sula,64 Karye-i Balta Oğlu,65 Karye-i Tatarlu,66 Karye-i Karıcı,67 Keşan'da Karye-i Musa Beğ,68 Karye-i Devletli Kaba Ağaç,69 Karye-i Cezallu,70 Keşan Karye-i Aktokuç,71 Karye-i Mürsel,72 Karye-i Umur Hacı nam-ı diğer Derbend köyü,73 Karye-i Sultan Şah,74 Karye-i Aslıhan,75 Karye-i Haydar Havarî,76 Karye-i Arpuz Ata,77 Karye-i Panlı (Yanlı) Kadısı Yağmurca Danişmend dahi derler,78 Karye-i Emir Gazi,79 Karye-i Balabanlu,80 Karye-i Evrenos Beğ,81 Karye-i Evrenlü,82 Karye-i Gökhan,83 Keşan Karye-i Köse Ahmedlü,84 Karye-i Ali Seydi,85 Karye-i Saru Demircilü,86 Karye-i Musa Beğlü,87 Karye-i Kara Yusuflu,88 Karye-i İlicelü,89 Karye-i Dudullu,90 Karye-i Oğulbeylü,91 Üsküdar Karye-i Karye-i Hamza Beğli, Karye-i Rum Beğli, Karye-i Aruz Beğli,92 Karye-i Ebri nam-ı diğer Saruhanlu oğlu Yunus Köy,93 Karye-i İshak Bey Köy Tatarlar otururlar,94 Karye-i İshak Aktav Tatarları otururlar, Karye-i Hisar Beği,95 Karye-i Beküş Ak Beküşlü dahi derler,96 Karye-i Budak,97 Karye-i Tatarlar,98 Karye-i Karasilü, Karye-i Paşa Yiğitli,99 Karye-i Haydar,100 Karye-i Davud Bali,101 Karye-i Çavuşlu,102 Karye-i Tatarlar,103 Karye-i Mahmud veled-i Evrenos,104 Karye-i Arablu,105 Karye-i Delüler,106 Karye-i Hacı İlyas,107 Karye-i Tatarlar,108 Karye-i Bazarlu Beğ,109 Karye-i Haydrarlu,110 Karye-i Müstecablı,111 Karye-i Eytimur,112 Karye-i Sasani,113 Karye-i Yahşi,114 Karye-i Ballu İlyas,115 Karye-i Koç,116 Karye-i Aksaklu,117 Karye-i Köbeleklü,118 Karye-i İshak Şeyhlü,119 Karye-i Delü Şani120 Karye-i Delü Şani tabi-i Hırala121

B. Meslek İsmi Taşıyan Yerleşim Yerleri

Göçebe Türkmen kabilelerinin yeni fethedilen topraklara nakline ve orada hizmet görmelerine çalışılırken, vezirler, beylerbeyi, sancakbeyi gibi büyük ümeranın, mîrahur, hazinedar-başı, kilarcı gibi sarayın yüksek memurların, ulema, meşayih ve fakihlerin bu iskân ve kolonizasyon hareketlerinde büyük rolleri olmuştu. Devlet hizmetinde vazife görenler kendi dirlikleri dahilinde bir taraftan köy, çiftlik, mezra gibi meskun mahaller kurarken diğer taraftan reayanın rahatı ve Türk ahalinin yoğunlaşması için gerekli tedbirleri alıyor ve bu suretle kurucu ve şenlendirici oluyorlardı. Mutasavvıflara zaviyeler açmak, mescit ve tekkeler temin etmek, ilk hükümdarlardan aldıkları muafiyetler, beratlarla birer kültür ve sosyal, iktisadî faaliyet merkezi haline getirerek büyük hizmetler sunuyorlardı.122

Mahalle ve Köyler

Mahalle-i Yazıcı Hızır,123 Mahalle-i Hatib Hacı,124 Mahalle-i Bedreddin Hoca,125 Mahalle-i Halveti Ali,126 Mahalle-i İsa Fakih,127 Mahalle-i Kuyumcu,128 Mahalle-i Doğancı,129 Mahalle-i Mescid-i Mahmud Beğ veled-i Kassab,130 Mahalle-i Kazaz Mustafa,131 Mahalle-i Mescid-i Sarac Kadı,132 Mahalle-i Mescid-i İshak Fakih,133 Mahalle-i Ahi,134 Tabbakan Mescidi, Hacı Dizdar Mescidi, Hacı Hızır Yağcı Mescidi, Bostancı İnebeği Mescidi, Mütevelli Hoşkadem Mescidi, Ali Fakih Mescidi,Edirne de Mahalle-i Mescid-i Maruf Hoca Mahalle-i Mescid-i Hacı Mustafaa El-Karamanî, Mahalle-i Mescid-i Şeytan Karaca.135

Karye-i Okçular,136 Karye-i Topcu İshaklu,137 dini görevi dolayısıyla verilmiş köy adı; Karye-i Aydın Fakih,138 Karye-i Osman Fakih,139 Karye-i Hoca,140 Karye-i Köprücüler,141 Karye-i Bekçi,142 Karye-i Bazargan Mahmud,143 Karye-i Urgancılar,144 Dimetokada Karye-i Çavuş,145 Karye-i Çobanlu,146 İpsala Karye-i Ahi,147 Karye-i Koyunlu,148 Karye-i Çadurlu Başköy dahi derler,149 Karye-i Sofyalu nam-ı diğer Çakıcı Başı Hamza,150 Karye-i Çoban viranı nam-ı diğer Tatarlar köyü,151 Karye-i Ahur Köy Numan köy dahi derler,152 Karye-i Kara Ahi,153 Karye-i Ahi Evren,154 Karye-i Demircilü tabi-i Kavak.155

C. Oğuz Boylarının Adlarını Taşıyan Yer Adları

Rumeli bölgesine geçerek burada köy ve mahalle kurmuş olan Oğuz boyları da şunlardır:

Mahalle-i Kayı,156 Mahalle-i Kızık,157 Mahalle-i Bayındırlı,158 Mahalle-i Salurlu,159 Mahalle-i Avşarlı,160 Mahalle-i Kızıklı.161

Karye-i Salurlu,162 Karye-i Eymürlü,163 Karye-i Bayatlar,164 Karye-i Döğerli,165 Yanbolu Karye-i Kara Osman Yüreğir dahi derler,166 Ferecik Karye-i Türkeşlü,167 Karye-i Bayatlu viranı nam-ı diğer Çavuş Köy,168 Karye-i Salurlu,169 Karye-i Türkmen,170 Karye-i Salurlu,171 Karye-i Yuva,172 Karye-i Eymürlü,173 Karye-i Salurlu.174

D. Cemaat ve Oba Adları

Oba çadır topluluğu anlamına gelmekteydi ve mera yetersizliği sebebiyle 5 ile 10 çadırdan fazlası bir arada barınamadığı için obalar vücut bulmuştu. Oba, 5-10 çadırın en yaşlısı, en dirayetlisinin ismi ile anılır. Ekseriye akraba olanlar bir oba teşkil ederlerdi.175 Anadolu'dan Rumeli'ye belli obalara mensup insanlar gelmişler ve oba adlarını yeni kurdukları mahalle ve köylere vermişlerdir.

Cemaat hemen hemen bütün göçebelerin temel yapısı idi. Birbirleriyle akraba olan ve birbirlerini çok iyi tanıyan bu grup 10 ile 80 ve hatta daha fazla haneden meydana gelmekteydi.176 Aynı şekilde cemaat mensupları da kendi adlarıyla anılan mahalle ve köyler vücuda getirmişlerdir.

Mahalle ve Köyler

Mahalle-i Bulduklu,177 Karye-i Bulduklu, Bulduklu cemaati yürükan taifesindendir. Kırşehri, Bozok, Adana, Karahisar-ı şarki, Tarsus, Sivas sancakları, Larende kazası,178 Karye-i İbrahim Obası,179 Karye-i Habil Obası,180 Karye-i Bulduklu nam-ı diğer Buldu Köyü,181 Karye-i Resurlu nam-ı diğer Gazi Obası,182 Karye-i Danişmendlü Obası,183 Karye-i Kara Osmanlu,184 Karye-i Bayezidli Obası,185 Karye-i Bezci Doğan Obası,186 Karye-i Hüseyin Obası,187 Karye-i Musa Fakih Salih Obası dahi derler,188 Karye-i Armudlu nam-ı diğer Halil Obası,189 Karye-i Kalkan Obası,190 Karye-i Görene,191 Karye-i İshak Obası ki 17 kişi otururlar.192

Cemaat Adları

Cemaat-i Fındıklı,193 Cemaat-i Aktav Tatarlar (Aslında kırk elli yıldır dahi varlar),194 Cemaat-i yürükan (Göçerlidirler, Bu mezkur Yürükler bazı Yanbolu bazı Naldöken).195

E. Coğrafî Şartlara İzafeten Verilmiş Yerleşim Yerleri

Yaygın olan adlandırma şekillerinden birisi de ıssız ve harap durumdaki toprakların, vatan tutmak üzere geldikleri coğrafyada hislerinin üzerine yapmış olduğu tesirin etkisiyle karşılaştıkları harabe ülkenin umumî durumuna bakarak Türkçede harabe yerler için kullanılan “Ören”, “Viran”, kelimelerine o yerlerin sıfatlarını da ilave etmektir. Anadolu’da bu tür köy ve kasaba adlarına, yani “Kiçi-Ören, Seki-Ören, Kara-Viran, Viran-Şehir” gibi isimlere çokça rastlamaktayız.196 Aynı şekilde Rumeli bölgesine gelen atalarımız coğrafyanın yarattığı şartlar altında bu tür isimler vermişlerdir. Şehrin kenar bir mahallesinde kurulan şehre biraz uzak olan mahallere de “Küsti” kelimesini kullanarak isim vermişlerdir.

Mahalle ve Köyler

Mahalle-i Karabağ,197 Mahalle-i Kara Hisarlı,198 Mahalle-i Akviran,199 Mahalle-i Mescid-i Bazar,200 Mahalle-i Mescid-i Cami,201 Mahalle-i Şimali Küsti,202 Mahalle-i Mescid-i Tavşan Dağıdelen,203 Mahalle-i Mescid-i Tahtalu.204

Türkler de Yeni, Yenice ismi oldukça sık kullanılmaktaydı. İlk defa kurulan çok yaygındı yerleşim merkezine Yeni, Yenice, Yenişehir gibi isimler vermek.205 Yörede eskiden beri var olan şehirlere köylere nispetle, yeni yapıldığında Türk ad verme geleneğine ve gereçlerine uygun bir şekilde206 Yenice denilmektedir ki Üsküp de kurulan köylerden birinin ismi de Yenice207’dir.

Karye-i Akova,208 Karye-i Şeyh Viranı nam-ı diğer Kozlu Pınarı.209 Karye-i Kayagılu,210 Karye-i Çukur Ören,211,212, Karye-i Pazarcık,213 Karye-i Kara Hisarlu,214 Keşan Karye-i Yerbölen,215 Keşan Karye-i Küçük Cezal,216 Karye-i Çalı,217 Karye-i Ak Kovaç.218

F. Anadolu’da Belli Bir Yerleşim Merkezinin İsmini Taşıyan Yerleşim Yerleri

Anadolu’da ele geçirilen beylikleri daima zayıf durumda bulundurmak onları yeni bir isyan hareketinden men etmek amacıyla bu beyliklere mensup insanları gruplar halinde zaman zaman Rumeli’ye nakli lüzum görülmüş ve tatbik edilmiştir. Anadolu’daki şehir ve köyleri terk ederek Rumeli bölgesine yerleştiklerinde, yerleştikleri yerlere ya da oluşturdukları şehir, köy ve mahallelere Anadolu’da bıraktıkları şehir, köy, mahalle ve bucakların adını vermişlerdir. Aşağıda zikrettiğimiz köy ve mahalle adları ya Anadolu Türk Beyliklerine ya da Anadolu’nun her hangi bir iline mensup kişilerin kurduğu yerleşim yerlerinin adlarıdır.

Mahalle ve Köyler

Mahalle-i Saruhanlu,219 Mahalle-i Germiyanlu,220 Mahalle-i Tekeli İmamı,221 Mahalle-i Karasili,222 Mahalle-i Kırşehirlü,223 Mahalle-i Karahisarlı,224 Kırımlı Hızır Mescidi, Mahalle-i Emirhanlu nam-ı diğer Ayanlu.225

Vidin de Karye-i Hamidlü, Karye-i Karasili,226 Karye-i Koçi,227 Karye-i Hisarbeği,228 Karye-i Emirhanlu, nam-ı diğer Aydınlı,229 Karye-i Hamidlü,230 Karye-i Keşanlu,231 Karye-i Tırnevî,232 Karye-i Tekeli,233 Karye-i Çekirdeklü Menteşelü Köy dahi derler,234 Boravadi Karye-i Büyük Saruhanlu,235 Küçük Saruhanlu,236 Karye-i Kırşehirlü,237 Karye-i Bigalu,238 Karye-i Söğütlü,239 Karye-i Evren nam-ı diğer Karahisarlı,240 Karye-i Kırımlı,241 Karye-i Hisarbaşı nam-ı diğer Aydınlu,242 Karye-i Küçük Geredelü,243 Karye-i Danişmendlü,244 Karye-i Saruhan,245 Gümülcine Karye-i Danişmend oğlu ve nam-ı diğer Han Köyü,246 Karye-i Saruhanlu,247 Karye-i Saruhanlu ma Kadı-ı Kastamonî,248 Karye-i Karasilü.249

G. Kadın Adı Taşıyan Yerleşim Yerleri

Türk ordularının seferlerine kadın ve çocuklar katılmazlardı. Fakat çok uzun süren seferlere, özellikle büyük cihangirlerin senelerce devam eden seferlerine kadın ve çocukların da katıldığını görüyoruz. Cengiz Han ve Timur'un seferlerine aile efradının katıldığı bilinmektedir.

Herhalde senelerce devam eden büyük seferlerin dışında, orduya kadın ve çocukların katılması, Türk tarihi için söz konusu değildir. Türk beyleri sefere giderken kadın ve çocuklarını mahfuz yerlere bırakırlardı.250 Rumeli topraklarında herhangi bir bölge tam manasıyla emniyet altına alındıktan sonra aileler o bölgeye yerleşiyorlardı.

Osmanlı Devleti başından beri net bir iktidar merkezine sahip olduğundan kadın olsun erkek olsun bütün seçkinlerin kültür hamiliğinin her dönem de başkentlerde yani Bursa, Edirne ve İstanbul'da odaklaşmış oluyordu. Özellikle erken dönemde kadınların, Balkan toprakları kendileri için belirli bir alan yaratılmasına izin verilmediğini görüyoruz. Rumeli'nin fetih ve iskân sürecinde bu bölgelerde ağırlıklı olarak askeri sınıfa mensup akıncı ailelerinin etkili olduğu ve bu tür vakıf tesislerinde ya da mülk edinmede daha çok onların söz sahibi olduğunu görüyoruz.251

Mahalleler

Mahalle-i Mescid-i Ahi Ana,252 Mahalle-i Fatmacık,253 Mahalle-i Satı,254 Hacı Doğan Mescidi SinanBeye Kızı, Mahalle-i Aişe Hatun255.

Rumeli bölgesinde defterlerden elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda köy adları arasında kadın ismine rastlamadık. Kadınların öncülüğünde kurulmuş köy Rumeli bölgesinde bulunmamıştır. Bununla birlikte yine Gelibolu bölgesini içine alan coğrafyada kadınlar tarafından kurulan mahallelere rastlamakla birlikte bunların sayısının fazla olmadığını gördük.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Rumeli bölgesinde kadınların öncülüğünde çok fazla bir teşekkül oluşturulmamış yeni yerleşim bölgeleri onların önderliğinde kurulmamıştı. Bu durumun Türklerin kadınlara verdiği önemden daha doğrusu onları koruma amacıyla güvenilir bölgelerde bırakma anlayışından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Türk kadınlarından bu gibi vakıf kuranlar genellikle padişahın eş ve çocukları ile devlet memuru kişilerin aileleri idi. Sıradan bir Anadolu kadının bu tür bir faaliyetine ekonomik ve sosyal şartlar gereği hem Anadolu'da hem Rumeli'de pek tesadüf edilmemektedir.

H. Türkçe Ad Taşımamakla Beraber Türklerin ve Müslümanların Meskun Olduğu Yerleşim Yerleri

Şehrin on Hristiyan mahallesi vardır. Buraya yerleştirilen Müslümanlar bu mahallelerde cemaat halinde oturmaktadırlar ki bu cemaatler şu şekildedir:

Ayo Mine Mahallesinde; Cemaat-i Mescid-i Kilise, Cemaat-i Mescid-i Hızır Ağa, Cemaat-i Mescid-i Hacı Mustafa, Cemaat-i Mescid-i diğer Hacı Mustafa.

Mahalle-i Horşe; Cemaat-i Mescid-i Kara Hacı, Cemaat-i Mescid-i Ahi Bali, Cemaat-i Mescid-i Mustafa Karaferi.

Mahalle-i Ofalo; Cemaat-i Mescid-i Hatib, Cemaat-i Mescid-i Yusuf Tokmak, Cemaat-i Mescid-i Hacı Kemal.

Mahalle-i Ayo Dimitri; Cemaat-i Mescid-i Ahmed bin Kara Hacı, Cemaat-i Mescid-i Hacı İsmail

Mahalle-i Ketafi; Cemaat-i Mescid-i Hacı Sufî, Cemaat-i Mescid-i Kadı Abdullah, Cemaat-i Mescid-i Balaban Ağa, Cemaat-i Mescid-i Hamza Beğ.

Mahalle-i Ahiropit; Cemaat-i Mescid-i Hacı Hasan

Mahalle-i Ayo Pelaye; Cemaat-i Mescid-i Mehmed Talyancı, Cemaat-i Mescid-i Raif, Cemaat-i Mescid-i HacıMehmed.

Mahalle-i Bodrom; Cemaat-i Mescid-i Sinan Beğ birader-i Saruca Paşa, Cemaat-i Mescid-i Emir Süle.

Mahalle-i Ayo Dimitri, Cemaat-i Mescid-i Hazret-i Kasım Paşa.

Mahalle-i Asomat; Cemaat-i Mescid-i Ali paşa,; Cemaat-i Mescid-i Hacı Mustafa.

Mahalle-i Ahiropit, Cemaat-i Mescid-i Hoca Burhan, Cemaat-i Mescid-i Cami.

Mahallelerin Müslüman ve Hristiyan nüfuslarının incelenmesi bize 1478 tahririnin yapıldığı yıllarda şehrin bu iki unsurunun iç içe yaşadığını göstermektedir. Bir mahalle hariç bütün mahallelerde hem Müslüman hem de Hristiyan nüfus birlikte yaşamaktadır. Şehrin Müslüman nüfusunun cemaatler halinde değişik mahallelere bağlı olarak yazılması, bu yıllarda fetihten sonraki şartların henüz pek değişmediğini göstermektedir. Fetihten sonra Müslümanların Hristiyanların terk ettikleri boş evlere yerleştirildikleri bilinmektedir.

Müslümanların meskun olduğu köyler; Karye-i Bardofça,256 Karye-i Belalene,257 Karye-i Istaykofça,258 Karye-i Torbarova; 259 Müslümanların Hristiyanlarla birlikte oturdukları köy; Karye-i Beraseniç260 gibi. İsmini daha sonra Türkçeleştirdikleri fakat daha yine yerli halk tarafından tesis edilmiş fakat fetihten sonra birkaç Müslüman ailenin meskun olan köy de bulunmaktadır ki karye-i Romanulula/Baharınköy261 gibi. Yine Hıristiyanlarla Müslümanların birlikte oturdukları köyler Zağanos Paşa'nın zevcesinin Bursa'da bulunan Kubad Çarşısındaki muallim-hanesine vakfetmiş olduğu köyler ki Vırgaro-Hori 34 hane gebran iken 2 hane Müslim, Gidro-Hori 23 hane gebran iken 3 hane Müslim idi262. Muhtemelen bu köylerde yaşayan Müslümanlar ihtida etmiş kişilerdi. Genel teamül gereği Müslüman ve Hristiyanlarn birlikte yaşadığı köyler pek bulunmamaktaydı. Şehirlerde farklı olarak birbirleri içerisinde mahalleler oluşturuyorlardı fakat köyler için bu durum söz konusu değildi. Zaten Hristiyan köyleri de Türk köylerinden oldukça farklı bir konumdaydı.

I. Mezra Adları

Mezra adları içerisinde hem özel isim taşıyan, hem cemaat ismi taşıyan yerleşim yerleri mevcuttur. Mezralar genellikle ıssız yerler oldukları ve tarım toprakları az olduğu için içerisinde yerleşenler sayısı oldukça sınırlıdır. Bazen bir bazen 2 ya da 3 hanenin oturduğu kaydedilmektedir. Bununla birlikte 7 veya 19 hanenin oturduğu büyük mezralar da bulunmaktadır. Bu mezralara genellikle yörükler yerleşmişlerdir.

Yörükler yaşayış tarzlarının gereği dağınık ve az kalabalık bir toplum halinde yaşadıkları, buralarda çok defa küçük toplulukların -ki bunu büyükçe bir aile de kabul edebiliriz- en büyük nüfuzlu ve ileri gelen şahsiyetlerin adını ve lakabını yahut da her ikisinin adını verdikleri açıkça görülmektedir.

Mezralara gelince; Yenişehir'de Mezra-i Koçbasan,263 Mezra-i Mecader (?),264 Mezra-i Tuyuzlar,265 Mezra-i İnehanlu,266 Mezra-i Büyülday,267 Mezra-i Hasan Tatarlar,268 Mezra-i Çoban Kuyusu,269 Mezra-i Südüslü,270 Mezra-i Koç Basan,271 Mezra-i Suruçlar,272 Mezra-i Saruhanlu,273 Mezra-i Çullular,274 Mezra-i Sakallu,275 Mezra-i Aşık Aliler,276 Mezra-i Kula Mustafa,277 Mezra-i Sadıklar,278

Mezra-i Südüşler,279 Mezra-i Odullar (Evdiller?),280 Mezra-i Aşık Bedirlü,281 Mezra-i Şabanlu,282 Mezra-i İnegölü,283 Mezra-i Akpınar,284 Mezra-i Sarucalar,285 Mezra-i Sokaşlar,286 Mezra-i Lala Mustafa,287 Mezra-i Salaklar,288 Mezra-i Aydullar,289 Mezra-i Altunlar,290 Mezra-i Muhiddin Halife291

Mezra-i Kayalu Hacı Hamza yaylası dahi derler,292 Mezra-i Tatar viranı,293 Mezra-i Kıncak, Mezra-i Akpınar,294 Mezra-i Sazlık,295 Mezra-i Saruhan Çiftlik.296

Mezra-i Aşık Seğid de bulunan yürüklerin Germiyanlu yörüklerinden olduğu deftere kaydedilmiştir.297

Saruhan ismine mensup köy ve mahallelerin Malkara'da, Hırala'da, İpsala'da, Edirne'de Yanbolu'da vs. bulunması bu insanların farklı bölgelere özellikle dağıtıldığı sonucuna varmamıza neden olmaktadır.

1 Fatih Müderrisoğlu, "Osmanlı Şehirciliği Üzerine Bazı Gözlemler", Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı, Kayseri 2001, s. 387.

2 Aşıkpaşa-zâde, Tevarih-i Al-i Osman, s. 110, Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihân-nûmâ, C. I, Yayına Hazırlayan: Faik Reşit Unat-Mehmet Köymen, Altay T. T. K., Ankara 1987, 603-605.

3 İlhan Şahin, "XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski-Zağra ve Tatar-Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", Türk Dünyası Araştırmaları, S: 48, 1987, s. 250-253.

4 Şahin, "Eski Zağra", Diyanet, C. 11, s. 395.

5 Şahin, "XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski-Zağra ve Tatar-Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", s. 255.

6 Maurıce M. Cerası, Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, Çev: Aslı Ataöv, Y. K. Y, İstanbul 1999, s. 51.

7 Halil İnalcık, "The Ottoman Metohods of Conquest", Studia İslamica, S. II, Paris 1954. s. 127

8 İnalcık, "The Ottoman Metohods of Conquest", s. 127-128.

9 Feridun M., Emecen, "XVI. Asırda Balkanlar'ın Kuzeydoğu Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Marmara Üniversitesi Türkiyât Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 21-25 Ağustos 1989s. 550

10 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri", Osmanlı Araştırmaları IV, İstanbul 1984, s. 69.

11 Osman Ergin, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, İstanbul 1936, s. 103.

12 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", İFM, XXIII, S: 1-2, İstanbul 1963, s. 239.

13 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerinde Yönetim Kurumlarını Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1981, s. 1271.

14 Feridun M. Emecen, "Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", Osmanlı, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, C. 4, s. 93.

15 Cerası, a.g.e., s. 72.

16 Halil İnalcık, Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, T. T. K., Ankara 1987, s.

17 İlhan Şahin, "XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", s. 250.

18 Dursun Yıldırım, "Coğrafya'dan Vatan'a Geçiş ve Vatan ile Göç Ediş Problemi", Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Başbakanlık basımevi, Ankara 1984, s164.

19 Mustafa Kafalı, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", Erdem, C. 8, S: 22, 1996, s. 10.20 MC 0. 89 vr. 1b.21 MC 0. 89 vr. 101b.22 MC 0. 89 vr. 73b.23 Kafalı, a.g.m., s. 10.24 MAD 10, vr. 2a.25 MAD 10, vr. 3b.26 MAD 10, vr. 53a.27 MAD 10, vr. 54b.

28 MAD 10, vr. 55b.29 MAD 10, vr. 56b.30 MAD 10, vr. 57a.31 TD 12, s. 1.32 TD 12, s. 3.33 TD 12, s. 2.34 MAD 35, vr. 225b.35 TD 12, s. 4.36 TD 12, s. 537 MAD 35, vr. 17a.38 MAD 35, vr. 32b.39 TD 12, s. 6.40 TD 12, s. 7.41 TD 12, s. 9.42 TD 12, s. 9.43 TD 12, s. 9.44 TD 12, s. 10.45 TD 12, s. 10.46 TD 12, s. 11.47 TD 12, s. 12.48 TD 12, s. 12.49 TD 12, s. 13.50 TD 12, s. 14.

51 TD 12, s. 14.52 TD 7, s. 222.53 TD 7, s. 223.54 TD 7, s. 7, s. 232.55 TD 7, s. 7, s. 232.

56 MAD 544, s. 276.

57 MAD 544, s. 283; BOA, TD 4, s. 681; BOA, TD 16M, s. 41.

58 MAD 544, s. 280.

59 MC 0. 90, vr. 50a.

60 MAD. 66, vr. 9a.

61 MAD 10, vr. 444b.

62 MAD 10, vr. 337a.

63 MAD 10, vr. 360a.

64 MAD 10, vr. 373b.

65 MAD 10, vr. 449b.

66 MAD 10, vr. 40b.

67 MC 0. 89 vr. 25b.

76 MC 0. 89 vr. 5a.

86 MC 0. 89 vr. 73b.

87 MC 0. 89 vr. 74a.

88 MC 0. 89 vr. 74b.

89 MC 0. 89 vr. 78b.

90 MC 0. 89 vr. 78b.

91 MC 0. 89 vr. 79a.

92 MC 0. 89 vr. 87a.

93 MC 0. 89 vr. 101b.

94 MC 0. 89 vr. 102a.

95 MC 0. 89 vr. 113b.

96 MC 0. 89 vr. 115b.

97 MC 0. 89 vr. 117b.

98 MC 0. 89 vr. 118a.

99 MC 0. 89 vr. 124a.

100 BOA, MAD 17748, s. 3.

101 BOA, MAD 17748, s. 28.

102 TD 12, s. 22.

103 TD 12, s. 34.

104 TD 12, s. 39.

105 TD 12, s. 209.

106 TD 12, s. 232.

107 TD 12, s. 249.

108 TD 12, s. 213.

109 TD 12, s. 217.

110 TD 12, s. 219.

111 TD 12, s. 219.

112 TD 12, s. 223.

113 TD 12, s. 224.

114 TD 12, s. 224

115 TD 12, s. 226.

116 TD 12, s. 226.

117 TD 12, s. 227.

118 TD 12, s. 230.

119 TD 12, s. 230.

120 TD 12, s. 187.

121 TD 12, s. 215.

122 Tayyib Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar, İstanbul 1952, s. 20.

123 MAD 10, vr. 4a.

124 MAD 10, vr. 53b.

131 MAD 10, vr. 3a.

136 MAD 544, s. 283; TD 4, s. 680; TD 16M, s. 140:

137 TD 4, s. 840-841; TD 16M, s. 163-164.

138 MAD 544, s. 283; TD 4, s. 680; TD 16M, s. 140

139 TD 12, s. 241.

140 MC 0. 90, vr. 20a.

141 MAD 10, vr. 335a.

175 Mehmet Eröz, Yörükler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1991, s. 44.

176 Şahin, a.g.m., s. 137.

177 MAD 35, vr. 193b.

178 Türkay, a.g.e., s. 260.

179 MAD 544, s. 282; BOA, TD 4, s. 680; BA, TD 16M, s. 140.

180 TD 4, s. 679; BA, TD 16M, s. 100-101.

181 MC 0. 89 vr. 3a-3b

194 MAD 35, vr. 172a.

195 MAD 35, vr. 172a.

196 Kafalı, a.g.m., s. 10-11.

197 MAD 35, vr. 14b.

198 MAD 35, vr. 85a.

199 MAD 35, vr. 151a.

200 TD 12, s. 6.

201 TD 12, s. 8.

202 TD 12, s. 10.

203 TD 12, s. 2.

204 TD 12, s. 2.

205 Bununla birlikte sadece ilk defa kurulan yerleşim merkezlerinin yanında daha önce kurulmuş yerleşim merkezlerinin ismi değiştirilerek Yenice isminin verildiği yine tahrir defterlerinde mevcut kayıtlarda bulunmaktadır. Mesela BOA TD 282, s. 190 v. d., Yenice isminin yanında Sırpça ismi de mevcut olan köy ismine rastlanmaktadır. (Feridun M. Emecen, "XVI. Asırda Balkanlar'ın Kuzeydoğu Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 21-25 Ağustos 1989, s. 545.

206 Tuncer Baykara, "XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Batı Türklüğünde Şehirleşme Eğilimleri ve Yeni-şehirler" Tarih Enstitüsü Dergisi, S: 16, İstanbul 1998, s. 30.

207 TD 4, s. 840-841; TD 16M, s. 6-7.

208 MC 0. 90, vr. 4b.

209 MAD 10, vr. 451a.

210 MC 0. 89 vr. 64b.

211 MC 0. 89 vr. 67a.

212 MAD 35, vr. 40b.

213 MAD 17748, s. 29.

214 TD 12, s. 37.

215 MC 0. 89 vr. 60b.

216 MC 0. 89 vr. 60b.

217 TD 12, s. 222

218 MC 0. 89 vr. 63b.

219 MAD. 66, vr. 1b.

220 MAD 35, vr. 16a.

221 MAD 10, vr. 54a.

222 MAD 35, vr. 153b.

223 TD 12, s. 199.

224 MAD 35, vr. 178a.

225 MAD. 66, vr. 1b.

226 MAD 525, s, 44.

227 MAD 525, s, 44

228 MAD 525, s. 44.

229 MAD 10, vr. 221a.

230 MAD 10, vr. 328a.

231 MAD 10, vr. 373a.

246 MC 0. 89 vr. 18b.

247 MAD 35, vr. 10a.

248 TD 12, s. 212.

249 MC 0. 89 vr. 124a.

250 Tuncer Baykara, "Türk Şehircilik Tarihinde: Hatun Şehirleri", Belleten, s. 497-498, 502.

251 Tülay Artan, "Via Egnati'nın Osmanlı (Kadınlarının) Kültür Hamiliği: Dönemleri ve Sorunları", Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatıa, Editör: Elızabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 37, 41.

252 TD 12, s. 8.

253 TD 12, s. 3.

254 MAD 10, vr. 54a.

255 TD 7, s. 226.

256 MAD 544, s. 282; TD 4, s. 678; TD 16M, s. 102.

257 TD 4, s. 754.

295 MC 0. 89 vr. 5b

296 MC 0. 89 vr. 59a.

297 MAD 66, vr. 9a.

Arşiv Malzemeleri.

TD 4, H. 881 (M. 1476) Fatih Devri Pirlepe, Köprülü, Kırçeva ve Kalkandelen.

TD 7, Fatih Devri, Paşa Livası'nın Yenice Karasu, Drama, Kavala, Zihne, Keşişlik, Demurhisar, Selanik, Sidrekapısı.

TD 12, 1475 Tarihli Malkara Kazasıyla Gelibolu Bölgesi ve sair mahallerdeki evkaf defteri.

TD 16M 1481 Tarihli Üsküp, Kalkandelen, Karçova, Pirlepe, Manastır, Florine nahiyeleri.

TD 20 Üsküdar, Kızılağaç, Prevadi, Dimetoka, Ergene nahiyeleri.

MAD 35, H. 873-881 (M. 1468-1476) Tekfurdağı, Çirmen, Akçakızanlık, Ergene, Zağra-i Yenice ve Hasköy Mufassal Defterleri.

MAD 10, H. 859 (M. 1454-1455) Tarihli Tırhala Livası Defteri.

MAD 17748, 883 (M. 1478) Tarihli Selanik Kalesi Mustahfizanı.

MAD 525 Rumeli'de vaki Timur Hisar, İstefanya, Kalonya, Narakob, Bağdanos, Köprülü ve Kesriye.

MAD 544 H. 859 (1454-1455) Tarihli Rumeli'ye Ait Mücmel Tımar Defteri.

MAD 66, H. 871 (M. 1466-14679) Rumeli'nin Has ve Zeamet ve Tımarlarını Gösterir İcmal Defteridir. (Tarihli Tırhala Livası İcmal Defteri).

Muallim Cevdet Yazmaları Nr: 0. 89 Hicri 860'dan (M. 1454) Önce Yazılmış Rumeli Tahrir Defteri.

Muallim Cevdet Yazmaları Nr: 0. 90 Vidin Sancağı Tımar Defteri.

Kaynak ve Tetkikler.

ARTAN, Tülay, "Via Egnati'nın Osmanlı (Kadınlarının) Kültür Hamiliği: Dönemleri ve Sorunları", Sol Kol Osmanlı egemenliğinde Via Egnatıa, Editör: Elızabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

AŞIKPAŞA-ZÂDE, Tevarih-i Al-i Osman, Haz. H. Nihal Atsız,.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", İFM, XXIII, S: 1-2, İstanbul 1963.

BAYKARA, Tuncer “Türk Şehircilik Tarihinde: Hatun Şehirleri”, Belleten, s. 497-498, 502.

——, “XIII. ve XIV Yüzyıllarda Batı Türklüğünde Şehirleşme Eğilimleri ve Yeni-şehirler” Tarih Enstitüsü Dergisi, S: 16, İstanbul 1998.

CERASI, Maurıce M., Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, Çev: Aslı Ataöv, Y. K. Y, İstanbul 1999.

EMECEN Feridun M, “Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler”, Osmanlı, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, C. 4.

——, “XVI: Asırda Balkanlar’ın Kuzeydoğu Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar”, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Marmara Üniversitesi Türkiyât Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 21-25 Ağustos 1989.

ERGENÇ Özer, “Osmanlı Şehirlerinde Yönetim Kurumlarını Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1981.

——, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri”, Osmanlı Araştırmaları IV, İstanbul 1984.

ERGİN, Osman, Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, İstanbul 1936.

ERÖZ, Mehmet, Yörükler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1991.

GÖKBİLGİN, Tayyib, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar, İstanbul 1952.

İNALCIK, Halil, Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, T. T. K., Ankara 1987.

——, “The Ottoman Metohods of Conquest”, Studia İslamica, S. II, Paris 1954.

KAFALI, Mustafa, “Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi”, Erdem, C. 8, S: 22, 1996, s. 10.

MEHMED NEŞRÎ, Kitâb-ı Cihân-nûmâ, C. I, Yayına Hazırlayan: Faik Reşit Unat-Mehmet Köymen, Altay T. T. K., Ankara 1987.

MÜDERRİSOĞLU, Fatih, “Osmanlı Şehirciliği Üzerine Bazı Gözlemler”, Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı, Kayseri 2001.

ŞAHİN, İlhan, “Eski Zağra”, Diyanet, C. 11.

——, “XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski-Zağra ve Tatar-Pazarı’nın Nüfus ve İskân Durumu”, Türk Dünyası Araştırmaları, S: 48, 1987.

YILDIRIM, Dursun, “Coğrafya’dan Vatan’a Geçiş ve Vatan ile Göç Ediş Problemi”, Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Başbakanlık basımevi, Ankara 1984.

Yunanistan'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması (1361-1461) / Dr. Levent Kayapınar [s.187-195]

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi / Türkiye

Kronolojik olarak bugünkü Yunanistan topraklarında Osmanlı egemenliğinin kurulması, Dimetoka'nın 1361 yılında alınmasıyla başlar ve 1461 senesinde Mora'nın fethi ile büyük ölçüde tamamlanır.1 Bu dönem tarihçiler tarafından "Proti Turkokratia" (Yunanistan'da ilk Osmanlı egemenliğinin kurulması) olarak adlandırılır.

Osmanlı Devleti'nden önce, Yunanistan'da ücretli asker olarak Bizans İmparatorluğu'na hizmet veren Türklere rastlanır. 1263 yılında İmparator VIII. Mihail Paleologos, Anadolu'dan toplanan 3500 ücretli Türk askerinin de bulunduğu bir orduyu Ceneviz gemileri ile Mora'ya gönderdi. Melik ve Salik komutasındaki bu askerler, Bizans ordusu ile birlikte Monemvasiya'da karaya çıktılar. Bizans, bu Türk askerleri sayesinde Mora'daki Frank devletlerine karşı üstünlük sağladı. Daha sonra bu askerler, Franklar için de çalıştılar. 1295 yılına kadar Mora'da mevcutiyeti bilinen bu askerlerin bir kısmı Anadolu'ya dönmüş, bir kısmı ise orada kalmıştır. Bu Türklerle ilgili olaylar, Mora kroniğininin Yunanca versiyonunda şu şekilde açıklanırken; "O (Bizans İmparatoru Palaiologos) Türkiye'ye gitti (geldi) ve ücretli askerler olarak 1500 seçkin Türk ve en az 2000 Anadolulu ile birlikte (Mora'ya) geldiler." "Türkler, adetleri gereği, komutanları olan Melik ve Salik dışında, büyük küçük Prensi selamlamak için atlarından indiler…" şeklinde zikredilir.2

Ayrıca Menteşe, Aydın ve Karasi gibi Batı Anadolu Türk Beyliklerine bağlı denizcilerin ve akıncılarının Yunanistan'daki faaliyetleri bilinmektedir.3 Özellikle Aydınoğlu Beyliği'ne bağlı Türkmenler, Rodos, Eğriboz, Mora ve Girit'e kadar seferler düzenlemişlerdir. Bu seferler sırasında Umur Bey büyük bir güce erişmiştir.4 Umur Bey, Bizans imparatoru Ioannes Kantakuzenos ile ittifak kurmuş, İstanbul'daki rakiplerine ve Sırplara karşı onu destekleyerek 1342 ile 1344 yılları arasında Trakya'da askeri seferlere katılmıştır. İzmir kalesinin Haçlılar tarafından zapt edilip Umur Bey'in 1348 yılında ölümünden sonra Orhan, yeni müttefik olarak Kantakuzenos ile iş birliği yapmış ve Osmanlılar, Trakya'da Sırp çarı Stefan Duşan'a karşı Bizanslıların yanında savaşmışlardır.5 1345/46 yılında Karesi Beyliği'ni topraklarına katan Osmanlılar, küçük de olsa bir deniz kuvetine sahiptiler. Nitekim bu sayede 1352 yılında Çimpi6 ve 1354 yılında da Gelibolu'yu7 alarak Avrupa kıtasına yerleştiler. 1354 yılından sonra Bizans'daki iç gelişmelerle Osmanlı Devleti, Bizans'ın müteffiki olmaktan çıkıp rakibi durumuna geldi. Bu da beraberinde Yunanistan'ın fethinin 1361 yılında başlamasına yol açtı.

Yunanistan ana karasında Osmanlı egemenliğinin kurulması iki coğrafi bölgede gerçekleşmiştir. İlk önce Trakya, Makedonya, Tesalya ve Epir, Etolia, Biotia, Atiki bölgelerinin yer aldığı kıta Yunanistanı'nda, daha sonra da Mora yarımadasında Osmanlı egemenliğinin kurulması gerçekleşmiştir.

A. Kara (Kıta) Yunanistanı'nda Osmanlı Egemenliğinin Kurulması (1361-1456)

Yunanistan topraklarının fethinin başlangıcında Osmanlılar, IV. Haçlı Seferi (1204) ile imparatorluk niteliğini yitirmiş, bölgesel güce indirgenmiş bir Bizans'la karşılaştılar.8 Bizans bu tarihlerde bir iç savaşın içindeydi. Bu mücadelenin taraflardan biri olan Ioannes Kantakuzenos Türklerle müttefikti.

Balkanlar'da 1330'daki Velbujd (Köstendil) Savaşı ile Bulgar ve Bizans ordularını yenmiş olan Sırbistan'ın başına 1331 yılında VI. Stefan Duşan (1331-1355) geçti. Onun döneminde Sırbistan giderek güçlenmiş ve Yunanistan yönünde genişlemek suretiyle Arnavutluk, Epir, Makedonya ve Tesalya bölgeleri Sırp sınırları içerisine dahil edilmiştir. Türklerin Gelibolu'yu aldıkları 1354 yılında Sırp Devleti Balkanlar'da en güçlü devlet haline gelmişti. Hatta 1345 yılında Serez'i ele geçiren Stefan Duşan, "Sırpların ve Romalıların İmparatoru" unvanını kullanıyor9 ve İstanbul'u almayı kendine hedef olarak belirliyordu. Kantakuzenos, Duşan'ı önce Aydınoğlu Umur Bey'den ve daha sonra da Osmanlı Sultanı Orhan'dan aldığı kuvetlerle durdurdu.

1354 yılında Kantakuzenos tahttan çekilmek zorunda kalınca V. Ioannes Paleologos iktidara geldi. 1354-1379 yılları arasında V. Ioannes Türk karşıtı bir politika izledi.10 Kantakuzenos'un oğlu Matheos ise Edirne'den Nestos (Mesta-Karasu) ırmağına kadar olan bölgeleri elinde tutmaya devam etmiş ve Orhan'dan aldığı yardımcı kuvvetlerle 1354 yılından sonra da Türklerle iş birliğini sürdürmüştür. 1356 yılında Nestos ırmağını geçen Matheos Sırp topraklarına girmiştir.11 Fakat Drama yakınlarındaki Filippi'de Sırplara yenilmiş ve esir düşmüştür.12 Bu sırada Tenedos adası yakınlarında donanmanın başında bulunan Bizans İmparatoru V. Ioannes Paleologos, Matheos'un esir alındığını öğrenince onun egemen olduğu Trakya'daki topraklarının merkezi Gratianou'yu (bugün Gritzen Asar), Peritheorion'u, ve Gümülcüne'yi (Koumoutzina) herhangi bir direnişle karşılaşmadan ele geçirdi. Ayrıca Drama'nın Sırp idarecisi Sezar Vojihna'dan Matheos'un kendisine teslim edilmesini istedi. V. Ioannes, Matheos'u teslim alarak Tenedos adasında bulunan Akropolis'de hapsetti.13 Matheos, Aralık 1357'de Bizans tahtı üzerindeki iddiasından feragat etmeye zorlandı ve 1361 yılında Mora'ya kardeşi Manuel Kantakuzneos'un yanına gönderildi. Orada 1383 yılında öldü.14 Matheos esir düşünce Türklerin müttefik olduğu Bizans kuvveti kalmamıştır.

1361 yılında Dimetoka'yı15 alarak bugünkü Yunanistan topraklarına giren Osmanlıların eskiden Matheos'a ait olan Meriç ırmağından Nestos (Mesta-Karasu) ırmağına kadar olan Trakya bölgesini Evrenos Bey komutasındaki akıncılarla 1371 yılına kadar Bizans İmparatorluğu'ndan aldıkları anlaşılıyor. XIII. yüzyılın sonundan itibaren yaşanan veba salgınları16 ve sürekli savaşlar bu münbit bölgeyi viran ve metruk bir hale getirmişti. Fetihten sonra Trakya'ya Anadolu'dan Türk nüfus getirilerek iskan edildi. Ayrıca Evrenos Bey uç merkezini Dimetoka'dan Gümülcine'ye taşıdı.17 Bu bölgenin nüfusu 16. yüzyılda %82'i Müslümanlardan, %18 de Hıristiyanlardan oluşuyordu. Evrenos Bey'in akıncılarla fethettiği bu bölge, 1912 yılına kadar hiç elden çıkmadan bir Türk yurdu olarak kaldı. Bölgenin bu demografik yapısını, fazla değişiklikler göstermeden 1923 yılındaki Lozan Konferansı

kayıtlarında da koruduğu görülüyor.18 Ayrıca Osmanlılar bölgeyi mimari yapıları ile donattılar. Dimetoka'da Timurtaşzade Oruç Paşa Hamamı (1398), Çelebi Mehmed Paşa Camii (1420),19 ve Ahmed Bey hamamı (1571) hâlâ mevcut olan Osmanlı yapılarıdır.20 Dimetoka, Osmanlı eğitim sisteminde Oruç Paşa, Karagöz Paşa ve Abdülvasi medreseleri ile önemli bir yere sahip oldu. 1371 Çirmen Savaşı'nda kısa bir süre önce fethedilen Gümülcine'de 1375-1385 yılları arasında Evrenos Bey'in imaretleri, hamamları ve camisi ile başlayan Osmanlı imar faaliyetleri Gümülcine'yi, XVII. yüzyılın ortasına gelindiğinde aralarında Eskicami, Yenicami, Hacı Bitlisi, Culha ve Teke camilerinin de bulunduğu 16 camiii, 17 kervansaray ve 400 dükkânlı bir mamur şehre çevirmişti.21

1371 Çirmen (bugün Yunanistan'da bulunan Ormenion beldesi) Savaşı'ndan sonra Osmanlılar hızla güneye doğru ilerlediler. Serez'den itibaren Sırplarla karşılaştılar. Çünkü 1355 tarihine kadar Stefan Duşan, Edessa (Vodena), Florina, Melnik ve Kastoria şehirlerini içine alan yukarı Makedonya'yı (1342); Serez, Kavala, Filippi ve Drama şehirlerini içine alan Aşağı Makedonya'yı (1347); Berrhoia (Kara Ferye)'yi (1347, 1351); Tırhala, Fener,

Halmyros, Farsala şehirlerini içine alan Tesalya'yı (1348); Yanya ve Arta şehirlerini kapsayan Epir bölgesi ile Etolia bölgelerini ihtiva eden tüm kıta Yunanistanı'nı (1348) (Atiki ve Mora bölgesi hariç) Sırp İmparatorluğu'nun sınırları içine dahil etmişti.22 Bu bölgede sadece dar bir sahil şeridiyle sınırlı olmak üzere Ege Denizi'nde Selanik, Adriyatik Denizi'nde Lefka adasının karşısında Vonitsa ve Korfu adasının karşısındaki Butrinto, Sırp hakimiyeti altına girmemiştir. Dolayısıyla Osmanlılar bu topraklara geldiklerinde Stefan Duşan'ın halefleriyle mücadele etmişlerdir.

Stefan Duşan, ölmeden önce kendi başkanlığı altında devleti, Bizans İmparatorluğu'nun devlet yapısına göre teşkilatlandırmıştı. Buna göre kendisinin altındaki yönetim birimleri despotlar, sebastokratorlar, sezarlar ve büyük logothethetten oluşuyordu. Stefan Duşan'ın 1355 tarihinde ölmesiyle Sırp Çarlığı bu yöneticiler arasında paylaştırıldı. Stefan Duşan'ın üvey kardeşi Symeon Uroş Tırhala'ya gelerek Epir ve Tesalya'da kendi bağımsızlığını ilan etti. Ölüm tarihi olan 1369 yılına kadar burada hüküm sürdü.23 Yerine oğlu Ioannes Uroş Dukas Paleologos geçti. Ancak o, 1381 yılında Meteora'da rahip oldu. 1394 yılında Athos'ta bulunan Vatopedi manastırına gitti ve 1401'de tekrar Meteora'ya geri döndü. 1422/23 tarihindeki ölümüne kadar ömrünü burada tamamladı. Resmi olarak Ioannes Uroş'un rahip olduğu 1381 yılında Uroş'un Thesalya'daki Sırp idaresi bitmiştir. Bununla birlikte yerini akrabası Aleksius Angelus Philanthropenus'a bırakmıştır. Onun yerine de 1394 yılındaki Türk fethine kadar Tesalya'da Manuel Philanthropenus hüküm sürmüştür. Osmanlıların gelmesi ile Tesalya'da Sırp hakimiyeti 1394 yılında son bulmuştur.24 Gregoras Preljub'un oğlu Thomas 1366'dan 1384'e kadar Yanya'nın yöneticiliğini yaptı. Thomas, Yanya'yı kuşatan Bua, Muzak, Zenebi, Loşa ve Malaka gibi Arnavut kabilelerine karşı mücadele vermek zorunda kaldı. Sürekli Arnavut akınları karşısında Thomas önce Latinlerden, sonra da Türklerden yardım istedi. 1380 ve 1382 yılları arasında Şahin Paşa komutasındaki Türkler Thomas'a yardım etmişlerdir.25 1384 yılında da Timurtaş Paşa Arda'ya kadar geldi.

Duşan'ın ölümünden sonra Vojihna'nın yönettiği toprakların başına 1366 yılından itibaren Ugleşa ve Vukaşin kardeşlere geçtiğini görüyoruz. Bu topraklar batıda Strymon ırmağı, doğuda Nestos (Mesta) nehri, kuzeyde Bozdağ, ve güneyde de Kavala, Filippi, Drama, Zihna ve Serez şehirlerini kapsayan Ege sahillerini içeriyordu. 26 Eylül 1371 tarihindeki Çirmen Savaşı'nda maktul düşen Ugleşa ve Vukaşin kardeşlerin sahip olduğu bu topraklar, Osmanlı Türklerinin Yunanistan'da fethedecekleri yeni topraklar olacaklardı. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Bizans 1357 yılından itibaren Aleksios ve John Asen kardeşlerin idaresinde Ege sahillerinde yer alan Hrisopolis, Anaktoropolis, Kavala, Strymon ırmağının ağzını ve Tasos adasını Sırplardan ele geçirmişti ve Türklerin buraları fethine kadar Bizans'ın elinde kaldı. Bunun dışındaki Atiki bölgesine kadarki Yunanistan bölgesini Osmanlılar, halkları Sırp, Vlah, Yunan ve Arnavutlardan oluşan ancak idarecileri Sırp olan yerel yöneticilerden aldılar.

1354 yılından 1373 yılına kadar V. Ioannes Paleologos, Türk karşıtı politika izledi. Sadece 1358 senesi bu durumun dışında kalır. Latin devletleriyle 20 yıl boyunca dostluk kurmaya çalıştı. Kız kardeşi Maria'yı Türk düşmanı olarak bilinen Francesco Gattilusio'ya eş olarak verdi ve Lesbos adasını ona bıraktı. Sakız adasını Cenovalı Mahona'ya verdi. 1363 ve 1370 yıllarında Venedik ile ticari Antlaşmaları yeniledi. Buna karşın 1358 yılında Orhan'la bir ateşkes imzalamış olmasına rağmen 1359 yılında papaya ait donanmaya gemiler vererek Osmanlı toprağı olan Lapseki'ye saldırdı. 1366 yılında da kuzeni Savoy kontu IV. Amedeo Gelibolu'yu Türklerden geri aldı. 1371'de Çirmen Savaşı'nda ölen Güneydoğu Makedonya Sırp despotu John Ugleşa'nın topraklarını tekrar Bizans'a geçmesi için oğlu Manuel'i 1371 sonbaharında Selanik'in idarecisi olarak atadı. Kasım 1371'de Manuel, Serez'i işgal etti. Ancak 10 Nisan 1372'de Türk birliklerinin Selanik'e akınlarından önce deniz yolu ile şehirden ayrıldı.

V. Ionnes Paleologos'un Türk karşıtı politikası, oğlu IV. Andronikos'un 1373 yılında Murat'ın oğlu Savcı ile birlikte isyan etmesi ile zorunlu olarak sona erdi. İsyan, Murat'la iş birliği yapılarak bastırıldı ve Andronikos hapsedildi. 25 Eylül 1373'te Manuel 23 yaşında ortak imparator ilan edildi.26 Ancak Ioannes'in Türk karşıtı politkaları sürdürmesi üzerine Andronikos, Cenevizlilerin ve Murat'ın yardımı ile Temmuz 1376'da esaretten kurtuldu ve 3 Eylül 1376'da İstanbul'u ele geçirdi. Bunun karşılığı olarak Osmanlı'ya haraç vermeyi ve Gelibolu'yu Türklere iade etmek oldu. Üç yıl iktidarda kalan Andronikos, Cenevizlilerle birlikte Venedik ve Osmanlı karşıtı bir politika takip etmesi üzerine 1379'da tahttan indirildi. Bursa'ya gelerek Murat'tan yardım talep eden V. Ioannes ve oğlu II. Manuel 1 Temmuz 1379'da tekrar iktidara geldiler.27

Ancak IV. Andronikos mücadelesini bırakmadı. Cenova'nın desteğini alarak V. Ioannes'i Mayıs 1381'de bir Antlaşma yapmaya zorladı. Venedik ve Ceneviz'in de katıldığı bu Antlaşmaya göre V. Ioannes, oğlu II. Manuel'in tahttaki hakkından men ediyor, IV. Andronikos ve onun oğlu VII. Ioannes'i tahtın yasal varisi olarak kabul ediyordu. Ayrıca Andronikos'a Silivri, Ereğli (Marmara) ve Tekirdağ civarının idareciliğini veriyordu.28 Manuel 1373 yılında taht üzerinde elde ettiği hakları elinden alan bu

Antlaşmayı kabul etmedi. Antlaşmanın imzalandığı sırada Murat'ın yanında bulunan Manuel 1382 sonbaharında önce İstanbul'a oradan da gizlice Selanik'e gitti.29

Manuel'in Selanik'e bu gelişi ilk değildi. Selanik, ona 1369'dan 1373 yılına kadar dirlik olarak verilmişti. 1371 Çirmen Savaşı'ndan sonra Manuel, hızlı davranarak Selanik'in yaklaşık 110 km kuzeydoğusunda Strymon ovasında bulunan Serez'i Kasım 1371'de alarak dirliğine bağladı.30 Osmanlıların Serez'i ele geçirdiği 19 Eylül 1383 tarihine kadar şehir Bizans'ın elinde kaldı. Ancak Serez yakınlarındaki Menese Dağı'nda bulunan Prodromos Manastırı'na evail-i Receb 774 (27 Aralık 1372-5 Ocak 1373) tarihinde I. Murat tarafından verilmiş bir ferman mevcuttur.31 Şehrin çevresinin Osmanlıların kontrolünde olmasına rağmen şehir merkezi Bizans'ın hakimiyeti altında kalmıştır. Evrenos Bey komutasındaki Osmanlı akıncıları 1372 yılında Selanik şehrinin surları önünde görülmüştür.32 1366 senesinden 1371 yılına kadar Serez'e hakim olan Sırp despotu John Ugleşa'nın 1371 tarihinde Çirmen Savaşı'nda ölümünden sonra Duşan'ın yeğenleri olan Ioannes Dragaş ve Kostantin Dragaş kardeşler bölgenin yönetimine geçtiler ve Osmanlı vassalı oldular. Ioannes Dragaş'ın 1378'deki ölümünden sonra bu topraklar kardeşi Konstantin Dragaş'ın elinde kaldı. O, da 17 Mayıs 1395 tarihinde Vukaşin'in oğlu Marko Kralyeviç ile Rovina'da öldü. Ona ait Ohri, manastır ve Florina şehirleri Osmanlı'nın eline geçti.

1366'dan 1384 yılına kadar Tesalya'yı idare eden Sırp Thomas Preljub, Arnavutlara karşı Osmanlı'dan yardım istedi. 1381 yılında Lala Şahin komutasındaki Türk birlikleri Epir bölgesine girdi. 5 Mayıs 1382'de Epir'de bulunan Reunekon ve Eylül ayında da Dryniapolis Şahin Paşa tarafından alındı. Eylül 1384'te de Timurtaş Paşa komutasındaki birlikler Arta'ya kadar akınlarda bulundu.33

Serez şehir merkezi 19 Eylül 1383'te Hayrettin Paşa'nın komutasındaki Türkler tarafından alındıktan sonra şehir yağmalandı ve aralarında metropolit Matheos Phacrases'in de bulunduğu pek çok kişi esir alındı. Osmanlı birlikleri ilerleyişini sürdürdü ve Selanik'in yaklaşık 11 km uzağında bulunan Chortiatou'yu aldılar. Hayrettin Paşa, Ekim ayının başında Selanik'in teslim olmasını istedi, Manuel bunu ret etti ve Kasım 1383'ten itibaren Selanik kuşatma altına alındı.34

1383'ten 1387 yılına kadar Selanik dört yıl boyunca kuşatma altında kaldı. Makedonya'nın birçok şehri bu kuşatma yıllarında Osmanlı egemenliği altına geçti. Bu yıllarda Kavala da Türklerin eline geçti. 1385'te İştip, Manastır, Prilep ve Kastoria'da Osmanlı egemenliği kuruldu.35 Ferye (Berrhoia) Mayıs 1387 yılında alındı.36 1386'da Selanik'in 55 km güneybatısında sahilde bulunan Kitros37 Hayrettin Paşa tarafından fethedildi. Hatta aynı yıl Tesalya'da bulunan Yenişehir de (Larissa) Hayrettin Paşa tarafından Osmanlı egemenliği altına alındı.38 Böylece Selanik'in çevresindeki tüm şehirler Osmanlı egemenliğinin altına girmiş oldu. Nisan 1387'de Manuel gemi ile Midilli'ye kaçtı ve Selanik Hayrettin Paşa'ya dört gün sonra teslim oldu. Böylece I. Murat döneminde Trakya, Makedonya ve Tesalya'nın bir kısmı Osmanlı topraklarına bağlanmış oldu. Selanik 1404 yılına kadar Osmanlı idaresinde kaldı. 1403 yazında I. Bayezid'in oğullarından Süleyman ile Bizans arasında yapılan 1403 tarihli Gelibolu Antlaşması'ndan sonra Selanik'te tekrar Bizans hakimiyeti kuruldu.

19 Eylül 1383 yılında Osmanlı egemenliğine geçen Serez 1912 yılında I. Balkan Savaşı'nda Bulgarlar tarafından alınana kadar kesintisiz olarak Türklerin elinde kaldı. Serez'in fethinden çok kısa bir süre sonra 12 Şubat 1385 yılında burada vezir Candarlı Kara Halil tarafından cami inşa edildi.39 Orta Anadolu'dan Tokat, Amasya, Kırşehir, Kayseri, Niksar ve Ankara'dan Türkler getirilerek Serez'e yerleştirildi.40 Ancak Makedonya bölgesinin demografik yapısının Trakya'daki gibi ağırlıklı olarak Türklerden oluşmadığını görüyoruz.41

Epir bölgesinin idarecisi Esau da 1386 yılında I. Murat'ın yanına giderek yardım talebinde bulunmuştu. Bu talebini 1389'daki Kosova Savaşı'ndan sonra I. Bayazıt'ın sarayına giderek tekrarladı. 14 ay Osmanlı sarayında kaldıktan sonra 4 Aralık 1390'da Evrenos Bey komutasındaki Türk birlikleri ile birlikte Aheloos ırmağını geçerek Arta şehrine kadar geldi. Osmanlı'ya tabi olarak 1394 yılına kadar Yanya'da istikrarı sağladı ve 1408 yılında öldü.42

I. Bayazıt (1389-1402) döneminde ise tüm Tesalya bölgesi Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. 1393/94 kışında Serez (Kara Ferye) olayından sonra II. Manuel ve kardeşi Mora despotu Osmanlı Devleti'ne tabi olma politikasını bırakmışlardır.43 Bunun üzerine H. 796'da (6 Kasım 1393-26 Ekim 1394) Sultan Yıldırım Bayazıt Platomona kalesini alarak Yenişehir ovasına girdi ve Çarsuyu olarak adlandırılan Köstem-Salabriya nehri boyunca burada Sırp idaresinden kalan unsurları ortadan kaldırdı. Daha sonra bu bölgeyi Evrenos Bey'e ısmarlayıp geri döndü. Evrenos Bey'in oğlu Barak Bey Fenar şehrini fethetti. Bunu Evrenos Bey'in emir-i ahuru olan Turhan Bey'in 1395 yılında Tırhala'yı alışı takip etti.44 Turhan Bey, şehri kendisine merkez yaparak bölgeyi yurt edindi. Evrenos Bey, daha sonra Yenişehir'den Vardar Yenicesi'ne çekildi ve burada ikamet etti.45 Yenişehir'i Turhan Bey'e bıraktı.46 Bu yörede Turhan Bey'in oğlu Ömer Bey sancak beyi olarak Osmanlı'ya hizmete devam etti.47 Yenişehir'i merkez yaparak Mora üzerine akınlarda bulundu. Osmanlılar, ilerleyişlerini sürdürerek Farsala, Zituni ve Yeni Patra'yı alarak Atiki bölgesine kadar ulaştılar.48 Osmanlıların bu ilerleyişini 1403 yılında Emir Süleyman'ın Bizans ve Latin dünyası ile imzaladığı Gelibolu Antlaşması da teyit eder.49

Timur'un yendiği Osmanlı Devleti fetret dönemine girmiş ve iktidar mücadelesine girişen Emir Süleyman, Selanik, Kalamarya, Halkidiki ve Selanik körfezinin sahil kısımlarını Bizans İmparatoru Manuel'e bıraktığı gibi Eğriboz adasının karşısındaki denizden karaya beş mil olan toprakları, tuzlalar ve limanlar kendisinde kalmak şartıyla, Venedik'e ve Salona'yı da Rodos şövalyelerine vermiştir.50

Bu toprakların geri alınması II. Murat döneminde olmuştur. 7 yıllık bir kuşatmanın sonucunda Selanik 29 Mart 1430'da tekrar Osmanlı egemenliğinin altına girdi.51 Aynı yılın haziran ayında Türkler, Adriyatik sahillerinde Lefka adasına kadar akınlar düzenlediler ve pek çok esir aldılar.52 Menuno ve kardeşi Ercole sultanı görmeye gittiler ve miraslarını alabilmek için ondan yardım istediler. Sultan II. Murat, onlarla birlikte Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu Epir'e gönderdi. Osmanlı birlikleri Despot Karlos'a ait olan yerlerle birlikte Yanya'ya da 1430 yılının Mayıs ve Haziran aylarında akınlarda bulundu.53 Sinan Paşa Yanyalılara teslim olmaları konusunda

mektup yazdı.54 Yanyalılar 9 Ekim 1430'da Sinan Bey'e şehri teslim ettiler. Türkler Yanya'yı aldıktan sonra kale duvarlarının dışındaki bir bölgede daha sonra Turkopalukon denilen mahalleyi kurdular ve oraya yerleştiler.

1443 yılında Mora'ya despot olarak dönen Konstantin Paleologos, II. Murat'ın Macar Kralı Hunyadi ile mücadelesinden istifade ederek Atina, Thebe ve Orta Yunanistan'da bazı şehirleri kontrol altına aldı. II. Karlo, 30 Eylül 1448'de öldü. 1448 II. Kosova Savaşı'ndan galip ayrılan II. Murat ve Turhan Bey, 29 Mart 1449'da Arta'yı herhangi bir direnişle karşılaşmadan Osmanlı Devleti'ne bağladılar. Osmanlılar II. Karlo'nun çocuklarına Vonitza, Angelokastron ve Barnako'yu ellerinde tutmalarına müsaade ettiler. 29 Mayıs 1460 yılında Mora despotluğunun merkezi Mistra'yı fetheden Osmanlı ordusu, dönüş yolunda Angelokastron ve Barnako'yu da Osmanlı topraklarına bağladı. Epir despotluğundan kalan son kara toprağı olan Vonitza, 1479 yılında Avlonya Beylerbeyi olan Gedik Ahmet Paşa tarafından alındı. Türk gemileri, 17 Ağustos 1479'da Lefka'yı, 26 Ağustos'ta Kefalonya'yı ve 8 Eylül 1479'da Zakynthos adasını zapt ettiler. Osmanlılar Karlo'nun hükmettiği Etolia ve Akarnania bölgesine Karlo'nun ili manasında Karlıili adı ile sancağa dönüştürdüler ve merkezi Angelokastron olan bu sancağa Preveze, Ayo Mavra, Vonitza ve Kheromera'yı bağladılar.55 Böylece Kıta Yunanistan'da Osmanlı egemenliğinin kurulması tamamlanmış oldu.

B. Mora'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması (1387-1461)

1204 yılındaki IV. Haçlı Seferi'yle Mora'daki Bizans varlığına son verilmiş ve Mora ve Atiki'de Latin prenslikleri kurulmuştu.56 Tarihçiler tarafından Akhaya Prensliği olarak adlandırılan Mora'daki Latin varlığı 1430 yılına kadar sürecektir. Bizans, bu topraklara 1259 yılında yapılan Pelagonya (Manastır ya da Bitolya) Savaşı'ndan sonra Mistra ve civarı ile sınırlı olarak dönebilecektir. 1261'de İstanbul'un tekrar Bizans'ın eline geçmesinden sonra ise, Mora'daki gücü artacaktır. 1348 yılında da İmparator İoannes Kantakuzenos, oğlu Manuel Kantakuzenos'u Mora'ya göndererek burada Mora despotluğunu oluşturdu. Despotluğu 1384 yılına kadar Kantakuzenos ailesi yönetti. Ancak İstanbul'daki iç mücadeleyi kaybeden Kantakuzenos hanedanının başına Mora'da da aynı şey geldi. 1382 yılından itibaren Mora despotluğuna Paleologos hanedanına mensup kişiler atanmaya başladı.

Osmanlı Türklerinin Mora'ya davet eden I. Theodoros Paleologos'dur (1383-1407). Tıpkı Bizans'ın Orhan dönemindeki Osmanlı Türklerinden Bizans iç savaşında ve dış tehlikelere karşı yardım istemesi gibi Theodoros da iç rakiplerine ve Latin devletlerine karşı üstünlük sağlamak amacıyla Evrenos Bey'den yardım istemiştir.57 Osmanlılardan aldığı bu yardım sayesinde Theodoros rakiplerine karşı üstünlük sağlamıştır.

1387 yılında gerçekleşen bu sefer, Osmanlı Türklerinin Mora'da görüldüğü ilk tarihtir. Kaynaklar bu seferle ilgili olarak herhangi bir yağma ya da fetih olayından bahsetmezler. Bununla birlikte ilk sefer Türklerin Mora'ya müdahale devrini açmıştır.58

Ancak daha sonra Mora'ya gerçekleştirilen Osmanlı seferleri amaç bakımından ilk seferden farklıdır. Çünkü 1393-94 kışında gerçekleştirilen Serez ya da Ferye toplantısından sonra Bizans İmparatoru Manuel ve Mora Despotu Theodoros Paleologos Osmanlı vassallığına son verip Türk karşıtı bir politika izlemeye başladı. Türklere karşı olarak Venedik'le 27 Mayıs 1394'te antlaşma imzaladı.59 Bununla da yetinmeyerek hem Osmanlılara hem de iç muhaliflerine karşı 10.000 Arnavudu aileleri ile birlikte Korintos Berzahına yerleştirdi. 25 Eylül 1394'te ölen kayınpederi Atina dukası Nerio Acciaiouli'nin mirasından da hak talep ederek Atina dukalığını işgal etti. Bunun üzerine Epir despotu Karlo Tocco bu durumu kabul etmeyerek Türklerden yardım talep etti. Evrenos Bey 1395 yılının başında Mora'ya girdi. Akhaya piskoposunun iş birliği ile 28 Şubat 1395 tarihinde Akova kalesini ele geçirdi.60 Büyük ölçüde ganimet ele geçiren Evrenos Bey 17 Mayıs 1395 tarihinde meydana gelen Rovina Savaşı'na katılmak üzere Mora'dan hızlı bir şekilde ayrılır. Rovina'yı takip eden 25 Eylül 1396'daki Niğbolu Savaşı ile meşgul olan Osmanlı'nın Mora'da bıraktığı otorite boşluğundan yararlanan Theodoros iç rakiplerine karşı üstünlük sağlamaya çalışmıştır. Evrenos Bey ve Yakup Paşa 60000 asker ile birlikte Niğbolu Savaşı'ndan sonra 1397 ilkbaharında Mora'ya geldi, Germe surlarını yıktı, Argos'u ele geçirdi, şehir halkından tutsak edilen 3000 esir Anadolu'ya nakledildi.61 Modon ve Koron'a kadar tüm Mora yağmalandı. 21 Haziran 1397'de tarihinde Leontarion yakınında yapılan savaşta Theodoros kuvvetleri yenilgiye uğratıldı.62 Mora yağmalandıktan sonra Evrenos Bey daha önce olduğu gibi Tesalya'ya geri döndü.

Theodoros, kendi sahip olduğu güçlerle Osmanlıların Mora'ya akınlarını önleyemeyeceğini anladığından Korintos'u 1397 yılındaki Evrenos'un seferinden sonra Rodos şövalyelerine sattı. Ancak Theodoros'a yardım Rodos şövalyelerinden değil, 20 Temmuz 1402'de Ankara Savaşı'nda Bayazıt'ı, yenilgiye uğratan Timur'dan geldi. II. Murat'a kadar fetret ve I. Mehmet dönemlerinde Mora'ya Osmanlı akınları yapılmamıştır. I. Murat ve I. Bayazıt döneminde Mora'ya yapılan akınlardan Evrenos Bey sorumlu olmuştur. Yıldırım Bayazıt, Sperhios ırmağına kadar gelmiş olmasına rağmen Mora'ya geçmemiştir. Bu da Osmanlıların Mora'ya yönelik akınlarının fetih öncesi bölgenin beşeri ve ekonomik kaynaklarını tüketmeye yönelik olduğunu göstermektedir.

1423'ten sonra Mora'ya tekrar başlayan Osmanlı akınlarının başında Tesalya Uçbeyi Turhan Bey'i görüyoruz.63 Mora'da ise 1407 yılında ölen I. Theodoros'un yerine Bizans İmparatoru Manuel'in on yaşındaki oğlu II. Theodoros despot olmuştur. Ancak yaşının küçüklüğünden dolayı Manuel Mart 1415'ten Mart 1416'ya kadar64

Mora'da kalarak Germe Berzahını onarmıştır. Bu inşaat sırasında yerel idarecilere aşırı ölçülerde vergi ve angarya yüklenmiştir. Bu da Mora'da 1394 yılından beri varlığı bilinen Türk taraftarlarının güçlenmesine neden olmuştur.65 Mayıs 1423 tarihinde Turhan Bey, Germe surlarının inşaatına harcanan bütün masraflara rağmen çok kolaylıkla geçti. Çünkü Türk askerlerini gören Rumlar, surları savunmayarak terk etmişlerdi. Bunun yanı sıra Karlo Tocco da Turhan Bey'e yardımcı olmuştu.66

1423-1430 yılları arasında Osmanlılar, Selanik'i kuşatmışlar ve Venedik'le çetin bir savaşa girişmişlerdir. Buna rağmen 1425 yılının Şubat ayının sonunda Mart ayının başlarında 25000 kişilik bir Türk birliği Mora'da görülmüştür.67 1428 yılından iktidardan çekilen II. Theodoros'un yerine Konstantinos Paleologos ve kardeşi Thomas geçti. Evlilik yoluyla ve Osmanlıların dikkatini Selanik'in kuşatmasına vermelerinden istifade ederek Mora'daki Akhaya prensliğini 1430'da ilhak ettiler.68 Fakat Selanik'in 29 Mart 1430'da alınmasından sonra 1431 ilkbaharında Turhan Bey, o yıl vebanın görüldüğü Mora'ya akında bulundu.69 Bundan sonra Konstantinos 1443 yılına kadar barışçıl bir politika izlemiştir. Ancak 1443 yılından sonra II. Murat'ın Macar Hunyadi ile mücadelesinden istifade ederek tekrar Türk karşıtı bir politika izlemeye başladı. 1423 yılında Turhan Bey tarafından yıkılan Germe surlarını 1444 ilkbaharından itibaren tekrar inşaya başladı. Bununla da yetinmeyerek Osmanlı Devleti'ne tabi olan Atina dukalığına saldırdı.70 1444 Varna Savaşı'ndan önce yeterince başarılı olmadığı için tutuklanan Turhan Bey71 zaferden sonra serbest bırakıldı ve Mora'nın fethi olan eski vazifesine geri döndü.

1446 yılının başında II. Murat, yanına Turhan Bey'i alarak Mora'ya seferde bulundu. Kasım 1446'da Korintos önlerine geldi. 10 Aralık 1446 Germe surunu ele geçirdi. Kendisi Akhaya, Turhan Bey de Mistra'ya yöneldi.72 Bu seferden o güne kadar hiçbir yerden alınılmadığı kadar esir73 ve ganimet elde edildi. Konstantinos ve Thomas Osmanlı Devleti'ne yıllık haraç ödeyerek tekrar Osmanlı tabiyetini tanıdılar.

1443 yılında haklarını kardeşi Konstantinos'a bırakarak Mora'dan ayrılan II. Theodoros Temmuz 1448'de Silivri'de öldü.74 31 Ekim 1448 yılında da Bizans İmparatoru VII. Ioannes Paleologos öldü. Bunun üzerine Bizans imparatorunun halefi olarak Konstantinos 6 Ocak 1449'da Bizans imparatoru sıfatıyle Mistra'da taç giydi. 12 Mart 1449 yılında son Bizans imparatoru olarak İstanbul'a geldi. Mora Despotluğu kardeşleri Thomas ve Dimitrios arasında paylaştırıldı. Dimitrios ve Thomas 1449-1460 yılları arasında son Mora despotları oldular. Ancak iki kardeş arasındaki Antlaşmazlık çıktı ve Thomas, Dimitrios'a ait topraklara saldırdı. Bunun üzerine Sultan Murat'tan yardım talebinde bulunan Dimitrios'un yardımına Turhan Bey komutasındaki bir Osmanlı ordusu geldi ve Thomas kardeşi Dimitrios'la Antlaşmak zorunda kaldı.75 1449 seferi II. Murat döneminde Mora'ya yapılan son sefer oldu. 8 Şubat 1451 tarihinde ölen II. Murat'ın yerine II. Mehmet tahta geçti.

Turhan Bey oğulları Ömer ve Ahmet'le birlikte Ekim 1452'de İstanbul kuşatmasına gelebilecek yardımı önlemek amacı ile Mora'ya bir sefer daha düzenlediler. 24 Mayıs 1453'te İstanbul'un alınmasından sonra İstanbul'dan kaçan pek çok kişi kendilerine vatan olarak Paleologos hanedanının elinde kalan son toprak olan Mora yarımadasına gittiler. Ancak Mora'ya gelen İstanbullular Thomas ve Dimitrios Paleologos kardeşleri İtalya'ya kaçma planları yaparken buldular.76 II. Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra kendisine haraç vermeyi kabul eden despotların hakimiyetlerini devam etme imkan tanıdı. Hatta 1453 yılında Mora'daki Arnavutlar tarafından despotlar aleyhinde çıkan isyanda Fatih Sultan Mehmet, Turhan Bey'in oğlu Ömer Bey komutasındaki Türk kuvvetlerini desptoların yardımına gönderdi. Ancak isyan bastırılamadı ve Turhan Bey 1454'te Mora'ya geldi, 10.000 tutsak alarak isyanı

bastırdı. Arnavutlar, despotların hakimiyetini tanımak zorunda kaldılar. Despotlar ise aldıkları yardım karşılığı Osmanlılara yıllık 12.000 altın ödemeye razı oldular. Bu seferin sonucunda II. Mehmed, kendisine başvurarak Mora'nın despotlarına değil de, sultana tabi olmak istediklerini beyan eden Sfanzis, Manuil Raoul, Sofianos, Dimitrios Laskaris, Diplovatatzis, Kavakis, Pagomenos, Frankopoulos, Sgouromales, Mavrapapas, Filantropineos gibi Mora yarımadasının yerel idareci ailelerinin isteklerini 24 Aralık 1454 tarihli bir fermanla kabul etti.77

Ancak sultan üç yıl beklemesine rağmen Mora'dan söz verilen haraç gelmemiştir. Bunun sonucunun ne olacağını Chalcocondyles, "Barışın geçerli olması için üç yıllık vergiyi istediler, amaç onların (despotlar) akılsızlıkları ve duyarsızlıkları78 sonucunda Mora'ya saldırmaktı" cümlesi ile açıklar.79

Böyle de oldu ve 1458 yılında Fatih Sultan Mehmet, Mora'ya ilk seferini düzenledi. 1458 yılının ilkbaharında Edirne'den ayrıldı ve 15 Mayıs 1458 tarihinde Korintos önünde karargah kurdu. Bu seferde Fatih Sultan Mehmet'in aldığı yerlerde ilhaktan önce İslam'ın fıkıhını80 uyguladığına şahit oluyoruz. Uygulamanın esası fethedilecek yerin halkının teslim olmaya (amana) davet edilmesi oluşturuyordu. Eğer şehri savunanlar teslim olmayı kabul ederse, can, mal ve dinleri ile yaşama hakları sultanın ve İslam hukukunun teminatı altına giriyordu. Ancak teslim olmaması durumunda direnenler katlediliyor, şehir halkı esir ediliyor ya da başka bölgelere sürgün gönderiliyordu. Fakat bu uygulamanın Mora'da çok kesin olmadığı anlaşılıyor. Gerçekten de hem Osmanlı kaynakları hem de Bizans kaynakları teslim olmayı kabul eden halkın canına dokunulmadığını, ancak İstanbul'a nakledildiklerini söylüyorlar.81 Fıkhın teslim olan halkın sürgün edilmeyeceğine dair hükmüne aykırı olan bu uygulamanın Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u aldıktan sonra burayı megapol yapma politikasında aramak gerekir. Bu politikaya ters düşerek Sandomiri'de halkın teslim olmasına rağmen şehri talan etmesi ve birçok kişiyi öldürmesi üzerine Zaganos82'u "diğer şehirlerin teslim olmasını zorlaştırması nedeni ile II. Mehmet 1460'daki Mora'ya nihai seferinde görevden almıştır. Chalcocondyles'in eserinde geçen "Şehrin küçüklerini talan etmekte idiler. Büyüklerini ise seçerek teslim almakta idiler"83 cümlesinden Osmanlıların fıkıhın bazı katı kurallarına göre değil, daha rasyonel hareket ettiklerini söyleyebiliriz. 1460 seferinde84 bu yöntemi takip eden II. Mehmet 20 Mayıs'tan sonbahara kadar Venediklilerin elinde olan Modon, Koron, Navarin ve Salmenikon dışında Mora'nın tümünü fethetmeyi başarmıştır.85 1461 yılında yapılan tahrirle Osmanlı tımar sistemi Mora'da uygulanmış ve böyle Osmanlı egemenliği Mora'da ve Kıta Yunanistan'ında kurulmuş oldu.

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki, Trakya, Makedonya ve Yukarı Tesalya bölgeleri Evrenos Bey, Tesalya, Atiki ve Mora ise, Turhan Bey'in akınları ile beşeri ve ekonomik kaynakları tüketilmeye çalışılmış, bölge tanınmış ve Osmanlı taraftarı bir grup oluşturulmuştur. Sultanların komutasını yaptığı seferlerle bölge haraca bağlanmış ve daha sonra da fethedilmiştir. Tımar sistemi ile de Osmanlı egemenliği bu topraklarda kurulmuştur.

1 Mora'da Venedike ait bazı toprakların ve Ege ile Akdeniz'deki Latin hakimiyeti altındaki bazı adaların alınması 1715 yılına kadar sürer. Ancak bu çalışma zaman olarak XIV. ve XV. yüzyıllarla, mekan olarak da bugünkü Yunanistan ana karası ile sınırlı olacaktır.

2 P. P. Kalonaros, To Chonikon tou Moreos (Mora Kroniği) (yer ve yıl verilmemiş), s. 190-191/4553, 4554, 4555: Entanta hlqen sthn k¢ errogeye touV TourkouV / sunhqeian liouVerrogeye eklectouV ki allouV pentekosiouV, / kai hlqau ki anatolikoi kan alleV duo ciliadeV s. 219/5253, 5254, 5255: Ot Tourkoi gar epezeyan, wV to ecousin sunhqeian / tou prigkipa eproskunhsau mikroi te kai megaloi,/aneu o Melik ki o Salik...

3 Batı Anadolu Türk Beyliklerinin Yunanistan'daki faaliyetleri için bk.: M. H. Yinanç, Düsturname-i Enveri, İstanbul 1928; I. Mélikoff-Sayar, Le Destan d'Umur Pacha, Paris 1954; E. A. Zachariadou, Romania and the Turks (c. 1300-1500), London 1985; H. İnalcık, "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and the Crusades" Byzantinische Forschungen, LX (1985) Amsterdam, s. 197-217; E. A. Zachariadou, "The Emirate of Karasi and that of the Ottomans: Two Rival States" The Ottoman Emirate (1300-1600), Rethymnon 1993, s. 225-236; K. Fleet, "Early Turkish Naval Activities" The Ottomans and the Sea. ed. by Kate Fleet, Oriente Moderno, XX (LXXXI) Roma 2001, s. 129-138.

4 I. Mélikoff-Sayar, Le Destan d'Umur Pacha, Paris 1954, s. 40-41.

5 H. İnalcık, "The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1361" A History of the Crusades, c. VI, Wisconsin 1989 s. 228-230.

6 M. Aktepe, "Osmanlıların Rumeli'de Fethettikleri Çimbi Kal'esi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, c. 1/1-2 (1950), s. 283-306.

7 I. Cantacuzeni, Historiarum, C. III, Bonn 1832, s. 278-279.

8 K. Fledelius, "Byzantium and the West 1204-1296 a European Perspective", Byzantium, İdentity, İmage, İnfluence, Major Papers, XIX İnternational Congress of Byzantine Studies University of Copenhagen, Copenhagen 1996, s. 373-389.

9 G. C. Soulis, The Serbs and Byzantium During the Reign of Tsar Stephen Dusan (1331-1355) and his Successors, Washington 1984, s. 29.

10 G. T. Dennis, The Reign of Manuel II Palaeologos in Thessalonica, 1382-1387, Roma 1960, s. 30-40.

11 I. Cantacuzeni, Historiarum, c. III, Bon 1832, s. 328.

12 N. Gregoras, Scriptorum Historiae Byzantinae, III, s. 564.

13 G. C. Soulis, The Serbs and Byzantium During the Reign of Tsar Stephen Dusan (1331-1355) and his Successors, Washington 1984, s. 89-90.

14 D. Nicol, A Bibliographical Dictionary of the Byzantine Empire, Londra 1991, s. 81.

15 H. İnalcık, Edirne. Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı, Ankara 1993, s. 159; P. Schreiner, Die Byzantinischen Kleinchroniken, Wien 1975, s. 560/72a-2.

16 A. Laiou-Thomadakis, Peasant Society in the Late Byzantine Empire. A Social and Demographic Study, Princeton 1977.

17 Mehmet Neşri, Kitab-ı Cihan-nüma yay. F. R. Unat ve M. A. Köymen, c. 1, Ankara 1995, s. 214-215.

18 Lozan Konferansı'nda 1922/23 yıllarında Batı Trakya'nın nüfusu 161. 199 olarak veriliyor. Bunun 129. 120 Müslümanlardan, 33.910 Yunanlılardan ve kalanlarda Yahudi, Ermeni ve Bulgarlardan oluşuyordu. Bk. M. Kiel, "Observation on the History of Northern Greece During the Turkish Rule" Balkan Studies, C. 12 (1971), s. 418.

19 E. H. Ayverdi, "Dimetoka'da Çelebi Sultan Mehmed Cami'i" Vakıflar Dergisi, c. III (1956) Ankara, s. 13-16.

20 M. Kiel, "Two Little Known Monuments of Early and Classical Ottoman Architecture in Greek Thrace" Balkan Studies, C. 22 (1981) Selanik, s. 127-147.

21 M. Kiel, "Observation on the History of Nothern Greece During the Turkish Rule", Balkan Studies, c. 12 (1971), s. 415-429.

22 G. C. Soulis, The Serbs and Byzantium During the Reign of Tsar Stephen Dusan (1331-1355) and his Successors, Washington 1984, s. 19-37.

23 D. M. Nicol, The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453, New York 1993, s. 254.

24 G. C. Soulis, The Serbs and Byzantium During the Reign of Tsar Stephen Dusan (1331-1355) and his Successors, Washington 1984, s. 118-119.

25 D. M. Nicol, The Despotate of Epiros 1267-1479, Cambridge 1984, s. 150-151.

26 J. W. Barker, Manuel II Palaeologus (1391-1425), New Brunswick-Jersey 1969, s. 23.

27 G. T. Dennis, The Reign of Manuel II Palaeologos in Thessalonica, 1382-1387, Roma 1960, s. 5-42.

28 IV. Andronikos Silivri'yi bu bölgenin merkezi yaparak ölüm tarihi olan 1385'e kadar hüküm sürdü. Daha sonra oğlu VII. Ioannes 1399 yılına Silivri'de bölgeyi idare etti.

29 G. T. Dennis, The Reign of Manuel II Palaeologos in Thessalonica, 1382-1387, Roma 1960, s. 44-50.

30 G. C. Soulis, The Serbs and Byzantium During the Reign of Tsar Stephen Dusan (1331-1355) and his Successors, Washington 1984, s. 65; D. M. Nicol, The Despotate of Epiros 1267-1479, Cambridge 1984, s. 153.

31 E. Zachariadou, "Early Ottoman Documents of the Prodromos Monastery (Serrez)", Südost-Froschungen, XXVIII (1969), s. 1.

32 V. Dimitriades, "Byzantine and Ottoman Tessaloniki", Byzantinische Forschungen, XVI (1991), s. 266.

33 G. T. Dennis, The Reign of Manuel II Palaeologos in Thessalonica, 1382-1387, Roma 1960, s. 106-108; G. C. Soulis, The Serbs and Byzantium During the Reign of Tsar Stephen Dusan (1331-1355) and his Successors, Washington 1984, s. 127.

34 G. T. Dennis, The Reign of Manuel II Palaeologos in Thessalonica, 1382-1387, Roma 1960, s. 74-76.

35 G. C. Soulis, The Serbs and Byzantium During the Reign of Tsar Stephen Dusan (1331-1355) and his Successors, Washington 1984, s. 156-157.

36 P. Schreiner, Die Byzantinischen Kleinchroniken, c. 1, Wien 1975, s. 58/4, 63/3, 64/3, 72/4.

37 D. M. Nicol, The Despotate of Epiros 1267-1479, Cambridge 1984, s. 160.

38 G. T. Dennis, The Reign of Manuel II Palaeologos in Thessalonica, 1382-1387, Roma 1960, s. 105, 124.

39 Bu cami Serez'de eski cami olarak bilindi. 1719 ve 1836 yıllarında çıkan iki yangında büyük zarar gördü. II. Mahmut tarafından restore edildi. Ancak I. Dünya Savaşı sırasında yıkıldı. Bk. M. Kiel, "Observation on the History of Northern Greece During the Turkish Rule". Balkan Studies, c. 12 (1971), s. 430-432.

40 Konu ile ilgili olarak bk. T. Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar, İstanbul 1952, s. 221-225'de Vakfiyeler kısmına.

41 P. Ş. Nasturel-N. Beldiceanu, "Les églises byzantines et la situation économique de Drama, Serrès et Zichna aux XIVe et XVe siècles", Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 27 (1978), s. 270-274.

42 G. C. Soulis, The Serbs and Byzantium During the Reign of Tsar Stephen Dusan (1331-1355) and his Successors, Washington 1984, s. 109-133.

43 1383-1387 yılları arasında I. Murat döneminde Tesaly bölgesinde alınan bazı bölgelere 1393 yılının sonundan itibaren Osmanlı akınlarının başlaması bu toprakların kısa süreli de olsa Osmanlıların elinden çıktığını düşündürmektedir.

44 D. M. Nicol, Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453), çev. Bilge Umar, İstanbul 1999, s. 324.

45 V. Demetriades, "Problem of Lang-owning and Population in the Area of Gazi Evrenos Bey's Wakf", Balkan Studies, c. 22 (1981), s. 43.

46 Yenişehir'in Osmanlı dönemindeki gelişmesi ve mimari eserleri için bk. Y. Halaçoğlu, "Teselya Yenişehir'i Ve Türk Eserleri Hakkında bir Araştırma,", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, sayı 2-3 (1973-74), s. 89-100.

47 İbn Kemal, Tevârih-i âl-i Osman, haz. Koji İmazawa, Ankara 2000, s. 218-231; Ömer Bey'in Tırhala'daki sancakbeyliği ve tasarruf ettiği dirlik için bk. Hicrî 859 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala, neşr. M. Delilbaşı ve M. Arıkan, c. 1, Ankara 2001, s. 1-35 ve c. 2, vk. 1b-61b.

48 16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi, haz. Ş. Baştav, Ankara 1973, s. 98.

49 Bizans'ın XV. yüzyıldaki sınırları için bk. A. Vacalopoulos, "Les limites de l'Empire byzantin depuis la fin du XIVe siècle jusqu'à sa chute (1453)", Byzantinische Zeitschrift, 1962, s. 56-65.

50 G. T. Dennis, "1403 Tarihli Bizans-Türk Antlaşması", çev. M. Delilbaşı, A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XXIX/1-4 (1979), s. 160-161.

51 Selanik şehrinin kuşatılması ve alınması için bk. M. Delilbaşı, "Selanik'in Venedik İdaresine Geçmesi ve Osmanlı-Venedik Savaşı (1423-1430)", Belleten XL/160 (1976), s. 573-588; "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", Belleten, LI/199 (1987), s. 75-106; Johannis Anagnostis, "Selanik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih", Ankara 1989; Selanik'in Bizans ve Osmanlıdaki durumu hakkında bk. V. Dimitriades, "Byzantine and Ottoman Thessaloniki", Byzantinische Forschungen, c. XVI (1991), s. 265-273.

52 D. M. Nicol, The Despotate of Epiros 1267-1479, Cambridge 1984, s. 199.

53 F. Thiriet, Régestes des délibératıons du sénat de Venise concernant la Romanie, Paris-la Haye, c. II, s. 275/2201; D. M. Nicol, The Despotate of Epiros 1267-1479, Cambridge 1984, s. 201.

54 Bu namelerin Yunanca metin ile Türkçe çevirileri ve uygulanan fetih metodu için bk. M. Delilbaşı, "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", Belleten, LI/199 (1987), s. 75-106.

55 D. M. Nicol, The Despotate of Epiros 1267-1479, Cambridge 1984, s. 203-214.

56 Mora'daki Latin presnlikler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. J. Longnon, "The Frankish States in Greece, 1204-1311", A History of the Crusades, ed. K. M. Setton, c. II, Philadelphia 1962, s. 235-276.

57 P. Schreiner, Die Byzantischen Kleinchroniken, c. I, Viyana 1975, s. 244, 33/14: "6896 yılında (1387) Vranezis (Evrenos) despotun isteği ile Mora'ya geldi ve gitti." Osmanlı birliklerinin Mora'ya neden davet edildiğini açıklayan bir kitabe bulunmaktaydı. Bu kitabe şu anda mevcut değildir. Ancak Fourmont adlı bir rahip tarafından 1730 yılında bir örneği çıkartılan bu kitabenin Fransa'daki Notre Dame müzesinde bir sureti muhafaza edilmektedir. Bu kitabe için bk. G. Millet, "İnscriptions byzantines de Mistra", Bulletin de Correspondance hellénique, c. 23 (Paris 1899), s. 97-156.

58 Max Silberschmidt, Venedik Menbalarına Nazaran Türk İmparatorluğu'nun Zuhuru Zamanında Şark Meselesi, çev. Köprülüzade Ahmet Cemal, İstanbul. A. Zakythinos, Le Despotat grec de Morée, c. 1, Paris 1932, s. 139-141.

60 R. J. Lonertz, "Pour l'histoire du Péloponnèse au XIV siècle (1382-1404)", Etudes byzantines, c. 1 (1944), s. 186; P. Schreiner, Die Byzantischen Kleinchroniken, c. I, Viyana 1975, s. 244, 292, 321.

61 N. Nicoloudis, Laonikos Chalkokondyles. A Translation and Commentary of the "Demonstraions of Histories", Books I-III, King College, London 1992 basılmamış doktora tezi, s. 228-230; L. Chalcocondyle, Historiarum Demonstrationes, neş. E. Darko, c. I, Budapestini 1922, s. 90-93.

62 P. Schreiner, Die Byzantischen Kleinchroniken, c. I, Viyana 1975, s. 32/30, 33/19, 35/15, 36/10, 42/2, 33/20.

63 Turhan Bey'in Mora'nın fethi için görevlendilmesi için bk. Hoca Saadettin, Tacü't-tevarih, c. I, İstanbul 1279, s. 389: "Nice müddet-i hudud-ı mezburede sahib-i ilm ve serhad ümerasına piş-i kadem olub Germe hisarının tarik-i teshirine vakıf ve müdahil ve mesalikine kema-yenbagi arif idi. Tafsil-i ahvali mumaileyhden istilam buyurduktan sonra hilat-ı fahire …"

64 J. W. Barker, "On the Chronology of the Activities of Manuel II Palaelogus in the Peloponnesus in 1415", Byzantinische Zeitscrift, c. 55 (1962), s. 39-55.

65 N. Necipoğlu, Byzantium Between the Ottomans and the Latins: A Study of Political Attitudes in the Late Palaiologan Period, 1370-1460, Harvard Üniversitesi basılmamış doktora tezi, 1990, s. 450-451.

66 D. A. Zakythinos, Le Despotat grec de Morée, c. 1, Paris 1932, s. 196-198.

67 K. M. Setton, The Papacy and the Levant (1204-1571), c. II, Philadelphia 1978, s. 17.

68 P. Topping, "The Morea, 1364-1460", A History of the Crusades, ed. K. M. Setton, c. III, Wisconsin 1975, s. 165.

69 G. Sphrantzes, Memorii 1401-1477, neş. V. Grecu, Bükreş 1966, s. 300.

70 L. Chalcocondyle, Historiarum Demonstrationes, neş. E. Darko, c. I, Budapestini 1922, s. 91-92.

71 H. İnalcık, "II. Murad", İslam Ansiklopedisi, s. 611.

72 L. Chalcocondyle, Historiarum A. N. Kurat, "Bizans'ın Son ve Osmanlıların İlk Tarihçileri, Türklerin 1446'da Mora'yı haraca bağlamalarına ait Bizans ve Osmanlı-Türk Kaynaklarında Verilen Malumatın Mukayesesi", Türkiyat Mecmuası, 3 (1935), s. 185-206.

73 Dukas, Bizans Tarihi, çev. V. Mirmiroğlu, İstanbul 1956, s. 136; Alî, Kühnü'l-ahbâr, C. V, İstanbul 1277, s. 216-17.

74 G. Sphrantzes, Memorii 1401-1477, neş. V. Grecu, Bükreş 1966, s. 344.

75 L. Chalcocondyle, Historiarum Demonstrationes, neş. E. Darko, c. I, Budapestini 1922, s. 140-145.

76 N. Necipoğlu, Byzantium Between the Ottomans and the Latins: A Study of Political Attitudes in the Late Palaiologan Period, 1370-1460, Harvard Üniversitesi basılmamış doktora tezi, 1990, s. 392.

77 F. Miklosich-J. Müller, Acta et Diplomata graece medii aevi sacra et profana, c. III, s. 90; D. A. Zakythinos, Le despotat grec de Morée, c. I, Paris 1932, s. 250; Vl. Mirmiroğlu, Fatih Sultan Mehmet Han Hazretlerinin Devrine Ait Tarihi Vesikalar, İstanbul 1945, s. 43-44.

78 Kritovulos, Mora despotlarının haracı toplamış oldukları halde kendileri için harcayıp israf ettiklerini ve sözlerini yerine getirmediklerini söyler. Bk. Critobul, Din Domnia Lui Mahomed al II-Lea anii 1451-1467, ed. V. Grecu, Bukreş 1963, s. 215.

79 L. Chalcocandyle, Historiarum Demonstrationes, neş. E. Darko, c. II, Budapestini 1922, s. 202.

80 İslam hukuku hakkında daha fazla bilgi için bk. M. Khadduri-H. J. Liebesny, Law in the Middle East, Washington 1955. Fıkhın bu kuralının II. Murat döneminde Yunanistan'daki uygulamaları için bk. M. Delilbaşı, "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", Belleten, C. LI/199 (1987), s. 75-106.

81 İbn Kemal, Tevarih-i Al-i Osman, VII. Defter, haz. Ş. Turan, Ankara 1957, s. 159-161; L. Chalcocandyle, Historiarum Demonstrationes, neş. E. Darko, c. II, Budapestini 1922, s. 230.

82 Zagonos hakkında bk. A. Savvides, "Notes on Zaghanos Pasha's Career", Journal of Oriental and African Studies, c. X, (1999) s. 144-147.

83 L. Chalcocandyle, Historiarum Demonstrationes, neş. E. Darko, c. II, Budapestini 1922, s. 234.

84 Tursun Bey, Tarih-i Ebü'l-Feth, haz. M. Tulum, İstanbul 1977, s. 103-104; Tursun Beg, The History of Mehmed the Conqueror, yay. H. İncalcık-R. Murphey, Chicago 1978, s. 44/85b-86b.

85 Fatih Sultan Mehmet'in Mora'ya yaptığı iki sefer hakkında Batı kaynakları esas alınarak yapılan bir çalışma için bk. K. M. Setton, The Papacy and the Levant (1204-1571), C. II, Philadelphia 1978, s. 196, 230.

Güney Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyeti / Bilgehan Pamuk [s.196-205]

Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Arnavutların, Balkan Yarımadasına en erken gelip yerleşmiş bulunan Hind-Avrupa kökenli İliryalılara dayandıkları yaygın olarak kabul edilen bir görüştür. Balkanlar'ın en eski halkları arasında zikredilen İliryalıların müstakil bir devlet olarak tarih sahnesinde görülmedikleri, daha ziyade muhtelif devletlerin hakimiyetleri altında kaldıkları belirtilmektedir. Osmanlıların bölgeyi fethetmeden önce Roma, Bulgar, Sırp, Bizans hakimiyetinde bulunan Arnavutluk, 1385-1912 tarihleri arasında Osmanlı hakimiyeti altında kalmıştır.1 Osmanlıların bölge için kullandıkları Arvanid-Arnavut tabiri Bizanslıların Orta Arnavutluk'a verdikleri Arbania kelimesinden gelmektedir.2 Bozbora, XII. yüzyıldan itibaren Bizanslılar tarafından yaygın olarak kullanılan bu tabirin, etnik olmaktan ziyade siyasal ve dinsel bir yapıyı temsil etmekte olup Katolik Arbonan bölgesindeki nüfusu tanımlamak için kullanıldığını zikretmiştir. Bu bölge dışında kalanlar ise Romaia, Gracei, Sklavinoi, Sclavinus, Bulgario ve Epirotlar şeklinde adlandırılmış olduklarına belirtmektedir.3 Gerçi bölge, M.Ö. III. yüzyıldan itibaren İliryalılar ve Epirliler diye birbirinden ayrılmaktadır. İşkumbi Nehri'nin meydana getirdiği ayrımla, Arnavutluk ikiye ayrılmış olup nehrin kuzeyinde bulunan İskenderiye, İlbasan, Bezrezin / Prizren ve Dukakin'i kapsayan bölgede oturanlara Gegler, ikinci kısma teşkil eden Epiros ki Avlonya ve Delvine havalilerini kapsayan bölgede oturanlara ise Tosklar denilmiştir.4 Bu çalışmamızda Güney Arnavutluk bölgesinin Osmanlı hakimiyetindeki Siyasi-İdari ve Sosyal yapısı üzerinde durulmuştur

A. Güney Arnavutluk'ta Osmanlı Fetihleri

Osmanlıların Avrupa'ya geçmesinden önce, ilk kez Güney Arnavutluk'a 1337 yılında Bizans İmparatoru III. Andronikos'un müttefiki olarak Aydınoğlu Umur Bey, Epir despotluğunu imparatorluğa dahil etmek üzere iki bin kişilik bir kuvvetle bölgeye gelmiştir. Umur Bey'in yardımı ile Bizans, bölgede hakimiyetini temin etmiştir.5 Bizans için önemli bir sorun teşkil eden bu sorunun çözülmesinden, kısa bir süre sonra daha tehlikeli bir durum ortaya çıkmıştır. 1331'de Sırp asilzadelerinin desteği ile Sırp krallığına getirilmiş olan Stephan Duşan, 1340'ta Güney Arnavutluk'u hakimiyeti altına almıştır.6 Duşan'ın bu işgal hareketin de bazı Arnavut beyleri askerleri ile ona yardımcı olmuştur.

1355'te Duşan'ın ölmesi ile Arnavutluk'taki Sırp baskısı sona ermiştir. On yıl içerisinde bütün Arnavutluk topraklarında bazısı Arnavut bazısı da Sırp kökenli feodal beyler müstakil olarak faaliyetlerde bulunmuştular. Bu feodal beylerin tamamı, topraklarını küçük prenslikler haline dönüştürerek birbirleriyle mücadeleye giriştiler.7 Gerek Duşan'ın ölümü ve gerekse Arnavut feodal beyleri arasındaki mücadeleler, Osmanlılara bölgede etkin olma fırsatı tanımıştır. İlk defa Rumeli'ye Bizans'a yardım amacıyla geçen Osmanlılar, Arnavutluk'ta da benzer bir durumla karşılaşmıştılar. Orta Arnavutluk'ta hakim bulunan Charles Thopia, Kuzey Arnavutluk'ta hakim olan Sırp II. Balsha ile olan mücadelesinde kendisine yardım etmeleri için Makedonya'da seferde bulunan, Osmanlıları davet etmiştir. Sultan I. Murad bu yardım teklifini uygun görerek bir Osmanlı kuvvetini Arnavutluk'a

Thopia’ya yardım için göndermiştir.8 1385’te Viyosse (Viosse) Nehri üzerinde vuku bulan savaşta II. Balsha mağlup olmuştur. Arnavutluk’taki en güçlü beyler arasında zikredilen Balsha’nın, Osmanlıların yardımı ile yenilmesi ve bu savaşta ölmesi, Arnavutluk’taki Osmanlı hakimiyeti başlangıcı olarak kabul edilmektedir.9 Nitekim Viyose savaşından kısa bir süre sonra Arnavutluk’taki belli başlı feodal beyler; Balshalar, Thopialar, Dukakigler, Coia Zaccarialar, Musakiler, Zenebissiler, Aranitiler, Vulkaşinler ve Kastriotalar Osmanlı metbuluğunu tanımışlardır. Osmanlılar, kendilerine has fetih politikası gereğince ilk aşamada mahalli beylerin himaye edilmelerini yeterli görmüşlerdir. Osmanlıların bu himayelerine karşılık olarak mahalli beyler, oğullarını Osmanlı sarayına göndermek, ihtiyaç durumunda yardımcı kuvvet olarak Osmanlı ordusuna yardım etmek ve yıllık haraç ödemek gibi şartları yerine getirmişlerdir.10 Böylelikle Osmanlıların fetih politikalarının bu ilk aşamasında yani hakimiyetlerini alıştırma devresinde genel bir hakimiyet teşekkül olmuştur.11

Osmanlıların, Arnavutluk’ta hakim unsur olarak ön plana çıkması Venedik’in tepkisine yol açmıştır. XIV. yüzyılın sonlarına doğru Arnavut sahillerinde önemli birkaç kaleyi ele geçiren Venedik, önceki yüzyıllardaki İtalyan devletlerinin politikasını devam ettirmiştir. Kuruluşundan itibaren Venedik’in başlıca geçimleri, Ana-kara ile yaptıkları tuz, balık, köle ve kereste ticareti olup gerek tuz ve kereste temini ve gerekse denizaşırı ticaretleri için Adriyatik sahili ki dolayısıyla Arnavutluk havalisi Venedik için hayati bir öneme sahip olmuştur.12 Ne var ki ortaya çıkan Osmanlı tehlikesi, Venedik’i harekete geçmiştir. Carl Thopia’yı himaye maksadıyla bir elçisini Sultan I. Murad’a göndermişlerse de Osmanlılarla, uzun süre devam edecek olan bir mücadeleye başlamışlardır.13

1388’de Osmanlı ordusu, Bosna’da Ploşnik’te ağır bir yenilgi alması üzerine Balkanlar’dan, Osmanlıların atılması için başta Sırplar olmak üzere Boşnak, Macar, Eflak ve Arnavut feodal beylerinden müteşekkil bir ordu harekete geçmiştir. Osmanlı tehlikesini sona erdirmek için 1389’da Kosova ovasında yapılan savaşta müttefikler ağır bir yenilgi almışlardır. Bu münasebetle Balkanlarda, Osmanlılara karşı koyabilecek bu kuvvetin bertaraf edilmesi ile Arnavutluk’taki Osmanlı hakimiyeti devam etmiştir.14

Kosova Savaşı ve Bayezid’in cülusundan sonra Anadolu Beylikleri ile olan mücadele, Arnavutluk’taki harekatı, 1394’e kadar geciktirmiştir.15 Gerçi Üsküp’te bulunan uç-beyi Paşa-Yiğit, Arnavutluk’ta bulunan mahalli beyler üzerine akınlarda bulunarak onları itaat ve baskı altında tutmuş ve memleketi hakiki manada fetih için olgun hale getirmeye çalışmıştır.16 1394’den itibaren Güney Arnavutluk’ta Osmanlı fetih politikasının ikinci aşamasına geçilmiştir.17 Devlet, bu aşamada toprağı hakiki bir şekilde ve doğrudan doğruya kendi hakimiyeti altına alarak bir Osmanlı memleketi olarak kabul etmiştir. İşte bu aşamada, Güney Arnavutluk’ta bulunan Kanina ve Ergiri etrafındaki mahalli feodal beyler kovularak, Ergirikasrı havalisine yerleşen Osmanlı kuvvetleri burayı sonraki fetihleri için bir dayanak noktası olarak uç merkezi haline getirmişlerdir.18

1402’de Ankara Savaşı’ndan, Osmanlıların mağlup çıkmaları üzerine Arnavutluk’taki feodal beyler, Osmanlı hakimiyetiden çıkarak müstakil hareket etmeye başlamışlardır.19 Bu sıkıntılı

durumundan istifade eden Venedik ise çok geçmeden feodal beyleri kendi himayesi altına almıştır.20 Bu ara dönemde Güney Arnavutluk'ta Semeni ve onun bir kolu olan Devoll vadisinde başkentleri Berat olan Muzakiler, daha güneyde Thopiaların akrabası olan Araniti Comnenus, Viyosse havzasını yönetiyordu. Bir dönemin önemli ismi Zenebissiler ise Korfu adası karşısındaki topraklarının büyük bir kısmını Venedik'e kaptırmışlardı.21 Mahalli beylerin bu tutumlarına karşılık olarak Üsküp'te uç-beyi Paşa-Yiğit bölgeye şiddetli akınlar düzenlemiştir. Bu küçük feodal beyler, Paşa-Yiğit'e karşı duramamışlardır. Bunun yanında Venedik'e teslim olmak istemeyenler ise hemen her tarafta askeri garnizonlara sahip olan Osmanlılarla anlaşmayı ve böylelikle hiç olmazsa topraklarını ve itibarlarını kurtarmaya kendileri için uygun görmüşlerdir.22

Sultan I. Mehmed'in idareyi ele alarak mevcut kargaşayı bertaraf etmesiyle Osmanlılar, ikinci defa Arnavutluk'ta fetihlere başladılar. Mahalli beylerin, Venedik denetimi altındaki limanlara erişimini engelleyerek onları zayıf düşürme politikası içerisinde olan Osmanlılar, bu beyleri tarımsal ürün fazlasını satmak için Osmanlı toprakları dışında pazar bulamamaları için Güney Arnavutluk'ta Myzeqeja (Musachia), İşkumbi ve Devolli ve Osumi havzalarını ele geçirmişlerdir.23 Ayrıca bu devrede Güney Arnavutluk'un önemli şehirleri Berat, Avlonya, Kanina ve Ergirikasrı fethedilmiştir.24 Bölgenin coğrafi konumu yanında bilhassa Venedik'in müdahaleleri ile Osmanlı idaresi, mühim kargaşalık devreleri geçirmiştir. Mahalli beylerle ayrı ayrı uzlaşarak eskiden beri sahip oldukları topraklar üzerinde Osmanlı tımar sahipleri olarak bırakılmışlardır.25 Gerçi bu uygulamadan hoşnut olmayanlar ise Venedik'in kışkırtmasıyla isyan etmişlerdir. Nitekim 1423'te Araniti ve Kastriota aileleri isyan etmişlerse de Evrenos-oğlu İsa Bey, bu isyanı bastırarak mahalli beyleri itaat altına almıştır.26

Sultan II. Murad, Arnavutluk'ta Osmanlı hakimiyetini daha yaygın bir hale getirmiştir. Venedik'e karşı üstünlük kuran Osmanlılar, bölgenin doğrudan kontrolünü sağlayarak tımar sistemini uygulamışlardır. Tımar sisteminin uygulaması, bölgede birtakım sorunların da ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Osmanlılar, bu rejim içerisinde küçük soyluları kazanmayı başardılar ise de büyük feodal beylerin hücumlarını engelleyememişlerdir. Büyük feodal beyler, tımar sisteminde büyük kayıpları olmuş ve fırsatını bulur bulmaz isyan etmişlerdir.27 Nitekim Güney Arnavutluk'ta Viyosse havzasında Avlonya (Vlore), Kanina, Kermenika, Katafigo, Mokra havalisine hakim olan Araniti, tahrir sonrasında topraklarının bir kısmı başkalarına tahsis olunduğundan fakirleşmiştir. Bu duruma çözüm bulması için Edirne'ye kadar gelmişse de bir netice elde edememiştir. Bunun üzerine Osmanlılara karşı isyan bayrağı açan Araniti, kendisi gibi memnun olmayan beylerin de desteği ile harekete geçerek toprakları üzerindeki tımar tasarruf eden Anadolulu sipahileri katletmiştir.28 İsyanı bastırmak için harekete geçen Arvanid Sancakbeyi Evrenos-oğlu Ali Bey, Kurveleş dağında yapılan savaşta mağlup olması, isyanın boyutunu değiştirmiştir.29 Güney'in güçlü beylerinden Gepe Zenebissi, Ergirikasrı havalisinde, Thopia ise Draç havalisindeki köylüler ile ayaklanmaya katılmıştır.30 Araniti isyanının bilhassa Güney Arnavutluk'ta çok kısa sürede yayılması, Osmanlı payitahtında büyük bir kaygı uyandırmıştır. Muhtemel bir Venedik yahut Macar müdahalesinden çekinen Sultan Murad, bölgenin nazik durumunu da göz önüne almış olsa gerek, bizzat Serez'e kadar gitmiş ve maiyetindeki

hemen hemen bütün kapıkullarını seferber etmiştir. Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa, uç komutanları Turahan Bey, İshak Bey ve Evrenos-oğlu Ali Bey'in yaptıkları büyük bir seferle isyan bastırılabilmiştir. Bu sefer sırasında Sultan Murad bizzat Manastır'a gelerek harekatın neticesini beklemiştir. İsyan bastırılmakla beraber dağlara sığınan asilerin tamamı 1435'te Evrenos-oğlu Ali Bey tarafından etkisiz hale getirilmiştir.31 Böylece İskender Bey'in isyanına kadar bölge huzur içerisinde kalmıştır.

1443'te Osmanlı ordusunun İzladi Savaşı'nı kaybetmesi üzerine Türklerin Balkanlar'dan atılacağı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu durumun ortaya çıkardığı karışıklıktan istifade eden İskender Bey, Osmanlı ordusundan kaçarak babasının toprakları Kuzey Arnavutluk'taki Kocacık ve Akçahisar'ı ele geçirerek isyan etmiştir.32 İskender Bey'in isyan hareketi daha ziyade Kuzey Arnavutluk'ta cereyan etmiş olup Güney Arnavutluk'ta pek etkin olmamıştır.33 Osmanlı tımar sistemine dahil olmuş olan Güney Arnavutluk'taki Hıristiyan sipahiler İskender Bey'e karşı Osmanlı ordusu ile birlikte hareket etmiştir. Bununla birlikte isyanın ilk çıkması ile bu durumdan istifade etmek isteyen Ergirikasrı havalisinde bulunan Gin Zenebissi, 1444 ve 1454'te bölgenin hakimiyetini almak için isyan etmişse de netice elde edememiştir.34 İskender Bey, 1455'te Napoli kuvvetlerinin yardımı ile Berat şehrini kuşatmıştır. Güney Arnavutluğun önemli şehirleri arasında olan Berat'ın yardımına gelen Evrenos-oğlu İsa Bey, İskender Bey'i mağlup etmiştir. İskender Bey'in ölmesi ile son bulan bu meselede, Güney Arnavutluk'ta başka önemli bir hadise meydana gelmemiştir.35

Osmanlıları Arnavutluk'ta uzun süre meşgul eden İskender Bey isyanında, Venedik ve Papalık etkin bir rol oynamışlardır. Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı döneminde, Osmanlılarla anlaşmayı uygun gören İskender Bey, 1462'de bir barış anlaşması yapmıştır. Fakat İskender Bey'in bu hareketi, Venedik ve Papalık'tan tepki görünce tekrar Osmanlılarla savaş durumuna geçmiştir. Bu durum üzerine meseleyi kesin olarak çözmek isteyen Fatih, Arnavutluk harekatına başlamıştır. İskender Bey'in ölümü akabinde, Venedik'le olan mücadele sonucunda 1478'de İşkodra'nın fethi ile Arnavutluk'un tamamı Osmanlı hakimiyetine geçmiştir.36

Sultan II. Bayezid zamanında, Arnavutluk genelinde birtakım idari ve iktisadi düzenlemelere gidilmişse de Güney Arnavutluk'un idari yapısında pek fazla bir değişiklik yapılmamıştır. Osmanlılar, Arnavutluk'un genelinde hakim olmakla birlikte Venedik, sahil kesimlerinde kolonilerini bulunmaktaydı. Osmanlı-Venedik çatışmalarında bu koloniler faaliyete geçerek bölgede huzursuzluğun ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Nitekim 1492 ve 1506'da Venedik'in etkisi ile Himara bölgesinde isyanlar meydana gelmiş olup bu isyanlar mevcut idare tarafından bastırılmıştır.37 Osmanlı-Venedik savaşlarında bölge, çok hassas bir konumda olup çatışmaların odak noktasını teşkil etmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Güney Arnavutluk'un sahil kesiminde kolonileri bulunan Venedik, 1537'de Osmanlılara karşı faaliyetlerde bulunması üzerine, padişah bizzat harekete geçerek Venediklilerin 1387'den beri ellerinde bulunan Korfu adası üzerine sefere çıkmıştır. Filibe-Üsküp-Elbasan-Avlonya-Delvine üzerinden gelerek Korfu adasını kuşatmışsa da bir netice elde edememiştir.38 Kanuni, her ne kadar bu seferden bir sonuç elde edememişse de bölgede meydana

gelen huzursuzluk padişahın gelmesi ile son bulmuştur. Padişah, İstanbul'a hareketinden öncede bölge birtakım idari yenilikler yapmıştır. Avlonya Sancağı'na ilaveten Delvine Sancağı teşekkül olmuştur.39

Osmanlıların, Venedik ile savaşlarında Arnavutluk tampon bölge olması nedeniyle, çatışmaların etkin olduğu bir saha olmuştur. Nitekim 1570'teki Kıbrıs ile 1571'deki İnebahtı Savaşlarında Güney Arnavutluk, Osmanlı-Venedik mücadelesinde sıcak çatışma bölgeleri arasında bulunmuştur. Kıbrıs'ın fethini müteakip bölge tahkim olunarak muhtemel bir Venedik saldırısına karşı tedbirler alınmıştır. Adriyatik denizinde güçlü bir donanması olan Venedik, denizden verdiği tahribatın yanında bölge ahalisi arasında propaganda yaparak onları Osmanlılara karşı isyana teşvik etmiştir. İnebahtı Savaşı sonucunda alınan yenilgi bölgede huzursuzluğa ve göçlere neden olmuştur.40 Osmanlılar, gerekli tedbirleri alarak huzursuzluğu ortadan kaldırmıştır. Nitekim 1583 yılında yapılan tahrirlerde bölgede huzurun temin edildiği anlaşılmaktadır.

B. Güney Arnavutluk'ta Osmanlı İdari Yapısı

Osmanlılar, 1352 tarihinden itibaren Rumeli'de fethettikleri bölgelerde kendi idari teşkilatlarını kurmuşlardır. İlk olarak teşekkül olan Rumeli Beylerbeyliği'ne fetihler ilerledikçe ele geçen yeni yerler arasında stratejik öneme sahip veya idari bir merkez olmaya elverişli bulunan mahaller, liva olarak dahil edilerek genişletilmiştir. Bir mahallin liva olmasında idari ve stratejik öneme sahip olmaları etken olmuştur.41 Osmanlılar için bir yerin hakiki manada fethini ifade eden son aşamada; nüfus ve vergilendirilebilir kaynakların hesaplanması ile bu verilerin Defter-i Hakani denilen deftere tahrir olunması ve bunun sonucu olarak da tımar rejiminin uygulanması olmuştur.42 Bu suretle devlet, toprağı hakiki bir şekilde ve doğrudan doğruya kendi hakimiyeti altına almış ve en ücra köylere kadar yayılan bir şebeke halinde maişetlerini ve durumları tamamıyla merkezdeki defterlere bağlı bir eyalet askeri teşkilatı meydana getirmiştir. Bundan sonra orası hakiki manasında bir Osmanlı memleketi sayılabilirdi. Sultan I. Bayezid zamanında, bu noktayı nazardan hareket eden Osmanlılar, Güney Arnavutluk'ta bulunan Kanina ve Ergiri etrafındaki mahalli feodal beyleri kovarak bunların topraklarını fethederek Ergirikasrı havalisine yerleşerek, sonraki fetihleri için bir uç merkezi haline getirmişlerdir.43

XIV. yüzyılda Arnavutluk'taki Osmanlı fetihleri kısa süreli ve geçici mahiyette olmakla birlikte XV. yüzyıldan itibaren kalıcı bir hakimiyeti sağlamak amacıyla yapılmıştır.44 Nitekim Sultan II. Murad döneminde kalıcı bir Osmanlı hakimiyeti tesis olmuştur. Osmanlılar, bölgenin doğrudan kontrolü aşamasında tımar sisteminin uygulayabilmeleri için bölgenin tahririni yaptırmışlardır. 1431 tarihli Tahrir Defteri'nde, Güney Arnavutluk bölgesi tamamıyla tımar sistemine dahil edilmişse de Kuzey Arnavutluk'un tamamında böyle bir uygulama bu dönem içerisinde gerçekleşmemiştir.45 Osmanlı idari teşkilatı içerisinde Arvanid Sancağı, merkezi Ergirikasrı (Argırıkasro / Gjirokaster) olmak üzere; kuzeyde Mat Nehri'nden güneyde Yanya ve Philiates'e kadar uzanan bir bölgeyi kapsayan sekiz ayrı vilayete ayrılmıştır. Bu vilayetler; Ergirikasrı, Klisura (Kelcyra), Kanina, Berat (Arnavut Belgradı), Iskarapar, Pavlo-Kürtik, Çartolos ve Akçahisar'ı ihtiva etmekte idi.46 Klasik tahrir anlayışı içerisinde

yapılan Arvanid Sancağı'nın tahririnde, her vilayet kendi içlerinde nahiyelere ayrılmış olup merkez vilayete olan uzaklıklarına göre yazılmışlardır.47 Osmanlı taşra teşkilatında eyaletler, başlarında birer sancakbeyi (mirliva) bulunan sancak ya da liva denilen yönetim birimlerine ayrılarak her sancak adli bakımdan kaza bölgelerine taksim olunarak kaza bölgelerinde bulunan aynı coğrafi özellikteki köyler de idari olarak nahiye denilen birimlere ayrılmıştır.48 Bir zamanlar Zenebissi beylerinin ikametgahı olan Ergirikasrı Vilayeti; Ergirikasrı, Edrine,49 Vayonetya,50 Zagorya,51 Kirelaş,52 Lahtakasru,53 Himara54 ve Sopot55 Nahiyeleri'nden, Berat Vilayeti; Berat ve Muzakiye56 Nahiyeleri'nden, Klisura,57 Kanina,58 Tomorince,59 Iskarapar60 ve Çartalos61 Vilayetleri de kendi nahiyelerinden müteşekkil olarak kaydedilmiştir.62 Kaza statüsünde olan yerler, önce Vilayet daha sonra da Nahiye olarak kaydedilmiş olup bu durum XVI. yüzyıla kadar devam etmekle birlikte Eyalet, Vilayet, Liva, Kaza ve Nahiye tabirleri birbirinin yerine kullanılmıştır.63

Fatih Sultan Mehmed, Arnavutluk üzerinde kesin bir hakimiyet tesis etmekle birlikte birtakım idari düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Güney Arnavutluk'ta Sasan adası ve Karaburun yarımadası ile çevrili bulunan körfez kesimindeki Avlonya, sancak olarak teşekkül olmuştur.64

Sultan II. Bayezid saltanatı zamanında, 1490 ve 1491 tarihleri arasında, Güney Arnavutluk'ta Avlonya sancağı, Rumeli eyaletine ait idari yapılanma içerisinde kaydedildiği görülmektedir.65 1506 tarihinde ise Arnavutluk genelinde birtakım idari ve iktisadi düzenlemelere gidilmişse de Avlonya Sancağı'nda pek fazla değişiklik yapılmamıştır. 1506'da Avlonya sancağı, Avlonya merkez olmak üzere Berat, Iskarapar, Kanina, Ergirikasrı, Delvine, Mazrak, Tepedelen ve Premedi kazalarını ihtiva etmiştir.66

1506 tarihli tahrirden, on dört yıl sonra 1520'de Sultan I. Selim zamanında Avlonya Sancağı'nın tahriri yapılmıştır.67 Eski bir Devlet geleneği içerisinde yapılan arazi tahrirlerinin belli aralıklarla yapılması kanun olmakla birlikte yeni bir Padişahın tahta geçmesi; zamanla umumi olarak meydana gelen değişiklikler ki göçler, salgınlar hastalıklar sonucu nüfusta meydana gelen değişikler; vergi gelirlerinin artmış veya azalmış olması; en önemlisi olarak daha önce defter dışı kalan yerlerin deftere dahil olması tahrirlerin yenilenmesine yol açardı.68 1520'de tahririn yapılması ile ilgili herhangi bir hüküm olmamasına karşın bilhassa Avlonya'ya İspanya, Katalan, Otranto, Portekiz ve Sicilya'dan gelenlerin olması yanında has, zeamet ve tımarlardaki yeni düzenlemeler nedeniyle yeni bir tahririn yapılması muhtemeldir. Klasik tahrir anlayışı içerisinde öncelikli olarak Padişah hasları müteakiben Sancakbeyi zeametleri ile Sipahi ve Mustahfızlara bulundukları kaza sınırları içerisinde tahsis olunan yerler kaydedilmiştir. Bu tarihte Avlonya Sancağı merkez Avlonya olmak üzere Delvine, Berat, Ergirikasrı, Premedi, Tepedelen, Mazrak ve Görince (Görice / Korça) kazalarından meydana gelmektedir.69

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında, Güney Arnavutluk'ta herhangi bir idari değişiklik yapılmamıştır. Osmanlı hakimiyetindeki bölgede 1527'de Avlonya Sancağı; merkez Avlonya olmak üzere Berat, Delvine, Tepedelen, Kanina, Iskarapar, Premedi ve Ergirikasrı kazalarından

müteşekkil idi. Sancakbeyi Süleyman Bey olup 473.000 akçelik bir gelir tahsis olunmuştu.70 Padişah, 1537'de Korfu seferi münasebeti dolayısıyla bulunduğu Delvine'den İstanbul'a doğru hareket etmeden önce, bu havalinin ehemmiyetine binaen yeni bir sancağın kurulmasını uygun görmüştür. Böylelikle Güney Arnavutluk'ta ilk defa olarak Fatih Sultan Mehmed zamanında teşekkül olan Avlonya Sancağının yanında Delvine Sancağı teşekkül olunmuştur.71 Osmanlıların, Güney Arnavutluk'taki ilk hakimiyet dönemlerinde yani 1431'de 60 hanelik küçük bir köy olan Delvine, sancak olarak teşekkül olduktan sonra yapılan ilk tahririnde Delvine merkez olmak üzere Prekalme,72 Aydonat73, Mazrak74 ve Kurveleş75 kazalarını ihtiva eden büyük bir sancak idi.76 Osmanlı Devleti'nin muhtemel bir Venedik savaşında sahil kesiminde Korfu ve civarında kolonileri bulunan Venedik'e karşı stratejik konumda olan Delvine, Venedik ve Venedik'in kışkırtması ile ayaklanan dağlık kesimdeki Arnavutlara karşı yürütülecek harekatlar için bir üs olarak kullanılmak üzere sancak olarak teşekkül olmuştur. Kanuni'nin saltanatının son zamanlarında, 1551-1553 tarihleri arasında Rumeli ve Anadolu Eyaletlerine tabi olan sancak merkezlerinin kaydedildiği Cizye defterinde, Delvine ve Avlonya sancakları ayrı ayrı kaydedilmiştir.77

Sultan II. Selim zamanında 1570 tarihindeki Kıbrıs ile 1571'deki İnebahtı savaşlarında, Güney Arnavutluk sıcak çatışma bölgeleri arasında bulunmuştur. Kıbrıs'ın fethini müteakip bölge tahkim olunarak, muhtemel bir Venedik saldırısına karşı tedbirler alınmıştır. Adriyatik denizinde güçlü bir donanması olan Venedik, denizden verdiği tahribatın yanında, bölge ahalisi arasında propaganda yaparak onları Osmanlılara karşı isyana teşvik etmiştir.78 Osmanlı Devleti bu huzursuz ortamını ortadan kaldırmak için birtakım çalışmalarda bulunmuştur.

XVII. yüzyılda da bölgede idari yönden fazla değişiklik olmamasına karşın XVIII. yüzyılda Güney Arnavutluk havalisi Yanya Paşalığı olarak teşekkül olmuştur. 1830'da II. Mahmud, Paşalık sistemini ortadan kaldırarak merkezi idarenin denetiminde yeni bir idari yönetimin kurumuştur. Bu yeni düzenleme ile Güney Arnavutluk havalisi, Yanya Vilayeti olarak idari yapıya dahil olmuştur. Bölgeden Osmanlılar çekilinceye değin mevcut idari yapı devam etmiştir.79

C. Güney Arnavutluk'ta Osmanlı Sosyal Yapısı

Sultan I. Bayezid zamanında daimi olarak Arnavutluk havalisine yerleşme başlayan Osmanlılar,80 Sultan II. Murad ile daha etkili bir politika izlemişlerdir. 1431 yılında tımar sisteminin uygulayabilmeleri için bölgenin tahririni yaptırmışlardır. Osmanlı idaresine geçen bölgeler, bu idarenin nizam ve teşkilatı içerisinde, tımar sisteminin gereği olarak, gelir kaynaklarının tespiti maksadıyla tahrire tutulur; yerleşme merkezleri (yani şehir, kasaba, köy, mezraa, hatta çiftlik) ve buralarda mukim, vergi vermekle mükellef evli veya bekar şahısların tek tek isimleri, ziraat sahaları, yetiştirilen mahsuller ve bunlardan alınan vergiler belirlenerek resmî toprak kaydı işlemi gerçekleştirilmiştir.81 Tımar sisteminin tatbik edilmesi ile Osmanlı idaresi, Arnavutluk'ta çok dikkatli davranmak zorunda kalmıştır. Her an isyana mütemayil mahalli feodal beyler, devletin en sıkıntılı zamanlarını, ilk fırsatta kendileri için değerlendirmeyi benimsediklerinden mevcut otorite ile doğrudan doğruya çatışma

içerisine girmekten çekinmemişlerdir. Bu hususta Osmanlı hakimiyetine karşı mahalli beylere alternatif teklifler sunan Venedik ve Napoli etkin olmuştur. Bu yüzdendir ki Osmanlıların rakiplerinin önerdiği tekliflerden daha uygun teklifler önermeleri gerekmiştir.82 Bunun içindir ki Osmanlı idaresi mahalli feodal beylere tımar tahsis ederek onları tımar sistemine dahil etmişlerdir. Babadan oğullarına geçen bu durum, tımar sisteminin temel kurallarına aykırı olmasına karşın Arnavutluk'ta bu devrede babadan oğullarına geçen tımarların olması idarenin aldığı tedbirler arasında zikredilebilir.83

1431'de Arvanid Sancağı'nın genelinde 335 kadar has ve tımar kaydedilmiştir. 335 tımardan %30'u Anadolu'dan sürgün edilmiş Müslüman Türkler; %20'si bey kulları; %20'si din adamları; %18 Hıristiyan tımar erleri; %12'si de sair yerlere tahsis olunmuştur.84 Osmanlı idaresinin, XVI. yüzyıl boyunca Arnavutluk'ta elde ettiği başarılara karşın Arnavut nüfusunun arasında İslamlaşma kitlesel bir şekilde olmamıştır. Daha ziyade üst tabakaya mensup feodal beylerin İslamlaşması ve bunun sonucunda Osmanlı idari sınıfına dahil olmaları şehir nüfusunun İslamlaşmasına sebep olmasına karşın kırsal kesimde bu durum daha düşük bir seviyede olmuştur.85 Devlet fethi müteakip tımar kadrosuna aldığı Hıristiyanlar arasında yalnız sipahi soyundan olanları kabul etmiştir.86 Güney Arnavutluk'ta Hıristiyan tımarlı sipahiler, Berat'ta 17, Çartolos'ta 7, Iskarapar'da 5, Ergirikasrı'da 4, Kanina'da 4, Klisura'da 4 ve Tomorince vilayetinde ise 2 tane kaydedilmiştir.87 Dikkat edilmesi gereken bir husus da Güney Arnavutluk'ta Müslüman ahali ile ilgili bir kayıt bulunmamasıdır. Bu devre içerisinde Osmanlı askeri sınıfının haricinde müstakil bir yerleşme ve İslamlaşma gerçekleşmemiştir.88 Askeri sınıf da daha ziyade merkezi ve iktisadi faaliyetin önemli üsleri konumunda olan şehirlere yerleşmişlerdir.89 Sancak dahilindeki ahali idari ve askeri bakımdan sancakbeyine, kazaî olarak da kadılara bağlanmışlardır.90 İdari yapı içerisinde en yetkili kişi olarak Arvanid sancakbeyi Evrenos-oğlu Ali Bey, 273.382 akçe gelir ile Ergirikasrı vilayetinde ikametgah etmekteydi. Bunun yanında her vilayetin kadı ve subaşı'na tımar tahsis olunarak bunlarda bulundukları vilayetin veya nahiyenin merkezinde ikamet etmekteydiler.

1490-1491 tarihlerine ait Cizye93 Defteri'nde; Güney Arnavutluk'taki Avlonya Sancağı'ndaki Gayr-i Müslim nüfus yazılmıştır. 1490'da sancak genelinde 35.922 Gayr-i Müslim haneden 4.303'ü cizye ödemeye mükellef olup 1.839 bive ve ayrıca 12 tane de Müslüman hane kayıtlı iken 1491'de sancak genelinde %10.6'lık bir artışla 38.369 (%10.6 -38386) Gayr-i Müslim hane yazılmıştır.94

1506'da yapılan tahrirde Avlonya Sancağı; Padişah, Mirmiran / Beylerbeyi ve Mirliva / Sancakbeyi hasları yanında zeamet ve tımara tahsis olunarak kaydedilmiştir. İslamiyet, az yayılmakla birlikte önceki dönemlere nazaran Müslümanların sayısında artış görülmektedir. Avlonya Sancağı'nda zeamete tahsis olunan kasaba ve köyler arasında 3.623 Hıristiyan haneye karşılık 70 Müslüman hane bulunmaktadır. Iskarapar Nahiyesi'nde ise 192 Hıristiyan hane, 50 Mücerred'e karşılık 15 Müslüman hane mevcut idi. Avlonya Nahiyesi'nde 14.304 Hıristiyan haneye mukabil 1.206 Müslüman hane Ergirikasrı Nahiyesi'nde ise 12.257 haneye karşı ancak 93 Müslüman hane kayıtlı idi. Bu devrede halen tımar tasarruf eden Hıristiyan sipahiler de bulunmaktaydı.96 Müslüman nüfusta kısmî bir artış

görülmesine karşın, 1431'deki tahrir göz önüne alındığında bölgede yaşayan Gayr-i Müslimlerin nüfusu hemen hemen iki kat artmıştır.

1520'de Avlonya Sancağı'nın tahriri, klasik tahrir anlayışı içerisinde yapılarak öncelik olarak Padişaha Avlonya şehri ile kaza'nın 14 köyü ve Delvine Nahiyesi'nde bulunan dört tane iskele tahsis edilmişse de defter eksik olduğundan geliri tam olarak tespit olunamamıştır.98 Bunun yanında Sancakbeyi'ne hem has hem de zeamet olarak gelir tahsis olunmuştur. Sancakbeyine, Berat, Delvine, Debrevan, Kanina ve Premedi şehirleri ile Berat Nahiyesi'nden 25, Kanina Nahiyesi'nden 2, Delvine Nahiyesi'nden 5, Avlonya Nahiyesi'nden 15 ve Mazrak Nahiyesi'nden 4 köy tahsis olunmuş olup zeametinin geliri ise 60.219 akçe olarak kaydedilmiştir.99 Ayrıca sancak genelinde 24 kişiye zeamet, 1107 kişiye (638 Sipahi, 469 Mustahfız) ise tımar tahsis olunmuştur.100 1431'de olduğu gibi bu tarihte de kadılara hizmetlerine karşılık olarak tımar tahsis olunduğu görülmektedir.101 Sancağın merkezi konumunda olan Avlonya şehrine İspanya, Portekiz ve İtalya'dan göçler olmakla, bunlar geldikleri yere göre ayrı ayrı mahallelerde kaydedilmişlerdir.102 Şehir merkezlerinde muhtelif hizmetlerde bulunanlar ki Tuzcu, Meremmetçi, Köprücü, Müsellem ve Demirciler, Osmanlılar için yaptıkları hizmet karşılığında avarız vergisinden103 muaf tutulmuşlardır.104 Bu tarihte, Avlonya Sancağı'nda vakıf kurumlarının yaygın olmadığı gibi sadece iki kişiye ait vakıf kaydına tesadüf olunmuştur. Mustafa Paşa'ya ait olan vakıf kaydında muhtelif nahiyelerde bulunan dört tane değirmen (hHasıl, 20 akçe) ve Selanik Sancakbeyi Kasım Çelebi ise Avlonya'da yaptırdığı mescidine bir tane değirmen tahsis etmiştir.105

1551 tarihli tahrirde; Sancağın gelirleri has, zeamet ve tımar olarak taksim edilmiştir. Padişah, Veziriazam, Vezirler, Rumeli beylerbeyi ile Delvine, Avlonya ve Yanya Sancakbeylerine ait olmak üzere 1.032.719 akçelik has; 14 kişiye taksim olan 51.000 akçelik zeamet; Sipahiler ile Mustahfızlara ise 992.965 akçelik tımar gelir olarak tahsis olunmuştur.108 Daha önceki dönemlerde olduğu gibi değişik mükellefiyetler karşılığında vergiden muaf olanlar arasında Tuzcu, Derbendci, Müsellem, Mustahfız, Bazdar ve Çakırcı gibi hizmet erbabı bulunmaktadır.109 1520'de kadılar tımar tasarruf ederken 1551'de tımar tasarruf eden kadı'ya tesadüf olunmamıştır.

1551-1553 tarihlerinde Rumeli ve Anadolu Eyaletlerine tabi olan sancak merkezlerinin kaydedildiği cizye defterinde, Güney Arnavutluk bölgesindeki Delvine ve Avlonya Sancakları ile tabi kazalarındaki cizye toplama görevi Vezirazam, İkinci Vezir, Üçüncü Vezir, Dördüncü Vezir, Rumeli Beylerbeyi, Nişancı, Sağ Ulufeciler Ağası, Sol Garibler Ağası ve Sağ Garibler Ağasına tevcih olunmuştur. Bu deftere göre; Delvine'de 12.885 Cizye hanesi, Aydonat'da 2740 Cizye hanesi, Ergirikasrı'da 10.017 Cizye hanesi, Avlonya'da 4.472 Cizye hanesi, Premedi'de 4.050 Cizye hanesi, Berat'da 4.402 Cizye hanesi, Muzakiye'de 4.120 Cizye hanesi, Görice'de 4.306 Cizye hanesi, Tepedelen'de 3.119 Cizye hanesi, Malakas'da 4.353 Cizye hanesi ve Iskarapar'da 2.848 Cizye hanesi yazılmıştır.112

İnebahtı savaşı sonucunda alınan yenilgi bölgede huzursuzluğa ve göçlere neden olmuştur.113 Osmanlı Devleti bu huzursuz ortamını ortadan kaldırmak için yaptığı çalışmalar sonucunda bölgede huzur ortamı sağlanmıştır. Nitekim 1583 yılında yapılan tahrir sonuçları gerek demografik ve gerekse iktisadi bakımından 1551'deki verilerle kıyaslandığında belirli bir artışın olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki fetihlerini sadece maharetli kumandanların ve askeri kahramanlıklar sayesinde bir sıra tesadüflerin zoruyla meydana gelmiş ve sadece askeri mahiyette kalmış bir işgal ve istila gibi görmek katiyen doğru değildir. Osmanlıların, Güney Arnavutluk'taki hakimiyeti tamamıyla muhafazakar bir karakter taşıdığı gibi ani bir fetih ve yerleşmenin söz konusu olamayacağı gibi Gayr-i Müslim tebaa içerisinde bulunan askeri zümrelerin yerlerinde bırakılarak Osmanlı askeri teşkilatı bünyesinde tımar tevcih olunarak hiçbir şekilde İslamlaştırma politikası güdülmemiştir. Osmanlıların, Güney Arnavutluk'a hakim olmaları burada siyasi, kültürel ve etnik bakımdan değişiklikler meydana getirmiştir. Venedik ve Napoli devletlerinden farklı olarak bölgenin imar ve iskanına önem vermişlerdir. Nitekim Avlonya'da pek çok defa salgınlara sebebiyet veren Viyosse ve Terbufi bataklılarının kurutmuş, ilk fetihlerle birlikte bölgenin yerleşim yerleri üzerinde durarak Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki ahaliyi bölgeyi şenletmesi amacıyla iskan politikası oluşturmuşlardır. Bunun yanında bilhassa Arnavutluk askeri sınıfına mensup olanlar 1486'da Trabzon Sancağına yerleştirilmişlerdir. Osmanlılar, bölgede hakim oldukları süre içerisinde, kalıcı bir yerleşmeyi amaçladıklarından olsa gerek, planlı bir şekilde hareket etmişlerdir. 115

1 Athanase Gegaj, L' Albanie et l' Invasion Turque au XVe siecle, Paris-1937, s. 1-3; Ş. Sami Fraşeri (Çev. Şahin Kolonya) Arnavutluk Seyfettin Özege No: 631, s. 3-5; Halil İnalcık, "Arnawutluk "EL2-I, London 1965, s. 653; Machiel Kiel, Ottoman Architecture in Albania (1385-1912), İstanbul-1990, s. 15; Ahmed Hamdi, Arnavutluk Hakkında, İstanbul-1920, s. 3-4; George Castellan, Balkanların Tarihi, İstanbul 1993, s. 19; Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk", DİA-III, İstanbul 1991, s. 384; K. Süssheim, "Arnavutluk" İA-I, İstanbul 1978, s. 582.

2 Halil İnalcık, "1431 Tarihli Tımar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Tımar Sistemi", Osmanlı İmparatorluğunda Toplum ve Ekonomi, İstanbul-1996, s. 110.

3 Nuray Bozbora, Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi, İstanbul-1997, s. 28.

4 John V. A. Jr. Fine, The Late Mediavel Balkans A Critical Survey From The Late Twelfth Century to The Ottoman Conquest, Michigan 1987, s. 51; P. L. İnciciyan-H. D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", Güneydoğu Avrupa Araştırma Dergisi C. 2 / 3, İstanbul-1973-1974, s. 67; Süssheim, "Arnavutluk", s. 582; İnalcık, "Arnawutluk", s. 651; Nicholas C. Pano, "Albania" The Encylclopedia Americana v. I, New-York-1986, s. 477.

5 Donald M. Nicol, (Çev. Bilge Umar), Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453), İstanbul-1999, s. 192; Donald M. Nicol, (Gül Çağalı Güven), Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine, İstanbul-2000, s. 245.

6 Georg Ostrogorsky, (Çev. Fikret Işıltan), Bizans Devleti Tarihi, Ankara-1985, s. 466, 469.

7 Hasan Kaleshi (Çev. Kemal Beydilli), "Türklerin Balkanlar'a Girişi ve İslamlaştırma", Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı. 10-11, İstanbul 1979-1980, s. 181; Kiel, Ottoman Architecture in Albania, s. 17.

8 Şerif Baştav, "Osmanlı İmparatorluğunun Yeniden Kuruluşunda Rumeli'nin Katkısı, XI. Türk Tarih Kongresi C. III, (5-9 Eylül 1990) Ankara-1994, s. 831, Donald Edgar Pitcher, (Çev. Bahar Tırnakçı), Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, İstanbul-1999, s. 74; İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. I, İstanbul-1971, s. 68; Süssheim, "Arnavutluk", s. 584; Pano, "Albania", s. 481; Bilge, "Arnavutluk", s. 384.

9 Machiel Kiel, "Aspect of Ottoman Turkish Architecture in Albania", Fifth İnternational Congress of Turkish Art, Akademia- Kiado- Budapest, (Ayrı basım), s. 542; İnalcık, "1431 Tarihli Tımar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Tımar Sistemi", s. 110.

10 Halil İnalcık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", Fatih ve İstanbul, C. I, Sayı: 2, İstanbul-1953, s. 155.

11 Halil İnalcık, "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar", Tarihte Güney-doğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları, Ankara-1999, s. 17-18; Bozbora, Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk, s. 53.

12 Nicol, Bizans ve Venedik, s. 271-272.

13 Kiel, Ottoman Architecture in Albania, s. 17; Bilge, "Arnavutluk", s. 384.

14 Halil İnalcık, The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600, London 1997, s. 15; Baştav, "Osmanlı İmparatorluğunun Yeniden Kuruluşunda Rumeli'nin Katkısı", s. 831-832; Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. I, s. 75-81.

15 İnalcık, "1431 Tarihli Tımar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Tımar Sistemi", s. 110.

16 İnalcık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", s. 155; Mehmet İnbaşı, Osmanlı İdaresinde Üsküp Kazası (1455-1569), (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum-1995, s. 14.

17 Bilge Keser, XVI. Yüzyılda Delvine Sancağı (1551-1583), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum-1998, s. 8; Gegaj, L' Albanie et l' Invasion Turque au XVe siecle, s. 49.

18 Halil İnalcık-Mevlüd Oğuz, Gazavat-i Sultan Murad b. Mehemmed Han, Ankara-1978, s. 89; İnalcık, “Arnavutluk’ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei”, s. 155-156; Kiel, Ottoman Architecture in Albania, s. 17; İnalcık, The Ottoman Empire the Classical Age, s. 15.

19 Bozbora, Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk, s. 55.

20 İnalcık, “Arnawutluk ”, s. 654.

21 Pitcher, Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası, s. 106.

22 İnalcık, “1431 Tarihli Tımar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Tımar Sistemi”, s. 111; İnalcık, “Arnavutluk’ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei”, s. 155-156.

23 Traion Stoıanovich, “Osmanlı Hakimiyetinde Via Egnatia”, Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699), İstanbul-1999, s. 226-227.

24 Gegaj, L’ Albanie et l’ Invasion Turque au XVe siecle, s. 29; Kiel, Ottoman Architecture in Albania, s. 18; Gilles Veinstein, “Avlonya 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Via Egnatia’da Bir Menzil”, Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699), İstanbul-1999, s. 241; Machiel Kiel, “Avlonya”, DİA. -IV, İstanbul 1991, s. 118.

25 İnalcık, “Arnavutluk’ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei”, s. 158.

26 Hoca Sadettin Efendi, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Tacü’t- Tevarih II, Ankara-1999, s. 141; İbn Kemal, (Haz. Şerafettin Turan), Tevarih-i Al-i Osman VII. Defter, Ankara-1991, s. 143, 167-168; Gegaj, L’ Albanie et l’ Invasion Turque au XVe siecle, s. 39.

27 Kiel, Ottoman Architecture in Albania, s. 18-19.

28 İnalcık, Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. XIII; Gegaj, L’ Albanie et l’ Invasion Turque au XVe siecle, s. 51.

29 Gegaj, L’ Albanie et l’ Invasion Turque au XVe siecle, s. 52; Süssheim, “ Arnavutluk”, s. 585.

30 Gegaj, L’ Albanie et l’ Invasion Turque au XVe siecle, s. 11; Bozbora, Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk, s. 88.

31 İnalcık, “Arnavutluk’ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei”, s. 165-166.

32 Halil İnalcık, “İskender Bey”, DİA-XXII, İstanbul-2000, s. 561; Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. I, s. 220.

33 Bilge, “Arnavutluk”, s. 384.

34 İnalcık, Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. XV.

35 İnalcık, “İskender Bey”, s. 562.

36 Franz Babinger, Mahomet II Le Conquerant et Son Temps (1432-1481), Paris-1954, s. 446-451; Selahattin Tansel, Fatih Sultan Mehmet’in Siyasi ve Askeri Faaliyeti, İstanbul-1999, s. 133-146; Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. I, s. 340-343; Gegaj, L’ Albanie et l’ Invasion Turque au XVe siecle, s. 136-152.

37 Gegaj, L’ Albanie et l’ Invasion Turque au XVe siecle, s. 156-157; Bozbora, Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk, s. 107; Pitcher, Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası, s. 133.

38 Ersin Gülsoy, Girit’in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi (1645-1670), (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul-1997, s. 13; İnalcık, The Ottoman Empire The Classical Age, s. 36; Pitcher, Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası, s. 163; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi C. II, Ankara-1994, s. 374-375; M. Jh Mıe Jouannın, (Haz. M. Ali Birant), Osmanlı İmparatorluğu Askerlik Sanatı Örf ve Adetleri, İstanbul-2000, s. 141; Tayyib Gökbilgin, Kanuni Sultan Süleyman, İstanbul-1992, s. 84-89.

39 Keser, XVI. Yüzyılda Delvine Sancağı, s. 11, 21.

40 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defteri 12, Hüküm no; 286, 293, 294, 307, 310, 311, 315-316, 333, 390-391, 401-403, 484, 500, 516, 532, 787, 955, 1187; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Kıbrıs Fethi ile Lepant (İnebahtı) Muharebesi Sırasında Türk Devleti ile Venedik ve Müttefiklerin Faaliyetine Dair Bazı Hazine-i Evrak Kayıtları”, Türkiyat Mecmuası C. III, İstanbul-1935, s. 257-292; Maurice Aymard (Çev. Mehmet Genç), “XVI. Yüzyılın Sonunda Akdeniz’de Korsanlık ve Venedik”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi C. XXIII, Sayı: 1-2, İstanbul-1962-1963, s. 234; Kiel, Ottoman Architecture in Albania, s. 266; Süssheim, “ Arnavutluk”, s. 585.

41 Tayyib Gökbilgin, “Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları”, Belleten C. XX, Sayı: 78, Ankara-1956, s. 247-248.

42 Halil İnalcık, “Ottoman Methods of Conquest” Studia Islamica II, Paris-1954, s. 109.

43 İnalcık-Oğuz, Gazavat-i Sultan Murad b. Mehemmed Han, Ankara-1978, s. 89; İnalcık, “Arnavutluk’ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei”, s. 155-156; Kiel, Ottoman Architecture in Albania, s. 17; İnalcık, The Ottoman Empire the Classical Age, s. 15.

44 Aldo Gallotta, "İlyas Bey, Mütevelliler ve Korça / Görice'nin Kökenleri" Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699), İstanbul-1999, s. 122.

45 Halil İnalcık, Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, Ankara-1987, s. 1-85, 97-102; Keser, XVI. Yüzyılda Delvine Sancağı, s. 9.

46 İnalcık, Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. 1-120.

47 İnalcık, Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. XXIII.

48 Gülsoy, Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi, İstanbul-1997, s. 221.

49 Ergirikasrı'dan 5-10 km kuzeyde Drino nehrinin Lunçarı dağlarından aldığı kollar üzerine kurulmuştur.

50 Ger dağları ile sahil arasında Vurgos ovası Vagenetia.

51 Ergirikasrı'dan 10 km kuzeyde Viosse nehrine dökülen Zagorie vadisi.

52 Ergirikasrı'dan 15 km kuzeybatıda.

53 Ergirikasrı'dan 35 km doğuda Kalamas suyu havalisi.

54 Ergirikasrı'nın kuzeybatısında Korfu adası kuzeyinde Arnavutluk sahilinde Himara bölgesi.

55 Ergirikasrının doğusunda sahilde Sopot havalisi.

56 Semeni ve İşkumbi nehirleri arasında Muzakiye (Myzekeye) ovası.

57 Ergirikasrı'dan 25 km kuzeyde.

58 Avlonya'dan 4 km güneyde.

59 Berat'tan 25 km doğuda.

60 Berat'tan 10 km doğuda.

61 Elbasan'la Berat ve Tomorince arasındaki bölge.

62 İnalcık, Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. 1-85, 97-102.

63 İnbaşı, Osmanlı İdaresinde Üsküp Kazası, s. 29.

64 İnalcık, Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. I; Machiel Kiel, "Avlonya", s. 118.

65 Skender Rızaj, Kosova Gjate Shekujve XV, XVI dhe XVII Administrimi, Ekonomia, Shoqeria dhe Levizya Popullare, Prishtine-1982, s. 42.

66 Gökbilgin, “Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları”, s. 274; Halil İnalcık, “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna”, Osmanlı Devletinde Toplum ve Ekonomi, İstanbul-1996, s. 88-89.

67 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir Defteri 94; BOA. TD., 99.

68 Erhan Afyoncu, Osmanlı Devlet Teşkilatında Derterhâne-i Amire (XVI-XVIII. Yüzyıllar), (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul-1997, s. 18-20; Ömer Lütfi Barkan- Enver Meriçli; Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri I, Ankara 1988, s. 14-20; Dündar Günday, “Tahrir Defterleriyle Mukataa Defterleri Arasında Mukayese”, Prilozi 27, Sarajevo-1979, s. 277, İnalcık, Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. XVIII.

69 BOA. TD., 94, s. 1-327; BOA. TD., 99, s. 1-524.

70 Rızaj, Kosova Gjate Shekujve XV, XVI dhe XVII Administrimi, Ekonomia, Shoqeria dhe Levizya Popullare, s. 43; Gökbilgin, “Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları”, s. 252, 257.

71 Keser, XVI. Yüzyılda Delvine Sancağı, s. 11, 21.

72 Delvine’nin güneyinde Filati havalisi.

73 Yanya’nın 40 km. güneybatısında Paramithia kasabası.

74 Yanya’nın güneydoğusunda yerleşim birimi.

75 Delvine’nin kuzeyinde bulunan dağlık kesim.

76 BOA. TD. 273., s. 1-251; İnalcık, Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. 12.

77 Rızaj, Kosova Gjate Shekujve XV, XVI dhe XVII Administrimi, Ekonomia, Shoqeria dhe Levizya Popullare, s. 44; Dündar Aydın, “XVI. Yüzyıla Ait 1552 Tarihli Değişik Cizye Tevzi Defteri”, (Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisinde Yayınlanacaktır.), s. 37-38, 45, 51-52, 55, 59, 70.

78 BOA. MD. 12, Hüküm no; 286, 293, 294, 307, 310, 311, 315-316, 333, 390-391, 401-403, 484, 500, 516, 532, 787, 955, 1187; Uzunçarşılı, “Kıbrıs Fethi ile Lepant (İnebahtı) Muharebesi Sırasında Türk Devleti ile Venedik ve Müttefiklerin Faaliyetine Dair Bazı Hazine-i Evrak Kayıtları”, s. 257-292; Aymard, “XVI. Yüzyılın Sonunda Akdeniz’de Korsanlık ve Venedik”, s. 234; Kiel, Ottoman Architecture in Albania, s. 266; Süssheim, “Arnavutluk”, s. 585.

79 Ayni Ali, (Çev. Hadiye Tuncer), Kanunnâme-i Al-i Osman, Ankara-1962, s. 10, 17; Yanya Vilayet Salnamesi, Yanya 1293, s. 120-121; Yanya Vilayet Salnamesi, Yanya 1311, s. 233, 239.

80 Keser, XVI. Yüzyılda Delvine Sancağı, s. 8; Gegaj, L' Albanie et l' Invasion Turque au XVe siecle, s. 49.

81 Feridun M. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara-1989, s. 2.

82 Kiel, Ottoman Architecture in Albania, s. 18-19.

83 Halil İnalcık- Donald Quataert, An Economic And Social History Of The Ottoman Empire 1300-1914, Cambridge-1994, s. 115.

84 İnalcık, "1431 Tarihli Tımar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Tımar Sistemi", s. 111-112.

85 Ferit Duka, "XV- XVIII. Yüzyıllarda Arnavutluk Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler", XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990) C. IV, Ankara- 1994, s. 1697.

86 İnalcık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", s. 162.

87 İnalcık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna", s. 86.

88 İnalcık, Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. 1-85, 97-102.

89 Duka, "XV- XVIII. Yüzyıllarda Arnavutluk Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler", s. 1694.

90 Gülsoy, Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi (1645-1670), s. 221.

91 İnalcık, Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. 1-85, 97-102.

92 İnalcık, Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. 1-6, 19, 27-28, 30-31, 33-34, 38, 55-56, 70, 78-79.

93 Cizye: Gayrimüslim tebanın ödediği İslami bir vergi olup baş vergisi (Baş Haracı) olarak denilen Cizye toprak maliki olma statüsü esas olarak alınmıştır. Gelir olarak doğrudan doğruya Hazine'ye aktarıldığından muafiyet ya da dirlik olarak verilmesi istisnai bir durumdur. Sultan'ın kul'ları genellikle de sipahi oğulları tarafından toplattırılan bu vergiden toplamaları karşılığından ücret alırlardı. İnalcık-Quataert, An Economic And Social History Of The Ottoman Empire s. 68.

94 Nikolaj Todorov-Asparuh Velkov, Situation Demographique de la Peninsule Balkanique (fin du XV es- de but du XVI es), Sofia-1988, s. 26; Rızaj, Kosova Gjate Shekujve XV, XVI dhe XVII Administrimi, Ekonomia, Shoqeria dhe Levizya Popullare, s. 42.

95 Todorov-Velkov, Situation Demographique de la Peninsule Balkanique, s. 26.

96 Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", s. 274; İnalcık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna", s. 88-89.

97 Nikolai Todorov, The Balkan City 1400-1900, London-1983, s. 62; İnalcık, "Arnawutluk ", s. 656; Kiel, "Avlonya", s. 118; Muhteşem Giray, "Berat", DİA-V, İstanbul-1992, s. 474; Machiel Kiel, "Ergirikasrı" DİA -XI, İstanbul-1995; Veinstein, "Avlonya 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Via Egnatia'da Bir Menzil", s. 243; Kiel, Ottoman Architecture in Albania, s. 150, 266; Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", s. 274-275.

100 BOA. TD. 99, s. 57-113, 114-186; BOA. TD., 94, s. 110-286.

101 BOA. TD., 94, s. 241, 256, 272, 281, 286, (Berat kadısı Mevlana Hasan hasıl 5408, Ergirikasrı kadısı Mevlana Hayreddin hasıl 5319, Delvine Kadısı Muslihiddin hasıl 5400, Premedi Kadısı Mevlana Ahmet hasıl 6200 ve Tepedelen Kadısı Abdurrahman hasıl 2390 akçe).

102 BOA. TD., 99, s. 5-14.

103 Avarız Vergisi fevkalade durumlarda ve genellikle savaş zamanlarında nakit olarak alınan bir vergi idi. Halil Sahillioğlu, "Avarız" DİA -IV, İstanbul-1991, s. 109.

104 BOA. TD., 99, s. 9-10, 27, 43, 63, 107-108.

105 BOA. TD., 99, s. 431.

106 BOA. TD., 94, s. 1-327; BOA. TD., 99, s. 1-524.

107 BOA. TD., 99, s. 5-14, 23-29, 42-43-47, 63-65, 107-109, 209-211.

108 BOA. TD. 273., s. 1-251.

109 BOA. TD. 273., s. 19, 115, 214, 228.

110 BOA. TD. 273., s. 1-251.

111 BOA. TD. 273., s. 7-10, 144-145, 163-165.

112 Aydın, “XVI. Yüzyıla Ait 1552 Tarihli Değişik Cizye Tevzi Defteri”, s. 37-38, 45, 51-52, 55, 59, 70; Rızaj, Kosova Gjate Shekujve XV, XVI dhe XVII Administrimi, Ekonomia, Shoqeria dhe Levizya Popullare, s. 44.

113 BOA MD. 12, Hüküm no; 286, 293, 294, 307, 310, 311, 315-316, 333, 390-391, 401-403, 484, 500, 516, 532, 787, 955, 1187; Uzunçarşılı, “Kıbrıs Fethi ile Lepant (İnebahtı) Muharebesi Sırasında Türk Devleti ile Venedik ve Müttefiklerin Faaliyetine Dair Bazı Hazine-i Evrak Kayıtları”, s. 257-292; Aymard, “XVI. Yüzyılın Sonunda Akdeniz’de Korsanlık ve Venedik”, s. 234; Kiel, Ottoman Architecture in Albania, s. 266; Süssheim, “Arnavutluk”, s. 585.

114 BOA. TD. 608, s. 1-240.

115 Ömer Lütfi Barkan, “Balkan Memleketlerinin Zirai Reform Tecrübeleri”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası c. IV, İstanbul-1943-1944, s. 475; Duka, XV- XVIII. Yüzyıllarda Arnavutluk Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler, s. 1697; Kaleshi, “Türklerin Balkanlar’a Girişi ve İslamlaştırma”, s. 182; İnalcık, “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna”, s. 70

Osmanlı Hakimiyetinin Tuna Nehrinin Kuzeyinde Yayılışı: XIV ve XVI. Yüzyıllarda Eflak ve Boğdan / Prof. Dr. Viorel Panaite [s.206-218]

Bükreş Üniversitesi Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Enstitüsü / Romanya

On dördüncü yüzyıl sonu ve XVI. yüzyıl yarısına kadar geçen dönemdeki siyasi ve askeri olaylar, belirli ortak özelliklerle tanımlanabileceği için Güneydoğu Avrupa'daki her olaydan ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Osmanlılarla karşı karşıya kalan küçük Balkan devletlerinin Osmanlı'ya karşı koyabilmeleri, içeride iktidar kavgalarına bir son verebilmelerine, dışarıda da, büyük devletlerle, bütün Hıristiyan dünyasının desteğini alan Osmanlı karşıtı bir ittifak kurmalarına bağlıydı.

Geçmişteki askeri ve siyasi uygulamalar bize, XIV. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda, Yaşlı Mircea'nın 1418'de ölümünü takip eden yıllardaki Eflak'ta ve XV. yüzyıl ortalarında Boğdan'da görüldüğü gibi, Osmanlı yöneticilerinin, hasımlarının dahili taht kavgalarından çok iyi yararlandıklarını gösterir. Tarihçiler bu hususta, Osmanlı padişahlarının Bizans imparatorlarıyla 1322-1328, 1341-1354 ve 1390 yıllarındaki iç karışıklılar sırasında yaptıkları anlaşmaları örnek olarak verirler. Osmanlılarla yapılan bu anlaşmalar sırasında iktidarı ele geçirmiş olan veya iktidarda hak iddia eden Bizans imparatorları, Sultan Orhan, I. Murad ve I. Bayezid'in desteğini alabilmek için -tahta geçmek veya tahttaki hasmının yerini alabilmek amacıyla- bağımsız bir devlete verilemeyecek haklar vermişler, toprak vaadinde bulunmuşlardır.

Osmanlılar, Güneydoğu Avrupa devletlerini kritik anlarda zor durumda bırakan siyasi tecrit edilmişlikten yararlanmayı da bilmişlerdir.1 Hıristiyan dünyasında benimsenen görüşe göre aslında bu durum, zor durumdaki Balkan prenslerini Osmanlılarla barış görüşmeleri yapmaya zorlayan en önemli faktördür. Ducas'a bakılacak olursa, V. Ioanner'in 1379'da ve II. Manuel'in 1390-91'de Osmanlılara vergi olarak yıllık 30.000 düka ödemeyi ve 12.000 asker tedarik etmeyi kabul etmelerinin ardında, hiç bir kral veya devlet liderinden bir yardım alamamış oldukları gerçeği yatmaktaydı.2 Önceleri Eflak, daha geç tarihlerde de Boğdan prensleri kendilerini sık sık, dönemin uluslararası konjonktürüne göre etkin gözüken siyasi ve diplomatik çözümleri benimsemek zorunda bıraktıkları çaresiz durumlarda buldular. Nihayet, kendilerine komşu olan Hıristiyan kralların politikalarını suçlamak, Eflak ve Boğdan kaynaklarının yaygın tavrı haline geldi.

Yukarıda sözü edilen tecrit edilmişlik halini ifade eden kalıplaşmış bir ibareyi, Petru Aron ve Boğdan boyarlarının II. Mehmed'in Osmanlı hakimiyetinin kabul edilmesi için 5 Ekim 1455'te yaptığı çağrı karşısında takındıkları tavrı eleştiren 5 Haziran 1456 tarihli bir belgede bulmak mümkündür: 2.000 dükalık haracın ödenmesi kabul edilmiştir; ancak Vasliu'da bir araya gelen Boğdan temsilcilerinin sığındıkları mazeret "hiç bir taraftan bir yardım ve destek alınamamış olması" olmuştur.3 Nitekim tarihçi Nicolae Costin de, Petru Aron'un Osmanlı yönetimine boyun eğmesinin en önemli sebebi olarak, Polonya kralının yapılan yardım tekliflerini geri çevirmesini göstermiştir: "… Polonyalılar verdikleri cevapta Boğdan voyvodalarına yardımcı olamayacaklarını belirtiyorlardı."4

Daha sonra Petru Rareş de, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlılara teslim olmasıyla ilgili olarak doğrudan doğruya Hıristiyan dünyasını suçlamıştır. Boğdan Voyvodası, Polonya Kralı I. Sigismund'a yazdığı mektupta padişahın hizmetine girmesinin gerekçesini açıklarken şunları yazmıştır: "Dinsizler, yani Türkler karşısında Hıristiyanlar yüzünden çaresiz bırakıldık".5 Askeri yardım sağlayanlar, özellikle de komşu durumdaki hükümdarlar, Eflak ve Boğdan'ın siyasi tecrit edilmişliğinin nelere mal olacağını biliyorlardı. Bu hususla ilgili olarak Macar Kralı Lüksemburglu Sigismund (1387-1437) 23 Mart 1399'da Paszto kontu Ioan'a şunları söylemiştir: "Ulahlar bizden bir destek alamazlarsa (…) pek yakında Türk hakimiyetine boyun eğmek zorunda kalacaklar."6 Voyyodaların Osmanlı hakimiyetine boyun eğmelerine haklı gerekçeler arayan bazı Romen tarihçileri de, voyvodaların Eflak ve Boğdan eyaletlerinin menfaatleriyle bağdaşmayan kendi kısa veya uzun vadeli çıkarlarını gözettiklerini görmezden gelerek, komşu kralların takip ettikleri tarafsızlık ve uzlaşma politikalarını suçlamışlardır.

Osmanlı hakimiyetinin Güneydoğu Avrupa'da genişlediği esnada Hıristiyan prenslerin mevcut tehlikeden daha ağır sonuçlara maruz kalınabileceği veya istila ile karşılaşabilecekleri korkusu, Osmanlı üstünlüğünü kabullenmelerinde ve dolaylı olarak vergi ödemeye razı olmalarında belirleyici olmuştur.7 Sırp knezi Lazar Hrebljanovit'in (1371-1389) I. Murad'a biat edip haraç ödemeyi kabullenmesi, ancak Niş kalesinin fethiyle gerçekleşmiştir. Ertesi yıl Tırnova hakimi Ivan Şişman (1371-1393) da padişahın askeri gücüne karşı durmanın mümkün olmadığını anlamış ve padişahın bir haraçgüzarı olmayı tercih etmiştir.8 Eflak voyvodaları XIV. yüzyıl sonları XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Tuna nehri çevresine yönelik Osmanlı tehlikesinin farkına varmaya başladılar. Bu hususla ilgili olarak Yaşlı Mircea 1399 yılında Macar kralına yazdığı bir mektupta I. Bayezid'in Edirne'de "5 gün içerisinde Tuna nehrine ulaşabilecek büyük bir ordu bulundurduğunu" yazmaktaydı.9 Daha sonra bazı Osmanlı kroniklerine göre 1416-1417 (H. 819)'de Sultan I. Mehmed Tuna boylarındaki askeri faaliyetlere bizzat iştirak etti ve bölgeye akıncılar gönderdi (Sultan devletle yürüyüb Rumeli'ye geçti ve Tuna'yı geçti kenarında durub Yerköyü'nü yaptırıb…).10 İşte Eflak voyvodasının, Osmanlı kayıtlarında harac veya cizye olarak geçen para miktarını ödeyerek barışa razı olmaları sadece bu şartlar altında gerçekleşmiştir.

Şimdi tarihi kaynaklardan edindiğimiz başka bir yaygın kanaat üzerinde duralım. Osmanlılarla barışa razı olunması ve haraç ödemenin kabul edilmesi, diğer Hıristiyanlarca, özellikle de komşu prensler tarafından, Eflak ve Boğdan prensleri tarafından başlatıldığı düşünülen ve bu yüzden yerilen bir uygulama olmuştur. Bu yüzden Macar kralı Sigismund Osmanlı hakimiyetini kabul etmesini müteakip Eflak voyvodası II. Dan'la ilgili olarak kaleme aldığı 5 Aralık 1433 tarihli bir mektupta: "majesteleri varken o yukarıda adı geçen Türklerin hizmetine girmeyi tercih etti" ifadelerini kullanmıştır.11 Nitekim I. Alexandru Aldeau ülkeye dönüşü sırasında, "Macar kralını bırakıp Türk hakimiyetini kabul etmesi" nedeniyle Sibiu halkı tarafından suçlanmıştır.12

Güneydoğu Avrupa topraklarında XIV ve XV. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin haraçgüzarı olup yıllık vergi ödemek zorunda kalan devletler ve bu devletlerin vergi ödedikleri dönemler şöyledir:

Bizans Devleti (1372-1453); Sırbistan (1372-1459); Bulgar Çarlığı (XIV. yüzyılın 80 ve 90'lı yıllarında); Bosna (1389-1463); Arnavutluk (çeşitli aralıklarla 1385-1478 arası); Mora Despotluğu (XIV. yüzyıl); Limni, Midilli ve İmroz adalarından müteşekkil Siklad takımadaları (XV. yüzyıl). Bu bölgelerin her birinde tesis edilen Osmanlı hakimiyetini, her iki eyaletin siyasi ve hukuki konumları esas alınarak XV. yüzyıl boyunca Eflak ve Boğdan'da benimsenen Osmanlı hakimiyeti ile karşılaştırmak mümkündür. Eflak ve Boğdan voyvodaları ile diğer Balkan prenslerinin Osmanlı Devleti'nin haraçgüzarı olmaları bakımından gösterdikleri benzerlik, zaman zaman kaynaklarda açıkça dile getirilmiştir. Mesela 1371-1393 yılları arasında Tırnova çarı olan Ivan Şişman "Eflak voyvodası gibi Hüdavendigârun (I. Murad) haraçgüzarı" olarak tasvir edilmiştir.13 Ancak bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, Eflak ve Boğdan haricindeki bölgeler, bir müddet sonra doğrudan doğruya merkezden yönetilir hale gelmişlerdir.

Bu noktada Ege'nin güneyinde yer alan Siklad takımadaları (Paroz ve Androz ile birlikte), XV-XIX. yüzyıllar arasında Eflak ve Boğdan gibi uzunca bir süre vergi ödeme mükellefiyetinden muaf tutulan Dubrovnik ve 1541-1699 yılları arasındaki dönemde Erdel'in ayrı bir önemi vardır. Adı geçen bölgelerin ortak özelliği, hukuki ve siyasi konumlarının birbirlerinden farklılık göstermesine rağmen, varlıklarını özerk eyaletler olarak muhafaza edebilmeleridir. Nihayet, Osmanlı idaresi altında oldukça geniş iç özerkliğe sahip olan Kırım Devleti'nin konumu da, Kırım hanlarının Osmanlı Devleti'ne vergi ödemekle mükellef olmamalarına rağmen, Eflak, Boğdan ve Erdel'le benzerlik göstermektedir.

Eflak

Osmanlı-Eflak ilişkilerine dair ilk kayıt, Macarlara sırtını dönen ve Osmanlılardan yardım isteyen Prens I. Vladislav ile ilgilidir.14 Ancak erken döneme ait ilk esaslı ilişkiler, XV. yüzyıl kronik yazarı Kemalpaşazade'nin "kendi döneminde yaşayaşan kafirlerin en şöhretli prensi (rüzg†rında olan diyar-ı küffar şehriyarlarının şehiriydi) "15 olarak tanımladığı Yaşlı Mircea'nın idaresi sırasında (1386-1418) kurulmuştur.16 Mehmed Neşri ve İdris-i Bitlisi'ninki gibi XV-XVI. yüzyıllara ait bazı Osmanlı kroniklerdeki kesin verilere rağmen Eflak ve Boğdanlıları 15 Haziran 1389 tarihli Kosova Savaşı'nda Osmanlılara karşı savaşan Hıristiyan prensleri oldukları görüşüne, Romen tarihçilerinin çoğu karşı çıkmaktadırlar.17 Öte yandan Dobruca'nın Osmanlılar tarafından Kosova Savaşı'nın akabinde ilhak edildiği de kabul edilen bir gerçektir.18 Türklerin Tuna nehrinin ötesine ilk defa geçtikleri 1391 yılında Firuz Bey tarafından Eflak üzerine yapılan akınlar, tarihlerde farklılıklar görülmekle birlikte, XV. yüzyıl kroniklerinin çoğunda yer almıştır.19

1391-1395. Bazı Osmanlı kroniklerine ve mahalli inanışlara bakılacak olursa, daha 1390'lı yıllardaki ilk temaslardan önce Eflak prenslerinden birisi Osmanlılara vergi ödemeye başlamıştı.20 Daha geç tarihli bazı rivayetler de, Yaşlı Mircea'nın, daha 1393 yılındaki Karınovası Seferi ve 1395 yılındaki Argeş Savaşı'ndan önce padişahın haraçgüzarı olmayı kabul ettiğini zikretmektedirler.21 Ancak şu ana kadar bu hususu aydınlığa kavuşturacak belge ile ilgili daha fazla bilgi yoktur. Yine, bir boyarın 1372 yılına ait niyaz ve yakarışlarına yer veren Eflak mahalli ananelerinden birisine bakılacak olursa, Eflak prenslerinden ikisi halihazırda Osmanlı yönetimine biat etmişlerdi. İlkinin biatı I.

Bayezid'le yapılan Argeş savaşından önceydi; ancak verilen tarih büsbütün yanlış olmalıdır, zira bu dönemde Mircea Eflak'ta iktidarda değildi.22 Yaşlı Mircea'nın 1393 yılında Karınovası'ndaki akıncılar üzerine gerçekleştirdiği sefer ise, XV. ve XVI. yüzyıl kroniklerinin çoğu tarafından doğrulanan bir vakıadır.23

Macarları sindirmek ve Ulahlara hakimiyetini kabul ettirmek isteyen I. Bayezid, 1395 yılı baharında Macaristan ve Eflak'a bir sefer düzenledi. Bayezid'in ordusu önce Macaristan'ın güneyini yağmaladı, ardından Eflak'a girdi.24 Bayezid'in Timurlenk ile yaptığı yazışmalar ve XV. ve XVI. yüzyıl kronikleri bu seferle ilgili bilgi vermektedirler.25 İdris-i Bitlisi'nin kaydettiğine göre (ö. 1520), ulemanın vermiş olduğu bir fetva Bayezid'in seferini Eflak prensinin akıncı yuvası Karınova'ya yaptığı saldırı üzerine gerçekleştirilen ve Tuna'daki İslam sınırlarını güçlendirmeyi hedef alan bir gaza olarak niteliyordu.26

Bütün kaynakları ittifak ettikleri husus, I. Bayezid ile voyvoda Mircea arasında Eflak topraklarında gerçekleşen bir savaş olduğudur,27 ancak bu savaşın tarihi ve yeri tam olarak belirlenebilmekten uzaktır. Oldukça iyi donanımlı bir tarihçi olduğu bilinen Richard Knolles'e göre, Bayezid Eflak'a iki sefer yapmıştır. Eğer bu bilgi doğru kabul edilecek olursa, kronoloji tartışmasına açıklık getirilebilir.28 Kronik yazarlarının çoğu, Argeş nehri yakınlarında (Arciş nâm suyın üzerinde) bir savaş yapıldığında hemfikirdirler. Öte yandan İdris-i Bitlisi savaş yerini dağlık ve tehlikeli bir yer olarak tarif eder. Romen tarihçiler tarafından dikkate alınan iki tarih vardır: 25 Kasım 1394 ve 17 Mayıs 1395.29 1395 yılı baharında yapılan savaştan önce, 7 Mart 1395'te Yaşlı Mircea ile Macar Kralı I. Sigismund arasında bir ittifak kurulduğundan da şüphe yoktur. Eflak prensi bu ittifakla eskiden beri mevcut olan Macar desteğinden yararlanmış ve Osmanlılar ve taraftarlarına karşı Macar kralının yanında yer almıştır. Aynı zamanda bu ittifakın padişahın sefere çıkmasına da mazeret teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Bayezid'in çıktığı sefer, "çarpışmalara çabuk son verilmesi ve padişahın muzafferen Bursa'ya geri dönülmesi nedeniyle" kısa sürmüştür.30

Bu savaşın sonuçları, tarihçiler arasında da tartışmalara konu olmuştur. Argeş Savaşı ve akabinde varılan barışın, Osmanlı tarihi açısından bakıldığında fazla önemli olmadığı görülmektedir. Halil İnalcık ve Colin Imber I. Bayezid'in Eflak'a düzenlemiş olduğu seferi, 1389-1402 yılları arasında Osmanlılar ile Macaristan, Sırbistan, Bulgaristan ve Bizans arasında sürmekte olan çekişmelerin bir parçası olarak değerlendirmişlerdir. Bu araştırmacılar Sultan Bayezid'in Eflak'a yaptığı seferin sonuçları üzerinde durmamışlar, sadece padişahın Tuna'yı Niğbolu'da geçtiğini ve Şişman'ın yakalanıp öldürülmesiyle Bulgaristan Krallığı'nın son bulduğunu kaydetmekle yetinmişlerdir.31 I. Bayezid ile Eflak voyvodası arasında bir barış anlaşması yapıldığından şüphe yoktur, ancak bu prensin adı (Yaşlı Mircea veya I. Vlad'dan birisi olabilir) ve barış maddeleri tam olarak bilinmemektedir.32 Bu döneme yakın tarihli bir belge olan Macar kralının Aralık 1395 tarihli bir mektubunda Vlad I, tahta Osmanlıların yardımıyla gelmesi ve Osmanlı ve Eflak birlikleri tarafından açıktan açığa desteklenmesi nedeniyle Macaristan'ın düşmanı olarak tasvir edilmişti. Aynı imaj, 1397 yılı baharına kadarki kayıtları ihtiva eden bütün Macar vesikalarında görülebilir.33

Burada vurgulanması gereken bir diğer husus da, Osmanlı kroniklerinin I. Vlad'ın Eflak tahtını ele geçirmesiyle ilgili hiç bilgi vermemeleridir. Sadece Argeş nehrindeki savaştan sonra Eflak voyvodası ile barış yapıldığının (Eflâk voyvodasıyla sulh edüb) kayıtlı olduğu ve tarihçilerin XIV. yüzyıl sonlarına ait bir resmi belge veya XVI. yüzyıl sonlarına ait bir kroniğin yaptığı iktibas olarak değerlendirdikleri bir tarihi metin vardır.34 XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı kronikleri içerisinde, "itaat ve ubudiyyet anlaşmasının yenilendiğini" ve Eflak prensinin ödeyeceği haracın iki katına çıkarıldığını kaydeden, bunu yaparken de ahd'üz-zimmet, cizye gibi XIV. yüzyıldan ziyade XVI. yüzyıla mahsus şer'î-hukukî bir terminoloji kullanılan İdris-i Bitlisi'nin dışında yapılan barışın şartları ile ilgili bilgi veren tarihi metin yoktur.35 Bu geç dönem Osmanlı görüşü, XVIII. yüzyıl Eflak kroniklerinde yazılanlarla çelişmektedir. Bu döneme ait Osmanlı görüşüyle uyuşan tek yazar, XIX. yüzyıl başlarında konuyla ilgili yazan Radu Popescu'dur. Popescu, "Rovine" savaşı sonrasında bir barış anlaşması yapıldığını ve Yaşlı Mircea'nın, "Türklerin kendilerinden çok emin olduklarının farkına vararak kendileriyle anlaşma yoluna gittiğini ve ülkenin geri kalan kısmına dokunmamaları için kendilerine bir hediye verdiğini" kaydeder.36 Popescu'nun bu yaklaşımı, ilk Osmanlı-Eflak anlaşmasını geçici bir barış ve Osmanlılara verilen ilk parayı da sadece bir hediye olarak (plocon) değerlendiren tarihçiler tarafından sık sık kullanılmıştır. Ancak Richard Knolles'ın, savaşı kaybettikten sonra I. Bayezid'e boyun eğmek ve yıllık vergi ödemeyi kabul etmek suretiyle elde ettiği barışın Eflak voyvodası için memnun edici olduğunu ima eden ve akla daha yatkın gelen görüşünü de unutmamak gerekir.37

Osmanlı ordusu Tuna'yı geçip, Niğbolu I. Bayezid tarafından 1395 yılında ele geçirildiğinde, Osmanlılar Rumeli'den Eflak'a kadar olan bölge içerisinde Tuna nehri üzerindeki geçitlerin çoğunu kontrolleri altına almışlardı.38 I. Bayezid, 25 Eylül 1396 tarihinde Osmanlı kroniklerinde Osmanlı sınırında (serhadd-i İslâmda) bir hisar olarak tasvir edilen Niğbolu yakınlarında, Hıristiyan dünyasının dört bir tarafından gelen askerlerden oluşan ve Macar Kralı I. Sigismund tarafından kumanda edilen bir orduyla karşılaştı.39 Mircea'nın Niğbolu Savaşı'na katılması ve savaşta ilk saldıran taraf olmaya çalışması, sadece Hıristiyan kaynaklarında (Johann Schiltberger'in eserinde olduğu gibi) zikredilen bir husustur; Osmanlı kaynaklarında (sözgelimi Şükrüllah'ın eseri) bu konuda bilgi yoktur. Ancak Hıristiyanların savaş sonunda uğradığı hezimete bütün kaynaklar yer vermiştir. Zaferden sonra, 1396 güzünde, I. Bayezid Bulgar Çarı Stratzimir idaresindeki Bulgar Krallığı'nı istila ve ilhak etmiş ve dolayısıyla Tuna nehrinin güneyindeki toprakların büyük bölümü Osmanlı hakimiyetine girmiştir.40 Kuzeyde ise, çok geçmeden Osmanlı hakimiyeti yok olmuştur. Zira 1399 yılına ait resmi mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla hem voyvoda Mircea, hem de Macar kralı, Eflak'ı henüz Osmanlı hakimiyeti dışındaki bir bölge olarak görmekte; Tuna nehrini de Osmanlılarla Hıristiyan dünyası arasındaki sınır kabul etmekteydiler. Ancak her ikisi de Tuna nehrine sadece beş günlük bir mesafede bulunan Osmanlı ordusunun varlığına ve Mircea'nın Osmanlı hakimiyetini tanımasının olumsuz neticelerine karşı son derece dikkatliydiler.41 Burada unutulmaması gereken diğer bir nokta da, Timurlenk'in 28 Temmuz 1402 tarihli Ankara Savaşı'nda I. Bayezid'e karşı kazandığı zaferin XV. yüzyıl başlarında hem Anadolu, hem de Balkanlar'daki hükümdarların takip ettiği politikaların şekillenmesinde önemli rol oynadığıdır.42 1402'den 1413'e kadar geçen onbir yıl içerisinde Yaşlı Mircea I. Bayezid'in halefleri

arasındaki iktidar mücadelelerine müdahale etmiş;43 bu mücadeleler sırasında en büyük desteği de, 1409-1410 yıllarında Eflak'a da gelmiş olan Musa Çelebi'ye vermiştir.44

1417: 1413 yılında I. Mehmed (Çelebi) kardeşlerine karşı üstünlük sağlayarak Osmanlı padişahı oldu.45 Ducas'ın kaydettiğine göre, bu vesile ile, diğer yabancı heyetlerle birlikte Eflak temsilcileri de I. Mehmed'in (Çelebi) cülus merasimlerine katıldılar.46 Hem Osmanlı hem de yabancı kaynaklar, bir barış döneminin ardından I. Mehmed'in Eflak'a sefere çıktığından ve Eflak prensi ile 1416 ve 1420 tarihlerinde barış anlaşmasına varıldığından bahsederler.

Ancak hadiselerin tam tarihleri ve bu süreçte ön plana çıkan şahsiyetler belirsizdir. Osmanlı kroniklerinin çoğu, Tuna'nın ötesine düzenlenen ve gaza olarak adlandırdıkları bu sefer47 sırasında kendilerine talimat verilen akıncıların Tuna'nın kuzeyine geçiş; Niğbolu ve İsakça ile birlikte Tuna üzerinde stratejik öneme haiz Yerköyü'nün (Giurgiu) ele geçiriliş; I. Mehmed ile Ulahlar arasında Osmanlı tarafına haraç ödenmesini ve bazı Eflak gençlerinin (boyar) rehin olarak Başkent'e götürülmesini öngören bir barış anlaşmasının yapılış tarihini 1416-1417 (H. 819) olarak verirler.48 Şükrullah, Aşıkpaşazade ve Mehmed Neşri'nin rivayetleri temelde aynıdır: "(Cenab-ı Hakkın) uğuruna nail olan padişah hareket etmiş ve Rumeli tarafına geçmiştir. Daha sonra Tuna'dan öte geçmiş ve Giurgiu'yu (Yerköyü) inşa etmiştir. Akabinde de, Eflak prensi bir heyetle haracını göndermiş, itaatini arzetmiş (Eflak'un beği dahı elçiyle harâcın göndürdü itâ'at-i küllî etdi) ve oğullarını sarayın hizmetine vermiştir.49

Chalcocondil'in rivayetleri de aynı bilgileri ihtiva eder: Bizans kronik tarihçileri tarafından Dacia olarak adlandırılan Eflak seferi; şartları I. Mehmed tarafından belirlenen barış anlaşması ve haraç ödeme yükümlülüğü.50 I. Mehmed'in Eflak'a düzenlemiş seferle ilgili diğer bir görüş de, bu seferin (gaza), iki taraf arasındaki barışın Eflak voyvodası tarafından bozulduğu düşüncesiyle ve Yaşlı Mircea'nın oğlu ve halefi I. Mihail (Ocak 1418-Ağustos 1420) zamanında düzenlenmiş olmasıdır. Gerçekten de, daha geç döneme ait bir Osmanlı kronik yazarı olan Koca Hüseyin, yukarıda bahsi geçen olaylar için 1420 (H. 823) tarihini vermiştir.51 Eflak soylularından olan Ienache Vacarescu da, I. Mihail'in (Mihai Voda sin Mircea Voda) I. Mehmed'e, dolayısıyla da Osmanlı sultanlarına biat eden ve haraçgüzar olan ilk Eflak voyvodası olduğunu teyid etmiş, ancak hadisenin gerçekleştiği yıl olarak 1418'i (H. 820) vermiştir.52 Komünist idaresi boyunca Romanya'daki tarihçilerin bir kısmı, Yaşlı Mircea gibi büyük bir prensin biatta bulunmak ve haraç ödemeyi kabul etmek gibi küçük düşürücü adımlarına haklı gerekçeler bulmak için bu ve benzer görüşlere sarılmışlardır. Esasen bu hususta tarih yazıcılığıyla ilgili yapılan bütün tartışmalar Richard Knolles'in 1603 yılına ait Turkish History adlı çalışmasının ilk baskısının yayınlanmasından sonra yersiz kalmıştır; çünkü Knolles Bizans ve Osmanlı kaynaklarına dayanarak, I. Mehmed'in (Çelebi) Mircea'ya karşı 1417 yılında düzenlemiş olduğu seferin ardından Mircea'nın padişahın bir haraçgüzarı olduğunu açıklığa kavuşturmuştur. Bu konuyla ilgili olarak, kenarındaki notla birlikte yapılan iktibas şöyledir: 1417 yılı. Eflak Türklere haraç ödüyor. Karaman'la yapılan savaş bu nedenle (Osmanlıların) lehine sonuçlandı ve (padişah) Avrupa'ya hareket etti. Tuna nehrini geçerek Eflak topraklarını yağmaladı ve buradan büyük ganimet

topladı. (Eflak'ta) durumu düzeltmek için Eflak prensi gönderdiği elçilerle (padişahın) kendisinden talep ettiği haracı takdim etti ve oğlunu da sarayda padişahın hizmetine sundu. Bursa ve Anadolu'da büyük bir deprem meydana geldiği zaman …"53 1417'den sonra Tuna ağzının güneyindeki diğer topraklar da (Dobruca) Osmanlılar tarafından kesin olarak ilhak edilmiş oldu.

1462: Mircea'nın ölümünü takip eden onyıllar boyunca, 1420-1456 yılları arasında, Eflak Mircea'nın oğulları ve tahtta hak iddia eden hasımları arasında baş gösteren ve Daneşti (I. Dan'ın halefleri) ve Draculeşti (Mircea'nın halefleri) arasındaki mücadele olarak da anılan ayrılıkçı kavgalarla sarsıldı.54 Bu dönemde Eflak prenslerinin statüleri ve takip ettikleri politikalar, Osmanlı Devleti ve Macaristan arasında gidip gelen jeo-politik konumdan55 fazlaca etkilendi. Bu dönemin temas edilmesi gereken diğer bir figürü de Şeytan Vlad'dı.56 Şeytan Vlad 1436 yılında Macarlar tarafından Osmanlılara karşı kullanılmak amacıyla tahta geçirilmiş, ancak Macar Kralı I. Sigismund'un 1437'de ölmesinin ardından Macaristan tarafından yeterli yardımı alamaması nedeniyle, tahta çıkışından kısa bir süre sonra, II. Murad'a biat etmişti. Bizans ve Osmanlı kroniklerinin çoğunda da kaydedildiği gibi Eflak voyvodasının Osmanlı hakimiyetini tanıması, (geçmişte ödenmeyen iki yıllık haraçla birlikte) haracını ödemesi, oğullarını (kendi oğulları Vlad ve Radu ile birlikte çok sayıda boyarın oğlunu saraya göndermişti) sarayın hizmetine sunması ve Osmanlıların Macaristan'a karşı düzenleyecekleri seferlerde Osmanlı birlikleri yanında yer alması anlamına geliyordu.57 Hadiseleri zikrederken İslamî-hukukî bir terminoloji kullanan İdris-i Bitlisi'ye göre58 bütün bu şartlar, Şeytan Vlad'in haraçgüzar olduğunu ve II. Murad'la bir andlaşma ('ahd) yaptığını gösteriyordu. Şeytan Vlad Osmanlı idaresine boyun eğmesi karşılığında, selefi Alexandru I. Aldea'nın yaptığı gibi, daha önceden esarete düşmüş olan Eflak halkını esaretten kurtarmış59 ve ülke topraklarının Osmanlı birlikleri tarafından yağmalanmasını önlemiş oluyordu.60

II. Mehmed'in 1456 yılında başarısızlıkla sonuçlanan Tuna nehri üzerindeki Belgrad kalesini fetih girişiminden kısa bir süre, kazıklı voyvoda lakabıyla anılan Vlad Eflak tahtına geçti.61 Kritovulos, II. Mehmed'in tahta geçer geçmez andlaşma ve ahidlerle Kazıklı Vlad'ın hareketlerini kısıtlayıp haraçgüzar statüsüne düşürdüğünü kaydeder.62 Ancak 1460 yılında eskiden beri ödemekte olduğu vergiyi ödemeyen Kazıklı Voyvoda, kendi bakış açısıyla "Türk boyunduruğundan kurtulmak amacıyla", sultanın haracını ödemesi ve gelip kendisine biat etmesi isteğini geri çevirdi.63 Sonuç olarak Fatih Sultan Mehmed 1462 yılında, XV. ve XVI. yüzyıl kroniklerinin çoğunda nakledilen Kazıklı Voyvoda Vlad'a karşı bizzat kendisinin kumanda ettiği sefere çıktı. Bu yüzden, Osmanlı hanedanının tarihini yazan Mehmed Neşri, söz konusu seferi "Eflak'a yapılan kutlu sefer (Hikâyet-i Gaza'y-ı Eflâk)" olarak tanımlamıştır.64 Richard Knolles'a göre, II. Mehmed'in amacı esasen Eflak Prensi Vladus'u tuzağa düşürmekti. Çünkü padişah, 1462 yılı içerisinde haraçgüzarı olan Eflak Prensi Vladus Dracula'nın Osmanlı'ya olan itaatini geri çekmeye ve Osmanlıların baş düşmanı olan Macarların yanında yer almaya karar verdiği haberini almıştı. Bu yüzden büsbütün elinden kaçırmadan voyvodanın yolunu kesmek istiyordu.65

Osmanlı tarafından benimsenen görüşe göre bu sefer sonucunda Eflak kafirleri gruplar halinde gelerek padişaha biat ettiler. Yakışıklı Radu da, sadakat yeminini ettikten sonra doğrudan doğruya padişah tarafından tahta geçirildi. 1462 yılında yapılan biat, Mehmed Neşri'nin biraz mübalağalı ifadeleriyle tanımlanacak olursa, daha önce kişisel olarak yapılanlarla karşılaştırıldığında kitleler halinde yapıldı: Padişah-ı Islâm… Tuna'yı geçüb Eflâk vilâyetine girüb cemi' Eflâk'ın vilâyeti halkı gelüb tapdılar.66 Dimitrie Cantemir'e göre II. Mehmed, en yakın tehlikenin en önce savuşturulması gerektiğini düşünerek "kuvvetlerini bir anda Eflak tarafına yöneltti ve asi prensi sürgüne göndererek genç kardeşini eyaletin yeni idarecisi olarak atadı".67

Burada dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus da, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yaygın olan yerel görüşe göre ilk kez biat eden Eflak voyvodasının, 1473-1476 yılları arasında Eflak tahtı için Yakışıklı Radu ile çarpışan ve Yakışıklı Radu'nun kardeşiyle karıştırılan Basarab Laiota (1473-1477, inkıtalara uğrayan bir iktidar) olduğuna inanılmasıdır.68 1462 yılı, XX. yüzyıl Romen tarihçileri tarafından Eflak'ın Osmanlı idaresi altındaki siyasi statüsü için bir dönüm noktası olarak değerlendirilir.69

1521-1529: 1530'lu ve 1540'lı yıllarda, yani Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Güneydoğu Avrupa ve Orta Avrupa'daki iktidar ilişkilerinde önemli değişiklikler meydana geldi. Türkler 1521 yılında bir Macar şehri olan Belgrad'ı aldılar; 1526 yılında yapılan Mohaç Savaşı'yla Macar ordusunu bozguna uğrattılar ve 1529 yılında da Macaristan'ın başkenti Budin'i işgal ettiler. Bütün bu olup bitenler, Macaristan'ın parçalanması anlamına geliyordu.70 Bundan da öte mevcut duruma Lehistan'ın Macaristan üzerindeki iddiaları ve 1530'lu yıllardaki Habsburg saldırıları eklenince, Kanuni Sultan Süleyman Tuna'nın kuzeyindeki Osmanlı hakimiyetini tam olarak temniyet altına almaya karar verdi. Bu amaçla 1538 yılında Boğdan voyvodası Petru Rareş üzerine düzenlenen sefer, Budin'in ikinci kez fethi ve Erdel'in 1541 yılında haraca bağlanan bir vilayete dönüştürülmesi, Eflak'ın siyasi durumunu da etkiledi.

Sonuç itibarıyla 1530'lu yıllara girildiğinde Eflak, başında bir Türk idareci olan ve doğrudan Osmanlı merkezi yönetimine bağlı bir eyalet statüsüne düşme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Böyle bir tehlikeli durumla karşı karşıya kalınca Eflak boyarları iç çekişmeleri bir kenara bıraktılar ve tıpkı 1462 yılında yaptıkları gibi71 toplu biat ederek, özerk satülerini kaybetmeye yol açacak tehlikeli bir gelişmeyi savuşturmayı başardılar. Bu döneme ait olayları nakleden Eflak kronik yazarı Radu Popescu Osmanlı yönetimi ile sürdürülen ilişkilerin, muhtemelen Afumatili Radu (1522-1529, inkıtalı olarak) ve Eflak boyarları tarafından 1524 yılından başlayarak denetim altına alınmaya çalışıldığını kaydeder. "Başbaşa veren Eflak boyarları ve Radu şu sonuca varmışlardır: küçük bir ülke olmaları nedeniyle onca geniş ülkeleri fetheden ve bu kadar çok ordusu bulunan bir imparatorla (padişahla) savaşmaları mümkün değildir. Hepsi voyvodanın Osmanlı sarayına gitmesine ve imparatorun (padişahın) eteğini öpmesine karar verdiler. Nitekim öyle de yapılmıştır. Radu, çok sayıda boyarla birlikte saraya gitmiştir."72 Bu şartlar altında, Eflak voyvodasının Sibiu sakinlerine yazdığı 1 Şubat 1525 tarihli mektupta dile getirmiş olduğu şu tatminkarlık daha iyi anlaşılır: "Türklerin sarayına gittim ve padişahın ve Türk topraklarının ileri gelenlerinin huzuruna çıktım. Eflak'ın idaresi önce Tanrı

tarafından, daha sonra da padişah tarafından tarafıma tevdi edildi; daha sonra diri ve sağlıklı olarak geri geldim ve Eflak tahtını ve idaresini ele aldım.”73

Bazı voyvodaların Eflak bağımsızlığını yeniden ele geçirmek ve çevredeki Hıristiyan devletlerin himayesine girmek için bazı teşebbüslerine rağmen, bu bağlamda tek kayda değer olanı Cesur Michael’inkisidir (1593-1601). Eflak topraklarında 1714-1821 arasında Fener idaresi kurulmuş; 1774 yılındaki Küçük Kaynarca Anlaşması’ndan sonra Rus nüfuzu artmış 1829 yılındaki Edirne Anlaşması’ndan sonra Boğdan ile birlikte Rus himayesine girmiştir. Buna rağmen 1877-1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşları ve ardından imzalanan 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Anlaşmasına kadar,74 varlığını Osmanlı idaresini benimsemiş bir bölge olarak sürdürmüştür. Ancak Berlin Anlaşması’yla birlikte, 1859 yılından beri Boğdan ile birleşmiş olan Eflak, Romanya çatısı altında, Avrupa devletleri tarafından da tanınan bağımsız bir ülke haline gelmiştir.

Boğdan

1455-1456:75 Fatih Sultan Mehmed İstanbul’un fethini takip eden yıl Ceneviz kolonilerini önce haraç vermeye zorlayarak, daha sonra da her birini tek tek fethederek, Karadeniz’deki Osmanlı hakimiyetini genişletmek politikasını başarıyla uygulamaya devam etti.76 Bu şartlar altında Osmanlı hakimiyetini Rumeli topraklarında yaymak amacıyla 5 Ekim 1455 tarihinde Belgrad üzerine düzenlediği sefer sırasında ise, Boğdan’ın yıllık 2.000 düka vergi ödemeye mecbur tuttu.77

Ertesi yıl padişahın emrini geri çeviren Boğdan voyodası Petru Aron (1451-1456, inkıtalı olarak) yardımcısı Mihul ile, yapılacak görüşmelerden bir sonuç alınamaması ihtimaline karşılık, “barışın sağlanması ve topraklarının işgalden korunması amacıyla talep edilen miktar yerine 2.000 Macar zolotası” gönderdi.78 Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed 9 Haziran 1456’da (5 Receb 860) taşradaki idarecilere (sancakbeyleri, beyler, subaşılar, kadılar vs.) hitaben voyvoda Petru Aron ile barışın sağlandığını (Boğdan ile beyi Pitri voyvoda ile barışıklık edüb aradan düşmanlığı götürdüm) ve başta Akkerman’dan Edirne, Bursa ve İstanbul gibi merkezlere gelip alışveriş yapan tüccarlar için olmak üzere Boğdan topraklarından Osmanlı topraklarına gelecek tüccarların emniyyetlerinin teminat altına alındığını teyit eden bir nişanı hümayun hükmü ibra etti.79 Yukarıda bahsi geçen ilk iki resmi Osmanlı kaydı hariç, Osmanlı kronikleri, en azından yayınlanmış olanları, 1455-1456 yıllarına ait olaylarla ilgili bilgi vermemektedirler. Boğdan kroniklerinde ise bu hadise bariz neticeleri olan siyasi bir hareketten çok, Osmanlı Devleti’ne ilk defa vergi (Romen dilinde bir veya dajde) ödenmeye başlanması şeklinde ele alınmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Grigore Ureche: “Haracı icad eden ve Türklere ilk olarak ödeyen bu voyvoda Petru’ydu” ifadesini kullanmıştır.80

1480-1486: 1457’de Boğdan tahtına Ştefan cel Mare geçti ve ödenecek haraç miktarını 3.000 dükaya çıkardı. Aradan 15 yıl geçtikten sonra bu vergi miktarını ödemeyi reddetti. Biraz gecikmeli olarak, 1474 yılında II. Mehmed, Büyük Ştefan’ın vergisini bizzat İstanbul’a getirmesini ve kendisine biat etmesini emreden bir ültimatom yayınladı. Bu çağrıya kulak asılmaması üzerine (kâfir gelmedi),81

voyvodanın cezalandırılması maksadıyla Boğdan üzerine Rumeli Beylerbeyi Süleyman Bey'in kumanda ettiği bir sefer düzenlendi. Osmanlı kronikleri ağız birliği etmişçesine Osmanlı ordusunun 10 Ocak 1475'de Vaslui'daki savaş meydanında nasıl da alçakça bozguna uğratıldığını anlatırlar. 82 Ertesi yıl teslim olmaları için Boğdanlılara ikinci bir çağrı yapıldı83 ve (bu sefer Tatar desteği de alınıp84) titizlikle sürdürülen hazırlıklardan sonra 26 Temmuz 1476 tarihinde Valea Alba'da yapılan savaşta Boğdanlılar bozguna uğratıldı. Bir gaza olarak nitelenen bu savaş XV. ve XVI. yüzyıl kroniklerinin hepsinde yer nakledilmektedir.85 Savaşın ardından başlanan barış görüşmeleri, Fatih Sultan Mehmed'in iktidarının son yılında, yani 1480-1481'de verilen ahidname ile son bulmuştur.86 Ancak tarihçilerin çoğu, sadır olan ahidnameye rağmen Boğdan'daki Osmanlı hakimiyetinin bu tarihte henüz tam olarak tesis edilemediği düşüncesini taşımaktadırlar.87 Üstelik Osmanlıların dış dünya ile münasebetlerinde benimsedikleri gaza mefkuresi hesaba katılacak olursa, bu geçici bir barıştı. Boğdan, hâlâ darülharp içerisinde yer almaktaydı.

II. Bayezid, XV. ve XVI. yüzyıl kroniklerinde de zikredildiği gibi, Karadeniz'in kuzeybatısındaki Osmanlı hakimiyetini güçlendirmek için bu bölgeye 1484 yılında bir sefer düzenlemiştir. Örneğin bu sefere iştirak eden kronik yazarlarından birisi olan Kıvamî, padişahın 1484 yılı Temmuz-Ağustos aylarında Tuna'nın kollarından biri üzerinde yer alan Kili kalesini ve Dinyester nehri ağzındaki Akkirman'ı nasıl fethettiğine eserinde yer vermiştir.88 Bu şartlar altında Büyük Stephen, II. Bayezid'le barış yapmanın bir zorunluluk olduğunu görmüştür. 1486-1487'de (H. 892) bir elçi Boğdan'ın Kara Çelebi tarafından cizye veya haraç olarak adlandırılan vergisini İstanbul'a getirerek padişahtan barış istedi. XVII. yüzyıl kronik yazarı Kara Çelebi Zade'ye (ö. 1658) bakılırsa, Boğdan voyvodaları bu barışla padişahın himayesini (aman) alarak tahtlarını muhafaza ettiler.89 Stephen 1504'te sona eren II. Bayezid iktidarının sonuna kadar padişahın bir haraçgüzarı olarak kaldı. Kendisine verilen himaye karşılığında da bazı askeri sorumluluklar üstlendi. Mesela 1497 yılında Boğdan voyvodası Jan Olbracht'ın saldırılarını püskürtebilmek için padişahın yardımına başvurdu ve Osmanlı yardımı sayesinde Lehleri 26 Ekim 1497 tarihinde Bukovina'nın Kozmin bölgesinde bozguna uğrattı. Lehlerin saldırılarının devam etmesi üzerine Boğdanlılar, bir yıl sonra, 1498 yılında II. Bayezid tarafından gönderilen Malkoçoğlu Bali Bey'in birlikleri ile kuvvetlerini takviye ettiler ve Lehistan'a karşı saldırı durumuna geçtiler.90

1538: Dimitrie Cantemir ve Boğdan kronik yazarları tarafından dikkat çekilen ve Osmanlı idaresine 1511-1513 yılları arasında voyvoda Kör III. Boğdan ve 1529 yılında Petru Rareş tarafından biat edildiğini öngören91 XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait yaygın kanaate rağmen, Boğdan'ın Osmanlı Devleti karşısındaki siyasi ve hukuki statüsünün ancak 1538 yılından sonra köklü değişiklere uğradığını söylemek mümkündür.92

Nasuh Matrakçı 1538 yılı Moldavyası'nı "düşman bir toprak" olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla Kanuni Sultan Süleyman'ın düşman voyvoda Petru Rareş üzerine düzenlediği sefer de, bu düşman toprağını fethedip Osmanlı hakimiyeti altına almayı amaçlamaktadır.93 Türklerin 1538 yılında Boğdan üzerine yaptıkları akın Venedik'teki İngiliz elçisi Edmund Harvel'in 25 Ekim 1538'de Cromwell'e

hitaben kaleme aldığı mektupta da yer almıştır. Harvel bu mektubunu yazarken Türk ordusu Boğdan'a girmiş ve kahramanca savunulan üç müstahkem kaleyi kuşatmıştır. Harvel'in mektubundan Caraboldan (Türkçe Karaboğdan'dan bozma) olarak adlandırdığı Petru Rareş'in bu çarpışmalar sırasında 30.000 atlısı, iyi savaşçıları ve Erdel Kralı Janos Zápolya tarafından gönderilen 40.000 süvari desteği vardı.94 Ancak Boğdan'ın başkenti Suceava'nın teslim olması savaşta belirleyici olmuş ve bu gelişme üzerine Kanuni Sultan Süleyman ordusuyla birlikte tekrar Tuna'nın güneyine geri çekilmiştir.95 "Genç prensler ve Boğdan vilayetinin boyarları Nişancı Küçük Mehmed Paşa'nın (ö. 1571) aktardığı şekliyle türlü türlü boyun eğip yeri öptüler ve topraklarının idaresine yeni bir hakim atanması için padişaha yalvardılar. Hicri 945 yılının Rebiulahiri'nde (16 Eylül 1538) kendi soylarından gelen en genç prensin idareci olarak atanmasından sonra da, yıllık haraçlarını ödeyeceklerine söz verdiler."

Aslında seferin hemen akabinde, Ekim 1538'de, Polonya Kralı I. Sigismund'a gönderdiği mektupta Kanuni Sultan Süleyman, eski bir rehin ve Osmanlı Devleti'ne sadık biri olarak bilinen Ştefan Lacusta'yı "Boğdan vilayetine voyvoda olarak" tayin ettiğini dile getirmişti.96 Nasuh Matrakçı ve İbrahim Peçevi, Ştefan Lacusta'nın Suceava'daki memuriyetine nasıl tayin edildiğini; diğer Osmanlı vilayetlerindeki idareciler için eskiden beri yapılmakta olduğu gibi nasıl berât-ı hümâyûn ve 'alem verilip hil'at, (genellikle Yeniçeri ağalarının giydiği) üsküf ve bürk giydirildiğini eserlerinde anlatmışlardır.97 Osmanlı kronikleri daha ziyade Kanuni Sultan Süleyman'ın bu seferinin siyasi sonuçları üzerinde durmuşlar ve 1538 yılındaki gelişmeleri, haraca bağlanan Boğdan eyaletiyle sürdürülen ilişkilerde bir dönüm noktası olarak değerlendirmişlerdir. 1538 yılında, tıpkı 1462 yılında Eflaklıların yaptığı gibi, önemi ve sonuçları bakımında 1456, 1480-81 ve 1486 yıllarındaki barış anlaşmalarını gölgede bırakan toplu bir biat hadisesi yaşanmıştır. Bu hususla ilgili olarak Muhiddin el-Cemali Eflak eyaletinin ve bütün Eflak halkının 1538 yılında "padişaha biat ettiklerini" ifade etmekte; İbrahim Peçevi de "O gün Boğdan'ın Osmanlı hakimiyetine girdiğini" nakletmektedir.98 Bu gelişmeden sonra, Osmanlıların hukuki yaklaşımları daha fazla ön plana çıkmaya başlayacaktır. Nitekim artık Osmanlı belgelerinin çoğunda Boğdan eyaleti Memâlik-i mahrûsanin bir parçası, Boğdanlılar da zımmi reaya olarak zikredilir.99

Mahalli görüşe göre, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1538 (H. 945) yılında Petru Rareş üzerine düzenlediği sefer, Boğdan'ın hukuki statüsünde bir dönüm noktası değildir; zira bu sefer sonucunda yapılan biatın benzerini Kör III. Boğdan daha 1512 yılında yapmıştır. Bu noktada Dimitrie Cantemir'in ifadeleri daha tarafsızdır: (Kanuni) Süleyman'ın kumandanları Yemen'i zaptetmiş, Boğdan'ı yerle bir etmiştir. Bütün bunları kumandanları yaparken, (Kanuni) Süleyman maiyetindeki kalabalık askerî birliklerle Boğdan'a bir dost gibi girmiş, ancak Boğdan ahalisinin beklentilerinin aksine, Tuna'dan Soczava'ya kadar olan yerleri, daha sonra da Soczava'yı ateşe verip halkını kılıçtan geçirmiştir. Üstelik karargahını şehrin yakınında kurup yıllık haraç ödenmesini istemektedir. Boğdanlılar bu muazzam güç karşısında duramayacaklarını anlayıp, çaresizlik içerisinde kendisinden barış isterler ve kendilerinden talep edilen haracı ödeyeceklerine söz verirler. Talepte bulunabilecekleri tek şey, bu kişi

padişahın otoritesini temsil edecek olsa bile kendi içlerinden bir idarecinin tayini kalmıştır. (Kanuni) Süleyman Boğdanlıların isteklerini geri çevirmez; Boğdanlıların kendi aralarından seçtikleri prensin tayinini onaylar ve esirleri serbest bırakır. Ertesi gün Boğdan'ın ileri gelenlerini bir araya toplar ve Müslüman hükümdarlardan gördükleri iyi muameleyi dikkate almayıp böylesine güçlü bir imparatorluğa karşı kılıca sarıldıkları, Kili'yi ateşe verdikleri ve çok sayıda Müslümanı katlettikleri için kendilerini azarlar.

Ancak (Kanuni) Süleyman, İslam şeriatine göre işlemiş oldukları cürmlerin karşılığı ölüm cezası olmasına rağmen, merhametinin bir nişanesi olarak ve eski voyvodanın hazinesini teslim etmeleri kaydıyla canlarını bağışlamaya hazırdır. Çaresizlik içerisindeki Boğdanlıların itiraz edebilecekleri hiç bir şey yoktur. Defterdar, beraberindeki yeniçerilerle şehre girer ve hem devlet hazinesi, hem de içinde asalar, haçlar ve kıymetli taşlarla süslenmiş kutsal nesnelerin bulunduğu voyvodanın şahsi hazinesine el koyar. Bu uygulamalara müdahale etmeyen ve bilakis daha memnun olan (Kanuni) Süleyman, birlikleriyle İstanbul'a geri döner.100 Boğdan'la ilgili olarak, Eflak için söylenen şeylerin benzeri söylenebilir.

Boğdan, bazı voyvodaların bağımsızlıklarını kazanmak için verdikleri mücadelelere; topraklarında 1714-1821 arasında Fener idaresi kurulmasına; 1774 yılındaki Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan sonra Rus nüfuzunun artmasına ve Eflak ile birlikte 1829 yılındaki Edirne Anlaşması'ndan sonra Rus himayesine girmesine rağmen, 1877-1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşları ve ardından imzalanan 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Anlaşması'na kadar,101 varlığını Osmanlı idaresini benimsemiş bir bölge olarak muhafaza etmiştir. Berlin Anlaşması'yla birlikte, 1859 yılından beri birleşik olan Boğdan ve Eflak "Romanya" adıyla ayrı bir devlet halini almış ve bu devletin bağımsızlığı Avrupa devletleri tarafından da tanınmıştır.

1 Büyük devletlerle güçlü ittifaklar kurulması halinde Osmanlılara karşı her zaman başarı sağlandığını gösteren yeterince delil vardır. Bu hususta Janos Hunyadi'nin politikaları örnek olarak gösterilebilir: Pall, "Hunedoara", 433-63; Mureşan, Iancu de Hunedoara, Bucureşti, 1968.

2 Ducas, Istoria, XIII/1.

3 DRH, A, II, doc. 58. Olumsuz siyasi ve askeri şartlarla ilgili olarak N. Iorga Boğdan Voyodasının "Tatarlar tarafından tehdit edildiğini, Macarlar tarafından nefret edildiğini, Polonyalılar tarafından ise terkedildiğini" kaydetmiştir: Iorga, Istoria Românilor, IV, 113-4.

4 Nicolae Costin, Letopiset, 105. Ayrıca bkz.: Papacostea, "1455-1456", 445-61.

5 Corfus, Documente, XVI, doc. 35, 52.

7 Budin Beylerbeyi olan Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa'nın 1683 yılına ait bir takririnde Erdel Voyvodası I. George Ráckozi'ye yapılan Osmanlı idaresini tanıma teklifiyle (arz-ı ubudiyyet) ilgili

olarak yaptığı değerlendirme, Osmanlıların da askeri güçlerinin hasımları üzerindeki caydırıcı etkisinin farkında olduklarını gösterir. Bu takririnde Vezir-i Azam Tabanıyası Mehmed Paşa'ya bilgi veren Hüseyin Paşa, kâfirlerin ancak silaha başvurulması halinde haraç ödemeye yanaşacaklarını (kefere tâifesi kılıç kerâmetin görmeyince) dile getirmiştir: Gemil, Documente turc., doc. 102.

8 Sa'adeddin, Tac'üt-tevarih, I, İstanbul, 1280, 93-94, krş.: Decei, "Sulhname," 134; Cronici turc. I, 300-1. Ayrıca bkz.: Mehmed Neşri, İdris Bitlisi, Mehmed bin Mehmed, Koca Hüseyn, Cronici turc. I, 110-1, 400-1, 440 içinde.

9 Lüksemburglu Sigismund'un Pasztolu Ioan'a gönderdiği 23 Mart 1399 tarihli mektupta yer alan metin: DRH, D, I, doc. 105.

10 Neşri, Tarih, II, 536-7; Ayrıca bkz.: Aşıkpaşazade, Tevarih, Cronici turc. I, 85 içinde; Tevarih-i Al-i Osman, Cronici turc. I, 181 içinde; Yaklaşık otuz yıl sonra, I. Alexandru Aldea (1431-1436) "büyük imparator Amurat Bey'in (II. Murad) kendisine sadece üç günlük bir mesafede olduğunu ileri sürerek" Braşov halkından yardım talebinde bulunmuştur: DRH, D. I. doc. 191.

13 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi. İstanbul (TKSMA), E. 6374 (İnalcık, "Document", 220-2; Decei, "Deux documents", 396-402, 410-3; Guboglu, "Le tribut, " 58-9; Alexandrescu, "Khatt-ı şerifs," 253). Hüdavendigâr I. Murad'a verilen unvandı: Redhouse, 496.

14 İnalcık, "Rise," 23. Daha sonra I. Radu (1377-1383) Macaristan'a karşı koyabilmek ve Banat'ın Severin bölgesini yeniden ele geçirebilmek için Bulgarlar ve Osmanlılarla ittifak kurma yoluna gitti. Ancak 7 Haziran 1377 tarihli savaşta Macar kralı I. Kudovic'e yenildi: Bratianu, Marea Neagra, II, 216.

15 İbn Kemâl, Tevarih, Veliman, "Mircea", 410-1 içinde.

16 Erken dönem Osmanlı-Eflak ilişkileri ile ilgili olarak bkz.: Minea, Principatele române; Panaitescu, Mircea; Marele Mircea Voievod, coord. I. Patroiu, Bucureşti, 1987 (Gemil, "Mircea," 330-64; Maxim, "Mircea", 365-96; Veliman, "Mircea", 397-429); Gemil, Românii {i otomanii, 69-85.

17 Bu meşhur savaşla ilgili olarak bkz.: Şükrüllah, Tevarih, Cronici turc. I, 31 içinde; Enverî, Düsturnâme, Cronici turc. I, 38 içinde; Sa'adeddin, Tevarih, Cronici turc. I, 301-3 içinde; Mehmed bin Mehmed, Tevarih, Cronici turc. I, 401 içinde. İlk Hıristiyan ittifakı 1387'de Plocnik'te uğranılan bozgunu müteakip Sırb knezi Lazar (1371-1389) kuruldu. "… Lazar bütün Hıristiyanlara elçiler gönderip (tâmâmiyyet-i kefereye) yardım istemişti. Eflak, Macaristan, Çek diyarı, Sırbistan, Arnavutluk, Bulgaristan ve Frenk diyarından yardıma gelen Hıristiyanlar toplandılar (küffar cem' oldılar)": Neşri, Tarih, Veliman, "Mircea," 399-402 içinde; P. P. Panitescu bu görüşe şiddetle karşı çıkmıştır:Panaitescu, Mircea, 219-23.

18 Ghiata, "Dobrogea," 43-126.

19 Tevarih, Cronici turc. I, 180 içinde; Aşıkpaşazade, Tevarih, Veliman, "Mircea," 405-6 içinde. Burada Richard Knolles'in sözkonusu hadise ile ilgili aktardıkları şöyledir: "Ve Firuz Bey önceden söylemiş olduğu gibi sadece Vidin'i almakla kalmayıp Tuna nehrini geçti ve Eflak'ı tamamen talan etti; daha sonra yüklü bir ganimetle geri döndü": Knolles, Turkish History, 140.

20 Aşıkpaşazade, Macar kralı ile 1391-1392'de (H. 793) Alacahisar'da yapılan savaşın ardından I. Bayezid'in Eflak prensine yaptığı çağrıya yer vermiştir: "Bayezid Han burada gaza etti… Bosna eyaleti ve Lazar haraç verdi. Bayezid Han Eflak prensine derhal gel kulum ol (dedi Eflaka tiz gel çâkerim ol) dedi": Aşıkpaşazade, Tevarih, Veliman, "Mircea", 406 içinde.

21 Ancak İdris-i Bitlisi (ö. 1520) Yaşlı Mircea'nın biatini yenileyip bağlılık vaadinde bulunması ve ödemekle mükellef tutulduğu vergi miktarını iki katına çıkarmasıyla ilgili yeterli bilgi vermemektedir: İdris-i Bitlisi, Heşt Behişt, Veliman, "Mircea," 423, 424, ve S. 202, 205 içinde; Rüstem Paşa da: "… Padişahın haraçgüzarı olmasına rağmen Eflak prensinin Tuna'dan bu tarafa geçip Karınovası'nı yağmaladığını (Eflâk voyvodası pâdişâhın harâcgüzârı iken)" zikretmiştir: Rüstem Paşa, Tevarih, Veliman, Mircea, 407 içinde; Daha sonra Joseph von Hammer-Purgstall da, Eflak'ın Osmanlı Devleti'nin haraçgüzarı olduğunu gösterir ilk kayıt olarak 1391 yılına ait bir kayıt vermiştir: Hammer, Empire Ottoman, Alman baskısı, I, 87; Seton-Watson, Roumanians, 33.

22 Osmanlılara ilk kez Voyovda Mircea döneminde 1383 boyun eğilmiştir: Genealogia Cantacuzinilor, 495-9; Bu görüş Mihai Contacuzino'nun 1806 yılında Viyana'da basılan ve daha sonra G. Sion tarafından Romenceye de çevrilen eserinin Rumca çevirisinde Tunuslu Kardeşler tarafından da teyit edilmiştir:

23 Neşri, Tarih, Cronici turc. I, 113 içinde; İdris-i Bitlisi, Heşt Behişt, Cronici turc. I, 156-7 içinde; Sa'adeddin, Tac'üt-Tevarih, Cronici turc. I, 303 içinde; Rüstem Paşa, Tevarih, Veliman, "Mircea", 406-7 içinde. Richard Knolles'in verdiği güvenilir bilgilere göre Bayezid'in Anadolu'da zor durumda olduğu haberini alan Eflak voyvodası Tuna nehri üzerinden güneye inerek geniş bir alanı yağmalamış, çok sayıda Türkü katletmiş ve daha sonra, beraberinde çok sayıda Türk esir olduğu halde, Eflak'a geri dönmüştür: Knolles, Turkish History, 141; Bu konuyu daha etraflı ele alan bir makale Decei tarafından yayınlanmıştır: Decei, "Mircea", 140-55.

24 Direct Arhivelor Nationale Istorice Centrale. Bucureşti (DANIC), mf. Turkey, r. 4, fr. 293; Decei, "Deux documents," 396-7; İnalcık, "Rise", 25; Imber, Ottoman Empire, 44-5; Gemil, Românii şi otomanii, 25, 69-85.

25 Cronici turc. I, 38-9 (Enveri); 48-9 (Oruç bin Adil); 13 (Mehmed Neşri); 157-9 (İdris-i Bitlisi); 304 (Sa'adeddin); 339 (Mustafa Ali); 441-2 (Koca Hüseyin); 543 (Kara-Çelebi-Zade); İbn Kemâl, Tevarih, Veliman, "Mircea", 410-1 içinde; Decei, "Doua doc." 209-22.

26 İdris-i Bitlisi, Heşt Behit, Cronici turc. I, 156-7 içinde; İbn Kemâl, Tevarih, Veliman, "Mircea," 410-1 içinde. Aynı ayrıntıları XVI. yüzyıl sonlarına ait anonim kroniğinde de bulmak mümkündür: Gemil, Românii şi otomanii, 25.

27 I. Bayezid'in Eflak'a düzenlenen sefer sırasında takip etmiş olduğu güzergahla ilgili bilgi veren ve tarihçiler tarafından en fazla aktarılan tarihi metin, XV. yüzyıl ortalalarına ait yoruma açık bir belgedir (Imber, Ottoman Empire, 44-5): "… andan (I. Bayezid) Eflâk ili diyarına gelüp, Eflak beği olan Mirce voyvoda askeriyle karşu gelüb geçid vermeyüp Arciş nâm suyın üzerinde bir hafta mikdarı Eflâk askeriyle muharebe ve mukatele olub": DANIC, mf. Turkey, r. 4, fr. 293; İnalcık, "Document", 220-2; Decei, "Doua doc.," 209-222.

28 Richard Knolles ilk savaşı şu şekilde tasvir etmiştir: "… bir anda hem Anadolu hem de Avrupa'da saldırıya maruz kalması üzerine Pontus prensine karşı planladığı savaşı daha uygun bir tarihe erteleyerek askeri gücünü Eflak tarafına çevirdi. Boğazlar üzerinden geçerek Edirne'ye geldi ve ordusunu buradan Niş'e gönderdi. Daha sonra da Tuna nehrini geçti ve geçtiği yerleri yağmalayarak Eflak'a girdi. Hiddetini önleyebilmek için voyvoda (Bayezid'i) savaş alanında karşıladı ve kendisiyle savaştı; ancak yenilgiye uğradı ve adamlarının çoğu katledildi …": Knolles, Turkish History, 144.

29 Osmanlı kaynaklarına göre hicri 793 veye 794, Tahsin Cemil'e göre ise "Ağustos 1395". Son zamanlarda, B. P. Haşdeu'nun, Constantin Dragaş'ın ölüm tarihinin 17 Mayıs 1395 olarak kaydedildiği bir kaynağa dayanarak belirlemiş olduğu 17 Mayıs 1395 tarihi ön plana çıkmıştır. Bkz.: A. V. Dita, "Victoria româneasca de la Rovine (17 mai 1395). " Anale de Istorie, 4, 1986.

30 Macar Kralı Sigismund'a karşı sürüdürülen savaşlar ırasında Eflak voyvodası Macar kralının yanında yer almış, bu durum Bayezid'in voyvodayı hedef almasına ve uzun vadede kendisinden intikam almaya karar vermesine yol açmıştı. Bu yüzden kumandanı Timurtaş Paşa'yı Anadolu'da Ankara yakınlarında bırakarak Eflak prensi üzerine yürümüye karar verdi. Çanakkale Boğazı'ndan karşıya geçerek Eflak tarafına hareket etti" (Knolles, Turkish History, 144). Ayrıca bkz.: DRH, D. c. I, doc. 87; Imber'e göre Sultan Bayezid'in düzenlediği seferinin amacı, insiyatifi ele alarak muhtemel barış anlaşmasında söz sahibi taraf olmaktı: Imber, Ottoman Empire, 44.

31 İnalcık, "Rise," 25; Imber, Ottoman Empire, 44-5. Bu seferle ilgili olarak Bulgar kroniklerinde "Bulgaristan'ı hakimiyeti altına alıp"; Osmanlı metinlerinde de "merhum Yıldırım Han dahi Arcış suyın geçüb, Nikeboli kalesinin karşusunda konub ol zamanda Nikeboli vilâyetinin Şişman nâm bir beği var imiş Eflâk voyvodası gibi Hüdavendigârun harâcgüzârımış" şeklinde ifadeler yer almıştır: le Romen tarih yazıcılığında I. Vlad tahta Osmanlı desteği ile geçen ilk Eflak prensi olarak geçer. Ayrıca bkz.: Türkler hakkında bilgi alabilmek için I. Vlad'a gönderilen elçileri muhtevi 21 Mart 1396 veya 10 Nisan 1397 tarihli mektuplar.: DRH, D, c. I, doc. 97.

34 DANIC, mf. Turkey, r. 4, fr. 293; Decei, "Deux documents," 396-7.

35 Idris-i Bitlisi, "Mircea," 423-4, n. 202, 205 içinde (tecdîd-i ʻahd-ı bendegî vü hidmet-kârî; harâc ü cizye mukarreri her sâle râ muzaʻaf bi-Hizâne-i âmire resânde).

36 Popescu, Istoriile, 240 (vazând obraznicia turcilor, History, 141.

38 İnalcık, "Rise," 25; Imber, Ottoman Empire, 44-5. Bu seferle ilgili olarak Bulgar kroniklerinde "Bulgaristan'ı hakimiyeti altına alıp"; Osmanlı metinlerinde de "merhum Yıldırım Han dahi Arcış suyın geçüb, Nikeboli kalesinin karşusunda konub ol zamanda Nikeboli vilâyetinin Şişman nâm bir beği var imiş Eflâk voyvodası gibi Hüdavendigârun harâcgüzârımış" şeklinde ifadeler yer almıştır: (DANIC, mf. Turkey, r. 4, fr. 293; Decei, "Deux documents, " 396-7).

39 Şükrullah, Tevarih, Veliman, "Mircea," 426 içinde; İdris-i Bitlisi, Heşt Behişt, Cronici turc. I, 156-157 içinde; Koca Hüseyn, Beda'i ül-vekaʻi, Cronici turc I, 442 içinde; Imber, Ottoman Empire, 45-7.

40 Imber, Ottoman Empire, 47.

41 Kral Sigismund'un 23 Mart 1399 tarihli mektubunda şu ifadeler yer almıştır: non est vorbis incognitum in

42 Eflak birliklerinin katılımı tarihçiler tarafından tartışılmakta olan bir husustur: A. Decei, "A participat Mircea Ankara?" RIR, VII, fasc. III-IV, 1937, 339-57 (Decei baskısı, RRO, 5-14).

43 Macar Kralı Sigismund tarafından Burgond düküne hitaben kaleme alınan 16 Nisan 1404 tarihli bir mektupta, Eflak ve Boğdan'ın Türklere karşı ittifak kurdukları belirtilmiştir

44 Neşri, Tarih, I, 114-6 içinde; Sa'adeddin, Tevarih,. I, 302-7 içinde; Koca Hüseyin, Beda'i ül-vekaʻi,. I, 443-4 içinde; "Mircea," 113-225; Ş. Papacostea, "

45 Osmanlıların Tuna havzasındaki toprakları fethederken takip ettikleri siyaset ve I. Mehmed dönemindeki Osmanlı-Eflak ilişkileri daha etraflı olarak şu çalışmalarda ele alınmıştır: V. Ciocîltan, "Competitia pentru controlul Dunarii inferioare. 1412-1420." Revista de Istorie (RdI), 10, 1982, 1090-1100 ve 11, 1982, 1191-1203; V. Ciocîltan, Mehmed I Çelebi (1413-1421)." RdI, 8, 1986, 774-94; N. Pienaru,

47 Neşri, Tarih, II, 536-7; "Tuna yakasına erişip":Aşıkpaşazade, Tevarih, Cronici turc. I, 85 içinde; Tevarih, Cronici turc. I, 181 içinde (" Tuna'da durdu").

48 Bkz.: Cronici turc. I, 32 (Şükrüllah); 51 (Oruc bin Adil); 85 (Aşıkpaşazade); 116 (Mehmed Neşri); 160-4 (İdris Bitlisi); 181 (Tevarih); 238 (Lütfi Paşa); 291 (Mehmed Paşa); 307-8 (Sa'adeddin); 402-3 (Mehmed bin Mehmed); 445 (Koca Hüseyin). Aynı rivayeti 16. yüzyılda Rumca olarak kaleme

alınmış bir kronikte de bulabiliriz: 16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi. Giriş ve Metin (1373-1512), yay. Ş. Baştav, Ankara, 1973, 113.

49 Aşıkpaşazade'nin rivayeti şöyledir: "Bu bâb anı beyan eder kim Sultan Mehmed Gazi ibn-i Bayezid Han Bursaya gelüb Eflâk'a 'azm etdüğini bildirür… Devlet ilen vilâyet-i Eflâk'a yürüdü. Tuna kenarına vardı. Dahı akıncılar göndürdü. Kendü oturdu. Yergögüyi yapdı. Akıncılar mubalağa doyum geldiler. Eflâkun beği dahı elçiyle harâcın göndürdü. Itâ'at-i küllî etdi. Ve oğlanların Kapu'ya hizmete göndürdü": Aşıkpaşazade, Tevarih, Osmanlı Tarihleri, 151 ve Cronici turc. I, 85 içinde. 1450 yılı civarında ölen Şükrullah, bu hadiseye en yakın kronik tarihçisiyedi. Bkz.: Şükrüllah, Tevârîh, Osmanlı tarihleri, 61, ve Cronici turc., I, 32 içinde (Dinsiz, kötü düşünceli Eflaka yöneldi. O yörede üç kale vardı ki karganmış kâfirlerin yüzünden yıkılmıştı. Üçünü de yaptırdı. Birinin adı Sakçı, ikincinin adı Yeni Sala, üçünçünün Yörkövi idi. Oradan Üngürüse yönelip Savarin kalesini aldı. Tanrı onları aşağılatsın, karganmış kâfirler Islâmların ululuk ve yüceliğini görüb bilince barış dilediler. Harâc vermeği boyunlarına aldılar. Kendilerini sultanın yüce eşiği kulları sırasında saydılar. Üç kâfir beği oğlunu yarağı yasağı uşağı ile hizmete gönderdiler… ve onun üzerine and ettiler ki… Barış kıldılar…). Mehmed Neşri'nin rivayeti ise şöyledir: "Hikâyet-i Zihâb-ı Sultan Mehmed ilâ Ungurus ve feth-i kal'â Severin ve tâ'at ül-küffar lehü-yay. Unat, Köymen içinde) … andan hicretün sekiz yüz on dokuzunda sultan etrâfun leşkerin cem' idüb Karaman oğlu dahi leşker gönderüb Isfendiyâr oğlu Kasım Beği gönderdi. Andan devletle yürüyüb (Rumeli'ne geçti ve-yay. U. K) Tuna'yı geçti. Kenarında durub, Yerköyünü yapdurub, (Isakçıyay. U. K.) ve Yeni-Kale'yi ma'mur idüb, andan akıncılar salı virüb seğirdüb mübâlağa (ile) doyumluklar oldı. Andan Eflâk Beyi harâc (ını) gönderüb elçiyle ita'at etdi. Ve dahi oğlanların (ı) hizmete Kapuya gönderdi ki, ayrık yağılık etmiye. Eğer edecek olursa oğlanlarını helâk edeler. Eflâk oğlu'yla bu vech üzere musâlaha idüb, barışıklık etdiler-yay. U. K.)": Neşri, Tarih, yay. Taeschner, II, 214; Neşri, Tarih, yay. U. K., II, 536, 537, ve Cronici turc. I, 115-116 içinde.

50 Chalcocondil, Expuneri, 120..

51 Koca Hüseyin, Beda'i ül-Vekayi, yay. Tveritinova, Petrosyan, 319, cf. Maxim, TRÎP, 223, ve Cronici turc. I, 446-7 içinde: "bu kafir ihanet edip anlaşmayı bozduğu için (nakz-ı 'ahd ü-misak itdüğü içün)".

52 Vacarescu, Istorie, 204.

53 Knolles, Turkish History, 170. Daha sonra Dimitrie Cantemir'in de aynı sağlıklı görüşü benimsediği görülür: "Mehmed, Ulahları haraca bağlar. Anadolu'daki hasımlarını zayıflattıktan sonra, Anadolu ve Rumeli'deki güçlerini birleştirir ve Bursa'dan Edirne'ye hareket eder. Edirne'den Ulahların üzerine yürür ve Eflak ordusunu bozguna uğratarak Eflak'ın büyük bölümünü harabeye çevirir. Trojan tarafından inşa edilen bir köprünün de bulunduğu Severia'yı alır ve Tuna'nın öte tarafında yer alan Sakche (İsakça) ve Cale (kale) hisarlarını zapteder. Ardından Girgiow'u (Yerköyü) yeni inşaa edilen binalar ve sağlam bir karargahla, Ulahların bir daha Tuna'yı geçmelerine fırsat vermeyecek şekilde

güçlendirir. Bu şekilde köşeye sıkışan, düşman kılıcını üzerlerinde hisseden ve yeterli savaş levazımatından mahrum olan Ulahlar, bağımsızlıklarını muhafaza edebilmek ve emniyetlerini garanti altına alabilmek için haraç ödemeyi taahhüd ederler. Prensin oğulları ve diğer üç önemli şahsiyet de rehin olarak imparatorun (padişahın) hizmetine verilir. Bu gelişmelerden sonra padişah Edirne'ye geri döner: Cantemir, Othman History, 73-4.

54 Mesela II. Dan 1420-1427 yılları arasında, en uzunu Aralık 1424-Mayıs 1426 tarihleri arasında olmak üzere aynı dönemde dört kez iktidara geçen rakibi II. Radu Praznaglava ile her defasında mücadele ederek, tam dört kez tahta çıktı. 1420 yılında Eflak prenslerinden bir tanesi, muhtemelen de II. Dan, padişahın himayesine girdi; II. Dan akıncıların da yardımıyla Eflak'a girdi ve kendisiyle çarpışırken hayatını kaybeden I. Mihail'i tahttan uzaklaştırdı. Ancak çok geçmeden, aynı yılın ağustos ayında, II. Murad'a olan bağlılık ve biatını geri çekti ve Sırbistan'da Tımeşvar ve Ozora kontu olan Pippo Spano ve Scolarili Filippo'nun da desteğini alarak, Macar Kralı Sigismund'un himayesine girdi. 1421 yılında II. Radu Praznaglava Tuna uç beyleri Turahan ve Evrenosoğlu tarafından tahta geçirildi ve Erdel'deki Bârsa bölgesine yapılacak akınlarda akıncılara iştirak etmeye zorlandı. II. Radu Praznaglava çok geçmeden Macar birlikleri tarafından desteklenen II. Dan tarafından tahttan indirildi ve bu uygulama 1430'lu yıllar boyunca devam etti. 1422-1423'e gelindiğinde II. Dan artık Osmanlıların açıktan açığa düşmanıydı. II. Dan, Pippo Spano ile birlikte Tuna'yı geçerek Silistre ve çevresini yağmaladı. Giurgiu (Yerköyü) ve Turnu kaleleri de muhtemelen bu vesile ile fethedildi. Osmanlıların bu gelişmelere verdiği cevap, II. Radu'yu Eflak tahtından indirmek için Firuzbeyoğlu Ali Bey'in 1423 yılı Ocağı'nda düzenlediği sefer oldu; ancak bu sefer sonucunda galip gelen II. Radu oldu. (Bu konuyla ilgili DRH, D, I, doc. 139, 141, 150, 151, 153, 157, 160, 161, 162, 209'de yayınlanan resmi Macar ve Eflak belgeleri bazı bilgiler ihtiva etmektedir. Bu döneme ait daha ayrıntılı bilgi için bkz.: A. D. Xenopol, "Lupta dintre Daneşti şi Draculeşti." Analele Academiei Române. Memoriile Sectiunii Istorice (Bucureşti) (AARMSI), 2, XXX, 1907, 183-272; Decei, Imp. otoman, s. 85-86; Giurescu, Istoria românilor, II, 112-4).

55 C. C. Giurescu ve Dinu Giurescu Eflak voyvodalarının siyasi çözümler (Haraç ödemeyi kabul etme) ve askeri çözümler (Osmanlılara karşı Macarlarla ittifaka girme) arasında sürekli gidip geldiklerinden bahsederler: Giurescu, Istoria românilor, II, 112.

56 İki defa iktidara gelmiştir: Aralık 1436-Mart 1442 ve Güz 1443-Kasım-Aralık 1447. Kötü Vlad hakkında bkz.: I. Minea, Vlad Dracul şi vremea sa, Iaşi, 1928 (Cercetari istorice, IV'ten yapılan iktibaslar); P. P. Panaitescu, N. Stoicescu, "La participation des Roumains `a la bataille de Varna (1444)." RRH, IV, 2 (1965) 221-31; V. Ciocîltan, "Intre sultan şi împarat: Vlad Dracul în 1438." RdI, 29, 11 (1976) 1767-90.

57 Ducas, Istoria, XXIX/10; Decei, Imp. otoman, 87-8. Vlad Dracul 1438 yılında Erdel'e saldıran II. Murad'ın düzenlemiş olduğu seferde yer almıştır; ancak bu sefer A. Decei tarafından "çarpışmasız sefer" olarak değerlendirilmiştir

58 İdris-i Bitlisi, Heşt Behişt, Cronici turc. I, 167 içinde. Aynı politikaya daha sonra Silistre'ye saldıran Şeytan Vlad tarafından da başvurulmuştur. Aynı esnada Eflak prensi Dracula da Tuna nehrini geçerek Türkleri Silistre'de olduğundan daha fazla zor durumda bırakmış, ancak daha sonra Murad'a teslim olmak zorunda kalmış ve haraca bağlanmıştır: Knolles, Turkish History, 175.

59 Genealogia Cantacuzinilor, 64 (Şi aşa Turcii i-a dat şi pe toti Românii, ce-i robise mai înainte). Belki de Firuzbeyoğlu Mehmed Bey'in yaptığı akınlar sırasında ele geçirilen esirlerdi: Aşıkpaşazade, Tarih; Neşri, Tarih, Cronici turc. I, 86, 118 içinde

60 1437-1438'de (h. 841), II. Murad'ın Macaristan'a düzenlediği sefer sırasında olduğu gibi: İdris-i Bitlisi,

61 Üç kez iktidara geldi: Ekim 1448; 22 Ağustos 1456-Kasım 1462; 1476. Vlad Tepeş, 534 documente, doc. 73, 75; I. Bogdan, , 1896; Y. Özdemir, Kazıklı Voyvoda, Istanbul, 1967; N. Stoicescu, Vlad Tepeş, Bucureşti, 1976; Ş. Andreescu, Vlad Tepeş (Dracula). Între legenda şi adevar, Bucureşti, 1976; E. Stoian, Vlad Tepeş. Mit şi realitate istorica, Bucureşti, 1989.

62 1448 yılındaki ilk iktidar döneminden mi yoksa ikincisinden mi bahsettiği açık değilidir: Critobul, Mehmed II, IV/10, 3. Bu konudaki ihtilaflarla ilgili olarak bkz.: Stoicescu, Vlad Tepeş, 15-25, 35-7. Osmanlı kronik yazarı Dursun Bey Eflak voyvodası Vlad Tepeş (Kazıklu Voyvoda) üzerine yapılan seferi anlatırken, diğer kronik yazarları gibi daha önceki voyvodaların Osmanlı Devleti karşısındaki hukuki konumundan bahsetmiştir: Tursun, Tarih, 47, 93a-103a.

63 Ducas, Istoria, XXIX/20; Cantemir, Othman History, 108.

64 Neşri, Tarih, II, 755-8. Ayrıca bkz.: Cronici turc. I, 42-4 (Enveri); 59-60 (Oruc bin Adil); 67-72 (Tursun-bey); 93-4 (Aşıkpaşazade); 126-7 (Mehmed Neşri); 186 ("Cronicile anonime"); 201-206 (Ibn Kemal); 244 (Lütfi paşa); 294 (Mehmed-paşa); 317-20 (Sa'adeddin); 405-406 (Mehmed bin Mehmed); 455-456 (Koca Hüseyin). William Wey de, kutsal topraklara yaptığı hac yolculuğu sırasında, Türklerin 1462 yılında Vlad Tepeş üzerine düzenledikleri seferden haberdar olmuş ve bu seferle ilgili bilgi vermiştir: F. Pall, "Notes du pélerin William Wey `a propos des opérations militaires des Turcs en 1462", RHSEE, XXII, 1945, 264-6; Tappe, Documents, no. 2.

65 Knolles, Turkish History, 246-8.

66 Neşri, Tarih, II, 756-7; DANIC, mf. Turkey, r. 65, fr. 751-2, cf. Gemil, Românii şi otomanii, 144, n. 375; Critobul, Mehmed II, IV, 10, 1-3 (ta pista labon). Ayrıca bkz.: Chalcocondil, Expuneri, FHDR, IV, 515, 517 içinde. En uzunu Kasım 1462 ve Kasım 1473 yılları arasında olmak üzere 1462-1475 arasında dört kez iktidara gelmiştir.

67 Cantemir, Othman History, 108. Mihai Cantacuzino, Basarab Laiota olarak teşhis ettiği "hospodarın 1460-1462 (!) yıllarında ülkeyi kendi elleriyle isteyerek teslim ettiği" kanaatindedir: Genealogia Cantacuzinilor, 67, 495-9.

68 Letopisetul Cantacuzinesc, 4; Popescu, Istoriile, 252 (care au închinat tara turcilor); Genealogia Cantacuzinilor, 67 (Laiot Basarab Voevod, la anul 1460. Acesta este carele cu totul s'a supus, închinând Tara-Româneasca la Turci…), 495-9; Filstich, Istorie, 104-5; Maxim, TRÎP, 233. Eflak ve Boğdan'ın bu dönemde verdiği haraçla ilgili bir kayıt Guboglu tarafından yayınlanmıştır: "Le tribut", 49-80.

69 Ayrıntılar için bkz.: Stoicescu, Vlad Tepeş, 85-136; Maxim, TRÎP, 230-40. Öte yandan Halil İnalcık II. Mehmed'in 1462 yılında Eflak üzerine yaptığı seferi dikkate almamıştır. V. J. Parry de Eflak'ın 1462 yılında Osmanlılar tarafından sadece yağmalandığını öne sürmüştür. Bu tarihçilerin Osmanlı iktidarının Eflak'ta tesisi ile ilgili değerlendirmeleri tetkike muhtaçtır: Parry, "Bayezid II-Selim I", 55.

70 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Gábor Basta, La route qui mene `a Istanbul 1526-1528, Budapest, 1994.

71 Bu inisiyatif Niğbolu Sancakbeyi olan Mehmed Bey'indir: lui Macarie, CSR, 93"hospodarın; Popescu, Istoriile, 272-4; Michael Bocignoli, Calatori straini, I, 178"hospodarın; Tocilescu, 534 documente, doc. 308, 42; Nicolae Stoicescu, Concert of Europe, 272-3.

75 Ayrıntılı bilgi için bkz.: F. Babinger, "Cel dintîi bir al Moldovei catre sultan" (iktibas), Bucureşti, 1936; A. H. Golimas, "Sensul închinarii de la Vaslui a lui Petru Voda Aron. Din legaturile de drept ale Moldovei cu Poarta "Otomana." Cuget Moldovenesc, 9-12, 1940 (iktibas), Iaşi, 1941; Papacostea, "1455-1456," 445-61; L. Şimanschi, "Închinarea de la Vaslui (5 <iunie>1456)." AIIAI, XVIII, 1981, 613-37; M. A. Mehmet, "Pacii," 631-9.

76 İnalcık, "Rise," 45.

77 Mehmet, Documente turc., I, doc. 1. Sbigniev Olesnicki'nin 10 Eylül 1453 tarihli mektubuna göre II. Mehmed daha 1453 yılının Haziran-Ağustos aylarında II. Alexandru'dan (1449; 1452-1454; 1455) haraç ödemesini istemişti: "gravia tributa requirit" (Papacostea, "1455-1456," 446, n. 2).

78 DRH, A, II, doc. 58.

79 1456 yılına ait belge muhtelif zamanlarda yayınlanmış ve değerlendirilmiştir. Bkz.: Mehmet, Documente turc., doc. 2; Guboglu, Paleografia, doc. 3.

80 Ureche, Letopiset, 33.

81 Aşıkpaşazade, Tevarih, yay. Giese, 178 (Padişah… Kara Boğdânın tekûrunu Kapuya okudular. "Bu kez sen kendün getür harâcını" dediler).

82 Örnek olarak bkz.: Neşri, Tarih, yay. Unat, Köymen, II, 829 (Hikâyet-i Inhizam-ı Süleyman Bey der Gazâ-yı Kara Boğdân).

83 Kronik yazarı Nicolae Costin'in eserinden bu yargıya ulaşmak mümkündür. Costin, Fatih Sultan Mehmed'in bu tarihte, yıllık haracını göndermesi, esirleri serbest bırakması ve Kili kalesini Osmanlılara bırakması halinde Büyük Ştefan ile barış yapmaya istekli olduğunu yazar: Nicolae Costin, Letopiset, 119: Ar fi dat pace moldovenilor, de nu ar fi oprit birul cel legat pre an şi de ar fi slobozit robii şi de ar fi întorsu cetatea Chiliei.

84 Kırımlı bir yetkilinin 881 Cemaziyü'l-ahır/10-19 Ekim 1476 tarihli mektubu: Mehmet, Documente turc., I, doc. 4.

85 Mehmet Neşri (ö. 1520/H. 926) Boğdan'a düzenlenen bu ikinci mübarek sefer için ayrı bir bölüm ayırmıştır (Hikâyet-i Gazâ-yı Kara Boğdân saniyen): Neşri, Tarih, yay. Unat, Köymen, II, 829-33; Neşri, Tarih, Cronici turc. I, 127-8 içinde; Aşıkpaşazade, Tevarih, Cronici turc. I, 95-7 içinde; Tursun Bey, Tarih, Cronici turc., I, 74-5 içinde; Solakzade, Tarih, Cronici turc., II, 142 içinde. Ayrıca bkz.: Cronici turc. I, 62 (Oruc bin Adil); 211-4 (Ibn Kemal); 294 (Mehmed-paşa); 322-4 (Sa'adeddin); 407 (Mehmed bin Mehmed); 458-60 (Koca Hüseyin); Razboieni. 500 de ani de la Campania din 1476, Bucureşti, 1977, muhtelif sayfalar; Parry, "Bayezid II-Selim I," 55.

86 Romen Osmanlı tarihçisi A. Decei tarafından keşfedilen Münşe'atın müellifi bu ahidnameyi sulhnâme olarak zikreder. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Decei, "Sulhname," 465-94. Ayrıca bkz.: N. Grigoraş, A existat un tratat de pace între Mehmed II şi Ştefan cel Mare?, Iaşi, 1948; M. A. Mehmet, "La politique ottomane a l'égard de la Moldavie et du Khanat de Crimée vers la fin du règne du sultan Mehmed II "Le Conquérant", RRH, 3, 1974, 509-33.

87 V. J. Parry'ye göre bu durum Eflak için de geçerlidir: Parry, "Bayezid II-Selim I", 55.

88 Kıvamî, Fetihnâme, 304-6. Ayrıca bkz.: Cronici turc. I, 63 (Oruc bin Adil); 75-8 (Tursun-bey); 98-100 (Aşıkpaşazade); 130-2 (Mehmed Neşri); 245 (Lütfi Paşa); 253 (Rustem Paşa); 326-7 (Sa'adeddin); 408 (Mehmed bin Mehmed); 461-2 (Koca Hüseyin); 545 (Kara-Çelebi-Zade); Parry, "Bayezid II-Selim I," 58.

89 Menakib, Cronici turc. I, 137 içinde; Kara Çelebi Zade, Süleymannâme, Cronici turc. I, 532 içinde; Ion Neculce, Opere. Letopisetul fiærii Moldovei şi 2, 1983, 117-28; Gorovei, "1486," 807-21; Parry, "Bayezid II-Selim I," 58.

90 Koca Husein, Beda' ül-veka'i, 54; Nicolae Costin, Letopiset, 129; Parry, "Bayezid II-Selim gelişmelerden hiç bahsetmediğini ayrıca belirtmek gerekir. Bunun yerine bkz.: Cantemir, Othman

History, 186 (Mühieddin el-Cemalı); 221-32 (Nasuh Matrakçi); 248 (Lütfi Paşa); 254-5 (Rustem Paşa); 261-72 (Mustafa Celalzade); 351-2 (Mustafa Ali); 412 (Mehmed bin Mehmed); 480-2 (İbrahim Peçevi); 532-47 (Kara-Çelebi-Zade). Ayrıca bkz.: Moldavie (1538).” Studia et Acta Orientalia (Bucarest) (SAO), I, 1957, 175-87; Decei, Imp. otoman, 190; Gorovei, “Casa Pacii,” 659-66; Petru Rareş, 151-75 (T. Gemil, Şt. S. Gorovei); Veinstein, “128-36.

93 Kanunî Sultan Süleyman’ın Lehistan kralına hitaben yazmış olduğu Ekim 1538 tarihli mektuba göre: Hurmuzaki, Documente, Supl. II/1, doc. LX. Ayrıca, Nasuh Matrakçı, Fetihnâme, Cronici turc., I, 228 içinde. Ayrıca bkz.: Mustafa Celalzade, Tabakat al-memalik, Cronici turc. I, 263 içinde.

94 Tappe, Documents, no. 20.

95 Lütfi Paşa, Tevarih, Cronici turc. I, 248 içinde. Ayrıca bkz.: Şt. S. Gorovei, “Domnia lui Ştefan Lacusta,” Petru Rareş, 161-2 içinde.

96 Mehmed Paşa, Tarih, Cronici turc. I, 295. Eski boyarlarlardan bazıları 1540 yılında Lehistan kralına hitaben yazdıkları bir mektupta, padişahın Boğdan’a Türk menşeli bir sancakbeyi tayin etmek istediğinden bahsetmişlerdir: Hurmuzaki, Documente, Supl. II/1, doc. LX.

97 Nasuh Matrakçı, Fetihnâme, Cronici turc. I, 228 içinde; Nasuh Matrakçı, Fetihnâme-i Kara-Boğdân (TKSMK, R. 1284); Peçevi, Tarih, Cronici turc. I, 481 içinde.

98 Muhiddin el-Cemalı, Tevarih, ve Peçevi, Tarih, Cronici turc. I, 188, 480 içinde.

99 Hurmuzaki, Documente, Supl. II/1, doc. LX.100“Seferden dönüşü sırasında Kanuni Sultan Süleyman Boğdanlılar tarafından tahrip edilen Kili’nin yeniden inşaasını emreder. Bu bölgede ağaç bulunmaması nedeniyle Kili’nin yeniden inşaasında ihtiyaç duyulan kereste, daha önce Tuna üzerinde kullanılan kullanılan bir ahşap köprüden tedarik edilir: Cantemir, Othman History, 202-4.101 Concert of Europe, 272-3.Alexandrescu, “Khatt-i şerifs” = M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, “L’origine des khatt-i şerifs de privilèges des Principautés roumaines.” Nouvelles Études d’Histoire (Bucharest), VI, 1, 1980, 251-63.

M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, “Les relations du prince de Valachie Mircea l’Ancien avec les émirs seldjoukides d’Anatolie et leur candidat Musa au trône Ottoman.” Tarih Araştırmaları Dergisi, VI, 1968, 10-11 (1972), 113-225.Aşıkpaşazade, Tevarih = Fr. Giese, Die altosmanische Chronik des Aşıkpaşazade, Leipzig, 1929 (Cronici turc. I’den yapılan iktibaslar, 81-105; Crestomatie Turca, 77-101). Aynı şekilde Çiftcioğlu N. Atsız, Osmanlı Tarihleri, I, Istanbul, 1949, 77-319 içinde.Bratianu, Marea Neagra = Gh. I. Bratianu, Marea Neagra de la origini pâna la cucerirea otomana, I-II, yay. Victor Spinei, Bucureşti, 1988.Calatori straini = Cãlatori straini despre Tãrile Române, yay. M. Holban, Bucureşti, I, 1968.Cantemir, Othman History = Demetrius Cantemir, The

History of the Growth and Decay of the Othman Empire. çev. N. Tindal, London, 1734-5. Chalcocondil, Expuneri = Laonic Chalcocondil, Expuneri istorice, yay. V. Grecu, Bucureşti, 1958 (FHDR, IV, 450-517 içinde)

Concert of Europe = The Concert of Europe, yay. R.Albrecht-Carrié, New York, 1968.Corfus, Documente XVI = I.Corfus, Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea, Bucuresti, 1979.Critobul, Mehmed II = Critobul of Imbros, Din domnia lui Mehmed al II-lea. Anii 1451-1467, yay. V.Grecu, Bucuresti, 1963; History of Mehmed the Conqueror by Critovoulos, çev. Ch. T. Riggs, Westport, Connecticut, 1954.

Cronici turc. I = Cronici turcesti privind Tarile române. Extrase. Vol. I. Sec. XV-mijlocul sec. XVII, yay. Mihail Guboglu and Mustafa Mehmet, Bucuresti, 1966.

CSR = Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ioan Bogdan. yay. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.

Decei, "Doua doc"/"Deux documents" = Aurel Decei, "Doua documente turceşti privitoare la expeditiile sultanilor Baiazid I şi Murad al II-lea în Tarile Române." Decei, RRO, 209-222 içinde) (Fransızca baskısı Revue Roumaine d'Histoire (Bucarest), XIII, 3, 1974, 395-413 içinde).

Decei, "Mircea" = A. Decei, "Expeditia lui Mircea cel Batrân împotriva acîngiilor de la Karinovasi (1393)." Decei, RRO, 140-155 içinde (Fransızca baskısı Revue des Études Roumaines (Paris), I, 1953, 130-51 içinde).

Decei, "Sulhname" = A.Decei, "Tratatul de pace-sulhname-încheiat între sultanul Mehmed al II-lea şi Ştefan cel Mare la 1479." Revista Istorica Romana, XV, 1945, fasc. IV, 465-94 (aynı şekilde Decei, RRO, 118-39 içinde).

Decei, Imp. otoman = A. Decei, Istoria Imperiului otoman pâna la 1656, Bucureşti, 1978.

Decei, RRO = A.Decei, Relatii româno-orientale. Culegere de studii, Bucureşti, 1978.

DRH, A = Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, c. II (1449-86), Bucureşti, 1974.

DRH, D = Documenta Romaniae Historica. D. Relatiile între Tarile Române, c. I, Bucureşti, 1977.

Ducas, Istoria = Ducas, Istoria turco-bizantina (1341-1462), yay. V.Grecu, Bucureşti, 1958.

FHDR = Fontes Historiae Daco-Romanae, c. IV: Scriitori şi acte bizantine. Secolele IV-XV, Bucureşti, 1982.

Filstich, Istorie = Johann Filstich, Încercare de Istorie Românească, yay. Adolf Ambruster, Bucureşti, 1979.

Gemil, Documente turc. = Tahsin Gemil, Relatiile Tarilor române cu Poarta otomana în documente turceşti. 1601-1712, Bucureşti, 1984.

Gemil, “Mircea” = T. Gemil, “Raporturile româno-otomane în vremea lui Mircea cel Mare”, in Mircea, 330-64;

Gemil, Românii şi otomanii = Tahsin Gemil, Românii şi otomanii în secolele XIV-XVI, Bucureşti, 1991.

Genealogia Cantacuzinilor = Mihail Cantacuzino banul, Genealogia Cantacuzinilor, yay. N. Iorga, Bucureşti, 1902.

Ghiata, “Dobrogea” = A.Ghiata, “Conditiile instaurarii dominatiei otomane în Dobrogea.” Studii istorice sud-est europene, I, Bucureşti, 1974, 43-126.

Giurescu, Istoria românilor = C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, Istoria românilor. c. 2: De la mijlocul secolului al XIV-lea pâna la începutul secolului al XVII-lea, Bucureşti, 1976.

Gorovei, “1486” = Şt. S. Gorovei, “Pacea moldo-otomana din 1486.” Revista de Istorie, 7, 1982, 807-21 (Fransızca baskısı RRH, 3-4, 1982, 405-21 içinde).

Gorovei, “Casa Pacii” = Şt. S. Gorovei, “Moldova în “Casa Pacii”. Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relatii moldo-otomane.” Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D.Xenopol» (Iaşi), XVII, 1980, 629-67.

Guboglu, “Le tribut” = M. Guboglu, “Le tribut payé par les Principautés Roumaines `a la Porte jusqu’au début du XVIe siècle d’après les sources turques.” Revue des Études Islamiques (Paris), 37, 1, 1969, 49-80 (yeni basımı Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan, İstanbul, 1985, 59-144 içinde).

Guboglu, Paleografia = M. Guboglu, Paleografia şi diplomatica turco-osmana. Studiu şi album, Bucureşti, 1958.

Hammer, Empire Ottoman = Joseph von Hammer-Purgstall, Geschichte des Osmanischen Reiches, I-X, Pest, 1827-1835; J. de Hammer, Histoire de l’Empire Ottoman depuis son origine jusqu’`a nos jours, c. I-XVIII, çev. J. J. Hellert, Paris, 1837-41.

Hurmuzaki, Documente = Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, Bucureşti.

Imber, Ottoman Empire = C. İmber, The Ottoman Empire. 1300-1481, İstanbul, 1990.

İnalcık, “Document” = H. İnalcık, “An Ottoman Document on Bayezid I expedition into Hungary and Wallachia.” Actes du X Congrès International d’Etudes Byzantines, İstanbul, 1957, 220-2.

İnalcık, “Rise” = H. İnalcık, “The Rise of the Ottoman Empire.” A History of the Ottoman Empire to 1730…, Cambridge, London, New York, Melbourne, 1976, 10-53 içinde.

Iorga, Istoria Românilor = N. İorga, Istoria Românilor, III-VI, Bucureşti, 1936-39.

Kıvâmî, Fetihnâme = F.Babinger, Fetihnâme-i Sultan Mehmed, müellifi: Kıvâmî, İstanbul, 1955.

Knolles, Turkish History = Richard Knolles, The Turkish History, from the Original of that Nation, to the Growth of the Ottoman Empire… 6. Baskı, c. I, London, 1687.

Koca Hüseyin, Beda’i ül-veka‘i = Koca Hüseyin, Beda’i ül-veka‘i, yay. A. S. Tveretinova, I-II, Moscova, 1961 (iktibaslar Cronici turc. I, 437-68 içinde).

Letopisetul cantacuzinesc = Istoria Tarii Româneşti. 1290-1690. Letopisetul cantacuzinesc, yay. C. Grecescu, D. Simonescu, Bucureşti, 1960.

Maxim, “Mircea” = M.Maxim, “Cu privire la întelegerile de pace româno-otomane din timpul domniei lui Mircea cel Batrân”, Mircea, 365-396 içinde.

Maxim, TRÎP = Mihai Maxim, Tarile Române şi Înalta Poarta, Bucureşti, 1993.

Minea, Principatele române = I. Minea, Principatele române şi politica orientala a împaratului Sigismund, Bucureşti, 1919.

Mircea = Marele Mircea Voievod, Coord. I. Patroiu, Bucureşti, 1987.

Neşri, Tarih = Fr. Taeschner, Gihannüma. Die altosmanische Chronik des Mevlâna Mehemmed Neschrî, c. I-II, Leipzig, 1951-5; Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-nüma. Neşri Tarihi, yay. F. R. Unat, M. A. Köymen, I-II, Ankara, 1987 (1.baskı 1947) (iktibaslar Cronici turc. I, 110-34, ve Crestomatie turca, 243-70 içinde).

Nicolae Costin, Letopiset = Nicolae Costin, Letopisetul Tarii Moldovei de la zidirea lumii pâna la 1601, yay. C. Stoide and I. Lazarescu, Iaşi, 1971.

Osmanlı Tarihleri = Çiftcioğlu N.Atsız, Osmanlı Tarihleri, I, İstanbul, 1949.

Pall, “Hunedoara” = F. Pall, “La condizioni e gli achi internationali della lotta antiottoman del 1442-1443 condotta da Giovanni di Hunedoara.” Revue des Études Sud-Est Européennes (Bucarest) III, 1965, 433-63.

Panaite, Limbaj = Viorel Panaite, Limbajul politico-juridic în Islamul otoman. Dictionar de termeni si expresii. I. Razboiul, pacea, comertul (The Political-Legal Language in the Ottoman Islam. Dictionary of Terms and Expressions. I. War, Peace, Trade), Tipografia Universitatii din Bucureşti, 1998, 359 s.

Panaite, Ottoman Law = Viorel Panaite, The Ottoman Law of War and Peace. The Ottoman Empire and Tribute Payers, East European Monographs, No. DLXII, Boulder, Columbia University Press, New York, 2000, 561 s.

Panaite, Pace, razboi si comert în Islam = Viorel Panaite, Pace, razboi si comert în Islam. Tarile române si dreptul otoman al popoarelor. Secolele XV-XVII (Peace, War and Trade in Islam. The Romanian Principalities and the Ottoman Law of Nations. 15th-17th Century), yay. All, Bucuresti, 1997, 560 s./16 renk illustrasyonlar.

Panaitescu, Mircea = P .P .Panaitescu, Mircea cel Batrân, Bucureşti, 1944.

Papacostea, "1455-1456" = Ş. Papacostea, "La Moldavie tributaire de l'empire ottoman au XVe siècle: le cadre international des rapports établis en 1455-1456." Revue Roumaine d'Histoire (Bucarest), XIII, 3, 1974, 445-61.

Parry, "Bayezid II-Selim I" = V. J. Parry, "The Reigns of Bâyezîd I and Selim I, 1481-1520." A History of the Ottoman Empire to 1730…, Cambridge, London, New York, Melbourne, 1976, 54-78 içinde.

Petru Rareş = Petru Rareş, coord. L. Şimanschi, Bucureşti, 1978.

Popescu, Istoriile = Istoriile domnilor Tarîi Româneşti de Radu Popescu, Cronicari munteni, yay. M.Gregorian, I, Bucureşti, 1961, 225-578 içinde.

Redhouse = Redhouse yeni Türkçe-Ingilizce Sözlük/New Redhouse Turkish-English Dictionary, 12. Baskı, Istanbul, 1991.

Seton-Watson, Roumanians = R. W. Seton-Watson, A History of the Roumanians. From Roman Times to the Completion of Unity, Archon Books, 1963 (1. Baskı, 1934, Cambridge University Press).

Tappe, Documents = E. D. Tappe, Documents concerning Romanian History (1427-1601) collected from British Archives, The Hague, 1964.

Thornton, Turkey = Th.Thornton, The Present State of Turkey… together with the Geographical, Political, and Civil, State of the Principalities of Moldavia and Wallachia, c. I-II, 2. Baskı, London, 1809.

Tocilescu, 534 documente = Gr. G. Tocilescu, 534 documente istorice slavo-române din Tara Românească şi Moldova privitoare la legaturile cu Ardealul. 1346-1603, Bucureşti, 1931.

Tursun, Tarih = Tursun Bey, Târîh-i Ebü'l Feth Sultan Mehmed Han, Hazırlayan: A. Mertol Tulum, İstanbul, 1972; The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Beg, yay. H. İnalcık and R. Murphey, Minneapolis & Chicago, 1978 (iktibaslar Cronici turc., I, 65-80 içinde).

Ureche, Letopiset = Grigore Ureche, Letopisetul Tarii Moldovei, der. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1987 (1. Baskı, 1955).

Vacarescu, Istoria = Ianache Vacarescu, Istorie a prea puternicilor înparati othomani, Poetii Vacareşti, Opere, yay. C.Cîrstoiu, Bucureşti, 1982, 181-312 içinde.

Veinstein, "Oceakov" = Gilles Veinstein, "L'occupation ottomane d'Oceakov et le problème de la frontière lituano-tatars. 1538-1544." Passé turco-tatar. Présent soviétique…, Louvain-Paris, 1986, 123-55.

Veliman, "Mircea" = V. Veliman, "Domnia lui Mircea cel Mare în viziunea istoriografiei otomane (sec. XV-XVII)", 0Marele Mircea Voievod, Bucureşti, 1986, 397-429.

Ellinci Bölüm Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi / I. Mehmed ve II. Murad

Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi / Prof. Dr. Necdet Öztürk [s.221-251]

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Osmanlıların, Anadolu ve Balkanlar'da etkili bir güç hâline gelme çabaları, Yıldırım Bayezid'le Timur arasında vuku bulan 1402 Ankara Savaşı1 ile geçici bir süre kesintiye uğradı. Bilindiği gibi, bu savaşta Bayezid yenildi ve Timur'a esir düştü. Timur, Osmanlıların Anadolu'daki gücünü yok etmeye yönelik bir politika izledi. Fakat, bu düşüncesini bütünüyle gerçekleştirmeye ömrü yetmedi. Timur'un,

Anadolu'da bulunduğu kısa sürede yaptığı çok yönlü tahribat, Anadolu'nun ve Osmanlı'nın geleceğini doğrudan etkiledi; devlet ve toplum hayatında, onarılması uzun yıllar alacak derin yaralar açtı. Osmanlı Devleti bir süre padişahsız kaldığı gibi, ülkenin siyasî birliği yanında toprak bütünlüğü de parçalandı. Timur, Osmanlıların gücünü yere sermekle, Bizans'ın ömrünü yarım yüzyıl daha uzatmış oldu. Yıldırım'ın şehzadeleri bir bir ortaya çıkarak saltanat davasına kalkıştılar. Bütün Osmanlı coğrafyasında, tam bir belirsizlik ve karışıklık hüküm sürmeye başladı.

Saltanat koltuğunu elde etmek uğruna, kardeşler arasında başlayan bu uzun soluklu kavga 1413 yılına kadar sürdü. Ankara yenilgisinden 1413'te Çelebi2 Mehmed'in,3 ülkenin yönetimini tek başına ele alıncaya değin geçen süre, yaygın şekliyle Fetret Devri4 veya Fâsıla-i Saltanat diye bilinir. Ülkede 11 yıl süren bu kargaşa ortamı ve çok başlılık, Çelebi Mehmed'in iktidar koltuğuna oturmasıyla son buldu. Şüphesiz, onun bu sonuca ulaşması o kadar kolay olmadı. Çünkü, Çelebi Mehmed'in saltanata giden yolu oldukça sarp ve tehlikeli bir yoldu. O, sahip olduğu kimi kişisel özelliklerini, ülkesinin geleceği için kullanarak karşısına çıkan her türden güçlüğü yenmesini bildi. Onun, kardeşleriyle giriştiği mücadelede, rakip olarak en son Musa Çelebi5 kalmıştı. Osmanlı tarih kaynaklarının, pek çok konuda olduğu gibi, Ankara bozgunu sonrasında baş gösteren kanlı şehzade kavgalarına dair verdikleri bilgiler de oldukça yetersiz, bulanık ve çelişkilidir.

Ankara Savaşı sırasında Yıldırım Bayezid'in, Süleyman,6 Mustafa, İsa, Musa, Mehmed ve Kasım Çelebi olmak üzere altı oğlu hayatta bulunuyordu.7 Kasım, henüz küçük yaşta olduğundan Bursa'da kalmış, diğerleri savaşa katılmışlardı. Savaşın, Osmanlılar aleyhine biteceğini gören Süleyman, İsa ve Mehmed Çelebiler savaş alanından ayrılarak Timur'a esir düşmekten kurtuldular. Savaşı ilk terk eden, büyük kardeş Süleyman Çelebi oldu. O, babasının yönetim kadrosunu oluşturan Veziriazam Çandarlızade Ali Paşa,8 Subaşı Eyne Bey9 ve Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ile birlikte Bursa'ya gitmiş; ancak Timur'un kendisini takip edeceğini düşünerek burada fazla kalmamış, küçük kardeşi Kasım ile kız kardeşi Fâtıma Sultan'ı ve alabildiği devlet hazinesini de yanına alarak Gemlik'e, oradan da Güzelcehisar'a gitmiştir. Süleyman Çelebi, Bizans'ın yardımıyla Boğaz'ı geçerek zaman geçirmeden Edirne'ye hareket etmiştir (1402).

Mehmed Çelebi ise, savaştan sonra sancağı Amasya'ya dönüşünde, çeşitli güçlerle çarpışmak zorunda kaldı. Merkezî otoritenin zayıflamasını fırsat bilen kimi yerel beyler, Anadolu'daki karışıklığı iyice körüklemek isteyen Timur tarafından kışkırtıldı. Samsun, Niksar, Tokat ve Sivas taraflarında ortaya çıkan Kara Devletşah, Kubadoğlu, İnaloğlu, Gözleroğlu, Köpekoğlu, Savcıoğlu, Kadı Burhaneddin ve Mezid Bey gibi yerli Türkmen beyleriyle çarpışmak zorunda kalan Çelebi Mehmed, sonuçta bunları itaat altına almayı başardı. Böylece Çelebi Mehmed kısa zaman içerisinde Sivas, Tokat ve Amasya taraflarına tamamen egemen oldu (1403).10

Çelebi Mehmed'in, Edirne'de padişahlığını ilân eden ağabeyi Emir Süleyman'a11 tepkisi, başlangıçta olumlu oldu. Hatta o, Süleyman Çelebi'nin padişahlığını "Emîrüm, ulum ve ulu karındaşum. Eğer atamuz öldü ise kendüler sağ olsun, mübârek-bâd" sözleriyle kutladı ve bağlılığını

bildirerek çeşitli armağanlar gönderdi. Kardeşinin kutlama mesajından oldukça hoşnut kalan Süleyman da Mehmed Çelebi'ye mukabil hediyeler gönderdi.12 Ancak, iki kardeş arasındaki bu karşılıklı sevginin çok içten olmadığı, İsa ve Mehmed arasındaki mücadelede Süleyman'ın, İsa'yı desteklemesinden anlaşılmaktadır. Emir Süleyman, Anadolu'daki hâkimiyetin büyük kardeş İsa Çelebi'ye ait olması gerektiğini düşünüyordu.13

Süleyman Çelebi Rumeli'ye geçtiği sırada, babasının yönetim kadrosundaki üst düzey görevliler yanında olduğundan, diğer şehzadeler karşısında önemli bir üstünlüğe sahipti. Bu tecrübeli siyaset ve devlet adamları sayesinde Rumeli'de durumunu sağlamlaştıran Emir Süleyman, nüfuzunu Anadolu'da da yaymaya kalkışınca; şehzadeler arasındaki kavga daha da kızışmaya başladı.

Bu amansız kavgalarda Bizans, daima zayıf olan şehzadeyi kuvvetliye karşı destekleyerek Osmanlıların daha fazla bölünüp, güç kaybına uğramasını isteyen bir politika izlemiştir.14 Ayrıca, şehzadeler de birbirleriyle yaptıkları mücadelelerde, zaman zaman Bizans'ın yardımına başvurarak bu devletle dostluk anlaşması yapıyorlardı. Bizans Devleti ile ilişki kuran ilk şehzade Süleyman Çelebi oldu. İmparator II. Manuel Palaiologos (1391-1425), Türklere karşı yardım için gittiği uzun Avrupa gezisinden döndükten sonra, Emir Süleyman'la Gelibolu Anlaşması'nı (1403)15 imzaladı. Süleyman, anlaşma şartlarına uyacağını göstermek için kardeşleri Kasım'ı ve Fatma Sultan'ı İstanbul'a rehin bıraktıktan sonra Edirne'ye döndü.16

Timur, Anadolu'dan ayrılacağı sırada Yıldırım Bayezid'in cenazesiyle birlikte serbest bıraktığı Musa Çelebi'yi Kütahya'ya göndermiş ve kuvvetli bir rivayete göre bu şehzadeye Bursa'yı vermiştir. Musa Çelebi, Bursa'ya hâkim olabilmek için Karasi taraflarında bulunan İsa Çelebi'yle birçok kez çarpışmış ve sonuçta başarı göstererek kısa bir süre Bursa'yı ele geçirmiştir. Böylece Süleyman, İsa ve Mehmed'den sonra Musa da saltanat iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Şehzadelerden her biri Timur'a elçiler göndererek bağlılıklarını bildirdiler. Timur, elçileri çok ustaca ve politik cevaplarla geri göndermiş, hatta her şehzadeye saltanat davasına kalkışmaları tavsiyesinde bulunmuştur. O, izlediği bu siyasetle şehzadeleri birbirine düşürüp ortaya çıkışında kendisinin de sorumlu olduğu uğursuz savaştan sonra, siyasî ve coğrafî bütünlüğü bozulan Osmanlı'nın varlığına son vermek istemiştir.

Kardeşi İsa Çelebi'nin Bursa'ya yöneldiğini öğrenen Mehmed Çelebi hemen harekete geçti. O, savaşa girişmeden önce, vezirleri ve beyleriyle nasıl bir strateji izlenmesi gerektiğini tartıştı. Balıkesir Subaşısı Eyne Bey meselenin savaşla değil barış yoluyla çözümünü tavsiye etti. Onun plânına göre Aydın, Saruhan, Germiyan, Karasi ve Karaman beylikleri arazisi İsa Çelebi'nin; bunun dışında kalan Anadolu toprakları Mehmed Çelebi'nin yönetiminde olacaktı. Mehmed Çelebi, Anadolu'nun kendisi ile kardeşi İsa Çelebi arasında bölüşülmesi anlamına gelen Eyne Bey'in bu plânını, ülkenin daha fazla zarar görmemesi için, akılcı bularak benimsedi.17 İsa Çelebi ise kendisine götürülen bu teklifi, büyük kardeş olması dolayısıyla, tahtın kendi hakkı olduğunu ileri sürerek kabul etmedi. İki taraf arasında meydana gelen Ulubad savaşı'nı İsa Çelebi kaybetti ve bir gemiye binerek İstanbul'a kaçtı. Bursa'ya gelen Çelebi Mehmed, Bursa halkı tarafından sultan olarak selâmlandı.18

Çelebi Mehmed, Bursa'dan İznik'e oradan da Yenişehir'e geçti. Bu arada Karasi, Saruhan ve Aydın beyleri kendisine bağlılıklarını bildirdiler. Çelebi Mehmed, Germiyanoğlu Yakub Bey'e bir mektup gödererek babası Yıldırım Bayezid'in tabutu ile Musa Çelebi'nin Bursa'ya gönderilmesini istedi. Babasını Bursa'da toprağa veren Çelebi Mehmed Tokat'a döndü.

Diğer taraftan Edirne'de tahta çıkan Emir Süleyman, Çelebi Mehmed'in İsa Çelebi'yi Bursa'dan çıkardığını işitince kaygıya kapıldı. O, beylerine Anadolu tarafına geçmek istediğini, kardeşi Mehmed'in küçük olduğu halde babasının Anadolu'daki topraklarına tamamıyla sahip olduğunu söyleyince, onlar da Çelebi Mehmed'in yaşça küçük, ancak devletçe büyük olduğunu, onunla karşılaşan diğer kardeşlerinin yenildiği cevabını verdiler. Adamları Süleyman'a, Bizans imparatoruna İsa Çelebi'nin kendisine gönderilmesini dile getiren bir mektup yazmasını söylediler. Süleyman bunu kabul etti. Emir Süleyman, İsa Bey'in kendisine teslimi üzerine bazı yerleri Bizans'a terk etti. Serbest bırakılan İsa, Gelibolu'dan geçerek Karasi ilini aldı. Beypazarı'nda kışlayan İsa Çelebi, buradan Tokat'ta bulunan Çelebi Mehmed'e, onun egemen olduğu topraklara konuk olarak geldiğini bildiren bir mektup yazdı. Çelebi Mehmed, bundan duyduğu sevinci bildiren bir mektubu, bazı armağanlarla birlikte kardeşine gönderdi. Beypazarı'ndan Sivrihisar'a ve oradan Karaman'a giden İsa Çelebi, Karamanoğlu'yla yaptığı savaşı kaybedince Bursa'ya hareket etti. Her ne kadar Çelebi Mehmed'in kendisine gönderdiği mektubu gösterdi ise de, Bursa halkı onu şehre sokmadı. Bunun üzerine İsa Çelebi, şehri yakıp yıktı.

İsa Çelebi'nin bu tür davranışlara kalkıştığını duyan Mehmed Çelebi, acele olarak Bursa'ya 3.000 kişilik bir birlik gönderdi. İsa Bey'in ise yanında 10.000 askeri vardı. İki taraf arasındaki çarpışmada İsa mağlûp oldu ve az sayıdaki adamıyla Kastamonu'ya kaçtı. İsa Çelebi, İsfendiyar Bey tarafından iyi karşılandı. Bursa'ya gelen Çelebi Mehmed, eski başkentin yakılıp yıkılmasından büyük üzüntü duydu. İsfendiyar Bey'in desteğini alan İsa, tekrar harekete geçti ise de, Gerede'deki çarpışmayı İsfendiyar ve İsa Bey kuvvetleri kaybetti. Bursa'ya gelen Mehmed Çelebi, oradan Tokat'a döndü.

Çelebi Mehmed'in Tokat'ta olduğunu öğrenen İsa, Kastamonu'dan tekrar Bursa'ya gelerek Mihaliç'e otağını kurdu. Çelebi Mehmed, bunun üzerine Tokat'tan Bursa'ya hareket etti. İsa Çelebi, İzmir'e kaçarak İzmiroğlu'ndan yardım istedi. İzmir, Aydın, Saruhan, Teke ve Menteşe beyleri, İsa Bey'e asker vererek destekte bulundular. Bu suretle 20.000 kişilik bir kuvvet toplandı. Mehmed, ordusu ile hemen İzmir üzerine yürüdü. Kardeşi tarafından dördüncü kez mağlûp edilen İsa, bu kez Karaman'a sığındı. Çelebi Mehmed'le dost kalmayı arzu eden Karamanoğlu, İsa'yı ülkesinden çıkardı. İsa Çelebi, Eskişehir taraflarına geldiğinde, hamamda yakalanıp boğduruldu.19 İsa Çelebi'nin bertaraf edilmesi (1405) ve Batı Anadolu beyliklerinin sindirilmesi Mehmed Çelebi'yi, daha şimdiden Anadolu'nun en güçlü hükümdarı durumuna getirdi.20

Çelebi Mehmed, kardeşi İsa'yı ortadan kaldırdıktan sonra,21 Bursa'ya geldi. Bu arada ağabeyi Emir Süleyman'ın, çok sayıda askerle Çanakkale Boğazı'nı aşarak Anadolu'ya geçtiği haberini aldı.

Emir Süleyman'ın, düzenlediği bu seferin temel nedeni, Çelebi Mehmed'in onun Rumeli'deki saltanatını tehdit eder bir güce erişmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Çelebi Mehmed, vezirleri ve beyleriyle bir araya gelerek durum değerlendirmesi yaptı. Toplantıdan, Emir Süleyman'la karşı karşıya gelinmemesi yolunda bir karar çıktı. Emir Süleyman, ordusuyla Çanakkale üzerinden Bursa'ya gelerek şehri zapt etti. Ankara Kalesi ise, Emir Süleyman adına Veziriazamı Ali Paşa tarafından işgal edildi.

Çelebi Mehmed, Bursa ve Ankara'yı geri almak için yaptığı girişimlerden bir sonuç alamadı. Emir Süleyman, Karamanoğullarının elindeki Sivrihisar'ı da almaya kalkıştı. Ancak o, Karamanoğlu tarafından mağlûp edildi. Bu arada Karamanoğlu ile Çelebi Mehmed arasında, Emir Süleyman'a karşı bir dostluk anlaşması yapıldı.22

Musa Çelebi, padişah olarak gördüğü kardeşi Çelebi Mehmed'den, İsfendiyar'a oradan da gemi ile Rumeli'ye geçerek Süleyman'la mücadele için izin istedi. Eğer Rumeli'de beylik ederse, sikke ve hutbede Çelebi Mehmed'in adına yer vereceğine dair söz verdi. Musa Çelebi, İsfendiyar'dan tekrar Karamanoğlu yanına gitti. Bu arada Eflâk beyi, İsfendiyar'a Rumeli akıncısından huzurları kalmadığını bildiren bir mektup gönderdi. O, mektubunda ayrıca Musa Çelebi'yi Rumeli'ye göndermesini, yazıyordu. İsfendiyar Bey, bu mektubu Karaman'da bulunan Musa'ya yolladı. İsfendiyar'a giden Musa, oradan da deniz yoluyla Rumeli'ye geçti (1409).

Rumeli'ye geçen Musa'yı, Mirça görkemli bir törenle karşıladı ve kızı ile evlendirerek Eflâk Beyliği'ni ona verdi. Musa, kısa zaman içerisinde Eflâk askerini toplayarak bütün Rumeli'yi zapt etti. Böylece Musa, Çelebi Mehmed'e verdiği sözü unutarak tamamıyla kendi hesabına hareket etmeye başladı. O sırada Anadolu tarafında bulunan Emir Süleyman, Rumeli'deki bu gelişmeleri işitince, hemen Rumeli'ye hareket etti. Emir Süleyman, Musa Çelebi'ye karşı Manuel'den tekrar yardım istemek zorunda kaldı. Musa Çelebi, Emir Süleyman'ın üzerine geldiğini duyunca, ordusu ile ona karşı yürüdü. Bazı beyler, Emir Süleyman tarafına geçtiler. Meydana gelen savaşta Musa Çelebi yenildi. Emir Süleyman, Edirne'ye gelip tahta oturdu.23

Emir Süleyman'ın Rumeli'ye geçtiğini öğrenen Çelebi Mehmed Bursa'ya geldi. Diğer taraftan Musa ile Süleyman arasındaki taht mücadelesi, Rumeli'de devam ediyordu. Edirne'de hamam sohbetleriyle hoşça vakit geçiren Emir Süleyman, son ana kadar kendisini bekleyen tehlikeyi fark edemedi. İleri gelen beyler ve Yeniçeri Ağası Hasan Ağa, Musa'nın yaklaşmakta olduğunu, gerekli tedbirin alınması lâzım geldiğini anlatmaya çalıştılar ise de, söz dinletemediler; üstelik Emir Süleyman Hasan Ağa'nın sakalını yoldurtarak hakaret bile etti. Gururu kırılan Hasan Ağa, saf değiştirerek Musa Çelebi yanında yer aldı. Bunu diğer beyler takip etti. Emir Süleyman'ın yanında tanınmış beylerden Karaca Bey, Kara Mukbil ve Temürtaşoğlu Oruç Paşa kaldı. Tehlikeyi geç kavrayan Emir Süleyman, az sayıdaki adamıyla birlikte, geceleyin Edirne'den İstanbul'a doğru yola çıktı. O geceyi Babaeski köylerinden Düğüncü Köyü'nde geçirdi. Sabahleyin Musa'nın adamları tarafından sarıldılar. Emir Süleyman'ın yanında bulunan Karaca Bey'i yaraladılar, Kara Mukbil'i katl ettiler; Emir Süleyman'ı tutup bağladılar. Musa Çelebi'nin emriyle Emir Süleyman şehit edildi (1411).24 Rumeli'de sekiz yıldan

fazla bir zaman saltanat süren Emir Süleyman'ın Musa Çelebi'nin adamları tarafından öldürülmesinden sonra,25 Osmanlı'nın geleceğini belirleyecek olan saltanat mücadelesi, bundan böyle Musa ve Mehmed Çelebiler arasında bir süre daha devam etti.

Musa Çelebi ile Mehmed Çelebi Arasındaki Saltanat Kavgası

Musa Çelebi, Emir Süleyman'ın Rumeli'de egemen olduğu bütün yerleri ele geçirdi.26 O, ağabeyi Emir Süleyman gibi atıl bir kimse değildi. Akıncı beyleri ve diğer ümera, Süleyman'da göremedikleri padişahlık ve liderlik özelliklerini Musa'da görmüşler ve o yüzden onu desteklemişlerdi. O, babasının sağlığında Rumeli'de akıncı beyliği yaptığından27 Rumeli'yi ve halkını çok iyi tanıyordu. Bununla beraber Musa, ağabeyinin adamlarını görevlerinden uzaklaştırmaktan da geri durmadı. Musa Çelebi, kendi çapında örgütlenerek İbrahim Paşa ve Kör Şahmelik'i kendisine vezir yaptı. Mihaloğlu Mehmed Bey'e beylerbeyilik verdi. Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddin'i kazasker tayin etti.28

Musa Çelebi, ilk saltanat yılı içerisinde Rumeli'de Pravadi,29 Akçabolu ve diğer bazı yerleri ele geçirdi.30 Onun bundan sonraki en önemli hedefi, İstanbul'u almaktı. Musa, Rumeli'de idareyi tek başına ele alınca, Bizans'a karşı sert bir politika izlemeye başladı. O, artık Bizans'la uğraşacak güçte olduğunu düşünüyordu. Kendisine karşı Emir Süleyman'ı desteklemiş olan Manuel'den, bunun öcünü almanın zamanı gelmişti. Hemen kuşatma hazırlıklarına başladı. Onun, Emir Süleyman'ın Anadolu ve Rumeli'deki bazı yerleri Bizans'a vermesini şiddetle tenkit etmesi, halktan kendisine destek verenlerin sayısını artırdı. Yıldırım zamanında Bizanslıların söz verdikleri vergiyi vermeleri için Çandarlı Halil Paşa'nın kardeşi İbrahim Paşa, Bizans'a gönderildi.31 Mesele görüşmeler yoluyla çözülemeyince Musa Çelebi, Eflâk ve Rumeli birlikleriyle İstanbul'u kuşattı. Fakat özellikle Manuel-Çelebi Mehmed yakınlaşması ve işbirliği, bu kuşatmayı sonuçsuz bıraktı (1411).32

Vezir Çandarlı İbrahim Paşa ve diğer beyler, Musa'nın kendilerine kötülük edebileceği endişesine kapıldılar. Onlar, Çelebi Mehmed'le işbirliği yapmayı, kurtuluş yolu olarak seçtiler. Bu meselede İbrahim Paşa yetkili kılındı. İstanbul'a giden İbrahim Paşa buradan, Çelebi Mehmed'e Rumeli'deki havayı ve Musa'nın durumunu bildiren bir mektup gönderdi. Çelebi Mehmed, İbrahim Paşa'nın mektubuna güvendi ve onu yanına çağırdı. Bursa'ya giden İbrahim Paşa, Çelebi Mehmed tarafından veziriazam tayin edildi. Rumeli'ye geçmek için 15.000 kişilik bir kuvvet toplandı.

Musa Çelebi'nin, Edirne'de hükümdarlığını ilân ederek Rumeli'de Emir Süleyman'ın kontrolündeki yerlere tamamıyla sahip olması33 ve İstanbul'u kuşatması, Mehmed Çelebi'yi Bizanslılarla anlaşmaya mecbur etmişti. Osmanlı şehzadeleri arasındaki mücadelelerden her fırsatta yararlanmayı düşünen Manuel, bu kez Çelebi Mehmed'i Rumeli'ye geçirmeyi plânladı. O böylece, kapısını çalan Musa Çelebi tehlikesini surlardan uzaklaştırarak İstanbul'un rahat bir nefes almasını sağlayacaktı. Çelebi Mehmed'le Bizans arasında bir anlaşma yapıldı. Böyle bir anlaşma, iki tarafın da işine gelmekteydi. Bizans, Çelebi Mehmed'in bu dostluk siyasetinden o denli memnun kalmış olmalı

ki, Bizans tarihçileri, kaderin Bizans'a bahşetmiş olduğu bu nefes alma aralığının, Çelebi Mehmed'in ölümünden sonra, II. Murad'ın tahta geçmesiyle son bulduğunu kaydederler.34

Diplomasiyi ve siyaseti çok iyi kavramış görünen Çelebi Mehmed, Bizans'ın karşı karşıya bulunduğu sıkışık durumdan yararlanmayı bildi. Şehirleri kuşatma altında tutulan Bizanslılar da Mehmed Çelebi ile iyi geçinmeyi, kendi çıkarlarına uygun buluyorlardı. Çelebi Mehmed'e ve veziri Bayezid Paşa'ya, Bizans'la bir anlaşma yapılmasının gerekli olduğunu tavsiye eden, Musa'dan kaçarak Çelebi Mehmed'e gelmiş olan Kör Şahmelik'ti. Onun düşüncesine göre Gelibolu, Musa Çelebi'nin denetiminde olduğundan, Rumeli'ye geçmek için İstanbul'dan başka yol yoktu. Çelebi Mehmed, Bizans imparatoru ile dost olan Gebze Kadısı Fazlullah'ı elçilikle İstanbul'a gönderdi.35 Yapılan anlaşmaya göre, Çelebi Mehmed İstanbul üzerinden Rumeli'ye geçecek, eğer mağlûp olursa İstanbul'a kabul edilecekti. Şayet Musa Çelebi yenilgiye uğratılacak olursa, o takdirde onun Bizans'tan almış olduğu yerleri Bizans'a geri verecekti.36

Çelebi Mehmed, Bizans'la yaptığı bu anlaşmanın ardından Üsküdar'a geldi. İmparatorla Çelebi Mehmed arasında daha önce yapılan anlaşmalar tasdik edildi. Çelebi Mehmed'in Bizans gemileriyle İstanbul Boğazı'nı geçtiği haberini alan Musa, İstanbul kuşatmasını kaldırarak Edirne'ye doğru çekilmeye başladı. Musa Çelebi ile Mehmed Çelebi arasında Çatalca'nın kuzeybatısında İnceğiz denilen yerde yapılan savaşta (1411), Mehmed mağlûp oldu ve Anadolu'ya geçmek üzere İstanbul'a doğru yola çıktı.37

Çelebi Mehmed, yaralı olduğu hâlde İstanbul'a kaçmayı başardı. İstanbul önünde birkaç gün kalan Çelebi Mehmed, Bizans imparatoru tarafından iyi karşılandı. Çelebi Mehmed, bir yandan kendisini güçlendirmeye, diğer yandan kardeşi Musa'yı zayıf düşürecek tedbirler almaya çalıştı. Bizans gemileriyle Marmara'yı geçip Bursa'ya dönen Mehmed Çelebi, ertesi yıl İstanbul civarında Musa Çelebi ile yaptığı ikinci savaştan da bir netice alamadı.38

Çelebi Mehmed, Rumeli'ye ilk geçtiğinde Bizans imparatoru ile dost ve müttefikti. Bu dostluğu devam ettirmeye özen gösterdi. Ayrıca politik hareket ederek Musa'dan memnun olmayan Rumeli beyleri ile bağlantı kurmaya çalıştı. Rumeli'nin ilk fatihi Gazi Süleyman Paşa (ö. 1359) ile birlikte Avrupa topraklarına ayak basan Evrenos Gazi, o zamandan beri ömrünü savaş meydanlarında tüketmiş bir kumandandı. Rumeli'nin bu ünlü beyi, Edirne'den Vardar Yenicesi'ne dönünce, oğlu Ali Bey aracılığıyla Çelebi Mehmed'e haber göndererek onun tarafını tutacağını bildirmişti. Daha ilk fetihlerden itibaren üstün yararlıkları görülen Evrenos Gazi'nin, Mehmed Çelebi yanında yer almış olması, önemli bir gelişmedir. O, Rumeli'nin askerî durumunu ve siyasî yönünü en iyi bilenlerden biriydi. Bu önemli kişilik, Rumeli'de izlenecek stratejiler hakkında Çelebi Mehmed'i bilgilendiriyordu. Sırp sınırındaki beylerden Paşa Yiğit, Budak, Tırhala ve Sinan beylerin tam zamanında Çelebi Mehmed'e katılmalarını sağlayan da oydu. Çelebi Mehmed'in, Sırp Despotu Stefan Lazaroviç ile anlaşmasında, Evrenos Gazi birinci derecede rol oynamıştı.

Çelebi Mehmed, Rumeli'nin ünlü beylerinden bir bölüğünün kendi safına katılmalarıyla, daha da güçlendi. Musa Çelebi'nin en büyük hatalarından biri, bir bakıma saltanatını borçlu olduğu, Rumeli halkı üzerinde sözü geçer saygın kişileri iş başından uzaklaştırması olmuştur. Çünkü Rumeli'de asıl güç ve kudret, ümeranın ve özellikle akıncı beylerinin elindeydi. Musa Çelebi'nin beylere ve kumandanlara karşı duyduğu güvensizlik, bunların fırsat buldukça kendisinden uzaklaşmalarına sebep oldu. Musa, yakınında bulunan kişilere güvensizlik duymakta haksız da değildi. Çünkü o, kardeşi Emir Süleyman'a bağlılıklarını bozarak yanına gelenlerin, bir gün kendisine de ihanet edeceklerini düşünüyordu.

Musa Çelebi, Evrenos Gazi'yi gönlünü almak için yanına çağırtmış ise de, o artık ihtiyarladığını ve gözlerinin görmediğini bahane ederek bu davete uymadı. Ancak Musa Çelebi ısrar edince, Edirne'ye gitmeye mecbur kaldı. Evrenos, kör taklidi yaparak canını zor kurtarabildi.39 Musa'dan ilk ayrılan, veziri Çandarlı İbrahim Paşa'ydı. Musa'nın, Rumeli beylerinin servetlerine el koyması, İbrahim Paşa'dan sonra Evrenos Gazi, Mihaloğlu Yahşi, Budak ve Sinan Beylerin de karşı tarafa geçmelerine neden olmuştu.

Çelebi Mehmed, kardeşi Musa'nın Rumeli'deki saltanatına son vermekte oldukça kararlıydı. Bunun için Amasya'da asker toplama hazırlıklarına başladı. Dulkadıroğluna elçi göndererek ondan yardım istedi. Ankara'dan Bursa'ya geldi. Atlı ve yaya 30.000 kişilik bir ordu topladı. Yalova'ya gelince Manuel'e haber gönderdi. Bizans'ın verdiği gemilerle asker karşı tarafa geçirildi. Bu arada Çelebi Mehmed, Evrenos Bey'den bir mektup aldı. O, bu mektubunda Musa Çelebi'yle hemen karşı karşıya gelinmemesini, Musa'ya bağlı Burak Bey, Paşa Yiğit ve Tırhala Beyi Sinan Bey'in kendi tarafına çekilmesi gerektiğini tavsiye ediyor, kendisinin de hizmetine gireceğini bildiriyordu. Çelebi Mehmed, ordusuyla Edirne'ye girdi. Başkent halkı iki kardeşten kim üstün gelirse onu padişah olarak tanıyacaklarını söylediler. Çelebi Mehmed bu teklifi hemen kabul etti. 40

XV. yüzyıl tarihçisi Neşrî'den takip edilebildiği kadarıyla, Çelebi Mehmed Edirne'den Zağara Ovası'na hareket etti. Musa Çelebi, Mehmed Çelebi'nin geldiği haberini alınca, karşı koyamayacağını anlayarak gizlendi. Çelebi Mehmed Filibe'ye, oradan Değirmenderesi'ne geldi. Meriç suyunu takip ederek ilerledi. Derbend'e oradan da Sofya'ya gitti. Musa, yine savaşa cesaret edemedi. Mehmed Çelebi, Derbend yakınında Şehirköyovası'na kondu. Burada, Paşa Yiğit, Burak ve Sinan Beyler, 3.000 kişiyle birlikte Çelebi Mehmed'e katılacaklarına dair haberler gönderdiler. Musa, kıyafet değiştirerek gizlendi. Çelebi Mehmed, Morava suyu kenarına geldi. Sultan, oradan Yellidere, Kurşunlu yoluyla Kosova'ya, ulaştı. Çelebi Mehmed, Haraca (Krçevo)'dan Karasu'ya oradan da Alâaddinovası'na41 geldi. Sultan, buradan Sofya'nın güneyinde bulunan Samako kasabası civarındaki Çamurlu'ya42 geldi. Musa ise İhtiman'daydı.43 Musa burada beylerinden Tamacıoğlu'nu ve Savcıoğlu'nu bağlattı. Bu arada İzmiroğlu Hamza Bey 500 atlı adamıyla Çelebi Mehmed'e katıldı. Musa'nın yanında Mihaloğlu Mehmed Bey ile Timürtaş Paşaoğlu ve Umur Bey'den başka kimse kalmamıştı. Ayrıca Sırp askerleri de Çelebi Mehmed'in ordusuna katıldılar.

Nihayet iki taraf kuvvetleri Çamurlu'da karşı karşıya geldi. Musa Çelebi 7.000 adamıyla savaşa başladı. Yapılan çarpışmada Musa'nın kuvvetleri yenilgiye uğradı. Musa Çelebi yiğitçe çarpışmasına rağmen, az sayıdaki birlikleri yenildi; kendisi de yaralanarak kuzeye doğru kaçmaya başladı. Çelebi Mehmed, adamlarını Musa'yı takibe gönderdi. Musa kaçarken Çamurlu denilen yerde çeltik arkına düştü.

Kaynaklar, Musa'nın ölüm nedenine (10 Temmuz 1413) dair değişik bilgiler verirler. Neşrî'ye göre, atına binmeye çalışırken Bayezid Paşa, Mihaloğlu ve Burak Bey tarafından yakalanıp elleri bağlanmış; sonra da Baltaoğlu, "Emir Süleyman'ı ne yaptın?" diyerek onu boğdurmuştur.44 Âşık Paşazade ve anonim Türkçe tevârihler, Musa Çelebi'nin bataklıkta yakalandıktan sonra, Çelebi Mehmed'in yanına getirilerek gece çadırda boğdurulduğunu,45 Dukas kan kaybından öldüğünü,46 Enverî ise kardeşi Mustafa Çelebi tarafından öldürüldüğünü yazar.47 Musa'nın cesedi, Bursa'ya gönderilerek babasının yanında gömüldü.

Rumeli'de üç yıla yakın hükûmet eden Musa Çelebi, kardeşleri ile yaptığı mücadelenin yanı sıra Hıristiyanlara karşı da savaşmış ve özellikle Bizans Devleti'nin korkulu rüyası hâline gelmişti. Fetret Devri'nde, saltanat davasına kalkışan şehzadelerden Musa Çelebi dışındakiler Bizans'ın destek ve yardımına başvurdukları hâlde, o tersine Bizans'la savaşmış, Emir Süleyman'ın Bizans'a verdiği yerlerin bir kısmını geri aldığı gibi İstanbul'u da kuşatmıştı.

Sözün özü, Ankara Savaşı'ndan sonra Yıldırım Bayezid'in saltanat davasına kalkışan dört şehzadesinden İsa, Süleyman ve Musa Çelebiler sırasıyla ortadan kaldırıldı. Bunlardan Musa Çelebi'nin Çamurluova Savaşı'nı kaybetmesi ve ölümü ile, Çelebi Mehmed'in karşısında saltanat ortağı kalmadığından, 11 yıl süren ve fetret devri ya da fasıla-i saltanat diye bilinen karışıklık dönemi, bir süre için kapanmış oldu.

Bu olaylarda Bizans Devleti, kimi zaman güçlü olan şehzadeye karşı zayıfı ya da kendine sığınanı desteklemiş, kimi zaman da daha büyük çıkar elde edebileceği tarafı tutmuştu. Bizans imparatoru, anlaşmalarla sarayında ya da hapiste tuttuğu Osmanlı saltanat iddiacılarını, çıkarı söz konusu olduğunda anlaşmaları bozup, serbest bırakarak Osmanlı'ya karşı bir tehdit unsuru olarak kullanmaktan hiçbir zaman çekinmemiş; bu çirkin tutumunu, yıkılışına kadar sürdürmüştür. Bizans bu kaypak siyaseti ile, Osmanlı Devleti'nin yeniden toparlanarak güç ve kuvvet kazanmasına engel olmaya çalışmış ise de, bizzat kendisi çözülme ve dağılma sürecine girmiş olduğundan, beklediği yararı elde edememiştir.

Çelebi Mehmed, önüne çıkan bütün zorlukları aşarak babası Yıldırım Bayezid tarafından büyük güçlüklerle kurulan merkezî devleti dağılma sürecine götüren gelişmelere son verdi. Kuruluşunun daha ilk yüzyılı sonunda karşılaştığı bu büyük sarsıntıyı atlatmayı başaran Osmanlı Devleti'nin, içte ve dışta, eski gücüne erişmesi için gerekli olan şartlar hazırlanmış oldu. Bu suretle, 1243 Kösedağ

Savaşı'ndan sonra, Anadolu'nun içine sürüklendiği ve uzun yıllar devam eden bunalımın benzeri bir durumun yaşanması önlenmiş oldu.

Ankara bozgunundan sonra Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bunalımı daha da derinleştiren saltanat çekişmeleri, aynı ölçüde olmasa bile, Çelebi Mehmed'le oğlu II. Murad'ın ilk yıllarında ortaya çıkan ya da çıkarılan saltanat iddiacılarıyla devam etti. Doğrusu, kuruluş döneminde Osmanlı'nın iç ve dış siyaset gündemini, kısa ya da uzun süre meşgul eden ve hemen hepsi de, Bizans'ın eseri olan bu tür kavgaların son perdesinin, İstanbul'un fethiyle birlikte kapandığı, rahatlıkla söylenebilir. İstanbul'un fatihi II. Mehmed'in derlediği Kanunnâmesinde, ceza hukuku açısından büyük tartışmalara neden olan, "kardeş katli" ile ilgili bir cümlenin yer almasında, halkı canından bezdiren ve devleti güçsüz kılan, bu yaşanan acı tecrübelerin etkili olduğu düşünülebilir.

Saltanat gücünü tek başına eline alan Çelebi Sultan Mehmed'in bundan sonraki programında, gerçekleştirmeyi düşündüğü birbirinden önemli konular bulunuyordu. Bunların başında, öncelikle Anadolu ve Rumeli yakasında ülkenin birliğini yeniden kurmak, toplumda huzur ve barışı sağlamak, halkın devlete olan güvenini tekrar kazanarak ülkenin, Ankara Savaşı öncesindeki gücüne ve sınırlarına erişmesi için var gücüyle çalışmak geliyordu.

Çelebi Mehmed Devri (1413-1421)

Ankara Savaşı'nı kazanan Timur, Osmanlı Devleti'ni yok etme plânını hemen uygulamaya koymuştu. O, Candar, Saruhan, Aydın, Menteşe, Hamid, Teke, Germiyan ve Karamanoğullarına ait yerleri, Osmanlı yönetiminden çıkararak eski sahiplerine vermişti. Anadolu'da Osmanlılara kalan yerler ise Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Ankara, Eskişehir, Kocaeli, Bursa ve Balıkesir'den ibaretti. Siyasî birliği bozulan Osmanlı Devleti, özellikle Anadolu yakasında büyük toprak kaybına uğramıştı. Çelebi Mehmed, sınırları küçülen ve yıllarca süren karışıklıklar yüzünden, halkı ve kurumları yıpranan bir ülkenin yönetimine talip oldu. O, başına geçtiği Osmanlı Devleti'ni, bütün birimleriyle yeniden işler hale getirme, toplumda huzur ve barış ortamını kurma işine öncelik verdi.

Yeni padişah, ağır bir yükün ve sorumluluğun altına girdiğini çok iyi biliyordu. Çelebi Mehmed'in, ülkesinin yıllardan beri birikmiş çeşitli problemlerini çözeceğine dair sağlam ve sarsılmaz bir inancı vardı. Kendine güveni tam olan Mehmed, bu büyük mücadelesinde yalnız değildi. Fetret Devri boyunca sancağı Amasya ve çevresinden büyük destek görmüştü. Çelebi Mehmed'in, Osmanlı birliğini yeniden kurma gibi zor bir görevi üstlenirken Amasya'nın fikrî ve kültürel birikiminden, bölge halkının taşıdığı gaza ruhundan gelen dinamizminden yeterince yararlanmış olduğu söylenebilir. Devlet ve ülke birliği idealini, uzun ve çetin mücadelelerden sonra gerçekleştiren Çelebi Mehmed'in kadrosunda, sayıları çok olmamakla birlikte, Bayezid Paşa ve Hacı İvaz Paşa gibi tecrübeli seçkin devlet ve siyaset adamları bulunuyordu. Çelebi Mehmed'in yönetim kadrosuna sancak beyliği sırasında dâhil olan bu iki önemli isim, bütün Fetret Devri ve saltanatı süresince, padişaha içtenlikle bağlı kalmışlardır.48

Osmanlı Devleti'nin idare dizginlerini tek başına eline alarak Edirne'de tahta çıkan Çelebi Mehmed'e, Bizans İmparatoru Manuel, bütün ülkelerden önce davranarak seçkin bir elçilik heyeti gönderdi. Çelebi Mehmed, padişahlığını tebrike gelen bu heyete son derece sıcak ilgi gösterdi ve çeşitli armağanlar verdi. İki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre, Karadeniz ve Marmara kıyısındaki kalelerle, Tesalya Bizans'a bırakıldı. Rumeli yakasında ise Emir Süleyman'ın, kardeşlerine karşı Bizans'ın desteğini almak uğruna cömertçe verdiği yerler,49 yapılan anlaşma gereği Bizans'a verildi. Çelebi Mehmed, kardeşi Musa ile mücadelesinde yardımını gördüğü Sırp despotuna ise Musa Çelebi'nin aldığı yerleri geri verdi. Venedik, Ceneviz ve diğer ilişkide bulunulan ülkeler, temsilcilerini göndererek dostluk ve ticaret anlaşmalarını yenilediler. Çelebi Mehmed, gelen elçilere bütün ülkelerle barışa ve dostluğa dayalı ilişkiler içerisinde olmayı arzuladığını söyledi.50

İzmiroğlu Cüneyd Bey'in İsyanı

İzmiroğlu Cüneyd Bey (ö. 1426), Emir Süleyman tarafından Ohri valiliğine tayin edilmişti. Cüneyd, şehzadeler arasındaki kavgalardan yararlanarak Ohri'den İzmir'e geçip Ayasuluğ (Selçuk)'u ele geçirmişti (1413). Çelebi Mehmed, İzmir'e gelerek şehri karadan kuşattı. Rodos şövalyeleri ile Midilli, Sakız ve Menteşe donanmaları da denizden destek verdiler. Cüneyd Bey, ailesini geride bırakarak İzmir'den kaçmak zorunda kaldı. Padişah, Cüneyd'i bağışlayarak, onu Niğbolu sancak beyliğine tayin etti (1414). Daha sonra görüleceği gibi, Cüneyd, burada da rahat durmadı, Mustafa Çelebi olayı ile diğer bazı olaylara karıştı.51

Beyliklerle İlişkiler

Osmanlı Devleti, Çelebi Mehmed Devri'nde başta Karamanoğulları olmak üzere Candaroğulları ve İsfendiyaroğullarıyla çeşitli nedenlerle karşı karşıya geldi. Karaman Beyliği, Yıldırım'ın şehzadeleri arasındaki saltanat kavgalarında iki yüzlü bir siyaset izlediği gibi, Osmanlılara karşı Bizans, Venedik ve Balkanlar'daki krallıklarla işbirliği yapmaktan da geri durmuyordu. Çelebi Mehmed'in, Rumeli'de meşgul olduğu bir zamanda, Karamanoğlu Bursa'yı kuşattı (1413). Bursa Subaşısı Hacı İvaz Paşa ve şehir halkının kahramanca direnmeleri üzerine, Karamanlılar geri çekildiler.52 Rumeli yakasındaki işleri yoluna koyan Çelebi Mehmed, Karamanoğlu üzerine sefere çıktı. Dulkadır, İsfendiyar ve Germiyanoğulları da asker ve erzak yardımında bulundular. Sonuçta Akşehir, Beyşehri, Seydişehri, Okluk Hisarı, Said-eli ve diğer bazı yerler geri alındı (1414). Şiddetli yağmurlar dolayısıyla Osmanlı ordusu büyük kayıplar verdi. Mevsim şartlarının elverişsiz olması üzerine padişah, Karamanoğlu Mehmed Bey ile barış yapılmasını uygun gördü (1414).

Karamanoğlu Mehmed Bey, barışı bozarak Beyşehri ve Seydişehriye karşı yeniden saldırıya geçti. Konya önünde yapılan savaşı kaybederek, İçel'in kuzeyindeki Taşeli'ne kaçtı. Nihayet Bayezid Paşa'nın aracılığıyla Mehmed Bey ile oğlu Mustafa Bey bağışlandı. Karamanoğlu ağır bir anlaşma imzalamak zorunda kaldı (1415). Buna göre, Timur tarafından Karamanoğlu'na verilmiş olan

Beypazarı, Sivrihisar, Akşehir, Yalvaç, Beyşehri, Seydişehri Osmanlı Devleti'ne iade edildi. Ayrıca Karamanoğlu, gerektiğinde Osmanlılara askerî yardımda bulunmayı da kabul etti.

Karamanoğlu bir türlü uslanmak bilmiyordu. Mehmed Bey, bu barışı da bozarak tekrar harekete geçti. Padişah'ın rahatsızlığı dolayısıyla Bayezid Paşa bu işle görevlendirildi. Mehmed Bey ve büyük oğlu Mustafa, yakalanarak Ankara'da Sultan'ın huzuruna çıkarıldılar. Yaptıklarından dolayı özür dileyen Mehmed Bey, padişah tarafından tekrar bağışlanarak serbest bırakıldı.53

Candaroğulları Beyliği'nin başında bulunan İsfendiyar Bey (ö. 1439), Yıldırım'ın şehzadeleri arasındaki saltanat kavgalarına karışarak mücadelenin uzamasına yol açmıştı. O, Düzme Mustafa olayında Mustafa Çelebi'yi; Şeyh Bedreddin olayında da Bedreddin'i desteklemişti. Oğlu Kasım'ın Osmanlı padişahına sığınarak Kastamonu ve Çankırı dolaylarının kendisine verilmesini istemesi ve Çelebi Mehmed'in onu desteklemesi, Osmanlı Devleti ile Candaroğulları arasındaki ilişkilerin iyice bozulmasına yol açtı. Sonuçta İsfendiyar Bey, Osmanlı hâkimiyetini kabul etti. Ilgaz Dağı sınır kabul edilerek Osmanlı himayesindeki Kasım Bey'e istediği yerler verildi. Ancak Çelebi Mehmed'in ölümünden sonra harekete geçen İsfendiyar Bey, oğlu Kasım'ı Çankırı, Kalecik ve Tosya'dan çıkardı.

Osmanlı-Venedik İlişkileri

Çelebi Mehmed Devri'nde Osmanlılarla, Akdeniz'in hâkimi durumunda olan Venedikliler arasında ilk deniz savaşı meydana geldi. Akdeniz'deki Siklad takım adalarından Anderos adası hâkimi olup, Venediklilere tâbi olan asilzadelerden Pietro Zeno'nun gemileri, Osmanlı ticaret gemilerine düşmanca davranıyordu. İşte bu yüzden 1415'te Gelibolu Limanı'nda hazırlanmış olan 30 kadırga, Çalı Bey'in kumandasında Akdeniz'e gönderildi. Osmanlı donanması Andros, Paros ve Milos adalarına geldi. Çalı Bey, adalardan çok sayıda esir alarak geri döndü.

Bunun üzerine Venedikliler, ertesi yılın ilkbaharında üç sıra kürekli 10 kadırga hazırlayarak Pietro Loredano'nun kumandasına verdiler. Loredano, Eğriboz (İğriboz/Ağrıboz), Girid ve Siklad adalarına uğrayarak buralardan da aldığı 7 kadırga ile, boğazı geçerek Lapseki tarafına geldi. İstanbul'dan Midilli'ye giden ve iki tarafa da ait olmayan gemiye saldırıda bulunan Venediklilere, Osmanlılar karşılık verdiler. Venedikliler, Marmara adasıyla Gelibolu arasında vuku bulan savaşta, Türk Amirali Çalı Bey'in kadırgasına hücum ettiler (Mayıs 1416),54 Çalı Bey şehit düştü.55 Sonra diğer kadırgalara hücum edip Osmanlı filosunu yok ettiler. Savaşta Venedik Amirali Loredano da çeşitli yerlerinden yaralanarak Bozcaada'ya çekildi.

Loredano ertesi yıl tekrar Çanakkale Boğazı'na girdi. Venedikliler Lapseki'de Emir Süleyman tarafından yapılmış olan kaleyi top ateşine tuttular. Ancak karada Hamza Bey kumandasında 10.000'i aşkın asker bulunduğundan, cesaretlerini kaybederek İstanbul'a yöneldiler. Bizans İmparatoru Manuel'in arabuluculuğuyla, alınan esirlerin karşılıklı olarak iade edilmeleri şartıyla, Osmanlılarla Venedikliler arasında barış yapıldı.56

Eflâk Olayları

Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve şehzadelerin birbirleriyle mücadelelerinde, Eflâk Voyvodası Mirça büyük rol oynamış ve hatta son zamanlarda Musa Çelebi'ye de yardım etmişti. Çelebi Mehmed'in Eflâk'a karşı düzenlediği seferine, Karaman ve Candar Beylikleri de yardımcı birlikler göndermişti. Çelebi Mehmed ordusuyla Rumeli'ye geçerek Tuna'yı aştı. Nehrin sahilindeki Yergöğü (Giurgiu)'yü yaptırdı, Isakçı (Isaccea) ve Yeni Sala (Novo Selo) kalelerini tamir ettirdi. Etrafa akıncılar salınarak yürüyüşe devam olundu. Durumun ciddiyetini kavrayan Eflâk Bey'i Mirça, barışa razı oldu. O, oğlunu rehin olarak verdikten ve üç yıldır göndermediği vergiyi ödedikten başka, yeni vergiyi de düzenli olarak her yıl vermeyi kabul etti (1416).57

Osmanlı-Macar İlişkileri

Eflâk beyi ile barış yapan Çelebi Mehmed, Macaristan üzerine yürüdü. Macar Kralı Sigismund (1386-1437), 1396 Niğbolu Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'e mağlûp olarak canını güçlükle kurtarabilmişti. Sigismund, 1410 yılında Macar tacını koruyarak Alman İmparatorluğu'na da seçilince Macaristan, Alman İmparatorluğu nüfuzuna girmeye başladı. Kendini güçlü hisseden Sigismund yeniden Osmanlılarla çatışmaya dönüşebilecek tehlikeli işlere karışmaya başladı. Eflâk Beyi Mirça'yı Osmanlılara karşı destekledi. Mirça'ya akrabasından Dan adında bir rakip çıkmıştı. Osmanlılar, Mirça'ya karşı da Dan'ı desteklediler. İki taraf arasındaki savaşta Dan üstün geldi.

Macarlarla Türkler arasında çeşitli çarpışmalar oldu (1418/ 19). Sigismund, Mirça'ya karşı Dan'a yardım edilmemesini Osmanlı Devleti'nden rica etti ise de, söz verilmiş olduğundan onun bu ricası kabul edilmedi. Böylece Eflâk meselesi, Osmanlılarla Macarlar arasında uzun süren sınır çatışmalarına ve karşılıklı akınların yapılmasına neden oldu. Sırbistan, Bosna ve İstirya'da Macarlarla yoğun çarpışmalar yaşandı. Severin (Savarın) Kalesi Macarlardan alındı. Bunun üzerine, Sigismund bizzat sefere çıkarak Niğbolu ile Niş arasında Türklere karşı bir başarı kazandı (1419).58

Amasya-Tokat ve Samsun Çevresindeki Karışıklıklar

Sultan Çelebi Mehmed, söz konusu seferden sonra başkent Edirne'ye döndü. 1418/19 yılında Bursa, Amasya, Tokat ve Erzincan'da zelzele oldu. Deprem, özellikle Erzincan'da büyük can ve mal kaybına neden oldu. Ertesi yıl Amasya ve Tokat çevresinde birtakım karışıklıklar ortaya çıktı. Karakoyunlu Kara Yusuf, Erzincan'ı alıp, Pir Ömer adındaki birini buraya bey tayin etti. Erzincan'la yetinmeyen Pir Ömer, Karahisar Kalesi'ni kuşattı. Kalenin Beyi Hasan, Sultan Mehmed'e adam göndererek yardım istedi. Taceddinoğullarından Niksar havalisi beyi Hasan Bey, Kubadoğlu Ali Bey'in oğlu Cüneyd Bey'i yenerek Canik Kalesi'ni fethetti. İsfendiyar Bey, Samsun'u ve Bafra'yı alarak yönetimini oğlu Hızır Bey'e verdi. Bu sırada Timur'un oğlu Şahruh'un bu bölgeye kadar ilerlemesi üzerine İskender Bey kaçmak zorunda kaldı. Sultan Mehmed, bu olup bitenleri haber alınca olay bölgesine hareket etti ve durumu yatıştırdı. İsfendiyaroğlu Kasım Bey, babasının yönetimindeki

Tosya, Kangırı (Çankırı), Kalecik, Kastamonu ve zengin bakır yataklarının bulunduğu Bakır Küresi'nin kendi yönetimine verilmesini talep etti. Padişah, istediği yerleri kendisine verdi.59

Tatar Aşiretlerinin Rumeli'ye Göçürülmesi

Bazı Osmanlı kroniklerinin yazdıklarına göre, Canik'in fethinden sonra Bursa'ya dönmekte olan Çelebi Mehmed, İskilip taraflarında birkaç bin çadırlık göçebe Tatarlara rastlar. Bunların başında Minnet Bey bulunmaktadır. Bu bey, o sırada düğüne gitmiş ve padişaha bağlılığın bir işareti olarak, adı geçen sefere kendi birlikleriyle katılmamıştı. Bunun üzerine Çelebi Mehmed, Timur'un Anadolu'yu terkinden sonra geride kalan Tatarların Rumeli'ye göçürülmesini emretmiş ve bu emri hemen yerine getirilerek bunlar, Filibe yöresine yerleştirilmişlerdir. Tatar Pazarcığı, Rumeli'ye göçürülen bu Tatar aşireti tarafından kurulmuştur (1419).60

Çelebi Mehmed Devri'ndeki İç İsyanlar

1. Bedreddin Simâvî (ö. 1416) 61 İsyanı

Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddin Mahmud, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde yetişen önemli İslâm hukukçusu (fakih) ve mutasavvıflardan biridir. O, aynı zamanda daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan isyan ve baş kaldırma hareketlerine de kötü örnek olan bir isimdir. Bedreddin, Edirne yakınlarında bugün Yunanistan topraklarında bulunan Simavna kasabasında doğdu. Babasının mesleği dolayısıyla Simavna kadısı oğlu62 diye tanındı. İlk öğrenimine babasının yanında başlayan Bedreddin, daha sonra Bursa ve Konya'da eğitimini sürdürdü. 1381'de Şam'a, oradan da Kudüs'e gitti. 1383'te Mekke'ye ve Medine'ye geçti. Buradan Kahire'ye giden Bedreddin'i, Mısır Hükümdarı Sultan Berkuk oğluna hoca tayin etti. 1403'te Tebriz'e giden Bedreddin, Timur'un sarayında İranlı bilginlerle yaptığı tartışmalarla Timur'un takdirini kazandı.

Tebriz'den Kahire'ye geçen Bedreddin, buradaki şeyhlerle arası açılınca altı ay sonra, Edirne'ye dönmeye karar verdi. Filistin, Şam ve Halep üzerinden Konya'ya geldi. Konyalılar şeyhe büyük ilgi gösterdiler. Buradan Tire'ye geçerek sonraki isyan hareketinin ileri gelen isimlerinden olan ve halk arasında Dede Sultan diye anılan Börklüce Mustafa ile tanıştı. Daha sonra İzmir üzerinden Kütahya'ya geçerek isyan hareketinin diğer elebaşısı Torlak Hû Kemal ile tanıştı. Oradan ayrılan Şeyh Bedreddin, Bursa ve Gelibolu üzerinden Edirne'ye gitti.

Musa Çelebi, Edirne'de padişahlığını ilân edince (1411), Bedreddin'i kazasker tayin etmişti. Şeyh Bedreddin böylece aktif siyasî hayatın içine girmiş oldu. Daha sonra Musa, kardeşi Mehmed Çelebi'ye yenilince Şeh Bedreddin, ailesiyle birlikte İznik'e sürülerek göz hapsine alındı ve kendisine 1.000 akça maaş bağlandı. O, görünüşte dinî-tasavvufî, gerçekte ise siyasî örgütlenmeyi gerçekleştirmek için harekete geçti. Yoğun bir propaganda faaliyetine girişerek kısa zaman içerisinde çevresinde geniş bir mürit ve sempatizan kitlesi oluşmasını sağladı. Börklüce Mustafa'yı Aydın ve civarında propaganda işiyle görevlendirdi. Börklüce, Aydın ve Karaburun'da binlerce taraftar topladı.

Börklüce'nin çalışmalarından kendisinin sorumlu tutulacağını düşünen Bedreddin, bir yolunu bularak 1416'da İznik'ten kaçmayı başardı. O, Kastamonu'ya giderek İsfendiyar Bey'e sığındı. Fakat burada beklediği desteği bulamayınca Sinop Limanı'ndan gizlice bir gemiye binerek Rumeli'ye geçti. Önce Zağra'ya, oradan da Silistre, Dobruca ve Deliorman (Ağaç-denizi)'a giderek burada yerleşti.

Şeyh Bedreddin ve müritlerinden Börklüce Mustafa, Torlak Hû Kemal gibi ihtilâlcilerin faaliyetlerinden kaygılanan Çelebi Mehmed, şeyhin üzerine büyük bir kuvvet gönderdi. O sırada Karaburun'da bulunan Börklüce ve Manisa'da bulunan Torlak güçleri yenilgiye uğratıldı. Bayezid Paşa emrindeki devlet güçleri, şeyhin adamlarını dağıtmayı ve kendisini de ele geçirmeyi başardılar. Şeyh, Serez'de bulunan padişahın huzuruna götürüldü. Çelebi Mehmed, onun bir din bilgini olduğunu ve hareketinin de bu yönüyle dinî nitelik taşıdığını düşünerek hakkında hüküm vermek üzere bilginlerden oluşan bir komisyon kurulmasını buyurdu. Bu komisyon, Bedreddin'in yapmış olduğu hareketin İslâmiyet'e uygun olup olmadığı ve cezasının ne olması gerektiği üzerinde çalışacaktı. Ulemadan Heratlı Mevlânâ Haydar, bu konu üzerinde Bedreddin ile tartışma yaptı. Sonunda, kamu düzenini bozmaya yönelik çalışmalarından dolayı, malı ve ailesi korunmak şartıyla, kendisinin idam edilmesi gerektiğine dair fetva verildi. Bu fetva üzerine Şeyh Bedreddin Simâvî, 18 Aralık 1416'da63 Serez pazarında bir dükkânın önünde asılarak burada defnedildi.

Şeyh Bedreddin, İslâmî ilimlerden özellikle fıkıh ve tasavvufta kendine seçkin bir yer edinmiştir. O, fıkıhta sadece ansiklopedik bilgi sahibi bir aktarıcı olmayıp aynı zamanda müctehid ölçüsünde bir bilgindir. Ancak Bedreddin asıl ününü, siyasî çalışmaları yanında tasavvufî ve felsefî görüşleriyle yapmıştır. Onun eserleri arasında fıkha dair Letâifü'l-işârât'ı, mahkemeyle ilgili konuların ağırlıkta olduğu işlemlere dair Câmi'u'l-fusûleyn'i, felsefe, tasavvuf, kelâm ve diğer konuların yer aldığı en önemli eseri olan Vâridât'ı64 sayılabilir.

2. Yıldırım Bayezid'in Oğlu Şehzade Mustafa Çelebi Olayı65

Osmanlı kroniklerinin yazdıklarına göre, Yıldırım Bayezid'in oğullarından Mustafa Çelebi de Ankara Savaşı'na katıldı. Bayezid, esir düştükten sonra, Musa ile Mustafa'nın bulunmasını Timur'dan rica etmiştir. Musa Çelebi bulunmuş ise de, Mustafa Çelebi bulunamamıştı. Timur'la birlikte Semerkand'a götürülmüş olan Mustafa,66 Timur'un ölümünden sonra serbest bırakılmış ya da bir yolunu bularak kaçmıştır.

Yıldırım'ın şehzadeleri arasındaki saltanat kavgasında değişken bir politika izleyen Bizans, bu tutumunu sürdürmeye devam etti. Mustafa Çelebi'nin ortaya çıkışı, Osmanlı topraklarından daha çok menfaat elde etmek düşüncesinde olan Manuel için iyi bir fırsattı. Manuel, Mustafa Çelebi'ye yakın ilgi gösterdi. 1419'da Rumeli'ye çıkarılması kararlaştırılan Mustafa Çelebi, önce Eflâk tarafına gönderildi. Eflâk prensi, kendisini çok iyi karşıladı ve yardımda bulundu. Bu arada Niğbolu Sancak Bey'i Aydınoğlu (ya da İzmiroğlu) Cüneyd Bey, hemen Eflâk'a giderek kendisine katıldı. Bu kişiler, Eflâk birlikleri ve kendilerine uyan güçlerle Teselya ve Selânik taraflarında faaliyetlere başladılar. Çelebi

Mehmed, onların bu faaliyetlerini haber alır almaz hemen harekete geçti. Selânik yakınındaki savaşta Mustafa Çelebi'yi yenilgiye uğrattı ise de, ele geçiremedi. Mustafa Çelebi ve Cüneyd Bey, Selânik Kalesi'ne sığındılar. Padişah, Selânik valisi Laskaris'ten, Mustafa Çelebi'nin teslim edilmesini istedi; ancak o, imparatorun izni olmadan böyle bir şey yapamayacağını bildirmekle yetindi.67

Bunun üzerine padişah, bizzat Manuel'e başvurarak Mustafa'nın kendisine teslim edilmesini istedi. Manuel, Çelebi Mehmed'in bu isteğini geri çevirdi. Fakat Manuel, padişah hayatta olduğu sürece Mustafa ve Cüneyd'in hapiste tutulacağını bildirmeyi de ihmal etmedi.68 Bu gelişmeler üzerine Manuel, Selânik valisinden Mustafa ile Cüneyd'in acele kendine gönderilmesini emretti. Çelebi Mehmed, Manuel'in teklifini kabul edip Selânik kuşatmasını kaldırarak Edirne'ye döndü. İmparator, İstanbul'a getirttiği Mustafa ile Cüneyd'i ve maiyetlerindeki 33 kişiyi Limni adasına gönderdi. Bu işler olup bittikten sonra, İmparator, Çelebi Mehmed'e elçiler göndererek Mustafa'nın yapacağı masrafların karşılanmasını istedi. Bu hususta iki taraf anlaşarak, her sene 3.000 akçalık bir meblağın İmparator'a verilmesi ve Çelebi Mehmed hayatta oldukça Mustafa'nın serbest bırakılmaması kararlaştırıldı. Çelebi Mehmed, Mustafa Çelebi'ye asker verip, yardım eden Eflâk prensi topraklarına akın düzenleyerek onun bu tutumunu cezalandırdı.69 Kuşkusuz, Mustafa Çelebi olayı burada kapanmadı. II. Murad tahta geçer geçmez Bizans, Mustafa Çelebi'yi yeniden sahneye çıkararak amca-yeğen arasında zorlu bir mücadelenin yaşanmasına neden olacaktır.

Çelebi Mehmed'in Ölümü

Çelebi Mehmed, kışı Bursa'da geçirdikten sonra, 1421 ilkbaharında Gelibolu yoluyla Edirne'ye döndü. Burada hastalanan Çelebi Mehmed, iyileşemeyeceğini anlayınca70 vezirleri Bayezid, İbrahim ve Hacı İvaz Paşalardan büyük oğlu Amasya Sancak Beyi Şehzade Murad'ın acele olarak huzuruna getirilmesini istedi. Bunun üzerine Çaşnigirbaşı Elvan Çelebi hemen Amasya'ya gönderildi. Çelebi Mehmed, eğer Murad gelmeden önce ölecek olursa, ölümünün gizli tutulması için gerekli tedbirlerin alınmasını istedi. Güçlükle toparladığı ülkesinin en küçük bir zarar görmesini arzu etmeyen Çelebi Mehmed, bu yüzden ölümünün gizli tutulmasını devlet ricalinden özellikle istemiştir. Gerçekten de Şehzade Murad, Edirne'ye ulaşamadan padişah vefat etti. Çelebi Mehmed, 8 yıla yakın bir süre padişahlık yapmıştır.71

Çelebi Mehmed, 1421'de 42 yaşında öldüğünde geride, çok iyi yetiştirdiği oğlu II. Murad'a, bütün çarkları güven içerisinde işleyen bir devlet mekanizması ile çağının en disiplinli ve güçlü ordusunu bıraktı. Çelebi Mehmed, Osmanlı padişahları arasında ölümü gizlenen ilk padişahtır. Başkent Bursa'da yaptırdığı caminin yanındaki türbede gömülüdür.

Değişik Yönleriyle Çelebi Mehmed

Çelebi Mehmed, Yıldırım Bayezid'in Germiyan Hükümdarı Süleyman Şahın kızı Devlet Sultan'la evlenmesinden dünyaya geldi. Tarihler onu, beyaz yüzlü, kara gözlü, çatık kaşlı, sık sakallı, açık alınlı, geniş omuzlu, orta boylu, uzun kollu ve güler yüzlü olarak tasvir ederler. Çelebi Mehmed, ne babası

Bayezid ve kardeşi Musa kadar sert, ne de ağabeyi Süleyman Çelebi gibi yumuşaktı. Yerine ve zamanına göre nasıl hareket edeceğini çok iyi bilen, sabırlı, sadık, nazik, cömert, ağır başlı ve ciddî bir padişahtı.

Çelebi Mehmed, halkının sevgisi ve saygısını kazandığı gibi, kararlılığı, ciddiyeti, verdiği söze ve imzaladığı anlaşmalara bağlılığıyla, çağdaşı hükümdarların da güvenini kazanmıştır. İsabetli görüşü, durumu kavrayarak, isteğini ve olayları ona göre ayarlaması, kritik anlarda uysal davranarak ileri gitmeyişi ve seri hareketi, kendisini en tehlikeli işlerden başarıyla çıkarmıştır. Tarihçiler, onu, siyasî ve toplumsal çözülmüşlüğe ve dağınıklığa son vererek, ülkede huzur ve barış ortamını yeniden kurmada gösterdiği üstün başarısından ötürü, Osmanlı Devleti'nin ikinci kurucusu olarak kabul ederler. Osmanlılarda "sultan" unvanı da ilk kez bu padişah için kullanılmıştır.72

Çelebi Mehmed, ülkesinin kendisinden beklediği ilk işin Timur'un Osmanlı Anadolusu'nda açtığı yaraları sarmak olduğunu çok iyi biliyordu. O, barışçı bir politika izlemeye özen gösterdi. Bizans ve diğer devletlerle karşılıklı çıkarlara dayalı dostluk ilişkisi kurdu. Anadolu'daki işleri ise, ortalığı fazla bulandırmadan yoluna koymaya çalıştı. Kardeşi Süleyman Çelebi'nin, Marmara kıyısında Bizanslılara terk ettiği bazı yerlerle, Samsun, Saruhan ve Aydın illerini geri almış, Menteşe Beyliği'ni ise Osmanlı egemenliği altına sokmuştur.

Devlet ve siyaset adamı Mehmed Çelebi, ülkesinin bayındır olması yolunda da büyük çaba harcamıştır. O, Bursa'da cami, medrese, imaret ve türbe yaptırmıştır. Edirne'de Emir Süleyman tarafından başlatılan ve Musa Çelebi zamanında devam ettirilen, Eski-Camii tamamlatmıştır (Ocak 1414).73 Onun saltanatında, Osmanlı ilim ve kültür hayatında kayda değer bir çalışma görülmemekle birlikte, bu devirde ansiklopedik eserlere ilgi duyulmaya başlanmış ve kimi eserler Türkçeye çevrilmiştir.74

Çelebi Mehmed'in, küçük büyük 24 savaşta bulunarak 40'a yakın yara aldığı rivayet edilir. Düşündüğü ve gerçekleştirmek istediği en büyük projesi, ülkesinin her bakımdan babası devrindeki parlak günlerine yeniden kavuşmasıydı. Bunun için çalışmış ve bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. O, sonucu belli olmayan ve ülkeyi yeni maceralara sürükleyecek olaylardan daima kaçınmıştır.

II. Murad Devri (1421-1451)

II. Murad'ın Tahta Çıkışı

Sultan Çelebi Mehmed'in Murad, Mustafa, Ahmed, Yusuf ve Mahmud adlarında 5 oğlu vardı. Bunlardan Ahmed, babasının sağlığında ölmüş olup, geriye 4 oğlu ve 7 kızı kaldı. Daha sonra saltanat davasına kalkışacak olan Mustafa ise 12 yaşında olup, bir yıl önce Hamidili sancak beyliğine atanmıştı. Erkek kardeşlerden Yusuf 8, Mahmud ise 7 yaşında olup, Murad padişah olunca Tokat'ta hapsedildiler.75 Kardeşler arasındaki saltanat kavgalarının ülkeyi her yönüyle geriye götürdüğünü

bizzat gören Çelebi Mehmed, ülkesinin bir daha bu tür olayları yaşamaması için gerekli tedbirleri almayı ihmal etmedi. Onun düşüncesine göre oğullarından Murad, Edirne'de saltanata geçecek, Anadolu kardeşi Mustafa'ya kalacak,76 Yusuf ve Mahmud ise Bizans İmparatoru Manuel'in yanına gönderileceklerdi.77 Çelebi Mehmed'i, bu tedbirleri almaya sevk eden düşünce, kendisinden sonra gerek oğullarının, gerek Osmanlı yönetimi altındaki beylerin girişebilecekleri muhtemel bir başkaldırma hareketinin kaygısını taşımış olmasıdır. O, büyük emekler harcayarak âdeta yeniden kurduğu devletinin, kişisel çıkar hesapları uğruna, güç ve toprak kaybına uğramasını istemiyordu.

Çelebi Mehmed'in vasiyeti78 gereği büyük oğlu şehzade Murad, Bursa'da tahta geçti (1421).79 Tahta çıkış (cülus) töreninin, aceleye getirilerek, Bursa'da yapılmış olması, Murad'ın amcası Mustafa Çelebi'nin saltanat iddiasında bulunmasıyla ilgilidir.80 Osmanlı Devleti'ndeki iktidar değişikliği, komşu devletlere bildirildi. Bizans, bütün ülkelerden önce davranarak Murad'a iki elçi gönderdi. Onlar, Çelebi Mehmed'in ölümünden imparatorun duyduğu üzüntü ile, padişahlığını tebrik eden mesajını Murad'a ilettiler. Elçiler, Murad'dan, babası ile imparator arasındaki dostluğun devamı isteniyorsa, kardeşleri Yusuf ve Mahmud'un, imparatora teslimini istediler. Bu istek yerine getirilmez ise imparatorun, elinde bulunan yedek padişahı, kısa zaman içerisinde Makedonya ile Gelibolu yarımadasına ve çok geçmeden bütün Rumeli ve Anadolu'ya hükümdar yapacağını Murad'a bildirdiler. Bu yedek padişah, Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda kaybolduğunu bildiğimiz Murad'ın amcası Mustafa Çelebi'ydi.

II. Murad, padişah olduğunda Bayezid Paşa, veziriazam ve Rumeli beylerbeyi olarak bütün işlerde yetkiliydi. O, genç hükümdar adına elçilere, imparatorla dost kalmak istediklerini, yapılan anlaşmalara sadık kalacaklarını, fakat şehzadelerin, başka bir dinde olan bir imparatorun eğitim ve terbiyesine verilmesinin İslâmiyet'e aykırı olduğunu söyledi. Elçiler ülkelerine döndüklerinde, Paşa'nın cevabını imparatora aynen aktardılar.

Mustafa Çelebi'nin, Saltanat İddiası ile Ortaya Çıkarılışı

Barış için ileri sürdüğü şartların II. Murad tarafından kabul edilmediğini gören Manuel Paleolog, Limni'de sürgünde bulunan Mustafa Çelebi (ö. 1422) ile bir anlaşma yaptı.81 Manuel, 10 kadırga hazırlayarak Dimitrios Leondarios'u İstanbul'dan Limni adasına gönderdi. Dimitrios'un emrindeki donanma, Mustafa Çelebi ile İzmiroğlu Cüneyd Bey'i alarak Gelibolu yarımadasına çıktı (1421). Manuel'in gerçek amacı Mustafa Çelebi'yi, babası Bayezid'den kalan şehir ve vilâyetlerin mirasçısı olarak Rumeli'de hükümdar yapmaktı.82

Bizans, II. Murad'ın amcası Mustafa Çelebi'yi meşru sultan olarak tanıyordu.83 Anadolu'daki beyler de Bizans gibi düşünüyorlardı.84 Devlet, her tarafta bir çözülme ve parçalanmaya doğru gidiyordu. Dolayısıyla yeni padişah da babası Çelebi Mehmed gibi saltanatının ilk iki yılını, padişahlığını sağlamlaştırmak ve ülkenin birliğini yeniden kurmak için harcadı. Hamid ilinde sancak beyi olan kardeşi Mustafa Çelebi, Germiyanoğlu Yakup Bey'in himayesi altındaydı.

Hamid ili toprakları Karamanoğlu tarafından işgal olundu. Yatıştırma siyasetine başvuran II. Murad, bu gelişmeleri kabullenmek zorunda kaldı. Menteşeoğlu da ayaklandı ve bağımsızlığını kazandı. Bu sırada Aydın ve Saruhanoğulları da bir kısım topraklarını tekrar geri aldılar. Padişah, Anadolu'daki düşmanlarını ödünler vererek yatıştırmaya çalıştı. II. Murad tahta geçtiğinde, Osmanlı ülkesinin Anadolu yakasında Ankara Savaşı sonrası bir görüntü söz konusuydu.

Gelibolu'ya çıkan, daha doğrusu çıkarılan Mustafa Çelebi'ye85 silâhlı, silâhsız şehir ve çevre halkı, hemen bağlılıklarını bildirdiler ve kendisini bey (padişah) olarak selâmladılar.86 Fakat Gelibolu Kalesi'ndekiler teslim olmayarak karşı koydular.87 Onlar, hükümdar olarak Murad'ı tanıdıklarını ilân ettiler ve Mustafa Çelebi'yi de bu tutumundan dolayı kınadılar. Gelibolu'yu ısrarla isteyen Manuel'e, Mustafa Çelebi Gelibolu'yu teslim etmek istedi ise de, kendisine taraftar olanlar bunu kabul etmediler.88 Onlar, Rumeli'de Türklerin ilk şehri olan Gelibolu'nun, henüz saltanatı kesin olarak elde edememiş Mustafa tarafından, Rumlara verilmesini doğru bulmadılar.89

Mustafa Çelebi'nin başarılarını gören Veziriazam Bayezid Paşa, Bizans'a yeni bir barış teklifi sundu. Buna göre, ileri gelen Türk ailelerinin iyi çocuklarından 12 çocuk Bizans'a rehine olarak verilecek, 200.000 altın bağışlanacak, Gelibolu yöresindeki bir bölge Manuel'e bırakılacaktı. Manuel, bu yeni barış şartlarını kabule yanaştı ise de, oğlu Jean Paleolog, Mustafa'yı desteklemeyi daha uygun buldu.90

Mustafa Çelebi, Gelibolu'dan Edirne'ye hareket etti. Mustafa Çelebi'nin etkisiz hale getirilmesi işiyle kimin görevlendirileceği konusu, yoğun tartışmalara neden oldu. Nihayet bu görev, Rumeli beylerbeyi Bayezid Paşa'ya verildi.91 Gelibolu yolu kapalı olduğundan Bayezid Paşa, İstanbul Boğazı'ndan geçerek Edirne'ye gitmek zorundaydı. Ancak imparator, boğazdan geçiş izni ve istenilen gemiyi vermedi. Bayezid Paşa, bunun üzerine Güzelcehisar yanında bulduğu küçük bir iki gemiyle ve atları yüzdürmek suretiyle karşı yakaya geçti. Edirne'ye ulaşan Bayezid Paşa halktan umduğu desteği bulamadı.92

Bayezid Paşa, bütün Rumeli askerlerini topladı. İleri gönderdiği casuslar, Mustafa Çelebi'nin büyük bir kuvvetle Gelibolu'dan hareket ettiğini haber vermişlerdi. Bayezid Paşa, 30.000 kişilik ordusuyla Edirne'den çıkarak Sazlıdere'ye93 geldi ve Mustafa Çelebi'nin birlikleriyle karşılaştı. Bayezid Paşa, askerlerine Mustafa'nın düzme olduğunu ve padişahın kardeşi Mustafa'nın daha çocuk iken öldüğünü, bunları kendisine bizzat Çelebi Mehmed'in anlattığını, Mustafa'nın, Manuel tarafından Yıldırım'ın oğlu Musa'yı korkutmak için ortaya çıkarıldığını söyledi.94 Ancak onun bu sözleri, savaşın sonucunu değiştirmedi.

Sonuçta iki taraf kuvvetleri Sazlıdere'de karşı karşıya geldi. Mustafa Çelebi, bir savaş adamı olmadığından, savaşın komutasını Cüneyd'e bıraktı. Çarpışma başlarken Mustafa Çelebi, yüksek bir yere çıktı ve karşı tarafın askerlerine seslenerek duygu yüklü bir konuşma yaptı. O, Yıldırım Bayezid'in oğlu olduğunu ileri sürerek, Osmanlı tahtının gerçek mirasçısı olduğunu söyledi. Bu

konuşma üzerine Bayezid Paşa'nın saflarındaki kumandanlar Mustafa'ya katıldılar. Çaresiz kalan Bayezid Paşa da Mustafa'ya itaat etti. Bayezid Paşa, çok geçmeden Cüneyd Bey'in tahriki ile idam edildi.95 Edirne'ye giren Mustafa Çelebi, Yıldırım Bayezid'in oğlu olarak, padişah ilân edildi. Evrenosoğulları, Turahan Bey ve oğulları ile Kümülüoğlu (Gümülüoğlu), bütün Rumeli fatihleri ve akıncılar, Mustafa Çelebi etrafında toplanarak itaatlerini arz ettiler.96

Mustafa, Cüneyd'i kendisine Vezir tayin etti. Cüneyd Bey'in tavsiyesiyle Rum ilinin piyadesini müsellem yaptı. Osmanlı askerî teşkilâtında, kara ve deniz piyadeleri olan azep97 örgütünde kara azepleri Şehzade Mustafa'nın Edirne'de tahta çıkışını müteakip kurulmuştur.98 Mustafa'nın Edirne'ye törenle girdiğini duyan Gelibolu Kalesi'ndekiler de teslim oldular. Mustafa ve Cüneyd, halkın isteklerine uyarak, Gelibolu Kalesi'ni Manuel'e teslim etmediler. Mustafa'nın, Gelibolu gibi stratejik önemi tartışma götürmez bir yeri Bizans'a teslim etmemesinin gerçek nedeni, Rumeli'deki üstünlüğünü sürdürmek ve sonra da sırası gelince Anadolu'ya geçmek düşüncesinden kaynaklanıyordu. O ancak bu suretle Osmanlı Devleti'nin tamamı üzerinde söz sahibi olabilirdi. Mustafa'nın bu kararlı tutumu üzerine Manuel ile Murad arasında bir yakınlaşma oldu.99

Usta bir diplomat olan yeni Veziriazam Çandarlı İbrahim Paşa, iki şehzadenin ve Gelibolu'nun teslimi hariç, Bizans'ın bütün isteklerini kabule hazır olduğunu bildirdi ve sürekli bir dostluk isteğinde bulundu. Manuel'in, şehzadeler ve Gelibolu üzerindeki ısrarı yüzünden anlaşma sağlanamadı. O sırada Mustafa'nın elçileri tekrar Manuel'e gelerek, tarafsız kalması durumunda Mustafa'nın, Gelibolu'yu Manuel'e teslim edebileceğini söylediler.100 Mustafa böylece Gelibolu geçidine ve donanmaya hâkim olduğu gibi, İstanbul Boğazı'nı da tutmuş bulunuyordu. Bizans Devleti gibi, Sırp despotu da Osmanlı iç savaşından en iyi şekilde yararlanmayı düşünüyordu. Despot, Çelebi Mehmed'e, oğlu Murad'a yardım edeceğine dair söz vermişti. II. Murad'ın gönderdiği elçiye bu sözünü tekrarladı (1421).101

Amca-yeğen arasındaki saltanat kavgasında, Bizans, Venedik, Ceneviz gibi devletlerin yanı sıra, batı uçlarındaki Osmanlı beylerinin tutumları da, sonucun alınmasında etkili ve belirleyici olacaktır. Ancak onlar kimin tarafını tutacakları noktasında kararsızlık içerisindeydiler. Mustafa sadece Rumeli'de güçlüydü. Murad, Sırbistan'dan sonra Macaristan'a da bir elçi göndererek 5 yıllık bir anlaşma imzaladı (1421). Venedik, kim üstün gelirse onunla anlaşma yapılacağını bildirmişti (Ekim 1421).102 II. Murad, içerde de kimi tedbirler aldı; yeni kadro düzenlemeleri ve görev dağılımı yaptı. Timurtaşoğulları Umur, Oruç ve Ali, paşa unvanı ile, devletin en yüksek karar organı olan Divân-ı Hümâyun'a103 alındılar.

Mustafa Çelebi'nin, 20 Kasım 1422'de 12.000 sipahi ve 5.000 piyade ile Gelibolu üzerinden Anadolu'ya geçtiği104 haberini alan II. Murad, vezirleri ve diğer devlet erkânı ile bir toplantı yaparak alınması gereken tedbirleri görüştü. Umur, Oruç ve Ali Paşalar, Tokat Kalesi'nde hapiste bulunan, Rumeli'nin ünlü eski uç beylerinden Mihaloğlu Mehmed Bey'in hapisten çıkarılarak,105 tecrübesinden yararlanılmasını teklif ettiler. Mustafa'nın daha fazla kan dökülmeden bertaraf edilmesi için, Rumeli

beylerinin elde edilmesinden başka çıkar yol yoktu. Padişah, Bursa yolunu Mustafa'ya kapatmak için Ulubat Gölü'nün ayağı üzerindeki köprüyü yıktırdı. Mustafa, Ulubat Gölü'nün öbür tarafında kaldı. II. Murad, gölün beri tarafında otağını kurdu. Mustafa'nın yapmayı düşündüğü baskın, yeniçeriler tarafından sonuçsuz bırakıldı. Murad, rakibinin ordusunda bozgun çıkarmak için çeşitli çareler aradı. Mihaloğlu, Mustafa'nın düzme olduğunu ileri sürerek bütün Rumeli beylerinin, askerleriyle birlikte Murad'ın yanında yer almalarını sağladı. O, uç beylerini ve tovıcalarını (tımarlı akıncılar) adlarıyla çağırarak padişah tarafına geçmeye teşvik etti. Bu kopmalar olurken Rumeli azeplerinden 5.000 kişilik bir birlik, Ulubat suyunu geçerek padişahın karargâhına gece baskını girişiminde bulundular. II. Murad, Timurtaşoğlu Umur Bey'e 2.000 kişi ile bir pusu kurdurmuştu. Suyu geçen Rumeli azepleri, pusuya düşürülerek çoğu esir edildi. Hacı İvaz Paşa, Mustafa Çelebi'ye gizlice bir mektup göndererek, Rumeli beylerinin Murad'la anlaştıklarını ve kendisini yakalayarak ona teslim edeceklerini bildirmişti. Rumeli askeri, suyu karşıya geçmeden önce, mektup Mustafa'ya ulaşmış ve o da yazılanların doğruluğuna inanmıştı.

İzmir beyliği ile Aydın ilinin kendisine verileceği sözü üzerine Cüneyd de padişahın ordusuna katıldı. Böylece başından beri bütün harekekâtı yöneten ve Mustafa'nın en çok güvendiği adamı olan Cüneyd'le arasındaki çıkara dayalı sıkı işbirliği bozuldu. Özellikle Cüneyd'in Mustafa'dan koparılması, ordusunda büyük bir bozguna ve moral çöküntüsüne neden oldu. Mustafa'ya karşı yürütülen propaganda, hatta onun ülkeyi Bizanslılara verdiği söylentisi, oldukça etkili oldu. Taraftarlarının ve çevresindekilerin sayısı azalan Mustafa Çelebi, gittikçe yalnızlığa itiliyordu. Hacı İvaz Paşa, yapılan tahta köprüden yeniçerilerle geçerek Mustafa'nın yaya askerini kılıçtan geçirdi. Daha önce Mustafa'yı destekleyen ve onun padişahlığını tanıyan Rumeli beylerinden Evrenos Gazi'nin oğulları özellikle Ali ve İsa Beyler, Paşa Yiğitoğlu Turahan Bey ve Kümülüoğlunun II. Murad'a katılmaları, Mustafa Çelebi olayının kökünden çözümüne imkân vermiştir.

Mustafa'nın, artık kaçmaktan başka çaresi kalmamıştı. O da bunu yaptı, acele olarak Bursa'dan Lapseki'ye doğru yola çıktı.106 Orada bulduğu bir kayıkla, birkaç adamı ile birlikte Gelibolu'ya geçmeyi başardı ve Boğaz'daki her türlü geçişi yasakladı.107 II. Murad, vakit geçirmeden Mustafa'yı takibe koyuldu. Mustafa, derlenip toparlanamadan işini bitirmek istiyordu. Bursa'dan Gelibolu'ya hareket eden Murad, amcası Boğaz'ı kontrol altında tuttuğundan Gelibolu'ya geçemedi.108 Padişah ve ordusu, Foça'daki Ceneviz gemilerinin yardıma gelmesiyle karşı yakaya geçebildi. Mustafa, bu çıkartmaya engel olmaya kalkıştı ise de, başarılı olamadı. Mustafa, Gelibolu'dan Edirne'ye gitti; ancak daha önce kendisine verilen desteği bulamadı. II. Murad, Gelibolu'da üç gün kaldıktan sonra Edirne'ye hareket etti. Şehir halkı padişahı alkışlarla selâmladı. Eflâk'a kaçmak için yola çıkan Mustafa'yı, padişahın adamları Kızılağaç Yenicesi'nde yakaladılar. Sonuçta Mustafa, Edirne'de idam edildi (1422 kışı).109

Mustafa Çelebi'nin ortadan kalkması, Murad'ın saltanatı için olduğu kadar ülkenin geleceği için de önemli bir olaydır. Denilebilir ki, Fetret Devri'nin son perdesi Mustafa Çelebi'nin öldürülmesiyle ancak kapanabilmiştir. Daha sonra ortaya çıkan bu tür saltanat kavgaları, dar bir çerçevede kalmış,

hiçbir zaman devleti ikiye bölecek şiddette ve kapsamda olmamıştır. Her ne kadar halkın büyük bir kısmı Mustafa'nın, Manuel tarafından ortaya çıkarılmış düzme110 bir adam olduğuna inandırılmış ise de, gerçekte bu Mustafa, bazı kaynakların ve kendisinin de iddia ettiği gibi, Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda kaybolduğunu bildiğimiz oğluydu.111

Osmanlı kaynakları, Yıldırım Bayezid'in oğullarından Süleyman ve Musa Çelebilerin, Rumeli'deki saltanat sürelerini bildirdikleri ve onları padişah olarak kabul ettikleri halde, Mustafa Çelebi için aynı şeyleri yazmaktan kaçınırlar. Oysa Mustafa Çelebi'nin de Rumeli'de dört yıl saltanat sürdüğü, adına kestirdiği paralardan anlaşılmaktadır. Onun adına Edirne ve Serez'de kesilmiş iki akça olduğu bilinmektedir.112 Ne var ki, bu üç şehzadenin hiçbiri, Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Rumeli'deki topraklarının tamamına hükmeden bir güce erişememişlerdir.113 Mustafa Çelebi'nin ölümü ile Bizans'ın bütün ümitleri ve plânları suya düşmüş, İstanbul yeni bir kuşatmaya hedef olmuştur.

İstanbul'un Kuşatılması (Haziran 1422)

Bizans İmparatoru II. Manuel'in, Midilli'de hapiste tuttuğu Mustafa Çelebi'yi, Çelebi Mehmed'in ölümünden sonra serbest bırakması ve onunla anlaşmalar yapması, II. Murad'ın oldukça canını sıkmıştı. Manuel, OsmanlıDevleti'nin yıllarca sürecek kardeş kavgalarıyla güçsüz düşeceğini ve bundan da kendi ülkesinin kârlı çıkacağını hesap etmişti. Osmanlı Devleti, Manuel'in düşündüğü şekilde ikiye ayrılmadığı gibi, saltanat çekişmeleri de beklenenin tersine sadece dört yıl kadar sürdü. Manuel, II. Murad'ın Mustafa Çelebi olayından başarı ile çıkması durumunda, sıranın kendisine geleceğini pekâlâ biliyordu. Nitekim korktuğu başına geldi. II. Murad, potansiyel iktidar ortağı amcası Mustafa tehlikesini bertaraf ettikten sonra gözlerini, Osmanlı Devleti'ne karşı daima ikiyüzlü bir politika izleyen Bizans'a çevirdi. Mustafa Çelebi'nin güç kazanmasında Manuel'in destek verişinin büyük payı vardı. Manuel'in bu tutumu, iki ülke arasında Çelebi Mehmed Devri'nde kurulan dostluk ilişkilerinin düşmanlığa dönüşmesine neden oldu. II. Murad, Manuel'e yaptıklarının hesabını sormanın ve bedelini ödettirmenin zamanı geldiğini düşünüyordu.

II. Murad, 1422 ilkbaharında İstanbul'un kuşatılması ile ilgili gerekli hazırlıkların yapılmasını emretti. Padişah, 1422 Haziranı'nda Mihaloğlu Mehmed Bey'in emrinde 10.000 kişilik bir öncü birliğini İstanbul çevresini vurmak üzere gönderdi. Bunun arkasından kendisi de 20.000 kişilik bir ordu ile hareket etti ve Osmanlı deniz gücü de kuşatmaya katıldı. Manuel'in barış teklifi geri çevrildi. Osmanlı ordusunda top olduğu gibi, surlara hücum etmek ya da aşmak için sur yüksekliğinde yüksek tekerlekli kuleler yapıldı. Surlar toplarla dövülmeye başlandı. 22 Ağustos'ta şehre genel bir saldırıda bulunuldu. Yoğun ok atışlarıyla şehri savunanların direnişleri büyük ölçüde kırıldı ise de, sonuç alınamadı. Osmanlı kaynaklarının verdikleri bilgilere bakılırsa, bu, İstanbul'un Osmanlılar tarafından altıncı kuşatılmasıydı. Hatırlanacağı gibi, kuşatmaların ilk dördü Yıldırım Bayezid, beşincisi ise Musa Çelebi tarafından yapılmıştı. İstanbul'un kuşatılmış olmasından, Manuel kadar Bizans halkı da korkuya kapıldı. Murad tarafından, gerçekleştirilen bu kuşatma, Yıldırım Devri'ndeki dördüncü kuşatmaya

benzer şiddetteydi. Haziran ortalarında başlayan kuşatma, Eylül sonlarına kadar sürdü. Bu sırada ihtiyar Manuel ağır hastaydı. Bütün işler oğlu ve saltanat ortağı VIII. Yuannis'in elinde bulunuyordu.114

Murad, Anadolu'da olup bitenleri duyunca, kuşatmayı sürdürecek bir miktar kuvvet bıraktıktan sonra acele başkent Edirne'ye dönmek zorunda kaldı. Bizans, bundan önceki kuşatmalarda olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin başına, çok bildik problemlerden birini daha çıkardı. Bu konuda artık oldukça tecrübe kazanmış olan Bizans, II. Murad'ın kardeşi Hamid ili Sancak Beyi Mustafa Çelebi'yi, saltanat davasına kalkışması için kışkırttı. Bununla da yetinmeyen Manuel, Anadolu'daki beyleri Osmanlılar aleyhine harekete geçmeye ikna etti (Ağustos 1422). Böylece 50 günden fazla süren İstanbul kuşatması, çeşitli nedenlerle sonuçsuz kaldı. Bu arada, Venedik, donanma hazırlığına girişerek, Osmanlı Devleti'ni tehdit eder bir duruma gelmişti.115

Küçük Mustafa Çelebi'nin Saltanat İddiası ile Ortaya Çıkarılışı

II. Murad'ın, 13 yaşındaki kardeşi Hamid ili Sancak Beyi Küçük Mustafa (ö. 1423),116 Karaman ve Germiyan beylerinin verdikleri önemli bir güçle Bursa üzerine yürüdü (Ağustos 1422). Diğer Anadolu beyleri gibi İsfendiyar Bey de saldırıya geçmekte ve Mustafa'yı desteklemekte gecikmedi.

Rumeli yakasında ise, Candaroğullarının müttefiki olan Eflâk beyi, aynı sırada saldırıya geçti. Venedik ve Macaristan da, II. Murad'a karşı yürütülen hareketteki yerlerini alacaklardır. Bu olayın, İstanbul'un kuşatılması günlerine denk düşmesi, oldukça düşündürücüdür. Aslında Şehzade Küçük Mustafa Olayı, II. Murad'ın şahsında Osmanlı Devleti'ni hedef alan geniş çaplı bir saldırı plânının küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bursa'yı kuşatan Mustafa, Murad'ın gönderdiği Mihaloğulları117 karşısında tutunamayıp İstanbul'a sığındı. İmparator ile görüşerek Silivri'ye gitti. Fakat Rumeli askerine karşı koyamayıp, bu kez Kocaeli'ye sığındı.118 Mustafa buradan İznik üzerine yürüdü. İznik'te Çandarlı İbrahim Paşa'nın sarayına yerleşerek hükümdarlığını ilân etti. Mustafa, Bursa Ovası'nın bir kısmını ele geçirdi. Mustafa'ya Anadolu'nun önemli bir bölümü itaat etmiş görünmektedir. II. Murad, Lalası Yörgüç Paşa (ö. 1444)'nın119 ısrarı ile Bursa'ya gitmeye karar verdi. Oradan hareketle İznik kuşatıldı. Kış yaklaştığından Mustafa'nın askerleri dağılmıştı. Mustafa'nın Lalası Şarabdar İlyas, kendisine Anadolu beylerbeyliği verilmek suretiyle kazanılmış, şehir halkı da tekrar II. Murad'a dönmüştü. Şiddetli çarpışmalarda Mihaloğlu ağır biçimde yaralandı. Ele geçen İznik yağmaya uğradı. İlyas Bey'in getirip teslim ettiği Mustafa, idam edildi (Şubat 1423). Mustafa, Bursa'da babasının türbesinde gömülüdür.

Küçük Mustafa Çelebi isyanının,120 beklenenden daha kısa bir sürede ortadan kaldırılmasında, II. Murad'ın İstanbul kuşatmasını yarıda keserek, kardeşinin taraftar toplamasına ve güçlenmesine fırsat vermeyişi etkili oldu. Olayın kapatılmasıyla, ülkenin ikiye bölünmesi ve daha fazla kardeş kanı akıtılmasının önüne geçildi. Böylece, çeyrek yüzyıla yakın bir zamandır, bu tür olayların çilesini çok

çekmiş olan Osmanlı toplumu, rahat bir nefes aldı. Ayrıca Manuel'in, Mustafa'yı Osmanlı tahtına geçirmek için akla gelebilecek her türlü yolu deneme çabaları da boşa çıkmış oldu.121

Rumeli'deki Gelişmeler

II. Murad, İsfendiyar Bey'le uğraşırken Eflâk Bey'i Drakula'nın, 1422/23 kışında Macar yardımı ile Tuna üzerinde geçit yerlerinde Türklere saldırdığı haberini aldı. Drakula'nın bu fırsatçı tutumunu cezasız bırakmak istemeyen Murad, İsfendiyar seferinde olduğundan, uç beyi Firuz Bey'den Eflâk'a karşı akınlar yapmasını istedi. Firuz Bey, Drakula'ya karşı başarılı bir mücadele sergiledi. II. Murad'ın Anadolu'da düşmanlarını bertaraf ettiğini gören Eflâk Beyi, iki oğlunu yanına alarak Edirne'ye geldi. Padişah'a itaatini arz edip, ödemediği iki yıllık borcunu da ödedi. O, haraç vermeyi kabul ettiği gibi, oğullarını da rehin olarak bıraktı.122 Anadolu'da istikrarı kısmen sağlayan II. Murad, Eflâk'a olduğu gibi Arnavutluk'a da birlik gönderdi. Evrenosoğlu İsa Bey, Arnavutluk'ta bazı şehirleri ele geçirdi (1423). O, Arnavutluk seferinden sonra güneye doğru yöneldi. İsa Bey, Bizanslıların Türk ilerleyişine engel olmak için yaptırdıkları ve Osmanlıların Gürdüs dedikleri Korintos Kalesi'ni yıkarak Mora'ya girdi (Mayıs 1423).123

Selânik Bunalımı ve Çözümü (1423-1430)

1372 yılından beri Türk akınlarına uğrayan Selânik, 1387'de bir süre için Osmanlı egemenliğine geçti.124 Yıldırım Bayezid Devri'nde, kesin olarak Osmanlı yönetimine giren Selânik, kardeşlerine karşı Bizans'ın desteğini elde etmek isteyen Süleyman Çelebi tarafından 1403 Gelibolu Anlaşması ile Kartal, Pendik, Gebze, Misivri ve Teselya ile birlikte Bizans'a geri verildi.125

Selânik, Bizans'ın ikinci önemli kenti ve ticaret merkeziydi. Bizans'a karşı kesin saldırı politikası izleyen II. Murad saltanatında Selânik yeniden kuşatıldı. 1422 yazında Evrenosoğlu Burak Bey, Kassandra ve Kalamarya'ya kadar ilerledi, 1423 Mayısı'nda ise, Turahan Bey Mora'ya girdi. Uzun süreden beri devam eden Türk akınları ve ortaya çıkan kıtlık yüzünden şehirde durum kötüleşmişti. Manuel'in oğlu Despot Andronikos, başkent İstanbul'dan yardım alamayınca, Selânik'i 1423 Eylülü'nde Venedik yönetimine teslim etmek zorunda kaldı.126

Selânik'in Venedik yönetimine bırakılmasını II. Murad, Osmanlı topraklarına bir saldırı olarak değerlendirdi. O yüzden kent, çok geçmeden Tükler tarafından kuşatıldı.127 Osmanlılar, Selânik'ten sonra İstanbul'un da Venediklilerin eline düşeceği endişesine kapıldılar. Cenevizlilerin aracılığıyla Osmanlılarla Bizans arasında 22 Şubat 1424'te anlaşma yapıldı. Buna göre, Bizans yıllık 300.000 akça haraç vermeyi kabul ettikten başka, Misivri ve Terkos Hisarlarının dışında, 1402'den sonra almış olduğu Marmara, Ege ve Karadeniz kıyılarındaki yerleri de geri verdi.128 Bunda Bizans'ın, Mustafa Çelebi ve Küçük Mustafa isyanlarından beklediği sonucu elde edememesi etkili oldu. Böylece Bizans, 1402'den sonra bir süre için kurtulmuş olduğu vasallık statüsüne yeniden girmiş oluyordu.

Venedik, II. Murad'ın Selânik'in işgâlini tanıması çabasını sürdürdü. Böylece, 1423-1425 ve 1425-1430 yılları arasında sürecek olan Osmanlı-Venedik Savaşı'nda, her iki taraf da kendine müttefik aramaya çıktı. Venedik, Ağrıboz'da tutsak olan İsmail adında bir Osmanlı şehzadesini bu iş için kullanmak istedi. II. Murad'ı barışa zorlamak için, İsmail'in Anadolu ya da Rumeli'de serbest bırakılarak isyan çıkartmaya teşvik edeceği haberini gönderdi. 1423-1425'teki Osmanlı-Venedik Savaşı'nda Venedik'in yanında, Aydın ilini ele geçirip Osmanlılara baş kaldıran İzmir Bey'i Cüneyd Bey'i de görüyoruz. Venedik, diğer yandan Karamanoğulları, Eflâk ve Macaristan ile ittifak hazırlıklarına girişerek, bunlardan Macar Kralı Sigismund ile 11 Ekim 1426'da 5 yıllık bir anlaşma imzaladı.129

Venedikliler İsmail'den sonra Bayezid'in oğlu olduğu iddia edilen Düzme Mustafa'yı ortaya çıkardılar. Mustafa'nın, Osmanlılar arasında da taraftarları vardı. O, 1425 baharında Selânik'ten çıkarak Venedik donanması ile işbirliği yaptı. Böylece Osmanlı-Venedik Savaşı (1425-1430) başlamış oluyordu. Ertesi yıl Osmanlılar kayıplarını kapattılar. Türk deniz gazileri Venedik'e ait Ağrıboz, Modon ve Koron topraklarına şiddetli akınlara başladılar. Selânik'ten tekrar çıkış yapan Düzme Mustafa'ya Pazarlı ve Sarıca Beyler karşı koydular. Savaş Arnavutluk'a da sıçradı. Osmanlılar burada Venedik'e ait Drac'ı kuşattılar. 1425'te Venedik'le Macarlar arasında Osmanlılara karşı ittifak görüşmeleri başladı.130

İzmiroğlu Cüneyd Bey'in Ortadan Kaldırılması

Kişisel çıkarını her zaman ön plânda tutan Cüneyd Bey, dönekliği ile tanınıyordu. II. Murad'ın, amcası Mustafa Çelebi'ye karşı yürüttüğü mücadelede, İzmir Beyliği'nin kendisine verileceği sözü üzerine Mustafa'yı terk ederek Murad tarafına geçmişti. Cüneyd, Anadolu beylerini ve Bizans'ı Osmanlı'ya karşı kışkırttığı gibi, Venedik'le kaygı verici ilişkilere girmekten de geri durmuyordu. Dolayısıyla Cüneyd sağ kaldıkça II. Murad'ın, saltanatta kendini güven içerisinde hissetmesi imkânsız gibiydi. Güçlü bir kumandan olan Hamza Bey, 1425'te Cüneyd üzerine gönderildi. Cüneyd, Karamanoğlu'nu harekete geçirmeye çalıştı ise de, bunda başarılı olamadı. II. Murad, Cenevizlilerden yardım alarak Cüneyd'i deniz tarafından da kuşattı. Teslim olmak zorunda kalan Cüneyd, ailesi ile birlikte ortadan kaldırıldı (1425).131

Beyliklerle İlişkiler

Karamanoğullarının Osmanlı'ya karşı izlediği politikaya benzer bir politika izleyen Candaroğulları, Osmanlıların içte ve dışta meşgul olduğu kötü anlarından yararlanmaya çalışmış, hatta emeline ulaşmak için Hıristiyan krallıklarla işbirliği yapmaktan da çekinmemiştir. II. Murad İznik'i aldıktan sonra, Taraklı-Borlu denilen Safranbolu'ya kadar ilerlemiş olan İsfendiyar Bey kuvvetleri üzerine yürüdü. İsfendiyar Bey, yaralı olarak Sinop Kalesi'ne sığındı ve barış teklif etti. O, II. Murad'a bağlı olma ve padişahın seferlerine asker gönderme sözü verdi. Sınırlar yeniden belirlendi.132

Menteşe Beyliği'nin başında bulunan İlyas Bey 1421'de vefat etti. İlyas Bey'in, Leys ve Ahmed adlarındaki iki oğlu, Osmanlı sarayında rehin olarak bulunuyordu. Bunlar, Mustafa Çelebi'nin başkaldırma hareketleri dolayısıyla ortaya çıkan karışıklıklardan yararlanarak saraydan kaçmayı başardılar. Memleketlerine giden bu kardeşler, Beyliği'n başına geçip hükümdar oldular. Rumeli'de istikrarı sağlayan II. Murad, bu iki kardeşi ele geçirip Tokat Kalesi'ne hapsetti. Menteşe Beyliği tamamıyla Osmanlı idaresi altına alınarak beyliğe son verildi (1425).133

Karaman Beyliği, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkışık anlarından yararlanma alışkanlığını, bu padişah devrinde de sürdürdü. Karamanlılar, Kayseri'yi Dulkadırlılardan almak için Mısır sultanından yardım istediler. Karaman Beyi İbrahim Bey, 1435 yazında Dulkadırlıları şiddetli bir savaş sonucunda yendi; Kayseri ve çevresi teslim oldu.134 Osmanlılar, Karamanoğlu'na karşı Dulkadırlıları desteklediler. 1436/37 kışında Karaman birlikleri Amasya Beylerbeyi Yörgüç Paşa'yı sıkıştırdılar.135 Bunun üzerine II. Murad, Dulkadırlılarla birlikte doğudan ve batıdan Karaman ülkesine taarruz etti. Padişah, Rumeli ve Anadolu askerleriyle Akşehir'e girdi (Mart 1437). Karaman güçleri yenilgiye uğratılarak Konya, Beyşehri ve bütün Hamid ili işgal edildi. Taş-ili'ne sığınan İbrahim Bey, Mevlânâ Hamza'yı ve Murad'ın kız kardeşi olan karısını göndererek barış istedi. Padişah, çok yönlü bir bilgin ve aynı zamanda diplomat olan Mevlânâ Şükrullah'ı göndererek İbrahim'den bir daha itaattan çıkmayacağına dair yemin ile söz aldı (Haziran 1437).136

Osmanlıların, Balkanlar'da gelişen olaylar yüzünden zor günler yaşadığı bir sırada İbrahim Bey'in, verdiği sözden dönerek saldırıya yeltenmesi, padişahı oldukça kızdırdı. Karamanlılar, Bolvadin, Beypazarı, Ankara, Seyitgazi ve Kütahya'ya kadar olan yerlerde yağma ve tahribatta bulundular, Akşehir ile Beyşehri'ni ise işgal ettiler. II. Murad, Amasya sancak beyi büyük oğlu Alâaddin Bey'i Karamanoğlu üzerine gönderdi, kendisi de kapıkulu askeriyle arkadan hareket etti. Rumeli'deki gelişmeleri göz önüne alan Padişah, İbrahim Bey'in Osmanlılara ait yerleri bırakması şartıyla, barış isteğini kabul etti. Haçlıların saldırıları yüzünden Padişah, acele Edirne'ye döndü (1443).137

II. Murad, ertesi yıl Manisa Sancak Beyi oğlu Mehmed'i yerine vekil bırakarak Karamanoğlunu cezalandırmak için kapıkuluyla Anadolu'ya geçti (Temmuz 1444). Osmanlı ordusu Karaman topraklarında büyük tahribat yaptı. II. Murad, Karaman topraklarını istilâya girişmeyerek Bursa Yenişehir'inde İbrahim Bey'in elçileriyle bir anlaşma (Sevgendnâme) yaptı (1444 yazı). Buna göre İbrahim Bey, padişahın bütün dostlarına dost ve düşmanlarına düşman olmayı kabul ettiği gibi, II. Murad ve oğlu Mehmed'e her yıl oğlunu asker ile gönderme sözü verdi. Buna karşılık II. Murad, 1438'de aldığı Beyşehri, Seydişehri, Okluk-hisarı ve Akşehir'i İbrahim Bey'e geri verdi. İbarahim Bey'in, Varna Savaşı esnasında anlaşmayı bozacak davranışlara girmediği görüldü.138

Osmanlı-Macar İlişkileri

1421'den beri Eflâk ve Sırbistan üzerindeki Macar nüfuzu çok artmıştı. II. Murad, bu iki ülke üzerinde Osmanlı egemenliğini yeniden kurmaya çalıştı. Macar himayesinde olan Eflâk Beyi II. Dan yerine Radu'yu getirmek için, 1424'te Osmanlı uç birliklerinin yaptığı harekâta karşı Kral Sigismund bizzat Orsova'ya geldi. Fakat Osmanlılar, 1426'da Dan'ı ve Macar kumandanı Pippo'yu bozguna uğrattılar. Sofya'ya gelen II. Murad, Vidin'den Tuna'yı aşarak Macarlara önemli ölçüde zararlar verdirdi.139 Sırp Despotu Stefan Lazareviç, İşkodra, Drivasto Dulcigno (Ölgün) gibi limanları zaptetmiş olan Venedik'e karşı 1421'den beri savaş hâlinde olduğundan, II. Murad'ın dostluğuna önem veriyor ve Arnavutluk'taki Osmanlı uç beyleri, kendisine yardım ediyorlardı.140 Fakat çok geçmeden Stefan, Venedik'le bir anlaşma yaptı (12 Ağustos 1423) ve bunu, 1426'da kesin olarak onayladı. Sofya'da bulunan II. Murad, Stefan'a karşı bir ordu gönderdi. Bunun üzerine despot Alacahisar'a kadar olan yerleri terk etmeyi ve her yıl haraç vermeyi kabul etti; Macarlar veya kendisi tarafından Osmanlı topraklarına saldırı olunmayacağına dair söz verdi. Buna karşılık Osmanlılar, Bosna'ya karşı ona yardım etmeyi kabul ettiler. Stefan, Serebrenik (Srbrnica)'e yürürken, Osmanlı uç birlikleri de güneyden Bosna'ya girdiler ve Hırvatistan'a kadar ilerlediler (1426 yazı).141

Stefan'ın 1427'de ölümü üzerine mirası meselesi Sırbistan üzerinde Osmanlı-Macar mücadelesini birdenbire şiddetlendirdi. Stefan, despotluğu yeğeni Georg Vulkovic (Vılkoğlu; Brankoviç)'e bırakmıştı. Fakat II. Murad, Olivera'nın Yıldırım Bayezid ile evlenmesini öne sürerek kendisinin meşru vâris olduğunu ileri sürdü. Bu arada Sigismund Belgrad'ı işgal etti. Osmanlı birlikleri de Alacahisar ve Tuna üzerinde Güğercinlik (Golumbac) Kalesi ile Macar adasını aldılar. Fakat o kış, Macar kralı Güğercinlik'i kuşattı. II. Murad, Beylerbeyi Vidinli Sinan Paşa'yı bir ordu ile imdada gönderdi. Uç beyi Sinan'ın yaptığı bir baskın sonucu, düşman kuşatmayı kaldırarak kaçtı.142

Yeni Despot Vılkoğlu, elçi göndererek Stefan ile padişah arasında yapılmış eski anlaşmayı yeniledi; ayrıca kızını padişaha zevce olarak verdi. Osmanlılar Eflâk'ta da üstün geldiler. Sigismund, 1427 ilkbaharında Dan ile birlikte tekrar Eflâk'a girerek Yergöğü'yü aldı. Fakat ertesi yıl Osmanlı hücumları nedeni ile Dan, padişaha bağlılığını bildirdi.143 II. Murad, Macar kralı ile 3 yıllık bir sözleşme imzaladı (1428). Böylece batıda, I. Bayezid devrindeki durum fazlası ile kazanılmış bulunuyordu.144

Selânik'in Fethi (29 Mart 1430)

II. Murad, Selânik'in yeniden fethini gerçekleştirmede oldukça kararlıydı. Sefer hazırlıklarını tamamlayan Padişah, 1430 Şubatı'nda bütün ordusu ile Selânik üzerine yürüdü. Beylerbeyi Hamza Bey kumandasındaki Anadolu askerleri de bu sefere katıldılar. Venedik donanması yetişmeden, 29 Mart'ta sabaha karşı yapılan genel bir hücum sonucunda kale alındı.145 II. Murad'ın, Selânik'in fethinden sonra şehrin ayrıntılı bir tahririni (yazımını) yaptırdığını, Anagnostis'ten öğreniyoruz.146 Ancak sözü edilen bu tahrir defteri ele geçmemiştir. Osmanlılarda, yapılan her fetihten sonra o yerin tahriri yapılırdı. Bunun anlamı, devlet adına bütün nüfus ve gelir kaynaklarının, ayrıntılı ve titiz bir şekilde deftere kaydedilmesi demekti.147 Murad, bu zaferini Mısır sultanına bildiren

fetihnâmesinde,148 Selânik'in İstanbul'un bir eşi olduğunu, Müslümanlara zarar vermekte belki de İstanbul'dan daha ileri gittiğini yazarak, bir bakıma fethin gerekçesini de belirtmiştir. II. Murad, savaş dolayısıyla nüfusu azalan ve tahrip olan kentin onarılarak yeniden şenlendirilmesi için her türlü tedbirin alınması konusunda, yetkililere gereken emirleri vermiştir.149

Selânik'in fethi, Venedik'e Arnavutluk'taki topraklarını da kaybedeceği korkusunu yaşattı. Venedik Amirali S. Morosini'ye verilen direktifte, barış şartları ile birlikte Gelibolu'ya saldırılabileceği bildiriliyordu. Anadolu ve Batı İran'da babası Timur zamanındaki düzeni kurmak isteyen Şahruh'un, Azerbaycan'da bulunduğu haberini alan Venedik, Selânik'i geri almak heyecanına kapıldı.150 Amiral Morosini, Gelibolu'ya gelerek Emir Süleyman Burgazı denilen kaleyi kuşattı ve Osmanlılara önemli ölçüde kayıp verdirdi (1430 yazı).151 Venedik donanması, boğazlarda Osmanlıların her türlü askerî ve ticarî ulaşımını kesti. Bunun üzerine Hamza Bey, Lapseki'de ön barışı imzaladı (Temmuz 1430, onay tarihi 4 Eylül 1430). Buna göre Venedik, Selânik ve çevresi üzerinde Osmanlı egemenliğini tanıyor, buna karşılık Osmanlılar da Arnavutluk'taki şehirler ile İnebahtı (Lepanto) üzerinde Venedik egemenliğini, yıllık 236 duka haraç karşılığında kabul ediyor ve boğazlardan Türk gemilerinin serbestçe geçişi için güvence veriyordu.152

Selânik'ten sonra Yuvan iline gelen Osmanlı güçleri burayı yeniden kendilerine bağladılar.153 Aynı zamanda Rumeli beylerbeyi Sinan Paşa, Yanya ve çevresini ilhak etti.154 Bu arada Venedikliler, Aya Mavra, Zanta ve Kefalonya adalarının himayesini sağladılar.155 Osmanlılar, fetihten hemen sonra bu bölgede 1431/32'de yeni bir tahrir yaptılar. Fakat Arnavutluk'ta köylerin tımar olarak bölüşümü sırasında direnmeler görüldü. Âsilere karşı harekete geçen Evrenosoğlu Ali Bey, bir boğazda pusuya düşürülerek ağır kayıplara uğratıldı. Osmanlılar, bu isyanı Venediklilerin kışkırttığını düşünerek ikazda bulundular. II. Murad, bizzat Serez'e giderek olayların yakınında bulunmak istedi (1432/33 kışı). Sinan Paşa ile tanınmış uç beyleri Turahan ve İshak Beylerin yanına yeniçeri askeri de katıldı.

II. Murad, Serez'den Manastır'a geldi ve isyan bastırıldı. Venedik senatosu asilere yardım edilmemesi için Arnavutluk'taki resmî makamlara emirler göndermişti. Bunun üzerine dağlara sığınan Arnavut asiler Macar kralı ile bağlantı kurdular. Kral, Balkanlar'da Osmanlılara karşı yeni bir müttefik bulduğuna inanarak onları teşvik etti. Hatta 1435'te yanında bulunan Osmanlı saltanat iddiacısı Davud Çelebi'yi gizlice Arnavutluk'a soktu. Böylece Osmanlıları yarım yüzyıl uğraştıran Arnavutluk problemi ortaya çıkmış oluyordu.

Osmanlı Devleti, II. Murad'ın Selânik'i fethinden sonra Balkanlar'da Yıldırım Bayezid Devri'ndeki gücüne yeniden erişti. Eflâk ve Sırbistan, artık Osmanlı denetimine girdi. Arnavutluk ve Epir'de, Osmanlı egemenliği yerleşti. Bosna kralı, Mora despotları ve nihayet Bizans imparatoru, haraç verir duruma geldiler. Venedik de Balkanlarda elinde tuttuğu yerler için haraç ödüyordu. Bizans ve Sırp despotluğu, Fetret Devri'nde Osmanlılardan aldıkları yerlerin hepsini geri vermişlerdi.

Tuna Üzerinde Osmanlı-Macar Mücadelesi (1434)

Macarlarla 1426'da yapılan anlaşmanın süresi, 1431'de sona ermişti. Macar Kralı Sigismund, II. Murad'dan Bosna, Sırbistan, Eflâk ve hatta Tuna Bulgaristan'ı üzerindeki egemenliğinin resmen tanınmasını istedi. Padişah bu istekleri geri çevirdi. Bunun üzerine Kral, padişaha karşı kullanmak üzere saltanat iddiasında olanları yanında topladı. Bunlar, Osmanlı şehzadesi Davud Çelebi'den başka, Yanya üzerinde hak iddia eden Memnon Tocco ve Bulgar tahtını isteyen Frujin'di. Kral ayrıca Arnavut senyörleri ile gizlice haberleşiyor, diğer yandan Venedik'le Osmanlılara karşı bir ittifak yapmaya çalışıyordu. Nihayet 1434'te Bosna Kralı Tvrtko ve Sırp Despotu Vılkoğlu Georg, Sigismund'un yanına geldiler ve o kış, Macar kralı Osmanlılara karşı düşmanlığa başladı.

Sırp despotu 1433'te kızı Mara'yı, II. Murad'ın zevcesi olarak büyük bir cehiz ile (400.000 duka) Edirne'ye gönderdi. Oğlu Georg, tanınmış uç beyi İshak Bey'le İşkodra'ya kadar ilerleyerek Venediklilere karşı Zeta'da eski iddiaları yeniden gündeme getirdi. Despotun, Osmanlılara bu kadar bağlı olduğu bir sırada Macarlara katılmasının nedeni, çok belli değildir. Bunda, Mehmed Çelebi tarafından elçilikle Bizans'a gönderilen Gebze kadısı olup, daha sonra vezir olan Fazlullah'ın önemli ölçüde etkisi olduğu görünmektedir.156 Semendire'nin güçlendirilmesine izin vererek, Sırp despotuna yumuşak davrandığı ileri sürülen Sarıca Paşa azledilerek, fetih ve savaş taraftarı olan Fazlullah, devletin siyasetine hâkim oldu. 1435'te Eflâk'ın başına Macarların yardımı ile I. Vlad Drakula geldi. II. Murad, Osmanlılar aleyhine bozulan dengeyi düzeltmek için harekete geçti. 1436'da uç beylerini Eflâk ve Erdel'e gönderdi.157 Ancak bu sırada Anadolu'da durum tekrar karıştığından, Balkanlar'daki Osmanlı yürüyüşüne, kısa bir süre ara verilmek zorunda kalındı.

Tuna Üzerinde Osmanlı Egemenliği

Sigismund'un 1437'deki ölümü üzerine, Macaristan'da taht kavgası başladı. Bunun ilk sonucu Eflâk Beyi Drakula'nın oğullarını rehine olarak Edirne'ye getirmesi ve Osmanlı üstünlüğünü kabul etmesi oldu (1437). II. Murad ertesi yıl kalabalık bir orduyla Macaristan seferine çıktı. Padişah, Vidin'in üst tarafında Floridin (Florentin) Kalesi yakınında, Kamen geçidinden Tuna'yı aştı. Macarlara ait Savarın Kalesi toplarla dövüldü. Demirkapı'dan ve Orsova Kalesi önünden geçilerek Mehedia ve Şebeş kalelerine uğranıldı ve Maroş suyu takip edilerek Erdel'in merkezi olan Zeybin (Hermannstadt/Sibin/Zıbın) Kalesi 15 gün kadar kuşatıldı. Etrafa bölük bölük akıncılar gönderildi; sonra Praşova (Kronstadt/Braşov) üzerine inilerek, oradan Karpatlar (Üngürüs/Ungurus Balkanı) aşılıp Eflâk'a girildi. Yergöğü Kalesi önünden Tuna geçilerek Edirne'ye dönüldü.158 Bu sefer oldukça uzun sürmüş ve zahmetli olmuştur.159 Gidişte Sırp despotu ve dönüşte Eflâk voyvodası, bağlılıklarını göstererek Padişah'a kılavuzluk etmişlerdir.

II. Murad, bu seferde Macarlardan herhangi bir direnme görmedi. O zaman Sırbistan ve Eflâk'ın işgali mümkün görünüyordu. Drakula ve Vılkoğlu Edirne'ye çağrıldılar ise de, onlar gelmediler. Bunun üzerine II. Murad, 1439 Martı'nda Sırbistan'ı istilâ etti ve despotun merkezi Semendire'yi ele geçirdi

(27 Ağustos). Vılkoğlu daha önce burasını oğlu Gregor'a bırakıp Macaristan'a kaçmıştı. Segedin'de küçük bir ordu ile bekleyen yeni Macar Kralı Albert hiçbir yardımda bulunamadı. Osmanlı kuvvetleri yine 1439 yılında Üsküp Uç Beyi İshak Beyoğlu İsa Bey idaresinde Bosna kralının merkezi Yayça (Yaice)'yı almaya çalıştılar. Kral Tvrtko, yılda 2.500 altın haraç vermeyi kabul etti. Nihayet II. Murad, Sırp mirasının Macarlar elinde kalan güçlü ve sağlam kalesi Belgrad'ı alma girişiminde bulundu; fakat 6 ay süren kuşatmadan160 bir sonuç alınamadı. İlk kez Türklere karşı kullanılan tüfek ateşi, bu başarısızlığın nedenlerinden biri gibi görünüyor. Ancak o yıl, yeni Rumeli Beylerbeyi Şehabeddin Paşa, önemli gümüş madeni merkezi Novoberda (Novobrdo)'yı zaptetti.161

1439 Belgrad Kuşatması'nın başarısızlıkla sonuçlanması, II. Murad'ın askerî başarılarına gölge düşürdü. Macaristan'da huzur geri gelmiş ve daha sonra 1440 sonbaharında, Yanko karşı saldırılara geçerek Bosna'dan İsa Bey'i çıkarmıştı. Yanko, 1441'de Erdel'e geniş çaplı bir akın yapan Sırbistan Uç Beyi Mezid Bey'i pusuya düşürerek ölümüne neden oldu. Drakula'nın ihaneti yüzünden geri dönüş yolu kesilen Osmanlı ordusu, büyük kayıp verdi.162 Ertesi yıl beylerbeyi Hadım Şehabeddin Paşa, Anadolu askeri ve yeniçerinin takviye ettiği Rumeli ordusuyla Silistre üzerinden Eflâk'a girdi. Yanko, Türk askerinin akın için etrafa dağıldığı bir sırada, yukarı Yalomitza'da bir baskın hareketinde bulundu (Eylül 1442). Büyük kayıp veren beylerbeyi, güçlükle canını kurtarabildi. Bu yenilgiler, Batı'da Türklere karşı bir Haçlı seferi düzenlenmesini gündeme getirdi. Yanko'nun bu zaferi, Venedik'te büyük bir tören ile kutlandı. Türklerin yenilgisi, Bizans'ı da ümitlendirdi.

Morava ve İzladi-Derbendi Savaşları (1443)

Büyük kısmı tımarlı sipahilerden oluşan Osmanlı ordusunun sonbaharda dağıldığını, Yanko (Hunyadi Yanoş) çok iyi biliyordu. Dağılan eyalet askerlerinin yeniden toplanabilmesi için zamana ihtiyaç vardı. Ayrıca akıncı beyleri ile tımarlı sipahilerin kumandanları arasında geçimsizlikler olduğu gibi, kimi beyler de padişaha karşı muhalefet içerisindeydiler. Yanko, yanında Sırp despotu ve yeni Macar Kralı Ladislas olduğu hâlde Tuna'yı aştı (Ekim 1443). Kalabalık Haçlı ordusuyla ilk çarpışma, Morava nehri kenarında ve Niş civarında oldu (3 Kasım 1443). Rumeli Beylerbeyi Kasım Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı ordusu yenilgiye uğrayarak büyük kayıplar verdi. II. Murad, Balkanlar'ın güneyine çekilmek zorunda kaldı. Yanko'nun emrindeki birleşik güçler, Rumeli kuvvetlerini bozarak Niş ve Sofya'yı aldılar. Yerli Bulgarlar düşmanla birleştiler. Düşman Meriç vadisine yol veren son Balkan geçitlerine dayandı.

Balkan geçitlerini aştıktan sonra merkez Edirne'yi tehlikeye düşürebilecek olan Haçlıların hemen durdurulması gerekiyordu. II. Murad, kış ortasında yeniçerilerle Sofya ile Filibe arasındaki İzladi (Zlatica) -derbendi denilen yere geldi ve düşmanla karşılaştı (24 Kasım 1443). Padişah, topladığı savaş meclisinde durumu görüşüp, kumandanların düşüncelerini sordu. Rumeli Beylerbeyi Kasım Paşa saldırıya geçilmesini, Turahan Bey geri çekilip fırsat çıktığında taarruz edilmesini, Evrenosoğlu İsa Bey ise savunmada kalınmasını söyledi. Sonuçta İsa Bey'in görüşü benimsendi. Düşmanın hücumuyla başlayan savaşta Osmanlı ordusu yenilgiye uğradı (24 Aralık). Düşman, derbendi geçerek

Filibe ovasına indi.163 Yalvaç (Yalowacz) denilen yerde meydana gelen savaşı, yine Osmanlılar kaybetti. Kışın şiddeti dolayısıyla Haçlılar geri döndüler. Düşmanı takibe giden Türk birlikleri, Hunyad tarafından pusuya düşürüldü. Esir edilenlerin arasında Bolu sancak beyi ve padişahın eniştesi olan Veziriazam Halil Paşa'nın kardeşi Mahmud Bey de vardı. Murad, Macarlara karşı gerektiği şekilde savaşmamış olan uç kuvvetlerinin ünlü beyi Turahan'ı tutturup Tokat'a hapse gönderdi.164 Devletin siyasetini idare eden Çandarlı Halil, bu durumda barış yapmaktan başka çare göremiyordu.165

Ergene Köprüsü'nün İnşası ve Uzunköprü Kasabası'nın Kurulması

Osmanlı Devleti'nde, ülke içinde yatay hareketliliği teşvik eden gelişmelerden biri de II. Murad Devri'nde yaşanmıştır. Osmanlı Devleti, bataklık ve ıssız yerlere, çeşitli amaçlara hizmet eden sosyal kurumlar (vakıf tesisler) kurarak, bu gibi yerlerin şenlendirilmesine büyük önem veriyordu. Bu, o bölgenin, sosyal ve ekonomik hayatının canlandırılmasına yönelik plânlı bir çalışmadır. Uzunköprü'nün bulunduğu yer, II. Murad Devri'nde eşkiyanın kol gezdiği ormanlık ve bataklık bir araziydi. Halk, eşkıyalık ve haramilik olaylarından usanmıştı. Yöre halkının şikâyet ve yakınmaları, II. Murad'a ulaştı. Halkının problemlerini çözmeyi, yönetim anlayışının bir gereği olarak kabul eden II. Murad, derhâl atlanarak şikâyete konu olan bölgeye hareket etti.

Yöre halkının şikâyetlerini haklı bulan II. Murad, 1443'te Ergene suyu üzerine bir köprü yapılmasını emretti. Gereken hazırlıklar tamamlanarak, Osmanlı ülkesinde benzeri olmayan 174 kemerli ve 392 metre uzunluğunda bir köprü yapıldı. Köprünün girişine yolcuların kalabileceği bir han, bir imaret, bir cami ve bir medreseden oluşan bir külliye yaptırdı. Topluma karşılıksız hizmet sunan bu sosyal kurumlara, gelir kaynağı olması bakımından hamam ve dükkânlar inşa ettirdi. Köprünün her iki ucunu şenlendirdi ve halkın ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir de pazar yeri kurdurdu. II. Murad, buradaki hizmetlerin kesintisiz bir şekilde devam edebilmesi için, Ergene'den başka Edirne, Malkara ve Hayrabolu'da vakıflar kurdu. Bu yeni yerleşim yerinin açılış törenine bizzat katılan II. Murad, emeği geçen mimar ve mühendislere teşekkür ederek onları ödüllendirdi. Padişah, vergiden hariç tutulan bir göçebe grubu da buraya yerleştirdi. Ülkenin değişik bölgelerinden insanlar, iskâna açılan bu yere gelerek yerleşmişler ve 13 yıl sonra 431 ailenin yaşadığı, nüfusu 2.000'i aşan Uzunköprü Kasabası ortaya çıkmıştır.166

Segedin (Szegedin) Barışı (12 Haziran 1444)

II. Murad, daha 1443 Kasımı'nda bir mütareke için Macarlarla temasa geçmişti. Sırp despotu Jorj Brankoviç'in kızı padişahın karısı Mara Sultan, bu görüşmelerin başlamasında önemli rol oynamıştır. O, Mart 1444'te yolladığı bir Rum keşişi vasıtasıyla babasından, Türklerle Macarlar arasında yapılması öngörülen barış için arabuluculuk görevini üstlenmesini istemişti. Macar Kralı Ladislas ile Transilvanya veya Erdel Voyvodası olan Hunyadi Yanoş (Jan Hunyad, ya da Yanko Hunyad) savaş taraftarı düşüncelerinden despot tarafından vazgeçirildi. Sırp despotu, Semendire ve Güğercinlik kalelerinin kendisine bırakılması şartıyla barışa taraftardı. Jan Hunyad ise, barış yapılırsa

padişahın bütün kuvvetleriyle Anadolu'ya geçeceğini, bu sayede Haçlı donanmasının kolaylıkla boğazları keseceğini, sonuçta Balkanlar'ın zahmet çekilmeden ele geçirilebileceğini hesaplayarak, barışın kendilerine yarar sağlayacağını düşündü.

Türklerin barış teklifleri, müttefiklerce de uygun bulunarak Macar kralı ile Yanko ve despotun elçileri, 1444 baharında Edirne'ye geldiler. Macar kralı elçisiyle gönderdiği 24 Nisan tarihli güven ve yetki mektubunda, yapılacak barışın padişah tarafından yeminle onaylanmasını istiyor ve kendisinin de padişahın göndereceği elçiler huzurunda aynı şekilde yeminle barış metnini imzalayacağını söylüyordu. Barış müzakereleri bir hafta kadar sürdü. Özellikle Güğercinlik Kalesi üzerinde zorlu pazarlıklar oldu. Görüşmeleri zora sokan Güğercinlik'in, Brankoviç'in ülkesine bırakılmasını Türkler kabul edince barışa varıldı. Buna göre:

1. Sırp Despotluğu, 1427'de Stefan'ın ölümündeki durumuyla ihya olunarak (Güğercinlik dahil) Sırp kralına (Vılkoğlu) verilecek ve Brankoviç'in padişahın yanındaki iki oğlu iade olunacak, buna karşılık despot da padişaha bağlılığını sürdürmeye devam edecek,

2. Her iki taraf Tuna'yı aşarak herhangi bir saldırıda bulunmayacak ve despot vergi verecek, bütün Bulgaristan üzerinde padişahın üstünlüğünü tanıyacak,

3. Eflâk beyi padişaha bağlı olmakta devam edecek, vergi verecek, fakat şahsen padişahın yanına gitmek görevinden bağışlanacaktı.

4. Esirler karşılıklı olarak iade olunacak,

5. Barış on yıl için geçerli olacak.

Anlaşma, Edirne'de padişah tarafından yeminle onaylandı (12 Haziran 1444). Osmanlılar, anlaşmanın kendi elçisi önünde kral, despot ve Yanko tarafından da ayrı ayrı yeminle onayını şart koştular.167 Bu maksatla Baltaoğlu Süleyman Segedin'e gitti. Kral ve despot yemin ettiler ise de, Yanko etmedi (15 Ağustos 1444).

II. Murad'ın Saltanattan Çekilmesi

II. Murad, batıda ve doğuda aldığı bazı yerleri geri vererek ülkesini küçültmekle birlikte, barışı sağladığını ve devletini güven altına aldığını düşünüyordu. O bu düşünceyle, 1444 Ağustosu'nda Mihaliç'te kapıkulu ve beyler önünde 12 yaşındaki oğlu II. Mehmed lehine tahttan ayrıldığını açıkladı. Bursa civarında kendisini ibadete vererek sakin bir hayat sürmeye başladı. Böyle bunalımlı bir zamanda Sultan Murad gibi tecrübeli bir kumandanın saltanattan çekilmesi Edirne'de büyük heyecan uyandırdı.

II. Murad'ın, tahtan çekilmesinin değişik sebepleri vardır. Osmanlı ordusunun Balkanlar'da uğradığı yenilgiler ve bunlara özellikle kendisinin serdar olarak bulunduğu İzladi-derbendi yenilgisinin

eklenmesi, II. Murad'ın prestijini bir hayli sarsmıştı. Büyük oğlu Alâaddin'in ölümünden duyduğu derin üzüntü, uç beylerinden gördüğü muhalefet de onu böyle bir karara itmiş olabilir. Bunların yanı sıra onun, oğlu Mehmed'i tahtla bizzat tanıştırarak gelecek için çok iyi yetiştirmek istemiş olabileceği ve Bizans imparatorunun yanında fırsat kollayan başka taht iddiacılarının karşısında, halkın gözünde Mehmed'in padişahlığını sağlamlaştırmak amacını gütmüş olabileceği düşünülebilir.168

II. Murad'ın saltanattan çekiliş zamanı hakkında üç görüş vardır: Bunlardan biri, II. Murad'ın İzladi-derbendi yenilgisinden sonra oğlu Mehmed'i Manisa'dan Edirne'ye çağırması, ikincisi Karaman seferine giderken oğlu Mehmed Han'ı tahtına geçirip kaim-makam yani vekil yapması,169 üçüncüsü ise tahttan çekilmenin Karamanoğluyla yapılan barıştan (1444) sonra meydana geldiğidir.170

II. Murad'ın saltanattan çekilişinin sayısı meselesi de günümüz tarihçilerini bir hayli uğraştırmıştır. Çağdaş Osmanlı kaynağı Gazavât-ı Murad Han adlı eserle Tarih-i Ebü'l-Feth, Âşık Paşazade ve Neşrî tarihleri II. Murad'ın tahttan bir kez ayrıldığını, Oruç Bey ve anonim tevârihler ise iki kez tahttan çekildiğini yazarlar. Aşağıda da görüleceği üzere, bugünkü yaygın görüş, II. Murad'ın bir kez tahttan çekildiği yönündedir.

Saltanat İddiacısı Şehzade Orhan Çelebi'nin İsyanı

II. Murad'ın, yetkilerini 12 yaşındaki bir çocuğa devretmesi, devleti ciddî bir bunalıma sürükledi. Çandarlı Halil, devlet içinde olağanüstü bir güç kazandı. Fakat diğer vezirler, özellikle Şehabeddin ile II. Mehmed'in lalaları Zağanos ve İbrahim Paşalar, ona karşı cephe aldılar. Öte yandan Haçlı saldırısı, her zamankinden daha tehdit edici bir durum aldı. Bizans, Venedik, Papalık ve Yanko, Türklere karşı kesin darbeyi indirmenin tam zamanı olduğunu düşünüyorlardı. Macar kralına Segedin'de verdiği yemin bozduruldu. Bütün bu olumsuz gelişmelere bakılırsa, 1444 yazı, Osmanlılar için gerçekten sıcak bir yaz olmuşa benziyor. Haçlılar, Türkleri Rumeli'den çıkarmak için, ortaya çıkan ya da kendilerinin bizzat düzdükleri olaylardan yararlandılar.

II. Murad'ın saltanattan çekilmesinden en çok yararlanmak isteyen ülke Bizans'tı. Bizans, bir taraftan Macar kralını Osmanlılar aleyhine kışkırtırken, diğer yandan Osmanlı saltanat iddiacılarından Orhan Çelebi adındaki bir şahsı Rumeli'ye gönderdi. Orhan Çelebi, Rumeli'yi ayaklandırmak ve tahtı Şehzade Mehmed (Fatih)'in elinden almak üzere, İstanbul'dan çıkarak İnceğiz'e ve buradan Ağaçdenizi (Deliorman)'ne geçti. Orada tutunamayınca Dobruca'ya çekildi. Orhan, Şehabeddin Paşa'nın sıkı takibi sonunda herhangi bir başarı elde edemedi. Orhan Çelebi, düşmanın yıkıcı amaçlarına hizmet ettiği için, Rumeli'de hiç destek görmedi. Fakat bu olay, Edirne'de halkı kaygılandırdı ve bir kısmı Anadolu'ya kaçmaya başladı.

Kimliği tam olarak bilinmeyen Orhan, tekrar İstanbul'a gitmek üzere yola koyuldu. Şehabeddin Paşa, Orhan'ı yakalamakla Şahin Paşa'yı görevlendirdi. İstanbul'a giden bütün yollar kontrol altına alındı. Zor duruma düşen Düzme, tekrar İstanbul'a varmayı başardı. Bu olay, Ankara Savaşı'ndan sonra Yıldırım'ın oğulları arasında çıkan, daha sonra Düzme Mustafa'yla devam eden olaylar

zincirinin son halkasıdır. Bizans'ın, kendine sığınan şehzadeleri koruması ve onları fırsat çıktığında saltanat için kışkırtarak Osmanlı ülkesini karışıklık ortamına sürüklemek istemesi, daha önceden aşina olduğumuz olaylardır. Bizans, Yıldırım Bayezid'den İstanbul'un fethine kadar bu yola sürekli başvurmuştur. Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra, Bizanslıların yanında kendisine karşı surlar üzerinde savaşmış olan Orhan Çelebi'yi arattı. Yakalanan Orhan Çelebi idam edildi. İşte şehzade Orhan'ın ölümü ile birlikte, Yıldırım'ın oğulları arasındaki saltanat kavgası da kesin olarak son bulmuş oldu.171 1444 yazında Edirne'de huzursuzluk havası estiği bir sırada halk ve yönetim için tatsız bir olay daha yaşandı. İçinde bulunulan bu kötü durumu fırsat bilen bazı Rafızî gruplar kargaşalık çıkardı. Macarlar Tuna'yı aştığı gün Edirne'de Hurûfî katliamı yapıldı.

Sultan II. Murad'ın Edirne'ye Çağrılması

Haçlıların sınırı geçtikleri haberi alınır alınmaz Veziriazam Halil Paşa, durumu II. Murad'a arz ederek onu ordunun başına davet etti. II. Murad'ı tekrar saltanata getirmek için Halil Paşa'ya fırsat doğmuştu. Sultan Murad'ı ikna etmek172 ve tehlikeyi belirtmek üzere Cebe Ali Bey'i173 yolladı. Nihayet Halil Paşa ve onunla beraber olan diğer devlet adamlarının tavsiyeleriyle Sultan II. Mehmed, babasını başkumandan olarak ordunun başına davet etti.174 Bunun üzerine II. Murad, 40.000 kişilik Anadolu askerleriyle Edirne'ye hareket etti. Fakat Çanakkale Boğazı Haçlı donanması tarafından tutulduğundan, İstanbul Boğazı tarafına Güzelcehisar'a geldi. Ceneviz gemileri kiralanarak asker Rumeli sahiline geçirildi (20 Ekim 1444). İki Bizans gemisi geçişi engellemek istedi ise de, bunların biri batırıldı, diğeri ise yaralı olarak kaçtı. II. Murad acele olarak Edirne'ye ulaştı. Sultan Mehmed ile veziriazamı Edirne'de bırakarak serdar olarak ordunun başına geçti. Varna önüne gelmiş olan Haçlılar üzerine yürüdü.175

Varna Zaferi (10 Kasım 1444)

1444 Eylülü'nde Tuna'yı geçen Macar-Eflâk ordusu, Kuzey Bulgaristan üzerinden Varna yakınına kadar geldi. Aynı zamanda güçlü bir Venedik donanması Gelibolu boğazını tuttu. Sırp despotu tarafsız kalmıştı. Hıristiyan müttefiklerin savaş ilânı ve giriştikleri hazırlıkların başkent Edirne'de işitilmesi, paniğe yol açtı. Osmanlı Devleti, 1396 Niğbolu Savaşı'ndan bu yana ilk kez çok ciddî Hıristiyan tehdidiyle karşı karşıya kalıyordu.

Türk ordusunun sağ koluna Anadolu Beylerbeyi Karaca Bey, sol kola Rumeli Beylerbeyi Hadım Şehabeddin Paşa kumanda ediyordu. Merkezde ise başkumandan olarak II. Murad bulunuyordu. Türk merkez cephesinin önüne bir mızrak ucuna, Segedin barış metni takılmıştı. Merkezde yeniçerilerin önünde kazıklarla korunmuş hendek bulunuyordu. Haçlıların savaş düzeni ise şöyleydi merkezde Kral Ladislas vardı. Başkumandan sıfatıyla bütün kollara kumanda edecek olan Hunyad, gezici durumdaydı. İki tarafın kuvvet durumları hakkında çelişkili bilgiler var ise de,176 çarpışan orduların birbirine denk olduğu söylenebilir.

Macar kralının ağır atlı birlikleri ile yaptığı şiddetli saldırı, başlangıçta başarılı olmuş, Osmanlı hatları dağılmış, düşman II. Murad'ın karargâhına çok yaklaşmıştı. Murad'ın geri çekilmesine Karaca Bey engel oldu. Asker, padişahın bayrağı etrafında tekrar toplandı. 10 Kasım Salı günü sabahtan ikindiye kadar süren meydan savaşında, Lehistan'ın ve Macaristan'ın genç kralı Ladislas, Yeniçeriler tarafından kuşatılarak atından düşürülüp başı kesildi. Osmanlıların karşı saldırısı zaferle sonuçlandı. Yanko güçlükle kaçabildi. Bu savaşta, Anadolu Beylerbeyi Karaca Paşa ile Kara Timurtaş Paşa'nın torunu Umur Bey'in oğlu Osman Bey şehit düştüler. Varna'da kazanılan bu zafer, Edirne'ye ve bütün İslâm ülkelerine müjdelendi.

Varna zaferi, Bizans'a bir bakıma ömür biçmiş, Balkanlar'da Türk egemenliğini ve yerleşmesini güçlendirip kesinleştirmiştir. Bu meydan savaşı, Haçlı düşüncesi ve saldırısının, Türkler tarafından kırılış ve iflâsının çok güzel bir örneğidir. Osmanlıların iki yıldan beri yaşadıkları bunalım, bu zaferle sona erdi.177 Varna zaferi, daha önceki I. Kosova (1389), Niğbolu (1396) ve daha sonraki II. Kosova (1448) zaferleri gibi, kuruluş döneminde Osmanlı'nın şan ve şöhretini yücelten, askerin ve halkın moralini yükselten ve ülkenin, çağın devletler sistemindeki saygınlığını artıran önemli zaferlerden biridir. Bu zafer, İstanbul'un fethini hazırlayan başarılardan biri olarak sayılabilir. Sözün özü, Varna'da elde edilen bu parlak sonuç, yalnız Osmanlı tarihi için değil, Avrupa tarihi için de önemli bir dönüm noktası olmuştur.178

Buçuktepe Olayı

Macarlar, Osmanlı tahtına çocuk denilecek yaşta birinin geçmesini fırsat bilerek, Karamanoğlu'nun da kışkırtmasıyla, 10 yıllığına imzalanmış olan Segedin barışını bozarak Osmanlı Devleti'ne savaş açtılar (1 Eylül 1444). Macarlara, başta papalık olmak üzere Eflâk ve Sırp prensleriyle Alman ve İtalyanlar da katıldı. Böylece Avrupa'da büyük bir Haçlı gücü oluştu. Haçlıların Bulgar topraklarını yağmalayarak Varna'ya kadar gelmeleri üzerine Osmanlı vezirleri, II. Mehmed'in başkanlığında toplanıp babası Murad'ı tekrar iş başına getirmeye karar verdiler. II. Murad, bir rivayete göre Edirne'de tahta oturmuş, daha doğru olan bir başka rivayete göre ise, sadece Osmanlı ordusuna kumanda etmiş, dolayısıyla II. Mehmed bu savaşta padişahlığını korumuş ve Halil Paşa ile birlikte Edirne'nin muhafazasında kalmıştır. Varna Zaferi (10 Kasım 1444)'nden sonra II. Murad bir süre Edirne'de kalmış ise de, tahta geçmediği anlaşılmaktadır. Çünkü bu sırada İslâm ülkelerine gönderilen bazı fetihnâmeler II. Mehmed adına yazılmış olup, gelen cevap yazıları da onun adına gelmiştir.

O sıralarda Edirne'de II. Murad ile oğlu Sultan Mehmed'i tutan devlet adamları arasında büyük bir anlaşmazlık vardı. Veziriazam Çandarlı Halil Paşa ve Yeniçeriler, II. Murad'ı padişah görmek isterken, Şehabeddin, Zağanos ve Saruca Paşa gibi vezirler II. Mehmed'i tutuyorlardı. Çandarlı'nın barışçı politikasına karşılık rakipleri genç padişahı fetihlere, özellikle İstanbul'un fethine teşvik ediyorlardı.

II. Mehmed'in saltanattan çekilmesinin asıl sebebi olan ve tarihlere Buçuktepe Olayı olarak geçen olay da yine bu sırada Edirne'de çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde görülen bu ilk yeniçeri ayaklanmasının görünürdeki sebebi, Osmanlı para birimi olan akçanın179 ayarının düşürülmesidir. Çünkü bu ilk para ayarlaması, askeri ve piyasayı zarara uğratmıştı. Aylardır maaşlarını (ulûfelerini) alamayan Yeniçeriler, paranın değerinin düşürülmesinden rahatsız olmuşlar ve isyan çıkarmışlardır. Yeniçeriler tarafından evi yağmalanan Rumeli beylerbeyi Şehabeddin Paşa, II. Mehmed'in sarayına sığınarak canını zor kurtarabilmiştir. Âsiler, II. Mehmed'in tahttan çekilmesini ve babasının geri gelmesini istemişlerdir. Yeniçeriler daha sonra şehrin doğusundaki tepeye çekilmişlerdir. Âsiler, isyanın bu ikinci safhasında Buçuktepe'de toplandıklarında, İstanbul'da Yıldırım Han evlâdından Orhan Çelebi'nin180 yanına gidecekleri tehdidini bile savurmuşlardır. Bu, yalnız Sultan Mehmed'i değil, Çandarlı'yı da bir hayli endişeye düşürmüştür. İsyan, yeniçerilerin maaşlarına yarım (buçuk) akça zam yapılarak yatıştırılmış ve o zamandan beri bu tepe Buçuktepe181 adıyla anılmıştır.

Bu olayı, II. Mehmed'i tahtan uzaklaştırmak için Halil Paşa tarafından tertiplendiğine dair sağlam deliller vardır. Bunun en önemli delili, Çandarlı'nın rakibi Şehabeddin Paşa'nın hedef alınmış olmasıdır. Bu olayla, II. Mehmed'in tahtı tehlikeye girmiş ve Edirne'de bir iktidar boşluğu doğmuştur. Bu olayla birlikte, asker ilk kez politikanın içine çekilmiş ve bundan böyle Yeniçerilerin iktidar üzerindeki baskısı giderek artmıştır. Olayın meydana geldiği semt, bir mahallenin adı olarak günümüze kadar gelmiştir.182

II. Murad'ın İkinci Kez Tahta Geçmesi (1446)

Başkent Edirne'de ülke ve kamu düzenini bozacak tehlikeli gelişmeler olurken, dışta da Osmanlı Devleti'ni tehdit eden olaylar yaşanmaktaydı. Nitekim, 1445 yazında bir Hıristiyan donanması Karadeniz'de faaliyette bulunurken Yanko, Tuna üzerinde harekete geçerek Rumeli'yi tekrar tehdit etti. Onunla işbirliği yapan Eflâk beyi, Yergöğü'yü ele geçirdi. Şehabeddin Paşa, düşmanın faaliyetlerini yakından takip etti. O sırada Osmanlı saltanat iddiacısı Davud Çelebi Dobruca'ya çıkarıldı ise de, bir şey yapamadı. 1446 baharında Davud Bey'in Eflâk'a yaptığı sefer, bozgun ile sonuçlandı. Bu sırada Edirne'de sözü edilen yeniçeri isyanı patlak verdi.

Görünüşe göre Halil Paşa'nın tahrikiyle isyan genişledi. İsyan, halkın da yardımıyla bastırıldı. II. Murad'ın tekrar saltanat koltuğuna oturması, devletin iç ve dış güvenliği için gerekli görülüyordu. Halil Paşa, II. Murad'ı gizlice tahta çağırdı. II. Murad, 5 Mayıs 1446'da Manisa'dan acele yola çıktı. Sonra ihtimal Edirne'deki isyan sebebi ile fikrini değiştirerek Bursa'ya geldi. Bir iç savaşa neden olmadan saltanat değişikliği yapmak, Çandarlı'nın tutumuna bağlıydı. Nihayet Ağustos sonlarında Murad, oğlunun haberi olmadan Rumeli'ye geçerek Edirne'ye geldi. II. Mehmed'e, tahttan babası lehine feragat ettiğini söylettiler. Oysa Zağanos ve Şehabeddin Paşalar bu değişikliğe karşıydılar. II. Murad, yeniçerilerin itaatinden sonra iki yıllık aradan sonra, beş yıl daha saltanat süreceği tahta, ikinci kez oturdu. Şehzade Mehmed ise, Zağanos ve Şehabeddin Paşalarla birlikte Manisa'ya gönderildi.183

Mora'nın Osmanlı Egemenliği Altına Alınması (1446)

Sultan Murad'ın ikinci kez tahta geçmesine sebep olan olaylardan biri de, Mora Despotu Konstantin'in kışkırtıcı davranışlarıdır. Mora, Bizans imparator ailesine mensup despotlar tarafından idare ediliyordu. Yıldırım Bayezid Devri'nde Osmanlı nüfuzu altına girmiş ise de, Ankara Savaşı bunun çok kısa sürmesine neden oldu. Hatırlanacağı gibi, Evrenosoğlu İsa Bey, Arnavutluk seferinden sonra güneye doğru yönelmiş, Osmanlıların Gürdüs dedikleri Korintos Kalesi'ni yıkarak Mora'ya girmişti (Mayıs 1423). Mora despotu, 1444'ten beri Bizans'ın haçlı siyasetini desteklemek üzere güneyde Osmanlılara karşı hareketlerde bulunmaktaydı. 1445 baharında Pindos dağlarına kadar akınlarını genişletti. Osmanlılara bağlı olan Atina dukası, sultandan yardım istedi.184

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkışık durumdan yararlanmak isteyen Despot Konstantin, Korent Boğazı'na yakın yerlerin kendisine bırakılmasını Murad'dan istedi. Gönderdiği elçi padişah tarafından Serez'de bir süre hapsedildi. Tekrar tahta çıkar çıkmaz II. Murad'ın ilk işi Mora'ya sefer yapmak oldu.185 II. Murad, Turahan Bey emrindeki birlikleri önceden gönderdi. Makedonya-Teselya üzerinden Mora'ya hareket eden II. Murad, 1446 Kasımı'nda Hexamilion (Kerme ya da Germe) suru önünde göründü. Son derece sağlam olan Germe Hisarı'nın yıkılabilmesi için toplar döküldü. Top ateşi ile sur döğüldükten sonra genel saldırıya geçildi. Padişah bizzat savaşa katıldı. Surlar ele geçirilerek yıkıldı. Akıncılar yarımadanın her tarafına yayılırken II. Murad, Patras ve Klarentza'ya kadar ilerledi. Mora Despotu Konstantin Dragazes, Germe Hisar surlarının sağlam kalan yerlerini yıktırmayı ve her yıl Osmanlı Devleti'ne belirli miktarda haraç göndermeyi kabul etmek suretiyle yerini korudu. Padişah oradan Edirne'ye döndü.186

II. Murad'ın Arnavutluk Seferleri (1448, 1450)

Osmanlıların Arnavutluk harekâtı ilk kez 1410 ve daha sonra 1423 ve 1424 yıllarında yapılmıştı. Arnavutluk'un güçlü ve soylu ailelerinden Kastriyota ailesinden Mirdita Beyi Yani Kastriyota, Osmanlı egemenliğini kabul ederek oğullarını rehin olarak Osmanlı sarayına göndermişti. Bu çocuklardan Jorj'a Müslüman olunca İskender adı verildi. İskender, uzun yıllar saray eğitimi almış ve sancak beyi olmuştu. Babasının ölümü (1443) üzerine, ülkesi Osmanlı topraklarına katılmıştı.

İskender Bey, bir fırsatını bulduğunda kaçıp, Mirdita'yı ele geçirmek istiyordu. O, muhtemelen Jan Hunyad'la Osmanlılar arasındaki Morava Savaşı'nda ordudan kaçtı. Kroya (Akçahisar) sancağına tayin edildiğine dair elde ettiği uydurma bir fermanla Akçahisar'a giderek mücadelesine başladı.

1448'de İskender'in amca oğlu Hamza Bey, Arnavut ilinde İskender Bey'e karşı düşmanlık olduğunu söyleyerek, Akçahisar'ı almak için padişahtan izin istedi. Yapılan durum değerlendirmesinde II. Murad'ın bizzat sefere çıkması kararlaştırıldı. Arnavut ilinde Kocacık Hisarı (Svetigrad) ile bazı küçük kaleler fethedildi.187 Fakat bu sırada Jan Hunyad'ın Macar, Erdel ve Eflâk (Ulah) kuvvetleriyle Tuna'yı aşarak Sırp topraklarına girmek üzere oldukları haberi alındı. II. Murad, Kroya kuşatmasını kaldırarak Sofya'ya çekildi. Rumeli birliklerini terhis etti.

II. Murad, 1450'de ikinci kez Arnavutluk seferine çıktı. Manisa'dan çağrılarak Şehzade Mehmed'in de sefere katılması sağlandı. Arnavutluk'ta İskender'in merkezi olan Akçahisar kuşatıldı. Akçahisar, sarp ve sağlam bir kaleydi. Orada dökülen toplarla kale dövüldü. Kuşatma iki ay sürdü. Kış mevsiminin gelip çatması üzerine, herhangi bir sonuç alınamadan Edirne'ye dönüldü. Şehzade Mehmed sefer dönüşü Edirne'den sancağı Manisa'ya gitti.188

Kosova Zaferi (17-20 Ekim 1448)

Türklerin yeniden güçlendiğini gören Eflâk Beyi I. Vlad Drakula, padişah ile anlaşmak istedi ise de, Yanko tarafından öldürüldü (1447). II. Murad, o yaz Edirne'de kaldı. Papa ve Macar kralı ile ilişkide bulunarak yardım alan eski Arnavut beyinin oğlu İskender Bey, Arnavutluk yolu üzerindeki Kocacık Hisarı'nı ele geçirmişti. Onun Venedik'le arasının açılması üzerine, Osmanlılar durumu elverişli gördüler ve 1448 yazında büyük bir ordu ile Arnavutluk'a gelerek Kocacık Hisarı'nı zaptettiler. Fakat az sonra Yanko'nun Arnavutluk'a doğru yürüdüğü haberi alındı.

Sofya'ya çekilen padişah, ordusunu yeniden düzene soktuktan sonra Kosova189 civarında düşmana savaşı kabule mecbur bıraktı. Zorlu bir savaştan sonra Macarlar yenildiler (17-20 Ekim 1448). Yanko, 1444'teki gibi, ateşli silâhlar ile güçlendirilmiş arabaların himayesinde geri çekilebildi. Sırplar, daha önce olduğu gibi, bu kez de Macarlarla işbirliği yapmadılar ve Karamanlılar Murad'a asker yardımında bulundular. Böylece Kosova ovasında Türkler ikinci kez parlak bir zafer kazandılar.

Yanko, Kosova'ya doğru yürürken hamisi Eflâk Beyi Danoğlu Vladislav, bu tarafta Niğbolu'dan geçip Osmanlı topraklarına saldırmıştı. 1449'da yeni RumelibBeylerbeyi Dayı Karaca Bey, Yergöğü'yü geri alarak güçlendirdi ve Turahan Bey idaresindeki akıncı kuvvetleri Eflâk'a girdiler. Osmanlıların desteklediği II. Vlad Drakula, Eflâk Beyliği için Vladislav ile mücadeleye girdi.190

II. Murad'ın Ölümü (3 Şubat 1451)

Arnavutlak'taki Akçahisar Kalesi'nin aylarca süren kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması, halkı kaygıya düşürmüş ve padişahı üzmüştü. Bu kötü hava, Şehzade Mehmed'in görkemli ve çok konuşulacak olan düğünüyle giderilmeye çalışılmıştı. II. Murad'dan büyük bir övgüyle söz eden çağdaş tarihçi Şükrullah, bu gazi padişahın, Selânik, İzladi-derbendi, Varna, Mora ve Kosova Savaşlarına bizzat katılarak başkumandanlık yaptığını yazar. Büyük başarılara ve zaferlere imza atmış olan Sultan II. Murad, oğlu Şehzade Mehmed'in düğününü müteakip hastalanarak öldü (3 Şubat 1451). II. Mehmed, Manisa'ya dönüşünden kısa bir süre sonra babasının ölüm haberini aldı. II. Murad'ın ölümü de babası Çelebi Mehmed'inki gibi gizli tutuldu. Ölüm sebebi hakkında değişik rivayetler söz konusudur. Edirne'de Meriç nehri üzerindeki Ada'ya yaptığı gezintiden atla dönüşünde soğuk alıp hastalanmış ve daha kuvvetli bir rivayete göre de nüzul isabet ederek ölmüştür. Öldüğünde 48 yaşındaydı. II. Murad, 1446 Ağustosu'nda tanzim ettirdiği vasiyetnamesinde, oğlu Alâaddin'in bitişiğine gömülmesini, yanına soyundan kimsenin defnedilmemesini istemiştir.

II. Murad Devri'nin, İç ve Dış Siyaset Açısından Genel Bir Değerlendirmesi

Batıda: Sultan II. Murad, amcası ve kardeşi ile yapmak zorunda olduğu saltanat kavgasını bitirdikten sonra, Batıda Selânik yüzünden Venedik'e, Eflâk ve Sırp olayları yüzünden Tuna üzerinde Macarlara karşı yürüttüğü mücadeleleri başarı ile sonuçlandırdı (1430). Bunu izleyen 10 yıl içerisinde gerek Balkanlar'da gerek Anadolu'da, Yıldırım Bayezid Devri'ndeki durumun geri getirilmesi için büyük mücadeleler verilerek, özellikle Balkanlar'da önemli başarılar elde edildi. Ne var ki, 1441-1444 yıllarında ülkenin her iki yakasında da ciddî gerilemeler yaşandı. Venedik ve Macaristan, bir Haçlı seferi düşüncesiyle, büyük bir koalisyon oluşturarak Osmanlıları Avrupa'dan çıkartmak amacını güttüler.191 Ancak onların bu düşünceleri 1444 Varna Zaferi ile büyük ölçüde kırıldı. II. Murad Devri, Osmanlıların Balkanlar'da yayılması ve yerleşmesi açısından önemli olmuştur. Nitekim Bizans tarihçisi Dukas'ın yazdıkları da çizilen bu başarı grafiğini doğrulamaktadır.192 Timur'un Anadolu'yu işgalinden beri, Osmanlıların Anadolu'da zayıflamaları sebebiyle, Rumeli ve Edirne, gittikçe önem kazanmıştı. Sırbistan, Hamid ili, Mora, Arnavutluk ve İstanbul'un alınması gibi konular ise, II. Mehmed'in saltanat devresinde çözülebilmiş ve imparatorluk da gerçek anlamda bu dönemde kurulabilmiştir.

Doğuda: Bu dönemde, Osmanlı Devleti Doğuda daha dikkatli bir politika izlemek zorunda kaldı. Bunda, Timuroğlu Şahruh'un Anadolu'ya karşı izlediği yayılma politikası etkili oldu.193 II. Murad'ın, ülkenin Anadolu yakasındaki en büyük başarısı, 1425'te Batı Anadolu'daki eski beylikleri tamamıyla Osmanlı topraklarına katmasıdır.

Merkezde: II. Murad'ın iktidarını belirleyen güçler merkezde veziriazam ve kapıkulu, eyaletlerde ise uç beyleri olmuştur. Murad'ın, ikinci kez tahta geçmesinde, yeniçerilerin ayaklanması en önemli etken oldu.194 Bu olayla birlikte Osmanlı tarihinde, saltanat değişiklikleri için Yeniçerilerin gücüne başvurulması yolu açılmış oluyordu. Osmanlı aristokrasisiyle ilk mücadele eden de II. Murad olmuştur. Paşalar ve beyler arasında eskiden beri süregelen nüfuz mücadelesine dayanan geçimsizlik, bu zamanda daha da şiddetlenerek devlete zarar verir hale gelmişti. II. Murad, bu problemin çözümünü, devletin üst görevlerine, padişahlara daha sadakatli olan, devşirme sisteminden gelen kişileri getirmekte gördü. Kuşkusuz, bu uygulamadan Türk aristokrasisi büyük yara aldı. II. Mehmed'in saltanatında, bu politik uygulama daha da genişletildi. Bu tür idarî tasarrufta bulunan padişahlar, kendi devirlerinde ve sonrasında şiddetle eleştirilmişlerdir.

Uçlarda: II. Murad Devri'nde, uç beyleri de devlet içinde söz sahibi olacak bir güce eriştiler. Başlangıçta Mihaloğlu Mehmed Bey (ö. 1422), ondan sonra Paşa Yiğitoğlu Turahan Bey, uç kuvvetlerinin kumandanı oldular. Turahan Bey, birinci uç bölgesini oluşturan Tırhala ve Yenişehir merkez olmak üzere, Yunanistan ve Mora'ya yapılan akınları yönetti. İkinci uç bölgesi, başlangıçta Selânik'e karşı Serez ve sonra Arnavutluk'ta Ergiri'ydi. Bu bölge, Evrenosoğullarının faaliyet alanıydı. Üçüncü uç bölgesi Üsküp olup, burada Paşa Yiğit Bey'den sonra, evlâtlığı İshak Bey, onun ölümü üzerine oğlu İsa ve Mustafa Beyler hâkim oldular. Onların faaliyet alanı, özellikle Sırbistan ve

Bosna'ydı. İshak Bey, akınlarını Hırvatistan ve Dalmaçya'ya kadar genişletti. Dördüncü bölgenin merkezi Vidin olup, buradan Sırbistan, Macaristan ve Eflâk'a karşı seferler yapıldı. Bu uçta, Vidin'de Sinan Bey faaliyet halindeydi. Alacahisar alındıktan sonra, Sinan Sırbistan'a karşı kurulan bu ucun başına geçti ve Vidin Uç Beyliği Mezid Bey'e verildi. Niğbolu'da Firuz Bey'in oğlu Mehmed Bey ve Silistre'de Kümülüoğulları faaliyette idiler. Uç beyleri, padişahı ve merkezî gücü temsil eden beylerbeyine karşı gelmekten, düzmeleri desteklemekten çekinmediler. O yüzden II. Murad, uç beylerine hiçbir zaman güvenmedi. II. Murad'dan sonra, uç beylerinin 1420'lerdeki güç ve kudretleri tarihe karışmıştır.

II. Murad Devri'nde İlim, Kültür ve Sanattaki Önemli Gelişmeler

Kuruluştan, II. Murad'a uzanan zaman kesitinde, klâsik eğitim kurumları olan medreselerdeki normal eğitim öğretim faaliyetleri dışında,195 ilim ve kültür adına çok önemli çalışmaların yapılmış olduğu söylenemez. Gerçekten özellikle fen bilimleri açısından bakıldığında, Osmanlı ilim ve kültür hayatında kayda değer bir canlılık gözlenmez. II. Murad Devri'ne gelindiğinde ise, ilim, sanat ve kültüre karşı duyulan ilginin, daha önceki devirlerle kıyaslanamayacak ölçüde arttığı görülür.196 Kuşkusuz, Osmanlı ilim ve kültür tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil edecek böylesine güzel bir tablonun ortaya çıkışında Murad'ın kişiliğinin büyük rolü olmuştur. İlme, sanata, kültüre ve bunların temsilcilerine büyük değer veren II. Murad, bu tür çalışmaların uzağında olan biri değildi. O, kendisi bizzat şiir197 ve musiki ile uğraşmıştır. II. Murad, bilgin, şair ve musikişinasları sarayında toplayarak çevresinde âdeta akademik bir kurul oluşturmuştur. Bu devirde telif ve tercüme yoluyla Türk kültürüne kazandırılan eserlerin önemli bir bölüğü, doğrudan onun emir ve teşvikleriyle ortaya çıkmıştır.

Arap ve Fars diliyle yazılmış kimi eserlerin Türkçeye çevirilerinin yapılarak198 Türk kültürüne kazandırılmasının yararı daha sonra görülmüştür. Dinî, edebî, tarihî, ahlâkî eserlerle, siyasetnameler, menakıbnameler, musikiye dair eserler ve lûgat çalışmaları, kısaca ilmin çeşitli disiplinlerinde yapılan telif ve tercümeler, II. Murad Devri'nde ilim ve kültürde ulaşılan seviyenin en önemli göstergesidir. Onun zamanında mensur yahut nazım nesir karışık çok sayıda telif veya tercüme eser yazılmış olup, bunların yirmi biri Padişah'a ithaf olunmuştur.199 Ayrıca bu dönemde tasavvufî akımlarda da önemli ölçüde ilerleme olmuştur.

II. Murad saltanatında Osmanlı medreselerindeki akademik kadroda Mısır, İran, Türkistan ve Kırım gibi ilim merkezlerinden gelen tanınmış bilginler bulunuyordu. Osmanlı ülkesinden, ilim meraklısı bazı kişiler ise yüksek öğrenimlerini İslâm dünyasının önde gelen ilim merkezlerinden biri olan Kahire'de yapmışlardır.200 Yerli ve yabancı bilim adamlarından oluşan bu seçkin akademik kadronun, boşalan kadrolar doldurulup daha da genişletilerek, II. Mehmed Dönemi'ne devredildiğini göz ardı etmemek gerekir.

II. Murad Devri, Türk tarihçiliğinin temellerinin atıldığı bir devir olması açısından özel bir anlam taşır. Bu alandaki çalışmalar ve ortaya çıkan eserler, onun başlattığı geniş kapsamlı millî kültür

hareketinin bir sonucudur. Osmanlı tarihinin temel kaynaklarından olan tarihî takvimlerle,201 Türkçe kronikler yanında özel bir değer taşıyan gazavat-nâme202 ve fetihnâme203 türünden eserlerin ilk örneklerinin, daha fazla gecikmeden bu dönemde ortaya çıkmış olması, Osmanlı tarih yazıcılığının204 bundan sonraki çalışmalarına, özellikle çeşitlilik yönünden örnek olmuştur. Onun emriyle yazılan eserler arasında, Oğuz geleneğinin günümüze taşınmasını sağlayan Yazıcızade Ali'nin Tarih-i Âl-i Selçuk'u,205 Molla Ârif Ali'nin, XI. yüzyıldaki Anadolu fethine ait Dânişmendnâme'si sayılabilir. Kâşifî'nin Gazânâme-i Rûm'u,206 anonim Gazavât-ı Murâd Hân ve Yazıcı-zade Mehmed Bîcan'ın, dinî edebiyatın ölümsüz eserlerinden Muhammediye'si de bu devirde yazılmıştır. Özet olarak, II. Murad Devri sadece siyasî, askerî ve idarî alanda elde edilen başarılar, devlet ve toplum hayatındaki düzenlemeler ve yapılanmalar açısından değil, yoğun denilebilecek ilim, kültür ve sanat çalışmaları bakımından da II. Mehmed Devri için sağlam bir alt yapı oluşturmuştur.

Değişik Yönleriyle II. Murad

Osmanlı tarihleri, II. Murad'ı orta boylu, ak benizli, koyu elâ gözlü, kumral saçlı, güler yüzlü, ılımlı, adaletli, kararlı, cesur, olgun ve insaflı olarak tasvir ederler. Çok yönlü kişiliğiyle Osmanlı padişahlarının en renkli simalarından biri olan II. Murad, zevk ve eğlence hayatından hoşlanırdı. Bununla birlikte, ülke savunması söz konusu olduğunda, içki sofrasından kalkarak ordusunun başında sefere gitmeyi bilecek kadar da sorumluluk sahibiydi. Fakat kendisinde ne babasının ne de oğlunun azim ve iradesi vardı. Onun, eğlenceye ve içkiye olan aşırı düşkünlüğü, devrinde eleştiri konusu olmuştur. Bütün devlet işlerini, saltanatının başından sonuna kadar, kendilerine çok güvendiği Çandarlızade İbrahim Paşa ile onun oğlu Halil Paşa'ya bırakmıştır. II. Murad, babası Mehmed Çelebi gibi, sözüne ve yaptığı anlaşmalara daima bağlı kalmıştır. Başka hükümdarlardan da aynı şekilde hareket etmelerini beklerdi. Sözünden dönenleri, anlaşmaları bozanları cezasız bırakmazdı. Karamanoğlu'na ve Macar Kralı Ladislas'a bu yüzden cevabı sert olmuştur.

II. Murad, geleceğin İstanbul fatihi olacak oğlu II. Mehmed'e bırakacağı devletin güçlü olması için büyük çaba gösterdi. Oturduğu iktidar koltuğunun, Anadolu ve Rumeli'de düşmanları olduğunu çok iyi biliyordu. O yüzden Şehzade Mehmed'in, her bakımdan en iyi şekilde yetişerek saltanata hazırlanması için, bütün imkânları sonuna kadar kullanmaktan çekinmedi. Onun, vaktinden önce saltanatı terk ederek, ülkeyi idare etme gibi ağır bir görevi ve sorumluluğu şehzadesinin omzuna yüklemek istemesinin arkasında yatan esas düşünce de buydu.

II. Murad, Osmanlı padişahları arasında padişahlığı, oğlu lehine kendi isteğiyle bırakan tek padişahtır. O böylece, tac ve taht hırsını yenerek, büyük bir olgunluk göstermiş ve örnek bir davranış sergilemiştir. Bu cesur, metin, özel hayatında pek duygulu, içli adamı olaylar çok yormuş, yıpratmıştı. Fakat o tahtı bıraktığı hâlde taht onu bırakmadı; içte ve dışta meydana gelen gelişmeler, onu ikinci kez saltanata geçmek zorunda bıraktı (1446).

Kuruluş Devri'nde, Osmanlı fikir ve düşünce hayatında en büyük gelişme bu padişah zamanında yaşanmıştır. Bunda, kendisinin bizzat ilme, şiire, edebiyata ve mûsikiye karşı olan merakı ve sevgisi önemli rol oynamıştır. II. Murad, Osmanlı padişahları arasında şiirle uğraşan ilk padişahtır. Bilgin ve şairlerin koruyucusuydu. İlmin ve sanatın temsilcilerini teşvik eder, eser sahiplerini cömertçe ödüllendirirdi. Bu devirde, daha önceye oranla, Osmanlı ülkesindeki bilgin, şair ve sanat adamlarının sayısında büyük bir artış olmuştur. Bu anlamda II. Murad, ülke kalkınmasında siyasî, askerî ve ekonomik gücün yanında bilim, sanat ve kültürün de çok önemli bir yer tuttuğunun farkına varan ilk padişahtır. Onun, eğlence meclislerinden olduğu kadar bilimsel toplantılardan ve sohbetlerden de büyük bir zevk aldığı bilinmektedir.

II. Murad, babası Çelebi Mehmed kadar olmasa da, barışsever bir padişahtı. Onun devrinde görülen büyük meydan savaşları, dışarıdan gelen tehlikeler ve Osmanlı topraklarına karşı yapılan saldırılar yüzündendir. II. Murad, dedesi Yıldırım Bayezid ve oğlu Fatih ölçüsünde, asker kişiliğiyle tanınan bir padişah değildi. II. Murad'ın siyaset, askerlik, idare, ilim, kültür ve sanat alanında elde ettiği başarılarının yanında, Anadolu'da ve Rumeli'de, topluma ve ülkeye kazandırdığı çok sayıda eser vardır. Osmanlı'yı yücelten, en önemli iki zaferin kahramanı II. Murad, Kuruluş Dönemi Osmanlı padişahları arasında köprü yapımına en çok önem verendir.207

II. Murad, İslâm ülkeleriyle de yakından ilgilenmiştir. O aynı zamanda, Hicaz'a "surre" göndererek Arabistan halkını Osmanlılara ısındıracak İslâmî bir siyasetin başlatıcısı olarak kabul edilir.208 Görüldüğü gibi II. Murad, Kuruluş Devri'ndeki Osmanlı padişahları arasında, çok yönlü kişiliğe sahip olanıdır.209

1 Y. Halaçoğlu, "Ankara Savaşı", DİA, III, 210 vd.; İ. Aka, "Timur'un Ankara Savaşı Fetihnâmesi", Belgeler, XI/15 (1986), 1-22.

2 Asil, zarif, okumuş, bilgili kimseler için kullanılan bir unvandır. Kelimenin aslı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüş ise de, bugüne kadar kesin bir sonuca varılamamıştır. Ortaya atılan görüşlerden en eski ve en çok ilgi göreni, çelebinin Türkmen dilinde Allah'ın isimlerinden biri olan çalaptan geldiği görüşüdür. Osmanlılarda özellikle XIV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar kültürlü yüksek zümreye mensup olanlar, ilmiye ricali, divan şairleri, kalem ehli, Divân-ı Hümâyun kâtipleri gibi genel olarak okumuş, bilgili kimselere, hatta bazı gayri müslimlere bu unvanın verildiği görülmektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla, Osmanlılarda ilk kez Yıldırım Bayezid'in şehzadeleri için kullanılan bu unvanın, Fatih Devri'nden itibaren artık bu anlamda kullanılmadığı görülmektedir. Fazla bilgi için bk. M. İpşirli, "Çelebi", DİA, VIII, 259; G. Doerfer, Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, (Wiesbaden 1967), III, 89-91.

3 İ. H. Uzunçarşılı, "Mehmed I", İA, VII, 496-506.

4 F. Başar, "Fetret Devri", DİA, XII, 480-482.

5 M. C. Şehabeddin Tekindağ, “Mûsâ Çelebi”, İA, VIII, 661-666.

6 M. T. Gökbilgin, “Süleyman Çelebi”, İA, XI, 179-182.

7 Şükrullah (Behcetü’t-tevârih, Atsız nşr., Osmanlı Tarihleri, İstanbul 1949, I, 58), Yıldırım Bayezid’in sırasıyla Er-tuğrul, Süleyman Bey, Sultan Mehmed, İsa Çelebi, Musa Çelebi ve Mustafa adlarında altı oğlu olduğunu, Ertuğrul’un babasının sağlığında öldüğünü, Mustafa’nın babası ile tutsak olup belirsiz olduğunu yazar. Anonim tevârihler (meselâ bk. Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), haz. N. Öztürk, İstanbul 2000, 56) de Yıldırım Bayezid’in altı oğlundan, ismini vermedikleri bir oğlunun Ankara Savaşı’nda belirsiz olduğunu, hayatta Emir Süleyman, İsa, Mehmed, Musa ve Kasım Çelebi olmak üzere beş oğlu kaldığını kaydederler.

8 İ. H. Uzunçarşılı, Çandarlı Vezir Ailesi, (Ankara 19862), 31-45.

9 Fazla bilgi için bk. Sevim, “Fetret Devri’nin Önemli Kişiliği İne Bey Hakkında”, Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri, (İzmir, 8-10 Nisan 1999), 26-33.

10 Fazla bilgi için bk. Behiştî (Ahmed Sinan Çelebi), Tevârih-i Âl-i Osman, (British Museum, Add. Gr. Mr. 7869’dan çekilmiş olan nüsha Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi nr. 2764), 40a-47b; Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihân-nümâ, yay. F. R. Unat-M. A. Köymen, Ankara 19872, I, 368-407; Rûhî Çelebi, Rûhî Târîhi, haz. Y. Yücel-H. E. Cengiz, Belgeler, XIV/18 (1992)’den ayrı basım, 400-411; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, (Ankara 19723), I, 347 vd.; İ. H. Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, (İstanbul 1971), I, 143 vd.

11 Edirne’de hükümdarlığını ilân eden Emir Süleyman, Osmanlı ülkesinin tamamına sahip olamadığından bazı yabancı ve yerli tarihçiler tarafından Osmanlı padişahları listesine dahil edilmez. Ancak Gelibolulu Mustafa Âlî, yıllarca adına hutbe okunduğunu, eski devirlerde çok kısa süre hükümdarlık yapanların olduğunu ileri sürerek bu görüşe katılmaz (Kitâbü’t-târîh-i Künhü’l-ahbâr, haz. A. Uğur-A. Gül-M. Çuhadar-İ. H. Çuhadar, Kayseri 1997, I/1, 179 vd.)

12 Anonim, (Öztürk), 57; Âşık Paşa-zade, Tevârih-i Âl-i Osman, (Âlî Bey nşr., İstanbul 1332), 81; Hoca Sadeddin, Tâcü’t-tevârih, (İstanbul 1279), I, 218 vd.

13 İsa Çelebi’nin Anadolu’da başına gelenleri işiten Süleyman Çelebi, huzuruna çağırdığı beylerine Mehmed Çelebi hakkında şunları söylemiştir: “ben kail degilüm ki, ulu karındaşımuz tururken kiçi taht-ı hilâfete çıkup saltanat eyleye. Anatolı’ya geçelüm, eger âdâb-ı mütâba‘at yerine getürüp muhâlefet itmeyüp gelürse memlekden hükûmet itmege hayli yer ta‘yîn idem.” (Behiştî, 55a-b).

14 F. Başar, “Fetret Devri’nde Osmanlı-Bizans Münâsebetleri (1402-1413) ”, Prof. Dr. Fikret Işıltan’a 80. Doğum Yılı Armağanı, (İstanbul 1995), 247-260.

15 Emir Süleyman'ın Bizans'la yaptığı anlaşma için bk. G. T. Dennis, "1403 Tarihli Bizans-Türk Antlaşması", çev. M. Delilbaşı, AÜDTCFD, XXIX/1-4 (1971), 153-166. Ayrıca bk. E. Zachariadou, "Süleyman Çelebi in Rumili and the Ottoman Chronicles", Der Islam, LX (1963), 268-296; Dukas, Bizans Tarihi, (çev. Vl. Mirmiroğlu, İstanbul 1956), 47 vd. Ayrıca bk. Dukas'ın Bonn baskısından (78) naklen İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 328, not 1; G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, (çev. F. Işıltan, Ankara 1981), 513; İ. H. Danişmend, Kronoloji, I, 147 vd. Bu anlaşmaya göre, Süleyman Çelebi Kartal, Pendik, Gebze ile bazı adaları ve Misivri'ye kadar Karadeniz sahilini, Rumeli'de Selânik, Teselya ve diğer kimi yerleri Bizans'a terk etmekteydi. Emir Süleyman aynı zamanda bazı ticarî imtiyazlar vermek suretiyle Venedik ve Cenevizlilerle de anlaşmıştı (3 Haziran 1403). Bu iki İtalyan Cumhuriyeti Timur'un Rumeli'ye geçmesine engel olacaklardı. Emir Süleyman ayrıca Sırp Despotu Stefan Lazaroviç ile de bazı tavizlerde bulunarak anlaşmıştı (İA, XI, 180).

16 Anonim, (Öztürk), 56. Bu hususta Bizans tarihçisi Dukas (Mirmiroğlu, 47) ise şunları yazmaktadır: "Süleyman Çelebi batı tarafına geçerek İstanbul'a girdi ve İmparatorun ayaklarına kapanarak aşağıdaki ricalarda bulundu. Ben senin oğlunum, sen ise benim babamsın. Bundan sonra aramıza ne fitne, ne fesat, ne de rezalet girecek. Yalnız cetlerimden kalan yerler için beni Trakya beyi yap dedi. Henüz rüşte erişmemiş kardeşlerinden birini ve Fatma Hatun adında bir yeğenini rehin olarak İmparatora bıraktı. Bundan başka İmparatora Selânik'i ve Zitunio'ya kadar Strimone (Ustrumca) nehri havalisi ile Mora'yı verdi." Bu anlaşma Türk devlet ricalinin ve özellikle Evrenos Bey'in muhalefetine rağmen vuku bulmuştur. Emir Süleyman'ın ağır yükümlülük altına girdiği bu anlaşmayı, öbür kardeşlerinin kendisine karşı girişecekleri mücadelede Bizans'ın yardımını sağlamak ve diğer Hıristiyan devletleriyle de ihtilâfa düşmemek maksadıyla imzaladığı anlaşılmaktadır ve anlaşma 3 Haziran 1403'te imzalanmıştır. Bunun için bk. 16. Asırda Yazılmış Anonim Grekçe Osmanlı Tarihi, Giriş ve Metin, (1373-1512), haz. Ş. Baştav, Ankara 1973, 68.17 Hatırlanacağı gibi, daha sonra Fatih Sultan Mehmed'in oğullarından Cem Sultan da ağabeyi Bayezid'e benzer bir teklifte bulunmuştu. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki topraklarında Bayezid, Anadolu'da ise Cem Sultan hüküm sürecekti. Devletin bütünlüğünü ciddî biçimde tehdit eden bu tehlikeli teklif kabul görmemişti. Bunun için bk. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, (Ankara 19753), II, 163 vd.

18 "İsa Bey dahi mektubu elçi elinden alıp, okuyup, mazmûnını bilip, cevâb verdi ki, şimdi ben ulu karındaşım, taht benim elimdedir. Ol henüz bir genç oğlandır. Beylik anın nesine gerektir." (Neşrî, Unat-Köymen, II, 425 vd.; Tâcü't-tevârih, I, 224).

19 Hoca Sadeddin (Tâcü't-tevârih, I, 235) hamamda yakalanıp boğdurulduğunu yazmaktadır. Neşrî (Unat-Köymen, II, 451)'de, "andan İsa Bey, ol aradan kaçup Karaman'a düşüp ol yerde nâ-bedîd oldı. Ayruk nâm u nişânı belürmedi" kaydı yer almaktadır. İsa Çelebi'nin bertaraf edilmesine dair üç türlü rivayet vardır: Bir rivayete göre İsa'yı Musa, diğer bir rivayete göre Mehmed ve nihayet üçüncü bir rivayete göre de Bizans gemileriyle Rumeli'den Anadolu'ya geçen Emir Süleyman ortadan kaldırmıştır. Bunun için bk. Danişmend, Kronoloji, I, 147.

20 Çelebi Mehmed-İsa Çelebi mücadelesi için bk. Behiştî, 51b-58b; Neşrî, (Unat-Köymen); II, 425-451; Dukas, (Mirmiroğlu), 42, 48, 49; Uzunçarşılı, İA, VII, 496-506; aynı yazar, Osmanlı Tarihi, I, 330-333.

21 Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey, 81), Anonim (Öztürk, 56) ve Oruç b. Âdil, (Tevârih-i Âl-i Osman, Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch. Nach den handschriften zu Oxford und Cambridge erstmal herausgegeben und eingeleitet von Fr. Babinger, Hannover 1925, 37) Mehmed Çelebi ile İsa Çelebi arasındaki mücadelelerden hiç söz etmezler. Onlar, İsa'nın Ankara Savaşı'nı müteakip Musa Çelebi tarafından ortadan kaldırıldığını yazıyorlar.

22 Bu anlaşmaya göre (1409), Karamanoğlu'nun yanında bulunan Musa Çelebi, Mehmed Çelebi'ye sâdık kalmak şartıyla Rumeli'ye geçirilerek orada Emir Süleyman aleyhinde faaliyetlerde bulunacak ve bu suretle, Anadolu'da bulunan Emir Süleyman Rumeli'ye dönmeye mecbur kalacaktı. (Neşrî, Unat-Köymen, II, 473 vd.; İA, XI, 181).

23 Neşrî, (Unat-Köymen), II, 430 vd.; M. Delilbaşı, Türk Hükümdarlarına Ait Yunanca Ahidnâmeler ve Nâmeler (XIII-XV. yüzyıl), (yayınlanmamış Doçentlik tezi, Ankara 1980), 98 vd.

24 Neşrî, (Unat-Köymen), II, 482 vd.; Ruhi Tarihi, (Yücel-Cengiz), 426. Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey, 82); Anonim, (Öztürk, 58), Emir Süleyman'ın Edirne'den İstanbul'a doğru yola çıktığını, uğradığı bir köyde düğüncüler tarafından öldürüldüğünü; kardeşinin bu şekilde öldürülmesine öfkelenen Musa Çelebi'nin köy halkını evlerine kapatarak ateşe verdiğini yazar. Krş. Dukas, (Mirmiroğlu), 55.

25 Behcetü't-tevârih (Atsız, 59) ve Neşrî (Unat-Köymen, II, 487) Emir Süleyman'ın sekiz yıl on ay ve on yedi gün saltanat sürdüğünü yazmaktadır. Anonim tevârihlere göre, yedi yıl padişahlık yapan Emir Süleyman'la kardeşi Musa Çelebi arasındaki saltanat çekişmesinden halk bezmişti. (Meselâ bk. Anonim, Öztürk, 59).

26 Fazla bilgi için bk. P. Wittek, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Fethine (1402-1455)", çev. H. İnalcık, Belleten, VII/27 (1943), 557-589.

27 "Rum-ili tovıcaları Mûsa Çelebi'yi alup, toğrı Edrene'ye getürdiler. Zîrâ evvelden tovıcalar bunı geçmeğe işitdiler ki, babası Yıldırım Han zamanında akıncı beği idi." Bunun için bk. Oruç Bey, (Babinger), 38.

28 Anonim, (Öztürk), 59; Oruç Bey, (Babinger), 39.29 Pravadi: Bulgaristan'da Varna'nın 30 km. kadar batısında kasaba.

30 Anonim, (Öztürk), 61.

31 J. von Hammer'e göre (Devlet-i Osmaniye Tarihi, M. Ata trc., İstanbul 1336, I, 107), İstanbul'a giden İbrahim Paşa, Manuel ile görüştükten sonra Musa Çelebi'ye karşı cephe alarak

Edirne'ye dönmedi, Çelebi Mehmed'in yanına gitmek istediğini bildirdi. Bu durum üzerine Musa Çelebi İstanbul'a gelerek şehri kuşattı.

32 Dukas, (Mirmiroğlu), 56 vd.

33 Musa Çelebi'nin Rumeli'deki egemenlik alanı için bk. Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 82 vd.

34 Ostrogorsky, Bizans Tarihi, (Işıltan), 515.

35 "Sultan Muhammed'ün yanında Bayezid Paşa idi. Sultan Muhammed'ün vezîri idi. Sultan Muhammed ayıtdı: 'Rum-ili'ne geçmeğe tedârük idün' dedi. Ol zaman Kör Şahmelik İstanbul'dan çıkup Sultan Muhammed'e gelmiş idi. Paşa, : Rum-ili'ne geçmek isterüz. Tedbîr nedür dediler. Kör Şahmelik ayıtdı: 'Tekvura elçi gönderelüm. İstanbul'un tekvurıyla barışalum. Andan gayrı yirden imkân yokdur' dedi. Gelibolu Musa'nundur. Heman Gelivize kadısı Fazlu'llâh'ı elçiliğe gönderdiler. Kadı, tekvur ile begâyet hoş idi. Gelüp buluşup Sultan Muhammed ile tekvurı barışdurdı. Sultan Muhammed dahı Bursa'dan göçdi. İstanbul tekvurı gemiler gönderdi, Sultan Muhammed'i Rum-ili'ne geçürdi." (Anonim, Öztürk, 61; Âşık Paşa-zade, Âlî Bey, 83 vd.).

36 Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 84.

37 Neşrî, (Unat-Köymen), II, 492 vd.; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 314.

38 Neşrî, (Unat-Köymen), II, 487 vd.; Anonim, (Öztürk), 60 vd.; Uzunçarşılı, "Mehmed I", İA, VII, 500.

39 "Evrenos Beğ, Musa'nun korkusından körliğe urdı. Andan Evrenos Beğ'ün.. Evrenos Beğ dahı gördi kim Musa'nun fi'li azgundur... Andan Musa Çelebi, Evrenos Beğ'i ol hâlde gördi, inandı. Ayıtdı: "Gerçekdür, gözsiz olmış" dedi. Gine destûr virdi yerine gönderdi." (Anonim, Öztürk, 59 vd.).

40 Neşrî, (Unat-Köymen), II, 503 vd.

41 Alâaddin-ovası: Sırplara karşı yaptığı savaşta Bizans imparatoru Kantekuzenos'un yardımına gönderilen Orhan Gazi'nin kardeşi Alâaddin Paşa'nın ordusunun konduğu yer. (Neşrî, Unat-Köymen,.

42Çamurlu/Çamurlu-ova: Bulgaristan'da Samako civarında. İki kardeş arasındaki bu savaş bataklık bir arazide meydana geldiğinden, buraya Çamurlu ya da Çamurlu-ova adı herhalde Türklerce verilmiş bir isim olmalı.

43 İhtiman: Bulgaristan'da Filibe'nin 85 km. kuzeybatısında bir kasaba.

44 Neşrî, (Unat-Köymen), II, 507 vd.

45 “Sultan Muhammed, Edrene’den göçüp Sofya’ya çıkdı. Samako’da Musa ile buluşup ugraşdılar. Musa sındı kaçdı. Musa’nun bir kulı var idi. Derzi Saruca dirlerdi. Musa’nun atı sinirin çaldı. Musa düşdi. Suraca Musa’yı dutdı. Sultan Muhammed’e getürdi. Musa’nun kaydın gördiler. Ol gice Bursa’ya dedesinün yanına gönderdiler.” (Anonim, Öztürk, 61 vd.; Âşık Paşa-zade, Âlî Bey, 84).

46 “Mehmed’in kumandanlarından birisi, onu takip etmekte iken, Musa geriye dönerek, bunu öldürdü. Kumandanı arkasından gelen süvari kölesi Musa’nın sağ elini omuzundan keserek, bataklığa attı. Tek kollu kalan Musa, fazla kan kaybettiğinden bayıldı ve atından düştü. Kumandanın kölesi, Mehmed Çelebi’ye gelerek efendisinin Musa tarafından öldürüldüğünü ve Musa’nın yaralanmasını anlattı. Mehmed Çelebi’nin gönderdiği adamlar Musa’yı bataklıkta ölü olarak buldular ve cesedini alarak Mehmed Çelebi’nin önüne getirdiler.” (Dukas, Mirmiroğlu, 58).

47 Öldürür Mûsâ’yı kaçdı Mustafâ. İğribos’da habs olur ol bâ-vefâ (Düstûrnâme-i Enverî, nşr. M. Halil [Yınanç], (İstanbul 1929), 92).

48 Mufassal Osmanlı Tarihi, (heyet tarafından, İstanbul, tarihsiz), I, 239 vd.

49 .50 Dukas, (Mirmiroğlu), 59 vd.; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 347 vd.

51 Dukas, (Mirmiroğlu), 48-52, 54, 58, 62-67, 71-73; Neşrî, (Unat-Köymen), I, 497 vd.; Ruhi Tarihi, (Yücel-Cengiz), 429 vd.; Uzunçarşılı, I, 350 vd.; Mufassal Osmanlı Tarihi, I, 243; F. Emecen, “Cüneyd Bey”, DİA, VIII, 122.

52 Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 85 vd.; Behiştî, 78b-80a; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 517-523.

53 Behcetü’t-tevârih, (Atsız), 60; Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 87 vd.; Behiştî, 81a-82a; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 527 vd.; Oruç Bey, (Babinger), 42 vd.; Ruhi Tarihi, (Yücel-Cengiz), 434; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 352 vd.54 Françes (Bonn baskısı, 90)’den naklen Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 354.

55 Dukas, (Mirmiroğlu), 66.56 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 355.

57 Behcetü’t-tevârih, (Atsız), 61; Kemal, Selâtîn-nâme (1299-1490), haz. N. Öztürk, Ankara 2001, 131 vd.; Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 88 vd.; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 536, 537; Anonim, (Öztürk). 63; Oruç Bey, (Babinger), 43; Ruhi Tarihi, (Yücel-Cengiz), 435.58 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 355 vd.

59 Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 89; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 537-541; Ruhi Tarihi, (Yücel-Cengiz), 434 vd.

60 Anonim, (Öztürk), 63; Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 90 vd.; Oruç Bey, (Babinger), 43; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 543.61 Anonim, (Öztürk), 63-65; Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 83, 84, 91, 92;

Neşrî, (Unat-Köymen), II, 543-551; Oruç Bey, (Babinger), 43-45; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 360-367; B. Dindar, “Bedreddin Simâvî”, DİA, V, 331-334.

62 Orhan Şaik Gökyay (“Şeyh Bedreddin’in Babası Kadı mı? ”, Tarih ve Toplum, Sayı 2 (1984), 16-18), Bedreddin’in babasının kadı olmayıp Hacı İlbey’in yanında Dimetoka ve çevresini fethe giden gazilerden biri olduğunu, onun bu şekilde tanınmasının “gazi” kelimesinin bir kopya veya telâffuz hatası sonucu “kadı” şeklini almış olabileceğini bazı delillerle ortaya koymuştur.

63 H. İnalcık, “Osmanlı Tarihi Kronolojisi”, Osmanlı/Siyaset, (Ankara 1999), I, 119.

64 B. Dindar, Şayh Badr al-DOn MahmÑd et ses W#rid#t, (doktora tezi), Paris 1975.

65 Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 96-100; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 557-567; Kemal, Selâtîn-nâme, 114; Anonim, (Öztürk), 47, 48, 70; Oruç Bey, (Babinger), 34, 35; Dukas, (Mirmiroğlu), bk İndeks; M. C. Şehabeddin Tekindağ, “Mustafa Çelebi”, İA, VIII, 687-689; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 367-372.

66 Mustafa’yı Çağatay etti esir. Nice yıldan sonra geldi ol Emir (Düstûrnâme-i Enverî, M. Halil, 91).

67 Dukas, (Mirmiroğlu), 71.

68 İmparator Manuel, Çelebi Mehmed’e gönderdiği mektupta şunları söylemiştir: “Malum olduğu üzere, hakikaten ben sana baba olmayı vadettim, sen de benim evlâdım olmayı kabul ettin. Her iki taraf bu taahhütleri muhafaza etmeye mecburdur. Allah’tan korkan ve İlâhî emirleri ifa eden böyle yapar. Bu taahhütlerimizden ayrılacak olursak, baba evlâdına karşı hiyanet etmiş olur, evlât ise babasının katili mevkiine düşer. Ben yapmış olduğum yeminlere uygun olarak hareket edeceğim, sen yeminlerini tutmak istemiyorsan, zararı yok, haksızlık yapanları İlâhî adalet cezalandırır. Bana iltica edenleri senin eline teslim etmek hakkındaki talebini ifa etmek değil, böyle bir teklifi dinlemek bile istemem. Zira mültecileri teslim etmek, hükümdarlara yakışır muamele değildir. Bunu ancak zalimler yapar… bir tek Allah’a ve biz Hristiyanların itikat ettiğimiz ekanim-i selâseye yemin ederim ki, hükümdarlığın devam ettikçe ve sen hayatta bulundukça mülteci Mustafa ile arkadaşı Cüneyd hapishaneden çıkmayacaklardır…” (Dukas, Mirmiroğlu, 72).

69 Dukas, (Mirmiroğlu), 73.

70 Selâtîn-nâme (132, b. 1521) ve Ruhi Tarihi (Yücel-Cengiz, 435)’nde, Edirne’de rahatsızlanan Çelebi Mehmed’in, 5 ay 23 gün hasta yattığı kaydı yer almaktadır.

71 Çelebi Mehmed’in saltanat süresini Behcetü’t-tevârih (Atsız, 62), 7 yıl, 8 ay ve birkaç gün; Kemal (Selâtîn-nâme, 132, b. 1522), 7 yıl, 11 ay ve 12 gün; Neşrî (Unat-Köymen, II, 551) 7 yıl 11 ay ve birkaç gün olarak gösteriyor.

72 Leben und Taten der Türkischen Kaiser, Die Anonyme Vulgärische Chronik Codex Barberinianus Graecus 111 (Anonymus Zoras), Übersetzt, Eingeleitet und Erläutert von R. F. Kreutel, (Graz-Wien-Köln 1971), 64.

73 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 374 vd.; aynı yazar, "Mehmed I", İA, VII, 505 vd.; M. T. Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, (İstanbul 1952), 196-203; R. E. Koçu, Osmanlı Padişahları, (İstanbul 1981), 54-58.

74 Fazla bilgi için bk. A. Kazancıgil, Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji, (İstanbul 1999), 69 vd.

75 Behcetü't-tevârih, (Atsız), 62; Kemal, Selâtîn-nâme, 135; Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 107; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 555; Dukas, (Mirmiroğlu), 77.

76Chalkokondyles (Halkondil) (Histoire de la Décadence de L'empire Grec et l'Etablissement de Celui des Turcs, Paris 1620, 1632, 102)'den naklen İnalcık, "Murad II", İA, VIII, 598.

77 "Mehmed vasiyetini yaparken düşündü ki, iki evlâdım imparatorun ellerinde olacak, bu suretle Murad gailesiz ve gürültüsüz bütün memleketin sahibi olacak, âsiler baş kaldıramayacaklar, küçük çocuklar ise, haksız ölümden kurtulmuş olacaklar ve ömürlerinin sonuna kadar ihtiyaçları, kardeşleri olan padişah tarafından temin edilecektir." (Dukas, Mirmiroğlu, 78).

78 "Oğullarının en büyüğü Murad Çelebi'yi veliahd edip öldü." (Behcetü't-tevârih, Atsız, 61 vd.); "Sultan henüz vefât itmedin vasiyet itmişdi kim, Sultan Murad'ı tahta geçürün, demiş idi." (Oruç Bey, Babinger, 45); "Sultan Muhammed dahı hayatda iken vasiyyet itmişdi kim Sultan Murad'ı yirine geçüreler, pâdişâh ideler." (Anonim, Öztürk, 66).

79 Neşrî, (Unat-Köymen), II, 555; Oruç Bey, (Babinger), 45.

80 Behcetü't-tevârih, (Atsız, 62), Çelebi Mehmed'in kendisinden sonra tahta oğlu Murad'ın geçeceğine dair vasiyetini, diğer oğlu Mustafa Çelebi tanımayıp, saltanatı ele geçirmek için asker toplayarak başkaldırdığını ve bu yüzden öldürüldüğünü yazıyor.

81 Bu anlaşmaya göre, Mustafa Çelebi oğlunu İmparatora rehin olarak bırakacak, Gelibolu ile Selânik'in güneydoğusundaki Aynaroz'a kadar olan yerleri, Karadeniz'den Eflâk sınırına uzanan sâhil şehirlerini ve Teselya'yı Bizans'a teslim edecekti. (Dukas, Mirmiroğlu, 85).

82 Dukas, (Mirmiroğlu), 77, 80 vd.

83 Behiştî (89b) ve Ruhi Tarihi (Yücel-Cengiz, 435), Mustafa Çelebi'nin saltanat davasına kalkışında Bizans imparatorunun teşvik ve kışkırtmalarına, aralarındaki anlaşmaya dikkat çekiyor.

84"Sultan Murad dahı tahta geçdi, oturdı, âlem karış muriş olmağa başladı. İzmir-oğlı ve Menteşe-oğlı ve Aydın-oğlı ve Saruhan-oğlı ve Hamid-oğlı baş kaldurdılar." (Oruç Bey, Babinger, 46;

“Sultan Murad hicretün sene-i 824 yılında tahta oturdı. Andan Sultan Muhammed’in oğlanları her tarafdan baş kaldurdılar, âlem karış murış oldı. İzmir-oğlı ve her tarafun beğleri yir yirin deprendiler.” (Anonim, Öztürk, 66).

85 Âşık Paşa-zade (Âlî Bey, 96 vd.), Neşrî (Unat-Köymen, II, 557 vd.), Behiştî (89b vd.); Oruç Bey (Babinger, 46) ve anonim tevârihler (meselâ bk. Anonim, Öztürk, 66 vd.), Yıldırım Bayezid’in oğlu Mustafa Çelebi’nin, birinci ve ikinci saltanat davasına kalkışını, birbirine karıştırmışlardır. Bu tarihçilere göre, Çelebi Mehmed’in ölümünden sonra Mustafa Çelebi Selânik’ten çıkarak Vardar-Yenicesi’ne ve oradan Serez’e, daha sonra da Edirne’ye, buradan Gelibolu’ya geçmiş ve bütün Rumeli beyleri onun hükümdarlığını tanımışlardır.

86 Dukas, (Mirmiroğlu), 86.

87 Ruhi Tarihi, (Yücel-Cengiz, 435) ve Behiştî (90a), Gelibolu kalesi beyi Şah Melik’in kaleyi teslim etmediğini yazıyor.

88 Grekçe Anonim, (Baştav), 119.89 Chalkokondyles (Halkondil) (Histoire de la Décadence de l’Empire grec et l’Etablissement de Celui des Turcs, Paris 1620, 1632, 107)’den naklen Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, (Ankara 19723), I, 377, not 2.

90 Halkondil (107)’den naklen İnalcık, İA, VIII, 599. Krş. Grekçe Anonim, (Baştav), 118 vd. Anonymus Zoras, (Kreutel, 66 vd.), aynı bilgileri vermekle birlikte, 100.000 altın diyor.

91 Fazla bilgi için bk. Behiştî, 90b; Anonim (Öztürk), 66 vd.

92 Behiştî, 91b, 92a.

93 Sazlıdere: Edirne’nin kuzeybatısında Meriç nehrine dökülen ırmak.

94 Dukas, (Mirmiroğlu), 87 vd.

95 Dukas, (Mirmiroğlu), 91.

96 Behiştî, 90a; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 379.

97 İ. Bostan, “Azeb”, DİA, IV, 312-313.

98 Behiştî, 92a.

99 Dukas, (Mirmiroğlu), 92, 95 vd.

100 Dukas, (Mirmiroğlu), 96 vd.; Halkondil (107)’den naklen İnalcık, İA, VIII, 600.

101 M. Braun (Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarevic, Wiesbaden 1956, 58)'dan naklen İnalcık, İA, VIII, 600.

102 N. Iorga (Notes et Extraits Pour Servir à l'histoire Des Croisades, Paris 1899, 1900, I, 312)'dan naklen İnalcık, İA, VIII, 600.

103 A. Mumcu, "Dîvân-ı Hümâyun", DİA, IX, 430-432.

104 Iorga (Notes, I, 316)'dan naklen İnalcık, İA, VIII, 600. Ruhi Tarihi (Yücel-Cengiz, 435), Mustafa Çelebi'nin yeğeni Murad'a karşı mücadele için 20.000 azep ve 50.000 atlı ile, Anadolu'ya hareket ettiğini yazıyor.

105 Anonim, (Öztürk), 67-69; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 559; Uzunçarşılı, "Mihaloğlu Mehmed Bey neden dolayı Çelebi Mehmed tarafından Tokat Kalesi'nde hapsedilmiştir?", Belleten, XXI/81 (1957), 173-188.

106 Bazı tarihler (meselâ bk. Âşık Paşa-zade, Âlî Bey, 99; Neşrî, Unat-Köymen, II, 563 vd.), Mustafa Çelebi'nin, mevsim dolayısıyla yükselen Biga suyunu geçemediğini, geçidi göstererek kendisine yardımcı olan Biga kadısına rüşvet verdiğini, ağırlığını bırakarak 5-10 adamıyla üçüncü günde Gelibolu'ya ulaştığını, gemilere el koyarak boğazın kotrolünü ele geçirdiğini, Mustafa'ya yardımcı olan kadının padişah tarafından idam ettirildiğini yazıyorlar.

107 Anonim, (Öztürk), 67-69; Behiştî, 93a-b; Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 99; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 559 vd.; Oruç Bey, (Babinger), 46 vd.; Dukas, (Mirmiroğlu), 102 vd.

108 Âşık Paşa-zade (Âlî Bey, 99 vd.) ve Neşrî (Unat-Köymen, II, 565), II. Murad'ın, Tahâretsiz Hatib'in Cenevizden dört bin floriye bir tüccar gemisi satın aldığını, II. Murad'ı ve askerini bu gemiyle Ece-ovası'na geçirdiğini ve oradan da Gelibolu'ya ulaştırdığını yazmaktadır. Krş. Anonim, (Öztürk), 69; Ruhi Tarihi, (Yücel-Cengiz), 436.

109 "Mustafa'yı kovdılar. Kızılağaç-Yenicesi'nde tutdılar. Yine Edirne'ye getirdiler. Hisar burcundan aşağı asakodılar." (Behiştî, 97a-b; Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 100; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 565; Oruç Bey (Babinger), 47; Dukas, (Mirmiroğlu), 106-109.

110 Meselâ, kişiliği hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız Mustafa Çelebi'yi, Âşık Paşa-zade (Âlî Bey, 86, 89), bize düzme olarak tanıtıyor.

111 Dukas, (Mirmiroğlu), 109; Oruç Bey, (Babinger), 46 vd. Ayrıca bk. Anonymus Zoras, (Kreutel), 65 vd.

112 Fazla bilgi için bk. İ. Galip, Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniye, (İstanbul 1307), 24; Ali, “Mustafa Çelebi Akçeleri”, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, (sene 15), 387-390; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 379, not 4; Mufassal Osmanlı Tarihi, I, 273.

113 Şehzade Mustafa Çelebi olayı hakkında farklı rivayetler için bk. Danişmend, Kronoloji, I, 184 vd.

114 Dukas, (Mirmiroğlu), 109 vd.; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 389 vd.; Mufassal Osmanlı Tarihi, I, 274 vd.

115 Iorga (Notes, I, 325)’dan naklen İnalcık, İA, VIII, 600.

116 M. C. Şehabeddin Tekindağ, “Mustafa Çelebi”, İA, VIII, 689.

117 Osmanlı devletine, ilk zamanlardan itibaren önemli hizmetlerde bulunmuş olan bu akıncı ailesi için bk. M. T. Gökbilgin, “Mihal-oğulları”, İA, VIII, 285-292.

118 İstanbul’un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler, yay. O. Turan, Ankara 19842, 23 ve 61; krş. Iorga (Notes, I, 324 vd.)’dan naklen İnalcık, İA, VIII, 600; Dukas, (Mirmiroğlu), 109 vd.

119 II. Murad Devri’nin bu önemli kişiliği için bk. A. Şimşirgil, “Rumeli Beylerbeyi Yörgüç Paşa’nın Hayatı ve Vakıf Eserleri”, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, (İstanbul 1995), 459-471.

120 Dukas, (Mirmiroğlu), 113; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 567-573; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I. 390-393.

121 Dukas (Mirmiroğlu, 113), Manuel’in Murad’ın kumandanlarını elde etmek ve şehzade Küçük Mustafa’yı tahta çıkarmak için, Mustafa’nın lalası Şarabdar İlyas’a mektup gönderdiğini ve büyük mitarda para verdiğini yazıyor.

122 Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 105 vd.; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 625.

123 Danişmend, Kronoloji, I, 190.

124 Selânik’in Türkler tarafından ilk fethine dair değişik rivayetler için bk. G. T. Dennis, “The Second capture of Thessalonica 1391 or 94, or 1430?”, Byzantinische Zeitschrift, 57 (1964), 53-61; J. W. Barker, Manuel II Palaeologus (1391-1425), (New Jersey 1969), 446-453.

125 Bk. yukarıda not 15.

126Andronikos’un, Selânik’i Venediklilere 50.000 floriye sattığı yolundaki iddiası ve bunu reddeden kaynaklar için bk. Johannis Anagnostis, “Selânik (Thessalonik)’in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih”, yay. M. Delilbaşı, Ankara 1989, 2, not 3.

127 H. İnalcık, “Byzantium and the Origins of the Crises of 1444 under the Light of Turkish Sources”, Actes du XIIe Congres International d’Etudes Byzantines, (Beograd 1964), II, 159-165.

128 Dukas, (Mirmiroğlu), 118.

129 Anagnostis, Selânik’in Son Zaptı, 6 vd.

130 Iorga (Notes, I, 373-394 ve 409)’dan naklen İnalcık, İA, VIII, 602.

131 Takvimler, (Turan), 61; Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 107-109; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 583-587; Ruhi Tarihi, (Yücel-Cengiz), 438; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 400 vd.; İnalcık, İA, VIII, 602.

132 Takvimler, (Turan), 61; Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 101-105.

133 Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 109 vd.; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 586; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 400.

134 Takvimler, (Turan), 41; İnalcık, İA, VIII, 606.

135 Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 103, 111-115; İnalcık, İA, VIII, 606.

136 Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 121; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 617-619; İnalcık, İA, VIII, 606.

137 Takvimler, (Turan), 31, 41; Anonim (Öztürk), 78; Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 119; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 637-662; Oruç Bey, (Babinger), 53; krş. H. İnalcık, Fâtih devri, I, 56.

138 Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 130; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 637-645; Kemal, Selâtîn-nâme, 144 vd.; Anonim, (Öztürk), 78; Oruç Bey, (Babinger), 53; İnalcık, Fâtih Devri, I, 33; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 427 vd.

139 M. Braun, Lebensschriebung des Despoten Stefan Lazareviç, (Wiesbaden 1956), 60; İnalcık, İA, VIII, 602.

140 Stanojeviç (“Die Biographie Stefan Lazarevic’s von Konstantin”, Archiv für Slavische Philologie, 1986, XVIII, 459-470)’dan naklen İnalcık, İA, VIII, 602.

141 İnalcık, İA, VIII, 602.

142 Takvimler, (Turan), 63; Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 119-122; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 613-617; İnalcık, İA, VIII, 602 vd. Güğercinlik fetihnâmesi için bk. Feridun Bey, Münşeat, (İstanbul 1275), I, 195 vd.

143 N. Iorga (Geschichte des Osmanischen Reiches, GOR, I, 392)'den naklen İnalcık, İA, VIII, 603.

144 Iorga (Notes, I, 485-488)'dan naklen İnalcık, İA, VIII, 603.

145 Görgü tanığı olarak Grek tarihçisi J. Anagnostis'in, Selânik'in Türkler tarafından bu son fethine dair kaleme aldığı adı geçen eseri, Türk ve Bizans kaynakları ile karşılaştırma imkânı sunması dolayısıyla büyük önem taşır. Diğer kaynaklar için bk. Anagnostis, Selânik'in Son Zaptı, 16-20.

146 Anagnostis, Selânik'in Son Zaptı, 41-43.

147 Fazla bilgi için bk. H. İnalcık, Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arnavid, (Ankara 1954), XVIII.

148 Münşeat, I, 198.

149 M. Delilbaşı, "Sultan II. Murad'ın Fethinden Sonra, (29 Mart 1430), Selânik'te İzlediği Politika ve bir Hamam Kitâbesi", Tarih Araştırmaları Dergisi, XIV/25 (1982), 361-364. Fetihten sonra Selânik şehrine yapılan iskân için bk. Dukas, (Mirmiroğlu), 121; Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey, 118 vd.), "Vardar-Yenicesi halkını sürdiler, Selânik'e getürdiler."; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 610-612.

150 Iorga (Notes, I, 524 vd.)'dan naklen İnalcık, İA, VIII, 604.

151 Takvimler, (Turan), 27; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 611-613; Iorga (GOR, 409)'dan naklen İnalcık, İA, VIII, 604.

152 Iorga (Notes, I, 526)'dan naklen İnalcık, İA, VIII, 604.

153 Oruç Bey, (Babinger), 50, 114; Münşeat, I, 199; Iorga (GOR, I, 409)'dan naklen İnalcık, İA, VIII, 604.

154 M. Delilbaşı, "Selânik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", Belleten, LI/199 (1987), 75-101.

155 Iorga (GOR, I, 409)'dan naklen İnalcık, İA, VIII, 604.

156 Dukas, (Mirmiroğlu), 126; Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 101; Oruç Bey, (Babinger), 51.

157 Iorga (GOR, I, 419)'dan naklen İnalcık, İA, VIII, 605.

158 İnalcık, İA, VIII, 607.

159 Macaristan'a karşı düzenlenen bu seferin Âşık Paşa-zade (Âlî Bey, 124) ve Neşrî, (Unat-Köymen, II, 623) 45 gün, Hadîdî (196) 50 gün, Ruhi Tarihi (Yücel-Cengiz, s, 440) 3 ay, Kemal (Selâtîn-nâme, 143, b. 1646) ise 4 ay sürdüğünü yazıyor.

160 Oruç Bey, (Babinger), 52.

161 Takvimler, (Turan), 31; Anonim, (Öztürk), 77; Oruç Bey, (Babinger), 52; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 635; İnalcık, İA, VIII, 607 vd.

162 Iorga (GOR, I, 425 vd.)'dan naklen İnalcık, İA, VIII, 607; Anonim, (Öztürk), 77; Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 129; Oruç Bey, (Babinger), 52.

163 Dukas, (Mirmiroğlu), 132 vd.

164 "Heman kim Anatolı kâfir ile dutuşduğı gibi Turhan Beğ Rum-illi ile döndi kaçdı. Rum-illi'nün kaçduğın kâfir göricek Anatolı üzerine galebe geldi. Anatolı'yı sıdılar. Halil Paşa kardaşı Mahmud Beğ anda habs oldı. Hayli şikest vâki' oldı, Rum-elli'nün kalplığı ucından. Eğer Turhan Beğ olmasa İzlâdi-derbendi'nde bir kâfir kurtulmazdı." (Anonim, Öztürk, 78).

165 İzladi ve Varna savaşları hakkında bugün elimizde çağdaş çok önemli bir kaynak bulunuyor: H. İnalcık-M. Oğuz, Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân (İzladi ve Varna Savaşları, 1443-1444, Üzerinde Anonim Gazavâtnâme), Ankara 1978. Bu konuda diğer Osmanlı tarihi kaynakları için bk. A. Erzi, "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar II, II. Murad'ın Varna Muharebesi Hakkında Fetihnâmesi", Belleten, XIV/56 (1950), 595-647. Ayrıca bk. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 422 vd.; Danişmend, Kronoloji, I, 208 vd.

166 Kemal, Selâtîn-nâme, 139; Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 116; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 603-605, 679; Oruç Bey, (Babinger), 51; Hadîdî, 183 vd.; Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livası, 216 vd.; B. Yediyıldız, "Osmanlı Toplumu", Osmanlı Medeniyeti Tarihi, (İstanbul 1994), I, 484 vd.

167 İnalcık, Fatih Devri, I, 17-28; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 426 vd.; Mufassal Osmanlı Tarihi, I, 312 vd.

168 İnalcık, Fatih Devri, I, 35-37; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 430 vd.; Mufassal Osmanlı Tarihi, I, 315 vd.

169 İnalcık, İA, VIII, 607 vd.

170 Mufassal Osmanlı Tarihi, I, 317.

171 İnalcık, Fatih Devri, I, 37, 38, 96, 132.

172 “Sultan Murad’a Manisa’da haber olup Sultan Murad gelmeyüp, varın beğünüz anda Sultan Muhammed’dür, varın uğraşun dedi. Âkıbet beğler: Biz sensüz varmazuz. Sen bile olmak gereksin dediler, ikdâm itdiler.” (Anonim, Öztürk, 79).

173 Oruç Bey, (Babinger), 55.

174 Tursun Bey (Tarih-i Ebü’l-Feth, haz. M. Tulum, İstanbul 1977, 34 vd.), Sultan Murad’ın padişahlığı oğluna bırakmaktan duyduğu pişmanlığı açığa vurmadığını, tekrar saltanata gelmesi işini çözmeyi güçlü vezir Halil Paşa’ya bıraktığını, Paşa da beğlerin ağzından Varna gazasına II. Murad’ın gitmesinin uygun olacağını, savaş bittikten sonra tekrar padişah olacağı konusunda Sultan Mehmed’i ikna ettiğini yazıyor.

175 Münşeat, I, 214, 221; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 434 vd.

176 Oruç Bey, (Babinger, 55), Yanko’nun kumandasındaki Macar, Çek, Nemçe, Lâtin, Alaman, Leh, Sas, Bosna ve Eflâklılardan oluşan haçlı ordusunun 60.000 kişi olduğunu ve 400 top arabaları bulunduğunu söylüyor.

177 Gazavât-ı Sultân Murâd Hân, (İnalcık-Oğuz), 55-72; Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 126, 132; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 649-657; Kemal, Selâtîn-nâme, 147 vd.; Anonim, (Öztürk), 80 vd.; Oruç Bey, (Babinger), 56 vd.; Dukas, (Mirmiroğlu), 134 vd.; İnalcık, Fatih Devri, I, bk. İndeks; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 435-439; Mufassal Osmanlı Tarihi, I, 319-333; Danişmend, Kronoloji, I, 214 vd.; M. T. Gökbilgin, “Varna”, XIII, 210-214. Varna Savaşı üzerinde diğer kaynaklar için bk. Gazavât-ı Sultân Murâd Hân (İnalcık-Oğuz), 110 ve yukarıda dipnot 199.

178 A. Özcan, “Buçuktepe Vak‘ası”, DİA, VI, 343-344.

179 H. Sahillioğlu, “Akçe”, DİA, II, 225-227.

180 Orhan Çelebi’nin kimliği konusundaki değişik rivayetler için bk. İnalcık, Fatih Devri, I, 69, not 2.

181 “Sultan Muhammed yeni akça kesdürdi, sene-i 849 yılında. Yine Edrene’de karâr itdi. Tahta geçüp hükm ü hükûmet iderken Edrene şehri oda yandı, helâk oldı, sene-i 849 yılında. Andan sonra yeniçeri baş kaldurup Buçuk depesi üzerine çıkup, şehir halkına velvele düşüp Hadım Paşa’yı öldürmek istediler. Hadım Paşa kaçup Sultan Muhammed sarayına düşdi. Andan halâs olup, âhirü’l-emr yeniçerinün buçugar pul ulûfelerin arturdılar, yeniçeri sâkin oldı.” (Anonim, Öztürk, 81). Krş. Oruç Bey, (Babinger), 59.

182 Neşrî, (Unat-Köymen), II, 647-657; Oruç Bey, (Babinger), 58 vd., Grekçe Anonim, (Baştav), 134 vd.

183 İnalcık, Fatih Devri, I, 76-104; Danişmend, Kronoloji, I, 215 vd.

184 İnalcık, İA, VIII, 610.

185 II. Murad zamanındaki bu Mora seferinin tarihi için bk. A. Kurat, "Bizans'ın Son ve Osmanlıların İlk Tarihçileri. Türklerin 1446'da Mora'yı Haraca Bağlamalarına Ait Bizans ve Osmanlı-Türk Kaynaklarında Verilen Malumatın Mukayesesi", TM, III (1935), 185-206.

186 Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 127 vd.; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 631-635; Anonim, (Öztürk), 81; Oruç Bey, (Babinger), 59; Ruhi Tarihi, (Yücel-Cengiz), 443 vd.; İnalcık, İA, VIII, 601; aynı yazar, Fatih Devri, I, 91, 98, 105; Uzuçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 441-443; Mufassal Osmanlı Tarihi, I, 337-339; Danişmend, Kronoloji, I, 218 vd.

187 "Sultan Murad Yuvan iline sefer idüp ve Arnavud ve Kocacık vilâyetin ve iki pâre kal'a dahı alup, Yuvan ilini yağma ve tâlân idüp ve Arnavud beği İskender'i kaçup…" (Anonim, Öztürk, 82). Kemal (Selâtîn-nâme, 149, b. 1726) ve Oruç Bey (Babinger, 59) de adı geçen kalenin alındığını yazıyorlar.

188 Yerli ve yabancı kaynakların, Akçahisar (Kroya)'a düzenlenen seferin zamanı ve alınıp alınmadığına dair verdikleri bilgiler olduça karışık ve çelişkilidir. Anonim (Öztürk, 84) ve Oruç Bey (Babinger, 64) Akçahisar'ın alınmadığını söylerken, Âşık Paşa-zade (Âlî Bey 124 vd.), Neşrî (Unat-Köymen, II, 657 vd.), Ruhi Tarihi (Yücel-Cengiz, 444) ve Hadîdî (213 vd.) ise iki ay kuşatıldığını, ancak dağdan gelen suyun kesilmesi suretiyle fethedildiğini kaydederler. Halkondil (Paris neşri, 156) ile Hammer (Ata Bey, II, 147)'e ve onların kullandıkları kaynaklara dayanan Uzunçarşılı (Osmanlı Tarihi, I, 445, not 3), kalenin alınmadığını söylüyor. İnalcık (Fatih Devri, I, 109) ise, 1448'de Kocacık-hisarı'nın alındığını, 1450'de Akçahisar kuşatmasının ise neticesiz kaldığını yazıyor. Krş. Danişmend, Kronoloji, I, 223.

189 Kosova'nın Osmanlılar zamanındaki idarî statüsü için bk. M. Münir Aktepe, "Kosova", İA, VI, 870-876.

190 Kemal, Selâtîn-nâme, 150-161 vd.; Anonim, (Öztürk), 82; Oruç Bey, (Babinger), 59 vd.; Âşık Paşa-zade, (Âlî Bey), 124 vd.; Neşrî, (Unat-Köymen), II, 659-675; Ruhi Tarihi, (Yücel-Cengiz), 445; İnalcık, İA, VIII, 610; aynı yazar, Fatih Devri, I, bk. İndeks; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 446-450; Mufassal Osmanlı Tarihi, I, 342-345; Danişmend, Kronoloji, I, 221 vd.

191 İnalcık, İA, VIII, 611.

192 "Bugün Gelibolu boğazından Tuna'ya kadar olan yerlerdeki Türkler Anaolu'da bulunan Osmanlı tebaası Türklerden fazladırlar." (Dukas, Mirmiroğlu, 83).

193 Bu konuların ayrıntılı bir şekilde yer aldığı II. Murad'ın, Şahruh'a göndediği mektup için bk. Sarı Abdullah Efendi, Münşeat, Süleymaniye Ktp., Esad Ef., nr. 3333, 23a-28a; İnalcık, İA, VIII, 611.

194 İnalcık, Fâtih Devri, I, 80-104.

195 Osmanlı medreselerinin dereceleri, eğitim-öğretim ve müfredat proğramları, takip edilen akademik personel politikaları vb. konularda genel olarak bk. C. Baltacı, XV. -XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri (teşkilât, tarih), İstanbul 1976; M. Bilge, İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1984; C. İzgi, Osmanlı Medreselerinde İlim, I (riyazî ilimler) -II (tabiî ilimler), İstanbul 1997; M. Sözen, Anadolu Medreseleri, İstanbul 1970; M. Kütükoğlu, "Dârülhilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluş Arefesinde İstanbul Medreseleri", Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 7-8 (1977), 278-280; H. Akgündüz, Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi, Amaç-Yapı-İşleyiş, İstanbul 1997.

196 II. Murad Devrindeki ilim ve kültür faaliyetleri için bk. N. Azamat, II. Murad Devri Kültür Hayatı, (basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1996, N. Öztürk, "Osmanlı İlim ve Kültür Hayatındaki Önemli Gelişmeler (1421-1512)", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, II (2000), 49-70.

197 II. Murad'ın şâirlik yönü için bk. Â. Çelebioğlu, Türk Mesnevî Edebiyatı (Sultan II. Murad Devri) (824-855/1421-1451), (İstanbul 1999), 148 vd.

198 Bunun için bk. R. Şeşen, "On beşinci Yüzyılda Türkçeye Tercümeler", Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, I/1 (1991), 213-232.

199 Â. Çelebioğlu, Türk Mesnevî Edebiyatı, 148-152.

200 Azamat, II. Murad Devri Kültür Hayatı, 194 vd.

201 İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler, yay. O. Turan, Ankara 1984;2 Osmanlı Tarihine Ait Takvimler, I, haz. N. Atsız, İstanbul 1961; V. L. Ménage, "Sultan II. Murad'ın Yıllıkları", Tarih Dergisi, XXXII (1983).

202 Meselâ bk. H. İnalcık-M. Oğuz, Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân (İzladi ve Varna Savaşları, 1443-1444, Üzerinde Anonim Gazavâtnâme), Ankara 1978.

203 A. Erzi, "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar II, II. Murad'ın Varna Muharebesi Hakkında Fetihnâmesi", Belleten, XIV/56 (1950), 595-647.

204 Ş. Tekindağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", Belleten, XXXV/140 (1971), 655-663; V. L. Ménage, "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı", çev. Özbaran, TED, IX (1978), 227-240. Bu konudaki geniş bibliyografya için bk. Anonim, (Öztürk), XXIII, dipnot 7.

205 Eserin yazmaları için bk. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, haz. F. Karatay, İstanbul 1961, I, 201, Revan Ktp., nr. 1390, 1391, 1392.

206 İ. Ü. Merk. Ktp., FY, nr. 1388.

207 Neşrî (Unat-Köymen, II, 677-681), II. Murad'ın kişisel özelliklerine ve yaptırdığı eserlere geniş yer ayırmıştır.

208 Hezarfen Hüseyin Efendi (Telhîsü'l-beyân fî kavânîn-i Âl-i Osmân, haz. İlgürel, Ankara 1998, 41), Osmanlılar Devri'nde Mekke ve Medine'ye ilk "surre"nin Çelebi Mehmed zamanında gönderildiğini kaydediyor.

209 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 450 vd.; Koçu, Osmanlı Padişahları, 74.

Fetret Dönemi ve Sonuçları / Doç. Dr. Kenan Ziya Taş - Sadettin Baştürk [s.252-258]

Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi / Türkiye

Anadolu Selçuklu Devleti'nin İlhanlılar adı verilen İran Moğollarına1 karşı kaybettiği, 1243 Kösedağ Savaşı sonrası Anadolu'da bir kargaşa dönemi yaşanmıştır. Anadolu, beylikler dönemi adı verilen küçük siyasi teşekküller ülkesi haline gelmiştir. Tevâif-i Mülûk da denilen bu siyasi teşekküllerden bir tanesi de Osmanlı Beyliği idi. Bulundukları coğrafi mevkilerinin sağladığı avantaj ve takip etmiş oldukları akıllı siyasetle, giderek merkezi devlet anlayışını benimseyen Osmanlı Beyliği kısa zamanda büyük bir devlet haline geldi. Kuruluşundan yaklaşık yüz yıl sonra Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlılar, siyasi parçalanma içerisinde olan Anadolu'yu yeniden bir bütün haline getirmeyi başarmıştır. Osmanlılar, Anadolu'da bu bütünleşmeyi sağladığı 1300'lü yılların sonlarında merkezi Semerkant olan, hükümdarlığını Timur'un yaptığı ve kendi adını taşıyan Timur Devleti büyük bir güç olarak ortaya çıktı.2 Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da uygulamaya başladığı yeni Osmanlı rejimi muhaliflerini de beraberinde getirdi.

Bu yıllarda hükümdarlığını Yıldırım Bayezid'in yapmış olduğu Osmanlı Devleti, Timur'un büyük devlet veya "ulu hakanlığı"nın önünde aşılması gereken bir engel durumuna gelmişti. Osmanlı Devleti, Türklerin eski hayat tarzı olan (göçebe) konar-göçerliği3 büyük ölçüde terk ederek yerleşik bir devlet haline gelmeye başlamış idi. Timur Devleti ise bozkır imparatorluk geleneğini pek çok unsurlarıyla ağırlıklı olarak devam ettiren bir siyasi teşekkül konumunda idi. Bu iki hükümdarın devletlerini bir cihan devleti yapma anlayışları 28 Temmuz 1402'de onları karşı karşıya getirdi. Bu karşılaşma aynı zamanda yerleşik devlet anlayışı ve ordu yapısı ile bozkır (göçebe!) devlet anlayışı ve ordu yapısının karşılaşması oldu. Ankara'nın Çubuk Ovası'nda karşılaşan bu iki güçten, Orta Asya geleneklerini sürdüren bozkır (göçebe) devlet anlayışı ve ordu yapısına sahip olan Timur galip çıktı.

Muharebeye beş oğlu ve devlet erkânıyla katılan Yıldırım Bayezid iki oğlu ile birlikte Timur'a esir düştü. Savaş henüz sonuçlanmadan muharebe meydanını terk eden Yıldırım Bayezid'in üç oğlu (Süleyman, İsa, Mehmed Çelebiler) babalarının Timur'a esir düşmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin bu savaşa kadar hakim olduğu çeşitli yerlerde Timur'un yüksek hakimiyetini tanıyarak hükümdarlıklarını ilan ettiler. Bir süre Anadolu'da kalan Timur'un bölgeden çekilmesinden sonra da kendi aralarında taht mücadelesine giriştiler. Yıldırım Bayezid ile Timur arasında vuku bulan bu savaş Osmanlılarda Fetret Dönemi, Fasıla-i Saltanat Dönemi veya Hükümetsizlik Dönemi diye tabir olunan bir dönemin başlamasına ve yaklaşık 20 yıl süren bir kargaşa dönemi yaşanmasına sebebiyet vermiştir. İşte yaklaşık 20 yıl süren bu dönem incelendiğinde çok önemli sonuçların ortaya çıktığını görüyoruz.

Osmanlıların henüz kuruluş safhasını tam manâsıyla tamamlamadan böyle bir vaziyetle karşılaşmaları istikballeri için çok faydalı olmuştur. Yazının devamında, XV. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ni parçalanmanın eşiğine getiren fetret dönemi, Osmanlı Devleti'nin ileriki yıllarında

devlet tecrübesi açısından ve daha geniş manada devlet anlayışı bakımından ne gibi faydalar sağlamıştır ve bu dönemin özellikleri nelerdir, sorularının cevabı aranacak ve sonuçlar tahlil edilecektir.

I- Fetret Dönemi, Ankara Savaşı mağlubiyeti sonrası Yıldırım Bâyezid'in oğulları arasında yaşanan taht mücadeleleri dönemi midir yoksa, özellikle I. Murad döneminden başlamak üzere, Yıldırım Bâyezid döneminde daha da artarak devam eden, devletin birçok alanındaki yeniden yapılanma/restoration anlayışına karşı yapılmış bir mücadeleler dönemi midir?

II- Fetret Dönemi ne zaman başlamış, ne zaman sona ermiştir?

Fetret Dönemi'nin mahiyetini anlayabilmek için, 1402 Ankara Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'nin içtimai, siyasi ve askeri bünyesi göz önüne alındığında, Fetret Dönemi'nde yaşanan mücadelelerin temelinin burada yatmakta olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlılarda böyle bir dönemin er ya da geç yaşanacağının kuvvetli belirtileri mevcuttu. Ankara Savaşı mağlubiyeti ise derinleşip yoğunlaşan bu belirtilerin tezahürünün çabuklaşmasına vesile olmuştur.

1- Osmanlıların 1402'ye kadar son 25 yıl içerisinde, Anadolu Türkmen Beylikleri açısından takip ettikleri yeni siyasi anlayış, Fetret Dönemi'ndeki mücadelelerin temel sebeplerinden birisidir.

XIII. asrın sonlarında Batı Anadolu'da ortaya çıkan Türkmenbeyliklerinin durumları birbirlerinden çok farklı değildi. Osmanlıların da içinde bulunduğu bu Türkmen beylikleri, Anadolu Selçukluları zamanında uçlarda (ucât) ele geçirmiş oldukları kılıç hakkı topraklarında bağımsızlıklarını ilan eden birer küçük beylikten ibaretti. Bu tevâif-i mülûk ya da parçalanmış siyasi teşekküller,4 Moğolların baskısı sonucu, Orta ve Doğu Anadolu'daki yaylaklarını kaybetmeleri neticesinde, onların önünden çekilerek Batı Anadolu'ya gelip yerleşmiş olan Türkmen cemaatlere dayanıyordu.5 Bu tevâif-i mülûk içerisinde başlangıçta kimsenin dikkatini çekmeyen, Kastamonu uç bölgesinde bulunan Osmanlılar, bulundukları yörenin fiziki ve sosyal yapısının sağladığı avantajları iyi kullanarak, yaptıkları faaliyetlerle kısa sürede topraklarını genişleterek önemli bir güç olarak ortaya çıkmaya başlamışlardır. 1326'da Orhan Bey tarafından Bursa'nın alınışı, bir taraftan Marmara sahillerine ve Gelibolu yarımadasına uzanma yolunda önemli bir avantaj teşkil ederken diğer taraftan, yakın çevrelerinden başlamak üzere civardaki Türkmen beyliklerine karşı yeni bir siyasi anlayışın şekillenmesine yol açmıştır. Bir başka ifadeyle, Türkmen beyliklerinin kademe kademe ilhâk süreçleri başlamıştır. Prof. Dr. Feridun Emecen'in ifadesi ile; Osmanlıların izlediği bu beylikler siyaseti, yeni bir anlayışa, Osmanlılaşmanın teşekkülüne, mesned olmuştur.6

Orhan Bey, 1335'ten başlayarak yaklaşık on beş yıl içerisinde takip ettiği ince bir politikayla Karasioğulları Beyliği'nin ilhakını tamamlamıştır. Ancak bir hanedanın kılıç hakkı yoluyla meşru surette malı olan toprakların ilhakı, cihad ve gaza işi ile izahı pek mümkün gözükmüyor ve izah için başka faktörlerin de rol oynadığı dikkati çekmektedir.7 Türkmen beylikleri üzerindeki bu yeni siyasi anlayış ile Osmanlılaşma süreci başlamış demekti. Yani Anadolu'da yeni Osmanlı Rejimi'nin önemli

adımları atılmıştır. Bu da Osmanlı ailesinin hükümranlığında, merkezi devlet anlayışıyla, yeni bir rejim biçimidir. Anadolu'daki bu ilk bütünleşme hareketinin, beyliklerin tabanında ne gibi tepkilere yol açtığı hususunda kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmuyorsa da, beyliklerin tabanlarının birbirlerinden çok farklı olmadıkları düşünüldüğünde, bu hadisenin tabanda önemli bir muhalefete yol açmadığı söylenebilir.

1352'den itibaren Rumeli'ye geçen Osmanlılar burada kazandıkları muvaffakiyetlerle diğer Türkmen beyliklerini kat kat geçmişler, Anadolu'daki Türkmen ahalinin büyük teveccühünü kazanmışlardır. Orta ve Batı Anadolu'da değişik zümrelere mensup pek çok nüfus, bilhassa göçebeler, Osmanlı topraklarındaki refahlı hayat ve fetihlerin verdiği dini/milli (gaza)8 heyecanın etkisiyle, bu topraklara gelerek Osmanlı askeri kadrolarında hizmete koşuyorlardı.9 Bu da aynı zamanda Anadolu'da bulunan göçebe ahalinin Osmanlı sınırlarına girmesiyle yerleşik hayata geçişinde çok önemli bir hadise idi. Merkezi devlet anlayışı da zaten bunu gerekli kılıyordu. XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rumeli'de de elde ettikleri muvaffakiyetlerle daha da güçlenen Osmanlılar, Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın, Anadolu'daki topraklarını birleştirerek kendi uç hükümetlerini, Anadolu'da hâkim bir hükümet şekline getirme teşebbüsüne giriştiler.10

I. Murad bunu gerçekleştirmeye çalışırken asla zorbalığa başvurmuyor, karşısına çıkan fırsatları gelecek namına çok iyi kullanıyordu. Osmanlıların Anadolu'da gittikçe güçlendiğini gören Türkmen beyliklerinden, Germiyanoğullarının cihaz yoluyla, Hamidoğulları'nın ise satu-bazâr yoluyla Osmanlılara toprak vermeleri bir keyfiyet değil, gelişen hadiseler doğrultusunda zorunluluktan ileri geliyordu.

1389 Kosova Savaşı öncesi I. Murad Batı Anadolu Türkmen beyliklerini vassalı haline getirmeyi başararak, Anadolu siyasi birliğini sağlama yolunda çok mühim başarılar elde etti. Vassalı haline getirdiği Türkmen beyliklerinin hanedân ailelerine, geçimlerini çok rahatlıkla sağlayabilecekleri yerler tahsis ederek, onları kendi topraklarında bıraktı. Böylece bu Türkmen beyler de tam yerleşik bir duruma getirilmesi amaçlanıyordu ki, merkezi devlete doğru gidişin en açık göstergelerinden birisi de budur diyebiliyoruz. Bu hadise de Anadolu'da tevâif-i mülûktan Osmanlılaşmaya geçiş için büyük bir hız kazandırmıştır. Yıldırım Bâyezid'in Kosova Savaşı sonrası hükümdârlığa geçişi ise Anadolu'nun siyasi birliğinin tam manasıyla gerçekleştirilmesi hususunda bir dönüm noktasını teşkil etti. I. Bâyezid fiilen Osmanlılara geçmiş olan Anadolu hükümdârlık hakkını, resmen ve fiziken de herkese tanıtmaya niyet ederek, 1390-1391 yıllarında vassalları halinde gelmiş olan Anadolu Türkmen beyliklerini, tamamen ortadan kaldırma hareketine girişmiştir. Bunu gerçekleştirirken de, babası zamanındaki siyaseti biraz daha sertleştirmiş, genellikle yaptığı seferlerde ordusunda ağırlıklı olarak Hıristiyan unsurlardan sağladığı kuvvetleri kullanmıştır. Hatta bu hareketini Müslüman ahaliye meşru gösterebilmek gayesiyle İslam dünyasının halifesinden sultanü-r-rûm unvanını istemiş ve de almıştır.11 Yıldırım Bayezid'in bu hareketi, gaza ve cihad ile izahı pek mümkün gözükmeyen, Anadolu'da hakim hale getirilmeye çalışılan yeni Osmanlı rejimini dini açıdan meşru hale getirmeyi de amaçlıyordu. I. Bayezid'in bu siyaseti, Türkmen beylikleri hanedân ailelerinin kendi başına bey

durumlarını kaybetmeleri sonucunu doğurduğu için, onlar tarafından mukavemetle karşılanmıştır.12 Ancak bu Türkmen beyliklerinin hanedan aileleri mukavemet edecek güç de bulamayınca çeşitli yollarla Anadolu'yu terk ederek, Osmanlılara karşı koyabilecek, en az onlar kadar güçlü siyasi teşekküller aramaya çıkmışlardır. Bu yıllarda Timur, güçlü bir şekilde Anadolu'nun doğusunda ortaya çıktığı için onu bulmuşlardır. Bu güç Timur değil başka bir güç de olabilirdi.13 Bu durumun bir başka ifadesi de, Türkmen beylikleri hanedan mensuplarının yeni Osmanlı Anadolu siyasal rejimini, yani tevâif-i mülûktan büyük bir siyasi kuruluş haline dönüşmesini, merkezi ve yerleşik Anadolu rejimini istemedikleri anlamına gelmektedir.14 Ancak tabanı oluşturan halkın büyük bir kısmının, (daha sonraları aşiretlerin iskânında büyük sıkıntılar yaşayacak olmasına rağmen) küçük hükümetçikler halinde devam etmekte olan beylikler rejiminden kurtulmak istediği, Osmanlı topraklarına teveccühlerinden açık olarak anlaşılmaktaydı.

Bu Türkmen hanedân aileleri, hayatta kaldıkları müddetçe eski durumlarını devam ettirebilmek için er ya da geç bir yerde ortaya çıkarak, yeni Osmanlı Anadolu rejimine karşı problem yaratacakları aşikârdı. Zaten Fetret Dönemi hadiseleri göstermiştir ki, Osmanlıların yeni Anadolu rejimi yerleşik ahaliyi memnun ederken Anadolu'nun asilzâde, Türkmen beylikleri hanedân aileleri ve diğerlerinde rahatsızlık meydana getirmiştir. Timur sayesinde yeniden kurulan Türkmen beylikleri toparlanmakla birlikte halk nazarında eski durumlarına bir türlü kavuşamamışlar, güçlü bir siyasi teşekkül haline gelememişlerdir. Yukarıda açıklamaya çalıştığımız hususlardan daha da net anlaşıldığı üzere, Fetret Dönemi'nde yürütülen mücadelelerin bir kısmı Türkmen hanedân aileleri ve diğerleri ile Osmanlıların yeni Anadolu rejimi arasında geçen mücadele dönemidir diyebiliriz.

2- Yeni kurulmuş olan Yeniçeri Ocağı'nda yetişmeye başlayan Kapıkulu Askerleriyle, değişik isimlerle adlandırılan sadece Türklerden15 müteşekkil ordu arasındaki şiddetli geçimsizlik; yani Türklerden oluşan askeri kitlenin kendilerine karşı gittikçe artan daimi ve yerleşik bir ordunun meydana getirilmesi bakımından teşkil edilen16 kul kökenli askerlerin Osmanlı ordusu içerisindeki gittikçe güçlenen varlıklarını kabul edemeyişleri; aynı zamanda bu yapılanma da merkezi devlet anlayışının açık bir göstergesidir.

Kuruluş devrinin başlarında Osmanlı Beyliği'nin arkasında Oğuz boylarından mürekkep bir siyasî, sosyal, iktisadî ve kültürel anlayış vardı. Esasında gelişerek büyük bir devlet haline gelmeden önce Osmanlılar da, bir boy idi. İlk fetih hareketleri beylerin etrafında kümelenen gazi, alp, alperen gibi serhad akıncıları tarafından yürütülüyordu.17 Ancak bu kuvvetler çok dinamik olmalarına rağmen pek sınırlı sayıdaydılar.18 Osmanlılarda Orhan Bey devrinin sonuna kadar ordu, üç unsurdan oluşuyordu. Birincisi; bilhassa aşiretlerden hizmetleri mukabilinde kendilerine tımar tevzi edilmek suretiyle tertip olunan sipahilerdi.19 İkincisi; Orhan Bey'in kendisinin ihdas ettiği yaya ve müsellemlerdi.20 Üçüncüsü ise; yukarıda bahsettiğimiz akıncı kuvvetleri idi. Yaya ve Müsellemler ile Sipahiler merkeze uzak, akıncı kuvvetleri ise az sayıda idi. Edirne'nin fethini müteakip büyümeye namzet olan beyliğin asker ihtiyacını bu kuvvetler karşılayamıyor, elde daimi bir ordu bulundurulması icâp ediyordu.

I. Murad'ın ilk hükümdârlık yıllarında ulemadan Molla Rüstem ve Çandârlı Kara Halil'in himmetleriyle, harplerde ve seferlerde elde edilen Hıristiyan esirlerin beşte birinin (pencik, penc-ü yek) devlet namına alınması usulü ile Yeniçeri Ocağı teşkil olundu.21 Osmanlılar bu askeri teşkilatı ihdas ederlerken, Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki sultanın şahsına bağlı, daima merkezde bulunan gulâm sistemini örnek almış, daha da geliştirerek inkişaf ettirmişlerdir. Yeniçeri Ocağı bu teşkilatın değişik ve daha gelişmiş bir şeklidir.22 Merkezi bir devlet kurmada büyük gayret gösteren I. Bâyezid devrinde gulâm sistemi, tam bir gelişmeye mazhar olmuştur. Yeniçeriler, teşkil olundukları yıllarda, özellikle de I. Bâyezid döneminde, uç beylerine karşı devletin merkezi otoritesini temsil etmişlerdir. Sonradan eyalet kuvvetlerine karşı da bu durumlarını devam ettireceklerdir.23

Kuruluş yıllarında 1000 kişi civarında olan ocak mensuplarının sayısında, ihtiyaca ve elde edilen esir sayılarının artışına binaen müteakip yıllarda artışlar olmuştur. I. Bâyezid Ankara Savaşı'na giderken maiyetinde 10.000 kişiden oluşan Yeniçeri kuvvetine sahipti.24 Fatih devrinde bile bu sayı 12.000 idi ki,25 Bâyezid'in bu kadar kısa sürede, o kadar yüksek sayıda yeniçeri kuvvetine sahip olması son derece dikkat çekicidir. 1370'lere kadar, bütün askeri gücü Türklere dayalı olarak gelişen devletin içinde, kısa sürede temeli Hıristiyan esirlere dayanan bir ordunun oluşturulması, hele de bu ordunun merkezi gücü temsil ediyor olması, elbette ki beyliğin kuruluşunda ve gelişmesinde en önemli rolü üslenen Türk askeri güçlerin tepkisine neden olacaktı. Türkler üç yüz yıldır Anadolu'daki vatanlarında gayrimüslimlere hükmediyor ve onlara şeriatın hükümlerini uyguluyorlar, dolayısıyla zımmî statüsü herkesçe biliniyor ve saygı görüyordu. Üstelik bu yeni oluşturulan ordu, göçebe geleneğe de aykırı idi. Kapıkulu Ordusu ile Türklerden oluşan ordu arasında şiddetli bir geçimsizlik mevcuttu.26 İşte Fetret Dönemi'ni hazırlayan çok önemli etkenlerden bir tanesi de bu iki ordu arasında bulunan şiddetli geçimsizliktir. Nitekim Fetret Dönemi'ne bu durum çok açık bir şekilde yansımıştır.

3- Türk asilzâdeler ve medrese çıkışlı Türk kökenli devlet ricâli ile, bunlara karşı yeni yetişmeye başlayan Enderûn çıkışlı kul kökenli devlet ricâli arasındaki şiddetli geçimsizlik.

İslam devletlerinde medrese denilince sadece ilim ile uğraşan insanların yetiştirildiği bir müessese olmasının yanı sıra aynı zamanda devletin ihtiyacı olan bürokrasi sınıfının da yetiştirildiği bir mektebin akla gelmesi icâp eder. İlk Osmanlı padişahları devletin kuruluşundan itibaren Türk asilzâdeleri ve ulemâ dediğimiz din alimlerinden başlıca müşavirler olarak faydalanmışlardı.27 Hatta Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda en önemli rol belki de bunlar idi. Yerleşik şehirli topluluğu temsil eden Ahî tarikatı mensupları28 Osmanlılara kuruluşlarından itibaren büyük katkıda bulunmuşlardır. Orhan Bey ve I. Murad, devleti teşkilatlandırırken Şeyh Edebâli,29 Ahî Hasan, Çandârlı Kara Halil gibi nüfuzlu Ahî tarikatı mensuplarından azami derecede faydalanmışlardır.30

İlk Osmanlı bürokrasisinin tamamını Türk asilzâdeler ve ulemâ dediğimiz medrese çıkışlı, eski Anadolu Selçuklu şehirlerinde yetişen insanlar oluşturuyorlardı ki hemen tamamen yerleşik hayatı benimsemiş insanlardı. Bu nedenle Orhan Bey İznik'te derhal bir medrese inşa ettirerek devlet

kadrolarında görev alacak ricalin yetiştirilmesini sağlamıştır.31 Rumeli'ye geçişten sonra da Edirne'ye büyük önem verilerek burası önemli bir ilim merkezi haline getirilmiştir. Ancak devletin büyük bir hızla genişlemesine paralel olarak askere olan ihtiyaç arttığı gibi, devletin bürokratik kadrolarında görev alacak insanlara da ihtiyaç artmıştır. Örgün bir eğitim kurumunu oluşturan medreseler daha çok ilmiye bürokrasisine eleman yetiştirmelerinden dolayı Osmanlı devlet hayatında artan bürokrat ihtiyacını karşılama hususunda yetersiz kalmıştır. Osmanlılar, kurmuş oldukları Yeniçeri Ocağı teşkilatı dahilinde, pırıltılı yetenekleri iç oğlan sıfatıyla, hârem-enderûn-bîrûn şeklindeki üçlü yapılanmanın içinde, devlet kadrolarında vazife alacak insanların yetiştirilmesi amacıyla Enderûn Mektebi'ni inkişaf ettirmişlerdir. Enderûn'a alınan kul kökenli insanlar iyi bir eğitimden geçirildikten sonra devlet kadrolarında görev almaya başlamışlardır. Eskiden beri nüfûzlu Türk aileler arasında yaşanan iktidar kavgaları, Türk devletlerinin devamlılıklarında büyük zaaf meydana getiriyordu.

Türklerden oluşan ricâl elde etmiş oldukları mevkileri, evlatlarına intikal ettirerek uzun müddet ellerinde tutmayı başarabiliyorlar, bu da merkezi devlet anlayışına ters düşüyordu. Osmanlılar kurmuş oldukları Enderûn sistemi sayesinde, devletin bürokrat kademelerine getirdikleri kul kökenli ricâle, hizmetleri mukabilinde gerekli mali ve sosyal imkanları sağlıyor, ölümleri halinde bunların bütün malı mülkü, yani serveti, devlete kalıyor, bu mevkilere başkaları rahatlıkla getirilebiliyordu. Yani müsadere sisteminin uygulanmasına imkan veriliyordu. Aynı zamanda bu insanlar azilden sürgüne hatta idama kadar varan ağır yaptırımlarla inzibat altında rahatlıkla tutulabiliyor, her şart altında devlete mutlak sadakat içinde bulunuyor, devletin otoritesini zaafa düşüren faaliyetler karşısında adeta devletin emniyet garantisi oluyorlardı. Türk asilzadeler ve medrese çıkışlı ricale karşı ise böyle bir uygulama tatbik olunamıyordu.

Osmanlılar Rumeli'de iyice genişlemeye başlayınca, birçok etnik ve ideolojik çeşitliliğe sahip nüfus kitlesini yönetmek, hem de bu kitleye idari ve siyasi istikrar sağlama durumunda idiler. İnkişâf ettirilen Enderûn Mektebi tabiiyet altındaki insanların bizzat yönetime katılmalarını sağlamıştır. Esir olarak elde edilen Hıristiyan çocuklar, Enderûn sayesinde desteklenip disipline edildikten sonra nitelikli insan gücü olarak Türk olan devletin çok üst mevkilerinde görevler almaya başlamışlar, ayrıca Enderûna kaynak teşkil eden kesimin toplumsal muhalefetini de engellemiştir. I. Bâyezid devletin yüksek çıkarlarını ve askeri ihtiyaçlarını diğer kaygılardan üstün tutarak, askeri idare sistemini kurmak gayesiyle ulemâ sınıfının karşı koymasına rağmen, ulemaya yarayan birçok vakıfları devlet eline geçirmiş, askeri sınıfa vermiştir.32

I. Bâyezid'in bu siyaseti Türk Asilzâdeler ve medrese çıkışlı devlet ricalinin geri plana itilerek pasifize edilmesine sebebiyet verince, Türk asıllı ulemâ ve bürokratların büyük tepkisine neden olmuş, ancak I. Bâyezid'in güçlü otoritesi zamanında bu durumu gün ışığına çıkaramamışlar, 1402'den sonra başlayan mücadelelerde bu durum bütün şiddetiyle tezahür ederek Fetret Dönemi'ndeki mücadeleler arasında yerini almıştır.

4- Kuruluşundan itibaren safha safha merkezi bir mahiyet kazanmaya başlayan OsmanlıDevleti'ne karşı, hâlâ eski geleneksel hayatlarını devam ettirmeye çalışan özellikle uç ümerâsının devlete değil merkezileşmeye karşı gösterdiği tepki.

I. Bâyezid devrinden itibaren şuurlu bir tarzda, mazideki Türk devletlerinin, özellikle Anadolu Selçuklularının siyasi bünyesi iyi tetkik olunarak, tespit olunan rejim zaaflarından korunacak şekilde kurulan Osmanlı rejimi, hâkimiyetleri altında bulunan yerlerde birliği tahakkuk ettirirken merkeziyetçi bir mahiyet kazanmıştır.33 Esasında, gelecekte cihan devleti olacak olan Osmanlı'nın ilk zamanlarındaki hükümet şekli de merkeziyet esaslarına dayanıyordu. İlk Osmanlı padişahları elde ettikleri yerlerin yönetimlerini oluştururlarken, fethedilen yerlerin yönetimini fethi gerçekleştirenlere veriyordu. Ancak devletin hızla genişlemesine bağlı olarak ele geçirilen yerlerin yönetimini fethedenlerden ziyade devlet merkezinden gönderdikleri ricâle teslim etmeye başlamışlardır.34 Kuruluşundan itibaren her yönüyle sürekli gelişim içinde olan Osmanlı Devlet'i adem-î merkezi anlayıştan merkezi anlayışa doğru hızlı bir gelişme sergilemiştir. Osmanlı klasik sistemi nihâî durumunu Fatih devrinde kazanmış olsa da, 1402'den kısa bir müddet evvel adem-î merkezi unsurlar ayıklanarak siyasi, sosyal, iktisadi hatta ilmi açıdan merkezi devlet anlayışının temelleri atılmıştır. Bunlar, Osmanlı Devleti'nin temelinde yer alan hânedan, hânedandan sonra en önemli organ olan vezâret, yönetimin odağındaki merkezi divan, bürokrasi, ilmiye ve bunlarla irtibatlı diğer kurumları ihtiva etmektedir.35

İlk Osmanlı padişahları devletin kuruluş dönemlerinde aşiret kuvvetlerinden azami derecede faydalanmışlardır. Özellikle de Rumeli'ye geçişten itibaren sınırların korunabilmesi ve burada Türk unsurun hakim bir tabaka oluşturmasını sağlamak amacıyla Anadolu'dan birçok aşiret Rumeli'ye naklolunmuştur. Burada devamlı kalabilmelerini sağlayabilmek amacıyla da bir çok ayrıcalıklar vermişler,36 akınlarda elde ettikleri ganimetlerin bolluğu da buna eklenince Rumeli'de kısa sürede güçlü bir uç ümerâsı oluşmuştur. Bu ümerâ ve maiyetleri daha çok eski geleneksel hayatlarını devam ettirmekle beraber yapmış oldukları faaliyetleri denetleyip düzenleyecek bir merkezi güç istemiyorlardı. Uç ümerâsını oluşturanlar ise Evronosoğulları, Mihaloğulları gibi köklü akıncı aileler ve maiyetleri idi. 1402'ye kadar bu tepkilerini güçlü olan merkezi devlete karşı gösterememişlerse de, Fetret Dönemi'nde Rumeli'de yaşanan mücadelelerde hükümdar olacak şehzadeyi belirleyecek kadar ortaya koymuşlardır. Musâ Çelebi'nin Rumeli'de hükümdar olmasında önemli rol almış olan uç ümerâsı, Musâ Çelebi'nin merkezi anlayışa yönelmesi üzerine Şehzade Orhan'ı destekleyerek ondan yüz çevirmişlerdir. Çelebi Mehmed'e ve I. Murad'a karşı Şehzade Mustafa etrafında toplanmaları da yine aynı sebepten kaynaklanıyordu. Yani, Rumeli'de bulunan uç ümerâsı merkezi bir devlet istemiyordu.

Fetret Dönemi'nin ne zaman başlayıp ne zaman sona erdiği sualini ise, yukarıda yaptığımız açıklamalar ve belirttiğimiz sebepler dahilinde ortaya çıkan mücadeleleri bir zaman çerçevesi içerisine yerleştirdiğimizde kolaylıkla ortaya çıkmaktadır.

Herkesçe malûm olduğu üzere Fetret Dönemi 28 Temmuz 1402'de Yıldırım Bâyezid'le Timur'un Çubuk Ovası'nda yaptıkları Ankara Savaşı adıyla meşhûr muharebede Osmanlı ordularının yenilmesiyle başlamıştır. Ancak üzerinde durmaya çalıştığımız asıl husûs bu dönemin ne zaman sona erdiğidir. Yukarıda verdiğimiz bilgiler şu durumu açıkça ortaya koymaktadır: Fetret Dönemi asıl olarak Türk asilzadeleriyle Osmanlı Devleti'ni yeniden tek bir padişahın hakimiyeti altında toplamaya çalışan şehzadeler arasında geçen mücadeleler dönemidir. Bir başka deyişle devletin merkezi bir hal almasına çalışanlarla bu merkezileşmeyi istemeyenlerin mücadeleleri dönemidir. Bundan dolayı Fetret Dönemi'nin zaman çerçevesini ikiye ayırarak çizebiliriz.

Birinci çerçeve, Osmanlı Devleti'nin 5 Temmuz 1413'te yeniden tek bir hükümdârın idaresi altında toparlanma süresidir. I. Bâyezid'in Ankara Savaşı mağlubiyeti sonrası dört oğlu (Süleyman Çelebi, İsâ Çelebi, Mehmed Çelebi ve Musâ Çelebi) arasındaki taht mücadelesi 11 yıl, 11 ay, 23 gün sürmüş, Çelebi Mehmed'in Musâ Çelebi'yi Çamurlu Savaşı'nda bertaraf etmesiyle noktalanmış, Osmanlı Devleti rakipsiz değil ama tek bir hükümdârın idaresi altında toparlanmıştır. Fetret Dönemi'ne bu açıdan baktığımızda, yani hükümdârlık açısından baktığımızda, bu tarihte sona ermiştir.

İkincisi ise; başlangıçta saydığımız sebeplere bağlı olarak Fetret Dönemi mücadelelerini oluşturan dönemin ne zaman sona erdiğidir. Bu çerçeve birincisine oranla daha büyüktür. Çünkü Fetret Dönemi'nin temelini oluşturan mücadeleler Çelebi Mehmed'in hükümdâr olmasıyla sonuçlanmamış, devam etmiştir. Başka bir ifadeyle Fetret Dönemi'nin esasını oluşturan mücadeleler devam ettiğinden dolayı Fetret Dönemi de devam etmiştir.

Devletin tabanını oluşturan Türk ahâli Fetret Dönemi'nin sonuçlandırılmasını sükûnetle bekleyerek mücadelelere karışmamıştır. Bu hususta şu bilgiler oldukça kâfıdir… İsa Bey dahi elçiyle gelib, hemen tevakkuf etmeyip, Gelibolı'dan geçib tamamet-i Karasi vilayetini aldı. Andan her nereye teveccüh etti ise, il vilâyet mecmûu ita'at etmeyip eyittiler: "Evvel var karındaşınla, Sultan Mehmed birle bir yana ol. Andan devlet her kanginizin ise biz kamumuz, can ve baş yoluna komuşuz. Şimdi vilayet gezmeden ne fayda olur" dediler.37 Çelebi Mehmed kardeşi Musâ Çelebi'yi ortadan kaldırmak üzere Rumeli'ye geçerek Edirne'ye gelince… şehir halkı cem' olub, Sultan'a eyittiler: "Biz sana şimdi hisarı vermeziz. İnşaallah ü Tealâ biri birinizle buluşup, bir yana olub, devlet her kanginizin başında ise hisar dahi bilâ-minnet anındır" dediler. Sultan bu haberi işidicek razı olub…38

Şeyh Bedreddin isyanı ise, elbette Fetret Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı siyasi içtimaî ve iktisadî buhranın sonucudur. Ancak isyana katılanlar da esas itibariyle Şeyh Bedreddin'in Musâ Çelebi zamanındaki Kazaskerliği sırasında kendilerine tımar verilip Çelebi Mehmed tarafından Anadolu'da ve Rumeli'de tımarları ellerinden alınan sipahiler, uç gazileri ve Osmanlı fetihleri sırasında toprakları ellerinden alınan yerli Hıristiyan feodallerdir.

Bu açıdan Şeyh Bedreddin isyanı büyük kesimiyle imtiyazları ellerinden giden Müslüman sipahiler ve Hıristiyan derebeylerin çıkarlarına hizmet eden bir ayaklanma olduğundan,39 Şeyh ve

halifelerine (Börklüce Mustafa ve Torlak Kemâl) uyanların da Türklerden daha çok Yahûdi ve Hıristiyan olması40 nedeniyle, bahsettiğimiz duruma muhalefet teşkil etmemektedir. Ancak Fetret Dönemi, mücadelelerinin Osmanlı Devleti içerisinde bulunan asilzadeler ile devletin restoration süreci arasında geçtiğini göstermesi bakımından oldukça mühimdir.

Fetret Dönemi mücadelelerinin bitmediğini gösteren diğer bir hadise ise Süleyman Çelebi'nin Bizans'ta bulunan oğlu Şehzade Orhan meselesidir. Musâ Çelebi zamanında Bizans vasıtasıyla isyan eden Şehzade Orhan, Selânik kalesine sıkıştırılarak önü kesilmişti. Şehzade Orhan, Çelebi Mehmed tek başına Osmanlı hükümdarı olunca yine Bizans tarafından Rumeli'ye gönderilmiş, Osmanlı merkezi otoritesine girmek istemeyen Rumeli uç ümerâsından bazılarının da etrafına toplanmasıyla Karinabâd taraflarında yeniden isyan ettirilmişse de kısa sürede bertaraf edilmesi başarılmıştır.

Daha sonra iki kez ortaya çıkarılan Düzmece Mustafa hadiseleri ise yine Bizans kaynaklı olmuştur. II. Murad'ın tahta geçişiyle ikinci defa ortaya çıkışı Fetret Dönemi mücadeleleri açısından oldukça önemlidir. Çünkü II. Murad'ın tahta geçişiyle devletin merkezi otoritesi eskisine göre daha da güçlenmeye başlamıştır. Bunu gören uç ümerâsı, Mustafa'nın ikinci defa ortaya çıkışında hemen tamamen onun etrafında merkezi otoriteye karşı birleşmişlerdir. Hükümdâra karşı şiddetli bir mücadeleye girişmişlerse de 1422 baharında Mustafa yakalanarak ortadan kaldırılmıştır.

Sonuç olarak, Şeyh Bedreddin, Şehzade Orhan ve Düzmece Mustafa hadiselerini Fetret Dönemi mücadelelerinin bir devamı olarak değerlendirmek mümkün olduğundan Fetret Dönemi'nin II. Murad'ın saltanatının başlarına kadar devam ettiği söylenebilir.

1 Berthold Spuler, İran Moğolları, (Trc. Cemal Köprülü), Ankara, 1958.

2 İsmail Aka, Timur ve Devleti, Ankara, 1991.

3 Göçebe, konar-göçer, bozkır bu kavramların devlet, ordu yapısı ile halkın hayat tarzını ifade etmesi bakımından birbirlerine yakın anlamlar taşıdığı görülmektedir. Ancak bu yazıda vurgulanan husus iki devlet, Osmanlı-Timur devletleri, arasındaki bahsedilen unsurlardaki farklılığın da temelini teşkil etmektedir. Bundan sonra kullanılan göçebe kavramını bu anlam bütünlüğü içinde değerlendirmek gerekir. Sıradan ve düzensiz bir aşiretin yer değiştirmesi manâsında anlaşılmamalıdır.

4 Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi I, 1243-1453, İstanbul 1995, s. 229.

5 Feridun Emecen, "Tevâif-i Mülûktan Osmanlılaşmaya" Türkiye Günlüğü, s. 58, Ankara 1999, s. 28-31.

6 Feridun Emecen, "Tevâif-i Mülûktan Osmanlılaşmaya", s. 28.

7 Bu konular için bkz. Paul. Wıttek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu (Çev, F. Arık), İstanbul, 1942. Ayrıca tartışmalar için bkz. Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar, (Der. O. Özel-M. Öz), İstanbul, 2000, s. 397-443.

8 Gaza anlayışının Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişmesindeki rolü ile ilgili tartışmalar için bkz. Rudi Paul Lındner; Orta Çağ Anadolusu'nda Göçebeler ve Osmanlılar, (Çev. Müfit Günay), Ankara, 2000.

9 M. Fuat Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, İstanbul 1981, s. 172 vd.

10 Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi I, İstanbul, 1995, s. 229 vd.

11 Halil İnalcık, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisi İle İlgisi ", Aüdtcfd, C. XIV, (1959), s. 78.

12 Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi I, s. 254.

13 15. yüzyılın başında Ankara Savaşı'nda taht için taraf değiştiren Anadolu'nun bey/göçebe zihniyetiyle 16. yüzyılın başında Çaldıran'da din/mezheb saikiyle taraf değiştiren bey/göçebe zihniyeti temelde birbirinden çok farklı değildir.

14 Bu muhalefetin 16. yüzyılda Safevi Osmanlı mücadelesinde tuttuğu yer bakımından bir değerlendirme için bkz. R.P. Lındner, Göçebeler ve Osmanlılar, s. 80-86, 88.

15 Burada kullanılan Türk kavramının modern milliyetçilik çerçevesinde değerlendirilen bir kavim adı olmaktan ziyade belgelerdeki orijinal ifade ile Türk'e vermek tabirinde geçen Türk kavramı çerçevesinde değerlendirmek gerekir.16 R. Paul Lındner, Göçebeler ve Osmanlılar, s. 73-76.

17 Yücel Öztürk, "Osmanlı Klasik Sisteminin Teşekkülü ve Çöküşü", Türkiye Günlüğü, Sayı 58, Ankara 1999, s. 133-155.18 Mücteba İlgürel, "Yeniçeriler" İA, C. XII, s. 386, İ. Hakkı Uzunçarşılı; "Akıncı", İA. C. I, s. 239, Tayyib Gökbilgin, "Osman I.", İA, C. IX, s. 431-443 Tayyib Gökbilgin; "Sipahi" İA, C. X, s. 689,

19 Halime Doğru, 0smanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem ve Taycı Teşkilatı, İstanbul 1990 s. 4-7.

20 Neşri, Kitâb-ı Cihân-nümâ (Neşri Tarihi), (Haz., F. Reşit Unat-M. Altay Köymen), Ankara 1987 C. I, s. 154.

21 Neşri, Cihân-nümâ, C I, s. 197.

22 M. Fuat Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul 1981, s. 135.

23 Mücteba İlgürel, “Yeniçeriler” İA, C. XII, s. 386. İ. Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları, Ankara 1988, C. I, s. 145.

24 Bu dönemde teşkilat henüz kurulduğu için mehazımızın verdiği bu 10.000 rakamına tamamen katılabilmemiz oldukça zordur. Ancak bu rakam gerçek olmasa bile önemli miktarda kapıkulu mensubunun bulunduğuna kani gelebiliriz. “Andan Yıldırım Han kapu halkı ile yalınız kaldı. Ol vakit Yıldırım Han’ın 10.000 yeniçerisi var idi. Ol gargaşada bile olanlar rivayet ederler…. Padişah bulunarak 12.000 neferden ibaret olan yeniçeri ve azab leşkeri sancak önünde ve kapıkulları havali-i kalpte…”, LÜTFİ PAŞA; Tevârih-i Âl-i Osman, İstanbul 1331, Matbaai Amire, s. 56.

25 Halil İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler Vesikalar I, Ankara 1997, s. 118, dip. 227.

26 Mustafa Akdağ, Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi I, s. 257.

27 M. Tayyip Gökbilgin, “Ulema”, İA, C. XIII, s. 24.

28 Neşet Çağatay, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Ankara 1974, s. 43.

29 Osmanlı Devleti’nin kuruluşu yıllarında adı geçen Edebalı ve diğer dinî vasıflı şahısların mensup oldukları tarikatın Ahilik’ten ziyade Vefaiye tarikatı olduğuna dair ve ahiliğin devletin kuruluşundaki rolü hakkında bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Dervişlerin Rolü”, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler, Ankara, 2000, s. 67-80.

30 İ. Hakkı Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları I, S. 149.

31 İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, Ankara 1988, s. 1-2.

32 Halil İnalcık, “Türk Devletlerinde Sivil Kanun Geleneği”, Türkiye Günlüğü, s. 58, Ankara 1999 s. 5-11.

33 Mustafa Akdağ, Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi I, s. 238.

34 İbn Kemal, Tevârîh-i Âl-i Osman, I. Defter, (Haz. Ş. Turan), Ankara 1994, s. 139.

35 Halil İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler Vesikalar I, s. 245.

36 Ö. Lütfi Barkan, “Osmanlı Tarihinde Rumeli’nin İskânı İçin Yapılan Sürgünler Meselesi”, CHP Konferanslar Serisi 16 (1940), s. 64-65.

37 Neşri, Cihân-nümâ, C. II, s. 435.

38 Neşri, Cihân-nümâ, C. II, s. 506-508.

39 A. Yaşar OCAK, Osmanlı Toplumunda Mülhidler ve Zındıklar (15-17 Yüzyıllar), İstanbul 1998, s. 173-174.

40 M. Şerafettin Yaltkaya, Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, (Haz. H. Er), İstanbul 1994, 58-63.

Şeyh Bedreddin Olayı / Prof. Dr. Şefaettin Severcan [s.259-275]

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Türkiye

Giriş

Tarihin elinden alınan yalan; ideolojinin eline verilen keyfîliğe terk edilir. Şeyh Bedreddin'in, idam kararında, Osmanlı resmi ideolojisinin; idamın tarih oluş öyküsünde, hem resmi hem de sivil ideolojik yönlendirmelerin oldukça etkili olduğu, hem yalana hem de keyfîliğe terk edilen en çarpıcı örneklerden biridir. Bir taraftan devletin verdiği her kararı, 'devlet-i ebed müddet' anlayışıyla değerlendirmek suretiyle, resmi ideolojinin yanında yer alan âlimler; diğer taraftan, kendi inanç ve ideolojilerine bir temsilci ve kök bulma ihtiyacı ve heyecanı ile olayı değerlendiren, bir başka ifadeyle düşüncesine tarih arayan bilim adamları olayı iyice karmaşık hale getirmişlerdir. Çünkü olayın gerçek boyutları, resmi ve sivil ideoloji çuvalına bir türlü sığmamaktadır. Buna rağmen, Şeyh Bedreddin olayı başlangıcından günümüze kadar, bir taraftan ortodoks diğer taraftan heterodoks ideolojik zemine malzeme olarak kullanılmaktan kurtulamamıştır. Ayrıca bu mahkûmiyetten kurtulması da yakın gelecekte mümkün görünmemektedir.

Öyle ki, Şeyh Bedreddin, yerli-yabancı, akademik-popüler, özellikle Cumhuriyet dönemi Türk tarihinde en fazla ilgiye mazhar olan şahsiyetlerden biri haline gelmiştir. Tarih alanının dışına taşarak hukuk, edebiyat ve sanat alanlarında birçok esere konu ve ilham kaynağı olmuştur.1 Onun hakkında yazılanlar, söylenilenler ve farklı değerlendirmeler kendisinden hemen sonra başlar. O kimine göre "ilmî derinliği derya gibi sonsuz bir âlim"2 iken, kimine göre "sultanına karşı ayaklanmış bir âsidir."3 Kimine göre "seçkin bir kadı ve âlim, büyük bir mutasavvıf,"4 kimine göre ise "ünlü bir filozoftur."5 Çağdaş bilim adamlarımız ve araştırmacılar da onu farklı değerlendirmeye devam ederler. Kimilerine göre "müctehid, materyalist feylesof, koyu sûfî ve ihtilalci"6 iken, kimilerine göre "Diyâr-ı Rum'un pertevi" ve "Türklerin Hallac-ı Mansur'u"dur.7 Kimilerine göre "gerici",8 kimilerine göre "ilerici",9 kimine göre "komünist"10 ve "Stalin'in şeyhi" ve "kızıl batınî peygamberi"11 kimine göre de, "Alman köylü isyancısı ilahiyatçı, çağdaş Thomas Münzer"dir.12 Bir bilim adamı onu Leibniz ve Spinoza'ya benzetirken13 diğeri Campanella ile14 bir başkası da Auguste Comte15 ile aynı kategoride görmektedir. Değerlendirmeler ve anakronik benzetmeler böyle devam eder gider.

Şeyh Bedreddin zaman zaman 'Türk solu' ve 'Türk sağı' arasında, birine göre diğerinden kurtarılması gereken bir kimlik olarak da gündeme taşınır. "Türkiye solunun tarihe bakışı çerçevesinde Şeyh Bedreddin olayını bir "tarihi bozma, tarihi saptırma" (déformation historique) konusu yapan ilk şahsiyet olan Nazım Hikmet,16 Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı'nın önsözünde bu destanı yazmasındaki amacının, Şeyh Bedreddin'i İlahiyat Fakültesi müderrisi olan M. Şerefeddin Yaltkaya'nın kaleminden kurtarmak olduğunu söyler.17 Buna karşılık Şeyh Bedreddin'i "sol ideoloji tarafından çalınmış olarak gören ve onun solun elinden geri alınması gerektiğini işleyen";18 ve "onun

kasden gösterildiği gibi materyalist ve batınî bir kişi olmadığını tam tersine onun tamamen sünnî/merkezî İslam'a bağlı bir âlim ve mutasavvıf olduğunu" savunan makaleler19 yayınlanmıştır.

On beşinci yüzyılın başlarında, Ankara Savaşı bozgunuyla yeniden başa dönen Osmanlı Devleti, bir taraftan ikinci kuruluş için iç savaşlar yaparken diğer taraftan köklü etnik ve kültürel problemlerle karşı karşıya kalmıştı. Büyük halk kitleleri yoksullukla mücadele etmekteydi. Özellikle Şeyh Bedreddin'in yaşadığı bölge olan Trakya ve Ege'de, İslam'ın, Hıristiyanlığın ve Yahudiliğin uç yorumlarının mozayiğinden oluşan heretik bir inanç yapısı egemen olmuştu. İşte Şeyh Bedreddin, özellikle siyasi tercihinin günün birinde kendisini idama götüreceğinden habersiz, bu kaotik yapılanmanın merkezinde siyasi, sosyal ve dinî çerçevede oldukça önemli ve yönlendirici roller üstlenir.

Her tarihî olay büyük ölçüde arka planının ürünüdür. Dolayısıyla, bütün olayların temel motivasyonları arka planlarında saklıdır ve bunların sağlıklı çözümleri, hiç şüphesiz, dış dünyaları da ihmal edilmeksizin, arka planlarının doğru anlaşılmalarına bağlıdır. Bu genel tarih usûlü ilkesi, özellikle böyle karmaşık hale gelen olaylarda, olmayınca olmaz bir önem kazanmaktadır. Bundan dolayı Şeyh Bedreddin olayını, gerçeğine en yakın şekilde ortaya koyabilme gayreti için, öyle görünüyor ki, makalemizin sınırlarını zorlayacak oranda, bir arka plana ihtiyacımız bulunmaktadır. Çünkü Şeyh Bedreddin olayı gününden daha fazla dünü ile bağlantılıdır ve özellikle idam edilmesi gününün değil dününün sonucudur.

I. Arka Plan

1. Siyasal Tablo

1402 Temmuzu'nda Ankara Savaşı'ndan hemen sonra ortaya çıkan durum, gelecek karanlık günlerin ayak sesleri gibiydi. Timur'a karşı başarısız ve gereksiz bir savaşa, sadece kendi kanaatiyle aceleci davranıp karar veren Sultan Bâyezid'in yenilgisi, yaklaşık yüzyıllık bir dönemi yeniden başa döndürmüştü. Muhtemeldir ki, Timur'un bu seferi, Irak ve Mısır ile bağlantı hattını, çok etkili olmaya başlayan Bâyezid'e karşı, emniyet altına alma girişimi çerçevesinde tamamen stratejik idi. Ayrıca, Timur'un savaştan sonra Avrupa'ya ve Galata'ya elçiler göndermesi ve FransaKralı VI. Charles'e yazdığı bir mektubunda "Hıristiyanları ezen" Bâyezid'i yendiğini müjdeleyerek ticari ayrıcalıklar istemesi"20 bu savaşta Avrupa devletlerinin ve Bizans'ın da rolü olduğunu düşündürmektedir. Musa Çelebi'nin Edirne'de halka yaptığı bir konuşmasında, "İskitleri, İranlıları ve diğer milletleri bizim üzerimize sevkedenler Bizanslılar, İstanbul'da hüküm süren imparatorlardan başkaları değildir."21 sözleri de bu düşünceyi güçlendirmektedir. Ve, herhalde Timur, Anadolu'yu fetih ve istila etmeyi düşünmüyordu. Eğer bunu isteseydi, Bâyezid'in oğullarının, babalarının topraklarında, kendisine itaat etmeleri şartıyla hüküm sürmelerine müsaade etmezdi. Gelibolulu Mustafa Âlî, Timur'un Anadolu'da kalmasının kendisi açısından mümkün olmadığını ve bunun için Anadolu'yu istila etmeden terk ettiğini söyleyerek şu değerlendirmeyi yapar:

“ Zira ki, Timur kendüsi bizzat milk-i dü-vümde sabit-kadem olmak muhal idi. Hind ü Sind ve İran u Turan’da ’alâka-i kesîresi olan şehriyâr bu makûle mesâfe-i ba’idede mütemekkin olmak, bir neticesi yok hayal idi. Farazâ ki, evladından birisini alıkosa, yanına vâfir asker virüb “Milk-i Rûm’ı zabt eyle” dise, mümkinü’l-husûl olmayacağını bilürdi.”22

A.D. Alderson, Fisher ve Gibbons gibi bazı Batılı Osmanlı araştırmacılarına göre, Bâyezid her ne kadar görünüşte Timur tarafından tahttan düşürülmüş ise de gerçekte, daha önce savaş alanında kendi halkı tarafından fiilen tahttan indirilmişti. Zira evvela, devlete haraç veren kabilelerden “Kara Tatarlar” düşman tarafına geçtiler ve bunları “Anadolu Sipahileri” takip etti. Daha sonra Sırp uyruklular savaş alanını terk ettiler. Sanki bunlar yetmiyormuş gibi, Vezir-i Azam Çandarlı Ali Paşa ve Yeniçeri Ağası Hasan Ağa, Çelebi Mehmet’in Amasya’ya çekildiği sırada, veliaht Süleyman Çelebi ile Bursa’ya kaçtılar.23

Burada ilginç bir durum da, Bâyezid’i esaretten kurtarmak için ne bir gayret sarf edilmiş ne de onu hürriyetine kavuşturmak için bir müzakere yapılmıştı. Ama gerçek şu ki, Bâyezid’in oğulları ve halkı, onu yüzüstü bırakmışlardı. Hiç arayanı soranı olmadı.24 Giese’nin neşrettiği Anonim Tevârih-i Âl-i Osman’da şu kayıt oldukça mânidardır: “Timur Han… umardı kim Yıldırım Han’ın oğullarından bir biri gele veyahud vezirlerinden bir biri gele, bir sebeb ola, Yıldırım Han’ı koyuvire. Hiç bir kimse mukayyed olup anmadılar, gelmediler.”25 Gelibolu’lu Mustafa Âlî, şehzadelerin babalarını arayıp sormamalarının sebebini şöyle nakleder: “Şehzâdegân ise, âteş-i celâl-i iştigâl ile istikbalden havf iderdi. ‘Mekr ile inkıtâ-’ı nesl-i Osmâniyân mühimmâtına iştigal ide’ diyu mihnet ü elem çekerlerdi. Ol sebebden cenâb-ı Timur’a müracaatları ve irsal’i tuhaf u hedâyâ ile ’arz-ı hulûs ve ammâ mutâbaatları müyesser olmamış idi.”26

Bâyezid’in altı oğlu olup bunlardan Ertuğrul27 daha önceden vefat etmiş,28 diğer beş oğlu ise Ankara Savaşı’nda hazır bulunmuşlardı. Babalarının intiharı29 ile aralarındaki taht kavgası meşruiyyet kazanan, şehzâdeler büyükten küçüğe olmak üzere: Süleyman, İsa, Mehmet, Musa ve Mustafa idiler.

Oğullarının en küçüğü olan Mustafa bazı kaynaklarımıza göre savaş sonunda kayboldu30 ve tüm aramalara rağmen bulunamadı, bir kısım kaynaklarımıza göre ise, Timur Mustafa Çelebi’yi beraberinde Semerkand’a götürmüştür.31 Timur büyük bir ihtimalle, Osmanlı ülkesini istila etmek yerine, kendisinin hakimiyetini tanıyan, küçülmüş birkaç Osmanlı Beyliği bırakmak istiyordu. Bu nedenle, Yıldırım Bâyezid zamanında büyük ölçüde birliği tamamlanmış olan Anadolu topraklarını yeniden eski Anadolu beylerine verdi. Geriye kalan Osmanlı ülkesini de, kendi hakimiyetini tanımaları şartıyla, Bâyezid’in dört oğlu arasında taksim etti. Bu taksime göre, Rumeli toprakları Süleyman’a, Balıkesir bölgesi İsa’ya, Bursa bölgesi Musa’ya ve Amasya bölgesi de Mehmet Çelebi’ye bırakılmıştı. “Fetret Devri” olarak anılacak olan, on bir yıllık siyasi ve toplumsal buhran, kargaşa ve belirsizlik dönemi başlıyordu. Tahta geçme sistem olarak şehzadelerden “her biri için boş” olarak tanımlanmıştı ve onların en güçlü olanı tahtın sahibi olacaktı. Diğerleri ise “kardeşlerin hal’i uygulaması”na göre

ölüme katlanacaklardı. Bu durum "hukûkî sultan" ile "fiilî sultan" arasında ayırım yapma imkanını asla vermeyecek ve tahtı kim ele geçirirse, tahtın meşru sahibi de o olacaktı.

Şehzadeler arasında başlayan ve tarafları oldukça yıpratan mücadelelerde evvela, Çelebi Mehmet, kardeşi İsa Çelebi'yi ortadan kaldırarak Balıkesir'i kendi topraklarına kattı. İsa Çelebi Eskişehir'de bir hamamda yakalanarak boğuldu ve cesedi Bursa'ya getirilerek babasının yanına defnedildi. İkinci perde Musa Çelebi ile Emir Süleyman arasında geçti. Neşri'nin nakline göre, Musa Çelebi Karaman'da iken, Rumeli'de Eflak prensi Mircea/Mirça, Rumeli akıncısından oldukça tedirgin olmaları ve huzurları kaçması sebebiyle Musa Çelebi'yi Eflak iline davet ederek ona kızını vermeyi ve onu buraya 'bey' yapmayı ister. Bunun için Musa Çelebi'ye bir elçi gönderir. Musa Çelebi elçiyle görüştükten sonra "asıl maksud dahi buydu" diyerek hemen yola koyulur. Mirça, Musa Çelebi'yi çok büyük izzet ve ikramla karşılar, ona kızını verir ve Eflak'a bey ilan eder. Musa Çelebi hemen bir ordu kurarak Rumeli'ni zabt eder ve Emir Süleyman üzerine yürür… Evvela kardeşine yenilerek kaçan Musa Çelebi, sonunda, içki ve eğlence âlemlerine düşkün olan Emir Süleyman'ı İstanbul'a kaçarken yakalar ve boğdurtur.32 Emir Süleyman'ın cesedi de Bursa'ya getirilerek büyük babası Murat Hüdavendigar'ın yanına defnedilir.

Fetret Devri'nin üçüncü perdesi, geriye kalan iki kardeş, Musa Çelebi ile Mehmet Çelebi arasında geçer. Musa Çelebi, kardeşi Süleyman'ın hal'inden sonra Edirne'ye gelerek saltanat tahtına oturur (17 Şubat 1411). Adına para kestirir ve hutbe okutur. Sonra, daha önceki bütün ümerayı azlederek sancaklarını ellerinden alır ve yerlerine kendi adamlarını getirir. Âlî, Musa Çelebi'nin bu uygulamasını Rumeli emirlerine ihanet olarak değerlendirerek şöyle der: "Emek-dâr olan ümerây-ı sâhib-i kâr u bârın her birini yavrı şahin gibi ürkitdi. Zira ki, ol âna dek 'azl görmemişler idi. Ale'l-husûs nice hizmetleri mukâbelesinde ol yüzden ihânet ihtimâlin virmemişler idi."33

Musa Çelebi, azlettiği emirlerin yerlerine yaptığı yeni atamalar çerçevesinde Şeyh Bedreddin Mahmud'u da kazaskerliğe atadı.34 Daha sonra, ilkbaharla birlikte askerini çekip yeni fetihlere başlayarak, Pravadi, Muturni ve Köpri gibi bazı kaleleri fethetti. Karadeniz sahilindeki Tesalya'yı aldıktan sonra İstanbul'u muhasara etti.

Bu muhasara sonunda İstanbul'un Musa Çelebi'nin eline geçmesinden korkan İmparator Manuel, Mehmet Çelebi'ye haber göndererek davet etti. Mehmet Çelebi bu davet üzerine Bizans İmparatoru ile anlaşarak askeriyle beraber İstanbul'a geldi. Birkaç gün içinde Çatalca'nın kuzeybatısındaki İnceğiz köyünde Musa Çelebi ile yapılan savaşta yenilgiye uğradı. Ancak çarpışmalar bitmedi, neticede Rumeli emirlerinin Musa Çelebi'yi terkederek Mehmet Çelebi tarafına geçmeleriyle güç dengesi iyice bozuldu ve Musa Çelebi kardeşi ile baş edemeyeceğini anlayıp Bulgaristan'a gitmeye karar verdi. Ancak Sofya'nın güneyinde Çamurlu Derbend mevkiinde yapılan savaşta Musa Çelebi kesin yenilgiye uğradı ve kaçmak isterken35 yakalanarak 10 Temmuz 1413'de boğuldu. O'nun da kabri diğer kardeşleri gibi Bursa'da babasının türbesindedir. Musa Çelebi'nin

ölümünden sonra yanında yer alan ileri gelen emirler cezalandırıldı. Ancak Şeyh Bedreddin ilmî kariyerinden dolayı affedilerek İznik'e sürgün edildi.

Musa Çelebi'nin de ortadan kaldırılmasından sonra, 31.07.1413 tarihinde müstakil olarak Osmanlı tahtına cülûs eden Mehmet Çelebi, hiç vakit kaybetmeden Osmanlı Devleti'ni Ankara Savaşı öncesi durumuna getirmek için harekete geçti. İlk olarak Anadolu harekâtına girişti. Mehmet Çelebi'nin devleti yeniden kurmasında Anadolu'ya öncelik vermesini P. Wittek şöyle değerlendirir: "Bu bölge aslî karakterini ve Türk-gazi ananelerini kaybetmemişti… Bu bölge genç Osmanlı Sultanı için milli şuur ve anane bakımından yeniden güç almak demekti. I. Mehmet Şarktaki eyaletinin cevheri olan bu öz değeri görebildi."36 P. Wittek'in bu değerlendirmesine saygı duymakla beraber, devletin en ciddi anlamda otorite ve toprak kaybının Anadolu'da olması, Mehmet Çelebi'ye devletin yeniden kurulmasında stratejik açıdan Anadolu'yu daha öncelikli olarak değerlendirmesini zorunlu kılmış olabilir. Ayrıca, Mehmet Çelebi'nin kardeşi Musa Çelebi'yi yenerek saltanatta yalnız kalmasında Bizans İmparatoru'nun, Eflak prenslerinin ve Rumeli emirlerinin destekleri de, kendisini, evvela Anadolu'ya harekete yönelten bir başka unsur olabilir.

Temelini Karaman Seferi'nin oluşturduğu Anadolu harekâtını başarıyla tamamlayıp, beylikleri büyük ölçüde yeniden otoritesi altına alan Mehmet Çelebi, Eflak voyvodasının isyanı üzerine Batı'ya yöneldi. Eflak üzerine varılınca, Eflak voyvodası isyanına pişman olup büyük hediye ve minnetlerle sulh istedi. Onun bu isteği kabul edilerek, Macaristan sınırları içinde bulunan Severin kalesi fethedildikten sonra Mehmet Çelebi Edirne'ye döndü. Daha sonra ikinci defa Anadolu harekâtına çıkan Çelebi Mehmet, Samsun'u aldıktan sonra Bursa'ya döndü. Bu sıralarda Düzmece Mustafa denilen Yıldırım Bâyezid'in oğlu Mustafa Çelebi, Selânik bölgesinde hükümdarlık iddiasıyla ortaya çıkmıştı. Mehmet Çelebi bu olayı bastırmak için Selânik'e gitmek üzere Serez'de bulunduğu sırada Şeyh Bedreddin olayı ortaya çıktı.

2. Kültürel Zemin ve İnanç Tablosu

Şeyh Bedreddin olayının doğru anlaşılabilmesi açısından, dönemin kültürel zemini ve inanç dokusunun, oldukça önemli olan farklılıklar göstermesinden dolayı, ülke geneli ve bölge özelinde olmak üzere ayrı ayrı ele alınması daha doğru olacaktır.

On dördüncü yüzyıl ve on beşinci yüzyılın ilk yarısı, genel olarak hem İslam dünyasının hem de Türk dünyasının ilmî ve fikrî duraklama içinde olduğu dönemdir. Bu genel duraklamaya rağmen Timur ve oğlu Şahruh zamanlarında ilmî faaliyetler ilerlemiş ve bu dönemin meyvesi olarak Sadeddin Teftezânî (v. 1390) ve Seyyid Şerif Cürcânî (v. 1413) gibi âlimlerin eserleri ve öğrencileri yıllarca Osmanlı medreselerinde etkili olmuşlardır. Bu dönemde, akıl ve rey geleneğinin daha etkili olduğu Orta Asya bölgesi, bilhassa Harezm, Horasan ve Mâverâünnehir felsefe, mantık, kelam, tasavvuf ve edebiyat alanlarında öne çıkmıştır. Nakil geleneğinin daha etkili olduğu Orta Doğu bölgesi ise, Kahire ve Şam başta olmak üzere tefsir, hadis, fıkıh, tarih, tasavvuf ve edebiyat sahalarında öne çıkmıştır.

Dönemin Anadolusu ise bu merkezlere nispeten biraz daha geriden geliyordu. Bu nedenle, OrhanGazi tarafından yaptırılan İznik medresesi, Mehmet Çelebi tarafından yaptırılan Bursa Sultaniye Medresesi gibi, Anadolu medreselerinde ihtisas yapmak isteyen âlimler Orta Asya, Kâhire ve Şam medreselerine gidiyorlardı. Davud-ı Kayserî, Şeyh Bedreddin, Ahmedî Kâhire'de, Muhsin-i Kayserî Şam'da, Kadızâde-i Rûmî Musa Horasan ve Maveraünnehir'de, Alaaddin-i Rûmî Semerkand'da ihtisas yapmışlardı.

Bu dönemin kültürel zemininde ve inanç dokusunda genel olarak "İlk Osmanlı Dönemi Türk Sûfiliği" diyebileceğimiz, "gazilik", "alplik/alperenlik, dervişlik" gibi kavramların, "ahilik", "fütüvvet" gibi kurumların taşıdığı değerlerin ve yönlendirmelerin toplum gündeminde medreselerden daha etkin şekilde yer aldığını görebiliyoruz. Ve yine bu dönemde Osmanlı toplumunun fikrî gündemini, medrese ulemâsından daha ziyade bu "sûfî" ulemânın elinde tuttuğunu görebiliyoruz. Bu iki grubun, daha sonraki yıllarda, zaman zaman sertleşen, zaman zaman yumuşayan, ama devamlı birbirleriyle mücadele içinde olduklarını göreceğiz.

Temellerini Selçuklu'da da gördüğümüz ve büyük ölçüde onların kültür mirası olarak Osmanlı'ya bıraktıkları ve ağırlıklı olarak "Türk motifleri" taşıyan "İlk Osmanlı dönemi Türk Sûfiliği"nin öğretilerinin, hem teorik hem de pratik olarak daha ilk Osmanlı sultanlarından itibaren benimsendiğini ve hatta teşvik edildiğini görüyoruz. Hatta bu anlayışın sadece kuruluş yıllarında değil, daha uzun yıllar özellikle devletin fetih politikasının motivasyonunda, âdeta resmî ideoloji gibi yer aldığını da gözlemliyoruz. 37 İlk Osmanlı sultanları hakkında kayıtların XIV. yüzyılın ilk yıllarına kadar giden şifâhî geleneğe kadar uzandığını söyleyen, Colin Imber, bir tarih yazısından daha ziyade coşkulu menkıbe türündeki hikayeler olarak tanımladığı -ilk Osmanlı kroniklerine istinaden- ilk Osmanlı gazilerinin fikrî temellerini şöyle değerlendirir:

"İlk Osmanlı gazileri gerçekten ihlaslı ve dindar kişilerdi. Ancak onların dinleri sünni İslam şeriatından daha ziyade, İslam'a sathi bir hayranlık şeklinde idi. Onlar, Hz. Muhammed (s.) 'in, rüyalarında ve hayallerinde bizzat kendini göstererek, özellikle kafirleri İslam'a davet etme konusunda elde edecekleri makamlarını, kendilerine takdim ettiğine inanıyorlardı."38

Yıldırım Bâyezid'den II. Murat dönemine kadar olan Osmanlı ilim adamlarından öne çıkan bir kısmının ağırlıklı bilimsel kimlikleri39 dönemin kültürel dokusu ve inanç tablosunun sufî karakteristiğinin açık ve net bir göstergesidir. Bu tablonun kimliğinden de açıkça anlaşılacağı gibi 15. yüzyılın başlarından itibaren tasavvuf cereyanlarının oldukça etkili biçimde yaygınlaştığı görülür. Bektaşîlik, Halvetîlik, Bayramîlik, Kadirîlik, Mevlevîlik vb. diğer tarîkatlar, dönemin hem devlet yönetiminde hem de toplum hayatında kalın çizgilerle yer almaktadır. Günümüz fikir hayatında dahi etkinlikleri çok güçlü bir şekilde devam eden, bu ilim ve gönül adamlarının kendi dönemlerindeki etkinlikleri herhalde daha az değildir. Tarikatların ve gönül adamlarının sunduğu, şeyh-mürid örgüsü ile topluma inen hoşgörü ağırlıklı değerler, hiç şüphesiz, Osmanlı toplumunun hem fikir dokusunu hem

de sosyal yapısını derinden etkilemişlerdi. Öyleki, âdeta bir “şeyh” karizması oluşmuştu. Hatta mahalli bir şeyhin söylediklerinin, doğruluğuna ya da yanlışlığına bakılmaksızın, sadece itaat ediliyordu.

Osmanlı yönetimi bu olguyu iyi değerlendirerek, kendi varlığına tehlike teşkil etmediği sürece, bu, medreseli ve sufî ulemâyı destekledi. Çünkü bunlar, eğitimleri, yetişme tarzları ve Osmanlı saltanatına bakışları itibariyle, âdeta, kamuoyu üzerinde Osmanlı Hanedanı’nın meşruiyetinin ve devamlılığının garantisi gibiydiler. Ve yine bunların halk üzerindeki etkileri sebebiyle halk, yönetimi fazlaca sorgulamıyor ve böylece de ülkenin idaresi daha da kolaylaşıyordu. Ancak bu ilişkiyi zaman zaman bozan, devlet-ulemâ arasındaki bu zımnî sözleşmeye uymayan şeyhler ve dervişler de çıkıyordu. İşte Şeyh Bedreddin, ağırlıklı olarak, bu sözleşmeye uymayan tablonun ilginç bir örneğidir.

Olay bölgesinin yani Ege, Trakya ve kısmen de Balkanlar’ın kültürel zemin ve inanç dokusu yukarıda özetlemeye çalıştığımız çerçeveden farklıdır. Özellikle dini anlama ve yaşama açısından bu farklılık daha da artar ve belirginleşir. Fetret Dönemi süresince Balkanlar’daki ortodoks Hıristiyan prensleri, kendi çıkar hesapları çerçevesinde zaman zaman şehzadelerle, emirlerle ve mahalli şeyhlerle siyasi ilişkilere girmişlerdi. Öncelikli olarak siyasi olan bu ilişkiler her iki tarafın toplumları arasında kısmî de olsa bir yakınlaşmayla sonuçlandı. Bu yakınlaşmada en etkin görevi “dervişler” üstlenmişlerdi. Böylece, dinî bilgileri zayıf ve taklide dayalı olan halkın inanç dokusunda “derviş” ve “şeyh” karizması daha da belirleyici hale geldi. “Dervişler dayatmadan çok ikna yoluyla, doktrinde gözü pek özetlemelere giderek ve ibadette etkin bir bağdaştırmacılıkla Balkan halklarına nüfuz etmişlerdir. Bu halklar kendilerine kalıcı bir iç barış ve dinsel uzlaşma sağlayabileceklerini ileri süren Türklerle anlaşmaya hazırdı, çünkü onlar Balkanlar’a gelmeden önce bu konularda büyük sıkıntı içindeydiler.”40 Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Ege, Trakya ve özellikle Balkanlar’da “sûfîlik, mistik bir ihtiyacın tatmininden ve basit bir tercih konusu olmaktan öte, bir hayat tarzına dönüşmüşlüğü gösteren sosyal”41 ve dinî bir gerçek oldu.

Dervişlerin, sûfîlerin ve şeyhlerin bu bölgeye taşıdıkları inanç tablosu, en belirgin özellikleri göz önüne alındığında, ‘evrensel tasavvuf dini’ olarak tanımlanabilir. İbn Arabî, Mevlâna Celaleddin Rûmî, Hacı Bektaş ve Yunus Emre gibi mutasavvıf ve gönül adamları İslâm’ı anlayışları ve yorumlarıyla bu evrenselliğin merkezinde yer alırlar. İbn Arabî’nin şu sözleri, hem bu evrensel tasavvuf dininin temel çerçevesini hem de onun bu dine katkılarını ortaya koyması bakımından önemli bir örnek teşkil eder.

“Yahudinin ve Hıristiyanın bütün inandıklarına ve hakikatın onların dinlerinde vahyedilmiş kitaplarında bulunan her parçasına, kendi vahyedilmiş kitabıma inandığım gibi inanıyorum. İşin doğrusu benim kitabım onların kitaplarını ve benim dinim onların dinini içeriyor. Dolayısıyla onların dini ve kitabı benim kitabımda ve benim dinimde zımnen mevcuttur… Bir zamanlar benim dinimden olmadığı için komşumu suçlardım. Ama şimdi kalbim bütün biçimlere açık; o artık ceylanlar için bir çayır, keşişler için bir manastır, putlar için bir mabet, hacı için bir Kâbe, Tevrat levhaları ve Kur’an kitabıdır. Ben aşk dinini vazediyorum ve hangi yöne yönelirse yönelsin bu din benim dinim ve imanımdır.”42

Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin cenaze merasiminde hazır bulunanların ağıtları ve söyledikleri, Mevlânâ'nın bu evrensel tasavvuf dinindeki yerini ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Ahmet Eflâkî bunları şu şekilde nakleder:

"Cenazeyi dışarı çıkardılar…Büyük kıyamete benzer bir kıyamet koptu. Herkes ağlıyordu. Erkekler çıplaktılar, feryat ederek elbiselerini yırtarak gidiyorlardı. Hıristiyanlardan, Yahudilerden, Araplardan, Türklerden vs.'den bütün milletler, bütün din ve devlet sahipleri hazır bulunuyorlardı. Her biri kendi âdetleri veçhile kitapları ellerinde önden gidiyorlar, Zebur'dan, Tevrat'tan, İncil'den âyetler okuyor ve hepsi de feryat ediyordu…Büyük bir karışıklık oldu, papaz ve kiliselerin diğer büyükleri çağrılıp onlara: 'Bu olayın sizinle ne ilgisi vardır, bu din padişahı bizim başbuğumuz, imamımız ve rehberimizdir,' dediler. Onlar da: 'Biz Musa'nın, İsa'nın ve bütün peygamberlerin gerçekliklerini onun açık sözlerinden anladık ve kitaplarımızda okuduğumuz olgun peygamberlerin tabiat ve hareketlerini onda gördük. Siz Müslümanlar, Mevlâna'yı nasıl devrinin Muhammed'i olarak tanıyorsanız, biz de onu zamanın Musa'sı ve İsa'sı olarak biliyoruz. Siz nasıl onun muhibbi iseniz, biz de bin şu kadar misli daha onun kulu ve müridiyiz. Nitekim kendisi buyurmuştur: Yetmiş iki millet sırrını bizden dinler. Biz, bir perdeden yüzlerce ses çıkaran bir neyiz. Mevlânâ'nın zâtı, insanlar üzerinde parlayan ve onlara inayette bulunan hakikatler güneşidir. Güneşi, bütün dünya sever. Bütün evler onun nuruyla aydınlanır." dediler.43

Osmanlı döneminde özellikle ordu içerisinde gelişen ve güçlenen Bektaşiler, Hıristiyanlarlar, Yahudiler ve diğer gayrimüslimlerle yakın ilişkiler kurarlar. "Onları İslam'a döndürmek kuşkusuz amaçları arasındadır ama, çoğu zaman İslam'a şeklen bağlanmayı zorunlu kılmadan dinler üstü bir anlayışla mistik temaslara öncelik verirler. Bu duruma imparatorluğun son dönemlerine kadar gayrimüslim kaynaklar tanıklık ederler: Bektaşîler karma ibadet yerlerini, ritüellerin birbirine karışmasını destekler; saflarına Hıristiyanları kabul ederler, rahiplerle düzenli temas halindedirler ve kimi zaman açıkça evrenselci nitelik taşıyan tüzükler hazırlarlar. Örneğin tarikatın bir kuralına göre: "Gerçek Bektaşî hangi dinde olursa olsun her insana saygı gösterir, onu sevgili kardeşi sayar. Hiçbir dini reddetmez, hepsine saygı gösterir. Hiçbir kutsal kitabı, ahirete ilişkin hiçbir öğretiyi mahkum etmez."44

Dinler üstü bu evrensel inanç çerçevesinin oluşmasında ve yaygınlaşmasında Yunus Emre'nin de önemli katkıları olmuştur. Onun bu evrensel inanç çizgilerini öne çıkaran dizelerinden birkaç tanesi şöyledir:

"Yetmiş iki millete bir göz ile bakmayan/Şer'in evliyâsıysa hakıykatte âsıdur."45 "Sorun bana aklı eren gönül mü yiğ Kâbe mi yiğ/Ben ayduram gönül yiğdir gönüldedür Hak durağı."46 "Gökde Peygamber ile mi'râcı kılan benem/Ashâb-ı Suffa'yıla yalıncak olan benem./Mûsa Peygamber ile binbir kelime kıldum/İsâ Peygamber ile göklere çıkan benem."47 "Mûsa agdugı Tur'ı yoksa Beytü'l-ma'mûr'ı/İsrâfil çalan sûrı cümle vücudda bulduk./Tevrât ile İncil'i Furkan ile Zebûr'ı/Bunlardagı beyanı cümle vücudda bulduk."48 "Mûsa oldum Tûr'a vardum koç oldum kurbana geldüm/Ali olup kılıç

saldum meydana güreşe geldüm/Deniz kenarında ova kuyuda işleyen kova/İsâ'nun agzunda duâ oldum bile işe geldüm."49

Temellerini on üçüncü yüzyılda oluşturan bu evrensel sûfî kabulleri, on dördüncü yüzyıla düşünce planında gelişerek, yayıldığı alan itibariyle de genişleyerek girdi. On beşinci yüzyılın başlarında bölgenin inanç coğrafyasına hakim unsur haline geldi. Dolayısıyla, Hıristiyanlık ve Yahudilik'e kapısı açık heteredoks bir İslam yorumunun belirlediği bu dinler üstü kimlik, Şeyh Bedreddin'e mürid olan ve ona destek veren geniş halk kitlelerinin en belirgin özelliği oldu. Hatta bu kitlelerin bir kısmının hareket manivelası oldu.

Fetret Dönemi mücadelelerinin yer aldığı siyasi-coğrafyanın inanç dokusu, aynı zamanda Osmanlı toplumundaki zıt eğilimleri de açığa çıkarmıştır. Öyle ki, Şehzâde Süleyman'ın Trakya'da temellenen iktidarı daha fazla Rumelili görünümündedir ve Çandarlı âilesinin desteğine sahiptir. Hıristiyan komşuları ile yaptığı ittifak onu rahatlatmaktadır. Keyif ehli Süleyman "yarı-kafir" olarak görülmektedir. Mehmet Çelebi'nin Anadolu niteliği daha baskındır ve Arnavut Bayezid Paşa'nın desteğine sahiptir. Devletin bütünlüğünü yeniden kurmayı hedeflemiştir. Ehl-i Sünnet çizgisini sıkı sıkıya korumuştur. Musa'ya gelince, Rumeli uç beyliklerinin savaşçı ve heterodoks insanlarını benimsemiş gibidir. Taraftarları Tuna boylarının Türkleridir. Çevresine Bektaşi yorumunu benimseyen Mihaloğulları gibi doktrin açısından konumları tartışmalı eski ailelerin temsilcilerini toplar. Balkanlar'daki Mircea ve Anadolu'daki İsfendiyar müttefiklerindendir.50

Şehzâdeler arası mücadelelerde Musa Çelebi'nin dayandığı siyasi coğrafya ve bu coğrafyanın inanç yapısı, bir taraftan bu bölge insanının Şeyh Bedreddin'e sahip çıkmasını ve ona destek vermesini açıklamada önem ifade eder. Diğer taraftan da Şeyh Bedreddin'in Mehmet Çelebi tarafından idam edilmesinde oldukça düşündürücü ve açıklayıcı bir rol üstlenir. Öyle ki, Şeyh Bedreddin'in yanında yer alanlarla karşısında duranların gerekçeleri önemli oranda aynıdır. Bu çelişik olgu, belki de, taraflardan en azından birinin gerçek niyetinin görünenle aynı olmadığını ortaya koyması bakımından ayrıca önem kazanır.

II. Şeyh Bedreddin'in Hayatı Doğumu ve Ailesi

Tam adı, Mevlânâ Şeyh Bedreddin Mahmut bin İsrâil b. Abdü'l-Aziz olan51 Bedreddin Mahmut bugün Yunanistan sınırlarında kalan Simavna'da doğmuştur. Doğum tarihi ile ilgili verilen bilgiler birbirini tutmaz. Torunu Halil b. İsmail52 ve H. J. Kıssling, Bedreddin Mahmut'un doğum tarihinin 1358-1359 olduğunu ifade ederken,53 Şerafettin Yaltkaya, 1368 olabileceğini söyler.54 Babası, Abdü'l-Aziz'in oğlu İsrâil, annesi ise Grek kökenli bir Hıristiyan iken sonradan Müslüman olan Melek Hatun'dur. Halil b. İsmail, Mecdî Mehmet Efendi, İ. Hakkı Uzunçarşılı ve Bezmi Nusret Kaygusuz Şeyh'in ecdadını Selçuklulara dayayarak, III. Alaaddin Keykubad'ın (1293-1307) yeğeni olduğunu söylerler.55 Halil b. İsmail'in Menâkıbnâme'sinden kaynaklandığı anlaşılan bu bağın doğruluğunu ihtiyatla karşılamak gerekir. Nitekim, Ş. Yaltkaya, İ. H. Uzunçarşılı, O. Şaik Gökyay ve A. Yaşar Ocak

Halil b. İsmail'in rivayetine güvenerek Şeyh'in ecdadını Selçuklulara bağlamanın doğru olmadığını ve muhtemelen bu bağlantının siyasi amaçlarla sonradan uydurulmuş olabileceğini söylerler.

Babasının mesleğinden dolayı "Simavna kadısı Oğlu" diye şöhret bulmuş olmasına rağmen, babasının56 "kadı" olduğu hususu da ihtilaflıdır. Dönemi anlatan kaynaklarımızın çoğunda "Simavna kadısı oğlu" şeklinde verilmekle, babasının kadı olduğu kabullenilmiştir. Mecdî Efendi de özellikle, Simavna kalesinin Şeyh Bedreddin'in babası elinde fetholunduğunu ve O'nun Simavna bölgesine önce "vali" sonra da "kadı" olarak tayin edildiğini ifade eder.57 Orhan Şaik Gökyay ise, Şeyh'in babasının "kadı" olmadığını, Dimetoka ve çevresini fethe giden Hacı İlbey'in yanındaki "gazi"lerden biri olduğunu ve bir istinsah veya telaffuz hatası sonucu "kadı" şekline dönüştüğünü ileri sürer. Ayrıca H. J. Kısslıng de, Şeyh'i anlatırken, "Kadı Gazi İsrail'in en büyük oğlu" şeklinde vermek suretiyle, babasının hem "kadı" hem de "gazi" olduğunu ifade eder.58

Eğitimi

Edirne'nin 1361 baharında Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra, ailesi buraya yerleşen Bedreddin'in çok yönlü bir tahsil hayatı vardır. İlk tahsiline babasının yanında başlamış ve ilk dinî ve hukûkî bilgileri babasından öğrenmiştir. Kuvvetle muhtemeldir ki, bu ilk bilgileri ile birlikte daha sonraları bir hukukçu olarak temayüz etmesini sağlayan ilk yönelimlerini de babasından almıştır. Annesi Melek Hatun'un bir Hıristiyan mühtedisi olması ilk tahsili sırasında Hıristiyanlık dinini öğrenmiş olmasını kuvvetle muhtemel kılmaktadır. Ayrıca Şeyh'in eşinin ve Menâkıbnâme'nin yazarı torunu Halil'in annesi yani oğlu İsmail'in eşi olan gelininin de Hıristiyan mühtedisi olmaları, daha sonraki yıllarında da Hıristiyanlık bilgilerinden pek uzak kalmadığını ifade etmesi bakımından önem arzeder. Bedreddin Mahmut'un daha sonra Hıristiyanlığa ve Hıristiyanlara sempati ile bakmasını annesi sağlamış olabilir. Ayrıca Grekçeyi bilmesini de annesine borçlu olmalıdır.59

Edirne'den sonra sırasıyla Bursa, Konya, Kudüs, Kahire, Tebriz ve Kazvin onun için önemli birer eğitim merkezleri olmuştur. Mustafa Âlî'nin ceddi olduğunu söylediği Mevlânâ Şâhidî'den ve Molla Yusuf'tan dersler okuduktan sonra onun ölümü üzerine yirmi yaşlarında iken Bursa'ya gelmiştir. Burada Koca Efendi olarak bilinen Bursa kadısı Şeyh Mahmud'dan, ilerde çok iyi bir matematik ve astroloji bilgini olacak olan ve Kadızâde-i Rûmî olarak bilinen Şeyh Mahmud'un oğlu Musa Çelebi ile birlikte dersler aldı. "Molla Şemseddin Fenârî gibi ünlü müderrisler aracılığı ile İbn Arabî'nin etkisinin sürdüğü bu kentte Bedreddin, takipçisi olduğunu sonradan açıkça ifade edeceği Endülüslü büyük sufinin sistemini tanımış olmalıdır."60

Daha sonra hocasının tavsiyesi ile Konya'ya giden Bedreddin 1381 yılına kadar burada Mevlânâ Feyzullah'tan mantık ve astronomi dersleri okudu. Mevlâna Feyzullah Menâkıbnâme'ye göre Sadeddin Teftazânî'nin; Taşköprülüzâde'ye göre de Fazlullah-ı Hurûfî'nin talebesidir. Eğer bu sonuncunun talebesi olduğu doğru ise böylelikle Şeyh Bedreddin'in hurufîlikle ilk tanışmasının ve ilk bilgilerinin de kaynağı ortaya çıkmış olur. Menâkıbnâme bu konuda bilgi vermez. M. Balıvet, Halil b.

İsmail'in bu suskunluğunu, Osmanlı sarayının iyi gözle bakmadığı çevrelerle dedesinin sürdürmüş olabileceği ilişkiye sansür olarak yorumlanabileceğini söyler.61 Aynı yıl Kudüs'e giderek İbnü'l-Askalânî'den bir müddet hadis dersleri aldıktan sonra Memluk Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Berkuk'un (1382-1399) saltanatı döneminde Kahire'ye geçti.

Kahire'de arkadaş olduğu meşhur âlim Seyyid Şerif el-Cürcânî ile birlikte Mübârek Şah el-Mantıkî'den ilâhiyat, felsefe ve mantık dersleri alarak yüksek tahsilini tamamladı. Buraya gelmesinden yaklaşık iki yıl sonra 1383'te Mübarek Şah ile birlikte hac için Mekke'ye giden Bedreddin, hac dönüşünde Memluk Sultanı Berkuk'un daveti üzerine oğlu Ferec'e hocalık yapmak üzere saraya girdi.62 Arap kaynaklarında Devletü'l-Etrak/Türk Devleti olarak adlandırılan Burcî Memlukların ilk hükümdarı olan Sultan Berkuk'un, genelde ilim adamlarını seven ve koruyan bir kimliğe sahip olmasının yanında Türkçe konuşanları sistemli bir şekilde desteklediği de ifade edilmektedir.63 Şeyh Bedreddin Berkuk'un sarayında hayatının akışında ve düşüncelerinde çok köklü değişikliklere sebep olacak olan Sultan Berkuk'un hocası meşhur mutasavvıf Ahlatlı/Darendeli Şeyh Seyyid Hüseyin ile tanıştı.64 Bedreddin, önceleri tasavvufa karşı olduğu halde65 Türkçe konuşan Ahlatlı Şeyh Hüseyin'den etkilenerek ona intisab etti. Sultan Berkuk, Şeyh Ahlatî ile Şeyh Bedreddin'i iki kız kardeş ile evlendirmek suretiyle aralarındaki bu dostluk ve intisabı güçlendirdi.66 Başlangıçta Ahlatî için sadece bir mürid olan Bedreddin çile günlerini başarıyla tamamlar. Ahlatî Bedreddin'deki cevheri kısa zamanda keşfederek Tebriz yolculuğunda önce ona halifesi olmasını teklif eder. Burada kendisi gibi ilim tahsili için İslam dünyasından Kahire'ye gelen birçok kişiyle de tanışma ve sohbet imkanını bulan Bedreddin artık dönemin bilim adamları arasında tanınmaya ve meşhur olmaya başlamıştır.

Kahire'den muhtemelen 1402-1403 yıllarında Şeyh Hüseyin Ahlatî'nin tavsiyesi ile Tebriz'e gitti. Ahlatî Bedreddin'in Hurûfîliğin ana merkezi olan Tebriz'de hurûfî çevrelerle temas sağlamasını, onlardan etkilenmesini, tasavvuf telakkilerini bu doğrultuda geliştirip kökleştirmesini istiyordu. Nitekim Bedreddin de, Vahdet-i Vücud telakkisini, Tebriz'deki Hallâc-ı Mansur geleneğine bağlı Hurûfî çevresinde panteist bir doğrultuda iyice pekiştirme imkanı bulmuştu.67 Ankara Savaşı'ndan sonra, 1403 baharında, Tebriz'e dönen Timur'un huzurunda yapılan tartışmalarda Timur'un takdirini kazanmış ve hatta Timur ona kendisiyle beraber İç Asya'ya gitmeyi teklif etmiş fakat Bedreddin bunu kabul etmemiştir.68 Bu seyahat esnasında Kazvin'e de uğrayan Bedreddin burada Bâtınî akîdesiyle dolgun olarak69 tekrar Kahire'ye dönmüştür.

Kahire'ye dönüşünden kısa bir süre sonra Bedreddin'i halifesi seçen Ahlatî, onun kendisinden sonra kendi makamına geçmesini de vasiyet eder. Şeyhinin rehberliğinde günlerini geçirirken, Ahlatlı Hüseyin'in ölümü üzerine,70 daha önce yapılan vasiyet gereği, onun makamına geçer71 ve şeyhlerin şeyhi olur. Ancak kısa sürede bu seçime muhalefet eden diğer şeyhlerle arası açılır. Hem artık Mısır'ın siyasi ve ekonomik istikrarı da iyice bozulmuştur. Şehzade iken öğrencisi olan Sultan Ferec kardeşleri ile girdiği mücadelede Suriye'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Bütün bunlar Bedreddin'in Mısır'dan ayrılışını çabuklaştırmış olabilir.72

Şeyh Bedreddin altı ay[73] sonra Edirne'ye dönmeye karar verir. Dönüş yolunda güzergahı olan Kudüs ve Şam'da kalmadan Halep'e gelir. Menâkıbnâme'ye göre, Halep'te bin dolayında Türkmen tarafından karşılanmasını[74] M. Balıvet, Şeyh'in Babâî havası taşıdığına delil gösterir ve şöyle der: "O dönemde hem âlim hem ortodoks sûfî tipi aynı kişide toplanabiliyor, kitlelere seslenebilen halk dervişi tipiyle de örtüşebiliyordu."[75] Haleplilerin orada yerleşme ısrarlarını kabul etmeyen Şeyh Halep'ten Konya'ya geldiğinde Menâkıbnâme'ye göre Karaman Bey'i Şeyh'e mürid olur. Yine Menâkıbnâme'nin verdiği bilgilere göre, Konya'da Şeyh'in, Hacı Bayram Velî'nin müridi olan Kayserili Şeyh Hamîd-i Velî ile bağlantı kurmasını,[76] M. Balıvet bu defa da Şeyh ile Bayramiyye tarikatı arasında kurulan ilk bağlar olarak değerlendirir.[77]

Konya'dan Edirne'ye dönerken, Aydıneli'ne gelir. Bu bölge Şeyh Bedreddin'in bundan sonraki hayatında çok önemli rol oynayacaktır. İsyan olaylarının merkezinde yer alan Börklüce Mustafa ile Torlak Kemal'in merkezleri bu bölgedir. Şeyh Tire'ye uğrar ve burada Dede Sultan diye anılan Börklüce Mustafa ile tanışır. Şeyh Tire'de iken İzmiroğlu Cüneyd'in daveti üzerine İzmir'e gelir ve Cüneyd kendisine mürid olur. Bu intisab, Cüneyd'in Aydıneli'nin Osmanlı'ya tekrar bağlanmaması için gösterdiği direnç göz önüne alındığında ileride Şeyh Bedreddin'in durumunu zora sokan önemli gelişmelerden biri olacaktır. Şeyh İzmir'de iken Sakız adasının Hıristiyan yöneticisinin daveti üzerine Sakız'a giderek, adanın yöneticisinin Müslüman olması ve müridleri arasına katılması ve ayrıca ada halkın bir kısmının da gizlice Müslüman olmaları ile sonuçlanan görüşmeler yapar.[78] Bu görüşmeler Şeyh'in Hıristiyanlar üzerindeki doğrudan etkinliğini ortaya koyması bakımından ayrıca önemlidir. Buradan İzmir yoluyla geçtiği Kütahya'da Yahudilik'ten dönme[79] Torlak Kemal ile tanışır. Kütahya'dan da Bursa ve Gelibolu üzerinden Edirne'ye gelir ve hanımının ölümü üzerine, halktan kendisini çekerek yedi yıl sürecek münzevî bir hayata başlar.[80] Makalemizin sınırlarını fazla zorlamamak için, Şeyh'in bundan sonraki hayat serüvenini, siyasi faaliyetlerinin anlatımına paralel olarak aktarmaya çalışacağız.

Bu uzun ve renkli eğitim sürecinin sonunda yeniden Edirne'ye döndüğünde artık Şeyh Bedreddin farklı ve de ayrıcalıklı bir âlimdir. Ansiklopedik bir bilim adamı olarak, fıkıh, tasavvuf ve felsefe alanlarında öne çıkan bilimsel fotoğrafının arkasında çok yönlü bir kimlik gizlemektedir.

Eserlerine gelince, hem zâhiri hem de bâtıni ilimlerde seçkin bir yere sahip olan Şeyh'in birçok eser yazdığı rivayet edilir. Bursalı Mehmet Tahir'in sayısını 38 olarak belirttiği[81] eserlerin birçoğunun nüshaları bugün yoktur. Onun mevcut olan bütün eserlerinin ve muhtelif dönemlerde bunlara yazılmış şerhlerin, bulundukları kütüphanelerle birlikte listesi Hamit Er'in hazırladığı M. Şerefeddin Yaltkaya, Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin adlı latin alfabesine çeviride yer almaktadır.[82] Bedreddin'in kütüphanelerimizde yazma ve matbu olarak bulunan fıkıh, tasavvuf, tefsir ve gramer ile ilgili eserlerinin tamamını burada zikretmek makalemizin sınırlarını zorladığı için burada sadece meşhur olan birkaç eseriyle yetineceğiz.

Letâifü'l-İşârât, fıkıh alanındaki ilk eseri olup, el yazmasıdır. Şeyh Bedreddin'in fıkhî meselelere olan vukûfiyeti bakımından önem taşıyan bu eseri, içindeki ictihadlardan dolayı hem tenkitlere hem de takdirlere muhatap olmuştur. Kitabü't-Teshîl, Letâifü'l-İşârât'ının daha kolay anlaşılması için ona şerh olarak yazmıştır. El yazması olarak duran bu esere 1413 yılında Edirne'de kazasker iken başlamış ve 1415 yılında İznik'te göz altında iken tamamlamıştır.83 Câmi'u'l-Fusûleyn, Edirne'de kazasker iken yazdığı bu meşhur eseri, muhâkemat usûlüyle ilgilidir. Ölümünden sonra bile birkaç yüzyıl boyunca Osmanlı medreselerinde okutulmuştur. Birçok yazma nüshaları bulunan bu eser 1300 yılında Mısır'da basılmıştır. Vâridât, müellifin tasavvufla ilgili en meşhur eseridir. Şeyh Bedreddin'in felsefî, kelâmî ve tasavvufî konularda yoğun tartışmalarla bırakan bu eseridir. El yazması olarak duran bu eserin birçok Türkçe tercümesi yapılmış olup, Bilal Dindar tarafından da Sayh Badr al-Din et ses Waridat adı altında doktora tezi olarak çalışılmıştır. Füsûsu'l-Hikem Haşiyesi, tasavvufa ait olan bu eseri de basılmamış, el yazması olarak durmaktadır.

III. Şeyh Bedreddin'in Siyasi Faaliyetleri

Şehzadelerin taht mücadeleleri sırasında, Musa Çelebi kardeşi Süleyman'ı ortadan kaldırıp Edirne'ye gelince, kardeşinin üst düzey bürokratlarını azlederek, yerlerine kendi adamlarını atar. Bu atamaların en önemlilerinden biri de, Şeyh Bedreddin'in, Musa Çelebi'nin ısrarı84 ve hatta mecbur tutması ile85 1411'de86 kazaskerlik görevini kabul etmesidir.

Kendisini aktif siyasi hayata sokan bu görevine ancak iki yıl,87 Mehmet Çelebi'nin Musa Çelebi'yi ortadan kaldırmasına kadar, devam edebilen Şeyh Bedreddin, Mehmet Çelebi tarafından diğer bürokratlar gibi cezalandırılmayıp, "dinî ilimleri ve dinî hakikatleri yaymak ve isteyenleri irşad göreviyle"88 ve ayda bin akçe maaş ihsanıyla, ailesiyle beraber 1413'de İznik'e gönderilerek burada ikamete mecbur edilir.

İznik'te eserlerini yazmakla meşgul iken Mısır'a davet edilen Bedreddin, Mehmet Çelebi'den Mısır'a ve hacca gitmek üzere izin ister fakat bu isteği kabul edilmez.89 Bu sıralarda, Kahire'den dönüş yolunda Tire'de tanıştığı ve kazasker iken kendine kethüda yaptığı Börklüce Mustafa, Aydın'da halkın ve ileri gelenlerin gözünü fesatlık bağları ile bağlayıp nice saf kimseleri hîle ve düzenle tuzağına düşürmüş, Aydın halkının zayıf yüreklilerini kendine bağlamıştı. Böylece üç binden fazla yaya ve atlı fesatçıya başbuğ olup, "iç mücadele sarsıntılarından henüz kurtulmuş olan Osmanlı Devleti'ni gafil avlayarak şeyhlikten şahlığa geçmek isteğiyle"90 isyana kalkıştığı haberi Şeyh Bedreddin'e ulaşınca, Şeyh bu işin sonunun felaket olacağını ve bu yüzden kendisinin sorguya çekilme ihtimalini de hesaba katıp kaçmaya kalkışır.91 Aynı sıralarda Şeyh'in yine Kahire dönüşünde Kütahya'da tanıştığı ve müridi olduğu Torlak Kemal, Manisa civarında Börklüce Mustafa gibi, iki bine yakın kişiyle dolaşarak halkı sapıklığa davet etmektedir.92

Bütün bu olayların birinci derecede kaynağı durumunda olan çağdaş Bizans tarihçisi Cenevizli Dukas şaşırtıcı şekilde Şeyh Bedreddin ve Torlak Kemal'den hiç bahsetmeden, Börklüce Mustafa'nın

fikirleri ve isyanı ile ilgili kısmen de görgü şahidi olarak detaylı açıklamalar yapar. Aynı şekilde, Fatih Sultan Mehmet döneminde yaşamış olan ve olayın birinci derecede önemli kaynaklarından Behçetü't-Tevârih'inde Şükrullah b. Şehabeddin de Şeyh Bedreddin'den hiç bahsetmeden Börklice Mustafa'nın isyanını anlatır.93 Dukas'a göre:

"Karaburun'da Perkliçia/Börklüce Mustafa adında, Sakız rahiplerinin Dede Sultan dedikleri, bir Türk köylüsü ortaya çıkmıştı ve, o kadınlardan başka her şeyin, yani yiyecek, giyecek, hayvanlar ve arazinin insanlar arasında müşterek olduğunu telkin ediyordu… Hıristiyanların Allah'a inanmadıklarını söyleyen kafirdir diyordu. Bu köylünün müridleri bir Hıristiyanla karşılaştıklarında ona gayet dostane davranıyorlar ve ona Allah tarafından gönderilmiş gibi hürmet ediyorlardı…Nihayet etrafına birçok Hıristiyan ve Müslüman toplayarak altı bin kişilik bir kuvvet ile Karaburun'da isyan etti… Çok çetin ve iki tarafın da çokça zayiat verdiği çarpışmalardan sonra Bayezid Paşa tarafından teslim alındı ve Ayasluğ'da çarmıha gerilerek öldürüldü…"94

Osmanlı kroniklerinde genel olarak Börklüce Mustafa'nın 'peygamberlik iddiasıyla' ortaya çıktığı ve ortalığı yakıp yıkıp, yağmalayarak isyan ettiği düşüncesi öne çıkar.95 Bayezid Paşa daha sonra o sırada Manisa da bulunan Torlak Kemal üzerine yürüdü ve Torlak Kemal'i de yakalayıp astırdı.96

Muhtemelen 1416 Temmuzu'nda İznik'ten kaçan Şeyh Bedreddin, Kastamonu'ya gelip, Musa Çelebi'nin ve Cüneyd'in müttefiki olan, İsfendiyar Emirinden kendisini, Deşt-i Kıpçak olarak bilinen Tatar illerine, Şahruh'a göndermesini ister. Ancak İsfendiyar Bey, Mehmet Çelebi'den korkusundan Şeyh'in bu isteğine olumlu cevap veremez ve onu Kırım'a gönderir.97 Kardeşi Süleyman'a karşı savaştığı dönemde Musa Çelebi de Sinop'a sığınmış oradan da Eflak'a geçmişti. Bu sırada Eflak ile Boğdan arasında süren savaş yüzünden Kırım'a gitmekten vazgeçen Bedreddin, sonucu ne olursa olsun Edirne'ye dönmeye karar verir.98 Zağra'dan Silistre ve Dobruca'ya oradan da Deliorman'a gelen Şeyh'in, müridleri, kazasker iken tımar verdikleri ve iyiliğini görenler giderek artarak etrafında büyük kitleler oluşturur.99 Nihayet, bazı kötü niyetli fesatçılar Şeyh hazretlerine fesat edip, saltanat sevdasındadır diye, Sultan Mehmet Han'a şikayet ederler.100 Bunun üzerine Şeyh ve müridlerinin Edirne'ye yürüyüşünü komplaya yoran101 Sultan Mehmet, Şeyh Bedreddin üzerine de iki yüz askerle102 Bayezid Paşa'yı gönderir. Artık bu bölgede yani Deliorman'da fiilen isyan hareketi başlamıştır.

Ancak daha isyanın ilk safhasında Börklüce Mustafa'nın ve Torlak Kemal'in idam edildiklerini ve müridlerinin büyük bir yenilgiye uğratılarak dağıldıklarını duyan, Şeyh'in yanındakilerin bir kısmı dağılırlar. Bayezid Paşa Deliorman'a ulaşınca, kalan çok az insanla yapılan kısa bir çatışmadan sonra adamları dağılır ve Şeyh Bedreddin yakalanarak, bu sırada Serez'de bulunan Çelebi Mehmet'in yanına gönderilir.103 Dönemin ilk kaynaklarından Aşıkpaşaoğlu ile Neşrî'ye göre Şeyh Bedreddin bizzat kendi adamları tarafından yakalanarak Mehmet Çelebi'ye getirilmiştir.104

Sultan Çelebi Mehmet, Şeyh'in ilmine ve mütefekkir kişiliğine duyduğu saygıdan dolayı O'nun cezasını ulemânın vermesini istedi. Şeyh Bedreddin, dinî görüşlerinin şer'an suç unsuru taşıması ve devlete karşı ayaklanma ile suçlanıyordu. Bedreddin bu suçların ikisini de kabul etmedi. Düşüncelerinin İslam'a aykırı olmadığını, Sultan'a karşı ayaklanmadığını ve suçsuz olduğunu söyledi.

Divan-ı Hümâyûn'da yapılan yargılamada suçlamalar ve savunmalardan sonra,105 o sırada İran'dan yeni gelmiş Heratlı Mevlânâ Haydar isminde bir âlim, Şeyh Bedreddin'i dinî düşünceleri ile ilgili savunmasını beraatı için yeterli buldu ancak devlete karşı ayaklanma suçunu sabit bularak "şer'an katlinin helal malının haram" olduğuna hükmetti.

Menâkıbnâme'ye göre ise Mevlânâ Haydar Şeyh ile yaptığı görüşmeler sonucu onun ilminden etkilenmiş ve idam edilmeyip serbest bırakılmasını teklif etmiştir. Ancak Sultan'ı ve Bayezid Paşa ile Şeyh'e düşmanlık eden çevresindeki diğer münafıkları ikna etmeyi başaramamıştır. İdam kararını Şeyh'in eski dostlarından olan ama şimdi ona ihanet eden yine bir İran kökenli âlim Fahreddin-i Acemî vermiştir.106

Rivayetlere göre Şeyh Bedreddin'in kendisi de bu hükmü haklı bulmuştu. Hatta İbn Arabşah'ın nakline göre, Mehmet Çelebi, Şeyh'ten suçuyla ilgili hükmü bizzat kendisinin vermesini istemiş, Şeyh Bedreddin'de kendi idamına hükmetmişti.107 Serez pazarında bir dükkan önünde asılarak buraya defnedildi ve malları varislerine verildi (18 Aralık 1416).

IV. İlk Kaynakların Rivayetleri ve Bunların Değerlendirilmesi

Siyaseten idam edilen Şeyh Bedreddin'le ilgili bize birinci el ve ikinci el kaynaklık eden tarihçilerimizin bir kısmının, onun şahsiyeti ve bu siyasi serüveni ile ilgili rivayetleri ve değerlendirmeleri birbirlerinden oldukça farklılıklar gösterir. Bu farklılıklar olayı ele alan tarihçinin durduğu yere göre şekillenir. Eğer tarihçi resmi ideolojinin yanında yer almak durumunda ise daha farklıdır. Büyük ölçüde bu farklı bakışların şekillendirdiği rivayetler, Şeyh Bedreddin olayını Marksist okumaların dışında kalan diğer ideolojik okumalara imkan ve fırsat veren ilk yönlendiriciler olmuşlardır. Bu kaynaklardan önemli olan bir kısmının olaya ilişkin rivayetleri ve bakış açıları şöyledir.

1. İlk Kaynaklar

İbn Arabşah: Yaklaşık 1416 yılında İsfendiyar'ın yanında Şey Bedreddin'le görüşen İbn Arabşah onun hakkında şunları söyler: "Şeyh Bedreddin'i İsfendiyar b. Ebi Yezid'in yanında gördüm ve kendisiyle ilmî sohbette bulunduk. Özellikle fıkıh ilminde olmak üzere, ilmî derinliğini derya gibi sonsuz buldum… İlimlerde çağdaşlarından üstün olup, memleketine döndükten sonra sûfi oldu. Etrafına fâkihleri ve fakirleri topladı. Halk uzak yerlerden kendisini ziyarete ve hediyeler getirmeye başladılar. Başına birçok insan toplandı, padişah olmak hevesine düşdü ve Osmanlı hükümdarı aleyhine huruc eyledi…"108

Dukas ve Şükrullah: Bizans tarihçisi Cenevizli Dukas (1400-1470) ve eseri Behçetü't-Tevârih'ini 1460'larda tamamlayan Osmanlı tarihçisi Şükrullah, Şeyh Bedreddin olayı ile ilgili olarak sadece Karaburun'daki Börklüce Mustafa'nın isyanını ve asılmasını naklederler.

Aşıkpaşazâde, Oruç Bey ve Neşrî: Aşıkpaşazâde'nin 1476'da, Oruç Bey'in 1500'e doğru, Neşrî'nin 1520'den evvel yazdıkları bu üç kaynağımızın da anlattıkları hemen hemen aynı gibidir."Bu taraftan Simavna Kadısıoğlu ki, Ağaç Denizi'ne (Deliorman'a) girmişti, illere birkaç kötü sofu gönderdi: Gelin şimdiden sonra padişahlık benimdir. Taht benim elimdedir. Sancak isteyen gelsin. Tımar isteyen, subaşılık isteyen gelsin. Elhâsılı ne dileği olan varsa gelsin. Ben şimdiden sonra huruc ettim. Bu ülkede halife benim. Mustafa Aydıneli'nde huruc etti. O'da benim hizmetkârımdır" dedi… Sımavna Kadısıoğlu, Musa'nın yanında kazasker iken kendilerine tımar alıverdiği adamlar dahi yanına geldiler. Amma gelenler gördüler ki, bunun işinde hayır yok, Beyliğe kasd etmeğe ister. Hemen Sımavna Kadısıoğlu'nu tuttular. Serez'de bulunan Sultan Mehmed'e getirdiler".109

Menâkıbnâme: Şeyh Bedreddin'in torunu Halil b. İsmail'in dedesinin ölümünden 45 yıl sonra yazmış olduğu bu Şeyh Bedreddin Biyografisi konunun en önemli kaynaklarından biri olup, olaya ilgi duyan her müellifin merkezî kaynak olarak ihtiyaç duyduğu ve en fazla müracaat ettiği eserdir.

İdris-i Bitlisî: II. Bayezid'in emri üzerine110 kaleme alıp 1510'lu yıllarda tamamladığı Heşt Behişt adlı eserinde İdris-i Bitlisî olayı şöyle nakleder: "810 senesinde ehl-i îman arasında din'i ve mülkî bir fitne ortaya çıktı. Zamanın seçkin kadılarından ve âlimlerinden, şer'i ve akl'i ilimlerde bilgin biri olan, Mevlânâ Bedreddin, zahirî ilimlerle beraber, ehl-i halin süluk yollarını ve makamlarını da elde etmişti… Musa Çelebi kendisini dinî ilimlerdeki zenginliğinden ve ehl-i tasavvuf arasındaki yerinden dolayı kazaskerlik ve sadâret mansıbına memur ve mecbur etmişti… Börklüce Mustafa'nın dinden uzaklaşarak yaptıklarından dolayı, elbette bir gün, kendisinin hesaba çekileceğine inanarak İznik'ten Kastamonu'ya kaçtı… Şeyh Bedreddin, istiklal elde etmek için muharebeye karar verip, padişahın askerine karşılık harb teşkil eyledi. Hak batıla galip olduğundan Bedreddin mücahidlere mağlub oldu…"111

Hoca Sadeddin Efendi: "Börklüce'nin köpürüp isyan etmesi ve ayaklanıp başkaldırması üzerine sorguya çekilme kuşkusu Şeyhi, bu sonuçla karşı karşıya bıraktı. Yoksa bu kadar değerli dinî eserler ve kıymetli kitaplar yazmış olan üstün yaradılışlı ve saygıya layık bir kişinin ayaklanma, başkaldırma, hukuku, düzeni çiğneme gibi kötü bir yolu beğenmesi çok uzak bir ihtimaldir. Kim ki, bir başkasının hayat elbisesini yırtar, elbette öldürülür, kavramını unutmuş olmak ve dürüst yoldan sapıtmak usûl ve fürû alanlarında böyle eserler vermiş, yazılarıyla dersleriyle tanınmış bir kimse için imkansız bir haldir. Eserleri ise bilginler ve müftiler katında buna delil tutulmaktadır."112

Taşköprülüzâde: Yaklaşık olarak 1540-1550 yılları arasında Arapça olarak yazılan ve Mecdi Efendi tarafından ağır bir Osmanlıca ile Türkçeye çevrilen Şakâik-ı Numâniye adlı eserinde Taşköprülüzâde şunları nakleder: "Âlim, âmil, fâzıl ve kâmil olan Şeyh Bedreddin Mahmut'un, Allah

cennet ve nîmet yurdunda günahlarını bağışlasın… Merhum Şeyh Bedreddin hazretleri Zağra'ya varınca, yanına çok sayıda dostları ve tanıdıkları toplandı… Bazı fesatçılar Şeyh hazretlerine haset edip, saltanat sevdasındadır diye Sultan Muhammed Han'a şikayet eylediler. Bunun üzerine Padişah'ın emriyle alınıp, Acemli Mevlânâ Haydar'ın fetvasıyla asıldı… Her hususta Allah'ın rızasına boyun verdiğinden, dünyada ve ahirette şanının yüksekliğini elde etmiştir. Bu yüceliği ima için, makamının yüksekliğine işaret olarak asıldı… Ömrü boyunca, Muhammed (s.)'in şeriatinin sağlam ipine sarıldığından O'nun mi'râcı da asılmakla oldu."113

Mustafa Âlî: "Mevlânâ Şeyh Bedreddin, aklî ilimlerin faziletlerinin sahibi, birçok sahada eserleri olan, büyük kerametleri ile bilinen, ünlü bir filozof ve büyük bir âlimdir… Etraf memleketlerden dostları işidip O'nun etrafında toplandılar. Şüphesiz bazı kötü niyetli müfsidler, Sultan Muhammed'e "dostlarının çokluğu ile saltanata tâlib olduğu bilinmektedir" diye şikayet ettiler. Kendisinin öğrencisi seviyesindeki…Acemli Mevlânâ Haydar bir tarikle katline fetva verdi… Sultan Musa'nın döneminde Mevlânâ Bedreddin'den daha yüksek bir âlim olduğu bilinmemektedir."114

2. Kaynakların Değerlendirilmesi

Bu temel kaynakların farklı rivayetlerini tahlil ettiğimizde, bunların iki ana çizgide toplandığını görüyoruz. Biri Menâkıbnâme çizgisi, diğeri resmi ideoloji çizgisidir. Modern incelemeleri ayrı bir başlık altında ele almak anlaşılmalarını daha da kolaylaştırıcı olacaktır.

Menâkıbnâme çizgisi: Bu tasnife esas olan başta Menâkıbnâme'nin yazarı Şeyh Bedreddin'in torunu İsmail b. Halil olmak üzere Hoca Sadeddin Efendi, Taşköprülüzâde ve Mustafa Âlî bu çizgide yer alırlar. Bu düşünce çizgisi Menâkıbnâme merkezlidir ve Şeyh Bedreddin'in dinî ve siyasî açıdan kendisine isnat edilen suçu işlemediği, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in isyanlarıyla bir ilgisinin bulunmadığı şeklinde ifadelendirilir. Bunlara göre Şeyh Bedreddin'in etrafındaki insanlar ve müritleri, hasetçi ve kindar etrafının şikayeti ve etkisiyle I. Mehmet tarafından yanlış yorumlanmıştır. Halbuki Şeyh Bedreddin, döneminin makamı en yüksek âlimi, ünlü bir filozof ve mi'râcı idamıyla gerçekleşen üstün yaratılışlı kâmil bir insandır.

Şeyh Bedreddin'in torunu olması nedeniyle Menâkıbnâme'nin yazarı Halil b. İsmail'in taraf olduğu ve eserini dedesinin savunması çerçevesinde kaleme aldığı, özellikle dedesini zora sokacak ve kötü duruma düşürebilecek rivayetleri gizlediği veya farklı şekilde naklettiği gerekçesiyle güvenilirliğinde ciddi şüpheler bulunmaktadır. Dolayısıyla Menâkıbnâme'yi esas alarak bakış açılarını oluşturan bu çizginin diğer eserlerinin de aynı kusurluluğu paylaştıklarını düşünmek yanlış olmayacaktır. Böylece bu çizginin rivayetlerini olayı objektif bir değerlendirmeye imkan verecek tanıklıklar olarak kabul edemeyiz.

Resmî ideoloji çizgisi: İbn Arabşah, Aşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Bey ve İdris-i Bitlisî gibi bilim adamları da bu çizgide yer alırlar. Genellikle iktidar söyleminin arkasında duran bu düşünce çizgisinin merkezinde, Şeyh Bedreddin'in hem dinî hem de siyasî açıdan suçlu olduğu; Börklüce Mustafa ve

Torlak Kemal isyanlarının Şeyh Bedreddin tarafından organize edildiği ve bunların kendi ayaklanmasına bir başlangıç olduğu kanaati hakimdir. Bu çizginin müracaat kaynağı da Aşıkpaşazâde ve İbn Arabşah'tır. Diğer kaynaklar genellikle bu iki kaynağın rivayetlerini esas almak suretiyle bakış açılarını şekillendirirler. Dolayısıyla bu iki kaynağın verdiği bilgilerin objektifliği ya da subjektifliği diğer kaynaklar için de geçerli olacaktır.

Âşıkpaşazâde bu dönemi, Çelebi Mehmet zamanında Amasya dizdarı olan ve II. Murad zamanında Bursa nâibi tayin edilen, ismini vermediği birisinden işiterek yazmıştır. Ayrıca, Âşıkpaşa'nın, Musa Çelebi'ye karşı Mehmet Çelebi'yi desteklemiş olduğu muhtemelen düşünülür iken, Mehmet Çelebi'nin ölünceye kadar birçok vesileyle Âşıkpaşa'yı yanında bulundurduğu ve zaman zaman onu hediye ve ihsanlara boğduğu bilinmektedir.115 Bir şekilde resmî tarihçi konumunda olan Âşıkpaşa'nın 83 yaşlarında yazdığı bu eserinde, Mehmet Çelebi'nin bir icraatını anlatırken, objektifliği oldukça risk taşır. Onun naklindeki şu çelişki de, ayrıca şâyân-ı dikkattir: Şeyh Bedreddin;

"Gelin! Şimdiden sonra padişahlık benimdir. Taht benim elimdedir. Sancak isteyen gelsin. Tımar isteyen, subaşılık isteyen gelsin. Elhâsılı ne dileği olan varsa gelsin. Ben şimdiden sonra huruc ettim. Bu ülkede halife benim… Sımavna Kadısıoğlu, Musa'nın yanında kazasker iken kendilerine tımar alıverdiği adamlar dahi yanına geldiler. Amma gelenler gördüler ki, bunun işinde hayır yok. Beyliğe kasd etmeğe ister. Hemen Sımavna Kadısıoğlu'nu tuttular. Serez'de bulunan Sultan Mehmed'e getirdiler."116

Burada, hem Şeyh Bedreddin'in bizzat kendi ağzından padişahlık için ayaklandığını bildiren daveti üzerine bir takım insanlar geliyorlar hem de, aynı insanlar, Şeyhi, padişah olmaya kasd ediyor diye yakalayıp Mehmed Çelebi'ye götürüyorlar. Bunu anlamak zordur.

İbn Arabşah'a gelince, o da I. Mehmet'in sarayına sığınan bir bilim adamıdır. Durduğu yer onun da resmi ideolojinin yanında yer almasını gerekli kılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bir taraftan Şeyh Bedreddin'i çok yüceltirken diğer taraftan onun idamını meşrulaştıracak rivayetlere yer vermesi kendisinin de çok rahat olmadığını düşündürebilir. Dolayısıyla Aşıkpaşazâde gibi İbn Arabşah'ın da objektifliği konusu önemli kaygılar barındırmaktadır.

3. Modern İncelemeler

Modern incelemeler yukarıda verdiğimiz temel kaynakların bakış açılarına yeni çizgiler katarlar. Bu yeni çizgilerin önemli bir bölümü, aslında 'resmî ideoloji çizgisi' karşıtlığı içinde 'Menâkıbnâme çizgisinin' ideoloji tualine resmediliş öyküsünü andırır. Bir bölümü daha da ilginç bir şekilde, bu resmin felsefesine karşı durma adına 'Resmî ideoloji çizgisi' yanında Şeyh Bedreddin'i aynı tuale yerleştirir. Bu karşıtlığın birliği yani ayni tualde buluşma, belki de, ideolojik okuyucunun kendi çocuğunu yemesidir. Modern incelemelerin bir diğer çizgisi ideolojik okumanın vazgeçilemez keyfîliği ve kolaycılığı anakronizm çıkmazıdır. Bir başkası, ideolojinin kaybettiği Şeyh Bedreddin'i arayan bilimsel

çığlık, bir başka yanıyla da 'isyanın' keyfî okunmalarına bilimsel isyan. Ve diğerleri… Bunları örneklendirmek anlaşılmalarını kolaylaştıracaktır.

a. Marksist Okumalar: Ağırlıklı olarak sol ideolojiye Osmanlı'da tarih arama ihtiyacından kaynaklanan bir arayışın okumasıdır. Türk solu, olayı Marksist tarih felsefesi anlayışıyla veya 'tarihsel-maddeci' yaklaşımla okumak suretiyle, toplum düzenini temelinden değiştirmeyi amaç edinen bir ihtilal teşebbüsü olarak gösterir. İsyan hareketinin motivasyonunu da ekonomik çıkarların sınıfsal çatışmalarıyla izah ederler. A.Yaşar Ocak'ın, Şeyh Bedreddin olayını bir "tarihi bozma, tarihi saptırma" (déformation historique) konusu yapan ilk şahsiyet olduğunu söylediği117 Nazım Hikmet şöyle diyordu destanında Şeyh Bedreddin için:

"Hep beraber sürebilmek toprağı, ballı incirleri hep beraber yiyebilmek, yarin yanağından gayri her şeyde her yerde hep beraber! diyebilmek için…Tarihsel, sosyal, ekonomik şartların/zarurî neticesi bu! deme bilirim! O dediğin nesnenin önünde kafamla eğilirim. Ama bu yürek/o, bu dilden anlamaz pek."118

Artık Nazım yolu açmıştı ve takip edildi bir bir… Öyle ya, "Bir mistik sosyalist saymak gerekir Bedreddini."119 Ya da "materyalist anlayışını çağına göre çok ileri bir biçimde belirleyen"120 kişi denilerek. Fındıkoğlu şöyle tanımlıyor onun sosyalistliğini, "Şeyh Bedreddin ve Müslüman Şarkta görülen, çoğu zaman komünist, nadir olarak sosyalist vasfı ile tavsif olunan içtimaî mesele, olsa olsa "ziraî sosyalizm" denen nev'i şahsına mahsus bir sosyalizm diye adlandırılabilir."121 Ve bu okumayı takip eden niceleri.

Bu bakış açısına yer yer ama oldukça ilginç bir şekilde Türk sağının düşüncelerini paylaşan tarihçiler de katılır. İ. Hamdi Danişmend, onun için " bir materyalist ve komünisttir"122 derken, İ. Hakkı Konyalı daha da ileri giderek onun için, "Stalin'in şeyhi, kızıl bir batınî peygamberi…530 yıl önce onu tepelemek suretiyle dünyayı kızıl tehlikeden kurtaran Çelebi Sultan Mehmed'in… hatıralarını taziz eden törenler yapılmalıdır. Onun Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan kemikleri yakılmalıdır"123 der. İ. Agah Çubukçu da onu, "manevi duyguları siyasal amaçla sömürerek sosyalist bir düzen kurmak isteyen" kişi olarak tanıtır.124 Her iki tür ideolojik yaklaşımlarda bulunan modern incelemeler genellikle Şeyh Bedreddin'in sahip olduğunu söyledikleri şu fikirlerden hareket ederler:

"Tanrı dünyayı yaratmış, insanlara bahşetmiştir. Erzak, giyecekler, hayvanlar, toprak ve bütün toprak mahsülleri umumun müşterek hakkıdır. İnsanlar tabiat ve yaratılış itibariyle eşittir. Birinin servet toplayıp biriktirmesiyle, diğerlerinin ekmeğe bile muhtaç kalması İlâhî maksada muhaliftir. Nikahlı kadınlar ortaklıktan müstesnadır. Bu birlik haricinde kalan herşey insanların müşterek malıdır. Ben senin evinde kendi evim gibi oturabilmeliyim. Sen benim eşyamı kendi eşyan gibi kullanabilmelisin. Emlakimize karşılıklı tasarruf edebilmeliyiz. Gerek Müslümanlıkta, gerek Hristiyanlıkta ulemânın ve papazların hataları ile nice bid'atler ihdas olunmuştur. Bunlar kaldırılırsa din bir olur."125

Modern incelemelere ilham kaynağı olan bu fikirler Şeyh Bedreddin'in kendi eserlerinde bulunmamaktadır. O'nun çok tartışılan eseri Vâridât'ında bu düşüncelerin hiç biri yoktur. Konunun ana kaynaklarından biri olan Dukas'a ve temel kaynaklardan İdris-i Bitlîsî'ye göre bu düşünceler Börklüce Mustafa'ya aittir.126

b. Anakronik Benzetmeler: Şeyh Bedreddin'i ideolojik okumanın bir diğer cephesini anakronik benzetmeler oluşturur. Fındıkoğlu, onun "Thomas Morelar, Campanellalar ve Andrealarla beraber zikredileceğini söylerken,127 Cerrahoğlu, Tanzimat dönemi aydınlarından Murat Bey'in Şeyh Bedreddin'i Luther'e benzetmesini uygun bulmayarak, tıpkı Nedim Gürsel gibi, Thomas Münzer'e benzetir.128 Hammer onu Zerdüşt'e benzetirken,129 Baldemir Şeyh'i "feodal dönemin Kant'ı" olarak görmektedir.130 Hilmi Ziya Ülken onu önce Leibniz'e sonra da Spinoza'ya benzetirken,131 Semaheddin Cem onu Auguste Comte'a benzetir.132 Mevlüt Uyanık da Şeyh Bedreddin hareketini Haricîler ve Vahhabîlere benzetir.133

c. Bilimsel Okumalar: Şeyh Bedreddin olayının ideolojinin eline terkedilmesiyle ortaya çıkan ölçüsüz hatta sınırsız keyfîliğin karşısında, objektiflikte başarılı bir çizgi yakalamış bilimsel incelemeler de hiç şüphesiz mevcuttur. Bunların başında konuyla ilgili birden fazla incelemeleri bulunan, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler adlı eserinde Şeyh Bedreddin'e ayırdığı bölüm ile Ahmet Yaşar Ocak'ı zikretmemiz gerekir. O bu eserinde Şeyh Bedreddin hareketini, sosyo-ekonomik bunalımların eseri, mesiyanik, eşitlikçi anlayışın hakim olduğu bir toplumsal düzen amaçlayan siyasal bir çerçeveye yerleştirir.134 Bu çizginin önemli bir diğer örneği İtalyan kökenli Türkolog Mıchel Balıvet, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan adlı eserinde, Şeyh Bedreddin'in siyasi tavrının kesin olmadığını, onun isyanın elebaşı olmasının yanlı kaynaklarca ileri sürülen bir varsayımdan öteye gitmediğini söyler. Ona göre, belli düşünce hareketlerinin ve sosyopolitik gerginliklerin kesişme noktasında yer alan Simavnalı Bedreddin'in şahsiyetinin güçlü izi, esas olarak Balkan İslamı'nda hissedilmiştir.135 Marksist okumaların kaynağını teşkil eden Varidat'ın Şeyh Bedreddin'e aidiyetinin oldukça şüpheli olduğunu söyleyen Bilal Dindar;136 ve Şeyh'in yargılanmasını dönemin hukuk usulüne göre yasal olarak teşekkül ettiğini ve âdil bir yargılama olduğunu söyleyen Yaşar Şahin Anıl137 gibi bilim adamlarının bilimsel çalışmalarıyla örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Ayrıca son yıllarda üniversitelerimizde konuyla ilgili tez çalışmaları da yapılmaya başlanmış olup Hacettepe Üniversitesi'nde M. Hulusi Lekesiz'in Osmanlı İlmi Zihniyetinde Değişme (Teşekkül-Gelişme-Çözülme: XV-XVII. Yüzyılar) adı altında yapmış olduğu yüksek lisans tezi ile Erciyes Üniversitesi'nde Ali Kozan'ın isyan hadisesi ve Varidat'ın edisyon kritiği ile muhteva analizini ele alan, Şeyh Bedreddin adlı halen devam etmekte olan tez çalışmaları buna örnek gösterilebilir.

Başarılı bir objektiflik güveni vermemekle beraber, belki kaynakların verdiği imkanlar nispetinde bilimsel okuma iddiasını taşıyan daha önceki modern çalışmaların başında, objektiflik gayretlerine rağmen çok genel anlamda resmî ideoloji çizgisindeki eserleri öne çıkaran, Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin adlı biyografik incelemesiyle Mehmed Şerefeddin Yaltkaya'yı; daha sonra da muhtelif çalışmalarının yanısıra özellikle Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin incelemesinde, Şeyh

Bedreddin'in şuuraltında kendisinin Mehdi olduğuna inandığını ve Fetret Devri'nin iktisadî ve içtimaî çöküntülerinin onun bu şuuraltını güçlendirerek, kıyam etme zamanının geldiğine inanarak isyan ettiğini söyleyen Abdülbâki Gölpınarlı'yı;138 ve Bütün Yönleriyle Bedreddin adlı eserinde, Şeyh Bedreddin'in hukukçu yanını diğer bütün özelliklerinin önüne koyan ve onun mücadelesinin zaman ve mekan üstü olduğunu, onun insanlığı cehennem karanlıklarına sürükleyen her türlü bağnaz zihniyete karşı savaş verdiğini ve bunun için Bedreddin'in büyük olduğunu söyleyen Necdet Kurdakul'u zikredebiliriz.139

d. Diğer Okumalar: Genelde ideolojik bir okuma türü olan ancak bir bütünlük içerisinde belirli bir ideolojinin bakış açısından ziyade popülist veya sathî değerlendirme özelliği ağırlıklı olan okumalardır. Bunlar Şeyh Bedreddin'i kendi düşünce alanında bir yere yerleştirirler. Şeyh Bedreddin'in Mehmet Çelebi tarafından İznik'e sürülmesi üzerine Şeyh'in kendisine yapılan bu hareketin intikamını almak maksadıyla siyasi faaliyetlere giriştiğine ilişkin yorumlamalarıyla Lamartin'i;140 Şeyh Bedreddin'in düşünceleri ve hareketinde “Anadolucu” bir öz bulan İsmet Zeki Eyüboğlu'nu;141 Şeyh Bedreddin hareketini mezhep gibi gören ve bunun Türklük bilincinden kaynaklandığını söyleyerek onu Türk-İslam sentezi içerisinde bir çizgiye yerleştiren Bezmi Nusret Kaygusuz'u142 bu okuma türünün örnekleri arasında zikredebiliriz.

V. Sonuç Yerine

Birçok Bedreddin var kaynaklarda, düşünceden eyleme bilimden isyana uzanan çizgide, ayrıca onlarcası dillerde, yüzlercesi de gönüllerde; bir tarafta devletini yıkmayı amaçlayan bir âsi, diğer tarafta sadece yanlış anlaşılmış masum bir Bedreddin. Her iki yaklaşım da aynı güvenilirlikte tanımlıyor kendini. İdamından tarih oluşuna, ilmiyle kişiliğiyle, düşündükleriyle-düşünmedikleriyle, yazdıklarıyla-yazmadıklarıyla ve belki daha önemlisi yaptıklarıyla-yapmadıklarıyla, hep ideolojik okumalara muhatap olmuş ayrıcalıklı bir hayat serüveni. Bu serüven ‘olanlar’ kadar ‘olmayanları’ da taşıyor sırtında, daha da önemlisi birçok Bedreddin bu ‘olmayanlar’ ile var.

Bütün bunlarda elbette söyledikleri ile söylemediğine, ve yaptıkları ile yapmadığına imkan veren Bedreddin'in de büyük payı var. Yani ‘olan’ Bedreddin'in ‘olmayan'a da önemli katkısı var.

Yukarıda ancak bir makale sınırları içinde ele aldığımız Şeyh Bedreddin evvela, kişiliği ve bilimsel kimliği ile çok yönlü ve özgür bir karakter koyuyor ortaya. Büyük ölçüde yaşadığı dönemin ve coğrafyanın siyasi şartlarının getirdiği daha bağımsız hareket etme imkanının; ve yine özellikle bölgenin kültür ve inanç dokusunda önemli yeri olan evrensel tasavvuf inançlarının etkisiyle oluşan bu özgür kimliği, onun hem farklı cephelerini ortaya çıkarıyor hem de bunları anlamamızı kolaylaştırıyor. Bu özgür yapısı onun bir taraftan bulunduğu zemine çabuk ve kolay uyumunu sağlarken diğer taraftan sabit düşünceleri yerine değişenlerini fazlalaştırıyor.

Kesinlikle oportünist ve gayri ahlakî imaları taşımadan bilimin evrenselliği çerçevesinde ve sadece bilimsel zenginliğini barındıran konjonktürel bir karakter yapısı olduğu anlaşılıyor. Çünkü yeni

bilimsel yönelimleri eskilerini silip atmıyor belki bir başka yere yerleştiriyor. İşte Şeyh Bedreddin'i büyük ölçüde bu yapısı yönlendiriyor.

Bundan dolayı müctehit derecesinde bir fıkıh âlimi/İslam hukukçusu olan Şeyh Bedreddin, Kahire'ye gidince oradaki bilim zeminine çok çabuk uyum sağlamak suretiyle, panteizm/Vahdet-i Mevcûd olarak görmek isteyenlere bu imkanı kısmen de olsa verebilen, bir Vahdet-i Vücud felsefesi ile donanmış büyük bir mistik-sûfî olarak dönüyor. Artık İslam'ın âhiret, melek, cin, şeytan, kıyamet ve Cennet-Cehennem gibi birtakım inançlarını, yine materyalist olarak görmek isteyenlere kısmen bu imkanı da verebilen, akılcı bir anlayış ile yorumluyor. Yedi yıl süren sûfî bir hayattan sonra kazaskerlik göreviyle ve bu defa bir bürokrat olarak yeniden fıkıha dönerek önemli eserler yazıyor. Yaklaşık üç yıl sonra İznik'ten kaçmasıyla beraber bu kez altı ay devam eden eylem dönemi geçirir.

İşte, hukukçuluğu, tasavvuf felsefesi, mistik sûfîliği, akılcılığı, bürokratlığı ve aksiyonerliği ile Şeyh Bedreddin. Bu çok yönlü kimlikte bilgi kaynakları ve metodolojileri itibariyle birbirlerine karşı duran akılcılık ile mistik sûfîliği ve buna bağlı olarak hukukçuluk ile mutasavvıflığı şahsında birleştirebilmiş bir âlimdir. Bu bilim dallarının karşıtlığını gerektiğinde birinin metodolojisini diğerinde kullanmak suretiyle aşabilmiştir. Onun bu başarısında en etkin pay, bize göre siyasî ve dinî arka planında oluşan, oldukça özgür bilimsel anlayışı ve özgün kişiliğine/karakterine âittir. Onun kişiliğinde ve bilim anlayışında kategorik ayırımlara ve yasak/günah yorumlara yer yoktur. Bir başka ifadeyle inancının sınırladığı bir inanç alanı bulunmaz.

Temel kaynaklar Şeyh Bedreddin'in siyasî eylemlerinin sağlıklı analizine pek imkan vermemektedir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi onu suçlayanların da savunanların da çizgisini güvenilir ve objektif bulmuyoruz. Bir taraftan Şeyh Bedreddin'in isyan lideri olmasının yanlı kaynaklarca ileri sürülen bir varsayımdan öteye gidemeyeceğini; diğer taraftan Halil b. İsmail'in iddia ettiği şekilde tamamen suçsuz olduğunun da aynı oranda sadece bir savunma ve koruma gayretinden ileri gitmeyeceğini düşünüyoruz. Kaynakların yargıları ve bu yargılara haklılık kazandıran yanlı rivayetler bir tarafa bırakılıp yansız görünen ortak rivayetler, bilimsel tenkit işleminden geçirilerek bir araya getirildiğinde ve bunlar Şeyh Bedreddin'in yukarıdaki özellikleriyle birleştirildiğinde ortaya çıkan tablo çok genel hatlarıyla bize şunları söyleme hakkını vermektedir:

1. Şeyh Bedreddin ile gerçek ilişkileri varsayımlardan ileri gitmeyen ancak yaptıkları propagandalarda Şeyh Bedreddin'in ismini kullandıkları anlaşılan Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in asılmalarının Şeyh Bedreddin'i korkutması doğaldır. Bundan dolayı İznik'ten İsfendiyar'a bir ihtilal projesi için değil can korkusuyla gitmiş olması daha tercihe şayandır.

2. İhtilal yapmak için geldiği rivayet edilen bölge halkıyla Kahire dönüşü yedi yıllık inziva süresinde geliştirdiği ilişkiler ve ayrıca -daha sonra toprakları ellerinden alınmış olan- kazaskerliği döneminde dağıttığı tımar sahiplerinin Şeyh Bedreddin'in etrafında toplanmış olmaları, planlı bir isyan girişimini düşündürmeyecek ölçüde doğaldır.

3. Şeyh Bedreddin'in İznik'te gözaltı hapsinde iken kaçmış olması kendisini suçlu durumuna düşürmüştür. Gözaltı cezasının bizzat Sultan Çelebi Mehmet tarafından verilmiş olması Sultan'a Bedreddin'in bu kaçışını kendisine karşı işlenmiş bir suç olarak değerlendirme haklılığını vermiştir. Buna birde Bedreddin'in Musa Çelebi ile olan ilişkisi eklenince suçun boyutları iyice artar.

Şeyh'in kendisini yakalamaya gelen güçlere gösterdiği direnç, yargılanma esnasında kaçış suçuyla birlikte, bir isyan girişiminde bulunduğunun delili olarak ileri sürülmesine neden olur.

4. Şeyh Bedreddin'in, bu olaylar serüveninde olayları yönlendiren değil olayların yönlendirdiği bir konumda görülmesi onun kişilik yapısı da göz önüne alındığında daha kabule şayan bir anlamlılık kazanır.

Son tahlilde Şeyh Bedreddin'in birtakım ideolojik okumaları ve anakronik benzetmelere malzeme olmayı hak etmediği görülmektedir. Onu kendine tarih arayan düşüncelerin elinden kurtarmak ancak bilimsel okumalarla gerçekleşebilecektir.

1 Yaşar Şahin Anıl'ın Osmanlı Döneminde İki Dava Şeyh Bedreddin ve Midhat Paşa; Nazım Hikmet'in Şeyh Bedreddin Destanı; Erol Toy'un Azap Toprakları; Hilmi Yavuz'un Bedreddin Üzerine Şiirler; Radi Fiş'in Ben de Halimce Bedreddinem; Orhan Asena'nın Simavnalı Şeyh Bedreddin; Mehmet Akan'ın Hikaye-i Mahmud Bedreddin;… adlı eserler bunlardan sadece birkaçıdır.

2 M. Şerefeddin (Yaltkaya), Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, No: A, II/9720, İstanbul 1924, s. 53 (Kendisiyle sohbet ettiğini söyleyen İbn Arabşah'dan naklen).

3 Âşıkpaşaoğlu, Âşıkpaşaoğlu Tarihi, Hazırlayan: A. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 90; Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ-Neşrî Tarihi, Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, c. II, s. 545-546.

4 Ş. Yaltkaya, İdris-i Bitlisî'den naklen, s. 61-63.

5 Mustafa Âlî, Kitâbü't-Tarîh-i Künhü'l Ahbar, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, No: 920, v. 50b-51b.

6 Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, İkinci baskı, s. 200; Ayrıca Şeyh'in hukukçu kimliğiyle ilgili bir çalışma için bkz. Yunus Apaydın, "Bir İslam Hukukçusu Olarak Simavna Kadısıoğlu Bedreddin", Şeyh Bedreddin (1358?-1420), Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü: 28, Kayseri 1997, s. 62-72.

7 Balıvet, Mıchel, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan, Çeviri: Ela Gültekin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 120.

8 Ortaylı, İlber, Devrim, 24 Şubat 1970, sayı: 9'da Orhan Asena'nın "Simavnalı Şeyh Bedreddin Oyunu" üzerine imzasız olarak yayınlanan ve daha sonra İlber Ortaylı'nın sahiplendiği yazısı. Bakınız: Atay, Tayfun, "Çözümlenmemiş Bir Tarih Sorunu: Şeyh Bedreddin", Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Metis Yayınları, İstanbul 1998, s. 166.

9 Yetkin, Çetin, Etnik ve Toplumsal Yönleriyle Türk Halk Hareketleri ve Devrimler, May Yayınları, İstanbul 1974, Birinci basım, c. I, s. 124-139.

10 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1971, c. I, s. 162.

11 İbrahim Hakkı Konyalı, "Stalin'in Şeyhi Bedreddin-i Simavî", Tarih Hazinesi, Kasım 1950, sayı: I, s. 3-7.

12 Gürsel, Nedim, "Thomas Münzer Şeyh Bedreddin ve Nazım Hikmet", Toplum ve Bilim, İstanbul Mart 1978, sayı: 4, s. 3-15. Ancak Alman Marksist tarihçi Ernst Werner, Şeyh Bedreddin'in Thomas Müntzer'e benzetilmesinin yanlış olduğunu söyleyerek uzunca izah eder. Bakınız: Werner, Ernst, Büyük Bir Devletin Doğuşu-Osmanlılar (1300-1481), Çeviren: Yılmaz Öner, Alan Yayınları, İstanbul 1988, c. II, s. 53.

13 Ülken, Hilmi Ziya, Türk Feylosofları Ansiklopedisi, İstanbul 1935, s. 118-121.

14 Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, Sosyalizm I (Şeyh Bedreddin), İstanbul 1976, s. 94.

15 Cem, Semahaddin, İslam İlahiyatında Şeyh Bedreddin, İstanbul 1966, s. 28.

16 Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, s. 140.

17 Ran, Nazım Hikmet, Benerci Kendini Niçin Öldürdü? Şiirler 2, Adam Yayınları, İstanbul 1998, s. 223.

18 Yüksel, Müfid, "Çalınmış Bir Şahsiyet: Şeyh Bedreddin", İmza, Mart 1994, sayı: 60, s. 13-19; Nisan-Mayıs 1994, sayı: 61-62, s. 22-28; "Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin", Tezkire, Bahar-Yaz 1994, sayı: 7-8, s. 57-101.

19 Ergün, Mehmet Ali-Altındağ, Elif, "Sağın ve Solun Şeyh Bedreddin'i", Nokta, 7-13 Aralık 1997, s. 26-30.

20 Taner Timur, Osmanlı Toplumsal Düzeni, İmge Yayınevi, Ankara 1994, s. 119, dipnot. 42.

21 Dukas, Bizans Tarihi, Çeviren: VL. Mirmiroğlu, İstanbul Matbaası, İstanbul 1956, s. 55.

22 Mustafa Âlî, Kitâbü't-Tarîh-i Künhü'l Ahbar, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, No: 920, v. 47a.

Özet olarak günümüz Türkçesiyle: “Timur’un ikinci ülke olan Anadolu’da kalması mümkün değildi. Çünkü onun Hindistan, Çin, İran ve Turan ülkeleri ile çok yakın ilişkileri vardı ve buralardan çok uzaklarda kalması sonu alınamayacak bir hayaldi. Öyle ki, oğullarından birine bol asker verse sonra da onu burada bırakıp Anadolu’yu zabt etmesini istese, bunun mümkün olmayacağını bilirdi”.

23 A. D. Alderson, Osmanlı Hanedanının Yapısı, Çeviren: Şefaettin Severcan, İz Yayınevi, s. 71.

24 Bizans tarihçisi Dukas (1400-1470) Mehmet Çelebi’nin babasını kaçırmak için başarısız kalan bir girişiminden bahseder. Ancak Dukas’ın anlattığı bu teşebbüsün hikayesi Osmanlı kaynaklarında yer almaz. Dukas, Bizans Tarihi, s. 42-43.

25 F. Giese, Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, Hazırlayan: Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 47.

26 Âlî, v. 47a. Özet olarak günümüz Türkçesiyle: “Şehzâdeler Timur’un hile ile kendilerini öldüreceğini ve Osmanlı Hanedanı’nın neslini keseceğinden korktukları için Timur’a müracaat etmemişlerdi”.

27 Âşıkpaşazâde ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya göre, Bâyezid’in bu oğlunun adı Ertuğrul değil “Kasım”dır. Âşıkpaşaoğlu, Âşıkpaşaoğlu Tarihi, Hazırlayan: A. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 80; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, c. 1, s. 326.

28 Âlî, v. 38a: “Bâyezid’in bu oğlunun Ankara Savaşı’na katılamayışının sebebi ölmüş olması değil, yaşı küçük olduğu için Bursa’da bırakılmasıdır. ” Uzunçarşılı, I, 326.

29 Bâyezid’in intiharı meselesi için bak., Fuat Köprülü, “ Yıldırım Bâyezid’in Esareti ve İntiharı Hakkında”, Belleten, I., Ankara 1937, s. 597-603.

30 Âşıkpaşaoğlu, s. 80; Âlî, v. 38a.

31 Uzunçarşılı, I, 327.

32 Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ-Neşrî Tarihi, Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, c. II, s. 477-487.

33 Âlî, v. 49a. Özet olarak günümüz Türkçesiyle: ” Nice savaşlar yapmış emektar emirlerin her birini şahin yavrusu gibi ürküttü. Çünkü bu emirler o güne kadar görevlerinden alınmamışlardı. Yaptıkları çok değerli hizmetleri karşısında kendilerini ihanete uğramış gibi hissetmişlerdi”.

34 Âlî, v. 49a.

35 “Musa kendi kuvvetlerine bu kadar üstün kuvvetler karşısında geriledi. Fakat 5 Temmuz 1413’de Sofya dağlarında zaten önceden kaybetmiş sayılacağı bir muharebeyi kabule mecbur oldu. Kurtuluşunu kaçmakta aramadan önce kahramanca savaştı. Fakat ele geçirildi ve boğazlandı.” P. Wittek, “Ankara Bozgunundan İstanbul’un Zabtına”, Çeviren, Halil İnalcık, Belleten, Ankara 1943, c. VII, sayı: 27, s. 579.

36 P. Wittek, s. 582.

37 “Osmanlı din tarihi bir bakıma esas olarak sufî hareketlerin tarihi sayılabilir. ” Ocak, Ahmet Yaşar, “Din ve Düşünce”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, IRCICA, İstanbul 1998, c. II, s.121.

38 Colin Imber, “The Ottoman Daynastıc Myth”, Turcica Revue D’Etudes Turques, Paris 1987, XIX, s. 8.

39 Mevlânâ Şemseddin Fenârî: Bursa kadısı, ansiklopedik bilim adamı, şöhret bulduğu alan fıkıhtır. Mevlânâ Şihâbüddin Sivâsî: Mutasavvıf ve müfessirdir. Mevlânâ Şeyh Kutbuddin İznîkî: Dönemin en meşhur mutasavvıflarındandır. Şeyh Hamid bin Musa: Mutasavvıf olup, Hızırlarla defalarca yaptığı konuşmalar ve diğer birçok kerâmetleri ile meşhur olmuştur. Şeyh Şemseddin (Emir Sultan): Birçok kerâmetiyle meşhur ’azizdir. Şeyh Hacı Bayram Velî: Nihayetsiz kerâmet sahibi gönül adamıdır. Süleyman Çelebi: Yıldırım Bâyezid’in dîvan-ı hümâyun imamıdır. Meşhur Mevlid-i Nebî’nin müellifidir. Şeyh Abdurrahman el-Bistâmî: Ruhanî ilimlerde ârif ve mutasavvıftır. Cifr ilimlerinde de üstaddır. Tabduk Emre: Kerâmetleri ile meşhur olmuş gönül adamıdır. Yunus Emre: Tabduk Emre müridlerinden, tüm yüce makamlara sahip olmuş gönül adamıdır.

40 Balıvet, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan, s. Vİ.

41 Ocak, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, s. 120.

42 Onun bu konudaki anlayışını gösteren diğer örnekler için bakınız: Balıvet, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan, s. 7.

43 Eflâkî, Ahmet, Âriflerin Menkıbeleri, Çeviren: Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, İkinci baskı, c. II, s. 60.

44 Balıvet, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan, s. 26.

45 Gölpınarlı, Yunus Emre Risâletü’n-Nushiyye ve Divan, İstanbul 1965, s. XL.

50 Balıvet, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan, s. 70.

51 Âlî, v. 50b.

52 Halil b. İsmail, Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Menâkıbı, Hazırlayanlar: Abdulbaki Gölpınarlı-İsmet Sungurbey, İstanbul 1967, s. 40.

53 H. J. Kısslıng, "Badr Al-Din B. Kadi Simavna", The Encyclopedıa of Islam, New Edition, Leıden 1960, c. I, s. 869.

54 M. Şerefeddin (Yaltkaya), Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, No: A, II/9720, İstanbul 1924, s. 7.

55 Halil b. İsmail, s. 6-7; Mecdî Mehmet Efendi, Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri Hadaiku'ş-Şakaik, Neşreden: Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, c. I, s. 71; Uzunçarşılı, s. 360; Kaygusuz, Bezmi Nusret, Şeyh Bedreddin Simavenî, İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir 1957, s. 27.

56 Ş. Yaltkaya, s. 4; Uzunçarşılı, s. 361 dipnot. I; Gökyay, Orhan Şaik, "Şeyh Bedreddin'in Babası Kadı mı?", Tarih ve Toplum, İstanbul 1984, sayı: II, s. 16-18; Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, İkinci baskı, s. 145.

57 Şakaik-ı Numaniye, s. 71; Ayrıca bkz. Muhammed Şerafeddin, "Muhammed Şerafeddin'e Göre Şeyh Bedreddin", haz. Seyfullah Sevim-Menderes Gürkan-Davut İltaş, Şeyh Bedreddin (1358?-1420), Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 28, Kayseri 1997, s. 90-142.

58 O. Ş. Gökyay, s. 16-18; H. J. Kısslıng, s. 869.

59 Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, s. 146.

60 Balıvet, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan, s. 40.

61 Balıvet, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan, s. 40.

62 Halil b. İsmail, s, 39; Taşköprülüzâde, Ahmet, Mevzû'atu'l-'Ûlûm, İstanbul 1313, c. I, s. 749.

63 Balıvet, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan, s. 42.

64 Hüseyin Ahlatî hakkında geniş bilgi için bakınız: Balıvet, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan, s. 48.

65 Bilal Dindar, "Bedreddn Simâvî", T. D. V. İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, c. 5, s. 332.

66 Menâkıbnâme'nin yazarı torunu Halil'in babası İsmail Bedreddin'in bu evliliğinden dünyaya gelmiştir. Halil b. İsmail, s. 43.

67 Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, s. 149.

68 H. J. Kıssling, s. 869.

69 Uzunçarşılı, s. 362.

70 Ahmet Yaşar Ocak Hüseyin Ahlatî'nin ölüm tarihini 1397 Martı olarak verir. Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, s. 150. Bu tarih pek isabetli bir tercih olarak görünmemektedir. Çünkü, Şeyh Bedreddin, 1403 Martının sonunda Karahisar'da vefat eden Timur'un torunu Muhammed Sultan'ın cenazesinin Tebriz'den Sultaniye'ye taşınmasında bulunur. Ayrıca Timur'un Ankara Savaşı'ndan sonra Tebriz'e dönüşü 1403 Mayısı olarak belirtildiğine göre Şeyh'in Timur'la Tebriz'de görüşmesi ancak bu tarihlerde mümkündür. Ahlatî'nin vefatı Şeyh Bedreddin'in Tebriz'den Kahire'ye dönmesinden sonra olduğuna göre, vefat tarihi en azından 1403-1404 yılları olmalıdır. Aynı tercihi Ahlatî'nin ölüm tarihini, 1397 Şubatı ve Martı olmak üzere iki rivayetle veren Mıchel Balıvet'de yapmıştır. Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan, s. 48. Üstelik Balıvet Ahlatî'nin doğum tarihini 1320-21 olarak verir ve ölümünde seksen yaşının üzerinde olduğunu nakleder. Buna göre de Ahlatî'nin ölüm tarihinin 1397 olması doğru değildir.

71 "Ahlatî'nin ölümünden hemen önce onun halifesi seçilir." Balıvet, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan, s. 52.

72 Balıvet, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan, s. 52.

73 Ahmet Yaşar Ocak Şeyh Bedreddin'in Ahlatî'nin ölümünden sonra Mısır'da altı yıl kaldıktan sonra daha fazla dayanamayıp oradan ayrılmaya karar verdiğini naklediyor. Osmanlı Toplumunda Zındıklar Ve Mülhidler, s. 150. Altı yıllık süre pek isabetli bir tercih olarak görünmemektedir. Çünkü, yine kendisi aynı yerde Şeyh Bedreddin'in Anadolu yolculuğunun 1403 Eylülü'ne rastladığını söylüyor. Bu diğer kaynaklarla da yaklaşık olarak uyuşmaktadır. Buna göre Şeyh Bedreddin'in Ahlatî'nin ölümünden sonra Mısır'da kaldığı sürenin altı yıl olabilmesi için Şeyh'in oradan ayrılış tarihinin 1409'lu yılları bulması gerekir. Halbuki Şeyh Bedreddin daha 1404-1405'lerde Edirne'dedir.

74 Halil b. İsmail, s. 85.

75 Balıvet, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan, s. 53.

76 Halil b. İsmail, s. 87.

77 Balıvet, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan, s. 55.

78 Halil b. İsmail, s. 89-93; Taşköprizâde, Miftâhu'-Saâde, Kahire 1968, c. II, s. 287.

79 Uzunçarşılı, s. 363; T. Timur, s. 124.

80 Hüseyin Gazi Yurdaydın, İslam Tarihi Dersleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 104.

81 Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1933, c. I, s. 39-40.

82 M. Şerefeddin Yaltkaya, Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, Hazırlayan: Hamit Er, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1994, s. 21-28.

83 Uzunçarşılı, s. 366; Ayrıca Şeyh Bedreddin'in Teshil ve Câmiu'l-Fusûleyn'de ele aldığı bazı ictihadi meselelerle ilgili görüşleri için bkz. Şükrü Selim Has, "Şeyh Bedreddin'in Bazı İctihadi Meselelerdeki Görüşleri", Şeyh Bedreddin (1358?-1420), Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 28, Kayseri 1997, s. 73-75.

84 Yurdaydın, s. 105.

85 Ş. Yaltkaya, İdris-i Bitlîsî'den naklen, s. 60.

86 Ahmet Yaşar Ocak, bu tarihi yaklaşık olarak 1405 veya 1406 olarak tahmin etmektedir. Osmanlı Toplumunda Zındıklar Ve Mülhidler, s, 151. Bu tahmin pek isabetli görünmemektedir. Öyleki, Musa Çelebi kardeşi Süleyman Çelebi'yi 1410'da öldürttükten sonra 17 Şubat 1411 tarihinde Edirne'de tahta oturur ve Şeyh Bedreddin'in kazasker atanmasının da içinde bulunduğu atamaları bu tarihten sonra yapar. Buna göre Şeyh'in kazasker olarak atanma tarihinin 1411 olması daha isabetlidir.

87 Ahmet Yaşar Ocak, bu tarihi yaklaşık sekiz-on yıl olarak tahmin etmektedir. Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, s. 151. Bu tahmin pek isabetli görünmemektedir. Öyleki, Musa Çelebi'nin ölüm tarihi 10. 07. 1413, Mehmet Çelebi'nin tahta tek olarak cülus tarihi 31. 07. 1413 olduğuna göre Şeyh Bedreddin'in kazaskerlik süresinin yaklaşık iki yıl olması daha isabetlidir.

88 Ş. Yaltkaya, İdris-i Bitlîsî'den naklen, s. 60.

89 Yurdaydın, s. 105.

90 Uzunçarşılı, s. 363.

91 Hoca Sadettin Efendi, Tacü't-Tevarih, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, c. II, s. 110-111.

92 Solak-Zâde Mehmet Hendemî Çelebi, Solak-Zâde Tarihi, Hazırlayan: Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, c. I, s. 183.

93 Şükrullah b. Şehabeddin, Behçetü't-Tevârih, Neşreden: Nihal Atsız, Osmanlı Tarihleri içinde, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949, s. 60.

94 Dukas, Bizans Tarihi, s. 67-69.

95 Oruç Bey, Oruç Bey Tarihi, Hazırlayan: Nihal Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972, s. 74.

96 Neşrî, s. 541-547.

97 Halil b. İsmail, s. 103; Âlî'ye göre Zağra'ya gönderir. V. 51a; Şakaik-i Numaniyye, s. 73. Ahmet Yaşar Ocak, Hali b. İsmail'in Şeyh Bedreddin'in niyeti Şahruh'a gitmek iken İsfendiyar Beğ'in onu Kırım'a yönlendirdiği rivayetini dedesini temize çıkarmak için bir savunma olarak değerlendirir. Ona göre Şeyh Bedreddin'in isyan hareketini ancak Balkanlar'da gerçekleştirebileceğini düşündüğü için bilerek Eflak'a gitmiştir. Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, s. 166.

98 Balıvet, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan, s. 86.

99 Ahmet Yaşar Ocak'a göre Şeyh Bedreddin Dobruca'ya, muhtemelen kendisine en uygun üs olarak gördüğü Sarı Saltık tekkesine giderek oraya yerleşmiştir. Onun Kalenderî dervişlerinin elinde bulunan bu tekkeyi seçmesinin sebebi herhalde kendine kolayca bağlayabileceğini düşündüğü bu zümrenin desteğini almaktı. Nitekim bunda muvaffak olmuş ve harekâtı buradan hazırlamaya başlamıştır. Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, s. 167-168.

100 Âlî, v. 51a; Şakaik-i Numaniyye, s. 73.

101 Halil b. İsmail, s. 111-112.

102 Halil b. İsmail, s. 112.

103 Uzunçarşılı, s. 365; Bilal Dindar, s. 333.

104 Aşıkpaşaoğlu, s. 90; Neşrî, s. 545-546. İdris-i Bitlisî'ye göre de, "Bayezid Paşa'nın teklifi ile bazı kimseler Bedreddin'in müridliğine girdiler ve birkaç tedbir ile orman içinde yakalayıp bağladılar, Padişah'ın yanına getirdiler. " Kurdakul, Necdet, Bütün Yönleriyle Bedreddin, Döler Reklam Yayınları, İstanbul 1977, Birinci basım, s. 43.

105 Yargı safhası ve suçlama ve savunmalar için bakınız: Anıl, Yaşar Şahin, Osmanlı Döneminde İki Dava Şeyh Bedreddin ve Midhat Paşa Davaları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 86-90.

106 Halil b. İsmail, s. 121-123.107 Ş. Yaltkaya, İbn-i Arabşah'dan naklen, s. 53.

108 Ş. Yaltkaya, İbn-i Arabşah'dan naklen, s. 53.109 Âşıkpaşaoğlu, s. 90; Neşrî, s. 545-546.

110 Severcan, Şefaettin, “Süleymannâmeler”, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c. 8, s. 301.

111 Ş. Yaltkaya, İbn-i Arabşah’dan naklen, s. 61-63.112 Tâcü’t-Tevârih, s. 114.113 Şakaik-ı Numaniye, s. 71-73.114 Âlî, v. 50b-51b.

115 Âşıkpaşaoğlu, s. 4-6.

116 Âşıkpaşaoğlu, s. 90.

117 Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, s. 140.

118 Ran, Nazım Hikmet, Benerci Kendini Niçin Öldürdü? Şiirler 2, Adam Yayınları, s. 243.

119 Asena, Orhan, Simavnalı Şeyh Bedreddin, Toplum Yayınları, Ankara 1969, s. 10.

120 Yetkin, Çetin, Etnik ve Toplumsal Yönleriyle Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri, May Yayınları, İstanbul 1974, s. 133.

121 Fındıkoğlu, Z. F., Sosyalistler II Şeyh Bedreddin, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1965, s. 33.

122 İsmail Hamdi Danişmend, c. I, s. 162.

123 İbrahim Hakkı Konyalı, Tarih Hazinesi, sayı: I, s. 3.

124 Çubukçu, İ. Agah, İslam Düşünürleri, Ankara 1983, s. 130.

125 İhtilaller ve Darbeler Tarihi, Türkçesi: Sabiha Bozbağlı, Cem Yayınevi, İstanbul 1974, s. 93-94.

126 Dukas, s. 67-69; Ş. Yaltkaya, İbn-i Arabşah’dan naklen, s. 68, dipnot. 1.

127 Fındıkoğlu, Z. F., Sosyalistler II, s. 33; Sosyalizm I, s. 94.

128 Cerrahoğlu, A., Şeyh Bedreddin Meselesi, Çığ Yayınları, İstanbul 1966, s. 30.

129 Hammer, J. V. Purgstall, Osmanlı Devleti Tarihi, İstanbul 1983, c. II, s. 424.

130 Atay, Tayfun, s. 169.

131 Ülken, Hilmi Ziya, s. 118.

132 Cem, Semahaddin, s. 28.

133 Uyanık, Mevlüt, “Şeyh Bedreddin ve Hareketi”, Belleten, c. LV, sayı: 212-214, s. 349.

134 Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, s. 178.

135 Balıvet, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan, s. 119-120.

136 Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, s. 191.

137 Anıl, Yaşar Şahin, s. 93.

138 Gölpınarlı, Abdülbâki, Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, Eti Yayınevi, İstanbul 1966, s. 10.

139 Kurdakul, Necdet, Bütün Yönleriyle Bedreddin, Döler Reklam Yayınları, İstanbul 1977, s. 238.

140 A. de Lamartine, İmparatorluk Yolu (Türkiye Tarihi), Hazırlayan. M. R. Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, (tarihi ve baskı yeri yok), c. II, s. 293.

141 Eyüboğlu, İsmet Zeki, Şeyh Bedreddin ve Vâridât, Der yayınları, İstanbul 1987.

142 Kaygusuz, Bezmi Nusret, Şeyh Bedreddin Simavenî, İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir 1957.

ELLİBİRİNCİ BÖLÜM FATİH SULTAN MEHMED VE DÖNEMİ / İSTANBUL'UN FETHİ / II. BAYEZİD

Fatih Sultan Mehmed-İstanbul'un Fethi ve Etkileri / Doç. Dr. Kenan İnan [s.279-311]

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

“Fethin Babası, İki Kıtanın ve İki Denizin hakimi” Fatih Sultan Mehmed (1451-1481)

Buhran, Avrupa’da Israr

Sultan Mehmed 30 Mart 1432’de Edirne’de doğmuş olup, II. Murad’ın dördüncü oğludur. 1443 baharında iki lalası ile birlikte Edirne’den Manisa’ya vali olarak gönderilmiştir. Abisi Amasya Valisi Şehzade Alaaddin Ali Çelebi’nin vefatı üzerine Osmanlıtahtının yegâne varisi olmuştur. II. Murad 1444 baharına doğru tahttan çekilme düşüncesi ile onu Manisa’dan getirtmiştir. Aynı yılın 12 Haziran’ın da Edirne’de Macarkralı, Sırp despotu ve Yanko’nun elçileri ile barış anlaşmaları yapılırken hazır bulunmuştur. II. Murad, daha sonra Şehzade Mehmed’i tahta geçirip kaymakam edinmiş, Anadolu’ya geçerek Karamanoğlu ile kendi ve oğlu adına ahitname imzaladıktan sonra Ağustos’ta tahtı resmen oğlu Mehmed’e bıraktığını ilân etmiştir. Bursa civarında itikafa çekilen II. Murad bu anlaşmalarla devleti emniyete aldığını zannederken 12 yaşında bir çocuğun tahta geçirilmesi içerde ve dışarıda Osmanlı Devleti’ni buhranlara sürüklemiştir. 1444-1446 yılları arasındaki bu buhranlı dönem II. Mehmed’in sonraki hayatında derin etkiler bırakacaktır.1

II. Murad tahttan çekilince hadiseler Osmanlıların aleyhine gelişmeye başlamıştı. Arnavutluk, Mora, Raguza ve hatta Bulgaristan’da bile tehlike unsurları ortaya çıkmıştı. Daha önemlisi ise, Osmanlıları Avrupa’dan çıkarma zamanının geldiğini düşünen Papa’nın Bizans ve Venedik’in önderliğinde Macaristan’da bir Haçlı seferi hazırlıklarının başlamış olmasıydı. Karamanoğlu da bu ittifaka dahil edilmeye çalışılıyordu. Sultan Mehmed, dışarıda karşılaştığı bu güçlüklere ek olarak içeride de büyük bir buhranla karşı karşıya kaldı. Edirne’de Paşalar arasındaki yönetimde söz sahibi olma yarışı, ayaklanmalar ve Edirne’deki yangın bu buhranın bir kısmını oluşturmaktaydı. Esas buhran ise, II. Murad’ın tahttan çekilmesiyle meydana gelen iktidar çekişmesiydi. II. Murad’ın devleti emanet ettiği Çandarlı Halil ve onun rakipleri olarak Şehabettin Şahin, Nişancı İbrahim ve Zağanos Paşalar iktidarı II. Mehmed’in adına ele geçirmeye çalışıyorlardı. Bunlara ek olarak İstanbul’da bulunan Orhan Çelebi, tahtı ele geçirmek maksadıyla Rumeli’de faaliyetlerde bulunmuş ancak başarısızlığa uğrayarak İstanbul’a kaçmıştı. Haçlı ordusu 18-22 Eylül’de Tuna’yı aştı. Macarlara Eflaklılar da destek olmuşlardı. Bir Haçlı donanması boğazları tutmuştu. Osmanlı Devleti Ankara Savaşı’ndan beri bu kadar büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalmamıştı.2

II. Murad’ın tekrar Padişah olmasını isteyen Çandarlı Halil Paşa ve taraftarları bu durumdan istifade ettiler. Macarlara karşı ancak babasının karşı koyabileceğini Sultan Mehmed’e söyleyen Çandarlı, taraftarı beylere de aynı yollarla sözler söyletip Sultan Mehmed’i “Ana cevab u mukavemet imkânı yok, meğer baban Sultan yirine gelmek ile mümkin ola. Beğlerin dahı ittifakı bunun üzredür, ve maslahat bunı görürler. Düşmene karşu anları gönderesiz, siz dahı safanuzda olasız. Bu vakıa def olunduktan sonra yine saltanat sizündür” gibi sözlerle ikna etmeye çalıştı. Sultan Mehmed, böyle bir ihtimal varken ona göre hareket edilmesi gerektiğini bildirirken “Bu sehafet-i rey ve kusur-ı tedbirden gayrı değüldür” sözleriyle Çandarlı’ya olan itirazını dile getirmekteydi. Ancak babasına itimadı olan Sultan Mehmed onun çağrılmasına engel çıkarmadı.3

Edirne'ye gelen Sultan Murad, ordusu ile hareket etti ve düşmanı Varna'da buldu. Çetin bir savaştan sonra Varna'da Haçlılar bozguna uğratıldılar.4 Zaferi müteakip Edirne'ye dönen Sultan Murad, Çandarlı'nın isteğine rağmen burada kalmayıp Manisa'ya döndü. Ancak bu tarihten itibaren Çandarlı ve taraftarları ile II. Mehmed'in yanındakiler arasında bir iktidar mücadelesi tekrar başlamıştır. Çandarlı'nın sulh siyasetine karşı Sultan Mehmed'in yanındakiler bir fetih ve gaza siyasetini öne çıkararak karşı politika meydana getirmişler, işte bu dönemde İstanbul'un fethi fikri de yeniden ortaya atılmıştı. Bu siyasete karşı Çandarlı, Sultan Murad'ın tekrar başa gelmesinden başka bir yol görmedi ve bunun için çalışmaya başladı. II. Murad da oğlunu incitmeden tekrar başa geçmek istiyordu. 1445'te Eflaklılara karşı alınan yenilgiler, Edirne'deki yeniçeri isyanı, Orhan Çelebi lehine yapılan bazı hareketler ki, bu hadiselerin altında Çandarlı Halil'in parmağı vardı, Sultan Mehmed'in devleti idare edemediği fikrini ortaya çıkartmıştı. Sultan Murad bu gelişmeler üzerine 1446 Ağustosu'nda Edirne'ye geldi ve yeniçerilerin yardımıyla tahta çıktı. II. Mehmed hemen Manisa'ya gönderildi ve kendisine atabey tayin edilen Zağanos ve Şahabeddin Paşalarla birlikte Çandarlı'dan intikam almak için beklemeye başladılar. 1446-1449 yılları arasında Mehmed Çelebi Sultan Manisa'da Ege Denizi'ndeki Venediklilere karşı sürekli hücumlar tertipleyerek gaza temsilcisi olma sıfatını ön plana çıkartmaktaydı. II. Murad, İskender Beye karşı düzenlediği seferde ve II. Kosova Savaşı'nda Sultan Mehmed'e de yer verdi. 1450'de Sultan Murad'ın II. Arnavutluk Seferi'ne katıldı. Burada Akçahisar'da alınan mağlubiyetten sonra 1450'de Mehmed Çelebi, Dulkadiroğlu Süleyman Beyin kızı Sitti Hatun'la evlendi. Sultan Mehmed Manisa'ya döndükten bir süre sonra babasının ölüm haberini bildiren Çandarlı'nın mektubunu aldı. Yeniçeriler II. Murad'ın ölümü üzerine isyan etmişler Çandarlı onları ikna etmişti. Bu şekilde yeniçeriler II. Mehmed'e bağlılık yemini ettiler.5

II. Mehmed'in Tahta Cülusu (II. Defa)

Babasının ölümünden on beş gün sonra II. Mehmed, bütün Osmanlı ülkelerinin Padişahı sıfatıyla Edirne'de ikinci defa tahta çıktı (18 Şubat 1451-16 Muharrem 855). Sultan Murad'ın zamansız ölümü ve Mehmed'in tahta geçmesi neticesinde Devlet'in iç ve dış siyasetinde radikal bir değişiklik olması zaten bekleniyordu. Sultan Murad'ın etkili veziri Çandarlı Halil'in siyasetine aykırı olan bu durum Mehmed'in ilk tahta çıkışında 6 yıl önce ana hatlarıyla ortaya çıkmıştı. Mehmed'in bu siyasetinde etkili olan isimler ilk tahta çıktığı tarihten bu yana yakın adamları olan Zağanos ve İbrahim Paşa ile Hadım Şahabeddin Paşalar idi. Bunların tesirleri ile fütuhat politikasını hakimiyetinin bir şartı gibi görmeye başlamıştı. Barışçı bir politika izleyen eski Sultan'ın yerine Mehmed'in gelmesi Rumlar arasında korku ve telaş uyandırmıştı.6

II. Mehmed'in tahta cülusu ile birlikte Çandarlı Halil'in rakipleri de iktidara gelmişlerdi. Mehmed, Çandarlı'yı vezirlikten uzaklaştırmamakla birlikte taraftarlarını yönetimden uzaklaştırdı. Bir yandan iktidarının ilk günlerindeki nazik durumu atlatmayı hedef alırken bir yandan da iktidarını güçlendirmeyi hedef almıştı. Kendisini tahttan indirmiş olan Çandarlı işini daha sonraki zamanlara bırakmayı uygun bulmuştu. II. Mehmed, başta Bizans olmak üzere Edirne'ye kendisini tebrike gelen yabancı devlet elçilerine yumuşak davrandı. Bu siyaset ile İstanbul'u fetih yönündeki hazırlıklarını daha rahat

tamamlayabileceğini düşünüyordu. Osmanlı Devleti'nin komşuları ise genç bir padişahın tahta geçmesini fırsat bilerek bundan fayda umuyorlardı. II. Mehmed buna fırsat vermeyerek Bizans İmparatoru ve Sırp despotuna bazı tavizler verdi. Venedik ile yapılan anlaşma yenilendi. Macarlar ile de üç yıllık bir mütareke imzaladı.7

II. Mehmed saltanatının hemen başlarında Osmanlılar için sıkıntılı zamanlarda mesele çıkaran Karamanoğulları ile uğraşmak zorunda kaldı. Karamanoğlu İbrahim Bey daha önce II. Murad tarafından alınmış toprakları geri almak için harekete geçti. Bunun üzerine Sultan Mehmed ilk seferini Karamanoğlu üzerine yaptı. İbrahim Bey'in Osmanlı topraklarına saldırısı üzerine Anadolu Beylerbeyi Ozguroğlu İsa Bey Padişah'tan Karamanoğlu'na karşı yürüme isteğinde bulundu ancak buna cevaz verilmeyerek kendisi azledildi ve İshak Paşa Anadolu Beylerbeyi payesiyle Karamanoğlu İbrahim Bey üzerine gönderildi.8 Rumeli Beylerbeyi Dayı Karaca Bey'i Macarların herhangi bir hareketine karşı Rumeli askerleri ile birlikte Sofya'da vazifelendiren Sultan Mehmed kapı halkı ve Anadolu askeri ile Anadolu tarafına geçti. Sultan Karaman civarında Akşehir'e geldiğinde Karamanoğlu İbrahim Bey Taşili'ne sığınıp buradan Mevlana Veli'yi göndererek Akşehir, Beyşehir ve Seydişehir'i vereceğini ve her sene belli sayıda asker göndereceğini bildirerek sulh istedi.9 Osmanlılar tarafından barış şartlarını oluşturmak üzere Kassaboğlu Mahmud Bey gönderildi. Karamanoğlu İbrahim Bey, yemin ederek "Osmanoğlunun dostuna dost, düşmanına düşman olacağını ayrı bir anlaşma içine girmeyeceğini" bildirdi. Ilgın iki devlet arasında sınır tayin edilirken Beyşehir, Kırşehir ve Seydişehir Osmanlılara verildi.10

Sultan Mehmed'in tahta geçişi sırasında özellikle yeniçeriler büyük meselelere sebep olmuşlardı. Edirne'de isyan eden yeniçeriler şehri yağma için hazırlıklara girişmişler, ancak Çandarlı Halil yeniçeriler üzerindeki otoritesini kullanarak bu isyanı bastırmaya muvaffak olmuştu. Çandarlı yeniçerilere yeni sultanı beklemelerini geldiğinde kendilerine ihsanda bulunacağını vaadetmiş, Sultan Mehmed Edirne'ye bu isyanın bastırılmasından sonra gelmiş ve yeniçerilerden sadakat yemini almıştı.11 Ancak vaadedilen ihsanın verilmemesi Sultan Mehmed'le yeniçeriler arasındaki huzursuzluğu gidermemişti.

Karaman seferi dönüşünde Sultan Mehmed bir defa daha yeniçerilerin bahşiş istekleriyle karşılaştı. Sultan Bursa civarına geldiğinde yeniçeriler Sultan'ın yolu üzerinde iki saf halinde silahlarıyla birlikte durup Sultan aralarından geçerken "Padişahımızın ilk seferidür, kullara ihsan gerek" dediler.12 Aslında bahşişi kendileri değil üzerlerindeki silahlarla Sultan'a ima ediyorlardı.13 Sultan Mehmed yeniçerilerin bu hareketlerine oldukça sinirlenmesine rağmen hemen o anda bir şey yapmadı. Turhan Bey'le Hadım Şahabeddin Paşalar Sultana bunların nesne talep ettiğini bildirdiler. Sultan da on kese akçe emretti. Ancak birkaç gün sonra Yeniçeri Ağası Kazancı Doğan'ı ve sonra yaya başlarını getirterek14 bu edepsizliğin kusurunun onlarda olduğunu bildirerek yüzer çomak vurdurdu.15 Yeniçeri Ağası azledildi ve Mustafa Bey'e Yeniçeri Ağalığı verildi.16 Sultan Mehmed'in yeniçerilere karşı giriştiği bu hareket bir yandan Çandarlı yanlılarına karşı kendisini daha kuvvetli bir duruma getirirken, diğer yandan da onu tahtında daha sağlam bir mevkiye ulaştırıyor ve bu suretle

yeniçerilere göz dağı verilmiş oluyordu. Tursun Bey'e göre bu hareket Sultan Mehmed'in vefatına kadar yeniçeriler üzerinde etkili olmuştu.17 Sultan Mehmed Karaman seferi dönüşünde İshak Paşa'yı Menteşe İli'ne gönderdi. Menteşeoğlu Osmanlı kuvvetlerine karşı koyamadı. İli'ni terk edip Rodos Adası'na sığındı.18 Bu şekilde Karamanoğlu İbrahim Bey'le birlikte harekete geçenler cezalandırılmış oldu.

Sultan Mehmed Karaman seferine çıkarken İbrahim Bey'in tekrar eden ahdine riyasetsizliğini cezalandırmak istiyordu. Bu nedenle onun sulh teklifine sıcak bakmadı. Ancak Bizans imparatoru seferi fırsat bilerek İstanbul'da bulunan Şehzade Orhan için verilen tahsisatın artırılmasını, eğer bu yapılmazsa Şehzadeyi Rumeli'ye bırakacakları tehdidinde bulundu. Bizans elçileri bu isteklerini Vezir Halil Paşa'ya bildirdiler. Halil Paşa Bizans'la yapılan anlaşmanın oldukça yeni olduğunu, hatta daha mürekkebinin bile kurumadığını, bu isteklerin oldukça aptalca olduğunu, şimdiki OsmanlıPadişahı'nın babasına benzemediğini, Osmanlı ordusunun Anadolu'ya geçmiş olmasından dolayı bu şekilde bir teklifte bulunulduğunu, ellerinden ne geliyorsa yapmalarını söyleyerek şu şekilde devam etti "eğer Orhan'ı Trakya'da sultan yapmak istiyorsanız yapın, eğer Macarların Tuna'yı geçip gelmelerini istiyorsanız söyleyin gelsinler, eğer daha önce kaybettiğiniz toprakları geri almak istiyorsanız alın! Ancak şundan emin olun ki bunların hiçbirinde başarılı olamayacaksınız. Bunun yerine sizin olduğunu düşündüğünüz şeyleri de kaybedeceksiniz. Fakat ben yine de isteklerinizi Sultan'a bildireceğim son karar onun olacak."19

Sultan Mehmed, Bizanslıların bu isteklerini duyunca oldukça hiddetlendi, ancak kendisi Anadolu'da iken imparatorun herhangi bir mesele çıkarması ihtimalini de göz önüne alarak imparatorun elçilerini güler yüzle karşıladı. Kısa bir süre sonra Edirne'ye döneceğini İmparatorun ve şehrin acil ihtiyaçlarını kendisine orada bildirmelerini söyleyerek elçiyi gönderdi. Sultan, bu olay üzerine Karamanoğlu İbrahim Bey'le anlaşmayı uygun gördü. Edirne'ye dönen Padişah ilk iş olarak Bizans'la yapılan anlaşma gereğince Şehzade Orhan'ın masrafları için ayrılan mıntıkaya memurlar göndererek buradan gönderilecek parayı kesti. Tahsilatı yapan memurları da kovdurdu.20

İstanbul'un Fethine Doğru

II. Mehmed'in saltanatı ile Yıldırım Bayezid zamanındaki fetih ve merkeziyetçi siyaset artık yeniden canlanıyor, Türkmen gaza ananesi, yüksek İslâmi çerçeve içerisinde idealleştiriliyordu. II. Mehmed'in dünya siyaseti uygulamasındaki tek ayak bağı, Haçlı tehdidinin başta gelen tahrikçisi ve Osmanlı toprakları arasındaki bütünlüğü bozan Bizans'tı ve ilk önce bu problemin halli gerekiyordu. II. Murad Dönemi'ndeki badireler dolayısıyla Batı Hıristiyan dünyasının büyük tepkisinden endişe eden ve uzlaşmacı bir siyaset yanlısı olan tecrübeli devlet adamı Veziriazam Çandarlı Halil Paşa'nın başı çektiği muhalefet grubuna rağmen genç Padişah, kendisini bu yolda teşvik eden eski lalası Zağanos'un da tesiriyle bu büyük işe girişti. Muhtemel Batı yardım hazırlıkları ve birleşme gerçekleşinceye kadar İstanbul'un fethi işi tamamlanmalıydı. Böyle muazzam bir fetih, genç Padişah'a, İslam Peygamberi'nin müjdesine mahzar olan bir emir sıfatı kazandıracaktı. Öte yandan

İstanbul'un fethi, II. Mehmed'e iç siyasette de önemli bir mevki sağlayıp otoritesini kuvvetlendireceği ve gerçekleştirmeyi düşündüğü merkezi bir idare yapısına uygun reformları daha sağlam bir şekilde uygulamaya imkan vereceği gibi, güçlü, merkez dışı kuvvetlerin dağıtılmasına da önayak olacaktı.21

İstanbul'un fethi fikri sürekli olarak Sultan'ın kafasını meşgul ediyordu.22 Ancak bu büyük bir proje idi ve ona göre hazırlıkların yapılması gerekiyordu. Nitekim İstanbul Osmanlılar tarafından bundan önce değişik zamanlarda kuşatılmıştı. Ancak, İstanbul'u almak savunucuların her defasında çeşitli engeller çıkarmasıyla mümkün olmamıştı. İstanbul'un alınması gerekliliği daha kısa bir müddet önce Sultan Mehmed'in Karaman seferi dönüşünde kendini bir defa daha hissettirmişti. Sultan Mehmed, Çanakkale Boğazı'nda Frenk gemilerinin bulunduğunun haber verilmesi üzerine İstanbul boğazına gelip Rumeli sahiline babasının geçtiği yerden geçmiş ve burada bir kale yapılmasını Halil Paşa'ya emretmişti.23

Boğazkesen Hisarı'nın İnşası, 1452

Osmanlılar, başlarından geçen bu hadiselerin verdiği tecrübe ile Anadolu ve Rumeli arasındaki sağlam bir geçişin ancak İstanbul'un alınmasıyla mümkün olacağının farkına varmışlardı. Bu maksatla evvela İstanbul Boğazı'nın kontrolünün Osmanlıların elinde olması gerekiyordu. Karadeniz'den gelecek her türlü yardımın da kesilmesi maksadıyla Karaman seferi dönüşü Sultan'ın emri ile Boğazkesen adını alacak ve Rumeli sahilinde Anadolu Hisarı'nın karşısında bir hisarın yapım hazırlıklarına başlandı. Bir dahaki bahara hazır olması maksadıyla gerekli olan kalifiye eleman ve malzemeler için Anadolu ve Rumeli'ye fermanlar gönderilerek hazırlıkların yapılması emredildi.24

Rumeli Hisarı'nın yapım hazırlıklarını duyan İmparator Konstantin, bunu engellemek için Sultan Mehmed'e elçi gönderdi. İmparator, hisarın yapılmaması karşılığında fedakarlık yapma yolunu seçmişti. Buna göre; elçiler her türlü fedakarlığı yaparak Sultan'ı bu fikrinden vazgeçireceklerdi. Elçiler, Sultan Mehmed'e, şimdiye kadarki Osmanlı padişahlarının şehir civarında bu türden bir faaliyete girişmediklerini, kendilerinin şimdiye kadar olduğu gibi yine dost olacaklarını vergi ödemeleri isteniyorsa bunu ödeyeceklerini bildirdiler. Sultan Mehmed bunları dinledikten sonra Bizans'ın elçisine şu şekilde hitap etti "Şehirden hiçbir şey almıyorum. Zaten şehrin de duvarın ötesinde bir şeyi yoktur. Eğer burada bir kale inşa etmek istersem İmparatorun beni durdurmaya hakkı yoktur.

Boğaz'ın doğu ve batı yakası bizim elimizde olup İmparator'un buralarda iş görme hakkı yoktur. Babamın Macarlarla karşı karşıya kaldığı güç durumda İmparatorun onlarla iş birliği yaptığını unuttunuz mu? Babamın Gelibolu'dan geçmek istediği zaman İmparator'un bu bölgeye Frank gemilerinin gelmesine destek olduklarını. Bu şekilde babam birliklerini İstanbul Boğazı'na, Anadolu Hisarı'nın yakınlarına getirtmiş ve bu şekilde geçebilmişti. İmparator'un gemileri ise bu sırada geçişi engellemek için keşifler de bulunuyorlardı. Ben o zamanlar bir çocuktum ve Edirne'de Macarların gelmesini bekliyordum. Macarlar da Varna etrafında yağma ve talan yapıyorlardı. İmparator ve bütün destekçileri sevinç içindeyken bütün Müslümanlar üzüntü ve keder içerisindeydiler. Babam karşı

kıyıya emniyet içerisine geçtikten sonra buraya bir kale yapmaya karar vermişti. O bunu yapacak kadar uzun yaşayamadı fakat ben bunu yapacağım beni niçin durduruyorsunuz? Kendi topraklarımda ne yapacağım hususunda neden sizlere danışmak zorundayım? Gidin ve İmparatora bu gelişmeleri söyleyin şimdiki Padişah daha öncekilere benzemez. Onların yapamadıklarını hemen ve kolayca yapabilir. Onların yapmak istemediklerini de yapmak istemekte ve sonunu getirmekte karalıdır."25

1452 yılı ilkbaharı başlangıcında Mart ayı sonlarına doğru, Rumeli tarafına Anadolu Hisarı'nın karşısına hisar inşasında kullanılacak malzeme getirtildi. Sultan Mehmed daha sonra karayolu ile gelerek hisarın yapılacağı mevkii gezdi. Yapılacak kalenin planı çizildi. Bu şekilde kalenin Boğaz'ın en dar yerinde Anadoluhisarı'nın karşısına yapılması kararlaştırıldı. Sultan Mehmed kale yapımını üç veziri arasında paylaştırdı. Halil Paşa, Zağanos Paşa ve Saruca Paşaya üç ayrı kulenin yapılması vazifesi verilirken Vezir Şahabeddin Paşa'da yapıma nezaret etti.26

26 Mart 1452'de bizzat ordunun başında gelen Sultan'ın nezareti ve 30 gemilik bir donanmanın himayesi altında başlanan hisarın inşası, fasılasız bir çalışma neticesinde Ağustos sonlarına doğru tamamlanmıştır. Bizzat Fatih tarafından verilen Boğazkesen adının da gösterdiği gibi, Hisar "iki denizin arasını kesmek ve kıtadan kıtaya ve denizden denize geçişe hakim olmak" için yapılmıştır. Karadeniz'den gelecek askeri yardım mahdut olmasına rağmen buradan İstanbul'a gelecek olan hububat sevkiyatını durdurmak oldukça önemli bir adım olarak düşünülüyordu. Geçmişte Yıldırım Bayezid bu şekilde İstanbul'u düşürmeyi denemişti. Hisarın inşası tamamlanınca hisara bir de hisar beççe eklenerek buna denize açılan 20 kapı konuldu ve her kapıdan içeride birer top konulmak suretiyle boğaz tamamen kesilmiş oldu. Bunu takiben muhasamat başlamıştı. 1452 kışında, İstanbul, İsfendiyaroğlu İsmail Bey'in ordusu ve Akçaylıoğlu Mehmed Bey kumandasındaki Karesi kuvvetleri tarafından abluka altına alındı. Böylece İstanbul, biri Boğazlardan iki abluka çemberi içine alınmış oldu.27

İstanbul'un Fethi, 29 Mayıs 1453

Boğazkesen Hisarı'nın tamamlanmasından sonra Sultan Mehmed ordusu ile birlikte İstanbul'a bir mil mesafeye kadar yaklaşarak orada bir tepeden İstanbul'u iyice görebilmiş ve bu müddet zarfında arazi üzerinde tetkikler yaptıktan sonra 1 Eylül'de Edirne'ye dönmüştü. Şimdi onun en başta gelen düşüncesini İstanbul'u almak teşkil ediyordu. Ancak devlet erkanının da kendisi ile bu hususta fikir birliği yapıp yapmayacaklarını bilmiyordu. Bunlar arasında kendisine muhalif olanlar da bulunabilirdi. Filhakika devlet erkanının bir kısmı İstanbul'un alınmasına taraftar değildiler.28

Sultan Mehmed İstanbul'un alınması yolundaki fikirlerini beyan ettikçe bazı devlet adamları İstanbul'un alınmasının zor olduğunu, alınma teşebbüsünün Osmanlı Devleti aleyhine teşebbüslere yol açacağını belirtmekteydi. Sultan Mehmed ise bu fikirlere asla iltifat etmiyordu.29 Tursun Bey'in üstü kapalı olarak zikrettiği bu şahsiyetlerin başında hiç şüphe yok ki Aşıkpaşazade'nin ismini vererek ve Bizans'tan rüşvet almakla suçladığı Çandarlı Halil Paşa gelmekteydi.30

Sultan Mehmed Edirne'de devlet adamlarının fetih hakkındaki fikirlerini almak için bir meclis topladı ve burada İstanbul'un fethinin neden gerekli olduğu hakkında kendi fikirlerini ortaya koyduktan sonra ileri gelen devlet adamlarının da fikirlerini istedi. Bu toplantı da taraftar olanlarla muhalif grup fikirlerini beyan ettiler. Fetih fikrine muhalif fikirlerin bulunması Sultan Mehmed'in fevkalade canını sıkmasına rağmen bu fikirden vazgeçmeyeceğini kati olarak ortaya koyunca Bizans'ın fethi fikrine ittifakla karar verildi.31

Mecliste verilen karardan sonra hükümler yazılarak bahara kadar askerlikle ilgili olanların hazırlanmaları emredildi. Hazırlıkların en önemlileri Gelibolu ve Edirne'de yapılmaktaydı. Gelibolu'da kuşatma için gereken sayıda ve değişik tiplerde gemilerin yapımı sürerken Edirne'de de Sultan Mehmed İstanbul'un surlarını yıkacak kapasitede topların yapılması işine bizzat nezaret etmekteydi. Sonuçta İstanbul'u kuşatmak için yola çıkan Türk ordusunda üç büyük top ile on dört batarya top vardı. Topların Edirne'den İstanbul'a kadar getirilebilmesi için iki ay kadar bir zamana ihtiyaç duyulmuştu. Sultan Mehmed İstanbul kuşatmasına hazırlanırken emniyet tedbirlerini almayı da ihmal etmedi. Bu maksatla Mora yarımadasında hüküm süren ve Bizans'a yardım etme ihtimalleri bulunan İmparatorun kardeşleri Thomas ve Dimitrios üzerine Turhan Bey'i sefere gönderdi. Turhan Bey başarılı bir seferle buradan gelebilecek bir yardımı engellerken İbrahim Bey komutasındaki bir başka kuvvet Arnavutluk üzerine gönderildi. Yine 1453 Şubatı'nda Dayı Karaca Bey Padişah'ın emri ile İstanbul civarındaki Bizans kasabalarını teker teker işgal etti. Hulâsa Bizans'ı düşürmek için gerekli tedbirlerin hepsi 1453 Nisanı'ndan önce alınmış bulunuyordu.32 Bütün kışı harp hazırlıkları ile geçiren Padişah 23 Mart 1453 Cuma günü Edirne'den hareket ederek 5-6 Nisan 1453 Cuma günü İstanbul surları önüne gelmiş ve şehri kuşatmıştır. Osmanlı ordusunun kesin olarak kaç kişiden oluştuğu hakkında çeşitli fikirler olmasına rağmen bu ordunun 150-160 bin kişilik bir kuvvet olması muhtemeldir.33

İstanbul kuşatmasına katılan Osmanlı donanmasının mevcudu hakkında değişik rivayetler mevcuttur. Bunlara bakıldığında büyüklü ve küçüklü gemilerle birlikte bu donanmanın 150 parçadan fazla olduğu görülmektedir. Donanma komutanı Baltaoğlu Süleyman Bey olup donanması ile birlikte Haliç tarafındaki surlar hariç olmak üzere deniz tarafından İstanbul'u kuşatmıştı. İstanbul'u müdafaa edenlerin de mevcudu hakkında kesin bir rakam vermek mümkün olmamakla birlikte bunların 15 binden az olmadığı düşünülmektedir. Kara kuvvetlerine ek olarak Bizans'ın kendi gemilerine ek olarak Venedik, Ceneviz ve diğer İtalya Cumhuriyetlerine ait gemilerin toplamı 39'u buluyordu. Sultan Mehmed muhasaraya başladıktan sonra İslâmî ananeye uyarak Mahmud Paşa'yı İmparatora göndererek şehrin teslim edilmesini istemiş, ancak bu teklif reddedilmiştir. Bunun üzerine asıl muhasara topların devreye girmesiyle başlamıştı.34

Bu andan İstanbul'un fethedildiği 29 Mayıs'a kadar kuşatma sırasında meydana gelen belli başlı hadiseleri şu şekilde özetlemek mümkündür: Topçu ateşi eşliğinde 18 Nisan sabahında yapılan ve altı saat süren yürüyüş başarıya ulaşamamıştır.35 Aynı zamanda Haliç'teki zinciri kırma teşebbüsü başarısızlığa uğramıştır. Bu başarısızlıkları 20 Nisan'daki deniz muharebesi başarısızlığı izlemiştir.

Bilindiği üzere, 20 Nisan'da tahıl yüklü bir Bizans gemisiyle üç Ceneviz gemisi, Türk donanmasının ablukasını yararak Haliç'e girmeye muvaffak oldular. Bu muvaffakiyet, Bizans'ta büyük bir sevinç ve ümit uyandırdı. Bu gemilerin Batılıların gönderdiği donanmanın öncüsü olduğu şayiaları yayıldı.36 Tursun Bey'in ifadesiyle "bu hadise ehl-İslam arasında fütur ve perişani saldı"; asker "fırka fırka oldular". Muhasarayı muvaffakiyetsizliğe uğratabilecek büyük tehlike ufukta belirmişti.37

Sultan Mehmed bu tehlikeli durumda Akşemseddin'in desteğini görmüştür. Akşemseddin'in desteğini alan Sultan bütün vezirlerin ve komutanların katıldığı bir Divan toplamak mecburiyeti hissetmiş, öteden beri Bizans'ın fethi fikrine muhalif olan Çandarlı ve ona tabi olanlar yine harekata karşı muhalif tavırlarını göstermişlerdir. Burada durumu Çandarlı'nın rakibi ve fethin gerekliliğini savunan Zağanos Paşa kurtarırken yine Şahabeddin Paşa, Turahan Bey, Akşemseddin ve Sultan'ın hocası Ahmed Gürani'nin destekleriyle savaşa devam fikri galip gelmiştir. Bu durumu takiben surlara yönelik top ateşi şiddetlendirilmiş ayrıca ertesi gün donanmanın bir kısmının Galata sırtlarından Haliç'e indirilmesiyle Bizans'a bir nevi cevap verilmiştir. Bu başarı Türk ordugahında kuvve-i maneviyeyi yükseltmeye oldukça yaramıştır.38

İstanbul kuşatmasındaki ikinci buhranlı an Mayıs ayının sonlarına doğru kendini göstermiş ve fetihle neticelenmiştir. Buna göre o günlerde Türk ordugahında Batı hükümdarlarının ittifak yaptıkları, Hunyadi'nin ordu ile yola çıktığı, bir Haçlı donanmasının da Ege'de olduğu şayiaları yayılmış ve büyük bir endişe meydana getirmişti. Aynı anda Karamanoğlu Venedik ile ittifak hazırlığında idi ve herhangi bir başarısızlık halinde harekete geçmeyi düşünüyordu. Hulasa fethin gecikmesi Osmanlılar açısından oldukça nazik bir durum meydana getirebilirdi ve zaten fetih aleyhtarları yine kuşatmanın kaldırılması yolunda fikirler mırıldanmaya başlamışlardı. Sultan Mehmed 26 veya 27 Mayıs'ta son karar için bir harp meclisi topladı. Burada Çandarlı Halil muhasaranın bir an önce kaldırılması gerektiğine dair eski düşüncelerini tekrarladı. Zağanos Paşa ile onunla aynı fikre sahip olan Turhan Paşa ile Şahabeddin Paşalar ise Batıdan yardım gelmesinin kolay olmadığını Batılılar arasında bir fikir birliği olmadığını onların harekete geçmesinden önce şehrin fethinin mümkün olduğunu beyan ettiler. Sultan Mehmed, harbin devamı yolundaki fikirleri destekledi. Ona göre fetihten vazgeçme Osmanlı Devleti'nin yarım asırdan beri maruz kaldığı parçalanma tehlikesinin tekrar ortaya çıkmasına sebep olacağı gibi, kendi saltanatı için de tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Çünkü geçmişte Osmanlıların sulh siyaseti Haçlı ordu ve donanmasının saldırısına mani olmadığı gibi şimdi bunu engelleyeceğini düşünmek hata idi. Buradan hareketle Sultan Mehmed istemediği halde şehrin yağmasına izin verdi. 29 Mayıs'ta sabaha doğru başlayan taarruz sonucu şehir 29 Mayıs sabahı fethedildi.39

Fatih Sultan Mehmed ümera ve uleması ile şehre girdi. Şehrin binalarında göz gezdiren Sultan Ayasofya kilisesine gitti ve buranın zaman içinde harap olmuş vaziyetini gördü. Sultan daha sonra orduyu hümayuna geri döndü. Fatih, İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin başkenti olmasına karar verdi.40 Haziran 1453'te, Fatih, İstanbul'dan ayrılmadan önce Süleyman Bey'i Subaşı ve Hızır Bey'i de şehrin ilk kadısı olarak atadı ve onlara şehrin imar edilmesi gereğini tembih ederek Edirne'ye döndü.41

Sultan Mehmed, İstanbul'un fethi ile birlikte haklı olarak "Fatih" unvanını takınma şerefine ulaşmıştır. İstanbul'un süratle imarı emredilmiş, şehrin tekrar canlandırılması için vergi muafiyetleri konulmuştur. Nüfus meselesinin halli için zoraki veya sürgün metodu ile insanlar şehre veya şehrin etrafına yerleştirilmek suretiyle şenlendirilmeye çalışılmıştır.42

Artık II. Mehmed, Doğu Roma'nın fatihi sıfatıyla onun gerçek varisi olmuştu. İmparatorluk merkezini ele geçirmesi sebebiyle çağdaş bazı Bizans tarihçileri onu "Roma İmparatoru" olarak nitelendirmişlerdi. Fatih Sultan Mehmed ise "cihanda tek bir devlet tek bir hükümdar" ideali çerçevesinde bunu siyasi bir araç olarak görüyor ve İslami-Türk geleneğinin gazilik-hanlık unvanlarıyla birlikte kendi şahsında birleştiriyordu. Bunun anlamı hem Doğu'da İslam dünyasında, hem Batı'da Hıristiyan dünyasında mutlak hakimiyet demekti. İç siyaset bakımından ise İstanbul'un fethi, Fatih'e bazı güçlü aileleri bertaraf etme fırsatı vermişti. Vaktiyle kendisini tertipli bir yeniçeri isyanı ile (Buçuktepe Vak'ası) tahttan indirme olayında baş rol oynayan Veziriazam Çandarlı Halil Paşa'nın idamı,43 aynı zamanda köklü ailelerin iktidarı paylaşmaları döneminin sona erdiğini gösteriyordu. Fatih daha sonra, Veziriazamlık dahil devletin önemli görevlerini doğrudan kendisine bağlı kul asıllı kimselere verdi ve böylece, bütün iktidarı tek elinde topladı. Bu sayede cesaretle bir dizi iktisadî, askerî, hukukî reformlara teşebbüs etti.44

İstanbul'un fethi Avrupa'da derin yankılar uyandırmasına rağmen, kuşatma sırasında olduğu gibi şehrin fethinden sonra da Avrupa'da Osmanlılar aleyhine toplu bir hareket yani daha evvelki zamanlarda olduğu gibi bir Haçlı seferi görülmedi. Ancak Papa Avrupa'daki Osmanlı karşıtı devletleri bir araya getirerek bir Haçlı seferi organize etme çabasındaydı. Fatih Sultan Mehmed bu çabalardan haberdar olması sebebiyle özellikle denizci devletlerle anlaşmalar imzalayarak bunları bu tür organizasyonların dışında bırakmayı amaçlamıştır. Bu baptan olarak Venedik ve Ceneviz ile ticaret anlaşmaları imzalandı.45

İstanbul'un Yeniden İmarı

Fatih'in en büyük kaygısı İstanbul'u dünyanın siyasî ve iktisadî merkezlerinden biri, gerçek bir metropol haline getirmek, nüfuslandırmak, imar etmek ve kalkındırmak olmuştur. Nüfusu otuz bine kadar düştüğü iddia edilen şehir, Patrik Gennadius'a göre, Bizans'ın son günlerinde "fakir ve büyük kısmı gayri meskun bir harabeler şehri" idi.46 Fatih, şehri yağmasız almaya çalışmış, fakat başaramamıştı. Fetihten sonra ilk önceliğini şehrin yeniden nüfuslandırması oluşturuyordu. Bu maksatla dağılan ahaliyi toplamaya çalıştı.47 Silivri ve Galata'dan nüfus getirip yerleştirdi. Buna ek olarak Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'a yapılan ilk iskanlardan sonra şehrin ekonomik kapasitesini tespit etmek amacıyla yazılımlarını emretmiş ve bu yapılmıştır. Bursa Beyi Cübbe Ali Bey bu işle görevlendirilmiş ancak işi tarihçi yeğeni Tursun Bey gerçekleştirmiştir.48 Sürgün usulüyle şehre nüfus getirip yerleştirme işini saltanatının sonuna kadar uyguladı. Foça'dan, Argos'tan, Amasra'dan, Trabzon'dan, Mora'dan, Taşoz ve Sumatraki adalarından, Midilli ve Ağriboz'dan, Kefe'den şehre Rum, İtalyan ve Yahudi nüfusu getirtip yerleştirdi. Konya, Aksaray, Larende ve Ereğli'den büyük

miktarda Müslüman Türk halkı sürüp getirdi. Şehrin etrafındaki bölgede harp esirlerinden yerleştirerek yüz kadar köyü ihya etti. Şehre gelen yolları ve köprüleri tamir ettirdi. 1455 kışında meşhur kapalı çarşının çekirdeği olan Büyük Bedesten'in yapılmasını emretti. Keza o yıl, şehre bol su getirtmek için su yollarının onarımını emretti. Şehrin göbeğinde yaptırdığı ilk sarayı (Eski saray) daha sonra uygun bulmadı. Saray burnunda Yeni saray (Topkapı Sarayı) yaptırdı (1464).49

İstanbul'un imarında esas rolü, bütün Osmanlı şehirlerinin kuruluşunda ve inkişafında olduğu gibi, vakıf müessesesi oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin kamu hizmetleri fikrinden uzak olduğu, yalnız tebaayı istismar fikrine bağlandığı iddiası tamamıyla yanlıştır. Reayanın refahı bir din vazifesi olarak benimsenmiştir. İstanbul'un imarından önce Bursa, İznik, Gelibolu, Edirne, Filibe, Sofya, Serez, Ferye, Üsküp, Yenişehir, Manastır, Silistre gibi şehirlerin Osmanlı idaresinde birer Türk Müslüman şehri olarak süratle gelişmesi ve imarı nasıl vakıf sayesinde olmuşsa, İstanbul'da aynı yolla bir Türk şehri olarak yeniden imar edilmiştir. Fatih, 1459 yılında bütün büyük ricali toplayarak şehrin değişik yerlerinde vakıflarla imaretler, imar merkezleri vücuda getirmelerini istedi. Kritovoulos'a göre Fatih kendisi Yeni Saray'la büyük camiinin inşasını bu tarihte emretti. Vezir-i Âzam Mahmud Paşa Sultan'ı izleyerek İstanbul'un en popüler alış veriş merkezi olarak bugüne kadar devam eden ve cami, medrese ve imaretten oluşan Mahmud Paşa Sitesi'ni vücuda getirdi. Bu hayır tesislerine gelir temin etmek üzere hamam, çarşı ve han gibi ticari tesisler yaparak vakfetti. Aynı şekilde zamanla diğer vezirler de bugün İstanbul'un belli başlı mahallelerini teşkil eden siteler kurdular. Bunların en mühimleri Hoca Paşa, Gedik Ahmed Paşa, Murad Paşa, Davud Paşa mahalleleridir.

Fatih kendi yaptırdığı camiin etrafında meşhur sekiz (Semaniye) medresesini, çocuklar için bir mektep, Dar al-talim, bir hastahane (Dar al-Şifa), bir imaret inşa ettirdi. İstanbul'da yaptırttığı veya kiliseden çevirttiği dokuz cami ve onlara bağlı kurumları devamlı şekilde tamir ve idame etmek, personelin maaşlarını ödemek üzere İstanbul'da devlete ait arazi, ev ve dükkan kiralarının önemli bir kısmını, İstanbul dışında otuz beş köyü vakıf etmiştir. Bundan başka İstanbul'da inşa ettirdiği Büyük Bedesten (Bezazistan), Sultan Pazarı, Beylik Pazarı'nın ve başka ticaret yerlerinin, dört hanın, on dört umuma mahsus hamamın, elli dört değirmenin gelirlerini yine aynı amaçla vakfetmiştir. Fatih'in yaptırdığı Dar al-Şifa'da muhtaç kimseler bakılır ve bedava ilaç verilirdi.

Semaniye medreseleri ise İmparatorluğ'un en yüksek ilim müessesesi olarak yaptırılmış ve başarılı bulunan Müslüman çocuklar kabul edilmiştir. Talebelerin bütün giderleri vakıf tarafından karşılanırdı. Fatih'in teşkilatlanmasında Türkistan'dan getirttiği meşhur astronomi alimi Ali Kuşçu'dan istifade ettiği bu medreselerde akli ve nakli ilimler birlikte okutulmaktaydı. Ekonomik açıdan da büyük öneme haiz olan bu müesseseler şehrin büyümesi ve kalkınmasında büyük rol oynamışlardır. Bu şekilde yalnız Fatih Camii çevresinde iki yüz seksen altı dükkandan oluşan bir çarşı oluşurken bunların kira gelirleri vakfa aitti. Fatih Sultan Mehmed'in 1453 yılında fethettikten sonra saltanatı boyunca bir imparatorluk başkenti haline getirmeyi amaçladığı İstanbul şehri daha 1478 yılında yani fetihten yirmi beş yıl sonra Fatih'in düşündüğü seviyeye yaklaşmış bulunuyordu. Kadı Muhyiddin'in 1478'de yaptığı sayıma göre İstanbul nüfusu askeri (vergiden muaf) nüfus hariç şu şekilde idi:

	İstanbul'da aile	Galata'da aile
Müslümanlar	8951	535
Hıristiyanlar (Ortodoks)	3151	592
Yahudiler	1647	-
Kefeliler	267	-
Karamanlılar	384	-
Ermeniler	372	62
Frenkler (Avrupalılar)	-	332
Çingeneler	31	-
Yekün	14803	1521

Ömer Lütfi Barkan'a göre İstanbul'un nüfusu 1530'larda 400-500 bin kişi civarında iken, Fernand Braudel ise 16. yy. sonuna doğru şehrin nüfusunu 700 bin kişi olarak tahmin etmektedir. Bu şekilde fetihten yüz yıl sonra İstanbul gerçekten de her anlamıyla bir İmparatorluk başkenti haline gelmişti.[50]

Sırbistan Seferleri, 1454-55

Papa Osmanlı Devleti'nin garpta en büyük rakibi Macaristan'ı da, büyük ölçüde bir Haçlı seferine iknâ edememiştir. Ancak Osmanlılar ile Avrupa arasında bir çarpışmanın olması kaçınılmazdı. 1454-1456 arasında Fatih'in esâs faâliyeti Tuna'nın güneyine hakim olmak oluşturuyordu. Fatih bu şekilde Sırp meselesini halledeceğini düşünüyordu. 1451'de Fatih tahta çıkınca, Sırp despotu Alaca-Hisar ve havâlisini zaptetmiş, fakat İstanbul'un fethi haberini alınca, geri vermişti. Fatih bir ültimatom göndererek, Lazar'ın eski memleketi olan Morava vâdisinin irsen kendisine ait olduğunu ileri sürdü ve Despot Georg Brankoviç'e babasının mülkü Vılk-İli'ni, yâni Vulçitra-Lab bölgesini bırakabileceğini bildirdi. Sultan Mehmed 1454 yazında Morava vâdisine yaptığı seferde, Omol ve Sivrice-Hisar'ı zaptetti. Osmanlı ordusu çekilince Vidin-Niş bölgesinde Macarlar güneyde, Kosava bölgesinde, Sırp kuvvetleri karşı taarruza geçtiler. Fatih 1455 yazında ikinci Sırp Seferi'nde kuvvetlerini güney Sırbistan'a yöneltti. Trepça, Novobrdo ve Lab vadisinde başka gümüş mâdenlerini ele geçirdi. Yalnız Vılk-İli'nin işgâli şartı ile bir barış yaparak, despotu Macarlardan ayırmaya muvaffak oldu. Despot yılda 3 milyon akçe ödemeği ve seferlere belli miktarda asker göndermeyi de kabul ediyordu. Fatih Sırbistan'ı sıkı bir tâbilik altında tutmanın Belgrad'ın Macarlardan alınmasına bağlı olduğunu biliyordu. Fatih Sırpları tarafsız hale getirmişti ve onlar da Macarların Katolik siyasetinden memnun değildiler. Sırp siyâsetinde başlıca âmil olan Mahmud Paşa, kardeşi

Mihail Angelovic vasıtası ile, Sırbistan'da Macar aleyhtarı duygulardan faydalanarak burada Osmanlı taraftarı zümrenin kuvvetlenmesini sağladı.51

Belgrad Seferi, 1456

Osmanlı tarihçilerinin işaret ettiği gibi Fatih Sultan Mehmed Macaristan fethine anahtar olarak Belgrad'ın fethedilmesi gerektiğini düşünüyordu. Belgrad, Tuna ile Sava nehirlerinin birleştiği noktada inşa edilmiş olması ve çok müstahkem bir kale olması hasebiyle de Osmanlıların Balkanlar'daki güvenliği açısından çok önemliydi.52 Osmanlıların kuzeyden gelecek tehlikeye karşı Sırbistan'ı elde tutabilmeleri Tuna kenarının ve bilhassa Belgrad müstahkem kalesinin elde bulunmasıyla mümkündü; daha evvelki harplerde ve II. Murad zamanındaki Sırbistan'ın birinci istilasında bu düşünce hakim olduğundan Belgrad, Evrenuzoğlu Ali Bey tarafından kuşatılmış ise de Jan Hünyad'ın53 Transilvanya'da birbiri ardınca kazandığı muvaffakiyetleri ve onu takiben hududu geçerek taarruzu üzerine muhasara mecburen kaldırılmıştı; bu defaki muhasarada ise Jan Hünyad'ın Sırp despotu ile beraber hareketi aynı tehlikeyi gösterecek gibiydi. Bundan dolayı Osmanlı Padişahı yapacağı seferin başarılı netice vermesi için esaslı surette hazırlık yapıyordu; kışı Edirne'de geçirdi, Morova nehri üzerindeki Grosavaç'da toplar döktürüp bunları Tuna nehri kenarına naklettirerek Hırsova'ya yolladı ve toplar orada Rumeli Beylerbeyi Dayı Karaca Paşa'ya teslim edildi. Bütün hazırlıklar bittikten sonra Osmanlı hükümdarı ordusunun başında olarak Sofya üzerinden Sırbistan'a girdi. Sırp despotu, Macaristan'a kaçtı.54

Osmanlı ordusu Belgrad önüne gelip karadan Kale'yi kuşattı bunu takiben Osmanlı donanması55 da Tuna'dan ilerleyerek Kale'ye ulaşmış ve kale hem karadan hem de nehir tarafından kuşatılmıştı. Kuşatma devam ederken Hünyadi Yanoş ordusu ile Tuna'nın öte yakasına gelip yerleşti. Rumeli Beylerbeyi Dayı Karaca Paşa Sultan Mehmed'den istekte bulunarak bir kısım kuvvetlerle Tuna'nın öte yakasına geçip düşmanı dağıtmayı ve Tuna'nın karşı yakasını da emniyet altına almak istedi. Ancak bu teklifi kabul görmedi.56 Hünyadi Yanoş sadece kara kuvvetleri ile değil hazırladığı filosu ile Belgrad önlerine gelmişti.57 Nehir akıntısını arkasına alan Hünyadi'nin gemileri, Osmanlı donanması ile giriştikleri ve çetin geçen bir mücadeleden sonra galip geldiler.58 Osmanlı donanmasını Kale etrafından uzaklaştırarak bu taraftaki kuşatmayı kırdılar. Bu gemilerden Kale'ye yardım yapılmaya başlandı. Donanmanın yenilgisine ek olarak Türk ordusunun en değerli komutanlarından Dayı Karaca Paşa bulunduğu top metrisine isabet eden bir top güllesinden kopan bir parçanın kendisine isabet etmesiyle şehit düşmüştü.59 Sultan Mehmed, bu gelişmeler üzerine Belgrad Kalesi'ne genel bir hücum için emir verdi. Ancak bu genel hücumdan önce Hünyadi gemileri kullanmak suretiyle beraberindeki kuvvetleri Belgrad Kalesi'ne sokmuş ve bu kuvvetler Kale içerisinde Osmanlı hücumunu bekliyorlardı.60

Osmanlı kuvvetleri genel hücum sonucu Kale'ye girmeyi başardılar, ancak kendilerini bekleyen tehlikeden habersizdiler. Buna ek olarak Kale'nin düştüğünü zannederek bir kısım Osmanlı kuvvetleri yağmaya başlamışlardı. İşte bu sırada pusuda bekleyen Macar kuvvetleri saldırıya geçerek Kale'ye

girmeyi başaran Osmanlı kuvvetlerini imha ettiler. Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesi üzerine takip eden Macar kuvvetleri ile Kale önündeki ovada şiddetli bir savaş başladı. Savaş Osmanlı kuvvetlerinin bozulması üzerine Sultan Mehmed'in karargahına kadar yaklaştı. Gelişmeleri izleyen Sultan Mehmed, yeniçerilerin ortada görünmemeleri üzerine yeniçeri ağasına haykırarak durumu sordu. Bunun üzerine düşmana yanında kimse olmadan saldıran Yeniçeri Ağası Hasan Ağa şehit düştü. Bu tehlikeli vaziyette bir vezirin Padişaha geri çekilmesini teklif etmesi üzerine Sultan "Düşmandan yüz döndürmek sıngun nişanıdur" diyerek daha fazla çekilmeyi reddetti ve şahsen savaşa katılarak üç düşman askerini öldürdü.61 Çarpışma sırasında Sultan Mehmed de yaralanmıştı.62 Ancak Sultan bu hareketiyle Osmanlı ordusunun kesin yenilgisini engellemiş, dağılmış Osmanlı askerleri Padişah'ın bu hareketi üzerine düşmana tekrar saldırmışlar ve onları Belgrad Kalesi'ne geri sürmüşlerdir.63

Yukarıda izah edildiği üzere Sultan Mehmed'in şahsen savaşa girmesi ile Türk ordusunun yenilgisi engellenmiş, Macar ordusu da ovada yapılan savaşta verdiği kayıplardan ötürü Osmanlı ordusunu takip edecek durumda olmayıp tekrar Belgrad Kalesi'ne geri dönmeyi uygun görmüşlerdi. İşte bu sırada kaleden ovaya çıkarak ordusunu idare eden Hunyadi Yanoş tekrar Kale'ye dönerken bir Osmanlı askeri tarafından koltuk altından okla vurulmuş ve bu yara sebebiyle üç gün sonra ölmüştür.64

Sultan Mehmed, ordusunun bu çetin savaş sonucu yıpranmışlığını, kaybedilen top ve teçhizatı da dikkate alarak Edirne'ye döndü. Bunu takip eden 1457 yılının baharında Sultan Mehmed, Amasya'dan oğlu Bayezid Han ve Manisa'dan diğer oğlu Mustafa Çelebiyi getirterek onları sünnet ettirdi.65

Sultan Mehmed'in şahsi gayretine ve yaralanmasına rağmen, Osmanlı ordusunun Belgrad önünden çekilmesi Avrupa'da Haçlı ümitlerini yükseltmiş, 1457'de Papa Calixtus III. donanmasını Ege Denizi'ne gönderirken bir yandan Uzun Hasan bir yandan da Gürcülerle Osmanlılar aleyhinde temasa geçmeye çalışıyordu. Halefi Pius II. Hıristiyan hükümetlerini, Haçlı seferine ikna için Mantua'da bir kongreye çağırdı.66

Sırbistan'ın Fethi, 1458-59

Osmanlı kuvvetlerinin Belgrad'dan çekilmelerinden sonra sıra tekrar Sırbistan'a gelmişti. Sırbistan idaresinde meydana gelen değişiklikler, Osmanlıların buraya müdahalelerini gerektirdi. Sırp Despotu Brankoviç'in 1457 yılında ve oğlu Lazar'ın da 1458 yılında ölmesi üzerine Sırbistan üzerinde Osmanlı-Macar rekabetini başlatmıştı. Zira Macarlar bir yandan Sırbistan'ı nüfuzları altına almaya çalışırken bir yandan da ölen despotun kızını Bosna kralı ile evlendirmek ve onu Macar himayesi altına almak planını tatbike koymuşlardı. Hatta Belgrad Macar Kumandanı Szilagy Sırbistan'ı işgal etmeyi tasarlıyordu.67

Osmanlı hükümeti cereyan eden bu olayları duyunca Sırbistan işini kesin olarak halletmeye karar verdi. Sultan Mehmed 1458'de Mora Seferi'ne giderken Mahmud Paşa'yı da Sırbistan üzerine

yolladı. Mahmud Paşa Sırp başkenti Semendire'yi kuşattı, ancak alamayarak muhasarayı kaldırdı. Mahmud Paşa daha sonra gümüş madenleriyle ünlü Sivricehisarı ikinci defa aldı, takiben demir madenleriyle ünlü Rodnik taraflarını elde etti. Harekatına devam eden Mahmud Paşa daha önce Osmanlılar tarafından alınmış olan Böğürdeleni tekrar alıp Macaristan taraflarına akın yaptı.68

Semendire civarına Macar Kralı Mathias Corvin kumandasındaki bir ordunun tehdit etmesi üzerine Mahmud Paşa Niş civarına çekildi. Bu esnada Fatih Mora'da vaktiyle Konstantin'e tâbi olan yerleri fethetmiş ve Üsküp'e gelmişti. Mahmud Paşa orada Padişah ile buluştu. Mathias babasının taktiğini tatbik ederek kışın gelmesini ve Osmanlı ordusunun dağılmasını bekledi. Fatih fevkalade tedbirler alarak ordusu ile Üsküp'te kaldı. Tuna'yı aşarak Tahtalıya taarruz eden Kral püskürtüldü. Padişah ondan sonra Edirne'ye döndü. Ertesi sene baharında, bizzat Semendire üzerine hareket etti. Sırplar kendisine Sofya'da kalenin anahtarlarını getirdiler Haziran 1459).69 Böylece Sırbistan doğrudan doğruya Osmanlı hakimiyeti altına girmiş oluyordu.70

Ege'de Haçlı Faaliyetleri, 1456-1457

1457 yılında Sultan Mehmed Arnavutluğa İskender Bey'e karşı bir kuvvet göndermişti. Gönderilen bu kuvvetler Eylül ayında Arnavutlar tarafından Berat yakınlarında bozguna uğratıldılar. Aynı yılda Ege Denizinde Osmanlılar aleyhine gelişmeler oldu. 1456 yılında Papa Calixtus III 16 gemilik bir filo oluşturarak Kardinal Lodoviko Trevisan komutasına vermiş bu filoya Aragon ve Napoli Kralı Kral Alfonso da 15 gemi ile destek vermişti. Filo 1456 yılı sonu veya 1457 başlarında Rodos'a ulaştı. Birleşik filonun gayesi Kuzey Ege'deki Osmanlılara bağlı adaları ele geçirmekti. Venedikliler Papalık donanmasının Ege Denizi'nde bulunmasından memnun değildiler. Aslına bakılacak olursa onlar bu donanmanın Ege'deki Venedik'e bağlı yerlere saldırmasından çekiniyorlardı. Papalık donanması Kritovoulos'a göre Rodos'tan Limni'ye hareket ederek burayı ele geçirdi. Daha sonra Taşoz savunulmasına rağmen ele geçirildi. Imroz adasına gönderilen komutanı karşılayan adanın yöneticisi komutanı burayı almaması ve halkına dokunmaması konusunda ikna ederek geri göndermeyi başardı. Bu suretle Ada'nın Latin hakimiyetine girmesini engellemiş oldu.

Sultan Mehmed, bu donanmanın Ege'deki başarısını Lesbos'lu Domenico ve Niccolo Gattilusio'nun iş birliğine bağlıyordu. Gattilusio kardeşler Ege'de Osmanlılar aleyhine faaliyet gösteren bir kısım korsan gemilerine koruma vermişler, ayrıca Lodovico Domenico ve Niccolo'yu Sultan Mehmed'e vergi vermeme konusunda ikna etmişlerdi. Sultan Mehmed'in bu gelişmeler karşısındaki reaksiyonu bu bölgeye Amiral İsmail'i göndermek oldu. İsmail'in vazifesi Limni'ye saldırmaktı. Kritovoulos'a göre Osmanlı donanması yaklaşık olarak 150 gemiden oluşmaktaydı. İsmail, Limni'yi alamamasına rağmen adayı tahrip ederek büyük bir ganimetle Gelibolu'ya döndü. Limni halkı daha sonra Sultan'a elçiler gönderip vergi getirdiler ve anlaşma isteklerini bildirdiler. Sultan da bu isteklerini kabul etti. Benzer anlaşmalar Ege'deki diğer bazı Ceneviz ve Venedik'e bağlı yerlerle de yapıldı. Bu anlaşmalar sonuç olarak Calixtus III'ün Ege'deki Latin lordlarını kendi amacı doğrultusunda işbirliğine götürme umutlarını yok etmişti. Buna ek olarak İsmail'in komutasındaki Osmanlı donanmasının

büyüklüğü, Sultan Mehmed'in bölgedeki bütün Latin güçlerinin bir araya getirebileceğinden daha büyük bir donanmayı bir araya getirebilecek güçte olduğunu göstermekteydi. Sultan Mehmed büyük bir donanmaya sahip olmayı kendisine politika edinmişti. Kritovulos'a göre Sultan'ın yaklaşan seferlerinde denizcilik faaliyetleri en hayati kısmı teşkil etmekteydi ve Sultan denizlerin kontrolünün kendisinde olmasını istiyordu. Bu politikanın sonucunda ise Venedik, Ceneviz ve Aragon saf dışı bırakılacaktı.71

Mora'nın Osmanlı Hakimiyetine Girmesi, 1458-60

İstanbul'un fethini takiben Mora'daki vaziyet gevşemiş, İmparator Konstantin'in kardeşleri Dimitriyos ile Tomas İtalya'ya kaçmaya teşebbüs etmişlerdi. Çünkü bu sırada Paleologlara karşı çok eski rakipleri olan Kantakuzenler muhalefete geçmiş ve bunların tahriki ile Mora'daki Arnavutlar isyan ederek hakimiyeti ele geçirmek istemişlerdi. Bu duruma karşı iki kardeş Osmanlılardan yardım istediler ve kendilerine tarh edilen senevi 12 bin duka altını vergiyi kabul ettiklerini bildirdiklerinden Turahan Beyoğlu Ömer Bey akıncı kuvvetleriyle Mora'ya girerek bu kardeşlerin muhaliflerini bertaraf etti. Ancak bunlar aralarındaki anlaşmazlıkları gidermeyip imparatorluk için birbirlerine düştüler. Çünkü Konstantin'in ölümünden sonra Mora Rumları büyük kardeş Dimitrios'u imparator ilan etmek istemişlerse de Tomas buna razı olmamıştı. Bunun üzerine Mora toprakları iki kardeş arasında paylaştırılmıştı. Dimitrios, Mistra'da Tomas ise Patras'da hüküm sürmekte, ancak kardeşler arasındaki anlaşmazlık devam etmekteydi.72

Arnavutların Tomas taraftarı olmaları ve bazı entrikalar neticesinde Mora'nın Dimitrios'a ait olan bazı kaleleri Tomas'ın eline geçmiş, Monemvasia Kalesi'ne sığına Dimitrios, Osmanlı Padişahı'ndan yardım istemişti. Tomas'ın vergisini ödememesi ve Latinlerle ittifak içinde olması gibi sebeplerin de etkisi ile Mora'ya sefer açılmasına karar verildi. Sultan, kuzey hududunu muhafaza için Mahmud Paşa'yı Sırbistan üzerine gönderirken kendisi de 1458 Mayısı'nda Mora üzerine gitti.

Mora, Osmanlıların İtalya'ya karşı yapacakları seferler için önemli bir üs olma niteliğine sahip bir yerde idi. Buna ek olarak Balkanlar'da ve Akdeniz'de giderek kuvvetlenen ve bir imparatorluk kurmak isteyen Napoli ve Aragon Kralı V. Alfons, İskender Beyi nüfuzu altına almış, Mora Despotu Dimitrios ile Mora'yı nüfuzu altına alacak şekilde anlaşma imzalamış idi. Bu şekilde Alfons, Türklere karşı bir hareket için Mora'yı uygun bir üs olarak düşünüyordu. Bu durum Osmanlılar tarafından fark edilerek gelişmelere müdahale edildi. Teselya'ya giren Osmanlı kuvvetleri Korent berzahına doğru ilerlediler. Korent kalesi muhasara edildi ancak Sultan buranın düşmesini beklemeyerek Mora'ya girdi ve bir hayli kale alındı. Muhasaraya rağmen teslim olmayan Korent Kalesi Osmanlıların Mora hakimiyeti için hayati bir önem taşıdığından buranın kesinlikle alınmasına karar verildi. Açlıktan direnemeyen Kale halkı Dimitriosun gönderdiği bir elçinin aracılığı ile teslim oldu. Bunu takiben Osmanlılar ile Mora despotları arasında yapılan anlaşma ile; Korentlilerin mallarını muhafaza etmelerine, Osmanlıların Mora'da aldıkları kalelerin yani Mora'nın üçte birinin kendilerinde kalmasına, diğer şehir ve kalelerin Dimitrios ile Tomas'ın idaresinde bulunarak her sene üçer bin altın vergi vermelerine, Osmanlı

Devleti'nin hariçten bir taarruz halinde despotları müdafaa etmesine karar verilmiş oldu. Bu suretle bir kısmı doğrudan ve bir kısmı da vergi ile olmak kaydıyla Venedik kontrolü dışındaki Mora Osmanlı hakimiyetine girmiş oldu. Kuzey Mora Sancak Beyliğine Turahan Bey oğlu Ömer Bey tayin edildi (Temmuz 1458). Mora Seferi esnasında dukalık suretiyle idare edilmekte olan Atina şehri de Fatih Sultan Mehmed'in emri ile Turhan Bey oğlu Ömer Bey tarafından Türk idaresi altına alındı.73

Semendire'nin Osmanlıların eline geçmesi Papa tarafından bir felaket olarak telakki edildi ve Mantua kongresinde Haçlı seferi ilan olundu. Bu esnada Mora'da Despot Demetrius ile Batılıların teşvik ettikleri Tomas arasındaki mücadeleyi Tomas kazanmış ve Mora'da tekrar hakimiyetini tesis etmişti. Fatih bu gelişmelere seyirci kalamazdı.74

Aslında bu sıralarda Osmanlı Devleti'ni doğuda dikkatli olmaya sevk eden gelişmeler vardı. Sultan Mehmed önce Doğu'da ciddi bir rakip olarak Osmanlıların karşısına çıkabilecek olan Akkoyunlu Uzun Hasan'a karşı kuvvet göndermeyi arzuluyordu. Bu sebeple Despot Tomas'la anlaşma yoluna gidilmek istendi, ancak Tomas'ın anlaşma şartlarına riayet etmemesi sebebiyle Uzun Hasan üzerine yapılacak sefer ertelenerek durumun aciliyetine binaen Padişah bizzat Mora üzerine hareket etti. Korent'e gelen Padişah Isparta üzerine yürüdü. Dimitrios teslim teklifini kabul ederek Osmanlı ordusuna geldi ve şehri teslim etti. Mukavemet etmek isteyen Tomas elindeki bütün şehirleri kaybettikten sonra Mora'dan ayrılıp Roma'ya Papa II. Pius'un yanına gitti. Mora'nın bir kısım ahalisi İstanbul'a nakledilip yerleştirilirken yerlerine Türk nüfus iskan edildi. Despot Dimitrios'a Enez şehri ikamet gösterilerek oradaki tuz madenlerinden senevi altmış bin akçe gelir tahsis edildi.75

1460 Mora Seferi'nde, kıyıda Venedik'e ait olan kaleler hariç, bütün yarımada fethedildi. Fakat Mora'ya hakkı ile sahip olmak ancak Venediklileri Koron, Modon, Nauplia ve Argos gibi kalelerden atmakla mümkün olabilirdi. Özellikle 1463'te Argos'un yerli bir Rum papazının yardımı ile Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi Venedik'i Osmanlılara karşı Mora için harbe karar verdirtmiştir (28 Temmuz 1463).76

Venedik'e karşı girişilen Osmanlı harekatını biraz sonra ele almak üzere 1463'e kadar Osmanlıların yapmak zorunda kaldıkları diğer önemli seferlerinden bahsetmek istiyoruz. Zira 1460-63 yılları arasında gerçekleşen olaylar Batı'da Osmanlılar aleyhine özellikle Papa tarafından bir Haçlı seferi gerçekleştirilmesi yönündeki fikirlere ağırlık kazandırmış, bu ittifaka batıdaki ülkelerin yanı sıra doğudan da müttefikler temin edilme yoluna gidilmişti. 1460 yılında Uzun Hasan üzerine gitme niyeti olan ancak bunu ertelemek zorunda kalan Sultan Mehmed, Mora fethini tamamladıktan sonra bu defa doğuya dönme fırsatını buldu.

Amasra'nın Fethi, 1459

Candaroğulları ve Trabzon üzerine yapılacak seferden evvel Sultan Mehmed'in Karadeniz'in Anadolu sahilinde bir Ceneviz kolonisi olarak varlığını devam ettiren Amasra'yı Osmanlı hakimiyetine dahil etmek maksadıyla harekete geçtiği görülmektedir. Amasra, Osmanlı Devleti'ne vergi

ödemekteydi. Ancak Karadeniz'de korsanlık yapan gemilere korunma sağlıyordu. Sultan Mehmed kendisi kara yolu ile Amasra üzerine giderken Mahmud Paşa da donanma hazırlayarak Amasra'ya gönderdi. Amasra'nın Cenevizli hakimi bu durum üzerine şehrin anahtarlarını Sultan'a getirdi ve teslim oldu. Cenevizli yöneticiler İstanbul'a gönderilirken Amasra yakınlardaki başka bir Osmanlı yerleşim biriminin halkı Amasra'da iskan edildi.77

Candaroğulları Beyliği ve Trabzon'un Fethi, 1461

Fetihten önceki dönemde78 Osmanlılar, daha önce Giresun'a kadar ki sahil kesiminde kurulmuş olan Türk Beyliklerinin topraklarını ele geçirmek suretiyle Batı Karadeniz'de üstünlüklerini perçinlemişlerdir. II. Murad Dönemi'nde Trabzon üzerine taarruz maksadıyla gönderilen Osmanlı donanması fırtına yüzünden başarısızlığa uğramıştır.79 Bunu takiben 1456 senesinde vuku bulan bir hadise üzerine Osmanlılar Trabzon'a tekrar müdahale etmek zorunda kalmışlardır. Bu yıl içinde etrafına Türkmenleri toplamış olan Şeyh Cüneyt Trabzon İmparatorluğu topraklarına karşı bir akın düzenlemiş, Akçakale'yi almış, karşısına çıkan kuvvetleri bozguna uğrattıktan sonra da Trabzon önlerine kadar gelmiş, ancak şehri almayı başaramamıştır. Şehri alamayan Cüneyt çekilirken Osmanlılar devreye girmişlerdir. Rum Beylerbeyi Hızır Bey Osmanlı kuvvetleri ile Trabzon'a doğru akına çıkmıştır. Osmanlı kaynaklarından Aşıkpaşazade'ye göre bu akın Cüneyt'i Trabzon topraklarından çıkarmak için yapılmıştır.80 Osmanlıların bölgeye yaptıkları akınla beraber Trabzon Rum İmparatoru Kalo İoannes önce iki bin bilahare üç bin altınlık senevi bir vergi ile Osmanlı yüksek hakimiyetini tanımak zorunda kalmıştır.81

Bu gelişmeler üzerine Trabzon İmparatoru kendisine güçlü bir müttefik arayışına girmiş ve Akkoyunluların82 desteğini almaya çalışmıştır. Bu şekilde karşılıklı menfaatler ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kendisine Osmanlılara karşı müttefik bulma arayışının bir neticesi olarak yapılan evliliklerin sonuncusu Akkoyunlu Uzun Hasan ile Theodora arasında 1458 yılında yapılmış olup, bunun karşılığı olarak Uzun Hasan Trabzon İmparatorluğu'nu Osmanlılara karşı koruma garantisi vermişti.83 Bu koruma garantisine ek olarak Uzun Hasan Doğu Anadolu'ya Osmanlıların daha fazla yaklaşmasına müsaade etmek niyetinde değildi. Bu meyanda Uzun Hasan'ın birlikleri 1460-61 yıllarında iki devlet arasındaki sınırı teşkil eden Koyulhisar'ı almıştır. Bunun üzerine Fatih'in Kale'yi geri almak için gönderdiği Rumeli Beylerbeyi Hamza Bey başarısızlıkla geri çekilmek zorunda kalmıştı. Ebu Bekir Tahrani'ye göre Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Muhammed de 1460 yılında adı geçen bölgeye bir sefer yapmış, Melet Kalesi'ni kuşatarak civarında yağma ve tahripte bulunmuştu. Uzun Hasan bu faaliyetlerde bulunurken aynı anda Fatih'e Murad Bey'i elçi olarak gönderip Trabzon ile uğraşmamasını, bu bölgenin kendi nüfuz sahasında olduğunu bildirmişti.84

Yukarıda izah edildiği gibi Anadolu'da var olan diğer küçük beyliklerin Candaroğulları ve Karamanoğullarının Trabzon'un istediği korumayı sağlamaları mümkün değildi. Bu küçük beylikler ancak daha büyük bir Osmanlı aleyhtarı ittifakın parçaları olabilirdi. Kalo İoannes'in kardeşi David'in bu niyetle Avrupa'da kendisine müttefikler bulmak için çaba sarf ettiği bilinmektedir. Bu baptan olmak

üzere David Burgondia dukası Filip'e 1459'da bir mektup yazdığı bilinmektedir. David'in mektubunda kendisine müttefik olarak saydığı devletlerin en kuvvetlisi olarak Hasan Bey belirtilmektedir. Bu şekilde Sultan Mehmed'in Osmanlı tahtına geçmesinden sonra Trabzon İmparatoru, Uzun Hasan'ı yanına alarak Osmanlı tehlikesine karşı Batı-Hıristiyan dünyası ile temasa geçmiştir.85

Osmanlı Devleti tarafından dikkatle takip edilen bu gelişmeler, Fatih Sultan Mehmed'i acil tedbir almaya sevk etmiştir. Aksi takdirde Osmanlı aleyhtarı bir ittifakın gerçekleşmesi mümkün olabilirdi. Fatih Osmanlı tahtına geçtikten sonra bu yerleri almak fikrinde olduğunu beyan etmişti.86 Bu tarihlerde Trabzon Rum İmparatorluğu'nun toprakları Giresun'dan başlayıp yaklaşık olarak Batum civarına kadar uzanan Karadeniz kıyılarını kapsamakla beraber, bu topraklar dahilinde yaşayan külliyetli miktarda Türk nüfusunun bulunduğu ve Türk kültürünün bir çok alanda etkisini hissettirdiği bir gerçektir.87

Sefer hazırlıklarından olmak üzere donanma hazırlanması için emir verildi. Aynı zamanda uzak bir ülkeye sefer yapılacağı ilan edildi. 1461 ilkbaharında Osmanlı donanması Karadeniz'e açıldı.88 Sultan Mehmed Candaroğlu İsmail Bey'e gönderdiği fermanda Trabzon'a karşı bir gaza niyeti olduğunu, Osmanlı donanması Sinop'a geldiğinde donanmanın ihtiyaçlarını karşılamasını bildirdi. Fatih ordusu ile birlikte Anadolu tarafına geçti ve sefere başlandı. Osmanlı ordusu Ankara civarına geldiğinde Divan toplandı. Karamanoğlu Kasım Bey ve İsfendiyaroğlu Hasan Çelebi'de Osmanlı ordugahında bulunuyorlardı. Aniden Hasan Çelebi tutuklanarak çavuşlara havale edildi. Bunun ardından seferin İsfendiyar ülkesine olduğu açıklandı. Ordu İsfendiyar vilayetine doğru ilerlerken, İsmail Bey oğlunun tutuklandığını ve Sultan'ın üzerine gelmekte olduğunu öğrendi. Ailesini, maiyetini, askerlerini ve ağırlıklarını alarak Sinop Kalesi'ne çekildi. Fatih, Kastamonu'ya geldiğinde Veziriazam Mahmud Paşa'ya asker vererek onu Sinop üzerine gönderdi. Aynı anda Osmanlı donanması Sinop Limanı'na gelmişti. Bu şekilde Sinop hem karadan hem de denizden kuşatılmış oldu. Mahmud Paşa, Candaroğlu İsmail Bey'e hitaben Divan Katibi Tursun Bey'e bir mektup yazdırdı.

İsmail Bey mektubu aldı ve Mahmud Paşa'nın teslim olma teklifini kabul etti. Kale'den çıkarak Mahmud Paşa'nın yanına geldi. Bu arada Sultan Mehmed de Sinop ha valisine gelmişti. Vezirler İsmail Bey'i Sultan Mehmed'e götürdüler. İsmail Bey Kale ve bölgeyi teslim etti. Yenişehir ve çevresi İsmail Bey'e tımar olarak verildi. Daha sonra Osmanlı ordusu doğuya doğru yürüyüşe geçti.89 Sultan Mehmed ordusu ile birlikte Osmanlı-Akkoyunlu sınırında bulunan ve Akkoyunluların elinde bulunan Koyulhisar Kalesi'ne geldi. Kale, üç günden az bir süre içerisinde fethedildi.90

Buradan Erzincan yöresine doğru yürüyüşe geçildi. Erzincan yakınlarına gelindiğinde Erzincan ovasına bir günlük yürüyüş mesafesinden daha yakın bir mevkideki Yassı-çemen adındaki yaylada kamp kuruldu. Osmanlı ordusu burada iken Uzun Hasan Trabzon'a olan ilgisi münasebeti ile annesi Sare Hatun'u, Çemişgezek Beyi Kürt Şeyh Hasan ve bazı itimat ettiği adamları ile beraber Fatih'e elçi olarak gönderdi.91 Osmanlı kampına geceleyin ulaşan heyeti önce Mahmud Paşa kabul etti. Heyet, Mahmud Paşa'dan ara bulucu olmasını istedi. Aynı gece Mahmud Paşa Fatih'e haber göndererek

Uzun Hasan'ın elçileri vasıtası ile af dilediğini beyan etti. Sultan Uzun Hasan'ı affetti, ancak "mademki Uzun Hasan benim hizmetime gelmeyip gaza sevabından mahrum kaldı o zaman annesi ve adamları ordu ile beraber kalacaklar"92 diyerek Uzun Hasan'ın Trabzon lehine yapmak istediği hareketi engellemiş oldu.

Fatih bu mevkiden itibaren Trabzon'a üzerine doğru yürürken bilinen yolları takip etmemiştir. Osmanlı ordusu Bayburt yolunu izleyerek Trabzon'a doğru giderken karlı ve oldukça yüksek Barkar Dağı aşılmak zorunda kalındı. Kelkit civarına geldiğinde Sultan Mehmed ordusunu iki kısma ayırdı. Mahmud Paşa kendisine verilen kuvvetlerle batıdan Trabzon üzerine gönderilirken, Sultan da doğudan kapıkulu kuvvetleri ve Anadolu askerleriyle yürüyüşe geçti. Fatih, ordusu için hiç de kolay olmayan bu yolları seçerken bu bölgedeki yaylalarda yerleşik olan Çepni Türkmenlerinden gerektiğinde kılavuz olarak yararlanmak istemiş olabilir. Trabzon'a batıdan ulaşmaya çalışan ve Fatih'e göre daha zor bir yolu tercih eden Mahmud Paşa'nın da Çepni kılavuzları kullanmış olması mümkün görünmektedir.93

Fatih ve Mahmud Paşa'nın takip ettikleri yollarda kendilerine eşlik etmiş olan iki görgü şahidinin eserlerine sahip bulunmaktayız. Bunların verdikleri bilgilere göre Mahmud Paşa, Sultan Mehmed'e göre daha zor bir yol takip etmiş görünmektedir. Mahmud Paşa'nın yanında olan Tursun Bey'in verdiği bilgilere göre, Mahmud Paşa, aşılması çok güç olan yerlerden "…kesret-i esbâb vâsıtası ile, kazmacılar ve baltacılar aça aça, ve tâyife-i voynık, tulû'-ı subh-ı sâdıktan tâ Beyne's-salâteyn, tağ depesinden dibine hezâr zahmet ü ta'ab ile inildi…"94

Diğer taraftan Sultan Mehmed de izlediği güzergahta güçlüklerle karşılaşmıştır.95 Osmanlı ordusunda tahminlere göre yeniçerilere hizmet veren bir mevkide olan Konstantin Mihailoviç96 hatıratında Fatih'in karşılaştığı güçlükleri şu şekilde anlatmaktadır:

"…Özellikle yağmur ve çamur, taşıma hususunda büyük meselelere yol açtı….Fatih yüz civarında arabanın çamura saplanması sebebiyle yakılmasını emretti….Bütün bunlara ek olarak hazineleri taşıyan bir devenin uçuruma yuvarlanması ve taşıdığı altınların etrafa yayılması ile birlikte ordu durmak zorunda kalmıştı….Daha sonra Sultan dağılan altınları herkesin almasını emretti ve ordu yoluna devam edebildi…"97

Osmanlı donanması daha önce gelip Trabzon'u denizden kuşatmış bulunmaktaydı. Ancak Trabzon İmparatoru Sultan Mehmed'in dağları aşarak güneyden şehre ulaşabileceğini tahmin etmemişti. Bu sebeple İmparator şehirden ayrılma fırsatı bulamadı. Evvela akıncılar daha sonra da asıl ordu şehre ulaştı ve Kale her taraftan kuşatılmış oldu. Herhangi bir saldırı yapılmadan top ateşi için hazırlık yapıldığı sırada imparator Kale'yi ve bölgeyi teslim etmeye karar verdi. Kendisi ve ailesi için aman dileyerek teslim oldu.98 İmparator ve ailesi maiyeti ve bir kısım malları ile birlikte İstanbul'a gönderildi. Kale ve bölge tamamen zaptedildi.99

Sultan Mehmed, Trabzon'un fethini takiben farklı bir güzergah takip ederek İstanbul'a dönmüştür. Ancak Karadeniz kıyısı takip edilerek yapılan bu yolculuk esnasında karşılaşılan güçlükler sebebiyle kimi zaman donanmanın yardımı gerekmiş ve bu arada birçok hayvan telef olmuştur. Canik bölgesinden Tokat şehrine çıkan Sultan buradan İstanbul'a gelmiştir.100.

Trabzon'un fethinden sonra Doğu Karadeniz'de fetihlere devam edilmiştir. Öncelikle Trabzon fethi sırasında alınmamış olan Torul, Cezre ve Canehah adlı kaleler Şehzade Bayezid'in 1479 yılında bölgeye yaptığı sefer ile ele geçirilmiştir.101 Karadeniz hakimiyetini tamamlamak isteyen Sultan, aynı yıl Taman ve Çerkezistan sahillerine bir donanma göndermiştir. Bu donanma Anapa, Kopa ile Taman yarımadasında Matrega'yı (Tamatarhan) zaptetmiştir.102

Eflak Seferi, 1462

XV. asır ortalarında Osmanlıların himayesinde olarak II. Vladislav Eflak prensi bulunmaktaydı. Daha sonra bunun yerine Osmanlıların yardımıyla 1456 senesinde Vladislav'ın oğlu Vlad Çepeş yani Kazıklı Voyvoda denilen ve mücadeleleriyle Osmanlıları uzun süre meşgul edecek olan ve tebaasına karşı da zulmü ile meşhur olan şahıs geçti. Vlad, Osmanlı sarayında yetişmişti. Osmanlılara bağlı görünmekte ve her yıl haracını getirip kendisine layık şekilde iltifat gösterilip çeşitli hediyelerle geri ülkesine gönderilmekteydi. Sultan Mehmed, Trabzon Seferi'nde iken Vlad, Osmanlılara karşı olan sadakatini terk ederek Tuna'yı geçip Osmanlı ülkesi içerisinde Bulgaristan'a akın yapmış, epeyce zarar vermişti.103

Tursun Bey, Kazıklı Voyvoda'nın ülkesinde yaptıklarını şu şekilde tarif etmektedir: "…. ifrat-ı siyaseti bu mertebede idi ki, bir kuyde, mesela bir şahstan hiyaneti müş'ir cinayet ve asret sadır olsa, ol kuyun cemi halkını, zükur u ünasını, eftalin bile, dirile kazığa vurur idi. Ve Ağaç-hisar-ki ol kara bahtun tahtı idi-karşusında altı mil mikdarı yire tulani iki kol çit urdurdı ve ana muhkem çalı ördürdi, bahçe idinürem diyü. Ol iki çit arasını Üngürüs kafirlerinden ve kendi vilayeti kafirlerinden ve Boğdan kafirlerinden kazığa vurulmuş eşhas ile toldurdı. Ve andan gayrı, daire-i kal'a bişelü ve ağaçlü, çıtılgu yirdür; her ağacın her budağında aveng aveng olmış maslub-ı bi hisab u aded. Yasağı bu idi kim, her ki ol maslubdan birini indüre, anun yirine çıka…."104.

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'da bulunduğu kış esnasında Kazıklı Voyvoda'nın yaptıklarından haberdar olmuştu. Vlad'ın ele geçirilmesi için tertibat alan Sultan Silistre Beğ'i Yunus Bey vasıtasıyla onu İstanbul'a davet ederken diğer yandan Niğbolu sancak Beyi Çakırcı Hamza Bey'e Vlad'ın ne suretle olursa olsun ele geçirilmesini emretti. Tuna boyunda Vlad'ın geçmesini bekleyen Hamza Bey'in planından haberdar olan Vlad bir baskınla Yunus Bey'i ve Hamza Bey'i ele geçirdi ve ikisini de yanındaki adamları ile birlikte kazıklara vurdurttu. Vlad daha sonra Niğbolu, Vidin ve bütün Tuna boyu şehirlerini tahrip edip büyük bir esir kafilesiyle Eflak'a döndü. Sultan Mehmed bu durumdan oldukça müteessir olmuştu.105 Sultan Mehmed hadiselerden haberdar edildi. Vezirleri Mahmud ve İshak Paşa'dan Vlad'ın kardeşi Radul'un huzuruna getirilmesini isteyen Sultan Radul'u Eflak Voyvodası

olarak atadı. Radul'a dört bin atlıdan oluşan bir kuvvet verilerek Niğbolu'ya gönderildi ve orada Sultan'ın Osmanlı ordusu ile gelişini beklemesi emredildi.106 1462 senesi baharında Sultan Mehmed Eflak Seferi'ne başladı. Eflak ile arası açık olan Boğdan Prensi de sefere destek verdi. Osmanlı ordusu yaklaşık yüz elli bin kişiden oluşmaktaydı. Mahmud Paşa asıl ordudan evvel Eflak'a girdi ancak Vlad'ın kuvvetlerine tesadüf edilmedi. Sultan Mehmed, deniz yolu ile yirmi beş kadırga ve yüz elli nakliye gemisiyle Karadeniz'den Tuna'ya girdi. Sultan Vidin'e kadar ilerledi. Mahmud Paşa Vlad'ın kuvvetlerine rastlamayınca Evrenuzzade Ali Bey'in oğlu Evrenuz Bey akıncı kuvvetleriyle Eflak topraklarını vurmaya yollandı.107

Sultan Mehmed Tuna kıyısına geldiğinde Kazıklı Voyvoda'nın kuvvetleri de Tuna'nın öbür yakasında idi. Yeniçeriler Sultan'dan kendilerinin Vlad üzerine gönderilmesi isteğinde bulundular. Sultan'da onlara seksen gemi ve saldırıda kullanmak üzere top verdi. Yeniçerilerin bu saldırısı sonucunda iki yüz elli kişi kayıp verilmesine rağmen Sultan Tuna'nın öbür yakasına geçti. Vlad savaş sahasını terk etmek zorunda kaldı. Sultan Mehmed ödül olarak Yeniçerilere otuz bin altın dağıtılmasını emretti. Vlad'ın kardeşi Radul Osmanlı ordusunun önünden giderken Kazıklı Voyvoda'nın herhangi bir gece saldırısı ihtimaline karşı tedbirler alındı.108

Bizzat Mahmud Paşa ile birlikte Eflak Seferi'ne iştirak etmiş olan tarihçi Tursun Bey sefer hakkında özetle şu bilgileri vermektedir.

"…Vezir-i Âzam Mahmud Paşa bir gün kılavuzlar çıkarıp ordunun kamp kuracağı yeri tayin ettirdikten sonra ordu hareket etti ve tayin olunan kamp yerine yakın gelindiğinde ordunun öncülerinden gelen haberde tayin olunan mevkide ağız suyuna yetecek su olmadığı görüldü ve binek hayvanları susuz kaldı. Hava o kadar sıcaktı ki gazilerin üstündeki zırhlar üzerinde kebap pişirmek mümkündü. Padişah durumdan haberdar olduğunda bu hatayı ileri gelenlerin kusuruna bağladı ve kılavuzlar cezalandırıldı. Sonuçta tayin olunan yerde su olmamasından dolayı ordunun bir konak daha ilerlemesi uygun görüldü. Bir hayli zahmetle ikinci konak yerine ulaşıldı. Padişah yerleşti. Henüz kılıçlar belden ve sünüler elden gitmeden düşman geldi haberi ulaştı. Haberin aslına bakılırsa Kazıklı Voyvoda Kara Boğdan tarafından gelecek saldırılara karşı bu tarafta 7 bin kadar güzide askerini ve Beylerbeyisini yerleştirmişti. Padişah tarafından Ali Beyoğlu Evrenoz Bey'e o tarafa akın yapması söylendi. Vlad'ın askerleri Evrenoz oğlunun o tarafa akın yaptığını haber aldıklarından Evrenoz oğlunun akın yorgunu olacağını tahmin ederek boğaz da pusuya girmişlerdi. Zikrolunduğu gibi susuzluk sebebiyle ve ormanlık bölge olması sebebiyle asıl ordunun bu bölgeye geldiğini Vlad'ın askerleri bilmeyip, ileri gelen ordu tıraşçılarını Evrenoz Bey'in askerleri zannedip askerlerini on alay halinde düzene sokup Rumeli askerleri tarafından saldırıya geçtiler…"109

Tursun Bey özetle devam eder:

"…Düşman geldi" haberi yetişti, ancak asker bundan etkilenmedi. Kapı halkı ve Anadolu askeri hareket etmeyip hazır beklerken Padişah gelen düşmanı Mahmud Paşa'nın karşılamasını emretti.

Mahmud Paşa emir gereğince alaylarını saflara sokup, önüne azap askerlerini koydu. İki kanadını tertip ve düzene koydu. Sağ tarafına Turahan Beyoğlu Ömer Bey, Ali Beyoğlu Ahmed Bey, Mihaloğlu Ali Bey ve Malkoçoğlu Bali Bey ve daha nice ünlü Beyleri koydu. Sol tarafına da Arnavut ili Beyi Nasuh Bey, Yanya Beyi Develioğlu Umur Bey ve Mihaloğlu İskender Bey ve daha bunlar gibi nice emirler ile takviye ederek düşmanın üzerine yürüdü. Vlad'ın askerleri ormandan çıkıp karşılarında bu şekilde düzenli askerleri gördüklerinde yanıldıklarını anladılar. Çarpışmaya giremeden yenildiler. Gaziler düşmanı yenilgiye uğratırken bir kısmını kılıçtan geçirdiler bir kısmını da esir ettiler… Bu çarpışmadan kaçan düşman alaylarından biri Evrenoz Bey'in bölüğü ile karşı karşıya geldi. Evrenoz'un bölüğü akın yapıp esirler ve ganimetlerle yorgun olarak ve ekserisi yaya olarak atından inmiş bir şekilde piyade olarak gelirken kendilerine doğru gelen bir kafir alayı gördüler. Bunlara karşı koymaktan başka bir yol görmeyip kendilerini savunmaya karar verdiler. Ancak üzerlerine gelen düşman alayı zaten yenilmişti ve kaçmaya başladılar. Durumun farkına varan Evrenoz'un akıncıları bunları takip ederek geri kalanları da onlar kılıçtan geçirdiler hasılı yedi bin askerden yedi yüz sağ kurtulmadı…. Bu hadiseden sonra yaklaşık olarak otuz gün Eflak içerisinde faaliyette bulunuldu. Birçok esirler ve ganimetler alındı…."110

Tursun Bey'e göre Eflak Beyi Kazıklı Voyvoda bir gece saldırısı ile Osmanlı ordusuna kesin bir darbe vurup zafer kazanmayı düşünmektedir. Ve bu amacını gerçekleştirmek için bir gece Osmanlı ordusuna baskın yapar. Tursun Bey bu gece baskını hakkında özetle şunları söylemektedir.

"…Eflak Beyi bir gece baskın yaptı. Önce Anadolu askeri tarafına yürüdü. Burada yenilgiye uğratılan düşman daha sonra kapı halkına ve bazı yeniçerilerin çadırlarına saldırdı. Burada da başarıya ulaşamayan düşman kaçarken bu sefer de gece karanlığında esas orduya doğru yöneldi ve Rumeli askerleri arasına düştüler. Birden bire bütün çadırlarda mumlar yandı ve hazır duran askerler bağırarak düşmana saldırdılar. Bunun karşısında şaşıran düşman dağıldı. Kimisi kaçmaya çalışırken kimi de silahını bırakıp çadırlara kaçamaya çalışıyordu. Öyle oldu ki on yaşındaki bir seyis ve aşçı yamağı birden fazla düşmanı esir etmişlerdi…. Eflak Beyi yanına alabildiği kuvvetleri ile yenik bir halde Macaristan'a kaçtı. Ancak daha evvelden Macarlara karşı faaliyette bulunduğundan burada hapsedildi ve orada öldü. Zaferden sonra Sultan Edirne'ye döndü.111"

Eflak'ın Osmanlı hakimiyetine dahil edilmesi, Amasra, Sinop ve Trabzon'un fethi ile birlikte ele alındığı zaman Sultan Mehmed'e Karadeniz'in Güney ve Batı kıyılarının kontrolünü sağlamıştır. Aynı yılda Sultan Mehmed'in Gelibolu yakınlarında Çanakkale Boğazı'nın iki yakasına yaptırdığı iki kale de Ege'den Karadeniz'e geçişi kesin olarak Osmanlı Devleti'nin denetimine sokmuştur.112

Midilli Adası'nın Fethi, 1462

Sefer hakkında verdiği bilgilerden Midilli seferinde bulunmuş olduğunu anladığımız Osmanlı tarihçisi Tursun Bey'e göre Sultan Mehmed'in güzel adetlerinden biri de eğer bir yılda bir fetih kolaylık ile başarılmış ve yeterli zaman da var ise Sultan bu fethine başka bir fethi eklemek isterdi. Midilli'nin

fethi de bu neviden bir hadise idi. Eflak Seferi'nin kolaylıkla başarıya ulaşmasından sonra Sultan Mehmed, Midilli adasının alınmasına karar verdi.113

Aslında Midilli adasına sefer için Tursun Bey'in zikretmediği sebepler de vardı. Kritovoulos'a göre Gattilusio ailesinden Domeniko'nun oğulları Nikolo ve Domeniko adayı idare etmekteydiler. Bunlar Sultan Mehmed'le anlaşma yapmışlar ve Sultan'a yıllık vergi ödemekteydiler. Daha sonra Nikolo kardeşi Domeniko'yu öldürerek yönetimi eline geçirdi. Vergi ödemelerinde mesele çıkarmaya başlayan Nikolo, korsan gemilerinin adaya gelip gitmelerine ses çıkarmadı ve İtalyanlardan yardım alma gayretlerine girişti. Sultan bütün bu olanları bilmekteydi. Kendisine, vergisini vaktinde ödemesi, yaptığı anlaşmaya sadık kalması yoksa savaş açılacağı uyarısı yapıldı. Nikolo bu uyarılara fazla kulak asmadı. Bunun üzerine Sultan sefere karar verdi. Mahmud Paşa iki yüz parçadan oluşan bir donanma hazırladı ve adaya gönderildi.114

Sultan Mehmed, donanma ile gitmeyip kara yolu ile Ayazmend'e Midilli'nin karşı kıyısına giderek orada otağını kurdurdu. Mahmud Paşa komutasındaki Osmanlı donanması Midilli'ye vardıktan sonra limanı ele geçirdi. Mahmud Paşa'nın teslim olmaları yolunda ada yöneticisine yaptığı teklif kabul edilmedi. Kısa bir çarpışmadan sonra Mahmud Paşa Kale'yi kuşattı ve kale duvarları toplarla dövülmeye başlandı.115 Birkaç günlük top ateşinden sonra kale duvarlarında ve kulelerinde büyük tahribat meydana geldi. Daha sonra Sultan Mehmed maiyeti ile birlikte adaya geçti ve Midilli Kalesi'ni yukarıdan görebileceği bir mevkide çadırı kuruldu.116 Sultan'ın adaya gelişinden sonra ordunun yaptığı hazırlığı gören Kale'dekiler genel bir hücum yapılacağını anlayarak teslim olmaya karar verdiler.117

Kale komutanını adamları ve ailesi ile birlikte Sultan'ın huzuruna getirdiler. Şehir halkı ve korunmak maksadıyla Kale'ye sığınmış olanlar dışarıya çıkarıldılar. Esirler üç kısma ayrıldı. Midilliye yardım için İtalya'dan yardıma gelenler öldürülürken şehirli ve köylüden yarar olanlar esir edilip ileri gelenlere hediye edildi. Geri kalan şehirli ve köylüler yerlerinde bırakılarak üzerlerine gereken şer'i ve örfi vergiler uygulandı.118 Sultan Mehmed daha sonra tekrar Anadolu karasına geçti. Mahmud Paşa'ya Kale ve adada gerekli olan şeylerin yapılması için emirler verdikten sonra kendisi İstanbul'a döndü.119

Bosna'nın Fethi, 1463

Bosna Krallığı 1463 Seferi'nden önceki dönemde Osmanlı Devleti'ne senevi vergi vermekteydi. Osmanlı tarihçilerine göre Bosna kralı Semendire Kalesi üzerinde hak iddia etmiş ve kalenin Osmanlılar tarafından fethini geciktirmişti.120 Yine Eflak voyvodasının isyan ettiği günlerde Bosna Kralı da isyan belirtileri göstermiş, vergisini zamanında ödemesi için Sultan tarafından gönderilen elçiyi tutuklatmış ancak daha sonra pişman olarak elçiyi serbest bırakmıştı.121 Bunlara ek olarak Tursun Bey, Bosna'nın fethine dair verdiği bilgiler arasında Bosna'nın altın ve gümüş madenleri açısından zengin olduğundan bahsetmekle siyasi sebeplerin yanı sıra seferin ekonomik sebepleri

olabileceğini de ima etmektedir.122 Kritovoulos Sultan'ın seferi hakkında başka sebeplerden de bahsetmektedir. Buna göre Bosna Kralı ile Macar Kralı arasında dostluk ve bir ittifak vardı. Sultan birçok kereler vergi vermesi karşılığında Bosna Kralı'nı bir barış anlaşması yapmaya davet etmiş, ancak Macarlarla dostluğuna güvenen kral bağımsız olmak düşüncesiyle bu daveti kabul etmemiş üzerine yapılan seferler de fikrini değiştirmemişti. Sultan Mehmed bu durum üzerine Bosna üzerine sefere karar vermişti.123 Son olarak 1463 yılı Batı'da Osmanlılar aleyhine yeni bir Haçlı seferinin başladığı yıl idi. Osmanlılar, Macaristan'la komşu olan Bosna'nın da bu Haçlı organizasyonuna girmesi veya desteklemesi ihtimaline karşı Balkanlar'da zor bir duruma düşmemek için harekete geçmeye karar vermişlerdi.

Bizzat Sultan Mehmed'in kumandasında olarak Osmanlı ordusu Üsküp, Karadonlu yoluyla Vilitçrin'e geldiğinde Bosna kralının Ağaç Hisarı yaktığı haberi geldi. Bunun üzerine Sultan önden Mahmud Paşa'yı gönderdi.124 Mahmud Paşa ilk olarak Bosna sınırında olan Bobofça daha sonra da Visoka kalelerini ele geçirdi. Bu kalelerin çevresindeki yerleşim birimleri de Osmanlılara itaat etti. Daha sonra Sultan Mehmed Travnik bölgesinde ordugahını kurdu. Bosna kralının Yayçe Kalesi'nde olduğu haber alındı. Bunun üzerine Mahmud Paşa Rumeli askerleri ile birlikte Yayçe kalesine gönderildi. Yayçe nahiyesinde Vırbaz suyu kenarına varan Mahmud Paşa, burada kralın kendi maiyeti ile birlikte bir gün önce ikindi vaktinde Sokol Kalesi yönüne gittiğini haber aldı. Hiç durmadan Sokol Kalesi'ne varan ve hücum eden Mahmud Paşa burada Kale'nin sarplığı ve savunanların çarpışmaları sebebiyle güçlükle karşılaştı. Sonunda Bosna kralının geceleyin geldiği Sokol Kalesi'nde durmayıp buradan Kiluç Kalesi yönüne gittiği haberi alındı.

Kiluç kalesi ile Sokol Kalesi arasındaki sarp derbendi geçme konusunda beylerin çekimser davranmaları üzerine Mahmud Paşa müşavere sonucunda onları ikna ederek derbentten geçirdi ve Kiluç havalisine ulaştılar. Mahmud Paşa'nın önden gözcü olarak gönderdiği Tırhala Beyi Turahan Beyoğlu Ömer Bey'den alınan haberde kralın Kiluç Kalesi'nde olduğu öğrenildi. Mahmud Paşa birliklerini düzenleyip Kale'ye gönderdi. Bosna Kralı Padişah'ın uzakta olduğunu düşünerek kale üzerine varan askerleri Türk akıncıları zannetmişti. Bu sebeple askerlerini düzenleyerek gelen Türk askerlerine karşı gönderdi. İki taraf arasında şiddetli bir savaş oldu. Mahmud Paşa çarpışma yerine gelmeden Türk askerleri galip geldiler. Mahmud Paşa'nın gelmesi üzerine Kale kuşatıldı şehri yakıldı ve akabinde Mahmud Paşa Kralı teslim olması yolunda ikna etti. Ve kral aman dileyerek teslim oldu. Mahmud Paşa kralı buradan Sultan Mehmed'e gönderdi. Kralın küçük kardeşinin İzveçay Kalesi'nde olduğunu öğrenen Mahmud Paşa bu Kale üzerine gitti ve onu ele geçirdi. Sultan Mehmed bu sırada Yayçe Kalesi'ni kuşatmış bulunuyordu. Mahmud Paşa Yayçe'ye Sultan'ın yanına geldi. Bosna kralının ve kardeşinin yakalanması üzerine Yayçe Kalesi de teslim oldu. Mahmud Paşa, Bosna kralı ile yaptığı anlaşmada teslim olması karşılığında hayatının bağışlanacağına söz vermişti ancak Bosna kralı teslim olduktan sonra Fatih, savaşla alınabilecek yerin amanla alınmasına sinirlenmiş, Mahmud Paşa'ya kızmıştır. Daha sonra orduda bulunan ve Musannifek adıyla bilinen Şeyh Ali Bistami'nin verdiği fetva ile Bosna kralı öldürülmüştür.125 Mahmud Paşa bundan sonra Hersek üzerine

gönderildi. Hersek Beyi126 kaçarken bölgenin birçok kalesi ele geçirildi. Bunlara ek olarak Osmanlı toprakları ile Bosna arasında Kovaçoğlu ve Pavlıoğlu demekle bilinen iki beyliğin toprakları da Osmanlı topraklarına ilhak edildi. Fethedilen yerlere kadı ve sancak beyleri tayin olunduktan sonra Bosna madenlerine eminler tayin olundu.127

II. Bosna Seferi, 1464

Sultan Mehmed birinci Bosna seferinden döndükten sonra aralarındaki ittifak gereğince Venedikliler Mora'da ve Macar kralı 1463 kışında Bosna'da saldırıya geçmişti. Bosna'da Yayçe Kalesi voyvodası ve muhafızı tarafından Macar kralına teslim edilmişti. Sırbistan sınırındaki Srebreniçe'yi alan Macar Kralı İzvornik'i kuşatmış,128 Venedikliler de Mora'da dört ay evvel faaliyete geçmişlerdi. Macar Kralı aldığı kalelerle yetinerek geri dönmüştü129. Bir yıl önce elde edilen Bosna'nın elde tutulması Osmanlılar açısından hayati bir önem taşıdığından Macar kralının Bosna'yı istilası önlemek ve kaybedilen yerlerin geri alınması maksadıyla 1464 yılı ilk baharında Sultan Mehmed ikinci defa Bosna Seferi'ne çıktı. Ancak bu sırada Venediklilerin Midilli adasına saldırdıkları haberi alındığından Mahmud Paşa Venedik saldırısını defetmek için Gelibolu'ya gönderilmiş, burada hazırladığı donanma ile Midilli'nin yardımına giden Mahmud Paşa Venedik saldırısını önleyerek geri dönmüştü.130

Sultan Mehmed'in bu II. Bosna seferinde hedefi Yayçe Kalesi'nin tekrar alınmasıydı. Bu gayeye yönelik olarak ordu Kale'yi kuşatır kuşatmaz toplar dökülerek, siperler kazıldı ve Kale duvarları altından tüneller kazılmaya başlandı. Kale'nin bir kulesinin tamamen yıkılmasına rağmen kaleyi savunanlar da büyük gayretle müdafaada bulundular. Bu müdafaa ile kazanılan zaman Macar Kralına Kale'dekilere yardım etmesi için fırsat verdi. Macar kralı bölgeye gelmeden önce Sultan Mehmed kaleye son bir saldırı düzenledi. Ancak Kale alınamadı. Minnetoğlu Mehmed Bey Kale'yi kuşatmakla görevli bırakılıp Sultan Mehmed Macar Kralı üzerine yürüdü. Kral ile savaşmak mümkün olmayınca Sultan Mehmed kışlamak üzere Sofya şehrine çekildi.

Kış mevsiminin gelmesiyle Padişah, Sofya'da kalırken Mahmud Paşa'yı Rumeli askerleriyle birlikte Macar kralı tarafından kuşatılmış bulunan İzvornik Kalesi'ne yardım için gönderdi. Macarlar toplarını kurmuşlar ve Kale'ye oldukça zarar vermişlerdi.131 Mihaloğlu İskender Bey Kale'de bulunup müdafaaya devam ediyordu. Macarlar ise kışa rağmen yer altına barınaklar yapıp Kale'yi kuşatmasını sürdürüyorlardı.132 Mahmût Paşa Kale'ye üç günlük mesafede olan bir mevkie ulaştığında Kale'ye giden müsait yolların Macarlar ve Vlaklar tarafından tutulmuş olduğunu gördü ve vaziyet hakkında bölgeyi tanıyan beyleri ile müşaverede bulundu. Beyler geçitler yolu ile Kale'ye ulaşmanın mümkün olmadığını, Srebrenica yolunun ise çok uzun olduğunu bildirdiler. Mahmud Paşa beylerinin fikirlerini beğenmedi. Bölgeyi iyi bilen bir Hıristiyan bulup ona ve adamlarına tımar vaadinde bulundu. Emir vererek ormanlık araziden geçip İzvornik kalesinin karşısındaki tepeye ulaşmalarını ve kaledekilere bağırarak üç gün daha dayanmalarını Sultan'ın ordusu ile geldiğini dayanmaları gerektiğinin bildirilmesini istedi. Mahmud Paşa'nın bu planı başarıya ulaştı. Haber, Macar ordusunda panik meydana getirdi. Macarlar Türklerin üç taraftan geldiğini düşündüler. Bunun üzerine Macar Kralı

kaleye son bir saldırı emri verdi. Saldırı başarısızlığa uğradı. Macarlar toplarını, ağırlıklarını ve yaralıları bırakarak çekilmeye başladılar. Bu haberi alan Mahmud Paşa hızlı bir şekilde İzvornik'e ulaştı. Macarlar Sava'ya kadar takip edilerek birçok silah ele geçirildi. Toplar ve mühimmat kaleye alındıktan sonra gereken erzak ve askerler Kale'ye koyuldu. Mahmud Paşa geri dönüp Sofya'da Sultan'la buluştu.133

Fatih Sultan Mehmed, bizzat çıktığı 1464 II. Bosna seferi ile Macarların Bosna'yı ele geçirmeleri engellenmiş, bu suretle Venedik-Macar ittifakına karşı Balkanlar'da önemli bir mevkii elinde tutmuştur.

Osmanlı-Venedik Savaşı; Savaşın Haçlı Seferine Dönüşmesi ve Sonuçları, 1463-1479

Osmanlıların İstanbul'u aldıktan sonra Arnavutluk, Bosna, Mora ve Adalardaki başarıları, Anadolu'da Trabzon, Candar Beyliği ve Karaman Devleti'yle Alaiye Beyliğini ortadan kaldırmaları, onlara karşı gerek Doğu'da ve gerekse Batı'da kuvvetli hasımlar meydana getirmişti. Bu hasımlardan Doğu'daki Akkoyunlu Devleti ve Batı'dakiler başta Papalık olmak üzere Venedik Cumhuriyeti ile Napoli ve Macar Krallıkları idi. Bunlara ek olarak Arnavutluk Beyi İskender Bey ve Rodos şövalyeleri de vardı. Osmanlılara karşı açılan mücadele önce Venedik tarafından başlatılmış, sonra buna denizden Papa ile Napoli kralı ve Rodos şövalyeleri, karadan da Macarlar iştirak etmişler, daha sonra bunlara Akkoyunlu Devleti de katılmıştır. Venedik Cumhuriyeti Osmanlı fetihlerinin kendi aleyhine de sonuçlar vermesine rağmen İstanbul'un fethinden sonraki zamanlara kadar Osmanlılarla karşı karşıya gelmek istememiştir. Venedik bu sırada İtalya'da rakipleri olan Napoli ve Milano ile uğraşıyordu. Osmanlıların Adalardaki başarıları ve Mora'daki Venedik kolonilerini ele geçirmeleri, Venedik'i Osmanlılara karşı daha ciddi ittifak arayışına sevk etti. Sonuçta Venedik'le İskender Bey arasında Papa'nın da teşvikiyle Osmanlı aleyhtarı bir ittifak yapıldı. Venedik bu anlaşmalara daha sonra Macaristan'ı, Burgonya'yı dahil ederken Napoli bu ittifaka girmedi. Papa bu ittifaka Raguza'yı davet etmek için Ankona'ya gittikten sonra burada ansızın ölmüş ve planlanan Haçlı seferi sonuca erdirilememişti. Ancak Venedik Cumhuriyeti, Macarlar ve İskender Bey Osmanlılara karşı harekata başladılar.134

Venedik senatosunun 1463'te Türklere karşı harp kararı almasından sonra Venedik kuvvetleri komutanlığına Yakomo Loredano getirildi. Alınan karara göre Venedikliler Mora'da, Macarlar Bosna'da ve İskender Bey de Arnavutluk'ta faaliyet göstereceklerdi. Bu karar gereğince Venedikliler 1463 Ağustosu'nda Mora'ya saldırdılar. Bunun üzerine Padişah arkadan gelmek üzere Vezir-iazam Mahmud Paşa acele olarak Mora'ya gönderildi. Mora'ya çıkan Venedikliler Korint şehrinde Turahanoğlu Ömer Bey'i muhasara ederlerken Korint'te bozguna uğratıldılar. Mora'daki asiler itaat altına alındı. Bu sırada Bosna'da saldırıya geçen Macar Kralı Matyas Korven Yayçe ve diğer birkaç kaleyi almasına rağmen Sultan Mehmed'in 1464 Bosna Seferi üzerine geri çekildi. Mora'da başarısızlığa uğrayan Venedik donanma ve kuvvetleri daha sonra komutanlığa getirilen Viktor Kapello'nun komutasında Taşoz, İmroz ve Semadirek adalarını alıp Atina'yı işgal ettiyse de Türklerin karşı taarruzu üzerine geri çekilmek zorunda kaldı. Aynı sene içerisinde Venedik donanması Midilli'yi

almak istemiş, fakat Mahmud Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasının geldiğini haber alınca geri çekilmişti. 1467 yılında Venedik Cumhuriyeti barış maksadıyla Osmanlı hükümetine müracaat etti. İmroz ve Limni adalarının kendilerine verilmeleri şartıyla barış isteyen Venediklilerin teklifi kabul edilmedi. Bunun üzerine Venedikliler savaşı lehlerine çevirmek üzere Mora'da tekrar taarruza başladılar. Mora'ya çıkan Venediklileri Turhan Bey oğlu Ömer Bey yenilgiye uğrattı. Venedikliler büyük zayiatla çekilmek zorunda kaldılar. Çekilen Venedik kuvvetleri komutanı Kanalis Eğriboz adasından hareket ederek Limni, İmroz ve Enez'e taarruz etti. Limni ve İmroz'u işgal eden Kanalis Enez'e saldırdı. Yerli Hıristiyan halka büyük zulüm yapan Kanalis aldığı esirlerle birlikte Eğriboz'a döndü (1467).135

1470 yılında Sultan Mehmed, Kanalis'in Ege'deki faaliyetlerine ve Enez'de yaptığı tahribata çok daha esaslı bir seferle Venedik'in Ege'deki en önemli kolonilerinden birine sefer düzenleyerek cevap verdi. Venedik uzun zamandır Türklerin buraya sefer düzenlemesinden çekiniyordu. Eğriboz Venedik'in Akdeniz ticaretinde oldukça önemli bir yer tutmaktaydı. Ada, Mora ve Yunan sahillerine yakınlığı sebebiyle de Mora'daki Osmanlı hakimiyetini tehdit eder bir halde idi. 1470 yılı başlarında Sultan Mehmed Eğriboz seferi hazırlıklarına başlanması için emir verdi. Hazırlıkların en önemli kısmını oldukça büyük bir donanma oluşturmaktaydı. Gelibolu Sancağı Beyi Mahmud Paşa donanma komutanı olarak yaklaşık üç yüz ila dört yüz parça gemiden oluşan donanma ile adaya doğru hareket ederken, Sultan Mehmed de yaklaşık yetmiş ila yüz bin kişi arasındaki bir kuvvetle karadan hareket etti. Eğriboz Kuşatması Osmanlılar için çetin geçmesine rağmen ada özellikle Osmanlı topçusunun başarısı ile fethedildi 12 Temmuz 1470.136

Venedik Cumhuriyeti Eğriboz'u kaybettikten sonra Osmanlılarla anlaşmak istedi. İki taraf arasında Sultan Mehmed'in analığı Sırbistan Prensesi Mara aracı idi. Ancak anlaşma sağlanamadı. Venedik senatosunun Osmanlılarla anlaşmada pek istekli davranmamasının başka sebepleri de vardı. Papa IV. Sixtus'un öncülüğünde Türklere karşı yeni bir Haçlı seferi organize etme yolunda çalışmalar başlamıştı. Papa, Fransa kralına, Macaristan'a ve İtalya'daki prenslere kardinaller göndererek bir Haçlı seferi organize etmeye çalışıyordu. Bunlardan daha önemlisi bu ittifaka Akkoyunlu Uzun Hasan'ın da katılma ihtimali vardı. 1469 yılında bir Venedik elçisinin Uzun Hasan'ın yanına gitmesinden sonra Uzun Hasan İtalya'ya elçilik heyeti göndermiş ve onlara doğuda bütün rakiplerini ortadan kaldırdığını yalnız Mehmed Bey'in kaldığını onun ortadan kaldırılmasının da kolay olduğunu bunun için Venedik donanmasının kendi ordusu ile iş birliği yapmasını teklif etmişti. Venedikliler Uzun Hasan'ın mektubunu ve bilahare de elçisini kabul ettiler. Osmanlılarla devam eden barış görüşmeleri sonuçsuz kalınca kendileri Uzun Hasan'ın karısı Despina Hatun'un yeğeni Katerino Zeno'yu Uzun Hasan'a göndererek ittifakı gerçekleştirme yoluna gittiler (1471). Uzun Hasan'ın da Venedik'le ittifak yapma isteğinde kendine göre düşündükleri vardı. Uzun Hasan, Anadolu'nun güney sahillerine Venediklilerin yapacağı bir saldırıda kendisi de kuzeyden saldıracak ve bu şekilde Sultan Mehmed'in 1468'den beri elinde tuttuğu Karaman topraklarını ele geçirecek veya buraları tekrar Karaman Beyliği'ne geri vererek kendine bağlı bir beylik vasıtasıyla Orta Anadolu'da üstünlük kuracaktı.137

İki taraf arasında gerçekleşen bu diplomatik temastan sonra Venedik donanma komutanı Moçenigo donanmasıyla Akdeniz'e çıktı. Ege sahillerinde tahribat ve yağma yaptı. Daha sonra Mora'da Napoli Krallığı donanmasının da desteğini alan Moçenigo'ya Papa donanması da katıldı. Donanma mevcudu seksen beş kadırgayı bulmuştu. Müttefik donanması kendilerine hedef olarak Antalya'yı seçtiler. Büyük tahribat ve yağmaya rağmen Antalya teslim olmadı. Buradan eli boş dönen müttefik donanması bu sefer İzmir'e asker çıkarıp büyük bir yağma ve katliamda bulundular. Bu deniz harekatı 1472 senesi ilkbaharından sonbaharına kadar sürdü. Sultan Mehmed 1473'te Uzun Hasan üzerine yürürken Venedik donanması Moçenigo komutasında tekrar faaliyette idi. Karamanoğulları da birlikte hareket ediyorlardı. Nitekim müttefik donanma İçel taraflarında bulunan Kasım Bey'e yardımda bulundu. Silifke ve civarındaki bir kısım kaleler Moçenigo tarafından alınıp Kasım Bey'e verildi.138

Venedik donanmasının bu faaliyetlerine ek olarak Uzun Hasan'ın Venedik'ten istediği silahlar da 1473 Ocağı'nda senatonun kararı ile Giosafat Barbaro'nun heyeti ile birlikte Kıbrıs'a gönderilmişti. Barbaro 1473 yazında Anadolu sahillerine geçip burada Uzun Hasan'ın ordusu ile buluşup silahları teslim etmeyi ümit ediyordu. Ancak bu gerçekleşmedi. Uzun Hasan ise 1472 sonbaharında ordusu ile sefere çıktığında bu bölgeye gelmek yerine güneye inerek Memluk topraklarına saldırmış bu hareketi Memluklularla arasını açmakla kalmayıp Suriye'ye inen kuvvetleri Memluklular tarafından bozguna uğratılmıştı. Bu da Sultan Mehmed'e yeni bir diplomatik manevra yapma kabiliyeti kazandırmıştı. Sultan Mehmed bir elçilik heyetini Suriye'de Uzun Hasan'ın kuvvetlerini yenilgiye uğratan Emir Yasbak'a göndererek Uzun Hasan'a karşı birlikte hareket etme teklifinde bulunmuş, Emir de Sultan'a bir elçilik heyeti ve hediyelerle göndermişti. Bunları takiben Sultan Mehmed, Kahire'ye bir elçilik heyeti gönderdi. Heyet, Kahire'de oldukça sıcak karşılanırken Memluk Sultan'ı büyük bir ihtimalle Akkoyunlulara karşı bir ittifak oluşturmak için Osmanlı başkentine gitmek üzere bir elçi atadı.139

Sultan Mehmed, Doğu'da bu faaliyetler içerisinde yer alırken Batı'da da Osmanlılar karşılarındaki ittifaka karşı değişik faaliyetler içerisinde yer alıyorlardı. Uzun Hasan'ı diğer ittifak üyelerinden ayırmak isteyen Sultan Mehmed, vakit kazanmak niyetiyle Venedik'e, Macaristan'a elçilik heyetleri gönderdi. Bunlara ek olarak Doğu'da Uzun Hasan'la muhtemel bir çarpışma sırasında Venedik'in yardımını engellemek için doğrudan Venedik'i hedef alan kara akınları yapıldı. 1472 sonbaharında Bosna'dan hareket eden Osmanlı akıncıları Venedik yakınlarında Friuli'ye kadar inip yağmada bulundular. Öyle görünüyor ki, Sultan'ın gayesi bu akın sırasında Uzun Hasan'ın üzerine yürümekti. Çünkü yine aynı yılın sonbaharında Yusuf Mirza'nın Anadolu içlerine kadar yaptığı sefer, Tokat'ın ve Karaman bölgesinin yağmalanması hadisesine karşılık olarak Sultan Anadolu tarafına geçmiş ancak vezirlerin teklifiyle Uzun Hasan üzerine yapacağı seferi 1473 yılına tehir etmişti.140

1473'te Uzun Hasan'ın Osmanlılara karşı yenilgisiyle Venedik doğudaki en mühim müttefikini kaybetti. 1474 yılında Osmanlılar ve Venedikliler tarafından barış istekleri arttı. Ve sonuçta 1475 yılında iki taraf arasında bir senelik saldırmazlık anlaşması yapıldı. Bir senelik barış sırasında hazırlanan Osmanlı donanması ile Kefe ve Kırım Seferi yapıldı (1475).141

Mütareke biter bitmez iki taraf arasındaki mücadele tekrar başladı. Antuvan Loredano komutasındaki Venedik donanması Anadolu sahillerinde tahribatta bulundu. 1477'de İnebahtı'yı almak isteyen Osmanlılar Hadım Süleyman Paşa'yı gönderdiler, ancak sefer başarısız oldu. Aynı yıl içerisinde Arnavutluk Sancak Beyi Ali Bey Kroya'yı muhasara etti. Yine o yılın sonlarına doğru Bosna Sancak Beyi Turahanzade Ömer Bey, Venedik'e kara akınında bulundu. Bir ay müddetle Venedik'in çok yakınlarında faaliyette bulunuldu. Bu şekilde Moçenigo ve Loredano'nun Türk sahillerini yağma ve talanlarına karşılık verilmiş oldu.

Fatih Sultan Mehmed, müttefikleri tarafından terk olunarak yalnız başına kalan Venedik'le anlaşmak istedi. Venedik Cumhuriyeti uzun savaştan dolayı oldukça yıpranmış olup müttefikleri de kendinden ayrılmıştı. Kroya şehri düşmek üzere idi. Papa IV. Sixtus Venedik'e gereği gibi yardım edemiyordu. Doğuda kendisinden çok şey beklenen Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Osmanlılar tarafından yenilgiye uğratılmış ve 1478 yılında ölmüştü. Osmanlıların Venedik Cumhuriyeti'ne yaptığı barış teklifi hemen kabul edildi. Tomas Malipiyeri Cumhuriyet adına barış görüşmelerini yürütmek üzere İstanbul'a gönderildi. Osmanlı Devleti'nin ileri sürdüğü şartları ilk önce kısmen kabul eden Malipiyeri kesin anlaşma sağlanmadan Venedik'e döndü. Arkasından 1478 baharında Fatih, III. Arnavutluk Seferi'ne çıktı. Osmanlılar barış için İşkodra'nın teslimini şart koşuyorlardı. Kroya'nın teslim alınmasından sonra Osmanlılar bütün kuvvetlerini İşkodra üzerine sevk ettiler. Kuşatmanın uzaması üzerine Padişah İstanbul'a döndü. Ve dönüşünden altı ay sonra İşkodra Venedikliler tarafından teslim edildi. Arkasından da Osmanlı-Venedik barış antlaşması yapılarak on altı yıl süren savaş sona erdirildi. Venedik Cumhuriyeti adına İstanbul'a gelen Civani Dorya, Osmanlı hükümetinin bütün tekliflerini kabul etti. Venedikliler on altı yıl süren harp boyunca aldıkları yerleri geri veriyorlardı. Arnavutluk'ta Kroya ve İşkodra haValisi Osmanlılarda kalacaktı. Buna karşılık Türkler de Dalmaçya, Arnavutluk ve Mora'da Venediklilerden aldıkları yerleri iade ediyorlardı. İki taraftan alınan esirler karşılıklı olarak serbest bırakılacaktı. Venedikliler yüz bin filori tazminat ve her sene Osmanlı hazinesine on bin duka vergiyi ve şap iltizamı bedeli vergilerini kabul ediyorlardı. Yine anlaşmaya göre Venedik İstanbul'da daimi bir elçi bulundurma hakkı elde ediyordu. Osmanlı-Venedik Savaşı'na son veren antlaşma 1479 ilkbaharında imza edildi ve 25 Nisan 1479'da Sen Mark yortusu günü Venedik doçu tarafından ilan edildi.142

Arnavutluk Seferleri ve Arnavutluğ'un Fethi

Fatih Sultan Mehmed'in I. Arnavutluk Seferi'nden bahsetmeden önce Arnavutluk olayları ile ilgili olarak Sultan Mehmed'in Osmanlı tahtına geçmesinden bu sefere kadarki hadiseleri kısaca görmekte fayda vardır. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nin Arnavutluğa karşı yürüttüğü fetih politikasının sebepleri daha iyi anlaşılacaktır. 1451 yılında maksadı bir Balkan ve Akdeniz İmparatorluğu kurmak isteyen Napoli ve Aragon kralı V. Alfons, Türk tehlikesinin farkında olarak ve Balkanlar'daki gayesine ulaşmak için İskender Bey'i teşvik ve himayeye başlamıştı. İskender'in Napoli Kralı'na tabi olması Venedik Cumhuriyeti'ni kuşkulandırmıştı. Venedik'in İskender'in muhaliflerini desteklemeye başlaması üzerine Alfons Venedik doçunun dikkatini çekmiş tahriklere son verilmesini istemişti. 1453'te İstanbul'un fethi

Venedik menfaatlerine önemli zararlar verdiği için Cumhuriyet Arnavutluk'taki tahrik siyasetinden vazgeçmiş ve İskender'le143 anlaşma yaparken, Napoli'ye karşı siyasetlerine de devam etmiştir.144

1455 yılında Türklerin eline geçmiş olan Berat şehri İskender Bey tarafından kuşatıldı, ancak alınamadı. İki yıl sonra 1457'de Hamza Bey komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Albulena ovasında İskender Bey tarafından bozguna uğratıldı. Hamza Bey esir düştü. 1458'de Napoli Kralı V. Alfons'un ölümü İskender'i güçlü bir hamiden yoksun bıraktı. İskender Bey 1460'ta Osmanlı hakimiyetini ve vergiyi kabul etti. Papanın tasvip etmemesine rağmen İskender Bey bu anlaşmayı gerekli görmüştü. 1461 yılında İskender Bey, Alfons'un yerine kral olan oğlu Ferdinand'ı rakiplerine karşı desteklemek için İtalya'ya geçti ve Ferdinand'ı kurtardı. 1462'de memleketine dönen İskender, papanın ve Venedik elçisinin ısrarıyla Osmanlılar ile ilişkilerini bozup hasmane bir tavır aldı. Bu arada Osmanlıların Anadolu ve Eflak taraflarında meşgul olmaları İskender üzerine kesin bir hareket yapmalarını engelledi. Osmanlılara karşı yeni bir Haçlı seferi hazırlığında olan Papa II. Pius İskender Bey'den de destek almak istediyse de 1463'te iki taraf arasında anlaşma yapıldı.

Bu arada Balkanlar'da ve Mora'da meydana gelen gelişmeler yeni sonuçlar doğurdu. Türklerin Bosna'yı almaları, Mora'da Venediklilere ait Argos şehrinin alınması, Venedik'i İskender Bey'le ittifak arayışına sevk etti. İki taraf arasında yapılan anlaşmadan sonra İskender Bey Venedik Cumhuriyeti'nin Macarlarla beraber Türklere karşı harp kararı verdiği tarihten bir sene sonra 1464 senesi ilk baharında Osmanlılara karşı harekata başladı. 1464 yılında Balaban Paşa kumandasındaki kuvvetler İskender Bey karşısında kısmi başarılar elde ettiler. 1465'te Balaban Paşa tekrar Arnavutluğa gönderildi. Ancak hem Balaban Paşa hem de Yakup Paşa İskender Bey tarafından yenilgiye uğratılınca Sultan Mehmed 1465'te Arnavutluk Seferi'ne çıkma kararı aldı.

1465 tarihindeki Arnavutluk Seferi'nde Fatih 150 bin kişilik bir orduyla Arnavutluğa girdi. Arnavutlar dağlara çekilirken Sultan İskender'in merkezi Kroya alesi'ni kuşattı alınamayacağı anlaşılınca İlbasan Kalesi inşa edilerek içerisine yeterli miktarda asker konularak Padişah döndü. İskender Sultan'ın dönüşünden sonra ortaya çıktı. Arnavutluk için Kroya şehrinin önemini anladığından Macar, Venedik ve Raguza'dan yardım istedi. 1466'da bizzat Roma'ya giderek papadan yardım istedi. Napoli'den de yardım alan İskender Bey 1467'de Arnavutluğ'a döndü. Kroya'yı muhasara eden Balaban Paşa kuvvetlerini engelledi. Balaban Paşa şehit olurken Türk kuvvetleri bozuldu. İskender Bey İlbasan Kalesi'ni kuşattı.145

Fatih Sultan Mehmed'in II. Arnavutluk Seferi, 1467

Gelişmeler üzerine Sultan 1467 ilkbaharında ikinci Arnavutluk Seferi'ne çıktı. Kroya (Akçahisar) muhasarası devam ettirilirken Drac'a da hücum edildi, ancak alınamadı (Ağustos 1467). Diğer elde edilen yerlere asker konularak geri dönülürken İskender Bey'in durumu gittikçe zorlaşıyordu. İskender Bey Türklerin Kroya'yı sürekli şekilde tehdit altında bırakmak için yaptıkları İlbasan Kalesi'nin alınması için çaba içerisindeydi. Ancak 1468 Ocağı'nda Leş kasabasında öldü. İskender Bey ölümünden önce

Yani adındaki oğlunu ve memleketini Venedik Cumhuriyeti'ne vasiyet etmişti. Ancak İskender'in karısı Napoli Krallığı'na yakın davranarak Napoli'ye gitti. Bu suretle İskender Bey'in ölümünden sonra elindeki yerler Osmanlılar, Venedikliler ve Arnavutlar arasında on sene müddetle münazaalı bir şekilde kalmış oldu.146

Fatih Sultan Mehmed'in III. Arnavutluk Seferi, 1478

İskender Bey'in dayanmasıyla Kroya şehri ile Venediklilerin ellerindeki yerler alınamamıştı. Osmanlılar Venediklilerle devam eden uzun savaş yıllarında burayı almak istemişlerse de Süleyman Paşa başarılı olamamıştı. Yine Boğdan'a yapılan sefer de Arnavutluk işini geciktirmişti. 1478 baharında Sultan Mehmed İşkodra'nın fethi için Veziriazam Gedik Ahmed Paşa'yı görevlendirmek istemiş, ancak Paşa gitmek istemeyince azledilerek hapsedilmişti.147 Onun yerine Sinan Paşa ve akabinde de Nişancı Karamani Mehmed Paşa Veziriazam oldu. Sonuçta Sultan bizzat sefere çıkmaya karar verdi. Bu arada Osmanlılarla Venedik arasında devam eden uzun savaşa son verilmek üzere görüşmeler devam etmekteydi. Osmanlı tekliflerine cevap beklenilirken müzakereler kesildiğinden Osmanlı Padişahı bundan istifade ile Arnavutluk işini kesin şekilde halletmek maksadıyla ordusunun başında hareket etti. Ordu Arnavutluğ'a girdikten sonra ordu harekatını kolaylaştırmak niyetiyle Evrenuz oğlu Ahmed Bey ve Turahan oğlu Ömer Bey ileri gönderilirken İskender'in başşehri Kroya alınmak istendi. Kroya uzun süreden beri Osmanlılar tarafından muhasara edildiğinden daha fazla dayanamayarak Padişahı'nda bizzat bölgeye gelmesi üzerine teslim oldu (1478 Haziran).148

Kroya alındıktan sonra İşkodra üzerine gidildi. Kale kuşatıldı ve dökülen toplarla dövülmeye başlandı. İşkodra Kalesi kuşatmasında oldukça fazla zayiat verilmesi üzerine İşkodra etrafındaki Leş, Dergos ve Gölbaşı kaleleri alındı ve bu suretle İşkodra'ya dışarıdan gelmesi muhtemel yardımların önü kesildi. Bundan sonra İşkodra Kalesi'ne ulaşan Boyana nehri üzerine yapılmış olan köprünün iki başına iki kule inşa ettirilerek içine asker kondu. Bunlar nehir yoluyla denizden kale önüne gelecek gemilerin geçmesine izin vermeyeceklerdi.149

Sultan Mehmed bu tertibatları aldıktan sonra İşkodra muhasarasına akıncı kumandanı Evrenuz oğlu Ahmed Bey kumandasında kırk bin asker bırakarak rahatsızlığı sebebiyle İstanbul'a döndü. İşkodra Kalesi çevre ile bütün ilişkileri kesilmiş olduğu halde daha fazla Osmanlı muhasarasına dayanamadı ve mal ve canlarına ziyan gelmemek, arzu edenlerin kalıp arzu edenlerin gitmelerine müsaade edilmek şartıyla teslim alındı. İşkodra Padişahın dönüşünden yaklaşık altı ay sonra 1479 senesinde alınmıştır. İşkodra'nın teslim olması üzerine Venedik'le on altı seneden beri devam etmekte olan ve bir ara Haçlı seferine dönüşen savaşa son verildi. Harbe devamın kendisi için daha kötü sonuçları getireceğini anlayan Venedik Cumhuriyeti barış yapmaya razı oldu.150

Fatih Dönemi Osmanlı Devleti-Karaman Beyliği İlişkileri Otlukbeli Savaşı Öncesinde İlişkiler

Karamanoğulları Osmanlı Devleti'nin büyümesine karşı hasmane bir tavır almışlardı. Değişik zamanlarda Osmanlılara karşı harekete geçen Karamanoğulları Osmanlıların karşı hareketleri

neticesinde toprak itibarıyla zararlı çıkarken sonuçta Osmanlı Devleti'nin nüfuzu altına girmişlerdi. Sultan II. Mehmed 1451'de hükümdar olduğunda karşısına hasım olarak Karamanoğlu İbrahim Bey çıkmış, ancak üzerine yapılan sefer neticesinde barış istemişti. Bu zamana kadar diğer Anadolu beyleri, Balkan devletleri, Venedik ve Haçlı kuvvetleriyle olan ittifakları Karamanoğullarına umdukları faydayı sağlamamış bunun üzerine doğuda büyümekte ve güçlenmekte olan Akkoyunlu Uzun Hasan ile Osmanlı aleyhtarı bir ittifak arayışına girmişlerdir.151

Karamanoğlu İbrahim Bey otuz dokuz yıl hüküm sürdükten sonra 1463 yılında öldü. Ölmeden az evvel yerine veliaht olarak büyük oğlu İshak'ı bırakmıştı. İbrahim Bey'in diğer oğulları Pir Ahmed ve kardeşleri bu karara karşı çıktılar. İbrahim Bey Konya'dan çıkarıldı ve bilahare öldü. İshak Bey, Pir Ahmed'e karşı koyamadığından Memluk Sultan'ından yardım istedi. Memluklulardan fiili bir yardım alamayan İshak, Akkoyunlu Uzun Hasan'ın yanına gitti. Onun desteğiyle Karaman'ı ele geçirdi. Bu defa da Pir Ahmed Osmanlılara müracaat ederek yardım istedi. Pir Ahmed bir kısım topraklarını Osmanlılara terk ederek Sultan Mehmed'in himayesini istedi. Sultan Mehmed'in Pir Ahmed'e yardım edeceğini öğrenen İshak Bey, Padişah'a başvurarak bir kısım yerleri vermek suretiyle desteğini almak istediyse de vermek istediği yerler Osmanlı toprağı olduğundan teklifi kabul edilmedi. Sultan'ın karşı tekliflerini de İshak Bey kabul etmeyince Osmanlılar Pir Ahmed'i destekleme kararı aldılar. Antalya Sancak Beyi Köse Hamza Bey desteğinde Karaman'a giren Pir Ahmed İshak Bey'i yendi. İshak Bey Uzun Hasan'ın yanına gitti. Pir Ahmed yapılan yardım karşılığında Akşehir, Beyşehri, Sıklan Hisarı ve Ilgın taraflarını Osmanlılara bıraktı.152

Pir Ahmed 1465 yılından itibaren kardeşi Kasım Bey'le uğraştı. Onu da Osmanlıların yardımıyla yendi. Daha sonra Osmanlılara terk ettiği yerleri almak için kendisine müttefik arayışına giren Pir Ahmed Uzun Hasan'dan yardım gördü. 1469 yılından itibaren de Osmanlılarla mücadeleye girmiş olan Venedik, Papa, Napoli, Macar, Arnavutluk ve Rodos şövalyeleri harekatından faydalanmak istedi. Pir Ahmed'in 1466'da Osmanlılara muhalefeti üzerine Padişah bizzat Karaman seferine çıktı. Pir Ahmed Larende'ye kaçtı. Kevele Kalesi ve Devlet merkezi olan Konya şehri alındı. Veziriazam Mahmud Paşa Pir Ahmed üzerine gönderildi. Pir Ahmed yenildi. Sefer sonucunda Konya ve Larende'den bir kısım ahali İstanbul'a nakledildi. Mahmud Paşa'nın bu sürgün işleminde zenginleri kolladığı, Pir Ahmed'in onun müsamahası ile kaçtığı iddialarının Rum Mehmed Paşa tarafından ortaya atılması üzerine Mahmud Paşa Veziriazamlıktan azledildi ve yerine Rum Mehmed Paşa tayin olundu. Karaman valiliğine Manisa Sancak Beyi Şehzade Mustafa getirildi (1466). Karamandaki huzursuzlukların bitmemesi üzerine 1468'de Rum Mehmed Paşa Karaman seferine memur edildi. Rum Mehmed Paşa, Karaman'da büyük tahribat ve zulümde bulundu. Sonuçta Varsak Türkmenleri üzerine giden Mehmed Paşa, Varsak Beyi Uyuz Bey tarafından yenilgiye uğratıldı. Rum Mehmed Paşa'nın yenilerek dönmesi önce azledilmesine sonra da öldürülmesine yol açtı ve yerine İshak Paşa tayin olundu. Karaman topraklarında tekrar faaliyete başlayan Pir Ahmed ve Kasım Bey üzerine giden İshak Paşa, 1470'de Larende üzerine gitti. Önce Pir Ahmed ardından da Kasım Bey Karaman'da

tutunamayarak destek istemek üzere Uzun Hasan'ın yanına gittiler. İshak Paşa sefer sonucunda Aksaray halkından bir kısmını İstanbul'a naklettirdi.153

1471'de Karaman'a bu defa Gedik Ahmed Paşa kumandasında asker gönderildi. Gedik Ahmed Paşa'ya öncelikli olarak Alaiye'nin alınması emredilmişti. Akdeniz'de mühim bir ticaret iskelesi olan Alaiye, Kılıç Arslan Beyin idaresindeydi. Kale'yi kuşatan Gedik Ahmed Paşa'ya Alaiye Bey'i Kale'yi kendisi teslim etti. Gedik Ahmed bundan sonra Silifke üzerine geldi. Silifke'deki İshak Bey'in oğlu Kale'yi Gedik Ahmed Paşa'ya teslim etti (1471). Gedik Ahmed bundan sonra Bir kısım Karaman ailesinin bulunduğu Minyan Kalesi'ni aldı. Burada bulunan Pir Ahmed'in zevcesi ve oğlu İstanbul'a gönderildi.154

Karaman ve çevresinde bu hadiseler cereyan ederken Uzun Hasan'a iltica etmiş olan Pir Ahmed ve Kasım Beyler Uzun Hasan'ı Osmanlılar üzerine yürüme konusunda ikna etmeye çalışıyorlardı. Bu faaliyetleri sonucunda Uzun Hasan kuvvet vererek onları Karaman taraflarına gönderdi. Gedik Ahmed Paşa Konya'ya çekildi. Uzun Hasan'ın gönderdiği kuvvetlere Beylerbeysi Bektaşoğlu Emir Ömer Bey, yeğeni Yusuf Mirza ve Candar oğullarından Kızıl Ahmed Bey'de katılmıştı.155

Erzincan'a gelen bu kuvvetler Amasya Valisi Şehzade Bayezid'i karşılarına almamak için aslında Dulkadıroğlu Kılıç Arslan'ı babasının yerine oturtmaya gittikleri bahanesiyle müsaade isteğini havi bir mektubu Bayezid'e gönderdiler. Mektup Bayezid'in eline geçmeden Tokat'ta oturan Rum Beylerbeyi Şarabdar Hamza Bey bu mektuba göre izin verdi. Bu şekilde Osmanlı sınırını geçen kuvvetler Tokat'a bir sabah baskın yaparak şehri yağmalayıp yaktılar ve birçok insanı esir ettiler (1472).156

Akkoyunlu kuvvetlerine komuta eden Emir Bey buradan geri dönerek Diyarbakır'a dönerken diğer kuvvetleri Yusuf Mirza'nın kumandasında Karaman'a gönderdi. Bu kuvvetler Kayseri ve çevresinden başlayarak Karaman ve Hamiteli'nde faaliyette bulunurken Sultan Mehmed Konya'da bulunan Şehzade Mustafa'ya Afyonkarahisar'a çekilmesini, Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa gelene kadar beklemesini emretti. Bu sırada Yusuf Mirza kumandasındaki Akkoyunlu kuvvetleri Beyşehir civarına kadar gelmişlerdi. Burada Şehzade Mustafa'nın komutasındaki Osmanlı kuvvetleriyle Akkoyunlu kuvvetleri arasındaki oldukça kanlı geçen bir savaştan sonra Osmanlı kuvvetleri galip geldiler. Yusuf Mirza ve birçok Akkoyunlu beyi esir edildiler. Bu savaştan kurtulanlar Karaman iline varıp kurtulmayı düşünürlerken bu bölgedeki Varsak Türkmen aşiretinin saldırısına uğradılar. Sonuçta yirmi bin kişiden bin kişi sağ kurtulamamıştı. Akkoyunlu kuvvetleriyle birlikte olan Pir Ahmed Bey, Kızıl Ahmed Bey ve Kasım Bey kaçtılar. Pir Ahmed ve Kızıl Ahmed tekrar Uzun Hasan'a giderken Kasım Bey İçel taraflarına giderek burada Venediklilerin yardımı ile Osmanlılardan alınan Silifke'de kaldı.157

Fatih'in Doğu Seferi ve Otlukbeli Savaşı, 1473

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan 1473 yılına gelindiğinde, 1461 Trabzon Seferi'nde olduğu gibi Osmanlılarla doğrudan karşılaşmaktan çekinen bir hükümdar değildi. 1461'den 1473 yılına gelene kadar Uzun Hasan, Irak, Azerbaycan ve İran'a sahip olmak suretiyle Devletini Yakın Doğu'nun büyük bir İmparatorluğu haline getirmişti. Bunları gerçekleştirirken rakibi olan Karakoyunlu hükümdarı meşhur Cihan Şah'ı yenip öldürmüş (1467), onu takiben Timurlulardan Ebu Said Han'ı yenip onu da ortadan kaldırmıştı (1469). Bu başarıları üzerine Uzun Hasan, Osmanlıları da yenebileceğini düşünmeye başlamıştı. Bu sebeple Osmanlılardan kaçan Karaman ve Candar oğullarını kabul etmişti. Uzun Hasan'a sığınan beyler onu Osmanlıların aleyhine tahrik etmiş, Bunların sonucu olarak yukarıda izah edildiği gibi Uzun Hasan'ın verdiği kuvvetler Tokat'ı yağmalayıp Anadolu içlerine girmişlerdi.

Uzun Hasan, Osmanlılara karşı harekete geçmeden çok önce Batılı devletlerle Osmanlılar aleyhine ittifaklara dahil olmuştu. Bu girişimler daha 1463 yılında başlamış, Venediklilerin teklifine olumlu cevap vermişti. Değişik zamanlarda Akkoyunlu elçileri Batı'ya gitmişlerdi. Uzun Hasan, gönderdiği elçileri aracılığıyla 1472 yılında Anadolu'da yaptığı hareket hakkında Akdeniz sahillerini özellikle Antalya'yı yakıp yıkan ve Rodos'a gelen Haçlı deniz kuvvetlerine bilgi verdi. Ve onlardan elçileri aracılığıyla ateşli silah isteğinde bulundu. Bunlara ek olarak Venediklilere Osmanlılar ve Memluklular aleyhine ittifak teklifinde bulundu (1472). Bu teklif Uzun Hasan'ın yanındaki Venedik Elçisi Katerino Zeno tarafından Venedik senatosuna bildirildi. Bu silahlar gönderilmesine rağmen Akkoyunluların eline geçmemiş, ancak Akdeniz'deki Venedik Amirali Moçenigo Anadolu sahillerinde tahribatta bulunmuştu.158

Yukarıda sıralanan sebepler ve Akkoyunlu kuvvetlerinin açıkça Osmanlı topraklarına taarruz ederek yağma ve katliamda bulunması üzerine Sultan Mehmed Akkoyunlular üzerine sefere karar verdi. Mahmud Paşa tekrar Veziriazamlığa getirildi. Sefer gerekli hazırlıkların yapılması için 1473 yılına tehir edilirken Sultan Mehmed vezirlerinin tavsiyesi üzerine akıncı beylerinden Mihaloğlu Ali Bey'e Sivas vilayetini, kardeşi İskender Bey'e Kayseri Sancağı'nı ve en küçük kardeşleri Bali Bey'e de Niksar subaşılığı verildi. Akıncı beyleri Erzincan, Kemah, Akşar ve Bayburt yöresinde yağma ve talanda bulundular bu şekilde Uzun Hasan'ın Tokat yağmasına cevap verilmiş oldu. 159

Fatih, Uzun Hasan üzerine giderken aynı anda iki taraflı bir savaşın içinde kalmamak için Venedik'e elçi göndererek barış teklifinde bulunmuş ancak Venedik'in şartları kabul edilmemişti. Bunun üzerine birleşik Haçlı donanması Anadolu sahillerinde yağma ve katliamda bulunmuştu. Yine Uzun Hasan'dan gelen bir nameye ağır bir cevap veren Sultan Mehmed bundan sonrasının ancak savaşla halledilebileceğini belirterek onu ilkbaharda savaşa davet etmişti.160

Osmanlı ordusu 1473 yılı Mart ayında Fatih Sultan Mehmed'in komutasında Üsküdar'dan hareket etti. Sultan Mehmed Şehzade Cem'i Rumeli'nin muhafazası için Edirne'ye gönderdi.161 Sultan diğer iki Şehzadesini seferde vazifelendirmişti. Sultan Bayezid Karaman askerleri ile birlikte idi. Ordunun önünde Rumeli Beylerbeyi Has Murad Paşa otuz bin askerle yer almıştı. Ondan sonra Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa otuz bin askerle yer almıştı. Bunlara ek olarak kayıtlarda yer

almayan birçok asker de mevcuttu. Bunlar yaklaşık yüz bin civarında atlı ve silahlı idiler. Bunlara ek olarak içerisinde on bin yeniçeri, yirmi bin yaya ve otuz bin azap askerinden oluşan altmış bin kişilik bir birlik daha vardı.162 Sultan İstanbul'dan hareket ettikten sonra Bursa Yenişehrine geldi. İznik'te Rumeli kuvvetleriyle Gelibolu'dan Anadolu tarafına geçmiş olan Rumeli Beylerbeyi Has Murad Paşa kuvvetleriyle orduya katıldılar. Sultan Mustafa Karaman birlikleriyle Ankara yakınlarında Beypazarı'nda orduya katılırken Sultan Bayezid de kendi birlikleri ile Amasya yakınlarında Kazova'da orduya katıldı.163

Osmanlı ordusu Niksar'a geldiğinde ordunun akıncıları saldırıya uğradı ve küçük bir çarpışma meydana geldi bu çarpışmanın neticesinde on iki kişi ele geçirilerek orduya getirildi.164 Veziriazam Mahmud Paşa'nın ordu güzergahında bulunan Şarki Karahisar'ın alınması teklifini Sultan Mehmed kabul etmedi.165 Osmanlı ordusu bu bölgeden hareketle Erzincan'a geldiğinde Uzun Hasan kuvvetleriyle ilk çatışma meydana geldi ve düşman yenilgiye uğratıldı.166 Erzincan'a gelen Osmanlı kuvvetlerine karşı Uzun Hasan Mehmed ve Cemşit Bey komutasında beş bin kişilik bir ileri karakol gönderdi. Sultan Mehmed bu durumu öğrenince o da Turahan Bey oğlu Ömer Bey komutasında yine beş bin kişilik bir kuvveti Uzun Hasan'ın kuvvetlerine karşı gönderdi. Osmanlı kuvvetleri Uzun Hasan'ın birliklerini yenilgiye uğratarak elli esir alıp geri döndüler.167

Osmanlı ordusu Erzincan'dan sonra Fırat Vadisi'ni takip ederek Tercan yakınlarına geldiğinde burada iki taraf kuvvetleri tekrar karşı karşıya geldiler. Bu defa görünen düşman kuvvetleri daha öncekine göre daha büyük olduğundan bunlara karşı Mahmud Paşa ve Has Murad Paşa seçme kuvvetlerle birlikte gönderildiler. Osmanlı kuvvetlerinin ilerlediğini gören Uzun Hasan kuvvetleri geri çekilerek Osmanlı kuvvetlerine pusu kurdular. Mahmud Paşa bu geri çekilmenin bir pusu olabileceğini düşünerek Has Murad Paşa'dan Fırat nehrini geçmemesini kendisinin ileri giderek düşmanla savaşacağını belirtti. Mahmud Paşa ileri gittikten sonra Has Murad Paşa'nın yakınındakiler düşmanın yenildiğini zaferin Mahmud Paşa'ya ait olduğunu söyleyerek ileri atıldılar. Has Murad kendisine söylenen sözü dinlemeyip Fırat nehrinin karşı yakasına geçti. Mahmud Paşa ise geçmeyip bekledi. İşte bu sırada pusuda bekleyen düşman kuvvetleri Has Murad Paşa'nın kuvvetlerine saldırdılar. 4 Ağustos 1473 günü168 meydana gelen bu çarpışmada Has Murad Paşa ve yanındaki askerlerin büyük cengaverliğine rağmen Has Murad Paşa Fırat nehrinde kaybolurken ileri gelen Osmanlı ümerasından bir kısmı Uzun Hasan'ın birliklerine esir düştüler. Esir düşenler arasında Turahan Bey oğlu Ömer Bey, Aydın oğlu Hacı Bey ve Fenarioğlu Ahmed Paşa da vardı.169

Osmanlılar bu yenilgiden sonra Fırat vadisini takip etmeyerek kuzeye Bayburt istikametinde bir yol izlemeye başladı. Altı gün geçmiş ve Uzun Hasan kuvvetleri gözükmemişti. Yedinci gün Üç ağızlı demekle bilinen yerde Osmanlı ordusu konaklamak üzere iken Otluk beli denilen mevkide Kafir İshak adındaki Uzun Hasan'ın kuvvetleri tepelerde belirdi. Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa ve Veziriazam Mahmud Paşa bu kuvvetlere karşı gönderildiler. Davud Paşa Kafir İshak kuvvetlerini yenilgiye uğratarak Otlukbeli tepelerini ele geçirdi ve bu suretle Osmanlı ordusunu büyük bir tehlikeden kurtardı. Davud Paşa ileri giderek Uzun Hasan'ın kuvvetlerine saldırdı.170

Otlukbeli Savaşı'na en yakın tarihli kaynak Fatih Sultan Mehmed'in Uygurca Yarlığı'dır. Sultan Mehmed bu Yarlığı'nda savaşın öncesi savaş ve sonrasını anlatmaktadır. Bu yarlıktan hareketle Otlukbeli Savaşı'nı başlangıcı ve gelişmesini özetle şu şekilde anlatmak mümkündür:

"…Rebiyülevvel ayının on altıncı Çarşamba günü savaş dileyerek Başkent denilen yerde bize karşı geldiler. Biz de Davud Bey'i Anadolu halkı ve Mahmud Bey kumandasında bulunanları gönderdik. Kendimizde yeniçeri efradını önümüze geçirerek yürüdük…… Hasan Bey yaklaşınca Davud Bey ve Mahmud Bey kuvvetleri onun ileri karakol beylerine yetiştiler. İki üç defa Hasan Bey'in karakol kuvvetleri bunları geri sürdü. Ve bunlarda onun ileri karakol beylerini geri sürerek sancaklarının bulunduğu yere kadar sürdüler. Bu arada biz Allahu Teala'nın inayeti ve erenlerin himmetiyle askeri tertip ederek dereden çıktık. Hasan Bey bizim büyük kol alayını görür görmez, muharebeye girmeden, bırakıp kaçtı…"

Sultan Mehmed'in Yarlığı'na göre Osmanlı ordusunun sağ kolu oğlu Sultan Bayezid kumandasında olup, Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmed'i yenmişti. Yine ordunun sol kanadı Sultan'ın diğer oğlu Sultan Mustafa kumandasında olup Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel Mirza'yı yenilgiye uğratarak öldürmüştü.171 Savaş sonucunda Uzun Hasan'ın karargahı yağmalandı.172

Sultan Mehmed'in Yarlığı'nda savaş sonunda olanları şu şekilde tarif etmektedir

"… O gün akşama kadar ovada ölenlerden başka, dört bin baş kesip ve üç bin yedi yüz kişi de diri olarak yakalayıp geldiler. Biz de bu kalabalığı tahkik ettik. Akkoyunlu ve Karaman halkından esir düşen adamlardan kim varsa kılıçtan geçirerek, cezasını verdik. Karakoyunlu, Çağatay halkına şefkat edip, öldürmedik. Bunları esir ederek birlikte götürmekteyiz. Ovada ölenler hesap edilirse, pek çok adamı öldü. Ondan sonra Bayburt hisarına yürüdük. Allahu Teala inayetiyle onu da aldık. Bütün kasabalarını ve hisarını yaktık ve yıktık; fakat Müslümanların kadınlarını ve çocuklarını incitmedik.

Ondan sonra Rebiyülevvel ayının yirmi dokuzuncu Çarşamba günü, oradan kalkarak Karahisar üzerine geldik. Tanrının inayetiyle, topları kurup Kale'nin duvar ve sefillerini yıkmağa başlar başlamaz, içindeki Lala Şeyhi Dara Bey aman dileyerek çıkıp, Mahmudi Paşa Bey'e yalvarmışlar. Mahmudi Paşa onları alıp, şefaat dileyerek gelmeleri üzerine, biz günahlarını bağışladık. Karahisar'ın eski raiyet ahalisini hisardan çıkarmayarak, kendi adamlarımızdan bin kişiyi de bol zahire ile Karahisar'a koyduk. Diğer asker nüfusu oradan kaldırarak, birlikte götürmekteyiz. Şimdi Tanrı inayetiyle, kışlamak üzere İstanbul'a gelmekteyiz…"173

Fatih Sultan Mehmed, zaferden sonra Uzun Hasan'ın takip edilmesini isteyen askerlerinin fikrine muhalefet ederek Uzun Hasan'ı takip etmemiştir. Müslüman bir memleketin tahribini istemeyen ve böyle bir hareketin "gaza" olmadığını belirten Fatih Mehmed'in Uzun Hasan'ı takip etmemek kararını verirken, aynı zamanda, güç şartlar altında kazanılan zaferden yorgun çıkan ordusunun durumunu göz önüne almış ve bu takipten ne gibi bir fayda elde edileceğini hesaba katmış olması da muhtemeldir. Fakat muhakkak olan bir şey varsa o da, kararın doğrudan doğruya Fatih'e ait olduğu ve

bunda Mahmud Paşa'nın bir dahli bulunmadığıdır.174 Esasen Fatih, Otlukbeli zaferiyle gayesine ulaşmış, şark hudutlarında gittikçe büyüyen Akkoyunlu tehlikesini tamamıyla bertaraf etmiş ve Uzun Hasan'ı kendisiyle dost geçinmeye mecbur bırakmıştı. Nitekim, Sultan Mehmed Şebinkarahisar üzerinde iken, Uzun Hasan, Ahmed Begürci adında bir şeyhi sulh ricası için Padişaha göndermiş ve Fatih, "zimam-ı ihtimamın canib-i'afve" döndürüp Uzun Hasan'a istediği sulhu bağışlamıştır.175

Uzun Hasan Karahisar Kalesi'ni bırakarak ve bir daha Osmanlı topraklarına saldırmayacağına yemin ederek barış antlaşması yapmasına rağmen, kendisini savaş için teşvik eden Venedik elçilerini sarayına kabul etmiş, bunun üzerine Fatih, Timur'un torunu Hüseyin Baykara'ya elçi göndererek Uzun Hasan'a iki taraftan hücum önerisinde bulunmuştur. Bu sırada Gedik Ahmed Paşa, Torosları ve Akdeniz kıyılarını ele geçirerek Karaman eli fethini tamamlamıştır (1474).176

Kırım Seferi ve Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiiliğine Girmesi, 1475

Osmanlı Devleti Karadeniz'in güney sahilini tamamen almış ve batı kısmında da Boğdan Prensliği'ne ait yerler hariç olarak diğer kısımlar elde edilmiş ve doğuda da Kafkasya sahilleri kalmıştı. Kuzey Karadeniz'de, Kırım ve Azak sahillerinde Cenevizlilerin ticaret kolonileri vardı. Özellikle Kefe, Ceneviz ticaretinin Karadeniz'deki en önemli merkezi idi. Cenevizliler gerek Kefe ve gerekse diğer iskeleler vasıtasıyla İran, Rusya ve hatta Orta-Asya ile ticari işler yapıyorlardı. Osmanlı Devleti, Karadeniz'in yarısından fazlasını ele geçirmekle kalmayıp İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na da sahip olarak bu kapalı denize tamamen bir Türk gölü haline getirerek hakimiyeti altına almak istiyordu. Bu sebeple buradaki Ceneviz kolonilerini kaldırarak Kefe İskelesi vasıtasıyla Cenevizlilerin yaptıkları ticareti Türklerin eline geçirmek ve bu şekilde Kuzey Karadeniz sahillerine ayak basmak istiyordu.177

Bu tarihte yani 1475 yılı itibariyle Venedik'le yapılan savaş on iki yıldan beri devam etmekte olup yapılan bir yıllık mütareke fırsat bilinerek Sultan Mehmed Karadeniz seferine karar vermişti. 1475 yılı Mayıs ayı sonlarında Veziriazam Gedik Ahmed Paşa yetmiş bin asker ve üç yüz parçalık donanma ile Karadeniz'e çıktı Haziran başında Kefe önlerine gelen Ahmed Paşa kırk bin kişiyi karaya çıkararak Kefe muhasarasına başladı. Kefe üç gün dayandıktan sonra teslim oldu. Bunu takiben donanma Azak Denizi'ne girip Azak Kalesi'ni aldı. Daha sonra Kırım yarımadasının güneyinde sahile yakın Menküp Kalesi kuşatıldı ve bir hile ile alındı. Sefer sonunda Ceneviz kolonilerinden yaklaşık kırk bin kişi İstanbul'a getirilerek iskân edilmiştir.178 Gedik Ahmed Paşa, Kefeyi aldığında daha önce kardeşi Nur Devlet ile hanlık mücadelesi yapıp yenilen ve Kefeye kaçan Mengli Giray da oradaydı. Kefe alındıktan sonra Mengli Giray ve küçük kardeşi Yağmurca Sultan İstanbul'a getirilmiş ve bir süre İstanbul kulelerinde hapsedilmiştir. Daha sonra Sultan Mehmed Boğdan Seferi'ne çıktığında sefere davet edilen Nur Devletin gelmemesi üzerine azledilerek yerine Mengli Giray Kırım Hanı olmuştur.179

Boğdan Seferi, 1476

İstanbul'un fethi, Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Balkanlar'daki hakimiyetini perçinlemiştir. Bunu takiben Tuna'ya kadar uzanan Osmanlı Devleti'nin yüksek hakimiyeti bu bölgedeki Osmanlı

tarihlerinin Kara Boğdan adını verdikleri prenslik tarafından 1455 Eylülü'nde kabul edilmiştir. 1457'de Boğdan prensi bulunan Stefan Çel Mare ilk zamanlar vergisini verirken Türklerin Venedik, Napoli, Papa ile denizde ve Arnavutlar ve Macarlar ile karada savaştıkları bir zamanda bağımsızlığını elde etmeye çalışmıştır. Cenevizlilerin elinden Kefenin alınmasından sonra gemilerle İstanbul'a sevk edilmekte olan bin beş yüz Cenevizliden yüz ellisi bindikleri gemiyi ele geçirmişler ve Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü Boğdan arazisindeki Kili sahiline çıkmışlardı. Bu esirlerin iadesi istenmiş ancak red cevabı alınmıştı.180 Stefan Çel Mare aynı zamanda Eflak üzerine yürüyerek voyvodasını kaçırmıştı. Osmanlı Devleti bunun üzerine tazminat istemişti. Boğdan'ı himaye eden Lehistan kralı tazminatın kararlaştırılması için Türk ve Lehlilerden oluşan bir heyetin oluşturulmasını ileri sürmüştü. Osmanlılar kendilerine vergi veren bir devletle olan ilişkilerine dışarıdan müdahaleyi kabul etmediler.181

Bunlara ek olarak Boğdan beyi haracını vermesi için İstanbul'a davet edilmiş ancak gelmemişti. Bunun kabul edilmemesi üzerine Boğdan üzerine Rumeli Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa gönderildi.182 Hadım Süleyman Paşa daha önce İşkodra'nın zaptına memur edilmiş ancak başarılı olamamıştı. Süleyman Paşa bir önceki seferin yorgunu olan askerle kış günlerinde Boğdan askeriyle sert bir savaş yapmasına rağmen Osmanlı kuvvetleri Kara Boğdan askerine dayanamadılar ve bozgun oldu (1475).183 Rumeli Beylerbeyi'nin yenilgisi üzerine Sultan Mehmed sefere karar verdi. Sultan, Boğdan ülkesinin Macaristan'la sınır olmasını hesap ederek eğer fırsat bulunabilirse Macaristan'a da gitmeyi düşünüyordu. Bu sebeple oldukça büyük bir ordu hazırlandı ve 1476 ilkbaharında bizzat sefere çıktı.184 Türk ordusu Varna'ya ulaştığında Leh elçileri de oraya ulaşmışlardı. Padişahla görüşen heyete Sultan Mehmed üç teklifte bulundu: vergi tediyesi, Cenevizli esirlerin iadesi, Kilya'nın kendisine teslimi. Boğdan beyi bu teklifleri kabul etmediğinden ordu ilerledi. Tuna geçildi. Orduda Boğdan beyinin ülkesinden kaçırdığı Eflak voyvodası da vardı. 185

Ordunun zahire ihtiyacı Karadeniz'den kadırgalarla Tuna ırmağı ağzına taşınmıştı. Boğdan beyi doğrudan bir savaşa girmeyip, ülke içlerine çekilirken ülkesindeki bütün bağ ve tarlaları yaktırarak ot ve tahıldan bir damla bırakmamıştı. Tuna'ya gelen gemiler olmasa büyük bir kıtlık olması askerin büyük bir kısmının, davarların ve katırların ölmesi işten değildi. Boğdan içlerinde düşmanı arayan ordu düşmana rastlayamamış kıtlık ve pahalılık yüzünden oldukça güç durumlara düşülürken bir hayli kayıp verilmişti. Bu sırada Boğdan prensi ise bir ormana saklanmış, ordusunun önünü toplarla tahkim etmişti. Askerin ilerisinden giden rehberler ormanda düşmanın belirdiğini bildirdiler ve o tarafa gidildi. İleri giden kuvvetler ormanın giriş yerlerinin kütüklerle kapatıldığını, önüne derin hendekler kazıldığını bütün yolların çalı ve merteklerle bağlandığını gördüler. Topları kurmuş, cenk araçlarıyla yollarda durup bicenelerin kurmuşlar önlerine geleni ve karşı koyanları kılıç ve mızraklarıyla öldürmekteydiler. Düşmanın olduğu yeri haber alan Sultan Mehmed, tanyeri ağarırken savaş bölgesine ulaştı ve karşılıklı olarak top, tüfek, ok ve mızrak savaşı başladı. Düşman bicenesinin girişi kapalı olduğundan ileri yürümeye kimse çaba göstermiyordu. Yeniçeriler karşı taraftan atılan topların gürültüsünden korkarak yerlere yatıyorlardı. Bunun üzerine Sultan Mehmed, Yeniçeri Ağası Trabzonlu Mehmed

Ağa'ya seslenerek "şu oğlanlar ne aceb iş eylediler. Dilaverlik kemerin kuşanan böyle mi eder?" diye çıkıştı ve kalkanını eline alıp ileri at tepti. Kapı halkı Padişah'ı izlerken Yeniçeriler de utanarak mahcupluklarını atmak için düşmana saldırdılar. Rumeli ve Anadolu sipahileri de Padişah'ın bu çabasını görüp bütün güçleriyle savaşa girdiler. Kuşluk vaktinden öğle ile ikindi arasına kadar süren savaş sonucunda büyük kayıplar verilmesine rağmen zafer elde edildi. Boğdan prensi az bir kuvvetle savaş meydanından kaçtı. Padişah'ın buyruğu ile iki ay daha Boğdan topraklarında kalınarak yağma yapıldıktan sonra Edirne'ye dönme kararı alındı. Eflak Beyi seferde bulunmuş ve hizmetleri görülmüştü. Bu sebeple savaş sonunda alınan ganimetlerden ona da hediyeler verildi.186

Türk ordusu Boğdan Seferi'nden dönüp Tuna'dan geçtiği sırada Mihal oğlu Ali Bey haber göndererek Macar kralının harekete geçtiğini Tuna ile Morova ırmaklarının birleştiği yerde Osmanlı topraklarına katılmış olan Kobiloviç yöresinde iki hisar yaptığını yine bunun karşısına da bir hisar yaptığını buraları üs gibi kullanarak saldıracağını bildirdi.187 Mevsimin kış olmasına rağmen Sultan Mehmed bu yapılan kalelerin yıkılması gayesiyle Semendire tarafına sefere karar verdi. Padişah ordusu ile bu mevkiye ulaştığında kaleleri yapılmış, etraflarına derin hendekler kazılmış, içleri su ile doldurulmuş olarak buldu. Macar kralı bunları yaptıktan sonra ülkesine dönmüştü. Şiddetli kış Osmanlı ordusu için büyük sıkıntıya sebep olurken diğer yandan kışın şiddetinden Tuna nehri donmuştu. Macarların yaptıkları kalelerin etrafındaki hendekleri su ile doldurmuşlardı. Yine bu sularda donmuş ve daha sonra yağan karla birlikte hendekler yerle bir seviyeye gelmişlerdi. Bu şekilde kalelere yapılacak saldırı kolaylaştı. Kalelere karşı girişilen hareket sırasında Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa Kale'den atılan bir darbuzen mermisi ile ağır yaralanmış ancak ölmemişti.188 Akşama kadar süren savaş sonunda kaledekiler aman dileyerek kaleyi teslim ettiler. Kaledekilere izin verildi diledikleri yerlere gittiler. Bazıları da başka hisarlara koyuldular. Daha sonra kaleler yakılıp yıkılarak tahrip edildi.189 Bu sefer ile Sultan Mehmed, Macarların Tuna boyunda müstahkem mevkiler yapmasına izin vermeyeceğini çok çetin kış şartlarında sefere çıkarak göstermiş ve bölgedeki Osmanlı hakimiyeti bir kez daha perçinlenmiştir.

Otranto ve Rodos Seferleri, 1480

Osmanlılar Arnavutluk ve Mora'yı aldıktan sonra İtalya'ya geçmek fikrindeydiler. Bu sebeple Napoli Kralı V. Alfons'un halefi olan oğlu Ferdinand ilk başlarda Fatih Sultan Mehmed'le dostluk ilişkileri içerisindeyken Türklerin Eğriboz adasını almaları üzerine tehlikenin yaklaştığını düşünerek 1470 yılında tertip edilen deniz Haçlı seferine katılmak suretiyle açıkça Osmanlılara cephe almıştı.190 Akdeniz'in büyük deniz devleti Venedik'i barışa zorlayan Fatih, şimdi donanmasına iki büyük hedef gösterdi: Akdeniz'in kapısı olan Rodos'un fethi ve iç şartları o zaman bir istilaya elverişli görünen İtalya'nın istilası.191

Bunun için Osmanlı Devleti Güney İtalya'ya bir adım daha yaklaşmak için Yunan Denizi adalarından olan Zanta, Kefalonya ve Ayamavra'yı almak istedi. Bu adalar Türklerin elindeki Epir sahillerine yakın olduklarından adaların yöneticisi Leonardo Yanya sancak beyi vasıtasıyla

Osmanlılara vergi vermekteydi. Leonardo, Sırp Despotu Lazar'ın damadı olup karısı öldükten sonra Napoli Kralı Ferdinand'ın akrabalarından biri ile evlenmişti. Bu evlilik Osmanlıların Napoli'ye karşı yapacakları sefere bir engel gibi görünmekle kalmayıp, Leonardo Osmanlılara karşı Venediklilerle iş birliği içerisinde olmasına binaen 1479 anlaşmasına dahil edilmemişti. Bunlara ek olarak bu sıralarda Venedik ve Napoli arasında çekişme olması Osmanlı harekatını kolaylaştıracaktı.

1479 senesinde Venedik'le yapılan antlaşmayı takiben Gedik Ahmed Paşa İtalya seferi ile vazifelendirildi.192 Donanma ile denize açılan Ahmed Paşa, Zanta, Kefalonya ve Ayamavra adalarını almasına rağmen adalar hakimi Leonardo'yu yakalayamadı. Napoli Kralı'nın Leonardo'yu himaye etmesi İtalya'ya yapılacak sefere zemin hazırladı.193 Gelibolu'da hazırlanan Osmanlı donanması yaklaşık yüz gemiden mürekkepti. 1480 Temmuzu'nun 25'inde Polya sahillerine ulaşan Gedik Ahmed Paşa karaya asker çıkararak Otranto'yu kuşattı. 11 Ağustos 1480 tarihinde Otranto Türklerin eline geçti. Mühim miktarda ganimet ve esir elde edildi. Napoli Kralı oğlu komutasında bir ordu göndererek Otranto'yu geri almak istemesine rağmen Ahmed Paşa kuvvetleri tarafından bozguna uğratıldılar. Ahmed Paşa Otranto etrafındaki diğer kaleleri de alıp Kale'ye uzun müddet yetecek erzak ve cephane koydu.194 Bu Kale'yi İtalya hareketinde üs olarak kullanmak isteyen Gedik Ahmed Paşa taze kuvvetlerle geri gelmek arzusunda idi. Ancak bu sırada Sultan Mehmed vefat etmiş ve yerine II. Bayezid tahta geçmişti. II. Bayezid'in daveti üzerine Paşa İstanbul'a geri döndü ve yeni kuvvet sevk edilmediğinden İtalya fethi durdu. Otranto'yu geri almak isteyen Napoli Kralı Macaristan'dan aldığı yardımlar, kendisinin ve Aragon gemilerinin donanma faaliyeti ile önce Otranto etrafındaki kaleleri aldı. Daha sonra on üç ay Türklerin elinde kalan Otranto 10 Eylül 1481'de düştü.195

İtalya harekatının devam etmemesi ve Otranto'ya yardım gönderilememesinin en büyük nedeni olarak Sultan Cem hadisesi gösterilmektedir. İbn Kemal, Sultan Cem'in isyanı sebebiyle asker gönderilerek Otranto'dakilere yardım etmenin mümkün olmadığını çünkü beri tarafta oldukça fazla iş bulunduğunu söyler. Yardım imkan ve ihtimali kalmadıktan sonra Otranto müdafileri erzaklarının tükenmesi üzerine çaresiz kalarak amanla teslim olmuşlardır.196

Yukarıda da izah edildiği üzere Osmanlı Devleti, İtalya harekatına başlarken aynı zamanda Rodos adasına da bir sefer düzenlemek suretiyle burayı almak istemişti. Rodos adası Anadolu yarımadasının güneybatısında bulunup Sen Jan şövalyeleri tarafından idare edilmekteydi. Bu şövalyeler Kudüs'ten çıkarıldıktan sonra önce Akka'ya daha sonra Kıbrıs'a ve orada da tutunamayınca Papanın teşvikiyle toplanan Haçlı donanmasının hareketiyle 1306'da Bizans'ın muhalefetine rağmen adaya yerleşmişlerdi. Çevrelerindeki bir kısım adaları da ele geçiren şövalyeler İzmir'e kadar çıkmış şehir yakınlarında kale elde etmişlerdi. Menteşe Beyliği ve Memlukluların adayı elde etme çabaları sonuçsuz kalmıştı.

Osmanlı Devleti denizlerde hakimiyetini hissettirmeye başladıktan sonra özellikle Adalar Denizi'nde peş peşe fetihlerde bulunarak buradaki Venedik hakimiyetini uzun süren bir savaştan sonra kırmıştı. Adalar Denizi hakimiyetinin kesinleşmesi için Anadolu sahiline oldukça yakın ancak

sahipleri her fırsatta Osmanlı aleyhtarı bir ittifaka dahil olan bu adanın da ele geçirilmesi zaruretini ortaya çıkardı. Esasen İstanbul'un fethinden sonra adaya 1455 ve 1467'de iki sefer düzenlenmiş ancak bir netice alınamamıştı.197 Gerek askeri ve gerekse ticari sebeplerle Osmanlılar, Rodos adasındaki şövalyelerin ve onların destek verdikleri korsanların Türkiye, Mısır, Suriye arasında gidip gelen tüccar mallarını yağma etmeleri ve gemilerini zapt ile halkını esir etmelerini kabullenemezlerdi.198 Sefer için Sultan Mehmed'in aklındaki bir diğer önemli sebepte bir dahaki yıl Mısır'a Sultan Kayıtbay üzerine yapmayı planladığı seferdi. Rodos, Mısır ile Ege Denizi arasında yapılan her türlü geçişte stratejik bir noktada bulunuyordu. Sultan Mehmed, İstanbul ile Mısır arasında güvenli bir geçişe sahip olmak için Rodos adasına sahip olmak zorundaydı. Napoli'den Ferrara düküne Rodos muhasarasından sonra yazılan 22 Eylül 1480 tarihli mektupta Mısır Sultan'ının Rodos hakimine Türklere karşı her türlü yardım için söz verdiği belirtiliyordu. Mısır Sultanı ve Rodos hakimi Osmanlılara karşı ortak tavır almışlardı.199

Rodos seferi için vazifelendirilen Vezir Mesih Paşa 1480 yılı Mayısı'nın 23'ünde 160 gemiden mürekkep donanma ve karadan gelen birliklerin ulaşmasından sonra St. Ethiene Dağı civarında Rodos adasına çıkarma yaptı. Daha sonra Rodos Kalesi'nin St. Nicolas burcu bombardımana tabi tutuldu. Bir kısmı yıkılan burç tarafından Kale'ye yapılan saldırı başarısız oldu. 19 Haziran gecesi, liman dalgakıranından St. Nicolas Kulesi'ne gemilerle kurulmuş olan köprüden yapılan ikinci hücum da bir netice vermedi. Bu saldırıda yaklaşık iki bin beş yüz Türk askeri öldü. Bunun üzerine Mesih Paşa Rodos Kalesi'ne deniz tarafından değil kara tarafından hücuma başladı. Bombardıman otuz beş gün sürdü ve surlarda büyük tahribat meydana getirdi. Ancak Kale müdafileri de yıkılan surlardan iç kısma yeni surlar inşa ediyorlardı. Bu kısımda tahrip edilmiş Yahudi mahallesi tarafından başlayan Türk hücumu az zamanda gelişme gösterdi. Gedikleri geçen Türkler surlara sancak dikmeye muvaffak oldular. Bir yandan surlardaki zırhlı şövalyelerle savaşan askerler bir yandan da merdivenler uzatarak kale içine indiler. Ancak içeri inenler burada başka bir engelle karşılaştılar. Hisarın yıkılan yerlerinin iç tarafına yan yana birçok fıçı konularak içleri neftle doldurulmuştu. Bunlar ateşlenerek Türk askerlerinin önüne ateşten bir hat çekildi. Bu sırada müdafaa edenlerin bozulduğunu gören şövalyelerin reisi bu mevkie gelerek çarpışmaya katıldı ve adamlarını teşvik etti. Burada iki saat süren savaştan sonra Türk askerleri geri çekildiler. Bu hücumda yaklaşık üç bin kişi kaybedilmişti. Üç aylık kuşatma sonunda bir sonuç alınamamıştı. Aynı zamanlarda Napoli'den yardımcı kuvvet ve erzak getiren iki geminin Türk donanmasının engelleme girişimlerine rağmen Rodos Limanı'na girmesi, Kale'dekilere moral verirken diğer taraftaki ümitsizliği arttırdı. Erzak sıkıntısı baş göstermesi ve Rodos'a yardım gelmesi keyfiyeti Padişah'a bildirilince Sultan Mehmed geri dönülmesini emretti. Mesih Paşa önce Finike'ye geldi daha sonra Bodrum'u kuşatan Paşa burayı da alamadı. Bu başarısızlıklar üzerine vezirlikten azledildi.200

Fatih Sultan Mehmed'in Son Seferi ve Vefatı, 3 Mayıs 1481

Fatih Sultan Mehmed 1481 ilkbaharında Anadolu tarafına sefere çıktı. Sefer, Osmanlı tarihçileri Tursun Bey201 ve İbn Kemal'e202 göre Mısır üzerineydi. Osmanlı Devleti ile Mısır Memluk Sultanlığı

arasındaki ilişkiler 1459 yılından itibaren gittikçe artan bir şekilde kötüleşmeye başlamıştı. Bu tarihte Hicaz yollarında hacıların çok susuzluk çektikleri Padişah'a iletilmiş, Padişah'ın su yollarını tamir ve yeni havuz yapma isteği Seyfettin İnal tarafından reddedilmişti. Bunu takiben Dulkadır Hanedanı arasındaki beylik davasına Osmanlılar akrabalık sebebiyle müdahale etmişler bu da iki taraf arasında daha ciddi anlaşmazlıklara sebep olmuştur. 1465'te Fatih'in kayın biraderi ve Dulkadır Beyi Melik Arslan Memlukluların desteklediği kardeşi Şah Budak tarafından öldürülmüş ve Şah Budak Dulkadır Beyi olmuştu. Ancak Türkmen beyleri Osmanlı sarayında bulunan diğer kardeş Şehsuvar'ı Bey olarak tanıyacaklarını bildirmişlerdi. Bunun üzerine bir miktar kuvvetle Elbistan'a gönderilen Şehsuvar Dulkadır Beyi olmuştu (1466). Şehsuvar bundan sonra Memlukluları ardı ardınca bir çok malubiyete uğrattı. Ancak 1471 yılında Memluklulara karşı giriştiği Antep Savaşı'nda yenildi. Hile ile ele geçirilip Kahire'ye gönderildi ve asıldı. Yerine geçirilen Şah Budak'a karşı Osmanlılar diğer kardeş Alaüddevle Bozkurt'u tayin ettiler Bozkurt 1479'da Dulkadır Beyi oldu.203

Dulkadır Beyliği üzerindeki bu nüfuz çekişmesi ve Şehsuvar Bey'in Kahire'de idamı, İstanbul'un fethinden bu yana iki taraf arasındaki bir kısım teşrifata ait meseleler, Hicaz su yolları meselesi, Karamanoğullarının sıkışınca Kahire'ye gitmeleri ve nihayet Osmanlı Venedik Savaşı'ndan sonra Rodos Seferi sırasındaki Memluk-Rodos ittifakı gibi sebepler Sultan Mehmed'in Mısır üzerine sefere çıkmasındaki başlıca etkenler olarak gözükmektedir.

Sultan Mehmed, 1481 yılı baharında Anadolu tarafına Üsküdar'a sefer için geçmişti. Ancak hasta idi. Boğazı geçerken rahatsızlığı artmış, rahatsızlığını gören Vezir Karamani Mehmed Paşa kendisini teselli etmişti. Ayaklarından rahatsız olan Padişahın rahatsızlığı Gebze yakınlarında Hünkar Çayırı denilen ordugaha gelindiğinde iyice arttı 3 Mayıs 1481'de 49 yaşında vefat etti.204

Fatih'in Şahsiyeti ve Yönetiminde Osmanlı Devleti

Fatih, İstanbul'un fethinden sonra bir Batılı kaynağın verdiği bilgilere göre, her işte son derece atılgan, şan ve şeref kazanmak isteyen, cevval zekalı, yorgunluğa, soğuğa, sıcağa, susuzluğa ve açlığa tahammüllü, sert konuşan, kimseden çekinmeyen zevk ve sefaya bigane bir hükümdardı. Türkçenin yanı sıra Yunanca ve Slavcayı da bilmekteydi. Fatih bir kelime ile tarihte imparatorluk kurucularının vasıflarını taşımaktadır. Dünya hakimiyetini gaye edinmiş kudretli bir asker ve geniş görüşlü bir kültür adamıdır. Kendi ailesi içerisinde Yıldırım Bayezid ve torunu Yavuz Sultan Selim'i hatıra getirir. Aldığı sert tedbirlerin, ilmi himaye ve teşviklerin bir gayesi vardır o da devleti her bakımdan dünyanın en üstün ve kudretli imparatorluğu haline getirmektir.205 Saltanatı boyunca, daha ilk günlerinde İstanbul'un fethi hazırlıklarından başlamak üzere bütün işlerinde planlı ve programlı hareket etmesini bilmiş, bu suretle birçok cephelerde aynı zamanda savaşmak zorunda kalsa bile daima rakiplerinden bir adım önde olmasını bilmişti. Usta diplomasi örneklerini verirken sayısız seferlerinde düşmanlarının üzerine yönelmeden seferinin nereye olduğunu kimseye açıklamamış bu da kendisine büyük avantaj sağlamıştır. Gerektiğinde bir nefer gibi ileriye atılarak hayatını tehlikeye

atabilmiş ve askerlerine örnek olmuş, zafer için bütün fedakarlıkları bizzat yapabileceğini ispat etmiştir.206

Fatih, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî ve sosyal müesseselerini geliştirerek kesin şekillerini veren ve devletin gelecekteki siyasi gelişmelerini tayin eden Osmanlı Padişahı'dır. Merkeziyetçi bir idare tesis etmek için iktidarına karşı koyabilecek bütün engelleri ortadan kaldırmıştır. Daha tahta çıkışından itibaren kendisine karşı isyan etmiş olan yeniçerileri cezalandırmış, yeniçeri ağalarını sekbanlar arasından seçmek suretiyle üzerlerinde kesin otorite kurmuştur. Kendisine bağlı yeniçerilerin sayısını arttırarak İmparatorluğ'un her yerinde otoritesini sağlamlaştırmıştır. Fatih, Osmanlı idare sisteminde padişahın işgal ettiği mevki hakkında seleflerinden farklı düşünmekteydi. Babası zamanında Çandarlı Halil 16 yıl vezirlik yapmak suretiyle devletin tamamen sahibi durumundayken Fatih, İstanbul'un fethinden sonra Çandarlı'yı ortadan kaldırmak ve daha sonraki vezirliklere genellikle kul asıllıları getirmek suretiyle padişahın tek salahiyetli şahıs olduğunu ortaya koymuştur. Bu şekilde veziriazam Padişah'ın ancak mutlak vekili onun arzu ve emirlerine mutlak surette bağlı biri durumuna gelmiştir. Bunlardan en ünlüsü olan Mahmud Paşa veziriazamlığa ek olarak Rumeli Beylerbeyi payesiyle büyük bir ordunun denetimini de elinde tutmaktaydı.

Fatih vezirlerinde olduğu gibi devletin diğer kademelerinde de kul asıllı olanları kullanmıştır. Buna karşı Şeriat'ın uygulamasını ise ulema eline bırakmıştır. Şer'i ve örfi kanunlara göre hüküm vermek yetkisinde olan kadılar, idarenin kontrolü görevini üstlenmişlerdir. Onlar da hükümlerin icrasını tamamıyla ehl-i örfe bırakmışlar bu şekilde idarede yargı ayrılmış bulunmaktaydı. Fatih, kendisinden önce mevcut bulunan devlet teşkilatını ve teşrifatı, bazı ilavelerle bir kanunnâme halinde tespit etmiştir. Sivil bir kanunnâme ilanı Türk yasa ve töre devlet geleneğine bağlı bir uygulamadır. Türk hükümdarları, İslam dünyasına girdikten sonra siyaset ve idarede nizam koyma yetkisini bırakmamışlardır. Fatih, bu yetkiye dayanarak birçok kanunlar ve yasaknâmeler çıkarmıştır.207 Bunlar Padişah emri şeklinde ilan olunurdu. Fatih, kanun ve nizam uygulamalarında sert davranabilmiş bu konularda kendi oğulları için de ayrıcalık tanımamıştır. Ancak malî sahalarda aldığı ve sert şekilde uyguladığı tedbirler208 kendisine karşı geniş bir hoşnutsuzluk meydana getirmiştir.

Osmanlılarda saltanat değişikliğini düzenleyen bir kanun ve gelenek yoktu. Bu sebeple veliaht tayini de mümkün değildi. Kardeşlerden her biri saltanata aynı derecede hak sahibi sayılırdı. Bir padişahın ölümü halinde kardeşler arasında mücadele kaçınılmazdı. Bu mücadeleler çeşitli zamanlarda devleti büyük tehlikelere maruz bırakmıştı. Fatih, Kanunnâmesi'nde sultan olanın kardeşlerini nizâm-ı âlem için idam etmesinin caiz olduğunu ve ulemanın bunu caiz gördüğünü ifade etmiştir. Bu aslında zorunlu bir kanun değildir. Nizâm-ı âlem için zaruret halinde caiz görülen bir fiildir. Bu prensip İmparatorluğ'un birliğini korumaya yönelikti.209

1 H. İnalcık, "Mehmed II", İA, İstanbul 1957, s. 506-507.

2 İnalcık, "Mehmed II", s. 507-508.

3 Tursun Bey, Tarih-i Ebü'l-Feth, Hazırlayan A. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 35-36.

4 İzladi ve Varna savaşları hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız H. İnalcık-Mevlüt Oğuz, Gazavat-ı Sultan Murad B. Mehemmed Han, Ankara 1989.

5 H. İnalcık, "Mehmed II", s. 508-509.

6 H. İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I, 3. Baskı, Ankara 1995, s. 110-111.

7 İ. Miroğlu, "Fetret Devrinden II. Bayezid'e Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, 10. Cilt, İstanbul 1993, s. 210-211; İbn Kemal, Tevarih-i Al-i Osman VII. Defter, Hazırlayan Şerafettin Turan, Ankara 1991, s. 11.

8 Mehmed Neşri, Kitab-ı Cihannüma, Neşri Tarihi II. Cilt, Yayınlayanlar F. Reşit Unat-M. Altay Köymen, 3. Baskı, Ankara 1995, s. 685.

9 Tursun Bey, s. 38-39.

10 Ibn Kemal, VII. Defter, s. 16-17.

11 İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I, s. 110.

12 Tursun Bey, s. 39.

13 Ibn Kemal, VII. Defter, s. 19.

14 Neşri, s. 687.

15 Tursun Bey, s. 39.16 Neşri, s. 687.

17 Tursun Bey, s. 39.18 Ibn Kemal, VII. Defter, s. 21-22.

19 Doukas, Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks, An Annotated Translation of "Historia Turco-Byzantina" by Harry J. Magoulias, Detroit 1975, s. 192-193.

20 Doukas, s. 194.

21 F. Emecen, ve diğerleri., "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, I. Cilt, Editör E. İhsanoğlu, İstanbul 1994, s. 22.

22 Tursun Bey, s. 40.

23 Neşri, s. 687-688.

24 Tursun Bey, s. 40-44.

25 Doukas, s. 195-196.

26 İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, Ankara 1983, s. 461.

27 H. İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, s. 121-123. Rumeli Hisarı ve Hisar beççesi hakkında bakınız Tursun Bey, s. 44-45; Kritovoulos, History of Mehmed The Conqueror, Translated by Charles T. Riggs, Connecticut 1970, s. 19-22; H. Dağtekin, “Rumeli Hisarı Hisar Beççesinde Yaptığım Kazı”, VI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara, 1967, s. 329-342.

28 S. Tansel, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed’in Siyasi ve Askeri Faaliyeti, Ankara 1999, s. 48.

29 Tursun Bey, s. 40.

30 Tursun Bey, s. 40 “Her çend erkan-ı devlet ve mülaziman-ı hazret, tasrih ü kinayet birle, anun metanet ü menaatini, ve müluk-i mazi, fethinin kasdında hazayin harc idüp, cem-i asakir eyleyüp çare bulmadukların sem-i şerifine ilka iderler idi”.; Aşıkpaşaoğlu Ahmed Aşıki, Tevarih-i Al-i Osman, Düzenleyen N. Atsız Çiftçioğlu, İstanbul 1947, s. 192.

31 S. Tansel, Fatih Sultan Mehmed’in Siyasi ve Askeri Faaliyeti, s. 48-50.

32 S. Tansel, Fatih Sultan Mehmed’in Siyasi ve Askeri Faaliyeti, s. 51-54.

33 Nicolo Barbaro, Konstantiniye Muhasarası Ruznamesi 1453, Tercüme Ş. T. Diler, İstanbul 1953, s. 30; S. Tansel, Fatih Sultan Mehmed’in Siyasi ve Askeri Faaliyeti, s. 63-64.

34 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 473-475.

35 Barbaro, Konstantiniye Muhasarası Ruznamesi, s. 34-35

36 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 476-477.

37 H. İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, s. 127.

38 H. İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, s. 127-128. Osmanlı donanmasının Galata sırtlarından Haliç’e nasıl indirildiği hususunda bakınız Tursun Bey, s. 52; Barbaro, s. 39; Aşıkpaşaoğlu, s. 192; Ibn Kemal, VII. Defter, s. 52-53; Yeorgios Francis, Şehir Düştü! Bizanslı Tarihçi Francis’den İstanbul’un Fethi, Çeviren K. Dinçmen, İstanbul 1993, s. 60-61. Barbaro’ya göre (s. 42-44) 22 Nisan’da Haliç’e indirilen 72 parçalık Osmanlı donanması Bizanslıları oldukça korkutmuş ve güç durumda bırakmıştı. Bu donanmayı yakmak için 28 Nisan’da Bizanslılar bir teşebbüste

bulunmuşlar, ancak bu hareket bir gün önce Galata Cenevizlileri tarafından Sultan Mehmed'e bildirildiğinden yakma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

39 H. İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, s. 128-131. Bizans hakkında genel bir okuma için bakınız G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Çeviren F. Işıltan, Ankara 1981.

40 Tursun Bey, s. 62-65. Fatih'in şehre girişi ve sonra yaptıkları hakkında geniş bilgi için ayrıca bakınız İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I. Cilt, Ankara 1982, s. 490-493.

41 H. İnalcık, "The Re-building of Istanbul by Sultan Mehmed the Conqueror", Cultura Turcica, IV/1-2, 1967, s. 7.

42 Bir iskan siyaseti olarak "sürgün" hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız H. İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", Studia Islamica, II, 1954, s. 104-129.

43 Çandarlılar hakkında bilgi için bakınız. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Çandarlı Vezir Ailesi, Ankara 1998; A. Taneri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i Azamlık (1299-1453), İzmir 1997.

44 F. Emecen, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, s. 23.

45 İstanbul'un fethini takiben Cenevizlilerle yapılan anlaşma metni hakkında bilgi için bakınız, The Siege of Constantinople 1453: Seven Contemporary Accounts, Translated by J. R. Melville Jones, Amsterdam 1972, s. 136-137; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 7-8.

46 İstanbul şehri IV. Haçlı Seferi'nden itibaren bir düşüş içerisine girmişti. IV. Haçlı seferi esnasında şehirde yapılan yağma ve tahribat hakkında bakınız Robert De Clari, İstanbul'un Zaptı (1204), Çeviren B. Akyavaş, Ankara 1994. İstanbul'un Bizans Dönemi yapıları hakkında bilgi için bakınız P. Gyllius, İstanbul'un Tarihi Eserleri, Çeviren E. Özbayoğlu, İstanbul 1997; J. Ebersolt, Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları, Çeviren İ. Arda, İstanbul 1996.

47 İstanbul'un yeniden nüfuslandırılması ve imarı hususunda Fatih'in şehrin Rum nüfusu ve eski binaları hakkındaki politikası için bakınız H. İnalcık, "The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buiidings of the City", The Ottoman Empire, Conquest, Organization, and Economy: Collected Studies, Variorum Reprints, London 1978, s. 231-249.

48 Tursun Bey, s. 68. Tursun Bey'in hayatı hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız. H. İnalcık, "Tursun Beg, Historian of Mehmed the Conqueror's Time", Wiener Zeitschrift für die Kunda des Morgenlandes, C. LXIX, 1977, s. 55-71.; Tezkire-i Sehi, Haz. M. Şükrü, İstanbul, 1325, s. 69; K. İnan, A Summary and Analysis of the Tarih-i Ebü'l-Feth (History of the Father of Conquest) of Tursun Bey (1488), (Basılmamış Doktora tezi), Manchester 1993.

49 H. İnalcık, “Osmanlı Tarihine Toplu Bakış”, Osmanlı, Cilt I, Ankara 1999, s. 78.

50 H. İnalcık, “Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış”, s. 79; İstanbul’un yeniden imarı hakkında ayrıca bakınız H. İnalcık, “The Re-building of Istanbul by Sultan Mehmed the Conqueror”, Cultura Turcica, IV/1-2, 1967, s. 5-15; Tursun Bey, s. 65-76.

51 H. İnalcık, “Mehmed II”, s. 521.

52 Tursun Bey, s. 79.

53 Jan Hünyad’ın hayatı ve Belgrad muhasarası hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız J. Held, Hunyadi: Legend and Reality, Newyork, 1985.

54 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 15-16.

55 Doukas’a göre (s. 255) Osmanlı donanması 60 gemiden oluşmaktaydı.

56 Tursun Bey’e göre (s. 80) bazı ümera ve vüzera bunu uygun görmediler. “öte yakadaki düşmanın bize ne zararı var, gözüne karşı ün yağmaladup harap itmek mehabet-i saltanatı ziyade ider” dididler. Aşıkpaşaoğlu’na göre (s. 197), Rumeli Beyleri Belgrad’ın alınmasını istemediklerinden bu fikre karşı çıktılar. “Belgrad feth olıcak, bize çift sürmek düşer dediler”.

57 Hünyadi değişik çapta hemen hemen 200 gemi hazırlamıştı. Ayrıca Belgrad Kalesi’nden de 40 kadar geminin desteğini sağlamıştı. Held, Hunyadi: Legend and Reality, s. 160.

58 Osmanlı donanması ile Hunyadi’nin filosu arasındaki savaş, 14 temmuz 1456’da meydana gelmiştir. Türk gemileri birbirlerine zincirlerle bağlanmıştı. Başlangıçta Türk filosu zaferden emin iken Belgrad Kalesi’nden gemiler kendilerine arkadan saldırmışlar, Hunyadi’nin filosunun saldırmasından itibaren savaş 5 ila 6 saat kadar sürmüş, Türk filosunu birbirine bağlayan zincir birkaç yerden kopmuş, 3 büyük Türk gemisi batarken 4’ü düşmanın eline geçmişti. Geri kalan donanma gemileri kale civarından uzaklaştırılarak eski yerlerine geri dönmüşler, mücadele sırasında 500 Türk hayatını kaybetmişti. K. M. Setton, The Papacy and the Levant (1204-1571), II. Cilt, Philadelphia, 1978, s. 178.

59 Ibn Kemal, VII. Defter, s. 129.

60 Tursun Bey, s. 80-81.

61 Tursun Bey, s. 81-82.

62 Çağdaş kaynakların birçoğu Sultan Mehmed’in Hünyadi’nin askerlerine karşı savaştığını ve onlardan birkaçını şahsen öldürdüğü konusunda hem fikirdirler. Bakınız. Doukas, s. 256; Kritovoulos (s. 115) bunlara ek olarak Sultan’ın ayağından yaralandığını bildirmektedir.

63 Kritovoulos, s. 115; Tursun Bey, s. 82-83; Ibn Kemal, VII. Defter, s. 131-134.

64 Ibn Kemal, VII. Defter, (s. 138) Yanoş'un ok yarasından öldüğünü ancak bunu gizlemek için vebadan öldüğü şeklinde bir söylentinin ülkesinde yayıldığından bahsetmektedir. Oruç Bey'de (s. 116) Hunyadi'nin ok yarasından öldüğünü bildirmektedir. Edirneli Oruç Beğ, Oruç Beğ Tarihi, Hazırlayan N. Atsız, 1001 Temel Eser, İstanbul 1972. Bunlara ek olarak J. Held Hunyadi'nin Osmanlı ordusunda ve Belgrad şehrinde yaygın olan veba salgınından dolayı 11 Ağustos'ta öldüğünü bildirmektedir. Hunyadi, Legend and Reality, s. 163; K. M. Setton'da Hunyadi'nin 11 Ağustos 1456'da Semlin'de savaştan üç hafta sonra vebadan öldüğünü bildirmektedir. Papacy and the Levant, II, s. 183.

65 Ibn Kemal, VII. Defter, s. 138-140; Neşri, s. 725; Tursun Bey, s. 84-90.

66 H. İnalcık, "Mehmed II", s. 521.

67 H. İnalcık, "Mehmed II", s. 521.

68 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 20.

69 Semendire Kalesi'nin hakimi Mahmud Paşa'nın kardeşi olup, Mahmud Paşa ile haberleşmekteydi. Semendire'yi vermeye niyeti olduğunu Bosna kralına söyleyerek onu ikna etmişti. Mahmud Paşa kardeşine adam gönderdi kardeşi de Sultan'ın gelen adamına Semendire'nin anahtarlarını verdi. Kral Semendire'ye karşılık Srebrenica'nın verilmesini teklif etmiş, başlangıçta bunu kabul eden Sultan daha sonra kralın haraç borcu olduğunu ileri sürerek burayı vermemiştir. Neşri, s. 737.

70 H. İnalcık, "Mehmed II", s. 522.

71 C. Imber, The Ottoman Empire 1300-1481, İstanbul 1990, s. 169-170.

72 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 21.

73 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 23-24.

74 H. İnalcık, "Mehmed II", s. 522.

75 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 25-26.

76 H. İnalcık, "Mehmed II", s. 522.

77 Tursun Bey, s. 104-105; Aşıkpaşaoğlu, s. 202-203.

78 Osmanlıların ilk defa Karadeniz'de, bilhassa Giresun önlerinde belirdiği hadise Panaretos'a göre Osmanlı azap ve sipahi gemileri tarafından 1368 yılı Temmuzu'nda Giresun

adasına yapıldığı bildirilen akındır. Bu akından hemen sonra Panaretos'unda bulunduğu bir elçilik heyeti İstanbul'a yardım istemek üzere gönderilir. Bu hadiseden sonra bu tür akınlardan bir daha bahsedilmez. A. Bryer, D. Winfield, The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos, C. I, "The City and District of Kerasus", Washington 1985, s. 129.

79 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 52.

80 Aşıkpaşaoğlu s. 250.

81 Y. Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I, Ankara 1991, s. 210-211, Verilen eserde zikredilen kaynaklara ek olarak Cüneyd'in Trabzon'a yaptığı sefer ve tarihi hakkında geniş malumat için bakınız; R. Shukurov, "The Campaign of Shaykh Djunayd Safawi Against Trebizond (1456 AD/860 H)", Byzantine and Modern Greek Studies, C. 17, Birmingham, 1993, s. 127-140. F. Sümer, Çepniler-Anadolu'nun Bir Türk Yurdu Haline Gelmesinde Önemli Rol Oynayan Oğuz Boyu, İstanbul 1992, s. 34-35.

82 Akkoyunlu Devleti hakkında bakınız J. Woods, The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire, Minneapolis & Chicago 1976.

83 A. Bryer, "Greeks and Türkmens The Pontic Exeption", Dumbarton Oaks Papers, 29, 1975, s. 135-136.

84 Tafsilatlı bilgi için bakınız. Neşri, s. 749-751; Abu Bakr-i Tihrani, Kitab-i Diyarbakriyya Ak-Koyunlular Tarihi, Yayınlayanlar N. Lugal-F. Sümer, II, Ankara 1964, s. 382.

85 Batıda Fatih'e karşı açılacak bir Haçlı seferinde Doğulu taraftarlar bulmak için Papa V. Nikolaus ve III. Calixtus tarafından Doğu ülkelerine gönderilen Minorit rahibi Bolognalı Ludovico'nun da faaliyetlerinden bahsetmek gerekmektedir. II. Pius papalığa geçişinden sonra (Ağustos 1458) onu Doğuya göndermiştir. Ludovico, Trabzon, Gürcistan, Karaman ve Uzun Hasan'ı ziyaret ederek doğulu müttefikler aramıştır. Ludovico'nun 1460 yılında Trabzon İmparatoru David'in Burgondia Dükü Philippe'e yazdığı mektupta adı geçen devletlerin elçileri ile beraber Roma'ya gelmesi bu faaliyetinin sonuçsuz kalmadığını göstermektedir. Ludovico'nun hayatı ve faaliyeti hakkında bilgi için (Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I s. 215'den naklen) bakınız; A. M. Bryer, Ludovico da Bologna and the Georgian and Anatolian Embassy of 1460-1461, Variorum, London, 1980, s. 178-195., Moriz Landwehrv. Pragenau, Ludwig von Bologna, Patriarch von Antiochien. Mitheliungen des Instituta für Oesterreische Geshichtsforschung. XXII (Innsbruck, 1901) s. 288-296. Ayrıca bakınız. Walter Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi, Çev. T. Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s. 28-33. K. M. Setton, The Papacy and the Levant, 4Vols. Philadelphia, 1976-84, C. II s. 237, Yukarıdaki eserlere ek olarak papa II. Pius'un Türklere karşı açılması düşünülen Haçlı seferi için yaptığı çalışmalar hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız. Secret Memoirs of A

Renaissance Pope, The Commentaries of Aeneas Sylvıus Piccolomini Pius II, An Abridgement, Translated by Florence A. Gragg, London, 1988. s. 211-233, 317-369.

86 Ve bil-cümle bir gün Hünkar Mahmud Paşa'ya eyitti: "Mahmud, bir kaç niyetim var. Umarım ki Hak Teala ben zayıfa kuvvet verip, anı nasib ede. Evvel biri, şol İsfendiyar vilayetidir ki, Kastamonu ve Sinob ve Koyul-hisar'dır. Benim huzurumu bunlar giderir. Ve biri şol Trabzon'u bir cünüb kafir yiyip yürür. El-hasıl bunlar benim maksudumdur. Gece ve gündüz hayalimden gitmez" dedi. Neşri, s. 741.

87 Bryer, "Greeks and Türkmens", s. 140-141; Ruy Gonzales de Clavijo, Anadolu Orta Asya ve Timur (Embajada a Tamor lan), Tercüme Ö. R. Doğrul, İstanbul 1993, s. 72; Trabzon'daki Türk eserleri ve bu konudaki tartışmalar için bk. S. Ballance, "Early Turkish Buildings in Trabzon", Belleten, 113-116, s. 75, Ankara 1965; K. İnan, "Bedestenlerin Türk ticari Mimarisindeki yeri ve Trabzon Bedesteni", OTAM 7, s. 119-134, Ankara 1996.

88 Aşıkpaşaoğlu'na göre (s. 203-204), Mahmud Paşa yüz gemiden oluşan bir donanma hazırlayarak Sinop'a göndermişti. Kritovoulos'a göre ise (s. 165), Osmanlı donanmasında üç yüz adet savaş gemisi olup bunların içerisinde top taşıyan gemiler de vardı. Osmanlı donanması Gelibolu Valisi Kasım ve Yakub Beyler komutasında idi.

89 Tursun Bey, s. 105-108.

90 Aşıkpaşaoğlu, s. 207; Tursun Bey, s. 108.

91 Neşri, s. 751; Tursun Bey, s. 108.

92 Tursun Bey, s. 108-109.

93 Tursun Bey, s. 109-110. Osmanlı Ordusunun takip ettiği güzergah hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız, "Excursus on the Routes taken by Mehmed II in 1461", Bryer & Winfield, Topography of the Pontos, s. 60-67., F. Kırzıoğlu, "1461", Turabuzon' Fethi Sırasında Fatih Sultan Mehmed'in Yaya Aştığı'Bulgar Dağı' Neresidir?", VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1967, s. 322-329., Mihailoviç seferden önce Osmanlı Padişahı'nın bölge hakkında istihbarat elde ettiğini ve elde ettiği bilgilere göre ordusunu teçhiz ettiği yolunda bilgiler vermektedir. Bakınız, Konstantin Mihailoviç, Memoirs of a Janissary, translated by Benjamin Stolz. Historical commentary and notes by Svat Soucek, Ann Arbor 1975. s. 118.

94 Tursun Bey, s. 109.

95 Aşıkpaşaoğlu'nun verdiği bilgilere göre (s. 208) Uzun Hasan'ın Annesi Sare Hatun, Barkar Dağlarından aşarken Sultan Mehmed'in yürümek zorunda kaldığını görünce, Sultan'a bu zahmetlere

katlanmasının gerekmediğini, Trabzon'un gelininin olduğunu söylemiş ve bağışlamasını istemişti. Sare Hatun'un bu müdahalesi onun Trabzon'u kurtarmak gibi bir niyetle geldiğini göstermektedir.

96 Hatıratında anlattığına göre 1453 İstanbul Kuşatması'nda Sırp despotunun gönderdiği 1500 kişilik birlikte bulunması onun 1430'larda doğmuş olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Yine Temmuz 1455'de Novobrdo'nın Osmanlılar tarafından fethedildiğinde esir düştüğü zaman çok genç olduğunu belirtmesi kendisinin 1430'dan daha önce doğmuş olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Hatıratta verdiği bilgilere dayanarak onun yeniçeri birliklerin arasında yardımcı bir hizmette bulunduğu ancak bir yeniçeri olmadığı söylenebilir. Eserde verdiği bilgilere göre onun 1453 İstanbul kuşatmasında yer aldığını görüyoruz. 1455'de Mihailoviç ve iki kardeşi Türkler tarafından esir alınır. 1456 Belgrad Kuşatması'nda, 1461 Trabzon Seferi'nde, daha sonra Vlad Drakul'a karşı yapılan seferde ve 1463 Bosna Seferi'nde de bulunduğu anlaşılmaktadır. 1463 seferi sırasında Bosna'da Zveçay Kalesi'ne bir garnizonla bırakılan Mihailoviç, Macar kralı Matyas Korvinus'un Kale'yi alması ile beraber tekrar ülkesine geri döner. Mihailoviç, s. XXI-XXII; Mihailoviç'in hatıratının Osmanlı kaynaklarıyla sınırlı bir karşılaştırması için bakınız. K. İnan, "Osmanlılara Dair Layığı ile Değerlendirilmeyen Bir Kaynak: Konstantin Mihailoviç ve Eseri", 1. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi, 11-13 Eylül 1996, Manisa.

97 Mihailoviç, s. 117-121.

98 Osmanlı kaynakları Trabzon şehri önlerinde meydana gelen herhangi bir çarpışmadan bahsetmezler. Mihailoviç'e göre (s. 119), Trabzon dağlarından indikten sonra Sultan iki bin akıncıyı Trabzon'a göndermiş, Trabzon önlerine gelindiğinde bu akıncıların ölüleri ile karşılaşılmıştır. Daha sonra Sultan altı hafta boyunca büyük kayıplar vererek Kale'yi ele geçirene kadar kuşatmıştır. Kritovoulos da (s. 173), Osmanlı ordusunun Trabzon'u yirmi sekiz gün müddetle kuşattığını ve kuşatma sırasında Kale'deklerin bazen çıkış hareketlerinde bulunduklarını bildirmektedir. Kritovoulos'a göre Mahmud Paşa Sultan'dan bir gün önce Trabzon'a ulaşmış, Katabolenus adlı bir kişinin Thomas adlı oğlunu İmparator'a elçi olarak göndermiş ve büyük toprak ve yeterli gelir vaadiyle İmparatoru teslim olmaya ikna etmiştir.

99 Tursun Bey, s. 110. Trabzon 15 Ağustos 1461 tarihinde fethedilmiştir.

100 Tursun Bey, s. 110.

101 İbn Kemal, VII. Defter, s. 464-467.

102 H. İnalcık, "Mehmed II", s. 531.

103 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 73-74.104 Tursun Bey, s. 110-111.105Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 75.106 Mihailoviç, s. 131.

107 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 76.

108 Mihailoviç, s. 131-133.

109 Tursun Bey, s. 113-114.

110 Tursun Bey, s. 114-115.

111 Tursun Bey, s. 116-117. Kazıklı Voyvoda önce Moldavya'ya daha sonra da Macaristan'a iltica ederek yardım istemiş ancak Osmanlı Devleti'yle sulh yapmış olan Macar kralı Matyas Korven Osmanlılar ile arasında hiç yoktan bir problem çıkmasını istemeyerek anlaşmaya riayet etmiş ve Vlad'ı hapsetmiştir. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 76-77.

112 Imber, s. 181.

113 Tursun Bey, s. 118-119.

114 Kritovoulos, s. 180-181.

115 Kritovoulos, s. 182; Tursun Bey, s. 119. Mihailoviç (s. 135), Osmanlı ordusunda kuşatma topları ve yukarıya doğru atış yaparak şehir içerisine kaya düşüren havanlar olduğunu bildirmektedir.

116 Tursun Bey, s. 119.

117 Kritovoulos, s. 183.

118 Tursun Bey, s. 119-120.

119 Kritovoulos, s. 183-184.

120 Tursun Bey, s. 122.

121 Ibn Kemal, VII. Defter, s. 224-225; Neşri, s. 761.

122 Tursun Bey, s. 122.

123 Kritovoulos, s. 187.

124 Neşri, s. 761-763.

125 Neşri, s. 763-767; Aşıkpaşaoğlu, s. 212.

126 Hersek Beyi Stjepan Vukçiç Kosaça olup, oğlu Stjepan Osmanlı yönetiminde hizmetlerde bulunmuş. Hersekzade Ahmed Paşa ismiyle Anadolu Beylerbeyliği, Kaptan-ı Deryalık ve Sadrazamlık görevlerinde bulunmuştur. Hayatı hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız Ş. Turan, "Hersekzade Ahmed Paşa", DİA, Cilt 17, İstanbul 1998, s. 235-237. Ayrıca bakınız H. Sabanoviç, "Hersekzade Ahmed Pasha", EI2, III, s. 340342.

127 Tursun Bey, s. 123-128.

128 Mihailoviç (s. 141), bu konuda şu bilgilere yer vermektedir. Sultan Mehmed, I. Bosna Seferi'nden dönerken fethettiği kalelere kuvvetler yerleştirmişti. Mihailoviç kendisinin de Zvecay Kalesi'nde elli yeniçeri ile birlikte muhafız olarak bırakıldığını bildirmektedir. Macar Kralı Matyas Korvin, Bosna seferi sırasında Yayçe ve Zvecay kalelerini hedef olarak belirlemişti. Yayçe Kalesi'ndeki Bosnalılar, Kralın Yayçe kuşatmasında ona yardım etmişlerdi. Daha sonra uzun bir kuşatmadan sonra Zvecay Kalesi de teslim olmuştu. Mihailoviç devamla kendisinin ve diğer Türklerin Kral tarafından Macaristan'a götürüldüklerini anlatmaktadır.

129 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 82.

130 Tursun Bey, s. 133-134.

131 Tursun Bey, s. 133-136.

132 Neşri, s. 769.

133 Tursun Bey, s. 136-139.

134 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 111-112.

135 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 115-116.

136 Tursun Bey, s. 146-148; Eğriboz seferi hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız Imber, s. 200-203.

137 Imber, s. 204-205.

138 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 117-119.

139 Imber, Ottoman Empire, s. 210-212.

140 Imber, Ottoman Empire, s. 212. Uzun Hasan üzerine yapılacak seferin tehir edilmesi ve ondan sonra yapılanlar hakkında ayrıca bakınız Aşıkpaşaoğlu, s. 222; Neşri, s. 805; Tursun Bey, s. 155-156; İbn Kemal, s. 330-331.

141 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 120-121.

142 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 123-125.

143 İskender Bey'in hayatı hakkında geniş bilgi için bakınız H. İnalcık, "Iskender Beg", EI2, III, 1973, s. 138-140.

144 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 65.

145 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 69.

146 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, Cilt, s. 69-70.

147 Gedik Ahmed Paşa'nın azli ve hapsi konusunda bakınız Hoca Saadettin, 3, s. 160; İbn Kemal, VII. Defter, s. 469. Gedik Ahmed Paşa hakkında geniş bilgi için bakınız H. İnalcık, "Ahmed Pasha, Gedik", EI2, I, 1956, s. 292-293.

148 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 65-72.

149 Tursun Bey, s. 177-178.

150 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 72-73.

151 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 87.

152 Aşıkpaşaoğlu, s. 213-214; Tursun Bey, s. 129; İbn Kemal, VII. Defter, s. 236-243; Neşri, s. 771-777.

153 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 89-91. Rum Mehmed Paşa ve İshak Paşa'nın Karaman seferleri hakkında ayrıca bakınız Hoca Saadettin, 3, s. 101-103.

154 Tursun Bey, s. 149; Aşıkpaşaoğlu, s. 219-220 ve Hoca Saadettin, 3, (s. 104-107) Alaiye fethinin daha önce Rum Mehmed Paşa'ya verildiğini, ancak Alaiye Beyi Kılıç Arslan'ın kız kardeşi Rum Mehmed Paşa'nın eşi olduğundan bu işi savsakladığı, bu yüzden fethe Gedik Ahmed Paşa'nın memur edildiğini belirtir.

155 Aşıkpaşaoğlu, s. 220-221; Neşri, s. 799; Tursun Bey, s. 153; Hoca Saadettin, 3, s. 108.

156 Tursun Bey, s. 153-154; Neşri, s. 799.

157 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 93-94. Geniş bilgi için bakınız İbn Kemal, s. 325-330; Tursun Bey, s. 156-157; Neşri, s. 801.

158 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 96.

159 Aşıkpaşaoğlu, s. 222; Neşri, s. 803-805; Ibn Kemal, VII. Defter, s. 330-332.

160 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 97.

161 Tursun Bey, s. 158.

162 Ibn Kemal, VII. Defter, s. 337-339.

163 Ebubekir Tahrani, Kitab-ı Diyarbekriyye, Akkoyunlular Tarihi, Cilt II, Hazırlayan N. Lugal-F. Sümer, Ankara 1964. Uzun Hasan ve Sultan Mehmed arasındaki savaş için bakınız Hasan Rumlu, Ahsenü't-Tevarih, s. 571-584.

164 Giovan Battista Ramusio, "Discourse of Messer Giovan Battista Ramusio on the Writings of Giovan Mario Angiolello", A Narrative of Italian Travels in Persia in The Fifteenth and Sixtenth Centuries, ed. C. Grey, London 1873, s. 84.

165 Neşri, s. 809, "Uzun Hasan Sivas'a gele derlerdi gelmedi. Andan yürüyüp Karahisar'a çıktılar. Anda dahi gelmedi. Andan Mahmud Paşa eyitti: 'Sultanım, bu Karahisar'ı alalım, andan gidelim. Ümittir ki, düşman bunda gele, haklaşavuz' dedi. Padişah eyitti: 'Mahmud ben hisarcık almaya gelmedim. Bana düşmanımı bulu verin' deyip şap madenini zapt edip, andan hücum edip Erzincan'a çıktılar…".

166 Aşıkpaşaoğlu, s. 223; Neşri, s. 809.

167 R. RAhmedi Arat, "Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı", Türkiyat Mecmuası, VI, 1939, s. 303.

168 Arat, "Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı", s. 304. Hasan Rumlu'ya göre (s. 572) Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmed, on bin askerle Fırat nehrinin kenarında pusu kurarak Rumeli Beylerbeyi Has Murad Paşa nehri geçene kadar bekledi. Ramusio'ya göre (s. 25) Has Murad nehir kenarına indi ve bir kumsaldan öbür kumsala geçerek Fırat'ın karşı yakasına geçti. Has Murad geçtikten sonra iki taraf arasında çok şiddetli bir savaş başladı. İki tarafta bir karış yerden vazgeçmemek şartıyla üç saat boyunca kahramanca savaştılar. Aynı anda iki tarafın esas kuvvetleri nehrin iki tarafında hadiseyi seyredip kendi taraflarına bağırarak cesaretlendirmeye çalışıyorlardı. Sonunda Türkler kumsaldan geriye atıldılar. Üzerlerine gelen kuvvetlerle yeniden daha şiddetle karşı koyarak savaştılar. Bu geri çekiliş sırasında Paleolog Has Murad nehir suları tarafından sürüklenmeye başladı. Boğulmasına ramak kalmıştı. Has Murad'a yardım etmek isteyen Türkler hayatlarını hiçe sayarak ona yardım etmeye çalıştılar. Ancak Uzun Hasan kuvvetleri zaferi kazanmış olarak bu askerleri yenerek geri püskürttüler. Has Murad nehir sularının içinde batmış olarak kaldı. Mahmud Paşa olanları görerek bir kumsala çekildi ve burada Uzun Hasan kuvvetlerinin saldırılarına karşı gece karanlığı iki tarafın kuvvetlerini ayırana kadar cesurca savaştı.

169 Tursun Bey, s. 162.

170 Neşri, s. 813-815.

171 R. Rahmedi Arat, "Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı", s. 304-305. Osmanlı kaynaklarından Neşri (s. 819), ve Oruç Bey'e göre (s. 125), Otlukbeli Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun top ve tüfek kullanması Uzun Hasan'ın ordusu üzerinde büyük bir moral bozukluğu meydana getirmiş Uzun

Hasan bu ateş gücüne karşı koyamamıştır. Bu şekilde ateşli silah üstünlüğü savaşın sonucunu tayin eden önemli sebeplerden biridir.

172 Oruç Bey, s. 125.

173 "Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı", s. 305.

174 Neşri, s. 821; Tursun Bey, s. 167; Ibn Kemal, VII. Defter, s. 362-366. Otlukbeli Savaşı'ndan sonra İstanbul'a dönüldüğünde Mahmud Paşa Veziriazamlıktan azledilmiştir. Buna sebep olarak Mahmud Paşa'nın kış esnasında Uzun Hasan üzerine hareketini tehir ettirmesi, Otlukbeli Savaşı'ndan önce Şebinkarahisar'ın alınmasını teklif ile kuvvetleri oyalamak istemesi ve son olarak savaştan sonra Uzun Hasan'ı takip ettirmemiş olması gösterilmektedir. Mahmud Paşa azledildikten yaklaşık bir yıl sonra 17 Ağustos 1474'te idam edilmiştir. Mahmud Paşa'nın idam edilmesi sebepleri hakkında geniş bilgi için bakınız Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 103-104; Uzunçarşılı, "Fatih Sultan Mehmed'in Vezir-i Azamlarından Mahmud Paşa ile Şehzade Mustafa'nın Araları Neden Açılmıştı", Belleten, XXVIII/112, 1964, s. 719-728; Mahmud Paşa hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız Ş. Tekindağ, "Mahmud Paşa", İA, VII; C. Imber, "Mahmud Pasha", EI2, VI.

175 Ibn Kemal, VII. Defter, s. 74.

176 H. İnalcık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", s. 73.

177 Kefe'nin fethi ve Kırım'ın Osmanlı tabiiliğine girmesi hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız H. İnalcık, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", Belleten, VIII/30, 1944 s. 185-229; Ayrıca bakınız A. Nimet Kurat, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler (Özellikle II. Kısımdaki "Kırım Hanlarına ve Büyüklerine Ait Yarlık ve Bitikler"), İstanbul 1940; Kefe'nin Ceneviz'in Doğu ticaretindeki yeri ve önemi hakkında ayrıca bakınız K. M. Setton, The Papacy and the Levant, Cilt II, s. 321-325; W. Heyd, Histoire du Commerce du Levant au Moyen Age, Cilt II, Leipzig 1923, s. 365-407; Tursun Bey, s. 169-170.

178 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 127-128.

179 Ibn Kemal, VII. Defter, s. 75.

180 Tursun Bey'e göre (s. 171) Kefe'nin Ceneviz'li yöneticileri ile Kara Boğdan prensi arasında akrabalık bağı vardı ve bu sebeple haraca mültezim olmasına rağmen Gedik Ahmed Paşa'nın seferi sırasında birçok kötü şeyler yapıp düşmanlık göstermişti.

181 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 78-79.

182 Neşri, s. 829.

183 Oruç Bey, s. 126; Hoca Saadettin, 3, Süleyman Paşa'nın Boğdan içlerinde düşmanla karşılaşmayınca ordusunun yağmaya daldığını ve perakende olduğunu bu sırada Türklere tuzak kurmuş olan Boğdan'ın saldırdığını birçok kayıp verildiğini Süleyman Paşa'nın kendi canını zor kurtardığını belirtmektedir. Hoca Saadettin, 3, s. 154.

184 Tursun Bey, s. 171.

185 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 79.

186 Hoca Saadettin, 3, s. 154-158.

187 Hoca Saadettin, 3, s. 158.

188 Tursun Bey, s. 173-174. Seferde bizzat bulunan Tursun Bey, zaferden sonra İstanbul'a dönülürken Sultan Mehmed'e zaferi öven bir şiir sunmuş ve bunu beğenen Padişah, Tursun Bey'i samur kürk ve iki bin akçe ile ödüllendirmiştir.

189 Neşri, s. 833-835.

190 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 134.

191 H. İnalcık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", s. 73.

192 Gedik Ahmed Paşa 1478 yılında Sultan Mehmed tarafından İskenderiye üzerine gönderilmek istenmiş, Gedik Ahmed Paşa özür dileyerek görevi kabul etmemişti. Gedik Ahmed Paşa bunun üzerine Boğazkesen Hisarı'nda hapsedilmişti. İtalya seferinden evvel Gedik Ahmed hapisten çıkarılarak sefere gönderilmiştir. Hoca Saadettin, 3, s. 160, 164-165.

193 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 135-136; Hammer'e göre Venedik hükümeti o zamanlarda Napoli ile harp durumunda olduğundan ve Katolik Ferdinand'ın ordusunu başka bir tarafta meşgul etmek için İstanbul'a senatör Sebastiyano Gariti'yi göndererek Sultan Mehmed'i İtalya' seferi için teşvik etmiş ve bu amacına da ulaşmıştır. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, III. Cilt, s. 160.

194 Ibn Kemal, VII. Defter, s. 508-517.

195 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 136-137.

196 Ibn Kemal, VII. Defter, (s. 519-520) Otranto Kalesi teslim olduktan sonra burada ele geçirilen Türk askerlerinin İtalya'daki durumlarına İtalya'da bulunmuş bir sipahiden aldığı bilgilerle ışık tutmaktadır. Buna göre Türk askerleri bir zaman Napoli Kralının emrinde seferlerde bulunmuşlar ve oldukça yararlı işler görmüşlerdir. Daha sonra Sultan II. Bayezid'in cülusundan sonra Napoli ile Osmanlı Devleti arasında barış görüşmeleri yapılmış ve bu esirler geri gönderilmişlerdir. Napoli Kralı esirler gönderilirken askerlere bir konuşma yaparak onları övmüş ve gönüllerini almıştır.

197 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 139.

198 Ibn Kemal, VII. Defter, s. 501.

199 Imber, The Ottoman Empire, 1300-1481, s. 247.

200 S. Tansel, Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve askeri Faaliyeti, s. 245-246. Rodos Kuşatması'nın başarısızlığına başka bir sebep olarak Türk kuvvetlerinin kaleden içeri girdiklerinde Mesih Paşa'nın yağmayı yasak etmesini göstermektedirler. Buna göre Paşa'nın bu kararını duyan diğer kuvvetler kaleye girmeyerek içerideki kuvvetleri desteklememişlerdir. Bu konu hakkında tartışma için bakınız Ibn Kemal, VII. Defter, s. 84-86. Mesih Paşa azledildikten sonra Gelibolu Sancağına tayin edilmiştir.

201 Tursun Bey, s. 180-182.

202 Ibn Kemal, VII. Defter, s. LXXXVIII. 8.

203 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 141-143.

204 Osmanlı kaynaklarının konu hakkındaki malumatları için bakınız. Oruç Bey, s. 129; Neşri, s. 843; Tursun Bey, s. 181-184; Ibn Kemal, s. 528-531; Hoca Saadettin, 3, s. 177-178. Fatih Sultan Mehmed'in zehirletildiği yolundaki rivayetler için bakınız. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 144.

205 H. İnalcık, "Mehmed II", s. 534.

206 Neşri, s. 843, Bu konuda bakınız 1456 Belgrad Seferi, 1461 Trabzon Seferi, 1476 Boğdan Seferi, 1479 III. Arnavutluk Seferi.

207 Konu hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız H. İnalcık-R. Anhegger, Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler, Ankara 1956.

208 Fatih Dönemi maliye politikaları hakkında geniş bilgi için bakınız Ş. Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, İstanbul 1999; A. Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, İstanbul 1997; H. İnalcık, The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600, London 1997; H. İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993; Osmanlı, "Klasik Dönemde Osmanlı İktisadı", Cilt 3, Editör G. Eren, Ankara 1999.

209 H. İnalcık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", s. 74-76. Konu hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız M. Akman, Osmanlı Devletinde Kardeş Katli, İstanbul 1997.

Arat, R. Rahmeti., "Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı", Türkiyat Mecmuası, VI, 1939, s. 303.

Aşıkpaşaoğlu Ahmed Aşıki, Tevarih-i Al-i Osman, Düzenleyen N. Atsız Çiftçioğlu, İstanbul 1947.

Ballance, S., "Early Turkish Buildings in Trabzon", Belleten, 113-116, 75, Ankara 1965.

Bostan, H., XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1993.

Bryer, A & Winfield, D., "Excursus on the Routes taken by Mehmed II in 1461 "The Byzantine Monuments and the Topography of the Pontos, Dumbarton Oaks Papers, I, Washington 1985, s. 60-67.

Bryer, A & Winfield, D., "The Byzantine Monuments and the Topography of the Pontos", Dumbarton Oaks Papers, I, Washington, 1985.

Bryer, A & Winfield, D., The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos, C. I, "The City and District of Kerasus", Washington 1985.

Bryer, A., "Greeks and Türkmens The Pontic Exeption", Dumbarton Oaks Papers, 29, 1975.

Bryer, A., Ludovico da Bologna and the Georgian and Anatolian Embassy of 1460-1461, London, 1980.

Dağtekin, H., "Rumeli Hisarı Hisar Beççesinde Yaptığım Kazı", VI. Türk tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara, 1967, s. 329-342.

Doukas, Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks, An Annotated Translation of "Historia Turco-Byzantina" by Harry J. Magoulias, Detroit 1975.

Ebersolt, J., Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları, Çeviren İ. Arda, İstanbul 1996.

Ebubekir Tahrani, Kitab-ı Diyarbekriyye, Akkoyunlular Tarihi, Cilt II, Hazırlayan N. Lugal-F. Sümer, Ankara 1964.

Edirneli Oruç Beğ, Oruç Beğ Tarihi, Hazırlayan N. Atsız, 1001 Temel Eser, İstanbul 1972.

Emecen, F., ve diğerleri., Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, I. Cilt, Editör E. İhsanoğlu, İstanbul 1994.

George Sphrantzes, The Fall of the Byzantine Empire 1401-1477, translated by M. Philippides, Amherst 1980.

Giovan Battista Ramusio, "Discourse of Messer Giovan Battista Ramusio on the Writings of Giovan Mario Angiolello", A Narrative of Italian Travels in Persia in The Fifteenth and Sixtenth Centuries, ed. C. Grey, London 1873.

Gyllius, P., İstanbul'un Tarihi Eserleri, Çeviren E. Özbayoğlu, İstanbul 1997.

Hammer, J., Büyük Osmanlı Tarihi, Emir, III. Cilt. İstanbul.

Held, J., Hunyadi: Legend and Reality, Newyork, 1985.

Heyd, W., Histoire du Commerce du Levant au Moyen Age, Cilt II, Leipzig 1923.

Hinz, W., Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi, Çev. T. Bıyıklıoğlu, Ankara 1992.

Hoca Saadettin, Tacü't-Tevarih, Cilt III-IV, Hazırlayan İ. Parmaksızoğlu, İstanbul 1979.

Imber, C., "Mahmud Pasha", EI2, VI.

Imber, C., The Ottoman Empire 1300-1481, İstanbul 1990.

İbn Kemal, Tevarih-i Al-i Osman VII. Defter, Hazırlayan Şerafettin Turan, Ankara 1991.

İbn Kemal, Tevarih-i Âl-i Osman VIII. Defter, Hazırlayan Ahmet Uğur, Ankara 1997.

İnalcık, H, "Ahmed Pasha, Gedik", EI2, I, 1956, s. 292-293.

İnalcık, H, "Iskender Beg", EI2, III, 1973, s. 138-140.

İnalcık, H., -Oğuz, M., Gazavat-ı Sultan Murad B. Mehemmed Han, Ankara 1989.

İnalcık, H., "Tursun Beg, Historian of Mehmed the Conqueror's Time", Wiener Zeitschrift für die Kunda des Morgenlandes, C. LXIX, 1977, s. 55-71.

İnalcık, H., "Ottoman Methods of Conquest", Studia Islamica, II, 1954, s. 104-129.

İnalcık, H., "Mehmed II", İA, İstanbul 1957, s. 506-535.

İnalcık, H., "Osmanlı Tarihine Toplu Bakış", Osmanlı, Cilt I, Ankara 1999. s. 37-132.

İnalcık, H., "The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buıidings of the City", The Ottoman Empire, Conquest, Organization, and Economy: Collected Studies, Variorum Reprints, London 1978.

İnalcık, H., "The Re-building of Istanbul by Sultan Mehmed the Conqueror", Cultura Turcica, IV/1-2, 1967, s. 5-15.

İnalcık, H., "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", Belleten, VIII/30, 1944 s. 185-229.

İnalcık, H.,-Anhegger, R., Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler, Ankara 1956.

İnalcık, H., Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I, 3. Baskı, Ankara 1995.

İnalcık, H., Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993.

İnalcık, H., The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600, London 1997.

İnalcık, H.-Quataert, D., An Economic And Social History of The Ottoman Empire, 1300-1914, Cambridge 1994.

İnalcık, H. & Murphey, R., The History of Mehmed The Conqueror by Tursun Bey, Chicago 1978.

İnan, K., “Bedestenlerin Türk ticari Mimarisindeki yeri ve Trabzon Bedesteni”, OTAM 7, Ankara 1996, s. 119-134.

İnan, K., “Osmanlılara Dair Layığı ile Değerlendirilmeyen Bir Kaynak: Konstantin Mihailoviç ve Eseri”, 1. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi, 11-13 Eylül 1996, Manisa.

İnan, K., A Summary and Analysis of the Tarih-i Ebü’l-Feth (History of the Father of Conquest) of Tursun Bey (1488), (Basılmamış Doktora tezi), Manchester 1993.

Kırzıoğlu, F., “1461’ Turabuzon’ Fethi Sırasında Fatih Sultan Mehmed’in Yaya Aştığı ‘Bulgar Dağı’ Neresidir?”, VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1967, s. 322-329.

Kırzıoğlu, F., Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi (1451-1590), Ankara 1993, s. 31.

Konstantin Mihailoviç, Memoirs of a Janissary, translated by Benjamin Stolz. Historical commentary and notes by Svat Soucek, Ann Arbor 1975.

Kritovoulos, History of Mehmed the Conqueror, translated by C. T. Riggs, Princeton 1954.

Mehmed Neşri, Kitab-ı Cihannüma, Neşri Tarihi II. Cilt, Yayınlayanlar F. Reşit Unat-M. Altay Köymen, 3. Baskı, Ankara 1995.Miroğlu, İ., “Fetret Devrinden II. Bayezid’e Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, 10. Cilt, İstanbul 1993.Nicolo Barbaro, Konstantiniye Muhasarası Ruznamesi 1453, Tercüme Ş. T. Diler, İstanbul 1953.Nimet Kurat, A., Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler, İstanbul 1940.Osmanlı, “Klasik Dönemde Osmanlı İktisadı”, Cilt 3, Editör G. Eren, Ankara 1999.Ostrogorsky, G., Bizans Devleti Tarihi, Çeviren F. Işıltan, Ankara 1981.Pamuk, Ş., Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi, İstanbul 1999.Parmaksızoğlu, İ., “Kemal Reis”, İA, VI, s. 567-568.

Robert De Clari, İstanbul'un Zaptı (1204), Çeviren B. Akyavaş, Ankara 1994.Ruy Gonzales de Clavijo, Anadolu Orta Asya ve Timur (Embajada a Tamor lan), Tercüme Ö. R. Doğrul, İstanbul 1993.Secret Memoirs of A Renaissance Pope, The Commentaries of Aeneas Sylvıus Piccolomini Pius II, An Abridgement, Translated by Florence A. Gragg, London, 1988.Setton, K. M., The Papacy and the Levant (1204-1571), II. Cilt, Philadelphia, 1978.

Shukurov, R., "The Campaign of Shaykh Djunayd Safawi Against Trebizond (1456 AD/860 H)", Byzantine and Modern Greek Studies, C. 17, Birmingham, 1993, s. 127-140.Sümer, F., Çepniler-Anadolu'nun Bir Türk Yurdu Haline Gelmesinde Önemli Rol Oynayan Oğuz Boyu, İstanbul 1992.Sümer, F., Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü, Ankara 1976.Tabakoğlu, A., Türk İktisat Tarihi, İstanbul 1997.Taneri, A., Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i Âzamlık (1299-1453), İzmir 1997.Tansel, S., Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti, Ankara 1999.Tansel, S., Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı, İstanbul 1966.Tekindağ, Ş., "Mahmud Paşa", İA, VII.Tekindağ, Ş., "Bayezid II'nin Tahta Çıkışı Sırasında İstanbul'da Vukua Gelen Hadiseler Üzerine Notlar", TD, X/14, 1959, s. 85-96.Tekindağ, Ş., "II. Bayezid Devri'nde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi ve İlk Osmanlı Memluk Savaşları", Belleten, XXXI/123, 1967, s. 345-373.

Tezkire-i Sehi, Haz. M. Şükrü, İstanbul, 1325.The Siege of Constantinople 1453: Seven Contemporary Accounts, Translated by J. R. Melville Jones, Amsterdam 1972.Turan, Ş., "Hersekzade Ahmed Paşa", DİA, Cilt 17, İstanbul 1998, s. 235-237.Tursun Bey, Tarih-i Ebü'l-Feth, Hazırlayan: A. Mertol Tulum, İstanbul 1977.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Fatih Sultan Mehmed'in Vezir-i Âzamlarından Mahmud Paşa ile Şehzade Mustafa'nın Araları Neden Açılmıştı", Belleten, XXVIII/112, 1964, s. 719-728.Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Çandarlı Vezir Ailesi, Ankara 1998.Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi, I. Cilt, Ankara 1982.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, Ankara 1983.

Woods, J., The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire, Minneapolis & Chicago 1976.

Yeorgios Francis, Şehir Düştü! Bizanslı Tarihçi Francis'den İstanbul'un Fethi, Çeviren K. Dinçmen, İstanbul 1993.Yücel, Y., Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I, Ankara 1991.

A. FATİH VE İSTANBUL'UN FETHİ

İstanbul'un Fethi / Prof. Dr. Feridun Emecen [s.312-321]

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Fethin Yakın Arka Planı

Küçük bir beylik olarak Bizans'ın sınır boylarında kurulan Osmanlı Devleti'nin İstanbul ile ilgisi daha kuruluş yıllarında başlamıştır. Gerek Orhan Bey gerekse I. Murad dönemlerinde Osmanlı askerleri İstanbul önlerinde göründülerse de, bu daha ziyade karşılıklı ittifaklar sonucu gerçekleşmişti. İlk ciddi kuşatma teşebbüsü, I. Bayezid zamanına rastlar. Abluka siyaseti ile sıkıştırılan İstanbul 1395'te kuşatma altına alındı, fakat Haçlı kuvvetlerinin Balkanlar'a doğru ilerleyişi, bu muhasaranın kaldırılmasına yol açtı. Niğbolu zaferinin ardından İstanbul'un zabtını kolaylaştırmak için Boğaz'da Anadolu yakasında müstahkem bir kale yapıldı ve bu havale kalesi sayesinde başkente giriş ve çıkışlar dikkatle izlenmeye başlandı. Daha sonra 1400 yılı baharında başlayan ve gittikçe şiddetlenen muhasara ise Timur'un Anadolu'ya girişi ile sona erdi. Fetret dönemi sonrası 15 Haziran 1422'de II. Murad tarafından gerçekleştirilen muhasara teşebbüsü aslında Düzme Mustafa olayı ile ilgiliydi. İsyanı bastıran II. Murad şehri sıkı bir şekilde kuşattı. Kuşatma bütün kara surları boyunca yayılmış, Ağustos ayındaki genel hücum şehirde telaşa yol açmış, ancak Murad'ın küçük kardeşi Mustafa'nın isyanı bu muhasaranın sona erdirilmesiyle neticelenmişti.

Genç yaşta iktidarı ele geçiren II. Mehmed'in İstanbul'u ana hedef olarak belirlemesinin temelleri, daha şehzadelik ve ilk sultanlık yıllarına rastlar. İki yıl kadar süren ilk saltanatı sırasında Çandarlı Halil Paşa ile Manisa'da bulunan babası II. Murad'ın manevi nüfuzlarının baskısı altında bunalan genç padişah, dış tehditlerin de yoğunlaştığı bir ortamda Zağanos Paşa'nın da etkisiyle, İstanbul'un fethini saltanatının çıkış noktası, geleceğinin garantisi olarak görüyordu. Hatta bu yoldaki cüretkar davranışları Manisa'da bulunan babası Murad'ın tepkisini çekmişti. Yine Veziriazam Çandarlı Halil Paşa da İstanbul'un fethi yolunda genç padişahın önündeki en büyük engeli oluşturmaktaydı Çandarlı ile II. Mehmed'in yanındaki paşalar arasındaki hizipleşme ve rekabet bu dönemin ürünüdür. Yeniçerileri kullanan Çandarlı'nın II. Murad'ı genç padişahın haberi olmaksızın gizlice Edirne'ye çağırması ve onu bir emrivaki ile tahttan uzaklaştırıp Manisa'ya yollaması, Mehmed ve ekibini intikam fırsatı beklemeye itti.1

II. Mehmed, ikinci defa tahta çıktığında ani ve fevri bir harekete girişmedi. Çandarlı Halil Paşa'yı yerinde tuttu. Muhtemelen Çandarlı da genç padişahın kendisine karşı olan tavrını biliyordu. Onun en güçlü silahı, iktidar sahiplerinin daima çekindikleri güç olan yeniçerilerdi. II. Mehmed, yakın adamları Şehabeddin, Saruca ve Zağanos Paşaları divana dahil ederek Çandarlı Halil Paşa'yı yavaş yavaş etkisizleştirme yolunu açtı. Halil Paşa İstanbul'un fethi düşüncesine karşı çıkıyordu. Onun bu karşı çıkışında Bizans ile olan yakınlığının oynadığı role dair çağdaş kaynaklarda yer alan bilgilerin sıhhati

şüphelidir. Çandarlı'nın en büyük endişesi, Avrupa'da tıpkı daha önce II. Murad zamanında gerçekleştiği gibi oluşması muhtemel bir Haçlı ittifakı idi. Yaşlı veziriazam bu dönemdeki zor yılları hatırladığı için sonu belirsiz olabilecek yeni bir maceraya girmekten çekiniyor, mutedil bir siyaset izlenmesi fikriyle hareket ediyordu.2 II. Mehmed ise bu karşı çıkışa rağmen onu yerinde tutarak diplomasi sahasındaki tecrübesinden istifade etmek istemekteydi. Nitekim Çandarlı, Macarlarla irtibat kurup anlaşmayı yenilemiş, Sırp despotu ve Bosna kralını Osmanlı tarafına meylettirmiş, Bizans'ı oyalayıcı bir faaliyet yürütmeye başlamıştı.

II. Mehmed'in üzerinde durduğu bir başka mesele, veziriazama yakınlığı bilinen yeniçerilerdi. Tahttan indirilmesine yol açan Buçuktepe olayı3, yeniçeriler tarafından düzenlenmişti ve tabii hadiselerin arkasında da Çandarlı Halil Paşa bulunuyordu. Bu bakımdan Çandarlı'yı nispeten suhulet yoluyla kendi siyasetine meylettirmeye çalışırken, yeniçerilere de çeki düzen vermek ve onları tamamıyla kendisine bağlamak üzere harekete geçti. Yeniçeri ağası Kurtçu Doğan'ı azledip ocakta esaslı bir değişiklik ve yeni düzenlemeler yaptı. Çandarlı'nın adamlarını kilit mevkilerden uzaklaştırıp, yerlerine doğrudan kendisine bağlı kimseleri getirdi. Böylece kuşatma anında kendi yanında 5000 yeniçeri hazır hale gelmiş oldu.

Merkezdeki idari problemlerin halli yanında, fetih yolunda girişilen en önemli faaliyet alanı, bu muazzam hareket için gerekli asker, mühimmat ve malzeme gibi hazırlıkları yapmak oldu. Özellikle saltanatının başlarında II. Mehmed, önemli ölçüde bir kaynak sıkıntısı çekmekteydi. Daha önce babasının ve sonra da kendisinin giriştiği ilk seferler sırasında hazineye gelir temin edilemediği gibi, istilalar, önemli bir gelir temin edilen Rumeli bölgesinde tahribata yol açtığından timar sistemi sarsıntı geçirmişti. Belki de bu bakımdan timarlı sipahi sayısını artıracak tedbirler alındı ve daha sonra giderek hızlanacak olan vakıf ve mülk toprakların timar haline getirilme süreci başlatıldı. Kritovulos'un ifadeleri, saltanatının ilk yıllarında II. Mehmed'in önemli maddi sıkıntılarla boğuştuğunu gösterir.4 Novaber'de gümüş madeninin Sırplara terki, önemli ölçüde gümüş darlığına yol açmış ve yeni akça basımında sıkıntılar husule gelmişti. Ayarı düşük paralarla ihtiyaçlar karşılanmaya çalışıldı, fakat bu durum sabit ücretli kapıkulu ve ulemayı derinden etkiledi. Kuşatma hazırlıkları sırasında da halka bazı yeni vergilerin yüklendiği anlaşılmaktadır. Nitekim yeni örfi vergilerin ihdas edildiği, çeşitli yasaknamelerle gelir kaybının önlenmeye çalışıldığı, gümrük oranlarının artırıldığı sanılmaktadır. Bütün kaynaklar had safhasına kadar kullanılmış ve her şey bütün bu masrafları tazmin edecek İstanbul'un fethine bağlanmıştı.

Askeri hazırlıklar, kara ve deniz kuvvetleri olarak iki alanda kendisini gösterir. Kara kuvvetleri için surları yıkabilecek ateşli silahların ve diğer savaş makinelerinin temini ve yapılışından söz etmek gerekir. Bunlar, o dönem için bir kuşatmada kullanılmasına alışılmamış, acayip, korkutucu silahlar olarak devrin müelliflerince tavsif edilir. Bu tür silahların hazırlıkları, önemli ölçüde Edirne'de yapılmıştır.5 Çeşitli cins topların dökülmesinde hem yerli hem yabancı ustalardan istifade edilmiştir. Özellikle dökülen muazzam top üç aylık bir çalışmanın ürünüydü ve devrin kaynaklarına göre 600 kilo ağırlığında taş gülle atabiliyordu.6 Bu hazırlıklarda, o çağın en son teknolojisi kullanılmıştı. Topun ilk

defa etkili bir silah olarak kullanılması bu muhasara ile başlamıştır. Bu bakımdan dünya savaş tarihinde ateşli silahların en etkili olarak ve özel bir atış tekniği ile kullanıldığı ilk kuşatma ve muharebe burada yapılmıştır.7 Bunun yanı sıra artık demode olan yürüyen kule gibi savaş makineleri de mevcuttur. Tüfek ise o dönemde henüz etkili bir savaş aracı özelliği taşımıyordu.

İstanbul'un sadece karadan kuşatılarak alınamayacağı gerçeği, geçirilen tecrübeler sebebiyle yakinen bilinmekteydi. Bunun için deniz gücünü takviyesi, yeni gemilerin inşası aciliyet kazanıyordu. İstanbul kuşatmasına katılan donanma, Gelibolu tersanesinde hummalı çalışmalar sonunda ortaya çıkmıştı. Devrin kaynaklarına göre burada 12 kadırga, 70 kalyete, 20 küçük gemi yapılmıştı. Diğer tersanelerde hazırlananlarla birlikte gemi sayısı önemli miktarlara ulaşıyordu. Fakat çoğu küçük olan bu gemiler teknik açıdan yetersizdi ve aynı şekilde tecrübesiz mürettebattan oluşuyordu.

Hazırlıklar içerisinde bahsedilmesi gereken bir diğer husus, gelebilecek yardımları önlemek, Rumeli ile Anadolu yakasını Boğaz'ın en dar yerinde kontrol altına almak ve rahatça karşıdan karşıya geçebilmek için inşa olunan hisardır. Anadolu hisarı ile birlikte bu hisar aslında Osmanlı muhasara anlayışının bir görüntüsüdür ve "havale" tipi kaleler sınıfına girer. Daha barış döneminde inşası gerçekleştirilen bu hisarın yapımına yüzlerce işçi katılmış, kısa sürede bitirilmişti. Bu durum muhasara öncesinde II. Mehmed'e güç ve kudretinin derecesini gösteren ve onu umutlandıran, manevi açıdan takviye eden bir faaliyet olmuştu.8

İstanbul'un Düşüşü

II. Mehmed, jeopolitik olarak Rumeli ve Anadolu topraklarının ortasında irtibatı daima engelleyen bir konumdaki Bizans'ın başkentini artık avuçlarının içinde görmekteydi. İmparatorluğun teşekkülü de bu fethe odaklanmıştı. Coğrafi ve siyasi gereklilik yanında böyle bir fethin manevi bakımdan da yankı uyandıracağı hesaplanmıştı. İstanbul'un fethi müjdesini bildiren İslamî gelenek, Konstantiniyye'nin fatihi olma sıfatı dolayısıyla bunu gerçekleştirecek sultana büyük bir manevi güç sağlayacaktı.

Kuşatma hazırlıkları oldukça uzun sürdü. 1452 Nisannda yapımına başlanan hisar, Ağustos ayında bitirildi. Bu inşaat sürerken Osmanlı askerleriyle civardaki halk arasında çıkan bir hadise savaşın zahiri sebebini oluşturur. Hisarın tamamlandığı bir sırada, II. Mehmed 50.000 kişilik bir kuvvetle ansızın şehir surları önüne giderek incelemelerde bulundu. Üç gün boyunca yapılan bu keşiften sonra geri döndü. Bu durum karşısında İmparator Konstantin şehrin açık olarak bir tehdit altında bulunduğunu anlamış, Boğaz'dan geçmeye çalışan iki Venedik gemisinin engellenmeye çalışılması ve diğerinin top atışıyla batırılması da bir bakıma Venediklileri savaşın içine çekmişti ve bütün bunlar Avrupa'da II. Mehmed'in niyetinin kati olarak anlaşılmasına yol açmıştı.9 Venedikliler Osmanlı limanlarında ticaret yapmaktaydılar, Bizans ile olan ticaret anlaşmasını da yenilemişlerdi. Sayıca az da olsa bir kısım Venedikliler İstanbul'un Türklerin eline geçmesinde ticari menfaat görmekteydi. Hatta Bizans'ın kendi kaderine terk edilmesi konusu ortaya atıldığında Venedik senatosundaki oylamada yedi kabul oyu çıkmıştı. Diğer 74 kişi şehrin müdafaasına yardım edilmesini

istiyordu. Ancak, o sırada savaş hali içinde bulunduğundan yapabileceği pek fazla bir şey yoktu. Donanmaları, kendi kolonilerini korumaya uğraşıyordu. Venedik'in çaresizliği, Ceneviz için de geçerliydi. Galata'da kolonisi olan Cenevizliler'in önemli problemleri vardı. Papa 1452'de taç giymek için Roma'ya gelen İmparator III. Frederic'e baskı yaparak Osmanlı padişahına sert bir ültimatom gönderttiyse de Bizans'a yardım konusundaki çabaları boşuna oldu. Aynı şekilde Bizans imparatoru da yardım alma konusunda olumlu bir cevap alamamıştı. Son bir gayretle, Papaya başvurarak Ortodoks kilisesini Vatikan ile birleştirmeye hazır olduğunu bildirmişti. 1452 Mayısı'nda yola çıkan küçük bir Napoli askeri (okçu) birliğinin eşlik ettiği Kardinal İsidor başkanlığındaki Papanın temsilcileri, 6 Ekim'de İstanbul'a ulaştıklarında saray ve halk tarafından sevinçle karşılandı. Fakat birleşme için kurulan komitelerde şiddetli münakaşalar cereyan etti. Bu arada Osmanlıların kuşatma hazırlıkları, bir an önce yardım teminini gerektirdiği için tartışmalar yatıştırıldı ve kiliselerin birleştirildiği ilan edildi. Halk ve din adamlarıyla bazı önde gelen askerler, buna sessiz kalırken alınan kararı destekleyenler de şehir tehlikeyi atlattıktan sonra bu konunun tekrar gözden geçirilebileceği ümidini taşıyorlardı.10

İstanbul'un surları, bazı yerlerde çifte duvar ile çevrili olmakla birlikte devrin şartlarına uygun bir şekilde modernleştirilmemişti. Azametli görünüşüyle kuşatmaya gelenler üzerinde yıldırıcı bir etki bırakan ve uzunluğu 22 km.'ye yaklaşan bu surlar, gerek çok uzun oluşları gerekse Bizans'ın içinde bulunduğu maddi sıkıntılar yüzünden gereken onarımı görmemişti. Fakat yine de aşılması zor bir engeldi. Haliç kıyısındaki surlar, 5,5 km. uzunluğunda olup Ayvansaray'dan Sarayburnu mıntıkasına kadar geliyor ve buradan Marmara kıyısını takip ederek Yedikule'ye (8 km.) uzanıyordu. Bu bölümde surlar tek sıra halindeydi ve bazı yerlerde dik olarak denize iniyordu. Kara surları boyunca içi deniz suyuyla dolu hendek bulunuyordu. Haliç girişi ise zincirle kapatılabiliyordu, zincirden içeride de Bizans ve İtalyan gemileri yer alıyordu.11

II. Mehmed'in bizzat planladığı kuşatma, yeni bir teknik anlayış çerçevesinde gerçekleşti. Onun kuşatma taktikleriyle ilgili kitaplar okuduğu ve planlar üzerinde çalıştığı rivayet edilir. Sur boyunun uzun olması, kalabalık bir ordu ile yapılacak muhasarada müdafiler bakımından bir dezavantaj teşkil etmekteydi, fakat surların kalınlığı ve yüksekliği müdafilere daha kolay savunma imkanı verebilmekteydi. Yine de sayıca fazla olmayan Bizans askerlerine çok iş düşecekti. II. Mehmed'in bu durumu tahmin ettiği ve planlarını da ona göre yaptığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen daha önceki tecrübelerin ışığı altında uzun sürecek bir abluka hareketinin faydalı olmayacağı ve Avrupa'dan gelebilecek askeri ve maddi yardımlara gereken zamanı kazandıracağı hesaplanmış, bir an önce şehrin ele geçirilmesi hedeflenmişti. Öte yandan kılıç gücüyle alınan bir şehrin statüsünün İslamî geleneğe göre farklı olduğu ve padişaha tam tasarruf hakkı verdiği de düşünülmüştü.12 Nitekim kaynaklardaki bilgiler, İstanbul'un fethinin gaza geleneğinin bir tezahürü olduğu, buranın memleketin ortasında oluşu yüzünden devletin istikbali için alınması gerektiği fikrinde olan II. Mehmed'in kılıç yoluyla kazanılan başarının bütün İslam dünyası ve tebaası nazarında kendisine daha fazla şan ve şöhret kazandıracağını hesaba kattığını gösterir.

Dönemin kaynakları, kuşatmaya katılan Osmanlı kuvvetlerinin görülmemiş derecede kalabalık olduğunu yazarlar. Bu gibi ifadeler, Osmanlı kaynaklarının bazılarında da yer alır. Rakamlar 100.000 ile 300.000 arasında değişmektedir. Bununla beraber en iyimser tahminler kuşatmaya katılan asker sayısının 100.000 dolayında olduğu veya bunu biraz geçtiği şeklindedir. Bunun dörtte birini yeniçeri ve kapıkulları teşkil etmekteydi. Osmanlı ordusunda bilhassa toprak altında tünel kazan lağımcı grup arasında önemli sayıda Sırp madencinin bulunduğu, ayrıca Alman, Bohemyalı ve Macar ustaların görev yaptığı da belirtilir.13 Silah ve techizat yönünden çok kuvvetli olan orduda asıl gücü Anadolu ve Rumeli timarlı askerleri teşkil etmekteydi. Savaş sırasında en etkili rolü piyade askeri olan kapıkulu ve özellikle ön saflarda çarpışan azaplar oynamışlardır.

Orduda ayrıca, çeşitli yörelerden gelmiş gönüllüler ve başıbozukların yanında içlerinde devrin büyük mutasavvıflarının da bulunduğu tekke şeyhleri ve dervişler de vardı ve bunlar askeri manevî açıdan teşci ediyorlardı.14 Padişah üzerinde büyük nüfuz sahibi olan Akşemseddin, Molla Gürani ve Molla Hüsrev gibi tanınmış âlimler, hem II. Mehmed'i hem de kumandanları manevi bakımdan destekliyor, dini görünüşü ve görüşü sağlamlaştırıyorlardı. Özellikle Akşemseddin'in, muhalif kesimlere karşı dinî açıdan böyle bir fethin gerekliliğini savunduğu ve bu yolda II. Mehmed ve yanındakileri kuvvetle desteklediği, hatta bu sebeple sonradan fethin manevi mimarlarından biri olarak anıldığı bilinmektedir.

Dönemin Bizans ve Latin kaynakları şehirde askeri güç olarak 5000 dolayında bir kuvvet bulunduğunu, müdafaaya katılan bazı yardımcı birliklerle bu sayının 8000-9000 dolayına çıktığını yazarlar.15 Ayrıca sivil halk da savunma sırasında surların tamirinde, teçhizat ve malzeme temininde, hatta savaş sırasında muharip olarak önemli roller oynamıştır. Nitekim Z. Dolfin, şehirde çok sayıda Rum'un bulunmasına rağmen kılıç ile dövüşebilenlerin sayılarının az olduğunu, mevcutların da silah kullanmada usta olmadıklarını, fakat bunların surlar üzerinde ellerinden geleni yaptıklarını belirterek, sivil halkın müdafaadaki etkili rolüne işaret eder.16

Müdafiler, askeri güçleri az olmakla beraber savunma üstünlüğü sebebiyle kalabalık Osmanlı ordusuna bir süre karşı koyabilecek durumdaydılar. Şüphesiz dışardan yardım almaksızın da çok uzun bir müddet dayanabilme ihtimalleri bulunmamaktaydı. Bu sırada şehirde savaşabilecek durumda olan 30.000 dolayında erkek nüfusun bulunduğu tahmin edilmektedir. Nitekim Tedaldi, eli silah tutabilecek 30.000-35.000 kişinin olduğunu, 6000-7000 savaşçı ile sayının 42.000'i bulduğunu yazar.17 Savunmaya Venedikliler, Cenevizliler ve diğer bazı yabancı güçler de katılmıştır. Bizans kuvvetleri, bizzat imparator tarafından seçilen savunma mevzilerine yerleşmişlerdi. İmparator yanında en iyi birlikler olduğu halde Topkapı ve Edirnekapı arasında karargah kurdu. Onun sağ cenahında Ocak 1453'te 400'ü Cenevizli 700 adamıyla gönüllü olarak Bizans'a yardıma gelen ve şehir savunmasıyla ün yapmış olan Cenevizli savaşçı Giustiniani bulunuyordu. Sonradan onun kumanda ettiği Cenevizliler imparatoru takviye için merkeze kaydırıldılar. Venedik balyosu Minotto ve yardımcıları, Tekfur Sarayı savunmasıyla görevlendirilmişti. Bu kesimde daha önce mevcut olup dolmuş olan hendek de savunma tedbirleri alınırken yeniden kazılmıştı. Şehrin belli başlı kapılarından

dördünün muhafazası, Venedik ve Cenevizliler'in talebi üzerine, dört Venedikli kumandana verildi. Eğrikapı (Kaligaria) ile Haliç'teki Xyloporta arasını yaşlı kumandan Teodor Caristino koruyacaktı. Sakızlı Piskopos Leonardo ve Langosco kardeşler ise bu bölgedeki hendeğin arkasında mevzilenmişlerdi. İmparatorun sol tarafında Ceneviz birliklerine kumanda eden Cattaneo ile Silivrikapı bölgesinin korunmasıyla görevli Theophilos Palaeologos yer alıyordu. Marmara sahillerinden Altınkapı'ya (Yaldızlıkapı) kadar olan bölümü Venedikli Filippo Contarini korumaktaydı. Cenevizli Manuel de Yaldızlıkapı'yı muhafaza ile görevlendirilmişti. Onun solunda deniz yönünde Demetrius Kantakuzenos bulunuyordu. 2 Nisan günü Venedikli Bartolomeo Soligo Haliç'e zincir gererek girişi kapattı. Sarayburnu'na gelmeden bugünkü Sirkeci civarında St. Eugenius kulesiyle Tophane'de Mumhane burnunun bulunduğu Galata surları arasına çekilen zincir hattının gerisinde Bizans ve İtalyan gemileri sıralanmıştı.18

Marmara sahillerinde surlar daha az askerle korunuyordu. Langa limanı, Bizans'ta yaşayan Şehzade Orhan ve yanındaki ücretli küçük Türk birliği tarafından muhafaza edilmekteydi. Hipodromun altındaki kıyı şeridindeki Katalanlar mevzilenmişti. Papanın temsilcisi olarak Bizans'ta bulunan ve dini birleşme görüşmelerine katılan Kardinal İsidore, iki yüz kişiyle Sarayburnu'na (Acropolis burnu) yerleşmiş, Haliç kıyılarında Ayvansaray-Fener hattından Sarayburnu'na kadar Gabriel Trevisano, Haliç limanı sahilleri (Ayakapı'ya kadar olan bölge) Grandük Lukas Notaras kuvvetlerince koruma altına alınmış, Kaptan Alvisio Diedo donanma komutanlığını üstlenmişti. Ayrıca şehir içindeki bazı stratejik mıntıkalara ihtiyat kuvvetleri yerleşmişti. Müdafilerin yeterli sayıda ok, mancınık ve mızrakları yanında birkaç topları da vardı. Z. Dolfin, müdafilerin sayıca az olmakla birlikte etkili savunma araçlarının olduğunu, yeteri kadar topun da bulunduğunu belirtirken19 Kritovulos, belde halkının çok kuvvetli olmadığını, hatta şehrin kurtarıcısı olarak görülen deniz cephesinden de nefesinin kesildiğini, İtalya'dan gelmesi beklenen yardımın geciktiğini yazar.20 Gerçekten de deniz tarafının pek başarılı olmasa da Osmanlı donanmasınca çevrilmiş oluşu, kuşatmanın kaderinde etkili rol oynamıştır.

Osmanlı ordularının öncüleri, 2 Nisan' da surlar önünde görüldüler ve bunlarla Bizanslılar arasında küçük çaplı bir savaş meydana geldi. Ancak bunları büyük Osmanlı ordusunun takip etmekte olduğunu gören Bizans askerleri derhal geri çekilerek şehrin kapılarını kapattılar, hendekler üzerindeki köprüleri yıktılar ve müdafaa hazırlıklarına son şekli verdiler. Aynı gün surların önüne gelen II. Mehmed 5 Nisan'da, Lykos (Bayrampaşa) vadisinin sol tarafındaki tepenin (Maltepe) üzerinde otağını kurdu, daha sonra birliklerini biraz daha öne alarak cephe oluşturdu. Ayrıca Marmara sahillerinden Haliç'e kadar uzanan sahil surlarını da deniz yönünden teftiş ettirdi,

askeri birliklerini önceden hazırladığı plana göre yerleştirdi. Zağanos Paşa, Beyoğlu ile Kasımpaşa sırtlarına yerleşen ordunun bir bölümüyle Ceneviz kolonisi durumunda bulunan Galata'dan Kağıthane'ye kadarki kuzey kıyılarını ve kara surlarının başladığı güney sahillerini baskı altında tutmakla görevliydi. Hatta Hasköy ile karadaki surlar arasında bir de köprü kurulması kararlaştırılmıştı. Rumeli beylerbeyi Karaca Paşa sol tarafta, Haliç'ten itibaren Tekfur Sarayı'nın bulunduğu bölgeyi ve Eğrikapı'ya kadarki kara surlarını kuşatmakla vazifeliydi. Bu cephede, büyük

toplar bulunuyordu ve bunların hedefi, saray kesimindeki tek sıra duvar ve burçların Theodosian surlarıyla birleştiği yeri vurmaktı. Anadolu beylerbeyi İshak Paşa ile Mahmud Paşa, Topkapı'dan Yaldızlıkapı'ya ve Marmara sahilindeki Mermerkule'ye kadar uzanan kısma yerleşmişti. Merkezde, Edirnekapı-Topkapı hattında bizzat padişah ve veziriazam vardı.21 Burası surların en zayıf olarak düşünüldüğü kesimdi ve ordunun en seçkin askerleri bu cephede mevzilenmiş, ağır toplar ve büyük top bu surların karşısına konulmuştu. Baltaoğlu Süleyman Bey idaresindeki Osmanlı donanması Marmara kıyıları boyunca dolaşıyor ve herhangi bir yabancı geminin geçmesine mani oluyordu. Bir başka hedef de, Haliç ağzına gerilen zinciri zorlamak ve buraya girebilmekti. Zağanos Paşa'nın kalabalık askerinin bulunduğu mevki hesaba katılırsa başlangıçta II. Mehmed'in zayıf ve savunması güç olan Haliç surlarını baskı altında tutmak, buradan şehre girmek düşüncesinde olduğu söylenebilir. Hatta herhangi bir başarısızlık karşısında muhtemelen donanmayı karadan Haliç'e indirme planları ve hazırlıkları da önceden yapılmış olmalıdır.

Surların önündeki Osmanlı birliklerinin en etkili silahı topları olmuştur. Top ateşinin etkili şekilde kullanıldığı bu kuşatma sırasında, devrin kaynaklarına göre bataryalar dikkatle yerleştirilmiş, muhasara boyunca ihtiyaç duyuldukça sık sık yerleri değiştirilmiştir. Kritovulos'a göre Osmanlı topları Edirnekapı, Tekfur Sarayı, Bayrampaşa deresi, Topkapı ve Eğrikapı arasındaki surlar önünde üç tabya halinde yerleşmişti.22 Diğer bir kısım, Bizanslı ve İtalyan müellifler de topçu gücünü her birinde dört büyük topun bulunduğu on dört batarya (bazılarına göre 9 batarya) olarak belirtirler.23 Muhasaranın hazırlık faaliyetlerinin tamamlandığı 6 Nisan'da II. Mehmed İslamî geleneklere uygun şekilde imparatordan şehrin teslimini istediyse de bu teklif kabul edilmedi. Aslında bunun bir formaliteden ibaret olduğu her iki tarafca biliniyordu. Bazı araştırmacılar, 6 Nisan'da bazıları ise 12 Nisan'da büyük topun ateşlenmesi ile fiili mücadelenin başladığını yazarlar.24

Top atışlarıyla dövülen sur duvarlarında yer yer tahribat olduysa da bunlar müdafiler tarafından hemen tamir edildiler. Bu arada Baltaoğlu idaresindeki Osmanlı donanması Haliç'e doğru hareket etmişti. Müdafaaya şahit olan Venedikli Barbaro'ya göre 11 Nisan'da Türk topları zayıf sayılan surların önüne çekilmiş ve dört ayrı mevkide yerleştirilmişti.25 Kadırga, kalyon ve küçük teknelerden müteşekkil 145 parçalık Türk donanması 12 Nisan'da Beşiktaş-Kabataş önlerinde toplanmış bulunuyordu. Mükemmel şekilde teçhiz edilmiş olanlar on iki kadırga ile yetmiş-seksen yelkenli gemiydi.26 12-18 Nisan arasında top ateşi dışında herhangi bir ciddi hücum gerçekleştirilmedi. 18 Nisan'da toplarla tahrip edilen Bayrampaşa deresi yönünde dış surlara yönelik girişilen ilk hücum, Giustiniani'nin etkili savunmasıyla sonuçsuz kaldı. Barbaro bu ilk hücuma Türk kayıplarını 200 olarak gösterir.27 20 Nisan'da ise İstanbul'a iaşe ve yardım getiren üç Ceneviz gemisi, Çanakkale boğazı girişinde yanlarına katılan bir Bizans nakliye gemisiyle birlikte İstanbul önlerinde gözüktü. Osmanlı donanması bunları durdurmak için harekete geçti ve Yenikapı önlerinde bunları karşıladı. Şiddetli lodos kürekli Osmanlı gemilerinin manevra yapmalarını önlüyordu ve yüksek bordolu Ceneviz gemileri kolaylıkla kuşatmayı yarıp Haliç'e girmeyi başardı. Bu büyük başarısızlık kuşatmayı sürdüren ordunun da maneviyatını kırdı.28 Bizans kaynaklarında denizdeki mücadeleyi damlara çıkmış olan Bizans

halkının ve Zeytinburnu kıyılarından bizzat II. Mehmed'in de izlediği rivayet olunur. Fakat başarısızlık sadece asker üzerinde değil ulema ve kumandanlar arasında da huzursuzluğa yol açmıştı. Nitekim Akşemseddin gönderdiği bir mektubunda padişahı açık olarak "hükmünü yürütmekten aciz" olmakla suçlayarak derhal gereken tedbirlerin alınmasını istemişti.29 İlk hücumun ve ardından da denizdeki başarısızlığın verdiği hislerle Bizans'ın sulh teklifi müzakere edilmiş, kuşatmanın kaldırılmasına taraftar olanların başında yer alan veziriazam Çandarlı Halil Paşa teklifin kabul edilmesini desteklerken Akşemseddin, Zağanos Paşa ve Molla Gürani gibi önde gelen ulema ve askerler buna şiddetle karşı çıkarak muhasaranın sürdürülmesi gerektiğini savunmuşlardı.30 Akşemseddin'in mektubunun bu hararetli tartışmalar sırasında yazıldığı kabul edilecek olursa, bu durumda II. Mehmed'in tereddüt içinde bulunduğu, ancak gerek Akşemseddin'in ikazları, gerekse yakını olan paşaların ısrarları sonucu muhasarayı sürdürme kararı aldığı söylenebilir.

Muhasaranın sürdürülme kararı alındıktan sonra başarısızlıkların izlerini silecek ve askerin maneviyatını yeniden takviye edecek tedbirler alınmaya çalışıldı. Kara surlarının uzun süre dayanacağı hesaplandığından daha zayıf olan Haliç surlarını baskı altına almak için muhtemelen önceden düşünülmüş ve hatta hazırlıkları da önemli ölçüde tamamlanmış olan donanmaya ait bir kısım gemilerin karadan çekilerek Haliç'e indirilmesi planı devreye girdi. Gemileri karadan çekerek denize indirme işlemi birden olmadı, bunun için önceden uzun süren hazırlıklar yapıldı, hatta gerek insan gücü gerekse makineler (cerr-i eskal) vasıtasıyla kızaklar üzerinden çekilen gemiler, birkaç gün süren bu işlemler sonrasında Kasımpaşa arkasındaki sırtlarda birbiri peşinden dizildi ve gece ansızın Haliç'e indirildi. Gemilerin bir gecede bu kadar yolu kat ederek çekilmesi ve Haliç'e indirilmesi mümkün görünmemektedir. Bir başka tartışma noktası, sayıları 60-70 olarak verilen bu gemilerin hangi güzergahtan çekildiğidir. Bazı araştırıcılar, Tophane limanından Kumbaracıbaşı yokuşunu takip ederek Asmalımescit'ten Tepebaşı yoluyla Kasımpaşa'ya indirildiğini belirtirlerken, bazıları 2-3 km'lik bu arazinin inişli çıkışlı oluşunu hesaba katarak o sıralarda denizin içeri doğru girdiği bir koy durumunda bulunan Dolmabahçe'den veya Beşiktaş'tan itibaren daha düz ve inişi az olan Harbiye yoluyla Kasımpaşa'ya veya daha geride Eyüp tarafının karşısına indirildiği üzerinde dururlar.31 Ayrıca bu sonuncu hat Zağanos Paşa'nın kuvvetlerinin gerisinde kaldığından yapılan işlemlerden Galata Cenevizlilerinin ve Bizans'ın haberi olmadığı, ilk hat kullanıldıysa bundan Galata'daki koloninin haberdar olmamasının düşünülemeyeceği de ifade edilmektedir. Çağdaş ve sonraki Osmanlı kaynaklarında ortak olan husus, gemilerin "Galata üstünden, Galata ardından, Galata kal'asının üst yanından, Galata ensesinden" çekilerek Kasımpaşa'ya veya Eyüb tarafının karşısına indirilmiş olmasıdır. Bir kısım geç tarihli Osmanlı kaynaklarında yer alan ve donanmanın Eyüp karşısında Haliç kıyılarında yahut Okmeydanı'nda inşa edilmiş olduğunu bildiren bilgiler, çağdaş kaynakların meselâ kuşatmaya şahit olan Dursun Bey'in yazdıklarıyla çelişmektedir. Öte yandan kuşatmaya bir yeniçeri olarak katıldığını bildiren Konstantin Mihaylovic, sahilden dört İtalyan mili uzaklıktaki korulukta otuz beylik geminin inşasının daha Rumelihisarı'nın yapımının hemen ardından gerçekleştirildiği ve bunların dağlık araziden çekilerek Haliç'e indirildiği, bu sırada gemilerin yelken açmış durumda birbiri ardında sıralanıp öne doğru kaydırıldığı şeklinde ilginç bir beyanda bulunur.32 Bu bilgi, diğer görgü

şahitlerinin ifadeleriyle bir arada mütalaa edildiğinde, aslında bir kısım gemilerin donanmanın demirlediği Beşiktaş koyunun sahil kesimlerinin biraz içinde, muhtemelen dere boyunda inşasına başlanmış olduğu, daha sonra diğer gemilerin de denizden karaya çıkartılıp hep birlikte hazırlanan yoldan ve büyük ihtimalle bugünkü üçüncü Haliç köprüsü civarında İstanbul'un Haliç surlarının uç kısmının karşısında denize indirildiği söylenebilir. Gemilerin Kasımpaşa limanına indirilmiş olması burada bulunan Bizans ve İtalyan donanmaları sebebiyle teknik açıdan mümkün değildir. Yine de bu konuda gemilerin çekilerek indirilmesi dışında kat'i bir kanaat öne sürmek mümkün gözükmemektedir.33

21 Nisan'ı 22 Nisan'a bağlayan gece muhtemelen önceden etap etap çekilip hazırlanmış sıra sıra gemiler, birbirinin peşinden Haliç'e indirildi. İrili ufaklı 60 civarındaki geminin Haliç'te ansızın görülmesi, önceki başarısızlıkları örttüğü gibi askerin maneviyatı üzerinde de etkili oldu. Buna karşılık Bizans'ta büyük bir şaşkınlık ve hayal kırıklığına yol açtı. Şehrin müdafaasına katılan tarihçiler, bu hadiseden duyulan şaşkınlığı açık dille belirtirler. Barbaro'ya göre gemiler Haliç'e inince, özellikle burada bulunan İtalyan gemiciler büyük korkuya kapılmışlar, buradaki donanma ile Marmara'da Haliç ağzındaki donanmanın birlikte hareket ederek kendi gemilerini yakacağından endişe etmeye başlamışlardı. Bu sebeple Haliç'teki Osmanlı donanmasını yakma teşebbüsünde bulunulduysa da bundan bir sonuç alınamadı.34 Ayrıca Zağanos Paşa'nın Kasımpaşa ve Okmeydanı sırtlarındaki topçuları, Bizans ve İtalyan gemilerinin Osmanlı gemilerine saldırısını önleyici atışlar yapıyordu. Hatta Bizans filosundan iki gemi top ateşi ile batırılmıştı. Ancak Haliç'teki donanma kuşatmanın gidişinde çok etkili bir rol oynayamadı. Surlara yakın yerde kurulan ve karşıdan karşıya geçişi temin eden dolayısıyla Haliç'in kuzey sırtlarındaki Osmanlı ordusuyla kara surlarını muhasara eden kuvvetler arasındaki irtibatı sağlayan köprünün kurulması işini üstlendiği gibi bu gemilerden ayrıca karşı tarafa geçişlerde de çok istifade edilmişti.35

Kara surları cephesinde ise 6 Mayıs'taki Bayrampaşa deresi üzerindeki surlara yönelik umumi hücumla muhasara yeniden şiddetlendi. 12 Mayıs'ta Tekfur Sarayı ile Edirnekapı arasına hücum edildi. Edirnekapı-Eğrikapı surları yoğun top atışlarıyla iyice çökertildi, buraya yapılan hücum pek şiddetli olduysa da bir netice alınamadı. 16 Mayıs'ta yer altından büyük bir tünel kazıldı ve bu tünel surların altından geçirilerek şehir içine kadar uzatıldı, ancak Bizanslılarca keşfedildiğinden bunu karşılayan bir tünel vasıtasıyla çökertildi 18 Mayıs'ta büyük boyutlarda inşa edilen yürüyen kule ile surlara yapılan hücumda başarısızlıkla sonuçlandı, kule yakılarak imha edildi.36 Ancak Barbaro'ya göre, kuleyle ordugah arasında üzeri derilerle kaplı bir yol yapılmış ve Osmanlı askerleri hiçbir telefat vermeksizin surların önüne kadar rahat bir şekilde ilerleyebilmişlerdi, içeride bulunan askerler de sur önündeki hendeği doldurarak, yığdıkları toprağı sur boyuna kadar yükseltmişler ve bu da şehrin surlarının aşılmasında rol oynamıştı.37 Ayrıca dubalar üzerindeki köprü, icap ettiği takdirde çekilerek sur kapılarına doğru bir yol oluşturacak hususiyette yapılmıştı.

Daha sonraki günler top atışları bütün şiddetiyle sürdürüldü. Ayrıca oldukça etkili bir atış tekniği de geliştirilmişti. Buna göre toplar duvarda üçgen teşkil edecek şekilde atış yapıyor, daha sonra da

burası çökertiliyordu.38 Söz konusu taktikler bir kuşatmada ilk defa bu kadar etkili şekilde uygulanmıştı. Öte yandan özellikle şehir içine düşen gülleler ve çıkan ses şehirde korku ve panik havasını artırıyordu.39 Birbiri ardınca kazılan tüneller ise müdafiler tarafından bulunup çökertiliyordu.40 Fakat gerek halk, gerekse askerler dayanma sınırlarının sonuna gelmişlerdi, yedi haftadır süren kuşatma ümitleri yok ediyor, yardım beklentisini giderek zayıflatıyordu. 23 Mayıs'ta II. Mehmed, İsfendiyaroğlu İsmail Bey'i elçi olarak gönderip şehrin teslim edilmesini, halkın canına ve malına dokunulmayacağını, imparatora da Mora despotluğunun verileceğini, isteyenlerin arzu ettikleri yere gitmelerine müsaade edileceğini bildirmişse de teklif kabul görmedi.41 Mukabil cevap olarak kuşatma kaldırılırsa eskisi gibi tabiiyetin kabul edilebileceği ve haraç verilebileceği bildirildi.

Bundan sonraki iki üç gün boyunca son bir genel hücum için büyük hazırlıklar yapıldı. Son saldırıyı gerçekleştirmek üzere gerekli planlar tamamlandı. Zağanos Paşa Haliç surlarına yüklenecek, Karaca Paşa sağ yanında merkez cepheden Haliç surlarına kadar olan bölgeye, İshak ve Mahmud Paşalar merkezden Marmara sahillerine uzanan kesime, padişahın bulunduğu merkez kuvvetleri Bayrampaşa deresi üzerindeki surlara saldıracaktı ve bu son hücumun ağırlık merkezi de Topkapı ile Edirnekapı arası olacaktı. Bu büyük hazırlıklar Bizans'tan haber alınınca, Giustiniani, Notaras emrindeki topların Osmanlı merkez kuvvetlerinin bulunduğu kesime kaydırılmasını üstlendi. Fakat Notaras saldırıyı Haliç surlarına beklediği için buna karşı çıktı, imparatorun isteği ile toplar Giustiniani'nin istediği yere gönderildi.42 Bu arada şehir içinde maneviyat bozukluğu had safhaya varmakla birlikte, aradaki türlü çekişmelere son verilerek toplu bir müdafaa için çalışılmaya başlanmıştı. Rum, İtalyan, Ortodoks ve Katolik ahali bir arada dini törenler icra ederek beraberliklerini gösterdikleri gibi Ayasofya'da toplananlar ve özellikle din adamları Vatikanla birleşme sağlanmış bir görüntü içerisinde yan yana dini törenlere katılıyorlardı. İmparator ise tertip ettiği toplantılarla son hazırlıkları ve müdafaa planını belirlemiş, bunun ardından komutanlara dış surlardaki yerlerini almalarını emretmiş ve iç surların kapılarını bunların arkasından kapattırmıştı. 28 Mayıs'ı 29 Mayıs'a bağlayan gece, şenlikler yapan ve etrafı mum donanması yaparak aydınlatan Osmanlı ordusu, gece yarısına doğru surların etrafını gündüz gibi aydınlatan ve Bizans halkına dehşet veren bu ışıkları birden bire söndürerek son hazırlıklarını tamamladı.43

Bizans'ın düşüşü ile neticelenen son saldırı 29 Mayıs Salı günü sabaha karşı gerçekleşti. Bu hücum bir yerden değil bütün cephelerden birden başlatılmıştı. Donanma Samatya'ya kadar olan Marmara surlarını abluka altına alıp yer yer azap askerlerini karaya çıkartarak hücuma kaldırırken Edirnekapı ile Topkapı arasındaki kesimde, Bayrampaşa vadisi boyunca yıkılmış ve yer yer tamire çalışılmış surlara büyük bir kuvvetle saldırıldı. Birbiri ardınca yapılan üç hücuma, Barbaro'ya göre kalabalık birlikler katılmış, top ateşi ortalığı duman içinde bırakarak mücadeleyi zor hale getirmişti.44 Gün doğmadan bir saat evvel büyük top harekete geçirilerek, tamir edilmeye çalışılan yıkık surlara ateşe başlamış ve bazı duvarlarını yerle bir ederek hücumu kolaylaştırmıştır. Nitekim bunun ardından 300 Türk askeri ikinci surları aşarak içeri girmiş, burada cereyan eden savaşta, arkadan zamanında destek sağlanamadığı için bunlar geri püskürtülmüşlerdi. Fakat hemen ardından büyük bir kuvvet içeri

girerek ikinci surları aşmıştı. Barbaro bunların 70.000 kişi olduğunu yazar.45 Bu şiddetli savaş sırasında Giustiniani yaralandı ve hemen kendi gemisine taşındı. Bizans halkı arasında şehrin düştüğü ve askerlerin içeri girdikleri şayiası yayıldı. Halk panik içinde gemilere binebilmek için Haliç limanına inmeye başladı. Topkapısı gediğine saldıran kuvvetlerle Edirnekapı ile Canbazhanekapısı (Kerkoporta) arasındaki yıkıntılara saldıran kuvvetler iki sur arasında bir süre çarpıştıktan sonra birleşerek Edirnekapısı'ndaki müdafileri çevirdiler, aynı anda üç noktada onları dağıtarak şehre girmeyi başardılar.

Giustiniani'den boşalan yeri doldurmak için onun terk ettiği yere gelen İmparator Konstantin bizzat çarpışmaya katıldı ve aldığı yaraların tesiriyle burada hayatını kaybetti. İmparatorun yakın adamlarından olup muhasarayı anlatan Francis, Hasan adlı bir yeniçerinin surun bu yıkık bölgesinde cesaretle tepeye çıktığını Bizans askerlerini kaçırdığını, yanına otuz kadar yeniçerinin ulaştığını, ardından bir çoklarının surların üzerine çıktıklarını, buradaki savaş sırasında Hasan'ın bir taş isabetiyle yıkılıp vücuduna pek çok ok isabet ettiğini ve orada hayatını kaybettiğini, bununla beraber surlara çıkanların müdafaa hattını yardıklarını, imparatorun yanındaki adamlarıyla çarpışa çarpışa aldığı yaraların tesiriyle öldüğünü, özellikle Agios Romanos kapısı (Topkapı) civarından Türklerin içeri girdiklerini yazar.46

Aynı şekilde Barbaro da güneş doğarken Türklerin San Romano kapısından şehre girdiklerini, bu arada gün doğmadan bir saat evvel Türk donanmasının zincirin önüne geldiğini, Haliç'te bulunan Zağanos Paşa komutasındaki donanmanın Fener'e asker çıkarttığını ve bunların şehre Türk bayrakları çekildikten sonra sürâtle içeri girdiklerini ifade eder.47 Ayrıca imparatorun ölüp ölmediği hakkında bir bilgi alınamadığını, bazı kimselerin Türkler San Romano kapısından içeri girdiklerinde, kendisini boğmuş olduğunun söylendiğini yazarken,48 Kritovulos da buna benzer bir ifadeye yer verir.49

Muhasara sırasında İstanbul'da bulunmayan Dukas, 50 kişilik bir gurubun Bizans askerlerince açık unutulan bir kapıdan içeri dalıp surlara çıktıklarını ve müdafileri kaçırdıklarını, bu arada etrafında çok az adam kalan imparatorun aldığı darbelerle yaralanıp yere düştüğünü, bu yoldan giren Türk askerlerinin sadece üç kayıp verdiklerini belirtir.50 Ona göre müdafilerin kayıpları 2000 kadardır. Muhasara sırasında şehirde bulunan Sakızlı Leonardo'dan ve diğer bazı eserlerden yararlanarak İstanbul'un fethi meselesini ele alan çağdaş Venedikli müelliflerden Zorzi Dolfin, Topkapısı karşısına taşınmış olan büyük topun buradaki kuleyi yerle bir edip yıkıntılarının önündeki hendeği doldurduğunu ve buradan içeri girildiğini, bu civarda bulunan imparatorun ise o karışıklıkta ezilerek hayatını kaybetmiş olduğunu, burada 800 Rum ve Latin'in birbiri üstüne yığılarak öldüğünü yazar.51 Bir Romen kaynağında ise surlara ilk çıkanların uzun boylu korkunç görünüşlü beş Türk olduğu, ayrıca dev cüsseli çok cesur bir asker olan Mustafa Bey'in emrindeki Anadolu askeriyle içeri girdiği ve bu beyin imparatorla savaştığı şeklinde efsanevi bir rivayet yer alır.52 İmparatorun Yaldızlıkapı tarafına çekilip orada rastladığı Türk askerlerince öldürüldüğünün belirtilmesi, Osmanlıların Topkapı gediğinden şehre girişleri sırasında imparatorun Yedikule'ye doğru çekildiğini belirten

Kemalpaşazade'nin verdiği bilgilere uygun düşmektedir. Kuşatmaya şahit olan Tursun Bey, yeniçeriler arasına karışan bir gurup azap askerinin şehre girdikten sonra yeniçerilerden uzakta olmak için kimsenin bulunmadığı bir tarafa doğru yürüdüklerini, bu sırada gizlice deniz tarafına ulaşmak isteyen imparatora ve yanındakilere rast geldiklerini ve onun yaralı bir azabın üzerine yürümek isterken atının ayağının sürçmesi sonucu devrilip atın altında kaldığını ve yaralı azap tarafından kim olduğu bilinmeksizin öldürüldüğünü belirtirken,53 Kemalpaşazade önce Topkapısı gediğinden surların aşıldığını, Yedikule tarafına kaçan imparatoru bir azabın kılıçla yaralayıp öldürdüğünü, ancak bu konuda pek çok rivayetin bulunduğunu yazar.54 Ayrıca Giustiniani'nin yaralanmasından sonra bu kesimde içeri giren askerlerin surlar arasında mücadele ettiklerini, Silivrikapı civarında Anadolu askerlerinin Edirnekapısı civarında Rumeli askerlerinin surları aştıklarını ve gemilerle köprü kuran deniz askerlerinin de yine içeri girmeye başladıklarını söyler.55 Bu arada surlara ilk çıkanlar hakkında herhangi bir bilgi vermeyen Osmanlı kaynakları içinde sadece Bihişti, şehre ilk girenin Rumeli beylerinden olan babası Süleyman Bey olduğunu ifade eder.56

İlgili kaynaklardaki bilgileri tenkit eden S. Tansel, şehre ilk defa Haliç tarafındaki daha zayıf surlardan girilmiş olabileceği, bunu duyan imparatorun Türklerin şehre girdikleri Haliç'e doğru sürâtle hareket ettiği, bu sırada Zeyrek yokuşu civarında azaplara rastlayarak hayatını kaybettiği üzerinde durur ve bu konuda Kemalpaşazade'yi delil olarak gösterirse de,57 gerek Tursun Bey'in ve gerekse Kemalpaşazade'nin ifadeleri burada öne sürülen bilgilerle uyuşmaz. Yine çeşitli kaynakları değerlendirerek İstanbul'un fethini konu alan bir eser yazan S. Runciman, imparatorun yalvarmalarına rağmen yaralı haldeki Giustiniani'nin gemisine giderek savaş mevkiini terk ettiğini, bu arada Türklerin Kerkoporta'dan içeri girdikleri haberinin ulaştığını, imparatorun hemen buraya koştuğunu, fakat geç kaldığını, bu kargaşalıkta açık unutulan kapıyı kapamanın mümkün olmadığını, içeri sel gibi akan Türk birliklerinin karşısında burayı müdafaa eden Bocchiardi'nin kuvvetlerinin tutunamadığını, bunun üzerine çaresiz kalarak Bayrampaşa vadisindeki siperlere doğru uzaklaştığını, yanında bulunan yeğeni Theophilos Palaeologos ve yakın arkadaşı Ioannes Dalmata ile birlikte Giustiniani'nin geçtiği küçük kapı civarında yeniçerilerle mücadele ettiğini, savaşanların arasına katıldığını ve kendisinden bir daha haber alınamadığını belirtir.58 Burada benimsenen "açık unutulmuş kapı" rivayetinin doğruluğu şüphelidir. İstanbul'un kaybı ile ilgili romantik yaklaşımlar içerisinde türlü şekiller alan bu rivayet etrafında bir mitos oluşturulmuştur.

Şehrin kılıç gücüyle fethedilmesi, İslamî teamüle göre yağmaya açık hale gelmesi demekti ve askerlerin üç gün yağma hakkı bulunuyordu. Şehrin içlerine doğru hemen hemen her taraftan akan Osmanlı askerleri bir çok esir alarak Aksaray'da birleştiler ve Ayasofya'ya doğru ilerlediler. Bu arada şehirdeki yerli halkın bir kısmı ve İtalyanlar, Haliç'teki gemilere ulaşarak Marmara'ya açılmayı başardılar. Venedik gemileri, birkaç Ceneviz savaş gemisi Osmanlı donanmasındaki askerlerin karaya çıkmalarını fırsat bilerek zinciri kaldırıp kaçtılar.59 Osmanlı donanması daha sonra Haliç'e girecek ve ancak öğleye doğru limanı kontrol altına alabilecektir.

Şehre giren Osmanlı kuvvetleri, bazı yapıları tahrip edip yağmalamaya daldılarsa da akşama doğru her şey yatıştı. Artık "Fâtih" unvanına hak kazanan II. Mehmed'in şehre girişiyle ordu disiplin altına alındı. Şehirde ölü sayısı 4000 kadardı.60 II. Mehmed Ayasofya'ya giderek burada toplanmış olan halka ve din adamlarına güvenliklerinin sağlanacağı teminatını verdi, burayı camiye tahvil etti. Ardından imparatorun sarayına gitti. Bu arada çavuşlar şehre dağılarak orada burada dağılmış olan askerleri topladılar. Binaların tahrip edilmesi önlendiği gibi yağmaya da artık bir son verildi. II. Mehmed sükunet sağlandıktan sonra şehri terk edip karargâhına geri döndü. Ertesi gün esirler arasında yer alan önde gelen aileleri, komutanları, yüksek devlet memurlarını kendi nezareti altına aldı, birçoğunun fidyesini kendisi ödeyerek onları serbest bıraktırdı. Notaras'ı yanına getirtti ve ona iltifatta bulundu, imparatorun akıbetini sordu, ardından da cesedi arattı. Bu arada Bizans'ta bulunan ve savaş sırasında hayatını kaybeden Osmanlı şehzadesi Orhan'ın naaşı tespit edildi. Venediklilere ise Bizanslılara nispetle daha sert davranıldı. Bunun sebebi iki taraf arasında harp halinin sürmesiydi. Venedik kolonisinin başında bulunan ve çarpışmalara katılmış olan balyos Minotto

ile oğullarından biri ve ileri gelen yedi Venedikli idam edildi. Katalan askerlerin başındaki Pere Julia da beş-altı kişiyle birlikte aynı akıbete uğradı. Daha sonra Lukas Notaras da bazı telkinler sonucu idam olundu.61 Yaralı Giustiniani, gemiyle Sakız'a ulaştığında aldığı yaraların tesiriyle öldü. II. Mehmed ise cuma günü yeniden şehre girerek ilk Cuma namazını Ayasofya'da kıldı. Artık asayiş sağlanmış ve sıra yeni payitahtın imarına ve devlete yakışır bir hale getirilmesine gelmişti.

Runciman'a göre II. Mehmed şehrin harap olmaması için her şeyi yapmıştı. Haliç kıyısındaki ticaret merkezi, Blachernae'daki imparator sarayı ve çevresi, Hipodrom dolayındaki kilise, ev ve saraylar ile Acropolis geniş çapta yıkıma uğramakla birlikte, pek çok kiliseye dokunulmamıştı. Şehir mahalleleri açık alanlar ve bahçelerle birbirinden ayrılmış olduğundan Osmanlı askerleri şehre girdiklerinde, mahalle halkı vakit kaybetmeksizin kapıları açıp teslim olmuşlar ve padişaha başvurmuşlar, bunun üzerine evlerine, kiliselerine dokunulmamış ve herhangi bir tecavüze karşı muhafızlar gönderilmişti. Runciman kendi istekleri ile kapıları açan Petrion (Fener) semtindeki kiliseye bu sebeple dokunulmamış olduğunu, Marmara kıyısında Samatya, İmrahor ile Narlıkapı bölgelerinde de aynı durumun meydana geldiğini belirtir. Yine şehirdeki ikinci büyük ibadethane olan Havariyun kilisesine de dokunulmamış olmasını, II. Mehmed'in özel emrine dayandırır.62 Bu durum, anlaşma şartları ile teslim olma veya kapıları açmaktan çok, II. Mehmed'in payitaht yapmak istediği şehrin nüfus açısından desteklenmesi ve payitahta yakışır bir sosyal ve ekonomik yapıyı sağlama yolunda yerli ahaliyi yerinde tutma siyasetiyle yakından ilgili olmalıdır.

1 Genel olarak bk. H. İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, Ankara 1954, s. 79-101; a. mlf, "Murad II", İslam Ansiklopedisi (İA), VI, 607-610.

2 H. İnalcık, Fatih Devri, s. 124-125.

3 A. Özcan, "Buçuktepe Vak'ası", DİA, VI, 343-344.

4 İstanbul’un Fethi, sad. M. Gökman, İstanbul 1967, s. 18.

5 Meselâ Kemalpaşazade büyük top da dahil bu tür silahların Edirne’de döküldüğünü yazar (Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter, haz. Ş. Turan, Ankara 1957, s. 42.

6 Bu büyük topun yapılışı hakkında bk. Kritovulos, a.g.e., s 61-64.

7 Kelly DeVires, “Gunpowder Weapons at the Siege of Constantinople 1453”, War and Society in the Eastern Mediterranean, 7th-15th Centuries, Leiden 1997, s. 343-363.

8 F. M. Emecen, “İstanbul’un Fethine Giden Yol (1451-1453)”, Toplumsal Tarih, XVII (Mayıs 1995), s. 22-29.

9 D. M. Nicol, Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürler İlişkiler Üzerine, trc. G. Çağalı Güven, İstanbul 2000, s. 380-381.

10 S. Runciman, Kostantiniye Düştü, trc. D. Türkömer, İstanbul 1972, s. 112-113; D. Nicol, Bizans’ın Son Yüzyılları 1261-1453, trc. B. Umar, İstanbul 1999, s. 404-405 vd.

11 Surlar hakkında bk. F. Dirimtekin, İstanbul’un Fethi, İstanbul 1976, s. 92-137.

12 Osmanlı kaynaklarında şehrin kılıç gücüyle alınması keyfiyeti vurgulanır (Kıvamî, Fetihnâme-i Sultan Mehmed, haz. Fr. Babinger, İstanbul 1955, s. 39).

13 Zorzi Dolfin, “1453 Yılında İstanbul’un Muhasara ve Zaptı”, (trc. Samim-Suat Sinanoğlu), Fatih ve İstanbul, I/1 (1953), s. 28-29.

14 Neşrî, Kitâb-ı Cihannüma, nşr. Unat-Köymen, Ankara 1957, II, 691.

15 Kuşatmaya şahit olan veya duyduklarını anlatan çağdaş kaynakların hepsinin müşterek noktası, müdafilerin gücünün az olmasıdır. Bu kaynaklardan yedisi bir araya getirilerek İngilizceye tercüme edilmiştir. Burada Tedaldi, Sakızlı Leonard, Chalkocondylas, Ducas, Dolfin, Riccherio, Lomellino’nun kayıtları yer alır (The Siege of Constantinople 1453. Seven Contemporary Accounts, trc. J. R Melville Jones, Amsterdam 1972). Bunların dışında Venedikli bir hekim olan N. Barbaro (Kostantiniye Muhasarası Ruznamesi, trc. Ş. T. Diler, İstanbul 1976), Kritovulos (Târih-i Sultan Mehmed Han-ı Sanî, trc. Karolidi, TOEM İlavesi, İstanbul 1328; İstanbul’un Fethi, haz. M. Gökman, İstanbul 1967) ve Francis’in (Şehir Düştü, trc. K. Dinçmen, İstanbul 1992) eserleri Türkçeye tercüme edilmiştir. Ayrıca fetih ile ilgili bir kısım kaynaklar Pertusi tarafından toplanmıştır (La Caduta di Constantinople, I, Milan 1976; ayrıca Testi Inediti epoco noti zulla caduta di Constantinopoli, Bologna 1983).

16 ”1453 Yılında İstanbul’un Muhasara ve Zaptı”, s. 35.

17 Seven Contemporary, s. 4.

18 Savunma düzeni Barbaro, Francis ve Sakızlı Leonardo gibi bizzat muhasara sırasında şehirde bulunan yazarlar tarafından anlatılır. Bunun için ayrıca bk. S. Runciman, Kostantiniye Düştü, s. 136-139; F. Dirimtekin, İstanbul'un Fethi, s. 143-148.

19 "1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zaptı", s. 28-29. Ayrıca diğer kaynaklarda meselâ Barbaro müdafilerin elindeki top ve tüfek gibi ateşli silahlardan söz eder (Kostantiniye Muhasarası, s. 41). Bu kaynaklarda tanımlanan ateşli silahların cinsi hususu tartışmalıdır. Meselâ tüfek diye tercüme edilen silahın gerçekten bilinen anlamda bir tüfek olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Nitekim bazı yazarlar bu tip silahtan hiç söz etmez daha yuvarlak ifadeler kullanırlar.

20 İstanbul'un Fethi, s. 44-45.

21 Osmanlı ordusunun yerleşme düzeni, Barbaro, Francis, Kritovulos ve Ducas gibi müelliflerin eserlerinde yer alır. Osmanlı kaynaklarında bu konuda fazla tafsilat bulunmaz. Bu kaynaklarda ordunun esas ağırlığın Topkapı karşısında bulunduğu ifade edilir. Meselâ bk. Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth, haz. M. Tulum, İstanbul 1977, s. 49 vd.

22 İstanbul'un Fethi, s. 65.

23 Barbaro, Kostantiniye Muhasarası, s. 35; Francis, on dört noktadan şehrin dövüldüğünü yazar (Şehir Düştü, s. 52).

24 Bazı Bizans kaynakları, meselâ Francis, Dolfin, Dukas, Kritovulos büyük topun ilk ateşlenmesinin ardından çatladığını ve yeniden döküldüğünü belirtirler. Yalnız Sakızlı Leonardo'nun notlarını düzenleyen Dolfin, topun tamirinin yetiştirilemediğini yazar ("1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zaptı", s. 28).

25 Barbaro, Kostantiniye Muhasarası, s. 35.

26 Osmanlıların gemi sayısı hakkında muhtelif rakamlar verilir. Beşiktaş-Kabataş'ta toplanan donanmada Francis'e göre 320 gemi vardı. Bunun 18'i üç sıra kürekli, 68'i iki sıra kürekli, geri kalanlar küçük nakliye gemileriydi (Şehir Düştü, s. 53). Barbaro 12 kadırga, 70-80 kalyon, 25 parça paradonyanın olduğunu diğerlerinin küçük gemiler olup 145 parçaya ulaştığını yazar (Kostantiniye Muhasarası, s. 36). Dolfin ise 250 gemi olduğunu, 16 üç sıralı, 70 de iki sıralı kadırga, diğerlerinin küçük gemiler olduğunu belirtir (s. 30).

27 Kostantiniye Muhasarası, s. 37.

28 Bizans kaynaklarının hemen hepsinde yer alan bu hadisede Osmanlıların umumi bir hayal kırıklığına uğradığı belirtilir. Aynı şekilde Türk kaynaklarında da olay derin yankı bulmuştur. Meselâ

Tursun Bey, bunun asker arasında fütur ve perişanlığına sebep olduğunu anlatır (Târih-i Ebu'l-Feth, s. 53).

29 Mektup Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Klavuzu'nda (İstanbul 1938, nr. VII) yayımlanmıştır. Ayrıca metin için bk. H. İnalcık, Fatih Devri, s. 127, metin s. 217-218.

30 Tacibeyzade, Mahruse-i İstanbul Fetihnamesi, TOEM İlavesi, İstanbul 1331, s. 16-17. II. Mehmed'in kararlılığını Dukas, "Ya ben şehri alırım ya da şehir beni" ifadesiyle açıklar (Bizans Tarihi, trc. Vl. Mirmiroğlu, İstanbul 1956, s. 169). Benzeri ifadeler Kritovulos'ta da bulunur. "Ya şehri alırız ya da çarpışır ölüme razı oluruz" (s. 41).

31 Güzergahla ilgili tartışmalar için bk. F. Dirimtekin, İstanbul'un Fethi, s. 163-171; S. Tansel, Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi Hayatı, Ankara 1953, s. 73-78.

32 Memoiren eines Janitscharen oder türkische Chronik, trc. R. Lachmann, Graz-Köln-Wien 1975, s. 111 (tanıtım için bk. K. Beydilli, Tarih Enstitüsü Dergisi, s. 7-8, İstanbul 1977, s. 431-442).

33 Doğrudan kuşatmada hazır bulunan Türk, Bizans ve Latin yazarlar, gemilerin Haliç'e indirilmesi konusunda hemfikirdirler. Hatta bunlar yelkenler açılarak ve içinde denizciler havaya kürekler çekerek ve çeşitli aletler ile insan gücünden yararlanılarak irili ufaklı gemilerin karadan sürüklendiğini belirtirler.

34 Barbaro, Kostantiniye Muhasarası, s. 46.

35 Çağdaş Osmanlı ve Bizans kaynakları Haliç'e indirilen donanma gemilerinden köprü yapıldığını, bunlar üzerinde toplar yerleştirildiğini belirtirler. Meselâ bk. Tursun Bey, s. 52; Barbaro, s. 57; Francis, s. 68.

36 H. Dağtekin, "İstanbul'un Fethinde Kullanılan Yürüyen Kuleler", Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, IX/1-2 (1951), s. 153-163.

37 Kostantiniye Muhasarası, s. 56-57.

38 Dukas, Bizans Tarihi, s. 168.

39 Barbaro, Kostantiniye Muhasarası, s. 57-58.

40 Barbaro, a.g.e. s. 54-55, 58-59.

41 L. Chalcocondylas (The Siege of Constantinople 1453, s. 48).

42 Dolfin, s. 39-40. Bu hadiseler dolayısıyla Bizanslılar ile Latinler ve Cenevizliler ile de Venedikliler arasında anlaşmazlıklar olmuştur. Bu konu, Türk kaynaklarına da yansımış, hatta

müdafiler arasındaki çekişme, savunma direncinin zayıflamasına sebep olarak gösterilmiştir (Tursun Bey, s. 54). Venedik ile Ceneviz arasındaki ihtilaflar için bk. Dolfin, s. 33-34; Francis, s. 69-70.

43 Barbaro, s. 64.

44 Barbaro, s. 66; Francis, s. 91-92.

45 Kostantiniyye Muhasarası, s. 66-67.

46 Şehir Düştü, s. 94-97.

47 Kostantiniye Muhasarası, s. 68-69.

48 A.g.e., s. 70.

49 İstanbul'un Fethi, s. 104.

50 Bizans Tarihi, s. 175-177.

51 "1453 Yılında İstanbul Muhasara ve Zabtı", s. 43, 48, 54.

52 N. Iorga, "İstanbul'un Zabtı Hakkında İhmal Edilmiş Bir Kaynak", trc. F. Işıközlü-A. S. Erzi, Belleten, XIII/49 (1949), 142-143.

53 Tarih-i Ebul-feth, s. 58-59.

54 Tevârih-i Âl-i Osman, s. 72.

55 A.g.e., s. 66 vd.

56 Tevârih-i Âl-i Osman, British Museum Add. Gr. Mr. 7869, 158a.

57 Fatih Sultan Mehmed, s. 98-99.

58 Kostantiniye Düştü, s. 220-221.

59 Barbaro, s. 71. Barbaro içinde kendisinin de bulunduğu gemilerin limandan çıkışını, hayli renkli olarak tafsil eder. Ona göre liman içinde Cenevizlilere, İmparatora ve Anconalılara ait 15 gemi kalmıştı ve bunlar Türklerin eline geçmişti. Cenevizlilerin zincirin yanında bulunan 7 gemisiyle Cenevizli Zorzi Doria'nın gemisi kaçmayı başarmıştı. Z. Dolfin limandan iki Kandiya gemisi ve üç Rumeli kadırgası ve iki ince kadırganın çıktığını yazar (s. 53).

60 Runciman, s. 232.

61 Kritovulos, s. 97, 105, 107; Dukas, s. 183-187; Barbaro savaş sırasında ölen, esir düşen ve ayrıca kurtulan Venedikli asilzadelerin adlarını teker teker sayar (s. 73-76).

62 Kostantiniye Düştü, s. 236-239.

Çağ Açan Fetih İçin Yapılan Hazırlıklar / Dr. Önder Bayır [s.322-337]

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Dünyadaki hemen hiçbir şehre nasib olmayacak şekilde tarihî ve kültürel önemiyle ön plana çıkan İstanbul, en yaygın kanaate göre, Megaralıların kurdukları Kalkhedon'un1 (bugünkü Kadıköy) karşı kıyısına, Haliç'le Marmara arasına, M.Ö. 659 yılında kurulmuştur. Kurucusu, Trak asıllı komutan Byzas'ın adından dolayı, şehre Byzantion ismi verilmiştir. Burası M.Ö. 74'te Romalıların hakimiyetine geçtikten sonra İmparatorluğun önemli bir merkezi olmuş, 324 tarihinde Romaİmparatoru I. Constantinus, Byzantion'u ikinci başkent ilân edince, İmparator Konstantin'in adından dolayı Konstantinopolis adını almıştır. İmparator Konstantin'in Hıristiyanlığı kabul etmesiyle de, şehir Hıristiyanlığın en önemli kültür ve sanat, zaman zaman da en önemli siyâsî ve ekonomik merkezi olmuştur.2

Haliç'le Marmara arasındaki yedi tepe üzerinde, yaklaşık 17,2 km'lik bir sahaya kurulan3 şehrin zamanla coğrafî, siyasî, iktisadî ve kültürel önemi de artmış, Avrupa ve Asya kıtaları ile Karadeniz ve Akdeniz'in birleştiği bölgeye hakim olan imparatorlukların başkenti olmuştur. Bu tarihî şehir İlk ve Ortaçağlarda zamanın en iyi silahları ile kale duvarları, kuleler ve hendekler ve sair tahkimatlarla en iyi şekilde korunmuştu. Kemal Paşa-zâde İstanbul'un bu mukavemetli durumunu şöyle izah eder: "Bu hâl-ı muhakkak ve bu mekâl-i musaddak oldur ki, kal'a-yı Kostantin ki dârü'l-küfürde rükn-i rikîndi, diyâr-ı küffârda hasânet-i mekân ve metânet-i erkân-ı bünyânla iştihâr bulmuş hısn-ı hasîndi".4

Araplar Konstantiniyya şeklinde söylemişler;5 Bizans'ın çöküş dönemlerinde Rumlar İstinbolin şeklinde

kullandıkları için, Türkler de şehre İstanbul veya İslâmbol6 adını vermişlerdir.7 Ayrıca, Osmanlılar döneminde bu şehri tasvir edici değişik isimler de kullanılmıştır: Der-Saâdet, Der-i Devlet, Âsitâne, Âsitâne-i Saâdet, Ümm-i Dünya, Dârü's-Saltana, Dârü'l-İslâm, Belde-i Tayyibe gibi.8

İstanbul, Türkler tarafından fethedilmeden evvel çeşitli devletler tarafından birçok kuşatma ve tehdide maruz kalmıştır.9 Bilindiği kadarıyla İstanbul geniş çaplı veya saldırı mahiyetinde 30'un üzerinde kuşatmaya uğramıştır. İstanbul dokuz defa Araplar,10 7 defa da Osmanlılar tarafından kuşatılmıştır.11 Ancak her defasında şehrin mukavemetini ve metin surlarını aşamayan bunca hükümdar geri çekilmek zorunda kalmıştır; daha evvelki muhasaraları, Kemal Paşazâde manidar bir şekilde anlatmaktadır: "Devr-i zemân-ı Yezîd'den, devrân-ı Yıldırım Bayezid Hân'a gelince niçe tâcdâr-ı sâhib-i sikke ü hutbe sultân-ı kâmrân ve mâlik-i şehr ü diyâr-ı şehriyâr-ı kâmkâr, himmet-i kâfî ve rağbet-i vâfiyle ol nigâr-ı azrâ-yı garrâ-yı âlem-ârâyı hıtbe idüp, lisân-ı sinân-ı lâ'l-bâr ve zebân-ı hüsâm-ı gevher-dârla hvâstâr oldu; hiç birisinin ıkd-ı akdine rağbet ve meyl gösterüp boyun virmedi. Ivağınun ve irisinün dest-i kudreti zeyl-i hasânetine irmedi; mekân-ı mena'atde kemâkân pâydâr oldu".12

Osmanlı Devleti'nin bir beylik halinden çıkıp tam manasıyla güçlü bir devlet hüvviyetine bürünmesiyle birlikte, İstanbul Osmanlıların ilgisini çekmeye başlayacaktır. Orhan Gazi döneminde Bizans tahtında hak iddia ederek Osmanlılardan yardım isteyen Kantakuzen tarafından Gelibolu yarımadasındaki Çimpe Kalesi'nin onlara üs olarak verilmesi neticesinde Osmanlılar ilk olarak Rumeli'ye geçecek ve hızla bu bölgelerde yayılmaya başlayacaklardır. Bizanslılar bu hatanın farkına vardıklarında ise artık çok geç olmuş olacaktır.13

İlk olarak 1340'da Orhan Gazi döneminde Osmanlı birlikleri İstanbul'a kadar yürümüşler; 1375'te de I. Murat şehri şiddetli bir muhasara altına almıştı. Anadolu'da siyası birliği temin eden Yıldırım Bayezid döneminde, 1391-1400 tarihleri arasında, bazen şiddetlendirilerek İstanbul devamlı kuşatma altında tutulmuş,14 ancak surların dayanıklılığı ve dışarıdan yardım gelmesine mani olunması yüzünden bu da başarılı olamamıştır.15 1402 senesinde Yıldırım'ın Ankara Muharebesi'nde Timur'a yenilmesi ve Fetret dönemine girilmesi, Bizans'ı Osmanlı akınlarına karşı bir müddet rahatlatmıştır.

Fetihten önceki son ve altıncı Osmanlı kuşatması II. Murat zamanında 1422 yılında gerçekleştirilmiştir.16 Bizans'ın Düzmece Mustafa İsyanı'nı desteklemesi sebebiyle başlayan bu kuşatma iki buçuk ay kadar sürmüş, ancak II. Murad'ın kardeşi Hamideli Sancak Beyi Mustafa'nın baş kaldırıp İznik'te hükümdarlığını ilân etmesi üzerine bu kuşatma da kaldırılmıştır.17

II. Murad'ın vefatından sonra, 18 Şubat 1451 tarihinde18 ikinci kez ve kat'i olarak Osmanlı tahtına geçen Manisa Sancakbeyi Şehzade Mehmet,19 babasının zamanındaki olayların da etkisiyle İstanbul'u fethetme zamanının geldiğini düşünmekteydi: "Mahmud Paşa Sultan Mehmed Hân'a - Padişahım şimden sora Kostantiniyye fethine sipariş edelim; zira vakit gelmişdir- dedi. Padişah ayıtdı: Mahmud askerin var mıdır? Mahmud Paşa ayıtdı: Padişahımın duası bereketiyle inşaallahü te'âlâ ricâlü'l-gayb erenleri yardımcıdır".20

Muhasara öncesinde, İstanbul'un fethi meselesini görüşmek üzere toplanan dîvânda vezirlerden bir kısmı, daha önceki başarısız muhasaraları ve şehrin metânetini bahane ederek, bunun boş bir hayal olduğunu ileri sürmüşlerse de, II. Mehmed fetih kararında ısrar edince muhalefetten vazgeçmişlerdir.21 2600 yıldan beri birçok kuşatmaya maruz kalan bu müstesna şehri almak ve Bizans'ı ortadan kaldırmak, yedinci Türk kuşatması neticesinde yedinci Osmanlıpadişahı II. Mehmed'e nasib olacak22 ve bu yüzden de tarihte bir devir kapatıp bir devir açan bu padişaha "Fâtih" unvanı verilecektir.23

Osmanlı-Bizans İlişkileri ve Bizans'ın Fetihten Önceki Durumu

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar olan yaklaşık 150 senelik dönemde Osmanlı-Bizans münasebetleri oldukça çekişmeli geçmiştir; hatta fetihten önceki dönemde birinci derecedeki dış siyâsî mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bizans idarecileri her vesile ile yeni sözde sebepler ileri sürerek kendi çıkarlarını sağlamayı, hileli siyaset oyunları ile bir şeyler kazanmayı âdet edinmişlerdi. Bilhassa Fetret döneminde Osmanlı şehzadelerinden en fazla Bizans tarafını tutanı destekleyerek çatışmaları körüklemiş ve kuvvetli bir Osmanlı birliğinin temin edilmesine mani olmaya çalışmıştır.24 II. Murad döneminde de Düzmece Mustafa hadisesinde faal bir rol oynadığı gibi,25 daha sonra da Karaman ve Germiyanoğulları ile anlaşarak Börklüce (Küçük) Mustafa'nın Anadolu'da isyan çıkarmasına zemin hazırlamış; bu sebeple II. Murad İstanbul kuşatmasını kaldırmak zorunda kalmıştır.26 İşte Bizans'ın Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladığı ve tarihte "Bizans entrikaları" ismiyle darb-ı mesel olan bu siyaset, Osmanlı Devleti'nin Bizans'ı ortadan kaldırma planlarını daha da körükleyecektir. Fatih Sultan Mehmed, fetih-namesinde İstanbul'u fetih maksadını izah ederken şu ifadeleri kullanmıştır: "Ne vech vardır ki, anun gibi menzil-i şerif ve makâm-ı latîf benim vasat-ı memleketimde ve arsa-i vilâyetimde olup, dahi eyyâm-ı devletimde kefere ocağı ve bâgîler yatağı ve tâgîler durağı olan…".27 Hoca Sadeddin Efendi de bu fethin maksadından bahsederken, hükümdarın "şehrin fethi düşüncesi başlıca konu olup, ülkenin ortasında ol din düşmanlarını def' etmek, din yolunda engel olan varlıklarının pis çalısını söküp atmak hazırlıklarına girişmiş, gece-gündüz bu tasavvurunu gerçekleştirmeyi son emel bildiğini" söylemektedir.28

İmparator Konstantin Dragezes Fatih'in tahta çıkışından beri tehlikeyi gözönünde tutarak, Avrupa'daki Hıristiyan hükümdarlara mektuplar ve hey'etler gönderip yardımlarını istiyordu. Papa ise bu fırsattan istifade ile Bizans'taki Ortodoks Hıristiyanları Katolik yapmak

ve iki kiliseyi birleştirmek için bütün kuvvetiyle uğraşıyordu. İstanbul'a gelen Papa'nın elçisi, 12 Aralık 1452'de Ayasofya'da kilise birliğini ilan etmiş ve ilk defa Roma usulünde ayin yapmıştı.29 Ancak, bu durum Bizans halkında büyük bir infial meydana getirmiş; kiliseleri birleştirme kararı karşısında Bizans'ta halk, birleştirme taraftarı papazları istememişler ve bunların yaptıkları ayinleri boykot etmişlerdi. Bu durum bir kısım Bizans ileri gelenlerinin, gerçekten Türklerle iş birliği yapma fikrini kuvvetlendirmiş, hatta halk arasında "İstanbul'da Lâtin külahı görmektense, Osmanlı serpuşu görmek evlâdır" tasavvuru daha fazla taraftar bulmaya başlamıştı. Ayrıca, Osmanlılarla işbirliği yapmak isteyenler arasında birçok ilim adamı da bulunmaktaydı; bunlar da şehrin Batılıların yardımı ile kurtarılamayacağına inanıyorlardı.30 Tabi ki, Bizans ahalisini Osmanlı idaresine meylettiren yalnızca mezheblerini koruma fikri değildi. Osmanlı'nın takip ettiği hakkaniyet ölçülerine bağlı siyaset, din ve vicdan serbestisi ve herkese eşit davranma prensibi bunun en önemli sebebiydi.

Fetih öncesi dönemde Bizans İmparatorluğu, başta başkent İstanbul olmak üzere Karadeniz kıyısında Misivri, Ahyolu, Burgaz, Kaleleri ile Midye-Vize arasındaki bölge; Marmara Denizi kıyılarında Silivri, Bigados kaleleri ve bunların çevresindeki köylerden; Ege Denizi'nde kuzeydeki birkaç adadan ve 1446'dan beri Osmanlı gözetimini tanımış olan iki Despotluk'tan oluşmakta idi.31

Fetih öncesinde İstanbul'un nüfusu hakkında bilgi veren kaynaklardaki bilgiler oldukça değişiktir. Esasen, dördüncü Haçlı seferi sırasındaki bozgundan önce İstanbul'un nüfusu neredeyse milyona

yaklaşmıştı. Fakat fetih döneminde nüfusun 50-70 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bunun yanında, Bizans imparatorlarınca zaman zaman tanınan bazı haklar ve ayrıcalıklarla başkent İstanbul'un çeşitli bölgelerine yabancılar yerleşmekte idiler. Bunların başında, birbirleri ile her zaman yarışma halinde bulunan Cenevizliler ile Venedikliler yer almaktaydı. Bu iki Latin Cumhuriyeti daha Bizans İmparatorluğu bütünüyle çökmeden evvel, İstanbul'u adeta kendi aralarında pay etmişler ve Boğaziçi'ne Bizanslılardan çok daha kuvvetli yerleşmişlerdi.32

Muhasara İçin Yapılan Hazırlıklar

İstanbul muhasarasından önce Osmanlıların muhalifi durumunda bulunan devletlerin en azından bu harekat sırasında Bizans'a teşvik vermemeleri açısından onlarla bazı anlaşmalar yapılması yoluna gidilmiş; Çandarlı, 10 Eylül 1451'de Venedik ile daha önce yürürlükte bulunan eski muahedeyi yenilemiş, Venedik'in hassas olduğu buğday ihracı meselesinde de müsamahakâr bir tavır takınmıştı. Ayrıca yine aynı sene Macarlar ile de üç senelik bir mütareke imzalanmış; Sırp despotu ve Bosna kralının da Osmanlı tarafında yer alması temin edilmişti.33

Sultan Mehmed'in harekat hazırlık planına göre şunlar yapılacak idi: İlk olarak Anadolu Hisarı (Güzelce Hisar) karşısında, Rumeli Hisarı'nı (Boğaz-kesen Hisarı) inşa ederek, Karadeniz'den gelebilecek kuvvetlere mani olmak; ikinci olarak Mora'dan İmparatorun kardeşlerinden gelmesi muhtemel yardımcı kuvvetlere karşı, ümerâdan Turahan Bey'in bir kısım kuvvetle o tarafa sevki; üçüncü safhada diğer bir akıncı kuvvetinin Avrupa'dan gelebilecek tehlikeye karşı tahşidi ve nihayet Galata Cenevizlileri ile bir anlaşma olmasına rağmen, vüzerâdan Zağanos Paşa kumandasında, ehemmiyetli bir kuvvetle onların daimî bir şekilde tehdit altında tutulması. Bu hazırlıklar haricinde, Haliç'teki zincir geçilemeyince, harekat başladıktan sonra, Bizans'ın Osmanlılar'a karşı uzun müddet mukavemetini önlemek üzere, surların en zayıf kısmının, yani Haliç tarafındakilerinin tazyik edilmesi düşünülerek, bazı gemilerin karadan Haliç'e indirilmesi planı da uygulamaya konmuştur.34

Rumeli Hisarı'nın (Boğazkesen Hisarı) Yapılması: Padişah Karaman seferinden dönüşünde Bursa'da birkaç gün dinlenmek üzere kaldıktan sonra, tasarlanan fetih hareketleri için 1451 senesi yazı sonlarında, Edirne'ye hareket ettiği zaman, Haçlı gemilerinin Gelibolu (Çanakkale) Boğazı'nı kapadıkları öğrenilince, Koca-ili yoluyla İstanbul'a gelmişti. Akça-hisar'dan (Anadolu Hisarı) boğazı geçerek bu hisarın karşısına konaklamış ve Boğaziçi'nin durumunu bizzat kendisi yerinde oldukça iyi bir şekilde incelemişti. İncelemesi sonunda, Yıldırım Bayezid tarafından yapılan Anadoluhisarı'nın karşısına Hıristiyan devletlerin şehre yardıma gelmelerine mani olmak maksadıyla burada sağlam bir hisar yaptırılmasının uygun olacağı kanaatine varmış hatta hisarın planını bile tasarlamıştı.35 Kemal Paşazâde, hünkârın bu kararını şöyle izah eder: "Sipâh-ı zafer-penâhla dârü'l-mülk Edirne'den göçüp yola girdi, Halic-i Kostantiniyye'nin üstü yanında boğaz dedikleri yere indi. Anadolu yakasındaki Yenice kal'anın, ki Yıldırım Han zamânında imâret olmuşdu, mukâbilinde Rumili yakasında deniz kenârında hisâr yapmağa kâbil yer bulmuşdu. Sâbıka Karaman seferinden sâlim ü gânim dönüp, tahtgâh-ı âsuman-iştibâhına ki gitmişti, Gelibolu ma'berini Fireng-i neheng-âheng tutduğu sebepden

gelmiş, mezkûr boğazdan ubûr etmişdi. Ol vaktin mahall-i ma'hûdu ta'yin kılmışdı; yapılacak hisârın evzâ' u etvârın tahmîn kılmışdı".36 Kaynaklar, hisar yapımı için Halil Paşa'yla olan istişaresinden de bahsederler: "Bu sahilde bir hisâr yapmak gerekdir; böylece geçiş sırasında kâfir gemilerine ihtiyaç kalmaz, aynı zamanda küffâr gemilerinin de yollarına mâni' olunur"37 demiştir. Sultan'ın hisar yapımına karar verişini ve Halil Paşa ile olan konuşması Aşık Paşaoğlu tarihinde de anlatır.38

O dönemde, topların gerek mesafesi ve gerekse güllelerin tesirinin azlığı sebebiyle Anadolu hisarı, boğazdan geçen gemileri kontrol altına almaya yetmiyordu. Bu hisarın karşısına yapılacak kale ile iki yandan yapılacak ateşlerle boğaz kapanacak; böylece Karadeniz'den gelebilecek yardım ve özellikle İstanbul'u besleyen ve bu yolla gelen buğdayın İstanbul'a ulaşması önlenecekti.39

Osmanlılar Rumeli'ye geçtikten sonra bilhassa 14. yüzyılın sonlarından itibaren askerlerini Anadolu ve Rumeli'ye geçirirken, boğazın en dar yeri olan ve bugün iki hisar arasında bulunan bu mevkiyi kullanmışlardır. Son olarak da II. Mehmed ordusu ile buradan boğazı geçmişti. Osmanlılar geçiş için bu mıntıkayı kullanmayı itiyadi hale getirdikleri gibi, Bizanslıların da bu geçişleri pek yadırgamadıkları anlaşılmaktadır.40

26 Mart 1452'de kale inşası yerine gelip karargâh kuran padişah, yanına komutanlarını ve uzmanları alarak Boğaziçi'nde keşifler yaptırmış, Boğazın dar ve geniş yerlerini ölçtürmüş, burun ve koylarını, denizin akıntılarını ve bu akıntıların yön ve hızlarını, boğazdan geçişte ve çıkışta gemilere çapraz veren nokta ve yerleri inceletmişti.41

Hisarın yapılmasına karar verildikten sonra, Padişah II. Mehmed, Bizans İmparatoru'na şöyle bir haber göndermiştir: "Aramızda, anlaşmalarla tespit olunmuş bir dostluk vardır. Osmanlı askerleri Rumeli veya Anadolu'ya gidip-gelirken İstanbul Boğazı'ndan geçiyorlar; askerin kalabalıklığı sebebiyle buradan geçerken sıkıntı çekiyorlar. Şimdi bu geçit yerindeki kalenin (Anadoluhisarı) karşısına Rumeli yakasına da küçük bir hisar yapmak istiyoruz ki, gerektiği zaman Osmanlı askerleri karşıdan karşıya kolaylıkla geçebilsin; bunun için de bir hisarlık bir arsaya müsaade etmesini İmparatorun bize karşı olan muhabbetinden bekleriz". Bu haberi alan İmparator, red cevabı vermek yerine bir bahane ileri sürmek niyetiyle, Padişah'a: "Söylenen yer Galata'ya yakındır, bana ait değildir; Frenk'in mülküdür. Onlar Frenk mezhebindendir; bu nedenle aramızda savaş ve uğraş eksik değildir; isteğinizin yerine getirilmesi imkânsızdır" şeklinde bir cevap vermiştir. İmparatorun bu cevabı, II. Mehmed'i memnun etmiş ve ona şu şekilde bir haber göndermiştir: "Biz, sizin hatırınızı sayarak bunu arz etmiştik. Eğer orası Frenk'e aitse, biz de onları düşünmeden bundan sonra kaleyi yaparız".42 Halk arasında bilinen şekliyle, hisar yapımı için Bizans imparatorundan bir derilik yer istenmesi menkıbesine de Mahmud Paşa Menakıb-nâmesi'nde yer verilmiştir.43

İmparatorla Padişah II. Mehmed arasında bu gibi müzakereler bir müddet daha devam etmiş, İmparator da padişahı fikrinden döndüremeyince,44 yanında bulunan Şehzade Orhan'ın ödeneğini kesmiştir. Ancak, bu da bir netice vermeyince padişaha gönderdiği elçiler aracılığı ile Hisar

yapımından şikayet ederek, bu tasarıdan vazgeçilmesini ve belirli bir verginin alınmasını rica etmişti. II. Mehmed son olarak elçilere şu cevabı vermiştir: “Ben sizin şehrinizin zararına bir düşüncede bulunmuyorum. Ülkemin güvenliğini sağlamak, antlaşmanın tutulması demek değildir. İmparatorunuz Macarlarla birlik olup da babamın Rumeli’ye geçmesine mani olmak istediği zaman, ne kadar kötü bir halde kaldığımızı unuttunuz mu? Kadırgalarınız boğazı kapattı; Babam Murat Cenevizlilerden yardım istemek zorunda kaldı.45 Ben o zaman pek genç olarak Edirne’de idim. Müslümanlar çok zor durumdaydı ve siz onların felâketlerine karşı hareketlerde bulunuyordunuz. Babam Rumeli kıyısına bir hisar yapmayı daha Varna Savaşı’nda düşünmüştü.46 Ben O’nun bu tasavvurunu yerine getiriyorum. Kendi arazim üzerinde gönlüm istediği şeyi yapmama karşı gelmeniz için elinizde ne hak ve ne de kudret vardır. İki kıyı da benimdir. Anadolu kıyısı benimdir, çünkü halkı Osmanlılardan oluşmaktadır; Rumeli kıyısı da benimdir, çünkü siz savunmasını bilmiyorsunuz. Gidiniz hükümdarınıza söyleyiniz ki, şimdiki Osmanlı padişahı evvelkilere benzemez; şimdi benim kudretimin ulaştığı yerlere onların emirleri bile yetişmemiştir. Sizin geri gitmenize izin veriyorum, lâkin bundan sonra sizin getirdiğiniz gibi haber getiren olursa, onların diri diri derilerini yüzdüreceğim”.47

Rumelihisarı’nın inşasına ne zaman başlandığı hususunda değişik kaynaklarda muhtelif bilgiler olsa da, 1451 yılının sonlarında başlandığı anlaşılmaktadır. Sultan, 1451 sonlarında Edirne’ye gider gitmez, hemen Zağanos Paşa’nın emrine işçi ve ustalar vererek, Mühendis Müslihiddin idaresinde 1451 senesi sonbaharında bu faaliyetleri başlatmıştır. II. Mehmed, kale inşasına yardımcı olmak ve bir saldırı durumunda gerektiğinde kullanılmak üzere Gelibolu’da hazırlattığı harp ve yük gemilerinden oluşan küçük bir filoyu da Boğaziçi’ne göndermişti. Kendisi de bir miktar kuvvetle kara yoluyla Edirne’den boğaza gelmişti.48

Daha sonra, asıl kalenin yapılması için son hazırlıkları yaptırarak, kalenin yerini ve çevresini inceletti. Yapılacak surların, burçların yerlerini, aralık ve mesafelerini işaret ettirdi; temellerini kazdırttı.49 Hendekler boyunca taş ve harç istif ettirerek 15 Nisan 1452 günü yapılan temel atma töreni ile inşaata başlamış oldu.50

Yapılan iş bölümüne göre, Rumeli Hisarı’nın kuzey burcunu Saruca Paşa, güney burcunu Zağanos Paşa, kıyıdaki burcu da Halil Paşa yaptıracak,51 geri kalan surlar ve deniz tarafındaki inşa faaliyetlerini de Sultan kendi yürütecekti.52

Padişah, hisarın taşlarını o civardaki harap Bizans tapınaklarından53 ve İstinye’deki Asamaton Manastırı yıkıntılarından; keresteyi de Belgrad, İzmid ve Karadeniz Ereğlisi ormanlarından getirtmişti.54 Boğazkesen Hisarı, II. Mehmed’in nezaretinde 4 ay içinde bitirilmişti.55 Zağanos Paşa Kulesi’nde bulunan İstanbul’un en eski kitâbesi, hisarın yapımının Ağustos 1452 sonlarında tamamlandığını belirtmektedir.56 Bir kısım kaynaklar da bunu teyid etmektedir.57 Bunun içinde bir de savaş tertibinin olduğunu düşünürsek inşası muazzam bir hızda bitirilmiştir. Yapımı sırasında da duvar ustaları, dülgerler, dökümcüler ve ameleler58 olmak üzere yaklaşık 4-5.000 kişi çalışmıştır.59 Amele zümreleri, kadıları ile birlikte gelmiş; ağır suç işleyenlerin idam cezasına çarptırılacağı, işinde

maharet gösterenlerin ise mükafatlandırılacağı duyurulmuştu.60 Kale inşası tamamlandıktan sonra deniz kenarında bir de "Hisar-ı Beççe" isimli küçük bir hisar yapılıp, bu hisara deniz istikametinde yirmi kapı açılmış ve bu kapılara da birer top yerleştirilmiştir.61 Dukas bu küçük hisara konan topların 326 kilo ağırlığında gülle atan tunç toplar olduğunu belirtmektedir.62 Tursun Bey, Anadolu Hisarı karşısına da buna benzer bir Hisar-ı Beççe yapılıp, içine toplar konduğunu söylemektedir.63 Ayrıca bu hisar da tamir edilip, genişletilmiştir.64

Hisar inşası tamamlandıktan sonra buraya yaklaşık 400 kişilik bir muhafız birliği,65 içine buradaki birliklerin barınabileceği ahşap evler, bir câmi, sarnıç ile yiyecek ve cebhane depoları yapılarak, bu depolara yeteri kadar silah ve yiyecek konulmuştu: "İçi esbâb-ı darb ü harb ve âlât-ı cidâl ü kıtâlle memlû olup, abtâl-ı ricâlle ki her biri sânî-i Sâm-süvâr ve sâlis-i Rüstem ü İsfendiyârdı, doldu; ceng ü cidal ve harb ü kıtâl içün her biri hâzır baş oldu".66 Ağır toplar67 da hisarın mazgallarına yerleştirilmişti.68

Rumeli Hisarı'nın yapımının tamamlanmasının hemen ardından bizzat II. Mehmed, 50 bin kişilik bir kuvvetle, ansızın şehir surlarının önüne gelmiş ve üç günlük bir keşiften sonra geri dönmüştü. Bu hareket sonrasında imparator şehrin artık ciddi bir tehdit altında olduğunu anlamış; bu sıralarda Boğaz'ı geçmeye çalışan iki Venedik gemisinin tutulması ve diğerlerinin engellenmesi de, Avrupa'da hükümdarın niyetinin kesin olarak anlaşılmasını sağlamıştı.69

Bazı kaynaklar hisarın oldukça yüksek olduğunu anlatmaktadırlar. Kemal Paşazâde: "Sûr-ı hisârın çâr haddi ki sedd-i İskender'e nazîrdir" derken,70 Hoca Sadeddin Efendi, hisarın dört ayda tamamlandığını belirterek, yüksek duvarlı bir hisar ortaya çıktığını, kulelerinin gök kubbeye yakın düşecek kadar yüksek olduğunu söyleyerek, "yüksek gözler burclarını seyretmekte, göğe çıkmayı bir bilmektedir" şeklinde tasvir etmektedir. Hatta bir de nazım kaydetmiştir.71 Bizans tarihçisi Kritovulos'a göre II. Mehmed'in Hisar'a böyle bir şekil vermesinden maksat, kıyının büyük bir kesimini kaplayarak, içerisine konacak toplarla Boğazdan gemilerin geçmesine mani olmak ve kara tarafındaki tepeleri de ateş altına alarak yapılabildiğince, düşmanı hisarın yakınlarına sokmamak idi.72 Hisar yapıldıktan sonra, gerçekten Karadeniz istikametinden Haçlı gemileri yaklaşamadığı gibi, şehre bu istikametten zahire ve mühimmat da girememişti: "Kostantiniyye beğine zahire cemi'an Karadeniz'den gelirdi. Zira Gelibolu bizim olma ile Akdeniz'den (de) eli kesilmiş idi. Karadeniz'den gelen sefine koyuvermezlerdi, muhâlefet edeni top ile gark iderler idi. Bu sebep ile Kostantiniyye şehrinin halkı zahiresizlikden zebûn oldular ve halleri mükedder oldu.".73 Bu, o ana kadar düşünülmeyen, ancak gerçekten fethin gerçekleşebilmesi için oldukça yararlı bir tasavvur olarak görülmektedir.

Rumeli Hisarı tamamlandıktan sonra, rivayetlere göre, Padişah Çanakkale Boğazı'na da karşılıkla iki hisar yaptırarak bu boğazı da kapatmayı düşünmüş, ancak çok zaman kaybedeceği düşüncesiyle bunu ertelemiştir; bu tasavvurunu ancak 1462'de Kilidbahir ve Çanakkale hisarlarını yaptırarak gerçekleştirecektir.

Kuşatma Kuleleri Hazırlanması

II. Mehmed, İstanbul'un kuşatılması sırasında kullanılmak üzere Rumların "Eppolin (şehirler alan) " ismini verdikleri büyük kuleler yaptırmıştı. Bu gezici kuşatma kuleleri, birçok tekerler üzerinde yürümekteydi.74 Yan tarafları içerden ve dışardan ateşe ve ok ve mermi atışlarına karşı üç kat sert deri ile kaplı olup, yanmaması için bunların her an ıslak tutulmasına dikkat edilmişti. Bu kulelerin üst kısmında, askeri korumak için küçük kuleler ile siperler bulunurdu. Kulenin altında, muhasara sırasında şehir tarafına açılabilecek 3 kapısı vardı. Kulenin içi, surların önündeki hendekleri kapatabilmek için, odun ve çalı ile doldurulmuştu. Bir de açılır-kapanır bir köprüsü vardı.75

Bu kulelerin nerede yapıldıkları kesin olarak bilinmemektedir. Bir görüşe göre, bu kuleler şehir yakınında gizlice yapılmış ve muhasara anında birden ortaya çıkmıştı;76 diğer bir görüşe göre ise bunlar Edirne'de inşa edilmiş ve denendikten sonra kuşatma sırasında İstanbul önlerine getirilmişti.77

Kuşatma Toplarının Hazırlanması

İstanbul muhasarasına gelinceye değin henüz o dönemdeki top teknolojisi, İstanbul'un o mukavim surlarını yıkabilecek, güçlü toplar yapabilecek kadar gelişmiş değildi. Zaten, İstanbul muhasaralarının o ana kadar muvaffak olamamasının en önemli sebeplerinden biri de, bu dayanıklı surların aşılamamış olmasıydı. Osmanlılar muharebelerde top kullanımına 14. yüzyılın ikinci yarısının ortalarından itibaren başlamışlardır. İlk kez 1389'da I. Kosova Savaşı'nda kullanılmış, daha sonra 1399'da Yıldırım Bayezid İstanbul kuşatması sırasında kullanmıştır. Ancak kale surlarını yıkabilecek toplar ancak 1439 yılındaki Belgrad muhasarası sırasında dökülmüş, 1446'da Korent kaleleri 13 gün müddetle dövülerek yıkılmış ve zabtedilmiştir; hatta bu muhasara sırasında burada top döküldüğü bilinmektedir.78

Bildiğimiz kadarıyla II. Mehmed de silah teknolojisine ve mekanik mühendisliğine oldukça meraklı ve bu hususta dersler almış, çalışmalar yapmış biridir; daha şehzadeliği döneminde top dökümüyle ilgili çalışmalar yapmaya başlamıştı. Nitekim kaynaklar, fetih sırasında Haliç'in karşı kıyısına konarak surları döven ibtidai seviyedeki havan toplarının mucidinin kendisi olduğunu belirtmektedir.79 Padişah, muhasara sırasında mutlaka büyük toplara ihtiyaç olduğunu da biliyordu. Bu maksadla, Edirne'de top dökümhâneleri kurdurmuştu; bu dökümhanelerde Saruca Usta, Muslihiddin Usta, Macar asıllı Urban ve Cenevizli Donar gibi, topçulukta uzman kimseler bulunuyordu.80

Bu dönemde kendisi hakkında muhtelif rivayetler bulunan Macar asıllı Urban adında bir top döküm ustası karşımıza çıkmaktadır. Urban, büyük bir ihtimalle, Bizans'ın hizmetinde çalışıyor iken, 1452 senesi başlarında Rumeli Hisarı'nın yapımı devam ettiği sırada, maaşının arttırılması için Bizans ileri gelenlerine müracaat etmiş, fakat isteği kabul edilmeyince İstanbul'dan kaçarak Osmanlılara iltica etmişti. Padişah da Urban'ı iyi bir şekilde ağırlayıp dolgun bir ücretle O'nu OsmanlıDevleti'nin hizmetine almıştır. II. Mehmed, Urban'a "İstanbul surlarını sarsacak, hatta yıkabilecek kadar kudretli

top yapıp yapamayacağını" sorduğunda, O, "İstanbul ve hatta Babil surlarını yerle bir edebilecek top yapabilirim; ben sanatımdan eminim, fakat topun hangi mesafeye kadar gidebileceğini bilemem" cevabını vermiştir.81 Mesafe hesaplarını yapmak da muhtemelen hükümdar ve yanındaki uzmanlara düşecektir.

Urban usta ilk merhalede büyük bir top yapmış ve hatta bunun Rumeli Hisarı üzerinden denenmesi sırasında bir Venedik yelkenlisini batırmıştır. Sultan, bu başarı üzerine hemen ustaya, bu topun iki kat büyüklüğünde bir top daha dökmesini emretti.82 Kaynaklarda çok büyük olduğu belirtilen83 ve İstanbul muhasarasında da kullanılacak olan bu ikinci topun namlu uzunluğu 8 metre, namlu çevresindeki bronzun kalınlığı 20 cm, attığı güllelerin ağırlığı da 12 kantar (yaklaşık 678 kg) idi.84 Bu top Edirne'de yapıldıktan sonra,85 denenmesi de orada yapılmış, hatta bu deneme sırasında halkın ve özellikle hamile hanımların korkmaması için ahali önceden haberdar edilmişti.86 Deneme sırasında gülle 1 mil kadar uzağa gitmiş, sesi birkaç fersah (1 fersah yaklaşık 5 km) uzaktan işitilmiş ve barut dumanı neredeyse bütün şehri sarmıştı.87 Toplar yapıldıktan sonra, hepsi topluca koruma altında ve her biri gerekli malzemeleri ile birlikte 700-1000 kadar asker ve 50-150 öküz yardımıyla,88 arabalarla çekilerek89 İstanbul önlerine getirilmiştir.90 Bu naklin aşağı yukarı Şubat Mart aylarına rastladığı düşünülürse bunun ne kadar meşakkatli olduğu daha da iyi anlaşılır.

Bu büyük toplar haricinde Osmanlı ordusunda sefer sırasında askerleri destekleyen küçük ve hareket kabiliyeti yüksek toplar da mevcuttu. Kaynaklarda Saruca Paşa'nın da 300 kantar bakırdan top döktürttüğü belirtilmektedir.91

Kara ve Deniz Birliklerinde Yapılan Hazırlıklar

Osmanlı kara ordusu Kapıkulu askeri, eyalet askeri, sınır boylarındaki akıncı birlikleri, yabancı yardımcı kuvvetler ve lojistik birliklerden meydana gelmekteydi. Kapıkulu askeri ya da halkı denen birlikler barış veya sefer zamanında devamlı silah altında olan, İstanbul veya İstanbul dışındaki önemli kalelerin muhafazasında görevli maaşlı, talimli, muntazam kuvvetler olup; yeniçeri, sekban, acemi, süvari, cebheci ve topçu ocaklarından meydana gelmekteydi. Bunlardan yalnız henüz öğrenci durumunda bulunan acemi ocağı sefere iştirak etmezdi. Eyalet askeri ise, barış zamanlarında umumiyetle kendi işleriyle meşgul olan, sefer zamanlarında kendilerine emredilen yer ve zamanda toplanarak sefere iştirak eden, bu bakımdan da devlete fazla yük getirmeyen askerî sınıftı. Osmanlı ordusunun ekserisini bu grup teşkil etmekteydi. Bunlar timarlı sipahi ve müsellemi ismiyle anılıyordu. Ayrıca, devletin bilhassa Avrupa hududlarında devamlı sefer ve akınla uğraşan uç birlikleri olan Akıncılar vardı. Bunlar da azaplar, deliler vb. muhtelif gruplara ayrılırlardı. Akıncılar, aynı zamanda bu bölgelerdeki gayrimüslim ahalinin adetlerini ve birçok da yabancı dil bildikleri için casusluk vazifesi de yaparlardı.92 Muhasara öncesinde yine Anadolu ve Rumeli'ye emirler gönderilip, bu askerlerin toplanması istenmişti.93

Osmanlı kara ordusunun sayısı hakkında da muhtelif görüşler vardır. Ancak, kapıkulu askeri, Rumeli ve Anadolu'dan kuşatmaya katılan askerler94 ve daha önceden İstanbul önlerine gönderilen askerlerle95 birlikte sayının 100.000 kadar olduğu sanılmaktadır.96 Üstelik bu ordu, devrin kara ordularına nisbetle oldukça iyi donanımlı, disiplinli ve muharebe tecrübesi olan bir ordu idi. Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devleti'yle iyi münasebetler kuran Sırp despotu Brankoviç'in gönderdiği küçük bir birlik de bu orduya katılmıştı. Bunun yanı sıra Osmanlı ordusunda az miktarda Macar, Ulah, Alman, Latin ve hatta Rumlar da vardı.97 Osmanlı ordusundaki bu Hıristiyan askerlerinin sayısının 15 bin kadar olduğu tahmin edilmektedir.98 Oruç Bey, Anadolu'dan 10 bin azap, Rumeli'den de 10 bin azap ile 10 bin yeniçerinin ve şeyh, derviş gibi gönüllülerin İstanbul muhasarasına katıldığını belirtmektedir: "Kostantin'in fethi etraf-ı aleme nameler perakende kılub Anadolu'dan ve Rumeli'nden leşkerler cem' idüb beyleri ve subaşıları ve tımar erlerini Anadolu'dan azabından ve Rum ili azabından ve dahi on bin yeniçeri gaza-yı ekberdir deyüb ehl-i İslam'a hücum haber olub şeyhlerden ve tekye-nişin dervişlerden ve abdallardan cümle hazır olub. Kostantin üzerine düşüp bî-nihayet leşkerler cem olunub".99 Bunlar haricinde, ordudaki lağımcı (tünel kazan) birlikler içinde 300 kadar Sırp madenci de görev yapmıştır.100

Bunun yanında, bu fetih hareketinin Türk-İslâm âleminde duyulması üzerine birçok Müslüman devletlerden şeyhler, dervişler ve başta Fâtih'in hocaları Ak Şemseddin, Molla Fenârî, Molla Gürânî, Şeyh Sinan gibi zamanın meşhur âlimleri de bu muhasaraya katılıp, en azından bu seferin zaferle neticelenmesi için askeri mânevî yönden desteklemişler ve dua etmişlerdir: "Ulemâ, şeyhler, seyyidler ise ol gazi padişahın katında bulunmak, gazâ savâbını elde etmekle yüceldiler ve onun otağı yanınca yürüyüp duâlar eylemekten bir an dahi kalmadılar…. Her an fetih ve zaferin nasib olması duasına, emel ve dileklerinin gerçekleşmesine yakarışlarını sürdürdüler…. Hakkı gören Ak Şemseddin hazretleri ile Akbıyık Dede, İslâm askerine yüz aklığı olmak için duâya devam ediyorlar…."101

İstanbul muhasarası sırasında sefere iştirak etmesi için görevlendirilen bu birlikler, seferin Başkumandanı Padişah II Mehmed ve O'nun yardımcısı Vezir-i Azam Çandarlı Halil Paşa nezaretinde, Zağanos Paşa, Hersekzâde Ahmed Paşa, Sadi Paşa, Halil Paşa, Karamanî Mehmed Paşa, Adnî Ahmed Paşa, Haydar Paşa ve Şair Ahmed Paşa komutasında toplanmıştı.102

Donanmadaki düzenlemelere bakacak olursak: II. Mehmed, daha önceki kuşatmalardaki başarısızlığın sebeplerinin İstanbul'un denizden kuşatılmamasından ileri geldiğini anladığı için, donanmaya büyük bir ehemmiyet vermiş; eski gemileri onartarak, Gelibolu Tersanesi ile Marmara ve Karadeniz sahillerindeki tersanelerde fetihten önceki kış boyunca oldukça kuvvetli bir donanma hazırlatmıştı. Kaynaklarda Fatih'in Gelibolu'da 400 gemi103 hazırlattığı ve içlerine de kürekçiler ve 20.000 kadar azap koyduğu kaydedilmektedir.104 Bizans tarihçisi Kristovulos ise, padişahın bazı gemileri bakır levhalarla zırhlandırdığını, bunlar arasında 30 ve 50 çift kürekle giden hızlı hafif gemiler bulunduğunu belirtmektedir.105 Hazırlanan donanma İstanbul önlerine geldiğinde, denizin üzeri gemiden görünmez olmuştu: "Gelibolu'da dört yüz pâre kûh-şükûh geşti hâzır olup, içlerine

kürekçiden gayri yirmi bin pür-sâz u seleb azab doldu; Akdeniz'in yüzü serâser azabın kızıl börküyle büründü; kara buluda benzer kır-endûd gemiler adalar gibi göründü".106

Her ne kadar bu kadar gemi hazırlanmışsa da, bunlar o zamanki gemi inşa ve deniz savaşları teknolojisine göre oldukça zayıftı. Bilhassa Venedik ve Ceneviz gibi denizci devletlerin yüksek bordrolu, büyük ve içinde fazlaca top ve savaşçı taşıyabilen gemileriyle boy ölçüşebilecek seviyede değildi. Nitekim bu kadar gemi arasından az sayıda da olsa denizden İstanbul'a yardım gitmesine mani olunamamıştı. Reisler ve deniz erleri de deniz savaşlarında da tamamiyle tecrübesizdi.

Bizans'ın Kara ve Deniz Kuvveti ve Muhasara Öncesindeki Savunma Hazırlıkları Kara Birlikleri

Bizans'ın daimi olarak hazır bulunan kara birlikleri Bulgar, Adalı, Fransız, Moralı, Giritli, Alman, İngiliz ve Bizans askerlerinden oluşan profesyonel ücretli askerler idi.107 Bir saldırı durumunda anında savunma görevi alabilecek bu kuvvetin sayısının 5.000 kadar olduğu sanılmaktadır.108 Ayrıca, İmparator kuşatma öncesinde yaptırdığı sayımlarla şehrin eli silah tutanlarını ve silah sayısını da tespit ettirmişti.

İstanbul'un muhasarası sırasında Bizans ordusuna yabancı yardımcı kuvvetler de iştirak etmiştir.109 Bunlar: Kardinal İzodor komutasında gelen 200 Arbeletçi. Guistiniani ile gelen 400'ü zırhlı, 300 kadarı da hafi piyade olmak üzere 700 savaşçı. İçindeki silah ve mühimmatı sökülerek Haliç'e çekilen Bizans'a ait ve yabancı gemilerin içindeki yaklaşık 2.000 asker. 20 Nisan deniz savaşından sonra üç Ceneviz ve bir Bizans gemisiyle yardıma gelen yaklaşık 1500 zırhlı asker,110 ayrıca, bu kuvvetlerin dışında, yine bu sayıya yaklaşık cephe gerisinde lojistik destek sağlayan Galata ve Cenevizliler bulunmaktaydı. Bunlar yanında, Şehzade Orhan'ın kumandasında bir miktar Türk asker de Bizans müdafaasına iştirak etmişti.111 Bütün bunlarla birlikte Bizans ordusunun asker sayısı 8-9 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.112 Muharip askerler haricinde, sivil halk da şehrin müdafaasında faal rol üstlenmiş; bilhassa top ateşiyle surlarda açılan gediklerin kapatılması işini şehir ahalisi üstlenmiştir.

Deniz Kuvveti

Esasen, Bizans'ın hatırı sayılabilecek bir deniz kuvvetinden bahsetmek zor. Bizans sağlam surlarına güvendiği için ne kara, ne de deniz ordusuna pek fazla önem vermemişti. Bir Venedik kaynağına göre Bizans'ın 12 gemisinin bulunduğu belirtilmektedir. Bunun yanında muhasara öncesinde zamanın şartlarına göre oldukça modern ve büyük 5 Venedik gemisinin Bizans'a yardıma geldiğini bilmekteyiz.113

Başka bir kaynakta da Bizans ve müttefiklerinin gemi sayısının 8 Ceneviz, 5 Venedik, 7 Bizans ve 3 de çeşitli olmak üzere 23-26 gemi civarında olduğu belirtilmektedir.114

Silah ve Gereçler

Bizans kuvvetlerinin silahları daha ziyade tüfek, top, mancınık, ok, yay, mızrak, kargı, sapan, arbalet ve espigale isimli zırh delebilen ağır tüfeklerden oluşmaktaydı.115 Cenevizliler ise Muskoten isimli 6 veya 10 namlulu bir silah ile top kullanmaktaydılar. Bizans ordusunda, Türk ordusuna nispetle daha az sayıda ve daha küçük çaplı toplar vardı.116 Esasen, surlar üzerine de daha büyük çaplı top yerleştirmek hem zor hem de mahzurluydu. Zira, böyle büyük çaplı bir top denemesinde topun sarsıntısı surlara zarar vermişti. Bizans topları ekseriya Topkapı civarına yerleştirilmişti. Ayrıca, Bizanslarılar'ın yetişmiş topçuları da yoktu; yetiştirmek için de ne maddî imkânları, ne de uzmanları vardı. Bu yüzden Osmanlı topçuluğunun Bizans topçuluğuna üstünlüğü inkâr edilemez.

Rum Ateşi (Grek Ateşi, FeuGregois)

Bizanslılar, savaşlarında sıvı halde bulunan yakarak öldürücü ve tahrip edici bir ateş kullanırlardı. Bu ateşle düşman askerlerini, donanmasını ve harp araçlarını yakarlardı. Bunun mucidi 9. yüzyılda Suriye doğumlu Yunan asıllı bir bilgindi. Bu bilgin daha sonra İstanbul'a gelerek İmparatorun hizmetine girmiştir.117 Suyla sönmeyen hatta su döküldükçe daha da alevlenen, ancak kum, sirke gibi birkaç maddeyle söndürülebilen bu sıvı ateşin formülü çok gizli tutulur; güvenilir ustalara yaptırılırdı.

İstanbul'un daha önceki kuşatmalarında sıkça ismi duyulan Rum ateşi ilk olarak, 678 yılında Emevî Halifesi Muaviye'nin İstanbul muhasarası sırasında kullanılmıştır.118 Fâtih'in kuşatması sırasında da, bilhassa Osmanlı askerlerinin Eğrikapı bölgesinde lağım açtıkları sırada çokça kullanıldığı bilinmektedir.

Haliç Girişine Zincir Gerilmesi

Osmanlıların muhasaraya hazırlandıklarını iyice anlayan Bizans İmparatoru, 2 Nisan günü Venedikli Komutan Bartolomeo Soligo'ya zinciri Sarayburnu ile Galata arasına germesi emrini verdi.119 Yaklaşık 700 yıldan beri bu nevi muhasaralarda kullanılan ve Bizans'a oldukça faydası olan bu zincir bu kez de kullanılmış; kaynaklarda da belirtildiği üzre, Fatih'in kuşatması sırasında da önemli bir rol üstlenmiş, Osmanlı gemilerinin geçişine izin vermemiştir:120

Bu zincir, büyük ağaç kütüklerin, büyük kalın demir halkalarla birbirine bağlanmasıyla oluşmuştu. Zincirin iki ucunda iki büyük halka vardı ve bunlarla surlara bağlanıyordu.121

Zincirin geriliş yeri hususunda muhtelif bilgiler olmakla birlikte Sarayburnu tarafında Saint Euge Kapısı yani Yalıköşkü yakınındaki Managanon Burcu ile Galata tarafında Mumhane Burnu'ndaki Galata surları içinde yer alan Hristos Kalesi Burcu arasına bağlanmıştı.122 Bu zincirin hemen gerisinde müttefik donanmadan kurulu küçük bir birlik hazırlanmış ve zincire herhangi bir saldırı olursa müdafaa görevi de onlara verilmişti.123

Bizans Surları

Bu döneme gelinceye değin İstanbul surları şehri başarıyla korumuş ve daha önceleri fetholunmaktan kurtarmıştı. Esasen bu dönemde iki aşamalı ve arasında bir miktar mesafe olan bu surlar oldukça kalın ve dayanıklı olarak inşa edilmişti. Muhtelif dönemlerde Bizans imparatorları bu surlara ilaveler yapmışlar, kuleler eklemişler, hasar gören yerleri daha iyi bir şekilde tamir etmişlerdi. En son olarak ve en dış bölgeye İmparator Teodosios bugüne kadar hâlâ bir kısmı kalabilen Teodosius Surlarını yaptırmıştı.124

Uzunluğu 22 km.'yi bulan surlar, gerek çok uzun olması, gerekse Bizans'ın içinde bulunduğu maddî sıkıntılar yüzünden uzun zamandır iyi bir onarım görmemişti; fakat yine de aşılması zor bir engel durumundaydı.125 İstanbul muhasarasından önce İmparator, surları dolaşarak icab eden yerlerini tamir ettirmiş, bazı yerlerine takviyeler yapmış, surların önünde bulunan hendeklerin126 dolan yerlerini de yeniden kazdırmıştı.127 Ayrıca, Bizanslılar İstanbul'un muhtelif kapılarının önündeki hendeği geçmek için kullanılan köprüleri tahrip etmişlerdir.128

Muhasaraya Başlanması

II. Mehmed, 1452-1453 kışını Edirne'de kuşatma plan ve hazırlıkları ile geçirmişti.129 Ocak 1453'te Rumeli Beylerbeyi Dayı Karaca Bey, emrindeki kuvvetlerle Karadeniz kıyılarındaki Ahyolu, Misivri ve Vize ile İstanbul yakınlarında Bizans'ın elindeki yerleri ele geçirmekle görevlendirildi. Ereğli alındıktan sonra, en son Silivri, direnme gösterdi ise de aşılmış ve İstanbul'un karadan ablukası tamamlanmıştı. Artık karadan ve denizden İstanbul üzerine taarruza geçilebilirdi. Bazı müellifler, Bigados ile Silivri'nin İstanbul'un fethinden sonra Osmanlılara teslim olduklarını belirtmektedirler.

Bizans İmparatoru Konstantin Dragezes'in kardeşleri Dimetrius ve Tomas, bu sırada Mora'da Despot (vali) olarak bulunmakta idiler. Bu despotların İstanbul'a kardeşlerine yardıma gelmelerini önlemek için Padişah, Turhan Bey'i Mora üzerine sefere gönderdi. Ayrıca II. Mehmed, Napoli Kralı Alfons'un bu sıralarda Arnavutluk'ta tesis ettiği otoriteyi ve Arnavutluk Beyi İskender Bey'in durumunu dikkate alarak Şubat 1453'te 15.000 kişilik bir Osmanlıbirliğini, bu bölgeden gelebilecek bir Haçlı hareketine mani olabilmek maksadıyla Arnavutluk üzerine gönderdi.

Padişah, Boğaziçi'nden geçecek yabancı gemiler için de bir tertibat almıştı: Buna göre, Karadeniz istikametinden Boğaz'a giren gemiler yelkenlerini indirecek ve geçiş izni almak için kayıklarını Rumeli Hisarı komutanına göndereceklerdi; böyle yapmazlarsa üzerlerine ateş edilecek ve batırılacaktı. Ayrıca her gemi geçiş için vergi verecekti.

Böylece, II. Mehmed Osmanlı kara kuvvetleri ile karadan, Rumeli Hisarı ile de Karadeniz'den İstanbul'a gelebilecek her türlü yardımı engellemiş oluyordu. Fakat, daha henüz Çanakkale Boğazı tam manasıyla kapatılamamış olduğundan, Ege Denizi yoluyla bir miktar yardımın İstanbul'a ulaşmasına mani olunamamıştır.

1 Nisan 1453'te Bizanslıların Büyük Paskalya Yortusu'nu kutladığı gün, Osmanlı ordusu da Küçük Çekmece bölgesine gelmiş,130 5 Nisan'da da Bizans surlarının 4 km. açığındaki bölgeye kadar gelinmiş, Topkapısı'nın karşısında yer alan Maltepe sırtlarına karargâh kurulmuştu. Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmı 6 Nisan'da surların 1,5 km kadar yakınına kadar ilerlemiş; önemli bir kısmı ise 7 Nisan günü 400 metre kadar önüne sürülmüştü.131 Kemal Paşazâde bu sahraya, belki de bir güç gösterisi olmak üzere, muazzam bir Osmanlı kuvvetinin yerleştiğinden bahseder:132 "Her diyârdan asker-i bî-şümâr katarât-ı emtâr gibi câ-be-câ cem' olup, seyl-i kühsâr gibi ki deryâya koyula, mevâkib-i şehriyâra ulaşup müctemi' oldular. Kıt'a-i leyl gibi kıt'a kıt'a hayl ü haşem dufa'-i seyl gibi def'a def'a hayli âdem bahr-i ummâna, yani ordu-yı sultân-ı cihân bâna pey-a-pey mündefi' oldular. Ordu-yı hümâyûn-ı baht-ı rûz-efzûn-ı padişâh-ı cihân-penâh gibi günden güne ziyâde olup, deşt ü hâmûn merâkib-i mevâkible dolup, sahârî ü cibâl huyûl ü cimâl ile mâlâmâl oldu. Siyâh-i sipâhı dağlar başını ve dereler ağzını ve yazılar yüzünü şöyle bürüdü ki, sevâd-ı leşkerden beyâz kişver sihâm-ı aklâm ile reşk olmuş sahîfe-i meşke misâl oldu". Deniz birlikleri için de böyle ifadeler kullanılmıştır: "Ol asker-i bî-merr ki kimi ber'de yürüyüp yeri sarsar, kimi kûh-peyker gemileri ile bahrin yüzünü örterdi. Ba'd-ı sarsara memerr komayup, deşt ü der'i bürüyüp deryâ ve sahrâ onlarla dolmuşdu. Güyâ yüz bin ayağ bir ayağ üzre gelüp, haşr ü neşr olmuşdu".

Ordu İstanbul çevresinde bu kuşatma düzenini almaya başladığı sırada 6 Nisan günü II. Mehmed, Vezir Mahmud Paşa'yı dinî an'ane icabı Bizans İmparatoru'na göndererek, şehrin teslîmini istemiş, fakat Bizans İmparatoru'nun bu teklifi geri çevirmesi ve yalnız veregeldiği vergiyi verebileceğini belirtmesi üzerine muhasara hareketi için dinî hükümler de yerine getirilmiş ve meşruluk kazanmıştı.133

Kuşatma hazırlığının ilk günlerinde, padişah, ordunun ileri gelenlerini yanına alarak, önce Marmara kıyısından Haliç'e kadar, sonra da Haliç'in kuzey kısımlarını dolaşarak Bizans surlarını uzaktan incelemiş ve daha evvel de hafiyeleri sayesinde aldığı istihbaratları da değerlendirerek, surların zayıf bölgelerini tespit etmişti.134

Kritovulos, Osmanlı ordusunun kuşatmaya başlamadan önce Bizans'ın bir huruç hareketi yaptığını ve Osmanlı askerlerine epey kayıp verdirdiğini belirtmektedir.135 Bizans'ın bundan sonra tekrar bir çıkış hareketinde bulunduğuna dair bir kayıt yoktur. Ekserî tarihçiler, muhasaraya başlama tarihinin 6 Nisan 1453 olduğu konusunda birleşmektedirler ve yine kaynaklara göre muhasaraya topçu ateşiyle başlanmıştır.136

6 Nisan Cuma günü bütün ordusuyla İstanbul surları önünde Cuma namazı kılan Sultan Mehmed Han, kuşatma hattını kurdu. Topkapı'dan Edirnekapı'ya kadar uzanan merkezde Sultan ve Sadr-ı âzam Çandarlı Halil Paşa; Yaldızkapı'dan Topkapı'ya kadar uzanan sağ kanatta Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa ve Mahmûd Paşa; Edirnekapı'dan Haliç'e kadar uzanan sol kanatta Rumeli Beylerbeyi Karaca Paşa; Cenevizlilerin meskûn bulunduğu Galata önünde de Vezir Zağanos Paşa yer alıyordu:137

Osmanlılar'ın muhasaradaki en tesirli silahı surların önüne yerleştirilmiş olan toplardı. Tarihçiler 9 ya da 14 arasındaki farklı top bataryalarından bahsederler.138 Top bataryaları dikkatle yerleştirilmiş, muhasara boyunca ihtiyaç duyuldukça sık sık yerleri değiştirilmiştir.139 Daha ilk günlerden itibaren Osmanlı topçusunun surları çökerten ateşleri,140 Bizanslıları iyice korkuttu. Bütün ahali bu durumda topyekün savunmaya iştirak etti. Her biri dört toptan meydana gelen bataryalar, İstanbul surlarından büyük gedikler açıyordu.141 Fakat, açılan gedikler, Bizanslılar tarafından kısa zamanda tâmir edilip, yeniden duvar haline getiriliyordu. Surların yeniden tamiri çok vakit aldığı ve gece de çalıştıkları halde surları tamir edemedikleri için, surların zarar gören yerlerine ne bulursalar dolduruyorlar, üzerine de yağlı ve killi toprak dökmek suretiyle esnek bir perde meydana getiriyorlardı. Hattâ, surların çokça isabet alan kısımlarının önüne yün, pamuk ve kumaş yığarak esnek bir set oluşturmuşlardı. Böylece surların bu kısımlarına gelen gülleler, fazlaca zarar veremeyip, bu yığınlara saplanıyordu.142 12-17 Nisan günleri Osmanlı ordusunun bilhassa piyadelerin surlara yaklaşma gayretleri netice vermedi.

Sultan tarafından, zamanın tekniğinden çok ileride sayılabilecek bir seyyâr top dökümhânesi ordugâhın hemen yanında kurdurulmuştu. Açılan gediklerin, Bizanslılar tarafından derhal tamir edilmesi üzerine, Sultan, topların daha sık ateş etmelerini söyledi. Fakat top soğumadan yapılan ikinci bir atışta toplardan biri parçalandı ve etrafındaki askerlerden bir kısmı öldüler.143 Bunun üzerine topların zeytinyağı ile soğutulup öyle ateş edilmesi yoluna gidildi. Bundan sonra top atışlarından çok iyi netice alındı.144 Makinelerin yağla soğutulması, Fâtih'in keşfidir.

İstanbul'un savunması ve ikmâlini te'min için Papa tarafından gönderilen üç Ceneviz gemisi ile bir Bizans gemisi 20 Nisan günü Marmara'da görünür görünmez,145 Kapdân-ı deryâ Baltaoğlu Süleyman Paşa on sekiz parçalık bir filo ile Yeşilköy-Bakırköy açıklarında karşıladı; ancak Osmanlı donanmasına göre çok büyük ve hızlı olan bu gemiler, müsait bir rüzgar da yakalayarak, bütün Osmanlı erkân ve askerinin ve halkın gözü önünde, zincirin açılmasıyla, Haliç'e girdi:146 Bu harbi, Zeytinburnu açıklarından at üzerinde tâkip etmekte olan Sultan Mehmed Han'ın hırs ve üzüntüsünden atını denize sürdüğü ve elbiseleri ıslanıncaya kadar ilerlediği rivayet olunmaktadır.147 Bu hal, Bizans'ın moralini yükseltti. Bu harbin sonunda Baltaoğlu Süleyman Bey görevden alındı, yerine Hamza Bey tayin edildi.148

Bu arada Osmanlı donanması muhtelif zamanlarda zinciri kırmayı denediyse de başarılı olamamış, Dolmabahçe önlerine çekilmek zorunda kalmıştı.149 Daha sonra Galata tarafında bulunan kuvvetleri Bizans tarafına geçirebilmek maksadıyla Osmanlı kuvvetleri seri bir şekilde Haliç üzerine bir köprü kurmaya başladılar.150 Galata tarafından Humbarahane ile Bizans tarafından bu günkü Defterdar arasına kurulmaya başlanan bu köprünün genişliği beş buçuk metre kadardı. Cenevizlilerden satın alınan boş şarap fıçıları ile bazı küçük kayıkların üzerine geniş kalaslar bağlanarak, bir ucu serbest olarak inşa edildi.151 Köprü için binden fazla büyük fıçı ve bir çok sandal kullanılmıştı.152 Bu köprü İstanbul'un fethine kadar asker ve malzeme naklinde kullanılıp, yanlarına

konan küçük toplarla da zayıf Bizans surları dövüldü.153 Ayrıca bu köprü, icap ettiği takdirde çekilerek sur kapılarına doğru bir yol oluşturacak şekilde yapılmıştı.154

Muhasarada hâlâ bir neticeye varılamamış olması ve Venedik gemilerinin içeriye girebilmesi sonrasında, Osmanlı karargahında kuşatmanın kaldırılması yönünde bazı sözler dolaşmaya başladı. Esasen Çandarlı Halil Paşa'nın başını çektiği bir grup, baştan beri bu muhasaranın yapılışına muhalefet etmekteydiler. Hoca Sadeddin Efendi bunu şu şekilde anlatmaktadır: "… dil uzatmaya kalkıştılar ve kargalar gibi kendilerini bir şey sanıp kanat çırparak, kapanan ağızlarını açtılar. Devlet erkânından Halil Paşa'nın görüşünde olanlar, savaş ve döğüş yolundan sulh yoluna gidilmesi lüzumunu, kalenin fethinden el çekip sulh yapmak için gerekli hazırlıkları yapmayı ve ülkeler açan padişahı bu görüşe getirmeyi, bir yola koymak istediler. Ama, Sultan'ın kulağı çiğ laf, gereksiz söz dinleyecek halde olmayıp, bu bed görüşlerin garazkâr sözlerine kulak asmadı."155 Sultan ve Zağanos Paşa ise derhal umumi hücumun yapılması fikrinde idiler.156 Toplanan harb meclislerinde tereddütler hasıl oluyordu. Sultan'ın hocası olan büyük alim Akşemseddin tarafından Padişah'a yazılan bir arzda,157 "Sert ve enerjik" davranılması öğütleniyordu.158 Bunun üzerine toplanan son harb meclisinde daha fazla beklemenin ordudaki bozguncu dedikoduları arttıracağı düşüncesi ile hemen taarruz kararı alındı.159 Bu arada Zağanos Paşa, Hadım Şehabeddin Paşa, Turhan Bey, Akşemseddin ve Molla Gürani bu kararı destekler mahiyette asker arasında maneviyatı yükseltici konuşmalar yaptılar.160 Yapılan bu istişarelerden sonra kuşatmanın devam ettirilmesi 161ve ağır bir hücum yapılmasına karar verildi.162

21 Nisan günü Kabataş'a gelen Sultan Mehmed Han, hazırlıkların daha önce başlamış olduğu anlaşılan, karadan donanmayı Haliç'e aktarma fikrini fiiliyata geçirecektir.163 İstanbul'un Haliç'e kıyı olan kısmındaki surları çok zayıf olduğu için bu zaafı değerlendiren Sultan, Bizans'ı buradan da sıkıştırmak istiyordu.164 Böylece kuvvet dengesi Bizans aleyhine bozulacak ve yeni cepheler açılacaktı. Bu maksadla Fatih Sultan Mehmed gemileri karadan yürütme işine karar verdi.165 O zaman bağ, bahçe ve çalılık yerlerden geçen bu yolu temizletip, gerekli tesviyelerini sür'atle yaptırdı. Yollar yapılıp, iri taşlar üzerine kalaslar döşenerek, iç yağı, sade yağ ve zeytinyağı ile yağlanarak,166 yolun iniş ve çıkışlı yerleri ile virajlarına işin özelliğine uygun palanga, bucurgat ve sair tesbit malzemeleri yerleştirildi.167 Bu nakil sırasında arazinin durumuna göre gemiler bazen kaydırılarak, bazen de tekerlekler üzerinde yürütülmüş olabilir; Hadîdî de bunu nazm etmiştir.168 Bu arada Cenevizliler de savaşın seyrini tam kestiremedikleri için her iki tarafı da idare etme gibi bir siyaset takip etmekteydiler;169 hatta gemilerin karadan yürütülebilmesi için gerekli olan malzemenin büyük bir kısmı Galata'daki Cenevizliler'den satın alınmıştır.170

Donanmanın karadan katettiği yolun güzergahı hakkında kaynaklarda muhtelif bilgiler de olmakla birlikte,171 genellikle "Galata'nın üst yanı, Galata'nın ardı" gibi tabirler kullanılmıştır.172 Burası muhtemelen bugünkü Tophâne-Kumbaracı yokuşu-Tepebaşı-Asmalı mescid-Kasımpaşa güzergâhı olabilir. Gemilerin indirildiği yer de Kasımpaşa veya onun biraz ilerisindeki Eyüp'ün karşı sahili olmalıdır.173 Bu yolun uzunluğu yaklaşık iki kilometre kadardı. 22 Nisan'da tatbikine girişilecek

olan bu büyük teşebbüsün son hazırlıkları bir gün evveline kadar devâm etti. 21 Nisan'da Galata surlarının kuzeyine yeniden yerleştirilen bataryalar, şafakla berâber Haliç'te zincirin gerisinde bulunan Hıristiyan gemilerine ateş açtılar. Gülleler, Galata evleri üstünden geçerek hedeflerine ulaşıyordu. Aynı zamanda kara surları da dehşetli bir bombardımana tabi tutuldu.174 Bu suretle Fatih, 21 Nisan'daki faaliyeti gizlemeye çalışıyor, Bizanslıların dikkatini başka noktalar üzerine toplamaya uğraşıyor olmalıdır.

Aynı günün gecesi yani 21-22 Nisan Pazar günü gecesi,175 bu yaklaşık 1,5 km'lik yolu katederek,176 70 pare Osmanlı gemisi177 karadan çekilerek Haliç'e indirilmiştir.178 Gemiler, altlarındaki kızaklarla birlikte karaya alınmış; makaralar ve bucurgatlardan geçirilen halatlarla insan ve hayvan gücüyle çekilmiştir.179 Hatta, bazen gemilerin yürütülmesi sırasında yelken açıldığı da belirtilmektedir.180 O devirde Bizans'ta hurâfe çok yaygın olduğundan, sabaha karşı gemilerin sür'atle Haliç'e geldiğini görenler; "Bu Müslümanlar bize sihir yapıyor" diye seyre daldılar.181 Gerçekten de Fatih'in dahiyane buluşu neticesinde gerçekleştirdiği bu muazzam projenin nasıl yapıldığı ve 70'e yakın bir geminin iki kilometrelik yolu aşıp bir gece içerisinde nasıl Haliç'e indirildiği bugün dahi anlaşılabilmiş değildir. Kemal Paşazâde gemiler geçtikten sonraki hadiseleri şöyle anlatır: "Nice yüz kulaç deryâ-yı kûh-emvâc ağaç denizi oldu; liman cânibinden dahi hisârın etrâf ü eknâfın bağladılar, su içinden küffârın başına od yağdırup, ceğerlerin dağladılar".182

Bu sırada Osmanlı donanmasını Haliç'te gören Bizanslılarda büyük bir korku ve heyecan görüldüğü belirtilmektedir.183 Bizans İmparatoru bir hey'et göndererek, ne kadar ağır olursa olsun bir vergi karşılığında kuşatmanın kaldırılmasını teklif etti. Sultan Mehmed Han da İstanbul Kalesi'nin teslimi karşılığında İmparatora Mora Despotluğu'nu verebileceğini söyledi. İmparator teklifi kabul etmedi.184

Bizans ilk korkuyu atlatınca, ani bir gece baskınıyla Haliç'teki Osmanlıdonanmasını yakmayı planladı. Bu iş için Venedikli G. Cocco'ya vazife verildi. Cocco geceleyin hazırlanacak iki kadırga ile Kasımpaşa koyundaki Osmanlı donanmasını yakacaktı.185 Bu kararı öğrenen Galata belediye başkanı Anzolo Zaciria, durumu güvendiği bir adamla Zağanos Paşa'ya bildirdi. Öğrendiği haberi gayet gizli tutan Zağanos Paşa, Kasımpaşa'daki gemilere çok sayıda tüfekli asker ve kıyı topları koydurdu. Hazırlıklı olan Türk gemileri derhal güllelerini atmaya başladılar ve neticede baskına gelenler başta Cocco olmak üzere kısa zamanda imhâ edildiler.186

Haliç'e indirilen donanma, Haliç'in kuzey sırtlarındaki Osmanlıordusuyla, kara surlarını muhasara eden kuvvetler arasındaki irtibatı sağlayan köprünün korunması işini üstlenmiş; ayrıca karşı tarafa geçişlerde gemilerden çok istifade edilmişti.187

18 Mayıs'a kadar kara ve denizde devam eden muharebeler, yeni bir kuşatma aracının surların kenarında kullanılması ile tekrar kızıştı.188 Bu yukarıda özelliklerinden bahsettiğimiz kuşatma kuleleri idi. Üst katlarına merdivenle çıkılan ve yürüyen kulenin gövdesinde ateş açma pencereleri vardı. Bu

kuleler sayesinde Osmanlı askerleri kayıp vermeden surların önüne yaklaşabilmişler, kulenin içinde bulunan askerler de, sur önünde bulunan hendeği toprakla doldurabilmişlerdi. Bu da şehrin düşüşünde önemli bir rol üstlenmiştir.189

23 Mayıs'ta surlarda açılan gediklerde Bizans askerlerinin savunmada gösterdikleri yılgınlık üzerine, Sultan Mehmed Han, bir defa daha teslim teklifinde bulundu. Bu maksadla İsfendiyaroğlu Kasım Bey'i elçi olarak gönderdi. İstanbul halkından isteyenler her şeyini alıp gidebilirler. Kalmak isteyenler mal ve mülklerini muhafaza edebilmek hakkına sahip olacaklardır. İmparatora Mora Despotluğu verilecektir" şeklindeki isteklerini bildirdi.190 Ayrıca, dostça bunların kabulünü hususen rica etti. İmparatorun cevabı; "Sultan barış istiyorsa muhasarayı kaldırsın, ne kadar ağır olursa olsun istenen vergi verilecektir. Şehri teslim etmeye yetkim yoktur" şeklinde oldu.191 Osmanlı elçisinin ordugaha döndüğü 26 Mayıs günü, Macar Kralı Vladislas'ın elçilik hey'eti gelerek; "Bizans kuşatmasının kaldırılmasını, eğer kaldırılmayacak olursa, Macaristan'ın Bizans tarafında yer alacağını, ayrıca batılı Hıristiyan devletlerinin gönderdiği büyük bir donanmanın İstanbul'a yaklaşmakta olduğunu bildirdi.192

26 Mayıs'tan itibaren Osmanlı ordugahında büyük hazırlıklar başladı. 28 Mayıs günü gün batması ile birlikte bütün Osmanlı birlik ve gemileri mum donanması yaptılar.193 Bütün surlar boyunca da meşaleler yaktırılmış, Bizans bir ışık çemberi ile çevrilmişti.194 Sehere yakın Osmanlı topçusu hazırlık ateşine başladı.195 29 Mayıs'ta Sultan Mehmed Han, gece yarısından beri surları döven Osmanlı topçusunun hedefi iyice yumuşattığına kanaat getirerek askerlerine: "Şimdi parlak bir cihad için birbirinizi teşvik ediniz, zafer için üç şart esastır. Niyetinizi halis edip, emirlere itaat ediniz. Yani tam bir sükûnet ve intizam ile verilen emirleri eksiksiz icrâ edip, yaptırınız. İmanınızın verdiği galeyan ile muharebeye koşunuz. Bu işte liyakatinizi ortaya koyunuz. Zillet geride, şehâdet ileridedir. Bana gelince, sizin başınızda dövüşeceğime yemin ederim. Herkesin ne süratle hareket ettiğini bizzat takib edeceğim." deyip,196 hücum emrini verdi.197

Muhasaranın elli birinci gününde,198 29 Mayıs Salı günü199 öğleye doğru kır atının üstünde baraberinde hocaları ve ordu kumandanları olduğu halde muhteşem bir alayla Topkapı'dan İstanbul'a girdi.200 Yerli halk yolları doldurmuştu. Genç hükümdar Ayasofya önüne geldiğinde, yerlere kapanan ahali, rahip ve eski Ortodoks patriğine, hepsinin hayatının kendi teminatı altında olduğunu söyledi.201

Cenevizliler dahil bütün san'at ve ticaret erbabıyla ahalinin din, mezheb hürriyetini te'min eden bir ferman yayınlayan Sultan Mehmed,202 Ayasofya'nın, fethin ilk Cuma gününe203 kadar cami haline getirilmesini emretti204 ve Cuma günü yeniden şehre girerek, ilk Cuma namazını Ayasofya'da kıldı.205 Fâtih daha sonra hemen hemen bilinen bütün devletlere fetihnâmeler göndererek bu fethi dünyaya ilan etti.206

Fatih'in çağ açan bu fethe gerçekten iyi hazırlandığını ve daha önce tatbik edilmemiş, hatta tasavvur dahi edilmemiş, o dönem için oldukça yeni ve önemli gelişmeler sayılabilecek, muhasara

usul ve tekniklerini kullandığını söyleyebiliriz. Muhtemelen Fatih, harekât öncesinde muhasara teknikleriyle ilgili araştırmalar yapmış olmalıdır. Bu stratejik ve teknik hazırlıklar şöyle özetlenebilir: Öncelikle, ordu bu harekata psikolojik ve manevî açıdan çok iyi hazırlanmış, bugün modern orduların çok önemli saydıkları askerin motivasyonu, bu muhasaranın her safhasında kendini hissettirmiştir. Anadolu Hisarı'nın karşısına yeni ve her bakımdan daha kullanışlı iyi planlanmış bir hisar yapılarak boğaz kontrol altında tutulmuş, Karadeniz istikametinden yardım gelmesine mani olunmuştur. XV. yüzyıla gelinceye değin top tekniğinde yapılan gelişmeler en az bir kat daha ileri götürülmüş ve yıkılamaz denilen dünyanın o dönemdeki en mukavim surlarından biri yerle bir edilmiştir. Hatta, Fatih'in icadı olduğu kabul edilen havan toplarının nüvesi sayılabilecek aşırtma sistemli toplar da bu muhasarada kullanılmıştır. Kuşatma sırasında, ilk kez burada toplar mevzi değiştirmiş ve yine ilk kez fazla atış sebebiyle ısınan toplar, yağla soğutulmuştur. Gemilerin karadan yürütülmesi, gerçek bir askerî ve stratejik deha örneğidir. Üstelik o devrin imkânlarına göre 70 parçalık bir geminin bir gecede, böyle meşakkatli bir yoldan geçirilerek Haliç'e aktarılması, bu işin ne kadar iyi hesaplandığını ortaya koymaktadır. Muhasara sırasında kara ve deniz birlikleri çok iyi organize edilmiş, günümüzde modern orduların dahi sıkıntı çektiği bu askerî harekat, devrin muhaberât şartları da hesaba katılırsa, çok iyi organize edilmiştir. İstihkam bakımından da önemli hazırlıklar yapılmış; hem lağımlar açılarak şehre girilmesi ve surların tahribi sağlanmaya çalışılmış, hem de Haliç üzerine kurulan köprüyle mühim bir askerî sevkiyat gerçekleştirilmiştir.

Netice itibariyle, bütün bunların planlanmasında Fatih'in rolünü unutmamak gerekir. O gerçekten bir şehzade olarak çok iyi yetiştirilmiş, devrin her türlü teknolojik gelişmelerini kavrayabilmiş ve daha da geliştirmiştir.

Bunda o dönemde halen uygulamasına devam edilen şehzadelerin sancağa çıkarılma usulünün katkısını da unutmamak gerekir. Osmanlı tarihi incelendiğinde, yükselme dönemindeki bütün padişahlar bu usulle yetiştirilmiş ve bunun semeresi de alınmıştır.

1 Kalkhedon, "körler ülkesi" mânasına gelmektedir. Sonradan bu bölgeye verilen bu ismin, karşı kıyının (Sarayburnu) güzelliğini görmeyip de buraya yerleşmelerinden dolayı verildiği zannedilmektedir.

2 İstanbul şehri tarihi için bkz. M. Tayyip Gökbilgin, "İstanbul", İA., C. V, s. 1142-1199 (Fetihten önceki dönem Besim Darkot, s. 1135-1142), İstanbul 1987; Işın Demirkent, "İstanbul", DİA, C. 23, s. 205-212, (Fetihten sonraki dönem Feridun Emecen, s. 212-220), İstanbul 2001; Feridun Dirimtekin;"Fatih'ten Önce İstanbul", 511. Yıldönümü Konferansları, İstanbul 1964; Hammer, Constantinopolis und der Bosporos, Peşte 1822; İskender Huçi; "Galata'nın Osmanlılara Teslimi", TOEM, Sayı 49-53, İstanbul 1330; Fuad Köprülü, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar", THİTM I (1931); Mehmed Ziya; İstanbul ve Boğaziçi, İstanbul 1928; George Ostrodgdrsky, Histroy of Byzantine State, New Brunswich, Jersey 1957; Tevârih-i Şehr-i Kostantiniyye, (Anonim), İstanbul Belediye Kütüphanesi No: 39 vd.

3 Besim Darkot, “İstanbul”, s. 1136.

4 İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, haz. Şerafettin Turan, TTK yay., s. 29, Ankara 1957.

5 Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1143.

6 Evliya Çelebi, Seyahat-nâme, C. I, s. 55.

7 Daha önceki dönemlerde İstanbul’a verilen isimler için bkz. Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, çev. M. Ata, C. II, s. 271, İstanbul 1329; Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1143.

8 Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1144.

9 Daha önceki İstanbul muhasaraları için bkz. (Anonim), Tevârîh-i Âl-i Osman, nşr. F. Giese, Haz. Nihat Azamat, s. 79-92, İstanbul 1992; Selahattin Salışık, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, s. 25-30, İstanbul 1968.

10 Arap muhasaralarının kimler döneminde ve ne zaman yapıldığı için bkz. Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, Mecmuâ-i Tevârîh, haz. F. Ç. Derin-V. Çabuk, s. 19-20, İstanbul 1985; Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1173-1174.

11 Tarihteki İstanbul kuşatmaları için bkz. Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1166-1183; Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, s. 372-374; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi-İstanbul’un Fethi, C. III (3. kısım eki), s. 2-4, Ankara 1979; Mufassal Osmanlı Tarihi, C. I, İskit Yayınları, s. 400, İstanbul 1957.

12 İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 29.

13 Osmanlıların Rumeli’ye geçişleri hakkında bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. I, Ankara 1945.

14 Hoca Sadeddin Efendi, Tacü’t-Tevârîh II, haz. İsmet Parmaksızoğlu, s. 270, Eskişehir 1992.

15 Osmanlılar döneminde İstanbul muhasaraları için bkz. Ahmet Refik Altınay, Türklerin İstanbul Muhasarası, İstanbul 1932.

16 II. Murad dönemi Osmanlı tarihi için bkz. Halil İnalcık, “Murad II”, İA, C. VII, s. 598-615, İstanbul 1987.

17 Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1184-1185.

18 II. Mehmed’in tahta geçiş tarihi, muhtelif Osmanlı tarihlerinde verilmektedir: “… Sultan Mehmed bin Sultan Murad Muharrem ayırın on altısında penc-şenbih gününde tahta cülûs kılup…”, bkz. Oruç b. Âdil, Tevârih-i Âl-i Osman, Manisa Kitap Sarayı TY. 5506/2, vrk. 52b; “Sultan Murad….

otuz yıl beğlik eyleyüp Hicretin 855 yılında vefat itdi. (nazım) Bundan sonra Sultan Mehmed, Muharrem ayının on altısında tahta geçti, padişah oldı", bkz. (Anonim), Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 77; Hoca Sadeddin Efendi, Tacü't-Tevârîh II, s. 258.

19 II. Mehmed dönemi Osmanlı tarihi için bkz. Halil İnalcık, "Mehmed II", İA, C. VII, s. 506-535, İstanbul 1987.

20 (Anonim), Feth-i Kostantiniyye ve Mahmud Paşa-yı Velî ve Tiryâki Hasan Paşa Cihadı, Manisa İl Halk Kütüphanesi, TY. 5070, vr. 10a.

21 Bu divan toplantısındaki muhalefet edenler ve konuşmalar için bkz. Taci-zâde Cafer Çelebi, Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi, TOEM ilavesi, 8vd.; Kritovulos, "Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni", çev. Karolidi, TOEM, C. I, s. 91; H. İnalcık, "Mehmed II", s. 510.

22 Mustafa Samih, Cedvel'inde Sultan Mehmed'in cülus ve fetih tarihlerini vermiştir: "Ebul'l-feth Sultan Mehemmed Han; cülûs sene 855: Feth-i Kostantiniyye sene 857. İntikal sene 885. Ömürleri sene 53", bkz. Mustafa Samih. Cedvel-i Târîh, Manisa İl Halk Kütüphanesi, TY. 5079, vrk. 30a; Ayvansarayî, Mecmuâ-i Tevârîh, s. 4-5, 21 ve 94'de Sultan II. Mehmed'in fethi, saltanatı ve bunların ebced hesabıyla tarihleri nazımla anlatılmaktadır:. (3/b) Cülûs etdi sekiz yüz elli beşte ol şâh-ı âdil(855/1451).Otuz bir yıl cihanda kerr ü ferle sürdü devrânı.Budur İstanbul'u feth eyleyen Gâzî Mehemmed Hân.Nola ecdâdına gâlib olursa şevküt ü şânı.Cihânda def' ü ref'e himmet etdi zulmet-i küfrü.Ziyâ-yı seyf ile rûy-ı zemîni kıldı nûrânî.Erip pâyâna ömrü ol dahi 'azm-i bihişt etdi.Yerini oğlu Sultan Bâyezid'e gördü erzânî.(11/a) Feth-i İstanbul'a fırsat bulamadılar evvelun.Fethi edip Sultan Mehemmed dedi tarih âhirûn (1453).Çün sa'âdetle Ebu'l-feth Mehemmed Gâzî.Kâfire asker-i İslâm ile fırsat buldu.Tıg-ı nusret ile fethi eyledi İstanbul'u."Belde-i Tayyibetun" fethine tarih oldu (1453).(32/b) Rebîü'l-evvel ayında alındı.Yiğirmi bir günde feth oldu. Se-şenbih gün sabah el verip fırsat. Sekiz yüz elli yedi idi hicret (1453).23 Fatih dönemi için bkz. H. İnalcık, "Mehmed II", s. 506-535; R. Rahmeti Arat "Fatih Sultan Mehmet Yarlığı", TM. VI (1938); Samihâ Ayverdi, Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fatih, İstanbul 1963; ¸ "Fatih ve İstanbul", İstanbul Fetih Dergisi, C. I-II, 1963; M. Çavdaroğlu; Fatih Sultan Mehmed Hân-ı Sânî ve İstanbul'un Fethi, İstanbul 1953; İsmail Hikmet Ertalyan, Fatih ve Fütühatı, C. I, Ankara 1953; Halil İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, Ankara 1954; Krıtovulos, Tarih-i Sultan Mehmet Hân-ı Sâni, Karolidi çev., TOEM ilâvesi, İstanbul 1328; Baki Kurtuluş, Fatih Sultan Mehmed, 1430-1481, Ankara 1961; Midhat Sertoğlu, Fatih Sultan Mehmed, İstanbul 1953; Selahattin Tansel, Fatih'in Askerî ve Siyâsî Faaliyetleri, Ankara 1953.

24 Fetih'ten önce Osmanlı-Bizans münasebetleri için bkz. Aşık Paşa-zâde, Tevârih-i Âl-i Osman, nşr. Âli, İstanbul 1332; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, TTK yay., Ankara 1945; Feridun Dirimtekin, "Fatih'ten Önce İstanbul", 511. Yıldönümü Konferansları, İstanbul 1964; Franz Babinger, Beitröge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14-15. Jahrhunderct), Münich 1944; Hasan Beyzâde, Tevârih-i Âl-i Osman, nşr. Nezihi Aykut, TTK yay., Ankara 1993; Dukas; Historia

Byzantina, Bonn 1834, (trc. Mirmiroğlu, TTK yay, Ankara); Halil İnalcık, The Ottoman Empire, the Classical Age, 1300-1600, Londra, 1973; George Ostrodgdrsky, Histroy of Byzantine State, New Brunswich, Jersey 1957.

25 Oruç b. Âdil, Tevârih-i Âl-i Osman, vrk. 43a-44a.

26 H. İnalcık, “Murad II”, s. 608.

27 Tacizade Cafer Çelebi, Mahruse-i İstanbul Fetihnamesi, s. 7, İstanbul.

28 Hoca Sadeddin Efendi, Tacü’t-Tevârîh II, s. 271

29 I. Demirkent, “İstanbul”, s. 212.

30 Bizans’taki bu karışık durum için bkz. Dukas, Bizans Tarihi; H. İnalcık, “Mehmed II”, s. 510; I. Demirkent, “İstanbul”, s. 212.

31 Kritovulos, “Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni”, s. 91; Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1136; Mirmiroğlu, Fatih’in Donanması ve Deniz Savaşları, s. 11, İstanbul 1946.

32 Bizans’taki muhtelif unsurlar için bkz. I. Demirkent, “İstanbul”, s. 206-211.

33 H. İnalcık, “Mehmed II”, s. 510.

34 Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1186-1187.

35 “Andan sefer idüp, Kostantiniyye katında Boğaz-kesen Hisarı’nı bina itdi, Hicretin 856 yılında”, bkz. (Anonim), Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 77; “. geri Sultan Mehmed, şehr-i Kostantin yanında Boğazkesen Hisarı yapmağa kasd eyledi”, bkz. Oruç b. Âdil, Tevârih-i Âl-i Osman, vrk. 52b; “binâ-ı Yeni Hisar ki, Boğaz Kesen derler; Rum ili tarafındadır”, bkz. Hezârfen Hüseyin Efendi, Tenkîhü’t-Tevârih, Manisa İl Halk Kütüphanesi, TY. 5071, vrk. 71a; Hadîdî, Tevârih-i Âl-i Osman, s. 227’de hisarın inşası şöyle anlatılır:.Varup Akça-hisâr (Anadolu Hisarı) üstüne indi.Geçüp bahrı hisâra karşu kondu.Hemân ol arada kim kondı leşger.Buyurdu bir hisâr anda yaparlar.Tonadup kal‘ayı ucdan uca hep. Yarar âdem yaragile müretteb. Ulu toplar kodu deryâ yüzünde.Kemîne kepki ururlar gözünde.Buyurdu İstanbul etrâfın ururlar.Kapup âdem kapuyu yapdururlar.36bkz. İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 33.

37 Hoca Sadeddin Efendi, Tacü’t-Tevârîh II, s. 271.

38 “Diledi ki, Rumeli’ne geçe. -Devletli sultanım, Gelibolu Boğazı’nı kâfir gemileri gelip bağladı-dediler. Hünkârı aldılar, doğru Kocaeli’ne getirdiler. İstanbul’un üst yanında, boğazda Akça Hisar’ın karşısına kondu. Halil Paşa’ya-Lala bana burada bir hisar gerekdir-dedi. Elhasıl, orada

buyurup heman hisarı yaptırdı, tamâm oldu", bkz. Âşık Paşa-oğlu Tarihi, haz. N. Atsız, s. 137, Ankara 1985.

39 "Bu def'a mühimmâtın yarâğ u yâtın gördü, esbâb ü âlâtla üzerine varup durdu. Vüzerâ-yı kâr-uzmâya buyurdu ki, anda bir mu'teber hisâr yapılıp, ma'ber-i Bahr-i Esved münsedd ola, iki cânibden toplar kurula, vakt-ı hâcetde ki atıla, top taşlarından denizin yüzünde sengîn sedd ola", bkz. İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 33.

40 Mesela, II. Murad, Varna Savaşı sahrasına giderken 40.000 kişilik Anadolu askerini, adam başına birer altın vererek Ceneviz gemileriyle karşı kıyıya geçirmişti. Bkz. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, s. 214-222.

41 Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sani, s. 21.

42 Padişahla imparator arasındaki bu muhaberat için bkz. Hoca Sadeddin Efendi, Tacü't-Tevârîh II, s. 271; İdirs-i Bitlisî, Heşt-Behişt, çev. Sadi, Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölümü No. 928; Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sani, s. 19-20; Dukas, Bizans Tarihi, çev. Mirmiroğlu, s. 154. gördüğü bir rüya sonrasında)…Bir sığır derisinden bir peştemala koyup getürdüler. (Mahmud Paşa) alup, padişah huzuruna getürüp kodu. Padişah ayıttı: Mahmud bu nedir ve bunu neylersin? Padişahım ben bunu Kostantiniyye beğine irsal idüp kendüden bu deri mikdarı yer rica ederim… Görelim ne cevab ider, dedi. Vakta ki, bir âdem ile irsal eylediler. Ol dahi Kostantiniyye beğine gelip, buluşup ahvâli bir bir takrîr eyledikde, bilâ tereddüd, başım üzre verdim deyu cevab eyledi, emr eyledi. Ahid-nâme yazıldı…. Mahmud Paşa dahi âdemler ve kayıklar hazırlayıp, fi'l-hal karşu yakaya geçüp, kendüsü atın der-miyan idüp, bir keskin bıçağıyla ol deriyi ince ince tirşe gibi dildi. Ol deri ne mikdar yer ihâta ederse, ol mikdâr yer hisar bünyâd idüp, tamâm etdikden sonra Kostantiniyye beği haber alup, rıza verdiğine gayet pişmân olup, teşvîşe düşdü. Ammâ ne fâide son pişmanlık fâide itmez;-Ba'de harâbi'l-Basra-fehvâsınca…", bkz. (Anonim), Feth-i Kostantiniyye ve Mahmud Paşa-yı Velî ve Tiryâki Hasan Paşa Cihadı, vrk. 10b-11a.

44 Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, s. 262.

45 Cenevizlilerin bu yardımı Oruç Bey tarihinde de anlatılmıştır: "Gelibolu'da efrenc-i la'in ittifâkı bile olup gemiler gönderüp, Gelibolu boğazın derya yüzün tutup, yol vermeyüp, geçmeğe yol bulunmayup, âkıbet Galat (Galata'daki Cenevizliler) düşündü. Yenihisar tarafından bir Frenk gemisiyle Rum eline geçüp Anadolu çerisi bile geçüp, doğru Edirne'ye gelup", bkz. Oruç b. Âdil, Tevârih-i Âl-i Osman, vrk. 48a.

46 Sultan Murad'ın bu durumunu Hadîdî de nazm etmiştir. Bkz. Hadîdî, Tevârih-i Âl-i Osman, (1299-1523), haz. Necdet Öztürk, s. 209-210, İstanbul 1991. Tutup yol Varna'ya doğru yürürler. Vilâyet halkı bu hali görürler. Halil Paşa'ya tenbîh eylediler. Hücûmun Üngürüs'ün söylediler. Hemân Sultan Murâd oldukda âgâh. Buyurdu hâzır oldu hayl ü hargâh. Dönüp andan

Koca-ili'ni gitdi. Sürüp Akça-hisâr'a (Anadolu Hisarı) irdi yetdi. Teküri İstanbul'un ceht itmişdi.Şehile sulh idüp ahd itmişdi. Gemiler gönderür şâhile leşger. Hücûm idüp hemân bahrı geçerler.

47 Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, s. 262-264.

48 Nicolo Barbaro, Kostanniyye Muhasarası Ruznamesi 1453, çev. Ş. T. Diler, s. 20-21, İstanbul 1953; Mirmiroğlu, Fatih'in Donanması ve Deniz Savaşları, s. 14.

49 "Mübarek sa'at ve ferhunde demde hisârın divârı yeri mâye irince kazılup, sahrâ-i samâyla bünyâd uruldu", bkz. İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 34.

50 Gökbilgin, hisar inşasına Mart 1452'de başlandığını belirtmektedir, bkz. "İstanbul", s. 1187.

51 "Vezirleri Halil Paşa ve Saruca Paşa ve Zağanos Paşa boğaza bir yere gelip, yeni hisarı yapmağa başladılar… her taraftan sancak beylerine bahş etdiler. Uç kuleleri her birini birer vezirlere bahş etdiler…", bkz. Oruç b. Âdil, Tevârih-i Âl-i Osman, vrk. 53a; "Dört vezire ki biri Halil Paşa ve biri Saruca Paşa ve biri Şehabeddin Paşa ve biri Zağanos Paşa'ydı, tayin olundu; her biri hâdem ü haşemi ve etbâ' ü eşyâyı ve kendüye ittibâ' iden a'vân ü ensârıyle bir tarafda maslahat üzerine olup, sa'ir ümerânın dahi hizmetleri tebyîn olundu", bkz. İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 34.

52 Oruç b. Âdil, Tevârih-i Âl-i Osman, vrk. 53a; Dirimtekin, İstanbul'un Fethi, s. 50; Gökbilgin, "İstanbul", s. 1187.

53 "Yeni hisarı yapmağa başladılar. Bünyadı temam gereği gibi kazdılar. Yigirmi kulaç miktarı nâgâh kazdılar Ahen mahi hammam kapusu çıkdı. Bilmediler (kim) anun tarihini kim ne zamanda yapılmışdır. Heman bir hammam kapısıdır gördüler. Ademden öndür veya sonra yapılmışdır. Ol kapıyı dahi bünyadının kazub kazub akibet, ol hisarın bünyadın ordular", bkz. Oruç b. Âdil, Tevârih-i Âl-i Osman, vrk. 53a.

54 Mirmiroğlu, Fatih'in Donanması ve Deniz Savaşları, s. 14.

55 "Üç dört ayın içinde hisârı muhkem yapdılar", bkz. Oruç b. Âdil, Tevârih-i Âl-i Osman, vrk. 53a.

56 F. Emecen, "İstanbul", s. 212.

57 İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 35.

58 "Esnâf-ı ibâddan mehere-i sehâre ve etrâf-ı bilâddan amele-i kemele cem' olup, binâ kaydı görüldü", bkz. İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 34.

59 Hoca Sadeddin Efendi 5 bin usta çalıştığını belirtmekte, bkz., Tacü't-Tevârîh II, s. 272;. Ayverdi de muhtemelen bundan hareketle 5 bin rakamını zikretmekte; bkz. "Fatih ve İstanbul", s. 68; Gökbilgin ise 3-4 bin kadar ustanın çalıştığını belirtmektedir; bkz. "İstanbul", s. 1187; Hammer ise kalenin içinde ve dışında bin duvarcı ile iki bin rençberin çalıştığını ve usta sayısının 6 bine ulaştığını ifade etmektedir; bkz. Devlet-i Osmaniye Tarihi, s. 265.

60 Gökbilgin, "İstanbul", s. 1187.

61 Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sani, s. 23.

62 Dukas, Bizans Tarihi, s. 150.

63 Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth, s. 40.

64 Selahattin Salışık, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, s. 31.

65 İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 37; Hoca Sadeddin Efendi, Tacü't-Tevârîh II, s. 272-273; Gökbilgin, "İstanbul", s. 1187.

66 İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 36.

67 Hoca Sadeddin Efendi, Tacü't-Tevârîh II, s. 272. Ulu toplar koyup deryâ yönünden. Ne gemiyi keyüğü ururlar gözünden.

68 Dirimtekin, İstanbul'un Fethi, s. 51-52.

69 F. Emecen, "İstanbul", s. 213.

70 Kemal Paşa-zâde, hisardan bahsederken, devamında "Hendekinin dibi semere makarr, kulesinin kellesi semâke hem-ser, arkasını bir kayalı kara dağı vermiş, dâmen-i sûru uzanmış gelmiş deryâya girmiş. Irakdan gören anı Akdeniz'den gök yüzüne kalkmış bir kara bulud sanır, dû peykerle hem-ser olmuş bârûsun kule-i kal'a-yı çarh-ı kebûd sanır", bkz. İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 34-35.

71 Hoca Sadeddin Efendi, Tacü't-Tevârîh II, s. 272. Güç yetmez yüceliğinden ölçmeye değerini. Zuhal'in nûrundan yanar gözcülerin ateşi.

72 Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sani, s. 23.

73 (Anonim), Feth-i Kostantiniyye ve Mahmud Paşa-yı Velî ve Tiryâki Hasan Paşa Cihadı, vrk. 11b.

74 Selahattin Salışık, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, s. 34.

75 Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, s. 281-282.

76 Di Zorzo Dolfini, “İstanbul’un Muhasarası ve Fethi, Fatih ve İstanbul”, Fetih Dergisi, C. I, s. 36, İstanbul 1963.

77 Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, s. 282.

78 Osmanlılar’da topçuluğun gelişimi için bkz. Osman Bahadır, “Osmanlılar’da Topçuluğun Gelişimi”, Bilim Tarihi, S. 29, İstanbul 1992, s. 24-30; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. I, s. 254-435; İ. Hakkı Konyalı, “Fatihin Topları ve Askerî Müze”, Tarih Hazinesi, Yıl 2/C. 2, S. 13 (Kasım 1951), İstanbul, s. 633-650; Muzaffer Erendil, Topçuluk Tarihi, Genel Kurmay ATS yay., Ankara 1988; Alan Willliams, “Ottoman Military Tecnology: The Mettalurgy Of Turkish Armour”, War an Society in the Eastern Mediterranean, 7th-15th Centuries, 1997 Leiden, p. 363-406; Charles Foulkes, “The Dardanells Gun at the Tower”, The Artiquaries Journal, X (1930), London, p. 217-227.

79 Selahattin Salışık, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, s. 34.

80 Osman Bahadır, “Osmanlılar’da Topçuluğun Gelişimi”, s. 26.

81 Urban usta hakkındaki bu malumatı ilk olarak İngiliz tarihçi Sir Steven Runciman vermiştir. Bu alıntı için bkz. Osman Bahadır, “Osmanlılar’da Topçuluğun Gelişimi”, s. 26; Muzaffer Erendil, Topçuluk Tarihi, s. 59-60; Osman Nuri Ergin, Fatih İmareti Vakfiyesi, s. 21, İstanbul 1945; Alan Willliams, “Ottoman Military Tecnology: The Mettalurgy Of Turkish Armour”, s. 363.

82 Osman Bahadır, “Osmanlılar’da Topçuluğun Gelişimi”, s. 26.

83 “Edirne’de ra‘d-girdâr ve sâ’ika-âsâr toplar dökülüp”, bkz. bkz. İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 42; ayrıca bkz. Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sani, s. 50.

84 Osman Bahadır, “Osmanlılar’da Topçuluğun Gelişimi”, s. 26; İ. Hakkı Konyalı, “Fatihin Topları ve Askerî Müze”, s. 634.

85 “Ve dahi Edirne’de Ejderha benzer gibi toplar dökdürüb. Ardından tüfekleri ve topları çekdürüb kendü dahi Edirne’den çıkub ol topları çeküb. Bunca adamlar çeriden ve azabdan üşüp ol topları Kostantin üzerine eledüb topları kurdurub”, bkz. Oruç b. Âdil, Tevârih-i Âl-i Osman, vrk. 53b; “andan sonra Edirne’de ejderha gibi toplar dökülürdü.”, bkz. (Anonim), Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 77.

86 Hoca Sadeddin Efendi, bunları çok ürkütücü olarak anlatmaktadır: “Ol yılan vücutlu, ejder ağızlı toplar ve darbezenler ki, her biri kal‘aları yıkar, burcları devirir dev gibi toplardı. Bunlar arabalarla çekilip, yıkılasıca kâfirin yüreğini kana boğmak için zaferler gölgesi zafer olan askerle birlikte yola çıkarılmıştı”, bkz. Tacü’t-Tevârîh II, s. 274.

87 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi-İstanbul’un Fethi, s. 66-67.

88 “Edirne’deki topları arabalara bindirüp, her bir topa nice yüz çift öküzler koşup dahi ile yanından urganlar takup, bir nice bin ademler çeke çeke Kostaniyye üzerine iletüp toplar kurdular”, bkz. (Anonim), Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 78.

89 Hoca Sadeddin Efendi, Tacü’t-Tevârîh II, s. 274.

90 Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, s. 268-269; Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1189.

91 Hoca Sadeddin Efendi, Tacü’t-Tevârîh II, s. 273.

92 Osmanlı askerî teşkilatı için bkz. Abdülkadir Özcan, “Askerî Teşkilat”, Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti, s. 93-158, İstanbul 1999.

93 “Hazret-i hüdâvendigâr-ı gerdûn-iktidâr ümerâ-yı rezm-ârâya Rum-ili vilâyetinin ve Anadolu memleketinin mevâkib-i kevâkib-şümârını ihzâr etmek içün misâl-ı vâcibü’l-imtisâl buyurdu; ol yıl hayli benî efsere gazâ-yı ekber olup, küffâr-ı bed-girdârın diyârı ve kişveri zelzeleyle dolup, dârü’l-küfürde velvele-i rûz-ı mahşer zâhir olacağın…”, bkz. İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 41; “Etraf-ı âleme nâmeler perakende kılup, mübalağa leşker cem‘ idüp, on bin yeniçeri, yiğirmi bin azap ve sair halk dahi-gazâ-yı ekberdir deyu-bî-nihâye leşker cem‘ oldu”, bkz. (Anonim), Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 78; Hadîdî, Tevârih-i Âl-i Osman, s. 228’de de şu şekilde anlatılmaktadır:. Perâkende idüp etrâfa nâme. Nidâ oldu çeriden hâss ü âme. Erişüp cem‘ olur cümle çeriler. Karadan gendi, deryâdan gemiler. Revân olup erişdi bir seherden. Kuşatdırdı hisârı bahr ü berrden.

94 “Anadolu ve Rum ili çerilerini cem‘ idüp, Anadolu Beğlerbeğisi İshak Paşa, Rum ile Beğlerbeğisi Karaca Bey…”, bkz. Oruç b. Âdil, Tevârih-i Âl-i Osman, vrk. 53a; “Etraf-ı âleme nâmeler perakende kılup, mübalağa leşker cem‘ idüp, on bin yeniçeri, yiğirmi bin azap ve sair halk dahi-gazâ-yı ekberdir deyu-bî-nihâye leşker cem‘ oldu”, bkz. (Anonim), Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 78.

95 “Mahmud Paşa Memâlik-i Osmaniye’de fermân idüp, nidâ etdirdi ki, ne kadar asker taifesi var ise cümlesi gelüp hazır olsunlar ve Âsitâne’de olan asker-i İslâm ile kalkup konak-be-konak Gelibolu’ya dahil oldular… Andan Koca il tarafından Karadeniz canibinden Eski Hisar nam kal‘aya gelüp, konup oturdular.”, bkz. (Anonim), Feth-i Kostantiniyye ve Mahmud Paşa-yı Velî ve Tiryâki Hasan Paşa Cihadı, 10b.

96 F. Emecen, “İstanbul”, s. 13. Batılı Tarihçiler, Osmanlı ordusunun sayısı hakkında abartılı rakamlar vermektedirler: Dukas, 200 bin, Fhratzes 258 bin, Halkandilis 300 bin, Hammer ise 250 bin kadar Osmanlı askeri olduğu kaydetmektedir.

97 Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, s. 282¸ Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1189.

98 Mirmiroğlu, Fatih’in Donanması ve Deniz Savaşları, s. 26.

99 Oruç b. Âdil, Tevârih-i Âl-i Osman, vrk. 53b.

100 F. Emecen, “İstanbul”, s. 213.

101 Hoca Sadeddin Efendi, Tacü’t-Tevârîh II, s. 275-276.

102 Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1190.

103 “Sultan Mehemmed Gazi dört yüz pare gemi donatup, derya tarafından…”, bkz. Hezârfen Hüseyin Efendi, Tenkîhü’t-Tevârih, vrk. 71a.

104 Âşık Paşa-oğlu Tarihi, s. 138.

105 Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sani, s. 43.

106 İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 42-43.

107 Dirimtekin, İstanbul’un Fethi, s. 59; Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1188.

108 Dirimtekin, İstanbul’un Fethi, s. 66.

109 “… akıbet, İstanbul’un kâfirleri içerüden cenk idüp, Frenklerden yardım geldi. ”, bkz., bkz. (Anonim), Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 78.

110 Dirimtekin, İstanbul’un Fethi, s. 66.

111 Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1188.

112 F. Emecen, “İstanbul”, s. 213; Fatih ve İstanbul’un Fethi, MEB Yay, s. 13, İstanbul 1963.

113 Dirimtekin, İstanbul’un Fethi, s. 66-67¸ Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1188.

114 Bizans’ın kullandığı gemiler ve sayıları için bkz. Mirmiroğlu, Fatih’in Donanması ve Deniz Savaşları, s. 23; Barbaro, Kostanniyye Muhasarası Ruznamesi, s. 33-36; Dirimtekin, İstanbul’un Fethi, s. 147.

115 Dirimtekin, İstanbul’un Fethi, s. 142.

116 Mirmiroğlu, Fatih’in Donanması ve Deniz Savaşları, s. 17.

117 Mehmet Çelik’in Suriye Tarihi araştırmalarında edindiği bilgiye göre.

118 I. Demirkent, “İstanbul”, s. 208.

119 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi-İstanbul’un Fethi, s. 102.

120 İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 52; ayrıca bkz. Hoca Sadeddin Efendi, Tacü't-Tevârîh II, s. 279. "Ol diyârın Tekfuru devletinin alâmet-i idbârını görmüş ve hazret-i hüdâvendigârın kendüyüzü izâle ve etbâ ü eşyasıyla istîsâl ikbâlin bilmişdi. Mukaddemâ tedbir eyleyüp, Galata ile İstanbul arasındaki boğaza muhkem zincir germiş ve ol mel'un bağı, limanı yağı gemisinden mahfûz ve me'mûn kılmışdı."

121 Barbaro, Kostanniyye Muhasarası Ruznamesi, s. 22.

122 Gökbilgin, "İstanbul", s. 1188; Hadîdî, Tevârih-i Âl-i Osman, s. 228''de bunu bir nazımla anlatmıştır: Galata köşesinden tâ Sitanbul. Kesilmişdi temür zincirle yol.

123 Gökbilgin, "İstanbul", s. 1188-1189.

124 Gökbilgin, "İstanbul", s. 1146.

125 F. Emecen, "İstanbul", s. 213.

126 Hoca Sadeddin Efendi, Tacü't-Tevârîh II, s. 279; Gökbilgin, "İstanbul", s. 1144.

127 Barbaro, Kostanniyye Muhasarası Ruznamesi, s. 22.

128 Gökbilgin, "İstanbul", s. 1188.

129 Gökbilgin, "İstanbul", s. 1189.

130 Dirimtekin, İstanbul'un Fethi, s. 138-139.

131 Barbaro, Kostanniyye Muhasarası Ruznamesi, s. 3.

132 Bkz. İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 45., 47 "Şehriyâr-ı kâmkâr rikâb-ı kâmyâbında mülâzım olan haşem-i mansûrla Top-kapısı dimekle meşhûr dervâzenin karşısında kondu; mevâkib-i kevâkib-şümâr ol havâlîye dolup, bârgâh-ı âlem-penâhı yeniçeri gird-a-gird kuşatdı ve dâire-i mâhda hâleye döndü. Sağ kola, Anadolu askeriyle İshak Paşa konup, kuleler önündeki deryâya varıp dayanınca ol taraf heyme-ber-heyme oldu. Sol kola Rum-ili leşkeriyle Dayı Karaca Bey konup, kenâr-ı limân-gâha varınca ol cânib dahi sipâh-ı zafer-penâhla doldu".

133 F. Emecen, "İstanbul", s. 215; Gökbilgin, "İstanbul", s. 1191.

134 Gökbilgin, "İstanbul", s. 1190.

135 Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sani, s. 47; Gökbilgin, "İstanbul", s. 1190.

136 Şehr-i Rebiyyü'l-evvelin yirmi altısında, yevm-i ehadda, suradıkât-ı hümâyûn-ı sultânî ve hıyâm-ı gerdûn-ı kıyâm-ı hâkânî hisar karşısında kurulup, muncuk-ı alem-i zafer-perçem kımem-i ayyûkda efrâşte oldu", bkz. İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 49.

137 İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 47; ayrıca bkz. F. Emecen, "İstanbul", s. 215-215."Her diyârdan asker–i bî-şümâr katarât-ı emtâr gibi câ-be-câ cem olup, şeyl-i kühsâr gibi ki deryâya koyula, mevâkib-i şehriyâra uluşup müctemi oldular. Kıt'a-i leyl gibi kıt'a kıt'a hayl ü haşem dufa'-i seyl gibi def'a def'a hayle âdem bahr-i ummâna, yani ordu-yı sultân-ı cihân bâna pey-a-pey mündefi oldular. Ordu-yı hümâyûn-ı baht-ı rûz-efzûn-ı padişah-I cihân-penâh gibi gnüden güne ziyâde olup, deşt ü hâmûn merâkib-i meâkible dolup, sahârî ü cibâl huyûl ü cimâl ile mâlâmâl oldu. Siyâh-i sipâhı dağlar başını ve dereler ağzını ve yazılar yüzünü şöyle bürüdü ki, sevâd-ı leşkerden beyâz kişver sihâm-ı aklâm ile reşk olmuş sahîfe-i meşke misâl oldu"

138 G. Schlumberger, İstanbul'un Muhasarası ve Zabtı, s. 89, İstanbul 1330; Gökbilgin, "İstanbul", s. 1190. "Şehriyâr'ı kâmkâr rikâb-ı kâmyâbında mülâzım olan heşem-i mansûrla Top-kapısı dimekle meşhûr dervâzenin karşısında kondu; mevâkib,i kevâkib-şümâr ol havâlîye dolup, bârgâh-ı âlem-penâhı yeniçeri gird-a-gird kuşatdı ve daire-i mâhda hâleye döndü. Sağ kola, anadolu askeriyle İshak Paşa konup, kuleler önündeki derypaya varıp dayanınca ol taraf heyme-ber -heyme oldu. Sol kola Rum-ili leşkeriyle Dayı Karaca Bey konu, kenâr-ı limân-gâha varınca ol cânib dahi sipâh-ı zafer-penâhla doldu."

139 F. Emecen, "İstanbul", s. 215.

140 "Her tarafdan toplar atılup, hisârın burçların yıkdılar", bkz. (Anonim), Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 78.

141 "Kara cânibinden dahi hendek kenârında metrisler dizilüp, top yerleri görüldü; ejderhâ-peyker toplar ki kırdığından ağızlarından odlar saçılırdı, nice yerden kuruldu; ol hisâr-ı üstavârın burclarını bozup, bedenlerini yıkmağa. Ol toplan atıldığınca gökler gürleyüp, yerler titreyüp hava yüzü ateş-feşân olurdu; bu heybetden ol berk-hisârın bedeni sadme-i bâd ü zârdan berk-i hazân gibi lerzân olurdu", bkz. İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 54.

142 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi-İstanbul'un Fethi, s. 104.

143Gökbilgin, "İstanbul", s. 1190; Dirimtekin, İstanbul'un Fethi, s. 147.

144 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi-İstanbul'un Fethi, s. 105.

145 "Gelibolu tarafından bâd-ı demân gibi tîz-hız ulak geldi, erdi; İstan bul'a yardıma Frengistan'dan gemiler geliyor deyu haber verdi… Anı gördüler ki nâ-gâh ebr-i siyâh gibi dört pâre göke, dümenlerinin kıçı irmiş yere, serenlerinin ucu çıkmış göğe, her birisi kûh-mikdâr ammâ kâh gibi sebük-bâr", bkz. İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 57.

146 İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 57. “Akdeniz’in içinden kara dağlar gibi zâhir oldu. Halk temâşaya hâzır olup, deryâya nâzır oldu. Balta-oğlu Süleyman Bey’e, ki ol zamânda kapudandı, buyuruldu, gemilerle karşı varup mukâbele etdi. Ol ra‘ad-griv dîvlerle ki su yüzünde yil gibi yürürlerdi, toplaşıp birâz-dem mukâtele etdi. Gerçi terâhi ü ihmâl olup, âlât-ı isti‘câlin isti‘mâlinde ihmâl olmadı, ammâ ol gelen gökeler gök yüzünden yere süzülüp inen ukab gibi kemân-ı âsûmândan tavâgiyet-i afâriyete atılan tîr-i şehâb gibi muvâfık rüzgâr bulup, yelkeni yelle dolup, fi’l-hâl geldi, tarafü’l-ayn içinde hisârın kenârına erdi, liman kapısın açdılar, içerü girdi”.

147 Dirimtekin, İstanbul’un Fethi, s. 158. “Akdeniz’in içinden kara dağlar zâhir oldu. Halk temâşaya hâzır olup, deryâya nâzır oldu. Balta-oğlu Süleyman Bey’e, ki ol zamânda kapudandı, buyuruldu,g emilerle karşı vurup mukâbele etdi. Ol ra’ad-griv dîvlerle ki su yüzünde yil gibi yürürlerdi, toplaşıp birâz-dem mukâtele etdi. Gerçi terâhi ü ihμhal olup, âlât-ı isti’calin isti’malinde ihmâl olmadı, ammaâ ol gelen gökeler gök yüzünden yere süzülüp inen ukab gibi kemân-ı âsûmândan tavâgiyet-i afâriyete atılan t^ır-i şehâb gibi muvâfık rüzgâr bulup, yelkeni yelle dolup, fi’l-hâl geldi, terafü’l-ayn içinde hisârın kenârına erdi, liman kapısın açdılar, içüre girdi”

148 Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1192.

149 Dirimtekin, İstanbul’un Fethi, s. 153.

150 Âşık Paşa-oğlu Tarihi, s. 138; Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1193.

151 Mirmiroğlu, Fatih’in Donanması ve Deniz Savaşları, s. 80; Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani, s. 48.

152 Selahattin Salışık, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, s. 34.

153 Barbaro, Kostanniyye Muhasarası Ruznamesi, s. 54-55¸ Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani, s. 60.

154 F. Emecen, “İstanbul”, s. 216.

155 Hoca Sadeddin Efendi, Tacü’t-Tevârîh II, s. 278-279.

156 Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1197.

157 Hoca Sadeddin Efendi, Tacü’t-Tevârîh II, s. 279.

158 İnalcık, “Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar”, s. 127.

159 Tacizade Cafer Çelebi, Mahruse-i İstanbul Fetihnamesi, s. 96, İstanbul; Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1197.

160 “Kutb-ı dâire-i zamân Ak Şemşeddin hazretlerine ki dîde-i sırr ile râz-ı sîne-i âsumâna nâzırdı, emdâd-ı du‘âyla ceyş-i zafer-kîş-i guzâta imdâd içün alem-i âlem-gîr-i cihâdı kaldırup, ol gazâya bile gitmişdi, hisâr üzerinde hâzırdı”, bkz. İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 61.

161 F. Emecen, “İstanbul”, s. 215.

162 İdris-i Bitlisî, Heşt-behişt, s. 397.

163 Tursun Bey, Tarih-i Ebu’l-Feth, s. 48.

164 Mirmiroğlu, Fatih’in Donanması ve Deniz Savaşları, s. 65-66, F. Emecen, “İstanbul”, s. 215.

165 “En sonunda, ülkeler açan padişahın kafasında şu fikir çattı. Yenihisar tarafından gemileri sürüp, Galata ardından deryaya aşıralar ve topların ateşiyle hisardakiler deniz yöresinden dahi şaşıralar”, bkz. Hoca Sadeddin Efendi, Tacü’t-Tevârîh II, s. 279-280.

166 Hoca Sadeddin Efendi, Tacü’t-Tevârîh II, s. 280.

167 (Anonim), Feth-i Kostantiniyye ve Mahmud Paşa-yı Velî ve Tir yâki Hasan Paşa Cihadı, vrk. 11b-12a; Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1194; Dirimtekin, İstanbul’un Fethi, s. 162¸ Schlumberger, İstanbul’un Muhasarası ve Zabtı, s. 158.

168 Hadîdî, Tevârih-i Âl-i Osman, s. 228’de şöyle anlatılır:.

Beşiktaş’dan yere ağaç döşerler.

Galata ardından aşıp bahre ererler.

Düzedüp korkuluklar iki yana.

Oluk-veş idüp urlar yağı ana.

Münâsib rüzgâr irişdi nâ-gâh.

Geminin halkı deyüp Allah Allah.

Çözüp sancakların yelken açarlar.

Birbirinin ardınca uçarlar.

Karukuş ak kanad açdı vü uçdu.

Galata ardından inüp bahre düşdü.

Değil midür bu küffârı şaşırmak.

Gemiye yelkenile dağ aşırmak.

Gemiler üstüne köprü kurarlar.

Suhûletle geçe kasd etse leşger.

169 Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1193.

170 Dirimtekin, İstanbul’un Fethi, s. 161.

171 Gemilerin yürütüldüğü güzergahlar hakkında bkz. F. Emecen, “İstanbul”, s. 216; Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1193; Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani, s. 66; Mirmiroğlu, Fatih’in Donanması ve Deniz Savaşları, s. 72; Fındıklı Süleyman, Müri’t-tevarih, neşr. Ahmed Vahid, s. 448. İstanbul-Matbaa-i Amire 1138.

172 “Sultân-ı Zuhal-rütbet ü Utarid-fıtnat o akdin hallin müşkül bilip, limana kurudan gemi yürütmeğe bir kâbil mahal tedârik kılıp, kule-i cibâl-misâl nice pâre gökeyi ve mavnayı esbâb-ı cidla ve abtal-ı ricâlle malâmâl iken, Galata’nın üstü yanından çekdirip, limana koydurdu”, bkz. İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 52; “… Andan sonra Galata’nın üstün yanında bir tag gibi tepeden elli-altmış pâre gemileri karadan aşırıp, âdemler çeküp, yürüdüp yelkenlerin açıp, denize aşırdılar” bkz. (Anonim), Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 78; Yenihisar tarafından gemileri sürüp, Galata ardından deryaya aşıralar ve topların ateşiyle hisardakiler deniz yöresinden dahi şaşıralar”, bkz. Hoca Sadeddin Efendi, Tacü’t-Tevârîh II, s. 279-280; “Beşiktaş’dan yere ağaç döşerler; Galata ardından aşıp bahre ererler”, bkz. Hadîdî, Tevârih-i Âl-i Osman, s. 228.

173 F. Emecen, “İstanbul”, s. 216.

174 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi-İstanbul’un Fethi, s. 120.

175 Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1193.

176 Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani, s. 53.

177 Karadan geçirilen gemi sayısını veren kaynaklar 70 ya da 72 sayısını vermektedirler. Fakat umumî tarihler daha ziyade 70 sayısını zikretmektedir. Bkz. Âşık Paşa-oğlu Tarihi, s. 138; Hezârfen Hüseyin Efendi, Tenkîhü’t-Tevârih, vrk. 71a.

178 Tursun Bey, Tarih-i Ebu’l-Feth, s. 46; Barbaro, Kostantiniyye Muhasarası Ruznamesi, s. 39.

179 Dirimtekin, İstanbul’un Fethi, s. 163.

180 Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1194.

181 Hoca Sadeddin Efendi, Tacü’t-Tevârîh II, s. 280.

182 İbn-i Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 53.

183 F. Emecen, “İstanbul”, s. 216.

184 Oruç b. Âdil, Tevârih-i Âl-i Osman, vrk. 54a; Taci-zade Cafer Çelebi, Mahruse-i İstanbul Fetih-namesi, s. 16; Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1194; Dukas, Bizans Tarihi, s. 382¸ G. Schlumberger, İstanbul’un Muhasarası ve Zabtı, s. 161.

185 Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1194¸ G.

186 Barbaro, Kostanniyye Muhasarası Ruznamesi, s. 42-44; Mirmiroğlu, Fatih’in Donanması ve Deniz Savaşları, s. 79; Schlumberger, İstanbul’un Muhasarası ve Zabtı, s. 168.

187 F. Emecen, “İstanbul”, s. 216.

188 Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1196.

189 Bu kuşatma kuleleri için bkz. Dirimtekin, İstanbul’un Fethi, s. 192; Barbaro, Kostanniyye Muhasarası Ruznamesi, s. 53-54; Dolfini, “İstanbul’un Muhasarası ve Fethi, Fatih ve İstanbul”, 36; F. Emecen, “İstanbul”, s. 216.

190 F. Emecen, “İstanbul”, s. 216.

191 Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1197; Dirimtekin, İstanbul’un Fethi, s. 185.

192 Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1197.

193 Hoca Sadeddin Efendi, Tacü’t-Tevârîh II, s. 281; Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1198.

194 Selahattin Salışık, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, s. 35.

195 Dirimtekin, İstanbul’un Fethi, s. 206-216; Barbaro, Kostanniyye Muhasarası Ruznamesi, s. 6ı.

196 Hoca Sadeddin Efendi, Tacü’t-Tevârîh II, s. 275-276.

197 Gökbilgin, “İstanbul”, s. 1198.

198 “Elli gün uğraşdılar. Elli birinci gün feth olundu” Oruç b. Âdil, Tevârih-i Âl-i Osman, vrk. 54b; “Yürüyüş etdiler. Elli gün elli gece gündüz cenk olundu. Elli birinci gün hankâr yağma buyurdu, hücûm etdiler. Elli birinci gün Salı günü idi”, bkz. Âşık Paşa-oğlu Tarihi, s. 138; “Elli gün mikdarı kal‘a

cenkleri ile elli birinci gün girildi, penc-şenbihdir. Bi-inâyetillâhi te'âlâ feth ü teshî olundu", bkz. Hezârfen Hüseyin Efendi, Tenkîhü't-Tevârih, vrk. 71a Hadîdî, Tevârih-i Âl-i Osman, s. 228'de elli birinci günde şehre girildiği belirtilir. Tamâm elli gün oldu hoş döğüşler. Nice kerre acâyip yürüyüşler.

Buyurdu elli birincide yağma. Gel imdi gör nice oldu temâşâ.

199 Oruç b. Âdil, Tevârih-i Âl-i Osman, vrk. 54b; Hoca Sadeddin Efendi, Tacü't-Tevârîh II, s. 286; Âşık Paşa-oğlu Tarihi, s. 139.

200 (Anonim), Feth-i Kostantiniyye ve Mahmud Paşa-yı Velî ve Tiryâki Hasan Paşa Cihadı, vrk. 14b.

201 Selahattin Salışık, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, s. 36.

202 N. Iorga, "İstanbul'un Zabtı Hakkında İhmal Edilmiş Bir Kaynak", çev, Fazıl Işıközlü ve Adnan Erzi, Belleten, S. 49, s. 14; Gökbilgin, "İstanbul", s. 1199; Selahattin Salışık, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, s. 37.

203 "Elhâsıl fethin ilk Cuma günü Ayasofya'da Cuma namazın kıldılar", bkz. Âşık Paşa-oğlu Tarihi, s. 138.

204 Gökbilgin, "İstanbul", s. 1199; Hadîdî, Tevârih-i Âl-i Osman, s. 229'da Fatih'in ilk Cuma namazını Ayasofya'da kıldığı anlatılır:. Ayasofya'da ön Cum'a namâzı. Kılıp hünkârla itdiler niyâzı.

İçinde Hutbe-i imân okundu. Giderip İncili Kur'an okundu.

205 Fatih'in şehre girişi ve buradaki ilk icraatları için bkz. F. Emecen, "İstanbul", s. 217-218.

206 Fetihname ve mektuplar için bkz. Feridun Bey, Münşeatüsselâtin, C. I, s. 239-248, İstanbul-Matbaa-i Amire 1274.

Fatih / Dr. Ekrem Hakkı Ayverdi [s.338-354]

“Türk gençleri, Ekrem Hakkı

Ayverdi’nin hazırladığı bu sekiz ciltlik

âbideyi okuyunca, dünyânın en büyük

târih ve milletine mensup olmanın

huzur ve saadetini tadacaklardır.”

Ahmet Kabaklı, Tercüman, 3 Mayıs 1982

Muslim World mecmûasının mümtaz kârilerine bu etüdümle Garb âlemince pek az tanınan bir devir ve pek büyük bir şahıstan bahsedeceğim; İstanbul’un 1453, 29 Mayısı’nda fethinin beş yüzüncü senesi bu yıla tesâdüf etmektedir. Gönül isterdi ki bu müsâhabe ancak böyle elle tutulur mühim bir hâdise vesîlesiyle olmasın da samîmî temas ve münâsebet şeklinde dâimî olsun.

Etüdümüzde evvelâ o devri ve kurûn-ı vustanın (Ortaçağ) kapanıp, son karnın (asrın) açılmasını tevlit eden rûhî, içtimâî ve siyâsî vak’a teselsülünü, mümkün mertebe kısa tutmak için, pek esaslılarını alarak, anlatıp fetih hâdisesini îzahtan sonra Fâtih Devri’nde siyâset, sanat ilim hareketlerini ve Hıristiyanlığın muhtelif mezheplerinin tâbi tutulduğu içtimâî şerâiti şerh edeceğim. Bu meyanda Türklerin ana san’atı olan mîmarlığın o devirde ve alelûmum Osmanlı hükûmeti zamanındaki inkişâfı ve tuttuğu istikâmet hakkında şahsen yaptığım tetkîkâtı ve vardığım netîceleri, bâriz bir şekilde tebârüz ettireceğim. Makaleme resim ilâve edemediğime müteessirim; bu imkân hâsıl olsaydı, daha büyük bir vuzuh ve kat’iyetle anlatabilirdim.

***

Türkler Irak’a ve Anadolu cenûbuna dokuzuncu asrın ikinci nısfında (yarısında) gelmeye başlayarak Abbâsî halîfelerinin ordularında mühim mevkîler işgal etmişler ve Hârunürreşit Devri’nde Bizans hudutlarında tesis olunan ordugâhlar da sayıca mühim bir yekûn teşkil etmişlerdir.

Bizans’a karşı Arap istilâları nihâyet bulup, onuncu asırda, Makedonyalı imparatorlar zamanında, Bizanslılar tâ Halep’e kadar istirdat edince bu ücretli Türk askerlerinden birçoğu yerlerinde kalarak lisanlarını muhâfaza etmekle beraber, Ortodoks mezhebini kabul eylemişlerdir. Toros Dağlarının eteğinde Kayseri-Niğde hattı Arap ordugâhlarının uzun zaman durduğu hudut olduğundan Hıristiyan Türkler son zamanlara kadar ekseriyetle bu mıntıkada bulunuyordu.

Daha ehemmiyetli bir kitle Bağdat, Musul ve Kerkük civârında tavattun ederek İslâm dînini muhâfaza eylemişler ve koloni, Türkistan'dan mütemâdî sûrette gelen tâze unsurlarla beslenerek büyümüştür. Bu devamlı fakat kısmî muhâceret üç asır sürmüştür.

İkinci ve daha büyük dalga on birinci asrın ilk senelerinde başlayan Selçuk istilâsıyla Anadolu, Irak ve Sûriye'ye yayılmıştır. Bunlar, Azerbaycan, İran'ın büyük bir kısmı Sûriye'de büyük Selçuk İmparatorluğu'nu kurduktan sonra Bağdat'taki Abbâsî halifelerini de nüfuzları altına aldılar. Bilâhare Anadolu Selçûkî İmparatorluğu ismini alacak olan ikinci kolları da 1071'de Malazgirt Meydan Muhârebesi'nde Bizans ordusunu perîşan edip İmparator Romanos Diyojinos'u esir etti ve bin kilometreden fazla katederek 1080 senelerinde Marmara sâhillerine yakın İznik şehrini işgal eyledi. Bu işgal uzun sürmedi. 1099 senesindeki Birinci Ehli Sâlib'e karşı koyamayarak şehri tahliye ettiler ve Garbî Anadolu'nun bir kısmını kaybettiler.

Bununla beraber Konya pâyitaht olmak üzre imparatorluk Ehli Sâlib'in hücumlarına karşı durdu ve muhâfazayı mevcûdiyet etti. Ancak sanatları harp ve çapulculuktan ibâret büyük ve kalabalık ordunun Suriye'ye geçmesine ve Kudüs'ü işgal etmesine mâni olamadılar. Fakat bu geçiş ancak bir koridor üzerinde olduğundan halk yine yerinde kaldı ve beş asırdan beri İslâm ve Hıristiyan Türk halkıyla meskûn Anadolu fiilen Türkleşmeye devam etti. Bizans İmparatorluğu'nun şarkında bu va'kaların cereyânından birkaç yüz sene evvel yedinci ve sekizinci asırlarda hattâ IV ve V.'de Türk ırkından Hunlar, Kumanlar, Avarlar ve Peçenekler Tuna'yı ve Bulgaristan'ı geçip Bizans önlerine kadar gelmişler ve şehri muhâsara etmişlerdi. Muvaffak olamayınca, imparatorla anlaşıp Makedonya topraklarında yerleştiler ve Ortodoksluğu kabul eylediler.

Birinci Ehli Sâlib'ten ve müteakip iki seferden Bizans epeyce faydalanmıştı; lâkin Dördüncü Ehli Sâlib Bizans'ın sebebi felâketi oldu. 1204 senesine doğru Komnenlerin tahtı idâresinde olan Bizans baba-oğul arasında bir saltanat kavgasına sahne oldu. 1204'te sûretâ dost olarak kısmen karadan, kısmen denizden gelen Fransızlar, Flâmanlar ve Venediklilerden mürekkep Dördüncü Ehli Sâlib bu mücâdeleden istifâde ile, bir hîle ile zapt ediverdi. Havsala almaz bir vahşetle kendilerinden daha müterakkî bir halkla meskûn olan bu zengin şehir tahrip ve ahâlinin malları yağma edildi; kiliselerden bir kısmı, saraylar, âbideler, umûmî binâlar yıkıldı; birçok kilise şövalye atlarına ahır vazîfesini gördü; husûsî ikâmetgâhlar serâpa tecâvüze uğradı; ahâli kitlelerle hicret etti. Ne kadar tunç ve madenî sanat eserleri varsa, heykeller, âbideleri süsleyen kabartmalar sökülüp silâh yapmak üzere eritildi. Sanat eserlerinin kıymetini takdir eden Venedikliler hisselerine düşen heykelleri memleketlerine götürdüler. Bu vahşete daha ziyâde Flâmen ve Flânderliler ve Fransızlar vâsıta oldularsa da asıl müşevvik Bizans ticâretinin rakîbi olan Venedik Cumhuriyeti ve Dojları olan Dandolo idi. Doksan yaşına yakın olan bu zâtın, evvelce kendisine işkence ile gözlerinin kör olmasına sebep olan Bizans'tan alacağı şahsî bir intikâmı da vardı. Bizans'tan kaçan bir prens, Yuvanis Paleolog, İznik'te, Komnenler de Trabzon'da ayrı ayrı birer imparatorluk tesis ettiler. Lâtin İmparatorluğu nâmı altında 1204'ten 1261'e kadar Bizans'ı ellerinde tutan Lâtinler yavaş yavaş zayıflayınca Paleologlar şehri alarak Bizans İmparatorluğu'nu ihyâ ettiler; lâkin şehir ve hükûmet bir daha kendine gelemedi ve Katoliklerin

tesirlerine karşı duramadı. O târihten sonra şehrin ticâreti Ceneviz ve Venediklilerin elinde kaldı. Trabzon İmparatorluğu müstakil bir şekilde on beşinci asır ortalarına kadar yaşadı.

Bu sıralarda Şarkta Selçuk Devleti, Ehli Sâlib sellerinden başka, XIII. asır iptidâlarında Azerbaycan'da teessüs eden Moğol Cengiz Devleti'nin tazyikine uğramakta idi; birçok dâhilî ihtilâller ve saltanat kavgaları ile berâber bu yeni kuvvet hükûmetin zaafına sebep olarak nihâyet 1299 senesinde inkırâzına sebep olmuştur. Selçuk Devleti'nin enkâzı üzerinde ondan fazla küçük Türk hükûmeti kuruldu; bunlardan biri de Selçuk sultanları tarafından Bizans'a en yakın yerde teessüsü kabul edilen küçük Osmanlı Beyliği idi. Bu küçük Beylik pek seri bir inkişâfa mazhar olarak teessüsünden 25 sene sonra İznik ve Bursa şehrini alarak Marmara sâhillerine dayandı; Bizans yeni doğan bu kuvvetin ehemmiyetini takdir ile ittifâkını kazanmak istiyordu.

İmparator VI. Yuvanis Kantakuzen, ikinci Osmanlı hükümdârı Orhan Gâzî'ye kızını verdi. Teodora ismindeki bu kadın Türk-Bizans münâsebetlerinde mühim bir bağ teşkil ediyordu. Büyük yortularda şehre gider ve ibâdet eder, annesini babasını görürdü. Osmanlıların teessüsünden hemen yarım asır sonra, Yuvanis Kantakuzen'in yardım için dâveti üzerine 1352'de Avrupa kıt'asına geçtiler; fakat, mukarrer tazmînâtın verilmemesi üzerine, evvelâ Gelibolu'da yerleşip 1361'de Edirne'yi aldılar ve kendilerine pâyitaht yaptılar.

Bütün Balkanlar'ın, Trakya, Makedonya, Bulgaristan ve Tesalya'nın havsala almaz bir sür'atle Osmanlılar tarafından işgâli, dokuz-on asırdır o topraklarda yerleşmiş ve mecbûrî bir şekilde Hıristiyanlığı kabul etmiş olan Türklerin saf ve dürüst halleriyle adâlet ve nizam getiren ırktaşlarına kucak açmalarıyla mümkün olabilmiştir. Rum, Bulgar ve Sırp ırkından olanlar da bâriz bir husûmet göstermedi, onlar da başlarındaki idârecilerden bîzar olmuşlardı. Türk unsuru büyük kitlenin dini olan Müslümanlığı kabul etmekte de tereddüt etmedi; bu sûretle Cenâbı Hakk'ın takdîriyle Bizans'a en yakın hudutlara yerleşerek yine ezelî irâde ile târihte büyük rol oynamaya memur edilen küçük Osmanlı Beyliği otuz senede öz ülkesinden birkaç defâ daha büyük bir kıt'aya sâhip oldu.

Bizanslılar kendi elleriyle Rumeli'ye geçirdikleri bu genç ve dinç kuvvetin karşılarına dikilmesinden ürkmeğe başlamışlardı. V. Yuvanis, cebren şerîki olan VI. Yuvanis Kantakuzen'den tahtını kurtardıktan sonra, Garp âleminden yardımını temin etmek üzere 1371 senesinde Roma'ya gitti ve Katolikliği kabul ettiyse de, yeni dindaşları borcundan dolayı onu hapsetmekten bile çekinmediler; anlaşma suya düştü. Bundan sonra Bizans'ı Türklerin elinde ve bir tâbi hâlinde görmekteyiz; pâdişahlar imparatorun tahta çıkmasına, komşularıyla münâsebetlerine, hattâ surları tâmir etmesine müdâhale ediyor ve her sene Bizans'tan vergi alıyorlardı; V. Yuvanis ile oğulları arasındaki ihtilâfta bunlar 1360'ta tahta çıkan I. Murad'a ilticâ ettiler.

Bizans, şehrin içinde ve hemen karşısındaki Galata'daki mümtaz sitelerinde yerleşen Venedikli, Pizalı, Ankonalı ve bilhassa Cenevizlilerin elinde hâlâ mühim bir ticâretgâh idi. Karadeniz, Hindistan,

İran, Rumeli ve Adaların mahsullerine entrepo vazîfesini görüyorsa da, ehli menfaat imtiyazlı ecnebîlerin elinde kalıyor ve bu budanmış imparatorluk hazînesi fakr ü zarûret içinde yüzüyordu.

1389'da I. Murad'ın I. Kosova Muhârebesi'nde şehit olması üzerine, yerine geçen oğlu Yıldırım Bâyezid, Sırbistan'ı kendine tâbi kılıp Konya'ya kadar Garbî Anadolu'yu da zapt ederek her iki kıt'ada devletin toprak tamâmiyetini temin etti; Anadolu muhârebelerine V. Yuvanis'in saltanat şerîki Manuel de 12 bin Bizanslı askerle yardımcı olarak iştirak etti. Lâkin babasının vefâtı üzerine, müsaade almadan çekilip Bizans tahtına oturmasından kuşkulanan Yıldırım onu affetmedi ve vezîri vâsıtasıyla şehri karadan yedi ay süren muhâsara altına aldı. Manuel Avrupa'ya baş vurarak Macarlar, Venedikliler, Fransızlar, Çek ve Almanlardan mürekkep Ehli Sâlib ordusunu Balkanlar'a saldırtınca muhâsarayı kaldırmağa mecbur oldu; müttefik ordusu Varna'da müthiş bir hezîmete uğradı. Bu Türklerin birinci muhâsarasıdır (1396). Varna Zaferi'nden sonra Yıldırım, Boğaziçi'nde hâlâ mevcut olan Anadolu Hisarı'nı yaptırdı ve Bizans'a tâbi Mora'yı istilâ etti ve Bizans'ı uzaktan ablukaya aldı. 1401 senesinde de ikinci muhâsaraya başladı. Muhâsara deniz yolunun açık kalıp, Avrupa'dan muâvenet gelmesinden dolayı uzanıp gitmekle berâber Bizans'ta mukâvemet imkânları gittikçe azalıyordu. Şehri bu sefer de Şarktan yaklaşan Timur istilâsı kurtardı. Büyük fakat mâcerâperest bir muhârip olan Timur, Yıldırım'ı 1402 senesinde Ankara Meydan Muhârebesi'nde mağlûp ve esir etti. Pâdişâhın dört oğlu saltanat için mücâdeleye başladılar; Bizans bu vaziyetten azâmî istifâde ederek kâh birine, kâh diğerine yardım etti. Edirne'yi merkez yaparak Rumeli kıt'asına hâkim olan Şehzâde Süleyman'la mücâdele eden Musa Çelebi'ye cephe almıştı. Musa Çelebi muzaffer olunca Bizans'ı üçüncü defâ muhâsaraya başladı (1412). Bu sefer imparator Anadolu tarafına hükmeden Mehmed Çelebi'ye yardım ile onu karşı geçirtti ve muhâsaradan kurtuldu (1413). Nihâyet Osmanlı tahtına rakipsiz olarak kuud eden Sultan Mehmed'e karşı Timur'la berâber gittiği Semerkant'tan avdet eden beşinci şehzâde Mustafa ile anlaşıp isyan ettirdi ise de Mustafa Çelebi mağlûp oldu. Bu sırada V. Osmanlı hükümdârı Sultan Mehmed vefat edince yerine geçen oğlu İkinci Murad'a karşı amucasını tekrar ayaklandırdı fakat yine muvaffak olamadı; şehzâde mağlûp ve şehit oldu.

Bu kadar hiyâneti Sultan Murad'ın affetmeyeceği tabiî idi; 1422 Haziran'ında dördüncü mühim muhâsara başladı. İki ay sonra umûmî bir hücum yapıldı ise de şehir alınamadı, ikinci bir teşebbüse de Anadolu'da çıkan bir isyan meydan bırakmadı. Bununla berâber Manuel'in yerine geçen VIII. Yuvanis elinde kalan mahdut toprakları da vererek her sene ağır bir vergi taahhüdüyle sulh yapmağa mecbur oldu.

Türk istilâsı Transilvanya'ya kadar dayanmıştı; Macarlar, Sırplar, Eflâkliler, Venedikliler ve Papa müttefikan II. Murad'a harp açtılar ve onu müşkül vaziyete sokup ortalama bir sulh yapmağa icbar ettiler. Anadolu'da da Karaman Devleti başkaldırmıştı. Bu vaziyetten sıkılan II. Murad, on iki yaşındaki oğlu Mehmed'i (müstakbel Fâtih Sultan Mehmed) yerine bırakarak inzivâya çekildi. Müttefikler bir çocuğun hükümdar olmasından istifâde ile muâhedeyi yırtıp tekrar hücûma geçtiler; hükûmet erkânı Sultan Murad'ı ordunun başına çağırdı; o da İkinci Varna Muhâberesi'nde düşmanlarını müthiş bir mağlûbiyete uğrattı; akabinde Mora'yı da istilâ etti. 1448'de Macarları İkinci Kosova Muhârebesi'nde

bir daha yenince Bizans'ın sıkıntılı anlarında imdâdına yetişebilecek Garb kuvveti ortadan kalkmış bulunuyordu. Yuvanis'in vefâtıyla 12 Mart 1449'da son Bizans İmparatoru XI. Kostantin Dragazes tahta geçti.

***

On beşinci asır ortasında Bizans'ın vaziyeti şöyle idi: Asya cihetinde, Bizans'ın hemen karşısındaki Boğaziçi sâhili Türklerin elinde bulunuyor, Avrupa cihetinde de Marmara sâhilinde Ereğli'den başlayıp Karadeniz sâhilinde Misivri'de nihâyetlenmek üzere şehirden 90-100 kilometre mesâfede nihâyetleniyordu. Bu hattın gerisinde Silivri ve Bigados Burgazları (Bourg) vardı. Bir de Peleponez'e sığınmış ufak bir despotluk ile Girit ve Çanakkale Boğazı'na yakın adalardan birkaçı Bizans'a tâbi idi.

Şehrin yanı başında 500 metrelik bir Haliç'le (Corne d'or) ayrılan Galata'ya Cenevizliler XIII. asırda yerleşmişler ve Bizans'tan yavaş yavaş müsaadeler kopararak evvelâ açık olan kasabanın etrafına, üç safhada büyüttükleri pek kuvvetli bir sur çekmişler; bu imparatorluk içinde dâhilî idârelerinde ve ticâretlerinde tamâmen müstakil kalmaya ve ticâretlerini tevsi'e imkân bulmuşlardı. Boğaz'ın yukarı kısmında şimdiki Anadolu Kavağı'nda da Hiyeron isminde bir kaleleri vardı; lâkin bu kalenin zaptından hiçbir memba bahsetmediğine göre, muhâsaradan epey evvel Türklerin eline geçmiş olması muhtemeldir. Asıl şehir, şimal tarafı Haliç, şark tarafı Boğaziçi, cenubu Marmara Denizi olan bir yarımada üstüne kurulmuş olup, şarktan garba uzunluğu 5500, şimalden cenuba arzı en dar yeri 1600, en geniş yeri kara cephesinde 6700 metredir. Şehir bu hudûdunu üç defâda, beşinci asrın ilk nısfında (yarısında) bulmuştur. Garb cihetinden maadası denize dayandığından yaklaşılıp hücum edilmesi gayrikâbil bulunuyor ve binâenaleyh yalnız bir katlı ve 12 metre irtifa ve vasatî 2,5 metre kalınlığında bir sur ve 15-18 metrelik burçlarla setredilmiş bulunuyordu. Kara tarafı bu vasıftan mahrum olduğundan kademelerle takviye edilmiş vasatî 4,80 kalınlığında, 14 metre yüksekliğinde bir esas geri hat, ondan 15-20 metre mesâfede daha ince bir sur ve bunun da 18 metre ilerisinde 6-8 metre derinliğinde, 25 metre genişliğinde bir hendekle, yâni üç sıra üzre tahkim edilmişti. Surlar zelzelelerden harap oldukça mütemâdiyen tâmir edilirdi; bu surlar olmaksızın Bizans mevcut olamazdı. Duvarlarla çevrili bu 2200 hektarlık ve devrinde en büyük dünya beldesi olmakla mâruf bu şehir de, Lâtin istilâ ve tahrîbinden sonra ancak seksen bin kişi kalmıştı; ittifaka yakın bir ekseriyetle kabul edilen rakam budur.

Yukarıda söylediğimiz vechile, ticâret Ceneviz, Venedik ve sırasıyla Piza, Amalfililer ve Yahudiler elinde bulunuyordu; nüfus kesâfeti de ticâretgâh olan Haliç sâhillerine yayılmıştı. Daha XIV. asırda İstanbul'u ziyâret eden Arap seyyahları Ebulfeda, İbni Batuta şehrin orta yerinde çift sürülüp ekin ekildiğini ve metruk evler bulunduğunu yazmaktadırlar. 1403'te gelen Kastil sefîri Clavijio da şehrin boş, birçok vâdilerin ekilmiş, tarla halinde olup, köy evleri gibi barakaların yer tuttuğunu, en kesif nüfuslu yerlerin Haliç'te surla deniz arasındaki dar toprak şeridinde ikâmet ettiğini, antrepo ve ticâretgâhların da buralarda bulunduğunu yazmaktadır. Şehrin diğer semtleri terk edilmiş bir halde idi.

1419'da İstanbul'a gelen Buondelmonte, Marmara sâhilinin ve fenerlerinin harap ve Fâtih Câmii yerindeki Havariyun (Saint Apores) kilisesinin tamâmen yıkılmış olduğunu, açık sarnıçların bostan yapıldığını, 1433'te yâni fetihten tam yirmi sene evvel İstanbul'u ziyâret eden Bertrandon de la Broquere de şehrin mezru sâhalarla birbirinden ayrı düşmüş parçalara bölündüğünü bildirmektedirler. İslâmların sekiz asır, kavi, dürüst, ne istediğini bilir Türk hükûmetinin dört yüz senedir almak için kendinde hak gördüğü kurunı vüstanın (Ortaçağ) büyük şehri son günlerinde bu halde idi. Karnî âhirde (Yakın Çağ) ise bir dünyâ tacı olmaya hazırlanıyordu.

İki abluka hariç olarak, elli sene zarfında dört esaslı muhâsara yapan Türklerin, artık kat'î teşebbüse geçeceklerini takdir etmeyen kalmamıştı; bu fikirde olanların başında da yeni İmparator Kostantin bulunuyordu. Şehir surlarının o zaman elde bulunan toplarla tahrip edilemeyecek kadar muhkem olduğu muhakkaktı; fakat hücumla duvarların üzerine çıkılmaya mâni olacak kuvvet ve silâh lâzımdı. Bu ihtiyâcı takdir eden Konstantin, Avrupa'dan muâvenet istemek ıztırârında kaldı. Pek mecbur olmasa bu teşebbüsü yapmazdı; çünkü Papa'nın ve Avrupa'nın bu muâvenet için koştuğu en başlıca şart Ortodoks Kilisesi'nin lâğvı ve mensuplarının Katolikliği kabul etmesi idi; ayrıca birçok iktisâdî menfaatler isteniyor idi ise de halk bu mâlî fedâkârlığa razı, fakat vicdan ve ibâdet değiştirmeğe açıkça aleyhtar idi. Patrik Genadios Seholarios çekilmiş ve vaazlarıyla büyük bir muhalefet propagandasına girişmişti; grand duc Notaras'ın darbımesel hükmüne girmiş, "Ayasofya'da, bir kardinal külâhı yerine, Türk sarığı görmeyi tercih ederim!" sözünü tekrarlıyordu. Bu ifâde ile, Türklerin dinlere hürmetini bildiğini ifâde etmekle berâber, sanki müstakbelde Ortodoksluğun kurtulma çaresini keşfetmişti, denilebilir.

Fakat her şeye rağmen mezbuhâne bir ümitle Papa'ya şartlarının kabul edildiğini imparator ve etrafındakiler bildirdiler. Bunun üzerine Kardinal İzidor iki yüz arfalitçi ile İstanbul'a gönderildi ve bundan böyle muâvenetinin devam edeceği ve galerler ve asker yollanacağı vâdolundu. Floransa'da imzâ olunan itilâf mûcibince, Ayasofya'da yapılan büyük bir âyin ile birleşme îlân olundu. O andan itibâren büyük kiliseye gidilmez oldu; Bizanslı müverrih Dukas'ın dediği gibi "…o târihten sonra ahâli, Ayasofya'dan Yahudi sinagogu imiş gibi kaçmağa başladı." Bu şiddetli muhâlefet üzerine keyfiyeti fiilen ehemmiyetini kaybetti ve yardım azaldı.

***

II. Murad'ın vefâtı üzerine Sultan Mehmed 26-27 Şubat 1451 günü tahta çıktı. Cülûsu tebrike gelenler meyânında bulunan Bizans heyetine iltifatlar edip Yıldırım Bâyezid'in Bizans'ta mahbus torunu şehzâde Orhan'ın muhâfazası için yine âidat verileceğini bildirdi. Avrupa'nın kara cephesinde sulhu temin zımnında Macar ve Eflâk heyetlerini tatmin ile birer muâhede akdetti; Venedikliler ile daha evvel anlaşılmıştı. Bir delikanlının tahta çıkmasından ümitlenen Karaman beyinin yine baş kaldırması üzerine te'dîbine sür'atle kuvvet gönderildi; Karaman beyi hemen sulha tâlip oldu; Sultan Mehmet de, büyük gâyesinin tahakkukuna tâliken, anlaşmış göründü.

Karaman seferinden Bursa'ya avdette bir Bizans heyeti Fâtih'i buldu; Orhan Çelebi âidâtının geciktiğini, verilmezse şehzâdenin serbest bırakılacağını söyleyince pâdişah, mes'eleyi Edirne'ye avdetinde tetkik edeceğini, tatlı sözlerle, beyan etti; vakit kazanmağa ihtiyâcı vardı. Çanakkale Boğazı, o zamanki Türk donanmasının zaafiyetinden bilistifâde Venedik ve Papa donanmaları tarafından kapatılmıştı; Fâtih İstanbul Boğazı'ndan Edirne'ye geçti. Bu hal Osmanlı ülkelerinin iki yakası arasındaki muvasalanın zayıf noktaları bulunduğunu bir defa daha gösteriyor, İstanbul'un alınması bir zarûret oluyordu. Fâtih bir iki ay kazanmıştı ve memleketini bu şekilde ikiye ayrılmış görmekle duyduğu teessürle Edirne'ye avdet ettikten sonra Orhan Çelebi için artık hiçbir şey verilemeyeceğini söylemekte tereddüt etmedi.

O zamana kadar Türklere dost görünen Bizans her fırsatta Avrupa'yı aleyhe tahrikten geri durmuyordu. Venedik, Ceneviz, Papa hükûmetleri de zayıf Bizans yerine kavi Türk hükûmetinin geçmesini ticâretleri bakımından, istemediklerinden tabiî olarak müzâheret ediyorlardı; Sultan Mehmed'in babası Murad da İkinci Varna Muhârebesi'ne yetişmek için, o zaman Papa donanması tarafından kapatılan Çanakkale'den geçemeyerek pek çok zaman kaybetmişti; Fâtih bunları da unutamıyordu.

Bütün Karadeniz ticâretinin merkezi olan bir şehri almakla, elde edilecek büyük iktisâdî fâideler de buna ilâve olunuyordu.

Velhasıl emniyet, refah, şeref, târih, her şey bu şehrin fethini îcap ettiriyordu.

***

Sultan Mehmed evvelâ Karadeniz Boğazı'nın emniyetini temin etmeyi lüzumlu gördü; oradan Bizans'a erzak gelmekte idi. Bu gâye ile, İstanbul'a sekiz kilometre mesâfede Boğaz'ın en dar yerinde, evvelce Yıldırım Bâyezid tarafından yaptırılan kalenin tam karşısında, 1452 senesinin başlarında inşaat malzemesi ihzarına başlattırıp, ufak bir kule ile hâzırlığı himâye altına aldı ve 1452 Nisanı'ndan Ağustos ortalarına kadar, dört buçuk ay müddet içinde, hem askerlik, hem mîmârî ve hem de inşâdaki sür'at bakımından bir şaheser olan hâlâ Boğaziçi'nin ziyneti meşhur Rumeli Hisarı şatosu meydana geldi.

Karşıdaki kaleye, son îcatlara uygun top mazgalları ilâve edildiğinden, ikisi berâber boğazı ateş altına alabiliyorlardı. Dur emrine itaat etmeyen bir Venedik gemisi tek gülle ile denizin dibine inince bu tesisin kıymeti anlaşıldı.

Hisarın inşâsı, Fâtih'in İstanbul muhâsarasını ne kadar ciddî tuttuğunu gösteren en kuvvetli bir delildir. Târihte, esas vazifesi bu kadar sür'atle nihâyete eren, aynı ehemmiyette ikinci bir kale misâli yoktur; ancak on ay asıl hizmetini görüp fetihle berâber, vâsi Osmanlı ülkesi ortalarında ancak tâli işlerde kullanılmış ve son iki asırdır tamâmen terk edilmiştir; Fâtih bu kadar kısa zamanda muattal

kalacağım bildiği bu muazzam tesisi fethin selâmeti noktayı nazarından, yapmakta bir an tereddüt etmemiştir.

İnşaatı Bizanslılar protesto ettiler; pâdişahtan “Bu benim toprağımdır!” cevâbını aldılar. Bizanslı çobanlarla Türk askerleri arasındaki bir münâzaa harbin zâhirî sebebi oldu. İmparator şehirdeki Türkleri çıkarıp kapıları ördürürken, Fâtih’e son sulh ricâsını yaptı ve harp takdirinde, kendisinin de şehri sonuna kadar müdâfaa edeceğini bildirdi.

Kalelerin inşaatı biter bitmez, Fâtih büyük kuvvetlerle kara surları önüne gelip muhasara plânırı yaptı ve 1 Eylül 1452’de Edirne’ye avdet etti.

Anadolu ve Avrupa cepheleri temin edilmişti; Mora’dan ve Arnavutluk’ta kalmış düşman kuvvetlerinden gelebilecek tehlikeleri önlemek üzere mühimce setir kuvvetleri gönderdi ve büyük toplarını döktürmeğe başladı. Topları dökenler mühendis Saruca Paşa, Urban ve Mîmâr Muslihuddin’dir. O zamana kadar büyük toplarla nişan almak kâbil değildi; Fâtih bizzat îcat ettiği nişangâhlarla arayıp bulduğu balistik kâidelerle bu husûsu temin etti. Büyük toplar 60-65 santim kutrunda idi ve 12 kantar yâni 670 kiloluk taş mermi atıyordu. Aynı zamanda dünyâda ilk defa olarak dik mahrekli havan topunu îcat etti ve bunu muhâsarada Haliç’teki gemilere karşı kullandı. Sultan Mehmed, bütün muhâsaraların, yalnız kara cihetinden yapılmasından dolayı, muvaffakiyet kazanamadığını gördüğünden, devletin o târihlerde denizcilikte zayıf olmasına rağmen, donanmayı hafif ve seri gemilerle takviye eyledi. Velhâsıl bütün kışı, durmadan, dinlenmeden, uyumadan hazırlıkla geçirdi.

Bizanslılar da bu müddet zarfında kalenin zayıf noktalarını tâmir ile hendekleri açtırmış ve cephâne ve erzak temin eylemiştir. Bir taraftan Alman prenslerine, Macar kral nâibi Jan Hünyad’a, Napoli kralına mürâcaat etti; fakat müspet cevap alamadı. Yalnız Papalık, Venedik ve Ceneviz hükûmetleri, Bizans ticâretinde menfaattar olduklarından, yardım va’dettiler; iki Venedik kadırgası Karadeniz’den iki galer de Akdeniz’den erzak ve askerle geldi; bunu on gemi takip etti; nihâyet 1453 senesi başında Sakız kontu Cenevizli Justinien’i harp makinaları yüklü iki büyük galer ve 700 zırhlı askerle yardıma koştu ve imparator tarafından müdâfaa baş kumandanlığına tâyin olundu. Limana gelen ticâret gemileri tayfasının, para vaitleriyle, müdâfaaya iştirakleri temin olundu.

Büyük kumandanlara da, muhâsaradan kurtulunduğu takdirde adalarda ve diğer bâzı arâzide imtiyazlar gösterilecekti; Papalığın şartı Ortodoksluğun feshi ve mensuplarının kendisine tâbi olması idi; Genuadius Skolarius ise bu hâle şiddetle muhalefette berdevamdı. Bu keşmekeşten ümitsizliğe düşen 700 ecnebî sivil birkaç gemi ile şehirden kaçtılar.

Bizans kuvvetlerini şehrin seksen bin nüfûsundan toplanan askerle Mora ve Girit vilâyetlerinden gelenler teşkil ediyordu. 1390 senesinde Manuel’in, memleketin ihtiyâcından ayırdığı, on iki bin askerle Yıldırım Bâyezid’e muâvenet ettiği malûm olmasına ve o zamandan beri vaziyette mühim değişiklik bulunmasına nazaran yine bu kadar muharip askeri olduğuna hükmetmek lâzım gelirse de

ihtiyat kaydıyla Bizans muhâriblerini sekiz veyâ on bin kabul ve buna üç bin ecnebi zırhlı askeri ve Kostantin'in mâbeyincisi Frantzès'in muhâsara başında defteri yapıldığını bildirdiği eli silâh tutan, beş bini Bizanslı ve iki bini ecnebî, yedi bin sivil de ilâve olunursa müdâfilerin 18-20 bin kişi olduğuna hükmetmek doğru olur. Eli silâh tutmayan şehir ahâlisi de erzak ve su tevzii ve kale tâmiri hizmetlerinde kullanılacağı tabiî olduğu gibi, Galata Cenevizlileri de el altından muâvenetlerini artırıyorlardı.

Deniz kuvvetleri on altısı büyük galer olmak üzere otuz dokuz gemiden mürekkepti. Haliç'in ağzı da dubalara ve sâhilde kalelere bağlı gâyet kuvvetli bir zincirle kapatılmıştı.

Türk ordusu hakkında rivâyetler muhteliftir; ordudaki kalabalığın büyük bir kısmını esnaf ve dervişler teşkil ediyordu; asıl muhârip kıtalar 80 bin raddesinde olup, bunun yarısı yeniçeri ve diğer kapıkulu tayfası, diğer yarısı vilâyet askeri idi. 1500 de Sırp muavin kıtası vardı. Ordunun bir kısmı da geriden gelmesi muhtemel taarruzlara karşı ayrılmıştı. Deniz kuvveti 12 küçük kadırga, 70 küçük kalite ve 20 mavnadan ve nakliyelerden ibâretti ve büyük gemiler karşısında harp kâbiliyeti pek azdı.

Muhâsara resmen 6 Nisan 1453'te başladı ve büyük topların yerleştirilmesi beş günde bitince kale duvarlarına ilk büyük gülleler 12 Nisan'da savruldu. Surlar yeni bir usulle, bir müsellesin köşelerine 2 ve ortasına 1 olmak üzre, vuruluyordu; ilk günden mühim duvar ve burç parçaları yıkılmağa başladı. Bu Bizanslıların beklemediği bir netîce olmakla berâber, gedikler elâstikiyeti hâiz maddelerle kapatılıyor ve bu tarzda top ateşine daha mukâvim bir perde temin olunuyordu.

18 Nisan'da, Bayram Paşa vâdisi epeyce tahrip edildiğinden bir gece müdâfaayı yıpratma denemesi yapıldı; müdâfaa henüz kuvvetli idi; hücum muvaffak olamadı. Bu hücum ile müterâfik olarak donanma da Haliç'teki zincire yüklendi. Müttefik donanmanın büyük gemileri buna meydan bırakmadı. Fâtih surları Haliç'ten de tazyik etmek istiyordu; bunun için de Bizans donanmasının tahribi lâzımdı; Beyoğlu sırtlarına yerleştirilen havan topları ile bunlara ateş açtı ve ikinci güllede bir gemi battı, diğerleri Galata duvarlarının dibine sığınarak ateşten kurtuldular; bu sûretle de hareket serbestliğini kısmen kaybettiler. Bu sefer Fâtih fevkalâde bir buluşla 22 Nisan gecesi 72 küçük gemiyi kalaslar üzerinde tirfillerle toprak üstünde 1500 metre bir mesâfe yürüterek Galata duvarları yanından Kasım Paşa'ya, Haliç'e indirdi. Ertesi günü Türk donanmasını gören Bizanslılar şaşırdılar; 28 Nisan'da bu filoyu yakmak istedilerse de muvaffak olamadılar. Türkler Hasköy'den Cibâli'ye bir duba köprü kurdular.

Bunun üzerine İmparator çok ağır bir vergi vermek şartıyla sulha tâlip oldu; pâdişah derhal reddetti; azmini hiçbir şey durduramayacaktı.

Kara cephesinde bombardıman mütemâdiyen devam ediyor, surlar gittikçe harap oluyordu; 6 ve 12 Mayıs'ta iki gece baskını daha yapıldı; Türkler yine geri çekildiler; gâye müdâfîleri yıpratmak, mâneviyâtı kırmaktı. 16 Mayıs'ta lâğım muhârebesine başlanarak düşman bu cihetten de meşgul edilmek istendi. 18 Mayıs'ta, hendeği doldurarak merdiven ve kulelerle tekrar bir taarruz yapıldı.

Kadınların ve çocukların da berâber çalışarak yapılan fedâkârâne müdâfaaya rağmen şehirde yorgunluk ve bezginlik ümitsizlik derecesine varmıştı; topçu ateşi, kule muhârebesi, merdivenlerle sura tırmanmak teşebbüsleri lâğım tertibâtı birbirini tâkip ediyordu.

23 Mayıs'ta Fâtih, İsfendiyaroğlu Kasım Bey'i imparatora göndererek umûmi bir hücum ile şehrin zaptı takdirinde vâki olacak felâketlerden ahâliyi ve binâları korumak üzere imparator ve mâiyetinin bütün hazîne ve servetleriyle çıkıp gitmeleri ve Bizans'ı teslim etmeleri hâlinde kendisine Mora Despotluğu'nun verileceğini, aksi takdirde cebren alınan şehirlere o zamanın harp kânunları mûcibince yapılacak muâmelenin vebâlinin Bizans idârecilerine râci olacağını bildirdi; imparator reddetti.

25 Mayıs'ta râhipler, şehir kurtulmasa bile, imparatorun serbest kalması için gizlice kaçmasını teklif ettiler; son devirlerinde Bizans'ın tanıdığı bu en cesur ve cidden fedâkâr adam onu da kabul eylemedi. Bombardıman ve lâğım işleri mütemâdiyen devam ediyordu. 26 veya 27 Mayıs'ta pâdişah bir harp meclisi topladı ve yalnız Sadrıâzam Çandarlı Halil Paşa'nın muhâlif reyine karşı bütün kumandan ve ulemâ ve şeyhler umûmi hücûma taraftar oldular; bilhassa Fâtih'in mürşîdi, mânevî zâhirî Akşemseddin, fethin yakın olduğunu tebşir ederek, celâdetli bir hitâbede bulundu.

28 Mayıs'a kadar tazyik bütün şiddetiyle devam etti, şehir sekenesi her şeyden tevahhüş eder olmuşlar ve artık bu işin bitmesi ehveni şer olacağına kanaat getirir olmuşlardı.

Fâtih 29 Mayıs 1453 Salı sabahını umûmî hücum günü olarak tâyin etti. Dalgalar halinde asker kara cihetine savlet ederken, donanma da bir taraftan Marmara surlarını, bir taraftan Haliç tarafını tazyik edecek idi; Haliç tarafına da köprü bir geçit olacaktı.

Bu emir Türk askerleri arasında büyük bir sevinç husûle getirdi; peygamberlerinin sekiz buçuk asır evvelki tebşîrâtı ve arzûsu yerine gelecekti.

Bizans halkı hissettiği hazırlıktan korku içinde yer yer firar etmeğe başladı; şehirde kalanlar da baş açık, ayak çıplak kiliselere koşup duâ ediyorlardı. Üç büyük gedik kapatılamayacak derecede büyümüştü. 28 Mayıs'ta Katoliklerle Ortodokslar barışıp berâberce duâ ettiler, imparator zırhını giyip hazırlandı.

Sabaha karşı hareket başladı; Sigma kapısında, Liğos -Bayram Paşa- vâdisinde ve Tekfur sarayında açılmış üç gediğe ve Haliç ve Marmara'ya hücum ediliyordu.

Birinci dalga bir keşif mâhiyetinde idi; bunu Anadolu vilâyet askerinin büyük gediğe atılması tâkip etti; en nihâyet Yeniçerilerin hücûma kalkmaları üzerine Bizanslılar, Havariyun Kilisesi civârındaki ihtiyatlarını birinci hatta sürdüler. Bu mühim yardıma rağmen müdâfaa zayıflıyor, ümitsizlik başlıyordu. Bu esnâda baş kumandan Justinien hafifçe yaralandı; zâten mümkün olanı yapmıştı; bu yaralanma bahanesiyle surlardan çekilip gemisine gitti; imparator kumandayı eline aldı. Fakat

mehâreti, cesâreti nispetinde değildi; Ulubatlı Hasan isminde gâyet kuvvetli bir serdengeçtinin otuz arkadaşıyla berâber surların üstüne çıkmasına mâni olamadı. Hasan şehit olmakla berâber arkadaşları geri hattı da işgâl ettiler; artık müdâfîlerin gözü dönmüştü; iki sur arasında müthiş bir boğuşma hüküm sürüyordu; kaçan müdâfîler birbirlerini eziyorlardı. Bu sırada Bizans'ın cidden kahraman, fakat bedbaht ve akılsız son hükümdârı XI. Kostantin de öldü; berâberindeki üç asilzâde muhârip akrabası da öldüğünden yanında kimse kalmamıştı; sureti vefâtı anlaşılamadı. Muhtelif rivâyetler arasında en fazla akla yakın olup üzerinde ittifak edilen şık bu itişip kakışma esnâsında ezildiğidir. Elbisesinde hüviyetini gösterecek bâriz bir alâmet olmadığından tanınmadı ve meçhul bir asker gibi diğer cesetlerle karışık gömüldü. Ordunun iki büyük yoldan şehre girmeleri üzerine, Haliç suru da arkadan çevrilip sukut etti; ekserisi Venedikli ve Katalan müdâfîler yer yer teslim oldular. Vak'a sabahın yedisi ile sekizi arasında cereyan eyledi. Sokaklarda pek az harp oldu; karşı koyanlar birer birer ifnâ edilip bakiye esir alındı. Üserânın mikdârını 50-60 bin kadar söyleyenler varsa da 60 bin sıhhata en yakın olanıdır. Bizanslılarla berâber Samatya civârını müdâfaa eden Yıldırım Bâyezid'in torunu, Süleyman Çelebi'nin oğlu Orhan Çelebi de kendini surdan atarak intihar etti.

Teslim olan Bizanslılar esir edilmekle iktifâ olundu; vatanlarını müdâfaa ettikleri düşüncesiyle canlarına dokunulmadı. Halbuki 23 Mayıs'ta, artık sukutu bir emri vâki olan kalenin teslim edilmesini kabul etmemekle bir çok can kaybına sebep olan bu kitleye, cezâ tertip etmek, kurunu vustanın (Ortaçağ) Garpta ve Şarkta vâki birçok misallerle teessüs eden bir harp kâidesiydi.

Bizans tebeasına rıfk ile muâmele edilirken, hükûmetiyle arada sulh olmasına rağmen, Tekfur sarayı mıntıkasını müdâfaa ederken esir alınan Venedik balyozu (konsolosu) G. Minetto îdâm olundu. Piskopos Leonardo ise fidye mukâbilinde serbest bırakıldı.

Bütün temizleme işi öğleye kadar bittiği halde, Haliç cephesindeki Aya Vasil burcunu tutan Giritliler akşam yediye kadar dayandılar; şehirde harbin bir an evvel bitmesini isteyen Fâtih bu kahramanlara serbestçe çıkıp gitmek hakkını bağışladı.

Deniz surlarının düşmesi üzerine gemileri sâhile yanaştıran donanma efrâdının yağma ile meşgul olmasından istifâde eden müttefik donanması, zinciri kırarak denize açıldı ve kuvvetli şimal rüzgârından istifâde ile Venediklileri, Cenevizlileri, Katalanları ve Bizans halkından ilticâ edenleri alarak çekip gittiler.

Fâtih öğle üzeri Top Kapısı'ndan azim bir alayla şehre girdi; önde sekbanlar, atının iki tarafında sipahi ve silâhtarlar, yanında vezîriâzam, diğer vezirler, şeyh Ak Şemseddin, Molla Gürâni ve bütün ulemâ ve meşâyih bulunuyordu; Top Kapısı'ndan girince, şimdiki Şehremini mevkîinde namaz kıldığı rivâyet edilir.

Etrâfını temâşâ ederek ağır ağır Ayasofya'ya doğru ilerlendi. İki yüz elli sene evvel Ehli Sâlib tarafından tahrîbinden beri hiçbir zaman eski hâlini bulamayan şehrin bir de harben zapt olunması üzerine vukûa gelen tahrîbat ve döküntüler ve kaçan ahâlinin kaçırmak istediği halde götüremeyip

sokak ortasında bıraktığı yığınlar tabiatıyla şehre hazin bir manzara vermekte idi; pâdişah bu perişanlığa işâret ederek müteessir bir halde yol alıyordu; nihâyet Ayasofya göründü.

Bizans halkının inandığı bir efsâneye nazaran bir meleğin son dakikada getirdiği kılıçla, tâ Ayasofya kapılarına gelmiş düşman ifnâ olunup Ayasofya işgâl olunamayacaktı. Bu îmanla surlardan kaçan kumandanlardan, zâdegândan, lâtinlerden, papazdan, halktan, haddi istiâbinin âzamisi insan doluşup kapıları sıkıca kapatmış ve içeride tahassun etmişler, bu kurtarıcı meleği ve kılıcı bekliyorlardı. Cenâbı Hak melek gönderir, fakat lâyık olana.

Halk teslim olmayınca eskiden Ehli Sâlib tarafından götürüldüğü için esâsen şimdi eskileri gibi sağlam olmayan hârici Narteks kapılarından bâzıları kırıldı ve içeridekilerin cümlesi, bu meyanda Lâtinlerle anlaşıp Katolikliği kabul eden Patrik vekîli Grigoryos esir edildi ve sükûnetle dışarıya çıkarıldı. Kilise mühmel ve haraptı; kirli paslı idi; câmi içinde beraber bulunan müverrih Dursun Bey, Fâtih'in bilâihtiyar şu Fârisî beyti okuduğunu bizzat işittiğini tasrih ederek târihinde yazmaktadır:

"Baykuş Efrasiyab'ın kalesinde nöbet çalıyor; Kisrâ'nın (kral) sarayında örümcek perdedarlık vazifesinde!"

***

İstanbul'un fethini hazırlayan târihî, içtimâî, rûhî, siyâsî, askerî vak'aların teselsülü burada bitiyor. Bizans, kendine yabancı bir kuvvet tarafından bir defâ daha fethedilmişti. O seferkinde, dost edâsıyla gelip, gemilerini surlara yanaştırmış olan Ehli Sâlib'in ânî baskınıyla Bizanslılar gâfil avlanmış ve iki Hıristiyan mezhebi sâliki arasında, sanki şehir harben alınmış gibi, bir boğuşma başlamış ve yukarıda işâret olunduğu üzre, yağma ve tahrip son haddine varmış fakat çıkarılan üç büyük yangın ne var ne yok silip süpürmüştü.

Tahrîbat o kadar müthişti ki, bugün İngiliz âlimleri tarafından yapılan hafriyatla bakiyeleri meydana çıkarılmakta olan, büyük Bucoléon sarayında Lâtin imparatorlar oturamayıp Zeyrek manastırını merkez yapmağa mecbur oldular; saray da bir daha yapılamadı.

Halbuki iki buçuk asır sonraki Türk fethi, yukarıdan beri anlattığımız vak'aların teselsülü ve tabiî netîcesi hâlinde vâki olmakla esaslı ve devamlı olmuş ve fâtihler benimsedikleri bu beldeyi tahrip etmeden almışlar ve hâriçten müdâhale vâki olmadığı, zengin ve müreffeh birkaç asırda, kendileri dünyâda henüz benzeri yapılamayan âbideler, bahçeler, korularla nazirsiz bir hâle getirdikten başka, Bizans âbidelerini olduğu gibi muhâfaza ve hattâ takviye etmişlerdir. Kubbesi tağyiri şeklederek beyzîleşen, duvarlarında 25-30 santim genişliğinde çatlaklıklar bulunan Ayasofya'nın ayakta durabilmesi Türklerin yaptığı tahkîmat ve payandalar sâyesinde kâbil olabilmiştir. Bunlarsız Ayasofya'nın çoktan yıkılacağına en ufak fennî bir şüphe bile bulunması kâbil değildir. Fetihten elli altı sene sonra, 1509'da, İstanbul üzerine çöküp surları, sütunları ve Türk eserleriyle berâber bilhassa daha yaşlı olan Bizans eserlerini silip süpüren ve târihlerde küçük kıyâmet namıyla yâd olunan müthiş

zelzele vâki olmasaydı bugün elimizde daha pek çok Bizans eseri kalırdı. Bu zelzele İstanbul için bir felâket olmuş ve zelzeleye daha mukâvim olan ahşap inşaatın revaç bulmasına ve binnetice İstanbul yangınlarına mebde teşkil etmiştir.

Şehir hakkında bu ölçü ile hareket eden Türk cemiyeti, halk için de, "tesâmüh"le hareket etmiş ve bundan dolayıdır ki kurûnı vustânın (Ortaçağ) zihniyetini silip süpürerek yeni bir devri bihakkın açmıştır.

Bu zihniyetin safhalarını anlatmağa gayret edelim: Kurûnu vustâda (Ortaçağ) bir belde teslim olmayıp da harben alınırsa, ahâlisi esir edilerek çıkarılır ve başka yerlerde satılırdı. Fetihten altı gün evvel artık müdâfaa imkânı kalmadığı için şehir sulhan verilmesi teklifi ile böyle bir esâreti arzu etmediğini bildiren Fâtih ahâliyi ancak sûretâ hürriyetinden mahrum etti; uzun vâdelere bağlanmış taksitlerle fidye vererek kurtulmaları esâsını koydu ve halk bu fidyeyi kolayca vererek halâs oldu. Bâzı garazkâr müverrihlerin bir de katliâm terâneleri vardır. Bu iş geniş ve hür fikre sâhip bir devletin kârı olmadığı âşikâr olmakla beraber rakamların şehâdeti böyle bir iftirâya mahal bırakmaz; Bizans müverrihlerinden Kritovulos 50.000, muhâsarada bulunan İtalyan Leonardo 60.000 olarak bildirdikleri esir miktârına beş bin harp maktûlü, on bin firâri ve bir miktar da Galata'ya ilticâ edenler hesaplanırsa öldürülecek adam kalmaz.

Yine aynı harp kâideleri mûcibince bütün evler, istisnâsız zapt edilirdi; Fâtih, fakir halkın meskenlerini kâmilen iâde etti; yalnız bunları Haliç sâhillerine topladı; zâten en çok binâ o taraflarda bulunuyordu. Zâdegânın, harbi idâre etmiş olanların, ölenlerin ve kaçanların evleri ekseriyetle zapt olundu.

Yalnız menkûl servetin üç gün yağmasına müsaade etti ki o günkü telâkkîlere bu kadar riâyet etmemesine imkân yoktu; kanı bahasına şehir almış bir ordunun hakkı bu idi. Yine aynı harp kâideleri bilhassa başka din mensuplarına âit mâbetlerin zaptını âmir iken, yüz kadar kilise Rumlara bırakıldı. Rumlara lüzumsuz kalan kiliselerin bir kısmı câmiye tahvil, bir kısmı yeni getirilen Ermenilere, bir kısmı Türk Ortodokslarına tahsis edilmiştir; otuz senelik Fâtih devrinde câmiye tahvil edilen kiliselerin adedi on beş tânedir.

En nihâyet, aynı târihlerde, Akdeniz'in garp tarafında, engizisyon mahkemeleri insanları fikirlerinden dolayı ateşte yakıp, Mûsevîlerin boğazına kızgın kurşun akıtır, Müslümanları toplu halde imhâ ederken, şark tarafında, mağlûp bir millete bütün dînî ve içtimâî imtiyazlar verilip Katoliklerin tahammül bile edemedikleri Ortodoksluk himâye ve patriklik ihyâ edildi. İmparator ve bâzı rical, Avrupa'dan muâvenet alabilmek için kerhen fedâkârlık etmeyi faydalı bularak iki kilisenin, Ortodoksluk zararına, birleşmesini kabul eylemişlerdi. Bunun üzerine, Bizans'ta pek büyük bir nüfuz sâhibi, Genadyos Skolaryos cephe almış, Katolik aleyhtârı Patrik Athanasios yerine de yeni bir tâyin yapılamayarak Gregoryos Mammas riyâsetindeki râhipler heyeti vâsıtasıyla makâmın idâresi temin olunmuştu. İnsaf ile düşünülürse Genadyos'a hak vermemek gayrikâbildir; aynı dînin başka bir

mezhebinin reisi olan Papa üstelik en müşkil anda yapacağı yardımı bu şarta tâlik ediyordu ki, fikir ve vicdan hürriyetiyle kâbili telif değildir. Nitekim bu dar taassup biraz sonra Protestanlığın zuhûruna âmil olmuş ve milyonlarca Hıristiyan Papalıktan ayrılmıştır. Fakat Ortodoksluk Protestanlığın zuhûrunu beklemeğe muhtaç kalmadı. Bir Allah'a tapıp, Hazreti Muhammed'in onun en büyük peygamberi olduğuna îmanla berâber, Hıristiyanlığın peygamberi Hazreti İsâ'yı da en ulu resûllerden sayan liberal bir devlet onlara elini uzattı. Sırbistan Kralı Jorj Brankoviç (George Brancovitch) Macar kral nâibi meşhur Jan Hünyad'a, memleket idârelerine terk edilirse, Sırp kilisesine ne muâmele yapacağını sorduğu zaman:

"Bütün Sırbistan'da Ortodoks kiliseleri yerine Katolik kiliseleri kuracağım!" cevâbını almış, aynı suâle Fâtih'in mukâbelesi ise:

"Her câmiin yanında yeni bir kilise kurabilirsiniz!" olmuştu.

Fetihten iki gün sonra, birkaç ay Papa'ya tâbi olduğu için affedilmiş bulunan patrikliğe, Bizans râhiplerinin birisini intihap etmelerini emretmiş, Müttefikan Genadyos Skolaryos'a rey vermeleri üzerine de memûriyetini tasdik eylemiştir. Mamâfih makâmın, fetihten iki gün sonra iâdesine rağmen bu intihâbın yedi ve on ay sonra yapıldığını gösteren bâzı deliller de vardır. Patrik huzuruna Bizans an'anesine muvâfık merâsimle kabul edilip kendisine muhteşem bir asâ verilmiştir. Fâtih'in, Patriği makâmında ziyâret eylediği de rivâyet edilir; onunla uzun felsefî mübâhasalarda bulunduğu ise muhakkaktır.

Patriklik evvelce Ayasofya yakınında bulunuyordu; orasının câmiye tahvili üzerine, Rum sekene de Haliç sâhiline toplandığından, Patrikhâne, Pamma Karistos manastırına nakledilip 1587 senesine kadar orada kalmıştır.

Rivâyete nazaran Patrik vezirlik rütbesine yükseltilip muhâfazasına bir yeniçeri kıt'ası verilmiştir. Mezheplerine, râhiplerine gösterilen bu hürmet, bütün Ortodoksların minnetini celbetmiş ve kaçanlardan beş bin kişi geri geldiği gibi, 1458'de Mora ahâlisi Venediklilere, Atina ahâlisi İtalyan dukaları Francesco Acciajuoli'ye karşı Fâtih'ten muâvenet dileyerek memleketi adâleti elinde tutanlara teslim etmekte tereddüt etmemişlerdir. Türkler tebeaları olan Rumlardan, üç buçuk asır sonra, hıyânet görmüşler, Patrikhâne bütün düşmanlarına bir istihbarat şebekesi vazifesini görmüştür. Bu yüzden, haleflerinden Fâtih'i tenkit edenler görülmüştür. Geniş müsaadeler verilmeseydi bu haller vâki olmayacak mıydı? Başka şekil ve sûretlerde yine takdîri ilâhî yerine gelecek, yine Türkler arkadan hançerlenecekti. Esâsen bu müsâmahayı göstermeseler müteâkip devirlerde kazandıkları muvaffakiyetleri de kazanamazlardı ve bütün bir cihânın tecâvüzüne uzun asırlar karşı koyamazlardı. Üstelik de bütün cihâna ilk numûne olan bu şereften mahrum olurlardı.

Bugünün çocukları hür fikrin dünyâya örnek olmasından memnun ve bahtiyardırlar: büyük cetleri hür düşünmüş, geniş anlayış ve müsâmaha gösterip adâletle hareket etmiştir.

Ermenilerle olan münâsebetlere gelince: Bizans zamânında asıl şehirde yerleşmiş bir cemaat bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Armenion isimli bir manastırın mevcûdiyeti mâlûm ise de Ermenilere nispeti muhakkak değildir. Yalnız Ayasofya'da yabancı tâcirlere mahsus dehlizlerden bir tânesini Ermenilerin kullanmakta oldukları, kabirlerden anlaşılmaktadır. Bir cemaat var ise dahi son zamanlarda mikdarının bütün bütün azaldığı zannedilmektedir. Yalnız 1360'ta ahşap bir manastır yaptırdıkları mâlûm olmasına nazaran, Galata'da ufak bir cemaat bulunması lâzım gelmektedir. Fetihten yedi sene sonra Fâtih, tanıdığı Bursa Ermeni piskoposu Ovakim'i, bâzı ailelerle beraber getirterek Patrikliğe tâyin etmiş, Samatya'da Sulumanastır=Aya Yorgi Rum kilisesini tahsis eylemiştir. Bursa'dan başka Ankara'dan, Tokat'tan, Sivas'tan ve işgâl olundukça Karaman ve Adana havâlisinden ve Otluk Beli muhârebesinden sonra Bayburt'tan Ermeni aileleri getirtilerek şehrin altı mahallesine toplu halde yerleştirilmiştir. En kalabalık oldukları yerler Samatya, Lânga, Kumkapı ve Galata idi; elân da buralarda epeyi Ermeni mevcuttur. Ermeni Patrikhânesi 1641 senesine kadar Sulu Manastır'da icrâyı faâliyet etmiş, Kumkapı'daki şimdiki Patrikhâneleri de, 1479'da Bayburt'un işgâli üzerine getirtilen Ermenilere verilen müsaade üzerine yaptıkları Surp Asduadzadzin ismindeki kilisededir. Bugünkü binâ XIX. asırda yenilenmiştir.

Bu sûretle Ermeniler de Türkiye dâhilinde bir merci' sâhibi olarak ticâret ve sanatla mühim servetler kazanmışlardır.

Mûsevîlerin Bizans Devri'nde ufak bir cemaat hâlinde Bahçekapısı'nda bulundukları mâlûm, bir kısmının da Hasköy'de oturdukları muhtemel bulunmaktadır. Fâtih Devri'nde İstanbul'da pek çoğalmamışlar, yalnız Edirne'den bir cemaat gelmiştir. Asıl Kastil kralı Ferdinand'ın İspanya'yı Araplardan almasıyla beraber Yahudileri de tamamen kovması üzerine Fâtih'in oğlu II. Bâyezid'in gönderdiği donanma tarafından kurtarılıp Türkiye'ye kabul edilmişler ve İstanbul'da yerleşmişlerdir.

Katolik ve Lâtinlerle münâsebetler de şöyledir: Galata'nın, muhâsara esnâsında tamamen bîtaraf kalmaları şartıyla, muhtâriyetlerinin devamını Fâtih kabul etmiş ise de, Cenevizliler bir taraftan pâdişahtan çekindikleri için ona karşı bîtaraf görünmekle beraber, İstanbul'un fethi takdirinde zayıf Bizans'a gösterdikleri tahakkümü devam ettiremeyeceklerini bildiklerinden el altından Bizans'a yardım etmişler ve para, malzeme, "gönüllü" nâmı altında asker vermişler ve yapılan ihtara rağmen İstânbul'dan kaçan Lâtinleri ve Bizanslıları kasabalarına kabul etmişlerdi. Birçokları da donanmanın meşgûliyetinden bilistifâde gemilerle ve servetleriyle kaçmışlardı.

Ummadıkları fethin vukûu Galatalıları endîşeye düşürdü; hemen fetih günü Galata podestası Angelo Zaccharia Fâtih'e bir sefirle mürâcaat etti ise de kabul edilmedi. Yalnız bilvâsıta kaçanların geri getirtilmesini muhâceretin durdurulması emrini alarak sefir me'yûsen döndü. Bir istiskalden sonra bizzat mürâcaat etmeğe mecbur olan Angelo, muhtâriyetlerinden bahsetmeğe yeltendi ise de kendi torununun bile Bizans muhâripleri meyânında esir olmasından dolayı bîtaraflığı muhâfaza etmediklerini ve binâenaleyh imtiyazdan bahse mahal olmadığını ve kaçanlar geri gelmedikleri

takdirde mallarının müsâdere edileceği cevâbını aldı. Ceneviz Cumhuriyeti'nin Galata üzerindeki bir buçuk asırlık bütün hukûku da sukut ediyordu.

1 Haziran Cuma günü Galata işgâl edilerek kulelerinden bâzısı yıkıldı; hendekleri dolduruldu, bununla berâber vezir Zaganos Paşa tarafından imzâlanan bir senetle din ve ticâret serbestîleri ve belediye işlerinde muhtâriyetleri bağışlandı, mevcut kiliseleri kendilerinde kalacak, fakat yenisi yapılmayacak ve çan çalınmayacaktı.

İşte bu esaslar iledir ki, mevcûdiyetleri zamânımıza kadar Levanten ismi altında intikâl eden Galata Lâtinleri asırlar boyunca Türk tebaası olarak bütün cihanla ticâret edip zengin ve müreffeh yaşamışlardır.

Esâsı Müslüman akîdesine istinat eden, vicdanlara serbestî vermek usûlü, İslâmların aldıkları diyarlarda cârîdir; Kudüs'te, Antakya'da, Mısır'da ve Şimâlî Afrika'da Hıristiyan ve Musevîler mânevî mevcûdiyetlerini ve mâbedlerini bugüne kadar muhâfaza etmişlerdir; bu serbestîyi ancak geniş müsâmaha ve dürüstlük prensibine medyundurlar.

Aksi kaziye için aynı noktayı nazarın tekrârı mümkün değildir. İspanya, Sicilya, Girit, Kıbrıs, Macaristan Müslümanları gibi, son olarak da yirminci asırda Balkan Türkleri yerlerinden sökülüp atılmışlardır.

XV. asırda Fâtih'in tuttuğu pek âdilâne ve geniş düşünceli yol ise tesâmüh zihniyetinin en bâriz misâlidir; hayat ve memâtını elinde tuttuğu mağlûp milleti bir Patriğin idâresinde toplayarak her türlü din ve vicdan serbestisine nâil ettiği gibi, evlenme, boşanma ve vefat gibi ahkâmı şahsiyelerinin idâresini kendilerine tevdi' ederek, bir millet olarak XX. asra ulaşmalarını tahtı emniyete almıştır.

Hiçbir mercîleri olmayan Ermenilere, Türkiye'de bir Patriklik ihdâsı da sebebi mevcûdiyetleri olmuştur; onlar da ahkâmı şahsiyelerinde hür idiler.

Lâtinler Papa'ya tâbi olduğundan yalnız dînî müesseselerine serbestçe icrâyı faâliyet etmek imkânı bahşolunmuştur.

***

İstanbul'u fetheder etmez hukûkî esasları ve medenî şerâiti böylece vaz'eden ve büyük içtimâî, harsî, siyâsî ve askerî muvaffakiyetleriyle (Fâtih) unvanını bilistihkak kazanan Sultan Mehmed için artık harap hâliyle muhâsara ve fethettiği şehri kendine pâyitaht olmak üzere îmar etmek ve ihtiyâcı bulunan beş yüz bin nüfûsun yerleşmesine müsâit hâle sokmak yolunda gayret sarf etmek kalıyordu.

İstanbul şehrindeki Bizans sarayları pek harap bir halde idi ve ancak küçük ve mahdut birkaç dâire kalmıştı. Bunlar da bir Osmanlı sultânının ikâmetine kâfi ve muvâfık olmaktan çok uzaktı. İstanbul'da ancak yirmi gün kaldığı halde derhal bir saray inşâsını emretmeden Edirne'ye hareket

etmedi. Bu saray şehrin merkezindeki Bâyezid tepesinde şimdiki üniversite ve Süleymâniye Câmi'nin işgâl ettikleri geniş sâhada idi. 1454 senesinde biten sarayda Fâtih yirmi sene kadar ikâmet etti. Binâları XVI. asırda yandığından hakkında fazla mâlûmatımız yoktur; yalnız arâzisinin üç yüz elli bin metre murabba' olduğu bilinmektedir. Tertîbâtı da herhalde 1451'de inşâ olunan Edirne Sarayı'na müşâbih, yani merâsime mahsus bir birinci ve nefsi pâdişâhiye âit ikinci avluları muhtevî olsa gerektir.

Bundan sonra 1459 senesinde Eyüp Sultan'da câmi, türbe, medrese, imâret ve hamamdan mürekkep manzûme yapıldı. 14 metro kutrunda kubbeli murabba' bir orta kısım etrâfında üç yanın kubbeden ibâret yepyeni bir plân tatbik olundu. Eskisi yıkıldığından XIX. asır başında medrese de hazfolunup daha büyücek olarak bugün mevcut olan binâ yapıldı. Türbe, hamam ve harap imâret mevcut bulunmaktadır.

Üçüncü eser Sadrâzam Mahmud Paşa'nın 1462'de yaptırdığı câmi, medrese, türbe, mektep, mahkeme ve îrat olarak hamam ve handan mürekkep külliyedir. Câmi zelzelelerden sonra epey tâmir görmüş olmasına rağmen, şekli aslîsini tamâmen muhâfaza etmektedir.

Plânı Bursa câmilerine uygun olmakla beraber, ön tarafa iç dehliz ilâve edildiğinden bir nartekse uzaktan müşâbehet arz etmektedir. Orta kısmın yanlarında ikişer ayrı kol da Bursa'nın T tipi dediğimiz câmilerinden muharreftir. Zelzeleler iç tezyînâtı epeyi harap etmiş yalnız medhal dehlizindeki kubbe istalaktitleri kalmıştır. Hâricî kapı sırf mermerden, istalaktitli ve mükemmel bir eserdir; binâ da kâmilen kesme taştandır. Türbe sekiz köşe plânlı 14 pencereli kubbeli basit bir binâ olmasına rağmen; hâricî kaplaması ona müstesnâ bir ehemmiyet kazandırmaktadır. İnce mesâmi taş zemin üstüne gömme olarak çakılan firûze, lâcivert çiniler, yıldızlar, müseddesler meydana getirmektedir. Bu çiniler aralıksız konmayıp taş esas unsur olarak alındığından cephe, salâbet manzarasını hiç kaybetmemekle berâber, câzip bir sûrette süslenmiş bulunmaktadır.

Mahkeme ve mektep tamâmen yıkılmış, medreseden yalnız dershâne kalmıştır.

Hamamın kadınlar tarafı yıkılmış ise de geri kalan erkekler kısmı 20 metreluk kubbesi, muhteşem cephesi ve iç taksîmat ve tezyînâtı îtibârıyla İstanbul'un en güzel hamamlarından biri vasfını kazanmıştır.

Mahmut Paşa caddesinin alt başındaki Kürkçüler Hanı medresede okuyan talebeye îrat olarak yapılmış yüz odalı muazzam bir binâdır ve dörtte üçü ayakta durmakta, mütebâkîsi zelzeleden yıkılmış bulunmaktadır.

Bundan sonra Murad Paşa'nın Bursa T tipi câmileri üslûbunda Aksaray'daki câmi, medrese ve hamamı gelir. Câmi ve hamam1 oldukça iyi bir halde mevcuttur. Medrese harap olmuştur. Bu câmi, sâde kesme taştan yapılmış olmayıp, araya tuğla sıralar da konmuştur. Plân îtibârıyla Eyüp Câmii'ne benzeyen Şeyh Vefâ Câmii, medrese ve hamamı zelzeleden yıkılmış, yalnız türbesi kalmıştır.

Sıra Fâtih'in yaptırdığı büyük külliyeye gelmişti; 1462'de başlanıp 1470'te bitirilen bu eser, mîmârî, şehircilik, içtimâî, teşkîlât bakımlarından fevkalâde bir eserdir. Manzûmenin mihrakı olan câmiin eski yapısı, 26 metre kutrunda tam, mihrap cihetinde yarım kubbeleri pil pâye (pilier) üzerine oturan büyük ve mühim bir eserdi. İki minâresi ve etrâfı kapalı zengin ve muhteşem bir şadırvan avlusu vardı. 1765 târihindeki müthiş zelzelede iki dakika içinde câmi kubbe ve duvarları yıkıldığından 1771 senesinde bugünkü plânla yeni baştan yapıldı. Fakat ikincisi birincinin derecesinden çok uzakta kaldı; şimdiki dört pil pâye üzerine kurulmuştur ve kubbesi çok daha küçüktür; yerinde ve vesâik üzerinde yaptığım esaslı bir tetkik ile eski kubbenin 26 metre olduğunu tesbit ettim. Yeni binâda eskisinden, muhteşem tâk kapı, şadırvan ve avlusunun etraf duvarlarıyla minâreler bâkî kalmıştır. Külliyeye büyük ehemmiyet kazandıran unsurlardan birisi de, sağ ve solunda yirmişer hücre ve birer dershâneden mürekkep sekiz üniversite (sé-minaire) ve sekiz tâne de tâlî (Collège) medresesinin hâvi olmasıdır.

Bunlardan üniversite kısımları mevcuttur; tâliler yıkılmıştır.

Her iki kısımda bin talebe okuyor; yiyip içiyor ve ikâmet ediyor, ihtiyaçları için de bir yevmiye alıyorlardı. Tedris sistemi sonradan Cambridge'te tatbik edilen usûle pek müşâbih idi; talebeler, gece gündüz berâberlerinde bulunan muidlerle ilim yollarında müzâkereler yaparlardı. Okunan ilimler fıkıh (İslâm hukûku), kelâm (teoloji), tıp ve heyet (astronomi) ve riyâziye idi.

Üniversitenin, husûsîlerden maada, bir de umûmî kütüphânesi, tıb talebesinin tatbîkâtına ve mürâcaat eden hastaların tedâvisine mahsus bir şifâhânesi (hastahâne), bir de muvakkithânesi (Horlogerie) vardı. Külliyede içtimâî yardımlar da düşünülmüş, şehre gelen misâfirlerin bir yer tedârik edinceye kadar üç gün parasız yiyip içerek ikâmet edecekleri bir tâbhâne (Hospice) ve bunların binek atları ve ticârî eşyâsının muhâfazasına mahsus bir kervansaray ile şehir fukarâsına her gün yemek tevzi' eden bir aşhâne yapılmıştı; ayrıca küçük çocuklar için bir mektep vardı.

Bu son te'sislerden yalnız tâbhâne kalabilmiş, diğerleri zelzelelerde yıkılmıştır. Binâlar tamâmen kesme taştan inşâ edilmişti ve hey'eti umûmiyesi 120.000 metre murabba' bir sâhaya yayılmıştı.

Daha İstanbul alınır alınmaz Ayasofya'da, Zeyrek (Pantocrator) ve eski imâret (Pantepopte) câmilerindeki hücrelerde üç medrese tesis olunarak büyük âlimlerin idâresine verilmişti. Fâtih külliyesinin inşâsıyla bu perakende tesisler oraya nakledilmiş ve tedris kadrosu da takviye olunmuştur.

Anadolu'dan Semerkant'a gidip Uluğ Bey Rasathânesi'nde astronomi üzerinde mühim keşifler yapan riyâziye âlimi Ali Kuşçu da İstanbul'a dâvet olunarak tedrisatta bulunmuş ve maalesef oldukça genç yaşta ölmüştür. Yaptığı basita (Cadran solaire) minârenin gövdesinde görülmektedir.

Fâtih Devri'nde Sadrâzam Rum Mehmed Paşa Üsküdar'da bir câmi ve medrese ve teferruâtı, yaptırmışsa da yalnız câmi ve türbe bâkî bulunmaktadır; diğerleri yıkılmıştır.

Devrin en son câmii, mühim bir eser olan Davut Paşa manzûmesidir. Câmi 18 metre kubbeli ve hâricî nispetleri pek güzel, azâmetli bir binâdır.

Fâtih büyük vak'alarla dolu heyecanlı ve yorgun zamânında, İstanbul'u aldığından itibâren geçen yirmi gün gibi kısa bir müddette, yerini intihap ettiği sarayının mevkîi ve manzarası Boğaz'a ve Haliç'e nâzır ve fevkalâde güzel olmakla beraber, yarımadanın tam ucunda, bugünkü Topkapı Sarayı sâhasına nazaran sönük kalıyordu. Seferlerden İstanbul'a döndükçe buranın dünyâda nazîri olmayan güzelliği ve üç denize nâzır, müstesnâ manzarası, bir saray yaptırmak arzûlarını tahrik ediyordu. Nihâyet, fetihten on beş sene sonra bu emel tahakkûka başladı.

İlk binâlar münferit iki büyük köşk idi; sonra inşaat plânlaştırılıp 1400 metre boyunda bir surla Haliç'ten Marmara'ya kadar şibh-i cezîre bölündü. Diğer üç tarafı eski Bizans burçları muhâfaza ediyordu. Duvarın içi birinci avluyu teşkil ediyordu; burada erzak depoları, inşaat malzemesi ambarları, her türlü levâzım, fırın ve bu hizmetlere bakanların dâireleri bulunmakta idi. Avlunun tâk kapısı Ayasofya karşısında bulunan Bâb-ı Hümâyûn'dur; târih kitâbesi sarayın hitam târihini gösterir (1478).

İkinci avlu elyevm saraya medhal teşkil eden çifte kuleli kapıdan başlar; kapı Fâtih, kuleler, Kânûnî Devri'ndendir. Avlunun sağında mutfaklar, ortada iç hazîne, kubbe altı (salle de conseil) ve adâlet kulesi ve baltacılar (halle bardiers) has ahır ve haremin bir kapısı vardır.

Üçüncü avlu Enderûn'a yâni pâdişâhın resmi ve şahsî hizmetlerini îfâ edenlerin dâirelerine tahsis edilmişti. Medhalin tam karşısında pâdişâhın elçileri ve mühim şahsiyetleri kabul ettiği arz odası (taht salonu) vardır. Avlunun sağında Enderun mektebi, elyevm, şimdiki müzenin de hazîne dâiresi olan büyük Fâtih Köşkü, karşı tarafta kiler ve hazîne koğuşları, solda küçük Enderûn Mektebi ve doğancılar dâiresi yapılmış, sol taraf ise kâmilen pâdişâhın ve hareminin ikâmetine tahsis edilmişti. Fâtih Devri'ndeki binâlarından yalnız Fâtih Köşkü ve haremin bir kısmı zamanımıza intikal etmiş, diğerleri zamanla tahavvülâta dûçar olmuştur. Bir de, cirit, çöp ve çevgân (bir nevî polo) ve at koşularına mahsus, dış avlu vardır; meşhur Çinili Köşk bu müsâbakaların temâşâsı için bir makam olarak yapılmıştır. Saray yedi yüz bin metre sâha işgâl etmektedir.

Topkapı Sarayı yapıldıktan sonra Bâyezid'dekine eski ve buna yeni saray denilmiştir. XVIII. asırda sâhil surları üzerine yapılıp, burçlarının önündeki toplardan dolayı (Topkapı Köşkü) ismi verilen köşke izâfetle, inşâsından üç asır sonra (Topkapı Sarayı) nâmıyla yâd olunmaya başlanmıştır; elyevm bu isim altında ve Türk eserleri müzesi hâlindedir.

Saray binâları asırlar boyunca tâmir, tâdil ve bilhassa ilâvelerle tebeddüle uğramış ve büyütülmüştür. Fâtih Devri'nden kalan aksâmı kara suru, ikinci duvar, mutfakların ufak bir kısmı, has ahır, hazîne dâiresi, adâlet kulesi, arz odasının kâide kısmı, Fâtih köşkü, haremin bir kısmı ve çinili köşktür. En mühim binâları da şimdi hazîne olan Fâtih köşkü ve Çinili köşktür. Fâtih köşkü önünde geniş bir revak (arcade) kısmen kubbeli, kısmen müzeyyen ahşap tavanlı muhteşem salonları ve

hamamı ve bir taraftan Boğaz, bir taraftan Marmara'ya hâkim geniş bir hayat'ı (veranda) olan fevkalâde bir binâdır. Bir binânın tabiatla nasıl kaynaştığını ve onu nasıl itmam ile çerçevelediğini görmek için bu eseri tetkik etmelidir. Binâ kâmilen kesme taştandır, kapılar, sütunlar ve mühim aksam som mermerdendir.

Çinili Köşk eski inşaat an'aneleri daha yakın bir sûrette sırlı tuğla ve kesme taş ile inşâ edilmiş olup, cephesi ve odaları altın yaldızlı müzeyyen çinilerle kaplanmıştır. Plânı Afyon Karahisarı'ndaki Gedik Ahmed Paşa Câmii'ne pek benzemektedir. Dışı ve içi azametten ziyâde ferah bir tesir yapar.

Fâtih, câmi ve saraylardan maada dünyâ yüzünde yegâne olan Kapalı Çarşı'yı ve içindeki iki büyük bedesteni yaptırmıştır; diğer Şark pâyitahtlarında bu cesâmette ve bu kadar muntazam plânlı nazîri yoktur.

Bizans çarşıları, İstanbul Kapalı Çarşısı'ndan 600-1000 metre uzakta bulunuyor ve Bizans son zamanlarında, dâhilî ticâretten ziyâde transitle yaşadığından, dükkânlar, depolar sâhillerde toplanmış bulunuyordu. Büyük bir plân dâhilinde tevessüe ve ahâlisi fazlalaşmağa müstait bu şehirde dâhilî istihlâk için çarşı şehrin merkezine alındı. Çarşıda bugün mevcut üç bin dükkândan iki bini Fâtih zamanında yapılmıştır; bedestenler ise kıymetli emtiâya, nakit ve mücevherâta depo vazîfesini görüyordu ve gâyet sıkı bir disiplinle idâre olunduğundan herkes, bir bankaya yatırır gibi, kıymetlerini buralarda muhâfaza ediyordu.

Fâtih bu toplu çarşıdan maada şehrin muhtelif yerlerinde, Galata'da, Üsküdar'da üç bin kadar dükkân ve Galata ve Üsküdar'da birer bedesten yaptırdı.

İstanbul'da, saydığım câmilerden maada, kârgir kubbeli veyâ yalnız çatısı ahşap pek çok câmiler de yapılmıştır. Edirne ve Bursa'dakiler küçük büyük olmasına bakılmaksızın hemen kâmilen kubbeli oldukları halde, İstanbul'da çok zarif olmakla berâber, ahşap çatılı câmiler yapmak mecbûriyetinde kalınması, Bizans kiliseleri Rumlara bırakıldığından, câmiye tahvil edilecek binâ bulunamayıp, mütemâdiyen artan sekenenin câmi ihtiyâcını acele karşılamak mecbûriyetinden doğuyordu; kubbe inşâsı çatıya nazaran pek yavaştır. Bu çatılı câmilerin ne kadar zarif olduklarını İstanbul'un korkunç yangınlarından kurtulan numûnelerinden anlamaktayız. Fâtih Devri'nde İstanbul'daki câmilerin yekûnu, büyük, küçük, yüz seksen dört tâne gibi büyük bir yekûna bâliğ olmaktadır; bunlar zamânımıza eserleri intikal edenlerdir; bütün bütün meçhûlümüz kalanlar bittabî hesaptan hâriçtir.

Fetihten sonra İstanbul'da bir çok umûmî hamamlar yapılmıştır. Bunların mühimleri yukarıda söylediğim Mahmud ve Murad Paşa hamamlarından başka, Tahtakale, Gedikpaşa, İshak Paşa ve Çukur Hamam'dı. Mâlûmumuz olan yekûnu otuz iki tâneye bâliğ oluyor.

Fâtih inşaatı listesinde otuz iki medrese, on iki han, iki tersâne, iki kışla, kırk çeşme ve Halkalı suyu tesîsâtı bulunmaktadır.

İstanbul îmar olunurken Bursa, Edirne ve sâir şehirlerde de îmar ve inşâ bütün hızıyla devam etmiş, Bursa'da otuz yedi, Edirne'de yirmi sekiz, diğerlerinde altmış câmi yapılmıştır, Bunlardan Afyon Kara Hisarı'ndaki Gedik Ahmed Paşa Câmii plân ve inşâ îtibârıyla şâyânı zikrdir. Minâresi, bir hatvesi taş, diğeri çini helezonî burmalarla süslüdür. Plânı da bir çifte I dir.

Bir de Edirne'de Tunca nehri kenarında 1451 senelerinde yapılan büyük saray 1871 Türk-Rus Harbi'nde cephâne infilâkıyla harap olmuş, yalnız birkaç binâ harâbesi ve köprüler kalmıştır.

Velhâsıl Fâtih Devri'nin inşaat bilançosu üç yüz küsur câmi, altmış medrese ve bir o kadar hamam, otuz han ve bedesten ve üç yüz küsur binâdır. Bunlar muttali olabildiklerimizdir.

Fâtih zamanı bir buçuk asırdır büyük bir sanat devri halinde akıp gelen Osmanlı mîmârîsinin taazzuv ve tekevvün safhasının en esaslı merhalesidir. Osmanlı-Türk mîmârîsi, kendinden evvel Selçuklular, Danişmendliler ve Saltukoğulları gibi tevâbiinin kurduğu mîmârî esaslardan gerek plân, gerek motif olarak, birçok unsurlar almışlardır; buna şüphe yoktur; aynı milletin aynı mîmârî an'aneye mâlik iki kolu için de bu tabiîdir.

Lâkin câmi plânı ve tezyînat husûsunda Selçûkîlerden, Arap ve İranlı gibi diğer İslâm milletlerinden bir hamlede ayrılarak yepyeni bir T plânını Bursa'da ve İznik'te sâhayı tatbîka koymuşlardır; 1339'da Bursa'da yapılan OrhanCâmii gibi. Bunlar Bizans eserlerine de hiç müşâbehet göstermez. Maamâfih, an'ane tesiriyle arada bir 15-20 kubbeli ulu câmiler de yapılmamış değildir.

Osmanlı mîmârî mektebinin (école) Selçuklulardan uzaklaşan en bariz vasfı binâların hacim ve hat nispetlerine temin ettiği uygunlukla, hâricî manzaranın tenâsübünü temin etmesi, ilk nazarda bıraktığı tesir ve âhenktir. Selçuk binâlarında güzel nispetlere mâlik âbideler bittabî yok değildir; fakat epey az olduğunu iddiâ etmek yanlış olmaz. Onlar nispet güzelliğinden ziyâde binânın pek ziyâde tezyîn edilmiş olmasını birinci plânda tutuyorlardı; tezyinâtı az Selçuk binâsı yok gibidir. Osmanlı tarzında ise kaziye berakistir; bu binâlarda nispetleri güzel olmayan binâ yok gibidir; varsa da pek azdır. Çünkü vekar içinde ihtişam mîmârîsi olan Osmanlı üslubunda her şeyden evvel binânın son derece sâdelik içinde vakur nispetlere mâlik olması temin edilmişti; şuur ve tahteşşuûrun müştereken sağladıkları bu netîcede her halde Osmanlı hânedânının büyük tesiri olsa gerektir. Zâir üstünde ilk intibâın hepsinden mühim, bilhassa uzaktan görünüşte, şehirlerin umûmî manzarasında gayrikâbili içtinap zarûret olduğu münâkaşa götürmez bir hakîkattir. Bu tesirleri de teferruat ve tezyînâta boğulmadan temin etmek ise bir sehli mümteni'dir.

Osmanlı binâlarının birincisinde başlayan bu istiklâl ve şahsiyet ve bu yepyeni telâkkî, Selçuk Devri'nden târihen uzaklaştıkça tekemmül etmiş, nispetler âhenkleşmiş, plânlar daha derli toplu, daha ziyâde (vahdet) unsurunu hâvi olmağa başlamıştır; tezyînat ancak medhallere, minber ve mihraplara hasredilmiştir. Bursa Orhan Câmii (1339), İznik Yeşil Câmii (1390) ve aynı târihlere yakın Bursa Murâdiye Câmii gittikçe nispetleri daha sağlam, tezyînâtı ancak pek lüzumlu yerlerde gözü tatmin edecek hadde indirilmiş, heyeti umûmiyeleri îtibârıyla da XX. asırda, nazariyesi iyi düşünülüp

tatbîkinde iğrenç hatâlara düşülen, mücerret (abstraite) mîmârîyi en güzel şekilde ilk sâhayı tatbîka koymuş binâlardır. Osmanlı mîmârîsi mücerret olduğu halde XX. asrınki gibi kuru ve haşin değildir.

Yukarıda söylediğim câmilerin hemen hepsi mihrap mihverinde iki büyücek kubbe (takrîben 12-13) ve yanlarda ikâmete, misâfir kabûlüne, idâre işlerine elverişli daha alçak kubbeli dörder hücreyi ve ön cephede üç veyâ beş kubbeli bir revakı (arcade) muhtevî binâlardır. Bu plânla büyük satıhları kapamak müşkül olduğundan daha geniş mekân elde etmek üzre dört orta ayak üstüne bir merkezî kubbe koyup etrâfını küçüklerle beslemek tarzında bir plân denemesi Dimotoka'da Doğan Bey Câmii'nde (1420) tatbik edilmiştir; bunun kubbesi de 12 metre idi; fakat sâhası daha genişti. Büyüyen imparatorluğun ihtiraslarına bu da kâfi gelmiyordu; 1437'de başlanıp 1447'de bitirilen Edirne Üç Şerefeli Câmii'nde 12 metrelik kubbe birden 24,5 metreye iblâğ olunarak ve kapalı şadırvan avlusu ilâvesiyle muazzam bir eser meydana geldi.

Daha Bizans fethinden evvel içtimâî bünyelerinin gelişmesiyle mebsuten mütenâsip olarak yaptıkları bu kademe kademe tahakkuk eden hamle ve cehitler netîcesinde millî rûhun istediği büyük eserlere doğru yavaş, fakat emin, hatvelerle ilerlendi; her türlü taklitten uzak, son zerresine kadar orijinal nümâriye erişildi.

Minâreler de bu arada son derece büyük bir tekâmüle vâsıl olarak Üç Şerefeli Câmi'ye ismini veren üç müezzin şerefesini (platform) hâvi 67,5 metre irtifâında dünyânın en ince ve güzel minâresi meydana geldi; adetleri de bir veyâ ikiden dörde iblâğ olundu. Bu binâlar tamâmen kesme taştan yapılmıştır.

Bizans fethinden sonra yapılan Fâtih Câmii ise, yukarıda kaydettiğimiz vechile, 26 metrelik kubbesi ve çok geniş sâhasıyla yeni bir hamle ve büyük kubbeler ve İstanbul'u nazirsiz âbideler şehri hâline koyan büyük câmiler serisine mebde teşkil etti.

Türkler İstanbul'daki mîmârî ve inşaat serilerine Bizans usullerinden uzak, tamâmen müstakil bir ruh ve teknikle başladılar.

Teknik husûsunda, Bizans mîmârîsi bir tuğla inşaat sistemi olup, hâricen tuğlalar ya bariz olarak bırakılır veyâ, Ayasofya'da olduğu gibi, beden ince ve geniş mermer levhalarla kaplanırdı. Ne tuğla ve ne de incecik oldukları derhal sezilen geniş levhalar, salâbet ve metanet manzarasına mâlik kesme taşla kâbili mukâyese olmayacak kadar cılızdır, emniyet manzarasından mahrumdur. Önlerinde buldukları bu misâlleri ve şehrin an'anesine rağmen Türkler bu tarzlara kapılmayarak derhal müstakil bir yol tutup, binâlarını kuvvet ve devamlılık manzarasına ulaştırmışlar, mesamî kesme taştan yapmışlardır.

Bizans binâları hâricî nispete ehemmiyet verilmeden yapılmıştır; kütleler ağır kubbe ve sâire gibi unsurlar bunlarla gayri mütenâsiptir. Ayasofya dahî hâricen bir âhenk göstermez; binâyı desteklemek için konulan mâil ve kademe kademe arza yaklaşan Türk ilâvesi payandalar olmasaydı birden

yükselen sert bir kütle manzarasını alırdı. Halbuki Türkler mîmârîlerinde büyük kubbe etrâfını derece derece birbirine destek olan daha küçük unsurlarla besleyerek mukâvemet tekniğini temin etmişler, aynı zamanda göze ve zevke emniyet ve ferahlık hissini vermek meselesini pek güzel bir şekilde halletmişlerdir. Mîmârî ruh cihetinde de Bizans kiliseleri üç veyâ beş tâne dehlizle (Nef) inşâ olundukları halde Türk plânında tam ve kafî vahdet vardır; Ayasofya'da birbirine yakın sıraların teşkil ettiği bir direk perdesi ile yanlar orta kısımdan külliyen ayrı düşmüştür ve kimse yan neflere gitmek ihtiyâcını duymayıp orta kısımda durur ve binâyı seyreder. Yanlara gidenler ancak ihtisas cihetinden bir tetkik yapanlar veyâ tecessüsle bir göz atanlardır. Cenahlar basık, karanlık ve sıkıntılıdır. Câzibeyi teşkil eden orta kısım, umum sâhanın yüzde kırk ikisi olduğundan, yüzde elli sekiz nispetinde bir mahal ziyâa uğramış demektir. Halbuki birleşik bir mekânın aksâmı arasında bu derece müvâzenesizlik umum sâhanın âhengini bozar; bir binâ heyeti umûmiyesinden istifâde için yapılır.

Bazilik sistemi dediğimiz nefli binâlar yapmak îtiyâdı, ilk kiliselerin paiyen mâbetlerinde kurulmasından kalmıştır. Roman, Gotik ve Bizans'ta çatılı bazilikler hep böyle yapılagelmiş, hattâ Ayasofya çatı yerine Karakale hamamları ve asıl Şark binâlarını örnek alarak kubbe ile örtüldüğü halde yine de nef sistemine tâbi olmaktan kurtulamamışlardır. Hemen bütün Bizans kiliselerinde üç nef kullanılmış, Pantokrator gibi bâzı kiliselerde bu adet beşe çıkarılmıştır.

Halbuki Türk câmii hâricen olduğu gibi, dâhilen de başka bir ruh arz eyler; bütün iç hacım bir vâhit teşkil eder. Bir kenarda durmakla bütün binâyı yek nazarda kavrarsınız. Yanlardan, orta kısımdan ayrılmamıştır; hepsi birbirine kaynaşmış, bir kül hâlini almıştır.2 Tezyînat unsuruna gelince; hâricî mîmârî zayıf olunca tezyînâta kuvvet verilmesi tabiîdir; esas bünyesinde güzelliği olan, tezyînâta ihtiyaç duymaz. Türkler o güne kadar efsânevî bir güzellikte telâkkî ettikleri bu şehri zapt edince, beklediklerini bulamayıp kendi üsluplarının üstünlüğünü derhal anlamışlar ve mahallî an'ane, alışkanlık ve malzemeyi bir tarafa bırakarak evvelâ, Bizans'ın, yanı başında olduğu halde, kullanmadıkları mesâmî güzel yapı taşı ocaklarını kıymetlendirip işlemişler; hâricen ve dâhilen tam bir (vahdet) mîmârîsi vücûde getirip, tezyînâtı ancak kapılara, pencerelere, mihrap ve mimberlere hasr ile, beden ve ayakları kuvvetlerini tebârüz ettirmek ve vahdeti temin etmek üzre, tek malzemeden ve sağlam bir görünüşte yapmışlar, insana bir muvakkatlik hissi veren ince kaplamalar kullanmamışlardır.

Roman, Gotik ve Rönesans gibi mîmârî üslupları, bir devre mahsus bütün milletlere şâmil umûmî tarzlar olduğu halde, son Türk imparatorluğu olan Osmanlılık kendine has bir millî mîmârî ibdâa muvaffak olmuştur. Bir Osmanlı Türk eserini görür görmez aynı din zümresinden Arap ve İran ve Hint eserinden derhal tefrik ettiğimiz gibi, aynı topraklar üstünde, aynı taş ve harçla çalışan Bizans, Sırp, Bulgar mîmârîsiyle karşılaştığımızda da tereddütsüz yine: "Bu Türk binâsıdır" deriz. İşte, Türkler bütün XVI. asır boyunca sayısız şâheserler3 verecek olan sanatlarının temel âbidelerini bittabî XV. asrın ilk nısfındaki çalışmaların izinde yürüyerek, Fâtih Devri'nde inşâ etmişler, plânda vahdet, nispetler, hacimler gibi esasları ve şadırvan avlusu, kapılar, mihrablar gibi inşâî anâsırın en güzel tarz-ı hallerini, düsturlarını vaz'eylemişlerdir.

Onların resim ve heykel gibi güzel sanat şûbelerinde diğer milletlerden geri oldukları vârittir. Edebiyat ve mûsıkîde de, Garptakilerden başka çeşnide, mütemâdiyen yüksek eserler vermiş olmakla berâber, dünyâ seviyesinin en üstünde olduklarını iddiâ eden yoktur; fakat mîmârîde dünyâ çapında şâhikayı yalnız başlarına fethettikleri bir hakîkattir.

Garb medeniyeti zümresi, başka bir üslûba ve daha müzeyyen binâlara alışkın olduğundan, Türk mîmârîsi karşısında, vehleyi ülâda (ilk bakışta) bir yabancılık hissedebilirler ise de, Türkiye'de uzunca bir müddet kalıp, rûhî bir istînâs ve terbiye hâsıl edenler ve bilhassa taassupsuz sanatkârlar hayretle ürpermekten kendilerini alamamaktadırlar.

***

İstanbul bir taraftan îmar ve iskân olunurken, siyâsî hâdiseler de tevakkuf etmiş değildi. Eski Bizans toprakları üstünde, adalarda sayısız prenslikler ve dukalıklar teşekkül etmiş, Mora'da son imparatorun iki kardeşi despot unvanıyla ufacık hükûmetler kurmuşlardı; Trabzon'da imparator unvanıyla bir Komnen sülâlesi icrâyı hükûmet ediyordu. Fâtih evvelâ adaları tabiiyeti altına aldı; Atinalılar İtalyan aslından dukaları Francesco Accijuoli'nin zulmünden Fâtih'e dehâlet ettiler; Atina, Mora işgâl olundu. Kralı ölünce anarşiye düşen Sırbistan kat'î olarak fethedildi; Bosna Hersek tamamen Türk idâresine girdi ve sırasıyla Karadeniz'in cenup sâhilindeki İsfendiyar Oğlu hükûmeti, Ceneviz müstemlekeleri ve Trabzon'daki Komnen İmparatorluğu birer birer harîtadan silindi.

Bu pürüzlerin hallinden sonra, Osmanlı hâkimiyetine karşı mütemâdî hıyânetlerle, nakz-ı ahitlerle târihi lekeleyen Karaman hükûmetini Fâtih artık bırakamazdı, 1466'da ortadan kaldırıp halkını İstanbul'a nakil ve iskân etti.

Bu târihlerde Venedik Cumhuriyeti Mora'da çıkan bir ihtilâf bahânesiyle Osmanlı Devleti'ne îlân-ı harp etmişti, on altı sene süren bu harpte arada bir adalara akın etmekten başka bir şey muvaffak olamadıkları halde, mütemâdî darbeler yiyorlardı. Karaman ailesinden arta kalan bir prensi donanma himâyesinde işgâl ettikleri Anadolu cenup sâhilindeki Silifke Kalesi'ne yerleştirdiler. Asıl maksatları Azerbaycan, İran ve Irak'ın sâhibi ve kuvvetli bir Türk hükûmeti olan Akkoyunlulara bu yol üzerinden silâh ve para yardımı yapmaktı. Şarkta bu devlet kuvvetli kaldıkça rahat edemeyeceğini bilen Fâtih, bu vak'a üzerine Akkoyunlulara harp açıp 1473 senesinde müthiş bir meydan muhârebesi sonunda Akkoyunlu hükümdârı Uzun Hasan'ı mağlûp ve perîşân ederek Şarkî Anadolu'yu da fethetti.

Şarkta bir müttefik bulmak ihtimâli kalmayan ve muhârebe dolayısıyla telâfisi gayrikâbil zararlara uğramakta olan Venedikliler sulha tâlip oldular; Arnavutluk sâhilinde işgâl ettikleri kaleleri ve İşkodra'yı ve Ağrıboz'u terk ile, harp tazmînâtı olarak iki yüz bin duka altını ve ayrıca her sene vergi vermek, şartlarıyla musâlâha akdolundu.

Venedikliler, hasımları Napoli kralına karşı Fâtih'ten muâvenet bile talep ettiler. Venedik sulhunu müteâkip pâdişah, Buğdan'ın (Moldavie) vahşî ve gaddar voyvodası Stefan'ı mağlûp ve fîrâra mecbur etti.

Fâtih'in etrâfa kol salmış istihbârat şebekesi Şimalde yeni bir kuvvetin ilk kımıldayışlarını haber vermişti; bu devlet o zamana kadar Moğol Kıpçak hânedânının taht-ı idâresinde bulunan Moskova Grandükü III. İvan'ın hükûmeti idi. Mora fethinden sonra Roma'ya kaçan Bizans Prensi Tomas Paleolog'un kızı Sofiya'yı, Papa'nın tavassutu ile tezevvüc eden İvan, zevcesinin teşvîkiyle nazarlarını Cenûba doğru çevirmiş, ecnebî hükûmetlerle ve bu arada Fâtih'in düşmanı Uzun Hasan'la münâsebetlere girişmiş idi. Sıhriyet bahânesiyle kendini Bizans İmparatorluğu'nun vârisi addetmek hülyâlarına da düşmüştü. Bu emellerin tahakkûka başlaması ancak iki asır sonra oldu ise de, Fâtih o zamandan bunu sezerek Şimâlî Karadeniz'deki Kefe ve sâire gibi Ceneviz müstemlekelerini fethedip Cengiz Han bakiyelerinden Kırım Hanlığını da taht-ı himâyesine aldı; bu sûretle Karadeniz tam bir Türk gölü oluverdi. Fâtih dünyâ üzerine Rusya'dan çökecek musîbetlere karşı mukâbil tedbirlerini almaya gayret sarf eden ilk insandır; son asrın hâdiseleri bu endîşesinde ne kadar haklı olduğunu ispat etmiştir.

Karadeniz'i bir Türk denizi hâline sokup Kafkaslardan Akdeniz'e kadar olan sâhada Mısır Kölemen Sultanlığı'ndan başka kuvvet bırakmayarak emniyeti ve coğrafî vahdeti temin eden Fâtih, artık, bütün hâdiselerini adım adım tâkip ettiği, Avrupa siyâset sahnesine çıkacaktı; Venediklilerin de teşvîki üzerine donanma ile sevk ettiği kuvvetle cenûbî İtalya'daki Otranto Kalesi'ni zapt etti ve buna müvâzî olarak Rodos'u muhâsara etti ise de alamadı. Bu İtalya seferinin ne maksatla ihtiyar olunduğu târihçe meçhul kalmıştır. Otranto'da bir köprübaşı kurup son derece kuvvetli bir kale yaptırması üzerinden az zaman geçmişti ki, Fâtih vefat etti ve bu sefer, bir teşebbüs mâhiyetinden ileriye geçemedi.

İtalya'da kale yapılırken Fâtih bizzat ordusunun başında bir Şark seferine hazırlanmış ve İstanbul'a 20 kilometre mesâfedeki Tuzla'da, Sultan Çayırı mevkîinde ordugâh kurmuştu. Ehemmiyetli görünmeyen bir rahatsızlığı vardı; bir gece sancılar içinde vefat etti. Bir seferin zahmetlerini göze alıp yola çıkan pâdişâhın birden sancılanması ve İtalyan Mûsevîsi iken ihtidâ eden bir hekimin verdiği şiddetli bir ilâç netîcesinde bütün bütün ıstırâbı artarak, irtihâli birtakım tahminlere yol açtı ve zamânının müelliflerinden birçoklarının, açıktan açığa olmamakla berâber, imâ ettikleri zehirlenme ihtimallerinin meydana çıkmasına sebep oldu. Muâsır müverrih Âşık Paşazâde de buna dâir epeyi hazin levhalar vardır.

***

Târih devirleri mikyâsında büyük adam olan Fâtih, XV. asırda azim ve cesâreti, dürüstlük ve adâleti nefsinde cemedip köklü ve bükülmez bir irâde ve kuvvet kaynağı olan Türk cemiyetinin içtimâî rûhunun mümessili idi. Cemiyet, yaptığı muazzam hamlelerde onun benliğinin mistik temellerini

seziyor, onu, vasatın çok fevkinde ve esrarlı kuvvetlerin, erişilmez bir müfekkirenin sâhibi olarak görüyordu. Bu müşâhedede şuur ve tahteşşuur aynı derecede rol oynamakta idi. Fâtih'in icrâatı bu fikri, kütlenin şuûruna yükseltince, kütle kendini onda toplanmış gördü; onun varlığında kendini buldu ve her fert şahsî mevcûdiyetini büyük bir varlığın mütevâzî bir cüz'ü şeklinde telâkkî etmeyi kabul edince de bütün benlikler (bir) oldu. O zaman bütün yapılanlar, inşâ, îmar, güzel san'atlar, ilim, siyâset, askerlik, bu umûmî ruhtan feyz aldı. Büyük liderinin direktifleriyle muazzam netîceler meydana geldi.

Bu otuz senelik devrede cemiyet ve Fâtih neler yaptılar?

Cihanşümûl mîmârînin müstakbel temellerinin, ilk esas ve kâidelerinin Fâtih Devri'nde atıldığını, devirlerin keyfiyet ve kemiyet îtibâriyle ne kadar bereketli olduğunu yukarıda îzâh eylemiştik. Bundan evvelki paragrafta belirttiğimiz vechile en ufak işçisinden mîmârına ve bânîsine kadar herkesin umûmî bir âhenk içinde, yaptığı bu binâlarda büyük bir vahdet, tezyînat ve teferruâtı ikinci plâna bırakıp esas bünyeye verilen kıymet ve bütünden fışkıran azâmet bu mîmârînin mümeyyiz vasıflan oldu. XVI. asırda vardığı şâhikanın (apojée) membâı bu devirdir.

Güzel san'atların diğer şûbelerinden resim de Fâtih Devri'nde bir hamle yapmak istîdâdı gösterdi. Şark dünyâsında noksan taraf olan büyük resmi (heinture) memlekete ithal için Fâtih Constanza di Fenara ve Gentile Bellini ve sâire gibi birçok ressamları İtalya'dan getirtip madalyalar, kabartmalar, yağlı boya tablolar yaptırdı; onların SinanBey gibi talebeleri yetişti; 1480 senelerine doğru Türkiye'de resim yer tutmağa başlamıştı.

Garp için büyük bir meçhul olan Türk yazısı da bu devirde inkişaf esaslarını vaz'eylemeye başladı. En feyizli devir olan on altıncı asır başındaki müceddитler, Fâtih Devri'nde yetişip tekâmül ettiler; yazı mücerret (abstrait) güzelliğin en güzel ifâde tarzı hâline geldi. Fâtih zamânında ve onu tâkip eden 25-30 sene içinde artık hiçbir İslâm memleketinde erişilemeyen bir seviyeye vâsıl oldu. Asırların en büyük hattatı Şeyh Hamdullah Efendi, Fâtih Devri'nde yetişmiştir.

Tezhip ve minyatür de Fâtih zamânında çok asîl numûneler vermiştir; Fâtih Devri kitapları bakmakla doyulmayacak bir nefâsettedir; ciltleri de pek güzeldir.

Edebiyat ve Türk lisânı sâhasında İkinci Murad zamânında başlayan kuvvetli hamle, Fâtih Devri'nde inkişaf ederek, pek mühim şâir ve nâsirlerin eserleri elden ele dolaşmıştır. Bunların terakkîsinde Fâtih'in mühim rolü olmuştur; bizzat kendisi de şâir olup hislerini lirik şiirlerle terennüm eden Fâtih, ediplerle hemhal olmuş, hasbihaller tertip, maddî ve mânevî refahlarını temin ederek teşvik ve himâye ile bu yolda her şeyi yapmıştır. Bütün Türk diyarlarından İstanbul'a gelen şâirler büyük izzet ve ikramla kabul olunarak alıkonulmuş ve dîvanları câizelerle taltîf edilmiştir.

Mûsıkî hakkında fazla bir şey söyleyemeyeceğim; on beşinci asırdaki mühim eserlerin bestekârlarının Türkiye'de çalışıp çalışmadıkları henüz meçhul kalmış bir noktadır.

Felsefe ve ilim o devirde pek ileri ve canlı bir halde idi. Sekiz asırlık İslâm felsefesi ve teolojisi sâhasında 1450'den sonra Molla Hüsrev, Molla Gürânî, Sinan Paşa, Hızır Bey ve sâire gibi mühim şahsiyetler yetiştiği gibi riyâziye ve heyette Ali Kuşçu ayarında pek mühim nazariyeleri ve te'lîfâtı bulunan bir âlim, tıpta Lârî Çelebi, Yâkup Paşa gibi üstatlar yer almışlar. Bu zatlar Fâtih semâniye medreselerinde ve diğer İstanbul, Bursa ve Edirne medreselerinde pek çok talebe yetiştirmişlerdir. Bu medrese ve mektep hâricinde Fâtih'in husûsî meclisi de bir akademi mâhiyetinde idi. Bütün bu âlimler, seyahat yoluyla gelenler, eski Bizans filozofları Fâtih'in meclisinde yer alırlar ve uzun musâhebeler yaparlardı. Bizzat kendisi Arabî, Fârisî, Yunanca, Sırpça ve rivâyete nazaran Lâtince ve İtalyanca bilirdi. Bizanslı Amirutzes ile hakîkî dostluğu vardı.

Mühendislik sâhasında da binâların teknik terakkîsinden, kale ve tersâne inşaatından başka havan topunun ve ilk defâ Rodos muhâsarasında kullanılan infilâklı merminin îcâdı şerefi Fâtih'e ve muâvinlerine âittir.

Ezelî takdîrin tecellîsi ile Fâtih'in yerine İkinci Bâyezid gibi babasının seviyesine ulaşmaktan ve geniş, hür fikirlerini tâkip edebilmek imkânından bile mahrum bir hükümdar çıkıp cemiyeti de şaşkın ve perîşan bir hâle getirmeseydi, Rönesans'ın tam inkişaf devresinde komşu ülkede ve onu tâkîben bütün Şark dünyâsında müvâzî bir fikir hareketi inkişaf eder ve Rönesans'ın çok parlak olmakla berâber yalnız rasyonalizmden örülmüş ve binâenaleyh tek cepheli kalmasına mânî olurdu. Bu sûretle on sekizinci asırdan zamânımıza kadar insanları ve içtimâî bünyeleri kemirmekte olan îman ve mâneviyat buhrânına karşı bir muvâzene unsuru teşekkül etmiş bulunurdu.

1 Murad Paşa Hamamı 1956 târihinde tamâmen yıkılarak, yok edildi (A. Yüksel).

2 Şunu da arz edelim ki Osmanlı-Türk câmileri ırktaşları Selçukluların çok direkli câmilerine benzemediği gibi, yine aynı üslupta olan Arap, İran ve Hint câmilerine de hiç benzemez.

3 Osmanlılar, İstanbul ve diğer şehirlerdeki büyük çapta câmi ve binâlar nokta-ı nazarından hiçbir milletin erişemediği bir seviyeye ulaşmışlardır. Meselâ Bizanslılar bir tek Ayasofya'yı yaptıktan sonra ona yakın hiçbir eser meydana getirememişlerdir. Ayasofya kubbesi 31 metre olduğu halde, diğer kiliselerinkilerde 18 metreyi geçen bir tâne yoktur ve bu vasat eserler de iki üç tânedir; fazla değildir. Kiliselerin mütebâkîsi üçüncü derecede binâlardır.

Âşık Paşazâde; Tevârih-i Âl-i Osman, Târih-i Osmânî Encümeni Neşriyâtı.

Dursun Bey, Târih-i Ebülfeth, Târih-i Osmânî Encümeni Neşriyâtı.

Hammer, Osmanlı Târihi, Ata Bey tercümesi.

Feridun Diritemkin, İstanbul'un Fethi, İstanbul Belediyesi neşriyâtı, 1949.

İsmâil Hâmi Danişmend, İzahlı Osmanlı Târihi Kronolojisi, Türkiye Yayınevi, 1947. Kritovulos, Târih-i Sultan Mehmed, Târih-i Osmânî Encümeni Neşriyâtı.

B. FATİH DÖNEMİ DENİZ HÂKİMİYETİ

İşbirliğinden Ayrılığa: XIV ve XV. Yüzyıllarda Cenevizliler ve Türkler / Prof. Dr. Enrico Basso [s.355-362]

Cenova Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Bölümü / İtalya

Ondördüncü ve onbeşinci Yüzyıllarda Türkler ile Cenevizliler arasındaki ilişki, hacimsiz bir ticari ilişki ile başlamıştır. Daha sonra iki devlet arasında birçok alanda iş birliği ve ortak çalışma gerçekleşerek, 15. yüzyılda meydana gelen çıkar çatışmaları sonrasında ilişkiler neredeyse tekrar başladığı noktaya dönmüştür.

Cenevizliler ile ilk kez ne zaman ilişki kurulduğu konusunda birtakım farklı görüşler mevcuttur. Gerçekte II. Bizans iç savaşı döneminde vuku bulan ilk temas için bazıları Sultan Orhan zamanında Cenevizliler ile Bizans arasında 6 Mayıs 1352'de imzalanan anlaşmayı önermişlerdir.1 Cenevizliler ile 1352 ve 1356 yılları arasında birtakım mektup alışverişi gerçekleşmiş ve Osmanlılar Cenevizlilerden Pera, Filippo, Demerode ve Bonoficio de Saulo'da2 birtakım ticari haklar verilmesini talep etmişlerdir. Bu ticari haklar talebi, bir sonraki yüzyılda Fatih Sultan Mehmed ve Francesco Draperio arasında kurulacak olan ilişkiye bir giriş niteliği taşımaktaydı.3 Ceneviz hükümeti gittikçe artan ticari hilekarlıkları ortadan kaldırmak amacıyla bu tür bir ilişkiye girilmesi için bir takım haklar vermeyi gönüllü olarak kabul etmiştir.4 Birçok onaylamadan sonra yasadışı ilan edilmesine ve nihayet 1361 yılında iptal edilmesine rağmen bu hakların verilmesi5, Cenevizlilerin ticari çıkarları olan Anadolu'nun birçok toprak parçasında söz sahibi olan Türkler ile kurulan iyi ilişkilerin devam ettirilmesi açısından çok önemli görülüyordu. İyi ilişkilerin devam ettirilmesinin politik ve askeri açıdan ne kadar önemli olduğu Boğaz savaşlarında da anlaşılmıştı.6 İşte böylece Cenevizliler, Osmanlı güçleriyle kuracak olduğu ilişkilerin, Bizanslılar tarafından desteklenen Venedik güçlerine karşı ne kadar önemli bir politik taktik olduğunu anlamıştır. Yine bu nedenden dolayı da bu ittifakı güçlendirmek için yapması gereken mali fedakarlıklardan kaçınmamıştır.

Türklerin 1379-1381 yılları arasında "Tenados Savaşı" ve "Chioggia Savaşı"7 gibi Venedikliler tarafından oluşturulan Ceneviz karşıtı koalisyonlar içinde yer alması bile Cenevizlilerin Türklere karşı olan bu tutumunu değiştirmemiştir. 8 Haziran 1387'de Sultan I. Murad ve tam yetkili Ceneviz elçisi arasında imzalanan antlaşma ile de bu tutum daha da belirgin hale gelmiştir.8 1387 Antlaşmasına göre Cenevizliler, Türk tacirlerinin Pera'da ödediği verginin en fazla %8 olarak azaltılmasını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Ancak bununla birlikte kendileri de Osmanlı'nın egemen olduğu topraklarda Venedikliler ile diğer gayrimüslimlerin ödediği miktarla eşit oranda vergi ödeyerek özgürce dolaşmak hakkını elde etmişlerdir.

Cenevizli tüccarlar böyle bir dönemde, Balkan yarımadasının büyük bir bölümünü yani, Batılı tüccarların yiyecek ihtiyacını karşıladıkları geleneksel alanı, kontrolü altında tutan Türkler ile

geliştirilen ilişkilerin ticari açıdan ne kadar önemli olduğunun açıkça farkındaydılar. Türkler ile imzalanan antlaşma metninde mısır ve buğday alımının öncülüğü -Pera'da birkaç hafta önce aynı Cenevizli elçilerin Ceneviz'in ticari çıkarlarını yakından ilgilendiren mısır üretim alanlarını kontrol eden diğer bir güç, Dobrucalı despot İvanko'nun temsilcileri ile imzaladığı ve mısır ticareti hususunda detaylı bir tasarruf hakkına izin verilebilen antlaşma- konusunda kesin deliller yoktu.9

Cenevizli tüccarlar topluluğunun Akdeniz'deki ticari çıkarlarını güvence altına alması dışında, antlaşma Demerode ailesi ve Osmanlı hanedan arasında sıcak ve önemli bir ilişkinin gelişmesine de neden olmuştur. Antlaşma metni, otuz yıl önceki Pera'da nasıl bir ticari hareketlilik olduğuna göndermede bulunarak, bunun Orhan ve Filippo Demorade arasındaki karşılıklı kişisel güvenden kaynaklandığına dikkat çekilmiştir. Ve şimdi de Givonni Demerode, I. Murad ile iyi ilişkiler geliştirirken otuz yıl önce babasının üstlendiği misyonu üstlenmektedir.10

Bu önemli belge delil gösterilerek söylenilebilir ki, Cenevizliler ve Türkler arasındaki ilişki eğrisi 15. yüzyılın ortalarında açıkça görüldüğü gibi yükseklerde seyretmektedir: Bir yanda Cumhuriyetin resmi müdahalesi sayesinde tüccar topluluğunun Doğu kolonilerinde yaygınlık göstermiş olan genel ticari çıkarları korunmak istenirken, diğer yandan da Osmanlı topraklarında ayrıcalıklar elde etmelerine neden olan kişisel ilişkiler sayesinde -Ceneviz hükümetinin tek başına bunları elde etmesi mümkün değildi- önemli birtakım ekonomik ayrıcalıklar elde edilmiştir.

"Kişisel ilişkiler" yoluyla geliştirilen ilişkilere özellikle antlaşmayı takip eden yıllarda bolca rastlamak mümkündür. 1396 yılında11 I. Bayezıd'a paralı asker olarak hizmet etmiş olan Savonalı Pietro Maria dışında, 140212 yılında Ankara'da Timur'un kuvvetlerine yenilen Türk kuvvetlerinin kalan kısmına Marmara Denizi'nde seyretmekte olan Ceneviz gemisinin yardımı bir başka örnek olarak verilebilir. Bir diğer örnek de bu olaydan yirmi yıl sonra Giovanni Adorno'nun ve Foça anlaşmasını imzalayan tarafların, Sultan'ın ordularını Lampsakos'tan Gelibolu'ya aktararak ve daha sonra Edirne'deki harekata da katılarak13 II. Murad'ın Düzmece Mustafa yanlılarına karşı kazandığı zafere önemli katkıda bulunmasıdır.

Cenevizlilerin Türklere yaptığı yardımlar her iki durumda da donanmaları hala yeterince güçlenmemiş olan Türkler tarafından cömertçe geri ödenmiştir. Bu son iki durum Ceneviz hükümetinden herhangi bir onay alınmadan gerçekleşmiştir. En azından birinci durumdan Cenova ve Ceneviz toplumu Adorno'nun müdahalesinin bir sonucu olarak faydalanmıştır. Giovanni'nin Osmanlı sarayında kazanmış olduğu prestij, daha önceleri kaybedilen Samsun'daki Ceneviz kolonisinin tazminatını almakla kalmayıp aynı zamanda 1424 yılında Türkler ile Bizanslılar arasında imzalanan bir barış antlaşmasında arabulucu olarak bulunan Giovanni'nin kardeşi Giacomo'nun diplomatik başarılar elde etmesine katkıda bulunmuştur.14

Bu arada resmi düzeyde ise ihtiyatlı ve eşit uzaklık prensibine uygun diplomatik politikalar takip edildiği Massaria Peyre'nin kayıtlarında açıkça görülmektedir. Bu kayıtlar aynı zamanda Ceneviz ve

Türk büyükelçilerinin sürekli gidiş-gelişlerinden de söz etmektedir. Yine Türklerle sürdürülen bu ilişkilerdeki temel nokta, Bizans ve Rodoslular ve Macaristan Kralı gibi diğer Hıristiyan güçlerle girişilmiş olan ilişkilere zarar vermeksizin Osmanlı faaliyetlerini kontrol altında tutmaktı.15 İlişkileri dengede tutmak Peralı Cenevizlerin Mitylene Lord'u, Chios'lu Maonez'le Rodos Şovalyeleri'yle ve Kıbrıs Kralı ile birleşerek I. Murad'a karşı oluşturdukları ittifak örneğinde olduğu gibi pek tabii ki her zaman mümkün olmuyordu.16 Ancak bu tür durumlar, Cenevizlilerin Timur'a karşı I. Bayezıd'a yardım etmeleri örneğinde olduğu gibi, ortamı bulunduğunda hemen düzeltilmeye çalışılarak eski politik denge yeniden sağlanıyordu.17

Türklerle olan ilişkilerde resmi düzeyde Cenevizliler tarafından takip edilen tedbirli politik tutumlar ile bazı özel şahısların benimsedikleri prensipsiz ve dikkatsiz girişimler arasındaki çelişki, bazen Ceneviz devletini girişilen bu tarz kişisel ilişkileri sınırlandırma şeklinde bir müdahaleye zorlamıştır. 1424 yılında II. Murad'tan Sultan'ın sembolünü kule üstüne boyamak karşılığında şehir duvarındaki kulelerden birinin tamiri için para isteyen Pera halkının tutumu yukarıda anlatılan duruma bir örnek olarak gösterilebilir.18 Ceneviz hükümetinin takip ettiği çok dikkatli politikalar ilişkilerin daha uzun bir süre devam etmesine neden olmuştur.

Pera halkının böyle bir tutum geliştirmelerinin altında yatan en önemli sebep, Giovanni Adorno'nun elde ettiği başarı ve Milan Dükünün, Genova Lordunun ve aynı zamanda Osmanlı Sultanı ile Venediklilere karşı düzenlenecek bir ittifak konusunda askeri işbirliği yapma hazırlığında olan Filippo Maria Visconti'nin politik tutumlarının bir sonucu da olabilir. Daha önce de Osmanlı ile bu tür ittifaklara girilmiş ve Osmanlı sarayı ile Milan sarayı arasında elçiler gidip gelmiştir. Bu ilişkiler sonrasında Osmanlı Sultanı II. Murad, 1430 yılında ordusunu Venedik'in kontrolü altındaki Selanik üzerine göndermeye ikna olmuştur.19

Bu tür politik durumlar, bir sonraki yıl Chios savunmasında Venedik kuvvetlerine karşı Türklerin yardımı örneğinde görüldüğü gibi büyük avantajlar getirebilmektedirler.20 Fakat Doğu politikalarında, daha çok İtalya'daki olaylarla ilgileniyor olan Lombard Lord'undan daha tecrübeli olan Cenevizliler bu tür girişimlerdeki risklerin de farkında olarak Sultan'ı imparatorluk içindeki olaylara karşı desteklemiş ve Aydınoğulları gibi Müslüman beyliklerin isyanlarını bastırmakta Sultan'ın minnettarlığını kazanabilmek ve kendi haklarını korumak için ona yardım etmiştir.21 Fakat Cenevizliler biliyordu ki, Sultan'a yaptıkları yardımlar Balkanlar'ın ikinci şehrinin ve Ege Denizi'ndeki önemli limanın kuşatmasında Türklerin yardım etmesinde olduğu gibi kendilerine mutlaka geri dönecektir.22

Daha önceleri Cenevizliler, Türkleri Venediklilere, Venediklileri de Türklere karşı kullanmayı çok iyi başarmıştı. Ancak bu yıllarda Cenevizliler farkına vardılar ki, daha önceleri Venediklilere karşı kullandıkları Türkler, artık gittikçe kontrol edilemeyen bir güç olmuşlar ve bu nedenle de Akdeniz'deki çıkarları yavaş yavaş tehlike altına girmeye başlamıştır. 1435 yılında Visconti'yi Ceneviz'den def ettikten sonra Osmanlılar ile Cenevizlilerin ilişkileri arasında yeni bir dönemin başladığını söylemek mümkündür. Bu yeni dönemde Cenevizliler ve Osmanlılar karşılıklı olarak tarafsız kalmayı

sürdürürken, Cenevizliler Türk yayılmacılığına engel olmak için birçok karşı tedbirler alma çabasında bulunmuşlardır.

***

Bu yeni politik tutum, Papa'nın Türklere karşı Haçlı Seferlerini başlatma arzusunun 1439 yılı gibi erken bir tarihe kadar inmesinden de kolayca anlaşılmaktadır. 1442 yılında Cenova dükü tarafından Papa'ya gönderilen mektupta bir Haçlı Seferi teşebbüsünde Papa'yı desteklemek için ne kadar gücü olduğunu belirtmektedir. Bu mektupta ayrıca Cenevizliler, Akdeniz'deki kolonileri korumak için ne kadar çaba sarf ettiklerinin yanı sıra Bizans'ın düşüşünü kolaylaştırmak için neler yaptıklarını, karşılaştıkları ekonomik zorlukları ve Cenova'yı tehdit etmekte olan Katalan-Aragonların Thyrren Denizi'ndeki yaylıması tehlikesinin bu teşebbüste direkt olarak görev almalarını ne kadar zorlaştırdığını papaya anlatmaktadır.23

Her ne kadar Ceneviz Cumhuriyeti 1444 yılındaki büyük seferde doğrudan görev almadıysa da, Burgond Süvari Bölüğüne Savoyard limanlarında ekonomik yardımlarda bulunmuştur.24 Cenevizlilerin papa tarafından düzenlenen bu Haçlı seferlerini ne kadar önemsediği, savaştan ancak bir ay gibi kısa bir zaman sonra, 2 Aralık 1444 tarihli resmi bir evrakta verilen bilgilerin ne kadar doğru olduğundan da anlaşılabilir.25

Tek başına bu delile dayanarak, meşhur bir iddia olan Türk ordusunun Asya'dan Avrupa'ya Ceneviz devleti aracılığı ile taşındığı iddiası pek doğruymuş gibi görülmemesine rağmen kendi adlarına iş yapan Ceneviz patronileri'nin bu işi yapma olasılığından bahsedilebilir. Jacques Paviot'ın bir makalesinde26 işaret ettiği gibi, Batı ülkelerinde yaygın olarak bilinen ve Valeran de Wawrin'in hatıralarında yankı bulan suçlamaların büyük bir kısmı, geleneksel rekabetini en kötü şekliyle sergilemeye çalışan Venedik'ten yayılmıştır. Venedik ayrıca kendisini temize çıkarmak için Türklerle diplomatik antlaşmalara girmekten geri durmamıştır.

Gerçekte doğu seferlerinde doğrudan müdahale etmenin mümkün olmayışı, Cenevizlilerin onları samimiyetle destekliyor olmalarına rağmen, Callistus III ve Pius II'nin27 projelerinde iddia edildiği gibi, Aragon kralı ile bitmek bilmeyen savaşlar ve Türklerle iş birliği yaptığı konusundaki suçlamalar ile de alakalıydı. Ve bu suçlamalar Cenevizlilerin daha sonraki yıllarda Akdeniz'de takip ettiği politikanın değişmez bir parçası haline gelmiştir.

İstanbul'un düşüşünü takip eden birkaç ay içinde İtalya'dan bir haber yayılmıştı. Bu habere göre Ceneviz donanmasının bütün gemileri II. Mehmed'i tamamıyla bozguna uğratmış ve Doğudaki Hıristiyan gemilerine ve limanlarına saldırmaya başlamıştı. Cenevizliler kendileri hakkında yapılan bu ithamlara, Avrupa'daki bütün saraylarına bu iddiayı yalanlayan resmi mektuplar göndererek şiddetle karşı çıktılar. Ayrıca "Büyük Türklere" karşı giriştikleri eylemlerin ve muhasara altındaki İstanbul'un savunması için harcadıkları çabaların tanıkları olarak da saygınlıklarından hiç şüphe duyulmayan iki kişi buldular. Bunlar, Büyük Papalık tarafından yeni bir Haçlı ordusu oluşturmakla görevlendirilmiş

Kardinal Domenico Capranica ve kuşatma sırasında bizzat bulunmuş ve acı tecrübeler yaşamış olan Papalık elçisi Kiev'li Kardinal Isidor'dür.28 Ancak "yalanlama kampanyaları" Napoli Kralı olan Arogon'lu Alphonse'nin bildirgesi ile zirvelere tırmanmış ve Cenevizlerin amansız düşmanı olan Alphonse Cenevizlileri "İtalyalı Türkler" olarak tanımlamış ve Türklerin Balkanlar'da kazandığı zaferlerin tek sorumlusunun Cenevizliler olduğunu iddia etmiştir.29

Bu tür anlamsız suçlamalar, Dük Pietro Campofregoso tarafından serinkanlılıkla ve sakince verilen cevaplarla reddedilmiştir. Ayrıca Pietro Campofregoso, kralın düşmanca tutumlar sergilediğini ve bunun Akdeniz'de ciddi herhangi bir Ceneviz teşebbüsü oluşturulmasına engel oluşturduğunu hem Alphonse'ye hem de Papa'ya defalarca şikayet etmiştir.30 Cenevizler lehine takındığı tutum ile bilinen Milan Dükü Francesco Sforza, Hıristiyanlığın doğuda yaşadığı bozgunların en önemli sebeplerinden birinin Venedikliler tarafından benimsenen politik davranışlar olduğuna işaret etmiştir.31

Francesco Sforza suçlamalarını kati bir takım delillere dayandırmıştır: Venediklilerin "istihkam" politikaları, Venedik kolonilerini mümkün olduğunca korumayı ve bütün bunların dışında Sultana kendilerine saldırması için bahane yaratmamayı amaçlamaktaydı. Bu düşünce doğrultusunda 1453 ve 1462 yıllarında Venedik tarafından Ege Denizi'ne donanma gönderilmiş ve bu donanmanın Türk donanması ile birleşip savaşa katılmalarına engel olmak için de katı kurallarla sınırlandırma getirilmiştir. Ancak bu kurallar aslında Osmanlı donanmasının Ege adalarında yayılmasına neden olmaktan başka bir işe yaramamıştır.32

Kendi adlarına Katalanlar ile Thyrren Denizi'nde askeri işbirliğinde bulunan Cenevizliler aynı zamanda Ege Denizi'nde ve Karadeniz'de var olan kolonilerini korumak zorundaydılar. Ancak ülkenin coğrafi konumu onları Venediklilere nazaran daha zor şartlar altına sokuyordu. Mesela Chios33 ve Cenevizlilerin kontrolü altındaki son Gattilusio34 Mitylene Krallığı Türk topraklarına yakın bir yerde bulunmaktaydı. Kefe ve diğer Karadeniz kolonileri ise ana kıtadan denizle ayrılmışlardı.35 Ceneviz, Venedik Düküne göndermiş olduğu şükran mektubunda Janos Hunyadi'nin Belgrat'ta Türklere karşı bir zafer kazandığını müjdeleme örneğinde olduğu gibi,36 Balkanlar'da meydana gelebilecek olaylarla ilgili bilgi yolu olarak Veneciarum'a dayanmak zorundaydı. Bu, tutarlı bir politik program oluşturulmasına büyük ölçüde engel oluyordu. Öyle ki hemen İstanbul'un düşüşünden sonra, Pera'daki durumla ilgili bir çok karışık ve çelişkili haberler Ceneviz'e Venedik üzerinden geçmiş ve hükümetin konuyla ilgili yeterli önlem almasına engel olmuştu.37

Bazı karışık durumlar ile ilgili vuku bulan olaylar hakkında sağlıklı bilgi edinme problemi, 15. yüzyılın ikinci yarısında devlet tarafından doğuya gönderilen elçilere verilen emirler ile ilgili kuşkuda da kendini açıkça göstermektedir. Bazı genel durumlar dışında her zaman, Sultan ile irtibat kurulmadan önce mutlaka danışılması gerekliliği ile ilgili ifadelere sıkça rastlanmaktadır. Pera'da yaşayan tüccarlar ve Chios'lu Mahonese'ler, doğudaki meseleler üzerine bilgi edinmek ve verilecek olan karşılığa en uygun cevabı sultanın sarayına sunabilmek için görev yapan Kefedeki yönetimin temsilcileridirler.38

Açıkça anlaşıldığı gibi bu elçilerin en önemli görevi, doğudaki kolonileri, her ne kadar resmi olarak San Giorgio Bankası'nın yönetimine verildilerse de diplomatik olarak koruma ve önceki ticari haklarının yerine getirilmesini güvence altına alma çabasıydı.39 Fakat onlar her ne kadar kuşku ile yaklaşma zorunluluğuna sahip olsalar da, daha önceleri doğuda yaşayan tüccarların tecrübelerinden faydalanarak hiçbir bilgiyi kaçırmamak ve Osmanlı askeri faaliyetlerinden her daim haberdar olabilecekleri bir casus hattı oluşturarak olası tehlikeleri haber vermek zorundaydılar.

Cumhuriyetin elçileri çok zor şartlar altında olsalar da bu amaçları önemli denilebilecek bir başarı ile tamamlamışlardır: ticari ilişkiler yeniden gözden geçirilmiş, Türk tüccarlarına ekonomik imtiyazlar tanınmış,40 Ceneviz gemicilerinin Karadeniz'de karşılaşabileceği güçlükler azaltılmıştır. Bunun ötesinde Ceneviz ve onun koloni görevlileri arasında daha sonraki yıllarda geçen mektuplaşmalar açıkça ortaya koymuştur ki devlet Osmanlı sarayında tasarlanan şeyler hakkında daha doğru bilgiler edinmeye başlamıştır.41 Ancak hükümet 1462 yılında, Sultanın amacının ne olduğu ile ilgili kendisine ulaşan bilgilerden dolayı yanılgıya düşmüştür. Cenova tarafından Nicholas Gattilusio'ya gönderilen en son mektuplardan birinde o yıl Sultanın deniz seferlerinden çok kara seferlerinde bulunacağı ile ilgili bilgi verilmiştir.42 Ama 1470 yılında Türk donanmasının yaptığı hazırlıklar ve amaçlar göz önünde bulundurulacak olursa verilen bilginin yanlış olduğu anlaşılacaktır.

Ceneviz Devleti aynı yılın Temmuz ayında Karadeniz'deki kolonilerini, düşmanın olası bir donanma saldırısına karşı alarma geçirdi. Ancak birkaç gün sonra Sultanın asıl amacının Ege Denizi'ndeki Venedik adaları olduğu anlaşıldığından alarm durumu iptal edildi. Ege Denizi'ne bir saldırı söz konusu olduğundan dolayı Chios'ta savunma hazırlıkları yapılmaya başlandı.43 Belki tehlikenin yeterince anlaşılamamasından, belki de daha önceki yıllarda Venedik'in takındığı tutumun bir rövanşı olacağındandır ki Venedik'e bilgi yolladıkları konusunda elimizde bir delil yoktur.44

15. yüzyılın son on yıllarında, Ceneviz Devleti'nin, Chios'lu potosatateler ile 1479 ve 148445 yıllarında yaptıkları yazışmalarında görüldüğü gibi, Türk donanmasının bu dönemde denizlerde ve sultan tarafından tasarlanan şekliyle karada yapılacak olan saldırı hazırlıkları ile ilgili güvenilir bilgiler elde edebileceğini ispat etmiştir.46 Yine Ceneviz Devleti kendi ajanlarını, Osmanlı sarayına çok yakın yerlere kadar sokabileceğini de ispatlamıştır. Örneğin bu casuslardan birinin gönderdiği raporda, Venedikliler tarafından yapılma ihtimali yüksek olan ve sultanın sefer için yaptığı askerihazırlıklara engel olamamış başarısız bir suikastten, II. Mehmed'i zehirleme girişiminden söz edilmektedir.47

Bütün bu tedbirlere ve Türk İmparatorluğu'nun içlerine kadar sızmış olan casus ağına rağmen, Cenevizliler Türk donanmasının Kefe ve Karadeniz'deki diğer Ceneviz kolonilerine karşı giriştiği saldırıyla neredeyse şaşkına dönmüşlerdir. Üstelik tamamıyla habersiz oldukları bu saldırının sonuçları, Cenevizliler için İstanbul'un düşüşünden daha önemli sonuçlara gebeydi. Cenevizliler Karadeniz'de her şeyin tamamıyla normal olduğu konusunda güvenilir bilgiler alınıyorlardı. Rahatsız edici olan tek haber şehirdeki ticari ve mali kesimi önemli ölçüde etkileyebilecek bir hastalık haberiydi.

Ancak Ceneviz devletinin ajanları bir kez daha yanılmışlar ve aynen 1453 yılında İstanbul'un Türkler tarafından fethinde olduğu gibi 1475'te de bir kez daha devre dışı bırakılmışlardı.48

***

Böylece uzun süreli bir koloni tecrübesinden sonra, Cenevizliler Akdeniz'den ayrılıp Batıya doğru yola çıktılar. Hem politik hem de en az diğeri kadar önemli olan psikolojik açıdan değerlendirildiğinde, tehlike çanlarının İstanbul'un düşüşü ile 1453 yılında çalmaya başlamasına rağmen asıl dönüm noktasının 1475 olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kefe'nin ve Karadeniz'deki diğer kolonilerin49 düşüşü Cenevre'de çaresi olmayan bir hastalık gibi hissedildi ve Osmanlı hakimiyetinin olduğu bölgelerde otonom devletçiklerin kurulması ile ilgili umutların artık ne kadar boş ve anlamsız olduğunu gösterdi.

Kısa vadede bu şiddetli darbe, Cenevizlilerin koloni imparatorluğunun kaybının ve Sultanla kıyaslandığında Ceneviz siyasi konumunun "Achille'in topuğu"nu yitirdiğini düşünenleri kuvvetlendirir görünmüştür. Ve Cenevizlilerin son yaşadığı zor sonuçların etkisinden arınarak "Büyük Türklere" olan düşmanlığını açıkça ortaya koymaları, güçlerini Haçlı birliğindeki diğer Hıristiyan güçleri ile birleştirerek Osmanlı İmparatorluğu'nu yerle bir etmeleri ve onu geldiği yerlere yani İslam'ın sancağı olan Orta Asya'ya kadar geri göndermeleri istenmiştir.

Bu projenin 1481 yılındaki Otronta seferinde başarıya ulaştığı görülmüştür. Kefe'nin fatihi50 Gedik Ahmet Paşa'nın ordusundan kurtulma noktasında olan Apulian şehri ile Hıristiyan donanmasının kumandanı ve Ceneviz gemilerinin patroni olan Ceneviz Başpisikoposu Paolo Campofregoso, II. Mehmed'in ani ölümü ve padişahın oğulları olan Cem ve Bayezid kardeşler arasında çıkan taht kavgalarının bir iç savaşa neden olabileceğini ve bunun da Türk İmparatorluğu'na karşı doğuya doğru yol almak için iyi bir fırsat olduğunu düşünerek izin istediler.51 Amaçları İstanbul'u karadan ve denizden aynı anda kuşatarak fethetmekti. Macaristan Kralı Matjas Hunyadive Romanya Prenslerinden de yardım almak istiyorlardı. Türk fetihçilerine yapılacak olan bu saldırı Balkan halkları için de bir kurtuluş olabilirdi.52

Ancak bu kısa sürdü. Napoli Kralı'na, Calabrialı Alphonse'ya ve diğer Hıristiyan kumandanlara karşı Türkler ile birleşen Venediklilerin açıkça görülen düşmanlığı, Papa 4. Sixtus'un İtalya'da İslamın köprübaşlılık konumunu ortadan kaldırmadan böyle bir girişimde bulunulmaması konusundaki akıllıca isteği ve Krallığını Osmanlı egemenliğinden kurtarmayı çoktan hak etmiş olan Kral Ferdinand'ın çekimser tutumu Cenevizlileri Türk garnizonu teslim olana kadar Otronta'dan önceki yerde kalmaya zorladı.

En sonunda, temel amaç başarıya ulaştığında, Kral ve Papa projeyi desteklemeye ve ordunun Valona'ya taşınması için emir vermeye karar verdiklerinde zaten Eylül ayının sonu gelmişti. Mevsim bir sefere girişmek için çok ilerlemiş, bu da başarı umudunu azaltmıştı. Tayfalar arasında gittikçe

yayılan veba hastalığı, yeterince iyi ödeme yapılmaması ve en önemlisi de Osmanlı İmparatorluğu'nun iç durumu hakkında elde edilen detaylı bilgiler, zaten Calabrialı Alphonse'nin Otronta ganimetlerinin paylaşımında takındığı hırs dolayısıyla aşağılanmış olan Cenevizlileri, Osmanlılara karşı yapılması istenen bu girişimin bir parçası olmamaya itti ve onlar da ülkelerine dönmeye karar verdiler. Rövanş hayalleri suya düştü. Aynı yılda yani 1481'de Han Mengli-Giray tarafından Kırım'ı kurtarmak için teklif edilen iş birliği girişimi ve kardeşi Bayezıd sultana baş kaldırmış olan Cem Sultan'ın heyecan verici isyan hikayesi de -ki bu daha sonraki yıllarda Avrupa saraylarını çok yakından ilgilendirecek ve karıştıracaktır- böylece yarım kalmış oldu.53

1481 yılında yaşanan hayal kırıklığı aslında Cenevizlilerin, deyim yerindeyse, "gözlerini açtı". Akdeniz'de bulunmanın İstanbul ile Chios kolonilerinin devamı54 konusunda diplomatik ilişkilere girmeyi mümkün kılacağını düşünenlerin fikirleri ve Cenevre ile Cenevizlilerin talihlerinin zaten bitkin olduğu düşüncesi galebe çaldı. Cenevizliler, 1484 yılında Kili ve Moncastro'nun Türklerin eline geçmesi ve Eflak ve Boğadan Prensliklerinin Türklere bağlanmaları55 gibi Hıristiyanlığın doğuda karşılaştığı başarısızlıklar konusundaki analizleri dolayısıyla desteklendiler.

Böylece Cenevizliler yüzlerini tamamıyla Batıya çevirmeye karar verdiler. V. Alphonse'nin ölümünden sonra güç kaybeden Catalan-Aragonese gücündeki deniz yollarıyla ilgilenmek Cenevre'de II. Mehmed ile ilgilenmekten daha gizemli hale geldi.56 Ayrıca Cenevizliler son başarısızlıklarından sonra, uzun süredir kötü bir durumda olan ekonomilerini yeniden canlandırmanın yolunu bulmuş oldular. Ancak ekonomideki iyileşme bu yıllarda çok yavaş oluyordu. Cenevizliler de önceleri doğudaki kolonilerinden elde ettikleri gelirlere yeniden kavuşmak için yeni arayışlara girdiler. Granada ve İberya'nın ve Avrupa politikalarının yükselmekte olan yıldızı, Castile57 bu arayışlardan bazılarıdır.

Böylece Cenevizliler, 1481 yılından sonra doğudaki ilişkilerini tamamıyla Chios'un savunmasındaki müdahaleleri ve Türk İmparatorluğu ile girişilen birkaç basit ticari alışveriş ile sınırlandırmışlardır. Diğer bir yandan da Castile ile olan geleneksel ilişkiler ve politik alanda gelecek vadeden gelişmelerin çokluğu, Ceneviz ticaretinin ve ekonomisinin belkemiği haline gelmiş ve ülkede tüccar ve sermayedar sınıfının yavaş yavaş oluşmasına neden olmuştur. Bu da Cristof Colomb'un rüyalarının gerçekleşmesi için atılan ilk adıma temel oluşturmuştur.58 Colomb'un girişimleri ve İspanya Monarşisi'nin zaman içerisinde bir dünya imparatorluğuna dönüşmesi Cenevizlileri de etkiledi ve İberya'nın geniş aktif ekonomik bölgesi içerisinde yer almaları onları da Yeni Dünyanın denenmemiş lezzetlerine doğru götürdü. Böylece Seville'nin tarihinde daha önce hiç rastlamadığı bir ekonomik büyüme içerisine girmesi Cenevizliler için daha önce İstanbul'un önemine eşit bir derecede önem kazanmasına neden oldu.59

16. yüzyıl boyunca, Függer ve Welser ekonomik çöküşünün avantajlarını çok iyi kullanan Cenevizli bankerler İspanyol maliyesinin dizginlerini ellerinde tutabilmek için öncekinden daha büyük diplomatik ketumlukla davranmışlardır. Daha önceleri Bizans ekonomisini kontrollerinde tutan Cenevizlilerin bu durumu şimdiki ile paralel bir durum arz etmektedir. Bu Palaeologan döneminin

Bizans tarihçilerinin Cenevizlilerin aç gözlü tüccarları için ettikleri kızgın küfürler ve bazı ünlü İspanyol atasözlerinin banker olan büyük babalarının ellerinde olan Don Dinero'nun talihi ile ilgili söylediklerinden de anlaşılmaktadır.60

Bununla birlikte sonuç olarak söylenilebilir ki Cenevizliler, büyük olasılıkla ekonomik alandaki kontrolleri dolayısıyla, Akdeniz'deki politik gelişmelerde söz sahibi olmuşlardır.

Kendileri ve Venedikli rakipleri Hilal ve Haç arasındaki "Büyük Oyun"da -ki bunun sonucu ancak denizlerin ekonomik ve politik olarak kontrol edilmesi anlamına gelmektedir- ikincil derecede rol oynadıktan sonra Cenevizliler, ekonomik alanda üstlendikleri rolü, kendilerinden sonra gelen genç İspanyol Monarşisi'nin omuzlarına bırakmıştır.61

1 Bakınız. L. T. Belgrano, Prima Serie di Documenti Riguardanti la Colonia di Pera, «Atti della Società Ligure di Storia Patria» (A. S. Li.), C. XIII/2, Ceneviz, 1877, s. 97-336, dosya, XVI, s. 124-125.

2 Bakınız. L. T. Belgrano, Prima Serie di Documenti cit., dosya. XVII, s. 125-126.

3 Bu ilşki ile ilgili olarak bakınız. F. Babinger, Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer Einer Zeitenwende, München 1953, İtalyanca çevirisi E. Polacco tarafından yapılmıştır., Maometto il Conquistatore, adlı çalışmaya bakınız. Torino 1957, s. 30-31, 47-48, 139-141; M. L. Heers, Les Génois et le commerce de l'alun à la fin du Moyen Age, in «Revue d'histoire economique et sociale», 32 (1954), s. 31-54; L. Balletto, Draperio Francesco, isimli çalışma Dizionario Biografico degli Italiani'dan alınmıştır. C. XLI, Roma 1992, s. 681-684.

4 Bakınız. L. T. Belgrano, Prima Serie di Documenti cit., dosya. XVIII-XIX, XXI, s. 126-129.

5 Bakınız. L. T. Belgrano, Prima Serie di Documenti cit., dosya. XXII, s. 129.

6 Bakınız. C. Manfroni, Le Relazioni fra Genova, l'Impero Bizantino e i Turchi, A. S. Li., C. XXVIII, Ceneviz 1898, s. 575-856; G. Ostrogorsky, Geschichte des Byzantinischen Staates, München 1963, İtalyanca tercümesi P. Leone tarafından yapılmıştır., Storia dell'impero Bizantino, Torino 1968, s. 475-476.

7 Bakınız. G. Ostrogorsky, Storia cit., s. 486-488; AA. VV., Histoire de l'Empire Ottoman, Editör R. Mantran, Paris 1989, s. 43.

8 Bakınız. S. De Sacy, Pièces Diplomatiques Tirées des Archives de la République de Gênes, «Notices et extraits des manuscripts de la Bibliothèque du Roi», T. XI, Paris 1827, s. 58-61; L. T. Belgrano, Prima serie di documenti cit., dosya. XXX, s. 146-149; C. Manfroni, Le relazioni cit., s. 718-719; K. Fleet, The treaty of 1387 between Murad I and the Genoese, «Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London», C. LVI, Kısım 1, 1993, s. 13-33.

9 Bakınız S. De Sacy, Mémoire sur un Traité Fait Entre les Génois de Péra et un Prince des Bulgares, «Mémoires de l'Institut Royal de France. Académie des inscriptions et belles-lettres», 7, Paris 1824, s. 292-343; Id. Pièces Diplomatiques cit., s. 65-71; L. T. Belgrano, Prima Serie di Documenti cit., dosya XXIX, s. 145-146; V. N Zlatarski-G. I. Kacarov, Dogovorut na Knjaza Ivanko, sin Dobroticev, s genuezcitê ot 1387 god, «Bulletin de la Societé historique de Sofia», 3, Sofia 1911, s. 17-37; I. Dujcev, Iz Starata Bulgarska Knjnina, II, Knijovni i Istoriçeski Pametnitsi ot Vtoroto Bulgarsko Ctsarstvo, Sofya 1944, s. XVIII, 185-197, 394-395; N. Andreev-V. Kutikov, Dogovorıt na Dobruc~anskia vladetel Ivanko s genuezcitê ot 1387 g., «Godistnik na Sofijskiya Universitet-Yuridiçeski Fakultet», LI, Sofia 1960, pp. 1-110; E. Basso, Genova: un impero sul mare, "Collana di Studi italo-iberici", 20, Cagliari 1994, s. 85-97.

10 Bakınız K. Fleet, The treaty of 1387 cit, s. 14, 23-24.

11 Bakınız L. T. Belgrano, Prima serie di documenti cit., dosya. XLIV, s. 179-180.

12 Bakınız. G. Pistarino, Chio dei Genovesi, «Studi Medievali», T. X/I (1969), s. 3-68, özellikle s. 56.

13 Bakınız. E. Basso, Genova cit., s. 63-64.

14 Bakınız. L. T. Belgrano, Prima Serie di Documenti cit., dosya. LVIII, s. 186-187; C. Manfroni, Le Relazioni cit., s. 727; A. Bombaci-S. J. Shaw, L'Impero ottomano, in Storia Universale dei Popoli e Delle Civiltà, C. VI/2, Torino 1981, s. 316; E. Basso, Genova cit., s. 80.

15 Bakınız. L. T. Belgrano, Prima serie di documenti cit., dosya XXXII, XXXVI, XXXVIII, s. 151-154, 160-167, 169-174.

16 Bakınız L. T. Belgrano, Seconda Serie di Documenti Riguardanti la Colonia di Pera, in A. S. Li., C. XIII/3, Ceneviz, 1884, s. 932-1003, dosya. VIII-IX, s. 953-967.

17 Bakınız. G. Pistarino, Chio cit., s. 53-54.

18 Bakınız. L. T. Belgrano, Prima Serie di Documenti cit., dosya. LIX, s. 187-188.

19 Bakınız. Storia di Milano, F. Cognasso tarafından yayına hazırlanmıştır. C. VI, Il Ducato Visconteo e la Repubblica Ambrosiana (1392-1450), Milano 1955, s. 256. On the politics of Filippo Maria Visconti in the Levant, (Filippo Maria Visconti'nin Akdeniz Politikası Üzerine), bakınız. E. Basso, Genova cit., s. 151-166.

20 Bakınız. Georgii et Iohannis Stellae Annales Genuenses, G. Petti Balbi tarafından yayına hazırlanmıştır., "Rerum Italicarum Scriptores", T. XVII, s. II, Bologna 1975, s. 373-374; G. Salvi, Galeotto I del Carretto Marchese di Finale e la Repubblica di Genova, A. S. Li., C. LXVI, Ceneviz

1937, s. 58-62; Ph. P. Argenti, The Occupation of Chios by the Genoese and Their Administration of the Island, 1346-1566 (Chios'ın Cenevizliler tarafından İşgali ve Cenevizlilerin Adayı Yönetimi) 1346-1566, 3 Cilt., Cambridge 1958, C. I, s. 176-185; G. Pistarino, Chio cit., s. 58.

21 Bakınız. J. Von Hammer Purgstall, Geschichte des Osmanischen Reiches, 10 Cilt., Budapeşte 1825-1835, J. J. Hellert tarafından Fransızca'ya çevrilmiş olan, Histoire de l'Empire Ottoman, Paris 1835-1843, II, s. 164-165; W. Heyd, Histoire du Commerce du Levant au Moyen Age, 2 Cilt., Leipzig 1885-1886, II, s. 278-279; G. Pistarino, Chio cit., s. 56; headword Djunayd, in Encyclopedie de l'Islam, II, Leyde-Paris 1977, s. 613-615; A. Bombaci-S. J. Shaw, L'Impero cit., s. 299-303, 319-320; E. Basso, Genova cit., s. 80-81.

22 Cenevizliler ile Filippo Maria Visconti arasında Doğu Politikaları üstündeki ihtilaflar ile ilgili olarak bakınız. E. Basso, Genova cit., s. 161-166; Id., De Boucicault à Francesco Sforza. Persistance et Changements dans la politique orientale des seigneurs étrangers de Gênes au XVe siècle, in Le partage du monde. Échanges et colonisation dans la Méditerranée médiévale, M. Balard ve A. Ducellier tarafından yayına hazırlanmıştır. Paris 1998, s. 63-77, özellikle 66-70 arası sayfalara bakınız.

23 Bakınız. L. T. Belgrano, Prima Serie di Documenti cit., dosya. CXVI, s. 206-207. Cenova ve Aragon arasında bu dönemdeki ihtilaflar konusu için bakınız. G. Olgiati, Classis Contra Regem Aragonum (Cenevre, 1453-1454). Organizzazione Militare ed Economica Della Spedizione Navale Contro Napoli, "Collana di Studi italo-iberici", 15, Cagliari 1989; E. Basso, "Ferro, Fame Ac Peste Oppressa": l'ammiraglio Bernat de Vilamarí e il blocco Navale di Genova (1456-1458), «Anuario de Estudios Medievales», 24 (1994), s. 539-555.

24 Bakınız. J. Paviot, "Croisade" Bourguignonne et Intérêts Génois en Mer Noir au Milieu du XVe Siècle, «Studi di Storia medioevale e di Diplomatica», 12-13 (1992), s. 135-162, özellikle s. 137'ye bakınız.

25 Archivio di Stato di Genova (A. S. G.), Archivio Segreto (A. S.), Diversorum registri, 533, c. 107v.

26 J. Paviot, Gênes et les Turcs (1444, 1453): sa défense Contre Les Accusations d'une Entente, in «La Storia dei Genovesi», IX, Genova 1989, s. 129-137.

27 Böyle bir duruma 11 Ocak 1454 yılında papa V. Nicholas'a gönderilmiş olan ve içinde Cenevizliler'in Haçlı seferlerinin bir parçası olmaya gönüllü olduklarının ifade edildiği mektupta da şahit olunmuştur. "[…] Pur che le Altri Natione Faciano Quello che è Necessario in tanta coxa […]", A. S. G., A. S., Litterarum registri, 1794, cc. 478r. /v.

28 A. S. G., A. S., Litterarum registri, 1794, cc. 481v., 488v. -489v., 493v., 526v. -527r.; W. Heyd, Histoire du commerce cit., II, pp. 305-307; J. Paviot, Gênes et les Turcs cit.; G. Olgiati, I Genovesi in Oriente dopo la Caduta di Costantinopoli, in Studi Balcanici, Guida ve L. Valmarin tarafından yayına hazırlanmıştır, «Quaderni di Clio», 8, Roma 1989, s. 45-59, özellikle s. 53 e bakınız.

29 G. Pistarino, Genova e Barcellona: Incontro e Scontro di Due Civiltà, in Atti del I Congresso storico Liguria-Catalogna, Bordighera 1974, s. 81-122, özellikle s. 118-122 arasına bakınız.

30 Bakınız. A. S. G., A. S., Litterarum Registri, 1794, cc. 762r. -765r. (Papa III. Callistus'a ve Aragon Kralı Alphonse'ye mektuplar); 1797, cc. 249r., 333r. /v. (Papa II. Pius'a); 1798, c. 27v. (İmparator III. Frederick'e).

31 Bakınız. G. Pistarino, I Signori del Mare, Civico Istituto Colombiano, «Studi e Testi, serie storica a cura di Geo Pistarino» (S. T.), 15, Ceneviz, 1992, s. 265.

32 Bakınız. S. Runciman, The Fall of Constantinople. 1453, Cambridge 1965, İtalyanca çevirisi M. L. De Luigi Rotondi tarafından yapılmıştır. La Caduta di Costantinopoli. 1453, Milano 1968, s. 80-81, 110-111; G. Pistarino, Chio, cit., s. 50-52; A. Pertusi, La caduta di Costantinopoli, 2 Cilt., Milano 1976, I, Le Testimonianze dei Contemporanei, s. LXIX-XC; E. Basso, Genova cit., s. 79-84.

33 Chios'un İstanbu'un düştüğü yılları takip eden zamandaki konumu için bakınız. G. Pistarino, Chio dei Genovesi Nel Tempo di Cristoforo Colombo, Nuova Raccolta Colombiana, 12, Roma 1996, s. 289-365.

34 Mitylene'li Gattilusio ile ilgili bakınız. A. Luxoro-G. Pinelli Gentile, Documenti riguardanti Alcuni Dinasti dell'Egeo, in «Giornale ligustico di archeologia, storia e belle arti», I (1874), s. 81-90, 217-221; II (1875), s. 86-93, 292-297; III (1876), s. 313-316; V (1878), s. 345-372; W. Miller, The Genoese Colonies in Greece, in Essays on the Latin Orient, Amsterdam 1964, s. 296-298; Id., The Gattilusi of Lesbos (1355-1462) (Lesbos'lu Gattilusi, 1355-1462), s. 313-353; G. Pistarino, Genovesi d'Oriente, S. T., 14, Genova 1990, s. 383-420; G. Olgiati, I Gattilusio çalışması «Dibattito su Famiglie Nobili del Mondo Coloniale Genovese Nel Levante –'de yer almaktadır. Atti del Convegno di Montoggio, 23 ottobre 1993», Accademia Ligure di Scienze e Lettere, Monografie, IX, Genova 1994, s. 85-99; AA. VV., Oi Gateloúzoi tís Lésvou, A. Mazarakis tarafından yayına hazırlanmıştır., «Mesaioniká Tetradia», 1, Athinai 1996; E. Basso, Gattilusio Domenico; Dorino (I); Dorino (II); Francesco (I); Giuliano; Jacopo (Francesco II); Jacopo; Niccolò (I); Niccolò (II); Palamede "Dizionario Biografico degli Italiani" de yer almaktadır., C. LII, Roma 1999, s. 603-617; 620-626., Bu ailenin bazı üyelerinin ve özellikle Giuliano Gattilusio'nin temel faliyetleri üzerine bakınız J. Heers, Les Génois en Angleterre: la crise de 1458-1466, AA. VV adlı çalışmada yer almaktadır., Studi in onore di Armando Sapori, 3 Cilt., Milano 1957, C. II, s. 807-832; Id., Gênes au XVe siècle, Paris 1961, s. 306-307; G. Pistarino, I Signori cit., s. 333-347; Id., Giuliano Gattilusio corsaro e pirata greco-genovese del secolo

XV, Miscellanea Storica adlı çalışmada yer almaktadır., C I, «Biblioteca dell'Accademia Olubrense», 12, Pietrabissara 1992, s. 63-77; E. Basso, Pirati e pirateria nel Mediterraneo medievale: il caso di Giuliano Gattilusio, Oi Gateloúzoi cit'de yer almaktadır., s. 343-371.

35 Bu dönemde Kefe'nin tarihi için bakınız. G. G. Musso, Per la Storia Del Declino Dell'impero Genovese Nel Levante nel Secolo XV, A. S. Li., n. s., C. III, fasc. II, Genova 1963, s. 263-286; Id., Nuovi Documenti dell'Archivio di Stato di Genova sui Genovesi e il Levante nel secondo Quattrocento, «Rassegna degli Archivi di Stato», XXVII. 2-3 (1967), s. 443-496; Id., Nuove Ricerche d'archivio su Genova e l'Europa centro-orientale nell'ultimo Medio Evo, «Rivista storica italiana», LXXXIII. 1 (1971), s. 130-143; G. Pistarino, Genovesi cit., s. 477-518; Id., I Signori cit., s. 377-464; E. Basso, Genova cit., s. 129-149.

36 A. S. G., A. S., Litterarum Registri, 1794, c. 775v.

37 Bakınız. J. Paviot, Gênes et les Turcs cit., s. 134-135; G. Olgiati, I Genovesi in Oriente cit.

38 Bakınız. L. T. Belgrano, Prima Serie di documenti cit., dosya CLIV, s. 261-270; G. Olgiati, "Diplomatici ed Ambasciatori Della Repubblica nel Quattrocento" adlı çalışma, «La Storia dei Genovesi» da yer almaktadır., XI, Cenevre 1991, s. 353-374.

39 Bakınız. A. Vigna, Codice Diplomatico Delle Colonie Tauro-liguri durante la Signoria dell'Ufficio di San Giorgio (MCCCCLIII-MCCCCLXXV), tomo I (anni 1453-1459), A. S. Li., C. VI, Genova 1868, dosya. III-IV, s. 24-43.

40 A. S. G., A. S., Diversorum registri, 627, cc. 16v. -17r.

41 İstanbul'daki Cenevizli ajanlar ile ilgili örnekler için bakınız. G. G. Musso, I Genovesi e il Levante tra Medioevo ed Età moderna. Ricerche d'archivio, Cenevre, la Liguria e l'Oltremare tra Medioevo ed Età Moderna. Studi e Ricerche d'archivio, II, Genova 1976, s. 67-160, özellikle s. 74, 118.

42 Bakınız. A. Luxoro-G. Pinelli Gentile, Documenti cit., V (1878), dosya. 60, s. 365-366. Chios ve Mytilene'in o yıllardaki durumu ile ilgili bilgi için bakınız. Ph. P. Argenti, The Occupation cit., s. 222-245; G. G. Musso, I Genovesi cit., s. 74-80; G. Olgiati, The Genoese Colonies in Front of the Turkish Advance (1453-1475), XI. Türk Tarih Kongresi'nden ayrıbasım'dan alınmıştır., Ankara 1994, s. 1053-1061; A. Assini, La "compera Metilini" e la difesa genovese dei Gattilusio dopo la caduta di Costantinopoli, adlı çalışma Oi Gateloúzoi'de yer almaktadır. cit., s. 223-280; G. Pistarino, Chio dei Genovesi cit., s. 365-377.

43 A. S. G., A. S., Diversorum Registri, 590, cc. 37r. /v., 42v. -43v., 70r. -71v.

44 Chios Protestate'lerin birbirini tutmayan yorumları için bakınız., Antonio Montaldo, Venedik ordusunun cesaretsizliği üzerine "[…] se havesse Habuto Uno Carato de animo […]" ya da Venedikliler Negrepont'u veba salgını dolayısıyla zayıf düşmüş olan Türklere karşı büyük bir başarı ile savundular. bakınız Archivio di Stato di Milano (A. S. M.), Sforzesco, 646 (Nisan 21, 1471); bakınız E. Basso, "İstanbul'un Fethini Müteakip İstanbul'daki Hiristiyan casusların raporları", in Yeni Türkiye Dergisi, special edition for the VIIth centenary of the Ottoman State, (Osmanlı'nın Kuruluşunun Yediyüzüncü Yıldönümü için Hazırlanan özel basım) G. Eren tarafından yayına hazırlanmıştır, 12 Cilt., Ankara 2000, I, s. 247-252, özellikle s. 248.

45 A. S. G., A. S., Diversorum Registri, 633, cc. 72v., 91v-92r.; 627, cc. 30v. -34v.; 628, cc. 20r. -22r.; Litterarum registri, 1799, c. 475r.

46 1476'da Eflak'a karşı girişilen kampanya Mangup prensinin ailesinin katledilmesinden sonra duyurulmuştur. Mangup prensinin kızı Eflak'lı Stephen ile evlenmiştir ve 1475'ten beri İstanbul'da tutukludur. Haber Pera'dan Cenevre'ye Antonio Bonfigliolo ve Taggia'lı Battista tarafından duyurulmuştur.; A. S. M., Sforzesco, 650 (Mayıs 20-23, 1476).

47 A. S. G., San Giorgio, Primi Cancellieri, busta 88, dosya. 5.

48 Bakınız. M. Cazacu-K. Kevonian, La chute de Caffa en 1475 à la lumière de noveaux documents, «Cahiers du monde russe et soviétique», t. XVII/4 (1976), s. 459-538; G. Pistarino, Genovesi cit., s. 477-518. Id., I Signori cit., s. 377-464; E. Basso, Il mondo orientale nella corrispondenza del Priore di Lombardia da Rodi (fine secolo XV), çalışması Cavalieri di San Giovanni e territorio. La Liguria tra Provenza e Lombardia nei secoli XIII-XVIII, 'de yer almaktadır. J. Costa Restagno tarafından yayına hazırlanmıştır., Cenevre-Bordighera 1999, s. 509-529.

49 Caffa'yı fethetmiş olan aynı Türk donanması, Karadenizdeki son Hıristiyan limanı olan Kili'nın Moldavya limanını da fethetmek istemiştir. Bakınız. A. S. M., Sforzesco, 647 (Temmuz 31, 1475); E. Basso, «De rebus castri Ilicis et alia»: Genova, la Moldavia e la Valacchia fra Cooperazione e contrasto nel secondo Quattrocento, in Italia e Romania. Due Popoli e due Storie a Confronto (bölüm. XIV-XVIII), S. Graciotti tarafından yayına hazırlanmıştır., Firenze 1998, s. 83-96. Bu donanma ile ilgili olarak bakınız. F. Babinger, Maometto cit., s. 351-358.

50 "Gedik" yani "Dişsiz" olarak adlandırılan Ahmet Paşa asıl olarak Sırbistan'da Hıristiyan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun başvezirinin saygısını kazanan Ahmet Paşa, Mahmut Paşa'nın gözden düşmesinden ve öldürülmesinden sonra 18 Temmuz 1474'te göreve gelmiştir. Bakınız. F. Babinger, Maometto cit., s. 351-358, 370.

51 İki şehzade arasındaki kavga, düşünülenin aksine kısa bir süre devam etti. Gedik Ahmet Paşa ve diğer paşalar Bayezıd'ın safına geçerek onu desteklediler ve diğer kardeş Mısır'a kaçmak zorunda kaldı. Bakınız. AA. VV., Histoire cit., s. 105-107.

52 Bakınız. G. Grasso, Documenti Riguardanti la Costituzione di Una lega Contro il Turco nel 1481, «Giornale ligustico di archeologia, storia e belle arti», VI (1879), s. 321-494, özellikle s. 330-337; G. G. Musso, Le ultime speranze dei Genovesi per il Levante: ricerche d'archivio, in Genova, la Liguria e l'Oltremare tra Medioevo ed Età Moderna: studi e ricerche d'archivio, Cenevre 1974, s. 1-39. II. Mehmet'in ölümünden sonra Cenevre'ye ulaşmış olan Büyük Konsül ile ilgili olarak bakınız. A. S. G., San Giorgio, Primi Cancellieri, busta 88, dosya. 387.

53 Bakınız. G. Grasso, Documenti cit., s. 339-342; L. Balletto, Sisto IV e Gem Sultano, çalışması "V Convegno Storico Savonese: l'Età dei Della Rovere, " de yer almıştır. «Atti e Memorie della Società Savonese di Storia Patria», yeni seri, XXIV-XXV, II nolu ciltlere bakınız., s. 153-170.

54 15. yüzyılın son on yıllarında Chios'ta çalışmış olan Cenevizli noterlerin noter senetlerinden edinilen bilgilere göre Türk topraklarında (Başlıca Bursa olmak üzere) 1482 ve 1497 yılları arasında ticaret yapmakta olan birçok Cenevizli tüccar bulunmaktadır. Ayrıca Chios'ta 1487 yılından önce Officium Turchie et Mercatorum adında özel bir ofis oluşturulmuştur. Bakınız. G. G. Musso, Nuovi Documenti cit., s. 482-488.

55 Bakınız. S. Papacostea, Kaffa et la Moldavie face à l'expansion ottomane (1453-1484), adlı çalışma "Atti del colloquio romeno-italiano "Genovezii în Marea Neagra în secolele XIII-XIV-I Genovesi nel Mar Nero nei secoli XIII-XIV"de yer almaktadır. Bucarest 27-28 marzo 1975, Bucuresti 1979, s. 131-153.

56 Bakınız. E. Basso, Genova cit., s. 260-261; Id., Ferro, fame ac peste oppressa cit., s. 551-554.

57 Bakınız. G. Pistarino, I Gin dell'Oltremare, S. T., 11, Cenevre, 1988, s. 409-488; Id., Genovesi cit., s. 281-382, 477-518.

58 Bakınız. G. Pistarino, I Signori cit., s. 446-450.

59 Seville'deki Ceneviz Devleti'nin varlığı ile ilgili bakınız. J. Heers, Gênes au XVe Siècle. Activité Économique et Problèmes Sociaux, Paris 1961, s. 487-497; A. Boscolo, Genova e Spagna nei secoli XIV e XV. Una nota sugli insediamenti, in Atti del Convegno internazionale di studi colombiani, Genova, 13 e 14 ottobre 1973, Genova 1974, s. 37-49; Id., Gli insediamenti genovesi nel Sud della Spagna all'epoca di Cristoforo Colombo, in Atti del II Convegno internazionale di studi colombiani, Genova, 6 e 7 ottobre 1975, Cenevre, 1977, s. 319-344; G. Pistarino, Presenze ed influenze italiane nel Sud della Spagna (secc. XII-XV), in Presencia italiana en Andalucia, siglos XIV-XVII, Actas del I Coloquio hispano-italiano, B. Torres Ramirez ve J. Hernandez Palomo tarafından yayına hazırlanmıştır, «Publicaciones de la Escuela de Estudios hispano-americanos de Sevilla», CCXI, Sevilla 1985, s. 21-51; M. González Jiménez, Genoveses en Sevilla (siglos XIII-XV), ibidem, s. 115-130; L. D'Arienzo, Mercanti Italiani fra Siviglia e Lisbona nel Quattrocento, in La presenza italiana

in Andalusia nel Basso Medioevo. Atti Del Secondo Convegno, Roma, 25-27 maggio 1984, A. Boscolo ve B. Torres tarafından yayına hazırlanmıştır., Boloğna 1986, s. 35-49; Ead., Francesco Pinelli Banchiere del papa, collettore e nunzio apostolico in Spagna all'epoca di Cristoforo Colombo, in Atti del IV Convegno internazionale di studi colombiani, Cenevre, 21-23 ottobre 1985, Cenevre 1987, II, s. 55-106; C. Varela, Genovesi a Siviglia, in Genova e Siviglia, l'avventura dell'Occidente. Catalogo della mostra, Genova, 20 maggio-19 giugno 1988, Cenevre 1988, s. 39-68; Ead., Una Familia Genovesa en la Sevilla de 1492: los Pinelo, in L'Europa fra Mediterraneo e Atlantico. Economia, società, cultura, G. Airaldi tarafından yayına hazırlanmıştır, Cenevre 1992, s. 45-55; A. Assini, Famiglie Genovesi in Spagna, in "Dibattito su Grandi Famiglie del Mondo Genovese fra Mediterraneo e Atlantico, Atti del Convegno, Montoggio, 28 ottobre 1985", a cura di G. Pistarino, "Accademia Ligure di Scienze e Lettere, collana di Monografie", XIII, Cenevre 1997, s. 20-36; E. Otte, Sevilla y Sus Mercaderes, Sevilla 1997. Diğer İspanyol kasabalarındaki Ceneviz varlığı ile ilgili olarak bakınız. L. Balletto, Commercio di libri tra Genova e Cadice nel primo Cinquecento, in Saggi e Documenti IV, S. T., 5, Cenevre 1983, s. 261-270; A. Unali, Mercanti e Artigiani Italiani a Cordova Nella Seconda Metà del Quattrocento, Bologna 1984; E. Otte, Il ruolo dei Genovesi Nella Spagna del XV e XVI secolo, in La Repubblica Internazionale del Denaro tra XV e XVII secolo, ed. by A. De Maddalena and H. Kellenbenz, Boloğna 1986, s. 17-56; Ph. Gourdin, Les approvisionnements en Cuir de la ville de Gênes Pendant la Deuxième Moitié du XVe siècle, «Nuova Rivista Storica», LXXV/3 (1991), s. 571-612.

60 Bakınız. A. Pacini, I Presupposti Politici del "Secolo dei Genovesi". La riforma del 1528, A. S. Li., n. s., cilt. XXX, Cenevre 1990, özellikle s. 7-48; R. S. Lopez, Storia Delle Colonie Genovesi nel Mediterraneo, 2. baskı., Cenevre 1996, s. 359-360.

61 Bakınız. F. Braudel, La Mediterranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II, 3 Cilt., Paris 1949, italyanca baskısı C. Pischedda tarafından yapılmıştır. Civiltà e Imperi del Mediterraneo nell'età di Filippo II, 2 Cilt, Torino 1953.

Ege Adalarında Osmanlı Hakimiyeti / Doç. Dr. Yasemin Demircan [s.363-372]

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Ege adalarının adını aldıkları deniz günümüzde, iki ülkenin (Türkiye-Yunanistan) kıyıdaş olduğu, coğrafî, siyasî ve tarihî bakımdan üzerinde durulması gereken “kendine özgü” bir denizdir. Zira bazıları karaya çok yakın olan adaların Balkan savaşları sonunda başlayan süreçte Türkiye’den ayrılmış bulunmaları sonucunda anormal denebilecek bir durum meydana gelmiştir. Rodos ve dolaylarında birkaç ada bir tarafa bırakılırsa Anadolu toprakları önünde yer alan bütün adalar (güneyden itibaren İstanköy, Leros, Lipsos, Patmos, Sisam, Nikarya, Sakız ve Midilli) Anadolu’yu taşıyan platformun (kıta sahanlığı) üzerindedirler ve fizikî bakımdan Anadolu’nun bir parçasıdırlar.1

Daha Batı Anadolu’daki Türk Beylikleri döneminde Türklerin Ege adalarına olan ilgileri, Fatih’in İstanbul’u fethinden sonra Osmanlı idaresine geçmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu süreç 1715’te Tinos (İstendil) adasının Osmanlıların eline geçmesine kadar sürmüştür. Yüzyıllarca Osmanlı idaresinde yaşayan bu adaların büyük devletlerin desteğiyle ve günümüzde de etkileri görülen kararları neticesinde Yunanistan’a verilişi bilinen bir gerçek olup, bu olay söz konusu “Büyük Devletlerin” Osmanlı Devleti hakkındaki emperyalist zihniyetlerini ve iki yüzlülüklerini gözler önüne sermesi bakımından da dikkate şayandır.

Geçmişte olduğu gibi bugün de Yunanistan’ın Ege Denizi’nin tamamına sahip olmak için küçük kaya parçaları üzerinde bile hak iddia ettiği herkesin malûmudur. Bu sebeple yüzyıllarca Türk idaresi altında yaşayan bu adalar hakkında yapılacak çalışmaların önemi kendiliğinden anlaşılmaktadır.

Şimdiye kadar Ege Denizi’ndeki adaların çoğu ile ilgili olarak yapılmış epeyce çalışma bulunmaktadır. Elinizdeki çalışmada Kuzey Ege’nin en büyük adası olan Taşoz (Thasos)2, Çanakkale Boğazı önünde yer alan ve boğazın emniyeti bakımından stratejik önem taşıyan Boğazönü Adaları yani Limni (Lemnos),3 Gökçeada (İmroz, İmbros),4 Semadirek (Semendirek-Samothraki) ve Bozcaada (Tenedos)5 ile Kiklad Takımadaları grubundan Nakşa (Naxos),6 Para (Paros) adalarının Osmanlılar tarafından fetihlerini ve kısaca Osmanlı idaresindeki durumlarını ele almayı amaçlamaktayız.7

Ege Adalarının Türklerin İdâresine Girmesi

A. Osmanlı Fethinden Önce

Ege Adaları Bizans hakimiyeti altında iken, Venedik ve Ceneviz gibi dönemlerinin güçlü denizci devletlerinin aralarında mücadele sebebi olmuştur. Çünkü bu devletler Haçlı seferleri ile birlikte Ortadoğu’ya açılan “Levante” denilen Doğu Akdeniz’de çok büyük önem taşıyan ticarete egemen olmak istiyorlardı.

Dolayısıyla bu durumun, Ege Adalarının o dönemde ayrı bir öneme sahip olup neredeyse uluslararası bir sorun oluşturmaya başladıklarına işaret ettiği söylenebilir. IV. Haçlı Seferi'nde Bizans İmparatorluğu'nun parçalanması ile tüm Yunanistan'ı ve Ege Adalarını kendi payına katarak büyük üstünlük sağlayan Venedik çok geçmeden büyük rakibi Ceneviz ile karşı karşıya gelmiş ve Sakız Midilli gibi önemli adaların Cenevizli âilelerin eline geçmesine engel olamamıştı.

XIV. yüzyıl başlarına gelindiğinde Kudüs'ten ayrılmak zorunda kalmış olan St. Jean Şövalyeleri'nin Rodos ve Oniki Ada'yı işgal etmeleri adalara egemen olmak isteyen yabancı güçlerin sayısını üçe çıkarırken, bir müddet sonra Aydın ve Saruhanoğullarının devreye girmeleri ile Adalar sorunu yeni boyutlar kazanmıştı. Bir başka deyişle Ege Denizi'nde Bizans İmparatorluğu ile İtalyan Devletleri arasında kurulmuş olan siyasî denge, Türklerin ortaya çıkmasıyla birlikte bozuldu.8

Türklerin 1071 Malazgirt zaferinden itibaren Anadolu'ya yerleşmesini takip eden yıllarda Selçuklu harekâtından ayrı olarak hareket eden Çaka Bey İzmir'de bir Türk Beyliği kurdu. Çaka Bey Anadolu sahillerinde tutunabilmek için adaların fethinin zarurî olduğuna inanmıştı.9 İlk fethedilen ada olma özelliğine sahip olan Midilli'den sonra Sakız, Sisam, Rodos peş peşe İzmir Türk Beyliğine katıldı. Onun ölümünden sonra (1096) beyliğin dağılması ile Türklerin adalar üzerindeki egemenlikleri de sona erdi. Adalara sahip olmak için güçlü bir donanmaya ihtiyaç vardı. Çaka Bey'den sonra gelişmeler kaydeden Türk denizciliği, Menteşe Beyliği zamanında artık Anadolu sahillerinde yerleşmiş bulunuyordu. Kiklad adalarına yapılan akınlar bunu göstermektedir. Bu yüzden Katalan donanması 1303-1304 kışını Sakız'da geçirdi. Çünkü Türkler adalara baskınlara devam ediyordu. 1306 yılında, Türkler 30 gemilik bir filo ile Sakız'a hücum ettiler. Hatta bir ara Rodos'u da ele geçirdiler. Böylece Anadolu sahillerinin emniyeti daima gündemde tutuluyordu.10

Denizciliğe ve adaların Osmanlı egemenliğinde tutulmasına önem veren diğer bir Türk hükümdarı da Aydınoğlu Gazi Umur Bey'dir. Aydınoğulları Çaka Bey'in siyasî görüşleri ve askeri dehasını örnek almışlardır. Bu yüzden Umur Bey saltanatı boyunca denizden hiç uzak durmamış, Anadolu sahillerinin güvenliği için müttefik donanmasına imkan vermemek için Sakız, Bozcaada, ve Semadirek adalarıyla Gelibolu'ya seferler düzenlemiştir.

Kıyı şeritlerine yerleşen Türkleri süratle denizciliğe iten bir husus da, Latin korsanlarının faaliyetleri idi. Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe beylikleri denizle irtibatlarının olmasından dolayı, kendileri için tehlike teşkil eden korsanlara karşı mukabil tedbirler alıyorlar ve adalardaki Latin prensler için de büyük tehlikeler oluşturuyorlardı.11

Osmanlı Devleti Ege sahillerini fethettikten sonra yalnız sahildeki Foça tuz madenleri Cenevizlilerin elinde bulunuyordu. Sahillere yakın olan İmroz, Semadirek, Limni, Taşoz, Midilli, Sakız ve Sisam gibi belli başlı adalar Cenevizlilerin, İstanköy ve diğer bazı adalar ise Rodos şövalyelerinin yönetimindeydi. Osmanlı donanması henüz Akdeniz'de üstünlüğü elde edecek durumda değildi. Buna mukabil Venedik, Ceneviz, Napoli ve Papa donanmaları ile adaların donanmaları hem sayı hem de

denizcilik bakımından daha üstün durumda idiler. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, hem sahillerini korumak, hem de Türk ticaret gemileriyle limanlarını emniyet altında tutmak için bu adaların senyörleriyle andlaşmalar yapmıştı. Andlaşmalara göre zaten vergi vermekte olan bu beyler, Osmanlı sahillerinin güvenliğini korumakla da görevlendirilmişlerdi.12

Osmanlı Beyliği'nin teşekkülünden sonra denizciliğe pek önem verilmemekle beraber, beyliğin yıldan yıla genişlemesi ile birlikte gemicilik faaliyetleri de başlamıştır. 1390'da Gelibolu tersanesinin inşasına başlandığı yıl artık Anadolu'nun batısı, kıyılar ve limanlar da Osmanlı hakimiyetine girmiş bulunuyordu. Saruca Paşa kumandasında Sakız ve Eğriboz adalarına yapılan harekat Osmanlı Beyliği'nin ilk önemli deniz seferidir.

Bayezid'in oğullarından Çelebi Mehmed'in adalar hakkında bazı plânları olabileceğini düşünen Midilli, Sakız ve Foça hakimleri olan Cenevizliler gelerek tabiyetlerinin arz, vergilerini eda ettiler (1414). Yine bu dönemde Anadolu sahillerinin emniyetini sağlamak ve Venedik'in yayılma emellerine set çekmek üzere Çalı Bey kumandasında gönderilen bir filo Kiklad adalarından Andros Paros ve Milos'u vurdu.13

Gelibolu'da I. Bayezid zamanında oluşturulan deniz üssü, II. Mehmed döneminde de donanmanın merkezi idi. Gelibolu Sancak Beyi ise aynı zamanda Kaptan-ı Derya idi.14

Bundan sonraki bahsi çalışmamızın kapsamını teşkil edecek olan adaların tarihsel seyirlerine ayıracağız. Özellikle İstanbul'un fethi akabinde Osmanlı idaresine girmiş olanların tarihlerini (birbirinden ayrı tutmak ve) yazmak oldukça zor görünmektedir. Nitekim Taşoz'un tarihini yazan bir yazar bu konuda düşündüklerini şöyle dile getirmektedir. "Frank hakimiyetinin sonunda, Taşoz'da, Semendirek'te, İmroz'da ve Limni'de Gattilusilerin hâkimiyeti, idarî bir birlik oluşturmaları ve adaların kader ortaklığı gibi tarihi sebepler, onları birbirine yaklaştıracak ve tarihlerini birleştirecektir. Bu devirde Taşoz'un tarihini yazmaya teşebbüs eden bir kimsenin, bunu diğer adaların tarihlerinden ayırması imkansızdır".15

B. Osmanlı Fethinden Sonra

İstanbul'un fethinden sonra artan denizcilik faaliyetleri sonucunda gözler adalara çevrilmişti. Özellikle Çanakkale Boğazı'nı emniyet altına almak için tahkimat yapılmış bulunuyordu. İstanbul'un fethi sırasında Bizans'ın elinde sadece İmroz, Limni ve Taşoz adaları bulunuyordu. Diğer adalar ise Venedik, Ceneviz ve Rodos şövalyeleri arasında paylaşılmıştı.16

İstanbul'un fethi, Konstantin'in ölümü ve Türk donanmasının Gelibolu'ya gelişi gibi olaylar adalar halkı üzerinde müthiş bir panik yarattı. Bu nedenle Taşoz, İmroz, Limni ve Midilli halkının büyük bir kısmı göç etmiş, geri kalanlar da verilen güvence üzerine yerlerinde kalmışlardı.

Son Bizans müverrihlerinden İmrozlu Kritobulos İmroz ve Limni halklarını teskin ederek göç etmelerini önlemiş, Gelibolu Sancakbeyi ve Kaptan-ı Derya Hamza Bey ile anlaşarak adaları ani taarruzdan korumuştu. Daha sonra Fatih'e itaatlerini arz etmek üzere yukarıda sözü edilen adalardan ve Taşoz adasından Kritobulos'un tertip ettiği heyet ile Ceneviz Dukalarının elçileri de Edirne'ye gelmişlerdi. Neticede Osmanlı hakimiyetinde olmak şartıyla İmroz adası Enez Beyi Palamede'nin ve Limni ile Taşoz da Midilli Ceneviz Dukası Rodrigo'nun idaresine verilmişti.17 Fakat kısa süre sonra Enez Beyi Palamede'nin ölümü üzerine yerine küçük oğlu Doria geçti. Doria babasının vasiyeti üzerine Enez şehrini daha önce ölen ağabeyinin karısı ve yeğeni ile idare edecekti. Fakat aksine yengesini idareden uzaklaştırınca, Fatih'e şikayet edildi. Enez Beyi Doria'nın Osmanlılara tamamını vermesi gereken tuz hasılatının önemli bir kısmını satması ve komşularının Enez ahalisinden şikayetçi olması (Ferecik Kadısı, Enez ahalisinin İpsala ve Ferecik civarındaki Türklerin köle ve cariyelerini kaçırarak sattıklarını Fatih'e bildirir.) Fatih'in Has Yunus kumandasındaki donanmasını Enez limanına göndermesine sebep olur. Enez'in fethini H. 857 sonu ve 858 başı (1453 sonu ve 1454 başı) olarak gösteren Aşıkpaşazâde fetihle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir. "Şehirdeki boş evler dışarıdan gelen Müslümanlara verildi. Gayrimüslimlerden şehirde kalmak isteyenler yerlerinde bırakıldı. Pek çok kilise mescide çevrildi. Şehrin karşısındaki Taşoz ve Limni adlarındaki hisarlar da fethedildi."18 Enez'in fethi sırasında beyliğin başındaki Doria Gattilusio'nın Semendirek adasına kaçtığını, Fatih tarafından geri çağırıldığını biliyoruz. Hatta kendisine geçimine karşılık olmak üzere önce İmroz, Taşoz ve Semendirek verilmişse de sonra vaz geçilip, Zihne tarafları dirlik olarak verilmişti. Fakat o Zihne'ye varmadan muhafızlarını öldürüp önce Midilli'ye sonra da Avrupa'ya kaçmıştır. Çanakkale Boğazı önündeki bu adaların kolayca alınmasının sebebi Cenevizlilerden memnun olmayan ahalilerinin Türk idaresini istemiş olmalarıdır. Limni'nin işgali üzerine bu adaların idaresine Kaptan-ı Derya Hamza Bey'in tayin edildiği rivayet edilir.19

Enez-Midilli Beyliği'nin dolayısıyla adaların fethi konusunda Bakalopoulos, çağdaş Osmanlı kaynaklarındaki Aşıkpaşazâdenin bir yanılgısına dikkat çekmektedir. Kaynağın Enez'in alınmasını ayrıntılarıyla anlatırken Enez'in karşısındaki Taşoz ve Limni adlarındaki hisarların da fethedildiğini bildirirken asıl Semendirek adasının da alındığını haber vermesi gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü Enez'in karşısındaki ada Taşoz değil Semendirek'tir. Bu karıştırma Aşıkpaşazâde tarihinin bu olaylardan uzun seneler sonra yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Enez, Semendirek, İmroz ve Limnos'un alınması büyük bir ihtimalle aynı zamanda olmuş olaylar gibi görülmüştür. Bakalopoulos'a göre Taşoz en geç 1455 yılı içinde Osmanlı idaresine girmiştir.20 Dukas da aynı yıl İmroz Adası'nın Osmanlı idaresinde olduğu görüşündedir.

İmroz'un yakın komşusu Bozcaada ise, Fatih devrinde İstanbul'un fethi sırasında Osmanlıdonanmasının ikmal yaptığı bölge olarak önem taşımaktaydı. Cengiz Orhonlu bu bakımdan adanın Fatih döneminde Osmanlı idaresine girdiğini düşünmektedir.21 Çağdaş Osmanlı tarihleri Aşıkpaşazâde, Dursun Bey, Neşrî, Oruç b. Adil adanın Osmanlı idaresine ne zaman geçtiği hakkında bilgi vermektedirler. Dukas 1455 yılına ait hadiseleri anlatırken Limni, İmroz ve diğer adaların Osmanlı

hakimiyetinde olduğunu kaydetmektedir. Bu bilgi Bozcada'nın bu tarihte Osmanlı idaresinde olduğuna işaret etmektedir şeklinde yorumlanabilir.

İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra Osmanlılara geçen Limni adasının fethi ile ilgili kesin bir tarih söylemek mümkün olmamakla birlikte, 1457 yılında kilise birliğinden yana olan ve Ortodoks Patrikliği'nin birleştirilmesini istemeyen Papalığın Limni'yi işgal ettirdiği düşünülürse bu tarihten çok daha önce fethedildiğini söyleyebiliriz.

Papa III. Calixte'nin büyük hayallerle başlattığı bu Haçlı seferi bir süre sonra sona erer. Donanmanın kuvveti ve koruması artık hissedilmemeye başlar. Ludovico Scarampi idaresindeki Haçlılara yenilen adanın yetkilileri Türklerin yapabileceklerini düşündükleri ani taarruzdan korktukları için Kritobulos'a başvurdular. Kritobulos, Ege'de durumun Türklerin lehine döndüğünün farkında idi. Böylece aracılık işini üstlenerek sultana Türk dostu diye tanıttığı Mora despotu Dimitrios Paleologos'un (yılda 3000 altın vergi karşılığında) idaresine İmroz ve Limni'nin verilmesini tavsiye etti.

Bu arada Khalkokondyles, Hıristiyan donanmasının Rodos'tan ayrılmasından sonra, Kritobulos'un idaresinde bulunan Limni ve İmroz'u ele geçirmek için o bölgeye geldiğini bu olayların II. Mehmed'in 1458 sonbaharında Mora'ya yaptığı ilk seferi müteakip cereyan ettiğini bildirir. 1453'te Osmanlı donanması da Semendirek ve Taşoz'a doğru yola çıkar. Buradaki Avrupalı Garnizonları bozguna uğratır ve adada oturanların büyük kısmını İstanbul'a getirir. Bakalapoulos bu dönemde sürgünlerin ve kaçışların adaları sahipsiz bıraktığı adalarda Türklere karşı koyabilecek batılı garnizon ve ada sahiplerinin bulunmadığı görüşündedir.22 Aynı yıl Limni adası Osmanlı amirali Hadım İsmail Paşa tarafından geri alındı.

1453 yılında Mora'da Paleologos kardeşler arasındaki mücadele Thomas lehine gelişti. Onun Mora'ya hakim olması ve papanın Osmanlılara karşı taarruz için Mora'yı elverişli bir üs olarak görmesine dayanamayan Fatih 1460'ta ikinci Mora seferine çıktı. Despot Dimitrios teslim olmaya ikna edildi ve Fatih tarafından Enez, Limni, İmroz, Taşoz ve Semendirek kendisine verildi. Dimitrios'un bunlardan ve Edirne hazinesinden elde ettiği gelir toplam 700 bin akçe idi. Edirne'de oturarak Enez'i idare eden Dimitrios 1467 yılında sultanın gözünden düşmüş ve sürgüne gönderilmiştir. Böylece Enez, Semendirek, Taşoz, İmroz ve Limni'nin gelirleri Osmanlı Devleti'ne kaldı.23

Fatih 1462 yılında, Midilli Beyi Nikola'nın Aragon deniz haydutları ile birlikte hareket etmeye başlaması üzerine donanmayı bu adaya gönderdi. Padişahın adayı teslim etmesi karşılığında bayındır topraklar vereceği konusunda yaptığı teklifi kabul etmeyen dük sonradan Osmanlı'ya karşı gücünün yetmeyeceğini anlayınca anlaşmaya varabilmek için yalvarmak zorunda kaldı.

1463-1479 yılları arasında devam eden Osmanlı-Venedik savaşları sırasında anılan adalardan Venedik işgaline uğrayanlar oldu. Bu adalardan İmroz bazı olaylara sahne oldu. Papalık donanmasının adaya yaptığı hücum Kritovulos tarafından ustalıkla savuşturuldu. Ada 1466'da Venediklilerin eline geçti ise de 1470'te Türkler tarafından geri alındı.24 Sözünü ettiğimiz savaşlar

sırasında diğer adalar gibi Bozcaada'da Venedik ve müttefikleri tarafından Osmanlı donanmasını kontrol etmek amacıyla kullanılmıştır. Osmanlılar Bozcaada'nın böylesine önemli bir stratejik mevkide bulunmasından boğazın emniyeti için arz ettiği önemden dolayı müstahkem bir mevki haline getirilmesine ve 1479'da da adaya bir kale yapılmasına karar verdiler. Ayrıca buranın iskan edilebilmesi için yerleşecek olanlara tekalif-i divaniyeden muaf olmak gibi imtiyazlar tanındı.25

Çalışma konumuz içerisinde yer alan diğer adalar gibi Ortaçağ'da Frenklerin ve Cenevizlilerin denetiminde kalan Semendirek Adası'nın fethinin de aynı döneme rastladığını söylemek pek yanlış olmaz kanaatindeyiz. Enez'in fethini müteakip Limni, Taşoz, ve İmroz adalarının ahalileri ile birlikte Semendirek halkı da Cenevizlilerin idaresinden şikayetçi olduklarını ve Osmanlıların idaresine geçmek istediklerini bildirmişlerdir. Aşıkpaşazade'nin kroniğindeki bilgiye itibar edersek Semendirek'in 1453 sonu 1454 başında fethedildiğini kabul etmek gerekir.

1479 Osmanlı-Venedik anlaşması gereğince Osmanlılara iade edilen bu adalarda tahkimat yapıldığı ve her türlü vergiden muafiyet şartı ile Anadolu'dan ahali getirip buralara yerleştirildiği rivayet edilir. Bazı Osmanlı kaynaklarında yer alan bu tarihte, bu adaları Gedik Ahmet Paşa'nın fethettiği şeklindeki malumat doğru olmayıp, onun sadece iskan ve tahkim işleri yaptığı kabul edilmelidir.26

Yukarıdaki adalar konusunda bilgi veren kaynak ve tetkik eserlerde Girit savaşına kadar olan dönemde kesintisiz Osmanlı hakimiyeti ve yapılan idari düzenlemelere işaret edilmektedir.27

XVII. yüzyılda Osmanlılar ile Venediklileri karşı karşıya getiren Girit savaşları sırasında bahsi geçen adalar da bazı mücadelelere sahne olmuştur.

1655'de Kaptan-ı Derya olan Ali Paşa Çanakkale Boğazı'nın Venedik donanması tarafından kapatıldığı karanlık bir gecede Akdeniz'e çıkıp Girit'e gitmeye teşebbüs etmişti. Derya beylerinin filoları ile birleştikten sonra İmroz (Gökçeada) açıklarında Venedik donanması ile karşılıklı top ateşinde bulunduğu neticesiz bir mücadele yaşadı. Bu savaşlar sırasında Osmanlı donanmasının başarısızlığı sebebiyle mücadelenin Çanakkale Boğazı etrafına sıçraması, Bozcaada'nın da Venedikler tarafından muhasara edilmesine yol açtı. Naima tarihindeki bilgiler adanın daha muhasaranın dokuzuncu gününde düşmesine ada muhafızı Vezir Abaza Ahmet Paşa'nın tedbirsiz davranmasının sebep olduğu yönündedir. Fakat Venedikliler adayı bir yıl bile muhafaza edemezler. Köprülü Mehmet Paşa'nın sadarete getirilmesi ile Kurd Paşa emrinde gönderdiği muharipleri tarafından ada tekrar 30 Ağustos 1657'de fethedildi.28 Limni adası da 1656 yılında geçici olarak Venedik işgaline uğramışsa da bir yıl sonra Topal Mehmet Paşa tarafından 63 gün kuşatılarak geri alındı.29

Osmanlı Devleti II. Viyana Seferi'nin ardından dört devlet ile mücadele etmek zorunda kaldı. Bu devletler arasında yer alan Venedik Osmanlıların daha ziyade denizlerde çarpıştıkları güçlü rakip idi. Bu dönemde Bozcaada 5 Temmuz 1697'de Kaptan-ı Derya Mezemorta Hüseyin Paşanın Venedik Amirali A. Molino idaresindeki Venedik donanmasına karşı kazandığı bir Türk deniz zaferine şahit

oluştur ki tarihte ismi Bozcaada Deniz Savaşı diye anılır. Yine bu dönemde İmroz (Gökçeada) Venedik donanmasının yağmaladığı veya sığındığı bir mevki idi. 1698'de bir Venedik donanması İmroz'a giderek ada halkını haraca kesip hayvanlarını yağmaladı. Aynı yılın Ağustosunda Mezemorta Hüseyin Paşa'nın emrindeki Osmanlı donanması ile Venedik donanması arasında İmroz civarında neticesiz bir mücadele gerçekleşti. XVIII. yüzyıl başlarında Mora seferi ile başlayan Osmanlı-Venedik harbinde Bozcaada ve Limni önlerinde 1717 yılının Haziran ayında üç ayrı deniz savaşında Venedik donanması başarısızlığa uğratıldı.30

XVIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde 1768-1774 yılları arasında devam eden Osmanlı-Rus savaşları sırasında söz konusu adaların bazıları Rus işgali altına düştü. 5 Temmuz 1770'te Kont Alexis Orlof kumandasındaki bir Rus filosu tarafından Osmanlı donanmasının tahrip edilmesini takip eden yıllarda Rus filosu, Akdeniz ve Ege'de rahat bir şekilde faaliyetlerini sürdürme imkanı elde etmişti. Korumasız kalan Çanakkale Boğazı'nı geçmeye cesaret edemeyerek Limni'ye asker çıkarıp muhasara etmişlerdi. Bu sırada Çanakkale Boğazı'nın muhafazasından sorumlu olan Hasan Paşa bu hadiseyi duyunca ufak kayıklara 700-800 kişi doldurup kendisi de beraber olduğu halde adaya geçip düşmanı mağlup ederek kurtarılmasını sağlamıştı. Hatta bu hizmetinden dolayı vezirlikle Kaptan Paşalığa getirilmişti.31

XIX. yüzyılda Boğazlar meselesinin milletlerarası siyasette gittikçe önem kazanması sebebiyle Bozcaada önemli olaylara sahne oldu. 1807 yılında Osmanlı Devleti nezdinde bazı diplomatik baskılar yapmak üzere bekleyen İngiliz donanmasından cesaret alan, onlarla müttefik olan Rus donanması Bozcaada önünde demirleyip boğazı abluka altına almıştı. 19 Haziran 1807'de boğazı açmakla görevlendirilen Kaptan-ı Derya Seydi Ali Paşa ve Rus donanması arasındaki mücadele sonunda Rusların zayiatı çok olmakla beraber, kesin Osmanlı galibiyeti gözüyle bakılan bir hadise değildir. Daha sonra adalarda artan Yunan korsanlık faaliyetleri tesirini Bozcaada ve havalisinde de göstermiştir. Bu gibi sebeplerle Bozcaada II. Mahmut devrinde tahkim edilmiştir. Hatta burada Bozcaada muhafızlığı kurulmuş olduğu ve tayin edilen görevlinin Bozcaada muhafızı unvanını aldığı XVIII. yüzyılda yapılan bir tayine binaen bilinmektedir.32

Elimizdeki çalışmanın muhtevasına dahil ettiğimiz Kiklad adalar grubundan Nakşa ve Para adaları ise Osmanlı yönetimine Barbaros Hayrettin Paşa'nın Korfu Seferi sırasında alındı. Nakşa dukası vergi ödemek şartıyla yerinde bırakıldı.33 Buralarda alınan yıllık vergiler kaptan paşaya ait haslara tahsis edildi. Bu arada dük Giovanni boş durmamış Barbaros'un adayı istilasından sonra papaya bir mektup göndererek Türk tehlikesine karşı birleşmeyi teklif etmişti. Nitekim Andrea Doria Barbaros'u aramak için yola çıktı ve Haçlılar 1538'de büyük bir bozguna uğradılar. 1540 anlaşmasıyla Tinos (İstendil) dışındaki adaların Osmanlılara aidiyeti tanındı.34 XVI. yüzyılda adayı ziyaret edenler arasında Petrus Vilinger, Fynes Moryson, Guiseppe Rosaccio sayılabilir.35

XVII. yüzyılda Girit seferlerine kadar ada Osmanlı idaresi altında sükunet içinde yaşadı. Söz konusu seferler sırasında Venediklilerin adalar halkına uyguladıkları kötü muamelelere bazı Batılı

yazarlar dikkatleri çekmektedirler.36 XVIII. yüzyılda 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşları sırasında da Para'yı (Paros) bir deniz üssü gibi kullanan Ruslar 1770 Haziranı'nda Nakşa'yı işgal etmişler savaş bitene kadar Rus, Yunanlı ve Dalmaçyalılardan oluşan 600 asker adada kalmışlardı. 1771 yılında Ruslar tarafından idareci olarak Antonie Psarros, daha sonradan onun yerine Paul Nesteroff getirildi. Bu dönemde ada halkı Rusların kötü muamelelerine maruz kaldı. 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile ada tekrar Osmanlı idaresine geçti. XIX. yüzyılda adanın Yunan idaresine geçmesine kadar geçen süreç zarfında ortaya çıkan Yunan ihtilallerinin (1821) adada beklenen tesiri yaratmadığı söylenebilir. Nakşalıların çoğu bu isyanlara katılmadıkları gibi katılanların da gönülsüz olduklarını Batılı kaynakların ifadelerinden anlıyoruz. Nihayet Nakşa adası 1830'da Yunanistan'a geçmiştir.37

Para (Paros) adasının tarihi seyrine gelince; bu adanın yaşadığı tarihi olaylar Nakşa adasının yaşadıkları ile benzer hatta ortak, olaylar sayılabilir.38 Para da 1540'ta Osmanlı hakimiyetine girdi. XVI. yüzyılda ortak idareciler tarafından idare edildikleri oldu. Her iki adada XVI ve XVII. yüzyıllarda cereyan eden Osmanlı-Venedik savaşları sırasında hep korsan saldırılarına maruz kaldı. Bu arada Capuchin ve Cizvitler yavaş yavaş Para'ya gelmeye başlamış ve kuzeyde Naussa adındaki kaleye yerleşmişlerdir. XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki Girit seferleri sırasında bu adanın sakinleri de Latinlerin kötü muamelelerinden etkilendiler.

XVIII. yüzyılda Fransız gezgin Tournefort adayı ziyaret etmiştir. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşları sırasında Nakşa, Para, Antipara'yı alan Ruslar 1774'e kadar Para'daki Naoussa'yı üs olarak kullanmışlardır. Fakat Küçük Kaynarca ile Osmanlılar bunları buradan atmayı başarmışlardır. Kaptan Paşa'ya yazılmış bir dilekçe, Paralıların bu dönemin kötü izlerini daha sonraki yıllarda da hissettiklerine delalet etmektedir. Adalılar Yunan bağımsızlık savaşına katılmışlar ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte oraya bağlanmışlardır.39

Adaların elden çıkması meselesine gelince, Yunan isyanlarının başlaması ile Yunanistan'ın bağımsızlığına kavuşması, Adaların Osmanlı hakimiyetinden ayrılması hadisesinin kökenini teşkil eder. Çalışma konumuz içerisinde yer alan Kiklad adaları Londra Protokolü (3 Şubat 1830) ile Yunanistan'a verilmiş olmakla birlikte Kuzey Ege'deki Taşoz'dan güneydeki Meis ve Gavdos'a kadar diğer bütün adalar üzerinde Osmanlı egemenliği devam ediyordu.

Balkan savaşları sırasında denizde üstünlüğüne güvenen Yunanistan Ege Denizi'nde harekete geçerek 20 Ekim 1912'de Bozcaada'yı, 21 Ekim'de Limni'yi, 30 Ekim'de Taşoz ve Gökçeadayı, 1 Kasım'da Semadirek adasını işgal etmiştir. Osmanlı hükümeti barış teklif ederek 3 Aralık 1912'de ateşkes imzalamasına rağmen Yunanistan bu mütarekeyi kabul etmemişti. 17 Aralık 1912 tarihinde Bozcaada civarında Osmanlı-Yunan donanmaları arasındaki savaşta Yunan galibiyeti ile Midilli, Sisam ve Meis adaları da Osmanlı hakimiyetinden çıkmıştı. Böylece Trablusgarp harbi sırasında İtalya tarafından işgal edilen Menteşe adaları bölgesindeki 16 adadan sonra Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletini oluşturan adaların büyük bir çoğunluğu fiili olarak Osmanlı hakimiyetinden çıkmış oluyordu.

Balkan Harbi'nden ağır kayıplarla çıkan Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine Londra'da barış görüşmeleri başlatılmıştı (16 Aralık 1912). Fakat daha sonra Osmanlı hükümetinin tavrı üzerine yeniden başlayan savaşta Osmanlı Devleti mağlup olmuştur. İttihat ve Terakki hükümetinin talebi doğrultusunda müzakerelere başlanmış ve sulh esasları tesbit edilmiştir. 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan Londra Andlaşması'na göre Osmanlı hükümeti Girit'ten tamamen vazgeçmiş, Ege Adaları sorununun çözümü büyük devletlere bırakılmıştır. II. Balkan Harbi'nden yararlanan Osmanlılar Edirne'yi aldılar. Ardından Osmanlılar ile Yunanlılar arasında barışı sağlayan ve Ege Adalarının mukadderatını büyük devletlerin kararına bağlayan Atina Antlaşması imzalandı. (14 Kasım 1913).

Londra'da sürmekte olan Süfera Konferansı'nda temsil edilen altı büyük devlet Ege Adaları konusundaki ortak kararlarını 13 Şubat 1914'te Yunanistan'a 14 Şubat'ta ise Türkiye'ye bildirdiler. Buna göre Gökçeada, Bozcaada, Meis adası Türkiye'ye iade ediliyordu. Yunan işgalindeki Ege Adaları ise silahlandırılmamak ve askeri amaçlarla kullanılmamak şartı ile Yunanistan'a veriliyordu.40

Ege Adalarında Osmanlı İdari Teşkilatı

Yukarıda tarihi seyirleri konusunda bilgi vermeye çalıştığımız adalar yavaş yavaş Osmanlı idaresi altına alınıp yine zamanla oluşturulan idari teşkilatın bünyesi içinde yer aldılar. Tahrir kayıtlarının incelenmesi sonucu, Boğazönü adalarının (Limni, Semadirek, İmroz, Bozcaada bazıları Taşoz'uda bu gruba dahil etmektedir.) idari açıdan ilk dönemde merkezi Gelibolu olan Kaptan Paşa sancağına bağlı oldukları görülür. Cezayir eyaleti denilen bu eyaletin başına Barbaros Hayrettin Paşanın getirilmesi ile (1534) Cezayir'i Bahri Sefid eyaleti adını almıştır. 1568-1574 tarihli Cezayir veya Kaptan Paşa eyaletinin yedi idari birime ayrıldığı görülmektedir. Bunlar Gelibolu, Eğriboz, Karlıili, İnebahtı, Rodos, Midilli, Sakız ve Cezayir-i Mağrib'ten ibaretti. Daha sonraki listelere göre Cezayir-i Mağrib, Midilli ve Sakız eyalet içinde gösterilmişken buraya Mizistre, Kocaeli, Biga, İzmir civarını ihtiva eden Sığla sancakları bağlandı. XVII. yüzyıl ortalarına ait listelerde ise Kocaeli yer almıyor. Buna karşılık, Sakız, Nakşa ve Mehdiye eyalete dahil bulunuyordu. Bu listelere göre eyaletin on sancağı has, üçü salyaneli idi. Salyeneliler Sakız, Nakşa ve Mehdiye idi.41 Salyene sistemi ile idare olunan bölgeler has ile idare olunan bölgelerden bazı farklılıklar göstermektedir.42

Osmanlı Devleti idaresi altına aldığı ülkelerde bölgenin özelliklerini dikkate alarak ve zaman zaman farklılıklar gösteren bir idare şekli uygulama yoluna gidiyordu. Bununla bölge halkını rahatlatmak ve devlete olan bağlılıklarını arttırmak amaçlanıyordu. Bu uygulamanın en belirgin örnekleri adalarda karşımıza çıkmaktadır. Fetihten itibaren adalara göçü teşvik eden politikalar izlenmiş, yerleşecek olanlara vergi muafiyeti, din ve mezhep serbestisi gibi her türlü kolaylık sağlanmış ve eski idare usullerine müsaade edilmiştir.

"Demogerondia" denilen halkın seçtiği 12 kişilik üyeden oluşan Mahalli Meclis bir nevi beledi hizmetlerine bakmakta idi. Değişik dönemlerde değişik yerlerde bulunan bu meclisler, cemaatin dini ve eğitim gibi işleriyle uğraşırlardı. Hareket sahaları son derece sınırlı olan bu meclislerin

çalışmalarını daha pratik ve ekonomik bulan Osmanlı yönetimi, bunları aynen korumakta bir sakınca görmemiştir. Kaldı ki bu sistemin sürekli olarak her yerde uygulandığını söylemek de mümkün değildir.43 Bununla birlikte, fetihten itibaren bu adalarda uygulanan malî bir sistem mevcuttu. Adaların dağınıklığı ve gelir seviyelerinin düşüklüğü dikkate alınarak, her ada için yıllık bir vergi tahsis edilmişti. Bu toplam vergi de belli taksitlere ayrılmıştı. Adaların nüfuzlu kişileri maktû adı verilen bu vergileri toplayarak hükümet yetkililerine teslim ediyorlardı. Kanunlarla belirlenen bu vergiler dışında halktan ek vergi alınmaması hususunda devlet büyük bir hassasiyet göstermekte idi. Padişahlar halkın bu gibi vergilerle ezilmesini önlemek için ağır cezalar öngören “Emirnâmeler” çıkarıyorlardı. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin diğer birçok bölgesinde de bu sistem uygulanmakta idi. Özellikle haberleşme ve ulaşımın güç olduğu yörelerde çoğu zaman valiler veya mahallî idâreler kendi insiyatiflerini kullanarak vergi tahsil ve tevzi edebilirlerdi. Hiçbir zaman muhtariyet anlamına gelmeyen bu uygulamalarda, kanun dışına çıkıldığı takdirde, merkez derhal müdahale ederdi. Yörelere göre değişim gösteren bu sistemin, o dönemde Avrupa’nın diğer devletlerince de uygulandığı bilinmektedir. Adaların fethinden itibaren çıkarılan fermanlar titiz bir incelemeye tâbi tutulduğunda, Ege Adalarında ne kısmî ne de tam bir muhtariyetin söz konusu olmadığı görülecektir.44

Boğazönü adaları Osmanlı idaresi altına alınan ilk adalar grubu olarak statü itibarıyla diğer Osmanlı idari bölgelerine benzer bir teşkilat bünyesine alınmıştı. Tımar sisteminin uygulandığı bu adalara ait tahrir verileri bu konuda oldukça belirleyici bilgiler ihtiva etmektedir.

Limni adası XV. yüzyılın sonlarına ait bir tahrir defterine göre Gelibolu’ya bağlı bir idari birim olup padişah hassına dahildi. XVI. yüzyılın başında tekrar sayıma tabi tutulan adalar, Limni, Semendirek (Semadirek), Taşoz, İmroz (Gökçeada) adalarının idari taksimattaki yerleri konusu açıklık kazanmışsa da Limni’de bir kadının bulunması buranın bir kaza merkezi olarak düşünülebileceğini göstermektedir. Aynı tahrirde Limni ve Taşoz adalarının Padişah hasları arasında, İmroz ve Semendirek adalarının ise bir sancak beyinin hassı olduğunu görüyoruz.45 Kanuni dönemine ait bir tahrir defterinde Limni Gelibolu sancağına bağlı bir kaza olarak gösterilirken İmroz’unda Limni’ye bağlı olduğu bildirilmektedir. Aynı tahrirde Limni ve Bozcaada Padişah hassı iken Taşoz, İmroz ve Semendirek’in sancak beyi hassı statüsünde oldukları görülmektedir.46 XVI. yüzyılın ortalarında tanzim edilmiş yine Kanuni dönemi Limni’ye ait bir tahrir defteri idari taksimatla ilgili malumatı ihtiva etmeyip adanın padişah ve Kaptan Paşa haslarına ayrıldığını bildirmektedir.47

XVI. yüzyılın ikinci yarısında II. Selim döneminde düzenlenen tahrirlerde Limni ve Taşoz birer nahiye merkezi durumundaydılar. Bu sayımda Bozcaada padişah hassı olarak durumunu devam ettirirken Limni ve Taşoz beylerbeyi, hassı olarak tahsis edilmişler, İmroz ve Semendirek ise vakıf statüsü kazanmışlardır.48 XVII. yüzyılın başlarında adalardan Limni ve Taşoz yine nahiye merkezi statüsünü korudular. Bozcaada hâlâ padişah Limni ve Taşoz sancakbeyi hassı, İmroz ve Semendirek’te vakıf olarak defterlerde kayıtlıdırlar.49

Kikladlardan Nakşa ve Para'nın durumuna gelince; bunların Barbaros Hayrettin Paşa'nın 1537 yılındaki Korfu seferleri sırasında alındığını ve Osmanlı hakimiyetinin 1540 tarihli anlaşma ile tescil edildiğine temas edilmişti. Bu anlaşma sonrası Nakşa ve civarındaki adalar yeni bir statü kazandı. Artık Nakşa dukası daha çok mali bağlarla Kaptan-ı Derya'nın sıkı denetimi altında merkeze bağlı bir Osmanlı beyi idi. Buraların idari yapılanmalarını mali öncelikler belirledi. Bölge bir başka devletten anlaşma yoluyla devir alınan bütün tasarrufu Osmanlı Devleti'ne ait olan bir yerdi. Bu sebeple iktisadi durumu göz önüne alınarak, bir sancak olmaya yaramadığı anlaşıldığından eski idarecileri de yerinde tutuldu ve iktisadi mecburiyetler yanında Venediklilerin durumu da dikkate alınarak ada halkına bazı haklar tanındı. Bu idareciler eski Latin beylerinin soylarından geliyorlardı.

1540-1564 arasında adada eski Latin beylerden IV. Giovanni dük olarak hüküm sürdü. Ölümü üzerine yerine Paros ve Santorin adalarının idarecisi olan oğlu IV. Giacoma geçti. Bu eski idareciler "bey" diye anılırlardı. 1566 yılında Piyale Paşa'nın Keos ve Andros'u almasıyla dük adadan gönderilmiş ve yerine II. Selim tarafından Yasef Nasi tayin edilmişti.50

Yasef Nasi'nin Nakşa ve bazı Kiklad adaları üzerindeki idareciliği 1579'a kadar sürdü. Adada Nasi'nin temsilcisi olarak voyvoda Francesso Corenallo vergi toplamakla görevlendirilmişti.51 Nasi'nin 1579'da ölümünden sonra adaya sancak beyi tayini yapıldığını mühimme defterleri sayesinde öğreniyoruz.52 Genellikle ilk uygulamaların sürdürülmesini amil bir sistemi öngören Osmanlı idari anlayışı sebebiyle bu dönemde de daha önceki mali uygulamalarda bir değişiklik yapılmadı. 1594'teki kayıtlarda adada yine bir sancak beyinin görev yaptığı anlaşılmakta; 1580, 1598, 1606 ve 1617'de adanın mültezimi olan bazı kişilerden de kaynaklarda bahsedilmektedir.53

Girit Adası'nın fethinin akabinde Kiklad adalarının merkezî idare ile olan sıkı irtibatının çerçevesinin tamamlandığının göstergesi olan 1670 tahriri gerçekleştirildi. Bu tahrire göre Nakşa bir sancak merkezi ve sancak beyinin hassı idi.54 Nakşa, Sakız ve Mehdiye gibi saliyaneli55 statüde yani vergi gelirleri tespit edilmiş muayyen bir rakam üzerinden yıllık olarak toplanıp tımar sisteminin uygulanmadığı bölgeler statüsünde idi. Yukarıda belirttiğimiz gibi adalar grubu içerisinde statüsü farklılık gösteren Kiklad adalarından olan Nakşa ve Para'da maktu sistem denilen vergi tahsil yöntemi uygulanmaktaydı. Boğazönü adaları veya imparatorluğun başka bölgelerindeki tımar sisteminin yerleştirildiği has ünitelerindeki sistem ile bu sistemi mukayese ettiğimiz zaman ortaya ikili bir sistem çıkmış gibi görünüyorsa da iki sisteminde temelde çıkış noktaları farklı değildi. Her iki sistemde de tahririn esas olduğu anlaşılmaktadır.56

Para Adası da 1579'daki ölümüne kadar Yasef Nasi'nin mali yetkisi içinde idi.57 XVII. yüzyıldan itibaren Kaptan Paşaların nüfus ve etkisinin arttığı Kiklad grubu adaları ona bağlı sancak beylerince taksim edilmiş, reis denilen ve küçük filoları bulunan kaptanlar vasıtasıyla denetlenmeye başlanmıştı. Bu denetimlerin yapılmasında askeri, adli ve polisiye işlerin yerine getirilmesinde ve vergi gelirlerinin kontrolünde kendi namlarına yetkili kıldıkları mütesellim voyvoda veya kethüda denilen idareci

yardımcıları görev almaktaydı. Bu durum sadece buralara mahsus olmayıp, imparatorluğun pek çok bölgesinde benzer durum yaşanmaktaydı.

Sonuç olarak Ege Adalarının Osmanlı hakimiyetine girince düzenli bir teşkilata sahip olduklarını buradaki uygulamaların imparatorluğun genelindeki uygulamaların benzeri olduğunu söyleyebiliriz. Adalar bir Osmanlı Beylerbeyliği haline getirilerek merkezden tayin edilen Osmanlı idarecilerinin görev yaptıkları sancak sistemi içine alınmıştır. Bu idarecilerin uygulamaları da merkezi bir denetim altında tutulmuştur. Halkın mali ve siyasal durumu göz önüne alınarak, bu bölgede uygulanan vergi muafiyeti sadece adalara yönelik bir ayrıcalık olmayıp zaman zaman imparatorluğun diğer bölgelerinde de uygulanmaktaydı. Ayrıca halkın devlete olan vazifelerini vergi mükellefiyetlerini yerine getirmek üzere aracı olarak kurulan ve bütün cemaatlerde bulunan sivil kuruluşların (demogerondia vs.) varlığının Osmanlı hükümeti nezdinde hiç bir önemi yoktur. Bu kuruluşlar sebebi ile Ege Adalarının muhtar bir şekilde idare edildiği şeklinde ortaya atılan nazariyeler de yanlıştır. Arşivlerimizde bu hususa cevap mahiyetinde pek çok belge bulunmaktadır. Aslında bu durum has ve vakıf gibi uygulamaların yansıması olup imparatorluk genelindeki uygulamalardan farklı değildir. Ayrıca bölgede yapılan tahrirlerde devletin merkezi gücünü buralarda gösterdiğine delalet etmektedir.58

1 Metin Tuncel, İdris Bostan, Dünden Günümüze Ege Adaları, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi, İstanbul 1988. S. 6, s. 27.

2 Yasemin Demircan, Osmanlı İdaresinde Taşoz, Ankara 1996.

3 Coğrafyacılar arasında bu adaların gruplandırılması konusunda tam bir görüş birliği olmamakla beraber bazıları Semadirek-Limni-Gökçeada ya da İmroz, Bozcaada ve Tavşan adalarını üç grupta mütalaa ettikleri Ege Adalarının Boğazönü adaları grubu içerisine almaktadırlar. Diğer iki gruptan birisi Doğu Ege Adaları denilen, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya diğeri ise Oniki Adalardır. (bak. Kamuran Gürün, Sağırlar Diyalogu, Güneş Gazetesi, 21 Nisan 1987, s. 7) Bu adaların gruplandırılmaları hususunda farklı görüşler için bakınız. Sırrı Erinç, Talip Yücel, Ege Denizi Türkiye ile Komşu Ege Adaları, Ankara 1978, s. 10; Selami Gözenç, Avrupa Ülkeler Coğrafyası. I. Akdeniz Avrupası ve Balkan Ülkeleri, İstanbul 1985, s. 180-181, Semadirek (Semendirek), Gökçeada (İmroz), Bozcaada, Taşoz Adası konusunda bkn. Yasemin Demircan, Tahrir Defterlerine Göre Boğazönü Adaları, (XV. ve XVII. Yüzyıllar) Ankara 1992. (Yayınlanmamış Doktora Tezi); “Limni’de Çıkarılan Tıyn-ı Mahtum Madeni Hakkında”, Osmanlı 3 İktisat, Ankara 1999, s. 322-329.

4 Bozcaada ve İmroz konusunda rahmetli Cengiz Orhonlu’nun Türk Kültürü Dergisi’nde çalışmaları bulunmaktadır. 1969/83, 1972, s. 112. Ayrıca bkn. aynı müellif Bozcaada, DİA. C. 6. s. 319 Yasemin Demircan, Kanuni’nin Vakıflarından İmroz ve Semendirek (XVI ve XVII. yüzyıllar), Türk Kültürü, Kasım 1997, s. 415, s. 643 vd.

5 Yasemin Demircan-Hamza Keleş, Köprülü Mehmet Paşa'nın 1068 (1658) Tarihli Bozcaada Vakfiyesi, Kastamonu Eğitim Dergisi, Ekim 1999 c. 7. s. 126-142.

6 Yasemin Demircan, Nakşe Adası (XVII. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait bir Tahrir Defterine Göre) Kastamonu Eğitim Dergisi'nde yayınlanacak.

7 Yukarıda sözünü ettiğimiz adaların bazıları ile ilgili olarak araştırabildiğimiz kadarıyla 1-2-3-4-5 ve 6. dipnottaki çalışmalar dışında yurdumuzda yapılmış her hangi bir çalışmaya rastlayamadık.

8 Şerafettin Turan, Geçmişten Günümüze Ege Adaları Sorunu, Boyutlar, Taraflar, III. Askeri Tarih Semineri. Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri, Genel Kurmay Ataşe Yayınları, Ankara 1986, s. 35-39; Cevdet Küçük; Ege'de Temel Sorun, Egemenliği Tartışmalı Adalar, Ege Adalarında Türk Egemenliği Dönemi, Ankara, 1998 s. 31 vd. Bizanslılar ile imparatorlukta çok sayıda yerleşmiş olan Venedikliler arasındaki nefret XII. yüzyılın son on yılında daha da büyümüştür. IV. Haçlı Seferi'nin İstanbul'un alınmasına yönelmesinin belli başlı nedenlerinden biri de bu nefrettir. İstanbul'da kurulan Latin Krallığı döneminde Filacalo Navigaiosa adında biri Limni'yi kendisine almış ve kraliyet ayrıcalığı ile Latin İmparatorluğu'nun amirali Megaduca ilan edilmiştir. Kendisi ile varisleri 1207 ve 1279 yıllarına kadar adanın en uzun Latin egemenliği dönemi yaşamasına sebep olmuşlardır. Bkz. Peter Topping, Latins On Lemnos Before And After 1453 Continuity And Byzantine And Early Ottoman Society. Ed. By Antony Bryer And Heath Lowry. Paper Given At A Symposium At Dumbarton Oaks İn May 1982 217 vd. Ayrıca bkz. L. De Launay, Chez Les Grecs De Turguie, Autour De La Mer Ege'e Paris Edouard Cornely Librairie D' education Moderne 1897.

9 Mücteba İlgürel, Türklerin Batı Anadolu Sahil Güvenliğine Verdikleri Önem, Türk Kültürü Araştırmaları (İsmail Ercüment Kuran'a Armağan), Ankara 1989 sy. 112; Ali İhsan Gencer, "Bahriye" DİA C. 4 s. 501.

10 M. İlgürel, a.g.m., s. 115; İ. H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara 1984, s. 81.

11 M. İlgürel, a.g.m., s. 115.

12 Y. Yücel-A. Sevim, Türkiye Tarihi II. Ankara 1990 s. 154.

13 M. İlgürel, a.g.m., s. 118.

14 C. Küçük. a.g.e., s. 34.

15 Bakalopolos, Thasos, Paris. 1953. s. 15.

16 M. İlgürel, aynı yer.

17 Taşoz, Limni, Semendirek ve İmroz adaları, Bizans İmparatorları II. Manuel (1391-1425) ve VIII. Jean (1425-1448) zamanlarında Enez ve Midilli'nin hakimi Gattilusio ailesine tımar olarak verilmişti. Bununla beraber bu adalar, henüz Bizans İmparatorluğu'na bağlı idi ve imparatorluğun temsilcileri burada yalnızca görünüşte bir nüfusa sahiptiler. Gattilusioların Enez ve Midilli'ye hakim olmaları Bizans'taki taht kavgaları ile alakalıdır. Cenevizli Gattilusio ailesinden olan Francesso Gattilusio Orhan Bey döneminde İmparator Jean Kantakuzenos ile meşru imparator V. Yuannis Paleologos arasındaki mücadelede Paleologos'a yardım ederek karşılığında hem imparatorun kız kardeşi ile evlenmiş hem de Enez ve Midilli Beyliği'nin kendisine tevcih edilmesini sağlamıştı. Osmanlıların Rumeli yi feth ettikleri sırada bu beylik gelirinin üçte ikisini her sene Osmanlılara vergi vererek hayatiyetini sürdürmüştür. Enez ve Midillinin Gattilusio'lara bağışlanmaları konusunda bkz. İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 1 İstanbul 1971 s. 271-277-278 Şerafettin Turan, Türkiye, İtalya İlişkileri I. İstanbul 1990 s. 45 George Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Ankara 1981 Çev. Fikret Işıltan s. 488, Midilli'nin Cenevizli Gattiusio Dukaları elinde bir asırdan fazla bir müddet kaldığına dair Bkz. Besim Darkot "Midilli" İ.A.

18 Aşıkpaşazade, Tevarih-i Al-i Osman, İstanbul 1332, s. 144-145; Nihal Atsız, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, İstanbul, 1970, s. 156, Karamanlı Nişancı Mehmet Paşa, Osmanlı Tarihleri, I. Yay. İbrahim Hakkı Konyalı, İstanbul, 1949, s. 353; Mehmet Neşri, Kitab-ı Cihannüma Yay, Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen, Ankara 1987, s. 715; Oruç Bey Tarihi Yay, Nihal Atsız, 1972, s. 109, Tursun Bey Tarih-i Ebül-Feth, İstanbul 1330, s. 68-69, Yukarıda saydığımız çağdaş kaynaklar Limni ve Taşoz Adalarının fetihlerini Enez'in fethi hadisesi ile birlikte yazmışlardır. Katip Çelebi İnoz (Enez) seferini (1459-1460) yılındaki Trabzon seferinden önce yazmış fakat tarih vermemiştir. Katip Çelebi'den başka yazarlarda Enez-Midilli Beyliği'nin fetih tarihi olarak 1454-1455 ve 1456 gibi muhtelif tarihler vermektedirler. İbn Kemal fethin 1456 kış aylarına rastladığını; Dukas 1455 senesi başında; Hammer 1456 senesi başında olduğunu bildirmektedir. İ. H. Uzunçarşılı adaların alınış tarihi olarak 1456 senesini kabul etmiştir. (Osmanlı Tarihi, C. II. Ank. 1975 s. 33) Şerafettin Turan, Fatih'in İstanbul Fethinden sonra 1454'de Enez'i ve Taşoz'u 1462'de Midilliyi topraklarına kattığını bildirir (a.g.e., s. 45). Ayrıca bkz. Alexandr Blanchet, Grece Depuis La Conaqu'ete Romanie Jusqu'a Nos Jours Paris, 1860, s. 322-325 Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani Mütercimi Karolidi İst. 1328, s. 91-92-103 Enez ve Midilli Beyliği ile ilgili olarak ayrıca bakınız, A. Conze, Reise Ouf Der İnseln Des Thrakishen, Hannover 1860, s. 37; Steven Runciman, Die Eroberung Van Konstantinopel 1453 C. H Beck München 1956, s. 176.

19 İ. Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi C. I. s. 277.

20 Bakalopoulos, a.g.e., s. 19.

21 Kritobulos, a.g.e., s. 90-92 Cengiz Orhonlu, Gökçeada (İmroz) Türk Kültürü, Ankara 1972 s. 112-s. 223; aynı yazar Bozcaada aynı eser, Ankara 1969, s. 83, s. 831 Aşıkpaşazade İmroz'un fethinden değil, Taşoz ve Limni'nin fethinden bahsediyor. Stanford Show, 1456 yılında Enez, İmroz,

Limni ve Taşoz fethedildi, şeklinde bilgi vermektedir. Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, İstanbul 1982 s. 100.

22 E. D “İmroz” Encyclopedia of İslam C. III. s. 1176 Adaların daha çok Eskiçağdaki durumları ile ilgili ayrıca bkz. A. H. De Groot, Limni aynı eser, C. V. s. 763-765 Friedrich, İmbros, Paulys Real Encyclopedia der Classichen Altertuns Wissenschaft, Band IX. 1, s. 1106. Aynı yazar, Samothrake, aynı eser, Band I. A2 s. 2224 Albert Hermann Thasios, aynı eser Ernest Meyer, “Tenedos” aynı eser, Band V. A. Limni için ayrıca bkz. John Haldon, Limnos, Monastic Holding And The Byzantine State: ca. 1261-1453. Continuity And Change İn Late Byzantine And Early Ottoman Society. Edited by Antony Bryer and Heath Lowry. Paper Given At Symposium At Dumbarton. Oaks in May 1982 s. 161. Bu adalar ile ilgili olarak Piri Reis ve Evliya Çelebi’de de bilgi bulunmaktadır; Piri Reis Kitab-ı Bahriyye, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1988, C. I, s. 209-253; Evliya Çelebi, Seyahatname, Kitab III. Hz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1983 s. 299.

23 Bakalopoulos, a.g.e., s. 24.

24 Bakalopoulos, a.g.e., s. 25.

25 Joseph Von Hammer, Osmanlı Tarihi I. Cilt. Çev. Mehmed Ata, yeniden yazan, Abdülkadir Karahan İstanbul 1991. s 224-225; Cengiz Orhonlu’nun verdiği bu bilgilere mukabil hadiseyi Tacü’t-tevarih’den nakleden Uzunçarşılı 1470 yılında tekrar İmroz’un Osmanlılar eline geçtiğinden söz etmez. 1479 anlaşmasının maddeleri arasında Venediklilerin Osmanlılardan bu 16 yıllık savaş döneminde aldıkları yerleri geri verecekleri şartı vardır. Bkn. Osmanlı Tarihi II. Cild Ankara 1975 s. 115-125 C. Orhonlu, Bozcaada, a.g.e., s. 832.

26 A. H. De Grot, a.g.e., s. 764.

27 XVI. yüzyılda adalardan tahrir defterleri ve Piri Reis’in Kitab-ı Bahriyye adındaki eseri sayesinde bilgi sahibi oluyoruz.

28 C. Orhonlu, Gökçeada, a.g.e., s. 226, Bozcaada, a.g.c. s. 833.

29 Yasemin Demircan, Tahrir Defterlerine Göre Boğazönü Adaları, s. 10; Katip Çelebi, Zurnacı adıyla tanınan Mustafa Paşa’nın 1656 Mayıs’ında Girit’i kafirlerden kurtardığını bildirip yine aynı yılda Kaptan-ı Derya olanlar arasında Mehmet Paşa adında birinin adını sayar ve tarih vermez. Yine Çelebi, Kaptan-ı Derya Kenan Paşa’nın seferleri sırasında 1655 ve 1656 yıllarında Bozcaada ve Limni hisarlarını ele geçirdiğini bildirmektedir. Tuhfetü’l-Kibar, Fi Esfari’l-Bihar. II. Haz Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1980 s. 207-223-224.

30 C. Orhonlu, Bozcaada, a.g.e., s. 834.

31 Yasemin Demircan, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve Bazı Ege Adalarına Tesiri, Kastamonu Eğitim Dergisi, Ekim 1997, s. 4. s. 127-133. Bu konuda ayrıca bkz. Şehabettin Tekindağ, Çeşme İ. A. C. III. s. 387-88; Münir Aktepe, Çeşme DİA. C. VIII. s. 288; aynı yazar, “Çeşme Vak’ası”, gösterilen yer; Mahir Aydın; “Cezayirli Gazi Hasan Paşa”, DİA, C. VII., s. 501. Vasıf, Tarih, 1246. C. I. s. 49.

32 C. Orhonlu, Bozcaada, a.g.e., s. 835.

33 İstanbulda bir Latin İmparatorluğu kurulduğu zaman Venedikli Asilzade Marco Sanudo, 1207 yılında merkezi Nakşa olan Latin Archipelago Dukalığı’nı kurmuştu. Charles Frazee, The Island Princes of Greece the Dukes of the Archipelago, Amsterdam 1988, s. 82-83 Dukalık daha sonra Della Carceri (1362-1383) ve Crispi (1386-1566) ailelerine geçti. Adaya ilk Türk saldırısı Aydınoğulları zamanında gerçekleşmişti. Çelebi Mehmet döneminde ve II. Murad döneminde Nakşa’nın Venedik’e bağlı kalabileceği konusu Venedik’le yapılan anlaşma maddelerinde yer alıyordu. Bazı batı kaynaklara göre 1463-1479 tarihli Osmanlı-Venedik savaşları sonrasında yapılan anlaşma ile Nakşa ve Para Türk hakimiyetine geçmiştir. Bundan sonrada bu adalara Türk saldırılarının devam ettiği bildirilmektedir. A. Savvides “Nakshe (Gr. Naxos Axia)”, Eİ. C. VII. s. 939-941; Şerafettin Turan, Türkiye İtalya İlişkileri, s. 240-241 Korfu Seferi sırasında alınan adalar arasında Solakzade ve Peçevi de Nakşa adası sayılmamaktadır. Solakzade Tarihi, İstanbul 1297, s. 495-498, Peçevi, Tarihi Peçevi, 1274 s. 194-196, Korfu Seferi için, Katip Çelebi, a.g.e., s. 76-77. Ayrıca bkz. B. J. Slot, Archipelagus Turbatus, Les Cyclades Entre Colonisation Latine et Occupation Ottoman, c. 1500-1718, Tome I. İstanbul. 1982.

34 Mithat Sertoğlu, İstanbul (1520’den Cumhuriyet’e kadar) İ.A. C. V. /II. s. 1214/2. Anlaşma metni Venedik Devlet Arşivi Türkçe vesikalar koleksiyonunda bulunmaktadır. Bu anlaşmanın esas metnini Tayyib Gökbilgin yayınlamıştır. (Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Vesikalar Belgeler TTK. C. I. 1964. S. 2. s. 121) 1567 tarihli Osmanlı-Venedik anlaşmasında da Nakşa ve diğer adaların Hassa-i Hümayun tasarrufunda olduklarına dair hüküm saklı tutulmuştur. (Mahmut Şakiroğlu, “II. Selim’in Venedik Cumhuriyeti’ne Verdiği 1567 ve 1573 Tarihli Ahdnameler” Erdem II. Ankara 1986, s. 532.

35 Stephane Yerasimos, Les Voyageurs, dans L’Empire Ottoman (XVI’e Siecles) Ankara 1991, s. 275, 424, 430. Ayrıca ada ile ilgili bilgi ve haritalar Piri Reis, a.g.e., s. 561-565.

36 Elie Nikolaou, Le Mont Athos Et La Mer Ege’e Les Proprietes Du Monastere Xeropotamou A Naxos These En Vue De L’abtension Du Doctorat De 3 e Cycle, Paris 1987. s. 26.

37 Elie Nikolaou, a.g.e., s. 26-29, Savvides, a.g.e., s. 941, R, Herbst, “Naxos” Paulys Real Encyclopedia Der Classischen Altertums Wissenschaft, XVI. 2. s. 2079. 2080; Katherina Kourapakis, E. Savvaris, Mrs. Spiliopoulou, V. Tsamtsouris. Naxos. Translated by. David Hardy, Athens, 1984. s. 9-17.

38 Bkz. Nakşa'nın Osmanlı idaresine girişi ve dipnot. 37.

39 A. Savvides, "Para" Eİ. IX. S. 265-266; ayrıca bkz. Piri Reis, a.g.e., C. II. S. 565-575.

40 Ali Fuat Örenç, Türk Hakimiyetinde Ege Adaları Tarihi, Osmanlı Özel Sayısı I, Siyaset ve Teşkilat, Ocak-Şubat 2000. s. 327-336; Necdet Hayta, Ege Adaları Sorunu (1911-1923) Ankara 1992 (Basılmamış Doktora Tezi) s. 17-29.

41 Ayn Ali Efendi, Kavanin-i Al-i Osman Der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan, İstanbul Mahmud Şakiroğlu "Cezayir-i Bahr-i Sefid" DİA, C. 7. s. 500-501; Halil İnalcık, C. 13, s. 5; C. F. Bechingham, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları" Belleten. C. XX, s. 77-80, Ankara 1956, s. 247. v. d; Andreas Birken, Die Provinzien Des Osmanischen Reiches, Wiesbachen 1976, s. 101, Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l-Vukuat, sadeleştiren Neşet Çağatay, Ankara 1973, C. I. ve II.; İlhan Şahin, Tımar Sistemi Hakkında bir Risale, İstanbul Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi TD. S. 32 1979, s. 905-921, Tuncer Baykara, Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş Anadolu'nun İdarî Taksimatı, Salih Özbaran, "Kapudan Pasha", Eİ. C. V. s. 571-572, Katip Çelebi, a.g.e., C. II. S. 226.

42 Salyane ile idare edilen eyaletler konusunda Sofyalı Ali Çavuşun ve Ayn Ali Efendi'nin bahsi geçen eserinde bilgi bulunmaktadır. Salih Özbaran, "Some Notes On The Salyane System İn The Ottoman Empire As Organised İn Arabia Sixteenth Century", Osmanlı Araştırmaları Dergisi, İstanbul 1986, C. VI. S. 39-40.

43 Şerafettin Turan, Geçmişten Günümüze Ege Adaları Sorunu, s. 35-39.

44 Cevdet Küçük, a.g.e., s. 34-77 Yunanistan'ın yayılmacı emellerini haklı göstermek amacıyla, Jeanne Z. Stephanapoli adlı gazeteciye 1912'de "Ege Adaları ve İmtiyazları" adını taşıyan bir kitap yazdırmıştır. Bu kitap bu günde aynı iddialar için kullanılmaktadır. Kitapta Kanuni'nin adalara idarî, malî, hatta adlî imtiyazlar verdiği ileri sürülüp, Kanuni'nin bu konuda 1523'te neşrettiği fermanın kaybolduğunu ancak IV. Mehmed, II. Mahmud'un bu muhtariyeti teyit eden fermanlarının bulunduğu yazılmaktadır.

45 Bu defter 1519 tarihli olup, Limni, Taşoz, Semendirek, İmroz Adaları hakkında bilgi vermekte, İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde bulunmaktadır. (BA. TD. Nr. 75).

46 Başbakanlık Arşivi'nde bulunan bu tarihsiz tahrir defteri Boğazönü adalarının; Limni, Taşoz, Semendirek, İmroz Bozcaada ve Gelibolu livasının kayıtlarını kapsamaktadır. (BA. TD. Nr. 434).

47 1557 tarihli Limni adasına mahsus olan bu defter Başbakanlık Arşivi'ndedir. (BA. TD. 307).

48 1569-1570 tarihli bu defterde de Gelibolu ve Boğazönü adalarının kayıtları mevcuttur (BA. TD. 490). Sancak birimi daha çok tımar sisteminin esas aldığı bir küçük idari birim olan nahiye ve kadının yetki alanını gösteren kazalara ayrılmıştı. Bunlar aslında birbirlerinin alt-üst birimleri değildi. Fakat zamanla tımar sistemindeki değişiklikler bu iki birimi birbiriyle irtibatlandırdı. Bu teşkilat ve başında bulunan idareciler sancak statüsündeki her yerde bulunuyordu. Feridun Emecen, Ege Denizi ve Adaları (Giriş XIX. yüzyıla kadar), Ege Adaları'nın Egemenlik Devri Tarihçesi, Ankara 2001, bkn. giriş. Ayrıca bkn. Yasemin Demircan, Kanuni'nin Vakıflarından İmroz ve Semendirek, a.g.e., s. 649 vd.

49 1600 tarihli bir defter de Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde olup, yine Gelibolu ve söz konusu adalara ait kayıtları havidir. (TK., TD.; Nr. 141.) Aynı arşivde Taşoz adasına ait iki tahrir defteri daha mevcuttur. Biri tarihsiz olan bu defterlerden diğeri 1672 tarihine mahsustur. (Defter-i Harac-ı Arazi-i Taşözü TK, TD, Nr. 105 ve 121), Yine Başbakanlık Arşivi'nde 1614 yılına ve Gelibolu livasına ait olan mufassal defterde İmroz ve Semendirek dışındaki adaların kayıtları mevcuttur.

50 Safvet, "Nakşa (Naksos) Dukalığı, Kiklad Adaları" TOEM, IV/23. (Kanun-i Evvel 1329), s. 1449.

51 Safvet, "Yasef Nasi" TOEM, III/16. (Teşrin-i Evvel 1328), İstanbul 1330 s. 982-993 BA., MD, Nr. 30, 318/736.

52 Mühimme defterlerinde Nakşa sancağında sancak beyliği yapan Süleyman, Ahmed ve İbrahim Beyler hakkında hükümler bulunmaktadır. BA. MD. Nr. 42. 284/877.; Nr. 45, 370/4480; Nr. 45, 375/4546.

53 BA, MD. Nr. 73, 153/355; Savvides, a.g.e., s. 940-941, Naima Tarihinde de Nakşa-Para dukası olarak Hırvat asıllı Gaspar Gratiani'den bahsedilmektedir. Naima Katip Çelebi'nin Fezleke adlı eserinde anılan kişinin Avustarya'ya yaptığı elçilik hizmetine karşılık kendisine Nakşa Dukalığının İltizam olarak verildiğini yazmaktadır. Naima, Tarih-i Naima, İstanbul 1280, C. II. s. 146.

54 TK., TD, Nr, 180 Nakşa ve Para adalarının sancakbeyinin hassı olduğu bildiriliyor. BA. TD. Nr. 800'de ise bu sancak beyinin adının Turgut olduğu kayıtlıdır.

55 Salih Özbaran, a.g.e., s. 39-40; Bu tip sancakların gelirleri eyalet defterdarları tarafından toplanıp, beylerbeyine, sancakbeylerine bu meblağdan salyane ve kul taifesine de ulufe verilirdi. Fazlalık olması halinde bu merkeze gönderilirdi. Ahmed Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul 1985, s. 59.

56 Feridun Emecen, a.g.e., s. 39.

57 A. Savvides, "Para" s. 265-266.

58 Emecen, a.g.e., s. 65.

Osmanlıların Otranto ve Apulia Seferi (1480-1481) / Dr. Konstantinos Giakoumis [s.373-382]

Birmingham Üniversitesi / İngiltere

Otranto ve Apulia'daki (Harita 1-2) Osmanlı egemenliği sadece on üç ay sürdü. Buna rağmen, onlarca yıl sonra, 16. yüzyıl Yunan vakanüvisi, Osmanlıların Adriyatik'in batı kıyısına çıkmasının Hristiyan Batı Alemi'nde nasıl bir endişeyle karşılandığından bahsederek Fatih Sultan Mehmed ölmeseydi Apulia'ya geçip, İtalya'yı işgal edeceği ve Hristiyanlığa zarar vereceği şeklindeki kamuoyuna hakim fikri aktarıyordu:

"… Sonra Ahmed Paşa pek çok askerle Apulia'ya geçti, Otranto'ya savaş açtı, o bölgenin idaresini elinde tutan Calabria Dükü (saldırı esnasında) orada olmadığından Otranto'yu ele geçirdi ve oraya yerleşti. Böylece Paşa Apulia ve Calabria'yı, hatta bütün Hıristiyan Alemi'ni derin bir endişeye sevketti. Hatta diyorlar ki, eğer Sultan Mehmed'in ölümü yetişmeseydi o Apulia'ya geçmek için harekete geçecek, İtalya'yı işgal edecek ve Hristiyanlığa büyük bir zarar verecekti. Ancak Fatih 300,000 asker topladı ve Suriye'ye karşı bir sefere başlamak üzere Anadolu'ya geçti".1

Osmanlıların Otranto ve Apulia seferi hakkındaki tarih araştırmalarında Yunan kaynaklarının ihmal edilmiş olmasına rağmen, bu seferin İtalya'da yol açtığı panik havası, Napoli Kralı I. Ferdinand'ın ilk tepkisi ve Sultan Mehmed'in ölümünün bu seferin kaderi üstündeki hayati önemi diğer çağdaş kaynaklarda2 vurgulanmış ve bu yüzden Batı tarihçiliğince tekrarlanagelmiştir.3 Arnavut tarih yazıcılığı Arnavutluk'ta 1481'de çıkan ayaklanmaları, o zamana değin ihmal edilmiş Venedik kaynaklarını4 öne çıkararak, Osmanlıların İtalya'da başarısız olmalarının ana nedeni olarak gösterir.5 Yine de, o zamana kadar Batı tarihçiliğinde yaygın kabul gören "II. Mehmed'in ölümü ve yerine geçen Bayezid'in tartışmalı meşruiyeti Otranto'nın geri alınmasını ve İtalya'nın kurtuluşunu sağladı" şeklindeki görüşü tartışmaya açan, "Arnavutluk'un Osmanlıların Adriyatik'in karşı yakasına yayılmalarını sağlayan bir üs olarak rolü"nü inceleyen ve "Arnavut isyanının İtalya'daki Osmanlı harekatı üstündeki etkisi"ni6 değerlendiren, Kurt Treptow olmuştur; onun çalışması Osmanlıların 1480-81'deki İtalya harekatı üstüne halâ en iyi çalışmadır. Ne var ki Treptow sözkonusu isyanların önemini, Arnavut tarihçileri gibi "Türklerin İtalya'dan atılmalarındaki en önemli faktör"7 olarak göstererek abartmıştır; dahası Treptow bu isyanları, Adriyatik'in öte yakasında Osmanlıların Otranto ve Apulia'yı işgallerine karşı oluşan tepkiden bağımsız bir biçimde ortaya çıkan gelişmeler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun 1480'lerdeki sosyal yapısını dikkate almadan, "esasen yabancı bir gücün egemenliğine karşı yöneltilmiş"8 hareketler olarak görmüştür.

Benim bu çalışmadaki amacım Otranto ve Apulia'nın Osmanlılarca ele geçirilmesini, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1470-80'li yıllardaki sosyal yapısıyla ilgili olarak incelemek, Epirüs'ün batı bölgeleri9 ve Arnavutluk'ta10 1481'de çıkan isyanların inkar edilemez etkilerini yeniden ele almak ve birkaç Yunan kaynağındaki bilgileri İtalyan ve Osmanlı kaynaklarındakilerle birleştirmektir.11

Doğu ile Batı arasında uzanan Epirs12 Osmanlı İmparatorluğu'nun en ücra köşelerinden biriydi. Sınırlı doğal kaynakları, kesif sıradağları, bataklık ovaları ve onu Balkan Yarımadası'nın çoğu anayolundan koparan, ulaşılmaz kıyıları burasını Osmanlılar için fazla önemi olmayan bir bölge yapıyordu. Epirs'in tek önemi, onun Apenin Yarımadası'na çıkışını tutan İyon adaları ve Otranto Körfezi'nden kaynaklanıyordu. Çünkü ne zaman bir Balkan devleti güçlense, karşı yakayı kontrol altında tutmak amacıyla Epis kıyılarını ele geçirmek için bitmez tükenmez bir çaba içine girerdi. Aynı şekilde, ne zaman İtalyan Yarımadasında bir büyük güç ortaya çıksa, boğazları ve karşı yakayı kontrol etmeye çabalardı. Epirs'in Balkan merkezlerine erişimi, Epirs'in en önemli şehirlerinden olan Dıraç (Dıraç) ve Avlonya (Vlore) limanları aracılığıyla Via Egnatia tarafından sağlanıyordu.13 Via Egnatia Adriyatik kıyılarından Ohri Gölü, Manastır ve Selanik yoluyla İstanbul'a erişiyordu. Osmanlılar -yukarıda belirtilen nedenlerin yanısıra Epirlilerin başeğmez karakterleri yüzünden- Hıristiyan Batı devletlerinden birinin muhtemel bir saldırısına karşı denizden bir duvar olarak kullanılması veya İtalya'ya doğru muhtemel bir yayılmacı siyasetin köprübaşı olmasının ötesinde, Epir'de zorla, yaygın bir hakimiyet kurma niyetinde değildiler; sadakati, dikte ettirmek yerine ayrıcalıklar ihsan etme14 yoluyla sağlamayı her zaman tercih etmişlerdi. Osmanlı dönemi boyunca Epirüs'ün büyük kısmında görülen kısmi otonomi ancak bu bağlamda anlaşılabilir.

İtalya'nın işgali II. Mehmed'in ihtiraslı planlarının bir bölümüydü sadece. "Sultan-ı Berreyn ve Bahreyn" (Ç.N). "İki denizin ve İki Karanın Sultanı" Burada "iki deniz" Akdeniz ve Karadeniz'i, "iki kara" ise Anadolu ve Rumeli'yi ifade etmektedir). 1470'lerin sonuna doğru Rumeli'de ve Anadolu'da imparatorluğu pekiştirmiş, Balkanlar'da Tuna'yı Belgrad'dan Karadeniz'e kadar imparatorluğun kuzey sınırı haline getirmiş, doğuda ise sınırları Fırat nehrine kadar genişletmişti.

Bundan sonra Fatih dikkatini Rumeli'nde henüz Osmanlı egemenliği altına girmemiş birkaç yere çevirdi: Venedik halâ Mora ve Epir kıyılarında ve Ege'de bazı noktaları elinde tutuyordu, öte yandan Macarlar Belgrad ve Kuzey Bosna'ya hakimdiler; Boğdan Prensi Büyük Stephen Karadeniz ve aşağı Tuna'da Osmanlı hakimiyetine sürekli bir tehdit oluşturuyordu; Rodos Şövalyeleri Osmanlıların Akdeniz'e rahatça erişmelerinin önünde hala bir engel olarak duruyorlardı, ayrıca, Papalık himayesinde kurulabilecek bir Haçlı ittifakının öncü gücü olarak sürekli bir tehdit unsuruydular.15 Fatih Sultan Mehmed 1480'de donanmasının gücüne, aynı anda iki cephede deniz harekatı yapacak kadar güveniyordu: Otranto ve Apulia'nın işgali ve Rodos'un kuşatılması.

Bu seferlerin zamanlaması çok iyi ayarlanmıştı. Arnavutluk'ta, İskender Bey'in ölümünden (1468)16 dokuz yıl sonra II. Mehmed, temel ihtiyaç maddelerini sağlayabilecekleri ve muhtemel desteğin erişebileceği bütün yolları keserek Kuzey Arnavutluk'un en güçlü iki kalesi olan Kruje (Akhisar) ve İşkodra'yı şiddetli bir kuşatma altına aldı;17 açlıkla karşı karşıya kalan Akhisar 1478'de teslim oldu.

Akdeniz'de, Osmanlı deniz gücü öyle artmıştı ki 1479'da Venedik, Osmanlılarla çatışmaların devamının kendisine hiçbir yarar getirmeyeceğini anlayarak, İşkodra ile Sopot ve Himarra kalelerini

teslim etmek gibi ağır şartlara razı olarak barış yaptı.18 İtalya'da, Osmanlıların Otranto çıkarması İtalyan devletlerini ağır ihtilafların içinde yakaladı. Papa IV. Sixtus'un yeğeni olan Girolamo Riario'nun güçlü De Medici ailesine karşı rakip Floransalı ailelerle birlikte, Floransa'yı ele geçirmek amacıyla oluşturduğu gizli ittifak, ve bu Papanın İtalya'daki etkinliğini arttırma çabaları Floransa, Venedik, Milan ve Ferrara'nın ortak tepkisine neden olmuştu. Papalık tarafını tutarak Sienna'yı ele geçirmeyi uman Napoli Kralı I. Ferdinand da savaşa katıldı. Kralın oğlu ve Calabria Dükü olan Alfonso komutasındaki Napoli ordusu 1480 Martı'nda Toskana'da Floransa ordusunu mağlup etti ve Floransa'yı, Papalık ve Venedik genişlemesine karşı Napoli'yle anlaşmaya zorladı. Bu gelişme Papa'yı destek bulmak için Venedik'e yönelmeye itti.19 Bu şartlar altında, Osmanlıların İtalyan kıyılarına saldırma planlarının başarı şansı yüksekti.

Gerçekten de Osmanlıların Otranto ve Apulia'yı işgalleri tüm ayrıntılarıyla planlanmış ve dikkatle uygulanmıştı. Önce, 1479 yazında, Gedik Ahmed Paşa İtalya'nın işgalini planlamak üzere Avlonya sancakbeyliğine atandı. Yeniçerilerin sevgilisi ve Fatih'in en iyi kumandanlarından biri olan Gedik Ahmed Paşa 1474'te veziriazamlığa getirilmiş, 1475'te Cenevizlilerin elinde bulunan Kırım'daki Kefe şehrine karşı yapılan seferde Osmanlı ordusunu başarıyla idare etmişti. Venedikliler karşısında kazandığı diğer başarılara rağmen, II. Mehmed'in İşkodra'yı kuşatma planlarına itiraz edince azledildi ve kısa bir süre sonra Selanik sancakbeyliğine, oradan da Avlonya'ya atandı.20

Hoca Sadeddin ve Solakzade gibi Osmanlı kaynakları Gedik Ahmed Paşa'nın Avlonya'ya, İtalya'nın işgali için hazırlık yapmak üzere gönderildiğini kaydeder.21 Çeşitli nedenlerden dolayı Avlonya Osmanlıların Otranto'ya yapacakları bir çıkarma için en iyi köprübaşıydı. İtalyan Yarımadası'na 50 milden daha az bir uzaklıkta bulunan şehir, Osmanlıların Adriyatik'teki en büyük limanıydı. Antik çağda Avlonya bölgesi Korintliler ve Euboeanlar22 tarafından kolonize edilmişti, çünkü İtalya'ya yelken açan gemiciler Otranto Boğazı'nı geçmek için Adriyatik'in doğu sahilini izleyerek Epir'e gelirlerdi.23 Balkanlardan İtalya'ya saldırmayı hedefleyen bütün orduların lojistik ihtiyaçları, asker ve malzeme nakliyatı,24 muhabere25 ve yedek kuvvet desteği26 sağlamak için mümkün olan en kısa deniz yolunu kullanmayı gerektiriyordu. Dolayısıyla Avlonya, Osmanlıların Otranto ve Apulia seferleri için en mantıklı üs konumundaydı (Şekil 1).

Gedik Ahmed Paşa'nın hazırlıkları üç bölüme ayrılmıştı. Avlonya'ya gelir gelmez Ahmed Paşa'nın ilk ele aldığı iş, isyankar Epir ve Arnavutluk halkları üstündeki Osmanlı hakimiyetini sağlamlaştırmaktı. Paşa bunun için Epir kıyılarına sefer düzenledi, Venedik'le yapılmış olan barış antlaşmasına uygun olarak Himarra ve Sopot'u (Borsh'u) aldı ve stratejik noktaları tahkim etti.27 Bu ilk aşama tamamlanır tamamlanmaz Kral I. Ferdinand'ın müttefiki Leonard Tocco'nun elindeki iki İyonya adasını, Leukas ve Zante'yi ele geçirmeyi hedefleyen ikinci aşamaya geçti;28 Eylül başına kadar iki ada da Osmanlı hakimiyetine geçmişti.29 Gedik Ahmet Paşa artık hazırlıkların son aşamasına geçmeye hazırdı. Bu bölüm askerlerin nakledilmesi ve ordunun savaş alanına taşınmasından ibaretti. Deniz yoluyla pahalı, kara yoluyla yavaş ve zahmetli olan bu iş, her halükarda

büyük gayret gerektiriyordu.30 Katip Çelebi hazırlıkların bu üçüncü aşaması hakkında ayrıntılı ve değerli bilgiler vermektedir:

"(Gedik Ahmed) Paşa, binlerce yeniçeri ve Azabın yanı sıra Rumeli ve Anadolu'nun en iyi askerlerini topladı".31

Bir Yunan vakanüvisi Otranto ve Apulia seferine katılan gemilerin ve askerlerin sayısı hakkında başka şu bilgileri vermektedir:

"Ve bir süre sonra piyade askerini topladı ve Avlonya'ya karadan gitti. Orada yüz gemi topladı ve içlerine bin beşyüz Türk yerleştirerek onları Avlonya'ya gönderdi."32

Bu sayılar, -aşağıda görüleceği üzere- sefere katılan askerlerin sayıları ile karşılaştırınca bana oldukça doğru görünüyor. Milan'ın Venedik'teki bir temsilcisi olan Leonard Bottae'nin 14 Ağustos 1479 tarihli bir mektubu, Osmanlıların getirdiği savaş aletleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir:

"… Burada, Sultan'ın Avlonya'da bulunan donanmasının buraya, (Adriyatik'in) bu yakasına geleceği söyleniyor ve şu var ki, yanlarında getirdikleri malzemeler ve savaş aletlerinin yanısıra, bu (satırların yazarı) sinyore bildirildiğine göre ayrıca yanlarında, İtalya'da benzeri görülmemiş boyutlarda 3 büyük top getiriyorlarmış….".33

Öyle görünüyor ki İtalya'ya karşı yapılacak Osmanlı harekatı hazırlıklarının üç aşaması da büyük operasyonlardı ve masrafların karşılanması,34 teknolojik sınırlamaların aşılması35 ve İtalyan sahiline gönderilen ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için muazzam bir koordinasyon gayreti gerektirmişti. Bu boyuttaki bir hazırlık faaliyetinin gözden kaçması elbette düşünülemezdi. Venedik, yürürlüğe konmasından çok önce, yaklaşan çıkarmanın farkındaydı36 ve Fatih'i böyle bir sefer düzenlemesi için teşvik etmedi37 veya harekatın maliyetlerinin karşılanmasına katkıda bulunmadı38 ise de, Venedikliler, Osmanlılarla Doğu Akdeniz'deki ticari çıkarlarını daha fazla zedeleyecek herhangi bir çatışmaya girmeme yönündeki kararlılıklarıyla, bu seferi engellemek için bir şey de yapmadılar.39

Avlonya'daki Osmanlı yığınağının son derece farkında olan Napolililer de aynen hiçbir şey yapmadılar. Leonard Bottae'nin 14 Ağustos 1479 tarihli mektubuna göre, 'Marcha, Apruzo ve Apulia kıyıları büyük bir korku içinde'40 idi. Ragusa (Dubrovnik) Konsili Rektörü'nün 9 Ocak 1480 tarihli mektubuyla Avlonya'daki hazırlıkların kış boyunca sürdüğünü41 öğrenen Kral I. Ferdinand, Brindisi'ye 300 asker göndermek42 dışında sahillerini korumak için pek bir şey yapmadı: Ne kıyı savunma hattını güçlendirdi, ne de halâ Toskana'da Napoli ordusuyla birlikte seferde olan oğlu, Calabria Dükü Alfonso'yu geri çağırdı. Treptow'un tespit ettiği üzere, Kral Ferdinand, İtalyan işlerine kendini kaptırmış bir durumda iken, Gedik Ahmed Paşa'nın asıl askeri hedefinin Leukas ve Zante olduğuna inanmış olabilir.43

28 Temmuz 1480'de Osmanlı ordusu Apulia sahilini işgal etti ve bir öncü kuvvetin bazı keşif saldırılarını müteakiben asıl ordu Otranto şehrini kuşattı (Şekil 2). Sefere katılan Osmanlı ordusunun büyüklüğü hakkındaki tahminler tartışmalıdır.44 Hesaplarını kalyonların ve nakliye gemilerinin kapasitelerine dayandıran Treptow'un çıkartma gücü hakkında yaptığı tahmin asgari 12.500 askerdir ki, kürekçiler de kıyıya asker olarak çıkartıldılarsa45 bu sayı daha da artmış olmalıdır ve bu da, Türk Sultanlarının Vekayinamesi'ne göre Avlonya'ya kara yoluyla getirilen 15.000 askere yakın bir büyüklüktedir.46 Asker sayıları ne olursa olsun, 11 veya 14 Ağustos 1480 tarihine kadar Osmanlılar çoktan bir saldırı düzenlemişler ve Otranto şehrini ve kalesini, ayrıca civardaki bazı kaleleri zaptetmişler, üstelik Lecce, Brindisi ve Taranto'ya akınlar düzenlenmişlerdi. Yeni fethedilen yerlerde Hayreddin Bey'in kumandasında iyi destekli 8.000 asker bırakılmıştı.47

Bundan sonra Gedik Ahmed Paşa İtalya'daki Osmanlı fetihlerini büyütmek amacıyla baharda düzenlenecek yeni bir seferin hazırlıkları için Osmanlı ordusunun geri kalanıyla Avlonya'ya döndü.48

Otranto şehrinin Osmanlılarca cebren ele geçirilmesi sonrasında yaşananlar dehşet vericiydi. Aralarındaki en önemli ismin, Otranto Katedrali'nin sunağında ikiye bölünerek öldürülen ve 1539'da Başpiskopos Pietro Antonio de Capua'nın teklifiyle aziz olarak kutsanan Başpiskopos Stefano Bardinelli olduğu sekiz yüz kişi katledilmişti.49 Diğer kaynaklar 22,000 nüfuslu şehirde Osmanlı fethini takibeden günlerde öldürülenlerle birlikte, toplam ölü sayısını 12,000'e kadar çıkarmaktadır.50 Şüphesiz halkın bir kısmı, köle olarak satılmak üzere Osmanlı gemileriyle Yunanistan'a gönderilmiş,51 Otranto'nun her tarafı yıkılmıştı ve şehir bir daha eski haline dönemeyecekti.52 Ancak, Treptow'un doğru olarak açıkladığı üzere,53 bu mezalimlerin bir kısmı Hristiyan propagandasının uydurmaları olabilir. Yine de onun, Osmanlıların sadece Otranto'nun önde gelen vatandaşlarını idam ettikleri şeklindeki ayrı bir rivayeti kaydeden bir Floransalı ve bir İngiliz kaynağa54 yaptığı atıflar bu propagandanın boyutlarını anlamaya yarayacak, güvenilir zayiat bilgilerini tespit etmeye imkan vermemektedir. Öte yandan hatırlanmalıdır ki, Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı süresince bile (1451-1481) Osmanlı askeri yapısına hala, akıncı olarak bilinen ve hizmetlerini devlete ganimetten aslan payını alma karşılığında sunan, başına buyruk hafif süvari kuvvetleri hakimdi.55

Otranto ve Apulia'nın Osmanlıların eline geçmesinin ilginç ve pek üstünde durulmamış bir sonucu, Tursun Beğ'in de bildirdiği, kiliselerin camiye tahvili konusudur.56 Osmanlıların Hristiyan müesseselerine karşı tutumları Müslüman hakimiyetinin nasıl kabul edildiğine bağlıydı. Dolayısıyla, İslam Hukuku hükümlerine göre, fetih cebren gerçekleşmişse, İslam devleti Hıristiyan kiliselerinin hepsine değil ama bir kısmına, genellikle de en büyüğüne el koyar, el konan bu kiliseler İslam'ın zaferini ve siyasi yapının değişmesini simgeleyen siyasi bir anlamda ve asla dini bir misilleme hareketi olmayarak, hemen camiye tahvil edilirdi. Örneğin Bizans İmparatorluğu'nun ikinci büyük şehri olan ve II. Murad'ın 1430'da fethettiği Selanik'te, Aziz Paraskevi Acheiropoietos Kilisesi ve Aziz Müjdeci Yuhanna Manastırı Hristiyanların elinden alınmış ve camiye tahvil edilmişken en az onlar kadar büyük Aziz Demetrios veya Ayasofya gibi diğer kiliselerde Hristiyanlar ibadet etmeye devam ettiler.57 Otranto'daki 10. yüzyıl Bizans döneminden kalma Aziz Petrus Kilisesi'nde ana apsenin yan

cephelerinde çiçek desenli, ikonsuz süsleme parçaları bulunmuştu. (Şekil 3-5)58 yaprak ve saplarıyla papatyaları tasvir eden ve melek Cebrail vasıtasıyla Hazreti Meryem'e verilen haberin sahnesini betimleyen bu dekoratif unsur resimlerin dördüncü katmanında kullanılmıştı.59 Ne var ki, aynı veya benzeri süslemelere, kitabesinde 1540'a tarihlenen60 dördüncü katman resimlerinin hiçbirinde rastlanmadığı, buna karşın on altıncı yüzyıl ortası İslam sanatlarıyla, örneğin İstanbul'da Saray'daki bir çini panelle61 (Şekil 6) açık benzerlikler gösterdiği için, Otranto'daki bu süslemelerin 1540 tarihli dördüncü resim safhasına değil, kilisenin cami olarak kullanılmak üzere düzenlendiği daha önceki bir ara döneme ait olduğunu ileri sürülebilir.

Eğer öyle ise; bu çiçekli süsleme parçası Otranto'nun 1480'de Osmanlı işgali altında olduğu dönemde yapılmış olmalıdır, çünkü Osmanlıların Apulia'ya 1535 ve 1537'de düzenledikleri seferlerde kiliselerin camiye tahvil edildiğine dair hiçbir delil yoktur.62 Belki bu, 1540'taki yeni (dördüncü) süsleme kampanyasının nedeniydi. Bu açıklamalardan sonra şunu belirtmek isterim ki, literatürde Otranto'daki Aziz Peter Kilisesi'nin cami olarak kullanıldığına dair şimdiye kadar bir tespit yapılmamış olmasına rağmen şimdi Tursun Beğ'in yukarıda sözü edilen ifadelerini destekleyen bazı deliller bulunmaktadır.63

Napolililerin ilk şaşkınlıklarını etkili bir karşı koyma izledi. Napoli Kralı I. Ferdinand 2 Ağustos 1480'de Alfonso'yu acilen geri çağırdı, ancak Alfonso Toskana'dan dönerken yolda yeni asker topladığı için Otranto'ya, şehrin çoktan Osmanlı eline geçmiş olduğu 10 Eylül'den önce varamadı;64 Alfonso'nun sadece 3,000 askerden oluşan ve sayıca Osmanlı garnizonundan çok aşağı kalan, takviye edilmiş ordusu Otranto'dan güvenli bir uzaklıkta konuşlandı ve Osmanlıların daha fazla yayılmalarını önlemeyi amaçladı.65

Ayrıca, Kral Ferdinand yardım için Papa'ya ve Avrupa'daki diğer Hristiyan devletlere müracaat etti.66 Ama etkin bir destek veren sadece Papa'ydı: Aralık 1480'de bir Kardinaller Heyeti (Consistory) Osmanlıların İtalya'dan atılmaları için savaşacak bir ordu hazırlamak amacıyla, 100.000'i 25 kalyon donatmaya gitmek üzere 150.000 duka altın harcamaya karar verdi; Otranto'ya ayrıca 3.000 asker gönderilecekti. Dahası Papa 20 Ağustos 1481'de Avrupa devletlerini bir Haçlı seferine çağıran bir tamim yayınladı.67 Venedik Osmanlılara karşı herhangi bir harekete katılmakta isteksiz olduğundan ve Avrupa devletleri kendi aralarında bölünmüş olduklarından,68 Napolililer kendi güçlerine ve İtalyan müttefiklerinden gelecek bir miktar desteğe dayanmak zorundaydılar.

Ne var ki bu Kardinaller Heyeti'nin verdiği, 50,000 dukanın Osmanlılara Balkanların kuzeyinden saldırması için Macar Kralı Matthias Corvinus'a gönderilmesi kararı,69 İtalyan müttefiklerin Osmanlıları topraklarından atmak için kullanacakları en etkili strateji olacaktı.

Gerçekten, Napolililerin Osmanlıları şaşırtma ve dikkatlerini başka yere saptırma amacıyla kışkırttıkları ve körükledikleri olaylar Apulia'daki ordularından çok daha etkiliydi. Osmanlıların Epir kıyıları boyunca yapılacak saldırılara karşı zayıf olduğu, Leukas ve Zante adalarına yaptıkları hazırlık

operasyonlarından beri biliniyordu: İyon denizindeki harekat sırasında korsanlar Osmanlı donanmasının yokluğundan yararlanarak Avlonya sahillerini yağmalamıştılar.[70] Otranto ve Apulia'nın zaptedilmesinden sonra İtalyan devletlerinin ordularında asker olarak savaşan ve eski Arnavut aristokrasisine mensup olan kişilerce, aşağıda ayrıntılarıyla göstereceğim üzere kışkırtılan yerli halk isyan etti.[71] Treptow'un tespit ettiği üzere, yerel karakterlerine rağmen bu isyanlar İstanbul ile Avlonya arasındaki destek ve haberleşme hatlarını kesmek suretiyle Osmanlıların İtalya'daki durumlarını tehdit ediyordu.[72] 1481 ilkbaharında Arnavut isyanları şiddetlendi.[73] Adriyatik'in öte yakasındaki Osmanlı topraklarını genişletmek için 25,000 kişilik bir ordu hazırlamakla meşgul iken bu gelişmeler karşısında endişeye düşen Gedik Ahmed Paşa isyanları bastırmak için bir kuvvet yolladı, ancak bu kuvvet asiler tarafından yenilgiye uğratıldı ve ağırlıkları ele geçirildi.[74] Bir Osmanlı ordusunun asilerce yenilmesi isyanların daha da artmasına yol açtı.

3 Mayıs 1481 günü Fatih Sultan Mehmed Rodos, Mısır veya Anadolu aşiretleri üstüne düzenlemeyi düşündüğü sefer için yola çıktıktan kısa bir süre sonra, İstanbul yakınlarındaki bir kampta öldü.[75] Türk Sultanlarının Vekayinamesi'ne göre, II. Mehmed 300,000 askerle Anadolu üstünden Suriye'ye yürüyecekti.[76] Fatih Sultan Mehmed'in ölümü imparatorluğu iki oğlu, Bayezid ve Cem arasında bir iç savaşa sürükledi.[77]

Gedik Ahmed Paşa Bayezid'in tarafını tuttu ve isyanların ortasındaki Arnavutluk'tan,[78] ağırlıklarını bırakmak zorunda kalarak 1 Haziran 1481'de ayrıldı.[79] Öyle görünüyor ki bu olaylar asilerin şevkini kamçılamış ve onların İstanbul ile Avlonya arasındaki iletişimi daha da koparmalarına yol açmıştı.[80] Bayezid'in kuvvetlerinin başındaki Gedik Ahmed Paşa Cem'in ordusunu Yenişehir'de 20 Haziran 1481'de mağlup ederek[81] Bayezid'in tahta oturmasına giden yolu açtı. Cem'i yakalayamaması Gedik Ahmed Paşa'nın Bayezid'in gözünden düşmesine ve hatta bir süreliğine hapsedilmesine neden oldu.[82] Böylece Gedik Ahmed Paşa'nın Osmanlıların İtalya seferindeki rolü de sona ermiş oldu.

II. Bayezid Gedik Ahmed Paşa'nın yerine Rumeli Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa'yı daha Ahmed Paşa gözden düşmeden tayin etmişti.[83] Süleyman Paşa'nın görevi şimdi çok daha karmaşıktı. İtalya'daki garnizonlar acilen destek gücü gönderilmesine ihtiyaç duyuyorlardı, çünkü II. Mehmed'in ölüm haberi Venedik'e 29 Mayıs'ta[84] ve oradan Roma'ya 2 Haziran 1481'de[85] ulaşmıştı ve bu askerlerin moralini bozmuştu. Bu arada Epir kıyılarındaki isyanlar Gedik Ahmed Paşa'nın askerlerinin ayrılmasından beri giderek büyümüş ve Süleyman Paşa'nın Otranto'yla haberleşme hatlarını tehdit eder hale gelmişti.[86]

Haziran 1481 başlarında Avlonya'ya vardığında Süleyman Paşa'nın önceliği, Otranto'ya geçmeden önce, Avlonya için bile tehlikeli olmaya başlayan isyanları bastırmaktı, çünkü Avlonya'da bırakılan sadece 500 askerlik garnizon buradaki Osmanlı donanmasını[87] korumaya yetecek bir güçte değildi.

Bir kısmı isyanların patlak vermesinden önce, bir kısmı da sonra İtalya'daki sığınaklarından isyanı şiddetlendirmek için atalarından kalma topraklara dönen eski Arnavut aristokrasisi mensuplarınca desteklenen asiler, bu sırada Bosna ve Zeta da isyancılara katıldığından ñabljak kalesini ele geçirmeyi başardılar.88 Süleyman Paşa'nın ordusu gücünü isyan çıkan bütün merkezlere dağıtmak zorunda kaldı. İskender Beğ'in tek oğlu olan John Castriota'nın Kral I. Ferdinand ve Alfonso'nun desteğini alarak isyanın liderliğini ele almak için Arnavutluk'a dönmesiyle durum Osmanlı ordusu için daha da kötü bir hale geldi.89

Ağustos 1481'de John Castriota ve dört Napoli kalyonu tarafından taşınan ordusu Dıraç'ın güneyine çıktı, bu sırada Mani'li (Mora) bir Napoli ajanı olan ve John Castriota'ya İtalyan sahillerinden katılan Krokodeilos Kladas, Napoli kalyonlarıyla Osmanlı pozisyonlarına saldırarak güney sahillerine doğru ilerledi ve sonunda Avlonya'nın güneyindeki Himarre'ye ulaşarak asilere katıldı. John Castriota Osmanlı ordusuna ilk saldırı teşebbüsünde başarısız oldu, ancak 6,000 piyade ve 400 süvariden oluşan bir kuvvet toparladıktan sonra kendisine karşı gönderilen Osmanlı kuvvetlerini yenmeyi başardı.90

Süleyman Paşa Krokodeilos Kladas'ın, eski Arnavut aşiret reisi ailelerinden birine mensup ve bir Napoli ajanı olan Kostandin Muzaka'yı ve Himarra bölgesinden olan ve Himarra ve Sopot kalelerini karadan ve denizden kuşatan diğer asileri desteklemesinden tedirgin olmuştu.91 Süleyman Paşa bu stratejik sahil noktalarının asilerin eline geçmesi halinde Avlonya'ya hem karadan hem denizden saldırmak veya kıyı boyunca faaliyet gösteren Osmanlı gemiciliğine saldırarak şehrin denizden beslenmesini engellemek için kullanılabileceğini çok iyi biliyordu. Bu yüzden kumandası altına 3,000 asker topladı ve Himarra'daki Osmanlı garnizonuna yardıma gitti; ancak Himarra usulü savaş konusunda tecrübesiz olduğu için Himarra'daki dağ geçitlerinden geçerken pusuya düşürüldü. Yaklaşık 1,000 asker öldürüldü veya esir edildi. Esir edilenlerin arasında Süleyman Paşa da bulunuyordu. Paşa, isyanı finanse etmeye yarayacak 4,000 duka karşılığında önce John Castriota'ya ordan da Calabria Dükü Alfonso'ya gönderildi.92

Hadım Süleyman Paşa'nın mağlubiyeti Otranto ve Apulia'daki Osmanlı hakimiyeti için bir dönüm noktasıydı. Sopot ve Himarra'daki Osmanlı garnizonları yerlerini terkettiler ve Kladas'ın buraları ele geçirmesine izin vererek Korfu'ya sığındılar.93 Adriyatik'in öteki yakasında, Otranto'daki Osmanlı garnizonu rüşvet tekliflerini reddetti94 ve Süleyman Paşa'nın yenilgisine kadar Napoli ve Papa'nın ortak kuvvetlerine95 direndi. Kendilerine yardım ulaşma ümidi olmadığını anladıklarında Kalabria Dükü Alfonso'ya 10 Eylül 1481'de teslim oldular.96 Otranto ve Apulia'daki Osmanlı hakimiyeti sadece on üç ay sürmüştü.

Napoli Kralı I. Ferdinand ve Papa'nın daha sonra, Adriyatik'in öteki yakasına bir Haçlı seferi düzenleme çabaları sonuç vermedi.97 1482 ilkbaharında Osmanlı kuvvetlerinin geri gelmesi ve Himarra bölgesindeki hariç bütün isyanları bastırmasıyla John Castriota'nın Arnavutluk'u kurtarma

çabaları da aynı şekilde akamete uğrayacak ve eski Arnavut aşiret reisi ailelerinin mensupları İtalya'daki sığınaklarına geri döneceklerdi.98

Gerçekten, Osmanlıların İtalya çıkartması sözkonusu olunca 1481'de Epir ve Arnavutluk'ta patlak veren isyanları gözardı etmek artık mümkün değildir. Bu isyanların, Treptow'un öne sürdüğü gibi, Osmanlıların Otranto ve Apulia'dan atılmalarında önemli rolleri olmuştur.99 Ancak, bu seçkin tarihçi bu isyanları 19. yüzyılın romantik/destansı tarihçiliği çerçevesinde yorumlamış ve isyanlara karşı koymada Osmanlı askeri performansını etkileyen beş faktörden birini hesaba katmamıştır: Devlet gücünün sınırları.100

İsyanların nedenleri yalnızca, İskender Beğ'in önderliğinde sürdürülen uzun direniş mirasının dağlık bölgelerde yaşayan özgür, başeğmez ve isyankar köylülerin bağımsızlık ruhlarıyla veya yabancı egemenliğine karşı direnişleriyle birleşmesi olarak görülemez.101 Bunlara iki önemli faktör eklenmelidir. Birincisi II. Mehmed'in izlediği politikalara karşı oluşan ağır bir sosyal tepki ve dirençtir. Halil İnalcık'a göre:

" (II. Mehmed'in) savaşçı politikaları ülkeyi tüketmişti. II. Mehmed sınırsız bir otoriteye sahip olan katı bir hükümdardı. … Büyük projelerini finanse etmek için gümrük vergilerini ve köylülerin ödediği bazı vergileri arttırmıştı; müteakip defalar gümüş akçenin değerini düşürmüş ve mali denetlemeleri sıkılaştırmıştı. Son olarak, daha önce vakıf veya emlak olarak tasarruf olunan yaklaşık yirmi bin köy ve çiftliği devlet kontrolü altına aldı ve timar olarak dağıttı. Bu tedbir geniş kesimlerde, özellikle eski ve etkili aileler arasında huzursuzluğa yol açtı. …".102

Özellikle Epir ve Arnavutluk'ta, İstanbul'un 1453'te fethinden sonra yerel halka karşı Osmanlı politikası keskin bir değişikliğe uğradı ve İslamlaştırmalar bu tarihten sonra yoğunlaşırken şartlar kötüleşti; Osmanlıların Venediklilerle daha önceki savaşları ve İtalya seferi bu bölgeleri harap etmiş olmalıdır.103 Ayrıca, Otranto ve Apulia'nın Osmanlıların eline geçmesinden kısa bir süre sonra Napolililer, bir yandan Epir ve Arnavutluk sahillerindeki halk arasındaki yaygın huzursuzluktan diğer yandan Arnavutluk'un eski aristokrasisine mensup ailelerin kendi ordularına katılmalarından sonuna kadar yararlanarak Osmanlıların dikkatini Epirüs ve Arnavutluk kıyılarına çekmenin Otranto'nun kaderi için ne kadar önemli olduğunu anlamıştılar. Papalık, Osmanlılara Balkanların kuzeyinden saldırması için Macar kralı Matthias Corvinus'a gönderilmek üzere 50,000 düka ayırmış olduğundan, Osmanlıların dikkatini dağıtmak fikri yeni değildi.104 Bu yüzden isyanı kışkırtmak ve Osmanlı mandasından kurtulmaları için Batı'dan destek geleceğini vaad etmek üzere hem Epir'e hem de Arnavutluk'a adamlar gönderdiler. Bu, Osmanlılarla Hıristiyan Batı güçleri arasında daha sonra cereyan edecek çatışmalarda sık sık kullanılacak bir strateji olacaktı.105 1480-1481 isyanları söz konusu olduğunda, Napoli'de, Kalabria Dükü Alfonso'nun yanına sığınmış ve eski Arnavutluk ailelerinden birine mensup olan Kostandin Muzaka bir mektubunda Epir ve Arnavutluk'ta halkı ayaklanmaya çağırmadaki rolünü özetlerken asilerin Napoli'deki elebaşlarıyla ilişkilerini de işaret etmektedir:

“Şerefli ve Erdemli Efendi (Kalabria) Dükü’ne, oğlunuz ve şövalyeniz Constantino Muzaka Karli. Alicenapları beni Kurlisej’e gönderdiğinden bu yana, Arnavutluk’u ve ona tabi yerleri tamamen ele geçirmiş bulunmaktayım; ayrıca Schimaria (?) köylerini işgal ettim, Himarra’ya ulaştım ve bin beşyüz esir alıp bin altı yüz Türk’ü öldürdüm …”.

Tarihsiz başka bir mektupta Muzaka şöyle yazıyor:

“… ali cenaplarının bilgisine sunulur ki Avlonya’da sizin için ne yapacak idiysek, Plesej ve Korveles (‘deki asiler), bütün Arnavutluk gibi sizin tarafınızdadır. Ve ben, evladınız Constantino cenaplarınızın daha önce arzuladığı her şeyi yaptım ve sizin askeriniz olarak savaştım…”106

II. Mehmed’in ölümünün hemen öncesi ve sonrasında Osmanlıİmparatorluğu’ndaki toplumsal şartları belirttikten sonra, Osmanlı devletinin çoktan tükettiği limitlerinin bir İtalya çıkarmasını kaldıramayacağını ileri sürmek mantıklı görünüyor. Gedik Ahmed Paşa’nın en fazla 18,000 askerden oluşan kuvvetleri veya Gedik Paşa’nın II. Bayezid tarafından geri çağrılmadan önce İtalya’daki Osmanlı topraklarını genişletmek için toparlamayı düşündüğü 25,000 askerlik ordu, imparatorluğun tükenmişliğinin açık işaretleriydiler. 1527 yılı civarında sadece Rumeli’deki timarlı sipahi potansiyelinin 44,028 asker olduğu ve bu dönemde padişahın sürekli ordusunun 18,689 askere ulaştığı dikkate alınırsa,107 Osmanlıların İtalya seferinin orta büyüklükte, hatta küçük bir operasyon olduğu belli olur. Bunun bir nedeni de İtalya seferiyle eş zamanlı olarak Rodos kuşatmasının sürmesi ve askerlerin bir kısmının bu kuşatmada görevlendirilmesidir. Dahası, Rhoads Murphey’in belirttiği gibi, çeşitli nedenlerden ötürü ve özellikle de askeri harekatların yüksek maliyetleri yüzünden Osmanlılar geniş çaplı askeri seferberlikleri bir yüzyıl boyunca ancak birkaç kere gerçekleştirebiliyorlardı.108 II. Mehmed’in ölmeden hemen önce muazzam bir askeri gücü mobilize etmesi kadar, Süleyman Paşa’nın İtalya’nın fethini sürdürmek için neden yeterli asker bulmakta o denli zorlandığını da anlamak zor değil: II. Mehmed’in bitmek tükenmek bilmeyen zorlu seferleri Osmanlıların insan kaynaklarını kurutmuştu. H. İnalcık’ın işaret ettiği gibi, “çeşitli baskılar yeni padişahı babasının politikalarından vazgeçmeye zorladı”, bu sırada “bazı insanlar Mehmed’in fetihlerinde fazla ileri gittiğini ileri sürüyorlar ve yeni padişaha II. Murad’ın siyasetine dönmesini tavsiye ediyorlardı.”109 Yeniçerilerin çok sevdiği Gedik Ahmed Paşa’nın suikaste uğramasını da bu bağlamda yorumlamak mümkündür.

Ne olursa olsun, Otranto ve Apulia’nın Osmanlılarca ele geçirilmesi, bugünkü Otranto’daki izleri şehir sokaklarının pek çoğunda rastlanan Osmanlı top gülleleri, kale duvarlarında Gedik Ahmed Paşa tarafından yaptırılan tamirler ve Aziz Peter Kilisesi’ndeki çiçekli süslemeler, hem Avrupa hem Osmanlı tarihi açısından ilginç olaylardır.

1 Zoras G. (1958), s. 121, satır 7-15.

2 İtalya'ya yayılan panik üzerine, mesela Papalık sekreteri Sigismondo de Conti'nin anlattıklarına bakınız [L. Pastor'de alıntılanmıştır (1894), cilt 4, s. 334]; Napoli Kralı I. Ferdinand I'ın tepkisi için A. Cambini'nin Commentary'sine bakınız [Cambini A. (1970), s. 35-36]; Fatih Sultan Mehmed'in ölümünün Otranto ve Apulia'daki Osmanlı varlığının dönüm noktası olması hakkında A. Cambini'nin yorumuna [Cambini A. (1970), s. 38]; D. Malipieros'un takvimine [Zamputi I. [ed.] (1967), s. 59-60] ve Giovanni Maria degli Angiolelli'nin yazdıklarına bakınız [Giovanni Maria degli Angiolelli (1910), p. 171].

3 Le Compte Daru (1838), c. 1, s. 270; Sismonde de Sismondi (1840), c. 7, s. 184; Thuasne L. (1892), s. 24; Armstrong Ed. (1936), 'The Papacy and Naples in the Fifteenth Century', in C. W. Previté-Z. N. Brooke [eds.] (1936), The Cambridge Medieval History, v. 8 (The Close of the Middle Ages), Cambridge, s. 195; Fisher S. (1948), p. 29; Vaughan D. (1954), p. ñô; Ady C. (1967); Babinger F. (1978), s. 394; Thomson J. A. F. (1980), Popes and Princes, 1417-1517: Politics and Polity in the Late Medieval Church, London, s. 118-119; Kelly J. N. D. (1986), The Oxford Dictionary of Popes, Oxford, s. 250; Hallam E. [ed.] (1989), s. 324i.

4 Bu kaynaklar Venedikli vakanüvis Stefano Magno'nun Sathas C. N. 'de basılan (1884), s. 224-230, ve Arnavutça'ya Buda A. -Zamputi I. -Frashëri Kr. -Pepo P. 'da çevrilen eseri (1962), s. 360-361; ve Pandolfo Albinos'un, Arnavutluk kıyılarının Otranto'nun kaderi üstündeki önemiyle ilgili kısmının yeniden basılan orjinal hali ile birlikte Arnavutça çevirisi Zamputi I. [ed.] (1979), II. bölüm (1499-1506), s. 68-69'de yer alan bir mektubudur.

5 Frashëri Kr. (1964), s. 87; Islami S. -Frashëri Kr. (1967), c. 1, s. 294-296; Rapo A. (1968), s. 225, ayrıca Fransızca'da Ib. (1969), s. 277 olarak yer almış bir çalışmadır; Pollo S. -Puto A. (1981), s. 84.

6 Treptow K. (1990), s. 81-105 (özellikle s. 82-83 ve s. 82'deki 4 numaralı not).

7 Ib., s. 105.

8 Ib., s. 94.

9 'Epir' terimi (kuzey sınırı Vijose Nehri olmak üzere) tarihsel nedenlerden ötürü ve yalnızca coğrafi ve kültürel bağlamda kullanılmıştır. Epir hem Yunanlılar hem de Arnavutlarca (İliryalılar) meskun olduğu için, buradaki kullanımın bu terime 19. yüzyıldan sonra yüklenen siyasal anlamlarla bir ilgisi yoktur. Günümüzde Epir'in bir bölümü Yunanistan diğer bölümü ise Arnavutluk topraklarında yer almaktadır.

10 Bu terim 15 ve 16. yüzyıl batılı yazarlarınca, bugünkü Arnavutluk devleti sınırları içinde kalan Epir'ün büyük bir kısmını ve daha kuzeydeki toprakları tarif etmede kullanılmıştı. Bu çalışmada ise sadece Epir'in kuzeyinde Arnavutlarca meskun olan bölge kastedilmektedir.

11 Otranto'da günümüze ulaşmış bir şehir arşivi bulunmamaktadır. Linda Safran'a göre 'Otranto'daki şehir arşivlerinin tahrip edilmesi 1480'deki Türk işgali yüzünden olabilir, ancak arşivlerin daha önceki bir tarihte sağılmış olması da mümkündür' [Safran L. (1992), s. 10].

12 Epir'in coğrafyası ve iklimi hakkında, kişisel gözlemlerin yanısıra şu eserlere müracaat ettim: Arapoglou M. (1993-94), O symvolismos tou ch§rou, peir§tiko merologio, c. 15-16, s. 47-48; Halstead P. (1996), Mesogeiakë kai oreinë oikonomia stën Pindo; metakinëseis anamesa sto paron kai to parelthon, in eparchia Konitsas sto ch§ro kai to chrono, Konitsa, s. 63-64; Kiel M. (1990), s. 14 ve başka kaynakların zikredildiği Psimouli V. (1998), Souli kai Souli§tes, Athens, s. 19-21.

13 Osmanlı döneminde Via Egnatia üzerine yapılmış en son çalışma için bakınız: Zachariadou E. [ed.] (1996), The Via Egnatia under Ottoman Rule, 1380-1699, Rethymnon. (Çevirenin notu: Bu eser Tarih Vakfı Yurt Yayınları serisinde Türkçe'ye çevrilmiştir.).

14 Epirüs'te imtiyazların devamı hakkında benim doktora tezime bakınız: Giakoumis K. (2001), Post-Byzantine monasteries as monuments and institutions. The case of the monasteries of Jorgucat, Vanishtë and Spelaio in Gjirokastër region (Southern Albania), 16th-19th Centuries: Architecture, Painting, Social Roles and Paedagogical Functions, Material Basis and Fiscal Life, Birmingham Üniversitesi, C. B. O. M. G. S. 'e sunulmuş doktora tezi, Birmingham, 1 ve 5inci bölümler. Bundan sonra Giakoumis K. (2001) olarak atıfta bulunulacaktır.

15 Inalcik H. (1997), s. 29.

16 George Castriota veya İskenderbeğ için başlıca kaynak şudur: Giochalas T. (1994), Georgios Castriotës o Skenderbeës, Athens, burada konuyla ilgili batı, Balkan ve Osmanlı literatürünün büyük kısmına atıfta bulunulmuştur.

17 Tursun Beg (1978), s. 63.

18 Pastor L. (1894), c. 4, s. 332; Setton K. M. (1978), s. 327-328; Treptow K. (1990), s. 84; Sathas C. N. (1884), s. 218, Arnavutça'ya Buda A. -Zamputi I. -Frashëri Kr. -Pepo P. (1962), s. 359'de çevrilmiştir.

19 Bu olaylar için şu eserlere bakınız: Setton K. M. (1978), s. 336-338; Kelly J. N. D. (1986), The Oxford Dictionary of Popes, Oxford, s. 250-251; Bentley J. H. (1987), s. 28-29; Treptow K. W. (1990), s. 84-85.

20 Gedik Ahmed Paşa üzerine temel başvuru kaynağı şudur: Inalcik H. (1960), s. 292-293; cf. Treptow K. W. (1990), s. 85; KomnÛnos-YpsilantÛs Ath. (1972), s. 21. Bunlara Gedik Ahmed Paşa'nın şöhreti ve suikaste uğraması hakkında 16. yüzyıl Yunan kaynaklarından birkaçı eklenebilir: Lambros S. (1902), s. 40, 7-14. satır; ve Bekker Im. (1849), s. 52, 18-22. satır.

21 Sırasıyla Pulaha S. (1968), s. 268-269 ve 307'de alıntılanan seçme bölümleriyle Hoca Sâdedin, Tâcü't-Tevârih, s. 247-273 ve Solakzâde, Târih-i Solakzâde, s. 294-309.

22 Beaumont R. L. (1952), 'Corinth, Ambracia, Apollonia', in Journal of Hellenic Studies, c. LXXII, s. 62-73.

23 Cross G. N. (1932), Epirus: A Study in the Greek Constitutional Development, Cambridge, s. 1; Treptow K. W. (1990), s. 87 ve 25 numaralı notta atıfta bulunulmuştur.

24 16. yüzyılda denizcilik şartları donanmaların sahil şeridini yakından izlemelerini gerektiriyordu, bakınız: Guilmartin J. F. (1974), Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century, London, s. 57 and Treptow K. W. (1990), s. 87.

25 16. yüzyılda bile İtalya ile İstanbul arasındaki haberleşme en hızlı karadan sağlanıyordu. Venedik ile İstanbul arasındaki haberleşmeye bir örnek için bakınız: Stevenson F. S. (21971), A History of Montenegro, New York, s. 109-110 ve Treptow K. W. (1990), op. cit.

26 Örneğin 12. yüzyılda Bizans'ın Vlore, Jericho ve Kanina kaleleri, Bohemund'un idaresindeki Normanlara karşı yapılan ilk seferde (1108) imparator I. Alexius tarafından Michael Kekaumenos'a verilmişti [Anne Comnx≠ne (1946), Alexiade, Paris, c. III, XIII, v, 10-20, s. 104; Ducellier A. (1968), 'L' Arbanon et les Albanais au XIe six≠cle', Travaux et Mëmoires, c. 3, s. 364 ve 68 numaralı not; Ducellier A. (1981), La fa°ade maritime de l' Albanie au Moyen Age: Durazzo et Valona du XIe au XVe six≠cle, Thessaloniki, s. 39 ve s. 57'deki 227-230uncu notlar].

27 Arnavutluk'taki Osmanlı hakimiyetinin 1479'da güçlenmesinden bir 16. yüzyıl yazmasında bahsedilmektedir: Giovanni Musachi despoto d' Epiro, Breve memoria de li discendenti de nostra casa Musachi, s. 93, Hopf Ch. (1873), Chroniques Gréco-Romanes inédites ou peu connues publiées avec notes et tables généalogiques, Berlin, VIII, s. 337'de yayınlanmıştır. Gedik Ahmed Paşa'nın küçük ölçekte tamiratta bulunmuş olması gereken Vlorë, Kanina, Jericho, Himarrë ve Sopot kaleleri hakkında, şu eserlerdeki ilgili kısımlara bakınız: Baçe A. -Meksi A. -Riza E. -6

çeviren J. Mitchell, Londra; Hallam E. (1989), s. 337, 339'da atıfta bulunulmuştur.

32 Zoras G. (1958), s. 121, satır 4-7.

33 Zamputi I. (1967), belge no. 34, s. 42; İngilizce çevirisi Treptow K. W. (1990), s. 87-88.

34 Murphey Rh. (1999), s. 16-19.

35 Ib., s. 13-16.

36 Ağustos 1479'da Gedik Ahmed Paşa Venedik Senatosu'na bir elçi göndermişti [Zamputi I. (1967), belge. 37, s. 44]; Treptow K. W. (1990), s. 92.

37 Hammer J. (1836), s. 260; Le Compte Daru (1838), c. 1, s. 270. Bu konu hakkındaki değerlendirme için bakınız: Treptow K. W. (1990), s. 92 ve 52 numaralı not.

38 Eleonore d' Este'nin 18 Ağustos 1480 tarihli bir mektubuna göre Venedikliler harekatın masraflarına katkı olarak 30.000 düka vermeyi teklif ettiler. Yunanlı bir esirin mektubunda da aynı bilgi yer almaktadır. Her iki mektup için bakınız: Gegaj Ath. (1937), s. 154'teki 4 numaralı notta atfen Edigi P. (1905), 'La politica del regno di Napoli negli ultimi mesi dell' anno 1480', Archivio Storico per le Provincie Napolitane, c. XXXV, s. 677 ve devamı; Floransalı Vespasiano da Bisticci de aynı bilgiyi vermektedir [Vespasiano da Bisticci (1963), s. 151. Karşılaştırınız: Zamputi I. (1967), belge. 64, s. 59. Ayrıca bakınız Babinger F. (1978), s. 395. Cf. Treptow K. W. (1990), s. 89-90, 92'da yer alan 36, 37 ve 52 numaralı notlar.

39 Pastor L. (1894), c. 4, s. 333; cf. Treptow K. W. (1990), s. 92'da 54 numaralı not.

40 33 numaralı nota bakınız.

41 Zamputi I. (1967), belge. 48, s. 49; cf. Treptow K. W. (1990), s. 88.

42 33 numaralı nottaki gibi.

43 Treptow K. W. (1990), s. 88.

44 Türk Sultanlarının Vekayinamesi Gedik Ahmed Paşa'nın 100 gemiye bindirdiği 15.000 asker topladığını bildirmektedir [Zoras G. (1958), s. 121, satır 5-6]. Simonde de Sismondi'de de bu kadar gemiden söz edilmektedir [Simonde de Sismondi (1840), c. 7, s. 177], öte yandan Domenico Maliperio'nun verdiği gemi sayısı 70'tir [Zamputi I. (1967), belge. 64, s. 59] diğer kaynaklarda gemi sayısı 140'a çıkmaktadır [Babinger F. (1978), s. 390; Bentley J. H. (1987), s. 129]; sefere katılan asker sayısı hakkındaki tahminler, 10, 000'in aşağısından [Islami S. -Frashëri Kr. (1967), c. 1, s. 293 ve Setton K. M. (1978), s. 344] 18, 000e kadar değişmektedir [Bentley J. H., op. cit.; Babinger F., op. cit.; Schwoebel R. (1967), s. 171].

45 Treptow K. W. (1990), s. 89'da 35 numaralı not.

46 Zoras G. (1958), s. 121, satır 5-6.

47 Cambini A. (1970), s. 35; Simonde de Sismondi (1840), s. 177; Hallam E. (1989), p. 339'da atfen Hajii Khalifeh (1831), The History of the Maritime Wars of the Turks, düzenleyen ve çeviren J. Mitchell, Londra; Ismali S.-Frashëri Kr. (1967), s. 293; Babinger F. (1978), s. 391 ve Treptow K. W. (1990), s. 90, 93.

48 Simonde de Sismondi (1840), c. 7, s. 179; Knolles R. (1631), s. 432.

49 Antonio de Ferraris of Galatone (1974), De situ Japygiae Liber, in Epistole Salentine=Biblioteca di cultura pugliese No. 3, Galatina; Antonaci A. (1976), Otranto, cuore del Salento, Galatina, s. 195 ve diğer İtalyanca literatür için Vallone G. (1985), 'Otranto e il diritto dei Turchi', Achivio Storico Pugliese, c. 38, s. 103-110.

50 D. Malipieros eserinde şöyle yazmıştı: 'fu messo a sacco la città d' Otranto, e fo tagliato a pezzi 12. 000 homeni' [Zamputi I. (1967), belge 64, s. 59]; bu ifadeler diğer tarihçilerin bu tahmini benimsemelerine [Hammer J. (1836), s. 260-261] ve Osmanlıların yaptığı mezalimi karanlık ifadelerle betimlemelerine yol açmıştır [Pastor L. (1894), c. 4, s. 334; Babinger F. (1978), s. 391; Bentley J. H. (1987), s. 29].

51 Lambros S. (1902), s. 40, satır 9-12; Bekker Im. (1849), s. 52, satır 20-21; Treptow K. W. (1990), s. 90.

52 Panareo S. (1913), 'In Terra d' Otranto dopo l' invasione turchesca del 1480', Rivista storica salentina, c. 8, s. 35-36; ibidem (1935), 'Capitoli e grazie concesse alla città di Otranto (1482-1530) ', Rinascenza salentina, c. 3, s. 125-138.

53 50 numaralı nota bakınız.

54 Cambini A. (1970), s. 35 and Knolles R. (1631), s. 432.

55 Murphey Rh. (1999), s. 35.

56 Tursun Beğ (1978), s. 63.

57 Kiel M. (1970), 'Notes on the history of some Turkish monuments in Thessaloniki', Balkan Studies, c. 11/1, s. 123-156. Kiliselere camiye tahvil edilmek üzere el konması konusu üstünde genel bir değerlendirme ve bunun çeşitli örnekleri için bakınız: Kiel M. (1985), Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period: a Sketch of the Economic, Juridical and Artistic Preconditions of Bulgarian Post-Byzantine Art and its Place in the Development of the Art of the Christian Balkans, 1360/70-1700: A New Interpretation, Assen/Maastricht, s. 167-181; Giakoumis K. (2001), 2. Bölüm ve Kolia-Dermitzaki A. -Leontaritou V. -Maniati-Kokkini Tr. (2000), B' SynantÛsÛ t§n EllÛn§n kai Cypri§n Byzantinolog§n (University of Athens: 24-26 September 1999), Athens, s. 218-221'de yayınlanan bir makale özeti: Giakoumis K. (2000), 'To nomiko plaisio tÛs naodomikÛs drastÛriotÛtas stÛn OthomanikÛ Autokratoria mechri tis metarrythmiseis Tanzimat kai Û epirroÛ tou stÛ diamorph§sÛ tÛs metabyzantinÛs ecclesiastikÛs architektonikÛs'.

58 Kilise ve değişik görünüşleri için bkz. Safran L. (1992).

59 Ib., s. 84.

60 Ib., s. 205.

61 Rice D. T. (1965), Islamic Art, s. 198, şekil 204.

62 Safran L. (1992), s. 15.

63 Ib., s. 186-192 (‘The Function of the Church’).

64 Simonde de Sismondi (1840), c. 7, s. 180.

65 Treptow K. W. (1990), s. 92-93.

66 Cambini A. (1870), s. 36; Vespasiano da Bisticci (1963), s. 150-151.

67 Kardinaller Heyeti'nin kararları için bakınız: Setton K. M. (1978), s. 368; Pastor L. (1894), c. 4, s. 337; Treptow K. W. (1990), s. 93. "İnançsız"lara karşı Haçlı seferi çağrısı yapan tamim için: Zamputi I. (1967), belge 70-71, s. 66.

68 Schwoebel R. (1967), s. 134; Thuasne L. (1892), s. 15-16 and Treptow K. W. (1990), s. 94.

69 67 numaralı nota bakınız. Bu plan hiçbir zaman gerçekleştirilmemiştir.

70 Zamputi I. (1967), belge 38, s. 86; Treptow K. W. (1990), s. 86.

71 Bu isyanların ayrıntılı bir tasviri için bakınız: Treptow K. W. (1990), s. 94-104.

72 Treptow K. W. (1990), s. 94.

73 Sathas C. N. (1884), s. 224; Buda A. -Zamputi I. -Frashëri Kr. -Pepo P. (1962), No. 252, s. 360, Stefano Magno'nun vekayinamesinin bir kısmı; Zamputi I. (1967), belge 68, s. 64.

74 Kemal Paşazade, Tevârih-i âl-i osman, s. 183-243. Bu bölümlerin Arnavutça'ya çevirisi Pulaha S. (1968), s. 231-232'de yayınlamıştır.

75 Tursun Beg (1978), s. 64; Brockman E. (1969), The Two Sieges of Rhodes, 1480-1522, London, s. 92; Fisher S. (1948), s. 16; Treptow K. W. (1990), s. 95.

76 Zoras G. (1958), s. 121, satır no. 14-15.

77 Türk Sultanlarının Vekayinamesi II. Mehmed'in üç oğlu olduğunu, bunlardan üçüncüsü olan Mustafa'nın Konya'da avlanırken öldüğünü bildirmektedir [Ib., s. 121, 32-33. satırlar].

78 Zamputi I. (1967), belge no. 75, s. 68.

79 Bu bilgi Pulaha S. (1968), s. 233'te atfen Kemal Paşazade'de yer almaktadır.

80 op. cit.

81 Inalcik H. (1965), 'Djem', The Encyclopaedia of Islam, Leiden, c. 2, s. 529-531.

82 Inalcik H. (1960), s. 293.

83 Zamputi I. (1967), belge no. 75, s. 68; Buda A. -Zamputi I. -Frashëri Kr. -Pepo P. (1962), No. 252, s. 360-361; Islami S. -Frashëri Kr. (1967), c. 1, s. 293; Frashëri Kr. (1967), s. 129; Treptow K. W. (1990), s. 96.

84 Simonde de Sismondi (1840), c. 7, s. 184; Setton K. M. (1978), s. 371.

85 Hallam E. (1989), s. 340'de atfen Gherardi Jakopo (1723-1751), Diarium romanum, in Rerum italicarum scriptores, XXIII, Milan; Simonde de Sismondi (1840), op. cit.; Pastor L. (1894), s. 342; Gegaj Ath. (1937), s. 155; Setton K. M. (1978), op. cit.

86 Islami S. -Frashëri Kr. (1967), c. 1, s. 293; FrashÙri Kr. (1967), s. 129; Treptow K. W. (1990), s. 96-97.

87 Ragusa Konsili Rektörü, Sicilya Kralı'na hitaben yazdığı bir mektupta Avlonya'daki Osmanlı donanmasının kolayca yakılabileceğini yazıyordu [Zamputi I. (1967), belge no. 75, s. 68]; cf. Treptow K. W. (1990), s. 97.

88 P. Gondolas'ın bir belgesine göre Lek Dukajin'in Arnavutluk'a ve Ivan Crnojevi/'in Zeta'ya gelmesi Bosna ve Zeta'daki isyanlardan öncedir [Zamputi I. (1967), belge no. 76, s. 68].

89 John Castriota'nın dönüşünün stratejik önemi üstünde ayrıntılı açıklamalar için bakınız: Treptow K. W. (1990), s. 98-100.

90 Zamputi I. (1967), belge. 79, s. 229; Buda A. -Zamputi I. -Frashëri Kr. -Pepo P. (1962), No. 252, s. 360-361; Islami S. -Frashëri Kr. (1967), c. 1, s. 294; Frashëri Kr. (1967), s. 130; Treptow K. W. (1990), s. 99-100.

91 Zamputi I. (1967), op. cit.; Buda A. -Zamputi I. -Frashëri Kr. -Pepo P. (1962), op. cit.

92 Stefano Magno yazması bu önemli olayları anlatan yegane kaynaktır. Bakınız: Sathas K. (1884), s. 225-230 (özellikle s. 129-130); Zamputi I. (1967), op. cit.; Buda A. -Zamputi I. -Frashëri Kr. -Pepo P. (1962), op. cit.; Islami S. -Frashëri Kr. (1967), c. 1, s. 294; Frashëri Kr. (1967), s. 130; Rapo A. (1968), s. 226; Rapo A. (1696), s. 278; Treptow K. W. (1990), s. 100-101.

93 Sathas K. (1884), s. 129; Zamputi I. (1967) op. cit.; Buda A. -Zamputi I. -Frashëri Kr. -Pepo P. (1962), op. cit.

94 Cambini A. (1970), s. 37; Treptow K. W. (1990), s. 101.

95 Cambini A. (1970), op. cit.; Thuasne L. (1892), s. 23; Pastor L. (1894), s. 343; Gegaj Ath. (1937), s. 155; Setton K. M. (1978), s. 371; Treptow K. W. (1990), s. 101-102.

96 Pastor L. (1894), op. cit.; Setton K. M. (1978), op. cit.; Islami S. -Frashëri Kr. (1967), op. cit.; Treptow K. W. (1990), s. 102.

97 Başka kaynaklar için Treptow K. W. (1990), s. 102-103'a bakınız.

98 A.g.e., s. 103-104.

99 A.g.e., s. 105.

100 Murphey Rh. (1999), s. 13-34 (özellikle s. 13).

101 Treptow K. W. (1990), s. 94.

102 Inalcik H. (1997), s. 30.

103 Giakoumis K. (2001), 1. Bölüm.

104 67 numaralı nota bakınız.

105 Giakoumis K. (2001), 1. Bölüm.

106 Sufflay M. (1925), Srbi i Arbanasi. Njihova simbiozha u srednjemviyeku, Beograd, s. 65, Zamputi I. (1967), belge 78, s. 69'de Arnavutça'ya çevrilmiş ve yeniden yayınlanmıştır.

107 Veriler Murphey Rh. (1999)'den alınmıştır, 3. 1 ve 3. 5 numaralı tablolar, sırasıyla s. 38 ve 45'te yer almaktadır.

108 Ib., s. 35-63.

109 İnalcik H. (1997), s. 30.

Ady C. (1967), 'The invasions of Italy', in Potter G. R. [ed.] (1967), The New Cambridge Modern History, v. 1 (The Renaissance, 1493-1520), Cambridge, pp. 343-367.

Babinger F. (1978), Mehmed the Conqueror and His Time, translated by R. Manheim and edited by W. C. Hickman, Princeton.

Bekker Im. (1849), Historia Politica Constantinopoleos a 1391 usque 1578 annum Christi. Epirotica, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn.

Bentley J. H. (1987), Politics and Culture in Rennaissance Naples, Princeton.

Buda A. -Zamputi I. -FrashÙri Kr. -Pepo P. [ed.] (1962), Burime tÙ Zgjedhura pÙr HistorinÙ e ShqipÙrisÙ, v. II (shek. VIII-XV), TiranÙ.

Cambini A. (1970), Two Commentaries the One of the Originall of the Turcks thother of the Warre of the Turcks against George Scanderbeg, Amsterdam; reprint of the original edition (London, 1562).

Fisher S. (1948), The Foreign Relations of Turkey, 1481-1512, Urbana.

FrashÙri Kr. (1964), The History of Albania: A Brief Survey, TiranÙ.

FrashÙri Kr. (1967), George Kastriot Scanderbeg and the Albanian-Turkish War of the XVth Century, TiranÙ.

Gegaj Ath. (1937), L' Albanie et l' invasion turque au XVe six≠cle, Louvain.

Giovanni Maria degli Angiolelli (1910), Historia Turchescha, edited by Ion Ursu, Bucarest.

Hallam E. [ed.] (1989), Chronicles of The Crusades. Eye-Witness Accounts of The Wars Between Christianity and Islam, London.

Hammer J. (1836), Histoire de l' Empire ottoman depuis son origine jusqu' aux nos jours, v. 3, Paris.

Inalcik H. (1960), 'Ahmad Pasha Gedik', in The Encyclopaedia of Islam, Leiden, v. 1, pp. 292-293.

Inalcik H. (19973), The Ottoman Empire: the Classical Age 1300-1600, Phoenix.

Islami S. -FrashÙri Kr. (1967), Historia e Popullit shqiptar, TiranÙ.

Kiel M. (1990), Ottoman Architecture in Albania 1385-1912, Istanbul.

KomnÛnos-YpsilantÛs A. (21972), EcclÛsiastik§n kai Politik§n t§n eis d§deka vivlion VIII, IX kai X, Ûtoi ta Meta tÛn Al§sin (1453-1789) (ek cheirografou anekdotou tÛs ieras monÛs tou Sina), edited by the archimandrite Germanos AphthonidÛs, Istanbul.

Lambros S. [ed.] (1902), Ecthesis Chronica and Chronicon Athenarum, London.

Le Compte Daru (1838), Histoire de Venise, Bruxelles.

Murphey Rh. (1999), Ottoman Warfare: 1500-1700, London.

Pastor L. (1894), The History of the Popes, St. Louis.

Pollo S. -Puto A. (1981), The History of Albania From Its Origins to the Present Day, translated by C. Wideman and G. Hole, London.

Pulaha S. [ed.] (1968), Lufta Shqiptaro-Turke nÙ shekullin XV. Burime Osmane, TiranÙ.

Rapo A. (1968), 'Lufta e Himariotëve, pjesë përbërëse e luftës së Shqiptarëve për liri e pavarësi në shek. XV-fillimi i shek. XVI', in Konferenca e dytë e studimeve albanologjike me rastin e 500-vjetorit të vdekjes së Gjergj Kastriotit-Skënderbeut, Tiranë, pp. 223-227.

Rapo A. (1969), 'La lutte de Himariotes, partie intégrale de la lutte des Albanais pour la liberté et l' indépendence au XV-début du XVI six≠cles', in Deuxix≠me Conférence des Études Albanologiques, v. 1, pp. 275-281.

Safran L. (1992), San Pietro at Otranto. Byzantine Art in Southern Italy-San Pietro ad Otranto. Arte bizantina in Italia meridionale, Rome.

Sathas C. N. (1884), Documents incdits relatifs Ü l' Histoire de la Grx≠ce au moyen bge, v. 6, Paris.

Setton K. M. (1978), The Papacy and the Levante (1204-1571), v. 2 (The 15th Century), Philadelphia.

Simonde de Simondi J. C. L. (1840), Histoire des Républiques Italiennes du Moyen Age, Paris.

Schwoebel R. (1967), The Shadow of the Crescent: The Rennaissance Image of the Turk (1453-1517), New York.

Thuasne L. (1892), Djem-Sultan, fils de Mohammed II, frx≠re de Bayezid II (1459-1495), Paris.

Treptow K. W. (1990), 'Albania and the Ottoman invasion of Italy, 1480-1481', Studia Albanica, v. 1, pp. 81-105.

Tursun Beg (1978), The History of Mehmed the Conqueror, translated by H. Inalcik and Rh. Murphey, Minneapolis.

Vaughan D. (1954), Europe and the Turk: A Pattern of Alliances, 1350-1700, Liverpool.

Vespasiano da Bisticci (1963), Rennaissance Princes, Popes and Prelates: The Vespasiano Memoirs, Lives of the Illustrious Men of the XVth Century, translated by W. George and E. Waters, New York.

Zamputi I. [ed.] (1967), Dokumenta tÙ shekullit XV pÙr historinÙ e ShqipÙrisÙ, v. IV (1479-1506), part I (1479-1499), TiranÙ.

Zamputi I. [ed.] (1979), Dokumente pÙr HistorinÙ e ShqipÙrisÙ 1479-1506, TiranÙ.

Zoras G. (1958), Chronicon peri t§n Tourk§n Sultan§n (kata ton Barberinon c§dica 111), Athens.

C. II. BAYEZİD DÖNEMİ

II. Bayezid Dönemi / Doç. Dr. Kenan İnan [s.383-392]

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Fatih, Mısır Seferi'ne çıktığı sırada Gebze'ye yakın Hünkar Çayırı'nda hastalanarak vefat edince (1481), Veziriazam Karamani Mehmed Paşa, diğer emir vezirlerin de rızasını aldıktan sonra, herhangi bir olaya meydan vermemek üzere, Fatih'in ölümünü askerden sakladı ve Amasya Valisi Bayezid Çelebi ile Karaman Valisi Cem Çelebi'ye1 haberler gönderdi. Şehzade Bayezid'den önce taraftarı bulunduğu Şehzade Cem'i İstanbul'a getirerek bir emri-vaki yapmak isteyen Karamani Mehmed Paşa, Fatih'in cenazesini gizlice arabaya koyup İstanbul'a geçirdi ve iskeleye inerek nakil vasıtalarını İstanbul tarafına aldırdıktan sonra, yeniçeri ve içoğlanların İstanbul cihetine geçmelerine mani oldu. Bu arada Acemi oğlanlarını da hendek kazdırmak veya köprü tamir ettirmek bahanesiyle İstanbul'dan çıkartıp surların kapılarını da kapatarak tedbirlerini artırdı. Amaç, Cem'in Gelibolu yoluyla İstanbul'a emniyet içerisinde gelmesini sağlamaktı. Ancak, Karamani Mehmed Paşa'nın rakipleri Rumeli Beylerbeyi Hersekzade Ahmed Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa Cem'e gönderilen habercileri tevkif ettirmişler, padişahın öldüğü haberini de yayıp yeniçerileri tahrik ederek planı bozmuşlardı. Bunun üzerine galeyana gelen yeniçeriler iskelelere inerek cebren, İstanbul'a geçtiler ve kendilerine mani olmak isteyen Karamani Mehmed Paşa ile Fatih'in kâtibî Yahudi Yakup Paşa'yı öldürdüler.2

Bu anarşinin önünü almak için Bayezid gelene kadar Bayezid'in oğullarından İstanbul'da bulunan Korkut babasına vekaleten tahta geçirildi. Ancak Bayezid gelene kadar asayiş yerine gelmedi. İshak Paşa'dan davet mektubu alan Bayezid, önce tereddüt etmesine rağmen Paşa'nın gönderdiği son mektup üzerine acele ederek dokuz günde Üsküdar'a geldi ve İstanbul'a geçerek Mayıs 1481'de tahta geçti.3

Bayezid-Cem Mücadelesi

Fatih'in merkeziyetçi yönetimi güçlendirme çabaları, fetihlerde duyulan mali ihtiyaçları karşılamak için aldığı iktisadi tedbirler, ticarette devlet tekelinin yerleştirilmesi ve yeni vergilerin koyulması, sipahi sayısının artırılması için vakıf ve mülk toprakların devletleştirilmesi memnun olmayan bir zümrenin doğmasına sebep olmuştu. Bu tepki giderek tabanda artarken eski güçlerini kaybeden köklü aileler, iktidar mücadelesi içindeki devlet adamaları vasıtasıyla da üst tabakada gizli bir muhalefetin oluşmasına zemin hazırlamıştı. Fatih'in 1481'de ölümünden sonra Şehzadeler Bayezid ve Cem arasındaki iktidar mücadelesinde özellikle bu zümrelerin etkisi oldu. Daha Fatih'in sağlığında Amasya'da Bayezid'in çevresinde onun politikalarından memnun olmayan bir grup oluşmuştu. Buna mukabil Cem Fatih'in siyasetinin takipçisi olarak görünmekte bu da iktidar mücadelesine değişik bir boyut kazandırmaktaydı. Bu arada kul asıllı Gedik Ahmet Paşa ve İshak Paşalar da Fatih'in son yıllarında veziriazam olan Karamani Mehmet Paşa'nın siyasi ve iktisadi

faaliyetlerine karşı muhalefet oluşturup yeniçeriler ve Bayezid nezdinde taraftar bulmuşlardı. Onların faaliyeti Bayezid'e iktidar yolunu açarken Cem'in İstanbul'a gelişi İshak Paşa tarafından engellendi.4 Bayezid'in tahta oturması bu şekilde mümkün olurken, Cem, iktidar mücadelesinden vazgeçmedi ve bu mücadele uzun yıllar sürecek dramatik bir hadiseye dönüştü.

Cem, özellikle Karamanoğlu Kasım Bey'in telkinleri ile harekete geçmeye karar verdi. Gedik Nasuh Bey'i maiyetinde Karaman, Varsak ve Turgutlu boylarına mensup kuvvetler ile birlikte İnegöl üzerinden Bursa'ya gönderdi. Gedik Nasuh Bey, 28 Mayıs'ta Kaplıca civarında Ayaz Paşa kumandasındaki yeniçerileri mağlup etmeye muvaffak oldu. Savaştan üç gün sonra, ordugâha gelip Haziran'ın başında Bursa'ya giren Cem, saltanat alâmeti olarak nâmına hutbe okutmuş ve ismine sikke bastırmıştır.5

Cem, Bursa'dan Bayezid'e büyük halaları Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Hatun'a devrin ulemasından Molla Ayas ve Şükrullah oğlu Ahmed Çelebi ile elçilik görevi vererek Bayezid'e gönderdi. Ancak, Selçuk Hatun, Rumeli ile yetinmesi teklifi hususunda Bayezid'i ikna edemedi. Teklif kabul edilmeyerek elçilik heyeti geri gönderildi. Bunun üzerine kuvvetlerini toplayan Cem, Gedik Nasuh Bey'i İznik'e sevk ederek, onun ardınca yola çıktı ve Aştinoğlu Yakup Bey'in teşvikiyle Yenişehir'e doğru ilerledi. Yenişehir'e gitmesini isteyenlerden biri de Fenarizade Hasan Çelebi idi. Bu arada Saruhan Sancak Beyi Şehzade Abdullah amcası Cem'in Bursa'ya girmesini engellemek için Saruhan askeriile yola çıkmıştı. Fakat yolda iken Ayas Paşa ve yanındaki yeniçerilerin yakalandığını öğrendiğinden yolunu değiştirerek Balıkesir yolundan Gelibolu'ya geldi. Oradan İstanbul'a gelen Şehzade babasının Anadolu tarafına geçtiğini öğrendi ve onu takiple İzmit'te Bayezid'in ordusuna katıldı. Bundan sonra Cem ve Bayezid taraftarları arasında yapılan küçük çarpışmaları müteakiben iki taraf ordusu Yenişehir ovasında karşı karşıya geldiler.6

Savaşın başlamasından evvel Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'nın faaliyeti, Otranto Seferi'nden dönen Gedik Ahmed Paşa'nın Yenişehir ovasında Bayezid'e katılıp bağlılığını bildirmesi Bayezid'in durumu oldukça kuvvetlenmişti. Bayezid ordunun harp tertibatını Gedik Ahmet Paşa'ya bırakarak onu olağanüstü şekilde taltif etmişti. Bunlara karşın yakın dostu Afşinoğlu Yakup Bey'in ihanetine uğrayan Cem, 20 Haziran 1481'de Yenişehir ovasında yapılan savaşı kaybetti. Oldukça güç durumda Kapıcıbaşısı Sinan Bey'in desteği ile önce Eskişehir'e sonra da Konya'ya çekilmek zorunda kaldı. Kendisini burada da emniyette göremeyen Cem, annesi ile ailesini alıp Memlûk topraklarına doğru yola çıktı. Bulgar Dağı'nda Varsak Beyi Uyuz Bey'in yol kesmesi üzerine bunlara para ve armağanlar verilerek Tarsus'a ulaşan Cem, Tarsus beyi ve daha sonra Adana'da Ramazanoğlu tarafından iyi karşılandı. Buradan hareketle Halep, Şam, Kudüs ve Gazze yoluyla Kahire'ye ulaştı. 6 Ekim 1481'de Memluk yetkilileri tarafından büyük törenle karşılandı. Ertesi gün Sultan Kayıtbay Cem'le görüştü.7

Cem'in Kahire'ye gitmesi üzerine Karaman valiliği, Saruhan sancakbeyi olan Şehzade Abdullah'a verildi ve Gedik Ahmed Paşa ile birlikte gönderildi. Cem'in Mısır'a gittiğini öğrenen Gedik Ahmet, Şehzadeyi makamına oturtup yanına bir miktar asker koyduktan sonra İstanbul'a döndü.8

Bayezid tarafından veziriazamlığa getirilen Gedik Ahmet Paşa, kısa bir süre sonra yeniçeriler üzerindeki üstün otoritesi ve başarılarıyla başına buyruk bir halde hareket etmesi üzerine Bayezid tarafından hapsedildi. Ancak daha sonra Hersekzade Ahmet Paşa ve İshak Paşa'nın şefaatiyle serbest bırakıldı ve eski görevine tekrar iade edildi.9

Cem, bu sırada ağabeyine halinden bahsederek yardımını istemiş, Bayezid de onun saltanat emellerinden vazgeçmesi şartıyla, kendisine her sene bir milyon akçe vereceğini vaat etmiştir. Ancak, bu mektuplaşmalardan bir netice çıkmadı. Cem, Aralık 1481'de, Hacca gitti haccettikten sonra Mart 1482'de Kahire'ye döndü. Bu sırada, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan istifade ile Akkoyunlulara sığınmış olan Karamanoğlu Kasım Bey, Bayezid ve Cem arasındaki mücadeleden istifade ile tekrar Karaman'da hakim olabileceği düşüncesi ile harekete geçti. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu Sultan Yakup'tan izin alarak Taşiline geldi.

Kısa zamanda etrafına kuvvet toplayan Kasım Bey, önce Larende'ye girdi daha sonra da Konya'da Şehzade Abdullah ve Hadım Ali Paşa'yı kuşattı. Bunun İstanbul'da duyulması üzerine Gedik Ahmet Paşa kumandan tayin olunarak Karaman'a gönderildi. Kasım Bey, Gedik Ahmet Paşa'nın Afyonkarahisarı'na geldiğini öğrenince Konya muhasarasını kaldırarak Taşiline çekildi. Gedik Ahmet Paşa'nın bizzat sıkıştırdığı Kasım Bey, tutunamayarak Memluk topraklarına çekildi. Gedik Ahmet Paşa, Kasım Bey'i kaçırdıktan sonra kışı Karaman'da geçirmek mecburiyetini İstanbul'a bildirdi. Cem Sultan Kahire'ye döndükten sonra Karamanoğlu Kasım Bey ve Ankara Sancak Beyi Trabzonlu Mehmed Bey'den davet mektupları alarak yeniden ümitlenmişti. Bu davetler üzerine Cem Sultan, Kahire'den hareketle Halep'e geldi (6 Mayıs 1482). Daha sonra kendisini destekleyenlerle birlikte Osmanlı topraklarına girdi.10

Cem Sultan, bu defaki mücadelesinde de başarıya ulaşamadı ve sonunda Rodos şövalyelerine sığınmak zorunda kaldı (29 Temmuz 1482). Bayezid kardeşinin serbest bırakılmaması için büyük çaba harcamak ve bazı tavizler vermek zorunda kaldı. Cem'i göz altında bulundurmaları için Rodos şövalyelerine her sene kırk bin duka ödenmesine ve ek olarak Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret hakkı tanınmasına dair bir anlaşma yapıldı. Ayrıca Hıristiyanlarca kutsal sayılan, üzeri kıymetli taşlarla süslü altından bir muhafaza içerisinde saklanan Hz. Yahya'nın sağ eli şövalyelere armağan edildi.11

Cem Sultan'ın Rodos'a gitmekteki asıl gayesi buradan Rumeli'ne geçmek ve oradan mücadelesine devam etmekti. Başlangıçta Akkoyunluların yanına gitme fikrine sahip iken; Karamanoğlu Kasım Bey kendi menfaati için O'nun Rumeli'nde faaliyet göstermesinin uygun olacağını hesaplayarak Cem'i bu konuda ikna etmişti.

Rodos şövalyeleri Cem'in Rumeli'ne gitme isteğini geri çevirdikleri gibi onun üzerindeki kontrollerini daha da artırdılar ve kendisini gizlice Fransa'ya götürdüler. 15 Ekim 1482'de Savoia dukasına bağlı Villefranche'ye götürülen Cem, veba salgını nedeniyle buradan Nis şehrine götürüldü. 5 Şubat 1483'te Chambery'e götürüldü. Burada iken Macar kralına yolladığı adamlarının öldürüldüğü

haberini aldı. Cem'in Avrupa'da bulunması ve Bayezid'in faaliyetleri Venedik, Macaristan, Papa, Napoli ve hatta Memluk Sultan'ının konu ile ilgilenmelerini sağlamaktaydı. Macar kralının Cem'i kaçırma teşebbüsünün ardından 1487'de Memluk sultanı yirmi bin florin karşılığında Cem'in kendilerine verilmesi teklifinde bulundu. Papa VIII. İnnocente bir Haçlı seferi için Cem'den faydalanmayı düşünüyordu. Pierre d'Aubusson ile anlaşarak Cem'i Roma'ya getirtti (4 Mart 1489). II. Bayezid bu durumdan haberdar olunca Cem'in muhafazası için şövalyelere vereceği parayı Papa'ya gönderdi. Roma'ya giden Osmanlı elçisi Mustafa Bey üç yıl için yüz yirmi bin altın verdi. Papa Innocente'nin ölümünden sonra Fransa Kralı VIII. Charles, Cem'in Napoli'ye götürülmesi için Papa VI. Alessandro ile anlaştı. Fransa Kralı, Cem'i siyasi emelleri için kullanmak istiyordu. 27 Ocak 1495'te Roma'dan ayrılan Cem, Castel Capuana'da 25 Şubat 1495 tarihinde vefat etti. Elindeki kıymetli rehineyi bırakmak zorunda kalan Papa'nın Cem'i zehirlettiği rivayet edilmektedir.12

Sultan Bayezid, Cem'in ölümünü duyunca, Osmanlı ülkesinde Cem için gaip cenaze namazı kıldırmış, üç gün matem tutturmuş ve yüz bin akçe sadaka dağıttırmıştır. Cem'in cenazesi 1499 yılı başlarına kadar Napoli'de kalmış, Bayezid'in talebi üzerine Napoli Kralı Frederik tarafından Türkiye'ye gönderilmiştir. Bursa Muradiye'de abisi Şehzade Mustafa'nın yanına gömülmüştür.13

Cem hadisesi dolayısıyla Avrupa'da İstanbul'u geri alma yolunda ortaya çıkan umutlar Sultan Bayezid'i oldukça dikkatli ve barışçı bir siyaset takip etmek zorunda bırakmıştır. İki kardeş arsındaki saltanat mücadelesinin ilk neticesi Otranto'nun 10 Eylül 1481'de kaybedilmesidir. Bu şekilde Osmanlıların İtalya'da elde ettikleri üs elden çıkmış daha sonra Napoli Krallığı ile esirlerin geri verilmesi ve tarafların serbest ticaret yapabilmeleri maddelerini ihtiva eden bir anlaşma yapılmıştır.14

II. Bayezid Dönemi Fetih Hareketleri

Boğdan Seferi, 1484

Fatih Sultan Mehmet zamanında Boğdan'a bir sefer yapılmış, çok çetin savaşan Boğdanlılar mağlubiyete uğratılmış ancak orduda çıkan hastalık sebebiyle tam olarak sonuç alınamadan geri dönülmüştü (1476). Karadeniz sahillerinin büyük bir kısmına sahip olan Osmanlılar, hem ticari hem de askeri açıdan Polonya yolu üzerinde bulunan ve büyük öneme haiz Kili ve Akkerman kalelerini almaları gerekiyordu. Bu şehirlerin alınması ise Boğdan'ı otomatik olarak Osmanlı nüfuzu altına sokacaktı. 1483 yılı itibarıyla Osmanlılar, Macarlar, Venedikliler ve Polonyalılarla anlaşmışlardı. Bu suretle Boğdan üzerine yapılacak bir seferde Osmanlılar Batı'dan emin bir durumdaydılar.15 Yukarıda zikredilen duruma ek olarak Osmanlıların Boğdan üzerine sefer yapmasını zorunlu kılan gelişmeler de mevcuttu. Boğdan Voyvodası Stefan Çel Mare, Osmanlılara tâbi Eflak'a saldırmış onları yenilgiye uğrattıktan sonra Tuna'yı geçerek Osmanlı topraklarında yağma hareketinde bulunmuştu.16 Ayrıca, Tuna ağzında üslenen korsanların Türk donanmasına zarar vermeleri Bayezid'i bizzat sefere çıkmak zorunda bırakmıştı.17

1484 baharında Edirne'ye doğru hareket eden Padişah, deniz yolu ile de Tuna'ya donama ve levazım göndermişti. Edirne'de bazı müesseselerin temel atma merasimine katılan Sultan, Dobruca yoluyla İsakçı'ya gelip buradan Tuna'yı geçti. Eflak Voyvodası Vlad komutasındaki 20.000'den fazla bir Eflak kuvveti de beraberinde olduğu halde orduya ilhak etti. Kili'ye gelen Osmanlı ordusu Kale'yi karadan ve donanma da denizden kuşattı. Dokuz günlük bir muhasaradan sonra kale teslim oldu (15 Temmuz 1484). Bundan sonra kuzeyde olan Kili'ye göre daha müstahkem ve mühimmatı bol olan Akkirman üzerine gidildi. Bu sırada Kırım Hanı Mengli Giray komutasındaki elli bin kişilik Kırım kuvvetleri de Osmanlı ordusuna katıldı. Kırım ve Eflaklıların iltihaklarıyla daha da kuvvetlenen Osmanlı ordusu, 12 günlük bir muhasaradan sonra sulh yoluyla Akkerman'a girdi (11 Ağustos 1484). Akkirman'ın alınmasıyla birlikte Osmanlı kuvvetleri Dubruca ile Tuna arasından geçerek Karadeniz'le Purut nehri arasından kuzeye doğru çıkma imkanını elde etmişlerdi. Bu şekilde Kırım Hanlığı ile karadan da temas kurulabilecekti.18

Kili ve Akkirman'ın alınması ile Osmanlıların Boğdan ile Karadeniz'in arasına girmeleri bu beyliği iktisaden oldukça zor durumda bıraktı. Boğdan Beyi Stefan Çel Mare bu iki Kale'nin geri alınmasını zaruri görmekteydi. Akkirman'ın fethinden sonra Kale'de bırakılan bir kısım Boğdanlılar Boğdan prensine haber göndererek gelmesi halinde Kale'nin alınması için kendisine yardımda bulunacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine harekete geçen prens, bu plandan Kale muhafızlarının haberdar olması üzerine başarılı olamadı. Boğdan Beyi'nin bu hareketi üzerine Rumeli Beylerbeyi Hadım Ali Paşa Boğdan seferine memur edildi. Paşa, Eflak kuvvetleriyle birlikte Boğdan içerisinde harekete bulundu. Stefan mukavemette bulunamadı yardım istemek üzere Lehistan Kralı Kazimir'in yanına gitti.

Hadım Ali Paşa'nın dönmesinden sonra, Stefan tekrar memleketine gelerek Kili ve Akkirman civarında faaliyete başladı. Bunun üzerine bu defa Malkoçoğlu Bali Bey Boğdan seferine yollandı. Bali Bey'in Boğdan'a girmesi üzerine Boğdan prensi Leh ve Macarlardan yardım istedi. Bali Bey baskına uğramasına rağmen şiddetli bir savaştan sonra Boğdan kuvvetlerini yendi. İlerleyen zamanlarda Türklerle baş edemeyeceğini anlayan Stefan anlaşma yoluna gitti. Türk hakimiyetini ve senelik dört bin altın vergi vermeyi kabul etti.19

Lehistan Seferi, 1498

Osmanlı Devleti Boğdan'ı nüfuzu altına aldıktan sonra bu topraklara komşu bulunan Lehistan'la da dostane ilişkiler geliştirmişti. Bu ilişkiler 1490 yılında Lehistan Kralı IV. Kazimir ve onu takiben oğlu Jan Albertle 1492 yılında yapılan anlaşmalarla daha da güçlenmişti. 1497 yılında Kral Jan Albert'in Osmanlı himayesindeki Boğdan üzerine sefer düzenlemesi iki ülke arasındaki ilişkileri bozdu. Evvela Boğdan Prensi Stefan Çel Mare'yi küçük bir kuvvetle destekleyen Osmanlılar, Macarların Lehistan üzerine yapılacak seferi engelleme çabalarına rağmen 1498'ye Silistre Sancak Beyi ve akıncı kumandanı Malkoçoğlu Bali Bey kırk bin kişilik bir kuvvetle Lehistan'a yollandı. Boğdan Prensi bu kuvvetlere rehberlik yaptı. Bali Bey, Dinyester nehrini geçerek Lehistan içerisinde geniş bir harekatta

bulundu ve daha sonra akkirman yolu ile Osmanlı topraklarına geri döndü. Boğdan Voyvodası Stefan Çel Mare, sefer sırasındaki hizmet ve gösterdiği sadakatten dolayı ödüllendirildi.20

II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Memluklu Münasebetleri

II. Bayezid Devri'nin en önemli hadiselerinden biri de Memluklularla girişilen ve altı yıl süren savaştır. Memluklu-Osmanlı ilişkileri, Fatih Sultan Mehmet'in saltanatının sonlarına doğru iyice gerginleşmiş ve Fatih 1481'de bu devlet üzerine açtığı sefer sırasında vefat etmişti. Osmanlılarla Memluklular arasında Çukurova'da hakimiyet kurma meselesi, Dulkadıroğlu Beyliği21 üzerinde nüfuz temin etme çabaları ve nihayet Bayezid-Cem Sultan mücadelesi sırasında Cem Sultan'ın Kahire'ye giderek burada iyi karşılanması ve bilahare Bayezid'e rakip olarak Anadolu'ya tekrar gelmesine izin verilmesi iki devlet ilişkilerini iyice gerginleştirmişti. II. Bayezid'in cülusunu müteakip İstanbul'a Memluk elçisi gelmiş, Fatih'e gönderilen ve onun vefatı üzerine tutuklanan Hint elçisini ve müsadere edilen hediyelerini takdim edip özür dilemişti. Ancak hareketlerine mukabil Memlukluların elçisine sıcak davranılmamıştı.22

Bu hadiseyi takiben 1483 yılından itibaren Osmanlı-Memluk ilişkileri Dulkadiroğullarının Osmanlı destekli faaliyetleriyle bozulmaya başladı. Osmanlı Devleti himayesindeki Dulkadır Beyi Alaüddevle Bozkurt Bey, 1483'te Malatya'yı muhasara etti ve sonra 1484'te Memluk kuvvetlerini iki defa bozguna uğrattı. Osmanlılarla karşı karşıya gelmek istemeyen Memluk Sultanı Kayıtbay ilişkilerin düzelmesi için Osmanlılara tekliflerde bulundu ve İstanbul'a elçi gönderdi. Ancak elçi geri dönmeden evvel bir kısım Memluk beylerinin de teşvikiyle Karaman Beylerbeyi ve Şehzade Abdullah'ın Lalası Karagöz Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri 1485 yılında hududu geçerek Gülek Kalesi'ni almaları üzerine iki devlet arasında savaş fiilen başlamış oldu.23

Osmanlı-Memluk Savaşı, 1485-1491

Osmanlılarla Memluklular arasındaki savaş beş sene sürmüş ve altı seferde bitmiştir.24 Osmanlıların faaliyetlerini Adana ve haValisine kaydırıp Gülek Kalesi'ni almalarından sonra Memluklular Atabey Özbek kumandasında bir ordu sevk ederek Malatya civarında Osmanlı kuvvetlerini ve Alaüddevle Bozkurt'un birliklerini bozdu, daha sonra da Gülek Kalesi'ni geri aldı. Bunun üzerine Anadolu Beylerbeyi Hersekzade Ahmed Paşa'nın serdarlığındaki Osmanlı kuvvetleri elden çıkan yerleri ve Çukurova'yı almak için görevlendirildi. Ahmet Paşa, Adana sınırında Atabey Özbek kumandasındaki Memluk ordusu ile yaptığı savaşı Karagöz Paşa ve Hızır Beyzade'nin gereken yardımı yapmaması üzerine kaybetti ve yaralı olarak esir düştü (1486). 1487'de bölgeye veziriazam Davud Paşa gönderildi, hiçbir mukavemetle karşılaşmayan Davud Paşa, Adana ve Tarsus'u alıp geri döndü (1487). 1488 yılında Hadım Ali Paşa karadan ve Hersekzade Ahmed Paşa da donanma komutanı olarak denizden bölgeye gönderildiler. Ali Paşa, Adana ve Tarsus'u tahkim edip daha sonra Sis Kalesi'ni aldı bu sırada Ahmet Paşa bölgeye ilerleyen Emir Özbek'i şiddetli fırtına dolayısıyla durduramayınca Emir Özbek, İskenderun sahil geçidinden geçerek Adana'da Ağaçayırı

mevkiinde Ali Paşa'nın karşısına ordusu ile yerleşti. Burada yapılan savaşta önce Osmanlı kuvvetleri galip geldiyse de Evrenuzoğlu İsa ve Süleyman Beylerin şehit düşmesi, Karaman askerinin kaçması, ve Karagöz Paşa'nın gayretsizliği gibi sebeplerle Osmanlı ordusu bozuldu. Emir Özbek, Adana'yı muhasara edip aldı (1489).25

Memlukluların üzerine yapılan altıcı ve son seferin sebebi Dulkadıroğlu Alaüddevle'nin Osmanlılardan yüz çevirip Memluk taraftarı olmasıdır. Alaüddevle Osmanlı-Memluk savaşları sonucunda Osmanlıların aldığı yenilgiler üzerine kendi menfaati için Memluk taraftarı olmayı uygun bulmuş, oğlunu Kahire'ye göndererek onlarla anlaşmış ve Osmanlılara karşı bir vaziyet almıştır. Osmanlılar bunun üzerine Alaüddevle'nin yerine Şah Budak'ı tayin ederek Mihaloğlu İskender Bey kumandasında yardımcı birlikler gönderdilerse de muvaffak olamadılar. Mihaloğlu esir edilerek Kahire'ye gönderildi. Ardından Mısır Sultanı Mamay Haseki'yi elçi olarak İstanbul'a gönderip barış istedi, ancak elçi tutuklandı. Bu sırada Hersekzade Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri bölgeye yaklaşmışlardı. Bunun üzerine Emir Özbek komutasındaki Memluk kuvvetleri Kayseri, Niğde, Karaman ve Ereğli civarında yağma ve tahripte bulundular ve Gülek'e çekildiler.

Bu sırada Memluk Devleti'nde baş gösteren mali sıkıntılar Osmanlılara karşı harbin devamını imkansız hale getirmişti. Memluk Sultanı yeni vergiler konmaması halinde askere verecek parası bulunmadığından sıkıntıya düşmüştü. Osmanlılar ise harbin devamından yana bir tutum içinde idiler. Her ne kadar Osmanlı tarafında Padişahın bizzat orduya kumanda etmemesi sebebi ile bir sıkıntı mevcut idiyse de26 artık Sultan Bayezid de tepkiler dolayısıyla ordunun başına geçme eğiliminde idi. Bu sırada İstanbul'a gelen Tunus elçisinin gayretiyle iki taraf arasında bir barış anlaşması yapıldı. 1491 Nisan'ında Memluk elçisi serbest bırakılıp Osmanlı Devleti'nin heyeti ile birlikte Kahire'ye gitti. Kahire'de esir olan bir kısım yüksek Osmanlı zevatı serbest bırakıldı. Mekke ve Medine vakıflarına ait olan Adana, Tarsus ve diğer kaleler tekrar Memluklulara iade edildi.27 Çukurova diyarı tekrar Şam'a ilhak edilirken Gülek Kalesi iki devlet arasında sınır olarak kabul edildi.28 Her ne kadar Osmanlılar ile Memluklular arasında bir barış tesis edilmişse de bu barış Osmanlıları pek tatmin etmemişti.

II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Memluk ilişkilerinin bir yönünü de Portekizlilere karşı Kızıl Deniz'de verilen mücadele oluşturmaktadır. Vasko dö Gama'nın Hindistan'a ulaşmasından sonra 1501 yılında ilk defa baharat taşıyan gemiler Lizbon'a ulaşmışlardı. Portekiz donanmasının Hint Okyanusundaki faaliyetleri bu tarihten sonra inanılmaz bir hızla gelişirken, dünya baharat ticaretinden faydalanan ve yüzlerce yıldır bu ticaret üzerinde tekelleri bulunan Mısır ve Venedik bu gelişme karşısında alarma geçmişlerdi. Daha 1502'de Venedik, Mısır'a bir elçi göndererek Portekiz başarısının tehlikeli sonuçları hakkında Memluk Sultan'ını uyarmıştı. 1503 yılından itibaren Portekiz gemileri Kızıldeniz'e girmişlerdi. Türkmen Emir Hüseyin, komutasındaki bin beş yüz Rumi (Türk) paralı askeriyle Portekizlileri şaşırtırken 1509'da Portekizliler tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Bu yenilgiler Portekizlilere Hint Okyanusu hakimiyetini getirirken bir yandan da Memlukluların tarih sahnesinden silinmelerine zemin hazırlıyordu. Çünkü bu andan itibaren Memluklular da dahil olmak üzere İslam dünyası bu mücadeleyi

yürütebilecek tek gücün Osmanlılar olduğunu anlamışlardı. Mekke ve Medine Portekiz istilası ile karşı karşıya kalmıştı.

1510 yılında Memluk Sultanı Kansu Gavri, II. Bayezid'den Süveyş'te bir donanma meydana getirmek için gerekli malzeme ve uzman isteğinde bulundu. Osmanlıların gönderdiği malzemeleri taşıyan 30 gemilik donanma Portekizlilerin haber vermeleri ile Rodos şövalyeleri tarafından yolu kesilerek imha edildi. Ancak Osmanlılar bu hareketle yılmayıp takip eden sene tekrar Mısır'a malzeme ve uzmanlar gönderdiler. Süveyş'te bulunan Osmanlı kaptanı Mehmed, "buraya Osmanlı Sultanı tarafından gemi inşası, Portekizlilerle savaşmak ve onları Kızıldeniz'den çıkarmak için gönderildiğini kendisinden önce de aynı gaye ile Sultan tarafından Hamit ve Hasan kaptanların geldiğini" bildiriyordu. Aslında Osmanlı askerleri ve denizcileri 1509 yılından itibaren Portekizlilere karşı verilen mücadelenin ön saflarında yer almaktaydılar. Osmanlı Devleti bölgeye gitmek isteyen gönüllülere ve denizcilere Portekizliler'e karşı Memluk Sultanı'na hizmet etmeleri için izin vermekteydi. Anadolu'dan giden ve Rumi olarak bilinen bu gönüllülerin bir kısmı ateşli silahlara sahip olup, bu tarihten itibaren bölgede verilen mücadelede önemli roller oynamışlardır. Ateşli silahları yapabilme ve kullanma bilgisine sahip bu Osmanlı askerleri daha sonra Yemen'den Hint Körfezine kadar geniş bir sahada Müslüman emirlerin hizmetine girerek savaşmışlar ve Portekizlilere karşı verilen mücadelede aranan yetenekli elemanlar olmuşlardır.29

Rumeli Seferi, 1492

Macar Kralı Matyas Korven'in 1490 yılında ölümü üzerine Macaristan'da taht mücadelesi başlamıştı. Osmanlı Devleti için bu bir fırsat sayılmıştı. Bu esnada Mihaloğlu Ali Bey, Sultan Bayezid'in emri ile Macaristan'a akına çıktı. On bin akıncı ile sefere çıkan Mihaloğlu Severin yakınlarında Pojon adlı hisar önünden Tuna'yı geçip Macaristan'a girdi. Mihaloğlu, Atlıoğlu Mustafa Bey'i iki bin atlı ile önden gönderdi. Mustafa Bey akın yaptıktan sonra dönüşte yolunu kesen Macarlarla şiddetli bir savaştan sonra Mihaloğlu'nun yanına gelebildi (1491). Mihaloğlu seferde elde edilen esirleri İstanbul'a gönderdi.30

1492 yılına gelindiğinde Macaristan'da Krallık meselesi ülkede iç mesele olarak devam etmekteydi. Kral olarak başa geçirilen Lehistan kralının oğlu Macar beyleri arasında fikir ayrılığı meydana getirmişti. İşte bu sırada Semendire Sancak Beyi Hadım Süleyman Paşa, Macar sınırında olması ve Belgrad Kalesi'ne yakınlığı sebebiyle Belgrad Kalesi muhafızı ile Kale'nin Osmanlılara teslimi hususunda görüşmeler yapmış, Kale muhafızı da eğer Sultan bu tarafa gelirse Belgrad'ı teslim edebileceğini bildirmişti. Süleyman Paşa, durumu Padişah'a arz edip Belgrad'ın fethi için tam zamanı olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Padişah sefere çıktı. Bu arada Kaptan Sinan Paşa'ya donanma ile Arnavutluk kıyılarından Avlonya'ya gitmesi emredildi. Osmanlı Padişahı ordusu ile Sofya'ya vardığında Süleyman Paşa tekrar haber göndererek Macarlar arasındaki ihtilafın kalktığını, Beldrad muhafızının davranışlarından şüphelenen Macarlar'ın onu başkente çağırıp yerine yeni bir muhafız atadıklarını haber verdi. Buna ek olarak yeni Macar kralının elçisi Sultan'a gelince Sultan seferi

Arnavutluk yönüne çevirdi. Ordu Sofya'dan kalkıp Manastır yolundan Arnavutluğa yöneldi. Arnavutluk'ta Davud Paşa tarafından daha önceden alınmayan bir kısım yerler alındıktan sonra Bayezid Manastır'dan Pirlepe'ye giderken bir kalenderin saldırısına uğradı, ancak İskender Paşa'nın müdahalesi ile kurtuldu. Padişahı korumakla görevli solaklar cezalandırıldı. Bunu takiben diğer seferlerde divan kurulduğunda Padişah çadırını kollayan kapıcıların kılıç kuşanarak hazır bulunmaları emredildi.31

Osmanlı-Venedik Savaşı, 1499-1502

Osmanlı-Venedik Savaşı'nın sebeplerini şu şekilde izah etmek mümkündür. İlk önce İtalya'da meydana gelen bir kısım gelişmeler ve buradaki devletlerinin Osmanlı Devleti'ne müracaatı Osmanlı Devleti'ni Venedik aleyhtarlığına sevk etmiştir. Venedikliler, Osmanlıların kendi aleyhlerine harekete girişeceklerini haber almışlar ve bunu engellemek için İstanbul'a bir elçi göndermişlerse de Venedik üzerine gitmenin başka sebepleri de vardı. Arnavutluk'ta İskenderBey'in oğlu Jan Kastriyota'ya Venediklilerin yardım etmeleri ve yine Memluklularla yapılan savaş sırasında fırtına sebebiyle güç duruma düşen Hersekzade Ahmet Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasının Kıbrıs'a kabul edilmemesi, Venedik'le olan gerilimin başlıca sebeplerini teşkil etmekteydi. Venedik'le harbe girilmeden evvel Mora'daki Venedik kolonilerine yapılacak saldırıların kolaylaştırılması için Bosna Beyliği'ne tayin edilen İskender Paşa Kuzey Venedik'e akında bulundu (1499).

Venedik üzerine açılacak sefer sebebiyle Gelibolu'da büyük bir donanma hazırlandı. Küçük Davud Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması yaklaşık üç yüz gemi bulunmaktaydı. Ünlü denizcilerden Kemal32 ve Burak Reisler de Osmanlı donanmasında bulunuyorlardı ve kendilerine yeni yaptırılmış iki adet oldukça büyük "göğe" tahsis edilmişti. Venedik tarafı da büyük bir donanma hazırlamış ve kumandasını Andre ve Antoniyo Grimani'ye vermişti.

Donanmanın gönderilmesinden sonra Sultan Bayezid 1 Haziran 1499'da İstanbul'dan Edirne'ye oradan da Mora'ya doğru hareket etti. Rumeli Beylerbeyi Koca Mustafa Paşa İnebahtı'yı kuşatmak üzere gönderildi. Osmanlı donanması ise İnebahtı kara tarafından kuşatıldıktan bir müddet sonra bölgeye ulaşabildi. Ancak bu yolda Osmanlı donanmasını oldukça ciddi bir imtihan bekliyordu. Bu bölgede Burak Reis (Bradano) adası civarında Osmanlı donanması ile Venedik donanması arasında meydana gelen büyük deniz savaşında meşhur denizci Burak Reis, Kara Hasan Reis, Yenişehir Sancak Beyi Kemal Bey kahramanca şehit olurlarken, Venedik kaptanları Loredano ve Armeniyo'da öldüler (28 Temmuz 1499). Diğer Venedik Amirali Antonio Grimani Osmanlı donanmasına saldırmaktan korkup İnebahtı yolunu Türk donanmasına açık bırakarak çekildi.33 Venediklilerin daha sonra Osmanlı donanmasının İnebahtı'ya girmesini engelleme çabaları sonuçsuz kaldı. 25 Ağustos'ta donanma İnabahtı Limanı'na girdi. Ardından da İnebahtı muhafızı Kale'yi Osmanlılara teslim etti. Bu deniz Savaşı'nda Türk donanmasının Venedik donanması ile başa baş bir mücadele yapması ve onları çekilmek zorunda bırakması Türk denizcilerinin Akdeniz hakimiyetinde önemli bir adım teşkil etmiştir.34

İnebahtı'nın ele geçirilmesinden sonra Venedikliler Osmanlılarla anlaşma yollarını aramışlardır. Osmanlıların şartlarını kabul etmeyen Venediklilere karşı Osmanlıdonanması tekrar faaliyete başladı ve Yakup Paşa Mudon'u kuşatmaya gönderilirken Padişah da 7 Nisan 1500'de Edirne'den hareket etti. Venedik donanmasının yardım çabalarına rağmen Mudon 10 Ağustos 1500'de ele geçirildi. Mudon'dan sonra hedef olarak Koron Kale'si tayin edildi. Hadım Ali Paşa karadan ve Kaptan Paşa'da denizden gönderildiler. Koron'dan önce Navarin ve Zenşiyo Kaleleri alındı. Koron'da bunlardan sonra 16 Ağustos'ta teslim oldu.

Venedikliler 1499-1500 yıllarında iki sene Osmanlılara karşı aldıkları yenilgiler üzerine diğer Avrupa devletlerini kendilerine yardımcı olmaya çağırdılar. Papa da Türkler aleyhine yeni bir Haçlı seferi organizasyonu için devreye girdi. Evvela Venedik, Macaristan ve Papalık'tan oluşan üçlü bir ittifak oluşturuldu. Avrupa devletlerinin oluşturdukları müttefik donanma 1500 yılı sonbaharından itibaren önce Yunan denizinde daha sonra da Adalar Denizi'nde faaliyete başladı; bilahare Midilli adası kuşatıldı. Hersekzade Ahmet Paşa kumandasındaki üç yüz parçalık Türk donanması adanın imdadına koşarken Saruhan Sancak Beyi Şehzade Korkut da adaya yardım gönderdi. Fransız donanması, Türk donanmasının yaklaştığı haberi üzerine kuşatmayı kaldırarak çekildi. Midilli başarısızlığından sonra müttefikler Mora ve Arnavutluk kıyılarında faaliyette bulundular. Kefalonya ve Santamavra Venediklilere geçtiyse de Arnavutluk'ta Draç şehri Osmanlılar tarafından ele geçirildi (1502).

Osmanlılar, Venediklilerle daha çok denizde bu şekilde bir mücadele içerinde iken; Venediklilerin para vererek ikna etmeleri ile Macarlar Osmanlılarla aralarındaki barışı bozarak Venediklilere yardıma başlamışlardı. 1501'de Osmanlılar Kuzey Bosna'da bir kısım yerleri ele geçirmişler, buna karşılık Macarlar da Tuna'yı geçip Türk topraklarında yağma ve katliamda bulunmuşlardı. Ancak bu faaliyetler savaşın gidişatını Osmanlılar aleyhine çevirmekten uzaktı. Bu sebeple Venedikliler müttefiklerine baş vurarak savaştan çıkma isteklerini bildirdiler. OsmanlıDevleti de bu yıllar itibarıyla barışa taraftar bir tutum içerisinde idi. Çünkü Doğu Anadolu'da Osmanlıları doğrudan ilgilendiren ciddi değişiklikler meydana gelmişti. Akkoyunlu Devleti yıkılmış ve yerine kurulan Safevi Devleti35 Osmanlılar için doğuda bir tehlike haline gelmişti.

Bu şartlar altında 14 Aralık 1502 tarihinde Osmanlılar ile Venedikliler arasında otuz bir maddeden oluşan bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre: 1) Venedik Cumhuriyeti İnebahtı, Mudon ve Koron ile diğer küçük kaleleri Osmanlılara terk ettiği gibi Arnavutluk'ta kaybettiği Draç'ın Osmanlılara ait olduğunu da kabul etmekteydi. 2) Kefalonya Venediklilerde kalırken Santamavra adası Osmanlılara geri verilecekti. 3) Savaş sırasında Türklerin müsadere ettiği şahıs eşyaları geri verilecekti. Venedikliler de her sene on bin duka altın vergi vermeye devam edeceklerdi. Bu anlaşmada da 1479'da Venedik'e tanınan İstanbul'da elçi bulundurma hakkı her üç senede bir değişmek üzere kabul edildi. 1502 Venedik anlaşmasını takiben 1503'de Macaristan'la da yedi senelik bir barış anlaşması yapıldı. Anlaşma, İki taraf için ticaret serbestisi, Osmanlıların Kuzey Bosna'da Macarlardan aldıkları kalelerin elde tutulması gibi hükümleri ihtiva etmekteydi.36

Orta ve Doğu Akdeniz'de gittikçe güçlenen, hem Avrupa hem de Akdeniz'de gazada bulunan tek devlet olan Osmanlılar, 1482 yılında İspanya'da güç durumda bulunan Endülüs Müslümanlarının yardım isteklerine sıcak bakmalarına rağmen devlet içindeki saltanat mücadelesi sebebiyle bölgeye doğrudan yardım gönderemediler. Güç durumdaki Müslümanlara yardım işi Batı Akdeniz'de faaliyette bulunan Türk korsanlarına bırakıldı. 1492 yılında Gırnata'yı ele geçiren İspanyolların Kuzey Afrika'yı tehdit etmeleri üzerine Batı Akdeniz'de faaliyet gösteren Türk denizcilerinden Kemal Reis Endülüs'e akınlar düzenleyerek İspanya'da güç durumda kalan Müslümanları Kuzey Afrika'ya taşıdı. Bu taşıma 16. yüzyıl boyunca sürdü. Sadece Müslümanlar değil İspanya'da baskı altındaki Yahudiler de Osmanlı topraklarına göç ettiler.37

Safevi Devletinin Kurulması ve Anadolu'ya Yönelik Faaliyetleri

Uzun Hasan'ın ölümünden sonra Akkoyunlu Devleti giderek zayıflamış ve 1500 yıllarına gelindiğinde Doğu Anadolu, Azerbaycan ve İran'da birbirleriyle iktidar mücadelesi içinde bulunan Akkoyunlu bakiyelerinden hiçbirisi tek başına otoriteyi sağlayacak durumda değildi. Doğu'da ortaya çıkan bu iktidar boşluğu, uzun zamandır mezhepleri doğrultusunda bir devlet kurmak isteyen ve bu amaçla oldukça uzun zaman mücadele vermiş, Safevi ailesinin temsilcisi Şah İsmail'e gereken fırsatı verdi (1501). Şah İsmail, 1502'den itibaren önce Azerbaycan'ı el geçirdi. Akkoyunlulardan olup Irak ve Fars'da hüküm süren Murad Bey'i 1503'de yenerek Hemedan ve Şiraz'ı daha sonra da Bağdat'ı ele geçirdi. Irak taraflarını tamamen ele geçiren Şah İsmail 1504'de II. Bayezid'e elçi ve hediyeler göndererek fetihlerini duyurmuş kendisi tebrik edilmişti. Şah İsmail bu başarılarından sonra yüzünü Doğu ve Orta Anadolu'ya doğru çevirdi. Öncelikle Dulkadir Beyliği'ni hedef alan Şah İsmail, 1507'de Diyarbakır'ı ve Harput'u bu beylikten aldı. Alaüddevle'nin buraları geri alma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı.

İran, Azerbaycan ve Irak'ı aldıktan sonra oldukça cesaretlenen Şah İsmail, Osmanlı topraklarındaki Alevi Türkmenleri kendi tarafına celbedip, Anadolu'da genel bir isyan çıkarma ve bu şekilde hakimiyetini batıya doğru genişletme çabasına girdi. Esasen Anadolu'dan giden birçok Türkmen boyu Safevi Devleti'nin kurulma aşamasında mühim roller oynamışlardı.38 Bu şekilde Anadolu'da faaliyette bulunma daha da kolaylaşıyordu. Bunlara ek olarak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum da Anadolu'da bu türden hareketlerin olmasına çanak tutmaktaydı. II. Bayezid Doğu'da meydana gelen bu hadiselere kayıtsız kalmaktaydı. Vezirleri hadiselere gereken ehemmiyeti vermiyorlardı.39 Şehzadeler arasında hükümdar olmak için Bayezid'in sağlığında başlamış olan rekabet de Şah İsmail'in gönderdiği adamlarının rahat hareket etmelerini sağlıyordu.

Anadolu'da Şah İsmail'e bağlı olarak ortaya çıkan en önemli isyanlardan biri de Şahkulu İsyanı'dır. Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın halifelerinden Hasan Halife'nin oğlu olan Şahkulu Baba Tekeli, memleketi olan Tekeili'nde faaliyet göstermekte ve asıl amacını gizleyerek bölgede kendisine önemli miktarda taraftar sağlamıştı. Bunu takiben yine Şah İsmail'e biat etmeleri için Balkanlar'da halifeler vasıtasıyla geniş bir propaganda faaliyetine girişmişlerdi. 1511 yılında vaziyeti

kendisi için müsait gören Şahkulu on bin kişilik bir kuvvet eşliğinde Şah İsmail'in halifesi olduğunu öne sürerek saldırılara başladı. Antalya, Burdur ve Kütahya çevresi yağma ve talan edildi. Üzerine gönderilen kuvvetleri yendi. Veziriazam Hadım Ali Paşa ve Şehzade Ahmet kuvvetleri Şah Kulu kuvvetleri ile Kütahya civarında savaştılar. Şehzade Ahmet çarpışmak yerine yeniçerilerden kendisine Padişah olarak biat etmelerini istedi. Yeniçerilerin bunu kabul etmemesi üzerine sancağına çekildi. Karaman sipahilerinin de dağılmaları üzerine güç durumda kalan Ali Paşa çarpışmaya devam etti. Şahkulu savaşta ölürken Ali Paşa'da ok isabetiyle öldü. Şahkulu kuvvetleri İran'a doğru çekilirken, Osmanlı kuvvetleri başsız kaldıkları için onları takip edemediler.40

II. Bayezid'in Son Seneleri ve Kardeşler Rekabeti

Sultan II. Bayezid'in sekiz oğlu olmuş ve bunlardan, büyükten küçüğe, Ahmed, Korkut ve Selim dışındakiler babalarının sağlığında vefat etmişlerdi. Şehzade Ahmet, Amasya'da, Şehzade Korkut Saruhan'da ve Şehzade Selim de Trabzon valiliklerinde idiler. Bu Şehzadelerin oğulları da küçük sancak beylikleri yapıyorlardı. Ancak bunların nerede sancak beyliği yapacakları mevzusu babaları arasında meselelere yol açmaktaydı.

Bu şehzadelerden Korkut evvela Manisa Sancağı'nda vazifelendirilmiş iken daha sonra abisi Ahmet'in müdahalesi ile İstanbul'a daha uzak olan Antalya'ya gönderilmişti. Korkut, babasının ve bazı devlet ricalinin Şehzade Ahmet lehinde olduklarını bilerek sancağının tekrar Manisa olmasını istediyse de bu kabul edilmedi. 1509 yılında maiyeti ile birlikte hacca gitme bahanesiyle Mısır'a geçti. Büyük Şehzade Ahmet, babasının ve veziriazam Hadım Ali Paşa gibi bir kısım ileri gelenlerin ve Rumeli akıncılarının desteklerini almış olmakla padişahlığını an meselesi olarak görmekteydi. Ancak Şahkulu ile savaşta Ali Paşa'nın ölmesi ve yine yeniçerilerin Padişah hayatta oldukça başkasına biat etmeyecekleri yolundaki açıklamaları Ahmet'in işini zorlaştırmıştı. Trabzon Valisi Şehzade Selim, memleket işlerinin iyi gitmemesi sebebiyle babasının saltanatı terk edeceğini haber almış ve buna göre hazırlıklarını yapmaktaydı. Sert tabiatı ve cesurluğu ile ön plana çıkan Selim, Trabzon'a yakın olan Erzincan'da Şah İsmail'e karşı harekete geçmiş ve onu bölgeden uzaklaştırmıştı. Yine Gürcüler üzerine sefer yapmıştı. Selim özellikle Şehzade Ahmet'le olan saltanat mücadelesinde Kırım hanının desteğini sağlamış ve en önemlisi Yeniçeri ocağını elde etmişti. Şehzade Selim Padişah olmak için İstanbul'a yakın bir mevkide bulunması gerektiğinden hareketle Rumeli'de bir sancak istedi ve akabinde Kırım-Kefe'ye ve oradan da Tuna'ya doğru yürüdü. Trabzon'a ilaveten kendisine Kefe verildi, ancak bunu kabul etmedi. Sonunda kendisine Semendire Sancağı verilerek durdurulabildi. Selim'in üzerine yürümek isteyen Şehzade Ahmet engellenirken Selim'e, Şehzade Ahmet'in kesinlikle veliaht yapılmayacağı sözü verildi.

Bu sırada Anadolu'da Şahkulu'nun başlattığı isyan hareketi genişleme eğiliminde idi. Antalya'dan kendi isteği ile Manisa'ya geçmek isteyen Korkut, Şahkulu'nun baskınına uğramış, Şahkulu ile çarpışmaya giren ve Ahmet taraftarı olan Hadım Ali Paşa ölmüş, yeniçerilerin desteğini alamayan Şehzade Ahmet ise sancağına çekilmişti. Bunlara ek olarak Karaman Valisi Şehzade

Şehinşah'ın ölümü II. Bayezid'i fazlasıyla müteessir ettiğinden İstanbul'a hareket edip, saltanattan çekilme arzusunda olduğunu bildirdi ve ekseriyet Şehzade Ahmet'in hükümdar olmasını istedi. Yeni Veziriazam Hersekzade Ahmet Paşa'nın muhalefetine rağmen Şehzade Ahmet'e haber gönderilerek İstanbul'a davet edildi. Bayezid, Selim'e verdiği sözü tutmamaktaydı. Semendire'ye gitmeyerek Filibe civarında dolaşan Selim, vaziyetten haberdar olarak kırk bin kişilik kuvveti ile Çorlu'da Karışdıran ovasında babasının olduğu yere geldi. İki taraf arasında Ağustos 1512'de meydana gelen savaşta Selim yenildi ve Kefe'ye gittiği haberi alındı. Savaştan sonra Bayezid İstanbul'a geldi. Şehzade Ahmet Padişah olmak üzere İstanbul'a davet edildi. Hersekzade'nin verilen sözlere sadık kalınması yolundaki uyarılarına rağmen sözü dinlenmedi. Ahmet, Maltepe'ye geldi ve İstanbul'a girmek için izin istedi. Daha evvelde Bayezid'in sağlığında başka birisine biat etmeyeceklerini söylemiş olup Şehzade Selim taraftarı bulunan yeniçeriler söz birliği yaparak Şehzade Ahmet'i istemediklerini Şehzade Selim'i hükümdar olarak görmek istediklerini bildirip ileri gelen zevatın evlerini yağma ettiler.41

Şehzade Ahmet bu gelişmeler üzerine Anadolu'ya döndü ve Konya'yı ele geçirdi. Şehzade Ahmet'in başarılı olamaması üzerine daha önceden babasına vekalette bulunan Şehzade Korkut Selim aleyhtarları tarafından İstanbul'a davet edilip geldiyse de yeniçeriler ona da muhalefet ettiklerinden başarılı olamadı. Bunun üzerine yeniçeriler padişahın iradesiz bulunduğunu öne sürerek Selim'in kendilerine serdar tayin edilmesini istediler. Sultan Bayezid için Şehzade Selim'i İstanbul'a davet etmekten başka yol kalmamıştı. O da Selim'i hükümdar olmak üzere İstanbul'a davet etti. Olaylar sırasında Bayezid'in hizmetinde bulunan Cenevizli Antonio Menovino'nun naklettiğine göre 19 Nisan'da İstanbul'a gelen Selim, Yenibahçe'de karargahını kurduktan sonra saraya gidip babasının elini öptü. Bayezid onun Anadolu'ya geçmesini isteyince eğer tahtın sahibi olursa bunu yapıp gönül rahatlığı ile savaşabileceğini bildirdi. Bunun üzerine Bayezid saltanatı ona devretti. Böylece yeniçerilerin desteğiyle tahta çıkan Bayezid yaklaşık otuz bir yıllık saltanatının sonunda yine yeniçerilerin devreye girmesiyle 24 Nisan 1512'de tahtan çekildi. II. Bayezid saltanatı oğluna terk ettikten sonra bazı adamlarıyla Dimetoka'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Selim babasını şehir dışına kadar uğurladı. Bayezid, Çorlu civarında Abalar köyüne varıldığında fenalaştı ve vefat etti. Ölüm sebebi hakkında değişik rivayetler bulunmaktadır. Bir kısım yerli ve yabancı kaynaklardaki kayıtlarda zehirlenmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır.42 Cenazesi İstanbul'a getirilen Bayezid, bugün kendi adıyla anılan Bayezid Meydanı'nda yaptırtmış olduğu caminin yanında gömülmüş, daha sonra üzerine bir türbe yapılmıştır.43

II. Bayezid'in Şahsiyeti ve Yönetiminde Osmanlı Devleti

Sultan II. Bayezid, gençliğinde serbest bir hayat sürmüş ancak padişahlığında ibadete ve hayır işlerine yönelmişti. Bu nedenle Beyazıd-ı Veli ismi ile de bilinmektedir. Mecbur olmadıkça savaştan uzak kalmayı tercih etmiştir. Ancak bu tercihi onun daha sağlığında tenkit edilmesi sonucunu getirmiştir.44 Şehzadeliğinden itibaren etrafına ilim adamlarını toplamış, onları himaye etmiştir. Kendisi de şair olan Bayezid "Adli" mahlasıyla şiirler yazmıştır.45 Osmanlı tarihçiliği onun zamanında büyük eserlerini vermiştir. Bayezid şahsen Osmanlı tarihinin yazılmasını teşvik etmiş, bu teşviklerin

yanı sıra bu ortamdan cesaret alan tarihçiler Osmanlı tarihlerini yazmışlardır. II. Bayezid İdris-i Bitlisi'ye bir Farsça tarih, İbn-i Kemal'e de bir Türkçe Osmanlı tarihi yazdırtmıştır.46 Bunlara ek olarak bilinen önemli Osmanlı tarihlerinden bir kısmı da onun zamanında tamamlanmıştır. Neşri tarihi47 onun zamanında tamamlanırken, Tursun Bey, eseri Tarih-i Ebü'l-Feth'i ona ithaf etmiştir.48

II. Bayezid'in saltanatında (1481-1512), Fatih Sultan Mehmet'in izlediği iktisadi politikalar ve bunlara karşı oluşan büyük muhalefet sonucu uzlaşmacı bir siyasetin izlendiği dönem olmuştur. Buna misal olarak II. Mehmet tarafından el koyulup tımar olarak dağıtılan vakıf ve mülk arazilerin tekrar eski sahiplerine iadesi gösterilebilir. Genel olarak barış içinde geçtiğini söyleyebileceğimiz Bayezid Devri'nde dikkati çeken bir iç gelişme yaşanmıştır. Bunun sonucu olarak İstanbul şehri ekonomik müesseseler açısından oldukça ilerleme göstermiştir. Merkezi hazinenin büyümesi devletin ordu ve donanmayı kuvvetlendirmesini sağlamış, ateşli silahlara sahip yeniçeri sayısı artırılırken Cenevizli mühendislerin eşliğinde Akdeniz'de daha önce görülmemiş büyüklükte gemiler inşa edilmiştir. Osmanlı tarihçisi İbn Kemal Osmanlı Devleti'nin güç açısından kendisinden önce gelen diğer bütün İslam devletlerini geçtiğini söylerken bunun en önemli sebeplerinden biri olarak devletlerini korkulur bir deniz gücü haline getirmelerinden önemle bahsetmektedir. Akdeniz'de Osmanlı deniz gücünün yükselişi Osmanlı yönetiminin Arap toprakları, Suriye, Mısır ve Fas'a kadar ulaşmasından Portekizlilerin Kızıl Deniz'den atılmalarına kadar çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu sebeple bilinenin aksine Yavuz Sultan Selim ve Sultan Süleyman zamanında ki dünya gücü haline gelişin temelleri II. Bayezid zamanında atılmıştır.49

II. Bayezid Dönemi büyük felaketlerin yaşandığı bir dönem olarak da kayıtlara geçmiştir. 1492 ve 1502 yıllarındaki veba salgınları pek çok ölümle sonuçlanırken, yine altı yıl süren kıtlık büyük sıkıntılara yol açmıştır. İstanbul'da 11 Eylül 1509'da başlayıp kırk beş gün süren deprem beş binden fazla can kaybına yol açarken binden fazla ev ve yüzden fazla mescit yıkılmış büyük camilerde de hatırı sayılır hasar meydana gelmiştir. Bu hadise halk arasında "küçük kıyamet" olarak adlandırılmıştır.

II. Bayezid, İstanbul, Amasya, Edirne, Osmancık, Geyve ve Saruhan'da birçok hayır eserleri inşa ettirmiştir. Amasya'daki külliyesi 1481-1486 yılları arasında yapılmıştır. İstanbul'daki külliyesi 1505, Edirne'deki imareti de 1486 yılında tamamlanmıştır.50

1 Cem Sultan hakkında geniş bilgi için bakınız H. İnalcık, "Djem", EI2, II/1963, s. 529-531.

2 İ. Miroğlu, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt 10, İstanbul, s. 253. Fatih'in ölümünü takiben meydana gelen karışıklıklar hakkında ayrıca bakınız Ğihânnümâ, Die Altosmanische Chronik Des Mevlânâ Mehemmed Neschrî, Theodor Menzel-Franz Taeschner, Cilt I, Leipzig 1951, s. 219-220; Ş. Tekindağ, "Bayezid II'nin Tahta Çıkışı Sırasında İstanbul'da Vukua Gelen Hadiseler Üzerine Notlar", TD, X/14, 1959, s. 85-96.

3 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 162-163.

4 Emecen, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, I. Cilt, s. 26.

5 Miroğlu, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s. 255.

6 Hoca Saadettin, 3, s. 195-198.

7 Hoca Saadettin, 3, s. 198-201.

8 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 165.

9 Hoca Saadettin, 3, s. 203-204.

10 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 165-167.

11 Ş. Turan, “Bayezid II”, DİA, 5, İstanbul 1992, s. 235.

12 M. H. Şakiroğlu, “Cem Sultan”, DİA, 7, İstanbul 1993, s. 284.

13 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 174.

14 Ş. Turan, “Bayezid II”, s. 235. Ayrıca bakınız İbn Kemal, VII. Defter, s. 517-520.

15 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 181.

16 S. Tansel, Sultan II. Bayezid’in Siyasi Hayatı, İstanbul 1966, s. 70.

17 Ş. Turan, “Bayezid II”, s. 235. Tursun Bey, (s. 199) Boğdan seferine sebep olarak Boğdan voyvodasının hizmette kusur ettiğini ve cizyesini vermede ihmal gösterdiğini bu nedenle sefer açıldığını belirtmektedir.

18 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 181-182. Kili ve Akkirman’ın fetihleri hakkında ayrıca bakınız Hoca Saadettin, 3, s. 236-239; Tursun Bey, s. 198-204; İbn Kemal, s. 61-76.

19 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 183-184.

20 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 184-186.

21 Dulkadiroğlu Beyliği hakkında genel bilgi için bakınız R. Yınanç, Dulkadir Beyliği, Ankara 1989.

22 Tursun Bey, s. 196.

23 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 190-191.

24 Konu hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız Ş. Tekindağ, “II. Bayezid Devri’nde Çukurova’da Nüfuz Mücadelesi ve İlk Osmanlı Memluk Savaşları”, Belleten, XXXI/123, 1967, s. 345-373.

25 Hoca Saadettin, 3, (s. 261) Bu savaşta ihmali görünen veya kaçan ileri gelen şahsiyetler Padişah’ın emri ile Hadım Ali Paşa tarafından İstanbul’a gönderilmişler, suçu tekrar eden ve sabit görülen Karagöz Paşa ise öldürülmüş, diğerleri görevlerinden atılmışlardır. Tursun Bey, (s. 211-212) savaştan önce Osmanlı ordusu ümerası arasında Memluklulara karşı savaşıp savaşmama konusunda fikir ayrılığı olduğunu, bir kısım emirlerin savaşmayıp çekilme fikrini kaçmakla eş gören Ali Paşa’nın savaşma kararı aldığını bildirmektedir. Tursun Bey bunlara ek olarak Kale tamiri, bölge havasının uygunsuzluğu sebebiyle Osmanlı askerlerinin yorgun olduğunu, Memlukluların Osmanlı ordusu kanatlarına yaptıkları saldırıda başarılı olduklarını ve son olarak Varsaklar’ın Osmanlı ordusu erzaklarını yağma etmesinin de Osmanlı ordusunun çekilmesinde önemli rol oynadığını belirtmektedir.

26 Tursun Bey, (s. 209) Memluklularla devam eden savaşın bizzat Padişahın Arap (Mısır) memleketi üzerine gitmesini gerektirdiğini, Padişahın bir kere gitmesi ile Mısır’ın fethedilmesinin mümkün olduğunu, ancak Padişahın kul olan Memluklularla şahsen savaşa girmeden imtina edip “kula kul mukabele ettiğini” belirtmektedir.

27 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 191-195.

28 İbn Kemâl, Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter, Hazırlayan Ahmet Uğur, Ankara 1997, s. 123.

29 H. İnalcık, “The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600”, An Economic And Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914, Editörler H. İnalcık-D. Quataert, Cambridge 1994, s. 319-321.

30 İbn Kemal, Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter, s. 123-125.

31 Hoca Saadettin, 3, s. 271-275.

32 Kemal Reis’in hayatı hakkında bilgi için bakınız İ. Parmaksızoğlu, “Kemal Reis”, İA, VI, s. 567-568.

33 Venedik’in tanınmış Grimani ailesinden gelen Kaptan Antonio Grimani, korkaklığından dolayı Türk donanmasına saldırmadığı iddiası ile Venedik’te Büyük Konsey önünde mahkeme edilmiştir. Bakınız Venice A Documentary History 1450-1630, Editörler David Chambers & Brian Pullan, Oxford 1992, s. 93-94. Ayrıca bakınız J. V. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi 2, Emir, İstanbul, s. 348-350.

34 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 214-218.

35 Safevi Devleti hakkında genel bilgi için bakınız F. Sümer, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1976; D. Morgan, Medieval Persia 1040-1797, London 1990; R. M. Savory, "Safavid Persia", The Cambridge History of Islam, Cilt 1A, Editörler P. M. Holt-Ann K. S. Lambton and B. Lewis, s. 394-429.

36 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 224.

37 F. Emecen, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, s. 28.

38 Bu konu hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız F. Sümer, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü.

39 Hoca Saadettin, Tacü't-Tevarih, 4, Sadeleştiren İ. Parmaksızoğlu, İstanbul 1979, s. 47-48.

40 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 228-231.

41 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, s. 234-.

42 II. Bayezid'in zehirletilerek öldürüldüğü yolundaki kaynaklar hakkında bakınız M. Akman, Osmanlı Devletinde Kardeş Katli, s. 72-76.

43 Ş. Turan, "Bayezid II", s. 237.

44 Tursun Bey, s. 206.

45 Ş. Turan, "Bayezid II", s. 237.

46 Başlıca Osmanlı tarihlerinin II. Bayezid Dönemi'nde yazılma sebepleri ve bu eserler hakkında bilgi için bakınız H. İnalcık, "The Rise of Ottoman Historiography", Historians of The Middle East, Editörler B. Lewis and P. M. Holt, London 1962, s. 164-167; V. L. Menage, "The Beginnings of Ottoman Historiography", Historians of The Middle East, s. 174-179.

47 Neşri Tarihi hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız V. L. Menage, Neshri's History of The Ottomans The Sources and Development of The Text, London 1964.

48 Ayasofya Kütüphanesi, 3032 nolu Tursun Bey'in Tarih-i Ebü'l-Feth'i II. Bayezid'in damgasını taşıdığından Bayezid'e sunulmak üzere yapıldığında bir şüphe yoktur. H. İnalcık & R. Murphey, The History of Mehmed The Conqueror by Tursun Bey, Chicago 1978, s. 27-29. Keza Tursun Bey eserini Sultan II. Bayezid için yazdığını açıkça ilan etmektedir. Tursun Bey, s. 7-8.

49 H. İnalcık, "The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600", An Economic And Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914, s. 19-20.

50 Ş. Turan. "Bayezid II", s. 237. Hoca Saadettin, 4, s. 3-5.

Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı / Prof. Dr. Mehmet Özdemir [s.393-408]

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Türkiye

Giriş

On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda İslâm dünyası açısından derin etkileri olan farklı istikamette iki büyük değişimin bir arada yaşanması, oldukça dikkat çekicidir. Bu iki değişimden biri, Osmanlıların bir cihan devleti olarak tarih sahnesine çıkması, bir diğeri ise Hıristiyan işgali neticesinde Endülüs'ün Müslüman yurdu olma niteliğini yitirmesidir.

Osmanlı Devleti'nin, kuruluşunun hemen ardından Balkanlar ve Orta Avrupa'da başlattığı genişleme sürecini, Anadolu'da Türk birliğini sağlamasının ardından Kafkaslar, Önasya ve Kuzey Afrika'da devam ettirdiği; netice itibariyle XVI. yüzyılın ikinci yarısına girildiğinde, artık üç kıta üzerindeki topraklardan müteşekkil çok geniş bir coğrafyaya hükmeden büyük bir cihan devletine dönüştüğü bilinen bir gerçektir. Öyle bir cihan devleti ki, bir taraftan Viyana'yı aşarak belki de bütün Avrupa'yı nüfuz alanına katmayı düşünürken, diğer taraftan Fas'tan Yemen'e, Yemen'den Hindistan'a, Hindistan'dan Sumatra'ya kadar farklı Müslüman toplum ya da toplulukların meseleleriyle ilgileniyor, onların "küffar zulmünden uzak, emn-ü emân içerisinde yaşaması"nı kendi varlık felsefesinin ana unsurlarından biri olarak ortaya koyuyordu.

Ne garip bir tesadüftür ki, İslâm dünyası, kalbi mesabesindeki bir coğrafyadan, yani Anadolu'dan Osmanlı gibi bir cihan devletinin doğuşunun heyecan ve sevincini yaşadığı aynı yıllarda, ikinci bir değişim olarak batısında sekiz asırlık Müslüman yurdu ve görkemli bir medeniyetin simge ismi olan Endülüs'ün bünyesinden kopuşuna şahit olmakta ve bu kopuşun derin sancısını hissetmekteydi. Hatırlanacağı üzere Osmanlı'nın kuruluş yıllarında İspanya'da Müslümanların siyasî hakimiyet sahası iyice daralarak Nasrîler olarak da bilinen Benî Ahmer Devleti'nin hükmettiği Gırnata, Meriyye, Mâleka ve Ronda gibi güneydeki birkaç şehir ve çevresine sıkışmış vaziyetteydi. Ne var ki, XV. yüzyılın son çeyreğinde Hıristiyan İspanyolların yoğun saldırıları neticesinde bu topraklar da kaybedildi ve en son 1492'de Gırnata'nın teslim edilmesiyle İspanya'da şu ya da bu ölçüde sekiz asırdır kesintisiz devam eden Müslüman hakimiyeti son bulmuş oldu.

Mamafih, bu gelişme, İspanya'da Müslüman varlığının tamamen sona erdiği anlamına gelmiyordu. Zira, gerek Benî Ahmer Devleti'nin sınırları içinde kalan şehirler gerekse daha önce XI-XIII. yüzyıllarda diğer birçok Endülüs şehri işgal edilirken, İslâm zimmî hukukundan esinlenilerek, bu şehirlerin Müslüman halkına can, mal ve din dokunulmazlığı güvencesi verilmek suretiyle kendi topraklarında kalma hakkı tanınmıştı. Bu teminata güvenen çok sayıda Müslüman, kendi dindaşlarının hakim olduğu başka ülkelere göçmek yerine birçok şehir ve bölgede Hıristiyan hakimiyeti altında yaşamayı tercih etti.1 Ancak, Hıristiyan idarecilerin taahhüdlerine sadakatleri fazla uzun sürmedi.

Nitekim XVI. yüzyıla girilirken, yani bu taahhüdlerin yer aldığı resmî belge olan Gırnata anlaşmasının üzerinden henüz iki elin parmakları kadar bir yıl sayısı bile geçmemişken, Müslümanları Hıristiyanlaştırmayı hedefleyen yoğun bir faaliyet içine girildi. 1500'den 1524'e kadar birbiri ardına çıkarılan fermanlarla Müslümanların zorla vaftiz edilmelerine çalışıldı ve bunda şeklen de olsa bir başarı sağlandı ki, bu şekilde Hıristiyanlaştırılan Müslümanlar, bilindiği üzre, İspanya tarihinde Moriscos2 (Moriskolar) olarak adlandırılmaktadır. Vaftize boyun eğmeyen Müslümanlar ise ülke dışına sürüldü.

Hıristiyan idaresi, Moriskoları sürekli gözetim ve denetim altında tutabilmek için engizisyon mahkemelerini devreye soktu. Ancak bu mahkemelerin raporlarında Moriskoların İslâma olan bağlılıklarını gizlice devam ettirdiklerinin ortaya çıkması üzerine, Hıristiyanlaştırma ameliyesine derinlik kazandırmak için, 1566-67'de bir dizi yeni baskı ve yasaklar uygulamaya kondu. Mahiyeti üzerinde bilahere durulacak olan bu uygulama Moriskolar arasında büyük bir infial uyandırdı ve 1568'de Gırnata merkezli büyük bir isyanın patlamasına neden oldu. İki sene devam eden bu isyan çok kanlı bir biçimde bastırıldı. Gırnata Moriskoları ülke içinde yeni bir sürgün operasyonuna maruz kaldılar. Engizisyon mahkemeleri faaliyetlerini sıklaştırdı. İslâma bağlılıkları tespit edilen Moriskolar, ibret olsun diye meydanlarda diri diri yakılmak veya kazığa oturtulmak suretiyle cezalandırıldılar. Ancak bütün bunlara rağmen Moriskoların Hıristiyanlaştırılması istenilen ölçüde gerçekleşmemişti. Sonuç bu olduğu için de, İspanyol idareciler ülkenin dinî birliğine zara verdiği ve potansiyel bir iç tehdit kaynağı olduğuna inandıkları yarım milyon civarındaki Moriskoyu 1609-1614 yılları arasında İspanya dışına sürdüler. Bu şekilde Müslümanların İspanya'da cemaat olarak ta varlıkları son bulmuş oldu.

Şimdi, verilen bu bilgilerden sonra zihinlerde şu soruların şekillenebileceğini tahmin etmek zor değildir: "Endülüs Müslümanlarına böyle bir yok oluş süreci yaşatılırken, yukarıda da belirtildiği gibi, gücünün zirvesine ulaşmış Osmanlı devleti neredeydi. Bu devletin söz konusu süreci engellemeye yönelik herhangi bir müdahalesi olmamış mıdır? Ya da Fas'tan Sumatra'ya kadar Müslümanların problemlerine ilgi gösteren Osmanlı, Moriskoların yaşadığı drama kayıtsız mı kalmıştır?"

Bunlar, aslında, Endülüs'ün çöküş sürecinden haberdar olan hemen her okuyucunun veya tarih meraklısının sürekli sorduğu ve cevap aradığı sorulardır. Yakın zamana kadar, bu sorulara cevap olmak üzere ortaya atılan bir kanaat, geniş bir kabul görmekteydi. Bir cümleyle özetlemek gerekirse bu kanaate göre, Osmanlı Endülüs Müslümanlarının sıkıntılarına ve bu sıkıntıları aşmak için yaptığı yardım çağrılarına ilgisiz kalmıştır.3 Ancak, hemen ifade etmek gerekir ki, bu görüş, hâlâ savunucuları bulunsa da, bilhassa Osmanlı arşiv belgelerinin araştırmacıların hizmetine sunulmaya başlamasının ardından, en azından ilmî geçerliliğini yitirmiştir. Bu sonuca ulaşılmasında bazı araştırmacıların yaptıkları çalışmaların payı büyüktür. Tunuslu araştırmacı Abdulcelil et-Temîmî bunların başında gelmektedir. O, gerek yayınladığı arşiv belgeleriyle gerekse konuya ilişkin müstakil makaleleriyle Osmanlı'nınMoriskolara yardım etmediği görüşünün büyük ölçüde geçersizliğini ortaya koymuştur.4 Yine ABD'li araştırmacı A. C. Hess'in hakkını teslim etmeden geçmemeliyiz. Onun "The Moriscos: An Ottoman fifth column." isimli makalesiyle5 Osmanlı-Morisko ilişkilerine Osmanlı kaynaklarını

kullanmak suretiyle dikkat çeken ve yeni bir boyut katan ilk araştırmacı olduğunu söylersek, herhalde yanılmış olmayız. Cezayirli araştırmacı Chakib Benafri'nin aralarında arşiv belgelerinin de bulunduğu Osmanlı kaynaklarını kullanarak hazırladığı Yüksek Lisans tezi,6 ulaştığı neticeler açısından ayrıca zikre değerdir. Araştırmacı, bu tezinde Osmanlıların Moriskolara sürgün edilmelerinden gerek önce gerekse sonra ne tür ve ne şekilde yardımlarda bulunduğunu belgelerle ortaya koymuştur. Son olarak Suudlu olduğunu tahmin ettiğimiz araştırmacı N. A. Rıdvan'ın Osmanlı'nın Endülüs'ü ve Endülüslüleri kurtarmaya yönelik gayretlerini konu alan hacimli ve fakat ana kaynaklara ulaşma noktasında zayıf bir çalışması7 da okuyucuya sunulmuş bulunmaktadır.

Ancak, ne yazık ki, Türk okuyucusu, hattâ akademisyenlerin bile çok büyük bir kısmı, kendi tarihimizin belli bir dönemini yakından alakadar eden bu çalışmalardan haberdar değildir. Mevcut boşluğu göz önünde bulundurarak, bu çalışmamızı Endülüs Müslümanlarına Osmanlı yardımı konusuna tahsis ettik. Maksadımız, okuyucuyu kendi mülahazalarımızla birlikte yukarıda zikredilen araştırmaların sonuçlarından haberdar etmektir.

İlk İlişkiler-İlk Yardım

Osmanlı-Endülüs ilişkileri üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak duran bazı araştırmacılar, bu ilişkilerin ilk kez Benî Ahmer devleti henüz ayakta iken, Fatih döneminde (1451-1481) bir Endülüs elçisinin 1477 yılında İstanbul'a gidişi ile başladığını ileri sürmektedirler.8 Buna kaynak olarak ise Katip Çelebi'nin Takvimu't-Tevârih isimli eseri gösterilmektedir. Anılan eserde, Benafri'nin de dikkat çektiği gibi,9 değil 1477 olayları arasında, Fatih döneminin tüm olayları içinde böyle bir elçiden hiç söz edilmemektedir.

Buna mukabil 892 yılı olayları sayılırken bunların arasında Benî Ahmer'in kaside-i ğarrâ ile yardım dilemesinin ardından Kemal Reis'in İspanya kıyılarını vurmak için donanma ile harekete geçişine de yer verilmektedir.10 Ancak, görüldüğü üzre, Katip Çelebi burada esas olarak Kemal Reis'in ayrılış tarihini belirtmektedir. Peki söz konusu elçi ne zaman gelmiştir? Efdaleddin, herhangi bir kaynak göstermeksizin 891 senesinde geldiğini ileri sürmektedir.11 Bize göre ise, doğru olan tarih, Katip Çelebi'den tam olarak çıkarılamasa da, yine 892 senesidir. Çünkü, Benî Ahmer sultanı, Osmanlı'ya gönderdiği elçiyle eş zamanlı olarak bir elçi de Memlükler'e göndermiştir. İbn İyas, bu elçinin Mısır'a 982 senesinde ulaştığı bilgisini vermektedir.12 O halde Osmanlı'ya gönderilen elçinin İstanbul'a aynı senede ulaştığını söyleyemez miyiz? Öte taraftan 892 senesi, miladî olarak 1477 değil, 1486-87 yıllarına tekabül ettiğine göre, Takvimu't-Tevarih'teki malumattan hareketle Osmanlı-Endülüs ilişkilerinin başlangıcını Fatih dönemi yerine II. Bayezid (1481-1512) dönemine nisbet etmek daha isabetli olacaktır. Peki, bu görüşler doğru ve isabetli ise, o zaman 1477 tarihi nasıl ortaya çıktı? Aslında bu sorunun cevabı gayet açıktır. Şöyle ki: 1477 yılını ilk ortaya atan İlter'dir ve bunun da temel sebebi, çok büyük bir ihtimalle, onun Takvimu't-Tevarih'teki 892 tarihini, yanlışlıkla 882 olarak okumuş olmasıdır ki bu da miladî olarak 1477 yılına tekabül etmektedir. Bilahere ondan istifade eden

araştırmacılar, bu tarihi ana kaynaktan kontrol etme yoluna gitmediklerinden, İlter'in yaptığı bir yanlışlığı, aynen tekrarlamışlardır.

Endülüslü elçinin İstanbul'a ulaştığı günlerde Beni Ahmer devleti taht kavgaları ve bundan kaynaklanan yönetimdeki iki başlılık nedeniyle iyice yıpranmış vaziyetteydi. Bundan daha kötüsü, Kastilya krallığının, İspanya'daki bu son Müslüman devletinin varlığına son vermek üzere harekete geçerek 1482'de Hâme'yi, 1485'te Ronda'yı işgal etmesi, 1487'de Mâleka (Malaga)'yı işgal etmek üzere olması ve böylece de başkent Gırnata'yı tehdit eder hale gelmiş bulunmasıydı.13 İşte bu vaziyet ve şartlar içinde son Benî Ahmer sultanı Ebû Abdullah es-Sağîr, Kuzey Afrika'daki Müslüman hanedanlara ve Memlükler'e müracaat ettiği gibi14 bir elçisini de İstanbul'a göndermiştir.

Elçi, içinde bulundukları vahim durumu anlatmak maksadıyla Endülüslü meşhur şair Ebu'l-Bekâ Salih b. Şerif er-Rundî (Ö. 684/1285)'nin XIII. yüzyılda Ceyyan, Belensiye, Kurtuba, İşbiliye, Denia, Şenterin gibi birbiri ardına kaybedilen Müslüman şehirleri için söylediği ve az önce de geçtiği üzere Katip Çelebi tarafından kaside-i ğarrâ olarak nitelenen bir ağıtını (mersiye)15 da beraberinde getirmişti. Baştan sona etkili ve dokunaklı ifadelerle dolu olan ağıt, önce zamanın acımasızlığı ve her şeyin fani olduğunu anlatan beyitlerle başlar, sonra belli başlı Müslüman şehirlerinin işgal edilmesi, camilerin kiliseye çevrilmesi ve böylece ezan yerine her tarafta çan seslerinin duyulması, çocukların analarından zorla ayrılması, genç kadın ve kızların esir pazarlarında satılması şeklinde Endülüslülerin yaşamış oldukları felaketleri anlatır ve sonunda şu beyitlerle Müslümanları Endülüs'ün imdadına koşmaya çağırır:.

Ey ibret dolu geçmişten ibret alacak yerde.

günübirlik işlere, dedikodulara batmış kişi!.

Sen uyu bakalım! Ama zaman için ne demek dinlenme! Ne demek uyku!?.

Endülüs'ten, Endülüs'ün zavallı halkından var mı haberiniz?.

Her yer onların felaketini duydu; sizin kulağınız sağır,

gözünüz kör, kalpleriniz mefluç mu?.

Ölen asker, esir kadın ufuklara bakıp.

Son âna dek bizden imdat beklemişti.

Hiç düşündünüz mü bunu?.16

Öyle anlaşılıyor ki, Uzunçarşılı'nın da belirttiği gibi17 gerek Osmanlıdonanmasının bu esnada İspanya'ya doğrudan bir müdahale için yetersizliği, gerek Cem meselesinin Bâb-ı Ali'yi fazlaca meşgul etmesi ve gerekse güneyde Osmanlı-Memlük ihtilaf ve çatışmasının varlığı nedeniyle II. Bayezid,

Endülüslülerin bu yardım talebine somut bir karşılık verememiştir. Ancak, bu ifadeden padişahın hiçbir teşebbüste bulunmadığı anlamını da çıkarmamak lazımdır. Zira bir sonraki Endülüs elçisinin beraberindeki kasideden anlayacağız ki, II. Bayezid, bizzat Kastilya kral ve kraliçesine bir mektup yollayarak, onlardan Endülüs Müslümanlarına yönelik işgal ve baskı politikasından vazgeçmeleri ricasında bulunmuş, ancak kaside de belirtildiği gibi, bu ricaya pek itibar edilmemiştir.

Bazı tarihçiler, II. Bayezid'in 1487 yılında meşhur denizci Kemal Reis'in kumanda ettiği bir donanmayı İspanya'yı vurmak maksadıyla Akdeniz'e gönderdiğini ileri sürmektedirler.18

Yukarıda Takvimu't-Tevarih'ten aktardığımız malumatın onları böyle bir yargıya sevkettiği anlaşılmaktadır.19 Ancak, Kemal Reis her iki tarihte de henüz Osmanlı'nın hizmetine girmemiş olduğundan,20 bu görüş ve tarihleri şüpheyle karşılamak lazımdır. Keza sözü edilen kasidede bu hususa hiç telmihte bulunulmaması da, üzerinde durulan husus açısından ayrıca dikkat çekicidir. Bununla beraber, dönemin bu en meşhur korsanının belirtilen tarihte kendi gemileriyle, hatta belki bir şekilde devlet tarafından da teşvik edilip desteklenerek, İspanya üzerine sefer düzenlemiş olması, ihtimal dışı görülmemelidir. Kitâb-ı Bahriye'ye bir mukaddime hazırlayan Fevzi Kurtoğlu'na göre, Kemal Reis, 1487'den itibaren iki yıl süreyle Moriskoları Cezayir'e taşımakla meşgul olmuştur.21

Öte taraftan, muhtemelen bu ilk elçinin sonrasında, Tunus emiri Abdulmü'min'in Osmanlı ile Memlükler arasında arabuluculuk yaparak, her iki devleti aralarındaki çatışmayı durdurup, Endülüs Müslümanlarına yardım için birlikte hareket etmeye razı ettiği, bunun ardından müşterek bir plan hazırlandığı, bu plan çerçevesinde II. Bayezid'in donanmayla Sicilya üzerine sefer tertip etmek suretiyle İspanya kralı Ferdinand'ın (1479-1516) dikkatlerini buraya çekmesinin, buna mukabil Memlüklerin ise karadan Kuzey Afrika'yı aşarak İspanya'ya girmesinin kararlaştırıldığı şeklinde bir teşebbüsten söz edilmektedir.22 Ne var ki, böyle bir plan ve teşebbüsün, varlığı ihtimal dahilinde olsa bile, olayların akışından biliyoruz ki, tahakkuk etmediği kesindir.

Sebebi ve mazereti her ne olursa olsun, aralarında Osmanlıların da bulunduğu o günün Müslüman devletleri (Memlükler, Hafsîler,23 Sa'dîler,24 Abdulvâdîler25) gerekli yardımları yapamadıkları veya yapılan yardımlar yeterli olmadığı için, Benî Ahmer devleti 1492 yılında yıkıldı. Bu gelişmenin hemen ardından Hıristiyan idareciler, bilhassa kilisenin teşvikleriyle "tek din (Katoliklik), tek devlet" esasına dayalı bir zihniyet istikametinde, "Giriş" kısmında değindiğimiz zorla Hıristiyanlaştırma ve sürgün politikalarını uygulamaya koydular. Pilot bölge olarak seçilen Gırnata ve civarında, Müslümanlar, anlaşmalar hiçe sayılarak kendilerine reva görülen bu politikalara karşı 1499-1501 senelerinde üst üste ayaklandılarsa da, bu ayaklanmalar kanlı bir biçimde bastırıldı. İsyanlara iştirak edenlere, vaftize razı olmaları ya da ülkeyi terketmeleri karşılığında hayat hakkı tanındı. Neticede çok sayıda Müslüman ya sürgüne gidecek imkana sahip olmadığından ya da mevcut baskıların bir gün sona ereceği beklentisiyle, şeklen de olsa vaftize boyun eğdi. İlim ehlinden ve varlıklı kesimden olan birçok Müslüman sürgünü tercih etti. Bu arada vaftiz edilen Müslümanların, yani Moriskoların İslâmla ilişkilerini kesmek için dinî eserler toplatıldı ve imha edildi, mescidler kiliseye çevrildi, İslâm'la ilgili tüm

ibadet ve görüntüler yasaklandı, Moriskoların evleri gözetleme altına alındı.26 İşte bu ağır baskıların yaşandığı bir ortamda Endülüslüler bir kez daha gözlerini, belki yardımları dokunur diye dışarıdaki Müslüman kardeşlerine özellikle de Osmanlılara çevirdiler. Çünkü onlar için Osmanlı çok şey demekti. Her şeyden önce İslâm dünyasının en güçlü devletiydi, baştaki padişah sıradan bir hükümdar değil, bütün Müslümanları temsil etme kabiliyet ve yetkisine sahip bir halife idi. O halde bu halife Endülüslülerin yaşamakta oldukları “trajedi”ye bigane kalamazdı ve üstelik bu “halife” padişah, “Allah’a ibadet edenleri her türlü kötülükten kurtarma gücüne sahipti”.27

İşte bu ümit ve temenni içerisinde Endülüslüler, 1501-2 senesinde bir elçi vasıtasıyla bir kez daha II. Bayezid’e müracaat ettiler. Bu elçi de, tıpkı ilk elçi gibi, yanında Endülüslülerin içinde bulundukları şartları adeta kelimelerle tasvir eden bir ağıt28 getirmişti. 105 beyitlik bu ağıtta dinî kitapların yakılması ve çöplüklere atılması, namaz kıldıkları veya oruç tuttukları tespit edilenlerin ateşe atılmaları, kiliselere gitmeyenlerin papazlar tarafından feci şekilde dövülmeleri, Hz. Peygamber’e zorla küfrettirilmesi ve onun adının anılmasının yasaklanması, Hz. Peygamber’in adını ananlara eziyet edilmesi, Müslüman asıllı idarecilerin, kadıların dövülmeleri veya para cezasına çarptırılmaları, Moriskoların ölülerinin bir hayvan ölüsü gibi çöplüklere ya da pis yerlere terkedilmesi, isimlerin zorla değiştirilmesi, bazı mescidlerin çöplüğe çevrilmesi, Enderiş’te halkın camiye toplanarak diri diri yakılması Moriskoların maruz kaldıkları baskılar olarak sıralanmakta; bütün bu baskılara rağmen onların İslâm’a samimiyetle bağlı kaldıkları vurgulandıktan sonra, padişahtan kendilerine yardım etmesi talebinde bulunulmaktadırlar. Ağıtta padişahın ne tür yardımlarda bulunabileceğine de yer verilmekte, bu bağlamda ondan Hıristiyan kral ve kraliçenin ya 1492 anlaşması çerçevesinde Müslümanlara verdikleri can, mal ve din dokunulmazlığına dair taahhüdlere bağlı kalmalarını ya da Endülüslülerin mallarıyla birlikte Kuzey Afrika’ya göçmelerine izin vermelerini sağlaması istenmektedir.

İşte bu ikinci elçinin gelişi sonrasındadır ki, Osmanlı yönetimince, daha öncekinden farklı olarak İspanya’da yaşanan trajediye doğrudan müdahale kararı alınmış ve bu karar gereğince, 1594’te Osmanlı’nın hizmetine girmiş bulunan ünlü denizci Kemal Reis, 1505 yılında bir donanmayla Akdeniz’e gönderilmiştir. Kemal Reis ve ona bağlı leventler bu sefer esnasında Mâleka ve Balear adalarını vurmuşlar, bu arada çok sayıda Moriskoyu gemilerle Kuzey Afrika ve İstanbul’a taşımışlardır.29

Burada niçin karadan da bir müdahale cihetine gidilmediği sorusu akla gelebilir. Mamafih bu esnada kara ordusunun gideceği tek güzergah olan Mısır ve Kuzey Afrika tamamıyla Osmanlı hakimiyeti dışında olduğu, ayrıca bir kara ordusunun İspanya’ya geçişi için stratejik öneme sahip Septe ve Tanca’nın Portekizliler, Merselkebîr (Mersa’l-Kebîr)’in ise 1505’te İspanyollar tarafından zapt edildiği hatırlanacak olursa, böyle bir müdahale tarzının imkansızlığı kendiliğinden anlaşılmış olur.

Barbaros’un Yardımları

Kemal Reis'in Moriskolara yardım için gönderilişiyle eş zamanlı olarak, aslen Vardar yenicesinden gelip Midilli'ye yerleşen Yakup isimli bir Türk sipahinin oğlu olan Barbaros da ağabeyi Oruç Reis'le birlikte Doğu Akdeniz'den Batı Akdeniz'e geçip korsanlık faaliyetlerine başlamış bulunuyordu. İki kardeş, Tunus'ta Halkulvâdî'yi ve bir yarımada üzerinde bulunan Cicelli'yi üs edinerek akınlarını İtalya kıyılarına kadar uzattılar. 1515 yılında Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) de desteğini alarak, daha sonra Osmanlıların Endülüslülere yardımda kullanacağı ana üs konumunu alacak olan Cezayir'i İspanyol işgalinden kurtarmak için harekete geçtiler. 1517'de bu hedeflerine ulaştılar ve Oruç Reis Cezayir sultanı ilan edildi. Ancak 1518'de İspanyollar ve onlarla işbirliği yapan yerli kabilelerle yapılan Tlemsen savaşı esnasında Oruç Reis'in ölmesi sonucu Barbaros yalnız kaldı. Oun bu durumda aldığı en önemli karar, Osmanlı himayesini talep etmek oldu. Bunun için adamlarından Hacı Hüseyin'i Cezayir halkının bir arizası ile birlikte İstanbul'a gönderdi.30

Arizada Endülüs'ün işgal edilişine ve dolayısıyla Moriskoların işgal altında kalışına dikkat çekildikten sonra, düşmanların (Portekizliler ve İspanyollar) doğudan ve batıdan Cezayir'i kuşattığı, Cezayir halkı bu durumda iken Oruç Reis ve Hayreddin'in imdatlarına yetiştiği ve bu sayede düşmanın püskürtüldüğü, kendilerinin Şer-i Şerîfi uygulamada kararlı ve Allah yolunda cihadı meslek edinmiş Hayreddin'den ziyadesiyle memnun oldukları, onun idaresi altında Osmanlı devletine tâbi olmak ve bu suretle düşman tehlikesinden beri olmak istedikleri gibi hususlar yer almaktaydı.31

O sırada Osmanlı tahtında oturan Yavuz Sultan Selim, bu talebi tereddütsüz kabul etmiş ve Barbaros'a yeniçerilerle topçulardan oluşan 2000 kişilik bir askeri birlik de göndermiştir.32

Osmanlı'nın himaye ve desteğini arkasına alan Barbaros'un bundan sonra İstanbul'a davet edileceği 1533 tarihine kadarki en önemli faaliyetlerinden biri, Endülüslüleri kurtarmak maksadıyla İspanya kıyılarına birbiri ardına seferler düzenlemek olmuştur. O, bu şekilde bir taraftan İspanya kıyılarını vurarak İspanyol devletini taciz ederken, diğer taraftan çok sayıda Moriskoyu gemilerle Kuzey Afrika'ya taşıyordu. Mesela 1529 senesinde İspanya kıyılarına gönderdiği 36 gemilik bir filo, yedi sefer yapıp 70.000 dolayında Moriskonun Cezayir'e naklini sağlamıştı.33 Nitekim hemen aşağıda üzerinde durulacak olan Moriskoların 1541 yılında Kanuni'ye gönderdikleri mektupta da Barbaros'un bu hizmetlerinden övgüyle sözedilmekte ve onun Berchek, Cherchel ve Tlemsen gibi bölgelere yerleştirdiği Moriskoların emn-ü emân içerisinde buraların imar ve gelişmesi için gayret gösterdikleri kaydedilmektedir.

Kanuni'ye Mektup

Bu ve diğer başarılı faaliyetleriyle Osmanlı Devleti'nin dikkatini çeken Barbaros, 28 Aralık 1533 (11 Cemâziyelâhir 940)'te Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından İstanbul'a çağrıldı ve çok geçmeden 6 Nisan 1534'te Cezâyir-i Bahr-i Sefîd payesiyle kaptân-ı deryâlığa tayin edildi; bir başka ifadeyle imparatorluk donanmasının sevk ve idaresi ona teslim edildi.

Barbaros'un kaptan-ı deryâlığa getirilmesiyle Osmanlı denizciliğinin gelişme seyri önemli bir ivme kazandı. Nitekim Ege denizinin güneyinde Venediklilere ait bulunan ve Osmanlı Devleti'nin güvenliği açısından son derece önemli olan bazı adalar (Paros, Antiparos, Skyros, Egina, Naksos, Andros, Kerpe vb.), onun tarafından fethedildi. 25 Eylül 1538'de Andrea Doria komutasındaki haçlı donanmasını Preveze önlerinde hezimete uğratan donanmanın başında o vardı. Yine onun sevk ve idare ettiği Osmanlı donanması, Fransa ile yapılan ittifak sayesinde Marsilya'da demirleyebilmişti. Kısacası Barbaros'la Osmanlı denizciliği gücünün zirvesine ulaşmış bulunuyordu.34

İşte tam da böyle bir zamanda, Endülüslülere dair yeni bir feryatnâme daha İstanbul'a ulaştı. Cezayir'e göçmüş Moriskolarca kaleme alındığı kuvvetle muhtemel olan bu feryatnâmeden anlaşılmaktadır ki, Barbaros'un İstanbul'a çağrılması Osmanlı denizciliği için büyük bir kazanç olurken, Moriskolar açısından ciddi bir kayıp teşkil etmişti. Zira Barbaros'un Cezayir'den ayrılışından sonra Moriskolar büyük ölçüde sahipsiz kalmışlardı. Bu sebepledir ki, onlar bu feryatnâme ile tek bir şey istiyorlardı; o da Barbaros'un tekrar Cezayir'e gönderilmesi.

Arapça olan bu feryatnâmenin muhtevasına gelince, hamdü senâdan ve Müslümanların halifesi olarak Kanunî'nin, tıpkı selefleri gibi, İslâm'a ve Müslümanlara olan hizmetlerinden bahsedildikten sonra, o esnada İspanya'da ellisi Gırnata ve civarında mukim eşraftan olmak üzere toplam 364 bin kişinin bulunduğu belirtilmekte, maruz kaldıkları baskılar sıralanmakta ve şöyle denmektedir: Biz ve dinimiz İslâm zulme uğradı. Kafirler dehşet saçıyor ve bize işkence yapıyorlar, bizi ateşe atıp yakıyorlar. Düşmanlar dört yanımızdan bizi kuşattı; zulme ve zarara uğratıldık. Bizi tek bir yaydan boşanıp hedefini sektirmeyen oklarla vurdular. “ Feryatnâmenin devamında Mağrib'de hüküm süren Sa'dîler ve Vattasîler'den yakınılmaktadır. Çünkü bunlar, Moriskoların yardım çağırılarına kulaklarını tıkamışlar, din kardeşliğinin icap ettirdiği yardımı yapmamışlardır. Moriskolar Mağriblilerle alakalı bu yakınmada bulunurken sözü Barbaros' getirmekte ve onun kendilerine yaptığı yardımlar konusunda şu övgü ve takdir dolu cümleleri sıralamaktadırlar: Allah yolunda cihad eden meşhur veziriniz Hayreddin (Barbaros) daima Mağrib halkının yanında yer alıyordu. Cezayir'de iken bizim içinde bulunduğumuz kötü durumu öğrendi. Müslümanlar, padişahımıza itaat ve ona muhabbet besleme konusunda ittifak ettiği ve zât-ı âlîlerinin idaresi altındaki topraklarda huzur, adalet ve hukuk hakim olduğu için, biz de bu sebeple, veziriniz Hayreddin'den yardım istedik, o da bize yardım etti. Onun yardımları sayesinde çok sayıda Müslüman, kâfirlerin elinden kurtarılarak, İslâm topraklarına yerleştirildi. “ Feryatnâmenin son kısmında ise Moriskolar, padişahtan kendilerine yardım etmesini istemekteydiler ki, bu bağlamda da bir tek beklenti ve temennileri vardı, o da, yukarıda da ifade edildiği gibi, Barbaros'un yeniden Cezayir'e gönderilmesiydi.35

Peki, Kanuni bu yardım çağırısına nasıl mukabalede bulundu? Kanuni dönemini Osmanlı Devleti'nin dinî siyaseti ve İslâm alemi ile ilişkiler açısından bir doktora tezi çerçevesinde inceleyen Asrar'ın duygusallık da yüklü ifadelerine bakılacak olursa, “Osmanlı imparatorluğu kuvvetinin zirve noktasında bulunduğu, Müslümanların liderlik mevkiini işgal ettiği ve kendisini bütün dünyadaki Müslümanların koruyucusu ve kurtarıcısı sandığı sırada, ihtiyaç olduğu zaman vazifesini yerine

getirmedi ve Endülüs'ün Arap Müslümanlarını kendi hallerine bıraktı." Asrar devamla Osmanlı Devleti'nin ne yapabileceğine dair imkan ve ihtimaller üzerinde dururken farklı alternatifleri sıralamaktadır. Buna göre Osmanlı, donanmasıyla İspanya'ya müdahale edebilirdi, bu olmazsa kendi yönetimi altındaki Hıristiyanları, Moriskolara tatbik edilen baskıların aynısının bunlara da uygulanacağı tehdidiyle rehin olarak değerlendirebilirdi ya da Moriskoların selametle Mağrib ülkelerine taşınmalarını sağlayabilirdi. Asrar, bu ihtimalleri sıraladıktan sonra konuyu şu hüküm cümleleriyle tamamlamaktadır: "Fakat bu hususta hiçbir şey yapılmadı. Böylece, bu ilgisizlik, Kanuni Sultan Süleyman devrinin haricî dinî politikasının en büyük ve hiç unutulmayacak hatalarından birini teşkil ediyor".36

Tarihi veriler, Kanuni döneminde, belki kısmen Asrar'ı teyid edercesine Moriskolara ciddi sayılabilecek bir yardımın yapılamadığını ortaya koymaktadır. Ancak bu mahiyette bir yardımın yapılamamış olması, Kanuni'nin Morisko meselesine tamamen ilgisiz kaldığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Olayların akışından, Kanuni'nin bu konuda farklı bir strateji izlediği anlaşılmaktadır. Bu stratejinin bir ayağını Fransa ile işbirliği içerisinde İspanya'nın sıkıştırılması politikası teşkil etmekteydi. Tezinde doğrudan Osmanlı-Morisko ilişkileri üzerinde duran Benafri'nin tespitlerine göre, 1541-43 yılları arasında Macaristan seferiyle meşgul olduğundan, Moriskolara doğrudan bir yardımda bulunamamış olan Kanuni, 1543'te, Fransa ile iş birliği yaparak, İspanya ve İtalya'ya ait şehir ve kaleleri vurmak maksadıyla Barbaros'u Akdeniz'e göndermişti. 110 gemilik bir filoyla 28 Mayıs 1543'te İstanbul'dan ayrılan Barbaros; Messina, Reggio ve Ostia gibi İtalyan şehirlerini vurduktan sonra Marsilya'da Fransız donanmasıyla birleşti. Öyle anlaşılıyor ki, Barbaros'un hedefi, buradan güneye doğru kıvrılarak İspanya'yı sıkıştırmak ve bu suretle Moriskolar üzerindeki baskıyı kaldırmaktı. Ne var ki, çok geçmeden Fransa'nın İspanya ile bir anlaşma imzalaması, Barbaros'u bu hedefe ulaşmaktan alıkoydu ve Osmanlı donanması geri dönmek zorunda kaldı.37 Uzunçarşılı'nın belirttiğine göre,38 Barbaros, bu esnada kendisi gidemese de, ufak filolar göndererek İspanya kıyılarını vurdurmayı ihmal etmemiştir. Bundan yaklaşık on beş sene sonra, 1558'de Osmanlı donanması yeniden Fransız donanmasıyla birlikte Akdeniz'de İspanyollara karşı bir sefer gerçekleştirdi ve Balear adalarına (Mayorka ve Menorka) kadar ulaştı.39 Kaynaklara yansımasa da, İspanya'ya bu kadar yaklaşmış olan donanmanın gerek ilk gerekse ikinci seferinde bir grup Moriskoyu kurtarmış olması ihtimal dışı görülmemelidir.

Kanuni'nin stratejisinin diğer ayağını ise, Kuzey Afrika ve Akdeniz'de kesin üstünlük sağlama ve bu suretle İspanya'ya müdahaleyi daha kolay hale getirme politikası oluşturmaktaydı. Her ne kadar Asrar, Osmanlı'nın Moriskoları kurtarmak için İspanya üzerine doğrudan bir donanma gönderebilmesi ihtimalinin varlığından söz ediyorsa da, Kanuni döneminde Akdeniz'deki güç dengeleri göz önüne getirildiğinde, bu ihtimalin gerçekleşme şansının yok denecek kadar az olduğu kendiliğinden anlaşılır. Zira, bu dönemde Kuzey Afrika'da sadece Cezayir Osmanlı hakimiyet alanına dahildi. Trablusgarb, ancak 1551'de, yani Kanuni'ye gönderilen feryatnâmeden on sene sonra Osmanlı hakimiyetine katılabilmişti. Stratejik önemi son derece fazla olan Tunus 1535'ten beri İspanyol hakimiyetindeydi. Gerek Fas idarecileri gerekse bölgedeki diğer bazı mahalli hanedanlar,

kendi iktidarlarını muhafaza edebilmek için İspanyollarla dost olmayı tercih etmekteydiler.40 Doğu ve Orta Akdeniz'deki Cerbe, Malta, Sicilya, Korsika, Mayorka, Minorka gibi adalar, önemli birer deniz üssü olarak doğrudan ya da dolaylı bir biçimde İspanyolların kontrolünde bulunuyordu. Bu adalara nisbetle İstanbul'un yanıbaşında sayılabilecek Kıbrıs bile Osmanlı hakimiyetinde değildi. Bir başka önemli ve gözden kaçırılmaması gereken husus, Osmanlı donanmasının aynı sıralarda sırf Akdeniz'de değil, Portekiz saldırılarını önlemek maksadıyla Kızıldeniz, Basra körfezi ve Hint denizinde de faaliyet göstermek zorunda kalmış olmasıdır.41

Orta ve Batı Akdeniz'de İspanyol donanmasının bu denli bir ağırlığı var iken, ayrıca Portekiz'den kaynaklanan tehlike ve tehditler bertaraf edilmemişken, Osmanlı'nın donanmasını doğrudan İspanya üzerine göndermesi, kelimenin tam anlamıyla sonucu tahmin edilemeyen bir maceraya atılmaktan başka bir anlam taşımazdı. Mamafih, Osmanlı idarecileri, devleti böyle bir maceraya sokmayacak kadar tecrübe sahibiydiler. Çünkü kişisel hayattan farklı olarak devlet hayatında maceraya yer olmadığı, herhalde onlar tarafından da iyi bilinmekteydi. Bu sebepledir ki, Moriskolara yardım sadedinde İspanya üzerine macera türünden doğrudan bir sefer yerine, kah Kuzey Afrika'ya yerleşmek kah Fransa ile ittifak kurmak suretiyle İspanya'yı sıkıştırmak ve bu suretle Moriskolar üzerindeki baskıları kaldırmak hedeflenmiştir.

Bu politikanın tamamen sonuçsuz kaldığı söylenemez. Zira, kesin tarih vermek gerekirse, 1547-1562 yılları arasında İspanya'da Moriskolara yönelik baskılarda bir gevşemenin olduğu, birçok kez engizisyon mahkemelerinin çalışmalarının durdurulduğu dikkat çekmektedir.42 Bu gelişmenin, Kanuni'nin takip ettiği politikayla bir şekilde alakalı olduğunu niçin düşünmeyelim?

Öte taraftan Kanuni döneminde Moriskoların Mağrib'e veya başka bir Müslüman yurduna taşınması istikametindeki çalışmalar da tamamen durmuş değildi. Turgut Reis, Piyale Reis ve Salih Reis gibi Osmanlı denizcileri İspanya'ya karşı birçok sefer düzenlediler ve korsanlık faaliyetlerinde bulunan Moriskolarla işbirliği içerisinde çok sayıda Endülüslüyü Osmanlı topraklarına taşıdılar.43

Asrar tarafından, Osmanlı'nın kendi yönetimindeki Hıristiyanları rehin olarak kullanmak suretiyle Moriskoların üzerindeki baskıları kaldırma imkanına sahip bulunduğunun ileri sürülmesi, araştırmacının bu devletin değer hükümlerini ve devlet ciddiyetini iyi anlayamamış olmasından kaynaklansa gerektir. Her şeyden önce Osmanlı, bilebildiğimiz kadarıyla, tarihinin hiçbir döneminde devlet felsefesi çerçevesinde böyle bir anlayışı benimsememiştir. Çünkü, kendi sınırları içindeki gayr-i müslimleri, ister Hıristiyan olsun ister Yahudi, kendi vatandaşı olarak telakki etmiştir.44 Öte taraftan, bir anlık böyle bir anlayışın benimsendiğini düşünsek bile, bunun uygulamaya konma şansı hemen hiç yoktu. Zira devletin tebasının önemli bir kesimini Hıristiyanlar teşkil etmekteydi. Dışarıda zaten bir Haçlı cephesi oluşmuş iken, "rehine politikası" ile içerideki Hıristiyanları baskı altına alıp hoşnutsuzluğa sevketmek, devletin iç istikrarını bozmaz mıydı? İçeride mağduriyet psikolojisi yaşayacak olan Hıristiyan teba, dışarıdaki Haçlı cephesinin yanına itilmiş olmaz mıydı?.

Sonuç olarak, Kanuni'nin Akdeniz politikasında Moriskoların bir yeri ve ağırlığı olduğu kesindir. Bu padişah, yukarıda da ifade edildiği gibi, öyle anlaşılıyor ki, önce Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz'e yerleşmek, ardından da Morisko meselesini kesin bir çözüme kavuşturmak niyetindeydi. Trablusgarb, Cerbe ve Malta'nın alınması, zaman zaman İtalya ve İspanya kıyılarının vurulması bu hedef istikametinde atılmış adımlardı. Yine Turgut, Salih ve Piyale Reisler'in Moriskoların taşınmasına yardımcı olmaları da devletin bilgisi dışında değildi.

1568 İsyanı ve Osmanlı

Kanuni döneminde Osmanlı donanmasının Batı Akdeniz'e doğru ilerlemesi, tabiî olarak Moriskolarla Osmanlılar arasında birtakım ilişkilerin kurulmasını daha kolay hale getirmişti.45 Her şeyden önce sürgün neticesi Mağrib topraklarına yerleşmiş Moriskolardan bir kısmı, intikam maksadıyla İspanya sahillerine yaptıkları hücumlarda Türk denizcilerle birlikte hareket etmekteydiler. Osmanlı donanmasının Akdeniz'de kazandığı her başarı, İspanya'daki Moriskoları ümitlendiriyor,46 sonuçta onları kurtuluşlarının ancak Osmanlı sayesinde mümkün olacağına inanmaya sevkediyordu. Aslında o dönemde İslâm dünyasının en güçlü devleti Osmanlı olduğundan başka türlü düşünmenin de imkanı yoktu. Bu sebepledir ki, daha 1504'lerde Vahran müftüsü el-Mağravî de, Moriskolara gönderdiği meşhur fetvasında47 onlara, Osmanlılar sayesinde rahata kavuşabilecekleri umudunu aşılamayı zorunlu görmüştü.

Bu umudun tabiî neticesi olarak Moriskolar Osmanlılarla daha fazla irtibata geçme ihtiyacını hissettiler. Yeni araştırmalar, Engizisyon mahkemelerinin arşivlerinde bu ilişkilere delalet eden pek çok örneğin varlığını ortaya koymaktadırlar. Mesela Belensiye engizisyon mahkemesine ait bir raporda, 1562 senesinde bu şehirdeki Moriskoların fakih Pedro de Castro'nun deniz kıyısındaki evinde Kuzey Afrika'dan gelen bazı Osmanlı temsilcileriyle görüştükleri ve bu görüşmede gelecekte çıkarılması düşünülen bir isyan hareketi üzerinde durulduğu, ayrıca fakih Pedro'nun bu kişilerle sık sık mektuplaştığının mahkemede bizzat kendisi tarafından itiraf edildiği kaydedilmektedir. Yine bir başka engizisyon raporunda Aragon Moriskoların da Osmanlı ile bir haberleşme ağı oluşturduklarına dikkat çekilmektedir.48

Bu ilişkilerden haberdar olan İspanyol idareciler, bunun gelecekte doğurabileceği tehlikeleri önleyebilmek maksadıyla bir dizi tedbir almaya yöneldiler ki, bunlar arasında en dikkat çekici olanı, Moriskoların iyice sindirilmesini hedefleyen 1567 kraliyet fermanıydı. Bu ferman gereği Moriskoların yaşadığı merkezlerin her birine denetim ve gözetim maksadıyla en az on ikişer Hıristiyan ailesi yerleştirilecek ve bu aileler Moriskoların evlerine diledikleri zaman izinsiz girebilecekler, on bir yaşın altındaki Morisko çocukları ailelerinden alınarak muhtelif bölgelerdeki kilise okullarına yerleştirilecekler, Arapça konuşmak kesinlikle yasak olup üç sene içerisinde herkes İspanyolcayı öğrenecek, kadınlar çarşaf ve peçelerini atarak Hıristiyan kadınlar gibi giyinecekler, evlerde kesinlikle Arapça kitap bulundurulmayacak, düğün ve şenliklerde geleneksel Morisko müzik ve dansları icra edilmeyecekti.49 Moriskolar, son derece ağır olan bu hususların uygulamaya konmasının ertelenmesi

için yetkililer nezdinde teşebbüslerde bulundularsa da olumlu bir netice elde edemediler. Öte taraftan bu fermanın da tahrikiyle gerek papazlar gerekse taşradaki idareciler Moriskolara yönelik hakaretlerini artırdılar.50 Bu arada Gırnata'da bazı fırsatçı zengin Hıristiyanların teşvikiyle Moriskoların mülkleri gasbedilmeye başlandı.51

İşte bütün bunlar, sonuçta Gırnatalı Moriskoları, tutabilecekleri başka bir yol kalmadığı için, 1568 senesinde isyana sevketti. Aslında Katolik İspanya'ya karşı isyan eden sırf Moriskolar değildi. Benzeri baskılar nedeniyle Almanya'da Protestanlar, Hollanda'da ise Kalvinistler kısa bir süre önce bayrak açmışlardı.52 Zaten Moriskolar da, o günkü İspanya kralı II. Filip'in bu isyanlarla meşgul olmasını fırsat bilerek yukarıdaki isyana teşebbüs etmişlerdi.

Gırnata'da başlayıp kısa sürede güneyde Mağrib'den gelebilecek yardımlar için bir giriş kapısı konumunda olan Meriyye'ye kadar ulaşan isyanın asıl hedefi, artık İspanyol idarecilerin baskılara son vermelerini sağlamak değil, bilakis Moriskoların kesif olarak yaşadıkları yerlerde Hıristiyan hegemonyasına son verip müstakil bir siyasî yapı oluşturmak, yani bir anlamda Endülüslü günlere geri dönmekti. İsyancıların vaftiz ismi Hernando de Cordova y de Valor olan ve Emevi sülalesine mensup bulunduğu iddia edilen liderleri Muhammed b. Ümeyye'yi emir tanıyıp biat etmeleri53 de bunu göstermektedir.

Bu isyan için yapılan hazırlıklardan Bab-ı âlî'nin (İstanbul) haberinin olup olmadığı ya da isyan planına doğrudan herhangi bir katkısının bulunup bulunmadığı karanlıkta kalan bir husustur. Yalnız, engizisyon kayıtlarında Bab-ı âlî adına Cezayir'i idare etmekte olan Kılıç Ali Paşa'nın isyanın gerek hazırlanması gerekse başlamasında rolü olduğu belirtilmektedir. Nitekim Belensiye engizisyon mahkemesinde yargılanan Hieronimo Roldan isimli Moriskonun itirafları eğer doğru kabul edilecekse, Kılıç Ali Paşa, isyan öncesinde bir heyeti Gırnata'ya göndermişti. Heyet, Paşa'nın organizasyon ve silah temini husularına temas eden, ayrıca isyanın bir an önce başlatılmasını isteyen bir mektubunu Moriskolara ulaştırmıştı.54

Unutulmamalıdır ki; söz konusu isyan, o esnada Hıristiyanlık dünyasının en güçlü devletine karşı gerçekleştirilmiş bir harekettti. Dolayısıyla Moriskolar, her ne kadar başlangıçta II. Filip'in kuzeyde Kalvinistler ve Protestanlar tarafından çıkarılan isyanlarla meşgul olmalarından istifadeyle Hıristiyan güçler karşısında üst üste başarılar elde ettilerse de, dışarıdan yardım almaksızın bu hareketi uzun süre devam ettirmeleri imkansız denecek kadar zordu. Bu sebepledir ki, bir kaç kez, dönemin Osmanlı padişahı II. Selim'e (1566-1574) müracaat etmek zorunda kaldılar. Onların padişahtan yegâne talepleri, isyanın başarılı olması için, Osmanlı donanmasının İspanya üzerine gönderilmesiydi.

Moriskolar tarafından İstanbul'a gönderilen mektuplara henüz tesadüf edilebilmiş değildir. Buna mukabil II. Selim'in bu mektuplara cevaben gönderdiği iki ferman bugün elimizde bulunmaktadır. "Endülüs ehâlisine hüküm ki:" şeklinde başlayan, 1569 (10 Zilkade 977) tarihli ilk fermanda

Moriskoların gönderdikleri mektupta dile getirdikleri bazı hususlar ki bunlar arasında Cezayir'den gönderilen yardıma da atıfta bulunulmaktadır-özetlendikten sonra, padişahın Endülüs'te olup bitenleri çok yakından takip ettiği ve iyi bildiği vurgulanmakta, bununla beraber donanmanın hemen gönderilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmektedir.

Fermanda, donanmanın gönderilemeyiş sebebi de açık bir biçimde yer almaktadır. Buna göre Osmanlıbu esnada Kıbrıs meselesiyle meşguldür. Zira "Kıbrıs nâm cezirenin keferesi (Cenevizliler) nakz-i ahd idüp, derya yüzünde hulûs-i niyyet ve safâ-i tûbet ile tavaf-ı beytüllahil-haram ve ziyaret-i türbet-i Hazret-i Seyyidü'l-enâm aleyhi efdalü's-salevât ve's-selâm'a teveccüh eden ehl-i İslâma ve sair tüccâr taifesine küllî taaddileri olmağla isyan ve tuğyanları mukarrer olmağın." O senenin baharında bu adanın, yani Kıbrıs'ın fethine karar verilmiştir. Binaenaleyh donanma Kıbrıs'a sevk edilecektir. Kıbrıs'ın fethi tamamlandığı takdirde, donanmanın İspanya üzerine gönderilmesi ve buraya asker çıkarılması padişahın yegâne arzusudur.55

Böylece bu önemli belgeden anlaşılmaktadır ki, Osmanlı, Kıbrıs'ı hakimiyetleri altında bulunduran Cenevizlilerin Müslüman hacılara ve tâcirlere saldırmak suretiyle Doğu Akdeniz'de husule getirdikleri istikrarsızlığı gidermek için önceliği Moriskolar yerine Kıbrıs'ın fethine vermiştir. Ancak buradan sarayda Moriskolara yardım meselesinin hiç tartışılmadığı anlamını da çıkarmamak lazımdır. Zira bilhassa Sokullu Mehmet Paşa, donanmanın Kıbrıs yerine Moriskolara yardım için gönderilmesi hususnda israr etmiş,56 fakat anlaşılan o ki, paşanın bu teklifinin uygulamaya konması durumunda, arkada kalan ve İspanya'nın tabiî müttefiki olan Cenevizlilerin, meydana gelecek boşluktan istifadeyle daha büyük gaileler çıkarabileceği endişesi, önceliğin Kıbrıs meselesinin halline verilmesi sonucunu doğurmuştu.

II. Selim, yukarıdaki fermanla aynı tarihi taşıyan bir başka fermanı da Cezayir beylerbeyi Kılıç Ali Paşa'ya gönderdi. Bu fermanda padişah, Moriskolara gönderilende yer alan hemen hemen aynı cümlelerle devletin Kıbrıs meselesiyle meşgul olacağı için, İspanya üzerine donanma gönderilmesinin mümkün olmadığını belirttikten sonra, Kılıç Ali Paşa'ya bu durumda kendisinin Cezayir'den mümkün olan her türlü yardımı Endülüslülere göndermesini, bununla beraber düşmanın intikam maksadıyla yapabileceği saldırılara karşı da uyanık ve tedbirli olmasını emretmekteydi.57

Başlangıcından beri zaten bir şekilde Gırnata isyanına müdahil olduğu anlaşılan Kılıç Ali Paşa, padişahın emri istikametinde asker, silah ve mühimmattan oluşan bir mikdar yardımı Moriskolara gönderdi. Bu yardım hakkında pek çok kanıt bulunmaktadır. Mesela Gırnata isyanı esnasında hayatta olan İspanyol tarihçi Matias Escudero (ö. 1599), Cezayir'den Moriskolara yardımın devam ettiğini bu çerçevede 40 geminin İspanya'ya gönderildiğini kaydetmektedir.58 et-Temîmî'nin Haedo'dan naklen aktardığı bilgiler biraz daha farklıdır. Buna göre Kılıç Ali Paşa padişahın fermanının ardından önce altı gemi dolusu silah ve mühimmat sevketmiştir. Sonra asker yüklü 32 gemi daha göndermiş, ancak bu gemiler şiddetli rüzgar nedeniyle Meriyye önlerinde dağılmıştır.59 Matias'ın verdiği bilgilerle ile Haedo'dan aktarılanlar, büyük bir ihtimalle aynı hususa delalet etse gerektir. Ama netice şu ki,

Paşa'nın gönderdiği bu yardımların çoğu, az önce de işaret edildiği gibi, fırtına nedeniyle Moriskolara ulaşamamıştır. Bir sene sonra Cezayir'den bu sefer 4000 tüfek ve mühimmat ile askeri eğitim verecek 100 asker sevkedilmiştir.60 Kılıç Ali Paşa'nın gönderdiği yardımlardan Fransız elçi Fourquevaux da, Catherine de Médicis'e gönderdiği 6 Ocak 1569 tarihli mektubunda dolaylı olarak bahsetmekte ve bu bağlamda isyanın lideri Muhammed b. Ümeyye'nin yanında 400-500 civarında Türk'ün bulunduğu bilgisini vermektedir.61

Yukarıda işaret edilen 38 ya da 40 gemilik donanmanın Meriyye önlerinde fırtına nedeniyle dağılması, Moriskolar açısından büyük bir şanssızlık olup, bu suretle önemli bir yardımdan mahrum kalmışlardı. Öte taraftan bu gelişmenin yanında, isyan mahalline gönderilen Hüseyin isimli bir yeniçeri ağasının Gırnata'da yardım yerine "donanmanın gönderilmesi için gereklidir" diyerek mal toplaması, ayrıca isyancılar arasında ikilik çıkararak, veya en azından varolan ihtilafı derinleştirerek isyanın lideri Muhammed b. Ümeyye'nin öldürülmesine62 ve bu gelişmenin isyancıların zayıflamasına ve buna bağlı olarak ellerindeki bazı toprakları İspanyollara kaptırmalarına neden olması da isyanın kaderi açısından olumsuz gelişmelerdi. Moriskolar işte bu iki olumsuz gelişmeyi haber vermek ve yardım gönderilmesini temin etmek maksadıyla Yeniden İstanbul'a müracaat ettiler. II. Selim "Müdeccel a'yân'ına (önde gelenlerine) hüküm ki: " şeklinde başlayan bir fermanı yeniden Moriskolara gönderdi. Bu fermanda o, donanmanın ancak Kıbrıs'tan kaynaklanan Venedik tehdit ve tehlikesinin izale edilmesinin ardından gönderilebileceğini bir kez daha vurguladıktan sonra, Cezayir beylerbeyi Kılıç Ali'ye ferman gönderip, ondan hem yeni yardımlar yapmasını hem de Hüseyin isimli yeniçeri ağasını cezalandırmasını istediğini ifade etmekteydi.63 Padişahın Kılıç Ali Paşa'ya gönderdiği ferman da bugün elimizde bulunmakta ve muhtevası itibariyle Moriskolara gönderilen yukarıdaki fermanı teyid etmektedir.64 Bir başka ifadeyle padişah bir fermanda söylediğini öbüründe tekrar ve teyid etmek suretiyle Morisko meselesine bakışındaki samimiyeti ortaya koymaktadır ki, bunun da zaman zaman dile getirilen Osmanlı'nın Moriskolar konusunda ikili davranmış olabileceği iddia ve ihtimalini geçersiz kılan önemli bir kanıt olduğunda şüphe yoktur.

Henüz herhangi bir Osmanlı kaynağı ya da belgesiyle teyid edilmemekle beraber, yukarıda zikri geçen İspanyol tarihçi Matías ilginç bir bilgi daha vermektedir. Buna göre II. Selim, İstanbul'a gelen Morisko heyetini dinledikten sonra 2000 askerle birlikte silah ve mühimmat taşıyan on bir gemilik bir filonun gönderilmesini kararlaştırmıştır.65 Mamafih, eğer verilen bilgi doğruysa, bu yardımın Moriskolara ulaşıp ulaşmadığı, akıbetinin ne olduğu, bugün aydınlığa kavuşmuş değildir.

Öte taraftan II. Selim, sırf bu fermanlarla yetinmemiş, aynı sırada isyan halinde olan Protestanlarla da ilişki kurarak, onları isyana devam etmeleri hususunda yüreklendirmiş ve yardım vaadinde bulunmuştur. Padişahın bundan maksadı, hiç şüphesiz, İspanya'nın iki cephede birden meşgul olmasını temin etmek ve bu suretle Moriskolar üzerindeki İspanyol askerî tazyikini hafifleterek, Morisko isyanını uzun soluklu hale getirmekti. Ne var ki, Moriskolar cephesinde gelişmeler hiç te padişahın arzuladığı istikamette gerçekleşmedi. Daha önce varlığına işaret ettiğimiz isyancılar arasındaki anlaşmazlık büyüdü. İtalya'dan gelen İspanyolların ünlü komutanı Don Juan de Austria'nın

gayretleri ve bu arada kral II. Filip'in isyandan vazgeçeceklerin affedileceklerine dair fermanı66 sonuç vermeye başladı. Muhammed b. Ümeyye'nin yerine isyanın liderliğini üstlenen Mulay Abdullah (Diego Lopez Ibn Aboo)'ın sağ kolu el-Habaki -Moriskolarla Cezayir arasındaki ilişkilerden o sorumluydu-67 cepheyi terkeden ilk kişi oldu.

O bununla da yetinmedi, İspanyol idaresiyle işbirliği içerisinde Morisko bölgelerine giderek Osmanlılar aleyhine propoganda faaliyetlerinde bulundu.68 Hedef, öyle anlaşılıyor ki, Osmanlılara olana güveni sarsmak suretiyle isyanın dış bağlantısını ortadan kaldırmak ve böylece isyancıların daha kolay teslim olmalarını temin etmekti. Doğrusu, İspanyollar bu hedefe ulaşmakta fazla zorlanmadılar. Don Juan'ın askerî başarıları, II. Filip'in af fermanı, el-Habakî'nin Osmanlı aleyhtarı propogandası ve bütün bunlara karşılık Osmanlı yardımının istenilen zamanda ve istenilen miktarda ulaşamaması, evet, işte bütün bu faktörler bir araya gelince, Moriskoların önemli bir bölümü, tıpkı el-Habakî gibi teslim olmayı tercih etti. Buna rağmen isyan bir süre daha devam etti, ta ki 1571 yılında isyanın lideri Mulay Abdullah öldürülünce69 1568'den beri süren ve Endülüslülerin son diriliş hamlesi olan bu önemli hareket te son bulmuş oldu.

Morisko isyanının tam da sonuna gelindiği esnadadır ki, Osmanlıdevleti, kendisini bir süredir meşgul eden Kıbrıs'ı fethederek (Eylül 1570), donanmanın İspanya üzerine gönderilmesinin önündeki en ciddi engeli aşmış bulunuyordu. Ne var ki, Kıbrıs'ın fethine tepki olarak Papa'nın öncülüğünde oluşturulan müttefik Hıristiyan donanmasının 7 Ekim 1571'de İnebahtı'da (Lepanto) Osmanlı donanmasını ağır bir yenilgiye uğratması ve bu yenilgiyle 1538'den bu yana süren Osmanlı deniz gücünün üstünlüğünün sarsılması, Moriskolara yardım meselesini tabiî olarak imkansız hale getirdi.

Osmanlı bu yenilginin açtığı yaraları sarmakla meşgulken, öbür tarafta İspanya, Morisko isyanına son verir vermez, kendiliğinden teslim olanlara hiçbir zarar verilmeyeceğine dair kraliyet fermanında yer alan kesin taahhüdleri bir tarafa bırakarak, Gırnata ve civarında yaşayan 80 bin Moriskoyu, gelecekte Osmanlı ile irtibat kurmalarını imkansız hale getirmek için ülkenin kuzeyindeki dağlık ve kırlık bölgelere sürdü.70

Özetle ifade etmek gerekirse, Kıbrıs meselesi, Osmanlı'nın Moriskolara doğrudan ve büyük miktarda bir yardım göndermesini engellemiş, bu durumda devlet, Moriskolara yardım işini, Cezayir beylerbeyine havale etmiştir. Cezayir beylerbeyi Kılıç Ali Paşa, yardım için elinden geleni yaptıysa da, isyanın dönemin en büyük devletlerinden birine karşı girişilmiş bir hareket olması gerçeği karşısında, onun yardımları, Moriskoların başarılı olmalarına yetmemiştir.

Osmanlı'nın Yardım İçin İttifak Arayışları

İnebahtı yenilgisi Moriskolara yardımı bir an için imkansız hale getirmiş olsa da, Osmanlı'nın bu meseleyi tamamen gündeminden çıkarması gibi bir sonuç doğurmadı. Bilakis, yenilgiden sonraki sene içerisinde donanmasını yenileyen devlet, Moriskolara yardım için yeni yollar aramaya, bu çerçevede bazı devletlerle ittifaklar oluşturmaya ve bu suretle İspanya'ya toplu bir hücumun imkanlarını

hazırlamaya çalıştı. Nitekim II. Selim, 1572'de Fransa kralı IX. Charles'e bir mektup gönderip, İspanya'ya karşı ortak bir harekette bulunma teklifini ulaştırdı. Ancak kral bu teklife olumlu cevap vermedi.71

Engizisyon mahkemesinde yargılanan bir Protestan ve bir Moriskonun işkence sonucu yaptıkları itiraflara göre, Aragon Moriskoları 1573 senesinde isyan için hazırlık yapmaya başlamışlardır. Bu bağlamda önce Fransa'nın Béarn valisinden, sonra Cezayir ve İstanbul'dan onay ve destek sözü alınmıştır. Yalnız, Gırnata isyanının söndürülmesinde baş rolü oynayan Don Juan, derhal Belensiye'ye gelerek Moriskoları silahtan arındırmıştır. Buna rağmen, söz konusu isyan planı bir süre ertelendiyse de tamamen terkedilmedi. Nitekim, yine engizisyon kayıtlarına göre 1577 yılında isyan için bütün hazırlıklar tamamlanmıştı. İsyan planına göre Fransa kuzeyden kara kuvvetleriyle Aragon bölgesine girecek, Osmanlı ise büyük bir donanma ile biri Barcelona ve Perpigna arası, biri Denia, bir diğeri de Mursiye ve Belensiye arası olmak üzere üç noktadan hücuma geçecekti. Yine İspanyol yönetimine 1582'de sunulan bir başka raporda, Osmanlı'nın Cezayir'le birlikte sözü edilen planı tatbik etmek için harekete geçtiği, bunun için Fransa'ya bir elçi gönderildiği ve getireceği cevabın beklendiği ifade edilmekteydi.72

Bütün bu teşebbüslere rağmen, bilinen bir gerçek var ki, o da, Morisko meselesinin halli için Fransa ile bir ittifak oluşturulamamış, dolayısıyla da müşterek bir askeri hareketin gerçekleştirilememiş olmasıdır. Mamafih, yaklaşık on beş sene sonra, 1596'da, bu sefer Fransa İspanya'ya hücum ve bu vesileyle Moriskolara yardım için Osmanlı'ya ittifak teklif edecek, ancak devletin bu sırada içeride yoğun bir biçimde süren Celali isyanları, dışarıda ise Avusturya cephesindeki savaşlarla meşgul bulunması, bu teklife müsbet cevap vermesine engel olacaktır.

Osmanlı yönetimi, Moriskolara yardım için Fransa ile ittifak kurma teşebbüsleri sonuçsuz kalınca, bu sefer Fas'ta hakimiyeti ellerinde bulunduran Sa'dîler hanedanı ile ittifak oluşturma arayışı içine girdi. Sa'dî sultanı Abdulmelik zamanında başlayan ve netice veren bu arayış, II. Ahmed el-Mansûr döneminde en üst seviyeye ulaştı. Bu sürecin en somut neticesi, Osmanlı padişahı III. Murad'ın (1574-1695) sultan II. Ahmed el-Mansur'a gönderdiği bir mektuptur. Hicrî 988 (Miladî 1580) tarihli bu mektupta III. Murad, İspanya'nın Portekiz'i işgal etmek suretiyle Fas için oluşturduğu tehlike karşısında, kendi ifadesiyle "sinesinde taşıdığı İslâmî hamiyetperverliğin sonucu olarak" sultan II. Ahmed'e iki kardeş devlet arasında ittifak anlaşması imzalanmasını ve imzalanan anlaşmanın Ka'be'ye ve Ravza-i Mutahhara'ya asılmasını teklif etmekte ve devamla konumuz açısından son derece önemli şu taahüdde bulunmaktadır: "Şayet bu husus gerçekleşir ve bu bina kurulursa, iki kardeş arasında hiçbir mesele kalmaz; size üçyüz gemi, iki kara ordusu, atlar ve muhtelif yardımlar göndeririz. Böylece Endülüs'ü fethedersin ve senin sayende bu ülke sıkıntıdan kurtulmuş olur -inşaallah-".73 Padişahın bu teklifinin akibetinin ne olduğu araştırılması gereken bir konudur. Ayrıca mektupta belirtilen miktarda bir yardımın yapılıp yapılmadığı da kaynaklara yansımış değildir. Ancak şunu biliyoruz ki, Fas sultanı Endülüs'ün fethi için herhangi bir teşebbüste bulunmamıştır. Bu da Osmanlı'nın teklifinin akıbeti hakkında, ufak bir ipucu sunması bakımından önemli olsa gerektir.

Osmanlı yönetimi, bir taraftan ittifak arayışlarını sürdürürken diğer taraftan, Cezayir ve Tunus'tan donanma gönderip İspanya'yı sıkıştırmayı ve bu vesileyle Moriskoların kurtarılmasına yardımcı olmayı ihmal etmedi. Nitekim 1584 yılında Murad Reis 10 kadırga ile İspanya sularında olup, Alicante limanını tahrip etti. Keza Cezayir beylerbeyi Uluç Hasan Paşa Barselona ve civarını tahrip edip, 2000 kadar Türk esiri kurtardı. Bu esnada bir miktar Moriskonun da kurtarıldığını tahmin etmek zor değildir.74 Keza Cezayir'den hareket eden gemiler de İspanya kıyılarına art arda seferler düzenlediler ve dönüşlerinde çok sayıda Moriskoyu Kuzey Afrika'ya taşıdılar. Söz gelimi 1584 yılında Belensiyeli 2300 Morisko, bir sene sonra ise Kalosa şehrindeki Morisko nüfusun tamamı kurtarıldı. Don Kişot (Don Quijote) romanının ünlü yazarı Miguel Cervantes de "korkunç" olarak nitelediği bu seferlerden biri esnasında esir alınarak Cezayir'e götürülmüştü.75

"Osmanlı Bizi Kurtaracak" Beklentisi

İspanyol yönetimi, Moriskolarla Osmanlılar arasındaki ilişkilerin varlığını iyi bildiği için, bu topluluk üzerinde çok sıkı bir kontrol uygulamakta olup, bu çerçevede sık sık silah araması yapmakta, ayrıca Akdeniz sahili ile ilişkilerini kesmek için değişik tedbirler almaktaydı. Öte taraftan Osmanlı devleti, XVI. yüzyılın son yıllarına doğru, İran ve Avusturya cephelerindeki savaşlar ve Celalî isyanları gibi başka önemli iç ve dış problemlerle meşgul olduğu için Moriskolar meselesini askerî bağlamda eskisi kadar gündemine alamadı. Daha doğrusu, Moriskolarla ilgilenme hususunu, merkezin meselesi olmaktan çıkarıp Tunus ve Cezayir beylerbeyilerinin, ya da bir başka ifadeyle Garp Ocakları'nın76 ilgisine havale etti. Ancak Moriskolar, İspanya'nın nefes almalarını zorlaştıracak ölçüde baskılarına ve Osmanlı ilgisindeki azalmaya rağmen, kendilerinin bir gün mutlaka kurtulacaklarına ve bu kurtuluşun da yine Osmanlı sayesinde olacağına dair umutlarını, İspanya topraklarından tamamen kovulacakları güne kadar muhafaza ettiler. Bu hususun en önemli kanıtı, bizzat Moriskolar tarafından kaleme alınan La Profesía de Faray Juan de Rakoçíya, Profecíya de Sant Esidiriyo, El Palanto de Sant Esidiriyo ve Rrekontamiyento de los eskándalos gibi eserlerde yapılan kehanetler ve bu kehanetlerde Türklere yüklenen misyondur. Burada Türk ile kastedilenin Osmanlı olduğunda şüphe yoktur. Bu eserlerde Türk, Moriskoların din kardeşi ve kurtarıcısı olarak takdim edilmektedir.

Bu eserler arasında yer alan ve Fatih Sultan Mehmed'e ait olduğu ileri sürülen bir Vasiyyet' te padişah, kendisinden sonra tahta oturacaklara fethetmeleri gereken yerleri sıralamakta ve bunlar arasında İspanya'yı da saymaktadır.77 Öyle anlaşılıyor ki, XVI. yüzyılda bu vasiyyet Moriskolar arasında dilden dile dolaşmakta ve buna bağlı olarak Osmanlı padişahının oğlunun Venedikle birlikte tüm İspanya'yı ele geçirmek ve böylece Moriskoları kurtarmak üzere söz verdiğine inanılmaktaydı. Yine Faray Juwan de Rokaçía'nın kehanetlerine göre, İspanya'nın zulum, fesat ve günahlarla çalkalandığı bir sırada Kasım isimli biri çıkacak ve kırk iki ayda bütün İspanya'yı fethederek adaleti temin edecekti. Bu sonuç, Türk idaresi sayesinde sağlanacak, Türkler sayesinde İslâm'ın sesi Belensiye'de, Denia'da, İbiza'da ve Sicilya'da yükselecekti. Moriskolar arasında yaygın olan bir başka söylentide ise, bir Morisko liderinin çıkacağı, onun Osmanlı yardımı sayesinde İspanya'yı tekrar

fethedeceği, o gün Arapça bilmenin çok önemli olacağı, dolayısıyla Arapçanın unutulmaması gerektiği vurgulanmaktaydı.78

Bu kehanet ve söylentiler, Türk veya aynı anlamda kullanılan Osmanlı kavramlarının Moriskolar nezdinde sahip olduğu imajı ortaya koyması bakımından, hiç şüphesiz, son derece önemlidir. Öte taraftan bunlar, baskı altında yaşayan ve bu baskıdan kurtuluşu fiilen gerçekleşmeyen bir topluluğun, kurtuluş ümidini muhafaza etmek için ne tür bir mekanizmayı devreye soktuğunu göstermesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

Sürgün Moriskolara Osmanlı Yardımı

İspanyol yönetiminin XVI. yüzyılın başında uygulamaya koyduğu Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma politikası, XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde, yani tam bir asır sonra, ortaya konan bütün gayretlere rağmen büyük ölçüde başarısız kalmıştı.

Bir başka ifadeyle zikredilen politikanın muhatabı olan Moriskoların, nitelik açısından ne denli zayıf olursa olsun, İslâm'la olan bağları koparılamamıştı. Daha da önemlisi, bu topluluk, kurtuluş için sürekli bir arayış içinde bulunuyor ve bu çerçevede Fas, Fransa ve özellikle de Osmanlılarla gizli ilişkiler kuruyordu. Bu durumda Moriskolar, makalemizin başlangıç kısmında da bir vesileyle işaret ettiğimiz gibi, İspanya için her an yeni ve ciddi gailelere yol açabilecek potansiyel bir “iç tehdit kaynağı” olarak değerlendiriliyor, ayrıca ülkenin Katoliklik çerçevesinde sağlanmak istenen dinî birliğinin önünde artık iflahı mümkün olmayan bir engel olarak görülüyorlardı. İşte XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde İspanya yönetiminde bu kanaat hakim olduğu içindir ki, Morisko meselesinin kökten çözümü için yeni tedbirler üzerinde duruldu ve sonuçta, İspanya'da yaşayan tüm Moriskoların ülke dışına sürülmesi kararlaştırıldı.79

1609-14 yılları arasında uygulamaya konan bu kararla yaklaşık 500 bin Morisko, mallarını mülklerini, daha da önemlisi on asırlık ata yurtlarını arkalarında bırakarak, gruplar halinde Kuzey Afrika (Fas, Tunus, Cezayir), Fransa, İngiltere, İtalya ve Osmanlı hakimiyetindeki Balkanlar, Anadolu ve Suriye'ye göçmek zorunda kaldılar.

Kendi öz yurtlarından koparılıp bilmedikleri topraklara sürülmelerinin, normalde Moriskolar arasında acı ile tedirginliğin iç içe olduğu derin bir ızdırabın yaşanmasına neden olduğunu tahmin etmek zor değildir. Ancak, bazı Morisko gruplarınca bu sürgün, önlerine çıkan çok önemli bir fırsat olarak değerlendiriliyor ve bunun için Allah'a şükrediliyordu. Çünkü, kendi ifadelerine göre onlar, bu sayede, ata toprağı olan Kuzey Afrika'ya geçecekler ve burada Türk sultanının himayesi altında, artık köleler olarak değil, özgür Müslümanlar olarak yaşama imkanına kavuşacaklardı.80

Osmanlı devleti, bu sürgün ameliyesi esnasında da Moriskolardan ilgisini esirgemedi. Bu sırada padişah olan I. Ahmed (1603/1026), İngiltere, Fransa ve Venedik nezdinde teşebbüslerde bulundu. 1610'da elçi olarak İngiltere'ye gönderilen Müteferrika İbrahim Efendi, bu ülkeye iltica eden

Moriskoların İngiliz gemilerine konup, salimen Osmanlı topraklarına gönderilmesi ricasını muhtevi bir mektubunu Kral I. James (1603-1625)'e sundu. Ancak bu teşebbüs olumlu bir netice vermedi.81

Padişahın aynı maksatla Venedik doçuna gönderdiği mektup, bugün elimizde bulunmaktadır. et-Temimî tarafından neşredilen bu mektupta padişah, Venedik doçundan ülkesi üzerinden Osmanlı topraklarına geçmek isteyen Moriskolara (mektupta müdeccel taifesi denmekte) yardımcı olmasını, canlarına ve mallarına zarar verilmesine fırsat tanımamasını ve salimen Osmanlı topraklarına ulaşmasını sağlamasını istemekteydi.82

I. Ahmed, Fransa ile arasındaki iyi ilişkilerden yararlanarak kral naibesi Marie de Medicis'e de bir mektup gönderdi ve bu mektupta ona, Fransa'da iyi karşılanmayan ve bazı sıkıntılar yaşayan Moriskolara iyi davranılması, Müslüman topraklarına göçmeleri için onlara yardımcı olunması ricasında bulundu. Kuran, bu mektubun ne derece bir fayda sağladığının bilinmediğini söylemektedir.83 Buna mukabil Benafri, kral naibesinin bu mektuba olumlu cevap verdiği ve Moriskoların taşınması için gemiler hazırlattığı tespitini yapmaktadır.84

Bütün bu teşebbüslerin sonucunda, daha öncekilere ilave olarak azımsanmayacak sayıda bir Morisko nüfusun daha Cezayir, Tunus, Trablusgarb, Belgrad, Selanik, İstanbul, Adana ve Şam gibi Osmanlı topraklarına intikali sağlandı. Peki Osmanlı idaresi, kendi topraklarına gelen bu göçmenlerle alakalı olarak ne gibi tedbirler aldı veya nasıl bir uygulama sergiledi?.

Bugün elimizde, değişik tarihlerde Tunus ve Cezayir beylerbeyilerine gönderilen fermanlardan ibaret olup, bu soruya cevap vermemizi mümkün kılan beş arşiv belgesi bulunmaktadır. Bu belgelerde öncelikle dikkat çeken husus, Moriskoların içinde bulundukları yoksulluğa vurgu yapılmasıdır. Söz gelimi gerek Cezayir Beylerbeyine gönderilen H. 981 (M. 1573) tarihli bir fermanda85 gerekse Tunus beylerbeyi ve Kadısına gönderilen h. 1022 (m. 1613) tarihli bir bir başka fermanda86 onların yurtsuz, evsiz, barksız ve maişet temini için gerekli her türlü imkandan mahrum "fukara" kimseler olduğu belirtilmektedir. Belgeler, devletin öncelikli hedefinin bu problemi aşmak olduğunu ortaya koymaktadır.

Bunun için Moriskolar, devlet tarafından ülkenin değişik yerlerinde devlete ait topraklara yerleştirilerek, onların önce bir yurt, sonra da barınma, iş ve aş imkanlarına kavuşmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Öte taraftan Moriskoların iskan edildikleri vilayetlerin mahalli idarecilerine fermanlar gönderilerek, beş yıl süre ile onlardan vergi alınmaması emredilmiştir.

Ne var ki, devletin bu düzenlemesine rağmen, mesela Tunus Beylerbeyi'ne gönderilen fermandan anlaşıldığı gibi, mahalli idareciler, devletin belirlediği vergi muafiyeti ile ilgili beş yıllık süreye riayet etmeyip Moriskolardan vergi almaya başlamışlardır. Üstelik Moriskolar, yerli halkın ödediği vergilerden daha fazlasını ödemeye zorlanmışlardır.

Bu arada, bazı yerlerde, mesela Cezayir'de, bazı bedevi kabileler, Moriskoların ellerindeki malları, paraları, erzak ve giysileri gasbetmişlerdir. Aslında Moriskolar, bundan önce de, Cezayir'e

ayak bastıkları ilk günlerde, ortalıkta onların yanlarında büyük meblağlarda paraların bulunduğu şayiasının dolaşmasının etkisiyle bu bedevi kabilelerin pek çok Moriskonun hayatını kaybetmesiyle neticelenen saldırılarına maruz kalmışlardı.87 Bu neviden olaylar karşısında devletin takındığı tavır, fermanları gönderen padişahların isimleri ve zamanları farklı olsa da aynı istikamette olmuştur. Nitekim yukarıda zikrettiğimiz 1573 tarihli fermanı Cezayir Beylerbeyi'ne gönderen padişah II. Selim'dir. Bu fermanda padişah, Moriskoların fakir olmalarına ve vergi ödeyecek hiçbir güce sahip bulunmamalarına rağmen idarecilerin kendilerini vergi ödeme zorladıkları şeklindeki şikayetlerine temas ettikten sonra beylerbeyine "imdi dâru'l-harp'ten çıkıp memâlik-i mahrûseme gelen fukara-i ehl-i İslâm'ın libasları ve rençberlik eyleyenlerin ücretleri alınmağa sebep nedir" sorusunu sormakta ve devamla bu fukarânın mal ve menallerini, giysilerini, rençberlik karşılığı aldıkları ücretleri gasbedenlerin tespit edilerek, gasbettikleri eşyanın sahiplerine eksiksiz olarak geri vermelerinin sağlanması, bir daha bu gibi haksızlıkların tekrarlanmasına fırsat verilmemesi, ayrıca Moriskoların kendi ayakları üzerinde duracak hale gelmeleri için vergi muafiyeti uygulamasının üç yıl süreyle daha devam ettirilmesini buyurmaktadır.

1615 tarihinde bu sefer I. Ahmed tarafından Tunus beylerbeyine gönderilen bir başka fermanda ise, bir öncekinde olduğu gibi, padişahın esas itibariyle Moriskolara haksızlık yapılmaması hususundaki iradesi dile getirilmektedir. Padişah fermanda Beylerbeyine devletin tebası olmak bakımından Moriskolarla yerli halk arasında hiçbir farkın bulunmadığını, dolayısıyla da şer-i şerîf'e uygun olmayan hiçbir vergi ile mükellef tutulamayacaklarını, yerli halk ne tür ve ne kadar vergi ödüyorsa onların da aynı şekilde vergilendireleceklerini hatırlatmakta ve devletin Moriskolara bakışını özetleyen şu dikkat çekici ifadeye yer vermektedir: "İmdi eyyâm-ı adalet-encâmdan yerlü olan reâyâsı zulüm ve teaddî olduğuna rıza-yı hümayûnum yoktur. Mezkurlar bir bölük küffâr-ı hezimet-medâr elinden halâs olup zıll-ı himâyet sayesinde rahmet nadân hâl olmak ricasiyle gelmeleri iken hilâf-ı şer-i şerîf ol vechile zulüm ve teaddi olunduğuna kat'an rıza-i şerîfim yoktur".88

Cezayir Beylerbeyi'ne de H. 979/M. 1571 gönderilen bir fermandan anlaşıldığına göre, Moriskoların vergi konusunda olduğu gibi, kadılık, katiplik ve müderrislik gibi görevlere tayin yapılırken de ayrımcılığa maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Sayılan mesleklerde boş bulunan kadrolara, "yabancı" olarak kabul edildikleri için Morisko asıllı bilginlerin atanmasına imkan tanınmamıştır. Moriskoların bu uygulamayı İstanbul'a şikayet etmeleri üzerine padişah II. Selim, derhal ferman göndererek duruma müdahale bulunmuş; ellerinden başka bir iş gelmediği için maişetlerini kazanmada sıkıntı içerisine düşen ilim ehlinden Moriskolara karşı memuriyet görevlerine tayin yaparken haksızlık edilmemesini, tayinlerin Arap, Endülüslü ya da bir başka şekilde ayrımcılık yapılarak değil, liyakat ve ehliyet gibi özellikler dikkate alınarak gerçekleştirilmesi emretmiştir.89

Osmanlı idaresi, Moriskoların sürgün nedeniyle maruz kaldıkları yoksulluk problemini halletme yolunda çareler üretirken, bu topluluk içerisinde bulunan muhtelif meslek dallarında nitelikleri olan kişileri ayrıca değerlendirmeyi ihmal etmemiştir. Mesela gerek Cezayir gerekse Tunus beylerbeyinin emrinde bulunan ordularda, askerlik hizmeti vermeye ehil çok sayıda Moriskonun görevlendirildiği

değişik kaynaklarda yer almaktadır. Denizcilik faaliyetlerini iyi bilen Moriskolar, her iki eyalette de donanmada ve gemi inşasında istihdam edilmişlerdir. Cezayir, Cherchel ve Jijel'de kurulan cephane atölyeleri, tamamıyla Moriskolar tarafından işletilmekteydi. Keza Cezayir şehrini denizden gelebilecek saldırılara karşı korumak üzere Cezayir limanında inşa edilen ve içinde 23 top bulunan savunma merkezi, Endülüs tophanesi olarak bilinmekteydi.90

Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarına göçen Moriskoların karşılaştıkları bir diğer sıkıntı, yerli halk tarafından onların Müslümanlıklarına şüphe ile bakılmış olması idi. Moriskolar açısından bu oldukça garip bir çelişkiydi. Zira, onlar İspanya'da iken Hıristiyanlığı samimi olarak benimseyip benimsemedikleri hususunda Hıristiyanların şüpheli bakışlarını üzerlerine çekmişlerdi; şimdi ise gerçekten Müslüman olup olmadıkları hususunda Müslümanların aynı tür bakışlarına hedef olmaktaydılar. Bazen ilk geldiklerinde İspanyolca konuşmaları ve dış görünüşleri itibariyle daha çok İspanyolları andırdıklarından dolayı yerli halk arasında onların Müslüman olduklarına ihtimal vermeyen gruplar bulunmaktaydı. Bu gruplar onları zaman zaman hem gerçek anlamda Müslüman olmamakla hem de "küffar idaresi altında yaşamayı kabullendiler" diye şerefsizlikle hattâ mürtedlikle itham etmekteydiler. Moriskoları son derece üzen bu tutum, yine de İspanya'da olup engizisyonun baskılarına maruz kalmaktan daha ehven bulunmaktaydı. Morisko asıllı bir münevver olan Hacerî Bejarano'nun şu sözleri oldukça ilginçtir: Bir yanda mürtedlikle suçlanmak, öbür yanda bedevilerin saldırılarına maruz kalmak. İki musibetle karşı karşıyayız. Hem Cezayir hem de Tunus'ta olan durum bu. Ancak bütün bunlara rağmen engizisyondan uzak olduğumuz için yine de şükretmeliyiz".91 Moriskolarlala alakalı olarak halk arasında var olan bu bakış açısı, bazen idarecilere de yansıyabilmekteydi. Bu sebeple olsa gerek ki, Cezayir'de Aragon bölgesinden gelip de sünnetsiz olan bütün yetişkin Moriskoların toptan sünnet olmalarını aksi takdirde köle olarak kabul edilecekleri ilan edilebilmişti.92

Tunus ve Cezayir'deki yerli halk arasında Moriskoların Müslümanlığı hakkında taşınan şüpheleri izale etmek için olsa gerek ki, bu eyaletlere gönderilen fermanlarda Moriskoların, fermanlardaki adıyla müdeccel taifesinin ehl-i İslâm'dan oldukları, İslâma bağlılıktaki samimiyetleri sebebiyle İspanya'dan kovuldukları hususlarının vurgulandığı görülmektedir.

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle, Osmanlı idaresinin yoksul Morisko göçmenler için, onları eski korkularından kurtararak, huzur ve güven ortamı içerisinde yurt, iş ve aş sahibi yapmayı; keza içine girdikleri toplumun horlanan, dışlanan veya getto hayatı yaşamaya mahkum edilen değil, eşit hak ve görevlere sahip bir parçası haline getirmeyi hedefleyen bir "entegrasyon politikası" takip ettiği söylenebilir. Bu politikanın sağladığı elverişli ortam içerisinde, her ne kadar zaman zaman bazı problemlerin yaşanmadığı söylenmese de, Moriskolar beceri ve çalışkanlıkları sayesinde uzun sayılmayacak bir süre içerisinde gerek ekonomik gerekse kültürel açıdan içinde yaşadıkları toplumun hatırı sayılır bir parçası olmayı başardılar.

Yukarıda askerî alanda sağladıklarını söylediğimiz katkılarını, kısa sürede ziraat, zenaat, ticaret ve eğitim alanlarında da sergilediler. Onları sayesinde Kuzey Afrika ipek böcekciliği ve ipek imalinde adını duyurdu. Moriskolar, yerleştirildikleri toprakları gerek kullandıkları sulama teknikleri gerekse üretimine başladıkları yeni meyve ve sebze türleri ile verimli birer tarım alanına dönüştürdüler. Söz gelimi Cezayir'in Annaba kentini, bir zeytin şehrine dönüştüren Moriskolar oldu. Yerli halk, su kaynaklarının kanallar vasıtasıyla evlere ve kent merkezlerindeki yüzlerce çeşmeye akıtılmasını bu göçmenlerden öğrendiler. Moriskoların bu faaliyetleri, hiç şüphesiz hem içinde yaşadıkları topluma katkı sağlamakta hem de kendi refah seviyelerini yükseltmekteydi. Nitekim ister kadın olsun isterse erkek, çok sayıda Moriskonun zamanla mal ve mülklerini vakfeder hale gelmeleri ve bu sayede çok sayıda Morisko vakfının vücut bulması, bu topluluğun ulaştığı ekonomik seviye hakkında fikir verici mahiyettedir. Öte yandan bunların yanında Moriskolar, kendilerine has musikileri, gelenekleri, folklörleri; matematik, geometri, mantık ve felsefe alanlarında sahip oldukları birikimleri ve kendilerine özgü mimarî üsluplarıyla içinde yer aldıkları topluma önemli katkılar sağlamışlardır.93

Bütün bunlar, Osmanlı'nın sözü edilen "entegrasyon politikası"nın başarıya ulaştığının birer kanıtı değil midir?

Sonuç olarak, buraya kadar verilen bilgilerden hareketle, Osmanlı'nın, bazı subjektif ve hissi değerlendirmelerin aksine Endülüs Müslümanlarının sıkıntılarına bigane kalmadığını, gerek sürgün öncesinde gerekse sürgün esnasında ve sonrasında Endülüs Müslümanlarına yardımın devletin hassasiyetle üzerinde üzerinde durduğu konulardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

1 Bu Müslümanlara Müdeccenler (Arp. el-Müdeccenûn/İsp. Mudejares) denmektedir. Arapça "de-ce-ne" (Bir yerde kendi isteğiyle kaldı, ikamet etti) fiilinden türemiş olan "Müdeccen" kelimesinin hafif bir tahrifle "Müdeccer" veya "Müdeccel" şeklinde kullanıldığı da vakidir. XIII. yüzyılda Doğu Endülüs'de telif edilen Vocabulista in Arabico isimli kamusta "el-Müdeccennûn" terimi, "Hıristiyan hakimiyetinde yaşayan anlaşmalı Müslümanlar" olarak tarif edilmektedir. İsidro de las Cagigas, Los Mudejares, Madrid 1948, I, 59-61; Huseyn Mu'nis, "Esna'l-Mutâcir…", Revista del İnstituto de Estudios Islámicos en Madrid, V, 1-2 (l957), s. 140-141; Charles H. Lea, The Moriscos of Spain, London 1901, s. 1 vd. ; Anwar G. Chejne, Historia de España Musulmana, Madrid 1980, 100-101, 109; F. M. Salgado, " Esbozo tipologico etnico religioso de los grupos humanos peninsulares", Studia Filologica Salmanticensia, Núm. 7-8 (1984), s. 261. Osmanlı arşiv belgelerinde bu Müslümanlar için genellikle "müdeccel tâyifesi" tabiri kullanılmıştır: "Tunus Beylerbeyisi ve kadısına hüküm ki, bundan akdem küffar-ı hâksâr elinden giriftâr olan müdeccel taifesi ehl-i İslâmdan olub…" Bkz. Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, no: 81, hüküm 267, tarih 1024/1615; Mühimme Defteri, no: 78, hüküm: 441, tarih: 1202/1613.

2 Moriscos kelimesi, Ortaçağda, “Moritanya’dan gelenler” anlamında Müslümanlara nisbetle kullanılan Moros kelimesinin küçültülmüş şekli (tasğîr sîgası) olup, “küçük, zavallı, güçsüz, zelil Müslümanlar” anlamına gelmektedir. Bu ismin kullanımı, bir anda ortaya çıkmamıştır. 1492 senesinden önce Hıristiyan hakimiyetinde kalan Müdeccenlerden söz eden belgelerde, çok nadir olmakla beraber Moriscos ismine tesadüf edilebilmektedir. 1492 senesinden sonra Gırnata anlaşmasının ihlal edilip, bu bölge Müslümanlarının zorla vaftiz edilmelerinin ardından bu insanalara delalet etmek üzere, söz konusu isim daha sık kullanılır olmuştur. İlerleyen zaman içerisinde, ister kendi istekleriyle isterse kendi istekleri dışında dışında olsun, İspanya’da Hıristiyanlığa giren bütün Müslümanlar, genellikle bu adla anılmışlardır. Mamâfih, aynı insanlar için, Moros, Aljamas, cristianos nuevos, conversos ve tornados isimlerinin de kullanıldığı görülmektedir. Bkz. Jainer, “Colleccion diplomática”, Condicion social de los Moriscos, Barcelona 1987, s. 242, 244, 246, 300, 308, 320, 352; F. M. Salgado, “Esbozo tipolıgıco etnico-religioso de los grupos humanos peninsulares en la Edad media”, Studıa Philologica Salmanticensia, 7-8 (1984), s. 262; M. Ben Aboud, “The «Moriscos» During The End of The Taifa Period in The Light of The Arabic and Andalusian Sources”, Publicationes de l’Enstitut Supérieur de Documentation, Tunus (?), s. 30.

3 Muhammed Abdullah İnân, “Mevkıfu’l-Kustantîniyye ve Bâki’l-Alemi’l-İslâmî min Sukûti’l-Endelus”, el-Asâle, 27 (1975) s. 101 vd. ; Ahmet Asrar, Osmanlı Devletinin Dinî Siyaseti ve İslâm Alemi, İstanbul 1972, s. 286; Muhammed Abduh Hutâmele, et-Tansîru’l-Kasrî li Mslimî’l-Endelus, Ammân 1980, s. 99; M. Ali Kettanî, “Gırnata’nın düşmesinden XIX. yüzyıl Sonuna Kadar Endülüs’te İslâm”, Değişim Sürecinde İslâm, TDV. Yayınları, Ankara 1997, s. 67.

4 et-Temimî önce müstakil makaleler şeklinde neşrettiği bu çalışmaların bir bölümünü, bilahere, biri ed-Devletu’l-Osmaniyye ve Kadiyyetu’l-Mûriskiyyîn (Zağvân 1989) diğeri ise Dirâsât fi’t-Tarihi’l-Mûriskiyyi’l-Endelusî (Zağvân 1993) adını taşıyan iki kitapta toplamak suretiyle, Arapça ve Fransızca olarak yeniden ilim âleminin hizmetine sunmuştur.

5 Andrew C. Hess, ”The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteeth-Century Spain”, The American Historecal Review, LXXIV/1 (October 1968) s. 1-25.

6 Chakib Benafri, Endülüs’te Son Müslüman Kalıntısı Morisko’ların Cezayir’e Göçü Ve Osmanlı Yardımı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

7 Nebil Abdulhayy Rıdvân, Cuhûdu’l-Osmâniyyîn li İnkâzi’l-Endelus ve İstirdâdihi, Mekke 1988.

8 Aziz Samih İlter, Şimali Afrika’da Türkler, İstanbul 1936, s. 52; et-Temîmî, “Evvelu Risâle min Ehâlî Medineti’l-Cezair ila’s-Sultân Selîmi’l-Evvel sene 1519”, el-Mecelletü’t-Tarihiyyeti’l-Mağribiyye, 6 (Tunus 1976) s. 116 vd. ; Rıdvân, 126. et-Temimî, daha sonra kaleme aldığı bir başka makalesinde (“Le Gouvernement Ottoman face au problème morisque”, ed-Devletu’l-Osmaniyye ve

Kadiyyetu'l-Mûriskiyyîn, Zağvân 1989, s. 10), Endülüs-Osmanlı ilişkilerinin başlangıç yılı olarak 1487 senesini göstermektedir.

9 Benafri, 42.

10 Katip Çelebi, Takvimu't-Tevârih, İstanbul 1147, s. 111.

11 Efdaleddin, "Bir Vesika-i Müellim", Tarih-i Encümen-i Osmanî Mecmûası (TOEM), I, 1-6 (1329/1911) s. 203.

12 İbn İyâs, Bedâiu'z-Zuhûr ve Vekâiu'd-Dühûr, Bulak 1311, II, 246; İnân, Nihaye, 219-220.

13 Benî Ahmer devleti ve bu devletin yıkılış süreci için bkz. Muhammed Abdullahİnân, Nihayetu'l-Endelus, Kahire 1966; M. A. Ladero Quesada, Historia de un país islámico, Madrid 1989; Rachel Arié, El Reino Nasrí de Granada, Madrid 1992; J. Caro Baroja, Los Moriscos del Reino de Granada, Madrid 1976, Capitulo I.

14 İnân, Nihaye, 216.

15 Ağıtın Arapça metni için bkz. Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, Nefhu't-Tîb (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1988, IV, 486-88. Bu ağıtı ülkemizde ilk kez Efdaleddin Bey neşretmiştir ("Bir Vesika-i Müellim", TOEM, I, 1-6 (1329/1911) s. 201-210). Ağıtın ilk tercümesi ise, fazla tanınmamış bir şair olan Filibelizâde Mehmed Nizameddin tarafından gerçekleştirilmiş ve bu tercüme Zekai Konrapa tarafından bir makale konusu yapılmıştır ("Endülüs Mersiyesi, Nizami Tercümesi ve Endülüs Tarihine Kısa bir Bakış", İstanbul 1964). Bkz. Beşir Ayvazoğlu, "Edebiyatımızda Endülüs", Endülüs'ten İspanya'ya, Ankara 1996, s. 85. Söz konusu ağıt son olarak Sezai Karakoç tarafından Türkçeye çevrilmiştir (İslâmın Şiir Anıtlarından, İstanbul 1976, s. 85-90).

16 Karakoç, 90.

17 İsmail Hakkı Uzuncarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1983, II, 200.

18 İlter, I, 52; et-Temimî, ed-Devletü'l-Osmaniyye, 11 (Hammer'den naklen).

19 Uzunçarşılı (II, 200) "Katip Çelebi, Takvimu't-Tevârih'te Kemal Reis'in Gırnata padişahına yardım için İspanya sahiline gönderildiği tarihi 896H. (1490 M.) olarak göstermekte…" diyorsa da, bu ifade doğru değildir; çünkü yukarıda da değindiğimiz üzere Katip Çelebi Kemal Reis'in İspanya seferi için ayrılışını 892/1487 yılı olayları arasında saymaktadır.

20 Uzunçarşılı, II, 200.

21 Fevzi Kurtoğlu, "Mukaddime", Kitâb-ı Bahriye, TTK, Ankara 1935, sIII.

22 Saffet, “Zeyl”, TOEM, I, 1-6 (1911) s. 212-213; İlter, 53; İnân, Nihaye, 219; Abdulkadir Ahmed Yusuf, Alâkât beyne’ş- Şark ve’l-Garb, Sayda 1969, s. 256; Rıdvân, 134; Benafri, 44, 119 no’lu dipnot.

23 1228-1574 yılları arasında Tunus ve Doğu Cezayir’de hüküm süren bir Berberi hanedanı olup, adını Muvahhidlerin önde gelen devlet ricalinden olan Ebû Hafs Ömer el-Hintatî’den alır. Abbasi devleti 1258’de yıkılınca, Mekke şerifi, Hafsî sultanı el-Mustansır’a halife ve emirü’l-mü’minîn unvanlarını verdi. 1535-1574 yılları arasında İspanyollara tâbi oldular. 1574’te Tunus Osmanlılar tarafından fethedilince, bu hanedanın son temsilcisi İstanbul’a götürüldü ve böylece Hafsîler devleti son buldu. Bkz. ‘İnân, Asru’l-Murâbıtîn ve’l-Muvahhidîn, Kahire 1964, II, 367-86; Ahmed b. Amir, ed-Devletu’l-Hafsiyye, Tunus 1974; Muhammed Razûk, “Hafsîler”, DİA, İstanbul 1997, XV, 125-28.

24 1548-1659 yılları arasında Fas’ta hüküm süren Sa’dîler’in Hz. Hasan’ın soyundan geldikleri kabul edilmekte ve bu nedenle Eşrâf (Şerifler) olarak da adlandırılmaktadırlar. XVI. yüzyıl başlarında Fas ve civarını istila etmeye çalışan Portekizlilere karşı başarılı mücadeleler verdiler. Aynı yüzyılın ilk yarısı boyunca İspanyollarla ittifaklar oluşturdular. Daha sonra Osmanlı ile benzeri ittifaklar kurdular. 1603’te hanedana altın devrini yaşatan Ahmed el-Mansur’un ölümünün ardından yönetimde ikilik çıktı ve hanedan bölündü. Sonunda Filaliler, bölünmeye son verip yeni bir şerif hanedanı oluşturdular. Bkz. Jamil M. Abun-Nasr, A History of Maghrib in the Islamic Period, Cambridge 1987, s. 206 vd. ; Muhammed el-Hâdî el-Amirî, Tarihu’l-Mağribi’l-Arabî, Tunus 1974, s. 221 vd. ; Huseyn Mu’nis, Tarihu’l-Mağrib ve Hadâratihi, Beyrut 1992, s. 223-340.

25 1235-1550 yılları arasında Tlemsen ve civarında hüküm süren bu devletin kurucuları, Berberi Zenate kabilesine mensup olup Zeyyanîler olarak ta bilinirler. Merinîler ve Hafsîlerle mücadele halinde olmuşlardır. Bilhassa Merinîlere karşı Benî Ahmer idarecileri ve Kastilya kralı ile ittifaklar kurmuşlardır. XVI. yüzyılın başlarında İspanyollar’a tâbi oldular. Türkler’in Cezayir’i ele geçirme mücadelesinde İspanyollar’ın yanında yer aldılar. 1550’de Osmanlı idaresinin Tlemsen’i fethetmesi ile bu hanedan son bulmuş oldu. Bkz. Jamil M. Abun-Nasr, A History of Maghrib in the Islamic Period, Cambridge 1987, s. 134-143; Erdoğan Merçil, “Abdulvâdîler”, DİA, İstanbul 1988, I, 276-77.

26 Bu gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, “İspanya Krallığı’nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası (I) “, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), XXXV (1996), s. 243-284.

27 Rıdvân, 133.

28 Ağıtın Arapça metni için bkz. el-Makkarî, Ezhâru’r-Riyâd, Kahire 1939, I, 108-115. Türkçe tercümeleri için bkz. Azmi Yüksel, “Endülüs’ten II. Bayezid’e Yazılan Anonim Bir Şiir”, Belleten, LII, 205 (Aralık 1988) s. 1575-1583; Benafri, 178-185. İngilizce Tercümesi için bkz. J. T. Monroe, “A Curious Appeal to the Ottoman Empire”, Al-Andalus, XXXI (1966) s. 281-303.

29 Uzunçarşılı, II, 200; et-Temimî, ed-Devletü'l-Osmaniyye, 11; Yüksel, 1575. Ercüment Kuran, "…II. Bayezid'in Endülüs Müslümanlarının yardım isteklerini cevapsız bıraktığı kuvvetle muhtemeldir" değerlendirmesini yapmakta, dolayısıyla da Kemal Reis'in 1505'te gönderilmiş olmasını pek muhtemel görmemektedir. Bkz. "Cezayir Türkleri'nin Endülüs Müslümanlarını Kuzey Afrika'ya Nakli ve Neticeleri", Endülüs'ten İspanya'ya, Ankara 1996, s. 64.

30 Turan, "Barbaros", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1992, V, 66.

31 et-Temimî, "Evvelu Risâle min Ehâlî Medineti'l-Cezair ila's-Sultan Selîm el-Evvel sene 1519", el-Mecelletü't-Tarihiyyeti'l-Mağribiyye, 6 (Tunus 1976) s. 116-120; Rıdvân, 136-138. Benafri (s. 48), söz konusu arizada Moriskoların içinde bulundukları kötü durumdan bahsedildiğini ifade ediyorsa da, böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun yerine Endülüs'ün işgal altında olmasına işaret edilmektedir. 32 Turan, V, 66; Kuran, 64.

32 Turan. V. 66: Kuran. 64.

33 "…Müslümanlar…Hayreddin Beğ'e haber gönderüb istimdad eylediler. Hayreddin Beğ otuz altı pare kalita (kürekli gemi) gönderüb varduklarında üzerlerine gelen düşmanı bozub ehl-i İslâm'ı gemilere aldılar…Yedi kere sefer eylediler. İslâmiyyanı cümle karşu yakaya geçürüb küffar elinden tahlis eylediler…Bu defa yetmiş bin kadar müdeccel geçüb Cezayir'de ve gayri yerlerde temekkün etdiler. Ekser Cezayir halkı ol ecilden Endülüslüdür" Katip Çelebi, Tuhfetu'l-Kibâr, Matba-i Amire, İstanbul 1141, s. 18; Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1329, s. 40; İlter, I, 94.

34 Turan, V, 66; Feridun Emecan, "Kanunî Sultan Süleyman Devri", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1992, X, 354 vd.

35 Asrar, 283-285; et-Temimî, "Risâle min Muslimî Gırnâta ila's-Sultân Suleymân el-Kânûnî sene 1541", ed-Devletu'l-Osmaniyye ve Kadıyyetu'l-Mûriskiyyîn, s. 34-38; Rıdvân, 139-142; Benafri, 186-188.

36 Asrar, 286.

37 Turan, V, 67; Benafri, 54; Emecan, X, 354-355.

38 Uzunçarşılı, II, 383.

39 Öztuna, IV, 41-42; Emecan, X, 358.

40 İnan, Nihaye, 385.

41 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", TD, XVI (1962) s. 1-10; Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan

Yolu", TD, XXXI (1978) s. 131-141; Feridun Emecen, "Osmanlı Siyasî Tarihi-Kuruluşundan Kaynarca'ya", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, İstanbul 1994, s. 39-41.

42 Lea, The Moriscos, 100 vd.

43 Lea, A History of the Inquisition in Spain, New York 1906, s. 363 vd. ; Benafri, 54.

44 Bu telakkînin Osmanlı Devleti'nin tabi olduğu hukuk düzeni açısından arzettiği önemi anlayabilmek için Yavuz'un 1520'den önce Balkanların Hıristiyanlardan temizlenmesi ve bu Hıristiyanların Avrupa'ya sürülmesi, böylece Tuna'ya kadar olan toprakların Türk yurdu haline getirilmesi şeklindeki teklifinin ŞeyhülÎslâm Zenbilli Ali Efendi tarafından "Reayâ bize Allah'ın emanetidir" diyerek reddetmesini burada hatırlamakta yarar vardır. Yine aynı Yavuz, bir başka sefer, İstanbul'daki Hıristiyanların öldürülmesini ve kiliselerinin ellerinden alınmasını istemiş; ancak durumu müzakere eden Zenbilli Ali Cemali Efendi, Patrik'e haber gönderip, padişahla görüşmesini istemiştir. Patrik bir ruhban heyeti ile birlikte Edirne'de padişahın huzuruna çıkarak hem Fatih Sultan Mehmet'in kendilerine verdiği imtiyazları muhtevi emânnameyi göstermiş hem de Kur'an'da cizye karşılığında Hıristiyanlara yaşama hakkının tanındığını dile getirmiştir. Patrik'i dinleyen Yavuz, söz konusu kararından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bkz. Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul 1977, IV, 330;. Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, Ankara 1969, s. 254; Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi, İstanbul 1993, I, 80-81; Hulusi Yavuz, Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti, İstanbul 1984, s. 166-167.

45 Osmanlıların Kuzey Afrika'da hakimiyet sağlamalarında ve bu hakimiyeti devam ettirmelerinde Moriskoların önemli katkısı olmuştur. Bölgedeki Osmanlı idarecileri, çok sayıda Moriskoyu orduda görevlendirmiştir. Söz gelimi İspanya kralı II. Filip'in 1566'da Madrid'deki Fransiz elçisine yazdığı mektupta Cezayir'deki 15 bin iyi yetişmiş arkebüzcüden 6 bininin Morisko olduğunu belirtmekteydi. Moriskolar; silah, barut imali ve gemi yapımında usta oldukları için, bu özellikleriyle Osmanlı savunmasına katkıda bulunmuşlardır. Öte taraftan, korsanlık faaliyetlerinde bulunan Moriskolar -ki sayılarının oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır- hem intikam maksadıyla iyi bildikleri İspanya kıyılarını vuruyorlar hem de Osmanlı denizcilerine aynı iş için yardımcı oluyorlardı. Başarılı denizcilik faaliyetleri neticesinde birçok Morisko gemi reisi seviyesine ulaşmıştır. Örnek olarak Reis Ahmet Ebu Aliye el-İşbûnî, Reis Blanquillo, Büyük Murad, Kaddoum, Kachak Ali, Reis Cevad ve Ebu Fehd el-Guri adları zikredilebilir. Bkz. et-Temimî, ed-Devletu'l-Osmaniyye, 12, 15; Benafri, 132-133.

46 Leylâ Sabbâğ, "Sevratu Muslimî Gırnâta", el-Asale, 27 (1975), s. 136, 141.

47 Bu fetvanın metni için bkz. İnân, Nihaye, 342-344.

48 Benafri, 57.

49 Lea, 229; Mehmet Özdemir, Endülüs Müslümanları I, Ankara 1994, s. 213-214.

50 Sabbâğ, 130-131.

51 İsyanın ekonomik sebepleri hakkında geniş bilgi için bkz. Nicolas Cabrillana Ciezar, “Rebelion, guerra y expulsion de los moriscos de Almeria (1568-1571) “, Los Cuadernos de la Biblioteca Española de Tetuan, 13-14 (Junio-Diciembre 1976) s. 7 vd. ; Sabbâğ, 128.

52 Hess, 4.

53 Luis de Marmol Carvajal, Rebelion y castigo de los Moriscos, Malaga 1991, s. 93-94; Lea, The Moriscos, 237; Luis Caro Baroja, Los Moriscos del Reino de Granada, Madrid 1976, 174.

54 Lea, The Moriscos, 279.

55 Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, No: 9, Hüküm: 231, Tarih: 10 Zilkâde 977 Hicrî (1569). et-Temimî tarafından Arapça tercümesi ile birlikte neşredilen bu fermanın (ed-Devletu’l-Osmaniyye, 23-25) Latin harfleriyle yapılmış transkribe metni için bkz. Benafri, 189-191. Peçevi’nin bu münasebetle verdiği bilgilerde ciddi bazı hataların bulunduğu müşahede edilmektedir. Mesela 1568’de başlayan Gırnata isyanı 1570’de başlamış gibi gösterilmektedir. II. Selim’e müracaatın bu tarihten sonra vaki olduğu ima edilmektedir ki, padişahın Endülüslüler’e gönderdiği ferman 977 (1569) tarihini taşıdığı için bu da doğru değildir. Bkz. Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1981, s. 343.

56 li Seydî, Sokullu Mehmet Paşa, İstanbul 1327, s. 5; Benafri, 64.

57 Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, No: 9, Hüküm: 204, Tarih: 10 Zilkâde 977 Hicrî (1569). Fermanın Latin harfleriyle yapılmış transkribe metni için bkz. Benafri, 192-193.

58 Miguel Angel de Buene İbarra, “La Guerra de Granada vista por los castellanos del siglo XVI a la luz de un manuscrito inédito”, ACTES I, Tunus 1980, s. 94.

59 et-Temimî, ed-Devletu’l-Osmaniyye, 19-20 (Fray D. de Haedo, Histoire des Rois d’Alger, Alger 1881, s. 139’dan naklen).

60 İlter, 146; Benafri 67.

61 et-Temimî, ed-Devletu’l-Osmaniyye, 20.

62 Döneme yakın İspanyol tarihçilerinden Perez de Hita, Muhammed b. Ümeyye’nin Türkler tarafından öldürüldüğünü kaydetmektedir. Bkz. Francisco Marquez Villanueva, “El Mito de gran conspiración morisca”, ACTES II, Tunus 1984, s. 272.

63 Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, No: 14, Hüküm: 199, Tarih: 3 Sefer 979 Hicrî. Fermanın Latin harfleriyle transkribe metni için bkz. Benafri, 194-195.

64 Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, No: 14, Hüküm: 200, Tarih: 3 Sefer 979 Hicrî. Fermanın Latin harfleriyle transkribe metni için bkz. Benafri, 196-197.

65 Buene Ibarra, 99.

66 Ciezar, 42.

67 Carvajal, 192-193.

68 Carvajal, 225-227.

69 Carvajal, 269-271; Lea, The Moriscos, 262; Caro Baroja, 2oo; Ciezar, 52.

70 Sürgün kararı ve neticeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Lea, The Moriscos, 263 vd. ; Caro Baroja, 203 vd. ; İnân, Nihaye, 375.

71 Benafri, 73.

72 Lea, The Moriscos, 281-283.

73 İspanyolca tercümesi ile birlikte neşredilen bu mektup için bkz. O. F. N., Dario Cabanelas, "Proyecto de alianza entre los sultanes de Marruecos y Turquía", Miscelanea de Estudios Arabes y Hebraicos, Granada 1957, s. 63-70.

74 Öztuna, IV, 351.

75 İnân, Nihaye, 388.

76 Osmanlı Devleti'nin Cezayir, Tunus ve Trablusgarb eyaletlerine XVI-XX yüzyıllar arasında bu isim verilmekteydi. Garp Ocakları'nda 300 yıldan fazla süren Osmanlı hakimiyeti döneminde Osmanlı uygarlığının siyasî, kültürel, askerî ve ekonomik özellikleri bu ülkelerde yayıldı ve her alanda önemli gelişmeler sağlandı. Garp Ocakları'nın halkı genellikle Arap ve Berberi asıllıydı. Bunlara XV. yüzyılın sonlarında ve XVI. yüzyılda Endülüslü Müslümanlar ve Yahudiler katıldı. Endülüslü Müslümanlar yeni bir medeniyet anlayışı getirirken, Türk fâtihler de idareci, asker ve ulemâ olarak etkilerini gösterdiler. Söz konusu ocaklarda Arapça yaygın dil olmakla beraber siyasî alanda Türkçe de önem kazandı. İstanbul ile yazışmalar Türkçe yapılıyordu. Garp Ocakları hakkında geniş bilgi ve literatür için bkz. Atillâ Çetin, "Garp Ocakları", DİA, İstanbul 1996, XIII, 382-386.

77 Mercedes Sanchez Alvarez, "Algunos aspectos sobre los Turcos en la literatura de los Moriscos", Actas del Coloquio Internacional Sobre Literatura Aljamiada y Morisca, Madrid 1978, s. 295-311.

78 Benafri, 75.

79 Sürgün kararının alınışı, muhtevası ve uygulanma biçimi hakkında geniş bilgi için bkz. Pascual Boronat y Borrachina, Los moriscos españoles y su expulsion, Granada 1992, Capitulos XI-XIV; Lea, The Moriscos, 292-365; Caro Baroja, 224-236; İnân, Nihâye, 393-410; Cemaluddin, 205-264.

80 Cemaluddin, 219.

81 Akdes Nimet Kurat, Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi, Ankara 1953, s. 174; Kuran, 66; Benafri, 77. Kurat, Morisko kelimesinin karşılığı olarak “mürük” ve “berberi” kelimelerini kullanmaktadır ki, her ikisi de doğru bir kullanım değildir. “Mürük” kelimesinin kaynağını ve ne anlama geldiğini henüz tespit edebilmiş değiliz. Belki bir yanlış okuma da olabilir. Öte taraftan Moriskoların içinde Berberi asıllılar olduğu gibi Arap ve İspanyol asıllılar da vardır. Dolayısıyla Endülüslü bütün Müslümanlara delalet etmektedir. Bu sebeple bu topluluğun “Berberiler” le özdeşleştirilmesi isabetli değildir.

82 Kuran’ın ifadesine göre Prof. Halil Sahillioğlu’nun Venedik Devlet Arşivi (Archivio de Stato Di Veniza Buste 7-48/155) ‘nde bulup bir fotokopisini kendisine gönderdiği bu belgeyi et-Temimî Arapça tercümesiyle birlikte neşretmiştir. Bkz. et-Temimî, ed-Devletu’l-Osmaniyye, 45-48. Latin harfleriyle transkribe metni için bkz. Benafri, 198-199.

83 Kuran, 66.

84 Benafri, 77.

85 Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, No: 23, Hüküm: 284, Tarih: 28 Recep 981 (1573).

86 Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, No: 78, Hüküm: 441, Tarih: 1022 (1613).

87 Msl. bkz. Mikel de Epalza, Los Moriscos antes y despues de expulsión, Madrid 1992, s. 219-220.

88 Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, No: 81, Hüküm: 267, Tarih: 1024 (1615).

89 Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, No: 23, Hüküm: 244, Tarih: 19 Recep 981 (1573).

90 Geniş bilgi için bkz. Chakib Benafri, Endülüs’te Son Müslüman Kalıntısı Moriskoların Cezayir’e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989, s. 131-132.

91 Epalza, 256.

92 Epalza, 256.

93 Geniş bilgi için bkz. Benafri, 133 vd.

Safevî Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevî İlişkileri / Yrd. Doç. Dr. Behset Karaca [s.409-418]

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

1. Safevî Devleti'nin Ortaya Çıkması

A. Safevîlerin Menşei ve Safevilerde Devlet Kurma Fikrinin Gelişmesi

Onyedinci yüzyıl başlarında Şah İsmail tarafından kurulan, Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Batı İran'ı kapsayan ve daha sonra da Horasan'a doğru gelişen Safevî Devleti, bu adı tarikatın kurucusu olan Şeyh Safiyyüddin'in isminden almıştır. Safevî ailesi resmi soy kütüğüne göre, kendilerinin on iki imamdan yedincisi olan Musa Kâzım'a sonra da imam Ali b. Ebi Talib'e ve nihayet peygambere kadar çıktığını söyleyerek Arap olduklarını bildirirler.1

Azeri tarihçi Mirza Abbaslı, Safevî hanedanının Erdebil ve çevresinde yaşamış köklü Azerbaycanlılardan olduğunu ve Şeyh Safiyyüddin'in kendi zamanında "Türk Oğlu" ve "Türk Piri" şeklinde anıldığını2 belirtirken, Zeki Velidi Togan, Safiyyüddin'in babasının Firuzşah adlı bir Kürt olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. İranlı bir tarihçi olan Ahmet Kesrevi ise, hanedanın soy kökünde bulunan Şeyh Safiyyüddin'in Türk değil İran etnik unsuruna mensup olduğunu iddia etmiştir.3 Çağdaş İranlı tarihçiler de, hanedanın Türk asıllı olmadığını ispata çalışmalarına rağmen bunu gerçekleştirememişlerdir. Ayrıca XVI. asır tarih kitaplarında Safevî Devleti'nden Türkmen devleti diye bahsedilmiştir.4

Şah İsmail'in kurduğu Safevî Devleti'nin sonraki durumu ve gelişmesi nasıl olursa olsun devleti kuran ve onu ayakta tutan Anadolu Türkleri olmuştur. Dolayısıyla Safevî Devleti, hem din anlayışı hem askeri yapısı ile tam bir Türkmen aşiret devleti olarak kurulmuştur.

Safevî tarikatının kurucusu olan Şeyh Safiyyüddin'in (1252-1334), devlet kurma fikrine sahip olduğuna dair, kaynaklarda açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, oğlu Sadreddin Musa'nın (1334-1393), Azerbaycan'da hüküm süren Melek Eşref tarafından üç ay göz hapsinde tutulması bu tarikatta devlet kurma fikrinin olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.5

Bu fikir ilk olarak Hoca Ali'nin torunu Şeyh Cüneyt (1447-1460) zamanında daha da belirginleşmiştir. Müthiş bir siyasi ihtirasa ve enerjiye sahip olan Cüneyt, müritlerinin çok artmasından da cesaret alarak kendisini yüksek hakimiyet planlarına kaptırmıştır. Bu amaçla Safevî tarikatını ilk militanlaştıran ve kendisine ilk sultan dedirten O olmuştur.6 Devlet hakimiyetine varmak fikrini gerçekleştirebilmek için birçok seferler düzenlemiş ancak, başarıya ulaşamamıştır. Şeyh Cüneyt'in bu faaliyetleri, Safevî ailesinde uzun süreden beri gizlenen sırrın, ortaya çıkmasından başka bir şey değildir.7

Cüneyt'in 1460 yılında Akkoyunlu Sultanı Halil ile yaptığı savaşta öldürülmesi üzerine yerine oğlu Şeyh Haydar (1460-1488) geçmiştir. Babası tarafından gerçekleştirilemeyen gayeyi her ne pahasına olursa olsun sonuçlandırmaya karar vermiş olan Haydar, bu nedenle, müritlerini siyasi maksatlar için kullanılacak bir ordu haline koymasını bilmiştir.8

B. Safevîlerin Şiiliği Benimsemesi

Erdebil ve çevresinde kurulan Safevîyye tarikatı başlangıçta Sünni bir tarikat idi. Şeyh Safiyyüddin, Halvetiye tarikatının kurucusu İbrahim Zâhid Geylani'ye mürit olmuş, yanında yetişmiş Sünni bir tarikat şeyhi idi. Safiyyüddin Şiiler için önemli kabul edilen "seyyidlik" iddiasında bulunmuş, ancak bu düşüncesini bilinmeyen nedenlerle gizlemek zorunda kalmıştır. 1334 yılında Şeyh Safiyyüddin'in ölmesiyle birlikte yerine oğlu Sadreddin Musa geçmiştir. Sadreddin hacca gittiğinde, Medin'e Sultanı Şehabettin Ahmet b. Hüseyin'e soy zincirinin on iki imamdan yedincisi olan Musa Kâzım'a ulaştığını soruşturup onaylatmış, böylece Safevîlerin seyyidliği iyice belirginleşmiştir.9

Bu Sünni tarikatın gelişmesi, devrin Şii ileri gelenlerini telaşlandırmış ve karşı tedbirler almaya yöneltmiştir. Böylece Şiiler kısa zamanda bu tarikata sızmaya muvaffak olmuşlardır. Nitekim o ana kadar Sünni olan bu tarikat şeyhleri, özellikle Hoca Ali (1393-1429) döneminden itibaren Şiiliğe ilgi göstermeye başlamışlardır.10 Timur üzerinde büyük bir nüfuz kazanan Hoca Ali, Timur'un emri ile Erdebil ve çevresini bir vakfiye olarak elde etmiş ve buraları kendisi için bir nevi sığınak olarak kullanmaya başlamıştır. Bir müddet sonra Erdebil ve çevresinin bu imtiyazlı durumundan yararlanmak isteyen kimseler için, burası bir nevi sığınak olmuştur. Bu dönemde Şiiliğin Anadolu taraflarında da yayılmaya başlaması Osmanlı Türkiyesi için ilk tehlike olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle, Timur'un Ankara Savaşı sonucu Anadolu'dan getirdiği binlerce esiri Hoca Ali'nin şefaati ile serbest bırakması bu grubun tarikata bağlanmasını sağlamıştır. Anadolu'ya geri dönenler ise onun fikirlerinin yayıcı propagandistleri olmuşlardır.11

Şiiliği tam olarak benimseyen ise Şeyh Cüneyt olmuştur. O, mevcut Sünni otoritelere karşı militan Şii ideolojisini benimsemiştir.12 Onun Şiiliği savunması yüzünden amcası Cafer ile arası açılmış, bundan dolayı Safevîyye tarikatı biri Sünni diğeri Şii olmak üzere iki kola ayrılmıştır.13 Amcası Cafer ile olan mücadelesinden dolayı Erdebil'den ayrılmak zorunda kalan Şeyh Cüneyt, Anadolu'ya geçmiş ancak, Şii inançlı olduğu anlaşıldığından burada kendine yer edinememiştir.14 Şeyh Haydar bu hususta daha da ileri giderek kendisine bağlı olanların kıyafetine yeni bir düzenleme getirmiş, taraftarlarına on iki imamı temsilen on iki dilimli kırmızı Türkmen börkü giydirmiş, bundan dolayı kendilerine "Kızılbaş" denilmiştir.15

Şiiliği İran'da çok katı uygulayan ise Şah İsmail olmuştur. Çoğunluğu Sünni olan İran'da görülmemiş bir zulümle On İki İmam Şiiliği'ni dayatmış ve bunu kabul etmek istemeyen Sünni ulema ve halka gaddarca davranılmış, çoğu ya Şiiliği ya da ölümü seçmek zorunda bırakılmıştır.16 Tarihçi Kemal Paşazâde'ye göre, Şah İsmail, mezhep değiştirmeyen annesini bile öldürmüştür. Ayrıca ülkede

bu ideolojik devrimi gerçekleştirecek yeterince Şii ulema olmadığından Irak'tan Şii alimler çağrılmıştır.17

C. Safevî Devleti'nin Kurulmasında Anadolu Türklerinin Rolü

Safevî Devleti'nin oluşumunda en önemli rolü Türkmen aşiretleri oynamışlardır. Safevî Türkmen devleti, şeyh ve şah olan İsmail'e ve onun temsil ettiği harekete Anadolu, Azerbaycan ve diğer bölgelerden gelen konar göçer kökenli Türkmen boylarının Kızılbaş olup oymaklar şeklinde kendisine katılması ile gerçekleşmiştir.18

Safevî tarikatı ilk zamanlar Azerbaycan'da yayılmıştır. Bu nedenle Azerbaycanlı tarihçiler, XVI. yüzyıl başlarında kurulan Safevî Devleti'nin, İran devleti değil, Azerbaycan Türklerinin devleti olduğu kanaatina varmışlardır.19 Tarikatın ilk yayılma alanı Azerbaycan olsa da zamanla Anadolu bu tarikatın en önemli yayılma alanı haline gelmiş ve Safevî Devleti'nin kurulmasında ve gelişmesinde yegane rolü Anadolu'dan İran'a giden Türkmen boyları oynamışlardır.

Ayrıca gerek bu devlet zamanında ve gerekse bundan sonra İran'da hakim ve imtiyazlı unsurları onlar teşkil etmişlerdir. Bu hakim Türk camiası içinde oynadıkları siyasi roller ve miktarlarının çokluğu itibariyle birinci mevkiyi Şamlı, Ustaçlı, Afşar, Zülkadir, Tekeli, Kaçar, Rumlu gibi başlıca yedi kabile işgal ediyordu ki bunlar derecesinde rol oynamaya muvaffak olması dolayısıyla Türkmen kabilesini de bu gruba dahil etmek gerekir. Bayat, Baharlı, Bozcalı, Acurlu, Hınslı, Varsak… gibi kabileler ikinci grubu meydana getirmişlerdir.20

Bilindiği gibi, Safevîlerin yaptığı propagandalar sonucu XIV. yüzyıldan itibaren, Anadolu'dan İran'a göçler başlamıştır. Malazgirt Savaşı'ndan itibaren XIII. yüzyılın sonlarına kadar Anadolu'ya yapılan göçler, XIV. yüzyıla gelindiğinde artık tersine dönmüş ve Anadolu'dan İran'a göçler başlamıştır. Bu göçlerin sonuçlarına baktığımızda,21 Safevî Devleti'nin kurulmasında Anadolu Türklerinin rollerini daha iyi görürüz:

1- Safevî Devleti'ni kuran Anadolu göçebe ve köylü Türkleridir.

2- Safevî Devleti kurulduktan sonrada uzun bir zaman Anadolu'dan beslenmiştir Devletin gelişmesi de bu unsur sayesinde mümkün olmuştur.

3- Devletin kuruluşu esnasında, Anadolu Türk unsurunun dini anlayışının hakim bulunduğu görülür.

4- Devleti kuran ve devam ettiren Türk unsuru İran'ın Fars halkı ile kaynaşmayarak varlığını zamanımıza kadar devam ettirmiştir.

5- Safevî Kızılbaş Türkleri, anayurtları Anadolu ile her türlü münasebetlerini sürdürmüşlerdir.

D. Şah İsmail'in Ortaya Çıkışı ve Safevî Devleti'nin Kuruluşu

Şah İsmail, İran'da hüküm sürmüş olan Safevî hanedanının ilk hükümdarı olup, 892 (1486-1487)'de doğdu. Annesi Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kızı Halime Begüm, babası ise Şeyh Haydar idi. Şeyh Haydar 1488 Şirvan seferi sonucu ölünce, müritleri Haydarın üç oğlundan biri olan Şeyh Ali'nin etrafında toplandılar.22 Bunu anlayan Akkoyunlu Sultanı Yâkup Bey, tehlikeyi sezerek üç yeğenini Fars'taki İstahr kalesine hapsetmiştir. Ancak Sultan Yâkup'un ölümü ile oğulları arasında bir taht mücadelesi başlamıştır. Bunlardan Rüstem Bey, saltanat mücadelesinde amcasının oğlu Baysungur'u yenemeyeceğini anlayınca Şah İsmail ve iki kardeşini hapisten kurtarmıştır. Bu da onların müritlerinin toparlamasına fırsat vermiştir. Şeyh Ali Baysungur ile yaptığı iki savaşı da kazanmış ve Rüstem Bey tarafından Tebriz'de parlak bir törenle karşılanmıştır. Ali'nin bu başarısı ve halk üzerindeki manevi etkisi Rüstem Bey'i korkutmuştu. Çok geçmeden onu ortadan kaldırmak için çareler ararken durumdan haberdar olan Şeyh Ali, kardeşlerini de yanına alarak Erdebil'e kaçmaya teşebbüs etmiş, ancak yolda kendisini takip eden Rüstem Bey kuvvetleri ile yaptığı savaşta öldürülmüştür (1493).23

Bu sırada altı yaşında olan ve müritler tarafından Erdebil'e kaçırılan İsmail, Erdebil'in Anadolu mahallesinde Ebe adındaki bir kadın tarafından gizlenmiş, ancak bulunması olasılığı belirince Gilan'a kaçırılmıştır. Burada altı yıldan fazla kalan İsmail, burada kaldığı zaman zarfında çoğu Anadolulu ve Azerbaycanlı Türkmenler tarafından devamlı ziyaret edilmiştir.24

Sultan Rüstem bir suikast sonucu 1497'de öldürülünce yerine II. Bayezid'in yeğeni ve damadı olan Göde Ahmet Bey Akkoyunlu tahtına geçmiştir. Ancak tahtın başka talipleri de olduğundan dolayı, Göde Ahmet Bey, şehzadeleri isyana kışkırtan bazı beyleri ortadan kaldırmaya başlamış ancak, bu beyler bir komplo ile Göde Ahmet Bey'i öldürmüşlerdir. Bu da ülkede iç karışıklıkların çıkmasına neden olmuştur. Bu karışıklık ve merkezi otorite boşluğu ise Şah İsmail'in işine yaramıştır.25 Bunun üzerine, 1499 yılında 12 yaşında olan İsmail, Gilan'dan ayrılarak Hazar denizinin batısındaki Tarum'a gelmiş oradan da Erdebil'e geçmek istemiştir. Ancak Erdebil valisi kendisini şehre almayınca Hazar kıyısında bulunan Erçivan'a gitmiş ve 1500 kışını orada geçirmiştir.

Şah İsmail'in amacı Anadolu'ya gitmekti. Bu nedenle Anadolu'daki yandaşlarına Erzincan'a gelmeleri için haberciler yollamıştır. Bu sırada II. Bayezid Modon ve Koron'un fethi ile meşgul olduğundan, Şah hiçbir zorlukla karşılaşmadan Sarıkamış yaylasına gelmiştir. Burada birçok Türkmen tarafından ziyaret edilen Şah İsmail, Ağustos 1501'de emrinde bulunan yedi bin kişilik kuvvetiyle Erzincan'dan ayrılmıştır.

Bu kez hedef Şirvan idi. İsmail hem babasının ve dedesinin öcünü alacak hem de zengin ganimetler elde edecekti. Sonuçta, Cebani denilen yerde yapılan savaşta, Şirvan ordusunu ağır bir mağlubiyete uğratmış ve Ferruh Yesar öldürülmüştür.26 Ardından Şemahı ve Bakü'ye hücum ederek buraları ele geçiren Şah İsmail, 1501 yılında Akkoyunlu hükümdarı Elvend Mirza'yı Nahçıvan'da

yenerek Akkoyunlu Devleti topraklarının yarısına hakim olmuş böylece Tebriz'e gelerek hükümdarlığını ilan etmiştir. Daha sonra Akkoyunlulardan Irak ve Fars hükümdarı Murad Beyi Hemedan'da yenerek Şiraz'ı ve Bağdat'ı ele geçirmiştir. Burada Sünni ulema ve halkı kılıçtan geçirmiş,27 kaçabilenler ise Memlük ve Osmanlılara sığınmışlardır. Dolayısıyla şehzadeler arasında parçalanarak iyice zayıflamış olan Akkoyunlu Devleti kısa zamanda Şah İsmail'in eline geçmiştir.

2. II. Bayezid Döneminde Osmanlı-Safevî İlişkileri

A. Safevi Tarikatı Döneminde Osmanlı-Safevî İlişkileri ve Anadolu'da Yapılan Şii Propagandalar

Safevî tarikatının kurucusu Şeyh Safiyyüddin, Osman Beyin çağdaşı idi. Osman Bey Anadolu'da bir uç beyliği olarak gelişmeye çalışırken, Şeyh Safiyyüddin de Erdebil şehrinde tasavvuf alanındaki derin anlayışı ile ün salıyordu. Zamanla Osmanlılar beylikten sultanlığa geçerken, Safevî şeyhleri de tarikatlarını Azerbaycan, Kafkasya ve Doğu Anadolu bölgelerinde yaymaya devam etmişlerdir.28 Öyle ki Safevi şeyhlerinin şöhreti zamanla Erdebil şehrini aşarak Irak, Suriye, Anadolu ve İran'ın diğer bölgelerine ve hatta Türkistan'a kadar ulaşmış ve buralardan, bu şeyhleri ziyaret için akın akın insanlar gelmeye başlamıştır.29 Bu bağlamda Safevî tarikatının kurulduğu ilk yıllardan itibaren Anadolu'nun heterodoks Türklerinden çok sayıda mürit Erdebil'e Şeyh Safiyyüddin'i ziyarete gitmişdir.30 Anadolu'dan Erdebil'e ilk gidenler Erzincan dolaylarında oturan Türkmenler olurken; Teke ilindeki Türkmenlerin Erdebil ile ilişkileri ise Şeyh Sadreddin zamanında başlamıştır.31

Hatta tarikatın bu şöhreti, Osmanlı padişahlarının sarayına kadar varmıştır. Bu nedenle Erdebil'e her yıl "Çerağ akçesi" adı altında kıymetli hediyeler göndermişlerdir.32 Bu çerağ akçeleri o kadar muntazam gönderilmiştir ki, bir defa aksadığında Şeyh Cüneyt Edirne'deki Osmanlı padişahı Sultan Murad'a şikayette dahi bulunmuştur.33

Ancak, tarikatın Hoca Ali döneminden itibaren Şiiliğe ilgi göstermeye başlaması ve bu inancını Anadolu taraflarında yaymak istemesi Osmanlı için ilk tehlike olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle, Şeyh Cüneyt'in, Anadolu'ya yaptığı gezi sırasında bu tehlike daha belirgin bir şekilde kendini belli etmiştir.34 Bu sırada Osmanlı padişahı bulunan II. Murad'a, bir müridi ile hediyeler göndererek kendisine yurtluk bir yer verilmesini istemiştir. II. Murad hediyeleri kabul etmekle birlikte, devlet ileri gelenleri ile istişârede bulunarak bu şeyhin Osmanlı ülkesinde kalması halinde halk arasında Şiiliğin yayılacağı endişesiyle şeyhin isteğini reddetmiştir. Şeyhe gönderdiği mektupta "yedi derviş bir posta oturur ancak iki hükümdar bir tahta sığmaz" cevabını vermiştir.35 Bunun üzerine Osmanlı topraklarını terk etmek zorunda kalan Cüneyt, Konya'ya giderek Karamanoğlu İbrahim Bey'e iltica etmiş ancak, Şiilik iddiaların tekrarladığı için burada da kendisine yer edinememiştir.

Şeyh Cüneyt'in 1460'da ölümü ile Safevîliğin yayılması bir süre duraklasa da, Şeyh Haydar zamanında yapılan devamlı ve etkili propaganda ile Anadolu'daki tarikat mensupları çoğalmış ve bunlar nezir ve hediyelerle Erdebil'deki şeyhlerini ziyaret etmeye devam etmişlerdir. Ayrıca Anadolu'dan Erdebil'e gidenler için Erdebil'de Anadoluluların oturduğu bir de mahalle kurulmuştur.36

B. Şah İsmail Döneminde Osmanlı-Safevî İlişkileri ve Anadolu'da Yapılan Şii Propagandalar

Şah İsmail, 1501 yılında şahlığını ilan ettikten sonra Irak taraflarını tamamen istila etmiş ve 1504'te II. Bayezid'e elçiyle birlikte hediyeler göndererek bu başarılarını bildirmiş kendisine tebriknâme ile karşılık verilmiştir.37 Bu sırada yenilgiye uğrayan Akkoyunlu şehzadelerinden Murat Bey, Alaüddevle Bozkurt'un yanına sığınmış ve onun damadı olmuştu. Bu ikisinin kendi üzerlerine geleceklerini duyan Şah İsmail hızla hareket ederek Elbistan üzerine yürümüş ancak, bu hareketini Elbistan üzerine yürüyerek değil, Osmanlı topraklarına girerek sürdürmüştür.

Şah İsmail'in Tokat taraflarına geldiği haber alınır alınmaz Yahya Paşa kumandasında Ankara taraflarına asker sevk edilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı topraklarında gözü olmadığını belirten Şah İsmail özür dileyerek hızla Elbistan'a girmiştir. Topraklarına girmekle kendisini bu yoldan beklemeyen Dulkadiroğlu Alaüddevle'yi gafil avladığı gibi, Anadolu'nun Alevi zümreleri arasında böylece propaganda da yapmışdır.

İsmail, 1507'de Harput ve Diyarbakır'ı ele geçirmiş ve Diyarbakır'da Alaüddevle'nin bir oğlu ve iki torununu öldürtmüştür. Daha sonra Diyarbakır valiliğine Muhammed Han Ustaçlu'yu tayin ederek İran'a geri dönmüştür.38 Şah İsmail, Dulkadir seferi ile hem Osmanlıların hem de Memlükler'in tepkisini ölçmek istemiştir.

Bu şekilde, Osmanlıların doğu sınırında, Şah İsmail öncülüğünde bir gücün ortaya çıkması Osmanlıları, Özbekleri hem de Memlüklüler'i kısacası bütün Sünni İslam dünyasını tehdit etmiştir. Avrupa Hıristiyan alemi de yeni ortaya çıkan bu gücün Osmanlı Devleti'nin ve Müslümanların Avrupa'dan atılmasında oynayabileceği rolü görmekte gecikmemiştir. Papa bir mektubunda Şah İsmail'in zuhurunu "Türklere karşı harekete geçebilmek için ilahi bir fırsat" olarak değerlendirmiştir.39

Bu dönemdeki şii propagandalara gelince; Osmanlı Devleti Türkmen geleneklerine dayalı olarak kurulduğu halde, devletin ve kent hayatının kurumlaşması geliştikçe Türkmen hayat tarzından uzaklaşmakta, üstelik, Türkmenleri yerleşik hayata geçmeleri ve vergi vermeleri için zorlamakta idi. Osmanlı'nın bu zaafını Safevî hükümdarı Şah İsmail iyi yakalamıştır. Bu sayede Türkmenlerin mehdici umutlarına seslenen ve onların kurulu düzene tepkilerini işleyen bir Kızılbaş hareketi başlatmıştır.40 Şah İsmail'in bu propaganda faaliyetlerinin ve tesir sahasının geniş olmasını sağlayacak şartlar Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısında da vardı. Osmanlı hükümdarının zaafı, vükelanın kayıtsızlığı, şehzadelerin hükümdar olmak hususundaki rekabetleri bu cümledendi.41

Şah İsmail'in devletini güçlendirebilmesi ve başarılarını devam ettirebilmesi için Türkiye'deki ana müritler topluluğu ile eskisi gibi sıkı bir şekilde münasebetleri sürdürmesi, sayısını çoğaltması ve onların İran'a gelmelerini sağlaması gerekmekte idi. Çünkü kendisi ve taraftarları İran'da henüz sevilmeyen ve hatta nefret edilen müstevli bir yabancı gibiydiler. İsmail kuvvet zoru, şiddet hareketleri ile hüküm sürüyordu. Bu nedenle Türkiye'den beslenmek zorundaydı.42 Ancak Osmanlı ile bir savaşı

göze alamıyordu. Onu silah gücüyle ortadan kaldırmanın mümkün olmadığını farkettiğinden, içeriden zayıflatma yolunu seçip, Türkmen zümreleri arasında yoğun bir propagandaya girişmişti.43

Safevî propagandasının sözlü ve yazılı olmak üzere iki şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Sözlü propaganda özel olarak yetiştirilmiş "halife" ya da "dai" denilen misyonerler aracılığıyla yapılmıştır. Bu halifeler sadece Anadolu'da ve Rumeli topraklarındaki heterodoks kesimler arasında değil hemen her kesim içerisinde görev yapmışlardır. Ancak asıl hedef kitleler, heterodoks nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerdi. Yazılı propaganda ise, Şah İsmail'in bizzat yazdırdığı kitap ve risalelerle yapılmıştır. Bunlar, yine halifeler aracılığıyla gizlice Osmanlı topraklarına sokulmuş ve sözü edilen bölgelerde dağıttırılmıştır.44

Yine Bayezid'in Arnavutluk seferi dönüşünde Işık adında bir Kızılbaş'ın, kendisine suikast yapmak üzere iken öldürülmesi,45 propagandaların yeniçeri askerlerine ve bazı devlet adamlarına kadar sirayet etmesi,46 bu propaganda faaliyetlerinin ne kadar genişlediğini ve önemli boyutlara ulaştığını göstermektedir.

Kısaca Şah İsmail'in Anadolu'daki Şii propagandasının başarıya ulaşmasında çeşitli avantajları vardı:

1- Devletin merkezileşmesi ile konar-göçer grupların yerleşik hayata geçmeleri ve vergi vermeleri için zorlanmaları Osmanlı ile bu göçebe grubu karşı karşıya getirmiştir.

2- Türkmenlerdeki mehdicilik anlayışı: Şah İsmail, Türkmen kitlelerine beklenen mehdinin kendisi olduğunu, onları Osmanlının zulmünden kurtaracağını, Tanrı'nın bir mehdi hüviyetinde kendi bedenine geçtiğini yazdığı şiirlerinde açıkça ifade etmiştir. Şah İsmail biri toplumsal, diğeri inançla ilgili bu iki avantajı başarılı bir şekilde işlemesini bilmiştir.

Allah Allah deyin gaziler Şah menem

Karşu gelün secde kılun gaziler din-i Şah menem.

3- Ayrıca onun propagandasının başarısında karizmatik kişiliği ile tarikat ve askeri nitelikli bir kökenden gelmiş olması da etkili olmuştur.47

4- Yine kendisine bağlanan beylere hem alışageldikleri serbest bir hayat, hem önemli bir siyasi-askeri rol hem de tarikat çerçevesi içinde dini bir heyecan vaadederek onları kendi tarafına çekmeyi başarmıştır.48

5- Çinlilerin çok önce söylediği gibi "imparatorluk at sırtında zapt edilir, ama at sırtında yönetilemez" düsturundan hareketle Osmanlı Devleti yerleşikliğe çok büyük önem vermiş ve ordusunda da bunu takip etmişdir. Yine, vergi politikasını da göçebeleri yerleşime zorlamak ya da en azından bilinen bir güzargahta tutmak ve sayılarını en aza indirmek için çaba sarfetmişdir. Bu şartlar

altında göçebelere, ilk zamanlar Karamanoğulları sonra ise göçebeler için cennet vaad eden Safevi altarnatif olmuş ve özellikle göçebeler yapılan propagandalardan etkilenmişlerdir.49 Şah İsmail'in Hatai mahlaslı, son derece akıcı, çekici ve saf Türkçe ile söylediği nefesleri, şiirleri, yalnız Alevi zümreleri etkilemekle kalmamış aynı zamanda onun Anadolu'ya saldığı adamlarının Türkmenleri ve sade köylüyü kandırma hususunda en güçlü ve etkili silahı olmuş böylece Anadolu patlamaya hazır mayın tarlasına dönmüştür.50

C. Safevî Devleti'nin Etkisinde Anadolu'da Çıkan İsyanlar

Şahkulu İsyanı

Şahkulunun Menşei: Safevîler'in yoğun propagandalarının somut bir sonucu olarak 1511 yılında Anadolu'da bir isyan başlatılmıştır. İsyanın tertipçisi ve lideri Şahkulu adında biriydi. Baba Tekeili veya Karabıyık oğlu da denilen bu zâta Osmanlı kaynakları Şeytankulu adını vermişlerdir. Bunun babası Şeyh Haydar'ın halifesi olup Korkudili'ne bağlı Yalımlı köydendir.

Bir müddet Şeyh Haydar'ın hizmetinde kaldıktan sonra Tekeili'ne gelmiş, burada şeyhinin tarikatını yaymaya başlamıştır. Babası Hasan Halife ile kendi köyleri civarında bir mağaraya çekilip ibadetle meşgul olan Şahkulu'nun zühd ve takvası etrafta meşhur olmuş, hatta Sultan Bayezid bu baba oğula her yıl 6-7.000 akçe yollamıştır. Ancak Şahkulu sadece ibadetle meşgul olmamış, Batı Anadolu, Serez, Selanik taraflarına yolladığı adamları vasıtasıyla halkı Şah İsmail'e biate çağırmıştır.51

Şahkulu İsyanını Hazırlayan Sebepler: Yukarıda birçok yerde ifade ettiğimiz gibi eski Türk geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan ve büyük çoğunluğu göçebe olan Tekeili Türkmenleri, Erdebil ile haberleşmeyi kesintisiz sürdürmüşlerdir. Bu durum orada Safevî hanedanı lehine, Osmanlı'nın aleyhine bir kamuoyunun oluşmasına neden olmuştur.52 Ayrıca Şeyh Cüneyd'in Anadolu gezisi (1450) ve onun Toros Dağlarındaki Varsak Türkmenleri arasında bulunması İran'a olan bağlılığı daha da arttırmışdır.53 Ayrıca XVI. yüzyıl başlarında nüfus artışına bağlı olarak ekonomik ve sosyal bunalımlarda göçebe Türkmenleri ve yoksul köylüleri Osmanlı ile karşı karşıya getirmiştir.54 Yine kırsal kesim ile bazı tımarlı sipahi gruplarının maruz kaldıkları toplumsal ve ekonomik sıkıntılar, mahalli yöneticilerin baskı ve idaresizlikleri, merkezden uygulanan yanlış tımar politikası, göçebe halkın yerleşik hayata geçmesinin istenmesi ve onlardan vergi tahsili yoluna gidilmesi, bu iş için görevlendirilen devşirme kökenli bürokratların tavizsiz ve müsamahasız tutumları, bazı yöneticilerin bu zümrelerin hayat tarzlarını âdet ve geleneklerini, özellikle inançlarını aşağılamaları onları Osmanlı iktidarına karşı kışkırtmağa kâfi gelmiştir.55 Bunu iyi bilen Şahkulu, düşüncelerini ilk kez bu bölgede yaymaya başlamıştır. Yine bu bölge, Orta Asya'dan göçen Türkmenlerin en yoğun bulunduğu yerlerdi. Dolayısıyla Şahkulu'nun başarısı için toplumun düşünce yapısı elverişliydi.56

Bütün bunlarla birlikte, Tekeili'nde şiiliğin daha fazla yayılmasında ve taraftar bulmasında şu hadisenin önemli rol oynadığı belirtilmekte ise de kesin bir bilgi yoktur; Bilindiği gibi Ankara

Savaşı'ndan sonra Timur bütün Anadolu'yu yağmaladığı halde Timur'un hüsn-i tevcihini kazanmış olan Şeyh İsmail Safevi'nin üçüncü derecede dedesi olan Şeyh Sadreddin, bu hesapsız yağmalar esnasında Timur'un yanında bulunmuş ve onun iltimasıyla Tekeili bu tahribata fazla mazhar kalmamıştır. İşte o zamandan beri Teke ahalisi şiiliğe mütamayil bulunmuştur denilmektedir.57

II. Bayezid'in sağlık durumunun bozulmuş olması, vezirlerin yönetimdeki paylarını artırmaları, şehzadelerin birbirleri ile mücadele etmeleri,58 Anadolu'daki mevcut yapıyı hazırlarken Şahkulu'nun da işini kolaylaştırmıştır.

Ayaklanma belirtilerinin Safevî Devleti'nin kurulmasından hemen sonra ortaya çıkması ve isyanın doğrudan doğruya Osmanlı saltanatına karşı olması da59 isyanın siyasi bir boyut taşıdığını göstermektedir.

İsyanın Başlaması ve Gelişmesi: Hasan halife öldükten sonra Şahkulu örgütleme ve propaganda işini eline almış; Kapulu Kaya'da Döşeme Derbendinde toplantılar yapmaya başlamış, müritlerinden Saferi Siroz'a, İmam Oğlu'nu Selanik'e, Taceddin'i Zağra Yenicesi'ne ve Pir Ahmet'i Filibe'ye göndermek suretiyle geniş bir propaganda faaliyetine girişmiştir. Osmanlı yönetimi bu gelişmelerin farkındaydı. Nitekim Filibe Sancakbeyi, Şahkulu'nun müritlerinden Pir Ahmet'i yakalayarak gerekli bilgiyi almış ve divana bildirmişti.60 Öte yandan Antalya kadısı, Şahkulu'nu yakın izlemeye almış ve şehrin subaşısını göndererek, Döşeme Derbendi'nde yapılan toplantılarını bastırmış ancak Şahkulu kaçmayı başarmıştır. Yakalanmaması Şahkulu'na daha bir olağanüstülük kazandırmış, halkın gözünde onu yüceltmiştir. Hatta onun peygamber ve mehdi olduğunu dahi iddia etmeye başlamışlardır.61

Şahkulu ortamı müsait bulunca harekete geçerek önce, Antalya'dan Manisa'ya gitmekte olan Şehzade Korkud'un adamlarına, ekserisi sipahi olan 4-5 bin kişilik kuvvetiyle saldırarak çoğunu öldürmüş, ancak Şehzadenin otağını alamamıştır. Bunun üzerine Antalya Subaşısı Hasan Bey ile Korkud'un defterdarı, bir kısım Sünni halktan oluşturdukları 3.000 kişilik bir güçle Korkud'un yardımına gelmişler ve Şahkulu'na saldırmışlarsa da, yenilerek Antalya kalesine çekilmek zorunda kalmışlardır.

Bu başarısı üzerine kendine daha da güvenen Şahkulu, harekete geçerek Antalya, Kızılcakaya, İstanos, Elmalı, Burdur, Keçiborlu gibi merkezleri basmış; buralarda yaşayan Alevi Türkmenleri etrafına toplamak istemiştir. Şehzade Osman'ın divana gönderdiği raporda, Şahkulu'nun ilerleyişi sırasında cami, mescit, zaviye ve medreseleri yakıp yıktığını, eline geçirdiği Kur'an'ları ateşe attığını, insan ve hayvan ayırmaksızın öldürdüğünü bildirilmektedir.62

Burdur'a kadar gelen Şahkulu'nun etrafına 20.000 kişi toplanmıştır ki, bunların çoğunu çoluk çocuk, mal ve hayvanları ile gelen Tekeili Türkmenleri teşkil etmiştir. Tekeili'nde bir Türkmen devleti kurmak isteyen Şahkulu, Tekeili sipahilerinin teşvikleri ile Kütahya önlerine gelmiş; burada üzerine gönderilen Karagöz Paşa'ya önce yenildiyse de daha sonra galip gelerek Karagöz Paşayı esir almıştır. Bu başarıdan sonra Şahkulu, Alaşehir ovasında Şehzade Korkud'un gönderdiği güçleri

yenerek Bursa üzerine yönelmiştir.63 Bunun üzerine işin ciddiyetine varan Osmanlı Devleti veziriazam Hadım Ali Paşa, Amasya valisi Şehzade Ahmet ve Beyşehir sancakbeyi Şehinşah'ın oğlu Şehzade Mehmet isyanı bastırmakla görevlendirilmişlerdir.64 Ancak, Konya valisi Şehinşah ile Şehzade Ahmet'in oğlu Murat Şahkulu ile birleşmişlerdir. Sünni olan Memlük sultanlığı ile Adana'ya hakim olan Ramazanoğulları ise Osmanlıları desteklemişlerdir.65 Bu sırada Hadım Ali Paşa, emrindeki kuvvetlerle isyancıları Altıntaş kasabası yakınlarında sarp bir dağda çevirmiştir. Burada isyancılar imha edilecekken, Şehzade Ahmet'in başlamış bir taht kavgasında yeniçerileri kendi yanına çekmek için onlara para dağıtarak kendisine biat etmelerini istemesi, ancak yeniçerilerin bu teklifi kabul etmemeleri, onlara küsen şehzadenin kendi sancağına çekilmesi, etrafları çevrilmiş olan asilere kaçmaları için fırsat vermiştir.66 Kaçanları takip eden Hadım Ali Paşa, Çubuk Ovası'nda asilere yetişmiştir. Sivas yakınlarındaki Gedikhanı'nda yapılan savaşta Şahkulu öldürülmüştür. Ancak bu sırada Hadım Ali Paşa'da şehit düştüğünden Osmanlı kuvvetleri asileri takip edememiştir.

Şahkulu'nun önceden vezir olarak adlandırdığı kişiler 15.000 dolayında Türkmen'i İran'a götürmüştür. Bu savaş sonrası, İran'a doğru çekilen Tekeili sipahileri ve Türkmenler, Erzincan'da hacca giden bir İran kervanına saldırmışlar, birçok adam öldürüp malları yağmalamışlardır. İsyancıların reislerine II. Bayezid'e karşı neden ayaklandıklarını sorduğunda, isyancılar "Ol padişah yaşlandığından vücudunun rahatsızlığı ülkenin kargaşasına yol açtı. Ülkeye düzen getirecek önlemleri almaktan el çekti. Vezirlerin ellerini uzatmalarıyla ortaya nice zulümler çıktı. Onların ettiklerine dayanamayıp bu yolu seçtik. Özellikle Şah hazretlerinin kapısına yüz sürmek ve güzel varlığını görmek muradımız ve gönlümüzün tek dileği idi" demişlerdir. Şah İsmail ise "Sultan Bayezid Han ile arasında baba oğul töresinin geçerli olduğunu bilirken buna el uzatmanın bize dokunacağını ne hoş aklına getirmedin. Özellikle bizim kervana nasıl saldırıya kalkıştın. Tüccara saldırmak yol kesicilerin işidir" diyerek isyancıların elebaşlarını kaynar su dolu kazanlara atarak cezalandırmıştır.67 Ayrıca, İran'a gelen bu kalabalık grubu küçük gruplara ayırarak ülkenin çeşitli yerlerine yerleştirmişdir.

Şahkulu İsyanının Sonuçları: Şahkulu'nun asıl gayesi Şah İsmail adına sadece bir isyan çıkarmak veya İran'a gitmek değildi. Daha ilk başarılarından itibaren en güvendiği adamları vezirliğe, beylerbeyi ve sancakbeyliğine ataması, onun maksadının çok büyük olduğunu68 gösteriyor. Şahkulu olayını çıkaran kişilerin Şah İsmail eliyle en şiddetli biçimde, kaynar kazanlarda haşlatılarak cezalandırılması bu olayda Şah İsmail'in onayının olmadığını göstermektedir. Çünkü Şah İsmail, Osmanlıyı düşman edinmenin gereksizliğini çok iyi biliyordu. Bu nedenle, Şah İsmail'in Anadolu ile ilgili plan ve projelerini altüst eden ilk olay Şahkulu isyanıdır. Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan bu ayaklanma hem Safevî hem de Osmanlı tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü her iki devletin de bünyesinde beklenmedik değişikliklere neden olmuştur.69

II. Bayezid, bu isyandan sonra Teke ve Hamid ili yöresinde bulunan Şii Alevileri, 1501'de olduğu gibi sürgüne tabi tutmuştur. Anadolu'da 50.000 kişinin ölümüne neden olan bu isyan ve birbiri ardına yapılan sürgünler yüzünden Tekeili'ndeki halkın azaldığı, belli başlı kaza ve nahiyelerin ise küçüldüğü anlaşılmaktadır.70 Bu göç ve sürgünler sonunda olsa gerek, birçok köyün mezraaya dönüştüğü ve

mezraaların 145571 tarihinde yapılan tahrire göre 1520 ve 1530 tahririnde72 arttığı görülmektedir. Aynı durum Hamid-ili sancağında da görülmektidir.. Burada da birçok köy boşalarak mezraaya dönüşmüştür.73 Bütün bunlar Teke ve Hamid bölgesinde yapılan sürgünlerin çok geniş ve kapsamlı olduğunu ya da kendi istekleriyle İran'a giden halktan dolayı birçok köyün boşaldığını göstermektedir. Bu isyanı müteakip İran'a giden Tekeili'lerin nüfusunun 15.000 olması ve bundan sonra da göç ve sürgünlerin devam etmesi nüfus bakımından bölgenin içine düştüğü durumu gözler önüne sermektedir.74 Yine bu bölgeden Kıbrıs, Rodos ve İstanbul gibi yerlere de sürgünler yapıldığı görülmektedir. Ancak, bu sürgünlerin heterodoks eylemlerle ilgisi bulunmamaktadır. Bu sürgünlerin amacı huzuru bozan fesat ehlini cezalandırmak, yeni fethedilen bazı yerlerin imar ve iskânına yardımcı olmak, merkezi otoriteyi güçlendirmek en önemli etkendir.75

Bu ayaklanmayı sadece Kızılbaş isyanı olarak nitelemek doğru değildir. Çünkü sadece Kızılbaş zümrelerin katıldığı bir hareket olmayıp, Kızılbaş çevreleri kadar olmasa da, Sünni kırsal kesimden ve tımarlı sipahilerden de bir takım insanların bulunduğu görülmektedir. Ama ağırlıklı kesim ve ayaklanma lideri Kızılbaş idi.76

D. II. Bayezid'in Safevîlere Karşı Aldığı Tedbirler

Osmanlı Devleti'nin doğu sınırında Safevî Devleti'nin kurulması, bölgede dengeleri altüst etmiştir. Daha önce Timur istilasıyla yıkılma tehlikesi geçiren Osmanlı Devleti yine doğuda zuhur eden bir başka Türk asıllı devletin nefesini ensesinde hissetmeye başlamıştır. Bu defaki tehlike aslında Timur istilasından daha da büyüktür. Çünkü Şah İsmail, Anadolu Türkmenleri arasında yaptığı propagandalar ile halkı kendine çekmekte ve Osmanlılar aleyhine büyük bir isyan hazırlamakta idi. Öyle ki yaptığı propagandalar ile kendisine aktif bir taraftar kitlesi toplamıştı. Faruk Sümer'e göre, "Safevî tarikatının Anadolu'da bu kadar gelişmesinde ve Safevî devletinin kurulmasında II. Bayezid'in gevşek idaresinin mühim bir rolü olmuştur". Buna rağmen, Bayezid'in gelişen olaylar karşısında tamamen kayıtsız kaldığı da söylenemez.

Safevî şeyhlerinin özellikle de Şah İsmail'in, Anadolu'da yürüttüğü tarikat faaliyetlerinin ardında dini bir heyecandan ziyade siyasi amaçların bulunduğunu çok iyi bilen Sultan II. Bayezid, Şah İsmail'e gönderdiği mektupta onu uyarırken "tarikat faaliyetlerini bu fani dünyada hakimiyet kurmak için bir araç olarak kullanmasını ve böylece Müslümanlar arasına ihtilaflar sokmasını" eleştirmiştir.77

Özelikle Anadolu'dan İran'a yapılan göçler ve ziyaretler de Osmanlı Devleti'ni tedirgin eden konulardan biriydi. İran'a gidenlerin geri dönmediğini ve Anadolu'daki yandaşlarının giderek arttığını gören Bayezid, bir takım tedbirler alma gereği duymuştur. İlk olarak, 1501 yılında, Tekeili ve Hamid-ili'nin bazı Şii ve Alevi halkı, yeni fethedilen Modon ve Koron kalelerine sürülmüşlerdir. Ayrıca Anadolu'nun İran ile sınırı kapatılarak giriş ve çıkışlar yasaklanmıştır. Bu bir zaruret idi. Çünkü, Anadolu'daki Türkmenlerin Şah'a bağlılıkları sadece dini bir inanç olma çizgisini aşarak, para yardımı, asker olarak gidip ordusuna katılma ve casusluk etmek gibi yardımlarda da bulunmuşlardır.

II. Bayezid'in İran sınırında aldığı tedbirler Şah İsmail'in işine gelmemiştir. Çünkü gücünü Anadolu'dan gelen müritlerden alıyordu. Bu nedenle Şah İsmail, Bayezid'e gönderdiği mektubunda, tarikat mensuplarının ziyaretine mani olunmamasını rica edince, II. Bayezid ziyaretten sonra geri dönmeleri şartıyla bu yasağın uygulanmayacağı cevabını vermiştir.78 Bütün bu gelişmelere rağmen II. Bayezid, Şah'a karşı açık bir saldırıya girmek istememiştir. Safevî propagandasının kendi askerlerini ve Anadolu'da sufilikle karışık Türkmen yapısını etkileyebileceğinden çekinmiştir. Bu nedenle Şah İsmail ile yazışmaya girerek onu bu mezhebe karşı tutumundan vazgeçirmeye çalışmıştır. Şah'ın Sünni ulema ve halkı katletmesi, cami ve türbeleri yıkması bile Bayezid'in bu tutumunu değiştirmemiş,79 sadece onu uyarmakla yetinmiştir. Şah İsmail de şimdilik Osmanlı hükümdarı ile bir mesele çıkarmak istememiş ve yazdığı mektuplarda çok saygılı davranarak Bayezid'e baba diye hitap etmiştir.

Safevî saldırılarına karşılık, Sivas kalesi onartılmış, gelebilecek saldırıları önlemek için 15 sancakbeyi Sivas'ın doğusunda sınır boylarına yerleştirilmiştir.80

E. Şehzadeler Mücadelesi ve Osmanlı-Safevî İlişkileri Açısından Önemi

Sultan II. Bayezid'in Abdullah, Şehinşah, Alemşah, Ahmet, Korkut, Selim, Mehmet ve Mahmut isimlerinde sekiz oğlu vardı. Ahmet, Korkut ve Selim hariç diğerleri babalarının sağlığında ölmüşlerdi. Dolayısıyle taht mücadelesi bunlar arasında olmuşdur.81

II. Bayezid'in son senelerinde onun gerek yaşlı olması gerekse tahttan feragat edeceğini açıklaması, şehzadelerin erken bir taht kavgasına girişmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Sonuçta kardeşler arasında yapılan rekabeti, Şehzade Selim82 yeniçerilerin ve halkın da desteğiyle kazanmış ve Osmanlı tahtına çıkmayı başarmıştır. Bayezid tahtı, oğlu Selime bırakarak Dimetoka'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmış, 10 Haziran 1512 Perşembe günü Edirne'ye varmadan Hafsa yakınlarındaki Abalar köyünde vefat etmiştir.83

Böylece şehzadeler mücadelesi;

1- Safevîler'in Anadolu'daki faaliyetlerini kolaylaştırmıştır.

2- Anadolu'nun bu karışık ortamından yararlanan Şah İsmail, Anadolu'nun her tarafına hatta Rumeli taraflarına bile halifeler göndererek Şii propagandaları yaptırmıştır.

3- Şah İsmail, halifeleri aracılığıyla Anadolu'da mevcut yapıyı hazırlamış ve merkezi idarenin zayıflığından da yararlanarak, Anadolu'da Şahkulu ve Nur Ali isyanlarının çıkmasını sağlamışdır.

4- Şehzadeler kendi aralarındaki rekabetten güçlü olarak çıkmak için Safevî şeyhleri ve halifeleri ile işbirliği yapmış hatta Kızılbaş tâcı giymişlerdir. Bu da Safevî propagandasının yayılmasını daha da kolaylaştırmıştır.

5- Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlere rağmen binlerce kişi şehzadeler mücadelesinin yarattığı karışık ortamdan yararlanarak İran'a geçmeyi başarmışdır.

Sonuç

XVI. yüzyılın başlarında kurulmuş olan Safevî Devleti'nin, kökleri çok daha uzun bir geçmişe dayanmaktadır. XIV. yüzyılda Şeyh Safiyyüddîn'e dayanan sufî bir tarikat iken, XV. yüzyılda devrimci bir hareket haline gelmiş, ayrıca inançları giderek Şiileşmiş ve böylece tarikat siyasal bir özellik kazanmıştır. İlk andan beri devlet kurma fikrine sahip olan ancak bunu bir sır gibi saklayan Safevî şeyhleri, bu amaçlarını Şeyh Cüneyt döneminden itibaren açıktan açığa yürütmeye başlamışlardır. Çünkü bu şeyhler dergâhlarında değil savaş meydanlarında ölmüşlerdir. Ayrıca, müritlerinin her geçen gün artması onları bu konuda teşvik ederken, tarikat reisliğinin babadan oğula geçmesi de bu dini topluluğun sonradan siyasi bir birlik haline gelmesine yardım etmiştir.

Safevî Devleti'nin kurulmasında ve gelişmesinde Azerbaycan, Anadolu ve diğer bazı bölgelerden gelen göçebe Türkmen boyları önemli rol oynamışlardır. Bilindiği gibi, XIII. asırda Moğol istilası yüzünden Orta Asya, Azerbaycan ve İran'daki göçebe Türkmenlerin büyük kitleler halinde Anadolu'ya gelmesi Müslüman ve Türk nüfusunu artırırken aynı zamanda göçebe ve heterodoks Türkmen nüfusunu da artırmıştı. Osmanlı Devleti zamanla merkezileştikçe bu göçebe halk, yerleşik hayata geçmeleri için zorlanmışlardır. Ancak, merkezi otoriteden hoşlanmayan ve başına buyruk yaşamaya alışkın olan bu insanlar yerleşik hayata geçmemek için direnmişlerdir. Tam bu sırada doğuda zuhur eden Safevî Devleti, Anadolu'da kenarda kalmış bu kitleyi kendi tarafına çekmek istemiş bundan dolayı yoğun bir propaganda faaliyetine girişmiş, bunda da büyük oranda başarılı olmuştur. Daha önce saydığımız birçok sebep Şah'ın Anadolu'daki faaliyetlerini daha da kolaylaştırmıştır. Bu faaliyetler sonucunda Anadolu'da 1511 yılında Şahkulu İsyanı ardından bir yıl sonra Nur Ali Halife Olayı olmuşdur.

Safevi Devleti'nin daha sonraki dönemde Osmanlılara karşı giriştiği savaşlarda başarısız olması ise Türkmen-Kızılbaş geleneklerinden uzaklaşmasına ve Osmanlı benzeri bir kurumlaşmaya gitmesine yol açmıştır. Devrin kamu hizmetlerini yürütmek için ulemaya ve bürokrasiye ihtiyaç duyuldukça, Kızılbaş aşiretlerden kopmuş, askeri alanda gulamlara, bürokrasi alanında eskiden beri bu işleri yapmakta olan kentli Farslara dayanmıştır. Bu kurumlaşma sürecinde Safevî Devleti, Kızılbaş Türkmenlere Osmanlı'dan daha gaddar davranmıştır. Ayrıca Şii ulema da, Safevî Devleti'nin, Kızılbaşları ve sufî tarikatları ezmesini desteklemiştir.

Osmanlı-Safevî mücadelesi Sünnilik-Şiilikten ziyade esas itibariyle siyasal bir rekabetten kaynaklanmışdır. Ancak her iki devletin de kendilerini birer mezhebe bağlı göstermeleri, aralarındaki çatışmaya ideolojik bir boyut kazandırmış ve her ikisinin de İslami fırkalarından kendilerine bir destek edinmelerine neden olmuştur. Yine her iki devletin de ortak özelliği siyasi, stratejik ve diğer

sebeplerden ortaya çıkarak, islam alemi üzerinde hakimiyet kurma idealleridir. Yine Doğu Anadolu'nun stratejik önemi bu iki devleti karşı karşıya getiren sebeplerdendir.

Son olarak şunları söylememiz mümkündür: Safevîler büyük bir Türkmen kitlesini Şii yaparak Türklüğün manevi yapısını bölmüşler, üstelik Osmanlı-Safevî harpleri ve Anadolu'da çıkan isyanlarla iki taraftan da çok miktarda Türk kanının akmasına neden olmuşlardır.

1 Taha Akyol, Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet, İstanbul 1999, s.114-115.

2 Safevîler'in menşei için bkz. Mirza Abbaslı, "Safevîler'in Kökenine Dair", Belleten, Nisan 1976, s.287-329.

3 Oktay Efendizade, "Safevî Devletinin Kuruluşunda Azeri Türklerinin Rolüne Dair", XI. T.T.K. Bildirileri, c. II, Ankara,1999, s.814-815.

4 Yılmaz Öztuna, İslam Devletleri, c. I, Ankara 1989, s.773.

5 Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Devletinin Şah İsmail'e Karşı Aldığı Önlemler", Osmanlı, c. I, Ankara 1999, s.269.

6 Taha Akyol, a.g.e., s.59.

7 Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s.270.

8 W. Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s.27.

9 Nejat Birdoğan, Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai, Ocak 1991, s.9.

10 Mehmet Saray, Türk-İran İlişkileri, Ankara 1999, s.14.

11 Hinz, a.g.e., s.8-9.

12 Taha Akyol, a.g.e., s.59.

13 Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s.270.

14 M. H. Yınanç, "Şeyh Cüneyt", İslam Ansiklopedisi, c. XI, İstanbul 1979, s.243.

15 Abdülbaki Gölpınarlı, "Kızılbaş", İslam Ansiklopedisi, c. VI, İstanbul 1988, s.789.

16 Taha Akyol, a.g.e., s.37.

17 Metin Kunt, "Osmanlı Doğu Siyaseti", Türkiye Tarihi, c. II, Temmuz 1993.

18 Nurten Kılıç, “XVI. Yüzyıl Avrasya Dünyasında Bölgesel Birlik ve Çeşitlilik”, Osmanlı, c. I, Ankara 1999.

19 Oktay Efendizâde, a.g.m., s.814-815.

20 Daha geniş bilgi için bkz. Faruk Sümer, Safevîler’in Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri’nin Rolü, Ankara 1992.

21 İ. Solak, “Anadolu’da Nüfus Hareketleri ve İskân Politikası”, T.D.A., sayı 127, Ağustos 2000, s.188-189

22 Tahsin Yazıcı, “Şah İsmail”, İslam Ansiklopedisi, c. XI, İstanbul 1970, s.275.

23 W. Hinz, a.g.e., s.77-84.

24 Ahmet Toksoy, “II. Bayezid Döneminde Osmanlı-Safevî İlişkileri”, Türk Yurdu, Ocak 2000, s.416.

25 İ. H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, Ankara 1998, s.196.

26 Faruk Sümer, a.g.e., s.15-21.

27 Taha Akyol, a.g.e., s.62.

28 Metin Kunt, a.g.e., s.105.

29 Mehmet Saray, a.g.e., s.15.

30 Hinz, a.g.e., s.8-9.

31 Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s.271.

32 Hinz, a.g.e., s.7.

33 Bekir Kütükoğlu, Osmanlı İran Siyasi Münasebetleri, İstanbul 1962, s.2.

34 Faruk Sümer, a.g.e.¸s.10.

35 Hinz, a.g.e., s.17.

36 Faruk Sümer, a.g.e., s.11-12.

37 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, T.T.K, Ankara 1995, s.228.

38 Faruk Sümer, a.g.e., s.27-30; Uzunçarşılı, a.g.e., s.229.

39 Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c. III, İstanbul 1983, s.190; Remzi Kılıç, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları, İstanbul 2001, s. 14.

40 Taha Akyol, a.g.e., s.63.

41 Uzunçarşılı, a.g.e., s.225-226.

42 Faruk Sümer, a.g.e., s.25.

43 A. Y. Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhitler, Temmuz 1998, s.102.

44 Ocak, "Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa…, Belleten, c. LXIV, sayı 239, Nisan 2000, s.149.

45 Uzunçarşılı, "II. Bayezid", İslam Ansiklopedisi, c. II, İstanbul 1979, s.394.

46 Selahattin Tansel, "Yeni Vesikalar Karşısında, II. Bayezid Hakkında Bazı Mütalâalar", Belleten, c. 27, sayı 106, Nisan 1963, s.206.

47 Ocak, a.g.m., s.150.

48 Metin Kunt, a.g.e.., s.106.

49 Rudı Paul Lındner, Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar, Çev. Müfit Günay, Ankara 2000, s.11, 76, 119.

50 Ethem Ruhi Fığlalı, Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Ankara 1996, s.206.

51 Şehabettin Tekindağ, "Şahkulu Baba Tekeli İsyanı", B.T.T.D., sayı 3, Aralık 1967, s.36.

52 Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s.273.

53 Zeki Arıkan, XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, İzmir 1988, s.20.

54 Taha Akyol, a.g.e., s.51.

55 Ocak, a.g.m., s.151.

56 Daha geniş bilgi için bkz. Çetin Yetkin, Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri, Say yay., İstanbul 1984.

57 Süleyman Fikri Erten, Antalya Livası Tarihi, İstanbul 1338-1340, s. 73.

58 Hoca Sadettin, Tacü't Tevârih, haz. İsmet Parmaksızoğlu, c. IV, Ankara 1992, s.11-12.

59 Ahmet Refik, Osmanlı Devrinde Rafızîlik ve Bektaşilik, İstanbul 1932, s.7.

60 Tekindağ, a.g.m., s.36.

61 Tekindağ, a.g.m., s.37..

62 Tekindağ, a.g.m, s.37-39; Aynı Müellif, "Teke-eli ve Teke-Oğulları", TED, sayı. VII-VIII (1977); s.60; Şah Kulu isyanının tahribatına ait olarak Teke vakıf defterindeki şu kayıt çok dikkat çekicidir: "Vakf-ı Cami-i Cedid der nefs-i Elmalu sâbıkan cami-i mezbûru Kızılbaş-ı la'in ihrak edicek Körpe Oğlu Muhammed Fakih nâm kimesne cami-i mezbûrun yerine bir yeni cami binâ etmiş deyu defter-i atikde mukayyed bulmağın yine defter-i cedide kayd olundu" (TKA 567, s. 21 / b).

63 Tekindağ, "Şahkulu Baba Tekeli İsyanı", B.T.T.D, sayı 4, 1967, s.54.

64 H. Uzunçarşılı, a.g.e., s.230.

65 Tekindağ, a.g.m., s.56.

66 Uzunçarşılı, a.g.e., 230.

67 Hoca Sadeddin, a.g.e., s.66-67; Ahmet Refik, a.g.e., s.8-9.

68 Faruk Sümer, a.g.e., s.33.

69 Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s.273.

70 Tekindağ, a.g.m., s.59-61; Bahset Karaca, XV ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı, (yayınlanmamış doktora tezi), Samsun 1997, s.36; Bu tezin mahalleler, köyler ve mezre'alar kısmı incelendiği zaman nüfusun azaldığı Teke Yöresinin bu olaydan nasıl etkilendiği görülecektir.

71 Bu konuda Maliyeden Müdever Defterler kataloğunda bulunan 14 numaralı Tapu defterine ve mezra'aların bulunduğu dördüncü bölüme bkz.

72 Bu tahrir ve ihtiva ettiği sonuçlar konusunda TD 107, TD 166'ya ve aynı tezde mezra'alarla ilgili bahsin geçtiği dördüncü bölüme bkz.

73 Zeki Arıkan, XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, s. 21.

74 Bahset Karaca, aynı tez, s.36.

75 Behset Karaca, " XVI. Asırda Teke Yöresinden Kıbrıs'a Yapılan Sürgünler", Osmanlı, c. IV, Ankara 1999, s.651.

76 Ocak, a.g.m., s.152.

77 Taha Akyol, a.g.e., s.71.

78 Ahmet Toksoy, a.g.m., s.418.

79 Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, çev. Mehmet Harmancı, c.I, 1982, s.119.

80 Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s. 274.

81 Selim, Ahmed ve Korkud'un faaliyetleri ve mücadeleleri için daha geniş bilgi için bkz. Şinasi Altundağ, "Selim I", İslam Ansiklopedisi, c. X, İstanbul 1988, s.424.; Korkut Çelebi ile ilgili bkz. Ş. Tekindağ, "Korkut Çelebi İle İlgili İki Belge",B.T.T.D,17 / 1969, s. 36-40.

82 Bkz. Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu", Tarih Dergisi, sayı 9, Mart 1954, s. 59-90.

83 Tekindağ, "Bayezid'in Ölümü Meselesi", İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, sayı 24, Mart 1970, s. 1-17.

Tapu Tahrir Defterleri; TD 107, TD 166.

Maliyeden Müdevver Defter; MAD 14.

Vakıf Defteri; TKA 567.

Abbaslı, Mirza; "Safevîler'in Kökenine Dair", Belleten, Nisan 1976.

Akdağ, Mustafa; Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559), c. II, Cem Yay., Nisan 1995.

Akyol, Taha; Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet, Milliyet yay., İstanbul 1999.

Altundağ, Şinasi; "Selim I", İslam Ansiklopedisi, c. X, M.E.B., İstanbul 1988.

Arıkan, Zeki; XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, İzmir 1988.

Bayatlı, Nilüfer; XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti, 1999.

Birdoğan, Nejat; Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai, Ocak 1991.

Celâlzâde Mustafa; Selim-Nâme, haz. A. Uğur-M. Çuhadar, M.E.B., 2001.

Efendizâde, Oktay; "Safevî Devletinin Kuruluşunda Azeri Türklerinin Rolüne Dair", XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (5-9 Eylül 1990), c. II, Ankara 1994.

Erten, Süleyman Fikri; Antalya Livası Tarihi, İstanbul 1338-1340.

Fığlalı, Ekrem Ruhi; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk yay., Ankara 1996.

Gölpınarlı, Abdülbaki; "Kızılbaş", İslam Ansiklopedisi, c. VI, M.E.B., İstanbul 1998.

Hinz, Walther; Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, T.T.K.B., Ankara 1992.

Hoca Sadettin; Tacü't-Tevarih, haz. İsmet Parmaksızoğlu, c. III-IV, Ankara 1992.

İnalcık, Halil; Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1996.

Karaca, Behset; XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun 1997.

——, "XVI. Asırda Teke Yöresinden Kıbrıs'a Yapılan Sürgünler", Osmanlı, c. IV, Ankara 1999.

Karamanly, Hüsamettin Memmedov; "XVI. ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Safevî Savaşları", Osmanlı, c. I, Ankara 1999.

Kevserani, Vecih; Osmanlı ve Safevîler'de Din-Devlet İlişkisi, çev. Muhlis Canyürek, Denge yay., İstanbul 1992.

Kılıç, Nurten; "XVI. Yüzyıl Avrasya Dünyasında Bölgesel Birlik ve Çeşitlilik, Osmanlı-Özbek-Safevî ve Hind-Babürlü İmp.", Osmanlı, c. I, Ankara 1999.

Kılıç, Remzi; "Yavuz Sultan Selim Devri Osmanlı-Özbek Münasebetleri (1512-1520), Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Aralık 2000.

——, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları, Tez yay., İstanbul 2001.

Konukçu, Enver; "Akkoyunlu Ferruhşâd Bey'in Zelhe Savaşı", Tarih ve Medeniyet Dergisi, sayı 37, Nisan 1997.

Kunt, Metin; "Osmanlı Doğu Siyaseti", Türkiye Tarihi, c. II, Temmuz 1993.

Küçükdağ, Yusuf; "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri", Osmanlı, c. I, Ankara 1999.

Kütükoğlu, Bekir; Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, İstanbul 1962.

Lındner, Rudı Paul; Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar, Çev. Müfit Günay, Ankara 2000.

Miroğlu, İsmet; "Yavuz Sultan Selim Devri", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi, c. X, Çağ yay., İstanbul.

Ocak, Ahmet Yaşar; Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhitler, Temmuz 1998.

——, ”Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu’da İslam Hetorodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış”, Belleten, c. LXIV, sayı 239, T: T.K., Nisan 2000.

Öztuna, Yılmaz; Büyük Türkiye Tarihi, c. III, İstanbul 1983.

——, İslam Devletleri, c. I, Ankara 1989.

——, “Yavuz Sultan Selim ve Anadolu Birliği”, Tarih ve Medeniyet Dergisi, sayı 1, Mart 1994, s.7-10.

Refik, Ahmet; Osmanlı Devrinde Rafîzlik ve Bektaşilik (1558-1591), İstanbul 1932.

Saray, Mehmet; Türk-İran İlişkileri, Ankara 1999.

——, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları

Arasında Siyasi Münasebetler (1775-17875), T.T.K., Ankara 1994.

Shaw, Stanford; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (1280-1808), çev. Mehmet Harmancı, c. I, 1982.

Solak, İbrahim; “Anadolu’da Nüfus Hareketleri ve İskan Politikası”, Türk Dünyası Araştırmaları, sayı 127, Ağustos 2000.

Sümer, Faruk; Safevîler’in Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, T.T.K., Ankara 1992.

Tansel, Selahattin; “Yeni Kaynak ve Vesikalar Karşısında Sultan II. Bayezid Hakkında Bazı Mütalâalar”, Belleten, c. XVII, sayı 106, Nisan 1963.

Tekindağ, Şehabettin; “Şahkulu Baba Tekeli İsyanı”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 3-4, Aralık 1967.

——, “Bayezid’in Ölümü Meselesi”, İÜEF Tarih Dergisi, sayı 24, Mart 1970.

——, “Korkut Çelebi ile İlgili İki Belge”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 17 / 1969.

——, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in

İran Seferi”, İÜEF Tarih Dergisi, c. XVII, sayı 22, Mart 1967.

——, “Teke-eli ve Teke-Oğulları”, TED, sayı. VII-VIII (1977).

Toksoy, Ahmet; “II. Bayezid Döneminde Osmanlı-Safevî İlişkileri”, Türk Yurdu, Aralık 1999-Ocak 2000.

Uğur, Ahmet; “Yavuz’un Doğu ve Güney Politikası”, Tarih ve Medeniyet Dergisi, sayı 1, Mart 1994.

Uluçay, Çağatay; “Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?”, Tarih Dergisi, Sayı 9, Mart 1954.

Uyar, Mazlum; “ Safevîler Öncesi İran’da Tasavvuf ve Safevî Devleti’nin Ortaya Çıkışı”, Akademik Araştırmalar Dergisi, sayı 3, Kasım-Aralık 1999-Ocak 2000.

——, “Safeviler Döneminde (1501-1722) Devlet Ricali-Ulema Münasebetleri”, Türkiye Günlüğü, sayı 63, Kasım-Aralık 2000.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, c. II, T.T.K., Ankara 1995.

——, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, T.T.K., Ankara 1998.

——, “II. Bayezid”, İslam Ansiklopedisi, c. II, M.E.B., İstanbul 1979.

Yazıcı, Tahsin; “Şah İsmail”, İslam Ansiklopedisi, c. XI, İstanbul 1970.

Yetkin, Çetin; Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri, Say yay., İstanbul 1984.

Yınanç, M. Halil; “Diyarbekir”, İslam Ansiklopedisi, c. III, M.E.B., İstanbul 1979, 601-626.

ELLİİKİNCİ BÖLÜM YAVUZ SULTAN SELİM VE DÖNEMİ / ORTADOĞU'DA OSMANLI HÂKİMİYETİNİN TESİSİ

Yavuz Sultan Selim Dönemi / Prof. Dr. Yavuz Ercan [s.421-445]

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi / Türkiye

Yavuz Sultan Selim Dönemi için birinci elden kaynaklar, arşiv belgeleri ve Selim-nâmeler'dir. Selim-nâmeler üzerinde Türkiye'de ve Türkiye dışında yapılmış çalışmalar vardır. Bunların içinde en derli toplu çalışma Agâh Sırrı Levend'in "Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi"dir.1 Osmanlı aydınları, genel anlamda Osmanlı Tarihi'ni yazmaya devam ettikleri gibi, sadece Yavuz Sultan Selim dönemini kapsayan ve Selim-nâme2 denilen eserler de yazmıştır. Bu eserlerden bir kısmı Yavuz döneminin tamamını, bir kısmı ise bu dönemin bir bölümüne ait olayları içerir. Selim-nâmeler, çağdaş olayları içerdiği için verdiği bilgiler daha doğru ve daha tutarlıdır. Ancak hepsi için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Mesela, Arifî'nin Farsça manzum eserinde3 ayrıntılı bilgi yoktur.

Tevârih-i Al-i Osman gibi genel nitelikteki bazı Osmanlı tarihleri istinsah edilirken, her bölüm ayrı bir cilt içinde toplanmış ve bunlardan I. Selim dönemini kapsayan kısmı kimi kütüphane kayıtlarında ve araştırmalarda Selim-nâme sanılmıştır. Bunlardan biri de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya

Fakültesi Yazma Kütüphanesi'nde "Dâsitân-ı Hazreti Sultan Selim" şeklinde kaydedilen eserdir.4 Bu yazma ilk bakışta Selim-nâme gibi görünmekte ise de incelendiğinde Hoca Saadettin Efendi'nin "Tacü't-tevârih" adlı eserinin yazma bir nüshası olduğu anlaşılmaktadır. Her halde dört ayrı cilt olarak kopya edilen bu nüshanın, tahminen üçüncü cildi Yavuz Sultan Selim Dönemi'ne aittir. Eser 1512 (Hicrî 918) tarihinden başlayıp, Yavuz'un ölümüne kadar geçen olayları içermektedir. Eserin son sayfasında "Ketebehü'l-hakîrü'l-fakîr Hüseyin bin Mehmet, gafere Allahu lehu ve li-vadiyyi ve ahseni ileyhuma ve ileyhim" şeklinde bir kayıt vardır. Bu kayıttan, eseri istihsah edenin Mehmet oğlu Hüseyin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, müstensih eserin adını "Tevârih-i Selâtin-i Al-i Osman" olarak yazmıştır. Bu da eserin bağımsız bir Selim-nâme değil, genel bir Osmanlı Tarihi olduğunu gösterir. Gerek Selim-nâme gerekse başka adlar altında Yavuz Sultan Selim dönemi olaylarını anlatan çağdaş yazma eserler çoktur.5 Ayrıca, İbni İyas6 gibi yabancı çağdaş yazarların eserlerinde de aynı döneme ait bilgiler bulunmaktadır.

Arşiv belgeleri ve diğer kaynaklara gelince; Osmanlı arşivlerinde, devletin son yüzyıllarına ait belgelerin çok fazla olmasına karşılık, kuruluş dönemine ait belgeler çok azdır. Klâsik dönemin ilk padişahı olan Fatih Sultan Mehmet'in saltanat yıllarında tutulmuş şer'iyye sicili kayıtları, tahrir defterleri, kanunnameler ve tek tek belgelerin sayısı bile fazla değildir. Bu yıllarda ülkeye gelen gezginlerin yazdıkları seyahat-nameler ve yabancı elçilerin tuttukları raporlar ve sefaret-nameler de yine fazla değildir.

Fatih Sultan Mehmet'in ölümü (1481) ile Yavuz Sultan Selim'in padişah oluşu (1512) arasında yaklaşık otuz yıllık kısa bir zaman dilimi bulunmasına rağmen, Yavuz döneminde yukarıda sözü edilen türden belgelerin sayısında hatırı sayılır bir artış görülmektedir. Tahrir işlemleri devam etmektedir. Yeni kanunnamelerin hazırlanıp yürürlüğe konma işi sürdürülmektir. Yavuz Dönemi'ne ait yayınlanmış kanunnamelerin ilki Ömer Lütfi Barkan'ın "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları" adlı eserinde bulunmaktadır.7 Ayrıca Ahmet Akgündüz "Osmanlı Kanunnameleri" adı ile dokuz ciltlik bir eser yayınlamıştır.8 Burada da I. Selim Dönemi'ne ait kanunnameler vardır. Konuyla ilgili son çalışmalardan biri ise Yaşar Yücel ve Selami Pulaha'nın birlikte hazırladıkları "I. Selim Kanunnameleri (1512-1520)" adını taşımaktadır.9

Gerek arşivlerdeki münferit belgeler, gerekse bugün elimizde bulunan, o döneme ait şer'iyye sicillerinin sayısı da önceki döneme göre daha fazladır.10

Yavuz Sultan Selim'in padişahlığı sırasında geçen olayların önemi ve kendisinin otuz altı Osmanlı padişahı içindeki gerçekten seçkin yeri göz önüne alındığında, konuyla ilgili araştırmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Gerçi, daha Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren I. Selim'le ilgili kitaplar yazılmıştır ama bunlar bugünkü anlamda metodik ve bilimsel araştırmalar değildir.11 Buna karşılık başarılı çalışmalar sonucu yazılmış eserler de vardır. Bunlardan biri ve en derlitoplu olanı Selahattin Tansel'in "Yavuz Sultan Selim" adlı eseridir.12 Diğer araştırma ise Ahmet Uğur'un "Yavuz Sultan

Selim” adlı kitabıdır.13 Konuyla ilgili diğer araştırmalar hakkında daha geniş bilgi, sözü edilen iki eserin bibliyografyalarında vardır.14

Yavuz Sultan Selim dönemine ait kaynak ve araştırmalar kısaca açıklandıktan sonra dönemin olayları şöyle özetlenebilir. Şehzade Selim tahta geçmeden önce, yani babası II. Bayezid döneminde, Osmanlı Devleti'nin gelişmesi ve genişlemesi önemli ölçüde durdu. Dedesi Fatih Sultan Mehmet döneminde, iki imparatorluk (Bizans ve Trabzon Rum İmparatorlukları) ve birçok devletin toprakları Osmanlı yönetimi altına alınmış, sınırlar Avrupa'da Tuna'ya, Anadolu'da ise Fırat'a dayanmıştı. Avrupa karasında Hünyadi Yanoş ve İskender Bey gibi çetin rakiplerle mücadele edilirken, denizde de, o dönemin en güçlü denizci devletleri olan Venedik ve Ceneviz'le mücadele sürüyor ve genellikle bu mücadeleler zaferle kapanıyordu. Aynı zamanda Doğu Anadolu, İran ve Azerbaycan'da bulunan Akkoyunlu Devleti ve Mısır, Suriye ve Hicaz'ı yönetimi altına almış olan Kölemen (Memlük) Devleti ile mücadele sürmüş ve Akkoyunlulara karşı kesin başarı elde edilmişti. Fatih'in otuz yıllık saltanatı sırasında yaptığı işler ve elde ettiği başarılar, kuşkusuz sadece bunlardan ibaret değildi. Osmanlı Devleti'nin bu olağanüstü gelişme ve genişlemesi maalesef II. Bayezid'in yine yaklaşık otuz yıllık saltanatı sırasında devam edemedi. Mora'da Modon ve Koron gibi birkaç kale ile Batı Karadeniz kıyılarında Kili ve Akkirman gibi yerlerin fethi ile kalındı.

Önceki döneme kıyasla bu duraklamanın elbette bazı nedenleri vardı. Bu nedenlerin başında II. Bayezid'in kişiliği geliyordu. II. Bayezid, kesinlikle babası Fatih Sultan Mehmet'in yerini dolduracak bir kişiliğe sahip değildi. İkincisi, kardeşi Cem Sultan'ın taht mücadelesine girişmesi, bu arada Papa'nın elinde tutsak olması ve Papalığın da bu kozu II. Bayezid'e karşı kullanması, önemli bir nedendi. Bu yüzden Batı'ya ciddi tavizler verildi, Gedik Ahmet Paşa İtalya'dan geri çağrıldı ve Avrupa'ya karşı pasif bir politika izlendi.

Doğuda durum batıdakinden pek farklı değildi. Doğuda Şah İsmail, Akkoyunlu topraklarını ele geçirmiş ve Safevi Devleti'ni kurmuştu (1501-1502). Ayrıca Safeviler, Şiî mezhebini seçtikten sonra, Şeyh Cüneyt'ten itibaren yoğun bir Şiî propagandasına girişmiş ve böylece Safevilerle, Sünni mezhepten olan Osmanlılar arasına mezhep farkı sokulmuştu. Şeyh Cüneyt, Sünni mezhepte kalındığı sürece hiçbir zaman siyasal bir kurum olamayacaklarını kesin olarak anlamıştı. Çünkü, o sırada Sünni mezhepten olan güçlü bir siyasal kurum, Osmanlı Devleti vardı. Görüldüğü gibi bu tarihsel olgu bütünüyle siyasal emellere dayanıyordu. Bugün olduğu gibi o zamanlarda da devletler kendi siyasal ve ekonomik çıkarları için din ve mezhep farkını alabildiğince kullanıyordu.

Şah İsmail'in Doğu Anadolu'daki Şii eylemlerine karşı II. Bayezid yine pasif kaldı. O sırada Trabzon valisi olan Şehzade Selim, olanları yakından izliyor ve bu gelişmelerin Osmanlı Devleti için çok tehlikeli olduğunu görüyordu. Güneyde iki Türkmen devleti olan Dulkadiroğulları ve Kölemenler, eylemleriyle ciddi bir tehlike, oluşturuyordu. İşte Yavuz Sultan Selim tahta geçtiğinde Osmanlı Devleti ve çevresindeki devletler bu durumda idi.15

Padişah Oluncaya Kadar Geçen Dönemde Yavuz Sultan Selim'in Yaşamı

Dulkadiroğulları Hükümdarı Alaüddevle'nin kızı Ayşe Hatun'un oğludur.16 Babası Bayezid, Amasya'da sancakbeyi iken 1470 yılında burada doğdu. Daha küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim almaya başladı. Artık Osmanlı ülkesinde moda haline gelmiş olan Arapça ve Farsça öğrendi.17 Eğitiminde, dönemin bilim adamlarından Halimî Çelebi, Taşköprülü Muslihuddin Mustafa Efendi, Amasyalı Şeyh Hamdullah ve Molla Muhittin etkili oldu. O dönemin bilinen bilim çerçevesi içinde tarih, edebiyat, fen bilgisi ve güzel yazı gibi teorik derslerin yanında, binicilik, atıcılık, kılıç kullanma, ok ve yay yapımı gibi uygulamalı konularda da çok iyi yetişti. Babası II. Bayezid padişah olunca 1490 yılında Trabzon'a sancakbeyi olarak gönderildi.18

Trabzon sancakbeyliği yirmi iki yıl sürdü. Sancağa atandığı sırada yaşı oldukça küçüktü. Bir süre sonra delikanlı çağına gelince bir Türkmen Beyi'nin kızı olan Hafsa Hatun ile evlendi. Hafsa Hatun'dan oğlu Süleyman (1495) ve altı kızı oldu. Kızları konusunda kaynaklar değişik sayı ve adlar vermektedir.19

Şehzade Selim'in sancakbeyliği oldukça hareketli ve mücadele içinde geçti. Bunun iki temel nedeni; sancak merkezinin Safevi toprakları ve Gürcistan'la sınır olması, bu devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birtakım eylem içinde bulunması ve en önemlisi Selim'in oldubittileri kabul etmeyen kararlı kişiliği idi. Bu nedenle Şehzade Selim, uzun süren Trabzon sancakbeyliği sırasında, Gürcüler ve Şah İsmail ile sürekli mücadele etti. Özellikle, saltanatının son yıllarında II. Bayezid'in zayıf kişiliği ve hastalığı yüzünden içeride ve dışarıda devlet otoritesi önemli ölçüde sarsılmış ve kardeşler arasında tahta geçme mücadelesi başlamıştı. Bu durum Şehzade Selim'i Trabzon'da adeta bağımsız bir hükümdar gibi hareket etmek ve doğudaki sorunların üstüne gitmek zorunda bıraktı. Ancak, hızlı bir şekilde güçlenmeye başlayan Şah İsmail sorununu tümüyle çözemedi.

Şehzade Selim önce, artık on beş yaşına gelmiş olan oğlu Süleyman için bir sancakbeyliği istedi. 1509 yılında Süleyman, Kefe Sancakbeyi oldu. Yine bu yıllarda kardeşi Ahmet'in, taht adayı olma ihtimali iyice arttı. Selim, babasının ölmesi durumunda İstanbul'a gidip tahta oturmak bakımından çok uzak bir yerde görev yapıyordu. Ayrıca, bu uzaklık nedeniyle İstanbul'da olup bitenlerden zamanında haber alamıyor, dolayısıyla tahta geçme şansı azalıyordu. Bütün bu olanları göz önüne alarak, Balkanlar'da bir sancakbeyliğine atanmasını istedi. Böylece İstanbul'a yakın olacak ve yukarıda belirtilen sakıncalar ortadan kalkacaktı.

Bu olaylar olduğu sırada II. Bayezid'in taht varisi olarak üç oğlu kalmış, diğer beşi ölmüştü. Bu çocuklar büyükten küçüğe yaş sırasıyla Şehzade Ahmet (46 yaşında), Şehzade Korkut (45 yaşında) ve Şehzade Selim (42 yaşında) idi.

Şah İsmail'in, siyasi iktidar için yaptırdığı Şii propagandası, Osmanlı topraklarında tahminlerin üstünde olmuş, Anadolu'nun her tarafına yayıldıktan başka Rumeli'ye de geçmişti. 1501-1502 yıllarında devletini kuran Şah İsmail, sekiz yıl içinde Doğu Anadolu, Azerbaycan ve İran'da egemen

olan büyük bir devletin hükümdarı olmuştu.20 Gerçekte ne Safeviler için Şiilik ne de Osmanlılar için Sünnilik önemli değildi. Her iki devlet için de önemli olan güçlü olmak, varlığını sürdürmek, güven içinde bulunmak ve bunun için de egemenlik alanını genişletmekti.

Osmanlı devlet otoritesinin zayıflaması ve şehzadeler arasında başlayan saltanat tartışmaları üzerine durumun uygun olduğunu sanan Şah İsmail'in Anadolu'daki adamlarından Şah Kulu lakaplı Hasan Halife, Antalya yakınlarında ayaklandı. Antalya Sancakbeyi Şehzade Korkut, olayı bastırmak istedi ise de Şah Kulu kaçmayı başardı. Çevresine daha çok adam toplayarak güçlendi ve bugünkü Göller Bölgesi'nde ayaklanmayı sürdürdü. Osmanlı Devleti, başlangıçta bu olayı yerel bir ayaklanma sanarak önem vermedi. Hasan Halife, üzerine gönderilen Anadolu Beylerbeyi Karagöz Ahmet Paşa'yı yendi ve Bursa'ya yöneldi. Bunun üzerine Vezir-i Azam Hadım Ali Paşa, ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Sivas yakınlarında gerçekleşen çatışmada Hadım Ali Paşa öldü. Fakat ayaklananlar da toparlanamayıp dağıldı (1511).21

Bütün bu olaylar, Trabzon Sancakbeyi Şehzade Selim'i harekete geçirdi. Kırım üzerinden Rumeli'ye geçti. II. Bayezid'in hastalığı ilerleyince Şehzade Korkut, Antalya'dan Manisa'ya gelmiş, Şehzade Ahmet de, Amasya'dan Ankara'ya doğru hareket etmişti. Selim'in Rumeli'ye doğru bir kısım kuvvetle yürüdüğü öğrenilince, kendisine Trabzon'a ek olarak Kefe Sancağı da verildi. Selim artık kararını vermiş olduğundan, babasıyla görüşmek istediği bahanesiyle, öneriyi kabul etmedi ve Rumeli'de ilerlemesini sürdürdü. Bu kez Semendire sancağı (ek olarak Alacahisar ve İzvornik sancakları) verildi ve beratı gönderildi. Selim, Semendire'ye gitmeyip Eski Zağra ve Filibe yörelerinde kaldı ve Semendire'ye bir vekil gönderdi.

Şah Kulu ayaklanmasının sonucu istenildiği gibi olmamış, Hasan Halife kaçmıştı. Şehzade Ahmet ise onu izlemek yerine Amasya'ya çekilmişti. Aynı günlerde Karaman Valisi olan Şehzade Şehinşah'ın ölüm haberi de gelince II. Bayezid Edirne'den İstanbul'a gitti. Burada devlet adamları ile taht varisi konusunu görüştü. Padişah ve devlet adamlarının hemen hemen hepsi Şehzade Ahmet'in padişah olmasına karar verdi. Buna karşılık Yeniçeriler, Şehzade Selim'in padişah olmasını istiyordu. Bu arada Selim, çevresine yaklaşık 40.000 kişilik bir kuvvet toplamıştı. İstanbul'da olanları adamları aracılığıyla haber alan Selim, Çorlu'da babasının kuvvetlerinin bulunduğu Karıştıran Ovası'na geldi. 3 Ağustos 1511 tarihinde yapılan savaşta Şehzade Selim yenildi ve çekildi. Bunun üzerine Ahmet tahta geçmek üzere çağırıldı. Maltepe'ye kadar gelen Şehzade Ahmet, Yeniçerin tepkisi karşısında tekrar Anadolu'ya döndü.22

Ahmet'in başarısızlığı üzerine, taraftarları Şehzade Korkut'u Manisa'dan çağırdılar. Korkut hızla İstanbul'a geldi ise de Yeniçeriler onu da padişah olarak istemedi. Olaylar artık II. Bayezid'in kontrolünden tamamen çıktı. Bunun üzerine Selim, tekrar Kefe'den İstanbul'a geldi. Bayezid tahttan çekilmemek için direndi ise de başarılı olamadı. 24 Nisan 1512 tarihinde Yavuz Sultan Selim, babası II. Bayezid'in yerine padişah oldu. I. Selim tahta geçtikten sonra, babasının isteği üzerine Dimetoka'ya

gitmesine izin verdi. Kendisine yıllık 2.000.000 akçe gelir bağlandı. Ancak, yaşlı padişah, Dimetoka'ya varmadan yolda öldü.23

Yavuz Sultan Selim'in bundan sonra yapacağı ilk iş, ortadan kalkmış olan devlet otoritesini yeniden kurmak, taht kavgasına başlama ihtimali olan kardeşleri ve yeğenleri ile ilgili sorunu çözmek ve Osmanlı İmparatorluğu için büyük bir tehlike olan Safevi tehlikesini ortadan kaldırmaktı.

Yavuz Sultan Selim, ilk iş olarak sayıları 35.000'e ulaşan Kapıkulu askerlerinin her birine 2.000 akçe cülûs bahşişi dağıttı.24 Böylece, tahta geçmesinde büyük rol oynayan Kapıkulu Askerleri memnun edilmiş oldu.25 Daha sonra devlet yönetimini ele aldı ve yönetimdeki başıboşluğu ortadan kaldırdı. Arkasından tahta geçişini kutlamak için gelen Macar, Venedik, Memlük ve diğer devletlerin elçileri kabul edilip dostluk ve barış anlaşmaları yenilendi. Böyle kritik bir durumda iken, diğer ülkelerin Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir saldırısı önlenmiş olacaktı. Ancak, taht kavgasına başlamış olan kardeşleri Korkut ve Ahmet'in yarattığı sıkıntı ile dış güçler, yine de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olumsuz bir politika izlemeye başladı. Bu nedenle kardeşlerinin yarattığı sorunun en kısa sürede ortadan kaldırılması gerekiyordu.

İki kardeşten özellikle Ahmet, taht için ciddi bir tehlike oluşturuyordu. İstanbul'a geldiğinde Yeniçerilerin tepkisi nedeniyle geri dönmüş, Konya'da vali olan yeğeni Şehzade Mehmet'ten burayı ele geçirmiş ve orada kalmıştı. Diğer yandan Anadolu'daki sancakbeyleri ve kadılara mektuplar göndererek asker, silah ve para istiyordu. Yavuz Sultan Selim'in padişah olmasının üzerinden daha iki ay geçmeden Ahmet, Konya'da hükümdarlığını ilân etti26 ve oğlu Alaattin'i Bursa'ya gönderdi. Şehir teslim oldu. Ancak, sergilediği kötü yönetim nedeniyle, ordugâhını kent dışında kurmaya ve orada oturmaya mecbur oldu. Her şeye rağmen adamlarının davranışları ve gücünü istediği ölçüye getirememiş olan Ahmet, babasının ölümünden dolayı başsağlığı dilemek bahanesiyle Yavuz Selim'e bir mektup göndererek Osmanlı topraklarını paylaşmayı önerdi ama bu öneri reddedildi.27

Yavuz Sultan Selim, Anadolu halkı üzerinde ciddi bir kargaşa ve sıkıntı yaratmış olan ağabeyi Ahmet'in üzerine gitmek istiyor, fakat daha birkaç ay önce Ahmet'i padişah yapmak isteyen devlet adamlarına güvenmiyor ve bu yüzden İstanbul'dan ayrılamıyordu. Fakat Anadolu'daki sıkıntı dayanılmaz düzeye gelince, oğlu Şehzade Süleyman'ı Kefe'den İstanbul'a çağırdı. Süleyman, İstanbul'da taht kaymakamı olarak kalacak, Yavuz da Anadolu'ya geçip düzeni yeniden sağlayacaktı. Bu program gereğince 18 Temmuz 1512 tarihinde Anadolu'ya geçti.

Emrindeki kuvvetlerle Yavuz'a karşı koyamayacağını anlayan Ahmet, doğuya doğru çekilmeye başladı. Ne kendisi ne de yanındakiler, nereye gitmelerinin uygun olacağı konusunda karar veremedi. Bir ara Memlük Sultanı Kansu Gavri'den sığınma isteğinde bulundu, ama olumlu yanıt alamadı.28 Dulkadıiroğulları'na sığınarak Çukurova'ya gitmeyi düşündü. Bu amaçla Darende'ye geçti. Bu sırada Ankara'da bulunan kardeşi Selim'e bir mektup daha yazıp Karaman topraklarına razı olduğunu

bildirdi, ama bu isteği de Yavuz Sultan Selim tarafından reddedildi. Mektubun içeriğinde Osmanlı Tarihi bakımından ilgi çekici ifadeler vardır.29

Anadolu'daki karışıklık, pek durulma belirtisi göstermiyordu. Halâ devlet adamlarının ve Anadolu halkının bir kısmı Ahmet'i tutuyordu. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim, zor bir karar verdi. O sırada hayatta olmayan kardeşlerinin (Mahmut, Alemşah, Şehinşah) çocuklarını öldürttü. Daha sonra, Ahmet kadar büyük tehlike yaratmayan diğer ağabeyi Korkut'u da öldürttü. Artık Yavuz'un karşısında sadece Ahmet ve çocukları kalmıştı. Ahmet son bir çaba ile yeniden harekete geçti. Elde ettiği biriki ufak başarıdan dolayı çevresine 20-30 bin kadar adam toplandı. Bunun verdiği umutla Bursa üzerine yürüdü. Yavuz'un kuvvetlerinin fazlalığından çekinen Ahmet, tekrar Eskişehir yönünde çekilmeye başladı. İki kardeşin kuvvetleri Yenişehir'de karşılaştı. Ahmet yenildi ve yakalanıp öldürüldü. Şehzade Ahmet'ten sonra çocukları ve ailenin diğer erkek bireylerinin hepsi, aynı sonla karşılaştı.30 Yavuz için, artık sıra dış ilişkilerle ilgilenmeye geldi.

Yavuz Sultan Selim Döneminde Dış İlişkiler

Yavuz Sultan Selim, daha şehzade iken, Osmanlı İmparatorluğu açısından doğudaki olumsuz gelişmeleri yakından izlemiş ve birçoğuna bizzat müdahale etmişti. Tahta geçmek için Rumeli'ye gittiğinde, Balkanlar'daki durumu da yakından görmüştü. Kısacası, ülkenin genel iç ve dış durumu hakkında geniş bilgisi vardı ve görünüş hiç iyi değildi. Bu olumsuz durumun, pasif bir politika izleyen Şehzade Ahmet ve Korkut gibi hükümdarlar tarafından düzeltilemeyeceği ortadaydı. Oysa, bu iki ağabeyinin aksine Yavuz, hareketli, atılgan, cesur ve aktif bir yönetim sergileyen bir kişiliğe sahipti. Bu nedenle kendisine Yavuz sıfatı verilmişti. Cesur ve aktif bir yönetim taraftarıydı, ama kesinlikle hayalci değildi. Haber alma konusuna önem verir, güçler arasındaki dengeye dikkat ederdi. Hareketli ve atılgandı, ama gerekli önlemleri almadan bir işe girişmezdi. Saltanatı boyunca başarılı bir diplomasi ve tutarlı bir dış politika izledi. Zaten, Osmanlı Devleti, hemen hemen kurulduğu günden beri dış politikada güçler dengesini hep göz önünde tutmuştu. Devlet, Batı ile çatışmaya girdiği zaman, Doğu veya Güney'deki devletlerle barış yapmış, Doğu veya Güney'de bir çatışma söz konusu olduğunda ise Batı ile dostluk ilişkileri içine girmiştir.

Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde de bu geleneksel dış politika değiştirilmedi. Yani devlet, aynı anda birkaç cephede çatışmaya girmedi. Gerçi, Kanuni Sultan Süleyman döneminde, zaman zaman bu dış politika değişecek ve Osmanlı İmparatorluğu, aynı anda dört cephede birden savaşacaktır. Fakat bu kez Avrupa'da bir güç dengesi kurulmaya çalışılacak, mesela Osmanlı Devleti, Avusturya ile savaşırken Fransa ile dostluk ilişkileri kurmaya çalışacaktır. Yavuz Selim döneminden itibaren güneyde çatışmaya girilecek bir cephe kalmadı. Buna karşılık kuzeyde Rus Çarlığı hatırı sayılır bir siyasal güç olarak ortaya çıktı. Diğer yandan güneyde kara cepheleri kapandı, ama Portekizliler, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'nda yeni cepheler açtı. Orta Akdeniz'de gücünü yitirmeye başlayan Venedik ve Ceneviz yerine, Batı Akdeniz'de İspanya ve Portekiz gibi yeni denizci devletler

ortaya çıktı. Avrupa karasında ise Macaristan siyasal bir güç olmaktan çıktı; ama Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü rakibi olarak Orta Avrupa'da yerini aldı.

Avrupa Devletleriyle İlişkiler

Yavuz Sultan Selim Dönemi, Avrupa'da Rönesans hareketinin hız kazandığı, Reform hareketlerinin başladığı, dünyada siyasal, sosyal ve ekonomik yapının hızla değiştiği bir dönemdir. Avrupa'da ve dünyada ortaya çıkan bu değişiklik, yüz yıl geçmeden Doğu ile Batı arasındaki güç dengesini sağlayacaktır. Batıdaki bu gelişme XVI. yy.'dan sonra da hızlanarak devam edecek, Doğu ise (Osmanlı İmparatorluğu) yerinde sayacaktır. Bu tersine gelişme, bir dünya devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, 300 yıl sonra tarihe karışmasıyla noktalanacaktır.

I. Selim, çok önem verdiği Safevi tehlikesini ortadan kaldırmak ve Kölemen sorununu çözerek İslam dünyası liderliğini gerçekleştirmek için, önce Avrupa devletleri ile sorunları çözmek istedi. Osmanlı Devleti'nin ilişkide bulunduğu Avrupa devletlerinin elçileri, yeni padişahı kutlamak amacıyla Edirne'ye gelmişti. Aslında elçilerin gerçek amacı, eski anlaşmaları, mümkünse daha iyi koşullarla yenilemekti.

Avrupa devletleriyle ilk anlaşma, Raguza Cumhuriyeti ile yapıldı. Bursa'da verilen ahidnameye göre, eskiden olduğu gibi Raguzalılar yıllık vergilerini ödeyeceklerdi. Bir ara gümrük vergisi artırıldı ise de Batı ile sorun çıkması istenmediğinden düzeltildi. Bu arada, Yavuz, Bursa'da iken II. Bayezid döneminde Boğdan Beyi ile imzalanmış olan anlaşma da yenilendi.

Osmanlı İmparatorluğu için Avrupa'da en önemli devletlerden biri Venedik idi. Venedik, aynı zamanda İtalya devletleri içinde de güçlüydü. En önemli rakibi, yine kendisi gibi deniz gücü gelişmiş Ceneviz Cumhuriyeti idi. İtalya'da ayrıca Papalık, Milano Dükalığı ve Napoli Krallığı vardı ve bütün bu devletler, birbirleriyle anlaşmazlık içindeydi. Özellikle Venedik ve Ceneviz, askeri bakımdan deniz gücü üstün, ticaret filosu güçlü iki İtalyan devletiydi. Dolayısıyla, Akdeniz ticareti büyük ölçüde bu iki devletin elindeydi. Daha on birinci yüzyılda, Türkler Anadolu'ya geldikleri zaman, Akdeniz, Ege ve Karadeniz kıyıları, Venedik ve Ceneviz kolonileri ile doluydu. Ege ve Doğu Akdeniz adalarının ise çok büyük bir kısmı yine bu iki denizci devletin elindeydi. Mesela 1571 yılında Osmanlılar Kıbrıs'ı aldıklarında, burada 1489'dan önce kısmen, 1489'dan itibaren tamamen Venedik Cumhuriyeti egemendi.31 Ege adalarında da durum farklı değildi. Bu nedenle Venedik, Anadolu ve Balkanlar'da güçlü bir imparatorluk haline gelen Osmanlı Devleti ile iyi geçinmek zorundaydı. Zaten Venedik için önemli olan Hıristiyanlık veya benzeri bir sorun değil, Doğu-Batı ticaretini elinde tutmaktı. Bunun için hangi din ve mezhepten olursa olsun, o ülke ile ticaret ilişkilerini geliştirmek ana politika idi.Venedik, çıkarlarına zarar verecek bir durum söz konusu olduğunda, Osmanlı Devleti'ne karşı düzenlenen Haçlı Seferleri'nin çoğuna katılmamış, ama el altından desteklemişti.

II. Bayezid döneminde ortaya çıkan bazı çatışmalar, Venedik'e ciddi zararlar vermişti. Benzer durumların ortaya çıkmaması için OsmanlıDevleti ile barış içinde olmak uygun Politikaydı. Böyle bir

barış durumu, 1512 yılı ortalarında Yavuz Sultan Selim için de uygundu. Çünkü tam o sırada padişah, Şehzade Ahmet'in ayaklanmasını bastırmak üzere Anadolu'ya gidiyordu. Bu karşılıklı yarar durumu, iki tarafın da politikasını olumlu etkiledi. Buna rağmen ancak 17 Ekim 1513 tarihinde, yani oldukça uzun bir zaman sonra anlaşma imzalandı. Bu anlaşma ile Venedik fazla bir şey elde edemedi; ama II. Bayezid döneminde elde ettiği ayrıcalıkları devam ettirdi. İki devlet arasındaki iyi ilişkiler, Yavuz Sultan Selim'in saltanatı boyunca sürdü. Gerek Çaldıran Zaferi'nden, gerekse Mısır'ın fethinden sonra Venedik elçileri Padişahı kutlamakta gecikmediler. Hatta Venedik, Kıbrıs Adası için Kölemenlere ödediği vergiyi Osmanlı Devleti'ne ödemeyi kabul etti.

İtalya'daki devletlerden Napoli Krallığı, Milano Dukalığı, Ceneviz Cumhuriyeti ve Floransa ile de Osmanlı Devleti'nin yoğun ticaret ilişkisi vardı. Bütün bu İtalyan devletleri, Venedik'in politikasını izliyor ve Osmanlı İmparatorluğu ile iyi ilişkiler içinde olmaya çalışıyordu. Bu devletler arasında, Osmanlı Devleti tarafından en çok zarara uğrayanı Ceneviz'di. İstanbul'un fethiyle birlikte Cenevizliler Galata'dan atılmış, daha sonra Kuzey Karadeniz'de Kefe, Menküp ve Azak Güney Karadeniz'de Amasra gibi Ceneviz kale ve şehirleri birer birer Osmanlıların eline geçmişti. Cenevizliler Karadeniz'den çekildikleri gibi, Ege Denizi'ndeki Enez ve Foça gibi limanlarla, Taşoz, Semadirek, Gökçeada, Limni ve Midilli gibi adaları da Osmanlılara bıraktılar. Bu durum Ceneviz ekonomisini çok sarstı. Bunun üzerine Ceneviz gemileri, Osmanlı topraklarında, Fransız bayrağı altında ticaret yapmaya başladı; ama bu kez Fransa'nın kontrolü altına düştü.

İtalyan devletleri arasında Papalık, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı genellikle dostça olmayan bir politika izledi. Avrupa'da Türklere karşı hazırlanan Haçlı Seferleri'nin hemen hemen hepsinin başında papalar vardı. Papalar için asıl sorun Türkler eliyle Müslümanlığın Avrupa'da hızla yayılması idi. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle, Hıristiyan dünyasının yarısı demek olan Ortodoks dünyası, Türk yönetimi altına girmişti. Fatih bununla da kalmamış, Otranto'yu ele geçirerek İtalya Yarımadası'na da çıkmıştı. Eğer bu ilerleme devam ederse Hıristiyan dünyasının diğer yarısı olan Katoliklik ve Papa da Türk yönetimi altına girecek ve Hıristiyanlığın gelişmesi, ortadan kalkmasa da önemli ölçüde yavaşlayacaktı. Böyle bir ihtimali papaların kabul etmesi söz konusu olamazdı. Kudüs'ün Müslümanların eline geçmesi bahanesiyle başlayan Haçlı Seferleri, ileri sürüldüğü gibi XIII. yy. sonunda bitmedi. Aksine Osmanlıların Balkanlar'da hızla ilerlemesiyle birlikte Haçlı Seferleri de devam etti. Fakat asıl nedenin dinsel olduğu ileri sürülse de, gerçekte siyasal ve ekonomik olduğundan, birleşmeler istenilen boyuta ulaşmadı.

Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde 1513 yılında Papa olan X. Leo, Avrupa'da yeni bir Haçlı Seferi hazırlığına girişti. Yani kendisinden önceki papaların politikasını değiştirmedi. Alman İmparatoru Maximilian'a, Polonya ve İngiltere krallarına, Rodos ve Alman şövalyelerine mektuplar gönderdi ise de sonuç alamadı. Diğer Avrupa devletlerinden de beklenen destek gelmedi. Avrupa, Osmanlı ilerlemesi karşısında ne tam birlik oluşturabildi ne de oluşturduğu birliklerle, yani Haçlı Seferi'yle, bu ilerlemeye engel olabildi. Ancak, madalyonun öbür yüzünde başka gelişmeler vardı. Aynı Avrupa, hızla dünyayı keşfetmeye başlamıştı. Güney Afrika yolu keşfedilmiş ve Hindistan'a gidilmiş, Amerika keşfedilmiş ve

buradaki zenginlikler Avrupa'ya aktarılmaya başlanmıştı. Bu arada Hıristiyan dünyası üçüncü büyük parçaya ayrılmış ve Protestanlık ortaya çıkmıştı. Bu gelişmeler sonucu ticaret yolları değişmiş, Akdeniz limanları sönmeye, Atlas Okyanusu'ndaki limanlar gelişmeye başlamıştı. Bütün bunlar Osmanlı Devleti açısından olumsuz gelişmelerdi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, bu gelişmelere ayak uyduramadı.

Yavuz Sultan Selim, saltanatının son yıllarında olsa da güneydeki Kölemen tehlikesini ortadan kaldırmış ve böylece Osmanlı Devleti'nin güneyi güvence altına alınmıştı. Fakat bu kez kuzeyde ciddi bir tehlike ortaya çıkmaya başladı. Küçük bir beylik durumunda olan Rus Knezliği, XVI. yy.'da Karadeniz kıyılarına yaklaşmıştı. Osmanlılar ise daha XV. yy.'ın ikinci yarısında hemen hemen bütün Karadeniz kıyılarını ele geçirmişti. Böylece Ruslarla Osmanlılar komşu oldu. Ruslar kuzey-güney ticaretini elinde tutuyor ve Osmanlılarla ciddi bir ticaret ilişkisi başlamış bulunuyordu.

II. Bayezid Dönemi'nde Rus Çarı III. İvan, Padişaha bir mektup göndererek, Rus tüccarlara Kırım'da yapılan kötü muameleden şikayet etti ve iki ülke arasında dostça ilişkiler kurulmasını istedi. Gelen Rus elçisi, bütün protokol kurallarını çiğneyerek son derece kaba hareket etmiş olmasına rağmen II. Bayezid'ten istediklerini alarak ülkesine döndü. Yavuz Sultan Selim döneminde de Çar III. Vasili aynı yolu denedi, ama herhangi yeni bir şey elde edemedi.

Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'da uğraştıran önemli devletlerden biri de Macarlardı.32 Osmanlıların Balkanlar'a geçişinden XVI. yy. ortalarına kadar, zaman zaman ara vermekle birlikte, Osmanlı-Macar çatışması söz konusudur. Zaten, XIV. XV. ve XVI. yy. boyunca Orta Avrupa'da iki güçlü siyasal kuruluştan biri Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu, diğeri Macaristan idi. Macarlar, Balkan Yarımadasını ele geçirmek istiyor ve bunun için Ortodoks-Katolik mezhep çatışmasını bahane ediyordu. Bu amaçla ilk kez I. Layoş, Edirne yakınlarına kadar gelmiş, fakat Sırpsındığı Savaşı'nda yenilip çekilmişti.

Osmanlı-Macar mücadelesi, Macar Krallarından Sigismund, Albert, V. Ladislas, Jan Hunyad (Hünyadi Yanoş), Matyas Korvin ve VI. Ladislas dönemlerinde de sürdü. Fatih Sultan Mehmet döneminde çok şiddetlendi. Çarpışmalar genellikle Belgrat ve çevresinde geçti. Çünkü Belgrat, Avrupa'nın her yanına giden yol üzerinde ve son derece stratejik bir noktada bulunuyordu. Kale, özellikle Macar Ovası'nın kapısı durumundaydı. Fatih, Tuna'yı kuzey sınırı olarak kabul ediyor, fakat Macarlar Tuna'nın güneyine inmek ve Belgrat'ı ele geçirmek istiyordu.

II. Bayezid Dönemi'nde Macarlarla bir anlaşma yapıldı ise de uzun ömürlü olmadı. Yavuz Sultan Selim'in tahta geçtiği sıralarda bazı sınır olayları ortaya çıktı. Anlaşmayı uzatmak için gelen Macar elçisi bu nedenle hapsedildi. Fakat Yavuz, doğuya bir sefer hazırlığında olduğu için elçiler hapisten çıkarıldı ve üç yıllık bir anlaşma imzalandı.

Osmanlı padişahının Çaldıran seferine gitmesini fırsat bilen Macar Kralı, Papa ile anlaşma yollarını aradı ve bir yandan da sınır bölgesindeki kalelere saldırdı. Bu olaylar üzerine, bölgedeki

sancakbeylerinin bir kısmı Bosna'da toplandı. Ayrıca padişah da Çaldıran seferinden dönmüştü. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran seferinden dönünce yeni bir sefer hazırlığı başlattı. Macar Kralı, bu hazırlığın kendi üzerine olacağını düşündü. Gerek sınır boylarındaki hazırlıklar, gerekse yeni bir sefer hazırlığı Macar Kralı'nı Osmanlılarla yeni bir anlaşma yapmaya zorladı. Bu amaçla 1516 yılı içinde üç Macar elçisi arka arkaya İstanbul'a geldi ve üç yıl önce imzalanmış olan anlaşmayı uzatmak istedi. Durum, Osmanlılar açısından uygundu. Çünkü, hazırlanmakta olan sefer Avrupa değil, Mısır yönüne olacaktı. Tam bu sırada Macar Kralı öldüğünden görüşmeler kesildi.

Yavuz Selim, 1516 yılında Mısır seferine çıktı. Macarlar, Osmanlı topraklarına yeni bir saldırıya geçmeye cesaret edemedi. Aksine, Yavuz'un Romanya üzerinden Macaristan ve Polonya'ya yürüyeceğini düşündü. Buna karşılık Osmanlılar da Macarlar veya Avrupa'da herhangi bir devletle çatışma içinde olmayı düşünmüyordu. İki taraf arasında, savaş yönündeki karşılıklı isteksizlik barışla sonuçlandı. 1519 yılında Osmanlı Devleti önce Polonya ile arkasından Macaristan'la üç yıllık bir anlaşma yaptı.33 Orta Avrupa'da Macaristan sorunu Kanuni Sultan Süleyman döneminde çözülecek, fakat bu kez Avusturya sorunu başlayacaktır. Avusturya ise Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar düşmanca bir politika izleyecektir.

Osmanlı-Safevî İlişkileri

Yavuz Sultan Selim, kardeşleri ile ilgili sorunu çözüp içeride devlet otoritesini sağladıktan sonra, Avrupa devletleri ile de iyi ilişkiler içinde olmaya çalıştı. Bundan sonra çok önem verdiği Safevi sorununu çözmek için sefer hazırlıklarına başladı.34 Yavuz, daha Trabzon'da şehzade iken durumu görmüştü. Ancak, padişah olduktan sonra da devlet adamlarının büyük bir kısmı, onu Şah İsmail üzerine gitmeye teşvik ediyordu.35 Diğer yandan, Şah İsmail'in yanına sığınan Şehzade Ahmet'in oğlu Murat, Şiiliği kabul etmişti. Sultan Selim, Şah İsmail'den bu şehzadeyi geri istemek için elçi gönderdi. Şehzade iade edilmediği gibi Osmanlı elçisi Safevi sarayında öldürüldü. Şah İsmail, aynı zamanda Karamanoğulları ve Turgutoğulları ile görüşmeler yapıyor ve Osmanlı Devleti'ne karşı bir tür ittifak oluşturuyordu. Zaten, Yavuz tahta çıktığı zaman kutlamak için elçi de göndermemiş ve böylece Osmanlı Devleti'ne karşı niyetini açıkça göstermişti.

Sultan Selim, Safevi Devleti üzerine yürümeye kesin karar vermiş olmasına rağmen, bu iş sanılandan daha zor olacaktı. Çünkü, her şeyden önce savaşacak olan iki ordunun mensupları, mezhepleri farklı olsa da aynı dinden idi ve aynı etnik kökenden geliyordu. Aynı zamanda Anadolu'da Şiiliği kabul etmiş olanların sayısı, hatırı sayılır bir düzeye çıkmıştı. Bu da yapılacak işi zorlaştıran önemli bir nedendi. Sonuç olarak padişah bu zor işte herkesin görüş birliği içinde olmasını istedi ve Edirne'de divan toplanmasını emretti. Sultan Selim, divanda kendi görüşünü günümüz Türkçesiyle şöyle özetledi: "Hıristiyanlar şu anda önemli bir sorun çıkaracak durumda değil ama doğudaki durum endişe vericidir. Çünkü, Şah İsmail, İran'ı ele geçirdikten sonra kısa sürede Gence, Şirvan, Geylan, Mâzenderân, Taberistan, Cürcan, Doğu Anadolu ve Gürcistan'ı da ele geçirdi. Buralarda birçok değerli insanı, bu arada Özbek Sultanı Şeybek Han'ı da öldürttü. Yaptığı diğer işler ise İslam dinine

aykırıdır. Ayrıca, gücü giderek artan bu devletin Osmanlı toprakları için bir tehlike oluşturduğu açıktır. Bu nedenlerden dolayı onlarla savaşmak aklen ve yasal olarak gereklidir. Osmanlı Devleti bunu yapacak güçtedir. Ancak, bu iş için, onlara karşı savaşmanın dinen uygun olduğuna dair bir fetva gereklidir". Yavuz'un, Şah İsmail'e gönderdiği ve iki yazmada kopyası bulunan bu mektupta, istenen fetvanın alındığı belirtilmektedir.36 Fetvanın içeriği son derece ağırdır ve gerekçeleri dini sebeplere dayandırılmıştır. Oysa, Şah Kulu ayaklanmasında Hasan Halife de hemen hemen aynı gerekçeleri ileri sürmüş ve aynı nedenlere dayandırmıştı. Bu iki olay karşılaştırıldığında şu gerçek ortaya çıkmaktadır; çatışmanın asıl nedeni mezhep ayrılığı değil, siyasal iktidar ve egemenlik kavgasıdır.37

Yavuz Sultan Selim, sefere çıkmadan önce, Anadolu'daki Şah İsmail taraftarlarını tespit ettirdi. Kaynakların verdiği 40.000 sayısı biraz abartılmış görünmektedir. O zamanki dünyanın ve Osmanlı Devleti'nin nüfusu göz önüne alındığında, bu sayıyı doğru kabul etmek zorlaşmaktadır.38 Kesin sayı ne olursa olsun, Yavuz Doğu'ya giderken, ordunun arkasını güvence altına almak istedi.

Savaş için hazırlıklar tamamlanınca, padişah 20 Mart 1514 tarihinde Edirne'den İstanbul'a geldi. Şehzade Süleyman, Edirne'de taht kaymakamı olarak kaldı. Yavuz, İstanbul'da beklerken, ordu Anadolu yakasına geçti. Bir süre sonra kendisi de Üsküdar'a geçti. Buradan hareketle Maltepe, Tekirçayırı, Gebze, Hereke ve Çınarlı konaklarından geçip İzmit'e geldi. Yavuz Sultan Selim, İzmit'te iken, daha önce Şah İsmail'in adamı olduğu için yakalanmış olan Kılıç adında birini bir mektupla Şah İsmail'e gönderdi.39 Mektubun içeriği ağırlıklı olarak nasihat ve tehdit üslubunda yazılmıştı. Mektubun metni bugünkü Türkçe ile ve özetle şöyle idi: "Bil ki ilâhi hükümlerden yüz çevirenlerin, dini ve yasaları yıkmaya çalışanların bu hareketlerine, bütün Müslümanların ve bu arada adaletli hükümdarların, gücü oranında engel olmaları gerekir. Bunu söylemekten amacım şudur: Tekke köşesinden hükümdarlığa yükselen sen, bu yolda yürüdün. Müslüman ülkelere saldırdın. Acıma ve utanmayı bir yana bırakıp zulüm kapılarını açtın. Günahsız Müslümanları incittin. Bozgunculuğu ve bölücülüğü kendin için esas kabul ettin. Hükümdarların yapması gereken doğru işleri ve hükümleri, keyfince değiştirip yasaları yıktın. Daha birçok yanlış işler yaptın. Bunlar senin yaptığın kötülüklerden sadece birkaçıdır. Bu nedenle din adamları kesin kanıtlara dayanarak senin dinden çıktığına, senin ve sana bağlı olanların öldürülmesinin, mallarının yağmalanmasının, kadın ve çocuklarının tutsak edilmesinin, din bakımından uygun olduğuna oy birliğiyle karar verdi. Bu durum karşısında ben, Tanrı'nın emrini yerine getirmek, baskı altında olanlara yardım etmek için zırhımı giydim, kılıcımı kuşandım, ata bindim ve yola çıktım. Amacım Tanrı'nın yardımıyla senin padişahlığını yok etmek ve böylece yaptığın kötülükleri engellemektir. Ancak, savaştan önce sana tekrar Müslüman olmanı öneriyorum. Eğer yaptıklarına pişman olup içtenlikle tövbe eder ve aldığın kaleleri geri verirsen, seni dost olarak kabul ederim. Ama yanlış yapmaya devam edersen, kötülüklerinle berbat ettiğin yerleri kurtarmak ve senin elinden almak için Tanrı'nın izniyle yakında geleceğim. Takdir ne ise öyle olacaktır". Bu mektubun yanıtı gelmeden, Yavuz ikinci bir mektup daha gönderecektir.

Ordu yürüyüşünü sürdürerek İzmit'ten sonra Kazıklıderbent, Yaylacık, Dikilitaş, İznik konaklarını geçip oradan Yenişehir'e geldi. Burada iken Anadolu ve Rumeli beylerbeyi orduya katıldı. Seyitgazi

konağına gelindiğinde Dukakinoğlu Ahmet Paşa komutasında 20.000 kişilik Timarlı Sipahi, durumu incelemek ve Safevi ordusundan haber alabilmek için ileri gönderildi.

Osmanlı Ordusu güneye dönüp bir süre sonra Konya'ya geldi. Burada birkaç gün kalındı. Mevlânâ'nın mezarı ziyaret edildi. Kapı halkına bir miktar terakki verildi. Buradan on iki konaklık yol geçilerek Kayseri'ye gelindi. Kayseri'de iken Karaman kuvvetleri orduya katıldı. Üç konak sonra ordu Çubuk Ovası'na geldi. Çubuk Ovası'nda Dulkadiroğlu Alaü'd-devle'ye mektup yazılıp Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması istendi. Dulkadiroğlu bu isteği kabul etmedi. Sivas'a iki konak kala Mihaloğlu Mehmet Bey, tutsak almak üzere akıncılarla ileri gönderildi. Daha önce aynı görevle gönderilmiş olan Dukakinoğlu Ahmet Bey dönüp orduya katıldı.

Sivas'ta ordunun teftişi yapıldı. Asker sayısının 140.000 civarında olduğu görüldü. Bunun üzerine timarı 3.000 akçeden az olan Sipahiler ayrılarak, İskender Paşa oğlu Mustafa Bey komutasında geride bırakıldı. Bunun nedeni hem asıl ordunun beslenme sorunu hem de çıkabilecek bir ayaklanma, Dulkadiroğulları veya Kölemenlerden gelebilecek bir saldırı ihtimaline karşı ordunun gerisini güvence altına almaktı. Zira ordu, Osmanlı-Safevi sınırına çok yaklaşmıştı. Savaşta gerekli olmayan eşya Sivas'ta bırakıldı. Dört konak sonra Kunduzsuyu yakınındaki Masakçılar konağında askere cephane dağıtıldı. Suşehri'nden itibaren Safevi topraklarına girildi ve Erzincan yakınlarına gelindi.

Yavuz'un ilk mektubu Şah İsmail'e Hemedan'da iken verilmişti. Birinci mektubun yanıtı gelmeden Yavuz, Erzincan yakınlarında iken Safevi sultanına ikinci bir mektup gönderdi. Bu Farsça mektuptan başka, Türkçe yazılmış üçüncü bir mektup daha gönderildi. Son iki mektubun içeriği birincisi ile hemen hemen aynıydı. Yavuz, biraz daha hakaret içeren ifade kullanmıştı.40

Bu üç mektubun yanıtı olarak Şah İsmail'den bir elçiyle mektubu geldi. Safevi hükümdarı bir yandan dostça ilişkilerden söz ederken, diğer yandan hakaret ediyor ve savaşa hazır olduğunu söylüyordu. Safevi elçisi idam edildi, o sırada (21 Temmuz 1514) gelen Kölemen elçisinin barış önerisi reddedildi.

Erzincan'dan doğuya doğru olan bölgede coğrafî yapı çok sarp ve hele bir ordunun geçmesi için çok zordu. Zaten İstanbul ile Erzincan arasında uzun bir mesafe vardı. Ayrıca, ordu artık yabancı bir devletin topraklarında ilerliyordu. Bütün bu nedenlerden dolayı, devlet adamlarından bir kısmı artık geri dönmek istiyordu. Fakat bu isteği padişaha söylemeye hiçbiri cesaret edemiyordu. Yavuz tarafından sevilen bir kişi olan ve devlete büyük hizmetleri geçmiş olan Hemdem Paşa'nın bunu padişaha söylemesini istediler. Hemdem Paşa, muhaliflerin isteğini kabul etti, ama bunu hayatıyla ödedi. Yavuz Sultan Selim, Safevi sorununu çözmeye kesin kararlı idi. Bunu engellemek isteyen kişi, devlete hizmeti geçmiş de olsa taviz verilmemeliydi. Sonuç olarak muhalefet şimdilik ortadan kalktı ve ordu yürüyüşünü sürdürdü.

Erzincan ile Tebriz arasında 27 konaklık mesafe vardı.41 Ordu yola devam ederken, Şehsüvaroğlu Ali Bey, Safevi Ordusu'ndan haber almak üzere ileri gönderildi. Tercan yörelerine gelindiğinde Faik Bey, Bayburt'u alma, Ferahşad Bey, Tercan'ı alma ve Mihaloğlu ile Voyvoda Bali ise Safevilerden tutsak alma işiyle görevlendirildi. Osmanlı ordusu Erzurum yakınlarındaki Çermik konağına geldiğinde, Voyvoda Bali'nin getirdiği iki tutsaktan önemli bilgiler alındı. Yavuz Selim, tutsaklarla Şah İsmail'e bir mektup daha gönderdi. Bu mektup içerik bakımından öncekilere benzemekle birlikte, hakaret ifade eden cümleler daha ağırdı. Osmanlı padişahı, Şah İsmail'i savaşa zorlamak için bu yolu seçmiş olmalı. Zira, Osmanlı Ordusu uzun süredir Safevi topraklarında yürümesine rağmen Şah İsmail ortalarda görünmüyordu. Belki o da, Osmanlı Ordusu'nu daha doğuya çekmek, yormak ve kendisi için en uygun yerde savaşı kabul etmek için bir taktik uyguluyordu. Hatta belki, Osmanlı askerleri ve devlet adamları arasındaki muhalefetten haberi vardı ve yolu uzatarak bu muhalefeti artırmak istiyordu.

Çermik'ten dört veya beş konak ileride Çoban Köprüsü konağına gelindiğinde Gürcü beylerinden Mzed-Çabuk'un elçisi geldi.42 Elçi çok miktarda armağan ve yiyecek getirdi. Bu durum padişahı memnun etti ve yiyecek konusunda yine desteğini istedi.

Eleşgird'e yakın Karasakallı adlı konağa gelindiğinde Yeniçeriler daha ileri gitmek istemediklerini söyledi. Hatta çadırlarını yıkarak bir tür ayaklanma başlattılar. Yavuz Sultan Selim, bu olay üzerine askerin arasına girip, kısa fakat etkili bir konuşma yaptı ve kısaca "…Yiğit olan benimle gelsin. Eğer kimse gelmezse ben tek başıma giderim…" dedi. Bu konuşma etkisini gösterdi ve ordu yürüyüşüne devam etti.

Bu arada Safevi Ordusu'ndan yeni haberler geldi. Bu haberlere göre Şah İsmail, Tebriz yakınlarında idi. Artık Şah İsmail'in de bu işi daha fazla uzatmak istemediği anlaşıldı. Çaldıran'a birkaç konak uzaklıktaki Dana Sazı konağında iken Safevi Ordusu'nun Çaldıran'da olduğu öğrenildi. Burada iken güneş tutuldu. Bu doğa olayını müneccimler, savaşı Yavuz Sultan Selim'in kazanacağı ve Şah İsmail'in yenileceği şeklinde yorumladı. Bu olay ve yorumu, ordunun moralini yükseltti.

20 Ağustos 1514 tarihinde Bayezid Kalesi Osmanlıların eline geçti. 22 Ağustos'ta ise ordu Çaldıran Ovası'na geldi. Akşama kadar yürüyüş devam ettikten sonra Akçay vadisinin kuzey-batı tepelerinde savaş düzeni alındı. Safevi Ordusu daha önce geldiğinden yorgun değildi. Osmanlı Ordusu yaklaşık 2.500 kilometre yol yürüyüp, akşama doğru Çaldıran'a gelmiş, bu arada savaş düzeni almış, dolayısıyla dinlenememişti. Buna rağmen akşam toplanan savaş meclisinde ertesi sabah saldırı kararı verildi. Ancak bu karar, Yavuz Sultan Selim ve Defterdar Pirî Mehmet Çelebi'nin iki oyuyla alındı denebilir. Zira, devlet adamlarının çoğu ordunun dinlenmesi görüşünde idi.

İki ordu da o dönemin klâsik savaş düzeni içindeydi. Yani, merkez, sağ kanat ve sol kanat (veya merkez, sağ kol ve sol kol) asıl kuvvetleri oluşturuyor, öncü, artçı ve yedekler de yardımcı kuvvetler olarak görev yapıyordu. Bu sistem Çaldıran Savaşı'nda da değişmedi. Osmanlı Ordusu'nun

merkezinde Yavuz Sultan Selim vardı. Padişahın yanında 10.000 tüfekli Yeniçeri ile topçu, cebeci ve kapıkulu süvarileri (Ulûfeci bölükleri, Garip bölükleri, Sipahı ve Silahtar bölükleri) vardı. Yeniçerilerin ön tarafına, siper görevi yapması için arabalar ve develer konulmuştu. Vezir-i Azam Hersek-zâde Ahmet Paşa, Dukakinzâde Ahmet Paşa ve üçüncü Vezir Mustafa Paşa da merkezde görev aldı.

Sağ kola Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa komuta ediyordu. Emrinde Anadolu ve Karaman kuvvetleri ve 8.000 azap askeri vardı. Sol kolda ise Rumeli askerinin başında Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa bulunuyordu. Hasan Paşa'nın yanında da 10.000 azap askeri vardı. Şehsüvaroğlu Ali Bey öncü, Şadi Paşa ise artçı kuvvetlerin komutanlığına atandı. Bu şekilde düzenlenen Osmanlı Ordusu'nun toplamı 120.000 kadardı. Bunların 80.000 kadarı tımarlı sipahi (eyalet askeri) idi.

Toplar zincirlerle birbirine bağlandı ve azap askerinin arkasında konuşlandırıldı. Çarpışma sırasında emir verildiği zaman azaplar iki yana açılacak ve toplar ateşe başlayacaktı.43 Osmanlı Ordusu'nun zayıf yanı atlarının ve askerlerinin yorgun olması ve yiyecek maddelerinin azlığı idi.44

Safevi Ordusu da yine klâsik düzen içine girdi. Şu farkla ki merkezde genellikle hükümdar veya başkomutan konumunda olan kişiler bulunurken, Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail, ordusunun sağ kanadında yer aldı. Ancak, Şah İsmail'in merkez kuvvetleri arasında yer aldığını söyleyen tarihçiler de vardır. Safevi sol kanadının başında Ustaclıoğlu Mehmet Han bulunuyordu. Merkezde ise, Safevi devlet örgütü içinde Necm-i Sâni denilen ve vezir-i azam derecesinde olan Seyyit Nimetullah oğlu Mîr Abdülbaki ile Kazasker Seyyit Şerif komuta ediyordu.

Şah'ın yanında sayısı 10.000 kadar olan ve hepsi zırhlı atlılar vardı. Orduda top ve tüfek bulunmakla birlikte, ateş gücü bakımından Osmanlı Ordusu daha üstündü. Safevi Ordusu'nun atlı birlikleri, sayıca Osmanlı atlı birliklerinden çoktu. Genel olarak değerlendirildiğinde iki ordu birbirine denk görünüyordu.

Şah İsmail'in savaş taktiği, sağ ve sol kanatlardan saldırıp, Osmanlı merkez kuvvetlerini arkadan çevirmekti. Bu oldukça riskli bir taktikti. Buna rağmen uygulamaya karar verilmesinin nedeni Şah'ın askerlerine olan güveni, askerlerin de Şah'a olan bağlılığı idi. Ayrıca Şah İsmail, Osmanlı Ordusu'ndan bazı birliklerin savaş sırasında kendi tarafına katılacağına inanıyordu. Safevi Ordusu'nun atları ve askerleri yorgun değildi. İyi teçhiz edilmişti ve yiyecek bakımından bir sorun yoktu.

Bu şekilde konuşlandırılmış olan iki Türk ordusu, bugünkü Doğu Bayezid kentinin 80 kilometre kadar güneydoğusunda bulunan Çaldıran Ovası'nda savaşa tutuştu. Savaş, 23 Ağustos 1514 tarihinde, sabahın erken saatlerinde, Safevi Ordusu'nun saldırısı ile başladı. Safevi sağ kanadı, Osmanlı sol kanadı üzerine, Safevi sol kanadı ise Osmanlı sağ kanadı üzerine yürüdü. Osmanlı sağ kanat komutanı Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa, Safevi sol kanadını top menziline kadar çektikten sonra, askerlerini yana doğru açtı ve Osmanlı topları ateşe başladı. Bu beklenmedik durum karşısında

Safevi sol kanadı bozuldu. Komutan Ustaclıoğlu öldü. Sinan Paşa, Safevi piyadelerine de saldırdı ve dağıttı. Piyadelerin komutanı Abdülbaki Han da öldü.

Safevi sağ kanadı önce Yeniçerilere saldırdı ise de sonuç alamadı. Bunun üzerine Osmanlı sol kanadına yöneldi. Kanadın ucunda yedek olarak bekleyen Malkoçoğlu Ali Bey ve Dur Ali Bey'in kuvvetleri dağıldı ve komutanları öldü.45 Daha sonra asıl sol kanat birlikleri üzerine yönelen Şah İsmail karşısında, komutan Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa, azapları topların önünden zamanında çekemedi. Dolayısıyla toplar ateş edemedi. Toplar ateş edemeyince azaplar dağıldı ve Osmanlı sol kanat birlikleri merkeze doğru kaçmaya başladı. Sol kanat komutanı Hasan Paşa öldü.

Osmanlı sol kanadındaki bu hassas durum karşısında Yavuz, tüfekli Yeniçerilerden bir kısmını o tarafa gönderdi. Tüfek ateşi karşısında ağır kayıplar veren Şah, Osmanlı artçı kuvvetleri üzerine yöneldi. Bu sırada Osmanlı merkez kuvvetlerinin hepsi savaşa katıldı. Safevi atlı birlikleri, Osmanlı ordusunun ağırlıkları arasına girdi ve düzeni bozularak dağıldı. Şah İsmail sol kolundan yaralandı ve kaçmaya karar verdi. Şah'ın kaçmasından sonra İran Ordusu fazla direnemedi ve dağıldı. Sabah güneş doğarken başlayan savaş, akşam üzeri Safevi Ordusu'nun yenilgisiyle sonuçlandı.

Böyle bir savaşta, daha etkili ve geniş çaplı bir sonuç alabilmek için karşı taraf birliklerinin izlenmesi ve tamamen savaş dışı bırakılması gerekir. Ancak, Çaldıran Savaşı'nı kazanan Osmanlı Ordusu, Safevi Ordusu'nu yeterince izleyemedi. Kaynaklar genellikle durumu, "Kaçanı kovalamak mertliğe sığmaz" biçiminde bir açıklama yaparlarsa da bu açıklama XVI. yy. tarihçiliğine uyan bir açıklamadır.46 Gerçekte yeterince izleme harekâtı yapılmamasının nedenleri başkadır. Her şeyden önce Osmanlı Ordusu yorgundur ve bu savaşta o da önemli ölçüde yıpranmıştır. Ayrıca, Osmanlı başkentinden çok uzakta, Safevi toprakları içinde savaşılmaktadır. Uzun bir izleme harekâtı sırasında nelerle karşılaşılacağı belli değildir. Belki de etkili bir izlemeye, Safevi Ordusu'nun bıraktıklarını yağmalama işi engel olmuştur. Neden ne olursa olsun Şah İsmail, yanındaki adamlarıyla önce Tebriz'e, oradan da Sultaniye Kalesi'ne gitti.47

Çaldıran zaferinden sonra Osmanlı Ordusu ileri yürüyüşünü sürdürdü ve Tebriz'e geldi. Burada Yavuz, kendi adına hutbe okuttu. Tebriz halkından özellikle tüccar, bilgin ve sanatkârlardan bin kadarını İstanbul'a gönderdi. 14 Eylül 1514'te kışlamak için Karabağ'a hareket etti. Bölge, çetin kış şartlarının geçtiği bir coğrafî yapıya sahipti. Eylül sonuna gelinmiş, dolayısıyla havalar soğumuştu. Sefer başından beri yiyecek sıkıntısı vardı, ama şimdi bu sıkıntı daha da artmıştı. Gürcistan Hanından istenen yiyecek de henüz gelmemişti. Devlet adamları kışı burada geçirmenin doğru bulmadığından askeri de bu yolda hazırlıyordu. Padişah bu durumu anlayınca geri dönmeye karar verdi.

Dönüş yolunda Yavuz Sultan Selim, orduda disiplinsizliğe neden olan kişileri cezalandırdı. Görevden alınanlar arasında Vezir Mustafa Paşa, Vezir-i Azam Hersekzâde Ahmet Paşa ve İkinci Vezir Dukakinoğlu Ahmet Paşa da vardı. Yavuz Selim'in kararı, kışı Amasya'da geçirip ertesi yıl yeniden doğu seferine çıkmaktı. Dolayısıyla ordu, Amasya'ya gelip kondu. Bunu tahmin eden Şah

İsmail, Yavuz Amasya'da iken bir elçi gönderdi ve barış istedi. Fakat bu istek Yavuz Sultan Selim tarafından reddedildi.

Yavuz Amasya'da iken yeni atamalar yaptı. Kısa bir süre önce görevden aldığı Dukakinzade Ahmet Paşa'yı, vezir-i azamlığa atadı.48 Başdefterdar Pirî Mehmet Efendi'yi de Üçüncü Vezirliğe getirdi. Dukakinzade, Çaldıran zaferinden sonra, Safevi Ordusu'nu izlemede isteksiz davranmıştı. Karabağ'da kışlama konusunda da yine olumsuz oy vermişti. Amasya'da ise padişahın burada kışlayıp, baharda yeni bir doğu seferine çıkma kararında olduğu öğrenilince Dukakinzade yine karara soğuk baktı. Çaldıran seferi sırasında askerler zaman zaman olumsuz tavır takınmıştı. Amasya'da da askerler sorun yaratınca Yavuz, etkili önlemler almaya karar verdi. Birçok kişiye ölüm cezası verildi. Bu arada Dukakinzade'nin askerlerin kışkırtılmasında rolü olduğu, ayrıca, Dulkadiroğlu Alaüddevle ile mektuplaştığı ileri sürüldü. Dukakinzade Ahmet Paşa, vezir-i azamlıktan alınıp öldürüldü.

Çaldıran'da Şah İsmail yenildi, Yavuz Sultan Selim zafer kazandı, ama bu sonuç Osmanlı-Safevi ilişkisini hiçbir şekilde olumlu yönde etkilemedi. İki taraf arasında Doğu Anadolu'nun kuzeyinde ve güneyindeküçük çapta da olsaçatışmalar sürüp gitti. Çünkü, Osmanlı-Safevi anlaşmazlığının temel nedeni Doğu Anadolu idi. Bu bölgede egemen olan devlet, İç ve Batı Anadolu ile Kafkasya ve Irak'ı kontrol edebilirdi. Osmanlı Devleti, Fırat Irmağı'na kadar olan Anadolu topraklarında siyasal birliği kurmuştu. Doğu Anadolu'nun Safevilerin eline geçmesi, bu Orta ve Batı Anadolu'nun, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin tehlike altında olması demekti. Kaldı ki Yavuz, daha şehzadeliği sırasında Şah İsmail'in bu yolda çok yoğun bir çalışma içinde olduğunu bizzat görmüştü. Dolayısıyla Yavuz Sultan Selim'in, Safevilere karşı izlediği politika, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği açısından son derece isabetliydi. Çaldıran'da zafer kazanılmıştı, ama ne Safevi Devleti ne de Şah İsmail yok edilebilmişti. Bu sonuç, iki tarafın da Doğu Anadolu üzerinde mücadeleye devam edeceği anlamına geliyordu.

Doğu Anadolu'da, Akkoyunlu Devleti yıkıldıktan sonra, yerel beyler egemen olmuş ve bölgede kelimenin tam anlamıyla bir karmaşa ve siyasal bölünmüşlük ortaya çıkmıştı. Çok küçük toprak parçaları üzerinde egemenlik kuran bu beylerin kimi Osmanlı Devleti'ne, kimi de Safevi Devleti'ne bağlılık gösteriyordu. Bölgede sürekli bir barışın sağlanması, en kısa sürede siyasal birliğin sağlanmasıyla mümkündü. Ancak, bölgenin coğrafî yapısı kısa sürede bir fetih hareketini zorlaştırıyordu. Kemah gibi bazı kale ve kentler fethedildi. Fakat Yavuz, asıl fethi, doğudaki derebeyleri arasında bulunan geçimsizlikleri kullanarak sağladı. Bu konuda özellikle Bitlisli İdris'in49 büyük hizmeti geçti. Bu arada ordu önce Sivas'a, oradan Kayseri'ye geldi. Doğu Anadolu'nun bu bölgelerinde Osmanlı egemenliği gerçekleştirilirken Yavuz Selim, Rumeli Beylerbeyliği'ne atadığı Sinan Paşa'yı, Dulkadiroğulları topraklarını ele geçirmek üzere 40.000 kişilik bir kuvvetle bölgeye gönderdi. Alaüddevle Bey, Göksun'da yapılan savaşta yenildi ve dört oğlu ile birlikte öldü. Dulkadiroğulları toprakları Osmanlı yönetimine geçti. Bölge, Osmanlı Devleti egemenliğinde kalmak şartıyla Alaüddevle'nin yeğeni, Şehsüvaroğlu Ali Bey'e verildi. Yavuz Sultan Selim, Temmuz 1515 tarihinde İstanbul'a döndü.

Kuzeydoğu Anadolu'da Osmanlı yönetimi kurulduktan sonra Güneydoğu Anadolu'ya dönüldü. Bölgede Diyarbakır, Safevi Devleti'nin en önemli kentlerinden biri idi. Kent önce, Bitlisli İdris'in çabaları sonucu barış yolu ile Osmanlı yönetimine geçti. Bunun üzerine Şah İsmail, Ustaclıoğlu Mehmet Han'ın kardeşi Kara Han'ı Diyarbakır'a yolladı. Kent kuşatıldı ise de gönderilen Osmanlı kuvvetleri sayesinde başarılı olamadı. Mardin'e doğru çekilen Kara Han, izlendi ve yapılan çarpışmada öldü. Burada Mardin ve diğer Güneydoğu Anadolu kale ve kentleri Osmanlı yönetimi altına alındı.50

Osmanlı-Memlûk (Kölemen) İlişkileri

Artık Doğu Anadolu'nun tamamı Osmanlı egemenliği altına girmiş ve bölgede siyasal birlik sağlanmıştı. Fakat bu kez, zaten bozuk olan Osmanlı-Kölemen ilişkileri gündeme geldi. Zira, Kölemen sultanı sıranın kendisine geldiğini anlamakta zorlanmadı. Çünkü şimdi Suriye gerek Anadolu, gerekse Mısır için önemli bir stratejik bölge idi. Başka bir deyişle Suriye, hem Anadolu'nun hem de Mısır'ın kapısı durumundaydı.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'ni anlatmadan önce, bu seferle ilgili olarak bazı özel adların telaffuz ve imlaları üzerinde, çok kısa da olsa bir açıklama yapmak yerinde olacaktır. Bunlar, Mercidabık, Kansu Gavri, Ridaniye ve Tumanbay kelimeleridir. Bu adlar bugüne kadar konuyla ilgili olarak yazılan kitap ve makalelerde genellikle yanlış telaffuzlarıyla verilmiştir. Özellikle Mercidabık çok değişik imlalarla yazılmıştır. Bunlar arasında en yaygın olanları Merc-i Dâbık, Merci Dâbık, Mercidâbık, Merc-Dâbık imlalarıdır.51 Bu yer adı Arapça birleşik bir kelimedir. İlk kelime olan Merc, Farsçadan Arapçaya geçmiştir ve Arapçada "çayır, çayırlık" anlamına gelir. "Dâbık" ise Halep'in kuzeyinde bir köy adıdır. Kelimenin sözlük, anlamı "ökse, ökse otu" demektir.52 Bu Arapça birleşik ad, Farsça ad tamlaması gibi Merc-i Dâbık şeklinde yazmak ancak Osmanlı Türkçesi kuralları içinde yazmakla mümkündür. Doğru imla, eğer merc kelimesinin irabını etkileyecek bir durum yoksa Mercu-Dâbık, irabı etkileyecek harf-i cer varsa Merci-Dâbık biçiminde olmalıdır. Arapçada adların irabını sessiz okumak da mümkündür. Bu durumda Merc-Dâbık biçimi de yanlış değildir. Dilbilgisi bakımından böyle bir açıklama yapmakla birlikte galat-ı meşhur olarak, Türkçeleşmiş biçimiyle Mercidabık olarak kullanmak bugün için doğru olanıdır.

Diğer kelimelerden Kansu Gavri de yine Kansu Gûrî, Kansuh Gavri, Kansuh el-Gori ve hatta Kansugavri53 biçiminde geçmektedir. Doğrusu Arapça dilbilgisi kurallarına göre Kansuh el-Gavri'dir. Ancak, bu iki kelimenin Arapça olmadığını gözden uzak tutmamak gerekir. Bazı kaynaklarda Kansu Gûrî olarak da geçmektedir. Bu metinde, yine Türkçedeki yaygın telaffuzu ile Kansu Gavri biçimi kullanılacaktır.54

Üçüncü ad Ridaniye'dir. Bu kelime Prof. Dr. Şinasi Altundağ ve Prof. Dr. Şehabettin Tekindağ'ın yazıları dışında hemen hemen hep Ridaniye biçiminde kullanılmıştır. Bu iki araştırmacı ise Reydaniye biçimini tercih etmiştir.55 Kahire'ye yakın bir yer olan kelimenin Arapça telaffuzu er-Reydaniye'dir.

Görüldüğü kadarıyla Altundağ ve Tekindağ Arapça harf-i tarihi atıp, kelimenin kökünü kullanmıştır. Bu metinde, diğer kelimelerde olduğu gibi, Türkçede yerleşmiş biçimi olan Ridaniye kullanılacaktır.

Son kelime ise Tumanbay'dır. Bu kelime de genellikle Tomanbay biçiminde kullanılmıştır. Doğrusunun Tumanbay olması gerekir. Tuman kelimesinin Moğolca ve Türkçedeki Tümen kelimesiyle aynı olduğunu sanıyoruz.

Kaynak ve araştırmalardan çoğu, bu kelimelerin bir kısmını doğru, bir kısmını,56 bazen de hepsini yanlış imlalarla kullanmıştır.

Yavuz Sultan Selim tahta çıktığı sırada Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırı yaklaşık Fırat Irmağı'na dayanmıştı. Doğu Anadolu'nun doğu yarısı Safevi Devleti yönetiminde idi ve Çaldıran Zaferi'nden sonra bölgenin tümü Osmanlı yönetimi altına alındı. Güneydoğu Anadolu'nun önemli bir kısmı (Malatya dahil) henüz Kölemenlerin yönetiminde idi. Osmanlı Devleti ile Kölemen Devleti arasında bir tampon devlet olarak Dulkadiroğulları bulunuyordu. İki Türk devleti arasındaki ilişkiler daha Fatih Sultan Mehmet döneminde bozulmuş, II. Bayezid döneminde Çukurova'daki egemenlik çatışması yoğunlaşmış ve Yavuz Sultan Selim dönemine gelinceye kadar, bu bozuk ilişkiler artarak süregelmiştir.

Osmanlılarla Kölemenler arasındaki ilişkilerin bozulmasının asıl nedeni, Kölemenlerin Suriye üzerindeki endişeleri idi. Yavuz Sultan Selim'den önceki yıllarda Kölemenler, Toroslar'a kadar Akdeniz Bölgesi'nin doğu yarısını ve Güneydoğu Anadolu'yu yönetimi altına almıştı. Yavuz Dönemi'ne gelindiğinde Doğu Akdeniz bölgesinin hemen hemen hepsi Osmanlı Devleti yönetimine geçti. Suriye'nin de Osmanlı yönetimi altına girmesi bu ilerlemenin doğal sonucu olarak görülüyordu. Oysa Kölemen Devleti için Suriye, Mısır'ın anahtarı durumundaydı. Bu nedenle de Suriye'nin büyük önemi vardı. Kölemen Devleti, Osmanlıların güneydeki ilerlemelerine ciddi bir biçimde karşı koyamıyor, fakat ele geçen her fırsatı da değerlendirmeye çalıyordu. Osmanlı şehzadeleri veya tahtta hak iddia edenler, zaman zaman Kölemen Devleti'ne sığınıyor ve burada çok iyi karşılanıyordu. Mesela, Şehzade Ahmet'in ölümünden sonra oğlu Kasım, lalası tarafından Halep'e kaçırılmıştı. Henüz on üç yaşında olan bu şehzadeyi, Kansu Gavri gizlice Kahire'ye getirtti ve zamanı geldiğinde, Osmanlı padişahına karşı kullanmayı düşündü.57

İlişkilerin bozulmasının diğer bir nedeni de Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey'in58 izlediği politika idi. Alaüddevle Bey, devletinin varlığını ve devamını Osmanlılarla Kölemenler arasında sağlayacağı denge politikasında arıyor, fakat yine de Safeviler ve özellikle Kölemenler tarafına ağırlık veriyordu. Mesela, Çaldıran Savaşı'na katılması için yapılan öneriyi reddetmiş, o an için devletinin çıkarını Kölemen ve Safevi dostluğunda aramayı uygun bulmuştu. Bu durumu göz ardı etmeyen Osmanlı Devleti, Dulkadıroğulları toprağını ele geçirdi ve Alaüddevle'nin başını da Kölemen Devleti sultanına gönderdi. Bölgenin ele geçirilmesiyle Osmanlılar, Suriye kapılarına dayanmış oldu.59

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Savaşı'na giderken Kölemen sultanına birleşmeyi önermiş, fakat Kölemen Devleti bu savaşta tarafsız kalmayı yeğlemişti. Savaş sonunda, Osmanlı Ordusu'nun yeniden Safevi ülkesine yürüyeceği söylentileri Şah İsmail'i kuşkuya düşürdüğü gibi, aynı yılın ortalarında Dulkadıroğulları Beyliği'nin Osmanlılarca ortadan kaldırılması da Kölemen Sultanlığı için kuşku verici bir durum yarattı.60

I. Selim'in Suriye ve Mısır üzerine yürümesinin bir nedeni de Kölemen ülkesindeki iç durumun karışıklığıydı. Kansu Gavri, halkının büyük bir kısmı tarafından sevilmiyordu. Vergileri artırmış, düşük ayarlı para bastırarak enflasyonun yükselmesine neden olmuş ve hayır kurumları ile vakıflara ait hükümleri hiçe saymaya başlamıştı. Diğer yandan Ümit Burnu'nun keşfi ile dünya ticaret yolunun değişmesi, Mısır'ın önemli gelir kaynaklarından birini yitirmesine yol açmış ve böylece ekonomik sıkıntı içine düşülmüştü.61

Kölemen Devleti'nin ileri gelenlerinden Halep Valisi Hayırbay ile Canberdi Gazalî, Osmanlı Devleti ile dostça ilişkiler kuruyor, bu da Yavuz Sultan Selim'in, Suriye ve Mısır üzerindeki düşüncelerinde etkili oluyordu.

Uzun yıllardan beri Osmanlı İmparatorluğu için sıkıntı kaynağı olan Kölemen Devleti sorununa kesin bir çözüm getirmek amacıyla I. Selim, Divan-ı Hümâyun'u toplayıp görüşünü aldı. Ancak, Çaldıran Seferi'nde olduğu gibi burada da hemen karar almak mümkün olmadı. Hatta Divan üyelerinin çoğu Kölemenler üzerine yapılacak bir sefere karşıydı. Olumlu karar almak Yavuz Sultan Selim için de zordu. Öncekinde, karşı tarafın Şii olduğu bahanesi ileri sürülmüştü. Oysa bu ülkenin insanları Sünni idi.62 Muhalefet de özellikle bu nokta üzerinde duruyor ve itiraz ediyordu. Vezirlerden Hocazade Mehmet Paşa sefer yanlısıydı. Mehmet Paşa yaptığı konuşmada; "Bizim için şu veya bu dinden ya da milletten olmak söz konusu değildir. Önemli olan, devlete yönelmiş tehlikeyi ortadan kaldırmaktır. Tehlikenin göründüğü yerde karşısına çıkmaktır. En önemli ve gerekli olan şey de düşmanlar birleşmeden önce, onların yarattığı tehlikeyi tek tek gidermektir" dedi. Sonunda ülke gerçekleri, din birliğine üstün geldi ve Kölemen Devleti üzerine bir sefer düzenlenmesine karar verildi. Ancak, seferin Suriye ve Mısır üzerine olacağı özellikle gizlenmeye çalışıldı.

Yavuz Selim'in, Kölemenler üzerine yapacağı seferde ne kadar kararlı olduğu, Karesi Sancakbeyi'ne gönderdiği hükümden açıkça anlaşılmaktadır. Benzeri Osmanlı Tarihi'nde pek görülmeyen hükmün içeriği günümüz Türkçesiyle ve özetle şöyledir; "…Buyurdum ki hükmümü aldığında kesinlikle geciktirmeyip, sancağında bulunan Alaybeyi, Sübaşı, Çeribaşı ve Sipahilere çok sıkı tenbih edesin ki her biri erleri, cephaneleri, savaş araç ve gereçleri ve diğer ihtiyaçları ne ise hazırlayıp, baharda vereceğim emri beklesinler…Ama bu kez askeri ben denetleyeceğim. Tolgası olmayanın başı, kolçağı olmayanın kolu kesilecek, diğer silahlarında eksiklik bulunanlar için de ölüm cezası verilecektir. Bunu ilgililere gereği gibi anlat ve özellikle sen de bu biçimde hareket et. Zamanından önce durumu bildirmemin nedeni, sonradan ileri sürülecek özür ve bahaneleri kabul etmemek içindir…"63 Elbette sefer hazırlığı sadece eyalet askerlerine gönderilen hükümlerden ibaret

değildi. Bu arada Haliç tersaneleri genişletilmiş ve yeni gemiler yapılmıştı. Donanma Suriye kıyılarına gönderildi ve bölgede görülecek ticaret ve savaş gemilerinin kontrol edilmesi istendi. Safevi ülkesi ile ticaret yasağı konuldu. O yıl Hac veya başka amaçlarla Arabistan ve İran'a gitmek yasaklandı.

Bu hazırlıklar ve alınan kararlar Kansu Gavri'yi daha çok telaşlandırdı. Bu gelişmeler üzerine Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği mektup ilginçtir. Osmanlı padişahının uyguladığı diplomasi ve izlediği politikayı, Kölemen sultanı da izlemektedir. Kansu Gavri, Yavuz'a "oğlum hazretleri" diye hitap ediyor ve ticaret için konulan ambargodan şikâyet ediyordu. Ayrıca, bu seferin Kölemen Devleti üzerine yapılacağı konusunda haber aldığını da belirtiyordu. Özellikle son kısmında sözü, Yavuz'un Çaldıran'da iki toplum arasındaki mezhep farkını kullanmasına getirerek şöyle diyordu: "…İkimiz de Tanrı'ya şükür Müslümanların padişahıyız. Yönetimimiz altında olanlar müminler ve muvahhitlerdir,64 Sûfî gibi Hâricî değildir…65 İki devlet arasındaki bir çatışma Müslümanlara zarar verecektir. Eğer aramızdaki dostluğun bozulmasına biz sebep olduysak, onu hemen düzeltmeye hazırız…" Görüldüğü üzere mektubun ifadesi son derece yumuşaktır ve aynı diplomasi kuralları kullanılmıştır. Bu tür karşılıklı mektuplaşma Mercidabık Savaşı'na kadar sürdü. Gerçek olup olmadığı tartışılan66 Şubat 1516 tarihli başka bir mektupta Yavuz Sultan Selim'in üslubu yine ilgi çekicidir. Mektubun içeriği özetle şöyledir: "…Mısır'a karşı hiçbir kötü niyetimiz yoktur. Aldığımız önlemlerden, yani tuccarların İran'a girmesini yasaklamış olmamızdan, sizin birtakım yanlış anlamlar çıkardığınız anlaşılıyor. Safevi ülkesine yürümekteki amacımız kesinlikle toprak elde etmek değildir. Sadece İslam dinine aykırı bir hareketi ortadan kaldırmaktır. Bu nedenle onlara, nereden gelirse gelsin, her türlü yardımı engellemek üzere birtakım önlemler aldık. Yine aynı nedenlerden dolayı Halep yolundan veya denizden İskenderiye üzerinden gelecek eşyanın Safevi ülkesine girmesini önlemeyi düşündük. Şer'-i şerifin egemen olduğu İslam ülkelerinin67 hiçbirine zarar vermeyi aklımızdan bile geçirmedik. Amacımızın yanlış anlaşılmaması için Mevlânâ Rüknettin'i elçi olarak göndermiş bulunuyoruz. Bu davranışımız, size karşı duyduğumuz sevginin ifadesidir. Aslında Şiilere karşı giriştiğimiz harekete engel çıkarmadığınız takdirde dostluğumuz devam edecektir. Aksine davranırsanız Tanrı'nın takdiri neyse o olacaktır. Donanma konusuna gelince, bildiğiniz gibi denizlerde sürekli olarak kâfirlerle savaşımız vardır. Bu nedenle ülkemin güvenliği için önlem almak ve her an hazır bulunmak durumundayız…" Karşılıklı son derece iyi niyet cümleleriyle dolu mektuplar, kuşkusuz yine karşılıklı olarak hiçbir zaman ciddiye alınmadı ve savaş hazırlıkları sürdü.

Yapılan hazırlıklar sonunda ordu 5 Haziran 1516 tarihinde İstanbul'dan yola çıktı. Kaynaklar Osmanlı Ordusu'nun asker sayısını 50.000 ile 80.000 arasında, top sayısını ise 300 ile 800 arasında vermektedir. Herhalde kesin olan nokta, Osmanlı Ordusu'nun, Kölemen Ordusu'na kıyasla, teknik bakımdan daha üstün durumda olduğudur. Sefer güvenliği için Şehzade Süleyman, Edirne'de taht kaymakamı olarak bırakıldı. İstanbul muhafızlığına Pîrî Paşa, Bursa muhafızlığına ise Hersekzade atandı.

Ordu hızla hareket edip ana hatlarıyla Tuzla, İzmit, Değirmendere, Yenişehir, Kütahya, Afyon ve 26 Haziran'da Akşehir konağına geldi. Akşehir'de iken, Şah İsmail'in Diyarbakır'ı ele geçirmek üzere

gönderdiği Kara Han'ın Mardin yakınlarında yenildiği ve öldürüldüğü haberi alındı.68 Oradan hareketle Ilgın'dan Konya'ya geçildi. Konya'dan sonra Niğde üzerinden Kayseri'ye, üç gün sonra Elbistan konağına hareket edildi. Elbistan'dan yürüyüşe başlayan Osmanlı Ordusu, 28 Temmuz 1516 tarihinde Malatya'ya geldi.69 Osmanlı padişahı artık Kölemen toprakları üzerinde bulunuyordu. Kent savunmasız olduğu için savaş yapılmadan girildi. Padişah Tohma çayırında iken seferin Mısır üzerine olduğu açıklandı. Bu açıklamadan sonra 5 Ağustos 1516 tarihinde Malatya'dan güneye dönüldü. Bu noktaya kadar harekât sürekli doğuya doğru yapılmış ve seferin hedefi saklanmaya çalışılmıştı. Ordu Antep'e yaklaşınca, Kölemenlerin Antep Valisi Yunus Bey, Osmanlı hizmetine geçerek orduya kılavuzluk etme görevini üzerine aldı. Bölgedeki kaleler Osmanlı öncüleri tarafından birer birer ele geçirildi.

İki ordu 24 Ağustos 1516 tarihinde Halep'in kuzeyinde Mercidabık denilen yerde karşılaştı. Osmanlı Ordusu'nun merkezinde padişahın yanında Kapıkulu Piyadeleri ve Atlıları vardı. Sağ kolda Anadolu Beylerbeyi Zeynel Paşa, Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa, Şehsüvaroğlu Ali Bey ve Ramazanoğlu Mahmut Bey bulunuyordu. Sol kolda ise Sinan Paşa ve Bıyıklı Mehmet Paşa vardı.

Kölemen Ordusu'nun merkezinde Sultan Kansu Gavri, sağ kolunda Halep Emirü'l-ümerası Hayırbay, sol kolunda ise Şam Naibü's-saltanası Sibay bulunuyordu.

Şafakla birlikte savaş başladı. Yaklaşık altı saat sürdü. Bir ara Osmanlı Ordusu'nun sağ ve sol kanatlarında sarsılma görüldü. Kölemen Ordusu'nun atlı birlikleri, Osmanlı atlı birliklerine kıyasla daha etkiliydi. Bu durum üzerine padişah, Vezir-i Azam Sinan Paşa'yı sağ, Yunus Paşa'yı da sol kanadı desteklemekle görevlendirdi. Kendisinin de savaş alanında görünmesi durumu düzeltti. Savaşın kazanılmasında topların ve 20.000 kadar tüfekli Yeniçerinin etkisi büyük oldu. Yani burada da ateşli silahların üstünlüğü sonucu belirledi. Kölemen Ordusu yenildi ve Kansu Gavri öldü. Dağılan Kölemen Ordusu'nun ardından Osmanlı Ordusu kısa sürede bütün Suriye'yi ele geçirdi.

Osmanlı Ordusu, Şam'a gelinceye kadar şu konaklardan geçti:

20 Ağustos 1516 Hilan konağı

28 Ağustos 1516 Halep

15 Eylül 1516 Halep'ten hareket

16 Eylül 1516 Tuman Hanı konağı

17 Eylül 1516 Eski Halep konağı

18 Eylül 1516 Sultan Höyüğü konağı

19 Eylül 1516 Meşhed konağı

29 Eylül 1516 Hama konağı

21 Eylül 1516 Restan konağı

22 Eylül 1516 Humus konağı

23 Eylül 1516 Ayn-ı Kasap konağı

24 Eylül 1516 Kara (Kura) konağı

25 Eylül 1516 Nebk konağı

26 Eylül 1516 Kuteyfa konağı

27 Eylül 1516 Kasîr konağı

28 Eylül 1516 Şam

Kısaca özetlenecek olursa Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık Savaşı ile birlikte Suriye'ye girişinden, Gazze'ye gidişine kadar olan olayların hepsi 1516 (Hicri 922) yılı içinde geçti. Safevi Hükümdarı Şah İsmail üzerine sefere çıktığını bildirerek İstanbul'dan ayrılan Yavuz Selim, Malatya'ya kadar geldi ve burada70 Kölemen Hükümdarı Kansu Gavri'nin, Şah İsmail'e yardım ettiğini ve Osmanlı Ordusu'nu ve ülkesini arkadan vurma tehlikesi bulunduğunu ileri sürerek ansızın güneye döndü.71 24 Ağustos 1516 tarihinde (Hicri 25 Recep 922)72 Halep'in kuzeyinde Mercidabık denilen yerde yapılan savaşta, daha önce belirtildiği üzere Kölemen Ordusu yenildi ve Kansu Gavri öldü. Kölemenlerin ünlü komutanlarından Hayırbay teslim oldu. Yakalananlar arasında Halife Mütevekkil de vardı.73 Kansu Gavri, sefer sırasında yanında büyük bir hazine getirmişti. Herhalde savaşı kazanacağını ve hatta Anadolu'nun bir kısmını ele geçireceğini düşünüyor, bu nedenle de yanında yeterli para bulunduruyordu. Kaynakların yazdığı doğru ise sadece Sultan Gavri'nin çadırında 100 kantar altın ile 200 kantar gümüş ele geçti.

Savaşın ertesi günü Yavuz Sultan Selim, Davut Peygamber mezarını ziyaret edip 28 Ağustos'ta (29 Recep) Halep'e geldi. Halep'te iken, buraya bağlı kalelerin hepsi Osmanlı yönetimi altına girdi.74 Yavuz Selim, Halep'te yaklaşık on beş gün kadar oturdu ve eyaleti Karaca Paşaya, kadılığı Kemal Çelebi'ye ve defterdarlığı Abdullah Paşa-zade Abdi Çelebi'ye verdi.

Ordu, Hama (20 Eylül) ve Humus (22 Eylül) üzerinden Şam'a hareket etti. Hemen hemen bütün kent ve kaleler aman yoluyla teslim oldu. Önemli merkezlerden Hama, Güzelce Kasım Paşa'ya, Humus ise İhtimanoğlu'na verildi.75 28 Eylül'de (29 Şaban) Şam'a gelindi. Padişah, Şam'ın dış mahallelerinden Mastaba denilen yere otağını kurdurdu.76 On iki gün burada otağında kalan padişah, 9 Ekim'de kentin içine yerleşti. Yavuz Sultan Selim, Şam'da Suriye atabeylerinden kalan Ablak

sarayında oturdu. Diğer devlet ileri gelenleri de uygun binalara yerleşti. Ordu da kışlamak üzere Şam ve çevresine yerleştirildi. Timarlı Sipahiler evlerine gönderildi.

28 Eylül/16 Aralık 1516 (Hicri 1 Ramazan/20 Zilka'de 922) tarihleri arasında yaklaşık seksen gün Şam'da oturuldu. Şam'a gelişin ilk ayında Suriye'nin diğer önemli yerleşim yerleri Osmanlı yönetimi altına girdi ve buralara yeni atamalar yapıldı. Trablus'a İskender Paşa oğlu Mustafa Bey, Kudüs'e Evrenuz Bey oğlu İskender Bey,77 Safed'e Mustansıroğlu,78 Gazze'ye İsa Bey oğlu Mehmet Bey atandılar.

Yavuz Sultan Selim, Şam'da iken Sinan Paşa bir miktar askerle Gazze yöresine gitti. Bu arada Kölemen beylerinden olup şimdi Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan Çerkez Murat Bey, elçi olarak Tumanbay'a gönderildi (11 Kasım 1516).79 Tumanbay'a, Osmanlı egemenliğini tanıması önerildi. Öneri reddedildi ve elçi öldürüldü.

Sefer hazırlıklarını tamamlayan Yavuz, 16 Aralık'ta Şam'dan hareket etti. Önemli bir yerleşme merkezine uğramadan 27 Aralık'ta Calculiye yurduna konuldu. Burada iken Sinan Paşa'nın 21 Aralık'ta Canberdi Gazali'ye karşı kazandığı Han Yunus zaferinin haberi geldi. Ertesi gün Remle'ye gidildi.

İki gün Remle'de oturulduktan sonra, Yavuz Sultan Selim, bir kısım askerle birlikte doğuya dönüp Kudüs'e gitti. 1 Ocak 1517'de tekrar Remle'ye döndü. Remle'den güneye hareketle 2 Ocak 1517 tarihinde Sedud yurduna, 3 Ocak'ta ise Gazze'ye gelindi. Ordu 7 Ocak 1517 tarihine kadar Gazze'de bekledi. Bu tarihte Osmanlı padişahı, bir kısım askerle Bîri's-sebî üzerinden Halilü'r-rahman'a (Hebron) gitti.80 8 Ocak'ta Halilü'r-rahman'da kalındı ve 9 Ocak'ta Gazze'ye dönüldü. 10 Ocak 1517 tarihinde Mısır'a yürüyüş hazırlığı yapıldı ve Sinan Paşa bir kısım kuvvetle ileri gönderildi. Ordu yürüyüşüne devam ederek 11 Ocak'ta Deyr konağına gelindi. 12 Ocak'ta Han Yunus geçilerek Zafa (Zaka) konağına varıldı. Osmanlı Ordusu buradan yürüyüşünü sürdürecek ve Mısır seferi tamamlanacaktır.

Burada belirtilmesi gereken nokta, kaynaklarda konaklar konusunda da tam birlik olmamasıdır. Sözgelişi, yukarıda adı geçen son konak olan Han Yunus için Feridun Bey (veya Haydar Çelebi Rûznâmesi) iki ayrı yerde, iki değişik ifade kullanmıştır. Birinde81 9 Ocak'ta Gazze'den hareketle 10 Ocak'ta Han Yunus konağına82 gelindiği kayıtlıdır. Diğerinde ise83 Yavuz Selim'in, 8 Ocak'ta Halilü'r-rahman'a gidip, 9 Ocak'ta ziyaret edip, dönüp orduya katıldığı, 10 Ocak'ta yine Mısır yönüne gitme hazırlığı yapıldığı, Sinan Paşa'nın bir miktar askerle ileri gönderildiği ve 11 Ocak'ta yola çıkılıp Deyr konağına gelindiği ve nihayet 12 Ocak'ta Zafa adlı konağa inilip, Han Yunus konağının geçildiği kayıtlıdır. Gazze'den yola çıkış tarihi birinde 9 Ocak, diğerinde 11 Ocak'tır. Yani arada bir veya iki günlük fark vardır. Aynı kaynakta Şam'dan çıkıştan sonraki konaklarda da birlik yoktur.

Osmanlı Ordusu'nun Şam'dan sonra izlediği yol, konakladığı yerler şunlardır:

16 Aralık 1516 Şam'dan hareket

17 Aralık 1516 Buruc Hanı konağı

18 Aralık 1516 Sâsâ konağı

19 Aralık 1516 Kuneytra konağı

20 Aralık 1516 Yakup Peygamber Köprüsü konağı

21/22 Aralık 1516 Mine Hanı konağı

23 Aralık 1516 Aynü't-tüccar konağı

24/25 Aralık 1516 Lecun Hanı konağı

26 Aralık1516 Kakun konağı

27 Aralık 1516 Calculiye konağı

28 Aralık1516 Remle konağı

31 Aralık1516 Kudüs ziyareti (yalnız Yavuz ve erkânı)

01 Ocak 1517 Remle konağı (Kudüs'ten dönüş)

02 Ocak 1517 Sedud konağı

03 Ocak 1517 Gazze konağı

07 Ocak 1517 Halilü'r-rahman ziyareti (yalnız Yavuz ve erkânı)

09 Ocak 1517 Gazze konağı (Halilü'r-rahman'dan dönüş)

10 Ocak 1517 Gazze'den hareket

11 Ocak 1517 Deyr konağı

12 Ocak 1517 Zaka (Zafa) konağı

Yavuz Sultan Selim ve Osmanlı Ordusu, Suriye'yi bir uçtan diğer uca geçerken yaklaşık yirmi altı menzilde konakladı. Bu arada Osmanlı padişahı yedi kez ordudan ayrılıp kutsal yerleri ziyaret etti. Bu kutsal yerler sırasıyla şunlardır:

25 Ağustos 1516 Davut Peygamber mezarı

17 Eylül 1516 İshak Peygamber mezarı

20 Eylül 1516 Zeynü'l-âbidin mezarı

19 Aralık 1516 Yusuf Peygamber kuyusu

22 Aralık 1516 Şuayıp Peygamber mezarı

30 Aralık 1516 Kudüs ziyareti

01 Ocak 1517 Kudüs ziyareti

07 Ocak 1517 Halilü'r-rahman ziyareti

Kudüs'ün Osmanlı yönetimine geçişi ile, Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'ü ziyareti ayrı tarihlerdir. Kudüs'ün Yavuz tarafından ziyaret edilmesi, tarihi, kesin denilecek kadar bellidir. Fakat Osmanlı yönetimi altına giriş tarihi, bulabildiğimiz kaynakların hiçbirinde yoktur. Olay, Osmanlı padişahı Şam'da kışı geçirirken olmuştur. Kaynakların ifadeleri fetih şekli konusunda değişiktir. Bazıları fethedildiğini, bazıları ise kendiliğinden Osmanlı yönetimini seçtiğini yazmaktadır. Ancak, Kudüs'ün son Kölemen Valisi (nâibü's-saltana) İli-Bay (Eli-Bay, İlli-Bay, Elli-Bay)84 Han Yunus Savaşı'nda Kölemen Ordusu'ndadır. Bu nedenle Kudüs'ün kendiliğinden Osmanlı yönetimine girmiş olması kuşkuludur. Olayların gidişinden anlaşıldığına göre Kudüs'ün Osmanlılar tarafından fethi, Ekim 1516'da (Ramazan 922) olmuştur. İli-Bay bu tarihte kenti terk edip Mısır'a gitmiş ve sonradan 21 Aralık'ta Han Yunus Savaşı'na katılmış olabilir. Feridun Bey'de85 Kudüs ve Gazze sancağının 30 Eylül 1516 (3 Ramazan 922) tarihinde İsa Bey oğluna verildiği kayıtlıdır. Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Rum ve Ermeni patriklerine verdiği beratlarda86 Kudüs'ün Hicri 25 Safer'de fethedildiği yazılıdır. 25 Safer tarihinin yanına yıl yazılmamıştır. Hem Başbakanlık Arşivi'ndeki iki kopyada, hem de Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki kopyada87 aynı tarih vardır (25 Safer). Bu tarihin Kudüs'ün fetih tarihi olması söz konusu olamaz. Çünkü 25 Safer 922 (30 Mart 1516) tarihinde Yavuz Sultan Selim, İstanbul'dadır. 25 Safer 923 (19 Mart 1517) tarihinde ise Osmanlı padişahı Mısır'dadır ve bu her iki tarihte de Kudüs'ün fethedilmiş olması mümkün değildir.

Kudüs'ün, Yavuz Selim Şam'da kışlarken fethedildiği konusunda hemen hemen bütün kaynaklar söz birliği içindedir. Bu durumda, fermanı kopya edenin (veya edenlerin) tarihi yanlış yazdığı ortaya çıkmaktadır. Berattaki Safer kelimesini başka türlü okuma ihtimali de yoktur. Çünkü, Safer ayının sıfatı olan "hayr" kelimesi açık olarak okunmaktadır.88 Tarih, "…mâh-ı Saferü'l-hayrın yirmi beşinci günü…" şeklindedir. Sadece ayın sıfatı değil, kendisi de net olarak okunabilmektedir. Bu durumda tek açıklama kalmaktadır. Beratı kopya edenler Ramazan ayını yanlışlıkla Safer yazmıştır. Dolayısıyla Safer ayının sıfatı olan hayr kelimesini de eklemiştir. Zira yazılış bakımından Safer kelimesine en çok benzeyen ay Ramazan ayıdır.89 25 Ramazan 922 (22 Ekim 1516) tarihi ise fetih için en uygun tarihtir. Fetih işinin Ramazan ayı içinde olduğu yukarıda ayrıca belirtilmişti.

Sözü edilen bu iki beratı[90] ilk kez kullanan Selahattin Tansel'dir.[91] Tansel, kitabında belgeyi birkaç satırla tanıtmış ve yine aynı sayfadaki dipnotta "25 Safer" tarihinin hangi yıla ait olduğu konusunu açıklamaya çalışmıştır. Ancak Tansel, daha başlangıçta yanılgıya düşmüştür. Bu yanılgı, beratın başındaki ve sonundaki tarihleri aynı sanmasından kaynaklanmıştır. Belgenin ilk satırında kayıtlı olan tarih Kudüs'ün fetih tarihinin ay ve günü, son satırda kayıtlı olan yıl ise beratın yazılış tarihidir. Tansel'i yanıltan neden Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki kopyaları görmemiş olmasıdır.

Topkapı Sarayı'ndaki kopyada, belgenin başında Kudüs'ün 25 Safer'de fethedildiği, sonunda ise sadece 923 tarihi vardır. Böyle olunca Tansel, baştaki ay ve günü, sondaki yıl ile birleştirmiş ve 25 Safer 923 (19 Mart 1517) tarihini ortaya çıkarmıştır. Bu tarihte Yavuz Sultan Selim, Mısır'da olduğundan, yılın yanlış yazılmış olabileceğini düşünmüştür.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki kopyalarda, ilk satırdaki 25 Safer tarihinden ayrı olarak son satıra da beratın yazılış tarihi gün, ay ve yıl olarak açık biçimde yazılmıştır. Bu tarih 9 Kasım 1517'dir (24 Şevval 923). Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki her iki kopyada da ayın ilk harfi yazılmıştır. Bu harf Rebiyyü'l-ahir de okunabilir. Fakat 24 Rebiyyü'l-ahir 923 (16 Mayıs 1517) tarihinde Yavuz Sultan Selim yine Mısır'da ve İskenderiye'ye gitmek üzere Reşit yolundadır. Dolayısıyla bu harfi Şevval okumak gerekir. Çünkü, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki kopyada, beratın Kudüs'te yazıldığı kayıtlıdır.[92] Sonuç olarak, berat 9 Kasım 1517 (24 Şevval 923) tarihinde Kudüs'te yazıldığına göre bu olay, Yavuz Selim'in 17 Ekim 1517'de Şam'a gelip[93] uzun bir süre kaldığı sırada oldu. Beratın yazılış tarihi bu olduğuna göre, baştaki 25 Safer tarihi de Kudüs'ün fetih tarihi olmaktadır ve doğrusu 25 Ramazan 922 olmalıdır.

Osmanlı padişahının Kudüs'ü ziyaret tarihinin kesin denilecek kadar açık olduğu yukarıda belirtilmişti. Tekrar başa dönecek olursak, Yavuz Sultan Selim, Şam'dan ayrıldıktan sonra 27 Aralık 1516 tarihinde Calculiye konağına geldi ve burada Han Yunus Zaferi'nin haberini aldı. Ertesi gün Remle'ye gelindi ve 28/30 Aralık 1516 tarihleri arasında burada oturuldu. Ordu, Remle'de kaldı ve 31 Aralık 1516 tarihinde Yavuz, bir kısım devlet adamı ve askerle birlikte Kudüs'e hareket etti.

Kudüs ziyareti sırasında Osmanlı padişahının yanında Yunus Paşa,[94] Hüsam Paşa, Hafız Mehmet,[95] Hasan Can,[96] Molla İdris (İdris-i Bitlisî), Beylerbeyiler, Divan kâtipleri,[97] Nişancı, Silahtar ağalar ve kâtipleri, kazaskerler, Sağ ve Sol Ulûfeciler, Sağ ve Sol Garipler, 1.000 tüfekli Yeniçeri ve 500 Sipahi[98] vardı.

Sabahın erken saatlerinde Kudüs'e doğru yola çıkan Yavuz Sultan Selim, öğleden sonra[99] kente ulaştı. Şam'an ayrıldıktan sonra yolda şiddetli yağmurlar yağmış ve deprem olmuştu. Kudüs'e gelirken de çok fazla yağmur yağdığı kaynaklarda yazılıdır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sırasında, yani 1516 yılında, genel olarak Filistin bölgesine uzun yıllardır görülmeyen aşırı ölçüde yağmur yağdı. Daha sonra, Halilü'r-rahman ziyaretine giderken ve dönüşte yine yağmur ve kar

yağacaktır. Seferin bundan sonraki bölümünde, hatta Sina yarımadasında çölü geçerken yağmur yağdı ve bu da geçişi kolaylaştırdı.100

İkindi vakti Kudüs'e gelen Yavuz, kentin dışında kurulan otağında biraz dinlendi. Kudüs Ermeni Patriki III. Serkis, Kudüs Rum Patriki Attalia ve bütün ruhbanlar ile kent halkı, gelip Yavuz Sultan Selim'i karşıladı.101 Bundan sonraki kent ziyareti, en ayrıntılı biçimde Fetihnâme-i Diyâr-ı Arap'ta anlatılmaktadır.

Kent ziyareti sırasında Mescid-i Aksa görevlilerine adam gönderilerek akşam namazının orada kılınacağı bildirildi.102 Görevliler tarafından cami 12.000 kandille aydınlatıldı. Padişah kente girince önce Kubbe-i Sahra (veya Kubbetü's-Sahra)103 tarafına yöneldi. Elli beş hatve104 yüründükten sonra merdivene gelindi. On beş basamak çıkıp altmış hatve gidildikten sonra Kubbe-i Sahra kapısından girilip, Rummân-ı Davut Peygamber,105 Nahl-i Hazma ziyaret edildi. Hacer-i Sahra'nın çevresinde dönüldü.106 On üç basamakla Kubbe-i Sahra altına inilip iki rekât hacet namazı kılınarak çıkıldı. Kubbe-i Sahra'nın sol yanındaki mihrap önünde de namaz kılınıp dua edildi. Namazdan sonra Kubbe-i Sahra'dan çıkılıp görevlilerine ihsanlar dağıtıldı. Kubbe-i Sahra'nın sofasından inilip 150 hatve gidildi. Buradan Beytü'l-haram107 avlusu geçilip Mescid-i Aksa kapısına ulaşıldı. Görevliler kokulu mumlarla Osmanlı padişahını karşıladı. İçeri giren Yavuz, 12.000 kandille süslenen mekânı geçip 185 hatve yürüdükten sonra mihrap önüne geldi. Bu sırada akşam namazı vakti geldiğinden namaz kılındı. Namazdan sonra mihrabın iki yanındaki dikmeler (sütun) ziyaret edilip, dinlenildi. Tekrar mihrabın önüne gelinip iki rekât hacet namazı daha kılınıp dua edildi. Duadan sonra yatsı namazı vakti geldi.108 Bu da kılındıktan sonra dışarı çıkıldı ve görevlilere tekrar ihsan dağıtıldı. Buradan çıkılıp otağa gidildi ve gece orada geçirildi.

Ertesi sabah, kurbanlar kesilip tekrar Kubbe-i Sahra ziyaret edildi ve Mescid-i Aksa'da iki rekât hacet namazı kılındı. Bunların dışında kalan bütün görülecek yerler gezildi, Kudüs halkına ihsanlarda bulunuldu ve Remle'ye doğru yola çıkıldı. O gün yine şiddetli yağmurlar yağdı ve yatsı vakti ordugâha ulaşılıp, otağa inildi. Haydar Çelebi (Rûznâme), padişahın akşam namazını Mescid-i Aksa'da, yatsı namazını ise Kubbe-i Sahra'da kıldığını yazmaktadır. Hoca Saadettin Efendi'de ise (Tâcü't-tevârîh) Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'te Hz. İshak, Yakup ve Yusuf'un mezarları ile 200 peygamber mezarının bulunduğu Dahme-i Müteberrike'yi ziyaret ettiği kayıtlıdır. Kudüs ziyareti bazı Osmanlı kaynaklarında yer yer şiirlerle de süslenmiştir.109

Kudüs'e 31 Aralık 1516 (6 Zilhicce 922) tarihinde gelen Osmanlı padişahı bir gün bir gece kaldıktan sonra 1 Ocak 1517 (7 Zilhicce 923) tarihinde ayrıldı. 31 Aralık günü, güneş doğarken yola çıkmış, öğleden sonra Kudüs'e ulaşmıştı. Dönüşte yatsı vakti ordugâha ulaştığına göre, öğle saatlerinde Kudüs'ten ayrılmış olması gerekir.

Burada üzerinde durulması gereken üç nokta var. Birincisi, Kudüs ziyaretinin yılbaşına rastlamış olmasıdır. Bu karşılaşma bütünüyle tesadüf sonucudur. Özel bir hesaplama veya ayarlama söz

konusu değildir. İkincisi, Yavuz Sultan Selim'in çok yakında bulunan Hz. İsa'nın doğduğu yer ile Davut ve Süleyman'ın mezarlarını ziyaret etmemesidir. Gerçi bu ziyaret gerçekleşmiş fakat kaynaklara yansımamış olabilir.110 Daha önce belirtildiği üzere Osmanlı padişahı, yol üzerinde Mercidabık yakınlarındaki Davut Peygamber mezarını ve Yakup Peygamber Köprüsü'ndeki Yusuf Kuyusu'nu ziyaret etmişti. Buna rağmen, özel olarak ordugâhtan ayrılarak Kudüs ve Halilü'r-rahman gibi yerleri ziyaret edip, diğer yerleri etmemesinde özel bir amaç aramamak gerekir.

Üzerinde durulması gereken üçüncü nokta ise Kudüs'ün fethinden sonra buradaki Hıristiyan topluluklara tanınan hak ve ayrıcalıklardır.111 Gerçi bazı Batılı yazarlar Yavuz Sultan Selim'i Hıristiyan düşmanı olarak göstermeye çalışmaktadır.112 Osmanlı padişahının sert bir kişiliğe sahip olduğu bir gerçektir. Bu sertlik sadece devletin yaşaması ve güvenliği, halkın refahı ve Barış içinde yaşaması söz konusu olduğunda geçerlidir. Toplumun kendi içinde hak ve düzeni söz konusu olduğunda Osmanlı padişahının kesinlikle gerçekçi ve eşitlik anlayışı içinde davrandığı, en azından Kudüs patriklerine verilen beratların içeriği okuduğunda açıkça görülmektedir. Bu Nişân-ı Hümâyûnların içeriği aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslimlere nasıl baktığını, onlar üzerindeki yönetimin nasıl bir anlayış içinde uygulandığını ve bu anlayışın ne zaman başladığını da göstermektedir. Öneminden dolayı, Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Gregoryen Ermeni Patriki III. Serkis'e verdiği fermanın tam metni günümüz Türkçesiyle aşağıda verilmektedir:

"Nişân-ı Hümayûn,

Yüce Tanrı ve Peygamberine hamd ile Kudüs'e gelip, Safer ayının yirmi beşinci günü fethedilip,113 Ermeni toplumunun Patriki olan Serkis adlı rahip, diğer bütün rahipler ve halk ile birlikte gelip benden yardım ve ihsan dilediler. Eskiden beri bazı koşullarla kendilerinde olan kilise, manastır ve diğer kutsal yerleri, Kudüs'ün içinde ve dışında bulunan114 kilise ve ibadethaneleri, eskiden hangi koşullarla ellerinde bulunuyorsa, yine aynı şekilde devam etmek üzere Ermeni toplumuna patrik olanlar sahip olacaklardır.115 Hazreti Ömer -yüce Tanrı ondan razı olsun- hazretlerinin verdiği mektup116 ve Sultan Selahattin117 zamanından beri verilen emr-i şerifler gereğince sahip bulundukları Kamame,118 Beytü'l-lahm Mağarası119 ve kuzey yönündeki kapı, büyük kiliseleri olan Mar Yakup, Deyr-i Zeytun, Habsü'l-Mesih ve Nablus ve kiliselerine bağlı mezhepdaşları120 olan Habeş, Kıptî ve Süryani toplumlarına, Mar Yakup kilisesinde oturan Ermeni patrikleri tarafından sahip olunup, başka toplumlardan hiç kimsenin karışmaması için bu nişân-ı hümayûnu verdim. Emrim budur ki söylenilen biçimde hareket edilip, adı geçen büyük kilise Mar Yakup'ta oturan Ermeni patrikleri, Kudüs'ün içinde ve dışında bulunan kiliseleri, manastırları ve diğer kutsal yerleri ile kendilerine bağlı mezhepdaşları ve yamakları121 Habeş, Kıptî ve Süryani toplumlarına, gelenekleri üzere sahip olacaktır. Ortaya çıkan işlerine, atama, görevden alma ve vakıflarıyla ilgili konularına, metropolit, piskopos, rahipler, papaz ve yardımcıları122 ile diğer Ermeni halkının miraslarına123 el koyabilecektir. Eskiden beri olduğu gibi Ermeni toplumu patriklerine, ellerinde olan kilise, manastır, mabet ve diğer kutsal yerlerine, kendilerine bağlı mezhepdaşları ve yamaklarına, başka toplumlardan hiç kimse karışmayacaktır. Kamame kilisesinin ortasında bulunan türbe, Kudüs'ün dışında bulunan

Meryem Ana mezarı,124 Bazreti İsa'nın -dua ve selam onun üzerine olsun- doğduğu Beytü'l-lahm Mağarası, kuzey tarafındaki kapının anahtarı, Kudüs'ün içinde Kamame Kapısı'nda iki şamdan ve kandilleri, yaktıkları mum ve buhurları, Kamame içinde inançları üzere ateş ve mum çıkarıldığında125 kendilerine bağlı olan mezhepdaşlarının türbe içine girip, çevresinde dolanmaları, kapı içinin alt ve üstündeki iki pencere, içeride bulunan mabet ve kutsal yerleri, Su Kapısı, Kamame avlusunda bulunan Mar Yuhanna Kilisesi, dışarıda Mar Yakup Kilisesi yakınındaki Habsü'l-Mesih ve diğer manastırları, mezarlıkları ve mezarları, Beytü'l-lahm Mağarası yakınında bulunan odaları ve konuk evleri, bağ, bahçe ve zeytinlikleri ve sözü edilen bütün kilise, manastır, mabet ve kutsal yerleri, kendilerine bağlı mezhepdaşları ve diğer emlak ve eskiden beri sahip oldukları nesneler, belirtildiği üzere Ermeni toplumu ve patrikleri elinde ve tasarrufunda olacaktır. Kiliseleri ve kutsal yerleri ziyarete gelen Ermeni toplumu Zemzem denilen su yerine, panayırlarına ve diğer mabet ve kutsal yerlere vardıklarında, devletin yönetim görevlilerinden126 ve başkalarından hiç kimse karışmayacak ve rahatsız etmeyecektir. Bugünden sonra, ayrıntıları ile anlatıldığı üzere verilen nişân-ı hümayûn gereğince hareket edilip, başka toplumlardan hiç kimseyi karıştırmayıp, bu konuda çocuklarımdan, vezir-i azamlardan, devlet yetkililerinden, kadılardan, beylerbeyi, sancakbeyi, mîrmîrân ve voyvodaları, beytü'lmal ve kassâm görevlileri, subaşılar, zeamet sahipleri, timar sahipleri, mübaşirler âmiller, iş erleri, zenginler127 ve diğer kapım kullarından ve başkalarından, özet olarak, küçük ve büyükten, yaratılmış hiçbir fertten, ne olursa olsun, her ne suretle olursa olsun, her ne nedenle olursa olsun, karışmayacak, rahatsız etmeyecek, değiştirmeyecek ve bozmayacaktır. Her kim karışır, rahatsız eder, değiştirir ve bozarsa, hükümdarların yardımcısı olan Tanrı'nın katında suçlular takımından sayılsın. Şöyle bilinsin; hazineler açan hükmümü, âlemi süsleyen ak tuğra ile parlak ve bezenmiş görenler, kutlu anlamını doğru ve anlatmak istediğimizi onaylanmış bilip, şerefli tuğrama güvensinler."

Metinden görüldüğü gibi, kutsal yerler ve diğer konularda Ermenilere tanınan haklar, en kesin ve güvenilir biçimde sağlandı. Aslında bu uygulama daha Fatih Sultan Mehmet döneminde başlamıştı. Bilindiği gibi Fatih, İstanbul'da 1461 yılında yeni bir Gregoryen Ermeni Patrikhanesi açtırmıştı ve en önemlisi böyle bir uygulama İslam Hukuku hükümlerine aykırıydı. Fatih Sultan Mehmet'in, gayrimüslimlere karşı izlediği bu politikayı, Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Rum ve Ermeni patriklerine vermiş olduğu bu hak ve ayrıcalıklarla devam ettirdiğini söylemek yanlış olmamalıdır. Daha sonraki yıllarda İstanbul Ermeni patriklerine verilen beratlarda ekonomik, sosyal, dinsel ve yönetimle ilgili konularda tanınan ayrıcalıklar, Kudüs Ermeni patriklerine tanınanlarla büyük benzerlik göstermektedir. Her saltanat değişikliğinde -veya gerektikçe- yenilenen bu beratların içeriklerinde önemli bir değişiklik olmadı. Bu yönüyle Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi, Osmanlı Tarihi içinde ayrı bir önem taşımaktadır.

Kudüs ve çevresinde yaşanan bu gelişmelerden sonra Gazze'de bekleyen ordu hareket etti. Gazze konağından Mısır'a kadar on üç konak belirlendi. Bu yol üzerinde en sorunlu yer Sina Çölü, yani Gazze-Salihiye konakları arasıydı. Çölün yaratacağı sorunlar kadar, Arapların yapacağı saldırılar

da tehlikeliydi. Gerekli önlemler alındıktan sonra çöl geçilmeye başlandı. Bir şans eseri olarak, çöl geçilirken yağmur yağdı. Bu durum, geçişi önemli ölçüde kolaylaştırdı. Gazze'den hareketle Ariş ve Han Yunus geçilip Salihiye konağına gelindi. Ancak Salihiye'ye varıldığında sorunlar bitmiş değildi. Burada iken Tumanbay'ın savaş için Ridaniye'de savunma önlemleri aldığı öğrenildi. Osmanlı Ordusu Bilbis (Bulbeys) yoluyla Ridaniye'ye geldi.128

Tumanbay, yaklaşık iki ay boyunca Ridaniye bölgesinde savunma hazırlıkları yaptı. Cephenin bir yanı Mukattam Dağı, diğer yanı Nil Irmağı ile çevriliydi. İki doğal engelin arasında kalan yere ise hendekler kazıldı ve 200 kadar top yerleştirildi. Tumanbay ise ordusuyla bu savunma çizgisinin arkasına yerleşti. Kaynaklar Kölemen Ordusu'nun sayısı hakkında 20.000 ile 50.000 arasında rakamlar vermektedir. Tumanbay'ın plânına göre, Osmanlı Ordusu bu savunma çizgisine çarpacak, gerek 200 kadar top ateşi, gerekse çok güvenilen Kölemen atlı birliklerinin saldırısıyla geri atılacaktı. Ancak, Yavuz Sultan Selim, Kölemenlerin yaptığı hazırlıkları büyük ölçüde haber alıyor, kendisi de ona göre hazırlanıyordu.

Yavuz Selim'in yeni savaş plânına göre, Kölemen Ordusu'na cepheden saldırılmayacak, Mukattam Dağı dolaşılarak yan ve gerilerden vurulacaktı. Bu plân gerçekleşirse, Kölemen Ordusu'nun cephe değiştirmesi mümkün olmayacaktı. En azından iki aydır yapılan tahkimatı, iki günde değiştirmek kolay olmayacak, o arada savaşın sonucu alınacaktı.

Osmanlı Ordusu 21 Ocak 1517 tarihinde Ridaniye'ye çok yakın olan Birketü'l-hac denilen yere geldi ve savaş düzenine girdi. Bu düzene göre, Merkez'de Vezir-i Azam Sinan Paşa, sol kolda Rumeli Beylerbeyi Küçük Sinan Paşa, sağ kolda ise Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa yer aldı. Padişah ise daha savaş başlamadan bir miktar atlı birlikle Mukattam Dağı'nı aşmaya başladı.

İki Türk devletinin ordusu 23 Ocak 1517 (29 Zilhicce 922) Cuma günü sabahı çarpışmaya başladı. Bu savaş sırasında ilginç bir durum yaşandı. Savaş alanının dışında Arap kabileleri toplanmıştı. Bunlar, savaşı kazanacak ordunun yanında yer almak üzere bekliyordu.129 Osmanlı ordusu, hazırladığı savaş plânı gereği Mukattam Dağı'nı dolaşıp, Kölemen Ordusu'nu yandan saldırıya geçti. Bu arada bazı zayıf birlikler cepheden de saldırmış ve böylece karşı tarafı şaşırtmıştı. Bu çevirme hareketine rağmen savaş çok çetin geçti. Bir ara zırhlı bir Kölemen atlı birliği Osmanlı merkez kuvvetlerine saldırdı.

Kölemen atlıları tüfekli Yeniçeri piyadelerini yarıp, ordugâha ulaştı. Herhalde amaç Yavuz Sultan Selim'i öldürerek Osmanlı Ordusu'nu dağıtmaktı. Osmanlı padişahı, o sırada Mukattam Dağı'nı aşmakta olan birliklerin başındaydı. Merkezde Vezir-i Azam Sinan Paşa ile Ramazanoğlu Mahmut ve Yunus beyler vardı. Bu kişiler Kölemen atlıları tarafından öldürüldü. Buna rağmen Ridaniye'de savaşı Yavuz Sultan Selim kazandı. Tumanbay bir kısım askeriyle birlikte kaçtı.

Yavuz Selim, Ridaniye zaferinden üç gün sonra Kahire'ye girdi. Kenti gezdi ve tekrar ordugâha döndü. Camilerde hutbeler Osmanlı padişahı adına okundu. Savaştan sonra, Birketü'l-hac'da bulunan

karargâh, önce Ridaniye'ye oradan da Bulak130 denilen yere taşındı. Çünkü, Tumanbay yakalanamamıştı ve Kahire'de sokak savaşları devam ediyordu. Bir ara yaklaşık 10.000 kişilik bir kuvvetle Osmanlı ordugâhına bir gece baskını yaptıysa da yine başarılı olamadı. Tumanbay'ın mücadelesi, oldukça uzun sürdü. Nihayet 1517 yılı Mart ayı sonlarında Şehsüvaroğlu Ali Bey tarafından yakalandı ve Bâb-ı Zuveyle denilen yerde asılarak idam edildi. Şehsüvaroğlu Ali Bey'in babası Şehsüvar Bey de daha önceki Kölemen sultanları tarafından aynı yerde asılarak idam edilmişti.

Yavuz Sultan Selim, 10 Eylül 1517 (23 Şaban 923) tarihine kadar yaklaşık sekiz ay Mısır'da kaldı. Büyük zaferinden dolayı gelen kutlamaları kabul etti. Arap kabile başkanları ile ilgilendi. Bu arada, daha önce Kölemen Sultanlığı'na bağlı olan Mekke Emirliği, bu kez Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Emir Ebu Berekât, oğlu Şerif ebu Numey ile Mekke'nin anahtarlarını ve İslam büyüklerine ait bazı kutsal eşyayı Yavuz Sultan Selim'e gönderdi. Cafer Bey komutasındaki Osmanlı Donanması, İskenderiye'ye geldi. Padişah, İskenderiye'de donanmayı denetledikten sonra Kahire'ye geri döndü. Daha sonra Yavuz Selim ve Osmanlı Ordusu, Şam ve Halep üzerinden İstanbul'a döndü.

Dönüş yolunda, kesin olarak bilinmeyen bir nedenden dolayı Vezir-i Azam Yunus Paşa idam edildi. Daha önce Kahire'de iken Yunus Paşa'yı Mısır valiliğine atamıştı. Fakat sonradan bu kararından vazgeçip, Kölemen beylerinden Hayırbay'ı bu göreve atadı. Bu değişiklikler Yunus Paşa ile Yavuz Selim arasında bazı sorunların bulunduğunu akla getirmektedir. Ordu Şam'a doğru yürürken, İstanbul Muhafızlığı'nda bırakılmış olan Pirî Paşa çağırıldı ve Şam'da kendisine vezir-i azamlık verildi. Şam'dan ayrılmadan önce buraya da yine Kölemen beylerinden Canberdi Gazali beylerbeyi olarak atandı.

İstanbul'a dönmeden önce ortaya çıkan bir sorun da Arap aşiretlerinin durumu idi. Hiçbir zaman Türklere karşı sıcak bakmayan Araplar, Yavuz Sultan Selim'in gücü karşısında genellikle itaatkâr bir tavır takındı. Ancak bu tavır, hiçbir zaman içten olmadı. Özellikle Arap kabile başkanlarından İbn Haneş, Osmanlıların bu başarısının devam etmeyeceğine inanıyor ve her fırsatta bir ayaklanma hazırlığı içinde bulunuyordu. Bir ara bu düşüncesini gerçekleştirdi ise de alınan önlemlerle sıkıştırıldı. Bağışlanması için başvurdu ama kabul edilmedi. Yakalanarak 24 Nisan 1518 tarihinde idam edildi.

Suriye ve Mısır tahrir edilip, toprak ve vergi işleri yeniden düzenlendi. Bu amaçla Arabistan Defterdarlığı'na, Halep Kadısı Çömlekçizade getirildi ve fethedilen yerlerin tahrir edilmesi görevi ona verildi. Ayrıca, Trablus, Hama ve Humus bölgesinin tahriri Bitlisli İdris'in oğlu Ebu'l-Fazl Mehmet Efendi'ye, Şam ve ona bağlı olan yerler Nuh Çelebi'ye, Halep'in tahriri işi ise Abdülkerim Çelebi'ye verildi. Böylece bütün bölge, Osmanlı toprak ve vergi düzeni esaslarına göre yeniden yazıldı ve düzene sokuldu.

Kölemenler üzerine yapılan bu seferden sonra Suriye, Filistin, Irak'ın bir kısmı, Hicaz ve Mısır, Osmanlı topraklarına katıldı. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu, İslam dünyasında tek söz sahibi oldu.

Osmanlı Devleti için güneyde herhangi bir siyasal tehlike kalmadı. Doğuda ise Yavuz Sultan Selim tarafından giderilmiş olan Safevi tehlikesi, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde yeniden başlayacak ve bu mücadele XVIII. yy.'a kadar sürecektir.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi ile ilgili olarak önemli bir nokta da Halifelik sorunudur. Özellikle Cumhuriyet dönemi Türk tarihçileri ve araştırmacıları Halifeliğin, Yavuz Sultan Selim'le birlikte Osmanlı padişahlarına geçtiğini yazmakta ve hiçbir tarihsel belgeye dayanmayan bu yakıştırma, uzun yıllardan beri okul kitaplarında da yer almaktadır.

Mercidabık Savaşı'ndan sonra tutsak edilenler arasında, o sırada Halife olan Mütevekkil el-Allah da vardı. Mütevekkil, Osmanlıların eline geçince, babası Müstemsik-billah Yakup Kahire'de Halife ilân edilmişti. Yavuz Sultan Selim, Mütevekkil'e gerekli saygıyı gösterdi ve Ordu İstanbul'a dönerken Mütevekkil'i de birlikte götürdü. Mütevekkil, İstanbul'daki yaşamı sırasında kendisine emanet edilen malları ele geçirmeye çalıştı. Ayrıca, kadınlara olan düşkünlüğünden kaynaklanan ahlâk dışı yaşamı nedeniyle şikâyetler başladı. Bunun üzerine 1520 yılında Yedikule'ye hapsedildi.131 Kanuni Sultan Süleyman tahta geçtikten sonra Mütevekkil'i geri Kahire'ye gönderdi ve Halife orada öldü.

Kimine göre Ayasofya, kimine göre Eyüp Camii'nde yapılan bir törenle Halifeliğin Yavuz Sultan Selim'e devredildiği konusunda en eski kayıtlar D'Ohsson'un132 Table Generale de L'Empire Ottoman ve Namık Kemal'in Evrak-ı Perişan (Terâcüm-i Ahvâl)133 adlı eserlerinde bulunmaktadır. Yüzlerce Osmanlı Tarihi ve binlerce arşiv belgesi içinde konuyla ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Oysa Osmanlı kronikleri, zaman zaman en basit olayı bile eserlerine koyarken, İslam dünyası için son derece önemli olan böyle bir olaydan söz etmemiş olmaları mümkün değildir. Çağdaş Osmanlı kaynaklarının hiçbirinde konuyla ilgili bir kayıt yoktur. Hoca Saadettin Efendi'nin eserindeki134 "Libâs-ı Hilafeti istihkak ile telebbüs eylemişken, dervişâne kisvet ve libası ihtiyâr eylemişti" cümlesini, halifeliği devraldığı şeklinde değil, aksine kabul etmediği şeklinde anlamak gerekir. Bunun yanında Yavuz Sultan Selim'den önceki Osmanlı padişahlarının birçoğu halife sanını kullanmıştır. Ancak bu, Mütevekkil'in taşıdığı Halifelik makamı anlamında değildir. Osmanlı padişahlarının diğer sanları gibi sadece majestik bir sıfattır. Ayrıca, Arap kaynaklarından İbn İyas, Yavuz Sultan Selim, Kahire'yi ele geçirdikten sonra III. Mütevekkil el-Allah'ı tekrar Halifelik makamına getirdiğini yazmaktadır.135

Bütün bunların yanında Yavuz Sultan Selim'in böyle bir makamı devralmaya ihtiyacı da yoktur. Çünkü bu makam, başlangıçta dünyevî, yani bir saltanat makamı iken, Abbasi İmparatorluğu çökmeye başlayınca aynı zamanda dinî bir makam hüviyeti de kazanmaya başladı. Giderek, siyasal anlamını tümüyle yitirdi ve sadece dinsel anlamı kaldı. Bu tarihlerden itibaren Halifelik makamları, siyasal otoritenin meşruluğunu gösteren ve onu destekleyen bir sembol durumuna düştü.

Kahire'deki Halife III. Mütevekkil el-Allah'ın, Abbasi halifeleri soyundan geldiği savı da tarihen tartışılması gereken bir konudur. Çünkü, bilindiği üzere, 1258 yılında İlhanlı Hükümdarı Hülagü, Bağdat'ı ele geçirdiğinde Abbasi Halifesini ve ailesinin bütün bireylerini öldürtmüştü. III. Mütevekkil'in

bu soydan geldiği iddiası, gerçek tarihî belgelerden değil, Arap kaynaklarının destansı anlatımlarından çıkarılmıştır.

Bu konuyla ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir nokta da Halife olacak kişinin taşıması gereken niteliklerdir. İslam hukukçularının birçoğu, Halife olacak kişinin Kureyş Kabilesi'nden olması gerektiği görüşündedir. Oysa, Osmanlı padişahlarının ne Kureyş Kabilesi ile hatta ne de Araplıkla uzaktan bile ilgisi ve ilişkisi yoktur. Onların hepsi kelimenin tam anlamıyla birer Türk hükümdarıdır. Konuyla ilgili olarak bu noktanın da gözden uzak tutulmaması gerekir. Osmanlı padişahlarının veya devlet adamlarının, konunun bu yönünü bilmediklerini söylemek de mümkün değildir.

Bütün bunlar göz önüne alındığında, 3 Mart 1924 tarihinde kaldırılan Halifelik makam ve sıfatının, 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'le birlikte Osmanlı padişahlarına geçtiğini söylemek, tarihî gerçekleri saptırmaktan başka bir şey değildir.136

Yavuz Sultan Selim'in Son Yılları

Yavuz Sultan Selim, İstanbul'a döndükten sonra Ağustos 1518'de Edirne'ye geçti ve Avrupa'da ortaya çıkan gelişmeleri yakından izlemeye başladı. Gerçi, X. Leon papa olduktan sonra Türkler aleyhine birtakım olumsuz gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştı, ama öncelik doğuda ve güneyde olduğundan, Avrupa'da barış durumunun oluşturulması gerekiyordu. 1518 yılı ortalarından itibaren doğuda Safevi tehlikesi geçici de olsa giderilmiş, güneydeki Kölemen tehlikesi ise bütünüyle ortadan kaldırılmıştı. Şimdi batı ile gerektiği gibi ilgilenmemek için hiçbir neden yoktu. Ama Avrupa'da istenilen politikayı yürütebilmek için, her şeyden önce güçlü bir donanmaya ihtiyaç vardı. Çünkü, Rodos Şövalyeleri, İtalyan devletleri (Venedik, Ceneviz, Napoli, Papalık), Portekiz ve İspanya'nın deniz gücü ortadaydı. Bu devletlerle denizde başa baş mücadele edecek donanmaya sahip olmadan Avrupa'ya yönelik bir savaşta başarılı olma şansı azdı. Bu nedenle Yavuz Sultan Selim, donanma işine büyük önem verdi. Gerçekten Fatih Sultan Mehmet'in ölümünden sonra donanma üzerinde fazla durulmamış ve İstanbul'un fethinin üzerinden altmış beş yıl geçmesine rağmen başkentte üstün nitelikli gemi inşa edecek tersaneler yapılmamıştı.

Yavuz, İstanbul'da büyük bir tersane yapılması için çalışmaları başlattı. Kısa sürede, Gelibolu'daki tersaneyi ikinci dereceye düşürecek çapta bir tersane inşa edildi. Padişahın amacı Avrupa'dakiler kadar büyük tersane yapmaktı. Bunun için plânlar hazırlandı; ama Yavuz Sultan Selim'in saltanatı uzun sürmedi.137

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu hazırlıklar, doğal olarak Avrupa devletlerini telaşa düşürdü. Özellikle İstanbul'da yeni bir tersane ve bu tersanede yeni bir donanma inşası, hepsinden önce denizci Avrupa devletlerini rahatsız etti. Bu devletlerin başında Venedik geliyordu. Venedik, hemen Kıbrıs için ödemesi gereken yıllık vergisini gönderdi. Ayrıca, Kıbrıs'ta savunma hazırlıklarını başlattı ve Avrupa'da müttefik aramaya koyuldu. Aynı zamanda Papa da yeni bir Haçlı Seferi hazırlamak için uğraştı ise de sonuç alamadı.

Yavuz Sultan Selim'in deniz kuvvetleri ile ilgili bu hazırlıklarının Rodos veya Sicilya üzerine olacağı düşünceleri de ortaya atıldı ise gerçekleşmedi. Osmanlı padişahı herhalde, çok geniş Osmanlı kıyılarının, yetersiz deniz gücüyle savunulamayacağını gördüğü için, öncelikle güçlü bir donanma kurmaya karar vermişti.

Bütün bu çalışmalar sürerken padişah Edirne'ye gitmeye karar verdi. Vezir-i Azam Pirî Paşa'yı önden Edirne'ye gönderdi. Donanma çalışmaları denizde bir sefere çıkılacağı, kara kuvvetlerinin Anadolu'da toplanması doğuya bir sefer yapılacağı, padişahın Edirne'ye gitme hazırlıkları ise Avrupa içlerine bir sefer düzenleneceği biçiminde yorumlandı. Fakat göründüğü kadarıyla Yavuz Sultan Selim'in yeni bir sefere çıkacak durumu yoktu. Belki, daha sonra ölümüne yol açacak hastalığının bitkinliği nedeniyle Edirne'ye gitmek istedi.

Hastalığının artmasına rağmen 18 Temmuz 1520 (2 Şaban 926) tarihinde yola çıktı. Yol boyunca rahatsızlığı giderek arttı. Sırtında bir çıban çıkmış ve giderek büyümüştü. Arabayla yolculuk ediyor ve kafile çok ağır ilerliyordu. Çorlu'ya yakın Sırt köyüne gelindiğinde Yavuz hareket edemez oldu ve burada ordugâh kuruldu. Doktorların bütün tedavi çabaları sonuçsuz kaldı. İki aya yakın zaman geçmesine rağmen Edirne'ye varılamamıştı. Bunun üzerine Vezir-i Azam Pirî Mehmet Paşa, Rumeli Beylerbeyi Ahmet Paşa ile birlikte Edirne'den çağırıldı. Aynı zamanda, Manisa Sancakbeyi olan Şehzade Süleyman'ın İstanbul'a gelmesi için haber salındı. Hastalık hızla ilerledi. Şehzade Süleyman, İstanbul'a gelmeden, 21 Eylül 1520 (8 Şevval 926) tarihinde Cuma günü akşamı Yavuz Sultan Selim öldü. Öldüğünde elli bir yaşında idi.

Yavuz Sultan Selim, verdiği kararlarıyla sert bir kişilik sergilemekle birlikte, aynı zamanda son derece yumuşak bir yapıya sahipti. Onun bu özelliği şiirlerinden kolayca anlaşılabilir. Türkçe bir gazelinde;

"Ben yatam lâyık mı ol karşımda ayağın dura?

Serv-i nâzıma deyin, ben öldükte namazım kılmasın"

diyecek kadar ince duygular taşıyordu.

Kaynaklarda genellikle acımasız ve zalim sıfatlarıyla anılsa da, acımasızlığı sadece görevini tam ve doğru yapmayanlarla korkaklara karşı idi. Eğer bu konularda babası gibi hareket etseydi, ülkesini ne Avrupa'nın, ne Doğun'un, ne de Güney'in saldırılarından koruyamaz, ülke içinde de hiçbir zaman devlet otoritesini sağlayamazdı. Yavuz'u bu yönüyle tanıtan kaynaklar, onu aynı zamanda "âdil" sanı ile de anmıştır. Ne yazık ki yaşamı ve saltanatı kısa sürmüştür.

Yavuz Sultan Selim öldükten dört gün sonra padişah olan Kanuni Sultan Süleyman, ülkenin doğusu ve güneyinden emin olarak, artık Avrupa ile gerektiği gibi ilgilenebilecekti. Diğer yandan,

babasının gerçekçi iç politikası sayesinde dolu bir hazine, iyi bir donanma ve iyi örgütlenmiş ve disipline edilmiş bir orduya sahipti.

Yavuz'un çok kısa süren saltanatına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'na sağladığı dinamizm sayesinde, oğlu Sultan Süleyman, devleti zirveye çıkaracaktır. Devletin sınırları, 1512 yılına kıyasla yaklaşık üç kat genişledi. Bu genişleme ile doğal olarak yeni toplumlar, İmparatorluğun bünyesine katıldı. Yeni katılanlar çoğunlukla Müslüman Araplardı. Araplar, Osmanlı sosyal yaşamına hiçbir şekilde uyum sağlamadı. Aksine Türkler, Arap sosyal yaşamı ve kültürü içine girdi. Daha IX. yy. ortalarından itibaren (Tolunoğulları, 868-905 ve İhşitoğulları, 935-969) Mısır ve Suriye'de devletler kuran Türkler, kısa aralıklar dışında, Selçuklular, Eyyubiler, Kölemenler ve Osmanlılarla, XX. yy. başına kadar aynı bölgelerde egemen oldu. Elbette Mısır, Suriye ve Hicaz bölgesinin dışında Irak, İran, Kafkasya ve Anadolu'da kurulan Türk devletlerinin hepsi bu kadar değildi. Ancak, Arap topluluklarının yaşadığı Mısır, Suriye, Hicaz ve Irak'ta Türklerin egemenliği yer yer yaklaşık 1.000 yıl sürdü. Bu bin yıllık uzun zaman dilimi ve siyasal bakımdan Türk egemenliğine rağmen, Irak'ın kuzey yarısı dışında Arap Kültürü egemen oldu. Bu bölgelerde yaşayan Türkler bütünüyle Araplaştı. Bölgedeki Osmanlı yönetimi de bu bakımdan bir değişiklik getiremedi.

Yavuz Sultan Selim döneminde ülkedeki ekonomik yaşam, büyük bir dönemecin başındaydı. Avrupa, daha XV. yy. ortalarından itibaren keşiflere başlamıştı. Bu keşiflerin sonucu alındıkça Avrupa'nın ekonomik yapısında da olumlu değişiklikler oldu. Özellikle Amerika kıtasının keşfi ve Güney Afrika yolunun bulunması Osmanlı ekonomisi için çok kötü sonuçlar doğurdu. Elbette, bu değişikliğin kötü sonuçları birdenbire değil, zaman içinde ortaya çıktı. Ticaret açısından Akdeniz limanları birer birer sönmeye, buna karşılık Atlas, Okyanusu'ndaki limanlar canlanmaya başladı. Her ne kadar Kızıldeniz'in iki yakası Osmanlı egemenliğine geçti ise de bu durum ekonomik bakımdan kötü gidişi durduramadı. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletlerine bazı ticaret ayrıcalıkları tanıyarak durumu düzeltmeye çalıştı. Başlangıçta ufaktefek yararlar sağlayan bu uygulama, daha sonraki yıllarda Osmanlı Devleti'nin ekonomik çöküşünde temel etken oldu.

Osmanlı Tarihi içinde Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde gerçekleştirilen başarılı işler, oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın başarılarında temel etken oldu.

1 Ankara 1956, Türk Tarih Kurumu yayını.

2 Agâh Sırrı Levend'in eserinden başka Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar'ın yayınladığı Celâl-zâde Mustafa'nın "Selim-nâme"si vardır (Ankara 1990, Kültür Bakanlığı yayını). Ahmet Uğur'un Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'de hazırladığı doçentlik tezi de yine Selim-nâmeler üzerindedir. Ayrıca, İngiliz tarihçisi Celia J. Kerslake "A Critical Edition and Translation of the Introductory Section and the First Thirteen Chapters of the Selim-Name of Celal-zade Mustafa" konusunda Oxford Üniversitesi'nde bir doktora tezi hazırlamıştır (1975). Adından da anlaşılacağı gibi, çalışma eserin ilk

on üç bölümü üzerinde yapılmıştır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'ni içeren ve yazarının tam adı kesin olarak bilinmeyen Silahşör'ün "Fetih-nâme-i Diyâr-ı Arab" adlı eseri ise Selahattin Tansel tarafından yayınlanmıştır (Tarih vesikaları Dergisi, sayı 17, İstanbul 1958). Selim-nâmeler üzerinde Tayyip Gökbilgin ve Şehabettin Tekindağ'ın da makaleleri vardır.

3 Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yazma Kütüphanesi, Muzaffer Ozak Yazmaları no. 84.

4 Muzaffer Ozak Yazmaları, no. 817.

5 Bu sayılan Selim-nâmelerden başka, Bitlisli Şükrü, Kalkandelenli Sücûdî, Kılıç-zade Üsküplü İshak Çelebi, Keşfî, Süheylî, Hoca Saadettin Efendi, Sa'dî bin Abdü'l-müte'âl, Muhyî Çelebi, Ebu'l-fazl Mehmet Efendi (İdris-i Bitlisî'nin oğlu), Hayatî, Şuhûdî, Arifî, İznikli Derûnî, Şîrî, Abdullah bin Rıdvan, Ahmet Hamdi, Yusuf bin Mehmet Milevî ve Kemal Paşa-zâde gibi yazarlar da Yavuz Sultan Selim dönemine ait eserler yazmıştır. Ayrıca, yazarı belli olmayan ve I. Selim dönemi olaylarını anlatan eserler de vardır. Bu eserlerin bir kısmı doğrudan selim-nâme olarak kaleme alınmış, bir kısmı ise genel Osmanlı tarihleri içinde Yavuz dönemini anlatan bölümler ya da ciltler olarak yazılmıştır. Sözü edilen eserlerden bir kısmı Selim-nâme adını taşımaz. Mesela, Kılıç-zade Üsküplü İshak Çelebi'nin eserinin bir adı da İshak-nâme'dir. Hayatî, Şuhûdî ve Arifî'nin eserleri ise Şah-nâme adını taşır. İznikli Derûnî eserine Muhârebât-ı Selim-i evvel bâ Şah İsmail ü Gavrî, Silahşör ise Fetih-nâme-i Diyâr-ı Arab adını vermiştir. Bunlar, konuyla ilgili kaynakların sadece az bir kısmıdır.

6 İbni İyas (Muhammed bin Ahmed bin İyas el-Hanbelî), Bedâyiü'z-zuhûr fî Vekâyiü'd-duhûr (yayınlayan, Muhammed Mustafa), İstanbul 1932, 5 cilt (Arapça).

7 İstanbul 1943. Yayınlanmış Yavuz Sultan Selim dönemi kanunnamelerinden biri de Hadiye Tuncer'e aittir, "Yavuz Sultan Selim Han Kanunnamesi, Ankara 1987" (Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı yayını).

8 İstanbul 1990-1996. Yavuz Sultan Selim dönemine ait kanunnameler eserin üçüncü cildindedir.

9 Ankara 1995.

10 Yavuz Sultan Selim dönemi Bizans kaynakları için bkz. Şerif Baştav, XVI. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi, Ankara 1973, s. 14, 30, 42, 43.

11 Halil Edhem (Eldem), Mısır Fethi Mukaddematına Ait Mühim bir Vesika, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, cüz 13-18, İstanbul 1927; Hüsnü, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi (1516-1517), İstanbul 1930; İbrahim Alaattin Gövsa, Yavuz Sultan Selim, İstanbul (tarihsiz); Niyazi Ahmet Banoğlu, Yavuz Sultan Selim, İstanbul 1943: Fuat Gücüyener, Yavuz Sultan Selim, İstanbul 1945, 2 cilt.

12 Ankara 1969 (Milli Eğitim Bakanlığı Yayını).

13 Kayseri 1989 (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yayını).

14 Bkz. Yavuz Ercan, Kudüs Ermeni Patrikhanesi, Ankara 1988: Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, Ankara 1969; Ahmet Uğur, Yavuz Sultan Selim, Kayseri 1989.

15 Yavuz Sultan Selim'den önceki Osmanlı Tarihi ve Selim'in yetişmesi ile sancakta geçen yılları hakkında hemen her Osmanlı Tarihi'nde ayrıntılı bilgi bulunabilir. Örnek için bkz. Selahattin Tansel, Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri, Ankara 1953 ve Sultan II. Bayezid'in Siyasî Hayatı, İstanbul 1966; Ahmet Uğur, Yavuz Sultan Selim, Kayseri 1989; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1995, c. II (7. baskı).

16 Selim'in annesinin ve anne tarafından dedesinin adı kaynaklarda farklı verilmektedir. Dedesinin Dulkadiroğlu Şehsüvar Bey ve annesinin de Şehsüvar Bey'in kızı Gülbahar Hatun olduğu ileri sürülmektedir (bkz. Enver Behnan Şapolyo, Osmanlı Sultanları Tarihi, İstanbul 1961, s. 135). Ancak, dedesinin Alaüddevle ve annesinin de onun kızı Ayşe Hatun olması ihtimali daha yüksektir. Her ne kadar annesinin Trabzon'daki İmaret Camisi yakınında bulunan mezar kitabesinde Gülbahar kelimesi geçmekte ise de bu bir tür övgü sıfatı olmalıdır. Kitabenin metni şöyledir: Sultan Selim-i evvelin mâder-i şah-ı perveri, gülbûn-ı gülzâr-ı devlet, gülbahar-ı mâh-rû, intikal etmiş Trabzon'da rahmete (bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara 1969 (2. baskı), s. 173-175; Necdet Sakaoğlu, Bu Mülkün Sultanları, İstanbul 2000, s. 129; Ahmet Uğur, Yavuz Sultan Selim, s. 9; Enver Behnan Şapolyo, Osmanlı Sultanları Tarihi, s. 136).

17 Yavuz, aynı zamanda şairdi. Arapça ve Farsçayı o kadar iyi öğrendi ki bu dillerde birer divan sahibi oldu. Onun aynı zamanda Türkçe divanı vardır. Ayrıca, Çağatay Türkçesi ile de şiir yazmıştır. Özellikle şu dizeleri onun gerçekten başarılı bir şair olduğunu ve bütün sertliğine rağmen aynı zamanda duygusal bir insan olduğunu gösterir:.

Merdüm-i dîdeme bilmem ne füsûn etti felek. (Felek nasıl bir büyü yaptı gözbebeğime?

Giryemi kıldı füzûn, eşkimi hûn etti felek. Çoğaldı göz yaşım, kan aktı yaş yerine.

Şîrler pençe-i kahrımdan olurken lerzân, Aslanlar bile kahrımdan tir tir titrerken,

Beni bir gözleri ahûya zebûn etti felek. Çaresiz kıldı beni, ceylan gözlü birine.)

18 Şehzade Selim'in Trabzon sancakbeyliğine atandığı tarih de kaynaklarda farklı verilmektedir. Sancağa atanma tarihini 1482 veya 1486 olarak verenler de vardır.

19 Yavuz Sultan Selim'in kızları Beyhan Sultan (Ferhat Paşa ile evli), Fatma Sultan (Kara Ahmet Paşa ile evli), Hafsa Sultan (İskender Paşa ile evli), Hatice Sultan (Makbul İbrahim Paşa ile

evli), Şah Sultan (Lütfi Paşa ile evli), Hanım Hatun Sultan (Çoban Mustafa Paşa ile evli) idi (bkz. Necdet Sakaoğlu, Bu Mülkün Sultanları, s. 141). İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi'nde (c. II, s. 307) Yavuz'un yedi kızı olduğunu belirtmekte ve adlarını şöyle vermektedir: Hatice Sultan (Hanım Sultan), Fatma Sultan, Şehzade Hatun, Şah Sultan, Yeni Han Sultan, Gevherhan Sultan ve Hafsa Sultan. Kitabın 307. sayfasında altı ad, sondaki soy ağacında ise yedi kız adı verilmektedir.

20 Adel Allouche, Osmanlı Safavi İlişkileri (çeviren, Ahmet Emin Dağ), İstanbul 2001, s. 75-110; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 258-260.

21 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 253-257; Ahmet Uğur, Yavuz Sultan Selim, s. 15-18; Şinasi Altundağ, İslam Ansiklopedisi, I. Selim Maddesi, s. 423, 424.

22 Taht kavgaları için bkz. Şerif Baştav, XVI. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi, Ankara 1973, s. 184-193.

23 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 238-248; Ahmet Uğur, Yavuz Sultan Selim, s. 19, 36; Şinasi Altundağ, İslam Ansiklopedisi, I. Selim maddesi, s. 424. II. Bayezit'in ölüm tarihi de diğer birçok olay gibi kaynaklarda farklı verilmektedir. Mesela Celal-zâde Mustafa, Selim-nâmesi'nde Çorlu'da değil, Edirne'ye yakın Söğütlüdere konağında 27 Mayıs 1512'de, Yunus Paşa ise arizasında (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, No. 6335) İsalar mevkiinde 10 Haziran 1512 tarihinde öldüğünü yazmaktadır.

24 Ayrıca, Sağ ve Sol Garipler, Sağ ve Sol Ulûfeciler, Sipah ve Silahdarlara 5. 000, Piyadelere ise 3. 000 akçe terakki verildi.

25 Kemal Paşa-zâde İbni Kemal, Tevârîh-i Al-i Osman, 9. defter, Millet kütüphanesi, Ali Emirî kısmı, no. 29, yaprak 25a. Yavuz döneminden sonra yazılmış Osmanlı kroniklerinin birçoğunda Yavuz Sultan Selim'le ilgili bilgiler vardır. Örnek için bkz. Lütfi Paşa, Tevârîh-i Al-i Osman, İstanbul 1314, Müneccimbaşı Ahmet, Sahaifü'l-Ahbâr, İstanbul 1285, Solakzâde Mehmet, Tarih-i Solakzade, İstanbul 1297, Hoca Saadettin Efendi, Tâcü't-Tevârîh, İstanbul 1279. Bunlardan özellikle Hoca Saadettin Efendi, Yavuz Sultan Selim'in yakınlarından Hasan Can'ın oğludur. Hasan Can'ın babası ise I. Selim'in Divan kâtiplerinden Hafız Mehmet Efendi'dir (bkz. Hoca Saadettin Efendi, Tâcü't-tevârîh, yayınlayan İsmet Parmaksızoğlu, c. IV, s. 306). Yani Yavuz dönemine ait olayları dedesinden ve babasından dinlemiş olmasından dolayı verdiği bilgilerin diğer tarihçilere tercih edilmesi gerekir.

26 Selahattin Tansel, Sultan II. Bayezit'in Siyasi Hayatı, s. 292. Bir belgede [Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, no. 5876 (2)] Ahmet için "Sultan-ı Selâtin-i Zaman Padişahımız Sultan Ahmet Han" denilmektedir.

27 Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 5.

28 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Memlük Sultanlarına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzadeler, Belleten, sayı 68, s. 531; Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 9; Çağatay Uluçay, Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, c. VIII, s. 138.

29 Mektubun metni günümüz Türkçesiyle ve özetle şöyledir: "…En eski zamanlarda başlayan ve âlemin mahvoluşuna kadar sürecek olan bir hak vardır. O da babaları öldüğü zaman çocuklarının onun mirasından hak istemesidir. Ben de, sen de bu kurala uyarak hak için harekete geçtim. Fakat Tanrı'nın iradesi sizin hükümdar olmanız yönündeymiş. Bu nedenle, yaşınız küçük olmasına rağmen saltanat size nasip oldu. Bundan dolayı hamd etmelisin. Ancak, bu atiye-i uzmâ ve mevhibe-i kübrânın nişânesi olarak birleşme yoluna gitmeniz ve düşmanlık göstermemeniz gerekirdi. Ama artık olan oldu. Bana gelince; ne yalnız ne de ailemle birlikte Şam'a veya doğuya sığınmayı doğru bulmuyorum. Zaten bu şekildeki bir hareket sizin de şanınıza layık değildir. Kaldı ki böyle bir hareket daha sonrası için bir fesat da doğurabilir. Halbuki, Karaman eyaleti bana verildiği takdirde hayatımın sonuna kadar tarafınıza asla bir muhalefet ve inat gösterilmeyecektir…" Belki de Ahmet bu mektubuyla, yakın geçmişte yaşanmış olan Bayezit ile Cem arasındaki olayı hatırlatıp, Yavuz'u ikna, veya tehdit etmek istemiştir.

30 Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 3-18; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 249-252; Ahmet Uğur, Yavuz Sultan Selim, s. 37-44; Şinasi Altundağ, İslam Ansiklopedisi, I. Selim Maddesi, s. 424.

31 Kıbrıs Adası Bizans İmparatorluğu'na bağlı iken 648 yılında Müslüman Arapların istilasına uğradı ve vergiye bağlandı. Daha sonra Harun Reşit döneminde işgal edildi ise de Bizans İmparatoru Nikefor Fokas tarafından geri alındı. Haçlı Seferleri sırasında (1192 yılında) İngiltere Kralı Richard (Aslan Yürekli Rişar) tarafından ele geçirildi ve Gui de Lusignan'a verildi. Bu tarihten itibaren Osmanlı fethine kadar bu ailenin elinde kaldı. 1426 yılında Kölemen Sultanı Barsbay zamanında Kıbrıs Krallığı vergiye bağlandı. XV. yy.'dan itibaren adadaki Ceneviz ve Venediklilerin sayısı arttı. Önce Cenevizlilerin kontrolü altına giren Lusignan Krallığı, daha sonra Venediklilerin kontrolü altına düştü. 1484 yılında Kral II. Jak ile Venedikli Katerin'in evlenmesi ve Kralın ölümünden sonra Katerin'in de tahttaki haklarından vazgeçmesi üzerine Kıbrıs tamamen Venedik Cumhuriyeti'nin eline geçti (1489). Ancak, Lusignan krallarının Kölemenlere verdiği vergiyi Venedik de ödemeye devam etti. Ada Osmanlı yönetimine geçince sözü edilen vergi bu kez Osmanlılara ödendi. Görüldüğü gibi Kıbrıs, Osmanlılar tarafından fethedildiği sırada adada yaklaşık 800 yıldan beri ne Rum ne de Bizans yönetimi söz konusu değildi (Geniş bilgi için bk. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, kısım 1, s. 9-14).

32 Osmanlı kaynaklarında "Macar" adı kullanıldığı gibi Macarları ifade etmek için "Ungurus" kelimesi de sıkça kullanılmıştır.

33 Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 218-241; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 453-482; Şinasi Altundağ, İslam Ansiklopedisi, I. Selim Maddesi, s. 431, 432.

34 Safavi Devleti'nin adı Şah İsmail'in dedesi Safiyüddin'den gelmektedir. Şeyh Safiyüddin, Erdebil'de bir Sünni şeyhidir. Kendisinden sonra, babadan oğla geçmek suretiyle, şeyhlik postuna şu kişiler oturmuştur: Sadrettin, Sultan Hoca Ali, İbrahim, Şeyh Cüneyt (Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ın kız kardeşi ile evlenmiştir), Şeyh Haydar (Sultan Uzun Hasan'ın kızı ile evlenmiştir) ve Şah İsmail. Bu Erdebil şeyhleri sonraları Şiiliği benimsemiş ve Şeyh Cüneyt zamanında ise şeyhlikle yetinmeyerek, hükümdar olmaya çalışmıştır. Bu amacı ancak Şah İsmail gerçekleştirebilmiştir.

35 Bunlar arasında tarihsel kişiliği henüz saptanamayan Ali bin Abdülkerim Halife'nin raporu ilgi çekicidir (Bkz. Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 20-30). Ayrıca, Tarihçi Ali, Lütfi Paşa ve diğer bazı Osmanlı kroniklerinde bu konuyla ilgili geniş bilgi vardır.

36 Mecmuatü'l-münşeat, Esad Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi), No. 3879; Münşeat, Nur-ı Osmaniye Kütüphanesi, No. 4316, yaprak 411a (Ayrıntılı bilgi için bk. Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 34).

37 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 230-231, 253-256; Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 32-36; Ahmet Uğur, Yavuz Sultan Selim, s. 15-19. Üzülerek söylemek gerekir ki bu olay Türk Tarihi'nde ne ilk ne de tek örnektir.

38 Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 38; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 256-258.

39 Nur-ı Osmaniye Kütüphanesi'ndeki Münşeat mecmuasında (No. 4316, yaprak 411a) mektubun İzmit'ten değil Yenişehir'den gönderildiği, Keşfî'nin Selim-nâmesinde (Esat Efendi Kütüphanesi, No. 2147, yaprak 39b) ve Feridun Bey'in Münşeatü's-selâtîn'inde (c. I, s. 397) İzmit yakınındaki Sitâre köprüsüne gelindikten sonra gönderildiği belirtilmektedir. Mektubun metni ve gönderildiği yer hakkında geniş bilgi için bkz. Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 40-41.

40 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 260-261; Ahmet Uğur, Yavuz Sultan Selim, s. 60-65.

41 Padişah, Tebriz ile Erzincan arasındaki mesafeyi ölçtürmekle, devlet adamlarına oraya kadar gitmekte kararlı olduğunu göstermişti. Hoca Saadettin Efendi (Tâcü't-tevârîh, c. II, s. 254) bu mesafenin 40 konak olduğunu yazmaktadır.

42 Gürcü Beyi'nin adı kaynaklarda "Çabek, Çabik, Çapek, Çapik, Çabuk, Canik" şeklinde çok değişik imlalarla yazılmıştır. Bkz. Kemal Paşa-zâde, Tevârih-i Al-i Osman, IX. Defter, yaprak 49b; Hoca Saadettin Efendi, Tâcü't-tevârîh, c. II, s. 257; Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, c. IV, s. 133; Feridun Bey, Münşeatü's-selâtîn, c. I, s. 401, 461; Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 48.

43 Bu taktik de Osmanlı Ordusu'nda sıkça uygulanmış ve çoğunlukla başarılı olmuştur.

44 Selahattin Tansel'in Yavuz Sultan Selim adlı eserinde (s. 54) bu konu anlatılırken çok yanlış bir ifade kullanılmıştır (…Bununla birlikte düşmanın çok yakınlarda bulunmuş olması, Türklere her şeyi ve her ıstırabı unutturmuştu. İranlılara gelince…). Sıkça tekrarlanan bu cümlelerde, iki Türk ordusundan biri neden düşman olarak kabul edilmiştir? Osmanlı Ordusu'ndan "Türkler" şeklinde söz edilince, Safavi Ordusu'nun Türk olmadığı anlamı çıkmaktadır. Ayrıca, Safavilerden "İranlılar" şeklinde söz edilmesi de onların Türk değil Acem olduğu anlamına gelir. Oysa Safaviler, ne Acem ne de başka bir millettir. Onlar da Osmanlılar gibi Türktür. Aralarındaki fark, birinin Anadolu ve Balkanlar'da, diğerinin İran ve Azerbaycan'da devletini kurmuş olmasıdır (Geniş bilgi için bk. Faruk Sümer, Safavi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1976).

45 Haydar Çelebi Rûznâmesi, Feridun Bey Münşeatı, c. I, s. 41; Hoca Saadettin Efendi, Tâcü't-tevârîh, c. II, s. 268; Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, c. IV, s. 302; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 269; Ahmet Uğur, Yavuz Sultan Selim, s. 73.

46 Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 60.

47 Şah İsmail'in nereye çekildiği konusunda da bir görüş birliği yoktur. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 268, 269; Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 60.

48 Tansel (Yavuz Sultan Selim, s. 73) ve Feridun Bey'den (Münşeatü's-selâtîn, c. I, s. 464) naklen Uzunçarşılı (Osmanlı Tarihi, c. II, s. 270) vezir-i azamlığa Dukakinzade'nin atandığını, Hammer ise (Devlet-i Osmaniye Tarihi, c. IV, s. 143) Sinan Paşa'nın atandığını yazmaktadır. Dukakinzade, iki ay kadar süren vezir-i azamlıktan sonra öldürüldüğüne göre Hammer'in verdiği bilginin yanlış olması gerekir.

49 Bitlisli İdris (veya Şeyh Hüsamettin Ali oğlu İdris-i Bitlisî), Akkoyunlu Devleti'nde Divan Kâtibi idi. Çaldıran Zaferi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin hizmetine girdi. Osmanlı hizmetinde iken yazdığı ve ilk sekiz Osmanlı padişahının dönemlerini anlatan Heşt Bihişt adlı Farsça eseri, Osmanlı Tarihi'nin önemli kaynaklarından biridir. Diğer yandan gerek çağdaş gerekse günümüz tarihçilerinin önemli bir kısmı Doğu Anadolu'nun fethinden söz ederken sık sık "Kürt beyleri" deyimini kullanmaktadır. Oysa, buradaki beylerin bir kısmının adı Turgutoğlu ve Durmuş idi. Mesela, Durmuş Han, o sırada Urfa bölgesinin beyi idi. Bölge tarihinin bu yönde sağlıklı bir araştırmasının yapılması gereklidir. Sözü edilen anlamda ilk ciddi araştırma Prof. Dr. Faruk Sümer tarafından yapıldı (Safavi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1976).

50 Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Ankara 1991, s. 14-17, 19-21, 23-34; Mehmet Mehdi İlhan, Amid (Diyarbakır), Ankara 2000, s. 73-84; Mehmet Ali Ünal, XVI, Yüzyılda Harput Sancağı, Ankara 1989, s. 25, 25.

51 Bu kelimenin hangi kaynaklarda ve araştırmalarda, hangi imla ile geçtiği burada tek tek belirtilmeyecektir. Bunların önemli bir kısmı dipnotlarda verilmiştir.

52 Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türkî, İstanbul 1318; Lütfi Paşa, Tevârîh-i Al-i Osman, İstanbul 1314, s. 250; J. W. Redhouse, A Turkish and English Lexicon, Constantinople 1890 ve diğer Türkçe ve Arapça sözlükler.

53 Celal Tevfik Karasapan, Filistin ve Şarkü'l-Ürdün, İstanbul 1942, c. I, s. 103.

54 Kansu Gavri imlasının doğru olduğu hakkında bk. İbrahim Kafesoğlu, İslam Ansiklopedisi, Kansu maddesi, s. 162. Hammer de Kansu Gavri imlasını kullanmıştır. Ayrıca bkz. Sutherland Menzies, Turkey Old and New, London 1880, c. I, s. 173.

55 Şinasi Altundağ, İslam Ansiklopedisi, I. Selim maddesi; Şehabettin Tekindağ, Memlük Sultanlığı Tarihine Toplu bir Bakış, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul 1971, sayı 25, s. 1-38.

56 Örnek için bkz. Hammer, Histoire de l'Empire Otoman, Paris 1836, c. IV, s. 276 (Kansu Gavri), s. 300 (Tumanbay), s. 301 (Merc-Dâbık), s. 305 (Ridaniye).

57 Şehzade Kasım'ın kardeşi Şehzade Murat da Safavi Devleti'ne sığınmış ve Şah İsmail bu şehzadeyi aynı amaçla kullanmak istemişti.

58 Bu Türk hükümdarının adı bazı metinlerde Alaattin Bey olarak geçmektedir.

59 Göknur Göğebakan, XVI. Yüzyılda Malatya Kazası, Malatya 1998, s. 31-34.

60 Geniş bilgi için bkz. Yavuz Ercan, Kudüs Ermeni Patrikhanesi, Ankara 1988, s. 3-5.

61 Bu durumu anlatmak üzere özellikle Suriye bölgesinde şu deyim yaygılaşmıştı; "Yansuruke Al-lahu'l-azîm Padişah Selim.

62 Bu olay, aslında Osmanlı devlet politikasının çok önemli bir noktasını ortaya koymaktadır. Şöyle ki Osmanlı yöneticileri için önemli olan, devletin gücü, güvenliği, devamı ve toplumun barış ve refah içinde yaşamasıdır. Bunları sağlamak için ne gerekliyse o yapılmıştır. Hıristiyan, Müslüman, Şii veya Sünni ayırımı yapılmamıştır. Seferlerde sürekli olarak din ve mezhep farklılıklarının ortaya konması, o zamanki toplumların dünya görüşü ve yaşam felsefesiyle ilgilidir. Bilindiği üzere XVI. yy. dünyasında toplumlar henüz çok büyük ölçüde teokratik yapı ve düzen içindeydi. Osmanlı yöneticileri, herhangi bir şeye karar verirken, halkı yönlendirmek için bu toplum gerçeğini kullandı. Bu durum aslında gerçekçi bir devlet politikasıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun, topraklarını ele geçirdiği devletlerin bir kısmı sadece Müslüman ve Sünni değil, aynı zamanda Türktü. Safavi Devleti, Kölemen Devleti, Dulkadıroğulları Devleti, Akkoyunlu Devleti, Kırım Hanlığı ve Anadolu beyliklerinin tümü, bu

gerçeği gösteren birer örnektir. Klâsik dönem padişahlarının bu gerçekçi tutumu, Osmanlı Devleti'ni güçlü kılan en önemli etkenlerden biridir.

63 Bu hükmün tam metni Edremit Şer'iyye Sicili'ndedir. Hüküm, Kâmil Su tarafından Ülkü Mecmuası'nın 1940 yılı Kasım sayısında yayınlanmıştır. Bkz. Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 123.

64 Kölemen padişahı, Mümin ve Muvahhit kelimeleriyle Sünni Müslümanları kastetmiştir.

65 Mektuptaki Sûfî kelimesi ile Şah İsmail, Hâricî kelimesi ile de Şii Müslümanlar kastedilmiştir.

66 Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 131, 132.

67 Bu ifade ile Sünni İslam ülkeleri kastedilmiş olmalı.

68 Bu olaya, daha önce Osmanlı-Safavi İlişkileri anlatılırken de değinilmişti. Yeri gelmişken klâsik dönem Osmanlı tarih yazıcılığı hakkında birkaç satırlık da olsa açıklama yapmakta yarar var. Zira, günümüz tarihçilerinin bir kısmı, Osmanlı kroniklerini kullanırken, olayları herhangi bir eleştirici süzgecinden geçirmeden, metnin içinde ne varsa aynen almaktadır. Bu da tarihsel olayların bir kısmını saptırdığı gibi, birçok konuda da yanlış anlamalara neden olmaktadır.

Klâsik dönem Osmanlı tarih yazarlarının tarihçilik anlayışı edebî ve efsanevî tarihçilik anlayışı biçimindeydi. Dolayısıyla olayları anlatırken sık sık abartma yolunu seçmişlerdir. Bu anlayışta, karşı tarafı zayıf ve küçük, kendi tarafını güçlü ve büyük gösterme endişesi vardır. Edebî ve efsanevî tarihçilik anlayışında temel yaklaşım, tarihsel gerçekleri anlatmaktan çok, okuyanlara zevk ve heyecan verecek üslup ve ifadeleri kullanmaktır. Burada da Kara Han'ın başı ve askerlerinin kesik kulak ve burunlarından söz ederken 10. 000 rakamı kullanılmıştır (Ali, Künhü'l-Ahbâr, Nur-ı Osmaniye Kütüphanesi, no. 3406, yaprak 251b; Silahşör, Fetihnâme-i Diyar-ı Arap, yayınlayan S. Tansel, Tarih Vesikaları Dergisi, sayı 17-18; Hoca Saadettin Efendi, Tâcü't-Tevârîh, c. II, s. 329: Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 129, 130). Bu sayının doğruluğuna inanmak çok zordur. Zira, bu insanların başını kesmek veya kulak ya da burunlarını kesmek için harcanacak zaman ve bunları taşımak için verilecek uğraşı olağanüstü çok ve zor olmalıdır. Ayrıca, ölmüş de olsa on bin kişinin kulak veya burnunu kesme vahşeti, kimsenin kolay kolay kabul etmeyeceği bir eylemdir. Özellikle Osmanlı Devleti ve insanının böyle bir şeyi yapmış olma ihtimali bile yoktur. Osmanlı tarihçileri "peder" demek isterken "geber" diyerek işin içinden çıkmıştır. Osmanlı kaynaklarında buna benzer örneklerin sayısı oldukça çoktur. Bu kaynaklarda bazen, sözü edilen abartılı ifadelerin aksi de görülmektedir. Mesela, Tâcü't-tevârîh'in yazdığına göre, Yavuz Sultan Selim, Kansu Gavri'nin başını kesip getiren çavuşa ölüm cezası vermek istemiştir (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 286).

69 Göknur Göğebakan, XVI. Yüzyılda Malatya Kazası, Malatya 1998, s. 35-38.

70 Tohma çayırındaki ordugâhta. Bu konuda geniş bilgi için Hoca Saadettin Efendi'nin Tâcü't-tevârîh adlı eserine bakılabilir. Ayrıca bkz. Şehabettin Tekindağ, II. Bayezit Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi. İlk Osmanlı-Memlüklü Savaşları (1485-1491), Belleten, c. XXX, s. 368; Jabernheim, İslam Ansiklopedisi, Memlükler Maddesi; Kramers, İslam Ansiklopedisi, Mısır Maddesi.

71 Olaylar ve belgeler, Yavuz Sultan Selim'in, Kölemenler üzerine sefere çıkmaya çok önceden karar verdiğini göstermektedir. Seferin ilk hedefi bir şaşırtmaca, Malatya'da ileri sürülen iddialar ise seferi haklı göstermek için bahanedir. Yine olaylar, Kansu Gavri'nin de bu seferin Kölemen ülkesine olduğunu çok önceden bildiğini veya en azından kuvvetle tahmin ettiğini göstermektedir.

72 Bu tarih, Hoca Saadettin Efendi'de (Tâcü't-tevârîh, İsmet Parmaksızoğlu yayını, İstanbul 1979, c. IV, s. 284) 25 Ağustos 1516'dır (Hicri 26 Recep 922). Kaynaklarda, tarihlerin ay ve yılları çoğunlukla birbirini tutmakta fakat günde bazen farklılıklar olmaktadır. Biz bu tarihlerle ilgili kaynakları genellikle dipnotlarda göstermeyeceğiz. Çünkü, konuyla ilgili kısımlar kaynaklarda üç beş sayfayı geçmemektedir. Ayrıca, bu kaynaklar dipnotlarda yeri geldikçe verilmiştir. Hoca Saadettin Efendi, İbni İyas, Haydar Çelebi ve bazı Selimnâmelerin konuyla ilgili en ayrıntılı kaynaklar olduğu, bölümün başında belirtilmişti.

73 Halife, el-Mütevekkil el-Allah ebu Abdullah Muhammed bin Müstemsik Billah ebi's-Sabr Yakub el-Haşimî el-Abbasî.

74 Bu kaleler, Tarsus, Adana, Sis, Antakya, Malatya, Divriği, Kal'atu'r-Rum ve Antep idi.

75 Solakzade Mehmet Efendi Hums'a İhtimanoğlu'nun atandığını yazmaktadır (Tarih-i Solakzade, s. 391). Müneccimbaşı Ahmet ise (Sahâifü'l-Ahbâr, c. III, s. 463) buraya Hatmanzade adında birinin atandığını yazıyor.

76 Mastaba'ya geliş tarihi Müneccimbaşı'da (Sahâifü'l-Ahbâr, c. III, s. 463) 923 olarak gösterilmiştir. Bu yanlışlık baskı hatasından kaynaklanmış olmalıdır.

77 Haydar Çelebi, Rûznâme'sinde (Feridun Bey, Münşeatü's-Selâtîn, c. I, s. 481) Kudüs ve Gazze'nin 30 Eylül'de (3 Ramazan) İse Bey oğluna verildiği kayıtlıdır. Ayrıca, Celal Tevfik Karasapan, Filistin ve Şarkü'l-Ürdün, adlı eserinde (s. 105), Kudüs'e sancakbeyi olarak Bayram Çavuş'un atandığını kaynak göstermeden yazmaktadır.

78 Feridun Bey (Münşeatü's-Selâtîn, c. I, s. 481), Müneccimbaşı Ahmet (Sahâifü'l-Ahbâr, c. III, s. 463) ve Hoca Saadettin Efendi (Tâcü't-Tevârîh, İ. Parmaksızoğlu yayını, c. IV, s. 296) Safed Sancağına Mustansıroğlu'nun atandığını yazmaktadır. Bu ad, Solakzade Mehmet Efendi'de (Tarih-i Solakzade, s. 391) Muzafferoğlu olarak geçmektedir.

79 Kansu Gavri, Mercidabık Savaşı'nda ölünce, Kölemen beyleri Tumanbay'ı sultan olarak seçmişti (11 Ekim 1516-14 Ramazan 922). Tumanbay, Kansu Gavri'nin yeğeni idi.

80 Yavuz, Halilü'r-rahman'a giderken yanında Yunus Paşa, Hüseyin Paşa, Yeniçeri Ağası, Sipahioğlanları Ağası ve Silahtarbaşı ile bölükleri halkından 500 asker ve 1. 000 Yeniçeri vardı. Halilü'r-rahman'a giderken Bîri's-sebî üzerinden geçildiğini Fuat Gücüyener Yavuz Sultan Selim adlı eserinde (İstanbul 1945, c. II, s. 144) kaynak göstermeden belirtmektedir. Kaynak gösterilmemesine rağmen bu bilgi doğru kabul edilebilir. Çünkü, kuzeyde daha kısa yol vardır ama güvenli ve elverişli değildir.

81 Feridun Bey, Münşeatü's-Selâtîn, c. I, s. 452.

82 Bir buçuk menzillik uzun bir yol.

83 Feridun Bey, Münşeatü's-Selâtîn, c. I, s. 484.

84 ô˝, ü}˝

85 Münşeatü's-Selâtîn, c. I, s. 481.

86 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evâmîr-i Maliye Kalemine Tabi Piskopos Mukataası Kalemi Defteri, no. 2539, s. 2, 102.

87 E. 5585.

88 Hicri ayların hemen hepsinin birer sıfatı vardır. Mesela, Saferü'l-hayr, Recebü'l-mürecceb, Şabanü'l-muazzam, Ramazanü'l-mübarek, Muharremü'l-haram, Zilhicceti'ş-şerife, Şevvalü'l-mükerrem gibi.

89 KpW Ô Ñ´\Å J

90 Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan ve fetihten sonra Yavuz Sultan Selim tarafından Kudüs Rum (Attalia) ve Ermeni (III. Serkis) patriklerine verilen beratlar.

91 Yavuz Sultan Selim, Ankara 1969, s. 160.

92 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki kopyalarda, beratın nerede yazıldığı kaydedilmemiştir.

93 Mısır Seferi dönüşünde Şam'da kaldığı bu süre, birincisinden daha uzun sürdü ve 22 Şubat 1518 tarihinde İstanbul'a gitmek üzere kentten ayrıldı.

94 Kudüs'e gidenler arasında Yunus Paşa'nın adı Haydar Çelebi'nin eserinde geçmektedir (Feridun Bey, Münşeatü's-Selâtîn, c. I, s. 483). Silahşör'ün Fetih-nâme-i Diyâr-ı Arab'ında ise Yunus

Paşa'nın ordu ile birlikte Remle'de kaldığı yazılıdır (Selahattin Tansel, Fetih-nâmei Diyâr-ı Arap, Tarih Vesikaları Dergisi, İstanbul 1958, sayı 17, s. 318).

95 Hafız Mehmet, Hasan Can'ın babası ve Tâcü't-tevârîh'in yazarı Hoca Saadettin Efendi'nin dedesidir.

96 Hoca Saadettin Efendi'nin babası olan Hasan Can, Şam'da iken Yavuz'un yanında idi. Muhtemelen Kudüs'te de yanın idi.

97 Rûznâme yazarı Haydar Çelebi, Divan kâtipleri arasında idi.

98 Fetihnâme-i Diyâr-ı Arap'ta (s. 318) 500 tüfekli Piyade ve 1. 000 seçkin Sipahi olduğu kayıtlıdır.

99 İkindi vakti. Kaynakların çoğu, Yavuz'un ikindi vakti Kudüs'e ulaştığını yazmaktadır. Yalnız Hoca Saadettin Efendi (Tâcü't-tevârîh, c. II, s. 349) güneş batıncaya kadar yolculuk yaptığını, Hammer ise (Devlet-i Osmaniye Tarihi, c. IV, s. 212) gece Kudüs'e girdiğini yazmaktadır.

100 1516 yılındaki bu aşırı yağışlar ve iki yerde görülen deprem, bölgede pek sık rastlanmayan coğrafya olaylarındandır.

101 Kudüs Ermeni patrikliği I. Abraham'la başlar (patriklik süresi 637-669). Bu tarihte başlayan patriklik makamına 1507 yılında III. Serkis geldi. Yavuz Selim'i 31 Aralık 1516 tarihinde karşılamaya çıkan bu patriktir. Patrikliği 1523 yılına kadar sürdü. Yerine geçen Mardin'li II. Haçadur (Astvatzatour) 1544 yılına kadar patriklik yaptı.

102 Mescid-i Aksa, Süleyman Tapınağı'nın bulunduğu yerde yaptırılmış bir camidir. Bu nedenle bu iki yapı birbirine karıştırılır.

103 Kubbe-i Sahra, Beytü'l-haram yakınlarında, bir taş (Hacer-i Sahra) üzerine yapılmış kubbe idi. Daha sonra birçok değişiklikler geçirip cami ve ziyaret yeri haline geldi. Burada pek çok kutsal eşya vardır. Altında bir mağara (mahzen) bulunmaktadır. Kutsal eşyalar arasında Cebrail'in ve Peygamber'in el izi, yine Peygamber'in ayak ve baş izi, Peygamber'in ve Hz. Ömer'in bayrakları, Hz. Hamza'nın kalkanı, Peygamber'in çaktığı altın çiviler sayılabilir. Burası genellikle yanlış olarak Ömer Camisi diye bilinir.

104 Hatve, yaklaşık bir adımlık uzunluk ölçüsüdür.

105 Rivayete göre, Davut ve İlyas peygamberler burada ibadet etmiş. Başka bir rivayete göre de Hz. Süleyman'ın mezarı buradaymış.

106 Kubbe-i Sahra içindeki bu kayanın çevresinde dönme biçimi Kabe'dekinden farklıdır. Burada kaya sağ yana alınarak dönülür.

107 Beytü'l-haram, Kubbe-i Sahra ile Mescid-i Aksa arasında kalan kısım ve binalardır.

108 Metinde (Fetihnâme-i Diyâr-ı Arap, s. 320) "vakt-i işâ" olarak geçmektedir. Vakt-i işâ, akşam namazı anlamına da gelebilir. Ancak, akşam namazı kılındığına ve akşamla yatsı namazları arasında fazla zaman olmadığına göre bu kez sözü edilen yatsı namazı olmalıdır.

109 Osmanlı kaynaklarından bazıları ise bütünüyle şiir şeklinde yazılmıştır. Diğer örnekler için bkz. Lütfi Paşa, Tevârîh-i Al-i Osman, İstanbul 1341, s. 254; Silahşör, Fetihnâme-i Diyâr-ı Arap (yayınlayan Selahattin Tansel), Tarih Vesikaları Dergisi, sayı 17, s. 319, 320.

110 Yavuz Sultan Selim'in sefer dönüşü Şam'da kaldığı sırada bir ara değişik giysilerle Beytü'l-lahm'i (Bethlehem) ve Halilü'r-rahman'ı ziyaret ettiğini Hammer yazmaktadır (Devlet-i Osmaniye Tarihi, Ata Bey çevirisi, c. IV, s. 242).

111 Ermeni Patriğki III. Serkis'e verilen beratın hangi tarihte verildiği sorunu üzerinde yukarıda durulmuştu.

112 Bu yazarlardan biri Steven Runciman'dır. Yazar The Great Church in Captivity adlı eserinde (Cambridge 1968, s. 186, 189, 190) daha kitabının adını koyarken taraf olduğunu göstermiştir. Sözünü ettiği büyük kilise esaret altına girdi ise bugüne kadar -500 yıldır- varlığını nasıl korudu? Gerçi Runciman kitabının önsözünde "…En sadık Helenseverler bile bütün Yunanlıların (Greeks, kelimesi ile herhalde Anadolu Rumlarını kastediyor olmalı) iyi olduklarını iddia edemez…Fakat bütün Türk yöneticilerinin kaba ve keyfince davranan zalimler olduğunu sanmak da aynı derecede yanlış olmalıdır…Eğer Yunanlılar hilekârdır veya Türkler yabanidir diye suçlarsak hiçbir yere varamayız…" diyerek günah çıkarmak istemiş olmalıdır. Zira, kitabını yazarken kullandığı yirmi iki sayfalık bibliyografyasında, Türkçe araştırma ve kaynakların sayısı yediyi geçmemektedir. Oysa, son derece yanlı eser yazan Timothy Ware'i bibliyografyasına koymuştur (The Orthodox Church, London 1963). Oysa Runciman, Türk kaynaklarına yeterince ulaşmış ve incelemiş olsaydı -eğer önyargılı değilse- görüşlerinden birçoğunu değiştirirdi. Gerçi Batılı yazarların Türk düşmanlığı Runciman'la başlamaz. Mesela, Runciman'dan yüz yıl yaşamış olan R. R. Madden de eserinde (Travels in Turkey, Egypt, Nubia and Paletsine in 1824, 1825, 1826 and 1827, London 1829, c. II, s. 329, 330) Türklerden "…herkesin ortak düşmanı Türk…" diye söz etmekte ve aynı sayfanın devamında ise Constantin'in yaptırdığı Santa Sepulchra kilisesini Ermenilerin nasıl yaktığını, Osmanlı toplumu içinde en zengin grup olduğunu, Rumların yakılan kiliselerini bir yıl içinde yeniden yaptırdığını anlatarak kendi kendisiyle çelişkiye düşmektedir.

113 "Feth-i bâb" kelimesi kente girme biçiminde de çevrilebilir. Bu takdirde 25 Safer tarihi Yavuz'un Kudüs'e ikinci geliş tarihi olur ki Mısır Seferi dönüşünde Şam'da kaldığı sırada (25 Safer 924–7 Mart 1518) tarihinde olmuş olabilir. Zayıf bir ihtimal de olsa Hammer'de böyle bir kayıt vardır. Fakat Yavuz'un 22 Şubat 1518 tarihinde Şam'dan ayrıldığı yukarıda belirtilmişti. Böylece 25 Safer tarihine ait olan feth-i bâb kelimesi kente girme biçiminde anlaşılırsa bütün olaylar birbirine

karışacaktır. Bu nedenle feth-i bâb kelimesini kentin fethi şeklinde çevirmek mecburiyeti ortaya çıkmaktadır. Bu da önceki sayfalarda yapılan açıklamalarla çözüme kavuşturulabilir.

114 "İçeride ve taşrada" ifadesini, Kudüs'ün içinde ve dışında olanlar, biçiminde anladık.

115 Metinde "zapt ve tasarruf eyleyeler" biçiminde.

116 Metinde nâme biçiminde.

117 Metinde Melik Selahaddin biçiminde. Kudüs, Selahattin Eyyubî tarafından 2 Ekim 1187 tarihinde ele geçirildi.

118 Kelimenin doğrusu Kiyâme'dir. Fakat bu metinde yine Türkçe'ye yerleşmiş biçimi olan Kamame kullanılacaktır.

119 Bethlehem'de Hz. İsa'nın doğduğu yer.

120 Millet kelimesi Arapçada din ve mezhep gruplarını ifade eder. Etnik anlamı yoktur. Osmanlı İmparatorluğu'nda da, Arapça'daki anlamıyla din ve mezhep gruplarını ifade etmek için kullanıldı. Ancak, Osmanlıca metinlerde XIX. yy. sonlarından itibaren etnik anlam da kazanmaya başladı ve Cumhuriyet döneminde tamamen etnik anlamda kullanıldı. Bu metinde geçen hem-millet, yani aynı millet deyimi, aynı din ve mezhepten olan, dindaş, mezhepdaş demektir.

121 Yamak kelimesi ile ne denilmek istendiği tam olarak anlaşılamadı. "…kendilere tabi hem-milletleri ve yamakları Habeş, Kıptî ve Süryani milletleri…" cümlesindeki yamak kelimesi ile belki Ermeni patriklerinin sorumluluğunda olan diğer patrikhaneler, yani Habeş, Kıptî ve Süryani patrikhaneleri ve toplulukları anlatılmak istenmiştir.

122 Burada da yamak terimi geçmektedir. Ancak, buradaki yamak kelimesi papazların yardımcıları anlamında kullanılmış olabilir veya Ermenilere ait işler ve görevliler sayıldıktan sonra, Ermeni Patrikhanesi sorumluluğunda olan patrikhaneler, yani yine Habeş, Kıptî ve Süryani patrikhanelerinin aynı işleri ve görevlileri anlatılmak istenmiştir.

123 Metinde metrûkât yani bırakılan şeyler, miras anlamında.

124 Bethlehem'de (Beytü'l-lahm).

125 Şubat ayında özel bir törenle mum yakılıp, mes yapılması olayı. Diğer belgelerde nar ziyareti biçiminde geçmektedir. Bu durumda, sözü edilen şey Eucharistie âyini de olabilir.

126 Metinde ehl-i örf olarak geçmektedir.

127 Metinde mutasarrıfîn-i emvâl biçiminde geçmektedir. Herhalde, mal sahiplerinden amaç zenginlerdir.

128 Ridaniye, Kahire'nin kuzeydoğusunda küçük bir köy olup kente çok yakındı. Köyün bir yanı Nil Irmağı, diğer yanı Mukattam (el-Mukattam veya Cebel-i Ahmer) adlı dağla çevriliydi. Savunma savaşı için elverişli bir yerdi.

129 Bu konuda Silahşör, Fetihnâme-i Diyâr-ı Arab'da şöyle yazıyor (Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 167):

"Vay eğer sınaydı Rum'un askeri,

Çıkmaz idi cümleden biri diri.

Şeş cihat dolu idi cümle Arab,

Gözleyip Rumîleri edip tarab."

"Rum'un askeri veya Rumîler" deyimi metinde Anadolu Türklerini, yani Osmanlı Ordusu'nu ifade etmektedir. Etnik anlam taşıyan adların, daha sonra coğrafî anlam taşımaya başlaması, tarih araştırmalarında önemli bir konudur. Yavuz Sultan Selim'in Kölemenler üzerine yaptığı bu sefer konuyla ilgili tipik bir örnektir. Kaynakların bir kısmı (örnek için bk. Silahşör ve İbn İyas), her ikisi de Türk olan Osmanlı Ordusu'ndan Rum askeri, Kölemen Ordusu'ndan ise Türk askeri biçiminde söz etmektedir.

130 Bulak, Türkçe bir kelime olup pınar, su kaynağı anlamına gelir.

131 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 293, 294.

132 D'Ohsson Ignatius Mouradja, Table Generale de l'Empire Otoman (Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Tablosu), Paris 1787-1790. Asıl soyadı Losunyan'dır. Ermeni asıllı bir diplomat ve yazardır. 1740 yılında İstanbul'da doğmuş ve 1807 yılında Paris'te ölmüştür. Avrupa'da iyi bir eğitim görmüş olmasına rağmen yazdığı Osmanlı Tarihi pek çok yanlışlıklarla doludur. Buna rağmen uzun yıllar Osmanlı Tarihi üzerinde tek kaynak olarak kullanılmıştır.

133 İstanbul 1341, s. 348. D'Ohsson, Mısır, Mekke ve Medine'den alınan kutsal emanetlerin, İstanbul'da törenle yerine konulması olayını, Halifeliği devralma töreni sanmış olmalıdır.

134 Tâcü't-tevârîh, c. II, s. 398.

135 Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 210-217: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 293, 294.

136 Osmanlı Tarihi'nde bugünkü anlamda Halifelik sıfatı ilk kez 1774 yılında Kaynarca Anlaşması'nda kullanıldı. Buradaki kullanımda da tek neden diplomasi idi. Şöyle ki Anlaşma görüşmeleri sırasında Rus delegeler, Rus Çarı'nın, Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoksların koruyucusu olduğu hükmünü koydurmak istedi. Buna karşılık, Osmanlı delegeleri de Osmanlı Padişahı'nın, bütün Müslümanların Halifesi olması nedeniyle Rusya'daki Müslümanların koruyucusu olduğu hükmünün konulmasını istedi. Görüldüğü gibi, Halifelik teriminin Osmanlı literatürüne girmesi, bütünüyle diplomatik bir yaklaşımın sonucudur. Dikkat edilecek olursa, bundan sonraki Osmanlı padişahlarının da Halifelik sıfat ve makamını -en azından etkili bir biçimde- kullanma eğilimi yoktur. Bu makam etkili bir biçimde ilk kez II. Abdülhamit ve ondan sonra gelen padişahlar döneminde kullanıldı. Bunun nedeni Pan-İslamizm yoluyla, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'na, İslam dünyasının desteğini sağlamaktı. Bunun doğru bir karar olmadığı kısa sürede anlaşıldı. Osmanlı padişahları hiçbir zaman bütün Müslümanların Halifesi olamadı. Hatta Osmanlı topraklarındaki bütün Müslümanların Halifesi bile olamadı. Bunun en çarpıcı örneği, Arapların Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Fransızların yanında yer almasıdır. Yani Araplar, cihad-ı ekber ilân etmiş olan Halifelerinin yanında yer almaktansa, kâfirlerin (!) yanında yer aldı ve Osmanlı Halifesi'ne karşı savaştı. Çünkü o sadece Türklerin Halifesi'ydi.

137 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 298, 299.

Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde Osmanlı-Safevî İlişkileri / Dr. Mustafa Ekinci [s.446-458]

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Türkiye

Yavuz döneminde (1512-1520) Osmanlı Devleti'nin Safevî Devleti'yle olan münasebetlerini hakkıyla anlayabilmek için Yavuz'un babası Bâyezid II döneminin son yıllarıyla Safevî Devleti'nin nasıl ve hangi şartlar altında kurulduğunu ve bu devletin Anadolu'daki yerleşik ve göçebe olan insan toplulukları üzerinde ne gibi tesirlere sahip olduğunu bilmek zorundayız. Çünkü bu iki hususu bilmeden Yavuz döneminde Osmanlı-Safevî ilişkilerinin arka planını hakkıyla anlamak mümkün olmayacaktır.

XVI. asrın sonlarıyla XVI. asrın başları, Safevî tarikat propagandasının bilhassa Anadolu'nun doğusunda ve güneyinde en çok hissedildiği yıllar olmuştur. Bâyezid II'nin kimi vezirlerinin bazı haksız tutum ve davranışlarının da katkısıyla Anadolu'nun güneyinde (bilhassa Antalya, Isparta ve Burdur yörelerinde) ve doğusunda bulunan birçok Türkmen oymağı yeni kurulmuş bulunan Safevî Devleti'ne (1501) kimisi açıktan, kimisi de gizliden taraftarlık göstermişler ve onlara sadaka adı altında para yardımında bulunmuşlardır. Bu durumun farkına varan Osmanlı yönetimi, Sufi-nam kişilerin İran'a gitmelerini yasaklamışsa da1 tam başarılı olamamıştır. Nitekim Safevî taraftarlığının bir neticesi olarak Safevî tarikatına bağlı Hasan Halife'nin oğlu Şah Kulu (Şeytan Kulu), Teke ilinde 10 Muharrem'e tekabül eden 29 Nisan 1510 tarihinde etrafındaki Kızılbaşlarla birlikte Osmanlı idaresine isyan etti.2

Çocukluğundan beri kendi köyü olan Teke iline bağlı Kızılkaya köyünde, babasının Kızılbaş müritleri içinde büyüyen Şah Kulu, Osmanlı şehzadeleri arasındaki mücadeleleri dikkatle takip ediyordu. Dirlikleri elinden alınan bir çok sipahi de Şah Kulu'nun etrafında toplanmıştı. Şah Kulu, Şehzâde Korkut'un Teke sancağından ayrıldığını duyunca bunu Padişahın öldüğüne yorarak etrafındakilerle beraber isyan etti. Halifelerine yazdığı mektuplarla da isyanını haber verip kendisine asker yollamalarını istedi.3 Böylece asker sayısı 15 bine ulaştı. Şah Kulu'nun niyeti İstanbul'u ele geçirmekti. Teke ve civarını yağmaladıktan sonra Kütahya'ya yöneldi. Kütahya'da bulunan Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa komutasındaki Osmanlı askerinin çoğunu öldürdü. Karagöz Paşa'nın kendisi de esir alınarak kazığa vuruldu. Bu galibiyetinden sonra Şah Kulu Bursa üzerine yürüdü.

Şah Kulu'nun Bursa üzerine geldiğini haber alan Bursa kadısı İstanbul'dan yardım istedi. İki gün içinde yardım gelmemesi halinde durumun vahim olacağını bildiriyordu. Bunun üzerine Vezir-i Azâm Hadım Ali Paşa 7 bin kişilik bir kuvvetle Şah Kulu'nun üzerine gönderildi. Padişahın ölmediğini ve kendisinin üzerine de kuvvet gönderildiğini haber alan Şah Kulu, tekrar güneye doğru inmeye başladı. Şehzâde Korkut Manisa kalesine çekilmişti. Şah Kulu'ya mani olmak istediyse de bunu başaramadı.

Şah Kulu, emrindeki kuvvetlerle Saruhan, Aydın, Gölhisar, Sandıklı vs. yerleri yağmaladıktan sonra Antalya kalesine çekildi. Orada Hadım Ali Paşa'ya karşı tutunamayacağını anlayınca Kızılkaya denen sarp bir yere çekildi.

Şehzâde Ahmet de Hadım Ali Paşa'ya yardımcı olarak gönderilmişti. Her iki kuvvet Altuntaş mevkiinde buluştular. Ali Paşa'nın maksadı, Şehzâde Ahmet taraftarı olduğundan Şah Kulu isyanını bastırarak bunun verdiği güçle Şehzâde Ahmed'e padişahlık yolunu açmaktı. Ali Paşa henüz bu olayı halletmeden Şehzâde Ahmet için yeniçerilerden biat almak istediyse de bunu başaramadı. Yeniçeriler "Padişahımız sağ iken birinize biatımız makbul değildir."[4] diyerek bu isteği reddetmişlerdir. Bu cevap Şehzâde Ahmed'i çok üzdüğü gibi moralini de oldukça bozdu. Bunun üzerine Ali Paşa biat işini daha sonraya bıraktı.

Ali Paşa Kızılkaya mevkiine sığınan Kızılbaşları kuşattı.[5] Kızılkaya her tarafı sarp bir yerdi. Ali Paşa, Karaman valisi olan Şehzâde Şehinşah'ın lalası Haydar Bey'e, Kayseri Beyi ile birlikte Kızılkaya dağının Karaman taraflarındaki çıkışlarını tutmasını emretti. Kendisi de boğazın girişini kapatmıştı. Dağda tam otuz sekiz gün kalan Kızılbaşların yiyeceklerinin tükenmesi üzerine Şah Kulu, Karaman cihetinden kayalar arasından bir yol açarak yolunu kesen Haydar Bey ve askerlerinin çoğunu da öldürerek Kayseri'ye doğru kaçmaya başladı. Hadiseyi iki gün sonra haber alan Ali Paşa, ordunun komutasını Şehzâde Ahmed'e bıraktı. Kendisi de yanına iki bin yeniçeri alarak Şah Kulu'nu takip etmeye başladı.

Ali Paşa Sarımsaklı denen bir yerde bunlara yetişti. Meydana gelen muharebede Karaman askerinin biraz gevşek[6] davranması yüzünden Osmanlı ordusu bozuldu. Ali Paşa bu savaşta hayatını kaybetti. Şah Kulu'nun kendisi de öldü.[7] Kızılbaşlar kendilerine yeni bir reis seçerek Sâfevîlerin başkenti Tebriz'e kadar gittiler.

Meydana gelen bu muharebede Şehzâde Ahmet ya moral bozukluğu yüzünden veya Şah Kulu ve kuvvetlerini küçümsediğinden dolayı emrindeki askerlerin çokluğuna rağmen Ali Paşa'ya yardımcı olmadığı gibi Kızılbaşları da takip etmedi. Bu durum, onun yeniçerilerin gözünden düşmesine ve korkaklıkla itham edilmesine sebep olmuştur.

Şehzâde Selim ise hem Trabzon'da ve hem de diğer görev yerlerinde iken Safevî taraftarı olan Kızılbaşların bütün faaliyetlerini çok titiz bir şekilde takip etmiştir.[8]

Safevî Devleti'nin Kurulması

Safevî Devleti'ni kuran Şah İsmail (saltanatı 1501-1524), Erdebil tarikatı kurucusu Şeyh Safiyüddin'in (öl. 1334) altıncı göbek torunudur. Safiyüddin'in kurduğu tarikat sünnî bir tarikattı.[9] Safiyüddin herkes tarafından hürmet görürdü. İran'ı işgal eden Moğollardan birçok kimsenin hidayetine vesile olmuştu. Şöhreti civardaki ülkelerin tamamına yayılmıştı. Osmanlılar dahi bu aileyi ve tarikatı mübarek bilir ve her sene onlara çerağ akçesi adı altında yardım gönderirlerdi.[10]

Safiyüddin'in torunu Hoca Ali (öl. 1429) zamanında tarikat Şiilîğe meyletti.11 Yavaş yavaş Şiî prensipleri benimsemeye başladı. Hoca Ali'nin torunu Şeyh Cüneyd ve onun da oğlu Şeyh Haydar (öl. 1488) zamanında tarikat tamamen Şiîleşti ve ayrıca da siyasîleşti. Siyasî bazı sebeplerden dolayı Erdebil'i terketmek zorunda kalan Şeyh Cüneyd Anadolu'ya gelmiş ve zamanın Osmanlı Padişahı Murat II'den kendisine yurt vermesini istemişti. Şeyh Cüneyd'in siyasî faaliyetlerinden haberdar olan Murat II, Şeyh'e bazı hediyeler göndermekle beraber onun bu isteğini reddetti. Bunun üzerine Şeyh Cüneyd Konya'ya gitti. Oradan Antakya civarına, orada da tutunamayarak Canik taraflarına gitti. Bu arada Trabzon Rum Devleti'ni kuşattı. Osmanlıların müdahale ihtimali üzerine muvaffak olamadı ve Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına gitti. Şeyh Cüneyd, takriben 6-7 yıl Anadolu'da kaldı. Bu süre zarfında Varsak Türkmenlerinden, Dulkadıroğullarından ve Antakya civarında iken de Şamlu ve Ustacalu Türkmen oymaklarından bir kısmını tarikatına bağlamayı başarmıştı. Teke ilindeki birçok Türkmen oymağı da Hoca Ali zamanında bu tarikata bağlanmışlardı.

Diyarbakır'da Uzun Hasan'ın kızkardeşi Hatice Begüm'le evlenen Şeyh Cüneyd, daha sonra tekrar Erdebil'e döndü. Erdebil'de cihat maksadıyla birkaç defa Çerkezlerin bulunduğu bölgeye akınlar düzenledi. Onun bu akınlarından rahatsız olan Şirvan Şahı Halilullah, ona karşı savaşmak zorunda kaldı. Yapılan savaşta Şeyh Cüneyd öldürüldü (1460).

Müritleri, Şeyh Cüneyd'in Hatice Begüm'le olan izdivacından doğan oğlu Haydar'ı şeyh olarak seçtiler. Şeyh Haydar 9 yıl kadar Diyarbakır'da kaldı. Bu müddet zarfında Erdebil'deki tarikat ocağını Şeyh Cüneyd'in amcası Şeyh Cafer idare etti. Erdebil ve civarı da henüz Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın denetimindeydi.

Karakoyunlularla Akkoyunlular arasında 1467 yılında meydana gelen savaşı kesin olarak Akkoyunlular kazandı. 1469 yılında Tebriz'i ele geçiren Uzun Hasan bir yıl sonra da Erdebil'e girdi. Tarikatın merkezinde müritlerin başında bulunan Şeyh Cafer'i şeyhlikten uzaklaştırdı ve yerine yeğeni Şeyh Haydar'ı oturttu (1470).12

Şeyh Haydar da babası gibi cerbezeli ve faal bir karaktere sahipti. Müritleriyle beraber Erdebil'e yerleşir yerleşmez tarikatın yapısını sağlamlaştırdı. Halife ve müritlerinden oluşan istihbarat ağını güçlendirdi. Tüm müritlerinin başlarına kırmızı bir başlık giymelerini emretti. Bundan böyle Erdebil müritlerine "Kızılbaş" denmiştir.13 Önceleri kişileri tanıtmak için kullanılan bu kelime daha sonraları Osmanlılar tarafından tahkir maksadıyla kullanılmıştır. Safevî taraftarları ise bu kelimeyi daima bir iftihar vesilesi olarak kullanmışlardır.

17-18 yaşlarındayken Uzun Hasan'ın kızı Halime Begüm'le evlenen Haydar, tarikat merkezini bir kışla haline getirdi. Kendisi de bir silah ustasıydı. Müritleriyle beraber binlerce kılıç, mızrak, ok ve yay yaptılar. Bu arada müritlerine hem ders verir, hem de savaş talimi yaptırırdı. Bunlar olup biterken Erdebil'e ziyaretçi akını da devam ediyor; bilhassa Anadolu'dan, Karacadağ'dan ve Taliş'ten binlerce kişi namaz ve orucu bırakmış Şeyh Haydar'ı kıble ve mescitleri edinmişlerdi.14

Müritleri oldukça çoğalan Haydar Kafkasya'ya birkaç sefer yaptı. Bu seferlerden başarıyla dönen Haydar Akkoyunlu devlet adamlarının dikkatini çekti. Şirvanlılar da Şeyh'e mani olmak istiyorlardı. Çerkezlerin hamisi durumunda bulunan Şirvanlılarla savaşmak zorunda kalan Haydar, Şirvan Şahı Ferruh Yesar'a yenildi ve öldürüldü (1488).15

Şeyh Haydar'ın Uzun Hasan'ın kızı Halime Begüm ile evliliğinden üç oğlu olmuştu. Bunlar Ali, İbrahim ve İsmail'di. Akkoyunlu hükümdarı bu üç çocuk ve annelerini yakalatarak İstahr kalesine hapsettirdi.16

Akkoyunlu Devleti'nde meydana gelen iç karışıklıklar neticesinde başa geçen Sultan Rüstem, rakiplerine karşı Erdebil müritlerinin kuvvetinden yararlanmak istedi. Bu yüzden İstahr kalesinde bulunan üç çocuğu serbest bıraktı (1493).

Müritlerinin başına geçen Şeyh Ali, birkaç savaşta Rüstem'e yardım etti ve onun güçlenmesine vesile oldu. Bu arada kendisi de oldukça güçlü bir konuma gelmişti. Onun gücünden çekinen Sultan Rüstem, onu bir müddet sarayında göz hapsinde tuttu. Niyeti Şeyh Ali'yi öldürmekti. Bu planı sezen Şeyh, yakın müritleriyle beraber saraydan kaçtı. Kendisini takiple İbe Sultan görevlendirildi. Şamaki denen yerde meydana gelen ufak çaplı bir çatışmada Şeyh Ali öldürüldü. Çatışmalar başlamadan Şeyh Ali, önde gelen müritlerinin huzurunda başındaki Haydarî tacı çıkardı ve küçük kardeşi İsmail'in başına koyarak onu halefi ilan etti. Bundan hemen sonra da has müritlerine iki küçük kardeşini Erdebil'e kaçırmalarını emretti. Annesi, Şeyh Ali'nin cenazesini Erdebil'e getirtti ve diğer tarikat büyüklerinin yanına defnettirdi (1494).17

İsmail ve İbrahim kardeşleri kaçıran müritleri, onları önce Erdebil'de sakladılar. Orayı da emniyetli görmediklerinden Şamlu Lala Hüseyin Beg, Dulkadırlı Dede Abdal Beg ve Anadolulu Gök Ali gibi has müritler, iki kardeşi Hazar Denizi'nin güneybatısında yeralan Gilan bölgesine kaçırdılar.18 İsmail buradayken genellikle Lahican şehrinde kaldı. Buradayken de müritleri onu ziyaret ediyorlardı. Bilhassa Anadolulu, Karacadağlı ve Eherliler onu en çok ziyaret eden müritleriydi.19 Şeyh İsmail 1500 yılına kadar Lahican'da kaldı. Taht kavgaları neticesinde oldukça zayıf düşen Akkoyunlu Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan yararlanarak etrafında bulunan az sayıdaki müridiyle beraber Lahican'dan Erdebil'e geldi. Ecdadının mezarlarını ziyaret etti. Oldukça duygulandı. Ecdadına ve Şiîlere karşı şiddet kullanmış olanlardan intikam almaya yemin etti. Maiyetiyle birlikte müritlerinin çok olduğu Erzincan'a geldi.20

İsmail burada istihbarat ağını çalıştırarak etrafına yedi bin silahlı müridini topladı. Oradan Karabağ'a geldi. Ordusuna yedi bin kişi daha katıldı. İlk hedefi Şirvan Şahı Ferruh Yesar'dı. Onunla yaptığı savaşı kazandı ve onu hemen öldürdü.21 Şeyh İsmail bir yıl içinde etraftaki tüm kale ve şehirleri zaptetti. 1501 yılında Akkoyunlu hükümdarı Elvend Bey'le yaptığı savaşı da kazandı ve başkent Tebriz'e merasimle girdi. Burada yapılan resmî bir törenle tahta oturdu ve başına şahlık tacını giydi. Bundan böyle İsmail hem Şeyh hem de Şah'tır (1501). Tebriz'de on iki imam adına hutbe

okuttu, para kestirdi ve İmamiyye mezhebini de yeni devletin resmî mezhebi olarak ilan etti.22 Bu devletin kurulmasına Anadolu Türkmen oymaklarından bilhassa Rumlu, Ustacalu, Tekelü, Şamlu, Dulkadır, Çepni, Arapgirli, Turgudlu, Bozcalu, Acirlu, Hınıslı ve Çemişgezekli oymak ve boyları yardımcı olmuşlardır.23

Şah İsmail, Safevî Devleti'ni kurduktan sonra Akkoyunlu hanedanı ve bilhassa Sünnîlere karşı katliamlara başladı. Maksadı daha önce çoğunluğu sünnî olan İran'ın tamamını Şiîleştirmekti. Bilhassa talebe yetiştiren sünnî alimlerin ileri gelenlerinin çoğunu öldürdü. Şiddet uygulamak suretiyle İran'ın çoğunluğunu Şiîleştirmeyi başardı.

İran'da hakimiyetini sağlamlaştıran Şah İsmail, Anadolu'yu da ihmal etmemiş, halifeleri vasıtasıyla Anadolu üzerinde etkili bir propaganda faaliyetine girişmiş ve yer yer isyanlar çıkartmıştır. 1512 yılında Nur Halife adındaki halifesi vasıtasıyla Sivas, Tokat, Niksar, Amasya, Erzincan ve Çorum'da Şah Kulu isyanına benzer bir isyanı çıkartmakla Osmanlı yönetimini zor durumda bırakmıştır.

Yavuz Selim'in Karşı Faaliyetleri

Bütün bu olup bitenleri çok titiz bir şekilde takip eden Yavuz, tedbir alınmadığı takdirde Anadolu'nun elden çıkacağını ve Şiîleşeceğini düşündüğünden babasının istemediği bir yöntemle Osmanlı ülkesine Padişah oldu ve Şah İsmail'in karşısına çıktı.

Yavuz, padişah olunca Şehzâde Ahmet, onun padişahlığını tanımadı ve isyan etti. Şehzâde Korkut, her ne kadar isyan etmeyeceğine dair söz vermişse de onun hareketleride şüphe uyandırıyordu. Şehzâdeler hayatta kaldıkları müddetçe devletin rahat yüzü göremeyeceğini düşünen Yavuz, önce Şehzâde Korkut ve elindeki diğer tüm şehzâde çocuklarını boğdurdu. Daha sonra Şehzâde Ahmed'i düzmece mektuplarla savaş alanına çekerek Bursa Yenişehir'de yendi. Şehzâde Ahmet kaçmaya çalıştıysa da yakalandı. Affedilme isteği reddedildi ve Sinan Paşa'ya boğduruldu.24

Yavuz'un esas maksadı Anadolu'da Kızılbaşlığı bertaraf edip memleketi sükunete kavuşturmak ve Anadolu'daki bütün bu karışıklıkların müsebbibi gördüğü Safevî Devleti'ni ortadan kaldırmaktı. Çünkü Şah Kulu isyanını Kızılbaşlar çıkarmış, Nur Ali Halife adındaki biri de Şah İsmail'in emriyle Çorum, Sivas ve Tokat Kızılbaşlarını etrafına toplayarak o bölgeleri yakıp yıkmıştı. Şehzâde Murat ve Konya valisi Şehzâde Şehinşah da bazı halifelerin teşvikiyle Kızılbaşlığı kabul etmişlerdi. Önlem alınmadığı takdirde durumun nasıl olacağı aşağı-yukarı belliydi. Bu maksatla, Edirne'de harp meclisini topladı. Yapılan müzakereler neticesinde Safevî Devleti'ne karşı savaş açılmasına karar verildi.

Diğer taraftan Yavuz padişah olduğunda Ali b. Abdilkerim adlı bir şahıs ona bir rapor sunmuştu. Bu raporunda memleketteki çeşitli yolsuzluk ve aksaklıklardan bahsettikten sonra Kızılbaş tehlikesine de dikkati çekmiş ve özetle şöyle demişti: "Şah İsmail Horasan ve Irak'ı aldıktan sonra gözünü Osmanlı ülkesine çevirmiştir. Anadolu'da bulunan Rafizî, Babaî, Batınî, Abdal ve Şeyyadları kendisine

bağlamıştır. Bunlar Şah İsmail'e "Nezir" adı altında bir nevi vergi vermekte, Şeyh Bedreddin taraftarları da onu desteklemektedirler. Hatta bunlar İran seferi için davet edildiklerinde, "Tımar hatırı için ere kılıç çekilmez" diyerek kimi tımarından vazgeçip kılıcını mühürleyip Şah'a gitmiştir… Bunlar "Şah" diye diye Osmanlı'yı yıkmak isterler. Bizler neden "Allah Allah" diye çıkmayız? Bunlar, Allah'ın kelamını inkar ederler; şerre, kötülüğe hizmet ederler. Onların müritleri birbirine secde ederler. Şarap, afyon ve esrar kullanırlar. Ey güzel Sultan Selim, İslam gayreti sizde kalmıştır."25 Oldukça katı görüşlere sahip olduğu anlaşılan Ali b. Abdilkerim, yazdığı bu raporla Yavuz'u, Şah İsmail'e karşı savaşmaya teşvik etmişti.

19 Mart 1514'de26 Edirne'den ayrılan Yavuz, İstanbul'a geldi ve otağını fil çayırında kurdu.27 Ancak Yavuz'un savaş kararı aldığı Safevî Devleti, Müslüman olduğunu ve Şah İsmail de kendisinin Hz. Peygamber'in soyundan geldiğini iddia ediyordu.28 Ayrıca Osmanlı'nın Rumeli'deki akıncılarından önemli bir kısmı da Şah İsmail'in mezhebine mensuptu. Bu durumda ülke çapında yeteri kadar kamuoyu oluşturmadan girişilecek bir savaş başarısızlıkla sonuçlanabilirdi.

Yavuz bu gayeyle devrin bazı ileri gelen alimlerinden Kızılbaşlarla savaşmanın gerekli olduğunu ifade eden fetvalar aldı. Ancak zamanın Şeyhülislam'ı Zenbilli Ali Efendi'nin bu hususta büyük bir ihtimalle fetva vermemiş olması da oldukça ilginçtir.

Kızılbaşlarla Savaşmaya Dair Verilen Fetvalar

Şah İsmail'le savaşılabileceğine dair fetva verenlerden biri Kemalpaşazâde'dir.29 "Fetevay-ı Kemalpaşazâde Der Hakk-ı Kızılbaş" (Safevi) adını taşıyan risalesinde, Şah İsmail ve taraftarlarını kafirlikle suçlayarak küfre düşmelerinin sebeplerini özetle şöyle açıklar:

1. Hülefa-ı Raşidin'in üçüne küfrederler.

2. Şeriatı tahkir ederler.

3. Müctehid imamlara küfrederler. Onların mezhebi meşekkat mezhebidir derler.

4. Kızılbaşlar (Safeviler), Şah'ın helal saydığını helal, haram saydığını haram sayarlar.

5. Kafir olduklarından onların yurdu, Dar-ı Harptır.

6. Kestikleri meytedir; yenmez.

7. Kim onların kızıl külahını giyse küfür tehlikesi galiptir!

8. Kızılbaşlar (Safeviler) hakkındaki hüküm, mürtedlerin hükmü gibidir. Erkeklerinin öldürülmeleri vacibtir.

9. Herhangi birisi onlara katılırsa kadı, onun malını varislerine dağıtır. Karısını başkasıyla evlendirir.

10. Onlarla savaşan biri galip gelirse gazi, ölürse şehittir.

11. İbn Kemal, “Kızılbaşın reisi (Şah İsmail) Al-i Resul’den midir?” şeklindeki bir soruya da özetle şöyle cevap verir: “Haşa, yaptığı kötü işler, o nesepten olmadığına delalet eder. Şah İsmail’in babası ilk çıktığında kendisini zorla Bahr-ı Ensab’a kaydettirmiştir. Ama nesep alimleri onu, nesebi devam etmeyen birine nispet ettirmişlerdir ki, işin ehli olanlar hemen anlasınlar. Bunu da zorla yaptırmıştır… Faraza nesebi isnad olunsa bile, bu da geçerli bir sebep değildir. Çünkü Hz. Nuh’un oğlu da Müslüman olmamıştı ve onun ehlinden sayılmadı. Nesl-i Nebi’den olmak dünyevî ve uhrevî azabı defetmez. Öyle olursa insanların hepsi Hz. Adem’in çocuklarıdır; azap olunmamaları gerekir.”30

12. “Bu grup yetmiş bir dalalet fırkasının halis birinden değildir. Her birinden bir miktar şer ve fesad alıp kendileri hevalarınca ihtiyar ettikleri küfür ve bid’ata ilhak edip, bir mürekkep dalalet ihtira’ eylemişlerdir… Onlar Kur’an’ı, ve İslam Dini’ni hafife alırlar… Ulemaya ihanet edip kırmışlardır. Reisleri Şah İsmail’e secde ederler. Haramı helal sayarlar. Şeyheyne (Hz. Ebu Bekir-Hz. Ömer) ta’n ederler. Hz. Aişe’ye dil uzatırlar… Peygamber efendimize (a.s.) hakaret etmişlerdir… Bunlarla kıtal sair keferelerle kıtalden ehemdir. Hz. Ebu Bekir, Şam ve Medine civarında çok kafir varken, onlardan önce Müseylime-i Kezzab’a harp açtı, onları bertaraf etti. Bu, icma ile oldu. Hz. Ali’nin, (r.a) hilafeti esnasında havaric kıtalı de böyledir…”.31

Şüphesiz alınan bu fetvalar dönemin Osmanlı resmî bakış açısını yansıtmaktadır. Bu fetvalarda bahsedilen birçok husus tartışmaya açık olduğu gibi diğer bazı hususları da bütün Kızılbaşlara teşmil etmek mümkün değildir. Diğer taraftan bu fetvalardaki suçlamalara maruz kalan Şah İsmail ve taraftarları da kendilerinin gerçek mümin, hakiki Müslüman, ehl-i beyt dostu ve fırka-i naciye olduklarını iddia etmişlerdir.32

Bu fetvaların verildiği dönemin atmosferini daha iyi anlamak için şu hususun da dikkate alınmasında yarar var. Fetvalar, Şah Kulu ve Nur Halife gibi Kızılbaşların giriştikleri isyan ve yağmalama hareketleri neticesinde devlete isyan ettikleri kabul edilerek verilmiştir. Diğer taraftan biz Kızılbaşız deyip devlete isyan edenler de hal ve hareketleriyle, yaptıkları taşkınlıklarla böylesi fetvaların verilmesine zemin hazırlamışlardır. Meydana gelen bu karışıklıklar içerisinde birçok masumun canı yanmıştır.

Yavuz, böylesi fetvalarla Kızılbaşlar ve Safevîler aleyhine gerekli kamuoyunu oluşturmayı başardı. Savaş hazırlıklarının yanı sıra Yavuz, vilayet valilerine yedi yaşından büyük ne kadar Kızılbaş varsa bunların defterlere yazılıp rapor edilmesini istedi. Toplam miktarı yaklaşık 40.000 olan bu kimselerin bazıları öldürülmüş; bazıları da hapsedilmiştir.33

Çaldıran’a Doğru

Yavuz, Ebu Eyyüb el-Ensarî hazretlerinin ve ecdadının kabirlerini ziyaret ettikten sonra 20 Nisan 1514'de ordusunun başına geçmek üzere Anadolu yakasına geçti. Maltepe'de konaklayan Yavuz burada bazı atamalarda bulundu. Bosna Sancak Beyi Sinan Paşa Anadolu Beylerbeyliği'ne atandı. Yenişehir ovasında, Gelibolu yoluyla gelen Rumeli kıtaları da burada orduya katıldılar.34

Yavuz, henüz Maltepe'de iken Şah İsmail'e bir mektup gönderdi. Bu mektubu İstanbul'a casusluk için gönderilen ancak yakalanan bir Kızılbaşla yolladı. Nişancı Tacizâde tarafından Farsça olarak yazılan bu mektupta Yavuz, aşağılayıcı bir dil kullanmıştır. Yavuz, bu mektubunda Şah İsmail'e özetle "…Allah'ın buyruklarından uzaklaştığını, şeriatı yıktığını, neticede böyle yapanlara karşı gelmenin her Müslümanın görevi olduğunu" hatırlatmaktadır. Devamında "Doğu ülkelerine saldırıp aldığını, zulüm ve eziyet ettiğini, zındıklık ve dinsizlik yaptığını, nefsinin isteklerine uyduğunu, değerli kimseleri öldürdüğünü, minber, mescit, mezar ve türbeleri yıktığını, bilginlere ve seyyidlere hainlik ettiğini, mushafları kirlettiğini, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e küfrettiğini" yazmaktadır. "Bu yüzden din bilginleri, senin ve seninle beraber olanların küfre düştüğünüze dair fetva vermişlerdir. Böylece bize düşen ise dini savunmak, zulme uğrayanlara yardım etmek, Allah'ın buyruklarına boyun eğdirmek suretiyle padişahlığın şanını yerine getirmektir… Onun için ipekli, kumaşlı elbiseler yerine zırh ve çelik gömlek giydim… Savaşmadan önce İslam'a gelmeyi teklif etmek peygamberin ilkelerindendir. Bu mektup da bu gayeyle yazıldı." Yavuz mektubuna devamla "…Allah'a yönelir, çirkin ve yaramaz işlerinden pişmanlık duyarsan, gönülden tövbe edersen, almaya karar verdiğimiz topraklarını sana bırakma ihtimalimiz vardır. Böylece sen de diğer yöneticilerimiz gibi olursun. Aksi takdirde bu çirkin davranışlarında ısrar edersen zulüm altına düşmüş olan o topraklar askerimizin çadırlarını kurdukları alan olacaktır. Kısa süre içinde beylik ve cihangirlik hevesinden olacaksın. Selam doğru yolda olanların üstüne" demekteydi.35

Yavuz'un Şah İsmail'e henüz Maltepe'de iken gönderdiği bu mektuptan da anlaşıldığı gibi Yavuz, Şah İsmail'e normal olarak bir padişahın kabul etmesi mümkün olmayan tekliflerde bulunmaktadır. Bu tekliflerinin kabul edilmeyeceğini Yavuz'un kendisi de biliyordu. Buradan anlaşılıyor ki, Yavuz, önceden Safevîlerle kesin olarak savaşmaya ve bu devleti ortadan kaldırmaya karar vermişti.

Yenişehir ovasından hareket eden ordu çeşitli konaklamalardan sonra Seyyidgazi'ye ulaştı. Yavuz burada zâviyenin dervişlerine 100.000 akçe dağıttı.36 Vezir Dukakinoğlu Ahmet Paşa'yı öncü kuvvetler komutanlığına atayıp Sivas'a gönderdi.

Buradan hareketle Konya'ya varıldı. Yavuz, burada da Celaleddin-i Rumî hazretlerinin kabrini ziyaret etti. Yine fakirlere 100.000 akçe dağıttı. Buradan da hareketle Kayseri'ye varıldı. Dulkadır Beyi Alaüddevle sefere katılması için davet edildi.37 Ancak Alaüddevle ihtiyarlığını bahane ederek sefere katılmaktan kaçındı. Alaüddevle'nin sefere katılmamasının esas sebebi kendisinin rakibi olan Şehsüvaroğlu Ali Bey'in Yavuz'un yanında sefere katılmış olmasıydı.

Kayseri'den hareketle Sivas'a varıldı. Burada Mihaloğlu Mehmed Bey akına, Sinop valisi Karaca Ahmet Paşa da 500 süvari ile keşfe memur edildi.38 Sivas, Safevî Devleti'yle huduttu. Yavuz, burada ordusuna sayım yaptırdı. Asker sayısı 140.000 civarındaydı. Bu sayı fazla bulundu. 40.000 kişi İskender Paşaoğlu'nun kumandasında Sivas civarına yerleştirildi. Bunların ekserisini hasta, yaşlı ve malzeme bakımından eksiği olanlar teşkil ediyordu. Yavuz, Şah İsmail'e yazdığı ikinci mektupta her ne kadar bu 40.000 kişiyi düşmanı fazla korkutmamak için ordudan ayırdığını bildiriyorsa da esas sebep ilerde ordunun karşılaşabileceği yiyecek sıkıntısını azaltmak, muhtemel bir Kızılbaş isyanına karşı önlem almak, sefere katılmayan Dulkadir Beyi'ne karşı hazır bir kuvvet bulundurmak ve ordunun ikmal yollarını denetim altında tutmaktı.

Sivas'tayken Safevîlerden herhangi bir cevap alamayan Yavuz, Şah İsmail'i savaş meydanına çekmek için tekrar mektup yazdı.39 Bu mektupta da Şah İsmail'e çok ağır cümlelerle hakaret ediyordu. Şeyhliğine işaret etmek için da ona asa, aba ve yün hırka gibi şeyler gönderiyor; izzetine dokundurup onu gayrete getirmek için de damadı geçindiği Acem ülkesi gelinini ayakları altına aldığını bildiriyordu. Tüm bunlara cevap alamayan Yavuz, daha da sinirlenip ona yeni mektuplar yolladı ve bu mektuplarla beraber kadın elbiseleri, hatun peçeleri ve şarap fıçıları gönderdi.40

Sivas'tan hareket eden ordu, Safevî topraklarına girdi. Ancak Şah İsmail'den hala bir haber yoktu. Safevî ordusunun ortalıkta görünmemesi Osmanlı ordusundaki bazı paşaları endişeye sevketti. "Bunca hesaba gelmez asker ile yabancı memleketine girmek devletin dizginini elden bırakmaktır. Düşman meydana çıkmadıkça ardı sıra revan olmanın yokluğa ve kıtlığa sebep olmaktan başka bir neticesi olmaz. Eğer kendisinde ar ve gayret bulunsaydı bu mahalde karar edip memleketinin payimal olmasını ihtiyar etmezdi. Çünkü güçsüz düşman ortaya çıkmayarak gizlenince mukabelesini talep eylemek beyhude eziyet ve sıkıntıdır" diyerek aşikâre ve kinayeli sözlerle dedikoduya başladılar.41

Ordu Yassıçemen'de iken Şah İsmail'in cevabî mektubunu getiren elçisi ordugaha ulaştı. Şah İsmail de mektubunda, Selim'i harbe sevk eden sebepleri anlamadığını beyan ettikten sonra sulh talebinde bulunuyordu. Selim'in tahta oturuşundan önce aralarında dostça münasebetler bulunduğunu, eski vaziyetin devamından yana olduğunu, Selim'in mektuplarındaki ifade tarzının bir Padişah'a layık olmadığını, bu mektuplarının şüphesiz afyon ile sarhoş olmuş katiplerin eseri bulunduğu için elçiyle beraber bir kutu afyon gönderdiğini hatırlatıyordu. Ayrıca irade-i ilahiyyenin az zaman içinde tezahür edeceğini, savaşmaktan vazgeçmesini, aksi takdirde kendisinin de savaşa hazır olduğunu bildiriyordu. Diğer taraftan, iki hususun kendisini Anadolu'ya karşı hareketten alıkoyduğunu, bunlardan birinin Anadolu halkından çoğunun atalarının müritleri olduğunu, diğerinin de gaza ile tanınmış bir hanedana karşı eskiden beri duyduğu derin sevgi ve saygı olduğunu ifade ediyordu.42

Bu cevabî mektubun yanında gönderilen afyon kutusuna çok sinirlenen Yavuz, elçiye işkence ettirdikten sonra öldürttü.43 Mektubuna yazdığı cevabı da daha sonra yakalanan iki Kızılbaşla Safevî ordugahına gönderdi. Yavuz bu mektubunda da yine Şah İsmail'e hakaret ediyor, onu savaş meydanına davet ediyordu.44

Yavuz, Erzincan'dan Tebriz'e kadar olan yolu kırk konağa ayırıp Tebriz'e kadar yürümeye karar verdi. Bundan paniğe kapılan bazı devlet görevlileri eski söylemlerini tekrarladılar. Bu düşüncelerini Padişah'a iletmek için de Padişah tarafından sevilen Karaman Beylerbeyi Hemdem Paşa'yı ikna ettiler. Hemdem Paşa bu düşünceleri arzettiğinde Yavuz'un son derece canı sıkıldı. Verdiği karardan dönmeyeceğini açıkladı. Paşa'nın ısrarı üzerine boynunu vurdurdu (23 Temmuz 1514).45 Hemdem Paşa'nın akibetini gören arkadaşları fikir beyan etmeye cesaret edemediler ve yola devam etmek zorunda kaldılar. Hemdem Paşa'nın yerine Zeynel Paşa atandı.

Ordu Tebriz'e doğru yol alırken Eleşkirt civarında ordu içinde yine huzursuzluk baş gösterdi.46 Yeniçerilerden bazıları çadırlarını yıkarak, bazıları da yırtık elbiselerini mızraklarının ucuna takarak isyana kalkıştılar. Padişahın otağı dahi kurşunlandı.47 Yavuz burada çok cesur bir şekilde atına atlayarak yeniçerilerin arasına daldı ve çok tesirli bir konuşma yaptı. Özetle, "Şah İsmail askerini ölümle karşı karşıya getirse onlar şevk ile can verirler. Yakıcı ateşe şen şatır atılırlar. Şahları uğrunda çocuklarını feda ederler. Sizler ise seçenek dizgininizi bana bırakmadığınız gibi bizim tasarılarımızı dahi dizginlemeye çalışırsınız. Kulluk töresi bu mudur? Bağlılık davası sadece lafla mıdır? Çoluk çocuğunu düşünenler, rahat döşeğini gözleyenler gitsinler. Biz bunca yolu dönmek için gelmedik… Sıkıntı çekmeyince rahatlık gevheri ele girmez. Zora dayanan, günün acısına tuzlusuna alışmış olan gaziler bana yoldaş olsun. Ayaklarının şişmesine dayanamayan, ateş alevine dalamayan amaçları yolunda konak aşamaz. Bizi isteyen can fedaların kılıç ve okluğu belindedir. Zehir içmekten, kahır çekmekten kaçınan canına düşkünlerin seçenekleri kendi ellerinde olsun" dedi.48

Bu konuşmadan sonra Padişahın fikrinden caymadığını gören yeniçeriler sancaklarından ayrılmaya cesaret edemediler ve tekrar yola koyuldular.

Ordunun öncü kuvvetleri tarafından yakalanıp sorguya çekilen esirlerden Şah İsmail'in Tebriz yakınlarında olduğu öğrenilmişti. Mihaloğlu Mehmed Bey'in gönderdiği Bali Çavuş da Diyarbakır valisi Muhammed Han'ın Hoy'a vardığını, Şah İsmail'in de oralara yakın olduğunu bildirdi. Bu haber yeniçerilerin yatışmalarına vesile oldu.

Bu arada Şah İsmail'den ikinci bir mektup geldi.49 Bu mektubu aslında Yavuz'un bir casusu olan,50 ancak İran ordugahında yakalanan Şeyh Ahmet adında biriyle göndermişti. Şeyh Ahmet yakalandığında keskin zekasıyla kendisini Türkmen Beyleri tarafından Şah'a yollanan birisi olduğuna Şah'ı inandırmıştı. Yanında getirdiği mektuplar da aslında Yavuz tarafından yazdırılmış düzmece mektuplardı. Güya savaş esnasında bazı Türkmen Beyleri Şah İsmail tarafına geçecekti. Şah İsmail, Şeyh Ahmet vasıtasıyla gönderdiği mektubunda savaşa hazır olduğunu ve kendisini Çaldıran ovasında beklediğini söylemekteydi.51 Yakalanan birkaç esirin beyanı da bu haberi doğruluyordu.

Osmanlı ordusu Danasazı denen konakta iken (20 Ağustos 1514) bir Güneş tutulması vuku buldu. Bu olay Safevîlerin yenileceği, Osmanlıların ise galip geleceği şeklinde yorumlandı.52 Çünkü Güneş, Safevîlerin devlet sembolüydü. O zamanki resmî devlet mühründe Güneş resmi vardı.53

Böylesi bir yorum, Osmanlı askerinin maneviyatı üzerinde müsbet bir tesir yaptı. Danasazı'ndayken Bâyezid kalesinin fethedildiği haberi de geldi.54

Çaldıran Savaşı

Danasazı'ndan hareket eden ordu, Karaköy konağını geçerek Ovacık sahrasına indi. Burada savaş hazırlıklarına başlandı. İki gün sonra Makü ile Hoy arasında bulunan Çaldıran tepelerine gelindi. Safevî ordusu da Çaldıran ovasının doğu tarafında konuşlanmıştı. Yavuz burada harp divanını topladı. Düşmana hemen mi saldırılmalı, yoksa askere 24 saat istirahat mı? verilmeli şıklarını tartışmaya açtı. Divan üyeleri ikinci şıkkı tercih ettiler. Çünkü Osmanlı ordusu yaklaşık üç aydır yollardaydı. Asker, yürümekten yorgundu. Ancak Defterdar Piri Paşa bu görüşe muhalefet ederek birinci şıkkın lehinde görüş beyan etti. Çünkü Osmanlı akıncı birliklerinin önemli bir kısmı Şah İsmail'in mezhebine mensuptu. Orduya 24 saat dinlenme fırsatı verilmesi halinde bunlardan bazıları karşı tarafa geçebilirlerdi. Yavuz, Piri'nin bu açıklaması üzerine, "İşte yegane rey sahibi bir adam. Yazık ki vezir olmamış"55 diyerek onun görüşünü destekledi.

Savaş Anadolu topraklarında olduğundan geleneğe göre Osmanlı ordusunun sağ kanadında, Sinan Paşa komutasındaki Anadolu kuvvetleri, sol kanadında ise Hasan Paşa komutasındaki Rumeli kuvvetleri bulunuyordu. Ortada ise Yavuz'un kendisi ve karargahı vardı. Şah İsmail ise Safevî ordusunu iki kola ayırmıştı. Sağ cenahı bizzat kendisi, sol cenahı ise Diyarbakır Valisi Muhammed Han komuta ediyordu.

Şafakla beraber Osmanlı ordusu savaş nizamında ovaya doğru inmeye başladı. Diyarbakır valisi Muhammed Han ve Nur Ali Halife bu durumdayken Osmanlı ordusuna hücum etmeyi Şah'a teklif ettiler.56 Aslında savaş taktiği açısından çok yerinde olan bu teklif Şah'ın çevresindekiler tarafından kabul görmedi.

Merkeze saldırmakla bir sonuç alamayacağını düşünen Safevî karargahınn planı şuydu: Şah bizzat sağ kanadın başında Osmanlı'nın sol kanadına, Muhammed Han ise Osmanlı'nın sağ kanadına yandan hücum edecek, her ikisi de rakip tarafı dağıtıp birleşecek; sonra da arkadan Osmanlı ordugahının merkezine saldıracaklardı. Savaş kuşluk vakti başladı. Plan gereği sol kanada hücum eden Şah İsmail, Osmanlı'nın sol kanadı olan Rumeli kuvvetlerini dağıttı. İlk hücumda Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa ve yanındaki Beylerden bazıları öldü. Osmanlı'nın sağ kanadına hücum eden Muhammed Han aynı başarıyı gösteremedi. Hücum eden Safevî kuvvetleri karşısında usta ve ani bir manevrayla safları ayırmadan kuvvetlerini geri çeken Sinan Paşa, Safevî kuvvetlerinin top menziline girmesi üzerine topların ateşlenmesini istedi. Hep birden ateşlenen toplar binlerce Safevî askerinin ölümüne neden oldu. İlk açılan top ateşinde Muhammed Han, Meşhed ve Bağdat valileri de ölenler arasındaydı.

Ordunun sol kanadının zor durumda kaldığını gören Yavuz, kendisinin önünde mevzilenmiş bulunan yeniçerilerden bir kısmını onların yardımına gönderdi. Yeniçeriler açtıkları tüfeng ateşiyle

birçok Safevî askerini öldürdüler. Şah İsmail de açılan bu ateş neticesinde hem elinden hem de pazusundan yaralandı. Bir ara atından düşen Şah İsmail yakalanmak üzereyken, kendisine oldukça benzeyen Ali Mirza Afşar'ın esir olmayı göze alarak önüne geçmesi ve Hızır Aka'nın da ona atını vermesiyle kaçmayı başardı. Akşama doğru savaş meydanına bakan Şah İsmail, artık hiçbir ümidin kalmadığını görünce yanındaki küçük bir grupla Tebriz'e kaçtı. Orada da kendisini emniyette hissetmeyerek Dergüzin'e gitti.57

Akşama doğru savaş meydanı tamamen Osmanlılara kaldı. Safevî ordusundan binlerce kişi öldürülmüş, binlercesi de esir alınmıştı. Buna rağmen Osmanlı ordusu Safevî ordusunu takip etmedi. Ordu akşama kadar savaştığı için yorgundu. Gece de bastırmıştı. Ama en önemli sebep zengin Safevî ordugahının yağmalanması isteğiydi. Çünkü Safevî ordugahı, içindeki altın, gümüş, ipek ve diğer tüm değerli şeylerle Osmanlıların eline geçmişti. Bu yağmalama neticesinde her Osmanlı askerinin eline oldukça bol miktarda ganimet eşyası geçti.58

Yavuz'un amacı, Şah İsmail'i ruhen de yıkmaktı. Nitekim Şah İsmail de bu yenilgiden sonra kendisini içkiye verdi. Onu bu savaşa teşvik edenlere de beddua ederdi. Henüz oldukça genç bir yaşta 37 yaşındayken 1524 yılında öldü.59

Kadın ve çocukların serbest bırakılmalarına karşın esir edilmiş bulunan korucuların ve diğer esirlerin tamamı Padişahın emriyle öldürüldü.60 Yavuz, Tebriz'e giderken yolda kendisine itaatlerini arzetmek üzere gelen Kürt Beylerinden Rüstem Beyi iki oğlu ve elli adamıyla, diğer bir Kürt Beyi olan Halid'i de yüz elli adamıyla birlikte daha önceki tutum ve davranışlarından dolayı öldürttü.61

Çaldıran Savaşı'ndan takriben iki hafta sonra Yavuz, Safevî Devleti'nin başkenti olan Tebriz'e girdi. Şah'ın orada bulunan ve kaçırılamayan hazine ve servetine el koydu. Tebriz halkına eman verdi ve Sultan Yakup Cami-i Kebirinde Cuma hutbesini kendi adına okuttu. Hutbede dört büyük halifenin adları anıldı. Bu arada Tebriz'de bulunan bin sanatkarı İstanbul'a gönderdi. Yavuz burada dokuz gün kaldı. Daha fazla kalmayı tehlikeli bularak kışı geçirmek üzere Karabağ'a yöneldi. Yavuz'un niyeti kışı Karabağ'da geçirip ertesi sene Şah'ın geriye kalan gücünü de kırmaktı. Ancak yolda yeniçeriler yine parçalanmış elbiselerini mızraklarının ucuna takarak huzursuzluklarını dile getirdiler. Yeniçerilerin isteğine uymak zorunda kalan Yavuz Anadolu'ya dönme kararı verdi. Daha sonra askeri itaatsizlik ve isyana teşvik ettiklerine inandığı Dukakinoğlu Ahmed Paşa'yı Amasya'da, ikinci vezir İskender Paşa, Sekbanbaşı Balyemez Osman ve Anadolu Kazaskeri Cafer Çelebi'yi de İstanbul'da idam ettirmiştir.62

Yavuz, 19 Mayıs 1515'de Kemah kalesini fethetti. Bu kalenin fethinden sonra Şehsuvaroğlu Ali Bey ile Vezir-i Azam Sinan Paşa'yı Dulkadırlı ülkesini almaya memur etti. Çünkü Alaüddevle, İran seferi sırasında Yavuz'a yardım etmediği gibi Osmanlı askerini rahatsız edecek bazı davranışlarda da bulunmuştu.

Sinan Paşa, Alaüddevle'yi sığınmış bulunduğu Turna dağında kuşattı. Savaşmak zorunda kalan Alaüddevle öldürüldü. Alaüddevle'nin başı bir zafernâmeyle Mısır Sultanı Kansu Gavri'ye gönderildi.

Şehsuvaroğlu Ali Bey, üç tuğlu vezir ünvanıyla Dulkadırlı ülkesine vali olarak atandı (12 Haziran 1515).63

Yavuz'un İran'a yaptığı sefer sonunda Safevî Devleti'ne büyük bir darbe vurulmuş ve ayak bağı olabilecek Dulkadırlı Beyliği de ortadan kaldırılmıştı. Diğer taraftan Anadolu'daki Kızılbaş tehlikesi büyük ölçüde önlenmiş, Safevîlerin Anadolu'daki insan ve para kaynağı da kurutulmuş oldu. Ayrıca Anadolu'daki Safevî Tarikatı halifelerinin Erdebil'deki merkezleriyle irtibatları kesildiği gibi dinî eğitim veren bir kurumdan da mahrum kaldılar. Bu seferin bir başka büyük sonucu daha vardı. O da Musul'a kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Osmanlı ülkesine katılmasıydı.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Osmanlı Devleti'ne İltihakı

Yavuz, Çaldıran savaşını kazanmasına rağmen Safevî Devleti'ni ortadan kaldıramamıştı. Uzun bir süre yaşasaydı büyük bir ihtimalle yine ortadan kaldıramayacaktı. Çünkü Şah İsmail, Çaldıran savaşından sonra, onunla karşılaşmaktan kaçacak ve ona bu imkanı vermeyecekti. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Safevîlerin elindeki çok büyük bir toprak parçasını, orada oturan halkın yardımıyla kendi ülkesine kattı. Söz konusu yer Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleriydi. Bu bölgelerin fethedilip Osmanlı ülkesine katılmasında şüphesiz en büyük pay, İdris-i Bitlisî (öl. 1520 m.) ve yörenin Kürt Beyleri ile Yavuz'un komutanlarından Bıyıklı Mehmet Paşa'ya aittir. İdris, daha önceleri Akkoyunlu hükümdarı Yakub'un divanında katip iken, Yakub'un ölümünden sonra diğer Akkoyunlu hükümdarlarının Şah İsmail tarafından mağlup edilmesi üzerine İran'da durmayarak Osmanlı ülkesine gelmişti. Şah İsmail her ne kadar kendisine ilgi göstermiş, kalması için rica etmişse de İdris, büyük bir Sünnî alimi olup Kızılbaşlığa da düşman olduğundan, onun bu teklifini reddetmişti. İdris, bir rivayete göre Mekke ve Medine'ye gidip Hac yaptıktan sonra, diğer bir rivayete göre de doğruca Tebriz'den İstanbul'a gelmiştir.64 İdris, 1501 yılında Bâyezid II tarafından Osmanlı sarayına kabul edilmiş ve orada Sultan'ın emriyle "Heşt Behişt" adlı Osmanlı tarihiyle ilgili eserini Farsça olarak kaleme almıştır. 1511 yılında Hacc'a gitmiş, orada kalmak niyetindeyken 1512 yılında tahta geçen Yavuz tarafından tekrar İstanbul'a davet edilmiş, bu davet üzerine İstanbul'a geri dönmüştür. İstanbul'a döndükten sonra eskisinden daha fazla itibar görmüş ve Yavuz'un en yakınında bulunanlardan biri olmuştur. Yavuz Çaldıran seferine çıkarken zamanın en büyük üç alimini,65 muallimliğinde kendisine hizmet etmiş olan Halimi'yi, evvela nişancılığa ve sonra Kazaskerliğe yükseltilmiş bulunan edip ve şair Cafer'i ve bir de Osmanlı Devleti'nin ilk umumî tarihini yazan İdris'i beraberine almıştı. İdris, Yavuz'la beraber Tebriz'e girmiş, orada halka Osmanlı yönetimine bağlı kalması için nasihatte bulunmuştu. Yavuz, Çaldıran dönüşünde, Amasya'da kışlarken Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun fethedilmesi işini İdris'le karşılıklı konuşmuşlardı. Bu maksatla İdris'i bir kaç defa doğudaki aşiret reislerini Şah İsmail'e karşı kışkırtıp isyan ettirmek için bölgeye göndermişti. İdris'in kendisi de Bitlisli olduğundan o yörenin örf ve adetlerini, gelenek ve göreneklerini, dinî hassasiyet ve mezhep durumlarını iyi biliyordu.66

İdris'in çalışmaları kısa sürede tesirini gösterdi. Hemen hemen o bölgenin bütün şehirlerinde Diyarbakır, Bitlis, Hasankeyf vb. yerlerde Şah İsmail ve Safevîlere karşı isyanlar başladı. Zaten

eskiden beri, bölge halkı Sünnîydi. Ancak yalnız başlarına, Şah İsmail'in bölge valisi Muhammed Han'ın kuvvetlerine karşı gelemediklerinden, onların idaresini çar-naçar kabullenmişlerdi.67 Muhammed Han, Diyarbakır bölgesinde kendisine uymayan Beyleri teker teker yakalamış, kimini idam etmiş, kimini de Tebriz'e göndermişti. Bunlardan Diyarbakır ve yöresi emirlerinden Hacı Rüstem diye bilinen bir Emir Ehl-i Sünnete bağlılığından Şah İsmail tarafından öldürtülüp vilayet ve memleketleri zaptedilmişti.68 Bu yüzden bölge halkı, Şah İsmail ve idarecilerini içten benimsemiyorlardı. Hatta Çaldıran savaşı gibi mühim bir zaferin kazanılmasında, Yavuz'un yanında yer alan o bölgenin Sünnî Kürt ve Türkmen Beylerinin de büyük rolü olmuştur.69 Tamamen Sünnî ve çoğunlukla Şafiî mezhebinden olan bu Beyler, Çaldıran'da Şah İsmail'in yenilmesi, Diyarbakır valisi Muhammed Han'ın da ölmesi üzerine Safevîlerle olan bağlantılarını keserek, hatta onlara isyan ederek İdris vasıtasıyla Osmanlı Padişahı'na itaat etmek istediklerini bildirdiler.70

Zaten Çaldıran savaşından hemen sonra Diyarbakır halkı, Muhammed Han'ın kaymakamını kovarak Yavuz'a itaatlerini arz etmişlerdi. Bu sırada Şeref Bey de Bitlis'de Osmanlı sancağını çekip, Şah İsmail adına hüküm süren kardeşi Halid Bey'e karşı bir isyan başlattı. Halid Bey esir alınarak Padişahın emriyle Merend'de idam edildi. Hasankeyf'de, Eyyubiye Hanedanına mensup Melik Halil de Şah İsmail'e karşı isyan etti. Sason Beyi Mehmed Bey, Şah'ın tımar olarak Süvariler Emirine vermiş olduğu Herzen arazisini zaptetti ve Acem tımar sahiplerini oradan kovdu. Bunlardan başka Seyyid Ahmed Zerkî, Atak ve Meyyafarıkin (Silvan) şehirlerini; Kasım Bey Merdisî de Egil mevkiini zaptetti. Merdisli Cemşid Bey, Palu hisarlarına Osmanlı sancağını dikti. Cizre kumandanı Ali Bey, karşısına çıkan İran askerlerini kaçırtmış; Soran Beyi Seyyid Bey de Kerkük ve Erbil'i istila etmişti.71

Yukarıda isimleri zikredilen Beylerden başka on altı Bey daha Yavuz'a taraftar olduklarını kamuoyuna duyurdular. Çaldıran'da da çoğu Osmanlıların safında yeralmıştı. Çaldıran'dan sonra da Şah İsmail'e isyan etmişler; onların temsilcilerini ya kovmuşlar ya da öldürmüşlerdi. Bölge halkı tamamen kendi arzu ve istekleriyle Osmanlılara bağlanmışlardır. Bunda en büyük etken hiç şüphesiz iki tarafın da Sünnî olmasıydı.72 Kürt Beylerinin yanı sıra daha güneyde bulunan bazı Arap kabile reisleri de yine kendi istekleriyle Osmanlı Sultanı'na biat etmişlerdir.73

Bu bölgelerin elden çıktığını gören Şah İsmail bunu kabullenemedi. Diyarbakır ve havalisini Çaldıran savaşında ölen Muhammed Han'ın kardeşi Kara Han'a verdi.74 Şah, Kara Han'ı beş bin atlıyla, bu bölgeyi tekrar Safevî Devleti'ne bağlamak için Diyarbakır üzerine gönderdi. Mardin, Urfa ve Hasankeyf komutanları henüz isyan etmediklerinden Şah İsmail'e olan bağlılıklarını devam ettiriyorlardı. Bunlar da Kara Han'ın geldiğini duyunca, askerleriyle beraber ona katıldılar. Kara Han, aldığı bu yardımcı kuvvetlerle Diyarbakır'ı kuşattı. Bölge halkı zor durumda kaldı. Buna rağmen memleketlerini savunmaya ve bir daha Şah İsmail'e teslim olmamaya kararlıydılar. Bu sırada, Yavuz Amasya'da bulunmaktaydı. Ondan da yardım istediler. Bu gayeyle Osmanlı Padişahı'na giden elçiler oraya varır varmaz Yavuz, yeniçerilerden yine o bölgeden olan Hacı Yekta Ahmed komutasında bir miktar asker gönderdi. Bunlar, kuşatmayı yararak Rum kapısından içeriye girmeyi başardılar. Padişah, elçiler vasıtasıyla İdris'e, Şah İsmail'in sulh istediğini, kendisinin bunu kabul etmediğini,

ileride Kemah kalesini alacağını ve Kürtlere de yardım göndereceğini bildiriyordu. Padişah'ın hareket tarzından haberdar olan Şah İsmail de eski Diyarbakır valisi olan Kürt Bey'e, Halid Bey'in oğulları olan Erciş ve Adilcevaz kumandanlarıyla birleşerek muhasara ordusunun yardımına gitmesini emretti. İdris bu durumu haber alınca, Bitlis, Hizan ve Sason Beylerinin gönüllülerini topladı. Erciş civarında bu kuvvetlere ani bir baskın düzenleyerek onları dağıttıysa da Kürt Bey ve bir miktar asker, bu baskından etkilenmedi.75

Diyarbakır muhasarası devam ediyordu. Şehir bir yıldan fazladır kuşatma altındaydı. Şehri savunanlar on beş bin kadar asker kaybına uğramalarına rağmen müdafaaya devam ediyorlardı. Kendilerine herhangi bir yardım gelmemesi halinde durum kötüye gidebilirdi. Bu maksatla başta Bitlis hakimi Şerefüddin Bey, Hizan Meliki Emir Davud, Hasankeyf Emiri Halil II ve İmadiye Hakimi Sultan Hüseyin olmak üzere 25-30 Kürt Beyi, Dulkadır ülkesinde bulunan Yavuz'a itaatlerini arz edip ondan yardım istediler. Bu vesileyle gönderdikleri mektup şöyledir: "Can-ü gönülden İslam Sultanı'na biat eyledik, ilhadleri zahir olan Kızılbaşlardan teberri eyledik. Kızılbaşların neşrettiği dalalet ve bid'atlerini kaldırdık ve Ehl-i Sünnet mezhebi olan Şafiî mezhebini icra eyledik. İslam Sultanı'nın namı ile şeref bulduk ve hutbelerde dört halifenin ismini anmaya başladık. Cihada gayret gösterdik ve İslam Padişahı'nın yollarını bekledik. Duyduk ki, padişah Dulkadır eyaletine gitmiş; bunun üzerine biz de Mevlana İdris'i makamınıza gönderdik. Hepimizin arzusu şudur ki: Bu muhlis ve size itaat eden bendelere yardım edesiniz. Bizim beldelerimiz Kızılbaş diyarına yakındır, komşudur ve hatta karışıktır. Nice yıllar bu mülhidler, bizim evlerimizi yıkmışlar ve bizimle savaşmışlardır. Sadece İslam Sultanı'na muhabbet üzre olduğumuz için, bu inancı saf insanları o zalimlerin zulümlerinden kurtarmayı merhametinizden bekliyoruz. Sizin inayetleriniz olmazsa, biz kendi başımıza müstakil olarak bunlara karşı çıkamayız. Zira Kürtler, ayrı ayrı kabile ve aşiret tarzında yaşamaktadırlar. Sadece Allah'ı bir bilip, Muhammed ümmeti olduğumuzda ittifak halindeyiz. Diğer hususlarda birbirimize uymamız mümkün değildir. Sünnetullah böyle cari olmuştur. Ancak ümidvarız ki, padişahtan yardım olursa Arap ve Acem Irak'ı ile Azerbaycan'dan o zalimlerin elleri kesilir. Özellikle Diyarbakır ki, İran memleketlerinin fethinin kilidi ve Bayındırhan Sultanlarının payitahtıdır, bir yıldır Kızılbaş askerlerinin işgali altındadır ve elli binden fazla adam öldürmüşlerdir. Eğer padişahın yardımı bu Müslümanlara yetişirse, hem uhrevî sevap ve hem de dünyevî faydalar elde edileceği muhakkakdır… Baki ferman yüce dergahındır".76

Yavuz, bu mektubu aldıktan sonra Diyarbakır'a yardım göndermeye karar verdi. Çünkü Urfa, Mardin, Hasankeyf vs. yerlerin de kurtulması bu merkeze bağlıydı. Yavuz, Erzincan Valisi Bıyıklı Mehmet Paşa'ya bir ferman göndererek Diyarbakır'ın yardımına gitmesini emretti. Ayrıca Sivas Beylerbeyi Şadi Paşa'yı da77 mühim bir kuvvetle yine o bölgeye gönderdi. Bu arada İdris de gönüllülerden teşekkül eden on bin kişilik bir kuvvetin başında bulunuyordu. İdris, Bıyıklı Mehmet Paşa'ya haber göndererek, buluşma yeri için Hasankeyf'in uygun bir yer olduğunu bildirdi.78

Diğer taraftan Kürt Bey de Çapakçur'a kadar gelerek orayı işgal etmişti. İdris ile Mehmet Paşa önce Kürt Bey'e hücum ederek onu tekrar Ahlat civarına ric'ate mecbur ettiler. Şadi Paşa komutasındaki beş bin kişilik yardım kuvveti de bu arada gelip yetişti.79

Şadi Paşa'nın kuvvetleriyle daha da güçlenen Osmanlı ordusunun Diyarbakır'a doğru geldiğini haber alan Kara Han, muhasarayı kaldırarak Mardin'e doğru çekildi. Böylece İdris ve Bıyıklı Mehmet Paşa, Safevî ordusuyla karşılaşmadan Diyarbakır'a girdiler. Ancak İdris ve Mehmet Paşa, Kara Han'ın peşini bırakmadılar. O zamanlar için çok sağlam bir kale sayılan Mardin kalesi kuşatıldı. İdris, kendi eliyle Mardinlilere bir ihtarname yazdı. Şehrin ileri gelenleri, İdris'e Seyyid Ali Nusaybinî'yi gönderdiler. Yapılan müzakerelere göre şehrin kapıları açılacak ve Safevî muhafızları teslim edilecekti. İdris ve Halil bir fırka gönüllü askerle Mardin şehrini barış yoluyla teslim aldılar.80

Mardin halkına bir beyanname neşredildi. Şia mezhebinin alameti olan bütün Kızıl Külahların bir yere toplandığı ve bunların septik çukurlarına atıldığı, kimisinin de Kızıl Serpuşlarını av köpeklerinin başlarına geçirdikleri ifade edilmiştir (1516).81

Şehir teslim olmasına rağmen, Mardin kalesinde bulunan askerler direniyorlardı. Bu arada kalenin de alınıp alınmaması hususunda Mehmet Paşa ile Şadi Paşa arasında anlaşmazlık çıktı. Şadi Paşa, komutasındaki askerleriyle Diyarbakır'a çekildi. Kuvvetleri azalan İdris ve Mehmet Paşa da kaleyi alamadılar. İki Paşanın ihtilafından istifade eden Kara Han, kale muhafızlarına yardım gönderdi. Şah da kendi has korucularından altı yüz kişiyi Kara Han'ın yardımına göndermişti. Bu altı yüz kişi, yolda gelirken henüz Şah taraftarlığını bırakmamış bazı Kürt Beylerini de yanına alarak Mardin'e doğru yola çıktılar. Mardin civarında Kara Han'a katılarak Kerh'e çekildiler.82

İdris, Şadi Paşa'nın ayrıldığını Yavuz'a bildirince Yavuz sinirlenerek onu görevinden azletti. Onun yerine Konya Beylerbeyi Hüsrev Paşa'yı gönderdi. Hüsrev Paşa, Fırat'ı geçtikten sonra Mehmet Paşa'nın kuvvetleriyle buluştu. İdris, Safevîlere hemen taarruz edilmesini istediyse de Mehmet Paşa bunu uygun görmedi. Paşa, Harput Hakimi Hüseyin Bey komutasında dört bin kişilik bir kuvveti keşif maksadıyla gönderdi. Mevsim, yol yürümeye müsait olmadığından, seri hareket edemeyen bu kuvvet Safevîlerin ani bir baskınına uğradı ve çoğu öldürüldü.83

Kara Han, bu muvaffakiyetten sonra Pir mevkiine doğru giderken, onu takibe çıkan Mehmet Paşa'nın ordusuyla Kızıltepe civarında Dede Karğın denilen yerde karşılaştı.84

Osmanlılar yine Çaldıran'daki gibi savaş düzeni almışlardı. Kara Han, cepheden yapılacak bir taarruzun fayda vermeyeceğini bildiğinden yandan saldırmaya karar verdi. Karşı tarafta İdris'in Kürt Beylerini teşvik edici konuşmaları da tesirini gösterdi. Kürt gönüllüleri ile Osmanlılar Kara Han'ı kesin bir mağlubiyete uğrattılar. Kara Han, bir kurşunun isabet etmesiyle savaş meydanında öldü. Komutanlarını kaybeden Safevîler panik halinde kaçtılar. Şah İsmail'in kız kardeşi olan Kara Han'ın zevcesi de kendi muhafızlarının yardımıyla Musul-Kerkük üzerinden Tebriz'e kaçmayı başardı. Bu savaş sonunda henüz Osmanlılara geçmemiş bulunan Ergani, Birecik, Çermik ve Sincar gibi

müstahkem mevki ve kaleler de Osmanlıların eline geçti. Kara Han'ın başı kesildi ve o zamanın adeti üzere, o savaşta öldürülmüş bulunan on bin kadar Kızılbaşın kesilmiş kulak ve burunlarıyla beraber Yavuz'a gönderildi.85 Kulak kesmek, ateşte yakmak, kaynar suya atmak, derisini yüzmek ve buna benzer cezalandırma şekilleri İslam dini tarafından kesin olarak yasaklanmış olmasına rağmen bu tür cezalandırma şekilleri birçok devlet adamı tarafından tatbik edilmiştir.

Mardin kalesindeki muhafızlar ise teslim olmamakta direniyorlardı. Bunların başında Kara Han'ın kardeşi Süleyman Han vardı. Süleyman Han kaleyi, Şah'ın bir emaneti olarak gördüğünü ve emanete hıyanet etmeyeceğini, kaleyi kuşatmış bulunan Hüsrev Paşa'ya bildirdi. Hüsrev Paşa kaleyi bir yıl boyunca kuşatmasına rağmen alamadı. Suriye seferinden sonra Yavuz, yine Bıyıklı Mehmet Paşa'yı yeni asker ve muhasara toplarıyla kalenin alınması için gönderdi. Mehmet Paşa bu toplar sayesinde kaleyi ele geçirebildi. Bütün muhafızları kılıçtan geçirerek Süleyman Han'ın başını da Yavuz'a gönderdi. Bu zaferden sonra Urfa, Rakka ve Musul müstahkem mevkileri de yine İdris ile Mehmet Paşa'nın özel gayretleri sonucu teslim oldular. Böylece Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin tamamı, İdris ile Bıyıklı Mehmet Paşa'nın gayretleri sonucu Osmanlı ülkesine katılmış oldu.86

Yavuz, İdris'in bu muvaffakiyetinden dolayı ona bir ferman ile beraber itaat eden Beylere dağıtılmak üzere 17 sancak, sırma işlemeli 500 hil'at ve 25.000 duka altını gönderdi. İdris de yaptığı bazı düzenlemelerle bölgeyi yeni bir idarî yapıya kavuşturdu.87

Yavuz, ayrıca İdris'e gönderdiği mektupta, Şah İsmail'in tekrar barış istediğini fakat bu teklifi kabul etmeyerek elçilerini Dimetoka Hisarı'nda ve Kilidülbahr kalesinde hapsettiğini, kendisinin de Şah İsmail'e hiç bir zaman güvenmemesini ve ona inanmamasını ifade ederek, alınması gereken tedbirlerin de ihmal edilmemesini emretmekteydi.88

Görüldüğü gibi, Doğu ve Güneydoğu'daki Kürt Beylerinin Osmanlı Sultanı'na itaat etmelerindeki en büyük faktör "Mezhep Birliği" olmuştur. Bu itaat, sadece Safevîlerin Çaldıran'daki mağlubiyetlerine bağlanamaz. Çünkü savaştan önce birçok Kürt Beyi (Palu Hakimi Cemşid Bey vd.) Yavuz'un ordusuna katılarak Safevîlere karşı savaşmışlardır. Savaştan hemen sonra da hep birden Safevîlere karşı isyan ederek Osmanlı Devleti'ne iltihak etmişlerdir. Bunda Yavuz'un basiretli davranışını ve İdris'in de organizatörlüğünün hakkını vermek gerekir. Bu hususların bir araya gelmesi neticesinde Osmanlı, Anadolu birliğini kurmuş ve devam ettirebilmiştir.

Sonuç

XV. asrın sonlarıyla XVI. asrın başlarında Anadolu'dan İran'a yapılan göçlerin temel sebeplerinden biri, İran'daki Safevîlerle Anadolu'daki Kızılbaş grupları aynı tarikat veya aynı mezhebe bağlı olmalıdır. Ancak tek sebep bu değildir. Bunun yanında tımarını kaybeden, Osmanlı'dan gerektiği şekilde ilgi görmediğine inanan gruplar da İran'a göç ettikleri gibi değişik yerlerdeki isyanlarda da Kızılbaşlarla beraber hareket edebilmişlerdir.

Yavuz devrinde Osmanlı Devleti, Anadolu'daki karışıkların tek sebebi olarak İran Safevî Devleti'ni görmüştür. Bundan dolayı hiç bir zaman Safevî Devleti'yle barış yapmaya yanaşmamış; bu devleti ortadan kaldırmayı düşünmüştür. Safevîler tarafından yapılan bütün barış girişimleri bu maksatla reddedilmiştir.

Anadolu'daki Kızılbaşlar Safevî destekli olarak çıkardıkları isyanlarda askerî olarak bazı başarılar elde etmişlerse de bu başarılarını devam ettirmeleri mümkün olamamıştır. Buna karşın bu isyanlar Osmanlı'ya oldukça pahalıya mal olduğu gibi çıktığı yerin hem demografik hem de iktisadî dengesini bozmuştur.

Yavuz, Safevîlerle olan mücadelesinde mücadeleyi dinî sahaya çekerek kendi tebaasının desteğini almayı başarmıştır. Yavuz'un Çaldıran'daki galibiyeti, Osmanlı Devleti'ni Safevî Devleti karşısında oldukça güçlü bir konuma getirmiştir. Bu konumundan oldukça mahir bir şekilde istifade eden Osmanlı yönetimi hem Dulkadır Beyliği'ni çok rahat bir şekilde kendine bağlamış hem de Erbil'e kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni topraklarına katmayı başarmıştır. Yine bu durumun bir sonucu olarak Safevîler, Anadolu'da yaşayan oymaklar üzerinde eskisi kadar etkili olamamışlardır.

Diğer taraftan Çaldıran savaşı sonunda tüm esirlerin öldürüldüğü iddiası, Anadolu'daki Kızılbaşların potansiyel bir tehlike olarak görülmeye devam edilmesi, buna karşılık Kızılbaşların da çeşitli yerlerde isyan çıkarmaya devam etmeleri ve devletin en hassas olduğu konularda

onların değer yargılarına karşı gelmeden, daha önce Şahkulu hadisesi dolayısıyla sünnîlerle kızılbaşlar arasında oluşmuş bulunan güven bunalımının daha da derinleşmesine sebep olmuştur.

Ancak şurası bir gerçektir ki Osmanlı Devleti'nin Kızılbaşlara karşı olan tutumu, onların sadece ve sadece Kızılbaş olmalarından dolayı değil devlete isyan etmelerinden dolayıdır.

1 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bak., Ankara 1992, III, 346.

2 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 43.

3 Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", Tarih Dergisi, VI, Sayı 9, s. 62.

4 Mehmed Hemdemî Çelebî, Solakzâde Tarihi, Haz. Vahid Çubuk, Kültür Bakanlığı, Ankara 1989, I, 453.

5 Hoca Sadettin, Tacü't-Tevarih, IV, 60; J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1021.

6 Mustafa Ali, Künhü'l-Ahbar, Süleymaniye Ktp., Esat Efendi bl., No: 2126, v. 208b-209a. Karaman askerinin gevşek davranmasının sebebi muhtemelen çoğunun kızılbaş olmasından dolayıdır. Çünkü Karaman Valisi Şehzâde Şehinşah da çevresinin etkisiyle kızılbaşlığı kabul etmişti.

7 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 63.

8 Celalzâde Mustafa, Selimnâme, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, s. 283.

9 Ahmet Kesrevî, Şeyh Safî ve Tebareş, Tahran, Tarihsiz, s. 58.

10 Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ. A., X, 53.

11 Tarikatın Şiilîğe meyletme sebepleriyle ilgili olarak geniş bilgi için bakınız: Mustafa Ekinci, Anadolu Alevîliğinin Tarihsel Arka Planı, Şanlıurfa 2001, s. 67-75.

12 Bekir Kütükoğlu, Osmanlı İran Siyasî Münasebetleri, İstanbul 1962, I, 2; Walther Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1848, s. 62.

13 Müneccimbaşı, Sahayifü'l-Ahbar, III, 181, 182.

14 Fazlullah b. Ruzbihan, Tarih-i Alem Aray-i Eminî, Süleymaniye Ktp., Fatih bl., No: 4430, v. 132a, 133b, 134a.

15 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, III, 344.

16 Adel Allouche, The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict, Berlin 1983, s. 55.

17 Hasan Rumlu, Ahsenü't-Tevarih, Baroda 1931, s. 2-5.

18 Walther Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, s. 82.

19 E. Denison Ross, The Early Years of Shah İsmail, Journal of the Royal Asiatic Society, London 1896, s. 249-255.

20 Edward G. Browne, A Literary History of Persia, Cambridge 1953, IV, 22.

21 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, III, 345; Müneccimbaşı, Sahayifü'l-Ahbar, III, 182.

22 Nizameddin Mücir Şeybanî, Teşkil-i Şahenşah-ı Safeviyye, s. 30, 89-90.

23 Nizameddin Mücir Şeybanî, Teşkil-i Şahenşah-ı Safeviyye, s. 81; Faruk Sümer, Safevî Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s. 43-56.

24 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 165.

25 Selahaddin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 20-30.

26 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 174.

27 Celalzâde Mustafa, Selimnâme, s. 360.

28 Şah İsmail'in kökeniyle ilgili geniş bilgi için bkz. Tevekkülî b. İsmail b. Hac-ı Hasan-ı Erdebilî, Safvetü's-Safa, İstanbul Belediye ktp., Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet kitapları bl., No: 1, v. 24a (Bu kitap h. 1037'de Mazenderan'da istinsah edilmiştir); Mirza Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", Belleten, XL, Sayı 158, Ankara 1976, s. 287-329; Ahmet Kesrevî, Şeyh Safî ve Tebareş, Tahran, Tarihsiz, s. 33; Kemalpaşazâde, Fetevay-ı Kemalpaşazâde, Der Hakk-ı Kızılbaş, Süleymaniye Ktp., Esat Efendi bl., No: 3548, v. 46b.

29 Kemalpaşazâde, Yavuz tarafından 1516'da önce Edirne kadılığına daha sonra da Anadolu kazaskerliğine atanmıştır. 1526'dan vefat yılı olan 1534'e kadar Şeyhülislamlık görevini yürütmüştür. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Sayın Dalkıran, İbn Kemal ve Düşünce Tarihimiz, İstanbul 1997.

30 Safevîlerin Seyyidlikleri hakkında İbn Kemal'in bu ikinci şıktaki değerlendirmesi daha sağlıklıdır.

31 Kemalpaşazâde, Fetavay-ı Kemalpaşazâde, v. 45 b, 46 a, 48 a; İbn Kemal (Kemalpaşazâde), Risale fi Tekfir-i Revafız, Süleymaniye Ktp., Pertevpaşa bl., No: 621, v. 31 b, 32 ab.

32 Şah İsmail'in yazdığı şiirlerde işlediği konular için bkz. Hatayî Şah İsmail, Şah İsmail Hatayî Şiirleri ve Eserleri, Azerbaycan İlimler Akademisi, Bakü 1966.

33 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 176; Mehmed Hemdemî Çelebi, Solakzâde Tarihi, II, 16. Kaynaklarda geçen bu 40. 000 rakamının biraz abartılı olduğu açıktır.

34 Mehmed Hemdemî Çelebi, Solakzâde Tarihi, II, 16, 17.

35 Mektubun tam metni için bkz. Celalzâde Mustafa, Selimnâme, s. 362-365; Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 177-180.

36 Celalzâde Mustafa, Selimnâme, s. 366.

37 Mektubun içeriği için bkz. Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 181, 182.

38 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 182.

39 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 184.

40 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 184, 185.

41 Mehmed Hemdemî Çelebi, Solakzâde Tarihi, II, 19.

42 J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1063.

43 Celalzâde Mustafa, Selimnâme, s. 370, 371.

44 Mektubun tam metni için bkz. Celalzâde Mustafa, Selimnâme, s. 371; Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 190.

45 Celalzâde Mustafa, Selimnâme, s. 372; Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 188, 189.

46 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 192.

47 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 194.

48 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 193.

49 J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1066.

50 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 195.

51 J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1067.

52 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 197.

53 J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1067.

54 J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1067.

55 J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1067.

56 M. C. Şehabeddin Tekindağ, Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi, Tarih Dergisi, XVIII, Sayı: 22, 1967, s. 67.

57 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 210.

58 Celalzâde Mustafa, Selimnâme, s. 380; Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 217.

59 Tahsin Yazıcı, İ. A., XI, 278.

60 Celalzâde Mustafa, Selimnâme, s. 380; Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 209, 217; Solakzâde, II, 30; J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1071.

61 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 219, 220.

62 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 230, 243, 244; J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1075.

63 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 239-242; J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1078, 1079.

64 Mehmet Bayraktar, Bitlisli İdris, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 7.

65 Celalzâde Mustafa, Selimnâme, s. 355; J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1084.

66 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 246; J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1084-1086.

67 Ali Emiri Efendi, Osmanlı Şark Vilayetleri, Haz. Abdülkadir Yuvalı-Ahmet Halaçoğlu, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1992, s. 47.

68 Celalzâde Mustafa, Selimnâme, s. 398.

69 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 246-249; Ahmet Akgündüz, Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları, Osmanlı Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 32-35.

70 Ali Emiri Efendi, Osmanlı Şark Vilayetleri, s. 50.

71 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 246-251; J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1084; Ahmet Akgündüz, Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları, s. 32-40.

72 Ali Emiri Efendi, Osmanlı Şark Vilayetleri, s. 55.

73 Ahmet Akgündüz, Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları, s. 40.

74 Celalzâde Mustafa, Selimnâme, s. 401; Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 252; Ali Emiri Efendi, Osmanlı Şark Vilayetleri, s. 48.

75 J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1084-1088.

76 Koca Müverrih, Bedayi', II, v. 452 a-b, (Ahmet Akgündüz, Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları, s. 143-144).

77 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 257.

78 J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1084-1088.

79 J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1084-1088.

80 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 260; J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1085-1090.

81 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 260; J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1085-1090.

82 J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1085-1090.

83 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 263-264.

84 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 265.

85 J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1084-1088; Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 29.

86 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, II, 24.

87 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 270-271; J. Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, IV, 1085-1090.

88 Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, IV, 271-272.

ABBASLI, Mirza, "Safevîlerin Kökenine Dair", Belleten, C. XL, Sa. 158, Ankara 1976.

ADEL, Allouche, The Origins and Development of the Ottaman-Safawid Conflict, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1983.

AHMED b. HANBEL, Müsned, Dar'ül-Fikr, Beyrut 1991.

AHMET REFİK, Onaltıncı Asırda Rafizîlik ve Bektaşîlik, İstanbul 1932.

AKDAĞ, Mustafa, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celalî İsyanları", Ankara 1975.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları, Osmanlı Araştırmalar Vakfı, İstanbul 1996.

AKGÜNDÜZ, "Ahmet, Belgeler Işığında Alevî-Sünnî Meselesi", Zafer Dergisi, Adapazarı 1994, Sayı: 215.

ALGAR, Hamid, İslam Devriminin Kökleri, Ter. M. Çetin Demirhan, İstanbul 1988.

ALİ EMİRÎ Efendi, Osmanlı Şark Vilayetleri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 41, Kayseri 1992.

ALİ ŞERİATÎ, Ali Şiası-Safevî Şiası, Yöneliş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1990.

ALTUNDAĞ, Şinasi, "Selim I", İ. A., X, İstanbul 1980.

AŞIKPAŞAOĞLU, Tevarih-i Al-i Osman, Nşr. Nihal Atsız, İstanbul 1949.

AŞIKPAŞA-ZÂDE, Tevarih-i Al-i Osman (Aşıkpaşa-Zâde Tarihi), Nşr. Ali Bey, İstanbul 1332.

BALA, Mirza, "Erdebil", İ. A., IV, İstanbul 1980.

BAYRAKTAR, Mehmet, Bitlisli İdris, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

BAYRAM, Mikail, "Baba İshak Hareketinin Gerçek Sebebi ve Ahi Evren İle İlişkisi", Diyanet Dergisi, XVIII, Ankara 1979.

BAYRAMOĞLU, Fuat-Azamat, Nihat, "Bayramiyye", D. İ. A., V, İstanbul 1995.

BROWNE, Edward G., Literary History of Persia, III-IV, Cambridge 1953.

CELAL-ZÂDE, Mustafa, Selim-Nâme, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser, No: 154, Ankara 1990.

ÇAMUROĞLU, Reha, Tarih, Heteredoksi ve Babaîler, İstanbul 1990.

ÇELEBİ, Mehmet Hemdemi, Solak-Zâde Tarihi, Haz. Vahid Çubuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1989.

DALKIRAN, Sayın, İbn Kemal'in Düşünce Tarihimizdeki Yeri, İstanbul 1997.

DANİŞMEND, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.

DÜZDAĞ, M. E., Şeyhülislam Ebu's-Suud Efendi Fetvaları, İstanbul 1972.

ERGUN, Sadeddin Nüzhet, Hatayi Divan-ı Şah İsmail Safevî, İstanbul 1956.

ERK, Hasan Basri, Tarih Boyunca Alevîlik, İstanbul 1954.

ERÖZ, Mehmet, Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik, İstanbul 1977.

FAZLULLAH b. Ruzbihan, Tarih-i Alem Aray-i Eminî, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, No: 4430.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik, Selçuk Yayınları, Ankara 1990.

GÖKBİLGİN, Tayyib, "Çaldıran", İ. A., III, İstanbul 1980.

GÖLPINARLI, Abdülbakiy, “Kızılbaş”, İ. A., VI, İstanbul 1980.

GÖLPINARLI, Abdülbakiy, Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik, Der Yayınları, İstanbul 1987.

GÖYÜNÇ, Nejat, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

GÜRÜN, Kamuran, Türkler ve Türk Devletleri Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara 1984.

HAMMER, Baron Joseph Von Hammer Purgstall, Osmanlı Devleti Tarihi, Ter. Mehmet Ata, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

HASAN b. ÖMER, Kızılbaşlığa Reddiye, Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba Bölümü, No: 00197, İstanbul.

HASAN RUMLU, Ahsenü’t-Tevarih, Baroda 1931.

HATAYÎ, Şah İsmail, Şah İsmail Hatayî Şiirleri ve Eserleri, Azerbaycan İlimler Akademisi, Bakü 1966.

HATEMÎ, Hüseyin, “Mezhep ve Ortak İslamî Değerler”, Yeni Dergi, Sayı, 5-6, Ankara 1995.

HİNZ, Walter, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıklıoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948.

HOCA SADEDDİN EFENDİ, Tacü’t-Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, III-IV, Ankara 1992.

HUART, Cl., “Haydar”, İ. A., V/I, İstanbul 1980.

KEMALPAŞA-ZÂDE, Fetavay-ı Kemalpaşa-Zâde, Der. Hakk-ı Kızılbaş, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi Bölümü, No: 3548.

KEMALPAŞA-ZÂDE, Risale fi Tekfir-i Revafız, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevpaşa Bölümü, No: 621.

KEMALPAŞA-ZÂDE, Tarih-i Al-i Osman, Millet Kütüphanesi, Ali Emirî, Tarih, No: 29, 31.

KESREVÎ, Ahmet, Şeyh Safi ve Tebareş, Tahran Tarihsiz.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, Osmanlı İran Siyasî Münasebetleri I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 888, İstanbul 1962.

MAZZAOUI, M. Michel, The Origins of the Safawids Si'ism, Sufism, and the Gulat, Wiesbaden 1972.

MECDÎ, Mehmet Efendi, Hadaiku'ş-Şakaik'i-Nu'maniyye ve Zeyilleri, Neşre Haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

MİNORSKY, "Uzun Hasan", İ. A., XIII, İstanbul 1980.

MUSTAFA ALİ, Künhü'l-Ahbar, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi Bölümü, No: 2162.

MÜFTÎ HAMZA (Saru Görez), Kızılbaşların Katline Dair Fetva, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, No: 6401.

MÜNECCİMBAŞI Ahmet Dede, Müneccimbaşı Tarihi (Sahayifü'l-Ahbar fi Vekayiü'l-Asar), Ter. İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser, I-II, İstanbul Tarihsiz.

MÜNECCİMBAŞI, Sahayifü'l-Ahbar, Ter. Nedim (Şair Ahmet b. Mehmet), Matbaa-i Amire, III, Kahire 1285.

NİŞANCI, Mehmet Paşa, Hadisat, Nişancı Mehmet Paşa Tarihi, Kitsan Matbaacılık, İstanbul 1983.

NİZAMEDDİN MÜCİR ŞEYBANÎ, Teşkil-i Şahenşah-ı Safevîyye, Tahran 1346.

NÜZHET, Sadettin, XVII. Asır Saz Şairlerinden Pir Sultan Abdal, İstanbul 1929.

ÖZTUNA, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977.

ÖZTUNA, Yılmaz, Kanuni Sultan Süleyman, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Kemalpaşa-Zâde", İ. A., VI, İstanbul 1980.

PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, Peçevi Tarihi, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

PİR SULTAN ABDAL, Hayatı ve Şiirleri, Maarif Kitaphanesi, İstanbul 1971.

ROSS, E. Denison, The Early Years of Shah İsmail, Journal of the Royal Asiatic Society, London 1896, Ayrı Basım.

SARAY, Mehmet, Türk-İran Münasebetlerinde Şiîliğin Rolü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990.

SARWAR, Ghulam, History of Shah İsmail Safawi, Aligarh 1939.

SÜMER, Faruk, “Akkoyunlular”, D. İ. A., II, İstanbul 1995.

SÜMER, Faruk, “Karakoyunlular”, İ. A., VI, İstanbul 1980.

SÜMER, Faruk, Safevî Devleti’nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü Yayınları, No: 2, Ankara 1976. (Safevî Devletinin Kuruluşu).

ŞEYBANÎ, Nizameddin Mücir, Teşkil-i Şahenşah-ı Safeviyye, Tahran 1346.

ŞEYH BEDREDDİN, Varidat, Ter. Cengiz Ketene, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

ŞEYH BEDREDDİN, Varidat, Ter. Mustafa Rahmi Balaban, İstanbul 1947.

TANSEL, Selahaddin, Sultan Bâyezid II’nin Siyasî Hayatı, İstanbul 1966.

TANSEL, Selahaddin, Yavuz Sultan Selim, İstanbul 1969.

TEKİNDAĞ, M. C. Şehabeddin, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, İÜEF, Tarih Dergisi, C. XVII, Sa. 22, Mart 1967.

TEVEKKÜLÎ B. İSMAİL B. HACI HASAN-I ERDEBİLÎ, Safvetü’s-Safa (el-Vahibü’s-Seniyye fi Menakibi’s-Safeviyye), Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, No: 2123 (Şihabüddin Kaşanî tarafından 914h. de istinsah edilmiştir); No: 3099 (896h. de Sunullah tarafından istinsah edilmiştir); İstanbul Belediye Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Kitapları Bölümü, No: 1 (1037h. de Mazenderan’da istinsah edilmiştir).

UĞUR, Ahmet, Yavuz Sultan Selim, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, No: 2, Kayseri 1992.

ULUÇAY, Çağatay, “Yavuz Selim Nasıl Padişah Oldu?”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, C. VI-VII-VIII, Sayı: IX-X-XI-XII, 1954-1955.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988. (Anadolu Beylikleri).

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1947.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Bayezid II”, İ. A., II, İstanbul 1980.

WİLBER, Donald, İran Madiha ve Hadırüha (İran Past and Present), Arapçaya Ter. Abdün’n-Naim Muhammed Humeynî, Darü’l-Kitabi’l-Mısrî, Kahire 1985.

WOODS, John E., 300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular, Ter. Sibel Özbudun, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993.

YALTKAYA, Şerafettin, "Bedreddin Simavi", İ. A., II, İstanbul 1980.

YAZICI, Tahsin, "Şah İsmail", İ. A., XI, İstanbul 1980.

YAZICI, Tahsin, "Cüneyd-ı Safevî", D. İ. A., VIII, İstanbul 1995.

YAZICI, Tahsin, "Safevîler", İ. A., X, İstanbul 1980.

YINANÇ, Mükrimin Halil, "Akkoyunlular", İ. A., I, İstanbul 1980.

YINANÇ, Re'fet, Dulkadir Beyliği, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

YÜCEL, Yaşar-Sevim, Ali, Türkiye Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990.

YÜCEL, Yaşar-Sevim, Ali, Klasik Dönemin Üç Hükümdarı, Fatih, Yavuz, Kanuni, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hakimiyetine Girişi / Yrd. Doç. Dr. Göknur Göğebakan [s.459-469]

İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin, tarihi boyunca coğrafi açıdan konumu, Anadolu'ya giriş bölgesi olması, sahip olduğu fizikî imkanlar sebebiyle bu coğrafyada kurulmuş siyasi teşekküller için sahip olunmak istenen önemli bir bölge niteliği taşımaktadır. Batıya ve doğuya açılan ticari yolların bu bölgeden geçmesi,1 Fırat nehri ve diğer su imkanlarının varlığı, yüksek yaylalara ve siyasi hakimiyet açısından önemli olan dağlık geçit noktalarına sahip olması dikkat çekici diğer özellikleridir. Yüzyıllar boyunca devletler arası mücadele sahası olan bu bölgede, Selçuklu hakimiyetinin sona ermesi ile İlhanlı dönemi başlamış, bu aynı zamanda Doğu Anadolu'ya Türkmen yerleşmesinin pekiştiği bir dönem olmuştur. XIV. yüzyıl başlarında Anadolu'nun batı ve iç bölgelerinde küçük beylikler ortaya çıkarken, sadece Doğu Anadolu'da bir süre daha Moğol yönetimi devam etmiş, daha sonra Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri bölgede hakim duruma gelmiştir. Anadolu ve Rumeli'de zaman içinde genişleyerek cihanşümul bir devlet haline gelecek olan Osmanlı Devleti, bu yüzyılın sonlarında bölgeyi nüfuzuna almaya çalışmış, XV. yüzyılda Osmanlı-Memlûklu-Akkoyunlu mücadele sahası olan bölge, XVI. yüzyıl başlarında kesin olarak Osmanlı hakimiyetine geçmiştir.

Türklerin Anadolu'ya ilgisi ve özellikle Doğu Anadolu'da yurt tutma çabalarını, M.Ö. VII. yüzyıla kadar uzatmak mümkündür. Bu yüzyılda Doğu Anadolu, Saka Türkleri ile Persler arasında mücadele sahası olmuştur. Asya Hunlarının 395'de Anadolu seferi ve Karasu-Fırat vadisi boyunca Malatya ve Çukurova'ya kadar inmeleri ve Urfa, Antakya, Sur şehirlerini muhasara etmeleri, 466'da Ağaçeri Türklerinin Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya yerleşmeleri, Abbasiler devrinde Tarsus, Malatya, Ahlat, Diyarbakır, Silvan, Erzurum gibi serhat şehirlerine Türk birliklerinin yerleştirilmesi bu ilgiyi göstermektedir.2 Anadolu'nun Türkler tarafından ilk fethedilen yeri olan Doğu Anadolu'da kalıcı Türk yerleşmesi, XI. yüzyılın başlarından itibaren göçlerle gelen Türklerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yurt tutmaları ile gerçekleşmiş, Sultan Alparslan'ın Malazgirt Zaferi siyasi durumu tamamen Türklerin lehine çevirmiştir. Nitekim Marko Polo XII. yüzyıl İç ve Doğu Anadolusu'ndan, "Türkomania" yani Türkmen ülkesi olarak bahsetmektedir.3

A. XIV-XV. Yüzyıllarda Doğu Anadolu

Doğu Anadolu Bölgesi, Hülagu Han'dan itibaren başlıca iki askeri eyalete ayrılmıştı. Bunlardan birisi merkezi Musul olan ve Musul, Mardin, Diyarbekir yörelerini içine alan Diyarbekir eyaleti, diğeri ise merkezi Ahlat olan Van eyaleti idi. Diyarbekir ve Van eyaletlerini uzun süre Moğol valiler idare etmiş, bölgenin Sutaylıların hakimiyetine geçmesi ile birlikte müstakilen idare edilmeye başlanmıştır. Diyarbekir valisi olan Sutay'ın 1332'de ölümünden sonra, Uyrat beylerinden Ali Padişah ile, Sutay'ın üç oğlu, Diyarbekir eyaleti ve Ahlat bölgesine hakim olmaya devam etmişlerdir.4

Sutaylıların hakimiyeti Musul'dan Erzurum'a kadar uzanıyordu. Sutaylıların arasında başlayan şiddetli iç mücadelede, Sutay'ın oğlu Hacı-Tugay Musul, Ahlat, Van Gölü çevresi ve Erzurum taraflarını, yeğeni İbrahim Şah da Diyarbekir bölgesini elinde tutuyordu. Bu mücadelede Karakoyunlular Hacı Tugay, Akkoyunlular ise İbrahim Şah taraftarıydı. Nitekim kısa zaman sonra Hacı Tugay'ın hakimiyet sahasında Karakoyunlu, İbrahim Şah'a ait bölgede ise Akkoyunlu Türkmenlerini görmekteyiz. 1350'de İbrahim Şah'ın ölümünden sonra Sutaylıların Doğu Anadolu hakimiyeti zayıflamış, dolayısıyla bölgedeki Moğol hakimiyeti de giderek sona ermiştir. Hacı-Tugay'ın oğlu Pir Muhammed'in Mardin'de maiyetindeki ileri gelen Türkmen beylerinden Hüseyin Bey tarafından öldürülmesi ile emirlik bu Türkmen beyine geçmiştir. Bu hadiseden sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun siyasi hakimi Türkmenler olmuştur.5

Timur'un egemenlik yıllarında Doğu Anadolu'da, Erzurum, Erzincan, Sivas ve Dersim dolaylarında Karakoyunlu, Sa'dlu, Duharlu, Karamanlu, Çakırlu, Baharlu, Ağaçeri, Döğer gibi Türkmen topluluklarına dayanan Karakoyunlular, Diyarbekir bölgesinde ise Bayındır boyundan inen Akkoyunlular yerleşmişlerdir. Birbirleriyle mücadele halinde olan bu iki devlet, Doğu Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardır. Aynı zamanda bu devletler, bölgedeki nüfusun bir kısmını İran'a göçürmek suretiyle Doğu Anadolu'daki Türk nüfusunun zayıflamasının da müsebbibi olmuşlardır.6 Bölgedeki diğer siyasi oluşumların başında, 1379 yılından beri Erzincan, Erzurum, Kemah, Bayburt, Tercan, Şebinkarahisar, İspir beldelerinde bağımsız bir emir olan Mutahharten geliyordu. 1386'dan itibaren Timur'la bağlantı kuran Mutahharten, Timur'un Doğu Anadolu'daki faaliyetleri sırasında bağlılığını bildirmiş, diğer taraftan da bölgenin güçlü hükümdarlarından Sivas-Kayseri'de hüküm süren Kadı Burhaneddin ile mücadele etmiştir.7 Yıldırım Bayezid, bütün Kadı Burhaneddin memleketlerine yani Orta Anadolu'ya sahip olduktan sonra, Sultan Berkuk'un ölümünü müteakip 1399 yılında Fırat boylarında Memlûkluların nüfuz sahasına inerek, Malatya Elbistan, Darende, Divriği ve Behisni'yi ele geçirmiş, Orta Fırat bölgesini Osmanlı topraklarına katmıştır.8 Bu hakimiyet uzun süreli olmasa da, Osmanlı hududu bir taraftan Orta Fırat nehrine dayanmış oluyordu. Nitekim Fırat Nehri sahilleri, Osmanlı öncesinde de siyasi teşekküller arasında hudut durumunda olmuş, buraları alamayan kendisini Asya'nın sahibi addetmemiştir.9

Fırat sahillerinin gelişmiş şehirlerinden birisi olan Malatya, Osmanlı hakimiyetine geçmeden önce Emir Çoban'ın naipliğini yapan Cemaleddin Hızır'ın idaresinde idi.10 1315'ten itibaren Seyfeddin Tingiz kumandasındaki Memlûklu ordusu tarafından tahrip edilmiş,11 fakat ordunun çekilmesi üzerine Emir Çoban tekrar Malatya'da hakimiyetini kurmuştur. Kısa bir süre Eretnalı hakimiyetine girmiş olan Malatya, onların 1338'de Memlûklu yönetimini tanımasıyla Mısır'a bağlanmıştır.12 Bu tarihten itibaren Malatya, Darende, Behisni vs. yerler Elbistan-Maraş bölgesinde beylik kurmuş olan Dulkadırlılar, Memlûklular ve Osmanlılar arasında mücadele sahası olmuştur. Malatya yöresi, Osmanlı hakimiyetine girinceye kadar Memlûklu valileri veya Memlûklu güdümündeki Dulkadır beyleri tarafından idare edilmiştir.13

XIV. yüzyılın sonlarına doğru Karakoyunlu Bayram Hoca zamanında Erzurum, Avnik, Hasankalesi, Erciş'i içine alan Van bölgesi, Karakoyunlu hakimiyet sahası içine dahil olmuştur. 1386'da Batı İran'ı zapteden Timur, Karakoyunlular üzerine yürüyerek Ahlat, Adilcevaz ve Van kalesini almıştır. Bölgenin mahalli beyleri değişik zamanlarda Timur'a veya Karakoyunlulara tabi olmuşlardır. Van yöresi 1507'de Safeviler tarafından İzzeddin hanedanının elinden alınıncaya kadar, aynı hanedanlığın yönetiminde Akkoyunlulara tabi kalmıştır.14 Doğu Anadolu'nun siyasi ve kültürel hayatında belirleyici bir rolü olan Divriği, Akkoyunluların önemli bir merkeziydi. Kemah, Arabgir ve Çemişgezek'le birlikte dağılışına kadar bu devletin tarihinde özel bir konuma sahip olmuştur. Kara Yülük Osman'ın elinde olan Divriği kalesi, daha sonra Memlûklu yönetimine geçmiştir.15

Osmanlı Devleti'nin doğuya yönelme politikası ile birlikte Anadolu'da Türk siyasi birliğini sağlama yolunda attığı adımlar Osmanlıyı Timur tehlikesi ile karşı karşıya getirmiştir. Osmanlı yönetiminin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da aldığı yerlerde yerleşmesine fırsat vermek istemeyen Timur, 1400 yılında Anadolu'ya girerek önce Sivas'ı yerle bir etmiş, Elbistan'ı işgal ettikten sonra Malatya'yı teslim almış, Kâhta'ya kadar uzanan bölgeyi yağmalamıştır.16 Buraların yönetimini kendisine tabiyetini sunmuş olan Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey'e vermiştir.17 Timur, Birecik'i itaati altına aldıktan sonra Urfa üzerinden Mardin'e gelmiş, Hısn-ı Keyfa, Erzen ve öteki bölge hakimleri yanına gelerek bağlılıklarını bildirmişlerdir. Timur, diğerlerine göre daha güçlü durumda olan ve bağlılık bildirmeyen, Memlûklularla dostluk ilişkisi içerisinde olan Mardin hakimi Mecdeddin İsa üzerine yürümüş, Mardin kalesini alamamışsa da şehri tamamiyle tahrip ettirerek çekilmiştir. Bu sefer sonucu Halep sınırına kadar olan yerler Timur'un yönetimi altına girmiştir.18 Timur, Ankara savaşı öncesinde tekrarladığı Rum seferinde ise Kemah kalesini almış, muhafazasını Erzincan valisi Mutahharten'e vermiştir.19

B. XV. Yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üzerinde Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadelesi

Timur Karabağ'daki kışlağına döndükten sonra, İstanbul'a kadar bütün Diyar-ı Rum, Mısır'a kadar Suriye, bütün Azerbaycan ve İran'ı, torunu Miranşah oğlu Ömer Mirza'ya vermişti. Bitlis hakimi, Kürdistan hakimi gibi mahalli beyler de Fars'ı, Irak-ı Arab'ı elinde tutan Mirza'ya tabi olmuşlardır.20 Yazın Aladağ'da, kışın Diyarbekir ve Fırat kıyılarında yaşamakta olan Karakoyunlu Yusuf Bey, 1408'de Irak-ı Arab ve Diyarbekir'e tasarruf eden Miranşah'ın büyük oğlu Mirza Ebubekir komutasındaki Çağatay ordusunu Serd-rud savaşı ile yenilgiye uğratmıştır. Bölge tarihi açısından önem taşıyan bu gelişme ile Timur'un kurmuş olduğu büyük imparatorluğun önemli bir parçası kesin bir şekilde elden çıkmış, bunun üzerine Karakoyunlu Devleti kurulmuştur. Timur, Irak ve Suriye seferinde öncü olarak kullandığı Akkoyunlu Kara Osman Bey'in hizmetlerine karşılık, Amid ve Diyarbekir havalisini ona ikta olarak vermişti. 1400'lerden itibaren Timurlular himayesinde otuz yıldan fazla beylik ederek, Memlûkluların ve Karakoyunluların sıkıştırmalarına rağmen, Diyarbekir ve Erzincan yöresinde tutunabilmişti. Karakoyunlu Devleti'nin varlığı Yakın-Şark'ın iki mühim kuvveti olan Osmanlı ve Memlûk Devletlerine Şahruh'un doğrudan doğruya baskıda bulunamamasını sağlamış, bu

durumdan istifade eden Osmanlı Devleti ise Şahruh'un babası Timur'un diriltti̇ği Anadolu beyliklerinden bazılarını ortadan kaldırabilmişti.21

Karakoyunlu Yusuf Bey'in Doğu Anadolu'daki faaliyetlerinden birisi, 1409'da Muş sahasına geldiği sırada Mardin hükümdarı Artuklu Emir Salih'in, Akkoyunlu Kara Yülük Osman'ın Mardin üzerine yürüdüğünü haber vermesi üzerine, Bitlis hakimi Şemseddin ile Emir Sehend ve diğer bazı Kürt emirlerini maiyetine alarak Amid dolaylarına gelmesi ve Kara Yülük'ü bozguna uğratmasıdır. Mardin'e gelerek beğlerden Ali'yi vali tayin edip, Emir Salih'e ise Musul'u vermiştir. Yusuf Bey, 1410'da Erzincan hakimi Mutahharten'in torunu Şeyh Hasan'dan şikayet edilmesi üzerine, Erzincan'ı muhasara etmiş, teslim olan Şeyh Hasan'a Erzurum civarındaki kalelerden birisini verip, Erzincan'a adamlarından Pir Ömer'i vali tayin etmiştir.22 1412'de Muş sahrasında oğlu Budak'ın padişahlık ilanı münasebetiyle toy düzenletmiş, oradan Bitlis'e ve Mardin'e geçmiş, buranın muhafızlığını Kara Bahadır'a verdikten sonra Amid üzerine yürümüştür. Çermik kalesini alarak buradan Ergani üzerine yürüyen Karakoyunlu beyi, burada karşısına çıkan Yülük Osman'ı yenilgiye uğratmış şehri yağmaladıktan sonra Muş yoluyla payitahtı Tebriz'e dönmüştür.23

Bölge üzerinde Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelesi sürerken, 1416'da Yülük Osman Erzincan'ı kuşatarak yağma etmiş, Kara Yusuf'un Erzincan valisi Pir Ömer'in yardım istemesi üzerine oğlu İskender'i yollamış, Yülük Osman kaçmak zorunda kalmıştır. Ertesi sene Memlûklu Sultanı Melik Müeyyed Şeyh el-Mahmudi'nin iç mücadeleler sebebiyle Türkmenlerin eline geçmiş olan Malatya, Darende, Behisni ile Kürt reislerinin eline geçen

Gerger ve Kâhta kalelerini almakta olduğu sırada, Kâhta yakınlarında Kara Yusuf, Yülük Osman'ın üzerine yürüyüp bozguna uğratmıştı. İkisi arasında bir yıl kadar süren barış döneminden sonra da bölge üzerinde bu mücadele devam etmiş, özellikle de Mardin ve Amid üzerinde yoğunlaşmıştır. Hatta bu sırada Kara Yusuf, Kara Yülük'ün Halep'e sığınmasına izin verildiği için Memlûklu toprağı olan Ayıntab yöresine girmiş ve Memlûkluların buna tepkisine rağmen önce Ayıntab'ı daha sonra Bire'yi alarak yağmalatmış ve ülkesine dönmüştür. 1420'de Karakoyunluların Tercan, Bayburt, İspir yörelerini içine alan Erzincan eyaletinin valisi olan Pir Ömer, Kara Yülük'ün oğlu Yakub'un elinde bulunan Kemah kalesi üzerine yürümüş,Yakup esir edilerek Tebriz'e Kara Yusuf'un yanına gönderilmişti. Kara Yülük'ün muhtemel intikam hücumundan korkarak hükümdarından yardım istemiş ve yirmi bin kişilik bir kuvvet Pir Ömer'e gönderilmişti. Fakat bu kuvvetlerle birleşmek üzere Erzincan'dan Aladağ'a giderken, Kiği hakimi Pilten Bey'in durumu Kara Yülük'e bildirmesi üzerine bu birlikler yenilgiye uğratılıp, öldürülmüştür.24

Kara Yusuf'un 1420'de ölümü üzerine oğlu İskender Doğu Anadolu üzerindeki faaliyetleri sürdürmüş, Kara Yülük ile mücadeleye devam etmiştir. 1421'de Şeyhkendi'de Akkoyunluları yenilgiye uğratması sonrasında, Şahruh Doğu Anadolu'ya yönelmiş, Kara Yusuf'un oğullarından İspend'in elinde bulunan Bayezid kalesini almış, oradan Van gölü çevresine inmiştir. Adilcevaz, Ahlat, Erciş kalelerini birer birer teslim aldığı sırada, Bitlis hakimi Emir Şemseddin, Muş kalesi hakimi Emir

Abdurrahman, Hakkari-Van hakimi İzzüddin Şîr'in oğlu Emir Muhammed, Yülük Osman'ın oğulları Ali ve Bayezid yanına gelerek bağlılıklarını bildirdiler. Emirlerin memleketlerine gitmelerine izin veren Şahruh, Tebriz'e dönmek üzere iken Yülük Osman'ın, Kara Yusuf'un oğulları tamamiyle yok edilmedikçe bölgede huzur olmayacağı yolundaki telkini üzerine, İskender ve İspend Mirza üzerine gitmiştir. Çağatay ordusunun Eleşgird'de yapılan meydan muharebesini kazanmasından sonra Şahruh Tebriz'e dönmüş fakat Azerbaycan'ı tekrar eski sahiplerine bırakmıştır.25

C. Memlûklu-Osmanlı Akkoyunlu Mücadelesi İçinde Doğu Anadolu

XV. yüzyıldan itibaren Doğu Anadolu ve Dulkadırlı toprakları Osmanlı-Memlûklu-Akkoyunlu rekabetinin odaklandığı bir bölge olmuş, özellikle Osmanlı ve Memlûklu yönetimleri Dulkadır Beyliği'ni birbirlerine karşı himaye etmek suretiyle bölgede etkili olmaya çalışmışlardır.26 Nitekim Anadolu'da İlhanlı hakimiyetinin çökmesinden sonra, Sivas Eretnelilerin eline geçerken, Elbistan ve Maraş yöresine Dulkadırlılar, Çukurova'ya Ramazanoğulları hakim olmuşlardı. II.Murad'ın Osmanlı tahtına geçtiği dönemde, Osmanlı-Memlûklu münasebeti bozulmuş durumdaydı. 1442'de Süleyman Bey'in Dulkadırlı tahtına geçmesi sonrasında Osmanlı ile münasebetleri, hanedanlar arası evlilik yoluyla dostça bir zeminde seyretmekle beraber, Dulkadıroğullarının bundan amacı Karakoyunlular ve Karamanoğullarına karşı müttefik olarak Osmanlıları kendi yanlarına çekmekti. Nitekim Karakoyunlular da bu tarihlerde Malatya civarına kadar ilerlemişler ve Memlûklu topraklarına girmişlerdi.27

Bölge üzerindeki Osmanlı-Memlûklu rekabeti Akkoyunlu Uzun Hasan'ı da bölgeye çekmiş, neticede 1465'de Harput'u alıp, Malatya ve Elbistan'ı kuşatmıştır.28 Daha sonra kölelikten gelme kökleri nedeniyle 1472'de Memlûklu rejimini ortadan kaldırmak için Memlûklu vassalı Dulkadırlı Şah Budak'tan topraklarının teslimini ve Kahire'deki sultana bağlılığına son vermesini istemiştir. Uzun Hasan'ın bu manevrasının gerisindeki asıl hedef ise, Malatya-Halep arasındaki önemli ticaret yolu üzerindeki denetim ve Akdeniz'e açılabilmekti. Böylece Avrupalı müttefikleri ile bağlantı kurma arzusu yerine gelebilecekti. Bunları sağlayabilmek amacıyla 1472 başlarında Fırat'ı geçerek Malatya, Kahta, Gerger ve Ayıntab'ı ele geçirmiş, Memlûklu karakolu Birecik'i istila etmiş, Halep civarına ulaşmıştı. Böylece Dulkadır topraklarının büyük kısmında Akkoyunlu hakimiyetinin sağlaması, Uzun Hasan'a Doğu Toros geçitleri üzerinde denetim olanağı sağlamıştı. Fakat ittifak yaptığı Venedik'ten yardım beklerken, Memlûklu komutanı Yaşbek kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılan Akkoyunlu kuvvetleri Ruha'ya kadar takip edildi.29

Topraklarını Fırat havalisinden Maveraünnehr'e (Maveraünnehir) kadar genişleterek, doğu sınırları üzerinde Osmanlı Devleti'ni durmadan tehdit eden ve bunun için de türlü ittifaklardan çekinmeyen Uzun Hasan'a karşı Fatih Sultan Mehmed 11 Nisan 1473'de harekete geçmiştir. İki büyük Türk devletinin orduları arasında Otlukbeli'nde yapılan savaş, Fırat havzasının geleceğini belirleyecekti. Zira Uzun Hasan kuvvetlerinin Anadolu içlerine kadar girmesi Osmanlı güvenliğini tehdit eder bir durum almıştı. Biraz daha beklendiği takdirde tehlike büsbütün artacak, Osmanlı tebaası

zarar görecekti.30 Fatih, zaferle neticelenen savaşı müteakip, esir düşen Karakoyunlu beyleri ve Akkoyunluları affetmiş, ardından Şebinkarahisar üzerine yürüyerek burayı almıştır.31 Uzun Hasan'ın elçilerinin buraya gelerek sulh teklif etmeleri üzerine, Fatih bir daha topraklarına saldırmaması ve Şebinkarahisar'ın fethini kabullenmesi şartıyla bu teklifi kabul etmiştir.32 Fatih'in Doğu seferi neticesinde Fırat nehrinin batısı kesin olarak Osmanlı hakimiyetine geçtiği gibi, Ortadoğu yolu da Osmanlılara açılmış oldu.33 Eski Akkoyunlulara bağlı beyliklerinden Bayburt'un kuzeyindeki Torul'un 1479'da Osmanlılar tarafından alınması, Tebriz'de Fatih'in Doğu Anadolu'daki topraklarını Akkoyunlu Yakup ve destekçileri aleyhine genişletmeye kalkacağı kaygısını doğurmuştu. Ne var ki Osmanlılar daha ileri gitmeyerek Kelkit-Çoruh vadisini, Trabzon ve hinterlandı ile Akkoyunluların Arminiye bölgesi arasını sınır olarak belirlemişlerdir.34

Fatih Sultan Mehmed'in, Anadolu'da milli birlik meydana getirmeden, doğuda ve batıda birtakım meseleleri hal yoluna koymadan güney siyasetinin bir parçası olarak Mısır meselesi ile ilgilenmesi mümkün değildi. Güneye doğru yönelmek icap ettiğinde, Osmanlı kuvvetleri Dulkadır topraklarından geçecekti. Bundan dolayı Mısır yolunun güvenlik altına alınması ve Mısır'a gidilebilmesi, bu beyliğin Osmanlı hakimiyeti altına alınmasına bağlıydı. Osmanlı ve Memlûkluların bu topraklar üzerindeki iddiaları ve kendi devletleri bakımından bu beyliğin ifade ettiği mana, Dulkadıroğullarını himayeye ve fiilen onları yardımda bulunmaya sevk etti.35

Nitekim Fatih'in Memlûklu Sultanlığı için hayati önem taşıyan Dulkadır Beyliği ile ilgilenmesi ve 1480'de Alaüddevle Bozkurt Bey'i beyliğin başına geçirmesi, iki devlet arasındaki dostça münasebetleri bozacak, beylik toprakları uzun yıllar Memlûklu-Osmanlı rekabet alanı olacaktır.36 Bu iki devletin son çatışması 1485-1491 yılları arasında olmuş, fakat altı yıl süren bu muharebelerden iki taraf da kesin sonuç alamadan çıkmıştır. II. Bayezid'in sefere kuvvetli bir ordu ile gitmeyerek, komutanların yönetimine bırakmış olması, bu dönem muharebelerinin Memlûkluların lehine sonuçlanmasına sebep olmuş, Osmanlılar Çukurova bölgesini Memlûklulara bırakmak zorunda kalmışlardır.37

Memlûkluların Anadolu ile ilgili stratejileri, Mısır'ın güvenliğini sağlamak için Suriye'ye, Filistin'e, Doğu Akdeniz'e egemen olmak, Çukurova bölgesinde Ramazanoğulları, Maraş-Elbistan bölgesinde Dulkadıroğulları topraklarını, önemli bir sınır şehri olan Malatya ve çevresini Osmanlı ile arasında tampon bölge olarak elinde bulundurmaktı.

XV. yüzyıl sonlarında Memlûklu Devleti, Suriye'den başka Doğu Anadolu'da Divriği ve Malatya'ya kadar uzanan bir bölgeye hakimdi. Memlûklular, Osmanlıların Torosların güneyine inmelerini Mısır'ın güvenliği açısından tehlikeli görüyorlardı. Bu noktada Anadolu'nun güvenliği ve bütünlüğü bakımından doğu ve güneydoğuya doğru genişleme siyaseti güden Osmanlılarla, Memlûkluların nüfuz alanı birbiriyle çakışıyordu. Osmanlılar için Anadolu'nun stratejik savunma sınırları, Toroslar, Nur dağları, Zagros dağları, Kars ve Erzurum yaylaları ve Fırat boyları ötesini ihtiva etmekteydi ve Anadolu'nun birliği için bu bölgelere de sahip olunmalıydı.38

D. Yavuz Sultan Selim'in Doğu Politikası

XVI. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı padişahları, çoğunlukla batı yönlü bir siyaset izlemişler ve devletin batı sınırlarını mümkün olduğu kadar genişletmişlerdir. Fakat XVI. yüzyıl başlarında yıkılan Akkoyunlu Türkmen hanedanlığının yerine39 İran'da kurulmuş ve şiiliği devletin resmi mezhebi olarak kabul etmiş olan Safevî Devleti'nin batıya doğru genişlemesi, II. Bayezid devrinden itibaren Osmanlı Devleti için tehlikeli bir durum ortaya çıkarmıştı.40

1507'de Şah İsmail kuvvetlerinin Memlûklu topraklarına saldırdığını, Alaüddevle Bey'in Turna Dağı'na sığınması üzerine Elbistan ve Maraş'ı tahrip ettiklerini, bu arada Malatya'ya da zarar vermiş olduklarını, Memlûkluların Halep valisinin göndermiş olduğu bir rapordan öğrenmekteyiz.41 Bu sırada Diyarbakır'ı ele geçirmiş olan Emir Bey, Elbistan'a gelerek Şah İsmail'e itaatini sunmuştur.42 Kışın yaklaşması üzerine Elbistan'dan ayrılan Şah İsmail, Ustacalu Muhammed Han'ı Diyarbakır valiliğine tayin etmiştir. Mardin şehrinde de 1508 senesinde İranlılar hakim olmuşlardı. Bu yılda Ustacalu Mardin yaylağına gelmiş, kardeşi Karahan'ı da Cizre havalisini yağmaya göndermişti.43 Ayrıca Harput'taki Dulkadırlı kuvvetleri hapsedilerek, kalesine Safevî garnizonu yerleştirilmişti.44 Diyarbakır'daki Kayıtmaz'a Dulkadırlı Alaüddevle'nin yardım gönderdiği haberini alan Ustacalu Muhammed şehir surları önüne gelmişti (1509). Karşı koyan Dulkadırlı kuvvetleri yenilgiye uğradı ve Alaüddevle'nin iki oğlunun başları Şah İsmail'e yollandı. Direnmeyi sürdüren Kayıtmaz da diğer Dulkadırlılarla birlikte katledildi.45 1510'da Alaüddevle Bey'in Diyarbakır'a yeni bir sefer teşebbüsü de Ustacalu Muhammed'in galibiyetiyle neticelenmiş, bu galibiyeti müteakip Ustacalu'nun kuvvetleri Memlûklu hudutlarını ihlal ederek Malatya'ya kadar ilerlemişlerdi. Fakat Safevîlerin müdahelesi bu sefer Alaüddevle Bey tarafından püskürtülmüştü. Bir süre sonra da Dulkadırlılarla Safevîler arasında münasebetlerin düzeldiği görülmektedir. Alaüddevle Bey, bu dönemde Osmanlılardan uzaklaşmış hatta Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışını tebrik etmemişti. Sultan Selim Çaldıran'a giderken Alaüddevle Bey'i Osmanlılarla Dulkadırlıların aynı mezhepten olduklarını hatırlatarak sefere davet etmiş fakat, Dulkadır Bey yaşlılığını bahane ederek sefere katılmamıştır.46 Osmanlı iaşe ve teçhizatını yağmalattıran Alaüddevle'nin yeni saldırılarına engel olmak ve ordusunun gerisini emniyete almak amacıyla Sultan Selim, Kayseri-Sivas arasında kırk bin kişilik ihtiyat kuvveti bırakmış aynı zamanda Çaldıran Seferi dönüşünde de Osmanlı ordusunu arkadan vuran Alaüddevle'nin hakkından gelmeyi planlamıştı.

1510'da Özbekleri ezmeyi başaran Şah İsmail, doğu tarafını emniyetli bir duruma getirerek, İran ve Anadolu Türkleri üzerinde dini nüfuzunu siyasi bir hakimiyete dönüştürmek istemiş ve bütün dikkatini Osmanlı toprakları üzerinde toplamıştı. Yavuz Sultan Selim'in tahta geçtiği 1512 yılında Doğu Anadolu'da mezhep ayrılığını kullanarak kargaşa yaratması, Osmanlı-Safevî münasebetlerini daha kötü hale getirmişti.47 Geniş ölçüde Anadolu'dan giden Türk boylarına dayanan Safevî Devleti'nin yeni bir siyasi ve dini ideoloji ile ortaya çıkıp, Osmanlı sünni idaresine alternatif bir yönetim şekli vaad eden propoganda faaliyetleri doğu siyasetinin mahiyetinde çok mühim bir değişmeye yol açtı. 1500'lü yıllardan itibaren Anadolu'da görünürde dini mahiyet arz eden isyan hareketleri, Osmanlılar için şark

meselesine öncelik kazandırdığı gibi, devletin genel siyasetinde de dikkat çekici bir yeniliğe sebebiyet verdi. Safevîlere karşı dini zeminde fikri bir temel oluşturulup, sünni görüş bütün teferruatıyla ortaya kondu.48

19 Mart 1514 günü Edirne'den yola çıkan ordu, Sivas'a geldiği sırada, Osmanlı ordusunun yaklaştığını haber alan Diyarbakır ve Doğu illeri valisi Ustacalu Muhammed Han bu bölge halkını daha içerilere sürmüş ve Azerbaycan'a doğru kaçarken geri kalan her şeyi ateşe vermişti. Sınır bölgesi Safevî felaketiyle virane haline gelmiş, ekili dikili hiçbir şey kalmamıştı. Erzincan Ovası'na ve Tercan'a ulaşıldığında Sultan Selim, Faik Bey'i Bayburt'u işgal etmeye, Ferahşad Bey'i de Tercan üzerine göndermiştir. 20 Ağustos'ta Bayezid kalesi teslim alınmış, 23 Ağustos'da da iki tarafın ordusu Çaldıran'da karşılaşmış ve savaş Osmanlıların zaferiyle neticelenmiştir.

Tebriz'e giden Padişah'a dönüşünde Gürcü Hanı tarafından İspir'in anahtarları gönderilmişti. Daha önce gönderilen Faik Bey Bayburt'u henüz alamadığı için kaleyi kuşatan Bıyıklı Mehmed Bey'e başarı sağlanması için kesin emir göndermiş, neticede Bayburt kalesi de zapt edilmiştir. Sultan Selim, Bayburt, Erzincan, Karahisar, Trabzon ve Canik'in idaresini Bıyıklı Mehmed Bey'e vererek onu İran sınırını beklemeye memur ederek Amasya'ya dönmüştür.49

E. Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hakimiyetine Alınışı

Osmanlılar ve Safevîler arasında Çaldıran'da olduğu kadar bütün kudretleriyle karşı karşıya gelecekleri bir savaş olmamışsa da, Doğu Anadolu üzerinde kimin hakim durumda kalacağı meselesi iki tarafı da uzun süre meşgul etmiştir. Osmanlılar çekilir çekilmez bilhassa İran'ın kuzeyinde Şah İsmail'in hakimiyeti ve otoritesi yeniden kurulmuştu. Fakat Doğu Anadolu'da bu nüfuz ve hakimiyet hiçbir zaman Çaldıran savaşından önceki yıllarda olduğu gibi yerleşememiştir. Çünkü Osmanlılar bu toprakların kendilerine bağlanmasını, İmparatorluğun güvenliği, İran'ın batı ve kuzey kesimlerinin baskı altında tutulması ve bunu izlemesi düşünülen İran seferlerinin güçlüklerini ortadan kaldırması bakımından lüzumlu görüyorlardı. Bu sebeplerden dolayı Sultan Selim Amasya'da iken Doğu Anadolu ile ilgili bazı kararlara varmış bulunuyordu. Fakat çok problemli olan bu toprakların alınmasının zorluğunu bildiğinden, askeri hareketten ziyade politik davranmayı tercih etmiş, Şah İsmail'in bölge halkına uyguladığı yanlış siyasetten de istifade etmiştir. Bu siyaset Doğu Anadolu'da bulunan Kürt beylerine karşı Şah İsmail'in düşmanca tavır takınmasıydı. Osmanlı nüfuzunun doğuya doğru yayılması esnasında, sünni Kürt beylerinin bundan etkileneceğini düşünerek bu beylerden bir kısmını tevkif ettirmiş ve beyliklerine son vermişti. Bu durum müstakil aşiretler halinde yaşayan Kürtleri de rahatsız etmiş, sadece bir kısmı korkudan ona itaat eder olmuştu. Nitekim bunların bir kısmı, Çaldıran savaşına gidilirken Sultan Selim'e sığınmış, hatta Çaldıran savaşına da Osmanlılar safında katılmışlardı.50

Şah İsmail'e karşı koruma vaadinin bu toplulukları kendine çekeceğini anlayan Sultan Selim, bazı kararlar almış bunun bir tezahürü olarak da daha önce öldürülmüş olan Kürd Rüstem Bey'in

topraklarını oğlu Hüseyin Bey'e vermiştir.51 Bu durum Osmanlılara tabiyeti artırmıştır. Kürt beylerinin tabiyetinin artmasında Osmanlılar lehine propoganda yapan İdris-i Bitlisî'nin rolü büyük olmuştur. Padişah Çaldıran savaşı sonrası Amasya'ya döndüğü vakit İdris-i Bitlisî'yi Diyarbekir bölgesine fetihlere zemin hazırlamak ve Kürt beylerinin tabiyetini temin etmek üzere göndermiştir. Çaldıran zaferiyle kazanılan neticeleri tamamlayan, İdris-i Bitlisî'nin mahirane müzakereleri ve bunun sonucunda yöre beylerinin Osmanlı itaati altına alınması olmuştur. Böylece Sultan Selim'in Doğu ve Güneydoğu Anadolu siyasetini belirleyen kişilerden birisi olarak,52 yüklendiği siyasi ve askeri faaliyetleri başarıyla yerine getirmiş oluyordu. Bu faaliyetler neticesinde savaş sonrasında bölge tamamiyle Osmanlı hakimiyetine girmiştir.53

Yavuz Sultan Selim, aralarında ittifak yaparak İranlılara cephe alan Bitlis hakimi Emir Şerefeddin, Hısnıkeyfa emiri Halil, İmadiye hakimi Sultan Hüseyin, Hizran meliki Emir Davud, Urmiye, Cizre, Eğil, Palu, Siird, Meyyafarikin gibi yirmi beş Kürt Beyine itaatleri karşılığı beyliklerine ait topraklar üzerinde haklarını tanıyan beratlar, istimaletnâmeler gönderilmiş, sayısız askerle yeniden İran topraklarına yürümek kararında olduğunu duyurmuştu.54 Vilayet haline getirilen Diyarbekir'in idaresi de eskiden Akkoyunlu divanında çalışmakta olan İdris-i Bitlisî'ye verilmiş, daha sonra 1518 senesinde bölgenin tahriri işini de Bitlisî tamamlamıştır.55

Dulkadır Beyi Alaüddevle ile ittifak etmiş olan Şah İsmail, kendisinden sonra sıranın Mısır'a geleceğini söylemek suretiyle Memlûklu sultanını uyarmış, Osmanlı aleyhine bir ittifak oluşturmaya çalışmıştır. Çaldıran sonrası ilk teşebbüsleri, kuvvetli bir kalesi olan Kemah'a sığınmış durumdaki Safevîlerin kendilerine yakın olan Osmanlı topraklarına tecavüz etmeleriydi. Bu durum karşısında Sultan Selim, Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı topraklarına katılmış, fakat Timur istilasından sonra kaybedilmiş olan Kemah kalesinin kuşatılmasını Erzincan valisi Bıyıklı Mehmed Paşa'dan istedi. Kendisi de 19 Nisan 1515'de hareket ederek 19 Mayıs'ta Kemah'a vardı. Celalzâde'nin "doğu ülkesinin kilidi" olarak tanımladığı Kemah, aynı gün alınarak Karaçinoğlu Mehmet Bey'e verildi.56

Nitekim Kemah'ın Osmanlıların eline geçtiğini, Bayburt'un Bıyıklı Mehmed Paşa'ya verildiğini duyan Şah İsmail, Nur Ali komutasında güçlü bir orduyu Mehmed Paşa'nın üzerine göndermiştir. Seferin haberini casuslar vasıtasıyla almış olan Mehmed Paşa, Canik, Karahisar, Erzincan, Kemah ve bazı Kürt beylerinin kuvvetlerini toplayarak Erzincan yakınında Safevî kuvvetleri ile karşılaştı, vuku bulan savaş Safevîlerin yenilgisiyle sonuçlandı.57

Kemah kalesinin alınmasından sonra, kendisini beylik makamına getiren Osmanlı Devleti'nden yüz çevirip Memlûklu ile iş birliği yapan, Kemah kuşatması yapılırken Osmanlı iaşe kollarını yağmalatan Alaüddevle Bey'in topraklarına sıra gelmişti. Çaldıran savaşına Osmanlı safında katılarak hizmette bulunan ve karşılığında kendisine Kayseri ve Bozok sancakları verilmiş olan Şehsuvaroğlu Ali Bey, Dulkadır hududuna tayin edildi. Bunun üzerine Alaüddevle Bey, Ali Bey'in bu sancaklara getirilmesini Kansu Gavri'ye şikayet etmiş, Yavuz'a elçi gönderen Memlûklu Sultanı, Ali Bey'in bu sancaklardan alınmasını rica etmiştir.58

Sultan Selim, Kemah'ı alıp Sivas'a geldiği sırada Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa ve Şehsuvaroğlu Ali Bey'i Dulkadır memleketini zapt etmek üzere göndermiş, kendisi de Ürgüp ile Kayseri arasındaki İncesu'ya gelmiştir. 13 Haziran 1516'da Göksun yakınlarındaki Ördekli mevkiinde Osmanlı kuvvetleri ile karşılaşan Alaüddevle Bey yenilgiye uğrayarak, ailesinden kişilerle birlikte maktul olmuştur.59 Dulkadır memleketi tamamiyle işgal olunarak, buraya bağlı şehirlerin idaresi, Sultan Selim adına hutbe okunmak üzere Şehsuvaroğlu Ali Bey'e verilmiştir.60 Alaüddevle'nin hazinesinden ve Dulkadır topraklarının işgalinden dolayı ele geçen ganimet, Çaldıran'dakinden fazla idi.61 Ali Bey her fırsatta Osmanlıya bağlılığını ispat ederek, Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Diyarbekir'i fethinde iki bin kişilik kuvvet göndermiştir.62

Mısır meselesinin sonuçlanmasını hedefleyen Sultan Selim, görünüşte İran'a karşı olduğu izlenimi vererek kırk bin kişilik kuvvetle Hadım Sinan Paşa'yı Kayseri'ye, oradan Maraş-Malatya üzerinden Diyarbekir'e göndermiştir. Elbistan'dan Memlûklu sınır şehri olan Malatya'ya ulaşan Sinan Paşa, Memlûklu sınır komutanlarına haber gönderip, Malatya yakınında bir yerden Fırat üzerinde köprü kurularak geçilmesi için izin istemiş, fakat bu istek reddedilmiştir.63 Sultan Selim 28 Temmuz'da Malatya Ovası'na geldiğinde, bir taraftan Kansu Gavri ile Selim arasındaki mektuplaşmalar devam ediyor, Gavri özellikle Elbistan ve Maraş'ın kadimden beri Mısır'a tabi olduğunu söylüyordu. Padişahın gelmesi ile Sinan Paşa kuvvetleri burada birleşmiş, Selim'in Mısır üzerine olduğunu açıkladığı "Tohma Çayırı Kararı" da burada alınmıştı. Bu karardan altı gün sonra 5 Ağustos 1516'da Malatya'dan güneye yönelerek, Mısır seferini başlatmıştır. Osmanlı ordusu Antep'e yaklaşınca Memlûkluların Antep valisi Yunus Bey, Osmanlılara katılarak Halep'e kadar orduya rehberlik etmeyi üzerine almıştı. Bundan sonra Osmanlı pişdarları Malatya'ya gelip o zamana kadar Dulkadırlıların idaresinde olmakla birlikte, Memlûklu nüfuzu altında bulunan Behisni, Gerger, Kahta, Hısnı, Mansur gibi kaleleri istilaya başladılar. Halep'in alınışı ve Şam'a gidildiği sırada, Malatya, Darende, Minşar, Gömü, Gerger, Behisni, Kâhta, Divriği, Ayıntab, Rumkale emsali otuz pare Mısır kalesi Osmanlı eline geçmişti.64

Safevîlerin elinde bulunan Diyarbekir, bu devletin Osmanlı sınırındaki en önemli şehirlerden bir tanesiydi. Dolayısıyla Diyarbekir'ın alınması doğu sınırları açısından ve özellikle İran'a karşı önemli bir teminat oluşturacağından, Osmanlı Devleti için bu dönemde büyük önem taşımaya başlamıştı.65 İdris-i Bitlisî'nin gayretiyle Diyarbekir halkı şehirdeki Safevîlerin bir kısmını öldürmüş ve kalanı kovmuştu. Diyarbekir'in Şah eline geçmesi ile Osmanlılara sığınmış olan Uzun Hasan'ın torunlarından Sultan Murad şehri almaya memur edilmişse de, Sultan Murad başarı kazanamamıştır. Şah İsmail Doğu Anadolu'da Osmanlı lehine gelişen bu değişikliklere mani olmak maksadıyla, Ustacalu Muhammed Han'ın kardeşi Karahan'ı Diyarbekir'i kurtarmakla görevlendirmiştir. Şah İsmail'e bağlılıkları devam eden Ruha hakimi Turmış Han'ın kuvvetleri ile, Mardin ve Hısnıkeyfa'dan katılanlarla birlikte Diyarbekir'i kuşatmıştır. Sultan Selim, kendisinden yardım isteyen Diyarbekir halkına bir kısım kuvvetle Yiğit Ahmed'i göndermişse de, aynı sırada Dulkadır topraklarına yönelmiş olduğundan fazla yardımda bulunamadı ve şehir bir yıl süreyle Safevîlerin kuşatmasında kaldı.66

İdris-i Bitlisî'nin tavsiyesi üzerine, Bayburt'ta bulunan Bıyıklı Mehmed Paşa, Rum Beylerbeyi Şadi Paşa ile birlikte Diyarbekir'in imdadına koşmuştur. Bu sırada Bitlisî de Doğu Anadolu'da bulunan Kürt ümerasını Diyarbekir'e yardım etmek üzere ayaklandırmıştır. Bunlar Kiği sancağı önünde birleşerek önce Çapakçur'u Safevîlerden kurtardılar, daha sonra Diyarbekir önlerine geldiler. Osmanlı ordusunun da gelmesi üzerine, Karahan muhasarayı kaldırarak Mardin'e firar etti. Osmanlı kuvvetleri 1515 Eylül'ü ortalarında şehre girdiler.67 İdris-i Bitlisî, Sultan Selim'den Diyarbekir bölgesine Kürt beylerinin itaat edecekleri birini tayin etmesini istediğinde Selim, Bıyıklı Mehmed Paşa'yı uygun görerek Diyarbekir beylerbeyliğini vaad etmişti. Nitekim 4 Kasım 1515'te beylerbeyliğine tayin olundu. İdris-i Bitlisî'ye ise padişah tarafından hediyeler gönderildi.68

Karahan'ın Mardin yönüne çekilmesi üzerine, Osmanlı kuvvetleri Diyarbekir'de fazla kalmayarak onu takibe koyuldular. Karahan Sincar sahrasına yöneldiği sırada, Osmanlı askerlerin sıcaktan etkilenmesi ve susuzluk sebebi ile Cavsak'ta beklemesi üzerine, İdris-i Bitlisî Mardin'in alınmasının uygun olacağını söyleyerek Bıyıklı Mehmed Paşa ile birlikte Mardin'e doğru yönelmiştir. Şehir halkına sulhen teslim olmaları teklif olunduğunda, Mardin halkı Bitlisî'nin mal ve canlarının korunacağına dair teminatını iyi karşılayarak, teklifi kabul etmişlerdir. Ekim 1515'de şehir böylece Osmanlılar namına İdris-i Bitlisî ve Hısn-ı Keyfa emiri Halil tarafından teslim alındı. Ancak Safevîler tarafından şiddetle savunulan iç kaleye girmek mümkün olamamıştı. Bu sırada Bıyıklı Mehmed Paşa ile Sivas ve Amasya Beylerbeyi Şadi Paşa arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Kendisine padişah tarafından sadece Diyarbekir'in alınması görevinin verildiğini, bunun da yerine getirildiğini söyleyerek Mardin kuşatmasına yanaşmadı ve elli bin kişilik kuvvetiyle kendi eyaletine çekildi. İdris-i Bitlisî bu ihtilafı çözmek için çaba gösterdiyse de başarılı olamadı. Bu sebeple Bıyıklı Mehmed Paşa, Mardin'i tahliye ederek o kışı Diyarbekir'de geçirme kararı aldı.

Osmanlı askerlerinin şehri boşalttığı haberini alan Karahan, Sincar'dan geri dönerek şehri yeniden zapt etti. Şadi Paşa'nın yersiz hareketi yüzünden Mardin'in elden çıktığını, Diyarbekir'e çekilmek zorunda kalan Bıyıklı Mehmed Paşa'nın sıkıntılı duruma düştüğünü haber alan Padişah, Şadi Paşa ve ona tabi beyleri icazetsiz çıkıp dönüp geldikleri için azl etmiş ve hapsettirmiştir.69 Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa Diyarbekir'e gönderilmiş, yol güzergâhı üzerinde olup, hâlâ İran kuvvetlerinin elinde bulunan Çerkes Hüseyin Bey'in muhasara ettiği Harput kalesini 26 Mart 1516 tarihinde Kemah hakimi olan Karaçinoğlu Ahmed Bey ile beraber almışlardır.70 Harput bir Osmanlı sancağı haline getirilerek önce Çerkes Hüseyin Bey'e, onun şehit olması üzerine, bölgenin fethine katılmış olan Çavuş Ahmed Bey'e verilmiştir.71

Şah İsmail, Karahan'a yardım edebilmek için Hemedan, Kelhuran ve Bağdat hakimini kuvvetleri ile birlikte Mardin'e göndermiştir. Bu kuvvetler Mardin'e ulaşmadan yörenin Kürt beyleri ile İdris-i Bitlisî'nin oğlu Ebü'l-Mevahib'in baskınına uğramış ve kaçmışlardır. Osmanlı kuvvetlerinin bölgeye ulaşmasından önce Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Karahan'a karşı planladığı operasyon ise başarısızlıkla neticelenmiş ve Kantara'da Karahan ile karşı karşıya gelen bir kısım kuvvetler kaybedilmiştir. Osmanlı kuvvetlerinin gelmesi ile Mehmed Paşa, Karahan'ı takibe koyulmuş ve onu Koçhisar yakınlarında

Dede Kargın sahrasında yenmiş, Karahan'ın kesilen başı ise Akşehir'de bulunan Sultan Selim'e gönderilmişti. Neticede Mardin tekrar muhasara altına alındı ve şehir halkı Osmanlı kuvvetlerine şehri teslim etti. Sadece Karahan'ın kardeşi Süleyman Bey Mardin kalesine çekilerek mücadeleye devam ediyordu. Bu arada Mısır seferine çıkmış olan Sultan Selim'in çağrısı üzerine Mehmed Paşa Mercidabık muharebesine katılmış ve Haleb'in fethinden sonra Mardin'e tekrar dönmüştür. 1516 yılı sonu veya Ocak 1517'de Mardin kalesi kesin olarak zapt edilmiş oldu.72 Çermük, Hısn-ı Keyfa, Ergani, Ruha, Siirt, Telafer, Çemişgezek, Arapgir gibi Güneydoğu Anadolu'nun önemli şehir ve kaleleri de kısa sürede Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir.73

Doğu Anadolu şehirleri içinde sadece Van'ın Osmanlı hakimiyetine girişi daha geç olmuştur. 1507'de Safevîlerin Van, Erciş, Bitlis'i İzzeddin hanedanının elinden almış, Çaldıran zaferi sonrasında bu yöreden Bitlis hakimi Şeref Han şehrin anahtarlarını Yavuz Sultan Selim'e teslim etmişti. Sultan Selim ve Şah İsmail'in ölümünden sonra, Kanunî Sultan Süleyman ile Şah Tahmasp arasındaki mücadeleler başlamıştır. 1529'da Şah Tahmasp, Van bölgesi naibi olarak Ürkmez Bey'i atamış, bu ve diğer Safevî naibleri bölgedeki yerli beylerden Bitlis hakimi Şeref Han, Mahmudî hakimi İvaz, Hakkari hakimi Melek beylerle mücadele halinde olmuştur. 1533'te İran seferine çıkan İbrahim Paşa, İran sınırına yakın olan kaleleri ele geçirme fırsatı aramış, Adilcevaz, Ahlat, Erciş ve Revan kalelerinin beylerine hoş konuşur adamlarını göndermiştir. Kale beylerinden Osmanlı ordusu geldiğinde kale anahtarlarını teslim edeceklerine dair söz alınmıştır.74 1534 ilkbaharında İbrahim Paşa Halep kışlağından hareketle Van yöresine geldiğinde, adı geçen bu kalelerin anahtarları söz verildiği gibi kendisine sunulmuştu. Ayrıca Van kalesinin anahtarı da teslim olunmuştu. Fakat Tahmasp, Kanunî'yi Azerbaycan'a sefer yapması için ikna eden Ulama Han üzerine yürüyünce, Ulama Han Tebriz'i bırakıp Van kalesine gitmiş oraya kapanmıştır. Şah Tahmasp ardından gelerek Van kalesini kuşatmışsa da, Şah Mirza'nın Kanunî'ye itaatini sunduğu ve padişahın da kendisini İran hükümdarı olarak tanıdığı haberi gelince, kuşatmayı kaldırıp Acem Irakı'na dönmek zorunda kalmıştır.

Van üzerinde Kanunî Sultan Süleyman-Şah Tahmasp mücadelesi 1535 yılı boyunca da devam etmiş 1536 yılı başlarında Sultan Süleyman'ın İstanbul'a dönmesi ve Osmanlı kuvvetlerinin bölgeden çekilmesi ile Erciş ve Van Safevî idaresine geçmiştir. 1548'de yapılacak olan İran seferine kadar Van bölgesi ile fazla ilgilenilememiş, Macar kralı Ferdinand ile yapılan mücadeleye ağırlık verilmiştir. İran üzerine yapılan ikinci sefer esnasında, Erzurum üzerinden Adilcevaz'a varıldığında Ulama Paşa ve Karaman Beylerbeyi Piri Paşa, Van kalesini kuşatmakla görevlendirilip gönderilmişlerdir. Tebriz'in fethi sonrasında 15 Ağustos 1548'de Van Ovası'na padişahın otağı kurulmuş ve kalenin fethine girişilmiştir. Kalenin fethinden sonra Adilcevaz, Erciş, Ahlat tekrar Osmanlıların eline geçmiştir.75 Anadolu defterdarı İskender Paşa'ya tevcih edilen Van beylerbeyliği, Osmanlı-İran sınırında ve Safevîlerle yapılan mücadelelerde, Osmanlı Devleti'nin ileri karakolu vasfında olması sebebiyle, siyasi yönden devamlı bir hareketliliğe sahne olmuştur.

Osmanlı İdari teşkilatı içerisinde 1518 tahririne göre Amid, Mardin, Sincar, Beriyyecik, Ruha, Siverek, Çermik, Ergani, Harput, Arapkir, Kiği ve Çemişgezek'ten müteşekkil Diyarbekir eyaleti, Safevî

dönemi tesiri ile oldukça geniş bir sınıra sahipti ve bütün Doğu Anadolu sancakları bu eyalette bir araya toplanmıştı. Bir süre sonra Erzurum beylerbeyliği teşkil edilerek, Diyarbekir beylerbeyiğinin kuzeyindeki bir kısım yerler buraya bağlanmıştır. Kanuni Dönemi'nde ise Van ve Urfa eyaletleri teşkil edildiğinden, doğu ve güneyindeki bazı yerlerin bu yeni eyaletlere geçtiği görülmektedir.76 1548'de ihdas edilen Van beylerbeyliği, Adilcevaz, Muş, Bitlis, Bargiri, Erciş, Mahmudî gibi sancakları ihtiva etmekteydi ve Van sancağı paşa sancağı mahiyetindeydi.77 Maraş, Malatya, Elbistan, Ayıntab, Divriği, Kahta, Gerger, Sümeysat vs. beldeleri ihtiva eden Dulkadır bölgesi, Şehsuvaroğlu Ali Bey'in ölümünden sonra "vilâyet-i Arab" adıyla beylerbeylik olarak Osmanlı idari sisteminin içinde yer almış, kısa süre sonra da bunların bir kısmı Rum-ı Hadis eyaletine dahil olmuşlardır.78

Osmanlı siyasi ve idari sisteminin önemli bir özelliği, bölgenin ve alınan topraklarda yaşayanların durumunu göz önünde bulundurmak suretiyle yönetim kurmuş olmasıdır. Bu önemli idari geleneği Doğu Anadolu'nun alınışından sonra da uygulayan Osmanlı Devleti, hakimiyetine geçmesinde yardımını gördüğü mahalli beylere de bazı haklar vermiştir. Böylece Osmanlı idaresi altında birleşme, bütünleşme sağlanmış, mahalli beylerin tahakkümü kırılmıştır.79 İmparatorluğun başka yerlerinde kaldırılmış olmasına rağmen, vassal düzen burada yürürlüğe konmuştur. Mahalli beyler, Osmanlı egemenliğini tanımak kaydıyla, kendi bölgelerinde serbest olmuşlar ve babadan oğula geçen valiliklerini devam ettirmişlerdir.80 Kanunî devrinden sonra da "ellerine verilen kadim temessükler mucebince" denilerek, "yurtluk ve ocaklık" yoluyla sancak ve dirlik tasarruf edenlerin imtiyazları devam etmiştir. Uygulanan vergi sistemi sancakların durumuna göre kanunnâmelerde ayrı ayrı yazılmış, önceki dönemin kanunlarının bir kısmı bir müddet uygulanarak tedricen kaldırılmışlardır.81

Osmanlı'nın doğu ve güney siyasetinin bir parçası olarak Doğu Anadolu şehirlerini alması ile Osmanlıların bölgedeki egemenliği pekişmiş, Dulkadırlıların Osmanlı hakimiyetine katılması ve dağlık ülkesindeki geçitlerin elde edilmesiyle de Memlûklulara giden yol açılmıştı. Doğu Anadolu'nun fethi Osmanlı'nın Anadolu'dan Kafkasya, Suriye ve İran'a açılan önemli stratejik geçitleri elinde bulundurmasını ve bu ülkelere sefer düzenleyip savunma hattı kurması imkanını sağladığı gibi Azerbaycan ve Irak hakimiyeti yolunda dayanak noktası da oluşturmuştur. XVI. yüzyıl başlarına kadar bölgede nüfuz sahibi olan İranlılar ve Memlûkluların sahip olduğu yerlerin alınması ile Anadolu'dan yabancı ayağı çekilmiş, milli birlik sağlanmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun önce Safevîlerden, sonra nüfuz sahası olan yerlerin Memlûklulardan alınması ve Mısır seferini açıklayabilmek için aynı zamanda o dönemde dünya tarihinde, batı Asya-Akdeniz ticaretinde meydana gelen değişmeleri de göz önünde bulundurmak suretiyle değerlendirmek gerekir. Nitekim bu toprak kazanımları ile Doğu Anadolu'dan geçen Tebriz-Halep ve Tebriz-Bursa ticaret yolu Osmanlı kontrolü altına girmiş, Memlûklu topraklarının alınması ile de Süveyş'e kadar uluslararası ticari yolların denetimi Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir.

1 Persler ve Roma devrinde Ankara'dan Kayseri-Zamantı-Malatya-Tomisa'ya uzanan yolun yanı sıra Sivas-Divriği-Erzurum'dan doğuya uzanan yollar için bkz. W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi

Coğrafyası, (nşr. M. Pektaş), İstanbul 1986, s. 22 (Küçük Asya Haritası); Selçuklular ve daha sonra Osmanlılar devrinde Konya'ya ulaşan yollar oradan Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum yoluyla İran ve Gürcistan'a, bu yolun Sivas'tan ayrılan bir kolu Malatya, Diyarbakır, Mardin, Musul üzerinden Bağdat ve Basra'ya uzanıyordu. Trabzon'dan başlayan bir başka güzergah, Gümüşhane, Bayburt, Aşkale'yi izleyerek Erzurum'da diğer ana yollar ile birleşip, Tebriz'e gidiyordu. Bkz. K. Özergin, Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları, (Basılmamış Dr. Tezi), İstanbul 1959, s. 28-35, 98 vd., 128 vd, 160 vd.

2 Türklerin Doğu Anadolu'ya ilk akınları hakkında bkz. Xenefon, Anabasis, (nşr. H. Örs), İstanbul 1962, s. 142. vd.; G. Nemeth, Atilla ve Hunlar, (nşr. Ş. Baştav), İstanbul 1962, s. 60; Herzfeld, Paikuli I, Berlin 1924, s. 17, 133; Z. V. Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981, s. 155, 166-167, 170; T. Tarhan, Eski Çağda Kimmerler Problemi, (Basılmamış Dr. Tezi), İstanbul 1972, s. 103 vd.; B. Ögel-H. D. Yıldız ve Diğerleri, Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu, Ankara 1986, s. 12 vd.

3 P. Pelliot, Notes on Marco Polo II, Paris 1963, s. s. 864;; T. Baykara, "Doğu Anadolu=Türkmenia (Türkmen Ülkesi), Atsız Armağanı, İstanbul 1976, s. 61 vd.

4 F. Sümer, Kara Koyunlular, Ankara 1984, s. 33 vd.

5 İ. H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara 1988, s. 180 vd.; F. Sümer, a.g.e., s. 34, 38.

6 B. Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri I, 1578-1590, İstanbul 1962, s. 2-3; F. Sümer, a.g.e., s. VII-VIII, 20 vd.; İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 180.

7 Y. Yücel, Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402), Ankara 1989, s. 4 vd.

8 Oruç bin Adil, Tevarih-i Al-i Osman, s. 32; Aşıkpaşazâde, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, (nşr. N. Atsız), Ankara 1985, s. 74-75; Hoca Sadeddin, Tâcü't-Tevârih I, (nşr. İ. Parmaksızoğlu), Ankara 1992, s. 229-230; Neşrî I, s. 341 vd; Aynî, İkdü'l-Cümân III, s. 78; Lutfi Paşa, Tarih-i Al-i Osman, İstanbul 1341, s. 51; Müneccimbaşı Ahmed, Câmiü'd-Düvel-Osmanlı Tarihi (1299-1481)-, (nşr. A. Ağırakça), İstanbul 1995, s. 139.

9 Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi II, (yay. haz. M. Çevik-E. Kılıç), İstanbul 1989, s. 467.

10 Makrizî, Es-Süluk li Marifet-i Düveli'l-Müluk, II, (nşr. M. Ziyade), Kahire 1971, s. 142 vd.; Malatya civarına yapılan Memluklu akınları için bkz. İbn Kesir, El-Bidaye Ve'n Nihaye XIV, Beyrut 1977-1982, s. 29.

11 Ebu'l-Fida, El-Muhtasar Fi Ahvali'l-Beşer II, (nşr. M. Deliyyub), Beyrut 1997, s. 418 vd.; O. Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1993, s. 191-192.

12 Makrizî II, s. 144, 533; İbn Tagribirdi V, s. 137; İsmail Hakkı, "Anadolu'da Üç Mühim Sima-Emir Çoban-", TOEM I/15, (Haziran 1930-Mayıs 1931), s. 67.

13 G. Göğebakan, XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560), (İnönü Ün. SBE. Dr. Tezi), Malatya 1998, s. 20 vd.

14 O. Kılıç, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648), Van 1997, s. 9 vd.

15 J. E. Woods, 300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular, (ek yazılar. M. Sözen-N. Sakaoğlu), İstanbul 1993, s. 270.

16 İbn Tagribirdî, XI, s. 265; Makrizi, II/3, s. 1104, 1166; Nizameddin Şamî, Zafernâme, (nşr. N. Lugal), Ankara 1987, s. 262 vd.; Hoca Sadeddin, I, s. 232; Y. Yücel, a.g.e., s. 69 vd.;.

17 Hoca Sadeddin, I, s. 236; Solakzâde, I, s. 91.

18 Nizameddin Şamî, s. 285-286; Y. Yücel, a.g.e., s. 69 vd., 110 vd.

19 Nizameddin Şamî, s. 299 vd.

20 Nizameddin Şamî, s. 332; F. Sümer, a.g.e., s. 70.

21 İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 189; F. Sümer, a.g.e., s. 74 vd.

22 F. Sümer, a.g.e., s. 79 vd.

23 F. Sümer, a.g.e., s. 90-91.

24 İbn Tagribirdi, VI, s. 415-416; Abubakri Tihrani, Kitab-ı Diyarbakriyye-Akkoyunlular Tarihi-I, (nşr. N. Lugal-F. Sümer), Ankara 1962, s. 69-70; F. Sümer, a.g.e., s. 96 vd.

25 Abubakri Tihrani, I, s. 83 vd.; F. Sümer, a.g.e., s. 119 vd.

26 R. Yinanç, Dulkadir Beyliği, Ankara 1989, s. 34.

27 İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 172; R. Yinanç, a.g.e., s. 56 vd.

28 İbn Tagribirdi, VII, s. 732; A. Tihrani, I, s. 569; J. E. Woods, a.g.e., s. 172; W. Hınz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, (nşr. T. Bıyıklıoğlu), Ankara 1992, s. 40 vd.

29 J. E. Woods, a.g.e., s. 195-196.

30 Fatih'in Doğu Anadolu siyaseti hakkında geniş bilgi için bkz. S. Tansel, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti, Ankara 1999, s. 281-328.

31 İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 193; J. E. Woods, a.g.e., s. 197; S. Tansel, a.g.e., s. 324 vd.

32 Müneccimbaşı, Camiü'd-Düvel, s. 278 vd.

33 Fatih devrinde Osmanlı-Akkoyunlu münasebeti, Otlukbeli savaşı hakkında bkz. Aşıkpaşazâde, s. 178 vd.; Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth, (nşr. M. Tulum), s. 150 vd.; Mehmed Neşri, Kitab-ı Cihan-nüma, II, (nşr. F. R. Unat-M. A. Köymen), Ankara 1987, s. 803-821; İbn Kemal, Tevarih-i Al-i Osman, VII, (nşr. Ş. Turan), s. 323 vd.; Hoca Sadeddin, III, s. 113 vd.

34 J. E. Woods, a.g.e., s. 235.

35 S. Tansel, a.g.e., s. 329 vd.

36 Ş. Tekindağ, "Fatih Devrinde Osmanlı-Memluklu Münasebetleri", İÜ EFTD XXX, (1976), s. 77 vd.

37 T. C. Genelkurmay Başkanlığı, Osmanlı Devri Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi-Mercidabık (1516) ve Ridaniye (1517) Meydan Muharebeleri, Ankara 1990, s. 2.

38 S. Tansel, a.g.e., s. 331; T. C. Genelkurmay, a.g.e., s. 4.

39 Akkoyunlu imp'nun dağılma süreci yaşanırken, Diyarbekir, Arminiye ve Azerbaycan Elvend Bey'in denetimindeydi. Irak-ı Arap'da hüküm süren Sultan Murad'ın yönetimi ise Diyarbakır'ın Safevî taraftarlarının eline geçmesiyle bir yıl içinde sona ermiştir. (1507-8) Fakat Sultan Murad bu bölgedeki patlak veren Safevî karşıtı isyanlar sırasında 1513'de tahta geçen Selim'in desteğiyle Bayındırları, geleneksel Türkmen ve Kürt bağlaşıklarını ülkesinin gaspçılarına karşı çevresinde toparlamaya çalışmıştır. Bu tarihlerde Bitlis, Mardin, Çemişgezek, Eğil, Hazo ve diğer merkezlerin ağaları ve eski valileri Safevi egemenliğine karşı ayaklanmışlardı. J. E. Woods, a.g.e., s. 269, 297 d. nu. 136; Bu bölgede hakim olan Hakkari, Cezire, Hısn-ı keyfa, Çemişkezek, Mıcıngerd, Pertek, Sakaman, Egil, Palu, Çermik, Kilis, Meyyafarikin, Eruh, Bitlis vs. beyler ve valiler hakkında bkz. Şerefhan, Şerefnâme, (çev. M. E. Bozarslan), İstanbul 1990.

40 Safevî Devleti'nin kuruluşu ve önemli bir tehdit haline gelmesi hakkında bkz. F. Sümer, Safevî Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1976, s. 1 vd.; İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., II, s. 225 vd., 253 vd.; Akkoyunlu ve özellikle Bayındır ileri gelenleri Şah İsmail'in katliamından kurtulmak amacıyla asıl bölgelerinden daha içerilere çekilirken Osmanlı topraklarına da sığınmışlardı. Osmanlı hakimiyeti tesis edildikten sonra "sipahi" ve "beyzâde" kimliklerinde varlıklarını korudular. Erzincan'daki büyük bir bey ailesi Elvend Bey'in, Elbistan'daki Uğurluoğulları Uğurlu Mehmed Bey'in, Trabzon'daki Muradhanoğulları son Akkoyunlu hükümdarı Sultan Murad'ın soyundan,

Divriği'deki Karamahmudoğulları Akkoyunlulardan indiklerini ileri sürmüşlerdir. Bkz. M. H. Yinanç, "Akkoyunlular", İ. A. II, s. 262-263; J. E. Woods, a.g.e., s. 270.

41 İbn Iyas, Journal D'un Bourgeoıs Du Caıre-Chronıque D'İbn Iyas-I, (nşr. G. Wıet), Kahire 1945, s. 114; Hayrullah Efendi, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarihi, V, (nşr. Z. Danışman), İstanbul 1972, s. 21; R. Yinanç, a.g.e., s. 93 vd.

42 Rumlu Hasan, Chronicle of The Early Safewis-Ahsenü't-Tevarih-, (nşr. N. Seddon), Boroda 1931, s. 93.

43 Rumlu Hasan, s. 104.

44 Emir Bey Elbistan'a gelirken Diyarbakır'ın idaresini kardeşi Kayıtmaz'a bırakmıştı. Safevîlere düşman olan Kayıtmaz, Ustacalu'ya şehri teslim etmeyi reddetti. Yörenin Kürtleri de Ustacalu'ya güçlük çıkartıyordu, hatta Safevileri öyle taciz ettiler ki, sonunda Ustacalu Muhammed çadırlarını sökerek Mardin civarına gitmek zorunda kaldı. Bkz. R. Yinanç, a.g.e., s. 93-94.

45 Rumlu Hasan, s. 96; R. Yinanç, a.g.e., s. 94.

46 S. Tansel, Yavuz Sultan Selim, Ankara 1969, s. 102.

47 Solakzâde, Solak-zâde Tarihi I, (nşr. V. Çubuk), Ankara 1989, s. 425 vd.; S. Tansel, a.g.e., s. 27 vd.; İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., II, s. 257-259.

48 F. Emecen, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Batı Siyaseti", XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, İstanbul 1997, s. 130; Osmanlı-İran arasında dini ayrılık ve bunun Anadolu'ya yansıması ve girişilecek sefer için ulemanın fetva vermesi hakkında bkz. S. Tansel, a.g.e., s. 32 vd.

49 Çaldıran seferi ve sefer sonrası hakkında bkz. Hoca Sadeddin, IV, s. 174 vd., 183; Solakzâde, II, s. 14-35; Celalzade Mustafa, Selim-nâme, (nşr. A. Uğur-M. Çuhadar), Ankara 1990, s. 375 vd; Nişancı Feridun Ahmed, Münşeat II, (Haydar Çelebi Ruznâmesi), s. 396-402; S. Tansel, a.g.e., s. 43 vd.; Ahmet Uğur, Yavuz Sultan Selim, Kayseri 1992, s. 56 vd.; T. Gökbilgin, "Çaldıran Muharebesi", İ. A. III, s. 329-331.

50 S. Tansel, a.g.e., s. 73, 76 vd.

51 Hoca Sadeddin, IV, s. 230.

52 İdris-i Bitlisi, Çaldıran savaşı dönüşü Diyarbakır ve Mardin gibi önemli vilayetlerin Osmanlı eline geçmesinin gerekli olduğunu Sultan Selim'e telkin etmiş, şii Safevi hakimiyetinde bulunan ve çoğunluğu sünni olan bu bölgenin alınmadığı takdirde Osmanlı iç siyasetini etkileyeceğini söylemiştir. Nitekim Sultan Selim'in Bitlisi'ye Doğu Anadolu'da dirlik verdiğine dair fermanda, "senden umulan ve

boynuna borç olan işi güzelce yapman, doğruluk ve bağlılıktaki aşırı tutumun gereğince Diyarbakır ilinin tümden ele girmesine neden olduğun bildirilmiş, yüzün ağ olsun. Diyarbakır yöresinde size inanarak gelen beylerin bağlılıkları ve iyi niyetleri karşılığı hizmetlerindeki başarıları ve yeterliliklerine göre ol ilde verilen ve atanan sancakların ve beylerin durumları, ad ve sanları, değerleri senin bilginde olduğundan..." cümleleriyle, onun yöredeki faaliyetlerini övmüş ve taltif etmiştir. Bkz. Mehmet Bayrakdar, Bitlisli İdris, Ankara 1991, s. 90-91.

53 Hammer, a.g.e II., s. 443 vd.

54 Hoca Sadeddin, IV, s. 231; Solakzâde, II, s. 39; N. Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Ankara 1991, s. 15 vd.

55 M. Bayrakdar, a.g.e., s. 54.

56 Celalzâde Mustafa, s. 390; Hoca Sadeddin, IV, s. 231-232; M. Mehdi İlhan, "Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Doğu Anadolu'daki Askeri Faaliyetleri", IX. TTK (Ankara 21-25 Eylül 1981) Kongreye Sunulan Bildiriler II, Ankara 1988, s. 808-809; Bazı tecrübeli beyler Yavuz'a "Kemah kalesi kızılbaşlar elinde bulundukça, Bayburt, Erzincan gibi kasaba ve şehirlerde bir güvenlik sağlamanın mümkün olamayacağını" söylemişlerdi. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi II, Ankara 1983, s. 258; S. Tansel, a.g.e., s. 74 -76.

57 M. M. İlhan, a.g.m., s. 809.

58 İbn Iyas, IV, s. 437; Hoca Sadeddin, IV, s. 234; S. Tansel, a.g.e., s. 103.

59 İbn Iyas, IV, s. 462.

60 Dulkadır beyliği topraklarının zaptedilişi hakkında bkz. Hoca Sadeddin, IV, s 236; Solakzâde, II, s. 35-37; Nişancı Feridun Ahmed, I, s. 458 vd.; S. Tansel, a.g.e., s. 131; İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e. II, s. 271 vd.; R. Yinanç, a.g.e., s. 96 vd.

61 Arifi Paşa, "Maraş ve Elbistan'da Zülkadiroğulları Hükümeti", TOEM VI/33, (İstanbul 1915), s. 551; S. Tansel, a.g.e., s. 107.

62 Hoca Sadeddin, IV, s. 285.

63 Zâim Mir Mehmed Katib, Kitâb-ı Camiü't-Tevârih, Fatih Ktp., Nu. 4306, vrk. 264b-265a; Hoca Sadeddin, IV, s. 274 vd.; S. Tansel, a.g.e., s. 127 vd.

64 Müneccimbaşı, Sahâifü'l-Ahbâr II, İstanbul 1258, s. 463; Hoca Sadeddin, IV, s. 292; Celalzâde Mustafa, s. 415 vd; Nişancı Feridun Ahmed, I, (Haydar Çelebi Ruznâmesi), s. 426; Hammer, II, s. 469 vd.; S. Tansel, "Silahşör'ün Fetihnâme-i Diyar-ı Arab Adlı Eseri", Tarih Vesikaları

Dergisi I/3, (1961), s. 430 vd.; İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e. II, s. 276, 284; S. Tansel, a.g.e., s. 132 vd., 146; G. Göğebakan, a.g.e., s. 36 vd.

65 İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e. II, s. 273-274; İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, Ankara 1995, s. 7.

66 Nejat Göyünç, a.g.e., s. 17.

67 Hoca Sadeddin, IV, s. 245 vd.; Celalzâde Mustafa, s. 398-400; Nişancı Feridun Ahmed, I, (Haydar Çelebi Ruznâmesi), s. 470-471; N. Göyünç, a.g.e., s. 18; İ. Yılmazçelik, a.g.e., s. 7; M. M. İlhan, a.g.e., s. 809.

68 Yöre topraklarının teslim alınması yöntemiyle ele geçtiğini haber alan Sultan Selim, Diyarbekir beylerine, Kürt hakim ve meliklerine dağıtılması için yirmi beş yük akçe, beş yüz zerrin kumaştan yapılmış giyisi, on yedi bezeli sancak yollanmıştır. Molla İdris ise değerli hizmetleri karşılığında padişahlara layık armağanlarla sevindirilmiştir. Bkz. Hoca Sadeddin, IV, s. 270-271; N. Göyünç, "Diyarbekir Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı", TD, S: 23, (Mart 1969), s. 25; M. M. İlhan, a.g.e., s. 811.

69 Hoca Sadeddin, IV, s. 81 vd.; Nişancı Feridun Ahmed, I, (Haydar Çelebi Ruznâmesi), s. 471 vd.; N. Göyünç, a.g.e., s. 18 vd.; M. M. İlhan, s. 809 vd.

70 Hoca Sadeddin, IV, s. 262; N. Göyünç, a.g.e., s. 21.

71 Nişancı Feridun Ahmed, I, s. 423, 430; Mehmet A. Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara 1989, s. 26-27.

72 Hoca Sadeddin, IV, s. 265 vd.; N. Göyünç, a.g.e., s. 22-34; M. M. İlhan, a.g.e., s. 810-811.

73 Hoca Sadeddin, IV, s. 269-270; N. Göyünç, a.g.e., s. 31.

74 Peçevî İbrahim Efendi, Peçevî Tarihi I, (nşr. B. S. Baykal), Ankara 1992, s. 130.

75 Van ve civarındaki kalelerin Osmanlı hakimiyetine girişi için bkz. Peçevî İbrahim Efendi, I, s. 131, 196, 211; Solakzâde, II, s. 180, 214-215; Şeref Han, a.g.e., 185 vd; O. Kılıç, a.g.e., s. 14 vd.

76 N. Göyünç, a.g.e., s. 34; İ. Yılmazçelik, a.g.e., s. 8; N. Göyünç, a.g.e., s. 27 vd.

77 O. Kılıç, a.g.e., s. 11.

78 Bölgenin idari sistem içindeki yeri ve değişiklikler hakkında bkz. Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-Anadolu'nun İdari Taksimatı-, Ankara 1988, s. 25, 87, 104; G. Göğebakan, a.g.e., s. 44 vd.

79 B. Kodaman, Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu, Ankara 1986, s. 12 vd; İ. Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı, Elazığ 1998, s. 32.

80 S. Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye I, İstanbul 1982, s. 126.

81 Ö. L. Barkan, "Osmanlı Devrinde Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar", Türkiye'de Toprak Meselesi, Ankara 1983, s. 545-573; Ö. B. Barkan, "Alaüddevle Bey Kanunu", Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunlar I, İstanbul 1943, s. 145, 149, 155, 159.

Osmanlı-Memlûk Münasebetleri / Prof. Dr. Kâzım Yaşar Kopraman [s.470-485]

Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Memlûklerin Kuzey Hudûdu

Osmanlı-Memlûk mücâdelesinin cereyan ettiği Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki Memlûk hudûdu kaynaklarda çok iyi tasvir edilmiştir.1 Bu bölge batı ve kuzeybatıdan yüksek dağlarla çevrilidir. Memlûk toprakları ile İç Anadolu arasında tabii bir hudûd teşkil eden ve güneybatıdan Akdeniz sahiline paralel olarak kuzeydoğuya doğru uzanan bu Toros silsilesi, Kuzeydoğu Toroslar (Anti Toroslar) olarak isimlendirilir. Toros sisteminin doğusuna doğru yüksek dağ silsileleri arasında nehir vâdileri boyunca teşekkül etmiş irili-ufaklı pek çok, verimli, kapalı ovalar vardır. Şehirlerin çoğu bu ovalardadır. Bu ovaların en genişi Malatya, Elbistan ve Adana ovalarıdır. Bu bölgelerin sularının kısm-ı azamı Fırat vasıtasıyla taşınır. Fırat nehri tabii olarak el-Cezîre (Yukarı Mezopotamya) ile Memlûk topraklarının doğu hudûdunu çizer. Malatya, Bursa'dan başlayıp Sivas üzerinden Tebriz'e ulaşan batı-doğu istikametindeki ticaret yolu üzerinde yer alması ve Fırat üzerindeki pek az geçitten birini kontrol etmesi sebebiyle çok mühimdir.

Orta Anadolu Yaylası'nı Kuzey Suriye'ye bağlayan anayol Arapların Derbendler Ülkesi (el-Bilâd ed-Durûb) diye tesmiye ettikleri Toros dağ geçitlerini ve Anti Toros Sıradağlarını diklemesine keser. Bu derbend (geçit) lerden bilhassa ikisi çok önemlidir:

Birincisi kuzeydeki Arapların Derbûl-Hades tesmiye ettikleri, Kayseri'den Anti-Toroslar'ı keserek Elbistan Ovası'na uzanan geçittir. Elbistan ve komşusu Maraş'ın stratejik ehemmiyeti bu geçidi kontrol etmeleri ve Ayntab'a ve oradan Haleb'e ulaşan yol üzerinde bulunmalarındandır.

İkinci ve daha çok kullanılan geçit ise günümüzde Gülek Boğazı denilen geçittir. Bu geçit de Ereğli'den başlayıp Toroslar üzerinden Çukurova'ya inen yol üzerindedir. Adana ve havâlisi (Çukurova) Doğu Toroslar sisteminin en geniş ovası olup, Osmanlı-Memlûk çatışması burada temerküz etmiştir. Çukurova tabiî hudutlarla çok iyi korunmuştur. Burası coğrafi bakımdan birbirinden ayrı iki ovaya ayrılmıştır: Aşağı ve Yukarı Çukurova.

Aşağı Çukurova, güneybatı ovası olup üçgen şeklindedir: Tabanı Akdeniz ve tepesi Toroslar'ın zirveleri olan bir üçgen. Burası üç ırmak tarafından sulanır: Tarsus çayı, Seyhan ve Ceyhan ırmakları. Bu ırmaklar birer su yolu olup, Çukurova bölgesinin başlıca şehirleri için birer liman hizmeti de görürler. Tarsus çayı üzerinde Tarsus şehri, Seyhan üzerinde Adana ve Ceyhan üzerinde eski Mallus şehri.

Yukarı Çukurova, Ceyhan ve kollarının yukarı vâdisine doğru uzanır. Burası hem denizden hem de güneybatı ovasından Misis Dağı silsilesi ile ayrılmıştır. Burada Anavarza ve Sis (=Kozan) şehirleri vardır. Çukurova ayrı ve farklı özelliklerine rağmen tam bir bütünlük arz eder. Bir müstevlînin eline bir bütün olarak geçer veya bir bütün olarak düşmana karşı direnir. Bir taraftan deniz ve diğer taraftan yüksek ve sarp dağlarla korunmaktadır. Bu dağlar çok az geçit verir. İki geçit çok önemlidir: Anadolu yaylasından güneye yol veren Gülek Boğazı ve Çukurova'nın diğer ucundan Suriye'ye yol veren Suriye geçitleri. Çukurova, Gülek Boğazı'nın güney çıkışına hakim olması ve Suriye geçitlerinin girişini kontrol etmesi hasebiyle Arap memleketlerinin önemli bir "arka kapısı"dır. Buraya kim hâkim olursa "Suriye'nin kalbine" kolayca ulaşır.2

Katib Çelebi, Çukurova'yı geçen ve geçitleri kontrol eden yollar ve kaleler hakkında teferruatlı bilgi verir. Bu geçitler sadece askeri değil, ticari bakımından da çok önemliydi. 15. yüzyılın sonlarına ait, Osmanlıların Suriye ve Mısır ile yaptığı ticari faaliyetlere dair vesikalar, Osmanlıların Memlûklerle yoğun ticari ilişkiler içinde olduğunu gösterir. Çukurova, kara ticareti trafiğinin önemli bir merkezi idi. Limanlarındaki demirleme imkanı, Akdeniz'den su yolu ile içerideki şehirlere ulaşma kolaylığı ve bolluk sebebiyle Çukurova, beynelmilel deniz yolu ticaretinin bir merkezi olmuştu. Orta zamanlarda Adana, Tarsus'a nazaran ikinci derecede bir şehirdi. Bu iki şehir Çukurova'yı kontrol etmek için Osmanlı ve Memlûk ordularının savaştığı iki mühim merkez idi.3

Osmanlılarla Memlûkler Arasında İki Tampon Beylik: Dulkadiroğulları ve Ramazanoğulları

Suriye hudûdu boyunca, bir tampon bölge oluşturmak Memlûk hudut siyâsetinin önemli bir özelliğidir. Toroslar'dan Fırat'a kadar uzanan Memlûk topraklarının mühim bir kısmında yarı bağımsız bir şekilde yaşayan küçük birer Türkmen beyliği olan Dulkadiroğulları ve Ramazanoğulları bu siyâset içinde mütâlaa edilmek gerekir.

Siyâsî ve coğrafi olarak tecrid edilmiş olan Çukurova'daki Küçük Ermenistan Krallığı, hem Memlûk hem de Türkmen akınlarının ana hedefi idi. Memlûkler, Dulkadirlılar, Ramazanlılar ve diğer Türkmen cemaatlarından müteşekkil grupların da katılmasıyla, Ermenilere ait kaleleri peş peşe ele geçirmişler ve 1375 yılında Sis de alınarak Memlûk topraklarına dahil edilmişdi. Bu olay ile Küçük Ermenistan Krallığı sona ermiş ve batıda Toros Dağlarından doğuda Fırat ırmağına kadar uzanan topraklar Memlûk hâkimiyetine girmişti.

Bu zamana kadar Güneydoğu Anadolu'daki Türkmenler, Türkiye Selçuklularının halefleri olan mahalli hânedanlar, Çukurova Ermenileri ve diğerleri, Suriye hudûdunda Memlûkler için bir müdafaa seddi görevi ifa etmişlerdi. Bu seddin çöküşü, Memlûkleri Osmanlıların yükselen gücü ile karşı karşıya getirdi.

Memlûk toprakları içinde ilk defa yarı bağımsız bir Türkmen beyliği kuranlar Dulkadiroğullarıdır. Yaylakları Anti Toroslar silsilesi üzerinde Nurhak Dağları, Binboğa Dağları, Akça Dağ ve Düldül Dağı; kışlakları Amanoslar silsilesinin doğusundaki Amik ovası olan Bozok'lu Türkmenleri etrafında toplayan

Dulkadiroğlu Zeyneddin Karaca Bey, bu engebeli arazide Memlûklere bağlı olarak 1335 yılında bir devlet kurdu. İlhan Ebû Said'in ölümünü takib eden karışıklık esnasında, Karaca Bey Elbistan'ı ele geçirdi ve Memlûk sultanı en-Nâsır Muhammed'den kendisini "nâib" olarak tayin ettiğini bildiren bir "berat" aldı (1337). Osmanlılar tarafından ilhak edilinceye kadar geçen 185 yıl boyunca Karaca Bey'in halefleri, kesintisiz olarak, topraklarını merkezleri Elbistan ve Maraş'ın ötesine doğru genişletmek ve Kayseri-Malatya ve Ayıntab üçgeninin kontrolünü ellerinde tutmak için uğraştılar.4

Diğer bir Türkmen konfederasyonu da Üç-oklu boylar olup, bunlar da Çukurova'da yurt tutmuşlardı. En güçlü boy olan Yüreğirlerle birleşen ve kendi beylerinin idaresinde Yüreğirlere tabi olan Üç-ok menşeli pek çok Türkmen boyu, yaylakları Toroslar'ın doğu silsileleri üzerinde, kışlakları Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin verimli deltasında olarak yaşıyorlardı. Osmanlı müverrihi Âşık Paşazâde bunların belli başlılarını Kusun, Kara İsa, Özer, Gündüz ve Kuştemir olarak sayar.5 Yüreğir Bey tarafından idare edilen bu Üç-oklu boyların Ermenilerle meskun Adana, Tarsus ve Misis şehirlerini ele geçirmişlerdi. 1334 ve 1348 yıllarında, Memlûklerin Küçük Ermenistan'a yaptığı seferler esnasında Yüreğir Ramazan Bey, kendisine merkez olarak Adana'yı seçmiş ve bir Memlûk "nâ'ibi" olarak buraya oturmuştu.

Dulkadiroğulları ve Ramazanoğulları,6 Memlûklerin Anadolu hududundaki müdafaa sisteminin iki ayağını oluşturuyordu.

El-Kalkaşandî'ye göre Memlûklerin Haleb hudut eyaleti üç birim halinde teşkilatlandırılmıştı. Bunlar: Suriye hudûdu; Yukarı Fırat (el-Cezîre) hudûdu; ve Sugûr-Avâsım bölgesindeki naib'liklerdi.7

Suriye Hudûdu: Toros Dağları boyunca ve İskenderun körfezi sahilince uzanıyor ve Sis (=Kozan), Serfendikar, Adana, Tarsus ve Ayas'ı içine alıyordu. Bu sugûr, Çukurova'ya tekabül etmekte olup Suriye hinterlandını Karamanoğullarına ve daha sonraları da Osmanlılara karşı koruyordu.

El-Cezire Hudûdu: Anti Toroslar boyunca uzanıyor ve Divriği, Malatya ve Elbistan naib'liklerini ihtiva ediyordu. Bu sugûr Aşağı Fırat'taki Bire, Ca'ber ve Urfa ile birlikte İran'da hâkim olanların akınlarına karşı Suriye'yi kuzeydoğudan koruyan uzun hudut kalelerinden oluşuyordu.

Derbu'l-Hades denilen ve batı-doğu Anadolu yolunu koruyan hudut kaleleri el-Cezîre Hudûdu'nu teşkil ediyordu. Gülek Boğazı'nı ve Suriye geçitlerini koruyan kaleler ise Şam hudûdunu oluşturuyordu. Böyle bir iş bölümü esası Memlûklerin iki tâbi beylik olan Dulkadiroğulları ve Ramazanoğullarına karşı takip ettikleri "çift ayaklı" siyâsetin en çarpıcı özelliğini teşkil eder: Bu iki Türkmen hânedânının hudut bölgesinin kısm-ı azamı üzerindeki hâkimiyetini tanıyarak, buraları onlara müdafaa ettirmek ve buraları güvenlik altında tutmak için gereken asker ve saireden de kurtulmak. An'anevi Türkmen taksimatına göre Sağ Kol'u oluşturan Boz-ok Türkmenleri konfederasyonu Dulkadiroğullarının idaresinde Derbu'l-Hades'i müdafaa ediyorlardı. Bunlar Elbistan havâlisinde üslenmiş olup el-Cezîre Hudûdunun iç bölümünü savunuyorlardı. Sol Kol'u oluşturan Üç-ok

Türkmenleri konfederasyonu da Ramazanoğulları idaresinde, Çukurova geçitlerini müdâfaa ediyordu. Bunlar da Adana'da üslenmişlerdi.8

Bununla birlikte Derbu'l-Hades ve Çukurova geçitlerinin çıkışına hakim olan Dârende ve Tarsus şehirleri doğrudan Memlûk kuvvetleri tarafından kontrol ediliyordu. Memlûkler, hâkimiyetlerinin sonuna kadar, Toroslar'dan Fırat'a kadar uzanan hudut bölgesindeki yedi şehirde kendi emîrlerinin kumandasındaki muhâfız birlikleri ile, doğrudan hâkimiyetlerini sürdürdüler. Böylece Dulkadiroğulları ve Ramazanoğulları Beyliklerine mücâvir sahaları, hattâ bu beyliklerin hâkimiyeti altındaki yerleri de kontrol altında tuttular. Her bir şehir o "nâ'ib"'liğin merkezi olup husûsi bir görevi vardı:

Tarsus, Gülek Boğazı'nın güney çıkışını koruyor, Ramazanoğulları ile Toroslar'ın ötesindeki devlet arasındaki irtibatı kesiyordu.

Ayas, Çukurova'nın ana limanını ve bitişik sahilleri harici düşmanlara karşı koruyordu.

Serfendikar, Suriye geçitleri'ni göçebe Türkmen akınlarına karşı koruyor ve Ramazanoğulları ile Dulkadir oğullarının irtibatını kesiyordu.

Sis (=Kozan), Ramazanlı ve Dulkadirlı toprakları arasındaki irtibatı kesiyordu.

Dârende, Anti Toroslar geçidini (Derbû'l-Hades) koruyor; Dulkadiroğulları ile Anti Toroslar'ın ötesindeki devlet arasındaki irtibatı kesiyordu.

Malatya, Sivas-Tebriz yolunu koruyor ve Fırat hudûdu ötesindeki devletle Dulkadiroğulları arasındaki hudut bağlantısını kesiyordu.

Divriği, Sivas-Tebriz yolunun kuzey kısmını koruyor ve Dulkadiroğullarının kuzeye doğru genişlemesini önlüyordu.

Memlûk kontrolündeki bu şehirler, tabii birer mânia olan Toroslar ve Anti Toroslar'la birlikte, sadece düşmanlara karşı bir dış güvenlik vazifesi ifa etmiyor, aynı zamanda tampon devletler olan Dulkadiroğulları ve Ramazan oğullarını da kendi bölgeleri içinde tutuyordu.9

Memlûkler, hudutları ötesindeki müstakil devletlerle de bir nevi tâbilik-metbûluk statüsü tesis etmişlerdi. Bunların başında Karamanoğulları geliyordu. Karamanoğulları Memlûklerle Osmanlıları birbirinden ayırıyordu. Her ne kadar Karamanoğulları, Dulkadiroğulları ve Ramazanoğulları gibi değil idiyse de gevşek bir şekilde Memlûklere tâbi idi. Mamafih Karamanoğulları üzerindeki Osmanlı tehdidi daha yakın ve ciddî idi. Bu durum Karamanoğullarının bazen Osmanlılar ve bazen da Memlûklerle işbirliği yapmasını gerektiriyordu.

İlk Osmanlı-Memlûk Münâsebetleri

Türkiye Selçukluları Devleti'nin inkırâzından sonra zuhûr eden Tavâ'if-i Mülûk'un gerek toprak ve gerekse nüfus bakımından en küçüğü olan Osmanlı Beyliği, Bizans Ucu'nda gazâ ve cihâd ile meşgul olan bir "Gâzî Devlet" idi. Gâzî beyler kumandasında kısa zamanda büyük başarılar elde eden Osmanlılar ilk dört hükümdar zamanında bütün Anadolu'yu ele geçirdiler ve Avrupa'da Tuna sahillerine kadar uzandılar. Maddî ve manevî bir takım vesile ve sebeplerin bir araya gelmesi ile sağlanan bu başarılar, Osmanlıları bölgenin hatırı sayılır bir askerî ve siyâsî gücü haline getirdi. İslâm âleminin dört bir tarafından gazâ ve cihâd amacıyla gelenler Osmanlıların sancağı altında toplanıyorlardı.10 Osmanlıların Anadolu'da kardeşleri aleyhine genişlemeleri, kendisini Anadolu hudûdundaki Türkmen beylerinin metbû'u olarak gören güçlü Memlûk sultanları tarafından dikkat ve endişe ile takip edilmiştir. Bununla birlikte Memlûkler, askeri güçlerini hudutlarını genişletmek amacıyla kullanmamışlar ve Osmanlıların Anadolu'da güneye ve doğuya doğru yayılıp genişlemesine, buralarda kendisine tâbi olarak yaşayan beyliklere dokunulmadığı müddetçe ses çıkarmamışlardır.11 Ancak başta Karamanoğulları, Dulkadiroğulları ve Ramazanoğulları olmak üzere Osmanlılar Memlûklerin nüfuz sahasına müdahale etmeye başlayınca, iki devlet arasında başlangıçta fevkalâde dostane olan münâsebetler gerginleşip sonunda nihaî bir hesaplaşmaya kadar varmış ve nihayet 1517 yılında Memlûk Devleti'nin Osmanlılar eliyle yıkılmasıyla sona ermiştir.

Osmanlı Beyliği'nin yükselen gücüne karşı Memlûklerin alâkası Memlûk kaynaklarında açıkça görülür. Memlûk müellifleri "Bursa Hakimi" diye nitelendirdikleri Sultan Orhan'ın Bizanslılara karşı giriştiği seferlerden haberdardı. Bununla birlikte Memlûklerle temas kuran ilk Osmanlı hükümdarı I. Murad'dır (1359-1389). O, 1366 Haziran'ında, Memlûklerin Kıbrıs seferi esnasında Kahire'ye bir sefaret heyeti göndererek, harp gemileri ile yardım vadinde bulunmuştu.12 1381'de I. Murad, oğlu Bâyezid'in Germiyan Beyi'nin kızı ile evlenmesi vesilesi ile Mısır hâkimini de "okumuş" ve bu törene bir Memlûk elçisi de katılarak hediyeler teati edilmişti.13 I. Murad, 1384 yılında Memlûk Sultanı Berkûk'a elçi göndererek, doğuda yükselen Timur tehlikesine dikkat çekmişti. Berkûk, Timur'dan gelebilecek tehlikeden korkmakla birlikte daha ziyade Osmanlılardan çekiniyordu. Bununla birlikte O, bir iyi niyet heyetini Osmanlılara gönderdi. Murad'ın Rumeli'deki muzafferiyetleri tebrik edilerek hediyeler takdîm edildi. Berkûk mektubunda Osmanlı sultanına "Sultânu'l-guzât ve'l-mücâhidîn" (Gaziler ve Mücahidler Sultanı) diye hitap ediyordu. Memlûk heyeti, Salâhüddin Kâtib'in riyâsetindeki Osmanlı sefaret heyeti ile birlikte Kahire'ye dönmüştü.14

I. Murad'ın halefi I. Bâyezid zamanında (1389-1402) Memlûklerle münâsebetler dostane başladı. 1391 yılı başlarında Berkûk, Bâyezid'e bir mektup göndererek ondan Memlûk tüccarlarını alıkoyan Kefe'deki Cenevizlilerle arasında tavassut etmesini rica etti.15 Yıldırım, 6 Eylül 1391 tarihli cevabî mektubunda, kendisinin tavassutu sonucunda Cenevizlilerin İbnü'l-Kâbûnî'yi ve memlûk tüccarlarını malları ile birlikte serbest bıraktıklarını ve Müslümanların orada serbestçe ticaret yapmaları hususunda teminât verdiklerini bildiriyordu. İki sultanlığın "bir vucûdda iki ruh ve bir kolda iki el" gibi olduğunu ifade eden Yıldırım, Berkûk'a değerli hediyeler göndermiş ve ondan hastalığını tedavi edecek mahir bir doktor ve ilaçlar talep etmişti.16 Berkûk, Yıldırım'a gönderdiği cevabî

mektubunda memnuniyetini izhâr ediyor, Edirne vâlisi Hacı Firuz Bey'in memlûkü Hacı Tanrıvermiş ve tüccârdan Hoca Kâsım'ın kölelerinden Hacı İlyas adında iki Osmanlı tâcirinin, Mısır'da efendileri namına, kanûn hilâfına, karabiber ticareti yaptıklarını bildiriyor ve Bâyezid'den bunları affederek dönmelerine izin vermesini rica ediyordu.17 1392 yılında Bâyezid, Kahire'deki Abbâsi halifesine hediyelerle birlikte bir mektup gönderip ondan sultanlık "taklîd" ve "teşrîf"i istemişti. Böyle bir taklîd'in verilmesi ancak Memlûk sultânının tasvibi ile olabilirdi. Sultan Berkûk, Timur'un doğuda gittikçe yükselen gücü karşısında Anadolu'daki bütün Müslüman güçlerle askerî bir işbirliği yapmak gerekeceğini ve Bâyezid ile aralarındaki dostluğun ancak böyle pekiştirileceğini bilmese, bu talebi olumsuz karşılayabilirdi. Fakat bu mülâhaza ile Kerek Vâlisi Hüsameddin el-Köçküni'yi Bâyezid'in istediği "taklîd" ile Osmanlı sarayına gönderdi.18 Bâyezid de Berkûk'un ricası üzerine, Karaman-oğlu Alâüddin Ali Bey ve Sivas hâkimi Kadı Burhaneddin'e karşı yapacağı seferin hazırlıklarını durdurdu.

1394 yılında Timur, Dicle'yi geçerek el-Cezîre'ye girmiş ve Tebriz, Musul, Mardin ve Amid'i almıştı. Böylece onun Osmanlılar ve Memlûkler için arzettiği tehlike çok yakınlaşmıştı. Bu sebeple Bâyezid, aynı yılın Haziran ayında Timur'a karşı bir ittifâk kurmaları teklifi ile Kahire'ye bir elçi gönderdi. Altın Orda (Altınordu) hakimi Toktamış Han'ın ve Kadı Burhaneddin'in heyetleri de Kahire'ye geldiler. Heyetler Berkûk'tan hüsn-i kabul gördüler. Fakat Timur bu sırada bir savaşı göze alamadan dönüp gitmişti.19

1396'da Kadı Zeyneddin Sefer Şah b. Abdullah er-Rûmi adlı bir Osmanlı elçisi iki devlet arasındaki münâsebetleri pekiştirmek amacıyla Kahire'ye geldi. Buna karşılık olarak, Emir Tolu Min Ali Şah bir ittifâk yapmak amacıyla Bursa'ya gönderildi.20 Tolu, Yıldırım'ın Niğbolu zaferinin haberleriyle Kahire'ye döndü. 1397 Mayısı'nda Niğbolu zafer-nâmesini getiren ve 8 yüksek rütbeli harp esirini hediye olarak sunan Osmanlı heyetini kabulünde Mısır Mâliki Baş Kadısı İbn Haldun'a Berkûk: "Ben herkesle harp etmek için dolaşıp duran Timur'dan korkmuyorum; fakat bütün İslam dünyasında böylesine şöhret kazanan Osmanoğlu'ndan korkuyorum" demişti.21

Münâsebetlerin Gerginleşmesi

Gerçekten Berkûk'un korkusunu haklı çıkarmak istercesine Yıldırım, Rumeli'de kazandığı büyük zaferin rüzgarını da arkasına alarak 1397'de Karaman-ili'ni ele geçirdi.22 1398'de Kadı Burhaneddin'in devletini ortadan kaldırdı.23 1399 yılında Berkûk'un ölümünden sonra Mısır'da ortaya çıkan karışıklıklardan da yararlanarak, Memlûklere tâbi' olan Elbistan ve Malatya'yı aldı. Dulkadiroğulları Devleti'ni ortadan kaldırdı. Memlûkler iç karışıklıklar sebebiyle buna cevap verebilecek durumda değildi. 1400 yılında, Timur'un Sivas'ı tahribini takiben bir Osmanlı elçisi, Timur'a karşı acilen bir ittifâk kurmak teklifi ile Kahire'ye geldi. Memlûklerin Büyük Emirleri: "Şimdi bizim dostumuz olmağa hazır; fakat efendimiz Berkûk öldüğü zaman bizim topraklarımıza yürüdü ve Malatya'yı bizden aldı. O bizim dostumuz değildir. O kendi ülkesini savunsun, biz kendi ülkemizi ve insanlarımızı koruruz." diyerek Yıldırım'ın teklifini reddettiler.24

Memlûklerin tarafsızlığı 1400 yılı Kasım'ında Malatya, Ayıntab, Haleb ve Dimaşk'ın Timur tarafından yağmalanmasını önleyemedi. Timur'un Osmanlılara vurduğu darbe daha da yıkıcı oldu. 1402 yılındaki Ankara mağlubiyetiyle, Yıldırım'ın ve seleflerinin bin bir emek ve gayretle Anadolu'da kurdukları siyasî birlik parçalandı. Bu olayları değerlendiren Memlûk tarihçisi İbn Tagribirdi, Yıldırım'ın ittifâk çağrısının reddedilmesini tenkîd eder. O'na göre Yıldırım büyük bir sultan idi. Fakat kendisini Timur karşısında zafere ulaştıracak kuvvetli bir ordusu yoktu. Mısır ordusu ise, güçlü olduğu halde başında dirayetli bir sultan yoktu. İki devlet işbirliği yapsalardı Timur'u yenebilirler ve her iki ülke de felaketten kurtulabilirdi.25

Yaralar Sarılıyor

Timur'un Yakın Doğu'daki faaliyetleri, Osmanlı ve Memlûk devletlerinin her ikisini de derinden sarstı. Müteakib 10 yıl boyunca iki ülke, siyâsî bir istikrarsızlığın pençesinde kıvrandılar. Timur darbesiyle Memlûk Devleti'nin sadece Suriye parçası anarşiye gark olurken, Osmanlı Devleti'nin tamamını kargaşa sardı. Timur, Anadolu beyliklerine yeniden hayatiyet verdi. Anadolu'daki siyâsî yapı, Yıldırım'ın tahta çıktığı esnadaki duruma getirildi. Bu yeni siyâsî yapılanmada Karamanoğulları, sadece önceki topraklarına kavuşmadılar, Çukurova'da Memlûklere ait olan Tarsus'u da işgal ederek üstün bir dereceye yükseldiler. Yıldırım'ın şehzâdeleri arasındaki kavga, Çelebi Mehmed'in tek başına hükümdar olmasıyla sona erdi (1412). Menteşe Beyliği Osmanlı hâkimiyetini kabule, Karamanoğulları da Seydişehir, Akşehir ve Beyşehri'ni terke zorlandı (1414). Ertesi yıl Karamanoğulları'nın bu bölgeyi geri almak için yaptığı teşebbüs Osmanlıların Konya'yı istilâsı ve Karaman-oğlu Mehmed Bey ile oğlu Mustafa'nın esareti ile neticelendi. Mamafih bu ikisinin bir daha barışı bozmayacaklarına dair yemin etmeleri üzerine hayatları bağışlandı ve Mehmed Bey yeniden tahtına oturdu. Çelebi Mehmed bunu isteyerek değil, güçlü komşularını memnun etmek için yapmıştı. Bunlardan biri Şahruh (1405-1447), diğeri de Memlûk Sultanı Şeyh el-Mahmudî (1412-1421) idi.26 Şeyh, her Memlûk sultanı gibi, Karamanoğulları'nın Memlûklere tâbi bir devlet olarak devamını istiyordu. İki ülke arasındaki ticaret yolunu açık tutma gereği ise daha az ehemmiyetli değildi. Bunlara Şahruh'un tehditleri de eklenince Osmanlılar Karaman ili'ndeki durumu kabul etmek zorunda kaldı.

Osmanlılarla Memlûkler arasındaki temas 1415'de tekrar başladı. Çelebi Mehmed, İnegöl Kadısı Kıvâmü'l-Mülk ve'd-Dîn'i hediyelerle Kahire'ye göndererek cülûsunu tebrikde gecikmesinden dolayı Şeyh'den resmî bir özür diledi. Şubat 1415 tarihli mektubunda Çelebi Mehmed "iki ülke arasındaki eski dostluk bağlarını yenilemeyi" rica ediyordu.27 Buna mukabele olarak 1415 yılı Ekimi'nde Şeyh, Çelebi Mehmed'in elçisi ile birlikte kendi elçisi Kurtbay el-Hasekî'yi hediyelerle Bursa'ya gönderdi. Şeyh iki ülke arasındaki dostluğu tekid ediyor ve "mükâtebe ve mürâselenin devamını" istiyordu.28

Osmanlı-Dulkadiroğulları Yakınlaşması

Dulkadiroğulları da Suriye'deki siyâsî kargaşayı Memlûk hâkimiyetinden kurtulmak ve Osmanlılar ile iyi alâkalar kurmak için fırsat bildiler. 1398 yılında Yıldırım tarafından amcası Sevli Bey

(1386-1398)'in yerine tahta oturtulan Dulkadiroğlu Nâsirüddin Mehmed Bey, kızlarından birisini Çelebi Mehmed'e zevce olarak verdi. Çelebi Mehmed'in 1412 yılında kardeşi Musa Çelebi'yle olan mücâdelesinde ona yardımcı birlikler gönderdi.29 Yeni ve güçlü Memlûk Sultanı Şeyh ile karşı karşıya gelmemek için de para ödeyerek ittifâk yaptı.

Memlûklerle Karamanoğulları arasındaki barış da 1417 yılında Karamanoğlu Mehmed Bey'in Memlûk hâkimiyetini kabulü ve elçisi Muslihiddin'i Tarsus'un anahtarıyla göndermesiyle sağlandı. Buna mukabele olarak Zeyneddin adında biri, Karamanlılarla dostane münâsebetleri pekiştirmek için Konya'ya gönderildi ve Tarsus'a da bir Memlûk emiri tayin edildi. Bununla birlikte, çok geçmeden, Mehmed Bey, Memlûklere karşı hasmâne tavır takındı ve Ramazanoğullarının yardımı ile Tarsus'u tekrar ele geçirdi. Mehmed Bey'in 1419'da şehri iade teklifini reddetmesi üzerine, Şeyh'in oğlu İbrahim kumandasında icra edilen bir sefer neticesinde Tarsus zorla geri alındı. Karaman-ili Konya, Ereğli ve Niğde de dahil olmak üzere yağmalandı. Daha önce Mısır'a iltica etmiş olan Mehmed Bey'in biraderi Ali Bey Karaman tahtına oturtuldu.30 Bu sefere Memlûkler safında katılan Dulkadiroğlu Nâsıruddin Mehmed Bey'e de Kayseri verildi. Memlûkler çekilir çekilmez Karaman oğlu Mehmed Bey Kayseri'yi geri almak istedi ise de Dulkadirlılar tarafından yenildi. Oğlu Mustafa savaşta öldürüldü, kendisi de tutsak edilerek Kahire'ye gönderildi. Çelebi Mehmed 1419 yılı Ekim'inde Hacı Hayreddin Halil Bey'i elçisi olarak Memlûk sarayına göndererek Karamanlıları tardetmesi vesilesiyle tebrik etti. Çelebi Mehmed mektubunda dostluğunu teyid ediyor ve iki ülke arasındaki ticari geçişlerin kolaylaştırılmasını istiyordu.31

Çelebi Mehmed'in Karaman meselesi hakkındaki siyâsetini değiştirmesi uzun sürmedi. Karamanoğlu Mehmed Bey'in oğullarından İbrahim Bey, Memlûkler tarafından desteklenen amcası Ali Bey'e karşı mücâdelesinde, Osmanlılardan yardım talep etti. Bir Memlûk sefaret heyetinin İbrahim'i bundan vazgeçirme çabalarına rağmen, İbrahim Osmanlı yardımını kabul etti ve Ali Bey'i Niğde'deki üssüne sürmeyi başardı. Bu Osmanlıların, "Fetret Devri"nden beri ilk defa, Memlûklerin Karamanlılar üzerinde tesis ettiği ananevi himaye siyâsetine bir meydan okumaları ve aile içi rekabetten yararlanarak Memlûklere karşı, kendi adayını Karaman tahtına oturtma teşebbüsüydü.

Memlûkler bu oldu-bittiyi kabul etmeyerek Şeyh'in 1421'deki ölümü üzerine Mehmed Bey'i serbest bıraktılar ve kendilerine tâbi olarak Karaman tahtına oturttular.32 Mehmed Bey ülkesinde hâkimiyetini yeniden kurmakta güçlük çekmedi ve çok geçmeden bütün gayretini Osmanlılara teksif etmeye başladı. Yeni tahta geçmiş olan Osmanlı Sultanı II. Murad'ın amcası Mustafa ile olan mücâdelesini fırsat bilerek Tekeoğlu Osman Bey'in telkini ile bu sıralarda Osmanlılar tarafından kontrol edilmekte olan Antalya limanını kuşattı ise de 1423'de kuşatma esnasında öldü.33

Osmanlı Şehzâdelerinin Memlûklere Sığınması

Karamanoğulları yüzünden Osmanlılar ile Memlûkler arasındaki rekabet su yüzüne çıkmış ve bölgedeki kuvvet dengesi bozularak komşu Türkmen beylikleri de bunun içine çekilmişti. Bu denge

siyâsetinde Karamanlılar, Osmanlılarla Memlûkler arasında kalmış ve bağımsızlığını bazen biri bazen de diğeri ile ittifâk yaparak sürdürmeye çalışmıştır. Dulkadirlılar ise, Karamanoğulları'nın mahalli dengeyi alt üst etmelerine mâni olmak için, Osmanlılar ve Memlûkler tarafından münâvebeli olarak kullanılan bir karşı güç idiler. Böylesine bir rekabet Osmanlı-Memlûk münâsebetlerinde yeni bir safhayı işaret eder.

Mehmed Bey'in vefatı üzerine kardeşi Ali Bey Karaman ülkesine yeniden hakim olmaya çalıştı ise de yeğeni İbrahim Bey'in karşısında tutunamayarak Niğde'ye çekildi. Karaman tahtına, II. Murad tarafından desteklenen ve Osmanlıların damadı olan İbrahim Bey atandı. Ancak yeni Memlûk Sultanı Barsbay (1422-1438) tarafından desteklenen Ali Bey ile mücâdele de devam ediyordu. Bu iç çekişmeden yararlanan Dulkadir-oğlu Nâsıruddin, Aksaray ve Develi'ye kadar Karaman-ili'ne akın yaptıysa da sonunda geri çekildi. İbrahim Bey kardeşini yenmeyi başardı ve onu Memlûklere sığınmaya zorladı.

Kısa bir müddet sonra İbrahim Bey'in Memlûk himâyesini kabul etmesi ve Osmanlılara karşı hasmâne bir siyâset takip etmeye başlaması üzerine, Osmanlı-Memlûk rekabeti kızıştı. İlk defa olarak Osmanlılar da Dulkadiroğulları ile ittifâk yaptılar. 1433'de II. Murad'ın iki yeğeninin, Süleyman ve kardeşi Fâtıma'nın, Kahire'ye iltica etmesi34 ve Sultan Barsbay'ın onların iadesi yolundaki ricayı kabul etmemesi ipleri gerginleştirdi. Aynı yıl içinde, Murad batı hudûdunda meşgul iken, Macarlarla anlaşan İbrahim Bey Eğirdir ve Isparta şehirleri de dahil olmak üzere bütün Hamid-ili'ni ele geçirdi. Murad uygun zamanı bekleyerek Karamanlılara karşı yürüdü ve Beyşehir gölü havâlisiyle birlikte Hamid-ili'ni yeniden ele geçirdi ve İbrahim Bey'i Konya'dan sürüp çıkardı. Barsbay'ın Timurlulara karşı bir Osmanlı-Memlûk ittifâkı için çağrı yapması üzerine İbrahim Bey ile barış yapıldı.

Bu barış, İbrahim Bey'i hoşnut etmemişti. Çünkü Dulkadiroğulları şimdi Osmanlılarla işbirliği içindeydiler. İbrahim Bey, Nâsıruddin Mehmed Bey'e verilmiş olan Kayseri'yi ve bölgedeki diğer kaleleri ele geçirdi. Dulkadir-oğlu Mehmed Bey'in 1436 yılı Aralığı'nda yaptığı yardım çağrısı II. Murad tarafından memnuniyetle karşılandı ve Amasya ve Tokat sancak beyleri kumandasındaki Osmanlı birlikleri, Dulkadiroğulları askerleriyle birlikte, Kayseri ve havâlisini Karamanlılar'dan geri aldılar. Bu haberi işiten Barsbay 1437 Mart'ında istişâre meclisini topladı. Bu mecliste Suriye vâlilerinin İbrahim Bey'e yardıma gönderilmesine karar verildi. Buhran tırmanıp askeri bir çatışmaya dönmeden barış sağlandı. Baybars'ın Fâtıma ile evlenmesiyle perçinlenen barış, buhrandan önceki durumu yeniden tesis etti. Karamanoğulları ve Dulkadiroğulları üzerindeki Memlûk hâkimiyeti kabul edildi. Dulkadirlıları memnun etmek için Harput onlara verildi.

Memlûk Sultanı Çakmak zamanında (1438-1453) Memlûk-Dulkadirlı münâsebetleri daha da gelişti. 1440 yılında Dulkadiroğlu Nâsırüddin Mehmed Bey Çakmak'ı ziyaret etti ve Çakmak onun kızlarından biri ile evlendi.35

Osmanlılarla iyi münâsebetleri sürdüren Çakmak, Esendemir el-Hasekî eliyle Sultan II. Murad'a bir dostluk mektubu gönderdi (1438 Kasım). Mektubunda Suriye vâlilerine Amasya'daki veliaht Ahmed Çelebi ile iyi komşuluk münâsebetlerini devam ettirmelerine dair emir verdiğini bildiriyor ve Mısır'a "memlûk" celbeden temsilcilerine Osmanlı topraklarından geçişlerinde kolaylık gösterilmesini rica ediyordu.36 İyi ilişkileri pekiştirmek için Çakmak, Barsbay'ın ölümünden sonra dul kalan Hund Şehzâde (yâni Fâtıma) ile de evlendi. 1439 yılında II. Murad, Veled Bey ile Çakmak'a bir mektup ve hediyeler gönderdi. Bu mektubunda dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini tekid ediyor ve Çakmak'ın cülûsunu tebrik ediyordu.

Osmanlılar ile Karamanoğulları arasında yedi yıl süren ateşkes İbrahim Bey tarafından bozuldu. 1442 yılında, İbrahim Bey'in damadı Turgutoğlu Hasan Bey kumandasındaki Karamanlı kuvvetleri, Osmanlı toprakları içlerine dalarak Ankara, Beypazarı, Kütahya, Karahisar-ı Sâhib ve Bolvadin'i yağmalayıp tahrip etti ve Hamid-ili'nin garbî kısmını işgal etti. II. Murad, bu olaylar sebebiyle hemen Anadolu'ya geçti ise de Macar-Sırp ordusunun Balkanlar'da harekete geçtiği haberinin gelmesi üzerine İbrahim Bey'in karısı olan kız kardeşinin aracılığı ile barış teklifini kabul etti. Fakat İbrahim Bey'in tekrar düşmanca faaliyetlerde bulunması üzerine Murad, 12 Haziran 1444'te Edirne'de Sırbistan Despotluğu ve Macarlarla bir antlaşma imzaladı ve Karamanoğulları'na karşı bir tecziye seferine çıktı. Bu seferini meşru göstermek için Mısır ulemasından fetva aldı.37 Bu fetva Memlûk sarayının bu sefere rızasını da gösterebilir. İbrahim Bey, Karaman'ın yerlisi olan Molla Sarı Yakub'un aracılığıyla, hemen barış diledi. Yenişehir'de barış imzalandı. Bu dönüm noktasında, devletin Doğu ve Batı hudutlarının emniyet altında olduğu inancıyla, II. Murad oğlu Mehmed namına tahttan feragat etti (Ağustos, 1444). 13 Ocak 1445 tarihinde, Sultan II. Mehmed'in cülûsunu bildiren bir Osmanlı elçisi Kahire'ye geldi. II. Murad, 10 Kasım 1444'de Varna'da müttefik Macar ve Ulah ordusuna karşı kazandığı zaferin fetih-nâmesini, Çakmak'a hediyeler, köleler ve değerli elbiselerle birlikte gönderdi.38

II. Mehmed'in ilk saltanatı (1444-1446) ve Murad'ın ikinci saltanatı (1446-1451) esnasında, Karamanlılarla barış devam etti. İbrahim Bey Avrupalıların teşviklerine rağmen bu müddet zarfında barışı bozmadı.

Osmanlılar şimdi kuzeydoğu hudutlarında artan bir gerilimle tehdit ediliyordu. Karakoyunlular, 1450'de Erzincan, Tercan ve Bayburt'u Akkoyunlulardan almışlar ve Tokat-Erzincan-Tebriz ticaret yolunun emniyeti sarsılmıştı. Bu siyâsî ve iktisadî karışıklıklar II. Murad'ı Dulkadirlılarla bir ittifâk yapmaya sevketti. Oğlu Mehmed'i 1450'de Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitt Hatun ile evlendirdi.39

II. Mehmed, 1451 Şubatı'nda, ikinci ve son cülûsundan hemen sonra, Çakmak'a bir elçi göndererek cülûsunu bildirdi. Osmanlı elçisi, yanında tebrik mektubu taşıyan bir Memlûk elçisi olduğu halde Edirne'ye döndü. Çakmak, Erzincan-Haleb ticaret yolunu emniyeti altına alması sebebiyle Yahşi Bey vasıtasıyla II. Mehmed'e teşekkür ediyor ve iki ülke arasında haberleşmenin devam ettirilmesini istiyordu. 1452 yılının 23 Şubatı'nda II. Mehmed'in gönderdiği cevabî mektup, Çakmak'ın iki memleket

arasındaki samimi ve güçlü bağları pekiştirmesi, Şahruh'un ülkesinde vukubulan hadiseler hakkında bilgi vermesi sebebiyle kendisine duyduğu takdir ve alkışı ifade ediyordu.40

Karamanoğullarının eski topraklarını ele geçirme ruhunu hiçbir zaman terk etmemiş olan İbrahim Bey, Hamid-ili'ni istilâ etti ve Antalya Körfezi'nde küçük bir sahil beyliği olan Alanya Beyliği'ne hücum etti. II. Mehmed sefere çıkıp Akşehir'e geldiğinde İbrahim Bey barış diledi. Barış teklifi kabul edildi. Antlaşma, Karamanlıların Osmanlılara tâbiyetini tekid etti.

1453 yılı Mayısında İstanbul'u fethederek "Fâtih" unvânını alan II. Mehmed'in Celâleddin el-Kâbûnî adındaki elçisi harp esirleri ve hediyelerle 27 Ekim 1453'te Kahire'ye geldi. Memlûk tahtına yeni oturmuş olan Sultan İnal (1453-1461)'a takdim edilen fetih-nâmede Fâtih "hac farizası ile ilgili görevleri" İnal'a bırakırken "mukaddes gazâ ve cihâd" görevini de kendi uhdesine aldığını bildiriyordu. İnal Osmanlı heyetine hüsn ü kabul gösterdi ve izzet ü ikramla muamele etti ve Yarışbay, Fâtih'i büyük zaferinden dolayı tebrik etmek ve "iki ülke arasındaki dostluk ve ittifâk bağlarını pekiştirmek ve aralarındaki sevgi ve meveddeti sağlamlaştırmak" amacıyla Edirne'ye gönderdi. Yarışbay 1 Ağustos 1454 tarihinde kendisine Fâtih tarafından gösterilen fevkalâde muâmeleyi tasvir eden raporuyla Kahire'ye döndü.41

İstanbul'un fethinden sonra İbrahim Bey, Sultan İnal'ın himayesini talep etti. 7 Ocak 1455 tarihinde Kahire'ye ulaşan elçilik heyetinin getirdiği mektupta İbrahim Bey, Fâtih'in İstanbul'daki Rum Ortodoks Kilisesi'ne karşı himayeci siyâsetinden şikayet ediyordu. İnal, İbrahim Bey'in şikayetine kulak asmadı ve elçilik heyetine itibar etmedi. Avrupa'daki her bir fetihle şöhreti ve gücü artan Osmanlılarla Memlûklerin kurmak istediği dostluk siyâsetine uygun düşen bu davranış, aynı Celâleddin el-Kâbûnî başkanlığında 24 Nisan 1456'da Kahire'ye gelen ve Fâtih'in gönderdiği Sırbistan fetih-nâmesi ile harb esirleri ve hediyeler getiren heyetin İnal tarafından çok sıcak karşılanmasıyla da tekid edildi. Kahire muhtesibi Kanıbay el-Yusufî el-Mihmandârî, "iki büyük Müslüman güç arasındaki münâsebetleri pekiştirmek" göreviyle, Osmanlı heyetine İstanbul'a dönüşünde refakat etti ve iki ülke arasında bir ittifâk yapıldı.

Sultan İnal tarafından reddedilen İbrahim Bey, bu sefer düşmanlığını Memlûklere çevirerek Çukurova'daki Adana, Tarsus ve Gülek'i 1456 yazında istilâ etti. Kış mevsimi biter bitmez, bir Mısır keşif birliği Kahire'den kuzeye doğru harekete geçti ve Karaman-ili'ne doğru ilerledi. 1457 yılı Temmuzunda Memlûk kuvvetleri Karaman-ili'nin içlerine kadar uzanan bir hareket gerçekleştirdi. Selefleri gibi onun da Çukurova'ya göz dikmesi yine pahalıya mal olmuştu. 13 Nisan 1458'de, İbrahim Bey'in elçileri Kahire'ye geldiler. İbrahim Bey resmen affedilmesini diliyor ve Memlûk hâkimiyetini kabul ettiğini bildiriyordu.

Karamanoğullarının Sonu

Fâtih devrinde Memlûk-Osmanlı münâsebetleri, Osmanlılar Anadolu'da genişlemediği müddetçe dostça devam etti. Fakat Fâtih'in 1461 yılında önce Trabzon'daki Komnenler Devleti'ni, arkasından

İsfendiyar-oğlu Beyliği'ni Osmanlılara bağlaması ve Memlükler'in Karamanoğulları üzerindeki himayesine saygı göstermemesi üzerine münasebetler soğudu. Memlûk sultanı Hoş Kadem (1461-1467) 1461 yılı Mayısı'nda Fâtih'in gönderdiği elçilik heyetine çok kaba davrandı. İbn İyas'a göre "bu hadise Mısır sultanı ile Osmanlılar arasındaki düşmanlığın başlangıcı" olmuştu.42

Nitekim Karamanoğlu İbrahim Bey'in ölümünden sonra (1464) gelişen olaylar bunu açıkça ortaya koydu. İbrahim Bey'in oğulları, aralarındaki saltanat mücâdelesinde, Fâtih, Kayıtbay ve Uzun Hasan'dan güç almak isterlerken aslında hânedânlarının da sonunu hazırlıyorlardı. Karaman şehzâdeleri arasındaki mücâdelede Dulkadiroğlu Melik Arslan Kayseri'yi ele geçirdi. Fırsattan yararlanan Uzun Hasan Bey ise, Memlûklerin sessiz tasvibi ile Dulkadirlıları yenerek Karaman ülkesini istilâ etti. Karamanoğlu İshak, Hoş Kadem adına hutbe okuturken Uzun Hasan Bey de Osmanlılara karşı Memlûklerle bir ittifâkın zeminini hazırladı. Fakat Hoş Kadem, Uzun Hasan'a güvenemiyordu. Nitekim 1465'de Uzun Hasan Bey Memlûklere ait Gerger'i istilâ etti.

Bunun üzerine Hoş Kadem, es-Seyyid eş-Şerif Ali el-Kürdî'yi Akkoyunlulara karşı ittifâk teklifiyle İstanbul'a gönderdi.43 Bilhassa Uzun Hasan Bey'in Dulkadir Beyi Melik Arslan üzerine yürüyüp, Elbistan'ı tahrip ettiği ve Harput'u ele geçirdiği haberi geldikten sonra bu ittifâk daha da âcil bir hale gelmişti. Fakat 23 Eylül 1465'de İstanbul'dan dönen elçi Fâtih'in bu teklife sıcak bakmadığını haber verdi.

Öte yandan Karamanoğlu İshak Bey, Osmanlılara sığınmış olan kardeşleriyle arasındaki anlaşmazlığı Osmanlı himâyesine girmekle halletmek istediyse de Fâtih, İshak Bey'in tekliflerini tamamen geri çevirdi. Osmanlılara sığınmış olan Pir Ahmed Bey, Ermenek yakınlarında kardeşi İshak'ı yenerek Konya tahtını ele geçirdi. Osmanlılara tâbi olan Dulkadiroğulları ile Karamanoğulları arasındaki sınır anlaşmazlığı Kayseri'nin yeni bir sancak olarak Osmanlılara bağlanmasıyla halledildi.44

Osmanlıların yardımı ile ve Osmanlılara bağlı olarak Konya tahtına oturan Pir Ahmed Bey'in tâbiilik statüsünü ihlal ederek batıda Venedik ve Papalık ile, doğuda Memlûkler ve Akkoyunlular ile temasa geçerek Osmanlılara karşı gizli antlaşmalar yapması üzerine Fâtih, harekete geçti. Karamanoğulları Beyliği'ne son vermeyi kafasına koymuş olan Fâtih, doğruca Konya üzerine yürüdü. Büyük veziri Mahmud Paşa'yı da kaçan Pir Ahmed'i takiple görevlendirdi. Karaman eyaletine Şehzâde Mustafa vâli olarak tayin edildi. Karaman-oğlu şehzâdeleri son bir kez daha beyliklerini kurtarmak için harekete geçtilerse de bu son çırpınışlar da bertaraf edildi. Pir Ahmed Bey ve Kasım Beyler, Uzun Hasan Bey'e sığındılar. Böylece Karamanoğulları tarihe karışırken Osmanlılar da güneyden Memlûklerle sınır komşusu oluyorlardı.45

Dulkadiroğulları İçin Savaş

Melik Arslan Bey'in, bu konuda sâbıkalı46 olan Memlûkler tarafından, bir süikastle öldürtülmesi üzerine (1465) Dulkadiroğulları Beyliği hanedân içi çatışmalara düştüyse de Memlûklerin, kuzey

hudutlarında kendilerine tâbi tampon bir devlet bulundurma siyâsetlerinin gereği olarak, bir müddet daha siyâsî hayatını sürdürdü. Melik Arslan Bey'in iki kardeşinden Şah Budak, Memlûkler tarafından ve Şah Suvar da Fâtih tarafından desteklendi.

Osmanlılar bir taraftan kardeşine karşı Şah Suvar'a yardımcı birlik gönderirken diğer taraftan da Mısır'a elçi göndererek Şah Suvar'ın tanınması için Memlûkleri iknâya çalıştılar. Bunu iç işlerine karışmak olarak yorumlayan Hoş Kadem, Şah Budak'a yardım için asker göndermeye karar verdiyse de birkaç gün sonra Şah Suvar'ın kardeşini yendiği haberi gelince bundan vazgeçti. Fakat Memlûklerin bu konuda ısrarlı olmaları üzerine Fâtih Hoş Kadem'e ve Büyük Vezir Mahmud Paşa da Büyük Devedar Yaşbek'e ayrı ayrı mektuplar göndererek (1466 Eylülü) "Kur'an'ın cihad dışında kan dökmeyi yasakladığını" bildirip, Kahire ile Elbistan arasındaki münâsebetlerin düzelmesi için Şah Suvar'ın tanınmasını istediler.47 Hoş Kadem Fâtih'in teklifini reddetti ve "Dulkadiroğulları işine karışmamasını" tavsiye eden mektubunu elçisi ile gönderdi. Bunun üzerine Fâtih krizi daha da tırmandırdı. Hoş Kadem'i atlayarak Mısır'daki beylere mektuplar gönderdi. 1467 yılı Ağustosu'nda sırtını Osmanlılara dayamış olan Şah Suvar'ın Haleb'e hücum için hazırlandığı haberleri Kahire'ye geldi. Ağır hasta olan Hoş Kadem, Suriye'deki kumandanlara Haleb'e gitmeleri için emirler gönderdi. Memlûk orduları baş kumandanı Yelbay'a da sefer hazırlığı için emir verdiyse de başta Yelbay olmak üzere Memlûkler durumu gittikçe ağırlaşan Hoş Kadem'in sonunu beklemeyi tercih ettiler. Hoş Kadem'in 10 Ekim 1467 tarihinde öldüğü gün Suriye ordusunun Şah Suvar karşısında ağır bir yenilgi aldığı haberi geldi. Hoş Kadem'in vefatını takip eden siyâsî kriz, 31 Ocak 1468'de Kayıtbay'ın sultan olmasıyla sona erdi. Kayıtbay bir taraftan Şah Suvar'a karşı yeni bir sefer için hazırlık emrini verirken diğer taraftan bu buhranı Osmanlı-Memlûk münâsebetleri içerisinde halletme teklifiyle elçisini Fâtih'e gönderdi. Olup bitenlerden dolayı özür dileyen mektubu ve değerli hediyeleri götüren Memlûk elçisi, Fâtih tarafından hüsnü kabul gördü ve yüksek rütbeli kişilerden oluşan bir Osmanlı elçilik heyeti Kayıtbay'ın cülûsunu kutlamak için Kahire'ye gönderildi.48

Fakat Şah Suvar düşmanlığı bu diplomatik temasları sonuçsuz bıraktı. Başkumandan Canıbek'in yönettiği müttefik Mısır-Suriye ordusu Şah Suvar tarafından 1468 yılında feci şekilde yenildi. Kayıtbay Özbek'i başkumandan tayin etti. Öte yandan Şah Suvar'ın Haleb Vilâyeti'ni talân eylediği Çukurova'daki şehirleri ele geçirip Dârende'yi kuşattığı haberlerinin arka arkaya gelmesi üzerine Kayıtbay alelacele Haleb'e yardımcı birlikler gönderdi.

Şah Suvar, Dârende'yi ele geçirmesine rağmen Kayıtbay'a bir hey'et göndererek barış istedi. Osmanlıların Karaman-ili'ni ilhâkından sonra Osmanlı-Dulkadirli ittifâkının daha da tehlikeli boyutlara ulaşacağından endişelenen Kayıtbay, büyük bir sefer hazırladı. 1469 Şubatı'nda Özbek'in kumandasında Kahire'den çıkan ordu, Suriye askerleriyle birleşerek doğruca Çukurova'ya yürüdü. Ceyhan ırmağı kıyısında vukûbulan ve her iki tarafa da çok pahalıya mal olan savaşta Şah Suvar yenildi ve dağlara kaçtı. Özbek, Şah Budak'ı Dulkadirlı tahtına oturtarak yorgun ordusuyla geri döndü. Dönüş yolunda Şah Suvar'ın pususuna düşüp ağır kayıplar veren Memlûk ordusu Kayıtbay'ın iznini

bile beklemeden acınacak bir halde Kahire'ye döndü. Bu sefer, Memlûk ordusunun zaafını apaçık ortaya koymuştu.49

Yeni bir Memlûk seferini önlemek için Şah Suvar, barış teşebbüsünde bulundu. Daha önce tutsak aldığı Memlûk başkumandanı Yaşbek'i bir barış heyetiyle birlikte Kahire'ye gönderdi. 1470 Ocağı'nda Şah Suvar'ın elçilik heyeti kalelerin anahtarlarıyla birlikte Kahire'ye geldi. Heyet Kayıtbay tarafından kabul edildiyse de Şah Suvar'ın Elbistan'daki hâkimiyetinin tanınması ile Anteb'in teslimi karşılığında kendisine Haleb'de bir "Binler Emirliği" ünvânı verilmesi teklifleri reddedildi.

Şah Suvar'a karşı sonuçsuz kalan seferler, Memlûk Devleti'nin itibarını tamir edilemeyecek derecede sarsmıştı. Kayıtbay'ın ordusunun maneviyatını yükseltmek, asker eksikliğini tamamlamak ve Şah Suvar'a karşı son darbeyi vurmak için bir barış dönemine ihtiyacı vardı. Bu da ancak Dulkadiroğulları meselesinde Fâtih'le anlaşması ile mümkündü. Bu amaçla Kayıtbay, 1470 yılı sonlarında İstanbul'a bir heyet gönderdi. İki taraf karşılıklı olarak birbirlerinin iç işlerine karışmama ve hâkimiyet sahalarını bölme konusunda anlaştılar. Bu antlaşma, Karaman-ili üzerindeki hâkimiyetlerinin tanınmasına mukabil Osmanlıların Şah Suvar'ı Memlûklere satması, diğer bir deyişle Şah Budak'ı Dulkadirlı beyi olarak tanımaları demekti. 1470 Ağustosu'nda antlaşmayı tasdik ekmek üzere bir Osmanlı elçisi Kahire'ye geldi.50

Uzun Hasan Bey'in doğuda elde ettiği zaferleri Memlûkler dikkatle takip ediyordu. O'nun dostluk gösterilerine şüphe ile bakan Kayıtbay, 1470 yılı Ekimi'nde Akkoyunlu ordusunun batıya doğru hareket ettiği haberlerini aldı. Buna ilaveten Şah Suvar'ın Ramazanoğullarını yenerek Ayas ve Sis şehirlerini aldığını duyunca ordularına hazırlanmalarını emretti. Geniş yetkilerle donattığı Yaşbek kumandasındaki Memlûk ordusu Kahire'den çıkıp (1471 Ocak) Anteb'e geldi. Şah Suvar'ın barış teklifi reddedildi. Yaşbek buradan Fâtih'e, Amasya vâlisi Şehzâde Bâyezid'e ve Uzun Hasan Bey'e elçiler gönderdi. Yaşbek, bir taraftan Uzun Hasan Bey'in Anadolu hakkındaki niyetlerini öğrenmek istiyor diğer taraftan da Fâtih ile Uzun Hasan Bey'e karşı bir ortak cephe oluşturmak istiyordu. 1471 yılında diplomatik görüşmeler devam ederken Fâtih, veziri Gedik Ahmed Paşa eliyle İç-il ve Güney Anadolu sahilindeki hâkimiyetini pekiştirdi.51

Yaşbek heyetlerin dönüşünü beklemeden Ramazanoğulları topraklarına girerek Ceyhan nehri kıyısında Şah Suvar Bey'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Şah Suvar kaçarak canını zor kurtardı. Yaşbek, Elbistan'ı ele geçirdi. Çaresiz kalan Şah Suvar, Yaşbek'e teslim oldu. Yaşbek, Şah Budak'ı Elbistan vâlisi tayin ederek Şah Budak'ın dört oğlu ve yirmi kadar Dulkadirlı asilzâdesi ile Kahire'ye döndü. 1472 Şubatı'nda Fâtih'ten hediyeler taşıyan Osmanlı elçilik heyeti Kahire'ye geldi.52

1472 baharında artık Uzun Hasan Bey Osmanlı-Memlûk cephesine meydan okumaya hazırdı. Aynı yılın Nisanı'nda bir Akkoyunlu heyeti Kahire'ye geldi. Bu diplomatik manevralar bir askerî operasyonun başlangıcını haber veriyordu. Çok geçmeden 1472 Haziranında Akkoyunlu ordusunun

Osmanlı topraklarına girdiği Tokat, Sivas, Kayseri ve Karaman'ı yağmaladığı fakat 19 Ağustos'da Beyşehir gölünün batısında yenilerek geri çekildiği haberi geldi.53

Osmanlılar tarafından yenilmesine rağmen Uzun Hasan Bey Suriye'de Memlûklere karşı da bir cephe açtı. Fırat'ı geçen Uzun Hasan Bey Malatya, Kâhta, Gerger ve Ayıntab'ı alarak rüzgar gibi Haleb yakınlarına geldi. Yaşbek kumandasındaki Memlûk ordusu Haleb'e ulaşmadan Uzun Hasan Bey Osmanlı karşı hücumunu karşılamak üzere çekilmişti.

Akkoyunlulara karşı bir sefere çıkmak isteyen Fâtih, Memlûklerle arasındaki ittifâkın gereği olarak bir Osmanlı sefirini askerî yardım teklifiyle Yaşbek'e gönderdi. Öte yandan Osmanlı elçisi de Uzun Hasan Bey'in Memlûkler ve Osmanlılara karşı Venediklilerle akdettiği, Osmanlı casusları tarafından ele geçirilen, imzasını havi antlaşma metni ile Kahire'ye gelmişti. Hemen Kayıtbay, Osmanlı elçisini Devletbay başkanlığındaki kendi heyetiyle birlikte Osmanlı-Memlûk işbirliğini müzakere etmek üzere Fâtih'e gönderdi. Bu esnâda Osmanlı ve Akkoyunlu orduları savaş için hazırdılar. Fâtih 11 Ağustos 1473'de Otlukbeli yakınlarında Akkoyunlu ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı.54

Bu yenilgiden sonra Akkoyunlular her iki taraf için de ciddi bir rakip olmaktan çıktı. Ne gariptir ki Kayıtbay, mağlûb Uzun Hasan Bey'le bir barış antlaşması imzaladı. Fâtih buna aldırış etmedi. Bir müddet daha aralarında iyi niyet elçileri mübâdele edildi. 1474 Nisanı'nda Yaşbek el-Cemâlî İstanbul'a gitti. Fâtih'in dostluk mesajıyla aynı yılın Eylülünde döndü. Fâtih'in ricası üzerine Osmanlılara ilticâ eden Emir İnal el-Hâkim de Kayıtbay tarafından affedildi.

Mamafih Osmanlı-Memlûk dostluğu uzun sürmedi. Karamanoğulları şehzâdeleri yüzünden sular yine bulandı. Şehzâde Kâsım Memlûklere sığındı. Fâtih'in mektubunu getiren elçilik heyeti 1477 Mayısı'nda Kahire'ye ulaştı. Fâtih'in Kâsım'ın teslimi isteğinin reddedilmesi üzerine 1470'de imzalanan birbirlerinin iç işlerine karışmama antlaşması da ihlal edilmiş oldu.

Uzun Hasan Bey'in 1478 Ocağı'nda ölmesiyle, Fâtih de Memlûklerin yolundan giderek Dulkadiroğlu Şah Budak'ın rakibi Alâ'ü'd-Devle Bozkurt Bey'e destek verdi. Bozkurt Bey'in kızı Ayşe Hatun, 1467 yılında Fâtih'in şehzâdesi Bâyezid ile evlenmiş ve müstakbel Sultan Selim'i doğurmuştu. 1472'de Memlûkler, Şah Suvar idaresini yıktıkları zaman Bozkurt Bey, bazı Dulkadirlı asilzâdesiyle Amasya'daki damadının yanına sığınmıştı. Şimdi artık siyâsî hava Bozkurt Bey'e destek vermeye uygundu. İlk teşebbüste müttefik Osmanlı-Alâ'ü'd-Devle ordusu Şah Budak tarafından hezimete uğratıldı. İkinci karşılaşmada ise Bozkurt Bey gâlip geldi ve Şah Budak Memlûklere sığındı.

19 Kasım 1480'de Akkoyunlular karşısında Yaşbek'in de ölümüyle neticelenen yenilginin intikamını almak için Suriye'ye giden başkumandan Özbek, Şah Budak'a yardım etmediği gibi onu yakalayarak hapsetti. Bozkurt Bey ise Özbek'in tavassutuyla Kayıtbay tarafından Dulkadirlı beyi olarak tanındı. Memlûkler, Akkoyunlu Sultanı Yakûb ile de anlaştılar. Memlûklerin Bozkurt Bey vasıtasıyla Dulkadiroğullarını himâyeleri altına almaları ve Akkoyunlularla antlaşması Fâtih'i memnun

etmedi. 1481 yılı baharında dört bir tarafa uzak bir sefer için emirler gönderdi. Herkes Fâtih'in Memlûkler üzerine seferini beklerken 3 Mayıs 1481'de Fâtih Sultan Mehmed Han Gebze'de vefat etti. Bu ölüm, iki devlet arasındaki çatışmayı bir müddet geciktirdi.

Bâyezid-Cem Mücâdelesi ve Memlûkler

Fâtih'in ölümü Osmanlı Devleti'ni bir iç harbe sürükledi. Yeniçeri ağası ve Anadolu ve Rumeli beylerbeyleri tarafından desteklenen Bâyezid, 21 Mayıs 1482'de Osmanlı tahtına cülûs eyledi. Küçük kardeşi Cem Bâyezid'e isyan etmekte gecikmedi. Cem'in devletin aralarında bölüşülmesi teklifini reddeden Bâyezid, Gedik Ahmed Paşa'yı Cem'e karşı gönderdi. 20 Haziran'da Yenişehir'de yapılan savaşta yenilen Cem, Konya'ya, oradan da Memlûklere tâbi olan Çukurova'ya kaçtı. Bu andan itibâren Cem için bir sürgün hayatı başladı. Memlûklerin Cem'e destek vermeleri Osmanlı-Memlûk düşmanlığına yeni bir boyut getirdi. Memlûklerin Osmanlı hanedânını bölmek ve zayıflatmak için birbirleriyle çekişen Osmanlı şehzâdelerine siyâsî sığınma ve destek sağlamaları öteden beri âdetleri idi. Nitekim 1433'de II. Murad'ın yeğenleri Şehzâde Süleyman ve Fâtıma'ya bu desteği sağlamışlardı. Buna karşılık Osmanlılar da Memlûklerden kaçan ulemâya ve ümerâya ilticâ hakkı tanıyorlardı.55

Gedik Ahmed Paşa'dan kaçan Cem yoluna devamla 30 Eylül 1481'de Kahire'ye vardı ve büyük bir merâsimle karşılandı.56 Kayıtbay Cem'e Osmanlı Devleti'nin bir kısmını kendisine vermesi için Bâyezid'i iknaya çalışacağı sözünü verdi. Bu amaçla İstanbul'a hemen bir Memlûk heyeti gönderildi. Bu esnada Cem, annesi ve ailesi ile birlikte Hicaz'a gidip geldi. Cem Hicaz'da iken Akkoyunlu Sultan Yakûb'a dehâlet etmiş olan Karaman-oğlu prensi Kâsım Bey de Karaman-ili'ne bir akın gerçekleştirdi. Diğer taraftan Cem, Rodos Şövalyelerine de bir elçi göndermişti. 12 Mart 1482'de Memlûk elçisi, Kayıtbay'ın tavassutunun kabul edilip Anadolu'da bir yerin verilmesiyle Cem'le anlaşılacağı haberini getirdi. Müzâkereler uzadıkça uzadı ve sonunda Bâyezid kardeşine yıllık bir gelir bağlamaktan başka bir şey yapamayacağını bildirdi. Cem'in önünde savaştan başka bir tercih kalmamıştı. Şimdi Karamanoğulları da kendisine yardım vadediyor ve Gedik Ahmed Paşa da haber göndererek kendisi Anadolu'ya gelir gelmez tahtın kendisine teslim edileceğini bildiriyordu. Bu şartlar altında Cem, Kayıtbay'dan Anadolu'ya geçme izni istedi. Uzun görüşmelerden sonra, bazı emîrlerin karşı çıkmasına rağmen, Kayıtbay Cem'e müsaade etti.57 Bununla O, Kâsım Beyin yardımıyla Karaman Beyliği'ni yeniden kurarak Osmanlılarla arasında bir tampon oluşturmak ve Anadolu'da kendisine dost bir Osmanlı şehzadesinin hükümdar olmasını sağlamak istiyordu. Kaynaklarda bu konuda çok teferruatlı bilgiler vardır. Bâyezid de Mısırdaki gelişmeleri casusları vasıtasıyla haber alıyordu. Sonunda Cem, 26 Mart 1482'de Kahire'den ayrıldı. Suriye Çukurova üzerinden Osmanlı topraklarına girerek Konya'yı kuşattı. Bir birliği de Ankara'ya gönderdi. Ankara'ya gönderdiği kuvvetin yenilmesi üzerine Cem, Konya kuşatmasını kaldırdı. Bâyezid'in kumandasında Osmanlı ordusunun yaklaşmakta olduğu haberi gelince Taş-ili'ne çekildi. Devleti aralarında bölüşmek için Bâyezid'e yaptığı son başvurular da reddedildi. Hersek-oğlu Ahmed Paşa Cem'i yakalamakla görevlendirildi. Cem Rodos Şövalyelerinden siyâsî sığınma istedi. Görüşmeler neticesinde Osmanlı ordusunun da yaklaşması üzerine, Rodos'dan gelen bir filo Cem'i 30 Temmuz 1482'de adaya götürdü.

Cem'in bu ikinci yenilişi Kayıtbay'ı sukût-ı hayale uğrattı. Kayıtbay Cem'i ve onun tarafını tutanların gücünü yanlış değerlendirmişti. Bizzat Memlûk kaynaklarının yazdığına göre; "Cem'in Mısır'dan ayrılmasına izin vermek bir hata idi". Bu olay, Anadolu sultanının Memlûk sultanına karşı düşmanlığının bir sebebi oldu. Üstelik Kayıtbay, Hindistan'dan Osmanlı sarayına değerli hediyeler götüren elçiyi Mısır'da durdurmuş ve Bâyezid'i de cülûsu vesilesiyle tebrik etmemişti.58 Bu sebeple Osmanlı-Memlûk münâsebetleri biraz da şahsîlik kazanmıştı.

Cem'in Hıristiyanların eline geçmesi onun 1495 yılındaki ölümüne kadar Bâyezid'in Avrupa'ya karşı takip edeceği siyâsetin yegâne belirleyici unsuru oldu. Bâyezid, Cem sebebiyle maruz kalabileceği tehlikeyi büyük bedeller ödeyerek kendisinden uzak tuttu. Batı'da bir sükunet politikası takip ederken, Anadolu'da durumunu kuvvetlendirecek tedbirleri almaktan geri kalmadı. Osmanlıların Memlûklere ait olan Malatya'yı kuşatan Alâ'ü'd-Devle Bey'e yardım etmesi Memlûklerle Osmanlıları karşı karşıya getirdi. Memlûkler ağır bir yenilgi aldılar (1484 Şubat).59 Müttefik Osmanlı-Dulkadirlı ordusu 21 Eylül 1484'de Memlûk ordusunu ikinci kez yendi. Bu zaferlerden güç alan Alâ'ü'd-Devle Malatya'yı ele geçirmeye karar verdiyse de bu sefer, Malatya yakınlarında Memlûkler galip geldiler.

Memlûklerin Barış Girişimi ve Müdâfaa Tedbirleri

Osmanlı ve Memlûk birlikleri arasındaki hudût çatışmaları ve Osmanlıların Dulkadiroğlu Alâ'ü'd-Devle Bey'e verdikleri açık destek iki devlet arasındaki anlaşmazlığı daha da tırmandırdı. Kayıtbay, Meşveret Meclisi'ni toplayarak durumu müzakere etti. Sonunda İstanbul'a bir iyi niyet heyeti gönderilmesine karar verildi. Emir-i Ahûr Canıbek el-Alâ'î bu işle görevlendirildi. Canıbek çok tecrübeli bir diplomattı. Memlûklerle Osmanlılar arasındaki münâsebetleri düzeltmek için Kayıtbay'ın özür dileyen mektubunu, değerli hediyelerle, Akdeniz üzerinden İstanbul'a götürdü. Abbâsi halifesi de ayrıca bir mektup yazmıştı. Kayıtbay bir taraftan diplomatik münâsebetlerle durumu düzeltmek için tedbir alırken öte yandan da askerî hazırlıkları ihmal etmiyordu. Bu meyanda Alâ'ü'd-Devle Bey'in kardeşi Şah Budak, hapisten çıkarıldı. Öte yandan Memlûkler Rodos ile de temaslarını devam ettiriyorlardı. Ancak Kayıtbay'ın Cem'i Kahire'ye getirtme girişimleri boşa çıktı. Memlûk elçisi Canıbek Edirne'de Sultan Bâyezid ile görüştü. Bâyezid, Cem'e yardımı ve diplomatik entrikaları sebebiyle Kayıtbay'ın davranışlarını protesto etti.

Osmanlıların Çukurova'yı Ele Geçirmesi

Çukurova bölgesini Osmanlı hâkimiyetine almak ve Ramazanoğullarını doğrudan Osmanlılara bağlamak için Osmanlı ordusu 1485 Mayısında yeni Karaman beylerbeyi Karagöz Mehmed Paşa kumandasında Gülek Boğazı'nı geçerek Çukurova'ya girdi.60 Bölgedeki şehir ve kaleler Osmanlılara bağlılıklarını bildirdiler. Bâyezid, Kayıtbay'a bir elçilik heyeti göndererek Çukurova'daki Osmanlı varlığının kabulünü ve Cem'in annesi ve ailesinin iadesini talep etti.61 Kayıtbay her iki teklifi de tereddütsüz reddetti. Çukurova'nın istilâsı üzerine Kayıtbay, Üç-oklu Türkmenlerden ve Ramazanoğullarından da yardım alarak uzun bir hazırlık devresinden sonra, Özbek kumandasında

karşı hücuma geçti. Dulkadir-oğlu Alâ'ü'd-Devle Bey, Boz Ok'lu beylerin muhalefetine rağmen Memlûklere itâatini arz etti. Diğer taraftan da Bâyezid ile haberleşerek Memlûklere karşı birlikte hareket edeceğini bildiriyordu. İki arada kalan Alâ'ü'd-Devle sonunda Mısırlılar tarafında yer aldı.

Memlûk ordusu Ayas üzerinden Çukurova'ya girdi. Adana üzerinden Misis'e vardı. Osmanlı ümerâsı arasındaki rekabetin de tesiriyle Osmanlı ordusu Seyhan nehri kıyısında ağır bir yenilgi aldı (9 Şubat 1486) ve çok ağır kayıplar verdi. Memlûk ordusunun çekilmesi üzerine Bâyezid yeni bir sefer emretti. Bahar gelince Osmanlı ordusu harekete geçti ve Gülek üzerinden Çukurova'ya indi. Sonunda iki ordu Adana yakınında 15 Mart'ta karşı karşıya geldiler. Osmanlı ordusu utanç verici bir yenilgi aldı ve başkumandan Hersek-zâde esir edildi. Kaynaklara göre Karaman beylerbeyi Karagöz Paşa'nın ihaneti sebebiyle uğranılan bu felaketin bedeli çok ağır oldu. Muzaffer Memlûk ordusu, mızraklarının ucunda Osmanlı askerlerinin kafası, yere eğilmiş Osmanlı bayrakları ve zincirlere bağlı Osmanlı esirleriyle Kahire'ye girdi.62

Fakat bu sevinç kısa sürdü. 1486 Mayısında Osmanlıların yeni bir sefer için hazırlık yapmakta oldukları haberi geldi. Öte yandan Mısır'da iktisadi durum fevkalâde bozulmuş sadece sivil halk değil, askerler de kendilerine verilen parayı az bularak baş kaldırmışlardı. Kaynağın ifadesine göre Memlûk idaresinin sonunun yaklaşmakta olduğunu işaret eden üç belirti vardı: Bunlardan birincisi paranın süratle değer kaybetmesi, ikincisi umûmi emniyet ve asayişin sarsılması ve üçüncüsü askerlerin disiplinsiz hareketleriydi. Bu şartlar altında Kayıtbay, Osmanlılarla barışmayı menfaatine daha uygun görerek Kahire'de mahpus bulunan Bâyezid'in damadı Hersek-zâde Ahmed Paşa'yı diğer Osmanlı tutsakları ile birlikte serbest bıraktı. Kahire'deki herkes barış yapıldığını zannederken Osmanlılar yeni bir sefer için ordu hazırlamışlardı.63

Bazılarına göre, o zamana kadar Osmanlıların aldığı en ağır mağlubiyet olan Adana hezimetinin64 intikamını almak için Bâyezid harekete geçmişti. Avrupa cephesindeki barış Bâyezid'e hareket serbestisi kazandırmıştı. Bâyezid ayrıca deniz gücünü de bir hayli geliştirmişti. 1487 başlarında Osmanlı ordusu Memlûklere karşı yeni bir sefer için hazırdı. Memlûk ülkesinde olup bitenlerden günü gününe haberdar olan Bâyezid büyük vezir Davud Paşa'yı başkumandanlığa tayin etti. 1487 ilkbaharında Davud Paşa yola çıktı. Konya'da Karaman askeri kendisine iltihâk etti. Dulkadirlı kuvvetleri de ona katıldı. Ancak gelen bir emir üzerine Davud Paşa Tarsus'a kadar uzanan sınırlı bir faaliyetten sonra geri döndü. Tarsus Osmanlılar tarafından alınırken Memlûklerin oradaki nâ'ibi Kansuh da Haleb'e kaçmıştı.

Diğer tarafta Kayıtbay, ordusunun donanımı için gereken parayı zorla da olsa temin ederek sefer için hazırlanıyordu. Fakat barışı kendi menfaatine daha uygun gördüğü için doğuda Akkoyunlularla ve batıda da Hıristiyan güçlerle Bâyezid'i durdurmak için diplomatik temaslarını yoğunlaştırdı. Batı'daki temaslar, Şehzâde Cem merkezinde cereyan ediyordu. Öte yandan Bâyezid de Kayıtbay'ın diplomatik temaslarını boşa çıkarmak için mukâbil tedbirler alıyordu.65

17 Mart 1488'de Memlûklere karşı Hadım Ali Paşa kumandasında yola çıkan Osmanlı ordusu Gülek Boğazı üzerinden Çukurova'ya indi. Yolu üzerindeki Ramazanoğlu ve Turgutlu kuvvetlerini dağıttı. Daha önceki kuşatmalarda tamamen yıkılmış olan Adana ve Tarsus surları yeniden inşa edildi. Aynı şekilde Seyhan nehri üzerindeki Adana köprüsü de yenilendi.

Osmanlıların Çukurova'yı istilâsı haberini alan Kayıtbay, fevkalâde tedbirlerle topladığı muazzam parayla ordusunu donattı. Memlûk ordusu, Atabek Özbek kumandasında Suriye'ye doğru yola çıktı. Bu ordu onların Berkûk zamanından beri sevk ettikleri en büyük ordu idi.66 Osmanlılar, Hersek-zâde Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasını da, kara kuvvetlerini desteklemek üzere göndermişlerdi. Memlûk ordusu yoluna devamla Çukurova'ya girdi ve Adana-Tarsus yolunun yarısındaki Ağa Çayırı'na ulaştı. 16 Ağustos 1488'de iki ordu arasında vukûbulan savaşta Osmanlılar ağır bir yenilgi aldılar.67 Çukurova tekrar Memlûklerin eline geçti. Bu savaş, Memlûkler için hayati bir önem taşırken Osmanlılar için sadece bir hudûd çatışması idi. Bunun için bütün güçlerini seferber eden Memlûkler, galibiyete rağmen ağır bir iktisadî krizin içine düştüler.68 Muzaffer Memlûk ordusu Suriye'yi adetâ yağmalayarak Kahire'ye döndü. Ağa Çayırı'ndaki Osmanlı yenilgisinden sonra Dulkadir ve Ramazanoğulları tekrar Memlûk hâkimiyetini kabul ettiler. Osmanlılar Alâ'ü'd-Devle Bey'e karşı kardeşi Şah Budak'ı destekledilerse de Şah Budak yenildi. Sonunda o da af dileyerek Kayıtbay'a sığındı.

Ağa Çayırı galibiyetinden sonra Kayıtbay, Cem'i ele geçirmek için Avrupa'da tekrar diplomatik bir atağa geçti. Bâyezid de Cem ile çok yakından ilgileniyordu. Bâyezid, Papa tarafından hazırlıkları yapılan bir Haçlı seferinde Memlûklerden emin olmak için, Kayıtbay ile olan anlaşmazlığı halletmek istedi. 1489 Mayısında Osmanlı elçilik heyeti Kahire'ye ulaştı.69 Kayıtbay, Osmanlıların Çukurova'dan kayıtsız şartsız çekilmeleri ve Anadolu'da alıkonulan "Memlûk" tüccârlarını serbest bırakmaları şartıyla barış yapabileceğini bildirdi. Bâyezid, bir taraftan Memlûklerle barış müzâkerelerini sürdürürken diğer taraftan da Rodos Şövalyeleriyle pazarlık yapıyordu. Öte yandan Kayıtbay da Roma'ya elçi göndermişti. 25 Mart 1490'da, Papa'nın Osmanlılara karşı düzenlenecek bir Haçlı seferini görüşmek üzere Avrupa'nın bütün Hıristiyan devletlerinin temsilcisiyle topladığı kongreye Kayıtbay'ın elçisi de katılmıştı. Kayıtbay, Cem karşılığında 200 bin duka altını vermeyi ve Filistin'deki mukaddes yerleri papalığa devretmeyi teklif etmişti.70 Her ne kadar kongrede Memlûklerin görevi tayin edilmemişse de Haçlıların hücumu halinde onların da Anadolu'da bir cephe açacakları ümit ediliyordu.

Bu sırada Papalık ve Avrupa devletleriyle müzakereler sürdüren Kayıtbay, içeride çok ciddi iktisadî krizle karşı karşıya bulunmasına rağmen, Osmanlılara karşı bir Haçlı Seferi'ni harekete geçirebileceği ümidiyle, Atabek Özbek kumandasında bir Memlûk ordusunu Suriye'ye gönderdi. Memlûk ordusu ilk defa kurşun atan tüfeklerle teçhiz edilmişti.

Bu esnada Ebubekir riyâsetindeki Osmanlı barış heyeti, 13 Nisan 1490 tarihinde Dımaşk'taki Özbek'e geldi.71 Ebubekir, Özbek'le mülâkatında, Şeyhü'l-İslâm Molla Alâ'ü'd-Dîn Ali el-Arabî adına: "Ulemâ ve Osmanlı devlet ricâlinin Bâyezid'in yaptıklarını tasvip etmediğini, Müslümanların birbirini

kırmasının ancak küffârın işine yarayacağını söyleyerek barış yapılmasını istediklerini" söyledi. Özbek'in, derdini Kayıtbay'a anlatması gerektiğini söylemesi üzerine, Ebubekir Kahire'ye gitti. Bu esnada Özbek, Dulkadir-oğlu arazisi üzerinden yürüyerek Kayseri'yi kuşatmakta olan Alâ'ü'd-Devle'ye yardıma gitti. Ancak, Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın üzerine gelmekte olduğunu haber alınca kuşatmayı kaldırarak iki kol halinde geri çekildi. Bir kol Dârende'de ordugâh kurarken, ikinci kol Özbek kumandasında Aksaray, Niğde ve Ereğli havâlisini yağmalayarak Gülek Boğazı üzerinden Çukurova'ya indi. Askerlerinden gelen baskı üzerine Özbek, Dimaşk'a geri döndü.

15 Yıllık Barış (1491-1516)

Memlûklerin Karaman-ili'ni insafsızca yağmalayıp çekip gitmesi üzerine Bâyezid yeni bir sefer için hazırlıklar yapılmasını emretti. Bu sefere bizzâtihi kendisi kumanda edecekti. Ordu-yı Hümâyûn Beşiktaş'ta karargâhta iken Tunus hâkimi el-Mütevekkil Allâllah Osman (1435-1494)'ın elçisi İstanbul'a geldi. Tunus Hâkimi, Osmanlılarla Memlûkler arasında barış için tavassut ediyordu. Aragon ve Kastilya'nın birleşmesinden sonra İspanya'da Müslümanlara karşı girişilen "temizlik" harekâtı Cebel-i Târık Boğazı'nın karşı yakasındaki Tunus'u da tehdit ediyordu. Cem sebebiyle de olsa Avrupalılarla sulh yapan Bâyezid niçin Müslümanlarla sulh yapmasındı? Fakat bu zor görünüyordu. Çünkü başta Osmanlı ulemâsı ve yaşlı devlet erkânı "köle Çerkesler"den intikâm almak istiyorlardı. Bereket versin Şeyhü'l-İslâm Molla Alâ'ü'd-Dîn Ali el-Arabî farklı düşünüyordu. Üstelik bu sefer Memlûkler de barış istiyorlardı. Bu sırada İstanbul'da vukubulan bir âfet de buna yardımcı oldu. 11 Temmuz 1490'da İstanbul'da büyük bir fırtına kopmuş, Et Meydanı'nda silah deposu olarak kullanılan Güngörmezler Kilisesi'ne yıldırım düşmüş, büyük patlamalar olmuş, civardaki Yeniçeri kışlaları ve mahalleler yanmış, hâsılı İstanbul büyük bir âfetle karşılaşmıştı.72 Anadolu'da da kıtlık vardı. Bu durum muvâcehesinde Bâyezid vezirlerinin tavsiyesiyle seferden vazgeçti. Tunus elçisi saraya davet edilerek tavassutunun kabul edildiği bildirildi.

Aynı şekilde Kayıtbay da savaşı bitirmek istiyordu. Bâyezid'in diplomasisi kendisininkine ağır basmış, Avrupa'daki diplomatik temasları sonuçsuz kalmıştı. Uzun süren seferler ve harp Mısır'ı iktisadî bakımdan çökertmişti. Suriye eyâletinin durumu daha da acıklı idi. Orada Memlûk ordusunun yaptığı tahribat, düşman ordusu tarafından yapılamayacak kadar ağırdı. Harpler sebebiyle iki ülke arasındaki ticaretin durması durumu daha da ağırlaştırmıştı. Ulemâ başta olmak üzere Mısır ve Suriye halkı zaten harbe karşı olup, Memlûk Devleti genel bir çöküşün sinyallerini veriyordu. Bu kötü gidişi ancak barış durdurabilirdi.

İki taraf arasındaki barış görüşmeleri 1490 Ekimi'nde başladı. Osmanlılar tarafından Molla Alâ'ü'd-Dîn Ali el-Arabî ve Memlûkler tarafından Mamay el-Hasekî'nin riyâset ettikleri müzâkereler, Osmanlıların Gülek Kalesi hudûd olmak üzere, Adana ve Tarsus'u Haremeyn-i Şerifeyn evkâfına dâhil edilmesi şartıyla Memlûklere bırakmasıyla sonuçlandı. Osmanlı barış heyeti Mamay'ın refakâtinde Dımaşk üzerinden Kahire'ye vardı ve Kayıtbay tarafından sıcak bir şekilde karşılandı. Emir Canbolat riyâsetindeki altı kişilik Memlûk delegesi barış antlaşmasını imzalamak üzere İstanbul'a gönderildi.

Beraberinde Osmanlı delegasyonu olduğu halde Canbolat, 11 Eylül 1491'de İstanbul'a ulaştı. Heyetler arasındaki müzakerelerden sonra antlaşma metni tasdik edilip barış imzalandı.73

Sona Doğru

1491 barışı Memlûklere dâhili meselelerle meşgul olma fırsatı verirken, Osmanlılara da Batı'ya karşı yeni bir hücum siyâseti takip etme imkânı verdi. Barıştan kısa bir müddet sonra Gırnata'nın düşmesi (8 Ocak, 1492) Hıristiyan alemine karşı "gazâ" ruhunu alevlendirdi. Osmanlılar Hıristiyanlara karşı deniz kuvvetlerini kullanmaya başladılar. 25 Şubat 1495'de Cem'in vefatı, Bâyezid'e ayrı bir hareket serbestisi verdi. Bâyezid 1499'da Akdeniz'de Venedik'e karşı savaşın işaretini veren bir deniz seferi başlattı.

Ancak 1502'de doğuda zuhûr eden yeni meselelerle serbestçe meşgul olabilmek için Venedik'le barış yaptı. 1490'da Sultan Yakub'un ölümünü takip eden gelişmeler sonunda Akkoyunlu idâresi çökmüş ve Şah İsmail'in cevval başkanlığında Safeviler yükselişe geçmişlerdi. Safevilerin Güneydoğu Anadolu'daki Türkmen kabileleri arasında dinî propagandaya ağırlık verip Dulkadiroğulları topraklarına hücûm etmeleri, hudûd boyundaki güç dengesini ciddi olarak tehdit etmişti. Osmanlılar, doğu hudûdlarında mezhep esasına dayanan ve yayılmacı bir siyaset takip eden bir devlete müsamaha gösteremezdi.74

Kayıtbay 1496'da ölünce, yerine oğlu Muhammed sultan oldu (1496-1498). Muhammed, cülûsunu bildirmek ve aradaki dostluğun devamını sağlamak için Hayr Bek'i Bâyezid'e gönderdi. Kansuh el-Gûrî'nin Memlûk tahtına oturması üzerine (1501-1516) Bâyezid, 1502 Ağustosu'nda Silâhtarbaşı Haydar Ağa'yı âdet üzere yeni sultanı tebrik için gönderdi. Kansuh, hâsekîlerinden Hindu Bay'ı hediyelerle İstanbul'a göndererek buna karşılık verdi. Kansuh, mektubunda Bâyezid'i methediyor ve selefi Kayıtbay'ın Bâyezid ile dostluk yolunda "kavisler çizdiğini",75 fakat Allah'ın onun bozduğu barışı tekrar kurduğunu söyleyerek Doğu Anadolu'daki Safevî tehlikesine dikkat çekiyordu. Bâyezid, Kansuh'a gönderdiği diğer bir mektubunda Trablus-Şam nâ'ibi Devletbay'ı affetmesini rica ediyordu. Kansuh onun bu ricasını yerine getirdi ve 1504 yılında elçisi Yusuf eliyle gönderdiği bir mektupla bunu Bâyezid'e bildirdi. Bâyezid, 1504 yılında gönderdiği diğer bir elçiyle Kansuh'a teşekkür ediyor ve aynı şekilde onun Safeviler hakkındaki görüşlerine katıldığını bildiriyordu. Kansuh, yukarıda zikredilen elçisini Bâyezid'in elçisi Sinan Bey'le tekrar İstanbul'a gönderdi ve Safeviler hakkındaki endişelerini tekrar dile getirdi.76 Yapılacak savaşta Osmanlılara yardım etmeye hazır olduğunu bildirdi.

Kansuh Osmanlılarla barışı idame ettirmek için gayret sarfetmekle birlikte ta Berkuk zamanından beri devam edegelen Osmanoğlu endişesinden de kurtulamamıştı. Nitekim, babasıyla anlaşmazlığa düşüp kaçarak Mısır'a gelen şehzade Korkut'u çok sıcak bir şekilde karşıladı. Oğlunu affetmesi için, Devadar Allân'ı 22 Ağustos 1509'da Bâyezid'e gönderdi.

Buna karşılık olarak Bâyezid Ankara kadısı Ali Efendi başkanlığında bir heyeti Kahire'ye gönderdi. Kansuh Korkut'un Hacc'a gitmesine izin vermesi için Bâyezid'e Ezher ulemâsından Abdüsselâm'ı gönderdi. Bâyezid buna cevap olarak aynı yıl içinde ikinci bir elçilik heyeti göndererek, oğlunu Kansuh'a emanet ettiğini bildirdi. Korkut Hacc'dan döndükten sonra Kansuh, Kösebay'ı hediyelerle Bâyezid'e gönderip Korkut'u affetmesini ve Antalya, Manavgat ve Alâiyye'yi ona vermesini rica etti. Bâyezid'in buna olumlu cevap vermesi üzerine Kansuh, Hâseki Bektay'ı hediyelerle Bâyezid'e gönderip teşekkür etti. Bu diplomatik temaslar neticesinde, Mısır'da dört ay daha kaldıktan sonra Korkut Akdeniz üzerinden ülkesine döndü. Yolda Rodos şövalyeleri Korkut'u yakalamak istemişler ancak başarılı olamamışlardı.77

Osmanlı-Memlûk Mücâdelesinin Sonu

Yavuz sultan olduktan sonra (24 Nisan, 1512) Safevilerin Osmanlı ülkesinde yaptığı propagandayı ve Memlûklerle olan mücadeleyi çok iyi bilen birisi olarak, zecri tedbirler aldı. Kansuh, başlangıçta Selim'i cülûsu vesilesiyle tebrik etmediyse de daha sonra aralarında yazışmalar cereyan etti ve elçiler teati edildi. Her iki taraf da birbirine şüphe ile bakmakla birlikte, bu mektuplar zâhiri bir dostluk ifade ediyordu. Yavuz'un cülûsundan sonra ağabeyisi Ahmed isyan etmiş ve Memlûklere ait olan Dârende'ye kaçmıştı. Yavuz, bu konuda bir mektup yazarak Ali Çavuş vasıtası ile Kansuh'a gönderdi. Haleb nâ'ibi Hayır Bek, Ali Çavuş'tan mektubu alarak Kansuh'a iletti ve Yavuz'a da bir mektup göndererek "Ahmed yanına gelirse onu güzelce ağırlayacağını, Kansuh'un da ona iyi muameleden başka bir şey yapmayacağını, çünkü iki ülkenin birlik olduğunu, Kansuh'un cevabı ne olursa olsun kendisinin Yavuz'a bağlı olduğunu" bildirdi. Öte yandan Memlûklerin kendisini istismar edeceklerini hisseden şehzade Ahmed de Akkoyunlulara sığındı. Fakat Ahmed'in üç oğlu Süleyman, Alâedddin ve Kâsım birbiri peşi sıra Mısır'a kaçtılar (1512). Yavuz, babasının Cem yüzünden çektiği sıkıntıyı biliyor ve yeğenlerinden dolayı kendi başına da böyle birşey gelmesinden çekiniyordu. Kansuh, Yavuz'dan çekinmekle birlikte, bu şehzadeleri sıcak bir şekilde karşıladı. Amacı onları amcalarına karşı kullanmaktı. Fakat Süleyman ve Alâeddin birkaç ay sonra vebadan öldüler.78

Bir Cihân devleti kurmaya karar veren Yavuz, tahta geçer geçmez hemen Memlûklerle şekli bir ittfâk yaptı ve bütün gücünü Safevilere yöneltti. Nitekim 23 Ağustos 1514'te Çaldıran'da Safevileri feci bir şekilde yendi. Bu zaferini elçisi Hızır Ağa eliyle Kansuh'a bildirdi. Kansuh, Yavuz'un bu zaferini endişe ile karşıladı ise de memnuniyetini bildiren bir mektup gönderdi. Çaldıran dönüşünde Dulkadiroğlu Alâ'ü'd-Devle Bey'i öldürerek topraklarını ilhâk eden Yavuz, Bıyıklı Mehmed Paşa eliyle Güneydoğu Anadolu'yu Osmanlı topraklarına kattı. 1515 Ekimi başlarında Silâhtar Hasan Bey'i Kansuh'a göndererek bu fetihlerini bildirdi. Kansuh, Cemâleddin Yusuf el-Kaytân'ı Yavuz'a göndererek fetihlerinden duyduğu sevinci (!) dile getirdi. Ve kendisine ahşap işinden anlayan ustalar göndermesini rica etti. 1516 yılı Şubatı başlarında Yavuz, Kansuh'a Rükneddin b. Zeyrek ile bir mektup daha gönderdi.79 Bu mektubunda Yavuz, fetihlerinin toprak kazancı amacı gütmediğini vurguluyordu. Kansuh, zâhiri dostluk gösterilerine rağmen, bir taraftan Osmanlılara karşı Safevilerle ittifak akdederken, diğer taraftan da Yavuz'la kaçınılmaz olan nihaî savaşa hazırlanıyordu. Nitekim

1516 yılı Şubatı'nda Abbasi Halifesi III. El-Mütevekkil'e ve dört mezhep başkadısına kendisiyle sefere çıkmak üzere hazırlanmalarını emretmişti.

Öte yandan 19 Mart 1516'da Edirne'de yapılan Divân-ı Hümâyûn toplantısında doğu ülkelerine sefere çıkılmasına karar verilmişti. Bu seferin hedefi, Memlûkler olmasına rağmen Safeviler üzerine sefere çıkılacağı şâyi' olmuştu. Memlûklerin Safevilerle yaptığı ittifâk buna sebep olarak gösterilmişti. Her iki sultan casusları vasıtasıyla yek diğeri hakkında bilgi sahibi oluyordu. Bu esnada Yavuz'un Memlûklerin Haleb nâ'ibi Hayır Bek ile mektuplaştığını biliyoruz. Hayır Bek'e göre Osmanlılar Safeviler üzerine bir sefer için hazırlanıyorlardı. Ancak Kansuh buna inanmayarak o da kendi hazırlıklarını yapıyordu.

Yavuz harekete geçmeden önce Memlûklerle savaşın şer'en câ'iz olduğuna dair bir fetvâ aldı. Tüccarların yolunun kesilmesi buna sebep olarak gösterildi. Öte yandan Memlûk ordusu Kansuh'un kumandasında sefere çıkmış ve 11 Temmuz 1516'da Haleb'e varmıştı. Memlûk ordusunun Suriye'de yaptığı kötülüklerden dolayı Halebliler Yavuz'a mektup göndererek kendilerini "Çerkeslerin elinden kurtarmasını" rica etmişler ve gönüllü olarak Osmanlılara tâbi olacaklarını bildirmişlerdi.

Yavuz, 5 Haziran 1516'da İstanbul'dan yola çıktı. Yola çıkmadan önce Rumeli Kazaskeri Rükneddin b. Zeyrek ile Karaca Paşa diye meşhûr olan Şemseddin b. Cafer'i elçi olarak Mısır'a göndermiş ve Safeviler üzerine sefere çıktığını bildirmişti. Yavuz yoluna devamla kendisinden kırk gün kadar önce sefere çıkan Sinan Paşa ile Elbistan'da buluştuktan sonra, Memlûk topraklarına girdi. Bıyıklı Mehmed Paşa'nın adamları Mısır sultanının Safevilerden yardım istediği haberini getirdiler. Yavuz'un elçileri, Kansuh'un mukâbil mektubu ile Osmanlı karargâhına döndüler.

Kansuh, onlarla birlikte sırkâtibi Moğolbay'ı göndererek Safevilerle Osmanlılar arasında barış için aracılık yapmağa hazır olduğunu bildirmişti. Moğolbay'la birlikte seçme askerlerinden onunu göz kamaştırıcı elbiseler ve silahlarla donatarak Yavuz'a göndermişti. Bir nevi tehdit ifade eden bu askerleri görünce Yavuz çok kızdı ve: "Ey Moğolbay! Sultan'ın yanında bize göndereceği ilim adamı yok mu? Bu askerleriyle benim askerlerimi korkutacağını mı sanıyor?" diyerek hepsinin boyunlarının vurulmasını emretti ise de Vezir Yunus Paşa onu bu kararından vazgeçirdi. Bunları işiten Kansuh'un diğer elçisi Kertbay, sür'atle geri dönerek Haleb'e geldi ve Osmanlıların Malatya, Gerger ve diğer yerleri aldıktan sonra öncülerinin Ayıntab'a ulaştığını bildirdi. Kansuh'un faaliyetlerini casusları vasıyasıyla günü gününe haber alan Yavuz, Tucân vadisinde iken, 1516 yılı Ağustosu ortalarında, Kansuh'a, Safevilerle savaşmak için yola çıktığını ancak kendisinin Şah İsmail ile anlaştığını duyunca Mısır'a yöneldiğini bildiren ve hislerine hitap ederek ve onu savaşa tahrik eden ağır ifadelerle dolu bir mektup gönderdi. Osmanlı ordusu, 20 Ağustos 1516'da Ayıntab'a geldi. 24 Ağustos 1516 tarihinde Merc-i Dâbık'da iki ordu arasında vukubulan savaşta başta Memlûk sultanı Kansuh el-Gûrî olmak üzere Memlûk ordusu ağır kayıplar vererek yenildi.80 Canını kurtarabilen Memlûk askerleri perişan bir halde kaçışarak Kahire'ye döndüler (1516 Ekimi). Yenilgi haberi ve kaçan askerlerin perişan durumu Kahire'de büyük bir korku ve paniğe sebep oldu. Kimsenin sultan olmak istemediği bu

fevkalâde durumda Tumanbay "ateşten gömleği" giyerek Mısır Sultanı oldu ve hiç olmazsa Mısır'ı ve kendilerini kurtarmak için tedbirler almaya başladı. Öte yandan muzaffer Osmanlı sultanı bütün Suriye'yi fethederek yoluna devam etti, Osmanlı ordusu 26 Eylül'de Gazze yakınlarında direniş gösteren Canberdi el-Gazali'nin kuvvetlerini dağıttı. Tumanbay, er-Reydaniyye'de müdâfaa tedbirleri almıştı. 22 Ocak 1517'de er-Reydaniyye'de iki ordu arasında vukubulan savaşta Osmanlılar Memlûkleri bir kez daha yendi. 23 Ocak günü Osmanlı ordusu Kahire'ye girdi. Aynı gün Kahire minberlerinde Yavuz Sultan Selim için dualar edildi. Tumanbay, Memlûk ordusundan arta kalanları toplayarak son bir defa daha şansını denemek istediyse de önce Kahire sokaklarında ve sonra da Nil'in batı yakasında cereyan eden ölüm-kalım mücadelesinde nihaî olarak yenilerek kaçtı ve Arap şeyhlerinden birisinin yanına ilticâ ettiyse de 30 Mart günü yakalanarak Yavuz'un huzuruna getirildi. 13 Nisan 1517 tarihinde Zuveyle Kapısı'nda asıldı. Onun idamına Dulkadiroğlu Ali Bey nezâret etti. Çünkü babası Şah Suvar da 1472 Ağustosu'nda, Osmanlı hakimiyetini kabul ettiği için, Memlûklerce burada asılmıştı.

Böylece 267 yıl devam eden Memlûk Devleti sona erdi ve Suriye, Mısır ve Hicaz Osmanlı topraklarına dahil edildi.

1 Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Kalkaşandi, Subhu'l-A'şâ fi Sınâ'ati'l-İnşâ, Kahire, 1913-1919, c. IV, s. 131 v. d.; c. V, s. 338 v. d.; Har-El, Shai, Struggle for Domination in the Middle East, The Ottoman-Mamluk War, 1485-1491, Leiden, New York, Köln, 1995, s. 35-38.

2 Har-El, Shai, a.g.e., s. 38.

3 Har-El, Shai, a.g.e., s. 39.

4 Dulkadir-oğulları hakkında bilgi için bak. İ. H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara, 1984 (3. Baskı), s. 169-175; M. H. Yinanç, İslâm Ansiklopedisi, "Dulkadirlılar" mad.; R. Yinanç, Dulkadir Beyliği, Ankara, 1989, 184 s.

5 Âşık Paşa-zâde, Tevârih-i Âl-i Osmân, neşr. Âlî Bey İstanbul, 1332, s. 225-226.

6 Ramazan-oğulları hakkında bilgi için bak. F. Sümer, İslâm Ansiklopedisi, "Ramazan-oğulları" mad.; aynı müellif, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", D. T. C. Fak. Tarih Araştırmaları Dergisi, I, Ankara, 1963, s. 1-112.

7 el-Kalkaşandî, a.g.e., c. IV, s. 131 v. d.

8 Har-El, Shai, a.g.e., s. 45.

9 Har-El, Shai, a.g.e., s. 46.

10 Mustafa Nuri Paşa, Netâyicü'l-Vukû'ât Tekmileleri, Ankara, 1961, I-III, s. 2.

11 Mütevellî, Dr. Ahmed Fu'ad, el-Feth el-Osmânî li'ş-Şâm ve Mısr ve Mukaddemâtih min Vâki' el-Vesâ'ik ve el-Masâdır et-Türkiyye ve el-Arabiyye Muâsıra leh, Kahire, 1976, s. 3.; Har-El, Shai, a.g.e., s. 60.

12 Har-El, Shai, a.g.e., s. 66.

13 Âşık Paşa-zâde, a.g.e., s. 57.

14 Har-El, Shai, a.g.e., s. 66.

15 Har-El, Shai, a.g.e., s. 66.

16 Mütevellî, a.g.e., s. 5-7.

17 Mütevellî, a.g.e., s. 7-9.

18 Har-El, Shai, a.g.e., s. 67.

19 Har-El, Shai, a.g.e., s. 67.

20 Har-El, Shai, a.g.e., s. 67.

21 Har-El, Shai, a.g.e., s. 68.

22 Tekindağ, M. C. Şehabeddin, İslâm Ansiklopedisi, "Karamanlılar" mad.

23 Yücel, Yaşar, Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398), Ankara, 1970, s. 161.

24 Cemâleddin Ebû'l-Mehasin Yusuf b. Tagrıbirdi, en-Nücûm ez-Zâhire fi Mülûk Mısr ve el-Kahire, neşr. Dâr el-Kütüb el-Mısrıyye, Kahire, 1956, c. XII, s. 217.

25 İbn Tagrıbirdi, a.g.e., c. XII, s. 217-218.

26 Şeyh el-Mahmûdî devrinde Memlûk Sultanlığı ve Şeyh'in Anadolu siyaseti için bak. K. Y. Kopraman, Mısır Memlükleri Tarihi, Sultan el-Melik el-Mü'eyyed Şehy el-Mahmûdî Devri (1412-1421), Ankara, 1989, XII+258 s.

27 Mütevellî, a.g.e., s. 10-12.

28 Mütevellî, a.g.e., s. 12-14.

29 Har-El, Shai, a.g.e., s. 70.

30 Şeyh el-Mahmûdî'nin oğlu İbrahim'in kumandasındaki Memlûk ordusunun seferi ve el-Aynî'nin Şeyh adına elçi olarak Karaman-oğlu'na gidişi için bak. K. Y. Kopraman a.g.e., s. 187-191.

31 Mütevellî, a.g.e., s. 14-16.

32 Har-El, Shai, a.g.e., s. 71.

33 Tekindağ, a.g.m.

34 II. Murad'ın yeğenlerinin Memlüklere sığınması hakkında bak. İ. H. Uzunçarşılı, "Onbeşinci yüzyılın ilk yarısiyle onaltıncı yüzyılın başlarında Memlûk sultanları yanına iltica etmiş olan Osmanlı Hanedanı'na mensup şehzadeler", Belleten, XVII/68 (1953), s. 519-535.

35 Har-El, Shai, a.g.e., s. 74.

36 Mütevellî, a.g.e., s. 27.

37 Har-El, Shai, a.g.e., s. 74.

38 Mütevellî, a.g.e., s. 28; Har-El, Shai, a.g.e., s. 75.

39 R. Yinanç, a.g.e., s. 56.

40 Har-El, Shai, a.g.e., s. 76.

41 Har-El, Shai, a.g.e., s. 77.

42 Muhammed b. Ahmed b. İyas, Bedâyi' ez-Zuhûr fî Vekâyi' ed-Duhûr, neşr. Muhammed Mustafa, Kahire, 1984, c. 2, s. 420.

43 Har-El, Shai, a.g.e., s. 82.

44 Har-El, Shai, a.g.e., s. 83.

45 Tekindağ, M. C. Şehâbeddin, İ. A. "Karamanlılar" mad.

46 Mesela Sevli Bey, Ali Han adında biri tarafından öldürülmüş ve kendisine Berkûk tarafından mükâfaat olarak "emirlik" verilmişti. (Bak. Takiyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, Kitâb es-Sülûk li-Ma'rifet Düvel el-Mülûk, neşr. Sa'id Abdulfettâh Âşur, Kahire, 1971, c. III, s. 914; Bedreddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî, 'Ikd el-Cumân fi Tarih Ehl ez-Zaman, Topkapı Sarayı, III. Ahmed Kütüphanesi, No: 2911/19, vrk. 26.

47 Har-El, Shai, a.g.e., s. 87.

48 Har-El, Shai, a.g.e., s. 88.

49 Har-El, Shai, a.g.e., s. 90.

50 Har-El, Shai, a.g.e., s. 92.

51 Har-El, Shai, a.g.e., s. 95.

52 Har-El, Shai, a.g.e., s. 95.

53 Har-El, Shai, a.g.e., s. 97.

54 İnalcık, Halil, İslâm Ansiklopedisi, "Mehmed II" mad.

55 Meselâ bak. el-Aynî, a.g.e., s. 4.

56 İbn İyas, a.g.e., c. III, s. 185, 187, 189.

57 İbn İyas'a göre Kayıtbay'ın bu kararı çok hatalı idi (bak. Bedâyi', c. III, s. 192).

58 İbn İyas, a.g.e., c. III, s. 215.

59 Har-El, Shai, a.g.e., s. 125-126.

60 Har-El, Shai, a.g.e., s. 134.

61 Har-El, Shai, a.g.e., s. 136.

62 Har-El, Shai, a.g.e., s. 140-143.

63 Har-El, Shai, a.g.e., s. 146.

64 Har-El, Shai, a.g.e., s. 147.

65 Har-El, Shai, a.g.e., s. 152 v. d.

66 İbn İyas, Bedâyi', c. III, s. 250-252.

67 Bu savaş hakkında geniş bilgi için bak. Har-El, Shai, a.g.e., s. 163-191.

68 Har-El, Shai, a.g.e., s. 192.

69 Mütevelli, A. F., a.g.e., s. 37 v. d.

70 Har-El, Shai, a.g.e., s. 200.

71 Har-El, Shai, a.g.e., s. 202-203.

72 Har-El, Shai, a.g.e., s. 204-207.

73 Har-El, Shai, a.g.e., s. 210-214; Mütevelli, a.g.e., s. 40.

74 Safeviler hakkında bak. F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara, 1976, 265 s.

75 Mütevelli, A. F., a.g.e., s. 42.

76 Mütevelli, A. F., a.g.e., s. 45.

77 Mütevelli, A. F., a.g.e., s. 57.

78 Mütevelli, A. F., a.g.e., s. 58-63.

79 İki hükümdar arasındaki bu yazışmalar, mektupların metni ve Arapça tercümesi için bak. A. F. Mütevelli, a.g.e., s. 120-225.

80 Yavuz'un Mısır seferi ve Merc-i Dâbık savaşı hakkında bizim "Mısır Memlûkleri Tarihi" (Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c. VI, s. 529-540) adlı eserimizde çok geniş bilgi vardır. Ayrıca bak. K. Y. Kopraman, "Tomanbay" mad. (İslâm Ansiklopedisi); A. F. Mütevelli, a.g.e., s. 120-225.

Ahmed Feridun Bey, Müşeâtu's-Selâtin, 2 cilt, İst. 1274-75.

Âşık Paşa-zâde, Tevârih-i Âl-i Osmân, neşr. 'Âli Bey, İst. 1332 (1914).

Âşûr, Sa'id Abdu'l-Fettâh, Asru'l-Memâlikî fi Mısr ve'ş-Şam, Kahire, 1964.

el-Âynî, Bedreddin Mahmûd b. Ahmed, Ikdu'l-Cumân fi Tarih-i Ehli'z-Zaman, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kütüphanesi, nu. 2911/19.

Ertaylan, İ. H., Sultan Cem, İst. 1951.

Har-El, Shai, Struggle for Domination in the Middle East, The Ottoman-Mamluk War, 1485-1491.

Ibn Hacer el-Askalani, Şihabuddin Ebu'l-Fazl, İnbâ'u'l-Gumr bi-Enbâ'i'l-Ömr, neşr. Hasan el-Habeşi, 3 cilt, Kahire, 1969-1972.

Ibn Iyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr fi Vekâyi'i'd-Duhur, 3 cilt, Bulak, 1311-12; neşr. P. Kahle-M. Mustafa, C. III-V, İst. 1931-1945.

Ibn Şâhin ez-Zâhirî, Halil, Kitabu Zübdet-i Keşfi'l-Memâlik ve Beyanût-Turuk ve'l-Mesâlik, neşr. P. Ravaisse, Paris, 1894.

Ibn Tagrıbirdi, Ebu'l-Mehâsin Cemâleddin Yusuf, en-Nücûmü'z-Zâhire fi Mülûk-i Mısr ve'l-Kâhire, 12 cilt, Kahire, 1929-1956; 13. cilt, neşr. Fehim Muhammed Şeltût, Kahire, 1970; 14. cilt, neşr. Cemal Muharrız-Fehim Şeltût, Kahire, 1972; 15. cilt, neşr. İbrahim Ali Tarhan, Kahire, 1972; 16. cilt, neşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl, Kahire, 1972.

——, Havâdisü'd-Duhûr fi Mede'l-Eyyâm-i ve'ş-Şuhûr, neşr, W. Popper, University of California Publications in Semitic Philology, c. VIII, Berkeley, 1930-1931.

İnalcık, Halil, Bursa: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar, Belleten, 124 (1960), s. 45-102.

el-Kalkaşandi, Subhü'l-A'şâ fi Sınâ'ati'l-İnşâ, 14 cilt, Kahire, 1919-1922.

Kopraman, Kâzım Yaşar, el-Aynî'nin Ikdu'l-Cumân'ında XV. Yüzyıla Ait Anadolu Tarihi ile ilgili Kayıtlar, DTC Fak. Basılmamış Doktora tezi, Ank. 1972.

——, Mısır Memlûkleri (1250-1527), Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Çağ Yayınları, C. VI, s. 433-543; C. VII, s. 1-48.

——, Mısır Memlûkleri Tarihi, Sultan el-Melik el-Mü'eyyed Şeyh el-Mahmûdî Devri (1412-1421), Ankara, 1989.

——, Tumanbay Mad. Türk Ansiklopedisi.

Mütevelli, A. Fuad, el-Fethu'l-Osmâni li'ş-Şam ve Mısır ve Mukaddemâtihi, Kahire, 1976.

el-Ömeri, Ahmed b. Fazlullah, Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâliki'l-Emsar, Ed. Franz Taeschner, Al Umari's Bericht Über Anatolian, Leipzig, 1929.

--, et-Tarif bi'l-Mustalahi's-Şerif, Kahire, 1312 (1894).

Sümer, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı Destanları, Ank. 1967.

Şikâri, Ahmed, Karamanoğulları Tarihi, neşr. Mesut Koman, Konya, 1946.

Tekindağ, Şehabeddin, Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı, İst. 1961.

——, Karamanlılar Mad. İ. A.

——, II. Bâyezid Devrinde Çukur ova'da Nüfûz Mücadelesi; İlk Osmanlı-Memlûklü Savaşları (1485-1491), Belleten, 123 (1967), s. 345-373.

——, Fâtih Devrinde Osmanlı-Memlûklü Münasebetleri. İst. Üniv. Ed. Fak. Tarih Dergisi, 30 (1976), s. 73-98.

Uzunçarşılı, İ. H, Osmanlı Tarihi, cilt, I (6. baskı), Ank. 1995; cilt, 2 (7. baskı), Ank. 1995.

Yinanç, M. H., “Dulkadirlılar” Mak. İ. A.

Yinanç, Refet, Dulkadir Beyliği. Ank. 1989.

Osmanlı Devleti'nin Beylikleri İlhak Siyaseti ve Dulkadirli Beyliği'nin İlhakı / Doç. Dr. Hasan Basri Karadeniz [s.486-498]

Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Onaltıncı yüzyılın başlarında Anadolu'da beylikler, diğer bir ifade ile fetret dönemi sona ermiştir. Bununla birlikte 1515 yılında Dulkadirli Beyliği, Osmanlı Devleti tarafından zaptedilmesine rağmen tamamen ortadan kaldırılmadı. Çünkü, esas beyliği teşkil eden sınırlara muhtevi Maraş ve Elbistan bölgeleri, Dulkadirli ailesinden birinin daha da önemlisi meşhur bir şahsiyet olan Şehsuvar Bey oğlu Ali Bey'in idaresine bırakıldı.1 Halbuki, Hadım Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri 1479'dan beri Dulkadirli Beyi olan Alaüddevle Bey'i 1515'de Andırın yakınlarındaki Ördekli'de bozguna uğratmış ve bu bey ile evlatları ortadan kaldırılmış iken, Osmanlı Devleti niçin aynı aileye mensup bir beyi bu göreve getirdi?

Bunu Osmanlı Devleti'nin Anadolu beyliklerini ilhak siyasetinde aramak gerekir. Osmanlı Devleti'nin Anadolu beyliklerini ilhak politikasının en önemli unsurlarından birisi ilhak edilecek beyliğin iç meselelerinden faydalanmaktı. Şöyle ki; Türk hakimiyet anlayışı gereği, Anadolu beyliklerinin toprakları beylik ailesinin müşterek malıdır. Bu da sürekli kardeş, hatta baba-oğul çatışmalarına ve sonuçta bölünmelere sebep olmuştur. Osmanlı Devleti de beylik sürecinden itibaren daima bu durumdan istifade etmiştir. Anadolu beyliklerinin herhangi birisinde mevcut hanedan mensupları arasındaki ihtilafta kendi siyasetine uygun olanı desteklemiş ve o şahsın beyliğin başına geçmesini temin etmiştir. Daha sonra da uygun bir zamanda bu beyliği ilhak etmiştir.

Mesela, 1461'de Candaroğlu Beyliği'ni sulh ile ele geçiren ve bu beyliğin beyi İsmail Bey'i Yenişehir ve İnegöl taraflarına gönderen Fatih, Candaroğulları Beyliği'ni hemen ilhak etmemiş ve İsmail Bey'in kardeşi olup, Osmanlılara sığınarak Bolu Sancakbeyliği yapan Kızıl Ahmed Bey'e vermiştir.2 Fakat, çok kısa bir süre sonra Trabzon'un fethinin ardından onu bu görevinden uzaklaştırmış ve Mora Sancakbeyliği'ne atamıştır. Fatih bunu niçin yapmıştır?

Osmanlı Devleti, Candaroğlu Beyliği'ni zaptettiğinde siyasî durum hassastı. Fatih kendisine karşı tabiî ittifak halinde olan dört siyasî teşekkülden, Karamanoğulları, Akkoyunlular, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Candaroğullarından sonuncusunu zaptetmiş ve bu sırada Trabzon'un fethi hazırlıklarına başlamış idi. Gerçekten de Fatih, Trabzon'a hareket ettiğinde Kızıl Ahmed'i yanında götürmüş; Yenişehir'e gitmekte olan İsmail Bey'i dörtlü ittifakın en hararetli üyesi Karamanoğlu İbrahim Bey yeniden Osmanlılara karşı kışkırtmış ise de muvaffak olamamıştır. Görüldüğü üzere Fatih, Anadolu'daki siyasî dengeleri dikkate almış, zamanı gelince de Candaroğlu Beyliği'ni ilhak etmiştir.3 Benzer bu durum Karamanoğulları Beyliği'nin ilhakı için de geçerlidir.

Nitekim, Osmanlı Devleti 1479'da kendi desteği ile Dulkadirli Beyi olan Alaüddevle ile Osmanlı-Memluklu (1485-1490) Savaşları esnasında ters düşmüştür. Burada Dulkadirli Beyliği'nin varlığını devam ettirebilmek için, iki büyük devlet Osmanlı-Memluklu rekabetinden istifade etme siyaseti etkili olmuştur.4 Alaüddevle Bey'in giderek artan Osmanlı baskısına karşılık Memluklu Devleti'ne daha fazla yakınlaşması üzerine, Osmanlı Devleti, Dulkadirli Beyliği geçmişinde büyük bir şahsiyet olarak yer etmiş olan Şehsuvar Bey'in oğlunu bu beyliğin sınırındaki Kayseri Sancakbeyliği'ne getirmiştir.5 Osmanlı Devleti, bu icraatıyla bir taraftan hem Memluklulara göz dağı vermiş hem de Dulkadirli Bey'i olarak -Candaroğlu Beyliği misalinde olduğu gibi- Şehsuvaroğlu Ali Bey'i bu beyliğin başına getirmeyi tasarladığını belli etmiştir. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti ilk etapta Dulkadirli Beyliği'ni ilhak etmeyi amaçlamamıştır. Çünkü, Dulkadirli toprakları Osmanlı Devleti ile Memluklu Devleti arasında oldukça stratejik bir bölgeyi kapsamaktadır. Bundan dolayı, Osmanlı Devleti, Mısır ve Suriye'de Memluklu Devleti gibi güçlü bir devlet olduğu müddetçe Anadolu ve Suriye arasında bir geçiş yeri olup, tamamen dağlık bir alanda bulunan ve güçlü aşiret bağları ile birbirine bağlı, beylerine sadık olan Dulkadirli Türkmenlerini kontrol altında tutmanın ne kadar zor ve masraflı olduğunun farkındadır. Nitekim, Memluklu Devleti bölgenin bu özelliğinden dolayı hiçbir zaman Dulkadirliler üzerinde tam bir hakimiyet kuramamıştır.

Bu sebeple, Osmanlı Devleti ilhak politikası gereği, büyük bir kısmı konar-göçer Dulkadirli Türkmeni olan mezkûr beyliğin halkını gücendirmemek için istimalet yolunu seçmiş ve bu toprakları doğrudan ilhak etmeyerek aynı aileye mensup olup, babası Şehsuvar Bey'in hatırasını taşıyan oğlu Ali Bey'i Dulkadirli Beyi yapmıştır. Gerçekten de, Şehsuvaroğlu Ali Bey Osmanlı-Dulkadirli Savaşı (Ördekli) vuku bulmadan önce babasının şahsiyetinden bahseden etkili bir konuşma yaparak Dulkadirli Beyliği askerleri üzerinde etkili olmuştur.6 Ayrıca, Ali Bey bu göreve getirilmesinin ardından kendisine karşı çıkan aynı aileye mensup Şahruh Bey'in oğullarını bertaraf etmiş ve düzeni yeniden tesis etmiştir.7

Osmanlı Devleti, -aşağıda zikredeceğimiz üzere Ramazanoğulları Beyliği'nin ilhakında olduğu gibi- Dulkadirli Beyliği'ni ilhak ederken ara bir formül tatbik etmiştir. Şöyle ki bu beyliğin ilhakının hemen ardından 800000 akçalık bir has ile Alaüddevle'nin bizzat tasarrufunda bulunan yerler Ali Bey'e "sancakbeyi" olarak tevcih edilmiştir. Bunun haricinde kalan kaleler ve bir gümüş madeni ise hassâ-i humâyuna yani devletin merkezi yönetimine dahil edilmiştir.8 Nitekim Dulkadirli Beyliği sınırları içinde bulunan birçok kaleye "dizdar" tayin edilmiştir.9 Ayrıca, Ali Bey'in yönetiminde bulunan yerler de timar sisteminin tatbik edildiği; fakat dirlik tasarruf edenlerin Dulkadirli Türkmenleri olduğu tahrir ve timar tevcih defterlerinden anlaşılmaktadır.10 Diğer bir ifade ile Dulkadirli Beyliği askerî-idarî yönetimi Osmanlı timar sistemine uyarlanarak devam etmiştir.

Bu tatbikat sadece Dulkadirli Beyliği ilhakında olmayıp, benzer özelliklere sahip ve aynı ilhak sürecinden geçen bitişik Ramazanoğulları Beyliği içinde geçerlidir. Çünkü, Osmanlı Devleti, hemen hemen aynı dönemde ilhak edilen Ramazanoğulları Beyliği beylerini de sancak beyi olarak değerlendirmiş ve bu beyliğin merkezi olan Adana'da görevlendirmiştir.11 Hatta, bu görevde bulunan

Ramazanoğlu Piri Bey'in rahat hareket etmesini temin için onun kardeşi Kubat Bey'i bir müddet Rumeli'de oturmaya mecbur etmiştir.

Osmanlı Devleti, bir taraftan12 Dulkadirli Beyliği'ni ilhak ve Şehsuvaroğlu Ali Bey'i de sancak beyi olarak atamasına rağmen, ona diğer sancak beylerinden farklı muamelede bulunmuş ve benzer özelliklere sahip Ramazanoğlu Piri Bey gibi ayrıcalıklar tanımıştır. Bu imtiyazların birincisi, üç tuğlu vezir unvanı ile buraya vali tayin edilmesi; ikincisi ise Kırım Hanı ve Ramazanoğulları beylerine verilen unvanlar ile hitap edilmesidir.13 Bundan daha önemlisi ise Şehsuvaroğlu Ali Bey'in katlinden hemen sonra tanzim edilen tahrir defterlerindeki bölge ile ilgili kayıtlarda bu beyden müstakil bir bey gibi bahsedilmesidir. Şöyle ki, 1530 tarihli tahrir defterlerine göre Ali Bey, amcası Alaüddevle gibi, vakıf, mülk ve muâfiyet ile ilgili temessükler vermiştir.14 Halbuki Osmanlı idarî yapısına göre beylerbeyiler bile müstakil hareket edememiş; sadece küçük timarları (tezkiresiz) tevcih edebilmiştir.15

Osmanlı Devleti tarafından resmiyette bir sancak beyi olmasına rağmen yukarıda zikredilen imtiyazların etkisi ile olsa gerek, Ali Bey giderek daha serbest hareket etmiş ve kendisini müstakil veya yarı müstakil bir "bey" olarak görmüştür. Nitekim, daha beyliğinin (yahut sancakbeyliğinin) ilk yılında Osmanlı Devleti'ne bağlı olmakla birlikte, Memluklu Devleti ile de iyi geçinme yolunu aramış ve bu devlete elçi göndermiştir.16 Gerçekte normal bir sancak beyinin müstakil olarak başka bir devlete hele Memluklular gibi rakip bir devlet elçi göndermesi mümkün değildir.

Bu tür hareketler merkeziyetçi ve otoriter bir padişah olmasına rağmen Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde bir mesele teşkil etmemiştir. Çünkü, Ali Bey'in aşağıda zikredeceğimiz hizmetlerinin yanı sıra Sultan Selim ile onun arasında özel bir dostluk mevcuttur.17 Hatta, Ali Bey'in Osmanlı müverrihi Şükrü'ye bir Selimnâme yazdıracak kadar Sultan Selim'e muhabbeti vardır.18

Bu minval üzere, Şehsuvaroğlu Ali Bey Osmanlı Devleti'ne sığındığından bu tarafa daima bu devletin hizmetinde bulunmuş, Rumeli'de Çirmen Sancakbeyliği yapmış, Çaldıran, Ördekli, Mercidabık ve Ridaniye savaşlarına katılmış; ayrıca, 1519 senesinde zuhur eden Bozoklu Celâl ve 1521'de Suriye'de Canberdi Gazali isyanlarının bastırılmasında aktif bir rol oynayarak başarılı olmuştur.19

Bununla birlikte, 1520'de Sultan Süleyman'ın padişah olması ile bu durum değişmiştir. Sultan Selim'in bütün savaşlarına iştirak eden Ali Bey artık yeni hükümdarın Avrupa seferlerine davet edilmez olmuştur. Osmanlı Devleti ile Ali Bey'in arasında asıl ipi koparan hadise ise Dulkadirli Bölgesi'nden bazı şahısların Ali Bey hakkında Osmanlı Devleti'ne şikayeti sonucu zuhur etmiştir. Ali Bey kendisini teftiş için gönderilen Osmanlı Devleti görevlilerini (bir kadı ve iki çavuş) öldürtmüştür. O bu hareketi ile tavrını açık olarak ortaya koymuş ve bir beyliğin "bey"i olduğunu, alelade bir sancakbeyi olmadığını Osmanlı Devleti'ne göstermek istemiştir. Buna mukabil Osmanlı Devleti de müfettiş göndererek Ali Bey'in klasik bir devlet görevlisi olduğunu vurgulamak istemiştir. Bu hadisenin ardından Sultan Süleyman batıda sefere çıktığında güya Safevilere karşı Anadolu sınırlarını

muhafaza etmekle görevlendirilen Ferhat Paşa, bu vazifeye Dulkadirli Ali Bey'i de davet etmiş ve Sivas yakınlarında verilen bir ziyafetin ardından onu biri hariç oğulları ile birlikte katletmiştir.20 Daha sonra ise Dukadirli Beyliği tamamen Osmanlı Devleti'ne ilhak edilmiştir.

Bazı tarihçiler bu hadiseyi basite almış ve Ferhat Paşa'nın Ali Bey'i kıskanmasına bağlamıştır. Gerçi Ali Bey gerek Bozoklu Celâl gerekse Canberdi Gazali isyanlarında, bu işle vazifeli Ferhat Paşa'nın gelmesini beklemeden olaya müdahale etmiş; dolayısıyla mezkûr paşanın elde edeceği bir şöhreti engellemiştir.21 Bununla birlikte, bu kadar hizmeti bulunan ve sıradan bir kapıkulu veya reâyâ olmayan soylu bir beyi, padişahın haberi ve onayı olmadan Ferhat Paşa gibi üçüncü vezirin ortadan kaldırması mümkün değildir. Asıl mesele Ali Bey'in teftiş için gelen müfettişleri öldürtmesi, yani "ben bağımsız bir devlet başkanıyım" demek istemesidir. Nitekim, Peçevi meşhur eserinde bunu açıkça ifade etmektedir.22

Ali Bey'in bazı çıkışları haricinde Osmanlı Devleti tarafından verilen bütün görevlere bir sancak beyi olarak katılmasına rağmen öldürülmesinin gerçek sebebi Dulkadirli Beyliği'nin ömrünü tamamlamış olmasıydı. Çünkü, hudutları Hint Okyanusu'na varan bir Dünya Devleti içinde yarı müstakil dahi olsa bir beyliğin bulunması imkan dışıydı. Bütün mesele Ali Bey'in kendisini Dulkadirli Beyliği'nin beyi olarak görmesi, buna mukabil Osmanlı Devleti'nin onu klasik bir devlet görevlisi olarak görmek istemesidir. Peki Ali Bey beylik düşüncesinden vazgeçse idi bu görevde kalabilir mi idi?

Bu sorunun cevabını Dulkadirli Beyliği ile aynı tarihi kaderi paylaşan Anadolu beylikleri, özellikle Ramazanoğulları-Osmanlı ilişkilerini tahlil ederek bulmak mümkündür. Şöyle ki; Ramazanoğlu Mahmud Bey 1511'de Ramazanoğulları Beyi olmuşsa da 1514'de Memluklularca azledilmiş; o da İstanbul'a giderek Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmiş ve Mısır seferine iştirak etmiştir. Mercidabık Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin tâbiyetine alınan Ramazanoğulları Beyliği'nin beyliği Mahmud Bey'e tevcih edilmiştir.23 Diğer taraftan, Sultan Selim Halep yolunda iken bu aileden başka bir bey gelerek itaatini bildirmiştir.24 Muhtemelen 1519'da Ramazanoğulları Beyi olan Piri Bey -zaman zaman başka görevlerde bulunsa da- 1568 yılında vefatına kadar Adana'daki görevinin başında bulunmuştur. Hatta, Piri Bey'in rahat olması için yukarıda zikredildiği üzere kardeşi Kubad Bey Çukurova'dan çıkarılmış ve ona başka vazifeler verilmiştir.25

Bununla birlikte, kendisine özel muamele yapılmasına ve gönderilen hükümlerde Kırım hanlarında olduğu gibi "Cenâb-i emaret meâb" diye hitap edilmesine rağmen,26 sonuçta Piri Bey Osmanlı Devleti'nin Adana Sancakbeyi'dir. Ayrıca, oğullarından Derviş Bey Tarsus'da ve İbrahim Bey Sis'te (Kozan) sancakbeyliği yapmıştır. Piri Bey bu durumunu yadırgamamış ve Cihan Devleti olan Osmanlı Devleti'ne canla başla hizmet etmiştir. Ramazanoğlu Piri Bey, 1525-1527 yılları arasında Çukurova'da vuku bulan ve çoğunluğu Alevi kökenli isyanların bastırılmasında çok büyük rol oynamıştır.27 Bu sebeple, Piri Bey Kanuni'nin özel iltifatına mazhar olarak İstanbul'a davet edilmiş ve onurlandırılmıştır.28 Piri Bey'den sonra, daha evvel sancakbeyliği yapmış olan oğullarından Derviş Bey (1568-1579) ve İbrahim Bey (1579-1589) de, Adana'da sancakbeyliği yapmıştır.

Ramazanoğullarına mensup şahısların sancakbeyliği, XVII. yüzyılın başında Pir Mansur Bey'in bu görevden feragat etmesiyle sona ermiştir.29

Buna mukabil, 1461'de Candaroğlu Beyliği Osmanlı Devleti'ne ilhak edilmeden önce, bu beyliğin hemen sınırında bulunan Bolu Sancakbeyliği'ne getirilen Candaroğlu Kızıl Ahmed Bey'e, ilhak sonrası beklentileri doğrultusunda Kastamonu ve Sinop'tan müteşekkil Candaroğulları Beyliği verilmiş ise de bu bey Fatih ile birlikte iştirak ettiği Trabzon seferi dönüşü Mora Sancakbeyliği'ne gönderilmesini kabullenememiş ve önce Karamanoğullarına daha sonra da Osmanlı Devleti'nin doğudaki rakibi Akkoyunlulara sığınmıştır. Burada Osmanlılara karşı mücadeleye devam eden Kızıl Ahmed Bey en son olarak 1473'deki Otlukbeli Savaşı'na Akkoyunlular tarafında iştirak etmiştir.30 Yine, 1471 senesinde sulh yolu ile küçük Alâiye Beyliği, Osmanlı Devleti'ne ilhak edilmiş ve Alâiye Beyi Kılınç Arslan Bey'e Gümülcine Sancakbeyliği dirlik olarak verilmiştir. Fakat, Kılınç Arslan bu görevi hazmedememiş ve fırsat bulunca Gümülcine'den gemi ile kaçarak Memluklu Devleti'ne sığınmıştır.31 Bundan başka, Emir Süleyman Çelebi tarafından Rumeli'deki Ohri Sancakbeyliği'ne tayin edilen Aydınoğlu Cüneyd Bey buradan kaçarak tekrar beylik yaptığı Ayasoluğ'a (Selçuk) gelmiş ise de 1413'de Çelebi Mehmed tarafından muhasara edilmiş ve affedilerek bu kez yine Rumeli'de Niğbolu Sancakbeyliği ile görevlendirilmiştir. Yine rahat durmayan Cüneyd Bey Düzmece Mustafa hadisesine iştirak etmiş; ardından da tekrar Ayasoluğ'a dönmüştür. Burada Osmanlı Devleti'ne karşı çeşitli mücadelelerde bulunmasına rağmen 1426'da II. Murat tarafından ortadan kaldırılmıştır.32

Bütün bu misallerden açıkça anlaşılacağı üzere Anadolu beyliklerini ilhak sürecinde Osmanlı Devleti, beylikleri ilhakı sonrası, anlaşma ile beyliğini terk eden veya çatışma sonrası teslim olan beylerin hayatlarına dokunmamış; hatta, Candaroğlu, Alâiye, Aydınoğlu vs. beylerini ülkenin başka yerlerinde görevlendirmiş ve Ramazanoğlu ve Dulkadiroğlu Beylerini de kendi yurtlarında sancakbeyi olarak bırakmıştır. Bunlardan Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyılda kendilerinden çok güçlü bir devlet, XVI. asırda ise cihan devleti olduğunu kabul edenler, onurlu bir görev olan sancakbeyliği görevini kabullenip hayatlarını devam ettirdikleri gibi, kendilerinden sonra da evlatları mezkûr devlete hizmet etmiş diğerleri ise tasfiye edilmiştir. Buradan hareketle, üstün hizmetleri de dikkate alındığında, Dulkadirli Ali Bey Osmanlı Devleti'nin cihan devleti olduğunu kabullenebilse idi, muhtemelen Ramazanoğlu Piri Bey gibi ömür boyu kendi yurdu Dulkadirli topraklarında görevine devam etmesi mümkün olacaktı. Halbu ki, yukarıda zikredildiği üzere, Ali Bey bunu kabullenememiştir.

Osmanlı Devleti'nin fetih ve ilhak politikası, sadece bir yeri askerî olarak kendi bünyesine katmakla bitmemiş; aksine "istikamet" yani fethedilen veya ilhak edilen yerlerin halkını devlete ısındırma şeklinde devam etmiştir. Osmanlı Devleti, bunu Balkanlar'da fetih, Anadolu'da ise ilhak sonrası başarılı bir şekilde tatbik etmiştir.33

Osmanlı Devleti, halkının büyük bir çoğunluğu konar-göçer olan ve aynı zamanda kendi içlerinden çıkardıkları beylerine son derece bağlı Dulkadirli Beyliği beylerine ve halkına karşı nasıl bir ilhak siyaseti takip etti?

I.

Osmanlı Devleti'nin, fetih ve ilhak siyasetinde mevcut olan, zaptedilen yerin hanedan üyelerini başka bir yere nakletmek veya mecbur kalınırsa onları ortadan kaldırmak gibi icraatların yanı sıra, yerel bey veya aileleri başka unsurlar ile dengelemek gibi bir politikası da bulunmaktadır. Osmanlı Devleti bunu Mısır'ın, Cezayir'in vs. ilhakından sonra tatbik etmiştir. Mesela, Mısır'da Memluklular Dönemi'nde de etkili olan Kölemen beylerinden iki rakip grup Kasımiyye (Mısırlı-Memluklu taraftarı) ve Fıkariyye'yi (Osmanlı taraftarı) bir taraftan birbirleri ile dengeler iken, diğer taraftan da bu iki grubu merkezden atadığı Beylerbeyi ve onun askerî gücünü teşkil eden yeniçeriler ile kontrol etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Mısır beylerbeyleri, bu iki fırkanın rekabetini daima dikkate alır ve görevleri ona göre dağıtırdı. Aksi durumlarda iki fırka arasında kanlı çatışmalar vukubulurdu.34

Biraz farklı da olsa benzer bir durum Hicaz için geçerlidir. Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı ilhakının ardından Mekke emiri şehrin anahtarlarını Yavuz Sultan Selim'e göndererek Osmanlı hakimiyetini kabul etmiştir. Buna mukabil, Hicaz'da Mekke emirlerinin eski siyasî imtiyazları muhafaza edilmiş; hatta devlet katında "vezir" statüsünde tutulmuşlardır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti, Mekke emirlerini tamamen serbest bırakmamış; önce Mısır'a bağlı Cidde Sancağı, akabinde ise Cidde ve Habeş Eyâletleri ile doğrudan Harem-i Şerif'in işlerini üstlenen "Mekke Şeyhu'l-Haremliği"ni tesis etmiştir. Ayrıca Mekke ve Medine'ye kadılar ve nazır-ı emvaller tayin edilmiştir. Böylece, Osmanlı Devleti, Hicaz'da iki başlı idarî yapı kurmuş ve bu yolla Mekke emirleri üzerinde kontrol sağlamıştır.35

Osmanlı Devleti, daha küçük çaplı olsa da benzer bir uygulamayı Dulkadirli Beyliği'nin ilhakı ile birlikte gerçekleştirmiştir. Yavuz Sultan Selim, Şehsuvaroğlu Ali Bey'e çok güvenmesine rağmen ileriyi düşünerek Dulkadiroğullarına karşı denge unsuru olarak, Çaldıran Savaşı dönüşü, Ağrı ve Doğubayezid36 civarında güçlü bir aile olan ve adı geçen savaşta büyük yararlılığı görülen Bayezidoğullarını Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey'in tedibinden sonra Maraş'a yerleştirmiştir. Bayezidli ailesinin reisi İskender Bey Şehsuvaroğlu Ali Bey ile birlikte, 1515'de Andırın yakınlarındaki Ördekli'de vukubulan son Osmanlı-Dulkadirli savaşına iştirak etmiş; akabinde de Osmanlı Devleti'nce kendisine "Çavuşbaşı"lık unvanı verilerek Maraş'ta oturtulmuştur. Burada, İskender Bey'e "arpalık" olarak birçok arazi verilmiştir.37 Nitekim, İskender Bey'den sonra da Bayezidoğullarına mensup çok sayıda şahıs gerek Osmanlı Devleti gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nde üst düzey görevlerde bulunmuştur. Ayrıca, bu aile Maraş'ın imarında birçok hizmetlerde bulunmuş ve halka öncülük yapmıştır.38 1617 ile 1862 yılları arasında İskenderoğlu Bayezid, Bayezidoğlu Kalender Paşa, Bayezidoğlu Süleyman Paşa ve Bayezidoğlu Ahmed Paşa tarafından çeşitli amaçlar için tahsis edilmiş vakıflar mevcuttur. Bu vakıflar arasında bahçe, hamam, değirmen, kahvehane, çok sayıda dükkan vs. olup, müderris, imam, cüzhan, talebe vs. harcanmak üzere vakfedilmiştir.39

Diğer taraftan, Bayezidoğulları gerçekten de Dulkadiroğullarının merkezi Maraş'ta, bu aileye rakip olmuş ve iki sülale arasındaki rekabet dört asır devam ederek XIX. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. Dulkadirli-Bayezidli rekabeti, sadece güç gösterisi olarak devam etmemiş; zaman zaman

kanlı çatışmalar da vuku bulmuştur.40 Hatta, bu iki aile arasındaki nüfuz mücadelesi eski Dulkadirli Beyliği sınırları içindeki diğer yörelerde de kendisini göstermiştir. Bulanık (bugünkü Bahçe) Kazâsı'nın bir kısmı Dulkadirli, bir kısmı da Bayezidli taraftarı olmuştur. Benzer bir durum bugünkü Hassa'nın bazı beldelerinde de mevcuttur. Daha ilginç olanı ise Zeytin (Süleymanlı) Ermenilerinin dahi bu iki rakip aileye taraftar olarak ikiye ayrılmasıdır.41 Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti'nin daima desteğini alan Bayezidli ailesi, Dulkadiroğlu Beyliği'nin başşehri olan Maraş ve civarında Dulkadirli "bey" ailesinin nüfuzunu kırmıştır.

II.

Bununla birlikte, Osmanlı Devleti, Dulkadirli bey ailesini tamamen gözden çıkarmamış; sadece, Bayezidliler ile onları kontrol altında tutmak istemiştir. Alaüddevle Bey'in kardeşi Abdurrezzak Bey Ördekli Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne esir düşmüş,42 daha sonra ise kaçarak Mısır'a gitmiştir. Burada Abdurrezzak Bey'e Dulkadirli Beyliği vaad edilerek Türkmenlerden kuvvet toplaması için maddî yardım yapılmıştır. Mercidabık Savaşı'nda Memluklu ordusunun öncü birliklerinin komutanı olan bu Dulkadirli beyi savaşın kaybı üzerine yeniden Osmanlıların eline düştü.43 Buna rağmen Abdurrezzak Bey, Osmanlı Devleti'nce affedilmiş ve Köstendil Sancağı kendisine verilmiştir.44 Yine 1530'da Kanuni'nin oğullarının şatafatlı sünnet düğününe, çeşitli devlet temsilcilerinin ve devlet erkanının yanı sıra Akkoyunlu ümerası vs. de katılmıştı. Bu düğünde bulunanlardan birisi de Dulkadiroğullarından Abdüllatif Bey'di.45 Bundan başka, Sultan Süleyman Irakeyn Seferi esnasında 29 Eylül 1534'de Tebriz'e gelişinde, Sultaniye şehrine vardığında, daha önce bazı sebepler ile Safevilere sığınmış olup, Şah Tahmasb tarafından Tarım-i Halhal Hanlığı'na getirilen Dulkadirli (Zulkadirli) Şahruh Bey oğlu Mehmet (Muhammed Han) Bey, Kaya Sultan ve Tekeli Burun Sultan'ın oğlu Hüseyin Sultan gibi Safevi emirleri 3000'e yakın askerleri ile Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmiştir. Dulkadirli Mehmet Bey, Osmanlı Devleti katında ilgi ve sevgi görenlerden olmuş, daha sonra kendisine Niğbolu Sancakbeyliği ve Erzurum Beylerbeyliği verilmiştir.46 Buna mukabil, aynı seferde Sultan Süleyman Tebriz'den Irak tarafına dönüp Derguzin'e geldiğinde, tellalar vasıtası ile Şah Tahmasb'ın kardeşi Sam Mirza'yı oğul edindiğini ve Kızılözen'den ötesini ona verdiğini ilan etti. Bunu duyan Şah Tahmasb "Ben Dulkadiroğlu'nu oğul edindim de ne oldu" diyerek Dulkadirli Mehmet Bey'e sitem etmiştir.47 Daha sonraki asırlarda da Dulkadirli ailesinden birçok şahıs Osmanlı Devleti'nde çeşitli hizmetlerde bulunmuştur.48

III.

Osmanlı Devleti'nde bir ülke fetih veya ilhak edildikten sonra vakit geçirmeksizin o yörenin tahriri yapılmış ve ardından da yeni kanunları kapsayan "kanunnâme" tanzim edilmiştir. Bu Osmanlı Devleti'nin o ülke veya bölgede hakimiyetini tesis ettiği anlamına gelmekteydi. Osmanlı Devleti başlangıçta fethedilen veya ilhak edilen yörenin eski kanunlarını ya olduğu gibi kabul etmiş ya da kısmi değişiklikler ile yetinmiştir. Daha sonra gerekirse, eski kanunları reâyânın lehine olmak kaydıyla değiştirmiştir. Mesela, 1518'de Güneydoğu Anadolu'da Akkoyunlu kanunları kabul edilmiş; kısa bir

süre sonra reâyâ için angarya olan bazı kanunlar kaldırılmıştır. Osmanlı Devleti, Suriye, Mısır, Sırbistan, Kıbrıs vs. de bu tür uygulamalarda bulunmuştur. Bunda temel amaç halkı Osmanlı Devleti'ne ısındırmaktır.49

Osmanlı Devleti, 1522'de Şehsuvaroğlu Ali Bey'i bertaraf ettikten sonra, burada tahrir yaptırmış ve Dulkadirli ülkesini Bozok ve Maraş sancakları adı ile Osmanlı idarî sistemine dahil etmiştir. Osmanlı Devleti bu bölge için yeni bir kanunnâme tanzim etmemiş; Alaüddevle Bey'in kanunnâmesi en ufak bir değişiklik yapılmadan kabul edilmiştir.50 Bu kanunnâmede yer alan bazı ziraî ve malî kanunlar Osmanlı hukukuna ters düşmesine yani bidat olmasına rağmen aynen kabul edilmiştir. Alaüddevle Bey kanunlarının aynen kabul edilmesiyle halkın daha evvel alışmış olduğu düzen birden bire değiştirilmemiş mahallî örf ve adetlere saygıyla yaklaşılmış, bununla da yöre halkının Osmanlı Devleti'ne uyumu sağlanmaya çalışılmıştır. Nitekim, bir müddet sonra mezkûr bidatlar kaldırılmış ve yerine Rum (Eyâleti) kanunu konmuştur. Bu hususla ilgili kayıtlar 1563 tarihli Maraş Sancağı Tahrir Defteri'nin başında yer almaktadır.51 Yine, Maraş Sancağı'nda olduğu gibi H. 932/M.1525 tarihli Bozok Sancağı Kanunnâmesi'nde de Dulkadirli kanunları aynen kabul edilmiş; sadece, nâyibcek, divâncek, bayramlık, Yörüklerden alınan resm-i çift vs. vergileri halkın lehine olarak kaldırılmıştır. Bundan başka, H. 966/M.1559 tarihli Bozok Sancağı Kanunnâmesi'nde de bazı ceza miktarları azaltılmış ve vergi ile ilgili bazı ölçü birimleri değiştirilmiştir.52

IV.

Osmanlı Devleti kurulduğu yıllardan itibaren toplumun çeşitli kesimleri arasında gelir dengelerini daima kontrol etmiş ve vakıf sistemi ile içtimaî huzuru sağlamaya çalışmıştır. Hatta, başta padişahlar ve diğer devlet yetkilileri camiî, medrese, hastahane, imaret, köprü, çeşme, han, hamam, kütüphane vs. sayılamayacak kadar çok sosyal tesis yaptırmıştır.53 Türk-İslâm medeniyetini temsil eden Selçuklu medeniyetinin varisleri olarak Osmanlı Devleti ile aynı özelliklere sahip olan Anadolu beylikleri de bulundukları mahalleri bu tür eserler ile donatmış ve bunların devamlılığı için vakıflar tahsis etmiştir.54 Bu hususta Anadolu beylikleri beylerinin ne kadar hassas olduklarını anlamak için 1410'da Osmanlı Devleti'nce öldürülmek üzere olan Saruhan Beyliği Beyi Hızırşah'ın iki vasiyetinden birisi ecdadının vakıflarına dokunulmamasıdır. Osmanlı Hükümdarı Çelebi Mehmed bu isteği yerine getirmiştir.55 Osmanlı Devleti de ilhak politikasının gereği eski vakıfların hiçbirisine dokunmadığı56 gibi gerekli görülen yeni sosyal tesisleri halkın hizmetine sokmuştur. Hatta, Anadolu beyliklerine ait bu eserler ve vakıfları da günümüze kadar bânilerin ismiyle zikredilmiştir. XV ve XVI. asır Tahrir Defterlerinde bu hususla alâkalı sayısız kayıt mevcuttur.57

Bu meyanda Dulkadiroğulları beyleri ve hatunları da bu beyliğin hüküm sürdüğü başta Maraş ve Elbistan olmak üzere Afşin, Pınarbaşı, Gemerek, Çandır, Akdağ, Boğazlıyan, Kırşehir, Antep, Kars-ı Maraş (Kadirli) vs. çok sayıda camiî, mescid, medrese, imaret, zaviye vs. yaptırmıştır. Bunların içinde sadece zaviyelerin sayısının 57 adet olması Dulkadirli vakıflarının hacmini göstermek için yeterlidir.58 Diğer taraftan, Osmanlı Devleti de Dulkadirli vakıflarını aynen kabul ile vakfiye şartlarına riayet etmiş;

ayrıca, bu vakıfların gelirlerinde herhangi bir kısıntıya gitmemiştir. Bu hususla alakâlı sayısız kayıt Osmanlı arşivlerindeki Maraş, Bozok, Kırşehir ve Kars-ı Maraş'a ait vakıf ve Tahrir Defterlerinde bulunmaktadır.59

Osmanlı Devleti eski beylerin hatırasını silmek için onların vakıflarını ilga edip yeniden kendi vakıflarını yapabilirdi. Fakat, bu yola hiçbir zaman gitmeyerek, hem kendi idaresindeki halkın sosyal hayatında menfî yönde hiçbir değişikliğin olmamasını temin etmiş hem de bu eserleri yaptırarak büyük hizmet verenlerin isimlerinin yaşamasını sağlayarak bir nevi şükran borcunu ödemiştir. Bu durum bütün Anadolu beyliklerinde olduğu gibi Dulkadirli Beyliği için de geçerlidir.

V.

Osmanlı Devleti'nin fetih ve ilhak siyasetlerinden biri de hassas olan bölgelerde halkın avârız60 gibi bazı olağanüstü vergilerden muâf tutulmasıdır. Bu muâfiyet, Bosna ve Banaluka gibi serhad şehirleri halkının saldıran düşmana karşı canla başla müdafa etmeleri61 veya Orta Anadolu'da Kayseri'nin 1472'de Akkoyunlu Devleti kuvvetlerine direnmesi, 1482'de Aksaray ve Konya'nın Cem Sultan'a bu şehirleri62 teslim etmemelerinden dolayı olmuştur. Ayrıca, gerek Anadolu gerekse Rumeli'de çok sayıda derviş, zaviyedar, ilim ehli, imam, duacı vs. de hizmetlerinden dolayı avârız vergisinden muâf sayılmıştır.63

Osmanlı Devleti, bu tür siyaseti Dulkadirli Beyliği topraklarında da yaygın olarak tatbik etmiştir. Mesela, 1530'da Maraş Sancağı Kars (Kadirli) Kazâsı Göksun Nâhiyesi'ne tâbi Kanlukavak Köyü'nde Şeyh Çelebi Halife'ye mensup 14 nefer derviş olup, mezkûr köyde bulunan zaviyede sakindir. Bu zaviyenin kış mevsiminde oldukça şenlenen Göksun Nâhiyesi'nde yol üzerinde bulunması ve gelip-giden yolcuların ihtiyaçlarının karşılanmasından dolayı, burada ikamet eden dervişler Dulkadirli ümerası tarafından korunmuş; Osmanlı Devleti de aynı hususa riayet ederek bu dervişleri avârız vergisinden muâf tutmuş ve bu hususla alâkalı olarak Yavuz Sultan Selim tarafından hükm-i hümâyun verilmiştir.64 Yine Maraş Sancağı Kars Kazâsı'na tâbi Karamanlı Tâifesi'ne tâbi Hacı Fakılu Cemâati'ne mensup 4 hane "duacı ve ehl-i ilim" olduklarına dair Dulkadirli beylerinden Alaüddevle ve Şehsuvaroğlu Ali Beyler tarafından verilmiş ellerinde temessükleri olduğu için, Osmanlı Devleti de bunları avârız vergisinden muâf tutmuştur.65

VI.

Osmanlı Devleti, fetih siyaseti gereği Rumeli'nde Türk iskânını tesis etmek amacı ile, buradaki hudut boylarında yeni fethedilen büyük arazileri mülk olarak kumandanlarına verdi. Buna benzer bir durum, özellikle Orta Anadolu Bölgesi'nde mevcut olup, Osmanlı öncesi, Türk Devlet ve beyliklerinden, Osmanlı Devleti'ne miras kalan bir husustu. Osmanlı Devleti, ilhak politikası gereği köklü ailelerin elinde bulunan bu toprakları mirileştirmemiş ve ara bir usûl ile, bu toprakların gelirinin bir kısmını "divâni" adı ile kendisi almış, bir kısmını da "malikâne" ismi ile yerel aileye bırakmıştır.66

Bu tür uygulama Dulkadiroğulları Beyliği'nde de mevcut olup, Osmanlı Devleti bunu aynen devam ettirmiştir. Mesela, 1530'da Maraş Sancağı Kars Kazâsı Megelgin Nâhiyesi'ne tâbi Zakirlü Tâifesi'ne mensup olup, 5813 akça vergi hasıllı 9 mezraayı Veledan-ı Bayezid bin Demirci tasarruf etmektedir. Bu mezraalar Bayezid'in ecdadına bölgenin fethi esnasındaki başarılarından dolayı mülk olarak verilmiş olup, bu hususla ilgili, Dulkadirli ümerâsınca kendilerine verilen temessükleri, merkeze arz edilmiş ve aynen kabul edilmiştir.67 Yine, Megelgin Nâhiyesi'ne tâbi 1 köy ve 4 mezraayı Ahmed Veledi Süleyman tasarruf etmektedir. Bir köy ve dört mezraayı Ahmed'in ceddi Hüseyin Beytülmalden satın almış ve Osmanlı Devleti'nin bölgeyi ilhakına kadar onun evlatları bu araziyi mülk olarak tasarruf etmiştir. Osmanlı Devleti bölgeyi ilhak ettiğinde, yörenin önde gelen müslümanlarının, bir köy ve dört mezraanın mezkûr şahsın mülkü olduğuna dair şahitliği ve ellerinde hüccet-i şer'iyyelerinin bulunması sonucu, eski durum aynen muhafaza edilmiştir.68

VII.

Osmanlı Devleti ilhak siyasetinin önemli unsurlarından birisi de Anadolu'da ilhak edilen önemli beyliklerin baş şehrine bir şehzâdenin sancakbeyi olarak atanmasıdır. Bunda amaç, asil bir bey liderliğinde idare edilmeye alışmış halkın, kendi beyleri yerine yine asil biri olan "Osmanlı Şehzâdesi"nin yönetici olarak gönderilmesi ile onurlandırılması ve Osmanlı Devleti'ne ısındırılması amaçlanmıştır. Mesela, Yıldırım Bayezid Germiyanoğullarının merkezi Kütahya'ya; II. Mehmed (Fatih) Saruhanoğullarının baş şehri Manisa'ya; Şehzâde Cem önce Candaroğullarının merkezi Kastamonu ve daha sonra, kendinden evvel Karamanoğullarının baş şehri Konya'da görev yapan kardeşi Şehzâde Mustafa'nın ölümü üzerine çok hassas bir zamanda mezkûr şehre sancakbeyi olarak atanmıştır. Bu misalleri çoğaltmak mümkündür.69

Buna mukabil, Osmanlı Devleti, Dulkadiroğulları gibi önemli bir beyliğin baş şehrine şehzâde tayini yapmamıştır. Halbuki, II. Bayezid'in son yıllarında ikinci sınıf sancaklara bile şehzâdeler sancakbeyi olarak atanmıştır.70 Şüphesiz, Dulkadirli Beyliği'nin merkezine bir şehzâdenin atanmamasının sebebi, bu beyliğin tamamen ortadan kaldırıldığı 1522'de hayatta şehzâde olarak sadece Kanuni'nin oğlu Mustafa'nın bulunması ve bu tarihte 7 yaşında olmasıdır.71

Diğer taraftan, Dulkadiroğulları Beyliği, 1522'de kesin olarak ilhak edildikten sonra, toprakları üzerinde biri Maraş, Elbistan ve Hısn-ı Mansur (Adıyaman) civarında, diğeri ise Bozok (Yozgat) ve Kırşehir havalisinde iki büyük sancak teşkil edildi.72 Reâyâsının büyük bir kısmı konar-göçer olan ve birbirine aşiret bağı ile bağlı bulunan Dulkadirli Beyliği baş şehrine idareci olarak bir şehzâde göndermeyen Osmanlı Devleti'nin en azından burada bir "beylerbeyliği" kurması dolayısıyla bir beylerbeyi ataması gerekirdi kanaatindeyiz. Fakat, Avrupa meselelerinin yoğunluğundan olsa gerek böyle bir yola gidilmemiştir.

Bundan daha kötü olanı ise beyliklerini (devletlerini) yitirmiş olan Dulkadirli bey ve sipahilerinin onurlandırılması gerekirken, aksine bir davranış ile bunların ellerinden timarları alınmıştır.73 Gerçi,

Mısır'daki isyanlardan sonra durumu yerinde araştırıp, haksızlıkları gideren Veziriazâm İbrahim Paşa, 1525'de Mısır'dan karayolu ile İstanbul'a dönerken, Maraş-Kayseri yolunda, Şehsuvaroğlu Ali Bey'in öldürülmesinin ardından ellerinden timarları alınan sipahilerin şekavete başladıkları ve Mısır hazinesi ve kendi ağırlıklarını vuracaklarını haber aldı. Bunun üzerine, İbrahim Paşa sipahilerin boy beylerini yanına getirip görüştü. Yapılan haksızlığı gidererek Dulkadirli sipahilerinin timarlarını geri verdi.74 Bununla birlikte, Dulkadirli sipahilerinin birkaç sene sonra vuku bulan ve oldukça etkili olan Kalenderoğlu isyanına iştirakleri ve sonuçta mezkûr veziriazâmın bunlara ellerinden alınan timarlarının geri verileceğini vaad ederek onları kendi tarafına çekmesi daha önce haksızlığın tam olarak giderilmediğini göstermektedir. Diğer taraftan, Veziriazâm İbrahim Paşa'nın bu tehlikeli yolculukta herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmamak için Dulkadirli "boy" beylerini oyalaması ve tehlike geçtikten sonra onları ciddiye almamış olması muhtemeldir. Aksi durumda Osmanlı Devleti'nin iki sene sonra aynı mesele ile karşı karşıya kalmaması gerekirdi.

Halbuki Karamanoğulları Beyliği'nin ilhakında, bütün isyanlarına rağmen bu beyliğin önde gelen ümerası Turgud ve Bayburdoğullarına timarlar verildiği gibi, 1500 yılı tahririni bahane ederek baş kaldıran 4000 timarlı sipahi açığa alınmakla birlikte, kendilerine birtakım imtiyazlar verilerek mağdur edilmemiştir.75 Osmanlı Devleti Karamanoğulları sipahilerine tatbik ettiği siyasetin benzerini Dulkadiroğulları sipahileri için niçin uygulamadı?

Bu farklı uygulama muhtemelen her iki beyliğin konumlarından ve ilhak dönemlerinden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, Osmanlı Devleti 1520'lerde siyasî anlamda en muhteşem dönemlerini yaşamaktaydı. Halbuki, 1470-1500 yılları arasında Osmanlı Devleti, Karamanoğulları Beyliği'ni ilhak ederken, doğudan Akkoyunlu Devleti'nin güneyden de güçlü Memluklu Devleti'nin yoğun baskısına maruz kalmıştır. 1520'lerde ise Orta Doğu'da Osmanlı Devleti'ne baskı yapabilecek bir devlet olmadığı gibi Dulkadirli toprakları artık büyük bir coğrafyaya hükmeden Osmanlı Devleti için eski önemini yitirmişti.

İşte bu sebeple olsa gerek, Osmanlı Devleti, Dulkadirli boy ve sipahilerinin hislerini dikkate almamış ve keskin bir merkeziyetçi politika takip etmiştir. Fakat aşağıda zikredeceğimiz üzere, Osmanlı Devleti, bu siyasetin bedelini çok geçmeden ödemiş ve kısa bir zamanda bu hatasını görerek geri adım atıp Dulkadirli sipahilerinin elinden aldığı timarlarını eski sahiplerine iade etmiştir.

Diğer taraftan Dulkadirli Beyliği topraklarında önemli miktarda Alevi, Türkmen yaşamaktaydı. Hatta, Safevi Devleti'nin kurucusu Şeyh (Şah) İsmail 1500'de İran'dan Erzincan'a gelip Anadolulu taraftarlarını davet ettiğinde kendisine katılan önemli gruplardan birisi de Alevi olan "Dulkadirli Türkmenleri" idi. Şeyhlerine son derece bağlı olan bu Türkmenler Safevi Devleti'nin kuruluşunda çok etkili olmuştur.76

XVI. asrın başlarında, Şii-Alevi mezhebini siyasallaştırarak Safevi Devleti'ni kuran Şah İsmail bu mezhep mensuplarının yoğun olarak bulunduğu Orta ve Doğu Anadolu'yu hakimiyeti altına almaya

çalışmış; fakat 1514'de vuku bulan Çaldıran Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nden büyük bir darbe yemiştir. Daha sonra ise bu amacından vazgeçmeyen Şah İsmail ve onun ölümünden sonra oğlu Şah Tahmasb bu hedeflerine Orta Anadolu'nun bozkırlarında yaşayan yoksul Alevi Türkmenlerini, Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtarak ulaşmak istemiştir.77

İlk isyan 1518'de Bozoklu Türkmenlerden olup, timar tasarruf eden Celâl'in ayaklanmasıdır. Bu isyan yukarıda zikredildiği gibi Dulkadirli Şehsuvaroğlu Ali Bey tarafından kısa sürede bastırılmıştır. İkinci isyan ise 1526'da Osmanlı ordusunun Mohaç Savaşı'nda bulunduğu esnada yine eski Dulkadirli Beyliği toprağı olup sancak yapılan Bozok'un tahriri esnasında vuku bulmuştur. Bu isyanın çıkmasında tahrir emini ve diğer görevlilerin hatalı davranışlarının büyük katkısı olmakla birlikte, bölge halkının önemli bir kısmının daha birkaç sene önce Dulkadirli Beyliği reâyâsı olması ve Alevi mezhebine mensup olmaları etkili olmuştur. Tahrir esnasında haksızlığa uğrayan Sülünoğlu Koca ile Baba Zünnun etrafındakiler ile isyan etti. Yöre halkının da iştirakı ile isyan kısa zamanda büyüdü ve asiler Bozok sancakbeyi ve kadısını katletti. Akabinde üzerlerine gönderilen tedbirsiz Osmanlı kuvvetlerini bozguna uğratıp, Karaman Beylerbeyi ve bazı sancakbeyleri ile askerleri öldürdüler. Osmanlı Devleti'ni uğraştıran bu isyan Adana Sancakbeyi Piri Bey ve Diyarbekir Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın gayretleriyle bastırıldı.78

Bununla birlikte, bölgede sükunet tamamen sağlanamamış; aynı sene içinde esas ordunun Avrupa cephesinde bulunmasından da istifade ile eski Dulkadirli Beyliği toprakları olan Bozok ve Elbistan bölgelerinde öncekilerden daha kapsamlı bir isyan çıkmıştır. Bu isyanın liderliğini Hacı Bektaş-i Veli torunlarından Kalender yapmıştır. Son ayaklanma da Alevi kökenli olmakla birlikte, bunu ilk iki isyandan farklı kılan çok önemli bir özellik vardır. Önceki ayaklanmalara derme çatma halk kesimi iştirak eder iken, Kalenderoğlu İsyanı'na kuru kalabalık halkın yanında daha evvel ellerinden timarları alınarak dışlanmış olan Dulkadirli sipahilerinin katılmasıdır.79 Burada dikkati çeken husus, Dulkadirli sipahilerinin en azından büyük bir kısmının "Sünni" mezhebine mensup olmalarıdır. Dolayısı ile Dulkadirli sipahilerinin böyle bir isyana katılmalarının tek bir sebebi vardır. O da Osmanlı Devleti'ne karşı duyulan hoşnutsuzluktur. Bunda timarlarının ellerinden alınmasının çok büyük etkisinin yanı sıra, beyliklerin ortadan kalkmasının da psikolojik tesiri mevcuttur.

Benzer bir durum Karamanmoğlu Türkmenleri için geçerli olup, Turgud, Bayburd ve Varsak gibi bu beyliğin esas güçlerini oluşturan aşiretler de Sünni olmalarına rağmen "Şii" Safevi Devleti'nin kuruluşuna iştirak etmiştir.80

Bu isyanda Kalenderoğlu kısa zamanda etrafına 20-30 bin Alevi Türkmen topladı. Bu kadar etkili bir isyanı bastırmak için Veziriazâm İbrahim Paşa görevlendirildi. 5000 kapıkulu askeri ile yola çıkan İbrahim Paşa Aksaray'a geldiğinde Anadolu ve Karaman beylerbeylerini eyâlet askerleri ile asilerin üzerine gönderdi. Bu birlikler asiler karşısında feci bir mağlubiyet aldı ve birçok komutan öldü. Bunun üzerine süratle hareket eden İbrahim Paşa Elbistan civarına geldi. Hadiseyi çok iyi tahlil eden Veziriazâm gerekli tedbirleri aldı. Öncelikle pek rastlanılmayan fakat çok yerinde bir karar ile daha

önceki çatışmaya iştirak edip, bozguna uğrayan erlerden hiçbirisini kendi birliklerinin moralini bozma ihtimaline binaen ordusuna kabul etmedi. Şayet gelen olursa onların katledilmelerini emretti. Ayrıca, boşalan komutanlıklara hak edenleri atadı.81

Bütün bunlardan daha önemlisi ise İbrahim Paşa'nın asilerin başarılı olmalarındaki faktörü tespit etmesidir. Bu etken yukarıda zikrettiğimiz üzere, Dulkadirli sipahilerinin ellerinden timarlarının alınması ve dolayısıyla küstürülmeleridir. İşte, İbrahim Paşa önce Osmanlı Devleti'nin daha sonra da devleti temsilen kendisinin yapmış olduğu büyük hatayı düzeltmek için harekete geçti ve bunda da başarılı oldu. Alevi isyancılarla işbirliği yapan Dulkadirli Türkmenlerinin "boy" beylerinin gönlünü kazândı. Bütün isteklerini yerine getireceğini vaad etti. Böylece Dulkadirli boy beylerinin gayreti ile, kendi boylarına mensup şahıslar asi Alevi Türkmenlerden ayrıldı. Tahmin edilenden çok daha fazla kişi asilerin başı Kalenderoğlu'nu terk etti. Öyle ki; İbrahim Paşa'nın geriye kalanları tedip etmek için seçme askerlerden 500'ünü bir komutan ile isyancılar üzerine göndermesi yeterli oldu. Başsaz denilen mevkiide eşkiyaya baskın yapıldı; eşkıya perişan edildi ve asilerin lideri Kalenderoğlu öldürüldü. Ayrıca, Dulkadirli bey oğullarından Veli Dündar adlı bir şahıs da bu esnada katledildi.82 Bu da, mezkûr isyanda Dulkadirli Bey ailesinin de parmağı olduğunu göstermektedir.

Dulkadirli Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne tamamen ilhak edildiği 1522 yılı üzerinden daha beş yıl geçmeden bu beyliğin toprakları üzerinde peş peşe üç isyanın olması ve büyük zorluklar ile karşı karşıya kalınması Osmanlı Devleti, yönetiminin dikkatini buraya çevirmesine sebep oldu.

Ali Bey'in öldürülmesinden sonra onun tasarrufunda olan yerler beş sancağa ayrılmıştır. 1523 tarihli bir Tahrir Defterinde ise bu yöre "Vilâyet-i Dulkadiriyye" olarak kayıtlıdır. Çeşitli anlamları olan vilâyet,83 burada bölge anlamında kullanılmıştır. Bu vilâyet Maraş (Maraş, Hısn-ı Mansur ve Elbistan kazâları) ve Bozok (Bozok ve Kırşehir kazâları) sancaklarından oluşmuştur. 1522'de Rum Beylerbeyliği'ne bağlanan Maraş ve Elbistan sancakları kısa bir süre sonra 1523'de Karaman Eyaleti'ne ilhak edilmiştir.84 1527 yılındaki Kalenderoğlu İsyanı'ndan iki yıl sonra düzenlenen sancak listesinde de Maraş, Karaman Eyâleti'ne bağlı bir sancak olarak kayıtlıdır.85 Nitekim, Sülünoğlu Koca ve Baba Zünnün isyanlarını bastırmak için görevlendirilen Osmanlı kuvvetleri arasında Maraş Sancağı'na ait birlikler ve onların başında da Maraş Sancakbeyi olarak Mahmud Bey bulunmaktadır.86

İşte, dış bağlantıları da bulunan üç isyanın birbiri ardınca Dulkadirli toprakları üzerinde vuku bulması üzerine Osmanlı Devleti bölgenin idarî yapılanmasını yeniden ele almıştır. Bostan tarafından yazılan Süleymannâme'de H. 977/M. 1531 yılı hadiselerinden Budin Seferi ve Şehzâde Selim'in sünnet düğünü zikredildikten sonra Dulkadir (Zulkadir) Vilâyeti'ne müstakil bir beylerbeyinin atandığından bahsedilmektedir. Ayrıca, bu kayda göre, Zulkadir Eyâleti'nin ilk beylerbeyi olarak o esnada Trablus Sancakbeyi olan Süleyman Bey atanmıştır. Zulkadir Eyâleti'nin kuruluş amacı mezkûr eserde enteresan bir şekilde ifade edilmekte; müstakil beylerbeyi atanarak, güllük gülistanlık olan bölgenin, fitne dikeni ile perişan olmaması için, padişahın (devletin) himayesi altına alındığı

belirtilmektedir.87 Daha açık olarak ifade edersek, hassas olan bu bölgede emrinde sancakbeyine göre çok daha fazla kuvvet bulunan ve yine sancakbeyinden daha üst rütbeli bir görevli olan "beylerbeyi"nin atanmasının asayişin temini için gerekli olduğuna işaret edilmektedir. Bu husus sadece Dulkadirli bölgesi için geçerli olmayıp Osmanlı Devleti gerekli gördüğü zamanlarda bu yola başvurmuştur. Mesela, 1569'da yapılan Don-Volga kanal seferinde stratejik ehemmiyet kazânan Kefe sancak iken, beylerbeyliğe yükseltilmiştir.88

VIII.

Osmanlı Devleti'nin Dulkadirli Beyliği'ni ilhak süreci aynı özelliklere sahip Karamanoğullarına göre çok daha kısa olmuş ve on beş yıl (1515-1530) sürmüştür. Bundan yukarıda izah ettiğimiz tedbirlerin yanı sıra, şüphesiz önemli etkenlerden birincisi, 1530'larda Osmanlı Devleti'nin sınırlarının Orta Anadolu'nun çok uzağında olması ve bölgenin bir iç ülke haline gelmesidir. İkincisi ise bu tarihte, Osmanlı Devleti'ni zorlayan Akkoyunlu ve Memluklu Devletlerinin ortadan kaldırılmış ve Safevi Devleti'nin ise sindirilmiş olmasıdır.

Bunların yanı sıra, askeri güçlerinin çok büyük bir kısmını hareketli ve dayanıklı konar-göçerlerin teşkil ettiği Anadolu beyliklerinin son halkalarının (Candaroğulları, Karamanoğulları, Ramazanoğulları ve Dulkadiroğulları) da ortadan kaldırılması sonucu Rumeli'de olduğu gibi Anadolu'ya da Osmanlı barışı "Pax Ottomanica"gelmiştir.

Bu, şüphesiz bağlı oldukları beyliğin ümerâsını oluşturan konar-göçerlerin, özellikle de beylerinin aleyhine olmuştur. Çünkü, Osmanlı Devleti her ne kadar bunları hoşnut tutmaya çalışsa da boy beyleri ümerâlıktan sıradan timar sahipliğine, askeri gücü teşkil eden konar-göçerler ise klasik reâyâ durumuna düşmüştür.

Bundan başka, Osmanlı Devleti mezkûr beylikleri ilhakının ardından tahrirler yaparak, konar-göçerleri kanunlar ile sıkı bir kontrol altına almıştır. Daha evvel, idâri ve iktisâdi açıdan boy beylerine karşı sorumlu olan konar-göçerler tahrirler ile kayıt altına alınmış; başta ağnam, kışlak, yaylak, bad-ı hevâ, bennak vs. vergileri ile yükümlü kılınmıştır. Ayrıca, yaylak ve kışlakları sabitleştirilmiş ve gidiş gelişleri kontrol altına alınmıştır.89

Safevi Devleti'nin etkisi ile 1519'da Bozok-Tokat taraflarında Bozoklu Celal, 1525-1527 yılları arasında Bozok Sancağı'nda Sülünoğlu Koca ile Baba Zünnun, Adana Sancağı'nda Domuzoğlan ve Veli Halife, Tarsus Sancağı'nda Beyce ve yukarıda zikrettiğimiz Kalenderoğlu isyanları ile konar göçer Türkmenler, Osmanlı Devleti'ne karşı son çırpınışlarda bulunmuş; fakat muvaffak olamamışlardır.90

Orta Anadolu Bölgesi'nde istiklal ümidini yitiren konar-göçerler, Osmanlı Devleti'nin huzur ve güveni temininin de etkisi ile, XVI. asrın ikinci çeyreğinden itibaren, evvelce cüzi miktarda zirâat yaptıkları kışlaklarına yerleşmeye başlamış; mezraaları köye dönüşmüş; tamamen yerleşik ve zirâatle iştigal eden köylüler olmuştur.

Mesela, Ankara-Konya ve Aksaray-Akşehir arasındaki bozkırlarda sakin Atçeken Yörükleri, XVI. asrın başlarında yurtlarında hayvancılık yapar iken91 mezkûr asrın sonlarında tamamı zirâatle uğraşan köylüler olmuştur.92 Yine, aynı bölgede olup, timar tasarrufunda bulunan konar-göçerler de, XVI. yüzyılın sonlarına doğru yerleşik hayata geçmiştir.93 Ayrıca, XVI. asrın sonlarında Kayseri Sancağı'na tâbi, Mağara, Koramaz, Kenar-ı Irmak, Karakaya, Karataş, Malya, Yürükân-ı İslamlu ve Köstere nâhiyelerine tâbi 115 mezraaya bu sancakta sakin konar-göçer oymaklar yerleşmiş; dolayısıyla mezkûr mezraalar köye dönüşmüştür.94 Bu misalleri çoğaltmak mümkündür.

Bu durum Osmanlı Devleti'nin ilhak ettiği Dulkadirli Beyliği'nin esas topraklarında da yoğun olarak görülmektedir. Özellikle yukarıda zikredilen kanlı isyanların çıktığı Bozok Sancağı'nda XVI. asrın başlarında yerleşik hayat yok denecek kadar azdır. Bozok Kazâsı'nda şehir veya kasaba yoktur. Hatta, köy sayısı bile sadece 6 adettir. Buna mukabil, kazâda bulunan 884 mezraada, Ağcakoyunlu, Sekilü, Şam Bayadı, Kızılkocalu, Süleymanlu, Ağcalu, Selmanlu, Çiçeklü, Zakirlü, Mesudlu, Kavurgalı, Demürcilü, Karamanlu-yı Dinik, Ali Beylilü, Tecirlü, Delü Alilü kabilelerine mensup konar-göçer oymaklar sakindir.95 1575 yılı tahirine göre ise durum tamamen değişmiştir. XVI. yüzyılın başlarında Bozok Kazâsı'ndaki idarî yapılanmada nâhiyeler mevcut olmayıp, onun yerini kabileler almış iken, aynı asrın sonlarına doğru mezkûr kazâda 13 ayrı nâhiye teşekkül etmiştir.96 Bu nâhiyelere bağlı toplam köy sayısı ise XVI. yüzyıl başlarına nazaran 6'dan 629'a yükselmiştir. Buna mukabil, adı geçen asrın başlarında 884 olan mezraa sayısı %-42.8'lik bir oranla 884'ten 505'e düşmüştür (Tablo I). Bu rakamlar Bozok Kazâsı'ndaki yerleşmenin boyutunu izah için kâfidir. Bununla birlikte, XVI. asrın sonuna gelindiğinde bile büyük bir sancak olan Bozok'ta bir şehir veya kasabanın bulunmaması dikkat çekicidir. Nitekim, Bozok Sancağı Merkez Kazâsı Kadısı Mevlâna Hacı Mustafa Baltı Nâhiyesi'ne bağlı Karakuşçu köyünde ikamet etmektedir.97 Günümüzde bu sancak topraklarında mevcut olan Bozok (Yozgat) Vilâyeti'nin merkezi Yozgat şehri XVI. yüzyıl başlarında Baltı Nâhiyesi'ne bağlı bir mezraa iken, aynı asrın sonlarında 16 hane ve 13 mücerred nüfuslu bir köye dönüşmüştür.98 Bozok Kazâsı'nda yerleşmede dikkati çeken bir husus ta XVI. asrın sonunda karşımıza "köy"olarak çıkan yerlerin büyük bir çoğunluğunun aynı yüzyılın başlarında "mezraa"olmasıdır. Mesela, 1575 yılı Tahrir Defterine göre, Baltı Nâhiyesi'nde bulunan 56 köyden 41'i aynı asrın başlarındaki Tahrir Defteri'nde mezraa olarak kayıtlıdır.99 Diğer taraftan, XVI. asrın sonlarına gelindiği halde hâlâ yerleşik hayata geçmeyen ve mezraalarında cüzi zirâat yapan cemâatler olduğu gibi, bazı oymakların da bir kısmı yerleşir iken diğer kısmı da konar-göçerliklerini devam ettirmiştir.100

Tablo 1: XVI. Yüzyılda Dulkadirli Beyliği Esas Topraklarında Kırsal Yeleşmeler

		Köy			Mezraa		
Sancak	Kazâ	1520-1530	1563-1575	%	1520-1530	1563-1575	%
Maraş	Elbistan	165	209	27	234	247	5

	Kars-ı Maraş	47			699		
	Maraş	241	360	49	489	368	-24.7
	Zamantu	86	157	82.5	312	205	-34.2
Bozok	Bozak	6	629		884	505	-42.8
	Kırşehir	10			714		

Yine, XVI. yüzyıl başlarından Bozok Sancağı'na tâbi Kırşehir Kazâsı'nda da yerleşik hayat hemen hemen yoktur. Kasaba olarak sadece kazâ merkezi Kırşehir bulunmaktadır.101 Kırşehir Kazâsı'nda da köy sayısı oldukça az olup 10 adetten ibarettir. Buna mukabil, büyük çoğunluğu Varsaklara tâbi 115 cemâat mezkûr kazâya bağlı 714 mezraa da sakindir.102 XVI. yüzyıl sonlarına ait Tahrir Defteri elimizde bulunmamakla birlikte, başka kayıtlardan bu dönemde sancak olan Kırşehir Sancağı'nda kırsal yerleşmenin önemli boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır. XVI. yüzyıl sonlarında Kırşehir Sancağı 9 nâhiyesi olan bir sancak olup103 Celali isyanları esnasında köylerinin büyük bir kısmı tahrip edilmiştir.104

Dulkadirli Beyliği topraklarından olup, Osmanlı idarî yapılanmasında Maraş Sancağı adı ile kurulan sancak oldukça büyüktür. XVI. asrın başlarında bu sancağa Maraş (Merkez), Elbistan, Zamantu (bugünkü Pınarbaşı ve Sarız civarı) ve Kars-ı Maraş (Kadirli) kazâları bağlıdır.105 XVI. yüzyıl başlarındaki tahrire göre, Elbistan Kazâsı'nda 165 köy ve 234 mezraa vardır. (Tablo-I) Bu köylerden 19'unda ikamet eden kimse bulunmamaktadır.106 1563 yılında ise köy sayısı %27'lik bir artışla 209'a ve mezraa sayısı da %5.5'lik bir artışla 247'ye yükselmiştir (Tablo-I). Köy sayısında yüksek artış oranına mukabil düşük bir nispette de olsa mezraa sayısındaki artış, yeni zirâat alanlarının açılması ile izah edilebilir.

XVI. yüzyıl başlarında konar-göçer hayatın yoğun olduğu yerlerden birisi de Kars-ı Maraş Kazâsı'dır. Bu kazâda 1520'li yıllarda 47 köye mukabil 699 mezraa mevcuttur. Bu köy ve mezraaların büyük çoğunluğu Kars Kazâsı'nda bulunan, Zakirlü, Kavurgalu, Karıkışlalu, Karamanlu, Demürcilü, Selmanlu kabilelerine mensup cemâatler sakindir.107 XVI. yüzyıl sonlarına ait kayıtlar elimizde bulunmamakla birlikte, civar konar-göçerlerin yoğun olarak yerleşik hayata geçmelerinden hareketle bu kazâ oymaklarının da büyük ölçüde yerleşik hayatı tercih ettikleri kuvvetle muhtemeldir. 1520'li yıllarda Zamantu Kazâsı'na bağlı 86 köye karşılık 312 mezraa mevcuttur. Bu mezraalar genellikle deftere "Yörükân-ı Zamantu"adı ile kayıtlı cemâatler tasarruf etmektedir.108 Buna mukabil, 1563'te Zamantu Kazâsı'ndaki köy sayısı %82.5 gibi çok yüksek bir oranla 157'ye yükselir iken, mezraa sayısı %-34.2'lik bir oranda azalarak 205'e düşmüştür (Tablo-I). Bu konar-göçerlerin giderek artan bir nispette yerleşik hayata geçişlerinin tabiî bir sonucu olmuştur. Yine, benzer gelişme Maraş Merkez Kazâsı'nda da mevcuttur.

XVI. asrın başlarında Maraş Merkez Kazâsı'na tâbi 241 köy ve 489 mezraa bulunmaktadır. Bu köy ve mezraaların büyük çoğunluğunda Tahirlü, Gündeşlü, Bertiz, Beçenek, Döngelelü, Eymir, Cerid, vs. tâifelerine mensup 816 cemâat sakin olup, kısmen zirâat yapmaktadır.109 1563'te ise köy sayısı %49'luk bir artışla 360'a ulaşır iken mezraa sayısı %-24.7'lik bir azalma ile 368'e düşmüştür (Tablo-I).

XVI. yüzyılın başlarında cemâatler kısmen zirâat yaptıklarından olsa gerek, Tahrir Defterlerine tasarruf ettikleri köylerde kaydedilmemiş; ayrıca defterin başka bir yerinde tâifeleri esas alınarak topluca yazılmıştır.110 Mesela, Maraş Merkez Nâhiyesi'ne tâbi Ayaklucaoluk köyü Tahrir Defteri'ne "Karye-i Ayaklucaoluk tâbi Maraş-Ağcakoyunlu zirâat eder"şeklinde kayıtlıdır.111 Görüldüğü üzere cemâatin nüfusu hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Bu muhtemelen konar-göçer oymakların henüz tam olarak yerleşik hayata geçmemelerinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifade ile XVI. asrın başlarındaki tahrir defterlerine köy olarak kayıtlı olup, herhangi bir nüfus yazılı olmayan köyler bir nev'i viran durumundadır. Nitekim 1563 yılı tahririnde aynı köy "Karye-i Ayaklucaoluk der nezd-i Kutluca tâbi mezbur (Maraş)-Cemaât-i Ağcakoyunlu zirâat edüb kışlarlar-Nefer 65"diye kayıtlıdır. Burada ise cemâatin nüfusu mezkûr köyde yazılı olup konar göçer oymakların kayıtlı olduğu diğer köylerde olduğu gibi, "kışlamak"ibaresi özenle ilave edilmiştir.112 Konar-göçerlerin iktisadî faaliyetlerinin esasını hayvancılık teşkil etmekle birlikte, onlar tedrici de olsa kışlak ve yaylaklarında daha ziyade tahıl ürünlerine dayalı zirâat yapmaktaydı.113 Buna mukabil, 1563 yılı Maraş Tahrir Defteri'ne göre, bu sancağın köylerinde kışlayan oymaklar, geniş muhtevalı zirâat ile iştigal etmekte; buğday, arpa, mercimek, pamuk, çeltik vs. yetiştirmekte, bağcılık, meyvecilik ve arıcılık yapmaktadır.114 Bu da onların artık tamamen toprağa bağlandıklarını göstermektedir.

1520'li yıllarda eski Dulkadirli Beyliği topraklarında sakin olup, çıkardıkları isyanlar ile Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtan konar-göçerlerin çoğunluğu, dış destek bulamama ve huzur ortamının da etkisiyle yukarıda izah edildiği üzere yerleşik hayata geçerek klasik reaya olmuştur. XVI. asrın sonlarına kadar bölgede huzur devam etmiş ve halk Osmanlı Devleti'ni benimsemiştir. Gerçi, bu asrın sonunda bölgede yeni isyanlar vuku bulmuş olmakla birlikte bunlar sadece bu yöreye mahsus olmayıp Osmanlı Devleti'nin Anadolu, Suriye ve Irak topraklarının tamamına muhtevi Celali İsyanları adıyla meşhur ayaklanmalardır.115

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti, bölgede rekabet içinde bulunduğu Memlukluları da dikkate alarak Dulkadirli Beyliği'ni doğrudan ilhak etmemiş; Dulkadirli ailesinden meşhur Şehsuvar Bey'in oğlu Ali Bey'i Osmanlı Devleti'nin yüksek hakimiyetini tanımak üzere bu göreve getirmiştir. Kısa bir müddet sonra Osmanlı Devleti Memlukluları ortadan kaldırınca Ali Bey'in varlığına gerek kalmamış ve yedi yıl sonra onu da devre dışı bırakarak bu beyliği miri sisteme dahil etmiştir. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti kanunlarda ve sosyal hayatın önemli unsuru olan vakıflarda herhangi bir değişikliğe gitmeyerek yöre halkını kazânmaya çalışmıştır. Ayrıca, Dulkadirliler büyük bir aşiretin bey ailesi oldukları için, onları devletin desteklediği başka bir güçlü aile Bayezidoğulları ile dengeleme yoluna gitmiştir. Başlangıçta, Osmanlı Devleti, Dulkadirli sipahilerine hatalı bir siyaset takip edip onları küstürerek büyük çaplı isyanlara sebebiyet vermiş ise de kısa bir zamanda hatasını anlayarak bu

zümrenin gönlünü almıştır. Diğer taraftan, Dulkadirli Beyliği halkının büyük çoğunluğunu teşkil eden ve istiklâl ümidini yitiren konar-göçerler, Osmanlı Devleti'nin temin etmiş olduğu huzur ortamının da etkisi ile giderek daha fazla zirâatle meşgul olmuşlar ve mezraaları köye dönüşerek yerleşik hayata geçmişlerdir.

Nitekim, 1530'lu yıllarda sınırları Basra Körfezi'nden Azak Denizi'ne, Azerbaycan'dan Viyana önlerine ulaşan Osmanlı Devleti toprakları içinde çok küçük bir alanı ihtiva eden, dolayısı ile tabiî ömrü sona ermiş olan Dulkadirli Beyliği'nin ilhakı tamamlanmış oldu.

1 Hoca Sadeddin Efendi, Tacü't-Tevârih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. IV, Ankara 1992, s. 236-242; Celâlzâde Mustafa, Selimnâme, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, İstanbul 1997, s. 605-611.

2 Aşık Paşa, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz. Nihal Atsız, İstanbul 1992, s. 132-133; Oruç Bey, Oruç Bey Tarihi, Haz. Nihal Atsız, İstanbul 1972, s. 118.

3 Aşıkpaşa, a.g.e., s. 136-137; Yaşar Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar-1, Ankara 1991, s. 117-123.

4 Refet Yinanç, Dulkadir Beyliği, Ankara 1983, s. 80-87.

5 Hoca Sadeddin, a.g,e., C. IV, s. 229.

6 Solakzâde Mehmed Hemdemi, Solakzâde Tarihi, Haz. Vahid Çabuk, C. II, Ankara 1989, s. 36.

7 Yinanç, a.g.e., s. 120.

8 "Alâüddevle'nin fermân-ı emânında olan memâlik-i mahrûsası Şehsuvaroğlu Ali Bey'e virülüb vâkî olan kıla' has'a kayd olunub sancak tarikiy

le sekiz yüz bin ile mezkûr Ali Bey'e dirlik tayin olunub ma'âda has'a kayd olunub gümüş madeni dahi var imiş, hassa-i hümâyuna kayd itdiler". T. S. M. A, nr. 5461'den naklen, İsmail Altınöz, Dulkadir Beylerbeyiliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995, s. 20.

9 Müneccimbaşı Ahmed Dede, Sahaif'ül-Ahbar Fi Vekayi'l-A'sâr, Çev. İsmail Erünsal, C. II, İstanbul (tarih yok), s. 471.

10 Altınöz, a.g.e., s. 58-59.

11 Ramazanoğulları Beyliği'nin 1517'de ilhakının ardından, Osmanlı hakimiyetinin ilk göstergesi olan tahrir 1519'da yapılmış ve Adana sancak kaydedilmiştir. Ayrıca, 1521'de tanzim

edilen kanunnâmede, Şam Eyâleti'nin sancakları ve sancakbeyleri listesinde "Livâ-ı Adana ve Çukurâbad be nâm-ı Piri Bey Veled-i Ramazan Bey" kaydı mevcuttur. (Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, C. III, İstanbul 1991, s. 486). Yine, 1530 tarihli Tahrir Defteri'nde Adana'dan "Livâ" diye bahsedilmekte ve Adana şehrinin gelirlerini "mirlivâ" tasarruf etmektedir (B O A, TD. nr. 998, s. 304-305). Gerçi, XVI. asrın sonlarında Adana'dan "Adana Hükümeti" diye bahsedilmekte ve bu hükümete Maraş Beylerbeyliği'ne atanan Ramazanoğlu Mehmed Paşa'nın kardeşinin atandığı belirtilmektedir. (Selâniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selâniki, Haz. Mehmet İpşirli, C. I, Ankara 1999, s. 314).

12 Kubat Bey, önce Karaman, İçil, Aclun ve Trabzon'da sancakbeyliği yaptıktan sonra, Basra, Halep ve Van'da beylerbeylik yapmış ve 1559'da vefat etmiştir. Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", Tarih Araştırmaları Dergisi, C. I, S. 1, (Ankara 1963), s. 59.

13 Sümer, a.g.m., s. 59; Altınöz, a.g.e., s. 20, 28.

14 "Mezkûr şerifler mahalle-i mezbûre'de (Maraş Kethüda Mahallesi) sakin olub ellerinde avârız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muâf olmak içün Alaüddevle ve Ali Beg'den temessükleri olub muâfiyetleri ile kayd olundı…", BOA, TD. nr. 998, s. 418; "Zikrolan evkaf ashab-ı kehf-i şerif (Elbistan Kazâsı) merhum ve mağfur Sultan Alâaddin (Anadolu Selçuklu sultanı) vakf idüb serbestlik tarikiyle tasarruf olunmasın şart idüb sonra ümera-i Zulkadiri vali olduklarında ber karar-ı sabık vakfiyetin mukarrer dutub temessükleri virüb ba'de Alaüddevle ve Ali Beg merhum dahi mukarrernâmeler virüb tasarruf olunurmuş…" BOA, TD. nr. 998, s. 479.

15 Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", DİY. İA, C. 6, s. 71.

16 Yinanç, a.g.e., s. 100.

17 Şehsuvaroğlu Ali Bey Çaldıran Seferi'ndeki başarısından dolayı Yavuz Sultan Selim tarafından daha evvel hazineye alınmış olan Gedik Ahmet Paşa'nın kılıcı ile taltif edilmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, Ankara 1983, s. 309.

18 Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Çev. Coşkun Üçok, Ankara 1992, s. 58-59.

19 Yinanç, a.g.e., s. 99-105.

20 İbn İyas, s. 1271-1272; Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, C. I, Ankara 1992, s. 56-57; Solakzâde, a.g.e., C. II, s. 122.

21 İbn İyas, a.g.e., "gös. yer."; Müneccimbaşı, a.g.e., C. II, s. 516.

22 Peçevi, a.g.e., C. I, gös. yer.

23 Sümer, a.g.m., s. 55-56; Ramazanoğlu Mahmud Bey Ridaniye Savaşı'nda vefat etmiştir. Celâlzâde, a.g.e., s. 659.

24 Sümer, a.g.m., s. 56.

25 Sümer, a.g.m., s. 57-58.

26 Sümer, a.g.m., s. 59.

27 Müneccimbaşı, a.g.e., C. II, s. 526; Peçevi, a.g.e., C. I, s. 91-92; Solâkzâde, a.g.e., C. II, s. 153.

28 Peçevi, a.g.e., C. I, s. 95.

29 Sümer, a.g.m., s. 58; Selânikî, a.g.e., C. I, s. 314.

30 Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihannümâ (Neşri Tarihi), Yay. F. Reşit Unat-M. A. Köymen, C. II, Ankara 1987, s. 743-755; Hoca Sadeddin, a.g.e., C. III, s. 41-56; Aşık Paşa, a.g.e., s. 133-136.

31 Gelibolulu Ali, Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbâr, Haz. A. Uğur-A. Gül-M. Çuhadar-İ. H. Çuhadar, C. I (I. Kısım), Kayseri 1997, s. 647-649; Aşık Paşa, a.g.e., s. 148-149; Neşri, a.g.e., C. II, s. 793-795.

32 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara 1988, s. 115-119.

33 Halil İnalcık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", Çev. H. Can Tuncer, Cogito (Osmanlı Özel Sayısı), S. 19, (Yaz-1999 İstanbul), s. 115-135.

34 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. IV, Ankara 1983, s. 429-430.

35 Zekeriya Kurşun, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1517-1919)", Yeni Türkiye, S. 31, (Osmanlı Özel Sayısı-Teşkilat), s. 128-129.

36 Bekir Sami Bayazıt, Kahramanmaraş'ta Bayazıtoğulları (1514-1990) Kahramanmaraş, 1998, s. 16; Bu husus bugün Maraş halkı arasında da "Yavuz Sultan Selim Çaldıran Savaşı'na iştirak ettiğinde Horasan'dan gelen Bayezidlü diye iri yapılı ve savaşçı bir sülale Yavuz'a yardım etmiş; daha sonra Yavuz bunları Maraş'a getirip yerleştirmiş. 'Maraş otağınız Malatya otlağınız olsun' demiş; Yavuz Mısır'a sefer düzenlediğinde Maraş bölgesinde ayaklanma olmuş bunun üzerine Yavuz Bayezidlülere 'Bundan sonra Maraş'tan bana şikayet gelmesin' demiş", şeklinde rivayet edilmektedir. Gerek, Maraş ile ilgili bir eser yazan (Besim Atalay, Maraş Tarihi ve Coğrafyası, Haz. M. Yusuf Özbaş, İstanbul, 1973.) Besim Atalay gerekse mezkûr müellif Bayezidoğullarının Doğubayezid'den gelişini yukarıda zikrettiğimiz halk rivayetine benzer bir şekilde izah etmekte ve herhangi bir belgeden

bahsetmemektedir. Bu sebeple, bu hususun araştırılması gerekmektedir. Çünkü, son döneme kadar, Bayezidlü ailesinin sakin olduğu Çavuşlu Mahallesi (Bayazıt, a.g.e., s. 17) 1563 tarihli Maraş tahrir defterinde "Emir Çavuşlu" adıyla geçmekte olup, bu mahallede sakin 4 nefer sipahizâdenin ismi "Ali Veled-i Bayezid", "Firûz biraderi o (Bayezid)", "Bayezid birader-i diğer" ve "Yâdigâr birader-i diğer" şeklinde kayıtlıdır. (Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, Maraş Tahrir Defteri (1563), C. I, Ankara, 1988, s. 13.) Buradan hareketle, 1- Emir Çavuşlu Mahallesi adını, Osmanlı Devleti'nin "Çavuşbaşılık" unvanı verdiği İskender Bey'den (Emir) almıştır. 2- Bu aile adını İskender Bey'in oğlu veya torunu olan yukarıda adı geçen Bayezid'den almış olsa gerektir. Bununla birlikte, bu mesele ile ilgili son sözü 1520'li yıllara ait Maraş mufassal tahrir defteri (TD. nr. 402) incelendikten sonra söylemek mümkün olacaktır.

37 Besim Atalay, Maraş Tarihi ve Coğrafyası, Haz. M. Yusuf Özbaş, İstanbul 1973, s. 58-60; Bugün, Maraş'ta Bayezidoğullarının sakin olduğu mahalleye "Çavuşlu" mahallesi denir. Bu mahalle arıkdere ile iki kısma ayrılır. Arıkdere'nin doğu tarafına Küçük Çavuşlu, batı tarafına ise Büyük Çavuşlu denir. Küçük Çavuşlu'da bulunan "Çavuşlu Camii", Bayezidoğulları tarafından yaptırılmış olup, halen bu adla zikredilmektedir. Bayazıt, a.g.e., s. 17.

38 Atalay, a.g.e., gös. yer; Osmanlı Devleti'nde paşalık, valilik, vs. görevlerinde bulunan çok sayıda Bayezidli vardır. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri'nden 1995'de emekli olan iki üst düzey general Doğan ve Vural Bayazıt kardeşler bu aileye mensuptur. Bayazıt, a.g.e., s. 23, 25, 52, 82, 91, 104, 110, 339, 348 vs.

39 Nazif Öztürk, "Bayazıtoğulları Vakıfları", VD, C. XXVI (Ankara 1997), s. 45-61.

40 Cevdet Paşa, Tezâkir (21-39), Yay. Cavid Baysun, Ankara 1986, s. 122.

41 Cevdet Paşa, a.g.e., s. gös. yer.; Rivayetlere göre, Maraş'ın eski mahallelerinde yer alan bir dere iki ailenin arasında sınır olmuş; "Kanlıdere" adı verilen bu derenin doğusuna Bayezıdoğulları, batısına ise Dulkadiroğulları hakim olmuştur. Hatta, adı geçen dere adını iki rakip ailenin kanlı çatışmalarından almıştır. Bayazıt, a.g.e., s. 17.

42 Hoca Sadeddin, a.g.e., C. IV, s. 241.

43 R. Yinanç, a.g.e., s. 101-102.

44 Arifi Paşa, "Maraş ve Elbistan'da Zulkadır (Dulkadır) Oğulları Hükûmeti", TOEM, 34. Cüz, İstanbul 1331, s. 624.

45 Peçevi, a.g.e., C. I, s. 116.

46 Peçevi, a.g.e., C. I, s. 135; Faruk Sümer, Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1992, s. 63.

47 Sümer, a.g.e., s. 65.

48 Mesela, Dulkadiroğlu Mehmed Bey voyvodalık, Dulkadiroğlu Ömer Paşa Maraş Beylerbeyliği, Dulkadirli Hacı Halil Bey vakıf görevlisi olarak hizmet vermiştir. Arifi Paşa, a.g.m., 35. Cüz, İstanbul 1331, s. 695-696.

49 Neşat Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu Arazi ve Reâyâ Kanunnâmelerinde İlhak Edilen Memleketlerin Adet ve Kanunları ve Istılahlarının İzleri", III. Türk Tarih Kongresi, 1943, (Ankara 1948), s. 489-504.

50 "Sûret-i Kanunnâme-i Âlâ'üddevle Beğ nukile'an'il-asli bilâ tagyirin velâtebdilin", Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunları ve Hukukî Tahlilleri, C. VII, İstanbul 1994, s. 160.

51 "İcra-'ı ser'iyye-i müte'âmile ve kavânin-i örfiyye-i müte'ârife makal-i defâtir-i Osmaniyye oldur ki, mukaddema fermân-ı hümâyûn üzere vilâyet-i Maraş tahrir olundukda Kânûn-ı Dulkadiriyye deyu icrâ olunan kavânîn-i kabâil-i re'âyâ ve tevâ'if-i tüccâr ve ahâlî-i memâlîk-i mahrûsadan bazı bid'âyât olub pâye-i serir-i a'lâya'arz olundukda, cenâh-ı hüsrevânînin zılâlet-ı 'adâlet ve sâye-i merhamet bahşları zuhûr bulub vilâyet-i mezbur halkına dahi Rum kanûnu emr olunub mûceb-i emrü'l-âlî defter-i cedîde kayd olunub hâliyâ resm-i çift temam çiftlik üzere kayd olunan ra'iyyetden elli akça ki, yigirmi beşer para olur… "Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, Maraş Tahrir Defteri (1563), C. I, Ankara 1988, s. 7.

52 Bu husus kanunnâmede "Fi Ref '-il Bida" başlığı altında yer almaktadır. Akgündüz, a.g.e., C. VI, İstanbul 1993, s. 230-239.

53 H. Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", VD, C. IX, (Ankara 1971), s. 32; Bahaeddin Yediyıldız, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri-1700-1800", JOS (Osmanlı Araştırmaları), C. III, (İstanbul 1982), s. 150-155.

54 Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 228-234.

55 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 88.

56 Osmanlı Hükümdarı II. Mehmed (Fatih), 1470'li yıllarda, tımarlı sipahi sayısını arttırabilmek için, vakıf ve mülk arazi olan 20 binden fazla köy ve çiftliği mirîleştirdi. Fakat, II. Bayezid Dönemi'nde Anadolu'da oluşan şiddetli reaksiyon üzerine mezkûr padişah bu toprakları eski sahiplerine iade etti. Halil İnalcık, The Ottoman Empire-The Classical Age 1300-1600, London 1973, s. 109-110.

57 Bu hususla ilgili Bkz. Bütün Anadolu'ya muhtevi icmal tahrir defterleri, BOA, TD. nr. 166; BOA, TD, nr. 387; BOA, TD. nr. 438; BOA, TD. nr. 998.

58 R. Yinanç, a.g.e., s. 119-139.

59 Bkz. BOA, TD. nr. 998, s. 414-579, 584-681.

60 Osmanlı Devleti'nde fevkalade hallerde, özellikle savaş giderlerini karşılamak üzere, muaflar hariç bütün reayanın doğrudan doğruya devlete vermeye mecbur olduğu her çeşit hizmet, eşya ve para şeklindeki tekâlife "avârız" denir. Ö. Lütfi Barkan, "Avârız", İA, C. II, s. 13-14.

61 T.K.K.K.A., TD. nr. 555 (Yeni 5), vr. 298.

62 BOA, TD. nr. 455, s. 580; Hoca Sadeddin, a.g.e., C. III, s. 210-211; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, s. 168-169.

63 Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler-I, İstila Devirlerinin Türk Dervişleri ve Zaviyeler", VD, C. II, Ankara 1942, s. 279-365.

64 "Mezkûr dervişler kutb'ül-meşâyih Çelebi Halife kaddesallahu sırrahu hazretlerinin makbul dervişlerinden olub ve müşârünileyh Halife makbul (…) olub karye-i mezbûre de vaki' olan zaviyeye hidmet idegelüb ayende vü ravendeye dahi hidmet idüb bu karyeden gayrı Nâhiye-i 6

156, (1975 Ankara), s. 659-696.

70 Uzunçarşılı, a.g.m., s. 679.

71 Peçevi, a.g.e., C. I, s. 15.

72 İlhan Şahin, "Dulkadir Eyaleti", DİY. İA, C. IX, s. 552.

73 Müneccimbaşı, a.g.e., C. II, s. 527; Peçevi, a.g.e., C. I, s. 93-94.

74 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, s. 321.

75 Ö. Lütfi Barkan, "Timar", İA, C. XII/I, s. 302.

76 Faruk Sümer, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1992, s. 18-20.

77 Sümer, a.g.e., s. 15-78.

78 Müneccimbaşı, a.g.e., C. II, s. 525-526; Peçevi, a.g.e., C. I, s. 90-91; Solakzâde, a.g.e., C. II, s. 151-152; Bocgue-Grammont, Jean-Louıs "1527 Anadolu İsyanı Hakkında Yayınlanmamış Bir Rapor", Belleten, S. 199, (1987 Ankara), s. 107-117.

79 Peçevi, a.g.e., C. I, s. 92-93; Müneccimbaşı, a.g.e., C. II, s. 526-527; Sümer, a.g.e., s. 77-78.

80 Büyük bir çoğunluğu Atçeken olan Turgud ve Bayburdoğulları'na mensup çok sayıda, imam, vaiz, hatip, müezzin vs. din görevlisi olması, onların "sünni" mezhebine mensup olduklarını gösterir. H. Basri

Karadeniz, Atçeken Oymakları-1500-1643, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 1995, s. 100-101; Bu Türkmenlerin bir kısmı Safevi Devleti'nin kuruluşuna iştirak etmiştir. Sümer, a.g.e., s. 51, 105-107.

81 Peçevi, a.g.e., C. I, s. 93; Solakzâde, a.g.e., C. II, s. 155-156.

82 Peçevi, a.g.e., C. I, s. 94; Solakzâde, a.g.e., C. II, s. 157.

83 XVI. yüzyılda vilayet kavramının manası açık olmayıp, beylerbeylik, kazâ veya nâhiye anlamında kullanılmıştır. M. Akif Erdoğru, "Karaman Vilayetinin İdarî Taksimatı", The Journal of Ottoman Studies (Osmanlı Araştırmaları), C. XII, (İstanbul 1992), s. 425.

84 Altınöz, a.g.e., s. 31-32, 49-50.

85 Altınöz, a.g.e., s. 49-50.

86 Peçevi, a.g.e., C. I, s. 91.

87 "Ol-esnada rây-i âlem rây-ı padişahî iktiza eylediki, Zulkadriyye Vilâyetine müstakil beğlerbegi nasb olunub ol diyârın riyâz-ı ahvâli hâr-ı taarruz-ı fitneden hâli olub zıllî himâyetde olalar. Avâtıf-ı aliyye mucebince ol-vakt Trablus sancağı begi Süleyman Paşa zikrolan diyâra beğlerbegi olub ve mahlul sancaklar dâhi lâyık-ı devlet olanlara ihsân ve kerâmet olundı" Bostan, Süleymannâme, vr. 127'den naklen Altınöz, a.g.e., s. 50.

88 Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", Belleten, S. 46, (1948 Ankara), s. 349-402.

89 Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, İstanbul 1987, s. 23-26; İlhan Şahin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Konar-Göçer Aşiretlerin Hukukî Nizamları", Türk Kültürü, C. XX/227, (Mart 1982), s. 285-294.

90 Müneccimbaşı, a.g.e., C. II, s. 498-499; Peçevi, a.g.e., C.I. s. 90-95.

91 BOA, TD. Nr. 32, s. 1-154.

92 BOA, TD. Nr. 636, s. 1-341.

93 BOA, TD. nr. 387, s. 231-252; T.K.K.K.A, TD. nr. 149, vr. 1-97.

94 Tufan Gündüz, “Kayseri’de Mezraların Köye Dönüşmesinde Konar-Göçer Aşiretlerin Rolü”, II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Haziran 1998), Kayseri 1998, s. 183-192.

95 BOA, TD. nr. 998, s. 592-638.

96 Yunus Koç, XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağı’nın İskân ve Nüfus Yapısı, Ankara 1989, s. 42.

97 Koç. a.g.e., s. 18.

98 BOA, TD, nr. 998, s. 596; Koç, a.g.e., s. 105.

99 BOA, TD, nr. 998, s. 592-636; Koç, a.g.e., s. 104-105.

100 Koç, a.g.e., s. 44-45.

101 BOA, TD, nr. 998, s. 651-652.

102 BOA, TD, nr. 998, s. 644-682.

103 Tuncer Baykara, Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-I, Anadolu’nun İdari Taksimatı, Ankara, 1988, s. 188-189.

104 Bkz. Mustafa Akdağ, Celâli İsyanları, Ankara 1963.

105 BOA, TD, nr. 998, s. 418-579.

106 BOA, TD, nr. 998, s. 468-481.

107 BOA, TD, nr. 998, s. 488-542.

108 BOA, TD, nr. 998, s. 546-577.

109 BOA, TD, nr. 998, s. 422-467.

110 BOA, TD, nr. 998, s. 444-461.

111 BOA, TD, nr. 998, s. 423.

112 Yinanç-Elibüyük, a.g.e., s. 45.

113 Orhonlu, a.g.e., s. 21.

114 Bkz. Yinanç-Elibüyük, a.g.e.,

115 Mesela, 1577 yılında Suriye taraflarından birisi Şah İsmail adıyla ortaya çıkmış; Güneydoğu ve Malatya taraflarındaki Alevi Türkmenlerinden yaklaşık 50 bin kişiyi etrafına toplayarak Hacı Bektaş'a gelerek, Hacı Bektaş türbesinde kurban kesmiş; hatta Bozok'a bir halife göndermiştir. Akdağ, a.g.e., s. 119.

ELLİÜÇÜNCÜ BÖLÜM KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN VE DÖNEMİ / ORTA AVRUPA'DA OSMANLI HÂKİMİYETİNİN TESİSİ

A. MUHTEŞEM SÜLEYMAN VE DÖNEMİ

Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti / Prof. Dr. Feridun Emecen [s.501-520]

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Osmanlılar XVI. asra girildiğinde bulundukları coğrafyada yepyeni meselelerle karşı karşıya kalmışlardı. Doğu'da baş gösteren ve devletin temel sistemine yönelik tehdidin bertaraf edilmesi, iç problemlerin ve karışıklıkların yatıştırılması, hemen ardından bu her iki hadisenin sosyal ve ekonomik bakımdan meydana getirdiği sarsıntıları telafi etmeyi amaçlayan Mısır'ın fethi, yeni bir devrin başlayacağını adeta müjdelemekteydi. 1520'ye kadar geçen kısa süre içinde Çaldıran'da Safevi misyonunun geri püskürtülmesi, Kahire'nin dolayısıyla Arap dünyasının kalbinin idare altına alınması gerçekleştirilmiş, bütün bu faaliyetler Osmanlı Devleti'ne yeni bir vasıf kazandırmıştı.

Bu yeni vasıf, bir taraftan sünnî İslam dünyasının tepkisini çeken ve büyük bir tehdit olarak algılanan Safevî dinî düşüncesinin yayılmasını engellemek, Ortodoks İslamı takviye etmek, hatta dinî polemik konusunda esaslı şekilde hazırlık yapmak şeklinde kendisini gösterirken diğer taraftan İslam'ın mukaddes topraklarına yönelik Hıristiyan tehdidini ortadan kaldırma hem bu tehdit karşısında aciz kalıp halkını koruyamayan hem de kendi tebaasına zulüm yapan müstebit ve aciz bir idare olarak tanımlanan Memlük Sultanlığı'na son vererek bütün İslam dünyasının hamisi olma sıfatını da ön plana çıkardı. Safevi tehlikesi bir süre için geriye atılmış, fakat tam anlamıyla ortadan kalkmamıştı. Bununla beraber Doğu Anadolu'ya hakim olunarak Azerbaycan ile İran kesimlerine doğru yayılma ve ticarî yolları kontrol altına alma fırsatı yakalanmıştı.

Suriye ve Mısır seferleriyle de Hint denizinden Basra Körfezi ve Kızıldeniz vasıtasıyla Mısır'ın Akdeniz sahillerine uzanan yolların tam anlamıyla kontrolü şansı doğmuştu. Akdeniz yeniden ticarî canlılığı elde edebilirdi. Memlük Sultanlığı'nın sona erişi de XX. yüzyılın ilk yıllarına kadar sürecek olan Arap dünyasının hakimiyetini sağlayacaktı. Böylece Osmanlılar mukaddes yerlerin koruyuculuğunu üstlenecekleri çok önemli bir görevi, Hıristiyan dünyasına karşı gaza yapmakla kazanmış oldukları şöhretleriyle birleştireceklerdi. Hatta Osmanlı hilâfeti de Abbasi halifesinin mirasçısı şeklinde değil tamamen İslam'ın ve mukaddes yerlerin koruyucusu, hizmetçisi (hâdimi) olmak şekline dönüşmüştü.

Yani Osmanlıların halifelik fikirleri, hac yollarının emniyeti, kutsal yerlerin korunması, İslam'ın müdafaası, bütün Müslümanların koruyucu şemsiye altına alınması tarzında daha farklı bir anlam

kazanmıştı ve gaza geleneği, Türk idare anlayışı ile birleşmişti. Hilâfet anlayışının Osmanlı Devleti'nin zora düştüğü yıllarda, hususiyle XIX. yüzyılda klasik anlamıyla ortaya konması dikkat çekicidir.

XVI. yüzyılın yirmili yıllarına gelindiğinde Osmanlılar yeni bir misyona sahip, doğudaki meselelerini önemli ölçüde halletmiş bir durumdaydılar. Söz konusu işleri gerçekleştiren ve devleti tamamıyla kendi kontrolü altında idare eden Yavuz Sultan Selim'in kısa süren bir saltanat döneminin ardından oğlu Süleyman'ın tahta geçmesiyle birlikte Osmanlılar için yeni bir devir başlamış oluyordu. Onun 1520'den 1566'ya kadar sürecek olan uzun saltanatı, imparatorluğun en ihtişamlı dönemi olarak hafızalara yer edecekti. Batılı çağdaş tarihçilerin "Muhteşem", "Büyük Türk" lakaplarıyla andıkları Sultan Süleyman kendi zamanının yazarlarınca değil, XVIII. yüzyılda yine bir Batı kaynağında kanun yapıcılığı sıfatıyla tarif edilmiş ve bu sıfat muhtemelen XIX. yüzyılda Osmanlı tarihçilerince benimsenerek yaygınlık kazanmıştır. Bugün yaygın olarak kullanılan "Kanunî" sıfatı onun kendisi için takındığı veya döneminde nitelendiği bir unvan değildir.1 Ancak modern literatürde bu dönemde gerçekleşen reformlar, adalet prensibinin ön plana çıkarılarak uygulanmasında gösterilen hassasiyet sebebiyle bu sıfat yaygın olarak kullanılmıştır. Gerçekten onun yoğun askerî ve siyasî faaliyetleriyle Osmanlılar, Avrupa'nın cihanşumûl anlayışına sahip imparatorluklarından biri olmuş ve Avrupa devletler sistemine girmiştir. İç reformlar, kanunların yeniden organizasyonu yapılmış ve uygulamalarda gösterilen hassasiyet, devlet teşkilatında, bürokraside yeni gelişmeler, sağlam bir hukuk anlayışını hakim kılma çabaları, hem doğrudan Safevilere hem de Batı'da büyük Hıristiyan güçlere karşı "ilahî" bir misyonun üstlenilmesi, toplum yapısı, ekonomik ve ticarî zihniyetteki gelişme bir bakıma XVI. yüzyılı "Sultan Süleyman Çağı" haline getirmiştir. O kadar ki bütün bu gelişmeler, özellikle askerî-siyasî başarı görüntüsü, onun şahsında Osmanlı İmparatorluğu'nun zirve dönemi olarak mütalaa edilmiştir. Hatta daha XVI. yüzyılın sonlarından itibaren dünyadaki mühim ekonomik gelişmelerin farkında olmayan veya durumun içsel olarak farkına varıp da yeni vaziyet karşısında mensup oldukları muhtelif zümrelerin tepkilerini dile getirmek isteyen Osmanlı entelektüellerince "altın çağ" olarak örnek alınması gereken bir ideal dönem şeklinde nitelendirilmiştir.2 Hatta bu XVIII. yüzyıl sonlarında geniş ölçüde Avrupa tesirinin hakim olacağı döneme kadar, "gelenekçi" Osmanlı temel düşüncesini oluşturdu ve sürekli idealize edildiği gibi, çareyi kendi iç dinamiklerinde arayan ve bunu yaparken örnek bir devir bulma endişesinde olanlarca desteklenen Batı karşıtı fikriyatın da temelini teşkil etti.

Osmanlı tahtının tek varisi olarak zahmetsizce saltanat makamını elde eden Süleyman'ın, ilk şehzadelik yılları, babası Yavuz Sultan Selim'in taht mücadelesi, kardeşleriyle olan çekişmesi sebebiyle pek de sakin geçmemişti. Söz konusu mücadelenin yakından şahidi olduğu gibi, olaylar dönemin kaynaklarında adının değişik vesileyle de olsa anılmasına yol açmıştı. Babası Trabzon sancakbeyi iken muhtemelen 1494'te burada doğan Süleyman3 daha çocukluk ve gençlik yıllarında Trabzon'dan Kefe'ye, babasının 1513'te tahta cülusu üzerine de Manisa'ya kadar uzanan bir coğrafyayı tanımış oldu.

Ayrıca Yavuz Sultan Selim'in seferleri sırasında zaman zaman İstanbul'da saltanat vekilliğinde bulunmuş ve gerek bu görevi gerekse şehzadelik yılları ona idarî tecrübe kazandırmış; padişah olacağına emin olarak muhtemel idareci kadroları da daha o yıllarda tespit etmişti. Yakın arkadaşı, ileride adeta ikinci bir padişah gibi hareket edecek olan İbrahim Paşa da dahil, diğer birçok bürokrat Manisa'daki şehzâdelik yıllarından beri onun yanında yer almış ve bu kadrolar onunla birlikte İstanbul'a gitmişti.4

Onun daha saltanatının başında Batı'ya karşı kuvvetli bir siyaset izleyeceğinin ilk belirtileri özellikle Manisa'daki şehzadelik yıllarında oluşmuştur denilebilir. Zaten Avrupa'da siyasî bakımdan o sıralarda Osmanlılar açısından oldukça uygun sayılabilecek gelişmeler cereyan etmekteydi. Sultan Süleyman 30 Eylül 1520 tarihinde tahta oturdukdan hemen sonra, önce kendi tebaasına yönelik bir icraat yaparak Tebriz'den ve Kahire'den getirilen 600-800 kadar sanatkâr, ümerâ ve benzerlerinin memleketlerine dönmelerine izin vermekle işe başlamış, İran'la yapılan ipek ticareti üzerindeki yasağı kaldırmış, bu ticaret dolayısıyla malları müsadere edilen tüccarın zararlarını karşılamış, zulümle meşhur, halka baskıda bulunan idareci ve askerleri cezalandırmıştı. Devrin kroniklerinde tafsîl edilen bu ilk icraatlar şüphesiz hanedanın tek vârisi de olsa yeni padişahın devrini meşrû zeminlerde destekleme ve adalet prensibine sıkı sıkıya bağlı olduğunu gösterme gibi bir amaca da hizmet etmiş olmalıdır. Hatta onun şeyhülislamı olan Kemalpaşazâde, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirttiği Abbasi halifesi Mütevekkil'in Mısır'a dönmesine izin verildiğini yazar.5

Bütün bunlar ulema, asker ve idarî zümreler ile halk nezdinde yeni padişahın eskisine göre nasıl bir tavır sergileyeceğinin göstergesi olarak devrin kaynaklarının hemen hemen hepsinde vurgulanmıştır. Fakat saltanata geçişinin ikinci ayı dolmadan babası zamanında Şam Beylerbeyiliği'ne getirtilen eski bir Memlük beyi olan Canberdi Gazali'nin isyanıyla karşılaştı.6 Yeni ele geçirildiği için henüz Osmanlıidaresinin tam anlamıyla yerleşmediği Suriye bölgesinde çıkan ve Yavuz Sultan Selim'in vefatıyla eski Memlük Devletini yeniden canlandırmanın amaçlandığı bu isyan Safevîlerin de devreye girme ihtimaline karşı büyük endişeyi mucip olmuş; sonunda Ocak 1521'de bastırılmıştı. Böylece gerek içeride çeşitli muhalefet gruplarının susturulması gerekse saltanatının başlangıcında gaza yaparak büyük bir başarı gösterme amacıyla öteden beri başarısız birkaç fetih teşebbüsünün yapıldığı iki önemli kilit noktasının ana hedef olarak ön plana çıkarılması öncelik kazanmıştı. Batı'ya karşı gaza yeniden hızlandırılırken içeride Canberdi Gazali hadisesinde olduğu gibi Osmanlı idaresinin henüz tam anlamıyla yerleşmediği Mısır'da vali olarak merkezden gönderilen Ahmed Paşa'nın sebep olduğu karışıklıklar7 ciddi boyutlara ulaşmış; isyanın bastırılmasının ardından (Ağustos 1524) Mısır'ı bir Osmanlı eyaleti yapacak ıslahat, sür'atle ve bizzat Veziriazam İbrahim Paşa'nın Kahire'ye gitmesiyle gerçekleştirilmişti. Örneğine Osmanlı tarihinde az rastlanan bu hareket, Akdeniz siyasetine önem veren ve Hint deniziyle bağlantısını tamamıyla kontrol altında tutmayı hedefleyen Osmanlıların bu topraklardaki kalıcılığını ve uzun yıllar sürecek hakimiyetini sağlamlaştırmıştır.8 Böylece İstanbul merkezli bir kültürel hava hayat anlayışı Kahire'de de etkisini göstermiş ve silinmez izler bırakmıştır.

1. Batıda Uzun Seferler Döneminin Başlaması:

Belgrad'dan Viyana'ya (1521-1529)

Sultan Süleyman tahta çıktığı sırada Avrupa'da Habsburg İmparatorluğu karşı karşıya kaldığı problemlerle boğuşuyor, İngiltere-Fransa gibi monarşilerle çekişmeler giderek artıyor, içeride ise yeni bir dinî akım toplumu ve idarecileri sarsmaya başlıyordu. Ortam Osmanlılara Avrupa ile doğrudan ilgilenilebilecek bir kolaylık sağlamaktaydı. Aslında Yavuz Sultan Selim'in de amacı Batı'ya yönelik bir sefere girişmekti, fakat buna ömrü vefa etmemişti. Şimdi oğlu Batı'ya karşı gazayı yeniden canlandırmak ve özellikle Fatih Sultan Mehmed'in yolundan giderek, onun vaktiyle hedeflediği, fakat ele geçiremediği, biri Orta Avrupa'nın kilidi diğeri Akdeniz hakimiyetinin anahtarı olan Belgrad ve Rodos'u almak istemekteydi. İstanbul'un fâtihinin başaramadığını, yeni padişahın ilk anda elde etmesi, ona hem saltanatının önünü açma hem de atalarının kazandığı şöhreti daha da şanlı bir şekilde takınma fırsatı verecekti. Dönemin kaynakları, bu tür vurguları satır aralarında açık bir şekilde yaparlar ve onun Batı'ya karşı ilgisini tebarüz ettirirler.

Bu sırada Alman prensleri aldıkları çeşitli vaadlerle büyük destek verdikleri Habsburg hanedanına mensup V. Karl'ı imparator seçmişlerdi. Avusturya arşidükü I. Filip ile Kastilya kraliçesi I. Juana'nin oğlu olan Karl 1506'da babasının ölümü üzerine Felemenk'in idaresini üstlenmiş, anne tarafından dedesi II. Fernando'nun ölümünden sonra da (1516) annesi Juana ile birlikte İspanya hükümdarı ilan edilmiş, 1519'da dedesi Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Maximilian'ın ölümüyle boşalan imparatorluğa, büyük bölümünü güçlü banker ailesi olan Fuggerlerden sağladığı paralarla oylarını satın aldığı Alman prensleri sayesinde, rakibi Fransa kralı I. François'yı (1515-1557) alt ederek seçilmişti. Sultan Süleyman'ın Osmanlı tahtına çıkmasından bir ay sonra 1520 Ekiminde Aachen'de Alman krallık tacını giydi ve aynı tarih içinde de seçilmiş imparator unvanı aldı. O sırada doğuda kendisi gibi cihan hakimiyeti fikrini atalarından miras alan Süleyman'la kaderlerinin çok kısa süre sonra kesişeceğini hiç düşünmemişti. O da Kutsal Roma-Germen imparatoru olarak saltanatı boyunca gerçekleştirmeye çalışacağı Hıristiyan Avrupa birliğini hayal ediyordu. Fakat dönem değişmişti, İngiltere, Fransa gibi millî monarşiler ve öte yandan Protestanlık hareketi ve nihayet Osmanlıların Orta Avrupa'ya yönelik harekatları bütün bu ideallerin sönmesiyle sonuçlanacaktı.

Sultan Süleyman, Belgrad seferine karar verip sefer hazırlıklarına başladığında V. Karl ile Fransa kralı I. François görünüşte Milano Dükalığı meselesi dolayısıyla, aslında ise daha derinde yatan hanedanlar arası zıddiyet, eski çekişmeler ve imparatorluk topraklarının çepeçevre Fransa'yı kuşatmakta olması, Fransa'nın millî bilincinin etkisiyle imparatorluk hegamonyasını kabullenmemesi gibi sebeplerle 1521 Martı'nda savaşa giriştiler. Bu sırada Osmanlı kuvvetleri bizzat padişah başta olduğu halde Mayıs 1521'de Belgrad üzerine yürüdü. Belgrad imparatorluğa bağlı olan Macar krallığının elindeydi. Matyas'ın 1490'da ölümünden sonra Macar tahtı nüfuzlu soylular tarafından Bohemya kralı II. Vladislav'a verilmiş, İmparator I. Maximilian 1515'teki anlaşmayla Macaristan üzerindeki üstünlüğünü kabul ettirmişti.9 Yapılan anlaşma karşılıklı evliliklerle kurulan akrabalık

bağları dolayısıyla, Vladislav'ın oğlu Lajos'un varis bırakmama durumunda Macar tahtının Maximilian'ın torunu (V. Karl'ın da kardeşi) Ferdinand'a geçeceğini kanuna bağlıyordu. Ancak bu durum yabancı bir kral seçmeme kararını 1505'te almış olan Macar soylularının bir kısmı tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Onlar daha sonra adı daha sık geçecek olan Transilvanya/Erdel beyi Janos Zapolya'yı destekliyordu. Vladislav'ın 1516'da ölümü üzerine Macar tahtı oğlu henüz 9 yaşındaki II. Layoş'a geçti. Osmanlılar Belgrad'a gelip şehri kuşatma altına aldıklarında II. Layoş'un henüz "hükümdarlık yaşına" geldiği ilan edilmemişti. Genç kral 1522 Ocakı'nda Avusturyalı Maria ile evlenerek I. Ferdinand ile yeni bir akrabalık bağı daha tesis etmişti.

Osmanlı kuvvetleri önce Böğürdelen'i 7 Temmuz 1521'de aldılar. Bu genç padişahın ilk fethi anlamını taşıyordu. Daha sonra Sirem bölgesine geçilerek bu yöredeki kaleler zapt edildi. Ağustos sonunda da Belgrad kalesi teslim oldu. Böylece Orta Avrupa'nın bu önemli kilidi açılmış oluyordu.10 Eylül ayında bütün imparatorluğa fetih ile ilgili olarak fetihnameler yollandı ve şenlikler yapılması istendi. Artık genç padişah ataları gibi çok parlak bir zaferin sahibiydi. Fâtih'in alamadığı bu muazzam kale onun tarafından ele geçirilmişti. Belgrad'ın düşüşü Avrupa'da büyük bir heyecana yol açtı. Fakat hem imparator hem de Macaristan'ın genç kralı bu duruma karşı hareket edebilecek bir ortam içinde değillerdi.

İkinci önemli hedefi ertesi yıl Osmanlı topraklarına doğru bir nevi Hırıstiyan ileri karakolu durumundaki Rodos teşkil etti. Burası da vaktiyle Fâtih Sultan Mehmed'in başarısız olduğu yerdi ve Akdeniz'in bir bakıma anahtarı özelliğini taşıyan son derece güçlü askerî istihkama sahip bir üs konumundaydı. Osmanlılar bu sıralarda denizciliğe çok önem vermişler, Akdeniz'deki Türk akıncı filolarını desteklemişlerdi. Fakat denizciliği ciddî bir devlet siyaseti haline henüz getirememişlerdi. 1515'te Yavuz Sultan Selim'in İstanbul'da büyük bir tersane yaptırmaya başlaması, denize yönelik bir faaliyetin habercisiydi. Nitekim bu kabil hazırlıklar, ilk defa Rodos'ta denendi; Osmanlı deniz gücünün durumu bir kuşatma sırasında etraflı bir şekilde anlaşılmış oldu. Rodos'ta muhtelif milletlerden şövalyeleri kendi bayrağı altında toplamış olan Philippe Villiers de L'ısle Adam Osmanlı tehdidine karşı Papa'dan Fransa'dan yardım talebinde bulunmuştu. Doğu sularının tanıdık siması olan İtalyan denizci devletlerinin güçlü temsilcisi Venediklilerden pek bir ses çıkmadı. Çünkü onlar 1 Aralık 1521'de yeni bir ahidnâme alarak ticarî bakımdan eski imtiyazlarını yenilemişlerdi. Osmanlıların denizden ve karadan gerçekleştirdikleri harekât sonucu son derece müstahkem ve aynı zamanda çok iyi müdafaa edilen Rodos 21 Aralık 1522'te anlaşma yoluyla teslim oldu. Şövalyeler anlaşma gereği 1/2 Ocak'ta burayı terk ettiler.11 Ayrıca Bodrum, Aydos, Tahtalı kaleleriyle, Leros, Sombeki, Kalimnos gibi adaları da Osmanlı kontrolü altına girdi. Böylece Mısır ile İstanbul yolu üzerindeki bir önemli engel ortadan kalmış oluyordu. Ticaret yolu canlandığı gibi tam olarak kontrol de sağlanmıştı. Her şeyden önemlisi buranın alınmasıyla Akdeniz'e yönelik harekâtlar için yeni bir dönem başlıyordu. Şövalyeler ise Malta ve Trablus'a yerleşeceklerdi.

Rodos deniz seferleri için önemli bir üs durumuna gelirken Osmanlıların asıl ehemmiyet verdikleri kara seferleri için Belgrad daha sonraki yıllarda da süreklilik kazanacak bir askerî merkez

ittihaz edilecekti. Bu arada Avrupa'daki savaş ortamı iyice kızışmış, I. François, Bourbon dükü Charles ile anlaşmazlığı sonunda, V. Karl'ın hizmetine giren Charles'ın başında bulunduğu imparatorluk ordusunu Marsilya yakınlarında durdurmuşsa da, kuzeyden İngilizlerle birlikte hareket eden Alman ordusu karşısında 1525'te Pavia'da yenilip esir düşmüştü. İşte bu gelişme, birden Osmanlıları Avrupa meseleleriyle karşı karşıya getirdi. Fransa kralının annesi Osmanlı padişahına başvurarak oğlunun kurtarılması talebinde bulunmuş, Kanunî de mukabil cevabında fiilî yardımda bulunacağı sözünü vermişti.12 Bu sırada Macaristan'da da durum iyi değildi. II. Layoş'un yönetimi tepki çekiyordu, Macar asıllı soylular onun seçiminden duyulan memnuniyetsizliklerini ifade ediyorlar, muhalifler Janos Zapolya'nın yanında toplanmış bulunuyorlardı. Ağır vergiler altında ezilen köylüler de isyanlarıyla bu muhalefet cephesine destek vermekteydiler. Osmanlılar bütün bu müsait durumdan istifade ettiler. Avrupa siyasetinde bir denge haline geliyorlardı. Fransızlar Osmanlıların karadan ve denizden saldırıya geçmesini, eğer bu yapılmazsa İmparator'un Fransa'yı da ele geçirerek güçleneceğini ısrarla belirtmekteydiler. Osmanlılar derhal sefer kararı aldılar, hedef aslında doğrudan doğruya böyle bir hareket için son derece müsait bir durumda bulunan Macaristan'dı. Osmanlı kaynakları seferin hedefini Fransa'ya yardım etme olarak takdim ederler.13 Muhtemelen Osmanlılar Macaristan'ı bütünüyle alıp Habsburglara karşı bir üs olarak kullanmak istemekteydiler. Sebep her ne olursa olsun 1526'da çıkılan Macaristan seferi, Mohaç ovasında hiçbir yerden yardım alamayan ve kendi kuvvetleriyle büyük Osmanlı ordusunu karşılayan II. Layoş'un ve ordusunun kısa sürede imhasıyla sonuçlandı (29 Ağustos 1526).14 Bu önemli savaşta, Osmanlı ordusunun sayıca üstünlüğü yanında taktik anlayışı kat'i bir başarı getirmiş; araziyi iyi tanıyan ve en müsait yeri önceden tutmuş olan Macar kuvvetleri, coğrafî konumu iyi olmayan Osmanlı ordusuna kısım kısım saldırarak neticeye ulaşmaya çalışmışsa da kısa sürede çember içine alınarak bozguna uğratılmış, Macar kralı diğer bir bölüm askerlerle çekilirken bataklığa saplanmış ve hayatını kaybetmişti.15 Bu arada Osmanlı kuvvetleri Mohaç'a ulaşmadan önce Petervaradin, İlok, Ösek (Eszek) gibi önemli kaleleri ele geçirmişti. Mohaç savaşından sonra ise Osmanlı ordusu doğru Budin'e yürüdü; 10 Eylül 1526'da şehre girdi. Padişah bir süre burada kaldı. Ancak Budin'i doğrudan doğruya Osmanlı idaresine bağlamadı. Daha önce Macar soylularının da desteklediği Janos Zapolya'nın Macar Krallığı'nı (10 Kasım 1526) tanıyıp onu himayeleri altına aldılar. Macar kralının ölümü yeni bir veraset meselesini ortaya çıkarmıştı. Osmanlılar Macar topraklarını kılıç hakkı olarak kendilerine bağlı gördüklerinden müdahil bir konuma sahip oldular. Ancak Alman taraftarları, Macar tacı için, eski kralın akrabası olan ve daha önceki anlaşmayla hakların kendisine ait olduğunu iddia eden V. Karl'ın kardeşi Arşidük Ferdinand'ı desteklemişlerdi. Ferdinand da 23 Eylül 1527'de Zapolya'yı Budin'den çıkarmıştı. Zapolya, tâbi olmak şartıyla yardım talebinde bulununca Osmanlılar ona destek verdiler (Şubat 1528). Hatta 1529'daki Viyana seferi esas itibariyle, Macar tahtının korunması amacını taşıyordu. Osmanlıların Viyana'yı alarak hem Habsburgları hem de Macarları dize getirmek niyetinde oldukları iddiası, aslında görünüşe dayalı bir yorumdur. Osmanlılar Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmekteydiler ve bu şartlar altında ana hedef Macar toprakları idi. Viyana kuşatmasıyla sonuçlanacak olan bu 1529 seferiyle Budin'in kurtarılması ve korunmasının temini düşünülmüş olmalıdır. Mayıs 1529'da İstanbul'dan hareket eden Padişah, Eylül ayı başlarında Budin önlerine geldi. Şehir teslim

oldu ve daha önce kendisi ile anlaşma yapılan Zapolya Macar tahtına oturtuldu. 7 Eylül'de şehre giren ve altı gün burada kalan Padişah, daha sonra Budin'deki himayesini kuvvetlendirmek için Viyana yönüne doğru ilerledi. İmparatorluğun Alman kanadını idare eden Ferdinand, Viyana'da değildi; topladığı kuvvetlerle kuşatmanın seyrini izlemekle yetindi. İyi tahkim edilmiş olan Viyana önlerine gelen Osmanlı ordusu 27 Eylül'de muhasaraya başladı. Bu kadar geç bir mevsimde kuşatma alışıldık bir savaş yöntemi değildi, gerekli malzemeler de getirilmemişti. Aslında Osmanlı ordusu Budin'e karşı hareket etmek üzere toplanan Ferdinand idaresindeki orduyla karşılaşmak istemekteydi, hazırlıklarını buna göre yapmıştı. Hatta Viyana kuşatmasıyla bu orduyu kendi üzerlerine çekmek istemişlerdi. Buna rağmen Ferdinand'ın kuvvetleri yerlerinden hareket etmedi. Osmanlı ordusu ise daha fazla ilerlemeyi riskli gördü, muhtemel bir savaşı Budin'e daha yakın Viyana önlerinde yapmayı istemekteydiler. Kuşatma, bu şartlar altında başarıya ulaşmadan Ekim ayının ortalarına kadar burada kalındı ve mevsim ilerlediğinden Budin'e dönüldü.16

Osmanlı ordusunun Viyana önlerinde görülmesi Avrupa'da büyük heyecena sebep olmuştu. Avrupa'daki genel hava Hıristiyanlığın büyük bir tehlike altında bulunduğu şeklindeydi. Hatta Protestan hareketinin lideri Luther başlangıçta Türklere olumlu bakarken, bu tarihten sonra onları Hıristiyanlığın düşmanı olarak ilan etti. Fakat imparatorluğa karşı bu Türk baskısı, Protestan hareketine dolaylı da olsa yardımcı olmuştu.17 Hatta Osmanlı desteği isteyen ve onların seferleri sonucu Habsburg baskısından kurtulan Fransa bile Hıristiyanlığın tehdit atında olduğu gerekçesiyle oluşturulan ittifaka katılmaya mecbur oldu, Osmanlılarla ilişkilerini inkar etti. Bununla beraber bu sefer öncelikle Budin'deki Zapolya'nın durumunu kuvvetlendirmişti. Ayrıca protestanlara -her ne kadar Türk aleyhtarı haline gelseler de-kendilerini tanıtmak ve Hıristiyan birliği içinde meşru bir zemine oturmak için önemli fırsat vermişti. Osmanlılar aslında uzaktan da olsa Luther'in faaliyetlerini takip etmekteydiler. Osmanlı merkezine ulaşan bir rapor, Luther'in Alman sınırında ortaya çıkıp kendisinden bir din peyda ederek İspanya'nın "bâtıl dinine" karşı geldiği ve onlarla savaştığını bildirmekteydi.18

Osmanlılar Budin'de kendi temsilcileri olarak Luigi Gritti'yi bir yeniçeri birliğiyle birlikte bıraktılar. Zapolya yıllık bir haraç verecekti ve himaye görecekti. Fransa kralı ise Osmanlı orduları Macaristan'dayken İmparatorla anlaşma imzalamış (Cambrei Sulhu, 13 Ağustos 1529) ve bu haber tam sefer ortasında iken padişaha ulaşmış ve onu çok kızdırmıştı. Fakat buna rağmen Fransızlarla ilişkiler kesilmedi. Osmanlılar onlardan gerek siyasî gerekse haber alma bakımından önemli ölçüde istifade ederken Fransa da Habsburg baskısından kurtuluyordu. Macaristan ise fiilen üçe parçalanmış bir durumdaydı. Zapolya'nın idaresindeki Budin merkezli Osmanlı himayesinde tampon bir devlet ortaya çıkmıştı. Tuna ile Sava arasındaki Sirem bir sancak halinde Osmanlıların elindeydi. Diğer batı tarafı Bohemya ve Macar tacını taşıdığını iddia eden Ferdinand'ın tasarrufundaydı. Osmanlıların sonraki ana hedefleri, 1541'e kadar hem himaye altındaki Budin merkezli Zapolya'ya bırakılan toprakları korumak hem de Ferdinand'ın elinde kalan kısmı almaya çalışmak olacaktır.19 Osmanlıların bu himaye politikası, muhtemelen bir zorunluluktan değil, takip edilmek istenen denge anlayışının bir sonucudur. Bu yaklaşım tarzı Osmanlıların eskiden beri takip ettikleri alışılmış bir

uygulamaydı. Osmanlı fetih metotlarından biri, ani fethin ortaya koyabileceği tepkilerin dozunu dengelemeye çalışmak, yavaş yavaş idareye ısındırılan yeri tamamen ilhak etmekti.

2. “Garp Meselesi” Macaristan: Habsburglar-Osmanlılar (1533-1562)

Viyana seferinin akisleri yatışmaya yüz tutunca, Fransa yeniden Osmanlı kartını oyuna sürmek üzere diplomatik atağa geçmekte gecikmemiş, Osmanlılar ise Avrupa devletleri arasındaki dengeleyici rollerinin önemini yakından kavramışlardı. Öte yandan Ferdinand Macar tacı için mücadeleyi sürdürmeye kararlıydı ve ilk hedefini Osmanlılar değil Budin’deki Zapolya teşkil ediyordu. Hatta bu yolda Osmanlılarla anlaşma zemini de yoklamaktan geri kalmamış, 1530 sonbaharında Nicolas Jurischitz ve Joseph von Lamberg’in nezaretindeki elçilik heyeti Macaristan meselesini gündeme getirmişti.20 Fakat Osmanlılar Macar tahtının Habsburgların eline geçmesini istemiyorlardı. 1531’den itibaren Fransa özellikle mücadeleyi Akdeniz’e çekmek istedi ve Osmanlıları güney İtalya’ya sefer yapmaya teşvik etti. Bu şekilde Fransa öteden beri elde etmeyi düşündüğü Milano ve Cenova’yı kolaylıkla ele geçirebilecekti. Fakat bu sırada Ferdinand Budin üzerine yürüyüp burayı kuşatma altına alınca (1531), Zapolya’ya yardım seferi ön plana çıkmış oldu. Bu defa görünüş itibarıyla Osmanlılar bu seferin İmparator V. Karl üzerine olduğunu ilan ettiler. Hedef Viyana’ya doğru ilerlemek ve İmaparatoru bir meydan muharebesine mecbur bırakmaktı. Osmanlı tarihlerinde doğrudan V. Karl’ın hedeflendiği bu sefere “Alaman Seferi” adı da verilir. Osmanlı ordusu, Macaristan’a girerek Ferdinand’a ait topraklarda ilerledi; fakat İmparatorluk ordusundan herhangi bir iz görülmedi. Viyana’ya 60 mil mesafedeki Güns (Köszeg) önlerinde üç hafta kadar bekleyen ve burayı ele geçiren Osmanlı ordusu (Ağustos 1532), sonra Sopron’a ilerledi, Viyana’nın kuşatma altına alınacağı zannedilirken bu yapılmadı ve Gratz’a yönelindi. Oradan Hırvatistan’a girildi; gerek Slovenya gerekse Hırvatistan’daki bazı şehir ve kasabalar ele geçirildi. Bu arada Zagreb de alınmıştı.21

Alaman seferi (1532) aslında Viyana’yı doğrudan hedefleyen bir askerî harekat olmaktan çok, gözdağı verme ve Macar topraklarındaki hakimiyeti sağlamlaştırma amacını taşıyordu. Fakat bu sefer Alman tarafında önemli gelişmelere ve Osmanlıların İmparatoru hedef olarak ilanı ise büyük bir telaşa yol açtı.22 Nitekim V. Karl, bir taraftan Viyana’yı savunma için hazırlandığı gibi, yardımlarına muhtaç olduğu Protestan Alman prensleriyle anlaşmıştı (23 Temmuz 1532, Nürnberg). Aşağı Saksonya mıntıka komutanı olarak seçilen Brandenburg prensi de imparatorluk ordusuna katılmış; ayrıca toplanan orduda İspanyol, İtalyan, Hollanda, Çek, Slovakya, Macar, Sloven ve Almanca konuşan bütün ülke askerleri bulunmakta olup bu ordu Viyana yakınlarında Brigittenau’da beklemeye başlamıştı.

Bu hayli renkli olan 100.000’e ulaşan ordu Viyana Güns’te bekleyen Osmanlılar üzerine yürümedi. Aslında kimse Ferdinand’ın Macar hesaplarını desteklemek, para ve asker kullanmak istemiyor, savunma için toplanmış bulunuyordu. Her iki tarafta da bulundukları yerde birbirini beklemekteydi.23 Osmanlılar, imparatorluk ordusunu kendi şartları altında bir savaşa mecbur etmek gibi aslında akıllıca bir taktik izliyordu. Sultan Süleyman’ın beklemekte olan imparatorluk ordusu

üzerine yürümemesini bir korkaklık ve çekingenlik mahsulü olarak yorumlanması doğru değildir. Arazi şartlarının imparatorluk kuvvetleri lehine olduğu bilinmeyen bir yöne yürüyüp karşı tarafın müsait şartlarını kabullenme gibi bir zaafa düşülmemesi ve bunun yerine imparatorluk ordusunu üzerlerine çekmenin düşünülmesi bir taktik anlayışın sonucudur.

Nitekim Kasım Voyvoda idaresindeki Osmanlı akıncılarının Alpler'i aşıp Linz'e kadar ilerledikten sonra geri dönüş sırasında Brandenburg prensi tarafından pusuya düşürülüp dağıtılması, bu kabil bir taktik anlayışın doğruluğunu ortaya koyar. Osmanlı ordusunun bu akıncıların mağlubiyeti sonrasında geri çekildikleri, dolayısıyla seferin başarısız olduğu yolunda bazı modern tarihçilerin yorumları doğru değildir. Bu, akın ile ilgili haber veren Alman tarafına ait kaynağın abartmasına dayanır. Gerçekte 5.000'den az bir akıncı birliğinin önemsiz bir kaybı niteliğini taşıyan bu hareket Brandenburg prensinin kahramanlığının ve başarısının abartılmasına vesile olmuş ve neredeyse bütün bir seferin en önemli olayı olarak aktarılmıştır.24

Öte yandan karadaki mücadele denizlere de taşmıştı. Yani hem karada hem de denizlerde iki taraf savaş düzeni almıştı. İmparatorluğun hizmetine giren Andrea Doris komutasındaki filo, Mora yarımadasındaki Koron'u almış Patras ve İnebahtı'yı ele geçirmişti. Osmanlı deniz gücünün başarısızlığı Osmanlıları deniz güçlerini yeniden organize etmek için acil bir faaliyete sevk etmiş; sonunda Akdeniz dünyasının şöhretli denizcisi Barbaros lakaplı Hayreddin Reis'in Osmanlı donanmasının başına getirilmesiyle bu problem halledilmiştir. V. Karl, Mora yarımadasındaki bu faaliyeti bir koz olarak Sultan Süleyman'a karşı kullanmak istedi. Hatta 1533'te İstanbul'a gelen elçi Cornelius, buraların terki karşılığında bazı isteklerde bulunmuştu. O sıralarda İran meselesi aciliyet kazandığından Osmanlı Padişahı Habsburg elçilik heyetine bir ateşkese rıza gösterdiğini bildirdi. Fakat bu anlaşma V. Karl'ı değil Ferdinand'ı kapsıyordu. Kağıda dökülmemiş olduğu anlaşılan bu sebeple hakkına bazı tereddütler doğan bu ilk ateşkes anlaşmasına göre, Osmanlılar Macaristan üzerindeki haklarından vazgeçmemişler, büyük bir iltifat olarak Ferdinand'ı Macar krallığının bir parçasının hükümdarı olarak tanımışlardı (1533).

Osmanlılar Habsburglarla mücadeleyi sürdürürken Fransa'nın da bunda önemli bir payı olduğunu belirtmek gerekir. 1532-1541 devresinde Osmanlı-Fransız ilişkilerinin seyri müşterek düşman olarak tanımlanan Habsburglara karşı hem siyasî hem de askerî yönden tam bir dayanışma içinde bulunulduğunu gösterir. Fakat Fransa Osmanlıları V. Karl'a karşı Akdeniz'e çekmek istemekteydi. Zira kara seferleri Avrupa'da genel Hıristiyan dünyasında büyük endişeye yol açtığı gibi Fransa'yı da zaman zaman zor durumda bırakabiliyordu. Sultan Süleyman Fransa ile ilişkilere çok dikkat ediyordu. Hatta imparator aleyhine İngiltere ve protestan prenslerle yeni bir birlik kurması için 100.000 altın göndermişti. 1532'den beri de Fransa ile resmî ittifak görüşmelerinde oldukça mesafe katedilmişti. 1535'te İstanbul'a gelen La Forest Osmanlıların bir sonraki sene bütün kuvvetleriyle karadan ve denizden Habsburglara karşı saldırıya geçmesini ve kralına bir milyon düka altın yardım edilmesini istemişti.25 Bu sıralarda denizde mücadele devam ediyordu. Osmanlılar İran seferi dönüşünde İtalya'ya saldırı işini de ele aldılar. Osmanlı kuvvetleri Arnavutluk'tan İtalya'ya çıkacaktı.

Fransızlar da Lombardia'ya gireceklerdi. Bu ittifak görüşmeleri sırasında 1536'da Fransa'ya ticarî haklar tanıyan ilk kapitülasyonların verildiği iddia edilir. Ancak bu bir taslak halinde kalmıştır ve resmiyete intikal etmemiştir.26

Habsburglara karşı harekatın ilk planı 1537-38'de uygulamaya konuldu. Osmanlıların Korfu adasına yönelik seferi (Körföz seferi), daha çok İtalya'nın istilasına yönelik bir hazırlık idi. Bu sefer ile, ilk defa Fransa ve Osmanlı askerleri müşterek bir harekat yapıyorlardı. Karadan ve denizden gerçekleştirilen bu sefere Fransız donanması da gelerek destek vermişti. Bizzat Padişahın da ordunun başında katıldığı harekatta herhangi bir başarı elde edilememişti (Kasım 1537).27

Osmanlılar, İran seferi ile meşgulken Habsburgların mütarekeyi bozmamış olmaları takdirle karşılanmıştı. Fakat Korfu seferi sonrasında sınır boylarında önemli hareketlenmeler olmuştu. Özellikle Slovenya ve Dalmaçya sınırlarında bazı problemler yaşanmış, Alman kuvvetleri sınırlı bir askeri faaliyete girişerek Eszeg'e saldırmışlar fakat başarısızlığa uğrayarak geri çekilmişlerdi (Aralık 1537). Bu sırada Osmanlıların müttefiki Fransa İmparatorla 1538 Temmuzu'nda (Aigues-mortes) anlaşma yaptığı gibi, bir Haçlı ittifakına katılmayı da kabul etmiş bulunuyordu.

Macar cephesinde ise, Osmanlı himayesindeki Zapolya, amansız rakibi Ferdinand ile gizli bir anlaşma yaptı (1538). Ferdinand, Zapolya'yı Macar kralı olarak tanıyor, onun vefatı halinde ise Macar tahtı üzerinde kendi hükümranlığını kabul ettiriyordu. İstanbul'daki elçi Hieronymus Laski, anlaşmanın muhtevasından Osmanlıları haberdar etti. Zapolya'nın oğlunun doğumundan birkaç gün sonra ansızın ölümü (20 Temmuz 1540), Macar tahtı veraseti konusunu yeniden gündeme getirdi. Ferdinand, derhal bütün Macaristan'ı daha önceki anlaşma şartlarını öne sürerek ilhak etmek üzere harekete geçti. Elçi Laski, bu hareketin Osmanlılara karşı olmadığını belirtmişse de bu sonuncu durum Padişaha Macar meselesine kat'i bir sonuç vermek kararını almasına yol açtı. Osmanlılar, artık Habsburglarla olan sınırın Balkanlar değil, Budin'in batısı ve kuzeyi olması gerektiği görüşündeydiler. Elde edilecek olan bölge himaye değil doğrudan bir askerî üs vasfına haiz Osmanlı Beylerbeyliği haline gelmeliydi.

Ferdinand 1541 Mayısı'nda Budin'i kuşatma altına aldı. Osmanlılar ise Haziran ortalarında sefere çıktılar.28 Böylece dördüncü Macar seferi (Bazı Osmanlı tarihlerinde İstabur seferi) başlamış oldu. Osmanlı ordusunun öncü kuvvetleri Budin önlerine ulaştı. Ardından gelen büyük kuvvetlerin baskısı sonucu Alman kuvvetleri geri çekildi, ani baskınla da dağıtıldılar. Bu galibiyet sonrası Budin kurtarıldı. Padişah da şehre girerek küçük kral Janos Sigismund, annesi ve Piskopos Martinuzzi tarafından karşılandı. Sultan Süleyman onları Erdel'e gönderdi ve Budin'in bir beylerbeylik merkezi olduğunu ilan etti. Burası derhal beylerbeylik teşkilatı gereği sancaklara ayrıldı. Böylece Macaristan'ın kalbi Tisza nehrine kadar Tuna'nın sağ ve sol kısımlarındaki Orta Macaristan bir Osmanlı sınır eyaleti haline gelirken, Tisza ötesindeki bölge olan Erdel'de (Transilvanya) yeni bir voyvodalık ortaya çıkmış bulunuyordu. Osmanlıların bundan sonraki hedefleri Ferdinand'ın elindeki kuzey-kuzeybatı kesiminin ele geçirilerek Budin eyaletinin genişletilmesi olacaktı. Ferdinand'ın elçilerinin Budin'in kendilerine terk

edilmesine karşılık haraç verme teklifleri kabul edilmedi. Aksine Ferdinand'ın elinde bulunan Macar toprakları için vergi istendi. Estergon, Tata, Vişegrad gibi şehirlerin iadesi şart koşuldu.

Budin'in doğrudan Osmanlı idaresine girişi Avrupa'da genel bir tepkiye yol açtı. Sultan Süleyman bunu bir fetih olarak ülkesine duyururken, himayesi altındaki bir devletten devralınmasını değil Ferdinand'ın kuvvetlerinin Budin önlerindeki yenilgisini kast etmekteydi. Avrupa'daki tepkiler, özellikle imparatorluk içinde kendisini gösterdiği gibi Protestan prenslerce de Türk tehdidi endişe verici olarak karşılanmaktaydı. Brandenburg elektör prensi II. Joachim kendine tabi yerlerde reformasyonu gerçekleştirdikten sonra Saksonya elektörü Johann, Hessen kontu Philip ve diğer Protestan prenslerle Naumberg'te buluşup "Türk vergisi" toplanması işini tartıştı. Hedef Macaristan'ın geri alınmasıydı.

Osmanlıların daha da ileri giderek Moravya, Silezya ve Saksonya'ya ilerleyeceğinden korkuluyordu. 1542'de Speyer meclisinde (Reichstag) yardım toplama, asker sevk etme konusundaki karar hayata geçiriliyordu. Bu 1532'deki Ausburg'ta kararlaştırılmış ama icra edilememişti. Bu mecliste, protestan prensler imparator tarafından tanınmış ve Türk tehdidine karşı yardım vaadi alınmıştı. Şimdi imparator, protestan prenslerin doğrudan desteğini sağlamış oluyordu. Regensburg Reichstag'ında ilan edilen belgede, Macaristan "kraliyet koltuğunun kilidi, Ocak yeri, Alman milletinin dış suru" olarak tanımlanmış ve Türklerin elinden geri alınması gerektiği duyurulmuştu. Osmanlılar sayesinde varlıklarını imparatorluğa kabul ettirmiş olan Protestan prensler, şimdi Osmanlı tehdidini ön plana almış bulunuyorlardı. Hatta Brandenburg prensi, Luther'den dua istimdadında bulunmuş, o da dört büyük içinde Türkleri de sayarak, manevi desteği sağlamıştı. Vaktiyle Türklere karşı harekete geçmenin aleyhinde bulunan ve bunun Almanların işledikleri günahların ve Hıristiyanlık düşmanı Papa'nın kötülüklerinin bir cezası olduğunu söyleyen Luther, özellikle Viyana kuşatmasının ardından bu görüşlerini tamamıyla değiştirmiş, karşı bir tavır almıştı.29

Brandenburg prensi II. Joachim, askerî yeteneklerinden çok Protestanlarla aracılık rolü üstlenebilecek bir şahsiyet olduğundan imparatorluk ordularının başına getirilmiş; hatta imparatorluk Protestanlara müsait davranarak onlarla barış dönemini beş yıl uzatmıştı. İmparatorluk ordusu ağır ilerlemekle birlikte 20 Ağustos'ta Estergon 7 Eylül'de Vişegrad'a gelmiş, Tuna'yı aşarak 28 Eylül'de Budin karşısındaki Peşte önlerine gelmişti. Bu sırada yardımcı Osmanlı kuvvetlerinin yetişmesi üzerine ancak 7 günlük bir kuşatmanın ardından bozguna uğrayarak geri çekildiler. Peşte kuşatması Padişahı harekete geçirdi. Sultan Süleyman 1543 Nisanı'nda yeni bir Macaristan seferine çıktı. Daha önce de talep ettikleri önemli kaleleri ele geçirdiler. Valpo (22 Haziran), Şikloş (6 Temmuz), Pecs (Peçuy: 28 Haziran) teslim alındı. Oradan Estergon'a yüründü. Tuna kenarında önemli bir stratejik mevki olan bu kale 10 Ağustos'ta düştü. Tata (15 Ağustos) ve İstoni Belgrad (3 Eylül) alındı. Böylece Osmanlılar daha önce barış şartı olarak öne sürdükleri yerleri kolayca ele geçirmiş oldular.30 Bu şekilde Budin Beylerbeyliği etrafı genişletilmişti. Bundan sonra Habsburgların kontrolündeki Macar toprakları daha esaslı şekilde tazyik edilebilirdi. Ertesi sene 1544 baharında Bosna ve Budin beyleribeyi Novigrad, Hatvan, Dombavar, Dobrekoz, Şimontorna, Ozara kalelerini aldı; Bosna ve Hırvat sınırında askerî harekatta bulunuldu.

Bu askerî faaliyetler, sulh yolunu da açmış oldu. Ferdinand'ın göndermiş olduğu elçilik heyetiyle başlayan görüşmeler, önce bir mütarekeyle (Kasım 1545) sonuçlandı. Ardından 18 Haziran 1547'de anlaşma kararlaştırıldı.31 5 yıllık bu ilk anlaşma V. Karl'ı da içine alıyordu. Karl, 1 Ağustos 1547'de Augsburg'ta, Ferdinand ise 26 Ağustos'ta Prag'ta anlaşmayı tasdik etti. Anlaşma Habsburgları Osmanlı baskısından kurtarıyordu. Osmanlılar ise yeni bir İran seferini düşündüklerinden Batı'dan emin olmak istemekteydiler. Bu ilk anlaşma gerek muhtevası gerekse sonuçları itibarıyla oldukça önemlidir. Osmanlı-Habsburg ilişkilerinde bir dönüm noktası sayılır. Bu anlaşmayla Macaristan'ın Ferdinand'ın elinde kalan yerleri için 30.000 altın haraç alınması kararlaştırılmıştı. Osmanlı tarafı bunu alışıldık bir hukukî prosedür içerisinde “haraç” olarak telakki ederken, Alman tarafı daha çok bir “iltizam”, ödenmesi gereken bir arazi vergisi gibi görmekteydi.

Osmanlılar, haraç telakkisi içinde bu toprakların zımnen kendilerine ait olup anlaşma şartlarıyla karşı tarafa devredildiğini, dolayısıyla ödenen paranın bunun karşılığı olduğunu düşünmekteydiler. Ferdinand ise bunu daha farklı algılıyordu. Ancak anlaşma Ferdinand için müsait oldu, çünkü elinde bulundurduğu toprakların sınır kesiminde bir kale zinciri, savunma hattı meydana getirdi. Hem bu tedbirin hem de ısrarla Macaristan üzerindeki iddiasını sürdürmesinin semeresi 150 yıl sonra görülebildi.

Anlaşma 5 yıllık olmasına rağmen sınır problemlerine bir çözüm getirmiyordu. Fakat denizde donanma faaliyeti 1550'ye kadar durdu. Erdel meselesi Osmanlı-Habsburg mücadelesinin yeniden sıcak hale gelmesine yol açtı. Özellikle Erdel krallığı kendisine verilen Janos Sigismund'un vâsisi durumundaki Martinuzzi'nin (Frater György, Türk kaynaklarında Barata) çevirdiği entrikalar, Ferdinand ile küçük kralın annesi Isabella arasında gizli anlaşma yaptırması, hatta 1551'de Ferdinand ile mektuplaşmasını temin etmesi ortalığı karıştırdı. Öte yandan Ferdinand göndermekte olduğu haracın ödenmesini de geciktirmişti. Osmanlılar, Macaristan'ın bir bakıma anahtarı durumunda olan Erdel'in korunmasının bu topraklardaki gelecekleri açısından stratejik önemde görmekteydiler.32

Almanların Erdel'de nüfuzlarının artması, Osmanlı idaresindeki Budin'in kaybına yol açacak gelişmelerin başlangıcı olabilirdi. 1551 Temmuzu'nda hareket eden bir Osmanlı kuvveti, Becs, Beçkerek, Çanad gibi kaleleri ele geçirdi. Lipva alındı ve Tımışvar kuşatıldı. Habsburg ordusu ise karşı taarruzla Lipva'yı kuşatıp aldı; Segedin'e hücum ettiyse de geri püskürtüldü. İkinci Vezir Ahmed Paşa Erdel üzerine yollandı. 1552'de Tımışvar alındı. Bu arada Budin beylerbeyi Hadım Ali Paşa da33 Seçen, Dregely gibi önemli kaleleri aldığı gibi Palast ovasında Alman kuvvetlerini bozmuş, ardından Kara Ahmed Paşa ile birleşip Solnok'u ele geçirmişti. Böylece Osmanlı sınırı Slovakya'yı içine alacak derecede genişlemiş ve Tımışvar'da bir beylerbeylik kurularak Erdel gözetim altına alınmıştı. Ancak Budin'e 137 kilometre mesafedeki stratejik öneme sahip Eğri (Eger) alınamadı. Sınır boylarındaki mücadele, Nahcıvan seferiyle biraz yavaşladı. 1556'da ikinci defa Budin'e vali olan Ali Paşa'nın Sziget kuşatması başarılı olamadı. Olaylar sırasında Lehistan'a kaçmış olan kraliçe ve oğlu Osmanlıların da muvafakatıyla döndüler. Janos Sigismund 1559-1571 arasında krallık yaptı. Artık Macar meselesi, iki taraf arasında Erdel ile geniş ölçüde sınırlanan bir döneme giriyordu. 1 Haziran

1562’deki Osmanlı-Habsburg anlaşması 8 yıllıktı ve Ferdinand’ın Erdel üzerindeki iddialarına son veriyordu. 30.000 düka altın verme konusu yine anlaşmada yer alıyordu.

Karadaki bu mücadele dönemi sırasında en batı uçta esaslı bir hareket üssü olarak Budin Beylerbeyiliği kurulmuştu ve Osmanlılar aslında kalıcı olarak genişlemelerinin son sınırına vardıklarını hissetmişlerdi. Budin’in etrafı emniyet şeridiyle çevrilmeye çalışıldı. Erdel’in teşkili ardından da, Eflak ve Boğdan dahil bu üç tâbi beyliğin korunması ve Habsburglarla irtibatının kesilmesi esas hedef haline geldi. Buraları koruma amaçlı Tımışvar Beylerbeyliği Budin ile birlikte XVI. asrın ikinci yarısında sınır boylarının emniyet ve tarassutu açısından son derece önemli bir fonksiyon icra edecektir.

3. Akdeniz’de Yeni Mücadeleler: İspanyol-Osmanlı Çekişmesi

XVI. yüzyılın ilk yarısının ortalarında karadaki mücadele yanında rekabet denizlere de taşındı. Karada imparatorluğun Alman kanadıyla karşı karşıya gelinirken denizlerde İspanyol kanadıyla Akdeniz hakimiyeti yanında onların Kuzey Afrika siyasetlerinin geleceğini adeta tayin eden bir çatışma içine girildi. Bazen kara ve deniz seferleri aynı anda yapıldı. Bazen yine aynı anda hem iç deniz hem de deniz aşırı seferler icra edildi. Hayli masraflı ve kara seferlerine göre oldukça farklı imkanlara ihtiyaç gösteren, sürdürülmesi zor olan deniz seferleri, her şeye rağmen özellikle XVI. yüzyılın ilk yarısına damgasını vurmuştur. XV. yüzyılın sonlarında bir kısmı müstakil bir kısmı da Osmanlılara bağlı olarak faaliyet gösteren gaza, cihat ve ganimet peşinde koşan Türk deniz akıncıları Osmanlı deniz gücünün etkili bir hale gelmesinde rol oynadı. Özellikle Barbaros Hayreddin Paşa’nın donanmayı yeniden düzenlemesinin ardından Habsburgların deniz gücüne karşı, Fransa’nın da desteğiyle ilginç bir mücadeleye girişildi.

Fransa, Osmanlıları İspanyollara karşı özellikle İtalya kıyılarına çekmek isterken Osmanlılar bu arada ağırlıklarını Kuzey Afrika sahillerine vermeyi tercih ettiler. Aslında bu söz konusu deniz siyaseti, Akdeniz tarihi açısından önemli sayılabilecek gelişmelerin de başlangıcını oluşturdu. XVI. yüzyılın ikinci yarısının son on yılına kadar Akdeniz’in batı kesimi ve Kuzey Afrika’daki Osmanlı-İspanyol mücadelesi bu iki devletin tarihî gelişiminde de ilginç paralelliklerin ve açılımların da bir bakıma belirleyicisi olmuştur. Batıda büyük askerî harekata girişen Osmanlılar ile Avrupa’daki rakipleriyle yıpratıcı mücadele sürdüren ve Atlantik ötesindeki topraklarında koloniler kurmaya çalışan İspanyolların Akdeniz’deki dengeyi kendi lehlerine çevirme mücadeleleri 1580’e kadar katı bir şekilde devam etmiş, sonunda Osmanlılar, İspanyolların Kuzey Afrika’da tutunmalarını önlemiş ve Akdeniz’den çekilmelerine, bütün ağırlıklarını kolonilere vermelerine sebep olmuştur.34

Denizlerde öncekilerden oldukça farklı yeni bir dönemin başlamasında Rodos’un alınması, ardından Habsburgların yeni deniz politikaları sebebiyle Barbaros’un Osmanlı hizmetine girmesi önemli bir rol oynamıştır. Kardeşleriyle birlikte Kuzey Afrika sahillerinde ün kazanan Barbaros Hayreddin, 1532 seferi sırasında Andrea Doria idaresindeki donanmanın Mora’yı vurması üzerine acil olarak Osmanlı deniz kuvvetlerinin başına geçmek üzere İstanbul’a davet edildi. Yanında kendisi gibi

çekirdekten yetişme usta denizcilerle 1533 yılı sonbaharında Osmanlı payitahtına gelen ve ardından o sırada Irakeyn seferi dolayısıyla Halep'te bulunan Veziriazam İbrahim Paşa'nın yanına gönderilip 1534 Şubatı'nda kendisine beylerbeylik verilen Barbaros Hayreddin Paşa sür'atle donanmayı yeniden düzenledi.35 Aynı yılın Haziranı'nda Akdeniz'e açılarak Andrea Doria'nın Mora seferine bir karşılık olmak üzere İtalya sahillerine gitti ve oradan da Tunus'a yönelip burayı ele geçirdi (Ağustos 1534) ve bir deniz üssü haline getirdi. Tunus'un beklenmedik bir şekilde Osmanlıların hakimiyeti altına girişi V. Karl'ı oldukça şaşırttı. Bizzat kendisinin başında olduğu ve Doria'nın idare ettiği donanma ile 1535 Temmuzu'nda Halkulvad ve Tunus'u aldı. Barbaros ise, Cezayir tarafına çekilmiş karşı bir saldırı ile Balear adalarına baskın düzenlemişti. 1537'deki Korfu seferine katılan Osmanlı donanması geniş ölçüde Fransızlarla iş birliği içinde olmuştu. Fakat sonra İmparator ile anlaşmışlardı. Bundan iki ay sonra 28 Eylül 1538'de iki taraf Akdeniz tarihi için önemli bir deniz savaşı yaptılar.

Korfu seferine çıkılırken ve oradan dönülürken Barbaros Ege adalarını teker teker Osmanlı idaresine almıştı. Korfu seferi sonrası Mora'nın güneyindeki Cuha, Egina alınmış, ardından yine Venedik kontrolü altındaki Kiklat adalar grubu zapt edilmiş, 1538'de ikinci adalar seferinde de adaların fethi tamamlanmıştı.36

Sporat ve Kiklat adalarındaki faaliyet sonunda Girit'teki bazı mevkileri vuran Barbaros'un idaresindeki donanma Akdeniz'de özellikle Venedik'in çabalarıyla oluşturulan ve bir Haçlı donanması niteliği taşıyan Doria idaresindeki büyük filoyu karşılamak üzere Preveze önlerine geldi. Burada Akdeniz hakimiyeti bakımından son derece önemli olan bir mücadele yapıldı.37 Bu mücadele kanlı bir savaştan çok bir taktik muharebesi şeklinde cereyan etti. Osmanlı donanmasının ustaca manevrası Doria'nın harp meydanından çekilmesiyle sonuçlandı. Bu şekilde Akdeniz'de Osmanlı üstünlüğü başlamış oluyordu.

Preveze'yi müteakip Doria'nın ele geçirmiş olduğu Kastelnova alındığı (Ağustos 1539) gibi Venedikliler, Osmanlılarla anlaşmak zorunda kaldı. Haçlı ittifakı onlara doğuda çok kan kaybettirmişti. 1540'ta Osmanlılarla bir anlaşma yaptı ve Dalmaçya ile Ege'de ele geçirilmiş yerlerin Osmanlı idaresinde olduğunu kabul etti. Ticarî imtiyazlarını ise sürdürecekti.38 Bu sırada Milano'yu barış yolu ile alamayacağını gören François, padişaha tekrar müracaat ederek iş birliğini sürdürmeyi tercih etti ve bu Osmanlılar tarafından uygun karşılandı. Hatta Sultan Süleyman Venedik'e Fransa'nın hatırı için böyle bir anlaşmayı bağışlamış olduğunu bildirmişti.

1541'de Osmanlı ordusu Macaristan üzerine yürürken Osmanlı donanması da Adriyatik sahillerinin muhafazasıyla görevlendirilmişti. V. Karl biraz da kardeşi Ferdinand'ın teşvikiyle Osmanlıların kara harekatı sırasında, denizden harekete geçerek önemli bir Osmanlı üssü olan Cezayir'e saldırdı. Tunus'tan sonra Cezayir'in ele geçirilmesi imparatorluğa Akdeniz hakimiyeti bakımından büyük avantaj sağlayacaktı. Ekim 1541'de büyük İspanyol armadası Cezayir sahillerinde görüldü. 70.000'e yakın bir kuvvet Cezayir'i kuşattı. Fakat gerek şiddetli direniş gerekse hava şartlarının elverişsizliği yüzünden İspanyollar büyük bir bozguna uğradılar. İmparator güçlükle

İspanya'ya dönebildi.39 Bu bozgunun ardından I. François ile V. Karl arasında 1542'de yeniden savaş başlamış, Perpinyon'u muhasara eden Fransızlar geri çekilmek zorunda kalmışlar, V. Karl da İngiltere ile bir anlaşma zemini bularak Fransa'yı yeniden kıskaca almıştı. Fransızlar elçi Paulin vasıtasıyla yardım istediler, Osmanlı donanması ile Fransız donanmasının müşterek bir hareket yapması kararlaştırıldı. 1543'te Macaristan üzerine gidilirken 110 kadırgalık büyük bir Osmanlı donanması Marsilya önlerine geldi. 50 gemilik Fransa donanmasıyla birleşince, Savoi Dükü Charles'ın malikanesi olan Nice şehri kuşatıldı. Kuşatma Fransızların yeterli desteği sağlayamaması yüzünden tam bir başarıya ulaşamadı. Ertesi bahar harekete geçilmek için Osmanlı donanması Toulan'da kışladı.

1550'den itibaren Fransa-Osmanlı iş birliği özellikle denizde yeniden canlandı. 1547'de babasının ölümü üzerine Fransa tahtına çıkan II. Henry önce biraz tereddüt ettiyse de sonra babasının siyasetine dönmek ve Osmanlılarla ittifak içine girmek zorunda kaldı. Bu arada Rodos'tan çıkarılmış olan ve Malta'ya yerleşmiş bulunan şövalyeler aynı zamanda Trablusgarp'ı da ellerinde bulunduruyorlardı. Doğu ile Batı Akdeniz'i birbirine bağlayan Trablusgarp 14 Ağustos 1551'de Osmanlı donanması, tarafından alınmıştı.40 Hemen ertesi sene de Fransa ile müşterek bir harekatın hazırlıkları yapıldı. Fransız donanması ile buluşan Osmanlı donanması, Sakız'da kışladıktan sonra41 1553'te İtalya sahillerini vurmuş ve bu müşterek kuvvetler, Korsika adasının merkezi Bastia'yı zapt etmişlerdi (17 Ağustos). Ada böylece Fransa'ya kazandırılmış oldu. Bu mücadelelerde Turgut Reis önemli rol oynamıştı. Hatta bu zaferin ardından Cezayir Beylerbeyliğine getirtilmişti.

Osmanlı donanması 1556'da Fransa'ya yardım için yeniden denize açıldı. Bu arada Turgut Reis Cezayir'in mühim şehirlerinden Oran'ı (Vahran) almıştı. Denizlerde bu mücadele sürerken V. Karl tahttan feragat etmiş, İmparatorluğu kardeşi Ferdinand ile oğlu Philippe arasında paylaştırmıştı. Karl'ın bu uzun mücadele dönemi ardından cihanşumûl dünya hakimiyeti siyaseti iflas etmiş oluyordu. Hayli kırgın bir şekilde inzivaya çekilerek oğlunun mücadelesini izledi. Kardeşi Roma-Germen İmparatoru unvanını almıştı ama İspanya bunun içinde değildi. İspanya ve zengin sömürgeleri II. Philippe'e aitti. Dolayısıyla Akdeniz siyasetini de o üstlenmiş bulunuyordu. Fransa açısından değişen pek bir şey olmadı. Fransızlar Saint Quentin'de mağlubiyete uğradılar ve yeniden Osmanlılara müracaatta bulundular. 1558 baharında Osmanlı donanması Balear adalarına gelmiş, Mayorka ve Minorka adalarını tazyik etmiş; ardından Fransa donanmasına ait gemilerle Sakız'da kışlamışlardı.42 1559'da Cateau-Cambresis anlaşması Avrupa'da büyük mücadeleye İspanya lehine son vermişti. II. Philippe'nin giderek gücü artıyordu.

Trablugarp'ın alınmasından sonra Osmanlılar, Doğu Akdeniz'den sonra Orta Akdeniz'e kesin olarak yerleşmişlerdi. Mücadele Batı Akdeniz'de şiddetlenmişti. Malta şövalyelerinin gayretleri Trablusgarp'ın yeniden zaptı için II. Philippe ve Papa'nın desteğini sağlamalarına ve yeni bir Haçlı donanması tertibine yol açtı. İttifaka geniş bir katılım oldu. Venedik ve Fransa bile ittifaka gizli olarak destek verdiler. Müttefik donanması 1560 Martı'nda hedefleri olan Cerbe'ye yöneldi. Burayı zahmetsizce ele geçirdi. Bunun üzerine Osmanlı donanması buraya hareket etti. Mayıs ayında Cerbe önlerinde görülen Osmanlı gemileri müttefik donanmayı bozguna uğrattı. Kaleyi kuşatıp Temmuz

ayında ele geçirdi.43 Bu başarı Osmanlıların Kuzey Afrika'daki kalıcı yerleşmesini sağladığı gibi İspanyolların bu sahillerdeki geleceklerinin pek de iyi olmayacağını açıkça gösterecektir.

Bu başarı Osmanlıları şövalyelerin ana üssü Malta'ya yöneltti. Aslında bu bir bakıma Cerbe'ye karşı yapılan saldırının etkili bir cevabı olarak düşünülmüştü. Bundan da önemlisi Malta Batı Akdeniz'in kilidi durumundaydı ve Cezayir yolu üzerinde bulunuyordu. Malta ve Tunus önlerindeki Halkulvad, Hıristiyanlığın iki önemli uç karakolu durumuna gelmişlerdi. Türklerin er geç bu iki hedefe yönelecekleri tahmin edilmekteydi. Sonunda hedefin Malta olduğu anlaşıldı. Büyük bir Osmanlı gücü Malta'yı kuşattı. 18 Mayıs-8 Eylül 1564 arasında şiddetli hücumlar son derece müstahkem Malta surlarını aşamadı. Tecrübeli denizci Turgut Reis Malta'da Sant Elmo burçları önünde hayatını kaybetti. Osmanlı kuvvetleri büyük kayıplar verdi.44 Başarısızlık Akdeniz'deki bazı hassas dengeleri değiştirdiyse de esaslı bir sonuç sağlamadı. Osmanlılar yeni bir kara harekatına karar vermişlerdi. Bu arada Sakız'daki son Ceneviz kolonisini ortadan kaldırdılar45 ve Akdeniz'deki mücadeleyi bir süre için yavaşlattılar (1566). Kıbrıs seferiyle de Akdeniz'de yeni bir dönem başlayacaktı.

4. Osmanlıların "Şark Meselesi": Safevilerle Mücadeleler

Batıya yönelik hızlı ve aktif faaliyetler, Osmanlılara doğudaki gelişmeleri unutturmadı. Yavuz Sultan Selim döneminde bir süre için yatışmış görünen meseleler, bu defa Osmanlıların batıdaki meşguliyet yıllarında Anadolu'yu tehdit altında bulunduracak boyutlara ulaşıyordu. Osmanlılar, batıya karşı gazayı hızlandırırken doğudaki yeni hareketlenmeler dolayısıyla İslam dünyasının en önde gelen temsilcisi sıfatıyla Şii temayüllü bir dünyaya karşı Sünnîliğin koruyucusu olarak ortaya çıktılar. Doğuya yönelik seferler oldukça zor şartlar altında gerçekleşmesine rağmen hem kendi topraklarının emniyeti hem de mensubu oldukları dünyanın ideolojik alt yapısı sebebiyle Safevî tehlikesini ön plana aldılar.46 Safevîlerin dinî propagandası Anadolu'daki Türkmen boyları üzerinde oldukça etkili oluyordu. Bir kısım Türkmenlerin kabilevî hetorodoks İslamı, Şiî motifler olan Hz. Ali ve on iki imam kültleri, Kerbela matemi vb. gibi temel inançlarla karışarak, şüphesiz asıl on iki imam doktrininden farklı bir hüviyette Kızılbaşlık/Alevilik haline dönüşmüştü. Bir bakıma Safevî sufiliğine göre teşkilatlanmış kabilevî halk Müslümanlığı bu inanç sisteminin temeliydi. Safevîlerin propagandaları, Anadolu'daki benzeri inançlarla mücehhez Türkmen topluluklarını kendisine çekmeye başlamıştı.

Böylece bu topluluklara XVI. asırdan itibaren farklı bir sosyal teşkilatlandırma kazandıran Safevîler, ayrıca bu şekilde Sünnî kesim ile tam bir kopuşu da sağlamış oldular. Anadolu'daki gruplar kendilerini bulundukları sosyal tabakadan tecrit edip gözlerini Safevîlere çevirdiler. Zamanla Anadolu'daki siyasî çekişme bittikten sonra da bu zümreler içe kapanıp uzaklaşmayı sürdürdüler. Hatta İran'da Caferilik katı kurallarıyla yerleşip kızılbaş zümreleri kendi potasında eritirken, Osmanlı Sünnî anlayışının katılığı, Anadolu'daki bu zümrelerin kendi içlerine kapanıp varlıklarını, inanç sistemlerini korumalarıyla sonuçlanmıştır.47

Safevî propagandasıyla inanç farklılığının ciddi boyutlara çıkışı ve siyasî emellere alet edilişi, Osmanlıları kendi hakimiyet ve dinî telakkilerini koruma yolunda sadece askerî değil, fikrî zeminde de tebdir ve hazırlık yapmaya itmiştir. Sünnî akaide sarılmak, ulemayı harekete geçirmek ve karşı propaganda yapmak gibi metotlar devletin sonraki ana görüşünü dahi tayin edecek gelişmelere zemin hazırlamıştır.

Özellikle Osmanlıların Mısır'ı fethi, mukaddes yerlerin koruyuculuğunu üstlenmeleri, misyonları bakımından belirleyici olmuştur. Sultan Süleyman döneminde bu misyon, ulemanın desteğiyle daha da belirgin hale gelmiştir. Başlangıçta yönünü Batı'ya çeviren padişah, Macar meselesini belli bir düzeye getirmeye çalıştığı bir sırada içeride, Bozok bölgesinde büyük bir isyan patlak verdi. İsyanın görünür sebebi, yoğun Safevî propagandasıydı. Aslında bunun altında ekonomik ve sosyal sebepler yatıyordu ve Safevî propagandası bu huzursuz zümreler üzerinde oldukça etkili olmuş, patlamaya hazır grupları harekete sevk etmişti.

Bozok bölgesindeki isyan, beyleri Şehsuvaroğlu Ali Bey'in ölümü dolayısıyla muğber olan Dulkadır Türkmenlerinin katılımıyla büyümüş, bunlar zorlukla dağıtılabilmişlerdi. Hemen ardından 1527'de Karaman'dan Maraş'a kadar uzanan bölgede büyük bir isyan patladı. Hacı Bektaş zaviyesi postnişini Kalender, yanına topladığı gayrı memnun Türkmenler ile ortalığı alt üst etti.

1527 Haziranı'nda zorlukla bastırılan bu isyanda Safevîlerin parmağı olduğu hususu, Şah'ın mektupları ve paralarla yakalanan Safevî ajanları dolayısıyla genel bir kanaata yol açtı. Bu faaliyetler, Safevîlerin üzerine gidilmesi ve bu meseleye kesin bir çözüm getirilmesi yolunda Osmanlıları harekete geçirdi. Bu isyan hareketlerinin ardından sınır boylarındaki gelişmeler de emniyeti sarstı. O sıralarda Şah İsmail'in ölümü (1524) ve çocuk yaştaki Tahmasb'ın tahta çıkması İran'da karışıklıklara yol açmış, Gilân hakimi ve Sünnî ulema Osmanlılardan yardım istemişti. Hudutta ise yeni olaylar cereyan etmiş, Bağdat'ı ele geçiren Zülfikar Bey, Osmanlılara müracaat ederek şehrin anahtarlarını göndermiş, fakat Safevîler burayı ele geçirmişlerdi. Bu durum, zımnen Osmanlı toprağı haline gelen bir yerin saldırıya uğraması anlamına geliyordu. Öte yandan ileri gelen Safevî ümerâsından Ulama Han Osmanlılara, Bitlis hakimi Şeref Han ise Safevîlere sığınmıştı. Bu sonuncu olay, Osmanlı-Safevî sınır boylarında karşılıklı tecavüzlere yol açarak seferi çabuklaştırırken Bağdat meselesi askerî hedefler arasına buranın da alınmasını gerekli kılmıştı.

1533'te Habsburglarla yapılan barışla Avrupa'daki meselelere belirli bir çözüm getiren padişah, İran meselesine son vermek amacıyla sefer hazırlıklarına hız verdi. Kendisine geniş yetkiler verdiği veziriazamı İbrahim Paşa önden İran'a yürüdü (Ekim 1533). İbrahim Paşa daha önce kararlaştırıldığı gibi Bağdat üzerine hareket edecekti. Fakat Ulama Han'ın tesiriyle ve Şah Tahmasb'ın Horasan'da olmasından faydalanarak Tebriz'e yöneldi. 6 Ağustos 1534'te küçük bir çarpışmanın ardından boşaltılmış olan Tebriz'e kolayca girdi. 14 Haziran 1534'te İstanbul'dan hareket eden Padişah, 28 Eylül'de Tebriz'de İbrahim Paşa ile buluştu. Oradan Sultaniye'de olan Şah Tahmasb'ın üzerine yürüdüyse de Tahmasb bir nevi gerilla taktiğine başvurarak ani baskınlar, Osmanlı ordusunun

geçeceği yerleri tahrip etmek gibi hareketlerle tacizde bulunmak dışında doğrudan Osmanlıların karşısına çıkmadı.48 Osmanlı ordusu Irak-ı Acem denilen ıssız sarp arazide çok zor şartlar altında Sultaniye'ye ulaştı, oradan Bağdat'a yöneldi. Bağdat'taki Safevî muhafızı Tekeli Mehmet Han şehri terk etti. Bağdat kolayca alınmış oldu (28 Kasım 1534). Padişah 4 ay burada kaldı. Bağdat'ta iken Basra hakimi Raşid ibn Magamiz itaat arz etti. Sonra Tebriz'e yönelik Safevî saldırıları üzerine Bağdat'tan tekrar Tebriz'e hareket edildi (1 Nisan 1535). Şah Tahmasb, Osmanlı ordusunun yeniden harekete geçtiğini haber alınca kuşattığı Van'dan geri çekildi. Osmanlı ordusu, 30 Haziran'da Tebriz yakınındaki Sadabad'a ulaştı. 3 Temmuz'da padişah ikinci defa Tebriz'e girdi. O sırada İsfahan'a çekilen ve buradan Sultaniye'ye gelen Şah Tahmasb'ın üzerine hareket edildiyse de izine rastlanmadığından Tebriz'e geri dönüldü (20 Ağustos). Orada yedi gün kalan padişah Tebriz'den ayrılıp Ahlat'a geldi. Tebriz'in boşaltıldığını haber alan Şah Tahmasb ise sür'atle şehre girdiği gibi Van'a kadar da ilerledi. Bu bölgeyi yeniden ele geçirdi.49

Osmanlı tarihinin bu en ilginç ve en uzun askerî harekatının neticeleri bakımından tek faydası Bağdat ve civarında Osmanlı hakimiyetinin başlaması, doğu sınırında Erzurum, Kemah, Bayburt yöresini içine alan yeni bir beylerbeyliğin kurulup sınır boylarının takviye edilmesidir.

Bu harekat, İran'da kurulan hakimiyetin geçici olacağını, Safevîlerin ortadan kaldırılamayacağını açık olarak Osmanlılara göstermiş, bundan sonraki asıl hedef onları belirli bir sınır bölgesinde tutmak olmuştur. İki Irak'a (Irak-ı Acem, Irak-ı Arab) girildiği için Irakeyn seferi denilen bu mücadele sonunda Basra-Bağdat-Halep ticaret yolu kontrol altına alınmış oldu. Ayrıca ipek ticaretinin ana merkezleri Gilan ve Şirvan hakimleri Osmanlı padişahını metbu tanımışlardı. Bağdat beylerbeyliği teşkil edilerek ticaret yolları emniyet altına alınmış, Basra'da ise giderek Osmanlı merkezî idaresi ağırlığını hissettirmeye başlamıştı.

Irakeyn seferi, Osmanlıların şark meselesine bir çözüm getirmemişti. İlkinden on iki yıl sonra yeniden bu mesele Osmanlı merkezî idaresinin gündemine geldi. Bu süre zarfında Avrupa ve Akdeniz'deki mücadele ortamı doğu sınırlarının ister istemez biraz göz ardı edilmesine yol açmıştı. Fakat İran'ın iç işlerinde husule gelen karışıklıklar, Osmanlılara bu meseleye bir nihayet verme fırsatı doğduğu şeklinde kuvvetli bir izlenim vermiştir. Nitekim bir yandan Safevîlerin dayandığı Türkmen gruplarının sebep olduğu çekişme ve karışıklıklar, öte yandan hanedan üyeleri arasındaki tefrika İran'daki ortamı müsait hale getirmekteydi. Şah'ın kardeşi Elkas Mirza'nın onunla anlaşmazlığa düşerek Osmanlılara sığınması50 ve yeni bir sefer için İran'da durumun son derece uygun olduğu yolunda Osmanlı idarecilerini ikna etmesi ikinci defa Safevîlere savaş açmasına yol açtı. Aslında Şah Tahmasb'ın Şirvan'ı sıkıştırması, Sünnî halkın müracaatları, Özbeklerin yardım istekleri ve yarım kalan İran meselesini tam anlamıyla halletme düşüncesi de bunda etkili olmuştu. Elkas'ın tahriki ile bu düşünceler kesinleşti. 1547'de Habsburglarla yapılan antlaşma dolayısıyla batı cephesinden emin olunarak harekete geçildi. Elkas Mirza önden İran'a gönderildi. Hemen ardından bizzat padişah 29 Mart 1548'de İstanbul'dan ayrıldı.

Elkas Mirza'nın Osmanlıların yardımıyla Safevî tahtına oturacağından büyük endişe duyan Tahmasb, Osmanlı ordusunun karşısına çıkmadı. Osmanlı kuvvetleri herhangi bir müdahale ile karşılaşmaksızın Tebriz'e girdi. Padişah ise Van önlerine gelmiş ve buranın alınması işini Rüstem Paşa'ya havale etmişti. Van 24 Ağustos'ta ele geçirildi ve burası bir beylerbeylik haline getirildi. Padişah'ın kışı geçirmek için Diyarbekir'e gittiğini öğrenen Tahmasb, Erciş, Ahlat, Adilcevaz yöresini yağmaladı. Kars kalesini inşa eden işçi ve muhafızları öldürtüp burayı yerle bir etti. Erzincan'ı ateşe verdi. Bunun üzerine Elkas Mirza mukabil olarak Kum ve Kâşân taraflarını yağmalamaya yollandı. Vezir Ahmed Paşa ise, Erzincan'a Şah'ın üstüne gönderildi, Tahmasb geri çekilerek Karabağ'a gitti. Padişah kışı Halep'te geçirdi.

Elkas Mirza, Kum, Kaşan, İsfahan taraflarına ilerleyip Şiraz'a kadar olan yerleri tahrip etti. Van Beylerbeyi İskender Paşa ise Hoy'u ele geçirdi. 1548 Temmuzu'nda Gürcistan üzerine sefer emri alan Erzurum Beylerbeyi Tekeli Mehmet Paşa'nın ele geçirdiği yerler yeniden kaybedilmişti. Bunun üzerine Ahmed Paşa, Gürcistan harekatına memur edilmiş, Tortum çayı boyları alınmış ve ele geçirilen yerler bir sancak haline getirilmişti.51 Bu ikinci İran seferi yine sonuçsuz kaldı ve Tebriz'de tutunmak mümkün olmadı. Ancak Safevî tehdidine set çekebilmek için onları belirli bir sınır hattında tutabilmek amaçlanmış ve Hakkari'yi içine alan Van beylerbeyliği oluşturulmuş, Gürcistan'da nüfuz bölgeleri teşkil edilmiştir.

Şah Tahmasb, Osmanlı ordusu çekildikten sonra 1550 yılının başlarında Şirvan'ı yeniden ele geçirmiş, Şeki ülkesini zapt etmişti. Erzurum beylerbeyliğine getirilen İskender Paşa 1551'de Ardanuç'u almış; bunun ardından Şah Tahmasb, ordusunu dört kola ayırarak Osmanlı topraklarına girip Ahlat, Van civarını yakıp yıkmış, Ahlat'ı, Ercis'i, Bargiri'yi ele geçirmişti. Böylece 1553 baharına kadar Doğu Anadolu'da yağma ve tahribatta bulunmuştu. Öte yandan Bağdat da tehdit altındaydı. Bu gelişmeler, Osmanlıların yeniden doğuya dönmelerine yol açtı. Bu defa padişah İran'a girme niyetinde değildi, yapılan tahribata aynı şekilde karşılık ve gözdağı vermeyi hedefliyordu. 8 Kasım 1553'te Halep'e gelen padişah, 1554 Mayısı'nda Diyarbekir'e geçti ve oradan Erzurum'da toplanılması kararlaştırıldı. Tahmasb pasif savunmasını sürdürdü. Osmanlılar da Safevî topraklarına girerek tahribatta bulunuyorlardı. Padişah, 18 Temmuz'da Revan'a daha sonra Nahcıvan'a ulaştı. Bu arada sulh için mektuplaşmalar yapılıyor, Tahmasb Osmanlı ordusuyla karşılaşmayacağını belirtiyordu. Padişah kışı Amasya'da geçirdi. Bahar ayında Safevî elçisi barış ile ilgili talimatla Amasya'ya geldi. 1 Haziran 1555'te Amasya'da yapılan anlaşma ilk Osmanlı-Safevî anlaşması olma özelliğine sahiptir.52 Bu anlaşma Osmanlı-Safevî dinî antlaşmasını makul bir seviyeye indirdi ve daha sonraki anlaşmaların da temelini oluşturdu. Anlaşma ile Safevîler, Bağdat bölgesi, Kars ve Atabegler yurdu üzerinde Osmanlı hakimiyetini kabul ediyorlardı. Anlaşma, yaklaşık 25 yıl kadar Osmanlıların şark problemini uykuya yatıracaktı.

5. Kuzey Steplerinden Hint Denizine: Kuzey-Güney Ekseni

XVI. yüzyılın ikinci yarısında doğuda ve batıda hızlanan askerî faaliyetler yanında imparatorluk kuzey-güney ekseni boyunca da önemli meselelerle ilgilenmiş, Rusya bozkırlarından güneyde Hint denizi ve Kuzey Afrika sahilleri gibi dikkatlerden kaçan unutulmuş sınır boylarında dahi etkisini kuvvetle hissettirmiştir. Karadeniz'in kuzey sahilleri, özellikle kuzeybatı kıyılarındaki limanları kontrol altına aldıktan sonra bu kesimin emniyetini sağlamaya yönelik siyaset izlenmiş; tam karşı istikamette güneyde Hint deniz ticaretini yeniden Akdeniz'e yönlendirecek bir anlayışın takipçisi olunmuş; Afrika kıyılarının hem kuzey hem de doğu Kızıldeniz sahillerinde olabildiğince genişlemeye çalışılarak iç bölgelere kadar nüfuz etme gayreti içinde bulunulmuştur. Kuzey Afrika'da Mısır'dan itibaren Trablusgarp, Cezayir, Tunus ve Fas'a kadar nüfuz bölgeleri oluşturulup buradaki İspanyol kolonileri bertaraf edilerek İspanyolların "conquista"sı başarısızlığa uğratılmış diğer taraftan hem Mısır'ın yukarı kesimlerinden hem de Kızıldeniz yönünden Afrika içlerine uzanılmış; bu kıtanın kuzey ve kendi coğrafyasına yakın doğu kıyılarında önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Bu sonuncu siyaset, aynı zamanda Kızıldeniz ve Basra körfezi kontrolü sebebiyle Hindistan'ın güneybatı sahillerine kadar etki alanı oluşturma gayretinin bir sonucu olarak mütalaa edilebilir. Bazı araştırmalarda onların bu uç, sınır hatlarına ilgilerini teksif etme çabalarının, öncelikleri iyi düşünüp nerelerde uzun vadeli çıkar sağlayacaklarını tam olarak ölçüp biçmemelerinden kaynaklanan problemlere yol açtığı, imparatorluğun muazzam kaynaklarının anlamsız hedefler uğruna feda edildiği ileri sürülmektedir. Oriyantasyon probleminin Sultan Süleyman döneminde başladığı da buna bağlı olarak iddia edilmektedir. Ancak bu bakış açısı, zamanımıza ait uzaktan bakma sonucu ortaya çıkan bir değerlendirmedir. Bugünkü devletlerarası münasebetlerde bile uzun vadeli planlamaların sağlıklı olarak sürdürülmesi pek mümkün değildir. Her an ortaya çıkması muhtemel küçük ârızî hadiseler, ana politikaları derinden etkileyip pratik çözümlerin gündeme gelmesine yol açabilir. Bundan dolayı uzak sınırlarla ilgilenerek faydasız hatalı tercihler ve yönelişlerin imparatorluğu sarstığı fikrinin dönemi için hiçbir anlam ifade etmediğini belirtmek gerekir. Aksine bu çok cepheli alâkanın Osmanlı vizyonunu ikamesinde önemli bir yeri olduğu unutulmamalıdır.53

Sultan Süleyman'ın saltanatının yirminci yılı dolmadan hemen önce Karadeniz'in ticarî önemi büyük kuzeybatı limanlarını koruma altına almak gayesi ile yapılan sefer, ileride kuzey stepleriyle Osmanlıların da doğrudan ilgilenebileceği bir adımın atılmasına yol açtı. 1538'te çıkılan Kara Boğdan seferi54 Karadeniz'in bir Türk gölü haline gelmesini sağladı. Bugünkü Moldavya'ya yönelen bu askerî harekat voyvoda Petro Rareş'i hedef almıştı. Osmanlı ordusu Boğdan voyvodasının merkezi Suceva'yı aldı (Eylül 1538), Prut ile Özü nehri arasındaki bölge ele geçirildi. Bender alındı ve burada daha sonra kurulacak olan sancağın bir kazası haline getirildi.55 Bölgedeki askerî istihkamlar arttırıldı. Böylece bir yandan Akkirman'dan Lviv'e uzanan Boğdan yolu emniyette alındığı gibi Kiev'den inen yolların kontrolü sağlandı.56 Ayrıca Kırım hanlığının yanı başında Osmanlı kontrol noktaları ortaya çıkmış oldu. Bütün bu gelişmeler, sonraki yüzyıllarda bu bölgenin önemini çok arttıracaktı.

Kuzeye duyulan ilgi, Osmanlıların himayesi altındaki Kırım Hanlığı'nı ve onun ezeli hasmı Moskof knezliğini dolaylı da olsa etkilemeye başlamıştı. Osmanlılar, 1530'lara kadar Moskova'yı

büyük bir tehlike olarak görmediler. Hatta XV. asırda Altınordu Hanlığı'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan siyasî birlikler arasındaki bloklaşmada Osmanlılar Kırım-Moskova cephesini desteklemişler; II. Bayezid, III. İvan'a ticaret serbestisi dahi vermişti (1496). Fakat Altınordu Hanlığı'nın mirası Kazan ve Astarhan dolayısıyla Kırım ile knezlikle arasında başlayan çekişmeye taraftar oldular. Özellikle Sahib Giray Han, Osmanlıların da desteğini alarak Kazan Hanlığı'nı elinde tutmaya çalıştı. Daha sonra da 1538'te Kırım Han'ı oldu.57 Sahib Giray Han, kabile aristokrasisine karşı Kırım'da Osmanlı modeline göre bir sistem yerleştirmeye çalışıyor, Moskova, Litvanya, Lehistan ve Boğdan ile güçlü ticarî ilişkiler içersine giriyor ve giderek durumunu kuvvetlendiriyordu. Osmanlılar, Karadeniz'e ağırlık vermeye başladıklarında, himayelerindeki hanlıkla karşı karşıya gelmiş oldular. Kırım üzerindeki kontrolü kaybetmek istemeyen ve Boğdan seferi sonrasında buraya yakın kesimleri ele geçirip doğrudan merkezî idareyi kuran Osmanlılar, himaye siyasetini daha da sıkı hale getirdiler. Sahib Giray bertaraf edilerek yerine İstanbul'dan Devlet Giray'ın Hanlığa getirilmesi Kırım Hanlığı üzerindeki merkezî otoritenin tam anlamıyla tesisi manasına geliyordu. Ancak Moskova knezliğinin gücü giderek artmaktaydı. Çar unvanını alan IV. İvan (Korkunç İvan),58 kısa süre sonra 1552'de Kazan'ı, 1554-1556 devresinde Astarhan'ı ele geçirdi. Böylece Hazar'ın kuzeyinden geçen ve Kırım'a inen yolları kontrol altına almayı başarmış oldu. 1559'da da Rus kazakları ilk defa Azak'a ve Kırım sahillerine saldırdılar. Orta Asya ile irtibatlanan tarihî ticaret yollarının ve hac güzergahının kesintiye uğraması, birçok şikayetin Osmanlı merkezine ulaşmasına yol açıyordu. Kafkasya'da Rus tehlikesi açık olarak hissedilmeye başlamıştı. Özellikle Kazan ve Astarhan'ın düşüşünün ardından Osmanlılar kuzeyde yeni bir rakiplerinin ortaya çıktığını anlamış oldular. Astarhan'a yönelik sefer hazırlıklarına başlandığında ise Sultan Süleyman artık tahtta değildi.

Güneyde belki de en mühim gelişme Hint Okyanusu'na kadar ulaşılmasıdır. 1538'de Osmanlı ordusu kuzeyde Boğdan'a sefer yaparken ve Akdeniz'deki donanma Preveze'de müttefik güçlere karşı zafer kazanırken aynı yıl bir başka Osmanlı filosunun Hint denizine açılması bir rastlantıdan öte Osmanlı İmparatorluğu'nun ulaştığı gücün önemli bir göstergesidir. Mısır'ın Osmanlı idaresine girmesinden sonra baharatın kaynağına ulaşıp eski yolları kesen ve ticareti uzak denizlere yönlendiren Portekizlilere karşı59 mücadele içine girildi. 1525'te Süveyş'te Mısır kaptanlığı kuruldu ve inşa edilecek donanma ile Kızıldeniz'in kontrolü düşünüldü. Buradaki 19 gemilik donanma Selman Reis'in idaresinde Yemen'e gönderildi.60 Onun Kamaran'ı merkez yapmak üzere hazırlıklara başladığı sırada bir iç çekişme sonucu öldürülmesi üzerine yeğeni Emir Mustafa Yemen'e hakim olup kendi başına Hindistan'a gitmişti. Diu'ya yerleşen Mustafa, Portekiz saldırısını püskürtmeyi başarmıştı (1531). Fakat sonra mahallî hanedanla Babürlüler arasındaki çekişmeler sonrası Portekizliler, Diu'da kale yapma hakkı elde ettiler. Buna izin veren Gucerat hükümdarı Bahadır, sonra fikrini değiştirip Osmanlılardan yardım istedi. Bu arada da Portekizliler tarafından öldürüldü (1537).61

Mısır beylerbeyliğine getirtilen Süleyman Paşa, Gucerat ve Kaliküt'teki Müslümanlara yardım etmek, eski ticaret yollarını canlandırmak ve Portekizlileri bu sulardan kovmak, böylece aynı zamanda mukaddes yerler üzerindeki tehdidi ortadan kaldırmak için 22 Haziran 1538'de 70 parçadan fazla

gemi ile Kızıldeniz'e açıldı. Aden'i ele geçiren Süleyman Paşa 19 gün sonra Hindistan sahillerine ulaştı. Gogala ve Kat kaleleri alındı. Fakat Portekizlilerin müstahkem bir üs haline getirdikleri Diu çok sıkıştırıldıysa da alınamadı.

Bu ilk ve son geniş çaplı Hind seferinde başarı kazanılamamış, Portekizliler bu sahillerden atılamamışlardı. Ama Portekizliler rahat bırakılmadı, sürekli taciz edici faaliyetler başlatıldı. Özellikle Aden ve Zebid'in ele geçirilmiş olması güney ticaretinin kontrolünü sağlayabilirdi. Osmanlılar bundan sonra gerek Basra körfezi gerekse Kızıldeniz'e giriş yerlerine hakim olmaya çalıştı. Aden ve Zebid'in alınmasının ardından Yemen'de hakimiyet sahası genişletildi.62 Taiz ele geçirildi (1545). Özdemir Paşa ise San'a'yı aldı (1547). Çerkez asıllı olan Özdemir Paşa Habeş seferiyle görevlendirildi. Mısır'dan asker toplayan Özdemir Paşa, 1555'te harekete geçerek Nil nehrinden güneye ilerledi. Eski Mısır'ın şaşaasının gölgesindeki bu seferinde Said'de Şallal mevkiine geldi. İkinci harekatı deniz yoluyla yapmayı düşündü ve İstanbul'a giderek burada 5 Temmuz 1555'te Habeş beylerbeyliğine tayin edildi. Mısır'a dönünce Savakin'e, oradan Massava'ya gelip 1557'de burayı aldı. Arkiko ve iç kesimlerdeki Tigre'ye kadar ilerledi. 1558'de burası zapt edildi. Böylece Osmanlılar bir bakıma Afrika'da kendileri için en uç sınırlara ulaşmış bulunuyorlardı. Eritre ile Habeşistan'ın kuzeybatı bölgesi Osmanlı idaresine girmiş oluyordu.63

Diğer tarafta Basra körfezinde de önemli gelişmeler oldu. Osmanlılar Portekiz'le mücadele için Süveyş'te olduğu gibi burada da bir tersane meydana getirdiler. Körfezin girişini kontrol altına almaya çalıştılar. Katif 1550'de, Bahreyn ise 1554'te alındı. Bu arada Osmanlılar körfezdeki önemli bir askerî üs olan Hürmüz'ü ele geçirmek istediler. 1552 Nisanı'nda Süveyş'ten hareket eden donanma Aden'den Maskat'a gelip burayı altı günlük bir kuşatma sonrası zapt etti. 19 Eylül 1552'de Hürmüz kuşatıldı. Fakat Portekizlilerin büyük bir donanmayla geldikleri haberi üzerine muhasara kaldırıldı. Harekatı idare eden Piri Reis Basra körfezinin ağzını kapatan Portekiz donanması arasından geçip Mısır'a ulaştıysa da başarısızlığı bahane edilerek idam olundu.64 Onun Basra'da bıraktığı donanmayı çıkarmak için Seydî Ali Reis buraya geldi. Donanma Katif'ten Hürmüz'e oradan denize açıldı. 10 Ağustos 1553'te Portekiz donanmasıyla karşılaşıldı. Portekizliler geri çekilmek zorunda kaldılar. Seydî Ali Reis, 26 Ağustos'ta bir başka donanmayla daha mücadele etti, şiddetli fırtına onu Kirman sahillerine sürükledi. Sonra Gucerat'a ulaştı ve Surat'ta karaya çıktı. Oradan kara yoluyla İstanbul'a ulaştı.65 1563'te Malezya adalarındaki küçük hükümetler, Molaka ve Sumatra hakimi Açe hükümdarı Alaeddin Osmanlılardan Portekizlilere karşı yardım talebinde bulunmuştu. Süveyş donanması bu işle görevlendirildi. Fakat Yemen isyanları bu harekatı önledi. Ancak II. Selim zamanında buraya asker ve malzeme gönderilebildi.

Osmanlılar, bütün bu faaliyetlerinde çok büyük bir başarı kazanıp Portekizlileri uzaklaştıramadılar. Fakat ısrarla mücadeleyi sürdürmeleri Portekizlilerin ticaretlerine darbe vurduğu gibi eski tarihi ticaret yolları yeniden mallarına ve baharatlarına kavuştu. Portekizliler bu sularda rahat hareket edemediler. 1540'lı yıllardan itibaren Kızıldeniz ve Basra'nın mühim noktalarına hakim olunarak ticaret canlandı, Akdeniz ticareti yeniden hareketlendi, Bağdat, Halep, Trablusşam,

İskenderiye, Kahire gibi liman ve şehirler gittikçe gelişti. Baharat ticaretinin yeniden Akdeniz'i canlandırmasına karşılık Portekizliler, 1554-1559 devresinde buna mani olmak istedilerse de başarılı olamadılar. Kızıldeniz limanlarına bu devrede 20-40 bin kantar baharat taşınmıştı.66 Bu ticareti daha da akışkan hale getirmek yanında Osmanlılar Portekizlilerin İslam'ın mukaddes yerlerini hedef alan dinî misyonlarına da engel olmuşlardır. Basra, Yemen'de ve Habeşistan'ın kuzeybatı kesiminde beylerbeyilikler kurularak hem Basra'nın hem de Kızıldeniz'in giriş kapıları emniyet altına alınmış oldu. Osmanlıların Hint sularındaki etkileri, XVI. yüzyılın sonlarında Portekizlilerin devre dışı kalıp onların yerlerini Hollanda ve İngilizlerin almasıyla zayıflamaya başlamıştır.

6. İç Gelişmeler: Şehzâdeler Arasındaki Mücadeleler

XVI. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı İmparatorluğu doğuda ve batıdaki fütuhatıyla ilerlemeler sağlamış; Akdeniz ve Hint denizi arasındaki bağı yeniden kurmuş, büyük maddî imkanları, askerî gücü, kuvvetli merkezî yapısı ile hem doğu hem de batıdaki devletler nezdinde önemli bir yer ve itibar temin etmişti. İçeride ise padişahın şahsında hak ve adaletin yaygınlaştırıldığı yeni bir düzenin başladığı inancı tebaasında kuvvetlenmişti. Osmanlı entelektüelleri artık ebedî devletin oluştuğunu düşünüyorlardı. Genel olarak sosyal tabakalar yüzyıl ortalarında önceki asırlara göre daha sakin bir dönem yaşamışlar, üretim ve nüfus oranlarında çok önemli değişme olmamıştı. Fakat asrın yirmili yıllarında çıkılacak batı seferleri için kaynak temin etme amaçlı genel tahrirlerin yapılması,67 bazı bölgelerde yer yer meselelere de yol açtı. Özellikle Orta Anadolu, Dulkadır-Maraş kesimlerindeki Türkmen toplulukları yapılan tahriri ve vergi tespitlerini tepkiyle karşıladılar. Bunlar beylerinin idamı sebebiyle merkezî hükümete muğber olan kesimlerce desteklenmekteydi. Ferhad Paşa'nın rolüyle idam edilen Şehsuvaroğlu Ali Bey'in adamlarının tımarları hazineye aktarılmış ve bu durum bölgede genel bir huzursuzluğa sebep olmuştu. Bunların bir bölümü Mısır ıslahatından dönüşü sırasında uğradığı Maraş'tan Kayseri'ye giderken durumdan haberdar olan İbrahim Paşa'nın aldığı tedbirlerle yatıştırılmıştı. Fakat bir kısmı, Dulkadır etkisini taşıyan Bozok bölgesinde Mohaç seferi sırasında ortaya çıkan isyanlara katıldılar. Tahrirler, nispeten serbest yaşamaya alışmış Türkmen boylarına yeni mükellefiyetler getiriyor, merkezî idarenin bir icabı olarak onların boy yapılarını parçalayıp cemaatler haline dönüştürüyor ve yerlerini, yaylak-kışlaklarını tayin edip defterlere kaydetme, mâlî ve idarî yükümlülük altına alma faaliyeti de büyük huzursuzluklara yol açıyordu. Bu tepkilerin zaman içinde giderek yatıştığı söylenebilir. Öte yandan bu zümreler üzerindeki Safevî propagandası da söz konusu tepkilerden önemli ölçüde yararlanarak etkili olmuştu. Bu huzursuzluk, ulema arasında daha farklı bir dinî zeminde kendisini göstermiştir. 1520'de Bozoklu Celal (Şah Veli), 1526-27'de Şah Kalender tıpkı daha önceki Şah Kulu gibi, dinî ve mistik karizmaları sayesinde huzursuz kitleleri arkalarından sürükleyebilmişlerdir. Söz konusu isyanlara sadece Şii temayüllü gruplar değil Sünnî köylüler ve timarlı sipahiler de katılmışlardı. Anadolu'daki bu hareket aslında halk içinde bir mezhep mücadelesinden çok giderek daha da merkezîleşen sosyo-ekonomik yapıya ve halkı zorlamaya başlayan ve bir bakıma şer'ileşen vergi sistemine karşı bir tepkidir.

Benzer tepkilerin XVI. asırda ateist eğilimli sufî çevrelerde ortaya çıkması da ilginçtir. Sultan Süleyman devrinde yaşanan genel sosyal değişim, siyasî ve ekonomik tedbirlerin sertliği, merkeze karşı muhalefette sufî çevrelerini ön plana çıkarmış olmalıdır.68 Bilhassa Bayramî Melâmîlerin sosyal sisteme ciddi ölçüde muhalif bir tavır takınmış olmaları, bunun halk arasında da destek görmesi dikkate değer gelişmelere yol açmıştır. Meselâ, hem siyasî hem de ilahî misyonla donatılmış bir şahsiyet olarak görülen İsmail Maşukî (Oğlan Şeyh), Bayramî Melâmiliği entelektüel çevrelere taşımış ve taşra tarikatından şehir tarikatına dönüşmesini sağlamıştır.69 Buna benzer şekilde 1560'larda Bosna'da yaşayan Hamza Bali, Osmanlı idaresine karşı siyasî bir kimlikle ortaya çıkmıştı.70 Bunlar daha sonra yakalanarak Ebussuud Efendi fetvasıyla idam edildiler. Hamzavî hareketi ise, uzun süre Rumeli'de etkili olmuştur. İbrahim Gülşenî, Muhyiddin Karamanî gibi şeyhler de ilhad-zındıklıkla suçlanarak takibata uğramışlardı. Molla Kabız ise Hz. İsa'nın üstünlüğü görüşünü savunduğundan sorgulandı ve idam edildi. Benzeri şekilde Sultan Süleyman döneminde üç ayrı olay daha cereyan etti. 1527-1560 aralığındaki bu gibi hassasiyetlerin tamamıyla merkezî hükümetin Safevî tehdidi karşısında Sünnî akâidi her bakımdan korumak amacına bağlı olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Sultan Süleyman'ın uzun saltanat yıllarının, zaman geçtikçe hem halk hem de devlet kademeleri arasında tek düzelikten kaynaklanan içten içe terennüm edilen ama aleni hale getirilmeyen bir bıkkınlığa yol açmış olduğu söylenebilir. Yakın arkadaşı ve daha sonra çok büyük yetkilerle veziriazam yaptığı İbrahim Paşa'yı ansızın idam ettirmesi71, hanedan içinde ailevî problemlerin bir yansıması olarak mütalaa edilebilir. Hürrem Sultan'ın, oğullarına taht yolunu açmak için giriştiği gizli çabalar, büyük bir iktidar mücadelesinin kaynaklara pek yansımayan sebeplerin başında gelir. Hürrem Sultan'ın oluşturduğu ekip, özellikle Şehzâde Mustafa'nın idamıyla birlikte iktidar ortağı haline gelmekte gecikmeyecektir. Fakat Hürrem Sultan'ın ömrü, bu iktidarın Sultan Süleyman olmaksızın ne derecelere ulaştığını görmeye yetmeyecektir.

Hürrem Sultan, damadı Rüstem Paşa ile birlikte ilk önemli başarısını büyük şehzâde Mustafa'nın idamını bir bakıma sağlamakla kazanmış oldular. Nahcıvan seferine gidilirken 1553 Ekimi başında babasının otağına çağrılan Mustafa burada idam edildi. İdam sebebi, babasının artık yaşlandığı, sefere katılmaya gücü olmadığı yolunda propaganda yaparak tahta geçmek istemesine bağlanır. Mustafa, gerçekten büyük şehzade olarak bu hakkı kendisinde görmekteydi. Babasının artık yaşlandığı, tıpkı dedesi Yavuz Sultan Selim gibi babasının tahtı kendisine bırakması gerektiği fikrindeydi. Bu yolda kendisini teşvik edenlerin arkasında ise, onun bu şekilde hareketini el altından teşvik edip babasının gözünden düşürmek isteyen Rüstem Paşa'nın olduğu ifade edilir.72 Padişah oğlunu feda ettikten sonra vaki olabilecek tepkileri dengelemek için Rüstem Paşa'yı veziriazamlıktan azletti. Fakat yerine getirdiği Kara Ahmed Paşa'yı da yine hiçbir sebep yokken idam ettirdi.73 Dönemin şairleri Şehzâde Mustafa'nın idamında çok açık olarak Rüstem Paşa-Hürrem Sultan ikilisini suçlarlar.74

Fakat tepkiler, bir isyan olayıyla da halk tabanında etkisini gösterdi. Nitekim şehzâde Mustafa olduğunu iddia eden bir şahıs, Selanik ve Yenişehir taraflarında ortaya çıkarak hususiyle Silistre ve Niğbolu bölgelerinde Simavna softa ve dervişlerinden de taraftar bulmuştu.

Muhtemelen bunların daha önce sözünü ettiğimiz Hamzavî hareketiyle ilgileri vardı. Saltanatını ilan eden ve kendisine bir vezir, iki kazasker tayin eden Mustafa, 10.000 dolayında adam toplayıp çiftlikleri yağmalamış, yağmaladığı malları fakir halka dağıtarak şöhret kazanmıştı. Bu hadise, bazı kaynaklarda Hamza Bali olayıyla birleştirilmiş ve Mustafa'ya atfedilen saltanat ilanı Hamza Bali'ye yüklenmiştir. Fakat bu hareket, Niğbolu sancakbeyitarafından kolaylıkla bastırılmış ve Mustafa yakalanarak İstanbul'a yollanmış, idamından sonra cesedi halka gösterilerek asıl şehzâde Mustafa olmadığı belirtilmek istenmişti.75 Bu hareket Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesinden dolayı halk arasında özellikle sufî çevrelerin ön ayak olduğu tepkilerin bir yansıması olarak mütalaa edilebilir.

1550'li yıllardan itibaren sadece merkezde iktidar çekişmeleri değil, aynı zamanda taşrada bilhassa medrese talebelerinin hareketlenmeleri ve birlikler oluşturup asayişi bozdukları görülmektedir. Bilhassa Batı Anadolu'daki bu suhte hareketinin, giderek sosyal ve ekonomik baskıların taşradaki etkilerinin bir sonucu olduğu kadar, genç ve işsiz nüfustaki artıştan da beslendiği ileri sürülür. Giderek toprakların daha da parçalanması ve ziraata açılan toprakların artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemesinin uzun vadede ortaya çıkacak sosyal bir krizin başlangıcını oluşturduğu da genel olarak kabul edilir. Öte yandan 60'lı yıllarını yaşayan padişahın giderek etkisizleştiği kanaati toplumun çeşitli kesimlerinde yaygınlaşmıştı. Tam bu sırada patlak veren şehzâdeler mücadelesi, söz konusu gelişmelerin adeta tuzu biberi oldu. Nitekim şehzâdeler mücadelesinin yoğunlaştığı 1558-1559 devresinde suhte grupları ortalığı alt üst ettiler, Orta Anadolu'dan Rumeli'ye uzanan kesimde padişahın vefat yılına kadar etkili olmayı sürdürdüler.76

Padişahın ileri bir yaşta bulunması taht varisinin kim olacağı meselesini düşünen ve bunun için her türlü entrikaya girmeye hazır çevrelerin oluşmasına sebep olmuştur. 1550'li yılların ortalarında taht adayı olabilecek iki varis kalmıştı. Bunlardan her ikisi de Hürrem Sultan'dan olmaydı. Daha büyük olan Selim, babasının yanında Nahcıvan seferine iştirak etmiş, uysal haliyle dikkat çekmişti. Hürrem Sultan'ın77 ise iktidarının önünü açtığı bu iki oğlundan daha çok küçük olan Bayezid'e kol kanat gerdiği belirtilmektedir. Bayezid'in 1558'de Konya'dan iktidar merkezine daha yakın olan Kütahya'ya sancak beyi olarak atanmasında onun rolü üzerinde durulur. Selim, babası ve İstanbul'un fatihi büyük dedesi gibi Manisa'da bulunuyordu. Bayezid'in Kütahya'ya gelmesi, İstanbul'a yakınlık itibarıyla ona büyük avantaj vermek anlamına geliyordu. Fakat Hürrem Sultan'ın vefatı, iki kardeşi karşı karşıya getiren olayların başlangıcını teşkil etti. Çok değer verdiği, hatta teamüllerin dışına çıkarak nikahına aldığı hanımının vefatından dolayı büyük üzüntü duyan padişah ise muhtemelen bu hislerin tesiriyle tarafsız bir pozisyon almayı tercih edip oğullarına herhangi bir müdahalede bulunmamıştı. Hadiseye müdahale ettiğinde ise artık vakit geçmiş; Bayezid'in doğrudan kendisini hedef alan suçlamalarına maruz kalmıştı.

İki kardeş arasındaki gizli iktidar çekişmesi, Selim'in ve Bayezid'in sancak yerlerinin değiştirilmesine yol açtı. Padişah her iki oğluna da eşit mesafede olmak için onları bulundukları yerden daha iç bölgelere gönderdi. Selim Konya'ya, Bayezid ise Amasya'ya yollandı. Bu durum Selim'den çok Bayezid'i etkiledi. Kütahya'ya gelişinin taht için kendisinin tercih edildiğine yoran Bayezid, şimdi Amasya gibi neredeyse İran serhaddine yakın bir sancağa yollanmasından büyük bir tedirginlik duymuş, bu inkisarını babasına bir mektupla bildirmişse de herhangi bir sonuç alamamıştı. Padişah oğullarının bu durumu karşısında onlara birer nasihatçi gönderdi. Bayezid'in yanına giden dördüncü vezir Pertev Paşa, şehzâdeyi yatıştıramadı, aksine Bayezid babasına ağır, tehdit yollu bir mektup yolladı.78 Selim ise yanında bulunan üçüncü vezir Sokollu Mehmed Paşa'nın sözlerine uyuyor, herhangi bir tepki göstermiyordu. Nihayet Bayezid babasının tamamen Selim'e meylettiği kanaatinde olarak asker toplamaya başladı. "Yevmlü" denilen bu tüfekli askerlerin sayısının 20.000'e ulaştığı rivayet edilir. Buna karşı Selim de daha çok babasının direktifleriyle askerî hazırlığa başlamıştır. Bayezid bazı sancak beylerinin kendisine katılmasıyla Ankara istikametine doğru harekete geçti (14 Nisan 1559). Oradan Konya üzerine yöneldi. Konya yakınlarında 30 Mayıs'ta meydana gelen çarpışmada bozguna uğrayıp Amasya'ya çekildi. Daha sonra da İran'a iltica etti. Bayezid ve oğulları iki buçuk yıl kadar İran'da kaldılar. Sonunda onları teslim almaya gelen Osmanlı elçilik heyetine verildiler. Bayezid 23 Temmuz 1562'de teslim alınır alınmaz da dört oğlu ile birlikte idam edildi.79

Böylece geride taht varisi olarak sadece Selim ve onun oğulları kalmıştı. Artık iyice yaşlanmış olan padişah yine de tahtını tek varisine teslim etmek ve bir köşeye çekilmek niyetinde değildi. Hâlâ büyük bir cihangir olduğunu ispatlamak için 1553'ten beri on altı yıldır çıkmadığı yeni ve uzun bir sefere bizzat ordusunun başında hareket etmekten çekinmedi.

7. Son Sefer ve Bir "Çağ"ın Kapanışı

Yetmiş yaşının içindeki Sultan Süleyman'ı yeniden bir sefere çıkmaya zorlayan sebepler, 1565'te uğranılan Malta bozgunu sonrası, buna karadan bir cevap vermek yanında, tebaasına hâlâ iktidarın ve gücün eskisi gibi elinde bulunduğunu göstermek arzusuydu. Oğulları arasındaki mücadelenin kötü izleri, Malta bozgunu ile birleşince, sufî çevrelerin de etkilediği muhalif düşünceler, önemli ölçüde bir imaj zedelenmesine yol açmıştı. Bu sadece padişahın şahsını değil doğrudan hanedanın kendisini hedef alacak boyutlara ulaşabilirdi.

1562 Osmanlı-Habsburg anlaşması, eski taahhütleri yeniliyordu, ama sınır boylarındaki karışıklıklara herhangi bir çözüm getirmemişti. Habsburglara bağlı güçler Osmanlı idaresindeki Macar topraklarına saldırırken, Budin ve Tımışvar beylerbeyleri karşı akınlarda bulunmuşlardı. 1564'te Ferdinand ölüp yerine II. Maximilian geçince, Erdel'de olaylar arttı. Mücadele Tokaj ve Pankota kaleleri üzerinde yoğunlaştı. 1565 Haziranı'nda sulhun uzatılması görüşmeleriyle ilgili diplomatik teşebbüsler yeniden başladı. Ancak Osmanlı kuvvetleri Erdel problemi sebebiyle, Bosna tarafından harekete geçerek Krupa ve Novi'yi ele geçirmiş, 1566'da İstanbul'a gelen elçi, Krupa'nın iadesini

isterken vergi borcunu da ödemiş; Osmanlıların Tokaj'ın terki isteğine müspet bir cevap vermemişti. Bu olaylar, yeni seferin siyasî ve görünür sebeplerini oluşturdu. Padişah, bu seferle Habsburglara iyi bir ders vermek istiyor, onları son bir hesaplaşmaya mecbur bırakmak amacını taşıyordu. Böylece Malta bozgununun karşılığı karada daha ağır bir şekilde verilebilecekti. Planlar öncelikle Sigetvar ve Eğri üzerine yapılmıştı. İkinci Vezir Pertev Paşa Göle'nin (Gyula) zaptıyla görevlendirildi. Seri bir harekatla Habsburg kuvvetleri Viyana'ya doğru çekilmeye zorlanacaktı. 1566 Mayısı'nda padişah İstanbul'dan hareket etti. Doğrudan Sigetvar üzerine yüründü. Kale kumandanı Zrinyi Miklos canla başla müdafaada bulundu. Hücumlar sürerken yaşlı padişahın vefatı vuku buldu (6-7 Eylül). Vefatının ertesi günü Sigetvar düştü.80 Ordu seferi kesip geri dönme kararı aldı. Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa, yeni padişah gelene kadar Sultan Süleyman'ın vefat ettiği haberini gizledi. Bu arada Göle ve Yanova'da ele geçirilmişti. Dönüş yolunda, Selim'in Belgrad'da ordugaha gelişiyle, vefat haberi duyuruldu.

Sultan Süleyman'ın 46 yıllık saltanat dönemi harp sahasında gazi sultan lafzına yaraşır bir şekilde ölümüyle sona ermişse de hiçbir zaman unutulmadı, aksine onun şahsında Osmanlı İmparatorluğu en parlak devrini yaşadığı kanaati daha torunu tahtta iken genelleşmiş ve dönemi idealize edilmişti. Bu durum, daha sonraki kriz devrelerinde daha da belirgin hale gelmiş; zamanla "altın çağ" kavramı, bu 46 yıllık saltanat yıllarını nitelemek üzere yaygın şekilde kullanılmıştır. Özellikle XIX. yüzyılın tarihteki birtakım dönemleri idealleştirme eğilimini Avrupa'daki nakilci-anlatıcı meslektaşlarından öğrenmiş olan Osmanlı tarihçileri, bunalım zamanlarının ıslahat risalelerini yazan entelektüellerin fikirlerinin de etkisi altında kalarak "Kanunî Çağı"nı ön plana çıkarmışlardır.81

Kanunî sıfatı çevresinde oluşturulan "mit"in ortaya çıkışı, Sultan Süleyman dönemini adeta sarıp sarmalamış olması, serinkanlı yaklaşımları gölgede bırakmıştır. Sultan Süleyman çağı, her şeyden önce dinî ve siyasî misyonların tebellür ettiği, çerçevesinin belirlendiği bir dönüm noktasını teşkil eder. Özellikle Safevîlerin dinî-siyasî karşıt anlayışının menfî etkilerine, mensubu oldukları Sünnî dünyasının temsilcisi olma ve bu vasfı yaygınlaştırma ile karşılık verilmiş; hukuk sisteminde dahi bunun etkileri açık olarak görülmüştür. Sünnî akâid içinde Hanefî fıkhının bütün Osmanlı ülkesine teşmiline dahi teşebbüs edilmesi, devletin üst yapılanmasını ve siyasetini dahi etkileyecek ve toplumun çeşitli kesimlerinin tepkilerine yol açacak bir tutuculuğa ve katılaşmaya sebep olmuştur.

İmparatorluğun bu ideolojik alt yapısının sonraki dönemler için dahi belirleyici olması, bir bakıma bu çağa duyulan hasretin de bir yansıması olarak mütalaa edilebilir. Her ne olursa olsun kendisini "Altın Çağ" havasına kaptırmayan bir araştırıcı bile, Sultan Süleyman'ın yarım asra yaklaşan saltanatının XVI. yüzyıla damgasını vurduğunu göz ardı edemez. Sosyal yapıların imparatorluk ideolojisi içinde muayyenleştiği bir dönemde Osmanlılar siyasî bakımdan Avrupa devletler muvazenesinde belirleyici bir rol üstlendikleri gibi modern Avrupa'nın oluşumunda müessir olmuşlardır. Hatta bu Osmanlı etkisi unutulmuş sınırlarda, gözden ırak bozkır ve çöllerde ve uzak denizlerde bile ağırlıklı olarak bu dönemde başlamıştır. Sultan Süleyman ise çağdaşı V. Karl, I. Ferdinand, VIII. Henry, IV. İvan gibi imparator ve krallar doğuda ise Şah Tahmasb, Babürlü Hümayun

gibi hükümdarlar içinde onlarla kıyaslanmayacak ölçüde bir yer edinmiş, onun vefatıyla benzeri bir daha görülmeyecek, hasreti daima Osmanlı entelektüellerince çekilecek uzun bir çağ kapanmıştır.

1 Feridun M. Emecen, “Kanunî’nin Kanunnâmeleri ve Bir Mitin Doğuşu”, Tarih ve Medeniyet, XIV (1985), s. 42-45.

2 Cemal Kafadar, “The Myth of the Golden Age: Ottoman Historical Consciousness in the post-Süleymanic Era”, Süleyman the Second and His Time, İstanbul 1994, s. 37-48.

3 Kemalpaşazâde, 26 yaşında tahta cülus ettiğini söyler. Buna göre doğum tarihi 1494’e tesadüf eder, X. Defter, yay. Şefaettin Severcan, Ankara 1996, s. 30.

4 Yanındaki hizmetlilerin listesi için bk. Çağatay Uluçay, “Kanunî Sultan Süleyman’ın Ailesi İle İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar”, Kanunî Armağanı, Ankara 1970, s. 227-257.

5 X. Defter, s. 39.

6 Feridun Emecen, “Canberdi Gazali”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (=DİA), VII, 141-143.

7 Celalzâde, Tabakâtu’l-Memâlik, neşr. P. Kappert, Wiesbaden 1980, v. 110a-115b.

8 Mısır ıslahatı ve kanunâmesi için bk. S. Muhammed es-Seyyid, XVII. Asırda Mısır Eyaleti, İstanbul 1990, s. 48, 97 vd., Ayrıca bk. F. Emecen, “Hicaz’da Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi ve Ebu Numey”, Tarih Enstitüsü Dergisi, 14 (1994), 87-120.

9 Bu sıralardaki Osmanlı-Macar münasebetlerindeki gelişmeler için bk. P. Fodor-Geza David, “Hungarian-Ottoman Peace Negotiations in 1512 - 1514”, Hungarian - Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent, Budapeşte 1994, s. 9-45.

10 Kuşatma için ilgili Osmanlı kaynakları: F. Emecen, “Bir Göçün Tarihçesi: Gelibolu’da Sirem Sürgünleri”, Osmanlı Araştırmaları, X (1990), 161-179; Ayrıca Macar kaynaklarının tahlili: Ferenc Szakaly, “Nandorfehervar, 1521: The Beginning of the End of Medieval Hungarian Kingdom”, Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificient, s. 47-76.

11 H. G. Yurdaydın, Kanunî’nin Cülûsu ve İlk Seferleri, Ankara 1961, s. 15-45; Ş. Turan, “Rodos’un Zaptından Malta Muhasarasına”, Kanunî Armağanı, s. 57-72.

12 Genel olarak bk. Delamar Jensen, “The Ottoman Turks in Sixteenth Century French Diplomacy”, The Sixteenth Century Journal, XVI/4, (1985), s. 451-453.

13 Kemalpaşazâde, X. Defter, s. 218-341.

14 "Sefer Ruznâmçesi", Feridun Bey, Münşe'âtü's-Selâtîn, İstanbul 1274, I, s. 554-566.

15 Savaş için ihtiyatlı kullanılması gereken bir çalışma için bk. Geza Perjes, Mohaç Meydan Muharebesi, (özet ve tanıtma; Şerif Baştav), Ankara 1988; Gabor Agoston, "XV ve XVI. yüzyıllarda Büyük Meydan Muharebelerinde Uygulanan Strateji ve Taktikler: Müzakere" Kısmı, XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, İstanbul 1997, s. 173-179.

16 Viyana Sefer Ruznâmçesi, Feridun Bey, Münşe'âtü's-Selâtîn, I, 566-577.

17 S. A. Fisher-Galati, Ottoman Imperialism and German Protestanism 1511-1555, Cambridge 1959.

18 Christine İsom-Verhaaren, "An Ottoman Report about Martin Luther and the Emperor: New evidence of the Ottoman interest in the protestant challange to the Power of Charles V", Turcica, XXVIII (1996), 299-318.

19 Bu dönemlerdeki Osmanlı politikası için bk. P. Fodor, "Ottoman Policy Towards Hungary, 1520-1541", Acta Orientalia, 45/2-3 (1981) s. 271-345.

20 Elçilerin faaliyetleri ile ilgili günlük yayımlanmıştır: 1530 Yılında Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan Üzerinden İstanbul'a Giden Joseph von Lamberg ile Nicolas Jurischitz'in Elçilik Günlüğü, terc. Ö. Nutku, Ankara 1977.

21 Sefer Ruznâmçesi, Feridun Bey, Münşe'âtü's-Selâtîn, I, 577-584.

22 İspanyol kaynaklarında seferle ilgili olarak imparatorluğun durumu hakkında bk. Ö. Kumrular, "İspanyol Kaynakları Işığında Kanunî'nin Alaman Seferi", Tarih ve Toplum, XXXVI/216 (Aralık 2001), s. 27-31, (Burada mukayeseli bir çalışma yapılmadığından yorumların ihtiyatla karşılanması gerekir.).

23 K. Schwarz, "XV ve XVI. Asırlarda Berlin, Brandenburg ve Türkler", Tarih ve Toplum, IX/50, (1988), s. 35-40.

24 K. Schwarz, "aynı makale", s. 35-40.

25 Genel olarak bk. De Lamar Jensen, The Ottoman Turks in Sixteenth Century French Diplomacy, s. 454-457.

26 Bk. H. İnalcık, "İmtiyazât", DİA, XXII, 248.

27 Lütfî Paşa, Tevârîh-i âli Osman, nşr. Âli Bey, İstanbul 1341, s. 359 vd.

28 Sefer için bk. Celalzâde, Tabakât, 341a-344b.

29 Geniş bilgi için bk. K. Schwarz, Berlin, “Brandenburg ve Türkler”, Tarih ve Toplum, IX/50, (1988), 35-40.

30 Bu sefer müstakil bir esere konu oldu, (Sinan Çavuş’a atfedilen eserin Matrakçı Nasuh’a ait olduğu ifade edilir) Târih-i Feth-i Şikloş Estergon ve İstoni Belgrad. Tıpkı basım, İstanbul 1987; Ayrıca sefer ruznâmesi için bk. M. İpçioğlu, “Kanuni Sultan Süleyman’ın Estergon (Esztergon) Seferi, Osmanlı Araştırmaları, X (1990), 137-159.

31 Bu vesileyle Dîvan’da elçiye büyük bir ziyafet çekildi. BA, KK, Ruus, nr. 208, s. 121.

32 Erdel meselesi hakkında genel olarak bk. A. Decei-T. Gökbilgin, “Erdel”, İA, IV, 298-299.

33 F. Emecen, “Hadım Ali Paşa”, DİA, XV, 4-5.

34 Akdeniz’deki gelişmelerle ilgili genel olarak bk. F. Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, trc. M. A. Kılıçbay, İstanbul 1981, I-II.

35 İ. Bostan, “Establishment of The Province of Cezayir-i Bahr-i Sefid”, The Kapudan Pasha, His Office and his Domain, Institute for Mediterranean Studies, Rethymnon (basılıyor).

36 F. Emecen, Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi (ed. C. Küçük), Ankara 2001, s. 5.

37 A. Büyüktuğrul, “Preveze Muharebesine İlişkin Belgeler”, Belleten, XLII/168, (1978), 629-665.

38 Anlaşma metni: T. Gökbilgin, “Venedik Devlet Arşivi’ndeki Vesikalar Külliyatında Kanunî Sultan Süleyman Belgeleri”, Belgeler, I/2 (1964), 121-128.

39 Osmanlı kaynaklarında Lütfi Paşa bu olayı tasvir eder: Tarih, s. 381-412.

40 F. Braudel, Akdeniz, II, s. 185-187.

41 TSMA, Mühimme, nr. 888 v. 167a, 211a, 276a-b, 448b, ayrıca G. Veinstein, “Les préporatifs de la campaigne navale Franco-Turque de 1552 a travers les orders du divan Ottoman”, Revue de l’occident musulman et de la Méditerranée, XXXIX (1985), s. 35-67.

42 BA, KK, Ruus, nr., 216, s. 27.

43 Zekeriyazâde, Ferah (Cerbe) Savaşı, sad. O. Ş. Gökyay, İstanbul 1980; F. Braudel, Akdeniz, II, s. 221-230.

44 Kuşatma için bk. İ. Bostan-A. Cassola – T. Sheben, The 1565 Ottoman Malta Campaign Register, Malta 1998.

45 Ş. Turan, "Sakız'ın Türk Hakimiyetine Alınması", Tarih Araştırmaları Dergisi, IV/6-7 (Ankara 1966), s. 175-193.

46 Osmanlıların doğu politikası için bk. R. Murphey, "Suleyman's Eastern Policy", Süleyman the second and his Time, (ed. H. İnalcık, -C. Kafadar), İstanbul 1993, s. 229-248; keza J. L. Bacque Grammont, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safevîler", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991, s. 205-219.

47 H. Sohrweide, "Der Sieg der Safeviden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert", Der Islam, 41 (1965), 95-223; A. Yaşar Ocak, "Din", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, II (İstanbul 1998), s. 141-144.

48 Şah Tahmasb'ın bu taktiği, kendi hatıralarında açık bir şekilde yer alır (Tezkire, trc. H. Kırlangıç, İstanbul 2001, s. 39). Ayrıca Tahmasb padişah aleyhine en ufak bir sert söz söylemez, onu "Hazret-i hundkar" diye anar, asıl düşmanının onu kendi aleyhine kışkırtan İbrahim Paşa ve Ulama olduğunu yazar. Hatta gaza yapan bir padişaha saldırılamayacağını bile belirtir (Tezkire s. 32).

49 Geniş bilgi, kronoloji ve ilgili kaynaklar için bk. F. Emecen, "Irakeyn Seferi", DİA, XIX, 116-117.

50 Elkas Mirza'nın Osmanlılara sığınma sebebleri hakkında Şah Tahmasb uzun izahlarda bulunur (Tezkire, s. 52-58); J. R. Walsh, "The Revolt of Elkas Mirza", WZKM, 68 (1976), 61-78; BA, MAD, nr., 7118; KK, Ruus, nr. 208, s. 138.

51 Fahrettin Kırzıoğlu, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi, (1451-1590), Ankara 1976, s. 183-203.

52 Celalzâde, Tabakât, 484a-497a; A. Ekber Diyanet, İlk Osmanlı-İran Anlaşması, 1555 Amasya Musalahası, İstanbul 1971, 1-9.

53 Bunlar için bk. F. Emecen, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Devletinin Doğu ve Batı Siyaseti", XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, s. 125-154.

54 M. Guboğlu, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi", Belleten, L/198 (1987), s. 727-805.

55 F. Emecen, "Karadeniz'in Kuzeybatı Kısmı ile İlgili Osmanlı Tahrirleri ve Özellikleri", Ata Dergisi, Konya, 1997, sy. VII, s. 75-83.

56 H. İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600, trc., H. Berktay, İstanbul 2000, I, s. 327-359.

57 Hayatı ve faaliyetleri için Remmal Hoca Tarih-i Sahib Giray Han, nşr. Ö. Gökbilgin, Ankara 1973, s. 19-150.

58 İ. Ortaylı, "Süleyman ve İvan: Doğu Avrupa XVI. yüzyılın İki Hükümdarı", Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim, Makaleler I, Ankara 2000, s. 369-376.

59 C. Boxer, The Portuguese Seaborn Empire 1415-1825, London 1969, s. 17-19.

60 C. Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", Tarih Dergisi, XVI (1962), 1-10.

61 Y. Mugul, Kanunî Devri, Ankara 1987, s. 198-200.

62 Yemen'deki gelişmeler için bk. H. Yavuz, Kabe ve Haremeyn için Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti 1517-1571, İstanbul 1984.

63 C. Orhonlu, Habeş Eyaleti, İstanbul 1974, s. 23-30.

64 C. Orhonlu, "Hind Kaptanlığı ve Piri Reis", Belleten, XXXIV/134 (1970), 235, 254.

65 C. Orhonlu "Seydî Ali Reis", Tarih Enstitüsü Dergisi, I (1970), 39-56.

66 S. Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", Tarih Dergisi, XXXI (1978), 131-141.

67 Bu genel tahrirleri bir araya toplayan icmal türü defterler 1530'da hazırlanmıştır. Bunlara temel olan tahrirlerin 1520-1528 aralığında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bunların İcmal sonuçlarını ihtiva eden defterler Rumeli kesimi hariç Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından tıpkı basım olarak yayımlanmıştır (Anadolu Vilayeti 438 No. lu Defter, I-II, Ankara 1993-1994; no. 166, Ankara 1995; Karaman-Rum Vilayeti No. 387, I-II, Ankara 1996-1997; Diyarbekir-Arap-Zülkadriye No. 998, I-II, Ankara 1998-1999).

68 Ahmet Yaşar Ocak, "Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Bir Osmanlı Heretiği: Şeyh Muhyiddin-i Karamanî", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991, s. 473-484.

69 Ahmet Yaşar Ocak, “Kanunî Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı Resmî Düşüncesine Karşı Bir Tepki Hareketi: Oğlan Şeyh İsmail Maşukî”, Osmanlı Araştırmaları, X (1990), s. 49-58; İ. Erunsal, “Abdurrahman el-Askerî’s Mir’âtü’l-ışk: A New Source for the Melami Movement in the Ottoman Empire During in the 15th and 16th Centuries”, WZKM, 83 (1993), 95-115.

70 T. Okiç, “Quelques documents inédits concernant les Hamzawites”, Proceedings of the Twenty-second Congress of Orientalists, Leiden 1957, II, 279-286; N. Azamat, “Hamza Bali”, DİA, XV, 503-505.

71 Bk. F. Emecen, “İbrahim Paşa, Makbul”, DİA, XXI, 333-335.

72 T. Gökbilgin, “Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar”, Tarih Dergisi, VIII/11-12 (1956), 38; Ayrıca H. Dernschwam, İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü, çev., Y. Önen, Ankara 1987, s. 82, 86, 187-188.

73 F. Emecen, “Kara Ahmed Paşa”, DİA, XXIV, s.

74 M. Çavuşoğlu, “Şehzâde Mustafa Mersiyeleri”, Tarih Enstitüsü Dergisi, XII (1982), 641-686.

75 Celalzâde, Tabakât, 497b, 499a.

76 Bk. Mustafa Akdağ, Celali İsyanları, İstanbul 1995, s. 163-176.

77 Hürrem Sultan ve siyasî etkileri için bk. L. Pierce, Harem-i Hümâyûn, Osmalı İmparatorluğu’nda Hükümranlık ve Kadınlar, trc. A. Berktay, İstanbul 1996, s. 75-120.

78 Ş. Turan, “Şehzâde Bayezid’in babası Kanunî Sultan Süleyman’a gönderdiği Mektuplar”, Tarih Vesikaları, I/16 (1955), s. 118-127.

79 Olayın ayrıntıları için bk. Ş. Turan, Kanunî’nin oğlu Şehzâde Bayezid Vakası, Ankara 1961. Ayrıca Bayezid’in İran’a ilticası konusunda Şah Tahmasb ilginç bilgiler verir, bk. Tezkire, s. 83-89.

80 Sefer hakkında tafsilat için bk. T. Gökbilgin, “Kanunî Süleyman’ın 1566 Sigetvar Seferii Sebepleri ve Hazırlıkları”, Tarih Dergisi, XVI/21 (1966), s. 1-14.

81 F. Emecen, “Kanunî’nin Kanunnâmeleri ve Bir Mitin Doğuşu”, Tarih ve Medeniyet, XIV (Nisan 1995), s. 42-45.

Süleyman I / Prof. Dr. Tayyip Gökbilgin [s.521-554]

Kanunî Sultan Süleyman, Muhteşem Süleyman, Büyük Türk, onuncu Osmanlı pâdişahı olup, Yavuz Sultan Selim'in oğludur. (…) Osmanlı kaynakları ve umûmî efkârı, kanun vâzıı vasfından dolayı, kendisini umûmiyetle Kanunî Sultan Süleyman nâmı ile, garp kaynakları ve garp dünyası ise, büyük ve kudretli vasfından dolayı Muhteşem ve Büyük (Magnificent, Magnifique, Der Prächtige, çok defa da sâdece Grand Ture) adları ile tesmiye etmişlerdir. Süleyman, babası Selim'in, şehzâdeliğinde Trabzon'da sancak beyi bulunduğu sırada, 6 Teşrin II. 1494'te dünyaya geldi. (…) İlk tahsilini Trabzon'da babasının bu iş ile vazifelendirdiği ve muhitinde bulundurduğu kimselerden yapan şehzâde Süleyman o devirde sancak beyliğine çıkmış yaşı olarak devletçe usûl ittihâz edilen 15 yaşına kadar burada kaldı. Şehzâde Selim'in, oğlu için pâdişahtan bir sancak talep etmesi üzerine, Bayezid II., evvelâ Süleyman'a Karahisar livâsını (Şebinkarahisar) tâyin etti. O sırada Amasya'da sancak beyliği ile hükûmet eden, fakat bütün Anadolu'yu kendi nüfûzu altında bulundurmak isteyen şehzâde Ahmet kendi bölgesine çok yakın bulunduğu cihetle bu tâyini hoş karşılamadı. Veziri Yular Kasdı Sinan Bey'in itirazına, düşmanın ya çok uzak ya da yanında bulunması gerektiği şeklindeki tavsiyesine rağmen, bunun değiştirilmesini pâdişahtan rica etti ve Hoca Sâdeddin'in bu münâsebetle naklettiği bir nazımda belirttiği üzere (Tâc al-tavarih, II, 136) bir gerekçe gönderdi. Bunun üzerine şehzâde Süleyman'a Bolu sancağı verildi. Ancak babasının yerine geçmeyi ve pâdişah olmayı iyice aklına koyan Sultan Ahmed, buraya da, Bolu'nun Amasya ile İstanbul arasındaki yol güzergâhını bulunması, dolayısıyla saltanat merkezine ulaşmanın kendisi için belki güç olacağı düşüncesiyle itiraz etti. (…) Süleyman'a bu defa da Kefe sancağı beyliği tevcih olundu (6 Ağustos 1509; Topkapı sarayı arşivindeki bir vesîkadan naklen Çağatay Uluçay, Yavuz Sultan Selim nasıl pâdişah oldu, Tarih dergisi 1956, sayı II-12). Bu değişiklik, Selim ve kardeşleri arasındaki taht mücâdelesinde, ehemmiyetli oldu ve Selim'in hayli işine yaradı (bk. Mad. Selim I.). Gerçekten Süleyman, H. 918 senesine kadar 3 yıl kaldığı Kefe sancak beyliğinde iken, babasının Kefe'den Rumeli'ye geçişinde, sonra Bayezid II.'ye karşı yenilgiye uğrayarak avdetinde ve diğer hâdiselerde Kırım hanı ile birlikte, onun ordu ihtiyaçlarını gidermeğe gayret gösterdi. Yavuz Sultan Selim, nihâyet mücâdelesinde muvaffak olarak saltanata geçtikten (24 Nisan 1512) sonra Kırım hanına gönderdiği bir mektupla oğlu Süleymanşah'ın İstanbul'a gönderilmesini, bir sefer vâkî olduğunda devlet merkezinin muhâfazasının kendisine verileceğini bildirdi (krş. Topkapı sarayı arşivi, E 6185 numaralı tarihî vesîkadan naklen Ç. Uluçay, aynı makale, s. 127) ki, şehzâde Süleyman, gerçekten, babasının amcaları Ahmed, Korkud ve amca zâdeleri ile mücâdeleleri ve bütün Anadolu harekâtı sırasında kaim-makam-ı saltanat olarak İstanbul'da bulundu; ancak Selim'in ortada hiçbir müddei bırakmamak suretiyle bu mücâdeleyi nihâî şekilde kazanmasından sonra Saruhan sancak beyliği ile Manisa'ya gönderildi (1513). Onun, iç savaşlar sebebiyle âsâyiş ve güvenliği oldukça bozulan bu sancağın idâresinde bazı güçlükler ile karşılaştığı ve pâdişahtan, kendisine hareket hattını tâyine yarayacak bir talimatnâme göndermesini istediği görülmektedir ki, Siyâsetnâme adını taşıyan tarihsiz böyle bir hüküm Manisa şer'iye sicilinde kayıtlıdır. (…) Bu siyâset-nâmenin bir husûsiyeti, yürürlüğe konulmadan önce, hükümlerinin türlü yollar ile halka duyurulması, tanıtılması ve açıklanmasının sağlanması, ancak bundan sonra kadılar

tarafından yürütüleceğine işâret olunmasıdır. Siyâsetnâme, bundan başka, toprak meselelerine, idâresine ve vergilerine dâir de çok mühim hükümleri ihtivâ etmektedir (tafsilât için bk. Yavuz Sultan Selim'in oğlu Şehzâde Süleyman'a Manisa sancağını idâre etmesi için gönderdiği Siyâsetnâme, Enver Ziya Karal, Belleten, 1942, sayı 21 vd.; Ç. Uluçay, Saruhan'ı idâre eden şehzâdeler, maiyetleri ve devirlerinde yapılan eserlere dâir bir araştırma, Türk Tarih Kurumu yazmaları, s. 8, 66, vesîka 4). Diğer yandan, şehzâde Süleyman'ın burayı idâre ettiği esnâda oldukça geniş selâhiyetlere sâhip olduğu, meselâ, Kapu ağası Ali Ağa'ya Korucu çiftliğini mülk olarak verdiği, orayı idâreye başladığı sene, Manisa yakınındaki Bozköy zâviyesi şeyhi Muradoğlu Derviş İbrahim'i türlü tekâlif ve rûsûmdan muâf tuttuğuna dâir bir berat verdiği görülmektedir (Ç.Uluçay, ayn. esr., vesika 5 ve 8). Yavuz Sultan Selim Çaldıran seferine çıktığı sırada şehzâde Süleyman'ı Manisa'dan celp ile Edirne muhâfazasına bıraktığı gibi, Mısır seferine giderken de onu yine Rumeli memleketlerini düşmandan korumak vazifesiyle Edirne'de bulundurmuştu (…) Çorlu civârındaki sırt köyünde babasının vefatı üzerine Manisa'da bulunan şehzâde Süleyman'a sadrâzam Pîrî Paşa tarafından silâhtarlar kethüdâsı Süleyman tarafından silâhtarlar kethüdâsı Süleyman Ağa gönderilerek İstanbul'a dâvet edildi.

Daha önce Ferhad Paşa'nın bu yolda bir haber gönderdiği, fakat şehzâde Süleyman'ın, sadrâzamın dâvet ve işâretini beklediği ve ancak Pîrî Paşa ile vezir Ahmed Paşa'nın "fetret olmadan yetişesiz" diye haberleri üzerine yola çıktığı da nakledilir (krş. Rüstem Paşa, Tevârih-ı Al-i Osman, Üniv. Kütüp., nr. TY 2438, var. 180; Charles Ancillon, Histoire de la vie de Soliman second Empereur des Turcs, Rotherdam, 1706, s. 14). Şehzâde 30 Eylül 1520'de Üsküdar'a vâsıl olunca, sadrâzam divânı toplamış, orduya vefat hâdisesini anlatmış ve kendisi sür'atle Çorlu'dan İstanbul'a gelmişti. (1 Teşrin I.) 1520'da cülûs ve bi'at merâsimi İstanbul'da yapıldı ve aynı gün genç pâdişah mâtem elbisesi giymiş olduğu hâlde babasının nâşını karşılamak üzere Edirnekapısı'ndan çıktı. Fâtih câmînde namazı kılındıktan sonra da onun Mirza sarayı denilen yerde defnini, buraya türbe ile birlikte bir câmi (Sultan Selim Câmiî), imâret, muallimhâne ve Yenibahçe yakınında da bir medrese inşâsını fermân etti. (…) Pîrî Paşa'yı yerinde vezîr-i âzam bırakan Sultan Süleyman, kendisinin Saruhan sancak beyliğinde lalası bulunan Kasım Paşa'ya (Koca, Sâfî) vezirlik pâyesi tevcih etti. Bu suretle divanda ilk defa dört vezir bulunması (ikinci vezîr Mustafa Paşa, üçüncü vezir Ferhad Paşa, dördüncü vezîr Kasım Paşa usûlü ihdâs edildi. Pâdişah ihsânını yaptıktan sonra adlini ve hakkın tecellisine karşı hassasiyetini de ispat etti. Önce, babasının Tebriz'den sürüp getirdiği 600 evden mürekkep sürgünlere hürriyetlerini iâde etti. İsteyenlerin yurtlarına gitmekte, dileyenlerin de İstanbul'da kalmakta muhtar olduklarını bildirdi. Sonra, evvelce yasaklanan ipek ticâretinin, Osmanlı ve İran ülkeleri arasında ticâret kervanlarının serbest bırakılması, müsâdere edilen malların iadesi sağlandı ve bu suretle yapılmış olan haksızlık telâfi edildi. Diğer yandan, hakkında şikâyet vâki olan veya âsâyişsizliğe cür'et edenler de şiddetle te'dip olundu ki, bu arada Gelibolu sancak beyliği vazifesi ile Kapudan-ı deryâ bulunan Câfer Bey (Hûnî, "Kanlı" lâkabını taşıyordu), hakkında tahkikat yapıldıktan ve istediklerini katlettirerek mallarını zapt ettiği anlaşıldıktan sonra, idâm olunmuş, yerine Polak Mustafa Paşa getirilmiş, kezâ, bu sıralarda bazı evleri basarak zorbalık yaptıkları pâdişahın kulağına kadar gelen bazı silâhtârlar da şiddetle cezâlandırılmışlar ve yine reâya evlatlarını esir diye sattırdığı

hakkında divân-ı hümâyûna şikâyetleri gelen Prizrin beyi de, mahalline gönderilen bir çavuş mârifeti ile, te'dip olunmuştu. Bu adâlet örnekleri, Sultan Süleyman saltanatının hak, kanun ve nizâm devri olarak başladığının ispatları oldu ve bundan sonra da kanunsuz ve haklı sebebe dayanmayan hiçbir muâmele cereyân etmedi. Sebepsiz ve günahsız yere ümerâdan ve kadılardan, diğer mansıp sâhiplerinden hiç kimse mâzûl ve mağdur edilmedi. Bu yüzden bütün vazifeliler, adâlet ve hakkaniyet dâiresinde hareket etmekte, azilden korkmaktaydılar ve "mâzûl olursam bir dahi mansıp yüzün görmezem derlerdi (bu hususta Peçevî, Tarih, I, 16 v. Dd.'ında birço misâl nakletmektedir.).

Canberdi Gazâlî İsyânı (1520)

Cülûs senesinde Şam beylerbeyi Canberdi Gazâlî isyânı vuku buldu. Aslen Dalmaçyalı bir Slav esiri iken sonradan Tomanbay'ın ümerası arasına girmiş ve Şam emirliğine tâyin olunmuştu. Mısır seferi esnâsında Halep emîri Ha'ir'in delâleti ile Yavuz Sultan Selim'e itâtini arz eden Canberdi Gazâlî'ye, seferden dönüşünde onun tarafından Kudüs ve Gazze sancakları ile birlikte Şam eyâleti tevcih edilmişti. Ancak, kafasında dâimâ isyân fikri ve istiklâl arzûsu taşıdığı anlaşılan Gazâlî, Sultan Süleyman'ın cülûsunu müteâkip, her hâlde onun tecrübesizliğini hesaplayarak baş kaldırdı. Celâlzâde'ye göre (Tabakat al-mamalik va daracat al-masalik, Ü. kütüp, nr. TY 5997 var. 83), önce Suriye ve Filistin'i ele geçirmek, sonra Mısır'ı zapt etmek ve nihâyet hilâfeti ele geçirmek gibi büyük tasavvurları vardı. Derhâl Şam kalesini zapt ile nâmına hutbe okuttu, sikke bastırdı (Âli, Kunh al ahbar, basılmamış kısımlar, Üniv. Kütüp., var. 218). Arap ve Kürtlerden 15.000 kişi ile 800 kadar tüfenkendâzı başına topladı. Beyrut'u, kölelerinden biri vâsıtasıyla ele geçirdi. Cebel Lübnan'daki dürzileri isyân ettirmeğe çalıştığı gibi, Mısır beyi Ha'ir Bey'e mürâcâat ile onu da bu harekete katılmaya dâvet etti (Şam'daki Venedik konsolosunun raporuna atfen Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, V, 13). Ancak onun bu hareketini tasvip etmeyen Ha'ir Bey bir taraftan mektubu pâdişaha gönderdiği gibi, diğer yandan Canberdi Gazâlî'yi oyalamayı uygun buldu ve başarı kazanabilmesi için önce "kilîd-i Arab" mesâbesinde olan Halep'i ele geçirmesi gerektiğini ona telkîn etti ki, bunun üzerine Halep'e karşı taarruz vukû buldu. Bu esnâda Trablus, Hama ve Humus sancak beyleri de Halep'e çekilmiş ve Halep beylerbeyisi Karaca Paşa ile birlikte kuşatılan şehri müdâfâya başlamışlardı. Gazâlî'nin isyânı ve Halep'i kuşattığı İstanbul'da duyulunca (Teşrin I. 1520) onu tedibe üçüncü vezîr Ferhad Paşa, silâhtâr ve sipâhî bölükleri, 4.000 yeniçeri ve 200 top arabası ile, Anadolu, Rum ve Karaman beylerbeyileri kuvvetleri refakatinde, ma'mûr edildi. Diğer yandan, Şehsuvarzâde Ali Bey'in de Dulkadırlı Türkmen kuvvetleri ile derhâl Halep'e giderek şehri muhâsaradan kurtarması bildirildi. Ali Bey'in geldiğini duyan Canberdi Gazâli, Şam'a çekilmek zorunda kaldı ve Şam'da müdâfaa tedbirleri aldı ise de, bu esnâda serdar da Anadolu ve Karaman kuvvetleri ile yetişti. Şam civârında (…) vuku bulan çarpışmada (17 Kânûn II. 1527), Gazâlî kat'î bir yenilgiye uğradı ve kendisi ele geçirilerek katledildi. Bunun üzerine Şam etrafındaki Arap kabîleleri tamâmen inkiyat etti. Şam beylerbeyliğine Anadolu beylerbeyisi Ayas Paşa getirildi. Kudüs, Gazze Şafad sancak beyleri değiştirildi. Bu hareketi müteâkıp Gazâlî isyanından kendi hesabına bir fâide umduğu ve müsâit bir fırsat kolladığı anlaşılan Şah İsmail'in hareketlerini gözetlemek vazifesi ile Ferhad Paşa bir müddet Kayseri'de beklemek üzere

pâdişahtan bir emir aldı ise de, sonradan, umduğunu bulamayan şahın, Tebriz'i terkettiği duyulunca bu tedbire de luzûm görülmedi Âlî, ayn. esr., var. 219).

Belgrad'ın Zaptı (1521)

Kanunî Sultan Süleyman, Canberdi Gazâlî isyanının bastırıldığı haberi İstanbul'a geldiği sırada Macar Kralına karşı bir sefer açılmasına karar veriyordu. Zîrâ, Kral Lajos II. nezdine, bazı kaynaklara göre cülusunu haber vermek üzere, Âlî'ye göre de "haraç talebine" giden pâdişahın elçisi Behram Çavuş'un tahkîr ve idâm edildiği öğrenilmiş, kısaca Osmanlı Devleti ile olan ahdini bozduğu görülmüştü. Şüphesiz ki, Belgrad'ın çok tahkim edilmiş bulunmasının, Fatih Sultan Mehmed devrinde buraya karşı yapılmış bir teşebbüsün akîm kalmasının o zamandan beri Osmanlı umûmî efkârında uyandırdığı kuvvetli aksül'amelin de Sultan Süleyman'ın bu kararında bir te'siri olduğu ve meydana gelen bu son hâdiyesi, kendi devleti menfâtleri hesabına, değerlendirmek istediği düşünülebilir. Pâdişah bu ânî kararı tâkiben ilk hazırlıkları emretti (tefsilât için bk. Mad. Belgrad). (…) Niş ve Alacahisar istikametinde yoluna devam ederken hudût kumandanlarının katıldığı harp meclisinde, muhâsara stratejisi hakkında vezîr-i âzam Piri Paşa ve vezîr Ahmed Paşa'nın ileri sürdükleri tekliflerin münâkaşasını müteâkib alınan karar gereğince ilk olarak zaptı kararlaştırılan Böğürdelen kalesinin alınmasında hazır bulundu.

Sava üzerinde kurulan köprü inşâatına, günlerce bir çardak altında nezâret ederek, askeri teşvik etti. Bu sırada Koupenik (Koupinovo) kalesi hâkimi pâdişaha kalesini teslim edeceği yolunda bir haber göndermiş, fakat bunu sâdece zaman kazanmak için yaptığı anlaşılmıştı. Daha sonra Semlin (Zimony) ve daha başka kaleler zaptolundu ve 30 Ağustos'ta da Belgrad teslim alındı. Belgrad'ın fethine birçok tarihler düşürülmüştür (krş. Lütfi paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, s. 303). Sultan Süleyman iki gün sonra (27 Ramazan) kaleye giderek câmie tahvil edilen aşağı kilisede Cuma namazını kıldı (tafsilât için bk. mad. Belgrad ve krş. Tubero. De Turcorum origine moribus et rebus gestis Comentaris, Floransa, 1590, Frankfurt, 1603; F. Tauer, Histoire de la campagne du Sultan Suleyman I. Contre Belgrade en 1521, Prague, 1924; ayrıca bk. Ferîdûn Bey, Münşaât, Belgrad seferi menâzil-nâmesi, I, 507 v.d.).

Belgrad'ın fethini pâdişah memleketin bütün kadılarına oradan bir fetihnâme ile bildirmiş (1521 Eylül başları), sefer ve muhâsara hâdiseleri ve kalenin fethi bu nâmede edebî bir ifâde ile ve birçok âyet ve hadîsler ile süslenerek anlatılmış, bilhassa vezîrler ile vezîr-i âzamın büyük meziyetleri belirtilmiştir. Ayrıca Dulkadir hâkimi Şehsuvarzâde Ali Bey'e, vezir Ferhad Paşa'ya Belgrad fetihnâmeleri gönderen Sultan, kendilerinden de buna karşılık tebriknâmeler almıştır (krş. Ferîdûn Bey, Münşât, I, 515 v.d.). Diğer taraftan, pâdişah Venedik dojuna da Halil Çavuş adındaki bir elçi ile bu fetihnamelerden bu birimi göndermiştir ki elçinin 28 Teşrin I.'de senato tarafından merâsimle kabûl edildiğine dâir bilgimiz vardır (Marini Sanuto'dan naklen Hammer, ayn. Esr., V, 18).

Kanunî Sultan Süleyman Teşrin I. sonlarında ordu ile İstanbul'a döndü. Yolda iken küçük oğlu şehzâde Murad'ın ölümünü haber almış (Rûznâme, s. 514, 21 Şevval 927) avdetinden sonra da 9 yaşındaki şehzâde Mahmud adındaki oğlunun ve bir kızının vefatı vuku bulmuştur (Bostân, Süleyman-nâme, Ayasofya kütüp., nr. 3317, var. 32, 34; Hammer, ayn. Esr., V, 19).

Ragusa, Rus ve Venedik Elçileri ile Yapılan Antlaşmalar (1521)

Bu sırada pâdişah, kısa aralıklarla toplanan divân-ı hümâyûnlarda hükümdarlarından getirdikleri tebriknâmeleri takdime gelen Ragusa, Venedik ve Rus elçilerini kabûl etti. Ragusalılar Osmanlı memleketlerinden ihtiyaçları için zahîre satın almak müsâdesini sultandan almakta idiler. Kırım hanının mütemadî akınlarının tehditleri altında bulunan Rus Çarı Vasi'nin cülûs tebriki için gönderdiği elçiler, bu akınlardan şikâyetle bahsetmişler (elçi Tretiak, Moskova'dan 20 Haziran 1521'de hareket etmişti), genç pâdişah da Mehmed Giray Han'a Rusları rahatsız etmemesini tenbih eylemişti. (…) Rus çarı bu fırsatı kaybetmemek için derhal Jean Morozof adında yeni bir elçi göndererek Osmanlı Pâdişahı ile bir anlaşma akdini istedi, fakat daha fazla bir şey elde edemedi (tafsilât için bk. M. Karamsin, Histoire de l'Empire de Russie, trans. Trc. St. Thomas ve Jauffret, Paris 1820, VII, 129 v.d. 142 v.dd.). Bu sırada Venedik ile yapılan anlaşma ve eskiden verilmiş imtiyazların yenilenmesi daha mühimdir. Venedik balyosu Marco Memmo 30 maddelik bir ahid-nâme akdine muvaffak oldu (1 Kânûn I. 1521). Bu ahid-nâmede ticâretin serbestisi ve güvenliği belirtiliyor, her üç senede bir değiştirilmek üzere İstanbul'da balyos bulundurulması kararlaştırılıyordu. Kaçak köleler Venedik'e iâde olunacak, İslâmı kabûl etmiş bulunanlar için 1.000 akçe bedel verilecekti. Asîl esirlerin hürriyeti iâde olunacak. Deniz kazâzedelerine ilişilmeyecekti. Her kaptan, gemisinden sorumlu olacak, katiller ve diğer suçlular her iki tarafça karşılıklı olarak geri verilecekti. İki devlet tebeası arasındaki dâvalarda tercümanlar mahkemelerde hazır bulunacak, herhangi bir Venediklinin borcu için balyos hapsedilmeyecek, Venedik tüccarları balyosun müsâadesi olmadıkça Osmanlı ülkesinde seyahat edemeyeceklerdi. Venedik tebeasının verâsetine âit dâvaları balyos tarafından görülecek, Veneziklilerin Trablusgarp, Tunus ve Cezâyir gibi Berberî memleketleri ile ticâretlerine mâni olunmayacak, Venedik gemileri yalnız İstanbul'a girecekleri vakit gözden geçirilecek Gelibolu'da muâyene olunmayacaktı; Venedik cumhuriyeti Kıbrıs ve Zanta adalarına karşılık her sene biri 10.000, diğeri 500 dukalık iki vergi ödeyecekti.

Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk senelerinde yapılan bu ahid-nâme, bu hükümdarın daha sonraki devirlerinde diğer devletler ile aktedilen anlaşmalara esas olmuş gibidir (bk. aslının Venedik arşivinde, Capitulatio Sultani Suleimani… Per Marco Memmo başlığıyla, suretinin de Viyana arşivinde ve ayrıca Marini Sanuto'da olduğunu bildiren Hammer, V, 20, 276).

Rodos'un Zaptı (1522)

Saint Jean d'Hospitaliers veya Saint Jean de Jerusalem denilen şövalye tarîkatinin elinde bulunan Rodos adası, öteden beri Osmanlı Devleti'nin ele geçirmek istediği çok müstahkem ve

ehemmiyetli bir yerdi. Sultan Süleyman, Belgrad'ın fethini başardıktan sonra Osmanlı siyasetinin bu ikinci meseleini de halle teşebbüs etti. Fethi zarûrî kılan âmiller belli idi: 1) Rodos şövalyelerinin Osmanlıların Akdeniz ticâretini sekteye uğratması, 2) Hac seferlerini tecâvüzleriyle rahatsız edip aldıkları esirleri (ki bu sırada sayılarının 1.500'ü bulduğu tahmin edilir) adalarında angaryada çalıştırmaları, 3) Başta vezir Mustafa Paşa ile denizci Kurdoğlu Musliheddin Reis'in sultana telkin ve te'sirleri, 4) Şövalyelerin Mısır Memlûklerine ve Canberdi Gazâlî isyanlarına yardım etmiş olmalarının bilinmesi. Esâsen Şarlkent-François papalık-reform hareketleri mücâdeleleri ve Macaristan'ın iç vaziyeti, şövalyelerin yardım dâvetine karşı bunların hareketsiz kalmaları neticesini doğurduğu cihetle adanın alınması için şartlar da gayet müsâit bulunmaktaydı. Muhasaraya başlamadan önce Kanunî Sultan Süleyman şövalye tarikati reisi Villier de 1'ısl Adam'a bir mektup göndererek ona Belgrad'ın fethini bildirdi ve itâti kabûl ettiği takdirde hürriyetlerinin sağlanacağını ve mallarının taarruzdan masun kalacağını te'min etti. Fakat bunun müspet bir neticesi olmadı. Serdar ikinci vezîr Mustafa Paşa kumandasında Osmanlı donanması İstanbul'dan 4 Haziran 1522'de hareket etti. Pâdişah da Üsküdar'da otağını kurdu (18 Haziran). Buradan Marmaris körfezine doğru karadan hareket etti. (…) Aydın'a varınca Ferhad Paşa'nın, evvelce verilen tâlimâta tevfîkan, Şehsuvarzâde Ali Bey'i te'dip ettiği haberi geldi. Dulkadır hânedanından olan ve şimdiye kadar birçok hizmetleri görülen Şehsuvarzâde Ali Bey hakkında, idâresi altında bulunan Maraş-Elbistan havâlisinde ve diğer yerlerde keyfi hareketler yaptığı, istediklerini katl ile mallarını müsâdere eylediği yolunda bazı şikayetler geliyor, Celâl-zâde'ye göre, sefere gelmesi için pâdişahın yaptığı dâvete icâbet etmiyordu. Hattâ istikbâlini ilân etmek istediği hakkında bazı şüpheler de uyanmıştı (Ali Bey'in te'dibi hâdisesinin, Ferhad Paşa'nın beslediği kini ve garezi yüzünden vukû bulduğu hakkında bk. Mehmed Mazhar Fevzi, Haber-i sahih, İstanbul, 1293, V, 37). Böylece Marmaris körfezine yaklaşıldığı sırada serdardan, Rodos şövalyelerinin kaleyi rızâlarıyla vermeyecekleri haberi alınınca temmûz nihâyetlerinde Sultan Süleyman Rodos'a geçti ve muhâsaraya bizzat nezâret etti. Türlü safhalar arz eden ve uzun süren kuşatma esnâsında 24 Eylül'de vuku bulan umumî hücumun başarısızlığa uğramasında sorumluluğu Sultan, Ayas Paşa'da bulduğu gibi, serdarın da, o sırada vefat haberi gelen Ha'ir Bey'in yerine Mısır vâliliğine göndermek sûretiyle, muvâfakiyetsizliğine hükmetmiş oluyordu. Serdarlığa vezîr Ahmed Paşa'yı getirdi. Pâdişah arasıra Cem Sultan ve Santuroğlu bahçelerine, Eski Rodosluk ve Sünbüllük denilen mesîre yerlerine gidiyordu. Defterdar Abdüsselâm Bey ile Menteşe ve Karasi sancak beylerini, Okçu Sinan Bey'i kuvvetleri ile birlikte Eski Rodos'un yeniden binâ edilmesine me'mûr etmişti. Nihâyet kaleyi teslim müzâkereleri başladı. Kışın yaklaşması, muhâsaranın uzaması ve soğukların büyük zâyiâta sebep olması, pâdişahı, Üstâd-ı âzamın teslim şartlarını kabûle sevketmişti. 21 kânûn I.'de kalenin teslimi kararlaştı (teslim şartları için bk. mad. Rodos). 26 Kânûn I.'de Kanunî Sultan Süleyman Üstâd-ı âzamı huzûruna kabûl etti. Müteâkiben de kalede İspanyol burcunu, Saint Nicolas kalesini, Üstâd-ı âzamın sarayını gezmiş, câmie tahvil edilen Saint Jean kilisesinde Cuma namazını kılmıştı. Üstâd-ı âzam, Kânûn II. 1523'te 5.000 kişilik maiyeti halkı ile Girid'e hareket etti. Tarihçi Âli, Rodos'un fethi için söylediği bir kıt'ada fetih tarihini 929 olarak belirten bir tarih düşürmüştür. (Kunh al-ahbar, basılmamış kısımlar, var. 220). Pâdişah, Rodos'un idâresi ve müdâfaası hakkında gerekli tedbir ve kararları aldıktan, bütün kadılara, Kırım hanına, Mekke şerifine fetihnâmeler, komşu ve siyâsî münâsebâtta

bulunulan devletlere zafernâmeler gönderdikten sonra 2 Kânûn II. 1523'te Rodos'u terk ile Marmaris'e hareket etmiş ve Şubat iptidâlarında da İstanbul'a vâsıl olmuştu.

Rodos fethi münâsebetiyle gönderilen zafernâmelere Venedik mukabelede bulunduğu gibi, Şah İsmail de, cülûstan beri ilk defa olarak, tâziyet ve tebrik vecibesini yerine getirmiş, Rodos fethinden dolayı da memnunluğunu bildiren bir mektup ile bir elçi göndermişti (Rodos seferi esnâsında fethedilen diğer adalar v.b. hakkında ve tafsilât için bk. Tabîb Ramazan, Rodos fetih-nâmesi, Revan köşkü, nr. 1279; Celâl-zâde Sâlih, Rodos fetih-nâmesi, Nuruosmaniye, nr. 3170; Bostân. Süleyman-nâme, Ayasofya kütüp., nr. 3317; Âli, Fetih-nâme-i Rodos, Selim Ağa kütüp., nr. 757; Peçevî, Tarih, I; Bourbon, La Grande et merveilleuse et tres cruelle oppugnation de la noble cite de Rhodes imprime l'an 1526; Jacob Fontanus.

De Bello Rhodio; Rene Aubert, Abbe de Vertot, Histoire de l'ordre de Malte, 1726, Tercier, Memoire sur la prise de la ville et de l'ile de Rhodes en 1522, par Soliman II.; Memoires de l'Academie des Inscription, XXII; Feridûn Bey, Münşâat; I, 529, 540; Chalcondylas'a A. Thomas'ın ilâvesi. Paris, 1663. II, 457 v.dd.; Halil Hâlid, Rodos fethinde Sultan Süleyman'ın tedâbir-i siyâsiyesi, İstanbul, 1326; Hammer, göst. yer.).

İbrahim Paşa'nın Vezâreti (1523)

Kanunî Sultan Süleyman 1523'te sadrâzamı Pîrî Mehmed Paşa'yı tekaüt ederek yerine, o zamana kadar ki teâmüle aykırı olarak harem-i hümâyûnda odabaşı ve iç şâhinciler ağalığında bulunan İbrahim Ağa'yı, vezîr-i âzamlığa getirdi 27 Haziran 1523 bk. mad. İbrahim Paşa). Bu tâyin ve tercihe müteessir olan vezîr Ahmed Paşa (…) Mısır'a gönderildi. Ancak 30 Ağustos 1523'te Mısır'da Bulak'a vâsıl olan ve Mısır âyânı tarafından karşılanan Ahmed Paşa bir müddet sonra orada istiklâlini ilân ile hutbeyi nâmına okuttu. Para bastırdı, Mısır sultanlığını elde etmeğe çalıştı. Bu yolda Memlûkleri de, birçoklarına büyük menfâtler te'min etmek suretiyle kazandı. Kaledeki yeniçerileri bunlar vâsıtasıyla mağlup ederek memleketin hâkimi oldu (Kânûn II. 1524, Ahmed Paşa'nın hiyâneti ve isyânı İstanbul'da duyulunca, bazı tedbirlere başvuruldu ise de, bu hareketi bastırmağa, Ahmed Paşa'nın yanında Mısır'a gönderilen ve pâdişaha sâdık kalan Kadı-zâde Mehmed Bey Muvaffak oldu ve etrafına topladığı adamlarla onu İskenderiye taraflarına kaçırarak bir çarpışmada öldürttü ve başını pâdişaha gönderdi (930 1524, Ali, Kunh al-ahbar, var. 221; tafsilât için bk. Süheylî, Tarih Mısr al-Cadid, Müteferrika tabı, var. 53 v.dd.). Mâmafih bundan sonra da Mısır'da karışıklıklar ve ihtilâflar devam etti. Öyle ki, 1524 senesinin ilk bahar aylarında İbrahim Paşa'nın âhenk ve âsâyişi iâde maksadı ile, Mısır'a gönderilmesi gerekli görüldü. (…) (Ali, Kunh al-Ahbar, var 223).

Vezir-i âzamın Mısır'da bulunduğu sırada Sultan Süleyman'ı meşgul eden iki iç hâdise oldu. Bunlardan birincisi Ferhad Paşa'nın idâmıdır. Bir müddet önce Şehsuvarzâde Ali Bey'i te'dip eden, fakat sonra Anadolu'da ve bilhassa Rum eyâletinde birçok haksızlıklar ve zulümler yapan Ferhad Paşa hakkında pâdişaha şikâyetler geliyordu. Evvelâ, cezâ olarak vezirliği kaldırıldı ve Semendire

sancak beyliğine gönderildi. Bu suretle onun, hudut boylarında dolgun bir tahsisatla bulunmasıyla haksızlıklardan ve yolsuzluklardan uzak tutulacağı, yola geleceği umulmuştu. Bu yeni vazifesinden de şikâyetler gelip, izinsiz olarak İstanbul'a döndüğü duyulunca, av yapmak üzere Edirne'ye giden pâdişah tarafından oraya celp ve I Teşrin II. 1524'te idâm edildi.

İkinci hâdise, Sultan Süleyman'ın Edirne'den avdeti sıralarında (Mart 1525) yeniçerilerin oldukça büyük bir isyânının vukûdur. Öyle anlaşılıyor ki, vezir-i azamın aleyhtarlarının bu husuta tahrikleri vardı ve "vezîr-i âzamsız divan olmaz, olduğu takdirde asker zapt olunmaz" gerekçesi ile sadâret mührünün başka bir kimseye verilmesini istiyorlardı. Pâdişahın İstanbul'a avdetinden birkaç gün sonra bir kısım yeniçeriler bazı evleri ve bu arada İbrahim Paşa sarayını basarak yağma ve talana teşebbüs ettiler. Sultan Süleyman bizzat hâdiseyi incelemeye lüzum görmüş, Kâğıthâne kasrından sarayına gelerek, yapılan tahkikat neticesinde sorumlulukları görülen fesatçıların ve ele başıların ezcümle yeniçeri ağası Mustafa ile reis-ül-küttab Haydar Efendi'nin şiddetle cezalandırılmalarına emir vermişti. Aynı zamanda Mısır'da bulunan İbrahim Paşa'ya gönderdiği bir emirle de Mısır vâliliğine münâsip birisini bırakarak sür'atle İstanbul'a dönmesini bildirmişti. 15 Haziran 1525 Kahire'den ayrılan vezîr-i âzam da karadan ve yollarda birtakım idârî ve adlî icrâatte bulunarak eylül ortalarında İstanbul'a dönmüş ve yine büyük bir merâsim ile karşılanmıştır bk. Âlî, Kunh al-Ahbar, var. 224 v.dd.; Bostan, Süleyman-nâme, Ayasofya kütüp., nr. 3317, var. 73; Hammer, V, 46 v.dd.).

Mohaç Seferi (1526)

İbrahim Paşa'nın dönüşünden sonra pâdişah sefer hazırlıklarına girişilmesini emretmiş, ancak seferin hangi istikamete yöneltileceği açıklanmamıştı.

Tuna boylarında hudut hâdiseleri, küçük ölçüde savaşlar eksik olmuyordu. Hudut sancak beylerinden Yahya Paşazâde Bâli Bey'in, pâdişaha, bu tarafa sefer yaptığı taktirde Drava ile Sava nehirleri arasındaki Macaristan arâzisinin fethini vaat ve taahhüt ettiği biliniyor ve bu haber, Macar hudût kumandanı Tomori'nin casusları vâsıtası ile Macaristan'a da ulaşıyordu. Hâlbuki durumun gergin olduğu bu sıralarda (1525) Macar ordusundan ücretlerini alamayan birçok askerin Bâli Bey'in tarafına ilticâ ettiği de bir vâkıa idi. Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan'a karşı açtığı seferin, Mohaç muhârebesinin birço sebepleri, ezcümle Papalık ve Macaristan münâsebetleri, imparatorluk meclisinde cereyan eden siyasî müzâkereler, bunların yarattığı sebep ve âmiller, Lehistan münâsebetleri (Acta Tomiciana, Epistolae, legationes response, actiones, res gestae Sigismundi I. regis poloniae 1507-1548, Posen, 1852-1906, I-XII) gibi birço cepheleri olmakla berâber (tafsilât için bk. A. Mohaçsi Emlekköng Budapest, 1925) Fransa siyâsetinin Osmanlı pâdişahı nezdinde kazandığı nüfûz ve yaptığı telkinin büyük ehemmiyeti de tarihi bir gerçektir.

Şöyle ki: Fransa kralı François I. İmparator Şarlkente Pavia'da mağlûp ve esir düştükten (25 Şubat 1525) sonra annesi ve saltanat nâibesi Angouleme düşesi Louise de Savoie Kanunî Sultan Süleyman nezdine gönderdiği elçi vâsıtası ile, pâdişaha, mukaddes Roma-Cermen imparatorunun

gittikçe büyüyen kudret ve nüfûzunu kırmak ve yarattığı tehlikeyi bertaraf etmek üzere Fransa ile ittifak teklif etmekte idi. Bu ilk elçi ve haber İstanbul'a ulaşmadı ise de, aynı senenin sonlarında (kânûn I. 1525) bir başka elçi Jean Frangipanı İstanbul'a gelmeğe muvaffak oldu ve biri François'nın, diğeri annesinin olmak üzere iki mektubu pâdişaha getirdi. Testa'ya (Recueil des Traites de la Porte Ottomane, Paris, 1864, I, 3) göre, Kanunî Sultan Süleyman, evvelce gönderilen Fransız elçisinin Bosna'da kaybolması ile ilgili olarak Bosna sancak beyini İstanbul'a getirmiş ve Frangipani'ye de Macaristan'a bir sefer yapmak suretiyle Fransa kralına müessir bir yardımda bulunacağını kuvvetle vaat etmiştir. Elçi avdetinde Madrit muâhedesi ile esâretten kurtulmuş olan François'ya Sultan Süleyman'ın vaadini bildirmiş, o da pâdişaha minnet ve şükranını ifâde eden bir teşekkür mektubu göndermişti (tafsilât için bk. Baron de Testa, ayn. esr., s. 6; mektubun Latince aslı için bk. Champollion-Figeac, Captivite de François I'er, Paris, 1847; Charriere, Negotitations de la France dans le Levant, Paris, 1848, 1). Fransa elçisinin İstanbul'da bulunduğundan 2 Şubat 1526 tarihli raporunda bahseden Venedik balyosu Piero Bragadino, pâdişahın elçiye altın işlemeli bir hil'atla 10.000 akçe verdiğini bildirmektedir. (Marini Sanuto'dan naklen Hammer, V, 50). Gerçekten Frangipani, Kanunî Sultan Süleyman'a Şarlkent'e karşı karadan ve denizden yapılacak bir taarruz neticesinde François'nın kurtarılabileceğini söylemiş, aksi takdirde iki garplı hükümdarın sulh yapacağını ve imparatorun Avrupa'nın yegâne hâkimi kesileceğini ilâve etmişti. Pâdişah, öyle görünüyor ki, Venedik elçisinin de fikrini aldıktan sonra bir mektup ile (1 Şubat 1526 tarihli bu mektup Charriere, ayn. esr.'dedir) Fransız kralını, harpte hükümdarların başlarına her türlü şeyin gelebileceğini ifâde etmek suretiyle teselli etmiş ve elçiye de Şartlkent'e karşı biri İtalya sâhillerine, diğeri Macaristan'a olmak üzere iki cepheden hareket edeceğini bildirmişti. Kemal Paşazâde de Mohâc-nâme'sinde bu konuda bilgi verdiği ve seferin sebeplerini zikrettiği yerde (Pavet de Courteille, Histoire de la Campagne de Mohaçz, Paris, 1859, s. 24 v.dd.) İspanya hükümdarının esâretinden kurtarılması husûsunda pâdişaha teveccüh eden Fransa kralına verilen vaadin mühim bir rolü olduğunu bildirir ve Fransa kralının pâdişaha sunduğu arîzanın meâlini verir.

Pâdişah, François'nın, bir taraftan Osmanlı Devleti'ni kendi dâvası lehine kazanmaya çalışırken, diğer yandan Avrupa'daki itibârını kaybetmemeğe çalıştığından, yâni Osmanlılar ile anlaşmak istediğini gizlediğinden habersiz olarak, ona kuvvetle yardım vaadini yapıyordu. Nitekim sadrâzam İbrahim Paşa birkaç sene sonra, bu meselenin gerçek mâhiyetini, İstanbul'da Ferdinand'ın elçilerine açıklamış, Fransa kralının mahviyetkâr bir şekildeki mürâcaatı üzerine pâdişahın Venedik'le bir ittifak yaptığını, Venedik donanmasının İspanyollara karşı harekete geçtiği sırada Osmanlı ordusunun da Friuli kıt'asından geçerek Milano'ya karşı teşebbüse girişmeği tasarladığını, bu tasavvurun gerçekleştirilmesi için Macar kralına bir elçi göndererek serbest geçiş hakkı istediğini, fakat kral Lajos II.'un bu teklifi reddettiğini, bunun üzerine sefer istikametinin tâyininde bir müddet tereddüt gösterildiğini, bilâhare François'nin esâretten kurtularak pâdişahın lûtfuna teşekkür etmesi, hastalığı olmasa bizzat gelip pâdişahın ayaklarını öpeceğini bildirmek suretiyle minnettarlığını ve şükranını ifâde eylemesinden sonra Macaristan'a karşı ordu sevkettiğini söylemişti (Jurisich ve Lamberg adındaki Avusturya elçilerinin 1530'da hükümetlerine gönderdikleri raporlar için bk. Gevay Antal,

Urkunden und Actenstücke zur Geschichtde der Verhaltnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte in XVI. u. XVII. Jahrhunderten, Wien, 1838-1842, I c. I-III; ayn. mll., Urkunden und Actenstücke zur Geschichte von Ungarn im letzten Drittel des Jahres 1526. Wien, 1845; Hammer, V., tür. yer. Gerek Fransız siyasetinin bu suretle telkin ve te'siri, gerek Belgrat'ın fethinden sonra da devam eden hudut hadiseleri ve karşılıklı akınlar (tafsilat için bk. Engel, Istavafy ve diğer kaynaklara atfen Hammer, V, 53 vd.) Mohaç seferinin siyasî ve askerî sebepleri ve mukaddimesi sayılabilir. Sefer kararı daha kış aylarında verilmiş, pâdişah, 932 senesi safer ve rebiülevvel aylarında (Kânûn I. 1525, Kânûn I. 1526) Rumeli ümerâsına ısdâr ettiği fermanlarda, kuvvetleri ile birlikte ilk baharda Sofya sahrâsında toplanmalarını ve müteâkip emre intizar eylemlerini, her tarafa ulaklar gönderilerek sefere hazırlanmalarını bildirmişti (…).

Ordu büyük bir nizam ve disiplin içinde yürüyüşe geçti. Pâdişah ekili tarlalara girerek hayvan otlatmayı, reâyânın hayvanlarını ellerinde almalarını şiddetle yasaklamış ve bu gibi hareketlere cür'et edenlerin idâmla cezâlandırılmalarını emretmişti. Yol boyunca vuku bulan tek tük hâdise ve suçluların cezâlandırılması için ciddiyetini gösteriyordu (kşr. Feridûn Bey, ayn. esr. Ruznâme, s. 554 v. dd. 28 Recep'te ve 19 Şâban'da geçen vak'alar). Yine yol boyunca yer yer pâdişahın ordusuna, evvelce vazifelendirilen kuvvetler iltihak ediyor, beyler-beyi ve sancak beyleri el öpüyorlardı.

Kanunî Sultan Süleyman bayram merâsimini Belgrat'ta yaptı ve müteâkiben ordu ile birlikte Sirmiye ovasına geçti; Salankamen, Petervaradin ve diğer kalelerin zaptında bulundu (tafsilât için bk. Peçevi, Tarih, s. 86 v. dd.). Petervaradin'in fethini müteâkip (…) Kanunî Sultan Süleyman bu kale etrafındaki köylerin yakılmaması, yağma ve tahrip edilmemesini emretti. Zîrâ, kale müdafîleri teslim olacakları yolunda bir haber göndermişlerdi. Osek (Osseg, Esseg, Eszek) kalesine gelince (30 şevval 932) "Pâdişah azmi Budin'dir deyu orduda nidâ olundu" Feridûn Bey, Münşat, I, 560, Rûz-nâme), Pâdişah Drava nehri üzerine kurulan köprü inşâtında da bulunduktan ve buradan geçildikten sonra, ordu Mohaç sahrâsına doğru ilerlemeye başladı. Osek'in işgali ve Drava'ya köprü kurularak Budin'e doğru yürünmesi, Mohaç muhârebesinin doğrudan doğruya başlangıcı sayılabilirdi. Macarlar için pâdişahı ve Osmanlı ordusunun durdurmak, Tuna nehrinin geçmeğe teşebbüs etmemeleri karşısında, ancak Drava'dan sonraki tabîi müdâfaa hattı olan ve onun 40 km. kadar şimâlinde bulunan Karasu'da (Krasica=Krasso) mümkündü.

İki nehir arasındaki bataklık ve çamurlu arâzi harp harekâtına o mevsimde müsait değildi. Macar kralı 20 Temmuz'da Budin'den ayrılmış ve 6 ağustos'ta ancak Tolna'ya vâsıl olmuştu. Yanında 4.000 kişilik bir suvâri kuvveti vardı. Burada başkumandanı sayılabilecek olan Nodor Bathory Istvan onu bekliyordu. Yapılan müzâkere sonunda Nador'un Osseeg'e doğru gönderilmesi kararlaşmış ise de, Kral Lajos II. beraber bulunmadıkça hiç kimsenin Bathory ile ileri gitmek istemediği anlaşılmıştı. Macar ordusu hep birlikte zarûrî olarak cenûba doğru, Osmanlı ordusunu karşılamak üzere hareket etti. İşte bu esnâda Macar kumandanı Tomory'nin Mohaç ovasında karargâh kurduğu ve burada pâdişahın ordusunu karşılamak kararı verdiği görüldü. Bu arada Macar kralı Erdel voyvodası Zapolyai Janos'a

evvelâ Eflak voyvodası ile birlikte Osmanlı ordusuna arkadan hücum etmesi haberini göndermiş, sonra da en kısa zamanda kendisine mülâki olmasını emretmişti.

Osmanlı ordusu şimâle doğru ilerlerken, harp yürüyüşü yapıyor, fakat aynı zamanda mum donanması ile de bir şenlik havası yaratıyordu. Kanunî Sultan Süleyman, mükemmel casus teşkilâtı vâsıtası ile Kral Lajos'un her taraftan yardım istediğini ve beklediğini biliyordu. Bu sebepten bu savaşın ünlü kumandanları olan Bâli Bey ile Husrev Bey'e, Hırvatistan'dan gelecek ve son dakikada Macar ordusuna büyük hizmette bulunabilecek bir yardıma kumandaları altındaki kuvvetler ve akıncılarla mâni olmalarını emretmişti. Onlar da münâsip yerlerde bekliyorlardı. 29 Ağustos'ta Türk ordusu Mohaç ovasının hâkim yüksek noktasına geldi (…). (Rûz-nâme-i Süleymanî, göst. yer.). Diğer yandan ordunun bütün ümerâsını bir harp meclisine dâvetle Husrev Bey kumandasında dümdarı teşkil eden ihtiyar akıncıların da bu müzâkerede hazır bulunmalarını arzu etti (…).

Pâdişahın otağa, sonradan Hünkâr tepesi ve bugün de Satorhely (çadır yeri mânâsına) denilen tepede kurulmuştu. Ümerâ sancaklarını açmışlardı. Sultan Süleyman her alayın durduğu yere gidip, her sancağın dibinde ellerini kaldırıp duâ etmekte ve gözlerinden yaş dökülmekteydi. Bunu gören bütün ordu yerlere kapanıyor, pâdişahın uğruna canlarını feda edeceklerine yemin ediyordu (tafsilât için bk. Peçevî, Tarih, s. 91 v.d.; Osmanlı ordusunun tertibi ve harp nizâmı hakkında ayrıca bak. Kemal Paşazade, Mohaç-nâme, s. 91 v. dd.; Menâzil-nâme, göstr. Yer.; Âlî, ayn. esr., var. 228 v.dd.). Macar ordusu iki muhârebe safına ayrılmıştı. İlk saf, merkez, sağ ve sol cenahlara ayrılmıştı. Arkadaki saf birbiri arkasında dört koldan mürekkepti ve aralarında kral da bulunuyordu. Pâdişahın savaşı ertesi gününe bırakmasına karşılık, Macar ordusu 29 Ağustos'ta harp nizâmına geçer geçmez, kendilerine güvenen büyük bir çoğunluğun arzusu ile derhal taarruza karar verdi. O devirde Macar ordusu için en kat'i harbi kazanacak askerî sınıfın suvâri olduğu ve bütün harp tâbiyesinin bu sınıfın harp şekline göre tespit edildiği düşünülürse atlı kuvvetlerin tek stratejisi ise taarruz olacağına göre bu kararları tabî idi. Macarların hücûma geçtiği haberi üzerine pâdişah İbrahim Paşa'yı Rumeli kuvvetleri ile ilk safta bu hücûma karşılamaya me'mûr etti ve bundan sonra Türk ve Macar suvârileri arasında şiddetli çarpışmalar başladı.

Macar zırhlı suvârisinin hücûmu çok şiddetli idi. Savaş bir müddet değişik safhalar gösterdikten ve bir aralık Rumeli sipâhileri geriledikten sonra harbin neticesi üzerine müessir olan Husrev ve Bâli beylerin bulundukları yerden çıkıp Macar ordusunun yan ve gerilerine taarruzları, sonra da Türk topçusunun hep birden mermilerini düşman üzerine yağdırmaları kısa zamanda galibiyeti sağladı. Kesin bir imhâ savaşı neticesinde o gün guruba kadar Macarlardan 20.000 piyâde ve 4.000 suvâri maktul düştü. Kral Lajos ile belli-başlı kumandanlar da maktuller arasında idi. Osmanlı ordugâhında zafer şenlikleri sabaha kadar sürdü ve ertesi gün Sultan Süleyman vezirleri ve ümerâsı ile birlikte muharabe meydanını temâşâ etti.

12 Eylül'de Budin'e vâsıl oldu. Şehrin anahtarlarını bir heyet kendisine yolda (Földvar'da) takdim etmişlerdi. Burada on gün kaldı, kralın sarayında ikamet etti; bu esnâda idrâk edilen kurban bayramı

ile birlikte zafer bayramı şenlikleri ve eğlenceler tertip ediliyordu, vezîr-i âzam ile birlikte şehri de temâşâ etti ve Tuna üzerine bir köprü kurdurarak Peşte yakasına da geçti.

Her taraftan aman dileyen Macarlar Budin'e akın ediyordu. Bunlardan "raiyet olmağa rağbet" gösterenlerin bir kısmı İstanbul'da Yedikule semtinde, bir kısmı da Selânik'te iskân edilmişlerdir. Diğer taraftan kralın hazînesinde ve cebehânesindeki bazı eşya da gemilere yüklendi. Bunlar arasında Herkül, Diyana ve Apollon'un tunç heykelleri de vardı.

Getirilen iki büyük şamdan Ayasofya Câmîî'nin mihrabının iki tarafına konuldu (krş. Ullein Reviczky, Souvenirs Hongrois en Turquie, Budapest, 1943). Peşte'de pâdişah Macar asilzâdelerinden bazılarını kabûl etti ve kendilerine Erdel voyvodası Zapolyai Janos'u Macar kralı nasbedeceğini vaat etti. (…) Padişah Peşte'den 27 Eylül'de hareket etti.

Anadolu İsyânları (1526-1528)

Macaristan'a sefer yapıldığı sırada Anadolu'da bir isyân hareketi oldu. Süğlün Koca adında birisi ile başlayan ve ertesi senelerde devam eden bu karışıklıkların başlıca iki sebep ve âmile dayandığı anlaşılmaktadır. Bir kısmı içtimaî-iktisadî, diğer kısmı da dinî mezhebîdir (…).

Süğlün Koca ile oğlu Şah Veli adındaki câhil Türkmenler ve Zünnûn adlı diğer bir Türkmen babası bu isyânın elebaşıları idi. (…) Süğlün Koca'nın etrafında toplanan Türkmenler bir baskın neticesinde bu tahriri yapanları öldürmüş, civar köyleri de basarak kendilerine zorla uydurdukları kimseler ile birlikte Sivas'a yürümüşlerdir. Süğlün Koca ve taraftarlarına karşı ilk harekete geçen Karaman beylerbeyi Hurrem Paşa, Kayseri civârında Kurşunlu belinde yaptığı çarpışmada mağlup olmuş, kendisi ile birlikte ümerâdan birçoğu maktûl düşmüştür. Âsiler, bunun üzerine Tokat taraflarını ele geçirmişlerdi. (…)

Diyarbekir beylerbeyi Hüsrev Paşa kendi eyâleti kuvvetleri ile âsi Türmen kabîlelerini tenkil ettiler. Elebaşılar ve Zünnûn halife de bu arada maktûl düştü; âsiler dağıldı. Ertesi sene (1527) Adana taraflarında da isyânlar görüldü. Bu harekette Şiîlik tesiri hissolunmaktadır. Adana sancağına bağlı Berendi nâhiyesinde Tonguz Oğlan adında birisi ile Tarsus sancağında Ulaş nâhiyesinde Yenice Bey adında bir kişi 600 kadar taraftarı ile isyân sancağını kaldırmış ve yağma hareketine koyulmuşlardı (Âli, var. 235; Peçevî, I, 117 v.d.). Gerek bu isyânı, gerek yine de bu sırada Adana'ya bağlı Kara İsâlu cemâatinde olup kendisini Şah Halîfe diye ilân eden ve bütün Kara İsâlu aşîretini kendi tarafından toplamaya muvaffak olan Veli Halîfe adında birini isyânını Adana hâkimi Ramazanoğlu Pîrî Bey bastırmış, elebaşıların tamâmen cezâsını verdiğini pâdişaha bildirmişti (Mart 1527).

Aynı sene zarfında Karaman'da daha büyük mıkyasta bir isyân çıktı. Şiîlik yer yer nüfûz etmiş ve göçebe Türkmen aşîretleri arasında, içtimaî ve iktisadî şartlarıda müsâit bulduğu için, birço taraftar kazanmışı. Bir kanun ve nizam devri bütün ciddiyeti ile uygulanmakta olduğundan sıkı kayıtlar altına girmek, kendileri için ağır saydıkları mükellefiyetlere bağlanmak, serazâd yaşayan bu göçebe

aşîretleri hoşnut etmiyordu. Bu isyânın elebaşısı da Kalenderoğlu yahut Kalender Şah denilen ve soyu Hacı Bektaş Veli'ye bağlanmak istenen bir kimsedir (Peçevî, ayn. esr., s. 120). (…) Bunların kuvvetlerinin 30.000'i bulduğu öğrenilince, bizzat vezîr-i âzam İbrahim Paşa bu isyânın bastırılmasına pâdişah tarafından memûr ve serdar nasbedildi. Aldığı türlü tedbirler ile ezcümle, Dulkadırlı Türkmenlerinin boy beylerini kendi tarafına kazanarak, Şamlu ve Karacalu Türkmenlerini âsilerden ayrılmalarını sağladı, bazısına timarlar verdi. Dulkadırlı Türkmenlerini Kalenderoğlu isyânına katılmalarının asıl sebebini iyi bilen yâni, birçolarının timar ve yurtluklarının ellerinden alınıp hass-ı hümâyûna ilhak olunduğuna vakıf olan vezîr-i âzam bu suretle yanlış hareketleri kısmen tashih ediyordu. Boy beyleri, muhtelif Dulkadirli kabîlelerinin Çiçeklu, Akçe Koyunlu, Masadlu, Bozuklu boylarının itaatlerini tekeffül edince, Kalender isyânının taraftarları azaldı ve son darbe ile gaile bertaraf edildi (Bostân, ayn. esr., var. 101 v.dd.; Âlî, göst. yer.: Peçevî, göst. yer.). Bu isyânların sonuncusu, Kalender oğlu isyânından bir sene kadar sonra, yine Adana bölgesinde vaki olan ve kızılbaşlık ile ilgili bulunan Seydî ve İnciryemez denilen kimselerin çıkardığı gailedir. Üzeyr sancağı beyinin kardeşi olan Seydî başına kızıl bir serpuş giyerek yağma ve tâlân hareketlerine girişmiş, Berendi nâhiyesini ve Ayas kasabasının yaktıktan sonra İnciryemez adındaki şakî ile de birleşerek bu havâlide karışıklıklar yaratmışlardı. Razamanoğlu Pîrî Bey bu isyânı da bir taraftan pâdişaha haber vermiş, diğer yandan bizzat harekete geçmiş ve isyânın elebaşılarını yakalayarak idâm etmişti (Mart 1528; bk. aynı kaynaklar ve Hammer, ayn. esr., tür. yer; Lutfi Paşa, ayn. esr., s. 331). (…)

Macaristan Meseleleri ve Siyâseti (1527-1529)

Belgrad'ın fethinden ve Mohaç zaferinden sonra, Macarların elinde bulunan diğer mühim hudût kalesi Jajeza'nın da fethi gerekiyordu. Zâten bu kale etrafındaki halk, yavaş yavaş, Bosna sancak beyi Gâzi Husrev Bey'in de akıllı ve adâletli siyâseti sâyesinde, Osmanlılar tarafına geçmiş ve refahlarını Türk hâkimiyeti altında görmüşlerdi. Gâzi Hüsrev Bey pâdişahın kat'î emrine uyarak bu kale bölgesini abluka altında tutuyordu. Kânûn I. 1524'ten itibâren 18 ay kale abluka altında kaldı. Nisan 1252'den sonra ise, abluka muhâsaraya çevrildi. Jajeza kalesinin ve burasının merkezi olan Banlığın (Bansag) da mukadderâtı Mohaç'ta belli oldu. Zaferden sonra mukavemetin faydasız ve başarısız olacağını anlayan müdâfiler Gâzi Hüsrev Bey'e burayı teslim ettiler (1527) ve bunun müteâkip bu havâlideki birçok kale ve bu arada Pozsega (Pojega), Modrus ile Dalmayça sâhillerindeki Urana (Vrana) Kanunî Sultan Süleyman'ın hâkimeyetini tanıdı. Bunlardan Pojega bir sancak merkezi oldu. (…)

Mohaç meydan muharebesi ile Macaristan'a karşı askeri harekât bitmiş, fakat siyâsi harekât başlamıştı. Macar tacına ve krallığına iki nâmzet, iki rakip vardı. Bunlardan biri, pâdişahın Peşte'de iken Macar büyüklerine hitâben ve onların arzularını tervieen Macar Krallığına nasbını vaat ve iltizâm ettiği Erdel, Transilvanya voyvodası Zaployai Janos'tur. Diğeri de verâset ve anlaşmalar yolu ile Macar krallığında hak iddia eden Habsburg hanedanından Viyana arşidükü Ferdinand'dır. İç mücadelenin başlangıcında Zapolyan daha kuvvetli görünmekte idi. Bunun için birtakım siyâsi, içtimai ve iktisadi sebepler yanında ruhi bir âmil daha mevcut idi nitekim asırlardan beri Macar halkını ruhunda yaşayan ve menşe'lerinin ve kültürlerini şarktan gelme olmasına telmihen İskit ruhu veya İskit

hareketi denilen bir milli cereyânın Zapolyai'nin şahsından en müşahhas mümessilini bulmuş olması gösterilebilirdi. Nihâyet, Mohaç savaşından bir kaç ay sonra bu zât millî kral seçilmişti. Fakat bu intihabı, birçok hukukî şekil noksanlığı ve siyâsî görüşleri veya menfâtleri açısından uygun görmeyenler vardı ve bunlar çok geçmeden karşı bir hareket ile, başka bir Macar şehrinde Ferdinand'ı Macar kralı seçiyorlardı. İş, böyle bir rekabet hâlini alınca, her iki rakip mücâdeleye ve mücâdelelerinde dış yardım aramağa başladı. Zapolyai bu masatla evvelâ, Fransa, İngiltere, Papalık ve Habsburg aleyhtârı Alman prenslerine başvurdu. Fakat bunlardan müspet bir netice elde edemedi. Üstelik Ferdinand zamanını daha iyi kullanarak ve büyük bir ordunu başında Macaristan'a gelip (1527) rakibini mağlûp edince, Erdel'e çekildi ve sonra da Lehistan'a sığınmak zorunda kaldı. Zapolyai, yabancı bir memlekette bulunmakla beraber meşrû kral olduğu hakkındaki telakkîsini muhâfaza ediyordu. Erdel'de bulunduğu sırada Kanunî Sultan Süleyman'na yardım istemeğe karar vermişti. Venedik Gojundan daha önce de bu yolda bir tavsiye almıştı.

1527 baharında Regensburg'da toplanan imparatorluk meclisinden Osmanlılara karşı yardım istemiş ve hattâ Tuna-Sava nehirleri boyundaki kaleleri geri almayı teklif etmişse de, memleketini ve krallığı kaybedince, hâlet-i ruhiyesinde büyük değişiklik olmuş ve İstanbul'da, pâdişah nezdinde yardım reca etmek ve müzâkerelerde bulunmak üzere, bu kararında bellibaşlı âmillerden biri olan Jerome Lasczky adında bir diplomatı göndermişti (teşrin II. 1527). Bu zat, gelir gelmez, o sıralarda dış münâsebetlerde vukuflu bir müşâvir olanak kendisinden faydalanılan ve sâdece Venedik hükûmetinin bir mümessili değil, Macaristan meselelerinde de mutabassıs gibi tanınan Aloisio Gritti ile münâsebet kurmağa ve onun vâsıtası ile de evvelâ vezîr-i âzamın teveccühünü kazanmağa muvaffak ve sonra da bizzat pâdişahın iltifâtına mazhar olmuştu.

Ancak, Lasczky'ye ilk görüşmelerde gerçek durum ve Osmanlı Devleti'nin bu meseledeki tutumu açıkça anlatılmıştı (Bel, Apparatus ad historiam Hungariae, Posonii, 1753, s. 159'da; Actio Hyeronimı Lasczky opud Turcam nomine regi, Katona'dan naklen krş. Hammer, V. 77 v.dd.). Elçiye önce iyice çıkışıldıktan sonra, yapılan müzakerelerde Osmanlı Devleti'nin ve pâdişahın Zapolyai'yi himayesi altına almaya rıza gösterdiği anlaşıldı. Kanunî 27 Kânûn II. 1528'de onu huzuruna kabul ederek cevaben, "metbuunun sadakatini memnuniyetle kabul ediyorum. Şimdiye kadar krallığı fiilen onun olmamıştır. O hükûmet, fesih ve kılıç hakkıyla benimdir. Fakat bana intisap ettiği için mükafat olarak Macaristan'ı ona terkettikten başka Avusturya'ya karşı onu himaye edeceğim". dedi. (krş. Katona'dan naklen Hammer, V, 79 v.d.). Ferdinand, Zapolyai'nin teşebbüsünden ve Lasczky'nin memuriyetindeki başarısından haberdar olmuş, o da, pâdişah nezdinde derhal bir elçilik heyeti göndermişti. Hobordansky Janos ile Sigismond Weichselberger'den mürekkep olan bu heyet 29 Mayıs 1528'de İstanbul'a gelmiş, fakat, pâdişah tarafından kabul edilmediği gibi, vezirlerle olan müzakerelerden de hiçbir netice elde edememişti (krş. A. Gevay, Legatio Joannis Hoberdamcz et Sigismondi Weichselberger ad Solimanum I. İmparatorem turcarum issu Ferdinandi I. regis Hung. Boh. etv. Obita anno MD XXVIII, Wien, 1827; ayrıca bk. Peçevi. ayn. yer., s. 130 v.d.).

Viyana Seferi (1529)

Elçiler ile yapılan müzakerelerden ve daha önce Zapolyai'nin elçisine yapılan vaatten sonra, Avusturya'ya karşı bir sefer açılması kaçınılmaz bir hal almıştı. Sefer kararı verilince pâdişah, ilk iş olarak vezir-i azam İbrahim Paşa'yı o vakte kadar alışılmamış geniş selahiyetlerle teçhiz eden ilgi çekici bir berat ile serdarlığa getirdi. (…)

Kanunî Sultan Süleyman bundan sonra vezirler, devlet erkanı ve bütün kapu kulu ile birlikte 10 mayıs'ta İstanbul'dan hareketle Edirnekapı'dan çıkarak ilk merhale olan Halkalıpınar'a kondu. Ordunun mevcudu 200.000 kişiden fazla olup 300 topu vardı. (…)

Yol boyunca yine tam bir zapt-u raptın hakim olması, hiçbir yolsuzluk ve adaletsizliğe teşebbüs olunmaması için dikkat ve itina gösteriliyordu (Rûz-nâme, Münşâat, s. 569). 19 Ağustos'ta Macaristan'a girildikten sonra Zapolyai pâdişahın huzuruna kabul edildi. Kendisine daha İstanbul'dan bir nâme-i hümayun gönderilmiş, bütün kuvvetleri ile gelip orduyu hümayuna iltihak etmesi, zahiresinde, mühimmat ve ihtiyaçlarında hiçbir sıkıntı çektirilmeyeceği bildirilmişti. (…)

Zapolyai huzura girince pâdişah ayağa kalkmış ve 3 adım ilerleyerek ona elini öptürmüştü (krş. Rûz-nâme, s. 570; Peçevi, ayn. esr. s. 133). Pâdişah ordu ile birlikte Budin önlerine geldiği sırada 3 Eylül 1529'da Ferdinand'a kaçırılmak istenen Macar mukaddes tacı, Bali Bey tarafından ele geçirilmiş ve pâdişaha teslim edilmek üzere getirilmiş bulunuyordu. Henüz Ferdinand kuvvetleri elinde bulunan ve Avusturyalı kuvvetler tarafından müdafaa edilen Budin'in muhasarası sadece 5 gün sürdü ve büyük çapta bir savaş olmadan, içindekilerin hayatlarına dokunulmamak şartıyla kale pâdişaha teslim olundu. Pâdişah 6 gün Budin'de kaldı.

Bu müddet zarfında mühim hadise, Zapolyai Janos'un, sekbanbaşı ve Gritti (Beyoğlu) marifeti ile çadırından alınarak kral sarayına getirilmesi ve burada Macar tahtına oturtulması, bir de, eski Budin'de (obuda) toplanan divan-ı hümayunda, Ferdinand ile karşılaşmak üzere Viyana üzerine gidilmek kararının alınmasıdır. Pâdişah, 50 neferle bir sancak beyini Budin'de muhafız bıraktıktan sonra bir konak ilerden giden İbrahim Paşa'yı takiben Viyana'ya doğru ilerledi. Yolda alınan esirlerden, Viyana'yı 20.000 piyade ile 2.000 süvarinin müdafaa edeceği, Ferdinand'ın da yukarı Avusturya'ya çekildiği öğrenildi (Pessel ile Labach'tan naklen Hammer, V, 87), 27 Eylül'de Viyana önüne vasıl olan Sultan Süleyman'ın otağ-ı hümayunu Simmering köyünde kuruldu ve muhasara kuvvetleri gereken yerlere yerleştirildi. Viyana'nın müdafaası Nicolas de Salm ile von Roggendorf'a tevdi olunmuştu (diğer kumandanlar ile müdafaa terbibatı için bk. Hammer, göst. yer; Viyana Kalesinin tasviri için bk. Peçevi, ayn. esr., s. 136).

Viyana'ya karşı yapılan birkaç hücum şiddetli mukavemet gördükten ve 12 teşrin I.'deki Karintiya kapısı ile Ocaklar kapısı arasındaki surlara karşı girişilen yürüyüş ve hücum da akim kaladıktan sonra yapılan bir harp meclisinde, muhasaraya devam için artık mevsimin müsait olmadığı, erzakın azlığı ve yağmurlar ile soğukların şimdiden başlaması sebebiyle harekatın daha fazla uzatılmasında güçlükler bulunduğu görüşülmüş, şimdiye kadar yapılan akınlar esnasında düşmana

verdirilen hasarın Ferdinand'a kafi bir ceza olacağı, bununla beraber iki gün sonra son bir hücum yapılarak bunda da muvaffakiyet hasıl olmadığı takdirde, muhasarayı kaldırmağa karar verilmişti.

Rûznâme bu son hücumun yapılmadığını söylerse de, Macar ve Avusturya kaynakları bunun yapıldığını, ancak şiddetli mukavemet karşısında uzun sürmediğini bildirmektedir (Feridun Bey, Münşaât, I. 574; tafsilat için bk. Ali, ayn. esr., var. 243 v.dd.; Peçevi, ayn. esr., s. 137 v.dd.; Hammer, V, 90 v.dd.; ayrıca bk. Kupelvieser, Die Kömpfe Österreichs mit den Osmanen, Wien, 1899; F.A. Behrhaur, Suleiman des Gesetgebers Tagebuch auf seinem Feldzugnach Wien, Wien, 1858) (…).

Pâdişah ordu ile birlikte kânûn I. ortalarında İstanbul'a döndü (…). 1530 sonbaharında Ferdinand İstanbul'a bir elçilik heyeti gönderdi. Nicolas Jurisics ve Josephe de Lamberg adlarındaki bu elçilerin vazifesi, Osmanlı Devleti ile bir barış anlaşması yapmaktı. (…)

Diğer taraftan Avusturya arşidükü Ferdinand ile barış yapılabilmesi için pâdişahın ve Divan'ın istediği asgari şartlar, Ferdinand'ın Macaristan'dan vazgeçip, orada henüz elinde bulunan kaleleri teslim etmesi, Zapolyai'ye ihsan olunan Macar krallığını rahat bırakması, bir de imparatorun İspanya'ya çekilerek bu işlere karışmaması idi. Bu hususlarda bir anlaşma olmadı ise de, pâdişahın huzuruna kabul edilmeleri hakkındaki dilekleri yerine getirildi ve 17 Teşrin II.'de mutantan bir merasimle saraya gelerek pâdişah tarafından vezirler, kazaskerler, defterdarlar ve nişancının hazır bulunduğu divanda huzura kabul olundular. Bu toplantıda Lamberg ve Jurisics barış hakkındaki arzularını pâdişaha arz ettiler (tafsilat için bk. Hammer, V, 104 v.dd.). İstanbul'da bu müzakereler cereyan ederken, Ferdinand, Budin'i muhasara ettirmiş ise de, kale, Türkler ve Macarlar tarafından müştereken müdafaa edilmiş, Bosna ve Semendire beylerinin imdat göndermesi üzerine de muhasarayı yapan Rogendorf çekilmek zorunda kalmıştı.

1532 Seferi (938 Almanya Seferi)

Kanunî Sultan Süleyman 1530 sonbaharında avlanmak üzere Bursa'ya gitmiş ve dönüşünde, Budin'in muhasaradan kurtarıldığı haberini almıştı. Bununla beraber Macaristan meselelerini almıştı. Bununla beraber Macaristan meseleleri yine ön planda idi ve o tarafa pâdişahın yeni bir sefer açacağı anlaşılıyordu. Mahmisi Zapolyai'nin Avusturya, Çek ve Almanlar tarafından tanınmaması kah Budin'i muhasara suretiyle, ya da başka şekillerde düşmanlıklarını sürdürmeleri, hamisi olan Sultan Süleyman'ın ise, bu halden üzülerek, vaadi gereğince, kral nasbettiği Janos'u bütün kudretiyle himayeyi lüzumlu saydığı bir vakıa idi. Ancak, Ferdinand'ı destekleyen ve imparator tacı giymekle beraber, sadece, İspanya kralı olarak kabul edilen Şarkent'in müsavi bir düşman gibi telakki edilmesi, bu seferin "İspanya kralı kasdına" ve "Almanya seferi" olarak tesmiyesine sebep oluyordu. Bir sene öncesinden mutad hazırlıklar yapılmış, o sırada İstanbul'a gelen Polonya ve Rus elçileri ile dostane münasebetler takviye edilmiş ve Rumeli beyler-beyliği yine ilaveten vezîr-i azâm İbrahim Paşa'ya tevcih olunmuştu. Pâdişah 25 Nisan'da 100.000'den fazla bir kuvvetin başında olarak İstanbul'dan hareket etti. (…). Pâdişah Niş'te iken (13 haziran) Ferdinand'ın yeni elçileri ordugaha geldi. Yine kont

Lamberg ile kont Nogarola'dan mürekkep olan bu elçilik heyetine verilen talimat, kısa bir müddet önce Vişegrad'da Zapolyai ile Ferdinand arasında yapılan mütarekenin uzatılmasını sağlamaktı. Kanunî Sultan Süleyman, Macaristan'ı Ferdinand'a terki kabul ettiği taktirde, ödenecek para hususunda senevi hediye namı ile 25.000 dukadan 100.000 dukaya kadar bir meblağ teklif edebileceklerdi. (…)

Rinçon'un elçilik vazifesi ve pâdişaha arzı hakkında bizim kaynaklarımız sükut ederlerse de, Fransa kralının ona, Sultan Süleyman'ı ve Osmanlı ordusunu seferden geri çevirmeğe çalışma yolunda bir talimat verdiği anlaşılmaktadır. (…)

Ordu Sirmiye kıt'asında ilerlediği sırada, Kanunî Sultan Süleyman nezdine Perenyi Peter adındaki Macar asilzadesi de geldi. Bu sırada Macar beylerini çoğu Zapolyai tarafında görünmekle beraber Perenyi, Lefaivre'in kaynaklarına göre (Albert Lefaivre, Les Magyars pendant la domination en Hongrie, Paris, 1902, I, 59), şahsi mülahazalar ile doğrudan doğruya pâdişahın teveccühünü kazanmak istemiş ve bazı ümitler beslemişti. İki seneden beri Gritti vasıtası ile İstanbul'da müzakeler yapıyor ve kendisin Osmanlılara bağlı bir prens haline getirecek bir ferman elde etmeye çalışıyordu. Bu maksatla birço hediyeler, yaptığı yağmalardan aldığı ganimet hisseleri ve birço esirler göndermişti. Bunlara güvenerek 600 kadar adamı ile Essek'te ordugaha gelmiş ve ümit ettiği prensliği pâdişah tarafından kendisine tevcihini beklemişti. Fakat, Kanunî Sultan Süleyman, bu esnada Zapolyai'yi tutmakta birço faydalar görüyordu. Bu sebeple ona teveccüh göstererek kabul etmiş, ancak kendisin takip etmesini ve kararını beklemesini emretmişti. Ali (ayn. esr., var. 249) ise, onun krallık ümit eden dıştan dost, içten düşmanla beraber bir kimse olduğu anlaşıldığından tevkif edildiğini bildirmekte, ancak müteakiben Zapolyai'nin tavassutu ile serbest bırakıldığı görülmektedir (bk. Peçevi, ayn. esr., s. 100; Hammer, V, 113). Ferdinand'ın memleketine girildikten sonra, sırasıyla Egerszeg, Siklos kaleleri pâdişaha itaatlerini arz etmiş, Belovar, Berzence (Köszeg) ve diğer birço kaleler de ele geçirilmiştir (bk. Rûz-Nâme, Feridun Bey, Münşaât, s. 577 v.dd.; Peçevi, göst. yer.). (…)

Ferdinand savaşa davet edilmişti (Katona'dan naklen Hammer, göst. yer, bk. Hammer, ayn. esr. V, 118). Pâdişah, bu arada tercüman Yunus Bey ile Venedik dojuna gönderdiği nâmede (bk. Hmmer, V, 123 v.d. ve 321) imparatorun korkaklık göstererek savaşa cesaret edemediğini ve kendisinin birço kaleleri teshir eylediğini bildiriyordu. Sultan, Filibe'de divan-ı hümâyûnu toplayarak Kırım hanları ve hanzâdeleri arasındaki ihtilafları kesin bir şekilde halletti ve Kırım hanlığını kendisi ile birlikte sefere gelen ve birço yerlerde yararlığı görülen Mengli Giray-oğullarından Sahib Giray Han'a tevcih etti (tafsilat için bk. Ali, ayn. esr., var. 252 v.d.; Peçevi, ayn. esr., s. 171). Yol boyunca pâdişahın uğradığı şehirlerde donanma ve şenlikler yapıldığı gibi, İstanbul'a muvasalatını (18 Teşrin II. 1532) takiben de beş gün beş gece şenlikler oldu. Mart 1533'te Valide Sultan Hafsa Hatun'un vefatı vuku buldu ve zevci Sultan Selim'in türbesine defnedildi. Aynı zamanda büyük şehzade Mustafa'ya 20 yük akçe tahsisatla Saruhan sancağı verildi (krş. Tabakat al-mamalik, göst. yer., var. 189; Bostan, ayn. esr., var. 142).

Osmanlı-Avusturya Anlaşması (1533)

Pâdişah İstanbul'a gelirgelmez Ferdinand yeni bir elçilik heyeti için müsaade istemişti. O sırada Safevi İran ile bir savaş ihtimali mevcut olduğundan, bu istek uygun karşılanmıştı. (…) Kanunî Sultan Süleyman tarafından da kabul olunan elçi sadece bir müterake elde edebildi ve pâdişah ona bu mütarekenin bir barışa çevrilebilmesinin ancak Ferdinand'ın itaat âlameti olmak üzere Esztergom (Gran) kalesinin anahtarlarını kendisine göndermesi ile kabil olabileceğini bildirdi. Bu ilk şart yerine getirildikten ve bu arada kraliçe Maria'nın (Mohaç savaşında ölen Layos'un zevcesi ve Ferdinand'ın hemşiresi) elçisi Cornelius Dupplicius Sehepper de İstanbul'a gelerek, Şarlkent'ten bir mektup getirdikten sonra, 22 Haziran'da bir anlaşmaya varıldı. Buna göre Ferdinand, Macaristan'da halen nerelere malik ise, oralar elinde kalacaktı. Pâdişah, Ferdinand ile Zapolyai'nin kendi aralarında kararlaştıracakları hal şeklini tasdik etmek hakkını muhafaza ediyordu. Gritti her ikisinin arasındaki hududun tespitine memur olacaktı. (…)

Böylece 1533 Osmanlı-Avusturya anlaşması gerçekleşti.

Irakeyn Seferi (1534/1535)

Avusturya ile anlaşma yapıldıktan sonra Kanunî gözlerini şarka çevirdi. Koyu Sünni bir hükümdar sıfatı ile, Rafizi addolunun Şiî İranlılara karşı mücadeleyi vazife saymakta idi. Şah İsmail'in oğlu yeni Safevi hükümdarı Tahmasp'ı tebrike lüzum görmemiş, sadece bir tehditnâme göndermişti. (…)

Bazı hadiseler Kanunî'nin şarka sefer kararı vermesine amil oldu. Bunlardan birincisi Bitlis hanı, Kürt ümerasından ve XIII. yüzyıldan beri bu bölgede hükümran olan Şeref hanlar sülalesinden Şeref hanlar sülalesinden Şeref Bey'in Yavuz Sultan Selim zamanında tanıdığı Osmanlı hakimiyetinden sıyrılarak şaha ilticası idi. İkinci sebep Azerbaycan hakimi Ulama Hanın, Şah Tahmasp'dan yüz çevirip Kanunî Sultan Süleyman'a tabiiyetini arz etmesi hadisesidir. Bu zat, Köszeg muhasarasından önce huzura kabul edilerek, 20 yük akçelik tahsilatla Hısn Keyfa ve Bitlis hakimliğine tayin olunmuştur (Bostan, ayn, esr.; Peçevi, s. 175). Üçüncü ve daha mühim bir sebep ise, Safevilere tabi Bağdat'ın valisi Zü'l-Fikar Han'ın pâdişaha Bağdat'ın anahtarlarını göndermesi idi.

Bu şehir islâm milletleri ve hükümdarları için büyük bir ehemmiyet taşıyan bir yerdi ve Kanunî Bağdat gibi bir şehrin kendisine teslim edileceği manasına gelen böyle bir harekete lâkayt kalamazdı. İbrahim Paşa yine serasker unvanını alarak 27 Teşrin I. 1533'te İstanbul'dan Bitlis'e müteveccihen hareket etmişti. Pâdişah da ilk baharda yola çıkacaktı (bk. mad. İbrahim Paşa; Zikredilen vekayinâmeler ve ayrıca Tayyip Gökbilgin, Arz ve raporlarına göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn seferindeki ilk tedbirleri ve fütuhatı, Belleten, 1957, nr. 83). İbrahim Paşa şark hudutlarında bazı kaleler fethettiği sırada, defterdar İskender Çelebi ile aralarının açılması ve orduda ikilik zuhûru üzerine dedikodular çoğalmış ve herkes "şaha şah gerekmiş" diye söylemeğe başlamıştı (Ali, ayn. esr., var. 257; Peçevi, ayn. esr., s. 178). Bununla askerin, pâdişahın ordusunun başında

bulunmamasından şikâyet ettiğini anlayan İbrahim Paşa vaziyeti İstanbul'a bildirmiş ve sultan da İstanbul'dan hareket etmiştir (10 Haziran 1534). (…)

29 Eylül'de divanı toplayıp insanlarda bulunduktan sonra pâdişah ordunun kısm-ı küllîsi ile birlikte Zengân yolu ile Sultaniye'ye hareket etti. Serasker pîşdâr, kapukulu kuvvetleri ile pâdişah ortada ve Karaman kuvvetleri de dümdar idiler. Kızılbaş beylerinin, otağ-ı hümâyûnu basacakları yolunda alınan bir haber üzerine tedbirli bir şekilde hareket ediliyordu, sırasıyla Türkmen köyü, Kablantı gediği denilen dar bir geçit, Kızılözen menzillerine konuldu ki, bu sonuncusu Irak-ı acem ile Azerbaycan'ın hududu itibar edilmekte idi (Tafsilat için bk. Menâzil-nâme, Münşâat, göst. yer.; Nasuh Matrakî, Beyan-ı menazil-i sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han, Üniv. Kütüp., nr. TY 2295 var. 35; A. Gabriel, Les etapes d'une compangne dans les deux Irak d'apres un manuscrits turc du XVI siecle).

Bu arada Gilan hakimi malik Muzaffar, otağ-ı hümayuna gelmiş ve Kanunî'ye tabiiyetini arz etmişti. 13 Teşrin I.'de Sultaniye şehrine vasıl olan pâdişah, Şah Tahmasp'ın ric'at haberini almış, Dulkadirli hanedanından Mehmed Bey de Safevilerden kaçarak pâdişaha dehalet etmişti. Pâdişah 17 teşrin I.'de, Ebher kasabasında iken kar yağmış, güçlükler artmıştı. Hemedan'a giden dağ yolu, büyük müşkilat arz ediyordu. Bundan sonra da güçlükle ilerleyebilen pâdişah Sa'dabad, Dinever konaklarını geçmiş, diğer yandan serdar da, bu mevsimde yanlış bir yol seçtirdiğini ileri sürdüğü defterdar İskender Çelebi aleyhinde Sultan Süleyman'a telkinlerde bulunmuş ve onu azlettirmeğe muvaffak olmuştu (bk. mad. İbrahim Paşa). (…) Bağdat'ı teslim almış, birkaç gün sonra da Sultan Süleyman şehre girerek doğruca İmam-ı Azam türbesine giderek ziyaret etmiştir (bk. Rûz-nâme, göst. yer.; Ali, ayn. esr.; Lutfi Paşa, ayn. esr., s. 350 v.d.; bk. mad. Bağdat). Kânun I.'in ilk günlerinde pâdişah Bağdat'ta kışlamayı kararlaştırdı. (…)

Kanunî, ordunun Bağdat kışlağında geçirdiği 4 ayı, bütün bölgeyi tahrir ettirmek, devletin diğer yerlerinde cari olan timar ve zeamet usulünü buraya da teşmil ederek, yeni fethedilen bu bölge idaresini adilane esaslara bağlamakla geçirdi. (…)

2 Nisan'da pâdişah ordu ile birlikte Tebriz'e doğru hareket etti. Ayrılmadan önce de Bağdat muhafazasına gerekli kuvvetleri ve ilk beylerbeyini bıraktı. Kışın Şah Tahmasp'ın Tebriz'e geldiği öğrenildiği cihetle, İstanbul'a dönmeden önce bir defa daha Azerbaycan'ın baş şehrine gidilmesi uygun görülmüştü. Bu defa şimale doğru, Süleymaniye, Kerkük istikametinde arızasız bir yol seçildi. Bu yol üzerinde ehemmiyetli sayılan Hamir dağı aşıldıktan sonra, Leyhan ve Gökyurt konakları da geçildi. Bu sırada Ulama Han'dan ulaklar gelerek, Şah Tahmasp'ın Van kalesi üzerinde çekildiği ve şahın kardeşi Sam Mirza'ının da pâdişahın yanına gelmek üzere olduğu haberini getirdiler tam bu sırada (26 Mayıs 1535) Fransa kralının Kanunî'ye gönderdiği üçüncü elçi Jean de La Foret geldi (bk. E. Charriere, Negoti-ations de la France dans le Levant, I, 255). Fransa kralı, elçisi vasıtasıyla, Barboros Hayreddin Paşa'nın gönderdiği mektubu aldığını bildirerek memnuniyet ve şükranlarını ifade ettikten sonra, La Foret'nin teklif edeceği ahidnâmenin kabulünü ve imparator hariç, papa da dahil

olmak üzere bütün Avrupa hükümdarlarını bu ahidnâmeye kabul olunmalarını reca etmekte idi. Elçi, pâdişahı Fransa kralı ile birlikte imparatora karşı harp yapmaya iknaya memurdu. La Foret, Kanunî'den böyle bir harp hazırlıklarına sarf edilmek üzere 1.000.000 altınlık bir yardım isteyecek, Osmanlı donanmasının Sicilya ve Sardunya'ya karşı gönderilmesini reca edecek, Fransa'nın şarkta eskiden beri haiz olduğu ticaret imtiyazlarını devamına çalışacaktı. (krş. Charriere, ayn. esr., I, 258 vd.; Baron de Testa, ayn. esr., I. 29 v.d.).

Fransız elçisi iyi kabul gördü ve pâdişah ile birlikte İstanbul'a geldi ve müteakip senenin başlarında istenilen ahidnâmeyi elde etti. Ordu Meraga'ya gelmeden önce, Sarucakamış menzilinde Ustaclu Han'ın bir elçisi (eşik ağası) gelmiş ve efendisini huzura kabulünü reca etmiş ise de, bu recası kabul edilmemiştir (22 Haziran; krş, Münşaat, Rûz-nâme, s. 594). Pâdişah ordu ile birlikte Meraga'dan sonra Sa'dabad'a ve sonra Tebriz'e vardı (1 Temmuz 1535). Bu sırada, şahın ikinci bir elçisi geldi, daha sonra da, Tahmasp'ın kardeşi Sam Mirza gelerek pâdişaha iltica etti. Burada pâdişahın, divan-ı hümayun'un teşekkül tarzında bir değişiklik yaptığı anlaşılıyor. Buna göre, sadece Rumeli beylerbeyisi her zaman divana katılacak, Anadolu beylerbeyisi ancak gerekli hallerde divana iştirak edecek, diğer bütün beylerbeyiler ise, divanda hariç kalacaklardı (krş. Ruz-nâme, s. 595).

Pâdişah, Tebriz'den İran içine doğru bir müddet ilerledi. Zengan, Sultaniye yolu ile Dergüzin'e kadar gitti, buradan 7 Ağustos'ta dönerek ayın yirmisinde tekrar Tebriz'e vasıl oldu. Celal-zade'ye göre, Şah Tahmasp'ı takip etmek üzere ilerlemeye sebep Ulama Han olmuş, avdet ise, şahın yeni bir elçisinin recası üzerine vuku bulmuştu. Kanunî Tebriz'den Venedik dojuna Bağdat'ın zaptını bildiren fetihnâme gönderdi (bk. Hammer, V, 159). Ordunun başında olarak pâdişah 27 Ağustos'ta Tebriz'den hareketle batıya doğru Merend-Hoy yolu ile ve burada Şems-i Tebrizi'nin makamını ziyaretten sonra Erciş-Adilcevaz taraflarına geldi. Ahlat konağında iken Ulama Paşa'yı Van üzerine gönderdi. Daha sonra Tatvan-Bitlis yolu ile Diyarbekir'e (28 Teşrin I.), 24 Teşrin II.'de Halep'e vasıl oldu. Birkaç gün kaldığı büyük merkezlerde mukaddes mahalleri, kale ve meşhur camileri ziyaret ediyordu. 6 Kânûn I.'de Antakya, 15 kânûn I.'da Adana ve ayın 23'nde de Konya'da bulundu. İstanbul'a muvasalatı tarihi ise, 8 Kânûn II. 1536 günüdür (bk. Menazil-nâme, Feridun Bey, Münşaat, s. 596 v.dd.). (…)

Vezir-i azam İbrahim Paşa'nın İdamı (1536)

Bu ahid-nâme vezîr-i azâm İbrahim paşa zamanında yapılan anlaşmaların sonuncusudur. 14 seneden beri vezîr-i azâm bulunan İbrahim Paşa, pâdişahın kendisine göstermiş olduğu itimat ve teveccühü kötüye kullanmağa başlamış görünmektedir. Bu sebeple sarayda bulunduğu bir gece pâdişahın emriyle boğdurulmuştur (tafsilat için bk. mad. İbrahim Paşa ve Celal-zade, Tabakat al-mamalik, va daracat al-masalik, göst. yer; Ali, ayn. esr., var. 264 v.d.; Solakzade, s. 492).

Akdeniz Meseleleri

İdam edilen Makbul İbrahim Paşa'nın yerine vezîr-i azâmlığa Ayas Mehmed Paşayı getiren Kanunî Sultan Süleyman, bundan sonra Akdeniz meseleleri ile daha fazla meşgul oldu. Pâdişah,

Koron'un amiral Andres Doria tarafından zaptından ve kendisi İran seferine çıkmadan önce, Akdeniz'deki kuvveti ve şöhreti her tarafa yayılmış olan Barbaros'a kendisini doğrudan doğruya Osmanlı Devleti hizmetine almak niyeti ile, haber göndermiş ve böylece devletin bütün deniz kuvvetlerini onun kumandası altında toplamak istemişti. (…)

Kanunî Süleyman Irakeyn seferinden döner dönmez Barbaros Hayreddin Paşa'ya yeni vazifeler verdi ve kendisine kapudan paşalık da tevcih ederek, İtalya'da Polya (Otranto) sahillerine gitmesini emretti.

Avlonya seferi (1537)

Bu sırada Venedik Devleti ile münasebetlerin bozulmağa yüz tuttuğu görülmekte, İbrahim Paşa'ının vezîr-i azâmlığı zamanında, çok düzgün ve dostane olan münasebetlerin, onunu İstanbul'da, Gritti'nin de Macaristan'da katillerinden sonra nazik bir safhaya girdiği anlaşılmaktadır. Ayas Paşa'nın bu mevzudaki barışçı tutumu (bk. mad. Ayas Paşa), Akdeniz vaziyetini iyi bilen ve Venedik siyasetinin iki yüzlülüğünü çok iyi anlamış bulunan Barbaros Hayreddin Paşa'nın askeri ve siyasi görüşü karşısında, Kanunî'nin nezdinde, zayıf kalıyordu. Cezayir beyler beyisinin cenkçi temayüleri, deniz savaşlarından ganimet ve şeref elde etmek emelleri yüzünden Venediklilerin en küçük deniz hareketlerini bir husumet alameti telakki ettiği düşünülebilirse de, son senelerde Venedik hükümetinin birço harp sebepleri hazırlamış bulunduğu da umumiyetle kabul olunmaktadır (bk. Hammer, V, 180 v.dd.). Pâdişah, İstanbul'da Fransız ve Ragusa elçileri ile müzakerelere cereyan ettiği sırada, tercüman Yunus bey'e Venedik'e göndermiş ve ahid-nâme hükümlerine riayet edilmesini talep etmiş ve elçiyi, imparatora karşı, Venedik'in François I. ile ittifakı için teşviklerde bulunmakla vazifelendirmişti. Yunus Bey aynı zamanda Osmanlı ordu ve donanmasının da hazır bulunduğunu ima edecekti. Halbuki Kanuni ile dostluk münasebetlerinin devam ettirmek kadar, François I. ve Şarlkent arasındaki muhasamatta da tarafsızlığını korumak isteyen Venedik devleti sadece, Yunus beye iyi kabul göstermekle kalıp barışçı niyetlerini teyit etmiş, fakat Habsburglar aleyhine tasarlanan ittifaka girmek teklifine yanaşmamıştı. Venedik, anlaşıldığına göre, Türklerin karada daha kuvvetli olduklarını düşünerek onların, Adriyatik'te deniz savaşına girmektense Macaristan'a ordu sevkini tercih edeceklerini sanmakta idi. O sırada balyos Tomaso Mocenigo'ya, hemen İstanbul'a giderek Irakeyn seferinin başarı ile neticelenmesinden dolayı dojin tebriklerini Sultana arz eylemesi, birkaç Venedik gemisinin zaptolunmasından, Venedik'in Şam bölgesine gönderdiği malların gümrüğünün arttırılmasından, Balyos'un mektuplarını kendisine verilmemesinden ve anlaşmalara aykırı diğer hallerden dolayı şikayette bulunması, Venedik senatosu tarafından emrolunmuştu. Pâdişahın da iradesinin aldıktan sonra Ayas Paşa'nın, bu meselelere bir çare bulunacağı hakkında teminat vermesi, Venedik senatosunda Osmanlı limanlarında mevcut büyük hazırlıkların Tunus yahut Napoli üzerine olacağı yolunda bir ümit uyandırdı.

Fakat, Venedikin dostluğuna Kanunî'nin artık itimat etmemesi, Fatih Sultan Mehmed zamanında Polya memleketinin zaptedilerek sonradan kaybedilmesinin bu sırada tekrar hatırlanması ve

pâdişahın da, bu yeri tekrar ele geçirmek arzusu vb. tesiriyle yedinci seferi hümayun olan Avlonya seferi (Korf seferi) açıldı ve pâdişah da 17 Mayıs 1537'de iki şehzadesi, Mehmed ve Selim beraberinde olduğu halde İstanbul'dan hareket etti (krş. Ali, var. 266; Peçevi, I, 195). Vezir Lutfi Paşa ise, donanma serdarı olarak Barbaros Hayreddin Paşa ile birlikte bir hafta önce büyük bir donanma ile Akdeniz'e müteveccihen İstanbul'dan denize açılmıştı. O zamana kadar bu derece büyük bir donanma görülmemişti. Memleketin her tarafından bu maksatla 30.000 kürekçi getirilmişti (Katib Çelebi, ayn. esr., s. 49), 14 haziran 1537'de Samakov sahrasına varan pâdişah ve ordu buradan Üsküp'e geçti ve 29 Haziran'da Elbasan kalesi civarına kondu. Bu arada Irakeyn seferi esnasında itaatini arz etmiş olan Gazi Han'a Luristan beyler beyliği tevcih edildiği gibi, Zapolyai Janos'un elçisi de huzura kabul edildi.

Pâdişah Temmuz başlarında Avlonya'ya varmıştı (bk. Feridun Bey, Müşaat, Rûz-nâme, I, 598 v.dd.). O sırada Andera Doria, 10 kadar Osmanlı gemisinin eşya yüklü olarak İskenderiye'den geldiğini haber almış ve Barbaros'un da yokluğundan faydalanarak bunları ele geçirmiş ve yakmıştı. Padişah ise, Mısır'dan gelen diğer zahire gemilerini getirmeye ve korumaya kapudan-ı derya'yı 60 gemi ile gönderiyor, vezir Lutfi Paşa'yı da Polya sahillerine karşı harekete memur ediyordu.

Gerçekten Lutfi Paşa donanma gemileri ile Polya yakasına varıp birkaç kale basmış, bunları tahrip ile esir ve ganimetler almıştı. Otranto kalesi ve diğerleri itaatlerini arz etmişler, akıncılar da bir ay kadar bu bölgede dolaşmışlar bir hayli esir getirmişlerdi (bk. mad. Lutfi Paşa ve historia de Guazzo'dan naklen Hammer, göst. yer; Katib Çelebi, ayn. esr. Göst. yer). Barbaros da zahire gemilerini getirirken Krofu önünde Venedik donanmasını görmüş, Polya sahillerinden dönen Lutfi Paşa ile buluşarak zahire gemilerini Preveze'ye götürmüştü. Pâdişah henüz Venedik'e harp ilan etmemişti. Bazı deniz hadiseleri dolayısıyla iddialarda bulunmak üzere tercüman Yunus bey'in tekrar Venedik'e gönderildiği esnada taarruza uğraması, hakaret görmesi, diğer yandan Andrea Doria'nın, Venedik amirali Jerome Pesaro'ya hitaben aralarında gizli bir ittifak olduğu şüphesi uyandıracak tarzdaki mektubunu kasten Türk gemicilerinin eline geçirtmesi ve bu suretle Venedik'i tarafsızlıktan ayrılarak Osmanlı kuvvetlerinin Venedik'e taarruzunu sağlamak istemesi Avlonya seferini Venedik'e çevrilmesine amil oldu. Kanunî Korfu'nun muhasarasını ferman etti.

Pâdişahın Avlon'daki ikameti sırasında vezir Mustafa Paşa, asi Arnavutluk bölgelerini te'dibe me'mur olmuş ve vezîr-i azâm Ayas Paşa'nın da iltihakı ile bu vazife başarılmıştı. Korfu'nun fethi kararlaştıktan sonra ise, Lutfi Paşa büyük bir topçu kuvveti ile birlikte 25.000 kişilik bir orduyu adaya çıkarmaya me'mur eldildi. Katib Çelebi'ye göre, bu asker, gemiler ile bir buçuk mil uzunluğunda bir köprü kurularak adaya geçirilmişti, bunlara sonradan Ayas ve Mustafa paşalarla diğer ümeranın ve akıncıların da kuvvetleri katıldı (Ağustos 1537). Adanın köyleri tahrip edildiği ve kaledeki Venediklilerin de müdafaaya hazırlandıkları esnada pâdişah otağ-ı hümayun ile 26 Ağustos'ta Avlonya'dan cenuba hareket ederek Korfu adası karşısındaki Bastia iskelesinde karargahını kurdurdu (eylül iptidası), Kanunî, kale kumandanını teslime davet etti ise de, cevap alamadı ve pâdişah, büyük kayıplara uğranması ve bu arada bir top mermisinin dört mücahidi şehit etmesi üzerine bir mücahit kulunu böyle

bin kaleye vermem" diyerek, etrafındakilerin ısrarına rağmen, muhasaradan vazgeçti (tasfsilat için bk. Ali, ayn. esr., var. 268 v.dd.; Peçevi, s. 198; Hammer, V, 185 v.dd.; Katib çelebi, ayn, esr., s. 50). Çağdaş bir tarihçinin, Kanunî'nin bu teşebbüsünden esas itibarıyla pek memnun olmadğı, herşeyden evvel de François I. ile olan ittifakının bu esnada tatbik mevkiine konulabileceğine kani bulunmadığı, vezîr-i azâm Ayas Paşa'nın askeri ve stratejik kabiliyetine pek güvenemediği hakkındaki görüleri (krş. Renzo Sertoli Salis, Muhteşem Süleyman, Türk, Trc. Ş. Turan, Ankara, 1963, s. 153) ihtiyat kaydıyla telakki edilebilir. Fransız kralının bu sırada kaçamaklı hareket ettiği ve bunun da pâdişahın gözünden kaçmadığı doğru ise de, Ayas Paşa'nın kifayetsizliği hususunda bir kanaat taşıdığına dair en küçük bir işaret yoktur.

Kanunî Sultan Süleyman otağ-ı hümuyaun ile 24 Eylül'de yola çıkıp Manastır, Ostrova, Selanik, Serez, Kavala, Ferecik, Dimetoka, Edirne yolu ile 18 Teşrin II.'de İstanbul'a vasıl oldu (Rûz-nâme, Nunşaat, I. 600 v.dd). bu esnada Bosna sancakbeyi Gazi Huserv Bey de karadan Venediklilere karşı başarılı mücadele yapıyordu. Diğer yandan pâdişah Mora sancak beyi Kasım Bey'e, Mora'da Venedikliler elinde kalmış iki kalenin (Monembasia yahut Malvasia ve Napoli di Romania) zaptını emreylemişti. Barbaros donanmadan 60 kadırga ayırarak denizde kalmış, geri kalan kısmı Lutfi Paşa ile İstanbul'a dönmüştü. Barbaros bu donanma ile Ege denizindeki Venedik adalarına karşı harekete geçti ve hemen hepsini, bazı küçük mukavemetlere rağmen, teslim almaya muvaffak oldu (Katib Çelebi, ayn. esr., s. 50 v.d.; Hammer, V, 191 v.dd.). Pâdişah onun zaferlerinden fevkalede memnun olmuş ve kendisine iltifatlarda bulunmuştur (bk. Seydi Muradi, Gazavat-ı Hayreddin Paşa, Üniv., nr. Kütüp., nr. TY 2490 var. 349 vd. (…)

Boğdan Seferi (1538)

Kanunî Sultan Süleyman, birkaç seneden beri Süveyş limanında tedariklerde bulunan Hadım Süleyman Paşa'ya İslâm hükümdarlarından Gucarat pâdişahı Bahadur Şah'ın yardımına gitmesini emrettiği sırada, kendisi de Boğdan'a sefere hazırlanıyordu. Bu sırada Boğdan voyvodası bulunan Petru Rareş 1527'den beri berat-ı hümayun ile memleketini idare ediyordu. Pâdişahın Macaristan'da bulunduğu esnada bir elçisi vasıtası ile aldığı bu beratta, bu memlekette (Moldavya) ayin serbestisi ve voyvoda intihap hakkının boyarlara, yani asilzadelere ait olduğu, fakat bu intihabın pâdişah tarafından tasdiki gerektiği belirtiliyordu. (…)

Yine burada seferin Kara Boğdan'a karşı yapılacağı ilan edildi ve o tarafa dönüldü. Sultan çayırı menzilinde iken P. Rareş'in bir elçisi gelip pâdişah tarafından kabul edilmiş ve voyvodanın bundan sonra ferman-ı hümayuna itaat göstereceğini bildirmişse de, dönüşünde ona terfik edilen Kefe emini Sinan Çelebi'nin, Rareş'e, Yaş (Yaş pazarı) şehrinde mülaki olarak ona pâdişahın emirlerini tebliği sırasında aldığı bazı askeri tedbirleri görmesi ve avdetinde de voyvodanın samimiyeti hakkında şüphelerinin açıklaması üzerine, Kanunî harekata devam ile İsakçı'da kurdurulan köprüden geçilerek Boğdan arazisine (Moldavya) girilmesine emretti. Bu esnada Kırım hanı Sahib Giray Han da, askeriyle

ve Han zadelerle birlikte gelerek orduya iltihak etmiştir. Eflak voyvodasının gönderdiği kuvvetlerden Boğdan beyini takip harekatında öncü olarak faydalanıldı. (…)

Pâdişah bütün Boğdan halkına eman vererek 4 güne kadar beyleri, beyzadeleri, ayan ve ruhbanları ile huzuruna gelmelerini ferman etti; çok geçmeden bütün boyarlar gelerek itaatlerini ve bundan sonra pâdişahtan ayrılmayacaklarınız arz ve taahhüt ettiler. Bunun üzerine, yeni voyvoda olarak da Stefan Lacusta'ya samur kürklü kaftan, kuka, tuğ ve sancaklar verildi. (…)

Preveze zaferi (1538). Aynı sene zarfında Kanunî Sultan Süleyman devrinin en büyük deniz zaferi kazanıldı. Kış mevsimi sonlarına doğru pâdişahın vezirlere kendi masrafları ile hazırlayıp, techiz etmelerini emreylediği 150 gemi henüz hazır değil iken, Barbaros Hayreddin Paşa'ya denize açılmasını emretmişti.

Onun, bütün hazırlıkların ikmalini ve donanmanın tamam olmasını beklediği sırada, vezirler bir hileye başvurmuşlar, Andrea Doria'nın Girit'e gelerek 20 parça gemi ile Mısır'dan Hindistan mallarını getirmekte olan Salih Reis'i beklediği haberini yaymışlar, bunun üzerine kapudan-ı derya da 40 parça gemi ile İstanbul'dan hareket etmiş (7 Haziran 1538), fakat geride kalan doksan gemiyi arkasından göndermelerini tenbih etmişti. Ona kapıkulu kuvvetlerinden 3.000 yeniçeriyle ve deniz ümerasından olan bazı sancakbeyleri (Kocaeli beyi Ali Bey, Teke sancağı beyi Hurrem Bey, Sayda Sancak beyi Ali Bey, Alaiye beyi Mustafa Bey) katılmıştı. Barbaros Hayreddin Paşa, önce Ege denizinde bazı hareketlerde ve fetihlerde bulunduktan ve İstanbul'dan beklediği 90 gemi ile Salih Reis'in Mısır'dan getirdikleri de kendisine iltihak ettikten sonra (tafsilat için bk. Katib Çelebi, Tuhfat al-kibar, s. 51 v.dd.; mad. Barbaros Hayreddin) Girit'e de uğrayarak Preveze'ye yönelmişti. Donanma Modon açıklarında iken, Andrea Doria'nın Preveze'yi zapta çalıştığı, fakat sonradan muhasarayı kaldırarak müttefik donanmasının harekat üssü olarak karalaştırdığı Korfu'ya çekildiği haberi Barbaros'a getirilmişti. O da bu esnada bir iki gönüllü gemisini "kafir yakasına gönderip dil (esir) " aldırmış ve bunları Boğdan seferinde bulunan pâdişaha göndermişti. Daha sonra düşmanın bir savaş için yaklaşması üzerine, Barbaros, evvela alınacak tedbirleri kararlaştırmak üzere harp meclisi akdetti. Sonra da donanmaya harp nizamı aldırdı. Müteakiben iki donanma harp nizamı aldırdı. Müteakiben iki donanma Preveze açıklarında karşılaştı. 27 Eylül 1538'de vuku bulunan meşhur Preveze deniz savaşı Osmanlı donanmasının tam bir zaferi ile neticelendi. Ancak gecenin bastırması bu zaferin daha büyük ve parlak olmasına engel olmuş, müttefik düşman donanmasını daha ağır kayıplardan kurtarmıştı. Ertesi gün, Barbaros düşmanın uğradığı mağlubiyeti bir zafer nâme ile pâdişaha arz etmek üzere oğlu Hasan Bey'i gönderdi. Kanunî bu büyük muzafferiyetten fevkalede memnun kalarak, divan kurmuş ve zafernâme ayakta dinlenmişti. Pâdişah, Kapudan Paşa haslarına 100.000 akçe terakki ferman ettiği gibi, her tarafa fetihnâmeler gönderterek şenlikler yapılmasını emretmişti (bk. Katib Çelebi, göst. yer; Ali, ayn. esr. Var. 273 v.dd.; Peçevi, göst. yer; Hammer, V. 202 v.dd.; mad Barbaros Hayreddin).

Hint Seferi (1538)

945 (1538) senesinin üçüncü büyük hadisesi Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa'nın pâdişahtan aldığı emir üzerine Kızıldeniz'de başlayan ve Hindistan'a kadar uzayan ve tarihlerimizde umumiyetle Hint seferi diye anılan deniz seferidir. Kanunî devrinde Kızıldeniz'de ilk hareket çok önceleri, Mohaç seferi arifesinde başlamış sayılabilir. Zira, Portekizlerin Hindistan sahillerinde yerleştikten sonra, zaman zaman Arap yarımadası sahillerine de tecavüz etmeleri pâdişahın dikkatini çekmiş, gerek Arap yarımadasını, gerek Hindistan sahillerini zapt ederek İslâm alemini başına adeta bir bela kesilen Portekizlilere karşı hacıların ve deniz ticaret yollarının korunmasına karar vermişti. İşte bu sebeple 1526'da Selman Reis adında bir Türk denizcisi "Bahr-ı ahmer kapudanı" tayin edilmiş, Süveyş limanında tedarik ve techiz ettirilen 20 kadırgadan mürekkep bir donanma ile Aden'e kadar olan Arap yarım adası sahillerini Osmanlı tabiiyeti altına almaya muvaffak olmuştu. Selman Reis, Osmanlı Devleti'nin Bahr-i ahmer kapudanı sıfatı ile, vaziyete göre, Yemen ve Aden sahillerinde hüküm ve nüfuz sahibi Arap şeyhlerine ve kabile reislerine bazen atıfet göstermek suretiyle, bazen de şiddet yoluyla bunların Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sağlamış ve uzun müddet hem Portekizlilerin bu denize girmesine hem de bu sahillerde asayiş ve güvenliğin bozulmasına mani olmuştu. İlk hareket bu idi.

Bu sıralarda Hindistan'da Babur'un kurduğu devletden başka birçok Müslüman devletleri vardır (İmad-Şahi'ler, Nizam-Şahi'ler, Adil-Şahi'ler, Kutb-Şahi'ler vb.). Bunların aralarındaki ihtilaflardan faydalanan Portekizliler, sahilde başta Goa olmak üzere bazı müstahkem kaleler tesisine muvaffak olmuşlardı. Ancak, başında Bahadur Şah gibi muktedir bir hükümdar bulunan Gucarat Müslüman devleti, Babur'dan sonra devleti daha fazla büyülten ve kuvvetlendiren oğlu Humayun Şah ile mücadeleye başladıktan sonradır ki, Kanunî ve Osmanlı Devleti Hindistan ile ilgilenmek vesilesini bulmuştur.

Zira, Bahadur Şah, Humayun Şah'a karşı mağlup olduktan ve çekildiği Bender Diu kalesinde de yine düşmanın tecavüzünden endişe duyduktan sonra, yardımlarını sağlamak üzere bir taraftan Goa'daki Portekiz valisine, diğer yandan da, Mısır'a ve Kızıldeniz'e sahip olan, aynı zamanda şark memleketlerinde ve Hint denizinde büyük bir şöhreti bulunan Osmanlı hükümdarına müracaata kendini mecbur hissetmiştir. Bahadur Şah'ın elçisi, yine Humayun Şah'ın tecavüzüne uğrayan Dehli sultanı İskender'in oğlu Burhan ile birlikte Edirne'de pâdişah tarafından kabul (1536) ve kendisine yardım vaat olunmuştu. Bahadur Şah bir taraftan da, her ihtimale karşı ve gerektiği zaman iltica etmek niyetiyle, hazinelerini Hicaz'a yollamıştı. Müteakiben Portekizliler tarafından öldürüldüğü (Şubat 1537) haberi pâdişaha gelince (bu haber Edirne'ye Şubat 1538'de vasıl olmuştu), artık Humayun Şah'a karşı Bahudur Şah'a yardım işi değil. Hicaz'ın deniz yollarını kesen ve bir Müslüman pâdişahını öldüren Portikizlilere karşı bir cihad düşünüldü ve Mısır beyler beyisi Hadım süleyman Paşa, Kanunî'den aldığı emir üzerine, Bahadur'ın mirasçısı olduğunu ileri sürerek 80 gemi ile Bender Diu'a doğru Süveyş'ten hareket etti (14 Haziran 1538). Aynı zamanda Bahadur Şah'ın Hicaz'a gönderdiği hazinelerini İstanbul'a yolladı. Hadım Süleyman Paşa öteden beri kendisini bu işe hazırladığı cihetle, hasta ve ihtiyar olmasına rağmen pâdişahtan aldığı bu emre memnun olmuş ve 20.000 kişilik kuvvet

ve 7.000 kişilik bir yeniçeri birliği ile cenup istikametinde deniz seferine başlamıştı. Evvela, Aden üzerine gitti ve hakimi Amir'i bertaraf ederek burayı ele geçirdi, birkaç hafta sonra Gucarat sahillerine vardı. Burada Portekiz kalelerinde bazılarını (Müslüman tarihçilerin Bender Türk, Portekizlilerin Villa des Rumes dedikleri Gokala kalesi ve kat kalesi) kolaylıkla zaptetti. Müteakiben Benter Diu'da Portekizlilerin yaptırdıkları kalenin muhasarasına başladı; bir yandan da Gucarat devletini yeni sultanı Mahmud III.'e mektup ve adam göndererek zahire ile yardım etmesini istedi. Fakat Osmanlılardan korkan Gucarat hakimi yardım etmediği gibi, bir aydan beri muhasaraya karşı koyan Portekizlilere yardım için büyük bir donanmanın gelmekte olduğuna dair uydurma bir haber çıkardı ve böylece Hadım Süleyman Paşa'nın muhasarayı kaldırarak avdetini sağladı ki, 3 ay kadar oralarda kalan ve dönerken de Aden ve Yemen taraflarında bazı icraatta bulunan Mısır beyler beyisi, 13 Mart 1539'da Cidde'ye varmış, macerasını ve fütuhatını ulaklar ile pâdişaha bildirmiş, kendisi hacca giderken, donanmayı Süveyş'e göndermişti. Sonra kara yoluyla Mısır'a geldi ve aldığı ferman-ı hümayun üzerine İstanbul'a hareket etti. Burada Kanunî tarafından başarıları takdir edilerek kendisine kubbe-altı vezirliği verildi. (Peçevi, ayn. esr., s. 222: Katib Çelebi, ayn. esr., s. 57 vd.; Hammer, V, 205 v.dd.; Ali, ayn. esr., var. 276 v.dd.) (…).

Osmanlı-Venedik Barış Anlaşması (1540)

Korfu muhasarasından beri Venediklilerle muhasamat devam ediyordu. Dalmaçya sahillerinde bazı kaleler her iki taraftan hücum ve taarruza uğramış, bir kısmı defalarca el değiştirmiş, bazıları teslim olmuştu. Daha mühim bir hadise olarak Castel-Nuovo'nun (Nova hisarı) Venediklilerce zaptı, müteakiben Barbaros Hayreddin Paşa tarafından geri alınması zikredilebilir. Venediklilerin giriştiği her teşebbüs, Bosna sancak Beyi Gazi Hüsrev Bey ile Kilis sancak beyi Murad Bey'in mukabelelerine ve intikam hareketlerine sebep oluyordu (bk. Hammer, V, 210 v.dd.). Osmanlı Devleti Castel-Nuovo'yu geri almak üzere teşebbüse geçtiği sırada, Venedik hükümeti bir anlaşma veya umumi bir mütareke akdetmek üzere müzakerelere girişmişti.

Zira imparatorla mevcut ittifak Venedik Devleti'nin menfaatlerine aykırı idi. Senato bu vaziyetten kurtulmak çarelerine baş vurdu. Bu mevzuda pâdişahın ve dolayısıyla divan-ı hûmâyunun niyetlerini öğrenmek ve bir anlaşma akdinin mümkün olup olmadığını anlamak üzere İstanbul'a gizlice bir ajan gönderdi. Bunun müspet bir cevapla Venedik'e avdeti üzerine (Nisan 1539) Kanunî nezdinde evvela Pietro Zen, bunun yolda ölmesinden sonra Tomaso Contraini bu işe me'mur edilmişti. (…)

Bu sırada Venedik, Avrupa'nın siyâsî vaziyeti ve imparatorla Fransa Kralı arasıda bir konferans akdi kararı sebebiyle, pâdişahla barışmanın akıllıca bir haraket olacağını anlatmakta ve birço fedakârlıklarla barışı kazanmak istemekteydi. Bu itibarla 1540 ilk baharında senato azası Luigi Badoero'yu Kanunî Sultan Süleyman nezdinde müzâkerelere devam etmek üzere İstanbul'a gönderdi.

Senato yeni elçiye, her şeyin muhasamata başlanmadan evvelki hale irca olunmasını teklif ve müzâkere etmek selahiyetini vermiş, sefer masrafları olarak da tazminat namıyla 300.000 dukaya

kadar bir para ödemeyi de kabule me'zun kılmıştı. Fakat Mora'daki iki kaleyi (Malvasia ve Napoli di Romania) asla terk etmeyecekti. Venedik'teki Onlar meclesi ise, icap ettiği takdirde elçinin daha büyük selahiyete malik olması taraftarı bulunup, mezkûr iki kale anlaşmaya engel olursa, bunları da terk etmeye muvafakat hususunda ona gizli talimat vermişti. Tarihçi Leon Galibert (Historie de la République de Venise, Paris, 1847, s. 252)'e göre, bu gizli talimat elçilik katibi tarafından Fransa elçisine ifşâ edilmiş, o da divan-ı humâyûn vezirlerine bildirmiş, böylece müzâkerelerde Kanunî'nin vezirleri elçiyi azami ta'vizlere mecbur bırakmıştı. Nihayet 3 aylık bir müzâkereden sonra 20 Teşrin I. 1540'ta bir barış anlaşması yapıldı. Buna göre, Venedik devleti, Mora'da sözü geçen bu iki kaleyi, Dalmaçya sahilinde Nadin ve Urana kalelerini, Barbaros'un zapt ettiği adaları (Syros, Patmos, Stampelia, Egine, Nio, Antiparos, Paras) pâdişaha bırakıyor, sefer masrafı olarak 300.000 duka tazminat vermeyi kabul ediyordu. Bu suretle Venedik Devleti, ihtiyaç duyduğu sulh ve sükunu sağlamış oldu (tafsilat ve anlaşmanın Türkçe metni için bk. Tayyib Gökbilgin, Venedik devlet arşivindeki vesikalar külliyatında Kanunî Sultan Süleyman devri belgeleri, Belgeler II, s. 121 v. dd. Vesika I; krş. Noradounghian, ayn. esr., I, nr. 155; Hammer, ayn. esr., V, 214 v. dd.).

Macaristan Meseleleri ve 1541 Seferi

Bu, Osmanlı Devleti'nin ve Kanunî Sultan Süleyman'ın dış siyâsetini ve askeri faaliyetini işgal eden en mühim hadisedir. Zapolyai, 1534'te Gritti'nin katlinden sonra, pâdişahın bir intikam hareketinden korkmuş, fakat onun Viyana'ya gönderdiği nâme-i hûmâyundan, bu katilden Nemçe kralını sorumlu tuttuğunu anlayarak ferahlamıştı. Zapolyai, kendisini hâmisi tarafından bir tehlikenin tehdit etmediğini görünce, bir müddet tereddüt etmesine rağmen, rakibi Ferdinand ile anlaşmak mecburiyetinde bulunduğunu hissetti. İki tarafın temsilcileri, Varad (Nagyvarad, Grosswardein) şehrinde müzakerelere başlamışlardı. Birço safhalar geçiren ve araya birtakım tereddütler, şüphe ve hesapların girmesi ile uzayan müzâkereler nihayet Şubat 1538'de neticelenmiş ve Zapolyai Janos'un, ölümünden sonra, çocuğu olsun olmasın bütün Macaristan'ın Ferdinand'a kalacağını tespit eden anlaşma imzalanmıştı. Anlaşmanın bir maddesi, Zápolyai'nin Ferdinand ve imparator aleyhine Kanunî ile ittifak edemiyeceğini tazammun ettiğinden ve pâdişahın böyle bir muahedenin akdine muvafakati düşünülemeyeceğinden anlaşmanın gizli kalması kararlaştırılmıştı. Ancak muahedenin akdinden daha bir sene geçmeden Zapolyai, Habsburglar aleyhtarı bir siyâset takip eden Leh Kralının kızı İzabella ile evlenip, Macaristan kale ve şehirlerinden bir kısmını düğün hediyesi olarak verince, tevarüs edeceği topraklardan bir kısmının muahede hilafına başka ele geçmesine kızan Ferdinand, İstanbul'a gönderdiği bir elçi ile gizli muahedeyi Türk hükümetine ifşa etti (1539). Jovius'tan naklen Hammer'tin (V, 218) bildirdiği, Kanunî'nin bu haber üzerine kızarak Zapolyai'ye ağır bir tehditnâme göndermiş olması hususu ihtiyat kaydı ile telakki olunabilir; çünkü Zapolyai bundan sonra da türlü yollardan pâdişahın teveccühünü muhafazaya çalışmış görünmektedir. Çok geçmeden, 22 Temmuz 1540'ta Erdel'de ölen Zapolyai, ölümünden bir kaç gün önce, Budin sarayında bir oğlunun doğduğunu haber almış ve Varad'da yapılan anlaşmasının uygulanmayarak, oğlunun kendi yerine Macar kralı olmasını vasiyet etmiş ve Avusturya'ya karşı, Osmanlı pâdişahı Sultan Süleyman'dan yardım ümit

edebileceğini söylemişti (Verancsics ve Katona'dan naklen Lefaivre, Les Magyars pendant la domination Ottomane en Hongrie 1526-1722, Paris, 1902. S. 63 v. d.). Bu arada çocuğuna üç vasi tayin ettiği gibi, adamlarından birini (Verböézi) de hemen İstanbul'a göndermişti. Diğer taraftan Zapolyai'nin ölümünden haberdar olan Ferdinand da, derhal ve ikinci bir elçiyi yeni talimatla pâdişahın nezdine göndererek Avusturya menfaatlerini korumak hususunda hiçbir şeyin ihmal edilmemesini te'mine çalışmıştı. Zapolyai'nin, İzabella'dan doğan bu çocuğunun meşruiyeti hakkında herkeste tereddüt uyandıran bazı şüpheli şayialar üzerine, Kanunî, meseleyi tahkik için Budin'e bir çavuş gönderdi.

Kraliçe, çavuşun yanında çocuğuna süt verince çavuş, elini çocuğun göğsüne koyarak büyüdüğü zaman Macaristan'da saltanat ve hükümet süreceğine dair pâdişah namına yemin etmişti (Katona ve Verancsics tarihlerinden naklen ayn. esr.). Bu arada Ferdinand'a bağlı Macar Asilzâdeleri, Budin'in henüz pâdişahın yardımı gelmeden, bir an önce işgalini istemişler, o da bu maksatla bir ordu göndermişti; Budin'in bu kuvvetler tarafından muhasara edildiği haberi İstanbul'a geldiği sırada Kanunî de Zâpolyai'nin elçisi Verböczi'yi kabul etmiş ve şimdiye kadar kırak Zapolyai'ye terk edilen ve esasen kılıç hakkı olarak pâdişaha ait olan Macar memleketlerinin bundan sonra da, şer'i cizye karşılığında onun oğlunda kalacağını bildiren bir "berat-ı hûmâyun" vermişti. Budin'e pâdişahın yardımcı kuvvetleri göndermesi gecikmedi; Ferdinand'ın kumandanı da muhasarayı bıraktı ve geri çekildi. Avusturya elçisi ise, 7 Teşrin II. 1540'ta Kanunî'nin huzuruna kabul edilmekle beraber, Macaristan'ın pâdişaha ait olduğu söylenerek azarlanmış ve ileri sürdüğü mazeretler kabul edilmeyerek müzâkereler kesilmişti. Ferdinand'a karşı yeni bir harp açmanın münasip olup olmayacağı hakkında pâdişahın huzurunda üç saat süren müzâkerelerden sonra sefere karar verildi (elçi Lasczky'nin raporuna atfen Hammer, V. 221 v.d.). Zapolyai'nin ölümü ile, Macaristan meselesinde Kanunî'nin ve divan-ı hûmâyunun görüşü, öyle görünüyor ki, esaslı surette değişmişti. Pâdişah, macar krallığının Habsburglar karşısında, eskiden olduğu gibi, kendi bağımsızlığını Türk yardımı ile de müdafaa edebileceğini artık ümit edemiyordu ve Şarlkent imparatorluğunun Macar Krallığı ile birleşerek aşağı Tuna'ya kadar ineceğini ve hatta Balkanlar'daki Türk topraklarına taarruz için daha fazla imkânlara sahip olabileceğini hesaplıyordu. Eğer Osmanlı Devleti'nin Habsburg imparatorluğu ile doğrudan doğruya komşu olması gerekiyorsa, hududun aşağı Tuna'da değil, Budin'in garbında ve şimalinde olması daha faydalı idi. Vaziyet böyle olunca, pâdişah gibi Ferdinand da hazırlandı ve kendisi için hayati saydığı Budin'i, Mayıs 1541'de tekrar muhasara ettirdi. Kanunî, ilgililere gelecek ilkbahar için sefer hazırlığı emri verdikten sonra, sene sonlarında yanında şehzâdeleri Mehmed ve Selim olduğu ve bir miktar yeniçeri bulunduğu halde Edirne'ye gitmiş, kışı orada geçirerek Nisan 1541'de İstanbul'a avdet etmişti. Bu sırada sadrazam Lütfi Paşa, zevcesi Şah Sultan ile arasındaki münakaşanın pâdişaha aksetmesi ve Kanunî'nin de bundan müteessir olarak nikâhlarını fesheylemesi neticesinde azlolundu (bk. mad. Lütfi Paşa) ve yeri ikinci vezir Hadım Süleyman Paşa'ya verildi (Mayıs 1541).

Pâdişahın bu esnadaki ikinci bir kararı da büyük şehzâde Mustafa'yı, senelik haslarına 500.000 akçe zammederek, Saruhan'dan Amasya sancak beyliğine nakletmesidir. Sefere çıkılacağı sırada yapılan bu tahavvül ve yeni sadrazamın da sefere götürülmeyerek İranlıların herhangi bir teşebbüsü ihtimaline karşı Anadolu muhafazasına gönderilmesi dikkate şayandır. İstanbul'da bulunan Avusturya elçisi Lasczky'nin raporuna inanmak lazım gelirse, Hadım Süleyman Paşa, İranlıların muhtemel tecavüzlerine karşı değil, fakat şehzâde Mustafa'nın hareketleri ile ilgilenmek üzere Anadolu'da bırakılmıştı. Hasları arttırmakla beraber Manisa'dan Amasya gibi uzak bir sancağı gönderilmesi, şehzâdenin hakkında bir şüphe uyandığına delil sayılmakta idi (Hammer, ayn. esr., V, 223). Kanunî 23 Haziran 1541'de İstanbul'dan Budin'e müteveccihen hareket etti. Yollarda birtakım tayin ve azillerde bulunan ve bazı elçileri kabul eden pâdişah, Belgrad'da iken Budin'in kurtarıldığı haberini almakla memnun oldu.

Filhakika Ferdinand'ın kumandanı Rogandorf'un Budin'i muhasarası, muvaffak olmamış ve bu zaten tahkim ettiği Gellért tepesi de, Osmanlı öncü kuvvetlerinin Yahya Paşazâde Mehmet ve Ulama beylerin kumandası altındaki taarruzları neticesinde düşmüş ve Avusturyalılar firara mecbur kalmışlardı (22 Ağustos). Bu tahkimata Macarlarca verilen Tabor adı, tarihlerimizde Istabor şeklinde ifade edilmiş ve bu 1541 seferinde de Istabor seferi denilmiştir. Pâdişah 26 Ağustos'ta ordu ile Peşte yakasına vasıl olduğu zaman, Budin kurtarılmış bulunmakta idi. Tuna'da Kasım Bey kumandasındaki "ince donanma" da Peşte kalesini zapt etti. Müteakiben otağ-ı hûmâyun eski Budin (Obuda) denilen yerde kuruldu (krş. L. Fekete, Budapest a török korban, Budapest, 1944, s. 13 v. dd.). Kanunî 30 Ağustos'ta Budin sarayındaki kraliçe İzabella'ya ve küçük çocuğuna kıymetli hediyeler gönderdi. Bunları götüren baş çavuş başı Ali Ağa da Kraliçeye pâdişahın selamını tebliğ ederek, çocuğu Otağ-ı hûmâyuna götürdü (Peçevi, ayn. esr., s. 243- Fekete, göst. Yer.). Bu arada yeniçeriler de kaleyi seyir bahanesiyle girdikleri Budin şehrini kale kapılarını tutmak suretiyle kan dökmeksizin işgal ettiler. Halka silâhlarını teslim ve yeniçerilere iyi muamele ettikleri takdirde mal ve cana dokunulmayacağını ilan olundu ve böylece Budin bir Türk kale ve beldesi haline geldi.

Cezayir Zaferi (1541)

Kanunî Budin seferine çıkarken, yolda Sofya'dan Barboros Hayreddin Paşa'yı bir ferman göndererek Cezayir'e yardım etmesini emretmişti. Gerçekten, imparator Şarlkent Teşrin I. 1541'de Cezayir sahillerine bir çıkarma yapmış, fakat neticede ağır bir mağlubiyete uğramıştı (krş. Tuhfat al-kibar, s. 58). Şarlkent'in bu deniz harekatına Kanunî'nin karşısına karada çıkmaktan çekindiği için giriştiği kabul edilebilir.

Avusturya Elçileri ile Müzâkereler ve Peşte Muhasarası (1542)

Kanunî Budin'den avdetinde, idari bazı değişiklikler yaptıktan sonra, o kışı (1541-1542) yine Edirne'de geçirmişti. Bu sırada şehzâde Mehmed 30 yük akçelik haslarla Saruhan'a şehzâde Selim ise, Konya'ya sancak beyliğine gönderildiler. Her ikisine de bu tayin ve tevcih merasimlerinde

hükümet alametleri olan alem ve tabl verilmiş, maiyetleri ile birlikte vazifeleri başına gitmişlerdi. Ferdinand iki sene evvel İstanbul'a gönderdiği elçisi Tranquillus Andronicus'u 1542 senesi yaz sonlarında yeni müzâkerelerde bulunmak üzere tekrar gönderdi. Kendisine verilen 10 Temmuz tarihli talimat-nâmede Macaristan'ın tamamen Ferdinand'a terki karşılığında ve pâdişahın merhamet ve ihsanına bir delil teşkil etmek üzere senede 50.000, bu da kafi görülmezse 100.000 duka vergi takdimini teklif etmesi bildirilmiştir.

Fakat vezirler elçinin tekliflerini o derecede ehemmiyetsiz buldular ki pâdişahın huzuruna bile çıkarmadılar. Gerekli cevabı verdiler ve böylece Tranquillus, hiçbir şey elde edemeden 9 Teşrin I.'de İstanbul'dan gitti. Bu elçinin İstanbul'da bulunduğu sırada Ferdinand'ın ordusu Peşte'yi muhasaraya geldi. O sırada Süleyman Paşa'nın yerine Budin beylerbeyliğine tayin edilen Yahya Paşazâde Bali Bey düşmana karşı müdafada bulundu. Kendisine Bosna'dan ve diğer komşu sancaklardan da yardımcı kuvvetler geldi.

Budin'in bir Türk eyaleti oluşundan telâşa kapılarak Avrupa umumi efkarında heyecan yaratmak ve yardım toplamak isteyen Ferdinand ise, oldukça mühim bir müttefik ordusunu Peşte muhasarasına getirmeye muvaffak olmuştu. Jocahim von Brandenburg kumandasında bulunan müttefikler, aralarında ihtilaflar çıkması, gördükleri şiddetli mukavemet ve daha başka sebepler neticesinde 7 günlük bir muhasaradan sonra kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldılar. Osmanlı kuvetleri, çekilen düşmanlara büyük zayiat verdirdiler. Peşte muhasarası İstanbul'da duyulunca pâdişah Edirne'ye doğru yola çıktı. Fakat Avusturyalıların Budin ve Peşte'den çekildiklerini duyduktan sonra, kışı geçirmek üzere Edirne'de kaldı (bk. Peçevi, s. 222 v. dd.).

Nis Muhasarası (1543)

Fransız elçisi Paulin, Kanunî ile birlikte Budin'den dönmüş İstanbul'a gelmişti. Vazifesi, Fransa'nın Şarlkent'e karşı harbe hazır olduğunu bildirerek, Osmanlı donanmasının Fransa'ya yardımını sağlamaktı. François I. sözlerinde durmamış olmasına ve hatta 18 Haziran 1538'de Şarlkent ile Osmanlı Devleti aleyhine bir anlaşma bile yapmasına rağmen, Fransız elçisi Rüstem Paşa'yı elde etmeğe muvaffak olmuş, aynı zamanda, Barbaros da, Andrea Doria'ya karşı yeni bir zafer kazanmak vesilesi bulacağını düşünmüş ve bu sebepler Fransızların teklifine muvafakati mucip olmuştur. Bunun üzerine tercüman Yunus Bey, Venedik'e giderek doja, Frans ile dostluk halinde yaşamağı tavsiye eden pâdişahın nâmesini götürmüştür (948 Şevval tarihli nâme-i hümâyun için bk. Belgeler, II, göst. Yer., vesika 17; Cevdet, Tarih, I, 349 v. dd.). Ancak Venediklilerin, iki kuvvetli hükümdar arasında bitaraf kalmalarının menfaatlerine en uygun şekil olduğunu düşünerek, pâdişahın bu yoldaki tekliflerini maharetle idare ettikleri anlaşılmaktadır. Paulin, Fransa'ya dönünce, François'ya, Barbaros kumandasındaki Türk donanmasının yakında sefere çıkacağını bildirdi ve ikinci defa me'muriyetle İstanbul'a gönderildi. Bu defa yanında Pellicier adında ikinci bir elçi bulunuyordu. Elçiler huzura kabul edilip, yine Rüstem Paşa'nın te'siri ile Kanunî'den François'ya hitaben kuvvetli bir vaadi tazammun eden bir mektup almayı da başardılar (bk. Hammer, V, 236, 359). Bu suretle Osmanlı

donanması, Mayıs 1543 sonlarına doğru Barbaros'un kumandasında ve Paulin ile beraber denize açılarak bir ay sonra Messine boğazına girdi. Haziran nihayetlerine kadar İtalya sahillerini geçerek 20 Temmuz'da Marsilya'ya vardı. Toulon önlerinden geçerken, Barbaros'un donanması bir Fransız kadırgası tarafından selamlanmış ve gemiye Türk Bayrağı çekilmişti. Marsilya'da ise, Enghien dükü François'de Bourbon kumandasındaki 30 gemilik bir filo tarafından büyük bir merasimle karşılanmış, top teatisi suretiyle selamlanmıştı. Yıllardan beri şöhreti büyük Avrupa'yı tutmuş olan bir Türk amiralinin Kanunî Sultan Süleyman tarafından Fransa'ya yardım için Marsilya'ya gönderilmiş olması fevkalade bir hadise teşkil etmiş, binlerce halk ve saray erkanı bu şehre koşuşmuştu. Osmanlı donanması, Fransızların hazırlıklarını bitirmelerini bekleyerek bir müddet Marsilya'da kalmış, sonra Toulan'a gelip, 20 Ağustos'ta maiyetine ehemmiyetsiz bir Fransız filosunu da alarak buradan hareket etmiştir. Barbaros, Nis muhasarasında donanmayı bu şehrin yakınında bulunan Villafranca limanına sokmuş, sonra bombardımanlarına başlayarak şehri teslim almış, fakat mukavemete devam eden kaleyi, Fransızların gevşekliğini ve bu esnada gösterdikleri iki yüzlülüğü anlayarak, fethe lüzum görmemiş ve Toulan'a dönmüştür. Buradaki ikameti ise, ertesi sene ilkbaharına (Nisan 1544) kadar devam etmiş, bu esnada Salih ve Hasan reislere İspanya'nın Katalonya sahillerini vurdurarak birço esir ve ganimet almıştır. Bu müddet zarfında Andrea Doria'nın donanması hiç meydana çıkmamış Türk donanmasının garbi Akdeniz'de de bir hakimiyet ve üstünlük kurması, İspanya'daki Müslüman Arapları bile bir isyana cesaretlendirmiştir. Osmanlı donanması, Fransa'da kaldığı müddetçe Kral, ayda 50.000 duka altın vermeyi taahhüt ettiği halde, bu paraya ödemekte çok güçlük çekmiş ve bu hal Barbaros'un hiddetini mucip olmuştu. Nihayet kapudan-ı derya birço Türk ve Müslüman esirlerini de kurtardıktan ve İtalya sahillerinden dönüşte de esir ve ganimetler aldıktan sonra, yaz aylarında (1544) İstanbul'a gelmiş ve Kanunî tarafından büyük deniz gazasının kahramanı sıfatıyle kabul edilerek iltifat görmüştür (bk. mad. Barbaros Hayreddin Paşa; Hammer, V, göst. Yer.; Katip Çelebi, ayn. esr., s. 59).

Estergon (Esztergom, "Gran") Seferi (1543)

Kanunî Sultan Süleyman 1542 / 1543 kışını Edirne'de geçirdikten sonra, onuncu seferi-i hûmâyun denilen ve Celal-zâde (Tabakat al-mamalik, var. 277 v.dd.) tarafından "Ustolni Belgrad (Szekesfehervar) ile kale-i Estergon için…" olduğu belirtilen sefere, 23 Nisan 1543'te çıktı. Kış, Edirne'de çok sert olmuş, halk çok sıkıntı çekmişti. Pâdişah, Rumeli beylerbeyisi Ahmed Paşa'yı Rumeli askerini toplamak için daha nevruzda (21 mart) emir vermişti. Ordudaki nizam ve disiplin ve zahire tedariki hususunda gösterilin dikkat ve ihtimam diğer seferlerdekinden daha çok denebilirdi. Pâdişah ve ordu mutad yolu takip ederek Ösek'e geldiği vakit Sadrazam Hadım Süleyman Paşa, ikinci vezir Rüstem Paşa ve diğerleri alay düzerek saf bağlamışlar ve böylece Kanunî'yi istikbal etmişlerdi. Evvela Valpo kalesi teslim oldu ve kumandanına (Santa Mihály) Budin sancağında bir zeamet verilmesini, Budin beylerbeyine emreden pâdişah, kaleye birço İslâm ahali yerleştirilmesini, mescidine hatip, imam ve müezzin tayinini alakadarlara bildirdi, sonra da vezirleri ile birlikte kaleyi seyretti.

Kanunî Sultan Süleyman esas itibarıyla bu seferi, bir Osmanlı eyaleti haline gelen Budin'in emniyette kalabilmesi için civarındaki kalelerin zapt ve bu eyalete ilhakı, yani hinterlandını genişletmek gayesiyle açmıştı. Böylece stratejik, siyasi ve bunların yanında iktisadi gayeler takip ediliyordu. Siklós kalesi, teslimi kabul etmedi, muhasara suretiyle fethi icap etti. Fakat bu sırada Peçuy (Pécs) kalesi halkı, Rumeli beylerbeyinin Siklós'u muhasara ettiğini görünce itaatlerini arz edip, teslim oldular. Pâdişah bundan sonra da garba teveccüh ederek Estergon kalesinin muhasarasına başladı. Tuna kenarındaki bu kale Macarların tarihi ve mukaddes bir şehri sayılmakta idi ve Budin'in emniyette kalabilmesi için alınması lazım gelen kalelerin başında geliyordu. Ağustos başlarında muhasaraya başlanırken pâdişah mahsurlara teslim olmalarını tekif etti ise de, müdafiler İspanyol kumandanı Sancius Cotta'nın ehemmiyetli bir yardımcı kuvvet getirmiş olmasına güvenerek bu teklifi reddettiler. Kanunî Sultan Süleyman kale surlarınını döğülmesine ve yapılan yürüyüşlere bizzat nezaret ediyordu. Nihayet 10 Ağustos'ta serbestçe çekilip gitmeleri şartıyla teslim mukavelesi imzalandı. Müdafilerin bir kısmı kalenin temizlenmesinde çalıştırıldı, bir kısmı da pâdişahın hizmetine girmeye muvaffak oldu. Şehrin katedrali camie tahvil edildi ve pâdişah burada cuma namazını kıldı ve Estergon'un bir sancak halinde idaresi hakkında tedbirler aldı. Bundan sonra pâdişah diğer ehemmiyetli merkez olan Ustolni Belgrad'ı (Macarca Székesfehérvár ve Almanca Stuhlweissenburg) muhasara ve zapt ettirdi. İlk hücûm 28 Ağustos'ta yapıldı, pâdişah 2 Eylül'de ikinci hücumu emretti ki, bu suretle "Beşlu Varoş"u denilen kale ertesi günü de iç kale eman dileyerek teslim oldu. Pâdişah, bu şehrin vaktiyle Zapolyai'ye tâbi iken sonradan kendi isteği ile Ferdinand tarafına geçtiğini hatırlayarak, önce Macar asıllı halka eman vermek istememiş ise de, sonra şefkati galip gelmişitir. Pâdişah, burada eski Macar krallarının mezarlarını görmüş ve halktan sadakat yemini almıştır.

Bütün beylerbeyilere, Fransa Kralına ve Venedik dojuna zafer-nâmeler gönderildikten sonra, pâdişah Budin'e dönüp, Tuna'nın sol sahilini takiben 3 Teşrin I.'de Varadin'e (Petervarad), 9 Teşrin I.'de Belgrad'a vasıl oldu. Buradan askeri kışlaklarına gönderen ve kendisi de kapukulu ocakları ile İstanbul'a dönen Kanunî yolda iken sevgili oğlu şehzâde Mehmed'in Manisa'da vefat (6 Teşrin II. 1543) haberini alarak büyük bir mateme büründü. İstanbul'a geldikten sonra da oğlunun naşının Manisa'dan İstanbul'a getirilmesini emrederek 16 Teşrin II. 1543'te Bayezid camiinde bütün İstanbul halkı ile birlikte namazını eda etti. Şehzâde yine pâdişahın arzusu ve emri üzerine bu civardaki yeniçerilere mahsus eski odalar içinde tayin ve tahliye olunan mahalle (bugünkü Şehzâde camii yanındaki hazire) defnolundu. Bizzat söylediği "Şehzâdeler güzidesi sultan Mehemmed'im" mısraı ile tarih düşmüştür (bk. Celalzâde, ayn. esr., var. 277 v.dd.; Âli, var 278 v. d.; Tarih-I Şiklos, Hekim-oğlu Ali Paşa Kütüp. Nr. 700, var. 20 v. dd.; Peçevi, ayn. esr., s. 251 v. dd.; Hadikat al-cavami, I, 15; Evliya Çelebi, Seyahatnâme, I, 349; Atâ, Tarih, IV, 123 v. dd.; Hayâlî Bey Divanı, nşr. Ali Nihad Tarlan, s. 80).

Fransa ile münasebetler ve Habsburglarla barış anlaşması (1544-1547), 1543 seferleri, Kanunî'nin XVI. Asır ortalarına doğru Tuna havzası ve Akdeniz siyâsetlerinin birbiri ile alâka ve irtibatını açıkça gösterir. Bu kara ve deniz harekatı, Osmanlı padişâhına şan ve şeref kazandırdığı

derecede müttefiki Fransa'ya da menfaatler sağlamıştı. Bir taraftan maruz kaldığı tehdit karşısında imparatorla anlaşmayı tercih eden, bir taraftan da Kanunî ile arasının açılmasından çekinen François I., Osmanlılarla olan münasebetlerini takviye için elçi Paulin ile birlikte Jérome Maurand'ıda (seyahati için bk. Itinéraire de Jérome Maurand, d'Antibes a Constantinople, "1544", nşr. Leon Dorez, Paris, 1901) İstanbul'a göndermişti. Fransa kralının bu iki yüzlü siyasetine bir aralık imparator da iltihat etti.

Çünkü, Ferdinand, Macar tahtında sahip olduğu yerlere tasarruf edebilmek için, kardeşi Şarlkent'ten, Fransa Kralı'nın Kanunî nezdinde tavassutunu istemişti. O sırada Fransa elçisi Paulin'in halefi Montluc'un kiyaseti sayesinde imparator, pâdişah ile bir mütâreke akdine muvaffak olmuştu (1545). Bir müddet sonra Fransçois, Habsburg hânedanına karşı yeniden harp yapmak ve Kanunî'nin yardımını te'min etmek istediğinden, bu defa d'Aramon'u elçi olarak İstanbul'a gönderdi. Elçi padişâhtan ödünç olarak istediği 300.000 altın yerine ancak her sene İskenderiye'den bir miktar güherçile almak müsaadesini elde edebilmişti. Bu sırada müzâkereye gelen ve Osmanlı gemilerinin, Hindistan denizlerinde serbest gezebilmesi için, bir vergi ödenmesini teklif eden Portekiz elçisine de, padişâh, kat'i ret cevabı verdi (bk. Hammer, V. 365). Padişâh, bir taraftan memleketine dönen d'Aramon ile Fransa kralına mevcut dostluğun muhâfaza edildiğini bildirirken (krş. Testa, I, 41), diğer yandan İran ile harp ihtimalleri belirdiği cihetle Avusturya'ya karşı şimdilik düşmanca bir hareketi düşünmüyordu.

Habsburgların, yani Ferdinand ile Şarlkent'in elçileri Nicolas Sicco ile Hollandalı Veltwick, 10 Teşrin II. 1545'te Edirne'de imzaladıkları 18 aylık mütârekeden sonra memleketlerine dönmüşlerse de, Veltwick 1546 senesi yaz sonlarında tekrar İstanbul'a gelmişti, vezîrler, akdedilecek barış anlaşmasına daha sağlam bir zemin hazırlamak için, imparatorun elçisine, padişâhın, bu ahitnâmeye François'nın da idlâl edilmesini istediğini bildirdiler. Bu konuşmalardan haberdar olan Fransa kralı, önce müzâkerelerin tehiri için acele olarak şifreli bir mektupla Codignac'ı, sonra da kalabalık bir heyetle d'Aramon'u göndermiş ise de, kendisinin ölümü, vaziyeti, Fransızlar hesabına, hayli güçleştirmişti. Her yerdeki Fransa elçileri tereddüde düşmüşler ve müzâkereleri durdurmuşlardı. d'Aramon yeni kraldan Henri II.'nin, babasının şark siyâsetine devamı te'min etmesi üzerine d'Aramon yeniden harekete geçti ve câzip teklifler ile padişâhı oyalamak istedi; Veltwick'in raporlarına göre, Kanunî'den Macaristan'ın geri kalan kısımlarını istilâ etmesini ve Osmanlı donanmasını tekrar Afrika sâhillerine göndermesini reca etti. Fakat, padişâh ve divan-ı hümâyûn artık Fransa'nın hareketinden hoşnut değildi. Bu sebeple Tuna havzasında bir müddet için sulh ve sükûnu tesis etmek ve Akdeniz'in emniyetini de büyük Barbaros'un (ölm. 1546) haleflerine bırakmak arzusu ile, Avusturya ve imparatorla barış yapmaya karar vermişti. D'Aramon'u bu teşviklerinde destekleyen biri daha vardı. Vaktiyle Budin'i muhâsara eden general Rogendorf'un oğlu ve imparatorun hassa alay kumandanı olup, pâdişaha sığınmış olan Christophe Rogendorf da Kanunî Sultan Süleyman'ı eski efendisine karşı harbe teşvik etmekte, Avusturya'daki şatolarını ve mâlikhanelerini pâdişaha tahsis edeceğini, Türklerin Viyana'nın sâhibi olması için çalışacağını va'detmekteydi. İstanbul'a ilk geldiği sıralarda pâdişah kendisinden hoşlanmıştı. Fakat sonraları birtakım lâubâli hareketleri bu teveccühü yitirmişti.

Bu itibârla d'Aramon ile birlikte yaptıkları gayret semere vermedi. Kanunî'nin kışı geçirmek üzerine Veltwick de onu tâkip etmiş ve 14 Kânûn I. 1546'da resmen pâdişah tarafından kabul edilmişti. Hediyelerini, itimatnâmesini, vazife ve selâhiyetleri hakkında etraflı bir muhtırayı takdim ettiği zaman, Kanunî kendisine, müsâit bir cevap getirmişse, bütün güçlüklerin bertaraf edileceğini bildirmiş, vezîr-i âzam Rüstem Paşa da Osmanlı tabiyetini kabûl ettikten sonra Ferdinand tarafına geçen Macar asilzâdelerinden bahsederek bunların hususî armalarını hâvi mühürlü sadâkat mektuplarının pâdişahın nezdinde bulunduğunu hatırlatmıştı. Müzâkereler aylarca sürdükten ve ihtilâflı kaleler ile, hangi tarafa bağlı olacakları belli olmayan arâzi hakkında türlü hal çareleri ileri sürüldükten sonra Haziran 1547 ortalarında Osmanlılar lehine birtakım mâli hükümler ihtiva eden ve Ferdinand'ı senede 30.000 duka ödemeye bağlayan beş yıllık bir anlaşma yapıldı (bk. Testa, ayn. esr., IX, 8 v.d.: Hammer, v. 265 v.d.).

Tebriz Seferi (1548-1549)

Bu sırada Hindistan'daki hükümdarlardan olup Portekizlilere karşı Kanunî'den yardım isteyen Sultan'Alâ al-Din'in bir elçisi kıymetli hediyelerle gelmişti.

Çok geçmeden Şah İsmail'in üçüncü çocuğu olup, Şirvan vâlisi iken ağabeyisi Şah Tahmasp'a karşı isyan eden Elkâss Mirza (b. bk.), pâdişaha ilticâ etti (1547). (…) Padişah Elkass Mirza'nın İstanbul'da bir sarayda misafir edilerek i'zaz ve ikram edilmesini emretti, kendisi de aynı senenin sonlarında Edirne'den İstanbul'a geldi ve pâdişahın muhteşem bir alay ile İstanbul'a girişi Elkass Mirza'ya seyrettirildi (bk. Ali, ayn. esr., var. 282; Peçevi, ayn. esr., s. 267 v. dd.; Solak-zade, s. 508; Hammer, IV, 7; Jean Chesneau, Le voyage de Monsieur D'Aramon, Paris. 1887, s. 56).

Birkaç gün sonra divan-ı hümayuna davet edildi ve kendisine muhteşem bir ziyafet verildi, müteakiben pâdişahın elini öpen şehzadeye gerek Kanunî, gerek zevcesi Hürrem Sultan tarafından müteaddit ve kıymetli hediyeler ihsan olundu. (…) Elkass Mirza ikinci defa pâdişah tarafından kabul edilip, kardeşi Şah Tahmasp'tan şikayet edince, Kanunî, İran'a sefere karar verdi. Şehzade hakkındaki iltifat ve ikramlar bundan sonra da devam eyledi. Verilen hediye ve ihsanların çokluğu dedikoduyu mucip olacak bir dereceye vardı (Peçevi, ayn. yer., Hammer, ayn. esr., s. 8). Kanunî 1548 senesi ilkbaharında Ulama Paşa'yı Erzurum valiliği ile kendisine lala tayin etmek suretiyle ve bir bölük asker beraberinde olmak üzere. Elkass Mirza'yı serhadde gönderdi.

Osmanlı memleketlerinde Şiî düşmanlığı bütün şiddetiyle devam etmekte idi; umumi efkar Irakeyn seferinde Azerbaycan'ın istila ve Bağdat'ın fethedilmiş olmasını kafi görmüyordu; Nisan 1548 nihayetinde pâdişah kapukulu ile Üsküdar'a geçti. Zaten, aylarca evvel aldıkları emirle beylerbeyiler ve sancak beyleri şark seferi için hazırlanmışlardı. Bu sırada Fransız elçisi d'Aramon'un da beraberce sefere iştirakine müsaade edilmişti ki, onun seyahatnâmesi bu sefer hakkında birço bilgi ve tafsilatı ihtiva etmektedir. Bu seferin rûz-nâmesi ise, Leunclavius'dan (Historiae Musalmanae Turcorum…,

Frankfurt 1591) naklen Hammer'de (VI, 289 v.dd.) mevcuttur, fakat Feridun Bey'in Münşaat'ında yoktur.

Kanunî Seyyid Gazi'de Saruhan sancak beyi şehzade Selim'i kabul ederek kendisini Rumeli muhafazasında bulunmak üzere Edirne'ye gönderdi. Akşehir'de, Konya sancak beyi şehzade Bayezid babasını karşıladı. Niğde-Kayseri yolu ile Sivas sahrasına gelince de, Amasya sancak beyi büyük şehzade Mustafa tarafından karşılandı. O da babasının elini öpmek üzere huzura kabul olundu. Pâdişah haziran nihayetlerinde Erzurum'a vardığında, kendisinden önce burada toplanmış olan eyalet kuvvetlerini buldu. Müteakiben Hasankale-Erciş yoluyla Adilcevaz tarafına geldi ve buradan Ulama Paşa ile Karaman beylerbeyisi Ramazanoğullarından Piri Paşa'yı Van kalesinin zaptına gönderdi. Bu sırada Burhan "Ali Sultan, Şirvan ülkesinde pâdişahın nâmesini gösterince bütün memleketin kendisine itaat ettiğini bildiren bir haber göndermiş ve büyük memnunluk uyandırmıştı. Pâdişah, Ulama ve Piri paşaları takiben Van'a gidecekken, Elkass Mirza'nın teşviki ile istikametini Tebriz'e çevirdi ve 28 Temmuz'da Tebriz civarındaki Şenb-i Gazan'a vardı.

Tebriz, savaşsız zapt olundu Kanunî, Elkass Mirza'yı her ne kadar Tebriz'e vali (Peçevi'ye göre Şah) tayin etmek düşüncesinde idiyse de, bu zatın itimat telkin etmeyen hareketleri, Tebriz halkının katliama tabi tutulması hakkındaki yersiz teklifi pâdişahı bu fikirden vazgeçirdi (Ali, Peçevi, göst yerler). Bu sırada Şah Tahmasp'ın da kaçtığı anlaşıldığından pâdişah, beş gün ikametten sonra Tebriz'den hareketle Van üzerine yürüdü (16 Ağustos). Bir haftalık bir muhasaradan sonra kale kumandanı 'Ali Han teslim oldu. Kanunî kışlağa çekilmek üzere 25 Eylül'de Diyarbekir ovasına geldi. Şah Tahmasp Van'ın kaybedildiğini, pâdişahın da kışlağa dönmekte olduğunu öğrenince Erciş, Ahlat ve Adilcevaz taraflarına tahripkâr bir akın yaptı. Kars kalesini tamire memur edilen Pasin mirlivasına baskın yaparak bura halkını kılıçtan geçirdi; Tercan ve Erzincan taraflarına sarktı. Bu haber Diyarbekir'deki pâdişaha gelince, ikinci vezir Ahmed Paşa'yı mühimce bir kuvvetle şahın üzerine gönderdi ve bu sırada Çerkes Osman Paşa, Şah Tahmasp kuvvetlerine karşı bir zafer kazandı. Bundan sonra, Elkass Mirza'nın, İsfahan, Kum, Kaşan taraflarına akına gönderilmesi hususundaki arzusu pâdişah tarafından kabul edildi ve kendisine bir miktar kuvvet katılarak ordudan ayrılmasına müsaade olundu. O da evvela Bağdat'a gitti. Kanunî, Diyarbekir'den Halep'e geçti (25 Teşrin II.) ve kışı burada geçirdi. Bu esnada Konya'dan şehzade Bayezid'i getirtmiş, onunla birlikte Hama taraflarına, müteakiben de Gündüzlü taraflarında ava çıkmıştı.

Elkass Mirza'dan ise, Hemedan'dan geçip İsfahan, Kum ve Kaşan havalisinde şahın ve diğer sultanların saraylarını yağma edip ele geçirdiği hazinelerinden derlenmiş kıymetli hediyeler geldi. Vezir ve nedimi Sayyid 'Aziz Allah Şirvani'nin, bu hediyelerle birlikte, Kanunî'ye takdim ettiği mektubunda, Safevi şehzadesi, Şah Tahmasp'ın Ahlat, Erciş ve Erzincan taraflarında yaptığı tahribatın intikamını da aldığını belirtiyordu. Pâdişah da bu hediyelere ihsanlarla mukabelede bulundu. Yine bu kış mevsimi esnasında Van beylerbeyisi İskender Paşa'nın, cesaretiyle maruf ve evvelce Osmanlılara bağlı iken, sonradan Şah Tahmasp tarafına geçmiş olan şart aşiret reislerinden Dünbüllü Hacı Han'ı katlettiği haberi pâdişaha bildirildi ve memnuniyetini mucip oldu. Diğer taraftan Erzurum

beylerbeyisinin de pâdişahtan aldığı emir üzerine Gürcistan'a sefer ederek yedi kaleyi (Berakan, Gömge, Penak, Germek, Samagar, Ahadır kaleleri) fethettiği haberi geldi ve bu da bir zafer olarak kutlandı. Kanunî, Halep'ten ayrıldığı 6 Haziran 1549 tarihine kadar türlü av eğlenceleri ile vakit geçirdi.

Pâdişah tekrar Diyarbekir'e doğru yöneldiği sırada Şehzade Bayezid kendisinden ayrılmış ve Konya'ya dönmüştü Pâdişah, Fırat'ı geçtikten sonra Elmalı mevkiinde hastalandı. Bir müddet, o civardaki suyu ve havası iyi olan Karacadağ yaylasında kaldı ve iyileşti. Elkass Mirza'nın Fars eyaletini ele geçiremiyerek Bağdat'a dönmeğe mecbur olduğu ve yanlış hareketleri dolayısıyla maiyetindeki Osmanlı kuvvetlerinin de kendisini terkettiği haber alınmıştı. Mirza, pâdişah tarafından Diyarbekir civarına davet edildiğinde, hakkındaki teveccühün kaybolduğu korkusu ile bu davete icabet etmedi. Bir rivayete göre, kardeşi Tahmasp'tan bilvasıta af dilemişti. Bu dehaleti, Ardelan'a kaçmasından ve kayınbiraderi Şah Ni'mat Allah'ı bulduktan sonra yapmış ve Tahmasp da onu Kahkaha (Alamut) kalesinde hapsettirmişti (bk. Mad. Elkass Mirza). Pâdişah 10 Eylül'de (1549) Erzurum'a vardı. Bu sırada ikinci vezir Ahmed Paşa Gürcistan üzerine yapılan harekat ile meşgûl oluyordu. Birçok kaleleri (Tortum, Ağçe kale v.b.) ya savaşla veya eman vermek suretiyle aldı.

Sefer mevsiminin sona ermesi üzerine de Erzurum'a ve müteakiben, tekrar Diyarbekir taraflarına çekilen pâdişaha mülaki olmak üzere o taraflara avdet etti (24 teşrin I.). Gerek serdar bulunan kendisi, gerek beraberinde harekata iştirak eden Erzurum, Karaman, Dulkadır, Sivas beyler-beyileri ve diğer ümera bu hizmetlerinden ve başarılarından dolayı Kanunî'nin takdir ve iltifatına mahzar oldular. Şark seferi, bu suretle hudutların ve bu bölgenin nispi bir sükun ve asayişe kavuşmasıyla sona ermiş oluyordu. Pâdişah 4 Teşrin II.'de hareket ile 21 Kânû I.'de İstanbul'a vasıl oldu.

Erdel (Transilvanya) Hadiseleri (1549-1552)

1541'den beri Erdel'de bulunmakta olan Macar tahtının küçük varisinin vasisi rahip Martinuzzi (Macarlar kısaca Frater György derler, bizim kaynaklar sadece Barat tesmiye ederler) bir müddet sonra, Erdil'i pâdişahın himayesinden çıkarmak ve Habsburglara bağlamak ve onların fiili işgallerini sağlamak maksadıyla, teşebbüslere ve müzakerelere girişti. Bir taraftan riyakârca mektuplarla Kanunî'yi oyalamakta, gerçek niyetlerinden ise, Ferdinand'a bahsetmekte idi (krş. Szekfü Gyula, Magyar Törtenet, Budapest, 1939, III, tür. Yer., bk. Fihrist). 1548'de doğrudan doğruya papadan imparatorla Ferdinand'ın harekete geçerek kraliçe ile çocuğunu himayelerine almaları hususunda, teşebbüse geçmesini reca ediyordu. Böylece Ferdinand ile İzabella'nın adamları arasında Eylül 1549'da bir anlaşma oldu. Buna göre, Erdel ile Tisza (Theiss) nehri boyundaki memleketler (Partium) pâdişahın himayesinden çıkarılarak Habsburglara teslim edilecekti. Kanunî'den ve divan-ı hümayundan gizli olarak yapılan bu anlaşma hükümlerini, Frater György, gerçekleştireceğine inanıyor, mesele anlaşıldığı takdirde de bütün mesuliyeti siyasi rakibi Petrovics'e yüklemeyi düşünüyordu. Bu sırada, gerek hudut hadiseleri, gerek senelik vergi te'diyesindeki gecikmeler sebebiyle doğan yeni ihtilafları halletmek üzere Avusturya ile elçiler teati edilmekte idi. Macaristan'da

Gyöngyös kasabasında vuku bulan bir toplantının akim kalması üzerine Viyana'ya gönderilen Mahmud Çavuş, imparatorun şüpheyi davet edebilecek beyanlarını, avdetinde nakledince, pâdişahın ve divan-ı hümayunun itimadını sarsmış ve Erdel hakkındaki şüpheleri artırmıştı. Frater György, 1550 senesinde henüz İzabella'yı iknaya muvaffak olamadığı ve desiselerine devam ettiği sırada ise, kraliçenin oğlu için pâdişahtan yardım istediği görüldü. Bunun üzerine Kanunî Erdel'e, üç millet (Macar, Sekel, Sakson) asilzadelerini, Frater György'yi idare başından uzaklaştırıp Osmanlılara teslim etmeleri ve kraliçe ile onun sadık adamı Petrovics'ten başkasına itaat edilmemesi hususunda tehditkâr bir ifade ile ikaz eden bir ferman gönderdi (Istvanffy ve Forgach gibi Macar kaynaklarında bundan bahsedildiği gibi, Ferdinand'ın bununla ilgili olarak 19 Mart 1550 tarihli mektubunun Avusturya arşivinde bulunduğu hakkında bk. Hammer, göst. yer.).

Bu esnada yine pâdişah Budin beylerbeyisi ile Hatvan sancak beyine Szolnok kalesinin yıkılmasını, Eğri (Erlau, Eger) kalesine karşı harekete geçilmesini emrederken (bk. Hammer, göst yer.), diğer taraftan, İstanbul'da, Lehistan kralının bir dostluk mektubunu getiren elçi Nicolas Bohousz'u kabul eyliyordu (bk. Hammer, VI, 296). Ertesi sene papazın yanlış haberler vermek suretiyle, pâdişahı aldatmağa devam ettiği, Erdel'i Habsburglara terk etmek için Temmuz 1551'de bir anlaşma imzaladığı halde, Avusturyalıların memlekete girdiği yolundaki şayiaların asılsız olduğunu temine çalıştığı görülmektedir. Halbuki Budin beylerbeyisi, Ferdinand kuvvetlerinin Erdel'e nüfuz ettiği yolunda mütemadiyen pâdişahı haberdar ediyordu ve bu sebeple Kanunî'nin Erdel halkına hitaben yeni bir ferman göndermesi gerekmişti. 1 Temmuz 1551 tarihini taşıyan bu fermanda (bk. Pray Codex, Annales regum Hungariae ab anno… ad annum 1564… I-V., Wien, 1768-1770, II, 118) vaziyeti iyice tespit etmeleri için Rumeli beylerbeyisi Sokullu Mehmed Paşa ile Semendre ve Vidin sancak beylerine, Eflak ve Boğdan kuvvetlerine, Dobruca Tatarlarına ve Kırım hanına talimat verildiği bildirilmekte idi.

Pâdişah, papazın hiyanetine, Erdel'in gizlice Ferdinand'a terk edildiğine ve Avusturya kuvvetlerinin de bu memlekete girdiğine kani olunca İstanbul'daki Avusturya elçisi Malvezzi'yi divana davet ederek kendisinden izahat istemiş, onun tatminkâr cevap verememesi üzerine de tevkif ettirerek Anadoluhisarı'ndaki "Karakule"de hapsini emretmişti. Bu hadiseyi protesto mahiyetinde Ferdinand'ın bir mektup gönderdiği, Kanunî'nin de bunu reddettiği görülmektedir Eylül 1551 tarihli nâme hakkında bk. Hammer, göst yer.). Bundan sonra Sokullu Mehmed Paşa'nın Martinuzzi ile muhaberesi ve Erdel'e girerek bazı kaleleri zaptı vuku bulmuştur (bk. Mad. Mehmed Paşa -Sokullu-). Ertesi sene Erdel'deki harekatın başına ikinci vezir Ahmed Paşa getirildi. Rumeli beylerbeyisinin Tamşvar kalesini zapt edemeyişi pâdişahı müteessir etmiş bu yüzden serdarı değiştirmişti.

Ahmed Paşa, 23 Nisan 1552'de mühimce bir kuvvetle Edirne'den hareket etti. Pâdişahın ve divanın verdiği talimata uyarak ilk önce Tamşvar'ı muhasara ile burayı, çetin bir mücadeleden sonra, zapta muvaffak oldu. Müteakiben Eğri'yi muhasara ettiyse de, kale kumandanı Dobo Istvan'ın başarı müdafaası neticesinde, zafer kazanamadı, sadece bu civardaki Szolnok kalesini alabildi (bk. Mad. Ahmed Paşa-Kara-; Hammer, Ali ve Peçevi, göst. yerler).

İran Seferinin Başlaması (1552)

Şah Tahmasp, Osmanlı ordusunun Macaristan'da pâdişahın da Edirne'de bulunmasını fırsat addederek, Van civarına gelmiş, Adilcevaz ve Ahlat havalisini tahripten sonra Erciş kalesini muhasara etmişti. Fakat yerli beylerden İbrahim Bey'in şecaatle müdafaa ettiği bu kaleyi zapta muvaffak olamadığı gibi, Yular kasdı Sinan Paşazade Mustafa Bey'in kumandanı bulunduğu Adilcevaz kalesine karşı yaptığı teşebbüsten de, gördüğü mukavemet üzerine, vazgeçmek zorunda kalmış, ancak Ahlat kalesini ele geçirebilmişti. Şahın oğlu İsmail Mirza ise, Ahlat'tan Erzurum üzerine yürümüş, beylerbeyi İskender Paşa'yı kale civarında savaşı mecbur bırakmıştı. İskender Paşa üstün kuvvetlere karşı kahramanca çarpıştı ve bundan dolayı da Kanunî'nin takdirine mazhar oldu (tafsilat için bk. Peçevi, s. 298 v.d.)

İranlıların bu teşebbüsleri onlara karşı yeni bir sefer vesilesi oldu. Ancak pâdişahın bizzat mı sefere çıkacağı, yoksa vezirlerden birini serdar mı tayin edeceği hususunda bazı tereddütlerin olduğu anlaşılmaktadır. Kanunî bu sırada 58 yaşında bulunuyor ve şimdiye kadarki on bir sefer-i hümayunun yorgunluğu kendisinde müşahade olunuyordu. Bu yüzden önce, vezîr-i azâm Rüstem Paşa'yı serdar tayin eden pâdişah, onu bir kısım kapukulu kuvvetleri ile yola çıkardı. Kış mevsiminde Aksaray'a giden serdarın buradan sipahiler ağası Şemsi Ağa'yı (İsfendiyar-zade Şemsi Paşa) ansızın İstanbul'a, pâdişahın nezdine gönderdiği görülmektedir.

Şehzade Mustafa'nın Katli (1553)

Şemsi Ağa, Kanunî'ye, büyük şehzadesi Sultan Mustafa hakkında haber getirmişti. Bu sırada Amasya Sancak beyliğinde bulunan şehzade 38 yaşında idi ve Hurrem Sultan'ın tesiri ile gözden ve teveccühten uzak tutuluyordu. İlim ve marifette de kudretli olduğundan diğer şehzadeler tarafından da kıskanılmakta idi (Peçevi, s.300). Umumiyetle asker tarafından çok seviliyordu. Bazı kimselerin kendisini, babasının ihtiyarladığı, bu yüzden Rüstem Paşa'yı Anadolu'ya serdar tayin ettiği ve bu zatın kendisinin kötülüğünü istediği tarzında sözlerle kandırdığını ve orduya gelip Rüstem Paşa'yı öldürdüğü takdirde, pâdişahlığına mani bir husus kalmayacağını telkinle fesada teşvik ettiklerini Ali ve Peçevi nakletmektedirler (krş. Kunh al-ahbar, var. 293; Peçevi, s. 300). Venedik balyosu Bernardo Navageroda 1553 tarihli olan raporunda (krş. Eugenio Alberi, Relazione degli Ambasciatori Veneti, Firenze, 1840, seri III, cilt I) şehzade Bayezid'in, büyük şehzade Mustafa'yı saltanata daha layık gördüğünün söylendiğini bildirmektedir ki, umumi efkarın saltanat için en münasip bir namzet gibi gördüğü Mustafa da, anlaşıldığına göre, bu telkinlerin te'sirinde kalmış ve Ali'nin bildirdiği üzere pâdişahın ihtiyarladığı ve hasta olduğu şayiaları, onun isyan arzusunu kuvvetlendirmişti (Ali, göst. yer.). Hatta kim oldukları açıklanmayan bu akıl hocalarının şehzadeyi, pâdişahın kendisini yerine geçirmek arzusunda olduğu halde, buna Rüstem Paşa'nın mani olduğu, yoksa pâdişahın geri kalan ömrünü Dimetoka saraylarında rahatça ve ibadetle geçirebileceği sözleri ile kandırdıkları ve Sultan Mustafa'nın da bunlara inanıp harekete geçtiği, Rüstem Paşa tarafından pâdişaha gönderilen Şemsi

Ağa’nın getirdiği haberler cümlesindendi. Ancak Kanunî bu haberlere inanmamıştı (Ali, ayn. esr., var. 293).

Rüstem Paşa, aynı zamanda askerin, pâdişahın bizzat sefere çıkmasını istediğini de bildiriyordu. Bunun üzerine pâdişah vezîr-i azâmı İstanbul’a çağırdı ve sefere bizzat kendisinin çıkmak istediğini bildirdi. Bu arada, yeni bir savaş kararından haberdar olan Şah Tahmasp, pâdişahı bu kararından çevirmek maksadıyla, evvela nezdinde esir bulunan Biga Sancak beyi Mahmud Bey’i serbest bırakıp elçi olarak gönderdi, daha sonra da sadattan birisini yine bu maksatla yola çıkardı. Pâdişah Halep’e gidinceye kadar bu zatı huzuruna kabul etmemişti (tafsilat için bk. aynı kaynaklar ve Hammer, göst, yer.; Solak-zade, s. 522). Kanunî, 28 Ağustos 1553’te İstanbul’dan hareket etti. Harekette bu kadar gecikmenin, Pâdişahın bir rahatsızlığından mı, yoksa şehzade Mustafa hakkında alının karar ve tedbirlerin icabettirdiği bir zaruretten mi ileri geldiğini tayin etmek güçtür. Pâdişah, beraberinde şehzade Cihangir olduğu halde, ordu ile Üsküdar’dan yola çıktıktan sonra Yenişehir’de şehzade Bayezid’i kabul etti ve onu Rumeli muhafazasına memur ederek Edirne’ye gönderdi. (…)

22 Eylül’de ordu Bolvadin’e vardığı vakit, Saruhan Sancak beyi şehzade Selim babasının elini öpmeğe geldi ve seferde beraber bulunmak müsaadesini aldı. 6 Teşrin I.’de Ereğli’den geçilip Ak-oyük (Ak tepe) mevkiine gelindiği vakit ise, Amasya sancak beyi Şehzade Mustafa geldi. Kendisini bekleyen akıbetten habersiz olarak otağını pâdişahın otağının yakınına kurdurdu. Ertesi günü adeti veçhiyle vezirler ve devlet erkanı şehzadenin otağına giderek el öptüler, hil’atler aldılar. Müteakiben Mustafa bir ata binerek pâdişahın otağına geldi, divanhane, çadırı önünde atından indi.

Vezirler önüne düşüp onu selamladılar ve pâdişahın çadırına kadar refakat ettiler. Yeniçeriler de onun geçtiği yerde toplanarak alkış tutuyorlardı. Fakat çadıra girince, kendisini öldürmeğe me’mur dilsizleri karşısında buldu. Derhal üzerine atıldılar bir boğuşmadan sonra, saray ağalarından Mahmud Ağa’nın (sonradan Zal Mahmud Paşa) da yardımı ile biçare günahsız şehzadeyi öldürdüler. Bu esnada çadıran dışında bulunan emirahuru ile bir ağasının başı kesildi. (…) Bütün tarihçiler şehzade Mustafa’nın katlinin Hürrem Sultan ile Rüstem Paşa’nın telkinleri neticesinde vuku bulduğunda müttefiktirler. (…)

Nahçıvan Seferi (1553-1555)

Bu hadiseden sonra İran şahının elçisine müsaade eden pâdişah, kışı Halep’te geçirmek kararını verdi. Şehzade Selim kuvvetlerinin Maraş’ta ve Rumeli askerinin ise, Tokat’ta kışlamaları emrolundu. Teşrin II. başlarında (8 Teşrin 1553). Kanunî Sultan Süleyman da bizzat Halep’e vardı. (…) 9 Mayıs 1554’te Halep’ten hareketle ve Urfa yolu ile Diyarbekir’e geldi. Bu civarda büyük bir divan toplanmasını emreden pâdişah, mutat hilafına, sade divan azalarına değil, aynı zamanda ocak ağaları, yeniçeri kethüdası, yaya-başıları, bölük-başıları, oda-başıları, vekilharclar, solaklar, bölük ihtiyar neferlerinin de bulunduğu büyük bir kalabalığa, her zümre, karşısında el kavuşturup durdukça, hitap ederek seferin mücip sebeplerini, yani şahın İslâm memleketlerine tecavüzünün saltanat

namusuna dokunarak sayısız meşakkatlere katlanıldığını söylemekte, her birinin hatırını sorarak hizmet ve bahadırlık edenlere fevkalade riayet olunacağını vaat etmekte idi. Sözleri ordu mensuplarının kalbine o kadar tesir etmiş ve onları o derece kazanmıştı ki, küçük, büyük, genç, ihtiyar herkes gözleri yaşararak hep bir ağızdan Hint ve Sint'e, hatta Kafdağı'na sefer edecek olsa, dönmeyeceklerini ve pâdişah uğruna ölmeyi her iki cihanda devlet addedeceklerini belirttiler (Ali, var. 297; Peçevi, s. 308). 20 Mayıs'ta Diyarbekir'den Erzurum tarafına yola çıkıldı. Çapakçur'da Murad suyu üzerine kurulan köprüden geçildi. Haziran başlarında Karga Pazarı mevkiinde askere cephane dağıtıldı. Yürüyüş kolu tespit edildikten sonra hududa doğru ilerleyen pâdişah, 5 Temmuz'da Kars sahrasına geldiği vakit, Şah Tahmasp'a bir nâme gönderdi. Bu mektup, vaktiyle Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e gönderdiği mektubu hatırlatmakta ve şahı savaşa davet etmekte idi.

Kanunî mektubunda Osmanlı ulemasının verdiği fetvaları ileri sürerek Peygamberin şeriatine uymağa davet ediyor, bu teklifi kabul edilmediği takdirde Kur'an ayetleriyle süsü bir ifade ile şahı savaşa çağırıyordu (Ali, var. 298 v.d.; Peçevi, s. 311 v.d.; Feridun Bey, Münşaat, II, 19 v.d.). Bundan sonra pâdişah, orduyu Revam, Karabağ ve Nahçıvan bölgelerine doğru sevketti. Sırasıyla Şuregil, Şaraphane, Nilfrak kasabaları alındı. 18 Temmuz'da Revan'a varıldı burada şahın oğlunun ve diğer han ve sultanların mükellef sarayları ve "Bağ-ı sultaniye" denilen mutena bir mevki vardı. 24 Temmuz'da Arpaçay, ertesi günü Aras kenarında Karahisar konağı geçildi. Ordu Karabağ bölgesine geldiği vakit halkın etrafa kaçıp saklandığı ve kıymetli eşyalarını sakladıkları görüldü. Nihayet pâdişah temmuz sonlarında Nahçıvan'a vasıl olmuş ve burada da Safevilere ve İran ümerasına ve idarecilerine ait saray, konak ve mallar işgal edilmişti. Bu süratle, Kanunî, Ahlat, Adilcevaz ve Erciş bölgesinin Şah Tahmasp tarafından yağma ve tahribinin intikamını aldığına kani bulunuyordu. Bu sırada İran şahının Lur dağlarında olduğu haber alındı. Vakayı-nâmelerimize göre pâdişahın Şah Tahmasp üzerine gitmek istediği takdirde aradaki sarp dağların ciddi bir engel olamayacağı aşikardı. Fakat, Osmanlı hükümdarı, bu kadarla iktifa olunmasını ve avdeti münasip gördü.

Onun orduya geri dönmek emri verirken, yoksul ve tahrip edilmiş bir memlekette güçlüklere ve kıtlığa uğramaktan endişe duyduğu ve bu sebeple bu kararı almış olduğu düşünülebilir. 6 Ağustos'ta pâdişah ve ordu Bayezid kalesi civarına vardığı zaman Şah Tahmasp'ın sadrazama hitaben bir mektubu geldi. Bunda Osmanlı arazisinde ve reayaya karşı aynı şekilde mukabele edileceği bildirilmişti. Bu arada İmadiye hakimi Sultan Hüseyin Bey'in Tebriz, Meraga, Sehend taraflarında İranlılara karşı bir zafer kazandığı, Bağdat'a tecavüz etmek isteyen İran ümerasının teşebbüslerini de önlediği haberi, onlardan aldığı sancak, tuğ ve nakkareler pâdişaha ulaştırıldı. Bir taraftan küçük çapta çarpışmalar olurken, diğer yandan iki taraf vezirleri arasında mektuplar teati ediliyordu.

Hasankale civarında Çoban köprüsü mevkiinde Diyarbekir beylerbeyisi ile Van beyler-beyisi pâdişahın elini öptüler, gösterdikleri yararlıktan dolayı hil'atlar ve terakkiler aldılar (tafsilat için bk. aynı kaynaklar, göst. yer.). Kanunî Erzurum'da iken 26 Eylül 1554'te bir İran elçisi, her iki hükümdara layık tabirler ile yazılmış bir mektubu hamil olarak geldi. Bu elçi, pâdişahın arzusuna uygun yüksek derecede bir memur, Safevilerde "korucu kaçar" unvanını, yani has ordusu kumandanlığını haiz olan

Şahkulu Ağa idi. Divan-ı hümayuna celp ve resmen kabul edildi; pâdişahın elini öperek şahın nâmesini takdim etti. Barış işinin gerçekleştirilmesi ve aradaki düşmanlığın ortadan kaldırılmasını hedef tutan bir mutarekeye müsaade edildi, elçiye de mezuniyet verilerek nâme-i hümayun ile avdet etti. 30 Eylül'de pâdişah Erzurum'u terk ile 20 gün sonra Sivas'a, oradan da 12 günde Amasya'ya geldi (…). Pâdişah o kişi Amasya'da geçirdi ve ilk bahara kadar birtakım siyasi müzakereler ve idari meşguliyetler dışında, avlanmakla vakit geçirdi.

Amasya'da Barış Müzakereleri ve Anlaşmalar (1555)

Şah Tahmap'ın eşik ağası Farruhzad Bey, 10 Mayıs 1555'te barışa dair yeni teklifler, kıymetli hediyeler ve şahın bir mektubu ile Amasya'ya geldi. Mektubu (…), Osmanlı ve İran Devletleri arasında bir barış anlaşmasına dair teati edilen ilk mektup oldu (bk. Tabakat al-mamalik, göst. yer; Ali, ayn, esr., var. 300; Peçevi, s. 336 v. dd.; Hammer, VI, 48). (…)

Kırım Hanlığına Devlet Giray getirilmişti. Bu zat, Kırım'a gider gitmez de Sahib Giray'ı üç oğlu ile birlikte öldürtmüştü. Rusların büyük bir düşmanı olan Sahib Giray ortadan kalktıktan sonra İvan Vasili, Kazan ve Ejderhan'ı zapt etmiş ve Çar unvanını almıştır. Eflak'ta ise, 1545'ten beri voyvoda bulunan Mircea III. (Ciobanul), Ferdinand'a karşı müsaadekâr davrandığı gerekçesiyle azledildi ve yerine Radul'un oğlu Petrascu gönderildi (Şubat 1554). Ertesi sene de Boğdan beyi Alexandru Lapuşneanu, Lehistan'ın nüfuzuyla iktidara gelmiş olduğu ve sadakati bilinmediği gerekçesiyle İstanbul'a çağırılmış, fakat hakkındaki şüpheleri dağıttığından vazifesine iade olunmuştur. Bu zat Boğdan voyvodalığında 1561 tarihine kadar kalmıştır (krş. Madd. Eflak ve Boğdan; N. İorga, Histoire des Roumains et de leur civilisation, Paris, 1920, tür. yer.).

Selânik taraflarında meçhûl bir adamın, şeklen maktul şehzade Mustafa'ya çok benzediğini birço kimsenin söylemesinden cesaret alarak saltanat sevdasına düşmesi ve başına birço adam toplayarak ve bazı kimselere vezirlik ve kazaskerlik vererek, bir maceraya teşebbüsü hadisesi de, bu sıraya rastlar (…). Düzme Mustafa kısa zamanda geçirildi ve İstanbul'a getirilerek idam edildi (tafsilat için bk. Tabakat al-mamalik ve Peçevi, göst yer.) (…).

Özbekler, Buhara ve Semerkant Hanları ile Münasebetler

Şah Tahmasp'ın fevkalade elçisi İstanbul'a geldiği sıralarda Buhara ve Semerkant'ın, umumiyetle Maveraünnehir'in hakimi olan Özbek devleti hükümdarı tarafından da Kanunî'ye bir nâme gelmişti. Öteden beri Safevilerle mücadeleleri olan bu Türk-İslâm Devleti ile münasebetler, oldukça seyrek, fakat gayet dostça ve kardeşçe idi. Irakeyn seferi esnasında hükümdar bulunan 'Ubayd Allah Han Osmanlı pâdişahı ile müşterek düşman aleyhinde bir ittifak manasına gelen bir işbirliği kurmuş ve memleketini de Horasan'a kadar genişleterek Bistam ve Damgan şehirlerine sahip olmuştu. Nitekim, Özbek hanına gönderilen tarihsiz bir nâme-i hümayunda, Kanunî, 'Ubayd Allah Han ile oğlu 'Abd al-Aziz Han zamanlarında münasebetlerin çok dostane olduğunu bildirmişti (Feridun Bey, Münşaat, II, 51). Daha sonra hükümdar olan 'Abd al-Latif Han (1540-1552) ile de çok samimi ve dostane

münasebatda bulunan pâdişahın, ona gönderdiği 31 Mayıs 1550 tarihli nâmesinden de (Feridun Bey, I,606 v.d.) bu münasebetler hakkında bilgi edinmek mümkündür: Meselâ, Kanunî Sultan Süleyman, Tebriz seferi esnasında Halep'te kışladığı sırada 'Abd al-Latif Han'ın bir elçisini kabul ettiğini, bu elçinin Hicaz'a gidip geldiğini bildiriyor ve iki tarafın ittifakı ile İran'a karşı başarı elde etmek gerektiğini belirtiyordu. Keza, Buhara emiri 'Abd al-'Aziz Han ile de dostluğu devam ettirerek 300 yeniçeri ile bir topçu birliğini ona yardımcı kuvvet olarak göndermişti. Müteakiben Burak Han adı ile anılan ve Abu'l Hayr'in torunu bulunan (krş. Düvel-i İslâmiye, s.434) Navruz Bahadur Ahmed Han (cülüsu 1551) ile de iyi münasebetler, onu cülüsunu bildiren Şubat 1556 tarihli Semerkant'tan gönderdiği mektubundan (Feridun Bey, II, 80) sonra, devam etti. İki ay sonra (Nisan 1556) elçisi Nizam al-Din Ahmed Çavuş Bey vasıtasıyla Buhara'nın fethini pâdişaha bildirdiği gibi, akrabasından birini ziyaret için İstanbul'a hareket eden şeyh Muslih al-Din Mustafa ile de diğer bir nâme gönderdi (ayn. esr., s. 81 v.dd.). Kanunî bunlara karşılık Mayıs 1557'de Edirne'den gönderdiği nâme-i hümayunda, şeyhin İstanbul'da bulunan akrabasına riayet olunduğunu, İranlılarla bir müsalaha yapıldığını, fakat İranlılar tarafından Burak Han'ın memleketine tecavüz olunmasına rızası bulunmadığını, böyle tecavüz vukubulduğu takdirde durumu kendisine haber vermesini bildirdi (ayn. esr., II, 52, 84 v.d. Hammer, VI, 68 v.d., 304 v.d.; Nuhbat al-tavarih. S. 47).

Macaristan ve Erdel Hadiseleri, Müzakereler ve Mütareke (1556-1559)

Amasya'da Busbecq ve arkadaşları tarafından sağlanan mütareke, hudutlardaki çarpışmalara son verememişti. Avusturya tarafından Hırvatistan başkumandanı Baron Ungnad, Osmanlılar tarafından Toygun Paşa, Hadım Ali Paşa gibi Budin beylerbeyileri ve diğer sancak beyleri arasında gerek münferit mübarezeler şeklinde, gerek karşılıklı akınlar olarak tecavüzler fasılasız devam ediyordu. Bu meyanda Macaristan'da bazı kaleler ihtilaf ve mücadele konusu olmaktaydı. Eczümle, Avusturyalıların büyük bir ehemmiyet verdiği ve stratejik bir mevki olarak yığınak yaptıkları Szigetvar kalesi, 1556'da Budin beylerbeyisi Hadım Ali Paşa tarafından başarısız olarak kuşatıldı (krş. mad. Ali Paşa-Hadım-). Buna karşılık Avusturya kumandanlarından Pallavicini bazı ufak palankaları ele geçirdi.

Diğer yandan Bosna sancak beyi Malkoçoğlu Ali Bey de Kruppa ve diğer civar kalelere karşı harekete geçti, Unna ve Kulpa nehirleri arasındaki havali ile Kostanicza zaptolundu. Buna benzer hadiseler devam ederken, 1558'de mühim bir Türk akıncı kuvveti Carnyole kıt'asında Mötling üzerine yürümüş, birço ganimetler almış, diğer yandan da Tata kalesi, Ustolni sancak beyi Hamza Bey tarafından zaptedilmişti (diğer akınlar ve teşebbüsler hakkındaki tafsilat için bk. Hammer, V, 69 v:dd). (…) İşte bu türlü ihtilaflı meseleleri halletmek isteyen imparator, mütemadiyen elçiler göndermek suretiyle, aynı zamanda, Erdel'in kendisine terki hususunda Kanunî nezdinde gayret sarf etmekteydi. Buna mukabil pâdişah da, Haziran 1556'da, Busbecq'in Amasya'dan avdetinden sonra, yeni bir nâme-i hümayun ve bir fevkalade elçiyi Viyana'ya göndererek Szigetvar'ın kendisine terkini istemişti.

Aynı süratle Avusturya elçileri A. Verantius ve F. Zay da böyle bir teklifi havi bir muhtıra ile memleketlerine dönmüşlerdi. Şevval 964 nisan 1557 tarihli nâme-i hümayun bu isteği dile getiriyordu. Diğer yandan Erdel diyet meclisi, bu bölgedeki karışıklık ve kararsızlığa nihayet vermek maksadıyla, bir müddet evvel Lehistan'a kaçmış bulunan kraliçe ve oğlunu 1556'da Erdel'de iktidarı ele almak üzere davet etmişti. Pâdişahın emri ile Eflak ve Boğdan beyleri, daveti kabul ve pâdişahın emrine itaat eden kraliçe İzabella ile oğlu Janos Zsigmond'u Lehistan'dan alarak Erdel Belgrad'ına getirmişlerdi.

Bundan sonra bunlar bu bölgeyi sonuna kadar Kanunî'nin himayesinde idare etmişlerdir. Bu sırada İzabella'nın elçisi Bebek İstanbul'a gelerek, pâdişahtan bir taraftan Lippa ve Tamşvar'ın kendilerine terkini istemekte, diğer yandan da hali hazır vaziyetin devamını istiyen Avusturya elçilerinin gayretlerini akim bırakmaya çalışarak Avusturya aleyhine yeni bir harbi teşvik eylemekteydi; istediği kalelerin Erdel'e iade edilemiyeceği kendisine bildirilmişti. Arkadaşlarının Viyana'ya gittiği sırada İstanbul'da bekleyen Busbeeq, Viyana'dan aldığı yeni talimat mucibince, Avusturya'nın Szigetvar'ı terk edemiyeceğini divan-ı hümayuna bildirdi ise de, Edirne'de 7 aylık yeni bir mütareke akdine muvaffak oldu (1558) ve buna riayet edilmesi Ferdinand tarafından Macaristan'daki ilgili kumandanlara bildirildi. Ancak 1559'da bu mütarekenin müddeti nihayet bulunca müzakereler kesildi. Zira, Busbeeq'in. Ferdinand'ın kendisine Nisan 1559'da Augsburg'dan gönderdiği dört muhtelif ahitnâme tasarısından divan-ı hümayunca en uygun şartları ihtiva ettiği kanaatinin hasıl olacağını zannederek sunduğu dördüncüsünün de pâdişah tarafından reddolunması üzerine, muvaffakiyet ümidi kalmamış ve avdeti için istediği müsaadeyi de alamamıştı. Nitekim, 8 Haziran'da pâdişah tarafından Üsküdar'da resmen huzura kabul olunmuştu. Bu kabul esnasında, o, tahrir şeklini muayyen bir şarta bağlamadan sadece barışın tasdikini taleple iktifa etti ve imparatorun, imzasını taşıyacak bir anlaşmaya tam bir sadakat göstereceğini bildirdi. Erdel hududunda ihtilaflı mevkiler hakkında, imparatorun İzabella ile bu mevzuda anlaşacağını ve bu bölge hakkında daha şimdiden bütün iddialardan vazgeçtiğini ilave etti. Fakat, bütün gayretleri neticesiz kaldı; Kanunî, Szigetvar hakkındaki talebinde ısrar etmekte idi. Çok geçmeden de Busbecq'in Çemberlitaş civarındaki elçi hanında nezaret altında bulundurulmasını emretti (tafsilat için bk. Türk Mektupları. Tür. yer.; Hammer, VI, 75 v.dd.). Bu sırada pâdişah nezdine Venedik, Fransa ve İspanya elçileri geldiği gibi, Kanunî de Rus hükümdarına bir mektup göndererek, onu ilk defa olarak Çar unvanı ile anmış ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında dostça münasebetleri hatırlatarak kürk satın almak üzere Moskova'ya giden Osmanlı tacirlerini tavsiye etmiştir. (krş. Hammer, ayn. esr., s. 77)

Şehzade Bayezid Hadisesi (1559-1562)

Kanunî Sultan Süleyman'ın adaletle ve şefkat hisleri ile bağdaşmayan ikinci hareketi, diğer oğlu Bayezid'e karşı vuku buldu. (…) XVI. asrın ortalarından itibaren, imparatorlukta, muhtelif sebeplerle baş gösteren iktisadi buhran, daha doğrusu iktisadi şartların değişmesi, mevcut durumdan memnun olmayan timarlı sipahileri, bir taraftan köylülerle, diğer yandan kapukulları ile bazı ihtilaflara sürüklemiş bulunuyordu.

İşte bu huzursuzluklar ortasında bir kısım çevreler pâdişahın artık kocadağı için tahttan indirilmesini ve yerine Mustafa'nın geçirilmesini lüzumlu görmekte idi. Hatta bu "müfsitler" den bir kısmı Mustafa'yı da ikna ederek teşebbüse geçmek istemişlerdi. Bu harekette hususuyla Anadolu timar erbabı, kapukullarının imtiyazlı durumlarına ve saraylı zümreye karşı, onu kuvvetle destekledikleri gibi. Mustafa'nın katlinden sonra da, bu gayrimemnun sınıf şehzade Bayezid etrafında toplanmışlardı. (…)

Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinde amil olan saray çevresinin, Selim'den çok Bayezid'e taraftar olduğu ve onun veliahtlığını sağlamak için çalıştığı ilk zamanlardan beri sezilmekte idi. Bu temayülde olanların başında Hûrrem Sultan'ın bulunduğu görülüyordu. Ancak onun Bayezid'i tercih etmekle beraber, öz ve büyük oğlu Selim aleyhinde de cephe aldığı söylenemezdi. Şehzade Selim'in Nahçıvan seferinde babasının yanında bulunması ve uysal tabiatıyla babası üzerinde müspet bir tesir bırakmasına karşılık, Hurrem Sultan da Bayezid üzerine kanat germiş, hakkında duyulan ufak tefek itimaksızlıkları gidermiş, hatta onu Konya'dan daha iyi bir mevki gibi telakki edilen Kütahya sancağına naklettirmişti. (…)

Selim'in Manisa'da nedimler arasında eğlenceye dalmış bulunmasına karşılık, Bayezid Kütahya'da bir irfan muhiti kurabilmişti. Ancak Hurrem Sultan'ın aynı sene zarfında vefatı ile, Bayezid kuvvetli bir hamisini kaybetmiş oldu. (…) Nihayet bütün anlaşmazlıkları endişe ile takip eden ve Selim'in mütemadi şikayetlerinin te'siri ile, kaygıları daha da artan pâdişah, Bayezid'e yaptığı ihtarların ve nasihatlerin de bir faydası görülmeyince, oğulları arasında herhangi bir çatışmayı önlemek maksadıyla sancaklarını değiştirdi. Selim'i Manisa'dan Konya'ya, Bayezid'i Kütahya'dan Amasya'ya, her birine 300.000'er akçe terakki vermek suretiyle, naklettirdi. (…)

Fakat, bu tahvil Bayezid'i memnun etmemişti. Payitahttan uzak bir yere gönderilmesini hakaret sayıyor ve Amasya'ya gitmek istemiyordu. Bayezid'in Kütahya'dan ayrılmamak için ileri sürdüğü mazeretleri kabul etmeyen pâdişah, bu şehrin imarı hususunda pek çok para sarf ettiğini ve binaenaleyh nakil için paraya ihtiyacı olduğunu bildirmesine karşı, Kütahya'dan hareketini bildirir bildirmez kendisine para gönderileceği cevabını vermişti.

Bayezid, bundan sonra da türlü bahane ve mazeretler ileri sürdü ise de, nihayet 28 Teşrin I. 1558'de Kütahya'dan hareket zorunda kalan şehzade, çok yavaş yol alıp, konaklarda lüzumundan fazla kalarak babasının vaatlerini yerine getirmesini bekliyordu. Esasen çok kalabalık bir kafile ile hareket eden şehzadeye yol boyunca da birço kimseler iltihak ediyor, kuvveti gittikçe çoğalıyordu. Bu vaziyet karşısında zaten endişe duyan Kanunî, Bayezid'e sözünü geçirebilecek ve onu yatıştırarak bir an önce Amasya'ya gitmesini sağlayacak bir şahsiyeti onun yanına göndermek lüzumunu duydu ve tarafsız hareket etmiş olmak için aynı zamanda şehzade Selim nezdine de başka birini göndermeğe karar verdi. Bu suretle dördüncü vezir Pertev Paşa'yı Bayezid'in, üçüncü vezir Sokullu Mehmed Paşa'yı da Selim'in yanına gönderdi. Gerçekten, Pertev Paşa Ankara'ya yakın bir yerde Bayezid'e mülaki olmuş pâdişahın, Selim kadar kendisini de sevdiğini, aradaki anlaşmazlığı kaldırmak için bu

nakillerin yapıldığını izahla, şehzadeyi az çok teskin etmiş ve onun Amasya'ya gitmek için ileri sürdüğü teklifleri ve babasından istediklerinin hepsinin yerine getirilmesini taahhüt etmişti. Bununla beraber, baba oğul arasındaki anlaşmazlıklar ve iki kardeş arasındaki münaferet ve rekabetler devam etmiş, Kanunî, Bayezid'in isteklerini yerine getirmekte oyalayıcı bir yol tutmuş, şehzade ise, taleblerini gittikçe artırarak adeta babasını itham edercesine sesini yükseltmişti. Bu durum, pâdişahın Selim'e daha fazla meyletmesine sebep oluyordu. Bu sırada Lala Mustafa Paşa'nın, Selim üzerindeki telkinlerinin ve aldığı tedbirlerin de Bayezid aleyhindeki tutumu kuvvetlendirdiği muhakkaktı. Tarihçilere göre, pâdişaha, şehzade Bayezid'in yevmlü namıyla birço eşkiyayı başına topladığı, birtakım haydudu kapukulu, sekban ve tüfenk çiyan yazdırdığı ve böylece 20.000 kişilik bir kuvvete sahip olduğu mealinde bir haber de göndererek Kanunî'nin şüphesini arttırmıştı. Bundan sonra her iki tarafça bir iç savaş hazırlığı başladı. Bayezid'in, ister saltanat tahtını silâh kuvvetiyle ele geçirmek, ister nefsini müdafaa maksadıyla olsun, etrafına kuvvet toplayarak bir ordu teşkil etmesi karşısında Selim de harekete geçmiş ve askeri hazırlığa koyulmuştu. Ancak aradaki fark, Bayezir'in kendi başına hareket etmesine mukabil, Selim'in, pâdişahın emir ve müsaadesine göre davranması ve hazırlıklarının tabiatıyla daha sessiz ve pâdişahın yardım ve direktifleri dahilinde gerçekleşmesiydi. Pâdişah, Selim'in tek başına Bayezid'e mukavemet edemeyeceğini anlamış, ona, Bayezid gibi sadece çift bozan reayayı değil, harp kabiliyeti daha fazla olan, at kullanıp teçhizatına da malik bulunan raiyetten yevmlü yazmasını bildirmiş ve gerekli masrafları karşılamak üzere de 600.000 akçelik bir terakki ihsan etmişti. Buna rağmen Selim'in asker toplamakta güçlüğe uğradığını öğrenince Konya'ya yakın beylerbeyilere kuvvetleriyle birlikte Selim'in hizmetine gitmek için hazırlanmalarını emretmişti. Böylece Anadolu beylerbeyisi Cenabî Ahmet Paşa eyaleti askerleriyle Afyon Karahisar'a, Dulkadir Beylerbeyisi Ali Paşa, Kayseri'ye gelecek, Karaman beylerbeyisi Ferhad Paşa ile Adana valisi Ramazanoğlu Piri Paşa da Selim'in emrine göre hareket edeceklerdi. Bu yolda pâdişahın fermanını alan daha bazı idare adamları da vardı ki, Bayezid bu suretle Amasya'da adeta bir çember içine alınmış bulunuyordu. Bu kıskaçtan kurtulmak için şehirden çıkıp kuvvetlerini toplayarak Ankara istikametine hareket edince, Kanunî, artık Bayezid üzerine yürümenin gerektiği kararına vardı ve Sokullu Mehmed Paşa ile Rumeli beylerbeyisini de Konya'ya gönderdi. Pâdişah, Selim'e, müdafaa muharebesini Konya'da kabul etmesini emretmişti. Aynı zamanda müfti Ebüssuud Efendi'den, adil bir sultanın evlatlarından birinin itaatten ayrılıp bazı kalelere müstevli olması, cebr ile halktan para alması ve asker toplaması halinde ve onu bu hareketinden başka suretle çevirmeğe imkan olmadığı takdirdi "Cemiyetleri dağılıncaya kadar kıtale" cevaz olduğu hakkında bir fetva aldı. Kanunî, bundan sonra hadisatı daha yakından takip etmek isteyerek, Haziran 1559'da otağını Üsküdar'a kurdurdu. Çok geçmeden Konya'da şehzade Bayezid kuvvetleri ile şehzade Selim ve pâdişah kuvvetleri arasında bir savaş vuku buldu ve ikinci günü Bayezid kuvvetlerinin mağlubiyeti ve firarı ile neticelendi. Bayezid, oğuları ve küçük bir kuvvetle Amasya'ya kaçmaya muvaffak oldu. Bundan sonra Bayezid'in hareketlerinden pişmanlık duyarak pâdişahtan affını istirham ettiği ve bu maksatla Amasya müftisini de İstanbul'a gönderdiği görülmekte ise de, pâdişahın, sözü fiiline uymadığı gerekçesiyle bu asi oğlunun katli için almış olduğu fetvayı tatbik etmek istediği, şer-i şerif mücibince de merhamete layık görmediği anlaşılıyordu. Bu sebeple Selim'e Bayezid'i ele geçirmesini emretmiş, bunun için de onu,

münasip gördüklerine mansıplar tevcihi gibi geniş selahiyetler de vermişti. Sokullu Mehmed Paşa ve Rumeli beylerbeyisi Mustafa Paşa ile birlikte ve babasının emri gereğince, şehzade Selim Amasya üzerine hareket ettiği sırada pâdişah da onun kaçması ihtimali karşısında hudut boylarında bulunan beylerbeyilerine birbiri ardınca hükümler göndererek, şehzade Bayezid'in İran'a kaçmasına mani olunmasını emrediyordu. Bayezid affını beklerken vaziyetin gittikçe kendi aleyhine geliştiğini görmüş ve artık Amasya'da kalamayacağını anlamış olduğundan dört şehzadesini yanına alarak, İran'a doğru hareket etti (7 Temmuz 1559). Yanında tamamen kendine sadık mühim bir kuvvet bulunuyordu. Kendisini takip edenler hududa yakın Sa'd çukuru denilen mevkide şehzade Bayezid'in kuvvetlerine yetiştiler ve aralarında şiddetli bir çarpışma vuku buldu. Fakat onun hududu geçerek İran'a ilticasına mani olamadılar. Gerçekten, Revan hakimi Nizam al-Din Şah-Kul, şehzadeyi ta'zim ile kabul etmiş, durumu Şah Tahmasp'a da bildirerek, ondan aldığı emir üzerine Bayezid ve maiyetindekileri Tebriz'e uğurlamıştı. Mülteciler orada şah tarafından 24 Teşrin II. 1559'da mutantan bir merasimle kabul olundular. Kanunî, Şah Tahmasp'a bu münasebetle gönderdiği ilk mektubunda oğlu Beyazid'in isyanını, Konya savaşını anlattıktan sonra aradaki dostluğa binaen onun iade ve teslim edilmesini aksi takdirde asi şehzadeyi yakalamaya me'mur edilen Osmanlı kuvvetlerinin İran topraklarına girmeğe mecbur kalacaklarını bildiriyordu Pâdişahın endişesi Tahmasp'ın Bayezit'e fiili yardamda bulunması idi. Bunun önüne geçmek üzere her ihtimale karşı ordunun hudut boylarında kışlamasını emretmişti. Diğer taraftan Selim'de, Şah Tahmasp'a aynı mealde yarı, rica yarı tehdidi tazammun eden mektuplar gönderiyordu. Fakat şahın Kanunî'ye ilk cevabı Bayezid için babasına şefaatte bulunmak yolunda idi. Bundan sonra pâdişah ile İran şahı arasında bir sürü muhabereler cereyan etmiş ve başlangıçta bu şefaat, Kanunî'nin hiddetini az çok teskin ederek babalık hislerini harekete getirmişse de, sonradan hadiselerin aldığı seyir yüzünden, iki hükümdar arasında adeta bir pazarlık konusu olmuştu. Zira, Kazvin'de Bayezit'in maiyetinin sebep olduğu bazı hadiselerin doğurduğu huzursuzluk ve kuşku yüzünden Şah Tahmasp da artık Bayezid'in, kanunî tarafından affı hususunda şefaatte bulunmaktan vazgeçmiş ve onu pâdişahın elçilerine teslim etmek temayülünü göstermişti. (…)

Avusturya ile Barış Anlaşması ve İran Elçilik Heyeti (1562)

Amasya'da 1555'te yapılan mütarekede askıda kalmış olan ihtilaflar devam etmiş ve Busbecq'in uzun süreli bir anlaşma akdi hususundaki bütün gayretleri Rüstem Paşa'nın sadrazamlığı devrinde boşa gitmişti. Ali Paşa iktidara gelince, Avusturya elçisine müseit davrandı. Nihayet, müzakereler 8 senelik bir barış anlaşması ile neticelendi. Bu muahedeye göre, imparatorun, Erdel'e ait yerlerden kat'i olarak feragat etmesi, kraliçe ve oğlu ile ihtilaflı yerler hususunda anlaşacağı vadine karşılık, Kanunî 8 senelik bir müddet içinde, hukuken kendisine ait olup da, fiilen, Erdel kralının elinden bulunan bazı yerleri (Tisza nehri bölgesinde) ve Ferdinand'a karşı tekrar vassallık vazifelerine devam eden Balassa ve Bathory gibi asilzadelerin arazilerini istemeyeceğini taahhüt etmekteydi. Ayrıca Ferdinand, senede 30.000 dukalık vergiyi muntazam ödemeye devam edecek, her iki taraf kendi arazilerindeki kaleleri karşılıklı olarak tahkim edebileceklerdi. Muahedede bunlardan başka iki tarafa vergi veren yerler, asiller ve mülteciler, haydutlar, şikayetler ve saire hakkında maddeler yer almıştı.

Mart 1562 tarihli bu ahitnâme tercüman İbrahim Bey'in refakati ile Busbecq tarafından imparatora götürülmüş ve 1 Haziran 1562'de Prag'da imzalanmıştı (bk. Baron de Testa, IX., s. II v.d.) ancak burada gösterilen Eylül 1561 tarihi (Muharrem 969) ahit-nâmeye esas olan mütareke tarihi olsa gerektir. (Noradonghian, I. 31, Hammer'in Türkçe ve Latince nüshalarında bahsetmesini de dikkate alarak, Mart 1562'yi göstermiştir; ayrıca bk. Busbecq, ayn. esr., s. 238 v.d.).

Şah Tahmasp'ın, bu sırada Kanunî nezdinde gelen elçilik heyeti, şehzade Bayezid'in teslimine karşılık gönderilen paranın alınmasından sonra pâdişahtan bazı isteklerde bulunuyordu. Mutad hediyelerini takdim eden elçi. Kanunî tarafından kabul edildi. Fakat, Türkmen ve Özbeklere karşı yardım istekleri, Sünnî olan Özbeklere karşı Şiî mezhebindeki İranlılara yardımın din bakımından caiz olamayacağı gerekçesiyle ve İranlı hacıların Osmanlı arazisinde serbestçe geçmelerine müsaade talepleri ise, bu hacıların Arap kabilelerini tecavüzüne maruz kalabilecekleri ve bununda iyi münasebetlerin ve barışın bozulmasını mucip olabileceği mûlahazasıyla kabule şayan görülmedi. Sadece Bitlis hanının şaha ihanet ederek kaçan ve Bağdat'a iltica eden oğullarının teslimi kararlaştırıldı.

Denizlerde Harekat, Yeni Hadiseler ve Seferler (1550-1560)

Barbaros'un 1546'da vefatından sonra da Akdeniz'deki Osmanlı hakimiyeti bir müddet daha devam etmiş, onun yerine geçen Sokulla Mehmed paşa'nın kısa süren Kapudan-ı Deryalığını takiben bu vazifeye Rüstem Paşa'nın kardeşi Sinan Paşa geçmişti. Barbaros'un Cezayir beylerbeyliğindeki halefi ise, evvela oğlu Hasan Paşa, sonra da yine Barbaros'un yetiştirmelerinden Salih reis olmuştu. Turgud Reis'e (Turgud Bey) gelince, o da Menteşe sancağından zuhur ederek, daha Barbaros'un hayatında şecaatıyla her tarafa nam salmış, bu sırada esarete de düşmüş, Barbaros'un tavassut ve imparatorun denizcilerini tehdidi ile kurtulmuş, bir aralık da Napoli körfezindeki Castollamar kalesinin zapt ile büyük bir ganimet almıştı.

Müteakiben kapudan-ı derya Sinan Paşa delaletiyle İstanbul'da gelerek kendisine Karlı-ili sancağı verilmiş, maiyetindeki diğer kapudanlara da pâdişah tarafından ulufeler ve fener asmak imtiyazı bahşedilmişti. Daha sonra Turgud'un Tunus'ta Mahdiya kalesini zapt ettiği 1550'de Şarikent'in ordusu tarafından bu kalenin muhasarasında büyük kahramanlığı görülmektedir. Bir defa da rastladığı ve kendisine tazmin için yelkenlerini indirmeyen ve peşkeş vermeyen bir Venedik gemisi ateşlemiş ve barış halinde bulunduğundan balyosun Rüstem Paşa nezdinde şikayeti üzerine pâdişah tarafından İstanbul'a davet edilmişti. Vezir-i azamın kardeşini iltizam ederek daima muarız bulunduğu (Katip Çelebi, Tuhfat al-kibar, s. 69) Turgud Reis aleyhinde bir tertipten şüphelenerek İstanbul'a gelmemiş, Magrib taraflarında takriben iki sene isyan halinde kalmış, fakat sonra Trablusgarp'ın fethi kararlaştırılınca, pâdişah kendisine incinmiş olmasına rağmen, davet emriyle birlikte ona bir mushaf ile altın kabzalı bir kılıç göndermişti; bunun üzerine kapudan-ı derya Sinan Paşa donanması ile birleşerek 1551'de Trablusgarp'ın fethini sağladı. Ancak kanunî Sultan Süleyman'ın Trablus hükümetinin kendisine verileceği hakkındaki kati vaadine rağmen, Sinan Paşa'nın fethedilen bu

memleketi başkasına vermesi, Turgut Reis'i darıltmış, diğer kapudanlarla birlikte pâdişahın hizmetinden ayrılarak yine Magrip taraflarına gitmek istemiş fakat kapudan-ı deryanın birço vaadleriyle bu tasavvurdan vazgeçerek İstanbul'a dönmüştü. Bundan sonraki senelerde de Turgud Reis'in Akdeniz'de büyük başarıları ve zaferi oldu. Napoli ve Sicilya sahillerinde gazada bulundu ve Korsikada Bastia kalesini muhasara etti. Arnavutluk sahillerini denizden sıkıştırarak tedibe muvaffak oldu. Umulandan daha büyük muzafferiyetler ve ganimetlerle İstanbul'a geldiği vakit Osmanlı Devleti'ne ve onun büyük hükümdarına şan ve şeref kazandıran bu ünlü denizciye, pâdişah Cezayir beylerbeyliğini kapudanlık ile birlikte ihsan etmek istemiş, fakat Rüstem Paşa'nın bu tevcihe, Turgud'un, serbest hareket etmeği devlet hizmetinde bulunmağa tercih edeceğini ileri sürerek mani olmağa çalışmasına rağmen, Turgud bizzat Kanunî'nin huzuruna çıkarak Trablus eyaletini rica etmiş ve neticede bu memlekete ölünceye kadar tasarruf eylemişti. Sinan Paşa'ının ölümünden sonra kapudan-ı deryalığa Piyale paşa geçince (1554), Turgud reis onunla birlikte yine Akdeniz'deki faaliyetine ve gazalarına devam etti. Bu defa, Fransa donanmasına yardıma gönderiliyordu. Zira d'aramon'un teşebbüsleri neticesinde pâdişah kapudan-ı deryaya hitaben bir ferman çıkarmış ve bunda Turgud reis ile iş birliği kurulması ve onun tecrübe ve vukufundan faydalanılarak Fransız donanması ile buluşmasını emretmişti. (bk. tuhfatalkibar, s. 70 v.d; Cevdet, Tarih, I. 351; bu münasebetle pâdişahın Fransa kralına gönderdiği nâme için bk. Feridun Bey, Münşaat, I, 494 v.d.; Henri II.'nin Fransız donanması kumandanına bu hususla ilgili mektubu için bk. Charriere, ayn. esr. S. 259 v.d.). Fransa kralı Kanunî'nin bu yardım ve kararından o kadar memnun olmuş ki, gönderdiği 3 Temmuz 1555 tarihli teşekkür mektubunda pâdişaha pek yüksek pek muazzam, pek muhteşem, na mağlup hükümdar, Müslümanların büyük pâdişahı, bizim pek aziz ve muhterem dostumuz" diye hitap etmekte, sıcak ve samimi teşekkürlerini bildirmek mecburiyetinde bulunduğunu, Osmanlı donanmasının, Preveze'ye vasıl olduğu da, orada 5 Fransız galerisini bulacağını ve Fransız amirali ile müşterek düşmana (imparatora) karşı neler yapılacağının kararlaştırılacağını ve saireyi yazmakta idi (tafsilat için bk. Charriere, ayn. esr., s. 346 v.dd.). Gerçekten, Piyale Paşa, donanma ile Sicilya'ya doğru ilerlemiş, Akdeniz'de bazı kalaleri muhasara ve zapt etmiş, bu sırada 65 gemi ile Napoli önlerinde bulunan Anderea Doria, Osmanlı donanmasının geldiğini duyunca, oradan uzaklaşmıştı (bk. mad. Piyale Paşa). Mamafih, Barbaros devrinde olduğu gibi, bu defa da, Fransızlar ile tam bir iş birliği yapılamamış. Fransa kralı, Kanunî'ye bu münasebetle yeni bir mektup (22 Teşrin I. 1555 tarihli) göndererek bu teşebbüste bir netice alınamamasından kendilerini itaba hedef tutulmamalarını reca etmiş ve mazeretlerini bildirmiştir (Kalbiye "Calvi" harekatı denilen bu teşebbüs hakkındaki diğer vesikalar için bk. Katip Çelebi, göst. yer; Feridun Bey, Münşaat, II. 498 v.dd.; Charriere ayn. esr., s. 353 v.dd.). Bu sırada Cezayir beyler beyisi Salih Paşa'nın da o havalide bazı teşebbüs ve harekatı vardır; Fransa kralına gönderilen mektuplarda da bundan bahsedildiği görülmektedir. Hadise, İspanyollar ile ittifak halindeki bir yerli kabile reisinin Pavus (Pinon de Velez) kalesini muhasarası ile başlamış ve Salih Paşa derhal oraya koşarak İspanyolları tart ve mağlup etmişti (bk. Celal-zade. Ayn. esr., var. 411; Peçevi, Tarih, s. 348). Fransız kralının bu sırada imparator ile Vaucelles'te mütareke yapması. Charriere'e göre. Müttefiki Kanunî'yi memnun etmemişti. Pâdişah, temsilcisinin bulunmadığı bu anlaşmanın tek taraflı olarak yapıldığından ve harp yüklerin tamamen kendi üzerine

yüklendiğinden şikayette bulunmuştu '(ayn. esr., II, 364. Henri II.). Bunun üzerine derhal pâdişah nezdindeki elçisi M. de la Vigne vasıtasıyla, imparatorun tahttan feragatini mümkün kılmak ve kolaylaştırmak istediği için bu mütarekeyi kabul ettiğini mazeret olarak ileri sürdü. Zaten başka sebeplerle de bu mütareke işlemez haldeydi. Hem bu vesile hem de Salih Paşa'nın o tarafa donanmanın sevkini istemesi sebebiyle, piyale Paşa kumandasındaki donanmayı, pâdişah, üst üstü birkaç sene Magrib sahillerine gönderdi ve keyfiyeti ayrı bir nami ile Fransa kralına da bildirdi (krş. Feridun Bey, ayn. esr., s. 501). Piyale paşa 1556-1558 seneleri arasındaki harekatı neticesinde, Oran ve Bizerte müstahkem mevkilerin zapt ve Mayorka adasını tahrip ederek, İspanyol donanmasına rastlamadan İstanbul'a döndü. 1559'da ise, Adriyatik seferini yaptı, imparator kuvvetlerinin ve Malta şövalyelerinin Cerbe adasına karşı hazırlıkları esnasında da ikmalini yaparak evvela Malta istikametinde düşman donanmasını aradı, sonra da onların Cerbe sularında olduğunu öğrenince Turgud Reis'e mülaki olmak üzere buraya geldi (krş. Mad. Piyale Paşa). Yerli bir şeyhin imparator kuvvetlerine teslim ettiği Cerbe adasından 7-8 mil uzakta, ittifak halinde bulunan düşman donanması ile Osmanlı donanması arasında büyük bir deniz savaşı cereyan etti (16 Mayıs 1560); bizzat Piyale Paşanın bildirdiğine göre, 3 gün 3 gece devam eden savaş sonunda düşmanın 20 kadırgası alınmış, bunlardan bir yakılmış, 26 gemisi ele geçirilmiş, bir kısmı da kaçıp kurtulmuştu (bk. TOEM, I. 99, 29) 23 Haziran 1560 tarihli hüküm; katip Çelebi, ayn. esr., s. 74 vd.; müttefik amirallerinden J.A. Doria'nın kaçışı ve Don Alvaro'nun da Cerbe hisarına sığınması hakkında krş. Hammer, VI, 123 vd.). Deniz harbi bir zafer ile neticelendikten sonra da adayı ve kaleyi kurtarmak cihetine gidildi. Turgud Reis'in de katıldığı ve Trablus eyaletinin, Trablus, Kayrevan, Sfakes vb. piyade ve suvari kuvvetlerini de beraberinde getirerek yaptığı kuşatma 80 gün sürdükten sonra nihayet Don Alvaro teslim olmaya mecbur kaldı, kadırgaların hepsi batırıldı. Büyük miktarda esir alındı (30 Temmuz 1560; ayrıca bk. Busbecq, ayn. esr., s. 225 v.dd.).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Hint Denizi'ndeki faaliyeti ve Portekizliler ile çarpışmalar Hadım Süleyman Paşa'nın dönüşünden sonra da devam etmişti. Bir aralık Portekizliler Kızıldeniz'e girip Cidde limanının işgal etmek istedilerse de, Mekke emirinin yetişmesi üzerine muvaffak olmadılar; Süveyş tersanesini işgal ile Türk donanmasını yakma teşebbüsleri de akim kaldı. Kısa bir zaman için ele geçirebildikleri Aden şehri de, Süveyş kapudanı Piri Reis'in hizmeti ile kurtarıldı. Piri Reis bundan sonra 30 kadar gemiden mürekkep bir filo ile Hint denizine çıkmış (1551), fakat buradaki harekatı başarısızlık ve süveyş filosuna Basra'da bırakmış olması suç addedilerek dönüşünde, Kanunî'nin emriyle Mısır'da idam edilmiştir (1553). Piri Reis'in Akdeniz'in haritalarını havi ve koy, körfez, boğaz ve limanlarını, deniz akıntılarını bildiren Kitab-ı Bahriye adlı eseri Osmanlı denizcilik tarihi için çok değerli bir eser mahiyetindedir (tafsilat için bk. mad. Piri reis). Pâdişah, Piri Reis'ten sonra Süveyş kapudanlığını Kubad Paşa'nın inhası üzerine, eski Katif sancak beyi Murad Reis'e tevcih etti.

Murad Reis donanmadan bir kısmıyla Basra'dan ayrıldı ise de, Hürmüz adası civarında rastladığı Portekiz donanması ile vaki savaşta mühim zayiat vererek, Basra'ya dönmek zorunda kaldı ve azlolundu (1552). Bu suretle Basra körfezinde mahsur kalan Süveyş donanmasını Süveyş'e

getirmeğe, Süveyş kapudanlığı vazifesiyle tersane reislerinden Seydi Ali Reis me'mur oldu (1553). Ancak, bu zat da donanmayı geriye getirememiş, Portekizlerle ve Hint okyanusunun fırtınalarıyla mücadeleden sonra Gucerat sahillerine düşerek üç yıllık maceralı bir seyahatten sonra kara yolundan İstanbul'a dönmüş ve Mir'at al-mamalik isimli meşhur seyahatnâmesini pâdişaha takdim ederek iltifata mazhar olmuştur (tafsilat ve ayrıca te'lif ettiği Muhit adlı eseri hakkında bk. mad. Seydi Ali Reis; Ali ayn. esr., var. 303 v.dd.; Peçevi, göst. yer; Hammer, VI,120 v.d.).

Malta Muhasarası (1565)

Avusturya ile 1562 barış anlaşması Akdeniz'deki harekata da müspet te'sir yapmış, İspanya kralı bir müddet hareketsiz kalmışsa da, 1564'te Cebe'nin kaybını telafi etmek isteyerek, Catalonia kral naibi Garcia de Toledo'yu Afrika sahillerine göndermiş ve Pinon de Velez'i tekrar ele geçirmişti. Gerek bu hadise gerek o sırada Malta donanmasının Osmanlı sarayı ile ilişiği bulunan bir gemiyi zapt etmesi Malta muhasarasının zahiri sebepleri sayılabilir. İşte Bostancıbaşı'ya ait bir geminin tüccar ve hacılarla dolu olarak gelirken Maltalılara esir düştüğü haberi İstanbul'a gelince, büyük bir teessür uyandırmış ve pâdişah Malta üzerine sefere karar vermişti. (…) Sadrazam'ın topladığı divan, Malta seferine 300 gemi ile çıkılmasını, kale döğecek 20 ağır top ile 120 daha küçük top ve 20.000 kantar barut vb. götürülmesini kararlaştırmış ve iki ay gibi kısa bir zamanda bu hazırlıkları tamamlamıştı. Büyük Türk denizcisi Turgud Reis'in şehadetine mal olan bu seferden müspet bir netice elde edilemedi. (…)

Avusturyalılar ile Yeni İhtilaflar ve Szigetvar Seferi (1566)

1562 Osmanlı-Avusturya anltaşmasından sonra da hudutlarda ve Macaristan'da bazı anlaşmazlıklar zuhur etmiş, Avusturya hükümeti bu yüzden, evvelce taahhüt ettiği vergiyi iki sene üstüste göndermemişti. Anlaşmanın imzasından iki sene sonra imparator Ferdinand ölünce (1564), vezîr-i âzam, İstanbul'daki Avusturya elçisinden hem müterakim vergiyi hem de anlaşmanın geri kalan altı senelik müddetinin yenilenmesini istemişti. Yeni İmparator Maximilien II. ise, paranın ödenmesini anlaşmazlıkların halline ta'lik etmeyi uygun görmüştü. Kanunî, cülus tebriği için Bali Çavuş'u Viyana'ya gönderdiği vakit, imparatorun eski ahitnâmeyi yenilemek arzusunda olup olmadığını da sordurmuştu. Bu esnada Erdel kralı Janos Zsigmond imparatorla aralarında ihtilaf konusu olan bir bölgeye müdahale etmişti; Erdellilerin kanaatine göre, Avusturya o zamana kadar burayı fuzuli işgal altında bulundurmuştu. Gerek bu hadise ve gerekse diğer ihtilaflı mevzular hakkında izahat vermek üzere pâdişah nezdine yeni bir Avusturya elçisi geldiği vakit, vezir-i azam, ona sulhun 8 sene müddetle uzatılmasına efendisinin müsaade edeceğini, ancak Osmanlı Devleti'nin Tiszaz nehrinin ötesinde sahip olduğu bütün toprakları muhafaza arzusunda olduğu bildirildi. Bu müzâkereler ve elçinin yeni talimat almak üzere Viyana'ya dönmesi sırasında Semiz Ali Paşa vefat etmiş ve yerine Sokullu Mehmed Paşa vezîr-i âzam olmuştu (1565). Yeni sadrazam'ın bu mevzudaki tutumu ve siyâseti selefininkinden hayli farklı idi. Müzâkerelere devam için tekrar gelen Avusturya elçisi Czernowicz'i ilk kabulü esnasında, imparatorun Tokaj ve Szerencz'i iade etmesi lazım geleceği gibi,

Szathmar anlaşması pâdişahın muvafakati alınmadan yapıldığı için, hükümlerinin yerine getirilmesinin asla mümkün olamayacağını bildirmişti. Bu yüzden, verginin ödenmesine ve isteklerin yerine getirilmesine kadar bütün müzâkereler kesilecek ve barışın yenilenmesi işi bundan sonra bahis konusu olabilecekti. 1566 senesi başlarında da vaziyet gerginliğini muhafaza ediyordu. İmparator bir taraftan muharebeye hazırlanıyor, diğer yandan da Kanunî nezdinde yeni elçiler gönderiyordu. Fakat yeni elçi Hosszuthoty, ihtilaflı konulardan biri olan Kruppa kalesinin iadesini talep ettiği halde, mütarakim vergiyi getirmemiş ve başka bir ihtilaf mevzuu olan Tokaj kalesi hakkında da tatminkâr izahat vermemişti. Bu sebeple pâdişah Avusturya'ya karşı yeni bir sefer ilan etti ve elçiyi nezaret altına aldı. Tarihçilere ve ezcümle bu sefere müstakil bir eser (Heft meclis) tahsis eden Âlî'ye göre, seferin sebepleri arasında bilhassa Szigetvar kalesindeki düşman kuvvetlerin hudutlarda yağma ve garetle her tarafa taarruz ederek reayayı huzursuz bırakmaları vardı. Pâdişah ise, ihtiyarlığına ve hastalığına rağmen sefere çıkmaya karar vermişti. Hükümdarın sefere bizzat iştirakini, bazı tarihçiler, şimdiye kadar fetih teşebbüsleri başarısızlığa uğramış olan, Avusturyalıların çok müstahkem Szigetvar ve Eğri (Eger) kalelerini alarak Macaristan'da mukavemet ve yığınak yuvası bırakmamak arzusuna ve atf etmektedirler; hatta Yanık Kale (Györ) ve Komorn (Komarom) Kalelerini de zapt ederek bu bölgedeki fütûhat silsilesini şan ve şerefle tamamlamak istedği düşüncesindedirler. Ancak, onun bu kararında bir sene önceki Malta başarısızlığının intikamını almak arzusu kadar, 10 seneden fazla bir zamandır sefere çıkmamasını tenkit edenleri tatmin ve teskin etmek düşüncesi de müessir olmuş olmalıdır. Bu türlü tenkitler açıkça yapılıyordu. Meselâ, Şeyh Nureddin ismindeki biri bizzat cihat vazifesini yapmayan bir hükümdarın muahezeye lâyık olduğunu söylemekte, pâdişahı sefere tahrik etmekte idi. Bu mevzuda onu kızı Mihrimah Sultan'ın da teşvik ettiği rivayet olunuyor. Tabiatıyla hudut kumandanlarının bu yoldaki arizalarının ve taleplerinin de tesiri olmuştur.

Sefer i hûmâyun başlamadan önce ikinci vezir Pertev Paşa serdarlıkla Erdel tarafına gönderildi. Vazifesi Tamşvar taraflarındaki Erdel kalelerinden Göle (Gyula) kalesini zaptı idi, bu suretle Osmanlı ordusunun sağ kanadı emniyet içinde bulunacaktı (Pertev Paşa'nın durumu inceleyerek, harekat istikameti hakkında yazdığı arizalar için bk. Tayyip Gökbilgin, Kanunî Sultan Süleyman'ın 1566 Sigetvar seferi, sebepleri ve hazırlıkları, Tarih Dergisi, 1966, XVI.). Pâdişah ve Osmanlı ordusu 1 Mayıs 1566'da İstanbul'dan hareket etti ve mutad yolu ile yolda Erdel kralını da kabul ederek, Ağustos başlarında Sigetvar'ı muhasaraya başladı (tafsilat için bk. T. Gökbilgin, ayn. esr.). Kale kumandanı Zrinyi Mikloş, kaleyi iyi tahkim etmiş ve kuvvetli bir müdafaa ordusu hazırlamış idi. Osmanlı ordusu yaklaşırken, istihkamların ortasına büyük bir haç koydurmuş, Osmanlı pâdişahının ihtişamına mukabele manasında, kale bedenleri üzerine kırmızı çuha tefriş ettirmişti.

Muhasara bir aydan fazla sürdü ve mukavemet şiddetli olduğu için çetin ve çok zayiata sebep oldu: birçok mevzii ve umumi hücumler yapıldı. Evvela dış istihkamlar ve dış kale alındı. Muhasaranın onbeşinci günü yapılan ve bizzat vezîr-i âzam tarafından idare olunan hücumdaki büyük kayıpları ve bizzat Sokullu'nun da tehlike atlattığını, kalenin şimal taraflarından biraz uzakta bir tepe üzerindeki otağında haber alan pâdişah, vezîr-i âzam'a bir tezkere göndermiş, iyice hazırlanmadan ve gerekli

savaş vasıtalarını tamamlamadan metrislere girmeğe rızası olmadığnı bildirip, “zira bu kale benim yüreğimi yakmıştır.; dilerim Hakdan ateşlere yana” diyerek muhasarının uzamasından ve zayiatın fazla olmasından duyduğu teessürü belirtmişti. Bundan sonra, evvela teslim telif edildi ve bazı harp hilelerine müracaat olundu, hepsi de te’sirsiz kalınca hücumlar ve tazyik daha da arttırıldı ve nihayet 7 Eylül’de fetih müyesser oldu (tafsilat için bk. muhasaraya bizzat iştirak eden Selânikî Mustafa, ayn. esr.; Feridun Bey, Nuzhad al-ahbar dar safar-i Sigetvar, Topkapısarayı, hazine, nr. 1339, h. 976 tarihli; Âlî, Kunh al-ahbar, var. 330 v. dd.; ayn. mll., Heft meclib, İkdan neşriyatından; Peçevi, Nuhbat al-Tavarih; Solak-zâde; Ramazan-zâde Âgehi Mansur Çelebi, Sigetvar seferini mübeyyin tarihçe, üniversite Kütüp., nr. TY 3884; diğer Sigetvar fetihnâmeleri için bk. Osmanlı müellifleri, fihrist).

Kanunî Sultan Süleyman’ın Ölümü (7 Eylül 1566)

Pâdişah sefere çıktığı sırada hasta ve zayıf idi. Edirne’ye gelmeden rahat bir arabaya nakledilmiş olup, sefer yorgunluklarını azaltmak, nakil vasıtasının sarsılmamasını te’min maksadıyla, sadrazam bir konak önden giderek güzergahı tanzim ve tesviye ettirmekteydi. (…) Muhasaranın son günlerinde hastalığının arttığı orduda şayi olmuştur. Vefatı 6 / 7 Eylül gecesi, gece yarısından sonra vuku bulmuş ve keyfiyet derhal vezîr-i âzama gizlice haber verilmişti. Sokullu Mehmed Paşa, büyük teessürüne rağmen, saltanat işlerinin ve artık başarıya ulaşmak üzere olan muhasararın yürümesini aksatmamak, herhangi bir karışıklığa yahut gayretsizliğe meydan vermemek maksadıyla pâdişahın yakınında ve keyfiyetten haberdar bulunanlara, bunun kat’iyyen kimseye duyurulmamasını, herkesin basiret üzere ve sanki Sultan Süleyman hayatta imiş gibi hareket etmesini tenbih etti. (…)

Gerçekten böylece hareket edilerek vezirler dahil hiç kimse vefattan haberdar olmadı ve kalede aynı gün fetholundu. (…) Böylece vefat haberini yeni Padişah Selim’in orduya gelmesine kadar saklamaya muvaffak oldu,

Kanunî Sultan Süleyman’ın Şahsiyeti ve Eserleri

Yuvarlak çehreli, ela gözlü, arası açık kaşlı, doğan burunlu ve seyrek dişli olara tasvir edilen Sultan Süleylan uzun boylu, mevzun ve yakışıklı, söz ve hareketleri ölçülü ve nazik idi. Âlim, şair ve hakimlerle bulunmakta hoşlanır, hoş sohbet, hulasa, maddi ve manevi bütün iyi hasletleri şahsında toplamış bir pâdişah olduğunda bütün tarihçiler müttefiktir. 26 yaşında tahta geçip 46 sene saltanat sürmesi, devrninin umumiyetle zafer ve zenginliklerle dolu bulunması, imparatorluk camiasının nizam ve adalet esasları dahilinde idaresi, onun halk üzerinde çok büyük bir saygı ve sevgi uyandırmasının başlıca amilleridir. Uzun saltanat devresi boyunca Osmanlı orduları Avrupa, Asya ve Afrika kıt’alarında birço muharebeler yapmış, kazanılan zaferlerle imparatorluk arazisi her üç kıt’a üzerinde büyük genişlemeler kaydetmiş, bizzat birço seferlerin yüksek kumandasını üzerine almıştır. Devletin genişleme ve yükselmesinde şahsen büyük hissesi vardır. Bu büyük kumandanlık vasfı yanında amme hukukuna ve mevzuata riayette azami hassasiyet gösterdiği ve bunu tesiste de müstesna

derecedeki adalet saygısının rol oynadığı, yerli ve yabancı kaynaklar ve müşahitler tarafından takdir ve hayranlıkla belirtilmiştir.

Osmanlı Devleti İle Habsburg İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik İlişkiler / Doç. Dr. Ali İbrahim Savaş [s.555-566]

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Osmanlı Devleti ile Habsburg Hanedanı arasında Mohaç Meydan Savaşı ile doğrudan başlayan ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden diplomatik ve siyasi ilişkiler genel olarak üç devrede incelenebilir:

a. Kanûnî Sultân Süleymân'ın saltanatı döneminden, Osmanlı Devleti'nin, Avusturya Habsburg Hanedanı'na nispetle daha kuvvetli bir müzakere pozisyonuna sahip olduğu Zitvatorok Barış Antlaşması'na kadar olan devre.

b. Zitvatorok Barışı'ndan Karlofça Barış Antlaşması'na kadar olan ve her ne kadar Zitvatorok Barışı ile tarafların diplomatik olarak eşit haklara sahip olması sağlanmış olsa da, Osmanlı Devleti'nin askerî güç olarak daha kuvvetli olduğu devre.

c. Karlofça Barışı ile başlayan, Osmanlı Devleti'nin çözülme devrine rastlayan devre; bu devrede Osmanlıların siyasî pozisyonu, Habsburg Hanedanı'na nispetle daha zayıftır ve artık ofensif politikaların hükümfermâ olduğu dönem geride kalmış, savunma (defensif) dönem başlamıştır.

Avrupa devletleri, Osmanlıların 1353 yılında Rumeli'ye ayak basmalarından, 1398 Kosova Meydan Muharebesi'ne kadar geçen süre zarfında, Balkanlar'daki Osmanlı fütûhâtını pek önemsememişlerdir. İlk defa, Kosova Meydan Muharebesi'nde müttefik orduların mağlubiyetinden sonra rahatsız olmuşlar ve Osmanlıları Haçlı seferleriyle durdurmayı denemişlerdir.1 Bu safhada Osmanlı-Avusturya ilişkileri, Avusturya'nın Haçlı seferlerine, asker göndererek yardım etmesinin dışında, hemen hemen yok denecek kadar azdır.

İstanbul'un 1453 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmesi ve bu fetihle Bizans İmparatorluğu'nun tarihe gömülmesi, yeni bir tarihî çağın dünyayı sarsan işaretleri değil, aksine Osmanlı fütâhât politikasının en zirve noktaya ulaşmasıdır. Bu fütûhât, 150 yıl süreyle Bizans topraklarında İslâm ülkelerine ve buralardan da Avrupa ve Asya kıtalarına kadar uzanmıştır.2 Osmanlıların, XIV. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya yaptıkları fütûhât, fasılalı bir şekilde cereyan etmiştir. İstanbul'un fethinden sonra, sınırları Adriyatik Denizi'ne ve Balkanlar'a kadar uzanan Macaristan, komşuları Eflâk, Sırbistan, Bosna ve Hersek birbiri ardınca Osmanlı mülküne katılmasına rağmen, Osmanlı akınlarını başlangıçta durdurmayı başarabilmiştir. Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Osmanlı Devleti'nin doğusunda varlığını sürdüren İslâm topraklarının büyük ve önemli bir kısmını imparatorluk sınırlarına katmaya muvaffak olduktan ve böylece bölgedeki hâkimiyetini sağladıktan sonra, halefi Kanûnî Sultân Süleymân (1520-1566), nazar-ı dikkatini Avrupa'nın Hıristiyan devletlerine çevirmiş ve imparatorluğunun fetih dinamiğini bu istikamete sevk etmiştir. 1521 yılında Belgrad'ın fethinden sonra bütün gücüyle Macaristan'a yüklenmiş ve burada Osmanlı fetihleri aralıksız devam etmiştir. Daha sonra 1526'da Osmanlı ordusunun Mohaç ovasında Macar ordusunu hezimete uğratmasıyla Macar İmparatorluğu tarih sahnesinden silinmiş ve aynı zamanda Çekoslavakya'nın da kralı olan, son Macar Kralı II. Ludwig (Layoş) hayatını kaybetmiştir. Osmanlı'nın bu zaferi, Hıristiyan Batı'nın en büyük Hükümdarı Roma Çasarı ile, İslâm'ın en büyük hakanı olan Osmanlı sultanını iki rakip olarak karşı karşıya getiren yepyeni siyasî ve askerî bir durum ortaya çıkmıştır.3 Böylece, Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile olan ilişkilerinin ilk devresi başlamış oluyordu ve bu aynı zamanda iki devlet arasında siyasi ve diplomatik trafiğin yoğun bir şekilde başlamasının işaretlerini veriyordu.

Macar İmparatorulğu'nun, Mohaç Meydan Muharebesi'yle yıkılmasından sonra, son Macar Kralı II. Ludwig'in kayınbiraderi ve eniştesi olan Avusturya Çasarı I. Ferdinand (1503-1564), hanedanının Macar toprakları üzerinde, II. Ludwig ile olan akrabalığı sebebiyle miras hakkı olduğu iddiasıyla bu ülkeyi, Osmanlı Devleti tarafından desteklenen Yohan Zapolya'ya karşı müdafaa etmeye karar vermişti. Osmanlı Devleti'nin Habsburg Hanedanı ile olan mücadelesi daha ziyade Macaristan topraklarında cereyan etmiş ve üç kayda değer safha geçirmiştir. 1520 ile 1526 yılları arasını kapsayan birinci safhada Osmanlı akınları, iki süper güç arasında tampon devlet vazifesi gören Macaristan'a yöneliktir. Martin Luther'in, 1517 yılında meşhur bildirisini Wittenberg şehrindeki saray

kilisesinin kapısına asmasıyla, Avrupa'da başlayan reform hareketleri de bu safhaya tesadüf eder. Gerek Avrupa'da ve gerekse Macaristan'da, Katoliklerle Protestanlar arasında mücadelelerin kızışması, Osmanlı fütûhâtına karşı gerekli savunma mekanizmasını da zayıflatıyordu. Macaristan dahi, Kanunî Süleyman'ın hücumlarına karşı, etkili askerî mukavemeti gösterme gücüne sahip değildi.

Mohaç Meydan Muharebesi'nden sonra, Osmanlı ve Habsburgluların Macaristan'daki mücadelelerinin ikinci safhası başlamış oluyordu. 1541 yılına kadar devam eden bu safhada da Macaristan, tampon devlet olma karakterini muhafaza ediyordu ve bu tampon devletin kontrol ve hâkimiyeti için iki imparatorluk arasında cereyan eden savaşlar devam ediyordu. I. Ferdinand, Macaristan topraklarında hakkı olduğu iddiasını, askeri araç ve gereç yetersizliği sebebiyle, Kanûnî Sultân Süleymân'a karşı savunmaya muvaffak olamıyordu ve 1529 Birinci Viyana Muhasarası da, bu iktidarsızlığı gözler önüne sermişti. Fakat başarısızlıkla sonuçlanan Birinci Viyana Muhasarası, Osmanlı Devleti'nin fütûhât imkânının da sınırlı olduğunu göstermişti. Şöyle ki, bu teşebbüs esnasında, her şeyden önce büyük bir ordunun organizesindeki o devrin lojistik imkânsızlıkları ortaya çıkmıştır ve böylece Osmanlı ordusunun fütûhât imkânının da sınırlı olduğunu göstermişti. Ferdinand için genelde yeterli araç ve gereçlerin olmayışı ve onu askerî mücadelenin yanı sıra politik çabalara zorlayan Osmanlı Devleti'nin gücü, Ferdinand'ın hareket kabiliyetinin sınırlı kalmasına sebep olurken, Osmanlılar için de, askerî-teknik imkânsızlıkların varlığı ve doğu bölgesindeki Safevîlerin zaman zaman ortaya koydukları tehditkâr politikası, Osmanlı Devleti'ni Ferdinand'ın diplomatik teşebbüslerini kabule zorluyordu.4

I. Ferdinand, 1528 yılında Orta Macaristan'ın büyük bir kısmını zapt etmeye muvaffak oldu. Bunun üzerine Kanûnî Sultân Süleymân, Anadolu'dan geri döndü ve Habsburgluları Macaristan'dan sürerek bu ülkeye hakim oldu. Bununla da kalmayıp, ordusuyla Viyana önlerine kadar geldi ve şehri muhasara etti. Birinci Viyana Muhasarası (1529), iki süper gücün daha yakın ilişkide olmasını sağladığı gibi, aynı zamanda da gelecekte olacak savaşların işaretini veriyordu.5

22 Haziran 1533'te iki hükümdar, status quoyu kabul eden ve onaylayan bir barış antlaşması imzaladılar. Bu antlaşmaya göre Ferdinand, Macaristan topraklarında iddia ettiği haklardan vazgeçiyor ve Zapolya'yı Osmanlı Vasali olarak tanıyordu. Osmanlı Sultanı ise, Ferdinand'ın Kuzey Macaristan'daki hakimiyetini kabul ediyor, ancak Osmanlıların hak iddia ettiği bölgeler için Avusturya'nın cizye ödemesi hükme bağlanıyordu. Bu antlaşmaya her iki taraf da 1541 yılına kadar sadık kaldılar. Sınırlarda, her iki tarafın sebep olduğu saldırıların ve kaba kuvvet kullanmalarının dışında, sükûnet ve huzur, Kanunî Sultân Süleymân'ın İran seferinde olduğu 1536 yılına kadar devam etti.

Zapolya'nın ölümü ve Ferdinand'ın Macaristan topraklarında yeniden hak iddia etmesi neticesinde, cepheler yeniden hareketlendi.6 Zapolya'nın Ferdinand'ı kendi topraklarının vârisi ilân etmesinden sonra, Ferdinand'ın diplomatik çözüm için her türlü yolu denemesine rağmen, Süleyman'ın 1541'de Macaristan üzerine yürümesini engellemek mümkün olmadı. Kanûnî Sultân

Süleymân, Macaristan'ın müdafaasını henüz reşit olmayan, Zapolya'nın oğlu Yohan Sigismund'a bırakmak istemediği için, kısa bir müddet sonra bu ülkeyi (Siebenbürgen-Erdel) ilhak etti. Bu olayla meydana gelen yeni siyasî durum, 19.6.1747 yılında Osmanlılarla Habsburglular arasında yapılan bir antlaşmayla onaylandı.7 Bu hadise aynı zamanda, Kanunî Sultân Süleymân Devri'nde, iki devlet arasındaki münasebetlerin üçüncü ve son safhasını teşkil ediyordu. Bu safhada iki süper güç, Macaristan'ın tampon devlet olma niteliğini yitirmesiyle bilâvâsıta birbirleriyle muhatap oluyorlardı.

Beş yıllık bir süre için 1547'de imzalanan barış antlaşmasına göre, Avusturya yıllık 30.000 duka vergi mükellefiyetini kabul ediyordu. Buna mukabil Avusturya'ya, İstanbul'da daimi elçi bulundurma hakkı tanınıyordu. Fakat bu, Kanûnî Sultân Süleymân için, Osmanlı anlayışı gereği, elçi statüsünden ziyade, barış hükümlerinin garantisi için, rehine olarak görev icra ediyordu.8

Osmanlı Devleti ile Habsburg Hanedanı arasındaki diplomatik münasebetlerin 1527 yılı dolaylarında başladığı söylenebilir. Zira, Kanûnî Sultân Süleymân'ın Ferdinand'a yazdığı mektuplardan en eskisi bu yıla tesadüf etmektedir. Mektubun orijinali mevcut değildir, ancak saray tercümanlarından Yunus Bey isminde bir şahsın Lâtinceye tercüme ettiği ve Ferdinand'ın Nicola adlı bir elçi ile İstanbul'a gönderdiği bir mektubuna cevap teşkil eden belge mevcuttur.9

Bertold Spuler'in, İstanbul'a gönderilen Avusturyalı elçileri içeren listesinden de anlaşılacağı gibi, Avusturyalı ilk büyük elçi olarak Sigmund Weixelberger ve Johann Hobordansky 1528'de İstanbul'a gönderilmişlerdir. Misyonlarının gayesi, Osmanlılarca fethedilen bazı Macar köylerinin geri verilmesini rica etmekti. Aynı zamanda yapılan ateşkes teklifine Kanûnî Sultân Süleymân'ın cevabı, Viyana üzerine yürüyeceğini bildirmek oldu.10 1535 yılında Ferdinand'a gönderilen ilk Osmanlı elçisi ise Memiş Çavuş'tur.11 İlişkilerin bu safhasında Osmanlı Devleti, müzakere pozisyonunun kuvvetli olduğunun bilincindedir ve buna uygun bir tavır takınmıştır. Osmanlı'nın bu tavrından dolayı da Avusturya'nın iki devlet arasındaki problemlerin diplomatik çözüm çabalarını zorlaştırıyordu. II. Selim (1566-1574) ile II. Maximilian (1564-1576) arasında imzalanan Edirne Barış Antlaşması'ndan sonra,12 1592 yılına kadar her iki güç arasında süre gelen sınır anlaşmazlıklarının haricinde kayda değer olay mevcut değildir.

Osmanlı ordularının iki devlet arasında sınır kabul edilen Kulpa nehrini geçmeleri ve Hırvatistan'daki stratejik ehemmiyeti büyük ve önemli bir kale olan Sissek'i muhasara etmeleri sebebiyle, Osmanlı-Avusturya ilişkileri tekrar bozuldu ve bu yüzden meydana gelen muharebeler 11.11.1609 yılında imzalanan Zitvatorok Barış Antlaşması'na kadar devam etti. Bu antlaşma hükümleri de, Osmanlı Devleti'nin 1663 yılında Avusturya'ya savaş ilân etmesine kadar devam etti. 1606'da Çasar II. Rudolf ile Macaristan'ın Komorn şehri yakınlarında Zitvatorok'ta imzalanan antlaşmaya göre, her iki taraf toprak kazanma mücadelelerinden vazgeçiyor, Siebenbürgen (Erdel) her iki devletin Vasallığı oluyor ve Sultân I. Ahmet, bir defaya mahsus olmak üzere 200.000 duka ödenmesinden başka vergi almaktan vazgeçiyordu. Ve ilk defa bu antlaşma ile Osmanlı Devleti,

Avusturya Çasarı'nı resmen eşit hakları haiz muhatap olarak tanıyor ve daha evvel "Viyana Hâkimi" olarak hitap edilen Habsburg Hanedanı'nın Çasarlık unvanı kabul ediliyordu.

Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin dış politikada prestij kaybettiği âşikârdır. Bu sadece, Macaristan'da toprak elde etme gayretlerinden vazgeçme anlamına gelmiyordu, aynı zamanda Avusturya'nın ödemekle mükellef olduğu vergilerin kaldırılmasıyla Avusturya'nın da siyasî protokolde süper güç seviyesine çıkmasını ve Osmanlı Devleti ile diplomatik protokolde müsavi olmasını sağlıyordu. Ayrıca Çasar Matthias'ın 1615 yılında yapılan Viyana Antlaşması'yla, daha evvel yapılan Zitvatorok Antlaşması'nın 10 yıl daha uzatmaya muvaffak olması da Avusturya'nın başarı hanesine yazılıyordu. Osmanlı Devleti, Avusturyalı reayaya da Fransız ve İngilizlere tanınan ticarî imtiyazı tanıyordu ve bütün Katoliklere de Osmanlı topraklarında kilise inşa etme hakkını veriyordu. Bu andan itibaren Çasar kendini Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde yaşayan Katoliklerin hâmisi olarak görüyor ve bu vesileyle de onların iç işlerine karışma bahanesini elde etmiş oluyordu. Sultanın, hemen hemen hiç savaş yapmadan bu geri çekilişi, Küçük Asya'da meydana gelen ve İmparatorluğu uçurumun kenarına getiren olaylarla açıklanabilir.

1663 yılı yazında Sadrazam Köprülü Ahmed Paşa kumandasındaki 100.000 kişilik Osmanlı ordusu, Tuna nehri altından ve Banat'tan hareketle Macaristan ve Mähren (eski Orta Çekoslavakya) üzerine yürüdü. Çasar I. Leopold (1640-1705) imparatorluğundan ve Avrupalı diğer devletlerden yardım talep etti. Sınır kalesi Neuhaeusel'in fethinden sonra, sadrazam Yukarı Macaristan'ı da fethetti. Ludwig Graf de Souches kumandasındaki imparatorluk ordusu 19.7.1664 tarihinde Szent Benedek yakınlarında Osmanlı ordusuna karşı önemli bir zafer kazandı. Bu zafer, Osmanlı ordusunun Avusturya'ya ilerlemesine engel olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ni barış antlaşmasını imzalamaya zorluyordu.13 Çasar için pek o kadar fayda sağlamayan barış antlaşması 20 yıllık bir süre için imzalandı ve bu antlaşma hükümleri 1683 yılında meydana gelen İkinci Viyana Muhasarası'na kadar yürürlükte kaldı.

Viyana önünde yapılan meydan savaşı neticesinde, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki mevcut kuvvet dengesi bozuldu ve bu denge Habsburg Hanedanı lehine idi. Bâb-ı Âlî ise, kendini Avrupa'da bir daha hiçbir zaman kurtulamayacağı savunma pozisyonuna itilmiş olarak görüyordu.

Viyana Meydan Muharebesi, Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı sürdürdüğü savaşlarda dönüm noktasını teşkil eder. Bu savaşı takip eden yıllarda Osmanlı Devleti, müteakip yenilgilere uğradı ve daha önce fethettiği ülke ve toprakların çoğunu kaybetti. Aslında Viyana bozgunu, Osmanlı Devleti'nin duraklama devrinin en önemli başlangıcının işaretlerinden biriydi.

Bizzat Sultan II. Mustafa (1695-1703) tarafından kumanda edilen Osmanlı ordusunun 11.9.1697'de Zenta'da, Prens Eugen (Öjeni) tarafından bozguna uğratılmasından sonra Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında Karlofça Barış Antlaşması imzalandı (16.1.1699) ve bu antlaşma ile 1683 yılından beri devam eden savaşlar sona eriyordu. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti,

Siebenbürgen (Erdel) ve Temeşvar Banat hariç olmak üzere, Macaristan'ı Avusturya'ya terk ediyordu ve barış 25 yıl geçerli olacaktı.

Karlofça Barışı, gerek Osmanlı Devleti'nin duraklama devrinin başladığını haber vermesi ve gerekse Hıristiyan Batı'ya karşı yürütülen Osmanlı diplomasisinin dönüm noktasını teşkil etmesi ve de Osmanlı'nın Avrupalı devletlerin tavassutunu kabul ettiği ilk barış antlaşması olması açısından büyük ehemmiyet arz etmektedir. Daha önceleri Osmanlı Devleti ile yapılan barış antlaşmaları, Karlofça Barışı kadar, Avrupalı devletleri istedikleri biçimde tatmin ve teskin etmemişti.14

Başlangıçta belirttiğimiz gibi, genelde Osmanlı-Avusturya ilişkilerinin böylece üçüncü devresi başlamış oldu. Karlofça Barışı'ndan sonra artık Osmanlı Devleti, bu ana gelinceye kadar diğer devletlerden talep ettiği vergi talep etme kudretini kaybetmişti. Bu aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin tedricî olarak Avrupa'dan çekilmesinin başladığını haber veriyor ve imparatorluk, Hıristiyan dünyasına karşı savunma pozisyonuna giriyordu.15

Avusturya'nın dış politikası derinlemesine incelendiğinde, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Sorunu Viyana'da, öncesinden daha ciddi olarak düşünülen bir tartışma mevzuu olarak karşımıza çıkar. Avusturya'nın Doğu politikası gündeminde, Avusturyalı politikacıları meşgul eden ve ehemmiyeti haiz üç alternatif söz konusuydu. Bunlardan ilki; Avusturya monarşisi, Osmanlıları Avrupa'dan kovmak ve akabinde Balkan ülkelerini aralarında paylaşmak için Rusya ile ittifak edebilirdi. İkincisi; Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da sahip olduğu topraklarda hakimiyeti temin için, Avusturya tek başına gerekeni yapmalıydı. Üçüncüsü ise; Avusturya status quoyu kabul etmek suretiyle, Rusya'yı Balkanlar'dan uzak tutmak için gerekeni yapacak ve lüzumu hâlinde zor kullanmayı da deneyecekti. Geçici olarak Avusturya, status quoyu kabul etti, yani üçüncü alternatifte karar kıldı. Zira saldırgan Rusya, Avusturya'nın Balkanlar'da olan menfaatleri için bir tehlike olabilirdi.16

Bu düşüncelere rağmen, Balkanlar'da ve Avrupa'daki politik şartlar, Avusturya'nın Avrupalı devletlerle Osmanlı Devleti'ne karşı devamlı ittifaka girme mecburiyetinde kalması yönünde gelişti. Fransa, bu yüzyılda Osmanlılarla gizli bir ittifak hâlinde bulunmaya azami dikkat gösteriyordu. Çünkü Yakın Doğu'daki ticari menfaatleri ve Avrupa'daki politik şartlar, bu ülkenin Osmanlı politikalarına önemli bir şekilde etki ediyordu.

Şartlar müsait olmamasına rağmen, duraklama devrinde de Osmanlı fetihleri pek bitmiş sayılmaz. Karlofça Barışı'ndan 11 yıl sonra, Rus ordusunun Kırım'da Osmanlı sınırına tecavüz etmesi sebebiyle Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş ilân etti. Görünürde savaş ilânının sebebi bu son olaydı, fakat asıl gaye tehditkâr Rus tehlikesinin de şuurunda olarak, Karlofça Barışı ile Ruslara bırakılan stratejik ehemmiyeti büyük olan Azak Kalesi'nin tekrar geri alınmasıydı.17

1711 yılında cereyan eden Prut Savaşı esnasında Osmanlı Devleti, Avusturya Başkanı Prens Eugen'e bir elçi gönderdi. Avusturya'nın Karlofça Barışı'nı imzalayan taraflardan biri olması sebebiyle, Rusya'ya ilân edilen savaşın kesinlikle toprak kazanmak gayesi gütmediğini, aksine bunun, iki

devletin menfaatlerini koruma sebebiyle ilân edildiği tebliğ edildi. O sırada İspanya veraset savaşlarına bulaşmış olan Avusturya, barış görüşmeleri için arabuluculuk yapmaya hazır olduğunu açıkladı.18 Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı yapmış oldukları mücadeleler daha ziyade, Osmanlı'nın ezeli düşmanları olan Avusturya ve Venedik tarafından sevk ve idare edile gelmişti. XVIII. yüzyılın birinci yarısında bunlara yeni ve tehlikeli bir düşman daha katılmıştı, bu da Rusya idi.

Habsburg Hanedanı sadece 1683 yılında yapılan Viyana saldırısının intikamını almak değil, aynı zamanda Akdeniz'e açılabilmek için Macaristan, Sırbistan ve Balkanlar'ı geri almak istiyordu. Venedik, Adriyatik Denizi sahillerinde ve Mora yarımadasında bulunan deniz filosu üslerini yeniden geri almayı, deniz ve ticaretteki eski gücünü yeniden kazanmayı istiyordu. Rusya'ya gelince, açık denize ulaşmak, kuzeyde Baltık Denizi'nden Ostsee'ye (doğu denizi) ve güneyde Karadeniz'den, Çanakkale Boğazı'ndan, Akdeniz'e ulaşmak için çaba sarf ediyordu. Buna karşın, XVIII. yüzyılda Rusya ve Avusturya'nın düşmanı durumunda olan Fransa ve İsveç, Osmanlıları destekliyorlardı. Bu sırada İngiltere ve Hollanda (Niederland) tarafsız kalmayı yeğliyor ve herhangi bir milletin Osmanlı İmparatorluğu'nu kontrolü altına almasını ve böylece Avrupa'da tek başına hâkimiyet sağlamasını engellemeyi deniyorlardı.19

Rusya ve Avusturya, bir taraftan Osmanlı Devleti ile askerî plânda mücadele ederken, diğer taraftan da Sultanın Müslüman olmayan tebası arasında hoşnutsuzluk ve isyan tohumları ekmek için gayret sarf ediyorlardı. Bu şekilde bir mücadeleye karşı Sultan, mümkün olduğu nispette tebasını teskin etmeyi ve bunun fayda sağlamadığı yerde onları baskı altında tutmayı deniyordu. Aynı zamanda da Habsburglular ile Rusya arasında, imparatorluğunun Balkan vilâyetleri mevzuunda muhtemel olabilecek her türlü anlaşmazlıkları değerlendirmeyi biliyordu.20

Rusların, Bâb-ı Âlî'ye cesaret veren Prut yenilgisinden sonra, 1715 yılında Osmanlı ordusu, Karlofça'da Venedik'e karşı kaybettiği yerleri telâfi etmek için, Venedik'in topraklarına saldırdı. Taarruzun hedef noktasını Mora yarımadası teşkil ediyordu. Yarımadanın 1715'te fethinden sonra sırada Korfu vardı fakat burada Osmanlı ordusu büyük bir mukavemetle karşılaştı. Osmanlı Devleti'nin gücünün giderek artması Avusturya için felâket olacağı düşünüldüğünden, ilk olarak Avusturya, Venedik lehine diplomatik çözüm için tavassut etti. Elçi İbrahim Müteferrika vasıtasıyla Sadrazam Damat Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin Venedik'e karşı sürdürdüğü savaşta, Avusturya'nın tarafsız kalmasını istedi. Bu aynı anda sadrazamın iki cephede birden savaşmak zorunda kalmamak için denediği bir yoldu.21 Önceleri Avusturya, Osmanlı'ya karşı savaşmaktan imtina etti. Zira Osmanlı Devleti ile herhangi bir anlaşmazlığa girmeyi istemiyordu. 1715'te Viyana'da Osmanlı elçisi, Osmanlı Devleti'nin Karlofça Barış Antlaşması hükümlerini bilmemezlikten gelme niyetinde olmadığını, daha ziyade Venedik'in saldırgan davranışlarıyla mücadele etmek ve Mora yarımadasındaki kötü yönetime bir son vermek için savaştıklarını ifade etti.22 Prens Eugen'in Osmanlı elçisine verdiği cevabî mektupta Avusturya, iki devlet arasında arabuluculuk yapmayı teklif etti ve muhtemel barış antlaşmasına iştirak etmek istediğini vurguladı. Her iki tarafın diplomatik çabaları başarısızlıkla sonuçlandığı için, Çasar VI. Karl, 24.4.1716'da Venedik ile ittifak etti ve Osmanlı Devleti'nden Karlofça

Barışı'na riayet etmesini istedi. Osmanlı Devleti'nin buna cevabı Avusturya'ya savaş ilân etmek oldu. Fakat daha önce Viyana Hükûmeti, Osmanlı Devleti'ne karşı Venedik'in müttefiki olarak savaşmaya karar vermişti.

Avusturya Devleti Harp Divanı Başkanı Prens Eugen, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki sahip olduğu toprakları hukuka aykırı olarak zapt ettiği fikrindeydi.23 Prens Eugen komutasındaki Avusturya ordusu, 1716 yılında Osmanlı ordusunu Peterwardein'da (Varadin) yenilgiye uğrattı. Prens Eugen, daha sonra birliklerini Banat'a ve buranın etrafı bataklıkla çevrili muhkem kalesi ve merkezi olan Temeşvar'a sevk etti. Kısa fakat çetin bir muhasaradan sonra 1716 Ekimi'nde Temeşvar Kalesi düştü. Bir yıl sonra, takviye edilmiş Avusturya imparatorluk ordusu Belgrad önlerine geldi ve 22.8.1717'de Belgrad Kalesi de Avusturya topraklarına katıldı.

1718 yılında imzalanan Pasarofça Barış Antlaşması'nın hükümleri de savaşın seyri kadar açık ve netti. Osmanlı Devleti, Banat ve Syrmien'in daha önce Osmanlılarda olan kısmı, Küçük Eflâk (Alut nehrine kadar), Kuzey Sırbistan ve Bosna'nın kuzeyinde kalan sınırları Avusturya'ya geri veriyordu. Avusturya açısından muvaffakiyetle sonuçlanan bu antlaşmayı, bir de başarıyla imzalanan ticarî bir anlaşma takip etti.

Barış Antlaşması 25 yıllık bir süre için imzalandı. Böylece, XVIII. yüzyılda meydana gelen Osmanlı-Avusturya savaşlarının ilki bitmiş oluyordu ve Habsburg Hanedanı bu savaştan muzaffer olarak çıkıyordu. Bu tarihten itibaren Habsburg Hanedanı Osmanlı Devleti'ni Balkanlar'dan tamamen sürme ve hâkimiyetini Balkanlar'a kadar genişletme politikasıyla meşgul oluyordu. Avusturyalı devlet adamlarının birçoğu bunun mümkün olacağı kanaatindeydi.24

1719 yılında Osmanlı elçisi İbrahim Paşa,25 iki devletin arasındaki ilişkileri Pasarofça Barışı'ndan sonra yeniden düzenlemek ve kuvvetlendirmek için Viyana'ya gönderildi. Son barış antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti, Avusturya ile iyi geçinmek ve bu devletin, Rusya ile 1726 yılında Osmanlı Devleti aleyhine oluşturduğu tehlikeli ittifakı bozmak için de elinden geleni yapıyordu.26 Aynı şekilde Avusturya da bu tarihlerde Osmanlı Devleti'ne yönelik taarruz düşüncesi taşımıyordu ve ilişkiler daha ziyade barışçı bir karakterdeydi. Fakat Osmanlı Devleti'nin zayıfladığına, sadece Avrupa'daki başarısızlıklar değil, ülke içinde meydana gelen huzursuzluklarda işaret ediyordu. İç huzursuzluklar imparatorluğu günden güne sarsıyordu. 22.8.1703 tarihinde meydana gelen Edirne Vakası'ndan 27 yıl sonra İstanbul'da yeni bir isyan baş gösterdi, isyanın elebaşıları her şeyden önce yine yeniçerilerdi. Bu isyan, Sultan III. Ahmed'in tahttan indirilmesine sebep oldu ve yerine Sultan I. Mahmud Osmanlı tahtına oturdu.27 Sultan Mahmud isyanı kanlı bir şekilde bastırmaya muvaffak oldu. Fakat benzeri olayların olmasına dair kaygılar hâlâ mevcuttu. Devamlı değiştirilen sadrazamlar, halktan ve yeni bir isyan tehlikesinden korkmaları sebebiyle kararlarında büyük tesir altındaydılar. Sadrazamların devamlı değiştirilmesi, bir yandan iç huzuru temin ediyor, diğer yandan da Osmanlı Devleti'nin dış politikada yumuşak bir tutum izlemesine sebep oluyordu.28

Osmanlı Devleti, iç huzursuzlukların yanı sıra İran ile de ardı arkası kesilmeyen savaş hâlini sürdürmekteydi. Bu savaşlar aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Rusya ile başının derde girmesine sebebiyet veriyordu. Büyük kayıplar verilen bu savaşlar, Osmanlı Devleti'nin Avrupa politikalarına menfi olarak tesir ediyordu. Bu arada, bu durumdan en kârlı çıkan taraflar Avusturya ve Rusya idi. Zira bu iki devlet için, Osmanlı Devleti'nin, Polonya'daki kızışan saltanat (verâset) kavgalarına ve Avrupa'da meydana gelen olaylara, yeterli ilgi ve gücünü tevcih edememesi, çok büyük ehemmiyeti haizdi.29

Avusturya, Yakın Doğu'daki olayları yakından ama pasif olarak takip ederken Rusya, İran'la iyi ilişkiler kurmayı ve Osmanlı Devleti'ne karşı bu devletin mücadele azmini tahrik için elinden gelen her şeyi yapıyordu. Her iki imparatorluk arasındaki politik ve diplomatik ilişkiler, 1720 yılından 1730 yılına kadar barışçı bir karakter taşımasına rağmen, 1726 yılında yapılan Avusturya-Rusya ittifakı, ilişkilerin gelişmesini olumsuz yönde etkiliyordu.30

Rus ordusunun Polonya'ya girmesi, Osmanlılarla 1718'de imzalanan Pasarofça Barış Antlaşması hükümlerine aykırıydı ve bu, Bâb-ı Âlî'ye Polonya meselesine müdahale etme hakkını veriyordu. Avusturya için de Rusya ile Osmanlı Devleti arasında çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlığı önlemek çok büyük bir ehemmiyet arz ediyordu. Bâb-ı Âlî'nin, Polonya meselesine müdahalesi ve bu yüzden Rusya ile savaşa girmesi, ister istemez Viyana Hükûmeti'nin Rusya'nın müttefiki olarak Osmanlı Devleti ile savaşa girmesi demekti ve Viyana'da, Bâb-ı Âlî'ye ve Fransa'ya karşı iki cephede birden savaşmaktan daha kötü bir şeyin olamayacağı fikri hâkimdi.31 Çasar, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki barışın muhafazası için büyük gayret sarf ediyordu. 1728 yılından 1737'de savaşın başlamasına kadar Bâb-ı Âlî'de Avusturya'nın daimi temsilciliğini (resident) yapan Leopold von Talman, barışın muhafazası ve Franz Rakoczi ile Bonneval'in (Humbaracı Ahmed Paşa) desiselerini tesirsiz hâle getirmek için büyük çaba sarf ediyordu.32 Gerek Osmanlı-İran savaşları ve gerekse Avusturya'nın Polonya veraseti sebebiyle Fransa ile yaptığı savaş, Osmanlı ile Avusturya arasındaki barışın muhafazasını gerekli kılıyordu. Fakat bütün bu diplomatik çabalara rağmen Avusturya, Pasarofça Barışı'ndan sonra tekrar Bâb-ı Âlî'ye karşı savaşmak mecburiyetinde kaldı.

İran ile yapılan savaşlar esnasında Rusya'nın Bâb-ı Âlî'ye karşı tutumu ve Rus ordusunun Polonya'ya girmesi, her iki devlet için savaşmaya yeterli sebep teşkil etmiştir. Fakat Bâb-ı Âlî, böyle bir anlaşmazlıktan çekiniyordu, bunda Rusya'nın müttefiki olan Avusturya'nın diplomatik çabaları da elbette büyük rol oynuyordu. 3.5.1736 tarihinde Azak Kalesi'nin Rusya tarafından fethedilmesinden sonra Bâb-ı Âlî Rusya'ya savaş ilan etti (16.6.1736).

Avusturya Çasarı VI. Karl'ın Türklere karşı yaptığı ikinci savaşın sebebi, Türk-Rus anlaşmazlığından kaynaklanıyordu. Bu anlaşmazlığın temelinde de Rusya'nın kuzey sahillerini ve Karadeniz'i hâkimiyeti altına alma gayretleri yatıyordu. 1726 Avusturya-Rus ittifakına göre, Avusturya Rusya'ya askeri yardımı taahhüd ediyordu. Arabuluculuk çabaları başarısızlıkla sonuçlandığında da savaşa iştirak taraflarca kabul edilmişti. Ruslar, Polonya'nın Niemirov kentinde 16.8.1737'de yapılan

görüşmelere, kabul edilmesi mümkün olmayan tekliflerle geldiler. Avusturya'nın da gösterdiği çabalar karşılığında koparmak istediği birtakım şartları vardı. Avusturya'nın dostane tavassutuna itimat eden Osmanlı Devleti hayal kırıklığına uğramıştı.33

Avusturya'nın askerî operasyonları 1737 yazında Niş Kalesi'nin fethiyle açlmış oldu. Fakat sonra Bosna'da mukavemet gördüler ve yenilgiye uğradılar, Niş şehri de Osmanlılar tarafından geri alındı. Çasar, ordusunun Grocka'da (Hisarcık) yenilgiye uğramasından sonra tekrar barış müzakereleri açıldı. Bu görüşmeler için Fransa'nın Bâb-ı Âlî'deki elçisi Marquis Louis Villeneuve de devreye girdi ve onun tavassutu ile 18.9.1739 tarihinde her iki tarafça Belgrad Barış Antlaşması imzalandı.34 Belgrad Barış Antlaşması'ndan sonra, her iki süper güç arasındaki ilişkiler, son Osmanlı-Avusturya Savaşı'na kadar (1787-1790) barış içinde devam etti.

1740 yılında, Belgrad Barışı'ndan sonra, her iki devlet de barış antlaşması metinlerini karşılıklı olarak teslim etmek üzere elçiler gönderdiler. Avusturya tarafından Büyük Elçi Anton Korfiz Ulefeld İstanbul'a geldi ve bir yıl burada kaldı. Avusturya elçisinin İstanbul'dan ayrılmasından sonra, kendisine sekreterlik yapmış olan Heinrich von Penkler 1743 yılında Avusturya temsilcisi olarak İstanbul'da kalmış ve 1747 yılında orta elçilik görevine tayin olunmuştur.35 Buna karşılık Bâb-ı Âlî'den de Cânibî Ali Paşa Viyana'ya aynı yılda Büyük Elçi olarak gönderilmiştir.36

Bazı problemlerin ortaya çıkmasına rağmen, 1740-1769 yılları arası, XVIII. yüzyıl Avusturya-Osmanlı münasebetlerinin barışla geçen en uzun bölümünü kapsamaktadır. Fakat, Habsburg Hanedanı'nın politikasının nihaî hedefi ile ilgili tartışmalar esnasında, bazı hanedanlık danışmanları Maria Teresia'yı, hem en tehlikeli düşman ve hem de tarafsız rakip olarak telâkki edilen Osmanlı Devleti hususunda uyarıyorlardı. 1755 yılında Kaunitz, Avusturya'nın Osmanlı Politikası'nı en fazla etkileyen ülke olması sebebiyle Fransa ile ittifakına taraftar idi; Fransa ile yapılacak bir ittifak, Bâb-ı Âlî'nin taarruzlarını önleyebilirdi.37

Avusturya, Osmanlı Devleti'yle olan münasebetlerinde tercümanlık hizmeti için genç elemanlar yetiştirmeyi düşünmek mecburiyetindeydi. Polonya Kralı I. Sigismund bu hususta örnek teşkil ediyordu; çünkü sözü geçen kral 1621 yılında İstanbul'da bir enstitü kurmuştu ve bu enstitüde Yohan Sobiesky ve kardeşi Marcus Doğu dilleri öğrenimi görmüşlerdi, buna benzer bir enstitü olan "Dil Oğlanları Enstitüsü"nü de Fransa Krali Lui 1669/70 yıllarında İstanbul'da tesis etmişti.38

Avusturya Hükûmeti tercüman yetiştirmek üzere İstanbul'da bir enstitü kurdu. İlk Dil Oğlanı muhtemelen Peter vom Wollzogen, 1578 yılında Minister Joachim von Sinzendorf'a eşlik etmişti. Bu Minister'e 1640 yılında da Avusturya temsilcisi Yohan Rudolf Schmidt tercüman olarak tayin olundu.39 Dil Oğlanlarından olan Heinrich von Penkler40 1719 yılında ilk önce Graf Virmond'un servisinde Dil Oğlanı olarak göreve Başladı. Avusturya'nın menfaatlerini Bâb-ı Âlî'de temsil etmek için yoğun gayret gösteriyordu. Hatta, Fransız politikasının Bâb-ı Âlî'ye tesirine rağmen, Osmanlı Devleti'ni Avusturya Verâset Savaşlarından uzak tutmaya muvaffak oldu.41 Dil Oğlanları okulu 1753

yılına kadar görevini sürdürdü. Daha sonra bu görevi Viyana Şark Akademisi üstlendi. Graf Ulefeld'in İstanbul'dan ayrılmasından sonra burada temsilci olarak kalan Penkler, bu göreve memur edildiğine dair mektubu sultana bizzat kendisi takdim etti ve huzura kendisi ile birlikte gelen on Dil Oğlanı'ndan sadece beş tanesi kabul edildi.42

İran'la barış müzakereleri devam ederken, Fransız Elçisi Castallane ve Bonneval, Bâb-ı Âlî'yi Fransa ile yapılacak bir ittifakın kabulü yönünde etkilemeye çalışıyorlardı. Castallane'ın altı maddeden oluşan teklifi şöyleydi:

Birincisi; Fransa ile Avusturya arasında devam eden Aachen barış görüşmelerine Bâb-ı Âlî'nin de bir murahhası gönderilecek, ikincisi; Fransa ve Bâb-ı Âlî, Avusturya Çasarı seçilen Toskana Büyük Hersek'i Franz Stefan'ı tahttan feragat etmeye zorlamak için ittifak edecekler, üçüncüsü; Sultan, Macaristan'da fethettiği yerlere tekrar sahip olacak, dördüncüsü; savaş, Çasarlık tacından feraget edinceye kadar devam edecek, beşincisi; Fransa kralı ile yapılacak antlaşmaya müttefikleri de dahil edilecek, altıncısı; bu antlaşmaya dahil edilen devletlerden hiçbiri, Toskana Büyük Hersek'i veya Macaristan Kraliçesi Maria Theresia ile tek başına barış görüşmeleri yapamayacak. Bu görüşmeler, Maria Teresia ile II. Friedrich arasında yapılan Dresden Barış Antlaşması haberinin akabinde suya düştü. Takip eden yıllarda, Castallane'nin Kahya Bey Said Efendi ve Müftü Hayâtî-zâde vasıtasıyla bu ittifakı bozmak için sarf ettiği çabalar başarısızlıkla sonuçlandı.43 Bâb-ı Âlî vezirleri ihtiyatlı olarak, Fransa'nın savaşa devam etmeye hazır olmadığı ve bu sebeple Bâb-ı Âlî'nin savaş meydanında yalnız kalacağı mevzuunda hem fikirdiler.

Franz Stefan'ın Çasar olarak taç giymesinden sonra, bu olayı tebliğ için fevkalâde elçi olarak görevlendirilen Penkler'in huzura kabul günü çoktan tespit edilmişti. Reis Efendi, Penkler'in bu göreve tayin olduğunu belirten mektupların tercümesinde "Kudüs Kralı" lâkabını okuduktan sonra buna itiraz edilmiş ve görüşmeler neticesinde, mektuplardaki bu lâkap değiştirilmek mecburiyetinde kalınmıştı.44

Resm-i kabüllerden sonra Penkler, iki yönlü görüşmelerde bulundu. Bunlardan ilki; Çasar Franz'la Toskana Büyük Hersek'i olarak dostluk antlaşmasının imzalanması, ikincisi de; Belgrad Antlaşması'nın te'kidi ve yenilenmesiydi. Böylece Bâb-ı Âlî, Çasariçe Maria Theresia'yı, imparatorluk tahtına babası tarafından yegâne varis olarak atandığını kabul etti ve Castallane'nin çabalarına Bonneval'in müdahalelerine rağmen, Toskana ve Osmanlı Devleti arasında antlaşma imzalandı. Bundan iki gün önce Bonneval ölmüştü. Bâb-ı Âlî, yedi ay içinde İran'la barış antlaşması imzaladı, Avusturya ve Rusya ile de barış antlaşmalarını yeniledi ve uzattı.45

Avusturya ile Bâb-ı Âlî arasındaki barışı savaşa dönüştürmek için Castallane'nin yaptığı tüm çabalara rağmen barış uzatılmıştı. Barıştan altı ay sonra Fransız diplomatı Desalleurs İstanbul'a geldi. Polonya elçisi Zierzanovski, Rusya'nın Polonya'nın iç işlerine karıştığını ifade ederek Desalleurs'e müracaat ettiğinde, Fransız diplomat önce herhangi bir teşebbüste bulunmadı. İlk adım olarak Bâb-ı Âlî'yi, Rusların Flandern'e girmelerini protesto etmesi hususunda harekete geçirmek istedi. Fakat

Bâb-ı Âlî, sükûneti muhafaza etti ve Rusya'nın Türk sınırından başka bir cepheye yönelmesinden dolayı da memnundu. Bâb-ı Âlî bu esnada, özellikle Avusturya ve Rusya ile barışı muhafaza etmeye gayret gösteriyor ve bu devletlerle herhangi bir probleminin olmasını istemiyordu. Desalleurs'ün, Fransa, İsveç, Prusya ve Bâb-ı Âlî arasında bir ittifak gerçekleştirmek için yapmış olduğu bütün çabalar da aynı şekilde başarısızlıkla sonuçlandı.46

Avusturya'nın Bâb-ı Âlî'deki temsilcisi Penkler, I. Franz'ın cülusunu tebliğ için fevkalâde elçi olarak vazifelendirilmesinden ve Bâb-ı Âlî tarafından tasdik olunan 1739 Belgrad Barış Antlaşması'nın bütün hükümleri yeninden gözden geçirilip kabul edilmesinden sonra, Osmanlı Devleti tarafından da nişancılık payesiyle Mustafa Hattî Efendi Avusturya'ya orta Elçi olarak gönderildi. Mustafa Hattî Efendi'nin sefaretinin amacı, yenilenen Belgrad Antlaşması'nın tasdikli metnini ve Sultan I. Mahmud'un Çasar ve Çasariçe'ye yazdığı tebrik mektuplarını teslim etmekti. Mustafa Efendi, Osmanlı elçisi olarak bundan 18 yıl önce, ikinci defterdâr payesiyle ve 62 kişilik bir sefaret heyeti ile Viyana'ya elçi olarak tayin edilen Reîsü'l-küttâb Mustafa Efendi'den47 daha yüksek bir paye ile Viyana'ya geldi. Çasarlık tarafından fevkalâde takdirle karşılanan bu sefaret vasıtasıyla, Fransa'nın bütün plânları suya düştü bu andan itibaren Viyana, artık iç politikasıyla alâkalı sorunlarla ilgilenebilecekti; aynı zamanda da Avusturya Verâset Savaşlarında Fransa'nın saldırılarını durdurmayı denedi ve bunda muvaffak oldu.

Bâb-ı Âlî ve Avusturya arasında yapılan barış antlaşmaları, imza edildikten kısa bir süre sonra, karşılıklı elçiler gönderme yoluyla tasdik ve te'yid ediliyorlardı. Bu yavaş yavaş gelenek olmaktan çıkmış ve antlaşmaya uygun bir usul hâline gelmiştir. Sefaret heyeti, mutat olduğu üzere, fevkalâde bir ihtişamla donatılıyordu ve gidilen ülkenin krallarına, bakanlarına ve başbakanlarına verilmek üzere son derece kıymetli hediyeleri beraberlerinde götürüyorlardı.48 İki ülkenin birbirleriyle olan münasebetleri değişkendir ve değişik şartların oluşturduğu durumlarla karakterize olur. Bu şartların oluşmasına büyük seferler, fetihler ve sınır savaşları sebebiyet verdiği gibi, aynı amanda da iki devlet arasında oluşan kısa ve uzun süre devam eden barışçı co-existenz (yanyana, birlikte yaşama), diplomatik çabalar, kültürel münasebetler ve alışverişler de bunda büyük rol oynamıştır. Değişik alanlara yayılmayan bu tarihi karşılaşma, daha ziyade askerî yönden gelişme kaydetti. Osmanlı Devleti'nin, Macaristan içlerine kadar ve Avusturya topraklarına dayanması, bunun neticesinde XVI ve XVII. yüzyılda meydana gelen büyük seferler, sınır savaşları ve küçük askerî mücadelelerle bu karşılaşma (konfrontation) başlamış, askerî plânda 1683'te bir dönüşüm arz etmiş ve bunun akabinde Osmanlı Devleti savunma savaşları yapma durumuna düşmüş ve nihayet geleneksel düşmanlık rolünden Birinci Dünya Savaşı'nda Avusturya ve Macaristan'ın müttefiki olarak savaşmıştır.49

Avusturya'nın İç ve Dış Politik Durumu ve Avrupa Güçler Dengesindeki Yeri

Çasar I. Josef'in ölümünden ve VI. Karl'ın İspanya'dan Avusturya'ya dönmesinden sonra, Habsburglu arşidüşesler arasında makam tartışmaları baş gösterdi. Bu arşidüşesler bu hususun bir kurala bağlanmasını talep ediyorlardı ve bu kuralın da veraset hukukuna uygun bir biçimde

düzenlenmesi gerekiyordu. Bu aynı zamanda, Macaristan'da apaçık bir muhalefete sebep olduğu gibi, Hırvatistan'ın Avusturya memleketleriyle bütünlüğünün korunması için, veraset probleminin açıklığa kavuşmasını isteyen Hırvatistan meclisinin de itirazına sebep oldu. 19.4.1713 günü, Elisabeth Christine von Braunschweig ile bu ana kadar çocuksuz evliliğini sürdüren Çasar VI. Karl, meclislerini topladı, 1703 yılında yürürlüğe giren kanun okundu ve buna Çasar'ın şu kararı eklendi: "Çasar'ın ülkeleri ayrılmaz ve paylaşılmaz bir bütündür. Habsburg Hanedanı'nın bir erkek evlâda sahip olmadan sona ermesi hâlinde, VI. Karl'ın kızları ve onların nesli, Kardinyalı kadınların neslinin son bulması hâlinde, I. Josef'in kızları ve nihai olarak I. Leopold'un neslinden olan Habsburglu kadınlar varis olacaklardı." "Pragmatische Sanktion" olarak nitelendirilen bu açıklama, kanun olarak da yürürlüğe koyulmuştu.50

Çasar'ın 1716'da doğan ve ancak birkaç ay yaşayan oğlunun (Leopold) dışında sadece kız evlâdı olması sebebiyle ,51 monarşinin ve veliahtlığın devamını Pragmatische Sanktion çerçevesinde sağlamaya çalışmak, VI. Karl'ın iç ve dış politikada güttüğü siyaseti önemli derecede etkilemiş ve ona yön vermiştir. 1720-1721 yıllarında Kutsal Avusturya-Roma İmparatorluğu'na bağlı birçok asiller tarafından Pragmatische Sanktion tanınmıştır. 1713 yılından sonra VI. Karl'ın dış politikasının başlıca hedefi de Pragmatische Sanktion'un Alman ve Avrupalı devletlerce tanınmasını sağlamaktı. Bu politika, Çasar hükûmetinin daha sonraki yıllarında Avusturya monarşini hiç şüphesiz ziyadesiyle diplomatik ve askerî anlaşmazlıklara sürüklemiştir. İspanya Verâset Savaşlarının sona ermesinden sonra, ilk silâhlı mücadelenin başlamasında, elbette diğer şartlarda önemli ölçüde belirleyici olmuştur.

Otuzlu yılların başında nahoş bir olay, imparatorluktaki politik ve dini özgürlüğü tehlikeye sokmuştur. Salzburg Başpiskoposu Leopold Firmian (1727-1744) ülkesinde yaşayan ve sayıca bir hayli fazla olan Protestanları zorla Katolik mezhebine sokmak için büyük çaba sarf ediyordu. 1731 yılında, bu zorlayıcı dini baskı altında acı çeken ve dini özgürlükleri için endişe duyan Protestanlar, Schwarzbach kentinde "Salzbund" örgütünü kurmuşlar ve bu ittifakla inançları için beraber olmaya ant içmişlerdir. Bu olayı bastırması için Çasar ordusunu yardıma çağıran, çiftçilerin bu isyanını suçlayan ve nihayet onları tehcire zorlayan başpiskoposa karşı muhalefet oluşmaya başlamıştır. Böylece, 1732 yılında Salzburglu 20.000 Protestan vatanlarını terk etmek mecburiyetinde kaldılar ve bunların ekseriyeti Doğu Prusya'ya iltica ettiler. Çasar hükûmeti, Salzburglu başpiskoposun hareketini önlemek için hiçbir şey yapmamıştı. Salzburg'daki olaylar VI. Karl'ın Pragmatische Sanktion için imparatorluğun garantisini elde etme çabalarını da önlüyordu.

Çasar VI. Karl Türklerle yapmış olduğu ilk savaş esnasında, Batılı devletlerle çok önemli diplomatik antlaşmalar yapmaya muvaffak oldu. Türklerle yaptığı bu savaşın patlak verdiği bu günlerde İngiltere ile bir ittifak imzaladı. Bu ittifakla Hannover Kralı I. George'un tahta çıkışından (1714) bu yana ilk defa yeniden eski müttefiklerle yakın ilişkiler kuruldu. Avusturya da İtalya'daki durumdan memnun değildi, her şeyden önce Utrecht Antlaşması ile Savoyen'e verilen Sicilya'yı tekrar elde etmek için gayret sarf ediyordu.52 1717 yılı Ağustosu'nda Kumandan Alberoni, İspanyol ordularını Sardunya'ya ve takip eden yılda Sicilya'ya çıkardığında, Fransa ve Niederland'ın da

iştirakının sağlandığı Avusturya-İngiltere müzakerelerinin başarıyla sonuçlanmaması için hiçbir sebep yoktu. 2.8.1718'de Londra'da Quadrupelallianz Antlaşması'nın hükümleri, Çasar'ın ve İngiltere ile Fransa'nın temsilcileri tarafından imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Çasar resmen İspanya'dan vazgeçiyordu.

Bu antlaşmayla sağlanan toprak kazancı, aynı zamanda Pasarofça'da kazanılan büyük topraklarla tamamlandı ve böylece Monarchia Austriaca çok büyük toprak genişliğine sahip oluyordu. Henüz nihaî sınırlarına ulaşmamış olan hakimiyet kompleksinin genişliği, Tuna kanalından İtalya'nın güney ucuna, Kuzey Şilezya'da bulunan Schwiebuser bölgesinden Eflâk'taki Alut nehrine kadar uzanıyordu. Müteakip yıllarda Avrupa'nın karmaşık diplomatik oyunlarında daha fazla problemler baş gösterdi. Ticaret politikasıyla alâkalı menfaatler, Çasar'ın büyük deniz gücüne sahip olan ülkelerle teşrik-i mesâisini bozuyor ve böylece Avusturya ile rekabet ve Avusturya'ya muhalif ülkelerin ittifakını sağladı. Çasarlık Avusturyası'na ait olan Niederland, "Schelde Engeli" ve "Baryer Antlaşması"nın ağır şartları altında inliyordu. Fakat İspanya Verâset Savaşlarının sonuçlanmasından kısa bir süre sonra, Çasar tarafından fedakarca organize edilmiş ve desteklenmiş olan, Flemenkli tüccarların Hindistan'la ticaret bağlantısı kurma çabası büyük başarı ile sonuçlandı. Deniz hâkimiyeti olan ve kolonyal ticarette monopol hakkına sahip olduklarını iddia eden ülkeler, bu yeni rekabete kesinlikle razı olmadıkları için hemen plan ve programa başladılar. Başlangıçta Çasar'ın çekingen davranışı, deniz hâkimiyeti olan ülkelerin isteklerini şiddetlendirmesine sebep oldu. Fakat sonunda Çasar VI. Karl "Ostende Kumpanyası"nı kendi himayesine aldı. İspanya'ya ait olan deniz aşırı beldeler, ticari abluka altında bulunan İngiliz ve Niederland'a ait bölgelerin vazifesini yüklenecekti. 1725 yılı başlarında Viyana'da gerekli antlaşmalar karara bağlandı; barış ve ittifak antlaşmalarının akabinde ticari anlaşmalar yapıldı ve 1726 yılında Rusya, Osmanlılarla muhtemel bir savaş tehlikesi yüzünden Çasar'a yanaştı; Çariçe Akatharina Avusturya ile Osmanlı Devleti'ne karşı Çasar'ın yardım etmesini temin eden bir ittifak imzalandı (6 Ağustos 1726); bu yardıma mukabil Rusya, Pragmatik Sanksiyon'u tanıdı.

Ekim 1726'da Prusya Kralı I. Friedrich taraf değiştirdi ve Çasar'la Wusterhausen'de gizli bir antlaşma yaptı, bu antlaşmayla Çasar, Prusya'yı İngiltere ile olan ittifaktan koparmaya muvaffak oldu. 12 Ekim 1726'da Hohenzollern Hanedanı Pragmatik Sanksiyon'un hükümlerini kabul etti; Saksonya da aynı şekilde Pragmatik Sanksiyon'u tanıdı ve bu vesileyle Polonya tahtına ele geçirmede Çasar'ın yardımını umuyordu.

Avrupalı güçler böylece iki kampa ayrılıyorlardı; İngiltere ile Fransa, Hollanda, İsveç ve Danimarka (Norveç dahil) müttefik, Çasar ile Rusya, İspanya, Prusya, Saksonya ve Bayern aynı ittifakta bulunuyorlardı. 1727'de Cebel-i Târık Boğazı'nın İspanya tarafından muhasara edilmesinden ve İngiltere'nin Fransa ile ittifakından sonra53 Çasar, İngiltere ile olan diplomatik ilişkilerini kesti. 1730 yılında savaş hazırlıkları başladı. Halbuki, imparatorluk prensleri Çasar'ın politikasını desteklemiyorlardı ve Rusya da barıştan yanaydı. Uzun süren görüşmeler neticesinde, 1731 yılı Mart ayında İkinci Viyana Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre İngiltere, Pragmatik Sanksiyon'u

tanıyor ve Çasar da buna mukabil vârise-i müstakillesi olan kızı Maria Theresia'yı büyük ülke sahibi bir prensle evlendirmemeyi taahhüt ediyor ve Avusturya, 1727'de yedi yıllık bir süre için geçici olarak kaldırdığı "Ostende Kompanya"sından tamamen vazgeçiyordu. Toskana, Parma ve Piacenza'daki İspanyol garnizonlara müsaade ediliyordu.

Polonya Kralı August'un ölümünden sonra (1.2.1733) Polonya taht meselesi yine aktualite kazandı. Fransız diplomasisi, Stanislav Leszczynski, Avusturya, Prusya ve Rusya ise, VI. Karl'ın yeğeni olan Portekizli Prens Don Emanuel lehine çalışıyordu. Stanislav, Polonya imparatorluk meclisi tarafından büyük bir çoğunlukla kral seçildi (13.9.1733). Rus ve Saksonya ordularının Polonya'ya girmesinden sonra kral sürüldü. Yeni yapılan seçimde (5 Ekim), Saksonyalı Friedrich August kral seçildi.54 Avusturya ordusunun Polonya topraklarına kesinlikle girmemesine rağmen bu olay, Borboun devletlerinin (Fransa Hanedanı'na ait ülkeler) Avusturya'ya uzun zamandan beri planladıkları saldırı için yeterli bir sebep teşkil ediyordu. Fakat Viyana'da Lothringen Hersek'i Franz Stefan'ın, Avusturya tahtına vârise olan Maria Theresia ile evlenebilecek yegâne aday olduğu biliniyordu. Böylece, Fransız politikasının elde etmek için uzun zamandır çaba sarf ettiği Franz Stefan'ın ülkesinin Avusturya ile birleşmesi anlamına gelen bu olay Fransa'yı tehdit ediyordu ve kesinlikle önlenmeliydi. 10.10.1733 tarihinde Fransa, İspanya ve Savoyen ile olan ittifakına güvenerek Çasar'a savaş ilân etti ve akabinde Fransız birlikleri Lothringen'i işgal ettiler, daha da ileri giderek Ren Nehri'ni aştılar. 1735 yılında savaşan taraflar arasında görüşmeler açıldı ve 3.10.1735'te Viyana Önbarış'ı imzalandı. Bu Önbarış Antlaşması'na göre Lothringen, Polonya'dan kovulan Kral Stanislav'a veriliyor ve ölümünden sonra Fransa'ya bırakılması hükme bağlanıyordu. Versailles'da, artık Lothringen-Habsburg veraset evliliğinden pek korkulmuyordu ve bunun neticesinde Fransa da Pragmatik Sanksiyon'u garanti ediyordu. Uzun görüşmelerden sona, Fransa'nın, kızgın müttefiklerini yatıştırmak için 18.11.1738'de üçüncü Viyana Antlaşması ile, Fransa ve Avusturya arasındaki barış antlaşması onaylandı ve kısa bir süre sonra bu antlaşmaya diğer müttefikler de dahil edildiler.

VI. Karl'ın, gerek Polonya Verâset Savaşlarında ve gerekse Türklerle yaptığı ve 18.9.1739'da Belgrad Barış Antlaşması ile kapanan ikinci savaşında, Avusturya büyük toprak kaybına uğradı, bundan daha kötüsü de prestij kaybetmesiydi. Avusturya monarşisinin ve ordusunun itibarı Avrupa ülkeleri nezdinde haddinden fazla sarsılmıştı.

Avusturya tahtının vârise-i müstakillesi olan Maria Theresia, babası, Habsburg Hanedanı'nın son erkek üyesi VI. Karl'ın kısa fakat çok kötü bir hastalık sonunda 10.10.1740'ta vefat etmesinden sonra, böyle hemen hemen halli mümkün gibi görünmeyen bir vazifeyle karşı karşıya kalmış görünüyordu.55

Maria Theresia 13.5.1717 yılında Viyana'da dünyaya geldiğinde, anne ve babası henüz 1716 yılı Nisanı'nda doğan ve aynı yılın Kasımı'nda ölen ilk erkek çocukları Arşidük Leopold'un açısından yeni kurtulmuşlardı. Böylece Viyana'da Çasar sarayında uzun yıllar bir veliahdın doğması beklenmişti. Bu beklenti kızı Maria Theresia'yı, gelecekte ülkesinin hâkimesi ve geniş topraklara sahip Avusturya

İmparatorluğu'nun varisesi olarak yetiştirme ve eğitme hususunu düşünmesine sebebiyet vermiştir.56 Babasının ani ölümünden sonra daha 23 yaşında olan Maria Theresia, çok zor iç ve dış politik şartlar içinde ve tamamen hazırlıksız olarak yönetimi devraldı. Viyana'da, Avrupalı devletlerin bu kritik zamanda da Pragmatik Sanksiyon hususunda verdikleri söze ve garantiye sadık kalacakları ümit ediliyordu. VI. Karl'ın ölümünden kısa bir süre sonra bu mevzuda çok yanıldıklarını anladılar. Taht vârisesi Maria Theresia çok zor ve üstesinden gelinmesi imkânsız bir problemle karşı karşıyaydı.57 VI. Karl'ın ölümünden birkaç ay önce Prusya'da kral değişikliği olmuş, Hohenzollern Hanedanı tahtına II. Friedrich geçmişti. Yeni kral, Şilezya topraklarında daha önceden var olan veraset iddialarını gerçekleştirmek bahanesiyle Maria Theresia'ya, Şilezya'nın kendilerine geri verilmesi hâlinde, Pragmatik Sanksiyon'u ve kocası Franz Stefan'ı Çasar seçiminde destekleme teklifinde bulundu ve bu teklif Maria Theresia tarafından reddedildi. II. Friedrich, 16.12.1740 tarihinde, Avusturya'ya, savaş ilân etmeye lüzum görmeksizin, 200 yılı aşkın bir süredir Avusturya'ya ait olan Şilezya'ya girdi. Friedrich, Şilezya'ya girmeden önce Avusturya ile yapmış olduğu görüşmelerde imtiyazlar elde etmişti. Fakat Maria Theresia, savaşmaksızın büyük toprak kaybının büyük bir devlet için sabredilmesinin mümkün olmadığını gayet iyi biliyordu. Savaş başlamadan kısa bir müddet önce Çariçe Anna'nın ölümünün, Avusturya'yı bir müttefikten mahrum ettiği muhakkaktı. Bunun dışında Rusya, İsveç ile muhtemel bir savaşın eşiğindeydi. Avusturya'nın geleneksel müttefiki İngiltere ise, daha önce Fransa ve İspanya ile kolonyal bir savaşın içindeydi ve o da Avusturya'ya Prusya ile yapacağı savaşta bilfiil yardımı düşünmüyordu.

Şilezya'da yaşayan Protestanlar, Prusya ordusunun sevinçle karşıladılar ve şehirlerin çoğu mukavemetsiz teslim oldu. Prusya'nın, General Neipperg komutasındaki Avusturya ordusunu Mollwitz Meydan Muharebesi'nde (10.4.1741) yenilgiye uğratması, Avusturya'nın gizli düşmanları olan Bayern, Saksonya, Fransa ve İspanya'yı cesaretlendirdi ve 28.5.1741'de Nymphenburg ittifakını gerçekleştirdiler. Bu ittifaka 4.6.1741 Breslau Antlaşması ile II. Friedrich de katıldı, fakat Avusturya Verâset Savaşlarında, Avusturya'ya karşı genel bir saldırıya katılmadı. İngiltere'nin tavassutu ile 9 Ekim 1741'de Maria Theresia ile II. Friedrich arasında Klein-Schnellendorf'da gizli antlaşma yapıldı. Bu gizli antlaşmada kararlaştırılan barış antlaşması, sene bitiminden önce mümkün olmadığı ve gizliliği muhafaza edilemediği için, Friedrich ordularını Çekoslovakya'ya (Böhmen ve Mähren) gönderdi. Prusya orduları bu ülkeye girdiler ve 27 Aralık'ta Olmütz'ü fethettiler. Friedrich'in, Lothringen Prensi Karl komutasındaki Avusturya ordusuna karşı 17.5.1742'de Chotusitz (Czaslau) Meydan Muharebesi'nde kazandığı zafer ve İngiltere'nin de uyarısı nedeniyle, 11.6.1742'de Breslau kentinde Präliminar (barış için yapılan ön görüşme ve ön antlaşma) Barışı imzalandı. Bunu müteakip, 28.7.1742 tarihinde yapılan Berlin Barış Antlaşması ile Birinci Şilezya Savaşı sona erdi. Avusturya, Glatz Graflığı'nı ve Teschen, Proppan ve Jaegerndorf hariç hemen hemen bütün Şilezya'yı Prusya'ya bıraktı. II. Friedrich ise Avusturya Verâset Savaşlarında tarafsız kalacağını taahhüd ediyordu.58

Pragmatik Sanksiyon'u tanımayan yegâne ülke olan Bayern'in düşmanlığını hesaba katmak gerekiyordu. Elektör Karl Albrecht, I. Josef'in ikinci kızı Maria Amalia ile olan evliliği münasebetiyle

daha önce vermiş olduğu (1722), verasetten muaf tutulduğuna dair teminatının geçersiz olduğunu ilan etti.59 I. Ferdinand'ın 1543 yılında yazdığı vasiyetini ve kızı Bayernli Prens V. Albert'le evlenen kızı Anna'nın (1546) evlilik anlaşmasını gündeme getirdi. Saksonya da bu plâna katıldı. Saksonyalı Elektör Friedrich August ile evli I. Josef'in büyük kızı Maria Josefa da, 1719 yılında aynı şekilde bütün veraset haklarından vazgeçmek mecburiyetinde kalmıştı.

Bayern ve Saksonya'nın düşmanlığı öyle pek fazla askerî güce ihtiyaç duymadan bertaraf edilebilirdi. Fakat Bayern, Fransa tarafından açıkça destekleniyordu. Başlangıçta Avusturya kendi yağıyla kavrulmak zorundaydı. Zira, daha önce de bahsedildiği gibi İsveç, 1741 Ağustosu'nda Rusya'ya savaş ilân etmişti ve İngiliz Kralı II. Georg, Hannover meselesinden dolayı 27.9.1741'de Fransa ile tarafsızlık antlaşması imzalamıştı. Şüphesiz Avusturya daha sonra büyük gücüne sahip iki ülke olan İngiltere (1742), Niederland (1743) ve Rusya tarafından desteklendi. Kısmen, Avusturya Verâset Savaşları ile paralel devam eden Şilezya Savaşları, farklı ölçülerde bu veraset savaşlarının seyrine etkide bulunmuştur. Prusya ile yapılan Berlin ve hemen sona Saksonya ile yapılan barıştan (9.1742) sonra, veraset savaşlarının merkezini Ren Nehri boyları oluşturdu.

İngiltere Kralı II. Georg komutasındaki pragmatik ordu, 27.6.1743'te Dettingen'de yapılan meydan savaşında Fransızları yenilgiye uğrattı. Graf Traun da İtalya'da meydana gelen muharebelerde, Panaro kıyısında olan İspanyolları mağlup etti. Bu arada, İngiltere, Sardunya ve Avusturya arasında mevcut olan teşrik-i mesai 1743 sonbaharında Worms Antlaşması'yla teyid edildi. Bu sebepten Fransa'nın geciken savaş ilanı aynı zamanda Avusturya'nın müttefiklerini de kapsamaktaydı.

8.1.1745'te Varşova'da, Avusturya, Saksonya, İngiltere ve Hollanda arasında yapılan Dörtlü İttifak, Avusturya'nın pozisyonunu tekrar güçlendirdi. 20.1.1745 tarihinde, Wittelsbacherli Bayern Prensi (Karl Albrecht) VII. Karl'ın beklenmedik ölümü talihsiz Çasarlığını sona erdirdi. Bayern'in müttefiki olan Fransa ve Prusya, Çasar seçiminde fikir ayrılığına düşmeleri sebebiyle, Karl'ın oğlu ve halefi Maximilian Josef, 22.4.1745'te Maria Theresia ile Füssen Antlaşması'nı imzalamayı tercih etti. Bu antlaşmaya göre Bayern, Pragmatik Sanksiyon'u tanıyor ve seçimde oyunu Maria Theresia'nın kocası Franz Stefan'a vereceğini taahüd ediyordu ve böylece Franz Stefan, 10.10.1745'te Frankfurt'ta Çasar seçildi ve taç giydi.60

Yukarı Ren bölgelerinde Avusturya'nın kaydettiği askerî başarı, Habsburg Hanedanı'nın gücünü gösteriyordu. Bu sebepten Kral II. Friedrich Çekoslavakya'ya (Böhmen) saldırarak İkinci Şilezya Savaşı'nı başlattı. O günlerde, Rusya'nın da Avusturya ve İngiltere'ye katılmaya temayül göstermesi sebebiyle de Prusya'nın mağlup edilmesi artık bir an meselesi olarak görünüyordu. Fakat II. Frederich'in meydan savaşı tekniği de günden güne kendini gösteriyordu.61 Verâset Savaşlarında Avusturya'nın başarılarının giderek artması, İngiltere ve Sardunya ile 13.9.1743'te yapılan Worms Antlaşması, Saksonya ile 20.121.1743'te yapılan antlaşma ve Habsburgluların gücünün giderek büyümesi, II. Friedrich'i rahatsız ediyordu. II. Friedrich, Lothringenli Karl'ın komutasındaki Avusturya-

Saksonya ordularını Hohenfriedberg'de (4.6.1975) yenilgiye uğrattı ve Karl'ın Soor'da yaptığı diğer bir taarruzu da akamete uğrattı. Bu esnada, diğer bir Prusya ordusu da Leopold von Dessau komutasındaki Saksonya ordusunu Kesseldorf'ta büyük bir yenilgiye uğrattı, bundan sonra savaş durduruldu.

Maria Theresia, Prusya ile tekrar müzakerelere başladı ve bu müzakerelerin neticesinde 25.12.1745'te Dresden Barış Antlaşması imzalandı. İkinci Şilezya Savaşı'nın sona erdirilmesi, Avusturya'nın baş düşmanı olan Fransa ile olan mücadelelerin hızlandırılmasına yönelik İngiliz politikasının gayesine de uygundu. Dresden Barışı ile birlikte Berlin Barışı da onaylandı ve Avusturya'nın Şilezya'dan vazgeçtiğine dair olan madde yenilendi. Bu arada Frankfurt'ta Roma Çasarı seçilen Maria Theresia'nın kocası Fransız Stefan da II. Friedrich tarafından tanındı. Dresden Barış, İngiltere ve imparatorluğun garantisindeydi. Bu barış antlaşması, Prusya ile olan mücadeleleri ve imparatorluk topraklarında cereyan eden veraset savaşlarına son verdi.

Deniz ve kolonyal savaşlarda İngilizler, Fransızlar üzerinde olan hâkimiyetlerini muhafaza ettiler. Avrupa kıtası üzerinde ise Fransızlar büyük zaferler elde ettiler. Avusturya Niederlandı'nı (Belçika) aldılar. Yukarı İtalya'dan, Avusturya'nın 11.6.1746'da Piacenza Zaferi'nden sonra Fransızlar geri çekildiler. Savaşın bitimini Ren bölgesine ordu gönderen Rusya'nın yardımı hızlandırdı. Uzun müzakerelerden sonra 18.10.1748'de Aachen Barış Antlaşması yapıldı ve bu antlaşmayla, Avusturya Verâset Savaşları sona erdi. Nihayet Aachen Barışı, Maria, Theresia'nın veraset hakkını onayladı ve Avusturya'nın, Avrupa'daki güçlü pozisyonundan atılması düşüncesi ve deneyimi başarısızlıkla sonuçlandı.

1 Kâlmân Benda, "15. Asırda Osmanlı Macar Münasebetleri", Tarih Dergisi, XXVIII-XXXI. 83-88.

2 Fischer, Der İslam, II, 24.

3 A. C. Schaedlinger, "Der diplomatische Verkehr zwischen Österreich und der Hohen Pforte in der Regierungszeit Süleymans des Praechtigen", Kultur des Islam, s. 91.

4 Schaedlinger, a.g.e., s. 92.

5 Bertold Spuler, "Die europäische Diplomatie in Konstantinopol bis zum Frieden von Belgrad", Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, XI, Nüsha: 3-4.

6 Schaendlinger, a.g.e., s. 95.

7 A.g e., s. 97.

8 A.g.e., s. 97.

9 A.g.e.

10 Spuler, a.g.e., s. 316. Schaedlinger, a.g.e., s. 102.

11 Faik Reşit Unat, Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri (OSS), Ankara 1992, s. 222.

12 17.1.1568.

13 Vasvar Barışı (Eisenburg) 10.8.1664 yılında Çasar Leopold ile Osmanlı Devleti arasında imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Neuhaeusel ve Varadin Osmanlılara bırakıldı. Osmanlılar tarafından himaye edilen Michael Apafi Eflâk Beyi olarak tanındı. W. Kleindel, Österreich, Daten zur Geschichte und Kultur, Wien 1978, s. 149; Erich Zöllner, Geschichte Österreichs, Wien 1979, s. 248-249.

14 Josef von Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches, VI, Graz 1963, s. 658-659.

15 Gümeç Karamuk, Ahmed Azmi Efendis Gesandtschaftsbericht als Zeugnis des Osmanischen Machtverfalls und der beginnenden Reformära unter Selim III., doktora tezi, Bern-Frankfurt, s. 27-28; Zöllner, a.g.e., s. 256.

16 Karl Roider, Austrias Eastern Questions (AEQ), New Jersey 1982, s. 6.

17 Zöllner, a.g.e., s. 266-267.

18 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (OT), IV/I, Ankara 1988, s. 77. Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa, Seyfullah Ağa adlı bir elçiyi Prens Eugen'e göndermiştir. Nâme-i Hümâyûn Defteri 6, s. 206.

19 Roider, AEQ, s. 21; Roider, The Reluctant Ally (RA), s. 41. Fischer, a.g.e., s. 107.

20 Roider; (AEQ), s. 48. Fischer, a.g.e., s. 108.

21 Uzunçarşılı, OT, IV/1, s. 109-112.

22 Roider, (RA), s. 40-41; Zöllner; s. 267; Uzunçarşılı, a.g.e., Rusların Moldavya'ya girdiklerinde, Venedik kendisine sığınan Karadağlıları himaye etmişti. Venedik aynı zamanda Akdeniz'de korsanlık yapmaya devam ediyordu.

23 Roider, a.g.e.

24 Roider, a.g.e.

25 1718 Pasarofça Barış Antlaşması'ndan sonra, beylerbeyi rütbesi ile Viyana'ya gönderilen Osmanlı elçisi. Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî (SO), II, İstanbul 1311, s. 120. Franz Babinger, Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke (GOW), s. 325. Unat, s. 52-53.

26 Elfriede Heinrich, Die diplomatischen Beziehungen Österreichs zur Türkei, (1733-1737), doktora tezi, Wien 1944, s. 17.

27 Hammer; GOR, VII, 174.

28 Elfriede, a.g.e., s. 26.

29 A.g.e.

30 Roider, AEQ, s. 63; RA, s. 32.

31 Elfriede, s. 40.

32 A.g.e., s. 53.

33 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 262.

34 Zöllner, s. 274.

35 Hammer; GOR, c. IX, s. 291. Spuler; 274.

36 Osmanlı Büyük Elçisi; 1740 yılında Beylerbeyi payesiyle Viyana'ya gönderilmiştir.

37 Roider; s. 91.

38 A. Wilhelm Nevmann; Über die Orientalischen Sprachstudien, s. 46.

39 Roider; s. 9.

40 Heinrich von Penkler, Bâb-ı Âlî'de Avusturya temsilcisi, 1746'dan itibaren Orta Elçi, 1719'da "Dil Oğlanı" olarak İstanbul'a geldi ve 1727'ye kadar, 1719 ile 1728 arası Avusturya'nın İstanbul'da daimi elçisi olan Dirling'in yanında çalıştı. Avusturya'ya döndükten sonra saray tercümanı olarak (1727) çalıştı (1700-1774). Spuler; s. 342. Allgemeine Deutsche Bibliographie (ADB); c. V, s. 350-352.

41 Roider; s. 92.

42 Hammer; Geschichte des Osmanischen (GOR); c. VIII, s. 39-40.

43 Hammer; GOR, VIII, s. 85. Roider, RA, s. 100-101.

44 Hammer, GOR, 88-89.

45 25 Mayıs 1747. Hammer, GOR, VIII, 90. Roider a.g.e. HHSTA (Avusturya Devlet Arşivi), Reportorium der Türkischen Urkunden, 1503-1841, 405, XIV/21, 2 Ocak 1748.

46 Hammer; GOR, VIII, 104-105.

47 1730 yılında Sultan I. Mahmud'un tahta cülusunu tebliğ için Viyana'ya gönderilen Osmanlı elçisi, Tavukçu Reis olarak da anılır. Belgrad Antlaşması'nı imzalayanlardandır. Hammer; GOR, s. 106. Unat, OSS, s. 65-68. SO, IV, 429.

48 Friedrich Kraelitz, "Bericht über den Zug des Großbotschafters nach Wien im Jahre 1719", Sitzungsberichte der k. u. k. Akademie, Wien 1907, s. 1.

49 Rudolf, Neck, "Österreich und die Osmanen", Österreichische Nationalbibliotek (ÖNB) und öst. Staatsarchiv, Wien 1983, s. 11.

50 Progmatische Santion; 1703 yılında hazırlanmış ve karara bağlanmış, 19. 4. 1713 tarihinde Çasar VI. Karl tarafından ilân edilip, 6. 12. 1923'te kanunlaştırılıp tebliğ edilmiştir. Zöllner, s. 265-266.

51 Maria Theresia 1717, Maria Anna 1718 ve Maria Amalia 1730. Zöllner; a.g.e., Tafel III, II, Teil.

52 Utrecht Barış Antlaşması, 11.4.1713'te İngiltere, Hollanda, Prusya, Savoyen ve Portekiz arasında imzalanmıştır. Zöllner; a.g.e., 263.

53 Sevilla Antlaşması (9.11.1729). Zöllner, a.g.e., s. 270.

54 III. Friedrich August (1733-1763).

55 Zöllner, a.g.e., s. 275.

56 Walter Pollak, Tausend Jahre Österreich, Wien 1974, s. 289.

57 Zöllner, a.g.e., s. 304.

58 Zöllner, s. 306. Kleindel, s. 174-176.

59 Zöllner, s. 307.

60 Zöllner, s. 305-307.

61 A.g.e., s. 307.

Osmanlı Belgelerinin Tanıklığı İle XVI. Yüzyılda Osmanlı-Fransız İlişkileri / Tahsin Fındık [s.567-574]

Tarihçi-Yazar / Türkiye

Devletler arası ilişkilerde savaşta elde edilen başarı hiçbir zaman sonuç için yeterli olamamıştır. Yeni zamanların devletleri siyasi oluşumları ve devamlılıkları için Ortaçağlarda pek kullanılmayan, kapı önünde sürekli tutulan askerleri zorunlu bulmuşlardır. Düzenli ordu birlikleri ve savaş teknolojisi devletler arası üstünlük mücadelelerinde uzun süre etkili olmuştur.

Ulusal özellik taşımayan hanedan devletlerinin etnik kimliklerini ön plana çıkarmalarında, “düzenli ordu” bulundurmalarının büyük bir etkisi olmuştur. Aynı etnik kökenden askerlerin oluşturduğu düzenli ordu, savaş anında satın alınma/saf değiştirmenin önüne geçilebilmesinin en ideal yolu olarak, biraz da kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Etnik Köken Birliği savaşta mukavemeti sağlamlaştırdığı gibi “milli devletlerin” ortaya çıkmasının da başlangıcı olmuştur.

Devlet mekanizması gelişen teknoloji ve güçlü ulusal askerlerle savaşın dayattığı yıkımdan kurtulmaya çalışmış; savaş olsa bile sonuç için başka yolları da kullanmaya ihtiyaç hissetmiştir. Diplomasi bu yoların en önemlilerinden birisidir. Çağdaş diplomatik örgütlerin ve yöntemlerin oluşumu 16. yüzyılda hemen hemen tamamlanmıştır denilebilir. Zira en eski zamanlardan beri kullanılan casusluk ve istihbarât faaliyetleri bu dönemde kurumsallaştırılmıştır. Devlet merkezlerinde yabancı ülkelerle ilgili birimler kurulmuş, elçiler özel görevlerle zaman zaman veya sürekli olarak yabancı ülke saraylarına gönderilmiş; böylece devletler arası hukukun temel kuralları oluşturulmuştur. Hoş karşılanmasa bile en eski ve sağlıklı yöntem olan casusluk faaliyetlerinden de vazgeçilmemiştir.

Karşılıklı güçler çatışmasını ortaya koyan sebeplerdeki çeşitlilik ne kadar fazla olursa olsun, bunlarla mücadele şekilleri de kendiliğinden gelişmiştir. Devletler düşmanlarıyla başa çıkabilmek için ordu ve donanmayı yeterli bulmamışlar, güçlerini müttefikler bularak arttırmaya çalışmışlardır. Savaşların olduğu kadar (belki de daha fazla) ittifaklar da dünya tarihinin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Devletler arasında siyasi sebeplerle aktedilen antlaşmaların pratikteki en önemli hedefi, askeri güç birliği ile ortak düşmanı yenmek olmuştur. Ancak buna paralel olarak gelişen önemli bir yön daha vardır; antlaşmalar vasıtası ile ilişkiler sosyal ve ticari bakımdan da gelişmiş, kültürler birbirine yaklaşmıştır. Bazen de asıl amacın, politik hedeflerin gizlenmesi için antlaşmaların şekli ve muhtevası ekonomik beklentilerle sınırlandırılmıştır. Osmanlı-Fransız ilişkilerini başlattığı varsayılan 1536 tarihli ilk antlaşma da asıl maksadın dışında başka meselelerle sınırlandırılmıştır. Yani iki ülke arasındaki antlaşma ortak düşmana karşı düzenlenmiş, askeri hedefleri olan bir antlaşmadan ziyade ticaretle ilgiliymiş gibi yansıtılmıştır.

Başlangıcından 1550'ye Kadar Osmanlı-Fransız İlişkileri

Osmanlı Devleti kuruluş coğrafyasının zorlamasıyla yayılma yönünü "Batı" olarak tespit etmiş; Balkanlar ve Akdeniz havzasını kademe kademe ele geçirmiştir. Kısa sürede geniş alanları kontrol altına alan Osmanlılar, ele geçirdikleri bölgelerin idaresinde oldukça pratik bir metod uygulamışlardır. Yönetime kattıkları bölgelerde kendi idâri mekanizmalarını yerleştirirken, idâre hukuku, vergilendirme v.b. konularda mevcut mahalli sistemleri bozmadan uygulamaya çalışmışlardır. Devletler arası hukûkunda da bu yöntem kabullenilmiş; özellikle ticârî hukukta öncüllerin sağladığı kolaylıkların devamı tercih edilmiştir.1 Modern araştırmacılar tarafından konuya ilişkin tarihsel temellendirilme yapılırken Osman Bey ve Orhan Gaziye kadar inilebileceği iddia edilerek;2 Anadolu Selçuklu ve Memlûkluların benzer uygulamaları örnek gösterilmiştir.3

Elimizdeki verileri topluca incelediğimizde Osmanlı-Fransız ilişkilerini Kanûnî-François I. dönemiyle başlatmanın pek de uygun olmadığını görmekteyiz. Muhakkak ki siyasi metinlerin işaret ettiklerinin dışında önceki devirlerde de farklı şekillerde ikili ilişkiler var olmuştur. İlk akla gelen Haçlı seferi karakterli, Osmanlı karşıtı seferlerdeki Fransız varlığıdır. Bilindiği gibi Avignon'daki Papa'yı kontrolünde tutan Fransa kralı, katolik dünyanın siyasi lideri olarak kutsal savaşlara katılmış; İstanbul'u istilacılardan kurtarmaya çalışmıştır.4

Fransa'nın, Osmanlı Devleti ile dostane ilişkiler kurmak istemesinin temelinde, Avrupa iç politikasında ortaya çıkan karışıklıklar yatmaktadır. XV. yüzyılı İngiltere karşısında Yüz Yıl savaşları ile geçiren Fransa bu meseleyi atlattıktan sonra, kendine yayılma sahası olarak İtalya'yı seçmiştir. Rönesans döneminin getirdiği zenginlik ve estetik uygulamalar düşmanların iştahını kabartmaktaydı. Fransa kralı Charles VIII. küçük kent devletlerinin birbirleriyle ihtilaflarından istifade ile Napoli tahtının yasal mirasçısı olduğunu ilan ederek, fiili durum yaratır.5 Bu durum karşısında, Papalık, İmparatorluk, İspanya, Venedik, Milano ve İngiltere bir "kutsal ittifak" oluşturarak 1495'te Fransızları İtalya'dan çıkartırlar. Kısa bir süre sonra 1499'da Charles VIII.'in yerine Fransa tacını giyen kuzeni Louis XII.'de kan bağını ileri sürerek Milano'yu ele geçirir. Ancak bu durum Avrupa devletlerinin çok daha farklı bir ittifak oluşturmalarına sebep olur. Louis XII., Ferdinand, Papa II. Julius ve İmparator Maximilian, Venedik Cumhuriyetinin topraklarını paylaşmak için anlaşırlar. Fakat kısa bir süre sonra Cambrai Ligi dağılır. Papalık, Ferdinand, VIII. Henri, Maximilian ve Venedik, Fransa'ya saldırarak, püskürtürler.6

Batı Avrupa devletleri, siyasi güçlerini kapitalistlerin destekleriyle (Anversli Fuggerler, Lyon'lu Medici vd. kentsel sermaye) arttırırken7 yayılma politikalarını Akdeniz dışında Atlantik ötesine de taşımışlardır. Buna karşılık, aynı dönem içinde Orta Avrupa Devletleri ekonomilerdeki hızlı dönüşümden uzak, klasik yöntemlerle topraklarını genişleterek yaşamlarını sürdürmeye çalışıyorlardı.

Charles-Quint'in İspanya'da tahta çıktığı 1516 yılında, İtalya savaşlarının son bulmasıyla, Fransız gücü zirveye çıkar. Batı Devletleri içinde en iyi yönetilen, en kalabalık nüfusa sahip olan ve

nispeten ekonomik istikrâra sahip Fransız Monarşisi, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun tacını elde edebilmek için faaliyetlere girişir.

Bunu başaramazsa Macaristan'dan Baltık Denizi ve Kuzey Denizine, oradan İspanya ve kısmen İtalya'ya kadar geniş bir etkinlik alanında hakimiyet kuran İmparatorluk, Fransa'yı bir ada gibi içine alıp yutabilirdi. François I. Charles-Quint'e karşı adaylığını koyarak bunu önlemeye çalışır.8 Seçimin ortaya çıkardığı yeni bir durum da, tâcın orduların savaşması ya da siyâsi kulislerle değil, mâli mücadele ile sahibini bulmasıdır.9 Medici ailesinden sağladığı altınlarla I. François; Fugger'lerin kredisi ile Charles Quint seçimi kazanmaya çalışır. Fuggerler Alman Elektörlerine bol miktarda paranın yanı sıra, seçimden sonra ödenecek bonolar da verirler. Mali yatırımları daha fazla olan Charles-Quint 1519'da seçimi kazandı.10

Charles-Quintin İmparatorluk tacını elde etmesi, Fransa'nın kaçınılmaz felaketini de beraberinde getirir. İmparator, Hollanda, Provance, Navarra ve İtalya cephelerinden saldırıya geçerken, İngiltere'nin de desteğini sağlar. Fransa'nın başkomutanı Costable de Bourbon'un karşı saflara geçmesinin de etkisiyle, François I. İsviçre paralı askerlerinin desteğindeki ordusuyla 1521'de Milano yakınlarındaki Pavia'da yenik düşerek esir edilir.11

François I. Milano, Flandre ve Artois üzerindeki hükümranlık haklarından vazgeçip; Touranai ve Burgogne Dükalığı'nı bırakan bir sözleşme imzalayıncaya kadar Madrid'de alıkonulur. Esareti sırasında I. Francois mücadeleden vazgeçmez. Başta Kanûni Sultan Süleyman olmak üzere bazı Avrupa ülkelerine destek isteyen mektuplar gönderir. Bu işleri annesi Kraliyet Naibesi Louise de Savois ile Chancellier Duprat organize etmektedir.12 Fransa'da gelişen millet bilinci de emperyal tavırlı Charles-Quint'in ülkeyi parçalamak emellerini akîm bırakır. Paris Parlamentosu çalışmalarını sürdürürken, Bourgogne Dükâlığı ülkenin el değiştirmesini kabul etmez.13

Osmanlı Devleti'nde seferlerin yönü tayin edilirken; sınır bölgelerinde görevli olan üst düzey yöneticilerin Divan-ı Hümâyûna gönderdiği, karşı tarafın iç ve dış sorunları, çevresel şartlar, taraflar arasındaki ihtilâflar ya da dostluklarla ilgili ani değişiklikleri ihtiva eden bilgiler esas alınıyordu. Kanûnî Sultan Süleyman tahta çıktığında halefinin Doğu-İslam dünyasına yönelik politikalarını değiştirerek, genelde Orta Avrupa ve Macaristan'a yönelik bir strateji benimsemiştir. Politikasını belirlerken de Venedik kökenli ve Fransız sempatizanı İbrahim Paşanın tesirinde kalmıştır. Bu döneme kadar Osmanlıların Avrupa işleri hakkındaki en sağlam bilgi kaynağı Venedik olmuştur. Venedik'li politikacı ve tacirler Osmanlılardan elde ettikleri menfaatleri korumak için, vezirlerle iyi ilişkiler kurmuşlar, gerektiğinde casusluk görevi yapmışlardır.14

Kanûnî yeni politikasını ilk olarak 18 Mayıs 1521'de Belgrad'ın alındığı seferle yansıtır. Ertesi yıl Rodos'a karşı bir sefer düzenler, çünkü Mısır'ın fethedilmesinden sonra Doğu-Akdeniz adalarındaki Hıristiyan Misyonu, Saint Jean Şövalyeleri, korsanlık vb. tedhiş hareketleriyle Osmanlı tebasına ve yönetimine zarar vermektedir.15 Osmanlıların Rodos'u muhasarası sırasında Şövalyelerin yardım

istediği, iki hükümdâr Charles-Quint ve I. François birbirleriyle uğraştıkları için gerekli yardımı sağlayamamışlardır. Şövalyelerin lideri Philippe Williers de Lisle Adam'ın Avrupa ülkelerine yaptığı, "Hıristiyanlık düşmanlarına karşı birleşme" çağrısına rağmen 20 Aralık 1520'de Rodos'a girilir.16 Adanın fethi ile Venedik'in kontrolündeki; Osmanlılara vergi veren Kıbrıs hariç tutulursa Doğu-Akdeniz bir Türk gölü olmuştur.17

Dirayetli bir hükümdar olduğunu saltanatının ilk yıllarında ispatlayan Kanûnî Sultan Süleyman'ın Avrupa'daki gelişmelere ilgisiz kalabileceğini düşünmek yanlış olacaktır. Avrupa içlerine doğru ilerleyen Osmanlı yöneticileri, askeri yayılma stratejisinin destekleyicisi olan siyasi planlarını da uygulamaya koymuşlardır. Bu meyanda Venedik'le olan diyaloga işaret edilmiştir. Charles-Quintin karşısında acze düşen I. François'nin yardım talebi zamanlama açısından Osmanlı politikasına çok uygun bir gelişme olmuştur. Kanûnî akılcı bir politika ile Fransa kralı I. François'yi destekleyerek Orta-Avrupa ve Akdeniz'deki savaşlarda Charles-Ouint'in sırtından vurulmasını sağlamaya çalışmıştır.18

I. François 14 Şubat 1525 Pavia yenilgisiyle Madrid esareti sırasında, Avrupa'daki bir çok devletle (Polonya Macaristan, Bohemya ve Transilvanya asilzadeleri) bağlantı kurarak yardım talep etmiştir.19 Kralın annesi Saltanat Naibesi sıfatıyla Kanûnî'ye de mektup göndererek yardım istemiştir.20 Bu maksatla Osmanlı tarafına gönderilen adamın Bosna'da öldürüldüğü iddiasına rağmen Kraliçenin mektubu Kanûnî'ye ulaşır.21 1525'de Venedik elçisi Bragadino'nun Laforest adlı Fransız elçisinin Bosna'da olduğuna dair verdiği bilgi22 ve elçinin adı ile ilgili bilgiler spekülatiftir.23 Ancak I. François adına Aralık 1525'te Kanûnî nezdine Comte de Jean Frangipani bir mektup getirmiştir. Padişah, Charles-Quint'e karşı Macaristan üzerinden saldırıya geçerek Fransa kralının yardım talebini makul karşıladığını göstermiştir.

Kanûnî-I. François yakınlaşmasının dinsel konularla da bağlantısı vardır. Kanûnî Sultan Süleyman Fransız yanlısı bir politikayı benimserken, Avrupa Hıristiyan Devletlerinin Müslüman ülkelere yönelik Haçlı zihniyetli politikalarını baltalamayı düşünmüştür. I. François ise hıristiyanların düşmanıyla dostluk kurarken, katolik dünyanın dengelerini hesaba katmak zorunda kalmış; dünyevi beklentilerini elde edebilmek için dostluk kurduğu Osmanlılara karşı zaman zaman ters davranışlar sergilemiştir.24

Mohaç Seferi'nde (23 Nisan 1526) Macar kralı II. Layoş'un ölümü ile ortaya çıkan Macaristan Krallığı taht ihtilafı Fransa'nın Charles-Quint'i doğudan meşgul etmesi için iyi bir fırsat olur. Szapolyai'yi destekleyen Osmanlılar ve Ferdinand'ı destekleyen Charles-Quint arasındaki gerginlik iyice artar. Fransa'nın 1528 yılında gönderdiği Antoine de Rincon'un, çocuğu olmayan Szapolyai'nin ölümünden sonra Macar tahtına Francois'nın kardeşi Henri de Valois'nın oturtulması şeklinde ilginç bir teklifi olur.25 Görüşmeler sırasında Ferdinan'ın Macar tahtı için saldırması üzerine çıkılan seferle, Szapolyai'nin tahtı sağlamlaştırıldığı gibi 1529'da Viyana da kuşatılır. Kuşatma Avrupa Hıristiyan birliğinin sağlanmasında önemli bir etki yapar. Öyle ki Osmanlıların desteğiyle Habsburglardan kurtulan Fransa bile oluşturulan ittifaka katılır; Türklerle temaslarına dair iddiaları da kabul etmez.26

Ortaya çıkan tablo neticesinde Rincon 1532 Temmuzunda elçi sıfatıyla ve alenî olarak, yeni Fransız politikalarını Kanûnî'ye anlatmak üzere Belgrad'a gelir; Alman seferinden vazgeçmesini sağlamaya çalışır.27 Avrupalı başka elçilerin de olduğu görüşmeler oldukça dostane geçer.

Osmanlı-Fransız ilişkilerinin yansıdığı bir diğer bölge ise Akdeniz'dir. Kanûnî Batı Akdeniz'i kontrolü altına almaya çalışan Barbaros'u İstanbul'a çağırarak resmen görevlendirir. Barbaros Hayreddin Paşa 1534'te, Charles-Quint'in kontrolündeki Tunus'u ele geçirirken, I. Françoisda İtalya'yı sıkıştırmaya başlar.

Kanûnî'nin Fransa kralına yazdığı mektubu Barbaros'un elçileri ihtişamlı bir heyetle Paris'e götürürler. Cevaben La Forest ve ardından Jean de Montluc, Barbaros'a elçi olarak gönderilir. Barbaros'un 1535'te gönderdiği elçi ise sıklaşmış, olgunlaşmış bir diplomatik atmosferde karşılanır.28

Fransa kralının Mayıs 1535'te gönderdiği elçilik heyetinden La Forest, Charles de Morillac ile Cesar de Cantelmo, Irakeyn Seferinde olan Padişahın karargahına giderler, elçiler Ocak 1536'da İstanbul'a dönerler. Şubat ayında La Forest ve İbrahim Paşa arasında barış dostluk ve ticaret anlaşması aktedilir; bir de gizli "Tecavüzü İttifak Muahedesi" imzalanır.29 Bu muâhede ile tanınan imtiyâzi haklar Fransa'ya Levant ticaretinde önemli bir üstünlük sağlarken, başka devletlerin de aynı amaçla sıraya girmesine sebep olmuştur.

I. François, Osmanlılarla ittifaka yönelirken Hıristiyan dünyasını da hesaba katmak zorunda kalmış; düşmanla işbirliği yapan hain bir kral yerine, Osmanlı Hıristiyanlarının hâmîsi ve ticâri menfaatlerini gözeten biri gibi görünmeye çalışmıştır.30 Anlaşmanın orijinal metni bulunamadığından mahiyetini tahlil etmek, sonraki yıllara ait belgelerdeki atıflar ve 1569 muahedesindeki ifadelerle mümkündür.31

La Forest'in (1535-1537) Avusturya'da ölümüyle Charles de Morillac maslahatgüzar seviyesinde Fransa'yı temsil etmeye başlar. Bu arada Jean de Montluc (1536) ve Bertrand d'Ornesan (Baron de Saint-Blancard) çeşitli görevlerle Osmanlılarla temaslarda bulunurlar.32 Antoine de Rincon (1538-1540) elçiliği sırasında Osmanlı-Venedik barışının sağlanmasında önemli bir rol oynar. 1541'de gelen Baron Polin de La Garde Osmanlı donanmasının Akdeniz politikalarını yönlendirmeye çalışır. Bu konuda Venedik arşivinde yer alan belgeler,33 müzakereleri teyid ederken; görüşülen konuları da tafsil eder. Fransa ile yapılan görüşmelerde elde ettikleri bilgilere göre Osmanlılar donanmayı güçlendirme eğilimine girmişlerdir.

1550-1600 Yılları Arasında Osmanlı-Fransız İlişkileri

Orta-Avrupa cephesinde Avusturya ile imzalanan anlaşma (19 Haziran 1547), Kanûnî'ye, doğu sınırlarına yönelme fırsatını vermiştir. İran'a karşı sefere çıkan (1548) Sultan, Tebriz ve Van'ı ele geçirip; Doğu-Anadolu ve Gürcistan taraflarında başarılar elde ederek 1549'da İstanbul'a döner.34 Bu arada Fransa kralı François I. ölmüş, Osmanlıların Lehistan kralı olmasına yardım ettiği II. Henri taç

giymiştir. Kısa bir tereddütten sonra O'da François I.'nın politikasını takip yolunu tutmuş ve elçisi Huyson'u iki mektupla İstanbul'a yollayarak, büyük elçi D'Aramon'un Doğu seferindeki Kanûnî ile birlikte olmasını sağlamıştır. Heyetin görevi Avrupa'da son derece sıkıntıda olan Fransa'ya destek istemektir.35

II. Henri ve Charles-Quint arasında 1552'de savaş başlayınca, kral para karşılığında Alman prenslerinden bazıları ile anlaşarak, Doğu Fransa'da kazandığı başarıları ve başka hadiseleri Padişaha bildirmiştir. Gelişmeler üzerine Turgut Reis'inde aralarında bulunduğu Osmanlı donanması 1552'de Batı-Akdeniz'e açılmış; İran seferinde olan Kanûnî, Fransa kralına destek olacağına dair bir mektup göndermiştir. Ayrıca Alman preslerinden bazılarına da mektup göndererek Charles-Quint'e olan düşmanlıkları tahrik etmiştir.36 Fransızların donanmaları için istedikleri elli tane kadırga ise verilmemiştir.37

Ancak Cezayir Beylerbeyi'nin Fransız donanması ile buluşarak (1 Mayıs 1552)38 düşman donanmalarını kontrol altına alması sağlanmış;39 Anapoli üzerinden hareketle mücavir alanda gerçekleştirilen ortak saldırılarla kontrol ele geçirilmiş, karşı çıkanlar cezalandırılmıştır.40 Bu arada Osmanlı ve Fransız ajanları karşılıklı haberleşerek harekatı kolaylaştırmaya çalışmışlardır.41 Fransa kralının, Papa ile dostluk kurduğunu, İstanbul'daki elçisine bildirmesi üzerine, Padişah dolaylı müttefiki sayılan Papanın memleketlerine yapılabilecek Türk saldırılarını yasaklamıştır. Cezayir Beylerbeyi Sinan Paşa'ya gönderdiği bir emirname ile Papanın memleketine getirilen saldırı yasağından dolayı, katolik İspanya'ya yapılacak saldırıların sekteye uğratılmamasını tembih etmiştir (21 Haziran 1552).42 Krala yazılan bir name-i hümayun'la Fransa'ya dost olan mahalli yöneticiler ve başkalarının Kaptanpaşa'ya bildirilmesi istenmiştir.43 Böylece Fransızların müttefiklerine rahatsızlık verilmemesi sağlanırken, onların stratejisini çözümleme yoluna da gidilmiştir. Kanûnî krala yazdığı bir başka mektupla, Avusturya kralı Ferdinand'ın İstanbul'a bir elçilik heyeti göndermek istediğini, ancak bunu kabul etmediğini, onlara güvenmediğini, kendisinin de (II Henri) güvenmemesini istemiştir.44

Gabriel d'Aramon'un bu dönemdeki faaliyetleri Fransızlara bir çok menfaatler sağlanmıştır. Osmanlı donanmasının Batı-Akdeniz'deki faaliyetleri, Fransa'nın düşmanları karşısında rahatlamasını temin etmiştir.45 D'Aramon ve Rüstem Paşa arasında 1 Şubat 1553 tarihinde bir Osmanlı-Fransız Tecavüzü İttifak Muahedesi de imzalanmıştır.46 Anlaşma ile Fransa, Osmanlılara yardımlarından dolayı 300 000 altın tazminat verecek, tazminat ödeninceye kadar Fransız donanması Osmanlı kontrolünde kalacak ve 1 Mayıs 1553'ten itibaren de Osmanlı Donanması Fransa'ya yardımda bulunacaktır.47 Ağustos 1553'ten itibaren Baron de la Garde idaresindeki Fransız donanması, Turgut Reis'in kuvvetlerine katılarak Kalabra ve Sicilya'ya baskınların ardından, Korsika adasına çıkarma yapmıştır.48 Donanma Aralık 1553'te Messina üzerinden Istanbul'a döner.49

Kanûnî Sultan Süleyman Rodos Seferi ile Doğu-Akdeniz hakimiyetini güçlendirerek Orta ve Batı-Akdeniz'e yönelmiştir. Charles-Quint ve müttefiklerinin Preveze yenilgisini (1538), Orta-Akdeniz hakimiyetini perçinleyen Trablusgarb'ın zabtı (1558) izlemiştir. 1556'dan 1598'e kadar ise

Osmanlıların karşısında Batı-Akdenizde İspanya kralı olan II. Philippe mücadele etmiştir.50 İspanya kralının Amerika kaynaklı ekonomik üstünlüğe dayalı askeri gücüne rağmen 31 Temmuz 1560'da Cerbe'nin zaptı Osmanlıların Batı-Akdeniz'deki ilerlemesinin engellenemeyeceğini ispatlamıştır. Yenilginin ardından II. Philippe İstanbul'a elçiler göndererek iyi niyet gösterisinde bulunmak gereğini duymuştur.

İspanya ile sürdürdüğü mücadeleye Cateau Cambresis Andlaşmasıyla (1559) son veren Fransa, Osmanlılarla olan eski ahdine uyarak Mayıs-Eylül 1565'teki Malta kuşatmasında tarafsız kalmış; bu tutuma mukabil Kanûnî de Kral IX. Charles'a kuşatma ile ilgili bilgileri içeren bir mektup göndermiştir.51

Fransa kralı II. Henri, Cateau Cambresis Andlaşmasından kısa bir süre sonra ölmüş; yerine büyük oğlu II. François kral olmuştur. Kanûnî vefat ettiğinde ise Fransa krallık tacı IX. Charles'da idi.52 Kânûnî'nin oğlu Selim II Osmanlı tahtına geçince 17 Şubat 1568'de Maximillien'in elçileriyle sekiz yıllık bir barış antlaşması imzalanır. Fransa ile ilişkiler ise geleneksel seyrinde idi. Tam bu sıralarda Philippe II'in askerleri Flandre topraklarından Fransa'ya girerek sıkıştırmakla yetinmeyip, Atlantik ötesinde Florida'daki Fransız göçmenleri de katletmişlerdir.53 Osmanlı Padişahı, gelişmeler üzerine Fransa'ya gönderdiği mektupla, düşmanlarıyla mücadelesini desteklediğini ifade ederek kendisine bilgi akışı sağlanmasını ister.54

Kıbrıs Adası'nın fethine kadar (1571) Osmanlılar ve İspanyollar zamanı birbirlerini gözleyerek geçirmişler ve sürekli olarak sefer hazırlıkları yapmışlardır. Nihayet sefer Kıbrıs'a düzenlenmiş, ada kısa bir kuşatmadan sonra, Venedik donanmasının tersanede yanmasının, yardımlaşmayı olanaksız hale getirmesinden de istifade ile ele geçirilmiştir.55 Kıbrıs'ın fethinden önce Osmanlılar tedbir mahiyetinde Fransızlarla ahidnâmeyi yenilemişlerdir. İstanbul'a gelen elçi Claude de Bourg 18 Ekim 1569'da (7C. 977) aldığı ahidnâme ile dostluk tazelemenin ötesinde yeni bazı haklar da elde etmiş; Polonya tahtı ve Erdel Prensinin Fransız Hanedanıyla akrabalık kurmasını temine çalışmıştır.56

Osmanlılar Kıbrıs'ın fethinden sonra boş durmamışlar ve hemen toparlanmaya çalışmışlardır. Çünkü adanın fethi Avrupa'da bir Haçlı Birliği oluşturmuştu. Özelikle yeni alınan Kıbrıs'ın istihkâmı sağlanmaya çalışılır. Bu faaliyetlere Fransızlar da yardım ederler,57 Venedik'in talebiyle oluşturulan Donjuan Dautrich komutasındaki Hhaçlı donanması 7 Ekim 1571 günü Osmanlı donanmasını İnebahtı'da yok edercesine hezimete uğratır. Tunus'un Fethi (1574) bu yenilgiyi telâfi ederken İspanyolların Kuzey Afrika politikalarını da iflas ettirmiştir.58

Sultan Selim II. vefatına kadar Fransa ile dostluğu sürdürmüş, İstanbul'a gelen Aix Piskoposu ve Germigny'yi iyi karşılayarak, onlardan Avrupa ile ilgili bilgileri muntazaman tarafına aktarmalarını istemiştir.59 Lehistan kralının ölümüyle ortaya çıkan verâset sorununda da Osmanlılar Fransa kralının kardeşi Henri'nin Lehistan'a kral seçilmesini sağlamışlar;60

Lehistan asilzadelerini ikna etmeye çalışırken; çıkabilecek askeri sorunların çözümü için de Tatar askerlerini görevlendirmişlerdir. Rusya'nın Lehistan üzerindeki planlarının engellenmesinde Tatar beylerinden başka Silistre, Niğbolu, Akkerman ve Vidin Beylerbeyleri görevlendirilmişlerdir.61 Erdel Vayvodasından Leh ve Litvaların (Litvanyalı) kral seçimindeki tercihinin ne yönde olduğuna ilişkin bilgi aktarmasını ve tedbirli olmasını isteyen padişah, seçim şartlarını kontrol altına almaya çalışmıştır.62 Charles IX'a yazdığı bir mektupta Padişah, Henri'nin Lehistan'a güvenli olarak gidebilmesi için, kullanabileceği iki yol tarif etmektedir. Buna göre Henri; Zedra-Kilis-Bosna-Sirem-Temeşvar ve Erdel'e gitmeli; ya da Dubrovnik-Hersek-Sirem-Temesvar ve Erdel yolunu takip etmelidir. Padişah her iki yolda da güvenliğin sağlandığını bildirir.63 Osmanlıların daha sonraki dönemde Lehistan'a ilişkin konulardaki aktif tutumu (Istvan Bathory'nin krallığı) stratejik öneme sahip kuzey topraklarını ve yükselişte olan Rus Çarlığı'nı kontrol amacını taşımaktadır.64

Sultan Selim II. 1574'te vefât edince tahta oğlu III. Murad geçti. Kanûni devrinde başlayan yapısal bozulmayı kudretli Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa giderebiliyordu. Onun da ölümüyle (1579) işler daha da kötüye gitmeye başlar. İran'la yapılan uzun savaş (1477-1589) Ferhad Paşa'nın gayretiyle 1590 İstanbul anlatmasıyla sona erer. Fakat Osmanlı İmparatorluğu savaş sonrası ekonomisinden bir türlü kurtulamaz.

Sokullu Mehmed Paşa öldüğü zaman, İran ile savaş devam ediyordu. Batıda İspanya kralı II. Philippe kızını Portekiz kralına vermiştir. Portekiz kralı kayınpederinden on bin asker ve altmış kıt'a kadırga alarak, Papa'nın da desteği ile Fas Hakimi Mevlay Abdülmelik üzerine harekete geçer.65 Padişah Cezayir Beylerbeyi Hasan Paşayı görevlendirerek hadiseleri kontrol etmeye çalışır.

15 Temmuz 1581'de gelen Fransız elçisi Jacques de Germıgny'nin ahidnameyi tecdit talebi kabul edilirken, Fransa'nın Mayıs 1580'de İngiltere'ye verilen imtiyazlarla ilgili tereddütleri giderilmeye çalışılır.66 İngiltere, Ceneviz, Ankona, Venedik ve Sicilya dışındaki ticari muamelâtın Fransa bayrağı ile yapılması kararlaştırılır. Fransızları rahatlatmak için, Fransa'nın hâlâ en fazla imtiyâza mazhar devlet olduğuna dair güvence verilir.67 Bu gizli bir oyundur. Zira kısa bir süre önce İngiltere kraliçesi I. Elisabeth'e gönderilen bir mektupta Lehistan, Fransa ve Venedik ile eşdeğerde imtiyazlardan bahsedilir (18 Haziran 1580).68 Bu tarihten yaklaşık bir ay önce İngiltere'ye ilk imtiyazın verildiğini bilinmektedir.69 Her şeye rağmen Fransa ile dostluk aynı minval üzere devam ediyordu.70 Farklılık İspanya ile ilişkilerde ortaya çıkar.

İspanya'dan gelen dostluk teklifine olumlu cevap veren padişah, iki tarafın diplomatik nezakete uygun olmayan davranışlarının giderilmesi şartıyla İstanbul'a elçi gönderebileceklerini bildirir (11 Mayıs 1580).71 Birkaç yıl sonra Cezayir-i Garb Kaptanı Murad'ın İspanyol kadırgalarından kurtarılan Türk esirlerin verdiği bilgileri merkeze bildirmesi (3 Mart 1584), İspanyolların Osmanlı yönetim bölgelerine karşı düşmanca planlarını su yüzüne çıkarır.72 Aslında ilişkileri iyi gösteren sadece ahidnâme perdesi idi. Zira İspanyolların zaman zaman Fransız bayrağı takılmış gemilerle saldırarak,

Müslümanları esir tutup satmaları sık rastlanılan olaylardandı. Fransa bayrağı taşıyan gemilerin kontrol edilmesi Osmanlı yönetiminin sorunlarını gideremez.73

Fransa ve İngiltere arasındaki bayrak yarışı da aynı yıllara rastlar. İngiltere imtiyâzı geç elde etmenin verdiği acelecilikle, sürekli Fransızlarla rekabet eder.74

Osmanlılar Akdeniz'e hakim olabilmek için çok büyük çaba sarf etmişlerdir. Akdeniz'e hakim olmak siyasi olarak kolay olmadığı gibi, coğrafi şartlardan dolayı tam güvenliğin sağlanması da sorun olur. Kısa süreli işgaller, ani korsan baskınları bir yazgıdır. Osmanlılar Akdeniz'e egemen olabilmek ve asayişi temin için zaman zaman müttefiklerinin yardımlarını alırlar.75 Ticari sirkülasyonun devamı için korsanlarca can, mal ve paraları talan edilen ahidname sahiplerinin zararları tazmin edilir.76 Yasak malların kaçak yollarla satılması ise önlenmesi çok zor bir alışveriş şeklidir.77 Kötü giden ekonomi Osmanlı tebasının memnu meta ticareti yapmasına sebep oluyordu. Üst düzey yöneticilerin de giriştiği bu tür işler merkezden gönderilen emirlerle yasaklanmakta, izin verilenlerin dışındaki tacirlere yasak mal satılmaması sıklıkla tembih edilmektedir.78

III. Murat hayatının son günlerinde İspanya kralı ile Fransa kralının dostluk kuracakları haberini alır. İngiltere kraliçesine gönderdiği mektupla, Fransa kralının Marsilya'yı ele geçiren İspanyollara karşı kendisinden yardım istediğini ifade ederek, bu garip durumla ilgili malumât alırsa bildirmesini ister.79

Fransa'da 1593'te taç giyen IV. Henri savaşlarla harap olmuş bir ülkede, kısa sürede bütün olumsuzlukları giderecek atılımlara başlar. 13 Nisan 1598'de bütün krallıkta din ve vicdan hürriyetini teminât altına alan reformist dîni serbest bırakan "Nantes fermanı" ile ülkesini modern zamanlara hazırlamaya çalışır.80

Osmanlı tahtına 1495'te geçen III. Mehmed ise Avusturya ile savaşın ortasından başlamıştır. Durum hiç de iyi değildir. Estergon 1495'te düşer. Ordu Eğri'yi alarak Haçova meydan savaşını kazanır (24-26 Ekim 1596). İçeride Celâli isyanları başını alıp giderken Sultan hayata veda eder (1603). İran ile savaşın ilanı da aynı yıl içinde gerçekleşir.

Osmanlı-Fransız İlişkilerinin Hukuki-Sosyal ve Ekonomik Boyutu

Osmanlılarla Fransızlar arasında yapılan ilk imtiyaz anlaşması (1536) sonrasındaki ilişkilerde politik çıkarlar ön plandadır. Ancak politik amaçlı taahhütler başka bazı yükümlülükleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle ticari sahada gerçekleştirilen faaliyetlerde, ilk ahidnamede verilen haklar belirleyici unsur olmuştur. Osmanlı belgelerinde sürekli olarak evvelki ahidnamelerin hukuki zeminine atıflarda bulunularak sorunların çözümlenmesine çalışılmıştır.

Başta Fransızlarınki olmak üzere yabancı elçileri, Osmanlılar hüsnü kabulle karşılamaya çalışmışlardır. Elçiler sınırdan girerlerken karşılanırlar ve başkente gelinceye kadar yol güvenliklerinin

yanında her türlü ihtiyaçları karşılanır;81 kendilerine yardımcı olacak adamlarla beraber, yolculuk için at ve beygir verilirdi.82 Ulaşım için genellikle beygir temin edilir, at verilmişse sınırdan at ile çıkmaması sağlanırdı. At ihracı memnu olduğu için bu konuya çok önem verilirdi.83 Elçilere iyi muamele ve hizmet edenlere çeşitli mükâfatların verildiği görülürdü ki; bu bazen elçilerin tavassutu ile olurdu.84 Ülke içinde faaliyet gösteren elçilere, adamlarına ve yabancılara rahat çalışabilmeleri için izin belgesi verilirdi.85 Fransızlar kendi bayrakları altında ticaret yapan tüccardan muamelât tâkibi karşılığı komisyon ücreti alırlardı. Bu konu istismara açık olup, Osmanlılar Fransızların suistimâllerini sürekli olarak önlemeye çalışmışlardır. Aynı haklara sahip olan Dubrovnik, Venedik ve İngiltere ile Fransızlar çoğu zaman ihtilaf çıkarmışlardır.86

Belgelerden anlaşıldığına göre 1585 yılında Fransızlar İskenderiye'de kaldıkları metruk hanın şeklini bozmakla kalmayıp, önündeki çeşmeyi de içeri almışlar, burayı hırsız yatağına çevirmişlerdir.87 Bu örnek Fransızların mahalli yöneticileri de zaman zaman zor duruma soktuklarının da göstergesidir. Fransızlar Venedik Balyosunun terk edilmiş hanının kullanımı konusunda da ihtilaf çıkarmışlar; mesele hanın, Osmanlı Devleti'nden henüz yeni ahidname almış olan İngiliz konsolosuna verilmesiyle halledilmiştir.88

Yabancı elçiler ve çevrelerindeki adamları, Osmanlıların yabancı ülkelerle ilgili en önemli bilgi kaynağıdır. Birçok belgede düşmanlarla ilgili bilgilerin doğru ve süratli ulaştırılmasının istendiği görülmektedir. Padişahın yazdığı name-i hümayun'un götürülmesi sırasında elçilik görevlileri tavassut ederlerdi.89 Yolculuğa çıkan görevlilere, başlarına kötü bir şey gelmesin diye, kendilerini tarif eden izin belgeleri verilmiştir.90

Fransa'ya verilen imtiyazı kullanan tacirlerle Osmanlı tebeası tüccarlar arasında yoğun bir ekonomik diyalog yaşanmıştır. Belgelere yansıyan faaliyetler genellikle deniz ticaretine yönelik ve memnu' meta ihracına yöneliktir. Memnu meta sınıfına giren mallar dönem dönem değişmekle birlikte genellikle, savaş araçları, savaşta kullanılabilecek malzemeler, değerli madenler, at, buğday, deri, zift v.b. mallardır. Bu malzemelerin bazı dönemlerde, duruma göre istisnâi izinlerle ihracı mümkün olmuştur.91 Karşı taraftan Osmanlı tarafına kıymetli mallar getiren tacirlere ise özel ilgi gösterilmiştir.92

Ticari faaliyetler ülkeler arası ajanların çalışmaları için de uygun zemin oluşturmuştur.93 Ancak sıkı bir takip söz konusudur. Ticaretin kolaylaştırılması için gerekli bütün tedbirler alınıyor;94 izin harici mal transferleri kontrol altında tutuluyordu.95 Özel izinle belirli malları getiren tüccarlara yönelik korumacı bir politika takip ediliyor ve aynı işe izin belgesi olmayanların el atması önleniyordu.96 Tüccarların haklarını istismar yönünde kullanmaları ise sert bir şekilde cezalandırılıyordu.97 Dönem boyunca tespit edildiği kadarı ile ticarete en büyük zararı korsanlar vermiştir. Korsanlar mala verdikleri zarardan başka, insanları prangaya vurup esir pazarlarında satmışlardır. Osmanlı yönetimi müslümanların esir edilip satılmalarını ahidnâmelerdeki taahhüdlere göre önlemeye, onları

kurtarmaya çalışmıştır.98 Esirler kurtuluncaya kadar uğraşan yöneticiler, gerektiğinde bunu elde tuttukları yabancı esirleri mübadele ederek yapmışlardır.99

16. yüzyıl boyunca Osmanlı-Fransız yakınlaşmasında iki devletin örtüşen siyasi ve ekonomik çıkarlarının merkezde olduğunu gözlenmektedir. İki devletin ne zaman dost, ne zaman düşman olacağını kestirmek, dönem içi siyasetin fütürsuzluğu ile mümkün olmamaktadır. Üst yapıda durum böyle iken, halklar arasında daha makul, daha istikrarlı bir ilişki kendini göstermektedir. Tacirler, siyasetin ekonomik çıkarlarına vurduğu darbeleri mümkün mertebe savuşturarak işlerini yürütmüşlerdir. Zaman zaman ortaya çıkan bürokratik ve hukuki sorunlar ise, her zaman olduğu gibi sosyal hayatın devlet kurumuna göre daha hızlı bir devinime sahip olmasından kaynaklanmıştır. 16. yüzyıl boyunca Osmanlı ve Fransız ilişkileri inişli çıkışlı bir görünüm arzetmiştir. Ancak dikkati çeken nokta ise, hem devletlerin hem de halkın sürekli olarak menfaatlerini merkezde tuttuğu bir ilişkiler ağının varlığı olmuştur.

1 İsmail H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, Ankara 1988. Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı s. 268, Ankara 1988.

2 Osman Nebioğlu, Bir İmparatorluğun çöküşü ve Kapitülasyonlar, s. 11. , Ankara 1986.

3 Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye, s. 267.

4 Caren Brinton, J. B. Christopher, ş R. Lee Wolf, 1453'ten Bugüne dünya Tarihi ve Çağdaş Uygarlık; s. 88 İstanbul 1982.

5 A.g.e., c. 1, s. 89.

6 Jacques Pirenne, Büyük Dünya Tarihi, C. 1, s. 458-459.

7 Leo Huberman, Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla, s. 136-150, İstanbul (1991).

8 Jacques Pirenne, a.g.e, s. 477, 478.

9 Huberman, a.g.e., s. 109-110.

10 Rene Sedillot, Değiştokuştan Süpermarkete s. 250-251, istanbul 1983.

11 İsmail Soysal, Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802) s. 6, Ankara 1987.

12 İsmail Soysal, Türk-Fransız Diplomasi Münasebetlerinin ilk Devresi İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C. III, s. 6, İstanbul, 1952-1953.

13 Jacpues Pirenne, a.g.e., s. 491.

14 Tayyib Gökbilgin, “Kanûnî Sultan Süleyman’ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebep ve Amilleri, Geçirdiği Safhalar”, Kanûni Armağanı s. 8, 9. 10 Ankara 1970.

15 Robert Mantran, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I, s. 180, İstanbul 1981.

16 Perafettin Turan, “Rodos’un Zaptından Malta Muharasına” Kanûnî Armağanı s. 78-79, Ankara 1970.

17 Robert Mantran a.g.e., s. 181.

18 İsmail H. Uzunçarşılı, Osmanli Tarihi; C. II, s. 506, Ankara 1988.

19 İsmail Soysal, a.g.m., s. 65.

20 J. de Hammer, Histoire De L’Empire Ottoman, c. XVII, s. 140, Paris 1841.

21 İsmail Soysal, a.g.m., s. 66.

22 J. de Hammer, a.g.e., s. 140.

23 Not: Fransa Devletinin, Osmanlı nezdine gönderdiği elçilere ait bir listede Jean de la Forest 1535-1537 senelerinde faaliyet gösteren ilk büyük elçi olarak zikredilmektedir. La Forest’ten önce gelenler ise “fevkalade elçi” olarak özel görevle gelmişlerdir. Bkz. Jean Michel Casa, Le Palais de Francea, İstanbul, s. 107, İstanbul.

24 Uzunçarşıl, a.g.e., s. 503-504.

25 Soysal, a.g.em, s. 67.

26 Feridun Emecen, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi C. 1, s. 35, İstanbul 1994.

27 Gökbilgin, a.g.m., s. 21.

28 Soysal, a.g.m., s. 72.

29 Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz İktisâdi Münasebetleri I. s. 8, Ankara 1974.

30 Osman Nebioğlu, a.g.e., s. 13-14.

31 Kütükğlu, a.g.e., s. 31.

32 Soysal. a.g.m., s. 81.

33 Zeki Arakın-Polin Toledo, “Venedik’teki Papalık Elçiliği Belgelerine Göre Türkler (1533-1566), A. Ü. OTAM, s. 394, Ankara 1993.

34 Mantran, a.g.e., s. 189.

35 Soysal, a.g.m., s. 86.

36 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 508.

37 Aıkan-Toledo, a.g.m, s. 403.

38 TSMA, Mühimme nr. 888, H. 197.

39 Aynı yer, 202b/1.

40 Giles Veınstein, “Les preparatifs de la Campagne Navale Franco-Turqve de 1552’a Travers Les Ordres du Dıvan Ottoman” R. O. M. M. sayı 39, s. 55. 1985-1.

41 TSMA, Mühimme, nr. 888, 207b.

42 aynı yer, 276/2.

43 aynı yer, 277/1.

44 aynı yer, 277/1.

45 Veinstein, a.g.m., s. 59.

46 Soysal, a.g.em. s. 88 .

47 Soysal, a.g.m., s. 89.

48 Hans Dernschwam, İstanbul ve Anadoluya Seyahat Günlüğü, s. 116, Ankara 192.

49 Veınstein, a.g.m., s. 62.

50 Turan, a.g.m., s. 47.

51 a.g.m. s. 79.

52 Uzunçarşıl, a.g.e., s. 510.

53 Fernand Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, C. 2. , s. 267, İstanbul 1990.

54 BA, MD, nr 7, 155/275.

55 Bravdel a.g.e., s. 268.

56 Gabriel Noradounghian, Recueil. D'actes Internatıonaux de L'Empire Otoman, I, s. 88, Paris 1897.

57 BA, MD, nr. 16, 226/437.

58 Emecen, a.g.m.s. 41.

59 BA, MD, nr. 21, 196/566.

60 BA, MD, nr. 22, 117-118/243, 119-120/245.

61 BA, MD, nr. 22, 121-122/247.

62 BA; MD, nr 22, 241/469.

63 BA, MD, nr. 23, 192/405.

64 Emecen, a.g.m., s. 43.

65 BA, MD, nr 35, 189/475.

66 Kütükoğılu, a.g.e., s. 13.

67 BA, MD, nr 42, 79/377.

68 BA, MD, nr 42, 96/186.

69 Kütükoğlu, a.g.e., s. 13-14.

70 BA, MD, nr. 43, 160/289.

71 BA, MD, nr. 43. 177/322.

72 BA, MD, nr. 52, 271/718.

73 BA, MD, nr. 52, 306/816.

74 BA, MD, nr. 58, 317/811, 318/812-813, 319/815.

75 BA, MD, nr. 62, 67/148.

76 BA, MD, nr. 60, 201/472.

77 BA, MD, nr. 62. 71/160.

78 BA, MD, nr. 623, 190/428.

79 A-DVN-MHM, nr. 148, 14/2.

80 Jacques Pirenne, a.g.e., s. 550.

81 BA, MD, nr. 7, 132/1667.

82 BA, MD, nr. 2, 111/1136, 55/500, 53/488, /2020.

83 BA, MD, nr. 28, 966/2666.

84 BA, MD, nr. 7, 195/1775.

85 BA, MD, nr. 15, 58/497.

86 BA, MD, nr. 7, 966/2666.

87 BA, MD, nr. 35, 127/326.

88 BA, MD, nr. 58, 317/811.

89 BA, MD, nr. 42, 273/317.

90 BA, MD, nr. 55, 120/224.

91 BA, MD, nr. 888, 1066/1.

92 BA, MD, nr. 888, 10/43.

93 BA, MD, nr. 10, 224/342.

94 BA, MD, nr. 15. 99/865.

95 BA, MD, nr. 15, 138/1195.

96 BA, MD, nr. 35, 122/314.

97 BA, MD, nr, 62, 43/14, nr. 73, 574/1251.

98 BA, MD, nr. 7, 887/2433, nr. 42, 39/233.

99 BA, MD, nr. 60, 272/627, nr. 67, 30/72.

ARIKAN, Muzaffer, ”Paulino Toledo, Venedikteki Papalık Elçiliği Belgelerine Göre Türkler (1533-1569)”, A. Ü., OTAM, sayı 4, s. 375-436, Ankara 1993.

BRAUDEL, Fernand, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II, çev. Melmet Ali Kılıçbay. İstanbul 1990.

CASA, Jean-Michel, Le Palais de France a İstanbul (İstanbul'da bir Fransız sarayı), Yapı Kredi Yay. İstanbul 1995.

CHRISTOPHER, John B. -BRİNTON, Crane, WOLF, Robert Lee, 1453'ten Bugüne Dünya Tarihi ve Çağdaş Uygarlık (çeviren: Mete Tunçay), İstanbul 1982.

DAĞLI, Yücel-ÜÇER, Cumhure, Tarih Çevirme Klavuzu, C. IV. T. T. K. Ankara 1997.

DERNSCHWAM, Hans, İstanbul ve Anadoluya Seyahat Günlüğü (çev. Prof. Dr. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1992.

EMECEN, Feridun, "Kuruluştan Küçükkaynarcaya Osmanlı Siyasi Tarihi", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi c. I, s. 130, editör, Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1994.

GÖKBİLGİN, Tayyib, "Kanûnî Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebep ve Amilleri, Geçirdiği Safhalar" Kanûnî Armağanı, T. T. K. Yay. Ankara 1970.

HAMMER, J. De, Histoire De L'empire Ottoman, c. XVII. Paris 1897.

HUBERMAN, Leo, Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla (çev. Murat Belge), İletişim Yay. İstanbul 1991.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., Osmanlı-İngiliz İktisâdi Münasebetleri I. (1580-1838), Ankara 1974.

MANTRAN, Robert, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I. İstanbul 1991.

NEBİOĞLU, Osman, Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar, İş Bankası Yay. Ankara 1986.

NORADOUNGHİAN, Gabriel Efendi, Recueil D'actes Internatıonaux de L'empıre Ottoman I. Paris 1897.

PİRENNE, Jacques, Büyük Dünya Tarihi I. İstanbul.

SEDİLLOT, René, Değiştokuştan Süpermarkete, İstanbul 1983.

SOYSAL, İsmail, Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri, T. T. K. Yay. Ankara 1987.

——, “Türk-Fransız Diplomasi Münasebetlerinin İlk Devresi” İ. Ü. Ed. Fak. T. D. III/63-94, İstanbul 1952-1953.

TURAN, Şerafettin, “Rados’un Zabtından Malta Muhasarasına”, Kanûnî Armağanı, T. T. K. Yay. s. 74-117, Ankara 1970.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi C. III/1, T. T. K. Yay., Ankara 1988.

——, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, T. T. K. Yay. Ankara 1988.

——, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, T. T. K. Yay. Ankara. 1988.

VEINSTEİN, Gilles, “Les Préparatıfs de la Campagne Navale Franco-Turque de 1552 à Travers Les Ordres du Divan-Ottoman”, R. O. M. M., s. 1-39, Paris 1985.

Afrika'da Türklerin Hakimiyeti ve Kurdukları Devletler / Dr. Ahmet Kavas [s.575-588]

Türk Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) / Türkiye

Asya'dan tarihin değişik dönemlerinde kitleler halinde ayrılan Türkler bilhassa batıya doğru göç ederek Avrupa ve Afrika'da bir çok bölgeyi kendilerine yurt edindiler. Geri dönmemek üzere terk ettikleri toprakları ve geride bıraktıkları soydaşlarıyla irtibatlarını çok zaman kaybetmelerine rağmen asli kimliklerini muhafaza ettiler. Bu makalede Türklerin Afrika'nın değişik bölgelerine doğru yayılmaları Mısır merkezli olarak ele alınacaktır. Tarihin her döneminde Nil gibi önemli bir kaynağa sahip olduğu için kıtanın bu en verimli ülkesi daima her devlet ve milletin dikkatini üzerine çekmiştir. Önce buraya yerleşen Türkler de kısa zaman içinde kıtanın farklı istikametlerine doğru yayılmaya başladılar. Bir taraftan Akdeniz'in güney sahillerini takip ederek kıtanın batısına doğru ilerleyip Atlas Okyanusu sahillerine kadar ulaştılar. Diğer taraftan Kızıldeniz'in batı sahilinden güneye doğru inerek Hint Okyanusu sahillerindeki önemli iskelelere kadar inerek kendilerine bir mücadele alanı oluşturdular.

Sömürgeciliğin zirveye çıktığı XIX. asrın ortalarında Mısır-Somali ve Mısır-Cezayir istikametinde uzanan Osmanlı sınırlarının adeta Cezayir-Somali yönünde birleştirilmesi için bir taraftan Sudan üzerinden bugünkü Uganda topraklarına kadar doğu Afrika'nın tamamı Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve yerine geçen Hidivler tarafından Mısır'ın sınırlarına dahil edildi. Diğer taraftan bugünkü Libya toprakları üzerinden güneye doğru yapılan seferlerle Çad Gölü havzasına kadar gidilerek Nijer ve Çad isimli ülke topraklarında yeni hakimiyet alanları tesis edildi. Böylece Büyük Sahra'nın güneyindeki bir çok bölge Osmanlı Devleti'nin sınırlarına katıldı. IX. asırda başlayan Türklerin Afrika'daki varlık mücadeleleri XX. asrın ilk yıllarına kadar devam etti. Kıtadaki bu hakimiyetin son iki halkası olan Mısır'da kraliyet ailesi 1953 yılında ve Tunus Emâreti ise 19657 yılında bilhassa Batı'nın tahrik ettiği milliyetçi hareketlerin alevlenmesi sonucu yıkıldılar.

Anavatanlarını terk ettikleri andan itibaren Türklerin diğer kıtalara yaptıkları göçler ve gittikleri yerlerde kurdukları devletlerin tarihte oynadıkları etkinliklerini genel olarak tespit etmek kolay görünmektedir. Zira dünya tarihi veya farklı bölge tarihleri hakkında yazılan bir çok eserde birkaç cümle ile de olsa müspet veya menfi mânâda onlarla ilgili bazı ifadelere rastlamak mümkündür. Zaten başlangıcı ile sonucu arasında sadece bir kaç gün hatta birkaç saat içerisinde başlarından geçen bir çok tarihi hadise üzerine bazen müstakil makaleler ve kitaplar yazıldığı bilinmektedir.1

Türklerin Afrika'ya ilk ayak bastıkları tarihlerde kurdukları devletleri ve günümüzde bir çok ülkede hâlâ yaşamakta olan nesilleri üzerinde yapılan araştırmaların sayısı çok sınırlıdır. Osmanlıların bu kıtada hakim olmaya başladıkları XVI. asır öncesi dönemde yaşayan Türklerle ilgili pek çok kitapta önemli olsun olmasın bir çok hadisenin bile en ince teferruatlarına kadar yer aldığı görülmektedir. Osmanlı Dönemi'ne gelince birinci elden kaynak kabul edilen arşiv belgelerinin bolluğu dikkatlerden

kaçmamaktadır. Günümüz tarihçiliği açısından bütün bu kaynakların ışığında yapılan sınırlı sayıdaki ilmi araştırmaların sayısı artırılarak hem kendi tarihimiz gerektiği gibi aydınlatılmalı hem de milletimizin farklı coğrafi bölgeler üzerindeki etkinliklerinin dünya tarihine katkıları göz önüne konulmalıdır.

İslam'ın Afrika'da yayılmaya başladığı VII. asırdan itibaren Müslüman Araplar bir çok bölgede kısa zamanda hakimiyet tesis etmişlerdi. Hz. Ömer zamanında başlayan ilk fetih hareketleri Hz. Osman zamanında da aralıksız sürerek Emeviler Dönemi'nde Kuzey Afrika'daki hakimiyetleri daha da güçlendi. Abbâsîler Dönemi'ne gelince İslam toprakları Asya kıtasında olduğu kadar bu kıtada da epeyce genişlemeye başladı. İşte Türklerin Afrika tarihinde ilk defa etkili olmaya başlamaları da bu döneme rastlamaktadır. Asker olarak İslam ordularına alınıp Irak ve Suriye bölgesine getirilen bu insanların bir kısmının daha sonra Mısır'a sevk edildiklerini görmekteyiz. Burada kısa zamanda idareyi ele geçirerek adeta devlet içinde devlet kuran ilk Türk hanedanı Tolunoğulları Devleti'dir (868-905). Dönemin siyasi ortamı içerisinde uzun sayılabilecek bir hakimiyet tesis eden bu hanedanın yıkılmasından bir müddet sonra kurulan ve birincisine göre daha az ömürlü olan ikinci Türk hanedanı İhşîdîlerdir (935-969). Bu iki hanedan tecrübesinin ardından Fas civarında kurulduktan sonra Mısır'a gelerek burayı kendilerine merkez yapan Fatımiler Dönemi'nde de (909-1171) Türkler daha ziyade orduda askeri güç olarak varlıklarını sürdürdüler. Bilhassa halife el-Mustansır (1036-1094) zamanında idarede epeyce etkili konuma geldiler. Mısır'ı onlardan alan Selahaddin Eyyûbî'nin Eyyûbîler Devleti'ni (1171-1250) kurmasıyla birlikte Türkler Afrika'da yeniden yükselişe geçtiler ve bu hanedana da en büyük desteği onların verdikleri bilinmektedir. Fatımiler gibi Eyyûbîler de Kuzey Afrika'nın bir çok bölgesine ve Yemen'e kadar uzanan bir hakimiyet alanı oluşturdular. Kafkaslar'dan ve Mâverâünnehir bölgesinden getirilen ve "Memlük" denilen askerlerin giderek idarede hakim olmaları neticesinde Eyyûbîlerin yerine Memlükler (1250-1517) Devleti'nin kurulduğunu görüyoruz. Memlükler yaklaşık üç asır Arap Yarımadası, Mısır, Yemen ve Trablusgarp sınırına kadar geniş bölge üzerinde hakim oldular. Bilâdü's-Sudan olarak tarif edilen Büyük Sahra'nın güneyinde kalan bölgede yer alan Kânim-Bornu, Mali, Songay ve Kano gibi sultanlıklarla bu dönemde yakın münasebetler geliştirildi. Yavuz Sultan Selim tarafından 1517 yılında Mısır'daki Memlüklü Hanedanı'na son verilmesinin ardından kısa zamanda bütün Kuzey Afrika ve Yemen'le bağlantılı olmak üzere Doğu Afrika Osmanlı Devleti'nin idaresine girdi. Kızıldeniz'in bir Türk gölü haline dönmesinin ardından karadan Nûbe, Habeşistan ve Zengibar memleketlerindeki Müslüman ve Hıristiyan krallıklarla, deniz yoluyla ise Hindistan bölgesine kadar uzanan geniş bir bölgeyle temasa geçildi. Türklerin Afrika'da en uzak noktalara ulaştıkları Osmanlı hakimiyeti dönemi 1911-1912 yılında cereyan eden Osmanlı-İtalyan Savaşı'na kadar devam etti.

A. Mısır'da Kurulan Türk Devletleri

I. Tolunoğulları Devleti (868-905)

IX. asırdan itibaren hizmetine girdikleri Abbâsî hanedanına mensup halifeleri himaye etmeye başlayan ve kısa zamanda İslam tarihinde önemli yer alacak olan Türklerin Afrika'da kurdukları ilk

devlet Tolunoğulları Devleti'dir. Buhara asıllı bir aileye mensup olan Ahmed İbn Tolun Mısır valiliğine tayin edilen ve gitmek istemeyen üvey babası Bayık Beg yerine 868 yılında buraya gitti. Kendisi sadece Fustat (Kahire) ve çevresinden sorumlu iken kayınpederi Yârcûh ise İskenderiye ve civarını idare etmekteydi. 873 yılında Yârcûh'un ölümü üzerine bütün Mısır onun hakimiyetine geçerken Abbâsî halifeliğinin zayıfladığı bir dönemde Tolunoğulları Devleti güçlendi. Halifeye bağlılığı devam etmekle birlikte Ahmed b. Tolun müstakil bir hükümdar gibi hareket etmeye başladı.

884 yılında vefat ettiğinde Mısır tarihinin en iyi dönemlerinden biri geride kaldı. Zira her alanda ahalinin hayrına çalışmış ve 18 yıllık valiliği döneminde Mısır'ın yıllık geliri 10 milyon dinara ulaşmıştı.2 Onun 868 yılında kurduğu hanedan 905 yılına kadar otuz yedi yıl hüküm sürdü. Ülkenin sınırları hemen hemen bugünkü Mısır Devleti'nin tamamı ve Libya topraklarının büyük bir kısmını içine alıyordu. Ayrıca Arap Yarımadası'nın kuzeyi, Filistin, Lübnan ve Suriye de Tolunoğullarının idaresi altındaydı. Zira Türkler bugünkü Libya topraklarına ilk defa Ahmed b. Tolun'un oğlu Abbas komutasında 879 yılında geldiler.3

Mısır Müslümanlar tarafından fethedildiği günden itibaren ilk defa Ahmed b. Tolun Dönemi'nde Abbâsî Hanedan'ın merkezi Bağdat'tan askeri ve iktisadi bakımdan koparak müstakil hale geldi. Özellikle ordusuna aldığı Türk ve zenci askerlerle kuvvetinin artması sayesinde Suriye'ye de hakim oldu.4 Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Humâraveyh zamanında ise Mısır refah ve zenginlik bakımından daha iyi bir konuma geldi. Ayrıca bu aileden üç hükümdar daha hüküm sürdüyse de on yıl içinde devletin yıkılmasına engel olamadılar. Tolunoğulları Mısır'da 24.000 zencî 40.000 Türk olmak üzere toplam 64.000 neferden oluşan bir askeri güce ulaşmışlardı.5

II. İhşîdîler Devleti (935-969)

Abbâsî Halifesi Kâhir-Billâh tarafından 933 yılında Fergana asıllı bir hükümdâr ailesine mensup olan Muhammed b. Tuğç Mısır valisi yapıldıysa da kısa süre sonra bu görevinden azledildi. Halife Râzi-Billâh tarafından 935 yılında tekrar vali tayin edilmesiyle birlikte İhşîdîler Hanedanı Mısır'da ikinci Türk devleti olarak kuruldu. Kendisine halife tarafından Fergana hükümdarlarının kullandıkları "İhşîd" unvanı verildi. Halife Muttaki-Lillâh kendisine bağlılığından dolayı Mısır'ın otuz yıl idaresini ona verdi. 937 yılında ölümü üzerine yerine veliaht tayin ettiği on beş yaşındaki oğlu Ebü'l-Kâsım Ûnûcur geçtiyse de Nûbeli Vezir Ebü'l-Misk Kâfûr ona vasi tayin edilerek Mısır'ın gerçek hükümdârı gibi devleti idare etti. Kâfûr böylece yönetimdeki gücünü kaybetmedi ve Ûnûcûr 960 yılında vefat edince yerine geçen Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed bu vâsiyi etkisiz hale getiremedi. Ancak bu valinin 966 yılında vefat etmesi üzerine yerine dokuz yaşındaki oğlu Ahmed'in geçmesine müsaade etmeyen Kâfûr Abbâsî Halifesi Mûti-Lillâh tarafından Mısır valiliğine tayin edilmesini sağladı. İki yıl valilik yaptıktan sonra ölünce yerine Ebü'l-Hasan'ın on bir yaşındaki oğlu Ebü'l-Fevâris Ahmed b. Ali b. Muhammed geçtiyse de Mısır'ın içine girdiği buhranlı dönemde Fatımiler kurtarıcı gibi görülerek 969 yılında Cevher es-Sıkıllî Fustat'a geldi ve İhşîdîler Devleti'ne son verdi.6 Bunlardan iktidarı ele alan Fatımi ordusunda Sudanlı denilen zenciler ile Türk askerlerinin sayısı çok fazla idi ve aralarında büyük

bir rekabet yaşanıyordu. Zamanla bu rekabet kavgaya dönüştü ve Sudanlılar yenilerek Yukarı Mısır denilen Said bölgesine kaçtılar.7

Tolunoğulları hanedanının yıkılmasından otuz sene sonra aynı topraklar üzerinde hakimiyet tesis eden bu ikinci Türk hanedanı da fazla uzun ömürlü olamadı ve otuz beş sene sonra yıkıldı. Özellikle Kâfur'un yönlendirmeleriyle Kuzey Suriye'yi ellerinde tutan Hemdânilerle mücadele edildi. Ama kıtanın kuzeybatısından gelen Şii Fatımi Hanedanı karşısında varlık gösteremedi ve onların eline geçti. Bundan böyle Mısır İslam dünyasının doğusu ile batısı arasında bir kaynaşma yeri haline döndü.8

Türkler daha sonraki asırlarda da Kuzey Afrika'da görülmeye devam ettiler ve Yusuf b. Taşfîn'in ordusunda XI. asrın ortalarında Oğuzlardan bir askeri birlik vardı. Yine bu asrın ikinci yarısında Şahmelik isimli bir Türk emrindeki askerleriyle önce Mısır'a gelmişse de buradaki idarecilerle geçinemeyince Trablusgarp'a geçerek buranın idaresini ele geçirmişti. Tunus'taki Zîrî hanedanının başında bulunan Temîm b. Muiz onlardan şehri geri alıp bunları ordusuna dahil etti. Fakat onunla da araları açılınca Sefâkus ve Kâbis şehirlerine geçip oraları sırasıyla ele geçirdilerse de Temîm karşısında tekrar yenilmişler ve yerli halkın arasına karışıp onlarla kaynaşınca izleri kayboldu.9

Tolunoğulları ve İhşîdîler Mısır'da Abbâsî halifeliğine bağlı Sünnî İslam'ın iki temsilcisi olarak bu anlayışa aykırı herhangi bir mezhebin faaliyetine müsaade etmemişlerdi. Bilhassa Kahire'deki İbn Tolun Camii, Irak'ın Samarra kentinde Abbâsî Halifesi el-Mütevekkil tarafından Türk askerleri için yaptırılan caminin benzeri tarzda inşa edilmişti.10

III. Eyyûbîler Devleti (1171-1250)

XII. asrın ortasına doğru Suriye'de Selçuklular adına hüküm süren Atabey Nureddin Mahmud Zengi'nin (ö. 1174) komutanlarından Esedüddin Şîrkûh ve yeğeni Selahaddin Eyyûbî (ö. 1193) Mısır'a saldırıya geçen Haçlılara karşı Fatımi halifesinin isteği üzerine çoğunluğu Türklerden oluşan 7000 kişilik süvari birliğiyle onun yardımına gittiler. Şirkûh 1169 yılında ve vefatından sonra da yeğeni Fatımi sarayında vezir olarak görev aldılar. Ancak Nureddin Mahmud Zengi'nin de yönlendirmesiyle yaklaşık iki sene süren Fatımileri iktidardan uzaklaştırma çabaları 1171 yılı Eylül ayında tamamlandı ve buradaki camilerde tekrar Bağdat'taki Abbâsî halifesi adına hutbe okuttular. Fatımi ordusundaki Sudanlı ve diğer unsurlar dağıtılarak asıl güç olarak Türklere dayandılar. Bağlı olduğu Nureddin Zengî adına bugünkü Sudan'daki Nûbe, Yemen ve Libya'ya seferler düzenletti. Fatımiler Dönemi'nde olduğu gibi Sudanlılar Selahaddin Eyyûbî'nin askerleriyle de çarpışmaya girdiler ve yenilerek tekrar Said bölgesine çekildiler. Tûrânşâh Nûbe'yi alınca kendisine Kûs, Asvân ve Ayzeb iktâ olarak verildi.11

Nureddin Zengî'nin 1174 yılında ölümü üzerine Selahaddin Eyyûbî, Suriye üzerine sefer düzenledi. Bir yıl sonra Abbâsî halifesi tarafından Mısır ve Suriye'nin hükümdarı kabul edildi. XII. asır boyunca Mısır'ın Sadi bölgesinde ve Kuzey Afrika'da Berberiler, Türkler, Sudanlı zenciler ve Beni Hilal ile Beni Süleym bedevi Arapları arasında çok yoğun çarpışmalar yaşandı. Eyyûbîler Dönemi'nin

sonuna doğru Oğuz-Türkmen desteği yanında Kıpçaklara da ağırlık verilmeye başlandı. Bunlar daha sonra Memlüklerin en mühim unsurlarını teşkil ettiler. Son Eyyûbî Sultanı Tûrânşâh'ın 1250 yılında öldürülmesi üzerine annesi Şecerüddür sultan oldu ve ordu komutanlığına da Memlüklerden İzzeddin Aybek Türkmânî'yi ordu kumandanlığına getirdi. Şecerüddür seksen gün sultanlık yaptıktan sonra Aybek'le evlenerek onun namına tahtan çekildi.12

Eyyûbîler Dönemi'nin başlangıç yıllarında Türkler Kuzey Afrika'ya daha büyük kitleler halinde yayıldılar ve kendilerinden yaklaşık yarım asır bahsettirdiler. Selahaddin Eyyûbî ağabeyi Tûrânşâh'ı Yemen'e gönderirken Şerafüddin Karakuş'u da 1173 yılında Kuzey Afrika seferine gönderdi. Muvahhidlerin (1130-1269) elinden bir çok yeri alan Karakuş bu durumu Abbâsî halifesine bildirdi.

1176 yılında Fizan'a yaptığı bir seferle uzunca bir süre burada hüküm süren Benî Hattâb Devleti'ne son verdi. Aynı yıllarda Mısır'dan gelen Türk soylu askerlerin çoğu Muvahhidler Devleti'nin safına katılmaktaydı. Karakuş ise en büyük desteğini yerli ahaliden almasına rağmen bunların ileri gelenlerine karşı yaptığı eziyetler sonucunda onların da Muvahhidlerin tarafına geçmelerine sebep oldu. Elindeki toprakları kaybederek Fizan'daki Veddân kalesine sığındı. Fakat 1211 yılında yakalanarak yanındaki oğlu ile birlikte öldürüldü. Oğullarından bir diğeri ise Muvahhidlerin ordusundaki Oğuzların kumandanlığına getirildi. Bir müddet sonra o da babası gibi serbest hareket edebilmek için Veddân'a kaçtı. Bu defa Fizan bölgesini hakimiyet altına alan Kânim-Bornu Sultanı Dûneme'nin gönderdiği ordu tarafından 1258 yılında ortadan kaldırıldı. Eyyûbîler Dönemi'nde Mısır ile Kuzey Afrika arasındaki ticâri ve diğer konulardaki münasebetleri geliştirmeyi amaçlayan bu askeri seferler zamanla başıbozuk hareketlere dönüşmüş, hatta çoğu zaman yerli halka zor anlar yaşattılar. Karakuş hareketinin en önemli sebebi Türklerin Mısır'dan sonra Kuzey Afrika bölgesinde bir güç unsuru olarak ortaya çıkmalarını sağlamıştır. Onun soyundan gelenlerin bölgedeki gücüne son verilmesine rağmen bilhassa Oğuzlar artık Muvahhidler ordusunun en kıymetli okçu askeri birlikleri idiler. İçlerinden bir kısmı Endülüs'e kadar götürülerek kendilerine bazı köyler iktâ olarak verildi. Kısaca XIII. asırda Oğuzlardan teşekkül eden askeri birliklerinin bütün Kuzey Afrika'daki ordularda etkili oldukları anlaşılmaktadır.13

IV. Memlükler Devleti

Abbâsî Halifesi el-Me'mûn (813-833) zamanında İslam aleminden bilhassa Türk soylu "Memlük" satın alınmaya başlanmışsa da bunları teşkilatlı bir şekilde askeri sınıflara dönüştüren halife el-Mu'tasım (833-843) oldu. Yerli ahaliyle karışmamaları için bunların geldikleri bölgelerden Türk kızları getirerek evlendirdiler. Zamanla bu insanlar Mısır gibi önemli vilâyetlere vali olmalarına rağmen kendileri de Memlük satın almaya devam ettiler.14 Eyyûbîler Dönemi'nde iyice güçlendikleri için iktidarı ele geçirmeleri zor olmadı. Mısır'da bunların kurduğu devlet iki ayrı dönemde ele alınmaktadır: 1260-1382 tarihleri arasında Türk soyluların idare ettikleri Bahrî Memlükleri ve 1382-1517 yılları arasında hüküm süren Çerkes Memlükleri dönemidir.

Eyyûbîler Dönemi'nde el-Melikü'l-Kâmil Nâsirüddin Memlükleri Sâlih Necmeddin Eyyüb ile Nâsır Selâhaddin Yusuf arasında taksim etti. Bilhassa sultan olduktan sonra Sâlih bunlardan çok vefa gördüğü için Kahire'de Ravza denilen Nil üzerindeki adada bunlara gayet güzel bir kale inşa ettirdi. Ada üzerinde yaşadıkları için bunlara Bahrî Memlükleri denmekteydi. Bunlar genelde Kıpçak ve çoğunluğu Maverâünnehir bölgesinden Türk soylu kimseler idi. Son Eyyûbî Sultanı Tûrânşâh'ın 1250 yılında öldürülmesi üzerine onun yerine tahta oturan Sâlih'in hanımı Türk asıllı Şecerüddür ordu kumandanlığına Emir İzzeddin Aybek Türkmânî'yi getirdi. Seksen gün tahtta kaldıktan sonra hakkından feragat ederek yerini kendisiyle evlendiği Aybek'e bıraktı. O da El-Melik el-Muizzüddevle Aybek el-Câşinkir et-Türkmânî adıyla Mısır'ın hakimi olunca 1250 yılında Memlükler Dönemi resmen başlamış oldu. Yaklaşık yedi yıl tahtı elinde bulunduran Aybek ile kendi soyundan Bahri Memlüklerin arası açıldı ve çoğu Mısır'ı terk etti. 1257 yılında öldürülünce yerine oğlu el-Melikü'l-Mansûr Nureddin Ali geçtiğinde Mısır'dan ayrılanlar geri dönmeye başladılar.15

1260 yılında el-Melikü'l-Zâhir unvanıyla tahta çıkan ve Memlükler Devleti'nin asıl kurucusu kabul edilen Sultan Baybars hakimiyet alanını güneydeki Nûbe ve Kuzey Afrika'da da Tunus'a kadar genişletip adına hutbe okutturdu. Oğulları Berke ve Sülemiş'ten sonra sultan olan Kalavun (1279-1290) soyundan gelen Türk soylu Memlük sultanları bir asır Mısır'ın hakimi oldular. Onların ardından Çerkes asıllı Memlük hakimiyeti başladı ve Osmanlıların burayı aldığı 1517 yılına kadar devam etti.16

Memlükler Dönemi'nde Bilâdü's-Sudan ile kurulan münasebetler neticesinde bilhassa Kânim-Bornu sultanları Memlüklü sultanlarına mektuplar göndermekteydiler. Osman b. İdris, 794 yılında (1391-1392) Memlüklü Sultanı Zahir Berkûk'a gönderdiği mektupta Kânim'in doğusundan gelen köle tüccarı Arapların rastgele yakaladıkları kimseleri köleleştirdiklerini, oysa içlerinde kendi akrabaları da dahil hür Müslüman kimseler bulunduğunu yazmıştı. Bunların yapılacak tetkikle ortaya çıkacağından emin olduğu için bir an evvel ahalisinin köle tacirlerinin ellerinden kurtarılmasını istedi.17

Mısır Memlükleri güçlü ve zengin hale getirdikleri devleti ve Moğol istilasına karşı İslam'ı savunarak daha büyük felaketler yaşanmasını engellediler. Kısa zamanda özellikle Arap Yarımadası ve Afrika kıtasında bulunan İslâm ülkelerinin önderi konumuna geldiler. Eyyûbîler Dönemi'nde Mısır'a Türklerin asker olarak getirilmeleri yoğun bir şekilde devam etmiş ve bunun neticesinde bir müddet sonra bunlar hakim sınıf konumuna gelmeye başlamışlardı. Bunlar zamanında Kızıldeniz civarındaki ülkelere yapılan seferler neticesinde Yemen dahil olmak üzere Mekke ve Medine muhafaza altına alındı. Nil nehri boyunca güneye doğru seferler düzenlenerek Nûbe ve bugünkü Eritre Devleti'nin bulunduğu bölgelerin Müslümanlaşması sağlandı. Ayrıca Hıristiyan Habeşistan'ın diğer dindaşlarıyla yakın teması engellenerek bölgede tecrit edilmiş vaziyette kaldı. Kızıldeniz'in Afrika kıyısındaki önemli limanı Sevakin bu dönemde parladı.18 Kahire'deki kıymetli tarih eserlerinin çoğunluğu bu dönemde inşa edildi. Onların bu kadar başarılı olmalarının bir çok sebepleri bulunmaktadır. Özellikle Kafkasya ve Maverâünnehir bölgesindeki gençlerin en atak ve gürbüz olanları asker seçildiği için bunlar her konuda cesur ve atılgan kimselerdi. Kısa zamanda devletin en üst yöneticisi olabilme imkanını içlerinden sadece en becerikli leri elde etmekteydiler. Bu başarı da aralarındaki kıyasıya rekabetin

bulunması ve son derece iyi bir askeri terbiye almalarının etkisi de unutulmamalıdır. Bağdat'ın düşmesinden sonra Abbâsî halifesini Mısır'a götürmeleri İslam alemine açılmaları konusunda onlara büyük fırsat verdi. Memlükler Devleti'ni ayakta tutan önemli sebeplerden bir diğeri de Hindistan üzerinden gerçekleştiren ticaret olup Avrupalıların oralardaki faaliyetleri neticesinde bu önemli gelirin kesilmesi Memlüklerin de sonunu hazırladı.19

B. Osmanlı Devleti'nin Afrika Eyaletleri

Tolunoğulları Devleti'yle birlikte Mısır ve Kuzey Afrika'da hakim unsur olarak gördüğümüz Türkler bu kıtada en geniş topraklara Osmanlı Devleti zamanında kavuştular. XVI-XX. asırlar arasında bugünkü Fas Devleti'nden kıtanın güneydoğusundaki Somali'ye kadar günümüzde mevcut on üç devletin topraklarını hakimiyet altına aldılar.

Son derece geniş arazilere sahip bu bölgelerin doğrudan İstanbul tarafından idare edilmesi imkansızdı. Zamanla buralara yerleşen Türk soylu aileler padişahın fermanını da alarak güçlü eyalet düzenleri kurdular ve adeta yarı bağımsız bir devlet gibi hüküm sürdüler. Özellikle Trablusgarp'ta Karamanlı Dönemi, Tunus'ta Hüseynîler Dönemi ve Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve soyundan gelen Hidivler Dönemi kendilerine has özellikleri ile diğer bir çok eyaletten farklı olarak imtiyazlı konumdaydılar. Bu eyaletlerden Garp Ocakları adıyla bilinen Cezayir, Trablusgarp ve Tunus son dönemlerine kadar Anadolu'dan asker toplamaya devam ettikleri için yerli ahali arasında da önemli sayıda Türk soylu nüfus arttı. Mısır'a az da olsa Anadolu'dan asker sevk edildiyse de bilhassa devlet idaresinde eskiden olduğu gibi Memlükler soyundan gelen ve Osmanlılara göre daha yerli sayılanlar çoğunluktaydılar. Zaten Mısır eyaleti diğerlerinden farklı olarak bilhassa Mehmed Ali Paşa zamanında bilhassa Arnavut asıllı olmak Rumeli'den de epeyce asker toplamıştı.

Ayrıca 1555 yılında Kızıldeniz'in batı sahilinde Sevâkin merkezli Habeş eyaletinin kurulması da Osmanlı Afrikası için önemli bir dönüm noktasıdır. Yemen eyaletindeki valiler bilhassa Babü'l-Mendeb boğazının iki tarafıyla doğrudan ilgilenmekteydiler. Bu sebeple Afrika boynuzu tabir edilen bölgedeki Osmanlıların menfaatleri ve buradaki Müslüman ahaliyle irtibatları onlar sağlıyorlardı. Zaten Habeş eyaletinin bilhassa asker ve at ihtiyacının da bu eyaletten karşılanmakta olması Afrika'daki Osmanlı varlığı için burasının da göz ardı edilemeyeceğini gösteriyordu. Kızıldeniz'de 1517 yılından itibaren bilhassa Portekizlilerin faaliyetlerinin durdurulması hem Arap Yarımadası'nın hem de Afrika'nın doğu sahillerinin emniyet altına alınması açısından önemli bir hadisedir. Doğu Afrika sahilleri ve iç bölgelerdeki Müslüman emirliklerle yakın münasebetler kurulması, Hıristiyan Habeş Krallığı ile küçük putperest krallıkların etkisiz hale getirilmeleri, hatta Hint Okyanusu'na açılarak başta Aden Limanı olmak üzere Hint Okyanusu'nun Afrika sahillerinde olduğu kadar Hindistan tarafına seferler düzenlenmesi de Osmanlıların en güçlü olduğu XVI. asra rastlamaktadır.20

Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kalan bütün topraklar coğrafya kitaplarında genelde Osmanlı Avrupası, Osmanlı Asyası ve Osmanlı Afrikası diye bulundukları kıta üzerindeki konumları göz önüne

alınarak incelenmekteydi.21 Bunlardan Osmanlı Afrikası kısmı üzerinde çok az malumat verildiği için diğerleri yanında pek fazla tanınmamaktadır. Günümüzde Osmanlı arşivleri ve Afrika'daki eyaletleri hakkında mevcut yazma ve matbu Türkçe eserler hakkıyla değerlendirilmemektedir. Hatta bu alanda yapılan çalışmaların da dünya genelindeki Afrika araştırmalarıyla birlikte değerlendirilememesi sebebiyle kıtanın başta tarihi olmak üzere bir çok husustaki boşlukları doldurulamamaktadır.

Aslında Cengiz Orhonlu'nun Habeş Eyaleti ve Abdurrahman Çaycı'nın La Question Tunisienne et la Politique Ottomane (1881-1913) ve Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti isimli kitapları herkes tarafından bu alana yapılan önemli birer katkı olarak kabul edilmektedirler.22 Yaklaşık dört asır Osmanlı hakimiyetinde kalan Afrika kıtası ile ilgili atılacak en önemli adım bu eyaletleri hakkında gerek Türkçe gerekse diğer dillerde yapılan bütün eserlerin tespit edilmesi ve imkan dahilinde olanlarının temin edilip mesela kurulması zaruri olan bir Afrika Araştırmaları Merkezi'nde incelemeye sunulmasıdır.

Afrika kıtası üzerinde Arap ve Berberilerin kurdukları ve genelde Kuzey Afrika'nın büyük bir kısmında hakimiyet tesis ederek bir birlik sağlayabilen devletler arasında Fatımiler, Murabıtlar ve Muvahhidler gelmekteydi. Türkler tarafından kurulan ve kısa ömürlü olan Tolunoğulları ile İhşîdîler dışında en etkili olanlar ise Eyyûbîler, Memlükler ve Osmanlılar olmuştur. XVI. asra kadar Avrupalıların bugün Orta Doğu tabir edilen Suriye, Ürdün, Filistin, İsrail ve Lübnan gibi ülkeler ile tarih boyunca bunlarla kader birliği içinde olan Mısır'ı ele geçirmek için yaptıkları Haçlı seferleri Osmanlı öncesi kurulan bu Türk devletleri tarafından durdurulmuş ve neticesiz bırakılmıştı. Bilhassa İstanbul'un fethiyle birlikte bütün Orta Doğu üzerinde Avrupalıların emelleri yıkılırken bu defa İspanya'daki Müslümanların Hıristiyanlar karşısında yenilip bütün topraklarını kaybetmeleri Kuzey Afrika'daki hanedan devletlerini zor durumda bıraktı. Çoğu birer şehir ve çevresinden ibaret küçük hanedanlardan ibaret olan bu devletler arasındaki kardeş kavgaları ve birbirlerine üstün gelebilmek için zaman zaman İspanya, Napoli ve Sicilya gibi krallıklardan yardım istemeleri Akdeniz'in güney sahillerini yaşanmaz hale getirdi. Avrupalılar daha da ileri giderek yavaş yavaş Müslümanların yaşadıkları bu sahilleri ele geçirmeye başladılar. Müslüman ahalinin o dönemde yardımına koşabilecek Osmanlı Devleti'nden başka güç yoktu. Zaten Akdeniz'de önemli bir güç haline gelen Türk denizcileri başta Oruç Reis, Barbaros Hayrettin Paşa ve Turgut Reis kaptanlığında Türklerin bölgeyi iyi tanımaları neticesinde Kuzey Afrika sahillerinin birer birer Osmanlı eyaletlerine dönüşmesi sağlandı. Akdeniz'den büsbütün ümidini kesen Portekizliler Afrika kıtasının batı sahillerini dolaşarak Hint Okyanusu bölgesine geçip bu defa Doğu Afrika sahillerindeki Müslüman emirlikleri zor durumda bıraktılar. Hatta daha da ileri giderek tarihi Habeşistan Krallığı ile yakın münasebetler kurup hem Kızıldeniz'i ele geçirmek hem de bölgenin en güçlü devleti olan Harar Emirliği'ni ortadan kaldırmak istediler. 1517 yılında Mısır'ın fethi Osmanlılara Afrika'nın bütün kuzey sahillerini açtığı gibi Kızıldeniz'in de Arap Yarımadası'nda Yemen'e kadar uzanan doğu sahilleri ve daha da önemlisi batı sahilleri olan Afrika kıyılarını açtı.

Bu kıta üzerinde en geniş toprakları tek idare altında toplama başarısını gösteren Osmanlılar Mısır, Habeş, Cezayir, Trablusgarp ve Tunus eyaletlerini sâlyâne (senelik maaş) usûlü ile idare ettiler. Daha sonraki asırlarda bu uygulama diğer eyaletlere yayıldı.23 XVI. asırda Osmanlı Devleti 32 eyalete ayrılmaktaydı ve bunlardan Arap nüfusun yaşadığı on üç eyaletten dördü olan Mısır, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir Afrika'da bulunuyordu.24

XVI. asırda Afrika'daki Müslümanların tamamına yakını ya Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmiş veya bilhassa Bilâdü's-Sudan bölgesinde olduğu gibi padişahı halife olarak kabul ederek onun adına camilerinde hutbe okutmaya başlamışlardı. Bu durum XX. asrın ilk yıllarına kadar devam etti ve sömürgeciliğin kıtanın her tarafında yayılmasıyla birlikte bütün tarihi bağlar koptu. Bugünkü Çad Gölü civarının en güçlü hanedan devleti Kânim-Bornu Sultanlığı ile Mali Cumhuriyeti topraklarındaki Songay (Gao) Sultanlığı Trablusgarp eyaleti üzerinden İstanbul'la yakın münasebet kurdular.25

Bilâdü's-Sudan bölgesinin en güçlü sultanları arasında yer alan Kânim-Bornu Sultanı İdris b. Ali Elevma'nın (1564-1596) gerek ülkesinin topraklarını genişletmesi gerekse o dönemde İslam dünyasının iki güçlü devleti Osmanlı hanedanı ve Fas'taki Sa'dîler hanedanı ile kurduğu münasebetleriyle bilinmektedir. Emniyet ve asayişi temin ettiği ülkesinde refah seviyesini yükselttiği gibi Turgut Reis'e heyetler gönderdi ve ondan temin ettiği ateşli silahlar sayesinde bölgede gücünü artırarak bugünkü Çad ve Nijer Devletlerinde yaşayan Tibû ve So kabilesinin yurtları ile Nijerya'daki Hevsa topraklarından Kano'yu aldı. Bu savaşları esnasında Osmanlı Devleti'nden yeniden ateşli silahlar istediyse de bu mümkün olmayınca Kano'yu bırakmak zorunda kaldı. Köle ticaretinden elde ettiği gelirlerle Sultan İdris, Kuzey Afrika'dan at satın alıyordu. Trablusgarp'tan Avrupa mallarının Kânim pazarlarına gelmeye başlaması ve buradan Bilâdü's-Sudan'a dağılması bilhassa Hevsa devletleriyle aralarında rekabete dönüştü. Ayrıca Kânim-Bornu sultanı da kendi adına Çad Gölü havzasındaki bütün Müslümanlara hükmetmek istiyordu. Daha önce bu sultanlığın idaresinde kalan Fizan bölgesi İdris Elevma'nın hacca gittiği 1571 yılında Fas'a rağmen Osmanlı Devleti'nin eline geçti.

1574 yılında Sultan İdris, Osmanlı Padişahı III. Murat'la görüşmesi için beş kişilik bir heyetin başında el-Hac Yusuf'u elçi olarak İstanbul'a gönderdi. 1579 yılına kadar burada kalan heyettekiler Sahra bölgesinde hac ve ticaret kervanlarının emniyet ve asayişlerinin sağlanmasını, seyahatleri esnasında ölenlerin mallarının mirasçılarına iade edilmesini istediler. Heyettekiler ülkelerine dönmek için İstanbul'dan ayrılınca Tunus ve Mısır beylerbeyi ile Fizan beyine elçinin seyahati hakkında bilgi verildi. Kânim sultanına ise iki nâmeyi hümayun gönderildi. Osmanlılarla münasebetleri iyi olan Songay sultanlığının saldırılarından kendisini korumak için Sultan İdris'in Fas Sultanı Ahmed el-Mansur'dan yardım istemesi üzerine 4.000 askerden oluşan bir ordu ve 600 alim bölgeye gönderildi. Batı Afrika'nın tarihi Songay Sultanlığı 1591 yılında Fas tarafından işgal edildi. Bilâdü's-Sudan'ın tek büyük devleti olarak Kânim-Bornu kalınca çevredeki bir çok ülkeden alimler Songay'ın merkezi Timbüktü yerine Bornu'ya akın etmeye başladılar. 1636 yılında Trablusgarp Beylerbeyi Mehmed Sakızlı (1633-1649) Bornu sultanı May Ömer'e bir mektup yazarak Fizan beyiyle bölgenin emniyet ve asayişinin teminini birlikte yürütmelerini istedi.26

İspanya'daki Müslümanları yok olmaktan kurtarıp Akdeniz sahilinin önemli merkezlerine yerleştirerek kıtanın kuzeyinin yeniden canlanmasına büyük katkı sağlayan Osmanlılar onların uzun asırlar boyunca kazandıkları tecrübelerinden de istifade ettiler. İspanya'yı en son 1609 yılında terk etmek zorunda bırakılan 80.000 Müslümanın Cezayir ve özellikle Tunus'a geçirilmeleri temin edildi.27 Yerli ahalinin çoğunluğunu teşkil eden Berberiler ve Araplara göre Osmanlı idaresiyle daha iyi münasebetler kuran ve Morlar/Moreskler de denen Endülüslü Müslümanlarla Anadolu'dan askerlik ve denizcilik yapmak üzere buraya sevk edilenler arasında yapılan evlilikler sonucunda kuvvetli ailevi bağlar kuruldu.28

Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika eyaletlerinin Akdeniz'i bir Türk denizi haline getirmedeki etkileri çok büyüktür. Bölge Anadolu'dan sevk edilen askerler için büyük bir geçim kaynağı olduğu kadar yerli ahali için de bir huzur ortamı sağlanmasına vesile oldu. Denizcilik adeta Hıristiyan soylulara mahsus bir meslekmiş gibi gösterilse de Türkler kadar Müslüman yerli ahaliden Berberiler ile Araplar ve Morlar da bu alanda maharet sahibiydiler. XVII. asra gelindiğinde Kuzey Afrika sahilindeki şehirlerde yaşayanların sayısı yüz binlerle ifade edilir hale geldi. Akdeniz'deki Osmanlı öncesi Müslüman gücünü kırarak Sicilya'dan atan Avrupa donanmaları Müslümanlara büyük eziyet ettiler. Türklerin denizlerde yaptıkları başarılı seferleri sayesinde gelişen ticari hayat ve Avrupa'nın güney sahillerinden toplanan vergiler eyalet merkezlerine getirilerek yerlilere dağıtılması şehirlerde refah seviyesini artırdı. Afrika'da Osmanlı idarecileri merkezden gönderilen paralarla değil bizzat mahallinde elde ettikleri gelirlerle bu bölgeleri kalkındırıyorlardı. Anadolu'da olduğu gibi bir çok Afrika şehrinde Osmanlı'dan kalma eserlere rastlanmasının sebebi bu idarecilerin ahaliyi rahat içinde yaşatma gayretlerinin neticesidir. Cami, medrese, hamam, su yolları ve köprüler gibi eserlerin bir kısmı hala Trablusgarp ve Tunus'ta mevcutken Cezayir'de yok denecek kadar azdır. Bunun sebebi Fransız işgali karşısında her türlü siyasi ve iktisadi desteğini ortaya koyarak mücadele eden Hamdan Hoca'nın Mirâtü'l-Cezayir adlı eserinde bahsettiği gibi 1830 yılından itibaren sömürge idaresi tarafından yok edilmeleridir.29

1266 (1850) tarihli Osmanlı sâlnâmesinde Afrika eyaletlerinden Cezayir yer almamaktadır. Çünkü bu eyalette son olarak Konstantin 1848 yılında düştüğü için artık burada bir Türk idari birimi kalmamıştı. Sâlnâmede diğer dört eyalet olan Habeş, Mısır, Trablusgarp ve Tunus hakkında malumat bulunmaktadır.

İlk önce bilgi verilen Habeş eyâletine bağlı olarak iki liva görünmektedir ki bunlardan Cidde livasına bağlı Mekke ve Medine dahil olmak üzere çoğu Arap Yarımadası'ndaki şehirlerdir. Eyaletin Yemen livasına bağlı yerlerden Cezîre-i Masavva Afrika kıyısında yer almaktaydı.

Mısır eyâleti Atfihiyye, Feyyûm, Kalyûbiyye, Kahire, Buhayre, Menûfiyye, Kina, Mansûre, Şarkiyye, Benî Sûyef, Garbiyye ve Süyût (Asyût) isimli on iki liva ve yetmiş iki kazaya ayrılmıştı.30

Trablusgarp eyaleti Cebel-i Garbiyye, Bingazi, Trablusgarp merkez, Hums ve Fizan adlı beş liva ile kırk kazadan müteşekkildi.

Tunus eyaletine gelince burası Tunus, Bizerte, Kal'a-i Tabarka, Kâf maa Amdûn, Mikne, Sinân, Testûr, Tabarsûk, Ifrikiyye maa Bâce, Matar, Dâhil maa Süleyman, Kal'a-i Kalîbiyâ, Kal'a-i Hamâme, Sâhil maa Sûsa, Lecm, Mehdiyye, İsfakus maa Kerkene, Kayrevân, Cerîd Cerbe, El-Araz ve Zârzîs isimli yirmi iki kazaya ayrılmıştı.31

Habeş eyaletinin daha sonraki yıllarda (1277/1860) Necid, Mekke, Cidde ve Medine olmak üzere dört livaya ayrıldığı ve bunlardan Afrika kıyısında sadece Cidde livasına bağlı Masavva ve Sevâkin kaymakamlıkları bulunduğu anlaşılmaktadır.32 Kızıldeniz sahili ve Somali'ye kadar uzanan sahiller ile iç bölgeleri Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve onun soyundan gelenler zamanında daha çok Mısır Sudan'ı diye de anılmaya başlandı. Burası Masavva ve Sevâkin muhafızlıkları ile on bir müdürlüğe ayrılmaktaydı: Hartum, Dongola, Berbera, Tâka, Sennar, Bahrü'l-Ebyaz, Bâlâ-yı Nil, Kordofan, Dârfûr, Bahrü'l-Gazel ve Harar.33

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Afrika'daki eyâletlerinin sâlnâmelerde (1336/1918) sadece adlarının zikredildiğini ve herhangi bir teferruâta rastlanmadığını görüyoruz. Devlet sâlnâmelerinin son kısmında Eyâlât-ı Mümtâze ve Muhtâra adlı bölümde sadece Mısır hidivinin adı ile Mısır Fevkalâde Komiserinin adı zikredilmekte, Trablusgarp ve Bingazi ile Tunus eyâleti ismen verilmektedir.34

Ayrıca Osmanlı hudutları içinde yer almayan veya son dönemlerinde Nijer'deki Kavar sultanı, Büyük Sahra'nın iki büyük kabilesi olan Tevarıklar ve Tîbûlar için yeni kazalar kurularak bunlar Trablusgarp vilayetinin Fizan sancağına bağlanmışlardı. Bunların yaşadıkları bölgelerin de güneyinde yer alan ve bugün Orta ve Batı Afrika isimlendirilen Bilâdü's-Sudan'da bir çok sultanlık sömürge dönemine kadar Osmanlı Devleti'yle bağlarını koparmadan yaşadılar.35 Zaten Osmanlı öncesi de dönemin güçlü İslam devletleri olan Abbâsî, Fatımi, Endülüs Emevi ve Memlüklerle çok yakın münasebetler kurmuşlardı. Zengin Afrikalı sultanların hac seyahatleri esnasında beraberlerinde getirerek hayırları için dağıttıkları altınlarla ilgili bilgilere XIV-XVI. asırlar arasında yazılan tarih kitaplarında sıkça rastlanmaktadır.

Afrika boynuzu olarak bilinen bugünkü Somali Cumhuriyeti ve onun art ülkesi konumundaki bugünkü Etiyopya Devleti'nin güneydoğu sınırında yer alan Harar Emirliği kökleri X. asra dayanan bir emirliğin devamıydı. İslam tarihi kaynaklarında Habeşistan olarak geçen ve bugün Somali, Cibuti, Eritre, Etiyopya, Sudan ve hatta kısmen Uganda'yı da içine alan bölge üzerinde bu emirlik XVI. asır boyunca çok geniş topraklara kavuştu. Bilhassa Hıristiyan Habeş Krallığı'nın Portekizlerle işbirliği yaprak Harar Emirliği'ni yok etme mücadelesi Osmanlı Devleti tarafından engellendiği gibi kendilerine ateşli silahlar ile onları kullanmalarını öğrenmeleri için eğitici kimseler gönderilmesiyle bölgedeki varlıkları uzun asırlar sürdü. Osmanlılar Harar Emirliği'ni doğrudan desteklerken Hıristiyan Habeş Krallığı ile yaptıkları bazı savaşlarda karşı tarafın eline düşen Türk esirler zamanla bu krallık içerisinde de önemli görevlere geldiler ve kralın ordularına da ateşli silah talimi yaptırdılar.36 Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'a yaptığı seferler ve soyundan gelen Hidivlerden bilhassa İsmail Paşa'nın padişahtan bütün Kızıldeniz'in batı sahili ve Somali'nin Re'sü'l-Hâfûn iskelesine kadar toprakları vergi

mukabilinde üzerine alması bölge tarihi açısından yeni bir dönemin açılmasına sebep oldu. Çünkü 1869 yılında Süveyş kanalının açılmasıyla birlikte Avrupalı devletlerden bilhassa Fransa, İngiltere ve İtalya bugünkü Somali, Cibuti ve Eritre sahillerindeki bazı küçük iskeleleri mahalli idarecilerinden para mukabilinde kiraladılar. Bir müddet sonra kendi bayraklarını çektikleri bu iskeleleri birer müstemleke olarak benimsediler. Osmanlı Devleti İsmail Paşa'nın bölgedeki faaliyetlerine bir dereceye kadar rıza gösterdiyse de 1879 yılında yerine hidivlik makamına Mehmed Tevfik Paşa'yı getirdi. 1874-1884 yılları arasında Uganda'ya kadar uzanan Mısır Sudanı'nın sınırları buralara sevk edilen asker ve sivil memurların zor şartlar altında kalmaları üzerine geri çekilmeleriyle iyice daraldı. Zaten İngiltere 1882 yılında Mısır'ı işgal ettiği için Hidivlik hâlâ kendi üzerinde görünen bu yerlerin vergilerini ödemekte epeyce sıkıntı çekmeye başladı.37

I. Mısır Eyaleti, Hidivlik ve Mısır Krallığı (1517-1953)

Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılı başında Memlüklü hakimiyetine son vererek Mısır'ı ele geçirmesiyle buraya bağlı bütün bölgeler de doğrudan Osmanlı hakimiyetine geçti. Mısır'da yaşayan Memlüklerin tamamı yeni idareyi tanıyarak tebaası olmayı kabul ettiler. Yeni dönemde müstakil ülke konumunu kaybetti ve burada ilk defa uygulamaya konulan merkeze bağlı sâliyâneli bir beylerbeylik teşkil edildi. Tecrübeli saray idarecileri, vezirler, mal defterdarları, sabık beylerbeyleri, harem ağaları, silahdarlar ve hazînebaşılar arasından uygun görülenler Mısır beylerbeyi tayin edildiler. İlk beylerbeyi Mısır seferine katılan Vezir-i Âzam Yusuf Paşa'dır. Onun kısa sürede azledilmesinden sonra yerine Memlükler ve Araplarla uyumlu bir kişiliğiyle tanınan ve aynı zamanda bir Çerkes Memlükü olan Hayırbey getirildi.38 Fetihten sonra Memlüklere ait ocağın kaldırılmaması bütün Osmanlı devri boyunca bu eyalette çıkan isyanların ana sebebi olarak gösterilmekteydi.

Mısır eyâleti Afrika ve Arap Yarımadası'nda Osmanlı hakimiyetinin tesisinde ve devam ettirilmesinde çok önemli konumda olduğu için buraya tayin edilen beylerbeyilerinin sorumlulukları ağırdı. Devlet bunlarla sıkı temas halinde bulunmakta ve bütün gelişmeler anında buraya aktarılmaktaydı. Taşranın idaresi kâşif adı verilen memurların elindeydi ve ülke genelinde otuz altı kaşiflik vardı.39 Anadolu'dan başta kereste olmak üzere Mısır'ın bir çok ihtiyaçları karşılanırken oradan da İstanbul'a özellikle pirinç olmak üzere zahire sevkiyatı yapılmaktaydı. Mısır ayrıca ihtiyaç duyduğu ve daha önce Hindistan ticaretiyle elde ettiği malları Afrika'nın iç bölgelerinden temin etmek zorunda kaldı.40

Fransızlar Mısır'ı 1798 yılında işgal ettilerse de 1801 yılında Türk ve İngiliz kuvvetleri karşısında direnemeyip çekildiler. Asırlarca Memlükler ile Osmanlılar arasında mevcut soğukluk kısa zamanda aralarında bir yakınlaşmaya sebep oldu. 1805 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa vali olunca Mısır ile Osmanlı Devleti arasında yeni bir dönem başladı. Osmanlı Devleti'ne karşı zaman zaman isyan eden Mehmed Ali Paşa en zor zamanlarda yaptığı yardımlar sayesinde bir çok belanın önünün alınmasında büyük katkılar sağladı. Yunan isyanı ve Vahhabilerle mücadelesi netice vermiş ve devlet biraz rahatlamıştı. İngiliz işgaline kadar onun Mısır'da kurduğu düzen sayesinde bu ülke tarihinde en fazla

Osmanlı Türklerinin damgası taşınır hale geldi. 1841 yılında Sudan bir ferman ile ona tevdi edildi. İsmail Paşa zamanında ise Hidiv adına Sudan bölgesi İngiliz valiler tarafından idare edildi. Bu valilerin Mısır adına da olsa bölgede faaliyet göstermeleri bir çok bölgede Mısır'a karşı cephe alınmasını beraberinde getirdi. Sudan'daki Mehdi hareketi dışında bir zamanlar Mısır ordusunda görevli Zübeyr Paşa'nın adamlarından Rabih b. Fazlullah kumandanının Mısır'da alıkonulması üzerine Çad Gölü bölgesine çekilerek İngilizler'den kurtuldu. Ancak bölgeyi işgal etmek üzere olan Fransızlarla mücadele etmek zorunda kaldı. Bagirmi, Vedây, Kânim-Bornu gibi tarihi sultanlıklara son vererek 1880'li yıllarda kurduğu devleti 1901 yılında Fransızlarla yaptığı savaşta yenilerek öldürülmesi üzerine yıkıldı.41

Mehmed Ali Paşa'nın kendi soyundan gelen valiler döneminde Mısır Osmanlılardan her geçen biraz daha uzaklaşarak siyasi ve iktisadi bakımdan adeta Avrupa'ya bağlı hale geldi. Bilhassa İsmail Paşa'nın aldığı borçlar yüzünden ülke çok sıkıntılı anlar yaşadı. İngilizler 1882 yılında Mısır'ı işgal etmekle birlikte Osmanlı hakimiyetine dokunmadılar. 1922 yılına kadar devam eden işgal sona erdirilerek Mısır bağımsız devlet ilan edildi ve I. Fuad kral olarak tahta oturdu. 1936 yılında yerine geçen kral Faruk'un 1953 yılında tahtından feragat etmesiyle birlikte Mısır'daki Türk soylu hakimiyet de son buldu.42

II. Cezayir Eyaleti (1516-1848)

Osmanlı denizcileri XVI. asrın ilk yıllarından itibaren Cezayir'in civarında görünmeye başladılar. Artan İspanyol tehlikesi karşısında Cezayir şehri yerli ahalisi onlardan yardım talep etti. Türk denizcileri ile anlaşan Kûkû Emiri Ahmed İbnü'l-Kâdi bunların Cîcel'e yerleşmelerine yardımcı olmuştu. Bunlardan aldığı 5.000 kişilik destekle Oruç Reis Cezayir Emiri bulunan Selîm Tummî'yi mağlup etti. Şehri ele geçirdikten sonra 1516 yılında kendisini Cezayir hakimi tayin ettiyse de bir müddet sonra epeyce bir bölge Osmanlı hakimiyetine girince mahalli emirler Türklerin varlığından rahatsız olmaya başladılar. Gizliden gizliye İspanyollarla birlikte hareket etmenin yollarını aradılar. Cezayir memleketini iki bölgeye ayıran Türkler doğu bölgesinin idaresini Ahmed İbnü'l-Kadi'ye verdiler. Kûkû Emiri desteğini çektiği gibi Cezayir ahalisi de Barbaros Hayrettin Paşa'ya gerekli yardımda bulunmayınca geçici bir süreyle bu eyaleti terk etmek zorunda kaldılar. 1520-1525 yılları arasında Cîcel'de yeniden toparlanana Türkler Tunus hakimi ve bölgedeki İspanyollarla irtibatı devam eden Ahmed İbnü'l-Kâdi karşısında bu defa Benî Abbas Emiri Abdülaziz ile birlikte hareket ederek onları yendiler.43

Oruç Reis'in vefatından sonra kardeşi Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1529 yılında yaptığı bir seferle Cezayir kesin olarak Türk hakimiyetine girdi. Türklerin Akdeniz'in güneyinde son derece önemli bir noktaya yerleşmeleri Hıristiyanlık için uzun asırlar devam edecek tehlikeli bir dönemin başlangıcı oldu. Özellikle 1707 yılına kadar İspanyolların ellerinde tuttukları Vehran (Oran) şehri dışında Cezayir'in geri kalan kısımları için emelleri tamamıyla yok oldu. Türk hakimiyetinde burası

Akdeniz’in en cazip şehirlerinden birisi haline geldi. Hayreddin Paşa’nın yolundan giden beylerbeyileri Tlimsan’ı da alarak Fas’taki Sadilerin burayı ele geçirmesini engellediler.

Cezayir eyaleti genelde Barbaros Hayreddin Paşa’nın kurduğu düzenini korumakla birlikte zamanla idaresinde ciddi değişiklikler geçirdi. Buradaki Türk hakimiyeti dört ayrı devreye ayrılmaktadır: Beylerbeyiler Devri (1518-1587); Paşalar Devri (1587-1659); Ağalar Devri (1659-1671) ve Dayılar Devri (1671-1830).

Dayılar Cezayir ve çevresini dört Türk kaid tarafından idare ederken eyaletin geri kalan kısımları üç ayrı beylik olarak taksim edilmiş olup bunlar sırasıyla merkezi Maskara ve Vehrân olan Garp beyliği, merkezi Konstantin olan Şark beyliği ve merkezi Medea olan Tittari Beyliği’dir. Her beylik ise bir beyin idaresindeki olup bunlarda birer Türk kaidin tayin edildiği vatanlara ve kabile şeyhleri yönetimindeki duarlara ayrılmaktaydı.

Cezayir eyaleti beylerbeyi olan Barbaros Hayreddin Paşa Dönemi’nden itibaren bilhassa Gırnata’yı İspanyollardan kurtarmak için 1529-1610 yılları arasında bir çok girişimde bulunmuşlardı. Aynı dönemde Fas’taki Sadiler Osmanlılara karşı İspanyollarla işbirliği yaparken Endülüs’teki zor durumda kalan Müslümanlar kurtarılmayı bekliyorlardı. Bu yüzden Türk denizcileri onlarca gemilerle yaklaşık seksen sene on binlerce Müslümanı daima yaşayacakları tarzda Akdeniz’in güney sahillerdeki şehirlere yerleştirmişlerdi.

Cezayir isimli küçücük kasaba devasa bir şehre dönüştü ve on binlerce Türk, Arap, Berberi, Endülüslü Müslüman ile sayıları on binleri bulan Avrupalı Hıristiyan esirleri barındırmaya başladı. 1612 yılında şehirde 12.000 hane ve 60.000 nüfus yaşıyordu. Anadolu’dan buraya asker olarak sevk edilen vasıfsız insanların zamanla buranın en üst tabakasını teşkil edecek görevlere gelme ihtimalleri vardı. Yerli kadınlarla evlilikleri neticesinde kuloğlu denilen yeni bir nesil zuhur etti ve sayıları on binleri bulan bu insanlar bilhassa eyaletin merkez şehirleri dışında kalan bölgelerde milis kuvveti ve vergi tahsilinde önemli görevler üstlenmekteydiler. Zaman zaman valilerle araları açılınca isyan çıkardıkları için eyaletin seçkin görevlerinden mahrum edildikleri dönemler oldu.44

Fransızların 1830 yılında burayı işgal faaliyetleri asrın sonuna kadar devam etmiş ve bugünkü ülkenin güney sınırları ise ancak 1918 yılında sömürge idaresine dahil edilebilmişti. Osmanlı Devleti’nin işgal karşısındaki bütün girişimleri neticesiz kalmış ve çare olarak Tunus ile Trablusgarp eyaletlerini elinde tutmaya daha fazla ağırlık vermeye başlamıştı.45

III. Trablusgarp Eyaleti (1551-1912)

Malta şövalyelerinin Trablusgarp’ı ele geçirmeleri üzerine buradan 1519 yılında İstanbul’a gönderilen yerli ahalinin temsilcileri ilk defa Osmanlı Devleti ile irtibat kurarak yardım talebinde bulundu. Divân-ı Hümâyûn Enderûn Ağalarından Hadım Murat Ağa Beylerbeyi unvanıyla emrine

verilen bir filo ve 6.000 askerle buraya gönde şayacak bir eyaletin temellerini atması hususları üzerinde ciddi araştırmalar gerektirmektedir.

Başlangıçtan İtalyan istilasına kadar bu eyaletin Osmanlı dönemindeki tarihi dört ayrı dönemde incelenmektedir. Osmanlı'nın tam hakimiyetindeki İlk Valiler Dönemi, Dayılar Dönemi (Yeniçeriler) ve Karamanlı Hanedanı Dönemi (17111-1835) ve son olarak merkezi idareye doğrudan bağlandığı İkinci Valiler Dönemi'dir (1835-1912).

Şehrin surları dışındaki asayiş ve emniyet daha ilk dönemde getirilen askerlerin yerli kadınlarla evlilikleri sonucunda oluşan yeni nesil Kuloğulları tarafından sağlanmaya başlandı. Bunlar daima bir başağanın idaresi altında tutuldular. Karamanlı Ahmed Paşa'nın eyaleti ele geçirdiği 1711 yılından 1835 yılına kadar yarı müstakil bir devlet gibi idare edildiğini görmekteyiz. Osmanlı hakimiyetinin ikinci defa doğrudan İstanbul'dan sağlandığı yeni dönem ise 1912 yılına kadar devam etti ve devletin doğrudan idare etmeye devam ettiği son eyalet burası idi.46

Trablusgarp yüzölçümü itibarıyla Anadolu'dan daha büyük topraklarına rağmen nüfusu ve yerleşim yerlerinin sayısı azdı. Fakat Anadolu'daki sıradan bir köy kadar bile büyük olmayan kasabalara önemli güzergahlar üzerinde oldukları için kaymakam veya nahiye müdürü, naib ve diğer memurlar tayin edilirken çok sınırlı sayıda asker bulunduruluyordu. Avrupalı seyyahları bile şaşırtan bu durum daha ziyade ahalinin halifeye bağlılıklarıydı. Bazen İstanbul'dan tayin edilen bir kaymakam veya nahiye müdürü sayesinde hatta doğrudan o mahallin saygın reisine belli bir maaş tahsis edilerek Osmanlı hakimiyeti devam ettiriliyordu. Özellikle Trablusgarp eyaletine bağlı Fizan sancağına bağlı kaza ve nahiyeler bu konuda en uygun örneği oluşturmaktadırlar.47

Günümüzde Çad adıyla bilinen ülkenin kuzeyindeki Tibesti dağlık bölgesinin merkezi Barday'da kurulan Tibu Reşada ve Ayn Galaka merkezli Borku kazaları, Nijer'in kuzeydoğusundaki tarihi Kavar Sultanlığı'nın merkezi Bilma'da kurulan Tibu Kavar kazası,48 Büyük Sahra'nın kuzeyinin tamamını kontrollerinde tutan Ezgar ve Haggar Tevarıkları için merkezi Canet kasabası olan Ezgar-Haggar Tevarık kazası kurularak kendilerinin sultan veya reis dedikleri kimseler kaymakam tayin edildikleri gibi herhangi bir görev verilmemekle birlikte toplumlarını temsil ettikleri için maaşlar tahsis edilmiş ve kendilerine değişik nişanlar ihsan edilerek gönülleri alınmaktaydı.49

Yaklaşık dört asırlık bir hakimiyetin ardından Osmanlıların Kuzey Afrika'dan en zor çekildikleri yer Trablusgarp olmuştur. Dünyada Müslümanların yaşadıkları ülkelerden Avrupalılar tarafından işgal edilemeyen sadece burası kalmıştı. Şayet yapılan antlaşmalar gereği İtalya payına düşen bu toprakları Osmanlı Devleti'nden alacak olursa bu durum herkesi çok üzecekti. Zira bu savaşa onlar için bir ölüm-kalım meselesi haline gelmişti. Bu yüzden savaşın devam ettiği yıllarda başta Anadolu olmak üzere Yemen'den Hindistan'a kadar ve Afrika'nın her tarafındaki Müslümanlar bu savaşta Osmanlı ordusunun kazanması için güçleri nispetinde maddi-manevi yardımda bulunuyorlardı.50

İtalyanların Trablusgarp'ı işgali uzun bir hazırlanmanın sonucu gerçekleşmiş ve idare Osmanlı Devleti'nde olmasına rağmen toplumsal hayata yön veren bir çok husus yavaş yavaş onların eline geçmişti. İsmen Osmanlı vilayeti iken aslında bir "İtalyan kolonisine" dönüşmüş ve İtalyan müziği, İtalyan okulları, İtalyan malları, İtalyan posta vapurları, İtalyan kitapları ve gazeteleri" her yerde bulunmaktaydı. Burada Osmanlı'nın varlığı adeta bir "yama" haline gelmişti. İtalyan gemilerinin sıkça ziyaret ettiği Trablusgarp limanına bir yılda gelen üç vapur ise sadece sürgün getirmişti.51

IV. Tunus Eyaleti ve Tunus Emâreti (1535-1957)

1534 yılında son Hafsî Sultanı Hasan b. Abdullah'ın Barbaros Hayreddin Paşa tarafından Tunus'tan uzaklaştırmışsa da Türkler bu ilk müdahale ile buraya yerleşemediler. Trablusgarp'ı İspanyollardan alan Turgut Reis güneydeki şehirlerden 1556 yılında Kafsa'yı, iki yıl sonra da Kayrevan'ı aldı. 1574 yılında ise İstanbul'dan Sinan Paşa kumandasında Tunus'a sevk edilen Osmanlı donanması buradaki İspanyol işgaline son verdiği gibi Hafsî hanedanı da ortadan kalktı. Başlangıçta Cezayir'e bağlanan Tunus 1587 yılından itibaren de Afrika'daki diğer Osmanlı eyaletleri arasındaki yerini aldı. Burası o dönemde devamlı olarak Endülüs'ten göç aldı ve sahildeki bir çok şehre yerleştirilen bu insanlar eyalette bahçıvanlık ve sanayinin gelişmesine büyük katkı sağladılar. Eyalet teşkil edilmesinden henüz bir kaç sene geçmeden yeniçerilerin müdahalesi ile seçilen dayılar eyaletin gerçek söz sahipleri oldular. Padişahın buradaki temsilcisi konumundaki valilerin Paşa unvanıyla bir makam sahibi olmaktan başka etkinlikleri kalmadı. Korsika asıllı olup paşa tayin edilen Murad Bey (1612-1631) eyaletin idaresini kendisi hayattayken oğluna devredince Murâdîler adı verilen dönemi başlatmış oldu. 1705 yılında asker ağası Hüseyin b. Ali Türkî eyaleti ele geçirerek Hüseynîler Dönemi'ni başlattı.52

Tunus Beyleri tarafından bir çok Avrupa devletiyle anlaşmalar imzalanabiliyordu. Hüseynîler Dönemi'nde Osmanlı hakimiyeti burada iyice gevşedi. 1827 yılındaki Navarin faciasında Tunus'un bir filosu bulunması ve Kırım Harbi için 1855 yılında birlikler gönderilmesi Bâbıâli'ye son dönemde yeniden yakınlaşma başlatıldığını göstermektedir. 1881 yılında Fransızlar buraya 30.000 kişilik bir odu göndererek istila ettirdiler. Bey yine ülkenin hakimi olmaya devam etse de "himaye" adıyla kurulan Fransız idaresini temsil etmek üzere bir büyükelçi sıfatını taşıyan orta elçi bulunuyordu. Eyalet valileri Fransız sivil murakıbların emrinde görevlerini yürüttüler.53

V. Habeş Eyaleti (1555-1916)

Yemen Beylerbeyi Özdemir Paşa 1554 yılında İstanbul'a çağrılmasının ardından Habeş seraskerliğine tayin edilince Kızıldeniz bölgesinde sefere çıktı. 5 Temmuz 1555 tarihinde Habeş eyaletini kurdu ve önce Sevâkin'i eyalet merkezi yaptı. XVI. asır içinde buraya bağlı sekiz sancak bulunmaktaydı. 1557 yılında alınan Masavva bu eyaletin ikinci merkezi olunca Sevâkin ise buraya bağlı bir sancak teşkil edildi.

Habeşistan'ın Tigre eyaleti 1558 yılında ve Debârvâ eyaleti 1559 yılında fethedilince çok sayıda putperest ve Hıristiyan Müslüman oldu. Özdemir Paşa ise 1560 yılında Debârvâ'da vefat edince önce oraya defnedildiyse de daha sonra kabri Masavva'da yapılan türbeye nakledildi. Yerine geçen oğlu Osman Paşa babasının ölümü üzerine kaybedilen toprakları yeniden geri aldı ve bölgede Osmanlı idaresini yeniden kurdu. Habeş Krallığı'na seyahat etmek isteyenler buradaki Osmanlı beylerbeyinden izin almak mecburiyetindeydi. XVII. asırda ise buranın beylerbeyi tekrar Sevâkin'de oturmaya başladı. Devletin buraya tayin ettiği en üst rütbedeki bu insanlar genelde Mısır'da daha önce sancak beyliği görevi yapmış olanlar arasından seçilmekteydiler. XVII. asırda ise İstanbul'daki kapıcıbaşılardan da tayin edilenler olmuş ve her üç yılda bir değişen beylerbeyileri olup eyaleti sâlyâne ile idare etmişlerdi. XVIII. asrın başından itibaren bu eyalet Cidde sancağıyla birlikte idare edilmeye başladı. Beylerbeyileri görev yerlerine gitmek üzere yola çıktıklarında Mısır'dan kendilerine asker toplama izni verilirdi. Daha sonra Yemen'den de buraya asker ve at sevk edilmeye başlandı. Görev yerlerine ulaşmaları için emniyet ve yol güvenlikleri için Mısır tarafından çavuşlar görevlendirilirdi. Yemen ve Habeş eyaletlerinin erzak ihtiyaçları da genelde Mısır'dan temin edildiği için zaman zaman saraydan ihtiyatlı davranılması istenmekteydi. Özellikle savaş durumunda Habeş eyaletinin zahire ihtiyacı Said'de kurulan Ömeroğlu vilayeti tarafından karşılanmaktaydı. Yine Mekke şerifliği de Habeş Beylerbeyliği'ne yardım göndermekteydi. Bilhassa Yemen bir isyanlar ülkesi olduğu için yardımlar genelde Mısır tarafından karşılanmaktaydı. 1573 yılında kurulan İbrim sancağı bilhassa bu sevkiyatta çok önemli görev üstlenmekteydi. 1584 yılında İbrim de bir eyalete dönüştürüldü ise de bir yıl sonra tekrar sancak yapıldı. Bilhassa zümrüt madenleri dolayısıyla buranın önemi küçümsenemeyecek kadar büyüktü. Osmanlılar kendi idareleri altındaki yerleri iyi muhafaza etmek için kaleler inşa etmekteydiler. Bu amaçla Habeş eyaleti sınırları içinde de Kızıldeniz sahilinde Sevâkin, Masavva ve Debârvâ'da üç kale inşa ettirdi. Daha sonra Bender-i Abdullah ve Harkik (Arkiko) kaleleri inşa ettirilirken 1588-1589 yıllarında ise mevcut yedi kale tamir edildi. Kızıldeniz bir Osmanlı iç denizi haline dönüşünce buradaki güney donanması Hint, Süveyş ve Moha kaptanlığından ibaretti. Habeş eyaletinin sahilleri karakol gemileriyle gözetlenmekte olup beylerbeyinin iznine sahip olmayan gemilere bu karakol gemileri Kızıldeniz'den geçiş izni vermiyorlardı.54

Habeş eyaleti XVIII. asırda önemini kaybetmeye başladı ve Cidde sancağıyla birlikte idare edilir hale geldi. Buradaki idari yapı merkezden gönderilen idareciler yerine yerlilerin ileri gelenlerinin eline teslim edilirken, mevcut memur ve askerler de yerli kadınlarla evlenerek yeni bir neslin doğmasına sebep oldular. Eyalet 1701 yılı öncesi Cidde sancak beyliği ve Mekke Şeyhülharemliği ile birlikte tevcih edilirken bu tarihten sonra Rumeli Beylerbeyi payesi ile Cidde sancağı mutasarrıfı olan Mekke Şeyhülharemliği tarafından idare edilmeye başladı. 1756-1792 yılları arasında vezir rütbesinde 29 beylerbeyi buraya tayin edildi. Son dönemlerinde buraya tayin edilen beylerbeyileri Masavva ve Sevâkin'de oturmayıp yerlerine mütesellimler göndermekteydiler. Memurların ahali üzerinde nüfuzları azalınca yerlerine genelde yerli kadınlardan doğan yeni nesil arasından seçilen naibler tayin ettiler.55

Sudan ile Çad Devletleri arasında yer alan Kordofan, Darfûr, Sennar ve Func sultanları da zaman zaman Osmanlı Devleti'yle yakın münasebetler geliştirdiler. Hint Okyanusu sahillerinde günümüz Kenya ve Tanzanya üzerinden Mozambik'in güneyine kadar uzanan kıyı boyunda kurulan Zengibar Sultanlığı da bölgede Osmanlı Devleti'yle bağlarını koparmadı.

Afrika kıtasının hemen her tarafı ile ilgilenmek zorunda kalan Osmanlı Devleti Endonezya topraklarında Hollanda sömürgeciliğine karşı mücadele eden üç bin Müslümanın köleleştirilerek bugünkü Güney Afrika'ya yerleştirilenlerin neslinden gelen insanlara da yardım elini uzattı. Daha sonra İngiltere'nin eline geçen ülkeye bu defa da Hindistan'dan yeni Müslümanlar getirilince önceki gelenlerle bunlar arasında geçimsizlik başladı. Neticede İstanbul'dan ilim sahibi bir kimsenin gönderilmesi talep edildiğinde Ebu Bekir Efendi isimli bir alim bu ülkeye gönderilerek Güney Afrika Müslümanlarına hizmet etti. Ümit Burnu Müslümanları da denilen bu toplumla münasebetler bu ülkenin Cape Town şehrinde bir Osmanlı Mektebi açacak kadar ilerletildi.56

Doğu Afrika'da büyük göller bölgesi olarak da bilinen bugünkü Uganda Cumhuriyeti toprakları 1874-1884 tarihleri arasında Mısır Hidivliği idaresine girdirildi. Arnavutluk Valisi İsmail Hakkı Paşa'nın özel doktoru olan ve daha sonra onunla birlikte değişik vilayetlere giderek doktorluk yapan Prusya asıllı Mehmed Emin Paşa (Eduard Schnitzer) daha sonra gittiği Mısır Sudan'ın merkezi Hartum'da muayenehane açmıştı. 1878 yılında İbrahim Fevzi Bey'in yerine merkezi Lado olan Hattıistivâ Müdüriyeti valisi oldu. Bu görevde 1890 yılına kadar kalan Emin Paşa buranın Belçika Kralı II. Leoplod'un idaresine geçmesinden sonra bölgeyi terk ederek Alman Hariciye Nezareti'nin emrine girerek onların sömürge idarelerinin genişlemesine yardımcı oldu.57

İslam, Afrika kıtasının bir taraftan kuzeydoğu ve güneydoğu taraflarından girerek Atlas Okyanusu ve Hint Okyanusu sahillerinde önemli ticaret merkezleri oluşmasına diğer taraftan da iç bölgelere nüfuz ederek farklı bölgeler arasında büyük kervan yolları ağının kurulmasını sağladı. Sömürgecilikle birlikte binlerce yıl açık kalan bu yollar tarihe karışınca Afrika'ya hayatiyet veren en önemli damarları da kurumuş oldu. Ayrıca Akdeniz ile bağlantıları tamamen kopan bölgelerden başta Amerika kıtası olmak üzere Atlas ve Büyük Okyanus'taki adalara milyonlarca Afrikalı köleleştirerek satıldı.

Osmanlı Devleti Afrika'dan çekilmek zorunda kalınca Avrupalılar tarafından kıtayı asırlarca fakirleştirmekle suçlanmışlardı. Kendilerinin ise bu geri kalmışlığa son vererek Afrikalılara medeniyet götüreceklerini iddia ediyorlardı. Oysaki kendileri daha da zenginleşirken milyonlarca insan açlıkla mücadele etmeye başladı. Bugün dünya çapında kalkınmış bir tane Afrika ülkesi gösterilemezken birer Osmanlı eyaleti olan Cezayir, Tunus, Trablusgarp ve Mısır geçen asra kadar Avrupalılara karşı koyabilecek güçte adeta müstakil devletler konumundaydılar.58

Sömürgecilikle birlikte Avrupalıların Afrika'daki işgallerine kadar bu eyaletler genelde sınırlarını muhafaza ederek Osmanlı idari yapısı içinde yerlerini korudular. Ayrıca Biladü's-Sudan tabir edilen

Kızıldeniz'den Atlas Okyanusu'na kadar uzanan Büyük Sahra çölünün güneyinde yer alan bölgede kurulu Func, Dâr-Fûr, Bagirmi, Vedây, Kânim-Bornu, Kano, Sonray irili ufaklı bir çok Müslüman sultanlıkla yakın münasebetler geliştirildi. Günümüzde bu bölgede Çad, Orta Afrika, Kamerun, Nijer, Nijerya, Mali, Senegal, Gambiya, Gine, Gine Bisau, Fildişi Sahili, Burkina Faso, Gana, Benin, Togo, Liberya, Sierra Leone isimli ülkeler yer almaktadır. Tarih boyunca Habeşistan olarak bilinen bölgede ise Sudan, Etiyopya, Eritre, Somali, Cibuti, Uganda devletleri bulunurken özellikle sömürgecilik öncesi etkili konumdaki Zengibar Sultanlığı'nın sınırları da Kenya, Tanzanya, Malavi, Mozambik, Ruanda, Burundi ve Kongo'ya kadar uzanmaktaydı.59

Eğitim konusunda Osmanlı Devleti'ne sebepsiz saldıran Batılıların kıtada bıraktığı yüksek eğitim kurumları yok denecek kadar az olup bunların tamamına yakını büyük bir krizdedir.60 Osmanlı Devleti doğrudan kendi kültürünü emperyalist bir tavırla ve zorla tebaasına kabul ettirmediği için Garp Ocaklarının devamı olan bugünkü Cezayir, Tunus ve Libya'da Türkçe konuşan bir toplum bulunmamaktadır. Sadece yarım asır sömürgeleştirdikleri kıtadaki 25 ülkenin resmi dili Fransızca ve yine bir o kadarının resmi dili İngilizce olup bir kaç ülkede de Portekizce ve İspanyolca resmi dil olmaya devam etmektedir.

Osmanlılar kıtadan ayrıldıkları son güne kadar yerli ahali arasındaki dini dokuya müdahale etmediler. Hatta kendileri Hanefi mezhebinden oldukları halde bu kıtada yaygın Maliki ve Şafii mezhebine mensup Müslümanlarla herhangi bir meseleleri olmadı. Anadolu'dan getirilen Türk soylular için Hanefi müftü tayin edilirken yerli halka kendi mezhepleri olan Maliki müftüler görevlendiriliyordu. Tarikatlar konusunda da epeyce hoşgörülü tavır takınarak faaliyetlerini desteklemişler ama Avrupalıların yaptıkları gibi şeyhleri ve müritleri ağır cezalara uğratmamışlardı. Osmanlı Devleti'nin tarihe kavuşmasından sonra bütün bir İslam medeniyetini kendi istedikleri istikamette değiştirerek yeni bir yön vermeye başladılar.61

Aşırı derece Osmanlı aleyhinde yürütülen propagandalar neticesinde Osmanlı padişahının hakimiyetini değil halifelik unvanını dahi reddeder hale gelen Afrikalı Müslümanlar Türklerden tamamen uzaklaştırıldı. Milliyetçilik akımları yaygınlaştırılarak Osmanlılar Almanya'nın kuklası gibi suçlandılar.62

Osmanlı Devleti Afrika'daki Batılıların bilhassa Müslüman bölgeleri sömürgeleştirme faaliyetlerine bizzat engel olmaya çalışıyor ve Roma, Paris ve Londra gibi önemli başkentlerdeki sefirlerini gelişmeler konusunda devamlı teyakkuzda tutuyordu. Bilhassa Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Hariciye-Siyasiye kısmında zengin belgeler bulunmaktadır. Afrika'daki bütün topraklarını kaybeden Osmanlı Devleti bu defa tehlikeyi Anadolu topraklarında da yaşamaya başladı. Asırlarca dünya Müslümanlarının çoğunluğu tarafından halife olarak kabul edilen Osmanlı padişahının yaşadığı İstanbul ve Anadolu'nun işgal ordularından kurtarılması için yardım kampanyaları başlatıldı.

Bu yardımlar Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması esnasında da devam etti. Bir çok Müslüman topluluk tarafından maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyenler içinde Fransız, İngiliz ve İtalyan sömürgelerinden çok sayıda kimse vardı. Hatta hiç bir zaman Osmanlı hakimiyetine veya nüfuz alanına girmeyen Madagaskarlı Müslümanlar bile kendi aralarında topladıkları paraları Ankara'ya getirip teslim ettiler. Paris'te yayımlanan Echos de l'Orient dergisinde bunların isimleri liste halinde bulunmaktadır.63

1 Mesela 1517 yılında Portekizlilerin Kızıldeniz'e girerek Cidde limanına saldırmaları üzerine Osmanlıların onları bu denizden çıkarmalarını konu edinen Jean-Louis Bacqué-Grammont et Anne Kroell'in birlikte yazdıkları Mamlouks, Ottomans et Portugais en Mer rouge-L'affaire de Djedda en 1517, Le Caire 1988 isimli ayrı basım makale ve 1827 yılında Mısır-Osmanlı donanmasının Navarin limanında demir attığı esnada Avrupa müşterek donanmaları tarafından ani bir baskınla bir kaç saat içerisinde tahrip edilmeleri ile ilgili Eugène Bogdanovitch tarafından yazılan La bataille de Navarin-1827, Charpentier, Paris 1887, VIII+374 s., isimli kitap örnek gösterilebilir.

2 Mehmed Muhsin (Bandırmalızade), Afrika Delili, el-Ferah Ceridesi Matbaası, Kahire 1312 (1894), s. 513.

3 Ramazan Şeşen, "Salâhaddin Eyyûbî Devrinde Libya'da Türkler ve Karakuş Meselesi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı: 33, Mart 1980/1981, s. 168-198.

4 Hakkı Dursun Yıldız, "Ahmed b. Tolun", TDV-DİA, II, 141-143; André Miquel, L'Islam et sa civilisation. VIIe-XXe siècle, Armand Colin, Paris 1977, s. 113.

5 Tolunoğulları konusunda en kapsamlı çalışma bağımsız Azerbaycan Devleti'nin ilk cumhurbaşkanı merhum Ebulfeyz Elçibey'in Tolunoğulları Devleti (868-905), isimli 1969 yılında hazırladığı doktora tezidir (Yayına hazırlayan: Fazil Gezenferoğlu, Türkiye Türkçesine çeviren: Selçuk Alkın, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997); M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Memlük Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi, sayı 25, Mart 1971, s. 1-38; Kâzım Yaşar Kopraman, Mısır Memlükleri Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1989, s. 2; Nadir Özkuyumcu, İlk Müslüman Türk Devletleri Tolunoğulları ve Ihşidîler, İzmir 1996, s. 73+29; Jean-Paul Roux, Histoire des Turcs. Deux mille ans du Pacifique à la Méditerranée, Fayard, Paris 1984, s. 137.

6 Mehmed Muhsin, a.g.e., s. 520; Ahmet Ağırakça, "İhşîdîler", TDV-DİA, XXI, s. 551-553.

7 Mehmed Muhsin, a.g.e., s. 529; Kâzım Yaşar Kopraman, a.g.e., s. 3.

8 André Miquel, a.g.e., s. 113.

9 Ramazan Şeşen, “Salâhaddin Eyyûbî Devrinde Libya’da Türkler ve Karakuş Meselesi”, s. 170.

10 Jean-Paul Roux, a.g.e., s. 137.

11 Mehmed Muhsin, a.g.e., s. 546; Ramazan Şeşen, Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1983; Kâzım Yaşar Kopraman, a.g.e., s. 3.

12 Ramazan Şeşen, “Eyyûbîler”, TDV-DİA, XII, s. 20-31; André Miquel, a.g.e., s. 190-191.

13 Ramazan Şeşen, “Salâhaddin Eyyûbî Devrinde Libya’da Türkler ve Karakuş Meselesi”, s. 196-198; et-Ticânî, Rihletü’t-Ticânî, Tunus 1958, s. 111; Aziz Samih İlter, Şimâlî Afrika’da Türkler, Vakit Gazete Matbaa, İstanbul 1936, I, 41.

14 M. C. Şehabeddin Tekindağ, “Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı 25, Mart 1971, s. 1-38; Jean-Paul Roux, a.g.e., 218-221.

15 Mehmed Muhsin, a.g.e., s. 570-571; Kâzım Yaşar Kopraman, a.g.e., s. 4-5.

16 Mehmed Muhsin, a.g.e., s. 602; Kâzım Yaşar Kopraman, “Baybars I”, TDV-DİA, V, 221-222.

17 el-Ömerî, Masâlik el-Absâr fî Mamâlik el-Emsâr, I, l’Afrique, Moins l’Egypte, (40-46), I, l’Afrique Moins l’Egypte, (trc.: Gaudefroy-Demombynes), Paris 1927, s. 40-46.

18 Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, XVI. Asırda Mısır Eyâleti, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 51; André Miquel, a.g.e., s. 224-229.

19 C. H. Becker, “Mısır-Fetihten Osmanlılar Dönemine Kadar”, İA, VIII, s. 218-242.

20 Cengiz Orhonlu, “XVI Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlı Hakimiyeti”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı 16, cilt XII, Eylül 1961, s. 1-24.

21 Ali Sâib, Coğrafya-yı Mufassal Memâlik-i Devlet-i Osmâniyye, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1304, s. 589-625.

22 Abdurrahman Çaycı, Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911), Erzurum 1970; La Question tunisienne et Politique ottomane (1881-1913), Ankara 1990.

23 Kavânin-i Al-i Osman, s. 8-9; Cengiz Orhonlu, a.g.e., s. 104 (Diğer dördü ise Bağdat, Lahsa, Basra ve Yemen eyaletleridir).

24 André Raymond, “Les provinces arabes (XVIe siècle-XVIIIe siècle) ”, Histoire de l’Empire Ottomane (éd. Robert Mantran), Fayard, Paris 1989, s. 344; Mouloud Gaid, Türkler İdaresinde Cezayir, (trc.: Faik Melek), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996.

25 Zakarı Dramanı Issıfou, L’Afrique Noire Dans les Relations Internationales au XVIe Siècle, Paris 1982, s. 14, 131, 135.

26 Cengiz Orhonlu, “Osmanlı-Bornu Münasebetine Âit Belgeler”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul 1969, s. 112-114; Michel Abitbol, Tombouctou et les Arma, Maisonneuve-Larose, Paris 1979, s. 49-50.

27 André Miquel, a.g.e., s. 362.

28 Ali Rıza Paşa, Mirâtü’l-Cezâyir, İstanbul 1293, s. 44.

29 Hamdan Khodja, Le Miroir, Paris 1985, 88-100.

30 Sâlnâme-1266, s. 89-91; Ali Sâib’in coğrafya kitabının Mısır Hidivliği bölümünde bu eyaletin Mısır-ı Esfel/Mısır-ı Bahrî, Mısır-ı Evsat/Mısrü’l-Mütevassıt ve Mısr-ı Alâ/Saîd adıyla üç coğrafi bölgeye ayrıldığını mülki olarak ise dokuz muhafızlık ve on altı müdürlüğe ayrıldığını belirterek bunların isimlerini de vermektedir.

31 Sâlnâme-1266, s. 89-91. Ali Sâib’in coğrafya kitabında yirmi üç kazaya ayrıldığı ve bazı yer adlarının sâlnâmedekilerden farklı olduğu görülmektedir. Kuzey sahilinde bulunan kazalar: Tunus, Bizerte maa Port Fârîna, Golette ve Tabarka. Doğu sahilindeki kazalar: Kalîbiyye, Hamâme, Sâhil (Sûse), Manastır, Mehdiyye, İsfâkus, el-Araz (Mehâris), Kâbis, Cezîre-i Cerbe, Kerkene Adaları. İçeride bulunanlar kazalar: Ifrikiyye (Kayrevân), Dâhil (Süleyman), Maâtir, Te Burbâ, Testûr, Tabersûk, Becâ, Keff, Rûhiyye ve Cerîd (Kâvisa) (s. 620).

32 Sâlnâme-1277, s. 156-159.

33 Ali Sâib, a.g.e., s. 612.

34 Sâlnâme-1336, s. 817.

35 Guy de Bosschère, Autopsie de la Colonisation, Paris 1967, s. 94-96.

36 Cengiz Orhonlu, a.g.e., s. 83.

37 Ahmet Kavas, “Osmanlı Devleti’nin Müslüman Harar Emirliğiyle Münasebetleri ve Hıristiyan Habeşistan (Etiyopya) İmparatorluğu İle Yakınlaşmasına Etkisi”, Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç, Sota-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara 2001, s. 443-464.

38 Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, a.g.e., s. 48-53, 58-71.

39 A.g.e., s. 92-93.

40 J. H. Kramers, “Mısır-Osmanlı Devri”, İA, VIII, s. 242-250.

41 Ahmet Kavas, “Afrika’nın Sömürgeleştirilmesi Öncesinde Rabih b. Fazlullah’ın Kurduğu Son Biladu’s-Sudan Devleti ve Fransa’yla Mücadelesi”, Osmanlı Araştırmaları, XX, 9-35, (2000).

42 Şinasi Altundağ, Kavalalı Mehmed Ali Paşa-Mısır Meselesi (1831-1841), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1945; Atillâ Çetin, Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın Mısır Valiliği, İstanbul 1998; J. H. Kramers, “Mısır-Mehmed Ali Hânedanı Devri ve İstiklal”, İA, VIII, s. 250-269.

43 Ahmet Kavas, “Cezayir’de Kaşınan Etnik Ayrımcılığın Temeli ve Kabiliye Meselesi”, Stratejik Analiz, c. II, sayı 15, s. 109-112.

44 A. mlf., “Kuzey Afrika’da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları”, Osmanlı Araştırmaları, XXI, s. 31-67, (2001); G. Yver, “Cezayir”, İA, III, s. 132-151.

45 Ercüment Kuran, Cezayir’in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847), İstanbul 1957, 67 s.

46 Ettore Rossi, “Trablus”, İA, XII/1, s. 445-452.

47 Celâl Tevfik Karasapan, Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan, Ankara 1960, 166.

48 Ahmet Kavas, “Osmanlı-Tîbû Münasebetleri: Büyük Sahra’da Reşâde (Çad) ve Kavar (Nijer) Kazalarının Kurulması”, İslam Araştırmaları Dergisi, 4, 69-104 (2000).

49 Abdülkadir Câmî Bey (Baykut), Trablusgarp'dan Sahray-ı Kebir'e Doğru, İstanbul 1327, s. 178-220; Ahmet Kavas, "Büyük Sahra'da Gat Kazasının Kurulması ve Osmanlı Tevarik Münasebetleri", İslam Araştırmaları Dergisi, 3, 171-196 (1999).

50 "Trablusgarp Meselesi Bir Müslüman Meselesi Oldu", Sırat-ı Müstakim, 25 Zilkade 1329, c. VII, adet: 167, s. 174).

51 Ali Fahri, "Nasıl Gitmişler", Donanma, 3 Ramazan 1332, n. 53-5, s. 70.

52 Atilla Çetin, "Hüseynîler", TDV-DİA, XIX, s. 2628.

53 R. Brunschvig, "Tunus", İA, XII/2, s. 68-95.

54 Cengiz Orhonlu, "Habeş Eyaleti", TDV-DİA, XIV, 363-367; a. mlf., Habeş Eyaleti, s. 91-124.

55 a.g.e., 129-134.

56 Mustafa Baktır-Cezmi Eraslan, "Ebûbekir Efendi", TDV-DİA, X, 276-277; Ahmet Uçar, Güney Afrika'da Osmanlılar, Tez yayınları, İstanbul 2000.

57 el-Emir Ömer Tosun, Tarihu Müdiriyyeti'l-Hatti'l-İstivai'l-Mısriyye: 1869-1889, Matbaatü'l-Adl, İskenderiye 1937/1355, III c; H. Ahmed Schmiede, "Emin Paşa", TDV-DİA, XI, s. 117-119.

58 Walter Rodney, How Europe Underdeveloped Africa, Bogle-L'Ouverture, London 1972, 316 s. (Fransızca tercümesi: Et l'Europe sous-développé l'Afrique, Editions Caribéennes, Paris 1986); Jacques Thobie, Intérets ve Impérialismes Français dans l'Empire ottoman (1895-1914), Paris 1977 ve Ali et les 40 voleurs impérialismes et moyen-orient de 1914 à nos jours, Paris 1985.

59 Mehmed Muhsin, a.g.e., s. 37-76.

60 Paul J. M. tedga, Enseignement supérieur en Afrique noire francophone-La catastrophe?, L'Harmattan, Paris 1988.

61 Hamdan Khodja, a.g.e., s. 129-139.

62 Ahmet Kavas, "Fransa'nın Kuzey ve Bati Afrika'da Uyguladığı İslam Siyaseti: Sultan Reşad'ın Yayınladığı Cihad Çağrısının Reddi Meselesi", Dini Araştırmalar, sayı: 6, s. 23-50 (Nisan 2000); Rachel Simon, Libya Between Ottomanism and Nationalism, The Ottoman Involvement in Libya During the War with Italy (1911-1912), Berlin 1987.

63 Echos de l'Orient, n. 80, Octobre 1923, s. 801-806; Ahmet Kavas, "Afrika", Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar, TDV-İSAM Yayınları, İstanbul 1998, s. 131-152.

B. DENİZLERDE OSMANLI HÂKİMİYETİ

XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı Hakimiyeti / Yrd. Doç. Dr. Ersin Gülsoy [s.589-598]

Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi / Türkiye

Başlangıçta sahip olduğu toprakları itibariyle bir kara devleti olan Osmanlı Devleti, denizlere ulaşmasıyla süratle donanma oluşturma ihtiyacını hissetmiştir. İlk Osmanlı donanması, daha çok Karesi Beyliği donanmasına dayalı olarak kurulmuştur. Kısa zamanda Karamürsel, Edincik ve İzmit gibi Marmara sahillerinde tersaneler kurularak, Osmanlı denizciliğinin temelleri atılmıştır. Bu dönemde Karamürsel Bey'in icadı olan ve onun adıyla anılan kadırga tipi küçük gemi, yüzyıllarca Osmanlı denizciliğinde kullanılmıştır.1

Osmanlılar, Rumeli'ye geçtikten sonra Gelibolu'da önemli bir tersane kurarak, burasını bir deniz üssü hâline getirmişlerdir. Bu husustaki ilk köklü faaliyetler, I. Bayezid döneminde (1389-1402) gerçekleştirilmiştir. Daha önce burada bulunan tersane ve havuzlar onarıldığı gibi, yeni bir kale ve limanı korumak için iki de kule yapılmıştır. Bunun ardından Gelibolu tersanesi ve limanı gemi inşa tezgahları, malzeme depoları, baruthane ve peksimet fırınlarıyla birlikte tam teşekküllü bir devlet tersanesi hâline getirilmiştir. Böylelikle gün geçtikçe güçlenen ve tecrübe kazanan Osmanlı denizciliği, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Venedik ve Ceneviz gibi zamanın güçlü denizci devletleriyle mücadele edebilecek bir konuma gelmişti.2

Fatih Sultan Mehmed zamanı (1451-1481), Osmanlı denizciliğinin atılım yılları ve devletin ciddi deniz politikalarının üretildiği dönem olmuştur. Fatih, İstanbul'un fethine karar verdiği zaman, Gelibolu'da güçlü bir donanmanın oluşturulması için Derya beyi Baltaoğlu Süleyman Bey'e emir göndermişti. Nitekim, İstanbul'un fethi sırasında 350-400 parçalık bir donanma vücuda getirilmişti. Fetihten sonra donanma işine daha da önem veren padişah, bir müddet Kadırga Limanı'nı tersane olarak kullandıktan sonra, Haliç'in Aynalıkavak semtinde ilk tersanesini kurdurmuştur. Onun zamanı, Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz ve Karadeniz politikalarının oluşturulduğu ve büyük ölçüde başarılı olduğu, son yıllarında ise Osmanlı denizciliğinin Batı Akdeniz'e açılma teşebbüslerinin başladığı dönemdir. 3

İstanbul'un fethini takip eden senelerde Doğu Akdeniz politikasını uygulamaya koyan Fatih Sultan Mehmed, Çanakkale Boğazı'na ve Türk sahillerine en yakın adalardan işe başlayarak adım adım Ege içlerine doğru ilerlemeye başladı. Bu deniz üzerinde iki istikamet takip edildi. Bunlardan birinci yolla, Anadolu sahilleri yakınındaki adaların bir kısmı doğrudan hakimiyet altına alınarak, bir kısmı da haraca bağlanarak Rodos'a kadar inildi. Bu maksatla Fatih, Enez, İmroz, Semadirek, Limni ve Midilli adalarını ele geçirerek, Türk sahillerine yapılacak korsanlık faaliyetlerini engellediği gibi bu sahadaki her türlü ticareti de Osmanlı Devleti'ne kazandırmış oluyordu. İkinci yol, onu İtalya'ya

götürecektir. Bu yol üzerindeki adalar birer birer alınarak, nihayet İtalya topraklarına asker çıkarılmıştır.4

II. Bayezid döneminde (1481-1512) Osmanlı donanması, sayıca Akdeniz'in en üstün gücüne sahip olan Venedik donanmasını geçmişti. Bu dönemde Venedik ve müttefikleriyle yürütülen donanma savaşları, Osmanlı gemi inşa teknolojisinde bir takım değişiklikleri beraberinde getirdi. Venedik gemilerini yakından inceleyen Osmanlı denizcileri, bu devletin gemileri tarzında çektiri, kalyon ve göke denilen savaş gemileri inşa etmeye başladılar. İspanyol gemileri örnek alınarak yapılan iki katlı yelkenli bir gemi olan gökelerden iki tane yapılarak, Kemal ve Burak Reis'in emirlerine verildi. Giderek denizlerde güçlenen Osmanlılar, bu padişah zamanında 1499'da İnebahtı, 1500'de de Modon, Koron ve Navarin'i alarak Doğu Akdeniz'deki Venedik gücüne büyük darbe indirmişlerdir.5

Osmanlı denizciliğinin gelişip güçlenmesindeki en büyük amillerden birisi, Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) denizciliğe verdiği büyük önem ve gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerdir. Onun saltanatına kadar, Fatih'in Haliç'te yaptırdığı tersanede büyük bir değişiklik yapılmamıştı. Karadaki başarıları kadar denizlerde de güçlü olmayı isteyen Yavuz, Haliç'teki mevcut tersaneyi Galata'dan Kağıthane'ye kadar genişleterek, içerisinde 300 göz bulunan tersane binasını yaptırdı (1515). Bu büyük tersanenin inşası ile, Osmanlı donanmasının merkezi Gelibolu'dan Haliç'e nakledildi. Böylece, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar donanmanın merkezi olan Tersane-i Amire kurulmuş oldu. Bu güçlü donanma, o dönemde ele geçirilen Mısır ve Suriye sahilleri ile denizleri kontrol altında tutmada büyük görevler yerine getirmiştir.6

Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki (1520-1566) Akdeniz faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin Orta Akdeniz'de hakimiyetini perçinlemesi ve Batı Akdeniz'de kendisini hissettirmeye başladığı dönem olarak değerlendirilebilir. Ünlü Osmanlı padişahı, saltanatının ikinci yılında Rodos'u ve ona bağlı adaları alarak, Suriye ve Mısır sahilleri ile Anadolu arasındaki deniz ulaşımını emniyet altına almış ve Anadolu sahillerine çok yakın olan bir düşmanı uzaklaştırmıştı. Bu fetihle, Doğu Akdeniz'deki Osmanlı üstünlüğü perçinlenirken, bu alandaki mücadele Orta ve Batı Akdeniz'e intikal etmiştir. Bu sıralarda bir başka Türk denizcisi, Kuzey Afrika'da İspanyollara karşı büyük bir mücadele veriyordu. Barbaros Hayrettin Paşa isimli bu denizcinin 1533'te Osmanlı hakimiyetine girişi ve kaptan-ı deryalığa getirilişi, Avrupa'da büyük yankı uyandırmıştı. Usta bir denizci olan Barbaros, tersaneye yeni bir düzen vererek gemi mühendisliği ve inşası hususundaki bir takım eksiklikleri giderdi. Barbaros ve beraberindeki denizciler, oluşturdukları donanmaları ile ilk imtihanlarını V. Karl ve müttefiklerine karşı 1538'de Preveze'de verdiler. Büyük bir zaferle sonuçlanan bu savaş, Osmanlıların Orta Akdeniz'de hakimiyet kurmalarının başlangıcı oldu. Bundan 13 yıl sonra Trablusgarp ele geçirilerek, Orta Akdeniz'e kesin bir surette yerleşildi. Bundan sonra Osmanlı donanması, Kuzey Afrika sahillerini takiben Batı Akdeniz'de de kendisini hissettirmeye başlamıştı. Türkleri Batı Akdeniz'den uzaklaştırmak gayesini güden II. Philippe ve müttefiklerinin oluşturduğu donanma, 1560'da Cerbe'de ağır bir mağlubiyete uğratıldı. Bu zaferden sonra Batı Akdeniz'de hakimiyetlerini tamamen tesis etmek isteyen Osmanlılar, Malta Adası'nı almaya karar vermişlerdi. Ancak bu teşebbüs başarıya ulaşamayacak ve Kanunî

döneminde Batı Akdeniz'de hakimiyet kurma teşebbüsü, Malta önlerinde duraklayacaktı. Bu başarısızlık kolay kolay kabullenilecek bir şey değildi. Bu sebepledir ki, yeni bir sefer hazırlığı için Osmanlı tersanelerinde hummalı bir faaliyet başlamıştı.

Venedik'le mevcut dostane durum değişmediğine, Portekiz'le aradaki anlaşmazlık görüşmelerle hâlledilme yoluna gidildiğine göre, bu seferin doğrudan doğruya Malta veya Malta'yı kurtaran Sicilya ve Güney İtalya üzerine olacağından şüphe yoktu. Fakat Erdel meselesi yüzünden Avusturya'ya harp ilanı, plânlanan bu Akdeniz harekatının ikinci dereceye atılmasına sebep oldu. Bununla beraber Kaptan Piyale Paşa'ya verilen emirle donanmanın Akdeniz'e açılması, Osmanlı ülkelerini muhtemel bir düşman taarruzuna karşı koruması ve üç senedir vergisini ödemeyen Sakız adasının vergi meselesini hâlletmesi isteniliyordu. Bu emirle harekete geçen Piyale Paşa, donanma ile 14 Nisan 1566'da Sakız önlerine gelmiş ve hediye takdimine gelen ada ümerasını tevkif ederek, adayı zaptetmişti. Sakız'ın fethi haberi, padişahın Zigetvar seferine hareketinden birkaç gün önce İstanbul'a ulaştı. Böylece Doğu Akdeniz'deki son Ceneviz kolonisi de tarihe karışmış oluyordu.7

II. Selim devrinde (1566-1574), Mısır-Suriye limanları ile İstanbul arasındaki ulaşımı ve bu bölgedeki limanları tehdit eden Kıbrıs'ın alınmasıyla, Doğu Akdeniz'deki Osmanlı hakimiyeti kati surette tesis edilmiş oluyordu. Aynı zamanda Tunus'un zaptı ve bir eyâlet yapılması ile Batı Akdeniz hakimiyeti de kuvvetlendirilmişti. 8 Kıbrıs'ın fethinden sonra burayı kurtarmaya gelen müttefik donanmasının aynı yıl içerisindeki galibiyeti, Osmanlı deniz gücünde hiçbir kalıcı tesir meydana getirmedi. Ertesi yıl, daha güçlü bir donanma Akdeniz'e açılmıştır. III. Murad döneminde (1574-1595), Fas'ın Osmanlı hakimiyetine girmesi ile Osmanlı deniz gücünün Atlas Okyanusu'na dayanması gerçekleştiriliyordu. İnebahtı'dan sonra Osmanlı Devleti, 1645'te Girit adası seferleri dolayısıyla Venedik'e harp ilanına kadar, Akdeniz'de ciddi bir faaliyet içerisinde bulunmamıştır. Bu alandaki rakipleri de artık mücadeleden vazgeçmişlerdi. F. Braudel'e göre, bu barış dönemi Osmanlı denizciliğinin gerilemeye başladığı dönemdir. İnebahtı'nın gerçekleştiremediğini barış dönemi başarmıştır. Osmanlı donanmasında geri kalmışlığın nedeni hareketsizliktir. Donanma artık çalışmadığından, yenilenmediğinden ve bakımsızlıktan yok olacaktır.9

Gerçekten de yaklaşık 75 yıl devam eden barış sürecinin ardından, 1645'te Doğu Akdeniz'de Venedik ile başlayan mücadelelerde donanmadaki eksiklikler ortaya çıkmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin XVI. Yüzyılda Akdeniz'deki en büyük güç olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Bu yüzyılda gerçekleştirilen fetihlerle, bölgedeki en büyük siyasî güç olmasının yanında ekonomik alanda da son derece iyi bir konumdadır. XVII. yüzyılın başlarında da durum aynıdır. Ancak bu yüzyılın ortalarından itibaren donanmada zayıflık belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Kâtip Çelebi, Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr isimli eserini Girit seferleri dolayısıyla, donanmada ortaya çıkan aksaklıklar yüzünden kaleme almıştır. Eserde, Osmanlıların ilk dönemlerinden itibaren 1656 yılına kadar gelen deniz muharebeleri anlatıldıktan sonra, bilhassa Girit seferlerinde karşılaşılan yenilgiler ve buradaki hatalar gösterilerek, bunları önlemenin çareleri üzerinde durulmuştur.

Osmanlılar, bu savaşlarda gemi teknolojisinde birtakım değişiklikler yapmak lüzumunu hissettiler. Bu zamana kadar, deniz muharebeleri hep kürekli gemilerle gerçekleştirilmişti. Ancak bu seferler sırasında kürekli gemilerin, Venedik kalyonları karşısında başarı sağlayamadığı görülmüştü. Osmanlı donanmasında ıslahat yapma, yani yelkenli gemilere geçiş fikirleri, ilk defa 1648'de IV. Mehmed'in tahta geçmesiyle sadrazam olan Sofi Mehmed Paşa zamanında telaffuz edilmeye başlanmıştır. Sofi Mehmed Paşa, ilk iş olarak donanmanın durumuyla ilgilenmeye ve Çanakkale Boğazı'ndaki Venediklilerle başa çıkabilecek bir donanmanın oluşturulabilmesi çarelerini aramaya başlamıştır. Yapılan divan toplantılarında Venedik donanmasının yelkenli gemilerden oluştuğu, savaş esnasında rüzgarı da kullanarak daha hızlı hareket ettikleri, kürekli gemilerden oluşan Osmanlı donanmasının bunlara karşı başarı sağlayamadığı belirtilerek donanmada yelkenli gemilere geçme fikri dile getirilmiştir. Bunun üzerine Tersane-i Amire'de kalyonlar inşası için faaliyete geçilmiştir.10

Osmanlı tersanelerinde kalyonlar inşası için hummalı bir faaliyete, Kara Murad Paşa'nın sadareti zamanında (1649-1650) başlanmıştır. Baharda yapılacak donanma seferi için 22 Temmuz 1650'de bütün tersanelere fermanlar gönderilerek 30 kalyon yapılması emredilmiştir.11

Bundan çok kısa bir süre sonra sadrazam olan Melek Ahmed Paşa, tersanelerde inşa olunanlardan başka Bahçekapı'da çok büyük bir kalyon yaptırmaya başlamıştı. Uzunluğu 70 zira olan bu kalyonun yapımı tamamlandıktan sonra, 16 Mayıs 1651 günü denize indirilmesi için bütün devlet erkânı Bahçekapı'ya gelmişti. Kalyonun yapımında bazı mühendislik hataları olduğundan, denize indirilir indirilmez yanı üzerine devrildi. Yeniden düzeltilip yüzdürülmek istendi ise de mümkün olmadı. Bazı kısımları kesilip burunsuz ve kulaksız bir kalyon şeklinde Tersane-i Amire'ye çekildi.12 Bu durum, Osmanlıların kalyon inşası ve kullanımı hususlarında henüz yeterli teknik donanıma sahip olmadıklarını göstermektedir. Nitekim, bu ilk senelerde donanmanın Venedik kalyonları ile yaptığı savaşlar, kalyoncuların acemilikleri yüzünden kaybedilmiştir.13 Nihayet Bozcaada ve Limni'nin Venediklilerin eline geçmesiyle alınan Yalı Köşkü kararlarına göre, Osmanlı tersanelerinde kalyonlar inşası durdurularak yeniden kürekli gemilerin yapılmasına karar verilmiştir.14 Böylece, Osmanlı donanmasında kürekli gemilerden yelkenli gemilere geçme teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.

Girit savaşları boyunca devletin idare politikasını etkileyen iki büyük sebepten birisi, bu donanma savaşları olmuştur. Bu süre zarfında devletin padişahtan sonra en yüksek makamı olan sadarete tayin ve azillerin birçoğu donanma savaşlarındaki başarısızlıklar yüzünden olmuştur. IV. Mehmed'in ilk vezir-i azamı olan Sofi Mehmed Paşa, Voynuk Ahmed Paşa komutasındaki donanmanın Foça'da baskına uğramasından sonra azledilerek yerine Kara Murad Paşa tayin olunmuştur (7 Cemaziyelevvel 1069/19 Mayıs 1649).15 Aynı şekilde IV. Mehmed'in beşinci sadrazamı olan Gürcü Mehmed Paşa, Kaptan-ı Derya Hüsamzâde Ali Paşa'nın üçüncü seferinde donanmanın Çanakkale Boğazı'ndan çıkamaması üzerine azlolunarak göreve Tarhuncu Ahmed Paşa getirilmiştir (13 Receb 1062/20 Haziran 1652).16 Nihayet, Süleyman Paşa17 ve Boynueğri Mehmed Paşa'nın sadaretten azilleri de donanma savaşlarındaki başarısızlıklar sebebiyle olmuştur.18

Bu savaşlar boyunca kaptan-ı deryalık makamına yapılan tayinlerde dikkat edilen tek husus, deniz savaşları olmuştur. Bu seferlerde pek başarı sağlayamayan donanmanın başına, hemen her seferden sonra yeni bir kaptan-ı derya atanmıştır. Mücadelenin en sık olduğu devre olan 1645-1657 yılları arasında geçen 12 yıllık süre zarfında bu makama 18 tayin yapılmıştır.19

Fetihler ve Doğu Akdeniz Adalarında Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi

Doğu Akdeniz adalarının Osmanlı hakimiyetine girişi, Fatih Sultan Mehmed devrinden başlamak üzere IV. Mehmed dönemine kadar devam eden uzunca bir süreyi ve oldukça geniş bir sahayı kapsamaktadır. Böyle bir çalışmanın hacmi içerisinde, bütün Doğu Akdeniz adalarındaki Osmanlı hakimiyetinin ele alınması mümkün olmayacaktır. Bu sebeple ilk ve son fetihler üzerinde durulacaktır. Yani Fatih Sultan Mehmed döneminde alınan İmroz (Gökçeada), Bozcaada, Semadirek, Taşoz, Limni ve Midilli ile IV. Mehmed zamanında fethedilen Girit adasında Osmanlı hakimiyetinin yerleşmesi değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Osmanlılar, yeni fethettikleri memleketlerde tasarruf şekillerini tayin ve tespit etmek gayesi ile toprağı tahrîre tâbi tutarlardı.20 Bu faaliyetin ne zamandan beri uygulandığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, kronikler ve mevcut defterlerdeki daha eskiye yapılan atıflardan, I. Murad devrinde tahrîrlerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen arşivlerimizdeki en eski defterler, II. Murad dönemine aittir. 21 Yapılan bu sayımların neticeleri, mufassal ve icmâl adıyla iki ana gruba ayrılan defterlere kaydedilirdi. Bunlardan mufassal defterlere sayımın ayrıntılı sonuçları yazılırken, icmâl defterlerde mîrî arazi rejimindeki gelirlerin dağılımı gösterilirdi.22 Osmanlı sınırları içerisindeki herhangi bir bölgenin özellikle XVI-XVII. yüzyıllardaki sosyal ve ekonomik tarihini ortaya koymada bu tahrîr defterleri çok önemli bilgileri içerirler. Bu araştırmada, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu-Tahrîr Defterleri Tasnifi (TD) 25, 75, 307, 702, 724, 264, 598, 980 numaralarda kayıtlı mufassal defterler yardımıyla, incelenilen adalarda Osmanlı hakimiyetinin yerleşmesi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu defterlerden TD 25 ve 307, tamamen Limni adasına ait olup, ilki 2-12 Şubat 1490; ikincisi 20-30 Mart 1558 tarihlerinde düzenlenmişlerdir. Diğer defterlerden TD 75, 702 ve 724 Gelibolu sancağı mufassal defterleri olup, sancağa bağlı Limni, Taşoz, İmroz, Semadirek ve Bozcaada ile ilgili kayıtları da içermektedirler. Tahrîrler Kasım 1519 (TD 75), ve 5-15 Nisan 1601 (TD 702, 724) tarihlerinde gerçekleştirilmişlerdir. 23 Tamamı Midilli sancağına ait olan defterlerden TD 598, 11-21 Eylül 1532; TD 264 ise 11-21 Şubat 1548 yıllarında tertip olunmuşlardır. Girit adasının cizye defteri olan TD 980, 1670 tarihlidir.

A. Fetihler

İstanbul'un fethi sırasında İmroz, Taşoz ve Semadirek adaları Enez hakimi Cenevizli Palamade Gattilusio'nun hakimiyeti altında bulunuyordu. Aynı yıl içerisinde Palamade ölünce yerine geçen oğlu Dorino, idaredeki şeriklerini iş başından uzaklaştırmıştı. Bunların Fatih'e müracaatı, daha önceki antlaşmaya göre Dorino'nun Osmanlılara vermesi lazım gelen tuz hasılatından bir kısmını Enez

Limanı'na gelen yabancı gemilere satması, Ferecik kadısının Enez ahalisinden şikayetçi olması üzerine Fatih karadan, kaptan Has Yunus Bey de denizden Enez'i muhasara etmişti (1454).24 Bunun üzerine Dorino, Semadirek adasına kaçtı. Kaptan Yunus Paşa, onu getirtmek için adaya bir kadırga gönderirken, kendisi de İmroz'a giderek Kritovulos'u yanına çağırtıp adanın idaresini ona vermiştir. Dorino, Yunus Paşa'nın kendisini getirtmek için gönderdiği gemiye binmeye cesaret edemeyerek, kendisine ait bir gemiyle Enez'e oradan da Edirne'ye giderek Padişaha itaatini arz etmiş ve Semadirek, İmroz ve Limni adalarının idaresinin kendisine bırakılmasını sağlamıştı.

Ancak, Yunus Paşa'nın ikazı üzerine bundan vazgeçilmiş ve adaların Osmanlı idarecileri tarafından yönetilmesi uygun görülmüştür.25 Bu hadiselerden bahseden Osmanlı kronikleri, aynı seferle Taşoz'un da Osmanlı hakimiyetine girdiğini yazmaktadırlar. Bu sefer sırasında aynı aileden olan idarecileri Nicolas Gattilusio'dan menmun olmayan Limni ahalisinin Osmanlılara müracaatla Türk idareci talepleri üzerine, Hamza Bey adanın idarecisi olarak atanmıştır. Böylece Limni de Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Osmanlıların Ege Denizi ve adalar üzerinde yürüttükleri bu faaliyetler üzerine, Papanın bölgeye gönderdiği donanma Limni ve Taşoz'u ele geçirmiş, İmroz idarecisi Kritovulos'un ustaca diplomasisi sayesinde kurtulmuştur. Kısa bir müddet sonra Limni ve Taşoz Gelibolu sancakbeyi Kaptan Hadım İsmail Bey tarafından geri alınmıştır. Daha sonraları Venedik'le süren uzun harp devresinde (1463-1479) İmroz ve Limni 1466 yılında Venediklilerin eline geçmiş, 1470'te İmroz, 1479'da da Limni geri alınmıştır.26

Midilli adası da Gattilusio ailesinin elinde bulunuyordu. Burası, Osmanlı sahillerini yağmalayan Katalan korsanlarının bir üssü konumuna gelmişti. Ada idarecileri, bu faaliyetlerden pay aldıkları gibi Papa tarafından Doğu Akdeniz adalarını nüfuzu altına almak için gönderilen donanmayı kabul etmiş ve Osmanlılar aleyhine bir de ittifak antlaşması imzalamışlardı. Bunun üzerine Edirne'de toplanılan divanda adanın alınmasına karar verilerek, 1462'de Vezir-i azam Mahmud Paşa 200 parçalık bir donanma ile Midilli üzerine gönderilmiştir. Padişah da karadan hareket ederek, Edremit Körfezi'ne gelmiş ve Ayazmend'de çadırını kurmuştu. Ada 15 günlük bir muhasaradan sonra fethedilmiştir.27

Fatih döneminde Osmanlı hakimiyetine alınan adalardan birisi de Bozcaada'dır. Bizans zamanında Venedik ve Cenevizlerin adayı ele geçirmek için mücadelelerinden dolayı, 1381'de kale surları yıkılarak boşaltılmıştı. Adanın Osmanlı hakimiyetine girmesi hususunda Aşık Paşazâde, Tursun Bey, Neşrî, Oruç Bey gibi çağdaş Osmanlı tarihçileri herhangi bir bilgi vermemektedirler. 28 Dukas 1455 yılında Rodos elçileri ile yapılan görüşmeleri zikrederken Limni, İmroz, Midilli ve diğer adaların Osmanlı hakimiyetini tanıdığını yazmaktadır. Bundan Bozcaada'nın da o sırada Osmanlı hakimiyeti altında olduğu anlaşılmaktadır. 29 Ancak ada yine metruk kalmıştır. Çünkü, 1463-1479 Osmanlı-Venedik savaşları sırasında Bozcaada ve civar adalar Venedikliler tarafından kullanılmıştı. Limni'de üslenmiş olan Venedik donanmasının Midilli üzerine gideceği haberinin alınması üzerine, Kaptan-ı derya Mehmed Paşa emrindeki donanma, Bozcaada üzerine gelerek adayı zaptetmiştir. Bundan sonra adanın boğaz emniyeti için önemi düşünülerek, 1479'da bir kale inşa edilerek iskanı kararlaştırılmıştır.30

Doğu Akdeniz fetihlerinin son halkasının Girit'in alınması oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Venedik'e savaş ilanı ve Girit üzerine sefer düzenlemesi H. 1054/M. 1644-1645 yılında gelişen Sünbül Ağa hadisesi yüzünden olmuştur. Gerçekte Osmanlılar, Kıbrıs'ın alınmasından sonra Mısır, Tunus, Cezayir ve Trablus deniz yolları üzerinde bulunan ve bu eyâletlerden İstanbul'a gelecek iaşeyi tehdit eden ayrıca Levant ticaretini kontrol altında tutan Girit adasını ele geçirmek için uygun zamanı kolluyorlardı.31 İşte Sünbül Ağa hadisesi bu fırsatı vermişti. Kaptan-ı Derya Yusuf Paşa komutasında düzenlenen ilk seferle birlikte 22 Ağustos 1645'te Hanya alınmış böylece Osmanlılarla Venedik arasında yaklaşık 25 yıl süren Girit savaşları başlamıştı.32

Yusuf Paşa'dan sonra Girit serdarı tayin edilen Deli Hüseyin Paşa'nın yürüttüğü faaliyetlerle, 16 Kasım 1646'da Resmo alınmış bundan sonra savaş, adanın idare merkezi ve en müstahkem şehri olan Kandiye üzerinde yoğunlaşmıştır.33 Bu tarihten itibaren Fazıl Ahmed Paşa'nın 1669'da şehri almasına kadar lağım savaşlarıyla ve adaya gönderilmeye çalışılan zahire ve mühimmat için yürütülen donanma savaşlarıyla ünlü bir dönem yaşanmıştır. Uyvar seferinden dönen Fazıl Ahmed Paşa, uzun zamandır devleti uğraştıran Kandiye'nin alınması için 1666'da ordusunun başında sefere çıktı. Sadrazamın adaya geçmesinden itibaren 27 ay aralıksız devam eden muhasara sonunda 9 Rebiülahir 1080/6 Eylül 1669'da imzalanan 17 maddelik barış antlaşması ile Kandiye Osmanlı Devleti'ne teslim olundu.34

B. Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi

Fatih Sultan Mehmed zamanında yürütülen faaliyetlerle ele geçirilen Limni, İmroz, Semadirek, Taşoz ve Bozcaada idarî olarak Gelibolu sancağına bağlanmışlardır. Midilli adası ayrı bir sancak olarak teşkilatlandırılarak, daha sonra oluşturulan Kaptan Paşa eyâletine bağlanmıştır. Girit adası ise, ayrı bir eyâlet olarak Osmanlı idarî teşkilatında yerini almıştır. Osmanlılar 1645'te Hanya'yı aldıktan sonra idarî olarak herhangi bir eyâlete bağlamamışlardı. Devam eden mücadelelerle 1647 yılına kadar, Kandiye Kalesi hariç ada hemen hemen Osmanlı hakimiyetine alınmıştı. İşte bu tarihte Hanya Beylerbeyliği kurularak, adada zaptedilen yerler buraya bağlandı. Merkezi Hanya olan eyâlet, Hanya, Resmo, Kandiye ve İstiye isimli dört sancaktan müteşekkildi. Kandiye'nin alınmasıyla eyâletin merkezi buraya naklolunmuş ve beylerbeyliğine de Ankebut Ahmed Paşa getirilmiştir.35

1. İmroz (Gökçeada)

İmroz, 1470 yılındaki kesin hakimiyetinden sonra Gelibolu sancağına bağlanmış ve Limni kadısının hukukî yetki alanı içerisine alınmıştır. Adanın XVI. yüzyıl başlarındaki durumunu tasvir eden Pîrî Reis, İmroz ve İskinid adlarında iki kalesi olduğunu yazmaktadır.36 Ada halkı 1463-1479 savaşları sırasında Venediklilerle mücadele ettikleri için bir kısım vergilerden muaf tutulmuşlardır. 1519 tarihli kanunnâmeden anlaşıldığına göre, ada halkı haraç ve ispençeden muaf tutuldukları gibi, Balyanbolu Kalesi tarafında olan bölgede yaşayanlar, öşür de vermeyecekler bunun yerine mukataa-i zemin ödeyeceklerdi. İskinid taraflarında yaşayanlar, ziraata elverişli arazisinin çok olmasından dolayı

öşürlerini ödeyeceklerdi. Resm-i ağnâm koyun başına bir akçe olarak tahsil edilecekti. Ada halkı, kürekçi, bennâ, cerahor ve tüm avarız vergilerinden muaf olacaklardı.37

Reâyâsının hukukî durumları bu şekilde belirlenen adada, aynı tarihte iki kale ve iki köy yerleşmesi bulunuyordu. Adanın merkezi konumunda olan Balyanbolu Kalesi 13 mahalleden müteşekkildi. Fore, Gode, Lonca, Gode-i diğer, Aya Todor, Minyako, Ayasofya, Ayo Yani, Aya Yorgi Kilisesi, Fore-i diğer, Aya Kiryaki Kilisesi, Ayo Todor-ı diğer ve Panaye isimlerini taşıyan bu mahallelerde 244 hâne, 216 mücerred nüfus yaşamaktaydı. Ayo Yani mahallesindeki 2 hâne 5 mücerred Müslüman dışındaki ahali gayr-ı müslimdi. Mahallelerin her biri birer papazın kontrolü altındaydı. Defterde bu durum, mahalledeki nüfusun kaydedildiği sırada ilk isim olarak papazların yazılmasıyla ifade edilmiştir. Bazı mahallelerde daha belirgin bir şekilde gösterilerek, mahalle isminden sonra papazın adı da yazılmıştır.

Vergi mükellefi reâyâdan ayrı olarak, 73 kişilik bir gayr-ı müslim müsellem grubu kalede yaşamaktaydı. Kale ve sahillerin korunması görevini yürüten bu şahıslar, hizmetleri karşılığında tasarruf ettikleri arazinin vergisinden muaf tutulmuşlardı. Nöbetle hizmetlerini yerine getiren müsellemlerin her gün 6 kişisi, görev yerlerinde bulunurlardı. Müsellemlerin oğulları olarak da 77 kişi kayıtlıdır. Vergi muafiyeti tanınan bir başka grup, adanın âyânından oldukları belirtilen 7 hânedir. Muhtemelen eski idarecilerden oluşan bu şahıslar da, müsellemlik hizmeti ile görevlendirilmişlerdi. Bu tarihte İskinid Kalesi tek mahalle olarak kaydedilmiştir. Burada 1 müsellem, 62 hâne ve 52 mücerred nüfus yaşamaktaydı. Adada meskun köyler Ayo Todor ve Aya Virini isimlerini taşıyorlardı ve toplam 113 hâne, 101 mücerred nüfusu barındırıyorlardı. İmroz'dan 1519'da alınan vergi geliri 65.400 akçeydi ve mirliva hâssıydı.38

Balyanbolu Kalesi'nde 1530 yılına gelindiğinde, 260 hâne, 149 mücerred ve 108 biveden oluşan nüfus yaşamaktaydı. Görüldüğü gibi, 1519'a nazaran kale nüfusu hemen hemen aynı kalmıştır. Ancak kalede görevli müsellemlerin sayısında bir düşüşün olduğu gözlemlenmektedir. Bu tarihte 49 hâne müsellem ve 20 hâne 21 mücerred müsellem oğlu kayıtlıdır. Bu durum, devlette müsellemlerin giderek önemlerini yitirmeleriyle alakalı olmalıdır. Adanın diğer kalesi İskinid'de 74 hâne, 28 mücerred, 8 bive nüfusu kayıtlıdır. Burası 1569 yılına doğru daha da gelişerek 3 mahalleli bir kasaba hüviyetini kazanmıştır. Ada halkının asıl geçim kaynağını ziraat ve hayvancılık oluşturuyordu.39

2. Semadirek

XVI-XVII. yüzyıllarda Semadirek adasındaki tek yerleşim yeri kaleydi. Kalenin 1519 yılında tek mahallesinde, 172 nefer gayr-ı müslim nüfus yaşamaktaydı. Temel geçim vasıtaları ziraaat ve hayvancılık olan ada halkının bu tarihte ödediği vergi 24.600 akçeydi ve sancakbeyi hâsları arasına dahildi.40 Aradan geçen 80 yılda giderek büyüyen kale, 1601'de 4 mahalleli küçük bir kasaba durumuna gelmiştir. Bu tarihteki nüfus, 4 hâne, 3 mücerred Müslüman ile 735 nefer Hıristiyandan

müteşekkildi. Halkın ödediği yıllık vergi 106.731 akçeydi ve Kanunî Sultan Süleyman evkafı için tahsis olunmuştu.41

3. Taşoz

Taşoz'da yaşayan reâyânın hukukî statüsü 1519 tarihli kanunnâmede şöyle ifade olunmaktadır. Ada halkı, ürettiği hububat üzerinden öşür vermeyecek, bunun yerine 50 akçe çift resmi ödeyecekti. Bu vergi tasarruf edilen toprak miktarına göre değişmiyor, az ya da çok toprak tasarrufunda bulunan reâyâ aynı oranda vergisini ödüyordu. Bundan başka amil veya zabitlerine çift başına yarım kile de çavdar vermekteydiler. Çapa ile ziraat edilen bakla, mercimek, soğan, sarımsak ve keten üretimi öşre tâbiydi. Enar, incir, zeytin, badem ve ceviz yetiştiriciliğinden de öşür vermekteydiler. Ada reâyâsının ödeyeceği cizye 30, ispençe ise 25 akçe olarak tespit olunmuştu. Bivelerden 18 akçe cizye, 6 akçe ispençe tahsil olunacaktı. Sahip oldukları her koyun, kovan ve yeni yetiştirdikleri her domuz başına da 1 akçe vergi ödeyeceklerdi. Gelin olan her kız ya da dul için gerdek vergisi 30 akçe olarak belirlenmişti. 42 Bu hukukî statüye tâbi olarak, 1519 yılında adada 3 kale ve 2 köy yerleşmesi bulunuyordu. Kaleler Liman Hisar, Çakrah, Yeni Hisar; köyler ise Bulgar ve Sulugos isimlerini taşıyorlardı. Bütün bu yerleşim birimlerinde 404 hâne, 254 mücerred, 93 bive yaşamaktaydı. Tertip hususiyeti itibariyle defterde yerleşim birimlerinde yaşayan erkek nüfusun isimleri kaydedildikten sonra altına ödedikleri cizye miktarı siyakat rakamlarıyla yazılmıştır. Yerleşim birimlerindeki biveler, başlıkla en sonda gösterilerek bunların cizyeleri de isimlerinin altına kaydedilmiştir. Adadan bu tarihte toplanan senelik vergi 89.523 akçeydi ve padişah hâsları arasına dahil edilmişti.43

Adadaki yerleşim birimlerinin zamanla büyüyerek, birer kasaba hâline geldikleri görülmektedir. Nitekim, 1601 tarihine gelindiğinde Liman Hisar Kalesi'nin 3, Yeni Hisar Kalesi'nin 5 mahalleye ulaştığı görülmektedir. Bu tarihte 4 mahalleden müteşekkil olan Sulugos köyü de aynı şekilde bir gelişme göstermiştir. Ayrıca, bir köy de yeniden iskan edilmiştir. Bu gelişmeye paralel olarak adada yaşayan nüfusta da belirgin bir artış göze çarpmaktadır. Sulugos köyü Aya Todor Mahallesi'ndeki 6 hâne Müslüman dışındaki nüfusun tamamı Hıristiyan olup, 1646 neferdi. Bu tarihte adanın senelik vergisi, padişah hâslarının gelirleri arasındaydı. Bu defterde Bozbaba adası da Taşozla beraber tahrîr olunmuştur. Buna göre, adada 59 nefer Hıristiyan yaşıyordu ve senelik 5000 akçe vergi ödemekteydiler.44

4. Bozcaada

XVII. yüzyılın başlarında, Bozcaada Kalesi'nde 37 nefer mustahfız görev yapmaktaydı. Defterde bu görevliler, tasarruf ettikleri arazilere göre, çiftlik ve zemin başlığıyla kaydedilmişlerdir. Bunlardan başka kalenin 5 mahallesinde 20 hâne, 1 mücerred Müslüman ile 242 nefer Hıristiyan nüfus yaşamaktaydı. Defterdeki yazılış sırasına göre mahalleler, Komino Papa, Dimitri, Köse Yorgi, Mihal Kalaton ve Milika isimlerini taşıyorlardı. Ada ahalisinin geçim vasıtalarını hububat üretimi, bağcılık ve

hayvancılık faaliyetleri oluşturuyordu. Bozcaada'dan 1601 yılında tahsil olunan senelik vergi 45.557 akçeydi ve padişah hâslarına tahsis olunmuştu.45

5. Limni

Limni adası Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra, Gelibolu sancağına bağlı bir kazâ merkezi olarak teşkilatlanmıştı. Arşivlerimizdeki en eski tarihli Limni adası tahrîr defterine göre, 1490 yılında Limni reâyâsının hukukî durumları şu şekilde izah edilmiştir. Adada yaşayan Hıristiyan reâyâ ekonomik durumlarına göre cizye ve ispençelerini ödemekteydiler. Bu ayrımla devlete zenginler 30'ar akçe cizye, 25'er akçe ispençe; orta hâlliler 25'er akçe cizye, 25'er akçe ispençe; fakirler 25'er akçe cizye, 15'er akçe ispençe ödeyeceklerdi. Bekar erkek çocukların ödedikleri bu vergiler ise, 5'er akçe olarak tespit olunmuştu. Adada devlet tarafından kendilerine çeşitli görevler verilen pâsbân, ases, müsellem ve keştîbânların yaptıkları hizmetlerin karşılığı olarak, cizye ve ispençe vergilerinde indirimler yapılmıştır. Pâsbânlar 15'er akçe cizye, 10'ar akce ispençe; asesler ve keştîbânlar 12'er akçe cizye, 10'ar akçe ispençe; müsellemler 15'er akçe cizye, 12'er akçe ispençe ödeyeceklerdi. Adada üretimi yapılan hububatın her türü, şıra, bostan, badem ve zeytin mahsulatı öşre tâbiydi. Ziraat edilen bağlar, dönüm esasına göre 4'er akçeyle vergilendirilmişti. Halkın geçim vasıtalarından koyun ve keçi yetiştiriciliğinden, kuzuları sayılmadan hayvan başına 1'er akçe tahsil olunacaktı. Bu vergilerini ödeyen ada halkı, fetihten beri deniz tarafındaki karakolları muhafaza etme hizmetlerine karşılık olarak avarız-ı divaniyeden muaf olacaklardı. Kanunnâmenin sonunda yer alan bir başka kayıttan, fetihten itibaren ada reâyâsına tarh olunan ispençenin miktarını tespit etmek mümkün olmaktadır. Bu kayda göre, fetihten sonra bütün halk 3'er akçe ispençe ödemekteydiler. Bu miktar 15 Receb 883/12 Ekim 1478 tarihinde 10'ar akçeye çıkarılmıştır. Buradan fetihle ada halkına tanınan bir kısım muafiyetlerin zamanla ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır.46

Bu tarihte adada meskun 2 kale yer alıyordu. Adanın merkezi hüviyetindeki Palu Kasrı Kalesi, Büyük Kapu, Lonca, Karakal ve Mavrohori isimli 4 mahalleden meydana geliyordu. Bu yerleşim birimlerinde toplam 52 hâne 9 mücerred reâyâ nüfusu yaşamaktaydı. Bundan başka adada görevli 42 nefer ases, 56 nefer pâsbân 42 nefer müsellem ve 44 nefer keştîbân kale sakinleri arasındadır. Adanın diğer kalesi Kasri'de ise reâyâ nüfusuna rastlanılmazken 21 nefer ases, 41 nefer pâsbân ve 15 nefer müsellemin burada yaşadıkları görülmektedir.47 Adanın kırsal kesiminde meskun 77 köy ve 1 mezraanın tahrîri gerçekleştirilmiştir. Bu tarihte kaleler ve kırsal kesimde yaşayan halkın tamamı Hıristiyandı.48

Kalelerde ases, pâsbân, keştîbân ve müsellemlik hizmeti yapan görevlilerin ödedikleri cizye ve ispençe miktarları, 1519'da hiçbir değişiklik göstermezken reâyânın bu vergilerinin artırıldığı gözükmektedir. Bu tarihten itibaren reâyânın zenginleri 40'ar akçe cizye, 25'er akçe ispençe; orta hâllileri 35'er akçe cizye, 25'er akçe ispençe; fakirleri 30'ar akçe cizye, 15'er akçe ispençe ödeyeceklerdi. Bekar erkek çocukların ödedikleri bu vergiler ise, 15'er akçe cizye 10'ar akçe ispençe olarak tespit olunmuştu. Reâyânın üretimini yaptığı hububat, bakliyat, zeytincilik vs. faaliyetleri ile

sahibi oldukları küçükbaş hayvan ve kovanların vergilendirilmesinde herhangi bir değişiklik söz konusu değildir.

Ancak bağcılık faaliyetlerinin vergilendirilmesinde %100'lük bir artış gerçekleştirilmiştir.49 Palu Kasrı Kalesi'nde bu tarihte 5 mahallenin yer aldığı görülmektedir. Defterdeki yazım sırasına göre, Karakal, Midrepolid, Ayo Kostandin, Poryoz ve Büyük Kapu isimlerini taşıyan bu mahallelerde toplam 33 hâne, 126 mücerred reâyâ nüfusu yaşamaktaydı. Kalede ayrıca 50 nefer ases, 67 nefer pâsbân, 60 nefer müsellem, 60 nefer keştîbân ve 52 nefer binacı olmak üzere toplam 289 nefer görevlinin yaşadıkları görülmektedir. Kalenin reâyâ nüfusunda 1490 yılına nazaran bir miktar düşüşün sebebi, bu tarihte kalede devlet tarafından yukarıdaki hizmetlerle görevlendirilen kişilerin sayısındaki artıştır. Nitekim 1519'da ases, müsellem, keştîbân ve pâsbân sayısında 53 kişilik bir artışın gerçekleştiği gibi, bu tarihte 1490 yılında olmayan 52 nefer de binacının yazıldığı görülmektedir. Dolayısı ile bir önceki sayımda reâyâ olan şahısların bir kısmı 1519'da bu görevliler arasına dahil olmuşlardır.

Mahallelerin hepsi birer papaza bağlıydılar. Bu durum Ayo Kostandin mahallesinde başlık olarak kaydedilmiş, diğer mahallelerde ise nüfusun yazıldığı kısımda ilk isim olarak bunların yazılmasıyla ifade edilmiştir. Mahallelerde yaşayan reâyâ nüfusu hâne ve mücerred olarak yazıldıktan sonra cemâat-i hızmetkârân adıyla bir grubun daha kaydedildiği görülmektedir. Bunlar o mahallede yaşayan pâsbân, ases vs. görevlilerdi. 50 Adada bu tarihte toplam 83 köyün tahrîri yapılmıştır. Bunlardan 20'sinin geliri sancakbeyi hâssı, 61'inin geliri Palu Kasrı Kalesi'nde görevli mustahfızların tımârı, 2 köyün geliri ise, kadı Ruhullah Efendi'nin maaşı için tahsis olunmuştur. Adadaki cizye ve âdet-i ağnâm gibi maktû vergiler ise padişah hâsları arasındaydı.51

Palu Kasrı'nda görevli ases, pâsbân keştîbân, müsellem vs. görevlilere 1530 yılı tahrîrinde rastlanılmamaktadır. Bu durum, onların görevlerinin artık 1519 tahrîrinde gördüğümüz mustahfızlar tarafından yapılıyor olmasından kaynaklanmıştır. Kaleye 1519 gördüğümüz mustahfızların tayininden sonra, tedrici olarak bu görevliler ortadan kaldırılmışlardır. Adanın XVI. yüzyılın ortalarından XVII. yüzyılın başına kadar gerçekleştirilmiş olan sayımlarında, cizyenin yine eski usulde, halkın ekonomik durumlarına göre tahsil edildiği görülmektedir. Ancak ispençe artık bütün reâyâdan aynı oranda tahsil olunuyordu ve miktarı, evlilerden 25'er bekarlardan ise 20'şer akçe olarak belirlenmişti. Bu tarihlerdeki diğer vergilerin değişmediği görülmektedir.52 Kalenin mahalle sayısı 1558'de 6'ya yükselmiştir. Bu tarihte 1530'da olmayan Küçük Poryoz mahallesi ortaya çıkmıştır. Mahalle sayısı 1601'de 3'e düşmüştür. Bu durum, herhangi bir şekilde kalede yaşayanların ayrılmaları sonucu değil de bir kısım küçük mahallelerin birleştirilmesi suretiyle meydana getirilmiştir. Nitekim, kalede 1558'de 350 hâne ve 13 bive yaşarken 1601'deki nüfus 606 nefer olarak tahrîr olunmuştur.53 Adada tahrîr olunan köy sayısı 1558'de 76, 1601'de 80'dir.54

6. Midilli

Ada reâyâsının devlete karşı yükümlülüklerinin belirlendiği 1532 ve 1548 tarihli kanunnâmeler, hemen hemen birbirinin aynıdır sadece hububat, bakliyat üretimi ile bağcılık, zeytincilik ve meyvecilik faaliyetleri üzerinden alınan öşür miktarında iki tarih arasında farklılıklar gözükmektedir. Bu vergi, 1532 tarihinde Müslüman ve gayr-ı müslimlerden aynı oranda (%10) tahsil olunurken, 1548 tarihinde Müslümanlardan yine aynı oranda alınıp, gayr-ı müslimlerden 1/8 oranında alınmaya başlanmıştır. Adada yaşayan her gayr-ı müslim erkek, büluğa erdikten sonra 25'er akçe ispençe ödemekle yükümlüydü. Biveler ise bu vergiyi 6 akçe olarak ödemek durumundaydılar. Bunun karşılığı olarak Müslümanlardan alınan çift resminin miktarı da, tam çiftlik tasarruf edenlerden 24'er, yarım çiftlik tasarruf edenlerden 12'şer akçe olarak tahsil olunacaktı. Topraksız ve evli Müslüman erkeklerden 12 akçe resm-i bennak, büluğa ermiş erkek çocuklardan da 6 akçe mücerred vergisi alınacaktı. Ada reâyâsı, sahibi olduğu kovan başına 1 akçe vergi ödemekteydi. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ise 2 koyuna bir akçe olarak vergilendirilmişti. Her iki tarihte de adada 31 nefer Hıristiyan müsellemin olduğu kayıtlıdır. Bunlar kalede taşçılık ve zenberekçilik hizmetlerini görüyorlar ve hizmetleri karşılığı olarak cizyelerini ödedikten sonra müsellem oldukları tarihte ellerinde bulunan arazi, bağ, bahçe, değirmen, küçükbaş hayvanları için herhangi bir vergi ödemedikleri gibi bütün örfî vergiler ve avarızdan da muaf kaydolunmuşlardır. Müsellemlik hizmetlerini yürütürken bağ, bahçe ya da arazi alırlarsa bunun vergisini ödemek durumundaydılar. Müsellemlerin vefatıyla hizmetleri, varsa oğullarına devredilecekti. Şayet yerine geçecek oğlu yoksa veya oğluna herhangi bir sebeple bu görev verilmemişse topraklar reâyâ çiftliği statüsüne getirilecekti.55

XVI. yüzyılın ortalarında Midilli, oldukça gelişmiş bir şehir konumundadır. Merkezde 1548'de 15 mahalle bulunuyordu. Mahalleler defterde iki ayrı yerde kaydedilmiştir. Bu durum iki mahallenin gelirinin padişah hâssı, diğerlerinin gelirinin ise sancakbeyi hâssı olmasından kaynaklanmıştır. Çünkü defterin yazım tarzına göre yerleşim yerleri, geliri tahsis olunan birimlere göre tasnif edilmiştir. Şehrin 6 mahallesi Müslümanlarca, 8 mahallesi Hıristiyanlarca meskundu. Bir mahallede ise, Müslüman ve Hıristiyanlar beraber yaşamaktaydılar. Müslüman mahalleleri, Cami-i Şerif, Mahmud Bey Mescidi, Malkaralı Muslihiddin Mescidi, Mahmud Ağa Mescidi, Kal'a-i Zir, Varoş isimlerini taşıyorlardı ve toplam 208 hâne nüfusu barındırıyorlardı. Bu mahallelerin dördü isimlerini burada bulunan mabetlerden almışlardır. Nitekim, defterin adadaki vakıfları gösteren kısmında Mahmud Ağa Mescidi, Malkaralı Muslihiddin Mescidi ve Mahmud Bey Muallimhânesi'nin vakıfları kaydedilmiştir. Müslüman nüfusun 90 hânesi Midilli Kalesi'nde görevli azaplardı. Bundan başka 40 hâne de müsellem olarak görevlendirilmişlerdi. Müsellemler bu hizmetlerinden ayrı olarak sarnıççılık vazifesini de yerine getiriyorlardı. Bu hizmet, defterde yağmur yağdığında sarnıcı ve sarnıca gelen su yollarını temizlemek ve sarnıcı su ile doldurmak olarak ifade edilmektedir. Bunlar, yaptıkları bu hizmetler karşılığında avarızdan muaf tutulmuşlardır.

Hıristiyan mahalleleri ise, Ahlad ve Kastro, Papa Mazari, Papa Nikola (Yukarı Hisar), Papa Dimitri, Papa Yani, Papa Hristoko, Papa Mihal ve Papa Dimitri (Mitre Polid) isimlerini taşıyorlardı. Bu mahallelerde toplam 535 hâne, 349 mücerred ve 184 bive yaşamaktaydı. Nüfusun 31 hânesi

Hıristiyan müsellemlerden meydana gelmekteydi. Bunların 12 hânesi taşçı olarak yazılmıştı ki, yılda 1424 taşı üç aylık dilimler hâlinde kaleye teslim etmek durumundaydılar. Geriye kalan 19 hâne ise, zenberekçilik hizmeti görüyorlardı.

Defterde görevleri, kaleye düşman taarruzu olursa zenbereklerle hizmet edecekler şeklinde izah edilmektedir. Taşçılar ve zenberekçiler bu aslî görevlerinden başka, kalenin onarıma muhtaç yerlerinin tamiri, silah ve bazı edevatın bulunduğu damların bakımı, mîrî mallarının iskeleye indirilmesi ve gemilere yüklenmesi işlerinden de sorumluydular. Kalede Müslüman ve Hıristiyanların ortak yaşadığı mahalle, Epsini Karye adını taşıyordu. Burada 22 hâne, 4 mücerred Müslüman ile 212 hâne, 96 mücerred ve 80 bive Hıristiyan nüfus sakindi. Böylece Midilli şehrinde toplam 230 hâne, 4 mücerred Müslüman ile 747 hâne, 445 mücerred ve 264 bive Hıristiyan nüfus mütemekkindi. Hıristiyan mahalleleri birer papazın sorumluluğu altındaydı ve isimlerini de onlardan almışlardı. Mahallelerin isimleri yazıldıktan sonra kaydedilen ilk kişi bu papazlardır ve mahalle ismiyle aynıdır. Ayrıca papaz isimlerinin altına düşülen el-mezbûr tabirinden de mahallenin adının bu şahıslardan geldiği anlaşılmaktadır.56

7. Girit

Kandiye'nin fethinden sonra adanın baştan sona sayımı yapılmıştır. Eminliğini Yeniçeri ocağı kâtiplerinden Mehmed Efendi'nin gerçekleştirdiği ve H. 1081/M. 1670-1671 tarihinde tamamlanan bu sayımın özelliğinden dolayı adada yaşayan Müslüman nüfusun tespitinde bir takım güçlükler bulunmaktadır. Bu yüzden 1670'te Girit şehirlerinde yaşayan gayr-ı müslim nüfusun değerlendirilmesiyle iktifa edilecektir. Bu tarihte Hanya'nın 30 mahallesinde cizye vermekle mükellef 347 hâne nüfusun yaşadığı görülmektedir. Bu hâne reislerinden 62'si demircilik, limancılık ve taş yontuculuk meslekleriyle uğraşırken 260'ı kentin varoşlarında yaşayan belli bir mesleği olmayan kimselerdi. Geriye kalan 25 hâne de şehirdeki Yahudilerdi. 57 Resmo şehrinde 1670'teki gayr-ı müslim nüfus, 272 hâneden müteşekkildi.58 Uzun muhasaralar sonunda fethedilen Kandiye Kalesi, adeta terk edilmiş bir şehir konumundaydı. Nitekim, 1670'te şehrin kayıtlı 56 mahallesinde sadece 13 Hıristiyan 26 Yahudi hânesinin yaşadığı görülmektedir.59

Osmanlılar, gayr-ı müslim memleketlerinde gerçekleştirdikleri fetihlerden sonra, ilk iş olarak o yerin en meşhur kilisesini genellikle devrin padişahı adına camiye çevirterek ilk cuma namazını burada kılmayı âdet edinmişlerdi. Bundan başka orduda bulunan diğer vezir ve komutanlar da bölgedeki kiliseleri adlarına camiye çevirterek, vakıflar tayin ederlerdi. Girit Adası'nda da bu yolla Hanya'da 3, Resmo'da 2 ve Kandiye'de 13 caminin yapıldığı görülmektedir. Hanya'daki camiler Hünkar Camisi (Sultan İbrahim Camisi), Yusuf Paşa Camisi, Musa Paşa Camisi; Resmo'daki camiler ise, Sultan İbrahim Camisi ve Valide Turhan Sultan Camisi isimlerini taşıyorlardı. Kandiye'deki camiler ise, IV. Mehmed, Fazıl Ahmed Paşa, Defterdar Ahmed Paşa, Sultan İbrahim, Defterdar Mehmed Paşa, Valide Turhan Sultan, Sadaret Kethüdası Mahmud Ağa, Ankebut Ahmed Paşa, Reisülküttap Acemzâde Hüseyin Efendi, Zülfikar Ağa, Halep Valisi İbrahim Paşa, Yeniçeri Ağası Abdurrahman Ağa

ve Kaplan Mustafa Paşa tarafından camiye dönüştürülmüşlerdir. Dolayısı ile onların isimlerini taşıyorlardı.60

Sonuç olarak, Fatih Sultan Mehmed devrinde ciddi bir biçimde Akdeniz politikasını oluşturan Osmanlı Devleti, onun zamanında Anadolu sahillerine yakın Doğu Akdeniz adalarının önemli kısmını hakimiyeti altına almıştır. Sonraki dönemlerde bu fetih siyaseti devam ettirilmiş ve XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Doğu Akdeniz'deki hakimiyet perçinlenerek, Osmanlı nüfuzu Orta ve Batı Akdeniz'e de taşınmıştır. Osmanlıların Doğu Akdeniz'deki en büyük rakibi Venediklilerdi. Osmanlı hakimiyeti Kuzey Afrika sahilleri boyunca Batı Akdeniz'de yayılmaya başlayınca bu kez Habsburglarla mücadeleler başladı. XVI. yüzyıl içerisinde bu savaşların hemen hepsinden galibiyetle ayrılan Osmanlılar, bu asırda Akdeniz'deki tartışmasız en büyük güç konumuna geldiler. Bu durum XVII. yüzyılın başları için de geçerlidir. Ancak, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki gücü sarsılmaya başlamıştır. Girit seferleri dolayısı ile Venedik'le yürüttüğü donanma savaşlarında, eski başarılarından hayli uzak bir konumdadır. Hatta bu dönemde bir aralık Bozcaada ve Limni, Venedikliler tarafından işgal edilmiştir. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti zamanında bu adalar, geri alınmışsa da Osmanlı donanması eski gücü ve ihtişamına bir türlü kavuşamamıştır.

1 İdris Bostan, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Deniz Politikası", XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, (İstanbul 1997), s. 186.

2 Gelibolu tersanesi hakkında geniş bilgi için bk. Halil İnalcık, "Türk Donanmasının Beşiği: Gelibolu", Türk Kültürü, sayı 22, (Ankara 1964), s. 58-62; İbrahim Sezgin, XV ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, (Marmara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1998, s. 83-89.

3 İ. Bostan, "Deniz Politikası", s. 187-188.

4 Selahattin Tansel, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri, Ankara 1953, s. 232.

5 İ. Bostan, "Deniz Politikası", s. 187-188.

6 İ. Bostan, Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire, Ankara 1992, s. 3-4.

7 Şerafettin Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", Kanunî Armağanı, (Ankara 1970), s. 47-48, 108-109.

8 Ş. Turan, "Selim II", İslâm Ansiklopedisi (İA.), X, 437-439.

9 Fernand Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, II, (çev. M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1990, 328.

10 Bu zamana kadar Osmanlı donanmasında yelkenli savaş gemisi bulunmuyordu. Sadece Kıbrıs ve Halkulvat seferlerinde asker ve mühimmat nakli için kalyon ve burtonlar kullanılmıştı. Savaşlar hep kadırga ve mavnalar ile yapılıyordu (Kâtip Çelebi, Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr, İstanbul 1329, s. 125).

11 Bu kalyonlardan bir kısmının inşası İznikmid, Amasra, Varna ve Samsun tersanelerinde gerçekleştirilmiştir (İ. Bostan, Tersane-i Âmire, s. 19, 23, 25-27).

12 Kâtip Çelebi, Tuhfetü'l-Kibâr, s. 128; Kâtip Çelebi, Fezleke, II, İstanbul 1297, 369.

13 Kaptan-ı Derya Ali Paşa'nın ikinci donanma seferinde Nakşa Adası önünde cereyan eden muharebede kalyonlar savaş alanında pek bir varlık gösteremedikleri gibi çoğu da Venedikliler tarafından batırılmıştı (Kâtip Çelebi, Tuhfetü'l-Kibâr, s. 128-129; Kâtip Çelebi, Fezleke, II, 370), Yine 1655 yılı donanma seferinde Çanakkale Boğazı önünde cereyan eden muharebede kalyonlar, savaş alanından kaçmışlardı. Bunun üzerine Kaptan-ı Derya Zurnazen Mustafa Paşa Sakız'a geldikten sonra kalyonların savaşta pek faydalı olmadıklarını görerek onları İstanbul'a göndermişti. Nihayet Sarı Kenan Paşa'nın donanma seferinde en önde yer alan kalyonların savaş başlar başlamaz muharebe meydanını terk etmeleri sonucu Osmanlılar İnebahtı mağlubiyetinden beri en ağır darbeyi bu savaşta almışlardır (E. Gülsoy, Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi (1645-1670), (M. Ü. Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul1997, s. 89-94).

14 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Silahdar Tarihi, I. nşr. Ahmed Refik, İstanbul 1928, 55-56.

15 F. Çetin Derin, Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinâmesi Tahlil ve Metin Tenkidi, (İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993, s. 13-14.

16 Kâtip Çelebi, Fezleke, II, 381; F. Ç. Derin, Vekayinâme, s. 36.

17 Süleyman Paşa'nın sadareti zamanında (19 Ağustos 1655-27 Şubat 1656) Girit'ten feryatnâmeler gelip acil yardım talebinde bulunuluyordu. Bunun üzerine yapılan Divan toplantısında Girit'e yardım kararı alınamamış Silistre Beylerbeyi Siyavuş Paşa 9 Rebiülahir 1066/5 Şubat 1656'da birkaç aşağı bölük ile Girit serdarı tayin olunarak iş geçiştirilmeye çalışılmıştı (BOA, A.RSK 1529, s. 180). Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşa'nın da İstanbul'a davet olunarak kaptan-ı deryalık makamına getirilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak kısa bir müddet sonra Süleyman Paşa'nın devlet işlerinin üstesinden gelemeyeceği anlaşıldığından 2 Cemaziyelevvel 1066/27 Şubat 1656'da azlolunarak vezir-i azamlık mührü Deli Hüseyin Paşa'ya gönderilmiştir (BOA, A RSK 1529, s. 190).

18 Boynueğri Mehmed Paşa'nın sadareti sırasında (25 Nisan 1656-14 Eylül 1656) donanma, Çanakkale Boğazı'nda Venedikliler'e mağlup olarak Bozcaada ve Limni elden çıkmıştı. Bunun üzerine Padişah IV. Mehmed devlet erkanıyla çeşitli defalar yaptığı müzakerelerden ikincisinde sadrazama

bizzat sefere çıkacağını, denizde ve karada sefer mühimmatının görülmesi emrini vermişti. Buna karşılık sadrazam askerin nizamsızlığından ve hazinede para olmadığından bahsederek iç hazineden 20.000 kese altın verilirse sefere çıkmanın mümkün olabileceğini beyan etmiştir (Mustafa Naima, Naima Tarihi, VI, İstanbul 1280, 207-208). Bu görüşmelerden sonra Boynueğri Mehmed Paşa'nın bir şey yapamayacağını gören IV. Mehmed 25 Zilkade 1066/14 Eylül 1656'da onu azl ve yerine Köprülü Mehmed Paşa'yı atamıştır (BOA, A RSK 1529, s. 317).

19 Bu dönemde görev yapan kaptan-ı deryaların listesi için bk. E. Gülsoy, Girit'in Fethi, s. 105.

20 H. İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", Studia İslamica, II, (Paris 1954), 107-112; Tahrîr işleminin önemi, tarihî gelişimi ve tahrîr eminlerinin görevleri için bk. Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri, haz. Ö. Lütfi Barkan-Enver Meriçli, I, Ankara 1988, 3-114.

21 Erhan Afyoncu, Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII. Yüzyıllar), (M. Ü. Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1997, 17-18; Bu defterlerden biri yayınlanmıştır. Hicrî 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, nşr. H. İnalcık, Ankara 1987.

22 E. Afyoncu, "Defterhâne", Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA), IX, 102.

23 İ. Sezgin, Gelibolu Kazası, s. 18.

24 Aşıkpaşaoğlu Tarihi, (nşr. Atsız), İstanbul 1992, s. 121-122; Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani, (trc. Karolidi), İstanbul 1328, s. 103-104; Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth, (haz. Mertol Tulum), İstanbul 1997, s. 76-77.

25 Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed, s. 106-107.

26 J. H. Kramers, "Limni", İA., VII, 60; Feridun M. Emecen, "İmroz", DİA., XXII, 235.

27 Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth, s. 118-120; Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed, s. 159-164; Dukas, Bizans Tarihi, (çev. V. Mırmıroğlu), İstanbul 1956, s. 213; Besim Darkot, "Midilli", İA., VIII, 283.

28 Cengiz Orhonlu, "Bozcaada", Türk Kültürü, sayı 83, (Ankara 1969), s. 831.

29 Dukas, Bizans Tarihi, s. 197-198.

30 C. Orhonlu, "Bozcaada", DİA., VI, 318.

31 Girit seferlerinin sebepleri hakkında geniş bilgi için bk. E. Gülsoy, Girit'in Fethi, s. 21-24; Molly Greene, Kandiye, 1669-1720; The Formation of a Merchant Class, (Princeton Universitesi Basılmamış Doktora Tezi), Princeton 1993, s. 9-13.

32 Yusuf Paşa'nın Hanya seferi için bk. Pîrî Paşazâde Hüseyin, Târih-i Feth-i Hanya, Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm Arşivi, No: 1920; Kâtip Çelebi, Fezleke, II, 239-268.

33 Resmo ve adadaki diğer palanga ve kalelerin fethi için bk. E. Gülsoy, Girit'in Fethi, s. 45-53.

34 Geniş bilgi için bk. E. Gülsoy, Girit'in Fethi, s. 107-154.

35 E. Gülsoy, "Osmanlı İdaresinde Girit: Girit Eyâletinin Kuruluşu ve İlk Taksimatı", Türk Ocakları İzmir Şubesi Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri, (İzmir 2000) s. 311-317.

36 F. M. Emecen, "İmroz", s. 235.

37 BOA, TD 75, s. 4.

38 BOA, TD 75, s. 119-132.

39 F. M. Emecen, "İmroz", s. 235-237.

40 BOA, TD 75, s. 133-135.

41 BOA, TD 724, s. 394-401.

42 BOA, TD 75, s. 6.

43 BOA, TD 75, s. 69-79.

44 BOA, TD 702, s. 127-146.

45 BOA, TD 702, s. 98-101; BOA, TD 724, s. 90-93.

46 BOA, TD 25, s. 1; Ada halkının 1490-1614 yılları arasındaki hukukî statüsü için ayrıca bk. Heath W. Lowry, "A Corpus Of Extant Kanunnames For The Island Of Limnos In The Tapu-Tahrir Defter Collectıon Of The Başbakanlık Archives", Osmanlı Araştırmaları, I, (İstanbul 1980), 41-59.

47 BOA, TD 25, s. 3-16.

48 BOA, TD 25, s. 17-72.

49 BOA, TD 75, s. 5.

50 BOA, TD 75, s. 137-143.

51 BOA, TD 75, s. 144-196, 67-68.

52 BOA, TD 434, vr. 4 b; BOA, TD 307, s. 1; BOA, TD 702, s. 7.

53 BOA, TD 307, s. 88-93; BOA, TD 702, s. 104-109.

54 Yasemin Demircan, Tahrîr Defterlerine Göre Boğazönü Adaları (XV-XVII. Yüzyıllar), (Ankara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1992, s. 107-110.

55 BOA, TD 264, s. 3-8; BOA, TD 598, s. 8-10.

56 BOA, TD 264, s. 10-17, 71-80, 231-233.

57 BOA, TD 980, s. 276-280, 310.

58 BOA, TD 980, s. 162-166.

59 BOA, TD 980, s. 157.

60 Bu dinî eserlerin mimarî özellikleri ve vakıfları için bk. E. Gülsoy, Girit'in Fethi, s. 208-220.

Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman Devirlerinde İspanya ve Osmanlı İmparatorlukları Arasında Deniz Savaşları / Prof. Dr. Miguel A. De Bunes Ibarra [s.599-607]

Beşeri Bilimler Araştırmaları Yüksek Konseyi / İspanya

Osmanlılar ile İspanyollar arasındaki deniz savaşı, Modern Çağ'ın bu iki büyük imparatorluğunun Avrupa dışına taşma ve genişlemelerinin sonuçlarından birisidir. Yavuz Sultan Selim tahta çıktığı sırada, İber dünyası Kuzey Afrika'da birçok şehri zaten işgal etmiş durumdaydı ve İspanya İmparatorluğu'nun Akdeniz'de elinde bulundurduğu topraklar arasında iletişim yollarına müdahale etme potansiyeline sahip olan bir korsanlık gelişiyordu. Babıali'nin yeni sultanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun deniz aşırı ülkelerini birleştirmek amacıyla, yeni bir strateji, yani Venediklilere, Cenovalılara ve Rodos adasından gelen korsan gemilere karşı koymak için yeni bir donanma oluşturma politikası geliştirir.1 Yavuz Sultan Selim'in bu dönemdeki gayretlerini İran Safavileri ve Mısır Memlukleri tehlikelerini azaltma konusunda yoğunlaştırması nedeniyle, Orta ve Batı Akdeniz Hıristiyan dünyasının etkisi altındadır.2

Uzak Magrip ülkeleri ve İtalyan boğazları, Yavuz Sultan Selim'in politikasının esas hedefleri arasında değildir. Bununla birlikte, bir faktör, gelecek asırlar boyunca deniz tarihini değiştirerek Akdeniz'deki güç dengesini alt üst edecektir: Bu faktör, Ege Denizinde korsanlık yapan ve sultanlığın el değişimi sırasındaki mücadelede Sultan Korkut'u destekleyen bir grup Türk denizcinin Magrip bölgesine sürgün edilmesidir. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme sürecinde yeni bir yönün ortaya çıkmasında katalizör rolü oynayacaktır.3 Osmanlılar ile İspanyolların askeri, siyasi ve coğrafi çıkarlarının aynı alanda örtüşmesi nedeniyle, bu alanı kontrol etme mücadelesi bu iki devlet arasında açık bir çatışma ortaya çıkaracaktır. Eğer korsanlar (levantenler) stratejik bir noktada duran Cerbe adasında yerleşmemiş olsalardı, Kemal Reis'in4 deniz seferleri sık sık Akdenizin bu bölgesi üzerinden gerçekleşmezdi.

İber yarımadasında ortaya çıkan Müslüman grupların (morişler) İspanya Krallığı'na karşı siyasi bir araç olarak kullanılamayacak kadar çok uzak olduklarını ve bu bölgenin İstanbul'dan kontrol edilemeyecek kadar mesafeli olduğunu da ayrıca belirtmek gerekir. İspanyollar ve Osmanlıların Akdeniz'deki güçlerini geleneksel olarak piyadeler üzerine dayandırmış olmaları nedeniyle 1502 yılında Venedik ile yapılan savaşın sona ermesi, bu iki karasal imparatorluğun etki alanını sınırlandırmıştı. Her iki imparatorluğun da etrafındaki alanları kendi denetimleri altında tutma ihtiyacı duymaları, onları güçlü filolar oluşturmaya ve aynı zamanda doğrudan kendi etki alanlarında olan stratejik noktaları tam olarak fethederek düşmanlarını dışlama çabasına itti. Bunun yanında, sürekli donanma kuvvetleri oluşturulması, sınırdaş güçlü düşmanların tehdidi altında kalmış coğrafi olarak dağınık topraklar arasında daha kesintisiz ve hızlı bir iletişim yapılmasını sağlar.

1514 ile 1519 arası Magrip'te bağımsız bir devlet kurmaya çalışan ve Oruç Barbaros'un liderliğini yaptığıTürk kökenli değişik korsanların aktif olduğu yıllardır; bu grupların Kuzey Afrika'da bulunması, Avrupalılar tarafından, yeni ve bağımsız bir korsan vekil-devletin doğuşu olarak görülmektedir. Bu kişilerin Türk ırkından olduğu iyi bilinmesine karşın, Babıali ile bağlantıları yoktu. Tersine, devletin uluslararası politikasını etkilemeyen bir iç problem kaynağı olarak kabul edilmişlerdir. Fakat asıl çatışma, Hayrettin'in fethettiği ülkeleri ve donanmasını, Suriye ve Mısır'ı henüz yeni fethetmiş olan muzaffer Sultan'a devretmesi sırasında ortaya çıktı. Politik ve dini düşman tarafından kontrol edilen çok önemli deniz girişlerine düşman tehditi yaracağı için, Cezayir (başkent) 5 sembolik olarak yeni bir Rodos adası haline dönüştürülmüştür. Her iki yöneticinin de, yani V. Şarl ve Kanuni Sultan Süleyman'ın yönetime gelir gelmez bu korsanları kendi topraklarından sürmek için seferler düzenlemelerine rağmen, sonuçlar farklı olacaktır. Kanuni Sultan Süleyman, St. John Tarikatı'nın üyelerini ve istihkamlarını yıkmakta başarılı olacaktır. Öte yandan, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun ilerideki lider adayı, Cezayir önlerinde yenilecek, ve bu mağlubiyet Barbaros'un deniz gücünün ve yeniçeri kuvvetlerinin yenilmezlik unvanın artmasına neden olacaktır. V. Şarl, Tripoli şehrine ek olarak Malta ve Gozo adalarını Kudüs Tarikatı Şövalyelerine terk ettiğinde (bundan sonra Malta Tarikatı6 olarak tanınacaktır), Akdeniz'in savunmasının bir kısmını savaşçı keşişlere bırakıyordu ve ayrıca Hıristiyanlığın başı olan bir prensliğin kurallarından birini uyguluyordu. Böylece Babıali için yine İber yarımadasından gelen yeni bir deniz tehdidi oluşuyordu. Portekiz donanması Ormuz Boğazı'nda bir koloni imparatorluğu oluşturmaktaydı. Bu koloni Osmanlıların bu alanda ilerlemesini bloke ediyor ve daha da endişe verici olan şey, eski zamanlardan beri dünyanın bu yöresinde mevcut olan ticari yolları değiştiriyordu. Böylece İspanyollar ve Portekizler İstanbul'un doğrudan rakipleri haline geldiler. Bu iki devlet, bu dönemde evrensel bir hanedanlık oluşturmak için planlar kuran Osmanoğullarının planlarını bozacak olan yeni düşmanlardır.

İspanyollar ve Lusitanlar, Babıali'nin genişlemesi için zaruri olan iki deniz bölgesini bloke edeceklerdir. Bununla birlikte, Barbaros Hayrettin'in cömert desteği, Osmanlı ordularının batı Akdeniz'e kolaylıkla ulaşmasını sağlayarak bu rakiplerden birini yok edecektir. Bu destek, rakiplerin çok daha fazla askeri ve ekonomik harcama yapmaları ile sonuçlanacaktır, ki bu kaynaklara başka bir durum yani Kanuni Sultan Süleyman'ın Orta Avrupa'da ilerlemesini durdurmak için de ihtiyaç duyuluyordu.

Osmanlıların Hıristiyan Avrupa'daki mükemmel istihbarat ağı, İran Safavilerinin Osmanlılara karşı Hıristiyanlar ile Şiiler arasına bir ittifak oluşturmak için Madrid ve Lizbon'a adam gönderdikleri konusunda divan'ı hızla bilgilendirir. İspanya yöneticilerinin uzaklardan gelen bu talebi dikkate aldıklarında düşündükleri alternatiflerden biri de, Babıali'ye bağlı olan yeni Magrip topraklarıdır. Kanuni Sultan Süleyman ülkesini kuşatan deniz alanlarının güvenliklerini güçlendirme ihtiyacı duymaktadır; ve bu amaçla yaptığı ilk iş, St. John Tarikatı Şövalyelerini Kudüs'ten çıkarmaktır. Bu yöntem, yeni Sultan'ın yönetimindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun eskisinden daha tehlikeli olduğu

izlenimini vermektedir. Çünkü, Yavuz Sultan Selim savaş eylemlerini İslam için yeni topraklar elde etme konusunda yoğunlaştırmıştı.

Anadolu kıyılarına bakan topraklardan asker keşişlerin sürgün edilmesi sonrasında, bu kimseler V. Şarl'ın koruması ve patronluğuna sarılacaklardır. V. Şarl bunlara Malta ve Gozo adalarını ve Tripoli şehrini verir; böylece asker keşişler korsanlık yoluyla Osmanlılara muhalefet etmeye devam ederler. Kanuni Sultan Süleyman ve V. Şarl korsanların düşman sularına gönderilmesi konusunda hem fikirdirler. Çünkü böylece korsanlar düşmanların su yolları sistemini alt üst ettiği gibi düşmanların korsanlarla mücadele için büyük masraflar yapmalarına sebep olmaktadır. F. Braudel'in belirttiğine göre, bu korsanlar resmi propagandacılar tarafından düşman bölgesinde kutsal savaş yapan "inanç savaşçıları" olarak sunulur; halbuki, gerçekte düşük yoğunluklu bir savaş, ya da bir çeşit "çirkin savaş" yapmaktadırlar.7

Barbaros'un adamları, daha önceleri V. Şarl'ın 1525'te bu toprağı kendilerine verene kadar Rodos'ta yaşamış olan Şövalyeler olarak bilinen, Malta Tarikatı'ndaki akranlarından daha önemli hale geleceklerdir. Batı Akdeniz, kendi kurallarını kendileri koyan ve uygulayan Hıristiyan kökenli korsanların kontrolü altında olan bir alandı.8 Modern zamanların Osmanlı denizcilerinin en iyilerinin yetişeceği büyük bir ekip haline gelen Barbaros ve adamları, bu konuda modern teknik ve taktikler getirmişlerdir. Örneğin, ufak gemi filolarının oluşturulması Batı Akdeniz'deki antik Katolik hükümranlığına son verecektir.

Devlet donanmaları, bu sularda yüzen korsan gemileri ile savaşacaktır. Barbaros'un adamları, Hıristiyan gemilere saldırmaktan başka, Katoliklerin Müslümanlara yaptığı baskıyı azaltarak ve bunların dinlerini serbestçe uygulayabileceği İslam topraklarına göçmelerine yardımcı olarak İspanya Müslümanlarının yardımına koşacaktır.9 Ayrıca, Barbaros ve adamları, İspanya topraklarında gerilim oluşturmak ve İspanya Müslümanlarının isyanlarına destek amacıyla onlara silah ve stratejik bilgi verecektir.10 V. Şarl ve kardeşi Ferdinand, Babıali'nin Baltık muhaliflerine dönük benzer bir politika izleyecektir.11 Bir defa daha her iki imparatorluğu da benzer askeri ve diplomatik silahları kullanırken görmekteyiz.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Macar Seferi Osmanlı ve İspanya İmparatorlukları arasındaki deniz savaşını yeniden tanımlamada kritik bir rol oynayacaktır. İkinci Mohaç Savaşı, V. Şarl'in haklı olarak kendisine ait olduğunu düşündüğü toprakların Kanuni Sultan Süleyman'ın eline geçmesine yol açmıştır. Macaristan Kralı II. Louis İmparatorun bir kız kardeşi ile evlenmiştir ve böylece yeniçeriler Habsburg'a doğrudan ait olan bir memleketi işgal ederler. Macar kralından dul olan Mary, İmparatorun en önemli danışmalarından birisi olmuştur ve bu durum Osmanlıların Macaristan ve Avusturya'ya sürekli bir tehlike kaynağı olarak durduğunu göstermektedir. Şarl, imparatorluğunun bir kısmını kardeşi Ferdinand'a verdiğinde, Türklerle ilgili sorunları büyük ölçüde unutmuştur. Bununla birlikte, hem Macaristan'ın kaybedilmesi hem de Hayrettin'in Cezayir'deki gücünün artışı, ona bu konuyu ihmal edemeyeceğinin hatırlatmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, Viyana şehrini kuşatarak Tuna

bölgesini almaya karar verdiğinde, Şarl'ın görünürdeki ilgisizliği tamamıyla sona ermiştir. İmparatorun o ana kadar ilgisi Fransa'ya karşı savaşında İtalya'daki hakimiyetini artırma üzerine yoğunlaşmıştı. Denizcilik açısından Hıristiyan tarafın lehine Akdeniz'deki savaşın dengesini bozan yeni bir faktör ortaya çıkmıştır. Cenevizli amiral Andrea Doria, Kral Francis ile ittifakını bozar ve hem kendi kişisel donanmasını ve hem de İtalya Cumhuriyeti'nin donanmasını İmparatorluk kuvvetlerini desteklemek için harekete geçirir. V. Şarl, ilk defa, istikrarlı ve uzun süreli bir denizcilik politikası yürütebilecek güvenli ve profesyonel bir donanmaya sahip olmuştur. Bu yeni müttefikinin ilk faaliyetleri, İtalyan boğazları boyunca deniz seyri seferini güven altına alabilmek için Magrip'de Barbaros'a kaybedilen yerleri geri alma teşebbüsleri olmuştur.

Paradoksal olarak Andrea Doria'nın konumunu değiştirme ve imparatorluk tarafına katılma kararı, İspanyollar ve Osmanlılar arasındaki savaşın Kanuni Sultan Süleyman hükümranlığı altındaki Osmanlılar tarafından kazanılmasını belirleyecek etkili bir faktör olacaktır. Fransa bir müttefiki olan Cenova'yı kaybedince, tamamen tecrit edildi ve tüm sınırları Habsburg Krallığı tarafından sarıldı. Fransa düşmanına karşı direnmede kendine yardım edecek yeni bir müttefik bulma ihtiyacı hissetmektedir ve bu nedenle de tek kurtuluş olarak İstanbulla işbirliğine başlar.

Hıristiyan prensler divan'dan her zaman istedikleri cevabı alamamalarına rağmen, ihtiyaç veya tehlike anında devamlı Osmanlı İmparatorluğu'na başvurmuşlardır. Kanuni Sultan Süleyman ve I. Francis arasında müzakereler uzamış ve Babıali konusunda Katoliklerin kendine özgü itimatsızlıkları kesin bir anlaşmaya ulaşılmasını engellemiştir. Aynı zamanda, V. Şarl'ın Moron ve Codon şehirlerini ele geçirmek için 1533'te gönderdiği donanma, Akdeniz'de bulunan iki imparatorluk arasındaki anlaşmazlık durumunun değişmesinde yardımcı olmuştur. Değişik milletlerin gemilerinden oluşan bu donanma Osmanlıları kolaylıkla mağlup eder. Aynı başarı Andrea Doria ve Alvaro Bazan'ın Coron'u tekrar kazanmaya çalışan Süleyman'ın donanmasını yenmeleri üzerine 1533 tarihinde tekrarlanacaktır. V. Şarl, kardeşi için problem olan Sultanın Alman seferinden vazgeçmesini sağlamak için bir sefer düzenler ve Osmanlı birliklerini İstanbul'daki üslerine geri dönmeye zorlayarak bunda başarılı olur.

İki ordunun çok farklı seviyelerde olduğu düşünüldüğünde Osmanlıların yenilgisini anlamak daha da zordur. Osmanlıların donanması parayla kiralanmış ve Sultanın emri ile oluşturulmuş teknelerden oluşurken, Hıristiyanlar değişik devletlerin gemilerinden oluşan büyük bir donanma göndermişlerdir. Türk amirallerin zayıf askeri bilgisi ve teknelerin yetersizliği, Sultanı Şarl'ın donanması kadar etkili bir profesyonel donanma oluşturma ihtiyacı olduğuna ikna eder. Büyük Vezir İbrahim Paşa, eski korsan Barbaros'u göreve çağırır ve onu Babıali'nin donanmasının başamirali olarak ataması için Kanuni Sultan Süleyman'a telkinde bulunur. Saraydan bazıları bu fikre karşı çıkar, ancak Büyük Vezir Sultanın mutlak güvenine sahiptir ve istediğini elde eder.

Batı Akdeniz'de Hıristiyanlara karşı tüm hayatını harcamış olan Barbaros, Babıali için neredeyse mükemmel bir ordu gücü hazırlamaya başlar. Yeni tersaneler kurulur, tayfalar profesyonel hale

getirilir, gemilerdeki toplar geliştirilir, yeni subaylar batıda kullanılan deniz teknik ve taktikleri konusunda eğitilir. Kanuni Sultan Süleyman, Kaptan Paşaya bu yeni donanma ile Andea Doria'nın 1533 ve 1534'de yaptığına benzer şekilde düşman memleketine saldırmasını emreder. İtalyan yarımadasına yapılan saldırı (sefer), düzenli bir askeri hareketten ziyade korsan baskınını andırmaktadır. Batıya korku verir; Roma'nın İstanbul tarafından her an fethedilebileceği düşüncesini ortaya çıkarır. Barbaros, Fatih Sultan Mehmet'in Otranto'da yaptığı gibi bir fethi İtalya'da gerçekleştirmez, tersine kendi bildiği şekilde savaşmaya devam eder. İstanbul ve Madrid arasındaki çatışma, Akdeniz'in sınırları tam olarak tespit edilen ve iki bölgeye bölünebilen bir deniz olduğunu göstermektedir: İtalya kıyıları civarında sona eren bölümüne Hıristiyanlar hakimken, Adriyatik ve Ege Denizleri boyunca uzanan diğer parçası da Osmanlılara aittir. Babıali bu yıllar boyunca savaşı Barbaros aracılığı ile İspanya dünyasının en son sınırı olan Magrip'e taşımaya çalışacaktır. Öte yandan, Andrea Doria'nın tavsiyesini dinleyen ve Venediklileri destekleyen V. Şarl, Kanuni Sultan Süleyman'ı kendi ülkesinde zayıflatmak için gemilerini Adriyatik Denizi'ne gönderir. Goleta kalesi ile Tunus, Hıristiyan faaliyetlerinin gözlemlenebileceği merkezi bir noktadır ve buradan İtalya'nın güneyindeki İmparatorluk politikalarına müdahale edilebilir. Tunus'un 1534 yılında Sultanın resmi donanması ile fethedilmesi, tüm Batı Hıristiyanlarını kızdıran bir güç göstergesidir.

Barbaros tarafından buranın ele geçirilmesine İspanyalıların reaksiyonu çabuk gelmiştir. İmparator, Alman tebaası ile dini anlaşmazlıklarını geçici olarak bir kenara koyarak, daha önce Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptığı gibi bu Afrika şehrini geri almak için birlikleri ile harekete geçmeye karar verir. Hayrettin, Babıali'nin bu yeni eyaletini savunma konusunda hızlıdır ve eğer kazanırsa İmparatorluk ordusunu köşeye kıstıracağının farkındadır. Barbaros Hayrettin, İtalya seferi sırasında, Avusturya'nın ve Tuna kıyılarının fethine taraftar olabilecek ve düşmanlarına karşı savaşın kazanılmasına çok faydalı olabileceğini bildiği, beklenmeyen bir müttefik bulmuştu. I. Francis divan'a özel heyetler gönderir ve Barbaros aracılığı ile Osmanoğulları ile ittifaka girmeyi müzakere eder. Eğer bir anlaşmaya varırsa, bu, Habsburg'un iki güçlü sınır düşmanı olan Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tüm sınırlarında savaşmak zorunda olduğu anlamına gelecekti.12 V. Şarl'ın 1535 yılında Tunus'taki zaferi, İmparatorun kişisel çabası sayesinde tehlikenin giderilmiş olduğunu işaret eder gibidir. Aslında, bu henüz bitmemiş olan bir savaşın sadece birinci bölümüydü. Hayreddin'in küçük bir filo ile Cezayir'e gitmek için harekete geçmesi ve daha önceki hezimetinin öcünü almak için Balearic Adalarında Mahon şehrini yağmalaması bu durumu açıklamaktadır. Cezayir'in bir Osmanlı toprağı olarak elde kalması, her ne kadar imparatorluk tarihindeki en önemli zaferlerden biri olarak kabul edilmiş olsa da, Tunus galibiyetinin esasında bir ara-zafer olduğunu gösterir.13 Şarl, savunma stratejisinin Osmanlı tehdidini yok etmeye yeterli olduğu konusunda emin olmamasına rağmen, Kanuni Sultan Süleyman'ın planlarına müdahale etmek için Tunus'taki diğer şehirleri alarak durumunu sağlama almaya ve devletlerini korumaya karar verir.

Osmanlı kaynakları Hıristiyan rakiplerini küçük görürken,14 Hıristiyan kaynakları Hayreddin Barbaros'un Kanuni Sultan Süleyman'ın politikalarından sorumlu olduğu mitini ortaya atmaktadırlar.15

Kanuni Babıali'nin merkezdeki yöneticisidir, tüm deniz faaliyetlerini Kaptan Paşaya devretmiştir. Olayların bu şekilde anlatılışına bakılırsa, eğer biri Hayrettin'i yok ederse Osmanlıların denizdeki genişlemesi çözülecektir ve Cezayir'deki korsan eylemleri de böylece yok olacaktır. İspanya casusları, eğer yaşlı amiral, Andrea Doria'nın yıllar önce yaptığı gibi Sultanı terk eder ve İmparatorluk tarafına katılırsa ona ödüller teklif etmeye başlarlar. Bu gizli görüşmeler hızla divan'ın diğer üyelerine ulaşır ve V. Şarl'in Akdeniz'de hızlı bir operasyon yapmasının engellemek için diğer üyelerinin harekete geçmesine karar verilir. Bu şekilde Şarl, I. Francis'ın Babıali ile ittifakına karşı atak yapmaya ve bu güçlü iki düşmanın birleşmesini engellemeye çalışmaktadır. V. Şarl açıkça Kanuni Sultan Süleyman'ın denizdeki en iyi adamını ayartarak onu zayıflatmayı ummaktadır, ancak rakibin sadece bir savaş makinesi olarak görülmesi, Batılıların Orta Doğu siyaseti konusundaki bilgilerinin ne kadar sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Hayrettin Paşa'nın Kanuni Sultan Süleyman'ın askeri stratejisini oluştumaktaki önemli rolü ve İbrahim Paşanın siyasi konumu,16 Osmanlıların Hıristiyan düşmanlarını en nihayetinde köşeye sıkıştırmaya başlayabilmeleridir. Barbaros, Vezir-i Azam'a (I. Francis ile kendisinin suikasta uğramasından kısa bir süre önce bir anlaşma imzalamasından hemen sonra), Venedik'e karşı savaş ilan edilmesi için baskı yapar. Venedik Cumhuriyeti, Babıali'nin tüm taleplerine uyar görünerek Fransa'dan, İspanya'dan ve Osmanlılardan bağımsız kalmaya devam edebilmiştir. Venedik yöneticilerinin, ticari imparatorluğun kalan topraklarını kaybetmeleri muhtemel görünen bir savaşa girişmekte hiçbir çıkarı bulunmamaktadır. Diğer yandan, Kaptan Paşaya göre, Venedik'e karşı savaşmak, istikrarlı deniz hakimiyet alanlarını güçlendirmek bakımından çok önemli olan anakaradaki Yunan şehirlerinden tüccarları kovmak anlamına gelmektedir. Ayrıca yeni, modern ve iyi teçhiz edilmiş donanmayı bir şey yapmadan tutmak onu kullanmak kadar pahalı olması nedeniyle, devamlı kullanımda tutmak gerekirdi. Bu gemilerin kullanım süreleri oldukça kısadır ve hem çatışmadan dolayı, hem de limanda yatmalarından dolayı hızla yıpranmaktadırlar. Ayrıca, bu yıllarda gemi ile seyahat etmenin en büyük sorunlarından birisi, tam kadrolu bir gemi mürettebatının sağlanmasının zor olması, ve özellikle de iyi eğitilmiş kabin ekibinin ve aynı süratte çalışabilecek kürekçilerin kıt bulunmasıdır.17 Bununla birlikte, bunlar Barbaros'un kendi okulu (ekibi) sayesinde birkaç yıl içinde elde edebileceği hedeflerdi. Öte yandan Venedik, 1502 yılından beri uzun bir barış dönemi yaşamakta olduğundan iyi tayfa ve denizciler konusunda yokluk çekmektedir. Bu nedenle, Venedik'in danışmaları Kanuni Sultan Süleyman'ın tahrik ettiği savaşa girme konusunda karşı görüş bildiriler.

Osmanlıların Korfu adasında karaya çıkması, Hıristiyan dünyasında çok fazla korku uyandıran bu savaşın başlangıcını teşkil etmektedir. Bağımsızlığına düşkün olan Venedik, Osmanlı donanması ile karşılaşmak Adriyatik ve Ege Denizlerindeki birkaç adasını kurtarmak için Papa ve İmparator ile Kutsal Birliğin bir kolunu oluşturmayı kabul eder. Bu ittifak, Katolikler içerisinde kaçınılmaz olarak çatışmalara ve gerilimlere neden olan iki geleneksel düşman Venedik ve Cenova'nın ortak bir dava için yan yana savaşmasını mümkün hale getirir. Andrea Doria tarafından gönderilen Büyük Hıristiyan Donanması, Barbaros Hayrettin tarafından liderlik edilen Kanuni Sultan Süleyman'ın donanması ile

Preveze'de karşılaşır. Gemilerin ve havanın durumu, İttifak üyelerine uygundur. Ancak, Melfi Prensi tarafından alınan beklenmedik bir dizi karar ve rüzgarın yönündeki ani değişiklik Barbaros'un zafer kazanmasına neden olur. Osmanlı tarafı muzafferdir ve Hıristiyan gemileri karanlık çökerken kaçarlar.18 Bununla birlikte kayıp sayısının az olması nedeniyle, her iki donanma da genel olarak sağlam kalır ve savaşa devam edebilme yeterliliğine sahiptiler. Hıristiyanlar, arkalarında güçlü bir İspanyol askeri garnizonu bırakarak Kastilnovo kalesine (şu anda Novi) saldırmaya karar verirler. Kutsal Birlik anlaşmasının maddelerinden birinin, elde edilen tüm toprakların Venedik'e verilmesini öngörmesine rağmen, Andrea Doria buna uymaz ve şehri İmparatorluk armasına verir. Sonuç olarak, bu andan itibaren Venedik kendisinin İmparatorluğa verdiği yükümlülüklerinden tamamen serbest olduğunu hisseder ve barış anlaşması imzalamak için Babıali'ye elçilerini gönderir.19 Doge müttefiklerine güvenmez ve Sultan'a karşı çıkarak her hangi bir fayda elde etmediğinin farkına varır. Savaş için büyük miktarda tazminat ödemeyi tercih eder ve ticari imtiyazlarını ve mal varlığının kalanını devam ettirmekten ziyade bazı şehirleri terk eder.

Sonuçta, Venedik Osmanlıların sağlam bir müttefiki haline gelir ve Sultanın planlarına itaatkar olur. Osmanlılar İstanbul'dan Cezayir'e kadar tüm Akdeniz'i kontrol ederler. Öte yandan V. Şarl, Kanuni Sultan Süleyman'a karşı savaşından herhangi bir fayda elde edemedi. Castilnovo Kalesi ertesi yıl 1539'da Barbaros tarafından tekrar feth olundu; savaşta karşı taraf askerlerinin çoğu umutsuz bir mücadele sonunda korkunç bir şekilde yok oldu. Andrea Doria Cenova'nın ekonomik ve askeri rolünü güçlendirdi, fakat Kanuni'nin ilerlemesini durduramadı. İmparatorluk tüm bu yerleri İstanbul'a bıraktı ve gayretlerini sınırlarına en yakın olan Müslüman topraklarında yoğunlaştırmaya karar verir.

Venedik savaşı, ki esasen V. Şarl'in liderlik ettiği ittifaka karşı bir savaştı, Kanuni Sultan Süleyman'ın ezici zaferi ile sonuçlanır. Akdeniz, İnebahtı Savaşı'na ve Uç Ali'nin 1580 civarında ölümü ile başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun denizlerdeki üstünlüğünün gerilemeye başlamasına kadar, Babıali'nin hakimiyetinde kalacaktır. Venedik, ikiyüzlü Hıristiyan ittifakını terk eder ve kendini denizin iki büyük imparatorluğu arasında orta bir yere oturtmayı tercih eder. Bu sayede, Venedik'in Ege Denizi'ndeki koloni imparatorluğu korunabilir ve denizlerde hakimiyet için savaşmaktan vazgeçer.

İki büyük askeri güç, Barbaros Hayrettin'in ve V. Şarl'in zaten ölmüş olduğu 1565 yılındaki Malta kuşatmasına kadar, birbiriyle açık bir çatışma içine girmezler. Bu yıla kadar, denizde büyük savaşlar olmaz; onun yerine özellikle batıda düşük yoğunluklu çatışmalar görülür. İmparatorluk, Osmanlı İmparatorluğu'nun Cezayir'den Tlemcen'e kadar olan orta Magrip'te kesin olarak kök salacağından korkar. Sonuç olarak Tunus'un şehirlerini ele geçirmeye çalışırlar. Babıali'nin Tunus'u yeniden alacağı ve Akdeniz'de denizin mutlak hakimi olacağı korkusu nedeniyle Monastir ve Susa işgal edilir. 1540'larda V. Şarl, Avrupa'daki mücadelesinde askerler ve Amerikan altınları vererek finanse eden İspanyol vatandaşlarını hoşnut etmeye önem verdiği için, İmparatorluğun savunma sorunlarını ihmal eder. Denizcilik açısından Babıali'yle savaş, Cezayir üzerindeki anlaşmazlık ile sınırlıdır. İspanyolların Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki düşünceleri şudur: Osmanlılar daima karada korkutan bir tehlike iken, denizdeki tehlike Hayrettin Paşa'nın şahsı ve V. Şarl'ın son yıllarında Turgut Reis ile

özdeşleşmiştir. Bu bakış açısından, savaş Kanuni Sultan Süleyman'a karşı değil, tersine Kuzey Afrika'da İstanbul'a tabi-vekil bir devlet oluşturabilen korsanlara karşıydı.

1541 yılında Cezayir'i fethetmek için girişilen teşebbüs bu sebeplerin sonucudur. Bu teşebbüs de, aynı şekilde, seferin bizzat İmparatorun kendisi tarafından kumanda edilmesi nedeniyle, net bir başarısızlıkla sona erer.20 İspanya'nın yenilgisi, Preveze Savaşı'nda olduğunun aksine, onun herhangi bir toprak kaybına yol açmaz. Bununla birlikte, Akdeniz'deki etki alanlarında istikrarın doğmasına yol açar.

Cezayir tamamen İstanbul'un bir parçası haline gelir, ve İtalyan boğazları üzerinden Hıristiyan denizciliğini denetim altında tutan ve Magrib'in tarihsel gelişimini etkileyen bir liman şehri olarak görev yapar. İspanya ve Cezayir arasındaki savaş, küçük donanmalar arasında arada sıra olan saldırılar dışında artık denizde sürdürülmeyecektir. İmparatorluk ve Osmanlılar, 1543 yılında, bir kere daha İspanya'nın kontrolü altında giren Tremecen şehri olayında olduğu gibi, Kuzey Afrika'nın iç bölgelerinde kontrol alanları oluşturmaya teşebbüs edeceklerdir. Tunus (başkent) yanında, içeride kalan bu şehir de, Babıali'nin önemli bir hedefi olacaktır. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu, bu şehrin tekrar fethi için çok sayıda seferler düzenlemiş ve en sonunda 1544 yılında hem bu şehri ele geçirmiş hem de Cezayir'in iç kesimlerinin yeniden Osmanlıyı birleştirilmesini başarmıştır. Bugünkü Cezayir topraklarının tamamının İstanbul'dan atanan Beylerbeyine tabi olmasını engelleyen sadece iki İspanya şehri kalır. Hıristiyanları Kuzey Afrika'nın bu bölgesinden tamamıyla çıkarmak için Oran ve Mazalquivir ana hedefler olacaktır. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu eyaletinin iç istikrarsızlığı göz önüne alındığında bu amaç on yıl boyunca elde edilemeyecektir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Kaptan Paşası, Sultanın resmi donanması ile İspanya'nın kontrol ettiği deniz parçasına doğru hareket ettiğinde, Kanuni Sultan Süleyman bir kere daha tüm Hıristiyanlık dünyasını tehlikeye atacaktır. Osmanlı kaynaklarında "gazi" olarak, Hıristiyan kaynaklarında ise "korsan" olarak bilinen ve Batı Akdeniz'de aktif olan Türk gemicilerinin büyük bir kısmı, bu donanmaya katılacaklardır. Bu gemilerin İstanbul'dan İtalya'ya ve Goleta ile Tunus'a gitmeleri kararlaştırıldığında, bu çabaları İmparatorluk nezdinde güçlerini gösterme ve yayma gayretleri olarak görülür. Bu olayda, Osmanlı gemilerinin somut ve açık bir amacı vardı: İspanyollar tarafından kontrol edilen Kuzey İtalya'nın bir bölümünü ele geçirmeye çalışan Fransız müttefiklerine yardım etmek. Akdeniz'in şimdiye kadar gördüğü en önemli donanmalardan biri olan I. Francis'in21 iyi organize edilmiş ordusunun da katılması sonucunda bu donanmanın gücü ve tehdidi daha da büyüktü.22 Osmanlı ve Fransız ittifakı Hıristiyan Avrupa'da güç dengesini bozabilirdi. 1535 yılında Tunus'ta V. Şarl tarafından yakalanan mektuplar, on yıl sonra, bunların doğruluğunu ve bu birliğin onun nüfuz alanına getireceği büyük tehlikeyi göstermektedir. Gemiler Marsilya'ya varana kadar, Barbaros'un donanması, ilk "bajada del turco/Türklerin inişi"ne benzer şekilde ilerler. Bu deyim, Avrupa'nın bu kısmından olan Batı kaynaklarına göre, Osmanlı donanmasının Batı'daki seferlerini tanımlamak için kullanılan bir slogandır.23 Fransa ile ittifaka karşı olan Babıali'deki bazı kesimlerin korkularının bir kısmı, iki müttefik arasında meydana gelen daha ilk temaslarda vuku bulur. İtalya'da kapsamlı bir savaş yapma

vaadi, sadece küçük bir şehir olan Nis'e saldırıya indirgenir. Bunun üzerine Barbaros ittifak şartlarının yerine getirilmediği ve Fransız askerlerinin yeterli malzemeyi yanlarında bulundurmadıkları konularında şikayet eder. İttifak ordusu, her ne kadar şehri ele geçirse de, Milano'dan yardım alan kaledeki askerleri teslim alamaz.

Osmanlı donanmasının gemicileri ve yeniçeriler, kışı Fransız topraklarında geçirmek zorunda kalırlar; bu ise, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında büyük sorunların ortaya çıkmasına neden olur: İki ordunun farklı adetleri yanında, bir köle pazarının kuruluşu Tolon ahalisi arasında kuvvetli şüpheler ortaya çıkarır.

I. Francis'in müttefiklerinin barındırılması nedeniyle ortaya çıkan zararı halka ödetmek için şehir iki yıl süre ile vergilerden istisna tutulacaktır. Anekdot şeklindeki bu bilgi, esasında, İmparatorluğa karşı ortak bir savaşta Osmanlı ve Fransız çıkarlarını birleştirmeye çalışmada yatan esas zorlukları ortaya çıkarmaktadır. Fransa düşmanını zayıflaştırmak ve Hıristiyan Avrupa'da hakim güç olmak istedi. Prens şövalyeler arasındaki bu düellodan Kanuni Sultan Süleyman'ın elde edebileceği tek şey, Orta Avrupa içerlerine doğru ilerlemede düşmanını zayıf düşürme ihtimaliydi. Bundan başka, I. Francis'in sahip olduğu bakış açısı, Sultanın anlayışına veya savaşı yöntemine kesinlikle uymamaktadır.

Ertesi yıl Barbaros'un uzun hayatı boyunca Akdeniz'i baştan başa geçeceği son sefer, İspanya kıyılarındaki tehlikenin boyutunu azaltır. V. Şarl, Babıali'nin dikkatini Almanya'daki Protestanlara çevirmek için Babıali ile bir barış anlaşması imzalama ihtiyacı bulunduğunu düşünmektedir. Kanuni Sultan Süleyman da barış istemektedir. Böylece İranlılara karşı savaşabilir ve donanmanın uzayan savaşından kaynaklanan ekonomik sıkıntılarını giderebilirdi. Bununla birlikte, Almanya valisinin ihtirasları nedeniyle İmparatorluk ile Osmanlılar arasındaki ateşkesi devam ettirmek zordu.24 Aslında, Şarl hiçbir zaman Avusturya'daki kardeşi Ferdinand'ın ateşkese uyacağına güvenmedi. Ferdinand şevkle Macaristan'ı geri almak istemekte ve Kanuni Sultan Süleymanla karşılaşmaktan çekinmemektedir. Ateşkes sırasında, iki prens Akdeniz'deki durum hakkında çok farklı bakış açılarına sahiplerdi. Şarl, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki düşmanlıkların, Macaristan gibi Kutsal Roma İmparatorluğu'na ait olan alanlarda ve bağımsız Papal devletlerde sona ermesini umut etmekteydi.25 Kanuni Sultan Süleyman ise Barbaros'dan Cezayir'i, Tunus'u, Golete'yı ve Afrika topraklarındaki diğer toprakları Sultan'a bağlamasını istemekteydi. Kanuni, korsanların eylemlerinin anlaşmaların dışında olmadığını ve bu gemilere herhangi bir saldırının ateşkesi bozmak için bir sebep olarak algılanacağını düşünmüştür.

İtalya'ya ikinci defa "Türklerin inişi" sırasında, Andrea Doria'nın yeğeni tarafından hapsedilen ve yıllarca gemilerde kürek çekmekte olan Turgut Reis serbest bırakılmıştır. Onun serbest kalmasından sonra, Hıristiyan kaynaklarında bilindiği üzere Dragut Djerba adasına yerleşir ve İspanyollar arasında büyük korku uyandıracak biçimde korsanlık yapmaya başlar. Avrupa'da Hıristiyanlığın büyük düşmanının yok olduğu düşünülerek büyük bir sevinçle karşılanan Barbaros Hayrettin'in ölümü

haberi, İspanyollar ve Osmanlılar arasındaki gerilimin azalmasını sağlar. Aslında, bu yıllar boyunca V. Şarl ve Kanuni Sultan Süleyman dışında Akdeniz tarihinin önde gelen simalarından bir çoğu ölür.

Turgut Reis Barbaros'u boş bıraktığı yerden takip eder ve Magrip'te aktif bir rol oynar. İspanyollar çabalarını, ateşkes maddelerinin yorumu ile ilgili olarak Kanuni Sultan Süleymanla yeni anlaşmazlıklar doğuracak olan Tunus topraklarından onu çıkarmaya çalışmakta yoğunlaştırırlar. Şarl, korsanların eylemlerinin iki prens arasındaki anlaşmada düzenlenmediğine inanmaktadır. Babıali ise bu konuların imzalanmış olan anlaşma tarafından ele alındığına ısrar eder; böylece, ona göre, varlıklarına yapılan herhangi bir saldırı Akdeniz'de resmi bir savaş ilanı anlamına gelecektir. Dragut Barbaros'un kardeşlerinin taklidini yaparak komutası altındaki toprakları birleştirmeye çalışır. Onun amacı İtalya'nın güneyinde İmparatorluk topraklarının güvenliğine yakın bir tehdit oluşturmaktadır. Bu yolla, İspanyol tarihçileri tarafından bu şehirlerin en önemlileri olarak düşünülen Monastır ve Mahdia (Afrika) şehirlerini de içine alacak şekilde Krallığın kıyı şehirlerine müteaddit saldırılar üzerine bir savaş başlar. Turgut Reis bu kıyı şehirlerinden yenilerek çıkartılır ve Mahdia 1550 yılında İspanya askerleri tarafından işgal edilir. Bununla birlikte, bu kapalı ülke ile İspanya kıyıları arasındaki çok uzak mesafe, bu işgalin sürekliliğini pratik olarak imkansız kılmaktadır. V. Şarl'ın ülkesini etkileyen ekonomik kriz, durumu kötüleştirir ve en sonunda bölge 1554 yılında boşaltılır ve tahrip edilir.

1550'li yıllar boyunca, Osmanlılar, İspanyollar tarafından kontrol edilen Akdeniz'de en büyük zaferlerini elde ederler. Barbaros tarafından komuta edilen 1552 yılındaki seferde uğranan ilk yenilgilerden sonra, Fransa ile ittifak daha muzaffer hareketlere öncülük etmeye başlar. 1552 yılında Mallorca adasını fethetme planı, Fransız, İstanbul ve Cezayir gemileri arasındaki yanlış anlama nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanır. Bununla birlikte, 1553 yılında daha koordineli bir takım, Korsika adasını fetheder. Birlikte çalışan donanmaların başarısı, kendi kendini tekrarlayarak, şehirleri yağmalayarak ve V. Şarl'in elinde bulundurduğu yerlerin tamamındaki çok sayıda mahkumu elde ederek kendini korur.Tahtın gelecekteki İspanyol mirasçısı olan II. Philip'in bu seferlerden bazılarına liderlik etmeye çalışmasına karşın, bu yıllarda Kanuni Sultan Süleyman'ın gemilerinden gelen tehlikeyi hiçbir zaman yok edemez. Kuzey Afrika'daki İspanyol hedeflerinin en büyüklerinden olan Behia şehri, 1554 yılında fethedilir. Ama daha da büyük tehlike, Oran ve Mazalquvir şehirlerine Osmanlı gemicilerinin ve yeniçerilerin 1556 yılında düzenledikleri kuşatılmadır. Müslüman ordu arasında yayılan korkunç veba ve İspanyollar tarafından yapılan büyük surlar, bu iki şehrin Babıali tarafından işgal edilmesini engellemiştir. Aynı yıl, müttefik donanmalar tarafından İbiza ve Menora adalarını fethetme teşebbüsü de başarısız olur. İspanyollar Tremecen şehrini bir kere daha yeniden almaya çalışırlar, ancak bunu başaramazlar. Bu seferin sonu, Osmanlı yeniçerilerinin ve Cezayir reisinin bir kere daha muzaffer olduğu Mostaganen'de İspanya'nın başarısızlığı ile son bulur.

Yaşlı ve hasta olan V. Şarl, son yılını, toprak bakımından Kanuni Sultan Süleyman'ın zafere ulaştığını bilme acısı ile geçirir. İspanyollar ve Avrupalılar nezdinde tüm Hıristiyanlığın savunucusu olmasına karşın, Kanuni Sultan Süleyman pratik olarak tüm Macaristan'ı ele geçirmiş ve Akdeniz'deki hükümranlığı genişlemiştir. 1550'li yıllarda yukarıda anılan fetihler dışında denizi düşmanına bırakarak

Akdeniz'i tamamen terk eder. Batı tarihçiliğinin, İmparatoru Osmanlıları durdurabilen bir adam olarak göstermelerine karşın, tarihsel gerçek oldukça farklıdır. Kanuni Sultan Süleyman'ın büyük başarısı, İmparator tarafından yönetilen topraklarda elde ettiği zaferlerinden başka, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir Avrupa gücü haline dönüştürmesidir. Fransa ile ittifak ve kıtanın tarihinde Venedik'in kompleks durumu; bu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Rousseau'nun tanımlayacağı gibi uzaktaki bir doğu monarşisi olmadığını, tersine Eski Dünya'nın bir milleti olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte, bu yüzyılı tanımlamak için kullanılan tarihsel çerçeve, gerçek olaylardan daha çok teorik propagandaya ait fikirlere dayanmaktadır. Şarl'in hayatının sonunda, Fransa, Kanuni Sultan Süleyman'ın büyük deniz müttefiki olur ve Şarl'in kardeşi olan Ferdinand, geleneksel olarak Hıristiyanlara karşı saldırgan olduğu düşünülen kişinin Sultan olmasına rağmen, İstanbul ile imzalanan anlaşmaları bozarak Hıristiyanlık ve İslam arasında daimi bir gerilim oluşturur.

Her iki tarafın da Akdeniz politikasında başarısız olduğu bir alan vardır ki, o da Fas'ın sa'di' bölgesinin denetim altına alınamamasıdır. Hem İspanyollar hem de Osmanlılar bu alanı işgal etmeye veya en azından sultanlarını kendi yönetimlerinin sadık köleleri haline dönüştürmeye çalışmalarına rağmen tüm çabalar başarısızlıkla sonuçlanır. Cezayirliler, bu adamları Kanuni'nin halife unvanını tanımaya ikna edememişler; bu durum, Fas yöneticileri ile Cezayir beylerbeyi arasında sürekli çatışmalar meydana getirmiştir. Şarl da, bunlardan birçoğunun İspanyol baskısına karşı Fas'ın bağımsızlığını devam ettirmek için İstanbul'dan yardım istemede tereddüt etmemeleri nedeniyle Fas'ta istediği tarafsızlığı elde edememiştir. Fas, İspanyollar ve Osmanlılar arasında her iki gücün de kontrolü altına tam olarak girmeksizin26 bir yüzyıldan daha27 fazla bir süre boyunca dokunulmadan kalan ve unutulmuş bir alan olarak kalacaktır.

İspanya'nın yeni kralı olan II. Filip, Kanuni ile barış anlaşması imzalamaya teşebbüs ederek hükümranlığına başlar. Bu adamların birbirleri ile ilişkilerinde karşılaştıkları büyük sorun, onur anlayışlarını bir anlaşmaya varmalarını imkansız hale getirmesidir. Haçlı seferleri ve cihat çok önemliydi; ve Hıristiyanlığın veya İslamiyetin savunucuları olmaları nedeniyle kendi halklarına prestijlerini gölgeleyen bir anlaşmanın savunucuları olarak görünmek istemiyorlardı. Kanuni bile "barışı istemede ilk olmak büyük Türkler için onurlu değildir" demektedir ve benzer bir deyiş İspanya kralından da gelmektedir. II. Filip, Veziri Azam Rüstem Paşaya büyük miktarda para sözü vererek bir barışa yapmaya teşebbüs eder, böylece Kanuni Sultan Süleyman önüne geçer. Bununla birlikte, belirlenen miktarı İstanbul'a göndermedeki güçlük bu teşebbüsü engeller. Yeğeninden mali desteğe sahip olmayan Avusturya'nın Ferdinand'ı artık düşmanı ile daha fazla karşılaşamaması nedeniyle barış istemek zorundadır ve bu anlaşmaya 1559 yılında varılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman İspanya'nın müzakerelere dahil edilmemesini ister. Cenova'dan gelen haberlere göre ise Cenova ticari imtiyazlar karşılığında Babıali ile bir barış anlaşması imzalamaya çalışmaktadır. Eğer Cenova deniz cumhuriyetini terk ederse, Filip Osmanlı donanmasına karşı koymak için yeterli gemiye sahip değildir. Her iki prens de barış istemektedir, ancak bunlardan hiçbiri tebaasının önünde küçük düşmek

istemez. Ayrıca, özellikle Osmanlı tarafındaki müşavirlerden pek çoğu müzakere sürecinden sadece ekonomik kazanç sağlamaya çalışmaktadır.

Durum böyle olunca, yeni İspanyol kralı prestij politikasına girişir ve Cezayirlilere saldırarak veya Dragut'un en önemli üssünün bulunduğu Djerba şehrinde kontrolü elde ederek Turgut Reis tarafından 1556 yılında fethedilen Bugia veya Tripoli şehrini geri almaya çalışmayı düşünür. Aslında gerçekleştirilen tek hedef, Turgut Reisin iyi karar vermesi ve askeri bilgisi nedeniyle İspanyol donanması için en yıkıcı başarısızlıklardan biriyle son bulan Tunus adalarından birinin ele geçirilmesidir. Piyale Paşa komutasında İstanbul'dan yardım etmek için Sultanın gönderdiği donanmanın rekor sürede Tunus kıyılarına ulaşmasına, müsait olan rüzgar izin verir. Zafer mutlaktır ve bu sefer sonucu prestijini korumayı uman yeni Kral, Osmanlıların ve Avrupa'nın önünde küçük düşer. Böylece Kanuni Sultan Süleyman ile anlaşmaya varmadaki isteksizliğinin ve yaşlı Sultana gösterdiği tepeden bakışın öcü alınmış olur.28

Büyük bir donanma inşa etmeye başlamasına neden olan Filip'in öç alma teşebbüsleri, İstanbul'un gücünden korkması nedeniyle tam olarak uygulanamaz. Doğrudan Osmanlı donanması ile karşılaşmaksızın Magrip'te küçük hareketlere girişir. 156529 yılında Babıali tarafından planlanan başarısız Malta adası kuşatması, Filip'in Akdeniz'deki askeri potansiyelinin nasıl geliştiğini göstermek ve kendisini Hıristiyanlığın savunucusu olarak geliştirmek için bir fırsattır. İspanyol donanması, Osmanlıları fethin imkansız olduğuna düşündürerek, 20 Mayısta başlamış olduğu uzun kuşatmaya 11 Eylülde son verir. Tripoli Beyi olan Turgut Reisin birlikleri tarafından desteklenen kuşatmada 25,000 Osmanlıya karşı savunma yapılır. Kanuni Sultan Süleyman hükümdarlığının ilk yıllarında Rodos adasında elde ettiği başarıyı tekrarlayamamaktadır. Bu defa Kudüs'ün St. John Tarikatı şövalyeleri, İspanyol gemilerinin yakınlığı nedeniyle kurtarılır ve Barbaros Hayrettin'in askeri okulunda eğitim görmüş olan son adam Turgut Reis kuşatmada ölür.

Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden ve bu tarihi yazan adamlar olan İbrahim Paşanın, Rüstem Paşanın, Barbaros Hayrettin'in ve Turgut Reisin sahneden çekilmesinden sonra, Akdeniz tarihi Sokullu Mehmet Paşanın iyi yönetimine terkedilecektir. Sadece 60 yılda Osmanlı İmparatorluğu büyük bir deniz gücü haline gelmiştir. Bu dönemde düşmanlarının pek çoğunu kontrol altına alabilmiş ve yenebilmiştir. Örneğin, Piyale Paşa'nın 1566 yılında, Malta'nın fethini daha önce engellemelerinin öcünü almak uğruna Cenovalıları Ege adasındaki son varlıkları olan Chio adasından atması gibi. Avrupa tarihçilerinin V. Şarl'ın erdemlerini övmeyi ve diğer yönlerini unutmayı tercih etmesine karşın, Osmanlılar İspanyalılara karşı mücadelelerinde çok fazla zaferler kazanmışlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'i kontrolü, bir grup denizcinin Ege Denizi'ni terk edip Tunus kıyısından uzak bir adada yerleşmeye karar vermeleri ile başlamıştır. Babıali tarafından ne planlanan ve ne de daha önce öngörülen bu hareket, Akdeniz'in düşman tarafından kontrol edilmesini engellemek için İspanyolların ve Osmanlıların mümkün olan tüm araçlarla savaşacakları bir anlaşmazlığın başlangıcını teşkil eder. Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı ile Babıali

hedeflerinden birçoğuna ulaşılır ve İspanyollar kendi yerlerine sıkıştırılır. Bu zafer Osmanlı İmparatorluğu'nun İnebahtı Savaşı'na kadar Akdeniz'in tek hakimi olmasını sağlarken aynı zamanda İspanya ve genel olarak Hıristiyan tarafın yeniden silahlanmasına yol açacaktır. Bu yıllar boyunca, Fransa ile ittifak sayesinde Kanuni Sultan Süleyman, imparatorluğunun sınırlarını genişletmesini ve düşmanlarına karşı topraklarını savunmasını sağlayan bir silah oluşturabilmiştir. Nihai sonuç ise, denizde Hıristiyanlığa karşı üstünlüğe ulaşmadır. Bu durum onun şöhretini ve iyi yönetiminin itibarını artırmaktadır.

1 N. Vatin, Lórdre de Sain-Jean-de-Jerusalem, I´Empire ottoman et la Méditarraée orientales entre les deux siéges de Rhodas, 1480-1522, Paris, 1944.

2 A. Tenenti, Venezia ed i corsari, Bari, 1960.

3 Barbaros kardeşlerin orijini hala belirsizdir. Kaynaklara bağlı olarak bunların geçmişi hakkında çelişkili bilgi bulunmaktadır. Aldo Gallota, "Le Gazawat di Hayreddin Barbarrossa", Studi Magrebini, III, 1870, pp. 79-160; "Il "Gazawat-i Hayreddin pasa" di Seyyid Murad", Studi Magrebini, XIII, 1981, M. Seyyid, La Vida e Historia de Hayreddin, llamado Barbarroja, Ed. M. Á. de Bunes and E. Sola, Granada, 1997; F. Sand and F. Denis, Fondation de la Regénce d´Alger. Histoire de Barberousse, Paris, 1837; F. Lopez De Gomara, Guerras de mar del Emperador Carlos V, Ed. M. Á. de Bunes, Madrit, 2000, E. Bradford, The Sultan´s Admiral. The life of Barbarrossa, New York, 1969, J. L. Belachami, Nous, les frères Barberousse, corsaires et rois d´Alger, Paris, 1984.

4 Piri Reis, Kitabi-i bahriye, Ankara, 1988.

5 G. Fişher, Barbary Legend. War, Trade and Piracy in North-Africa (1415-1830), Oxford, 1957.

6 C. -E. Engel, L´Ordre de Malte en Méditerranée, 1530-1798, Monaco, 1957, J. Salva Y Riera, La Orden de Malta y las acciones navales españolas contra turcos y berberiscos en el siglo XVI y XVII, Madrid, 1944.

7 F. Braudel, El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II, Madrit, 1967.

8 A. Tenenti "I corsari in Mediterraneo all´inizio del cinquecento", Rivista Storica Italiana, LXXII, 1960, s. 268.

9 J. F. Pardo Molero, La defensa del imperio. Carlos V, Valencia y el Mediterráneo, Madrid, 2000.

10 J. Regla, “La cuestión morisca y la coyuntura internacional en tiempos de Felipe II”, Estudios sobre los moriscos, Valencia, 1971; A. G. Hess, “The Moriscos, an Ottoman 5 Column in the 16 Century Spain”, American Historical Review, LXXIV, 1968.

11 J. M. Floristan, Fuentes para la política oriental de los Austrias: la documentación griega del Archivo de Simancas. León, 1988.

12 Fransa ve Kanuni Sultan Süleyman Arasındaki Müzakereler: E. Charriere, Négociations de la France dans le Levant, Paris, 1840-1848.

13 M. A. Bunes and M. Falomir, “Carlos V, Vermeyen y la conquista de Túnez”, Carlos V. Europeísmo y Universalidad. Religión cultura y mentalidad, Granada, 2000, ss 243-257.

14 A. Servantie, “Şarl Quint aux yeux des Ottomans”; M. A. de BUNES, “La ocupación del Magreb por Hayreddin Barbarroja según el Mss. 2459 de la Üniversite Kütüphnaesi de Estambul”, in Carlos V, los moriscos y el Islam, Alicante, 2000, s. 295-320 y 173-200.

15 F. Lopez De Gomara, Los corsarios Barbarroja, Madrid, 1989.

16 H. D. Jenkins, Ibrahim Pasha. Grand Vizir of Suleiman the Magnificent. New York, 1911.

17 A. Zysberg, R. Burlet, Gloire et misère des galères, París, 1988; A. Zysberg, Les galériens. Vies et destins de 60. 000 forçats sur les galères de France. Paris, 1987.

18 J. De Graviere, Les corsaires barbaresques et la marine de Soliman le Grand, Paris, 1887; CH. Imber, “The Navy of Süleyman the Magnificent”, Archivum Ottomanicum, VI, 1980, pp. 97-140; I. H. Uzunçarşılı, Osmanli devletinin merkez ve bahriye teskilati, Ankara, 1948. The Spanish vision of the battle in F. Olesa Munido, La organización naval de los Estados mediterráneos y en especial de España durante el siglo XVI y XVII, Madrid, 1968.

19 J. R. Hale, L´Organizzazione militare di Venezia nel’ 500, Rome, 1990, s. 37-54.

20 J. Sanchez Montes, Franceses, protestantes y turcos. Los españoles en la política internacional de Carlos V, Madrid, 1951.

21 J. L. Bacque, L¨Empire ottoman, la République de Turquie et la France. Istanbul-Paris, 1986.

22 Osmanlı donanmasının özellikleri hakkında bkz. G. Veinştein, “Les preparatifs de la campagne navale franco-turque de 1552 à travers les ordres du divan ottoman”, Revue de l´Occident Musulman et de la Méditerranée, 39, 1985, ss. 35-87; I Macabich, “Sobre la ofensiva franco-trca en la tercera guerra entre Carlos V y Francisco I”, Hispania, 37, 1949, pp. 155-187; P. Brummet, Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery, New York, 1994. Cezayir korsanlarının

gemilerinin önemi M. Belhamissi tarafından incelenmiştir, Histoire de la marine algérieene (1516-1830), Algiers, 1983.

23 Bu deyim, İstanbul’dan her yaz batıya hareket eden yıllık Osmanlı seferlerini tanımlamak için kullanılır ve birçok İspanyol, Fransız ve İtalyan tarih ve edebiyat metinlerinde anılır.

24 M. J. Rodriguez Salgado, “Caralus Africanus?: el Emperador y el Turco”, Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530-1558), Madrid, 2000, s. 487-532.

25 K. Lanz, Correspondenz des Kaisers Karl V, Leipzig, 1844-46.

26 A. Cour, l´établissement des dynasties des Chérifs au Maroc et leur rivalité avec les Turcs de la regence d´Alger (1509-1830), Paris, 1904.

27 A. G. Hess, Th Forgotten Frontier, A History of the Sixteenth Century Ibero-African Frontier, Şikago-Londra, 1978.

28 Babıali’ye gönderilen Hıristiyan elçilerinin belgeleri sayesinde Kanuni Sultan Süleyman ve İmparatorlar arasındaki görüşmeler hakkında pek çok bilgiye sahibiz. Özellikle önemli olan: O. G. Busbecq, Itinera Constantinopolitanun et Amasia num ab —— ad Solimanus Turcarum Imperatorem, Anturpiae, 1581.

29 Catherine Desportes, Le Siège de Malte. La grande défaite de Soliman le Magnifique, 1565, Paris, 1999.

XVI. Yüzyılda Ceneviz ve Osmanlı İmparatorluğu / Dr. Riccardo Musso [s.608-613]

Cenova Üniversitesi / İtalya

Onbeşinci yüzyılın sonunda Ceneviz sömürge mülkünün sadece çok küçük bir bölümü ayakta kalmıştı. Doğu Akdeniz'de sahip olduğu en önemli yeri-tamamen antik ve prestij özelliği olan-Beyoğlu, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'a girişinden bir gün sonra, 30 Mayıs 1453'te teslim oldu.1 Bir yıl sonra, yazın, Osmanlı Donanması Kefe önlerinde görünerek, haraç aldı.2 1455 ve 1456 yıllarında Gattilusios'un kayıpları ilk başta Yeni Foça ve Eski Foça,3 sonra Limni gibi kendi yerleşimleri için Türklere verilen Enoz, İmroz ve Semadirek adaları oldu. 1460'ta sıra Karadeniz'in güney kıyısındaki Amasra'ya geldi. Gattilusios'un son parçası Midilli'nin kaderi ise 1462'deki teslim ile son buldu.

Venedik ile çatışmanın 1463 yılında tekrar alevlenmesi Türk Ordularını on yıl kadar daha meşgul etti ve Ceneviz'in Karadeniz'deki kolonilerinin ömürlerinin bir süre daha uzamasını sağladı. Ama 1475'te, Milan Dükü ve 1467'den4 beri bir Ceneviz lordu olan, Galeazzo Maria Sforza'nın değer verdiği hayali doğu projelerine rağmen Kefe de dahil olmak üzere Karadeniz'de kalan koloniler de Türkler'in eline düştü.

Mahona'nın elinde sadece Sakız kalmıştı. Cenova adayı savunmak için sınırlı mali imkanları dahilinde elinden gelenin en iyisini yaptı. Sadece birkaç gemi ile biraz da gönülsüz paralı asker gönderebildi. Daha fazla olsaydı içteki zorlu şartların iyice kötüleşmesi olasıydı. 1464'ten beri Milan düklerinin egemenliğinde olan Ceneviz 1477'de isyan etmiş, 1478'de bir kez daha isyan etmiş ve o zamandan beri birbiri ardına gelen iç savaşlar ile yaşıyordu.

Yalnız 1480'de Papa IV. Sixtus'un ricası üstüne Duçe Battista Fregoso iki gemiyi Türkler tarafından kuşatılan Rodos'a yardım olarak göndermeyi kabul etti. Aynı yıl, Türkler'in Otranto'yu kanlı bir biçimde ele geçirmesinin (11 Ağustos 1480) yarattığı kızgınlığın etkisiyle, Cenevizliler Papa'nın ve Napoli Kralı Ferrante'nin de desteklediği birliğe katıldılar. Papalık ve Napoli filolarından ortak bir deniz filosu oluşturularak silahla donatıldı ve Ceneviz siyasi yaşamında en önemli liderlerden biri olan kardinal Paolo Fregoso'nun komutasına verildi.5 Fatih'in ölüm haberinin gelmesiyle oğulları ve varisi olan Beyazıt ve Cem arasındaki çekişmeden yararlanmak isteyen Ceneviz, Arnavutluk'a saldırmaya niyetlendiyse de başarılı olamadı.6

Özellikle 1484'te Floransa ile başlayan savaş ve yeniden artan iç çekişmeler, Ceneviz'in siyasi otonomluğunu 1487'de bir kez daha yitirmesi ve Milan düklerinin yönetimi altına girmesi üzerine iyileştirme projelerine son noktayı koydu. Çok daha can sıkıcı ve acil problemlerin artması üzerine Türk tehlikesi bir kenara bırakıldı, fakat Osmanlıların zaman zaman tehdit ettiği Sakız'a olan ilgi canlı kalmaya devam etti.7

Doğu Akdeniz (Levant), yüzyılın sonunda bir kez daha gündeme geldi. Fransa Kralı VIII. Charles, Napoli'yi fethetme ve ondan sonra İstanbul'a ve daha da ileriye yürüme amacıyla İtalya'yı 1494'te işgal etti.8 Projesi için İtalyan devletleri ile birlikte çarpışma umutları daha başında Venedik'in, hatta Milan Dükü'nün bile Osmanlılara karşı riskli bir sefere isteksizliği yüzünden söndü.9 Bu projeleri tekrar hayata geçirmek isteyen VIII. Charles'ın varisi XII. Louis, Milan'ı işgal ettikten sonra "kafirlere" karşı savaşmak için Levant'a geçme amacıyla 1499 yılında İtalya'ya girdi.

Kral hiçbir çaba göstermeksizin Milan ve Ceneviz üstünde hakimiyet kurdu. Ve bu olay Ceneviz ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerde ani bir değişikliğe yol açtı. Gerçekte Galeazzo Maria Sforza ve ardından Ludovico il Moro, Babıali ile iyi ilişkiler kurmuşlardı (halâ Beyoğlu'nda bulunan Cenevizli tüccarların sayesinde) ve XII. Louis, Venedikliler ile ittifak kurarak onlara yardım amacıyla Türklerle çarpıştı.

1501'in başında kral, toprakları Granada Anlaşması uyarınca XII. Louis ve Aragonlu Ferdinand tarafından paylaşılan Napoli'ye düzenleyeceği sefer için Ceneviz'de valisi olan Philip of Kleve'in adına, Cenevizlilerden bazı tekneler ve kadırgalar istedi. Ama Cenevizliler bu gemilerin Doğu Akdeniz ile yapılan ticaret için ve özellikle Sakız'ın güvenliği için olumsuz sonuçlar icap ettireceği için Türklere karşı yöneleceklerinden korkarak bunu reddettiler. Ayrıca Venediklilere yardım etme üzerine düşüncesi çok daha popüler gözüküyordu. Ceneviz, ancak kralın Doğu Akdeniz ülkelerindeki fetihlerden elde edilecek kârın tamamının kendilerinin olacağı teminatını vermesinin ardından onaylamaya karar verdi.

Bununla birlikte, aynı yıln yazında Philip of Kleve'nin komutasında sekiz kadırga ve dört tekneli bir filo donatılarak hızla Venedik filosuna katılacağı Korfu'ya yöneldi.10 Gemiler oradan İstanbul ve Mısır arasındaki güzergahı kesmek amacıyla Gattilusios'un eskiden antik bir dominyonu olan Midilli'ye hareket etti. Ama Mitilini Kalesi'ne Venediklilerin önderliğinde çok düzensiz ve yetersiz bir organizasyon ve azimsiz yapılan saldırı, yirmi günlük bir kuşatma, Kleve'nin, Rodos'un Büyük Hakimi tarafından gönderilen yedekleri beklemeden çekilme emri vermesiyle sonuçlandı.11

Midilli Seferi sadece eski bir toprağını Ceneviz'in yeniden zaptetme teşebbüsünü temsil etmekteydi.1503 Mayıs'ında Venedik, Bayezid ile Yunan Denizi'nde hakim olduğu en önemli yerlerin karşılığında İstanbul'da yerleşik ve sürekli bir elçiliğin yeniden kurulmasını (bailo) içeren kaydadeğer ticari avantajlar elde ettiği bir barış antlaşması imzaladı.

Savaşın bitimi yirmi yıl kadar sürecek bir barışın başlangıcının işareti oldu. Bayezit'in son yılları kendisine çeşitli yenilgilere neden olan ve zorlayan, 1512'de tahttan feragat etmesine yol açan Anadolu aşiretleri arasındaki ayaklanmalarla uğraşmakla geçti. Varisi Selim, Anadolu'daki Osmanlı'nın gücünü yeniden birleştirerek tüm çabasını sırasıyla İran ve Memlûk Sultanlığı'na yönelterek kısa zamanda Suriye ve Mısır'ı (1516-17) fethedip Mekke Şerifi'ni ve Cezayir'in hakimi Hayrettin'i kendisine katılmaya mecbur etti (1518-19).

Ayaklanmalara ve iç savaşlara rağmen, öncesinden daha fazla karışıklık olsa bile (Fransa'nın ve İspanya'nın müdahaleleri sayesinde), XVI. yüzyılın ilk yılları genellikle hafif iyileştirme getirdi. Sonra, Türklerle olan uzun süreli barışın sayesinde tam bir gelişme olmasa da en azından Ceneviz'in Doğu Akdeniz ülkeleri ile elli yıl öncesine oranla çok daha az olan ticaretinin sürmesini sağladı.

Doğrusu Ceneviz, İskenderiye, Beyrut ve özellikle Sakız'a varan ticari rotaları sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olmaya devam etti. Fakat geçmişe göre, ilk iki limana yapılan seyahatler gitgide daha sıklaştı, ayrıca bunlar Ceneviz gemilerince (daha çok batı istikametinde kullanılıyorlardı) değil özellikle Dubrovnik gemileri tarafından yapıldı.12 Buna göre Sakız'ın durumu farklı bir konu oluyordu. Bu ada Bursa gibi büyüyen bir merkeze yakın olan kendi konumu sebebiyle, büyük bir kısmının daha sonra İber yarımadasına götürüldüğü her çeşit malın depolara taşınarak sürekli kıyı ticaretinin yapıldığı Anadolu kıyılarındaki bütün önemli limanlara bağlıydı. Türklerin Foça'yı fethi ve Tolfa'daki şap kaynağının bulunmasıyla yaşanan şap darbesi sonrası13 Sakız'da pazarlanan mallar aslında geleneksel sakız rakısı (tamamı doğu pazarına gidiyordu), sonra ipek ve pamuk gibi Ceneviz gibi gitgide büyüyen özel tekstil altyapısına sahip bir merkez olan bir kentin temel ürünleri oldu.14

Süleyman 1520'de tahta geçtiğinde Osmanlılar ile Batı arasındaki uzun süreli barış bir anda bozuluverdi. Yeni padişah kat'i saldırgan bir siyaset izledi. Daha 1521'de Macaristan'a karşı ordusunun başında Belgrad'ı ve diğer sınır kalelerini de fethetti. Ertesi yıl sıra Sakız ile birlikte Avrupalı varlığının tabyası olan Rodos'a geldi. Ardından, padişah Macaristan'da yıllarca süren bir dizi seferlere girişti ve 1529'da daha ileri atılarak Viyana'nın duvarlarına dayandı.

Süleyman'ın, aralarında Ceneviz'in de bulunduğu batı devletlerine karşı tutumu, Andrea Doria'nın V. Charles'a dönmesiyle özellikle bankerlerinin mali faaliyetleri olduğu kadar gemi sahiplerinin İspanyol donanmasını donatmasında oynadığı rolün de sayesinde Habsburg İmparatorluğu'nun sütunlarından biri haline geldi. Sakız, 1455'ten beri Babıali'ye verdiği haracın tutarına tahammül edenlerin ilkiydi. 1532 ile birlikte husumet arttı ve Türk kıyısından sadece birkaç mil uzaktaki adada, yaklaşan Osmanlıların saldırması korkusuyla derin ümitsizlik hakim oldu. 1534'te Sadrazam İbrahim Paşa, aynı Dubrovnik Cumhuriyeti'ne uyguladığı gibi, Podestà'yı ve Ceneviz'den gönderilen diğer subayları, gelecekte kendi başlarının çaresine bakmalarını tavsiye edip, Mahonesi'yi kullanarak (onları Padişah'ın tebası sayıyordu) sürdü.15

Bu emir tereddüte dayanmaksızın yerine getirildi ve kendileri bir Mahonesi'yi Podestà'ları olarak seçtiler. Hemen ardından Mahonesi, kısa süreliğine de olsa, yoğun katkısı sayesinde Padişahın emirlerini emirlerinde bir erteleme sağlamayı başardı.

Süleyman, tebliğinde Mahonesi'nin Ceneviz'e bağlı olduğunu varsayıp, düşmanı İspanya Kralı ile ittifak olarak meşru hakimi Fransa Kralı I. Francis'e (Süleymanın kardeşim diye hitap ettiği) hıyanet etmekle suçlamıştı. Gerçekte Osmanlı içindeki Cenevizlilerin durumlarının kötüleşmesi büyük ölçüde

Habsburg güçleri ile zıt düşen çıkarları olan Babıali ve Fransa arasındaki yakınlaşmanın sonucu oldu. Eğer Osmanlı'nın Ceneviz'e karşı tutumu çok daha sertleştiyse bu esasen Fransız kışkırtmasından kaynaklanıyordu. Etkili olarak 1528'den itibaren aynı zamanda Fransa'ya hizmet eden amiral Andrea Doria, filosunu İmparator V. Charles'a ulaştırarak Ceneviz'in fethinde çok büyük katkı sağladı. I. Francis Doria'yı hain, Cenevizlileri asi sayarak güçlerini azaltmak için sırayla her türlü çabayı göstererek tekrar hakimiyetine girmelerini sağladı. Bunun yanında 1529'da V. Charles ve I. Francis arasında barış yapılmasına sonunda ulaşılmışken, sonradan Cenevizliler barışın yararlarından hariç tutulmak isteyerek numara yaptı.16 Cenevizliler kralı boşuna yumuşattılar: 1531'de daha egemen bile olmadan birçok aşağılamadan sonra bir elçi gönderdiler. İzleyen aylarda, ardarda, I. Francis ilk önce Lyon'da bulunan Cenevizli tüccarların hepsinin tutuklanmalarını emretti ve mallarına el koyduğu gibi, ayrıca Fransa ve Ceneviz arasında ticari faaliyetleri de yasakladı.17

Uzlaşmak için peşpeşe yapılan Ceneviz girişimleri kralın aşırı istekleri ile karşılaştı. Bu yüzden, 1534'ün başında uluslararası ortam tekrar gerginleştiğinde; Ceneviz, Fransız saldırılarının ilk hedeflerinden biri oldu. Aynı yıl içinde, aslında kral Osmanlı yardımını alarak Habsburglara karşı mücadele vermek niyetiyle, Padişah ile antlaşma imzalamak amacıyla sekreteri Jean de la Foret'i İstanbul'a gönderdi. Seyahatinin ilk durağı, Hayrettin'den Ceneviz ve Korsika'ya karşı yardım isteyerek, Ceneviz gemilerine karşı korsan faaliyetlerini şiddetlendirmesi amacı ile kışkırtmak için gittiği Tunus'tu. Fransız elçisinin görevi başarılı oldu: 1535 Şubat'ında Süleyman ile aralarında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre Fransızlar bütün imparatorluk sınırları içinde büyük ticari ayrıcalıklar elde ettiler.18

Bu ittifakın L'empia alleanza "kafir ittifakı" olarak çağrılması, genellikle Fransa'nın zaten o devirde İtalyan kıyı şehirleri ile karşılaştığında hâlâ ilkelliğini muhafaza eden yürürlükteki ticari kapasitesi ile karşılaştırıldığında oransız olan Doğu pazarlarında oynadığı rolde ağır basmasına bağlı olmasının tespitidir. Antlaşmanın hemen arkasından askeri yankılar gelmedi, ama Cezayir'i aldıktan sonra işgal ettiği Tunus'tan İtalyan ve İspanyol kıyılarına çok şiddetli saldırılar düzenleyerek korku salan korsan Hayrettin'in Kaptan Paşa olarak tayini Fransız entrikalarına atfolundu.19

V. Charles, 1535 yazında, Ceneviz tekne ve kadırgalarının da katılımıyla zor bir deniz seferi ile doğrudan kendisine yöneldi.20 Tunus'un egemenliğini ortadan kaldırmayı amaçlayan bu sefer, La Goletta'nın zaptını ve Hayrettin'in donanmasının da ele geçirilmesini sağladı. 1535 Kasım'ında Milan Dükü II. Francesco'nun ölümü Fransa ile Kutsal Roma İmparatorluğu'nun arasındaki savaşın tekrar başlamasına neden oldu. Fransızlar 1536'nın Şubat ve Mart aylarında Piyemonte'yi alarak, Haziran'da Cenova'ya başarısız bir ani saldırı denediyse de acil İspanyol müdahalesi nedeniyle bertaraf edildi.21 Bu eylemin başarısızlığa uğraması geçici olarak Provence'in İmparatorluk güçlerince işgalinin getirdiği yenişememe durumu, müzakerelerin yeniden başlamasını sağladığından; Nice'te on yıllık bir ateşkesin imzalanmasına önayak oldu (18 Haziran 1538). Bu durum 1537'de Lyon'lu tüccarların isteğiyle Cenova ile ticari ilişkilerin tekrar başlamasını emreden I. Francis'in, Cenova ile

aralarındaki ilişkinin iyileşmesine olanak tanıdı. Bu yatıştırıcı tedbir sonraki yıllarda uygun adımlarla takip edilince 1541'de kalan bütün ticari kısıtlamalar tümden feshedildi.

Barış kısa sürede son buldu. Fransa ve İmparatorluk arasındaki savaş 1543'te yeniden başladı ve bu sefer I. Francis'in yanında Macaristan'da Ferdinand of Habsburg'a karşı çarpışma için sefere çıkmış olan Padişah da Fransız elçisi Paulin de la Garde tarafından Batı Akdeniz'e donanmasını yollaması için ikna edildi.

Hayrettin Marsilya'da Fransız filosuna katıldı ve hep birlikte Nice'e saldırdılar. Kaptan Paşa ve Fransız elçisi de (sefer sırasında ona kraliyet adına refakat eden), Cenova Cumhuriyeti'ne niyetlerinin düşmanca olmadığına ve tarafsızlıklarına saygılı olacaklarına dair garanti verdi. Bu tip bir tutum yeterince tatminkar oldu (Türklerin San Remo'ya yönelik kolayca püskürtülen bazı saldırıları olsa bile).22 Aslında bir yıl sonra Osmanlı Donanması İstanbul'a dönüş yolundayken Cenevizlilerin müsaadesiyle verilen izinle filoya, Cenevizlilerce Hayrettin'e zengin ikramlar sundukları Vado yollarından ikmal yapıldı.

Her ne kadar kendi vatandaşlarının (başta Andrea Doria olmak üzere) birçoğu komutan olarak Akdeniz'deki İmparatorluk Donanması'nın gemi ve kadırgalarında V. Charles'a hizmet ediyor olsa da, bu tarafsızlık ilerki yıllarda Cenova tarafından sürdürüldü. Bu durum açıkça, kendi kasabalarına, gemilerine ve kalelerine saldırmış olan veya saldıran değişik bayraklı gemilerin tarafsızlığını her zaman tanımaya meyilli olmayan Babıali ile Cenova arasındaki ilişkide pek de az olmayan zorlukların sonucunda oluştu.

Bundan başka, kayda değer ne Sakız'da hâlâ çalışan birkaç Ceneviz tacirine karşı düşmanlık, ne de yetkilerini tehdit eden zorlamalar varken bunlar Padişaha ilaveten katkıda bulunmaları için ödemelerde çok daha sık zorlamaya maruz kaldılar ve buna hem uyarıyla hem de vezirlerin suistimali ile razı oldular.23 Ayrıca, resmi olarak Cumhuriyet ve Babıali arasında mevcut olan tarafsızlık, Berberri kaptan paşaların (isim olarak Hayrettin, Sinan, Turgut) ne Ceneviz gemilerine saldırmalarını, ne de Riviera'daki mevkilere ve köyleri yağmalamalarını engellemedi.24

Bu durum 1551'de Süleyman'ın Fransızların kışkırtmasıyla, Turgut Reis'in Güney Tunus'taki Andrea Doria'nın bir sene önce kaptığı El-Mahdyyah'yi tekrar almasına yardım etmesi bahanesiyle İspanyayla olan düşmanlığını yeniden başlatmasıyla bir anda değişti. Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı Donanması hem Gozo'yu hem de Sicilya kıyılarını yağmaladı ve o zamana kadar St. John şövalyelerinin işgalinde bulunan Trablus'u zaptetti.25 Cenova Cumhuriyeti bir kez daha tarafsızlığını ilan etti, ama er ya da geç kendisini, İtalya'daki Fransız hakimiyetinin sağlamlaştırılması maksadında olan babasının politikasını sürdürmeye karar veren II. Henry'nin hırslı tasarılarının içinde buldu. 1552'de, İmparatorluk yönetimine karşı Mareşal de Termes komutasında birlikler göndererek Siena ayaklanmasının sürmesini sağladı. İstanbul'daki elçisi sayesinde kral, Süleyman'ın Osmanlı Donanması ile Tiren Denizi'nde müdahalesini sağladı. Ertesi yıl, Toskana'ya ulaşan bu filonun

Kaptanı Paşa'sı Turgut, o zamanda Ceneviz egemenliğinde olan, Banco di S. Giorgio'nun yönettiği Korsika'ya ani bir saldırı düzenlemek için Termes ile bir anlaşma (büyük ihtimalle kralın bilgisi dışında) sağladı.

Çıkartma (Ağustos 1553) Fransızların arasındaki Korsika sürgünlerinin birlikteliğiyle kolaylaştırıldı ve bütün ada -Calvi kalesi haricinde- birkaç hafta içinde fazlasıyla kolay bir biçimde Fransızların eline geçti. Yararı olmasa da, Turgut orayı fethetmeyi denedi. Nihayet ganimetle birlikte Eylül'ün sonunda Doğu Akdeniz'e geri döndü. Ayrılışı Cenevizlilere karşı saldırı olanağı tanıdı. Bu yolla, daha Kasım'da, heniz Cumhuriyet'in başkomutanı olarak atanmış olan Andre Doria komutasında bir seferi kuvvet Korsika'ya çıktı. Bu, çok uzun yıllar sürecek, adayı tamamen harap edecek, uzun, vahşi yıpratıcı bir savaşın başlangıcı oldu. Fransız Bastia ve Calvi kalelerini zaptetme girişimlerini sadece izlemekle yetinen, müdahale etmeyen Cassein Paşa komutasındaki Osmanlı Donanması 1555 yazında, Tiren Denizi'nde göründü. Sonunda, azalan erzak ve Türkler ile Fransızlar arasındaki çekişmeler, Fransızlar'ın protestolarına rağmen Paşa'nın geri dönmesine yol açtı.26

II. Henry ve II. Philip arasında imzalanan Vaucelles Ateşkesi (1556), her ne kadar kısa bir ateşkes olsa da, yine de Süleyman'ın geçici olarak Batı Akdeniz işleri ile ilgilenmemesini sağladı. Barış için ılımlı umutların belirdiği bu havada deniz ticareti Fransız ve Berberi korsanlarının27 faaliyetleriyle hemen hemen durdurulan Ceneviz, Korsika'daki savaşa yaptıkları muazzam harcamalar ile tükendi ve yeniden ticaretini başlatabilmek için Babıali ile doğrudan ilişki kurmaya karar verdi.

Özellikle Cenova, Cumhuriyet'in son yıllarda karşı karşıya kaldığı en kötü kıtlıklardan birine daha imkan vermemesi için Doğu pazarlarının çok fazla sayıda tahıl almaya imkan vereceğini düşünüyordu. Bu görüşmeler bir hayli bilinmeyen bir şekilde gelişti, ama kesinlikle -bazı tarihçilerce kabul edildiği gibi- İspanyollar tarafından teşvik edilmedi.28 Aksine bu görüşmeleri aşırı bir gizlilikle sürdürdüler. Görüşmelerin sorumluluğunu Ferrara Dükü adına, Babıali ile iyi ilişkiler kurmuş olan Sakızlı bir Cenevizli olan Francesco de Franchi Tortorino üstlendi. Aralık, 1556'da Cenova'dan başlayarak ve Venedik ve Dubrovnik'ten geçerek İstanbul'a varıp, aldığı direktiflerde Cenova ve Osmanlı arasındaki ticarete müsaade edildiği süre boyunca ödenecek birkaç bin scute aylık için söz verdiği Sadrazam Rüstem Paşa ile anlaşma yapması tavsiye edilmişti. Tortorino özellikle barış ve -Doria gibi- imparatorun hatta İspanya Kralı'nın hizmetinde bulunan Ceneviz vatandaşlarına önyargı göstermeksizin serbest ticaret sağlaması salık verildi.29

Görev beklenmeyen bir başarıyla sonuçlandı; hem Rüstem Paşa hem de Padişah Cenova ile ticari ilişkilerin yeniden başlaması eğiliminde olduklarını gösterdiler ve Tortorino'nun ricasını zorluk çıkarmadan kabul ettiler.

25 Nisan 1558'de çıkan ferman ile Süleyman, Cenevizlilere tüm Osmanlı İmparatorluğu'nda serbestçe ticari faaliyetlerini uygulama yetkisi bahşetti; dahası Beyoğlu'nda, bailo unvanıyla Venedik elçisiyle eşit yetkiye sahip bir ikame hakkının sağlanması da verildi. Bütün bu ayrıcalıklar ve de

Padişah tarafından tüm Cenevizlilere sağlanan koruma, ne Fransa ile aralarında olan düşmanlığı durdurmayı, ne de İspanya Kralı'na hizmet eden Cenova vatandaşlarını onaylandı.31 Ama Ceneviz elçisi seyahatten dönerken gerçekten sıkıntıyla karşılaştı, çünkü Tortorino Calabria'da İspanyollar tarafından tutuklanarak yanındaki bütün eşyalara ve dökümanlara el konuldu.32 Fakat Ceneviz elçisinin dönüş yolculuğu gerçekten zor oldu, çünkü Tortorino, Calabria'da İspanyollar tarafından yakalanıp eşyaları ve belgeleriyle birlikte alıkonuldu. Tortorino, Aralık'ın başında Cenova'ya vardığında, Osmanlı imtiyazlarının tüm içeriği yeniden düzenlenmeliydi. Fakat Tortorino'nun izah ettiği maddeler Senato tarafından o kadar memnuniyetle karşılandı ki, bailo ve elçinin yakın zamanda geleceğini bildirmek ve Rüstem Paşa ile anlaşmanın metnini belirlemek için ayın sonunda yeniden İstanbul'a gönderildi.

Yine de resmi Ceneviz delegasyonunun atanması uzun zaman aldı. Ancak 25 Nisan'da Giovanni de Franchi Ceneviz elçisi olarak atanırken Nicolo Grillo da bailo olarak atandı. Sultan'a açıklamak zorunda olacakları her konuda ayrıntılı talimatlar aldılar, ikisine de Cumhuriyet'in yılda 20 ila 30 gemiyi İmparatorluk limanlarından buğday yüklemesi için göndermesini sağlayacak bir izin elde etmeleri özellikle salık verildi. Ayrıca bailo'ya Venediklilerin yargı hakkının aynısını sağlamaya çalışmak zorundaydılar, fakat Cenevizlilerin bu yolla geri dönmeyi amaçladığı şüphesini önlemek için, Bizans İmparatorluğu zamanındaki eski imtiyazlar, Babıali ve Sakız sakinleri (Cenevizli olsalar bile) Ceneviz'in diplomatik korumasının dışında bırakıldı.33

İki elçi Mayıs'ın ortasında, üç gemiden oluşan küçük bir konvoyla Cenova'yı terk ettiler; aynı ayın 31'inde, Cenova'daki ve tüm dominyonlarındaki Senato Padişah ile barış haberlerini resmen yayınladı. Bu sırada, Nisan'ın ortasında, Süleyman'ın sevgili eşi Hürrem Sultan'ın ölümünden birkaç gün sonra, Tortorino İstanbul'a ulaşmıştı. Tortorino, vaatler ve gösterişli hediyelerle oldukça yumuşayan Sadrazam'dan, Akdeniz'deki olağan yolculuğuna çıkmak üzere olan Osmanlı Donanması'nın başı Piyale Paşa'ya, Cenevizlilerle barış haberlerini vermesi ve Cenevizlilere zarar vermemesi emrini kopardı. Ayrıca Tortorino, elçilerin gemilerini karşılayıp İstanbul'a kadar eşlik etmesi için bir deniz eskortu sağladı.

Ters rüzgârlarla geciken bu üç Ceneviz teknesinin yolcuğu aşırı derecede yavaştı; Mikonos'a 23 Temmuz'da vardılar ve iki gün sonra Paros yakınında, alınan emirlere uygun olarak onları Sakız'a götürecek olan Türk kadırgaları ile buluştular ve ayın 29'unda oraya vardılar. Onlar ve de Mahonesi, Ceneviz kolonilerinde coşkunlukla karşılanıyorlardı, fakat elçi De Franchi ve bailo kısa sürede, Podesta'nın ve diğer Ceneviz subaylarının kötü yönetimine bir düzen getirmek isterlerken yerel zıtlıklara bulaştılar.34 Ayrıca, Mahonesi'nin (Osmanlı divanının geleneklerinde oldukça tecrübeliydi) önerdiği gibi Sadrazam'ın ve diğer kodamanların gözüne girmek için değerli elbiseler ve başka hediyeler vermek gerekliydi. Ceneviz gemileri ancak 23 Eylül'de İstanbul'a vardılar ve demirlemiş Dubrovnik gemilerinin top atışlarıyla karşılandılar.

Gecikmenin ne kadar tehlikeli olduğu çok açıktı. Fransızlar, belki de başarısız olacağı yargısına vardıkları için, Tortorino'nun görevine hemen engel çıkarmadılar. Fakat ilkbaharın sonunda Piyale Paşa'nın donanması, anlaşmalara uygun olarak, Cenova mevzilerine hiç saldırmadan Toulon'a gelince35 ve de Cenova ile Babıali arasında bir antlaşmanın varlığı belirginleşince, Fransa sertçe protesto etti36 ve İstanbul'a, Sadrazam'a şikayetlerini doğrudan iletecek, Piyale'nin davranışını kınayacak ve hem Fransız elçisinin geri çekilmesi hem de tüm diplomatik ilişkilerin kesilmesi tehdidinde bulunacak bir elçi gönderecek kadar ileri gittti.37

Bu katı zıtlıklar tam da Cenova elçilerinin İstanbul'a vardığı günlerde oluyordu. Doğrusu, Osmanlı yetkilileri ve Sadrazam Rüstem Paşa tarafından büyük şerefle kabul edildiler. Rüstem Paşa, onları kabul ettiği ilk görüşmede, Cenova mamulü olan bez ve kadifelerin ithalatına özel bir ilgi göstererek, Babıali'nin Cenovayla düzenli olarak ticari ilişkilerini sürdürmekte serbest olduğunu anlamalarını sağladı. Müteakip günlerde, Fransız elçisi De la Vigne, kralı adına protestoları tekrarladı ve ardından, Cenova'yı -yanlış olmamakla birlikte- İspanya'nın dostu ve dolayısıyla Fransa ile Babıali'nin düşmanı olmakla suçlayarak, Cenevizlilerin itibarını düşürecek her türlü yola başvurdu.

Sonunda, her iki Cenova elçisinin, para ve daha fazla hediye önererek, Rüstem Paşa'nın desteğini kazanma çabalarına rağmen; Rüstem Paşa -Sultan'dan kesin emirler aldığını tasdik ederek- elçilere İstanbul'u derhal terk etmelerini emretti ve Cenova ile ne barış ne de ticaretin var olabileceğini yoksa Cumhuriyet'in Fransa Kralı ile savaşta olacağını kesin olarak belirtti.38

Elçiler 4 Kasım'da İstanbul'u terk ettiler ve Sakız'a vardılar. Konvoyu oluşturan üç gemiden seyahat boyunca onlara eşlik eden ikisini saldıktan sonra 1559 Şubat'ının ortasına kadar orada kaldılar. Oradan, Candia'ya uğradıktan sonra, Venedik Kadırgaları tarafından eşlik edilerek Ancona'ya vardılar.

Görüşmelerin kesilmesi Cenova'da büyük şaşkınlık yarattı, fakat Fransa ile İspanya arasında barış görüşmelerine dair haberler (Cateau-Cambresis barışı Nisan'da imzalanacaktı) yeni bir girişimin mümkün olacağına dair umut verdi. Bir defa daha Francesco de Franchi Tortorino Babıali'ye gönderildi; bu defa Padişah'ın iki veya üç yıllık bir ateşkese razı olacağı umuduyla, II.Philip konuyla kişisel olarak oldukça ilgilendi. Tortorino bu yüzden, misyonun koşullarında anlaşmak için İspanyol elçisi Garcia Hernandezle buluşmak ve kral tarafından görüşmeler için en uygun elçi olarak nitelendirilen, henüz İstanbul'da kalmakta olan Nicolo Secco'nun gelişini beklemek için Venedik'te durdu. Fakat Cenova elçisinin Türklerin niyetini bizzat sınamasına karar verildi; müsait oldukları teyit edildikten sonra Dubrovnik'te bekleyen Secco ona yetişecekti.39

II. Henry ile yapılan barışla birlikte Fransız desteği olmadan Osmanlı donanmasının daha kırılgan olacağı umudu, II. Philip'i projelerini gözden geçirmeye ve savaşa daha fazla güçle devam etmeye ikna etti. Bu nedenle Tortorino'nun İstanbul'a yolculuğu askıya alındı, fakat İspanyol hükümdarının kararı bir felaketti. Gian Andrea Doria ve Medinaceli Dükü'nün Tunus sahilindeki seferi,

Cerbe adasını aldı fakat Trablus'a saldırmayı başaramadı; böylece, Mayıs 1560'ta, Turgut tarafından komuta edilen Osmanlı Donanması, Hıristiyan birliğini şaşırttı ve tamamen yok etti.

II. Philip şanslıydı ve Türkler, salgın hastalıklardan dolayı, durumdan kâr sağlayamadı. Böylece kral ve Babıali arasında gizli görüşmeler yeniden başlayabildi; 1561 Yazı'nda onlar için bu işle görevlendirilen Cenova'da yaşayan bir San Remo'lu Giovanni Maria Renzo idi. İstanbul'a en bilinmeyen görevi Babıali'de askeri ve sivil mevkilerde bulunan bazı mürteddiler ile ilişki kurması idi. Bunlar, özellikle de birisi, aslen Sturla'lı (Cenova yakınlarında bir köy) olan bir yeniçeri subayı Murat Ağa, Renzo ile buluştu ve Babıali'nin Cenova ile trafiğin tekrar açılması için iyi tavrı hakkında bilgi verdi.40 Renzo'nun teklifleri Nisan 1562'de Senato'ya sunuldu ve iki delege tarafından incelendi, fakat sonunda reddedildi ve aynı ayın 21'inde, geçici olarak her türlü görüşmenin askıya alınması kararını bildiren haberler Murat Ağa'ya iletildi.

Sadece 1566'da (Piyale Paşa Sakız'ı fethedip, bir otonomi sağladığında) Babıali ile yine Tortorino tarafından sürdürülen bir görüşme ile ilgili bir miktar -gerçekten biraz daha geniş- bilgi kalmıştır.41 Ceneviz ticaretinin gerilemesi, özellikle Fransa 1604'te, tüm batılı milletlerin (Venedik, İngiltere ve Hollanda hariç) Osmanlı ile ticarete sadece Fransız diplomatik korumasıyla42 girebileceği belirtilen kapitülasyonları yürürlüğe koyduğunda, daha fazla arttı. Ancak 1665'te, sağduyulu görüşmeler Agostino Durazzo'nun misyonu ve ilk kapitülasyonların imzalanmasıyla43 sonuçlandırılacaktı. Bunların sayesinde Cenevizliler Gelibolu, Sakız ve İzmir'de konsolosluk açabildiler, fakat eski ticaretin canlandırılmasına dair herhangi bir umudun olamayacağı kısa zamanda ortaya çıktı.

1682'de elçilik bile kapandı ve ancak 1712'de sadece iki yıllığına yeniden açılacaktı.44 O zamandan beri Doğu Akdeniz'deki eski Ceneviz varlığının tanıkları sadece yıkıntılar, silahlar, anıtlar ile "insan enkazları" ve Usodimare, Salvarezza, Testa, Grimaldi… gibi aile isimleridir.

1 Babıali'deki olaylar podestà Angelo Giovanni Lomellini'nin 23 Haziran 1943'te erkek kardeşine gönderdiği bir mektuptan alınmıştır. Basımı: La caduta di Costantinopoli, I, Le testimonianze dei contemporanei, ed: A. Pertusi, Milano 1976, s. 39-51; aynı olay için bkz: F. Babinger, Maometto il Conquistatore e il suo tempo (ital. transl. Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwenden, München 1957), s. 108-109.

2 Babinger, Maometto cit., s. 126, 369; R. S. Lopez, Storia Delle colonie genovesi nel Mediterraneo, Bologna 1938, s. 436-437.

3 W. Miller, The Gattilusi of Lesbos (1355-1462), Id. Essays on the Latin Orient, Cambridge 1921, s. 334-352; A. ASSINI, La "compera Metelini" e la difesa genovese dei Gattilusio dopo la

caduta di Costantinopoli, Hi Gateluzi tis Lesvu, ed: A. Mazarakis, Meseonika Tetradia, I, Athine 1996, s. 285-305.

4 E. Basso, İstanbul'un Fethini Müteakip İstanbul'daki Hıristiyan Casusların Raporları, Yeni Türkiye dergisi, Osmanlı Devleti'nin VIII. Yüzyıl Özel Sayısı, ed: G. Eren, 12. cilt, Ankara 2000, I, s. 249. Milan Dükü'nün doğu işlerine ilgisi için bkz: E. BASSO, Il mondo orientale nella corrispondenza del priore di Lombardia da Rodi (fine secolo XV), in Cavalieri di S. Giovanni e territorio. La Liguria tra Provenza e Lomardia nei secoli XIII-XVII, ed: J. Costa Restagno, Atti del convegno di studi Genova-Imperia-Cervo, 11-14 settembre 1997, Genova-Bordighera 1999, s. 507-528.

5 G. Grasso, Documenti Riguardanti la Costituzione di Una Lega Contro il Turco nel 1481, "Giornale ligustico di archeologia, storia e belle arti", VI (1879), s. 330-337; G. G. Musso, Le ultime speranze dei Genovesi per il Levante: ricerche d'archivio, Genova, la Liguria e l'Oltremare tra Medioevo ed età moderna: studi e ricerche d'archivio, Genova 1974, s. 1-39.

6 E. Basso, Istanbul'un Fethini cit., s. 251.

7 G. G. Musso, Nuovi documenti dell'Archivio di Stato di Genova sui Genovesi e il Levante nel Secondo Quattrocento, in "Rassegna degli Archivi di Stato", XXVII (1967), nn. 2-3, s 451.

8 I. Cloulas, Charles VIII et le mirage Italien, Paris 1986, s 27.

9 G. Cozzi, Politica, Società, İstituzioni, in G. Cozzi-M. Knapton, La Repubblica di Venezia nell'età moderna, Storia d'Italia, ed. G. Galasso, XII/1, Torino 1986, s. 76-77.

10 F. Casoni, Annali Della Repubblica di Genova del secolo decimo sesto, Genova 1708, s. 20.

11 Giustiniani, Castigatissimi Annali cit., c. CCLVIv-CCLVII.

12 D. Gioffre', "Il Commercio d'importazione Genovese Alla Luce dei Registri del Dazio (1495-1537), in Studi in Onore di Amintore Fanfani, V, Milano 1962, s. 206-235.

13 M. L. Heers, Les Génois et le commerce de l'alun à la fin du Moyen-Age, in «Revue d'Histoire économique et sociale», I (1954).

14 1516'da, Sakız'dan Cenova'ya ithal edilen malların toplam miktarı olan 553. 912 lire'ye göre tekstil endüstrisi ile ilgili oran 78 %civarındaydı (v, Gioffre', Il commercio cit., s. 219-220).

15 P. Argenti, The occupation of Chios by Genoese and Their Administration of the İsland, 1346-1566, Cambridge 1958, I, s. 343.

16 A. Pacini, La Genova di Andrea Doria nell'Impero di Carlo V, Firenze 1999, s. 274-275.

17 Ibid., s. 278-283.

18 V. L. Bourrilly, L'ambassade de la Forest et de Marillac a Constantinopole (1535-1538), «Revue historique», XXVII/2, 1901, s. 297-328.

19 K. Brandi, Kaiser Karl V, München 1937 (italyanca çevirisi Carlo V, Torino 1967, p. 353).

20 Casoni, Annali cit., s. 148-149:.

21 Pacini, La Genova cit., s. 310-312.

22 Casoni, Annali cit., s. 164-165.

23 Mesela, 1552'de bir emir Cenova'nın gönderdiği Podestà'yı kabul etmeyerek, yerel Mahonesi'lerden birini seçmeleri olarak ün saldı. In 1552 (v. Argenti, The Occupation cit., s. 355-358).

24 G. Fedozzi, La pirateria in Liguria. I Corsari Turchi e Barbareschi, Imperia 1988, s. 33-45.

25 Braudel, Civiltà e İmperi cit., II, s. 982-984.

26 Casoni, Annali cit., s. 243-244.

27 Ibid., s. 253-254.

28 J. De Hammer, Histoire de l'Empire Ottoman, VI, Paris 1836, s. 118.

29 Manfroni, Le relazioni cit., doc. II-III, s. 809-813.

30 Ibid., doc. IV, s. 813-814.

31 Mürur tezkeresi 21 Mayıs 1557'de verildi. Ibid., doc. V, s. 815-816.

32 Asg, Archivio segreto 2635.

33 Menfroni, Le relazioni cit., s. 766-768.

34 Argenti, The occupation cit., s. 359-364.

35 Türk Kaptan Paşası, Senato'nun mektuplarını ve 12. 000 scute'luk hediyeyi vererek Francesco Costa'ya Korsika kıyılarının yakınında katıldı. Ceneviz elçisi Süleyman'ın Cumhuriyet'in barış teklifini kabul ettiği ile haberdar edildikten sonra (bir şekilde Piyale Paşa tarafından öğrenilmişti) yolculuğun kalanında kendisine refakat etti. Costa'nın görevi v. C. Manfroni, Le Relazioni fra Genova, l'impero Bizantino e i Turchi, "Atti della Società Ligure di Storia Patria", XXVIII, fasc. III, serie 3ª, s. 771-774, CASONI, Annali cit., s. 255.

36 E. Charriere, Negociations de la France dans le Lèvant, I, Paris 1840, s. 517-519.

37 Casoni, Annali cit., s. 255.

38 Elçiliğin bir durum raporu için bkz: Manfroni, Le Relazioni cit., doc. XXI, s. 835-855.

39 F. Braudel, Civiltà e İmperi del Mediterraneo nell'età di Filippo II (ital. transl. of La Mediterranée et le Monde Mèditerranéen à l'epoque de Philippe II, Paris 1966), II, Torino 1976, II, s. 1035-1037.

40 Asg, Archivio segreto 2169.

41 Argenti, Chius Vincta cit., s. 154.

42 Gerçekten Sakız'da Türkler'in fethinden sonra of Cenova Cumhuriyeti konsüllerince yapılan düzenli bir atama hemen hemen 1627'ye kadar açıkça uygulandı; v. Asg, Conservatori di Sanità 1; Archivio segreto 2169.

43 O. Pastine, Genova e l'impero Ottomano nel Secolo XVII, in "Atti della Società Ligure di Storia Patria", LXXIII (1952).

44 Idem, Del commercio genovese in Levante nel primo Settecento, in "Bollettino Ligustico per la Storia e la Cultura regionale, VIII (1956), nn. 1-3, s. 1-12.

XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezayir-İ Bahr-İ Sefîd (Akdeniz-Ege Adaları Ya Da Kapudan Paşa Eyaleti) / Ayhan Afşın Ünal [s.614-617]

Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarına yayılmış bulunan Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasındaki parçası Rumeli, Asya kıtasındaki de Anadolu adlarını taşır. Bunların her birisi, bir Beylerbeyi'nin idaresindedir. Hem Rumeli hem de Anadolu, üç tuğlu paşaların idaresinde eyaletlere ayrılmış, eyaletler de, iki tuğlu paşaların idaresinde, liva veya sancak adıyla bölünmüştür. Paşa makamının bulunduğu sancak, "Paşa Sancağı" adıyla anılmaktadır. Livalar, ulema sınıfından kadıların idaresinde bulunan "kadılık" veya kazalara, kazalar da nahiyelere ayrılmıştır. Özetle, Osmanlı idaresindeki topraklar, aşağıdan yukarıya doğru sıralarsak, köy, kaza, sancak ve beylerbeyilik şeklinde bir idari taksimata tâbi tutulmuştur.1

Osmanlı Devleti'nin, XVI. yüzyılın ortalarına, yani Kanuni'nin ölümüne kadar, Avrupa kıtasındaki eyaletleri Budin, Temeşvar, Özi (Silistre) ve Rumeli; Asya kıtasındaki eyaletleri ise; Anadolu, Karaman (Konya), Eyalet-i Rum (merkezi Sivas), Erzurum, Zülkadriye (Maraş), Van, Diyarbakır, Bağdat, Yemen, Şam ve Halep idi. Afrika kıtasında Mısır, Habeş, Trablusgarp, Cezayir eyaletleri olup, ayrıca Ege adalarının da içinde yer aldığı, Kaptan Paşa ya da sonra daha sık kullanılan ismiyle Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti vardı. Bu eyaletin sancakları Akdeniz'e ve her üç kıtaya yayılmış durumdaydı. Bunlardan başka, Doğu Anadolu'da yurtluk, ocaklık sancaklar da bulunuyordu. Fakat, XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra, XVII. yüzyılda imparatorluk dahilindeki eyaletlerin sayıları artmıştır. Buna sebep olarak, umumiyetle fetihler sınırların genişlemesi, bazen de çeşitli idari zaruretlerin tesiri gösterilebilir.2

Osmanlıların, Ege denizine açılarak, adaları ele geçirmeye başlamaları, idarî bazı meseleleri de beraberinde getirmiştir. Çünkü, Limni, Midilli, Eğriboz gibi yüzölçümü büyük adaların alınmasından sonra, Rodos ve İstanköy'ün de ilhakı ile, Osmanlıların hakimiyet sahası oldukça genişlemiştir. O zamana kadar, Gelibolu sancakbeyi veya "deryabeyleri" tarafından idare edilen donanmanın başına, meşhur Türk denizci amirali Barbaros Hayreddin Paşa'nın getirilmesinden sonra, yeni bir idarî düzenleme yapılmış, 1535 yılında Cezayir Beylerbeyiliği kurulmuştur. Bu makam, hem Kuzey Afrika hem de Ege adalarının idaresini içine alıyordu. Buraların gelir kaynakları, Kaptan Paşa sıfatı ile Hayreddin Paşa'ya bırakılmıştı. Zira, Cezayir-i Bahr-i Sefîd eyaletinin bir diğer adı da Kapudan Paşa eyaletidir.3 Muhtemelen, kurulduğu ya da oluşturulduğu tarihlerde, eyalet için daha çok kullanılan isim "Kapudan Paşa Eyaleti" idi, Cezayir-i Bahr-i Sefîd tabiri daha sonra, Tanzimat ile beraber sık kullanılmaya başlanmıştır.

Ancak, 1526-1527 yılında düzenlendiği anlaşılan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun idari yapısını yansıtan bir defterde, Kapudan Paşa Eyaleti'nden (Cezayir-i Bahr-i Sefîd) söz edilmemektedir.4

Sonradan bu eyalete katılan sancak ve adalar, o tarihlerde Rumeli eyaletine bağlıdır. Nitekim, Eğriboz, Rodos, Cezair (adalar), Karlıili ve Gelibolu, Rumeli eyaletine bağlıdır.5 Kocaili, Sığla (İzmir ve havalisi), Biga sancaklarının ise Anadolu Beylerbeyiliği'ne bağlı olduğu görülmektedir.6 Buradaki durumdan da anlaşılacağı üzere, adalar ele geçirildiklerinde muhtemelen en yakın yönetim birimine bağlanmışlardır.

Yeni şartlar ve ihtiyaçlar nedeniyle oluşturulan Cezayir-i Bahr-i Sefîd eyaletinin merkezi Gelibolu livası idi. Böylece Beylerbeyilik rütbesini de alan Kaptan Paşalar, Paşa Sancağı olarak yine eskiden olduğu gibi, Gelibolu sancağına mutasarrıf idiler. Paşa sancağı olan Gelibolu'dan başka, Kanuni'nin ilk zamanlarında eyaletin sancakları şöyle sıralanıyordu: Eğriboz, İnebahtı, Karlıili, Midilli ve Rodos. II. Selim döneminde eyaletin sancakları arasına Cezayir-i Mağrib ve Sakız da katılmıştır. Böylece sancak sayısı sekize çıkmıştır.7 Zira Kaptan Paşa yahut Cezayir-i Bahr-i Sefîd eyaletinin hudutları, çeşitli sebepler ile zaman zaman değişmiştir. Rodos'un müstakil durumu, Barbaros Hayreddin Paşa'nın vefatını müteakiben, bozularak, Rodos beylerine "Deryabeyi" payesinin verilmesinden sonra, Cezayir eyaletine dahil edilmiş ve Kıbrıs'ın fethinden sonra, teşkil edilen Kıbrıs eyaletinin üç sancağı, vazife gereği "derya kalemi"ne8 bağlanmış idi. XVII. asır başında Foça ve Güzelce Ali Paşa'nın kaptan-ı deryalığında (M.1617-1619), Sakız, Nakşe, Andre sancakları da Kaptan Paşa eyaletine verildi.9

XVII. yüzyılın başlarında düzenlenen Aynî Ali Efendi risalesine göre, eyaletin sancakları 13'e ulaşmıştı. Bunların üçü salyâneli idi.10 Salyâneli, yani geliri yıllıklı olan sancaklar Sakız, Nakşe, Mehdiyye,11 salyaneli olmayan, timar sistemi uygulanan sancaklar ise Gelibolu, İnebahtı, Eğriboz, Karlıili,12 Mezistre,13 Rodos, Midilli, Kocaeli, Biga, Sığla ve Sığacık olarak görülmektedir. Barbaros Hayreddin Paşa'nın, Kanuni Sultan Süleyman'a takdim ettiği Cezayir-i Garp eyaleti ise doğrudan doğruya zaten Kaptan Paşaların idaresinde idi.

XVII. yüzyılda eyaletin idari yapısındaki en önemli değişiklik Kıbrıs'ın eyalete dahil edilmesi olmuştur. Sadrazam hasları arasında yer alan Kıbrıs adası H.1080/1670 yılında Cezayir-i Bahr-i Sefîd eyaletine katıldıysa da bu durum uzun sürmemiştir. Kıbrıs, H.1115/1703'te tekrar bağımsız bir eyalet haline getirilmiştir.14

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, eyalet hakkında ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Evliya Çelebi, 1672 yılında Hacc'a giderken Batı ve Güney Anadolu'yu gezmiş, Sakız ve Rodos başta olmak üzere birkaç adaya da uğramıştır. Diğer adalar hakkındaki bilgileri Sakız hazinesinde bulunan bir defterden aktardığını belirtmektedir. Verdiği bilgilere göre eyalet 15 sancaktan oluşuyordu. Söylediğine göre has olan yerler şunlardır: Eğriboz (400.000), Karlıili (30.000), İnebahtı (300.000), Rodos (277.000), Midilli (300.000), Mezistre (319.000), geriye kalan Sakız, Nakşe ve Mehdiyye sancakları zaten salyânelidir.15 Aynî Ali Efendi'nin eserinde, Gelibolu'daki Kaptan Paşa hassı 885.000 akçe, Eğriboz sancak beyi hassı 440.000 akçe, İnebahtı sancak beyi hassı, 300.000 akçe, Karlıeli sancak beyi hassı 264.437 akçe, Mezistre sancak beyi hassı 219.000 akçe, Rodos sancak beyi hassı 277.000 akçe,

Midilli sancak beyi hassı 240.000 akçe, Kocaili sancak beyi hassı 246.526 akçe, Biga sancak beyi hassı 213.880 akçe, Sığla sancak beyi hassı 300.082 akçe olarak gösterilmiştir.16

XVII. asırda Kaptan Paşa eyaletindeki Gelibolu sancağında 12 zeamet, 32 timar vardı. Eğriboz'un 12 zeamet, 188 timarlısı olup sancak beyi bir gemi ile denize çıkardı. İnebahtı'nın 13 zeameti ve 287 timarı vardı ve sancak beyi bir gemi ile sefere giderdi. Midilli'nin 4 zaimi ve 83 timarlısı ve bir gemisi, Sığacık sancağının 32 zeameti, ve 230 timarı ve bir gemisi, Kocaeli sancağının 25 zeameti 187 timarı ve bir gemisi vardı, Karlıili sancağının 11 zaimi ve 119 timarlı sipahisi olup sancak beyi diğerlerinde olduğu gibi yine bir gemisi vardı, Rodos sancağında 5 zaim ve 71 timarlı vardı, gemisi bir tane idi. Biga sancağının 6 zeamet sahibi, 146 sipahisi ve bir gemisi, Mora kıtasındaki Mezistre sancağının 16 zeameti ve 91 timarlısı, bir gemisi bulunuyordu.17 XVII. asır ortalarına doğru yalnız Kaptan Paşa eyaleti sancaklarından deniz seferine 138 zaim ve 1434 timarlı sipahi iştirak ediyordu. Bunlardan has sahipleriyle, zaimlerin cebelüleri ile beraber donanma askeri toplamı 1893 azap hariç olarak 4500 kişiyi buluyordu.18 731 numaralı Cezayir Eyaleti Timar Defteri'ne göre, eyaletin zeametleri toplamı 5.700.425 akçedir.19 Yine aynı deftere göre, Eyaletin timarları toplamı 12.150.890 akçedir.20 Eyaletteki sancakların zeametleri, timarları ve toplam eyalet geliri, 731 numaralı defterden yararlanılarak, yekün olarak aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablodan da anlaşılacağı üzere timarların yekünü zeametlerden fazladır. Sancaklar içerisinde en fazla gelire sahip olanı 5.286.238 akçe ile Mora sancağıdır. En az geliri olan sancak ise 240.720 akçe ile Rodos sancağıdır. Böylece I. Ahmet Dönemi'nde (1603-1617) eyaletin toplam geliri 17.851.315 akçedir. Zeametlerin toplamı ise 5.700.425 akçe tutmaktadır, bu miktarın toplam eyalet gelirine oranı ise %31.9'dur. Timarların toplamı ise 12.150.890 akçedir ki, bu miktarın toplam eyalet geliri içindeki yeri %68'dir. Doktora çalışmamız olan Midilli sancağının ise bu tarihlerdeki toplam sancak geliri 780.423 akçedir ki, toplam eyalet gelirine oranı %4.37 dir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun azametli devrinde Kaptan Paşa ya da Cezayir-i Bahr-i Sefîd eyaleti, Doğu Akdeniz'de İskenderun Körfezi'nden Cezayir-i Garp'a kadar hemen hemen bütün Akdeniz sahillerini kapsıyordu. Bir müddet sonra devlet idaresindeki gevşeme ve kanunların yavaş yavaş tadili üzerine, eyaletin hudutları değişikliklere uğradı. Mezistre sancağının, Mora Muhassıllığı ve daha sonra Mora eyaleti halini alması, Karlıili sancağının ise Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadareti esnasında muhassıllık haline getirilmesi üzerine, Kaptan Paşa Mora'dan ve Adriyatik sahillerinden çekildi. Cezayir-i Garp eyaleti ise, merkez donanmasının zaafı üzerine, H.1052/1642 tarihinde Uzun Piyale Paşa'nın, Batı Akdeniz seferinden sonra, levent kaptanlarından "dayı" intihap edilen denizcilerin eline geçerek, yarı müstakil bir hal almaya başladı. Bu suretle, XVIII. asrın başında Kaptan Paşa eyaleti, Ege adaları ile Anadolu ve Rumeli sahilindeki bir kısım sancakları içine alıyordu. Bu mıntıkanın dahi, zaman zaman yerli âsi Rumlar veya istilacılar tarafından tecavüze uğradığı görülmüştür. Limni ile Bozcaada 1656'da, Sakız ise 1694'te Venedik istilalarına maruz kaldı. Yunan isyanında, Sakız bir müddeti asi Rumların eline geçti. Yunan devletinin teşekkülünden sonra, Akdeniz'de Kaptan Paşa Eyaleti, Halil Rıfat Paşa'nın kaptanlığı esnasında (1829-1832), 1831

tarihinde yeniden tanzim ve tahrir ettirilerek, eyalet merkezi Kale-i Sultaniye (Biga) sancağına nakledildi. Nihayet Tanzimat Dönemi'nde, sivil ve askerî idarelerin ayrılarak, vilayetlerin teşkili tarihinde, Kaptan Paşa eyaleti veya artık daha da sık kullanılan adıyla Cezayir-i Bahr-i Sefîd eyaleti daha da belirginleşti ve ismi bu şekilde, sancaklarıyla beraber, kesinleşti denilebilir.21

Ege Adalarında Uygulanan Osmanlı İdari Sistemi "Demogerondia" Sistemi ve Özellikleri

Osmanlı Devleti, idaresi altına aldığı ülkelerde, bölgenin özelliklerine göre merkeziyetçilikten uzak, farklı bir idare tarzı uygulamıştı. Bundan maksat, bölge halkını rahatlatmak ve devlete olan bağlılıklarını arttırmak idi. Adaların eski halklarının bir kısmı fetihten sonra şövalyeler, Cenevizliler ve Venediklilerle birlikte göç ettikleri için, başka yerlerden buralara göçü teşvik eden bir politika izlendi. Buralara gelip yerleşecek olanlara, her türlü din ve mezhep serbestisi yanında beş yıl süre ile vergi muafiyeti tanındı.

Ayrıca, halkın eskiden beri alışık olduğu mahallî idare sistemlerine izin verildi. "Demogerondia" denilen ve halkın seçtiği 12 kişilik üyeden oluşan "Mahallî Meclis" bir nevi beledî hizmetlerine bakmakta idi. Değişik dönemlerde değişik yerlerde bulunan bu meclisler, cemaatin din ve eğitim gibi işleri ile uğraşırlardı. Hareket sahaları son derece sınırlı olan bu meclislerin çalışmalarını, daha ekonomik ve daha pratik bulan Osmanlı yönetimi, bunları aynen korumakta bir sakınca görmemiştir. Kaldı ki, bu sistemin sürekli olarak her yerde uygulandığını söylemek de mümkün değildir.22

Bununla birlikte, fetihten itibaren, bu adalarda uygulanan malî bir sistem mevcuttu. Adaların dağınıklığı ve gelir seviyelerinin düşüklüğü dikkate alınarak, her ada için yıllık bir vergi tahsis edilmişti. Bu toplam vergi de, belli taksitlere ayrılmıştı. Adaların nüfuzlu kişileri, "maktu" adı verilen bu vergileri toplayarak hükümet yetkililerine teslim ediyorlardı. Kanunlarla belirlenen bu vergiler dışında, halktan ek vergi alınmaması hususunda, devlet büyük bir hassasiyet göstermekte idi. Padişahlar, halkın bu gibi vergilerle ezilmesini önlemek için, ağır cezalar öngören "emirnâmeler" çıkarıyorlardı. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin diğer birçok bölgesinde de, bu sistem uygulanmakta idi. Özellikle, haberleşme ve ulaşımın güç olduğu yörelerde, çoğu zaman valiler veya mahalli idareler, kendi inisiyatiflerini kullanarak, vergi tahsil ve tevzi edebilirlerdi. Hiçbir zaman, muhtariyet anlamına gelmeyen bu uygulamalarda, kanun dışına çıkıldığı takdirde, merkez, derhal müdahale ederdi. Yörelere göre, değişim gösteren bu sistemin, o dönemde Avrupa'nın diğer devletlerince de uygulandığı bilinmektedir. Adaların fethinden itibaren, çıkarılan fermanlar, titiz bir incelemeye tâbi tutulduğunda, Ege adalarında ne kısmî, ne de tam bir muhtariyetin söz konusu olduğu görülecektir.23

1 P. L. İnciciyan-H. D. Andreasyan, Osmanlı Rumelisi, Tarih ve Coğrafyası, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, S. 2-3, s. 11, İstanbul 1973-1974; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, Ankara 1988, s. 579-580; Bahaeddin Yediyıldız, (Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Ankara 1985, giriş kısmı) isimli eserinde Osmanlı mülki sistemi veya taşra teşkilatında

uygulanan sistemin XVI. yüzyılın ilk yarısında köy, nahiye, kaza, sancak, eyalet veya vilayet gibi ıstılahlar çerçevesinde kendini bulup istikrara kavuştuğunu, bu kavramların muhtevalarında, ortaya çıkan değişmelerin boyutları ne olursa olsun bugünkü mülk teşkilatlanmamızın tabii, kültürel ve sosyolojik temellerini XVI. yüzyılın ilk yarısında bulabilmenin mümkün olduğunu bildiriyor. Eyalet teşkilatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTK. Yayını, Ankara 1991.

2 İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi C. III, II. kısım, Ankara 1988, s. 289; Şerafettin Turan, XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı, Atatürk Üniversitesi Yıllığı, Erzurum 1961, s. 231.

3 Halil İnalcık, The Ottoman Empire (The Classical Age 1300-1600), London, 1972 s. 106; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, TTK. yayını, Ankara 1988, s. 420; Mahmut Şakiroğlu, “Cezayir-i Bahr-i Sefid”, İ. A., (T. D. V.), C. VIII, s. 500-501.

4 Ömer Lütfi Barkan, “Hicri 933-934/Miladi 1526-1527 Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1954, C. XV/S. 1-4, s. 251-329.

5 Tayyib Gökbilgin, “Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti. Livaları, Şehir ve Kasabaları”, Belleten, T. T. K., Ankara 1956, XX/78, s. 246-285; Ayrıca bkz. Metin Kunt, Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 39.

6 Metin Kunt, a.g.e., s. 127.

7 Metin Kunt, a.g.e., s. 134.

8 Kaptan Paşa Eyaleti’ne tabi sancakların zeamet ve timar tevcihatı, “mensuhat kalemleri” diye zikredilen çiftliklerin muameleleri, derya kalemindeki Tershane defterhanesine yapılarak Kaptan Paşa tarafından mühürlü tezkire verilirdi. (Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, TTK. Yayını, Ankara 1988, s. 422.).

9 İsmet Parmaksızoğlu, “Kaptan Paşa”, İ. A., C. VI, s. 207-208.

10 Salyâne için bkz. Salih Özbaran, “The Salyane System in The Ottoman Empire as Organised in Arabia in The Sixteenth Century”, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, C. VI, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1986, s. 39-45.

11 Mehdiyye, Tunus’un bir sancağıdır. Bkz. Katip Çelebi, Tuhfetü’l Kibâr fi Esfari’l Bihâr, Tercüman 1000 Temel Eser, İstanbul 1980, C. II, s. 387.

12 Yunanistan'ın batısında, Adriyatik'e kıyısı bulunan bir sancak merkezi. Bkz. Katip Çelebi, a.g.e., s. 381.

13 Mezistre Mora'nın güneyinde Manya Burnu'na yakın, dağlarla çevrilmiş bir yerdedir.

14 Şükrü Torun, Türkiye İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu, İstanbul 1956, s. 174.

15 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, IX, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672), İstanbul Devlet Matbaası, 1935, s. 179.

16 Aynî Ali Efendi, Kavanîn-i Al-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân, Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi nüshası, no: 1393, s. 20.

17 İ. Hakkı Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilatı, s. 422.

18 İ. Hakkı Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriyye Teşkilatı., aynı yer.

19 TD, 731, s. 56. Cezayir Eyaleti ya da daha sonraki adıyla Kaptan Paşa Eyaleti ile ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 731 numarada kayıtlı, müstakil olarak sadece bu defter bulunmaktadır. Fakat eyaletin sancakları ile ilgili farklı tarihlere ait çok sayıda Tapu-Tahrir defteri mevcuttur. Defterin tamamı 268 sayfa olup, Cezayir Eyaleti'nin sancaklarını ihtiva etmektedir. Siyah bir ciltle kaplanmış olan defterin ebadı 30 x 42 cm'dir. Defterin yazı türü siyakattır. Derkenarlar ise kırık divani hattı ile yazılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir fihristinde defterin tarihi kısmında "tarihsiz muhtemelen Ahmed-i evvel" kaydı vardır ki, defterin I. Ahmet Dönemi'nin (1603-1617) ilk zamanlarında yazıldığına hükmedilebilir. Defterde her sancağın farklı bir il yazıcısı tarafından tahrire geçirilmiş olduğu da tespit edilmiştir, zira her sancağın ilk sayfasında farklı bir katibin adı vardır.

20 TD, 731, s. 58.

21 İsmet Parmaksızoğlu, agm., s. 208; ayrıca bkz. Ali Sa'ib, Coğrafya-yı Mufassal, İstanbul 1304, s. 263-275.

22 Ege'de Temel Sorun (Egemenliği Tartışmalı Adalar), yayına haz. Ali Kurumahmut, TTK., Ankara 1998, s. 75.

23 Ege'de Temel Sorun, s. 76.

Güneydoğu Asya İslâm Ülkelerinde Türk İzleri / Doç. Dr. İsmail Hakkı Göksoy [s.618-631]

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Türkiye

1. Giriş

Güneydoğu Asya İslam ülkeleri, İslam dünyasının doğu uç bölgesinde yer alan Malezya, Endonezya ve Bruney gibi ülkeleri içine almaktadır. Bu ülkeler, yaygın olarak Malay-Endonezya takımadaları olarak adlandırılan yüzlerce ada üzerinde kurulmuştur. Coğrafi konumu nedeniyle dış tesirlere her zaman açık olan bu ülkeler, günümüzde yaklaşık 200 milyonu aşkın Müslüman nüfusuyla İslam dünyasının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu nüfusun yaklaşık 170 milyonu dünyanın en kalabalık İslam ülkesi konumundaki Endonezya'da, geri kalanı ise Malezya, Singapur, Bruney ile Tayland ve Filipinler'in güney kesimlerinde yaşamaktadırlar. Bu ülkelerden Bruney, yarım milyon nüfusuyla küçük, fakat zengin bir Müslüman ülke iken, Singapur, Tayland ve Filipinler'de Müslümanlar nüfus oranı itibariyle azınlık konumundadırlar. Malezya'da ise Müslüman nüfus genel nüfusun ancak %52'sini oluşturmaktadır.

Asya'nın güneydoğu bölgesi, Hint yarımadasına yakınlığı dolayısıyla ilk önceleri Hint tesiri altında kalmış ve bölge insanlarının önemli bir kısmı din olarak Hinduizm'i ve Budizm'i benimsemişlerdir. Çin ile Basra Körfezi arasındaki uluslararası deniz ticaret güzergahı üzerinde yer alan bu takımadalar, VIII. yüzyıldan itibaren Müslüman tüccarların ticari faaliyetleri neticesinde İslamiyet'le tanışarak onun tesiri altına girmeye başlamıştır. Müslüman tüccarlar sahil ticaret limanlarına sıklıkla uğrayarak zamanla buralarda Müslüman toplulukların oluşmasını sağlamışlardır. XII. yüzyıldan itibaren de yavaş yavaş yerli halk din olarak İslamiyet'i seçmeye başlamış ve bu süreç birkaç asır devam etmiştir. Sahil liman kentleri çevresinde ilk Müslüman sultanlıkların kurulmasıyla da İslamiyet adaların iç kesimlerine doğru yayılarak gelişmesi hızlanmıştır.1

Bu arada, XVI. yüzyıl başlarından itibaren uluslararası ticari rekabetin yoğun bir şekilde yaşandığı bölge haline gelen takımadalar, Avrupalı devletlerin nüfuz ve tesiri altına girmiştir. Takımadalara giren İspanyol ve Portekizlileri, daha sonra Hollandalılar ve İngilizler takip etmiştir. Zamanla doğrudan Avrupa sömürge yönetimleri altına giren takımadaların siyasi gelecekleri de büyük ölçüde bu Avrupalı güçler tarafından şekillendirilmiştir. Dolayısıyla bölgenin en büyük ülkesi olan Endonezya, uzun asırlar bir Hollanda sömürgesi olarak kalırken, Malezya'yı da İngiltere sömürge yönetimi altına almıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarına kavuşan bu ülkeler, hem doğunun hem de batının özelliklerini meczeden ülkeler konumundadırlar.

Bununla birlikte, aradaki coğrafi uzaklığa rağmen, Türklerle Malaylar ve Endonezyalılar arasında da tarih içinde siyasi, askeri ve ticari olmak üzere çeşitli ilişkiler kurulmuştur. Bu ilişkiler bölge halkı üzerinde derin tesirler bırakarak klasik Malay ve Endonezya edebiyatında zamanla Türklerle ilgili bazı

efsane ve hikayelerin oluşmasına yol açmıştır. Türklerle ilgili bu efsanelerin bir kısmı İslam öncesi, diğerleri de İslami dönem Türk tarihine aittir. Bir kısım sözlü gelenekler ile birkaç tane Malayca vakayiname türündeki kaynak, XVI. yüzyıldaki Portekizlilere karşı Osmanlı Devleti ile Açe Sultanlığı arasındaki diplomatik ve askeri ilişkileri konu edinmekte ve bu ilişkilerin canlı bir şekilde bölge halkı arasında günümüze kadar korunmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti ile bölgedeki bazı sultanlıklar arasındaki benzeri bir ilişki de, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanmış ve Osmanlı halifesinden himaye talebinde bulunmuşlardır. Diğer taraftan Türk inkılabının da bölge halkı, özellikle Endonezyalı ve Malezyalı aydınlar üzerinde derin tesirler bıraktığı görülmektedir. İşte ileriki sayfalarda bu konuları kısaca ele alarak Türklerin bölge halkı üzerinde bıraktığı çeşitli izleri tespit etmeye çalışacağız.

2. Malay-Endonezya Kaynaklarında Türklerle İlgili Hikayeler

Klasik Malay ve Endonezya edebiyatında "hikayat" literatürü olarak adlandırılan eserlerde Türklerle ilgili çeşitli efsane ve hikayeler yer almaktadır. Rum, Türkistan ve Türki kelimelerinin geçtiği bu hikaye ve efsaneler, asırlar boyunca nesilden nesile aktarılan sözlü kaynaklar niteliğinde olup, çok sonraları yazıya geçirilmiştir. Bunlarda genellikle Türkistan hükümdarı ile Malay kraliyet aileleri arasında bir soy ilişkisi kurulmaya çalışılır. Bölgedeki Malay krallıkları genellikle asıllarını İslam literatüründe İskender Zülkarneyn olarak geçen büyük dünya hükümdarının sülalesine dayandırırlar. Mesela, klasik Malay edebiyatının en önemli kaynaklarından sayılan Sejarah Malayu adlı eserde, İskender Zülkarneyn'in oğlu olarak geçen Raca Arustun Şah'ın Türkistanlı bir prensesle evliliği zikredilir. Yine İskender Zülkarneyn'in büyük torunu olan Raca Pandan'ın da daha önce Türkistan'ı idare eden bir hükümdar olduğu ileri sürülür.2 Dolayısıyla Türkistan'ı yöneten İskender Zülkarneyn'in oğulları ile Malay dünyasını idare eden Malaylı kralların aynı soydan gelen kimseler olduğu fikri işlenir.

Yine Malaya yarımadası ile Sumatra adasındaki birçok sözlü gelenekler de batının en büyük hükümdarı Raca Rum ile doğunun en büyük hükümdarı olan Raca Çin arasında da bir ilişki kurarlar. Buna göre, İskender Zülkarneyn'in Okyanuslar kralının kızıyla olan evliliğinden üç oğlu dünyaya gelir. Bunlardan en büyüğü Raca Rum olmak üzere batıya, ortancası Raca Çin olmak üzere doğuya, en küçüğü de Sumatra'da Minangkabau hanedanını kurmak üzere bu adada kalır. Efsaneye göre, Minangkabau sultanı kendisini XVIII. yüzyılda bile Rum (Osmanlı) ve Çin hükümdarlarının en küçük kardeşi olarak görmekteydi.3

Benzeri bir efsane de, Hikayat Marong Mahawangsa adlı bir eserde bahsedilen Kedah efsanesidir. Bunda da Raca Rum'un oğlu ile Raca Çin'in kızı arasındaki zorlu evlilik mücadelesi ve Malaylı kahraman Marong Mahawangsa'nın müdahalesi anlatılır. Efsaneye göre, Langkapuri adasında yaşayan efsanevi Vişnu kuşu Garuda, İslam literatüründe hayvanlar dünyasının babası olarak bilinen Süleyman ile bahse girer ve Raca Rum'un oğlu ile Raca Çin'in kızı arasında kararlaştırılan evliliğin gerçekleşmesine engel olmak ister. Ancak Raca Rum'un oğlu Çin prensesiyle evlenmeye karar verir. Vişnu kuşu Garuda sonunda Çinli prensesi yakalamayı başarır ve onu Langkapuri'ye getirir. Daha sonra da Rum prensini ve Malaylı kahraman Marong Mahawangsa'yı

getiren donanmayı batırır ve prensesi kaçırır. Fakat Türk prensi Langkapuri'ye ulaşmayı başarır ve orada Çinli prenses ile evlenir. Bu arada Marong Mahawangsa da Türk prensinin yardımıyla Langkasuka krallığını kurar. İşte Türk prensi ile bugünkü Kedah, Patani ve Perak Malay kraliyet ailelerinin ataları kabul edilen Marong Mahawangsa arasında bir ilişki kurulmaya çalışılır.4 Sumatra'nın kuzeybatısındaki Açe'nin iç kesimlerinde yaşayan Gayo halkı arasında da, Raca Rum'un küçük bir çocuğunun Sumatra'ya geldiğine ve yerli bir balıkçının onu burada yetiştirerek zamanla Gayo halkının atası olduğuna inanılır.5

Özet olarak verilen bu efsane ve hikayeler belki Malay edebiyatındaki romantik literatürün bir parçası ve hayal mahsulü hikayeler olarak görülebilir. Ancak, Rum, Türki ve Türkistan kelimelerinin geçtiği daha sahih ve tarihi bilgiler de içeren bazı kaynaklar da mevcuttur. Bu kaynaklardaki bilgiler de Osmanlı dönemi Türk tarihine ait olup, Osmanlı-Açe ilişkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Şimdi de onlara bir göz atalım.

3. Mahalli Kaynaklarda XVI. Yüzyıl Osmanlı-Açe İlişkileri

Türklerle ilgili mahalli kaynaklardaki bilgilerin önemli bir kısmı da, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Sumatra adasının kuzeyindeki Açe Sultanlığı (1514-1906) arasında kurulan diplomatik ve askeri ilişkiler hakkındadır. Bu tür bilgiler de, Hikayat Acheh, Hikayat Meukota Alam ve Bustanü's-selatin adlı eserlerde geçmektedir. Her ne kadar bu kaynaklar da, "hikayat" türü literatür gibi sonraları yazıya geçirildiği için tarihi kaynak özelliği bakımından zayıf olsalar da, içerisinde bazı tarihi gerçekleri de saklamaktadırlar. Destansı bir üslupla yazılan Hikayat Aceh ve Hikayat Meukota Alam'e göre, Osmanlı Devleti ile Açe Sultanlığı arasındaki diplomatik ilişkiler Açe Sultanı İskender Muda döneminde (1607-1636) gerçekleşmiştir. Hikayat Meukota Alam'e göre, İskender Muda Müslüman hükümdarların en güçlüsü olan Osmanlı sultanına her biri pirinç, baharat ve biber yüklü üç gemiyle birlikte İstanbul'a bir heyet gönderir. Ancak, gemi mürettebatı o kadar ağır zorluklarla karşılaşırlar ki, heyet İstanbul'a ancak üç yıl sonra ulaşabilir ve bu süre zarfında da tüm pirinçleri tüketirler, biberlerin çoğunu da kendilerine bakabilmek için satarlar. Geriye sadece lada seçupak, yani bir ölçek biber kalır. Heyet çok mahcup bir şekilde Osmanlı sultanının huzuruna kabul edilir. Osmanlı sultanı ise heyete çok cömert davranır ve onları bizzat kendisinin adlandırdığı büyük bir topla geri gönderir. Ayrıca, Osmanlı sultanı Açe'ye 12 pehlivan gönderir. Bunlar o kadar beceriklidirler ki, Açe'de büyük bir kale, saray ve hatta meşhur Gunongan'ın inşasında çalışırlar.6

Açe Sultanı İskender Muda zamanında derlendiği kabul edilen Hikayat Aceh'de ise, Osmanlı sultanının hastalığını iyileştirmek için kafur ve belesen yağı gibi doğuda bulunabilen şifalı bitki ve yağları aramak gayesiyle Türkiye'den Açe'ye gelen bir elçilik heyetinden bahsedilir. Heyet, Çelebi Ahmed ve Çelebi Rıdvan adlarındaki iki "çelebi"den oluşmakta ve Yemen ve Muha yoluyla Açe'ye gelen gemiyi de İstanbullu Yakut Ağa adındaki bir kaptan yönetmektedir. Açe Limanı'ndan Şehbender eşliğinde Açe sarayına gelen Türk elçilik heyetini, İskender Muda büyük bir tören ve sevinçle karşılar. İstedikleri baharat ve şifalı bitkilerle İstanbul'a geri dönen Türk heyeti, Açe Sultanlığı'nın gücü ve Açe

sarayının büyüklüğü hakkında Osmanlı sultanına bilgi sunarlar. Hayretler içinde heyetin verdiği bilgileri dinleyen Osmanlı sultanı da başvezirini çağırarak dünyada iki büyük hükümdar olduğunu ilan eder ve şunu ekler:

"…eski devirlerde Allah'ın takdiriyle dünyada iki büyük hükümdar vardı; Peygamber Süleyman ve Raca İskender (Büyük İskender) … Şimdi, bizim zamanımızda da yine Allah'ın takdiriyle dünyada iki büyük hükümdar vardır: Batı'da biz en büyük hükümdarız; Doğu'da da Allah'ın yüce dinine ve O'nun Peygamberi'ne inanan Siri Sultan Perkasa (Sultan İskender Muda) en büyük hükümdardır."7

Gerek Hikayat Aceh gerekse Hikayat Meukata Alam Osmanlı-Açe ilişkilerinin kuruluşunu, daha sonraki, yani İskender Muda dönemine atarlar. Ancak, güvenilir tarihi kaynaklar bunun Alaeddin Riayet Şah el-Kahhar döneminde (1537-1571) gerçekleştiği belirtilir. Nitekim, aslen Hindistan'ın Gucerat bölgesindeki Ranir şehrinden gelerek İskender Sani döneminde (1637-1641) Açe'nin hizmetinde çalışmış Nureddin er-Raniri, Bustanü's-selatin adlı eserinde, Türkiye ile ilişkilerin ilk defa Sultan el-Kahhar döneminde kurulduğunu ve Rum Sultanı olarak adlandırdığı Osmanlı sultanının Açe'ye silah yapımı ve top dökmeyi öğretmek maksadıyla birçok askeri uzman gönderdiğini ifade eder. O, bu konuda şunları söyler:

"Açe Darüsselamının hükümet sistemini kuran ve İslam dininin gücünü kuvvetlendirmek için İstanbul hükümetine, yani Rum sultanına bir heyet gönderen odur. Rum sultanı, silah yapmasını bilen çeşitli sanatkar ve uzmanlar göndermiştir. Büyük silahların yapıldığı dönem işte bu dönemdir. Açe Darüsselamı'nda ilk defa bir liman yaptıran ve Malaka'ya yapılan saldırı dahil bizzat tüm kafirlere karşı ilk defa savaşan da yine odur."8

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Açe Sultanlığı arasında kurulan diplomatik ve askeri ilişkiler, 1891 yılında Açe'ye gelerek mahalli gelenekleri toplayan Hollandalı müsteşrik C. Snouck Hurgronje tarafından benzeri bir şekilde uyarlanmıştır. Ancak o, Açe heyetinin İstanbul'a hangi yıllarda ve hangi sultan zamanında geldiğini belirtmez. Hatta o, Açe heyetinin yolda değil İstanbul'da sultanla görüşmek için iki yıl beklediğini kaydeder. Ona göre, Açe'nin güçlenmeye başladığı XVI. yüzyılda Açe sultanlarından birisi Açe'nin gücünü tüm Müslümanların halifesi olan Raca Rum'a yani Osmanlı sultanına duyurmak için gemilerinden en büyüğünü ülkenin en önemli ihraç ürünü olan biberle doldurur ve İstanbul'a gönderir. Elçiler İstanbul'a vardıklarında sultanla görüşmek için bir veya iki yıl beklemek zorunda kalmışlar ve beraberinde getirdikleri biberi de satarak geçimlerini sağlamışlardır. Bir Cuma günü sultan camiden sarayına dönerken, kalabalık izleyiciler arasında heyet üyeleri sultanın gözüne ilişir. Çünkü heyet üyeleri kendi geleneksel kıyafeti olan farklı elbiseler giymişlerdir. Sultan İstanbul'a ne zaman ve niçin geldiklerini sorar, heyet de gerekli açıklamayı yapar. Bunun üzerine sultan niçin daha önce onlar hakkında bilgi verilmediğini öfkeli bir şekilde görevlilere ifade ettikten sonra aynı gün saraya huzura çağrılmalarını emreder. Açeli heyet üyeleri amaçlarına ulaştıkları için gerçekten çok memnun olurlar. Ancak böyle önemli bir gün için uygun kıyafetleri olmadığı için de utanırlar. Ayrıca sultana sunulmak üzere beraberinde getirdikleri biberin ise sadece bir torbası

kalmıştır. Açe heyeti sultanın huzuruna kabul edildiğinde Açe Sultanlığı hakkında ona bilgi sunarlar. Heyet ilk bağlılık ifadesi olarak bir gemi dolusu biberi ona sunmak istediklerini, fakat ihtiyaçlarını karşılayabilmek için biberi satarak paraya çevirmek zorunda kaldıklarını, dolayısıyla geriye sadece tek bir çupa, yani bir torba kaldığını ve onu da ona takdim etmek istediklerinin belirtir. Sultan bu hediyeyi büyük bir memnunlukla kabul eder ve sonra da onlardan Açe'nin ahvali hakkında bilgi alır. Açe Sultanlığı'nın İstanbul'dan ne kadar uzakta olduğunu sorar. En sonunda sultan heyete mukabil bir hediye olarak bir top verilmesini emreder ve buna da bir torba biber anlamına gelen "lada seçupak" adını verir. Heyetin istekleri doğrultusunda ayrıca, çeşitli sanatları, özellikle harp sanatının Açelilere öğretmek için mahir birçok sanatkar gönderir. Bu sanatkarlardan bir kısmı, aslen Suriye'den gelmişlerdir ve Dalam, yani Açe kraliyet sarayı yakınlarında bir kampong'ta, yani bir köyde yerleşmişlerdir. Kendi geldikleri yerin ardından bu köye Bitay (Açe dilinde Betal, muhtemelen Betal-Makdis (yani Kudüs) adını vermişlerdir. Halen Bitay'da geleneğe göre bu yabancılardan biri olduğu söylenen Teungku di Bitay adlı Türk asıllı bir velinin bulunduğu söylenmektedir.

Osmanlı sultanı ayrıca bu yeni bağımlı devletin düzenli bir şekilde elçiler göndermesi ve vergi ödemesinin uzaklık açısından büyük zorluklar çıkaracağını dikkate alarak bundan muaf tutmuştur. Bunun yerine Hz. Muhammed'in doğumuyla ilgili olarak kutlanan mevlüd kutlamalarının umumi olarak Açe'nin her tarafında coşkulu bir şekilde yapılmasını istemiştir. İşte Açe halkı da bu mevlüd kutlamalarına özel bir önem vermiş ve bu dini geleneği o zamandan bu yana Açe'de yaşatmışlardır.9

4. Türk ve Diğer Kaynaklara Göre XVI. Yüzyıl Osmanlı-Açe İlişkileri

Konuyla ilgili Türkçe ve Batılı kaynakları dikkatli bir şekilde incelediğimiz zaman, Osmanlı-Açe ilişkilerinin ilk defa kanuni sultan Süleyman döneminde kurulduğunu ve bu ilişkilerin XVI. yüzyıl boyunca ve hatta XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar devam ettiği görülmektedir. Nitekim, 1539 yılında Sumatra'ya uğrayan Portekizli Mendez Pinto, Açeliler ile Batak kabileleri arasında savaş olduğunu ve Açeli askerler arasında Türk, Çambay ve Malabarlı askerlerin de bulunduğunu zikretmektedir. Yine, Batılı kaynaklar 1562 yılında bir Açe elçisinin Türk sultanından silah temin etmek maksadıyla İstanbul'a kadar geldiğini belirtirler. İstanbul'daki Venedik elçisinin bir mektubuna göre (15 Haziran 1562), İstanbul'da Portekizlilerle savaşmak için silah temini maksadıyla Açe racasının gönderdiği bir Hint heyeti vardı. Cizvit kaynakları da Osmanlı sultanının bu Açe girişimine karşı Açe'ye bir elçi gönderdiğini ve bu elçinin de 1565 yılında Açe'ye ulaştığını bildirmektedirler. Lombard, "İstanbul'a gönderilen ilk Açe elçisinin gelişi hakkında tespit edebildiğimiz tarih 1562 tarihidir" demektedir. İki devlet arasındaki ittifak, sadece elçi değişimi ile sınırlı değildir. Yine Batılı kaynaklara göre, Açe'ye gelen Osmanlı elçisi ile birlikte birçok uzman ve sanatkar kimseler de gelmiştir. Mesela, Diogo do Couto, "Açe günden güne gücünü kuvvetlendirdi.... ve bildiğimiz kadarıyla Türklerle ittifak kurdu ve onlarla ilişkilerini geliştirdi ve Türkler, uzman insan, silah, demirci, gemici ve topçu kaynağı oldular" demektedir.10 Açe sultanının gözünde Osmanlı sultanı her zaman aradaki mesafenin uzaklığına rağmen Portekizlilere karşı bir müttefik olarak görülmekteydi.

XVI. ve XVII. yüzyıllar boyunca İstanbul ile Açe arasındaki diplomatik ve kültürel ilişkilerin yanı sıra ticari ilişkiler de vardı. Aynı dönemlerde Tome Pires, Pasai'de "Rum" veya "Turki" olarak adlandırılan bir Türk topluluğunun bulunduğunu söyler. Hatta o, Açe'ye yerleşmiş küçük bir Türk tüccar kolonisinin mevcudiyetinden bahseder. O, "Açe'de yerleşen Türklerin bir kısmı genellikle satmak üzere çiftçilerden biber satın alırlardı; bir kaç defa onlar depoladıkları biberi bize satmak için bizimle pazarlığa tutuştular" demektedir.11

Osmanlı Devleti ile Açe Sultanlığı arasındaki ilişkilerin ilk defa Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde kurulduğunu ve II. Selim döneminde de devam ettiğini Türk kaynakları da teyit ederler. Nitekim, Açe Sultanı Alaeddin Riayet Şah el-Kahhar (1537-1571), Portekizlilere karşı askeri yardım alabilmek için resmen Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girmek için Kanuni'ye başvurmuştu. Kanuni Sultan Süleyman'a hitaben 7.1.1566 tarihinde bir mektup yazarak elçisi Hüseyin vasıtasıyla İstanbul'a gönderdi. Ancak elçinin İstanbul'a gelişi, Kanuni'nin Macaristan'daki Zigetvar seferine tesadüf ettiği, akabinde de onun ölümü ve yerine yeni sultan II. Selim'in tahta geçişi gibi olaylar sebebiyle elçi bir süre İstanbul'da beklemiştir. Açe sultanı mektubunda daha önce İstanbul'a Ömer ve Hüseyin adlarında iki elçi gönderdiklerini belirtmektedir. Yine mektuptaki "972 (1564-1565) yılında adamlarınız bu tarafa gelip bize yardım ettikleri zaman" ibaresinden de Osmanlı Devleti'nin de daha önce Açe'ye elçi gönderdiği anlaşılmaktadır. Mektupta daha önce Açe'ye giden Osmanlı elçisinin adı Lütfi Bey olarak geçmekte ve Açe Sultanı onun hakkında şunları söylemektedir: "Biz Lütfi Bey ve arkadaşlarından çok memnun kaldığımız için onların tekrar bu tarafa gönderilmesini rica ederiz…. İhsan ettiğiniz topçular selametle bu tarafa gelmişlerdir ve onların yeri yanımızda çok yüksektir…" Açe sultanı ayrıca mektubunda at, hisar ve kadırga ustaları gönderilmesini de talep etmektedir.12

II. Selim elçilik heyetini kabul ettikten sonra Açe sultanına hitaben yazdığı cevabi mektubunda da, Açe'ye 15 kadırga ve 2 barçe, hassa topçularından bir topçu başı ve emrinde yedi topçu, Mısır'dan da yeteri kadar asker ve kale dövmek için top, tüfek ve harp levazımatından oluşan bir donanma gönderilmesi için emir verdiğini, bu donanmanın başına da Kurtoğlu Hızır Reis'in tayin edildiğini bildirmektedir.13 Açe elçisi Hüseyin'in de Yemen üzerinden ülkesine dönerken kendisine her türlü yardımın yapılması hususunda Mısır, Yemen beylerbeyine gerekli talimatlar yazılmıştır.14

Ancak, Yemen'de çıkan bir isyan sebebiyle Açe'ye gönderilmek için hazırlanan donanma, bu isyanı bastırmak için Yemen'e sevk edilmiştir. 15.1.1568 tarihli Açe elçisine gönderilen bir fermanda, Yemen'de isyan çıktığından donanmanın bu sene tehir edildiği, ancak durum normale döndüğü zaman ertesi sene gönderileceği vaad edilmiştir. Açe Sultanı ileriki yıllarda tekrar İstanbul'a iki elçi daha göndermiştir. Nitekim, kesin tarihi belli olmamakla birlikte biri 1569, diğeri de 1571 tarihlerinde II. Selim tarafından Açe Sultanı'na iki mektup daha yazılmış ve istenen askeri yardımın geciktirilme sebepleri üzerinde durulmuş ve Yemen, Kıbrıs, Tunus taraflarındaki askeri faaliyetlerin tamamlanmasından sonra "dilekleriniz yerine getirilecektir. Buna kesinlikle karar verilmiştir" denilerek donanmanın yollanacağı bir kez daha teyit edilmiştir.15 Fakat, ileriki yıllarda bu seferin yapıldığına dair herhangi bir arşiv vesikasına rastlanılamamıştır.

Planlanan bu seferin yapılıp yapılmadığı hususunda konuyla ilgilenen araştırıcı ve yazarlar tarafından çeşitli spekülasyonlar yapılmıştır. Tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı, seferin Yemen'e yönlendirilmesinden dolayı top ve tüfenkçiler 2 gemiyle Açe'ye gönderildi derken, Saffet Bey, İsmail Hami Danişmend ve Mehmed Ziya ise bu seferin yapıldığını ve hatta Danişmend Osmanlı Devleti'nin egemenliğinin ta Okyanuslar'a kadar uzandığını söylemektedirler.16 Bir dönem Cakarta'da Türkiye Büyükelçilik görevinde bulunan Metin İnegöllüoğlu da, seferin yapıldığını ve Açe'de iki geminin kaldığını tahmin etmektedir.17 Konuyla ilgili Türk kaynakların bir kısmını gören Pakistanlı araştırmacı N. Ahmet Asrar da, bu seferin hiçbir zaman yapılmadığını, fakat gemiyle silah ve askeri uzman yardımı yapılmış olabileceğini belirtmektedir.18 Dolayısıyla, söz konusu seferin II. Selim'in mektubunda tasarlanan şekliyle değil, daha küçük çapta bir askeri yardımın gönderilmesiyle gerçekleşmiş olabileceği büyük ihtimal dahilindedir. Nitekim, Malay-Endonezya kaynaklarında da birçok askeri uzmanla birlikte Türkiye'den 2 geminin geldiği belirtilmekte ve bu iki gemi motifi sıkça işlenmektedir.

Yine mahalli kaynaklara göre, gönderilen silahlar arasında iki büyük bronz top da bulunmaktaydı. Büyük toplardan biri geçen asra kadar Bender Açe'de korunduğu belirtilmiştir. Bu topa Açe Sultanlığı ile Osmanlı Devleti arasında kurulan ilişkilerin hatırasını yaşatmak gayesiyle, İstanbul'a gönderilen Açe elçisinin II. Selim'e takdim ettiği bir torba biber manasına gelen lada seçupak adı verilmiştir. 1898 yılında Açe'ye giden Abdülaziz adındaki bir Türk seyyah Açeli yetkililere bu topların durumu hakkında sormuş ve Tengku Süleyman adındaki mahalli bir lider, bunlardan bir tanesinin Açe hükümet konağında, diğerinin de Cava'da olduğunu söylemiştir.19 Ancak, Hollandalılar tarafından ele geçirilen bu toplar, daha sonra Hollanda'daki Bronbeek Askeri Müzesi'ne taşınmıştır.20

XVI. yüzyılda kurulan Osmanlı-Açe ilişkilerinin hatırası, kırmızı desenli Osmanlı bayrağına benzer bir Açe bayrağı oluşturularak ve lada seçupak adı verilen bir topun başkent Bender Açe'de kraliyet sarayının avlusunda korunarak canlı bir şekilde uzun asırlar yaşatılmaya çalışılmıştır. Bunlar Osmanlı Devleti'nin en uzak vasalı olan Açe Sultanlığı üzerindeki hamiliğinin birer işareti olarak Osmanlı sultanından gelen hediyeler olarak kabul edilmiş ve hürmet gösterilmiştir.21 Açe'de kalan Türkler vasıtasıyla bir askeri akademinin kuruluşu gerçekleşmiş ve Askari Bayt al-Muqaddas (Kutsal Evin Askerleri) adıyla bilinen bu akademiden Açe Sultanlığı'nın ilk kadın amirali olan Keumalahayati dahil olmak üzere birçok lider yetişmiştir.22

Endonezya kaynaklarında Osmanlı halifesinin Açe sultanına bir şeref yıldızı gönderdiği ve Açe gemilerinin Türk bayrağı taşımalarına izin verildiği belirtilir. Açelilerin gemilerinde ve limanlarında Osmanlı bayrağı taşıdıkları hususu, 1878 tarihli Osmanlı hükümetinin Hollanda hükümetine gönderdiği bir mektupta da kaydedilir.23 Mehmed Ziya da Kanuni Sultan Süleyman'ın Açe emirine üzerinde kelimeyi kudsiyye yazılı bir sancak gönderdiğini belirtir.24 Ayrıca o, risalesinde XX. yüzyıl başlarında Açelilerin giydikleri elbiseler ile Anadolu'daki Türklerin kıyafetleri arasında bazı benzerlikler tespit eder. Mesela, Açeli kadınlar ve kızlar Anadolu'dakiler gibi geniş şalvar ve üzerine etek giyerler, takı takarlar. Açeli aristokratik tabakaya mensup erkekler de Osmanlı fesine benzeyen bir fes giyerler,

daha aşağı tabaka erkekler de Anadolu'da olduğu gibi bellerine kuşak bağlarlar ve içine kabzalı bıçak sokarlar.25

Türk tesiri askeri alanda daha fazla görülmektedir. Nitekim, XVII. yüzyılda İskender Muda'nın saray muhafızlarının genç yaşta düşmandan yakalanan kölelerden meydana geldiği ve bunun da Osmanlılardaki yeniçeriler gibi askeri eğitimden geçirildikleri belirtilir. Yine bu dönemde Açeli askerler bazı Türk savaş taktikleri de biliyor ve onları tatbik ediyorlardı. Türkiye'den gelen askeri uzmanlar İskender Muda'ya meşhur Açe Kalesi'nin ve kraliyet sarayının inşasında da yardım etmişlerdi. Bu döneme ait Açe'deki Türk tesirinin daha canlı bir örneği de, Osmanlı bayrağına benzeyen kırmızı desen üzerine işlenmiş beyaz ayyıldız ve altında da beyaz kılıçtan müteşekkil Açe bayrağının kullanılması idi.26

5. XIX. Yüzyıl Osmanlı-Açe İlişkileri

Osmanlı Devleti ile Açe Sultanlığı arasındaki ilişkilerin uzun bir aradan sonra XIX. yüzyılda tekrar canlandığı görülmektedir. Nitekim, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hollandalıların Sumatra adasının tamamı üzerinde yerleşmeye başlaması, Açe Sultanlığı'nı telaşlandırmış ve Osmanlı Devleti'ne başvurarak XVI. yüzyıldaki bağlılık antlaşmasının yenilenmesini talep etmiştir. Açe Sultanı İbrahim Mansur Şah 1851 tarihinde Şeyh İsmail ve Muhammed Gus Efendi adlarında iki kişilik bir heyeti İstanbul'a göndererek Osmanlı idaresinden bir an evvel tabiliğe kabullerini bildiren bir ferman verilmesini ve halifenin huzuruna kabul edilmesini istemiştir. Osmanlı Vükela Meclisi de önce Açe'nin Osmanlı topraklarına uzaklığı ve doğrudan herhangi bir bağın olmaması ve haberleşmenin çok yetersiz oluşu gibi sebepler ileri sürerek tabiliğin kabulünün herhangi bir mülki faydasının olmayacağı kararına varmasına rağmen, halifenin konumu gereği hiçbir şey dememenin de doğru olmayacağı göz önüne alarak konu hakkında daha detaylı bilgi almak maksadıyla 24 Kasım 1851 tarihli toplantısına Açe elçisi ile Yemen valisini çağırarak bilgi almıştır. Açe'nin mali ve askeri açıdan kendi kendine yeterliliğini belirten Açe elçisi, her sene Hicaz'a 25.000 hacı gönderdiklerini, Hollanda'nın baskı ve tehdidinden kurtulmak için Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarının ilanını istediklerini bildirmiştir. Ayrıca, Açe elçisi camilerde zaten Osmanlı halifesi adına hutbe okunduğunu, sikkeyi onun adına bastırıp senelik belli bir vergi vermenin yanında askeri eğitecek öğretmenlerin de bir ferman ile verilmesi ricasında bulunmuştur. Ancak, meclis sadece elçinin ifadesine dayanılarak tabilik statüsünün verilmesini usule aykırı görerek vali ve elçinin beraberce Yemen'e gitmelerini ve durumu yerinde tetkik etmek üzere tecrübeli üst düzey bir memurun elçi ile birlikte Açe emirine gönderilmesini kararlaştırmıştır. Eğer emirin tabilik konusundaki samimiyeti anlaşılırsa, Osmanlı memuru tabilik alametlerini vermek üzere emirin bir adamı ile İstanbul'a gelecekti. Meclis bu adama verilecek talimatın padişahın görmesinden sonra yollanmasını, ayrıca yeterli derecede paranın hediye olarak emirin adamlarına verilmesini ve bu konuyu katiyetle yabancılara duyurulmamasını arzu etmiştir. Sadaret makamı da on beş gün sonra 11 Aralık 1851'de padişaha durumu arz etmiş ve 13 Aralık 1851'de padişahlık iradesi çıkmıştır.27

Açe'ye gidecek memurun yol ücreti, hediyeler ve diğer masrafların Yemen vilayet hazinesinden karşılanması ve gönderilecek memurun da Yemen Valisi Mustafa Paşa tarafından seçilmesi, meclisin 7 Ocak 1852 tarihindeki toplantısında kararlaştırılmıştır. Osmanlı hükümdarından Açe emirine elçiler Şeyh İsmail ve Muhammed Gus Efendiler vasıtasıyla gönderilen mektupta da, İbrahim Mansur Şah'ın mektubunun padişah tarafından memnunlukla karşılandığı, bölgedeki Müslümanların güvenlik ve saadet için yaşamalarının temini, hilafet makamınca arzu edildiği belirtilmiştir. Ancak, padişahın tabilik meselesinin müzakeresi için hususi bir elçinin seçilmesi işinin Yemen valisine havale edildiği ve valinin tebligatına dikkat edilmesini ve her türlü isteklerini Yemen valisi aracılığıyla halifeye ulaştırabilecekleri hatırlatılmıştır. Bütün bu evraklar 11 Şubat 1852 tarihli arzıyla padişahın görüşüne sunulmuş ve 12 Şubat'ta da padişahın uygun yazısı çıkmıştır.28

Ancak, Osmanlı hükümetinin tabilik konusuna pek olumlu bakmadığı anlaşılmaktadır. Açe üzerindeki Hollanda tehdidi 1875 yılı başlarında silahlı bir mücadeleye dönüştüğünde de, Açe Sultanı tekrar İstanbul'a bir elçi göndererek Osmanlı Devleti'nden askeri yardım talebinde bulunmuştur. Açelilerin Hollandalılara karşı verdiği 30 yılı aşkın mücadele, tarihe Açe Savaşı (1873-1910) olarak geçmiştir. Yeni Açe Sultanı Mahmud Şah Nisan 1873'te aslen Hadramutlu bir Arap olan ve Açe Sultanlığı'nda Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunan Seyyid Habib Abdurrahman ez-Zahir başkanlığındaki bir heyeti İstanbul'a göndermiş ve Sultan Abdülaziz'e hitaben yazdığı mektupta atalarının Osmanlı Devleti'ne bağlılığından söz ederek Açe'nin bir Osmanlı toprağı olarak ilan edilmesini ve askeri yardım gönderilmesini istemiştir.29

Dönemin İstanbul basını İstanbul'a gelen Açe heyetini ve Abdurrahman'ın talebini büyük bir coşkuyla karşılamış ve Açe meselesi basında büyük bir tartışma konusu olmuştur. İslam birliği taraftarı çizgisiyle bilinen Basiret, Türk savaş gemilerinin Sumatra'ya gönderilmesi çağrısında bulunurken, Türkçe ve Fransızca yayımlanan yarı-resmi La Turquie gazetesi de küçük ve zayıf Müslüman milletlerin haklarının korunması hususunda Osmanlı hükümetinin Batılı devletler nezdinde girişimde bulunmasını talep etmişlerdir. Osmanlı hükümet üyeleri arasında Açe meselesi reformcu Midhat Paşa tarafından savunulurken, Dışişleri Bakanı Safvet Paşa ise, genellikle Batılı devletlerin tavır ve tavsiyeleri doğrultusunda hareket etmeyi yeğlemekteydi. Askeri yardım bir yana, başta Hollanda temsilcisi olmak üzere Batılı devletlerin İstanbul'daki temsilcileri de Osmanlı Devleti'nin bu savaşta aracılık yapmasına şiddetle karşı çıkmaktaydılar. Habib Abdurrahman'ın İstanbul'daki varlığından rahatsız olan Batılı devletlerin temsilcileri Açe heyetinin bir an önce İstanbul'dan ayrılmasını ve isteklerinin şartlar çerçevesinde dikkate alınacağını ifade eden muğlak sözlerle geri gönderilmesini istemekteydi. Batılı devletlerin baskısı karşısında Osmanlı hükümeti, Hollanda hükümetinin menfaatlerine de uygun düşecek şekilde bir aracılık yapabileceğini, barışın ve Osmanlı halifesinin Açe'deki itibarının korunması hususunda Hollanda milletinin insani özelliğine başvuracağını ifade eden yumuşak sözlerle bir aracılık teklifinde bulunmak zorunda kaldı. Aralık 1873'te Açe heyetine ikinci sınıf Osmani nişanı ile Açe Sultanı Mahmud Şah'a da Türkiye'nin yardım çabalarını

ifade eden bir sadrazam mektubu verilerek 18 Aralık 1873 günü ülkesine gitmek üzere İstanbul'dan uğurlandı.30

Ancak, bazı Türk subaylarının Açe'ye gizlice giderek Açelilere Hollandalılara karşı verdiği silahlı mücadelede yardım ettiğini, dönemin Batılı temsilcileri de belirtmektedirler. Bunların sayılarının ne kadar olduğu bilinmemesine rağmen, 1875 yılında tecrübeli bir Türk subayı 20 gün Açe'de kalmış ve Açeli liderler arasındaki anlaşmazlıkları gördükten sonra da zaferin kazanılmasının mümkün olamayacağı kanaatine vararak Açe'den ayrılmıştır. Ertesi yıl da iki Türk topçu subayının Singapur üzerinden Açe'ye gittikleri haberi verilmiştir.31

Açelilerin Osmanlı Devleti'nden yardım talepleri ileriki yıllarda da sürmüştür. Nitekim, 21 Kasım 1893 tarihinde yeni Açe Sultanı Davud Şah ve Tuanku Haşim de Türkiye'den doğrudan bir yardım çağrısında bulunan bir mektup gönderdilerse de, bu Hollandalıların eline geçmiş ve yerine ulaşmamıştır. Son olarak Davud Şah 1898 yılında Türkiye ile temas kurmak için Batavia'daki Türk konsolosuna mektuplar göndermiştir.32 Hollandalıların engellerine takılan bu mektuplar da bir netice vermemiş ve 1903 yılında Davud Şah'ın yakalanmasından sonra, daha önce büyük bir bölümü işgal edilen Açe topraklarının tamamı Hollanda sömürge idaresi altına girmiştir.

Güneydoğu Asya'dan diğer bir himaye talebi de, 1857 yılında İngiliz denetimindeki Riau adası Emiri Ali bin Emir Cafer'den gelmiştir. Sumatra'nın kuzeydoğusunda küçük bir adanın hakimi olan Emir Cafer, veziri Şeyh İsmail Efendi ve Cava şeyhi ile gönderdiği bir mektupta, Osmanlı Devleti'nin tebaası ve halifenin himayesinde olmak arzusunu bildirmiş, eğer Osmanlı tebaası olduğunu gösteren bir ferman verilirse buna minnettar olup şerefle bunu her tarafa ilan edeceğini bildirmişti. Mekke Emiri Abdullah Paşa vasıtasıyla yapılan bu müracaat, 11 Şubat 1857 tarihinde padişaha arz edilmiş, hac ziyareti ve ticaret sebebiyle Hicaz'a gelen bölge insanlarından Emir'in samimi olup olmadığı araştırıldıktan sonra Abdullah Paşa'nın teklifi üzerine halife adına hutbe kıraatine izin veren bir emirname, üçüncü rütbeden bir mecidi nişanı ile adamlarına da bir yıllık tayinat ve çeşitli hediyeler verilmesini 22 Haziran 1858 tarihinde padişah uygun görmüştür. Emir Cafer'e de 19 Temmuz 1858'de tabiliğe kabulünü bildiren emirname yazılıp gönderilmiştir.33 Ancak bu, mülki veya siyasi tabilikten ziyade halifeye karşı manevi bir bağlılığı içermekteydi.

Aynı dönemlerde 1855 yılında Sumatra adasının güneyindeki Cambi Sultanı Taha Safiyyüddin de Osmanlı sultanına müracaat ederek Cambi'nin Türk bölgesi olduğunu gösteren ve yabancıların karışmaya hakkı olmadığını belirten bir ferman istemiştir. Safiyyüddin 30.000 dolarla İstanbul'a gönderdiği elçisi Şerif Ali Mekke'ye kadar gelmiş ve halifeden Hollanda'yı Güneydoğu Asya'dan çıkmaya zorlayacak mektuplar istediği kaydedilmektedir. Cambi sultanının bu mektubu İstanbul'a ulaştırılır ve sadrazamın eline geçer. Ancak, sadrazam İstanbul'daki Hollanda elçisine Cambi'nin bağımsız olup olmadığını ve Hollanda ile ilişkisini sorar, fakat oranın bir Hollanda sömürgesi olduğu anlaşılınca cevap vermemeye söz verir. Hollandalılar Kasım 1958'de Taha'yı tahtan indirip yerine yeni bir sultan atadıysa da, Hollanda askeri varlığının büyük bir kısmının Cambi'den ayrılmasıyla birlikte

Taha tekrar tahtı ele geçirmiş ve 1861 yılında Mekke'ye kadar giden bir elçisi vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nden tekrar yardım talebinde bulunmuştur.34 Diğer taraftan, bölge halkı Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı zamanlarında da Türklere yardım yapmaktan geri kalmamaktaydılar. Nitekim, Kırım Savaşı'nda harcanmak üzere Cava hakimi 10.000 dolar göndermiş ve mecidi nişanı ile taltif edilmiştir.35

Anonim hikayeleri ve edebiyatları Türk kardeşliği ile ilgili motiflerle dolu Malay ve Endonezya halkının Türklere karşı duydukları sevgi, bağlılık ve yardım umutlarının karşılığı, nihayet 1864'te Singapur'da ilk Osmanlı konsolosluğunun açılmasıyla karşılık buldu. Osmanlı Devleti ile Singapur arasındaki ticaretin ve hac trafiğinin yoğun olması sebebiyle, Osmanlı hükümeti Singapur'da bir konsolosluk açma ihtiyacı duydu. Ancak, bir Müslümanın bu makama atanmasına Hollandalılar sürekli karşı çıktılar. Çünkü onlar böyle bir görevlinin bulunmasını pan-islamcı fikirlerin bölgede yayılmasına katkı sağlayacağına inanmaktaydılar. 1865'teki ilk konsolosun ölümü üzerine İngiltere de bu görüşe katılarak oraya bir Osmanlı konsolosunun atanmasına engel oldular. Aslen Hadramutlu zengin ve uluslararası ilişkileri kuvvetli biri olan Seyyid Abdullah el-Cüneyd'in konsolosluğa tayini ve onun Cavalı ve diğer alimlerce halifenin dini ve siyasi temsilcisi olarak görülmeyi yeğlemesi Hollandalıları son derece endişelendirerek onun 1865'teki ölümü üzerine bu yere yeni bir konsolosun atanmasını İngiliz hükümeti kanalıyla engellediler. Osmanlı hükümeti Abdullah'ın yerine kardeşi Seyyid Cüneyd'i atamaya niyetlenmişken, İngilizlerin tavsiyesine uyarak bundan vazgeçti. Buna rağmen Seyyid Cüneyd uzun yıllar halifenin temsilcisi gibi ülkesinde itibar ve kabul görmüştür. Yine, 1876-1883 yılları arasında yörenin diğer çok zengin ve etkili ailesinden Seyyid Muhammed Alsagof tayin edilmişse de, Hollanda'nın İngiliz hükümeti vasıtasıyla baskısı neticesinde Türkiye'nin bölgeye konsolos ataması engellenmiştir. Resmen ilk Türk konsolosu Singapur'a 1901 yılında Hacı Ataullah Efendi'nin tayini ile gerçekleşmiştir. Diğer taraftan Hollanda kendi sıkı denetimi altında bulunan Batavia'da 1880'li yıllardan itibaren bir Türk konsolosun (şehbenderin) varlığına müsaade etmiş, ancak onun faaliyetlerine her zaman şüphe ile bakmıştır.36

1890 yılı sonlarında Ertuğrul adlı Türk savaş gemisi Japonya'yı ziyaret etmek için gideceği haberi bölge halkı arasında duyulunca, geminin kendi limanlarına, özellikle Açe ve Cava'ya da uğramasını istemişler ve hatta Sunda halkı Cava'daki limanlarını süsleyerek geceleri fener alayları yaparak kendilerini ve memleketlerini halifenin temsilcisini karşılamaya hazırlamışlardır.37 Ancak gemi sadece Singapur Limanı'na uğramış ve bakım maksadıyla bir süre orada kalmıştır. Geminin Singapur'a uğraması, bölgedeki Müslüman halk arasında büyük bir etki yapmış ve gemi ziyarete açılmıştır. Açeliler hemen bir heyet hazırlayıp gemi komutanına göndermelerine rağmen, heyet varmadan önce gemi limandan ayrılmıştır.38

Endonezya halkının büyük bir çoğunluğu, özellikle ülkenin uzak köşelerinde yaşayan Müslüman halk, Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'u tüm inananların halifesinin merkezi olarak görmekteydi. Avrupalı devletler tarafından gücü zayıflatılmasına rağmen, Osmanlı sultanı "yeryüzündeki tüm kralların kralı" olarak telakki edilmekteydi. Hollanda sömürge yönetimi

Endonezya'da halkın eğitimine önem vermediği için Cavalı eşraf çocuklarını İstanbul'daki Türk okullarında okutmak istemekte ve bunun için de Batavia şehbenderi vasıtasıyla halifeye başvurmuşlardı. İlk olarak 1898 yılında 3 tanesi Mekteb-i Sultani ve biri de Mülkiye Mektebi'ne kayıt yaptırmıştı. 25 Temmuz 1898 tarihli bir sadaret yazısına istinaden Batavia şehbenderi bölgenin ileri gelenlerinin çocuklarının halifeliğin bir iyiliği olarak Osmanlı okullarında eğitileceği ilanı verdiği zaman, bu halk arasında büyük bir heyecan yaratmış ve şehbender haneye 30 kadar çocuk başvurmuştu. Ancak, Maarif Nezareti konunun koordineli yapılmadığını, okullarda kayıt zamanının geçtiğini ve boş yer kalmadığını gerekçe göstererek öğrencilerin gönderilmesinin ertelenmesini istedi. Bununla birlikte şehbender okullarda boş yer olmadığını bildirmesine rağmen, 7 çocuk yola çıkarılmış ve kayıtları kabul edilmiştir. Ancak gelen öğrencilerin bazılarının yaşlarının büyük, bazılarının da küçük olması ve Türkçe bilmemeleri, sıcak iklimde yaşayan çocukların İstanbul'un havasına alışamayarak sık sık hastalanmaları maksadın hasıl olmasını engellemiştir. II. Abdülhamid, bu öğrencilerin gayet iyi bakılmalarını ve üst derecelere çıkartılmalarını Mülkiye'nin idadi kısımlarını bitirenlerin ali kısma kayıtlarının yapılması için gereken tedbirleri aldırmasına rağmen, beklenen başarıya ulaşılamadığı görülmektedir.39

Endonezyalı yazar Deliar Noer, Türkiye'ye öğrenci gönderme işinin esas itibariyle Cemiyetü'l-Hayriyye adlı bir dini teşkilat tarafından organize edildiğini ve İstanbul'a gönderilen öğrencilerin öğrenimlerini tamamlayıp ülkelerine döndükleri zaman ülkenin geleceğinde önemli bir rol oynamadıklarını belirtir. Ayrıca o, bu konu için oluşturulan fonların yetersizliği, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve halifeliğin Türkiye'de kaldırılış sürecine girmesiyle birlikte sonuçsuz kaldığını söyler.40 Bu öğrencilerden Arap kökenli olan 11 Endonezyalı öğrencinin Batavia şehbenderi Kamil Bey'in aracılığıyla 1898'den 1904 yılına kadar eğitimlerini İstanbul'da sürdürdükleri ve ülkelerine döndüklerinde de Arapların Osmanlı tebası olmalarından dolayı Türk olduklarını ve pasaportlarını göstererek "Avrupalı" vatandaş statüsüne geçmek için sömürge hükümetine başvurdukları kaydedilmektedir.41

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı çıktığında ve Osmanlı halifesi 1915'te dünyadaki tüm Müslümanlara cihad çağrısı yaptığında, Endonezya'daki birçok Müslüman Türkiye'ye sempatiyle bakmış ve savaşta Türklerin lehine tavır koymuşlardır. Hatta, 1916 yılında Bandung'da toplanan Sarekat İslam Kongresi'nde yapılan gösteri yürüyüşünde katılımcıların Türk bayrakları ve sancakları taşımaları kararı almalarına rağmen, Hollandalı yetkililerin müdahalesi sonucunda bundan vazgeçmek zorunda kalmışlar ve sadece katılımcıların bir kısmı Türk üniformaları giyerek alınan kararı hoş karşılamadıklarını göstermişlerdir. Savaşta tarafsız kalan Hollanda'nın yoğun baskıları neticesinde, Osmanlı hükümeti halifenin cihad çağrısının Endonezyalı Müslümanları kapsamadığını ilan etmiştir.42

6. Türk İnkılabının Aydınlar Üzerindeki Etkileri

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde yürütülen milli mücadele ve akabindeki Atatürk devrimleri birçok İslam ülkesinde olduğu gibi Endonezya ve

Malezya'da da büyük yankılar uyandırdı ve özellikle bu ülkelerdeki aydınlar üzerinde derin etkiler bıraktı. Her ne kadar bu ülkeler İslam dünyasının ana merkezinden uzakta bulunsalar da, Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip etmekteydiler. Endonezya'da Türk inkılabı geleceğin ilk cumhurbaşkanı ve milli önderi Sukarno ile İslamcı lider Muhammed Natsir arasında bir polemiğe yol açarken, Malezya'da da, özellikle Batı eğitimi almış genç nesiller arasında taraftar buldu.

1930'lu yıllarda Malezya'da bulunan İngiliz yazar L. R. Wheeler, Mustafa Kemal Atatürk'ün portrelerinin Hint asıllı Müslümanların sahip olduğu dükkanlardan, özellikle genç Malayların yüzlerce elde ettiklerini ve evlerinin ve dükkanlarının köşelerine astıklarına dikkat çekmektedir. O, genç Malayların "İtilaf devletlerinin karşı konulmaz gücüne karşı ayaklanan bir Asya gücü fikrinden etkilendiklerini söyler". Yine ona göre, Malay basını Atatürk tarafından gerçekleştirilen reformları halka aktarmakta ve özellikle modern eğitim almış Malaylar Türkiye'yi gıpta etmekteydiler.43

Türkiye'de hilafetin kaldırılması bölgedeki Müslüman toplumların Atatürk için öteden beri besledikleri coşku ve heyecanı biraz azaltmış olmasına rağmen, bunun pek fazla etkilemediği görülmektedir. Nitekim, sultanlıkla yönetilen çoğu Malay eyaletlerinde halk daha çok Malaylı sultanlara bağlılık göstermekteydiler. Penang ve Singapur gibi doğrudan İngiliz yönetimi altında bulunan ve kozmopolit bir yapıya sahip olan eyaletlerde ise, bazı Müslüman çevrelerde, özellikle Hint asıllı Müslümanlar arasında öteden beri Osmanlı halifesine duyulan manevi bağlılıktan dolayı, hilafetin kaldırılışıyla ilgili olarak duydukları üzüntü daha fazlaydı.44

Endonezya'da da, özellikle muhafazakar Müslüman çevreler hilafetin kaldırılışını üzüntüyle karşılamış, ancak milliyetçi ve yenilikçi Müslüman çevrelerin hilafet kurumuna pek sıcak bakmamaları karşısında toplumda fazla etkili olamamışlardır. Hilafet meselesine ve dolayısıyla da Kahire ve Mekke'de yapılan hilafet konferanslarına muhafazakar Müslüman çevreler yenilikçe Müslüman kesimlerden daha fazla önem vermişler ve bu konferanslara heyetler göndermişlerdir. Ancak, muhafazakar çevreler Vehhabi olması sebebiyle Suudi Arabistan'ın konuyla ilgili girişimlerine de ihtiyatla yaklaşmışlardır. Diğer taraftan milli duyguları daha fazla ön plana çıkaran yenilikçi Müslüman aydınlar, dini bakımdan tarafsız milliyetçilerin görüşlerine daha yakındılar. Milliyetçilere göre, bir İslam ülkesindeki İslam'a dayalı bir partinin veya teşkilatın "İstanbul'daki bir halifeden…. yardım beklemesi" boşuna bir gayret idi.45

Ancak gerek Endonezya'da gerekse Malezya'daki milliyetçi Müslüman çevrelerin Türk inkılabı hakkında besledikleri yaygın alaka ve olumlu tavır hakkında hiç kuşku yoktur. Dönemin Malayca gazetelerine bakıldığında, Türk devrimlerine detaylı bir şekilde yer verdikleri görülür. Ayrıca, 1920'li ve 1930'lu yıllarda yayımlanan Malayca kitap kataloglarına bir göz atıldığında da inkılapla ilgili birçok kitabın basıldığı görülür. Mesela, Kelantan'daki bir yayınevi Atatürk'ün biyografisi ile Türkiye'deki gelişmeleri konu alan birkaç tane roman dahi yayımlamıştı. Yine 1930'lu yıllarda Penang'da Atatürk'ün hayat hikayesini ve onun inkılaplarını teferruatlı bir şekilde konu edinen Türki dan Mustafa Kemal Atatürk (Türkiye ve Mustafa Kemal Atatürk) ile Turki dan Tamadunnya (Türkiye ve Medeniyeti)

adlı kitaplar yayımlanmıştır.46 Türkiye ve Medeniyeti adlı kitabın yazarı İbrahim Mahmud, Türk inkılabını ayrıntılı bir şekilde ele alır ve kitabı tamamen Malaylı okumuş kesimlere faydalı olması amacıyla yazdığını belirtir. O, yeni Türkiye'yi "İslam'da ilerlemeyi başaracak ilk ülke" olarak takdim eder. Bu tür eserler vasıtasıyla Türk inkılabının Malaylar arasında modern Batı düşüncesinin gelişmesine de katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.47

Malezya'da Türk inkılabına sadece bazı muhafazakar İslamcı çevreler ile aristokrat kesime mensup Malaylı idareci kesimler kuşkuyla bakmışlardır. Bu çevreler Atatürk'ün askeri başarıları ve Türkiye'nin yeni ilerleme ruhundan övgüyle bahsederlerken, inkılabın beraberinde getirdiği reformların çok aşırı gittiği inancını taşımaktaydılar. Malay yönetici kesimin, yanı kraliyet taraftarı aydınlar ile Batılılaşma ve millileşme hareketlerinin aşırılığından etkilenen bazı İslami çevreler dışında Türk inkılabı Malay toplumunun diğer önemli ve çoğunluktaki grubu, özellikle çağdaşlaşma ve millileşme taraftarı aydın kesimler tarafından samimi bir şekilde alkışlanmıştır. Hatta, siyasi eğilimler içerisinde bu sonuncu gruba bağlı olan aydınlar, Malezya'da "Türk tipi" olarak adlandırılmıştır. Bağımsız Malezya'nın ilk başbakanı Tunku Abdurrahman da, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışını tasdik edici konuşmalar yaptığı ve ondan etkilendiği için "Türk tipi" grubun en belirgin lideri olarak kabul edilmiştir.48

Malezya ile mukayese edildiği zaman, Endonezya'da Türk inkılabının etkileri daha fazla görülmektedir. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin karşılaştığı uluslararası baskılar, Endonezya halkının Türklere karşı sempatisini daha da artırmış ve Atatürk'ün önderliğinde yürütülen milli mücadele hareketini, Endonezyalılar kendi hareketi gibi telakki ederek destek vermişlerdir. Milli mücadelenin başarıya ulaşmasıyla birlikte Endonezyalı aydınların çoğu sömürge yönetimiyle "işbirliği yapmama" anlamına gelen non-cooperation politikası benimseyerek Türk inkılabı onlar için bir ilham ve güç kaynağı oluşturmuştur. Türk milli mücadelesinin başarıya ulaşması, Endonezya halkının da kendi milli mücadelelerini hiçbir dış destek almadan kendi iç güçleriyle ve azimleriyle başarabilecekleri inancını artırmıştır. Yeni Türkiye'nin milli bir devlet olarak kurulmasından sonra, çoğu Asya toplumlarında olduğu gibi Endonezya'da da sömürge yönetiminin bir gün mutlaka yıkılacağı fikri güçlenmiştir. Endonezyalı milli önderlerden Muhammed Hatta'nın deyimiyle o dönem aydınları tarafından "Ankara modern milliyetçilik cereyanının Mekkesi" olarak tasavvur edilmiştir.49

Daha da önemlisi, Atatürk tarafından Türkiye'de gerçekleştirilen reformlar, bu ülkede geleceğin ilk Cumhurbaşkanı ve milli önderi Sukarno ile İslamcı lider Muhammed Natsir arasında ateşli bir tartışma konusu olmuştur. Sukarno modern Türkiye'yi Endonezya'nın takip etmesi gereken bir model ülke olarak överken, Muhammed Natsir Atatürk'ün özellikle din ile ilgili görüşlerini ve politikalarını öven Sukarno'ya karşı çıkarak onu şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Büyük bir Atatürk hayranı olan Sukarno, 1940 yılında Pandji Islam adlı bir dergide yeni Türkiye'de dinin yeri ve din ile devlet ilişkilerinin ayrılması hususunda bir dizi makale yayımlayarak Türkiye'yi takip edilmesi gereken model bir İslam ülkesi olarak sunmuştur. Ancak, onun yazıları ve din ile ilgili ortaya koyduğu görüşleri Endonezya'daki bazı İslamcı çevreler, özellikle İslamiyet'i sadece bir din olarak değil, aynı zamanda

bir ideoloji olarak da gören bazı kesimler arasında tartışma yaratmıştır. İslamcıların liderlerinden Muhammed Natsir, Sukarno'nun yazılarına cevap olmak üzere çeşitli makaleler yazmış ve bu tartışma neticede iki liderin arasında yaşanan bir polemiğe dönüşmüştür. Sukarno, bu yazılarını yazarken genellikle Türk aydınlarının ifadelerinden ve Türkiye üzerine Avrupalı yazarlar tarafından yazılmış eserlere dayanarak hazırladığı görülmektedir. Batı'yı ilerlemenin bir örneği olarak gören Sukarno, Türkiye ile ilgili yazdığı her makalesinin başına Ziya Gökalp'in "Biz Doğu'dan geliyoruz, Batı'ya doğru yürüyoruz" sözünü koymuştur.50

Sukarno, ilk makalesinde Türkiye'nin İslamiyet'in daha da güçlenmesi için dini devlet işlerinden ayırdığını, aynı zamanda böyle bir sistemde devletin daha güçlü olacağını söylemekteydi. O, Atatürk'ün Türkiye'de gerçekleştirdiği devrimlerin doğru veya yanlış olup olmadığını ancak gelecek tarihin karar vereceğini belirtiyordu. Eski ulemanın din ile devlet işleri hususunda tam bir ittifak halinde olmadıklarını söyleyerek ve bunu da Mısırlı Ali Abdürrezzak'ın konuyla ilgili eserine atıfta bulunarak, Hz. Peygamber'in esas vazifesinin dini tebliğ etmek olduğunu ve siyasi bir devlet ve hilafet kurumu oluşturmak gibi bir görevinin olmadığını belirtmekteydi. Siyasi sistem olarak demokrasiyi ve Batı parlamenter sistemin en ideal bir idari sistem olduğunu savunan Sukarno, gelecekteki bağımsız Endonezya Devleti'nin dini temele dayandırılmasına şiddetle karşı çıkmakta ve demokrasiyi Endonezya'nın bağımsızlık mücadelesinin tabii bir hedefi olarak zikr etmekteydi; temsilciler meclisi vasıtasıyla da zaten Müslüman halkın dini uygulamalarının bir kısmının devlet kanunları arasında yer alacağını ifade etmekteydi.51

Sukarno ikinci makalesinde Türkiye'nin ekonomik alandaki faaliyetlerini konu edindi ve Osmanlı döneminde halkın "kısmet" ve "kader" anlayışlarının etkili olduğunu, toplumda çeşitli hurafelerin yaygınlaştığını, akıl ile bilimin göz ardı edildiğini vurgulayarak Atatürk'ün ekonomik alanda da başarılar kaydettiğini belirtti. Üçüncü makalesinde de din ile ilgili olarak alınan kararlarda siyasi gerekçeleri açıklamaya çalıştı ve Türkiye'nin gücünün zayıflamasının nedenlerinden birinin de şeyhülislam ve ona bağlı müftülerin yetkilerinin çoğaltılmasına bağlamaktaydı. Dördüncü makalesinde Genç Türklerin yükselişi ile ilgiliydi. Ona göre Atatürk'ün devleti dinden ayırmasının sebebi Türkiye'nin kendi tarihi gelişimiyle de bağlantılıydı. O, devletin ve dinin birleştirildiği bir idari sistemde her zaman bir çatışma olacağını ve böyle ikili bir sistemin devletin gücünü ve dinamiğini zayıflatacağına inanmaktaydı.52

Beşinci makalesinde Sukarno Atatürk'ün dine ve hilafet kurumuna karşı tutumunu ele aldı. Atatürk'ün din aleyhtarı bir kişi olmadığını ve dini toplum hayatından tecrit etmek gibi bir politikasının olmadığını söyledi. Halkın yaşadığı mevcut dini hayatın, birçok hurafelerle dolu olduğunu ve bunun da halkın ve devletin gücünü zayıflattığını, hatta halkın dini uygulamaların çoğunun gerçek İslam'la bir ilişkisinin olmadığını ve İslam dininin istişareye dayalı bir demokratik düzen hedeflediğini belirtti. Bu bağlamda, hilafet kurumunun gerekliliğine karşı çıkan Sukarno, eğer böyle bir kurumun varlığı tanınacaksa, bunun mutlaka Müslüman toplum tarafından seçilmesini ve sadece dini değil aynı zamanda siyasi yetkilere de sahip olmasını savunmaktaydı. Milliyetçiliğin yükselişiyle birlikte Birinci

Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de halifelik sisteminin devam ettirilmesinin mümkün olmadığını kabul etmekteydi.

Diğer bir makalesinde de Sukarno dönemin Türk Adalet Bakanı Mahmud Esad Bey'in dinle ilgili görüş ve ifadelerini aktararak Türkiye'deki liderlerin kademeli bir şekilde dini devlet hayatından ayırarak tamamen özel hayatla ilgili bir mesele haline getirdiklerini vurguladı. Mahmud Esad Bey'in dinin dünyevi otoritelerin elinde bir baskı aracı olduğu yönündeki ifadelerini sunduktan sonra, Sukarno "ne zaman din toplumu yönetmek için kullanıldıysa, din kralların ve diktatörlerin elinde halkı cezalandırmak için her zaman bir araç olarak kullanılmıştır…. Diğer taraftan dinin devletten ayrılması ise dünyayı felaketlerden kurtarır ve dini onun takipçilerinin gönlünde korur." demekteydi.

Sukarno ayrıca, Ziya Gökalp'den de alıntılar yaparak 1908 yılında Türk kabine üyeliğinden şeyhülislamın çıkarılmasını ve Hıristiyan kiliselerindeki papazlar gibi sadece din işlerinin başkanı konumuna dönüştürüldüğünü vurguladı. Halide Edip'e atıfta bulunarak Hıristiyan toplulukların dinle ilgili tüm konularda serbestçe karar verebildiklerini, halbuki İslam toplumlarında dinle devletin iç içe girmesinden dolayı Müslümanların her zaman hükümetlerin politikalarına bağlı kaldıklarını, bunun da Türkiye'de İslam dininin gelişmesinde büyük bir engel teşkil ettiğini ve dinin siyasi gayeler için bir araç haline geldiğini belirtmekteydi.

Sukarno makalelerinde devlet sistemi içinde din-devlet ilişkilerinin en önemli bir konu olduğunu, hatta "üzerinde tartışılan ayrıntılarla ilgili konulardan on, yüz ve hatta binlerce kereden daha çok önemli" olduğunun altını çizdi. Sukarno, Atatürk'ün Türkiye'de gerçekleştirdiği devrimlerin zamanla daha iyi anlaşılacağını ve tarihin bunu zamanla doğru olup olmadığını göstereceğini belirtti. O, bu konuda şöyle dedi:

"Onun (Atatürk'ün) radikal faaliyetlerinin İslam'a göre doğru olup, olmadığına hükmetmek bizim işimiz değildir. Sadece gelecek onun hakkında bir karar verecektir. Sadece tarih Kemal'in diktatör mü yoksa çok akıllı bir adam mı olduğuna karar verecektir."

Sukarno diğer bir makalesinde de yine din ile devlet arasındaki ilişkilere değinerek bünyesinde azımsanmayacak ölçüde gayrimüslim nüfus barındıran bir İslam ülkesinde, bu birliğin mümkün olamayacağını şu sözlerle ifade etti:

"Demokrasinin korunacağı ve hatta genellikle aydınların İslami düşüncelere sahip olmadığı bir ülkede, milyonlarca halkın Hıristiyan veya başka bir dine intisap etmiş olan Türkiye, Hindistan ve Endonezya'da olduğu gibi halkının bir kısmının gayrimüslim olduğu bir ülkede bu din-devlet birliğini nasıl gerçekleştirebiliriz? Eğer halkının önemli bir kısmının gayrimüslim olduğu bir ülkede hükümet olsanız, nasıl devletin bir İslami devlet, anayasanın bir İslami anayasa ve tüm kanunların İslam şeriatının kanunları olacağını söyler ve buna göre karar verebilirsiniz? Eğer Hıristiyanlar ve diğer din mensupları, sizin kararınızı kabul etmezlerse, ne yapacaksınız? Eğer o ülke aydınları bunu kabul etmezlerse ne yapacaksınız? Kendi kararınıza uymak için onlara zor mu kullanacaksınız? Silah ve

toplarla onları buna boyun eğdirmek için diktatör rolü mü oynayacaksınız? Onları tamamen elimine etmek istemiyorsunuz? Öyle değil mi? Günümüz, modern bir devirdir ve eski zamanların uygulamalarında görüldüğü gibi insanların birbirlerini yok ettikleri bir devir değildir!"53

Muhtemel dinler arası sürtüşmelerde ve çatışmalarda en iyi çözümün "modern demokrasi" olduğunu söyleyen Sukarno, bunun da dine aykırı olmadığını vurgulamaktaydı. Temsili sistemle oluşmuş bir parlamenter rejime inanan Sukarno, Endonezya gibi bir ülkede iki alternatifin, yani ya "demokrasisiz bir din-devlet birliği ya da din ve devlet işlerinin ayrıldığı bir demokrasi" rejimi bulunacağını söylemekteydi. İkinci durumda da, Müslüman halkın dini inanç ve uygulamalarının hiçbir zaman yok edilmeyeceğine ve İslam'ın öngördüğü temel kural ve prensiplerin de parlamento vasıtasıyla devlet sistemine dahil olacağına inanmaktaydı. Geleceğin Endonezya devlet başkanına göre, İslamiyet'in "İslami devlet" gibi resmi bir sıfata ihtiyacı yoktu ve İslam'ın gerçek anlamda istediği şeyin onun prensiplerinin insanların kalbinde yer ettiği bağımsız bir devletin olmasıydı.54

Endonezya milliyetçiliğinin fikir ve aksiyon adamı Sukarno'nun Türkiye ile ilgili makalelerine karşılık, İslamcı liderlerden Muhammed Natsir de Pandji Islam'da A. Muchlis mahlasıyla yazdığı bir dizi makale ile ona karşılık vermeye çalıştı. Natsir, Sukarno'nun makalelerinin bazı çıkmazlara sahip olduğunu söyleyerek onun akılcı ve yenilikçi dini anlayışına ve onun din ile devlet işlerinin ayrılması hususundaki laiklik taraftarı görüşlerine şiddetle karşı çıkarak din ile devlet işlerinin birliğini savundu. Nitekim, onun makalelerinin adı da "Persatuan Agama dengan Negara (Dinin Devletle Birliği)" başlığını taşımaktaydı.55 Natsir, bir makalesinde nasıl Hıristiyanlar, faşistler ve komünistler bir hayat felsefesine ve ideolojisine sahipse, Müslümanların da Kuran ve sünnete dayalı bir ideolojileri ve hayat felsefeleri olduğunu ileri sürerek din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılamayacağını ortaya koymaya çalıştı. İslam'da sadece insanın Tanrı'ya karşı görevlerini ifade eden kurallar değil, aynı zamanda insanların birbirleriyle ve topluma karşı ve dünya işleriyle de hakları, sorumlulukları ve kuralları olduğunu ileri sürerek devletin bu kuralların yerine getirilmesinde bir görevi olacağını, dolayısıyla din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasının mümkün olamayacağını belirtti.

Natsir ikinci makalesinde İslam devleti kavramı üzerinde durarak bunun Batılıların tasvir ettiği şekildeki bir İslam devleti olmadığını ortaya koymaya çalıştı. Ona göre, bir hükümet halkının ihtiyaçlarını gidermeyen, halkının ilerleme için gerekli vasıtaları sunmayan, halkının haklarını İslam adına kısıtlayan bir devletin İslam devleti olamayacağını, böyle bir hükümet anlayışının İslam'a da aykırı olduğunu söyleyerek İslam'daki demokrasi anlayışının yerine göre yanlış idareyi tenkit eden, uyaran ve gerekirse güç kullanarak doğrultmaya çalışan bir anlayışa sahip olduğunu söyledi. Devletin bir gaye değil bir araç oluğunu vurgulayan Natsir, İslamiyet'in temel kural ve prensiplerin devlet aracı olmadan bir anlamı kalmayacağını, dolayısıyla devlet işlerinin İslam'ın temel kural ve prensipleriyle uyumlu olması gerektiğini söyledi. İlerleme yapılırken her alanda Batı'yı taklit etmeye şiddetle karşı çıkan Natsir, ilerlemenin ancak dünya işleriyle din işlerinin, yani dünya hayatı ile ahiret hayatının birlikte götürüldüğü zaman tam manasıyla mümkün olabileceğini belirtti. O, "Batı da Tanrı'nın bir yurdu, Doğu da. Her ikisi de sıhhatli özelliklere sahip; ancak her ikisi de ayıklanması gereken bazı

belirli zaaflara ve hatalara sahip. Ne Batı ne de Doğu bizim için bir ölçüdür." demekteydi. Sukarno'nun makalelerinin başında bir vecize olarak kullandığı Ziya Gökalp'in sözüne karşın, Natsir de makalelerinin başında "İster Batı'da ister Doğu'da olsun, biz ancak Allah'ı memnun etmek için çabalarız." sözünü kullanarak Sukarno ile aynı görüşte olmadığını ortaya koymaya çalıştı.56

Sukarno'nun sıkça atıfta bulunduğu demokrasi kavramını eleştiren Natsir, demokrasilerde birçok iyi şeylerin yanı sıra muhtemel parti denetimi ve akraba kayırmacılığı gibi bazı eksikliklerin de varolduğunu söyledi. O, demokrasi rejimini tamamen reddetmemekle beraber İslam'ın demokrasiyle özdeş de olamayacağını savunmaktaydı. Ona göre, "İslam, kendine has belirli özellikleri taşıyan bir kavram, fikir ve nosyondur. İslam ne yüzde yüz bir demokrasidir ne de yüzde yüz otokrasidir. İslam…. İslam'dır."

Sukarno'nun aksine, Natsir Atatürk liderliğinde oluşturulan modern Türkiye'nin bir demokratik devlet olmadığına inanmaktaydı. Türkiye'de sadece tek partili bir sistemin geçerli ve tek bir liderin söz sahibi olduğunu belirterek basın ve düşünce hürriyetinin de olmadığını ileri sürmekteydi. Hatta, Sukarno'nun sık sık atıfta bulunduğu Halide Edip bile Atatürk hükümetinin kendisini yakalamaktan kurtulmak için yurtdışına çıktığını örnek gösterdi. Natsir, Atatürk'ün devrimleri neticesinde Türkiye'de gerçek İslam'ın yeniden canlandığı yönündeki Sukarno'nun görüşüne de karşı çıkarak Türkiye'deki İslamiyet'in durumunun bazı dini vecibelerin ve kuralların yapılmasıyla sınırlı kaldığını iddia etti. Yine o, Sukarno'nun din işlerini devlet işlerinden ayırarak Türkiye'nin ekonomik ve siyasi alanda Atatürk döneminde büyük bir başarı sağladığı yönündeki görüşüne de katılmadı ve ona göre İslam'ın ortaya koyduğu öğretiye ve kurallara dayanmayan siyasi veya sosyal bir düzenin eninde sonunda yıkımla karşılaşacaktı.57

Sukarno ve Natsir'in Türk inkılabı ve Atatürk reformları hakkındaki görüşleri, Endonezya'da 1930'lu ve 1940'lı yıllarda etkili olan iki önemli entelektüel grubun görüşlerini yansıtması açısından önemli idi. Bir tarafta Endonezya Milliyetçi Parti (PNI) ve benzeri siyasi ve fikri cemiyetlerin çatısı altında toplanan milliyetçilerin lideri Sukarno, diğer tarafta da çeşitli parti ve cemiyetler adı altında teşkilatlanmış İslamcıların önde gelen lideri Natsir vardı. Onların aralarında yaşanan bu polemiğe benzer tartışmalar daha sonraları 1945 yılı ortalarında bağımsız Endonezya devletinin kuruluş sürecinde ve bağımsızlık sonrasında da yaşandı. Sukarno'nun gayretleri sonucunda yeni hazırlanan anayasaya, devletin resmi dininin İslam olması, devlet başkanının Müslüman olması ve İslam hukukunun genel hukuk sisteminin bir parçası olması yönündeki İslamcıların teklifleri reddedilerek yeni kurulan devlet onun ortaya attığı Pancasila adı verilen beş prensibe dayandırıldı.58

Türk inkılabının Endonezya'daki etkilerine büyük bir Atatürk hayranı olan Ruslan Aldülgani'nin, 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 1986 yılında Endonezya'yı ziyareti münasebetiyle kaleme aldığı bir yazısından şu alıntıları yaparak son verelim. O, bu konuda şöyle demektedir:

"… Benim neslim için Türk adı tabii olarak bir anlam ifade etmektedir, yani Endonezya milliyetçiliğinin yükselişi için bir ilham kaynağı oluşturmaktadır.

Bizim milli uyanışımızın tarihini araştırdığımız zaman, 20 Mayıs 1908 tarihi önemli bir yer tutar. Her ne kadar 1898 yılında Filipinler'deki ve 1905'teki Japonya'daki olaylardan etkilenmeler olduysa da, esas olarak XIX. yüzyıl sonlarında başlayan ve 1908 yılında zirveye ulaşan Genç Türk Hareketi'ne dayanmaktadır. Bu etkinin boyutunu görmek için sadece Bung Karno'nun Di Bawah Bendera Revolusi adlı kitabının birinci cildindeki makaleleri, Bung Hatta'nın Kumpulan Karangan adlı eserinin özellikle birinci cildindeki yazıları okumak veya H.O.S. Cokroaminoto ve H.A. Salim'in eserlerine bakmak yeterlidir. Bu yazıların hepsi de, Genç Türk Hareketi'ni ve 1919 yılında alevlenen Türk inkılabını gözlemlemekte ve ondan övgüyle bahsederek etkilenmektedir.

Gerçekten, ben küçük bir çocuk iken, Surabaya şehrindeki ebeveynlerimin ve komşularımın evleri ile şehrin etrafındaki köylerdeki evlerin duvarlarında kırmızı fesli Türk sultanlarının resimleri asılmaktaydı. Bu, neyi simgelemektedir? İşte bu, Endonezya halkının Türkiye'ye karşı sempatisinin simgesidir. Çünkü, özelde Açe halkının mücadelesine ve genelde de Endonezya halkının XIX. yüzyıl sonlarında Hollanda sömürgeciliğine karşı verdiği silahlı mücadelesinde yardım eden Türkiye olmuştur. O zamanları ben hâlâ hatırlıyorum. Mustafa Kemal Atatürk'ün portreleri, milli harekete katılan insanların evlerinin duvarlarını süslemekteydi; çünkü Bung Karno, Bung Hatta, Dr. Soetomo ve diğerleri tarafından başlatılan milli harekete onlar öncülük etmekte ve halka onlar siyasi eğitim vermekteydiler. Bu tür faaliyetler, 1930'lu yıllar boyunca devam etti. Gerçekten o dönemdeki genç nesiller, Mustafa Kemal'in hayat hikayesini, Tanzimat hareketi ve Genç Türk hareketi hakkındaki bilgileri, Halide Hanım, Tekin Alp ve diğerlerinin yazılarını okuyan daha yaşlı nesiller tarafından harekete geçirilmekte ve etkilenmekteydi. Tüm bunlar, Türk devriminin Endonezya milliyetçiliği için bir mukayeseli araştırma, model ve ilham kaynağı olduğu anlamına gelmektedir.

İşte Türk adı, Endonezya milli hareketi için şüphesiz bir model ve ilham kaynağı olarak benim neslimin hafızalarından hiçbir zaman silinmeyecek ve kaybolmayacaktır. Fakat Türk adı bizim için sadece bununla kalmaz. Türk adı ve özellikle Mustafa Kemal Atatürk adı, bizim hafızalarımızda prensip ve cesareti gerektiren modernleşme faaliyeti sebebiyle de çivi gibi çakılıdır. Çünkü milli devrim vasıtasıyladır ki, Genç Türkler ve Yeni Türkiye Batı dünyası içinde yer alarak azgelişmişlikten kurtulmayı hedeflediler…"59

1 İslamiyet'in bölgeye girişi ve yayılışı hakkında bkz., İsmail Hakkı Göksoy, İslam'ın Güneydoğu Asya'ya Girişi ve Yayılışı, Beyan Yayınları, İstanbul 1997.

2 C. C. Brown (nşr.), "Sejarah Malayu or Malay Annals", Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society, XXV/2-3, October 1952, Bölüm III; Affan Selçuk, "Osmanlı

İmparatorluğu'nun Malay-Endonezya Takımadalarındaki Müslüman Krallıklarla İlişkileri", Çev: İsmail Hakkı Göksoy, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 94 (Şubat 1995), İstanbul 1995, s. 112.

3 W. Marsden, The History of Sumatra, London 1811, (3. baskı), s. 338-341; Antony Reid, "Batı Endonezya'da XVI. Yüzyıl Türk Tesiri I-II", Çev: İsmail Hakkı Göksoy, Türk Yurdu, Aralık 1996, Cilt: 16, Sayı: 112, s. 42.

4 R. O. Winstedt, "The Kedah Annals", Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society, XVI/11, Singapur 1938, s. 31-35; Reid, "XVI. Yüzyıl", s. 42-43.

5 İsmail Hakkı Göksoy., "Malay ve Endonezya Kaynaklarına Göre Türkler ve Osmanlı-Açe İlişkileri", Tarih İncelemeleri Dergisi: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılına Armağan, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Sayı: XIV, İzmir 1999, s. 178-179.

6 T. Mohammad Sabil (nşr.), Hikayat Soeltan Atjeh Marhoem (Soeltan Iskandar Moeda), Batavia 1832, s. 3-11; Göksoy, a.g.m., s. 180.

7 Tengku İskender (nşr.), Hikayat Acheh, The Hague 1948, s. 161-169; Denys Lombard, Kerajaan Aceh: Jaman Sultan Iskandar Muda (1607-1636), Fransızcadan Endonezya Diline Çeviren: Winarsih Arifin, Jakarta: Balai Pustaka, 1986, s. 288-297.

8 Nur al-Din al-Raniri, Bustan al-Salatin (nşr: Tengku Iskandar), Bab II, Fasıl 13, Kuala Lumpur 1966, s. 31-32; Göksoy, a.g.m., s. 182.

9 C. Snouck Hurgronje, The Achenese, Çev: A. W. S. O'Sullivan, I-II, Leiden: Brill, 1906, s. 208-209.

10 Lombard, s. 50.

11 Lombard, s. 158-159.

12 Razaulhak Şah, "Açi Padişahı Sultan Alaeddin'in Kanuni Sultan Süleyman'a Mektubu", Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 8-9, Ankara 1967, s. 375-376, 381-388.

13 Razaulhak Şah, a.g.m., s. 377, 388-391.

14 Razaulhak Şah, a.g.m., s. 378-379, 393-394.

15 Razaulhak Şah, a.g.m., s. 380-381; 1571 yılında İstanbul'a gelen Açeli elçilerin dönüşlerinde İstanbul'dan Yemen'e ulaştırılması için Rodos, İskenderiye, Mısır ve Cidde yetkililerine yazılan hüküm için bkz., 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572): Özet Transkripsiyon ve İndeks I, BOA Yayınları, No: 33, Ankara 1996, s. 370.

16 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, s. 400, III, s. 31-32, TTK Yayınları, Ankara 1964; Saffet Bey, “Bir Osmanlı Filosunun Sumatra Seferi”, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 1, 1329, s. 683; İsmail Hami Danişmend, Tarihi Hakikatler, II, Tercüman Tarih ve Kültür Yayınları, İstanbul 1979, s. 61-64; Mehmed Ziya, Alem-i İslamiyet: Açe Tarihi, İstanbul 1317, s. 157-160.

17 Metin İnegöllüoğlu, “A Short History of Early Turkish-Indonesian Relations”, Voice of Eastern Turkistan, yıl: 4, cilt: 4, No: 16, Aralık 1987, s. 59.

18 N. Ahmet Asrar, Kanuni Sultan Süleyman ve İslam Alemi, Hilal yayınları, İstanbul, tarihsiz, s. 301.

19 Saffet Bey, a.g.m., s. 683; Ayrıca bkz., A. Nalbandoğlu, “Sumatra ve Cava’da Türk Topları”, Tarih Hazinesi, Cilt: 1, Sayı: 10, Mayıs 1951, İstanbul, s. 519.

20 Teuku İbrahim Alfian ve dğr. (editors), Perang Kolonial Belanda di Aceh (Dutch Colonial War in Aceh), Banda Aceh: Pusat Dokumentasi dan Informasi Aceh, 1997, s. 171.

21 Antony Reid, The Contest for North Sumatra: Atjeh, The Netherlands and Britain, 1858-1898, Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969. s. 3; Hurgronje, s. 208-209.

22 Alfian ve dğr., s. 57.

23 H. M. Zainuddin, Tarich Atjeh dan Nusantara, Medan 1961, s. 272; Reid, “XVI Yüzyıl”, s. 45-46.

24 Mehmed Ziya, s. 85.

25 Mehmed Ziya, s. 99-104.

26 Affan Selcuk, a.g.m., s. 120.

27 Cezmi Eraslan, II. Abdülhamid ve İslam Birliği, Ötüken Yayınları, İstanbul 1992, s. 90-92.

28 Eraslan, s. 91-92.

29 Aboe Bakar (ed.), “Surat Sultan Aceh Alauddin Mahmud Syah Kepada Sultan Turki Abdul Aziz”, Surat-Surat Lepas Yang Berhubungan dengan Politik Luar Negeri Kerajaan Aceh Menjelang Perang Belanda di Aceh, Banda Aceh: Pusat Dokumentasi dan Informasi Aceh, 1982, s. 29-30.

30 Reid, The Contest., s. 120-129. Açe hükümetinde başbakanlık ve Dış İşleri Bakanlığı görevlerinde bulunan Habib Abdurrahman, Açe’ye dönüşünde Teungku Chi di Tiro adıyla bilinen bir Açe kahramanıyla birlikte Hollandalılara karşı mücadeleyi sürdürmüş, ancak Açe kraliyet ailesi içinde görüş ayrılıklarının çıkması ve bazı Açelilerin bir muharebedeki yenilgiden dolayı onu suçlamalarından

sonra Hollandalılarla barış yaparak 1878 yılı sonunda Cidde'ye gitmiş ve orada vefat etmiştir. Bkz., Alfian ve dğr., s. 80.

31 Reid, The Contest., s. 138.

32 Reid, The Contest., s. 259; Antony Reid, "Nineteenth Century Pan-Islam in Indonesia and Malaysia", Journal of Asian Studies, Vol: 26, No: 2, 1967, s. 278-279.

33 Eraslan, s. 93-94.

34 Reid, "Nineteenth Century", s. 273.

35 Reid, The Contest., s. 84.

36 Reid, The Contest., s. 258; Reid, "Nineteenth Century", s. 271; Eraslan, s. 96.

37 Eraslan, s. 369-371.

38 Reid, The Contest., s. 278.

39 Eraslan, s. 353-355, dipnot 153 ve 156.

40 Deliar Noer, The Modernist Muslim Movement in Indonesia, 1900-1942, Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1973, s. 28-29, dipnot: 68, s. 59, dipnot: 77.

41 Reid, "Nineteenth Century", s. 280.

42 Noer, s. 188-189, dipnot: 130.

43 A. C. Milner, "Türk İnkılabının Malezya'daki Etkileri" (Çev: İsmail Hakkı Göksoy), Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 5, yıl: 1998 ((baskı: 2000), s. 255.

44 Milner, s. 258-259.

45 Noer, s. 316.

46 Milner, s. 260.

47 Milner, s. 267-269.

48 Milner, 265.

49 Muhammad Hatta, "A Message to the People of Turkey", Koleksi Muhammad Hatta (2), No: 35, 1950, Arsip Nasional Republic Indonesia, Jakarta. Üzerinde tam tarihi yazılı olmayan bu mektup, 27 Aralık 1949 tarihinde Endonezya'nın bağımsızlığı resmen Hollanda tarafından tanındıktan

sonra 1950 yılı başlarında başbakan olarak Muhammed Hatta'nın dönemin Türk başbakanına diplomatik ilişkiler kurmak maksadıyla yazdığı bir mektuptur.

50 "Apa Sebab Turki Memisah Agama Dari Negara (Türkiye Dini Devletten Niçin Ayırdı?" başlığı altında haftalık Pandji Islam dergisinin 1940 yılı Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında yayımladığı bir dizi makalesi, daha sonra 1959 yılında diğer tüm yazılarıyla birlikte Dibawah Bendera Revolusi adlı hacimli bir kitabında toplanmıştır. Bu eser, ayrıca Under the Banner of Revolution adıyla İngilizceye de tercüme edilmiştir.

51 Sukarno, "Apa Sebab Turki Memisah Agama Dari Negara?", Dibawah Bendera Revolusi, Jakarta: Panitia Penerbit Dibawah Bendera Revolusi, 1965, s. 403-405.

52 Sukarno ile Natsir arasındaki polemik için ayrıca bkz., Noer, s. 281-286.

53 Sukarno, s. 412-414; Noer, s. 286.

54 Sukarno, s. 440-446.

55 Ajib Rosidi, Muhammad Natsir: Sebuah Biografi, Jakarta: Girimukti Pasaka, 1990, s. 269.

56 Rosidi, s. 276-310; Noer, s. 289-292.

57 Noer, s. 292-293.

58 Bu tartışmalarla ilgili geniş bilgi için bkz., İsmail Hakkı Göksoy, Endonezya'da İslam ve Hollanda Sömürgeciliği, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, Ankara 1995, s. 52-59, 253-254.

59 Roeslan Abdulgani, "Hubungan Indonesia Turki: Gerakan Turki Muda Beri Inspirasi Pejuangpejuang Kemerdekaan Kita", Indonesia Menatap Masa Depan, Jakarta: Pustaka Merdaka, 1986, s. 350-351. Endonezya'da Atatürk'ün ve bazı Türk aydınlarının tesiri neticesinde Türkçe isimler, özellikle Mustafa Kemal, Ziya, Adnan ve Halide adları bazı ailelerce çocuklarına ad olarak da verilmiştir. 1990 yılında bu ülkedeki araştırmalarım sırasında Yogyakarta Devlet İslam Enstitüsü Rektör Yardımcısı, çocuklarına Türkçe isimler verdiğini ve birine Ziya diğerine de Adnan adını koyduğunu söyledi.

Abdulgani, Roeslan, "Hubungan Indonesia Turki: Gerakan Turki Muda Beri Inspirasi Pejuangpejuang Kemerdekaan Kita", Indonesia Menatap Masa Depan, Jakarta: Pustaka Merdaka, 1986, s. 350-353.

Aboe Bakar (ed.), “Surat Sultan Aceh Alauddin Mahmud Syah kepada Sultan Turki Abdul Aziz”, Surat-Surat Lepas Yang Berhubungan dengan Politik Luar Negeri Kerajaan Aceh Menjelang Perang Belanda di Aceh, Banda Aceh: Pusat Dokumentasi dan Informasi Aceh, 1982, s. 29-30.

Alfian, Teuku İbrahim ve dğr. (editors), Perang Kolonial Belanda di Aceh (Dutch Colonial War in Aceh), Banda Aceh: Pusat Dokumentasi dan Informasi Aceh, 1997.

Asrar, N. Ahmet, Kanuni Sultan Süleyman ve İslam Alemi, Hilal yayınları, İstanbul, tarihsiz.

Danişmend, İsmail Hami, Tarihi Hakikatler, II, Tercüman Tarih ve Kültür Yayınları, İstanbul 1979.

Eraslan, Cezmi, II. Abdülhamid ve İslam Birliği, Ötüken Yayınları, İstanbul 1992.

Göksoy, İsmail Hakkı, Endonezya’da İslam ve Hollanda Sömürgeciliği, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, Ankara 1995.

——, İslam’ın Güneydoğu Asya’ya Girişi ve Yayılışı, Beyan Yayınları, İstanbul 1997.

——, “Malay ve Endonezya Kaynaklarına Göre Türkler ve Osmanlı-Açe İlişkileri”, Tarih İncelemeleri Dergisi: Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700. Yılına Armağan, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Sayı: XIV, İzmir 1999, s. 175-187.

Hatta, Muhammad, “A Message to the People of Turkey”, Koleksi Muhammad Hatta (2), No: 35, Arsip Nasional Republic Indonesia, Jakarta.

Hurgronje, C. S., The Achenese, Çev: A. W. S. O’Sullivan, I-II, Leiden: Brill, 1906.

İnegöllüoğlu, Metin, “A Short History of Early Turkish-Indonesian Relations”, Voice of Eastern Turkistan, Year: 4, Vol: 4, No: 16, December 1987, s. 59.

Lombard, Denys, Kerajaan Aceh: Jaman Sultan Iskandar Muda (1607-1636), Fransızcadan Endonezya Diline Çeviren: Winarsih Arifin, Jakarta: Balai Pustaka, 1986.

Marsden, W., The History of Sumatra, 3. baskı, London 1811.

Mehmed Ziya, Alem-i İslamiyet: Açe Tarihi, Malumat Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1317.

Milner, A. C., “Türk İnkılabının Malezya’daki Etkileri” (Çev: İsmail Hakkı Göksoy), Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 5, yıl: 1998 ((baskı: 2000), s. 253-270.

Nalbandoğlu, A., “Sumatra ve Cava’da Türk Topları”, Tarih Hazinesi, Cilt: 1, Sayı: 10, Mayıs 1951, İstanbul, s. 502-503, 519.

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572): Özet Transkripsiyon ve İndeks I, BOA Yayınları, No: 33, Ankara 1996.

Nur al-Din al-Raniri, Bustan al-Salatin (nşr: Tengku Iskandar), Kuala Lumpur 1966.

Noer, Deliar, The Modernist Muslim Movement in Indonesia, 1900-1942, Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1973.

Razaulhak Şah, "Açi Padişahı Sultan Alaeddin'in Kanuni Sultan Süleyman'a Mektubu", Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 8-9, Ankara 1967, s. 373-409.

Reid, Antony, The Contest for North Sumatra: Atjeh, The Netherlands and Britain, 1858-1898, Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969.

——, "Sixteenth Century Turkish Influence in Western Indonesia", Journal of South-East Asian History, Vol: 10, No: 3, 1969, s. 395-414. Türkçe Çevirisi: "Batı Endonezya'da XVI. Yüzyıl Türk Tesiri I-II", Çev: İsmail Hakkı Göksoy, Türk Yurdu, Aralık 1996, Cilt: 16, Sayı: 112, s. 42-48; Ocak 1997, Cilt: 16, Sayı: 113, s. 49-53.

——, "Nineteenth Century Pan-Islam in Indonesia and Malaysia", Journal of Asian Studies, Vol: 26, No: 2, 1967, s. 267-283.

Rosidi, Ajib, Muhammad Natsir: Sebuah Biografi, Jakarta: Girimukti Pasaka, 1990.

Sabil, T. Mohammad (nşr.), Hikayat Soeltan Atjeh Marhoem (Soeltan Iskandar Moeda), Batavia 1832.

Safvet Bey, "Bir Osmanlı Filosunun Sumatra Seferi", Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 1, 1329, s. 604-614, 678-683.

Selcuk, Affan, "Relations Between the Ottoman Empire and the Muslim Kingdoms in the Malay-Indonesian Archipelago", Der Islam, Sayı: 57, 1980, s. 301-310. Türkçe Çevirisi: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Malay-Endonezya Takımadalarındaki Müslüman Krallıklarla İlişkileri", Çev: İsmail Hakkı Göksoy, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 94 (Şubat 1995), İstanbul 1995, s. 111-121.

Sukarno, "Apa Sebab Turki Memisah Agama Dari Negara?", Dibawah Bendera Revolusi, Jakarta: Panitia Penerbit Dibawah Bendera Revolusi, 1965, s. 403-445.

Tengku İskender (nşr.), Hikayat Acheh, The Hague 1948.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, II, TTK Yayınları, Ankara 1964.

Zainuddin, H. M., Tarich Atjeh dan Nusantara, Medan 1961.

Seydî Ali Reis / Prof. Dr. Cengiz Orhonlu [s.632-639]

Kâtib-i Rûmî diye anılan Seydi Ali Çelebi XVI. yüzyıl Osmanlı cemiyetinin en tanınmış simalarındandır. Onun bu tanınışı, orta derecede bir şair oluşundan, birçok deniz savaşına katılmasından, Hint donanması denen Süveyş donanmasının amirali olarak Portekizlilere karşı çarpışmasından ve daha sonra deniz coğrafyasına ait eserler telif etmesinden ileri gelmektedir. Şüphesiz bütün bunlar bir kimsenin şöhret sahibi olması için kâfidir. Seydi Ali Çelebi'nin bu şöhretinin diğer ülkelerde de yayılmış olmasında, coğrafya'ya dair olan Muhit ve Mir'atü'l-memâlik adlı eserlerinin büyük tesiri vardır.

Hayatı hakkında bazı denemeler yapılmıştır.1 Fakat bunlar tam olmayıp hayatının muayyen devrelerini ele almaktadır.2 Hayatı hususunda hemen hemen dâima Mir'atü'l-Memâlik'e ve bu eserde bulunan kendine ait dağınık kayıtlara istinat edilmektedir. Nitekim ona eserlerinde sayfalar ayırmış olan Âlî,3 Peçevî4 ve Kâtib Çelebi5 bu hususta bizzat kendi eserinden faydalanmışlardır. Mevcut bilgilere göre hayatı etraflı bir şekilde, Türkçe İslâm Ansiklopedisi'nde yazılmıştır.6

I. Seydi Ali Reis'in Hayatı

Ailesi hiç olmazsa İstanbul'un fethinden beri denizcilik ile uğraşmakta ve o tarihten beri İstanbul'da oturmakta idi. Ailesinin İstanbul'a Sinop'tan geldiği hususu kati değildir.7 Ailesi, dedesi zamanında İstanbul'a gelerek Galata'da tesis edilmiş olan tersane de çalışmıştır. Bundan anlaşıldığı gibi denizcilik ve deniz işlerine özel alâka ona dedesi ve babasından miras kalmıştır. İsmini tespit edemediğimiz dedesi Tersane kethüdası olup oğlu olan, Seydi Ali Çelebi'nin babası Hüseyin de aynı şekilde babasının yolunu seçerek denizci olmuş ve zamanla yükselerek babası gibi Tersane kethüdası olmuştu. Doğum tarihi tespit edilemeyen Seydi Ali böyle bir ailenin çocuğu olarak küçük yaştan beri deniz ve denizcilik ile haşır neşir olmuştur.8 Galata'da doğup büyüdüğü için Galatalı lâkabı ile de anılırdı. Kanunî'nin cülûs yıllarında, delikanlılık çağında olan Seydi Ali, Rodos fethi ile sonuçlanan (1522) sefere iştirak etmiştir. Muhtemelen bir kadırgaya kumanda ettiği anlaşılan Seydi Ali Çelebi bundan sonra birçok deniz seferlerine katıldı ve Akdeniz'in batı kesimlerini iyi öğrendi. Özellikle Barbaros Hayreddin Paşa'nın maiyetinde çalıştı. Seydi Ali Çelebi'nin ismi Preveze savaşından sonra duyulmaya başlamıştır.9

1538'de vuku bulan bu büyük deniz savaşında Seydi Ali Çelebi sol cenahta bulunuyordu.10 Daha sonra Kaptan-ı Derya Sinan Paşa emrinde çalışmıştır. Meselâ fethedilmesinde Turgut Reis'in büyük gayreti görülen Trablusgarp'ın Osmanlı ülkelerine katılmasında Kaptan-ı Derya Sinan Paşa'nın emrinde 1551 seferine katıldı. Bundan başka diğer büyük deniz kumandanları emrinde de çalışmıştır.11 Kaynaklardan anlaşıldığına göre müstakil olarak bir filo başında görev almamıştır. Fakat merkezdeki tersane teşkilâtının ileri gelenleri arasına karışmıştı. Esasen donanma da görev alması tersanedeki ilk görevinden sonra olmuştur. İlk resmi görevi azaplar kâtipliğidir. Bu görevden ötürü şiirde kullandığı "kâtibî" mahlasını almıştır.12 Ancak onun azaplar kâtipliğine tayin tarihi

bilinmemektedir. Bunun muhtemelen Preveze deniz savaşından önce olduğu tahmin edilebilir. Meslekte ilerledikçe şöhreti gibi işgal ettiği makamlar da önemli olmağa başladı.

Daha müstakil göreve tayini Tersane kethüdalığından13 sonra olmuştur. Tersane kethüdası olarak İstanbul'da Galata semtinde, yâni baba ve dedesinin memuriyetinde bulunuyordu.14

Dedesi ve babası gibi İstanbul'un Galata semtinde oturan Seydi Ali Çelebi devrinin ikinci ve üçüncü derecede bir şairi olarak da tanınmıştı. Konağı bazı şairlerin toplantı mahalli idi. Seydi Ali Çelebi'nin himaye ettiği ve konağına devam eden şâirler arasında Kâmi, Yetim,15 Sabuhî, Hâtıfî, Müslim, Mahremî16 gibi şâirler de vardı.17 Seydi Ali Çelebi 1540/41'de de Galata'da bir kasr inşa ettirdi; bu kasra adları yukarıda zikredilmiş olan şâirler birer tarih söylediler.18 Seydi Ali Çelebi bu minval üzere şâirler ve meslek erbabı arasında semereli bir hayat geçirirken Osmanlı İmparatorluğu'nun Hint okyanusundaki deniz ilişkileri sebebi ile hayatının seyri değişti.

II. Hint Kaptanı Olarak Faaliyeti

Hint kaptanı Piri Reis idaresinde Osmanlı donanması 1552'de Maskat'ı zapt ederek yıkmış fakat onu takiben Hürmüz'ü alamayarak Basra körfezine girmişti. Daha sonra Piri Reis üç gemi ile Süveyş'e dönmeye teşebbüs etmiş. Fakat iki gemi ile vardığı Süveyş'ten Kahire'ye geldikten sonra hapsedilmiş ve gelen emre uyularak idam edilmişti. Basra'da kalan Hint donanmasına kaptan olarak Ali Bey adlı bir zat düşünülmüş, fakat bir kara adamı olan bu şahsın kabul etmemesi ile bu görev Katif sancak beyliğinden azledilmiş olan Murad Reis adlı denizciye teklif edildi. Murad Reis aldığı talimata göre 5 kadırga, 1 kalyon, 2 firkateyi Basra'da bırakarak, kalan 15 gemiyi Süveyş'e geri götürme görevini aldı. 1553'te 15 gemiden ibaret donanma ile hareket eden Murad Reis Portekiz engelini aşmaya muvaffak olamadı ve geri dönmeye mecbur oldu. Ona halef olarak düşünülen Seydi Ali Çelebi gerek pratik deniz bilgisi ve gerekse nazari bilgisi bakımından en uygun bir kimse idi. Onun bu mevkie tayin tarihi bazı eserlerde farklı olarak aksettirilmiştir. Peçevi ve Celâl-zâde Mustafa19 tarih vermiyorlar, buna karşılık Kâtib Çelebi20 1552/53 ortalarında, Seydi Ali Reis21 1553 Aralık ayı sonlarında olarak kaydediyor. Başbakanlık Arşivi'nde kesin tayin tarihi mevcut olup bu 2 Aralık 1553'tür.22 Seydi Ali Çelebi tâyini sırasında sipahi oğlanları zümresinden olup günde 30 akça ulûfe alıyordu. Aldığı emir uyarınca hareket ederek Halep'e gitti. Devrin hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman Nahçıvan seferi için Halep'te yığınak yaptırıyordu. Kendisine bu tevcihin Halep'e Nahçıvan seferine katılmak için gittiği sırada mı yoksa özel surette bu iş için Halep'e çağrılarak mı yapıldığı anlaşılamıyor. Bilinen şey tayin emrinin Halep'te kararlaştırıldığı ve kendisine bildirildiğidir. Mısır kaptanlığı verilince ulûfesi günde 80 akçaya yükseltilmişti.23

Hint kaptanı veya Mısır kaptanı olarak süratle görevi başına hareket eden Seydi Ali Çelebi 7 Aralık 1553'te Halep'ten Basra'ya gitmek üzere şehri terk etti. Birecik, Urfa (Ruha), Nizip, Musul yolu ile Bağdat'a gelip oradan nehir yolu ile Şubat 1554'te Basra şehrine vardı. Basra'ya varışının ertesi günü Basra beylerbeyini ziyâret ederek donanmaya tayin emrini gösterdi. Bunun üzerine Basra

beylerbeyi olan Mustafa Paşa Basra limanında duran Hint veya Mısır donanması diye anılan donanmayı ona teslim etti. Süveyş'e götürülecek olan donanma 15 gemiden mürekkep idi. Seydi Ali Reis gemileri elden geçirerek en süratli bir şekilde tamirlerini yaptırdı ve daha sonra bir deniz seferi için gerekli ikmallerini yaptırttı. Fakat deniz mevsimi donanmanın hareketine müsait olmadığı için bunun için 5 ay kadar Basra'da beklemek zorunda kaldı. Bu arada Basra beylerbeyi Mustafa Paşa bugünkü İran-Irak sınırı bölgesinde olan bataklık ve sular içinde bir bölge olan Huveyze kalesinin fethine teşebbüs etmişti.24 Bu hareketi denizden desteklemesi için Seydi Ali Reis'ten yardım istedi. Seydi Ali Reis içinde Mısır askeri bulunan 5 kadırgayı gönderdi. Fakat buna rağmen Basra beylerbeyi Mustafa Paşa'nın askeri harekâtı başarı kazanamadı.25 Deniz mevsimi yaklaştığı için Basra beylerbeyi Mustafa Paşa denizde Portekiz donanmasının olup olmadığını ve diğer hususları öğrenmek için Şerif adlı bu denizleri çok iyi bilen bir yerli kılavuzu bir firkate (perkende) ile Hürmüz taraflarına gönderdi. Bu zat bir ay kadar o taraflarda araştırma yaparak dolaştıktan sonra geriye Basra'ya döndü ve 4 parçadan başka Portekiz gemisi görmediğini ifâde etti. Bunun üzerine donanmanın hareket üssü olan Süveyş'e doğru hareketine karar verildi.

Seydi Ali Reis 2 Temmuz 1554'te Basra'dan donanması ile hareket etti. Basra Beylerbeyi'nin evvelce düşman donanmasını keşif için gönderdiği adamı Şerif fırkatesi ile Hürmüz'e kadar donanmaya refakat etti. Donanma Şattü'l-Arap'tan Basra körfezine çıktıktan sonra bir müddet İran'ın Şiraz sahilleri takip edildi. Bu arada bir celbe (çekeleve)26 ile karşılaşıldı, ondan düşman donanması hakkında haber soruldu. Gemidekiler hiçbir bilgileri olmadığını beyan ettiler. Daha sonra donanma Lahsa (al-Hasa) taraflarında önemli bir liman olan Katif'e varıldı. Burada da Portekiz donanması ve gemileri hakkında malûmat soruldu. Seydi Ali Reis buradan hareket ile Bahreyn adalarına geldi; 27 buranın hâkimi Murad Şah veya reis denen şahıs idi. Buradan da hareket ile doğruca Eski Hürmüz (Kays) adasına ve Keşim (Qishm=Breht) adasına ve diğer adalara uğramak suretiyle Hürmüz boğazı geçildi. Basra'dan beri donanmaya refakat eden Şerif hâli hazır durumu bildirmek üzere rapor mahiyetinde bir mektup ile Basra beylerbeyi Mustafa Paşa'ya geri gönderildi.

A. Portekiz Donanması ile İlk Çatışma

Basra'dan hareketin 40. gününde Hürmüz boğazı geçildi ve 10 Ağustos 1554'te Umman sahillerindeki Hurfakan şehri civarına varıldı. Kuşluk zamanı ansızın Hindistan genel valisi Afonso (Alfonso) da Noronha'nın oğlu Fernando'nun emrindeki 2528 parça gemiden müteşekkil bir Portekiz donanması ile karşılaşıldı.29 Portekiz donanması doğrudan doğruya Seydi Ali Reis'in donanması üzerine gelince, Seydi Ali Reis derhal yelkenleri fora ederek demir aldı ve donanmasını savaşa hazır duruma getirdi. Flandıralar dikilip, sancaklar açılıp harbe başlandı. Karşılıklı başlayan top ve tüfek ateşi gittikçe şiddetlendi. Bu ateş arasında bir Portekiz kalyonu top ateşi ile çok hırpalanmış bir durumda ateş hattından çıkarak kontrolü kaybetmiş bir durumda sahile vurdu, sonra da battı. Devam eden savaş Seydi Ali Reis'e göre30 düşman donanması, amiralinin bir işaret topu atmasını müteakip Hürmüz yönünde çekildi gitti; buna göre zaferin Seydi Ali Reis'te olması lâzımdı.31 Fakat Farıa Y. Sousa32 bundan bahsetmiyor. Bu olaydan az sonra hava birden bire şiddetlendi, sağanağa çevirdi.

Bu ani çıkan fırtınaya rağmen Seydi Ali Reis Hint okyanusunda Kızıldeniz yönünde yola devam etti. Hurfakan'a vardı, orada donanma gemilerinin su ihtiyacı giderildi ve tekrar denize açılındı. Seydi Ali Reis varılacak yere gitmekten gecikmemek için savaştan çekilen düşmanı takip etmediği gibi fırtınalı havanın sakinleşmesini de beklememişti.

B. Portekiz Donanması ile İkinci Çatışma

Umman ülkesinde Sohar'a uğradı, oradan denize açıldıktan ve 17 gün denizde, seyirden sonra 26 Ağustos 1554'te Maskat kalesi ile Kalhat civarına gelindi. Fakat seher vakti limanında D. Fernando'nun kumandası altında 34 gemiden mürekkep bir Portekiz donanması[33] karşısına çıktı.[34] Portekiz donanması yelken üzerine gelince Seydi Ali Reis çok isabetli bir görüşle gemilerini denize dik inen kayaların uzandığı kıyı ile düşman donanması arasında safa soktu. Gayesi hemen hemen tamamı yelkenli olan düşman gemilerini sahil sırtlarının kestiği rüzgâr sebebi ile hareketsiz bırakmaktı; böylece, teknik bakımdan kendi gemilerinden üstün olan Portekiz gemilerini ölü bölgeye alarak hareketsiz hale getirerek bir denge sağlamaktı. Karşılıklı başlayan top ve tüfek ateşi gittikçe şiddetlendi. Savaşta Portekiz barçaları kadırgalarla karşılaştı; bir zaman sonra savaş rampa savaşına döndü. Bir Osmanlı kadırgası atılan top ateşi ile tutuştu. Fakat onunla rampa rampaya gelmiş olan Portekiz barçası da tutuştu, ikisi birden yanarak helâk oldular. Bundan başka 5 Osmanlı kadırgası ile 5 Portekiz barçası birbirlerine rampa halinde olduğu halde kayalara vurarak parçalanıp battılar.[35] İçlerinden bir Portekiz barçası yelkeninin kuvveti ile karaya oturmaya muvaffak oldu ise de gene kurtulamadı. Savaşın şiddetinden her iki taraf savaşçıları yorulmuşlardı; özellikle Osmanlı gemilerindeki kürekçiler kürek çekmekten, sıya yapmaktan, top salvo etmekten yorgun düşmüşlerdi. Zaruri olarak demir bırakılarak, cenge demirli vaziyette devam ettiler. Demirler gemilerin kıçlarına alınmıştı. Zira rüzgâr sahilden esiyordu. Sandallar indirilerek batan kadırgaların denize dökülen mürettebatı toplandı. Kadırga reislerinden Âlemşah Reis, Kara Mustafa, Kalafat Memi, Gönüllü serdarı Dürzü Mustafa Bey vesair Mısır askerlerinden ve âletçi olan 200 kadar kimse denizden toplandı. Gemilerin Arap olan kürekçileri sahile döküldüler. Necid Arapları sahile gelerek dövüşen Osmanlı denizcilerine her türlü yardımı yaptılar. Portekizliler de aynı şekilde denize dökülmüş olan gemicilerini kaliteleri vasıtasıyla topladılar. Bu kaliteler, savaşmakta olan barçalara yardımcı idiler. Onların da gemilerinde Arap yardımcılar olup bunlar da sahile varmışlardı. Gece karanlığı bastırmaya başlayınca taraflar mecburi olarak ayrıldılar.[36]

C. Fırtına Sebebi ile Donanmanın Rotadan Çıkması

Sahilden o kadar şiddetli rüzgâr esmeğe başladı ki sahilden ayrılmak bir mecburiyet oldu. Donanma gerisin geriye İran'ın Kirman sahiline kadar geldi; vardığı nokta Caş (Jask) idi, fakat yanaşacak liman olmadığından bir iki gün limanlık bir yer arandı. Sahil takip edilmek sureti ile Bender-i Şehbar'a gelindi. Limanda bulunan bir yerli gemi reisinin delâleti ile Gevadir (Gwadar) limanına gidilip demir atıldı. Halkı büluc olan bu yerin hâkimi Melik Celâleddin Seydi Ali Reis'in kumanda gemisine bizzat gelerek Osmanlı hükümdarına hürmet ve sempatisini izhar etti.[37] Melik Celâleddin

Osmanlı donanması Hürmüz'e geldiği zaman her türlü yardımı yapacağı yolunda birçok vaatlerde bulundu. Seydi Ali Reis ondan bu sahilleri iyi bilen bir kılavuz aldı. Burada gemiler elden geçirilerek yapılabildiği kadar tamir gördüler. Yemen istikametinde hareket üssüne doğru gitmek üzere Hint okyanusuna açıldı. Umman'da bulunan Rese'l-had (Ras al-Had) geçilip Güney Arabistan sahillerinde bulunan Zufar daha sonra Şihr limanları istikametine kadar donanma ilerlemişti. Fakat günbatısı yönünden fil tufanı denen mevsimlik fırtına başladı. Devamlı yağan şiddetli yağmur ve büyük dalgalardan yelken açmaya fırsat olmuyordu. Gece ve gündüz ayırt edilemiyordu. Gemiler daima dalgaların getirdiği sularla doluyordu. Gemilerdeki ağırlıklar atılarak gemileri hafifletmeye teşebbüs edildi. Fakat çaresiz yapılacak bir şey kalmadığı için rüzgâra tâbi olundu. On gün bu şekilde denizde mücadele edildi. Bu şekilde gemiler Arabistan sahillerinden uzaklaşarak aksi istikamette Güceret'e tâbi Çeked (Kuç=Kutch) körfezine geldi. Orada denizin rengi beyaz görülünce, kılavuzlardan med fırtınalarının bu sularda tehlikeli girdaplar meydana getirdiği öğrenildi; orada yapılan bir iskandil ile denizin 5 kulaç olduğu öğrenildi. Nihayet orta yelkenler bağlanmak ve devamlı kürek çekmek sureti ile körfeze düşmekten kurtulundu.38 Sabahleyin rüzgâr yavaşladı ve denizde cezir zamanı başladı. Direğe çıkan gözcüler sahilde yapılar gördüler. Derhal yelken açılıp sahil boyu gidildi. Sumnat'a varıldı, oradan Diu kalesi önlerinden geçildi. Portekizlilerin en büyük deniz üslerinden olan Diu önlerinden geçerken bir endişe duyuldu. Bu bakımdan yelken açmadan açıktan geçilmek yolu seçildi.39 Fakat deniz tekrar şiddetli bir hal aldı. Büyük dalgaların gemileri dövmesi ve rüzgârın sesi gemideki silisre40 sesini diğer efradın duymasına engel oluyordu. Gemilerin bir başından diğer başına gitmeye imkân yoktu. Dümeni dört kişi ancak idare edebiliyordu. Bu şekilde tehlikeler içinde Hindistan'daki Güceret Sultanlığı sahillerine yaklaşıldı. Nihayet havanın biraz müsait olması ile Demen (Daman) kalesi önüne varılıp demir atıldı. Gemiler uzun fırtına günlerinde denizde çok hırpalandığı için sahile yakın demirlendiğinden 3 gemi fırtına tesiri ile sahile vurdu.41 Hava tamamen sakinleştiği zaman onları yüzdürme imkânının olmadığı anlaşıldı. Gemilerdeki top ve diğer levazım çıkarılarak Güceret hükümdarı Sultan Ahmed'in emirlerinden olup Demen hâkimi Melik Esed'e emânet olarak verildi. O da bu emânetleri Demen kalesinde muhafaza etti. Bu sırada Kalkut hükümdarının her mevsim gelen gemileri, bu senede Osmanlı padişahına, hükümdarlarının bağlılık ve inkiyadını arz ettiler. Adı geçen hükümdar daima Portekizlilerle muharebe hâlinde idi. Seydi Ali Reis ona, en yakın zamanda yardım için Mısır'dan donanma gönderileceğini vaat etti. O sırada Demen hâkimi Esed Han Portekiz donanmasının yaklaşmak üzere olduğunu bildirerek Seydi Ali Reis'i ikaz etti.42 Aynı zamanda, kuzeyde emin bir liman olan Surat'a gitmesini de tavsiye etti. Bu haberi işiten gemilerin bir kısım mürettebatı Demen'de kalarak Esed Han'ın hizmetine girdiler. Seydi Ali Reis elinde kalmış olan 6 gemi43 ile ve her gemiye birer kılavuz almış olduğu halde emrinde kalmış denizcilerle denize açıldı. O sırada, Surat kalesi kumandanı olan Hamza Ağa,44 Güceret hükümdarının veziri İmadü'l-mülk tarafından bir grab ile haber ulaştırmak için gönderilmişti. Bu, Esed Han'ın da tavsiye ettiği gibi, Portekiz donanmasının Demen etrafında dolaştığı, Surat limanına gitmenin iyi olacağı mahiyetinde idi. Seydi Ali daha evvel Esed Han'ın tavsiyesi ile bu fikre meyletmiş olduğu için yola çıkmıştı. Surat limanına gelmek 5 gün aldı; Basra'dan hareket tarihi hesap edilirse 3 aydır denizlerde mücadele halinde idi. Güceret o sırada karışıklık içinde idi.45 Seydi Ali Reis'in adamlarından 200

kadar tüfekçi ve diğerlerini Güceret Sultan Ahmed Han hizmetine istedi. Ahmed Han, yaptığı teşebbüste muvaffak olarak muhaliflerine galip geldi. Seydi Ali Reis ise vardığının üçüncü gününde Goa, Diu (Diw) ve Şaol (Chaol) üslerine bağlı 7 büyük kalyon ve 80 grabdan mürekkep bir Portekiz donanmasının Surat limanı açığına geldiğini gördü.46 Güceret hükümdarı askerleri ile birlikte sahile çıkan Seydi Ali Reis denizcileriyle kıyıda sipere girip iki ay kadar gece gündüz harp tedarikinde bulundular.47 Surat o sırada Güceret hükümdarı Sultan Ahmed tarafından alınmıştı. Sultan Ahmed Hüdavend Han'ı oraya kumandan olarak bıraktı.48 Daha sonra başkenti alan Ahmedâbâd şehrine gitti.

III. Kara Yolu ile Osmanlı Topraklarına Ulaşılması

Osmanlı gemilerinde âlet ve edevat olmadığı gibi tamir edilecek halleri de olmadığı için denizden Mısır'a dönme ihtimali kalmamıştı. Seydi Ali Reis'in emrinde bulunan denizcilerden çoğunluğu Güceret Sultanlığı hizmetine girince eldeki gemiler efratsız kalmıştı. Seydi Ali Reis harap ve bakıma muhtaç bu gemilerle Mısır'a gitmenin imkânsızlığını kabul ederek gemileri Hüdavend Han'a teslim ederek satıldıktan sonra bahalarını İstanbul'a göndermesini kararlaştırdı ve bu hususta onunla mutabık kaldı.49

Kendisi de kara yolundan İstanbul'a gitmek üzere kendisinden ayrılmayan 50 kadar adamı ile 26 Kasım 1554'te Güceret başkenti Ahmedâbâd'a gitmek üzere yola çıktı.50 Portekiz amirali Hüdavend Han'a elçi göndererek onlarla hiçbir davaları olmadığını, gayelerinin Mısır kaptanını ele geçirmek olduğunu beyan ederek Seydi Ali Reis'in kendilerine teslim edilmesini istedi. Hüdavend Han buna karşı derhal ret cevabı verdi.51

Seydi Ali Reis'in ifadesine göre Sultan Ahmed kendisine bir vilâyet idaresini vermek istemişse de bir an evvel memlekete dönmek istediği için kabul etmemiştir. 1555 Ocak ayında karayolu ile Osmanlı ülkelerine varmak üzere yola çıkardı.52

Radanpur yolu ile Sind memleketine varıldı. Buranın hükümdarı Şah Hüseyin Argun53 olup Tarhanlardan İsa ile mücadele halinde idi. Seydi Ali Reis, onun hizmetine girme teklifini de nazikâne reddetti. Bununla beraber onun İsa Tarhan'a karşı yaptığı savaşa katılmak zorunda kaldı. Buradan hareketle Sultanpur yolu ile Multan'a varıldı. Seydi Ali Reis geçtiği yerlerde maiyetinde top ve tüfek kullanan kıymetli efrat olduğundan ve şahsen bilgili kabul edildiğinden görev verme tekliflerine maruz kalıyor ve çoğu zaman vuku bulan iç savaşlarda bir tarafı tutma durumunda bırakılıyordu. Oradan Lahor'a varıldı. Orada hâkim olan Mirza Şah yol vermeyince mecburi olarak Ekim 1555'te Dehli'ye (Delhi) giderek Humayun Şah tarafından merasimle karşılandı.54 Humayun Şah ona ve arkadaşlarına hediyeler verdiği gibi büyük geliri olan görevler teklif ederek hizmetinde çalışmasını istedi. Fakat Seydi Ali Reis bu teklifleri nazikâne kabul etmeyerek gitmek için iznini rica etti. Humayun Şah yağmur mevsiminin geçmesini beklemesini tavsiye etti. Hükümdar Humayun Şah'ın55 vefatına -28 Ocak 1556- şâhit olan Seydi Ali Reis, Ekber Şah'ın tahta çıkmasından56 sonra ondan izin alarak gayesine

varmak için bu ülkeyi 13 Şubat 1556'da Lahor'a gitmek üzere terk etti; Şubat ayı sonlarında da Lahor'dan Kabil'e doğru hareket etti.57 Kabil'de bir müddet kaldıktan sonra Haziran ortalarında Semerkant şehrine vasıl oldu. Oranın hükümdarı Barak Han ile görüştü; onun bir vilâyet idaresi teklifini kabul etmedi. 13 Temmuz da Semerkant'tan ayrılarak Buhara istikametinde yola koyuldu. Yolda bir Özbek hücumuna uğrayarak Buhara'ya geldi; orada 15 gün kaldıktan sonra Harizm'e geçti (8 Ağustos 1556). Burada Deşt-ı Kıpçak'tan Osmanlı ülkelerine gitme teşebbüsünden vazgeçilerek İran üzerinden gitme yolu tercih edildi.58 4 Kasım 1556'da Horasan'da Meşhed'e gelindi. Safevî İran'ın Osmanlılar ile olan siyasi durumundan dolayı Meşhed hâkimi ondan Osmanlıların Safevîler aleyhine olarak Barak Han'a gönderdiği askerlerden olabileceği ihtimalinden dolayı ondan şüphelendiler. Hatta bir ara adamları ile tevkif bile edildi. Fakat daha sonra serbest bırakılarak Şah Tahmasb'a gönderildi.59 1 Şubat 1557'de Bağdat'a müteveccihen yola koyuldu. Basra'dan çıkışından 3 yıl 7 ay sonra tekrar Osmanlı ülkesine avdet edebildi. 1557 Mart ayı başlarında Bağdat'tan hareket ederek 1557 yılı Mayıs ayı başlarında İstanbul'a geldi.

IV. Seydî Ali Reis'in Edirne'de Hesap Vermesi

Hükümdar Edirne'de olduğu için derhal iki gün sonra oradan hareket etti. Huzura kabul edilince dolaştığı yerlerde görüştüğü hükümdarlardan getirdiği 18 adet nâmeyi takdim ederek serencamını hikâye etti.60 Gerek Padişah ve gerekse Sadrazam Rüstem Paşa'nın iltifat ve ihsanlarına nâil oldu.61 O, Hindistan'da iken öldüğü hakkında bir haber geldiğinden Mısır kaptanlığı Rodos sancakbeyi olan Kurd oğlu'na verilmişti.62 Devlet adamları, bir donanmanın sorumlusu olmakla beraber, başına gelen olağanüstü olayların tesirini de kabul ederek onu başarısız değil fakat talihsiz olarak kabul ettiler.63 Seydi Ali Reis bu düşünce sonucu 80 akça yevmiye ile müteferrika yapılmış, 1557 Mayıs ortalarında Edirne'den İstanbul'a avdet ederken Kanûni tarafından -Çatalca mevkiinde Diyarbekir timar defterdarlığına tayin edilmişti.64 Fakat bu tayinin fiilen gerçekleşmesi yani beratının yazılması 9 Haziran 1557'de olmuştur.65 Başından geçen bu kadar şeyden sonra "başına Seydi Ali halleri geldi" tabiri bir darb-ı mesel olarak kalmış buna benzer olaylar için söylenmiştir. Başından geçen olayları anlatan bir nevi seyahatname olan eserini sorumlu bulunduğu donanmanın ve emrindeki adamların akıbetinin hesabını vermek için bir nevi müdafaaname şeklinde kaleme aldığı akla gelebilir. Eseri Galata'da meşhur konağında Haziran 1557 başlarında yazmaya başlamış ve Aralık 1557 ortalarında bitirmiştir.66 Diyarbekir timar defterdarlığının tevcih beratı bundan sonra yazılmış ve eline geçmiştir.67

11 Ocak 1560 yılında Diyarbekir timar defterdarlığından alınarak kendisine başka bir mansıp verilmek üzere onur yeri Van timar defterdarı Sinan Çelebi'ye verildi. Esasen kendisi hayli zamandır şahzadenin (Selim) hizmetinde bulunuyordu.68

A. Vefatı

24 Ocak 1560'ta günde 150 akça ile Galata hassa gemi reisliğinden birine tâyin oldu.69 Bu onun tekrar faal bir göreve tâyinine işaret demekti. 16 Nisan 1560'ta Mısır (Hint) kaptanlığına ikinci defa tayin edilmiştir.70 Fakat bu karar az bir müddet sonra Mısır beylerbeyi Ali Paşa'nın arzı ile değiştirildi. Seydi Ali Reis bu görevden alınarak yerine Yemen kaptanı Sefer Reis 21 Nisan 1560'ta Süveyş (Mısır=Hint) kaptanı tayin edilmiştir.71 Seydi Ali Reis'in vefat tarihi olan 1562 yılına kadar mütekait olarak her türlü fiili görev dışında bazı eserler üzerinde uğraştığı tahmin edilebilir. 28 Aralık 1562 Pazartesi günü vefat etmiştir.72 İki erkek oğlu olduğu malum olan oğullarından Hüseyin 1533/34'te doğmuş,73 diğer oğlu Mehmed ise 1542/43'te doğmuştur.74 İstanbul'da Kasımpaşa semtinde adını taşıyan bir mescit varsa da inşa kitabesinden ona aidiyeti tespit edilememiştir.75

B. Eserleri

Orta derecede bir şair olan ve aynı zamanda Çağatay Türkçesi ile dahi şiir yazabilen Seydi Ali Reis şiirde "Kâtibi" mahlasını kullanmıştır. Onun mürettep bir divanı olduğu iddia ediliyorsa da araştırılan İstanbul kütüphanelerinde buna tesadüf edilememiştir.76 Onun şöhretini temin eden müspet ilimlerdeki meşguliyeti ve eserleridir. Bu hususta tespit edilebilen ilk eseri Ali Kuşçu'nun riyaziyeye ait Fethiye adlı eserinin Türkçeye çevirmesidir ki Hülâsatü'l-hey'e adını taşır ve tercümesi 1549 Ocak ayının son günlerinde Halep şehrinde tamamlanmıştır.77 En meşhur eseri Muhit 1554'te Hindistan'da Ahmed-âbâd'da,78 Mir'atü'l-memâlik 1557'de İstanbul'da Galata semtinde yazılmıştır.79 Ayrıca beş makale halinde ve 120 fasıllık hey'ete dair Mir'atü'l-kâinat adlı bir telifi daha vardır.80 Eserlerinin tahlili ve araştırılması ise ayrı ve müstakil bir araştırma konusudur.

Belgeler

1

"Kapudânân-ı Mısır, sipâhi oğulları zümresinden 30 akça ulûfesi olan Seydi Ali deryâ ilmînde mâhir olmağın Mısır kapudânlığı 80 akça ile buyuruldu, 25 Zilhicce 960".

(Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü, Kâmil Kepeci tasnifi, Divan-ı Humâyûn Ruus Defteri, nu. 210, s. 257).

2

"Ze'âmet-i Seydi Ali defterdâr, an tahvîl-i Ishak tîmarha-i Diyarbekir karye-i Kara Hisar (?) ve gayri der Âmid, 11206 akça, fî 10 Şa'ban 964"

(Maliyeden müdevver defterler, nu. 17983, s. 20).

3

"Defterdârlık-ı tîmarhâ-i Diyarbekir,

Diyarbekir beğlerbeğisi mektûb gönderüp vilâyet-i Diyarbekir tîmarları defterdârı olan Seydi Ali bendeleri ıhayli denberi berü Şehzâde hazretlerine hidmet edüp ahar mansıb ile behremend buyurulur ise defterdârlığı Van tîmarları Defterdârı olan Sinan'a sadaka buyurulmasın reca etmeğin buyuruldu, fî 10 Rebiülahır sene 967"

(Mühimme defteri, nu. 4, s. 11, hüküm nu. 82)

4

"Ze'âmethâ-i Nahiye-i Âmid be-nâm Sinan Çelebi Defterdâr-ı timarha-i vilâyet-i Diyarbekir an tahvîl-i Seydi Çelebi, 80, 206 akça

Sâbıka vilâyet-ı Van'ın tîmar defterdârı olan müşarünileyh Sinan Çelebi'ye sene 967 Rebiülâhır'ının 14'üncü gününden vilâyet-ı Diyarbekir'in timar defterdârlığı sabıka defterdâr mutasarrıf olduğu dirlik ile tâ'yîn olunup"

(Maliyeden müdevver defterler, nu. 29, s. 194 b).

5

"Sâbıka Diyarbekir tîmar defterdân olan Seydi Ali 150 akça ile hassa reislerden olmak buyuruldu, 23 Rebiülâhır sene 967"

(Mühimme defteri, nu. 4, s. 16, hüküm nu. 144).

6

''Liva-i Galata'da olan hassa reislerden Seydi Ali'ye 150 bin akça ile Mısır kapudanlığı verilmek buyuruldu, fî 19 Receb sene 967"

(Mühimme defteri, nu. 4, s. 50, hüküm nu. 527).

7

"Kapudânân-ı Süveyş

Müşarünileyh (Mısır beğlerbeğisi Ali Paşa) mektûb gönderüp Süveyş donanması temâm oldukda müstakil kapudân lâzımdur deyü Sûveyş kapudânlığın Yemen kapudânı Sefer'e olmasın dahi arz etmeğin vazifesile Süveyş kapudânlığı buyuruldu;

Yemen kapudânlığı müşarünileyhin arzı mucebince Mustafa Kethüda nâm kimesneye buyuruldu, Kapudan-ı sâbık Sefer dirliği ile fi 24 Receb sene 967"

(Mühimme defteri, nu. 4, s. 51).

8

“Seydi Ali Çelebi’nin büyük oğlu Hüseyin 16 akça ile Silâhtarlar zümresine ilhak olmak buyuruldu, fî 24 Ramazan sene 967”

(Mühimme defteri, nu. 4, s. 88, hüküm nu. 910).0

1 M. C. Şababettin Tekindağ, Seydi Ali Reis Hakkında Düşünceler, Tarihten Sesler, sayı 13-14 (İstanbul 1944), s. 21-24.

2 C. E. A. W. Oldham, Sîdi Ali Shalabi in India 1554-1556. The Indian Antquarg 59 (1930), s. 219-224, 239-241, 60 (1931), s. 5-8, 26-30.

3 Künhül-ahbâr, Halet Efendi Kütüphanesi, nu. 598, 90 a-96 b.

4 Tarih, İstanbul 1281, c. I, a. 367-384.

5 Tuhfetü’l-kibâr fi esfari’l-bihâr, İstanbul 13292, s. 62-66.

6 Şerafettin Turan, Seydi Ali Reis maddesi, Türkçe İslâm Ansiklopedisi (İstanbul 1965).

7 Atasının Sinop’tan Galata’ya gelip yerleştiği yalnız Mehmed Süreyya (Sicill-i Osmanî, İstanbul, 1311, c. III, s. 498) tarafından kaydedilmiştir. Çağdaş tercüme-i hal ve diğer kaynaklarda böyle bir kayda tesadüf edilmemiştir. Yalnız şiir de Seydi Ali gibi mahlası Kâtibî olan diğer bir şahıs daha vardır ki Sinopludur (Bunun için bk. Âşık Çelebi Tezkiresi, Ali Emiri Ktp., Tarih kısmı, nu. 772, s. 282).

8 Miratü’l-Memalik, neşreden Ahmed Cevdet, İstanbul 1313, s. 14.

9 Muradî, Gazavat-ı Hayreddin Paşa, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, nu. 1291, 269 a. Burada Preveze savaşına katılan tanınmış denizciler arasında Seydi Ali Çelebi’de vardır.

10 Bazı eserlerde (İ. Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1948, c. II, s. 214) Seydi Ali’nin sol cenaha kumanda ettiği iddiası doğru değildir. Çünkü bu olayı manzum olarak tafsilâtlı olarak anlatan Muradî (aynı eser, 273 b) bundan bahsetmediği gibi sağ kolda Hürrem Bey, Hamid, Sinan, Cihan Reis, Seydi Ali’nin bulunduğunu, sol kolda ise Kocaeli sancakbeyi Ali bey ve ondan başka Mustafa Bey, Salih Reis vs. bulunduğunu kaydetmektedir (Bir de bk. Peçevî, aynı eser, s. 213-216).

11 Miratül-memâlik, s. 14.

12 Lâtifî, Tezkire, neşreden Ahmed Cevdet, İstanbul 1314, s. 277; Memhmed Süreyya, Sicil-i Osmanî, c. III, s. 498; Âşık Çelebi (Tezkire, Ali Emirî, Tarih kısmı, nu. 772, 280 a) Tersane kâtibi olduğunu yazıyor ki yukarıda kaydedilmiş olan azaplar kitâbeti demektir.

13 Tersane kethüdası tâyini her halde Preveze savaşından çok sonra olmalıdır. Zira 1536-1537 yıllarında, hatta Preveze savaşı sırasında Tersane Kethüdası Ali isimli bir şahıs idi (Peçevi, aynı eser, c. I, s. 196).

14 Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, c. III, s. 499.

15 Bu zat İstanbullu olup silâhtarlar zümresine mensup idi. Turnacıbaşı veya Turnacıbaşı-zade Yetim Ali Çelebi diye anılır. Oruç Reis ile Hayreddin Hızır Reis'in hayatını anlatan manzum olarak bir eser yazmıştır. Adı Lüccetü'l-ebrâr olan bu eser henüz bulunmuş değildir (Lâtifî, s. 370); 1552/53'te vefat ederek Südlüce'de cami yakınında defnedilmiştir (Hüseyin Ayvansarayî, Hadikatü'l-cevâmî, İstanbul 1281, c. 1, s. 304) Mahallinde yaptığımız araştırmada çok evvelden tahrip olmasından dolayı mezarına rastlayamadık.

16 Bu zat da manzum olarak Kanunî'nin cülusunda Bağdat seferine kadar olayları anlatan bir Süleymanname yazmıştır (Topkapı, Revan Ktp., nu. 1287; bunun için bk. Agâh Sırrı Levend, Gazavetnameler, Ankara 1956, s. 49).

17 Aşık Çelebi Tezkiresi, s. 281; Kınalı-zade Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şuarâ, Hekimoğlu Ali Paşa Ktp., nu. 602, 255 a; Alî, Künhü'l-ahbar, 351 a.

18 Aynı eser, göst. yer.

19 Tebakatü'l-memâlik, Topkapı Sarayı Bağdat Kütüphanesi, nu. 298, 392 b.

20 Tuhfetü'l-kibar, s. 62.

21 Miratül-memâlik, s. 14.

22 KK, Ruus defteri, nu. 210, s. 257; bk. Belge 1.

23 KK, Ruus defteri, nu. 210, s. 257.

24 Birçok adalardan meydana geldiği için Cezayir denen bu yeri Kuzey Afrika'daki Cezayir'den ayrılmak için "Cezayir-i cedid" denmiştir.

25 O sırada gördüğü bir rüyayı kötüye yoran Seydi Ali Reis, daha sonra bu Cezayir başarısızlığı çıkınca ona işaret olduğunu zannederek teselli bulmuştu (Mir'atü'l-memâlik, s. 17).

26 Sakoleva, şaqlâwa, sakuleva, sakoleva şekillerinde de yazılan iki direkli, yelkenli küçük bir gemi.

27 Miratü'l-memâlik, 18; Tuhfetü'l-kibar, 63.

28 4 barça, 3 büyük kalyon, 6 Portekiz karaveli, 12 grab (çekdiri) olmak üzere 25 gemi (Mir'atü'l-memâlik, 19).

29 Peçevî (cb I, 368) 20 adet gemi diyor.

30 Miratü'l-memâlik, s. 19.

31 Bir de bk. Longworth Dames, The Portugusse and Turks in the Indian Ocean in the Sixteenth Century, JRAS, 1921, part 1 (January), s. 22.

32 Faria Y Sousa, The Portuguguesse Asia or the Discovery and conquestof India by the Portuguese, trans by John Stevens, London 1695, c. II.

33 12 barça, 22 grab olmak üzere 34 adet gemiden ibaretti (Miratü'l-memâlik, 20).

34 Faria Y Sousa'da (aynı eser, s. 173) çarpışma 25 Ağustos tarihinde Maskat yakınında olduğu kayıtlıdır.

35 Mir'atü'l-memâlik, s. 2; Peçevî, c. I, s. 369; Faria Y Sousa (aynı eser, c. II, s. 173) Portekiz donanmasının kayıplarından bahsetmiyor.

36 Miratü'l-memâlik, 21; Tuhfetü'l-kibar, 64.

37 Seydi Ali Reis emrindeki donanma Hürmüz'de iken bu zat gemilerini Osmanlı donanmasının zahire ikmali için göndermişti. Fakat zahire gemileri geldiği zaman Seydi Ali Reis donanması ile oradan çoktan ayrılarak Hurfakan'a gitmişti (Miratü'l-memâlik, 22).

38 Miratü'l-memâlik, 24; Tuhfetü'l-kibar, 64-65.

39 Diu, Sorath (Surat) yarımadasının güney açığında bir ada üzerinde kurulmuştur. 1510 yılından itibaren Surat valilerinin merkezi oldu. Melik Ayaz burada liman, müstahkem mevki olmak üzere büyük bir inşaat yaptırdı. 1513'te Albuquerque'in teşebbüsü ile Portekiz idaresine geçti (J. B. Harrison, Diu, EI2).

40 Silisre ve silistre de denir. Düdük demektir.

41 Miratü'l-memâlik, 25.

42 Faria Y Sousa'ya göre (aynı eser, c. II, s. 173) D. Ferdinand de Mouray ve Antony Valadares tarafından takip edilen iki gemi Daman ve Daru kıyılarında parçalandı. Seydi Ali'nin emrinde 7 Gemi kaldı. Bunlarda D. Hierale de Castella-branco, Nuno de Castro ve D. Emanuel Mascaranhas tarafından takip ediliyordu.

43 3 gemi Daman'da karaya oturmuştu. (Mir'atü'l-memâlik, 27; krş. not 41).

44 Mir'atü'l-memâlik, 28; bu zat başka yerde de Hüseyin diye kaydedilmiştir (aynı eser, 29).

45 Sultan Ahmed, Bahadır Şah'ın (-1537) akrabası olup 12 yaşında bir çocuktu; onun meşru hükümdarlığı Nasır al-Melik adlı kimse tarafından kabul edilmiyordu (Mir'atü'l-memâlik, a. 29-30). Sultan Ahmed 1553-1561 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır.

46 Portekizlilerin yeni Hindistan umumi valisi olan D. Peter de Mascarenhas 32 gemi ile yeğeni Ferdinand Martinez'i tayin ederek Surat limanında sıkıştırılmış olan 7 Türk gemisini ele geçirerek Goa'ya götürmesini emretmişti (Faria Y. Sousa, aynı eser, II, 175). Portekiz donanmasının gemi sayısı Seydi Ali Reis tarafından 87 olarak verilmektedir (Miratü'l-memâlik, 29).

47 Miratü'l-memâlik, s. 29.

48 Hüdavend Han, Yemen'de Osmanlı hizmetinde iken orada çıkan iç karışıklıktan dolayı kaçmak zorunda kalan Sefer Selmani'nin oğludur. Sefer, Güceret ülkesine gelerek bu devletin hizmetine girmişti; 1538'de Surat valisi olmuştu: Hüdavend Han unvanı ile anılmakta idi; 1538'de öldürüldü. Kendisine Hoca Cafer de deniyordu. Seydi Ali Reis zamanındaki Hüdavend Han bu zatın oğlu olup, asıl adı Receb Selmani'dir ve 1560'ta Surat'ta öldürüldü (E. Denison Ross, The Portuguese in the India and Arabia, JRAS, 1922 January, part 1, s. 17).

49 Daha sonra oradaki topları almak için hükûmet teşebbüse geçti, 2 Ocak 1568'de Mısır donanması kaptanı Hızır'a gönderilen bir emirle oradaki topların gemiler vasıtası ile geri getirilmesini emredilmiştir. Yalnız buna ait vesikada topların Kalikût limanında olduğu bildiriliyor ki Seydi Ali Reis'in ifadesine uymamaktadır (MD, nu. 7, s. 237, hüküm nu. 659) Seydi Ali Reis gemilerin bütün levazımat ve silâhları ile birlikte Surat'ta vesika karşılığı Hüdavend ve Adil hanlara verildiğini söylemektedir (Miratü'l-memâlik, 32). Faria Y Sousa bu sonucun, yâni gemileri orada bırakarak kara yolu ile gitmesinin, Güceret ve Portekiz ileri gelenleri arasında yapılan görüşmelerden sonra bulunan hal çaresi olduğunu kaydetmektedir (II, 175).

50 Miratü'l-memâlik, 32.

51 Faria Y Sousa (aynı eser, II, 175) elçi gönderildiğinden bahsetmeyerek teklifin Surat kalesi kumandanına yapıldığını söylüyor.

52 Seydi Ali Reis'in Ahmet-âbâd'da bir buçuk ay kadar bir müddet kaldığı anlaşılmaktadır. Muhit adlı eserini Güceret'in merkezi olan Ahmed-âbâd'da iken 962 yılının Muharrem ayı ortalarında kaleme almıştır (Seydi Ali Reis, Muhit, Topkapı Sarayı, Revan, Ktp., nu. 1643, 136 a).

53 Miratü'l-memâlik'te (36) Şah Hasan Mirza.

54 Miratü'l-memâlik, s. 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43.

55 Humayun devri için bk. Gülbeden, Humayun-nâme, Farsçadan çeviren Abdürrab Yelgar, Ankara 1944.

56 Miratü'l-memâlik, s. 43. Humayun Şah'ın ölümü ile etrafta karışıklık çıkması ihtimalini düşünerek yeni hükümdarın cülûsuna kadar haberin gizlenmesini Seydi Ali Reis tavsiye etmişti (s. 45, 55, 56); bu haber bir ay kadar bir müddet halktan gizlendi.

57 Miratü'l-memâlik, 56, 57.

58 Miratü'l-memâlik, 60, 63, 64, 65, 68, 71, 72, 76.

59 Miratü'l-memâlik, 76, 83, 84, 88, 92.

60 Bu nâmelerden ancak ikisi mevcuttur (Feridun Bey, Münşeatu's-selâtin, İstanbul c. II, s. 71-72), Fakat son zamanlarda bir Münşeat Mecmuası'nda (Esad Efendi ktp., nu. 3332, yp. 240 a-246 b) Humayun Şah, Tahmasb Han, Semarkand hâkimi, Maveraünnehir Hâkimi Nevruz Han'a ait olmak üzere 5 aded namenin daha mevcut olduğu görülmüştür.

61 Miratü'l-memâlik, 92, 94, 96, 97, 98.

62 Miratü'l-memâlik, 94.

63 Onun hakkında Kâtib Çelebi (Tuhfetü'l-kibar, s. 62) ve Peçevî'nin (I, s. 367-369) Seydi Ali Çelebi'yi ilzam eden ifadelerinden aykırı olarak Âlî (Künhü'l-ahbâr, Halet Efendi ktp. nu. 598, 96, b, 97 a) gayret tenkidi bir ifade kullanmaktadır. Ona göre çektiği sıkıntı ve elemler karşılığı olarak ona riayet gösterilmesi yerindedir. Ancak kendisinden istenen hizmeti yerine getirememiştir. Dikkat edilmiş olsa Piri Reis'in yaptığı gibi hareket ederek donanmayı geri getirebilirdi; fakat bu olmadığı gibi sarf edilen bunca para boşa gitmiştir. Aynı zamanda Osmanlı ülkesine gelmek üzere gâh derviş kılığında ve gâh fakir hüviyetinde dolaşması da devletin şerefini haleldâr eder mahiyettedir. Bütün bunlardan sonra mesul olmadığı gibi kusuru bağışlanmış ifrat bir şekilde riayet gösterilerek hediyelere boğulmuştur.

64 Miratü'l-memâlik, 98.

65 Timar defterdarlığı 10 Şaban 964 tarihinde İshak adlı zatın tahvilinden verilmiştir. Bu yerin geliri 11.206 akça idi (Başbakanlık Arşivi, nu. 17983, s. 20; Belge 2).

66 Miratü'l-memâlik, 99.

67 10 Şaban 964 (MAD, nu. 17983, s. 20).

68 Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü, Mühimme defteri, nu. 4, s. 11, hüküm nu. 82; bk. Belge 3; bu görevden ayrıldığı zaman sahip olduğu zeametin geliri 80206 akça idi. Fiilen ayrılış tarihi 14 Rebiülahir 967'dir (MAD, nu. 29, s. 194 b).

69 MD, nu. 4, s. 16, hüküm 144; bk. Belge 5.

70 MD, nu; 4, s. 50, hüküm nu. 527; bk. Belge 6. Bu hükme yanlış olarak onun birinci kaptanlığına delil olarak gösterilmiştir (krş. not 22).

Zikredilen hükmü Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı mealen eserinde kaydetmiştir (Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara 1948, s. 432).

71 Yemen kaptanlığı da Mustafa kethüda adlı zata verilmiştir (MD, nu. 4, s. 51, hüküm nu. 50: hüküm tarihi 24 Receb 967; Belge 7).

72 Kınalı-zade Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-şuera, Süleymaniye Genel kitaplığı, Hekimoğlu kitapları, nu. 602, 255 b; diğer eserlerde günü ve hatta ayı dahi verilmemiştir. Riyazî (91 b) 970'te, Mehmed Süreyya Bey (Sicilli-i Osmani, III, 498) 970 Cumade'l-ulâ'da vefat ettiğini kaydetmektedirler.

73 Divân-ı Yetim Ali, Süleymaniye Genel Kitaplığı, Hacı Mahmud kısmı, nu. 3298, 144 b; A. Tietze, Türk şiirinde gemici dili, Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s. 507; büyük oğlu Hüseyin sonradan 16 akça yevmiye ile silâhtarlar zümresine alınmıştır; bunun tarihi 19 Haziran 1560'tır (MD, nu. 4, s. 88, hüküm bk. nu. 910; Belge 8). Kâtib Çelebi (Keşfü'z-zunun, nşr. Ş. Yaltkaya-Kilisli Rıfat Bilge, İstanbul 1943, c. II, s. 1649) Seydi Ali Reis'in oğlunun Mirat al-Kâinat fi al-amal bi'l-âlât al-falakiyye adlı altı makaleden mürekkep bir eseri olduğunu kaydediyorsa da bunun hangi oğlu tarafından yazıldığı şimdilik bilinmiyor. Bursalı Tahir'e göre (Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1343, III, 271) bu eser Muhit'e ilâve olarak yazılmıştır.

74 Divân-ı Yetim Ali, 114 b, 115 a; A. Tietze, aynı eser, 507.

75 Kasımpaşa'da Tersane mahallesinde olan bu mescidin ismi "İbadullah"tır. İnşa tarihi 1588/89 olup bânisi Hüseyin Ayvansarayî'ye göre (Hadikatü'l-cevami, İstanbul 1281, c. II, s. 15) Seydi Ali Reis'tir. İnşa tarihi diye bilinen tarih onun tamirine ait değil ise Seydi Ali Reis'e ait olacağını göstermektedir. Bu caminin banisi mescidin civarında medfun olup mezarın kitabesi yoktur.

76 Divanı olduğu Riyazî (Tezkiretü'ş-şuara, 91 a) ve Keşfü'z-zunun da İstanbul 1941, 1, 807) kayıtlıdır. Şairliği için bk. A. Tietze, aynı eser, 504-506.

77 Halet Efendi Kütüphanesi, nu. 532, 131 b.

78 Von Hammer eserin deniz astronomisi ve fiziki coğrafya kısımlarını İngilizceye çevirip neşretti (Extracts from the Mohit, Journal of the Asiatic Society of Bengal, 1834-1838, c. III, V, VI, VII). Luigi Bonelli eserin coğrafyaya ait 4. ve 6. babları ile 7'sinin bir kısmını yayımlamıştır (Rendconti della reale academia dei Linei (1894) de). M. Bittner eserin mühim kısımlarını Seydi Ali'nin tarifi üzerine yapılmış 30 harita ile birlikte 1897'de Hint yolunun açılışının 400. yıldönümü için yayımlanan Festchrift'te yayımlanmıştır. Eserin tahlili için şimdilik bk. Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1943, s. b 70-72. Coğrafi bakımdan eserleri için bk. Franz Taeschner, Osmanlılarda Coğrafya, çvr. Hamid Sadi, Türkiyat Mecmuası, c. II (İstanbul 1928), s. 281-282, not 2.

79 Miratü'l-memâlik'i 1313'te İstanbul'da Ahmed Cevdet, Necib Asım'ın bir ön sözü ile yayımlamıştır. Eser von Diez tarafından Denkwürdigkeiten von Asien de (II, s. 267-738) Almancaya çevrilmiştir. Bundan Morres (Journal Asiatique, X-XI) Fransızcaya çevrilmiştir. A. Vambery eseri The Travels and adventures of the Turkish Admiral Sidi Ali Reis (London 1899) adı ile İngilizceye çevirmiştir.

80 Bu eserin ne zaman yazıldığı şimdilik bilinmiyor. Eseri yazma fikrinin Humayun Şah ile konuşmasından doğduğu tahmin edilebilir (Miratü'l-memâlik, 45, 46). Eserin bir nüshası için bk. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. Y. nu. 1824.

ELLİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

Zirveden Dönüş: II. Selim'den III. Mehmed'e / Prof. Dr. Mücteba İlgürel [s.643-666]

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

II. Selim (1566-1574)

Kanunî Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan doğan ikinci oğlu olup, Mayıs 1524'te dünyaya geldi.1 Selim, Kanuni'nin diğer oğulları gibi sarayda iyi bir eğitim aldıktan sonra 1542'de Konya Sancakbeyliği'ne, 1544'te Manisa Sancak beyliği'ne gönderildi. II. Selim, Osmanlı tarihinin en büyülü şehzadeler mücadelesinden galip çıkmıştır. Böylece tahta tek aday kalmayı başaran II. Selim esnasında mücadeleci bir özelliğe sahip değildir. Ancak hadiselerin seyrine kapılarak tahta çıkmıştır. Daha önce idam edilen Şehzade Mustafa ve Bayezid ile onun dört küçük oğlu hesap edilirse, II. Selim'in tahta çıkışı kanlı olmuştur.

Kanuni son zamanlarında, kendisine halef olarak Selim'i düşünmeye başlamıştır. Nitekim padişah 1548'de İran seferine giderken Seyyid Gazi'de kendisini karşılayan Selim'i Edirne'ye göndererek adeta tahtı ona emanet etmişti. Bu durum Bayezid'in öfkesini çekmiş ve bazı tedbirlere başvurmaya zorlanmıştır. Öte yandan Bayezid Düzmece Mustafa hadisesindeki olumsuz tutumuyla da babasının gözünden düşmüş bulunuyordu.2 Bu hadiselerden sonra Selim tahtın tek varisi olarak Kanuni'nin Nahçıvan Seferi'ne (1554) katılarak babasının güvenini kazandı.

Bir müddet sonra da Selim'in oğlu Murad (III. Murad) da Manisa valiliğine gönderildi. Bu durumda Selim geleceğini güvence altına almış bulunuyordu.

Selim Zigetvar muhasarası sırasında babasının vefat ettiği haberini Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'dan aldığı, zaman Kütahya'da sancakbeyliğinde bulunuyordu. Derhal hareketle İstanbul'a geldi ve 24 Eylül 1566'da tahta cülus etti. İstanbul'da bulunan devlet erkanı ile Şeyhülislam Ebussuud Efendi II. Selim'e biat ettiler. Selim İstanbul'da iki gün daha kalıp Eyyüb Ensâri'nin ve cetlerinin türbelerini ziyaret etti. Bu arada fukaraya da 30.000 akçe sadaka dağıttı.3 Yola çıkarken tebriğe, gelen Fransa ve Venedik elçilerini kabul ederek onlara iltifat etti.

Yeni padişah seferden dönmekte olan orduya katılmak ve babası Kanuni'ye son görevini ifa etmek üzere Belgrad'a doğru yola çıktı. Kanuni'nin vefat haberi askerden gizlenmiş; son anda ilân edilmişti. Selim Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'dan gelen bir arıza üzerine Belgrad'da kaldı. Burada

babasının cenazesini siyahlara bürünmüş olarak karşıladı. Kanuni'nin uzun saltanatı boyunca cülus bahşişinden mahrum kalan asker yeni padişahtan bunu fazlasıyla bekler olmuştu. Sokullu ise hazinede yeterli para olmadığını, bu konuda acele edilmemesini; ancak kapıkulu askerine mutlaka cülus bahşişinin verilmesi gerektiğini de önemle bildirmişti. Sokullu geleneğe göre bir tören yapılması hususunda ısrarlı idi. Selim ise hocası ile musahibinin telkinlerine kapılıp Sokullu'yu dinlemedi. Cülus bahşişi olarak altı bölük halkına 1000'er, yeniçerilere 2000'er akçe verildi. Halbuki yeniçeriler daha fazla istemekteydi.4 Kanunen verilmesi gereken "cülus in'âmı" denilen para eksik olarak verildikten sonra Belgrad'dan yola çıkıldı. Ancak Yeniçeriler haklarını alamayınca Padişah'a diş bileyip yola koyuldular. İstanbul'a gelince padişah ve devlet erkanının yollarını kestiler. Bu tavırlar isyan emareleriydi. Bunun üzerine Sokullu durumun vehametini izah ederek geleneklere göre padişahtan söz istediklerini ifade etti. Durumu kavrayan II. Selim sonunda askerin bütün parasının ödenmesi için emir verdi. Böylece isyan tehlikesi ortadan kalktı. Ulemaya da rütbelerine göre cülus bahşişi dağıtılmıştır.

Kanuni'nin cenazesi İstanbul'a getirilmiş ve halkın gözyaşları içerisinde Süleymaniye Camisi'nde namazı kılınıp cami avlusundaki türbesine defnedilmiştir. Cenaze namazını Şeyhülislam Ebussuud Efendi kıldırmıştır.5

II. Selim'in cülus bahşişi konusunda Sokullu'nun telkinleriyle geri adım atmak zorunda kalışı, onu asker karşısında âciz bir duruma düşürmüştür. Yıllardır devlet otoritesine karşı tavır alamayan yeniçeriler, bundan sonra isyankâr tavırlarını sergilemek üzere fırsat kollayacaklardır.

Ancak burada Sokullu isabetli kararı ile hem padişah nezdindeki hem de kapıkulu nezdindeki itibarını güçlendirmiştir. Padişah, sadrazamına karşı beslediği güven ise bu hadise ile başlamış ve onu devlet işlerinde hür ve müstakil bırakmakla yerinde bir karar vermiştir.6 Bundan başka Selim'in kardeşi Bayezid ile mücadelesinde kanun hilafına kapıkulluğu vaat ederek ulufeye yazdırdığı Türk gençlerinden 8000 kadarı, İstanbul kapılarına dayanıp vaktiyle yaptıkları hizmetin karşılığını talep ettiler. Bu yüzden sadrazam zor durumda kaldıysa da, bazılarına sert davranılıp veya elebaşılarına timar verilip hadise büyümeden yatıştırıldı.7

Batı Anadolu'nun Güvenliğinin Sağlanması

İstanbul'un fethinden beri sahillerin güvenliği daima ön planda tutulmuştur. Bu cümleden olarak adaların fethi birer birer gerçekleştirilirken Sakız Cenevizli Giustinianilerin (Sakız beyleri) hakimiyetinde vergi ödeyen bir statüde bırakılmıştı.

Ancak Ada hakimleri burayı bir korsan yatağı haline getirdikleri gibi, Osmanlı donanmasının harekâtını gözleyip düşmana haber verdiklerine dair bilgilerde gelmekteydi. Son zamanlarda vergilerini ödemekle geciken Sakız beylerbeyi Malta Seferi'nde (1565) de düşmana yardım ettikleri tesbit edilmişti. Bu yüzden adanın fethi konusu Kanuni zamanında gündeme geldiyse de faaliyete geçmek mümkün olamamıştı.8 Kapudan-ı Derya Piyale Paşa yetmiş kadırga ile Sakız'ın tam

karşısındaki Çeşme Limanı'na demirleyince Sakız beyleri hediyeler göndererek özür dilediler. Piyale Paşa reddedince Ada'nın ileri gelenleri daha kıymetli hediyelerle Paşa'ya ricaya geldiler. Paşa hepsini tevkif edip Ada'nın fethini kansız bir şekilde gerçekleştirdi (14 Nisan 1566). Bu suretle Ada Cenevizli korsanlardan kurtarılarak Batı Anadolu'nun güvenliğin sağlamıştır. Ada'ya muhafızlar yerleştirilmiş ve en büyük kilise camiye tahsil edilirken Ada'yı terk eden Hıristiyanlardan isteyenlerin dönmeleri sağlanmıştır.9 Sakız'ın fethinden sonra Batı Akdeniz'de önemli bir korsan yatağı olan Kıbrıs'ın fethi gündeme gelecektir.

Yemen'de Olaylar

Yemen Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı hakimiyetine girmiş ve hatta 1521'de Kanuni adına hutbe dahi okutulmuştur. Ancak bölgede bir türlü sükunet temin edilemiyordu, Zira Yemen'de imamlar, emirler, şeyhler ve önceden buraya yerleşmiş olan Kölemen kalıntıları devamlı bir huzursuzluk kaynağı idi. Bir çare olur ümidiyle Hadım Süleyman Paşa Hindistan seferine giderken, Yemen'in Aden ve Zebid bölgelerini bir Osmanlı vilayeti haline getirmişti (1546). İmparatorluğ'un bütün gayret ve ihtimamına rağmen kargaşalığın önüne bir türlü geçilemiyordu. Osmanlı Devleti'nin burada otoritesini layıkıyla yerleştiremeyişinin bir sebebi de, bölgenin merkeze uzak oluşu idi. Buna rağmen meşhur kumandan Özdemir Paşa San'a'yı fethedip yeni bir düzenleme yaparak sükuneti sağlamaya çalıştı (1547).10

Osmanlı Devleti'nin Yemen üzerinde bu kadar hassas davranmasının sebebi, Portekiz istilâsından bölgeyi korumak idi. Portekiz donanması deniz ticaretini tehdit ettiği gibi Arap Yarımadasının güneyi de tehdit altında idi. Çünkü Portekizlilerin bölgeye yerleşme niyetleri anlaşılmıştı. Devlet hem içteki düşman hem de denizden gelen düşmanla uğraşmak zorunda idi. Bir müddet sonra Yemen'de huzursuzluk daha da arttı. Bölgeyi ele geçirmek üzere harekete geçen Zeydiyye Hanedanı dağlık bölgelerde isyan çıkardı. Devlet isyanı yatıştırmak üzere bu aileden İmam Mutahhar'a bazı imtiyazlar bağışladı. Ayrıca bölge Zebid ve San'a adı altında iki beylerbeylik haline getirilip San'a Beylerbeyliği'nin başına Rıdvan Paşa tayin edildi. Rıdvan Paşa Mutahhar'ı tanımayıp imtiyazlarını elinden almaya kalkıştı. Bununla da yetinmeyip fetihlere girişti. Ancak muvaffak olamayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Mutahhar Cibal bölgesinin önemli bir kısmını işgal edip Rıdvan Paşa ile bir anlaşma yaptı (1566). Osmanlı Hükümeti bu anlaşmayı tanımadığı gibi Rıdvan Paşa'yı da azletti. Yerine Hasan Paşa tayin edildi. Mutahhar galibiyetten dolayı şımarmış, isyana devam ediyordu. Zebid beylerbeyi Murad Paşa'yı da esir aldı (1567). Hatta Hasan Paşa'yı da muhasara edecek cesareti kendisinde buldu. Mutahhar bir müddet sonra zamanın geldiğini düşünüp adına hutbe okuttu. Osmanlı Devleti bu durumdan büyük rahatsızlık duydu. Nihayet padişahın da arzusu üzerine bir ordu gönderilmesine karar verildi. Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa serdar tayin edildi. Yemen Beylerbeyliği'nde de Özdemiroğlu Osman Paşa görevlendirildi. Bu arada Süveyş Kaptanı Kurtoğlu Hızır Reis de Kızıldeniz'de harekâta katıldı. Osman Paşa karadan Mutahhar ile mücadele ederken, Hızır Reis de Aden'i denizden kuşatıp fethe muvaffak oldu. Akabinde San'a ve Kevkeban şehirlerinin fetihleri gerçekleşti. Sinan Paşa, Mutahhar'ı itaate mecbur ve emrine bir bir arpalık vererek

bir köşeye çekilmesini temin etti. Yemen'de huzurun sağlanması için yeni düzenlemeler yapıldı. En önemlisi Yemen Beylerbeyliği kurulup Behram Paşa'ya verildi.11 Devlet büyük uğraşlar sonucunda Yemen'i ikinci defa fethediyordu. Ancak Zeydinler dağlardaki durumlarını muhafaza edip huzursuzluk kaynağı olmaya devam etti.

Kuzey Siyaseti ve Don-Volga Nehirlerinin Birleştirilmesi Teşebbüsü

Yemendeki başarıdan sonra, Moskova Prensliği'nin yeni tehditlerine karşılık, Karadeniz'de İmparatorluğu'n nüfuzunu güçlendirmek gerekiyordu. İleri görüşlü bir devlet adamı olarak Sokullu Fatih Sultan Mehmed'den beri terk edilmiş olan Karadeniz siyasetine önem vermeğe başladı. Zira Moskova Prensliği'nin başında bulunan Korkunç İvan (1553-1584) bir yandan gözünü Karadeniz'e dikmiş bir yandan da Urallara kadar yayılmıştı. Son büyük Tatar Hanlığı da onun saldırılarıyla ortadan kalkmıştı. Öte yandan Kazakları Osmanlı Devleti topraklarına veya sahillerine sevk etmekten de geri durmuyordu, Çarlık Rusyası Osmanlı Devleti ve bölge aleyhinde tehlikeli bir şekilde büyüyordu. Kanuni'nin Avusturya'nın yayılma plânlarına karşı müteaddit seferleri, büyüyen bu tehlikeye karşı tedbir almaya engel olmuştu. Ancak Selim Devri'nde Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, Hazar Denizinin kuzeybatısındaki Astrahan'a (Ejderhan) bir sefer düzenlemeye karar verdi. Bu ülkeyi Ruslardan kurtarıp kuzeyde Don ve Volga nehirlerinin yaklaştığı arazide bir kanal açmayı plânlamaktaydı. Eğer bu plân gerçekleşirse hem Kırım hem de Orta Asya Türk devletleri ile yakınlaşma sağlanabilirdi. Zira bu kanalla Karadeniz ve Hazar Denizi su yolu ile birleşmiş olacaktı. Öte yandan Rusların Kafkaslar'a yayılması önleneceği gibi bölgede daima yayılma istidadı gösteren İran nüfuzuna da engel olunabilecekti. Bu teşebbüse Osmanlı Devleti ile yakın irtibatı olan Özbekler de taraftar olabilirdi. Zaten Hîve hanı Hacı Muhammed'in, Rusların ve İranlıların hac yollarını kesmelerinden dolayı Selim'e şikayet mektubu da gündemdeydi. Bunda ticaret yollarının canlanacağı tahminleri de vardı.12

Bu yıllarda İran ile dostluk havası esiyor, Avusturya İmparatoru Maximilian ile 8 yıllık bir anlaşma da imzalanmış bulunuyordu. Ticari imtiyazlar peşinde koşan Fransa'nın ise Osmanlı Devleti ile bir anlaşmazlığı yoktu. Lehistan ile de mevcut anlaşma yenilenmişti. İşte bu müsait ortamda Sokullu Mehmed Paşa, Don-Volga kanalı için bir kazı ekibi ile Astrahan'ın fethi için bir orduyu gönderdi (1569). Kırım Hanı Devlet Giray'ın da katılmasıyla 6 deniz mili mesafenin üçte biri kazıldı. Ancak kışın sert geçmesi, yiyecek sıkıntısının başlaması ve Kırım kuvvetlerinin geri dönme ısrarı üzerine Astrahan'a dönüldü.13

Ertesi yıl Yemen isyanının ağır basması ve IV. İvan'ın İstanbul'a elçi göndererek güya dostluk tesis etmek istemesi üzerine Kanal işi tavsadı. Azak'taki malzeme deposu da yanmıştı. Ruslar havayı yumuşatmak üzere Astrahan yolunun açılmasına, Kabartay'da inşa ettikleri kalenin yıkılmasına razı oldular. Diğer taraftan Kıbrıs'ın fethinin gündeme gelmesi de kanal işini unutturmuştur.14

Sumatra Seferi

Mısır ve Hicaz'ın Osmanlı toprağına katılmasından sonra bölgenin güvenliğini sağlamak işi haliyle Osmanlı Devleti'ne düşmüştü. Ancak Süveyş tersânesinin güçlendirmek de gerekiyordu. Zira Portekizliler Hint Okyanusu'ndaki korsanlık ve sömürgecilik faaliyetlerini arttırmışlardı. Kanuni Devri'nde, Hindistan'a kadar faaliyetlerini genişleten Portekiz donanmasının üzerine Hadım Süleyman Paşa gönderildi. Portekizliler son yıllarda Okyanus adalarına da musallat oldular. Bundan en çok rahatsız olan Sumatra adasının kuzeyindeki Açe Devleti'nin Sultanı Alaeddin, Kanuni'nin Zigetvar Seferi sırasında bir elçi göndererek asker, top, topçu ve bazı uzmanlar istemişti. Ancak Kanuni'nin ölümü üzerine derhal cevap verilememiş; talep ancak II. Selim zamanında karşılanabilmiştir (1568). Sumatra'ya gönderilen 22 günlük filoda 50-60 topçu ustası birçok asker, toplar ile diğer silâh ve mühimmat bulunuyordu. Ayrıca Sultan'a hitaben bir ferman ile orada okunacak bir hutbe süreti gönderildi. Bu Açe Devleti'nin Osmanlı Devleti'ne tabiyetini ifade ediyordu. Sumatra'ya giden Osmanlıların dönmedikleri ve oraya yerleştikleri bilinmektedir. Gidenlerin hatıraları bu günlere kadar gelmiştir. Vaktiyle gönderilen hutbe suretinin, o tarihten itibaren XX. yüzyıl başlarına kadar her Cuma hutbesinde okunduğuna dair haberler vardır.15

Gerek Yemen meselesi gerek Portekiz donanmasının Hint Okyanusu'na nüfuz etmiş olması ve hatta Sumatra'ya kadar ulaşabilmiş bulunması, Süveyş Kanalı projesini gündeme getirmişti. Kanal açma fikrini ortaya atan ileri görüşlü Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa idi. Sadrazam Süveyş Kanalı işine çok önem veriyor; Habeş eyaletinin muhafazasının bu sayede kolaylaşacağını düşünüyordu. Bu yüzden Aralık 1568'de Mısır Beylerbeyliği'ne gönderilen bir fermanda, kutsal toprakları ziyaret etmek üzere Mekke'ye gitmek isteyen Müslümanların Portekiz donanması tarafından yollarının kesildiği hatırlatılmış; Süveyş'ten Akdeniz'e bir kanal açılmasının mümkün olup olmayacağının araştırılması bildirilmişti. Bunun için de mimar ve mühendislerin gönderilmesi istenmişti. Ancak Akdeniz ticaretine Hint baharat yoluna önemli katkıları olacak bu teşebbüs bir niyet olarak kalmıştır.16 Burada önemle belirtilmesi gereken husus, o günün imkânlarıyla bu projelerin gündeme getirilmiş ve adımların atılmış olmasıdır.

Kanuni'nin ölümünden sonra Osmanlı gücünün zayıflayacağını tahmin eden Lehistan, Eflak ve Boğdan üzerinde nüfuz tesisine kalkışmıştı. Selim bu haberler üzerine Lehistan meselesine ciddiyetle eğilip bölgeye kuvvet sevketmekten çekinmedi. Bu sırada ölen Lehistan Kralı II. Sigismund'un yerine, bu ülkeye Osmanlı taraftarı Erdel Voyvodası Bathory'nin seçilmesi hususunda Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın gayretleri oldu.17 Bu seçimle Osmanlı Devleti Orta Avrupa'daki etkisini göstermiştir. Sokullu Mehmed Paşa ise siyasetteki maharetini ortaya koymuştur. Bu suretle Lehistan bir müddet Osmanlı siyasetine sadık kalmıştır. Bathory'nin İstanbul'a gönderdiği bir elçilik heyeti Osmanlı Devleti ile 24 maddelik bir ahitnâme imzalamıştır.

Kıbrıs'ın Fethi ve İmparatorluğun Doğu Akdeniz'de Güçlenmesi

Yavuz Sultan Selim'in saltanatında Suriye ve Mısır'ın fethi ile kutsal toprakların imparatorluğa katılması, Doğu Akdeniz havzasının güvenliği zaruri hale gelmişti. Bölgede en büyük engel Venedikli

korsanlarla meskun olan Kıbrıs adası idi. Ada Bizans'ın elinde iken Arapların istilasına uğramış; sonra Abbasi Devleti tarafından işgal olunmuştu. Kıbrıs 760 yılında Bizansın eline geçti. Haçlı seferleri sırasında Avrupa'nın nüfuz alanına girdi. Bundan sonra ada, hem ticaret hem de korsanlık faaliyetlerini yoğunlaştıran Cenevizli ve Venedikli korsanların istilasına uğradı (1489). Venedikliler adaya Memlûk saldırısını önlemek için yıllarca düzenli vergi ödediler. Osmanlıların Mısır'ı fethi üzerine bu vergiyi ödemeye devam ettiler. 1521'de Rodos'un fethi üzerine sıranın Kıbrıs'a geldiğini düşünen Venedikli korsanlar savunma tedbirleri almaya başladılar. Hatta Avrupa'dan yardım taleplerini artırdılar. Ancak Kanuni Devri'nde önemli bir sıkıntı yaşanmadı. Fakat son yıllarda Venedikli Korsanların ticaret gemilerine saldırıları yoğunlaşmış, korsanlar Kanuni'den sonra Osmanlı Devleti'nin eski gücünü devam ettirmeyeceği ümidine kapılmışlardı. Öte yandan Hint Okyanusu'nda yıllardır süregelen Portekiz tehlikesi, Akdeniz'de güvenliği zaruri hale getirmişti. Zira, Kızıldeniz'de Portekiz tehdidi altında idi. Kaptan-ı Derya Piyale Paşa, Sakız'dan sonra Kıbrıs'ın fethinin lüzumuna işaret ediyordu. Bundan başka Kıbrıs'taki yerli halkın bir kısmı, kendilerini Venedikli korsanların baskısından kurtaracak yegane ülkenin Osmanlı Devleti olduğunu da düşünmekteydi.

Durum böyle iken Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa Avrupa'da yeni bir Haçlı zihniyetinin zuhur edebileceğini düşünüp Kıbrıs'a ilişmek istemiyordu. Ancak sefer şartları oluşmuştu. Nihayet Lala Mustafa Paşa ile Yahudi Yasef Nasi'nin teşvikleri ve Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin fetvası üzerine Kıbrıs'a sefere karar verildi. Venedik durumu anlayınca elçisi vasıtasıyla sefere engel olmaya çalıştı. Fakat Osmanlı hükümeti taviz vermedi. Bunun üzerine Venedik, Papa vasıtasıyla Avrupa'dan yardım talep etti. Bu talebe Avusturya İmparatoru Maximilien, Kanuni'nin son zamanında imzaladığı anlaşmaya sadık kalıp cevap vermedi.18 Fransa Kralı IX. Charles ise 1536'dan beri devam eden ticari imtiyazlara sahip olmaktan ve 1569 yılında bu imtiyazların yenilenmesinden dolayı Papa'nın talebini reddetti.19 Üstelik Türk dostluğuna sadık kaldığını İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla Osmanlı hükümetine bildirdi. Papalık İran'a dahi müracaattan geri kalmamıştır. Fakat Osmanlı hükümeti bu sırada İran'dan gelen elçilik heyeti ile anlaşmış ve papalığa fırsat verilmemişti.

Osmanlı Devleti'nin karşısında Papa'nın yönlendirmesiyle İspanya Kralı II. Philippe, Malta Şövalyeleri ve Venedik kalmıştı, müttefiklerin toplam 206 gemisi ile 16.000 askeri bulunuyordu. Bu gemilerde 1300 adet top mevcuttu. Ancak Kıbrıs'ı kurtarmak için geç kalmışlardı. Müttefik gemilerinin toplanmaları zor olduğu gibi donanma Akdeniz'de fırtınaya da tutulmuştu.

Osmanlı kuvvetleri irili ufaklı 360 gemi ile müezzinzâde Ali Paşa kumandasında Mayıs 1570 tarihinde İstanbul'dan hareket etti. Donanmada, Piyale Paşa da bulunuyordu. Piyale Paşa denizden gelebilecek tehlikeye karşı görevlendirilmişti.20 Kara kuvvetlerine Lala Mustafa Paşa kumanda ediyordu. Anadolu timarlı sipahileri tahsis edilen gemilerle Fenike Limanı'ndan Kıbrıs'a taşındı. Önce 51 günlük kuşatmadan sonra Lefkoşe alındı. Magosa denizden ve karadan kuşatma ile ancak bir yılda fethedilebildi (Ağustos 1571).21

Kıbrıs fethedildikten sonra her fetihte olduğu gibi adanın tahriri yapıldı. Kıbrıs Beylerbeyliği'ne bir miktar asker ile Avlonya Sancakbeyi Muzaffer Paşa tayin olundu. Beylerbeyiliğe Tarsus, Alâiye ve İçel Sancakları bağlandı. Ayrıca Konya, Karaman, Niğde ve Kayseri sancaklarından Türk nüfus nakledildi. Böylece bugün adada mevcut Türk toplumunun temelleri atılmış oldu. Kıbrıs'ta Türk ailelerinin iskânı XVIII. yüzyılda da sürdü. Ada'nın fethinden en çok memnun olan, yüzyıllardır Venedik baskısı altında yaşayan yerli halk olmuştur. Ayrıca Katolik baskısından kurtulmak da onlar için bir çıkış yolu olmuştur.

İnebahtı Mağlubiyeti

Kıbrıs'a sefer yapılmasında endişelerini ortaya koyan Sokullu Mehmed Paşa'nın haklılığı ortaya çıkmıştı. Zira Papa V. Pius Hıristiyan âlemini Türklere karşı Haçlı seferine daveti ile Kıbrıs'ın kurtarılmasında ısrar ediyordu. Müttefik donanmasının gerek gecikmesi gerek fırtına yüzünden Kıbrıs'a yaklaşamaması harekâtı engellenmişti. Bunun üzerine Papa ittifakı genişletmek istediyse de başarılı olamadı. Ancak Osmanlı Devleti'ne karşı kurulan ve Kıbrıs'ı kurtarmayı hedefleyen mukaddes ittifaka Toskana, Ceneviz, Savua, Malta, Ferrara ve Parma gibi şehir devletleri de kendi çaplarında katıldılar. Müttefik donanması Sicilya adasında, Messina Limanı'nda toplandı. Donanma kumandanlığına İspanya Kralı Charles Quint'in gayrimeşru oğlu 23 yaşındaki Amiral Don Juan tayin edildi (Mayıs 1571).

Osmanlı donanmasında 230 gemi ile 25.000 asker bulunuyordu. Savaşçı asker ve kürekçi sayısı noksandı. Zira askerin bir kısmı Kıbrıs'ın muhafazasında bırakılmıştı. Ayrıca güvenliği sağlamak üzere adaların arasında dolaşan gemilerde de bir miktar savaşçı ve kürekçi bulunuyordu. Öte yandan Kıbrıs Seferi ile adalar arasındaki seferlere katılan asker yorgun bir vaziyette tekrar sefere gidiyordu. Müttefik donanması ise yeni düzenlenmiş olup taze kuvvetlere sahipti müttefik donanmasında 243 gemi ve 37.000 asker bulunuyordu.

Donanma önce Pertev Paşa'nın emrinde olarak Korgu ve Kefalanya adaları arasında dolaşarak Haçlı donanmasını aradı. Düşman donanmasının yaklaşmakta olduğu haberleri üzerine Pertev Paşa'nın başkanlığında bir savaş meclisi toplanarak durum muhakemesi yapıldı. Mecliste İnebahtı (Lepanto) civarında savaşı savunma şeklinde kabul etmek veya açık denizde kabul etmek şıkları görüşüldü. Savaşçı asker noksanlığı yüzünden İnebahtı Limanı'nda savunma yapmanın uygun olacağı ağırlık kazandı. Mecliste bulunan Kaptan-ı Derya Müezzinzâde Ali Paşa ise düşmana taarruz edilmesini savunmuştu. Büyük denizci Cezayir-i Garp Beylerbeyi Uluç Ali Paşa ise düşmana açık denizde taarruz edilmesini, karaya yakın yerde askerinin savaşı terk edip karaya kaçabileceğini ifade etti.22

Sonuçta savaş Mora ve Teselya arasındaki İnebahtı23 Körfezi açıklarında oldu (7 Ekim 1571). Kaptan-ı Derya müezzinzâde Ali Paşa gemisini hatalı olarak Don Juan'ın gemisi üzerine sevketti. Don Juan, Kaptan-ı Derya'nın gemisini fark edince bütün gücünü bu geminin üzerine sevketti.

Müezzinzâde ve diğer kaptanlar şehit oldu. Bu hali gören askerin morali bozulup karaya firar etti. Şiddetli deniz savaşı güneşin doğmasıyla başlayıp batıncaya kadar devam etmiştir. Savaşta 200'e yakın Türk gemisi ya battı veya düşman eline geçti. Müttefik donanması da insanca büyük zayiat olduğundan sefere devam edemedi. İnebahtı mağlubiyeti Osmanlı kaynaklarında Sıngın (mağlup) donanma harbi olarak da anılır.24

Osmanlı donanmasının asker kaybı 20.000 kişidir. 3.000 asker esir düşmüştür. Müttefiklerin kaybı ise 8000 ölü 21.000 yaralı askerdir. 15 gemi batmış, pek çoğu tahrip olmuştu. Genç Amiral Don Juan yaralanmış, savaşa İspanya'dan katılmış bulunan Don Kişot adlı eserin müellifi Cervantes de sol kolunu kaybetmişti. Savaşta pek çok İspanyol, İtalyan ve Maltalı denizci asilzâde ölmüştür.25

Osmanlı donanmasının sağ cenahını kumanda eden Uluç Ali Paşa, karşısındaki Malta şövalyeleri kaptan gemisini ele geçirmiş ve diğer gemilere de büyük zayiat verdirmişti. Kendisine ait 22 parçalık donanmayı da salimen kurtarmıştı. Ali Paşa donanmanın hezimeti haberini Edirne'de bulunan Padişah'a bildirdi. Padişah II. Selim bu habere çok üzülmüş, Uluç Ali Paşa'yı gösterdiği liyakat üzerine Kaptan-ı Derya tayin etmişti.26

Müttefik donanması ise Korfu adasına çekildi. Ali Paşa ise müttefiklerin Anadolu sahillerine saldırma ihtimaline karşı görevlendirildi. Bir müddet sonra Ali Paşa İstanbul'a döndü. II. Selim'in emriyle Uluç lâkabı Kılıç'a tebdil olundu.27

İnebahtı galibiyeti Avrupa'da bayram havası estirmiştir. Ele geçirilen gemiler ve kaptan paşa gemisinin fenerleri, sancakları sahil şehir ve kasabalarında dolaştırılarak halka gösterilmiştir. Papalık donanmasının amirali Marko Antonia Roma'ya muhteşem bir alay ile girmiştir. Amirale 60.000 dukalık mükâfat verilmiştir. Halkın katkısı ile büyük kilisenin tavanına galibiyeti tasvir eden bir resim yapılmıştır. Venedik'te de galibiyeti tasvir eden bir âbide dikilmiştir. Bu hatıralar hâlâ yaşatılmaktadır.28

İnebahtı'da müttefiklerin elde ettiği galibiyet, Avrupalılara Kıbrıs'ın kaybını unutturmuştur. Ayrıca Akdeniz'de yeni bir faaliyet için anlaşamadıklarından ittifak dağılmıştır. Don Juan da askerini terhis etmekten başka çare bulamamıştır. Esasında müttefikler galibiyetin meyvelerini toplayamamışlardır. Ancak imparatorluk vaktiyle Preveze Deniz Savaşı (1538) ile Doğu Akdeniz'de elde ettiği üstünlüğünü yitirmiştir. Nitekim Akdeniz'de Osmanlı denizciliği bundan sonra eski gücüne ulaşamayacaktır. Bunun en önemli sebebi, Osmanlı Devleti'nin çok kıymetli kaptanlarını savaşta kaybetmiş olmasıdır. Burada önemle belirtilmesi gereken bir husus ise, imparatorluğun mükemmel bir teşkilâta ve becerikliliğe sahip olduğudur. Büyük kayıplara uğrayan donanmanın yenisi müteakip yıl 250 parçalık bir donanma tam tekmil olarak Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'nın emrine verilmiş olmasıdır.29 Osmanlı Devleti'nin bir mevsimde meydana getirdiği donanmanın ihtişamından çekinen müttefikler tekrar saldırıya geçmedikleri gibi bir araya da gelemediler. Zaten Venedik ittifaktan ayrılıp Fransa'nın aracılığı ile barış istedi. Bu barış ile vaktiyle sahibi olduğu Kıbrıs'ın Osmanlı Devleti'ne aidiyeti tescil ediliyordu. Bundan

başka Venedik'in Kanuni Devri'nden beri vermekte olduğu 300.000 filorilik verginin devamı sağlanıyordu (1573). Venedik'e ait olan Zanta Adası için her yıl Osmanlı hazinesine ödenen 500 dukalık vergi 15.000 dukaya çıkıyordu. Arnavutluk sahilinde bulunan iki kale Osmanlı Devleti'ne terk ediliyordu.30

Venedik elçisi İnebahtı mağlubiyetinden sonra Osmanlı hükümetinin nabzını tutmak ve barışa razı olup olmadığını öğrenmek maksadıyla Sokullu'yu ziyaret etmişti. Elçinin maksadını sezen Sokullu "biz sizden Kıbrıs'ı alarak kolunuzu kestik; siz ise donanmamızı mağlup ederek sakalımızı tıraş etmiş oldunuz; kesilmiş kol yerine gelmez, lâkin tıraş edilmiş sakal daha gür çıkar" demişti.31

Tunus'un Yeniden Fethi

Tunus Kanuni Devrinde Barbaros Hayreddin Paşa tarafından 1534 yılında fethedilmişti. Ancak İspanya Kralı Charles Quint bir yıl sonra Tunus'u geri almak üzere hareket etti. Halkulvad (Goletta) Kalesi düşmanın eline geçmişti. Osmanlı donanmasının ve İspanyolların peş peşe mücadeleleri sonucunda Tunus Osmanlı hakimiyetinden çıkmıştır.

İnebahtı mağlubiyetine rağmen imparatorluk bir yıl sonra güçlü bir donanma ile Doğu Akdeniz'de hakimiyeti tekrar tesis edebildi. Batı Akdeniz'de Tunus İspanyol tehdidi altında bulunuyordu. Kıbrıs'ın fethi ve yeni donanmanın inşası Tunus konusunu tekrar gündeme getirmişti. Zira bölgede Türk-İspanyol rekabeti son haddine varmış; her iki ülke de Tunus'a göz dikmişti. Uluç Ali Paşa Cezayir Beylerbeyliği zamanında Tunus'un diğer yerlerini ele geçirdiği halde Halkulvad karşısında başarılı olamamıştı. Bir müddet sonra Kıbrıs Seferi'ne katılan Ali Paşa, Kaptan-ı Derya olarak Tunus işini tekrar ele aldı. Tunus İnebahtı Seferi'nden sonra Don Juan'ın saldırısına uğramış ve ülke tamamen İspanya'nın eline geçmişti. Hükümdarlık Mevlay Hasan'ın oğullarından İspanyol taraftarı Muhammed'e verilmişti. Hatta bir kale inşası ile 8000 asker de bırakılmıştı.32

Bu gelişmeler üzerine II. Selim, Tunus işinin bir an önce çözülmesini ferman etti. Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa, yanında kara ordusu serdarı Sinan Paşa olduğu halde Mayıs 1574'te Tunus'a hareket etti. Başta Halkulvad olmak üzere Bastion ve diğer kalelerin fethiyle İspanyollar Tunus'tan uzaklaştırıldı. Tunus bir beylerbeylik haline getirilip, Cezayir ve Trablusgarp eyaletlerinden sonra Batı Akdeniz'de Türk nüfuzu bir parça güçlendirildi.33

Birkaç yıl içinde Kıbrıs'ın ve Tunus'un fethi İspanyollar ve Venedikliler için pahalıya mal olmuştur. Öte yandan donanmanın denizcilikte uzman Ali Paşa'yı teslim edilmesinde ne kadar isabet olduğu ortaya çıkmıştır.

Pulya Seferi

İnebatlı Savaşı'ndan sonra Venedik ile barışın gerçekleşmesi üzerine Akdeniz'de rakip olarak Papalık ile İspanya kalmıştı. Bu sırada Güney İtalya ile Sicilya adasından ibaret bulunan Sicilya Teyn

(Çiçilya) Krallığı'na İspanya hakimdi. Bu yüzden Sicilya Teyn üzerine bir deniz seferi planlandı. Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa 208 kadırga ile yola çıktı. Ordu serdarı olarak Piyale Paşa tayin olundu. Önce Avlonya sahillerine giden Osmanlı donanması, sonra Güney İtalya'da Pulya sahillerine yöneldi. Messina Boğazı'na kadar sahillere akınlar düzenlendi. Mevsimin geçmesi ile Osmanlı donanması bölgeden ayrıldı.34

Bu seferin maksadı Osmanlı donanmasının karşısına çıkmaya cesaret edemeyen müttefik donması ile Papalık ve İspanya'ya göz dağı vermekti.

Fas'ta Osmanlı Nüfuzu

İspanya Batı Akdeniz'de eski itibarını kaybedince Fas hükümdar ailesi Osmanlı Devleti'nin dostluğunu tercih etti. Vaktiyle Kılıç Ali Paşa'ya sığınıp Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş olan Ebu Mervan Abdülmelik'in Fas hükümdarı olması kararlaştırıldı. Osmanlı hükümeti Abdülmelik'i bir donanma ile Cezayir-i Garp Beylerbeyi Ramazan Paşa'ya gönderip yardım emretti. Ramazan Paşa 15.000 kişilik ordusuyla kalabalık Mevlay Muhammed Mütevekkil'in ordusunu ve sahildeki kaleleri vermek zorunda kaldığı İspanyol kuvvetlerini mağlup etti. Abdülmelik Fas'ta hükümdar ilan edildi. Ancak Mevlây Muhammed mağlup ordusu ile Marakeş'e oradan sahile ulaşıp Portekiz kralından yardım istedi. Böylece başta Papalık olmak üzere Fransa ve İspanya dikkatlerini Fas'a yönelttiler.35

Bazı Önemli Olaylar

Sultan II. Selim Devri'nde meydana gelen önemli olayları burada zikretmekte yarar vardır. Bu olaylardan ilki 19 Eylül 1569'da İstanbul'da meydana gelen büyük yangındır. 1509 Depremi'nden sonra meskenlerde ahşap inşaatın tercih edilmesinden dolayı, yangın bir türlü söndürülememiştir. Yedi gün yedi gece süren yangında binlerce ev yanmıştır. Bu yangında çok değerli yazma eserler de yanıp kül olmuştur. İstanbul'da çok büyük bir inşaat faaliyeti başlamış ve sonuçta ülke ekonomisi zarar görmüştür.

İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya Camisi tahvil edildiği zaman bir minare ile bir medrese ilave edilmişti. 1574'te duvarları güçlendirilerek takviye payandaları yapılmıştır. Bu payandaların mimarı Sinan'dır. Ayrıca bir minare daha yapılmıştır. Camisi etrafına sultan türbelerinin yapımına bu devirde başlanmıştır. İlk türbe Mimar Sinan tarafından II. Selim için yapılmış, ancak inşaat padişahın ölümünden iki yıl sonra bitirilebilmiştir.36

Osmanlı tarihinin en değerli tefsir ve fıkıh âlimlerinden olan Ebüssuud Efendi, 23 Ağustos 1574 tarihinde vefat etmiştir. Çorum'un kazası İskilip'te dünyaya gelmiş bulunan Ebüssuud Efendi, meşhur matematik âlimi Ali Kuşçu'nun soyundandır. Eğitimini devrin meşhur âlimlerinden almıştır. Gençliğinde II. Bayezid'in dikkatini çekmiş ve kendisine yevmiye olarak 30 akçe bağlanmıştır. İlk olarak İnegöl'de sonra da İstanbul'da Davut Paşa Medresesi'nde sonra Mahmud Paşa Medresesi'nde bilahare Gebze'de müderris olarak görev yaptı. 1526'da Bursa'da müderrislik yaptıktan sonra kadılığa terfi etti.

1537'de Rumeli Kazaskeri oldu. 1545'te şeyhülislam tayin olundu. Ebüssuud Efendi'nin kendisinden sonra gelen meşhur birçok âlimin yetişmesinde de önemli katkıları oldu. Ebüssuud Efendi aşırılığa kaçanların karşısında idi. Gelenek ve görenekleri İslami prensiplere uygulayan devlet otoritesine azami önem veren bir şeyhülislamdı. Osmanlı eğitim sisteminde, mülazemet usulünde yenilik gerçekleştirdi. Onun eserleri arasında en önemli eseri Kanunî Sultan Süleyman'a sunduğu İrşadü'l-akl-ı Selim'dir.37

II. Selim Devri'nde inşaatına başlanan İslam âleminin en muhteşem eserlerinden biri olan Mimar Sinan'ın eseri Edirne'deki Selimiye Camii ve külliyesi 1574 yılı içinde tamamlanmıştır. Selimiye'nin dört minaresi olup, her biri üçer şerefelidir. İki minaresinin herbir şerefeye çıkan ayrı merdiveni bulunmaktadır. Hıristiyan âleminde Ayasofya'nın kubbesi gibi bir kubbenin İslam âleminde bulunmadığının iddia edilmesi üzerine; Mimar Sinan Selimiye'nin kubbesini Ayasofya'nın kubbesinden 6 zira (arşın=75,8 cm) daha yüksek, 4 zira daha geniş inşa etmiştir.38

Kanunî Devri'nde Fransızları Avrupa ittifakından ayırmak için bu ülkeye bahşedilen ticari imtiyazlar (son devirde kapitülasyonlar), her padişah zamanında gözden geçirilip tasdiki esas kabul edilmişti (1536). Ancak Sultan II. Selim zamanında bu imtiyazlara daimilik kazandırılmıştır (1569).39 Padişah bu yüzden tenkide uğramıştır. Bu arada Ceneviz, Sicilya ve Ankona gemilerinin Türk sularında Fransız bayrağı altında dolaşabilecekleri kabul edilmiştir.

II. Selim'in tahta çıkışından sonra şehzâde mücadelelerini önler ümidiyle, şehzâdelerin sancağa çıkarılma usulünde değişiklik yapılmıştır. Buna göre sadece büyük şehzâdeye sancak verilmeye başlanmıştır. Bu suretle büyük şehzâde Murad'ın 1562'den beri bulunduğu Manisa Sancağı veliahd-şehzâde sancağı haline getirilmiştir.40

II. Selim'in Vefatı ve Şahsiyeti

II. Selim yakalandığı humma illetinden kurtulamayarak 15 Aralık 1574'te vefat etti. Oğlu Şehzâde Murad'ın tahta cülusundan sonra Ayasofya Camii avlusundaki türbesine defnedildi. Öldüğü zaman 50 yaşında idi. İstanbul'da vefat eden ilk Osmanlı padişahıdır. Sarışın, elâ gözlü ve orta boylu olan II. Selim gençliğinde bir ara içki kullanmıştır. Ava meraklı olup devlet işlerini genel olarak Sokullu'ya terk etmiştir. Hiçbir sefere katılmadığı için, askerin başında sefere gitmek geleneğini terk eden padişah olarak da hatırlanır.

II. Selim ilim ve sanat erbabını himaye etmiş, devrinde Sami, Hatemi, Fıraki, Ferdi, Nigarî ve Nihanî gibi âlim, şair, ressam ve mûsikişinaslar yetişmiştir. Kendisi de şairdir. Selimi mahlası ile şiirler yazmıştır. Âlimlere hürmet ederdi.

II. Selim hayır işlerine de büyük önem vermiştir. Selimiye Camii ile Ayasofya için yaptırdıkları dışında Mekke'de su yollarının tamiri, Mescid-i Haram'ın mermer kubbeler ile tezyini, Lefkoşe'deki Selimiye Camii, Aziz Efendi Tekkesi onun hayratıdır.

III. Murad (1574-1595)

II. Selim'in Nurbanu Sultan'dan doğma oğludur. 1546'da Manisa'da dünyaya geldi. 1562 yılında Manisa sancakbeyliğine tayin edilen Şehzâde Murad padişah oluncaya kadar burada kaldı. Babasının ölüm haberini Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'dan alır almaz İstanbul'a geldi. 22 Aralık 1574'de tahta cülus etti. III. Murad 4 yıl kadar büyükbabası Kanunî Devri'nde, daha sonra da II. Selim Devri'nde Manisa'da idarecilik yaptığı için tecrübeli idi. Bu tarz yetişen son şehzâde olmuştur. Cülustan sonra Fatih Kanunnâmesi'nde öngörülen Nizam-ı âlem için kardeş katli uygulanarak beş şehzâde ortadan kaldırılmıştır. III. Murad'ın cülusu üzerine Venedik, Lehitsan, Ragusa, Avusturya ve İran elçileri tebrike gelip hediyeler takdim ettiler. İran Şahı Tahmasp cülus tebriki için Tokmak Sultan'ı göndermiştir.41

Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa padişahın kardeşi İsmihan Sultan ile evli olduğu için kendisini güçlü hissediyordu. Sokullu'nun Valide Nurbanu Sultan ile de arası iyi idi. Ancak idarede kadın nüfuzu da ağırlık kazanmaya başlamıştı. Bazı devlet işlerine müdahale oluyor; Sokullu büyük bir dirayetle bunları göğüslüyordu. Öte yandan Padişah'ın karısı ve Şehzâde Mehmed'in annesi Venedikli Safiye Sultan da nüfuzunu kullanmaya başlamıştı. Safiye Sultan ile Padişah'ın validesi Nurbanu Sultan arasında cülustan itibaren ciddi bir geçimsizlik başlamıştı. İki kadın arasındaki rekabet devlet işlerini etkiliyordu. Bu yüzden Sokullu gün geçtikçe artan bu rekabetten rahatsız idi. Bazı saray mensuplarıyla musahipler de taraf tutarak işleri daha da karmaşık bir hale getirmişlerdi.42 Bir müddet sonra devlet düzeni bozulmuş içinden çıkılmaz bir hale gelmişti. Padişah ise devlet işlerine karşı ilgisizdi. Ülke idaresini Sokullu'nun maharetli ellerine terk etmişti. Manisa'da uzun yıllar edindiği tecrübelerinden yararlanacak yerde günlerini hoş geçirmekle meşguldü.

Sadrazam Sokullu'nun Lehistan tahtı için gayretlerinden yukarıda söz etmiştik. Bunun sonucu Nisan 1576'da alınabildi ve Erdel Voyvodası Stefan Bathory tahta çıktı. Yeni Lehistan Kralı, Osmanlı taraftarı bir politika takip ederek Erdel, Macaristan ve Lehistan'da Habsburg etkinliğini önledi. Kırım ile iş birliği yaparak Rus Çarı IV. İvan'ın Lehistan'daki ilerlemesini durdurdu.

Osmanlı Devleti'nin Kafkas Siyaseti ve Osmanlı-İran Savaşları

III. Murad Devri'nde Osmanlı-İran mücadeleleri yıllarca sürmüştür. Devlet'in İran'ın yayılma siyasetine engel olma gayretleri uzun zaman aldığı gibi meşakkatli ve pahalı savaşlar her iki tarafta da büyük zararlar meydana getirmiştir. Osmanlı hükümetinin İran'la mevcut barışı koruma gayretlerine rağmen, İran'dan geçen ticari kervanların yağmalanması, hudut tecavüzleri ve en önemlisi bu ülkenin Anadolu halkı üzerindeki tahrikleri havayı gerginleştirmişti. Esasında İran'da iç karışıklıklar da devam etmekteydi. 1576'da Şah ilan edilen II. Şah İsmail, müptela olduğu esrardan dolayı 1578'de ölmüş ve İran'da taht kavgası başlamıştı. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti gerekli tedbirleri almakta gecikmedi. Lala Mustafa Paşa Gürcistan üzerinden Şirvan'ın fethine memur edildi (1578). Bu sırada hudut beylerinin Hoy, Urmiye ve Selemas gibi şehirleri ele geçirdikleri haberleri İstanbul'da büyük bir

memnuniyet uyandırdı. Lala Mustafa Paşa ise Çıldır gölü civarında bir İran ordusu ile karşılaştı. Osmanlı ordusunun zaferiyle sonuçlanan Çıldır Savaşı ile Gürcistan kapıları açılmış oluyordu. Osmanlı ordusu Şirvan hududuna ulaşmışken; Tebriz Valisi Türkmen Emir Han'ın kuvvetlerinin baskınına uğradı. Kür nehri civarındaki Koyun Geçiti mevkiinde Osmanlı ordusu galip geldi. Buradan Şirvan içlerine ilerleyen Lala Mustafa Paşa, bölgenin şehirlerini birer birer ele geçirdi. Özdemiroğlu Osman Paşa bölgede muhafız olarak bırakıldı. Bölgenin bazı emirleri Lala Mustafa Paşa'ya gelerek Osmanlı hizmetine girdiler. Mustafa Paşa bundan sonra Erzurum'a gelerek kışı burada geçirdi.

Burada iken daha önce İran ordusu tarafından tahrip edilen Kars Kalesi'ni tamir ettirdi. İran Doğu Anadolu üzerindeki emellerinden bir türlü vazgeçmiyordu. Nitekim Kars'a yeni bir İran taarruzu oldu. Akabinde Osmanlı ordusunu oyalayıp zaman kazanmak için barış teklifinde bulundu. Osmanlı hükümeti bu teklife inanmadığı için hazırlığa girişti. Kars'taki tahribatın intikamını almak üzere Osmanlı ordusu Revan üzerine yürüdü. Şehir yağma ve tahrip edildi. Bu sırada bir İran ordusu Tiflis üzerine yürümüş ve Kale'yi muhasara etmişti.43 Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa Tiflis'i kurtarmakla görevlendirildi. İran ordusu geri çekildi. Bunun üzerine Sokullu-zade Hasan Paşa Tiflis Kalesi'ni asker ve zahire ile takviye etti.44

İran'ın Israrlı Tavrı

İran'ın ısrarlı taarruzları savaşa daha da yoğunluk kazandırmıştı. Osmanlı Devleti uzak mesafeye ordu sevk etmek ve orduyu bölgede kışlatmak zorunda idi. Bu yüzden savaş Osmanlı ekonomisi için yıkım olmaya başlamıştı. Öte yandan İran'da Safevi gücünün temelini oluşturan Kızılbaş Türkmenler ile orduda yer alan çeşitli Kafkas milletinden insanlar Osmanlılara karşı savaşıyorlardı. İran'ın kuzey komşusu olan Özbekler İran nüfuzunun Kafkaslar'da yayılmasından endişe duyarak Osmanlı Devletine müracaatta bulunmuştu. Keza Osmanlı ulema sınıfı da Kafkaslar'da Safevi idaresindeki Sünni Müslümanları desteklemek için yoğun bir askeri harekât arzu ediyordu. Her zaman temkinli hareket eden Sadrazam Sokullu ise, İran ile büyük bir savaşa girişmeyi arzu etmiyordu. Onun endişesi ise başta Avusturya olmak üzere diğerlerinin fırsat kollamakta olduklarıydı.45

Endişe ve tereddütler ortada iken Safevilerin Şirvan'ı geri almak üzere harekete geçtikleri haberi geldi. Nitekim, Şirvan'ın eski valisi Aras Han Şemahı üzerine yürürken, Karabağ hakimi İmam-Kulu Han da Ereş'i muhasara etti. Buranın muhafızı Kaytas Paşa mağlup oldu. Ereş ve Şirvan şehirleri yağma ve tahrip edilirken Sünni Müslümanlar kılıçtan geçirildi. Böylece Osmanlı ulemasının haklılığı ortaya çıkıyordu. Aras Han Şemahı'yı muhasara ederken Kırım kuvvetlerinin yetişmesi üzerine Osmanlı kuvvetleri galip geldi. Fakat İran'ın ısrarı devam ediyordu. Çok geçmeden İran veliahtı Hamza Mirza ile Vezir Mirza Selman kalabalık bir ordu ile yetişip Şemahı'yı şiddetle muhasara ettiler. Kırım kuvvetlerinin başında bulunan Kalgay Âdil Giray mağlup olup esir düştüğü için muhasara altındaki Özdemiroğlu Osman Paşa'ya yardım edemedi. Osman Paşa Şemahı'yı terk edip Demir-Kapı'ya (Derbent) sığınmak zorunda kaldı. Tam bu sırada Hüsrev Paşa kumandasındaki diğer bir

Osmanlı ordusunun Tebriz'e yaklaşması üzerine Vezir Mirza Selman Han geri dönmek zorunda kaldı. Bu sırada Şirvan Valisi Muhammed Halife Demir-Kapı'ya yürümeye karar verdi. Burada Özdemiroğlu Osman Paşa bulunuyordu. Kırım Hanı Mehmed Giray yardıma koştu. Muhammed Halife bunun üzerine Demir-Kapı'yı muhasaradan vazgeçti. İran hükümeti Kırım kuvvetlerinin bölgede önemli rol oynadığını görünce Mehmed Giray ile dostane münasebetler tesisi için uğraştı ise de başarılı olamadı. Bir müddet sonra Osmanlı kuvvetleri Kırım kuvvetleriyle birlikte Şemahı'ya girdiler. Kuzey Azerbaycan bölgesinin fethi gerçekleşti. Mehmed Giray Kırım'a dönmüş, oğlu Gazi Giray'ı bir miktar kuvvetle bırakmıştı. İran kuvvetleri çok geçmeden tekrar taarruza başladılar. Şirvan'a girmeye muvaffak oldular, fakat burada fazla kalamadılar.46

Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın 1579'da öldürülmesiyle hamisiz kalan Lala Mustafa Paşa azledildi. Şark serdarlığına Koca Sinan Paşa tayin edildi. Serdar Tiflis'e kadar gidip bazı tedbirler alarak döndü. Bu sırada güya barış isteyen İran, Türkmen İbrahim Han'ı İstanbul'a göndererek yine oyalama siyaseti güdüyordu. Zira daha müzakere zemini hazırlanırken İran hükümetinin Şirvan'a asker sevkettiği haberleri gelmişti. Bu da İran'ın samimiyetsizliğini gösteriyordu. Şirvan'da bulunan Özdemiroğlu Osman Paşa zor durumda kalınca Demir-Kapı'ya çekildi. Bu günlerde Tiflis'e gönderilen iaşenin de İranlılar tarafından yağmalanması, anlaşma zeminini tamamen ortadan kaldırdı. Şirvan'ı elde bulundurmaya azmetmiş bulunan Osmanlı Devleti, Kefe'ye gönderilen kuvvetleri Kefe Beylerbeyi Cafer Paşa kumandasında Demir-Kapı'ya sevk etti. Buna mukabil İmam-Kulu Han 1583 baharında harekete geçti. Osmanlı ordusu, Beş-Tepe mevkiinde İran ordusunu hezimete uğrattı. İki tarafın meşaleler yakarak gece de savaşmalarından dolayı bu savaşa "Meşale Savaşı" denir (11 Mayıs 1583). Özdemiroğlu Osman Paşa'nın bu galibiyeti, İran üzerine yapılan en önemli seferlerden biridir.47

Bundan sonra Osman Paşa Şemahı'ya gidip kalesini tamir ve tahkim ettirdi. Surun etrafı su ile çevrilip Amasya Beyi Şâmi Mustafa Bey beylerbeyi tayin edildi. Osmanlı ordusunun bu zaferi devlete büyük itibar kazandırmıştı. Civardaki Gürcü melikleri hediyeleriyle birlikte Türk ordugâhını ziyaret ettiler. Böylece Dağıstan ve Gürcistan'ın güvenliği sağlanmış oluyordu.48

Osmanlı Devleti'nin İran ile müteaddit savaşlarında Kırım Hanı Mehmed Giray'ın birtakım bahanelerle emirlere itaat etmediği görülmüştü. Hatta Mehmed Giray "Biz Cengiz soyundanız. Osmanlı'nın bendesi değiliz" gibi sözlerle de âdeta isyankâr tavır takınmıştı. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Mehmed Giray'ın azline karar verdi. Bu işe de Özdemiroğlu Osman Paşa'yı tayin etti. Osman Paşa Demir-Kapı'dan hareketle Kuban üzerinden kış şartlarıyla mücadele ederek Kerç Boğazı'ndan Kefe'ye ulaşmıştır. Mehmed Giray, Osman Paşa'yı tuzağa düşürmek istemiş, başaramayınca Kefe'yi kuşatmıştı. Osman Paşa İstanbul'dan gelen yeni kuvvetler Kırım'a ulaştığı zaman Mehmed Giray'ı bertaraf etmişti. İslâm Giray Kırım tahtına oturtulup deniz yoluyla İstanbul'a dönüldü.49

Özdemiroğlu Osman Paşa savaş alanlarında gösterdiği büyük fedakârlıkları dolayısıyla III. Murad'ın gözüne girmişti. Padişah onu sadarete aday olarak düşünmüştü. Aynı zamanda askeri hoş tutması ve idaredeki kabiliyeti de göz önünde bulundurularak Siyavuş Paşa yerine sadarete tayin olundu (Temmuz 1584).

Yıllarca süren Osmanlı-İran mücadeleleri zaferle sonuçlanmışsa da, İran'ın yeni saldırılarına fırsat vermemek gerekiyordu. Bölgenin tahkimi, kalelerin askerlerle doldurulması şarttı. Bu yüzden Şark serdarı tayin edilen Ferhad Paşa, Revan Kalesi'ni tahkim ve Van Valisi Cağalazâde Sinan Paşa'yı muhafız tayin etti. Öte yandan İran tecavüzleri 1584-1595 kış aylarında dahi durmuyordu. Bunun üzerine Sadrazam Özdemiroğlu Osman Paşa 1585 Haziranı'nda tekrar Şark seferine tayin ve Tebriz'in fethine memur edildi. Önce Alivar mevkiinde Hamza Mirza emrindeki İran ordusu mağlup edildi. Ancak bir müddet sonra Cağalazâde Sinan Paşa'nın ve peşinden diğer bir Osmanlı ordusunun mağlubiyeti asker arasında bir yılgınlık yarattı. Cağalazâde tekrar serdar tayin edilerek taltif edildi. Tebriz'i elden kaçıran İranlılar burayı tekrar elde etmek için 11 ay muhasara ettiler. Bu uzun kuşatmaya rağmen şehri alamayınca kale önünden çekilip gittiler. Ancak İranlıların tekrar gelecekleri biliniyordu. Tekrar serdar tayin edilen Ferhad Paşa, Tebriz'i daha da güçlendirip, askerle takviye etti. Paşa bundan sonra kışı geçirmek üzere Erzurum'a gitti.50

Diğer bölgelerde İran ile mücadeleler devam etmekteydi. Van Beylerbeyi Cafer Paşa, Ordubâd, Merend ve Dizmar bölgelerinde sükûneti temin etti. Diğer taraftan Bağdat ve Şehrizar bölgelerinde de taarruzlar geliştirilerek İran'ın gücünün zayıflatılması planlandı. İran'ın iç işleri ise karışık olup II. Şah İsmail adı ile isyan eden Kalender mağlup edilmişti. Kalender'in mağlubiyeti üzerine İran'ın iç işleri daha da karıştı. Bunun üzerine Bağdat bölgesine önce Süleyman Paşa sonra Cağalazâde Sinan Paşa serdar tayin edildiler.51

Osmanlı-İran Barışı

Uzun zamandır İran'ın iç durumunun karışık olması ve Osmanlı Devleti'nin teşvikleriyle Özbek kuvvetlerinin fırsat buldukça İran'a taarruzları, bu ülkeyi barış görüşmelerine zorlamıştı. Sonunda Safevi hükümeti Osmanlı Devleti ile bir barış yapmaktan başka çare olmadığını gördü. Veliahtın küçük oğlu Haydar Mirza'nın İstanbul'a gönderilmesi görüşmelerin başlamasına zemin hazırladı. Ancak yeni şah Abbas Mirza'nın barış taraftarlarını öldürtmesi üzerine, Osmanlı Devleti harekâta tekrar başlamak zorunda kaldı. Bu harekâtta Osmanlı orduları başarılar kazanarak Gori'yi fethetti. Buna rağmen İran ısrarla direniyordu. Önemli bir merkez olan Gori Kalesi süratle tamir ve ilaveleriyle yeniden inşa edildi. Ayrıca Gori merkez olmak üzere bir eyalet teşkilâtı kuruldu. Beylerbeyliğine Gürcü beylerinden Varazaoğlu Mahmud Han tayin edildi (1587).52

Bu suretle Gürcistan kısmen itaat altına alınmış oluyordu. Ertesi yıl Ferhad Paşa Gence'yi fethetti. Bu durumda Şah Abbas barış yolunu açmaktan başka bir çarenin olmadığını gördü. Sonunda Şah Haydar Mirza'yı kıymetli hediyelerle İstanbul'a göndererek anlaşma zemini hazırladı. Esasen

Osmanlı Devleti de savaşa son vermenin gerektiğine inanmaktaydı. Zira yıllardır süren mücadele hazinede darlık meydana getirdiği gibi, fethedilen ülkeler ve şehirler de hazineye mali külfet getiriyordu. Diğer taraftan asker arasında dahi hoşnutsuzluk baş göstermişti.53

Osmanlı Devleti geçerli sebepleri göz önünde bulundurarak barışa razı oldu. 21 Mart 1590'da İran ile imzalanan İstanbul Antlaşması'na göre fethedilen topraklar ve şehirler Osmanlı Devleti'nde kalacak. Bu cümleden olarak Tebriz ile Azerbaycan'ın Tebriz mıntıkası, Karabağ, Gence, Kars, Tiflis, Şehrizar, Nihavend ve Luristan Osmanlılarda kaldı. Ayrıca şimdiye kadar İran'dan talep edilmemiş bir husus ise, İslâm ileri gelenleri için çirkin sözler sarf edilmemesidir. İran uleması tarafından ilk üç İslâm halifesi Ebu Bekir, Ömer, Osman ile Peygamberin zevcesi Ayşe hakkında söylenen ve halka da telkin edilen bu çirkin sözlerin İran'da yasaklanacağına dair Şah Abbas teminat veriyordu. Öte yandan İran Türkiye'ye müteveccih Şii propagandasından vazgeçecek ve İran'daki Sünnilere baskı yapılmayacaktı.54

İstanbul Antlaşması Osmanlı Devleti'nin İran ile imzaladığı ikinci barış antlaşmasıdır. Osmanlı Devleti Kafkasya ve Azerbaycan'ı ilhak etmekle beraber bazı yeni sıkıntıları da göğüslemek zorunda kalıyordu. İran dahili karışıklıklar ve Özbek tehdidi ortadan kalktıktan sonra savaş ilânı için yeni bir fırsat kollayacaktır. Nitekim Anadolu'daki Celâlî isyanları ile devletin batıda uğraşması İran'ın kolladığı fırsatlar olmuştur.

XV. yüzyıl başlarından beri gelişmesini sürdüren Çarlık Rusya'sı XVI. yüzyılda varlığını hissettirmeye başlamıştı. Bu gelişme, yüzyıl sonlarına doğru toprak ilhaklarıyla müstakbel tehlikeyi işaret ediyordu. Rusya'nın genişlemesi Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekiyor, fakat uzun süren mücadeleler, devletin ciddi tedbirler almasını engelliyordu. Diğer taraftan Osmanlı hükümeti İran seferinin başlamasıyla Sünni Özbek hükümdarı Abdullah Han ile irtibat kurmuş bulunuyordu. Ayrıca Rusların Kafkas bölgesine el atmaları da Özbekleri Osmanlı Devleti'ne yaklaştırmıştı. Hatta 1587'de Özbek ve Nogay elçileri İstanbul'a gelip Rusların Astrahan'a geldiklerini, gelecekte bu tehlikenin daha da artacağını bildirmişlerdir. Kırım da bu tehlike ile karşı karşıya bulunuyordu. İslâm Giray Han 1588'de Moskova üzerine sefere giderken yolda öldü. Seferden sonuç alınamadı. Osmanlı Devleti ise Avusturya ile mücadelenin başlamasıyla kuzey komşusu ile uğraşmaktan vazgeçmek zorunda kaldı.55

III. Murad Devri'nde Lübnan'da Dürzi reisleri hükümete karşı bir isyan hareketi başlattılar. Mısır ve Suriye'den gelen vergileri yağmaladılar. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, Mısır Valisi İbrahim Paşa'yı isyanın bastırılması ile görevlendirdi. İbrahim Paşa Ma'noğlu Emin Korkmaz'ı Şam'a çağırttı, gelmeyince üzerine yürüyerek onu mağlup etti (1585). Yerine oğlu ve halefi II. Fahreddin geçirildi. Ancak II. Fahreddin Osmanlı Devleti'ne büyük bir kin besleyerek, müstakil bir Lübnan Devleti kurmayı hayal etmiştir. İleride devletin Avusturya ve İran savaşları ile meşgul olmasından istifade ile faaliyete geçecektir.56

Sokullu Mehmed Paşa'nın Şehit Edilmesi

Osmanlı Devleti'ne önemli hizmetlerde bulunmuş olan Sokullu Mehmed Paşa'nın hayatı hakkında bilgi vermek isabetli olacaktır. Sırp asıllı olan Mehmed Paşa, Bosna'da Vişegrad kazasının Rudo nahiyesinin Sokoloviç köyünde bir Osmanlı vatandaşı olarak 1505'te doğmuştur. O bölgede tanınmış bir aileye mensup idi. Babası sonradan Müslüman olup Cemalettin Sinan adını almıştır. Dayısı Taşlıca civarında bir kilisede rahip olan küçük Sokullu bir müddet onun yanında kalmıştı.

Kanunî'nin ilk devirlerinde Sokullu'nun bulunduğu köye uğrayan devşirme yapmakla görevli Yeşilce Mehmed bey, küçük Sokullu'da devlet adamı alâmetlerini gördüğünü ifade ederek ailesini ikna etmiş ve onu teslim almıştı. Sokullu o zaman 15-16 yaşlarında bulunuyordu. Kanunî Edirne'de bulunduğu sırada kafile bölgeden toplanan 40 çocukla buraya ulaşmış ve Padişah da küçük Sokullu'yu görüp beğenmişti.

Bunun üzerine Kanunî onun Edirne Sarayı'nda tahsil ve terbiyeye başlamasını emretti. Bir müddet burada eğitim gören Sokullu, silsile-i meratibe uygun olarak devlet hizmetinde en küçük rütbeden en büyüğüne kadar devam edecek memuriyete başlamıştır. Nitekim İstanbul'da saraya getirilen Sokullu, Padişah'ın hizmetinde bulunarak ilk görevine başladı. Sonra iç hazinede görevlendirildi. Bilahare rikabdarlık ve çuhadarlık rütbesine yükseldi. Bu görevleri başarı ile geçen Sokullu silahdârlık gibi itibarlı bir göreve tayin edildi. Sık sık huzura kabul ediliyordu.57 Bu suretle peşpeşe görevler ifa ederek yükselen Sokullu, 1546'da Barbaros Hayreddin Paşa'nın ölümü üzerine sancakbeyliği payesiyle Kaptan-ı deryalığa tayin edildi. O bu sırada 41 yaşında bulunuyordu. Bu görevde iki yıldan fazla kalan Sokullu, Trablusgarp fethine gidip, tersane işlerinde başarılı oldu.58

Sokullu Mehmed Paşa, Erdel işleri karıştığı zaman Rumeli beylerbeyliği görevinde bulunuyordu. Önemli görevler ifa edip kaleler fethetti. Sokullu'nun devlet işlerinde siyasi kabiliyet ve istitadı fazla idi. Ancak her işte ve kararda dikkatli ve temkinli idi. Karar alırken uzun uzun düşünür, sonucu kestirmeye çalışırdı. Bu yüzden icraatı daima isabetli olmuştur. İmparatorluğun gelişip inkişaf etmesinde Sokullu'nun önemli rolü olmuştur. Bu icraatı içinde yukarıda da ifade edildiği gibi; Osmanlı Devleti'nin Asya Müslüman devletleriyle irtibat kurması, Sumatra'daki Açe hükümdarının Portekizlilere karşı yardım taleplerine asker, top, tüfek ve diğer harp levazımatının gönderilmesi zikredilebilir. Diğer taraftan Ejderhan ve Kazan Devletleriyle temas kurulması ve Don, Volga nehirlerinin birleştirilmesi teşebbüsü hesaba katılmalıdır. Sadrazam Sokullu, İran'a sefer açılmasına muhalefet etmişti. O askere güvenemediğini, masrafların artacağını, reâyânın vergiden ezileceğini ifade ederek Kanunî Devri'nde çekilen eziyetleri örnek gösterdi.

Ancak itirazı dikkate alınmadı. Sokullu bu faaliyetlerine mukabil çok da düşman kazanmıştı. Kendisini çekemeyenler Padişah'ı aleyhine kışkırtmışlar, nihayet bir tertiple onun katline sebep olmuşlardır (12 Ekim 1579). Farklı bir rivayete göre, İstanbul'da Ebussuud Efendi'nin fetvası ile İstanbul'da idam edilen bir şeyhin müridinin bu cinayeti intikam almak gayesiyle işlediğidir. İran

seferinde bulunan orduda Sokullu'nun şehadeti haberi duyulunca askerin tamamı gözyaşı dökmüştür. Bütün devlet erkânı onun için teessüre kapılmıştır. Sokullu tarihe meraklı idi. Her gece hazinedarı Hasan Ağa'ya Tevarih-i âl-i Osman okuturdu. Ölümünden bir gece önce Hasan Ağa kitaptan I. Murad'ın Kosova'da düşman askeri tarafından şehit edilişini okuyunca: Sokullu ağlayarak kendisine böyle bir şehitlik istemiştir.59 Sokullu devlet hizmetinde iken herhangi bir kusur veya hata ile itham edilmemiştir. Sokullu'nun ölümü ile Osmanlı çok değerli bir sadrazamını kaybetmiştir. Modern tarihçiler Osmanlı İmparatorluğunun yükselme devrini onun ölüm tarihi ile sonuçlandırmaktadırlar. Sokullu'nun sadrazamlığı sırasında Avrupa devletleriyle ilişkiler geliştirilmiştir. Münasebetler daima dengeli ve kararlı yürütülmüştür. Tarihçiler onun ölümü ile Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısında önemli değişiklik olduğu şeklinde bir yorum getirmişlerdir. Bu yorum XVII. asra damgasını vuran "adem-i merkeziyetçilik" şeklindedir.60

Osmanlı-İngiliz Ticari Münasebetlerinin Başlaması

Halkının refahını daima ön planda tutan Avrupa devletleri, bunun ancak ticaret ile gerçekleşebileceğini çoktan kavramış bulunuyordu. Coğrafi keşiflerin henüz yeni yeni başladığı bu devirlerde ticaret yapabilecek dünya, Akdeniz havzası idi. Bu havzanın en önemli pazarı ise Osmanlı limanları görülüyordu. Venedik ve Cenevizli tüccarlar, zaten Akdeniz havzası ile Karadeniz havzasındaki limanları eski çağlardan beri ticari alan olarak kullanagelmişlerdi. Hatta bu havzalarda ticaret kolonileri kurdukları da bilinmektedir. Bu yüzden gemicilikte de önemli merhaleler kat etmişlerdi. Keza Bizans da Latinler tabir edilen Avrupalı tüccarların tek taraflı pazarı haline gelmişti. Galata'yı kendilerine ticari üs tayin eden Latin tüccarlar, Bizans'ı yıllarca sömürerek ekonomisini imha ettiler. Osmanlı Beyliği zamanında Çelebi Mehmed, Venediklilere ticari imtiyaz tanıdı. Fatih İstanbul'un fethinden sonra bu ülkeye Osmanlı limanlarında ticaret yapma imtiyazı verdi. Ekonomisi düzgün olan Osmanlı Devleti bu ülkeler için cazip ve güvenli bir pazar idi.61 Daha uzak yerlerde ve deniz aşırı topraklarda Pazar açmak çok külfetli idi. Bu yüzden Osmanlı limanları Avrupalı tüccarlar için cazibesini daima korudu. Genel olarak tek taraflı ticaret diğer Avrupalı tüccarların da iştihasını kabarttı. Böylece denizcilik ve gemi inşa teknolojisi yetişti. Daha uzak yerlere gitme hevesleri kamçılandı. Ticari rekabet daha iyiyi üretmeyi teşvik etti. Daha iyiyi üretmek daha çok kazanç demekti. Daha çok kazanç şahısların ve sonra şehirlerin zenginleşmesini sağlıyordu. Bu hayat standartlarının yükselmesi demekti. Böylece Avrupa burjuvazisi meydana geliyor, bilimsel araştırmalar artıyordu. İşte zengin Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı tüccarlara bahşettiği bu imtiyazlar, ülkenin değerli madenleri kaybetmesine sebep oluyordu. Bu kayıplar yüzyıllar sonra İmparatorluğun yıkılması ve kapitülasyonların gündeme gelmesiyle sonuçlandı.

III. Murat Devri'ne kadar Osmanlı limanlarında hatta iç pazarlarda ticaret yapma imtiyazı Venedik ve Fransa'ya verilmiş bulunuyordu.62 İngilizler ise Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethi ile bölgeden uzaklaştırılan Venediklilerin yerini almağa başladılar. 1579-1580'den sonra İngiliz ticaret gemileri artık Doğu Akdeniz'de seyrediyordu.63 III. Murad 1579 yılında 3 İngiliz tüccarına Osmanlı topraklarında ticaret yapma imtiyazını tanıdı. Bu suretle, Londra'da Osmanlı Devleti'nde ticaret yapma

hevesi uyandı. Kraliçe I. Elizabeth, Sultan Murad'a gönderdiği mektubunda 3 İngiliz'e verilen imtiyazın diğer İngiliz tüccarlarına da teşmilini talep ediyordu. Buna karşılık Türk tüccarlarının da İngiltere'de ticaret yapabileceği bildiriliyordu. Nihayet İngiliz William Harborne Mayıs 1580'de İngiliz tüccarlarının Türkiye'de serbest ticaret yapmalarını kabul eden ilk ahitnameyi aldı. 12 İngiliz'e ticari imtiyaz verilmişti. Bu hak 7 yıllığına verilmiş olup, tüccarlar yıllık 500 İngiliz lirası vergi vermeğe mecbur tutulmuşlardı. İngilizler 1592'de "Levant Company" adlı bir şirket kurarak ticaretlerini istikrarlı bir yola soktular.64

Kuzey Afrika'da Osmanlı Hakimiyeti

III. Murad Devri'nde Osmanlı hakimiyetinin Kuzey Afrika'nın özellikle batısında geliştiği görülmektedir. Bu gelişmenin daha da içerilere nüfuz ettiği anlaşılmaktadır. Fas'ta İspanyolların himayesini benimsemiş bulunan Sadiye şeriflerinden Mevlay Abdullah, 1574'te ölünce halefleri İspanyol idaresine yüz çevirdiler. Akabinde Osmanlı Devleti'nin himayesine girdiler. Osmanlı taraftarı Abdülmelik'in hükümdarlığı gerçekleşti. Ancak başta Papalık olmak üzere Fransa ve İspanya Fas ile ilgilenmeye başladılar. Aralarında bir ittifak yapıp kuvvetlerini birleştirdiler. Bir müddet sonra Portekiz ittifaka dahil oldu. Müttefikler Portekiz Kralı Don Sebastian'ın kumandasında Tanca yakınlarında Afrika sahillerine çıktılar.

Burada Abdülmelik'in tahtta rakibi Mevlay Muhammed Mütevekkil'in kuvvetlerini de alan Don Sebastian, Vadi's-Sebil (Kasrü'l-Kebir, Alkazar) mevkiinde büyük bir hezimete uğradı (1578). Don Sebastian Abdülmelik'in elinden kaçarken Mütevekkil ile birlikte nehirde boğuldular. Portekiz kuvvetlerinden pek azı sahile ulaşabildi. Bu savaşta Osmanlı kuvvetleri Abdülmelik'e yardım etmişlerdi. Genç Portekiz Kralı Don Sebastian vâris bırakmadan öldüğü için İspanya Kralı II. Philip Portekiz Krallığı'na da getirildi. Bir müddet sonra Abdülmelik ölünce oğlu Ahmed el-Mansur'un hükümdarlığı Osmanlı Devleti tarafından tanındı. Yeni hükümdar İstanbul'a bir elçilik heyeti göndererek tabiliğini bildirmiştir.65

Osmanlı-Bornu Münasebetleri

Yakın zamana kadar Osmanlı devlet adamlarının Afrika içleri ile ilgilendikleri ve siyasi ilişkiler kurdukları hakkında bilgiler mevcut değildi. Fakat son yıllarda yapılan araştırmalarla Orta Afrika'da bulunan Bornu Sultanlığı ile siyasi ve ticari ilişkilerin kurulduğu ortaya çıkmıştır. Bu ilişkilerde Trablusgarb eyaletine bağlı Fizan sancağı önemli rol oynamıştır. Zira burası Orta Afrika'ya en yakın Osmanlı toprağıdır. Bornu Devleti'nin en zengin devri İdris Alavma'nın (1570-1602) hükümdarlığı zamanıdır. 1551'de Sinan Paşa ve Turgut Reis tarafından fethedilen Trablusgarp, bir Osmanlı eyaleti olarak düzenlendikten sonra Osmanlı-Bornu ticari ilişkileri arttı. Bornu Sultanı İdris Alavma hacca gittiği zaman, burada Türklerin elindeki ateşli silâhları görüp kendi ordusunu da böyle silâhlarla techiz etmeyi plânladı. Bornu hükümdarı Osmanlı Devleti'nden silâh ile birlikte uzman da getirtti. Bornu

sultanları Trablusgarp'a yerleşmiş bulunan Türklerle iyi geçindiler. Türk belgelerinde Bornu sultanları "Bornu Hâkimi", halkı da "Karalar taifesi" olarak anılmaktadır.66

Bornu hükümdarı Melik İdris 1574 yılında beş kişilik bir elçilik heyetini İstanbul'a gönderdi. Heyet Osmanlı Devleti'nden hac farizasını îfâ etmek üzere yollara düşen hacıların emniyetinin sağlanmasını talep ediyordu. Ayrıca tüccarların da yol emniyeti Osmanlı Devleti'nden isteniyordu. Bornu Elçisi Elhac Yusuf 1579'da İstanbul'dan ayrıldı. III. Murad, Bornu Hükümdarı Melik İdris'e iki mektup gönderdi. Bu mektuplarda hac ve ticaret yollarının güvenliğinin tamamen sağlandığı ve her türlü tedbirin alındığı ifade edilmişti. Ayrıca Melik İdris'ten idaresi altındaki ülkeleri koruması, halkı adaletle yönetmesi ve Osmanlılara bağlı hudut kumandanları ile geçinmesi istenmekte idi. Bundan sonra da Osmanlı-Bornu ilişkileri devam etmiştir.67

Osmanlı-Avusturya Savaşları

1565 yılında imzalanan 8 yıllık muahede III. Murad'ın cülusu ile tasdik edilmişti. Bu muahede Avusturya'da İmparator Maximilien'in yerine tahta çıkan II. Rodolphe zamanında (1577) tekrar yenilenmişti. Buna rağmen Bosna ve Macaristan sınırında toplanmış bulunan "Uskok" denilen haydutların tecavüzlerinden, bölgede Türk halkı şikayetçi olmakta idi. Osmanlı hudut kuvvetleri zaman zaman bunları tedip maksadıyla sınırı aşmaktaydı. Bölgede görevli Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa Avusturya'nın Hırvatistan topraklarına akınlar yapmış Hrastoviçe, Gora ve Bihke'yi ele geçirip Petrina bölgesinde bir de kale inşa etmişti. Hatta Avusturyalı kumandan Nadasdy'yi mağlup ederek aldığı diğer esir ve ganimetlerle İstanbul'a göndermişti. Öte yandan İstanbul'da Avusturya elçisi, Telli Hasan Paşa'nın azli veya başka bir yere nakli için padişahı tazyik etmekteydi.68 Avusturya bir taraftan da sefer hazırlığı yapmakta idi. Bunun üzerine Sadrazam Siyavuş Paşa Rumeli Beylerbeyi Kirli Hasan Paşa'yı Telli Hasan Paşa'ya yardıma memur etti. Kirli Hasan Paşa da yardım haberi üzerine askeri önemi bulunan Siska'yı (Sissek) muhasara etti. Fakat bu sırada sadarette yapılan değişiklik ve Koca Sinan Paşa'nın yardımı iptal etmesi üzerine Telli Hasan Paşa mağlup ve perişan bir şekilde geri çekildi. Askerin önemli bir kısmı ile birlikte kendisi de hayatını kaybetti.

Hükümet merkezinde büyük bir teessüre sebep olan bu hezimet üzerine Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın kararı ile Avusturya'ya karşı savaş ilan edildi. Sinan Paşa'nın savaş ilânında ısrar etmesinin bazı sebepleri vardı; O, İran cephesini olumlu bir sonuca bağlamış bulunan Ferhad Paşa'yı kıskanıyor ve kendisi de böyle bir sonuca ulaşmak istiyordu.69

Halbuki Sinan Paşa Erdel, Eflak ve Boğdan beylerinin İmparator II. Rudolf ile gizlice anlaştıkların bilmiyordu. Ordu Belgrad'a ulaştığı zaman, Avusturya tecavüzlerinde üs olarak kullanılan Pespirim ve Palota kaleleri fethedildi. Ancak bundan sonra sipahi ve yeniçeriler kışın yaklaşmasını bahane ederek Sinan Paşa'yı Belgrad'a çekilmeye mecbur edip "terakki" talebinde bulundular. Böylece kapıkulu arasında disiplinsizlik başlamıştı.70

Osmanlı ordusunun kışlağa çekilmesini fırsat bilen Avusturyalılar Neograd ile birlikte bazı kaleleri zapt ettiler. Bu arada muhasara edilen Hatvan ve Estergon Kaleleri iyi müdafaa edildiği için düşmana teslim olmadı. Baharın gelmesiyle sefere devam eden Koca Sinan Paşa Tata ile Samartin (St. Martin) ve nihayet 60 günlük bir muhasaradan sonra Yanık'ı fethe muvaffak oldu. Bu kaleleri müdafilere terk eden sadrazam Belgrad'a çekildi.71

Avrupa'da Mukaddes İttifak ve Eflak, Boğdan ve Erdel

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin Eflak, Boğdan (Memleketeyn) ve Erdel'deki (Transilvanya) nüfuzu eskiye nazaran daha güçlenmişti. Devlet bölgeyi daha ciddi denetliyordu. Ancak bazı hatalar da yapıldığı vaki idi. Zira Sadrazam Sinan Paşa resmi haraç miktarını artırmış; hatta her voyvoda değişikliğinde devlet erkânına ödenmesi gereken para da yükseltilmişti. Haliyle bu haraç Hıristiyan reâyâ üzerinde malî külfete sebep olmuştu. Nüfusun büyük ekseriyetinin Hıristiyanlardan oluşması dolayısıyla bundan rahatsızlık duyanlar da artmıştı. Öte yandan dış telkinler ve istiklâl vaadleri yüzünden Hıristiyan halk Osmanlı idaresine karşı husumet beslemeye başlamıştı.

Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne karşı artan hasmane tavırları sevk ve idare edenlerin başında Papa VIII. Clément bulunuyordu. Clément Türkler aleyhine çalışacak büyük bir Hıristiyan birliği vücuda getirmek üzere Avrupa'da çalışmalara başladı. Hedefi Avrupa'da bir Mukaddes İttifak meydana getirip güçleri birleştirmekti.

Mukaddes İttifak için çalışanların biri de İmparator II. Rudolf idi. Mevcut şartlar Avrupa'daki düşmanlığa kolayca bir zemin hazırlamıştı. Böylece Mukaddes İttifak, Haçlı seferlerinden ciddi bir sonuç alamayan Hıristiyan âlemini yeni uyanışa sevk etmek isteyen Papa VIII. Clément tarafından kuruldu. Gayesi Türkleri en azından Avrupa'dan atmak idi. Müslüman devletleri dahi kendi safına çekmek isteyen Papa VIII. Clément Hindistan'a kadar elçi göndermiştir. Bu arada Eflak ve Boğdan voyvodalarına da gizlice elçiler gönderen Papa, Osmanlı devlet adamlarının rüşvet taleplerinden bıkıp usanmış bulunan bura beylerini Mukaddes İttifak'a kolayca dahil etmişti.72 Bu beyler İmparator II. Rudolf'u metbu tanıdılar. Bu gizli tavır alma hareketi Osmanlı Devleti için büyük bir kayıp idi. Papa'dan ve II. Rudolf'tan destek sağlayan Eflak ve Boğdan beyleri gayelerine ulaşmak için isyan edip Türkleri katliama başladılar. Yergöği'de yaptıkları katliamda 4000 Türk'ü şehit ettiler. Tuna'yı aşıp Rusçuk'ta binlerce Türkü öldürüp İbrail ve Silistre şehirlerini yaktılar. Avusturya ile savaş hali devam ettiği için devlet o cepheden bir miktar asker ayırıp asilerin üzerine gönderdi.73

Bazı önemli Olaylar

Sultan III. Murad Devri'nde meydana gelen önemli olayları burada zikretmekte yarar vardır. 1583 yılında vefat eden Feridun Ahmed Bey, özellikle Münşeatü's-selâtin adlı eseriyle tanınan müellif ve devlet adamıdır. Kâtip olarak Sokullu Mehmed Paşa'nın hizmetinde bulundu. Kanunî'nin Nahçıvan seferine katıldı. Sokullu'nun sadaretinde Divân-ı Hümâyûn kâtibi oldu. Aynı zamanda sır katibi olarak devlet işlerini yakından takip etti. Zigetvar seferine katıldı ve Dergâh-ı âli müteferrikalığına yükseldi.

1570'te reisülküttap tayin olundu. Sonra nişancı oldu. III. Murat tahta geçtikten sonra Sokullu vasıtasıyla yıllardır üzerinde çalıştığı Münşeâtü's-selâtin adlı eserini padişaha takdim etti. Bir müddet Köstendil ve Semendire sancakbeyliklerinde bulundu. Tekrar nişancı oldu. Ayşe Hanım ile evlenerek saraya damat oldu. 1583'te öldü. Feridun Ahmed Bey edip olduğu kadar şâir ve hattattır. Şiirleri şâir Baki'nin hayranlığını kazanmıştır. Hattatlığı da takdir toplamıştır. Feridun Ahmet Bey'in şöhretini sağlayan Osmanlı tarihi üzerine çalışanların çok kullandığı meşhur eseri Münşeâtü's-selâtin'dir. Eser Osman Bey'den III. Murad'a kadar gelen hükümdar mektuplarının sûretlerini ihtiva eder. Eser 2 cilt olarak iki kez basılmıştır. Müellifin diğer bir tarihi eseri Nüzhetü'l-esrâri'l-ahbar der sefer-i Sigetvar, Kanuni'nin son seferi olan Zigetvar seferinin tarihçesidir. Feridun Ahmed birçok hayır eseri bırakmıştır.74

Osmanlı tarihinin en muhteşem sünnet düğünü, III. Murad'ın oğlu ve veliahdı şehzâde Mehmed için düzenlenmiştir. Osmanlı düğünleri (sünnet veya evlilik) zenginlik ve ihtişamın göstergesi idi. Günlerce sürerdi. Bu muhteşem düğünlere İstanbul halkı katıldığı gibi yabancı devlet temsilcileri de davet edilirdi. Tabiatiyle onlar da zengin hediyelerle (pişkeş) düğün masraflarına katkıda bulunurdu. Burada bahsedeceğim düğün 29 Mayıs-24 Temmuz 1582 tarihleri arasında tam 57 gün sürmüştür. Sünnet olan şehzade 16 yaşında idi. Dördüncü vezir Cerrah Mehmet Paşa tarafından sünnet edildi. Padişah bu yüzden Cerrah Mehmed Paşa'ya on bin altınla som altından bir leğen-ibrik, 30 top kumaş ve birkaç hilat hediye etmiştir. Şehzadenin annesi Safiye Sultan da Paşa'ya üç bin altın göndermiştir. Bu bilgiler Vakayıname'lerde veya düğünler hakkında özel olarak hazırlanmış bulunan Surnâme denilen eserlerde görülmektedir. Düğünlerde halka yemek ikram edildiği gibi; imparatorluğun her köşesinden İstanbul'a gelmiş çeşitli sanatkârlar hünerlerini ortaya koyarlardı.75

Burada önemle belirtilmesi gereken bir husus, yeniçeri ocağına Kanun hilâfına asker yazımına başlanmış olması keyfiyetidir. Söylendiğine göre düğünde çeşitli gösteriler yapan hüner sahiplerine, ne istedikleri sorulunca, onlar da ocağa kaydolmayı arzu ettiklerini bildirmişler. Ocak ağası ve ileri gelenlerin şiddetli itirazlarına rağmen padişah Yeniçeri Kanunnamesi'ni hiçe sayarak hüner erbabının ocağa kaydedilmesini emretmiştir. III. Murat bu uygunsuz tavrı ile kendisini kanunun üzerinde görmeye başlamıştı. Hatta yeniçeri ağası Ferhad Ağa durumu ocak zabitleri ile görüşüp; itirazını "böyle olursa ocağımıza ecnebi ve bîgâne duhul eder. Ocakta carî olan kanun ve kaide elden gider, Devlet-i aliyeye bunun zararı vardır" şeklinde belirtti ise de padişaha dinletememiştir.76 Ferhad Ağa görevinden ayrılmış; yerine geçen Yusuf Ağa padişahın emri üzerine bu uygunsuz kimseleri ocağa kaydetmiştir. 1360'lı yıllarda kurulan Yeniçeri Ocağı, Osmanlı askerî sistemi içinde en önemli birimdir. İmparatorluğa büyük hizmetler yapmıştı. Şimdiye kadar devşirme sûretiyle gelen gençler yetiştirilip ocağa kaydedilirken, bu farklı uygulama da başlatılmıştı. Bu tarihten sonra yeniçeri miktarında önemli artışlar olmuş; sonuçta ulufe ödemelerinde hazinede açıklar meydana gelmiştir. Bu uygulama ocağın bozulma sebeplerinden birini teşkil etmektedir. Böylece imparatorluğun askerî düzeni Koçi Bey'in de ifade ettiği gibi olumsuz yönde etkilenmiştir.77

Mimar Sinan Kayseri'ye bağlı Ağırnas köyünde 1490'da doğmuş olup 8/9 Nisan 1588'de vefat etmiştir. Devşirme usulünün Anadolu'ya da teşmili üzerine 1512'de 22 yaşında iken ailesinden alınıp İstanbul'a getirilmiştir. Sinan'ın mimarlık kabiliyet ve istidadı daha devşirildiği an anlaşılmıştı. Bunun üzerine acemilik günlerini inşaat işleriyle geçirmiştir. Yeniçeri olduktan sonra Çaldıran, Merc-ı Dâbık, Ridaniye ve Mohaç meydan savaşlarıyla Rodos ve Belgrad fetihlerinde ve İrakeyn seferinde bulunmuştur. Seferler sırasında bulunduğu şehirlerde bir mimar gözüyle tetkikler yapardı. Ancak bunları hiçbir zaman taklit etmemiştir. Sadece eserlerden ilham alır, Türk mimari kültürü içinde olgunlaştırırdı.78 Sinan bu seferlerde atlı sekban, acemioğlanlar yayabaşılığı sonra zenberekçibaşılığı ve haseki olarak görevler aldı. Hasekilik görevi ile Korfu, Pulya ve Kara-Boğdan seferlerinde bulundu. 1538'de Reis-i Mimarân-ı Dergâh-ı âli rütbesi ile mükâfatlandırıldı. Kara-Boğdan seferinde Prut nehri üzerinde 13 günde bir köprü kurarak Kanunî'nin takdirini kazandı. Seferlerde genel olarak bu görevleri yerine getiriyordu. Sinan 1539'da mimarbaşı tayin edildi. Onun imparatorluğun her tarafında birçok eseri vardır. Bu eserlerin tam listesi, Sinan'ın Şâir Mustafa Çelebi'ye dikte ettirdiği Tezkiretü'l-Bünyân adlı eserde bulunmaktadır.

Mimar Sinan'ın sanatında en mükemmele ulaştığı kubbe mimarisidir. Büyük Selçuklular ile başlayan Türk Kubbe mimarisi beş asırda gelişme devresi geçirdi. Sinan çağında en parlak devrini yaşadı. Sinan 1563'te ser-mimâran ve mühendisân-ı devran olarak anılmaya başlanmıştır.79 İtalyan Rönesans mimarisinin en büyük hedefi olan merkezi büyük kubbeyi yerleştirme problemini Mimar Sinan tam bir başarı ile gerçekleştirmiştir. Sinan Mimarbaşı tayin edildikten sonra 3 büyük eser meydana getirmiştir. O bu 3 eseri tevazu ile şöyle sınıflandırmıştır: Çıraklık eseri İstanbul Şehzade Camii, kalfalık eseri Süleymaniye Camii, ustalık eseri Selimiye camii. Selimiye, imparatorluğun en mükemmel mimari eseridir. 31,50 metrelik kubbesi ve sekizgen biçimindeki gövdenin etrafını çeviren ince görünümlü minareleri ile cami, zarafet ve ihtişam âbidesidir. İnşaata 1569'da başlanmış 1574'te tamamlanmıştır.80

Sinan'ın eserleri büyük bir yekun tutmaktadır. Onun bu eserleri şöyle sınıflandırılabilir: Câmiler, mescidler, medreseler, darülkurralar, türbeler, imaretler, dârüşşifalar, su yolları, kemerler, köprüler, kervansaraylar, saraylar, mahzenler, hamamlar.81

III. Murad'ın Vefatı ve Şahsiyeti

Osmanlı-Avusturya Savaşı'nın ciddileştiği bu sırada padişah vefat etti (16/17 Ocak 1595). 49 yaşı içinde bulunuyordu. Vefatından 20 gün kadar evvel soğuk algınlığından muzdarip olduğu biliniyordu. Haber gizli tutulmuş Divân-ı Hümayun'da devlet işleri yürütülmeye devam edilmiştir. Valide Nur Banu Sultan Manisa'da bulunan Şehzade Mehmed'e haber gönderip gelmesini temin etmiştir. III. Mehmed'in cülus merasimi yapıldıktan sonra babası II. Selim'in türbesinin bahçesinde defnedilmiştir. III. Murad zayıf iradeli ve devlet işlerinden anlamayan bir hükümdardı. Sokullu Mehmed Paşa'nın öldürülüş tarihine (1579) kadar işler iyi gitmişti. III. Murad harem hayatına fazla düşkün olup İstanbul dışına hiç çıkmamıştır. Hatta son senelerinde saraydan dışarı dahi adımını atmamıştı. Şiire çok

düşkündü. Türk, Arap ve Fars dillerinde Muradî mahlası ile şiirler yazıp dîvânlar tertip etmişti. III. Murad aynı zamanda hüsn-i hatt sahibi olup nesih ve talik yazılar yazardı. Gelibolulu Mustafa Ali Menakıb-ı Hünerveran adlı eserini III. Murad adına kaleme almıştır.82

III. Murad hayır işlerine önem vermiştir. Cülusundan sonra babası zamanında başlanılmış bulunan Harem-i Şerif duvarlarının mermerden yapılması işini tamamlamıştır. Ayrıca Mekke'de başka hayır tesisleri yaptırdığı gibi Medine'de de bir medrese, mektep ve zaviye vücuda getirmiştir. Manisa'daki Muradiye Külliyesi ise onun daha şehzadeliğinde başladığı hayır işidir.83

Zirveden Dönüş Üzerine Kısa Bir Yorum

Osmanlı İmparatorluğu hiç şüphesiz tarih sahnesinde yaşamış büyük devletler arasında sayılmalıdır. Hak ve adalet üzerine kurulmuş olan bu imparatorluk, vatandaşları arasında din ve ırk ayrılıklarına izin vermemiş herkesi gerçek vatandaşı olarak benimsemiş bir ülke idi. Fetihlerde takip ettiği hoş görülü siyaset (istimalet)84 sayesinde Hıristiyan reaya tarafından da kolayca benimsenmişti. Osmanlı Devleti toprakları genişleyerek, nüfusu artarak ve zenginleşerek, XVI. yüzyıla ulaştığı zaman genel olarak güvenli ve güçlü bir İmparatorluk da olmuştu.

XVI. yüzyıl başlarında İmparatorluk olgunluk çağına girmiş bulunuyordu. Bu yüzyılda da yayılmaya devam etmekle beraber gelişmesini tamamlamış, temellerine oturmuş bir devlet manzarası arz ediyordu. Modern tarih bilimine yeni görüşler getiren Fernand Braudel, Türklerin Küçük Asya'dan sonra Balkanlar'daki yavaş ve emin adımlarla ilerleyişini, yerli halkın fazla bir direnişinin olmayışına, hak ve adalete dayanan bir idarenin gelişine bağlamaktadır. Braudel Anonim bir eserden (1528) şunu nakletmektedir:

"Ülke emniyetli ve haydutluk ve eşkıyalık hareketlerinden masum… imparatorun haydutlara ve eşkıyaya müsamahası yok".85

Halkın hayat standardı ise genel olarak normal görünüyordu. İmparatorluk halkı sulh ve sükun içinde yaşıyordu. Nitekim bu fikirleri teyit edecek çağdaş ifadeler dikkat çekicidir. 1525'te İstanbul'da bulunan Venedik Balyosu Piero Bragadin, Venedik'te bulunan oğluna yazdığı mektupta şöyle demektedir:

"Tanrının bütün nimetleriyle bezenmiş, buradan daha müreffeh bir ülke tanımıyorum. Harp ve sulhün idare edildiği yer burasıdır. Altın bakımından zengin, halk refah içinde, donanması kuvvetli ve muti insanların bulunduğu ülke…"86

XVI. yüzyılın başlarına ait olan bu düşünceleri ortaya koyduktan sonra, yüzyılın ortalarına ait bazı görüşlere yer vermek yararlı olacaktır. Modern devir tarihçilerinden Bernard Lewis imparatorluk hakkındaki fikirlerini şöyle ifade etmektedir:

“Osmanlı İmparatorluğu XVI. yüzyılın ortalarında kuvvet ve ihtişamının zirvesine ulaşmıştı… Fakat onun çöküşü bu ihtişamlı devrede başlamış bulunuyordu. ”.87

Bu zengin devir devam ederken daha asrın ilk yarısında kötülük tohumları atılmış bulunuyordu. Bu yukarıdaki fikirleri teyit etmektedir. Bunun en açık örneğini Kanunî’nin sadrazam Lütfi Paşa’nın teşhislerinde görmekteyiz:

“Bu hakir mansıb-ı vezarete geldiğimde ahval-i Divân-ı âli-şânı ekser süfeha ve mechulü’n-neseb bazı müştekibin ellerinde hayli perişan bulmuş idim. ”.88

XVI. yüzyıl imparatorluğun zengin bir devri olmakla beraber, çağdaş ve modern görüşlere göre onun zenginliğinin yerinde saydığı veya gerilediği anlaşılmaktadır. Şu halde hadiseleri Kanuni Devri’nde aramak isabetli olacaktır. Ancak burada önemle belirtilmesi gereken bir husus, meşhur tarihçi, sosyolog ve filozof İbn Haldun’un (ölümü 1406) nazariyesinin göz önünde bulundurulmasıdır. Bilindiği gibi bu nazariye “devletlerin de insan ömrü gibi ömürleri olabileceği, devletlerin de doğup gelişip bir ikbal devri yaşadıktan sonra tedricen duraklama ve gerileme sürecinin başlayacağı ve belki de son bulacağı” hakkındadır.89 Şu halde Osmanlı tarihinin zirveden dönüş dönemini bu nazariyenin ışığında tetkik etmek gerekir. Burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Yukarıda da ifade edildiği gibi 1536’da Fransızlara verilen ticari imtiyazlar hiç şüphesiz zamanla imparatorluğun yararına çalışmıştır. Ancak bu ticaret tek taraflı olduğu için zararlı olmuştur. Çünkü Türk tüccarları gemilerine binip Fransa’ya mal satmaya gitmediler. Akabinde İngilizlere de ayni ticari imtiyazlar tanınınca zarar büyümeye başlamıştır. Aslında bu imtiyazlar takip eden yıllarda diğer tüccar Avrupa devletlerine de bağışlanmıştır. Böylece Osmanlı pazarlarında Avrupa mamulü eşyalar satılır olmuştur.

Kanuni Devri’nde Şehzade Bayezid isyanından sonra yeniçerilerin Anadolu şehirlerine gönderilmeleri yanlış ve hatalı uygulamalarından biri olmuştur. Bu yüzden Anadolu halkının huzuru kaçmıştır. Öte yandan bu hatalı tasarruf haliyle yeniçeri miktarının artmasına, bu da hazinede para darlığına sebep olmuştur. Burada Kanunî Devri’nde çok sefer yapılmış olmasına da göz atmak gerekir. Seferler Osmanlı maliyesine zarar vermekteydi. Hele Kanunî’nin bizzat katıldığı 13 sefer, hazinede daha da büyük tahribat yapmıştı. Osmanlı seferleri yayılma, menfaat sağlama, sömürme gayesiyle yapılmadığı için her sefer hazineye önemli bir yük bindiriyordu. Nitekim II. Selim tahta çıktığı zaman boş bir hazine, sağlıksız bir ekonomi teslim almıştı. Hiç şüphesiz bu örnekler daha da artırılabilir.

Bazı çağdaş müellifler, imparatorluğun ihtişamını devam ettirememesinin sebeplerini III. Murad Devri’nde göstermektedirler. Halbuki yukarıdaki görüşlerden anlaşılacağı üzere aksaklıklar Kanuni Devri’nde başlamıştır.

Ancak III. Murad Devri’nde de uzun süren savaşların ekonomiye zarar verdiği muhakkaktır. Sokullu’dan sonra gelen sadrazamların ülkeyi iyi idare edememeleri zarar vermiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, padişahın yeniçeri ocağına yersiz müdahaleleri, muntazam işleyen bir kurumun bozulma

sürecine girmesine sebep olmuştur. Mansıpların ehline değil de kim daha çok rüşvet verirse ona tevcihi hemen hemen bu devirde başlamıştı. Böylece kanun ve kaide zedelenmiş ve sonra da telâfisi mümkün olamamıştır. Öte yandan sık sık yapılan tevcihleri halk üzerindeki ekonomik baskıyı artırıyordu. Bu da halkın İstanbul hükümetine karşı güvenini sarsmaktaydı. Nitekim bu güvensizlik akçenin değerinin düşmesine sebep olmuştu. Her ne kadar bu düşüşün önüne geçmek üzere emirler yağdırıldı ise de düşüş önlenememiştir. Artık mağşus akçe (değeri düşük akçe) devri başlamış oluyordu.90

Bunun sonucunda, her üç ayda bir Kapıkulu'na ödenmesi gereken ulufenin temininde zorluklar başlamıştı. Osmanlı tarihinde ilk defa Divana gelen sipahiler Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın başını istediler. Sonuçta onun öldürülmesine sebep oldular. Diğer taraftan reâyâ devletin kendilerine biçtiği ağır vergileri ödeyemeyince "çift-bozan" olup, yerini yurdunu terk etmeye (Celâ-yi Vatan)91 başladı. Sonuçta insanların bir kısmı şehir ve kasabalara sığınmaya bir kısmı da Celâlilere katıldı. Böylece Anadolu büyük Celâli karışıklıklarının içine düştü.92

III. Mehmed (1595-1603)

III. Murad'ın Safiye Sultan'dan (Venedikli Bafo) doğma oğlu olup, babasının şehzâdeliğinde Manisa'da 1566'da dünyaya gelmiştir. Şehzâdeliğinde devrin tanınmış âlimlerinden sayılan Cafer Efendi, Haydar Efendi ve Pir Mehmet Azmi Efendi'den tahsil ve terbiye alarak yetişti. Ayrıca babasında da büyük alaka ve ihtimam görerek tahta çıkabilecek tek aday olma üstünlüğünü de kullanmıştır.

Nitekim onun dillere destan sünnet düğünü yukarıda da ifade edildiği gibi azamet ve ihtişam bakımından Osmanlı tarihinde önemli bir yer işgal eder. III. Murad oğlunun sünnet düğününe devlet yönetiminin üst kademelerinde görev almış bulunan İstanbul ve taşradaki zevatı davet ettiği gibi Mekke şerifi, Kırım hanı, Türkistan ve Hindistan hükümdarlarını da çağırmıştı. Hatta Avusturya İmparatoru II. Rudolf ile Venedik dükü dahi davet edilmişlerdi. Sünnet düğünü Sultan Ahmet Meydanı'nda Haziran-Temmuz 1582'de 50 yük akçe harcayarak yapılmıştır. Düğünde devrin en meşhur eğlence ve gösteri ustaları bütün maharetlerini ortaya koyarak davetlilere hoşça vakit geçirtmişlerdi.93 Şehzâde Mehmed bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra Manisa Sancağına giderek cülusuna kadar buradaki görevini sürdürdü.

Şehzâde Mehmed babasının vefat haberini alır almaz İstanbul'a gelmiş, 27 Ocak 1595'te biat işi tamamlanarak tahta cülus etmiştir. III. Murad'ın cenaze merasimi tamamlandıktan sonra 19 kardeşini idam ettiren III. Mehmed, Fatih'in ihdas ettiği Kanunnâme-i Al-i Osman'da ifade edilen "Nizam-ı alem için kardeş katline cevaz veren" maddeyi tereddütsüz uygulamıştır.94 Bazıları ana kucağından alınarak hayatlarına son verilen bu şehzâdeler devletin bölünmez bütünlüğünün kurbanları olmuşlardır. Şehzâde cenazeleri İstanbul halkının feryat ve figanları arasında, bir gün önce toprağa verilen babalarının ayak ucuna defnedildiler. Bunlardan 4 şehzâdenin yetişkin oldukları bilinir. III.

Mehmed böylece saltanatının emniyeti için kardeş katli işini çığırından çıkarmış oldu. Ancak saltanatın tehlikeye sokabilecek bir durumla karşılaşmamak için, başka bir çıkar yolunun olmadığını da ifade etmek gerekir.

III. Mehmed bundan sonra Kapıkulunun Mutat cülus bahşişi ve terakkilerini verdirterek askeri memnun etmiştir. Bu sırada hazinenin durumunun pek iyi olmadığı ancak ödemelerde çok zorluk çekilmediği bilinmektedir. III. Mehmed Devri'nde sikke ayarlaması yapılmış olup bir devalüasyon mahiyetindedir.95

Osmanlı Avusturya Savaşlarının Devamı

Bu sırada Belgrad'da kışlaya çekilmiş bulunan Koca Sinan Paşa cephedeki başarısızlıkları yönünden azledildi. Hazine Sinan Paşa'ya vekalet eden ve İstanbul'da önemli görevler ifa etmiş bulunan Reşhad Paşa tayin edildi. Bu tayin Peşhad Paşa'nın ikinci sadareti oluyordu. Ferhad Paşa aynı zamanda Avusturya serdarı da tayin olunmuştu. Bu arada görevinden alınmış bulunan Sinan Paşa, rakibi Ferhad Paşa aleyhinde yoğun bir yıpratma faaliyetine girmişti. Hatta İstanbul'da askeri isyana dahi teşvik etti.

Fakat bunlar büyümeden telafi edildi. Son yıllarda Avusturya savaşlarıyla güç hal ile uğraşılıyor, modern Avusturya ordusu karşısında bir türlü başarılı olunamıyordu. Durum böyle iken imparatorluğun başına yukarıda da görüldüğü gibi isyankâr tavır takınan Eflak, Boğdan ve Erdel meselesi çıkmıştı. Hele Eflak voyvadası, Mihal'in tecavüzlerine devam ettiği haberi üzerine, Ferhad Paşa ordunun başında sınır boylarında faaliyette idi. Ancak askerin Ferhad Paşa'yı sevmemesi, İstanbul'da da Koca Sinan Paşa'nın aleyhindeki çalışmalarını yoğunlaştırılması üzerine sadaretten azledildi.96 Yerine Serhaddin durumunu iyi bilen sabık sadrazam Koca Sinan Paşa tayin edildi. Sinan Paşa'nın bu tayini dördüncü oluyordu. Böylece sadareti elde eden Sinan Paşa Eflak üzerine yürüyerek Bükreş ve Tezgovişte'yi fethetti (1595).

Bu başarıya rağmen sonuca ulaşmak mümkün olamadı. Mihal elden kaçırıldı. Eflak'te de otorite tesis edilememişti. Üstelik ordu da mağlup oldu. Başarısızlık sadrazamın gözden düşmesine sebep oldu. Zira askerin Yerköyü'den Rusçuk cihetine doğru Tuna'yı geçmesi sırasında Mihal'in yetişmesi ve köprüyü top ateşi ile yıkması üzerine, askerin bir kısmı karşı tarafta ve nehirde eriyip gitmiştir.97 Hatta Osmanlı Devleti'nin meşhur akıncı kuvvetleri karşı tarafta kaldığı için tamamen yok olmuş ve bu hadise ocağın sönmesine sebep olmuştur. Bu köprü faciası, Koca Sinan Paşa'nın basiretsizliğine bağlanmaktadır.98

Avusturya cephesindeki Serdar Sinan Paşazâde Mehmed Paşa gerekli tedbirleri alınmadığı için, Prens Mansfeld kumandasındaki müttefik ordusu Estergon ile Vişegrad Kalesini zapt etti. Bu başarısızlıklar da sadrazamın azline sebep oldu. Ancak yerine tayin olunun Lala Mehmed Paşa'nın on gün sonra vefati üzerine Koca Sinan Paşa beşinci defa sadarete getirildi. Sinan Paşa rakiplerinin İstanbul'daki dedikodularından çekindiği için padişahı da sefere götürmeye karar verdi. Onu ceddi

Sultan Süleyman gibi askerin başında bulunmasının faziletlerini anlatarak ikna etti. Bu konuda Şeyhülislâm Hoca Saddedin Efendi de sadrazamı destekliyordu. Bu tavsiye ve temenniler üzerine Sultan III. Mehmed eski geleneği canlandırmaya karar verdi.99 Sefer hazırlıkları yapılırken ihtiyar sadrazam Sinan Paşa ölmüş, yerine İbrahim Paşa tayin edilmişti.

Haçova Meydan Savaşı ve Sonrası

Osmanlı tarihinde Eğri seferi veya Haçova Meydan muharebesi diye anılan bu sefere III. Mehmed de katılıyordu. Yeni sadrazam İbrahim Paşa padişahın sefere katılmasına muhalefet etmişti. Yeniçeriler ise Kanuni'den beri hasret kaldıkları padişah ile sefere çıkma niyetlerini belirttiler. Sadrazam kabul etmek zorunda kaldı.

III. Mehmed ordunun başında İstanbul'dan hareketle (Haziran 1596) Edirne, Filibe, Sofya ve Niş tarikiyle Belgrad'a ulaştı. Belgrad'dan hareket eden ordu, Varadin'de Tuna üzerinde kurulan köprüden geçerek Eğri Kalesi'ne yöneldi. Eğri Avusturya'nın Macaristan'daki en önemli kalelerinden olup, stratejik öneme sahipti. Zira bu kale Erdel ile Avusturya'ya arasındaki haberleşme yollarını kontrol altında bulunuyordu.100

Osmanlı ordusu Eğri önüne ulaştığı zaman teslim teklif edilmiş reddedilince kuşatma başlamıştır. Çok iyi tahkim edilmiş olan kale şiddetli hücumlarla ele geçirilmiş; fakat müdafiler iç kaleye çekilmişlerdir. Buranın da fethi gerçekleşmek üzere iken müdafiler çaresiz kalıp teslim aldılar, böylece 19 gün süre kuşatmadan sonra bu önemli Macar Kalesi Avusturyalıların elinden kurtarılmış oluyordu (Ekim 1595). Fethin ilk Cuma günü geleneklere uyularak şehrin en büyük kilisesi camiye tahvil edildi. Cuma namazı kılınarak III. Mehmet adına hutbe okundu. Bu sırada Hadım Cafer Paşa birkaç bin kişilik ordusuyla Eğri Kalesi'ni kurtarmak üzere gelen Maximilian'ın ordusu ile karşılaşıp mağlup oldu. Bunun üzerine Eğri'de toplanan harp meclisi Maximilian'ın üzerine yürünmesine karar verdi. Bu karar mecliste bulunan Hoca Sadeddin Efendi'nin de teşvik ve tavsiyesiyle alındı. Nihayet ordu Eğri'den Haçova'ya yürüyüp burada düşmanlı karşılaştı. Haçova'da ilk gün ciddi bir sonuç alınamadı. Avusturya topçusunun üstün ateş gücü Türk ordusu üzerinde hissedildi.101

İkinci günü seher vakti başlayan mücadele Avusturya ordusunun top ve tüfek ateşiyle düşman lehine dönmüştü. Hatta düşman askerleri Otağ-ı hümayuna yaklaşmıştı. Hazinenin yerini dahi tespit etmişlerdi. Aç gözlü Avusturya askerlerinin büyük bir kısmının Türk ordugâhında yağmaya başladıkları sırada savaş eri olmayıp da çeşitli hizmetlerde çalışanlar ellerine geçirdikleri âletlerle düşmana saldırdılar. Avusturya askerleri esasında süratle bozgun alametleri belirdi. Bu sırada "kafir kaçtı" zaferleri asker arasında büyük bir manevi coşkunluk meydana getirdi. Derhal toparlanan asker bütün gücü ile düşmana yüklendi. Avusturya ordusu feci bir hezimete uğradı. Kaynaklara göre 50.000 düşman askeri telef oldu. Önemli miktarda silah ve cephâne ele geçirildi (26 Ekim 1596).102

Bu, Osmanlı tarihinin zaferle sonuçlanan son büyük meydan savaşıdır. Fakat zaferin nimetlerinden gerektiği gibi istifade edilmemiştir. Padişahın İstanbul'a dönmekte ısrar etmesi bunun

başlıca sebebi olmuştur. Eğer Budin'de kışlayıp düşmana gözdağı verilseydi uç boyu kaleleri muhakkak teslim olurdu. Hatta Belgrad'da kışlasına dahi ilkbaharda önemli sonuçlar alınabilecekti.103 Halbuki Osmanlı sınır boylarında artık eskisi gibi disiplin yoktu. Avusturyalıların boş kalan serhadde yine harekatta bulunacakları muhakkaktı. Haziran 1597'de genç ve tecrübesiz serdar Satırcı Mehmet Paşa Avusturya cephesine gönderildi. Tahminler doğru çıktı ve biz Avusturya ordusu Yanık Kale'yi muhasara ederken, diğeri de Tata Kalesi'ni almıştı. Osmanlı ordusu Belgrad ve Budin üzerinden Yanık Kale'ye yürüyüp Kale'yi kurtardı. Ordu Vaç Kalesi önlerine geldiği zaman düşman kaleyi terk ile esas orduya irtica etti. Bundan sonra önemli bir harekat yapılmadan ordu Belgrad kışlağına çekildi. Serhad boylasını boş bulup gösterdiği gibi harekat düzenleyen Avusturyalılar Mart 1598'de bir gece ansızın Kale'yi zapt ettiler.

İş bununla da bitmiyordu; asi Erdel voyvodası Sigismond da Tımışvar eyaletlerinde bazı kaleleri alarak Tımışvar Kalesi'ni dahi tehdide başlamıştı. Kırım Hanı Gazi Giray'ın kuvvetlerinin gelmesi üzerine harekete geçen Satırcı Mehmet Paşa Varat üzerine yürüdü. Muhasara bir aydan fazla düştü. Ancak şiddetli yağmurdan dolayı bir netice alınamadı. Diğer taraftan Budin'in Arşidük Mathian tarafından muhasarası haberi geldi. Aynı zamanda Osmanlı ordusu da Vasat'ı muhasara altına aldı. Fakat her iki taraf bir sonuca ulaşamayınca ve kışın gelmesiyle mahasaralar kaldırıldı. Böylece iki savaş mevsimi boşa harcanmış, üstelik düşmanın derlenip toplanmasına fırsat verilmişti. Bunun üzerine Satırcı Mehmet Paşa azı yerine Sadrazam İbrahim Paşa Serdar tayin edildi. Asker Belgrad'a vardığı zaman Uyvar taraflarına gidilmesine karar verildi. Ordu Ciğerdelen'de iken Avusturya'nın barış teşebbüsleri oldu ise de anlaşma hasıl olmadı. Bunun üzerine ordu bölgede bazı akınlarda bulunarak Belgrad'a döndü. İbrahim Paşa'nın gayretleriyle asker arasında disiplin sağlanmıştı. Irk ve din farkı gözetmeyen sadrazam, reayayı daima himaye ederek bölgede devletin nüfuzunu arttırmıştı. Bundan başka Drava nehri civarında otuz yıldan beri halkı taciz eden haydutları cezalandırarak burada emniyeti sağladı.104

Kanije Kalesinin Fethi

Sadrazam İbrahim Paşa 1600 yılı baharında tekrar sefere çıkıp Kanije üzerine yürüdü. Bu arada Bobofça kalesi de istirdat edilmişti. Ordu Kanije'yi kırk günden fazla muhasara etti. Kale'nin barut mahzeninin infilakı üzerine müdafiler teslim olmak zorunda kaldılar. Kanije Beylerbeyilik haline getirilip Tiryaki Hasan Paşa'ya verildi. Sadrazam İbrahim Paşa Temmuz 1601'de yeni bir sefere çıkmak üzere iken serhadde öldü. Yerine sadaret kaymakamı bulunan Yemişçi Hasan Paşa tayin olundu. Yeni sadrazam hemen Belgrad'a hareket etti.105 Ordu daha Belgrad'a ulaşmadan İstalni Belgrad'ı düşman eline geçtiği haberi geldi. Buraya gidildi ise de asker yenik düştü. Tam bu sırada Erdel ve Boğdan'ı da ele geçirerek Romanya'da bir idare kurmayı planlayan ancak vazgeçip Osmanlı merkezine elçi gönderip itaatini bildiren Mihalin Avusturya hükümetinin düzenlediği bir suikasta kurban gittiği haberleri geldi. Böylece Avusturya hükümeti siyasi bir cinayet işlemiş oluyordu. Bu haber üzerine Osmanlı Devleti bölgeye süratle bir ordu sevk edip güvenliği sağladı. Erdel, Eflak, Boğdan'da Osmanlı Devleti'ne bağlı güçlü bir düzen tesis edildi. Sonuçta Avusturya'nın işlediği bir siyasi cinayet Osmanlı

Devleti'nin işine yaramıştı. Avusturya'nın yeni bir taarruz haberi geldi. Arşidük Ferdinand kumandasında bir ordunun Kanije'yi kuşatmakta olduğu, müdafilerin zor durumda bulunduğu öğrenilmiştir.

Kanije Savunması

Türk tarihinde bir kahramanlık nişanesi ve askeri sevk ve idarede bir maharet örneği olan bu savunma Avusturya askerinin hezimeti ile sonuçlanmıştır. Tabii bunda Kale Muhafızı Tiryaki Hasan Paşa'nın rolü pek büyük olmuştur. Önce Hasan Paşa düşmanda Kale'de top olmadığı intibaını uyandırmıştır. Halbuki Kale'de 100 kadar top bulunuyordu. Böylece öncü kuvvetleri aldatan Hasan Paşa, esas Avusturya ordusu muhasaraya başladığı vakit şiddetli bir top ateşi ile düşmana büyük telefat verdirmiştir. Bundan sonra Hasan Paşa sık sık huruç hareketleri yaptırarak düşmanı yıpratmıştır. Bu arada Yanisçi Hasan Paşa'dan yardım istemişse de İstolni Belgrad'ın önünde de düşmanın bulunması iki ateş arasında kalınma ihtimalinin mevcudiyeti yüzünden yardım yapılmamıştır. Tiryaki Hasan Paşa zaman zaman hileli haberlerle düşman ordugâhını yanıltmış ve zamanın geçmesini sağlamıştır. Bu suretle kış mevsiminin gelmesi muhasarayı güçleştirmiş ve hele gazilerin Kale'den yaptıkları huruç hareketiyle düşman ordusu büsbütün perişan olmuştu. Her şeyi bırakıp selameti kaçmakta bulan Arşidük Ferdinand bir ara dönüp gelmişse de canını zor kurtarmıştı (18 Kasım 1601).106

Bu zaferi müteakip düşman ordugâhından kırk yedi top107 ve on dört bin İtalyan tüfeği ve daha birçok harp levazımatı Kale'ye taşındı. Haber İstanbul'a ulaşınca büyük bir sevinç yarattı; şenlikler yapıldı. Müdafaada kahramanca çarpışanlar terakkilerle taltif edildiler. Padişah III. Mehmed Tiryaki Hasan Paşa'ya ise vezirlik payesi verip üç hil'at, murassa şemşir ve üç müzeyyen at hediye edilmiştir. Sultan III. Mehmed ayrıca gönderdiği şu hatt-ı hümayun ile kahramanları kutlamıştır:

"Sen ki Kanije beylerbeyini ihtiyar kulum ve müdebbir vezirim Hasan Paşa'sın. Ber hürdar olasın, sana vezaret verdim ve seninle mahsus olan kulların ki. ma'nen oğullarımdır, yüzleri ak ola. bundan böyle dahi senin sözüne ram olup her ne hizmet teklif edersen edasına dikkat ve ihtimam üzere olalar. Sana itaat ve inkıyad üzre oldukları benim rıza-yi hümayununa sebepdir. Cümlenizi Hakk te'ala hazretlerine ısmarladım."108

Budin Savunması

Düşmanın Kanije Savunması sırasında İstolni Belgrad Kalesi diğer bir Avusturya ordusunun eline geçmişti. Ancak Rumeli Beylerbeyi Lala Mehmed Paşa'nın gayretleriyle Ağustos 1602'de tekrar ele geçirdiler. Bu sırada Erdel işleri karışmış bulunuyordu. Avusturya hakimiyetine karşı gelmiş bulunan ve sonra devlet tarafından Erdel voyvodalığına tayin edilen Mosses Srekely, Yemişçi Hasan Paşa'dan Avusturya'nın tazyikine karşı yardım istemişti. Halbuki Arşidük Mathian kumandasındaki 80 bin kişilik diğer bir ordunun. Budin'i muhasara etme ihtimali vardı. Hasan Paşa Budin beylerbeyi ve kadısının ikazlarına rağmen Erdel'e gitti. Müdafasız kalan peşte düşman eline geçmiş yolda bulanan

sadrazama hemen haber uçurulmuştu. Sadrazam geri döndüğü vakit Budin'i muhasara altında olduğunu gördü. Bu sırada Türk ordusu Peşte'yi kuşatırken diğer tarafta Avusturya ordusu da Budin Kuşatması'na başlamıştır (Kasım 1602). Osmanlı ordusunda zahire kıtlığı baş gösterdiği içi Peşte önünden dönülmüştür. Yalnız Budin'deki asker Kale'yi şiddetle savunup, huruç hareketleriyle düşmanı zayiat verdirilmiştir. Hatta eski Budin valilerinden Dev Süleyman Paşa'nın icadı olan ve içleri demir parçalarıyla dolu patlayabilen fıçılar, düşmana doğru yuvarlanarak yağmur mevsimi beklenmiştir. Sürekli yağmur başlayınca Arşidük Mathias kuşatmayı kaldırıp gitmek zorunda kalmıştır.109

Yeni serdar Lala Mehmet Paşa, 1603 yılı sefer mevsimi için hareketle Peşte önlerine ulaşmış iken burada hatalı sevk ve idareden mağlup oldu. Hemen akabinde düşmana zayiat verdirilmiş ise de mağlubiyetin telafisi mümkün olamamıştır. Bundan kırım kuvvetlerini yerlerine iade eden Yemişçi Hasan Paşa'nın da vebali olsa gerek. Bundan sonra Osmanlı ordusu mevsim sonuna kadar Budin önlerinde beklemiş, Peşte'nin kurtarılması için ciddi bir harekat yapılamadan Belgrad'a kışlaya dönmüştür.110

Zorba İsyanı

İstanbul'da meydana gelen bu isyanın en önemli sebebi, Celâli isyanlarından dolayı Anadolu halkının maruz kaldığı zor duruma bir tepkidir. Bu hadise ile Türklerin İstanbul'daki beğenmedikleri idareye karşı öfkeleri su yüzüne çıkarıyordu. Vaktiyle Yemişçi Hasan Paşa'nın şeyhülislâmlıktan azlettirmiş olduğu Sunullah Efendi bu hadisede önemli rol oynamıştır. Sunullah Efendi çoğunluğu Türk menşeli olan sipahilere güvenerek bu hareketi başlattığı rivayet edilir. Bazı makamlarda değişiklik yapıldığı gibi sipahiler padişahtan ayak divanı istemişler, Sultan III. Mehmed'de kabul etmişti. Sipahiler divanda "Anadolu Celâlilerden inim inim inliyor; Erzurum eyaleti Köse Sefer Paşa'nın sekbanları ve leventleri elinde Sivas eyaleti Alaca atlu demekle ma'ruf Ahmet Paşa zorbaları hükmünde ve Karaman eyaleti Deli Hasan ve Merzifon ve Kastamonu ve Çankırı sancakları Tavil ve Kara Said zaptında olup Celâliler dünyayı tuttu" diye şikayette bulundular.111

Serhadde olan Yemişçi Hasan Paşa olayı haber alır-almaz süratle İstanbul'a gelip yeniçeri ocağına iltica etti. Böylece sipahilerle yeniçerilerin arası açılmış, düşmanlık başlamıştır. Şeyhül-İslâm Sunullah Efendi'nin azlini temin eden sadrazam, yeniçeriler sipahiler üzerine tahrik etti.112 Yeniçeriler sipahileri Kurşunlu Han'da kıstırıp katlettiler. Yemişçi Hasan Paşa bu tehlikeli durumdan kendisin kurtardı ise de bir müddet sonra azl ve katlolundu (Ekim 1603).113

Celâli İsyanları Hakkında Bir Özet

XVI. yüzyılın başlarından itibaren Orta Anadolu'da genel olarak İstanbul hükümetine muğber heteredoks zümrelerin114 çıkardığı isyanlar, tehlikeli bir hal almışken, uzun Kanuni Dönemi'nde küllenmişti. Bu dönemde Bozoklu Celal, Bab Zünnun, Şahkulu ve Kalender Şah tehlikeli Celâli reislerinde idi. Bu hadiseler aksayan idari tedbirler sebebiyle III. Mehmed Devri'nde esas tehlikeli yüzünün gösterdi. Eyaletlerim ehil ellerden çıkmış olması, para ayarının bozulmasıyla iktisadi hayatını

zorlaşması ve buna karşılık devletin vergi talepleri halkı zor durumda bırakmaya başlamıştı. Diğer taraftan eşkıyalık ve devlet memurlarının (ehl-i örf) tazyikleriyle halkın toprakla meşgul olmayı terk edip çift-bozan reaya haline gelmesi isyanları körüklemişti.115

Bu isyanlardan birinin başına bulunan Bozoklu Celâl'den dolayı, devlete karşı asi tavrı takınanlara Celâli denmeye başlanmıştır. Ayrıca Kanuni Devri'nin sanatlarına doğru eyaletlere gönderilmeye başlanan yeniçerilerin sonlarına doğru eyaletlere gönderilmeye başlanan yeniçerilerin ve kapıkulu süvarilerinin şehir ve kasabalarda halka eziyet etmeleri, hükümete karşı düşmana duygularının gelişmesini hızlandırdı. Bu geçen zaman içinde tımarlı sipahiler de ihmal ve alakasızlık yüzünden tedricen bozulmaya yüz tutmuştu.

Öte yandan yıllarca süren İran savaşları ile Avusturya savaşları ve bundan dolayı reayadan talep edilen ziyade vergiler halkı bitkin ve çaresiz bırakmıştı. Çağdaş tarihçiler, bu devirde Celâliliğin artmasında önemli bir sebep olarak da, yukarıda kısmen temas edildiği gibi Cağalazâde Sinan Paşa'nın Haçova Zaferi'nden sonra askeri yoklamasını gösterirler. Bilindiği gibi Cağazâde Haçova Zaferi'nden savaşa askeri geçit resmi yaptırarak firarileri tespit etmiştir. Sonuçta sadrazam tımar ve zeamet sahiplerinden ve ulufeli askerden mevcut olmayan 30.000 kişinin tahsisatını kesmesi, bunları ağır cezalara veya idama mahkum etmesi, firarilerin Anadolu'ya can atmalarına sebep olmuştur.116 İşte bu firariler Anadolu'da isyan halinde olan âsî reislerine iltica ettiler. Asi kalabalıklar binlerle ifade edilir oldu. İsyanları yıllarca sürdü. Kaynaklarda "Celâlî fetreti" olarak adlandırılan bu ayaklanmalar, Anadolu halkının perişanlığına sebep olmuştur.117

Bu devirde en önemli isyan Karayazıcı Abdülhalim'in isyanıdır. Anadolu'da yer yer Celâli karışıklıkları başladığı zaman Karayazıcı bir devlet görevinde bulunuyordu. Abdülhalim bu görevinden Malatya'ya gelerek il erleri118 teşkilâtının başına ağa tayin olundu. Bundan sonra etrafında çok adam toplandı. Başında bulunduğu bu teşkilât ile Celâliler üzerine gidecek iken Karayazıcı'nın birden devlete isyan ettiği görülüyor. Muhtemelen bir haksızlığa uğramış olan Karayazıcı'nın etrafına kısa zamanda 20.000 kişi toplandı. Karayazıcı üzerine gönderilen mahalli kuvvetlerin mağlup ederek Anadolu'da şöhret sahibi oldu. Bir müddet sonra Urfa'yı zapt ile adeta hükümdarlığını ilan etti. Şehir ve kasabalardan zorla para (salma) toplamaya kalkıştı. Bu arada Konya'da isyan etmiş olan sabık eşkıya müfettişi Hüseyin Paşa ile birleşti. Hükümet üyesine Vezir Mehmet Paşa'yı gönderdi. Mehmet Paşa Urfa'yı kuşatınca Karayazıcı Sivas taraflarına firar etti. Burada da halka büyük eziyetler yapan asi lideri, Göksun taraflarına kaçtı. Burada da tutunamayan Karayazıcı'nın peşine Sokulluzâde Hasan Paşa düştü. Celâliler mağlup ve perişan olarak dağıldılar; Karayazıcı Canik dağlarında öldü (1602).119

Yerine geçen kardeşi Deli Hasan, Şahverdi, Yularkıstı ve Tavil adlarındaki eşkıya liderleri ve onların asi güruhları ile birleşerek kuvvetini artırdı. Sonra Tokat'a sığınan Sokulluzâde Hasan Paşa'yı muhasara edip ölümüne sebep oldu.120 Deli Hasan'ın isyanı, kendisine Bosna Beylerbeyliği ve kapıkulu süvariliği verilerek söndürülmüştür. Ancak Deli Hasan gittiği yerlerde de zulme devam edince

idam edilmiştir.121 Ancak Celâli isyanlarının müteakip yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Nitekim Kaşakaş, Tavil ve Yularkıstı gibi Celâli süvarileri etrafı yağma edip insanları öldürmekten geri durmadılar.

Tebriz'in Elden Çıkışı

İran'da Safevi hânedanından I. Abbas, ülkedeki karışıklıklara son verip, kayıpları telafi etmek üzere faaliyete girişti. Doğuda Herat, Meşhed ve Merve gibi önemli şehirleri alıp gözlerini Batı'ya dikti. Yeni şah, Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak için başta Papalık olmak üzere diğer Avrupa devletlerine elçiler gönderip dosthâne temaslar kurmuştu. Bu arada İran'da yepyeni bir askeri teşkilât tesis eden I. Abbas, ateşli silahları bakımından zayıf olan birlikleri de takviye etti. Osmanlı kapıkulu teşkilâtının bir benzeri de esirlerden istifade edilerek kurulmuştu.122 I. Abbas, bütün bu faaliyetler yanında sınır boylarında tahriklerden de geri durmuyordu. Osmanlı Devleti ise batıda Avusturya ile şiddetli mücadele verirken Anadolu'da da mevcudiyetini mahfaza etmeye çalışıyordu. İşte bu durumda sınır beylerinden Gazi Bey, Tebriz Beylerbeyi Zincir-Kıran Ali Bey ile bozuşacak hadise çıkarmış ve Şah Abbas'a meyletmişti. Bununla da kalmayarak Karnıyarık kalesine sığınmış; devlete karşı asi tavrı takınmıştı. Ali Paşa yanında Erivan ve Nahçıvan kuvvetleri de olduğu halde asinin üzerine yürümüştü. Fırsat kollayan Şah Abbas, Süratle hareket ederek savunmasız kalan Tebriz'i işgal ile halkı katletti (1603). Böylece buradaki 18 yıllık Osmanlı hakimiyeti son bulmuş oldu. Ali Paşa Tebriz'e dönüşünde ani olarak İran ordusunun taarruzuna uğramış ve Sofyan mevkiinde mağlup ve esir olmuştur. Bundan sonra Nahçıvan ve Erivan şehirleri de peş peşe elden çıkmıştır.

Elçilik İlişkilerinin Gelişmesi

Bu devirde Fransa, İngiltere, Lehistan ve Venedik ile dosthâne temaslar kurulmuştur. Keza Hindistan ve Buhara gibi doğu ülkeleri ile de temasa geçilmiş bulunuyordu. Fransız elçisi De Breve, III. Mehmed Devri'nde İstanbul'da bulunup Fransa'yı temsil etmiştir. Bu elçi Eğri seferinde de padişahın refakatinde bulunuyordu. De Breve Kral IV. Henri'nin dahilindeki düşmanlarına karşı mücadelesinde Osmanlı padişahından yardım dahi istemişti. Fransız elçisi ayrıca Osmanlı-Fransız ticaretinin gelişmesinde faaliyet göstermiş, bu ülkeye baharat, pamuk, pamuk ipliği, mazı, zamk, kuru üzüm ve sahtiyanın ihracını temin etmişti.123 Bu devirde İngiltere ile mevcut dostluk ve ticaret münasebetlerine de devam edilmiştir. III. Mehmed'in Eğri seferinde İngiliz elçisi Edward Barton da bulunmuştur. Bu devirde Levant Company'nin menfaatleri korunduğu gibi kraliçe I. Elizabeth'e bir de "dostluk ve iyi niyet" mektubu gönderilmiştir. Elçi Barton'un İstanbul'da ölümü üzerine yerine Henry Lecco gönderilmiş ve münasebetler arttırılmıştır.124 Tabiatıyla buradaki ticari münasebetler zamanla Osmanlı Devleti'nin aleyhine tecelli etmiştir.

Osmanlı Ekonomisinin Bozulması Hakkında Bir Özet

XVI. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'ni tehdit eden ekonomik istikrarsızlık, esasında Avrupa'da da hüküm sürmekteydi. Bu devirde Avrupa'da müstemleke ticaretinin ve modern

kapitalizmin inkişafı, keşifler sayesinde hız kazanmış, devletler için yeni yeni imkanlar hasıl olmuştu. Bu çalkantılı süreç Avrupa'da dengeleri bozmuştu. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde ve Avrupa'daki nüfus artışları problem olmaya başlamıştı.

Öte yandan Osmanlı maliyesinin karşıtlaştığı dış etkenlerden biri de Amerikan menşeli gümüşün Avrupa üzerinden imparatorluğa girmesidir. Bu suretle rayiç alt üst olmuş; kalpazanlar türemişti.125 Sonuçta enflasyon gündeme gelmiş, halkın satın alma gücü azalmıştı. Anadolu'da köy ve kasaba halkı yerini yurdunu terk edip çiftbozan olmuştu.126 II. Selim tahta geçince yüz dirhem gümüşten 420 akçe yerine 450 akçe kesilmeye başlandı. Böylece bir akçenin ihtiva ettiği gümüş miktarı azaldı. Buna rağmen bir Osmanlı altınının yine 60 akçeye tedavül etmesi istendi. Halbuki altının değeri 80-100 akçeye ulaştı. İşte bu uygulamanın yarattığı enflasyonu, eşya ve yiyecek fiyatlarının yükselmesine ve buna bağlı olarak da ihtikar ve karaborsanın gündeme gelmesine sebep oldu.127

Osmanlı Devleti'nin en gözde teşkilâtı olan tımarlı sipahi teşkilâtı da kuvvetli bir devlet idaresinin başlıca kaynağı iken, XVI. yüzyılın sonlarına doğru bozulmaya başladı. Halbuki bu sistem, kuruluştan itibaren ülkenin askeri, siyasi, içtimai ve iktisadi bünyesinin gelişip inkişaf etmesinde başlıca amil olmuştur. Tımarlı sipahinin muharip bir askeri sınıf olarak gücünü ve itibarını kaybetmesi, tımarların bu devirde layık olmayan kimselerin ellerine geçmesiyle başladı. Nitekim rüşvet sebebiyle tımar sahiplerinin gelişi güzel azl, nasb ve tebdil edilmeleri ve sancak beyliklerinin kapıkulları arasından yetişmiş ocak mensuplarına verilecek yerde, satılığa çıkarılması, tımarların saray mensupları ile nüfuzlu şahsiyetlerini ellerine geçmesine vesile olmuştu. Esasen Avrupa'daki gelişmeler karşısında tımarlı sipahi Ortaçağ tipi bir teşkilât olarak ortaya çıkıyordu. Bu teşkilâtın zamanla verimden düşmesi kapıkulu ocaklarının mevcudunu arttırma mecburiyetini hasıl etti. Bu da devlet merkezinde büyük bir ihtilal kuvvetinin kümelenmesine sebep oldu. Bu durum, esasında devrini tamamlamış bir teşkilâtın bozulmasını hızlandırmış bulunuyordu.128

Hoca Sadeddin Efendi'nin Vefatı

Tanınmış Şeyhülislâm ve büyük tarihçi Hoca Sadeddin Efendi, 1536-37'de İstanbul'da doğdu. Babası Yavuz Sultan Selim'in nedimelerinden Hasan Can Çelebi'dir. Sadeddin Efendi devrin ileri gelen âlimlerinden dersler okudu. 1556'da İstanbul'da Murad Paşa Medresesi'ne, sonra Bursa Yıldırım Beyazid Medresesine, 1570'te Bursa Sultani Medresesi'ne müderris oldu. 1573'te Manisa'da bulunan Şehzâde III. Murad'a hoca tayin olundu. Sadeddin Efendi'nin “Hoca” lâkabı buradan gelmektedir. III. Murad tahta çıktıktan sonra Hoca Sadeddin Efendi büyük bir itibar kazandı. Devlet yönetiminde etkili kişiler arasında yer aldı. İngiltere ile siyasi ve ticari ilişkilerin gelişmesinde etkili oldu.

Hoca Sadeddin Efendi'nin görevi III. Mehmed Dönemi'nde de devam etti. III. Mehmed'i Avusturya seferine gitmeye teşvik edip, kendisi de sefere katıldı. Yukarıda anlattığı gibi Haçova Zaferi'nin kazanılmasında etkin rol oynadı. Zafer adeta onun taktik ve yönlendirmesiyle kazanıldı.

Hoca Sadeddin Efendi, 1598 yılında şeyhülislâm tayin olundu. Şeyhülislâm olmasına rağmen devlet işlerine müdahaleye devam etti. Ancak onun bu müdahaleleri olumlu sonuçlanıyordu. Hoca, şeyhülislâmlık görevini de lâyıkıyla yapıyordu. Meşhur Osmanlı müellifi ve tarihçi Gelibolu Mustafa Ali'nin Menakıb-ı Hünerveran adlı eserini yazmasını telkin etti. Ayrıca İstanbul'da bir Rasathâne kurması için Takiyyuddin'e büyük destek verdi. O da astronomi ile ilgili eserlerini Hoca Sadeddin'e ithaf etmiştir. Hoca Sadeddin Efendi'nin beş oğlu da babaları gibi ilmiye sınıfına girmiştir. Oğullarından ikisi şeyhülislâmlık ve kazaskerlik yapmışlardır. Hayır eserleri vardır.

Hoca Saadeddin Efendi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Yavuz Sultan Selim Devri sonuna (1520) kadar gelen Tacü't-tevarih adlı eseri ile de meşhur olmuştur. Bu eserin yazıldığı tarihten itibaren batı dillerine tercümeleri yapılmıştır. Eser 2 cilt halinde basılmıştır. Hoca Saadeddin Efendi'nin diğer bir eseri Selimnâmesidir.129

III. Mehmed'in Vefatı ve Şahsiyeti

Tarihlerde "Eğri Fatihi" diye de anılan III. Mehmed, 20-21 Aralık 1603 tarihinde vefat etti. Tarihçiler, onun 38 yaşında ani vefatının, bir şeyhin telkinleriyle oğlu Şehzâde Mahmud'u ölüme göndermesinin verdiği üzüntüden kaynaklandığı fikrinde birleşirler.

III. Mahmud, zayıf iradeli olup fazlaca tesir altında kalırdı. Halim selim ve mütereddit mizacından dolayı verdiği emirleri geri alabilirdi.

Annesi Safiye Sultan'ın tesiri altında kalır. Devlet işleri ona göre yürütülürdü, kolayca üzüntüye kapılabilir, yemek içmekten kesilirdi. Celâli isyanları ile İran savaşlarının sürüp gitmesi de onu büyük üzüntülere düçar etmişti. Şehzâdeliğinde devrin büyük âlim ve şairlerinden tahsil gördüğü için iyi bir şairdi. Şiirlerinde "Adli" mahlasını kullanmıştı.

1 Solakzade, Tarih, İstanbul 1297, 590; Lütfi Paşa, Tevarih-i âl-i Osman, İstanbul 1341, s. 316.

2 Şerafettin Turan, Kanuni'ni Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası Ankara 1961, s. 15-17.

3 Selâniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selâniki (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara 1999, s. 42-43.

4 Tarih-i Selâniki, s. 51.

5 Tarih-i Selâniki, 53; M. Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I. " Mad., İslam Ansiklopedisi (İA), C. 11, 148.

6 M. Tayyib Gökbilgin, "Mehmed Paşa, Sokullu, Tavil" mad., İA. C. 7., 595-605.

7 Tarih-i Selâniki, 56-57.

8 J. H. Mordtmann, “Sakız” mad., İA., C. 10, 94-97.

9 Kâtib Çelebi, Tuhfetü’l-Kibâr fi Esfari’l-Bihar (yay. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1973, 120-122; İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III/1, 6-8; Mücteba İlgürel, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. 10, 384-385; Şerafettin turan, “Piyale Paşa” mad., İA, C. 9, 566-569.

10 Tarih-i Selâniki, 65; İhsan Süreyya Sırma, “Yemen” mad., İA., 376; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 26-28; İhsan Süreyya Sırma, “Yemen’in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devleti’ne Katılması”, Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 12, 427-444.

11 Şerafettin Turan “Selim II. ” Mad., İA, C. 10, 434-441; Ayni müellif, “Hızır Hayreddin Reis” mad., Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 17, 416-417. Bu konuda tamamıyla bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Osmanlılar Dönemi Yemen Tarihine Ait Arapça Bir Yazma” adlı makalesinde (Tarih Dergisi. Sayı. 32, 167-172) Tarih’l-Yemen Müddet-i Vilâyet-i Hasan Paşa adlı eseri tanıtmaktadır. XVI. Yüzyıl Yemen tarihi hakkında dolaylı bilgi için bk. Salih Üzbaran, “Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu”, Tarih Dergisi, sayı 31, 65-146.

12 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. II., 382-387; Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. I. (trc. Mehmet Harmancı), İstanbul 1982, 245-246.

13 Halil İnalcık, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşe-i ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü”, Belleten, III. /46, 349-402; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III/1, 33-37.

14 Şerafettin Turan, “Selim II. ” Mad., İA.

15 Numan Kurtulmuş, “Açe”, DİA, C. I, 329-332; Razanlhak Şah, “Açi Padişah Sultan Alâeddin’in Kanuni Sultan Süleyman’a Mektubu”, Tarih Araştırmaları Dergisi, c. V/8-9 (1967), 373-409: Safvet, “Bir Osmanlı Filosunun Sumatra Seferi”, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, I. (1329), 604-614, 678-683.

16 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III/1, 32-33; Şerafettin Turan, “Selim II. ” Mad., İA.

17 Ahmed Refik, “Sokullu Mehmed Paşa ve Lehistan İntihâbatı”, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası. Nr. 35. M. Tayyib Gökbilgin, “Mehmed Paşa, sokull, Tavil”. Mad., İA. C. VII. 595-605.

18 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III/1, 9-11; Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye 246-247; M. Tayyib Gökbilgin, “Mehmed Paşa, Sokullu, Tavil” mad., İA.

19 İsmail Soysal, “Türk-Fransız Diplomasi münasebetlerinin İlk Devri”, Tarih Dergisi, Sayı 3-4, 63-94.

20 Şerafettin Turan, “Piyale Paşa” mad., İA. C. 9.

21 Tarih-i Selaniki, 77-79; Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, 246-247; Kâtib Çelebi, Tuhfetü’l-kibâr fi esfari’l-bihar, 128-136.

22 Tarih-i Selâniki 82-87. Nitekim öyle oldu.

23 Machiel Kiel, ”İnebahtı”, DİA, C. 22, 285-287.

24 İdris Bostan, “İnebahtı Deniz Savaşı” mad., DİA, C. 22, 287-289; İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, II. 398-414. M. Cavid Baysun, “Lepanto” mad., İA., C, 7, 39-45. Kâtib Çelebi, Tuhfetü’l kibâr esfari’l-bihar (Haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1973, 136-140.

25 İdris Bostan, “İnebahtı Deniz Savaşi”, Hammer (Devlet-i Osmaniye Tarihi, C. VI., 271) karşılıklı önemli esirler hakkında bilgi vermiştir.

26 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 19-20; Tarih-i Selâniki, 84.

27 Tuhfetü’l-kibâr fi esfari’l bihar, 140-141; Tarih-i Selâniki, 84.

28 Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, 272.

29 Tarih-i Selâniki, 84-86.

30 M. C. Baysun, “Lepanto” mad., İA; Peçuyi, Tarih, I, 498; S. Soucek, “İnebahtı Savaşı (1571) Hakkında Bazı Mülahazalar”, Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 4-5, 35-48.

31 Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, 274.

32 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, II. 168, 169, 175, -179; R. Brunschvig, “Tunus” mad., İA, 75-76.

33 Tarih-i Selâniki, 91-93; Kâtib Çelebi, Tuhfetü’l-Kibar fi esfâri’l-bihar, 144-146; Mahmud H. Şakiroğlu, “Halkulvâdi”, mad. DİA, c. 15, 375-376.

34 Kâtib Çelebi, Tuhfetü’l-kibâr fi esrâfi’l bihar, 143-144; Tarih-i Selâniki, 93.

35 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 45-47; Mustafa L. Bilge, “Osmanlı-Fas Münasebetleri” mad., DİA, C. 12, 190-192.

36 Semavi Eyice, “Ayasofya”, mad., DİA, C. 4, 206-210; Tarih-i Selâniki, 95-96.

37 M. Cavit Baysun, “Ebüssuud Efendi” mad., İA., C. 4, 92-99; Ahmet Akgündüz, “Ebüssuud Efendi” mad., DİA, C. 10, 365-371.

38 Tarih-i Selâniki, 95; Oktay Aslanapa, “Sinan”, mad., İA., c. 10, 655-661.

39 Halil İmalak, “Osmanlı Dönemi Kapitülasyonları Karakter ve Mahiyeti”, mad., DİA, C. 22, 245-252.

40 Feridun M. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazâsı, Ankara 1989. Çeşitli yerlere bakılabilir.

41 Bekir Kütükoğlu, “Şah Tahmasb’ın III. Murad’a Cülus Tebriki”, Tarih Dergisi, Sayı 15, 1-24.

42 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, 43-44; Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. I, 248-249.

43 Bekir Kütükoğlu, “Mustafa Paşa, Lala” mad., İA., C. 8, 732-736.

44 M. Tayyip Gökbilgin, “Hasan Paşa, Sokullu-zade” mad., İA., C. 5, 325-329.

45 Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. I, 250-251.

46 Bekir Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, İstanbul 1962, 90-103; Bekir Kütükoğlu, “Murad III” mad., İ. A., 615-625; Tarih-i Selâniki, 118-123.

47 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. III, 65-67.

48 Bekir Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, 103-128.

49 Tarih-i Selâniki, 143-144.

50 Mehmed İpşirli, “Ferhad Paşa” mad., DİA, C. 12, 383-384; Şerafettin Turan, “Sinan Paşa”, İA., C. 10, 670-675.

51 Bekir Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, 169-170; Mücteba İlgürel, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. 10, 375-396.

52 Tarih-i Selâniki, 187-193.

53 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, 62-63.

54 Bekir Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, 193-198; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, 63; Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. I, 253-254.

55 Mücteba İlgürel, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, 396-397.

56 M. Cavid Baysun, “Ma’n” mad., İA., C. 7, 268-272.

57 M. Tayyip Gökbilgin, “Mehmed Paşa, Sokullu, Tavil” mad., İA., C. 7, 268-272.

58 Katip Çelebi, Tuhfetü'l-kibâr fi esfari'l-bihar, 88.

59 Tarih-i Selâniki, 124-125; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, 49-54; İsmail Hami Danişmend, İzahli Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. III, 46-49.

60 Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. I, 252.

61 Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991, 279-281.

62 Feridun M. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989, 67.

63 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III, kısım 2, 224-226; Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. I, 251-252.

64 Muhabat S. Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I, (1580-1838), Ankara 1974, 6-16; Akdes Nimet Kurat, Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi, 1553-1610, Ankara 1953, 182-186.

65 Bekir Kütükoğlu, "Marat III" mad., İA., C. 8, 615-625. Mustafa L. Bilge, "Osmanlı-Fas Münasebetleri, " DİA, C. 12, 190-192.

66 Cengiz Orhanlı, "Osmanlı-Bornu Münasebetlerine Ait Belgeler", Tarih Dergisi, Sayı 23, 111-120; G. Yver, "Bornu", mad., İA, C. 2, 718-725.

67 Cengiz Orhanlı, "Osmanlı-Bornu Münasebetlerine Âit Belgeler"; Daut Dursun, "Bornu" mad., DİA, C. 6, 293-295.

68 Tarih'i Selâniki, 339.

69 Şerafettin Turan, "Sinan Paşa, Koca", İA. C. 10, 670-675.

70 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, 70.

71 Bekir Kütükoğlu, "Murad III" mad., İA.

72 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. III, 137-138.

73 Tarih-i Selânikî, 409, 412; Bekir Kütükoğlu, "Murad III" mad., İA.

74 Abdülkadir Özcan, "Feridun Ahmed Bey" mad., DİA, C. 12, 396-397; Tarih-i Selâniki, türlü yerler.

75 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. III, 58-60.

76 Koçi Bey Risalesi, 44.

77 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları, C. I, 482.

78 Oktay Aslanapa, “Sinan” mad., İA, C. 10, 655-661.

79 Tarih-i Selâniki, 2.

80 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. III, 106-107; Tarih-i Selâniki, 90, 95-96, 232.

81 Oktay aslanapa, “Sinan” mad., İA, C. 10, 655-661.

82 Tarih-i Selâniki, s. 425-432.

83 Bekir Kütükoğlu, “Murad III” mad., İ. A.

84 Mücteba İlgürel, “İstimalet”, DİA, C. 23, 362-363.

85 Fernand Braudel, The Mediterranean and Mediterranean World in the Age of Philip II, translated by Sian Reynolds, London 1972, C. II, 664-665.

86 Neils Steemsgaard, The Asian Trade Revulation of the Seventeenth Century, Chicago 1974, 74-75.

87 Bernard Lewis, “Ottoman Observers of Ottoman Decline”, Islam in History Ideas, Men and Events, London 1973, 201, 202.

88 Lütfi Paşa, Âsafnâme, İstanbul 1326, 8; Mübahat S. Kütükoğlu, “Lütfi Paşa Âsafnâmesi”, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, İstanbul, 1991, 61.

89 Tahsin Görgün, “İbn Haldun, Görüşleri”, DİA, C. 19, 543-555.

90 Tahsin Görgün, “İbn Haldun, Görüşleri”, DİA, C. 19, 543-555.

91 Mücteba İlgürel, “Celâ’yi Vatan”, DİA, C. 7, 238-240.

92 Mücteba İlgürel, “Celali İsyaqnları”, DİA, C. 7, 252-257.

93 Bu sünnet düğünü Osmanlı tarihinde sonuçları bakımından önemli bir hadise olarak kabul edilmektedir. Nitekim bu düğüne şahit olmuş bulunan Selanikli eserinde geniş yer vermiştir. S. 131-136. M. Tayyib Gökbilgin, “Mehmed III. Mad., İA, C. 7. 535-547; Mücteber İlgüsek, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, 403.

94 Burada zikredilen Kanunnâme'nin bilimsel neşri yapılmıştır. Abdulkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizam-ı alem için Kardeş Katili Meselesi", Tarih Dergisi, İstanbul 1982, 7-56.

95 Nezihi Aykut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, 343-360.

96 Mehmet İpşirli, "Ferhat Paşa", mad., DİA, C. 12, 383-384.

97 Tarih-i Selaniki, 533-534, 536-537.

98 İsmail Hami Danişmend, İranlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, II, 157.

99 Peçevi, Tarih, II, 189; Naima, Tarih, I, 121.

100 Tayyib Gökbilgin, "Eğri" mad. İA C. 4, 196-198; Geza Dawid, "Eğri" mad., DİA, C. 10, 489-491. Eğri Kanuni Devri'nde 1552 yılında Serdar Ahmet Paşa tarafından 39 gün kuşatılmış fakat alınamamıştır.

101 Feridun Emecen, "Haçova Meydan Savaşı", DİA, C. 14, 546-547; Hasan Beyzâde, Tarih (Hazırlayan Nezihi Aykut, Doktora tezi 1980) İ. Ü. Edebiyat Fak. Genel Kitaplığı, Nş. TE 57, II, 178-198.

102 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III, 74-79; Topçular Katibi Abdülkadir Efendi, Tarih (Hazırlayan Ziya Yılmazer, Doktora tezi, 1990), İ. Ü. Edebiyat Fak. Genel Kitaplığı. Nş. TE 80, 124-141.

103 Peçevi, Tarih, C. II, 202. Osmanlı askerinin Haçova'da mağlubiyet tehlikesi atlatması derin izler bırakmıştır. Zira savaşın ertesi günü saldırgan tayin edilen Cigalazâde Sinan Paşa'nın savaştan firar edememeleri tespit etmek üzere yaptırttığı yoklama yüzünden tımarların ve ulafeleri kesilen, yakalandıkları yerde öldürülmeleri emredilen binlerce eli silahlı insan Anadolu'ya geçip zaten burada mevcut olan Celâlilere katıldılar. Böylece isyanın büyümesine sebep oldular. Feridun Emecen, "Haçova Meydan Savaşı"; İsmail Hami Danişmend, Zain Osmanlı Tarihi Kronolojisi, III, 179-180, 193-195.

104 Peçuyi, Tarih, C. II, 230-231; İsmail Hami Danışmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, III, 188-193.

105 Orhan F. Köprülü, "Hasan Paşa, Yemişçi", DİA, C. 16, 342-343.

106 Nainma, Tarih, I, 271-274; Orhan F. Köprülü, "Hasan Paşa Yemişçi", DİA, C. 16, 342-343.

107 Kanije savunmasında büyük bir zafer kazanılmakla beraber, mağlup düşmanın kale önünde bırakmak zorunda kaldığı toplar, Avusturya top teknolojisinin ne kadar ilerlediğini ortaya koymuştur. Nitekim Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa bu topları İstanbul'a getirerek padişahın görmesini ve teknolojinin alınmasını arzu etmiştir. Bu durum zirveden dönüş hakkındaki düşünceleri teyid etmektedir. Sadrazamın padişaha sunduğu telhiste şu çarpıcı ifade bulunmaktadır: "Mel'unlar toplarını daha götürmeğe kadir alamayıp, kırkiki kıta kal'a döğecek gözler görmemiş bi-nazir büyük badolaşka toplaşın bırağup. " Cengiz Orhunlu, Telhisler (1597-1607), İstanbul 1970, s. 44, telhis 52.

108 Naima, Tarih, C. I. 279-280; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III, 83-90.

109 Peçuyi, Tarih, C. II, 246-248; Naima, Tarih, C. I, 289-292.

110 M. C. Şehabedduin, Tekindağ, "Mehmed Paşa, Lala", İA, C. 7, 591-594.

111 Naima, Tarih, C. I, 295.

112 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III, Kısım 2, 458-459.

113 Orhan F. Köprülü, "Hasan Paşa, Yemişçi", DİA. C. 16, 342-343; İsmail Hami Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, III, 216-219, 224-225.

114 İlahi kaynaklı inançlara muhalif ve onun dışında olanlar. X. yüzyılın ilk çeyreğinde İslâm'a giren Oğuz Türkleri (Türkmenler) İslâmi içlerine sindiremeden, İslâm dünyasının etkisinden uzak gayrimüslim bir coğrafyaya göç ettiler. Onlar Türkiye'de eski hayat taraflarını ve bilhassa inanç ve adetlerini olduğu gibi muhafaza ettiler. Hatta zaman içerisinde gayrimüslim halk inanç ve adetlerinden de etkilendiler. Ahmet Yaşar Ocak, "Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslâm Heterodiksin Doğuş ve gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", Belleten, LXIV/239 (2000), 129-159.

115 Mücteba İlgürel, "Osmanlılarda Eşkıyalık Hareketleri", DİA, C, 11, 466-469.

116 Peçevi, Tarihi, C. II, 205-206; Naima, Tarih, C. I, 165; M. Tayyib Gökbilgin, "Cıgala-Zâde Sinan Paşa", İA, C. 3, 161-164. Mahmut H. Şakiroğlu, "Cigalazâde Sinan Paşa", DİA, C. 7, 525-526.

117 Mustafa Akdağ, Celâli İsyanları (1550-1603), Ankara 1963, 1-3; Mustafa Akdağ, "Celâli İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606", Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 1966, S. 2-3, 1-50.

118 Mücteba İlgürel, "İl erleri", DİA, C. 22, 59-61.

119 Peçevi, Tarih, C. II, 252-254; Mustafa Akdağ'ın (Celâli İsyanları 1550-1603)'ın eseri genel olarak Karayazıcı'nın İsyanını İncelemektedir.

120 M. Tayyib Gökbilgin, "Hasan Paşa, Sokulla-zâde", İA C, 5. 325-329.

121 Peçevi, Tarih, C. II, 270-271; Mustafa Akdağ, Celâli İsyanları, 5.

121 Faruk Sümer, “Abbas I”, DİA, C. I, 17-19.

123 M. Tayyib Gökbilgin, “Mehmed III”, mad., İA 4; Mücteba İlgürel, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, 411.

124 Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838), Ankara 1974, 25-43.

125 Lütfi Güçer, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler. İstanbul 1964, 36-37.

126 Halil Sahillioğlu, “XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul’da Tedavüldeki Sikkelerin Rayici”, TTK, Belgeler, Ankara 1965, 2.

127 Ömer Lütfi Barkan, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri”, Belleten, XXXIV/136, Ankara 1970, 571-572.

128 Ömer Lütfi Bakan, “Tımar” mad., İA, C. 12/1, 319-323.

129 Şerafettin Turan, “Hoca Sadeddin Efendi”, mad., DİA. C. 18, 196-198; Müniz Aktepe, “Hoca Sadeddin Efendi’nin Tâcü’t-Tevâri’i ve Bunun Zeyli Hakkında”, Türkiyat Mecmuası XIII (1958), 101-116.

Kıbrıs'ın Fethi / Yrd. Doç. Dr. Recep Dündar [s.667-678]

İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi / Türkiye

Fethi Gerekli Kılan Sebepler

Yavuz Sultan Selim döneminde Suriye ve Mısır'ın fethinden sonra Doğu Akdeniz bir Türk gölü haline gelmiş ve bu sulardaki Kıbrıs Adası, Osmanlı Devleti'nin emniyet ve bütünlüğü için daha da önem kazanmaya başlamıştı. Zira, Kıbrıs coğrafi konumu dolayısıyla, gerek Anadolu'nun güneyi ve gerekse Suriye sahillerini kontrol edebilecek bir konumdaydı. Bu coğrafi öneminden dolayı gerek Anadolu'ya, gerekse Suriye'ye hakim olan devletler Kıbrıs'ı da kendi topraklarına katma gereğini hissetmişlerdir.1

Osmanlı Devleti'nin de kuvvetli bir deniz gücüne sahip Venedik'in elindeki Kıbrıs'ı almak istemesi tabii ve zaruri idi. Venedik korsanları, bu sahiller arasında ticarî malları taşıyan gemileri yağmalıyor, hacca gidenlere saldırıyorlardı.2 Osmanlı Devleti ile rekabet halinde olan Venedik'in, Kıbrıs'a sahip olması stratejik yönden çok büyük bir tehlike arz ediyordu. Ayrıca çıkabilecek bir harpte burası önemli bir üs özelliği de arz etmekteydi.3 Güneye, Mısır ve Suriye tarafıyla Avrupa içlerine yapılabilecek seferlerde, gerisindeki düşmandan emin olmak için Osmanlı Devleti önemli miktarda bir kara ve deniz gücünü buradan gelebilecek tehlikelere karşı, tutmak zorunda kalıyordu.4

Kıbrıs, Osmanlı Devleti için sadece Mısır ve Suriye ile İstanbul arasındaki ulaşıma veya Doğu Akdeniz kıyılarına yöneltilecek tehdit açısından değil, dünyanın belli başlı ticaret yollarını kontrol edebilir bir konumda bulunması bakımından da önemliydi. Zaten başta Venedik korsanları olmak üzere Malta, Girit ve Sicilya korsanları da Kıbrıs'ta üstleniyor ve büyük bir kısmı Müslümanlara ait olan ticaret gemilerine saldırıyorlardı. Anlaşmalarla bu tür saldırıların önünü almanın her zaman mümkün olmayacağı fikri de adanın fethini kaçınılmaz hale getiriyordu.5

Kıbrıs'ın fethini zaruri kılan siyasi, iktisadi ve stratejik sebepler yanında, özellikle batılı tarihçiler tarafından ileri sürülen bazı iddialar da mevcuttur.6 Aslen Portekizli ve asıl adı Don Juan Miquez olan Yasef Nassi adlı zengin, kurnaz, zeki ve sempatik bir Yahudi7 ile II. Selim'in şahsi dostlukları bu iddiaların temelini oluşturur. İddiaya göre Osmanlının Kıbrıs seferi bir Yahudinin entrikasının sonucudur.8 Ancak bu iddiaların asılsız olduğu fetihten sonra ortaya çıktığı gibi Yasef Nassi de çok geçmeden gözden düşmüştür.9

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı fethi için en önemli sebeplerden birisi de ada üzerinde "mevrus" hakları olduğuna inanmasıdır. Şeyhülislam Ebu's-suud Efendi'nin fetvasında da işaret edilen bu hak Osmanlıların Memluklulara galebesinden ve sultanların halife unvanı da almalarına dayanmaktaydı. Ayrıca Memlukların hakim oldukları dönemde Ada'nın geliri Mekke ve Medine'nin iaşesine tahsis edilmişti. Ada ele geçirildiği takdirde geliri tekrar Haremeyn-i Muhteremeyne tahsis edilebilirdi. Bunun yanında, her yıl dinî vecibelerini yerine getirmek için hacca giden Müslümanların gemileri Kıbrıs

açıklarında faaliyet gösteren Venedikli ve Maltalı korsanların tacizlerine uğramakta,10 dolayısıyla bu kutsal görevin huzur ve emniyet içinde yapılması engellenmekte idi.

Hac yollarının emniyetinin temini padişah ve dolayısıyla halifeye düşmekteydi. Haliyle bütün Müslümanların manevi hükümdarı ve İslam aleminin dinî lideri sayılan halifenin binlerce Müslümanın kanıyla sulanmış Kıbrıs topraklarındaki tarihî hakları korumak ve mevcut mescid, medrese vs. ile diğer islâmî değerleri kollaması tabii görevlerinden biriydi.11 Bütün bunlar bir yana, Kıbrıs'ın fethi için ortam iyice müsait hale gelmiş ve Ada'daki halk, Osmanlı Devleti'ne müracaat ederek Türk hakimiyetine girmek istemediği ifade etmişti.12 Venedik idaresinin katı ve adaletsiz tutumuydu. Zira halk, sınıflara ayrılmıştı. İmtiyazlı bir kesim bütün nimetlerden faydalanırken, büyük bir kısım köle muamelesi görüyordu.13 Temel hak ve hürriyetlerden mahrum bırakılan ahali haftada üç gün angaryaya mahkûm edilmişti. Onun için kendi işlerini yapamıyor ve yeterli miktarda yiyecek sağlayamıyordu. Üstelik, ürettiği çok az miktardaki ürün için 1/4 mahsûl hissesi, dönüm başına 1,5 akçe vergi, 60-90 akçe arasında maktû vergi ve nüfus başına 5 akçe tuz hakkı vermek zorunda bırakılmıştı.14 Baskılar bununla da bitmiyor, halk zorla Katolikleştirilmeye çalışılıyordu. Ortodoksların da bütün hakları gasp edilmişti. Halbuki bu dönemde Osmanlı ülkesinde yaşayan, dinî ve etnik yapısı birbirinden farklı olan milletler bütün hürriyetlerden faydalanıyor, askere gitmiyor ve sadece "cizye" veriyordu.15

Kıbrıs Krizinin Tırmanması

Osmanlı Devleti için Kıbrıs Adası'nın fethi bir zaruret haline gelip, bu yönde bir kısım şartlar oluşmakla beraber bazı devlet adamlarının bu hususta bir takım tereddütlerinin olduğu görülmektedir. Nitekim Padişah II. Selim ve önemli bir başarı kazanarak sadrazam olmak isteyen Lala Mustafa Paşa 16 ile vezirlerden Piyale Paşa ve Şeyhülislâm Ebu's-suud Efendi'nin sefer yapılması yönündeki görüşlerine özellikle Sokullu Mehmed Paşa karşı çıkmaktaydı. Bu görüş ayrılığının istikbale matuf bir iktidar endişesinden kaynaklandığı şüphesizdir. Ancak Sokullu'nun karşı çıkış gerekçeleri de oldukça manidar görülmektedir.

Sokullu Mehmed Paşa'ya göre batıda devam eden harpler, özellikle Avusturya ve Macaristan sınırlarındaki anlaşmazlıklar ile Yemen'deki meseleler bir çözüme kavuşturulmadan yapılacak bir seferin, Osmanlı Devleti'nin başına büyük gaileler açma ihtimali vardı. Ayrıca, devletin dış politikasında daha önemli ve önceliği olan bazı meseleler dururken bu hususun ön plana çıkmaması gerekirdi. Nitekim, İspanya'daki Müslüman Endülüs halkı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya idi. Kadınların ve çocukların katledildiği, bütün islâmî özelliklerin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı bir sırada buraya yapılacak yardım ile Avrupa Hıristiyanlarına büyük darbe vurulmuş ve Tunus meselesi de halledilmiş olacaktı.17 Diğer taraftan, kendisinin tasarladığı Süveyş Kanalı projesinin akamete uğramasını da istemiyordu.18

Sokullu Mehmet Paşa'nın Kıbrıs seferine karşı çıkmasının bir başka önemli sebebi de şahsî19 ve yerini muhafaza edebilme düşüncesine bağlanabilir. Zira, Şehzade Bayezıd Vak'asında II. Selim'in tarafını tutarak sadrazamlık vaadi alan Lala Mustafa Paşa, Sokullu'yu kendisine rakip görüyor ve hasmane bir tavır sergiliyordu.20 Eğer, Mustafa Paşa Kıbrıs fatihi olursa sadaret yolu açılacak ve II. Selim vaadini yerine getirecektir. İşte, Sokullu çok zayıf bir ihtimalle de olsa bunu önlemeyi düşünmüş olabilir.

Sokullu'nun siyasî tecrübeleri ve önsezileri de böyle bir seferin Osmanlı Devleti'ne pahalıya mal olacağını ortaya koymakta idi. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'a yapacağı bir sefer, Avrupa Hıristiyan dünyasını birleştirebilir ve Türklere karşı yeni bir Haçlı seferi düzenlemelerine zemin hazırlanmış olurdu. Sokullu bu düşüncesinde haklı olduğunu, çok geçmeden kurulan Papalık-Venedik-İspanya üçlü ittifakı dolayısıyla anlayacaktır. Ayrıca devletin maliyesi artan masraflar karşısında zayıflamakta olduğundan Kıbrıs seferi gibi büyük bir masrafa girmenin gereksizliğine de inanmakta idi.21 Ama Sokullu Mehmed Paşa, sefere taraftar olmamasına rağmen, padişahtan aldığı emri yerine getirmek mecburiyetinde kalmış,22 Venedik'le yapılan ve 1540'da yenilenmiş olan antlaşmayı23 bozan taraf olmama fikri de Ebu's-suud Efendi'nin fetvasıyla geçersiz kılınmıştı.24

II. Selim'in savaşa kesin bir şekilde karar vermesinden sonra, adanın silah kullanmadan teslimi için Venedik ile bazı görüşmeler yapıldı. Sokullu Mehmed Paşa, İstanbul'daki Venedik elçisi M. Antoni Barbaro ile birkaç kez görüşerek Venedik'ten hayli uzakta olan adanın iki ülke arasında gerginlik yaratmaya değer olmadığını ve etrafının Osmanlı toprakları ile çevrili bulunduğunu söyleyerek savaş yapılmadan teslimini istedi. Ancak Venedik elçisi buna karşı çıkarak, Kıbrıs'ın bir Hıristiyan adası olduğunu ve bu özelliği ile kendi yönetimlerine geçtiğini bildirdi.25

Diplomatik temaslar çerçevesinde Osmanlı Devleti tarafından Venedik'e gönderilen Divan Kâtibi ve Tercümanı Mahmud ile yanındakiler tutuklanıp mal varlıklarına el konulunca, İstanbul'daki Venedikli tacirler, konsoloslar ve konsolosluk memurları tutuklandı ve 13 Ocak 1570'de iki ticaret gemilerine el konuldu. Böylece iki devlet arasındaki ilişkiler iyice gerginleşti. Bütün bu hareketlere rağmen gerek Osmanlı Devleti ve gerekse Fransa tarafından yapılan teşebbüslerle barışçı bir çözümün bulunması yolundaki çalışmalar sonucu meydana gelen yumuşama ile her iki taraf da tutuklulara kötü işlem yapmamak ve bunları serbest bırakmak konusunda anlaştılar. Ancak Mahmud Verona'da, İstanbul'da tutuklanan Venedikliler de savaşın sonuna kadar Yedikule'de tutuldular.26

İstanbul'daki Venedik elçisi Barbaro, Osmanlıların savaş hazırlıklarını, büyük bir filonun hazırlanarak denize açılacağını haber vermiş ve diğer taraftan da bu durumu Sokullu nezdinde protesto etmişti. Sokullu, Türklerin Kıbrıs üzerine sefere hazırlandığı hususunda Venedik elçisini kuşkulandırmamak için, donanmanın Endülüs Müslümanlarına yardım için yola çıkacağını söylemiş, bir yandan da yola çıkardığı kuryelerle Venedik elçisinin bu haberleri Venedik'e ulaştırmasını önlemeye çalışmıştı. Ancak Venedik, bütün bu hazırlıkların kendi aleyhlerine olduğuna kani idi. Bunu öğrenen Sokullu, aleni hareket ederek Venedik'e Kubat Çavuş'u elçi olarak gönderdi. Kubat Çavuş

beraberinde getirmiş olduğu, sert bir üslûp ile kaleme alınmış ve adeta ültimatom özelliğini taşıyan notayı, 28 Mart 1570'de Venedik Senatosu'na sunmuş ve Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs ile alakalı düşüncesi artık çok açık bir şekilde belirtilmişti.27

Osmanlı Devleti'nin verdiği notayı ve aldığı birtakım tedbirleri bir savaş ilanı olarak değerlendiren Venedik, bir yandan karşı tedbirler alıyor, diğer yandan da zaman kazanmaya çalışıyordu. Ama bütün görüşmeler, adanın Osmanlılara teslimi veya savaşla alınacağı noktasında toplanmaktaydı. Onun için senato, Türk isteklerini görüşmek için hemen toplanmış ve sonuçta savaşacaklarına dair karar vermiştir. Senatodan çıkan kararda; II. Selim'in son olarak yapmış olduğu anlaşmadan bu kadar kolay bir şekilde ayrılabileceği kabul edilmiyor ve Kıbrıs'ın koruyucusu durumunda bulunması hasebiyle adayı savunacak gücü ve cesareti kendilerinde gördüklerini ifade ediyorlardı. Senatoda barıştan yana olanlar, Arnavutluk ve Dalmaçya'da bir denge meydana getirmek ve ticarî imtiyazlar kazanmak karşılığında, Kıbrıs'ı terketme tezini veyahut adanın Osmanlı devletine büyük bir para karşılığında satılması fikrini savunmuşlarsa da savaş taraftarları çoğunlukta olduğu için bunların düşünceleri dikkate alınmamıştı.28 Venedik Senatosunun 1570'te savaş kararından İstanbul'daki elçileri Barbaro da rahatsızlık duymuş, ve Türklerle müzakerelerin kesilmesinin yanlış olduğunu ifade etmişti.29 Bu arada Osmanlı Devleti sefer için gerekli askerî hazırlığı da tamamlamış bulunuyordu.

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'a karşı askerî bir harekât yapması ihtimâlinin arttığı sıralarda kalelerdeki tahkimâtı hızlandıran Venedik, bir yandan da dostluğun bozulmaması için çaba sarfediyordu.30 Ancak bir yandan Akdeniz'de gittikçe gelişen Osmanlı faaliyetleri, öte yandan da diplomatik girişimlerin istenilen neticeleri vermemesi karşısında savaş için gerekli hazırlıklara da başlamışlardı. Bu arada kendi güçlerine ek olarak, yapacakları ittifaklarla da kuvvet sağlama yoluna gittiler.

Venedik Senatosu, Osmanlı Devleti ile yapılan barış görüşmelerinden ümidini kesince Papalık ve Avrupa devletleriyle ilişki kurdu. Elçiler vasıtasıyla gönderilen mektuplarda, Osmanlı kuvvetlerinin çok üstün olduğu, eğer kendilerine yardım edilmezse Doğu Akdeniz'de çok zor durumda kalınacağı ve Hıristiyanlığın Doğu Akdeniz'deki son kalesi olan Kıbrıs'ın da elden çıkacağı bildirilerek Hıristiyanlık adına yardım istenmekteydi.31 Papa'nın olumlu cevap aldığı tek Avrupa devleti İspanya idi. Koyu bir katolik olan Kral II. Philippe Papa'nın isteği üzerine Jean Andrea Doria kumandasındaki bir donanmayı yardıma gönderdi. Diğer Hıristiyan krallara yapılan yardım çağrılarına olumlu cevap alamayan Papa, İspanya'nın bu yardımı ile iktifâ etmek zorunda kaldı. Ayrıca, Venedikle arası olmamasına rağmen 1565'teki muhasara ve bazı korsanlık olayları sebebiyle Osmanlı Devleti'ne de düşman olan Malta, beş gemi ile yardımda bulundu.32 Sonuçta Venedik, Papalık ve İspanya arasında 1570 tarihli bir ittifak yapıldı. Ancak bu anlaşmanın taraflarca imzası Lefkoşa'nın Türkler tarafından fethinden dokuzbuçuk ay sonra yani, 25 Mayıs 1571'de gerçekleşebildi.33

Seferin Başlaması ve Lefkoşa'nın Fethi

Sokullu'nun bütün itirazlarına rağmen II. Selim'in isteği ve Şeyhülislam'ın desteğiyle34 Kıbrıs'a bir seferin kararlaştırılmasını müteakip gerekli hazırlıklara başlanıldı. Neticede üçyüzellibeş parça gemiden oluşan donanmanın 16 Mayıs 1570 tarihinde İstanbul'dan ayrılması ile Kıbrıs seferi fiilen başladı. Adanın zaptına Vezir Lala Mustafa Paşa memurdu. Ancak donanmadan Piyale Paşa sorumlu idi.35

A. Limasol ve Larnaka'nın Zabtı

2 Temmuz 1570 günü sabaha doğru Limasol önlerine ulaşan Osmanlı donanması Limasol'dan Piskopi'ye uzanan kıyı şeridine herhangi bir direniş görmeden küçük bir keşif birliği indirdi. Böylelikle oluşturulan köprübaşı daha sonra Limasol-Larnaka arasındaki bölgeden içeri doğru 20 kilometre kadar bir derinliğe ulaşacak ve Venediklilerin düzenlediği birkaç taarruz hareketi de önlenecektir. Bu arada Leftari Kalesi, muhafızları ve halkına verilen aman neticesinde mukavemetsiz teslim alınmıştı.36 Leftari'nin düşüşü Limasol'u savunanların da direnme azmini kırmış olmalı ki fazla bir direnişle karşılaşılmadan Limasol Kalesi de ele geçirildi.37 Derhal Türk idaresi tesis edildi. Venedik zulmünden kurtulan yerli ahalinin teveccüh ve tezahüratı o dereceye varmıştı ki Türkler Limasol'da küçük bir askerî birlik ve birkaç gemi bırakarak vakit kaybetmeden Larnaka üzerine yürümeye karar verdiler.

3 Temmuz 1570 günü akşama doğru Osmanlı kuvvetleri karadan ve denizden kuzey doğudaki Larnaka önlerine ulaştı.38 4 Temmuz salı günü sabah vaktinde Osmanlı kuvvetleri hiçbir direnişle karşılaşmadan Larnaka iskelesine esas çıkarmayı gerçekleştirdi.39 Venedikli komutan Balyone bu çıkartmayı engellemek için Lefkoşa'dan istediği yardımı alamayınca kendisi de Magosa'dan dışarıya çıkamadı. Aynı gün Lala Mustafa Paşa da karaya çıkarak bütün komutanların iştirak ettiği bir toplantı yaptı.40

Larnaka önlerinde yapılan toplantıda Lefkoşa ve Magosa kalelerinden hangisinin daha önce fethedilmesi gerektiği tartışıldı. Lala Mustafa Paşa'ya göre Lefkoşa'nın idare merkezi olması hasebiyle öncelikle ve düşmana herhangi bir yardım gelmeden zaptedilmesi gerekiyordu. Ayrıca Lefkoşa alınırsa yabancı devletler üzerinde etki yapacak ve onların maneviyatları sarsılacaktı.41 Sonuçta Lefkoşa'nın fethine öncelik verilmesi kararlaştırıldı.42

Venediklilerin herhangi bir taarruzuna karşı gerekli tedbirler alınarak 22 Temmuz'da Larnaka'ya ulaşılmış ve Lefkoşa'ya hareket için bütün hazırlıklar tamamlanmıştı.43

B. Lefkoşa'nın Fethi

Venedikliler döneminde Lefkoşa, tahkim edilmiş ve surlarla çevrilmişti. Türk taarruzu başladığı zaman yirmibin asker ve ikiyüzelli top ile de korunuyordu.44 Öte taraftan, etrafındaki kuyular zehirlenmiş, her cins meyve ağaçları ile ekili alan tahrip edilerek yakılmıştı. Bir savunma tedbiri olmak üzere şehre yakın köyler de boşaltılarak Türklerin muhasara faaliyetlerini kolaylaştıracak bütün

imkanlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Onun için Serdar Lala Mustafa Paşa'nın Lefkoşa'yı savaşsız teslim etmeleri yönündeki teklifi Venedikliler tarafından reddedildi.45 Bunun üzerine Osmanlı Serdarı 23 Temmuz 1570 tarihinde Kırşehir Sancak Beyi Ferhat Bey ile Akşehir Beyi Kasım Beyi öncü ve konakçı olarak Lefkoşa üzerine gönderdi.46 Aynı gün yanında Müezzin-zade Ali Paşa olduğu halde kendisi de Tuzla'dan büyük bir ordu ile Lefkoşa'ya hareket etti.

Osmanlı ordusu 27 Temmuz 1570 günü Lefkoşa önlerine vardı. Lala Mustafa Paşa Lefkoşa yakınlarındaki Eğlence (Ağlanca)'de ordugahını kurduktan sonra muhasara hazırlıklarına başladı. Yapılan keşifler neticesinde güneyden taarruz edilmesinin yerinde olacağına karar verildi. Ayrıca, kuzey cihetinin gözetlenmesini ve buralara koyulacak kuvvetler marifetiyle de Venediklilerin hurûç hareketine mani olunması planlandı.47

Osmanlı kuvvetleri hazırlanan plan doğrultusunda Lefkoşa'yı muhasara ederken güneydeki taarruz bölgesinde ve Potocatoro ile Tripoli burçları arasında kalan sahada toprak topçu mevzileri yapılmıştı. Bu mevziler Lefkoşa surlarına ortalama bin metre uzaklıkta yer almaktaydı.48

Türklerin topçu mevzileri için yaptıkları kazı işi Ağustos ayının birinci haftası içinde bitmiş ve kale altmış kadar topla sürekli topçu ateşi altına alınmıştı. Bu atışlar sonunda şehirde birçok bina yıkılırken, kalenin burçları ve surları da bir hayli tahrip edilmiş bulunmasına rağmen istenilen sonuç alınamadı. Bunun üzerine Lala Mustafa Paşa, Venedik müdafaasının kudret ve kabiliyet derecesini ölçmek ve mümkün olduğu takdirde kaleyi zapt etmek amacı ile Podocataro ve Constanza burçlarına taarruz edilmesini emretti. Podocataro burcuna karşı yapılan saldırı bir sonuç vermedi. Fakat Muzaffer Paşa tarafından Constanza'ya karşı yapılan taarruz başarılı olduysa da Venedik müdafilerinin taarruzu sonucunda geri çekildiler. Venedikliler ise hummalı bir çalışma ile Türklerin topçu ateşinden hasar gören yerleri onarmaya ve yeni tedbirler almaya başladılar.49

Sürekli topçu ateşinin ve iki burca karşı yapılan birinci taarruzun bir sonuç vermemesi üzerine Lala Mustafa Paşa, bütün beylerbeyi, sancak beyi ve ağaları bir toplantıya çağırdı. Bu toplantıda: "Bu kadar zamandır, gece ve gündüz top ve humbara ile kale dövülmektedir. Fakat bir gedik açmak ve gücümüzün yettiği kadar gayretlerimize rağmen kaleyi zapt etmek mümkün olamamıştır. Bu güçlüğün giderilmesi için acele bazı tedbirler almak gerekmektedir. Kale, yapısı itibariyle çok sağlam yapılmıştır. Bundan başka taş duvarların gerisinde dağlar gibi toprak yığılmış olup, atılan güllelerin kendi cürmü kadar duvarların taşlarını delmekte ve fakat bu toprak yığınları içinde kaybolup gitmekte olduğu hepimizin malumu olmuştur. Bu çeşit kaleleri böyle topla döğmek suretiyle sökmek, koparmak ve sonunda zapt etmeğe çalışmanın kan kaybından başka bir sonuç vermediğini, yaptığımız birçok tecrübeler sonunda görmüş ve öğrenmiş bulunuyoruz" dedi.50

Kale muhasaralarında bulunmuş olan tecrübeli beylerbeyi, sancak beyi ve ocak ağalarının tekliflerini dinledikten sonra o devirde kalelere taarruz konusunda uygulanmakta olan Türk sevk ve idare geleneklerine uyarak, birliklere kazma kürek dağıtıp toprağın sürülmesi, yani zikzak çizmek

suretiyle açılan mevziler ile derin hendeklerden ilerlenilmesini, kale önündeki hendeklerin de toprak, ağaç vesaire ile doldurularak kale duvarlarının temellerine varılıp, lağımlar açmak suretiyle surlar üzerinde giriş ve hücuma müsait gedikler açılmasını emretti.51

Gece gündüz çalışmak suretiyle toprak sürüp taarruz sırasında savunanların yan ateşlerinden kendilerini koruyan Türkler, kuvvetli topçu ateşinin de yardımı ile süratle ilerleyerek, kalenin çok yakınlarına kadar sokulmayı başardılar. Venediklilerin yaptıkları su hendeklerini ele geçirerek kaleye daha yakın bir mesafede ikinci bir hatta yeni topçu mevzileri meydana getirdiler. Rodos'un zabtı sırasında kullanılan toplar da bu yeni mevzilere yerleştirildi. Bu suretle kale daha yakından ve şiddetli bir şekilde döğülmeye başlandı.

Lefkoşa'da tahribat artmaya başlayınca, halk arasında büyük çapta can kaybı meydana geldi. Bunun üzerine Venedikliler 15 Ağustos 1570 Salı günü52 Türklerin taarruz düzenlerini bozup, mevzilerini ve özellikle şehre fazla zarar vermekte olan toplu mevzilerini tahrip ve işlemez hale getirmek amacıyla Karaman ve Anadolu eyaletlerine mensup birliklerin bulundukları bölgeden bir çıkış hareketi yapmayı kararlaştırdılar. Bu hareket için Caesar Piovene görevlendirildi. Plana göre Piovene emrindeki beş yüz süvari ile birlikte Venedik askerleri ile birlikte Venedik askerleriyle yerli halktan oluşan yaklaşık üç bin kişilik zırhlı bir kuvvetle bu hurûç harekâtını gerçekleştirecek ve aniden saldırılan Türk siperlerindeki askerler imha edilecekti.

Venedik kuvvetleri, Pioveni'nin komutasında, Türklerin istirahat saatinde kaleden çıkıp hücuma geçti. Bir direnişle karşılaşmadan kolayca Türk siperlerine yaklaştı ve tüm güçleriyle saldırıyı başlattı. Bu saldırı Türkleri gafil avladı ve bozgun halinde geri çekilmelerine neden oldu. Venedikliler peşlerinden giderek, kamplarına kadar Türk askerlerini takip ettiler.53

Pioveni komutasındaki Venedik askerlerinin Türk siperlerine verdiği büyük hasar neticesinde Lala Mustafa Paşa, askerin toplanarak derhal karşı hücuma geçilmesi emrini verdi. Türk kuvvetlerinin saldırıya geçmesinden sonra Venedik kuvvetleri geri çekilmek mecburiyetinde kalmış ve önemli adamları katledilmişti.

Lala Mustafa Paşa, Venediklilerin yaptıkları hurûc hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra tekrar "teslim ol" çağrısında bulunmuş ve halkın can ve malına dokunulmayacağı belirtilerek müdafiilerden şehri teslim etmelerini istemiştir.54 Fakat müdafiiler bu çağrıya olumsuz cevap vererek kaleyi sonuna kadar koruyacaklarını bildirdiler.

Türkler, yeni bir saldırı için hazırlığa başlayarak burçların ve surların tahribi için topçu ateşini ve lağım açma işini hızlandırdılar.55 Ardından da 29 Ağustos 1570 Salı günü Prodokataro, Konstanza, Davilia ve Tripoli burçlarına karşı büyük bir taarruz başlattılar. Bir ara Konstanza burcunun korkuluk duvarlarını ele geçirmeyi de başardılar. Fakat orada tutunamadıkları için kesin bir sonuç elde edemediler.

İkinci taarruzdan sonra Lala Mustafa Paşa'nın iki saatlik bir mütareke teklifi üzerine taraflar, Constanza burcunda buluştular.56 Mustafa Paşa'nın mümessili, tarafından müsait şartlar altında teslim olmaları hususunda Venediklilere teklif götürüldü. Venedikliler, yakında donanmalarının gelerek imdatlarına yetişeceğine dair olan umutlarını henüz yitirmemiş olduklarından, son ana kadar mukavemet göstermeğe kararlı olduklarını bildirdiler. Bunun üzerine Lala Mustafa Paşa, üçüncü bir genel taarruz için esaslı hazırlık yapılmasını kararlaştırdı ve gereken emirleri verdi. Bu arada lağım atma işlerine de hız verildi. Ayrıca toplar daha ileri yaklaştırılarak kalenin surları ve burçları düzenli ve sürekli olarak dövülmeye devam edildi.

Lala Mustafa Paşa, Ağustos ayının sonunda bir yandan Rodos'tan, diğer taraftan Piyale Paşa'nın keşif için Girit Adası'na gönderdiği altı kadırgalık keşif kolundan önemli bilgiler aldı. Girit'te yalnız Venedik filosunun mevcut olduğu, hastalık sebebiyle vukua gelen kayıpları gidermek için gemici ve kürekçi topladıkları ve yakın bir gelecekte müttefik deniz kuvvetlerinin de Kıbrıs'a gelmelerinin mümkün olmadığı hakkında bilgi sahibi oldu.57 Bunun üzerine Lefkoşa kalesine karşı yapmayı düşündüğü bu üçüncü genel taarruzda kullanılmak üzere, Piyale Paşa'dan Tuzla körfezinde bulunmakta olan donanmadan takviye kuvvetleri göndermesini istedi. Piyale Paşa, her gemiden yüz savaşçı seçmek suretiyle yaklaşık olarak yirmi bin kişilik bir kuvvet ayırdı ve Lefkoşa'ya gönderdi.58 Bu kuvvetler 8 Eylül 1570 akşamı Lefkoşa önüne geldiler. Bu takviye kuvvetleri kale önündeki askerlerin morallerini çok yükseltti.

Osmanlı kuvvetleri, 9 Eylül 1570 Cumartesi sabahı şafakla beraber topçu ateşinin desteği altında ve evvelce hazırlanmış olan lağımların da atılmasıyla güneyde bulunan dört burca karşı kalenin bütün güney cephesi boyunca şiddetli bir genel taarruza geçtiler. Bu taarruz, kalenin muhassarasından beri o güne kadar yapılan taarruzların on beşincisini teşkil ediyordu.59

Osmanlı taarruzu ilk meyvalarını Podocataro burcunda verdi. Karaman ve Anadolu Beylerbeyliklerine bağlı eyalet askerleri burayı ele geçirmeyi başardı. Osmanlı kuvvetleri, ilk olarak buradan şehre girdiler. Bu suretle Lefkoşa Kalesi 9 Eylül 1570 günü kuşluk vakti fetholundu.60 Daha sonra Constanza ve Pripoli burçları da birbiri ardından zapt edildi. Kostanza burcuna Türk bayrağının dikilmesiyle düşman tabyaları dağılmaya başladı ve nihayet Lefkoşa tamamıyla ele geçirildi.61 Vali Dandalo'nun kesik başı Girne ve Baf kalelerine gönderildi. Lefkoşa'nın zaptının şok etkisi kısa sürede buralarda da tesirini göstermiş ve savaşsız teslim oldukları takdirde halkın can ve mallarına dokunulmayacağına dair yapılan teklife olumlu cevap verildiği için her iki kale de savaşsız teslim alınmıştır.62

Lala Mustafa Paşa, Lefkoşa'nın zaptıyla beraber aynı gün Avlonya Sancak Beyi Muzaffer Paşa'yı Kıbrıs Beylerbeyliği'ne atadı. Yeni validen derhal burasının onarılmasını, savunulur bir hale konulmasını, Türk şehitlerinin gömülmesini ve şehrin tam ortasında bulunan Ayasofya (Saint Sophia) Kilisesi'nin camiye çevrilmesini istedi.

Kara Harekâtında İkinci Safha: Magosa'nın Fethi

Lala Mustafa Paşa, Lefkoşa Kalesi'nin zaptından sonra Girne ve Baf'ta olduğu gibi Magosa için de sulh yolu ile teslim edilmesini teklif etmişti. Bu arada Lefkoşa Valisi Bandolo'nun kesik başı Magosa Kalesi Muhafızı Bragadin'e gönderildi.63 Bilindiği gibi Türk fütühat siyasetine göre sulh yolu ile teslim olan kalelerin ahalisinin mal ve canlarına dokunulmazdı. Burada da aynı yol denenmiş fakat Venedik'ten takviye geleceğini ümit eden Bragadin bu teklifi reddetmiş idi. Böyle bir kararın ortaya çıkmasında kalenin çok muhkem olmasının da önemli rolü bulunuyordu. Bunun üzerine Magosa Kalesi'nin muhasarasına karar verildi.

A. Osmanlıların Magosa Kalesi'ni Muhasarası ve Savaşın Seyri

Osmanlı öncü kuvvetleri 16 Eylül 1570 tarihlerinde Magosa Kalesi önlerinde görünmeye başladı. Bunları bir gün sonra Lala Mustafa Paşa komutasındaki esas birlikler izledi.64 Paşa, 21 Eylül Perşembe günü Magosa Kalesi yakınında Pomadamo'da karargâhını kurdu.65 Daha önce görevlendirdiği Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa'dan kalenin durumu ile alakalı bilgileri aldı. yapılan keşif ve incelemelerden Magosa Kalesi'nin, zamanın en muhkem kalelerinden birisi olduğunu anlaşılmaktaydı. Bu sebeple girişilecek askeri harekâtın Lefkoşa Kalesi'nin muhasarasından daha uzun sürebileceğini gören Lala Mustafa Paşa muharebe mevsiminin geçmekte olduğunu da dikkate alıp sadece kalenin muhasarası ve gözetlenmesi ile iktifâ edilmesini kararlaştırdı ve buranın zaptını, takviye kuvvetlerini de aldıktan sonra ilkbaharda gerçekleştirmeyi uygun gördü. Paşa, belki de bu muhasara müddetince ortaya çıkabilecek açlık ve meydana gelmesi muhtemel diğer sıkıntılar sebebiyle kalenin teslim olabileceğini düşünmekte idi. Bu arada Osmanlı donanması Kıbrıs sularında dolaşmakta ve Venedik'ten gelebilecek her türlü yardımı engelleyebilecek tedbirleri de almakta idi.66 Ayrıca, kaledeki müdafilerin sayılarının az oluşu da Paşa'yı böyle bir düşünceye sevketmişti.67

Osmanlı Ordusu 1570 Ekim ayı başından itibaren kış hazırlıklarına başlamış, bir taraftan mevziler kazılırken diğer taraftan da takviye birliklerinin gelmesini beklemeye koyulmuştu.68 Bu meyanda kalenin zaman zaman bombardıman edilmesi düşmanın muhtemel çıkış hareketlerine karşı koymak ve karakola memur birlikleri, lüzumunda desteklemek ve ilkbaharda yapılacak taarruzlara kısmen hazırlık olmak üzere bazı topçu mevzileri yapılması da kararlaştırıldı. Genellikle dört yerde yapılan bu topçu mevzileri, arazinin kumluk oluşu sebebiyle ağaç, taş vesaire ile pekiştirildi.69

Topçu mevzilerinin inşası şeklinde ağır bir tempo içinde geçen kış aylarından sonra tahkimat işleri hızlandırılarak 25 Nisan 1571 tarihinden itibaren büyük ölçüde yaklaşma yolları ve metrislerin açılmasına başlanıldı.70 Bu maksatla Kıbrıs Beylerbeyi Muzaffer Paşa daha önce fethedilen Tuzla, Lefkoşa, Girne ve Baf'tan temin edilen yerli ahaliyi kazı işlerinde kullanmak üzere Magosa'ya göndermişti. Bu tahkimat, daha ziyade Magosa'nın güney kesiminde gerçekleştirilmişti.71 Ayrıca, tahkimatın yapılması sırasında Türkler, şehri sürekli olarak göz altında bulundurmak amacıyla kirişler

ve gemi malzemesinden faydalanarak, tahta kuleleri de bulunan, kaleye benzer iki kule yaptılar. Bunlardan birisi kıyı tarafında, diğeri ise Percipollo'da idi.72

Yaklaşma yolları ve metrisler sayesinde kaleye yavaş yavaş fakat emin adımlarla ilerleyen Türkler, nihayet 1 Mayıs 1571 günü bazı yerlerde surların önünde bulunan su hendeğinin dış duvarlarına vardılar.73 Muhasara hazırlıkları Mayıs ayının ilk haftasında hemen hemen tamamlanmış ve 12 Mayıs 1571 tarihinden itibaren de kale, Türk topçusu tarafından dövülmeye başlanmıştır.74 Bu topçu taarruzuna 18 Mayıs 1571 tarihinden itibaren de piyade kuvvetleri dahil olmaya başlamış Magosa şiddetle muhasara altına alınmıştı.

21 Haziran 1571 sabahı Canbolad Bey tarafından Arsenal burcunun altında patlatılan ilk lağımı müteakip Magosa Kalesi'ne piyade taarruzu da başladı. Canbolad Bey'in, daha ziyade mevzii kalan taarruzu üzerine Lala Mustafa Paşa, bir komutanlar toplantısı tertip ederek taarruzların bu şekilde münferit ve mevzii değil bir bütün halinde yapılabilmesi için her kolda toprak sürme ve lağım atma işine önem verilmesini ve bunun her tarafa teşmil edilmesini istedi.75

Magosa Kalesi'ne yapılan ikinci taarruz bizzat Lala Mustafa Paşa'nın idaresinde ve cephenin tamamında birden gerçekleştirildi. Bu seferki, taarruzda daha ziyade kalenin güney bölgesinde yarım ay şeklinde bulunan tabyalar seçilmişti. Andruzzi burcunun bütün cephesi ve iki yanı tamamen denecek şekilde yıkıldı. Platformu havaya uçtu. Kale müdafilerinin açılan gedikleri onarmalarına engel olunmak için, lağımlar patlar patlamaz, topçu bombardımanı da başladı. Topçu ateşinin kesilmesinin ardından Türk birlikleri hücuma kalktılar. Kale müdafileri her tarafta suni ateş kullanmak ve el humbaraları atmak suretiyle bu hücumları durdurabildiler. Her iki taraf da ağır kayıplar verdi.

Türk kuvvetleri 30 Haziran 1571 günkü taarruz sırasında Arsenal burcuna da denizden topçu ateşi açtılar. Türk kadırgalarının topçu ateşiyle desteklenen ve yedi saat içinde altı hücum gerçekleştirilen Arsenal burcu bölgesinde de çok şiddetli ve kanlı çarpışmalar oldu. Buradaki savaşlar ancak hava kararırken sona erdi. Bombardımanlar sırasında kalenin surlarında, kule ve burçlarında çok ağır hasarlar meydana geldi.76 Fakat, bu başarılar nihaî zaferi getirmeğe yetmemekteydi.

İki büyük taarruzun sonuçsuz kalması üzerine Türkler, 9 Temmuz 1571 günü üçüncü taarruzu başlattılar. Fakat, bu taarruzun şiddetli bir şekilde cereyan etmesi ve Türk kuvvetlerinin daha az zayiatla kaleyi zapta muvaffak olabilmesi için bir takım ek tedbirler almak mecburiyeti hissedilmişti. Özellikle 7 Temmuz 1571 günü Kıbrıs sularında bulunan kırk kadırgalık Türk filosunun komutanı Arap Ahmed Bey kendi sancak gemisinin iştirakiyle limanın güneyindeki harekat üssüne kırk kadar top çıkarttı. Ayrıca, kaleye daha yakın olmak üzere yedi tane kule yaptırılmıştı. Bunların bazıları kale surlarından yüksekti. Bu suretle yüksek kulelerden yapılan atışlar sayesinde isabet oranı yükselecek ve mukavemet büyük ölçüde kırılacaktı. 8 Temmuz 1571 günü topçu kuvvetlerinin katılmasıyla kale şiddetli bir şekilde bombardıman edildi.77

9 Temmuz 1571 Pazartesi günü sabahı Türk kuvvetleri bütün güney cephesi boyunca taarruza geçti. Başlıca hücumlar Canbolad Bey kuvvetleri, Anadolu birlikleri, yeniçeriler ve Beyşehir Beyi Mehmet Bey tarafından yapıldı. O gün gerçekleştirilen yedi hücum sonunda Türkler, Andruzzi burcunun da altına girdiler.

Dört günlük aradan sonra 14 Temmuz 1571 günü Arsenal ve Lemsos burçları arasındaki güney bölgesinde Türk taarruzu tekrar başlatıldı. Türk kuvvetleri bu dördüncü taarruzunda, bir evvelki taarruzda yıkarak ele geçirdikleri Anduruzzi burcundan Lemsos kapısını yoğun bir şekilde topçu ateşine tutmaya başladılar. Temmuz ayının ortalarına gelindiğinde artık Magosa'da durum Türklerin lehine değişmeye başlamıştı. Nitekim, Lemsos Papazının Bragadin'e anlattıkları hem kale müdafilerinin durumunu hem de Türk muhasarasını izah edecek mahiyettedir.78

Lemsos burcunu ele geçirmek üzere Sivas, Karaman, Maraş ve Kıbrıs beylerbeyliklerine bağlı askerlerden seçilen gönüllü ve serdengeçti erlerden kurulu bir birlik, ikindi vakti hücuma geçti. Bu hücum sırasında Venedikliler ağır kayıplara uğradılar. Türkler de beşi sancakbeyi olmak üzere bir hayli şehit verdi.79

Türk kuvvetleri, 17 Temmuz 1571 günü Lemsos çıkış geçidinin demir kapısı önüne külliyetli miktarda odun yığdı. Zift, katran, neft ve yağ karışımından bir çeşit macun haline gelmiş bulunan yanıcı maddeleri ateşlediler. Diğer taraftan, yabancıların "teglia" dedikleri bir cins ağacı da tutuşturdular. Bu ağaç yanarken, alevden ziyade, tahammül edilmez pis bir koku ve duman yaymaktaydı. Bu yanma sonucu olarak demir kapı bir kurşun gibi eridi. Müdafiler kalın ve çift duvarla kapıyı kapatmaya çalıştılarsa da, buradan çekilmek zorunda kaldılar. 19 Temmuz 1571 günü Türkler Santa Napa'da olduğu gibi Andruzzi burcunun çıkış kapısını da kırıp ele geçirdiler. Kalenin kemeri altına yerleştilerse de müdafilerin karşı taarruzu sonucu daha fazla ilerleyemediler.80

Türk kuvvetleri, 20 Temmuz 1571 günü şiddetli bir taarruza geçerek Lemsos'un ikinci kulesinin dibine yanaştılar ve bu kulenin dehlizlerine girdiler.81 Lala Mustafa Paşa Venediklilere teslim olmaları için 23 Temmuz 1571 tarihinde son teklifini yaparak bu yöndeki bir mektubu Bragadin'e gönderdi. Venedik komutanı, topraklarını savunacaklarını bildirerek bu teklifi reddetti. Halbuki, Magosa garnizonu artık son günlerini yaşıyordu. Yiyecek ve içecek bakımından hemen hemen hiç bir şey kalmamıştı. Esasen mevcutları bir hayli azalmış olan Venedik askerinde yara almayanların miktarı ancak 500 kadardı. Bunlar da uykusuzluktan ve yorgunluktan bitkin durumda idiler.82

Türkler, 29 Temmuz 1571 Pazar günü yine kalenin Arsenal ve Lemsos burçları arasındaki güney kesiminde şimdiye kadar görülmemiş şiddette genel bir taarruza geçtiler. Bu Magosa'ya karşı girişilen altıncı taarruz idi. Taarruza geçmeden evvel kule ve burçların altında hazırlamış oldukları lağımları da patlattılar. Bu patlama sonucu kale duvarlarından başka bütün savunma mevzileri de altüst oldu. Yapılan bombardımanlar ve atılan lağımlardan meydana gelen toz ve duman dolayısıyla göz gözü görmez olmuştu. Her iki taraf da güç şartlar altında savaşıyordu. Cephe hattında

savaşmakta olanların üçte ikisi öldü ya da yaralandı. Lemsos çıkışı civarında patlatılan lağımdan ölenler arasında toplama süvarileri komutanı Peter Randacchi de vardı. Diğer taraftan Arsenal burcunda patlatılan lağım, burcun geri kalan kısmını da tamamen yıktı ve sadece iki duvarı kaldı.83

B. Magosa'nın Teslimi

31 Temmuz 1571 günü de savaşlar devam etti. Müsait bir zamanda 200 kadar seçilmiş neferden kurulu bir Türk birliği, Lemsos burcunun dibindeki yıkıntılara vararak hendeklere girdiler. Buradan da ikici plandaki duvara vardılar. Bu duvardan gedik açarak şehre girme çarelerini araştırdılar.84 Bu arada şafakla beraber yine şiddetli bir taarruz başlatıldı. Bu hücumlara ellerinde gürzleri olduğu halde komutanlar da bilfiil katılarak askerleri teşvik ve teşçi ediyorlardı. O sırada Lemsos burcunda hazırlanmış olan gedikten girilerek burcun ikinci plandaki kulesinin zirvesi ele geçirildi ve buraya Türk bayrağı dikildi. Bu durumu gören Venedikliler, artık mukavemet etmenin imkansız olduğunu anladılar. Beyaz bayraklar çekerek teslim olduklarını bildirdiler.85 Artık Magosa da zapt edilmiş, Kıbrıs adası bilfiil ve bütünüyle Türk kuvvetlerinin kontrolü altına girmişti.86 Bu suretle onbeş buçuk ay süren Kıbrıs harekatı tamamlanmış ve Ada bütünüyle feth edilmiş ise de, bu Türklere bir hayli pahalıya en az 50.000 şehide mal olmuştu. Nitekim bu miktarı bir kısım yerli kaynaklar 40.000, yabancı kaynaklar ise 80.000 olarak bildirmektedirler.

Magosa Kalesi'nin burçları üzerinde beyaz bayrakların dalgalanması üzerine Lala Mustafa Paşa taarruzu durdurdu. Her iki taraf da ateşi kestiler.87 Bir vire anlaşması için görüşmelerde bulunmak üzere yetkili bir kişi gönderileceği Venediklilere bildirildi. Sonra Mustafa Kethüda görüşmelerde bulunmaya yetkili kılınıp yanına Yeniçeri Ağası Yahya Kethüda da katılarak Magosa kalesine gönderildi. Türk delegasyonu kalenin kuzeydoğusunda ve kıyıda bulunan Diamante burcuna gitti. Astorre Baglione, yanında 100 çakmaklı tüfekle teçhiz edilmiş bir birlik olduğu halde, Türk temsilcilerini karşıladı.

Venediklilerin mümessili olan Kont Hercules Martinengo ve Magosa'nın ileri gelenlerinden M. Colti, rehine olarak Türk karargahına gitmek üzere da Diamente burcuna çıktılar. Lala Mustafa Paşa'nın oğlu Niğde Sancak Beyi Mehmet Bey de bir süvari birliğiyle Venedik mümessillerini karşıladı. Onları babasına takdim etti. Mustafa Paşa onlara kaftanlar giydirdi ve iyi karşıladı.

Bragadin ve Baglione tarafından kabul edilen Türk temsilcileri, Türklerin kayıtsız ve şartsız teslim tekliflerini bu iki Venedik komutanına ilettiler. Venediklilerin Türk tekliflerini kabul etmeleriyle bir Vire anlaşması imzalandı. Buna göre: Hacca giderken Venedikliler tarafından yakalanan 50 Türk esiri iade edilecekti. Magosa'da bulunan Venediklilerle, aileleri, çocukları ve eşyaları serbestçe memleketlerine dönmek üzere Girit'e gönderilecekti. Kalede bulunan toplardan beşi komutanların üç atı ve pek az miktarda bazı hafif silahları da beraberlerinde götürebileceklerdi. İnsan, eşya ve malzemeyi götürmek üzere bir Türk filosu tahsis edilecekti. Şehirde kalan yerli halkın mal ve canlarına

dokunulmayacak, bunlar dinlerinde serbest kalacaklar, göç etmek istedikleri zaman mallarını da alarak, diledikleri memlekete serbestçe gidebileceklerdi.88

C. Venediklilerin İmhası

Vire anlaşmasının imzalanmasını müteakip Türk birlikleri şehrin beş kilometre açığında ordugaha geçtiler. 2 Ağustos 1571 tarihinde Lala Mustafa Paşa şehre yiyecek ve içecek maddeleri gönderdi. Aynı gün Arap Ahmet Bey komutasında üç kadırga, yedi karamürsel ve bir küçük yük gemisinden kurulu bir Türk filosu, limanın zincirle kapalı kısmının dış tarafına geldi. Evvela kadınlarla çocuklar, bunlardan sonra da bir kısım eşyanın gemilere yüklenmesine başlanıldı. 3 Ağustos 1571 günü de birlikler gemilere bindiler. Bu meyanda gitmesine müsaade edilen beş topla üç binek atı da gemilere yüklendi. 4 ve 5 Ağustos 1571 günleri de gemilere binme ve yükleme işleri devam etti. Son olarak da Arnavutlar ve yerli halktan gitmek isteyenler ve aileleri ile bir kısım Venediklilerin binmesiyle gemiler tamamıyla doldu.89 Bunun üzerine Bragadin, şehrin anahtarını bizzat teslim etmek ve Lala Mustafa Paşa'ya teşekkür ve veda ziyaretinde bulunmak amacıyla Martinengo'yu Türk karargahına gönderdi.90 Paşa tarafından kabul edilen Martinengo, askerin geri kalan kısmını bindirmek üzere üç gemi daha tahsis edilmesini ve Bragadin'in de veda ziyaretinde bulunmak istediğini arz etti. Bu suretle Venediklileri nakledecek Türk filosunun gemi mevcudu 14'e yükselmiş oluyordu.91

Bragadin, 5 Ağustos 1571 günü gece saat 21'de Türk ordusunun muzaffer başkomutanı Lala Mustafa Paşa'nın otağına gitmek üzere kaleyi terketti. Yanında Astorre Baglione, Louis Matinengo, Antony Kirini (Jean Antonie Quirini) ve diğer yüksek rütbeli subaylarla 50 kadar muhafız asker ve 300 kişilik Venedikli, Rum ve Arnavut'tan kurulu bir bölük de kendilerine eşlik ediyordu.92 Gelenler Mustafa Paşa tarafından büyük bir nezaket ve hatta samimiyetle kabul edildiler. Lala Mustafa Paşa kendilerinin hatırlarını sordu. Bir süre sohbet ettikten sonra, " Venediklileri Girit'e nakledecek olan Türk filosunun orada alıkonulmaları ihtimali olduğu gibi, denizde donanmanız var, dönüş esnasında bir taarruza da uğramaları pek ala mümkündür" diyerek Venedikli komutanlardan birisinin, bu ihtimallere karşı rehin olarak bırakılmasını istedi.93 Bragadin, bu istek karşısında teslim (vire) şartları içinde böyle bir maddenin mevcut olmadığını ve rehin olarak da yanında bir kimse bulunmadığını beyan etti. Lala Mustafa Paşa da Kirini'yi göstererek onun kalmasını istedi. Bunun üzerine Bragadin: "Bir bey değil, bir köpek bile alıkoyamazsın" diye çok çirkin ve çirkin olduğu kadar da küstahça bir cevap verdi. Bragadin'in bu cevabına fena halde sinirlenen Paşa, bu defa 50 Müslüman esirin teslimini istedi.94 Vire şartları gereğince bunların geri verilmeleri gerekiyordu. Fakat, esirlerin hepsi şehit edilmişlerdi. Bu anlaşmanın bozulması anlamına geliyordu.

Lala Mustafa Paşa, elli Türk esirine karşılık Venedikli komutanlardan on tanesinin katledilmesini emretti. Lala Mustafa Paşa'nın otağından dışarı çıkarılan subaylardan başta Astorre Baglione, Antony Kirini ve Louis Martinengo olmak üzere on tanesi, başları kesilmek suretiyle idam edildiler. Bragadin'in ise hemen orada kulakları kesilerek hapse gönderildi. Daha sonra da idam edildi.95 Gemilere bindirilmiş olan kadın, çocuk ve askerlerle bütün silahlar ve eşyalar boşaltıldı. Kadın ve çocuklar

adada iskan edildiler. Venedik kuvvetlerine mensup bulunan 4000 asker, esir kabul edilerek forsa olarak kullanılmak üzere Türk donanmasına verildi.

Lala Mustafa Paşa, 9 Ağustos 1571 Perşembe günü muhteşem bir törenle Magosa şehir ve kalesine girdi.96 Evvelce Latin katedrali olarak kullanılan Ayasofya katedralinin cami olarak düzenlenmesi için minber ve mihrap yapılmasını emredip, 17 Ağustos 1571 Cuma günü yine merasimle şehre girerek bu camide Cuma namazını kıldı. Lala Mustafa Paşa, adanın idarî işlerini düzenledikten sonra 15 Eylül 1571 Cumartesi günü Kıbrıs'tan ayrılıp, İstanbul'da "Kıbrıs Fatihi" unvanıyla ve büyük bir törenle karşılandı.97

Kıbrıs'ın fethi tedricen gerçekleştiği gibi idari teşkilâtı da peyder pey kurulmuştur. Lefkoşa Kalesi'nin 9 Eylül 1570 tarihinde düşmesinden hemen sonra Ada'da Osmanlı idarî teşkilâtı kurulmaya başlandı98 ve Kıbrıs adası bir eyâlet addedilerek Avlonya sancağı Beyi Muzaffer Paşa buraya ilk beylerbeyi olarak tayin edildi.99

Toroslar'ın uzantısının bir parçası olan ve ancak 9280 km2'lik bir alana malik bulunan Kıbrıs bir beylerbeylik olacak derecede geniş değildi ve bu adanın da merkeze bağlanması gerekiyordu. Bu yüzden, Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyâleti'nin Gelibolu'ya bağlanmasında olduğu gibi, Kıbrıs Beylerbeyliği de ilk başta Merkez'e bağlanmıştır.100 Zamanın önemi dolayısıyla eyâlet yapılmışsa da, bunun güçlendirilmesi, kendi kendine yeter hale gelmesi için de Anadolu'da bazı sancaklar bağlanmıştır.101

1 Ağustos 1571 tarihinde Magosa zapt edilip Kıbrıs adası tamamıyla Osmanlı topraklarına fiilen katıldıktan sonra, Kıbrıs Beylerbeyliği'ne Sinan Paşa ve Magosa Sancakbeyliği'ne de Hamza Bey tayin edilmişlerdir.102 Ayrıca Kıbrıs Beylerbeyliği'nin kendi kendine yeter duruma gelmesi ve Ada'nın savunmasında tımarlı sipahilerden istifade edebilmek için, Anadolu Beylerbeyliği'nden Alaiye,103 Karaman Beylerbeyliği'nden İç-il,104 Dulkadir Beylerbeyliği'nden ise Sis105 ve Halep Beylerbeyliği'nden de Tarsus106 sancakları Kıbrıs'a bağlandı.107 Şam Beylerbeyliği'nden Trablusşam Sancağı Kıbrıs Beylerbeyliği'ne bağlanmışsa da tahsilatın güç olması hasebiyle Şam Beylerbeyliği'nin teklifi ile 1573 tarihinde tekrar eski şekline tebdil edilecektir.108

İnebahtı Mağlubiyeti ve Barışın Yeniden Tesisi

Kıbrıs'ın önemli kalelerinden Lefkoşa ve Magosa'nın Türkler tarafından fethedilmesi ve Kıbrıs'ın hemen hemen tamamıyla Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına girmesi Venedik başta olmak üzere bütün Avrupa'da büyük şaşkınlık ile heyecan yaratmıştı. Ama Papa V. Pius de bir yıl önce teşebbüs ettiği kutsal ittifakı gerçekleştirmeyi başarmış ve Doğu Akdeniz'de genel bir saldırı için hazırlıkları tamamlamaya koyulmuştu.109 Bu arada Kutsal ittifak dolayısıyla Venedik ve Papalığa göz dağı vermek maksadıyla Adriyatik kıyılarına açılan110 ve bu kıyılarda önemli bazı kaleleri zapt eden Türk donanması Venedik'te yeniden büyük bir panik yaratmış, onları bir takım askerî tedbirler almaya sevk etmişti. Ama sefer mevsiminin geçmesi sebebiyle Türk donanması, Adriyatik kıyılarında kuzeye doğru ilerleyişini durdurarak geri dönmek mecburiyetinde kalmış ve İnebahtı'ya çekilmesi uygun

bulunmuştu.111 Ne yazık ki, burada 7 Ekim 1571'de kutsal ittifak donanmasının taarruzuna uğradı112 ve büyük bir mağlubiyet aldı. Ancak savaşta sağ cenah kumandanı bulunan Cezayir-i Garb beylerbeyi Uluç Ali Paşa kendi cephesinde müttefiklere zayiat verdirmiş, donanmasını salimen kurtarmıştı. Ali Paşa bu başarısından dolayı Kapudan-ı deryalıkla taltif ve Uluç adı Kılıç'a tebdil edilerek ödüllendirilmiştir.113 İnebahtı galibiyeti, Avrupalılara Kıbrıs'ın kaybını unutturmuş büyük bir heyecan uyandırmıştır.

Venedikliler müttefikleriyle birleşerek İnebahtı'da bir deniz savaşı ve zaferi kazanmış olmalarına ve Türk donanması hemen hemen yok olmasına rağmen, başta Sokullu Mehmed Paşa olmak üzere Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'nın ve bütün memleketin büyük gayret ve himmetleri sonucu çok kısa bir zamanda 250 kadırgalık yeni bir donanma meydana getirilmişti. Bu yenilgiden yedi ay gibi kısa bir süre sonra donanmanın yeniden denize açılması karşısında, İnebahtı zaferinin sarhoşluğu sonucu Türk haşmet ve satvetini kırmak hayaline kapılmış olan müttefikler, bunun mümkün olamayacağını çok kısa bir zamanda anlamışlardı. Bu sarhoşluktan ilk uyanan Venedikliler de Osmanlı Devleti ile anlaşmak zorunluluğunu duymuşlardı.114

Türklerden Bosna Beylerbeyi Ferhat Paşa'nın başkanlığında nişancı Feridun Bey, Bab-ı Ali Tercümanı Oram Bey ve Sokullu'nun doktoru Rabbi Salamon; Venedikliler tarafından da İstanbul'daki temsilcileri Marko Tenono Barbarom ve fevkâlade temsilci Mocenigo, hükümetleri adına barış görüşmelerine İstanbul'da başladılar. Üç ay süren barış görüşmelerinden sonra 7 Mart 1573 tarihinde bir antlaşmaya varıldı. 18 Mart 1573 Çarşamba günü de 7 maddelik bir barış antlaşması imzalandı.115 Bu anlaşmada yer alan "Kıbrıs adası fiilen ve hukuken Türklere geçtiği cihetle, eskiden Venedikliler tarafından Türklere ödenmekte olan yıllık 8.000 altın filorin, bundan böyle ödenmeyecek" hükmü ile Osmanlı Devleti Kıbrıs Adası'nı hukuken ve fiilen topraklarına katmaya muvaffak olmuştu.

1 Vergi Bedevi, Başlangıcından Zamanımıza Kadar Kıbrıs Tarihi, Lefkoşa 1965, s. 94.

2 BOA. MD. 9, s. 89, hüküm 231; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Kıbrıs'ın Fethi ile Lepant (İnebahtı) Muharebesi Sırasında Türk Devleti İle Venedik ve Müttefiklerinin Faaliyetlerine Dair Hazine-i Evrak Kayıtları", Türkiyât Mecmuası III, (1935), s. 257.

3 Nitekim, 1471'deki Osmanlı-Karaman mücadelesinde Karamanoğulları, Uzun Hasan'dan yardım talebinde bulununca o da Hıristiyanlara yani Rodos Şövalyelerine ve Kıbrıs kralına başvurarak 30.000 kişilik orduyu Alaiye beyinin birlikleri de dahil, müşterek düşman olarak saydıkları Osmanlı Devleti üzerine yollamıştır. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi II, İstanbul 1988, s. 93.

4 Kıbrıs Seferi (1570-1571), (nşr. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı), Ankara 1971, s. 11; V. Bedevi, a.g.e., s. 94.

5 Selaniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selâniki, (nşr. M. İpşirli), İstanbul 1989, s. 77; 1569 sonlarına doğru Mısır'a gitmekte olan Mısır Hazine Defterdarı'nın gemisinin korsanlar tarafından yağmalanması olayı da II. Selim'i çok hiddetlendirmiş ve fetih kararını hızlandırmıştır. [Bkz. Kâtib Çelebi, Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar I, (nşr. O. Ş. Gökyay), İstanbul 1980, s. 903] Endülüs Müslümanlarının 1570'de II. Selim'e yaptıkları son müracaâtları üzerine, padişah Endülüs halkına gönderdiği fermanda " bundan akdem ol canibe donanmay-ı humayunum gönderilüp ahal-i islâmiye'ye her vechile muavenet ve muzaheret olunmak niyyet-i humayunum olmuşdur. Lakin Kıbrıs keferesi nakz-ı ahd idüb Müslümanların hac ve ticaret yollarını kesip tecavüzde bulundukları için adanın fethinden. sonra. " şeklinde bildirmektedir. Bkz. BOA. MD. 9, s. 89, hüküm 231; Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi II, İstanbul 1978, s. 441.

6 Bkz. Joseph Von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi IV, İstanbul 1990, s. 5 vd.; Bkz. Alphonse De Lamartin, Osmanlı Tarihi I, (nşr. S. Bayram), İstanbul 1991, s. 500.

7 Yasef Nassi, aslen Portekiz Yahudisi olup ticaret ve bankacılıkla şöhreti artan Mendes ailesinin bir üyesiydi. Mendes-Nassi bankasını kurarak önemli bir hale gelen Nassi artan serveti sayesinde siyasal amaçlar peşine düşmüştür. Bkz. Taner Timur, "Osmanlı Devleti'nde Para ve Politika Sokullu Mehmed Paşa ve Yasef Nasi", Tarih Çevresi. XIV, (Ocak-Şubat 1995), s. 6.

8 Aslında bu iddiaların özünde bir yandan XVI. yüzyıl Avrupası'nda büyük ölçüde etkili olan ve İspanya'da da netice alan anti-semitik düşünce öte yanda da Yahudilerin her dönemde bir yurt kurma ideali yatmaktadır. Zira bu iddialara göre İstanbul'a gelmeden önce Yasef Nassi Venediklilerden ada satın alıp bir Yahudi yurdu kurmak istemişse de bunda başarı sağlayamamıştı. Dolayısıyla II. Selim üzerindeki nüfuzundan istifadeyle güya Kudüs'e çok yakın olan Kıbrıs'ı bir Yahudi yurdu haline getirerek oraya prens veya kral olmak istiyordu. Hatta bir içki alemi esnasında bu yolda bir vaad de almıştı. Bkz. A. De Lamartin, a.g.e., I, s. 500.

9 Kıbrıs'ın fethinden sonra Nassi'ye bir şey verilmediği gibi tayin edildiği Kiklad Adaları Dükalığı da kısa bir süre sonra elinden alınacaktır. (Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., II, s. 685) Yasef Nassi'nin, 1579 tarihli bir hükümde, en son Nakşe dükası iken öldüğü bildirilmektedir. Bkz. BOA. MD. 41, s. 259, hüküm 561.

10 Halil Fikret Alasya, Tarihte Kıbrıs, Lefkoşa 1988, s. 26 vd.

11 Müslümanların Kıbrıs üzerine seferleri hakkında bkz. Abû'l-Farac Tarihi I, (nşr. Ö. R. Doğrul), Ankara 1987, s. 180; Belazûri, Fütûh el-Buldan, (nşr. M. Fayda), Ankara 1987, s. 219 vd.

12 Bkz. BOA. MD. 12.5.17. hüküm 19

13 Bkz. Ahmet C. Gazioğlu, Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878) 308 Yıllık Türk Dönemine Yeni Bir Bakış, Lefkoşa 1994, s. 150.

14 TK. KKA. TD. 64, vrk. 5 vd; Halil Fikret Alasya, Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri, Ankara 1964, s. 51.

15 Recep Dündar, Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670), (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya 1998, s. 14.

16 Lala Mustafa Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. Şerafettin Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar", Beleten XXII/88, (Ekim 1958), s. 551-595; Bekir Kütükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", İ. A. VIII, s. 733.

17 Endülüs Müslümanlarının Osmanlı padişahından yardım talebi için bkz. BOA. MD. 9, s. 89, hüküm 231.

18 Sokullu Mehmed Paşa, Akdeniz'den Kızıldeniz'e açılacak bir kanal ile Osmanlı donanmasının Yemen taraflarına ve Uzak Doğu'ya açılmasını istiyordu. Böylece hem ticari yollar denetim altına alınmış olacak hem de askerî birlikler kolayca sevk edilecekti. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi III/1, Ankara 1998, s. 32 vd.

19 Sokullu Mehmet Paşa'nın Kıbrıs üzerine gerçekleştirilmesi düşünülen askerî harekatın, o an için uygun olmayacağını sergileyen bu düşüncelerinin yanında, O'nun Venedik ile samimi ilişkiler içinde bulunduğunu ve Venedikliler ile dostluğunu devam ettirmesinde de en önemli desteğinin II. Selimin Venedik asıllı eşi Safiye Sultan olduğunu iddia edenler de mevcuttur. Bu düşünceye göre, Sokullu'nun "Venedik yanlısı" olmasını geçerli kılan en önemli sebeb "iş adamlığı" niteliğinden kaynaklanmaktadır. Zira, bu iddiayı gündeme getiren düşünce sahibine göre Sokullu, o dönemde Rum cemaatinin ileri gelenlerinden Mişel Kantekuzen ile ortaklık halinde bulunuyordu. Ayrıca, Sadrazamın sefer için gerekli fetvanın çıkmasından sonra "Venedik dostu" imajını silmek için harekete geçtiği ve İstanbuldaki Venediklileri tutuklattığı iddia edilmektedir. Bu hususta daha geniş bilgi için bkz. T. Timur, a.g.m, s. 8 vd.

20 B. Kütükoğlu, a.g.m., s. 733.

21 Kıbrıs Seferi, s. 13-14.

22 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II, İstanbul 1948, s. 391.

23 Bu anlaşma için bkz. M. H. Şakiroğlu, "Venedik Arşivi ve Kitaplıklarından Türk Tarih ve Kültürüne Ait Kaynaklar II", Erdem, VI/17, (Mayıs 1990), s. 462 vd.

24 Bkz. Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi I, (nşr. B. S. Baykal), Ankara 199, s. 343 vd.; Ancak İslâm devletlerinde savaş ilan etmek için alınan fetva meselesi Hammer tarafından yanlış bir şekilde tenkit edilir ve bu bir andlaşmanın bozulması için dinîn alet olarak kullanılması şeklinde gösterilir. (Bkz. Hammer, a.g.e., IV, s. 8 vd.) Tabiki bunu Hammer'in Hıristiyanlık taassubuna

bağlayabiliriz. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, a.g.m., s. 258 vd.; Naci Kökdemir, Dünkü Bugünkü Kıbrıs, Ankara 1957, s. 34 vd.

25 Sir George Hill, A History of Cyprus III, Cambrıdge 1948, s. 884; A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 22.

26 Bkz. İ. H. Danişmend, a.g.e., II, s. 388; Hill, a.g.e., III, s. 884 vd.

27 Venedik'e verilen bu nota hakkında bkz. R. Dündar, a.g.t., s. 37 vd.; Ayrıca, ada iktisadî bakımdan ablukaya alındığı gibi Venediklilerin ticarî amaçlı gemilerle sahillere ulaşıp elde edebilecekleri muhtemel istihbarat faaliyetleri de önlenmeye çalışıldı. Diğer taraftan, Kıbrıs'ı iktisaden zor duruma sokmak için Avrupa ile olan ticarete sınırlamalar getirildiği gibi Anadolu'dan yapılan hububât ihracı yasaklandı. Sahillerde oturan halkın Kıbrıs'a hiçbir şey satmaması için tedbirler alındı. (Bkz. H. F. Alasya, Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri, s. 50 vd.) Bunun yanında, Venedikli tüccarların Osmanlı topraklarındaki ticarî faaliyetleri yasaklanmış, buna riâyet etmeyen gemiler yakalanarak malları müsâdere edilmiştir. [Bkz. F. Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, (nşr. M. A. Kılıçbay), İstanbul 1990, s. 286] Çok geçmeden bu tedbirler etkisini gösterecek ve zaten Venedik baskısından bıkmış halk bir yandan ziraatten uzaklaşırken öte yandan da Osmanlıya meyletmeye başlamıştı.

28 Kıbrıs Seferi, s. 24.

29 Hill, a.g.e., III, s. 891.

30 Bazı kaynaklarda, Osmanlı-Venedik münasebetlerinin gerginleşmesi ve Osmanlı Devleti'nin Venedikden gelebilecek bir hareketin savaş sebebi olarak gösterebilmesi için bu tahrik faaliyetlerinin gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Nitekim, Lamartin; "Padişahın yeni saray ileri gelenleri arasında olan Yasef Nassi, Lala Mustafa Paşa ve Kaptan-ı Derya Piyale Paşa Venedik'e nasıl savaş ilan edeceklerini düşünüyorlardı. Yalnızca Sadrazam ile Şeyhü'l-İslâm sarayın bu düşüncesine karşı çıkıyordu. Onlar için ortada yeterli neden yoktu ve zaman da uygun değildi. Söylentilere göre Nassi bir kaç korsana para vererek Venedik donanmasına sabotaj yaptırdı. 1569 yılının 13/14 Eylül gecesi Venedik tersanesi ile limanda bulunan donanma ve barut deposu imhâ edildi" şeklinde bahsetmektedir. Bkz., Lamartin, a.g.e., I, s. 501; Ayrıca bkz. Hill, a.g.e., III, s. 883; Hammer, a.g.e., IV, s. 6.

31 Bkz. A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 27; Papa'nın Türkler aleyhine yapılan her harekete önayak olduklarını bildikleri için ona da başvurarak yardım istediler. İşi Hıristiyan-Müslüman çatışmasına götüren Venedikliler Papa V. Pius'un (1504-1572) bir Haçlı ittifakı oluşturacağından emindiler. Ayrıca Alman İmparatoru Maximilian da bu isteği destekler görünmekteydi. Ancak Fransa, bu dönemde hala Osmanlı Devleti ile dostluğunu sürdürüyor ve ticarî imtiyazlarını kaybetmek istemiyordu. Onun için Kral IX. Charles, Papa'nın bir Haçlı ittifakı oluşturma isteğine pek sıcak bakmadığı gibi aksine

Venediklilerin Avrupa'daki faaliyetlerinden İstanbul'u haberdar etti. Ruslara yapılan müracaâtda da Türklerin arkadan vurulmaları rica edilmişti. Avusturya ise, 1568 tarihinde Osmanlı Devleti ile anlaşma yaptığından, Lehistan kralı Sigismund Augustus da Türklere karşı herhangi bir savaşa girmek istemediğinden Papa'nın teklifini reddettiler. Keza, İngiltere kraliçesi de elçiye bazı umut verici sözler söylemiş ise de fiili hiçbir harekette bulunmamıştı. Bkz. Kıbrıs Seferi, s. 26.

32 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi III/1, Ankara 1988, s. 10.

33 Bkz. Özcan Mert, "Şerifî"nin Fetih-nâme-i Kıbrıs'ı", Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 4-5 (ayrı basım), İstanbul 1974, s. 54; H. F. Alasya, Tarihte Kıbrıs, s. 32 vd.

34 Verdiği fetvayla Ebus-suud Efendi, Kıbrıs seferine dini açıdan bir meşruiyet kazandırırken, gönderilen hükümlerle de bazı eyaletlerdeki halkdan dua etmeleri istenmişti. Mesela Şam kadısına gönderilen hükümde, Kıbrıs'ta İslâm askerînin harp üzere olduğundan bahisle ulema ve suleha'nın halkı toplayarak dua etmeleri istinmiştir. Bkz. BOA. MD. 14, s. 1148, hüküm 1691; BOA. MD. 12, s. 9, hüküm 193.

35 Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, a.g.m., s. 260.

36 BOA. MD. 9, s. 29, hüküm 78; Venedikliler Leftari Kalesi halkının bu hareketini bir ihanet saydılar. Başkalarının da bu tür hareketlerini önlemek maksadı ile bir gece Leftari Kalesi'ne ani hücuma geçerek, halkın çoğunu öldürdüler, çocuklarını ve kadınlarını dağlara kaldırdılar. Bu hareket, esasen kendilerine karşı hissedilen nefretin artmasına sebebiyet verdi. Bkz. H. F. Alasya, Tarihte Kıbrıs, s. 37.

37 Bkz. A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 39.

38 Kara yolu ile Larnaka üzerine yürüyen Türk askerlerine bir Rum papaz klavuzluk ediyordu. [Bkz. Nejat Göyünç, "Türk Hizmetine Giren Bazı Kıbrıs Müdafileri", Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri, Ankara 1971, s. 105] Bu hareket, Ada'daki yerli halkının Türk idaresini sevinçle karşıladığını göstermesi bakımından oldukça ilgi çekicidir. Yine bu sırada Lefkara köylüleri de kendiliğinden teslim oldu. Diğer taraftan, 3 Temmuz 1570'de Larnaka'ya giren birlikler karşı direnişle karşılaşmadılar. Bkz. KK. Ru'ûs Defteri 221, s. 9; Ayrıca bkz. Safvet, "Kıbrıs'ın Fethi Üzerine Vesikalar", TOEM, S. 19, İstanbul 1331, s. 1190.

39 BOA. MD. 8, s. 9, hüküm 114, 117.

40 Lala Mustafa Paşa gemiden inerek çadırına gitti ve derhal ilkin Piyale Paşa, sonrada Anadolu beylerbeyi ile görüşerek bir divan toplantısı yaptı. Divanda Serdar Lala Mustafa Paşa'nın bu sefer de padişahın mutlak vekili olduğuna ilişkin ferman okundu. Daha sonra Piyale Paşa kafirlere ait gemilerin ani bir baskın yapmalarını önlemek için donanmanın bütün adanın etrafını gece, gündüz dolaşmasını emretti. Ve izlenecek harekat tarzı konuşuldu. Lala Mustafa Paşa, rütbe sırasına göre

tüm komutanlarıyla danışmalarda bulunarak askeri durumu gözden geçirdi, fetih harekatının bundan sonraki kısımları üzerinde çalışmalar yaptı, planlar hazırladı. Bkz. A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 40.

41 Kâtip Çelebi, a.g.e., I, s. 134.

42 Bkz. A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 44 vd.

43 Türk ordusu, Larnaka'da beklediği bu üç hafta içinde adanın iç kısımlarına keşif hareketleri yapmış ve bir yandan ele geçirdiği araziyi genişletirken diğer yandan da yerli halkın durumunu, tepkilerini tesbit etmeye başlamıştı. İlk işaretler, yerli halkın Türklerin Venediklilere karşı giriştiği bu askeri harekatı sevinçle, umutla karşıladıklarını gösteriyordu. Türklere bir kurtarıcı gözü ile baktıkları anlaşılıyordu. Venedik'in baskı ve ezgisinden kurtulacakları umudunu taşıyor ve bunun bir an önce gerçekleşmesini istiyorlardı. [Bkz. A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 40] Bu yönde 7 Mart 1770'de İçel beyine gönderilen bir padişah emrinde Kıbrıs'taki yerli halkın Venediklilerden bıkıp usandığı bildirilmekte, bu nedenle ada alınır alınmaz yerli halka çok iyi davranılması, mal ve canlarının korunması ve işlerini yerine getirirken onlara hiçbir müdahalede bulunulmaması istenmekte idi. Bkz. BOA. MD. 8, s. 29.

44 Yusuf Ziya, Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul 1931, s. 20.

45 Lala Mustafa Paşa, şehrin savaşsız teslimi için Kıbrıs Umum Valisi Ünvanını taşıyan Dandolu'ya Korfulu kör bir rahip olan Nicodemus'u elçi olarak göndermiştir. Türk teklifinin kabul edilmesi halinde hiç kimsenin canına ve malına dokunulmayacağı ve geniş hürriyetler verileceği söylenmişti. Bkz. A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 49.

46 BOA. MD. 8, s. 9, hüküm 117.

47 Lala Mustafa Paşa'nın harekât planına göre Lefkoşa, şu tertip üzere muhasara edilmeye karar verilmiştir: Hasan Paşa'nın kuvvetleri kalenin güneydoğusundaki Podocataro burcu karşısında muhasaraya katılacaktır. Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa ve Anadolu Beylerbeyi İskender Paşa'nın komutasındaki Anadolu ve Karaman Eyalet askerleri burada mevzilenecekti. Muzaffer Paşa komutasındaki kuvvetler ise Constanza burcu karşısında yer alacaklar ve onun maiyyetinde de bir kısım Rumeli sancakbeyleriyle, Şam ve Trablusşam eyalet askerleri bulunacaktı. Yeniçeriler ve Kaptan Paşa eyalet askerlerinden oluşan Müezzinzade Ali Paşa komutasındaki kuvvetler de D'Avila burcu karşısında mevzilenecekti. Derviş Paşa ise maiyyetindeki Halep eyalet askerleri ile Tripoli burcu karşısında bulunacaktı. Başkomutanlık karargâhı da Eğlence'de olup, Lala Mustafa Paşa çoğu zaman Müezzinzade Ali Paşa'nın ve arasıra da Muzaffer Paşa ve diğer paşaların mıntıkalarında bulunarak savaşı idare etmekte ve izlemekteydi. Lala Mustafa Paşa'nın oğlu Niğde sancak beyi Mehmet Bey de atlı devriye hizmetiyle görevlendirilmişti. Bkz. BOA. MD. 8, s. 87, Hüküm 960.

48 Bu mevzilerin birincisi, Graffa burcu ile Podocataro burcu arasındaki boşluğun doğusuna rastlayan Saint Marina'da; ikincisi, Bunun güney batısındaki George Manano'da; üçüncüsü, Constanza ile Podocataro karşısındaki St. Margarita tepesinde; diğerleri de D'Avila ve Tripoli burçları karşısında bulunuyordu. Bkz. Kıbrıs Seferi, s. 94.

49 Venedikliler, Türklerin hedef olarak seçtikleri dört burcun gerilerinde ve kale içinde yeni mevziler hazırlamaya ve tertipler almaya başladılar. Podocataro ve Constanza'da Albay Plazzo fıçılara, yatak çarşaflarına ve çuvallara toprak doldurmak, kazı yapmak ve toprak yığmak suretiyle ikinci bir savunma mevzii kurarak, iki burç arasındaki boğazı ve mevzii kapadı. D'Avila ve Tripoli'de ise mühendis Sozomeno, başka türlü bir tedbir aldı. Bu tedbire göre, Türkler kalenin korkuluk duvarlarına çıkmayı başardıkları takdirde, platformda kendilerine tutunacak bir yer bulamayacaklardı. Bkz. Kıbrıs Seferi, s. 95; A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 52.

50 A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 53.

51 Bkz. A. A. Graziani, The History of the War of Cyprus, London 1687, s. 94.

52 Bu gün Hıristiyanlarca mukaddes bir gün olup Meryem'in semaya uçuşu günü olarak kabul edilmektedir.

53 Bkz. A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 54.

54 Bkz. A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 56.

55 Kıbrıs Seferi, s. 97.

56 Hadiselere şahid olan Calepio tarafların bu görüşmeleri hakkında görüşlerini: "Bundan amaçları teslim olmamız için bizi ikna etmekti. Fakat şehrin yöneticileri teslim olmayı bir kez daha reddetti. Türkler ertesi gün çok şiddetli bir top ateşi başlattılar. Hücuma geçtiklerinde ise tekrar geri püskürtüldüler. Askerlerimiz, kendilerine yeteri kadar barut ve gülle verilmediğinden ötürü şikâyete başladılar. Topçularımıza cephane temini için Mağusa Kapısı'na gelen topçu birliği komutanına vali hakarette bulunarak büyük kalibreli toplar yerine 3-4 librelik (3-4 havaneli) 'Smerigli' tipi küçük toplar kullanmalarını emretti" şeklinde açıklamıştır. Bkz. A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 57.

57 Calepio bu Türk tarruzu hakkında: "18 Ağustos'ta Piyale Paşa Rodos'a gitti, oradan da durumu tespit etmek için Girit'e bir keşif kolu gönderdi. 30 Ağustos'ta geri Kıbrıs'a dönen Piyale Paşa, Girit'teki Venedik donanmasının yakın bir gelecekte adaya ulaşması olanağı bulunmadığını Lala Mustafa Paşa'ya bildirdi. " şeklinde teferruatlı bilgi vermektedir. Bkz. A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 56.

58 Kıbrıs Seferi, s. 98.

59 Bu taarruzda, Podocataro burcuna karşı Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa, Constanza'ya yapılan taarruzu Muzaffer Paşa, D'Avila'ya karşı yapılan taarruzu da Halep Beylerbeyi Derviş Paşa yürütüyor ve idare ediyorlardı. Bu son taarruz gününde Lala Mustafa Paşa da Müezzinzade Ali Paşa'nın komuta ettiği grupta bulunuyordu. Bkz. Kıbrıs Seferi, s. 99.

60 Lala Mustafa Paşa'nın ifadesiyle: "Yevmüs-sept (cumartesi) fi 8 rebiü'l-âhır 978 (9 Eylül 1570). Bu gün binayetullahü tealâ kale-i Lefkoşa namaz-ı subhdan iki saat sonra fetholundu." şeklindedir. Bkz. KK, Ru'ûs Defteri 221, s. 35.

61 Münevver Durmuşoğlu, Zireki, Tarih-i Kıbrıs, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul 1965, s. 36-45.

62 BOA. MD. 8, s. 19, hüküm 219.

63 A. La Martin, a.g.e., I, s. 506.

64 Kâtip Çelebi, a.g.e., I, s. 137 (Kâtip Çelebi bu tarihi 13 Eylül 1570 olarak vermektedir); Hill, a.g.e., III, s. 989; I. H. Danişmend, a.g.e., II, s. 398.

65 BOA. MD. 8, s. 136, hüküm 1565 (20 Rebiülahir 978); M. Durmuşoğlu, a.g.t., s. 56 vd.

66 Bu esnada Piyale Paşa komutasındaki Türk donanması da, bir kısım kuvvetleri devriye ve koruma görevleri için Tuzla korfezinde bırakarak geri kalan kuvvetleriyle muhasaraya katılmak üzere 17 Eylül 1570 tarihinde Magosa önlerine gelerek, kalenin güney kıyılarındaki kumsalların açığında ve beş kilometrelik bir sahada demirledi. Bkz. Kıbrıs Seferi, s. 115.

67 A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 66 vd.

68 A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 67 vd.

69 Bkz. Hill, a.g.e., III, s. 996.

70 G. Marsigli, Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti, (nşr. M. Nazmi), Ankara 1934, s. 243 vd.

71 Bkz. G. Hill, a.g.e., III, s. 1010; Kıbrıs Seferi, s. 117.

72 Percipollo, Magosa'nın güneybatısında bir yerleşim yeridir.

73 Hammer, a.g.e., IV, s. 22.

74 G. Hill, a.g.e., III, s. 1010.

75 Yusuf Ziya, a.g.t., s. 50.

76 Kıbrıs Seferi, s. 124 vd.

77 A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 79.

78 Bkz. G. Hill, a.g.e., III, s. 1020 vd.

79 Kıbrıs Seferi, s. 127.

80 G. Hill, a.g.e., III, s. 1023.

81 Kıbrıs Seferi, s. 128.

82 G. Hill, a.g.e., III, s. 1024.

83 Piri Mehmed, Feth-i Cezire-i Kıbrıs, Vrk. 60; A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 81 vd.

84 Piri Mehmed, Feth-i Cezire-i Kıbrıs, Vrk. 67.

85 Kıbrıs Seferi, s. 131.

86 K K. Ru'ûs Defteri 221, s. 177.

87 M. Durmuşoğlu, a.g.t., s. 80.

88 Kıbrıs Seferi, s. 132 vd.

89 G. Hill, a.g.e., III, s. 1028.

90 Hammer, a.g.e., IV, s. 23.

91 H. F. Alasya, Tarihte Kıbrıs, s. 53.

92 G. Hill, a.g.e., III, s. 1029.

93 Hammer, a.g.e., IV, s. 24.

94 Paşa'nın esirleri istemesi üzerine Bragadin "Onların hepsi benim değildi. Her biri beylerden birisinin yanında bulunuyordu. Vire gecesi onları katletmişler" cevabını verdi. Paşa bu sefer Bragadin'e şu suali sordu: "Ya seninkini neyledin". Bragadin şaşırdı, bocaladı, nihayet verdiği cevap akıbetini tayin edecek şekilde oldu: "Onlar öldürünce ben de katlettim". Bunun üzerine Lala Mustafa Paşa: "O halde vireyi sen bozmuşsun" diyerek elli Türk esirinin diyetini istemişti. Bkz. G. Hill, a.g.e., III, s. 1029; M. Durmuşoğlu, a.g.t., s. 81; Y. Ziya, a.g.t., s. 63.

95 A. La Martin, a.g.e., I, s. 507; Kâtip Çelebi, a.g.e., I, s. 139.

96 M. Durmuşoğlu, a.g.t., s. 81.

97 Kıbrıs Seferi, s. 135.

98 Halil Sahillioğlu; “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs’ın İlk Yılı Bütçesi”, Belgeler IV/7-8, Ankara 1969, s. 7.

99 Kıbrıs Seferi (1570-1571), 154; KK. Rus Defteri 221, s. 35; Halil İnalcık, Lefkoşe’nin (Nikosa) zabtı ile beraber hemen bir beylerbeyi (Muzaffer Paşa) ve bir kadı (Ekmel Efendi) ‘nin atandığını ve bu kadıya bağlı on halk kadısının da ayrıca, atandığını kaydetmektedir. (Bkz. H. İnalcık, The Ottoman Empire Conquest Organization and Economy, London 1978, s. 192 vd) Ayrıca Vezir Mustafa Paşa’ya gönderilen hükümde; “ Kıbrıs’ta Lefkoşe kalesi zabtolunduğu ve Kıbrıs Beylerbeyliği Avlonya Sancakbeyi Muzaffer’e. ” verildiğine dair hüküm vardır. Bkz. BOA. MD. 14, s. 368, hüküm 521.

100 Şinasi Altundağ; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa bir Araştırma”, DTCFD, V/2, (Mart-Nisan 1947), s. 194.

101 Mustafa Nuri Paşa, Netayicü’l-Vukuat I-II, (nşr. N. Çağatay), Ankara 1992, s. 140.

102 BOA. MD. 16, s. 18, Hüküm 33; Ayrıca Magosa Beyi Hamza Bey için bkz. BOA. MD. 27, s. 386, Hüküm 924 ve BOA. MD. 43, s. 158, Hüküm 285; H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 15.

103 BOA. MD. 16, s. 64, hüküm 133.

104 BOA. MD. 563, s. 129; BOA. MD. 12, s. 447, hüküm 865.

105 BOA. MD. 16, s. 19, hüküm 35.

106 Bkz. BOA. MD. 10, s. 262, hüküm 407.

107 BOA. MD. 16, s. 64, hüküm 133.

108 BOA. MD. 21, s. 261, Hüküm 627: Kıbrıs Eyâletine yukarıda ismi geçen sancakların iltihak et-tirilmesinin bir sebebi de düşman saldırılarına karşı yeterli derecede karşı çıkmak ve adanın elden çıkmasını önlemekti. Bu sancakların tımarlı askerleri adaya getirtilerek, buradaki askerlere takviyesi yapılıp daha da güçlendirilmiştir. Bkz. BOA. MD. 10, s. 262, hüküm 407.

109 (Bkz. BOA. MD. 10, s. 19, hüküm 27) O da yirmi parça gemiyi Kıbrıs’ta bıraktıktan sonra 250 parçalık donanmayla Rodos havalisinde bulunan Pertev Paşa emrine katılmış idi. Aynı tarihlerde amiral Don Juan komutasındaki müttefik donanmasının bir kısmı Girit adasındaki Suda körfezinde, diğer bir kısmı da Korfa adası açıklarında bulunuyordu. Bkz. BOA. MD. 10, s. 10, hüküm 13.

110 Bu arada Uluç Ali Paşa ise 62 kadırga ile Dubrovnik limanına ulaşmıştı. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., III/1, s. 17.

111 Peçevi İbrahim Efendi, a.g.e., I, s. 350.

112 Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, a.g.m., s. 261; S. Soncek, "İnebahtı Savaşı (1571) Hakkında Bazı Mülahazalar", Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 4-5, (Ağustos 1973-1974), s. 35-48; M. C. Baysun, "Lepanto", İ. A. VII, s. 42.

113 BOA. MD. 14, s. 319, hüküm 454 (28 Ekim 1571).

114 İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., III/1, s. 24-25.

115 Bu antlaşmaya göre: 1- Venedik Cumhuriyeti, Kıbrıs seferi için harp tazminatı olarak Osmanlı Devleti hazinesine üç senede 300.000 altın filorin ödeyecek. Bu paranın ödenmesi hususunda eski antlaşmalardaki usullere riayet olunacak, 2- Kıbrıs seferi sırasında Venedikliler tarafından işgal edilmiş olan Dalmaçya'daki Sopoto kalesi, bütün topları tam olarak Türklere iade edilecek. Buralarda bulunan reayadan, isteyenler yerlerinde kalacak, istemeyenler bütün aile efradı ve eşyalarıyla diledikleri yerlere gitmekte serbest olacaklardır. 3- Zaklisa (Zanta) adası için Venediklilerin savaşa kadar ödemekte oldukları yıllık 500 filorin vergi 1.000 filorin fazlasıyla 1.500 filorin olarak ödenecek. 4-Kanunî devrinden beri Venediklilere tanınan haklar, II. Selim devrinde de devam edecek. 5- Kıbrıs adası fiilen ve hukuken Türklere geçtiği cihetle, eskiden Venedikliler tarafından Türklere ödenmekte olan yıllık 8. 000 altın filorin, bundan böyle ödenmeyecek. 6- Arnavutluk ve Bosna vilayetlerinde bulunan kaleler ve hudut üzerinde bulunan yerler ve köyler (ki, bir kısmı halen Türklerin elinde, bir kısmı da Venediklerde bulunmaktadır) savaştan evvelki antlaşmaya göre geri verilecek. 7- Savaş sırasında müsadere edilmiş bulunan tüccar malları ve gemileri karşılıklı olarak iade olunacak, kaybolmuş eşya için taraflar ödeme yapacaklar idi. Bkz. BOA. MD. 21, s. 165, hüküm 404; Reşat Ekrem, Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar, İstanbul 1934, s. 47; İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II, İstanbul 1948, s. 414.

1795'e Kadar Osmanlı-Leh İlişkilerinin Karakteri Üzerine Bazı Tespitler / Prof. Dr. Dariusz Kolodziejezk [s.679-685]

Varşova Üniversitesi / Polanya

Osmanlı İmparatorluğu, Lehistan diplomasisinin Orta Çağlardan beri ilişki kurmak zorunda olduğu ilk Hıristiyan olmayan komşu değildi. Lehistan'ın kuzeydoğu komşusu olan Litvanya, 1386'da hükümdarı Hıristiyanlığı kabul edinceye kadar, Avrupa'da varolan son tek Tanrılı dine mensup olmayan devlet olmuştur. Az bir zaman önce de toprakları kuzeyden Lehistan'a sınır olan tek Tanrılı dine mensup olmayan Prusyalılar1 ya Töton Şövalyeleri tarafından soykırıma uğramışlar ya da zorla dinleri değiştirilmiştir. Ancak, 13. yy.'da Moğol-Tatar istilacıları Güney Ruthenya'yı (bugünkü Ukrayna) fethettiklerinde, doğuda bir başka dinsiz topluluk ortaya çıkmıştır. Batu Kağan'ın ardından gelen Berke Kağan İslamiyet'i kabul ettikten sonra, Altınordu Lehistan ile doğrudan diplomatik ilişkiler içine giren ilk Müslüman devlet haline gelmiştir.

Hıristiyan olmayan çeşitli komşularla (Ortodoks Ruthenyalılar hariç) ilişki kurma gerekliliği Lehistan diplomasisini "ihanetlere" karşı Roma'daki Papalığın savunduğundan çok daha fazla dikkatli bir politika uygulamaya zorlamıştır. Somut politik meselelerin ele alınışında, "Haçlı Ruhu" yerine pragmatizmin çarpıcı örnekleri bulunabilir. Hıristiyan olmayan Litvanyalılar ile olan uyuşmazlık, Litvanya'nın büyük dükü Jagiello'nun Hıristiyanlığı kabul etmesi karşılığında Lehistan tahtına seçilmesi ile nihayet çözülmüştür. Jagiello, bir Hıristiyan ismi olan Ladislaus ismini almıştır ve yaklaşık elli yıl iktidarda kalmıştır. (1386-1434) Jagiello, Lehistan'ın en güçlü krallarından birisi ve 1572'ye kadar iktidarda kalan Jagiellonian Hanedanı'nın kurucusu olmuştur.

Artık Hıristiyan olmasına rağmen Jagiello, Moskova'ya karşı Altınordu ile aralarındaki daha önceki ittifakı bozmamıştır. Lehistan arşivlerinde, 1393'te Toktamış Kağan tarafından Jagiello'ya gönderilmiş orijinal bir yarlık bulunur. Bu yarlık'ın içeriğinden de, bu iki hükümdar arasındaki mektuplaşma ve işbirliğinin çok daha önceden başladığı anlaşılır.2

Toktamış'ın tahttan inişinin ardından, Toktamış'ın taraftarları Lehistan-Litvanya'ya sığınmış ve "Lipkas"3 olarak bilinen soylu imtiyazlarını kabul etmişlerdir. Müslüman Tatarlar, Töton düzeninin yıkılmasına yardımcı olmak için Grunwald/Tannenberg Savaşı'nda (1410) Lehistan-Litvanya ordularına yardım etmişlerdir. Hiç şüphesiz Alman Şövalyeleri Batı Avrupa'ya yönelik propagandalarında Lehistan kralına gölge düşürmüşlerdir. Birçok kitapçıkta Lehistan-Litvanya; hükümdarı putperestlerin, Müslümanların ve Yahudilerin desteğini alan gizli dinsiz, yarı-barbar bir ülke olarak sunulmuştur.

1414-1418 yılları arasında düzenlenen İstikrar Konseyi, Töton düzeninin papazları ve hukukçuları ile Lehistan arasındaki politik bir mücadeleye şahit olmuştur. Lehistan'ın resmi tutumu, İtalyan üniversitelerinden mezun olan ve daha sonra Cracow Üniversitesi rektörü olan Dr. Powel

Wlodkowic tarafından geliştirilmiştir. Wlodkowic, Töton şövalyelerinin toprakları üzerindeki hiçbir yasal hakkını kabul etmemiş ve onların bu hakları vahşet ve ihanet yoluyla elde ettiklerini iddia etmiştir. Wlodkowic'e göre, Hıristiyan hükümdarlarının hainlerin yaşadığı araziler üzerinde hiçbir hakları yoktu çünkü daha sonrakiler bu arazilere Tanrı'nın izniyle sahip olmuşlardı. Sadece misyonerlik faaliyetleri ve barış yanlısı görüşmeler takdire değer addedilmiştir. Ancak dinsizlerin cehaletlerini sürdürme ısrarı Hıristiyanlara onları öldürme veya soyma hakkını vermemiştir. Anlaşmalar dinsizlerin hükümdarlarına saygı gösterilmesiyle sonuçlanmıştır. Hıristiyanların arasında barış içinde yaşayan dinsizlerin canları ve malları da taciz edilmemiştir.4

Wlodkowic, sonradan Kızılderililerin savunucusu olan İspanyol Francisco De Victoria ve denizlerin özgürlüğünün savunucusu olan Alman Huig De Groat (Grotius) tarafından geliştirilen Milletlerin Uluslararası Hukuku'nun (ius gentium) önde gelen habercileri arasındadır. Wlodkowic tarafından açıkça belirtilen politik teori, pragmatizm ve hoşgörü uygulamasını yansıtmış ve Lehistan'ın o zamanki yerli ve yabancı politikasına egemen olmuştur. Sonuç olarak bu teori, yeni Müslüman komşularla yani Osmanlılarla olan ilişkilerde de uygulanmıştır.

Belki de tesadüfi olarak, Osmanlı-Lehistan ilişkilerinin başlangıcı, İstikrar Konseyi ile aynı zamana rastlamaktadır. Jan Dlugosz tarafından yazılan Ortaçağ tarihi, 1414'te Macaristan Kralı Sigismund'un Lehistan kralından Osmanlılara karşı askeri destek istediğini belirtmektedir. Ancak Jagiello askeri destek yerine arabuluculuk teklif etmiş ve Edirne'ye iki elçi göndermiştir. Elçileri oldukça sıcak karşılayan Sultan I. Mehmet, Macarlar ile ateşkes imzalamayı kabul etmiştir.5 Böylelikle zaten doğu diplomasisinde deneyimli olan Lehistan kralının bu arabuluculuğu karşılıklı politik ilişkiler dönemini açmıştır.

Daha sonraki yıllarda Lehistan, Kilise'nin yaptığı Osmanlı karşıtı Haçlı seferi çağrılarına kayıtsız kalmıştır. Sigismund'dan sonraki Kral III. Ladislaus (Jagiello'nun oğlu) Macaristan Krallığı'na seçildiğinde, Lehistan soyluları onun savaş planlarını desteklemeyi reddetmişlerdir. Her ne kadar birçok Leh gönüllü Ladislaus'un 1443-1444'teki askeri harekatlarına katılsa da, resmi olarak Lehistan, Osmanlı-Macaristan çatışmasından uzak durmuştur. II. Murat ile yapılan "Segedin Antlaşması"nın6 krallık tarafından ihlali katı bir şekilde eleştirilmiştir. Bazılarına göre, Ladislaus'un ölümüyle sonuçlanan feci Varna savaşı, bu yalan yere edilen yemin için ilahi bir cezalandırma olmuştur.

Aslında ne 15. yüzyılda, ne de daha sonraki dönemde Lehistan'daki dini propaganda Bab-ı Ali ile yaşanacak askeri bir çatışmayı harekete geçirecek kadar etkili olmamıştır. Yine de, rahipler sınıfının bazı seçkin üyeleri güçlü Müslüman komşuya karşı tedbirli bir politika izlenmesini savunmuşlardır.

Dört yüzyıllık bir komşuluk süresince, çok fazla sayıda olmamakla beraber, sonunda bir savaş çıktığında bu savaşın sebepleri; jeopolitik, iç güvenlik ve ticari menfaat gibi "ideolojik olmayan" terimlerle kolayca açıklanabilmiştir. Yine de her iki taraf da, yurtiçi ve yurtdışında sırasıyla Hıristiyan

ve Müslüman birliğinin gerçekleşmesini zorlayarak, çatışmayı tamamen dini çerçeveler dahilinde sunmaya çalışmışlardır.

Osmanlı ilerleyişi Macarlar tarafından kontrol edildiği için, Lehistan'ın güvenliği doğrudan etkilenmemiştir. İstanbul'un düşüşü bile Cracow'da hiçbir kuvvetli tepkiye sebep olmamıştır. Bu duyarsızlık, 1454-1466 yıllarında Baltık Denizi'ne girmek için Töton Düzeni'ne karşı yapılan savaşla açıklanabilir. Ancak 1456'da hayra alamet olmayan bir olay meydana gelmiştir. Teorik olarak hâlâ Lehistan Vasal'ı olan Boğdan prensi, Osmanlı egemenliğini kabul etmiştir. 1475 yılında Kefe Osmanlılar tarafından fethedilmiştir ve 1484'te Boğdan'ın Kili limanları ile Akkirman, padişah tarafından egemenlik altına alınmıştır. Böylece Lehistan'ın Karadeniz'deki çıkarları ciddi şekilde tehlikeye girmiştir.

Savaşın geçici olarak ertelenmesine ve ilk barış araçlarının bile karşılıklı olarak 1489 ve 1494 yıllarında beati edilmesine rağmen sürtüşmeli iddialar, 1497 yılındaki ilk başlıca askeri çarpışma ile sonuçlanmıştır.7 Feci bir askeri harekatın ardından, Lehistan orduları Boğdan'dan çekilmiştir. Osmanlı'nın Karadeniz üzerindeki kontrolünün tartışmasız kabul edilmesi karşılığında yeni bir barış ortamına ulaşılmıştır.

16. yüzyılın, Osmanlı-Lehistan ilişkilerinin tarihindeki en sakin dönem olduğu kanıtlanmıştır. Lehistan, Macaristan'ı kendi kaderiyle baş başa bırakarak ve bütün Osmanlı karşıtı birliklere katılmayı istikrarlı bir şekilde reddederek bu barışın bedelini ödemiştir. Karşılık olarak Cracow, Habsburglara karşı politik destek ve Lehistan vatandaşları için çeşitli ticari avantajlar elde etmiştir. Padişah da, Kırım Tatarlarını kontrol etmekle meşgul olmuş ve onların soylu düşmanlara (özellikle Moskova) karşı yaptıkları saldırıları yönlendirmiştir.

Lehistan'ı 1506'dan 1548'e kadar yöneten yaşlı kral Sigismund'un politikası, hem imparatordan hem de papadan bağımsız olmuştur. Kral 1525 yılında Prusya'daki Lutheran Prensliği'ni tanımıştır ve bu tanıma dini savaşlar döneminde, Katolik ve Protestan iki devlet arasında eşi görülmemiş bir anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır.

Kral, Osmanlı himayesi altındaki John Zapolya'yı destekleyerek, Macaristan'daki Habsburg karşıtı politikanın öncülüğünü de yapmıştır.

Süreleri bir yıldan beş yıla kadar değişen birçok geçici mütarekenin ardından, 1533 yılında Osmanlı-Lehistan barışı padişah Muhteşem Süleyman'ın ömrünün sonuna kadar uzatılmıştır. Böylece Lehistan kralı, Osmanlı diplomasisinde ayrıcalıklı bir konum elde etmiştir. Cracow ve İstanbul arasındaki dostane ilişkiler, 16. yüzyıl boyunca Orta-Doğu Avrupa'da devam eden politik bir dengenin temelini oluşturmuştur.

Osmanlı, vergi vermeyen Hıristiyan komşusu ile "ebedi barışı" kabul ederek, kâfirlere yönelik politikayı kapsayan İslam prensipleri ile gözle görülür bir şekilde çelişmiştir. Bu, 1536'nın meşhur Fransız-Osmanlı ittifakından yaklaşık üç yıl önce gerçekleşmiştir.8

Osmanlıların, İslam hukukunun en esnek ve hoşgörülü ekolü olan Hanefi mezhebini kabul ettikleri iyi bilinmektedir. Ancak, belirli bazı konularda diğer ekollerin; özellikle de Şafi mezhebinin önerdiği çözümlere başvurmuşlardır. Uluslararası hukuk konusundaki en büyük Hanefi uzman olan ve 805 yılında ölen Muhammed eş-Şeybani (bazen "İslam'ın Hugo Grotius'u" olarak adlandırılır), en büyük Şafi alimleri El-Mevardi (ölüm 1058) ve El-Kalkasandi (ölüm 1418), daha yakın zamanlarda yaşamış ve çalışmışlardır, böylece onların yasal fikirleri de güncel politik sorunlara9 daha çok uygunluk gösterebilmiştir. Hanefi alimler dünyayı Daru'l-İslam ("İslam sahası") ve Daru'l Harb ("savaş sahası") olarak iki temel kategoriye ayırırken; Şafiler, bunlara ek olarak daha ortada bir alan olan ve Daru'l-ahd ("anlaşma sahası") olarak da adlandırılan Daru'l-Sulh'u ("barış sahası") tanımışlardır. Bu terim, hükümdar tarafından yeminli ayrıcalıkları ("ahdname") kabul edilen ve Müslümanlarla barış içinde yaşamaya devam eden gayrimüslimlerin yerleştikleri toprakları kapsamaktadır. Memluk vezirin katibi olan El-Kalkasandi, vergi ödemeyi kabul etmedikleri takdirde gayrimüslimler ile olan barışın on yılı aşmayacağını bildirmiştir.10 İslam kaynaklarında bu vergiye "cizye" veya "haraç" denilmektedir.

1533'ten beri Lehistan kralları ne "cizye" ne de "haraç" ödememelerine rağmen her on yılda bir Bab-ı Ali ile barış antlaşmalarını yenileme zorunlulukları olmamıştır.

Ancak öyle görünüyor ki, Osmanlı alimleri İslam kanunlarının zorunlu kıldığı bir vergi olarak Lehlerin Kırım'a gönderdikleri yıllık ödemeleri işleme tabi tutarak, vaziyeti idare eden bir yol bulmuşlardır. Lehistan'da resmi olarak hana sunulan gönüllü ödenek veya hediye sayılan bu ödemeler; İslam kaynaklarında "adet", "vergi" ya da sadece "haraç" olarak gösterilmektedir. Bu ödemelere dair ayrı bir madde, 1553'ten 1678'e kadar yapılan her Osmanlı-Lehistan antlaşmasına girmiştir.11

Hemen hemen aynı ilişkiler, Sigismund ve Süleyman'ın oğulları, yani Kral Sigismund August (1548-1572) ve Sultan II. Selim (1566-1574) zamanında da devam etmiştir. 1569'da Osmanlılar Astrahan'ı yeniden fethetmek için Moskova'ya karşı askeri bir harekata hazırlandıklarında, Lehistan elçisi de gözlemci olarak katılması için davet edilmiştir. İnebahtı savaşının arifesinde Lehistan kralı, tamamen stratejik bir madde olan kalayın büyük miktarlarda Osmanlılara satılmasını sağlamıştır.

Sigismund August'un ölümüyle Jagiellonian Hanedanı sona ermiştir. 1572'den beri Lehistan kralları asiller sınıfının tamamı tarafından seçilmiştir. Osmanlı diplomasisi, Habsburg karşıtı adayların seçilmesini temin ederek ilk üç seçimde anahtar bir rol oynamıştır.12

Henry De Valais'in (1573-1574) kısa süren iktidarının ardından, Transilvanya palatini ve Osmanlı vasalı Stephan Bathory, Bab-ı Ali'nin büyük desteği ile Lehistan tahtına seçilmiştir. Bathory'nin iktidarının ilk yılları boyunca, yenilen rakipleri Habsburglar ve kilise diplomasisi, Bathory'yi

Lehistan'ın uluslararası alanda dışlanmasına sebep olan bir Osmanlı kuklası olarak göstermek istemiştir.

Dışlanmadan korkan Bathory Avrupa diplomasisi ile meşgul olmuştur. Onun desteği ve arabuluculuğu, Kraliçe I. Elizabeth ve Sultan III. Murat arasındaki doğrudan diplomatik ilişkilerin açılmasında önemli olmuştur. 1578'de İngiliz Elçisi William Harborne, görevini Habsburglardan gizlemek için, Hamburg, Lehistan ve Boğdan üzerinden İstanbul'a gelmiştir.13

Bathory'nin ölümünün ardından 1587'de, İsveç Kralı III. John'un oğlu ve son Lehistan Kralı Sigismund August'un yeğeni olan Sigismund vasal seçilmiştir. Osmanlılar Lehistan tahtında bir Habsburg görmek istemediği için Bab-ı Ali tarafından öncelikle Sigismund Vasa'nın adaylığı desteklenmiştir. Ancak yeni kralın koyu Katolik ve Habsburg yanlısı tutumundan dolayı, Osmanlı-Lehistan ilişkileri kısa bir süre sonra kötüleşmiştir.

Boğdan üzerindeki Lehistan-Osmanlı savaşından yaklaşık bir asır sonra, Tuna sahasındaki uluslararası çatışma bir kez daha canlanmıştır. 1593 yılında büyük Osmanlı-Lehistan Savaşı başlamıştır. 1594'te Eflak derebeyi Cesur Michael (Mihai Viteazul), Transilvanya ve Boğdan'ın desteğini alarak Osmanlılara karşı başkaldırmıştır. Karşılık olarak, prensliği daimi bir Osmanlı eyaleti yapmak üzere Osmanlı-Kırım Tatar orduları Boğdan'a girmiştir. Lehistan, Boğdan tahtına yeni bir derebeyi olarak Jeremy (Ieremia) Movila'yı yerleştirerek karşılık vermiştir. Movila'nın konumu, Lehistan büyük Ataman'ın yönettiği askeri bir sefer tarafından korunmuştur. İki ordu, 1595'in Ekim ayında Tutora'da (Cecora) karşılaşmıştır. Yaklaşan Osmanlı-Habsburg karşılaşması açısından, Osmanlı-Lehistan ilişkilerindeki gerginliğin yatışması Bab-ı Ali için önem kazanmıştır.

Böylece, Movila'nın Boğdan tahtının sahibi olduğunu teyid eden yeni bir anlaşma yapılmıştır. Daha sonraki yıllarda, Padişah açıkça Lehistan kralını imparatora karşı savaşa davet etmiş ve Habsburgların sahip olduğu üç Macar kalesinin (Kassau, Hurszt ve Munkács)14 fethedilmesi için cesaretlendirmiştir.

Bu teklif nazikçe reddedilirken, Boğdan'daki çelişkili çıkarlara rağmen Osmanlı-Lehistan ilişkileri bir süre daha barış içinde sürmüştür. Ancak az bir süre sonra yeni ve önemli bir etken ilişkilerin bozulmasına sebep olmuştur.

Dnyeper'e yerleşen ve Lehistan kralına sözde bağlı olan Ukraynalı Kozaklar, Osmanlı'nın Karadeniz şehirlerine büyük ekonomik kayıplara neden olan sürekli baskınlar düzenlemişlerdir. Kozakların Osmanlı'ya yaptıkları saldırılar, Kırım Tatarlarının Lehistan'a yaptıkları saldırılardan daha zararsız olmamıştır. Osmanlı-Lehistan ilişkilerindeki krizlere neden olan Kozak baskınları, özellikle 17. yüzyılın başlarında birçok kere gerçekleşmiştir.

Kozak problemi ve çakışan çıkarlarla birlikte, Kral Sigismund Vasa'nın başlattığı Habsburglarla yaşanan yakınlaşma iki devlet arasındaki gerginliği artırmıştır. Kralın şartsız rızasıyla Leh paralı askerler Gábor Bethlen'in Macar asilerine karşı imparator için savaşmışlardır.

1617'de Bab-ı Ali bir uyarı işareti olarak, Bosna Valisi İskender Paşa'yı Lehistan sınırına göndermiştir. İki ordu Dinyester'de karşılaştıklarında, müzakereler sayesinde barış yeniden sağlanmıştır. Lehler, Kozakları ortadan kaldırmayı ve Karadeniz'deki baskınları durdurmayı, Lehistan'ın ileri gelenlerinin Boğdan ve Eflak'taki özel baskınlarını önlemeyi ve Boğdan ve Transilvanya'daki Habsburg yanlısı liderlere verilen yardımı reddetmeyi kabul etmişlerdir. Karşılık olarak, Kral'ın Han'a yıllık ödemeler göndermesi sağlandığında, Tatarların Lehistan'a yaptıkları baskınlar durdurulmuştur.

Kısa bir süre içinde, Kozaklar Karadeniz'deki faaliyetlerine yeniden başlamışlardır. 1619'da Leh paralı askerlerin hedef değiştirmeleri, Osmanlı himayesi altındaki Gábor Bethlen'i Viyana Kuşatmasını kaldırmaya zorlamıştır. Dahası, Boğdanlı Derebeyi Casper Gratiani (Grazziani) Bab-ı Ali'ye karşı başkaldırmış ve Lehistan'ın desteğini istemiştir. Bu kez savaş kaçınılmaz olmuştur.

1620'de Ataman Stanislaw Zolkiewski yönetimindeki Lehistan ordusu, Gratiani'yi desteklemek için Boğdan'a girmiştir. İskender Paşa'nın egemen güçleri tarafından Tutora'daki öncü Lehistan askeri kampında etrafı sarılan Lehler, geri çekilişleri esnasında bozguna uğratılmıştır. Birçok soylu ve askerin esir alındığı savaşta Zolkiewski öldürülmüştür.

1620'deki Lehistan-Osmanlı Savaşı, Habsburg-Osmanlı ilişkilerini ve Avrupa'daki Protestan-Katolik karşılaşmasını da etkilemiştir. Osmanlı desteğinden mahrum kalan Gábor Bethlen, 8 Kasım 1620'de yapılan Ak Dağ (Bila Hora) Savaşı'nda Protestan güçlerine katılamamıştır. Bir Lehistan tarihçisine göre, Ak Dağ Savaşı'ndaki Katolik zaferi Tutora Savaşı ile mümkün kılınmıştır.15

Bir sonraki yıl Sultan II. Osman komutasındaki bütün Osmanlı ordusu, Lehistan'a karşı askeri harekata girişmiştir. Osmanlı ordularına Tatarlar yardım ederken, Lehistan-Litvanya ordusuna da Kozaklar katılmıştır. Hıristiyanlar, Hoten yakınlarında kurulan kuvvetlendirilmiş kampta Osmanlı saldırılarına karşı bir ay boyunca direnmişlerdir. En sonunda 1617'deki eski maddelere uyulması gerekliliğini sağlayan bir anlaşmaya varılmıştır. Osmanlılar Sultan'a bir vergi (pişkeş) ödenmesinde ısrar etmişler ancak Lehistan'da bu istek asla kabul edilmemiştir.16

1621'deki askeri harekat, Osmanlı propagandasında büyük bir askeri başarı olarak gösterilse de II. Osman'ın tahttan indirilmesine ve onun reform planlarının fiyaskoyla sonuçlanmasına katkıda bulunmuştur. Daha sonraki yıllar, iki tarafın da ne Kozakların ne de Tatarların baskınlarını kontrol edemediğini kanıtlamıştır. Ufak çaplı sınır çatışmaları devam etmiş ancak genel barış, 1623, 1634 ve 1640'daki "ahdnamelerde" korunmuş ve onaylamıştır. 1648 ile 1667 arasındaki yıllar, Lehistan-Litvanya Uluslar Topluluğu'nu kıvrandıran en ciddi politik krizi belirtmektedir.

1648'de başlayan büyük Kozak isyanı sonucunda, birçok güneydoğu eyaleti isyancıların kontrolü altına girmiştir. 1654'te Rusya doğudan Lehistan-Litvanyası'nı istila etmiştir ve 1655'te de İsveç orduları ülkenin kuzeyine ayak basmıştır. Osmanlılar, Avrupa'daki Habsburg karşıtı güç olan Protestan İsveç'e baştan iltimas göstermişlerse de kendi vasalları Transilvanya Prensi George Rákóczi İsveç müttefiki olup Bab-ı Ali'ye karşı ayaklanınca fikirlerini değiştirmişlerdir. 1656'da Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa, Lehistan'ı düşmanlarına karşı desteklemeye karar vermiştir. Açıkça Batı Avrupa'daki politik boşluktan korkan Köprülü Mehmed Paşa, Lehistan-Kırım askeri ittifakını gerçekleştirmiş ve O/akiv valisine Lehistan ordularına yardım etmesini emretmiştir. Lehistan'ın kurtarılmasına rağmen savaşın bitirilmesi bir on yıl daha sürmüştür. Ciddi şekilde güçsüzleşen uluslar topluluğu, 1667'deki antlaşmaya göre doğudaki eyaletlerini Rusya'ya bırakmıştır.

Köprülü Mehmed Paşa'nın Lehistan yanlısı politikası oğlu Fazıl Ahmed tarafından sürdürülmemiştir. Belli ki Lehistan-Rusya yakınlaşmasından ve yeni kral Michal Korybut Wisniowiecki'nin (1669-1673) Habsburg yanlısı politikasından korkan Köprülü, Lehistan'a karşı yapılan bir başka Kozak isyanını desteklemeye karar vermiştir.

1672'de Sadrazam Köprülü Ahmet Paşa'nın yönettiği büyük Osmanlı ordusu, Podolya'nın anahtar kalesi olan Kamieniec Podolski (Kamaniçe)'yi fethetmiştir. Buczacz Antlaşması'na göre, Podolya sürekli bir Osmanlı eyaleti olmuştur, Kozak Ukrayna Osmanlı korumasını kabul etmiştir ve Lehistan kralı Bab-ı Ali'ye yıllık bir vergi (pişkeş) göndermekle görevlendirilmiştir.

Lehistan kralının rütbesini Osmanlı vasalı seviyesine indiren antlaşma, Diet tarafından uygun görülmemiş ve yeniden savaş çıkmıştır. 1673'de Büyük Ataman Jan Sobieski Hoten'de Osmanlı ordusunu bozguna uğratmıştır. Bu zafer Sobieski'ye Lehistan tacını kazandırmıştır. Bir üç yıllık harekatın ardından 1676'da ñuravno'da bir başka ateşkes anlaşmasına varılmıştır. Bu anlaşma 1678 imparatorluk "ahdnamesi" tarafından onaylanmıştır. Lehistan vergiden kurtulmuştur ancak Podolya ve Ukrayna Osmanlı'nın elinde kalmıştır.

Sobieski, politik kariyerine bir Fransız sempatizanı ve bir Habsburg düşmanı olarak başlamasına rağmen, iktidarının ilk yılları ona sürekli hayal kırıklıkları getirmiştir.

Fransızların, İsveç, Lehistan ve Türkiye'yi içeren, Batı Avrupa'daki Habsburg karşıtı koalisyon planları, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın Lehistan ile yapılan müzakerelerdeki sert tutumuyla bozulmuştur. Ancak bununla beraber Lehistan-Osmanlı barışı nihayet sonuçlanmıştır ve sonuçları ümit kırıcı olmuştur. Lehistan'daki başlıca düşünce, Podolya ve Ukrayna Osmanlı'nın elinde kaldıkça hiçbir hanedan planını desteklememek yönündeydi.

Bu koşullar Sobieski'nin politikasında radikal bir değişikliğe sebep olmuştur. Sobieski 1683 baharında Habsburglarla Osmanlı karşıtı bir antlaşma imzalamıştır ve bu antlaşma kısa bir zaman sonra Viyana'nın kurtarılması ile sonuçlanmıştır.

1683'teki müttefik zaferinin ve Kutsal Birliğin oluşturulmasının Avrupa güç dengesi ile ilgisi vardır. Habsburg İmparatorluğu, Lehistan-Litvanya ve Rusya gibi Orta Doğu Avrupa'daki başlıca ülke güçlerinin oluşturduğu, Venedik donanmasının yardım ettiği, Papa'nın finansal ve ideolojik destek sağladığı ittifak tam anlamıyla Osmanlı devlet adamlarının daima engel olmaya çalıştığı bir kabus olmuştur. "Osmanlı'nın yaklaşık üç asırdır gayet başarılı olan dış politikası ne olmuştur da İkinci Viyana Kuşatması arifesinde başarısızlığa uğramıştır?" diye sorulmalıdır.

Kara Mustafa Paşa'nın şahsiyeti üzerine kendi doğum yeri olan Merzifon yakınlarda düzenlenmiş olan sempozyum esnasında birçok tartışmacı onu dindar ve emin bir Müslüman olarak tanımlamaya çalışmıştır.17 Tartışmalı da olsa böyle bir imaj belki de yukarıdaki soruyu cevaplandırmamıza yardımcı olabilecektir. Bütün Hıristiyanlara tek bir kafir millet (millet-i vahide) gibi davranarak, Kara Mustafa Paşa kendisinden öncekilerin izlediği kurnaz politikayı sürdürmeye zahmet etmemiştir. Onun zamanında Bab-ı Ali'ye gelen Avusturya, Fransa, Lehistan, Rusya, Venedik, Alman veya Ragusalı elçilere, benzer bir aşağılayıcı tavırla davranılmıştır. Sonuç olarak, tehlike içine giren Avrupalı hükümdarların birbirleri ile işbirliği yapmaları daha önce hiç olmadığı kadar kolay olmuştur.

Kara Mustafa Paşa'nın politikasının verimli ve kurnaz olduğu tek alan dahi paradoksal bir biçimde düşmanlarının birleşmesi ile sonuçlanabilirdi. Dini muhalifleri (sırasıyla Protestan Macarlar, Ortodoks Rumlar ve Ortodoks Ukraynalılar) Viyana, Venedik ve Varşova'daki Katolik hükümdarlara karşı destekleyen Kara Mustafa Paşa, Katolik Avrupa'yı bölerek dahili engellerin kaldırılmasına yardımcı olmuştur. Viyana kapılarına kadar Osmanlı ordularına eşlik eden ünlü Müslüman vaiz Şeyh Vani Mehmed Efendi, yeni bir Hıristiyan mücadelesi için ideoloji sağlayan Katolik padre Marco d'Aviano'nun şahsında yenilmesi güç bir rakip bulmuştur.18

Büyük savaşı bitiren Karlofça Antlaşması, bütün öfkeli tarafların tartıştığı ayrı belgeleri içermektedir. Antlaşmanın "Lehistan bölümü" Podolya ve Ukrayna'nın tekrar Lehistan'ya verilmesini sağlamıştır. Dahası, Bab-ı Ali, sultana yapılan yıllık ödemelerin kaldırılmasını nihayet kabul etmiş ve böylece vergi vermeyen Hıristiyan komşu ile sürekli barışın sağlanabileceğini resmen bildirmiştir. Bu geçmiş uygulamanın, İslam'ın Cihad öğretisi ile ilgili amaçları olmuştur. Viorel Panaite'ye göre, 17. yüzyılın sonu Osmanlı'nın cihad kavramındaki dönüm noktasını belirtmektedir. "Saldırgan Cihad" ideolojisinden "savunma ağırlıklı Cihad" ideolojisine geçilmiştir.19

1683-1699 yıllarındaki savaş felaketleri ve birçok eyaletin kaybedilmesi Osmanlı'nın yabancı politikasının yeniden yönlendirilmesi ile sonuçlanmıştır. Kutsal Birlik ile yapılan savaşta ve onu izleyen müzakerelerde Bab-ı Ali, Hıristiyan Avrupa'daki dahili bölünmeleri amaçlayan geleneksel politikasını kaldığı yerden devam ettirmeye çalışmıştır. Bu, Osmanlı'nın Lehistan politikasını da ilgilendirmiştir. 18. yüzyılda Osmanlılar sürekli olarak, Rus çarının bütün isteklerine karşı Lehistan'ın egemenliğini savunmuşlardır.

Osmanlıların, Rus ordularının Lehistan'dan çekilmesi doğrultusundaki isteği ile başlayan ve kötü bir şöhrete sahip olan "Leh Seferi" (Lehistan Savaşı) esnasında bu politika doruk noktasına ulaşmıştır. Savaş bir felaketle sona ermiştir-Lehistan'ın ilk bölünüşü (1772) ve onur kırıcı Küçük Kaynarca Antlaşması (1774).

Ruslara karşı savaşan Leh isyancılar daha önce verdikleri sözlere rağmen Osmanlılara hiçbir esaslı yardım sağlayamamışlardır. Lehistan iç karışıklık ve ilgisizlik tarafından felce uğratılmıştır. Diğer taraftan, açıkça Osmanlı ordusu tek başına Rusları yenememiştir.

1775 yılında Osmanlı büyükelçisi Abdülkerim Paşa katibi Nahifi Mehmed Efendi ile birlikte yeni antlaşmayı teyid etme göreviyle Rusya'ya gönderilmiştir. Osmanlı elçileri Lehistan-Litvanya Uluslar Birliği'nin doğu eyaletlerinden geçerken, "her kasabada ve şehirde Rus birliklerinin olduğunu fark etmiştir. Rus birlikleri yerleştikleri yerlerde demişlerdir ki:

'Bizler misafiriz. Bu bölge bizim selahiyetimiz altında değildir.' Yine de, suçluların tutuklanması ve hapsedilmesi, polisin görevleri ve çeşitli bölgelerdeki devriyeler ile savunma ve koruma gibi egemenlik alanına giren işler Ruslar'ın elinde olmuştur."20

Lehistan-Litvanya Uluslar Topluluğu'ndaki politik hayatın en son dramatik canlanışı, 1787-1792 Osmanlı-Rusya Savaşı ile aynı zamana rastlamıştır. Lehistan Meclisi modern bir anayasayı21 onaylamış ve Rusya'yla olan kopukluğu çözmüştür. Prusya, Lehistan ve Osmanlı'yı içeren üçlü bir askeri ittifak hazırlanması için Berlin ve İstanbul'a elçiler gönderilmiştir. 1790'da İstanbul'da Fransızca ve Türkçe olarak bir Osmanlı-Lehistan Antlaşması taslağı hazırlanmıştır. Antlaşmanın dili batı formüllerinden oldukça etkilenerek, geleneksel Osmanlı belgelerindeki dilden büyük ölçüde farklılık göstermiştir. Padişahın dini görevleri ve İslam monarşisinin evrensel yayılmasına atıfta bulunmak yerine değişik bir modern terim, yani "Avrupa Dengesi" (Avrupa mevasinesi) kullanılmıştır.

Antlaşmayı sağlayan sebeplerin açıklanmasıyla her iki taraf da; "birbiri ardına gelen olaylar yüzünden Avrupa dengesi üzerine yüklenen zararın ne kadar büyük olduğunun bilinmesi gerektiği ve Rusların Devlet-i Alîye'nin ve Lehistan Cumhuriyeti'nin bazı topraklarına girmeleri ve kontrol altına almalarıyla başlayan ölçüsüz yükselişlerinin Devlet-i Alî'ye'ye ve Lehistan Cumhuriyeti'ne verdiği zararın ne kadar büyük olduğu" konusunda fikir birliğine varmıştır.22

1790'da görüşülen taslak hiçbir zaman onaylanmamıştır. Kısa bir zaman sonra Osmanlı-Rus savaşı bitmiştir ve 1793, 1795 yıllarındaki ikinci ve üçüncü bölünmeler sonucunda Lehistan-Litvanya uluslar topluluğunun varlığı sona ermiştir.

Yine de, bir Lehistan-Osmanlı tarihçisi için iki taraf arasında görüşülen son diplomatik unsur olan bu belge büyük bir geçerliliğe sahiptir. Sadece diline ve yapısına bakılırsa bu belgenin kendisinden önceki "geleneksel" belgelerle hiçbir ortak yanı yoktur. Ancak Avrupa dengesi fikrine dair ne Osmanlı ne de Lehistan diplomasisinde bir yenilik olmuştur. Nadiren açıkça vurgulanmasına

rağmen bu fikir 15. yüzyıldan beri iki ülke arasındaki karşılıklı ilişkileri etkilemiş gibi görünmektedir. Bu, Lehistan diplomasisinin Kutsal Birliğe girerken Macaristan veya Avusturya komutası altında olmasıyla pek ilgilenmeyişini anlamamıza yardım edebilir ve Osmanlıların 17. yüzyılın ortalarında ve 18. yüzyılda Lehistan egemenliğini neden savunduklarını açıklayabilir.

Yaygın görüşlerin aksine, karşılıklı savaşlar Osmanlı-Lehistan tarihinde belirgin biçimde kısa bir bölüm oluşturmaktadır. Sadece II. Osman ve IV. Mehmet Osmanlı'nın Lehistan seferlerine şahsen kumanda etmişlerdir. Bu seferlerin, Habsburg yanlısı krallar III. Sigismund ve Michal Korybut Wi|niowiecki'nin iktidarlarına denk gelmesi tesadüf değildir. 1621 ve 1672 deki seferler Osmanlı'nın "denge politikası" ile açıklanabilirken, II. Viyana Kuşatması'na sebep olan olaylar bu kuraldan sapmanın en önemli örneğidir.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Sultan Süleyman'ın Avusturyalı komşuları ile yürüttüğü uzlaştırıcı politikadan ayrılınca Lehistan Avusturya'nın yanında yer almaya karar vermiştir. Habsburgların gizemli düşmanı Jan Sobieski bir Hıristiyan kahramanı haline gelmiştir ve Macar seferine damgasını vurmuştur. Bir kez değişmiş olan güç dengesi, İstanbul ve Varşova'nın çabalarına rağmen asla yeniden sağlanamamıştır. Kısa bir zaman sonra Ruslar önce Lehistan'ı daha sonra da Osmanlı'yı tehdit etmeye başlarken, Habsburglar Balkanlar'a hakim olabilmişlerdir.

1 Prusya'nın Alman sömürgecileri tarafından sonradan isimleri değiştirilen ve Litvanyalılar ile akraba olan Baltık halkı.

2 Bkz. B. Grekov ve A. Jakubovskij'in Zlota Orda i jej upadek (Varşova, 1953) s. 259 ve 11 (Ananiasz Zajaczkowski'nin Lehistan baskısındaki girişi).

3 Bkz. The Encyclopaedia of Islam 2. baskı C. 5 (Leiden, 1986): 765-67 Zygmunt Abrahamowicz'in "Lipka" isimli makalesi.

4 Ludwigk Ehrlich, Works of Paul Wladimiri (seçme) C. 1 (Varşova, 1968) s. 9, 59, 76, 121, 134.

5 Ioannis Dlugossii… HistoriaePolonicae Libri XII (Cracow, 1877), C. 4, s. 181-183, Osmanlı padişahı yanlışlıkla Cristen olarak adlandırılmıştır.

6 "Segedin Antlaşması" için Dariusz Kolodziejezk in, "Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century)" kitabına bakınız. "Ahdnames and other Documents" baskısı (Leiden, 2000) s. 100-109.

7 Bu hadiseler ve daha fazla bibliyografya için, (ibidem)?, s. 109-111.

8 Bu konular ibidem 48, 80 ve 84. sayfalarında tartışılmıştır.

9 Cf. Viorel Panaite, Pace, razboni şi comert in İslam. Tarile romane şi dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII) (Bükreş, 1997), s. 23-28 ve 489 (İngilizce özet).

10 Maria Pia Pedani Fabris, La dimora della Pace. Considerazioni sulle capitolazioni tra i paesiislamici e l'Europa (Venedik, 1996), s. 15, 23-28 ve 109 (İngilizce özet) el-Kalkasandi'nin Osmanlı hukuk teorisi üzerindeki etkisi için bkz. Hans Theunissen, "Ottoman-Venetian diplomatics: the 'ahd-names. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents" Basılmamış Doktora Tezi, Utrecht, 1991, s. 26-30.

11 Bkz. "La Pes Publica Polona-Lituanienne était-elle le vassal de l'Empire Ottoman?" Centre Scientifique de l'Académie Polonaise des Sciences in Paris; tarafından basılacak Panaite de aynı sonuca ulaşmıştır.

12 Lehistan seçimlerinde Osmanlı diplomasisinin etkileri için bkz. Ahmed Refik, "Lehistan'da Türk hakimiyeti," Türk Tarih Encümeni Mecmuası 14 (1340/1924): 227-243; Kemal Beydilli, Die Polnischen Königswahlen und Interregnen von 1572 und 1576 im Lichte osmanischer Archivalien. Ein Beitrag zur Geschichte der osmanischen Machtspolitik (Münih, 1976); Janusz Pajewski, Turcja wobec elekcji Batorego (Cracow, 1935); and Wojciech Hensel, "Uwagi o stosunkach polsko-tureckich w XVI wieku do panowania Stefana Batorego," Stosunki polsko-tureckie. Materiaty z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Orientalistyczny i Towarzystwo Polska Turcja w 1988 roku. T. Majda tarafından yayımlanmıştır. (Varşova, 1995): 19-29.

13 Susan Skilliter, William Harborne and the Trade with Turkey 1578-1582. A documentary study of the first Anglo-Ottoman relations (Londra, 1977) s. 39-45.

14 Bugün Ko{ice Slovakya'da, Khust ve Muka2eve de Ukrayna Transkarpatya'da bulunmaktadır; daha fazla ayrıntı ve ilgili belge için bkz. Kolodziejczyk, Ottoman-Polish Diplomatic Relations s. 127.

15 Franciszek Suwara, Przyczyny i skutki kleski cecorskiej 1620 r. (Cracow, 1930) s. 133.

16 "Pişkeş" meselesi Kolodziejczyk'de ele alınmıştır. s. 132.

17 Bu sempozyumun makaleleri kaynakça ile birlikte, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu, 08-11 Haziran 2000 (Ankara, 2001)'de yayınlanmıştır.

18 Bkz. Maria Pia Pedoni, "I due volti della storia: padre Marco d'Aviano e lo şeyh Vani Mehmed Efendi," Metodi e Ricerche XIV, 1 (1995): 3-10.

19 Panaite s. 102.

20 Norman Itzkowitz ve Max Mote, Mubadele. An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors (Chicago-Londra, 1970) s. 119.

21 1 Mayıs 1791 Anayasası, Avrupa'daki ilk anayasa ve 1787 Amerikan Anayasası'nın ardından dünyadaki ikinci anayasa olmuştur. Politik gücün Montesqueuyen bölünmesini esas alarak Avrupa'da büyük ilgi uyandırmıştır. Sultan III. Selim'in emri ile Osmanlı Türkçesine de çevrilmiştir.

22 "Mera 'ati lazim olan Avrupa mevazinesine iras-i halel ve heman devlet-i aliye ile Leh cumhurine isal-i zarar ider mertebe Moskovlunun hadd-i i'tidalden haric kesb-i fevk eylemesi mahza devlet-i 'aliye ile Leh cumhuri arazisinden ba'zilarina pa-nahide ve dest-res oldıgından neşa'et itdigi zuhura gelen vekayi'-i mütetabi eden bi't-tecrübe ma'lum (…) oldıgı,": Kolodziejczyk, Ottoman-Polish Diplomatic Relations'da yayınlanmıştır. s. 656-659.

Abrahamowicz, Z. "Leh." The Encyclopedia of Islam, 2. baskı, C. 5 Leiden, 1986: 719-23.

"Lipka." The Encyclopedia of Islam, 2. baskı, C. 5 Leiden, 1986: 765-67.

Anafarta, N. Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Lehistan) arasındaki münasebetlerle ilgili tarihi belgeler/Historical documents concerning relations between the Ottoman Empire and Lehistan (Poland). [İstanbul, 1979].

Berindei, M. "La Porte Ottomane face aux Cosaques Zaporogues, 1600-1637." Harvard Ukranian Studies 1 (1977): 273-307.

Beydilli, K. 1790 Osmanlı-Prusya İttifakı (Meydana gelişi-Tahlili-Tatbiki). İstanbul, 1984.

Die Polnischen Königswahlen und Interregnen von 1572 und 1576 im Lichte osmanischer Archivalien. Ein Beitrag zur Geschichte der osmanischen Machtspolitik. Munich, 1976.

Dlugosz, J. Ioannis Dlugossi… Historiae Polonicae Libri XII, C. 4. Cracow, 1877.

Dopierala, K. Stosunki dyplomatyczne Polski Turcja za Stefana Batorego. Warsaw, 1934.

Doro{enko, D. ve J. Rypka. "Polsko, Ukrajina, Krym a Vysoká Porta v prvni pol. XVII stol." 0asopıs Národniho Musea 110 (1936): 19-49.

Dutkiewecz, J. Polska a Turcjaw czasie sejmu czteroletniego 1787-1792. Warsaw, 1934.

Dziubi`ski, A. Na szlakach Orientu. Handel mi`dzy Polska a Imperium Osma`skim w XVI-XVIII wieku. Wrocklaw, 1997.

Ehrlich, L., yay. Works of Paul Wladimiri (a selection), C. 1 Warsaw, 1968.

Gökbilgin, T. “Venedik Doju ve Leh kralına verilen bir kısım ahitnamelerin şekil ve muhteva bakımından taşıdıkları önem ve tarihi gerçekler.”: Türk Tarihi Kongresi (Ankara: 25-29 Eylül 1970), C. 2 Ankara, 1973: 473-483.

Grekov, B. and A. Jakubovskij. Zlota Orda i jej upadek. Warsaw, 1953.

Hensel, W. “Stosunki polsko-tureckie XV-XVIII wieku”: Orient w sztuce polskiej. B. Biedro`ska-Slotova tarafından yayınlanmıştır. Cracow, 1922: 33-40.

Itzkowitz, N. ve M. Mote. Mubadele. An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors. Chicago-London, 1970.

Kolodziejczyk, D. “A historical outline of Polish-Ottoman political and diplamtic relations”: War and Peace. Ottoman-Polish Relations in the 15th-19th centuries. Istanbul, 1999: 21-35.

“Ottoman Podollja: The Eyalet of Kam”janec’ 1672-1699.” Harvard Ukranian Studies (1992): 87-101.

Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): An annotated Edition of ‘Ahdnames and other Documents. Leiden, 2000.

Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672-1699. Warsaw, 1994.

Konopczy`ski, W. Polska a Turcja 1683-1792. Warsaw, 1936.

Majda, T., yay. Stosunki polsko-tureckie. Materialy z sesji naukoej zorganizowanej przez Instytut Orientalistyczny i Towarzystwo Polska Turcja w 1988 roku. Warsaw, 1995.

Majewski, R. Cecora. Rok 1620. Warsaw, 1970.

Malowist, M. Kaffa, kolonia genuenska na Krymie i problem wschodni w latach 1453-1475. Warsaw, 1947.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa. Uluslararası Sempozyumu, 08-11 Haziran 2000.

Ankara, 2001.

Pajewski, J. Bu`czuk i koncerz. Zdziejów woken polsko-tureckich. Warsaw, 1978.

Turcja wobec elekcji Batorego. Cracow, 1935.

Panaite, V. Pace, razboi şi comert în islam. Tarile romane şi dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVIII). Bucharest, 1997.

Pedani Fabris, M. “I due volti della storia: padre Marco d’Aviano e lo şeyhVani efendi.” Metodi e Ricerche XIV, 1 (1995): 3-10.

La dimora della pace. Considerazioni sulle capitolazioni tra i paesi islamici e l’Europa. Venice, 1996.

Podhorodecki, L. ve N. Raszba. Wojna chocimska 1621 roku. Cracow, 1979.

Raszba, N. “Z dziejów polsko-tureckich stosunków w XVI-XVII w.” Przeglad orientalistyzcny (1962), no. 1 (41): 241-57.

Refik, A. “Lehistan’da Türk Hakimiyeti.” Türk Tarih Encümeni Mecmua’sı 14 (1340/1924): 227-243.

Reychman, J. Lehistan ile Türkiye arasında diplomatik münasebetlerin 550. yıldönümü. Ankara, 1964.

A. Zajaczkowski. Handbook of Ottoman-Turkish Diplomatics. The Hague-Paris, 1968.

Skilliter, S. William Harborne and the Trade with Turkey 1578-1582. A documentary study of the first Anglo-Otoman relations. London, 1977.

Stachon, B. Polityka Polski wobec Turcji i akcji antytureckiej w wieku XV do utraty Kilii i Bialogrudu (1484). Lwów, 1930.

Suwara, F. Przyczyny i skutki kleski cecorskiej 1620 r. Cracow, 1930.

Theunissen, H. “Ottoman-Venetian diplomatics: the ‘ahdnames. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments togther with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents. ” Yayınlanmamış doktora tezi. Utrecht, 1991.

Tretiak, J. Historja wojny chocimskiej (1621). Cracow, 1921.

Veinstein, G. “L’occupation ottomane d’O2akov et le probléme de la frontiere Lituano-Tatare 1538-1544”: Passé Turco-Tatare présent soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen. Louvain-Paris, 1986. 123-55.

Wimmer, J. Wiede` 1683. dzieje kampanii i bitwy. Warsaw, 1983.

Woli`ski, J. Z dziejów wogen polsko-tureckich. Warsaw, 1983.

Wójcik, Z. Jan Sobieski 1629-1696. Warsaw, 1983.

Yücel, Y., yay. II: Osman adına yazılmış Zafer-name. Ankara, 1983.

Dönemin Resimlerinde Avusturya Takviye Kuvvetlerinin Kanije'ye Yürüyüşü / Doç. Dr. Mária Ivanics [s.686-694]

Szeged Üniversitesi / Macaristan

Kanuni Sultan Süleyman Macaristan'a gerçekleştirdiği son askeri sefer sırasında 1566 yılında Zigetvar'ı ele geçirdi. Osmanlılar bu şekilde güney Tuna bölgesindeki en önemli kaleyi işgal ederek güney-batı istikametinde Tuna nehri boyunca gerçekleştirdikleri ilerlemeyi önemli oranda daha da genişletiyorlar ve Balaton Gölü'nün güneyinde kalan alanların büyük kısmını yönetimleri altına alıyorlardı. I. Süleyman'ın ölümüyle birlikte Osmanlı fetihlerinin yayılmacı aşaması sona ermiş oldu. Onun oğlu Sultan II. Selim ile Avusturya İmparatoru Maximillian, 1568 yılında Edirne'de, sekiz yıl boyunca barış içinde yaşanmasını garanti altına alan ve daha sonra birkaç defa uzatılacak olan bir anlaşma imzaladılar. Bunun bir sonucu olarak, 1590 yılının başlarına kadar geçen dönem içinde iki büyük güç arasındaki ilişki oldukça barışçıl bir şekilde gerçekleşti; bununla beraber bu dönemde bile sınır boyunca sık sık çatışmalar yaşanmaktaydı. “Küçük savaş” olarak isimlendirilen bu çatışmalar 16. yüzyılın sonunda On Beş Yıl Savaşları olarak isimlendirilen büyük çaplı bir savaşa dönüştü; bu savaş da 1606 yılında Zitvatorok Anlaşmasının imzalanmasıyla sona erdi.1 Taraflar lehine farklı aşamalar kaydeden bu savaş sırasında her iki devlet de 1541 yılında Budapeşte'nin ele geçirilmesiyle üç bölgeye bölünmüş olan Macaristan Krallığı'nın tamamını kendi yönetimleri altına almak için mücadele vermekteydiler. Macaristan Krallığı'nın batı ve kuzey bölgelerinde gerçekleştirdiği faaliyetlerine güvenen ve temelde Osmanlı tebaası konumundaki Transilvanya (Erdel) Prensi tarafından doğu bölgesinde desteklenen Habsburg İmparatorluğu, orta bölgeleri kontrolü altında bulunduran Osmanlı kuvvetlerini bölgeden atma girişiminde bulundu. Diğer tarafta Osmanlılar ise Transilvanya'daki konumlarını korumak ve Habsburg İmparatorluğu'nun elinde bulunan toprakları yönetimleri altına alacak şekilde genişlemek için çaba göstermekteydiler. İki tarafın da savaştaki uzun dönemli stratejik amacı, düşmanın güç merkezini ele geçirmekti. Habsburglar Budapeşte'yi, Osmanlılar da Viyana'yı işgal etmeyi planlıyordu. Bu şekilde karşı tarafı psikolojik olarak çökertecekler ve toprak vermek zorunda bırakacaklardı. Bu amaç doğrultusunda Habsburg kuvvetleri iki defa (1598 ve 1602 yıllarında) Budapeşte'yi işgal etme denemesinde bulundular, fakat çabaları boşa gitti. Osmanlılar açısından bakıldığında Habsburg İmparatorluğu'nun başkentine ulaşmak çok daha zor görünüyordu. O dönemde askeri kuvvetler Viyana'ya sadece iki stratejik yolu izleyerek ulaşabilirlerdi: ya Tuna nehrinin ya da Drava nehrinin vadilerini takip ederek. Tuna nehri boyunca uzanan yol daha iyi bir seçimmiş gibi gözüküyordu, çünkü seyre elverişli bu su yolu askeri kuvvetlerin ilerlemesine ve ikmal malzemelerinin taşınmasına imkan tanıyordu. 1594 yılında, yani savaşın başlangıcında, Osmanlılar, yakındaki Gyor (Raab/Yanık) Kalesi'ni işgal ettikten sonra Habsburgların başkentini ele geçirebilmek için oldukça iyi bir konuma gelmişlerdi. Burada oluşturdukları savaş karargahı Viyana'dan sadece 120 kilometre uzaklıktaydı. Ancak bu derece büyük bir orduyu erzak ve ordu donatım malzemesiyle yeterli olacak derecede teçhiz etmenin imkansız olduğu ortaya çıkacaktı. Gyor'un doğusunda yer alan ve

Tuna bölgesindeki su yolları ile Vag nehrinin ağzını kontrolü altında bulunduran Komarom (Komorn/Komarno) Kalesi Habsburgların elinde bulunmaktaydı. Bu durum, Osmanlı askeri liderliğinin, batı bölgelerindeki askeri kuvvetlerine ikmal malzemesi sağlamak için Tuna'yı kullanmalarını imkansız hale getirmekteydi. Bir sonraki yıl Osmanlılar Estergon'u (Gran/Esztergom) kaybedince durumları daha da zorlaştı. Bunun sonucunda yeni ele geçirilmiş olan Gyor, izole edilmiş oldu ve Habsburg askeri liderliği de Budapeşte'ye saldırma fırsatı yakaladı. 1598 yılının ilkbaharında Habsburg kuvvetleri Gyor Kalesi'ni, burada bulunan Osmanlı garnizonunu şaşırtarak -hileyle ve o zamanının en modern askeri teknolojisinin bir örneği olan barut kutusu (bir çeşit fişek) kullanarak- yeniden ele geçirmeyi başarınca Osmanlıların Macaristan'daki askeri konumu aşırı derecede zorlaştı. Böylece hem Gyor'un hem de Estergon'un kontrolünü ele geçiren Habsburglar, stratejik olarak üstün bir konuma geçtiler ve saldırı başlatabilecek duruma geldiler. Aynı yılın sonbaharında Habsburg kuvvetleri Budapeşte'yi ele geçirme teşebbüsünde bulundular, fakat sert hava koşulları başarılı bir hareket gerçekleştirilmesini engelledi. Böylece Budapeşte de Osmanlıların elinde kaldı.

Askeri açıdan avantajlı olan diğer yol ise güney Macaristan boyunca uzanmaktaydı: Drava ve Mura nehirlerinin seyre elverişli su yollarının kullanılmasıyla Viyana'ya ulaşılmasını sağlıyordu. 1532 yılında Kanuni Sultan Süleyman, etrafındaki bölgeleri işgal etmeksizin bu yolu kullanarak Viyana'ya ulaşmayı denemişti. Bu askeri seferin başarısız olması, Viyana'ya karşı başarılı bir askeri operasyon gerçekleştirebilmek için Osmanlıların bölgenin daha önemli olan kalelerini ele geçirmelerinin ve güvenli bir ikmal yolu oluşturmalarının gerekli olduğunu ortaya koydu (bu yöndeki ilk adım Zigetvar'ın işgal edilmesi olmalıydı). Osmanlı askeri liderleri On Beş Yıl Savaşları sırasında bu yolu kullanmayı zaten düşünmüşlerdi, fakat bu yönde girişimde bulunmayı ancak Gyor'u kaybettikten sonra ciddi olarak ele aldılar. Diğer taraftan ise Budapeşte'nin bir Habsburg saldırısına karşı koyma konusunda yeterince güvenli ve güçlü olmadığının hissedilmesi gerçeği, güney-batı yönünde saldırı gerçekleştirilmesini erteledi. Böylece 1599 yılı sonbaharında gerçekleştirilen ilk barış görüşmeleri sırasında Osmanlılar, kendi ellerinde bulunan Eğri'ye (Erlau/Eger) karşılık olarak Estergon'un kendilerine verilmesi konusunda ısrar ettiler. Ancak savaş 1600 yılında da sürdü ve Osmanlı güçleri Estergon kalesini yeniden ele geçirmek için girişimde bulunmayı düşündüler. Bu kez de Macaristan'da bulunan ve başka problemlerin daha fazla aciliyet taşıdığını düşünen Osmanlı askeri liderlerinin oluşturduğu etki yüzünden başlangıçtaki Osmanlı savaş planı Ösek (Eszék/Osiek) toplantısında değiştirildi.

O zamanlar Macarların elinde bulunan Zigetvar (Szigetvár) yakınındaki Bobofça (Babócsa) ve Kanije (Kanizsa) kalelerinde bulunan askeri birlikler bölgedeki Osmanlı garnizonuna düzenli olarak saldırılar düzenlemekte ve Osmanlılara teslim olmuş olan Macar köylerinin halklarını rahatsız etmekteydi. Bu serbest olarak dolaşan grupların saldırıları Osmanlı ordu donatım malzemelerinin Tuna üzerindeki Budapeşte'ye taşınmasını tehlikeye sokuyordu. Bundan dolayı Zigetvar Sancak Beyi Deli Nasuh'un ve Tiryaki Hasan Paşa'nın tavsiyesiyle harekete geçen Macaristan'daki askeri operasyonlardan sorumlu Sadrazam İbrahim Paşa bu iki Macar kalesini işgal etmeye karar verdi.2

İstanbul'da Divan-u Hümayun, bu kalelerde bulunan Macar askerlerinin gerçekleştirdiği saldırıların sona erdirilebilmesi, Kanije'ye karşı gerçekleştirilecek beklenmedik ani bir saldırıyla Avusturya askeri liderlerinin şaşırtılabilmesi ve böylece Viyana'ya kadar uzanan güney yolu üzerindeki en önemli kalelerin işgal edilebilmesi için Sadrazamın bu kararına onay verdi.

1600 yılı Ağustos ayının sonunda Diyarbakır beylerbeyi Murad, Osmanlı öncü kuvvetleriyle Bobofça'ya saldırdı. Birkaç gün süren kuşatmadan sonra 4 Eylül tarihinde -200 Macar ve 100 Alman askerinden oluşan- kaleyi savunan askeri kuvvetler teslim oldu ve onları serbest bir şekilde kaleden ayrılmalarına izin verildi. Bundan sonra da Osmanlının ana ordusu Kanije'ye doğru yola çıktı.

Hem Batı Macaristan eyaletlerini hem de Habsburgların miras yoluyla aldıkları eyaletleri savunan sınır kaleleri sistemi, temelde Mura ve Raab nehir vadilerinde inşa edilmişlerdi.3 Bu savunma hattında bulunan en önemli noktalardan bir tanesi, Kanije nehri bataklığından ortaya çıkmış bir ada üzerine inşa edilmiş olan Kanije kalesiydi. Bu kale daha önce Tamas Nadasdy'ye aitti; onun 1568'de ölümünden sonra dul karısı kaleyi Avusturya İmparatoru II. Maximillian'a verdi. Avusturya İmparatoru hemen bir sonraki yıl kaleyi yeniden inşa etmeye başladı, fakat inşaat süreci çok yavaş ilerliyordu. 1577 yılı kalenin tarihinde bir dönüm noktasının başladığına işaret edecek derecede önemli bir yıldı. Bu tarihte yeni yönetici İmparator II. Rudolf ile Saray Savaş Konseyi daha önce takip edilen askeri stratejiyi değiştirdi. Osmanlı yönetimi altındaki Macar topraklarının yeniden ele geçirilmesi amacıyla saldırı savaşı düzenlenmesi fikri bir kenara bırakıldı, onun yerine birbirine sıkı bir şekilde bağlanmış kaleler zincirinden oluşan güçlü bir savunma hattının oluşturulması üzerinde yoğunlaşılmasını gerektiren bir strateji benimsendi. Sadece Mura nehri vadisini değil, fakat aynı zamanda İç Avusturya'yı oluşturan üç eyaleti, yani Carniola (Krain), Carinthia (Kärnten) ile Styria'yı (Steiermark) koruma görevi gördüğü için Kanije Kalesi'ne bu sistemde çok hayati bir rol verildi. Kale, İtalyan askeri mühendislerinin tasarlamış olduğu bir traces italienne (kale burçları) oluştursa da en güçlü kaleler arasında yer almıyordu, çünkü taştan yapılmamış, bunun yerine etrafındaki çit, toprak ve keresteden inşa edilmişti. Daha açık ifadelerle belirtmek gerekirse bu yapı, ince dallarla birbirine bağlanmış iki sıra kazıktan yapılma çitten oluşmaktaydı. İki sıra halindeki kazıkların arasındaki alan toprakla doldurulmuş, dış tarafı sıvanmış ve üstü de tahta kiremitlerle örtülmüştü. Bu tür bir duvar top atışlarına karşı oldukça dayanıklı olabilirdi, çünkü atılan top gülleleri bu duvarı yıkamaz, fakat içine saplanır kalırdı. Fakat çitin yan tarafına ateş edilirse sıvası dökülebilir, böylece tüm bir duvar kolayca ateş alabilirdi.

Kalenin coğrafi konumu, kendisine yaklaşılmasını zorlaştıracak nitelikte olduğu için bir avantaj oluşturmaktaydı. Bir bataklıkla çevrili durumdaydı ve kendisine ancak yüksek yer altı sularıyla vadiler yoluyla ulaşılabilirdi. Hisar hendeği normalden çok daha geniş olduğu için uygun bir uzaklığa topçu birliği yerleştirerek kale duvarlarına atış yapmak ya da kaleye saldırmak aşırı derecede zordu. Ancak bu coğrafi konum, oranın garnizonu için de bazı dezavantajlar sunmaktaydı. Kaleye ulaşılması sadece düşman güçleri açısından zor değildi, fakat Avusturya kuvvetleri açısından da kaleye rezerv kuvvetler ya da erzak ile ordu donatım malzemeleri ulaştırmak çok güçtü.

Kuşatma sırasında kalenin komutanlığını yapan kişi, soylu bir Carinthian ailesinden gelen ve Carinthia'daki soylu ailelerin çoğu gibi Protestan olan Georg Paradeiser'di. Paradeiser daha önce On Beş Yıl Savaşlarında da görev yapmış ve 12 Eylül 1598 tarihinde Kanije kalesi komutanlığına atanmıştı.4 Kalenin statüsü, az bulunur cinstendi. Kanije, Macaristan kraliyet ailesinin mülkünün bir parçasını oluşturuyordu, bu yüzden de İmparator II. Rudolf'la birlikte Macaristan Kralı tarafından da korunmak zorundaydı. Ancak kalenin temel önemi İç Avusturya'nın savunulması konusunda sahip olduğu stratejik konumdan kaynaklandığı için, Kanije, gerçekte Graz'da bulunan İç Avusturya Savaş Konseyi'nin yönetimi altında bulunmaktaydı. Kanije'nin ve bölgedeki diğer kalelerin mali olarak desteklenmesinin maliyetleri bu eyaletlerin halkı tarafından karşılanmaktaydı. Buralar için öngörülen vergiler, temelde Protestanlardan oluşan eyaletlerin genel meclislerinde halklar tarafından oylanmak zorundaydı. Ancak İç Avusturya Katolik bir Hıristiyan olan Habsburg Arşidükü tarafından yönetilmekteydi. Bu din farklılığı, vali (Landesfürst) ile halk arasında işbirliği yapılmasını güçleştirmekteydi. Daha önce gerçekleştirilen bir anlaşma ile dini ibadetlerin serbest bir şekilde gerçekleştirilmesi garanti altına alınmış olsa da bu yüzyılın sonunda yeniden Katolikleştirme faaliyetleri görülmeye başlandı. İç Avusturya'nın valisi olan Arşidük Ferdinand "bir grup dinsizi yönetmektense bir mezarlığı yönetmeyi tercih edeceğini" söylüyordu.5 Diğer taraftan soylu Protestan aileleri ise Avusturya kuvvetlerine ikmal malzemesi alınması için para verilmesini onaylama ve bu parayı verme konusunda oldukça isteksizdi. Mülk sahibi kişiler, aileleriyle birlikte ülkede kalmaları hususunda güvence verilmediği müddetçe Avusturya kuvvetlerine yardım sağlamakta isteksiz olacaklarını önemle vurguluyorlardı. Habsburg Arşidükünün dar görüşlülüğü, daha sonra, Osmanlı saldırısı tehlikesinin çok yakın hale geldiği bir dönemde, 1600 yılının yazında, İç Avusturya'da bulunan Protestanlara karşı zulüm ve eziyetlerin en üst düzeye çıkması gerçeğiyle de ispatlanacaktı. Fakat bu gerçeği göremeyen sadece Arşidük değildi; tüm Avusturya askeri liderliği de güney-batı yönünde bir Osmanlı saldırısının ortaya çıkacağını dikkate alamamıştı. 1600 yılının ilkbaharı gibi oldukça geç bir tarihte bile Avusturya sarayı, bir önceki yıl durma noktasına gelen barış görüşmelerinin devam edeceğini ümit ediyorlardı. Saray Savaş Konseyi de bu yönden bir Osmanlı saldırısının vuku bulacağını beklemiyordu.; konsey üyeleri Estergon kalesinin güçlendirilmesi üzerinde durmaktaydılar çünkü Avusturya casuslarından elde edilen bilgilere göre bu kale Osmanlı Sadrazamı'nın temel hedefi olarak görünüyordu. Sadrazamın gerçek niyeti ise ancak Osmanlıların Bobofça'yı kuşattıkları haberi Viyana'ya ulaştığı zaman öğrenilmiş olacaktı.

Paradeiser, yaz boyunca Kanije'deki kaleyi kuvvetlendirmek için büyük enerji harcamış olsa da, kale kapsamlı bir Osmanlı saldırısına karşı koyabilmeye hazır olmanın çok gerisinde bulunuyordu. Kaleye önemli oranda takviye kuvveti ve erzak göndermek için yeterli zaman kalmamıştı, çünkü Osmanlı öncü kuvvetleri 8 Eylül tarihinde kalenin önünde görülmüştü, bir gün sonra da bunların ardından Sadrazamın komuta ettiği Osmanlı ordusunun ana kısmı kalenin önüne gelecekti. Tecrübeli Habsburg subayı Hans Sigmund von Herberstein'in Arşidük Ferdinand'a gönderdiği 6 Eylül tarihini taşıyan bir rapora göre, Kanije'yi kuşatmak üzere gelen Osmanlı kuvvetlerinin yaklaşık kırk bin askerden oluştuğu hesap edilmişti-bu rakam, gerçek dışı başka bir hesaplamayla bulunan aşırı

1,200,000 rakamını çürütmektedir.6 Ancak, bu rakamın birkaç bini bulan Tatar yardımcı birliklerini içerip içermediği açık değildir. Askerlerin toplam sayısı şu nedenle de daha yüksek olabilir: Herberstein, Papa'da Habsburglara karşı isyan eden ve Osmanlı kuvvetlerine katılan ve askeri bakımdan aşırı derecede kıymetli olan 4-500 Valon paralı askeri birliklerini hesap dışı tutmuştur. Bu Valon paralı askerleri, ancak raporun tamamlandığı gün olan 11 Eylül tarihinden sonra Rumeli Beylerbeyi Lala Mehmed Paşa tarafından Osmanlı kampına getirileceklerdi.7

Kanije'de, Paradeiser'in komutası altında bulunan 800 kişilik bir birlik Osmanlılara karşı çarpışıyordu. Kaledeki erzak ve ordu donatım malzemesi iki ay yetecek düzeydeydi.8 Kanije, dokuz hafif ve 51 tane de orta ve hafif toplarla korunmaktaydı.9 Ancak Osmanlı tarihçisi Katip Çelebi kaledeki birliğin çok daha büyük olduğunu iddia etmiştir. Ona göre kalede 1,500 piyade askeri, 200 de süvari bulunuyordu.10 Kaleyi savunan askerler kendilerinden birçok kere daha büyük olan Osmanlı ordusuyla karşı karşıya kalmış olsalar da çok kötü bir durumda bulunmuyorlardı, çünkü o zaman Gyor'da toplanmış bulunan Avusturya kuvvetlerinin yardıma gelmesine güvenebilirlerdi. Elbette Osmanlı askeri liderleri de bu olasılığı dikkate almak zorundaydılar ve takviye kuvvetler gelmeden önce Kanije'yi kuşatma operasyonuna girişebilirlerdi. Ancak Osmanlı kuşatma toplarının attığı top gülleleri kale duvarlarına ulaşmadığı için Osmanlı kuvvetleri kaleye karşı saldırıyı hemen başlatamadılar. Kale hendeğine giden yollar toprakla doldurulduktan sonra ilk kuşatma 25 Eylül günü gerçekleştirildi. Kaledeki askerler bu saldırıya başarıyla karşı koydular. Fakat o gece bir sonraki gün için askeri malzemeler hazırlanırken dikkatsizlik sonucu ortaya çıkan bir kaza neticesinde barut kulesi patladı. Sonuç olarak da kaleyi savunanlar çok güç bir duruma düştüler, çünkü ellerinde minimum düzeyde barut kalmıştı, takviye kuvvetlerinin gelmesine kadar yetmeyebilirdi.

1600 yılının yaz mevsiminde Gyor'daki Avusturya kuvvetleri Estergon'a doğru harekete geçmek için hazırlık yapıyorlardı. Ancak askeri durumdaki değişiklik, Avusturya ordusunun yeni atanmış Fransız asıllı başkomutanı Mercoeur Dükü Philip Emmanuel von Lothringen'in 16 Eylül 1600 tarihinde Kanije'yi kurtarmak için görevlendirilmesine neden oldu.11 Mercoeur Dükünün Macaristan'daki ilk temel askeri operasyonları, özellikle Kanije'deki askerleri kurtarmak için gönderilen Avusturya kuvvetlerinin baş levazım subayı olan Hans Leonhard von Yell tarafından yapılan mürekkepli kalemle çizilmiş resimlerce12 çok iyi belgelenmiştir. Bu resimler Viyana Askeri Tarih Arşivleri belgeleri arasında bulunmaktadır. On dokuz resimden önemli olan altı tanesi bu çalışmada ele alınacaktır.13 Avusturya kuvvetlerinin Kanije'yi kurtarma girişiminin kronolojisi ve bu kuvvetlerin takip ettiği yolun anlatımı, sadece kabaca olmak üzere bazı araştırmalarda çalışma konusu yapılmıştır. Bugüne kadar Macar, Alman ve Türk dillerinde basılmış olan tanınmış eserler, bazıları Kanije'yi kurtarmak için gerçekleştirilen başarısız girişime bizzat katılan belli kişilere ait yazıları içerse de, temelde doğalarında ikincil nitelik taşımaktadırlar. Yell'in resimlerinin önemi, o zamana ait olmalarından, yani başkomutanın hemen yanında ortaya çıkmış olmalarından, dolayısıyla da -kendini haklı çıkarma yönündeki diğer çabalardan bağımsız olarak- başkomutanın planları ve arzularının aslına uygun resmini çıkartmış olmalarından kaynaklanmaktadır.14

Hans Leonhard von Yell'in temel görevi, yolda Mercoeur Dükünün verdiği emirlerin günlük kaydını tutmak, onun kuvvetlerinin görev-zaman tablosunu çıkartmak, bunları süvari ve piyade birliklerinin komutanlarına ulaştırmak ve her bir birlik için uygun konaklama yerleri bulmaktı. Bu oldukça yüksek sanat ruhuna sahip levazım subayı, görevlerini kusursuz şekilde yerine getirdi ve her gün çeşitli birliklerin düzenleri de dahil olmak üzere kamp yerinin resimlerini yaptı ve bu resimlere birliklerin zaman tablosuyla ilgili kendi tuttuğu kayıtları ekledi. Kamp alanının etrafındaki yerlere de aşırı derecede dikkat ediyor ve buraları da en küçük detayına kadar tasvir ediyordu. Resimler 16 Eylül ile 13 Ekim 1600 tarihleri arasındaki dönemde o bölgedeki yerleri tasvir etmektedir.

Bu resimler, olayların basit bir görünümünü vermekle kalmamakta, fakat daha önceki bilgilerimizi birkaç şekilde geliştirmemizi sağlamaktadır. Bir kere resimler, o günün profesyonel olarak yönetilen bir ordusunun resmini ortaya koymaktadırlar. Avusturya kuvvetlerinin nasıl toplandığı ve hangi birliklerden oluştuğu konularında tam bilgi ve tarih vermektedirler. Bu resimlere dayanılarak savaştan önce askeri kuvvetlerin askeri malzemesi, düzeni ve koşulları iyi derecede belgelendirilebilir. Avusturya kuvvetlerinin bileşimine bakarak 16. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmış olan askeri devrimin On Beş Yıl Savaşları sırasında Macaristan üzerinde etkili olduğu sonucunu çıkartabiliriz. Mercoeur'un askerlerinin üçte ikisi, ateşli silahlarla donatılmış piyadelerden oluşmaktaydı. Bu silahlar Avusturya süvarisinin de silahları arasında bulunmaktaydı, Osmanlı süvarisi ise bu silahlarla donatılmış değildi.15

Gyor kalesi dışında bulunan Avusturya takviye kuvvetleri Arşidük Matthias'tan Kanije'ye destek sağlama emri aldıklarında Sadrazam İbrahim Paşa Kanije'yi bir haftadır kuşatma altında tutmaktaydı. Kalenin kurtarılması ve askeri operasyonun başarısı, askeri kuvvetlerin ne kadar büyük olduğuna ve kuşatma altında tutulan kaleye ne kadar çabuk ulaşabileceklerine bağlıydı. 11 Eylül 1600 tarihli bir protokole göre, Avusturyalılar, Macar ve Hırvat askerleri dışta tutulduğunda 17 bin askerden oluşan (13,500 piyade ve 3,500 süvari) bir ordu meydana getirmeyi ümit ediyorlardı.16 Bu rakam ideal bir rakam olarak görülmelidir, çünkü Avusturyalılar piyade birliklerini maksimum büyüklüklerine ulaşmış (her bir 3,000 askeri içermek üzere) olarak düşünüyorlardı, bildiğimiz kadarıylaysa bu birlikler hiçbir zaman maksimum düzeylerine ulaşmamışlardır. 17 Eylül tarihine gelindiğinde takviye kuvvetleri tamamlanmış olmanın çok gerisinde bulunuyorlardı. (Schönberg, Mersperg ve Breiner komutasındaki) üç piyade birliği, Hohenlohe ile Hoditzky'nin komuta ettiği iki süvari birliği, 12 topu bulunan bir tahrip birliği ve başkomutan Mercoeur Dükü ile kardeşi Albay Chaligny'nin komutası altında bulunan askerler Gyor'un dışındaki kamp yerinde toplanmışlardı (III. 1). Kampta bulunan insanların toplam sayısı Macar tarihçisi Miklós Istvánffy tarafından 18 bin olarak hesaplanmıştır, fakat onun hesabı, baş levazım subayının resimlerine dayanılarak henüz gelmemiş olduğu söylenebilen birliklerin askerlerini de içermekteydi.17 Muhtemelen Gyor'daki asker sayısını yedi ile sekiz bin arasında tahmin eden bir Valon komutanının hesabı daha gerçekçiydi.18 Mercoeur Papa'dan 18 Eylül tarihinde ayrıldı. Kampı akşam üzeri kalenin arkasındaki değirmen havuzunun yanına kurdular. Bir ay önceki kuşatmanın hala emarelerini taşıyan kalenin görünümü ile-Hans Leonhard von Yell tarafından ele geçirilen (III. 2)-

isyancı Valonların kazığa oturtulmuş vücutlarının oluşturduğu görünüm askerler üzerinde çok ciddi bir psikolojik etki oluşturmuş olmalıydı. Askerler Papa'dan sonra daha küçük yerleşim yerlerine doğru yürüyüşe geçtiler. 24 Eylül günü Zala nehri boyunca Szentivan'a kadar yürüdüler. Burada Avusturya askerlerine, her biri bin askerden oluşan, biri Kont Thurn, diğeri de Albay Kollonitsch tarafından komuta edilen iki süvari birliği ile Tuna ötesindeki bölgenin komutan generali Ferenc Nádasdy ve Ferenc Batthyány tarafından komuta edilen Macar süvari ve piyade birlikleri katıldı. Macar birliğinin çoğunluğunu Uyvarlı (Neuhausel/Ersekújvár) süvariler ve askerler oluşturmaktaydı. Bunların sayısı bir ya da iki bini buluyordu. Burada Hofkirchner komutasındaki birlik de piyadelere katıldı.

Takviye kuvvetleri, gecesinde Kanije'deki barut kulesinin patladığı 25 Eylül günü Egerszeg'e vardılar. Egerszeg Kanije'den sadece 40 kilometre uzaktaydı. Mercoeur, Egerszeg'te tüm ordu komutanlarının katıldığı bir savaş konseyi toplantısı gerçekleştirdi. Bu toplantıda iki temel mesele üzerinde duruldu: çok ciddi sıkıntılarla karşı karşıya olan askerlere nasıl erzak sağlanacağı ve Kanije'ye giderken hangi yolun takip edileceği. Mercoeur, Batthyány ile Hofkirchner'in tavsiyelerine uyarak, direkt Kanije'ye giden kuzey-güney yolunu takip etmek yerine İç Avusturya'ya doğru giden dolambaçlı yoldan gitmeye karar verdi. Bunun sonucunda Avusturyalılar tam olarak iki kat daha uzun yolculuk yapmak zorunda kaldılar. Kanije'ye doğru 80 kilometre yürüdüler, bu da en azından beş günlük bir gecikmeye neden oldu. Mercoeur, bu ekstra uzatmanın bir sonucu olarak askerlerine İç Avusturya'dan erzakın daha çabuk ve güvenli bir şekilde ulaşacağını ümit etmekteydi. Bu yolu seçmekle, Mercoeur aynı zamanda Zrinyi'nin -Mura ile Drava arasında bulunan ve Türk ve Tatar kuvvetleri tarafından sık sık yağmalanan bir bölge olan- Muraköz'de kalmasına ve Hırvat ve Sytrian kuvvetleriyle beraber daha sonraki bir zamanda onlara katılmasına imkan tanıdı.

Egerszeg'te Avusturyalılar aynı zamanda ilerlemelerini hızlandırmak için askerlerini üçe bölmeye karar verdiler. Bu birlikler 27 Eylül günü sabah saat 3'ten itibaren üçer saat arayla buradan ayrıldılar. Üç gün sonra Szentmiklós'ta tekrar bir araya geleceklerdi. Öncü kuvvetler ile artçı birlikler ana ordudan ayrıldı. Baş levazım subayı ana orduyla birlikte yoluna devam ettiği için onun kayıtları sadece bu birliğin ilerleyişini içermektedir, bu yüzden de diğer iki birliğin hareketleriyle ilgili bilgiye sahip bulunmamaktayız. Toplar ana ordunun yanında kalmıştı; toplar, ön taraflarından Preiner'in komutası altındaki piyade birliğinden 400 nişancı ve silâhşor, yan taraflarından da Uyvarlı askerler tarafından korunmaktaydılar. Onların arkalarından Prenier'in piyadeleri tarafından korunan erzak vagonları gelmekteydi, piyadeleri de Kont Thurn'un komutası altındaki süvariler korumaktaydı.

Bunların arkasından da (Hofkirchner ile Chaligny'nin komutası altında bulunan) iki piyade birliği geliyor, onları da baş komutanın komuta ettiği süvari birliği destekliyordu. Aynı bu düzen içinde 27 Eylül günü Zalalövõ'ya, 28 Eylül'de de oradan Kutas'a yürüdüler. Askeri birlikler Kerka nehri vadisinde daha çabuk şekilde ilerleyebildiler, 29 Eylül'de Lenti'ye ve ayın 30'unda da buluşma yeri olarak belirlenen Szentmiklós'a ulaştılar. 1 Ekim tarihi itibariyle Hans Leonhard von Yell tüm orduda yeni düzenlemeler yapma ihtiyacı duydu.

2 Ekim günü ana orduya, György Zrínyi, Hırvatistan banı (valisi) János Draskovics, Karlovac (Károlyváros/Karlstadt) komutanı Daniel Francol ve Herberstein'in komuta ettiği, askerler, piyadeler ve süvariler de dahil olmak üzere beş bin askerden oluşan Styria'dan gelen askerler katıldı.19 Szemenye'de savaş konseyi yeniden toplandı. Hem başkomutan hem de diğer komutanlar, kalenin etrafındaki bataklık yüzünden yeterli erzak, barut ve diğer ikmal maddeleriyle, kuşatma altındaki kaleyi savunan askerlere ulaşmak imkansız olduğu için meydan muharebesi yapılması yönünde tercihlerini ortaya koydular. Bu kararın ışığında Mercoeur, Osmanlılara karşı nihai bir savaşa girişmek için gerekli olan hazırlıkları yaptı. Toplar gemilere yerleştirildi ve Mura nehri üzerinden daha ileriye taşındı.20 Bu aletlerin çoğu Muraköz'e götürüldü, her bir birliğin bunlardan sadece bir vagon dolusunu kullanmasına izin verildi. Bundan sonra da yük at sırtında taşındı. Mercoeur, bütün güçlü Avusturyalı, Macar ve Hırvat piyadeleri ve süvarilerini Szemenya kampında kontrol ettirmiş ve kayda geçirtmişti. Komutası altında 13,700 sağlıklı, taze asker bulunmaktaydı.21 2 Ekim gününün akşamında askerlere altı gün boyunca yetecek erzak dağıttırdı. 3 Ekim'de geceyi Letenye'de geçirdiler, burada topları bir gün beklediler. 5 Ekim gününde son tehlikeli geçiş noktasını da geçtiler, Osmanlı öncü kuvvetleriyle karşılaştılar -Osmanlı öncü kuvvetleri Avusturya kuvvetlerini rahatsız etmekten öte bir şey yapabilecek durumda değillerdi- ve sonunda Osmanlıların tümüyle karşı karşıya geldiler. Bu manzara, Hans Leonhard von Yell tarafından gelecek kuşakları için hem anlatılmış, hem de resmedilmiştir (III. 3). Bu resimde toplar önden çekilmektedir, arkalarından da diğer askerlerin 50 adım kadar önünde yer alan silahşörler gelmektedir. Askeri kuvvetler şu şekilde düzenlenmişlerdi: Ön sırada piyadelerin arkasından süvariler gidiyor, her birinin önünden askerler ve silahlı olanlar gidiyordu. Macar askerleri sağ kesimde, Hırvat ve Styrian kuvvetleri de hem piyade hem süvari olmak üzere sol kesimde yürümekteydi. Baş levazım subayı resminde o zamanın en ileri asker düzeni olan ve "karşı karşıya yürüyüş" olarak isimlendirilen düzeni resmetmişti.22 Benzer resimler şimdiye kadar yalnızca Aşağı Ülkelerde (Hollanda, Lüksemburg ve Belçika) bulunmuştur.

Osmanlı askerleri ile Avusturya takviye kuvvetleri arasındaki ilk muharebe 7 Ekim günü Kanije'nin dışındaki Sormas'ta gerçekleşti ve birkaç gün sürdü. O günkü Hans Leonhard von Yell'in resminde görünen kuvvetlerin düzeninde ortaya çıkan savaş hattı, aynı yapıyı yansıtmaktadır. Bütün bir ordu resimde görünmektedir: silahları omuzlarında piyadeler, çok sıkı bir düzen içinde ilerlemekteler, onların yanında Osmanlı güçlerinin karşısında yer alan süvariler bulunmakta (III. 4). Sloven, Macar ve Hırvat piyadelerin hepsi de silahlarıyla resmedilmiştir, bu şekilde On Beş Yıl Savaşlarına katılan Macar piyadelerinin ne silah donanımı ne de savaş taktikleri açısından yabancı paralı askerlerin gerisinde kalmadığının açık bir kanıtı sunulmuş olmaktadır.

Muharebe arazi şartlarının derin etkisi altında cereyan ediyordu, bu yüzden her iki taraf da güçlerini tam anlamıyla kullanamıyordu. İki orduyu birbirinden ayıran bataklık yalnızca dar olan sığ kesimlerde geçilebiliyordu. Bundan dolayı da Osmanlıların, kuvvetlerinin büyüklüğü açısından sahip oldukları üstünlük onlar tarafından bir avantaj haline dönüştürülemiyordu. Avusturya piyadeleri de en modern elde taşınan silahlarla teçhiz edilmiş olsalar da ateşli silahlar alanındaki üstünlükleri onlara

üstün bir konum sağlamıyordu. Başlangıçta Avusturya kuvvetleri daha başarılıydı: yalnızca Osmanlı kuvvetlerini ileri konumlarından geriye doğru çekilmeye zorlamakla kalmadılar, fakat aynı zamanda onların on üç topunu bile ele geçirdiler. Ancak birkaç gün boyunca devam eden muharebede hiçbir ciddi saldırı ortaya çıkmadı, böylece kesin bir zafer de elde edilemedi.

Avusturya kuvvetleri bir savaş konumu için hazırlık yapmak zorundaydılar. Bu amaçla askeri mühendis Karl Ludwig von Schulz'un projesine dayanan bir siper inşa ettiler, bu siper Osmanlı süvari saldırılarını başarılı bir şekilde önlemiştir. Bu şekilde Avusturyalılar, askeri kuvvetlerini bir arada tutmayı başardılar ve güvenli bir şekilde geri çekilebildiler (III. 5). Bu gelişme çok kısa bir zamanda gerçekleşti, çünkü Avusturya kuvvetlerinin kampı ikmal hattından çok uzakta bulunmakta ve bu yüzden hem beslenme hem de erzak açısından ciddi kıtlıklarla karşı karşıya kalmaktaydılar; bunun sonucunda genel bitkinlikleri ve açlık tehlikesi göz önüne alındığında kaleyi kurtarmak için operasyonlarına devam etmeleri mümkün değildi. Bu şartlar karşısında Mercoeur, askerlerinin aniden geri çekilmesini emretti, geri çekilme 13 Ekim günü şafak vaktinde tamamlanacaktı. Bu noktada emir önde olan bütün komutanlara da verilmişti. İlk askeri birlik hasta ve yaralıların önden gönderilmesiyle birlikte gece saat 10'da yola çıktı.

Çok sıkı bir geri çekilme planı hazırlayarak ve bu plana sıkı şekilde bağlı kalarak Mercoeur, sadece askerlerini değil, fakat aynı zamanda (biri hariç olmak üzere Osmanlılardan ele geçirdikleri de dahil), bütün top silahlarını da geri çekmeyi başardı. Yakındaki ormanda kamp kurmuş olan Tatar kuvvetleri geceleyin binlerce askerin hareket etmekte olduğunu fark ettiler, fakat onlar Osmanlıları durumdan haberdar edinceye kadar Avusturya kuvvetleri avantajlı duruma gelmişlerdi. Sıkı bir düzen içinde çekilmekte olan Avusturya ordusunun onlara yaklaşmakta olan Osmanlılar tarafından dağıtılması mümkün değildi; böylece Mercoeur, minimum düzeyde kayıp (birkaç vagon ve 300 asker) vererek bütün askerlerini, toplarını ve mühimmatını güvenli bir bölgeye çekmeyi başardı.

Gün doğumu zamanı geldiğinde Osmanlılar kendilerinden birkaç gün önce alınan topları bulabilmek ümidiyle boş siper alanına geri döndüler. Ancak Habsburgların kamp kurmuş oldukların yerin tamamını boş yere kazdılar, bir toptan başka hiçbir şey bulamadılar. Osmanlı askeri liderleri, düşmanlarının bütün büyük silahlarını yanlarına alarak hızlı ve etkili bir şekilde çekilmiş olmaları karşısında gerçekten şaşkınlığa düşmüşlerdi.23

Habsburg kuvvetlerinin çekilmesinden önce-muhtemelen Mercoeur emrini verdikten sonra-baş levazım subayı bir tepeden kalenin bir resmini yaptı. Bu tüm alanı içeren resim, muhtemelen başkomutana yardımcı olmak için yapılmıştı, çünkü başkomutan Muraköz'deki kuvvetlerini yeniden örgütlemek ve onlara erzak ve barut sağladıktan sonra kaleye geri dönmek istiyordu. Bu resmin o döneme ait resimler içinde Kanije Kalesi'ni en orijinal şekilde tasvir eden resim olduğu olasılık dahilindedir. Dış istihkamla korunan traces italienne'yle birlikte beşgen kale açık bir şekilde görülebilmektedir (III. 6).

Çekilmekte olan Avusturya kuvvetleri, Kanije'yi savunanlar arasında umutları canlı tutmak ve birkaç günlük bir dinlenme ve tazelenmeden sonra onların yardımına dönmek üzere kendilerini hazırlamak için Letenye yakınlarında bir kamp kurdular. Ancak ayın 16'sında gerçekleştirilen savaş konseyi toplantısında baş erzak subayı Zacharias Geizkofler, birliklere ikmal malzemesi sağlamaya devam etmenin hiçbir yolunu göremediğini söyledi. Bundan başka toplantıya katılan ordu komutanları, Raab nehri boyunca uzanan hatlarını güçlendirmenin ve miras olarak alınan eyaletlerin Osmanlı saldırılarına karşı savunulmasının Kanije'yi kurtarmak için yeni bir girişimde bulunulmasından çok daha önemli olduğunu düşünmekteydiler. Mercoeur, Kanije'yi savunanların 21 Ekim günü özgür bir şekilde kaleden ayrılmalarına izin verilmesi karşılığında kaleyi teslim etmiş oldukları haberini aldığında Avusturya kuvvetleriyle beraber İç Avusturya'ya doğru yürüyüş halinde bulunmaktaydı.

Avusturya askeri liderliği Kanije'nin düşmesinden Georg Paradeiser'i sorumlu tuttu. Paradeiser, 1601 yılında yargılandı, suçlu bulundu ve elleri kesildikten sonra (boynu vurulmak suretiyle) idam edildi.24 Ona karşı yöneltilen suçlamalar arasında Osmanlılara kaleyi teslim etmekten dolayı para aldığı şeklinde hiç akla yatkın görünmeyen iddialar bile bulunmaktaydı. Gerçekte Avusturya mahkemesi Paradeiser'i idam ederek Protestanları korkutma gibi bir niyet taşımaktaydı. Kalenin komutanı hiçbir şekilde ihmalkar davranmamıştı ve onun Osmanlılarla bir komplo kurduğu iddiasını destekleyecek hiçbir güvenilir kaynak bulunmamaktaydı. Paradeiser 8 Eylül ile 31 Ekim günleri arasında bir buçuk ay boyunca kaleyi başarılı bir şekilde savunabilmişti. Bu konuda görevine bağlılığı, barut kulesi patladıktan sonra bile kaleyi teslim etme fikrine tevessül etmemiş olması gerçeğiyle açık bir şekilde ortaya konmuştur.

Sonuç olarak Mercoeur de kaleyi kurtarmada başarısız olmasından dolayı sorumlu tutulamaz. Sefer boyunca onun kuvvetlerinin hareket etmesi ve operasyonları erzak ve diğer ikmal malzemeleriyle ilgili temel nitelikli problemlerden dolayı oldukça zor şartlarda gerçekleşmişti. Avusturya askeri liderliği, temel ikmal hattını Tuna nehri boyunca oluşturmuştu. Daha büyük ikmal merkezleri de Ovar ile Komarom'da ve 1595 ile 1605 yılları arasında da Estergon'da konuşlandırılmıştı.25 Aradaki oldukça uzun mesafeden dolayı bu merkezlerin Mercoeur'un komutası altındaki kuvvetlere ikmal malzemesi göndermesi mümkün değildi. Askeri birlikler Macaristan ülkelerinin bazısından ve Styria'dan bir miktar erzak alabiliyorsa da bu erzak sadece arada sırada ve geçici olarak askerlere bir rahatlama sağlıyordu. Muraköz'de yerleşmiş olan bütün halk Drava nehrinin ötesindeki bölgelere kaçmıştı ve bu yüzden erzak taşınmasında yardımcı olabilecek ne yerli halk ne de malzeme bulunuyordu.

Mercoeur, Osmanlı saldırı güçlerini 7 ile 13 Ekim günleri arasında sürekli baskı altında tuttu. Kalenin içindeki kuvvetler barut azlığı yüzünden askeri operasyonlarında ona yardım edemiyorlardı. Siperlere yerleşmiş olan Valon paralı askerleri yüzünden kaleyi savunanlar kaleden ayrılıp da Osmanlılara saldıramıyorlardı. Bu durumun bir sonucu olarak Mercoeur, -sıkı bir düzen içinde ilerlemekte olan takviye kuvvetleriyle bir meydan muharebesine girişmeme konusunda çok dikkatli olan- kaleyi kuşatan Osmanlı kuvvetlerini nihai bir savaş zorlayamamaktaydı. Avrupa askeri saldırıları

konusunda çok tecrübeli olan Valonlar da Mercoeur'un çok disiplinli ve ağır şekilde silahlanmış piyadelerine karşı bir saldırı başlatmama konusunda Osmanlıları uyarıyorlardı.26

Son olarak, takviye kuvvetleri başarılı bir askeri operasyon gerçekleştirebilecek derecede büyük değildi. Ablukayı yaramıyorlar, bu yüzden de kale içinde levazım konusunda yaşanan sıkıntıları ve askerlerin azalmasını telafi edemiyorlardı. Bu koşullar çerçevesinde kaledeki garnizonla takviye kuvvetleri arasında iş birliği gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan temel koşullar pratikte hiçbir zaman yerine getirilemedi. İkmal sağlanması konusunda yaşanan zorluklardan dolayı saldırı operasyonları üzerinde yoğunlaşmış olan takviye kuvvetleri Kanije'de çok kısa bir dönem, sadece bir haftadan biraz daha fazla kalabildi. Bu, Osmanlıları kaleyi kuşatmalarına son vermeye zorlama ve mevsimin gittikçe kötüleşen hava şartlarının onların operasyonlarının başarılı olmasını engellemesine katkıda bulunacak derecede Osmanlıların faaliyetlerini geciktirme konusunda yeterli olacak bir eylem değildi.

Avusturya kuvvetlerinin düzenli ikmal malzemesi elde etme hususunda yaşadığı yoğun sıkıntı, sonunda onların bütün seferinin ne şekilde sonuçlanacağını belirledi. Bu bağlamda Yell tarafından aktarıldığına göre Mercoeur şu sözleri sarf etmiştir: “Askeri kuvvetlere komutanlık ettiği yirmi dört yıl boyunca düşmanı bozguna uğratma amacı taşıyan saldırılarla ve savunma operasyonu metotlarıyla ilgili olarak epeyce bir tecrübe kazanmıştı. Fakat uzun zamandır üzerinde çalışıyor olsa da açlığı yenme metoduna hakim olamamıştı.”27 O zamanki mevcut ikmal koşulları dikkate alındığında - askerleri kırdırtmama ve mühimmatı kurtarma suretiyle- Mercoeur'un güvenli bir şekilde çekilebilmesi gerçekte çok büyük bir askeri başarıydı.

Askeri seferin sonunda başarısız olması, Avusturya kuvvetlerinin askeri malzeme ve teknoloji konusunda üstün konumda olmasının ve süvarilerinin ateşli silahlarla donatılmış olmasıyla birlikte piyadelerinin modern ateşli silahlar kullanıyor olmasının, Avusturyalıların yetersiz oldukları stratejik ve lojistik planlama ve hazırlık alanlarındaki geriliği telafi etmediğini ortaya koymuştur. Bu son olarak bahsedilen alanlarda Osmanlı askeri liderliğinin üstün konumda olduğuna şüphe yoktu. Sonuncu prensibin uygulanmasıyla ilgili olarak ara sıra problemler yaşasalar da lojistiğin üç prensibi-askerleri seferber etme, erzak ve ordu donatım malzemesi sağlama ve askeri seferleri finanse etme-bu savaş sırasında Osmanlılar tarafından çok daha etkili şekilde uygulamaya konmuştur.

Kanije'nin kuşatılması ve Avusturyalıların başarısız kurtarma operasyonu sırasında Osmanlı ordusunun askerleri ne erzak ne de mühimmat konusunda sıkıntı yaşamamışlardır. Bundan başka Osmanlı askeri liderliği Avusturya kuvvetlerinin zayıflığını kendilerinin avantajı haline dönüştürmeyi başarmışlardır.

Tatar yardımcı kuvvetlerinin de yardımıyla Osmanlılar bilinçli bir şekilde bölgeyi tahrip ettiler, böylece Avusturya kuvvetlerinin yakındaki yurtlarından erzak alabilmelerini imkansız hale getirdiler. Düzenli bir şekilde saldırılarda bulunarak ve Avusturya'dan kendi kuvvetlerine gönderilen erzakı

çalarak Osmanlı askeri liderliği Kanije'yi kurtarmak için uzun dönemli bir operasyon gerçekleştirilmesini engellemeyi başardı.

1 Savaşla ilgili mevcut birçok çalışma arasında bkz. Uzunçarşılı 1951, Kortepeter 1972, Finkel 1988, Niederkorn 1993, Ivanics 1994, ve Tóth 2000.

2 Pe, evo, II. 1283/1866, 232-235.

3 Pálffy 2000.

4 Cerwinka 1968, 449. Not 17.

5 Cerwinka 1968, 411.

6 Cerwinka 1968, 418.

7 1600 yılının ilkbahar mevsiminde, Papa'da yaklaşık üç bin Macar, Alman ve Valon askeri bulunmaktaydı. Aralarında yaklaşık 1200-1500 Valon paralı askerinin de bulunduğu askerler yaklaşık altı aydır paralarını alamıyordu. Bunun sonucunda Valonlar Haziran ayının başında ayaklandılar, Macar ve Alman askerlerinin silahlarını ellerinde aldılar ve böylece ele geçirmiş oldukları kaleyi kendilerine verilmesi gereken altmış bin altın para karşılığında Osmanlılara verdiler. Bu kadar büyük miktarda parayı toplamak Osmanlılar için bile çok zor bir işti; fakat onlar bir aylık ödeme olan on bin altın parayı hemen Valonlara verdiler. Diğer taraftan Osmanlı liderleri paranın geri kalanını toplama meselesiyle meşgulken Avusturya kuvvetleri kaleyi kuşatma altına aldılar. Bir aylık kuşatma sonucunda ortaya çıkan erzak kıtlığı Valonların kaleyi terk etmelerine neden oldu. Onlardan 500 kadarı Székesfehérvár'a (Stuhlweissenburg/Istolni Belgrad) ulaşmayı ve oradaki Osmanlılara sığınmayı başardı. Kaçmayı başaran Valonlar Osmanlılar tarafından paralı asker olarak kiralandı ve başka yerlerle birlikte Kanije'deki saldırıya katıldılar.

8 Paradeiser, savaştan sonra muhtemelen Arşidük Matthias'a verilmek üzere bir rapor hazırladı. Bu rapor Yukarı Avusturya Eyalet Arşivinde bulunabilir. (Wien, 22 Kasım 1600. Oberösterreichisches Landesarchiv, Starhemberg 136, Fol. 214-231.). Cerwinka raporu ele almış ve yukarıda verilen datayı da bildirmiştir, Cerwinka 1968, 421.

9 Kelenik 2000, 140.

10 Kâtib Çelebi, II. 136-141. Özellikle 141.

11 Merceoeur'un hayatı ve askeri faaliyetleri konusunda bkz. Montpleinchamp 1689; Macaristan'daki seferleriyle ilgili olarak bkz. Fethrentheil ve Gruppenberg 1937 ve Schweigerd 1852.

12 Bu resimler şurada bulunmaktadır: Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten 1600/13/3. Fol. 521-536.

13 Balla (1979), aynı zamanda Kanije'yle ilgili dokuz harita yayınlamıştır. Viyana'da bulunanlar ile Karlsruhe'deki bu haritalar arasında bir karşılaştırma yapıldıktan sonra, Karlsruhe'deki katalogun bu haritaları 1616 yılına ait olarak göstermiş olması gerçeğine rağmen (bildiğimiz gibi bu yılda Kanije civarında hiçbir askeri operasyon gerçekleştirilmemiştir), her iki yerdeki belgelerin aynı askeri seferle ilgili olduğu iddia edilmiştir. İki kaynak da yaklaşık olarak aynı döneme ait olabilir ve muhtemelen-resimlerin üzerindeki el yazısı doğrultusunda-her ikisi Hans Leonhard von Yell'in çalışmaları olabilir. İki kaynak arasındaki tek fark, çalışmaların detay ve kesinlik derecesidir. Viyana'da tutulmakta olan resimler çevreyi, evleri, kiliseleri ve kırsal alanları düşey olarak tasvir etmektedir; Karlsruhe'deki haritalar ise aynı yerleri daha canlı bir şekilde, orijinal tarzda ve üç boyutlu olarak tasvir etmektedir. Bununla birlikte, resimlerin yanında yer alan metinlerin düzgün bir şekilde kopya edilmemiş olduğu gerçeği de (örneğin Szentjános'taki kamp tasvir edilirken artçı birlikler atlanmıştır), Karlsruhe'deki kaynağın daha sonraki bir tarihe ait olması gerektiğini göstermektedir. Bir bütün olarak ele aldığımızda, Karlsruhe'deki resimlerin daha güzel olduğuna şüphe yoksa da, askeri sefer zamanında ve yerinde yapıldıkları için ve seferin her aşamasını ele aldıkları için Viyana'daki materyalin temel kaynak olarak görülmesi gerektiği sonucuna ulaşabiliriz. Açık bir şekilde, Kanije'nin kurtarılması çabası hakkındaki bu olağanüstü kaynak, sadece tarihçilere ve askeri tarihçilere yeni bilgi sağlamakla kalmamakta, fakat aynı zamanda arkeologlar ve bölgesel/yerel tarihçiler açısından da önem taşımaktadır.

14 Resimler yanında başka bir kaynak da mevcuttur: Linz Arşivlerinde bulunan Almanca dilinde hazırlanmış basılmamış 30 sayfalık bir özet. Eldeki bu kopyada ne imza ne de tarih bulunmaktadır; muhtemelen baş levazım subayının yaptığı resimler ve tuttuğu notlara dayandırılmıştır. (Oberösterreichisches Landesarchiv, Schlüsselbergerarchiv, Curiosa mixta 1694, No. 372, 616-652). Gerekli gördüğüm yerlerde Hans Leonhard von Yell'in resimlerini ele alırken destek almak üzere bu özeti kullandım. Bu kaynak aynı zamanda Günter Cerwinka tarafından yukarıda bahsedilen monografisinde kullanılmıştır. Cerwinka, Mercoeur Dükünün metnin yazarı olduğuna inanmaktadır. Bu iddia, metinde Mercoeur'den üçüncü bir kişi olarak bahsedilmiş olması gerçeğiyle tezat oluşturmaktadır. Metnin, sadece baş levazım subayının resimlerinin yanına yerleştirdiği notlardan öğrendiğimiz bazı bilgiler (topların Mura nehri üzerinde taşınması gibi) içermesi gerçeği de onun bu yazının yazarı olduğuna işaret etmektedir. Bu kaynağın yer aldığı yer (Yukarı Avusturya Eyalet Arşivi) de göreli olarak az bilinen Hans Leonhard von Yell'in Avusturyalı büyük bir asil ailenin Yukarı Avusturya dalının bir üyesi olduğuna kuvvetle işaret etmektedir. Onun adı ilk defa 1597 yılında savaşın olaylarıyla ilgili bir kaynakta geçmiştir: Yell ateşli silahlar taşıyan 100 kişilik bir Valon süvari birliği oluşturmakla görevlendirilmişti. (Kriegsarchiv Wien, Bestallungen No. 531) Onun yaşamının daha açık bir resminin yapılabilmesi için daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

15 Askeri devrim konusunda bkz. Geoffry Parker 1988; devrimin Macaristan'daki etkisi konusunda bkz. Kelenik 2000. Parker, üç faktörün Avrupa askeri operasyonlarını kökten değiştirdiğini iddia etmektedir: kale burçları savunma sisteminin prensiplerinin ve uygulamasının ya da trace italienne'nin devreye sokulması, ateşli silahların kitlesel çapta yaygınlaşması ve toplara daha fazla güvenilmesi ve asker sayısında çok büyük artışlar.

16 Cerwinka 1968, 464.

17 Tóth 2000, 318.

18 Mont 1603, 327.

19 Schlüsselbergerarchiv, Curiosa mixta 1694, No. 372, 619.

20 KA AF 1600/13/3. Fo. 529a.

21 Schlüsselbergerarchiv, Curiosa mixta 1694, No. 372, 626.

22 "Karşı karşıya yürüyüş" metodu, ateş eden askerlerin yerlerinin sürekli olarak değiştirilmesi esasına dayanmaktadır. Öndeki askerler bir kere silahlarını ateşledikten sonra silahlarını doldurmak için arka sıraya koşmaktadırlar. Bu sırada ikinci sıradaki silahlı askerler öne geçmekte ve ateş etmektedirler; ondan sonra onlar da silahlarını doldurmak için arkaya koşmakta, böylece devam edip gitmektedir.

23 Schlüsselbergerarchiv, Curiosa mixta 1694, No. 372, 651.

24 Süreçle ilgili olarak bkz. Cerwinka 1968, 439 ff.

25 17. yüzyılda Habsburg askerleri, erzak desteği almaları mümkün olmadan önce maksimum olarak sadece 80-100 kilometre ilerleyebiliyorlardı. Kiss 1980, 49.

26 Schlüsselbergerarchiv, Curiosa mixta 1694, No. 372, 631.

27 Schlüsselbergerarchiv, Curiosa mixta 1694, No. 372, 624.

Balla, György: Magyar vonatkozású kéziratos térképek Karlsruhéban [Karlsruhe'deki Macaristan haritaları eklenmiş]. İçinde: Geodézia és Kartográfia [Geodesy and Kartography] 1979 (3), 199-208.

Cerwinka, Günter: Die Eroberung der Festung Kanizsa durch die Türken im Jahre 1600. içinde: Publikationen des Steiermarkischen Landesmuseums und der Steiermarkischen Landesbibliothek am Joanneum. Band 3. Graz 1968, 409-510.

Fethrentheil-Gruppenberg, László: “Mercoeur lotharingiai herceg magyarországi szereplése”. İçinde: Hadtörténeti Közlemények 1937, 205-234.

Finkel, Caroline: The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606. Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. Hrsg. Arne A. Ambros und Anton C. Schaendlinger. Band 14. Wien 1988.

Ivanics, Mária: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban [The Crimean Khanate in the Fifteen Years War= On Beş Yıl Savaşlarında Kırım Hanlığı] Budapeşte, 1994.

Kâtib Çelebi, Mustafa bin Abdullah: Fezleke-yi Tarih. I. -II. İstanbul 1286-1287/18869-1870.

Kelenik, József: The Military Revolution in Hungary. İçinde: “Ottoman, Hungarians and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest”. (der.) Géza Dávid ve Pál Fodor. The Ottoman Empire and its Heritage. Politics, Society and Economy. (der.) Suraiya Faroqhi ve Halil İnalcık. Cilt 20. Leiden-Boston-Köln 2000, 117-159.

Kiss, István: Die Rolle der Wirtschaftsbasis für Krieg und Kriegskunst in Ostmitteleuropa am Beispiel Ungarns im 17. Jahrhundert. İçinde: Krieg, Militärausgaben und wirtschaftlicher Wandel. Proceeding of the 7th International Economic History Congress, Edinburgh, 1978. (der.) Othmar Pickl. Graz 1980, 47-56.

Kortepeter, C. M. Ottoman Imperialism During the Reformation: Europe and The Caucasus. New York. 1972.

Mont, Matthey du: Expeditionis Christiani exercitus ad Canisam diarium anno 1600. İçinde: Reusner, N: Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum Imperatoribus a capta Constantinopolinusque ad annum MDC bello militiaque gestraum narrationes illustres variorum et diversarum authorum. Francofurti 1603, 327-335.

Montpleinchamp, Jean Bruste de: L’histoire de Philippe Emanuel de Lorraine, duc de Mercoeur. Cologne 1689.

Niederkorn, Jan Paul: Die europäischen Mächte und der “Lange Türkenkrieg” Kaisers Rudolfs II. (1593-1606). Wien, 1993.

Pálffy, Géza:The Origins and Development of the Border Defence System against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century). İçinde: Ottoman, Hungarians and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest. (der.) Géza Dávid ve Pál Fodor. The Ottoman Empire and its Heritage. Politics, Society and Economy. (der.) Suraiya Faroqhi ve Halil İnalcık. Cilt 20. Leiden-Boston-Köln 2000, 3-69.

Pe, evo, İbrahim: Tarih-i Pe, evo. I-II. İstanbul 1281-1283/1864-1866.

Schweigerd, C. A.: Österreichs Helden und Heerführer von Maximilian I. bis auf die neueste Zeit. Leipzig-Grimma, 1852-1855.

Tóth, Sándor László: A mez_keresztesi csata és a tizenöt éves háború. [The Battle of Mez_keresztes/Haçova and the Fifteen Years War= Haçova Muharebesi ve On Beş Yıl Savaşları] Szeged, 2000.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: Osmanlı Tarihi. Dördüncü baskı. III. Cilt. Ankara 1988.

Celâlî İsyanları (1591-1611) / Yrd. Doç. Dr. Fatma Acun [s.695-708]

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü / Türkiye

Onaltıncı yüzyılın son on yılı ve XVII. yüzyılın ilk on yılına tekabül eden ve Osmanlı devlet düzenine karşı, başlıca resmi devlet görevlileri tarafından yapılan başkaldırılar Celali isyanları adıyla bilinmektedir.1 Celali isyanların çıkış nedenleri, XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişen ve neticede, askeri düzenden toprak idaresine, vergi toplama usullerine kadar pek çok sahada değişime/dönüşüme neden olan olaylarla yakından ilgilidir. Ancak, Celali isyanlarının, belirtilen bu olayların yanı sıra, belki de bunlardan daha fazla oranda, devlet politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığı günümüz araştırmacıları arasında hakim olan bir görüştür. Dolayısıyla, Celali isyanları diye adlandırılan olayların mahiyeti, bastırma şekilleri ve sonuçları tartışılırken konu, devlet otoritesinin tesisi/merkeziyetçilik zeminine oturtulmakta ve ilgili dönem, modern devletin oluşumunda bir aşama olarak değerlendirilmektedir.2

XVII. yüzyılda Osmanlı ve Avrupa devletlerinin gelişimi, daha sonraları farklı çizgiler takip etmelerine rağmen, merkezi otoritenin güçlenmesiyle sonuçlanmıştır. Çoğu Avrupa devletleri, örneğin Fransa, aristokrasinin dolaylı kontrolüne dayalı feodal modelden, devlet tarafından atanan görevliler yoluyla, devletin direk kontrol ettiği daha merkezi bir modele doğru gelişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise, başlangıçtaki, devlet tarafından atanan görevliler yoluyla direkt kontrolün sağlandığı merkezi idare modelinden, merkeziyetçiliğin giderek azaldığı, mahalli aristokrasiye dayalı dolaylı idare sistemine geçilmiştir. Taşradaki isyancı grupları ve köylüleri pazarlık veya güç kullanma yoluyla bünyesine dahil edebildiği ve onların konumlarını meşrulaştırabildiği, dolayısıyla da, taşradaki sosyal gruplar aleyhine güçlendiği için, Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda hâlâ merkeziyetçi konumda olduğu kabul edilmektedir. Mahalli aristokrasi yoluyla dolaylı idareye geçiş ise XVII. yüzyılda gerçekleşmiştir. Aşağıda, konunun akışı içindeki karşılaştırmalarda da görüleceği üzere, Osmanlı ve Avrupa devletlerinin merkezileşme süreci farklı biçimlerde gerçekleşmiş ve modern devletin oluşumu sürecinde farklı noktalara varılmıştır.

Takip eden kısımda, Celali isyanları öncesinde cereyan eden ve isyanlara değişik derecelerde katkıda bulunan, imparatorluk dahili ve haricinde meydana gelen ekonomik, demografik ve benzeri değişmeler ele alınmakta, bu suretle, Celali isyanlarının, ilgili dönemin olayları ile bağlantılı olarak değerlendirilmesi için zemin hazırlanmaktadır. Ardından isyanların mahiyeti ve isyancıların kaderi, Osmanlı devlet düzeni ile bütünleşme biçimleri, devlet otoritesinin tesisi/merkezileşme açısından ele alınmaktadır. Son kısımda ise, isyanların Anadolu halkı üzerindeki tesirleri incelenmekte özellikle de, bütün ağır şartlara rağmen Anadolu köylüsünün, Avrupa'daki mukabilleri gibi niçin isyan etmediği sorusu üzerinde durulmaktadır.

Klasik Dönemin Mirası

XVI. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı İmparatorluğu hakim güç haline gelmiş ve bu güce, siyasi yönden karşı gelecek veya meydan okuyacak bir Avrupa devleti mevcut olmamıştır. Aynı yüzyılın sonlarına doğru ekonomik ve teknolojik alanlardaki konularda Avrupa'da meydana gelen gelişmeler, Osmanlı gücüne meydan okuyacak biçimde Osmanlı-Avrupa ilişkilerini değiştirmiştir. Bu noktada, Osmanlı gücünün kaynağını incelemek ve Avrupa ile temas sonucunda Osmanlı ülkesinde meydana gelen değişmelerin mahiyetini belirlemek gerekmektedir.

Kanuni döneminde (1520-1566) Osmanlı gücünün zirvesine ulaştığı ve bunun, imparatorluk haricinde Doğu ve Batı'ya yapılan seferler ve imparatorluk dahilinde bir dizi reformlar ile gerçekleştirdiği bilinmektedir. Öyle ki, Kanuni döneminin sonunda imparatorluk nihai coğrafi sınırlarına ulaşmıştı. Orduların sınır bölgelerine ulaşma zamanları giderek uzadığı için, bu tarihten itibaren fetihler ve toprak kazanımları azalmaya başladı. Örneğin, Kanuni'nin Doğu seferi esnasında ordular İran sınırına vardığında, savaş mevsimi neredeyse bitmiş ve askerler yorgun hale gelmişti. Yine de, Osmanlılar Doğu'da Safevilere, Batı'da Habsburglulara karşı birbiri ardı sıra savaşmışlardı: 1579-1590 arasında Safevilerle, 1593-1606 arasında Habsburglularla.

Kanuni'nin imparatorluk dahilinde, takip ettiği politikalar, hariçteki politikalara paralel olarak yürütülmüştür. Devlet düzeninin merkezi biçimde işlemesi için gerekli kurumlar ve kurallar belirlenmiş, güçlü bir bürokrasi de bu dönemde kurulmuştur.3 Merkezileşme ve bürokratikleşme, çeşitli devlet kurumlarının Osmanlı ülkesinin her köşesini kontrol etmesini sağlayacak biçimde birlikte gelişmiştir. Merkezileşme ile birlikte mutlak idare, adalet ve otorite kavramları ile yumuşatılmaya çalışılmıştır.4 Osmanlı devlet sisteminin işleyiş kurallarının belirlendiği ve ideal hale geldiği bu dönemde, esnekliğini ve adaptasyon kabiliyetini yitirmediği bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin gücünün kaynağı da, karmaşık bürokrasi tarafından desteklenen merkeziyetçi idarede ve bu idarenin adaptasyon kabiliyetinin devamında yatmaktadır.

XVII. yüzyıl nasihatname literatürü yazarları Kanuni'nin saltanat yıllarını, Osmanlı toplumunun her bakımdan mükemmel biçimde işlediği ve kanun ve adaletin geçerli olduğu bir dönem olarak tasvir etmekte, Kanuni sonrasından ise rüşvet, adaletsizlik ve düzensizliğin yaygın olduğu bir dönem olarak bahsetmektedirler. Kanuni dönemini nasihatname yazarlarının yaşamadığı fakat idealleştirdiklerini, Kanuni sonrası dönemi ise, yaşadıkları ve kariyerleri esnasında edindikleri şahsi tecrübeleri yoluyla değerlendirdiklerini hemen belirtmek gerekmektedir. Gerçekte ise, ne Kanuni dönemi aşırı ideal ve her şeyin kanuna, nizama bağlanarak, kanunların ve kurumların adaptasyon kabiliyetini yitirdiği bir dönemdir, ne de kendi yaşadıkları dönemin şartları tasvir ettikleri kadar vahimdir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, nasihatname ve benzeri türden literatür yazarlarının, Osmanlı devlet ve toplumunu gözlemlerken, hariçte, Avrupa'da meydana gelen olaylar yerine, yalnızca imparatorluk dahilinde meydana gelen değişmelere yoğunlaşarak gösterdikleri basiretsizliktir.5 Osmanlı İmparatorluğu'nun içeride düştüğü sıkıntılar, bütün Avrupa ve Asya'yı etkileyen XVII. yüzyıl krizi ve bunun doğurduğu Doğu ve Batı arasında ekonomik ve askeri sahalardaki ilişkilerde meydana gelen değişmelerin sonucudur.

XVI. yüzyıl sonları ve XVII. yüzyıl başlarında Avrupa ve Asya'da genel bir krizin yaşandığı konusunda araştırmacıların hemfikir olmasına rağmen, krizin demografik, ekonomik veya siyasi nedenleri arasında hangisinin daha önemli olduğuna dair tartışmalar devam etmektedir. Demografik değişmelerin başında, 1500'lerde Avrupa ve Asya'da başlayan ve yüzyılın sonuna kadar devam eden nüfus artışı gelmektedir. Ekonomik değişmeler ise, fiyat artışları ile tetiklenmiştir. Mevcut idarecilerin otoritelerini yitirmesi, siyasi kurumların gerilemesi ve değişik biçimlerde tezahür eden isyanlar, XVII. yüzyıl krizine dahil edilmektedir.6

Benzeri türden olaylara Osmanlı tarihinde de rastlanmaktadır: XVI. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Avrupa'daki gibi sürdürülebilir bir nüfus artışının meydana geldiği ve toplam nüfusun 30 milyona ulaştığı bilinmektedir.7 Nüfus artışı, mevcut toprak ve kaynaklar üzerinde baskı oluşturarak neticede, toplumun düzeninde bozulmalara yol açmıştır.8

Yeni Dünya'dan (Amerika) gelen gümüşün, giderek artan miktarda Osmanlı ülkesine girmesi, akçenin değerinin düşmesine neden olarak, fiyatlarda geniş çaplı dalgalanmalara yol açmıştır.9 Dahası, imparatorluğa giren paranın burada kalmayarak ipek yolunu takiben İran'a oradan da Hindistan'a geçmesi, Osmanlı ticaret dengesini büyük ölçüde etkilemiştir. Akçenin değer kaybı, ulufeli askerlerin, özellikle kapı kullarının, enflasyonu karşılar oranda maaş istemelerine neden olmuş, talepleri reddedilince ayaklanma çıkarmışlardır: 1589-91 yıllarında yeniçeriler iki kere, 1593 yılında bir kere ayaklanmışlardır. Akçenin sürekli değer kaybetmesiyle enflasyon girdabına giren Osmanlı İmparatorluğu, akçeyi devalue ederek bu girdaptan kurtulmaya çalışmış ancak, devalüasyon fiyatlarda büyük değişmelere yol açarak imparatorluğun ekonomisini krize sokmuştur.10 Akçenin devaluasyonundan sonra, standart Osmanlı akçesiyle aynı miktarda malın satın alınamaması, yalnız ulufeli askerler değil, şehir ve köylerdeki halk arasında da sıkıntılar yaratmıştır. İspanyolların Yeni Dünya'dan getirdikleri gümüş, Avrupa'da fiyat devrimine yol açmıştır. Ancak, Osmanlı Devleti'nde, Avrupa'dan daha fazla olumsuz tesirlerinin yaşanması, nüfus artışına oranla, mevcut mal ve kaynaklara talebin artmasıydı. Avrupa artan nüfusunu Yeni Dünya'ya ve onun kullanılmamış kaynaklarına kaydırabilirken, Osmanlıların fazla nüfusu kaydırabileceği yeni toprak kazanımları büyük ölçüde durmuştu. Bunun nedeni ise, en son teknoloji ile üretilen silahlar, piyade tüfekleri ve ateş gücü yüksek topları kullanan, iyi eğitilmiş Avrupa orduları karşısında, Osmanlı ordusunun başarısızlığı idi. Osmanlı sipahi orduları ateşli silahlar kullanan piyade Avrupa orduları karşısında yetersiz kalıyordu. Bu silahların teknoloji ve bilim ile yaratıldığını belirtmeye sanırız gerek yoktur. Teknolojik ve bilimsel yetersizliğin Osmanlı orduları ile birlikte Osmanlı Devleti ve toplumunu getirdiği nokta, gerilemenin başlangıcını teşkil etmiştir.11

Avrupa'da kullanılan yeni savaş aletleri ve teknikleri, İmparatorluk tarafından taklit edilmeye başlanmıştır. Avrupa orduları, piyade tüfekleri ve ateş gücü yüksek toplar kullanırken, Osmanlılar başlangıçta, sipahi ordusuna, ateşli silahlarla donatılmış birkaç birlik eklemiştir. Yapılan savaşlarda başarılı olunamaması üzerine, orduları ve savaş usullerini yenilemek gerekmiştir. Yeni orduların kurulması, tabiatıyla daha fazla para ve hazineye daha fazla yük getirmektedir. Bu yükü karşılamak

üzere devlet yeni yollar denemiş, imparatorluğun yayılmasının durması nedeniyle hazineye gelir akmaması karşısında, tek düzenli gelir kaynağı olan köylülere yönelmiştir. Yeni vergi kaynakları yaratmak amacıyla devlet bir yandan, köylülerin ödedikleri nakit vergileri (avarız türü vergiler kastediliyor) daha sık ve düzenli olarak toplama ve uzun dönemde ayni yerine nakdi vergi sistemine geçerken, diğer yandan da, toprak sistemi ile oynamaya başlamıştır. Sahipsiz sipahi toprakları askeri sınıftan olmayın, servet sahibi kişilere satılmış, bu kişiler de toprakları parça parça köylüye kiraya vermiştir. Toprakların bu biçimde satılması ve el değiştirmesi uzun vadede Osmanlı siyasi ve sosyal sisteminin çöküşüne neden olmuşsa da, kısa vadede, savaş masraflarını karşılama bakımından anlamlı görünmektedir.

Hazinenin acil nakde ihtiyacının olduğu bir dönemde, gelirler azalmaya, harcamalar ise artmaya başlamıştır: Uluslararası ticaret yollarının değişmesi neticesinde ticari gelirlerde meydana gelen azalmalar, hazineye giren paranın da büyük ölçüde azalmasına yol açmıştır.12 Devletin gelirlerindeki azalmaların diğer bir nedeni de savaşlar olmuştur. Her zaman toprak ve ganimet kazanımına, vergilendirilecek nüfus artışına yol açmayan savaşlara girişilmesi, hazinenin para kaynakları ile birlikte ülkenin insan ve ürün kaynaklarını da kurutmuştur. Bu dönemde yapılan savaşlar gelir getirmek yerine, mevcut gelirlerin harcanmasına yol açan türdendir: Örneğin, İran savaşları dolayısıyla devlet, normalde hazineye büyük ölçüde katkıda bulunan Halep, Diyarbakır ve Erzurum eyaletlerinin gelirlerini harcamak zorunda kalmıştır.

Son olarak, Avrupa'daki merkantilist politikalar karşısında Osmanlıların provizyonist politikalarına değinmek gerekmektedir. Giderek artan miktarda ticari metanın, ipekli, pamuklu kumaşlar vs.'nin Osmanlı İmparatorluğu'na girmesi, mahalli üretimin azalmasına ve hammadde satışının artmasına yol açmıştır. Provizyonizm sistemi dolayısıyla, Osmanlı Devleti yalnızca ihracı kontrol etmiş, ithalata ise genelde müdahale etmemiştir. Bu tür politikalar Osmanlıların, devletin askeri yönüyle daha fazla ilgilendiği, ekonomik yönünü ise ihmal ettiği düşündürmektedir. Devletin kendi tüccarını ve ticaretini korumaya yönelik politikalar geliştirmemesi neticesinde pek çok mahalli endüstri merkezleri gerilemiştir.13

Bahsedilen bu olaylar dahilinde gelişen XVII. yüzyıl krizi, Avrupa'da ekonominin canlanmasına ve savaş usullerinin değişmesine yol açarken, Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olan toprakları geri alma düşüncesinin de yenilenmesine neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise sonuç karışıktır. Osmanlı sitemindeki askeri ve ekonomik sınırlamalar devletin, Avrupa'dan çok farklı bir dizi tepki vermesine yol açmıştır. Devlet, köylüden gelir toplamanın alternatif yollarını bularak krize intibak edebilmiştir. Bürokrasi, vergi toplayıcılarını değiştirme, nakit gelirlere yönelme ve belli vergileri ön plana geçirme gibi yollarla gelir akışını sağlamaya çalışmıştır. Devlet görevlileri bunları, toplumdaki her bir sınıfın devlet ile olan ilişkisini ve merkeziyetçi idareyi ön planda tutarak başarmaya çalışmıştır. Taşradaki elit gruplar arasındaki durumu yeniden belirleyerek, devlet bunları kendine bağlı hale getirmiş ve aralarındaki rekabet ve mücadeleyi artırmıştır. Neticede, taşradaki elit gruplar, her zamankinden daha fazla bölünmüş hale gelmiştir.

Osmanlı Elitleri ve Eşkiyaları

Celali isyanlarının hakiki mahiyetini belirlemek için, öncelikle, Osmanlı elit grupları ve onların devlet sistemi içerisindeki konumları hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Çünkü, Celali isyanlarında başı çekenler, çoğu zaman devlet görevlileri arasından çıkmış veya bir devlet görevi bahsedilmesi ile isyandan vazgeçerek devletin sadık kulu haline gelmişlerdir.

Osmanlı'da toprak tasarruf eden elitler, Avrupa'dakinin aksine, devlete ciddi anlamda muhalif olmaya veya isyan etmeye muktedir olamamışlardır. Devletin aralarındaki rekabeti artırmasına ve refah düzeylerini düşürmesine rağmen elitler, başlangıçtaki bağlılıkları ve sadakatleri dolayısıyla, çözümleri devlet dışında değil, devlet içinde aramışlardır. Yine, Osmanlı elitleri XVII. yüzyılda tecrübe ettikleri sorunlar karşısında çözümü devlete karşı isyan etmekte veya devletin ve toplumun düzenine karşı gelmekte bulmamışlar, tam aksine, devletin imtiyazlı yapısına tekrar dahil olmak için isyan etmişlerdir. Bu hüküm, eyaletlerdeki yerleşik elitler olduğu kadar, yeni ortaya çıkan eşkiya liderleri için de geçerlidir. Onların devleti yıkmak veya Osmanoğulları sülalesini inhitata uğratmak gibi bir amaçları hiç olmamıştır.

Yukarıda bahsedilen Osmanlı elitlerinin devlete muhalif olmaya muktedir olamamalarının iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi, bu elitler devlet tarafından eğitilmiş ve geleceklerini devlete bağlamışlardır. Devlet de onları bağımsız hareket edemeyecek şekilde bünyesine dahil etmiştir. Siyasi ve ekonomik kriz dönemlerinde bile elitler kendi geleceklerini devletin geleceğinden ayıramamışlardır. Statüleri ve sürdürdükleri hayatları geleneksel olarak devlete bağlı olduğundan, sorunlara hep devlete dayalı çözümler aramışlardır. Bu, merkezi olduğu kadar, mahalli askeri, bürokratik ve kazai elitler için de geçerlidir. Elit muhalefetini engelleyen ikinci neden ise, devletin taşra idaresini, organize muhalefeti mümkün kılmayacak şekilde düzenlemesidir. Bu da elit gruplar içerisinde kaybedenler ve kazananlar yaratmak yoluyla rekabet ortamı hazırlamakla olmuştur. Devletin sürekli manüplasyonları sayesinde sürekli bir rekabet ortamı devam etmiştir. Böyle bir rekabet düzeni içerisinde, elit gruplarının bir araya gelerek, devlete karşı organize ve müşterek bir muhalefette bulunmaları mümkün olmamıştır.14 Bu nedenle, elitlerin devlete karşı isyanına rastlanmamıştır. Celali isyanları diye adlandırılan olaylar biraz daha yakından incelendiğinde, bunların "isyan" mefhumuna uygun düşmediği, daha çok eşkiyalık hareketi olduğu görülmektedir.15

Eşkiyalık hareketleri, devlete karşı ciddi bir tehlike teşkil etmemiştir. Tam aksine, devletin politikalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmış, çabucak da, devlet tarafından, devlet safına çekilmiştir. Eşkiyalar, çeşitli ve değişken bir kimliğe sahip olmuşlardır: eski-köylüler, topraksız kişiler, talebeler, ücretli askerler, başıboşlar gibi. Topluluk haline gelerek, dahil oldukları sosyal gruplarla bağlantılarını kesmişler ve suni bir sosyal yapılanma meydana getirmişlerdir. Bu nedenle geleneksel anlamda, devlete karşı ciddi bir tehdit oluşturmamışlar ve sosyal yapıyı değiştirmeye yönelmemişlerdir. İyi tanımlanmış bir ideolojileri olmadığı gibi, ilan ettikleri düşmanları da olmamıştır.

Bir gün Celali iken, ertesi gün devlet hizmetinde bir görevli veya itaatli bir reaya olmaları, liderlerinin de aynı şekilde, bir gün eşkiya başı iken, ertesi gün itibarlı sancakbeyi olmaları, yaptıkları işin sadece, mevcut düzendeki boşlukları suiistimal etmek olduğunu göstermektedir. Neticede, Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletlerindeki gibi sınıfa dayalı, toplu hareket ve bunun direkt sisteme meydan okuması durumu ile ciddi anlamda karşılaşmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda, reaya gruplarının sınıf sistemi dahilinde organize olamamaları ve yalnızca basit çıkar birliğine dayalı toplu hareketle devlete meydan okumaları, Osmanlı Devleti'nin sosyal güçler tarafından ciddi anlamda tehdit edilmemesiyle neticelenmiştir. Böyle bir tehdidi oluşturan sosyal organizasyon daha sonraları, elitlerin zaman içinde merkezden uzaklaşmalarını sağlamaya yetecek kadar mahalli güç kazandıkları XVIII. yüzyılda gerçekleşecektir.

XVII. yüzyıl boyunca Anadolu, kiralık başıboş insanlar ve ücretli askerlerle doludur. Eşkiya liderler ve takipçileri bunlar arasından çıkmıştır. Yağma ve zorba hareketlerde bulunan bu insanlara Celali denmiştir. Celalilerin devlere karşı gelmelerinin en önemli sebebi, devletin en vadedici güç kaynağını temsil etmesidir. Celali liderlerinin çoğu, hakiki anlamda devlete karşı olmamışlardır ve kethüda, mütesellim gibi görevlerle devlet hizmetindedirler. Onları istedikleri yalnızca daha iyi makamlara gelmektir. İsyancıların sancakbeyliği gibi makama geldiklerinde bağımsızlıklarını ilan etmemeleri, para bastırmamaları ve yeni bir devletin kuruluşunu belirtecek diğer faaliyetlere girişmemeleri, onların gerçek niyetlerini göstermektedir.

Daha geniş alanlara yayılmak istemekle amaçları buraları imparatorluktan koparmak değil, devlet görevlileri olarak buralardan vergi toplamaktır. Toplayamayınca da yağma ve zorbalığa girişmişlerdir. Celali liderlerinin devlete karşı ciddi bir tehlike teşkil edememesinin en önemli nedeni, aralarında ittifak yapma kabiliyetini gösterememeleridir; genellikle dağınık haldedirler ve ufak çıkarlar için birbirlerine ihanet edebilmektedirler. Eşkiyalık, genelde plan ve düzen yerine, fevri ve pervasız şiddet hareketini akla getirse de, Celalilerin her iki özelliğe de sahip oldukları söylenebilir. Çünkü devlet tarafından kiralanacak şekilde, başlarında liderleri ile bölükler halinde düzenlenmişlerdir. Bölükler savaş olunca seferber edilmiş, savaş bitince veya liderleri ölünce dağıtılmışlardır.16 Dağıtıldıklarında, bölük-başılarının etrafında organize olarak kalmaya devam etmişlerdir. Bölüklerin organize edilerek daha büyük birliklerin oluşması hakkında fazla bilgimiz olmamasına rağmen, bunun devletin ordusundaki gibi olduğu tahmin edilebilir. Böyle olması doğaldır çünkü, düzenlenmeleri ve eğitimleri üst düzey askeri komutanlar tarafından yapılmaktadır. Aynı nedenle, devletin ordusu ile benzer düzene ve eğitime sahiptirler. Mahalli küçük bölüklerle birlikte, daha büyük, mahalli olmayan bölük toplulukları da mevcut olmuştur.

Celali mücadelesi dönemi boyunca çeşitli devlet görevlileri, yanlarındaki sekban orduları yardımıyla, reayayı kanuni olmayan yollardan vergilendirmelere ve aşırı baskı uygulama yoluna gitmişlerdir. Sancakbeylerinden en alt düzeydeki vergi toplayıcıya kadar pek çok devlet görevlisi, kanuni ve gayri kanuni vergilendirme arasında gidip gelerek, kanunları çiğnedikleri için, bir kaç kere görevden alınarak tekrar göreve getirilmişlerdir. Bu nedenle, kanuni ve gayri kanuni devlet görevlilerini

ayırt etmek reaya için güçleşmiştir. Görevliler ise bundan istifade ederek, görevden alındıkları zamanlarda da vergi talep etme yoluna gitmişlerdir. Etraflarında bulundurdukları sekban bölüklerinin maaşlarını peşin olarak veremedikleri zamanlarda da, onları, maaşlarının karşılığını toplamak üzere kendi vergi bölgelerine göndermişlerdir. Bütün bunlar reayadan haksız ve gayri kanuni ve şiddet yoluyla vergi toplamaya yol açmıştır. Köyler ve kasabaların yağmalanmasına, talan edilmesine kadar varan bu gayri kanuni faaliyetler mahalli kadılar veya otoriteler tarafından merkeze bildirilmiştir. Devletin bu durumlar karşısında ilk yaptığı ise, bölgeye polis görevi görecek olan alt düzeyde bir komutan, Celali serdarı, göndermek olmuştur. Ancak bu ilk tedbirler, fazla başarılı olamamış, eşkiyalık Anadolu'da giderek yaygın hale gelmiştir. Devlet daha sonraki tedbir olarak, ilgili bölgeye vezir tayin etmiştir. Her iki görevli de başarısız olunca, "böl ve yönet" taktiğini denemiştir: Ücretli askerleri isyan eden medrese talebelerine karşı kışkırtmış, eşkiyalarla çarpışmaları için de medrese talebelerinin silahlanmaları teşvik edilmiştir. Pişman olduğu bu hareketten sonra devlet, eşkiyaların üzerine büyük ordular göndermiş veya onlarla pazarlık etme yoluna gitmiştir.

Aşağıda ayrıntıları verilecek olan Celali olaylarının başlangıcı olarak, neredeyse bütün kaynaklar, Haçova Savaşı (1596) esnasında, yapılan yoklamada bulunmayanların "firari" sayılacağı ve tutuklanarak idam edileceği, mal ve mülklerine devletçe el konacağına dair Cağalazade Sinan Paşa'nın emrine atıfta bulunmaktadır.17 Savaş sırasında binlerce askerin ve Rumeli süvarilerinin Avusturyalılar karşısında korkarak savaş alanını terk ettikleri gerçekti. Ancak, Avusturyalılara karşı büyük bir güçlükle ve Cağalazade'nin son andaki manevrasıyla kazanılan Haçova Savaşı esnasında, aslında, yalnızca timar sahipleri değil, Cağalazade Sinan Paşa da kaçmış, padişah bile cephe gerisine çekilmişti. Bir komutan olan Cağalazade'nin zafer kazanmasıyla sadrazam olması, talihinin yaver gitmesindendi. Timarların geri alındığına dair emirler henüz sahiplerine ulaşmadan, Cağlazade sadrazamlık görevinden geri alındı. Ancak bir ay sadrazam olabilmişti. Ardından gelen sadrazam onun emrini geçersiz sayabilirdi fakat, yapmadı. Emir, yalnızca savaş firarilerini değil, savaşa hiç katılmayan kaçakları da kapsıyordu. Firarilerin arasında timar sahiplerinin yanı sıra, 20.000-50.000 akçe gelire sahip olan zeamet sahiplerinin de adının geçmesi, bu kişilerin çok değerli toprak sahibi rütbeli askerler ve eyalet yöneticileri olduğunu, devletin ise alelacele vergilendirebileceği gelirlerin peşine düştüğünü göstermektedir. Firarilerin bir kısmı Anadolu'ya geçerek burada, özellikle İran sınırında kaynaşan Celali gruplarıyla birleşerek onlara destek vermiş, liderlik etmişlerdir. Celalilerin ve liderlerinin devlet görevlileri olmaları da büyük ölçüde bundan ileri gelmektedir.

Haçova'dan sonra Avusturyalılarla savaşlar on yıl daha devam etti ve Osmanlılar kesin bir zafer kazanamadılar. Bazı toprakları alırken diğerlerini yitirdiler. Timarlı sipahiler bitmek bilmeyen savaşların baskısı altında, memleketlerindeki giderek artan yoksulluk ve kanunsuzluğa daha fazla öfkeleniyorlardı. Kapı kulları da aldıkları ücreti aşındıran enflasyondan şikayetçi idiler. Macaristan'dan dönen sekban bölükleri, ancak Anadolu'da Celaliler arasında iş bulabiliyorlardı. Her Celali zaferinden sonra iş arayan daha çok sayıda kişi Celaliler arasına katılıyordu. Dikkatlerini Avrupa'ya ve sonra da İran üzerine yönelten Osmanlı idarecileri, Anadolu'da yaşanan umutsuzluğu ve Celalilerin

önderlerinden gelen tehlikeyi öngörememişlerdi. Celalilerin arasında çok başarılı komutanlar vardı. Bunların devlete karşı koymak için ileri sürdükleri gerekçeler Anadolu halkını çoğuna doğru görünüyordu. Hatta, bozulan sistemi düzeltmek üzere bazı Osmanlı paşaları bile Celali hareketinden medet ummuştu. Osmanlılar Celalilerle mücadelelerinin ardından ancak onların gerçek mahiyetlerini anlayabilmişlerdir. Onlar ne dine ve devlete ihanet etmiş kişilerdi ne de ayrı bir devlet kurma peşindeydiler. Yükselme ihtirası içinde olan, bunun için çok sayıda insanı harcamaya hazır kişilerdi. Bunlardan ilki ve en tanınmışı Karayazıcı idi.

İlk Büyük Celali: Karayazıcı

Karayazıcı adıyla bilinen Celali liderinin asıl adı Abdülhalim'dir. Türk asıllı olan bu Celali liderinin Karayazıcı lakabını, Halep paşasına katiplik ettiği için aldığını, Halep'teki Venedik konsolosu söylemektedir.18 Karayazıcı hakkında ilk ve en önemli bilgi, onun, Osmanlıların ihtiyacı olduğu, gelişmesine destek verdiği ve yeni savaş yöntemi içerisinde, yani sekbanlar arasında yer aldığıdır. Karayazıcı, aynı zamanda askerlerin örgütleyicisidir. Vergi veren reaya sınıfından, vergiden muaf askeri sınıfına yükselmiştir. Bu özelliği ile Anadolu'daki çeşitli gruplar arasına kolayca nüfuz edebilmekte ve onları etkileyebilmektedir. Çevresine sadık adamlar toplayabiliyor, emri altındaki birliklerinin hizmetlerini diğer sancakbeylerine satabiliyordu.

Karayazıcı'nın kariyeri, Celalilerin liderleri ve yükselişlerinin tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Macaristan seferi esnasında 1596 (Haçova Savaşı da bu yılda yapılmıştır), Sivas veya Malatya sancakbeyine vekalet ettiği bilinmektedir. Daha sonra, Tarsus-Silifke yöresindeki medrese talebelerinin çıkardığı kargaşaları yatıştırmakla görevlendirilmiştir. Bu esnada bağlı bulunduğu sancakbeyi görevden alındığı için, Karayazıcı ve adamlarına yol verilmiştir. Diğer bir devlet görevlisinin maiyetinde yüksek bir göreve gelemeyeceğini düşünerek, ortalıkta başıboş gezen çetelere katılarak onların lideri konumuna gelmiştir. Gayri memnunlar kitlesinden olan Haçova firarileri ile İstanbul'da barınamayan sipahileri de etrafına toplayarak ordusunu genişletmiş, ordusu için gerekli olan erzak vs.'yi toplamak üzere köyleri yağmalamaya başlamıştır.

Karayazıcı'nın kanun tanımazlığı baş edilemez hale gelince üzerine ordu gönderildi. Bu yolun tercih edilmesinin birkaç meşru nedeni bulunuyordu: Öncelikler Anadolu halkının can ve mal güvenliği kalmamıştı. Bunun için önlem almak gerekiyordu. Haçova firarilerinin peşine düşmeyi ve onları cezalandırmayı devlet gerekli görüyordu. Doğuda İranlı Şah Abbas tehdit oluşturmaya başlamıştı. Celalilere karşı bir sefer düzenlenerek bu sırada sınırdaki kaleler Safevilere karşı güçlendire bilinirdi. Bu düşüncelerle karar veren divan-ı hümayun, Karayazıcı'nın gücünü kırmak ve düzeni sağlamak üzere Karaman Beylerbeyi Hüseyin Paşa'yı görevlendirdi. Hüseyin Paşa'nın böyle bir göreve tayin edilmesinin iyi bir seçim olmadığı hemen anlaşıldı: Çünkü, paşa görevini yapmak yerine Karayazıcı'ya katılmıştı.19

Sistemin adaletsizliği karşısında güçsüz ve yoksul duruma düşen Hüseyin Paşa, çareyi isyancılarla birleşmekte bulmuştu. İki komutan ordularını birleştirerek, Maraş yakınlarında küçük bir Osmanlı birliğini yendi. Osmanlılar daha sonra, Mehmed Paşa komutasında daha büyük bir orduyu, iki asi komutanın üzerlerine gönderdi (1599). Urfa yakınlarında yapılan ve iki ay kadar süren mücadelede Mehmet Paşa fazla başarılı olamadıysa da, Celalileri oldukça yıprattığı söylenebilir. Mehmed Paşa'nın daha fazla mücadele etmek yerine asilerle pazarlık etme yolunu tercih ettiği görülmektedir. Hüseyin Paşa affa mahzar olabileceğini, Karayazıcı da avantajlı durumda olduğunu düşünerek pazarlığa sıcak bakmışlardır. Karayazıcı, Hüseyin Paşa'yı Osmanlı güçlerine teslim ettiğinde, onu işkencecilerin eline verdiğini bilmiyordu. Henüz, merkezi oyuna getirip yüksek bir mevki elde edememişti. Mehmed Paşa ertesi yıl baharında (1600) Karayazıcının üzerine tekrar gönderildi. Karayazıcı Urfa'dan ayrılarak kuzeye yöneldi. Osmanlı ordularının önünden kaçarak Sivas'a geldi. Oradan Çorum'a geçti. Sürekli yer değiştirme ve vurkaç taktiğiyle geçen mücadelelerde Osmanlı orduları yetersiz kalıyordu. Karayazıcı ile baş edemeyeceğini anlayan merkez, onu savaşla olmazsa rüşvetle yola getirmeye karar vermişti. Devlet Karayazıcı'ya bir ferman göndererek kendisini Amasya sancakbeyliğine atadı. Karayazıcı bu teklifi kabul ederek Amasya'ya girdi ve orada altı ay kaldı. İstediğini elde eden Karayazıcı'nın niyeti bu noktada belli değildir. Daha sonraki Osmanlı tarihçilerinin, örneğin Naima'nın, bildirdiğine göre Karayazıcı bağımsız bir hükümet kurmak istemiştir. Ancak çağdaş kroniklerde böyle bir ihtimalden söz edilmemektedir.20 Karayazıcı'nın sancakbeyinin sağlayacağı haklardan ve ayrıcalıklardan yararlanarak, kanunlara uygun biçimde atanmış bir sancakbeyinin görevlerini yerine getirmeye niyetlendiği düşünülebilir. Osmanlı sistemine yeniden katılmak, etrafındaki adamların önemli bir kısmını oluşturan Haçova firarilerinin de isteğidir.

Karayazıcı konumunu güçlendirirken, Osmanlı Devleti Anadolu'da giderek büyüyen Celali bunalımı ile uğraşıyordu. Anadolu'da halkın olduğu kadar ticaret yollarının da güvenliği kalmamıştı.

Mehmed Paşa'nın Anadolu'daki kargaşalığı bastırma hareketinin, amacından saparak, askerlerinin eşkiya gibi davranmaya başlaması ve Anadolu'da asıl tehlikenin Karayazıcı değil, Mehmed Paşa olduğu haberi divana bildirildi. Durumun böyle olduğunu hayretler içinde öğrenen divan, Paşa'yı azlederek, Karayazıcı'yı da Çorum sancakbeyliğine tayin etti. Karayazıcı'nın orduları burada güvenliği sağlamak yerine yağma ve talana yönelmişlerdi. Osmanlıların bu durumdan çıkardığı sonuç şu oldu: Celali liderinin bağışlanması Anadolu'da güvenliği sağlayamadıysa, bu güçle sağlanmalıydı. Bu suretle, ordularını güneye çekmiş olan Karayazıcı'nın üzerine iki ordu gönderildi.

İstanbul'dan doğuya doğru yola çıkan ordu (1600) Kayseri'ye varıncaya dek epey zayiat verdi. Kış geldiği için şehri kuşatmanın yararı olmadı. Karayazıcı ise daha batıya doğru hareket etti. Bu sıralarda Osmanlılar Avrupa'da başarılı olmuşlar Kanije şehrini almışlardı. İkinci ordu 1601'de Bağdat beylerbeyi Hasan Paşa komutasında Diyarbakır'dan batıya doğru yola çıktı. Hasan Paşa daha hazırlıklıydı ve önce Celalileri takip etmeyi uygun bularak, sezdirmeden onları izledi. Sonunda, Kayseri civarında, Celalilerin üzerine ani bir yürüyüşe geçti. Şiddetli geçen mücadeleler sonunda Karayazıcı epey zayiat verdi ve kalan birlikleri Sivas üzerinden Amasya'ya oradan da Canik dağlarına

kaçtılar. Bu sefer Karayazıcı'nın gücüne ezici bir darbe indirilmişti. Hasan Paşa 1601-1602 kışını Tokat'ta geçirdi. Karayazıcı'nın bu aşamadaki takip edeceği yön ve yapacakları hakkında değişik görüşler mevcuttur. Ancak o çekildiği dağlık bölgede, tamamıyla doğal nedenlerden dolayı 48 yaşında iken ölmüştür. Adamları arasında cömertliği ile tanınan Karayazıcı, aynı zamanda acımasız, amacına ulaşmak için gereken her şeyi yapabilen bir kişiliğe sahipti. Urfa'da Hüseyin Paşa'yı Osmanlılara teslim etmesi, kendi geleceği için ne denli acımasız ve gerçekçi karar alabildiğini göstermektedir. Karayazıcı'nın mücadelesi, Anadolu'da bağımsız bir hükümet kurmak gibi siyasi bir amaca yönelik değildir. Öyle olsa idi, Canbuladoğlu isyanında görüleceği üzere, bunu ilk fark eden ve kendi çıkarları yönünde kullanan Avrupalılar olurdu.21 Onun ve peşinde sürüklediklerinin isyanı devletten köklü bir ayrılmayı değil, devletin içinde yer alma çabasını simgelemektedir.

Deli Hasan

Lidersiz kalan Celali ordusunun başına geçmek şimdi kardeşi Deli Hasan'a düşüyordu. Eski Karayazıcı ordusunun, emir komuta zinciri dahilinde yeniden kurulması uzun sürmedi. Deli Hasan'ın isyanı esnasında sadrazam Yemişçi Hasan Paşa Avusturya sınırında savaşıyordu. Merkezde ise, değişik askeri grupların önemli devlet görevlilerini sürtüşmeye çekmesi ile, elit mücadelesi devam ediyordu. Bunlara ilaveten, altı bölük halkını rahatsız eden konular, yeniçerilerin taşraya yerleşerek konumlarını güçlendirmesi, saray işlerinin yetersiz sayıda yabancılar tarafından görülmesi ve sultanın savaşa gitmeyi reddetmesi gibi konular merkezi meşgul ediyordu.

Celalilerin eyalet idaresinde önemli makamlara gelmesi de şikayet konusuydu. Merkezdeki sipahiler, altı bölük halkı, çoğu eyalet yöneticilerini Deli Hasan, Tavil Halil ve Kara Said gibi eşkiyalarla bir tutuyor ve onlar gibi talan ve yağma yaptıklarını iddia ediyorlardı. Bu memnuniyetsizlikler üzerine sadrazam merkeze dönerek, meselelerin üzerine eğildi. Böyle bir zamanda, Deli Hasan vekili Şahverdi'yi İstanbul'a göndererek, af diledi ve aynı zamanda bir görev talebinde bulundu. Zamanlaması iyi olduğu için sonuç alabildi ve Bosna sancakbeyliğine tayin edildi. 4000 adamını altı bölük halkına katarak, ordusu ile birlikte Bosna'ya gitti. Böyle bir görevlendirme ile, Celalilerin Rumeli'ye kaydırılması ve Anadolu'daki güçlerinin azaltılması planlanmıştı. Kardeşi Karayazıcı gibi, Deli Hasan da Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak istemiyor, Osmanlı düzeninde meşru bir makam talep ediyordu. Adamlarının istediği ise, Anadolu'da olduğu gibi yağma ve talandı. Deli Hasan'ın ordusu Özsek ve Peşte'de Hıristiyanlara karşı savaştı. Ancak, Celali ordusu eski alışkanlıklarını bırakmayarak, buraları da talan ettiler. Deli Hasan Osmanlılara tam anlamıyla sadık kalmamış, Venediklilerle ve Papa ile ihanete varan yazışmalarda bulunmuştu. Bosna'da bulunduğu esnada, stratejik önemi olan Resne kalesini 100.000 altın karşılığında satmayı teklif ettiği öne sürülmektedir. Bu haber alındığında, Deli Hasan Belgrad'a kaçtı. Daha sonra yakalanarak 1606 yılında idam edildi. Deli Hasan ile denenen Celalilerle barışma politikası da böylece başarısızlıkla sonuçlandı. Eşkiya-sancakbeylerinin faydasızlığı bir kere daha tecrübe edilmiş oldu. Bu esnada Celali hareketleri Anadolu'da daha organize hale geliyor ve güçlü merkezler oluşturuyorlardı. Sultan I. Ahmed yeni

tahta geçmiş ve Doğu'ya sefer yapma gereği hasıl olmuştu. Osmanlı orduları hem Batı'da hem Doğu'da savaşmak zorundaydılar.

Tavil Halil

Üçüncü Celali lideri olan Tavil Halil'in eşkiyalık yaptığı dönemde padişah olan I. Ahmed başlangıçta, eşkiyalarla pazarlık etme siyasetini benimsemeye mecbur kalmıştı. Ancak, daha sonra Osmanlı kuvvetlerinin Tavil karşısında yenilmesi üzerine, ordunun başına geçerek Celalilere karşı sefere çıktı. Fakat, Bursa'dan öteye gidemedi, çabucak İstanbul'a geri döndü. Yokluğunda, Sofu Sinan Paşa'nın Halep, Anadolu ve Sivas sancaklarını Tavil'e teklif etmişti. Bunu duyan Padişah, Paşa'yı görevden aldı. Tavil Halil de, kendisine teklif edilen Halep, Anadolu ve Sivas sancaklarını reddetmesi, bir bakıma onun siyasi motivasyonunun yetersizliğini göstermektedir. Büyük bir bölgenin kontrolü ile ilgilenmeyen Tavil Halil daha sonra Bağdat beylerbeyliğine, on iki adamı da çeşitli sancakbeyliklerine getirildi. Padişah, bundan sonra da Celalilerle pazarlık yaparak onları sistemin içine çekme siyasetini daha istikrarlı biçimde benimsedi. Bu siyasetle, eşkiyaları sadık Osmanlı beyleri yapmayı, ordularını da kendi ordularına katmayı düşünüyordu. Bu siyaset yürüyor gibiydi. Artık Celali liderleri köylülerden uzaklaşarak askeri sınıfına katılıyor, padişahın sadık askerleri olarak İranlılar ve Avusturyalılarla savaşıyorlardı.22

Kalenderoğlu Mehmed

Kalenderoğlu Mehmed çavuşluk ve mütesellimlik görevlerinde bulunmuştu.23 İsyan nedeni kaynaklarda pek açık değildir. Cağalazade Sinan Paşa ona sancakbeyliği vermiş olabilir, fakat o, İran cephesinde savaşmayı reddetmiştir. İlk defa Batı Anadolu'da, Saruhan'da Anadolu beylerbeyini yenilgiye uğrattığı 1605 yılında isyan etmiş, daha sonraki hareketlerini de hep bu bölgede sürdürmüştür.

Tavil Hasan'ın Anadolu'dan ayrılmasından sonra Kalenderoğlu en önemli Celali durumuna gelerek, ünlenmiştir. Sadrazam Derviş Paşa'nın yerine atanan Kuyucu Murad Paşa (1606) ile karşılaşıncaya kadar, Kalenderoğlu Osmanlı ordularıyla çeşitli yerlerde ve çeşitli kerelerde çarpışmış, genelde başarı kazanmıştır. Önce, Manisa'yı kendine üs tutmuştu. Burada ne tür askeri ve siyasi teşkilatlanmaya gittiğini bilemiyoruz. İsyan nedeni bilinmemekle beraber, benzerleri gibi Osmanlı düzeni içerisinde bir makam talebinin olduğu düşünülebilir. Adamları arasında Haçova firarileri ile kendisine katılan deneyimli askerlerin olması, Osmanlı benzeri bir askeri teşkilatlanmaya ve iş bölümüne sahip olduğunu gösterebilir. Sancakbeyi veya beylerbeyinkine benzer bir bürokratik yapı kurmuş olabilir. Diğer isyancılarla da işbirliği halindedir. Kalenderoğlu'nun Manisa'nın ayan ve eşrafı ile iyi ilişkiler kurarak, düzenli bir şekilde haraç toplamasına bakılırsa, iyi teşkilatlanmış bir askeri gücü yönettiği anlaşılmaktadır.

Kalenderoğlu'nun kolayca bertaraf edilemeyeceğini anlayan Kuyucu Murad Paşa, Sivas sancakbeyliği teklifiyle karşısına çıkmıştır. Kalenderoğlu, adamlarının isteksizliği üzerine bu öneriyi

geri çevirmiştir. Aslında o da, Tavil Hasan gibi, daha yüksek bir makam istemektedir. Yeni Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın Belgrad'dan gelmesinin beklendiği 1607 yılı Celalilerle mücadelelerle ve Celalilerin giderek güçlenmesiyle geçiyordu. İsyancıların hareketi neredeyse bütün Anadolu'yu sarmıştı. Önlerindeki tek engel kar ve kış gibi görünüyordu. Ancak aralarında birlik sağladıkları söylenemezdi. Celaliler Osmanlılara karşı geldikleri gibi, her türlü otoriteye karşı geliyor, birbirlerine söz geçiremiyorlardı. Görünüşte İran'a, fakat gerçekte Anadolu'daki Celalileri temizleme seferine çıkan Kuyucu Murad Paşa, bunu ancak iki yılda tamamlayabildi. Sadrazam Kalenderoğlu ve diğer bir eşkiya olan Kara Said'le yazışmalarda bulundu. Canbuladoğlu'nun üzerine yürüdüğünde arkadan gelecek bir saldırıdan korkuyordu. Bu sırada Osmanlıların, Batı Anadolu Celalilerinin üzerine gidecek gücü de yoktu. Dolayısıyla Kalenderoğlu'na Ankara sancakbeyliği teklif edildi. O dönemde Ankara kadısı olan Vildanzade Ahmed Efendi, atama emrine rağmen, Kalenderoğlu'nun şehre girmesine izin vermedi. Bunu, şehri Celalilerin yapacağı tahribattan korumak istediği, veya gizlice Murad Paşa ile haberleştiği veya Kalenderoğlu'nu kuzeydeki birliklerle savaşa çekmek istediği için yapmış olabilir. Vildanzade, Kalenderoğlu'nu şehre sokmamaya kararlıydı. Bir anlaşmaya varıldı: Başlarında komutanlarıyla otuz kadar askerin şehre girerek gereksinimlerini almalarına izin verildi. Bu arada Vildanzade, bir ulağı yardım istemek üzere Murad Paşa'ya gönderdi. Ulak dönüşte Celalilerin eline düşünce, kadının planlarını ve otuz adamın öldürüldüğünü anlattı. Bunun üzerine Kalenderoğlu derhal Ankara'ya bir saldırı başlattı. Osmanlı kuvvetleri de Konya'dan yola çıkmış geliyorlardı. Osmanlı orduları şehirle fazla uğraşmadan Kalenderoğlu'nu takip ettiler. Kalenderoğlu Merzifon'a doğru çekilmişti ve Osmanlı ordularını Ladik yakınlarında yendi. Tutsak ettiği 1.200 askerin elinden silahlarını alarak kendilerini salıverdi. Kalenderoğlu bu sefer Bolu'ya yöneldi. Buradan Bursa'ya geçti. Bu esnada Sadrazam Kuyucu Murad Paşa ordusu ile Halep'te idi. Kalenderoğlu'da ordusu ile İstanbul'a birkaç günlük uzaklıkta karargah kurmuş devlete meydan okuyordu. Celalilerin İstanbul halkı için büyük bir tehdit oluşturduğunu Fransız elçisi yazmaktadır.24 Kalenderoğlu'nun amacı, başkenti korkutarak, padişahı kendisine yüksek bir makam teklif etmeye zorlamaktı. İl-erleri, 40.000 şehirli ve bazı küçük birlikler silahlandırılarak, İstanbul, civarı ve Bursa'yı korumak üzere harekete geçirildiler. Bu çabalar çok az sonuç verdi. Bunlardan ancak 6.000 tanesi Bursa'ya varabildi.

Bursa'ya yönelen Celalilere diğerleri katılarak şehri yağma ve talan etmişler etrafa korku saçmışlardır. Eski Osmanlı başkentinin neredeyse tamamını ele geçirmişlerdi. Bu durum karşısında Osmanlı idarecileri, eyaletlerde il-erleri adıyla bilinen yardımcı kuvvetlerin toplanması emrini verdi. Osmanlı askerlerinin önemli kısmı Canbuladoğlu ile savaşmak için Doğu'ya gittiğinden fazla sayıda asker kalmamıştı, Rumeli'de kalanların Anadolu'ya geçirilmesi de zaman alıyordu. Nakkaş Paşa komutasında düzenlenen Osmanlı orduları Kalenderoğlu'nun peşine düştü. Nakkaş Paşa'yı peşine takan Kalenderoğlu, güneybatıya yöneldi. Arada geçen uzun mücadelelerin neticesinde Kalenderoğlu, Nakkaş Paşa'nın ordularını yenerek tamamıyla yok etti. Bu olayların neticesinde, Osmanlı idaresi, ordunun tam desteği olmadan Celalilerle mücadele edilemeyeceğinin farkına vardı. Celalilerin güçlendikleri ve kendi mekanlarında kolayca yenilemeyeceği aşikardı. Canbuladoğullarına karşı kazandığı Oruç Ovası zaferinin ardından Anadolu'ya yönelen Kuyucu Murad Paşa, nihayet az sayıda

fakat deneyimli askerleri ile Göksun ovasında Kalenderoğlu'nun birliklerini tamamıyla dağıttı. Kalenderoğlu kaçmıştı. İran'a gitmeyi belirlemişti fakat direkt olarak oraya yönelmedi. Uzun mücadelelerden sonra Kalenderoğlu ve ordusu 1608'de İran sınırına yaklaştı ve karşı tarafa geçerek Şah Abbas'ın ordularına katıldı. Bir yıl sonra hastalanarak öldü. Adamları da, Diyarbekir Beylerbeyi Nasuh Paşa'nın uzlaşma teklifini kabul ederek Anadolu'ya döndüler. Paşa bunlara sarı renkte bir örnek üniforma giydirerek, sarıca adı verilen tüfekli piyade alayı haline getirdi. Kuyucu Murad Paşa 1611 yılında ölünce yerine Nasuh Paşa geçti. Sadrazamın ölümü ve Kalenderoğlu'ndan geriye kalan Celalilerin yeni sadrazam Nasuh Paşa'yla uzlaşmasıyla, İranlılarla olan gerginlikler ortadan kalktı. İki taraf 1612'de bir anlaşma yaparak ilişkilerini bir esasa bağladılar.

En Son ve En Tehlikeli Celali: Canbuladoğlu Ali

Canbuladoğlu ailesi Kilis'ten Halep'e kadar olan bölgeyi, bir nesildir idare ediyorlardı, mahalli bağlantılar kurmayı da başarmışlardı. Bölge, İstanbul'da 30 günlük mesafede ve merkezin kontrolünden uzaktaydı. Bu nedenlerle, Osmanlı topraklarına katıldığı 1516 yılından itibaren çeşitli problemlere sahne olmuş Osmanlılar da burayı yönetmek için çeşitli güç odakları ve sınıfları kullanarak, bir grubun ön plana geçmesini engellemişlerdi. Bit yandan aşiret reislerini, yeniçerileri ve mahalli emirleri yönetime katılmaya teşvik ederken diğer yandan da, kısa dönemli olarak merkezden görevliler göndererek kontrolü sağlamaya çalıştılar.

İran'la yapılan uzun savaş yıllarında Osmanlılar dikkatlerini Kuzey Suriye'den çevirdiler ve büyük bir aile olan Canboladların kontrolü ele almalarına müsaade ettiler. Bölge Kürtler, Araplar ve Türkmen kabileleri dahil pek çok etnik grubu barındırıyordu. Halep ve civarı oldukça zengin bölgeydi. Bu da, Kuzey Suriye'nin kontrolü ile ticaretle birlikte ziraatden yüksek miktarda vergi geliri sağlanması anlamına geliyordu. Bölge ticaret yolları üzerindeydi ve mahalli tüccarlar bundan bir hayli istifade ediyorlardı.

Amcası Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın ölümü üzerine, Canbuladoğlu Ali Paşa bölgenin idaresini ele geçirdi. Osmanlıların İnebahtı yenilgisinden (1571) sonra yabancılarla iş birliği haline girişmişti. Kuzeydeki Celaliler ve güneydeki iktidar sahipleri ile ittifaklar yaparak konumunu güçlendirme yoluna gitti. Daha sonraları, kutsal yerler olan Mekke ve Medine'ye giden yolları kapattı. Osmanlılar ile Canbuladoğlu Ali Paşa arasındaki sürtüşmeler, 1606 yılında, Paşa'nın makamını güvence altına almak için Osmanlı Sultanı ile pazarlığa girişmesiyle başladı. Sultan I. Ahmed'e gönderdiği bir mektubunda, İran savaşında Osmanlılara 10.000 askerle yardım etmesi karşılığında Halep beylerbeyliğini talep ediyordu.25 Daha sonraları, her seferinde artan miktarda asker desteği karşılığında, komutanları için sancakbeyliği ve diğer adamları için çeşitli görevler talep etti. Sonunda, Osmanlı ordusuna toplam 60.000 asker sağlayabileceğini bildirdi. Canbuladoğlu'nun taleplerini başlangıçta "biraz fazla" bulmasına rağmen, Osmanlı Devleti 1606 yılında ona Halep beylerbeyliği görevini tevcih etti. Yeni beylerbeyinin ilk faaliyeti ise, İran şahı ve Toskana Büyük Dukası ile iş birliği yapmak oldu. Kuzey Suriye yalnızca uzak değil, Canbuladoğlu'nun en yüksek mevkide olduğu bir

bölgeydi. İdari ve askeri otoriteyi düzenleme yolunda faaliyetleri de görülüyordu. Taşra idaresinde ve beylerbeyinin yaptığı düzenlemeler Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni değildi. Her beylerbeyi, genelde İstanbul örneğinde, kendi divanına sahipti ve kendi idari yapısını şekillendirebiliyordu. Fakat Canbuladoğlu'nun yaptıkları bundan çok farklıydı: Kendi andına para bastırıyor, hutbe okutturuyor ve kendini Suriye Krallığı'nın prensi ve koruyucusu ilan ediyordu. Bu esnada da ordusunu teşkilatlandırıyordu. Bu ilk aşamalarda, Avrupalıların. Canbuladoğlu'nun Osmanlılarla olan ilişkilerine müdahale etmekten imtina ettiği, Osmanlılarla olan ilişkilerini zedelemek istemedikleri bilinmektedir.26 Yine de, Suriye bölgesini kontrol etmekle yakından ilgileniyorlardı ve Canbuladoğlu'nun taleplerini açıkça destekliyorlardı. Sonunda, 1606 yılında, Canbuladoğlu'nun isyan ederek Osmanlılardan ayrılmak için fırsat kolladığı Osmanlı idarecileri tarafından fark edildi.

Bunun üzerine, Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, görünüşte Şah Abbas'a karşı İran'a, fakat gerçekte Kuzey Suriye'ye deki isyanı bastırmak üzere sefere çıktı. Avusturyalılarla yeni anlaşma imzalanmıştı (1606), beklemeye gerek yoktu. Yaşlı savaşçı vezir, yokluğunda devleti idare edecek güvendiği kişileri önemli makamlara getirerek sefere çıktı.

Canboladoğlu'nun yaptığı ittifaklardan beklediği yardımı alamaması için hızlı davranmak gerekiyordu. Murad Paşa Suriye'ye doğru yola çıktı. Anadolu'da karşılaştığı Celalilerle pazarlık veya savaş yoluyla bertaraf ederek Kuzey Suriye'ye ulaştı. Murad Paşa ve Canboladoğlu Ali Paşa'nın orduları Halep'in kuzeyindeki Oruç Ovası'nda karşılaştılar. Canbuladoğlu'nun ordusu büyük bir mağlubiyete uğradı ve 100.000 adamı ve 48 kadar eşkiya lideri öldürüldü. Canboladoğlu Ali Paşa teslim alınarak İstanbul'a getirildi. İstanbul'da padişah kendisine niçin isyan ettiğini sorduğunda; isyancı olmadığını, çevresine toplanan kötü düşüncelilerden kurtulamayıp başlarına geçtiğinde Osmanlı birliklerinin üzerine geldiğini, şimdi suçlu durumda olduğunu, eğer bağışlanırsa bunun padişahın büyüklüğünü göstereceğini, cezalandırılırsa da bunun padişahın hakkı olduğunu söyledi.27 Bu savunma samimi bulunmasa da şimdilik kabul edildi. Canboladoğlu Ali Paşa sarayda izzet ve itibar gördü. Ancak, Osmanlı idarecileri arasında onun idam edilmesini isteyenlerin sayısı oldukça kabarıktı. Sonunda Temeşvar beylerbeyliğine tayin edildi. Burada bir yıl kaldıktan sonra Belgrad'a kaçtı. Kuyucu Murad Paşa'nın girişimleriyle burada yakalanarak öldürüldü (1610).

Canbuladoğlu'nun isyanından sonra, bu tür hareketlerin tekrar etmemesi için Kuyucu Murad Paşa geniş kapsamlı tedbirler aldı. Canbuladoğullarının bütün mülklerine el konuldu. Toprakları, padişaha ait olacak, dilediği biçimde dağıtılacak, gelirleri de hazineye gönderilecekti. Suriye'nin yönetiminde tımar sisteminin etkisi giderek azaldı. Osmanlılar burayı, kendilerine sadık mahalli emirler vasıtasıyla yönetmeyi uygun gördüler. Vergilerini ödedikleri ve Osmanlılara isyan etmedikleri sürece, onları halklarıyla baş başa bıraktılar.

Canbuladoğlu Ali Paşa'nın isyanının ardından, Maanoğlu Fahreddin'in, Canbuladoğlu gibi, Toskanalılarla ittifak yaparak isyana teşebbüs ettiği, ancak bunu Osmanlıların anlaması ve üzerinde baskı kurması nedeniyle Floransa'ya kaçtığı bilinmektedir. Bölgede, daha sonraları küçük çaplı

ayaklanmaların meydana geldiği kaynaklarda görülmektedir. Ancak bunların hiçbiri de tehlikeli düzeye ulaşmamıştır.

Canbuladoğlu isyanının bastırılmasıyla, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde önemli bir dönem de kapanmış oldu. Kuyucu Murad Paşa vasıtasıyla devlet, baskı gücünü göstermişti. Devlet, Celalilere karşı pazarlık, rotasyon gibi tedbirlerin yanı sıra, güce başvurma yolunu da tercih ediyordu. En sert gücü de Canbuladoğlu'na karşı kullanmıştı. Bunun nedeni ise, Suriye valisinin isyanının devletin bütünlüğünü tehdit etmesiydi. Anadolu'daki Celali hareketi ile karşılaştırıldığında durumun ehemmiyeti daha belirgin hale gelmektedir. Yağma amaçlı Celalilerin Anadolu'yu baştan başa kat etmeleri karşısında, Canbuladoğlu, bölgesinde kalmış, ordu kurmuş ve daha da önemlisi Avrupalı devletlerle ittifak yaparak desteklerini almıştır.

Celalilerin en büyüğü olan Canbuladoğlu'nun devlet tarafından ele alınış şekli ve akıbeti ile devlet, potansiyel Celalilere şu mesajı vermektedir: Devletin yolu her zaman açıktır.

Son büyük Celali olan Canbuladoğlu'nun bastırılması ile Celali isyanları sona ermiş bunu simgelemek üzere, 1609 yılında Sultan Ahmed Camii'nin yapımına başlanmıştır.28 Takip eden dönemde, Anadolu'da bazı mahalli Celalilerin faaliyetlerini sürdürdüğü bilinmektedir. Ancak, bu dönemdeki eşkiyalar siyasi nedenlerle ayaklanmışlar, siyasi nedenleri kendi amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmışlardır. İçlerinden en meşhuru olan I. Ahmed'den sonra tahta geçen II. Osman'ın yeniçeriler tarafından öldürülmesinin intikamını almak için Abaza Mehmed Paşa'nın ayaklanması, bu mahiyette bir isyandır. Celali isyanlarının ikinci dönemi olarak ele alınan 1623-1648 döneminde, mahalli halka zarar veren küçük çaplı Celali faaliyetleri görülmektedir. Bunlara, aşağıda, Celali isyanlarının reaya üzerindeki tesirlerinin ele alındığı kısımda değinilecektir.

Celali Mücadeleleri ve Anadolu Köylüsü

Anadolu Köylüsü Neden İsyan Etmedi?

Celali mücadelesi döneminde çekilen sıkıntıların hayatı güçleştirmesine ilaveten, XVII. yüzyılın problemlerinden olan nüfus baskısı, devletin merkezileşmesi, devletin ve mahalli elitlerin daha fazla vergi toplama taleplerine rağmen Anadolu köylüsünün neden isyan etmediği sorusu açıklama gerektirmektedir. XVII. yüzyıl krizini tecrübe eden Avrupa devletlerinin çoğu, kırsal nüfus isyanlarıyla karşı karşıya gelmiştir. Avrupa tarihinde, köylülerinin aristokrasi ile birleşerek devlete karşı isyan ettiği sıkça görülmektedir. Ortak çıkarları dolayısıyla köylülerle ittifak yaparak devlete karşı ayaklanmışlar ve devletle uzun vadeli tasarruf anlaşmalarına girişmişlerdir. Osmanlı örneğinde ise, benzeri şartlar mevcut değildir. Köylüler isyan yapamaya muktedir değillerdir veya isyan yapmakla ilgilenmemektedir.

Osmanlı toplum yapısı, bir veya birkaç grubun birleşerek toplu harekete girişmelerini engelleyen kalıtsal özelliklere sahiptir. Özel mülkiyetin olmaması, devletin toprağı tasarruf eden elitleri sürekli rotasyon halinde tutması, elitlerin köylülerle ittifakını engelleyerek, tesirsiz hale gelmelerini

sağlamıştır. Dahası, toplumdaki diğer grupların birbirinden ayrı durmasına özen gösterilmiş ve aralarındaki ilişkiler, toplumdaki bütün yapılanmaların üzerinde ve güçlü bir konumda olmaya çalışan devlet tarafından kontrol edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda köylü isyanlarının olmaması, sosyal yapının özellikleriyle ve ekonomik sıkıntılar karşısında, devletin bu özellikleri kontrol etme maharetiyle yakından ilgilidir: Toplumun yapısı, köylülerin toplumdaki diğer gruplarla ittifak yapamaması ve devletin taşradaki faaliyetleri gibi nedenler köylünün devlete karşı isyanını engellemiştir.

Zor durumda olan köylülerin birkaç seçeneği bulunmaktadır: İsyan etmek, zirai faaliyetlerin artırılması ve göç. İsyan, bunların arasında en zor olanıdır. En çok başvurulanı ise, devlet görevlilerinin ve isyancıların ulaşamayacağı yerlere kaçmak veya göçebe hayata dönmektir. Anadolu köylüsünün tercihi de bu olmuştur. Şehirlere göç, geçici iş imkanları ve medreselerin bulunması nedeniyle, özellikle de bekar erkeklere cazip gelmiştir. Köylüler ise tarım alanlarını genişletme yoluna gitmiş, durum daha da kötüleşince göçebe hayata dönmüştür. Değişen şartlara uyum sağlamaya çalışan köylüyü devlet rahat bırakmamış, daha fazla vergi ödemeye zorlamıştır. Köylünün başvurduğu her türlü yola, devlet görevlileri, vergi toplayıcıları ve diğer görevliler çeşitli taleplerle karşılık vermişlerdir.

Osmanlı toplumunun üç yapısal özelliği köylülerin, Avrupa'daki benzerleri gibi, elitlerle ittifak yaparak isyan etmelerini engellemiştir. İlki, üretimin düzenlenmesi nedeniyle, köylü çalışmasının çoğunu aile ünitesi içinde yapmaktadır. İkincisi, tımar sahibinin rotasyonu ve sıkça seferlere katılmasıdır. Bu durum, tımar sahibinin toprağa yatırım yapmasını ve köylü ile arasında güçlü bağlar geliştirmesini engellemiştir. Köylü ile tımar sahibini daha da ayıran üçüncü faktör ise, köylünün tımar sahibini şikayet edebileceği kadılık kurumudur. Kadılık kurumu, köylü ile tımar sahibinin ikili ilişkisi arasına üçüncü bir taraf olarak girerek, ilişkinin gücünü zayıflatmıştır. Bu üç yapısal özellik, Osmanlı köylüsünün efendisi ile olan ilişkilerinin niteliğini belirlemiş ve köylünün farklı bir yol takip etmesine neden olmuştur.29 Dolayısıyla, Batı Avrupa'nın büyük bir kısmında, köylülerin aristokrasi ile birleşerek devlet sistemine karşı ayaklandığı bir zamanda, Osmanlı köylüleri, çıkar birliği yapacağı müttefik bulamamıştır. Bu konulara aşağıda sırasıyla değinilecektir.

Çiftçi ailesinin temel üretim ünitesi olmasına karşın, bu yalnızca köylüyü ilgilendirmiştir, tımar sahibini değil, O vergisini toplamakla ve savaşa götüreceği adamlarla ilgilenmektedir. Harman ve vergi toplama zamanları dışında köylü ve tımar sahibi çok az temas halindedir. Klasik dönemde tımar sahibi ile köylü arasında bir mesafe vardır. XVII. yüzyılda tımar sahibi köylüden ayrı hale gelmiştir fakat geçimi için köylüye bağlıdır. Ekonomik sıkıntılar ve tımar sahibinin sıkça değişmesi nedeniyle köylü zor durumdadır. Tımar sahibini fazla görememektedir. İkili ilişkinin zayıflaması neticesinde köylünün devlet görevlileri tarafından istismar edilmesi de artmıştır.

Vergi toplama usulü olarak XVII. yüzyılda mukataa sistemine geçilmesi, köylü ile mukataa sahibi arasına bir dizi görevlinin (mütesellim, mübaşir, emin, amil) girmesine neden olmuştur. Görevliler zinciri uzadıkça köylünün istismar edilmesi de kolaylaşmıştır. Gelir kaynaklarının, bedelleri önceden ödenmek kaydıyla özel şahıslara satılması anlamına gelen mukataa usulü ile, belli bir topraktan gelir toplama hakkı, ihale yoluyla, 1-3 yıllık süre için devredilmektedir. Devletin paraya olan acil ihtiyacını karşılamak amacıyla mukataa usulünün yaygınlaşması, daha sonraları kayd-ı hayat şartıyla verilmesi ile köylüler daha kolay istismar edilir hale gelmişlerdir. Köylülerin görevliler tarafından istismar edilmemesi için bir dizi adaletnameler yayınlandığı bilinmektedir.30 Görevlilerin taleplerine, ilerleyen Celali olayları döneminde eşkiyalarınki de eklenince, köylünün geçim kaynağı ciddi anlamda tehlikeye girmiştir.31

Osmanlı köylüsünün Ortaçağ Avrupası'ndaki serflerden daha iyi konumda olduğuna şüphe yoktur. Bunu sağlayan, merkezi devletin koruyuculuğu ve bağımsız adalet sistemidir.32 Devlet açısından bakıldığında mahkeme, taşraya uzanan kontrolün bir parçasıdır. Aynı zamanda, Osmanlı toplumunda şikayet mekanizmasının işlemesini sağlamaktadır. Köylü açısından bakıldığında ise, diğer gruplarla ittifak kurmasını bir bakıma engellemektedir. Mahkemelerin varlığı, toplu hareketi engelleyerek bireysel hareketlerin sayısını artırmaktadır. Köylülerin güvenini kazanmış olmalarına rağmen, mahkemeler ve kadıların devlet gözünde istismarcı bir imajı olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Vergi toplama görevini istismar ettikleri ve eşkiyalarla iş birliği yaptıkları yolunda tespitler vardır.

Kadıların ve timarlı sipahilerin rotasyona uğraması, dolayısıyla, köylülerin direkt muhatap olduğu her iki devlet görevlisinin de gelip geçici konumda olmaları, kendilerine yapılan haksızlıklara karşı topluca harekete girişmelerine ve isyan etmelerine müsait ortam yaratmış olmalıydı. Fakat olmadı. Elit ittifakının olmadığı bir ortamda istismar edilen sınıf olarak köylüler isyan etmek için bir araya gelmediler. Böyle toplu hareketin yokluğu, organizasyonu sağlayacak kırsal yapıların yokluğunda aranmalıdır. Kırsal kesimdeki köylüler, göçebeler, dini kurumlar ve bunların organize olma biçimleri, kırsal hayatta sosyal dağınıklığa işaret etmektedir. Devlet görevlilerinin değişmesi, çatışan veya ittifak yapan grupların hareketi, değişen kimlikler karşısında tek istikrarlı grubu köylülerin oluşturması, bahsedilen türden bir toplu hareketi engellemektedir. Bu durumda, bazıları daha iyi fırsatlar aramak üzere yerlerini terk ederken bazıları da eşkiyalara karışmıştır.

Büyük Kaçgun

Celali olaylarının yarattığı en büyük sonuçlardan biri, "büyük kaçgun" adıyla anılan, Anadolu köylüsü arasında geniş çaplı bir göç olayının meydana gelmesidir. Köylüler merkeze yolladığı şikayet arzuhallerinde, zulümlerden kurtulamazlarsa "terk-i diyar ve cilay-i vatan" eyleyeceklerini bildiriyorlardı. Bunların, şikayet usulünün basma kalıp dili olmayıp, hakikat olduğu 1603'teki olaylarla görüldü. Bu tarihte, Anadolu köylüsünün büyük bir kısmı, mallarını ve hayvanlarını bile yanlarına

almadan köylerini terk etti. Köylünün köyünü terk etmesi, Celali olaylarının başlangıcından beri görülmektedir: İlk terk edenler işsiz güçsüz bekar erkeklerdir.

Büyük kaçgun esnasında terk edenler ise, toprağa bağlı, vergi ödeyen köylülerdir. Devletin konuyla ilgili kayıtlar tutması da bu döneme rastlar. Örneğin Ankara'nın Bacı kazasına bağlı 38 köyden 33'ünün halkı kaçmış bulunmaktadır.33 Anadolu genelinde yapılan gözlemlerden, nüfusun üçte ikisinin yerlerini terk ettiği ortaya çıkmaktadır.34 Bu nüfusun bir kısmı dağlara, vergi toplayıcılarının ulaşamayacakları yerlere, dağlara çekilirken, bir kısmı da daha emniyetli yerler olan, surlarla çevrili şehirlere göç etmiş, kalanları ise Celaliler arasına karışmıştır. Bazıları da kendi sancaklarını terk ederek başka sancaklara göç etmişlerdir. Döneme ait belgelerden, Anadolu'daki göç hareketinin küçümsenmeyecek kadar geniş çaplı olduğu ve bazı köylülerin Gürcistan'a kadar gitmeyi göze aldığı anlaşılmaktadır. Önceki yıllarda, nüfus artışı dolayısıyla şehirlere yapılan göçler, şehirlilerin de durumunu zorlaştırmıştır. Kanun gereği, köylülerin toprağını boş bırakmaması gerekiyordu. Bu bir yana, şehirdeki pahalılık hayatı güçleştiriyordu. Bu nedenle, iş imkanları bulunan İstanbul, Ankara ve Bursa gibi büyük şehirlere göç daha cazip geliyordu. Diğer yandan, kasabaların ve şehirlerin halkı ise, ardı arkası kesilmeyen Celali saldırılarına karşı korunmak için surlarını ve kalelerini tamir etmekte, palankalar inşa etmekteydiler. Celali tehlikesi geçinceye kadar buralarda kalmaya kararlıydılar.35

Anadolu köylüsünün kitleler halinde göç etmesi, tarımda verimliliği etkiledi. Ürün yetiştirilecek mevsimde tarlalar boş kalmaktaydı. Tarlaların ekilmemesi gibi insan eliyle açılan felaketlerin yanı sıra, Anadolu'da tabii afetler de oluyordu. O dönemde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde iklim değişmelerinin yol açtığı don, sel felaketleri ve kuraklık görülüyordu.36

Topraksız, işsiz ve umutsuz genç köylülerin göçü de, kırsal dengenin bozulmasına yol açmıştır. Bu gençler, mahalli eşkiyalık hareketlerinin kaynağı haline gelmiştir. Dolayısıyla, öncelikle nüfus hareketi olarak başlayan olaylar, mahalli veya daha büyük çaplı eşkiyalık hareketleri olarak neticelenmiştir. Başlangıçtaki nüfus hareketlerinden, neticedeki eşkiyalığa kadar, kırsal dönüşümde esas sorumluluk devlete ait olmuştur.37

Avusturya ile yapılan uzun savaşlar esnasında devlet acilen, ateşli silahlar kullanan ücretli askerlere ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaç, Anadolu'daki topraksız, silahlara ulaşabilen ve kullanan köylülerden karşılanmıştır. Anadolu köylüsü için oluşan bu yeni fırsat, devletin giderek artan sayıda ateşli silahlar kullanan askerlere duyduğu ihtiyaç sayesinde meslek haline gelmiştir. Sefer olduğunda savaşa giden askerler, sefer bittiğinde başı boş halde Anadolu'ya dağılmışlar, çeşitli şahısların etrafında toplanarak eşkiyaya karışmışlardır. Eşkiyaya karışmayan, göç etmeyerek köyünde kalanlar ise, devletle birlikte eşkiyaların geçim kaynağı haline gelmişlerdir. Ekonomik şartlar kötüleşince eşkiyalar, başıboş köylüler ve devlet görevlilere hep birlikte köyleri ve köylüleri talan etmeye başlamışlar, köylüleri ve devleti tedbir almaya zorlamışlardır. Köylülerin büyük kaçgunu ve devlet eşkiyaları bastırma hareketi bununla ilgilidir.

Sonuç

XVII. yüzyılın nüfus baskısı ve ekonomik zorlukları karşısında, geçimini topraktan sağlayamayan köylüler toprak dışında geçim kaynağı aramaya başlamış, onlara en iyi fırsatı da devlet sağlamıştır. Avrupa ve İran'la savaşmak için bu nüfus fazlası köylüler istihdam edilerek askere alınmıştır. Ancak savaşlara katılmaları, ardından da serbest bırakılmalarıyla, bu insanların hayatları istikrarsız hale gelmiştir. Neticede, kendi aralarında ücretli askerler grubu halinde organize olarak, herhangi güç sahibi otorite için hazır hale gelmişlerdir. Bu otoriteler, devlet olduğu gibi mahalli otoriteler / şahıslar da olmuştur. İşsiz başıboş kitlesine ziraat dışında iş imkanı ve hareketlilik sağlaylan devlet istihdamı, kırsal kesimdeki baskıyı geçici olarak rahatlatmıştır. Ancak, aynı şahıslar mahalli şahıslar tarafından istihdam edildiğinde, eşkiyalık hareketlerine yol açarak, Anadolu kırsal kesimindeki sosyal ilişkiler dengesini uzunca bir süre bozmuştur.

Devletin binlerce işsiz insanı sürekli olarak istihdam etme gibi bir politikası hiçbir zaman olmamıştır. Bunun yerine, onların hizmetini kiralamış veya liderlerini önemli pozisyonlara getirerek, geçici olarak sistemin içine çekmiştir. Otoritesini tesis etme açısından bakıldığında, bu devletin zafiyeti değil, tam aksine güçlülüğü anlamına gelmektedir. Çünkü, gerek pazarlık yoluyla gerekse güç kullanarak, devlet eşkiyalarla baş edebilmiştir. Devlet, bu eşkiyaları başlangıçta kendisi yaratmış, daha sonra kontrolden çıkarak huzursuzluk çıkardıklarında ise, pazarlık yoluyla onları sistemin içine çekmeye çalışmıştır. Eşkiyalığın toplumun yapısında kargaşa yarattığı ve köylülerin bunları tedip etme çağrısı karşısında devletin tedbirler aldığı doğrudur. Ancak, eşkiyaların devlete karşı olmadığı ve bütün amaçlarının devlet sistemine dahil olmak olduğu da doğrudur.

Merkezileşme açısından bakıldığında, XVII. yüzyılda devletin hâlâ merkezi kontrolü elinde bulundurduğu görülmektedir. Devlet eşkiyalarla pazarlıklar yapmaktadır ve bütün devlet personeli, eşkiyalar dahil, rotasyon halindedir. Merkezi otoritenin zayıflaması, orduları toplayan ve pazarlıklar yapan şahısların belli bir mahalde sürekli olarak yerleştiği, mahalli kazanımlar ve otonomi sağladığı XVIII. yüzyılda gerçekleşecektir.

1 Şeyh Celal adlı bir şahsın, 1519 tarihinde Amasya-Turhal-Tokat civarında, bölgedeki halkı isyana teşvik etmesine istinaden, daha sonraları çıkan benzeri türden isyanlar için "Celali" terimi kullanılmıştır. Bu konuda bkz. William J. Griswold, Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 11. dipnot 41. Ancak, Şeyh Celal ve Baba Zünun gibi tarikat ehli şahısların XVI. yüzyılda çıkardıkları ayaklanmalar mahiyet itibarıyla çok farklıdır. Dini karakterde ve devleti yıkma amacına yönelik olan bu olaylar tam manasıyla isyan karakterine sahiptir. Celalilerin hareketleri ise, siyasi karakterde ve devlet sistemin içinde yer alma mücadelesine yöneliktir.

2 Konu üzerine daha erken dönemde yapılan çalışmalarda, örneğin, Mustafa Akdağ, Celali İsyanları (1550-1603), Ankara 1963, ekonomik şartların kötüleşmesi isyanlara neden olarak

gösterilmekte, dolayısıyla da isyanların sosyal yönü ön plana çıkarılmaktadır. Bu suretle, isyanların başlangıcı 1550'ler gibi erken bir döneme kadar geri götürülmektedir. Diğer yandan, hiçbir Osmanlı vakanüvisi bu kadar erken bir dönemde isyanlardan bahsetmemektedir. İsyanlarla ilgili kaydedilen ilk hadise Karayazıcı'nın isyanıdır (1598). Bu konuda bkz. Akdağ, Celali İsyanları, s. 7. Yukarıda da belirtildiği üzere, konu üzerine yapılan son araştırmalarda (Griswold, Anadolu'da Büyük İsyan; Karen Barkey, Bandits and Bureaucrats the Ottoman Route to State Centralisation, Cornell University Press, U. S. A. 1994) isyanlar, devletin merkezileşmesinin bir neticesi olarak görülmekte, buna bağlı olarak da isyanların kapladığı dönem, Osmanlı vak'a nüvislerinin kaydettiği tarihlerle örtüşecek biçimde daralmaktadır (1591-1611).

3 Klasik dönem, özellikle Kanuni dönemi devlet anlayışı hakkında bkz. Halil İnalcık, "The Nature of Traditional Society Turkey", Political Modernisation in Japan and Turkey, ed. by Robert Ward-Dankward Rostow, Princeton University Press, Princeton 1964, s. 42-63; Halil İnalcık, "Sultan Süleyman: The Man and the Statesman", Süleyman the Magnificent and his Time, Gilles Veinstein (ed.), Paris 1992, s. 89-103; Halil İnalcık, "State and Ideology under Sultan Suleyman I.", The Middle East and Balkans Under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society, Bloomington, 1993, s. 70-94;.

4 Kanuni dönemin genel bir değerlendirilmesi için bkz. Barkey, Bandit and Bureaucrat, s. 44-48.

5 Kanuni döneminin sona ermesi ile çöküş döneminin başladığı ve imparatorluğun tarih sahnesinden çekildiği XX. yüzyılın başlarına kadar, üç yüz yıl gibi uzun bir süre zarfında devam ettiği düşüncesi esasta, Şarkiyatçıların, İslam medeniyetinin gerilemesi hakkındaki geleneksel düşüncelerine dayanmaktadır. Osmanlı tarih yazıcılığında da ifade edilen bu görüş, akademik çevrelerde de yakın zamanlara kadar taraftar bulmuştur. Çöküşün başlangıcı olarak kabul edilen XVI. yüzyıl sonu ve takip eden XVII. yüzyıl, özellikle günümüz Amerikalı Osmanlı tarihi araştırmacıları tarafından gözden geçirilerek, bunun imparatorlukta değişim/dönüşümün dönemi olduğu ileri sürülmüştür. Osmanlı tarih yazıcılığı çerçevesinde konunun tartışması için takip eden eserlere bakılabilir. Bernard Lewis, "Ottoman Observers of Ottoman Decline", Islamic Studies, 1 (1962), s. 71-78; Pal Fador, "State, Society, Crisis and Reform in 15th-17th Century Ottoman Miror for Princes", Acta Orientalia Academiae Scientarium Hungaricae, 40 (1986), s. 217-240; Rhoads Murphey, "The Veliyüddin Telhis: Notes on the Sources and Interrelations between Koçi bey and Contemporary Writers of Advice to Kings", Belleten, 43 (1979), s. 547-571. Cornell Fleischer, Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali, 1541-1600, Princeton 1986.

6 XVII. yüzyıl krizinin Avrupa tarihinde de açıklayıcı model olarak kullanılmaktadır. XVII. yüzyıl krizinin Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tesirlerinin genel bir karşılaştırması için bkz. Barkey, Bandits and Bureaucrat, s. 48-54; Linda Darling, Revenue Rising and Legitimacy, Tax

Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660, E. J. Brill, Leiden, 1996x s. 8-16.

7 Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfus değişmeleri konusunda bkz. Ömer L. Barkan, "Essai sur les données statistiques des registres de recesenment dans l'Empire Ottoman au XVe et XVI sieclès", Journal of the Economic and Social History of the Orient, 1957, s. 9-36.

8 Takip eden araştırmada, toprak ve nüfusla ilgili belli bölgelere ait veriler oranlanarak nüfus baskısı incelenmiştir. M. A. Cook, Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600, London 1972.

9 Osmanlı İmparatorluğu'nda fiyatlar hareketleri ve bununla bağlantılı olarak meydana gelen değişmeler konusunda bkz. Şevket Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fiyat Devrimine Yeniden Bakış", Osmanlı, cilt 3, s. 193-201.

10 Bu konuda bkz. Halil İnalcık, "The İmpact of Annales School on Ottoman Studies and New Findings", Review, 1 (1978), s. 69-96.

11 Yukarıdaki tartışmalarda da görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen değişmeler, dönemin Avrupası'nda meydana gelen çağdaş olaylarla açıklanmakta, bunlar arasında ve bu olayları harekete geçiren asıl faktör olarak, Avrupa'da ortaya çıkan modern bilim ve bunun yarattığı fırsatlardan ise hiç bahsedilmemektedir. Örneğin, uzun seferlere çıkabilen gemileri yapabilecek teknoloji olmasaydı, Avrupalılar Yeni Dünya'yı keşfedebilirler miydi? Tabii ki edemezlerdi. Yeni Dünya'nın keşfi ve yerleşilmesi ile ortaya çıkan yeni dünya sisteminin kurulması da mümkün olamazdı. Avrupa'daki gelişmelerin bilim temeline oturduğu ve itici gücün bilimin teşkil açıkça görülmektedir. Buna rağmen, modern bilim ve onun yarattığı teknoloji, önemli ve dinamik bir faktör olarak, Osmanlı tarihindeki olayları çözümlemede kullanılmamaktadır. Bilim zihniyeti Osmanlılarda gelişmiş olsa idi, Osmanlı tarihinin seyrinin çok daha farklı olacağı muhakkaktı: Örneğin, Osmanlı ilerlemesi Viyana önlerinde durmaz, daha da ilerleyerek, nüfus fazlalığının kaydırılabileceği yeni topraklar fethedilebilirdi. Karşılaştırmalı düzeyde yapılan Osmanlı tarihi çalışmaları, XVII. yüzyılda Osmanlıların karşılaştıkları problemlerin benzerleriyle Avrupalıların da yüz yüze geldiklerini göstermektedir. Ancak, bilindiği üzere, Avrupa'da bulunan çözüm yolları gelişemeye yol açarken, Osmanlıların başvurdukları çözüm yolları ise, gerilemelerini engelleyememiştir. Bunun nedeni ise, Avrupalıların bilimden ve bilimsel zihniyetin itici gücünden istifade edebilmeleri, Osmanlıların ise, bunların uzak takipçileri olarak kalmalarıdır.

12 Örneğin, Ümit Burnu yolunun kullanılması, Suriye ve Mısır'ın gelirlerinde, dolayısıyla bu eyaletlerin merkezi hazineye yolladıkları gelirlerde önemli ölçüde azalmaya neden olmuştur. Barkey, Bandits and Bureaucrat, s. 50.

13 Benjamin Braude, "Internal Competition and Domestic Cloth in the Ottoman Empire, 1500-1650: A Study in Undevelopment", Review, 2 (1979), s. 437-451.

14 Osmanlı elit gruplarının özellikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Barkey, Bandits and Bureaucrats, s. 55-84.

15 Konu üzerine en kapsamlı çalışmalardan birini yapan Akdağ, XVII. yüzyılda elit grupları arasında geçen bu hadiselere “isyan” yerine “Celali mücadelesi” demeyi daha uygun bulmuştur. Bkz. Akdağ, Celali İsyanları, s. 2. Barkey’in XVII. yüzyıldaki Celali olaylarını devletin merkezileşme süreci açısından incelediği kitabının başlığına “Eşkiyalar ve Bürokratlar” (Bandits and Bureaucrats) gibi bir isim seçmesi, yazarın Celalilerin mahiyeti hakkındaki görüşlerini yansıtmaktadır.

16 Elli veya yüz ücretli asker/sekban bir bölük oluşturmakta, başlarında da, bölük-başı bulunmaktadır. Bölüklerin tamamına ise, baş bölük-başı kumanda etmektedir. Savaş öncesinde toplanan sekban bölüklerine, kendilerini savaşa hazırlamaları için bahşiş adı altında para verilmekte, savaşacakları müddetin ücretini de önceden almaktadırlar. Sekban bölüklerinin toplanması ve işleyişi hakkında geniş bilgi için bkz. Halil İnalcık, “The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East”, War, Technology and Society in the Middle East, V. J. Parry-M. E. Yapp (ed.), London 1975, s. 200.

17 Haçova firarileri ve bunların mevcut düzene tesirleri konusunda bkz. Griswold, Anadolu’da Büyük İsyan, s. 14-18.

18 Griswold, Anadolu’da Büyük İsyan, s. 20. Karayazıcı’nın kökeni hakkındaki bilgileri değerlendiren Akdağ, onun bir önce bir beyin kapısında sekban veya bölükbaşı olduğunu, daha sonra kapıkulları zümresine dahil olarak Şam’a veya bir sınır kalesine muhafız olarak tayin edildiğini, oradan Celali karışıklığının başladığı esnada Malatya’ya gelerek Celalilere karşı teşkil edilen gönüllü “il erleri”nden biri veya birkaçının başına ağa tayin olduğunu, kapı kulu olması dolayısıyla o esnada sefere giden sancakbeyinin kaim-i makamlığını kabul ederek sancağın idaresini eline aldığını yazmaktadır. Bkz. Mustafa Akdağ, “Karayazıcı”, İslam Ansiklopedisi.

19 Griswold, Anadolu’da Büyük İsyan, s. 22.

20 Griswold, Anadolu’da Büyük İsyan, s. 26.

21 Barkey, Bandits and Bureaucrats, s. 20 6.

22 Barkey, Bandits and Bureaucrats, s. 207-208.

23 Kalenderoğlu Mehmed’in kökeni ve değişik adlandırmalar için bkz. Griswold, Anadolu’da Büyük İsyan, s. 137.

24 Griswold, Anadolu’da Büyük İsyan, s. 146-147.

25 Bu mektubun bir örneği için bkz. Barkey, Bandits and Bureaucrats, s. 189-190.

26 Canbuladoğlu’nun Toskana Büyük Dukası ile ilişkilerinin gelişimi hakkında bkz. Griswold, Anadolu’da Büyük İsyan, s. 61-66.

27 Griswold, Anadolu’da Büyük İsyan, s. 122.

28 Griswold, Anadolu’da Büyük İsyan, s. 176-177.

29 Osmanlı toplumunun bu üç özelliği, ayrıntılı biçimde ve Celali isyanları ile bağlantılı olarak takip eden eserde örnekleriyle birlikte ele alınmıştır. Bkz. Barkey, Bandits and Bureaucrats, s. 90-188.

30 Adaletnameler konusunda geniş bilgi takip eden referansta bulunabilir. Halil İnalcık, “Adaletnameler”, Belgeler, 2 (1965), s. 49-145.

31 Mukataa sistemi ve XVII. yüzyıldaki uygulamaları hakkında bkz. Darling, Revenue Rising, 119-160.

32 Halil İnalcık, The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-600, London 1973, s. 112.

33 Akdağ, Celali İsyanları, s. 251.

34 Bu miktar, avarız vergisi hesaplanırken tespit edilmiştir. Avarız vergisi ortaklaşa ödenen bir vergi olduğu için, geride kalanların gidenlerin payını ödemesi gibi durum ortaya çıkmıştır. Zaten ağır vergiler altında ezilen reayanın şikayetlerine binaen vergi, kalanların ödeyebileceği şekilde, 2/3 oranında indirilmiştir. Bkz. Akdağ, Celali İsyanları, s. 252.

35 Eşkiyalık hareketleri ve halkının tepkisi için takip eden eserde ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Bkz. Çağatay Uluçay, Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1943.

36 1550-1580 tarihlerinde Avrupa’da küçük buzul çağı yaşandığı bilinmektedir. Anadolu’da da benzeri bir durumun yaşandığı ve Celali isyanlarını körüklediği düşünülebilir. Bkz. Griswold, Anadolu’da Büyük İsyan, s. 39-40, dipnot 99.

37 Anadolu’daki dönüşüm, genelde demografik ve ekonomik nedenlerle açıklanmaktadır. Bu konuda bkz. Barkey, Bandits and Bureaucrats, s. 148-151. Konuya devlet açısından yaklaşan Halil İnalcık’ın görüşleri için bkz, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700”, Archivum Ottomanicum, 6 (1980), s. 283-337.

ELLİBEŞİNCİ BÖLÜM XVII. YÜZYIL: ÇÖZÜLME VE BUHRAN DÖNEMİ / II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ

A. XVII. YÜZYIL: ÇÖZÜLME VE BUHRAN DÖNEMİ

II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl / Doç. Dr. Mehmet Öz [s.711-729]

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / Türkiye

XVII. Yüzyıla Girerken Osmanlı Devleti: Duraklama, Buhran, Çözülme veya Dönüşüm

Üçüncü Mehmed'in saltanat döneminden (1595-1603) başlayarak Osmanlı tarihinin siyasî gelişmelerini tasvir ve tahlile geçmeden önce, Osmanlı devlet ve toplum düzeninin XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyılda uğradığı değişme veya buhranın genel bir değerlendirmesini yapmak söz konusu dönemi anlamak açısından son derecede gerekli görünmektedir.

Osmanlı tarihinin temel dönemleri ve bu dönemlerin özellikleri bağlamında, Osmanlıların XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla geçiş sürecinde karşılaştıkları temel problemlerin ve bunlara karşı geliştirilen

cevapların niteliği tarih yazımında ilgi çekici bir alan halini almıştır. XVI. yüzyılın sonlarında “en geniş” sınırlarına ulaşan Osmanlılar bu tarihlerden itibaren bir “duraklama” ve sonra da “gerileme” sürecine mi girmişti, yoksa iç ve dış dinamiklerin beraberce etkilediği bir değişim döneminin meseleleri ile mi uğraşmak zorunda kalmışlardı?

Koçi Bey ve benzeri XVII. yüzyıl ıslahat layihası yazarlarına ve hatta Gelibolulu Mustafa Âlî ve XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Lütfi Paşa v.b’nin eserlerine baktığımızda Osmanlıların bir buhran dönemine girdikleri ve bu buhranın da devletin kudretinin zirvesinde bulunduğu sıradaki mükemmel nizamının bozulmasıyla ortaya çıktığı sonucuna varırız.1 Osmanlı nasihat yazarlarının bu hükmü en azından esası bakımından modern tarihçilerce de paylaşılmış, ancak onların çöküş sebebi olarak zikrettiği unsurlar tarihçiler tarafından çöküşün tezahür ve sonuçları sayılmıştır; modern tarihçiler Osmanlıların çöküşünü temelde sürekli genişlemeye göre örgütlenmiş bir askerî yapıya sahip Osmanlı Devleti’nin fiyat devrimi, Amerika’nın keşfi, coğrafî keşifler, askerî

teknolojideki değişiklikler vb. gelişmelerin niteliğini iyi kavrayamamasına ve sonuç olarak da gerekli tedbirleri alacak zihnî ve maddî donanıma sahip olmamasına bağlamak eğilimindedirler. Dahilî faktör olarak da ‘klasik’ dönemin birtakım temel kurum ve uygulamalarının terk edilmesi önemli gözükür: Sultanların işlerden ellerini çekmesi, kul ve tımar sistemlerinin değişmesi vb.2 Bu açıklama biçiminde zımnen veya bazen açıkça Osmanlı toplum yapısının ‘durağan’ karakteri de öne çıkar. İçeriden yenileşemeyen Osmanlı’nın dış dinamiklerin etkisi olmaksızın kendisini dönüştürmesi mümkün olamazdı. Bir anlamda Osmanlılar, yükselen Batı medeniyetinin karşısındaki “öteki”ni temsil eden bir konuma yerleştirildiler.

Osmanlıların klasik sonrası dönemi ile ilgili ikincil literatürde, büyük ölçüde üç yüz yıllık bir “inhitat” (çözülme) nosyonu ile karşılaşılması karşısında, bu dönemde herhangi bir bölgede belirli dönemlerde bir düzelme veya iyiye gidiş görülüp görülmediği sorusunun sorulması gerekir. Son yirmi-yirmi beş yıldır yapılan araştırmalar toplumsal, ekonomik ve kültürel hayatı bütün olarak ele aldığımızda böyle sürekli bir çöküş veya gerileme olgusundan bahsedilemeyeceğini ortaya koymuştur.3 Yine, Osmanlı tarihçileri artık Osmanlı Devleti’nin sonunda iç tutarlılığını kaybedip siyasî arenadan kaybolması ile değil, Osmanlı devlet ve toplumunun ilk büyük buhranı atlatıp üç yüz yıl kadar bir süre daha devam etmesini sağlayan mekanizmalarla ilgilenmektedirler.4 Esasen çöküş/bozulma/çözülme paradigmasının teleolojik mahiyeti açıktır: “Osmanlılar neticede zayıfladılar ve ortadan kalktılar; bunu bildiğimizden onların daha önceden tecrübe ettikleri her zorluk bir ‘çözülme tohumu’ haline gelir ve Osmanlıların başarıları ve güç kaynakları kayıttan kaybolur.”5 Osmanlı tarihi ile ilgili, modernleşme, adem-i merkeziyetçilik, dünya sistemi, ATÜT, erken modern devletlerle Osmanlı’nın mukayesesi vb. birtakım modeller de, çözülme paradigmasının en büyük çatlağı olan “Osmanlı İmparatorluğu’nda yanlış giden neydi?” sorusuyla sınırlı tutulmaları yüzünden uzman çevreler dışında bir etki yapmamıştır. Teleolojinin tuzağından ancak XVI. yüzyıl sonları ve XVII. yüzyıl başlarındaki olayları daha sonradan meydana gelenlerin alâmetleri olarak değil kendi başlarına incelemekle mümkündür.6 Osmanlı tarihinin “ihmal edilmiş” iki yüz yılını, klasik dönem ile XIX.

yüzyılın reformları arasında bir parantez olarak görme eğilimi ve çöküş paradigması haklı olarak tenkit edilmiştir.7

Öte yandan, bu dönem için düşünülen kurguların dönemin içinden çok dışından mana kazandığı, bu dönemle ilgili yorumların, bu dönemin, ya daha öncesindeki 'klasik' dönemle ve/veya sonrasındaki Tanzimat Dönemi'yle ilişkilendirilerek ele alındığı düşünülünce, tarihî anlatımın kurgulanmasında rastlanan bu tür sapmaların, tarihin düzenli ve mantıklı bir süreç olarak algılanmasıyla yakından ilgili olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede XVIII. yüzyılın adem-i merkeziyetçi bir dönem olarak varsayılmasının gerisinde, daha önceki dönemin merkeziyetçi olduğu varsayımı yatar. Oysa ki, Osmanlı sisteminin asıl gücü esnekliğinde yatmaktadır "ve nominal bir merkeziyetçiliğin, merkezden uzaklaştıkça belirginleşen fiilî bir adem-i merkeziyetçiliği dışlamadığını iddia etmek mümkündür."8

Klasik dönemde Osmanlı merkeziyetçiliğinin sınırları ve niteliği meselesi üzerinde de birtakım şüpheler izhar edilmemiş değildir. Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıldan başlayarak çözülmeye başladığı görüşüne karşı ciddi eleştiriler bir müddetten beri serdedilmeye başlanmıştı. İslâm'ın Serüveni adlı abidevî eserinde Hodgson, çözülenin veya çökenin "mutlakiyetçilik" olduğunu belirterek mutlakıyetçiliğin çöküşünü bütün devlet ve topluma teşmil etmenin yanlışlığına dikkat çekmişti.9 Mamafih Osmanlı Devleti'nin klasik dönemde mutlakiyetçi bir karakter taşıdığı ve XVII. yüzyıldan itibaren ise adem-i merkeziyetçiliğin arttığı yönündeki yorumlar da öteden beri bazı kısmî eleştirilere maruz kalmıştır. Lybyer ve Gibb-Bowen'ın Osmanlı yönetim yapısının temel niteliği hakkındaki teorilerine, yani klasik dönemde Hıristiyan-devşirme kökenli yönetici sınıf ile Müslüman-Türk kökenli ulema sınıfına dayanan sistemin daha sonra yozlaşması ve XVIII. yüzyılda yönetici sınıfın Müslüman Türklerin tekeline girmesi (bunun da sistemi yozlaştırması) tezine karşı N. Itzkowitz ampirik bir şekilde cevap vermiş ve Osmanlı gerçekliğinin bu denli basit olmadığını ortaya koymuştu.10 Metin Kunt ise II. Mehmed'in merkezî otoriteyi artırma çabası içinde önemli devlet görevlerini tamamen kullara bıraktığı görüşünü yanıltıcı bulmakta ve merkezde kullar, taşrada Türk aristokrasisi şeklindeki şablonun geçersizliğini belirtmekteydi.

On yedinci yüzyılda kulların taşra yönetiminde ağırlık kazanması, teorik olarak Sultan'ın da güç kazanması demek olacaktı, ama gerçek bunun tersiydi, bu ise düzende sistemlilikten kişiselliğe geçişin bir sonucuydu.11 Aslında Fatih Devri'nde bile mutlakiyetçilik ve merkeziyetçiliğin sınırları vardı12 ve XVII. yüzyılda mutlakiyetçiliğin çöküşünden söz etmek yerine bürokrasinin nispeten güçlü bir konuma gelmesi sürecinden bahsetmek daha uygun olurdu.13 Esasen XVII-XVIII. yüzyıllar Osmanlı idarî düzeninde tam anlamıyla, merkezî hükümet ile taşra elitleri arasında bir çekişmeden bahsetmek de pek uygun görünmüyor. Taşradaki âyânın bir kısım üyelerinin merkezin mensupları veya onların adamları olduğu iyi bilinmektedir. Bunların zamanla mahallî âyândan ayırt edilemeyecek bir konum kazanmaları da dikkate alındığında, taşradaki adem-i merkezîleşme ve âyânın yükselişi sürecinin oldukça uzun ve karmaşık bir süreç olduğu ortaya çıkmaktadır.14

Osmanlı tarihi ile ilgili araştırmalarda devlet kavramının bütün yüzyıllar için aynı anlamda kullanılması ve modern-öncesi veya erken modern dönemi değerlendirirken modern ulus-devlet için tasarlanan kıstasların esas alınmasının sebebiyet verdiği yanlış anlamanın en önemli sonuçlarından birisi de Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıl öncesinde merkezileşmiş, etkin ve rasyonel bir kamusal varlık olduğu halde daha sonra kendine özgü niteliklerini kaybetmesiyle dağılmaya başlamış varsayılmasıdır. 15

Askerî teknolojideki değişmeleri benimsemek bakımından da, Osmanlıların daha önceki dönemlere göre XVII. yüzyılda bir isteksizlik veya beceriksizlik sergilediğini iddia etmek imkânsız görünmektedir. Osmanlıların askerî teknolojisi ve Avrupa ile mukayesesi konusundaki bir araştırmada Avrupalıların giderek daha hafif ve taşınması kolay tüfeklere sahip olmalarına karşılık Osmanlıların eski ve ağır silahları kullanmaya devam ettikleri yönündeki görüşler ampirik olarak çürütülmekte ve yine Osmanlıların en azından XVII. yüzyıl sonlarına kadar kitlevi üretim yapma ve mamul maddeleri depolamada güçlük içinde bulunduğu görüşünün doğru olmadığına işaret edilmektedir.16 O dönemdeki askerî yetenekleri, kendi geçmişleri ve Avrupalılar ile karşılaştırılması ve askerî teknolojinin yayılması bağlamında, askerî teknoloji üretimi, benimsenmesi ve kullanımı açısından Osmanlılar XV. yüzyıldan itibaren var olan teknolojiyi taklit edip yeniden üreten ama bunun altında yatan icat ve uyarlama sürecini yakalamamış bulunan üçüncü katman üreticiler kategorisinde idiler. Neticede Osmanlıların 1571 veya 1683'ten sonra amansız bir çöküşü tecrübe etmedikleri, teknolojik açıdan başlıca düşmanları olan Rusya ve Venedik ile eşit düzeyde kaldıkları, Osmanlı askerî malzeme üretimi XVIII. yüzyılda Avrupa'nın gerisinde kalmakla birlikte yüzyılın sonunda yenilik dalgasının yakalandığı ve Osmanlıların ancak 1850'den sonraki yeni dalgayı kaçırdıkları ve dolayısıyla tamamen yabancı silah ithalatına bağımlı hale geldikleri öne sürülebilir. Bu ise çöküş tezinin ironik bir şekilde tersine dönüşüdür: Osmanlıların Batı'dan kurumsal ödünç almalara en çok açık oldukları bu dönem, gerçek ithalat bağımlılığına düşüşün başladığı zaman olmuştur.17

Erken modern imparatorluklar arasında değerlendirildiklerinde,18 Osmanlıların 1600-1800 döneminde karşılaştıkları ve sürekli savaşlardan doğan üç büyük buhranın, daimî ordudan devletin görevlendirdiği milislere geçişi zorladığını ve hükümranlık, dinî bağlılık ve asimilasyon arasındaki karşılıklı etkileşimin etkili olduğu görülür. Bu çerçevede mesela 1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşlarının önemi, köylülerin (sekban ve sarıcalar olarak) giderek artan bir biçimde yaya ve sipahi olarak orduya alınması ve Yeniçeri Ocağı'na sızmasında yatmaktadır.19 Ordunun yapısındaki bu değişmenin malî yönetimdeki etkileri geleneksel tımar sisteminin eski önemini kaybetmeye başlaması, gelir birimlerinin (mukataaların) iltizam usulüyle işletilmesinin yaygınlaşması, olağan dışı nitelikteki avârız vergilerinin olağan hale gelmesi, cizye ve ağnam gelirlerine daha fazla önem verilmeye başlanması vb. şeklinde olmuştur.20 XVII. yüzyılda Osmanlıların malî problemler karşısında gelirleri artırma çabaları ve malî yönetimdeki değişim çerçevesinde, cizye ve avârız vergilerinin önem kazanması ve buna paralel olarak bürokraside bu alanda yapılan yeni düzenlemeler dikkati çeker.21

Bu bakımdan Osmanlı malî yönetimindeki değişmelerin bozulma/inhitat olarak değil yeni şartlara intibak olarak değerlendirmesi eğilimi araştırmacılar tarafından öne sürülmektedir.

Osmanlıların yeni şartları dikkate aldığına dair verilen örneklerden birisi, eskiden bir yerden başka bir yere göç edenlerin on yıl geçmeden yeni yerlerinde kaydedilmeyip eski yerlerine gitmeye mecbur edilmelerinin aksine XVII. yüzyılda böyle kişilerin bulundukları yerde vergi mükellefi olarak kaydedilmesidir.22

On yedinci yüzyılda 'klasik' yapılarda görülen değişikliklerin en önemlilerinden birisi ve belki de birincisi tımar sistemindeki değişmedir. Geleneksel anlayışa göre tımar sistemi ihmal edilmeye, tımarlar hak sahiplerine değil ekâbir adamlarına verilmeye başlanmış ve mirî topraklar şu veya bu yolla belirli kişilere verilmiştir. Tımar sistemindeki değişimin bir bozulma değil, yeni şartların bir zorlaması olduğu çok açıktır. Ateşli silahların yaygınlaşması ve piyadenin öneminin artışına paralel olarak devletin ücretli asker sayısını arttırması ve dirlik olarak tahsis edilen gelirleri nakdî vergilere dönüştürme çabaları sonucunda tımar sistemi zayıflamaya başladı.

"Gelenekçi" ıslahatın en tipik örneği sayılan IV. Murad Dönemi ıslahatlarına baktığımızda, 1632'de tımar sisteminde yapılan düzenlemenin hiç de katı "gelenekçi" bir özellik sergilemediğini görürüz. İdeal kanunun şartlarını dikkate almaksızın mevcut durumu ibka eden bu reformun amacı taşradaki karışıklığı düzeltmek ve Bağdat'ı geri almaktı. Bütün tımar ve zeametlerin yoklaması yapılmış, beratlar yenilenmiştir. Bu reform, Osmanlı Devleti'nin kurumsal güç ve esnekliğinin XVII. yüzyılda da devam ettiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.23 Yine tımar sistemi ile ilgili olarak bürokraside de yeni tedbirler geliştirildi. Sistemin önem kaybetmesine paralel olarak klasik tahrirler -istisnalar dışında- terk edildiğinden eski kayıtlardaki aksaklıkların giderilmesi için yeni defterler ve kayıt usulleri ihdas edildi.24

Yine "bozulma"nın en tipik göstergelerinden birisi olarak gösterilen kul-devşirme sistemi ve yeniçeriler de genel değişim ve buhran bakımından ele alındıklarında, bazı yozlaşmalar müşahede edilse de temelde "kadim" düzeni devam ettirmenin mümkün olmadığı bir vasata girildiği muhakkaktır. Devşirmeyi eski yaygınlığı ile sürdürmenin şartları ortadan kalktığı gibi Kafkaslar'ı fethiyle kul sistemi için yeni bir kaynak elde edilmiş, ayrıca kul-oğullarının sisteme entegre edilmesiyle de eski düzenden farklı bir manzara ortaya çıkmıştı. Yaya askerine duyulan ihtiyacı devşirme yöntemiyle karşılamanın imkânsızlığı karşısında, Koçi Bey ve benzerlerinin biraz da ait bulundukları zümrelerin imtiyazlarının kaybedilişine karşı tepki göstererek ifade ettiği üzere, artık kul taifesine hariçten ecnebi yani kul cinsi olmayan kişiler girmeye başlamıştı.

Osmanlı Devleti hakkındaki kalıp hükümlerin sorgulanması ve yeni açıklamalar ve yorumların teklif edilmesi hiç şüphesiz olumlu bir gelişmedir. Bununla birlikte, mevcudun hata ve yanlışlarını ortaya koymada isabet kaydettiğini gördüğümüz her yeni yaklaşım ve alternatif açıklama önerisinin kaçınılmaz biçimde yerinde ve 'doğru' olması gerekmez. Bu çerçevede, Osmanlı Devleti'nin ve toplum

yapısının “durağan”lığı varsayımına dayanan ve modern öncesi dönemlerin yavaş seyrettiği için fark edilmesi bazen zor olan değişmelerini hesaba katmayan yaklaşımların eleştirilmesini haklı bulabiliriz. Esasen Osmanlı özeline baktığımızda, kuruluştan 1600’lere gelinceye kadar geçen dönemin de kendi içinde önemli değişmelere sahne olduğu muhakkaktır. Osman’ın uç beyliği ile Orhan’ınki, Murad Han’ın devleti, bunlarla Fatih’in merkeziyetçiliği esas alan imparatorluğu, Yavuz, Kanunî veya II. Selim Dönemleri farklılıklar arz eder. Temel esprisi pek değişmemekle birlikte ‘klasik’ nizamın iki temel unsurundan birisi olarak gösterilen tımar sisteminin işleyişinde XV. ve XVI. yüzyıllarda hiçbir değişmenin olmadığını iddia etmek mümkün değildir. Aslında, Osmanlı Devleti’nin “klasik” döneminin yüceltilmesinin altında evrensel bir “altın çağ” anlayışının yansımalarını görmemek imkânsızdır. Altın çağlara duyulan özlemlerin gerisinde ne türlü saikler varsa bunların şu veya bu ölçüde “selâtin-i selef” devrini idealleştiren Koçi Bey ve onun gibiler için de geçerliydi. Bu tür münekkitleri, objektif hareket eden, devletin içine düştüğü kötü duruma çare teklif etmekten başka hiçbir kaygısı bulunmayan kişiler olarak algılamamak gerektiği sıkça vurgulanmıştır.

Neticede XVII. ve XVIII. yüzyılların da gerek dış gerekse iç dinamiklerin bir arada etkilediği bir değişme dönemi olduğu, bu dönemdeki meydan okumaların birkaç kez Osmanlıları büyük buhranlarla karşı karşıya bıraktığı, ancak kriz dönemlerinin bu yüzyılların bütününe teşmili yanılgısının terk edilerek bu yüzyılların tarihinin somut problemler etrafında incelenmesi gerektiği ve böyle bir yaklaşımla yapılan incelemelerin ise hiç de sürekli bir çözülme-gerileme imajıyla bağdaşmadığı söylenmelidir. Bir başka ifadeyle Osmanlılar, kendi bilgi birikimleri ve donanımları çerçevesinde, yeni sorunlara yeni cevaplar geliştirebilen, pragmatik ve esnek bir yönetim anlayışına sahiptiler ve ihtiyaç ortaya çıktığında bu yaklaşımın pratiğe geçmesi çoğu zaman mümkün olabilmiştir.

Fetih Politikasının Sonucu: Yeni Sınırlar, Yeni Güçler, Yeni Sorular

Osmanlı Devleti esasen XVI. yüzyılın başlarından itibaren coğrafî keşiflerin erken sonuçları olarak tanımlanabilecek bazı değişmelerin etkisini hissetmeye ya da bunlara karşı tedbirler geliştirmeye başlamıştı. Daha önceki derslerde temas edilen güney politikası bir yönüyle bununla ilgiliydi; yine Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu’nda Portekizlilere karşı girişilen mücadeleler de hatırlanmalıdır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısı bir bakıma Osmanlıların fetih politikalarının sona erdiğini gösteren önemli değişikliklere de tanıklık etmiştir. Orta Avrupa’da Habsburglar, doğuda Safevîler, Osmanlıların bu yönlerdeki yayılmasına büyük ölçüde set çekerken, Kıbrıs’ın Venedik’ten Tunus’un da İspanya’dan alınması dışında Akdeniz’deki faaliyet de duraklamıştı; öte taraftan kuzeyde yeni bir güç olarak Rusya ortaya çıkmaktaydı. Dolayısıyla Kanunî Devri’nde doğu ve batı istikametlerinde sürdürülen sürekli savaş siyaseti, halefleri döneminde tavsamaya başladı. Kanunî’nin son yıllarında veziriâzamlık makamında bulunan Sokullu Mehmed Paşa’nın Süveyş ve Don-Volga kanalları ile ilgili ihtiraslı tasarılarının o günün şartları içerisinde uygulama imkânı bulamaması da kuzeydoğu ve güneydoğu yönlerinde daha fazla genişlemenin neredeyse imkânsızlaştığının delili sayılabilir. Süveyş kanalı

projesi ile Osmanlıların Hint denizindeki etkinliği artırılmak istenirken, Don-Volga kanalı tasarısı ile de Altınordu bakiyesi Kazan ve Astarhan hanlıklarını ele geçirip Orta Asya-Batı ticaretini denetimine almaya çalışan Moskova Knezliği'ni engelleme ve bunun için de Orta Asya'daki Sünnî Müslümanlarla irtibat kurmak amaçlanmaktaydı. Bu tasarılar gerçekleşmedi.

Don-Volga kanalı projesi uygulamaya konmaya çalışıldığı sırada (1569) Osmanlı Devleti'nin esasen bütün dikkatini Akdeniz'in siyasî ve ticarî açıdan stratejik önemi haiz bir adası olan Kıbrıs'a çevirdiğini hatırlatmalıyız. Venedik'e yardım maksadıyla oluşturulan Haçlı donanması, adanın Osmanlılar tarafından fethini engellemek için gecikti ama 1571'de Osmanlı donanmasını büyük bir bozguna uğrattı (İnebahtı Savaşı). Bundan kısa bir süre sonra yeniden oluşturulan Osmanlı deniz gücü 1574'te Tunus'un fethi ve daha sonra da, Portekiz'in İspanyol egemenliğine girmesi ile, Osmanlı hakimiyetinin Kuzey Afrika'nın batı ucuna kadar uzanması gibi başarılar sağladıysa da İspanyollarla sağlanan 1581 anlaşmasından sonra donanma giderek atıl bir hale geldi.

Yüzyılın son on yılına girerken İran cephesindeki uzun savaş, yeni toprak kazançları ve barışla sonuçlanırken ufukta batı cephesindeki bir savaşın gelmekte olduğu görülmekteydi. Uzun süren barış döneminde, Osmanlıların, ellerindeki Macar topraklarını almaktan asla vazgeçmediğinin farkında olan Habsburglar burada sağlam bir savunma hattı kurmaya özen gösterdiler; esasen uç boylarında her iki tarafın akıncıları zaman zaman karşı tarafa akın faaliyetinde bulunuyor ve 1587-88 yıllarındaki bazı sınır olayları bu cephede bir savaşın yaklaştığını haber veriyordu. Nihayet 1593'te başlayan savaş 14 yıl kadar sürecek ve Osmanlı Devleti bu savaştan önemli bir kazanç elde edemeden ve fakat hatırı sayılır maddî ve manevî kayıplarla çıkacaktı. Savaşın başlamasında sınır olayları ve Orta Avrupa'da siyasî hakimiyet kurma eğiliminin yanında Osmanlı Devleti'nin ileri gelen idarecileri arasındaki rekabetin de rol oynamış olması muhtemeldir. Rakibi Ferhad Paşa'nın Safevî cephesindeki başarılarıyla elde ettiği itibarı kıskanan Veziriâzam Koca Sinan Paşa kendi komutanlığı altında Avusturya'ya karşı elde edilecek bir zaferle kişisel itibarını artırmayı da düşünüyordu. Öte yandan, bu savaşa takaddüm eden yıllarda Osmanlılar, doğu denizlerinde yükselen yeni bir güç ve İspanya'nın rakibi olarak İngilizlerle ilişkiler kurmuşlar ve gerek onlara gerekse Hollandalılara tanıdıkları birtakım ticarî imkânlar, düşmanları Katolik Habsburglar kadar öteden beri Osmanlı ülkeleriyle ticarette hakim bir pozisyona sahip bulunan Fransa ve Venedik'i de rahatsız etmiştir. Bu dönemde Osmanlıların İngilizlerden büyük çapta savaş mühimmatı satın alması ve İngiliz elçisinin Eğri seferine katılması da şayanı dikkattir.25

Avusturya'nın savaşı bir Haçlı seferine dönüştürme politikası bir ölçüde başarılı oldu ve birçok Hıristiyan gönüllünün yanı sıra Osmanlılara tâbi durumdaki Erdel, Eflâk ve Buğdan beyleri de Osmanlılara karşı savaştılar. Koca Sinan Paşa'nın kısmî bazı başarılarından sonra uğranılan kayıpları Buğdan ve Eflâk'in fiilen Osmanlı hakimiyetinden çıkması izledi.26

III. Mehmed 1595 yılında, Osmanlı Devleti'nin Habsburg İmparatorluğu'na karşı çetin bir savaşı sürdürdüğü ve Anadolu'da Celâlî karışıklıklarının giderek şiddetini artırmakta olduğu bir dönemde

babası III. Murad'ın yerine Manisa'dan İstanbul'a gelerek Osmanlı tahtına oturmuştu. Osmanlı hanedanının şehzade sancağı yönetmiş son sultanı olan III. Mehmed aynı zamanda tahta geçer geçmez hayattaki bütün erkek kardeşlerinin katli emrini veren son padişah olmuştur.27 Fatih Kanunnâmesi'nde "nizâm-ı âlem" için uygun olduğu hükme bağlanan bu kuralın gereği çoğu küçük yaşta on dokuz erkek kardeşin öldürülmesi, Osmanlı tarihinin en dramatik sayfalarından birini oluşturacaktır. III. Mehmed, kendisini tahttan indirmek üzere tertip içinde bulunduğu şüphesiyle kendi oğlunu (Şehzade Mahmud) öldürten son padişah olarak da tarihe geçecektir. Onun yerini alan I. Ahmed'den (1603-1617) başlayarak taht veraseti ve şehzade katli uygulamalarında farklı bir döneme girilecektir ki bu hususa daha sonra döneceğiz.

Balkanlar'da durumun giderek kötüleşmesi üzerine Sultan III. Mehmed (1595-1603), yakınlarının teşviki ve yeniçerilerin ısrarıyla, büyük dedesi Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra terk edilen bir geleneği, Sultanın ordunun başında sefere gitmesi geleneğini yeniden canlandırarak durumu düzeltmeye çalıştı ve 1596'da Macaristan'ın kuzeydoğusundaki Eğri kalesini aldı ve ardından da Haçova'da Habsburg ordusunu büyük bir bozguna uğrattı (24-26 Ekim).28 Eğri ve Haçova civarında denetim kurulmak suretiyle Erdel ile Avusturya arasındaki bağlantı kesilmek istenmişti. Ancak buna rağmen bağlı beyliklerdeki başkaldırı yatışmadı. Bu savaş sırasında fethedilen Kanije kalesinin Tiryaki Hasan Paşa komutasında Avusturya ordusu karşısında gösterdiği parlak savunma ve düşman ordusunun dağıtılması kayda değer. Zamanla Protestan Erdelliler ile Habsburglar arasında anlaşmazlık baş göstermiş ve Eflâk meselesini 1601'de halleden Osmanlılar, Lala Mehmed Paşa'nın serdarlığı döneminde Erdel meselesini hal yoluna koymuşlardı (1605),29 ama öte yanda da İran Şahı Abbas'ın doğudaki faaliyetleri Osmanlıları huzursuz etmeye başlayacaktı. Bu sebeplerin de etkisiyle, her iki tarafın bazı geçici başarılarıyla uzayan savaşa 1606 yılında imzalanan ve bir anlamda Orta Avrupa'daki Osmanlı yayılmasının sona erdiğini de ilân eden Zitvatoruk Antlaşması ile sona erdi.

Bu anlaşmanın 17 maddesinin en önemlileri kısaca şöyle özetlenebilir: Avusturya imparatoruna artık 'kral' olarak değil 'Roma Çasarı' diye hitap edilecek; her iki taraf birbirine zarar vermeyecek; çetecilik faaliyetleri karşılıklı olarak engellenecek; esirler karşılıklı olarak bedelleri ödenmek suretiyle değiş tokuş edilecek; padişaha gönderilmesi kararlaştırılan pişkeşten sonra 20 yıl içinde üç yıl süreyle bir şey gönderilmeyecek ve daha sonraki pişkeşin mahiyeti de tayin olunmayacak; sınır kaleleri tamir edilecek ama yeni kaleler inşa edilmeyecek; sınır boylarındaki köylerin barıştan önceki fiilî durumu devam edecektir.

Kanije ve Eğri dışında Osmanlılara yeni toprak kazandırmayan bu savaş malî yönden pahalıya yol açmasının yanında iç huzursuzlukların da gölgesinde sürdürülmeye çalışılmıştı. Ayrıca, Avusturya'nın elinde bulundurduğu Macar topraklarına karşı ödediği yıllık 30 bin altından vazgeçilerek bir kereye mahsus 200 bin kuruş (yaklaşık 120-130 bin duka altın) alınmak ve imparatora 'çasar' şeklinde hitap edilmek suretiyle, Osmanlı Padişahı ile Habsburg imparatorunun eşit kabul edilmesi Osmanlı dış siyaseti ve diplomasisi açısından yeni bir dönemin başladığını gösterir.30

Savaşın devam ettiği dönemde Osmanlı tahtına III. Mehmed'in büyük oğlu I. Ahmed (1603-1617) geçmişti.31 Henüz on dört yaşında iken tahta geçtiğinde çocuğu bulunmayan I. Ahmed, devlet adamlarının tahtın varissiz kalma ihtimalini göz önünde bulundurmasıyla, atalarının kardeş katli kanunu uygulamayarak kardeşi Mustafa'nın yaşamasına izin verdi. Böylece Osmanlı taht veraseti sisteminde köklü bir değişikliğin ilk adımı atılmıştır. Şehzadelerin sancağa gönderilmesi uygulamasının kalkması ve kafes hayatına mahkûm olmaları, kardeş katli uygulamaları devam etmekle birlikte32 bunun sistematik olmaktan çıkması ve esasen özellikle III. Murad'dan itibaren -Valide Sultan ile Darüssaade Ağa'sının şahıslarında- Harem'in ön plana çıkması33 bu dönemdeki gelişmelerin bariz sonuçları olarak dikkati çekmekle birlikte, bunların devlet yönetiminde bir yozlaşmaya mı yoksa karizmatik önderlikten kolektif bir idareye geçişe mi işaret ettiği tartışmalıdır.34 Bu yeni dönemde hanedan ve sultanlar, bazı istisnalar hariç, yönetimin meşruiyet kaynağı olmanın dışında etkin bir rol oynamaktan uzak kalacaktır. Dönemin bir başka özelliği de taşrada paşaların güç kazanarak zaman zaman merkeze kafa tutacak konuma gelebilmelerinde simgeleşen adem-i merkeziyetçi eğilimlerdir.

Celâlî İsyanları

Avusturya ile savaş sürerken içeride önemli bir güvenlik sorunu biçiminde tezahür eden bir sosyal problem giderek ağırlaşıyordu. Nüfus artışı, fiyat artışları ve devalüasyonun yol açtığı zorluklar, ateşli silahların yaygınlaşması, taşra idarecilerinin baskıları, savaşlardan kaçan levent-sekban guruplarının35 eşkıyalığa dönmesi vb. bir dizi sebeple meydana gelen bir kriz ortamında özellikle Haçova Savaşı'ndan sonra eşkıyalık hareketleri geniş çaplı bir isyana dönüştü.36 Haçova zaferi üzerine veziriâzamlığa getirilen Cağalazade Sinan Paşa'nın savaş sonrası yaptırdığı yoklama sonucunda 30.000 kişinin dirliğini kestirmesi ve firarîlerin katli ve mallarının müsadere edilmesi yolunda emir çıkarttırması Celâlî hareketlerini şiddetlendirmiştir.37

Celalî adı verilen ve işsiz güçsüz insanlarla gerek duyulduğunda savaş için orduya alınıp daha sonra terhis edilen veya şu ya da bu sebeple ordudan kaçan unsurlardan oluşan guruplar önce Avusturya ve 1603'ten sonra da İran ile yapılan savaşın iç güvenlik açısından yol açtığı zaaftan da yararlanarak Anadolu'yu büyük bir kaosa sürüklediler. Bu süreç Osmanlı belgelerine aynı zamanda pek çok köyün boşalması yüzünden 'Büyük Kaçgunluk' olarak yansıyacaktır. Karayazıcı Abdülhalim, kardeşi Deli Hasan, Kalenderoğlu Mehmed, Tavil Halil gibi sekban bölükbaşılarının etrafında ordular oluşturan, köylülerden haraç alarak büyüyen Celalî gruplarına karşı bastırma siyaseti güdüldü. Bu siyaset tam bir başarıya ulaşamayınca Celalî önderlerine birtakım makamlar verme yoluna gitti. Rumeli cephesinde savaşmak üzere Bosna Beylerbeyiliği'ne getirilen Deli Hasan burada sekbanlarıyla birlikte büyük bir gayret gösterdi ama savaş sona ermek üzere iken idam edilmekten kurtulamadı. Hiç kuşkusuz Deli Hasan'ın devlet hizmetine girerek Rumeli'ye geçmesi Anadolu'daki Celalî hareketinin sona erdiği anlamına gelmiyordu. Bu hareket 1608'de Veziriâzam Kuyucu Murad Paşa'nın yönetimindeki Osmanlı ordusunun (Maraş yakınlarında) kanlı bir bastırma harekatı ile öldürücü bir darbe aldı.

Anadolu’daki Celâlî hareketlerinin siyasî açıdan bir iddiası yoktu. Karayazıcı’nın böyle bir emel taşıdığı intibasını veren görüşlerin pek fazla bir geçerliliği yoktur.38 Öte yandan Suriye ve Lübnan bölgelerindeki Canbuladoğlu ve Maanoğlu İsyanları bağımsızlık amacı güdüyordu ama daha kolay bastırıldılar (1607). Bunlardan Halep Beylerbeyi Canbuladoğlu Ali Paşa siyasî çalkantıdan yararlanarak Anadolu ve Suriye’deki bazı sancakların kendi akraba ve adamlarına verilmesini istemiş ve hatta buralarda oluşturacağı bağımsız devlete yardım için Avrupa’da girişimlerde bulunmuştu. İşin bu yönünün Osmanlı merkezi açısından arz ettiği tehlikenin farkında olan Veziriâzam Kuyucu Murad, Anadolu’daki Celalîlerden önce Canbuladoğlu meselesini halletmişti.39 Osmanlı Devleti, bu isyanlar sırasında perişan olup köylerini terk eden, bir yandan eşkıyanın öte yandan da devlet otoritelerinin -ki bunlar zaman zaman birbirine karışıyordu- baskılarına maruz kalan reâyâyı korumak için il-erleri teşkilatının kurulmasını teşvik etti. Ayrıca, hükümdarların öteden beri çıkardıkları adâlet-nâmeler bu dönemde yöneticileri haksızlık ve zulme karşı uyarmada önemli bir araç olarak kullanıldı.40

İran Cephesi

Osmanlı Devleti’nin Habsburglarla savaşması ve Celalî İsyanlarıyla boğuşmasından yararlanan ve Şah Abbas’ın idaresinde Osmanlı benzeri bir kapıkulu ordusu meydana getirerek kızılbaş oymaklarının ve beylerinin güçlerini dengeleyen İran41 1603’te ani bir hücumla Tebriz’i aldı ve sonra da Azerbaycan’da kontrolü sağladı. 1610’da içteki durumu düzelten Veziriâzam Kuyucu Murad Paşa Tebriz üzerine yürüdüyse de savaşmadan geri çekilmek zorunda kaldı.

İki yıl sonra, Nasuh Paşa’nın sadaret ve serdarlığı döneminde, -zoraki- imzalanan bir antlaşma ile Kanunî ile Tahmasb arasında imzalanan 1555 Amasya Antlaşması’ndaki sınırlar temelinde barış yapıldı; İran Osmanlılara her yıl bir miktar (iki yüz yük) ipek gönderecekti. Ayrıca daha önceki antlaşmalarda vurgulanan dinî hususlar (İlk üç halifeye, Hz. Ayşe’ye sövülmesinin yasaklanması vb.) burada da önemini korudu. İranlı hacılar daha emniyetli olan Halep-Şam yoluyla hacca gidecek, Şehrizor ve çevresinde birtakım yerleri ele geçiren Halo Han’dan bu yerler geri alınacak ve İranlılar kendisine yardım etmeyecektir. Fakat bu antlaşmanın uzun süreli bir barışı getirmeyeceği daha baştan belli idi (1612).42

Osmanlıların İran cephesindeki yeni durumdan memnun olmamaları gayet doğaldı, zira 1612 Antlaşması ile kaybedilen Azerbaycan ve Kafkas toprakları Osmanlıların doğu sınırlarının güvenliği bakımından hayatî önemi haizdi. Bundan dolayıdır ki Osmanlılarla İran arasında en kısa zaman içinde yeniden savaş başladı ve 1615’te başlayan çatışmalar uzadı; Veziriâzam Halil Paşa’nın karşısına çıkmadan geri çekilen İran kuvvetlerine karşı Erdebil yönünde ileri gönderilen Kırım hanı ile diğer Osmanlı kuvvetlerinin Serav ovasında Azerbaycan Valisi Karçakay Han tarafından mağlup edilmesine rağmen Halil Paşa emrindeki ordunun Erdebil istikametinde yürüyüşe geçmesi üzerine Şah’ın elçisi barış talebiyle geldi ve neticede 1612 Antlaşması temelinde imzalanan bir barış antlaşması ile savaş sona erdi (Serav Antlaşması, 1618). Buna göre, Kanunî zamanındaki sınır esas olacak, ancak Ahıska Osmanlılarda kalırken Bağdat eyaletinin Derne ve Dertenk sancakları İran’a bırakılacaktı; İranlılar ilk

üç halife ile Hz. Ayşe'ye sebb ü şetm etmeyecek, her yıl yüz yük ipek vs. kıymetli kumaşı haraç olarak göndereceklerdi.43

Genel olarak bakıldığında I. Ahmed Dönemi'nde Osmanlı-Avusturya Savaşları bir sonuca bağlanmış, Balkanlar'daki bağlı beyliklerde otorite yeniden tesis edilmiş, Celâlî hareketleri gerek siyasî manevralar gerekse kan dökülmek suretiyle bastırılmış ve yönetimde belli bir istikrar sağlanmıştı. Gerçekten de iktidarı büyük ölçüde Valide Safiye Sultan'ın ellerine bırakan babası III. Mehmed Dönemi'nde, sekiz yıl içerisinde on bir veziriâzam değişikliğine karşın I. Ahmed Dönemi bu konuda daha istikrarlı bir görünüm çizer; ayrıca kanunlaştırmaya ve ülke kaynakları ve harcamalarının yeni durumunu tespite yönelik faaliyetler de dikkati çeker.44

Yönetim Krizinin Bir Göstergesi Olarak Veziriâzam Değişiklikleri (III. Mehmed'den Köprülü Mehmed Paşa'nın Sadaretine Kadar)

Karizmatik padişah tipinin ortadan kalkmaya başlaması, yönetimin dizginlerinin merkezdeki belirli odakların eline geçmesi Osmanlı yönetim tarzı açısından yeni bir dönemi başlatmıştı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu gibi, çok geniş sınırlara ve çok kültürlü bir toplumsal yapıya sahip bir siyasî teşekkülün bu dönüşüm sürecini sancılı geçirmesi olağan karşılanmalıdır. Bu bakımdan ülke yönetiminin istikrarı açısından padişahın merkezî rolünü vurgulayan bakış açısı kısmen bir haklılık taşımaktadır. Daha sonra değineceğimiz IV. Murad gibi bir hükümdarın zecrî tedbirlerle de olsa ülke düzenini sağlayabilmesi bunun bir kanıtı sayılabilir. Bununla birlikte merkez ve taşradaki güç odaklarının mücadelesi Köprülüler Devri'ne kadar sürmüş ve II. Viyana Kuşatması sonrasında da yeniden birtakım problemlere yol açmıştır. Kısacası, bu geçiş döneminde büyük iktidar kavgaları yaşanmış ve öte yandan da taht verasetinde ekberiyet usûlü yerleşmiştir. Osmanlı yönetim sisteminde padişahın mutlak vekili olan veziriâzamların tayin ve azilleri ile ilgili kısa bir değerlendirme, bu dönemdeki yönetim istikrarı (veya istikrarsızlığı) konusunda bir fikir verebilir.

Sokullu Mehmed Paşa'nın 14 yılı aşkın sadrazamlığından sonra, I. Ahmed Devri'ne kadar çok sık değişiklikler göze çarparsa da III. Mehmed Dönemi, babası III. Murad Dönemi'ne göre çok daha aşırı bir özellik gösterir. III. Murad 1579-1595 arasında 11 değişiklik (toplam 7 kişi) yapmışken III. Mehmed sekiz yılda (8'i azil olmak üzere) 13 kez veziriâzam değişikliğine imza atmıştır. I. Ahmed Devri'ndeki 6 değişikliğin ise 2'si idam, 2'si azil olarak gerçekleşirken 2 değişiklik de ölüm sebebiyle yapılmıştır. Mamafih, I. Ahmed Devri'ndeki bu istikrar daha sonraki kaos döneminde -IV. Murad'ın iktidar dizginlerini ele almasına kadar- bozulmuş ve 15 yılda toplam 18 değişiklik (2 isyan sırasında öldürülme ve 1 idam dahil) gerçekleşmiştir.

I. İbrahim'in Kemankeş Kara Mustafa Paşayı idam ettirmesinden (1644) Köprülü'nün sadarete getirilişine (1656) kadarki 8 yıllık dönemde, yedisi azil, üçü istifa, ikisi idam ve birisi de ölüm sebepleriyle toplam 13 değişiklik yapılmıştır. Yakından bakıldığında, en istikrarsız dönemler olarak Safiye Sultanın nüfuzunun yüksek olduğu III. Mehmed devri ile aklî dengesi bozuk I. Mustafa ve I.

İbrahim gibi padişahların saltanat dönemleri ve IV. Murad ve IV. Mehmed gibi çocuk denecek yaşta tahta geçen padişahların ilk dönemleri dikkati çeker.45

II. Osman: Selâtîn-i Selefin İzinde Tecrübesiz Bir Sultan (1618-1622)

Yukarıda da belirtildiği üzere Osmanlı Devleti XVII. yüzyıla yönetim yapısı ve taht veraseti sisteminde önemli değişikliklerle girmişti. I. Mustafa (Fetret Devri'nin arızî özelliğini hesaba katmazsak), Osmanlı tarihinde kardeşinin ölümünü müteakip tahta geçen ilk sultan oldu (1617). Ölüm korkusuyla geçirdiği yıllar aklî dengesini bozmuş ve etrafa para saçmak ve devlet adamlarına karşı âdâba aykırı davranışlarda bulunmak vb. sebeplerle üç ay kadar sonra tahttan indirilerek yerine I. Ahmed'in oğlu Şehzade Osman (II. Osman, 1618-1622) geçirilmiştir.46

Amcası Mustafa'nın tahta çıkarılmasına ve gereksiz yere cülûs bahşişi dağıtılmasına sebep olduğu için Sadaret Kaymakamı Sofu Mehmed Paşa'yı azledip yerine Öküz Mehmed Paşa'yı getiren II. Osman, Şeyhülislâm Esad Efendi'nin yetkilerini de elinden aldı. Bunlara ek olarak, daha sonra sadaret makamına getirdiği Güzelce Ali Paşa'nın zenginleri haraca bağlaması ve padişahın paraya zaafını kullanması başkentte genç hükümdara karşı tepkilerin ilk tohumlarını attı.

Kuzey Siyâseti: Yeni Bir Fetih Alanı mı, Balkanlar ve Orta Avrupa'daki Egemenliğin Pekiştirilmesi mi?

II. Osman Devri'nin dış politika açısından en önemli gelişmelerinden birisi Lehistan seferidir. III. Murad Dönemi'nde samur vergisine bağlanan Lehistan ile Osmanlı Devleti arasında dostane ilişkilerin bozulmasındaki görünür sebepler Kırım hanının Lehistan'a akınları ve buna karşılık Lehistan'ın, denetimindeki Kazakların Osmanlı sahillerini vurmalarına göz yummasıdır. Yine, aralarındaki anlaşmaya rağmen Lehistan, Buğdan ve Eflâk'taki Osmanlı egemenliğine karşı birtakım girişimlerde bulunmaktan geri kalmadı ve 1616'da Buğdan voyvodası seçiminde Osmanlı adayına karşı Polonyalılar aday çıkarmaya kalkıştılar. Osmanlı adayı tanındı ama zaman içinde Osmanlı Devleti'ne karşı cephe alan voyvoda Polonya ile ilişkiye girince çatışmalar çıktı. Serdar İskender Paşa'nın Lehistan ordusunu mağlup etmesinden sonra veziriâzamın teşvikiyle II. Osman bizzat sefere çıktı. Ne var ki, II. Osman'ın Hotin Seferi kesin başarıya ulaşamadı ama Buğdan'da hakimiyet yeniden kuruldu.47 Osmanlı-Leh Barış Antlaşması'na göre Hotin kalesi Buğdan voyvodalığına verilecek ve Kanunî Devri'ndeki sınır esas alınacak; Kazaklar Osmanlı topraklarına, Kırımlılar da Polonya arazisine akın etmeyecek ve Lehistan Kırım hanına ödediği yıllık (40 bin altın filori) haracı ödemeye devam edecektir. Gerek 1595 Eğri Seferi'nin gerek 1621 Hotin Seferi'nin ve gerekse daha sonra Köprülüler Dönemi'nde 1672'de Kamaniçe'nin alınmasıyla sonuçlanan seferin hedeflerinden birisi de Eflâk ve Buğdan'ı merkeze daha sıkı bir şekilde bağlamak için bunların Avusturya ve Polonya ile ilişkilerini kesmekti. Dolayısıyla, Osmanlılar açısından kuzey yönündeki hareketler ilk planda mevcut toprakların emniyetini sağlamaya yönelik eylemler olarak yorumlanabilir.48 Ancak, daha sonra değineceğimiz IV. Mehmed Devri fetihleri düşünüldüğünde bu cephenin fetihler açısından yeni bir

tercih olarak tasarlanmış olması da akla gelmektedir.49 Bununla beraber, 17. yüzyılın iç karışıklıkları yüzünden böyle bir siyasetin hedeflerini açık bir biçimde ortaya koymak mümkün değildir.

Kuzey siyasetinde yeni bir güç olarak göze çarpan ve yüzyıl boyunca Karadeniz'i tehdit eden Ukrayna Kazakları, Kırım Hanları ile uğraşmaktaydı. Dinyeper-Dinyester yöresi Kazakları Lehistan'ın, Don Kazakları ise Rusya'nın öncü gücü konumundaydı ve Osmanlıların bu yöndeki akın gücü olan Kırımlı atlılara karşı söz konusu devletler tarafından kullanılıyordu. Kazaklar 1614'te Sinop, 1624'te İstanbul'da Yeniköy kıyılarını bastılar ve donanma Karadeniz'de bunlara karşı 1625'te bir sefer düzenlemek zorunda kaldı.50 Özellikle I. Ahmed Devri'nde başlayan ve IV. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında devam eden Kırım Hanlığı'nda hanların tayin ve azilleri, iç mücadeleler, Osmanlı merkezine muhalefet eden mazul hanların Lehliler ve Kazaklarla işbirliği yapması da Osmanlıları uğraştırmıştır. Bu mücadelede Canıbek (Canbey) Giray'a karşı mücadele eden ve iki kez hanlığa tâyin edilen Mehmed Giray ile kardeşi Şahin Giray müttefikleriyle birlikte mağlup edilmiş ve Mehmed Giray öldürülmüştür (1628).51

Hotin Seferi'nde II. Osman'ın tutumu (sefere bizzat çıkmadaki ısrarı, sipahilerin ulûfelerini verdirmemesi, bizzat yoklama yapması vb.) kendisine karşı muhalefeti güçlendiren bir faktör olmuştur. Öte yandan şeyhülislâmın yetkilerini kısması ve ulemânın arpalıklarını kesmesi ulemâyı da muhalefet cephesine itmişti. II. Osman'ın, Kızlarağası Süleyman Ağa ve Hoca Ömer Efendi gibi yakınlarının da etkisiyle, Hotin Seferi'nde gayretsizliğini gözlemlediği kapıkulu askerleri aleyhinde bazı girişimlerde bulunmayı, Anadolu, Suriye ve Mısır Türklerinden oluşturulacak bir ordu kurmayı planladığı söylentileri yayılmaya başladı. Hükümdarın hac niyetiyle Hicaz'a gitme düşüncesinin, aslında bu tasavvuru gizlemeye matuf olduğu ileri sürüldü. 18 Mayıs 1622 günü yeniçeriler ve sipahiler padişahın hacca gitmesini engellemek ve onu teşvik edenlerin sürülmesini sağlamak üzere isyan ettiler. Durumun vahametini kavrayamayan genç padişahın başlangıçta hacca gitmekten vazgeçmekle birlikte diğer talepleri reddetmesi tahtına ve nihayet canına mal olmuş ve II. Osman Osmanlı tarihine öldürülen ilk padişah olarak geçmiştir.52

II. Osman'ın yukarıda bahsedilen yeni bir ordu kurmak tasavvurunun ötesinde çok kapsamlı ve "millî" bir ıslahat programını yürürlüğe koymayı düşündüğü iddiası ise 19. yüzyılda Mizancı Murad ve 20. yüzyılda da İ. Hami Danişmend tarafından ortaya atılmıştır.53

Şeyhülislâmın kızıyla evlenerek Kanunî'den beri süren bir geleneği bozan II. Osman'ın yeni bir ordu oluşturma planı konusunda dönemin kaynakları söz birliği halinde olmakla birlikte, eski kanunları kaldırıp yeni kanunlar tedvin etmek, kıyafet değişikliği, başkenti Anadolu'ya nakletmek ve ilmiye sınıfına devlet işlerinden el çektirmek gibi "millî ve lâik" bir devlet kurmaya yönelik tasarılarının bulunduğu iddiası aynı kaynaklardan çıkarılmış, sağlam mesnedi olmayan bir iddiadır.54

II. Osman'ın Şehadetinden IV. Murad'ın İktidarına

II. Osman'a karşı çıkarılan isyan sırasında saraydan alınarak önce Eski Saray'a, oradan da yeniçeri odalarının ortasındaki Orta Cami'ye götürülen I. Mustafa, II. Osman'ın hal' edilmesiyle ikinci kez tahta oturdu (1622). II. Osman'ın öldürülmesinin yol açtığı kaos ortamında sorumlulukları olmadığını iddia eden sipahilerle yeniçerilerin baskısıyla Veziriâzam Davud Paşa önce azledildi; ortam yatışmayınca da olayda aktif olarak rol aldığı bilinen kişilerle birlikte öldürüldü. I. Mustafa'nın 16 aya yakın süren bu ikinci saltanatı döneminde kapıkullarının etkisiyle toplam 6 kez sadrazam değişikliği yapılmış (Mere Hüseyin Paşa 2 kez bu makama getirilmiştir) ve ağır bir otorite buhranı yaşanmıştır. Veziriâzam Mere Hüseyin Paşa'nın ocak zorbalarını arkasına alarak giriştiği hareketler tepki çekmeye başladı. Özellikle sadattan (peygamber torunu) bir kadıya dayak attırması üzerine Fatih Camii'nde toplanan ulemâdan on dokuz kişinin acemi ocağı mensuplarından müteşekkil bir güç tarafından öldürülmesi55 ve akabinde iktidarını daha sağlamlaştırmak için Mere Hüseyin Paşa'nın kapıkulu ileri gelenlerine karşı tasarladığı komplo girişimi ve neticesinde azledilmesi bu dönemin niteliğini yeterince ortaya koymaktadır.

II. (Genç) Osman'ın, devleti ataları dönemindeki ihtişamına kavuşturmak için giriştiği mücadele sonrasında merkezin fiilî hakimi durumundaki kapıkulları bu güçlerinin bilincinde olarak devlet idaresine istedikleri şekilde yön vermeye kalkışınca özellikle taşrada askerî gücü sekbanlara dayanan büyük bir tepki oluştu ve Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa öldürülen padişahın kanını dava ederek Orta ve Doğu Anadolu'daki kapıkullarını katliama tabi tuttu. II. Osman'ın kanını dava ederek hem yeniçerilere hem de merkezî hükümete kafa tutan Abaza Mehmed Paşa, Erzurum'un yanında civar sancaklarda da egemenliğini kurmaya ve vergi toplamaya başladı. Ankara kuşatmasında iç kaleyi alamayınca kışlamak üzere Niğde'ye çekildi. Abaza Mehmed Paşa'nın isyanında, kendisini sâhib-i huruc ve müeyyed min indallah olduğuna inandıran Sarıbabazade Abdürrahim'in (Kayserili Şeyh, Abaza Şeyhi) teşvik edici bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.56 Abaza'nın isyanına Trablusşam Valisi Seyfoğlu Yusuf Paşa ile Maraş Beylerbeyi Kalavun Yusuf Paşa'nın da katıldığını görüyoruz. Safevîlerin Bağdat'ı ele geçirmeleri üzerine bir müddet daha rahat hareket etme imkânı bulan Abaza'nın bu ilk isyanı IV. Murad Devri başlarında Veziriâzam Çerkes Mehmed Paşa'nın harekatı ile darbe almış ve neticede affedilen Abaza Mehmed Paşa Erzurum Valiliği'nde bırakılmıştır (1624). II. Osman'ın kanını dava ederek çıkarılan bu isyan, taşrada XVI. yüzyıl ortalarından beri yerleşerek güç kazanan ve merkezde ise bahsedilen kaos ortamında iktidarı büyük ölçüde elinde bulunduran kapıkulları ile sekbanlara dayanan bazı taşra valilerini karşı karşıya getirmiş; ancak merkezî otoritenin belli bir ölçüde tesisiyle hükümetin "bastırma -isyancıları birbirine düşürme- asi liderlere makam verme" yöntemleriyle bertaraf edilmiştir. Bu süreçte kapıkullarının tam anlamıyla duruma egemen olamamasında, aralarında birliğin olmayışı ve özellikle yeniçerilerle, her birisi kendi ağasına bağlı altı bölük halkı arasındaki çıkar çatışmaları da etkendi.

Devlet yeniçerilerle sipahileri birbirlerine karşı kullanabiliyordu. Bu süreçte isteklerini salt zorbalıkla elde edemeyeceklerini anlayan kapıkulları, İstanbul halkının ve özellikle de ulemanın

desteğini almaya özen gösterdiler. Öte yandan başa geçen padişahların genelde küçük yaşta ya da aklî bakımdan dengesiz kişiler olmasından yararlanarak saray ve harem halkı ile ittifaklar kurdular.

Kanun-i Kadim'in Peşinde: IV. Murad

Devletin ve ülkenin içine düştüğü bu kaotik ortamlara rağmen yetenekli ve muktedir bir padişah (IV. Murad) veya otoriter ve basiretli veziriâzamlar (Köprülüler) işbaşına geldiğinde ülke yönetiminde düzen kısa denilebilecek bir zamanda sağlanabiliyordu ki bu da Osmanlı düzeninin kökten bir çöküşe duçar olmadığının, sistemin her şeye rağmen sağlam esaslara dayandığının bir göstergesi sayılabilir.

Amcası I. Mustafa'nın 1623'te ikinci kez tahttan indirilmesinden sonra başa geçtiğinde henüz 11 yaşında olan IV. Murad (1623-1640) saltanatının ilk dönemini annesi Valide Kösem Sultan'ın gölgesinde, merkezde kapıkulu zorbaları taşrada ise onlara karşı harekete geçen sekbanların ayaklanmaları arasında geçirdi.57

IV. Murad başa geçtiğinde devlet, Abaza İsyanı'nın yanı sıra Bağdat'ın İran'ın eline geçmesiyle başlayan mücadelenin içindeydi. Şah Abbas'ın Bağdat'ı ve Kuzey Irak'ı ele geçirmesi üzerine uzun süren bir savaş dönemi başladı. O sırada Avrupa'nın Otuz Yıl Savaşları ile meşgul olması (1618-1648) Osmanlılar açısından olumlu bir faktördü ama II. Osman'ın trajik ölümünden sonra yaşanan otorite buhranı dönemi Osmanlıların bu konjonktürden gereği gibi yararlanmasını engelliyordu.

Bağdat'ın kaybına yol açan olayların başlangıcında Vali Yusuf Paşa ile yerli kulu denilen askerî teşkilatın başındaki Bekir Subaşı arasındaki rekabet, olayları ateşlemiştir. Bekir Subaşı'nın valiyi öldürüp idareyi fiilen ele alması üzerine hükümet üzerine önce eski Diyarbekir Valisi Süleyman Paşa'yı sonra da Diyarbekir Valisi Hafız Ahmed Paşa'yı gönderdi. Bunun üzerine Şah Abbas ile ilişkiye geçen Bekir Subaşı'ya, talep ettiği Bağdat valiliği verildi. Ne var ki daha sonra Şah Abbas, Bekir Subaşı'nın oğluyla birlikte hareket ederek kenti ele geçirecek ve Bekir Subaşı öldürülecekti. Musul ve Kerkük'ü de ele geçiren Safevîlerden Musul geri alınmışsa da Irak neredeyse tamamen onların denetimine girmişti. Abaza Mehmed Paşa isyanının birinci safhasını atlattıktan sonra Sadrazam Hafız Ahmed Paşa komutasında Bağdat'ı geri almak için yapılan girişim, kapıkulu askerinin isyankâr tutumlarının da etkisiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır (1625).

Osmanlı Devleti'nin İranlıların kuşattığı Ahıska üzerine düzenlediği sefer için kendisinden yardım istenen ve Serdar Dişlenk Hüseyin Paşa'yla hareket etmesi emredilen Abaza Mehmed Paşa, bunun kendisini bertaraf etmek için hazırlanan bir komplo olduğuna inandığından Dişlenk Hüseyin Paşa'nın komutasındaki orduyu bir baskınla bozguna uğrattı. Bunun üzerine veziriâzamlığa getirilen Hüsrev Paşa süratle Erzurum üzerine yürüdü ve can kaygısına düşen Abaza teslim oldu (1628). İstanbul'a getirilen Abaza, IV. Murad tarafından affedilerek Bosna valiliğine getirilmiştir.58

Bundan sonra tekrar Bağdat'ı geri almak üzere hazırlıklara girişen Veziriâzam Hüsrev Paşa'nın Bağdat kuşatması da başarısızlıkla sonuçlanmış (1629) ve Paşa önce Musul'a, sonra Mardin'e ve

bilahare Diyarbekir'e çekilmiştir. Bu cephedeki başarısızlılar üzerine Hüsrev Paşa azledilerek Hafız Ahmed Paşa yeniden sadaret makamına getirilmiştir (1631).

Hüsrev Paşa'nın azli, kendisini destekleyen yeniçerilerin büyük tepkisine yol açtı. Öte yandan Paşa'nın Diyarbekir'den ayrılarak Tokat'a geçmesi üzerine önce buradaki sipahi zorbaları, sonra da Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki âsi liderler harekete geçtiler. Hüsrev Paşa'nın yeniden sadarete getirilmesini isteyen yeniçeri ve sipahi zorbaları İstanbul'a davet edildi ve bunlar da büyük bir kalabalıkla şehre geldiler. Hüsrev Paşa taraftarlarından Topal Receb Paşa'nın da tahrikleriyle Hüsrev Paşa'nın azlinden sorumlu tuttukları Hafız Ahmed Paşa dahil on yedi devlet adamının kendilerine verilmesini talep eden isyancılar, genç padişahın direnmesine rağmen emellerine ulaşmışlar ve Padişah'ın çok sevdiği Hafız Ahmed Paşa'nın öldürülmesi üzerine Receb Paşa sadrazamlığa getirilmiştir.59

IV. Murad'ın bu isyandan sorumlu gördüğü Hüsrev Paşa'nın üzerine Murtaza Paşa'yı gönderip öldürtmesi yeniçeri ve sipahi zorbalarının bir kez daha sarayı basmalarına yol açtı. Uzun süren bu isyan sonunda istedikleri devlet adamlarını teslim alıp katleden zorbaların IV. Murad'ın kardeşlerini öldürttüğü iddiasını gündeme getirmesi, şehzadelerin kendilerine gösterilmesi talebini ve nihayet şehzadeler için Sadrazam (Topal Receb Paşa) ve Şeyhülislâm'ın (Ahîzade) kefaletini kabul ettirmesi IV. Murad'ın bu badirenin atlatılmasından sonra izlediği sert ve kanlı yöntemlerle otoritesini tesis etme girişiminin tohumlarını atmıştır.

İktidarın Dizginleri IV. Murad'da

İlk fırsatta zorbaları teşvik ettiğinden emin olduğu Topal Receb Paşa'yı idam ettirerek Tabanıyassı Mehmed Paşa'yı veziriâzamlığa getiren sultan artık annesi Kösem Sultanın vesayetinden de kurtulmuş ve kapıkulu ocakları üzerinde otoritesini tesis etmişti. Önce yeniçeri sonra da sipahi ileri gelenlerine itaat yemini ettiren ve içlerindeki zorbaları teslim edecekleri yönünde söz alan padişah merkezde ve taşrada bir temizlik harekatına girişti. Bu çerçevede, Balıkesir havalisinde, Hüsrev Paşa'ya muhalefet ederek etrafına çok sayıda sekban ve sarıca toplayan ve isyankâr tutumunu daha sonra da sürdürerek tayin edildiği Şam valiliğine gitmeyi reddeden (eski Anadolu beylerbeyi) İlyas Paşa ile Cebel-i Lübnan'da bağımsızlık temayülleri gösteren ve Avrupalı devletlerle ilişkiler kuran Şam Valisi Dürzi Emiri Maanoğlu Fahreddin Küçük Ahmed Paşa tarafından mağlup edilmiş ve İstanbul'a getirildikten sonra da katledilmişlerdir.60

IV. Murad, ülke yönetimini yeniden düzene sokabilmek için başta Koçi Bey olmak üzere güvendiği kişilerden yapılacak ıslahata dair raporlar istedi. Bu raporlar daha ziyade kanun-i kadimin ihyasını teklif ediyor ve bunun için de kul taifesinin zabt u rabt altına alınmasını, rüşvetin kökünün kazınmasını, mansıpların ehil kişilere verilmesini ve halka adil davranılmasını tavsiye etmekteydi. Esasen bu tür eserler daha XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren aynı noktalara dikkati çekiyordu.

Koçi Bey'den önce ise, yazarını tespit edemediğimiz Kitâb-ı Müstetâb adlı eserde kanun-ı kadime riayet ve rüşvetin kökünün kazanması temelinde ıslahat yapılması savunulmaktaydı.61

Koçi Bey ve benzerlerinin merkezî ordunun mevcudunun azaltılması ve tımar sisteminin ihyası gibi teklifleri yeni gelişmeler ışığında pratik bir anlam taşımıyordu ama padişah otoritesinin sağlanması, gelir-giderin dengelenmesi vb. hususlar sultan tarafından başlanacak ıslahata ışık tutacaktı.62 Kul tâifesini disiplin altına alan sultan, Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa marifetiyle, tımar sisteminin ıslahı için de bir girişim başlatmış ve bu çerçevede 1632-33 yıllarında tımarların ve dirlik sahiplerinin durumu gözden geçirilerek bunlar yeni baştan kayıt altına alınmıştır. Öte yandan Celâlî İsyanları yüzünden yerleşim birimlerindeki gerçek vergi mükellefi sayısını bilmek imkânsız hâle geldiğinden Osmanlı Devleti 1620'lerden itibaren avârız hâne sayımlarına önem vermeye başlamıştı. Bu çerçevede 1044 (1634-35) yılında, Celâlî kargaşası sırasında özellikle Kayseri köylerinden İstanbul'a kaçıp yerleşenlerin tespiti ve geri gönderilmeleri için de İstanbul'da birkaç gün süren bir teftiş ve tahrir yapılmıştır.63

Bu noktada, IV. Murad'ın ıslahatının nasihat yazarlarının tavsiyeleri paralelinde gelenekçi bir istikamet taşımaktan ziyade pragmatik bir niteliği haiz olduğu ve taşradaki kargaşayı düzelterek tımarlı sipahi ordusunu güçlendirmeyi amaçladığını vurgulamak gerekir.64 IV. Murad ülkede nizam ve asayişi şiddet ve idamlarla sağlamaya çalışırken bundan ulema dahil toplumun bütün kesimleri nasibini almış ve o arada fitne ve bozgunculuk kaynağı olarak görülen kahvehaneler kapatılarak tütün içilmesi de yasaklanmıştır.65

İran Cephesi: Revan ve Bağdat Seferleri

IV. Murad'ın içeride iktidar dizginlerini ele almasından sonra Osmanlılar, 1623'ten sonra kaybettikleri toprakları geri almak amacıyla İran üzerine yürümeye karar verdiler. Bu sırada Lehistan'la yaşanan gerginlik yüzünden IV. Murad bu yöne sefer yapmayı planladığından İran üzerine önce Veziriâzam Tabanıyassı Mehmed Paşa'yı gönderdi (1633). Özellikle Kazak akınları ve sınır tecavüzleri yüzünden gelişen olaylar sırasında Abaza Mehmed Paşa Lehistan'a karşı başarılı saldırılarda bulunmuş, daha sonra sultanın bizzat sefere çıkma kararı üzerine Polonyalılar, Rusların da Osmanlılara yanaşması üzerine, Osmanlıların şartlarını kabul etmişlerdir.

Böylece rahatlayan IV. Murad, İran seferine çıktı. Sefer sırasında yönetici ve asker kesiminden (kadılar dahil) uygunsuz hareket ettiğini düşündüğü kişileri idam ettiren IV. Murad askerî açıdan önemli bir mevkide bulunan Revan (Erivan) kalesini fethetmiş (1635) ve Safevî ordusu karşısına çıkmadığı için savaşsız Tebriz'e girmiştir. Revan Seferi'nde Revan alındı, ama Azerbaycan'a hakim olunamadı,66 zira Osmanlı ordusu çekildikten sonra Şah I. Safî kışın harekete geçmiş ve Revan'ı geri almıştır. İranlılar öteden beri izledikleri, Osmanlı sultanlarının komutasındaki orduların karşısına doğrudan doğruya çıkmayıp İran içlerine çekilmek ve Sultan çekildikten sonra kalan muhafaza kuvvetlerine saldırıp kaybettikleri geri almak siyasetini bu kere de tekrarlamışlardır.

Bu gelişmeler üzerine Tabanıyassı Mehmed Paşa azledilmiş ve yerine veziriâzam ve Şark serdarı tayin edilen Bayram Paşa yeni sefer için hazırlıklara başlamıştır. Bu arada Erdel krallık tacı üzerinde ortaya çıkan mücadele bir müddet için dikkatlerin bu yöne çevrilmesine yol açmış, bu mesele çözümlendikten sonra (1638) IV. Murad Bağdat seferine çıkmıştır. 1638 yılı Ekim ayındaki bu kuşatma sırasında Veziriâzam Tayyar Mehmed Paşa şehit düşmüş ve yerine Kara Mustafa Paşa getirilmiştir. Kuşatmanın şiddetine dayanamayan Safevî komutanı kaleyi teslim etmek zorunda kalmış ve Bağdat yeniden Osmanlı yönetimine girmiştir.67

IV. Murad'ın İstanbul'a dönmesinden sonra Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa sefere devam etmiş ve sonuçta Safevîler barış yapmaya mecbur kalmışlardır. Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla (1639) iki ülke arasındaki nihaî sınır çizildi. Sınırın çizilmesinde daha çok son savaşlar sonunda ortaya çıkan durum esas alınmıştır. Bundan sonra her iki ülke de uzun süreli savaşlara girmekten kaçındılar ama Osmanlılar batı ve Kuzey'de meşgul oldukları dönemlerde, Doğu'da potansiyel bir tehdidin sürekli varlığını hiçbir zaman göz ardı etmediler.

Sekiz yıl içinde ülkenin düzenini yeni baştan sağlayan IV. Murad 1640'ta genç yaşta, damla hastalığından öldü ve Revan'ın fethinde iki (Bayezıd ve Süleyman), Bağdat'ın fethinde de bir kardeşinin (Kasım) ölüm fermanlarını İstanbul'a gönderip onları katlettirdiğinden yerine hayatta kalan tek erkek kardeşi olan İbrahim geçti.

IV. Murad'ın saltanat dönemi, yönetim istikrarının ve ülke düzeninin sağlanması kaydıyla Osmanlıların askerî alanda hâlâ çok üstün bir güç olduklarını, objektif kaygılardan çok birtakım çıkarlara uygun reçeteler geliştiren "gelenekçi" ıslahat savunucularının "kanun-ı kadim"e dönüş teklifleri karşısında Osmanlı kurumlarının yeni şartlara uyum sağlayabilecek esnekliğe sahip bulunduklarını gösteren ilgi çekici bir dönemdir.

İstikrardan Kaosa ve Girit'te Yeni Fetih Girişimleri Sultan İbrahim Dönemi

İbrahim'in ilk yılları, yeni sultanın yetersizliğine ve aklî bakımdan dengesizliklerine rağmen, Veziriâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın dirayetli idaresi sayesinde nispeten istikrarlı geçti.68 Kendisi de bir layiha yazarı olan Paşa, ülke düzenini sağlamak için önemli adımlar attı. Bu çerçevede, sikke tashihi yapmış, ocak mevcudunu azaltmış ve vergi düzeni ve malî sistemde çok önemli hale gelen ve özellikle Celâli karışıklıkları ve kapıkullarının taşradaki egemenlikleri döneminde toprak tasarrufunda meydana gelen değişiklikler yüzünden reâyânın üzerindeki yükü artan avârız vergisinin tarhına esas olmak üzere geniş çaplı bir sayım hareketine girişmişti.69 Ancak zamanla, silahdarı iken vezir yaptığı Yusuf Paşa ile Padişah'ın asabî buhranları sırasında kendisini okuyarak şifa verdiğine inandığı Hüseyin Efendi (Cinci Hoca) gibi kendisine yakın kişilerin kışkırtmasıyla tutumunu değiştiren ve Padişah olarak otoritesini hissettirmeye karar veren İbrahim, söz konusu yakınları aleyhine bir komplo düzenlediğini duyduğu Mustafa Paşa'yı idam ettirdi. Dönemin kaynaklarında, İbrahim'in

Mustafa Paşa'nın yerine sadrazam yaptığı Şam Valisi Civan Kapucubaşı Mehmed Paşa'nın hükümdarı rüşvete alıştırdığından şikâyet edilir.70

Osmanlı-Venedik ilişkilerinde IV. Murad Devri'nde bozulmalar başlamış ve Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın sadareti döneminde, bir korsan yatağı haline gelen Girit'e karşı sefer hazırlıkları başlamıştı. Venediklilerin barış girişimleri sonuç vermiş ve savaşın önüne geçilmişti. Mamafih, mazul Kızlarağası Sünbül Ağa ile Mekke kadılığına yeni atanan Bursalı Mehmed Efendi'nin de içinde bulunduğu kalyon Girit yakınlarında Malta korsanları tarafından ele geçirilip ganimetin bir kısmı Girit valisine verilince Yusuf Paşa ve Cinci Hoca'nın da teşvikiyle Sultan İbrahim, Malta seferi görüntüsü altında, Girit'i almaya karar verdi (1645).71 Osmanlılar Hanya'yı aldılar ama, adanın en önemli kenti Kandiye dahil Girit'in geri kalan kısmının Venedik'ten alınması ancak 1669'da tamamlanabildi. Hanya'nın zaptından sonra Yusuf Paşa İstanbul'a döndü ve adanın tamamını fethetmek üzere Budin Valisi Deli Hüseyin Paşa serdar tayin edildi. Savaş, Osmanlı donanmasının geriliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Osmanlıların kara harekatına karşı savaşı denizlere çeken Venedik, Girit'e asker ve mühimmat sevk edilmesini önlemek için bir dönem Çanakkale Boğazı'nı ablukaya alarak İstanbul'a zor anlar dahi yaşattı.

Bu dönemde Sultan İbrahim, Girit'ten yeteri kadar ganimetle dönmediğine içerlediği Yusuf Paşa (1645) ile gerçekte kendisini hal' için bir tertip içinde bulunduğundan şüphelendiği ama zahiren emrettiği araba yasağı konusunda gevşek davrandığı gerekçesiyle Veziriâzam Salih Paşa'yı (1647) öldürtmüştür. Hezarpare Ahmed Paşa'nın sadareti döneminde ise devlet mansıplarının açıktan açığa rüşvetle satılması ve valilerden padişah için bayram harçlığı istenmesi rahatsızlıklara yol açmaktaydı. Sivas Valisi Varvar Ali Paşa'dan ise otuz bin kuruşun yanı sıra İbşir Paşa'nın güzel zevcesini de göndermesi istenince Varvar Ali Paşa isyan etti. Bu isyan, Sivas'a vali tayin edilen -ve Ali Paşa ile dostluğundan ötürü önce gönülsüz davranmakla birlikte gelen emirler üzerine harekete geçmek zorunda kalan- İbşir Paşa tarafından bastırılmış ve Varvar Ali Paşa idam edilmiştir.72 Öte taraftan Hezarpare Ahmed Paşa, padişah için teklif edilen samur vs. hediyeleri vermeyi reddeden ocak ağalarına karşı bir tertibe girince bunu haber alan ağalar harekete geçti ve Sofu Mehmed Paşa veziriâzamlığa getirildi. Bu sırada Sultan İbrahim'in bu gelişmelerden rahatsız olması ve Sofu Mehmed Paşa'ya karşı tehditkâr ifadeler kullanması üzerine veziriâzamın katlinin yanında padişahın da hal'i gündeme geldi ve ulemâ ile ocak ağalarının ittifakıyla bu kararlar uygulamaya konuldu.

Sonuç olarak, gerek Venedik'e karşı başarısızlık gerekse aklî dengesizliği yüzünden hazineyi akıl almaz işlerle boşaltması sebebiyle Sultan İbrahim 1648'de Valide Kösem Sultan, kapıkulu ve devlet ileri gelenleri ve ulemanın ittifakıyla tahttan indirildi (daha sonra da öldürüldü) ve yerine henüz 7 yaşını doldurmamış oğlu Mehmed tahta çıkarıldı.73

IV. Mehmed'in İlk Yılları: Ağalar ve Haremin İktidarı

Küçük yaştaki padişahın tahta geçmesinde aktif rol oynayan eski Yeniçeri Kethüdası Kara Murad Ağa (daha sonra Paşa) ile diğer ağalar devlet yönetimine, Büyük Valide Kösem Sultan da saraya egemendi. Sadrazam Sofu Mehmed Paşa malî alanda birtakım tedbirler almış, sipahilerin kendisine karşı başlattığı isyanı (Sultanahmet vak'ası) yeniçerilerin desteğiyle atlatmıştı.74 Bir yandan, başta Kara Murad olmak üzere güçlenen ağalara öte yandan da Kösem Sultan'a karşı gizli bir iktidar çekişmesine giren sadrazam, donanmanın Venediklilere yenilmesi üzerine azil ve idam edilmiş, sadrazamlığa ise Kara Murad Ağa (Paşa) getirilmiştir. O sırada sipahileri de etrafına toplayarak, Suriye'de Safed sancağını iltizama alması karşılığında maktul sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa'ya daha önceden verdiği paranın geçersiz sayılması yüzünden çıkardığı isyanını büyüten eski bir sipahi zorbası ve mültezim olan Gürcü Abdünnebi, başka bir isyancı lider olan Katırcıoğlu'nu da yanına alarak Konya'dan Bolvadin ve Çay yoluyla İstanbul'a yönelmiştir. Padişaha isyan suçlamasıyla hakkında idam fermanı verilen Abdünnebi'nin isyanı aynı yıl içinde (1649) katledilmesi suretiyle bastırılmıştır.75 Ağaların tagallübü döneminde malî durum iyice yozlaşmıştı. Ağalar, maaş olarak dağıtılacak paradan da kâr etmek amacıyla ayarı bozuk akçeleri sağlam akçelerle değiştirme yoluna gidince esnaf ayaklanıp Şeyhülislamı önlerine katarak saraya yürüdü (hurûc-ı ehl-i sûk) ve sonuçta sadrazam Melek Ahmed Paşa azledilerek Siyavuş Paşa veziriâzam tayin edildi (1651).76

Bu durum önde gelen ağaları rahatsız etmişti. Merkezde kapıkulunun üstünlüğü artarken genç Valide Sultan Turhan, kapıkulu ocaklarının ağalarına yaslanan ve IV. Mehmed'i zehirleterek annesini rahatça kontrol edebileceği Şehzade Süleyman'ı tahta geçirmeyi planlayan Kösem Sultan'a karşı, durumdan kendisini haberdar eden Darüssaade Ağası Uzun Süleyman ile birlikte ve saray halkının desteğiyle bir darbe tertip etti. Neticede, Büyük Valide Kösem'in öldürülmesiyle saray halkı ile kapıkulu arasındaki rekabet kızıştı.77 Ağaların hakimiyetine son vermek amacıyla IV. Mehmed ulemayı ve sipahileri saraya davet etti, sancak-ı şerif çıkarıldı. Bunun üzerine ocak mensupları ağalarını terk edip sancağı şerifin altında toplandılar ve ağaların iktidarı sona erdi.

Sadrazamların, devlet makamlarını rüşvetle satan ve ticarete el atan bu ağaları memnun etmeye çalışmaları malî bunalımların çözülmesini engelliyordu. Ancak bunların tasfiyesinden sonra, gerek bu olayda gerekse hâmi ve müttefikleri Kösem Sultan'ın katlindeki rolü sayesinde Darüssaade ağasının tahakküm kurma girişimleri başladı. Bu defa da sadrazamlar, onun gölgesinde icraat yapma durumundaydı ve sıklıkla sadaret değişikliği vuku buluyordu. Böyle bir ortamda, meselâ, bütçe işini hal yoluna koymak üzere önemli çalışmalar yapan Tarhuncu Ahmed Paşa, haksız isnatlarla idam edilmiş,78 açıktan isyan etmemekle birlikte İstanbul'a karşı muhalif bir tavır takınmış olan İbşir Mustafa Paşa veziriâzamlığa getirilebilmiştir. İstanbul'a gelmeden önce ümeraya ve çeşitli görevlilere buyruklar göndererek ülkede düzeni sağlamaya girişen İbşir Paşa, İstanbul'da rakip gördüğü devlet adamlarını tasfiye ve mallarını müsadere etmiş, ancak muhaliflerini ve sipahi ve yeniçerileri yanına alan Kara Murad Paşa'nın hareketi üzerine altı ayı aşkın bir veziriâzamlıktan sonra idam edilmişti

(1656).79 Bundan sonra tekrar bir kargaşa dönemine ve birbirini izleyen sadrazam tayin ve azillerine tanık olunmuştur.

Hazine buhranı ve züyuf akçeden ulûfe ödenmesi ve esnafın bu paraları kabul etmemesi üzerine mağdur olan yeniçeri ve sipahiler bu durumdan kâr sağlayıp hazineyi müşkül duruma düşürdüğüne inandıkları otuz kişiyi istemişler, durumun ciddiyetini anlayan padişah bu istekleri yerine getirmiş ve katledilenler Sultanahmet'teki çınar ağacına asıldığından bu olaya Çınar Vak'ası (veya Vak'a-i Vakvakiye) denilmişti.80 Bu isyanla saray ağalarının nüfuzu kırılmış ama bu defa da 'meydan ağaları' diye anılan Kapıkulu sipahilerinin ağalarının tagallübü başlamıştır. Yeni sadrazam Boynueğri Mehmed Paşa henüz İstanbul'a gelmeden harekete geçen sipahi zorbaları, sultanın bizzat sefere çıkmasını talep etmişler, bunun üzerine sefer hazırlığına başlanması görüntüsü altında devlet ileri gelenleri ve ağalar toplanmış ve bu fırsattan istifade edilerek dört meydan ağası hemen katledilerek, ocak ağaları ve saray ağalarının ardından bunların tahakkümüne de son verilmiştir.81

Köprülüler Devri: Nizâm-ı Âlemin İhyâsı

Bu olayların akabinde İstanbul'a gelerek görevine başlayan Boynueğri (Boynu yaralı) Mehmed Paşa'nın icraatından padişah da annesi de memnun değildi. Esasen, Boynueğri Mehmed Paşa'nın sadarete getirilmesinde, kendisini yönlendirebileceğini düşünen Şeyhülislâm Mesud Efendi önayak olmuş ama sadrazam umduğu gibi davranmayınca IV. Mehmed'in yerine Şehzade Süleyman'ı geçirmek üzere bir tertibin içine girdiği gerekçesiyle Şeyhülislam önce sürgün sonra da idam edilmiştir. Neticede Valide Sultan'ın Kethüdası Mimar Kasım Ağa'nın tavsiyesiyle, o zamana kadar kayda değer bir başarı ile temayüz etmemiş olan Köprülü Mehmed Paşa82 veziriâzam oldu. Köprülü sadaret teklifini kabul ederken padişaha arz ettiği işlerin geri çevrilmemesi, tayin ve azillerde işine karışılmaması, ileri gelen devlet adamlarından birisi hükümdara danışman yapılarak kendi bağımsızlığına halel getirilmemesi ve hakkındaki söylenenlere göre hareket edilmemesi şartlarını ileri sürmüş ve bu şartlar kabul edilmiştir.

Köprülü Mehmed Paşa öncelikle durumunu güçlendirmek üzere düşmanlarını ve muhtemel rakiplerini temizleme siyaseti güttü. Yerine getirilmek istenen Kaptan-ı Derya Seydi Ahmed Paşa'yı Bosna valiliğine atayıp İstanbul'dan çıkardı; maaşlarını bahane edip isyan hazırlıklarına girişen sipahilere karşı yeniçeri ocağını tarafına çekti ve hükümdarın bir hatt-ı hümayunuyla, kendi ağalarının evlerini taşlayarak isyan eden sipahi zorbalarının temizlenmesine girişildi (Ocak 1657).83

Veziriâzam Köprülü Mehmed Paşa, merkezde denetimi kurduktan sonra Girit işlerine eğildi ve Boğaz seferi sonunda Limni ve Bozcaada'yı geri alarak Çanakkale ablukasını kırmayı başardı (1657).84 Bu arada, Girit'te daha Sultan İbrahim zamanından beri önemli faaliyetlerde bulunan ve uzun yıllar Girit serdarlığını yürüten Deli Hüseyin Paşa'yı, muhtemelen kendisine rakip olarak gördüğünden, önce serdarlıktan aldı ve sonra da bazı bahanelerle idam ettirdi (1658). Köprülü,

Venedik donanmasının üstünlüğünü bildiğinden savaşı karada sürdürmek istiyordu ancak Tuna prensliklerindeki kıpırdanmalar yüzünden Girit işine gereken ağırlığı vermesi mümkün olamadı.

Bu sırada Erdel'de II. Rakoczı önderliğinde bağımsızlık eğilimleri ortaya çıkmıştı. Eflâk ve Buğdan voyvodaları kendisini destekleyince azledildiler. Osmanlı Devleti bakımından Erdel kilit bir bölge idi ve Köprülü 1658'de düzenlediği bir seferle Yanova kalesini ele geçirip asi prensi kaçmaya mecbur etti. Ancak o sırada kendisine karşı Anadolu'da ortaya çıkan -aşağıda değineceğimiz- muhalefeti bastırmak üzere geri döndü. Erdel harekâtı serdarlar tarafından devam ettirilmiş, Rakoczı öldürülmüş, Varat kalesi ele geçirilmiştir. Halkın arzusuyla Apafi Mihail, Erdel Krallığı'na getirilmiştir (1661). Bu çerçevede, Erdel'i merkeze daha sıkı bağlamak üzere Erdel'in batısındaki Yanova ve Varad eyalet haline getirildi.85 Erdel seferinin bu son safhalarında Serdar Köse Ali Paşa, daha önce Anadolu'da bazı asice hareketleri olmakla birlikte bu dönemde Rumeli'de önemli hizmetlerde bulunmakta olan Seydi Ahmed Paşa'yı, Köprülü'nün çekindiği devlet adamlarını ortadan kaldırma siyaseti çerçevesinde idam ettirdi.86

Kapıkulu sipahilerinden olup eşkıya takibiyle ünlenen ve bu sayede getirildiği Yeni-il Türkmen voyvodalığından azli üzerine ilk kez isyan eden Abaza Hasan Ağa, bundan sonra etrafına topladığı levendlerle İbşir Paşa ve Seydi Ahmed Paşa gibi asi valilerle birlikte hareket etmişti. Köprülü sadarete gelince, Abaza'yı Anadolu'dan uzaklaştırmak için Halep valiliğine atamış, ama o Anadolu'da kalarak muhalefeti etrafında toplamaya başlamıştı. Abaza Hasan Paşa'nın önderliğindeki Anadolu valileri veziriâzamın gaddarlığından şikayetçi idi. Köprülü, Erdel Seferi'ne çıkarken Abaza ile yandaşı diğer valileri de çağırmış ama onlar bunun kendi ayaklarıyla idama gitmek olduğunu bildiklerinden oyalama taktiği gütmüşlerdir. Konya ovasında toplanan isyancı valiler ve kuvvetleri, Köprülü idam edilmedikçe Rumeli'ye geçemeyeceklerini bildirmişlerdi. Padişah onların isteklerine boyun eğmeyince Anadolu'da istedikleri gibi harekete başladılar. Bursa ve etrafını yağmaya başlayan Abaza kuvvetlerine yeni katılımlar da oluyordu. "Rumeli anların Anadolu bizim olsun" diyerek padişaha meydan okuyan Abaza'ya karşı "hurûc ale's-Sultan ve sa'y-i bi'l-fesad", yani sultana karşı isyan ve fesat çıkarmak suçlamasıyla fetva çıkartılıp vilâyet ve kazalara gönderildi. Serasker Murtaza Paşa komutasında üzerine gönderilen orduyu Ilgın'da mağlup eden Abaza kuvvetleri, hükümet güçlerinin abluka ve propaganda faaliyetleri sonucunda zayıfladı. Murtaza Paşa görüşmek isteyen asi liderleri davet etti, Abaza ise görünüşte af dilemek üzere ama gerçekte ise Halep'i ele geçirmesi için gerekli tertibatın alındığına inandırılarak bu davete uydu. Murtaza Paşa kendi ayaklarıyla gelip teslim olan bu liderleri katlederek bu isyana son vermiş oldu. Sonuçta bu isyan ordu gücü ile olduğu kadar siyasi manevralar ile de bastırıldı.87 Bu isyandan sonra Vezir İsmail Paşa, Anadolu müfettişliğine atanarak Anadolu'yu Celâlîlerle ilgisi bulunan kişilerden temizlemekle görevlendirildi ve sonuçta çok sayıda kişi idam edildi; ayrıca halkın elindeki tüfenkler toplanarak İstanbul'a getirildi.88

Kadızadeliler

XVII. yüzyıl birtakım sosyal karışıklıklara sahne olurken dinî-tasavvufî hayatta önemli şahsiyetler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, IV. Murad Devri'nde Kadızâde Mehmed Efendi'nin, müteakip devirlerde de Üstüvanî Mehmed Efendi ve Türk Ahmed gibi kişilerin önderliğinde tasfiyeci (selefiyeci) görüşlere sahip bir vaizan grubu bid'atlere (dine sonradan eklenen yeniliklere), tekkelere ve Kur'an'ın makamla okunmasına karşı bir mücadeleye giriştiler. Bu çerçevede tarikat erbabına karşı cephe aldılar. IV. Murad, Kadızâde'ye yakınlık duymakla birlikte rakibi durumundaki tarikat ehlini ve Sivasî Abdülmecid Efendi'yi de gücendirmemeye çalışmıştır. IV. Mehmed Devri'ndeki otoritesizlikten yararlanarak tekkeleri yıkmaya ve bid'atleri kaldırmaya girişen Kadızâdeliler, liderleri sürülmek suretiyle, Köprülü Mehmed Paşa tarafından etkisiz hale getirildi. XVI. yüzyıl ulemasından Birgivî Mehmed Efendi'nin fikirlerini izleyen Kadızâdeliler aklî ilimlerin tahsiline karşı çıkıyor, musikî, sema, devran vb. tarikat uygulamalarını, kabir ve türbe ziyaretlerini haram sayıyordu. Kadızâdelilerle tarikat ehli arasındaki mücadelede çoğu önemsiz birtakım ayrıntının ön plana çıkartılması onların gerçek niyetleri hakkında bazı şüphelere yol açsa da, bunun dönemin gelenekçi zihniyeti çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir.89

Fazıl Ahmed Paşa'nın Veziriâzamlığı: Osmanlı-Avusturya Savaşı

Erdel ve Girit sorunları kesin çözüme kavuşmadan Köprülü Mehmed Paşa öldü (1661), yerine oğlu Fazıl Ahmed Paşa veziriâzamlığa getirildi. Mehmed Paşa, beş yıl kadar bir zamanda ordu ve yönetimde disiplini sağlamış, Erdel ve Girit işlerini Osmanlılar lehine bir mecraya sokmuştu.90 Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümünü duyar duymaz Aydın ve Manisa civarında harekete geçen ve kolayca bastırılan sipah zorbalarının hareketi dışında Fazıl Ahmed Paşa Dönemi'nde bu tür bir mesele devleti uğraştırmayacaktı. Bu temel üzerinde yeni sadrazamın birtakım fetih hareketlerine girişmesi mümkün olacaktı.

Bu sırada Osmanlıların en çok önem verdiği mesele Girit savaşı idi ve bu defa Venedik'e karşı Bosna tarafından bir kara harekatı tasarlanıyordu. Mamafih, Avusturyalıların Erdel işlerini bahane ederek giriştikleri bazı hareketler üzerine bu harekattan vazgeçilip Avusturya'ya sefer açıldı. Serdar-ı ekrem Veziriâzam Fazıl Ahmed Paşa sefer sırasında Avusturyalıların barış tekliflerine karşı önce Erdel'den çekilmelerini, daha sonra da Zitvatorukla kaldırılan yıllık 30.000 altın verginin tekrar verilmesini talep etti. Bu minval üzere yapılan görüşmelerden bir sonuç çıkmayacağı belliydi.

Budin'e varıldıktan sonra yapılan müzakereler sonucunda Slovakya'da bulunan Uyvar üzerine yürüme kararı alındı. Bir ayı aşkın bir kuşatmadan sonra, kalenin yardımına gelen imparatorun kumandanlarından Montecuculi'nin ordusunun Kırım, Eflâk, Buğdan ve Kazak kuvvetlerinden oluşan bir kuvvet tarafından mağlup edilmesinin de etkisiyle, kale komutanı teslim için başvurdu ve Uyvar kalesinde bulunanlar, mal ve can güvenlikleri garanti edilerek kaleyi Osmanlılara teslim ettiler.91

Bundan sonra bazı kaleler daha zaptedildi ve Avusturya ordusunun saldırısı savuşturuldu. Barış görüşmeleri yapılırken Fazıl Ahmed Paşa kuzeye doğru yönelmişti. Avusturya Komutanı Montecuculi,

Raab nehrinin sağ tarafındaki Avusturya topraklarını korumak için tedbirler almıştı. Osmanlı ordusunun, St. Gothard mevkiinde, nehrin karşı tarafına geçme girişimi başarılı görünen bir başlangıcın ardından mağlubiyetle sonuçlandı. Habsburglar da kayıp vermişti ve o sırada Fransız tehdidi ile karşı karşıya olduklarından, esasen bu muharebeden önce hazırlanıp imparatorun onayına gönderilmiş bulunan barış antlaşması ile savaşa son verildi (3 Ağustos 1664). Vasvar Antlaşması olarak anılan bu muahede ile Erdel'deki Osmanlı egemenliği onaylandı. Avusturyalılar işgal ettikleri yerlerden çıkacak, Türklerin ele geçirdiği Uyvar, Novigrad kaleleri ve çevresi onlarda kalacak, antlaşma 20 yıl sürecek, Rakoczi ve Janos soyundan ve Orta Macar beylerinden hiç kimse Erdel'e sokulmayacak, imparator padişaha iki yüz kuruşluk pişkeş yollarken padişah da uygun bir karşılık gönderecekti.92

Bundan sonra Girit meselesinin kesin bir şekilde çözümünün gereği üzerinde mutabık kalan padişah ve devlet erkânı, olayın önemiyle mütenasip olarak veziriâzamın serdar olarak sefere çıkmasını kararlaştırdı. Durumun ciddiyetini anlayan Venedik'in barış girişimi reddedildi ve Fazıl Ahmed Paşa Hanya'da karaya çıktıktan sonra Kandiye kuşatması için gerekli hazırlıkları tamamladı. 1667 yılı Mayıs ayında başlayan kuşatma beklendiğinden uzun sürdü. Venediklilere Papalık, Fransa ve Malta donanmalarından da yardım geliyordu. Kuşatmanın gevşediği dönemlerde yapılan barış görüşmeleri sonuç vermezken Venedikliler padişaha elçi göndererek sadrazamı zor duruma düşürmeye de çalışıyorlardı. Bütün bunlara rağmen Fazıl Ahmed Paşa ısrarla kuşatmayı sürdürdü ve nihayet Fransızlarla arası bozulunca zor durumda kalan başkomutan Morosini kaleyi teslim etmek zorunda kaldı. 5 Eylül 1669'da imzalanan onsekiz maddelik bir antlaşma ile Girit'in fethi tamamlanmış oldu.93

Kuzey'de Yeni Fetihler: IV. Mehmed'in Lehistan Seferleri ve Ukrayna ve Podolya'da Osmanlı Egemenliği

Bu sırada Rusya ile Lehistan arasında sıkışan ve Osmanlı yardımına başvuran Özi Kazaklarının hetmanı Doroşenko'nun bu talebi, öteden beri kuzey siyaseti açısından Ukrayna'ya önem veren Osmanlılara yeni bir fırsat sağladı.94 Osmanlılar Kazakları himayelerine aldı (1669). Ancak daha sonra Kırım Hanı Adil Giray, Dorşenko'ya karşı bir başka gruba mensup Hanenko'yu hetman yapmaya kalkışınca Lehistan durumdan yararlanarak Kazaklara ait bazı yerleri ele geçirdi. Osmanlılar bir yandan Kırım Hanını azledip Selim Giray'ı hanlığa getirirken öte yandan Lehistan'ı barışa aykırı hareketlerden vazgeçmesi için uyardılar. Lehistan'ın bu uyarıları reddetmesi sonucunda, 1672'de, IV. Mehmed ordunun bizzat başında olmak üzere Polonya'ya yürüyen Osmanlılar Kamaniçe'yi aldılar. Lehistan içlerine doğru bazı kale ve palankaların alınmasıyla devam eden Osmanlı ilerlemesi karşısında Lehistan Kırım hanı aracılığıyla barış istedi ve Bucaş Antlaşması imzalandı (1672). Bucaş Antlaşması'na göre, Lehistan'ın Osmanlılara yıllık pişkeş ve Kırım hanına haraç ödemeyecek, Podolya Osmanlılara terk edilecek, Ukrayna Osmanlı himayesindeki Kazaklara verilecek, Osmanlı valileri ve bağlı beylikleri Lehistan'a tecavüzde bulunmayacak, Lehistan Osmanlılarla savaşan Avrupa devletlerinin yanında yer almayacaktı.

Podolya ve Ukrayna'yı kaybeden ve özellikle yıllık vergi maddesiyle bağımsızlıkları tehlikeye giren Lehliler bu antlaşmayı onur kırıcı buldular. Lehistan Diyet Meclisi antlaşmayı onaylamadı ve bunun üzerine tekrar Lehistan üzerine sefer açıldı. İlk safhasında IV. Mehmed'in de bizzat katıldığı bu sefer daha sonra serdarlar eliyle yürütüldü. Ancak bu defa savaş uzun sürdü ve Lehlilerin bir ara Hotin'i ele geçirmelerine rağmen, Podolya ve Ukrayna'da Osmanlı egemenliğinin kolayca kaldırılamayacağı anlaşıldı. Neticede Lehistan, yıllık vergi maddesi hariç Bucaş Antlaşması'yla aynı şartlarla barışa razı oldu (1676). Böylece Osmanlılar kuzey topraklarını emniyet altına aldıkları gibi yeni topraklar da ele geçirerek adeta geçmiş fütuhat dönemlerini yeniden hatırlamaya başlamışlardır.

Fazıl Ahmed'in ölümünden sonra (1676) veziriâzamlığa aynı aileden, Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa getirildi ve Ukrayna meselesi onun döneminde sonuca ulaştırılmıştı. 1678'de Kazak Hetmanı Doroşenko'nun Osmanlılardan yüz çevirip Ruslara yanaşması üzerine Osmanlılar kendi ellerinde bulunan Himilnitski'yi hetmanlığa getirip Serdar Şeytan İbrahim Paşa'yı Çehrin'i alıp yeni hetmanı başa geçirmeye memur ettiler. Ancak Şeytan İbrahim Paşa'nın Çehrin kuşatması başarısızlıkla sonuçlanınca, Paşa ile Kırım hanı azledildi ve Padişah ile Sadrazam Kara Mustafa Paşa bizzat sefere çıktılar. Kiev yakınlarındaki Çehrin üzerine yapılan bu sefer sonucunda Özi (Dinyeper) nehri üzerindeki bu kale ele geçirilip yıkıldı (1678). Müteakip yıllarda Osmanlıların daha büyük bir sefer yapmayı tasarladığından çekinen Ruslar, Kırım hanı aracılığıyla barış istediler. 1681'de Bahçesaray'da imzalanan Osmanlı-Rus Antlaşması ile Batı Ukrayna'nın Osmanlı'ya bağlı olduğu kabul edildi. Özi (Dinyeper) nehri sınır olacak, Kiev ve bağlı palankalar Ruslara kalacak, Kırım hanına olağan vergisi ödenecek, Zaporog Kazakları Ruslara tâbi olacak, Sultan ve Kırım Hanı Çarın düşmanlarına yardım etmeyecekti. Bu antlaşma sonucunda, Kırım ve Buğdan kesin bir şekilde Osmanlı toprağı haline getirilebilecek bir duruma gelmişti.95

Osmanlı Devleti, özellikle XVII. yüzyılın başlarından itibaren Celâlî İsyanları, isyancı valilerin hareketleri, malî zorluklar, merkezde kapıkulu ve müttefiklerinin egemenliği vb. şeklinde tezahür eden problemleri büyük ölçüde IV. Murad'ın iktidarında aşmakla birlikte, daha sonra İbrahim ve IV. Mehmed'in ilk döneminde bunalım, Girit seferinin de etkisiyle ağırlaşarak devam etti. Köprülülerin veziriâzamlık dönemi siyasî istikrarın ve askerî kudretin yeniden ortaya çıkmasını sağlayarak Osmanlı sisteminin hâlâ güçlü temellere dayalı olduğunu hissettirmişti. İşte, yukarıda belirtildiği üzere, Ukrayna sorununu halleden Kara Mustafa Paşa, bu temel üzerinde, Osmanlıların Venedik, Polonya ve Rusya gibi devletlere karşı teke tek giriştiği savaşlarda elde ettiği başarılara da güvenerek bu defa Orta Avrupa'da yeni bir fetih girişimini başlatmayı planlıyordu. Bu girişim Osmanlı tarihinde ilk defa büyük toprak kaybıyla sonuçlanacak olan uzun bir savaş dönemini başlatacaktı.

1 Bu konudaki literatürü şurada değerlendirdik: Osmanlı'da 'Çözülme' ve Gelenekçi Yorumcuları, Dergah Yayınları, İstanbul, 1997.

2 Bkz. H. A. R. Gibb-H. Bowen, Islamic Society and the West, I/1, London, 1950; B. Lewis, “Osmanlı İmparatorluğunun İnhitatı Üzerine Bazı Düşünceler”, çev. Salih Tuğ, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, III/1-2 (1960), ss. 161-178; H. İnalcık, “The Heyday and Decline of the Ottoman Empire”, The Cambridge History of Islam, I, Cambridge, 1970, ss. 324-353.

3 Mesela bkz. S. Faroqhi, Men of Modest Substance-House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri, Cambridge, 1987, ss. 6, 22 vs.

4 S. Faroqhi, “Crisis and Change”, An Economic and Social History of the Ottoman Empire, ed. H. İnalcık-D. Quateret, Cambridge, s. 414.

5 Linda T. Darling, Revenue-Raising and Legitimacy-Tax-Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660, Leiden, 1996, s. 4.

6 Darling, Revenue-Raising and Legitimacy, ss. 6-7.

7 Ç. Keyder-H. İslamoğlu, “Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri”, Toplum ve Bilim, I, Bahar 1977, ss. 49-80.

8 Edhem Eldem, “18. Yüzyıl ve Değişim”, Cogito, Osmanlılar Özel Sayısı, sayı 19, Yaz 1999, ss. 188-199.

9 M. G. S. Hodgson, The Venture of Islam-Conscience and History in a World Civilization, III-The Gunpowder Empires and Modern Times, Chicago-London, 1972, ss. 126 vd. Hıristiyan halkların neredeyse topyekun düşmanlığına rağmen Osmanlıların Doğu Avrupa’daki topraklarını denetleyebilmeleri ve daha önce kaybettikleri toprakları kısmen geri alabilmelerine değinen yazar, mutlakiyetçiliğin çöküşüyle birlikte pek çok şeyin etkilendiğini ama yeni kurumların dikkate şayan bir etkinlikle onların yerine konduğunu vurgular (s. 133). Dolayısıyla “çözülme/gerileme” paradigmasına ciddi bir eleştiri getirmiş olan Hodgson’u onun izinden giden tarihçiler izleyecektir.

10 “Eighteenth Century Ottoman Realities”, Studia Islamica, XVI (1962), ss. 73-94.

11 M. Kunt, Sancaktan Eyalete, İstanbul, 1978, ss. 113-123.

12 Oktay Özel, “The Limits of the Almighty: Mehmed II’s ‘Land Reform’ revisited”, Journal of the Economic and Social History of the Orient, 42/2 (1999), ss. 226-246.

13 Bkz. C. Fleischer, Tarihçi Mustafa Âlî-Bir Osmanlı Bürokrat ve Aydını, çev. Ayla Ortaç, İstanbul, 1996. Bürokrasinin gösterdiği gelişme için mesela bkz. Darling, aynı eser; Erhan Afyoncu, Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhane-i Amire (XVI-XVIII. Yüzyıllar), Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul, 1997.

14 Jane Hathaway, “Problems of Periodization in Ottoman History: The Fifteenth through the Eighteenth Centuries”, The Turkish Studies Association Bulletin, 20/2 (1996), ss. 25-31, özellikle, s. 27-29.

15 Riafaat Abou el-Haj, Formation of the Modern State-The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries, New York, 1991, s. 8-9 (Türkçesi: Modern Devletin Doğası-Onaltıncı Yüzyıldan Onsekizinci Yüzyıla Osmanlı Devleti, çev. O. Özel-C. Şahin, Ankara 2000).

16 Gabor Agoston, “Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeenth Centuries”, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung., XLVII (1-2), 1994, ss. 15-48.

17 Jonathan Grant, “Rethinking the Ottoman ‘Decline’: Military Technology Diffusion in the Ottoman Empire, Fifteenth to Eighteenth Centuries”, Journal of World History, c. 10, sayı 1, 1999, ss. 179-201.

18 Virginia H. Aksan“Locating the Ottomans among Early Modern Empires” Journal of Early Modern History III/2 (1999), ss. 103-134.

19 Aksan, 115. Bu mesele Osmanlı tarihçiliğinde iyi bilinen hususlardan birisidir. Ne var ki, 1980’lere kadar, konu ile ilgili müstakil çalışmalar ve belge neşirleri (M. Cezar, Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul 1965; M. Akdağ’ın çeşitli kitap ve makaleleri vb.) olmakla birlikte köylülerin askerî sınıfa geçişleri önemiyle orantılı bir şekilde vurgulanmamıştı. Bu konuda kapsamlı bir değerlendirme için bkz. H. İnalcık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, Archivum Ottomanicum, VI (1980), ss. 283-337.

20 Bu konular hakkında genel olarak İnalcık’ın yukarıdaki makalesine bakılabilir. Ayrıca bkz. B. McGowan, Economic Life in Ottoman Europe, 1600-1800, Cambridge, 1981; Linda T. Darling, Revenue-Raising and Legitimacy-Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660, Leiden, 1996.

21 Tımar sisteminin önemini kaybetmesine paralel olarak Osmanlılar geleneksel tahrir (vergi nüfusu ve tahmini vergi sayımları) uygulamasını bazı istisnalarla terk etmişlerdi. Bunun yerine cizye ve avârız vergilerinin düzgün ve âdil bir şekilde toplanmasına temel teşkil etmek üzere tasarlanan sayımlar yapıldı. Darling ve McGowan’ın yanısıra bkz. Oktay Özel, “Avârız ve Cizye Defterleri”, Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik, der. H. İnalcık-Ş. Pamuk, Ankara 2000, ss. 35-50.

22 L. T. Darling, “Ottoman Fiscal Administration: Decline or Adaptation?”, The Journal of European Economic History, 26/1 (1997), ss. 157-179.

23 Bu konuda bkz. D. Howard, The Ottoman Tımar System and Its Transformation, 1563-1656, Indiana University, Basılmamış Doktora Tezi, 1987, özellikle, ss. 194-227.

24 E. Afyoncu, aynı tez, ss. 30-36.

25 Bu konuda bkz. S. Skilliter, “William Harborne: İlk İngiliz Elçisi, 1583-1588”, Türk-İngiliz İlişkileri, 1583-1984 (400. Yıldönümü), Ankara 1985, 21-31; M. Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri, I, Ankara 1975; V. J. Parry, “The Successors of Sulaiman”, A History of the Ottoman Empire to 1703, ed. M. A. Cook, Cambridge 1976, 123 vd. Parry, Hıristiyan dünyasında İngilizlerin ‘kâfirler’e silah satmasına karşı gösterilen tepkiler ve kraliçenin bu tepkileri yumuşatma girişimleri üzerinde de durur.

26 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, 3. Basım, Ankara 1983, s. 71 vd; Mustafa Cezar ve diğerleri (haz.), Mufassal Osmanlı Tarihi, III, İstanbul 1959, ss. 1603-1607 (Bundan sonra Mufassal olarak kısaltılacak).

27 Bkz. Selânikî Mustafa Efendi, Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600), haz. M. İpşirli, İstanbul, 1989, ss. 433-436. Dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Solakzade, Târih-i Solakzade, İstanbul 1297, ss. 620-683; Kâtip Çelebi, Fezleke, İstanbul, 1268-67, c. I, ss. 43-218; M. T. Gökbilgin, “Mehmed III”, İA, VII, ss. 535-547; Uzunçarşılı, III/1, ss. 63-113 (I. Ahmed Dönemi gelişmeleriyle birlikte); İ. H. Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. III, İstanbul, 142-228 (bundan sonra Kronoloji olarak kısaltılacak); Mufassal, III, ss. 1590-1703; V. J. Parry, “The Successors of Sulaiman, 1566-1617”, ss. 116-132; M. İlgürel, “Üçüncü Mehmed”, Doğuşundan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, X, ss. 404-416. XVII. yüzyıl siyasî tarihinin ana hatlarıyla değerlendirilmesi için bkz. S. Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, I, çev. M. Harmancı, İstanbul 1982, ss. 255-294; M. Kunt, “Siyasal Tarih”, Türkiye-Tarihi-Osmanlı Devleti (1600-1908), c. III, ed. S. Akşin, İstanbul 1988, ss. 11-34; F. Emecen, “Kuruluştan Küçük Kaynarcaya”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, ed. E. İhsanoğlu, c. I, İstanbul 1994, ss. 44-54; R. Mantran, (haz.), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, I, çev. S. Tanilli, İstanbul 1991, ss. 279-301.

28 Selanikî, ss-640-648; Peçevî, II, ss. 190-204; Fezleke, I, 80 vd. Bu savaşın lojistik cephesi hakkındaki bir araştırma için bkz. C. Finkel, The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaign in Hungary, 1593-1606, Wien 1988.

29 Fezleke, I, s. 246-248; Uzunçarşılı III/1, ss. 91-94.

30 Antlaşma için bkz. Uzunçarşılı, III/1, 94-98; Mufassal, III, ss. 1719-1722, keza Peçevî, II; Fezleke, I, 279 vd.

31 Dönemi için bkz. Mufassal Osmanlı Tarihi, III, 1704-1788; Danişmend, Kronoloji, III, 229-268; R. Mantran, “Ahmed I”, EI2, I, 267-268; Mücteba İlgürel, “Ahmed I”, TDV İslam Ansiklopedisi, II, 30-33; İlgürel, Birinci Ahmed”, Doğuşundan Günümüze., X, ss. 419-430; kezâ, Peçevî, II, 290-346; Solakzade, 683-692; Fezleke, I, 218-358.

32 II. Osman ve IV. Murad seferlere çıkarken, tahtlarının emniyeti için bazı kardeşlerini katlettirmiştir. Kardeş katli uygulaması hakkında bkz. M. Akman, Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli, İstanbul 1997.

33 Harem ile ilgili olarak bkz. Ç. Uluçay, Harem, Ankara 1985; A. Akgündüz, İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlıda Harem, İstanbul 1995; L. Peirce, Harem-i Hümayun-Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar, çev. A. Berktay, İstanbul 1996.

34 Bkz. T. Artan, "From Charismatic Leadership to Collective Rule: Introducing Materials on the Wealth and Power of Ottoman Princesses in the Eighteenth Century", Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi, 4 (1993), 53-94.

35 Köy kökenli ve ateşli silah kullanmayı bilen sarıca, sekban ve genel olarak levend olarak anılan bu unsurlar 16. yüzyılın ikinci yarısından 17. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı ordusunun önemli bir unsurunu oluşturmuş ve özellikle 17. yüzyıl Anadolu isyanlarında etkili rol oynayarak kapıkulları -ve özellikle yeniçeriler- ile büyük bir rekabete girmiştir. Bkz. M. Cezar, Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul 1965. Yeniçeri-sekban çekişmesi ve bunun sistemdeki yansımaları için ayrıca bkz. İnalcık, "Military and Fiscal Transformation".

36 Celâli İsyanları için bkz. Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası-Celalî İsyanları, Ankara 1975; W. J. Griswold, The Great Anatolian Rebellion, 1000-1021/1591-1611, Berlin 1983 (Türkçesi: Anadolu'da Büyük İsyan, 1591-1611, çev. Ü. Tansel, İstanbul 2000). Osmanlı Devleti'nin bu olaylara karşı güttüğü siyaseti merkezîleşme yönelimi çerçevesinde irdeleyen bir etüt için bkz. K. Barkey, Eşkıyalar ve Devlet-Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi, çev. Z. Altok, İstanbul 1999.

37 Selanikî, 648; Peçevî, II, 204 vd; Fezleke, I, 127 vd. Keza, Uzunçarşılı, III/1, 79-80. Akdağ esasen Celalî İsyanlarının daha önce başladığını, sipahi ve kapıkullarının seferden kaçınmalarının yeni bir şey olmadığını belirterek bir kısım kapıkulu ve tımarlının zaten fiilen askerlik dışı işlerle uğraştığını, devletin amacının bunları askerî zümreden çıkarmak olduğunu ileri sürüyor; dolayısıyla kadrolarının büyük kısmını köy kökenli gençler oluşturmakla birlikte Celâlî İsyanları amaç bakımından köylü isyanı niteliği taşımaz: Türk Halkının, s. 369 vd. Barkey de Celâlî isyanlarının köylü isyanı olmayışının üretimin örgütlenme biçimi (çift-hane sistemi), dirliklerin dönüşümlü tahsisi ve sipahilerin seferler yüzünden sık sık topraklarından ayrı kalışı ve bu yüzden de sipahilerle köylüler arasında güçlü bir ilişkinin gelişmemesi ve şikayet mekanizmalarının bu iki kesimin arasını açması gibi yapısal faktörlerle izah eder: a.g.e., s. 91 vd.

38 Naîma tarihinde (c. I, 237) yer alan ve Karayazıcı'ya atfedilen bir hükme binaen Uzunçarşılı onun böyle bir gaye taşıdığını yazar (III/1, s. 101). Selânikî ve Kâtip Çelebi'de de yer alan benzer iddiaların Karayazıcı gailesine karşı kullanılan bir argüman olduğu açıktır. Akdağ Celalîlerin böyle bir amacı olmadığına ve Celalî önderlerinin amaçlarının mevki ve mansıp elde etmekle sınırlı

olduğuna kanidir (Türk halkının., ss. 437-446). Konu hakkında muasır Avrupa kaynaklarında hiçbir işaret bulunmayışı da bunu gösterir: Griswold, Anadolu'da., s. 20-31. Keza, Barkey, s. 212-213.

39 Akdağ, Griswold ve Barkey'nin yanısıra olayların gelişimi için bkz. Peçevî, II, 252 vd.; Uzunçarşılı, III/1, 99-113; İlgürel, Doğuşundan Günümüze, ss. 423-426; Mufassal Osmanlı Tarihi, III, 1674 vd. ve 1740-1759.

40 Adâletnâmeler hakkında bkz. H. İnalcık, "Adâletnâmeler", Belgeler, II/3-4, Ankara, 1967, ss. 49-142 (yeni basımı: H. İnalcık, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet, İstanbul 2000, ss. 75-190.

41 M. N. Sanvory, "Safevî İran'ı", İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, kısmın çevirisi, Mehmet Maksudoğlu, ed. P. M. Holt-A. K. S. Lambton-B. Lewis, İstanbul 1988, c. I, ss. 399-428. Kızılbaş hakimiyetine karşı Hıristiyan Gürcü asıllı Gulamlardan askerî birlikler oluşturulması ve Şah Abbas'ın reformları için bkz. s. 410 ve 416 vd.

42 Olayların başlaması ve gelişimi için bkz. Peçevî, II, 258 vd.; Fezleke, I, 203 vd.; Uzunçarşılı; III/1, 63-67; Mufassal, III, 1723-1740.

43 Uzunçarşılı, III/1, ss. 67-68; keza, yukarıdaki nottaki diğer kaynaklara bakılabilir. Antlaşma maddeleri için bkz. Mufassal, IV, 1803-1804.

44 R. Mantran (haz.), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, I, ss. 282-83.

45 Bu incelemede kaynak olarak İ. H. Danişmend'in Osmanlı Devlet Erkânı (İstanbul 1971, ss. 7-44) adlı eseri kullanılmıştır.

46 II. Osman Dönemi olayları için bkz. Peçevî, II, 362-388, Solakzâde, 699-720; Fezleke, I, 390 vd., II, 2-23; Naîma, II, 161-229; Ş. Altundağ, "Osman II", İA, IX, 443-448; Uzunçarşılı, III/1, ss. 127-147; Danişmend, Kronoloji, III, ss. 273-324; Mufassal, IV, ss. 1798-1825; İlgürel "İkinci Osman", Doğuşundan Günümüze., X, ss. 433-440. Keza, E. Afyoncu, Sorularla Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul 2001, ss. 88-98. Dönemin en önemli kaynaklarından Hüseyin Tuğî'nin İbret-nümâ'sı M. Sertoğlu tarafından yayınlanmıştır (Belleten, 43/XI, 1947, 489-514).

47 Yukarıdaki kaynaklara bkz.

48 İ. M. Kunt, "Siyasal Tarih", s. 17.

49 Mufassal Osmanlı Tarihi'nde (IV, 1806) II. Osman'ın Baltık Denizine çıkarak Hıristiyan Avrupa'yı kuzeyden çevirmeyi tasarladığına dair görüşlerin sağlam bir temele dayanmadığı öne sürülüyor.

50 Fezleke, II, 72-74.

51 Uzunçarşılı, III/1, ss. 171-176.

52 II. Osman'ın ölümüne yol açan olaylar silsilesi hakkındaki en önemli kaynağımız olan Tuğî Tarihi ile bu meselede onu izleyen diğer kaynakların tenkidî bir biçimde incelenmesi, Tuğî tarihinin ilk metinlerinde kul taifesinin sorumluluğuna dair ifadelerin üç-dört ay kadar bir süre sonra yazılan nüshalardan silindiğini, bu sonrakilerle onları tekrarlayan Solakzade, Kâtip Çelebi ve Naîma gibi tarihçilerin eserlerinde II. Osman'ın katli sorumluluğunun I. Mustafa'nın sadrazamı Davud Paşa'ya yüklendiğini ortaya koyar. Bkz. Baki Tezcan, "Tarih ile Tarih Yazımı İlişkisi Ekseninden 'Tûğî Tarihi' Metinleri Üzerinde Bir Deneme", Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi (7-9 Nisan 1999), Konya 2000, ss. 663-675.

53 Danişmend, II. Osman'ın hal'i olayını ele aldığı kısımda, bu program üzerinde etraflıca durur: Kronoloji, III, ss. 290-299; Shaw, II. Osman'ın Mustafa Kemal Atatürk'ün reformlarını üç yüzyıl önce gerçekleştirmek niyetinde olduğunu ileri sürmüştür (Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, I, s. 265). Baki Tezcan bu iddiaların Türk yenileşme tarihine köken arama girişimleri sonucunda tarihin "ilerlemeci" bir bakış açısıyla yeniden yazılmasının bir ürünü olduğunu ortaya koyuyor: "II. Osman Örneğinde 'İlerlemeci' Tarih ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı", Osmanlı, VII, Ankara 2000, ss. 658-668.

54 Mufassal, IV, ss. 1814-1816. Ayrıca bkz. Afyoncu, Sorularla Osmanlı., ss. 88-98.

55 Fezleke II, 36; Naima, II, 253-257.

56 Uzunçarşılı, III/1, s. 151.; Fezleke, II, 53-54.; Naima, II, 238-vd. İsyanının safahatı için, s. 251-52 ve 296-325. Ayrıca bkz. Mufassal, IV, 1856-1859; ikinci isyanı, ss. 1859-1864.

57 Dönemi için bkz. Peçevî, II, 398-486; Solakzade, 737-766; Fezleke, II, 38-219; Mehmed Halife, Târih-i Gılmanî, İstanbul 1340, 10-17; Naima, II, 261-448; III, 2-420. M. C. Baysun, "Murad IV", İA, VIII, 625-647; Uzunçarşılı, III/1, 148-207; Danişmend, Kronoloji, III, ss. 325-386; Mufassal, IV, ss. 1854-1891; İlgürel, "Dördüncü Murad", Doğuşundan Günümüze., X, ss. 449-488.

58 Abaza Mehmed Paşa'nın siyasî hayatına dair bir 17. yüzyıl Ermeni yazarının anlatımı için bkz. H. D. Andreasyan, "Abaza Mehmed Paşa", İÜEF Tarih Dergisi, 22 (1967), 131-142.

59 Peçevî, II, 419-422; Fezleke, II, 141 vd.; Naîma, III, 77-102; Uzunçarşılı, III/1,; Muffassal, IV, 1869-1884.

60 Peçevî, II, 425; ayrıca bkz. yukarıdaki kaynaklar.

61 Bkz. Yücel, Yaşar, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırzü'l-Mülûk, Ankara 1988.

62 Koçi Bey risâlesinin çeşitli baskıları vardır. Burada A. K. Aksüt neşri kullanıldı (İstanbul 1939).

63 Fezleke, II, s. 167; Naîma, III, 236.

64 Howard, The Ottoman Tımar System., s. 193 vd.

65 Fezleke, II, 145-155. IV. Murad Revan Seferi'nden önce Bursa'ya giderken hakkında şikayetler bulunan İznik kadısını idam ettirmiş, bu durum üzerine Valide Kösem Sultan'dan genç padişahın bu gibi meselelerde daha dikkatli hareket etmesini rica eden Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi, padişahı tahttan indirmek için tertip içine girdiği şüphesiyle önce sürgüne yollanmış ama daha yoldayken geri çevrilerek idam edilmiştir. Dönemin ünlü şairi Nef'î de Bayram Paşa'yı hicvetmesi üzerine boğdurulmuştur.

66 Peçevî, II, 430-441; Fezleke, II, 164-176; Uzunçarşılı, III/1, 194-198; Mufassal, IV, 1921 vd.

67 Peçevî, II, 441 vd.; Fezleke, II, 192-202; Uzunçarşılı, III/1, 199-206; Mufassal, IV, 1935-1948.

68 Dönemi için bkz. Fezleke, II, 220-329; Naîma, III, 428 vd., IV, 4-292; Mehmed Halife, ss. 18-23; Uzunçarşılı, III/1, 207-239; Mufassal, IV, ss. 1952-1999; Kronoloji, III, 387-411; İlgürel, "İbrahim Devri", Doğuşundan Günümüze, X, 491-507.

69 Uzunçarşılı, III/1, s. 210. Bu sayımı Osmanlı kronikleri 'tahrir-i vilâyet' olarak haber verir: "Veziriâzam (.) bâis-i ihtilâl olan ahvâli ref' ü def' ile takayyüd idüb tashih-i sikkeden sonra memâlik-i mahruse hanelerini tahrire muharrirler göndermiş idi. " Fezleke, II, 225; Naîma, IV, s. 18 vd. Esasen 1620'lerden beri bu tarz sayımlara rastlanır, ama 1642-43 yıllarında yoğun bir tahrir faaliyetinin sonucu olan belgeler arşivlerde bulunmaktadır. Bkz. O. Özel, "Avârız ve Cizye Tahrirleri".

70 Meselâ bkz. Mehmed Halife, 18-19.

71 Girit seferinin başlangıç safhası için bkz. Uzunçarşılı, III/1, 216-222; Mufassal, IV, 1962 vd;.

72 Fezleke, II, 310-325; Naîma, IV, 239 vd. Devlet adamlarından samur ve kürk talebi her iki eserde de bu isyandan sonra ele alınmıştır.

73 Dönemi için bkz. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Silahdar Tarihi, İstanbul 1928, 2 cilt (burada ele alınan ve İbşir Paşa'nın vezaretiyle başlayan ve Viyana öncesi döneme kadarki olaylar 1. cilttedir; Fezleke, Kâtip Çelebi'nin de katıldığı malî konulardaki meşveret, İbşir Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi ve 1065 yılı olaylarıyla, Naîma tarihi ise 1070 yılında Seydi Ahmed Paşa'nın Erdel Zaferi ile

biter. Ayrıca bkz. Mehmed Halife, s. 23 vd.; Uzunçarşılı, III/1, 240-496; Mufassal, IV, ss. 2000-2201; Kronoloji, III, 412 vd. Bu dönemler için Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'si sosyal, kültürel tarih açısından olduğu kadar siyasî tarih bakımından da önemli bir kaynaktır).

74 Naîma, IV, 357; Uzunçarşılı, III/1, 242-243; İlgürel, "IV. Mehmed", Doğuşundan Günümüze. XI, ss. 20-23.

75 Fezleke, II, 343-349.; Naîma, IV, 405 vd.

76 Fezleke, II, 373; Mehmed Halife, 27-28; Naîma, V, 97 vd.; Uzunçarşılı, III/1, 250-252.

77 Ağaların hakimiyeti için bkz. Mufassal, IV, 2008-2038. Kâtip Çelebi (Fezleke, II, 309; Naîma, IV, 235) ve onu tekrarlayan Naîma, bu dönemde kadınların "umûr-ı saltanat"a müdahalelerinin olumsuz rol oynadığı kanaatini ifade ederler. Aslında İslâm siyâset nâme literatüründe yer alan bu görüşler, Hasan Kâfî, Koçi vb. Osmanlı nasihat yazarlarınca da tekrarlanmıştır.

78 Tarhuncu'nun vezaret dönemi ve icraatı için bkz. Mehmed Halife, 29-34 (burada Tarhuncu bütçesi de yer alır); Naîma, V, 213-296; Uzunçarşılı, III/1, 260-266;.

79 Mehmed Halife, ss. 34-36; Silahdar, I, ss. 2-19.

80 Naîma, VI, 139-160; Uzunçarşılı, III/1, 290-293; İlgürel, "IV. Mehmed", 32-33.

81 Meydan ağaları olarak şöhret bulan bu kişilerin her biri etrafına "ellişer altmışar erazil ve süfeha cem' idüb", katlettikleri kişilerin mallarına el koydular ve devlet umuruna karışır oldular ve 70 gün İstanbul'a hükmettiler. Zorbaların katli için bkz. Naîma, VI, 162-170.

82 Mehmed Halife, 44 vd; Naîma, VI, ss. 208-212; Silahdar, I, 57, (muhaliflerini temizlemesi, 62 vd.); Uzunçarşılı, III/1, 367-375; Mufassal, IV, 2064-2097.

83 Sipahi isyanı ve bastırılması için bkz. Naîma, VI, 239-246.

84 Silahdar, I, 68 vd.; Naîma, VI, 264-306 (Bozcaada'nın istirdadı, 276 vd, Limni'nin geri alınması için asker gönderilmesi 288, fethi 304-306); Uzunçarşılı, III/1, 375-382. Bu arada, "müddet-i devr-i İslâm tamam olmağa az kalmışdır. Velvele-i din-i İsevî tekrar âlem-gir olacakdır. " vs. diyerek Eflâk ve Buğdan voyvodalarını isyana teşvik eden Patrik asılarak öldürülmüştür (Naîma, VI, 252).

85 Silahdar, I, 119-130; Naîma, VI, 317-319, 321 vd., 329-348; İlgürel, "IV. Mehmed", Doğuşundan Günümüze., XI, 44-45.

86 Mufassal, IV, 2088-2089.

87 Naîma, VI, 328 vd, 369 vd.; Uzunçarşılı, III/1, 386-394.

88 Bu sırada Antalya'da Körbey Mustafa Paşa ve Mısır'da Kahire'de egemenlik kurma hayaliyle harekete geçen Cerce Beyi Çerkes Mehmed Bey'in isyanları da asi önderlerin idamıyla sonuçlandı (Mufassal, IV, 2096-2097).

89 Bkz. A. Y. Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi", Türk Kültürü Araştırmaları (F. K. Timurtaş Hatıra Sayısı), XVII-XXI (1979-83), ss. 208-225; M. Zilfi, "Kadızâdeliler: Onyedinci Yüzyıl İstanbul'unda Dinde İhya Hareketleri", çev. M. Hulusi Lekesiz, Türkiye Günlüğü, 58 (1999), ss. 65-79; Bu olay ve tartışma konuları hakkında bkz. Kâtip Çelebi, Mizanü'l-hakk fî İhtiyâri'l-ehakk, İstanbul 1306; Naîma, V, 53-59, 264-269; VI, 218-230.

90 M. Kunt'un da işaret ettiği üzere ("Siyasal Tarih", Türkiye Tarihi-Osmanlı Devleti (1600-1908), III, s. 25-27) Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durum hakkındaki meşveret meclisi vesilesiyle yazdığı "Düsturü'l-amel li-ıslahi'l-halel" adlı risalede Kâtip Çelebi, bozukluğu düzeltmenin bir yolunun halkı boyun eğdirir bir sâhibü's-seyf'in (s. 136) yönetimi üstlenmesi olduğunu belirtmiş ve bir anlamda -farkında olmadan- Köprülü Mehmed Paşa'yı tarif etmişti.

91 Silahdar, I, 257-279; Uzunçarşılı, III/1, 402 vd., Mufassal, IV, 2111-2118.

92 Silahdar, I, 361-368; Mufassal, IV, 2119-2121.

93 Silahdar, I, 517 vd.; Mufassal, IV, 2106-2111; Uzunçarşılı, III/1, 414 vd.

94 IV. Mehmed'in Lehistan seferleri ve antlaşmalar için bkz. Silahdar, I, 567-670; Uzunçarşılı, III/1, 422-425; Mufassal, IV, 2121-2131.

95 Çehrin Seferi ve Bahçesaray Antlaşması için bkz. Mufassal, IV, 2132-2139.

Abou el-Haj, Rifaat, Formation of the Modern State-The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries, New York, 1991 (Türkçesi: Modern Devletin Doğası, çev. O. Özel-C. Şahin, İmge Yay, Ankara 2000).

Afyoncu, Erhan, Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhane-i Amire (XVI-XVIII. Yüzyıllar), Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul, 1997.

Afyoncu, Erhan, Sorularla Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul 2001.

Agoston, Gabor, "Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeenth Centuries", Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung., XLVII (1-2), 1994, ss. 15-48.

Akdağ, Mustafa, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası-Celalî İsyanları, Ankara 1975.

Akgündüz, Ahmet, İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem, İstanbul 1995.

Akman, Mehmet, Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli, İstanbul 1997.

Aksan, Virginia H., "Locating the Ottomans among Early Modern Empires", Journal of Early Modern History, III/2 (1999), ss. 103-134.

Alderson, A. D., Osmanlı Hanedanının Yapısı, çev. Ş. Severcan, İstanbul 1998.

Altundağ, Ş., "Osman II", İA, IX, 443-448.

Andreasyan, H. D., "Abaza Mehmed Paşa", İÜEF Tarih Dergisi, 22 (1967), 131-142.

Artan, T., "From Charismatic Leadership to Collective Rule: Introducing Materials on the Wealth and Power of Ottoman Princesses in the Eighteenth Century", Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi, 4 (1993), 53-94.

Barkey, K., Eşkıyalar ve Devlet-Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi, çev. Z. Altok, İstanbul 1999.

Baysun, M. C., "Murad IV", İA, VIII, 625-647.

Baysun, M. C., "Kösem Sultan, İA, VI, 915-923.

Cezar Mustafa ve diğerleri (haz.), Mufassal Osmanlı Tarihi, III-IV, İstanbul 1959-1960.

Cezar, M., Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul 1965.

Danişmend, İ. H., İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. III, İstanbul, 1972.

Danişmend, İ. H., Osmanlı Devlet Erkânı, İstanbul 1971.

Darling, Linda T., Revenue-Raising and Legitimacy-Tax-Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660, Leiden, 1996.

Darling, L. T., "Ottoman Fiscal Administration: Decline or Adaptation?", The Journal of European Economic History, 26/1 (1997), ss. 157-179.

Eldem, Edhem, "18. Yüzyıl ve Değişim", Cogito, Osmanlılar Özel Sayısı, sayı 19, Yaz 1999, ss. 188-199.

Emecen, F., "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, ed. E. İhsanoğlu, c. I, İstanbul 1994, ss. 44-54.

Faroqhi, S., “Crisis and Change”, An Economic and Social History of the Ottoman Empire, ed. H. İnalcık-D. Quateret, Cambridge, tarih, ss. ???.

Faroqhi, S., Men of Modest Substance-House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri, Cambridge, 1987.

Finkel, C., The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaign in Hungary, 1593-1606, Wien 1988.

Fleischer, C., Tarihçi Mustafa Âlî-Bir Osmanlı Bürokrat ve Aydını, çev. Ayla Ortaç, İstanbul, 1996.

Gibb, H. A. R. -H. Bowen, Islamic Society and the West, I/1, London, 1950.

Gökbilgin, M. T., “Mehmed III”, İA, VII, ss. 535-547.

Gökbilgin, M. T., “Köprülüler”, İA, VI, 892-908.

Grant, Jonathan, “Rethinking the Ottoman ‘Decline’: Military Technology Diffusion in the Ottoman Empire, Fifteenth to Eighteenth Centuries”, Journal of World History, c. 10, sayı 1, 1999, ss. 179-201.

Griswold, W. J., The Great Anatolian Rebellion, 1000-1021/1591-1611, Berlin 1983 (Türkçesi: Anadolu’da Büyük İsyan, 1591-1611, çev. Ü. Tansel, İstanbul 2000).

Hathaway, Jane, “Problems of Periodization in Ottoman History: The Fifteenth through the Eighteenth Centuries”, The Turkish Studies Association Bulletin, 20/2 (1996), ss. 25-31.

Hodgson, M. G. S., The Venture of Islam-Conscience and History in a World Civilization, III-The Gunpowder Empires and Modern Times, Chicago-London, 1972.

Howard, D. The Ottoman Tımar System and Its Transformation, 1563-1656, Indiana University, Basılmamış Doktora Tezi, 1987.

Itzkowitz, N., “Eighteenth Century Ottoman Realities”, Studia Islamica, XVI (1962), ss. 73-94.

İbrahim Peçevî, Tarih-i Peçevî, İstanbul 1283 (tıpkıbasım, haz. F. Ç. Derin-V. Çabuk, İstanbul 1980), 2 cilt.

İlgürel, M., “Üçüncü Mehmed”, Doğuşundan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Çağ yayınları, İstanbul 1989, X, ss. 404-416; “Birinci Ahmed”, X, ss. 419-430; “İkinci Osman”, X, ss. 433-440; “Dördüncü Murad”, X, ss. 449-488; “IV. Mehmed”, XI, ss. 19-78.

İlgürel, Mücteba, “Ahmed I”, TDV İslam Ansiklopedisi, II, 30-33.

İnalcık, H., “The Heyday and Decline of the Ottoman Empire”, The Cambridge History of Islam, I, Cambridge, 1970, ss. 324-353.

İnalcık, H., “Adâletnâmeler”, Belgeler, II/3-4, Ankara, 1967, ss. 49-142 (yeni basımı: H. İnalcık, Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet, İstanbul 2000, ss. 75-190).

İnalcık, H., “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, Archivum Ottomanicum, VI (1980), ss. 283-337.

İpşirli, M., “Hasan Kâfî el-Akhisarî ve Devlet Düzenine Ait Eseri Usûlü’l-hikem fî Nizâmi’l-Âlem”, İÜEF TD, 10-11, 1979-80, 239-278.

Kâtip Çelebi, Düsturü’l-amel li-ıslahi’l-halel, İstanbul 1280 (Ayn Ali’nin risaleleriyle; tıpkıbasım: M. T. Gökbilgin önsözüyle, İstanbul 1979).

Kâtip Çelebi, Fezleke, İstanbul, 1268-67, 2 cilt.

Kâtip Çelebi, Mizanü’l-hakk fî ihtiyarü’l-ehakk, İstanbul 1306 (O. Ş. Gökyay tarafından sadeleştirilerek Tercüman 1001 Temel Eser Serisinden de yayınlanmıştır).

Keyder, Ç. -H. İslamoğlu, “Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri”, Toplum ve Bilim, I, Bahar 1977, ss. 49-80.

Koçi Beğ, Koçi Bey Risâlesi, yay. A. K. Aksüt, İstanbul 1939.

Kunt, M., “Siyasal Tarih”, Türkiye-Tarihi-Osmanlı Devleti (1600-1800), c. III, ed. S. Akşin, İstanbul 1988, ss. 11-32.

Kunt, M., Sancaktan Eyalete, İstanbul, 1978.

Kurat, A. N. “The Reign of Mehmed IV, 1648-1687”, A History of the Ottoman Empire to 1703, ed. M. A. Cook, Cambridge 1976.

Kütükoğlu, M., Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri, I, Ankara 1975.

Lewis, B., “Osmanlı İmparatorluğunun İnhitatı Üzerine Bazı Düşünceler”, çev. Salih Tuğ, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, III/1-2 (1960), ss. 161-178.

Mantran, R., (haz.), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, I, çev. S. Tanilli, İstanbul 1991.

Mantran, R., “Ahmed I”, EI2, I, 267-268.

McGowan, B., Economic Life in Ottoman Europe, 1600-1800, Cambridge, 1981.

Mehmed Halife, Târih-i Gılmanî, A. Refik'in mukaddimesiyle, İstanbul 1340/1924.

Mustafa Naîma Efendi, Tarih-i Naîma, İstanbul 1280, 6 cilt.

Ocak. A. Y., "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi", Türk Kültürü Araştırmaları (F. K. Timurtaş Hatıra Sayısı), XVII-XXI (1979-83), ss. 208-225.

Orhonlu, C., "Kuyucu Murad Paşa," İA, c., ss.

Öz, Mehmet, Osmanlı'da 'Çözülme' ve Gelenekçi Yorumcuları, Dergah Yayınları, İstanbul, 1997.

Özel, O. "Avârız ve Cizye Defterleri", Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, der. H. İnalcık-Ş. Pamuk, Ankara 2000, 35-50.

Özel, Oktay, "The Limits of the Almighty: Mehmed II's 'Land Reform' revisited", Journal of the Economic and Social History of the Orient, 42/2 (1999), ss. 226-246.

Parry, V. J., "The Successors of Sulaiman, 1566-1617" ve "The Period of Murad IV, 1617-1648", A History of the Ottoman Empire to 1703, ed. M. A. Cook, Cambridge 1976.

Peirce, L., Harem-i Hümayun-Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar, çev. A. Berktay, İstanbul 1996.

Sanvory, M. N., "Safevî İran'ı", İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, kısmın çevirisi, Mehmet Maksudoğlu, ed. P. M. Holt-A. K. S. Lambton-B. Lewis, İstanbul 1988, c. I, ss. 399-428.

Selânikî Mustafa Efendi, Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600), haz. M. İpşirli, İstanbul, 1989.

Sertoğlu, M., "Tûğî Tarihi", Belleten, 43/XI, 1947, 489-514.

Shaw, Stanford, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, I, çev. M. Harmancı, İstanbul 1982.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Silahdar Tarihi, İstanbul 1928, c. I.

Skilliter, S., "William Harborne: İlk İngiliz Elçisi, 1583-1588", Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü), Ankara 1985, ss. 21-31.

Solakzade, Târih-i Solakzade, İstanbul 1297.

Tezcan, Baki, "II. Osman Örneğinde 'İlerlemeci' Tarih ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı", Osmanlı, VII, Ankara 2000, ss. 658-668.

Tezcan, Baki, “Tarih ile Tarih Yazımı İlişkisi Ekseninden ‘Tûğî Tarihi’ Metinleri Üzerinde Bir Deneme”, Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi (7-9 Nisan 1999), Konya 2000, ss. 663-675.

Uluçay, Ç., Harem, Ankara 1985.

Uzunçarşılı, İ. H., Osmanlı Tarihi, III/1, 3. Basım, Ankara 1983.

Yücel, Yaşar, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlihi’l-Müslimîn ve Menâfi’i’l-Mü’minîn, Hırzü’l-Mülûk, Ankara 1988.

Zilfi, M., “Kadızâdeliler: Onyedinci Yüzyıl İstanbul’unda Dinde Tasfiye Hareketleri”, çev. M. Hulusi Lekesiz, Türkiye Günlüğü, 58, Osmanlılar Özel Sayısı, ss. 65-79.

Zitvatoruk (1606) ve Vasvar (1664) Anlaşmaları Arasında Orta Avrupa'da Osmanlı Siyaseti / Doç. Dr. Petr ƒtCpánek [s.730-737]

Çek Bilimler Akademisi / Çek Cumhuriyeti

Osmanlı İmparatorluğu tarihi, en azından 1960'lara kadar, daha çok siyasal alandaki olayların anlatıldığı bir tarih idi. Bu, imparatorluğun Avrupa ülkeleri ile ilişkileri için çok daha belirgindir. Osmanlı'nın 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'ya doğru genişlemesi bu doğrultudaki araştırmalar için çok sayıda malzeme sunmaktadır. Her ulusal historiyografi kendi özgünlüğü içerisinde metodolojinin izin verdiği ölçüde kendi jeopolitik yaklaşımını izlemiştir.

Tabii ki burada Mars ve Clio'nun çalışmalarının da en önde gelen konulardan birisi, Habsburg ve Osmanlı imparatorlukları arasındaki ilişkilerdi. Onların çalışmaları yalnızca Osmanlı çalışmalarının en büyük başarılarından birisini doğurmakla kalmadı,1 onlar aynı zamanda o zamanki Avrupa kamuoyunun önemli bir bölümü tarafından da önde gelen, hatta can alıcı kişiler olarak anlaşıldılar. Bu kültür ve barbarlık arasındaki çok önemli çatışma, hümanist ve barok Avrupa için bin yıl önce Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile paralellik arzeden bir medeniyetler çatışmasını ortaya koydu. Bu durum bizi doğal olarak savaş zamanlarındaki olayların barış dönemlerinden daha çok ilgi çektiği sonucuna götürür. Barış zamanları genellikle Osmanlı tarafından savaş hazırlıklarının yapıldığı dönem ya da savaşlar arasındaki fasıla, Hıristiyanlar tarafından da daha çok korku dönemi olarak kabul edilmiştir. Tartışmasız, karşılıklı ilişkilerdeki böyle bir anlayışın yansımaları farklı amaçlar için bile olsa savaşın tek devamlılık unsuru olduğu 19. yüzyıl tarih anlatımında rahatlıkla görülebilir. Ne var ki bu bakış açısı gerçeğin çok kolay bir şekilde yoğun ilgi ve ilgisizlik arasında kutuplaşmasını da beraberinde getirir; bu durum da, bizi, günümüzdeki yayıncıların çalışmalarını açık çatışma zamanları ve önemli olaylarla ilgili olarak yoğunlaştırmaları sonucuna götürür.2

Başlıktan da anlaşılabileceği gibi, bu makalenin odaklandığı temel nokta yalnızca alışılmışın dışında (istatistiki bir bakış açısından) uzun süren bir barış dönemidir. Yine de bu dönem boyunca iki taraf arasında büyük çatışmaların yolunu açabilecek bir çok antlaşmazlık meydana gelmiştir. Bu yüzden, Osmanlı İmparatorluğu gerçeğinin, Habsburgların ve Avrupa'daki diğer rakiplerinin siyasi hesaplarında tamamen yok sayıldığını düşünmek hata olacaktır. Kısacası, ne Viyanalı politikacıların ufukları yalnızca İsveçli taburlarla doluydu ne de Osmanlılar'ın siyasi amaç ve araçları yeniçerilerin disiplin altına alınması ile sınırlandırılmıştı. Bu makalede hepsini ille de cevaplayamayacağım bazı sorulara değinmek istiyorum. Umarım ileriki araştırmalar, Osmanlı'nın bölgedeki varlığının sürdüğü dönemler boyunca Doğu ve Orta Avrupa'daki durumu daha iyi anlamamızı sağlayacak bu soruları cevaplamakta bize yardımcı olacaktır.

Barış "antlaşma"sının ilk şekli 11 Kasım'da Zitvatoruk'ta imzalandığı zaman, bu antlaşma, uyuşmazlık halindeki her iki taraf için de çok uzun ve çok yorucu hale gelmiş bir çatışmayı sona

erdiriyordu.3 O sıralarda Macaristan'ın başında bulunan Arşidük Matthias, ilk başlarda kardeşini antlaşmanın maddelerinin o anda elde edebilecekleri en iyi şartları kapsadığına ikna etmekte zorlanmıştı. Yine de sonunda Rudolph ikna edilmiş ve (Bohemya'da bulunan) Elbe'deki Brandeis kalesinde 9 Aralık 1606'da Padişah'a büyükelçisi olarak atayacağı Hans Christoph von Teufel'in talimatname ve itimatnamesini imzalamıştı.4 Ne var ki göreceli olarak kısa bir zaman sonra metnin Osmanlıca ve Macarca asılları arasında (Latince'ye çevrilerek) hiç de önemsiz olmayan bazı farklılıkların bulunduğu anlaşılmıştı.5

Antlaşmanın tahrif edilmiş bir kopyasının daha önce Buda'da sonra da İstanbul'da divanda yapıldığı söylenir. Bu çıkarım, dolaylı olarak ve bazen de doğrudan, Osmanlıların içinde bulundukları zor durumdan kurtulmak için başka yol bulamadıkları, ikili ilişkilerini zor da olsa sürdürmek istedikleri iddiasını beraberinde getirmiştir.6 Bu nedenle çoğu zaman antlaşma özellikle iki imparatorluk arasındaki hukuki ilişkilerde yeni bir başlangıç olarak görülmüştür.7 Metnin ve görüşmeler sırasındaki formalitelerin 16. yüzyıla özgü benzerlerinden farklı olduğu açıktır. Roma İmparatoru resmi olarak şöyle şöyle adlandırılacak,8 vergi, savaş tazminatı olarak sadece bir defa ödenecek ve benzerleri… Bununla birlikte bunu "Osmanlı azametinin düşüşü"nün, ya da başka bir ifadeyle, Osmanlı'nın gerileyişinin bir belirtisi, hatta ispatı olarak görmek tamamen yanlış görünmektedir.9

Tam tersine Osmanlı'nın savaş gibi meydan okumalara iki ve hatta (celâlîleri de hesaba katarsak) üç cephede karşı durabilmesi çok şaşırtıcıdır. Osmanlı tarafının siyasetçileri korkaklıktan ziyade muhtemelen Habsburgların askeri bakımdan kendilerinden daha üstün olduğunu sandıklarından dolayı bir dereceye kadar diplomatik esneklik göstermekteydiler. Üstelik, saray dilinde mesela İmparatorun ünvanı pek de yerleşmiş gözükmemektedir. Yıllarca sonra bile, İmparatorun büyükelçilerine elçi-i çâsâr yerine elçi-i kral-ı nemçe veya hatta kral-ı beç denildiğini görebiliriz.10

Konunun bir de öteki tarafına göz atmak bize soruna yönelik çok önemli bir bakış açısı sağlayacaktır. Uyuşmazlığın Avusturya tarafı, Osmanlı'dan daha az olmayan -hatta daha kötü bile olabilir- zorlukları yansıtmaktadır. Her ne kadar Avusturya hep uyuşmazlığın esas galibi olarak sunulmuşsa da, gerçek çok daha karmaşıktır. Ertesi yıl Rudolf, kendisi antlaşmayla ilgili olarak "einen schandtlichen friden, den er [Matthias-P. ƒ.] den rebellen und Turckhen alles nachgeben" demiştir.11 Dahası, Matthias'ın çok pahalı ve hiç meyvesi olmayan bir savaşı bitirmeye karar vermesi daha sonra sadrazam olan Kuyucu Murad Paşa komutasındaki Osmanlı ordularının 1606'da Macaristan'daki varlığıyla kesinlikle daha da bir pekişmişti. Transilvanya'daki sorunları ve düklüklerdeki isyanları anlatmaya bile gerek yok. Matthias, kendilerinin savaş alanlarındaki zorluklarından da mali durumdan da büyük kardeşine göre daha haberdardı.12 Gerçekten de o zaman için Macar tahtında Habsburgların varlığının devamı çok büyük önem arzetmekteydi. Zaten, antlaşmanın kendi metni bile, gerek Avusturya gerek Osmanlı versiyonu olsun, kendi şartlarını kabul ettirenlerin yalnızca Habsburglar olduğu sonucuna ulaşmak için çok az materyal sunar.13

Tam tersine, Gustav Bayerle'nin antlaşmanın her iki versiyonunun da savaşı sona erdirmek ve ileri görüşmeler için daha uygun bir ortam oluşturmak için, bile bile hazırlandığı şeklindeki hipotezi çok daha anlamlı görünmektedir.14 Yukarıda da işaret edildiği gibi, bu noktada işbirliği yapabilmek adına barış her iki taraf için de çok gerekli idi. Antlaşmanın metnindeki bazen aldatmaya kadar gidebilen farklılıklar tabii ki antlaşmayla ulaşılması hedeflenen gayelerdeki karşılıklı beklentilere uygun olarak önemli uyuşmazlıkları sergiler. Diğer yandan, görüşmeler zamanla karşılıklı fikir uyuşmazlıklarını giderecek büyük bir iradenin oluştuğuna işaret etmektedir. Her ne kadar fikir ayrılıkları ileride her iki taraf açısından da karşılıklı akınlar ve yağmacı güçler olarak ifade edilecek de olsa, bu daha çok rakibi siyasi bir çözüme yönlendirecek büyüklükte baskı kurmayı hedeflemekteydi. Elbette ki bu, dönem boyunca ciddi bir krizin yaşanmadığı anlamına gelmemektedir. Ancak, her ne kadar zaman zaman bazı tehlikelerle karşılaşılmışsa da bu model bir kaç on yıl, en azından 1660'ların başlarına kadar sürecekti.

Zitvatoruk ve Viyana antlaşmalarının şartlarından kaynaklanan yukarıda ifade edilen hoşnutsuzluk (ikincisi 23 Haziran 1606'da birincisinin bir ön şartı olarak Bocskay ile karara bağlanmıştı),15 İmparatoru sadece Osmanlılara karşı değil, genç kardeşi Matthias'a karşı da manevra kaabiliyeti kazanabilmek için yönetimde siyasi inisiyatif almaya yönlendirdi. Ne var ki bu konudaki çabaları boşa gitti ve 25 Haziran 1608'de Rudolf, Macaristan, Avusturya ve Moravya'daki kral naibliğinden Matthias lehine feragat etmeye zorlandı. Macar eyaletlerini Matthias'la ittifaka sokan sebep, Mathias ve bu eyaletlerlerin yöneticilerinin çıkarlarının kesişiyor olması idi. Onların çıkarları da imparatorlukta Osmanlılarla imzalanan antlaşmanın teyid edilmesindeki kararsızlıklar ya da onaylama sürecinin hala devam etmesi yüzünden yakın görülen yeni bir savaştan başka bir şey değildi. Matthias'ın Macaristan'da tahta ve Habsburg Meclisi'nin başına (26 Nisan 1606'dan beri) gelmesi ile beraber, gerekli güç Macar siyasi hayatınının gerçeklerini çok iyi bilen birisinin eline geçmiş oluyordu. O ve onun baş danışmanı Kardinal Klesl genel bir uzlaşmaya ulaşabilmek için kendi siyasi emellerini (Macaristan'ı Habsburg idaresi altına almaya ve altında tutmaya yarayacak olan karşı Reformasyon gibi) bir süre için erteleyebilirlerdi.16

Antlaşmanın sorunu genellikle Zitvatoruk'ta her iki taraf tarafından da ayrı ayrı imzalanan ve tasdik edilen metinlerle sınırlandırılmıştır. Maalesef bu, bir çok önemli sorunun da gözden kaçmasına sebep olmaktadır. Antlaşmanın ilk hali ve Osmanlı tarafından tasdik edilen hali arasındaki doğrudan bağlantı Avusturya tarafında da olduğu gibi elbette ki sürecin işlemesi ile ilgilidir. Ne var ki Padişah doğal olarak antlaşmanın ilk halini teyid etmeyecekti. Öncelikle böyle bir antlaşma cahdnâme'ye çevrilmek durumundaydı, diğer bir ifade ile barış, dileyenlere tek taraflı olarak bahşedilmeliydi. Bu değişim antlaşmanın en azından bazı bölümlerinin, orijinal Osmanlıca metinleri ile karşılaştırıldığında bile çarpıtılmasını sonuç verdi. Bazı zamanlar cahdnâme'nin maddeleri bozularak değiştirildi.17 Burada yeniden Osmanlıların Roma İmparatoru'nu Padişahla eşit tutarak değiştirme gibi bir sorunlarının olmadığına şahit olmaktayız. Divanda görüşülen metnin gelişimi Osmanlıların çıkarları bakımından metnin aydınlatılmasını beraberinde getiren gerekli bir süreci yansıtır.

Yalnızca Zitvatoruk'un yorumlanması için değil, daha da önemlisi Osmanlı'nın "Batı" siyasetinin yapımındaki bütüncül anlayışı için o dönemdeki bir ilginç sorun da, Ali Paşa'nın görüşmeler için gerçekten ne yaptığıydı. Buda beylerbeyinin, Saray'ın Habsburglara yönelik dış ilişkilerinde genellikle geniş alanlara yayılan yetkilere sahip olduğu ara sıra vurgulanır.18 Bu, onların çok önemli olan bir çok sorunda, kendi başlarına karar verdikleri bazı durumlarda doğru olabilir. Ancak, Zitvatoruk örneğinde Ali Paşa'nın arkasında Murat Paşa'nın bulunduğunu göz önünde bulundurmamız gerekir. Yani, burada Ali Paşa'nın Buda beylerbeyi olarak otoritesinin Osmanlılar ve Habsburgların arasındaki ilişkilerde çok da geniş olmadığı görülüyor. Diğer bir ifade ile, yetkileri, üst düzey bir hükümetin gölgesinde bu antlaşmanın amacına uygun olarak sınırlandırılmıştı.

Şu bir gerçekti ki, antlaşmanın içeriğindeki uyuşmazlıklar Via Traiana (orta kol) ve Viyana ve Buda arasındaki yerler üzerine yoğun bir diplomasi trafiğini de beraberinde getirdi. 1608'de Habsburg'un İstanbul elçileri antlaşmanın yukarıda bahsedilen versiyonu ile dönmek zorunda kaldılar. Antlaşmada Osmanlılar ve Habsburglar arasında imzalanan ilk versiyondaki uyuşmazlıklar giderilememiş, hatta daha da derinleştirilmişti. Osmanlılar tarafından bazı düzeltmeler yapılmışsa da Andrea Negroni'nin büyükelçileri ne 1610'da ne de 1612'de amirlerinin kızgınlıklarını yatıştırabilmişlerdi.19 Yine de yukarıda anlatılan antlaşma metninin görüşmelerinde ifade edildiği kadarı ile iki ülke arasındaki ilişkiler durumun karmaşıklığını tam olarak anlatamaz.

Transilvanya'nın (ve Valesya'nın) önceki savaştaki rolü, kendi davranışları üzerindeki kontrolün Osmanlılar ve Habsburgların her ikisinin de Macaristan'daki durumları açısından ne kadar önemli olduğunu bir kez daha gösterdi.20 Transilvanya Prensi Bocskay István'ın beklenmedik ölümü (19 Aralık 1606) sadece Rudolph'un, büyükelçisini 1607 başında göndermeme kararına katkıda bulunmakla kalmadı, aynı zamanda Transilvanya'nın bölgedeki kilit rolünü de bir kez daha vurgulamış oldu. Hiç şüphe yok ki, bu durum aynı zamanda halefleri hakkındaki tartışmaları da ateşledi. Öyle ki Rákoczy Zsigmond bir süre için Saray'ın desteklediği Hommonay György'a karşı bile hak iddia etmeyi başardı.21 Yalnız sadece bir yıl sonra (1608) durum çok farklıydı ve Saray, Transilvanya Prensliğine Báthory Gábor'u getirdi.22

Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı diğer prensliklerden farklı olarak Transilvanya'da bütün güçlerin çıkarları kesişmekteydi. Tabii ki bunlar arasında en önde olanlar Osmanlılar ve Habsburglardı. Transilvanya'nın Macar Krallığı'na karşı eski anayasal ilişkileri yalnızca Transilvanya'da Habsburgların Macar krallığı için hak iddia etmeleri sonucunu vermekle kalmadı; bunun yanında Tansilvanya'nın her iki tarafından gelen aileler arasında şahsi ilişkilerin gelişmesi sonucunu da doğurdu. Dahası bir çok ailevi ilişki nihai aşamada Kutsal Roma İmparatorluğu'na (örneğin Bethlen Gábor) veya Polonya'ya (Rákoczys veya Báthorys gibi) uzanıyordu. Tabii ki yalnızca ailevi ilişkiler değildi sahnedekiler. Yenilenmiş bir kilise fikri Transilvanya içlerinde de kendisini gösterdi; böylelikle Rönesans Avrupa'sının dini fikir ayrılıkları periferide de etkisini göstermeye başlamış oldu.23 Yeterince ironik olarak yukarıda izah edilen sebeplerden dolayı çok sınırlı bağımsızlığa sahip olan Orta Avrupa prensliklerinde 17. yüzyıl siyasi olaylarında daha sonra bir çok olayın da patlamasına

sebep olacak nüveler görmek mümkündür. İleride de göreceğimiz gibi, bunlar iki güç (Osmanlı ve Habsburg) arasındaki ilişkileri diğer bütün faktörlerden çok daha fazla etkilemiştir.

Bunu göz önünde bulundurduğumuz zaman vergi taahhüdü ile birlikte Zitvatoruk Antlaşması'nın en önemli değişikliklerinden birisi şüphesiz Transilvanya'nın tamamen Osmanlılara bırakılmasıydı. 1612'deki ikinci büyükelçisi vasıtası ile Negroni'ye Transilvanya prensinin kime karşı sorumlu olacağı meselesinin artık tartışılmaz olduğu çok açık bir şekilde belirtilmişti. Bu açık ifadeye, Transilvanya'nın, başında yönetici olarak bir beylerbeyinin bulunacağı kendi başına ayrı bir eyalete dönüştürülebileceği tehdidi de eşlik etmişti.24 Müteakiben yeni bir prens değişikliği yaşandı. Bethlen Gábor, Báthory Gábor'in yerine prens oldu (1613).

Her ne kadar Avusturya'nın İstanbul'daki temsilcisi Michael Starzer, Báthory'den kurtulmak için Türklerin desteğini almaya çalışıyor idiyse de, Bethlen'in tahta geçişi sırasındaki şartlar çerçevesinde bu yeni atama Viyana tarafından hiç de hoş karşılanmadı. Transilvanya'nın Macaristan'la bağlarının yavaş yavaş kaybolduğunun anlaşıldığı Doğu sınırındaki sorunlar, Matthias ve Klesl'i özellikle Negroni'nin ikinci elçisinin başarısızlığı sonrasında Osmanlılarla yeni bir savaşı düşünmeye itti. Bethlen tarafından gerçekleştirilen adımlar da bu fikri destekleyebilirdi. Bethlen 1614 yılında, bir önceki savaşta Osmanlılar tarafından kaybedilmiş olan Transilvanya'nın stratejik açıdan iki önemli bölgesi Jenö ve Lippa'yı aldı; Jenö Osmanlılara verildi. Bu arada Viyana'da Macaristan'da Osmanlılarla yeni bir savaş fikri geliştirilmekte idi. Kardinal Klesl, Matthias'a yazılmış (12 Temmuz 1612 tarihli) bir memorandumda Macaristan'ın daha da ilerleyebilmesi açısından Transilvanya'daki başarının gerekliliğini belirtmişti.25 Daha açık bir ifade ile Macaristan'ın tamamını kaplayacak bir karşı reform fikri için Transilvanya'nın ciddi olarak ele alınması kaçınılmazdı. Nitekim 1613 yılında Regensburg'da Reichstag'a bağlanmış ümitler boşa çıkmıştı; aynı şekilde Linz'de de Habsburg'un parlamento üyelerine duyulan umutlar da boşa çıkmıştı.26 Geriye yalnızca "Türkler"le yeni bir görüşme kalmıştı.

O dönemde Osmanlı'nın Batı diplomasisinin belki de en önemli hareketi Viyana Antlaşması'nı (1615), ve daha sonra ona ek olarak imzalanan Komárno'yu görüşmek üzere bir büyükelçiliğin oluşturulmuş olması idi. 1615'den itibaren Ahmed Kâhya ve yardımcısı ve aynı zamanda tercümanı Caspar Graciani ile mahiyetleri 1618'de Komárno Antlaşması imzalanana kadar Viyana, Prag, Pressburg ve diğer yerlerdeki görüşmeler için çok uzun zaman ayırdılar.27 Sadece o yıllarda imzalanan antlaşmalar on iki yıl önce Zsitva şehrinde başlamış olan süreci geri çevirdi. Sonunda imzalanan ve daha sonraki yıllarda da olgunlaştırılan antlaşma ileriki dönemlerde her iki tarafın temsilcileri arasındaki görüşmelerde bir dönüm noktası olarak değerlendirilecekti. Ancak, daha sonra ortaya çıkan dönemsel farklılıların anlaşılması için Osmanlıların temel metin olarak kabul ettikleri antlaşmanın Padişahın onayına sunulmuş antlaşma olduğunun akılda tutulması gerekir.28

Genellikle Otuz Yıl Savaşları olarak bilinen Avrupa'daki siyasal üstünlük mücadelesi sosyal hayatın her alanındaki karmaşık etkisi ile Orta Avrupa'nın kültür ve ekonomisini darmadağın etmekle

kalmadı, aynı zamanda Transilvanya'nın oldukça güçlendirilmiş durumu ile Osmanlı-Habsburg ilişkilerinin eski boyutuna yeni yeni biçimler kazandırdı.

Bethlen Gábor'u veya I. Rákoczy Görgy'i siyasetçi ya da komutan olarak övebiliriz, veya onlara lanet de okuyabiliriz. Bununla birlikte şunu da kesinlikle unutmamak gerekir ki, eğer savaş olmasaydı, bu iki kişinin ve Transilvanya'nın önemi muhtemelen daha az şanslı olan-kendilerini sürükleyen olaylar karşısında sadece yarı bağımsız bir yapı olarak Transilvanya ile gerekli dengeyi sağlamaya çalışan diğer prenslerin durumuna çok benzeyecekti. Savaş Transilvanya'yı bir kaç yıllığına değiştirmişti; çünkü Transilvanya bununla bir şeyler sunabilecek duruma gelmişti.

Tarihçiler, Osmanlıların, Batı'da bir çok zorlukla karşılaştıkları en zayıf dönemlerinde Habsburglara niçin saldırmadıkları sorununu genellikle anlayamamışlardır. Müslüman bir ordu için zaten bir engel oluşturması düşünülemeyecek olan Habsburgların emperyal ideolojisinin oluşmasına katkıda bulunmuş olan ilahi takdirin müdahalesini bir tarafa bırakalım.29 Olaylar düzeyinde bu durumun sebebi genellikle Osmanlıların iç sorunlarına, özellikle de Padişah'ın otoritesi ile ilgili krizlere, İran'la yapılan savaşlara, ve Anadolu ve diğer yerlerde sık sık görülen isyanlara atfedilmiştir. Bir dereceye kadar bu doğru olabilir, ne var ki yüzyılın sonundaki uzun savaş örneği, bizi, İmparatorluğun büyük tehditlerle karşı karşıya olduğu ve böyle bir zamanda savaş alanlarında oldukça tehlikeli yeni bir düşman kazanmak istemediği düşüncesine götürmektedir. Böyle bir zamanda Osmanlılar Orta Avrupa'nın fethini düşünmüş olabilirler mi? Maalesef, bu makale bu sorunların etraflıca tartışılması için yetersizdir. Ancak, sorunun önemli görünen bir takım yönlerine değinelim.

Osmanlıların o dönemde fetih için yeterli motivasyona sahip olmamaları düşünüldüğünde bu sorun anlamsız görünebilir. Bu fikri destekleyecek deliller, genellikle belgeler ve diğer yerlerde ifade edilen Osmanlılar'ın resmi propagandalarından alınmıştır. Şu da var ki, sorun bizim onların iddialarını yorumlarken onlara tam olarak güvenip güvenemeyeceğimizdir.30 Gilles Veinstein'ın da gösterdiği gibi,31 fermanlardaki ifadeler, Padişahın niyetlerini yansıtan net ifadeler olmaktan ziyade retorik yönleri ile yorumlanmalıdır.32 Osmanlıların Orta Avrupa'daki varlığının imparatorluğun genişleme hevesi tarafından tayin edilmediğinin mümkün olduğunu kabul edecek olursak,33 Transilvanya'nın Osmanlıların Orta Avrupa siyasetindeki rolü daha iyi anlaşılacaktır.

Prag'da 1618'de çıkan Bohemya isyanları, Bethlen'e Viyana'ya karşı kendi konumunu güçlendirme ve isyancılarla bir koalisyona girme şansı verdi. Ancak, Bethlen'in ihtiyacı olan başka bir şey de kendi konumunun İstanbul'a karşı da istikrarlı bir duruma getirilmesiydi. İşte bu yüzden Bethlen'in savaş alanlarındaki durumu her zaman Bohemya'daki isyankarların müttefiki olma rolünü yansıtmayabiliyordu. Her ne kadar Bethlen, İstanbul ve Prag arasında elçi değişiminde arabuluculuk yapmış olsa da, onun hedefi Macaristan ve Transilvanya'daki satranç tahtasının ciddi bir siyasi oyuncusu olarak Viyana'nın ya da Habsburgların tasfiye edilmesinden uzaktı.34 Padişah tarafından bile yapılmış olan tekliflere rağmen, Osmanlılar (Buda eyalet taburları) 1633 yılında, ancak Habsburglar Hodonin ve Moravya'yı çevreledikleri zaman, askeri bir hareketin parçası oldular.35

Ancak, sonradan Bethlen'in esas gayesinin mümkün olduğunca II. Ferdinand kadar avantajlı bir konum elde etmek için uğraştığı açığa çıktı. Nitekim bir yıl sonra imzalanan antlaşma Bethlen'in Yukarı Macaristan'da ömür boyu hakimiyetini teyit etmiştir.36 Diğer yandan Bethlen, Saray'a haraç vergisi vermekten de muaf tutulmuştu.

Benzer bir durumu belli oranda Bethlen'in ölümünden sonra George I Rákoczy'nin 1630'da prensliğin başına geçtiği zaman da görebiliriz. Seçimi Saray tarafından onaylanmayan bir prens olarak Rákoczy, Osmanlı askeri gücüne karşı bile hak iddia etti (1636)37 ve sonunda prens olarak tanındı. George I Rákoczy Otuz Yıl Savaşlarında Habsburgların 1620'lerdeki tartışmasız üstünlüğünü Fransız-İsveç ittifakına devretmeye başladığı bir dönemde iktidara geldi. Bu süreçle beraber Transilvanya önemli bir potansiyel müttefik rolünü oynamaya başladı; bunun yanında Osmanlı silahlı kuvvetleri de oyunun bir parçası haline geldi.38

Bu bağlamdaki en ciddi girişimlerden birisi Torstensson'nin 1645'te Viyana'yı kuşatması ile doruk noktasına ulaşan 1643-1645 yıllarındaki krizdi. Böyle bir zamanda Rákoczy, hem stratejik hesaplar hem de İsveçli kumandanın Moravya'daki operasyonlarında gittikçe artan bir asker sıkıntısı çekmesi yüzünden önemli bir rol oynamak durumundaydı. Sonunda Osmanlı kuvvetleri sadece Buda'dan değil, Bosna ve Rumeli'den de Batı sınırlarına doğru harekete geçtiler; bu uyuşmazlık geniş çaplı bir savaş tehdidini ortaya çıkardı. İşte tam da bu tehlike, İmparatoru iki yıl önce (1642) Szöny'de imzalanmış bir antlaşmayı onaylamaya ve İstanbul'a harararetle beklenen tam yetkili bir büyükelçinin atanmasına zorladı. Transilvanyalı ve İsveçli kuvvetler arasındaki koordinasyon eksikliği, Rákoczy'ye vaat edilmiş olan Fransız yardımının gelmeyişi, ve son olarak da Saray'ın Habsburglar yerine Venediklilere savaş ilan etmeyi tercih etmesi gibi birbirlerini tamamlayan bir şartlar bütünü, Rákoczy ve III. Ferdinand arasında Linz antlaşmasının imzalanması neticesini doğurdu (1645).39

1648 yılı sadece Otuz Yıl Savaşlarının sonu anlamına gelmiyordu; aynı zamanda hem Transilvanya'da hem de İstanbul'da yeni hükümdarların başa geçmesini de simgeliyordu. George II Rákoczy önceleri Padişahın himayesini kazanmayı başarmıştı, ne var ki 1650lerde bu durum değişecektir. George II Rákoczy'nin İsveçlilerle müttefik olarak Polonya taht mücadelerindeki başarısızlıkları (1656) O'nu İstanbul'da istenmeyen adam yaptı.

Barczay Ákos'un 1658 yılında Rákoczy'nin yerine getirilmesi ve Rákoczy'nin 1660 yılındaki ölümüne rağmen istikrarsızlık Rákoczyler döneminin eski bir generali olan Kemény János'un çıkışları yüzünden devam etti. Ancak János'un Transilvanya üzerindeki emelleri daha başından itibaren bir taraftan Krallığın rahatsızlıkları40 bir taraftan da János'un Transilvanya bölgesinde seçiminin (1 Ocak 1661) Mehmed Köprülü'nün istekleriyle uyumsuzluğu yüzünden akamete uğradı.41 1662'nin başlarında Kemény, II. George'un kaderine, "ribelle della Porta",42 mahkum oldu -önce yenilgiye uğratıldı sonra da öldürüldü. Bundan sonra Transilvanya'da yalnızca bir prens kalmıştı- kısa bir süre sonra (1661) seçilen Michael Appáfi.43

Sadrazam Mehmed Köprülü'nün Prense olan kızgınlığının temel sebebi, Prensin dış ilişkilerde Sadrazamın himayesinde olmasına karşılık vergilerini ödeme konusundaki kayıtsızlığı gibi görünmektedir.44 Rákoczy'nin faaliyetleri her şeyden önce Orta Avrupa'da ulaşılmış olan kırılgan dengeyi bozulması yönünde tehdit etti; bu daha çok Venediklilerle çok da başarılı olmayan bir savaştan doğan bir endişe idi. Bu bakımdan özellikle önemli olay nokta, Rákoczy'nin zayıflamasının Avusturyalılara ve Macaristan'daki (ve kesinlikle Hırvatistan'daki) Habsburg Sarayı'na bağlı politikacılara bu fırsatı kullanma imkanı vermesi idi.45 Kemény János'un seçimi bunun bir sonucu gibi görünmektedir. Habsburglara bağlı bazı asiller-Zrinyi, Batthány, Nádasdy, Frangepán-muhtemelen Kemény'e olan desteklerinden vazgeçmek ya da kendi hedeflerine daha rahat ulaşabilmek için Kanizsa ve Pécs arasındaki güneybatı Macaristan'ı yağmalamaya başladılar.46

Osmanlıların 1663'te savaş başladığı zaman ne yaptıkları sorusu özellikle ilginçtir. İki imparatorluk arasındaki sorunların birikmesi ya da Osmanlılar'ın yeniden fetih konusunda hırslandıkları gibi açıklamalar bir nevi kolaycılığa kaçmaktır. Macaristan'daki trajik siyaset üçgeni-Avusturyalılar, Transilvanya ve Macaristan Krallığı-o zamanki durumun vehametini göstermek için yeterlidir. Transilvanya tacı için mücadele etmekle geçen Kemény'nin hayatının son ayları Transilvanya tahtındaki kimselerin kendilerini koruma altına aldıkları bir gölge oyununu andırmaktadır. Ali Paşa'nın Apáfy adına yaptıkları, Montecuccoli'nin Transilvanya'yı işgali, ve de Souches'ün 1661'de Kemény adına Osmanlı Macaristan'ına yaptığı akınlar bu çerçevede anlaşılabilirler. Herşey söylenip yapıldığı zaman bile, Osmanlılar bunu barışın ihlal edilmesi olarak anlamadılar. Tam tersine, Avusturyalılar, Varad'ın fethini barışın ihlal edilmesi şeklinde anladılar ve İmparatorluğun vekillerini ve diğer Hıristiyan hükümdarları kendilerini desteklemeleri için ikna etmeye çalıştılar.47

Simon Reniger'in Habsburgların Saray'la yazışmalarını yapmak üzere görevlendirilmesinin ardından İmparatorun bir manipülasyona uğratıldığı fikrini bir tarafa atmak olası görünmemektedir. Mesela Reniger, Ahmet Paşa'nın durumu ile ilgili olarak, Paşa'nın kendisini, Avusturyalıların barışı devam ettirme ya da bozma konusundaki gerçek niyetleri hakkında bilgilendirdiğini rapor etmişti. Bu İmparatorun bilgisine sunulmamakla kalınmadı; tam tersine Anadolu'daki Osmanlı birliklerinin muhtemel bir savaşa hazırlandığı iletilmişti.48

Bununla birlikte, yeni Sadrazamın üzerindeki en ciddi baskı Zrinyi ve arkadaşlarının faaliyetlerinin sebep olduğu güneybatı Macaristan'daki akıl almaz durumdu. 1662 yılında bölgenin Osmanlı nüfusu (sipahiler vesair) kendilerinin ve bölge halkının durumlarını Saray'a şikayet etmişlerdi.49 Eğer Osmanlıların askeri bir girişim için ihtiraslı olduklarını doğal olarak kabul edecek olursak, savaşın gerçekten niçin başladığı ile ilgili sorular üzerinde uğraşmaya gerek kalmaz.50 Ancak, şurası da var ki o dönemde kuzeybatıda bir savaş Osmanlıların hiç de işine gelmeyen bir seçenekti. Olayların başladığı yer Kandiya idi. Osmanlılar bu geniş çaplı harekete doğru ya da yanlış olduğu tartışmalı olmakla beraber Viyana tarafından desteklenen Macarların huzursuzluklarının bir düzene sokulması ve bu vesile ile Venediklilerle uzamış olan savaştan da kurtulmak için

gerçekleştirmiş görünmektedirler. Macarlarla olan sorunlar o zamandan itibaren daha çok dikkate alınmaya başlamıştır.

Mogersdorf muharebesindeki bütün iddialara rağmen Osmanlılar istediklerini elde ettiler. Bu durum Macaristan'ın güneyine akınlarını devam ettirmiş olan önde gelen Macarlılar tarafından nefretle karşılanan Vasvar antlaşması ile daha da bir teyid edilmiştir.51 Ne Osmanlılar ne de Habsburglar kendi çıkarları açısından uzun süre savaşmaya hazırdılar. Başarı ile sonuçlanmış bir muharebeden sonra bile, barış aslında kaybedilmiş bir savaşı yansıtır. Reniger'in Sadrazamla ilişkilerinin yansıttığı kadarıyla, Osmanlılar kendilerini sonsuza kadar veya en azından çok uzun bir süre için yenilmiş hissetmediler. Osmanlıların kayıpları için çağdaş raporlara bakılacak olursa ordunun büyük bir kısmına hiç bir şey olmadığı görülecektir. Osmanlılar imparatorluk tarafından onaylanması geciken antlaşmanın belli bir süre daha gecikmesi durumunda Nitra'ya doğru bir ilerleme planı için hala kendilerine güvenmekteydiler.52 Muhtemelen her iki taraf da 1 Ağustos 1664'te Raab nehrinde yapılan savaşın son çatışma olmadığının açıkça farkındaydı. Bu savaş, her iki taraf için de bu macerayı unutmaları ve kendilerini kendi sorunlarına vermeleri için geçici bir önlem vazifesi görmüştü.

1663-1664 yıllarındaki savaşa genelde Osmanlılar'ın fetih isteğinin bir göstergesi olarak yaklaşıldığının yeniden bir kez daha vurgulanması gerekir. Ahmet Paşa'nın Mogersdorf'taki (St. Gotthardt) yenilgisinden önce, bir Viyana kuşatması düşünmüş olma ihtimalini işaret eden bazı deliller bunu teyid eder gözükmektedir.53 Ancak, Transilvanya'daki kargaşalıkların giderilmesi ile ilgili sorunlar oranın statüsü ile ilgili ilginç bir soruya işaret etmektedir. Diğer bir ifade ile, o zamanın olayları gerçekten de Transilvanya'nın kendi başına bir eyalete dönüştürülmesine yönelik adımlar olarak yorumlanabilir mi? 54 Bu, gereksiz, en azından spekülatif bir soru olarak gözükebilir, çünkü şu andaki delillerin gösterdiği kadarı ile özellikle İmparatorluk tarafından buna yönelik birtakım üstü kapalı işaretlere sahibiz, fakat diğer yandan da böyle bir dönüşüm hiç bir zaman gerçekleşmemiştir.55 Eğer bunu yorumlamaya çalışırsak, kişilerin genelde hikmet için baktıkları önceki dönemlerden yararlanmanın beraberinde anakronizm tehlikesini taşıdığı açık hale gelir.56 Bu bakımdan Varad'ın (Şimdi Romanya'daki Oradea) 1660 yılındaki fethi bir örnek olarak önemli bir rol oynayabilir. Osmanlılar, böyle bir başarının ardından ve Transilvanya prenslerinin tahta geçişlerinde, tahttan inişlerinde ve Saray'a karşı bağlılıklarında bir çok kronik sorun yaşadıkları halde niçin bazı modern tarihçiler tarafından beklenenin aksine bunu yapmamışlardır?

Avusturyalıların endişelerinin erken dönemlerde Osmanlılar tarafından dillendirilmiş bazı iddialara şahitlik etmesine rağmen biz, üst düzey bir Osmanlı yetkilisinin basit bir kinayesinin gerçek anlamda bir planın delillerini sağlamadığını göz önünde bulundurmak zorundayız.57 İdeoloji ve "realpolitik" arasındaki temel fark çoğu zaman çok basitçe dikkate alınmıştır.58

Siyaset alanındaki yeni fenomen kavramsal değeri bir dereceye kadar sınırlandırılmış olan gerilemeye basitçe referans göstermekten tamamen ayrıştırılmamalıdır belki de. Böyle bir kavramsallaştırma, açıkça klasik olarak klişeleşmiş tarihi bir formun daha sonraki gelişmelerin

değerlendirilmesinde bir ölçüt olarak alınması fikrine dayanmaktadır. Ne var ki böyle bir yorumlama bir çok boyuttan, özellikle de tarihsellik açısından yoksundur. Osmanlı siyasal aklının, ekonomik aklının tersine gelişmediğini düşünmek için hiç bir sebep yoktur; bunun böyle olmaması için de hiç bir sebep yoktu. Osmanlı diplomasi pratiğindeki bir gelişmenin bir dereceye kadar koşullara bağlı olduğu kaçınılmaz olsa bile, 17. yüzyıldaki Osmanlı siyaset yapımı için resmi söylemlerde ifade edilen ideoloji ile somut siyaset arasındaki gerilimin oldukça büyük olduğu görünmektedir.59 Osmanlının bu dönemdeki siyasetini teleolojik terimlerle düşünmeye ihtiyacımız olmadığını, o yüzyılın sonunda neyin gelecek olduğunu bildiğimizi aklımızda tutarsak, 1606 ve 1663 arasında Osmanlıların Orta Avrupa siyasetini sadece "normal"in dışında alışık olunmayan bir barış dönemi olarak değerlendirmek zorunda olmadığımız sonucuna ulaşırız.

1 Hammer, Joseph von, Geschichte des Osmanischen Reiches, 10 vols., Pest 1827-1835 (1. baskı). Ayrıca bkz. Kreiser, Klaus, "Clio's poor relation: Betrachtungen zur Osmanischen Historiographie von Hammer-Purgstall bis Stanford Shaw", Heiss, Gernot-Klingenstein, Grete (ed.), Das Osmanische Reich und Europa 1683 bis 1789: Konflikt, Entspannung und Austausch, Wien 1983, ss. 24-43 içinde.

2 Sfuler, Bertold, "Die europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739) ", Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slawen, N. F., Bd. XI, 1935, ss. 53-115. çalışmanın ilk bölümü.

3 Avrupa tarafı (Avusturya ve destekçileri) için özellikle bkz. Niderkorn, Jan Paul, Die europäischen Mächte und der "Lange Türkenkrie" Kaiser Rudolfs II. (1593-1606), (Archiv für österreichische Geschichte, Bd. 135), Wien 1993. Osmanlılar için, bkz. Pinkel, Caroline, The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606, (Beihefte zur wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Bd. 14), Wien 1988.

4 İtimatnemenin ve talimatnamenin orijinalleri, antlaşmanın Latince terimleri ile beraber şu yazıda bulunabilir: Haus-, Hof-und Staatsarchiv in Vienna [HHStA], Turcica I/90, fasc. "November-Dezember und sine dato", ff. 64rff. Antlaşma ile ilgili sadece üç onaylama metni HHStA, a.g.e., ff. 71rff, içerisinde bulunurken Rudolph'un onayladığı orijinal antlaşma burada bulunmaktadır. Ne var ki bunun varlığı kendisine açık referansların bulunduğu haziran 1615 başlarında imzalanan Viyana antlaşmasının metni ile ispatlanmaktadır Fekete, Ludwig, Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy, Budapeşte 1932, s. 9.

5 Maalesef tarih belirtilmemiş: "Memoriale vel signatura defectuum Articulorum guide fectus Turcicis litteris sunt insinuati.", HHStA, Turcica I/90, fasc. "November-Dezember und sine dato", ff. 109r-110r. Ayrıca bkz. Nehring, Karl, Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606), München 1983, ss. 24ff., s. 29.

6 Klasik olarak Fekete, Ludwig, “Ungarn und die Türkei in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts”, in ibid, Türkische Schriften, a.g.e., ss. XVII-LXVII. Bunun çok daha ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz: Nehring, K., a.g.e.,

7 Çok verimli bir çalışma için Hammer, J. von, a.g.e., cilt. IV, Pest 1829, s. 395: “der erste europäische völkerrechtliche Gränzstein.”, ve “die Signalfackel gebrochenen türkischen Joches.”, a.g.e., s. 396.

8 Köhbach, Markus, “Çasar oder imparator?-Zur Titulatur der römischen Kaiser durch die Osmanen nach dem Friedensvertrag von Zsitvatorok (1606)”, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Cilt. 82, 1992, ss. 223-234.

9 “das hellere Signal des Verfalles des osmanischen Reiches”; Hammer, J. von, a.g.e., s. 396.

10 1616/1617 yılları için bkz. Başbakanlık Arşivi-Osmanlı Arşivi (BBA-OA), Kamil Kepeci (KK), No. 1803, ff. 72r (çâsâr), 77r (Oradan hareketle kral-ı nemçe veya sadece nemçe), 113r (beç) etc; “beç kralının elçisi. also in Vekâcî-nâme-i Kuyucu MurâdPaşa, Süleymânîye Kütüphânesi, Escad Efendi No. 2236, f. 2b.

11 “Herşeyi Türklere ve yabancılara bıraktığı utanç verici bir barış.” Vocelka, Karl, Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576-1612), Wien 1981, s. 314’den alınmıştır. Ayrıca bkz. Zinkeisen, Johann Wilhelm, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, III. Bd., Gotha 1855, ss. 677ff.

12 Gerçekten de o dönemde İmparator Prag’da bulunmasına rağmen Avusturya merkez mali yönetiminin kadrosu içerisinde önemli üyeler Viyana’da kalmışlardı. İstanbul’da beklenen hediyeler ve tazminatların biraraya getirilmesi için çekilen mali zorluklarla ilgili olarak bkz. Nehring, K., a.g.e., ss. 30ff., özellikle. s. 35.

13 Bunun metnini ayrıntılı bir şekilde burada tartışma zeminimiz bulunmamaktadır. Bkz. Nehring, K., a.g.e., ss. 59ff. Osmanlı metinleri için bkz. Fekete, L., a.g.e., ss. 3-7, Almanca tercümesi ss. 207-213; Bayerle, Güstav, “The Compromise at Zsitvatorok”, Archivum Ottomanicum, VI, 1980, ss. 42-46, Ipolyi’nin görüşmelerle ilgili günlüğü ss. 12-17. Görüşmelerle ilgili olarak ayrıca bkz. Cesare Gallo ve Joan Illésy’nın raporları, Vienna, 22. 7. 1606, HHStA, Turcica I/90, ff. f. 42r-47r, 48r, ve bu kutudaki diğer materyaller.

14 Bayerle, G., passim. Daha sonraki dönemlerde bütün tarafların (Osmanlılar, Transilvanyalılar ve Avusturyalılar) imzalayacağı başka bir metin bulunmamaktadır.

15 Bunun metni için bkz. Goos, Roderich, Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690), Wien 1911, ss. 325ff.

16 Protestanların haklarının açık bir şekilde teyit edildiği 1608'deki Macar parlamento oturumlarının sonuçları için bkz. Bérenger, Jean, "Die ungarischen Stände und die Gegenreformation im 17. Jahrhundert", Timmermann, Heiner (Hrsg.), Die Bildung des frühmodernen Staates-Stände un Konfessionen, s. l., 1989, ss. 199-200 içinde.

17 Bu özellikle tazminat ödenmesine ilişkin maddeleri içermektedir: "ve südde-i vâlâmıza gönderilen pîşkeşlerdensonra jidva boğazında yazılan târihinden üç yıla değin nesne taleb olınmaya üç yıldansonra olınacak pîşkeş olıgeldiği üzere mâbeyninde olan dostluk muktazâsınca münâsıb olan hedâyâsını be-nâm elçileriyle cateb-i câlîyemiz[e] göndereler" Ferîdun Beg, Münşe'ât üs-selâtîn, II. c., İstanbul 1265, s. 316.

18 Shaw, Stanford J., History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol. I: Empire of the Gazis: the Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808. Cambridge U. P. 1976, s. 102.

19 Neck, Rudolf, "Andrea Negroni. (Ein Beitrag zur Geschichte der österreichisch-türkischen Beziehungen nach dem Frieden von Zsitvatorok)", Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, Bd. 3, 1950, ss. 166-195.

20 Gökbilgin, M. Tayyib, "XVII. Asır Başlarında Erdel Hadiseleri ve Bethlen Gábor'un Beyliğe İntihabı", Tarih Dergisi, 1, 1949-1950, ss. 1-28.

21 a.g.e., ss. 12ff.

22 Bernhauer, Walter Friedrich Adolf, "Sultân Ahmad's I. Bestallungs-und Vertrags-Urkunde für Gabriel Báthori von Somlyó, Fürsten von Siebenbürgen, vom Jahre 1608 der christlichen Zeitrechnung", Archiv für die Kunde österreichischer Geschichtsquellen, XVIII, 1857, ss. 299-330.

23 Adriânyi, Gabriel, "Protestantische und katholische Intoleranz inUngarn im 17. Jahrhundert", Ungarn-Jahrbuch, Bd. 7. 1976, ss. 103-113.

24 Jorga, Nicolae, Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt, 3. Bd., Gotha 1910, s. 347.

25 Neck, Rudolf: Österreichische Türkenpolitk unter Melchior Klesl, Wien 1948, Diss., Ms., ss. 75ff.

26 Ibid., ss. 88-89, 101ff.

27 Aynı şekilde Temmuz 1615 Viyana Antlaşmasında açıkça Zitvatoruk'a referanslar verildi ve bu antlaşmadan kaynaklanan özellikle sınırlarla ilgili çözülmemiş sorunlar açıklığa kavuşturuldu. Bu antlaşmanın metni için bkz. Fekete, L., a.g.e., ss. 23-27.

28 Bazı orijinal Osmanlı onamaları HHStA Urkundenabteilung'da muhafaza edilmişlerdir, ancak, ne yazık ki, arşivin taşınıyor olması sebebiyle henüz bakma fırsatım olmadı.

29 Wagner, Georg: "Österreich und die Osmanen im Dreissigjährigen Krieg. Herrman Czernins Grossbotschaft nach Konstantinopel 1644/1645.", Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs, Bd. 14, 1984, ss. 325-392. makalenin kısaltılmış Türkçe bir versiyonu için bkz. Wagner, Georg: "Otuz Yıl Savaşları Döneminde Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarının Politikası.", Osmanlı Araştırmaları, II, 1981, ss. 147-166.

30 Bu başka bir makalenin de sorunudur: Fodor, Pál, "Ottoman Policy towards Hungary, 1520-1541", in In Quest of the Golden Apple. Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire, Analecta Isisiana XLV, Istanbul 2000, ss 105-169, özellikle. s. 114.

31 Veinstein, Gilles, "La voix du maître à travers les firmans de Soliman le Magnifique". Veinstein, Gilles (éd.), Soliman le Magnifique et son temps. Actes du colloque de Paris, galeries Naionales du Grand Palais 7-10 Mars 1990, Paris 1992, ss. 127-144 içinde.

32 See Fleischer, Cornell, "The Lawgiver as Messiah: The Making of the Imperial Image in the Reign of Süleymân", in Veinstein, G. (ed.), ibid., pp. 159-177, esp. p. 161ff. See also a case study on a very important context of the Ottoman imperial ideology in time Süleymân's Necipoğlu, Gülrü, "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Habsburg-Papal Rivalry", The Art Bulletin, LXXI/3, 1989, pp. 401-427.

33 Veinstein, Gilles: "La politique hongroise du Sultan Süleymân et d'İbrâhîm Pacha en 1534.", in Bacquê-Grammont, Jean-Louis, Ortaylı, İlber, Donzel, Emeri van (eds.), CIÉPO. Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII. Sempozyumu Bildirileri. Peç: 7-11 Eylül 1986. Ankara 1994, s. 333-380. Zıt bir fikir için bkz. Fodor, P., passim.

34 Feneşan, Cristina: „Die Pforte und das Eingreifen Siebenbürgens in den Dreissigjährigen Krieg.", Revue des Études Sud-Est Européennes, XXIV/1, 1986, ss. 61-69; Forst, H.: „Der türkische Gesandte in Prag 1620 und der Briefwechsel des Winterkönigs mit Sultan Osman II. ", Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, XVI, 1895, ss. 566-581; Líva, Václav: Prameny k d<jinám t¶icetileté války. Regesta fondu Militare Archivu Ministerstva vnitra ¶SR v Praze. [Sources on History of the Thirty Years' War. Abstracts from the Record Group "Militare" of the Archives of the Ministry of Interior of Czechoslovak Republic.] III. Prag 1951, ss. 65-68.

35 Thomas Roe to Calvert, 2/12th May 1623, Constantinople, Negotiations of Sir Thomas Roe in His Embassy to the Ottoman Empire from the Year 1621 to 1628 inclusive., Londra 1740, s. 147.

36 Thomas Roe to Calvert, 2/12th May 1623, Constantinople, Negotiations of Sir Thomas Roe in His Embassy to the Ottoman Empire from the Year 1621 to 1628 inclusive., London 1740, s. 147.

37 Mehmet Halife, Târih-i Gılmânî, sadeleştiren Kâmil Su, Ankara 1999, ss. 15-17.

38 Szilágyi, Alexander, Georg Rákoczy I. im Dreissigjährigen Kriege, 1630-1640. Mit Urkunden aus schwedischen und ungarischen Archiven, Budapeşte 1883.

39 ytepanek, Petr, "War and Peace in the West (1644/5): A Dilemma at the Threshold of Felicity?", Archiv orientální, 69/2, 2001, ss. 327-340.

40 Tamamı için bkz. Zinkeisen, J. W., a.g.e., Bd. IV, Gotha 1856, ss. 892ff.

41 Reniger to the Emperor., 10th July, 1660, Edirne, HHStA, Turcica I/132, fasc. 1660, Ocak-Haziran, f. 112rv; a.g.e., 18th Şubat, 1661, Constantinople, HHStA, Turcica I/133, fasc. 1661, Ocak-Nisan, ff. 45r-52v.

42 Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa, Sadrazamlığa gelişini Sagan Düküne anlatırken Ondan isminin İtalyanca çevirisindeki ilk harfi ile bahsetmiştir31. 1. 1662, Edirne, HHStA, Turcica I/134, fasc. 1662, Ocak-Şubat, f. 55rv.

43 Reniger to the Emperor, 10th March, 1662, Edirne, HHStA, Turcica I/134, fasc. 1662, Mart-Mayıs, ff. 10r-11v; a.g.e., Edirne, 24th Ekim, 1661, Turcica I/133, fasc. 1661, Ekim-Aralık ve s. d., ff. 46r-47v, 50r-52v.

44 İmparatorun elçisi Reniger'in raporlarına göre Sadrazamın Rákoczy'ye ve Transilvanya prenslerine verdiği cevaplar için bkz. 28th Nisan, 1658, Edirne, HHStA, Turcica I/130, fasc. 1658, Nisan-Haziran, ff. 79rv, 82r.

45 Reniger'in bu konuda Saray'da dolaşan bilgileri İmparatora nasıl aktardığı için bkz. 7th Ağustos, 1661, Constantinople, HHStA, Turcica I/133, fasc. 1661, Temmuz-Eylül, ff. 49r-52v; aynı şekilde a.g.e., 12. 9. 1661, Edirne, ibid., ff. 94r-100v.

46 15000 askerden oluşan bir ordunun varlığı rapor edilmiştir. Reniger to the Emperor, 14th Mart 1660, Edirne, HHStA, Turcica I/132, fasc. Ocak-Temmuz, ff. 19/cr-21r. Seyit Ali Paşa'nın Sagan ve Gonzaga'ya mesajı için bkz. 17. Nisan, Buda, 1660, a.g.e., ff. 43r-45v.

47 Leopold'un Reichstag ve Regensburg toplantıları ile ilgili çağrıları için, HHStA, Turcica I/134, fasc. 1662, Ocak-Şubat, f. 71r. Bu metin Avusturya propaganda çalışmaları açısından çok ilginçtir.

48 Reniger to the Emperor, 19. 3. 1662, Edirne, ibid., fasc. 1662, March-May, ff. 19rv.

49 A.g.e.,

50 Önemli bir şey Zinkeisen her şeyi tamamen açıklamamıştır. O tarihten itibaren herkes şunu çok net olarak biliyordu ki barışı tek taraflı olarak bozabilecek olanlar yalnızca Osmanlılardı. Zinkeisen, J. W., a.g.e., s. 910. Bu konu ile ilgili olarak bkz. Panaite, Viorel, "Pacta Sunt Servanda and Tribute-Payers in the Ottoman Empire. A Case Study: Wallachia, Moldavia, Transylvania (15th-17th centuries)", Archiv orientální, 69/2, 2001, ss. 235-264.

51 İmparatorluğun büyükelçisi Kont Walter Leslie 1665 yılında ülkenin yerle bir edilişini şöyle anlatıyordu: "Alldorten hat der Beg anstatt der gesamten gemein sich beweglich beklagt sie von den ungarischen streifzügen aller orthen keine ruhe könten haben." Leslie to the Emperor, 9th August, 1665, Mohács, State Regional Archives, Zámrsk (Bohemia), Family Archives Leslie, A-4, inv. no. 22, box no. 5, f. 27rv.

52 Reniger to the Emperor, 4 Eylül, 1664, Gran, HHStA, Turcica I/137, fasc. 1664, Jula-September, f. 117rv.

53 Bu sorunla ilgili klasik bir eser için bkz. Wagner, Georg, Das Türkenjahr 1664. Eine euriopäische Bewährung, Eisenstadt 1964, passim.

54 Kunt, İbrahim Metin, "17. Yüzyılda Osmanlı Kuzey Politikası üzerine bir Yorum", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Beşeri Bilimler, 4-5, 1976-77, ss. 107-116.

55 E. g. Emperor to Reniger, 3 Haziran 1661, Laxenburg, HHStA, Turcica I/133, fasc. 1661, Mayıs-Haziran, ff. 82r-91v. Bu Macaristan serdarı Ali Paşa'nın Sagan Düküne yazmış olduğu bir mektuptan çıkan yorumdur. Aynı zamanda 25 no'lu dipnota bakınız.

56 İnalcık, Halil, "Ottoman Methods of Conquest", Studia Islamica, II, 1954, ss. 104-129.

57 Bu, Fodor'un argümanlarına temel itiraz noktasıdır. Fodor, P., a.g.e., passim. Bu Osmanlıların hareket planlarının bulunduğu dökümanlardan da çıkarılabilecek bir sorundur. Şunu da ifade etmek gerekir ki bu, Osmanlıların bilgi edinme, bilgiyi analiz etme ve bunu doğrudan niyetler yerine stratejik düşüncenin bir parçası haline getirebilme kaabiliyetlerinin güzel bir örneğidir. a.g.e., ss. 146-147, Bunun İngilizce tercümesi için ss. 148-151.

58 Osmanlıcı olmayan birisinin soruna ilginç bir katkısını görmek açısından bkz. Csáky, Moritz, "Ideologie oder 'Realpolitik'? Ungarische Varianten der europäischen Türkenpolitik in 16. und 17. Jahrhundert", Sonderabdruck aus der Anzeiger der phil. -hist. Klasse der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 120 Jg., 1983, ss. 176-195. Ayrıca bkz. Berenger, J., a.g.e., ss. 200ff.

59 Tevkicî Abdurrahmân Paşa, "Kânûnnâme", Millî Tettebcûlar Mecmuası, I/3, 1331, ss. 497-544.

Girit Savaşları ve Birleşik Hıristiyan Orduları / Yrd. Doç. Dr. Nuri Adıyeke [s.738-745]

Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Ondördüncü yüzyıldan itibaren Ege Denizi'nde kendisini hissettiren Türk denizcileri, bir süre sonra Girit önlerinde görülmüştür. XIV-XVI. yüzyılların deniz faaliyetleri içinde, Girit adasının bazı şehirleri Türk denizcilerince birkaç kez yağmalanmıştır. Ege adalarının, Rodos'un Kıbrıs'ın Osmanlı topraklarına katılmasından sonra sıra Girit'e gelmişti. Osmanlı Akdeniz egemenliği için Girit son ve kilit noktası idi.

Girit aslında Doğu Akdeniz ticaretinin kilit noktalarından birisi idi.1 Girit adası yasal ticaretin bir merkezi olmasının yanı sıra korsanlık faaliyetleri için de önemli bir merkez idi. Dolayısıyla Girit Osmanlı için hem Akdeniz ticareti açısından önemli hem de stratejik açıdan önemli idi. Özellikle korsanlık faaliyetlerinde Girit'in rolü Osmanlı yönetimi için olayı daha bir önemli kılıyordu.

Girit'in genel provveditoresi Isepo Cirvan'dan 1639'da Venedik Cumhuriyeti Senatosu'na sunulan bir raporda Malta ve Florentinesliler tarafından Osmanlı gemilerine yapılan korsan saldırılarından endişe edildiğini ve Osmanlı sultanının bunu önlemek için adaya saldırı fırsatı aradığını bildiriyordu. Raporda Venedik yönetiminin yapacağı en iyi şeyin Müslüman gemilerine bu tür saldırıların önlenmesinin olduğu belirtiliyordu. Zaten Venedik, Osmanlı'ya iyi niyetini göstermek için bir korsan yakalayıp içindeki Müslüman esirleri serbest bırakmıştı. Fakat açıkça görülüyordu ki her olayı da önlemek mümkün değildi. Nitekim, Isepo Cirvan'ın korkuları raporunu yazdıktan sadece beş yıl sonra gerçek oldu.2

Osmanlıların aslında Girit'e saldırmak için pek çok fırsatı olmuştu ama bunları kullanmadılar.3 Zira XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan çok yönlü problemler Akdeniz'de Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun ne olacağını bilmediği bir savaşa girmekten alıkoyuyordu.4 Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu, Girit için XVII. yüzyılın ortalarına kadar herhangi bir şey yapamamıştır. IV. Murat döneminde bozulan Osmanlı-Venedik ilişkilerive Osmanlı yönetiminin, komşularıyla ilişkilerini kısmen düzeltmesi sonucu 1644 yılında Girit sorununa sıra gelmiştir. Mısır'a giden darüssaade ağası Sümbül ağa ve Mekke kadısının yolculuk ettiği geminin korsanlarca kaçırılması ve Girit'e girmeleri Osmanlı için beklenen fırsatı doğurdu.5 Böylece Osmanlı İmparatorluğu çeyrek asırlık yeni bir savaşa girmiş oluyordu. Türk askerlik tarihinin çöküş dönemlerine rastlayan Girit savaşları sırasında ada "Osmanlı İmparatorluğu'nun adeta savaş talimhanesi durumuna gelmiştir."6

Savaşın Öyküsü

1644 Sultan İbrahim her ne pahasına olursa olsun Girit'i fethetmeye karar verdi.7 İngiliz, Fransız ve İspanyol elçilerinin girişimleri ve bu işi yapanların yakalanarak cezalandırılacaklarına dair

açıklamalarını sultan hiç dikkate almadı.8 Sefer hazırlıklarına başlanarak imparatorluğun hemen her yerinden askerler toplandı.9 Anlaşıldığı kadarı ile ordu üç noktada toplanmıştır. Anadolu tarafından toplanan askerler ve 60 parçalık donanma Çeşme'de, Rumeli tarafından toplanan askerler ve 90 parçalık donanma Selanik'te toplanmıştır.10 Ayrıca bir de merkezde ordu hazırlanmıştır. Venedik elçisinin raporuna göre 30 Nisan 1645'te11 78 parçalık donanma İstanbul'dan denize açıldı. Venedikliler gemilerin Malta'ya gideceğini düşünüyorlardı. Çünkü Osmanlılar böyle duyurmuşlardı. Osmanlı donanması Mora'nın batı kıyısındaki Navarin'e aslında niyetlerini saklamak için gitmişlerdi. Fakat, donanma 23 Haziran'da Girit'in güneybatı kıyılarında göründüğünde Venedikliler Osmanlılarla yeni bir savaşın başladığını anladılar.12

Girit'e giden Osmanlı donanması sayısı hakkında farklı bilgiler vardır. Laroche'nin 148 gemi sayısı13 eksiktir. Kimi yazarlar 350 civarında gemiden söz etmektedir.14 Fakat bu seferdeki 50.000 kişilik Türk ordusu konusunda kaynaklar ve yazarlar hem fikirdir.15

Osmanlıların öncelikle almayı düşündükleri yer Hanya idi. Bu şehrin kuşatılmasından önce, "Türklerin ilk işi, Hanya'nın birkaç mil batısında küçük bir ada olan Sen-Teodoro adasındaki bir dağın üstünde olan Teodoro kalesini ele geçirmek oldu."16 Türklerce Ayatodori olarak isimlendirilen bu ada stratejik açıdan çok önemli idi.

Hanya'nın savunması oldukça zayıftı.17 Şehir iki aya yakın kuşatılmış, kentin yöneticisi General Cornaro şehirde umutsuz bir direniş başlattı18, ne var ki şehir 22 Ağustos'ta Türklere geçti.19 Hanya kuşatması kimi kitapta 50 gün20, kimi kitapta 54 gün21, kimilerinde ise 57 gün22 olarak yazılmıştır. En kabul edilebilir sayı 54 olmalıdır.23 Hanya şehri alındıktan sonra kentte Osmanlı yönetiminin kurumları oluşturulmaya çalışıldı ve adanın diğer şehirlerinin alımı işine girişildi.

Kışın hazırlıklarla geçirilmesinden sonra 1646 yazında önce Apokoron Kalesi alınmış ve ardından Resmo kuşatması başlamıştır. 40 günlük bir kuşatmadan sonra 16 Kasım'da Resmo'nun fethi tamamlandı.24 Osmanlı askerlerini kente girmesinden sonra buradaki halk kentin akropolüne (yukarı kente) kaçtılar. Resmo kalesinin alınması sırasında "ırmak gibi kan aktı" ve Venedik komutanı Andreas Kornaros bu çatışmalarda öldü.25 Resmo'nun alınmasından birkaç gün sonra da Milapotamo kalesi fethedildi. Ertesi yıl Yerapetre ve Mirabelo Osmanlı topraklarına katıldı. Böylece, "Türkler yavaş yavaş bütün adayı alarak Kandiye önlerine kadar geldiler."26 1648 yılında Türkler yirmi yıldan çok sürecek olan Kandiye kuşatmasına başladılar. Türkler Kandiye önünde Mylos nehriyle Mesara yakınlarında yapılan birkaç çarpışmadan sonra daha doğudaki bölgeleri ele geçirdiler. Kuşatma çerçevesinde kentin karşı tarafına çok sayıda top yerleştirdiler.27

Kandiye savaşını iki dönemde incelemek gerekir. Birinci dönem yirmi yıla yakın süren 1648 yılından 1667 yılında Veziriazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın adaya gelmesine değin geçen süre, ikinci dönem ise onun savaşı bizzat idare ettiği 1667-1669 dönemi. Çok uzun ve yorucu olan bu

kuşatmada Türklerin hiç bıkmayan kuşatmaları, kenttekilerin de olağanüstü savunmaları hiç aralıksız sürüp gitti.28

Yirmi yılı geçen Kandiye savaşı sırasında savaşla ilgili veya savaşın belirlediği bazı gelişmeler yaşandı. Özellikle bu yirmi yıl içinde Girit'in ticari faaliyetleri çok yavaşladı ve Girit eski zenginliğini yitirmeye başladı.29 Uzayan savaş Osmanlı maliyesini de çok etkiledi. Süren seferin masrafları zaten problemlerle boğuşan Osmanlı maliyesi için yeni sorunları doğurdu. Bu gelişmelere Çanakkale Boğazı'nın Venedikliler tarafından kapatılması da eklenince, aşılması güç sorunlar kendisini gösterdi.

1648 yılında 80 parçalık Venedik donanması Çanakkale Boğazı'nı ablukaya aldı ve bütün kış boyunca geçit vermedi.30 Bu öncelikle İstanbul'un beslenmesine ağır bir darbe vurdu. 1656 yılında Venedikliler tarafından Limni ve Bozcaada'nın alınması Girit ile İstanbul'un iletişimini kesiyordu.31

Savaşın çok uzun sürmesi Girit'teki Osmanlı askerleri arasında önce sızlanmalara daha sonra da ciddi baş kaldırılara neden oldu.32 Daha sonra askerin başkaldırıları çeşitli biçimde sonlandırıldı. Bu uzun savaş sırasında adadaki Osmanlı serdarı birçok kez değiştirildi. Serdar Yusuf Paşa'dan sonra Deli Hüseyin Paşa serdar olmuş daha sonra birçok kez serdar değişmiştir. En son Veziriazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa serdar olmuştur. Venedik tarafında ise savaşın hemen başında Jérome Morosini komutan iken kısa bir süre sonra oğlu Thomas Morosini komutan olmuştur. Bütün Girit savaşı sırasında (çok kısa bir süre Jean Capello olmuştur) komutan hep Thomas Morosini'dir.33

1667 yılı her iki taraf için tam bir zorluklar yılı oldu. Kışın çok yağmur yağması sonucu Türklerin aştığı çok sayıdaki metrisi sular bastı.34 Aynı yıl birçok adada kendisini gösteren veba, Venedik ordusundaki askerleri de kırdı geçirdi.35 Veba, Osmanlı askerini de etkilemiştir.36

Kandiye'de Venediklilerin gösterdikleri "bu direnç Köprülü'yü öfkelendirdi ve kuşatmayı kendisi yapmaya kara verdi,"37 bu işi kesin sona erdirmek ve Kandiye'yi ele geçirmek için iki seneden fazla sürecek olan kuşatmayı başlattı. Sadrazam İstanbul'dan birkaç yere uğrayarak Girit'e geldi.38 1666 Aralık ayında Girit'e gelen Köprülü Ahmet Paşa 1667 yılı ilkbaharında hazırlıklarını tamamladı ve bu yılın Mayıs ayında Girit savaşının son evresi başladı. Batılı yazarlar bu evredeki Osmanlı askerlerinin sayısı konusunda çok farklı sayılar vermektedirler.39

Aynı yılın yazında başlayan yoğun bir saldırı ve öylesine kararlı bir savunma ile Kandiye önlerinde amansız bir savaş başladı. Evliya Çelebi'nin deyimi ile bu savaş sırasında "adem kanı değil adem canı ırmak gibi aktı."40 İki yıldan uzun süren bu savaş özellikle lağım savaşlarıyla ünlü olmuştur. Kimi zaman biri biri üstüne üç dört kat lağımlar yürütülmüştür.41 Bu lağımların sayıları hakkında sağlıklı bir şey söylemek mümkün olmasa da bu sayının 1.000'den çok olduğu anlaşılmaktadır.42 Bu lağımlarda binlerce varil barut patlatılmıştır. Örneğin, Türklerin bir gece saldırısında bir lağımda 134 varil barut patlatılmıştır.43

Bu savaş sırasında ileride açıklanacak olan batıdan gelen yardım da işe yaramamış ve büyük bir bıkkınlıkla her iki tarafta da barışa istek uyanmıştı.44 Sonunda Morosini, Veziriazam ile bir anlaşma yapmaya razı oldu ve Venedik Senatosu'nun izniyle 52.000 adamını kaybettikten sonra Türklerle barış anlaşması imzaladı.45 6 Eylül 1669'da imzalanan Paliocastro ismi verilen46 bu anlaşma ile sadece Kandiye Kalesi teslim edilmiyor, 25 yıldır süren Girit savaşı da sona eriyordu.

Barış görüşmelerinde Morosini'nin elçileri olan Anandi ve Scordili ile Türk heyetinin tercümanı olan Panayoti anlaşmanın mukadderatını belirlediler.47 Bu anlaşma ile Kandiye kalesi Osmanlılara teslim ediliyor, rehine sorunu hallediyor ve Osmanlı-Venedik dostluğu kabul ediliyordu. Bu anlaşma ile ayrıca Suda Granbosa ve İsperlanka kaleleri Venediklilere bırakılıyordu.48 Venedikliler belki ileride tekrar adada faaliyet gösterebilirler diye özellikle bu kaleleri aldıysa da bu hiçbir zaman gerçekleşmedi.49 1715 Seferi sırasında bu kaleler de Osmanlı ordusunca alındı ve ada tamamen Osmanlı topraklarına eklendi.

Yirmi yılı aşan bu süre içinde hem Osmanlı askerlerinden hem Venedik askerlerinden, hem Avrupa'dan gelen yardımcı askerlerden hem de yerli ahaliden çok sayıda insan ölmüştür. Yerli ahaliden ve Avrupa'dan gelen askerlerden ölenlerin sayısı hakkında pek bilgi olmasa da Türk ve Venedikli askerlerden ölenlerin sayıları hakkında ip uçları mevcuttur. 1645 yılı savaşlarında 20.000 Türk askeri ölmüştür.50 Savaşın bütünü göz önüne alınırsa farklı rakamlar görülür. Evliya Çelebi'nin söylediği 478.982 Müslüman askerinin öldüğü sayısı51 bir hayli mübalağalıdır ve kabul edilemez bir sayıdır. Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye'nin İzmir nüshasında verilen 244.647 kişilik liste de52 yanlış istinsahlarla elde edilmiş bir sayıdır. Aynı eserin Ankara nüshasında verilen 100.185 rakamı53 kabul edilebilir rakamdır. Feth-i Kandiye'de önerilen 78.586 sayısı ise54 kanımızca sadece Kandiye savaşında ölen Osmanlı askerlerinin sayısıdır. Ahmet Refik'in verdiği sayı da 108.000'dir.55 Batılı yazarlar da bu sayı civarında Türk askerinin öldüğünden söz etmektedirler. Fosses 100.000 Türkün öldüğünü söylerken56, bazı yazarlar da 110.000 Türkün öldüğünü belirtmektedirler.57 Mourellos ise bu savaşta 137.116 Türk askerinin öldüğünü belirtmektedir.58 Dolayısıyla bu sayılardan genel bir izlenim oluşturmak mümkün görünmektedir.

Ölen Hıristiyan askerlerinin sayıları da oldukça farklılıklar göstermektedir. Ahmet Refik, 69.088 Hıristiyan askerinin öldüğünü söylerken,59 Fosses 50.000,60 Mourellos 40.00061 Hıristiyanın öldüğünü söylemektedir. Bu sayıyı 30.000'e kadar indirenler de vardır.62 Combes, Morosini'den söz ederken 52.000 adamını kaybetti demektedir.63 Bu durumda sadece Venedikli bu sayıda askerin öldüğü kabul edilirse, Fransız ve diğer gönüllülerle birlikte Ahmet Refik'in önerdiği sayıya ulaşılır.

Savaşın İaşesi

Girit savaşı başladığı zaman 1645 yılında 50'den fazla tüccar gemisi kiralanarak bunlara erzak ve mühimmat yüklenmiş ve donanmadan evvel yola çıkmıştır.64 Bunların çoğu İngiliz ve Hollandalı

tacirlerin gemileri idi.65 Zahire ve mühimmat nakli için tüccar gemilerinin kullanılması savaş sırasında daha sonra da sürmüştür.66

Girit savaşı için Anadolu'dan çeşitli zamanlarda gıda toplanmıştır. Örneğin, İzmir kadısına ve eminine gönderilen bir hükümde, 4.000 okka sade yağı, 4.000 okka zeytin yağı, 1.000 okka don yağı, 1.000 okka sirke, 3.000 kile buğday ve lüzumu kadar peksimet göndermesi istenmiştir.67 Bu tür erzak ve mühimmat nakilleri savaş boyunca sürmüştür.68 Ne var ki, Venedik donanmasının sıkıştırmaları ve doğa olayları bu işi zorlaştırmakta idi. Örneğin 1668 yılında Benefşe limanından at ve koyun yüklü 4 tane fırkata Hanya limanına gitmek için denize açılmış fakat fırtınaya tutularak Küçük Çuha Anti Serigo adaları civarında karaya oturmuş, gemideki hayvanlar ölmüş ve gemilerdeki 110 kişi canlarını zor kurtarmışlardır.69

Adaya getirilen malzeme Hanya, Resmo ve Yerapetre gibi iskelelere çıkıyordu. Hanya Kalesi ile Kandiye arası 7 konak mesafe olduğu gibi diğerleri ile de arası 14-15 saat uzaklıkta idi ve yollar da bir hayli kötü idi. Bunun için, Veziriazam Kandiye kalesinin 5 saat batısındaki Çanak limanını bu amaçla kullandı.70

Ahmet Refik'in, adadaki askerlerin iaşesinin ada yerlileri vasıtasıyla temin edildiğini bildirmesi,71 yanlış olmasa da eksiktir. Yakın zamanlarda bulunan Girit şeriye sicillerinde yerli halktan iaşe için malzeme toplandığı anlaşılmaktadır. Fakat, belirtildiği gibi başka bölgelerden de savaş boyunca iaşe malzemesi taşınmıştır.

Girit'e aynı zamanda çok sayıda savaş mühimmatı da gönderilmiştir. Savaşın hemen başında ilk donanma ile 15.000 kantar barut, 50.000 demir gülle, 50 adet büyük top çok sayıda kazma, kürek gibi çeşitli malzemeler gönderilmiştir.72 Şüphesiz ki yirmi yıldan fazla devam eden bu savaşta birçok kez bu şekilde malzeme, adaya gönderilmiştir.73Ayrıca Girit'te de toplar dökülmüştür. Hatta Venediklilerin kaleden atıp da askerlerin ihtimamla topladıkları 30.000 gülleden istifade edebilmek için Venediklilerin kullandıkları topların çapında toplar dökülmüştür.74

Savaş, Osmanlı tarafı için olduğundan daha ağır şartları Venediklilere dayattı. Zira sadece Kandiye kalesine sıkışıp kalan Venediklilerin adadan yardım toplaması söz konusu olamazdı. Yılı belirtilmemekle birlikte son Kandiye savaşı yıllarına ait, Venedik elçisi Griman'ın raporuna göre Venedikliler bir sene zarfında Kandiye'ye, 970.000 altın, 7.800 asker, 1.000 amele, 1.000 kürekçi, 250 topçu, 170.000 kile buğday ve peksimet, 41 top, 280.000 litre barut göndermişlerdir. Bunların toplam bedeli 4.392.000 duka altına ulaşmaktadır.75 Yine Evliya Çelebi'nin mübalağalı rakamlandırmalarına rağmen Kandiye kalesinde Osmanlı ordusuna çok sayıda savaş malzemesi, lağım kazma malzemesi, çeşitli miktarlarda barut, güherçile ve kükürt gibi malzemeler ganimet olarak kalmıştır.76 Bu da kalede iyi bir malzeme stokunun olduğunu göstermektedir.

Avrupalıların Venedik'e Yardımı

Girit savaşı Osmanlılarla Venedikliler arasında olsa da bu savaşa açıkça veya gizlice başka devletler ve güçler de katılmışlardır. Bu anlamda savaşa Osmanlı'ya karşı sadece Fransa aleni olarak katılmıştır.

Venedikliler uzun süreli bir direnme için hazırlıklar yaptılar ve bütün Hıristiyan devletlerden donanma, asker ve para yardımı talebinde bulundular.77 Fakat bütün Hıristiyanlar bu yardım grubuna katılamadılar,78 büyük bir çoğunluğu çeşitli bahaneler ileri sürdüler.79 Avrupa'dan yardım istemek işini Papa da Venediklilerle beraber yaptı. Nitekim Papa IX. Clément, Avrupa'ya yardım çağrısında bulundu, bütün Hıristiyan prensler yardım için "söz verdiler ama yardım vermediler."80 Bu, Osmanlı yönetimi için rahatlatıcı idi. Zira, Türkler birleşik Hıristiyanların onlara karşı çıkmasından oldukça endişe duyuyorlardı.81 Nitekim Venedikliler de savaş sırasındaki görüşmelerinde bunu Osmanlılara karşı koz olarak kullanıyorlardı.82

Görüldüğü kadarı ile Venediklilere yardım iki koldan yürüyordu. Papalık yardımın ideolojik ve psikolojik propagandasını yapıyor, Fransa ise idari organizasyonu gerçekleştiriyordu. Yapılan organizasyonlarda adaya gönderilen Hıristiyan gönüllü ve askerleri hep Fransız şövalye ve komutanlarınca yönetiliyordu. Avrupa diplomasisi içinde ve Hıristiyan krallar arasında Venediklileri en fazla koruyan ve destekleyen XIV. Louis oldu.83 Üstelik, Fransızlar Osmanlılarla savaşta değillerdi. Buna rağmen Fransa Venedik Cumhuriyeti'ne açıkça destek vermekten hiç çekinmedi. Aslında Fransızların Kandiye'de daha önceden top mühendisleri vardı.84 Başka bir bakış açısı ile Fransa'nın çıkarları adada Venedik egemenliğinin devam etmesini gerektiriyordu.

Hanya'nın fethinden bir hafta sonra Granbosa limanına gelmiş olan Venedik donanmasıyla, Malta, Duka, Fransa, Papa ve İspanya gemilerinin toplamı 100 parçadan fazla idi.85 Ayrıca bu savaşlarda Alman yardımcı kıtaları, topçuları ve kale uzmanları da bulunuyordu.86 Venedikliler yardım isteklerini sürekli gündemde tutuyordu Fakat bu yardım istekleri de sürekli talebin altında geliyordu. Örneğin, Venediklilerin 50.000 gönüllü talebine Saint-Marc idaresinde ancak 2.000 kişi katılmıştır.87 Ne var ki yardımlar az da olsa gelmiştir. Yapılan bir çağrı ile oluşturulan güce çeşitli İtalyan prensleri 21 kadırga, Kardinal Mazarin 3 brulot (bir çeşit ateş gemisi), hediye ettiler.88 Yardım konusunda diğer güçler de benzeri yardımlarda bulunmuşlardır. Papalık 5 tane kadırga, İspanya 5 farklı türde gemiler, Toskana 5 gemi, Malta şövalyeleri 6 kadırga, Parma 2.000 piyade askeri, Fransa 4 brulot ve ayrıca 2.000 ekü (lira) gönderdi.89 Fransa ayrıca 5.000 ekülük gizli bir yardımda daha bulundu.90

Kandiye savaşında, Venediklilere yardım amacı ile Fransa önderliğinde iki kez birleşik ordu hazırlanmıştır. Duc de la Feuillade komutasındaki ilk sefer Kral XIV. Louis tarafından büyük bir heyecan ve coşkuya mucip olmuştur.91 Bu ordu seçkin bir gönüllüler grubundan oluşuyor idi. Bunların arasında Château-Thierry kontu, Caderousse kontu, Villemor de Saint-Pol kontu, Neufchâtel prensi gibi soylular vardı.92 Fransa Kralı ve Papa'nın organizasyonu ile kurulan bu orduda, 500 Fransız şövalyesi ayrıca 3.000 Alman, Malta ve İtalyan şövalyesi de mevcuttu.93 Ayrıca Kral kendi

ordusundan da 6.000 asker vermişti.94 Bu sayıların hepsi toplanınca 10.000 civarında bir sayı olur ki, Türk kaynakları da Fransa'dan 500'den ziyade beyzadenin geldiğini ve bunların 10.000'den fazla askerleri olduğunu söylemektedir.95

Bu ordu, Osmanlılara karşı pek de hesaplamadan bir taarruz başlattı. Ne var ki bu taarruz büyük bir yenilgi ile sonuçlandı. Soyluların çoğu öldü.96 Bu başarısızlık üzerine Duc de la Feuillade askerlerinin "kalıntılarını" topladı ve Fransa'ya döndü.97 Ardından diğer devletlerin komutanları da Kandiye'den çekildiler. Fakat bu çekilme tamamen Venediklilerin yalnız bırakılması şeklinde olmamıştır. Az sayıda da olsa kale savunmasında yabancı askerler hep vardı. Son dönem savaşlarından önce de,98 Fransız askerlerinin çekilmesinden sonra da vardı. Feuillade'nin ayrılmasından sonra 9 Kasım günü Thomas Morosini bir taarruz düzenlemiş ve askerleri İtalyanlar, Fransızlar, Almanlar ve Kandiyeliler olmak üzere dört gruba bölmüştür.99

Duc de la Feuillade komutasındaki askerlerin geri dönmesinden sonra da Fransa bu işten vazgeçmedi. Venediklilerin yeni talepleri çerçevesinde, Papa'nın isteği üzerine Fransa kralı tekrar yardım kampanyası başlattı. Duc de Navailles ve Amiral duc de Beaufort başkanlığında yeni bir ordu oluşturuldu.100 Bu ordunun oluşumu bir önceki gibi Fransız soyluları ve Krallık askerlerinden oluşuyordu. Fransız asker sayısı 7.000101 veya 8.000 kişiden oluşuyordu.102 Ne var ki askerler, gönüllüler ve diğer unsurlarla birlikte birleşik ordunun mevcudu çok daha fazla bir sayıya ulaşıyordu. Biblioteque Nationale'de bulunan (numarası belirtilmemiştir) bir yazmaya göre bu ordunun gerçek kompozisyonu şöyle idi.103

- 1669 yılında Kandiye'ye gönderilen Kara ve Deniz Hıristiyan Krallık Gücü:

- Kara Orduları:

- Yüksek rütbeli subaylar:

M. duc le Navailles, komutan.

M. le Bret, ikinci komutan.

M. Combert, Malévrier, ordugah mareşali.

M. le Choiseul Markizi, süvari tuğgenerali.

M. de Castellan, kraliyet piyade tuğgenerali.

M. de Dampierre, piyade tuğgenerali.

- Kurmay Subayları:

M. de Tilladet.

M. de la Hocquette.

M. de Saint-Vincent.

M. de la Rochecourbon.

M. de la Croix, levazım subayı.

M. d’Arimont, ordu subayı. (prévost de l’armée).

M. Jacquier, levazım generali.

MM. Aubert, Ragueneau ve de Hoguy, kılavuz Komiserleri.

- Suvari Subayları:

MM. de Montburn ve de Montpertuis, krallık maiyet süvari komutanları.

MM. de Choiseul, Ollier de Saint-Elvau, de Saint-Avrat, de Sommievre ve d’Haudicourt, süvari birlik komutanları.

- Piyade ve Gönüllü Subayları:

MM. de Calvifson, de Croiselles ve de Montreuil, kraliyet muhafız alayı gönüllü komutanları.

Yönetim Bölgesi	Komutanlar
Lorraine	M. le Fabert Markizi, albay.
St-Vallier	M. le Saint-Vallier Markizi, albay.
Rohan-Duras	M. le Rohan Markizi, albay.
Grancey	M. le Grancey Kontu, albay.
Montpezat	M. de Trimouïllet kontu, yarbay.
Vendosme	M. de la Provenchère, yarbay.
La Fèze	M. de Gondreville, yarbay.
Jonzac	M. de Villiers, yarbay.
Espagny	M. de Bandeville, albay.

Montaigu M. le d'O Markizi, albay.

Couty M. de Monyme, albay.

Harcourt M. Chrestien, yarbay.

Bretagne M. le Noiron Şovalyesi, albay.

Chasteauthiéry M. le Chasteauthiéry Dükü, albay.

Rouergue M. le Montperain, albay.

MM. de Vuillery ve Bonnefons, 200 gönüllü müfreze subayı.

- Çıkarma Yapan Gönüllü Grubun Sayıları:

- Süvari:

Kraliyet maiyet süvarisi, 223

Özel süvari birliği, 328

Toplam: 551

- Kraliyet Piyadeleri:

Tuğgeneral, 1 Yarbay, 3

Binbaşı, 1 Yüzbaşı, 3

Ast subay, 5 Teğmen, 1

Çavuş, 20 Trampetçi, 8

Asker sayısı, 493 Toplam: 635

- Diğer Piyadeler:

Mevcut albay, 10

Hazır yüzbaşılar, 60

Hazır subaylar, 60

Hazır deniz teğmeni, 30

Mevcut çavuşlar, 268

Trampetçiler, 75

yarbaylar, 15

ihtiyat subayları, 138

ihtiyat teğmeni, 135

ihtiyat deniz teğmeni, 64

Mevcut anspésade (?), 506

Mevcut askerler, 3.229

Toplam: 5.529

Gönüllülerin iki müfreze subayları, 214

Gönüllü müfreze subayları, 18

Gönüllüler ve çapulcular, 472

Toplam: 704

- Kara Ordularının toplam asker sayısı: 7.429

- Deniz Orduları:

M. Vivonne kontu komutası altındaki donanma:

İsmi asker sayısı kürek sayısı komutanı

La Gènèrale 160 410 M. de Vivonne

La Capitaine 110 400 M. de Mause

La Partone 105 392 M. de la Brossardière

La Croix de Malthe 100 350 M. le Oppedo Şovalyesi

La Fleur de Lys 104 340 M. le Comad de la Bretèche

Victoire 92 347 M. le Tonnerre Kontu

Trame 96 336 M. le Béthune Şovalyesi

La Force 95 340 M. le Bréteville Şovalyesi

La St-Louys 88 328 M. de Montausier

La Couronne 50 330 M. le Comad de Dardano

La Fortune 94 332 M. le Janson Şovalyesi

La Valeur 96 337 M. de Viviers

La Renomée 99 344 M. de Forviller.

Kalyon Katarı:

La Vigilante 40 64 M. Espono

La Subtile 46 66 M. le Bueilles Kontu

La Volante 58 58 M. de Forestat

-Amiral duc de Beaufort Yönetimindeki Gemiler:

İsimleri ton top denizci

hacmi sayısı sayısı komutanı

Le Monarque, amiral 1.000 94 600 M. de Fayette

Le Courtisan, vice-amir. 1.200 72 400 M. le de Marty

La Princesse, cont-amir. 1.000 94 300 M. Gabaret

Le Fleuron 1.000 72 350 M. de Thurelle

La Thérèse 900 58 300 M. d’Horbot

Le Toulon 700 48 400 M. de Belle Isle

Le Bourbon 1.000 50 800 M. Ch. de Bouillon

Le Comte 700 42 400 M. de Rian

La Provincialle 800 60 350 M. Ch. de St-Valé

La Royalle	1.000	50	420	M. le ch. de la Gillien
Le Lys	1.000	40	330	M. le Canisy
La Sirène	700	58	220	M. de Cogolin
Le Croissant	460	58	220	M. de Comte
L'Estoille	480	40	220	M. de l'Anguilet
Le Dunkerquois	700	36	300	M. d'Infreville
Le Salut-d'Afrique	500	38	420	Le ch. de Beaumont
L'Ecureuil	300	42	100	M. de Bieman
L'Elbœuf	450	33	100	M. de Tourville
La Grande-Flotte	300	20	80	M. de Beaulieu
La Concorde	300	20	55	M. de Bresseau
St-Antoine de Padoue	300	16	55	M. Le Roux
Le Brigantin	90	10	40	M. Charlet

-Gemi sayısı: 30; topların sayısı: 906; insan sayısı: 5.860;

-Deniz askerlerinin toplam sayısı: 12.149;

İki ordunun toplam sayısı: 19.578.

Hammer bu grup hakkında bilgi verirken Laroche'nin verdiği isimlerin bazılarını da anarak farklı isimleri de belirtmektedir. Baş duacı olan Comte de Saint-Longueville, henüz 15 yaşında olan Chevalier de Vendôme, Chevalier d'Harcourt, Lorraine ve Bouillon hanedanından bazı prensler, Dampierre, Beauveau, Colbert, Castellane, Mareşal de la Motte-Fenelon iki oğlu, genç Sèvignè ve daha bir çok asilzadeler vardı demektedir.104

Oluşturulan bu birleşik ordu 5 Haziran'da Toulon'dan hareket etti ve ayın 19'unda Kandiye'ye vardı.105 Evliya Çelebi, 1669 Haziranı'nda Kandiye kalesi önünde demirleyen 126 parçalık106 Venedik, Duka, Papa, Malta, Alikarno ve Fransa kalyonlarını anlatırken, "ruy-u deryayı papatya çiçeği gibi zeyn ettiklerini" söylemektedir.107

Fransız kaynaklarında 20.000 kişi olarak belirtilen bu ordu, Osmanlı kaynaklarında 16.000 kişi olarak belirtilmektedir.108 Birleşik ordu geldikten bir hafta sonra büyük bir taarruz yaptılar.109 Fakat

bu taarruzda çok sayıda Fransız askeri öldü. 25 Haziran tarihinde olan çatışmalarda, Bahriye Nazırı ve kralın amcasının oğlu olan Beaufort şanssız bir şekilde öldü.110 Benzeri şekilde 24 Temmuz günü kuşluk vakti Fransızların La Theresa kalyonu havaya uçtu.111 Bütün bu çatışmalar sırasında birleşik ordudan 10.000 kişi hayatlarını kaybetti.112 Anlaşılan o ki Fransızlar bu savaşlarda taktik açıdan Morosini ile pek anlaşamamışlardı.113 Sonuçta 22 Ağustos'ta Navailles, Morosini'ye kızgın bir şekilde, savaştan kalan askerlerini gemiye bindirdi ve adayı terk etti.114 Onu Papa ve Malta kadırgaları izledi.115

XIV. Louis'in, Avrupa için yeni bir politika oluşturması çerçevesinde gelişen bu olaylar ile geleneksel Osmanlı-Fransız dostluğuna büyük bir darbe indirmiş oluyordu. Bu olay, "Devlet-i Aliyye'nin dargınlığına yol açtığından Fransız elçisinin Divan-ı Hümayun'daki iskemlesinin kaldırılmasına yol açmıştır."116

Savaşın SonucuBu savaş Türklerin zaferi ile sona erdi ve onlar Doğu Akdeniz'i kontrol altına aldılar. Bu savaş aynı zamanda, Osmanlıların gitgide artan zayıflığının da görkemli bir zaferi idi.117 Sultan İbrahim'in zayıf bir padişah olmasına rağmen, iyi bir şans olarak Köprülü'yü buldu. Veziriazam Köprülü ilerlemiş yaşına rağmen olağanüstü enerjik ve üstün yetenekleri olan birisi idi.118 Savaşı bitiren de Köprülü Mehmet Paşa'nın oğlu, Köprülü Fazıl Ahmet Paşa olmuştur.

İki taraf için de bu savaş bir ölüm kalım mücadelesi haline gelmiş ve her iki tarafta mücadeleyi sonuna kadar sürdürmüştür. Savaş döneminde (XVII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde) Girit'te önemli problemler yaşanmış ada eski zenginliğini kaybetmiştir.119 Bu sırada yaşanan bir başka sorun da Venedik koruması altında korsanlık artmış ve ticareti tehdit eder duruma gelmiştir.120

Girit'te Osmanlı yönetiminin olumsuz olduğu, Resmo kenti alınınca tapınaklarını harabeye çevrildiği, kentin yağmalandığına dair bilgiler121 doğru değildir. Girit sicilleri bu konuda tam tersi bilgiler vermektedir.122 Aynı Yunanlı yazarın Hanya ve Resmo'dan 12.000 Hıristiyanın köle tacirlerine satıldığını söylemesine rağmen123 Coutourier, Yusuf Paşa'nın Hanya'yı aldıktan sonra kentte oturanların hepsinin hayatlarını bağışladığını ve Türk yönetiminin adada hiç de kötü olmadığını söylemektedir.124 Tukin ise yerli halkı Osmanlı yönetimini talep ettiklerini belirtmektedir.125

1 Fernand Braudel, II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, c. I., (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, 1993, s. 182.

2 Molly Greene, A Shared Word (Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean), New Jersey, 2000, s. 13.

3 Green, a.g.e., s. 15.

4 Nuri Adıyeke, Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 1988, s. vı.

5 Bu konuda bkz: Solakzade Mehmed Hemdemi, Tarih-i Solakzade, İstanbul, 1297, s. 773; Müneccimbaşı Derviş Ahmed, Sahaifü'l-Ahbar, c. III, İstanbul, 1285, s. 684; Katip Çelebi, Fezleke, c. II, İstanbul, 1287, s. 242; Mustafa Naima, Tarih-i Naima, c. IV, İstanbul, 1280, s. 123.

6 Mustafa Nuri Paşa, Netayicül-Vukuat, c. I., (Yay haz: Neşet Çağatay) Ankara, 1979, s. 246.

7 Paul Combes, L'Ile de Crete-Etude Geographie, Historique, Politique et Economique, Paris, 1897, s. 49.

8 C. h. Laroche, La Crete Ancienne et Modern, Paris, 1898. s. 71.

9 Girit savaşlarına katılan eyalet askerlerinin listesi için; Ersin Gülsoy, Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresini Tesisi (1645-1670), Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1997, s. 163.

10 Girid, Mazisi Hali İstikbali, Matbaa-yı Ebuzziya, İstanbul, 1328, s. 60-61; Gülsoy'da aynı bilgileri vermektedir. a.g.t., s. 26-27.

11 Combes bu tarihi Haziran başları olarak belirtmektedir. a.g.e., s. 50.

12 Green, a.g.e., s. 14.

13 Laroche, a.g.e., s. 71.

14 Kondilaki 348 parça donanma olduğunu söylemektedir. Yoanna Kondilaki, Istoria Ton Epanastaseon Tis Kritis, Atina, 1901, s. 261; Tulard da 350 parça demektedir. Jean Tulard, Histoire de la Crete, Paris, 1962, s. 107.

15 Laroche, a.g.e., s. 71; Combes. a.g.e., s. 49; Couturier ise Yusuf Paşa'nın Girit'e 40.000 asker ile gittiğini söylemektedir. Henri Couturier, La Crète, Paris, 1900, s. 18.

16 Combes, a.g.e., s. 50; Laroche, Türklerin Sen-Teodoro'ya olan hücumlarının geri püskürtüldüğünü söylese de s. 71, adacıkta bulunan iki kale iki günde alınmıştır. Gülsoy, a.g.t., s. 29.

17 Yoanna Kondilaki, Istoria Ke Geographia Tis Kritis, Atina, 1903, s. 74.

18 Combes, a.g.e., s. 50.

19 Katip Çelebi, Fezleke, c. II. İstanbul. 1287. s. 259 vd.; ayrıca Gülsoy, agt., ss. 30-37.

20 Ebuzziya Mehmed Tevfik, Girid Osmanlılara Kaça Mal Oldu? İstanbul, (tarih yok) s. 10.

21 Encyclopedia De L'Islam, Tome III.

22 Tulard, a.g.e., s. 108; Combes, a.g.e., s. 50;The Encyclopedia of Islam, s. 879; Girid, Mazisi İstikbali, s. 80.

23 Gülsoy, agt., s. 37.

24 Gülsoy, agt., s. 45-47.

25 Kondilaki, Istoria Ke Geographia Tis Kritis, s. 74.

26 Couturier, a.g.e., s. 18.

27 Kondilaki, Istoria Ke Geographia Tis Kritis, s. 77.

28 Combes, a.g.e., s. 51-52; Tulard, a.g.e., s. 108.

29 Combes, a.g.e., s. 51.

30 Laroche, a.g.e., s. 74.

31 Gülsoy, agt., s. 91-92; Fezleke, s. 277 vd.

32 Silahdar Mehmed Ağa, Silahdar Tarihi, c. I, (Yay Haz: Ahmed Refik), İstanbul, 1928, s. 498; Joseph von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c. XI, (Çev: Mehmed Ata) İstanbul, 1947, s. 217; Evliya Çelebi, Seyahatname, c. VIII. İstanbul, 1928, s. 450.

33 Laroche, a.g.e., s. 74.

34 Raşid, Tarih-i Raşid, c. I. İstanbul, 1282, s. 189; Hammer, a.g.e., s. 209.

35 Laroche, a.g.e., s. 76, 80.

36 Raşid, a.g.e., s. 185.

37 Combes. a.g.e., s. 51-52.

38 Raşid, a.g.e., s. 111; Hammer, a.g.e., s. 201.

39 Mourellos, Veziriazamın 40. 000 askeri ile savaşa geldiğini söylemektedir. J. D. Mourellos, La Crete Traves les Sciecles, Kandiye (yılı yok), s. 64; Laroche, 50.000 s. 78; Tulard, 80.000 kişi s. 108 demektedir.

40 Evliya Çelebi, a.g.e., s. 412.

41 Adıyeke, agt., s. IX.

42 Mourellos Venediklilerin 1. 173 tane lağım açtıklarını söyler a.g.e., s. 68, Türklerin ise 1.364 tane lağım açtıklarını Tulard yazmaktadır. s. 109.

43 Laroche, a.g.e., s. 92.

44 Combes, a.g.e., s. 51.

45 Combes, a.g.e., s. 52.

46 Couturier, a.g.e., s. 18.

47 Hammer, a.g.e., s. 224.

48 Anlaşmanın metni için; Mecmua-yı Muahedat, c. II. İstanbul, 1294. s. 141-142; Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye, Adıyeke, agt., s. 52; Gülsoy a.g.t. s. 134 vd, 273-274.

49 Combes, a.g.e., s. 50, 54.

50 Laroche, a.g.e., s. 72.

51 Evliya Çelebi, a.g.e., s. 483-484.

52 Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye, Adıyeke, agt., s. 75.

53 Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Muzaffer Ozak'dan alınan Kitaplar, liste 1, no:406.

54 Gülsoy, agt., s. 166.

55 Ahmed Refik, Köprülüler, İstanbul, 1331, s. 66.

56 H. Castonnet des Fosses, La Crete et L'Hellenisme, Paris, 1897, s. 40.

57 Tulard, a.g.e., s. 109; Kondulaki, Istoria Ton Epanastaseon Tis Kritis, s. 274.

58 Mourellos, a.g.e., s. 67.

59 Ahmed Refik, a.g.e., s. 66.

60 Fosses, a.g.e., s. 40.

61 Mourellos, a.g.e., s. 67.

62 Kondulaki, Istoria Ton Epanastaseon Tis Kritis, s. 274; Tulard, a.g.e., s. 109.

63 Combes, a.g.e., s. 52.

64 Girid, Mazisi Hali İstikbali, s. 61.

65 Yzb. Ziya ve Yzb Rahmi, Girit Seferi, İstanbul, 1933, s. 14.

66 Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, c. I., İstanbul, 1309, s. 123.

67 Hammer, a.g.e., s. 214.

68 1667-68 kışında İstanbul ve İzmir'den adaya malzeme nakliyatı için, Raşid, a.g.e., s. 183; Evliya Çelebi, a.g.e., s. 414; ertesi yıl İstanbul, İzmir ve Selanik'ten erzak ve mühimmat nakli için, Raşid, a.g.e., s. 204-6; Silahdar, a.g.e., s. 466-67; Evliya Çelebi, a.g.e., s. 422-23.

69 Fevzi Kurtoğlu, Türklerin Deniz Muharebeleri, Girit Harbi, c. II. İstanbul, 1939. s. 127.

70 Raşit, a.g.e., s. 192 Raşid 4 saat mesafede demektedir; Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye, Adıyeke, agt., s. 21; Silahdar, a.g.e., s. 460.

71 Ahmed Refik, a.g.e., s. 48.

72 Girid, Mazisi Hali İstikbali, s. 61.

73 Örneğin, savaş sırasında barut temini için; Gülsoy, agt., ss. 181-186.

74 Hammer, a.g.e., s. 212.

75 Kurtoğlu, a.g.e., s. 145.

76 Bu malzeme listeleri için; Evliya Çelebi, a.g.e., s. 467-468.

77 Laroche, a.g.e., s. 72.

78 Laroche, a.g.e., s. 78.

79 Fosses, a.g.e., s. 38.

80 Couturier, a.g.e., s. 20.

81 Bkz; Green, a.g.e., s. 15.

82 Örnek bir diyalog için; Silahdar, a.g.e., s. 421, 422.

83 Couturier, a.g.e., s. 19.

84 Silahdar, a.g.e., s. 436.

85 Girid, Mazisi Hali İstikbali, s. 80.

86 Ziya-Rahmi, a.g.e., s. 12.

87 Laroche, a.g.e., s. 74.

88 Laroche, a.g.e., s. 73.

89 Fosses, a.g.e., s. 38-39.

90 Laroche, a.g.e., s. 72.

91 Couturier, a.g.e., s. 20.

92 Laroche, a.g.e., s. 82.

93 Combes, a.g.e., s. 52.

94 Combes, a.g.e., s. 52; Fosses, a.g.e., s. 39.

95 Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye, Adıyeke, agt., s. 36, 40; Laroche ise, Fransa kralının 4.000 asker gönderdiğini söylemektedir. a.g.e., s. 78.

96 Ziya ve Rahmi beyler soyluların 270 tanesinin öldüğünü söylerler. s. 16-17; Hikayet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye'de ise 400 asilzadenin öldüğü belirtilmektedir. Adıyeke, agt., s. 37.

97 Laroche, a.g.e., s. 82.

98 Örneğin, 1660 yılında Kandiye'de 400 Fransız gönüllü askeri vardı. Combes, a.g.e., s. 51.

99 Laroche, a.g.e., s. 82.

100 Laroche, a.g.e., s. 78 ve82.

101 Couturier, a.g.e., s. 20.

102 Laroche, a.g.e., s. 82.

103 Bu liste için. Laroche, a.g.e., ss. 83-90.

104 Hammer, a.g.e., s. 221.

105 Couturier, a.g.e., s. 20; Laroche, a.g.e., s. 90.

106 Raşid, donanmanın 100 parçadan oluştuğunu söylemektedir. a.g.e., s. 163; Hikayet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye'de büyük küçük 300 parçalık donanmadan söz edilmektedir. Adıyeke, agt., s. 41.

107 Evliya Çelebi, a.g.e., s. 433.

108 Hikayet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye, Adıyeke, agt., s. 41.

109 Laroche, a.g.e., s. 92.

110 Hikayet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye, Adıyeke, agt., s. 43; Kurtoğlu, a.g.e., 147; Couturier, a.g.e., s. 20; Evliya Çelebi bu savaşta Fransa kralının büyük oğlunun öldüğünü söyler. a.g.e., s. 439; Raşid ise ölen soyludan söz ederken, "kralın emmisi oğlu, kendisinden sonra kral olacak melun" demektedir. a.g.e., s. 163. Ölen Beaufort'un cesedi uzun süre aranmıştır. Raşid, a.g.e., s. 234; Silahdar, a.g.e., s. 517, Hammer, a.g.e., s. 222; Evliya Çelebi, a.g.e., s. 439.

111 Evliya Çelebi'nin bu olayı efsaneleştirerek anlatımı için; Evliya Çelebi, a.g.e., 449.

112 Evliya Çelebi, a.g.e., s. 434-436.

113 Laroche, a.g.e., s. 82; Couturier, a.g.e., s. 19.

114 Couturier, a.g.e., s. 20.

115 Kurtoğlu, a.g.e., 150.

116 Mustafa Nuri Paşa, a.g.e., s. 317.

117 Encyclopidia de L'Islam.

118 Laroche, a.g.e., s. 70.

119 Combes, a.g.e., s. 51.

120 Ekkehard Eickhoff, "Akdeniz'deki Osmanlı Deniz Cephesi (XVI-XVIII. Yüzyıl)", Osmanlı, c. I. Yeni Türkiye, Ankara, 1999, s. 386.

121 Kondilaki, Istoria Ke Geographia Tis Kritis s. 74.

122 Yeni bulunan Girit şeriye sicilleri üzerinde çalışmalarımız devam etmektedir. Bu sicilleri genel tanıtımı için bkz: Adıyeke, Ayşe Nükhet/Adıyeke Nuri, "Newly Discovered In Turkish Archives: Kadi Registers And Other Documents On Crete", TURCICA, Revue ?tudes Turques, 2000/32, ss. 447-463.

123 Kondilaki, Istoria Ke Geographia Tis Kritis s. 76.

124 Couturier, a.g.e., s. 18, 19.

125 Cemal Tukin, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Girit İsyanları ve 1821 Yılına Kadar Girit”, Belleten, c. IX, sayı 34, s194.

B. II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ

II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703) / Prof. Dr. Kemal Çiçek [s.746-764]

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Giriş

İkinci Viyana Seferi ve sonrasında gelen hezimet hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Avrupa tarihinde bir dönüm noktasıdır. Tarihin bu dönüm noktasının en önemli olayı ise Osmanlılar tarafından Viyana'nın 154 yıl sonra, ikinci kez ve fetih amacıyla kuşatılmasıdır. Bernard Lewis'e göre bu tarihi olay, Mu'te Savaşı'ndan itibaren Hıristiyan ve İslam dünyasının mücadelelerinde en kritik noktayı teşkil etmektedir.1 Avrupa'nın fethini İberya üzerinden gerçekleştirmeye çalışan Müslüman Araplara karşın, Türkler Avrupa kapılarını doğu yönünden zorlamaktaydılar. Ancak 1683 öncesi Osmanlıların Doğu Avrupa'da elde ettiği üstün başarılar, Pireneler'de Müslümanları durduran Avrupa'yı endişeye düşürmek için kâfiydi. Dolayısıyla Viyana önlerinde otağ kuran Türkleri geri çevirecek hamleyi yapmak Avrupa'nın kaderini tayin edecek kadar önemli bir başarı veya başarısızlık olacaktı. Bu anlamda 1683 yılı, Osmanlılar için zirveden dönüş ve sonun başlangıcı, Avrupalılar için ise tam tersine İstanbul'un ve Kuzey Afrika'nın Osmanlılar tarafından fethinden sonra karşı karşıya kaldıkları kuşatma çemberinin kırılması demekti. Başka bir deyişle, 1492'de başlayan keşiflerle Afrika'nın güneyinden İslam dünyasının arkasına sarkma amacındaki kıta Avrupası gözünü tekrar bu dünyanın kalbi olan, yeni başkent İstanbul'a çevirecektir.

Gerçekten de 1683 öncesi ve sonrasında gelişen olaylar, Viyana kuşatmasının bir Osmanlı-Avusturya (Habsburg) mücadelesi olarak görülmemesi gerektiğini açık ve kesin olarak ortaya koymuştur. Unutulmamalıdır ki, Viyana'yı Osmanlı ordularına karşı sadece Habsburg İmparatorluğu kuvvetleri savunmamıştır. Aynı şekilde Viyana önlerindeki Osmanlı ordusu da sadece Osmanlı ordularından meydana gelmiyordu. Viyana Osmanlılar için sadece bir yenilgi değil, klasik olarak gördükleri değer ve normların, en azından eskisi kadar, işe yaramadığı anlamına geliyordu. Ayrıca Rumeli'ye geçişlerinden itibaren küçük gördükleri gayrimüslimler (millet-i mahkume) karşısında bu ilk büyük geri çekilme idi.2 Kısacası 1683 yılı, gerek Avrupa'nın gerekse de Osmanlılar için tarihin akışını değiştirmiştir. Bu bağlamda Viyana'da Osmanlı ordusunun bozgunu, Avrupa'nın savunmadan saldırıya geçişinin ilk aşaması ve tarihin doğudan batıya doğru gelişen olayların yazımı olmaktan çıkması anlamına gelmektedir.3 Bu nedenle Viyana kuşatmasının öncesi ve sonrası geniş bir cephe olayı olarak ele alınmalıdır. Nitekim başarısızlıkla sonuçlanan Viyana kuşatmasında Osmanlı ordularının geri çekilmesiyle başlayan ve 1699 yılında Karlofça Anlaşması ile son bulan savaşlar Osmanlı-Avusturya değil, Osmanlı-Avrupa Savaşları olarak adlandırılmaktadır. Gerçekten de, Lewis'in ifade ettiği gibi bu mücadeleler ancak "Kültürler Savaşı" olarak okunur ve değerlendirilirse tam

anlamıyla idrak edilebilir. Bu yüzden Viyana önlerine Osmanlı ordusunun gelişinin hazırlıkları öncelikle değerlendirilmelidir.

A. Zirve'ye Hamle ve Viyana'nın Kuşatılması

Köprülü Mehmet Paşa'nın Vezir-i azam olması ile (1656) içeride huzuru ve güveni tazeleyen Osmanlı Padişahı IV. Mehmed, 1661 yılında Fazıl Ahmet Paşa'yı babasının yerine tayin ederek sadece iç huzur ve devlete güveni sürdürmeyi amaçlamamış, aynı zamanda Osmanlı fetih ve genişleme sürecinin tekrar başlamasını istemiştir. Nitekim Fazıl Ahmet Paşa'nın Vezir-i azam olduğu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, iç huzuru tamamen tesis etmiş ve Avrupa'ya meydan okumayı ciddi bir siyaset olarak aldığını gösteren faaliyetlerde bulunmuştu. Uyvar'da Osmanlı ordularının elde ettiği zaferin ardından, Girit'in 24 yıl süren bir savaştan sonra fethi ise Avrupa'nın Osmanlı tehdidini algılaması için ciddi bir sinyaldi. Gerçekten de bu dönemde gerçekleştirilen fetihler sayesinde Osmanlı toprakları en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Avrupa'nın en güçlü devleti yine Osmanlı idi. İşte bu nedenledir ki, 1664'te 20 yıllık olarak imzalanan Vasvar Barışı'nın uzamama ihtimali Avusturya'yı tedirgin etmekteydi. Doğrusu Avusturya'yı ve tabii ki Avrupa'yı endişelendiren sadece Osmanlı ordularının Girit'te veya Uyvar kalesi önlerinde kazandığı zafer ve moral değil, aynı zamanda Vezir-i azam olarak devletin başında 1676'dan beri Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın bulunması ve de yıllardır iç çekişmeler içinde debelenen Osmanlıların tekrar istikrarı yakalamasıydı. Bu durum Osmanlının gözünü tekrar batıya çevirmesini doğuran bir gelişmeydi. Üstelik Osmanlı İmparatorluğu'nun başında bulunan Köprülü Mustafa Paşa'nın yetiştirmesi ve damadı olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, günümüzün moda deyimiyle tam bir şahindi. Bunu icraatlarıyla da belli etmekteydi: kendisinden önce başlayan Ukrayna üzerinde hakimiyet kurma mücadelesini Rusya'ya karşı başarıyla sürdürerek Podolya ve Ukrayna'yı Osmanlı hakimiyetine sokmayı başarmış, uzaklık ve lojistik güçlüklere rağmen Rusya'yı Çehrin Seferi'yle4 (1678) anlaşma yapmak mecburiyetinde bırakmıştı (1681).5 Uzun zamandır Venedik tehdidi altında olan ve Girit'in fethiyle Akdeniz cephesinde tekrar hakimiyet kuran Osmanlı donanması Venedikliler ve Fransızlarla girdiği mücadeleyi zaferle sonuçlandırmıştı.6

Kazanılan bu başarılar mezhep savaşları ile meşgul Avrupalıları Osmanlı İmparatorluğu ile iyi geçinmeye zorluyordu ki, ticari anlaşmalar yapma gayretleri bunun en önemli göstergesiydi. Doğrusu, Osmanlı ile çatışmanın kendi çıkarlarına olmadığını bütün Avrupa yavaş yavaş anlamış görünmekteydi. İşte bu durum, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı yeni bir fetih ve genişleme dönemini başlatmak konusunda yüreklendirdi. Dönemin kaynaklarında nakledilen rivayetlere göre, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Osmanlı Devleti'ni Kanuni Dönemi'ndeki gibi azametli bir hale getirmenin mümkün olduğuna kesin olarak inanmaktaydı.7 Bu hedefini gerçekleştirmek için Kanuni'nin 154 yıl önce yarım bıraktığı işi tamamlamayı düşünüyordu. Ancak bunun için koşulların oluşması, tabiri caizse bahanelerin bulunmasına ihtiyaç vardı. Osmanlı Habsburg (Avusturya) savaşlarında ateşleyici olma özelliğini yıllardır koruyan, fakat Fazıl Mustafa Paşa'nın vezirliği sırasında gerekli desteği alamayan

Orta Macaristan Protestan önderlerinden Emerik (İmre) Tökeli'nin başvurusu, ona emellerini gerçekleştirme yolunda beklediği fırsatı vermişti.

Koyu bir Katolik olan Avusturya İmparatoru Leopold'un baskı ve zulmünden dolayı isyana yönelen Orta Macar Protestanları genç ve cesur önderleri Tökeli İmre'nin başkanlığında harekete geçerler.8 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın bu isyana el altından destek verdiği anlaşılmaktadır.9 Çünkü 20 yıl üzerinden imzalanan Vasvar Barışının süresi henüz dolmamıştır ve hukuken Osmanlıların bu anlaşma koşullarını ihlal etmeleri doğru değildir. Ancak Dimitri Kantemir'in kaydettiğine göre "bir zamanlar Roma İmparatorluğu'na bağımlı bulunan öteki ulusları da Osmanlı yönetimine katmak, Hıristiyanları Müslüman yapmak, imparatorluğun sınırlarını genişletmek ve kendisine boyun eğenleri korumak"10 için yemin eden Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, bütün savaş aleyhtarlarına cephe alır. Sultan11 ve Valide başta olmak üzere savaşa karşı çıkanlara Tökeli İmre'nin başvurusunu dayanak gösterir. İmre'yi temsilen İstanbul'a gelen elçileri el üstünde tutar, hatta onlara umduklarının ötesinde destek verir: İmre Tökeli'yi Orta Macar kralı ilan ederek berat ve ahidname gönderir.12

Bu gelişmeleri endişe ile takip eden Leopold ise Osmanlı ile barış sürecini uzatmak amacıyla İstanbul'daki savaş aleyhtarlarının yardımlarına başvurur. Öte yandan Macarları tekrar kazanmak için onlara özgürlük, adil vergi ve mezhep serbestliği tanır.13 Sultan IV. Mehmed'i seferden vazgeçmeye ikna etmesi için güvenilir adamlarından Comte Albert de Caprara'yı da elçi olarak İstanbul'a gönderir. Bu elçinin amacı, gerekirse tavizler de vererek, Vasvar Barış anlaşmasının süresini 20 yıla kadar uzatmaktır.14 Elçi bu amaçla savaş aleyhtarlarının da desteklerini alarak, padişahı Avusturya'nın barışın bozulmasına sebep olabilecek herhangi bir hareketinin olmadığını ispatlamaya çalışır. Başlayan sefer hazırlıkları iptal edilirse masrafları ödemeye hazır olduklarını, tazminat olarak Yanık Kale'yi terk edebileceklerini bildirir. Buna karşılık Vezir-i azam Avusturya'dan Macarlara mezhep serbestliği verilmesini, yıllık beş yüz bin flori vergi ödenmesini, bazı sınır kalelerinin yıkılmasını ve bazılarının da İmre Tökeli'ye teslimi gibi yerine getirilmesi mümkün olamayan isteklerde bulunur.15 Hatta rivayetlere göre, Şeyhülislam Ali Efendi'den cihat için koşulların oluşmadığına dair bir fetva alarak sultana arz eder.16 Buna karşılık, Silahtar'a göre Vezir-i azam seferi gerçekleştirmek için sınır kasabalarından sahte şikayet mektupları getirterek padişaha arz etmiş, yeniçerileri de kışkırtmıştır.17 Ancak yukarıda da işaret ettiğimiz gibi padişahın savaş aleyhtarı olduğu doğru değildir.18

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Varat Beylerbeyi Hasan Paşa'yı serasker tayin etti ve İmre Tökeli'ye yardıma gönderdi. Osmanlıların bu yardımının barışı bozacak boyutlarda olduğu açıktır, çünkü Temeşvar ve Segedin'de konuşlandırılmış Osmanlı askerlerinden başka, bu yardımcı kuvvetlere "Erdel kralı Apafi Mihail Erdel askeriyle ve Eflak ve Boğdan voyvodalarından"19 da kuvvet verilmiştir. Raşid tarihindeki kayıtlara göre, bu kuvvetler sınırı geçerek "hilâf-ı sulh u salâh" yani anlaşmalara aykırı olarak yapılan Sirmin kalesini yıktılar. Sınır boyunda bulunan birkaç tane Avusturya Kalesi'ni daha alarak İmre Tökeli'ye teslim ettiler.20 Bu sefer sırasında Erdel kralı ile Kurus kralı unvanı verilen İmre Tökeli'nin arasındaki anlaşmazlıklar elde edilen başarılarla yetinilmesine

neden oldu. Ancak Avusturya Osmanlı yardımcı kuvvetlerinin dönüşünden sonra bu kaleleri tekrar elde etti. Bu gelişme üzerine Vezir-i azam Orta Macar halkını kurtarmak için Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'yı Orta Macaristan seferine gönderdi. Böylece iki taraf arasındaki barış şartları da ortadan kalkmış oluyordu. Artık hukuken de savaşın başlaması için bir neden kalmamıştı ki, Merzifonlu Ağustos 1682 yılında "at kuyruğu"nun sarayın önüne dikilmesini emretti.21

Bu sefer ilanı bütün Avrupa'yı harekete geçirdi. Yüzyılın büyük bir kısmını "30 yıl savaşları" olarak bilinen mezhep savaşları ile geçiren Avrupa ülkeleri, Leopold'un yardım çığlıklarına karşılık vermekte gecikmediler. Podolya'yı birkaç yıl önce Avusturya'ya terk etmek zorunda kalan Polonya, Avusturya ile anlaşmazlıkları süren Venedik, daha iki yıl önce İmparator I. Leopold'u yetersiz bularak "yeni bir İmparator"22 seçilmesini elzem gören Alman Prensleri derhal yardım hazırlıklarına giriştiler. Katolikliğin hamisi olması nedeniyle Avusturya ile kader birliği olan Papalık, Avusturya'ya yönelik bir Osmanlı seferini bütün Hıristiyan dünyasına yapılmış bir cihat sayarak Avrupa güçlerini birleşmeye çağırdı ve teşvik etti. Papalık ayrıca İmparator Leopold'a önemli miktarda para yardımında bulundu. En şaşırtıcı olan ise, 1681 yılında Strasbourg'u alarak Avusturya'ya önemli bir darbe vurmuş olan Fransa'nın bu sırada takındığı tutumdu.

Avrupa siyasetinde Habsburg İmparatorluğu'nun yegane rakibi olan Fransa, kutsal ittifak hazırlıkları sırasında çekimser kalarak Osmanlı tehdidi karşısında Avusturya'nın zor durumundan yararlanmayı düşünmedi. Halbuki aynı Fransa, Orta Macar halkının isyanını maddi ve manevi olarak desteklemekteydi. Üstelik Hollanda yüzünden Avusturya ile mücadele halindeydi.23 Bildirici'ye göre Fransa aslında "Katolik mezhebine ihanet ve I. Leopold'un zor durumundan istifa etmiş görünmemek" için bu tutumu takınmıştı.24 Aslında Avrupa devletlerinin bu tutumlarının mantıklı bir nedeni vardır. Avrupa'da Viyana, Hıristiyan dünyasının kalesi olarak kabul edilmekteydi.25 Fransa da dahil hiçbir devlet bu kalenin düşmesine kayıtsız kalamazdı.26 Her ne kadar Alman prensleri İmparator I. Leopold ile çekişme içinde olsalar da Avusturya'dan güçlü bir devletin Orta Avrupa'da egemen olmasını istemezlerdi. Bu durumda Fransa güdümüne girmeleri kaçınılmaz olurdu. Halbuki bu prensler bağımsızlıklarını zayıf bir imparatorun (kralın) varlığına borçluydular. O halde Avrupa'nın Viyana'yı top yekun savunması şaşılacak bir durum değildir. Asıl sorgulanması gereken Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana üzerine gitme kararıdır. Çünkü olası bir fetih sonrası burasının elde tutulması olanaksız görünmektedir. Düşen Viyana'nın ardından Osmanlının dostu gibi görünen Fransa ile karşı karşıya kalınacağı ayrı bir vakaydı.27 Kısaca bu sefer stratejik bakımdan iyi değerlendirilmiş bir harekat değildir.

1. Viyana'dan Dönüş

1683 Nisan'ında son bir yıldır beklenen sefer Padişah ve veziri Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Edirne'den yola çıkması ile başladı.28 Belgrat'a varıldığında IV. Mehmed ordunun sevk ve idaresini vezirine bırakarak av amacıyla ayrıldı. Eyalet askerlerinin katılımıyla 200 bin kişiyi29 aşan Osmanlı ordusu, muhteris bir kişiliğe sahip olan vezirin, bazı komutanların muhalefetine rağmen

verdiği anlaşılan bir kararla doğrudan Viyana üzerine yürüdü. Aslında bu çok cesur bir karardı. Çünkü, Yanık Kale, Komran gibi önemli Avusturya kaleleri alınmadan Viyana üzerine yürümesi büyük bir risk alınması demekti. Bu şekilde Osmanlı ordusu arkasında düşman kalesi bırakıyordu. Ancak, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Avusturya'nın Batı Avrupa ülkelerinden alacağı büyük mali ve askeri yardımları almadan işini bitirmek amacındaydı. Bu yüzden hızlı hareket ederek bir an önce Viyana'yı kuşatmayı daha uygun bir strateji olarak gördü. Osmanlı ordusunun hızla üzerine geldiğini haber alan I. Leopold başkentini terk ederek, Polonya, Saksonya ve Bavyera'dan gelecek yardım kuvvetlerini beklemeye başlamıştı. Yardımlar gecikmedi ve bütün Avrupa ve hatta dağınık Alman prensleri I. Leopold'un yardımına koşarak Viyana'da güçlü bir savunma hattı kurdular.

Öte yandan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın işleri planlandığı gibi gitmeyecektir. Viyana dört taraftan kuşatılamayacak kadar büyüktü ve bu nedenle sürekli dışarıdan destek alabilmekteydi. Tuna Nehri ve adalarındaki palankalar (küçük kaleler) ayrı ayrı ele geçirilmek zorunda olup ve bunun için birçok köprünün inşa edilmesi gerekmekteydi.30 Üstelik kuşatma günlüklerindeki31 kayıtlara göre Osmanlı ordusunun çok önemli lojistik ve iç güvenlik sorunları bulunmaktadır. Bunlar birkaç maddede toplanabilir.

a) Orduda ganimet hırsı ile hareket edenler çoğunluktadır. Kırım hanı Murad Giray da dahil olmak üzere bunlar elde ettikleri ganimeti cephe gerisine taşımayı asıl görev olarak almakta, bazen bu işe kuvvetlerinin yarısını bile ayırmaktadırlar.

b) Osmanlı askerleri Viyana'nın konumu sebebiyle değişik kale ve palankaları ele geçirmek ve güvenliğe almak zorunda olduklarından güçlerini bir noktada toplayamamışlardı. Halbuki, rakipler tek bir merkez etrafında savunma yapmak ve saldırıya geçmek suretiyle Osmanlı ordularını sayıca aşmaktaydılar.

c) Osmanlıların ateş gücü çok azdı.32 Düşman top ve gülle bakımından üstündü. Toplarının menzili de daha uzundu. Halbuki Osmanlı topları sefer yolunun uzaklığı sebebiyle hafif toplardan seçilmişti.

d) Osmanlı ordusunda zahire kıtlığı baş göstermişti. Fındıklı Ahmet Ağanın günlüğündeki bir kayda göre "meydan muharebesinde süvarileri taşıyacak olan atlara iki aydan beri yem verilmemişti ve atlar zayıflamıştı."33 Topları çekecek öküzler ise hem yetersiz hem de yemsiz idi.34

Bütün bu eksiklere karşın, bütün tarihçilerin üzerinde birleştikleri ve kuşatmanın kaderini değiştirdiğine inandıkları olay ise Jean Sobieski'nin Bavyera ve Saksonya kuvvetleriyle birleşerek Viyana kalesine yardıma gelmesidir. Polonya kuvvetlerinin Kırım tatarları tarafından tutulması yönünde bir strateji belirleyen Vezir-i azam, iddialara göre yardıma gelen kuvvetlerin büyüklüğü konusunda yapılan uyarılara rağmen, Sobieski'yi küçümsemiş ve gerekli önlemleri almamıştır.35 Tam tersine, düşmesi an meselesi olan Viyana Kalesi'ne hücumları şiddetlendirmiş ve kalenin düşmesinden sonra Sobieski üzerine gitme kararı almıştır. Nihayet kuşatmanın 60. günü, beklenen de

daha erken bir tarihte, Viyana kapılarında görünen Polonya kralı ve askerleri iki ateş arasında kalan Osmanlı ordusunu perişan etmiştir. Türk ordusu savaş meydanında çok miktarda top, cephane ve hazine, aynı zamanda da çok sayıda esir bırakmıştır.36 Bunun üzerine Vezir-i azam en az kayıpla ordusunu Budin'e kadar geri çekmeyi başarmış ve burada yenilgiye sebep olanları idam etmiştir.

Öte yandan o sıralarda Belgrat'a kadar gelmiş olan IV. Mehmed, bozgun haberi üzerine derhal Edirne'ye dönmüştü. Başlangıçta güvenini yitirmediği Merzifonluyu korumayı sürdürdü ise de, annesinin vefatından sonra,37 saray ağalarının etkisiyle idamına hükmetti.38 Böylece, pek çok tarihçiye göre, hezimetin sonuçlarını bertaraf edebilecek tek kişiyi de ortadan kaldırmış oldu.

Viyana bozgunu ve ertesinde Estergon gibi bazı önemli kalelerin Avusturya'nın eline geçmesi üzerine gelen felaketlerden bazı Osmanlı tarihçileri Vezir-i azam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Polonya kralına engel olmayan Kırım Hanını suçlarlar. Bu dönem olaylarının en tanınmış tarihçisi Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa'ya göre vezirin kibirli, ihtiraslı ve meşveret yaptığı tecrübeli komutanların tavsiyelerini kulak ardı etmesi yenilginin asıl sebebidir. Ona göre bir diğer önemli sebep Kırım Hanının ve Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın ihanetidir. Kırım Hanı Murad Giray, kendisine Vezir-i azam tarafından hakaret edildiği ve aşağılandığı gerekçesiyle Tuna üzerinde bulunan Alexander köprüsünü iyi korumamış ve bilerek Polonya kuvvetlerinin geçmesine seyirci kalmıştır.39 Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa da sağ kanadı toparlayamayıp, Yanıkkale üzerine gitmek amacıyla geri çekilme kararı verince Osmanlı ordusu bozguna uğramıştır.40

Bütün bu değerlendirmeler göstermektedir ki yenilginin birçok nedeni vardır ve bunlar kişilerin yaptıkları hatalarla sınırlı değildir. Esas olan Osmanlıların Viyana'nın Avrupa için askeri ve moral açıdan önemini kavrayamamaları, ateşli silahlar konusundaki gelişmeleri takip edememeleri ve sefer organizasyonunu eskisi kadar iyi işletememeleridir. Bu yenilgi Avrupa-Osmanlı ilişkilerinde yeni bir dönem açmıştır.

2. Viyana Kuşatmasının Siyasi Sonuçları: Osmanlı-avrupa Savaşları

Yukarıda belirttiğimiz gibi Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın en az kayıpla ordusunu Budin'e kadar çekmişti. Bir aya yakın burada kaldıktan sonra da Belgrat'a döndü. Fakat Avusturya ordularının takipte olduğu, Komaran, Ciğerdelen ve Estergon kaleleri üzerine saldırı haberleri karargaha ulaştı.41 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa soğukkanlılıkla tedbirler almasına ve ordularını sevk etmesine rağmen bu kalelerin düşmesine engel olunamadı. Bu esnada Ciğerdelen kalesine sevk edilen, fakat ordusunun azlığını öne sürerek gitmeyen Kırım Hanı görevden alındı ve yerine Kırım Giray'ın oğlu II. Hacı Giray Han tayin edildi (Kasım 1683).42 Avusturya orduları buradan Budin'e yöneldiler. Bütün bu yenilgiler üzerine muhalifleri IV. Mehmed'i, Vezir-i azamın görevden alınması gerektiğine ikna ettiler. O da çok geçmeden idam fermanını gönderdi ve Paşa Belgrat'ta idam edildi.43 Yerine Kara İbrahim Paşa Vezir-i azam tayin edildi. Ancak o, bizzat sefere gitmeyerek yerine Avusturya cephesine Bekri Mustafa Paşa'yı ve Leh

cephesine de Sarı Süleyman Paşa'yı serdar olarak gönderdi. Bu tayinlerle, Osmanlı ordularının cephe hareketlerinde önemli bir değişiklik meydana geliyor ve dört cephede farklı düşmana karşı yapılan mücadeleler serdarlar aracılığıyla sürdürülüyordu.

Viyana Kuşatması sonrasında "Osmanlı'yı Avrupa'dan atmak" çağı geldiğine kanaat getiren Papanın teşvikleriyle bir Avrupa-Hıristiyan Birliği oluşturuldu. O tarihe kadar böyle bir sevinci yaşamayan Avrupalılar, zaferlerini birlik ve beraberliklerine bağladılar. Papanın Osmanlılara karşı barıştırdığı Leh kralı ve Avusturya İmparatoru'na, 1684 yılında Venedik üçüncü ortak olarak katıldı. Yüzyılın sonlarında, savaşın bitmesine yakın da Rusya bu birliğe girdi ve bu devletler aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak birbiri ardından Osmanlı topraklarına top yekun bir savaş başlattılar. Viyana bozgunundan sonra 1699 yılına kadar dört cephede süren bu savaşlar Osmanlı'nın Avrupa'daki yenilmez imajını tamamen sildi. Şimdi bu savaşlarla ilgili gelişmeleri değerlendirelim.

A. Osmanlı-Avusturya Savaşları

Osmanlı İmparatorluğu aleyhine Avrupa'da kurulan kutsal birliğin en önemli silahı ve oyuncusu şüphesiz Avusturya idi. Osmanlı ordularını takip ederek ilk etapta Estergon, Komaran, Ciğerdelen ve Vişegrad gibi pek çok önemli kaleyi ele geçirmeyi başaran I. Leopold'un damadı Maximilian komutasındaki Avusturya orduları, Budin'de Osmanlılar tarafından durdurulmuştu.44 Ancak ertesi yılarda bunaltan sıklıkla Avusturya orduları ileri hareketlerine devam ettiler ve Osmanlı Avrupa savaşlarında en önemli cepheyi açtılar. Osmanlılar da ağırlığı Avusturya cephesinde toplamak zorunda kaldılar. Ne var ki, sık sık yapılan komutan değişiklikleri yüzünden orduda düzen bozuldu ve 1685 yılından itibaren Osmanlılar savaşın en felaketli yıllarını yaşamaya başladılar.

Osmanlılara karşı Yukarı Macaristan, Hırvatistan ve İstirya olmak üzere üç farklı cepheden saldırıya geçen Avusturya kuvvetleri, 1685 yılında Türkler için stratejik olması yanında moral değeri olan Uyvar kalesini kuşattılar. Hazırlıksız ve tecrübesiz Osmanlı kuvvetleri kırk günün sonunda kalenin düşmesine engel olamadılar. Diğer cephelerde de başarısızlıklar ardı ardına gelince 1686 Baharında tekrar Vezir-i azamın sefere çıkmasına karar verildi.

1686 Mart ayında bu fermanın gereğini yerine getirmek ve cephede yaşanan sıkıntıları gidermek için Sarı Süleyman Paşa Vezir-i azam ve Serdar-ı Ekrem unvanıyla sefere çıktı. Ne var ki, Belgrat'a ulaştığında 145 senedir Osmanlı hakimiyetinde buluna Budin'in Lotheringen komutasında bir ortak Macar, Hırvat, Alman kuvveti tarafından ele geçirildiği haberini aldı. Son Budin valisi Abdi Paşa da kahramanca savaşarak şehit düştü.45 Bu şehir kuşkusuz Macaristan'ın anahtarı idi ve düşmesiyle birlikte Osmanlılar çok zor durumda kaldılar. Avusturya ve müttefikleri Budin üzerinden hareket ederek kolaylıkla ve art arda Segedin, Şementorna, Peçuy, Kapoşvar ve Şiklos gibi stratejik kaleleri aldılar. Osmanlı ordusunun kışlamak üzere Belgrat'a dönmesinden de yararlanarak bazı Erdel kalelerini işgal ettiler.

Ertesi yıl da Osmanlıların kayıpları devam etti. Vezir-i âzamın komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Ösek Kalesi yakınlarında bir düşman kuvvetlerini yenmeyi başardılarsa da Mohaç'ta yapılan bir savaşta kendilerinden daha iyi donanımlı düşman karşısında tutunamayarak ağır bir yenilgi aldılar. Osmanlı ordusu defterhane ve ordu hazinesini savaş alanında bırakarak Peter Varadin'e çekildi. Yeğen Osman Paşa'nın kapıkulu askerlerini Vezir-i âzam aleyhine kışkırtmasıyla patlak veren isyan nedeniyle ordu Belgrat'a döndü.46 İsyancılar bunun üzerine daha da cesaret kazanıp, aralarında Köprülü'nün damadı Vezir Siyavüş Paşa'yı Vezir-i âzam ilan edip, padişahı tahtından indirmek amacıyla İstanbul'a yöneldiler. Cephenin boş kalmasından yararlanan Avusturya kuvvetleri de Ösek, Varadin, Sirem ve Belgrat yakınlarında bazı kaleleri ele geçirdi.

İsyanın büyümesi ve Padişahın tahttan indirilmesiyle47 ortaya çıkan karışıklıktan yararlanmak amacındaki Avrupalı devletler boş durmadılar. 1688 yılı baharından itibaren başta Avusturya, Venedik ve Rusya olmak üzere her biri kendi cephelerinden harekete geçtiler. Tecrübeli komutanlardan ve iyi bir geri hizmetinden yoksun olan Osmanlı ordusu karşısında Avusturya'nın ilerleyişleri artık daha kolay ve hızlı oluyor, önemli Osmanlı kaleleri birbiri peşi sıra düşüyordu. Önce İstanbul'daki karışıklıklar sebebiyle lojistik destek alamayan ve kalenin etrafındaki köylerin Avusturya tarafından boşaltılması yüzünden tecrit olan Eğri kalesi48 muhafızları teslim olmak zorunda kalmışlardır. Daha sonra da Lipve kalesi kaybedilmiştir.49

Avusturya'nın bu ilerleyişine rağmen eşkıyalıktan yükselme Yeğen Osman Paşa'nın beceriksizliği yüzünden ciddi bir direniş ve savunma hattı kurulamamıştır. Bu uygun ortamı değerlendiren Avusturya meşhur Sava nehrini de geçerek Belgrat şehrine dayanmakta gecikmemiştir. Zamanında asker yollanamaması sebebiyle 8 Eylül 1688'de Belgrat şehri de düşman eline geçmiştir. Bu yenilgilerle Osmanlı İmparatorluğu siyasi, sosyal ve iktisadi bir buhran dönemine girdi. Bu yüzden barış yollarını araması için Zülfikâr Efendi adlı elçisini Viyana'ya gönderdi, fakat burada dört yıl göz altında tutulan elçinin faaliyetlerinden bir sonuç çıkmadı.50

Cepheden gelen kötü haberler ve Belgrat şehrinde Müslüman halkın kötü muamele görmesi herkesi çok üzmüş, Padişah da sağlığının el vermemesine rağmen askeri teşvik için askerin başında sefere çıkmaya karar vermişti.51 Bunda Zülfikâr Efendi'nin elçiliği sırasında yaptığı ve dönüşünde padişaha sunduğu raporun da rolü olsa gerektir. Burada Zülfikâr Efendi Avusturya'nın savaşı çok zor koşullar altında sürdürdüğünü, ekonomik bakımdan güç durumda olduğunu ve Fransa'nın tehdidi altında bulunduğu kaydetmiştir.52

Bu arada II. Süleyman Lüleburgaz'da iken müttefik Tökeli İmre'den gelen bir mektup, Belgrad Müslümanlarının Tuna yoluyla çekilirken Avusturya ordusu tarafından esir alınıp, çok kötü bir muameleye tabi olduğunu anlatmakta ve bunların kendisi tarafından kurtarıldığını bildirmekteydi. Yine kaynaklar Tökeli'nin Gladova ve Orsova kalelerini geri almayı başardığını kaydetmektedir.53 Bu sırada başka iyi haberler de otağ-ı hümayuna gelmişti. Vişegrad'ı kuşatan 12.000 kişilik Avusturya kuvveti, bozguna uğratılmış, Avusturya'nın İrşova'da yaptığı yığınak ele geçirilmiş, Temaşvar yolu

açılmıştır. Eflâk ile Avusturya'nın irtibatı da kesilerek bazı Tuna kaleleri alınmıştır. İşler iyiye gidiyor diye düşünüldüğü sırada Recep Paşa'nın asker üzerinde otorite kuramaması, kritik kararlar alamaması ve askerin disiplinsiz hareketleri Belgrat'ın ve Niş'in aniden düşman eline geçmesiyle sonuçlanmıştı. Bu gelişme iyimserliği tekrar karamsarlığa dönüştürmüştü. Şimdi durum daha nazikti, çünkü Sofya'ya kadar bütün Osmanlı toprakları Avusturya'nın tehdit alanı içerisine girmiş, Sırpların düşmana yardımları ile dengeler aleyhte değişmişti. Kişisel beceriksizler, devlet adamları arasındaki çekişmeler yüzünden sadece birkaç yıl içerisinde koskoca Macaristan54 ve Sırbistan'ın düşmana terk edilmesi, hatta Bulgaristanın da tehdit altında kalması padişahı iyice üzüntüye boğmuştu. Bu gelişme üzerine yapacağı pek bir şey kalmayan ve sağlığı da iyice bozulan padişah, Sofya üzerinden Edirne'ye dönmek zorunda kalmıştı.55 Üstelik olaylardan ders almayan Vezir-i azam Bekri Mustafa Paşa, kendisini kurtarmak için Recep Paşa'yı idam ettirerek durumu daha da kötüleştirmiş, ama bu yaptıkları onun görevden alınmasıyla sonuçlanmıştır.

Ekim 1689 yılında padişah iyi bir tercih yaparak Fazıl Mustafa Paşa'yı vezir-i âzam tayin etti. Bu atama adeta savaşın ve hatta ülkenin kaderini değiştirdi. Savaşlar nedeniyle konulan düzensiz vergiler yüzünden işgalcilerle birlikte hareket eden reayayı tekrar kazanmak için bazı vergileri kaldırarak işe başlayan Fazıl Mustafa Paşa, kısa zamanda malî durumu düzeltmeyi başardı. Onun bu hummalı çalışması meyvelerini vermekte gecikmedi. Avusturya cephesinde Kırım Hanı'nın tekrar kazanılması sayesinde denge Osmanlı lehine değişti. Niş'in ve ardından Vidin'in düşmesinden sonra, baskı ve zulümden kaçmak için Anadolu'ya doğru göçe başlayan halkın imdadına Selim Giray yetişti.56

Önce Kırım'a yönelen Rus tehlikesini uzaklaştıran Selim Giray Üsküp'ün imdadına yetişti ve kenti asi Sırpların lideri Karpes'ten kurtardı. Kaçanik adlı bir palanga vire ile teslim alınarak, burada üstlenmiş olan bir sürü Avusturyalı ve Macar haydut bertaraf edildi. Daha sonra Niş geri alındı (1690).57 Bu sırada yıllardan beri kuşatma altında bulunan ve tecrit edilmiş olduğu için yardım gönderilemeyen Kanije kalesinin teslim olduğu haberi cepheye ulaşmıştır. Bu haber herkesi üzmüştü.

Ertesi yıl baharda (1691) sefere çıkan Vezir-i azam Fazıl Mustafa Paşa bir Avusturya ordusunu bozguna uğratarak Semendir'e gibi bazı stratejik kaleleri ele geçirdi. Bu sefer sırasında Sırbistan'ın en önemli kenti Belgrat'ın geri alınması da çok önemlidir.58 Yeniden sağlanan güven sayesinde bazı göçmenlerin köylerine dönmeleri Sırbistan'ın kurtulmasını ve uzun süre daha buranın elde tutulmasını sağlamıştır.

Bu sıralarda Erdel cephesinde de Avusturya ile mücadele sürmekteydi, fakat aynı şekilde başarılı sonuçlar alınamamaktaydı. Salahor Süleyman Paşa komutasında ve Kırım Hanının desteği ile ilerleyen Osmanlı kuvvetleri, Erdel'de bulunan kaleleri tahkim ederek Erdel'e girdiler. Ne var ki, bu sırada ortaya çıkan II. Apafi, Avusturya'nın desteği ile Erdel'deki Tökeli İmre taraftarlarını saf dışı bırakarak üstünlük sağlamıştı. Osmanlı'ya sadık kalan ve Erdel kralı ilan edilen Tökeli İmre bu yüzden burasını terke mecbur kaldı.59

Başarılı bir sefere ve parlak bir zafere imza atan Fazıl Mustafa Paşa ertesi yıl Avusturya cephesindeki başarılarını, Avusturya'nın Fransa ile batıda mücadele halinde olmasından da yararlanarak daha kuzeye Macaristan'a taşımak niyetindeydi. Bu amaçla Belgrat'a geldiğinde Sultan II. Süleyman'ın ölüm ve kendisinin Vezir-i âzamlıkta bırakıldığı haberini aldı.

Salankamen Meydan Muharebesi: Vezir-i âzam Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa sadarette bırakıldığı için yoluna devam etti. Belgrat'ta 100-120 bin kişilik büyük bir Avusturya ordusunun Salankamen taraflarında bulunduğu haber alındı. Vezir-i âzam danıştığı ordu ileri gelenlerinin eyalet askeri ve Tatar kuvvetlerinin gelmesinin beklenmesi teklifine rağmen Salankamen'e harekete karar verdi. 19 Ağustos 1691 günü Osmanlı ordusunun ansızın saldırıya geçmesi karşısında, eksiklikleri öğrenerek cesaret alan Prens Lui komutasındaki 50 bin yaya ve elli bin atlıdan oluşan Avusturya ordusu da savaşa girdi. Osmanlı topçusunun karşı tarafa verdiği ağır zayiata rağmen sayıca kalabalık olan düşman hızla ilerlemiş ve siperlerde göğüs göğüse çatışmalar meydana gelmiştir. Osmanlı askerinin şiddetle karşı koyması yüzünden bozulmaya başlayan Avusturya ordusu, bu sırada askere cesaret vermek için ön saflarda kahramanca savaşan Vezir-i azamın alnına isabet eden bir kurşunla ölmesi üzerine bozgundan kurtulmuş, serdarsız kaldığı için panikleyen ve disiplinden uzaklaşan Osmanlı ordusu beklenmedik bir yenilgi almıştır.60 Böylece zafer kazanmak üzere olan Osmanlılar ağırlıklarını cephede bırakarak Belgrat'a çekilmek zorunda kalmışlardır. Ancak 40 bin civarında kayıp verdiği rivayet edilen Avusturya ordusu Osmanlıları takip edememiştir.61 Bunda Tuna'da Avusturya ordusuna lojistik destek sağlayan 800 kayıklık bir filonun Osmanlı donanması tarafından batırılmasının da payı olsa gerektir. Çünkü Raşid Efendi Tarihi'nde Osmanlı ordusunun rüzgarın da yardımıyla büyük bir zafer kazandığı ve "600 cenkçi ve zahire sefineleri (gemi) zapt" ettiğini kaydeder. Bu zafer Salankamen'de bozguna uğrayan ordu için bir teselli olmuştur.62 Öte yandan Raşid Efendi, Salankamen Meydan Muharebesin'de uğranılan yenilginin sebepleri arasında zamanında cepheye gelmeyen Kırım kuvvetlerinin de rolü olduğunu kaydederler.63

Her ne olursa olsun, yeni Vezir-i azam olan Koca (Arabacı) Ali Paşa çalışkan ve cesur değildi.64 Vezir-i âzam atanmasının üzerinden yedi ay geçmesine rağmen komutan olarak orduların başına geçmeyi kabul etmediği için azledildi. Ayrıca zalim biri olması, şehitlerin tımarlarına el koyması ve çok sürgün cezası vermesi nedeniyle hakkında şikayetlerde artmıştı.65 Yerine geçen Ali Paşa 1692 ilkbaharında sefere çıkmış, fakat savaş olmadığı için Belgrat'ı tahkim ile yetinmiştir.66 Savaş olmamasının muhtemel sebebi, Avusturya'nın Fransa ile tekrar çatışmaya girmiş olmasıdır. Bu durumu, Avusturya'nın, İngiliz ve Felemenk elçileri vasıtasıyla barış girişiminde bulunması da açıklamaktadır.67

Ancak tarafların tekliflerinin kabul edilemez oluşu sebebiyle barış sağlanamamış ve ertesi yıl da Avusturya Belgrat'ı kuşatınca savaş tekrar başlamıştır.68 Yeni Vezir-i azam Bozoklu Mustafa Paşa 1693 yılında Erdel'e hareket etmişken, kuşatmayı duyunca yolunu Belgrat'a çevirmiştir.69 Bunu duyan Avusturya, Kırım Hanı ve Tökeli İmre tarafından desteklenen Osmanlı ordusu ile karşılaşmak istemeyerek, 36 ilâ 37 gündür sürdürdüğü kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Elbette bu hareketinde

kale muhafızı Cafer Paşa'nın şiddetli direnişinin payı da büyüktü. Böylece kuşatmadan kurtarılan Belgrad tekrar teçhiz ve takviye edildi.70 Ertesi yıl tekrar harekete geçen Osmanlı ordusu (1694) Sürmeli Ali Paşa komutasında Petervaradin'i karadan ve nehirden kuşatma cesaretini gösterdi.71 Ancak cephane ve zahire getiren gemilerin düşmanın hücumuna uğraması, kış mevsiminin yaklaşması ve siperlerin suyla dolması üzerine kuşatma kaldırıldı. Ordu Belgrat'a çekildi.72 Böylece II. Ahmed döneminde Avusturya ile yapılan savaşlarda Belgrat'ın kurtarılması en önemli başarı olarak kaldı.

II. Mustafa tahta geçince bu başarıyı gölgede bırakmaya kararlaydı. Henüz tahta geçeli bir hafta olmadan Avusturya üzerine bizzat bir sefere çıkma niyetinde olduğunu ilan etti. Nitekim 30 Haziran 1695 günü Edirne'den Belgrad'a hareket etti.73 Burada toplanan harp meclisi Lügoş, Lipve ve Şebeş gibi kalelerin ele geçirilmesine karar verdi.74 Lipve, civarındaki kalelerin düşmesi sayesinde kısa bir sürede fethedildi. Halbuki burası dört seneden beri Avusturya tarafından sürekli güçlendirilen ve muhafız bulundurulan bir kaleydi. Buranın alınması orduda moralleri yükseltti. Bu kolay fetih üzerine Lügoş'un da alınmasına kara verildi. Bu işle görevlendirilen Rumeli Beylerbeyi Mahmut Paşa'nın tahmininden daha büyük bir kuvvetle75 karşılaşması üzerine, padişah asıl ordusunu da buraya yönlendirdi. Lügoş civarında gerçekten de büyük bir muharebe olmuş ve üç saat gibi kısa bir sürede Osmanlı ordusu kesin bir zafer kazanmıştı. Osmanlılar bu fetihlerle, II. Viyana seferinden beri süregelen savaşlarda ilk ve önemli zaferini kazanmış oldu. Savaş sonunda 12 top, sayısız tüfek ve çok miktarda mühimmat ve zahire de ganimet olarak alındı.

Ayrıca Avusturya orduları komutanı general Veterani savaş sırasında kaçarken öldürülmüştür. Lügoş ve müteakiben alınan Şebeş kaleleri yıkılmıştı.76

Ertesi yıl (1696) sefer mevsiminde II. Mustafa tekrar Avusturya seferine çıkmak üzere hareket etti.77 Bu seferin ilginç bir tarafı da vardı. Devlet hazinesinde sefer hazırlıkları için para bulunmadığından, devlet erkânından durumu müsait kimselere masrafı kendilerine ait olmak üzere asker tedarik etmeleri emredilmişti.78 Ayrıca bostancı ocaklarından da ilk kez 1500 bostancının sefere katılması uygun görüldü. Bu yapılan uygulama aslında devletin içine düştüğü durumu da belgelemektedir. İşte bu şekilde oluşturulan ordu, Temeşvar'ın Avusturya kuvvetleri tarafından kuşatıldığı haberinin karargâha gelmesi üzerine buraya doğru yola çıktı. Avusturya ordusu kuşatmayı kaldırıp, çekilmesine rağmen, Osmanlılar düşmanı takip ettiler ve Olasch (Olaş veya Ulaş) denilen yerde meydan muharebesine zorladılar. Avusturya ordusu ricat halinde olduğundan toparlanamadığı için adeta bozguna uğradı ve bir hayli kayıp verdi. Ordu zafer sonrası Temeşvar'ı tahkim ederek Belgrat'a oradan da Edirne'ye döndü.79

Zenta Muharebesi ve Yenilgisi: Fakat II. Mustafa Avusturya'yı dize getirmeye kararlıydı. Nitekim ertesi yıl (Nisan 1697) üçüncü defa Avusturya seferi için yola çıkıldı.80 Bu defa Peter Varadin'in kuşatılmasının Belgrat'ın güvenliği için elzem olduğu kanaati ordu erkânının bir kısmında hakim görüş idi ise de, bu kuşatmanın güç olacağını öne süren tarafın görüşü, yıldızı bu tarihten sonra parlayacak

olan Belgrat Muhafızı Amcazade Hüseyin Paşa'nın uyarılarına rağmen kabul edildi. Bu görüşme ve tartışmaları izleyerek yazan tarihçi Raşid Efendi, ilk görüşün daha isabetli olduğunu, çünkü ikinci seçenekte ordunun aşması gereken Tımış, Bega ve Tisa gibi bir sürü nehir bulunduğunu kaydeder.81 İlk görüşü savunanların bir başka endişesi ise ordunun nehir geçme esnasında baskına uğraması ihtimaliydi. Üstelik ordu içerisinde "ayrımcılık ve çekişme" düşman tarafından da casuslar sayesinde öğrenilmişti.82 Nitekim korkulan oldu.

Osmanlı ordusu, Tisa nehrinin Zenta yakınlarında geçilmesi esnasında Avusturya orduları kumandanı Prens Eugene'in baskınına uğradı. Henüz ordunun sekizde biri nehri geçmişti. Bunlar arasında Vezir-i azam Elmas Mehmed ve çok değerli 13 beylerbeyi, yüzlerce bey ve yeniçeri zabiti de bulunuyordu. Bütün alınan tedbirlere ve ordunun kahramanca dövüşmesine rağmen kendilerinden altı kat büyük Avusturya ordusu karşısında tutunamayıp, hezimete uğradılar. Bu ordu tamamen kaybedildi. Nehir üzerindeki köprünün yıkılması sonucu karşıya geçenleri asıl Osmanlı ordusu uzaktan seyretmek ve dua etmekten başka bir şey yapamadı (11 Eylül 1697).83 İşte bu bozgun, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderinin belirlendiği bir andı. Ordu içindeki çekişmeler bu yenilginin en önemli nedeniydi.84

II. Ahmed döneminden itibaren Avusturyalılara üstünlük sağlandığı bir dönemde alınan bu mağlubiyet bir yanda Osmanlı ordusunun moralini olumsuz etkilerken diğer yanda başbakanlık mevkisine yükselen genç, fakat tecrübeli Prens Eugene -ki 34 yaşındaydı- ve ordusu ile diğer müttefiklerini cesaretlendirmiştir.85 Ayrıca bin bir güçlükle toplanan ordu da büyük kayıplarla karşı karşıya kalmış, 74 top, 3 çifte darbzen ve 500'ü aşkın zahire arabası kaybedilmiştir. Daha da önemlisi bu savaşta Raşid Efendi'ye göre, 58 yeniçeri ağası, 20 sipahi ve silahtar ağası, on alaybeyi ve ordunun sekizde biri kaybedilmişti. Ayrıca Adana valisiyle, Anadolu ve Bosna Beylerbeyleri de şehit düşmüştü.86 Venedik ve Avusturya kaynakları doğal olarak Osmanlı'nın kayıplarını abartırken, Avusturya'nın sadece 28 üst rütbeli ve 401 asker ile 133 alt düzeyde subay kaybettiğini, yaralılarının ise 1435 olduğunu kaydediyorlar.87 Bu yenilgiyle Orta Macaristan'daki Osmanlı ilerleyişi durmuş, kaybedilen toprakların geri alınması ümidi kalmamıştır. Padişah da bir daha asla cepheye dönmemiştir. Bir diğer önemli gelişme de bu yenilgiyi fırsat bilen genç Rus çarı Petro'nun Osmanlılara savaş ilan etme kararıdır.88

B. Osmanlı-Lehistan Savaşları

Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini ve tarihin seyrini değiştiren Viyana yenilgisinde Polonya kralı Jena Sobieski'nin rolünün büyük olduğunu ifade etmiştik. Ancak 1683 sonrası gelişen olaylarda Sobieski aynı etkinlikte olamamıştır. Lehistan serdarı Sarı Süleyman Paşa ve Kırım Hanı Selim Giray gibi iki önemli rakibi ona fazla fırsat tanımamışlardır. Osmanlı ordularının Budin'e geri çekilmesinden sonra Kamaniçe'ye gelmiş, fakat tutunamayarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Sonraki yıllarda (1683-87) tekrar Kamaniçe'yi kuşatmış fakat Kırım Hanının Özi Beylerbeyinin kuvvetleriyle imdada gelmesi üzerine yine başarılı olamamıştır.89 Her yenilgiden sonra Tatar kuvvetlerinin akınlarıyla karşı

karşıya kalan ve memleketleri tahrip olan halk barış yapması için krallarını sıkıştırmışlardı. Ancak krallarına karşı İstanbul'un ve Tatarların duyduğu itimatsızlık nedeniyle barış yapılamadı.90

II. Ahmed döneminde Osmanlı ordusunun Avusturya ve Venedik cephesinde meşgul olmasını fırsat bilen Lehistan bir kez daha, bu defa müttefiki olan Barabaş Kazakları ile birlikte harekete geçerek sınırlarımız içinde yağmalara girişmişlerdi. Pek ciddi bir savunma kuvveti görmedikleri içinde Kamaniçe Kalesi'ni kuşatıp, İsakçı bölgesine kadar ilerlemişlerdi. Ancak burada Kahraman Paşa tarafından durdurulmaları mümkün olabilmiştir (1689). Üç yıl sonra aynı kale üzerine yaptıkları bir başka teşebbüs de önceden haber alınması sayesinde Kahraman Paşa tarafından önlenmiştir. Lehler, bu defa da Kırım kuvvetlerinin akınlar yaparak Lemberg taraflarına kadar ilerlemeleri ile daha büyük zarara uğramış ve önemli miktarda kayıp vermişlerdir (1692).91 Ancak bu kayıplarını ertesi yıl Kamaniçe'ye giden bir zahire konvoyunu baskınla elde ederek gidermeye çalışmışlardı.92 Raşid Tarihi'ndeki kayıtlara göre Kamaniçe kalesine Kırım Hanı tarafından gönderilen sekiz bin kile tahıldan haberdar olan Lehler 30 bin askerle harekete geçerek erzaklara el koydular.93 El konan zahirenin intikamını almak amacında olan Şehbaz Giray 1695 baharında yaptığı bir akında Bucak ve diğer taraflardan büyük miktarda esir ve ganimetle döndü. Elde edilen zahirenin bir miktarı ise Han tarafından Kamaniçe'ye teslim edildi. Bu akınlar ertesi yıllarda da devam etti. Böylece İmparator I. Leopod ile yaptığı ittifak ile Avusturya'ya büyük kazançlar sağlayan Jean Sobieski'nin eline hiçbir şey geçmediği gibi toprakları da tahrip edilmiştir.94

C. Osmanlı-Venedik Savaşları

Girit'in 1669 yılında Osmanlılar tarafından fethi, Venedik Cumhuriyeti'ne Doğu Akdeniz'de büyük bir darbe vurmuştu. Ancak, varlığını daha çok uluslararası ticaretine borçlu olan Venedik, yaptığı barıştan da memnundu. Osmanlıların Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın şahsiyetinde eski azametli günlerine dönme işaretleri vermesi karşısında telaşlanıyor, fakat renk vermiyordu. Bu yüzden padişah ve vezirin Viyana seferine niyetlendiklerinde Papalık önderliğinde Avrupa'da oluşturulmaya çalışılan Kutsal İttifaka katılmakta istekli davranmıyordu. Ama fırsatını bulduğunda Girit'i geri almak hedefinden de vazgeçmiş değildi. İşte bu düşünceyle İmparator Leopold'un Osmanlılara karşı ittifak teklifine sıcak bakıyor, fakat Osmanlı İmparatorluğu ile savaşmayı ticari çıkarlarına uygun bulmuyordu. Venedik Cumhuriyeti bu nedenle Avusturya ile Kutsal İttifak için resmi bir protokol imzalamayı bilerek geciktirmekteydi. Bu siyasetindeki amacı olayların seyrine göre hareket etmekti. Nitekim, Osmanlı orduları bozguna uğrayınca, Nisan 1684 yılında kayıplarını geri almak amacıyla ittifaka dahil oldu. Her ne kadar savaşa girme nedeni olarak İstanbul'daki elçilerinin mallarına sebepsiz müsadere uygulanmasını gösterdiyse de aslında Girit'in intikamını almak ve bozgundan çıkar elde etmek amacındaydı.95

Savaş ilanının hemen ardından da Venedik, Papalık, Floransa, Malta, Ceneviz ve İspanya gemilerinden oluşturduğu 100 parçalık bir donanma ile Bosna, Mora ve adalar olmak üzere üç cepheden Osmanlı topraklarına saldırdı.96 Önce Dalmaçya'ya akınlar yaptılar. Fakat Bosna üzerine

yaptıkları ilk akınlarda Fındık Mustafa Paşa tarafından bozguna uğratıldılar. Ne var ki, Osmanlı kuvvetlerine merkezden destek gelmediği için üç yıllık bir mücadelenin sonunda Dalmaçya kıyılarında Kastelnova gibi önemli kaleleri ele geçirmeyi başardılar. Venedikliler 1689 yılında Kaninno kalesini zaptettiler. Aynı yıl 30 bin kişilik bir kuvvetle Bosna'yı ele geçirme planları ise, Bosna Valisi Topal Hüseyin Paşa'nın zamanında ve yerinde aldığı önlemler sayesinde boşa çıktı.97 Hersek'teki Gabella ise düşmana direnemeyerek teslim oldu.98

Mora cephesinde de durum daha ciddi idi. Burasını ele geçirmeyi asıl hedef olarak gören Venedik 200'ü aşkın gemi ve tecrübeli Amiral Morozini ile Mora üzerine akınlarda bulunuyor, yerli halkı isyana teşvik ediyordu. Buna karşılık Osmanlılar asıl güçlerini Avusturya cephesine verdiklerinden, Mora'yı savunan askerlere gerekli lojistik desteği sağlayamıyordu. Bu durumu bilen ve değerlendirmek için bütün gücünü kullanan Venedik, 1685 yılından itibaren baskılarını artırdı. Önce Ayamavra adası ve İnebahtı körfezini ele geçirmeye çalıştı. Burada kesin bir sonuç alamayınca Mora'ya yöneldi.

Zaman zaman çok zor durumda kalmasına ve ağır kayıplar vermesine rağmen önce kilit bir noktada olan Koron Kalesi'ni, daha sonra da Zarnata ve Kalamata kalelerini zaptetti. Ertesi yıl çok daha güçlü bir Venedik donanması Navarin üzerine geldi. Sefer Paşa tarafından savunulan kale yedi gün süren kuşatmadan sonra teslim oldu. Çok geçmeden yakınındaki Mudon'da Venedik tarafından alındı. Daha da önemlisi Mora'nın doğusunda stratejik bakımdan çok önemli olan Anapoli, Rum Hasan Paşa'nın Venedik tarafına geçmesi yüzünden savaşmadan kaybedildi.

Venedik kuvvetleri 1686 yılı içerisinde birkaç yer dışında neredeyse Mora'nın tamamını ele geçirdiler.99 25 Eylül 1687 yılında da son olarak Atina düşünce Mora Venedik yönetimine girmiş oldu.100

1688 yılından itibaren Osmanlılar Mora'yı geri almak düşüncesiyle bazı girişimlerde bulundular. Askeri bakımdan zor durumda olan Osmanlılar, Mora halkını Venedik'e karşı ayaklandırarak sonuç alma yoluna gittiler. Bu amaçla yerli Rum beylerini Mora'ya tayin ettiler. Ancak uzun yıllar İstanbul'da gözetim altında tutulduğu anlaşılan Lembiraki faydalı olamadı. Tam tersine Venedik yarımadanın doğu kıyısı boyunca uzanan Eğriboz adasına saldırdı. Ancak kalenin muhafızı Çelebi İbrahim Paşanın şiddetli savunması sayesinde burasını alamadı.101 Yine Rodos ve Mora önlerinde fırsat kollayan bir başka Venedik donanması hezimete uğratıldı. Fakat Venedik'e karşı bu başarılar kalıcı olamadı. Avlonya mutasarrıfı (dönemin valisi) Küçük Cafer Paşanın Macaristan seferine gitmesinden yararlanan bir Venedik donanması 1691 yılında Adriyatik'in kilidi olan bu kaleyi ele geçirdi. Ancak kalenin önemini bilen Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa oraya derhal Halep Beylerbeyi Koca Halil Paşa'yı göndererek kuşatma altına aldırdı.102 Böylece 1691 baharında kale bir aylık kuşatma sonucu geri alındı.

Sultan II. Ahmed döneminde de Venedik ile savaş karada ve denizde sürdü. Bu dönemde Venedik seferlerini Girit üzerine yöneltti. Böylece kaybettiği adayı tekrar topraklarına katmak istiyordu. 1692 yılında Osmanlı ordusunun Avusturya seferinde bulunmasından yararlanmak isteyen Venedik, 100 kadar gemiyle ve Hırvatlar, Bosnalılar, Moralılar ve asi Arnavutlardan oluşan 11 bin kişilik bir ordu ile Hanya'ya saldırdı.103 Fakat bu saldırıyı kaleyi muhafaza eden Mehmed Paşa, Kandiye'den gelen yardımcı askerler ve Mora'da Venedik kalelerine karşı yapılan akınlar sayesinde başarıyla püskürttü.104

Osmanlı ordusunun ağırlıklı bir kısmının Petervaradin kuşatması ile meşgul olduğu bir sırada Venedik bir kez daha Osmanlı adalarını hedef aldı. Bu kez Sakız Adası'na yüklenen 115 parçalık Venedik donanması 13 bin kadar askerle adayı teslim aldı.105 Çünkü bu saldırı öncesi ağır vergilerden şikayet eden ada halkı bakmakla yükümlü oldukları üç bin levendin adadan çıkarılmasını divana kabul ettirmişlerdi. Bu yüzden Sakız'da Osmanlı askerlerinin sayısı 1370 kişiden ibaret kalmıştı.106 Üstelik adanın yerli Rumları düşman tarafına geçmişler ve Mezemorta Hüseyin Paşa komutasında yardıma gelen donanma geç kalmıştı.

Bu adanın kaybedilmesi Padişah II. Ahmed'i kedere boğmuş ve derhal geri alınması için hazırlıkların başlamasını emretmiştir. Padişahın emriyle Sakız Adası'nı geri almakla görevlendirilen bir Osmanlı donanması Ege'ye açılmış ve Koyun adaları olarak bilinen bir yerde Venedik donanmasından 65 parça gemiye tesadüf etmişti. 20 kalyon ve 24 çektiriden oluşan107 Osmanlı filosu ile Venedik filosunun bu karşılaşmasında, Mezomorta Hüseyin Paşa gibi değerli bir kaptan sayesinde düşman gemileri önemli kayıplar vererek geri çekilmek zorunda bırakılmıştı. Yine de bu başarı kesin bir zafer getirmemişti. Yaklaşık 9 gün sonra tekrar karşılaşan donanmalar, bu defa şiddetli bir savaşa giriştiler. Kalyonlar Kaptanı Mezomorta burada da hünerini göstererek, karşılıklı yapılan gülle atışlarında düşmanı bozguna uğrattı. Dokuzu savaş esnasında, sekizi de Sakız limanında olmak üzere toplam 17 Venedik gemisi batırıldı.108 Böylece 5 ay kadar düşman elinde kalan Sakız kurtarılmış, kalede de önemli miktarda mühimmat ve iaşe ele geçirilmiştir (1695).109 Ne yazık ki Sultan II. Ahmed öldüğü için bu zafer haberi tahta geçişinin on beşinci günü II. Mustafa'ya verilmiştir. Bu zafer Mezomorta'ya Kaptan-ı Derya tayin edilmesinin yolunu açmıştır.

Bu dönemde Bosna cephesinde Venedik'le yapılan savaşlarda ise Osmanlılar üstünlük sağlamışlardı. 1694 yılından itibaren Bosna'ya yönelik bütün Venedik akınları püskürtülmüş ve Zara, Ülgün, Bihke gibi önemli kaleler başarıyla kendilerini savunmuşlardı. Bu başarılı savunma 1697 yılına kadar sürdü ise de bu tarihte Bosna Valisi Mehmed Paşa'nın ölümüyle disiplinden uzaklaşan ordu, Saray Bosna'nın düşmesine neden oldu. Mezemorta'nın donanmayı yeniden düzenlemesi sayesinde Venedik eskisi kadar denizlerde Osmanlıyı taciz edemedi.

D. Osmanlı-Rus Savaşları

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın Hazar Denizi civarında bulunan Türkistan Hanlıklarını hakimiyeti altına alması, İslam dünyasının lideri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun tepkisini çekmişti. Ancak o tarihlerde, Rus knezliği hiçbir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun rakibi olamazdı. Bununla birlikte, Lehistan ve Ukrayna'nın Osmanlı himayesinde bulunması iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulacağının da göstergesiydi. Çünkü gittikçe güçlenen Rusya, varlığını sürdürebilmek için sıcak denizlere inmek zorundaydı. Fakat Karadeniz'in bir Türk gölü olması buna imkan bırakmıyordu. Öte yandan Ukrayna'nın Osmanlı himayesinde olması yüzünden Batıya da açılamıyordu. Kuzeyde İsveç başa çıkamayacağı kadar güçlü bir rakipti. Üstelik Osmanlı hakimiyetinde bulunan Kırım Hanları varlıklarını ve geçimlerini Rus topraklarına yaptıkları akınlara borçluydu. Dolayısıyla Rusya'nın büyümesi için Osmanlı engelini aşması mutlak bir zaruretti. Ancak Rusya'nın ne nüfus ve teknoloji ne de ekonomik olarak buna gücü vardı. Bunun için izlemesi gereken siyaset, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasını, yani kendisine fırsat yaratacak bir ortamın oluşmasını beklemekti.

XVII. yüzyılda imparatorluğun içine düştüğü ekonomik ve siyasi buhranlar ile İran savaşları, Rusya'ya zaman zaman bu fırsatı doğurdu. Kırım Tatarlarının Ruslara ve onlara bağlı Kazaklar üzerine yaptıkları akınlarda Osmanlı Rus ilişkilerinin bozulmasına vesile oldu. Bazen de Rusların himayesinde Rus Kazakları Osmanlı topraklarına tecavüz ediyordu.

İşte bu akınlardan birinde Kazak Hatmanı Droşenko'nun Ruslara sığınması ve Osmanlı himayesindeki Ukrayna'nın Rusya'nın istilasına uğraması Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya'yı karşı karşıya getirdi. Çehrin'deki kale savunmasında Kazaklara yardım eden Rusya, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya boyun eğerek çekilmek zorunda kaldı (1678). Bu sefer sırasında Osmanlı orduları Rusları takip ederek iyice yıpratmış, fakat kesin bir mağlubiyete de uğratamamıştı.110 Bunun üzerine 1680 yılında bizzat IV. Mehmed'in iştirakiyle sefere çıkılması, Rusları telaşlandırdı ve barışa zorladı. 20 yıllık bir barış antlaşması imzalanarak, Uşi nehri Osmanlılar ile Rusya arasındaki sınırı oluşturdu (1681). Böylece Osmanlılara karşı mücadelesinde fırsat kollayan Rusya ilk denemesinde hayal kırıklığına uğramış ve içine çekilmişti. Ancak Viyana'da Osmanlı ordularının bozguna uğraması, Rusya'ya emellerini gerçekleştirme konusunda ümit verdi.

II. Süleyman Dönemi'nde, tarihi anın geldiği düşüncesiyle Rusya Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir şeyler koparma arayışına girdi. Özellikle Kırım kuvvetlerinin Avusturya'da bulunmasını fırsat bilen Ruslar Kırım'da Orkapı'ya saldırdı, fakat beklemedikleri bir direnişle karşılaşarak geri çekildiler. Bu durum henüz Rusya'nın, küçük bir Osmanlı Ordusu ile başa çıkacak güçte olmadığını göstermek bakımından önemlidir.

II. Mustafa döneminde Osmanlıların Avusturya ve Venedik cephesinde aldıkları yenilgiler bir kez daha Rusya ile sıcak bir dönemin başlamasına yol açtı. Rusya, Osmanlı ordusunun Avusturya ve Venedik ile savaş halinde olmasından yararlanarak Karadeniz'e çıkmaya çalıştı. 1695 yılında II. Mustafa'nın ordusunun başında Avusturya seferi sırasında, Rusya "kutsal ittifaka" girerek Azak kalesini kuşattı.111 Karadeniz'in kilidi olan bu kaleyi Kaplan Giray ve Kefe Beylerbeyi Mustafa Paşa

çok iyi savunduğu için başarılı olamadı.112 Ancak ilk kuşatmadaki noksanlarını Almanya'dan getirdiği gemi yapım uzmanları ve top dökme ustalarıyla gideren I. Petro, ertesi yıl Azak'ı nehirden ve karadan olmak üzere, ikinci defa kuşattı. İlk kuşatma sonucunda çok harap bir hale gelen ve cephane bakımından ikmalde gecikilen Azak Kalesi, Rusya'nın bu defaki kuşatmasına karşı koyamamış ve 7 Ağustos 1696'da teslim olmuştur.113 Bu önemli kalenin düşmesi I. Petro'yu Karadeniz'e çıkma konusunda ümitlendirmiş114, Osmanlıları ise endişelendirmiştir. Bu yüzden Karadeniz'in Rus donanmasının güvenli kullanım alanı haline gelmemesi için çalışılmış, bu amaçla Azak üzerine seferler yapılmış fakat bu girişim 15 seneden az olmamak üzere Osmanlı ordusunu meşgul etmiştir.

B. Viyana Kuşatmasının Sosyal ve Ekonomik Sonuçları

Viyana Kuşatmasının hezimetle sonuçlanmasının siyasi olduğu kadar, idari, sosyal, ekonomik ve kültürel sonuçları da önemlidir. 1683 yılından itibaren Osmanlı ülkesinin Köprülü Mehmed Paşa'dan sonra bulduğu huzur ortamı bu yenilgi ile son bulmuştur.115 Özellikle İmparatorluğun Balkan Eyaletleri ve başkent İstanbul ilk anda kargaşa, ekonomik buhran, eşkıyalık ve ayaklanmalarla karşı karşıya kalmıştır.116 Eyaletlerde merkezi otoritenin gücü azalmış, halk kendi güvenliklerini kendileri sağlama yolunu seçerek büyük çiftliklere yönelmişlerdi. Seferlerin mali yükünü sırtlayan halk tam anlamıyla bir ekonomik buhran dönemine girmiş, patlak veren askeri ihtilal ve ayaklanmalar yüzünden devlete olan güven kaybolmuştur.

Savaşın dört cephede birden sürmesi Osmanlı ekonomik yaşamını çok olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Dönemin arşiv belgeleri üzerinde yapılan araştırmalar, merkezde kaynakları tükenen devletin eyaletlerden, sınırdaki eyaletlerin ise sürekli merkezden para ve asker talep ettiğini ortaya koymuştur.117 Bütün bu talepleri karşılayamayan devlet, doğal olarak eyaletlerde eski güç ve otoritesini yitirmiş, vergi toplama işini mütesellim denilen kimselere vermek zorunda kalmıştır. Bu olaylar bütünü 18. yüzyıla damgasını vuracak olan ayanlar döneminin, Ortaylı'ya göre de, "bir tür yerel yönetimin" başlangıcı sayılabilir.118 Her durumda savaşın gittikçe kabaran faturası halka ağır vergiler olarak yansımıştır. Halk pahalılık, kıtlık ve hatta açlık ile karşıya karşıya kalmıştır. Piyasa koşullarının altında belirlenen narh yüzünden esnaf zor durumda kalmış, loncaların çabalarına rağmen üretim düşmüştür.

Ne var ki ağırlaşan vergilere rağmen devlet ekonomik krizi önlemekte aciz kalmış, 1686 yılına gelindiğinde hazine boşaldığından dolayı maaşlar ödenememiştir. Buna karşılık, her şeye rağmen yeni gelir kaynakları bulmak zorunda olan devlet, 1687 yılında "imdad-ı Seferiye119" adıyla yeni bir vergi koymaktan çekinmemiştir. Bu vergi önceleri şehir ve kasabalardaki zengin ve tüccarlardan alınmış, daha sonra "imdadiye" adı ile ulema sınıfından da talep edilmiştir. Bunların dışında her meslek mensubu esnafa saman, ot ve zahire sağlayarak ordunun iaşesine katılımı istenmişti. Sonraları şehirlerdeki eşraf ve tüccardan devlete borç vermeleri talep edilmişti.120 Avarız hanesi sayısında değişiklik yapılarak halktan daha fazla olağanüstü vergiler alınmaya başlanmıştı.121 Özellikle sınırlarda kaybedilen veya geri alınan kalelerin tamiri veya yenilerinin yapılması

gerektiğinden kale tamiri için alınan vergiler büyük oranda artmıştı.122 Tekalif-i şakka kategorisindeki kürekçi bedeli, bildar bedeli ve nüzul akçesi gibi vergiler yük hayvanı olarak istenmişti. Bu dönemde gayrimüslimler de daha fazla cizye ödemek zorunda bırakılmışlardır.123

Bütün bu alınan önlemler yeterli olmayınca, hazine bütçe dengelerini tutturmak için bakırdan "mangır" adlı bir sikke kestirmek zorunda kalmıştır. Ancak bu para tedavülde kabul görmemiş, sosyal çalkantılara ve isyanlara neden olmuştur. Akkaş, Kara Mahmud, Bölükbaşı Yeğen Osman ve Yadigaroğlu gibi liderlerle başlayan bu isyanlar Anadolu'da asayiş ve güvenliği tekrar bozmuş, İstanbul da ise daha ciddi bir hal alarak, IV. Mehmed'in tahtan indirilmesiyle sonuçlanmıştır.

II. Süleyman başa geçtiğinde içte ve dışta durum çok kötüydü. Vezir-i azam Siyavuş Paşa'nın tertibi sonucu gerçekleşen taht değişimine rağmen, askerleri kontrol altında tutmak mümkün olamamış, İstanbul'a giren askerler çarşı ve pazarı yağmalamaya başlamış, ulufeleri ödenmeyen askeri sınıf yatıştırılamamıştı. Başlangıçta cülus bahşişi almayacağını taahhüt eden asker, karar değiştirip ulufeleriyle beraber alacaklarını istemişlerdi.124 Zor durumda kalan ve hazinesi boş olan devlet bu iş için bir taraftan iç hazine ve kilerde ne kadar altın gümüş varsa darbhâneye göndererek sikke kestirmiş, diğer taraftan da toplanan "imdadiye" vergileri askere dağıtılmıştı.

Ekonomik önlemler çerçevesinde 1688 başlarında mangırın akçeye eşit olduğunun ilan edilmesi krizi daha da derinleştirince, Vezir-i azam Siyavuş Paşa azledilmiştir.125 Talihsiz paşanın sarayı, azlinin ertesi günü zorbalar tarafından basılmış, Paşa öldürüldükten sonra malları yağmalanmıştır. Bu durumdan bıkıp usanan halk, zorbaların Yağlıkçılar Çarşısı'nı yağmaladığı bir gün saraya yürümüş ve padişah II. Süleyman'dan zorbaların üzerine yürümesi için Sancak-ı Şerif çıkarılmasını istemiştir. Padişah bunu kabul edince Süleymaniye'de toplanan halk, zorbaları sağda solda yakalayarak öldürmüştür. Böylece padişahın tahta geçişinden itibaren 4 ay süreyle İstanbul'u kasıp kavuran şiddet ve terör zorbaların temizlenmesiyle geçici bir süre için bertaraf edilmiştir (Mart 1688).126

İstanbul'daki karışıklar bu şekilde sona erdikten sonra Sultan Süleyman'ın tahta çıkmasını müteakip İstanbul'a gelen ordu mensuplarından eşkıyalığı ile meşhur Yeğen Osman Paşa tehditlerini sürdürmüş ve Padişah onu çevresinden uzaklaştırmak için Rumeli Serdarı ve Belgrat muhafızlığı görevine tayin etmek zorunda kalmıştır.127 Buna rağmen Yeğen Osman Paşa itaatsizliğini sürdürmüş ve nihayet Rumeli'yi bayağı karıştırdıktan ve cephede Belgrat'ın kaybı ile sonuçlanan ihmallerinden dolayı 1689 yılı içerisinde idam edilmiştir.128 Onun ölümünden sonra Yeğen Osman'ın adamları olan Gedik Mehmed Paşa Sivas'ta, Geridoğlu ise Bursa'da bir süre isyan ederek huzursuzluk yaratmışlar, fakat sonunda Boşnak Ahmed Paşa bunları mağlup ederek cezalandırmıştır (Temmuz 1689).129 Bu başarılı tenkil operasyonlarına rağmen içerideki kargaşa ortamı Fazıl Mustafa Paşa'nın Vezir-i azam olmasına kadar sürmüştür (Ekim 1689).

İç durumu düzeltmek için ilk iş olarak halka adil bir düzen vaat eden Fazıl Mustafa Paşa avarız, nüzul, sürsat, hamr bedeli gibi olağanüstü durumlarda toplanan vergileri kaldırmıştır. Vergi

adaletsizliklerini düzeltmiş, hazineyi rahatlatmıştır. Yeniçeri Ocağı'nda da ıslahat yaparak ulufeyi hak etmeyenlerin isimlerini kayıtlardan çıkartmıştır. Bayram harçlığı gibi kanunsuz vergiler kaldırılmıştır. Yapılan bu iyi işlere rağmen şansızlıklar yeni Vezir-i azamı rahat bırakmamıştır. Çünkü, Avusturya cephesindeki durumu fırsat bilen bazı asiler Mısır'da İbni Vani adlı bir mağribinin liderliğinde isyan etmişlerdi. Ayrıca Kıbrıs'ta da birkaç isyan patlak verdi. Fazıl Mustafa Paşa bunlarla başarıyla mücadele etti. Fakat bu yıllarda İstanbul'un muhtelif seferinde patlak veren yangınlar İstanbul halkının maddiyatını ve maneviyatını bozdu. Mesela Eyüp'teki yangında bütün semt yanmış, Eyüp Camii de büyük hasar görmüştü.130 Bu yetmiyormuş gibi Ayazma'daki bir başka yangında Süleymaniye yakınlarına kadar bütün evler ve dükkanlar yanmıştı.131 Bu dönemde veba salgınları da ülkeyi kasıp kavurmaktaydı.132

II. Ahmed'in tahta geçtiğinde Fazıl Mustafa Paşa'yı görevde bırakması istikrarın sağlanmasında etkili olmuş, hem mali durum hem de cephede olumlu gelişmeler olmuştur. Yeni Padişah da devlet yönetimine daha ciddi eğilmiş, divan toplantılarını haftada dört güne çıkartmıştır. II Ahmed halkın hoşnut tutulmasına özellikle önem vermiş, tebdil-i kıyafetle sık sık teftişe çıktığında vergilerden şikayet edilince bu konuda adil olunması için defterdarını uyarmıştı. Vergi toplamayı etkinleştirmek amacıyla malikâne usulünün getirilmesi de onun zamanında olmuştur. Devlet ve millet Avusturya savaşları ile fazlaca meşgul olduğundan bu dönemde Anadolu'da fazla önemli dahili isyan çıkmamış, ancak Irak, Suriye ve Hicaz gibi İstanbul'un etkisinin daha az olduğu yerlerde bazı küçük çaplı kıpırdanmalar görülmüş, fakat bunlar bastırılmıştır.

Viyana kuşatmasının reaya üzerindeki olumsuz sonuçlarından birisi de yıllarca süren harpler yüzünden devletin artan oranda asker toplama gereksinimi duyması olmuştur. Gidenlerin çoğunun geri gelmediği cephelere asker sevki ciddi bir soruna dönüşmüş, bu yüzden "nefir-i âmm" usulü ile celbe başvurulmuştur.133 Öte yandan askere giden sipahilerin mallarına ve tımarlarına beytü'l-mal eminlerinin el koyması da askere gitmeyenlerin sayısını patlatmıştır.134 Bu bitip tükenmek bilmeyen celpler ise halkı bezdirmiş, imparatorlukta erkek nüfus azalmıştır. Ayrıca harpler uzadığı için kent ve köylerde güvenlik kalmaması üzerine köyden kente göçler hızlanmıştır. Bunun üzerine topraklarını terk edenlerin bir kısmının güvenlik sağlamakla yükümlü "saruca" ve "sekban" teşkilatına katılması, devleti yeniden kontrol altına alınması güç askeri birliklerle karşı karşıya bırakmıştır. Bunlar halkın can ve mal emniyetini korumaktan çok, kendileri fesat çıkarmışlardır.135 Balkanlar'da ise "hayduk" adı altında birtakım haydutlar türemiştir.

II. Mustafa bütün bu kanunsuzluklara el koyarak devletin giderlerini azaltmaya çalıştı. 1696'da "saruca" ve "sekban" teşkilatının kaldırıldığını ilan etti.136 Vali ve diğer yöneticilerin saruca ve sekban gibi unsurları kapılarında bulundurmamaları emredildi.137 Vergiler altında ezilen halkı rahatlatmak için aylıklar düşürüldü ve para tağşiş edildi. Merkeze uzak olan vilayetlerde harp yüzünden siyasi bir mahiyet alan bazı isyanlar, tedbir alınmadığı ve karşılık verilmediğinden uzamaktaydı.138 Bu dönemde Halep, Şam ve Basra'da önemli ve kontrol altına alınması güç isyanlar patlak verdi. Bütün bu isyanlar 1696-1699 yılları arasında patlak vermiş, fakat sonuçta bastırılmıştır. Ne var ki Rusya'nın

da savaşa girmesi Osmanlıların gücünü askeri ve ekonomik bakımdan dayanılmaz bir noktaya getirmişti.

C. Sonun Başlangıcı: Karlofça Antlaşması

Osmanlı Devleti'nin Zenta'da aldığı yenilgi ve ordunun hazırlanması esnasında yaşanan sıkıntılar, devlet erkânı arasında artık Tuna'nın ötesindeki toprakların geri alınamayacağı görüşünün ağırlık kazanmasına neden olmuştu. Avusturya tarafı da 14 seneden beri sürdürdüğü savaşlarda Tuna'nın doğusunda toprak kazanma şansının son derece zor olduğunu acı tecrübelerle görmüştü. Bütün mücadele ve hazırlıklarına rağmen çok istedikleri Banat eyalet merkezi Temeşvar'ı da düşürememişlerdi. Üstelik Habsburgların diğer kolu olan İspanya tahtı için veraset meselesi ortaya çıkmıştı ve bu da Fransa ile yeni bir savaşın habercisiydi. Bunun için I. Leopold hazırlıklı olmalıydı.139 Bu yüzden bir an önce doğu cephesinde sükûnet ve barış istiyordu. Mevcut durumun taraflar arasında kabul edilmesi ilkesi üzerine bir barışı arzuluyordu.

1683 sonrası Osmanlı Devleti'nin harp halinde olduğu altı cepheden biri olan Venedik ise Mora'yı aldıktan sonra ilerleyememiş, üstelik Bosna ve Eğriboz'da yenilgiye uğramıştı. Akdeniz'deki donanmalar mücadelesinde de bütün tazyiklerine rağmen Mora'yı ancak takviye etmeyi başarmış, Sakız Adası vs. gibi yerlerden çekilmek zorunda kalmıştı. Girit'i ise tacizle yetinmişti.

Diğer bir cephe olan Rusya'da durum farklı değildi. Rusya Karadeniz'e inme mücadelesinde başarısız olmuş, 500 kişilik bir ordu ile savunulan Azak'ı ancak büyük kayıplarla ele geçirebilmişti. Bu zaferleri Rusya'yı çok ümitlendirmiş, fakat Avusturya ve neredeyse bütün Hıristiyanlığın sulh isteğinde olması, güçlü rakipleri Kırım ve Osmanlı karşısında kendisini tek başına bırakmıştı. Kerç Boğazı alınmadan yapılacak bir barış, Rusya'nın Karadeniz'e çıkmasını engelleyecekti. Buna rağmen büyük devletler bu tarihlerde büyükler arasında yer almayan Rusya'nın isteklerini dikkate almamışlardı.

Lehistan ise yapılan savaşlarda pek bir varlık gösterememiş ve kazanç açısından hiçbir şey elde edememişti. Üstelik Tatar akınları yüzünden memleketleri harap olmuştu. Bu çerçeve içerisinde düşünüldüğünde İngiltere ve Hollanda elçileri aracılığıyla barış görüşmelerine Osmanlıların da sıcak bakmaları daha kolay anlaşılabilir. Bütün bu olumlu yaklaşımlara rağmen Erdel meselesi yüzünden müzakerelerin başlaması gecikmiş, fakat Erdel'de Osmanlı tavizlerine mukabil, Avusturya'nın diğer konularda müspet olacağı sinyalini vermesi, görüşmelerin başlamasını artık daha fazla geciktirmemişti. Yapılan bir protokolle savaşa son verilmiş ve görüşmeler için Karlofça kasabası seçilmiştir.140

Karlofça Barışı: İngiltere ve Hollanda barış antlaşmasında aracı oldu.141 Fransa ise barış yapılmaması için gayret sarf etti, ama başarılı olamadı.142 Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya heyetleri ile Osmanlı'yı temsil etmek üzere Karlofça'da bulunan Reisü'l Küttab Mehmet Rami Efendi ve tercüman İskerletzade Mavrokordato arasındaki görüşmeler 13 Kasım 1698'de başladı. 36 celse halinde 72 gün süren çetin müzakereler sonucu Rusya hariç diğer devletlerle barış yapıldı.143

Osmanlı Devleti'nin ilk diplomasi tecrübesine rağmen Mehmet Rami Efendi Osmanlı Devleti'nin aldığı sonuçlar göz önüne alınırsa başarılı olmuştur denilebilir.144 Karlofça'da Avusturya, Venedik ve Lehistan ile yapılan barış anlaşmasının önemli maddeleri şunlardır:

Karlofça'da Avusturya ile imzalanan 20 maddelik anlaşmaya göre;145

1) Macaristan ve Erdel146 Avusturya'ya bırakıldı (madde 1).147

2) Temeşvar Eyaleti bütün nahiyeleri ve nehirleriyle Osmanlılarda kalacak, Sirem Sahrası'nın Tisa ile Sava148 nehirleri arasındaki kısım iki ülke arasındaki yeni sınır olacaktı. Erdel tarafında kalan Lügoş, Lipva, Çanad ve Kanije gibi bazı önemli kaleler yıkılacak ve bir daha kale haline getirilmeyecekti (madde 2). Bu madde ile Tisa ve Sava nehirleri bir barış suyu haline geliyor, tarafların tüccar ve balıkçı gemilerinin karşılıklı kullanımına açılıyordu (madde 2, 4 ve 5).149

3) İki taraf birbirinin halkına zarar verici akın ve benzeri faaliyetlerde bulunmayacaklar, bulunanlar hakkında kanunlarına göre ceza vermekte serbest olacaklardır (madde 8-9).

4) Taraflar ellerindeki esirleri bedelleriyle serbest bırakacaklardır (madde 12)

5) Osmanlılar İmparatorluk sınırları içerisinde yaşayan Katoliklere dinsel özgürlük tanıyacaktı (madde 32).

6) Her iki ülkenin tüccarları diğerinin ülkesinde ticaret yapabilecekti (madde 14).

Venedik ile imzalanan 16 maddelik anlaşmaya göre, Mora, Dalmaçya, Santa Maura (Aya Mavru) Adası Venediklilere bırakıldı.150 Buna karşılık Dalmaçya kıyıları ile İnebahtı ve Preveze kaleleri Venedik tarafından imha edilerek Osmanlılarda kaldı.

Lehistan imzaladığı 11 maddelik barış anlaşması karşılığında cephede pek varlık gösterememesine rağmen önemli kazançlar elde etmiş, Kamaniçe, Ukrayna ve Podolya eyaletlerini almıştır.151 Ayrıca Osmanlılara ödediği haraç da son bulunmuştur.

Müzakerelere katılan Rusya ise uzun vadeli barışa yanaşmayarak 2 (Raşid Tarihi'ne göre 3) yıllık bir anlaşma imzalamıştır152 1700 yılında da İstanbul antlaşmasıyla sonuçlanan görüşmelerle;

1) Rusya'nın Azak ve Dinyester nehirleri boyunca elde ettiği topraklar elinde kalacaktı.

2) Rusya bu bölgelerdeki kaleleri yıkmayı ve silah bulundurmamayı garanti ediyordu (madde 2).153

3) Ruslara bağlı Kazak ve Osmanlılara bağlı Tatarlar karşılıklı olarak birbirlerinin topraklarında akınlarda bulunmayacaklardı (madde 8)

4) Rus hacıların Kudüs ziyaretleri serbestçe yapılabilecek ve harçlardan muaf olacaklardı (madde 12).

Karlofça Antlaşmasının Etkileri ve Sonuçları: Bu anlaşma Osmanlılar için pek çok bakımdan yenilikler ifade ediyordu. Osmanlılar tarihlerinde ilk kez müzakere ederek bir anlaşma imzalamışlardı. Daha önce barış koşullarını dikte ettiren Osmanlılar masa başı diplomasi ile tanışmışlardı.154

Bu barış antlaşmasının imzalanması her şeyden önce Osmanlıların saldırıdan savunmaya geçmelerini simgelemekteydi. Bu anlaşma ile kabul edilen toprak kayıpları büyük boyutlardaydı ve Osmanlıların Avrupa'dan çekilmesinin sadece bir başlangıcıydı.

Karlofça antlaşması hükümleriyle Osmanlı reayası olan Katoliklere mezhep hürriyeti verilmesi Avusturya'nın gücü yettiği zamanlarda iç politikaya müdahale etmesine imkan tanıyacaktı.

Osmanlılar Venedik'e önemli oranda toprak vermek zorunda kalmışlar, adeta Ege'ye açılan kapıların kilidi olan adaları teslim etmişlerdi. Köprülü Mehmed Paşa'nın kaldırmak için ömrünü verdiği boğazların abluka altına alınması tehlikesi artık kapıdaydı. Venedik açısından ise Karlofça başarısız bir antlaşma idi. İttifak içerisinde en çetin mücadeleler Venedik tarafından yapıldığı halde ticarî önemi olan adalar kendisine verilmedi. Yine fakirleşen Mora yarımadası ve halkı Venedik için bir yük olarak görülmekteydi. Ayrıca Venedik Osmanlıların toparlanır toparlanmaz coğrafi bakımdan en yakın oldukları için kendi üzerlerine geleceğine inanıyorlardı. Ümitlerini Kutsal İttifaka bağlamışlar ve Habsburglara bağımlı hale gelmişlerdi.155

Lehistan'a da Osmanlılar önemli ödünler vermiş, Kazaklar üzerindeki egemenliklerini kaybetmişlerdi. Ama, öte yandan da Kırım ve prenslikler tehdit altında kalmıştı.

Macarlar için Karlofça tam bir yıkım olmuştu denilebilir, çünkü artık Protestan Macar halkı hiç geçinemedikleri Katolik Avusturya'nın egemenliği altına girmişti. Osmanlı tarafında mücadele eden bir grup Macar soylusu da Osmanlılara iltica etmek zorunda kaldılar. Bunlardan birisi de Orta Macaristan milliyetçilerinin kralı Tökeli İmre idi.

Karlofça antlaşmasından sonra devlet idaresinde yavaş yavaş ehl-i kalem unsurlarının ehl-i silah unsurlarına göre daha fazla ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir. Reisülküttab olan Mehmed Rami Efendi'nin hemen Karlofça'dan sonra Sadrazamlığa getirilmesi bunun göstergesiydi ve artık bundan sonra birçok Reisiülküttab'ın Sadrazamlığa yükseltildiğini göreceğiz. Öte yandan Karlofça sonrası Osmanlılarda dünya görüşü değişmeye başlayıp içine düştüğü psikoloşik ezikliği bazı dini motiflerle izah etmeye başlayacaklardı. Örnek olarak bu dönem hakkında bilgi veren devrin kaynaklarında "bu dünyanın gayr-i müslimlerin cenneti ve Müslümanların cehennemi" gibi hadisi şerifi kendilerini avutmak için kullandıklarından anlaşılmaktadır. Yine bu dönem Osmanlıların izlediği dış politikanın yeniden şekillenmesinde de etkili oldu. Babıali nezdinde Fransa giderek itibarını ve prestijini kaybetmeye başladı ve bu boşluğu İngiliz ve Hollandalılar doldurmayı başardılar. Hatta

Levant ticaretinde aşırı derecede üstün bir vaziyette olan Fransa'nın ticaretinde büyük ölçüde düşüşler başladığı görülmekteydi.

Avusturya (Almanlar) ve diğer bir çok Avrupa ülkesi için Osmanlılar tehlikeli olmaktan çıkıp asıl tehlikenin Batı'da Fransa olduğu görülecek ve Osmanlılara karşı uygulanan klasik haçlı seferlerinin yerine artık Osmanlı ticaretinden daha fazla imtiyaz kopartma yarışına dönüşecekti. Bunlara ilaveten Osmanlı murahhasları ve Osmanlılara sığınan birçok Avrupalı Hıristiyan mülteciler sayesinde iki kutuplu dünyanın aslında bir birinden çok farklı olmadığı görülecekti. Bundan sonra hem Osmanlılar hem de Batılılar mücadelelerinde eskiye oranla dini istismar etmeyeceklerdi. Resmen olmasa bile, fiilen Osmanlılar Otuz yıl savaşlarından sonra yapılan Westphhalia Antlaşmasıyla (1648) gelişen Avrupa diplomatik kurallarına göre eşit bir statüde temsil edilmişti.

Karlofça anlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerinde de önemli gelişmelere yol açmıştır. Ülkenin ekonomik kaynakları ile birlikte moral kaynağı da yok olmuş, yüzyıllardır geliştirilen ve insanlara telkin edilen Müslümanların hakim millet olduğu olgusu zedelenmiştir. Bu sosyo-psikolojik değişim, İmparatorluğun kötüye giden işlerini düzeltmenin yolunun klasik düzeni tesis etmekle mümkün olacağı şeklindeki düşüncenin yıkılmasına yol açmıştır. Artık Osmanlı ıslahatları kendi iç dinamiklerinden çok Avrupa ilham alınarak yapılmaya çalışılacaktır. Bu ise Avrupa'yı tanımak ve onların tecrübelerinden yararlanmakla, dışarıya seyahatlerin yoğunlaşmasına, daha fazla elçilik heyetleri gönderilmesine, yabancı teknisyen ve uzmanların ülkeye davet edilerek reformların planlanmasında kullanılmalarına yol açmıştır. Bir dizi "inişler ve çıkışlar" yaşasa da artık reform/yenileşme hareketleri Osmanlı toplum ve siyasi hayatında ön plana çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli kesimleri batı yaşam tarzının çekim alanına girmişti. Ancak bu düşüncenin gelişmesi ve olgunlaşması gelecek bölümde analiz edilmektedir. Asıl bu bölümde ele alınması gereken ve Karlofça antlaşmasıyla bozulan iç siyasi dengeler, psikolojik yıkım ve maddi çıkmazdı. İşte bu aşamada Osmanlı İmparatorluğu'nda ıslahat ve değişimi başlatan en önemli iç siyasi gelişme "Edirne Vakası" ya da Feyzullah Efendi Olayı" diye bilinen ayaklanmadır.

Edirne Vakası: Feyzullah Efendi, dönemin padişahı II. Mustafa tarafından şeyhülislam ve padişah hocası olarak tayin edilen, döneminin en etkili kişilerinden biridir. Padişahın hürmet gösterdiği ve itimad ettiği Feyzullah Efendi, dönemin Vezir-i azamı Amca-zâde Hüseyin Paşa'yı istifaya zorlamış ve yerine geçen Daltaban Mustafa Paşa'yı ise tamamen avucunun içine almıştı. Buna rağmen Mustafa Paşa şeyhülislama yaranamamış, bir bahane ile Feyzullah Efendi tarafından idam ettirilmiştir. Şeyhülislam Feyzullah Efendi padişah üzerindeki nüfuzundan yararlanarak belli başlı makamları oğullarına ve müntesiplerine dağıtmıştır. Henüz en küçük ilmiye derecelerine bile yükselemeyen oğullarını yüksek ilmiye makamlarına tayin ettirmesi kendisine karşı olan muhalefeti büyütmüştür.156 Padişahın Edirne'de ikâmet etmesi ve bunda hocasının telkinlerinin rol oynadığı söylentileri tarihimizde "Edirne Vak'ası" olarak bilinen olayın patlak vermesine sebep olmuştur. Vezir-i azam Rami Mehmed Paşanın padişah hocasına olan muhalefetinin ve başlangıçta önemsenmemesi157 de olayın kontrol dışına çıkmasına ortam hazırlamıştır. Ulufelerin ödenmesi bahanesi ile isyan eden 200 kadar

cebecinin beklenen talebi şeyhülislamın görevini suiistimal ettiği gerekçesiyle azledilmesine yol açmıştır. Asiler kasıtlı olarak önlem alınmadığı için kısa sürede kalabalıklaşmışlar ve işi büyüterek İstanbul'da yeni bir şeyhülislam (Başmakcızâde Ali Efendi) ve kaymakam (Sührablı Ahmed Paşa) tayin ettirmişler ve padişahı İstanbul'a davet etmişlerdir. Padişah, Mehmet Rami Efendi'nin ısrarıyla hocası ve şeyhülislam Feyzullah Efendiyi azlettiğini belirten bir ferman yayınlamıştır. Vezir-i azamı da İstanbul'u sükûnete kavuşturmakla memur kılmıştır. "Hurûc ale's-sultan" fetvası alınarak ve askere sadakat yemini ettirilerek İstanbul'a sevk edilmiştir. İsyancılar ise Edirne'ye doğru hareket etmişler ve şeyhülislamın ısrarı ile şehzade Ahmed'in tahta geçirilmesine karar vererek isyancıların amacını değiştirmişlerdir. Bu karar değişikliğinde Başmakcızâde'nin yerine şeyhülislam tayin edilen İmam Mehmed Efendi'nin rolü büyük olmuştur. Yeni Şeyhülislam bir zamanlar hocalığını yaptığı şehzade Ahmed'in başa geçmesini ısrarla isteyerek nüfuz kazanmaya çalışmıştır. İsyancılar Çorlu'da şehzade Ahmed adına hutbe okutmuşlar, kendilerine karşı gönderilen vezir Hasan Paşayı II. Mustafa'nın adamı olduğu için barış elçisi olarak tanımadıklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Mehmed Rami Efendi'de vezir Hasan Paşaya katılmış, fakat belki de ordudaki çatlaklar ve homurdanmalar üzerine Edirne'ye dönmüşlerdir.

İstanbul'dan gelen isyancıların Babaeski'ye gelmeleri ise Edirne'den kendilerine katılımları artırmıştır. Bu durum karşısında padişah II. Mustafa çaresiz kalmış ve 35 gün süren ihtilâl sonunda "ekberiyet" kaidesine göre tahtı Ahmed'e terk etmekten başka çare bulamamıştır. Şehzade Ahmed'i tahta geçiren asiler, sürgün cezasını hafif buldukları Feyzullah Efendi'yi de sürgüne gönderildiği Varna yolundan çevirip, Edirne'de türlü hareketlerle öldürerek cesedi Tunca nehrine atmışlardır. Bu olayın en önemli tarafı Osmanlı Devleti'nin eyaletlerde güç kazanma sürecini hızlandırmasıdır.158 Artık Osmanlı Sultanlarının güçleri kendilerinden değil, dayandıkları ayan gibi güçlü zümrelerden gelmektedir.

Sonuç

II. Viyana Kuşatması'nın başarısızlıkla sonuçlanmasıyla başlayan sürecin değerlendirilmesi göstermektedir ki, bu 1683 tarihi Osmanlı asırları içerisinde bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Viyana kapılarına dayandığı tarihte gücünün zirvesinde olan ve tarih boyunca süregelen doğu-batı çatışmasında, doğu lehine son noktayı koymak üzere olduğuna inanılan Osmanlı İmparatorluğu, zirveden kesin bir dönüş yapmıştır. Bu dönüş sadece askeri anlamda Tuna boylarının ve Mora'nın Osmanlıların elinden çıkmasıyla sınırlı kalan bir dönüş olmamıştır. Sadece 100 yıl önce Avrupa'da "ideal devlet yönetimi" için model olarak sunulan ve hayranlıkla izlenen bir İmparatorluk olan Osmanlı, 1683 sonrasında kendisi model aramak durumunda kalacaktır. Bu arayış, başlangıçta ıslahat, sonraları reform ve en sonunda da "Batılılaşma" olarak tarihimizin bundan sonraki akışında temel terminolojiyi oluşturacak, daha da önemlisi esas bakış açımızın temeli haline gelecektir. Çünkü 1699 yılında Osmanlı-Avrupa Savaşlarını bitiren anlaşma, ne tuhaftır ki, aynı zamanda Osmanlının kültürel bakımdan Avrupa kıtasına entegrasyonunu başlatacaktır.

Kuşkusuz, siyasi olarak da 1699 önemli bir tarihtir. Bu önem, sadece büyük toprak kayıpları ile de ilgili değildir. Elbette Viyana'yı kuşattığında en geniş sınırlarına ulaşmış bir Osmanlı vardı. Karlofça'da topraklarının bir kısmını bırakan da Osmanlı idi. Ama asıl önemlisi savaş meydanında yitirilen moral ve "millet-i hakime" duygusuna vurulan darbeydi. Şartlar değişmiş, taleplerini savaş meydanında rakiplerine kabul ettiren ve müzakere nedir bilmeyen Osmanlı İmparatorluğu, 75 oturumda koşulları müzakere eden bir devlet haline gelmişti. Yüzyılın başında verdiği tavizlerle Avusturya İmparatoruna 'Roma Çasarı' şeklinde hitap etmeyi kabul eden Osmanlılar için, Macaristan ve Tuna boylarının kaybı Osmanlı dış siyaseti ve diplomasisinde yeni bir dönemin başlangıcı olacaktır.

1 Bernard Lewis, Cultures in conflict: Christians, Muslims and Jews in the age of Discovery, New York, 1995; türkçesi, Çatışan Kültürler: keşifler çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler, İstanbul, 1996. Ayrıca, B. Lewis, The Muslim Discovery of Europe, New York-London, 1982.

2 Bu bakış açısının detaylı bir şekilde işlenmesi hakkında bkz: Lewis, The Muslim Discovery of Europe.

3 Bu dönemin bir değerlendirmesi için bkz. Robert Mantran, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?", Osmanlı İmparatorluğu Tarihi içinde, çev. Server Tanilli, İstanbul 1995, 301-322.

4 Her ne kadar Çehrin'de kesin bir Osmanlı zaferi söz konusu değilse de, Rusların niyetinin Özi'yi geçmek olduğu tarihçi Raşid tarafından kaydedilmiştir. Mehmed Raşid Efendi, Tarih I-V, İstanbul, 1282, burada kısaca: Raşid I, s. 346. Farklı bir bakış açısı için bkz. Dimitri Kantemir, Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi II, çev. Özdemir Çobanoğlu, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998, s. 603 vd.

5 Raşid, I, s. 366-67 ve Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, Tarih I-II (nşr. Ahmed Refik), İstanbul, 1928, burada kısaca: Silahtar I, s. 737-40.

6 Joseph Von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi VI, Üçdal Neşriyat. İstanbul, tarihsiz, s. 343.

7 Merzifonlu Kara Mustafa ve siyaseti hakkında bkz. Hans Georg Majer, "Fundstücke aus der vor Wien verlorenen Kanzlei Kara Mustafa Paşas (1683)", Das Osmanische Reich in Seinen Archivalien und Chroniken-Nejat Göyünç zu Ehren, eds. Klaus Kreiser-Christoph K. Neumann, İstanbul, 1997, s. 115-122.

8 Silahtar Tekeli İmre'nin ve Orta Macarların isyanına oldukça detaylı bir şekilde yer verilmektedir. Silahtar, I, s. 471 vd.

9 Silahtar, I, s. 473.

10 Dimitri Kantemir, Osmanlı, s. 608-9.

11 Sultan IV. Mehmed'in savaş taraftarı olduğu konusu tartışmalıdır. Kantemir, sultanın savaşa taraftar olduğunu kesin olarak kaydetmektedir. Kantemir, Osmanlı, II, s. 608-9. Ancak Silahtar Tarihi'ndeki kayıtlar tam tersinin söz konusu olduğunu gösterir. Silahtar I, s. 757'de açıkça "sefere rıza virmediğinden" denilmektedir. Fakat, Tökeli İmre'nin "Kurus Kralı" ilan edilmesinden sonra Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'ya bir Hatt-ı Hümayun gönderilip, kendisinden Orta Macaristan topraklarının Avusturyalılardan kurtarılmasının emredilmesi, padişahın en azından barış koşullarını bozduğunu gösterir. Bkz. İ. H. Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1950, s. 450-51.

12 Raşid, I, s. 374'de "Tökeli İmre ki Kurus kralı diye meşhurdu." kaydı vardır. Ayrıca krş. Silahtar I, s. 757; Kantemir, Osmanlı II, s. 611. Ayrıca dönemin kısa bir değerlendirmesi için bkz. Feridun Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, ed., Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1994, s. 54-55.

13 Lockyer, Habsburg, s. 533.

14 Silahtar, s. 757'de "Uyvar sulhu itmamına iki sene kalmış idi tekrar müceddeden yiğirmi (yirmi) seneye değin sulh ricasıyla" denilmektedir.

15 Kantemir, Osmanlı II, s. 611. Hammer, 6, s. 352-53. Silahtar'da elçinin bu şartları kabul etmediği yazar. Krş. Silahtar I, 758. Krs Danişmend, Kronolojisi, III, s. 451, Edirne'deki görüşmede şartların hafifletildiğini, fakat elçinin kabul etmediği yazar.

16 Silahtar I, s. 758.

17 Silahtar I, s. 757 ve Raşid, I, s. 387'de Merzifonlu'nun bu tertiplerine değinilmektedir. Ayrıca, Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/I, s. 437.

18 Danişmend, Kronolojisi, 111, s. 452.

19 Raşid, I, s. 375.

20 Raşid, I, s. 375-76.

21 At kuyruğunun, yani tuğların saray önüne dikilmesi bir sefer alametiydi.

22 David Jayne Hill, A History of European Diplomacy III, New York 1967, s. 162.

23 A.g.e., s. 163.

24 Bkz. Faruk Bildirici, “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Türk-Fransız İlişkileri: Gizli Harpten Objektif İttifaka”, Osmanlı I, Ankara 1999, s. 487.

25 Osmanlılar ise Viyana’nın kendileri için “Kızıl Elma”yı simgelediğini düşünüyordu. Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Pal Fodor, “Ungarn und Wien in der Osmanischen Eroberunsideologie”, In Quest of The Golden Apple, İstanbul, 2000, s. 45-69.

26 Fransa kralına bu konuda yapılan baskılar için bkz. Bildirici, a.g.m. s 488.

27 Viyana kuşatma altındayken XIV. Lui, 35 bin askerle Hollanda’ya gelmiş ve Viyana’nın düşmesi halinde Osmanlı ordusunu karşılamak ve Avrupa’yı için hazırlanmıştı. Bkz. Hill, A History of Diplomacy, s. 164.

28 Raşid I, s. 391.

29 Hammer, 6, s. 371. Türk tarihçileri ise ordu mevcudunu 400 bine kadar çıkarmaktadırlar ki, bu biraz abartılı bir sayıdır. İslam Tarihi, s. 71. Asıl muharip unsurlar 100 bin civarında olsa gerektir. Danişmend, Kronolojisi III, s. 453.

30 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, 1995, s. 153.

31 Viyana seferi ve kuşatmasını günlük olarak kaydeden Osman Ağanın günlüğü Silahtarda eserler vardır. Bkz. Richard F. Kreutel, Viyana

Önlerinde Kara Mustafa Paşa, çev. Müjdat Kayayerli, İstanbul, 1994. Bu eser şu adla da yayınlandı: Devlet-i Aliyye Teşrifatçıbaşısı Ahmet Ağa'nın Viyana Kuşatması Günlüğü, düzenleyen, Richard F. Kreutel, çev: Esat Nermi Erendor, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998.

32 Osmanlıların büyük kuşatma toplarından yoksun olduğunun Avrupa ülkeleri farkındaydı. Bkz. Roger Lockyer, Habsburg & Bourbon Europe 1470-1720, England, 1984, s. 526 “The Turks were short of siege guns.”

33 Kreutel, Viyana Önlerinde, s. 102.

34 “Ve toplar nakline mu'ayyen olan camuslarekseri bî-zâd ü ‘alef kalmağla telef olub”, Zübde-i Vekayiât, s. 157.

35 Yerli kayankar sayıyı abartsa da Sobieski'nin kuvvetleri 20. 000 idi. Lockyer, Habsburg, s. 526.

36 Almanların 5. 000 türkü esir aldıkları iddia edilmektedir. Bkz. Hella Schlumberger, Türkenstrasse, Buchendorfer Verlag, München 1998. Lipva kalesinin Avusturya tarafından zapt edilmesi sırasında esir düşen ve bir günlük yazan Osman Ağa için bkz. Temeşvarlı Osman Ağa'nın Anıları, yay. hz. Esat Mermi Erendor, İstanbul, 1998.

37 Raşid, Tarih, I, s. 415.

38 Silahtar II, s. 97'de Padişahın Merzifonlu'ya hılcal ve şimşir gönderdiği hâlâ kayıtlıdır.

39 Kreutel, Viyana Önlerinde, s. 134-36. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/I, s. 451.

40 Yazarı kuşatmaya katılmış olan Mi'yar-üd-düvel isimli eserden naklen Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/I, s. 452-54. Krş. Danişmend, Kronolojisi III, s. 454-456.

41 Raşid I, s. 431-32.

42 “Bu seferde taksirat üzere hareket itmekle hanlık, Hacı Giray Hana tevcih olundu”, Raşid I, s. 433; Silahtar II, s. 98. Ayrıca bkz. Es- Seb'ü's-seyyâr fî ahbar-ı mülûki't-Tâtâr, Süleymâniye-Ragıp Paşa, No: 1016, varak 94/b.

43 Silahtar II, s. 122-123.

44 Silahtar, II, s. 168 vd. Lockyer, Habsburg, s. 533 Budin'in alınmasının Macaristan için çok büyük önemi olduğunu kaydetmektedir.

45 Onun kahramanlığını rakipleri de takdir etmiş ve bugün Budin Kalesi içerisinde bulunan mezar kitabesine “o kahraman bir düşmandı” şeklinde yazmışlardır. (K. Ç. notu).

46 Yeğen Osman Paşa hakkında yeni bir çalışma için bkz. Srdjan Katic, Jegen Osman Paşa, Beograd, 2001.

47 Raşid II, s. 2-3. Silahtar II, s. 295.

48 Raşid II, s. 32 vd.

49 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/I, s. 509. Ayrıca "Reaya topluluklar halinde Avusturya'ya katılmışlardır. Bkz. T. Katic", Viyana Savaşından Sonra Sırbistan (1683-1699) Türkler, Ankara 2002.

50 Zübde-i Vekayiat, s. 291-305. Silahtar II, s. 692. Bu elçi ve sefareti hakkında bkz. M. Alaaddin Yalçınkaya, "Zülfikar Paşa", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi II, Tarih Vakfı, İstanbul 1999, s. 703-704.

51 Divna, Djuric-Zamola, "Belgrad", DIA, C. V, s. 407-408.

52 Yalçınkaya, a.g.m, s. 703-704.

53 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/I, s. 518.

54 Bu tarihte Macaristan, Yanova ve Göle gibi kaleler hala Osmanlıların elinde bulunuyordu. Görüşmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Silahtar II, s. 652-668.

55 II. Süleyman'ın bu seferi için bkz. Abdullah b. İbrahim el-Üsküdari, Vaki'at-ı Sefer-i Sultan Süleyman-ı Sâni, Topkapı Revan Köşkü, yazma no: 1233-I. Cilt.

56 Bu dönemde Vidin kalesinde yapılan tahkimat için bkz. Rossitsa Gradeva, "War and Peace along the Danube: Vidin at the End of the Seventeenth Century", The Ottomans and the Sea, ed. by Kate Fleet, Oriente Moderno, XX (LXXXI), ss. 149-75, burada s. 161-62.

57 Raşid, II, s. 128 ve Silahtar II, s. 514 vd.

58 Zübde-i Vekayiat, 374 vd. Raşid II, s. 131.

59 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, s. 530.

60 Raşid II, s. 161.

61 Hammer, a.g.e., c. XII, s. 201. Bir Avusturya Generali ve iki Albay'ın bu muharebede öldüğünü kaydediyor.

62 Raşid II., s. 165.

63 Raşid II, s. 162.

64 Raşid II, s. 166-167.

65 Bu vezir bir süre Rodos'ta mahkumiyet yaşadıktan sonra idam edildi. Raşid II, s. 210.

66 Raşid II, 195-96 ve 204.

67 Avrupa'daki bu gelişmeler için bkz. Hill, A History of European Diplomacy, s. 218.

68 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, s. 549. II. Ahmed'in barış şartları Budin, Yanıkkale ve ona tabi yerlerin geri verilmesi, esirlerin bırakılması ve evvelce verdikleri verginin ödenmesiydi.

69 Raşid II, s. 218-24.

70 Silahtar, II, s. 685 vd.

71 Raşid II, s. 262-64.

72 Silahtar II, s. 750; Raşid II, s. 264.

73 Raşid II, s. 369 vd.

74 Raşid II, s. 332.

75 "Veteran nâm lain yanında piyade askerinden maada 12 bin miktarı müsellah ve müretteb Nemçe atlısı" olduğu kaydedilmiştir. Raşid II, s. 343.

76 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, s. 558-59. Raşid II, s. 343-44.

77 Raşid II, s. 362.

78 Raşid II, s. 364.

79 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, s. 562-63. Raşid II, s. 375-81.

80 Raşid II, s. 399.

81 Raşid II, s. 407.

82 Raşid II, s. 410.

83 Raşid II, s. 413. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, s. 566 vd. Dimitri, Osmanlı II, s. 810.

84 Raşid II, s. 411.

85 Hill, A History of European Diplomacy, s. 265.

86 Zenta'da şehit olanların listesi için Bkz. Raşid II, s. 413.

87 Türklerin toplam kaybı 20 bin şeklinde gösterilir. Mal kaybına dair verilen rakamlarda da abartılıdır. Krş: Kenneth M. Setton, Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century, Philadelphia, 1991, s. 402 ve Lord Kinross, The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire, New York, 1977, s. 354-55.

88 Hill, A History of European Diplomacy, s. 265 Petro için ayrıca bkz. Thomas Munck, Seventeenth Century Europe, London, 1990, s. 392 vd.

89 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, s. 538. Kamaniçe üzerinde Osmanlı-Leh rekabeti için bkz. D. Kolodziejczyk, Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): An annotated Edition of Ahdnmes and Other Documents, Leiden 2000.

90 Silahtar II, s. 427 vd.

91 Raşid II, s. 169; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, s. 537.

92 Raşid II, s. 298.

93 Raşid II, s. 268-69.

94 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, s. 572.

95 Dimitri, Osmanlı II, s. 647. Zübde-i Vekayiat, s. 164. ayrıca bu eserde bkz. Hacer Çelebi "XVII. Yüzyıl Sonlarında Mora'nın Venedikliler Tarafından İşgali", Türkler.

96 Raşid II, s. 50 vd.; Osmanlı-Venedik savaşları hakkında geniş bilgi için bkz. Dimitri Osmanlı II, s. 687 vd.

97 Silahtar II, s. 427 vd. 'de "otuz binden ziyade" denilmektedir ki bu abartılı olsa gerekir. Krş. Raşid II, s. 69 "15 bin miktarı düşman".

98 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, (Ankara, 1983), s. 544-45. Krş. Raşid II, s. 261.

99 Venedik ve Anadolu'nun işgali için: Nejat Göyünç "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) ve Yapıları", İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara 1976, s. 461-485.

100 Bu kısım hakkında daha tafsilatlı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, s. 476-81.

101 Silahtar II, s. 387 vd.

102 Silahtar II, s. 558 ve Raşid II, s. 135. İsâ-zâde Tarîhi (Metin ve Tahlil), nşr. Z. Yılmazer, İstanbul 1996, s. 192 vd.

103 Uzunçarşılı, III/1, s. 573.

104 Dimitri bu yenilgiyi Fransa kralının yardımına bağlar ki aslında fiili bir yardım söz konusu değildir. Dimitri, Osmanlı II, s. 769.

105 Silahtar II, s. 787; Raşid II, s. 270.

106 Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. Kamil Tutar, Sakız Kalesinin Venedikliler Tarafından İşgal ve istirdadı, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü: Mezuniyet Tezi, n. 3391, İst. 1981 (Basılmamış). Z. Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 277-78.

107 Raşid II, s. 305.

108 Bu sayılar Türk kaynaklarına göredir. Hammer, 4 kalyon ve 4 fırkateyn ile 500 Venedik Süvarisinin Türklerin eline geçtiğini yazıyor. Hammer, a.g.e., c. XIII, s. 234. Setton, a.g.e., s. 395, Venedik raporlarında sayı verilmediğini yazıyor. Krş. Raşid II, s. 309-10.

109 Dimitri eserinde Sakızın geri alınmasını kolaylaştıran önemli bir neden olarak, Venediklilerin Sakız halkına yaptıkları zulümü ve Rum kiliselerini kapatmalarını gösterir. Dimitri, Osmanlı II, s. 791.

110 Raşid II, s. 352; Uzunçarşılı, Osmanlı III/1, s. 430-33.

111 Raşid II, s. 352.

112 Dimitri, Osmanlı II, s. 790. Dimitri'ye göre bu başarısızlığın sebebi Rus askerlerinin henüz kuşatma savaşını bilmemeleridir.

113 Dimitri, Osmanlı II, s. 796. Zübde-i Vekayiât, s. 602-3'de kalenin 400-500 müdafii kaldığı ve yardım aladıkları için teslim oldukları kayıtlıdır.

114 Petro savaşa henüz girmişti, ama Osmanlı-Avusturya barış görüşmelerinin başlaması onu daha fazla güneye gitmekten alıkoydu. Yalnız başına Osmanlılarla savaşı sürdürmesi mümkün değildi. Lockyer, Habsburg, s. 517. s.

115 Bu dönemin değerlendirilmesinde genel olarak Halil İnalcık'ın şu makaleleri esas alınmıştır. İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", Archivum Ottomanicum, VI (1980), s. 283-337; a. mlf. "The Socio-political effects of the diffusion of fire-arms in the Middle East", War, Technology and Society in the Middle East, (eds). Naff, T.-Owen, R., London, 1975, s. 195-217.

116 Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Halil İnalcık, "Saray-Bosna Şer'iye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonra Harb Yıllarında Bosna", Tarih Vesikaları, c. II/11 (1943), s. 1-3. Kuşatmanın Avusturya üzerindeki olumlu etkileri için ise bkz. İlber Ortaylı, "İkinci Viyana Kuşatması'nın İktisadi Sonuçları Üzerine", Osmanlı Araştırmaları-Journal of Ottoman Studies II (1981), s. 195-202. Yeniden basım: İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim: Makaleler I, Anakara, 2000 içinde.

117 İnalcık, Bosna, s. 1-3. Krş: Kıbrıs Şer'iye Sicili No: 6.

118 Ortaylı, "17. Yüzyıl Sonlarında Orta Anadolu Vilayetlerinin Toplumsal-Ekonomik Durumu Üzerine," Makaleler I, s. 10.

119 Merkelbach, a.g.e., s. 262-71.

120 Ortaylı, Orta Anadolu Vilayetleri, s. 13.

121 Örneğin Bursa'da toplanan avarız vergisi altı kata kadar artmıştı. Bkz H. Gerber, Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700, Jerusalem, 1988.

122 Ortaylı, Orta Anadolu Vilayetleri, s. 13.

123 Silahtar II, s. 559, "Kadimden beri devletde ılanan cizye fesh olub. alası dört altın ve evsatı iki altın ve ednam bir şerifi altun. alınmak üzere ferman buyuruldu." Kıbrıs adasında da cizye toplama görevi Kiliseye verilmiş, miktar artırılmıştı. Bkz. Kemal Çiçek, Zimmis (non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court 1110/39 H. 1698-1726, Basılmamış Doktora Tezi, Birmingham University, 1992. (Bu tezin genişletilmiş şekli Legal Positions of Christians in Ottoman Cyprus A study of the Sharia Court Records of Nicosia 1698-1726 adıyla Eren yayınevi tarafından basılmaktadır.

124 Hammer, a.g.e., c. XII, s. 156-157.

125 Raşid II, s. 92.

126 Raşid II, s. 31 vd.

127 Raşid II, s. 36.

128 Raşid II, s. 68. Yeğen Osman Paşa'nın burada "Küffar-ı, hakeser ile mukavemet tedarikinden mukaddem hain-i din ve devlet".

129 Silahtar II., s. 447-451; Ayrıca bkz. "II. Süleyman", İslâm Tarihi, C. 11, s. 82.

130 Raşid II, s. 119.

131 Raşid II, s. 235-36.

132 1692 yılındaki bir salgında Kıbrıs'ta ada nüfusunun abartılı rakamlara göre 2/3 kadar telef olmuştu. Anderson, Europe, 231.

133 Kamaniçe'ye saldıran 60 bin kişilik Leh kuvvetlerine karşı bile nefir-i amm usulünü başvurulması hk. bkz. Raşid II, s. 164.

134 Ortaylı, Anadolu Vilayetleri, s. 12.

135 Raşid II, s. 70.

136 Raşid II, s. 70.

137 Mücteba İlgürel, "II. Mustafa", İslam Tarihi, c. 11, s. 104-106.

138 Geçici başarısızlıklar yüzünden vezir-i âzamın görevden alınması idari yapının düzeltilmesi ve askeriyenin disipline alınmasını güçleştiriyordu. Anderson, Europe, s. 231-37. Burada yazar Karlofça sonrası Osmanlı İmparatorluğu hakkında ayrıntılı bit tahlil yapmaktadır.

139 Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Turkiye, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1994, s. 306. Krş. R. B. Mowat, A History of European Diplomacy 1481-1789, London, 1928, 154-64.

140 Rifaat Abou El-Haj, "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", JAOS, 87 (1967), 498-512.

141 Lockyer, s. 527.

142 Dimitri, Osmanlı II, s. 825. Ayrıca bkz. Bildirici, s. 487-88.

143 Bkz. Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I: Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, Ankara, 1953, 25.

144 Dimitri, Osmanlı II, s. 827'de Türk delegelerin hala baş yeri tutmak istediklerini kaydeder. Bu doğru ise, Osmanlıların Hıristiyan ülkelerini hala kendileri ile eşit görmedikleri sınucu çıkar. Halbuki Karlofça'da tarafların eşitliği prensibinin benimsendiği iddia edilmektedir. Rifa'at, Ottoman Attitudes, s. 131.

145 Anlaşma maddelerinin tespitinde Erim, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, s. 27-35 esas alınmıştır.

146 Erdel üzerinde müzakereler çok çetin geçmiş, fakat sonunda Avusturya'nın talepleri kabul edilmiştir. Abou El-Haj, Ottoman Diplomacy at Karlowitz.

147 Macaristan Avusturya'nın hakimiyet atına girmekten hoşnut değildi. Lockyer, Habsburg, s. 534. Dimitri, Osmanlı s. 828.

148 Sava nehri ile ilgili olan 4 ve 5. maddelerdir. Erim, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, s. 28.

149 Bu anlaşmayla oluşan sınırların belirlenmesiyle ilgili olarak bkz. Monika Molnar, “Karlofça Antlaşması’ndan Sonra Osmanlı-Habsburg Sınırı 1699-1701”, Osmanlı I, Ankara, 1999, s. 472-79.

150 Lockyer, Habsburg, s. 527 Dimitri, Osmanlı, s. 829; Setton, a.g.e., s. 411.

151 Lockyer, Habsburg, s. 527. Dimitri, Osmanlı, s. 828.

152 Karlofça’da Rusya’nın talepleri dikkate alınmamıştı ve bu yüzden anlaşma olmadı. M. S. Anderson, Europe in the Eighteenth Century, 1713-1783, London 1962, s. 174. Lockyer, Habsburg, s. 518.

153 Raşid Tarihi, c. II, s. 494 ve Erim, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmalar, s. 39-47.

154 Osmanlıların bu diplomasi tecrübesinin bir analizi için bkz. Rifa’at, Ottoman Attitudes, s. 131.

155 Karlofça Antlaşmasında Venedik konusunda geniş bir bibliografya için bkz. Monika Molnár, “Venedik Kaynaklarında Karlofça Antlaşması: Diplomasi ve Tören”, Türkler, Ankara 2002.

156 Raşid II, s. 555.

157 El-Haj, a.g.e., s. 40 vd. Krş. Raşid II, s. 564 vd.

158 Rifat Abou El-Haj, a.g.e., 92’de bu görüşü savunmaktadır.

Abou El-Haj, Rifa’at Ali. “Ottoman Diplomacy at Karlowitz,” Journal of American Oriental Society, 87/4 (1967), s. 498-512.

Abou El-Haj, Rifa’at Ali, “The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe, 1699-1703”, JAOS, LCCCCIX (1960), s. 469-475.

Abou El-Haj, Rifa’at Ali, The 1703 Rebelion and the Structure of Ottoman Politics, İstanbul, 1984.

Aksun, Z. Nur, Osmanlı Tarihi II, İstanbul 1994.

Anderson, M. S. Europe in the Eighteenth Century 1713-1783, London, 1962.

Bildirici, Faruk. “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Türk-Fransız İlişkileri: Gizli Harpten Objektif İttifaka”, Osmanlı I, Ankara 1999.

Çiçek, Kemal. Zimmis (non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court 1110/39 h. 1698-1726, Basılmamış Doktora Tezi, Birmingham University, 1992.

Danişmend, İ. H. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1950.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, 1995.

Dimitri Kantemir. Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi II, çev. Özdemir Çobanoğlu, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998.

Emecen, Feridun, “Kuruluştan Küçük Kaynarca’ya”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, ed., Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1994.

Erim, Nihat. Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I: Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, Ankara, 1953.

Fodor, Pal. “Ungarn und Wien in der Osmanischen Eroberunsideologie”, In Quest of The Golden Apple, İstanbul, 2000.

Gerber, H. Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700, Jerusalem, 1988.

Gradeva, Rossitsa. “War and Peace along the Danube: Vidin at the End of the Seventeenth Century”, The Ottomans and the Sea, ed. by Kate Fleet, Oriente Moderno, XX (LXXXI), ss. 149-75.

Hill, David Jayne. A History of European Diplomacy III, New York 1967.

Itzkowitz, N., “Eighteenth Century Ottoman Realities”, Studia Islamica, XVI (1962), s. 74-93;.

Itzkowitz, N., Mehmed Raghib Pasha: The Making of an Ottoman Grand Vezir, Doktora Tezi, Princeton University, 1959.

İlber Ortaylı, “İkinci Viyana Kuşatması’nın İktisadi Sonuçları Üzerine”, Osmanlı Araştırmaları-Journal of Ottoman Studies II (1981), s. 195-202.

İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim: Makaleler I, Ankara, 2000.

İlgürel, M. “II. Süleyman”, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi 11, Konya, 1994.

İlgürel, Mücteba. “II. Mustafa”, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi 11, Konya, 1994. s. 104-106.

İnalcık, H. "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", Archivum Ottomanicum, VI (1980), s. 283-337.

İnalcık, H. "Saray-Bosna Şer'iye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonra Harb Yıllarında Bosna", Tarih Vesikaları, c. II (1942-1943), s. 178-187, 372-383.

İnalcık, H. "The Socio-political effects of the diffusion of fire-arms in the Middle East", War, Technology and Society in the Middle East, (eds). Naff, T. Owen, R., London, 1975, s. 195-217.

Joseph Von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi VI, Üçdal Neşriyat. İstanbul, tarihsiz.

Katıcı, Srdjan. Jegen Osman Paşa, Beograd, 2001.

Kolodziejczyk, D. Ejalet Kamieniecki 1672-1699, Warsaw, 1994.

Kolodziejczyk, D., Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): An annotated Edition of Ahdna mes and Other Documents, Leiden 2000.

Kreutel, Richard F. Viyana Önlerinde Kara Mustafa Paşa, çev. Müjdat Kayayerli, İstanbul, 1994. Devlet-i Aliyye Teşrifatçıbaşısı Ahmet Ağa'nın Viyana Kuşatması Günlüğü, hz. Richard F. Kreutel, çev: Esat Nermi Erendor, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Lewis, Bernard. The Muslim Discovery of Europe, New York-London, 1982.

Lewis, Bernard. Cultures in conflict: Christians, Muslims and Jews in the age of Discovery, New York, 1995.

Lockyer, Roger. Habsburg & Bourbon Europe 1470-1720, England, 1984.

Majer, Hans Georg, "Fundstücke aus der vor Wien verlorenen Kanzlei Kara Mustafa Paşas (1683)", Das Osmanische Reich in Seinen Archivalien und Chroniken-Nejat Göyünç zu Ehren, eds. Klaus Christoph Kreiser-Neumann, K. İstanbul, 1997, s. 115-122.

Mantran, Robert. "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?", Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, çev. Server Tanilli, İstanbul 1995, 301-322.

Mehmed Raşid Efendi, Tarih I-V, İstanbul, 1282.

Monika Molnar, "Karlofça Antlaşması'ndan Sonra Osmanlı-Habsburg Sınırı 1699-1701", Osmanlı I, Ankara, 1999, s. 472-79.

Mowat, R. B., A History of European Diplomacy 1481-1789, London, 1928.

Munck, Thomas. Seventeenth Century Europe, London, 1990, s. 392 vd.

Ortaylı, İ. “17. Yüzyıl Sonlarında Orta Anadolu Vilayetlerinin Toplumsal-Ekonomik Durumu Üzerine,” Makaleler I (Ankara, 2000), s. 9-14.

Schlumberger, Hella. Türkenstrasse, Buchendorfer Verlag, München 1998.

Setton, Kenneth M. Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century, Philadelphia, 1991.

Kinross, Lord. The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire, New York, 1977.

Shaw, Stanford. Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Turkiye, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1994.

Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, Tarih I-II (nşr. Ahmed Refik), İstanbul, 1928.

Temeşvarlı Osman Ağa’nın Anıları, yay. hz. Esat Mermi Erendor, İstanbul, 1998.

Tutar, Kamil, Sakız Kalesinin Venedikliler Tarafından İşgal ve istirdadı, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü: Mezuniyet Tezi, n. 3391, İstanbul, 1981.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, III/I, Ankara 1983.

Yalçınkaya, M. Alaaddin “Zülfikar Paşa”, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi II, Tarih Vakfı, İstanbul 1999, s. 703-704.

Viyana Savaşı'ndan Sonra Sırbistan (1683-1699) / Dr. Tatjana Kati/ [s.765-772]

Belgrad Üniversitesi Felsefe Bölümü / Yugoslavya

1521 yılında Osmanlıların Belgrat'ı fethinden itibaren, Save'nin ve Tuna'nın güneyi olan bugünkü Sırbistan toprakları 150 yıldan daha fazla bir sürede savaş görmedi. 1606 yılındaki Zitvatorök Antlaşması'ndan beri bölgede iç savaş olmamıştır. Neredeyse 17. yüzyılın 80 yılı barış ve ekonomik refah dönemiydi. Tuna, Osmanlı İmparatorluğu'nda malların Balkanlar'dan ve Doğu'dan Atlantik ve Baltık Denizi'ne taşındığı en önemli yollardan birisi olmuştur. Belgrat; Dubrovnik, Bosna, Türk, Rum, Ermeni, Yahudi ve Sırp tüccarların buluşma noktası ve toplantı yeri olarak çok hızlı gelişmiştir. Yaklaşık olarak 60.000 nüfusuyla, hatta bazı kaynaklara göre 100.000'lik nüfusu ile 17. yüzyılın ikinci yarısındaki en büyük Avrupa şehirlerinden biri olarak kabul edilmiştir.1 Sırp köyleri de gelişmiş, ancak daha önceki dönemde savaş seferlerinin giderlerini karşılamak zorunda olmaları nedeniyle kasabalar kadar gelişememişlerdir. Öğretmen, Sırp keşişi ve aynı zamanda Orta Çağlardan Viyana Savaşı'na kadar Sırp tarihi hakkındaki kısa çalışmanın yazarı olan Atanasia Daskal 17. yüzyılı şöyle tasvir etmektedir: "Ve tekrar Sırbistan 100 yıl Türklerin egemenliği altındaydı. Ve tekrar nüfusun sayısı artmıştır ve zenginleşmişlerdir; Türkler az miktarda haraç aldılar; manastırlar yoksulluk içinde değildi ve Hıristiyan olan halk kiliselere ve manastırlara yeterince sadaka verdiler."2

Bununla birlikte, 1683 yılında Viyana'nın ikinci defa kuşatılması için hazırlıklar sırasında ekonomik durum kötüleşmiştir. Olağanüstü savaş vergilerinin sıradan hale gelmesi birçok kişiyi fakirleştirmiştir. Bundan başka, artan enflasyon, çok düşük fiyatlı yiyecek "alımı", para ve erzak gerekliliği ve angarya vb. gibi şeyler de göz ardı edilmemelidir. Viyana kapılarında Osmanlı'nın yenilgisi ve genel sosyal hoşnutsuzluk ilk önce kuzey Dalmaçya'da ve daha sonra da Bosna ve Hersek'te Hıristiyanların ayaklanmalarına sebep olmuştur.3

1685'ten 1687'ye kadar olan dönemde Macaristan'daki büyük toprak kayıplarını takip eden yeni ezici yenilgiler, Podolya ve Mora'daki askeri fiyaskolar, Yeniçerilerin başkaldırıları ve IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi Osmanlı rejimini önemli ölçüde zayıflattı. Ayrıca, Kutsal Birliğin askerlerinin hızlı ilerlemesi Hıristiyan reayanın yeni bir isyan başlatmalarını teşvik etti. Özellikle Sırpların Eylül 1688 yılında Belgrat'ı almalarından sonra Sırplar gruplar halinde Avusturya birliklerine katıldılar. Bunlardan bazıları, Avusturyalıların gelmesini bile beklemeden silaha sarıldılar.

Sırbistan'da, Bulgaristan'da ve Makadonya'da başkaldırılar birbiri ardına patlak vermekteydi. Bunların liderleri genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önce askeri ya da benzeri hizmetlerde bulunmuş olan martolesler, derbencler, knezler ve diğer Hıristiyanlardı.

Kasabalara ve küçük Osmanlı müfrezelerine saldırıları ve Osmanlıların isyancıları kovalamalarını her iki dinin de sivil toplumlarının soykırımı izledi. Osmanlı ve Batı kaynaklarına göre,

Sırp isyancıları Uzice kasabasına saldırdıklarında, “pek çok Türk öldürülmüş ve 1500’den fazlası ele geçirilmiştir. Aynı durum Vlajeroé’da, Prijepolice’de, Cacak’ta ve pek çok diğer yerlerde vuku bulmuştur.4 Birkaç hafta sonra, Arnavut beylerinin kabile birlikleri yukarıda anılan kasabaları yeniden ele geçirdiklerinde, komşu köyleri harap etmişlerdir.5 Dubrovnik’in (Ragusa) İstanbul’daki rehberi olan Luka Barka en şiddetli çatışmalar sırasında bu bölgelerden geçerken şöyle yazmaktadır: “Arnavutlar Türkler için bile merhamet göstermeksizin tüm çevredekileri katletmişlerdir.”6

Müslüman mülteciler panik içerisinde İstanbul yoluyla Niş’e ya da Tuna yoluyla Vidin’e kaçarken, isyancılar (haydutlar) onlara saldırmıştı. O zaman Macar savaş meydanında baş komutan olan Yeğen Mustafa Paşa, aynı zamanda tüm bölgeleri tamamen yakıp yıkarak Müslüman mültecileri savunmuştur. Böylece, isyanı bastırmaya ve Avusturya birliklerinin yiyecek ihtiyaçlarını zora sokmaya çalışmıştır. Osmanlı tarihçisi olarak Defterdar seraskerin yazdığı gibi en fazla yakılıp yıkılan yer Morava vadisiydi: “sadece kafirlerin yapabileceği zulümler yapılmıştır.” Ravanica manastırının yakınındaki Sırp mültecilere saldırmış, 900 kişiyi öldürmüş ve yüzlercesi de esir edilmiştir. Niş’e doğru geri çekilirken askerleri evleri yağmalayarak ve hayvanları yanlarına alarak 150 köyü mahsulleri ile birlikte yakmıştır.7

1689’da reaya topluluklar halinde Avusturya’ya katılmışlardır. Habsburg Krallığı’nın kıta komutanları bile, ordularının esas kısmının XIV. Luis’e karşı savaşmak için Ren’e çekilmiş olması nedeniyle, birliklerini Sırp isyancıları ile doldurmaya çalışmışlardır. İsyancılar tarafından yardım gören Avusturya güçleri gizlice güneye sokulmada başarılı olmuştur. 1689 yılında Avusturya güçleri Kosova’yı, Makedonya’yı ve bazı Bulgar bölgelerini işgal etmişlerdir.

Kasım 1989’da Fazıl Mustafa Paşa’nın Vezir-i Azam olarak atanması savaşta dönüm noktası olmuştur. Bu yılın sonunda ve sonraki yılın başında, Makedonya ve Kosova, Osmanlı-Tatar karşı saldırısı ile yeniden ele geçirilmiştir. 1690 yılı yazının sonunda, Vezir-i Azamın bizzat başında bulunduğu Osmanlı Ordusu Pirot ve Leskovaç’tan Tuna ve Save’ya kadar olan tüm eski Osmanlı illerini ele geçirmiştir.

Kaçınılamaz savaş sonuçları olan göçler ve maddi yıkımlar tekrar fethedilen Sırbistan’ın yeniden bütünleşme başarısını tehlikeye sokmuştur. Osmanlı Devleti, nüfus sorununu çözmeye, ekonomik iyileşmeyi ve Habsburg’a doğru sınır güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Uygulanan önlemler nüfus yapısı, mülkiyet ilişkileri ve hayatın tüm alanlarında askeri unsurun baskın olması konularında değişikliklere neden olmuştur.

Viyana savaşından önce güven ve tolerans ile tanınan ve her şeyin ötesinde de ortak kökenin farkında olunması şeklindeki sosyal ve dini ilişkiler konusunda bugünün Sırbistan topraklarındaki en önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Hıristiyan reayanın Osmanlı hükümranlığı altına girmesinden beri, ilk yoğun başkaldırısı -ki bu başkaldırıyı kanlı çatışmalar ve katliamlar izlemiştir- devlet ve

Hıristiyan vatandaşlar arasındaki ilişkiyi derinden değiştirmiştir. 1688 yılında Belgrat'ın düşmesinden sonra bu ilişki üç safhadan geçmiştir: misilleme, af ve daimi güvensizlik.

Misilleme 1688 sonbaharından beri Bulgaristan, Makedonya ve Sırbistan'da isyanların yapıldığı yerlerde uygulanmıştır. Ekim 1688'de Ciprovak'daki isyanın bastırılması, Aralık 1989'da Karpos'daki isyan ve 2 Ocak 1690'da Kacanik Boğazı'ndaki savaştan sonra Kosova'nın fethi en şiddetli örneklerdir. Misilleme resmi bir politika değildi. Bunun kanıtı ise, düzenli Osmanlı ordusunun bu misillemede yer almayıp Osmanlı tebaası ve paralı asker birlikleri olan yedek kıtaların yer almasıdır. Macar Kalvinistlerin lideri olan Kont İmre Tekeli Ciprovac'ı harap etmiştir, Kırım Hanı olan Selim Giray Karpos isyanını kanlı bir biçimde bastırmıştır. Ocak 1690'dan Mart 1690'a kadar üç ay boyunca Selim Giray'ın birlikleri Arnavut paralı askerleriyle birlikte köyleri, kiliseleri ve manastırları yakmakta, Kosova ve Makedonya halkını esir etmekteydi.8 Devletin birkaç ay onları durdurmak için hiçbir şey yapmaması nedeniyle bu suçlarla dolaylı olarak ilgiliydi. Bunun nedeni ise, bir tarafta düzenli birliklerin zayıflığı nedeniyle kullanılan Tatar ve Arnavut birlikleri kontrol etmedeki zaaftı. Öte yandan, askeri yenilgiler ve on binlerce Müslüman mültecinin ortaya çıkması ile Osmanlı toplumunun derinden sarsılması düşünüldüğünde anlaşılabilen misilleme için gizli istek vardı.

Savaş tarihçileri, geniş bir şekilde yayılmış korku ve ümitsizlik hissini göstermektedir. Silahtar, 24 Eylül 1689 tarihinde Niş'in Avusturya tarafından ele geçirilmesinden sonra Sofya vatandaşlarının o kadar çok ağladığını yazar ki, "bu anlatılamaz". Ayrıca, Sultan II. Süleyman'ın 1 Ekim'de Sofya'dan ayrılırken, Yeniçerilerin "keçe başlıklarının ellerinde ve tanımlanamaz bir bağırtı ile 'bizi garip kodun padişahım'" diye ona eşlik ettiklerini yazar.9

Anonim bir tarihçi, Osmanlı ordusunun iki ay sonra Belgrat'ı fethedene kadar, İstanbul halkının muhtemelen o zamanlar sık sık kullanılan cümleye göre "Nice ma'mur etsek gerek bu yıkılan dünyayı"10 diyerek Ağustos 1690'daki depremde yıkılan evlerini tamir etmeyeceklerini anlatmaktadır.11

Hıristiyan reayaya karşı misilleme, İmparatorluğun gücünü pekiştirene ve mülteci durumuna düşen çok sayıdaki vergi mükellefinin kaybının farkına varıncaya kadar uygulandı. Hıristiyanların göçü daha çok Arnavut ve Tatar birliklerinin misillemesi ile tahrik edilerek kendiliğinden oluşmuştur. En yoğunları, patrik III. Arsenije Crnojevic tarafından liderlik edilen on binlerce Sırbın Habsburg kortunun korumasını gözleyerek kuzeye kaçtığı Kosova ve Makedonya topraklarındaki misillemelerdi. Theatri Europaei Continuati'de basılan 1696 yılından kalma bir nota göre, 20.000-30.000 Sırp bu Krallığın topraklarına geçmiştir.

Kardinal Kolonic'in daha sonraki raporları ile teyit edilen Patrik III. Arsenije'nin ifadesine göre, patriğin kişisel olarak Buda'ya götürdüğü grup içerisinde 30.000-40.000 arasında erkek, kadın ve çocuk bulunuyordu.12 Bu göçün kapsamı, savaş anlaşmazlıklarının öncesindeki ve sonrasındaki Ortodoks din adamlarının sayısı hakkındaki gerçekler ile de gösterilebilir. Örneğin, Viyana savaşından

önce Peş'te 100, Decani manastırında 50 keşiş vardı. On sekizinci yüzyılın başında bunlardan 7'si Peş'te, 3 tanesi de Decani'de yaşamaktaydı.13 Katolik papazların da sayısı azalmıştır. Türklerin intikamı korkusu ile katolik papazların çoğu Avusturya ordusu ile birlikte geri çekilmiştir. Ortadoks papazların yaptığı gibi onlar da Hıristiyanları isyan çıkarmaya ikna etmişlerdir. Bunlardan bazıları seferde Habsburg'un askeri komutasına yakınlardı.14 Pek çok Katolik misyonu bastırılmış ve böylece İnanç Propogandası Toplantısı bu misyonların iyileştirilmesi için çok ihtimam göstermiştir.15

Makedonya ve Kosova'dan göç kalıcı bir niteliğe sahipti. Mültecilerden birçoğu evlerine geri dönmemişler ve bununla Sırp halkı sosyal seçkin ve orta sınıfını ve papazlarını kaybetmiştir. Bunlar 18. yüzyılda kalıcı barışın yokluğu ve yeni göçler nedeniyle yavaş bir biçimde yenilenecektir. Bunun tersine diğer savaş bölgelerindeki göçler geçiciydi ve yoğun değildi. Bunun ana nedeni ise 1690 yılının sonbaharında düzenli Osmanlı ordusunun orta ve kuzey Sırbistan'ı kontrolü altında bulunduruyordu. Bu nedenle sivillerin kitlesel olarak ve rastgele öldürülmeleri yoktu.

Bu bölgelerdeki halk daha çok, sürekli olarak ayrılmaktan ziyade komşu dağlarda, yoğun koruluklarda veya Tuna adalarında barınak edinmeye karar vermişlerdir.16 Bazı Osmanlı tarihçileri 1690 yılında sadece Niş ve Belgrat arasında İstanbul yolundaki köylerden yaklaşık olarak 10.000 kişinin evlerini terk ettiklerini tahmin etmektedir.17

Bununla birlikte, nüfusun küçük bir bölümünün Avusturya otoriteleri tarafından uygulanan planlı, hatta muhtemelen de zorunlu göçlere tabi tutulduğunu belirtmek önemlidir. Bu göçler 1689 yılı boyunca vukua gelmiştir. Bu göçlerin amacı Srem ve Slovenya'da yeni kurulan Habsburg yönetimini güçlendirmek için bu bölgelerde terk edilen alanları iskan etmekti. Krallığın Savaş Konseyi Pozarevac'da, Uzice'de ve Belgrat'ta nüfusu yerinden etmek için birkaç emir çıkarmıştır (iddiaya göre 6000 Sırp yok edilmiştir).18 Daha yoğun göç Avusturya askeri komutanlarının ajitasyonu ile Skoplje'nin ele geçirilmesinden sonra uygulanmıştır.19

Mübalağalı olarak büyük Sırp göçünde 100.000-200.000 kişinin bulunduğu biçiminde iddialar bulunmasına karşın, bizim görüşümüze göre 1688'den 1690'a kadar evlerini terk eden Sırpların sayısı hakkındaki tahminler 60.000-70.000 kişi civarındadır.

Yoğun göçler, af politikası vasıtası olarak misillemenin ikame edilmesine sebep olmuştur. Macaristan Seraskeri Halil Paşa'nın ordusunu Kosova ve Makedonya'da tutması emredildiğinde, af politikası 1690 yılının Mart ayı sonundan itibaren uygulanmıştır. "Reayayı bu alanlarda öldüren, esir eden ve satan ve yerlerine dönmelerine izin vermeyenler". Koruma silah taşımamış olanlara uygulanmıştır.20 Birkaç ay sonra da silah taşıyabilen erkekler affedilmiştir. Bulgaristan ve bazı Sırp bölgelerinde isyancılar hakkındaki kararlar Mühimme defteri'nde saklanmıştır.21 9 Eylül 1690 tarihinde Niş'in fethinden itibaren, itaat etmeyi bildirmeleri ve tekrar İmparatorluğun vatandaşları yani reaya olmayı kabul etmeleri şartıyla af Srem'deki mültecileri de kapsayacak biçimde Save'nın ve Tuna'nın güneyindeki tüm silahlı isyancıları içine aldı.22

Genel af önemli sonuçları getirdi. Osmanlı ordusunun Belgrat'a doğru yaklaşmaları sırasında dahi Pozarevac, Resava, Jagodina, Kragujevac, Belgrat ve diğer şehirlerin ahalisi vatandaşlığa geçmek, yani itaat etmek ve vergi ödemek istedi.23 Yaklaşan kış ve Avusturya askeri idaresinin Sırplılara karşı kötü davranışları, Osmanlı hükümetinin idaresi altına dönen göçmenlerin sayısının, özellikle de 1689 sonbaharında Skoplije çevresinden olan Avusturyalılar tarafından dışarı çıkarılanların sayısının gerçekten çok olmasını sağladı.24

Daha önce gerçekleştirilen reformlar (nizam-ı cedit) halkın geri dönmesini ve isyancı duyguların yatışmasını etkilemiş olmalıdır. Reaya, şeriat tarafından belirlenenler dışındaki tüm olağanüstü vergilerden muaf tutuldu. Tüm eski vergi borçları affedildi ve anonim bir tarihçinin ifadesine göre, neredeyse tüm mali defterler bir yere toplandı ve yakıldı.25 Mali ve parasal reformlar içinde kişi başına bir örnek cizye miktarı belirlendi ve bunun miktarı vergi mükelleflerinin ekonomik durumuna, yani fakir, orta, iyi ve zengin olmalarına bağlandı.

Devlet daha başka şeyler de önerdi. Her şeyini kaybedenler tarım yapılabilir bir arazi, bir öküz ve ekmek için tohum elde edebileceklerdi.26 Belgrat sınırı (serhat), 1690 sonbaharında Babıali'nin kararı ile herhangi bir kimsenin yerleşebileceği serbest yer ilan edildi. İmparatorluk haslarına ve vakıflarına (çünkü bu mülkler terk edilmemelidir) ait olan reaya dışında mülteciler önceki köylerine dönmek zorunda değillerdi.27 Geri dönenler belli bir süre için bazı vergileri ödemekten muaf tutuldular. Örneğin, Sabac kazasından olan reaya, cizyenin, ispençenin ve öşürün yarısını verecekti. 1695 yılında bölünen ve Uzice, Krusevac ve Batocina'ya yakın yerlerde zorunlu olarak ikamet ettirilen mülteciler, toprak sahibinin onda birlik payı dışında tüm vergilerden beş yıllık bir süre için muaf tutulmuşlardır. 1696/1697 kışında bulunacak ve imparatorluk haslarına geri döndürülecek olan Stari Vlahlı mülteciler üç yıl için tüm vergilerden muaf tutulmuşlardır.28

Türkler, mülteci reayaya köylerine dönerken Tatar ve Arnavut birliklerinin saldırılarından korumak için zırhlı eskort vermişlerdir.29 Bununla birlikte, bu birlikleri tamamen zaptetmek mümkün değildi ve reayanın daha hızlı geri dönmelerini imkansızlaştırdı. Bundan başka sebepler de vardı. Toprak sahipleri köylülerden öç aldı, onları ücretsiz olarak çalışmaya zorladı ve kaldırılmış olan vergilerin verilmesini istediler. Ayrıca, sonuç olarak yeni bir göç haline gelen Belgrat sınır boyundan olan eski reayanın geri dönmesine çalıştılar. İnsanlar eski yerlerine geri dönmekten ziyade, haydutluğa veya mülteciliğe yöneldiler. Bu gibi durumlarda hükümetin kararları toprak sahiplerinin zararınaydı. Çalkantılı durum Viyana savaşının sonuna kadar devam etti. Bazı bölgelerin ahalisi kaçtı ve her defasında Osmanlı vatandaşlığını elde ederek birkaç defa geri döndü.30

Karlofça Antlaşması'ndan sonra 1699 Şubatı'nın ortasında Belgrat sınır boyuna hakim olmak için başka bir çaba gösterildi. 1702'ye kadar cizyenin ve diğer tüm vergilerin kaldırıldığı ilan edildi. Bu kararın sonucu, Belgrat Paşalığı ahalisinin artışına neden olacak olan güneyden kuzeye daimi bir göç idi.31

Yeniden fethedilen alanlara Müslüman nüfusun geri dönüşü yavaştı ve aşamalar halinde gerçekleştirilmiştir. Bunların çoğu, örneğin, Osmanlı ordusunu, mülklerine geri dönebilmek için destekleyen Belgratlı halktı. İlk geri dönenler en zenginlerdi, çünkü en büyük kayıplara onlar maruz kalmıştı.32 Şöyle ki, fetihten hemen sonra toprak devletin malı olarak ilan edildi ve daha sonra da tekrar parçalara bölündü. Eski sahipler eğer birkaç ay içerisinde ortaya çıkarlarsa, bu yeni paylaşımda önceliğe sahip olacaklardı.

Ortalama olarak hali vakti yerinde olan veya fakir Müslümanlar çok yavaş biçimde geri döndüler. Çünkü, yıkılan evleri onaracak kadar yeterli paraları yoktu. Viyana savaşına kadar Müslüman nüfusun çoğunluğunun yaşadığı şehir ve kasabalar büyük yıkımlara maruz kalmıştı. Belgrat, Niş ve Smedevevo iki defa muhasara edilmiştir. Yani bu yerler sadece bir ya da iki yıl içerisinde iki defa top atışına maruz kalmıştı. Uzice, Cacak, Prijepolje ve Novi Pazar, 1688-1689 yıllarında Sırp isyancılarla savaş sırasında yakılmıştır. Krusevac, Prokuplje, Jagodina ve benzerleri gibi yerler sistematik olarak, Osmanlıların ilerlemesini zora sokmak ve yerel halkı Habsburg hükümranlığı altındaki yerlere göç etmeye zorlamak için Avusturya ordusu tarafından tahrip edilmiştir.33

Kasabaların yerleşme süreci yavaştı, zira Smederevo ve Niş gibi şehirlerin bile yeniden inşası için yeterli para yoktu. Sultan II. Mustafa Niş'te 1696'da harap edilmekte olan şehir surlarını ve kale burçlarını, yıkılmış kazık çitlerini ve yıkıntılarla dolu olan siperleri bulmuştur.34 Fetihten iki yıl sonra eski sahiplerin geri dönmeleri durumunda mülkiyet haklarının teyit edilmesi nedeniyle Müslüman mültecilerin geri dönmek için tereddüt ettikleri açıktı. Örneğin, Belgrat ya da Uzice'de ikamet etmek isteyen herkesin mülkiyet elde etme fırsatı vardı. Tek şart onarmak veya yeniden inşa etmekti. Osmanlı İmparatorluğu Belgrat ve çevresinin iskanını sınırın yakınlığı nedeniyle bu derece zorlamışlardır. Çünkü, Vidin'de, Silistre'de ve Cilia'da yaşayan fakir Müslümanların yolculukları için 1694 yılında serbest ulaşım, silahlı escort ve yiyecek sağlamaktaydı.35

Müslümanların daha hızlı ve daha yoğun geri dönüşü isyancılar ve eşkıyanın eylemleri tarafından engellenmiştir. İsyancılar ve haydutlar, neredeyse Sırbistan'ın her yerinde kasaba ve palankalara saldırmışlar, önemli geçitlerin ablukasını devam ettirmişler ve İstanbul yolunda ve Tuna'da yiyecek, para ve silah kervanlarını soymuşlardır. Hatta yüzlerce insandan oluşan haydut grupları özellikle Slankemen ve Senta yakınlarında Osmanlı ordusunun yenilgisinden sonra aktiflerdi. Savaş sırasında daha çok Arnavut birliklerden oluşan takipler haydutları her zaman durduramamıştır.36

Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan ya da Müslüman olsun eski nüfusun geri dönmesini ikna etme çabasına rağmen, birçok yer ıssız kalmıştır. Bu nedenle, Devlet yeni bir nüfusun, yani Arnavutların iskanına başvurmuştur.

Arnavutlar kendilerini yeri doldurulamaz ve çok güvenli olarak, belki de Rumeli'de Osmanlı idaresinin temel destekçisi olarak empoze ettirmişlerdir. Arnavutların yükselişi 1688 yılında Belgrat'ın

düşüşüne dayanır. O zaman Macaristan savaş alanında düzenli birlikler yokken, Osmanlı güçlerinin komutanı olan Yeğen Osman Paşa, aşağıdaki sancaklardan Müslüman reayadan binlerce insanı Bulgaristan'dan Hersek'e kadar olan sınırı korumak için toplamıştır: Elbasan, Dukadin, Valona, Delvine ve benzerleri. Ayrıca Sırp isyancılara karşı savaşmak için Arnavut beylerin kabile güçlerini de toplamıştır. Arnavut güçleri sadece sayıları ile Osmanlı ordusunu güçlendirmemişler, aynı zamanda komuta kademesinin de bir parçası olmuşlardır. 1688 sonbaharından itibaren Rumeli sancaklarından çoğunun beyi olmuşlar ve 1689'dan itibaren de Macaristan seraskerliği ve Rumeli beylerbeyliği pozisyonlarını ellerinde tutmuşlardır.37 1689-1690 kışında ve 1690 sonbaharında 15.000 Arnavut askerler kendilerini Köprülü Mustafa Paşa'nın ordusunun en oynak ve en saldırgan parçası olarak ayırt ettirmişlerdir.38

Arnavutların planlı iskanı Viyana savaşının sona ermesinden önce başlamıştır. 1693 yılında, 30 Arnavut ailesi derbent olarak boğazları ve tehlikeli yerleri gözetlemek için Vranje çevresine götürülmüştür. Ertesi yıl Niş'den Belgrat'a kadar İstanbul yolunda 750 aile, terkedilmiş palankalara her birinde 150 aile olacak şekilde yerleştirilmiştir. Yerleşenler 1696 sonbaharında vergi indiriminden başka devletten 5 kuruşluk mali yardım da almışlardır.39 Arnavutlar ayrıca kasabalara daimi yerleşik askeri takımın üyeleri olarak (yerlü kulu) yerleştirilmiştir. Belgrat'a akın akın gelmelerinin sonucu olarak 18. yüzyıl boyunca yeni bir Arnavut pazarı ortaya çıkacaktır.40

Arnavut nüfusun iskanı özellikle Kosova'da belirgindir. Hepsinin ötesinde sancakbeyleri, daha çok Peşte ve Djakovica'nın çevresinde bulunan ve Sırplar tarafından terk edilen toprakları işlemek için Arnavutluk'un dağlık bölgelerinden reaya getirmişlerdir. Katolik misyonerler, yerleşenlerden Katolik olanlarından çoğunun haraç ödemeden kaçınmak amacıyla İslam dinine geçtiklerini rapor etmektedirler. Bu alanlardan İnanç Propagandası Toplantısı'na gelen raporlarda inananları kaybetme korkusu bulunmaktadır. İslam'a dönmeyi durduracak tek yol en fakirlerin vergi vermekten muaf tutulacakları para veya Venedik Cumhuriyeti topraklarına göçtü.41 Çoğu Arnavut olan Katoliklerin sayısı o kadar düştü ki, 18. yüzyılın başında Janvevo'da, Priştina'da, Vucitrn'de ve yakın köylerde sadece 390 Katolik vardı. Aile reislerinin İslam dinine dönmeleri ve Türk olarak kabul edilmeleri nedenleniyle raporlar onları hane olarak bildirmemektedir. Çünkü çoğunlukla çocuklu kadınlar Katolik inancında kalmışlardır.42

Osmanlı Devleti, Sırpların göçünden sonra neredeyse boşaltılan ve Sandzak'da dağlık bölge olan Pester'i de iskan etmek istemiştir. Karlofça Antlaşması'ndan hemen sonra 2000 Arnavut-Klimentler Pilot'tan oraya taşınmışlardır.43 Bu göçün amacı, onlarca yıl önce Gusinje ve Peş arasındaki alanlarda soygunculuk yapan ve adam kaçıran bu saldırgan Katolik kabile üyelerini kontrol altında tutmak idi. Bunlar 1689 yılının sonbaharında Bijelo Polje'deki Türk birliklerini de yok etmişlerdi.44 Klimentler, Osmanlı idaresinin kontrolünü zorlaştırmışlar ve neredeyse her zaman Peş'teki paşalarla düşmanlık içerisinde bulunmuşlardır. Bu nedenle, yedi yıl sonra devlete olan yükümlülüklerinden kolaylıkla kaçınabilecekleri Pilot'a dönmeye karar vermişlerdir. 1707

sonbaharında 274 Kliment hanesinden 147'si Pilot'a geri dönmüşler, burada saldırılarını ve soygunlarını devam ettirmişlerdir.45

Sırpların ve diğer Hıristiyanların silahlı soygunlarının sonucu iki dinin mensupları arasında sürekli güvensizlik oluşmuştur. 1690 yılından sonra Sırbistan'ın nüfus yapısındaki değişiklikler, iki taraflı hoşgörüsüzlüğün daha çok güçlenmesini ve daimi çatışmaların ve iç isyanların daha çok ortaya çıkmasına etki etmiştir. Günlük hayat içerisinde güvensizlik, göze çarpan dinsel homojenleşmeyi doğrudan etkilemiştir. Haydutların korkusuyla Müslümanlar, çoğunlukla iyi tahkim edilmiş bazı kasabalara döndü. Öte yandan, Sırp nüfus köylere, nadiren de şehirlere döndü. Devlet düzeyinde güvensizlik Hıristiyan mortolos ve pandur birliklerinin geçici olarak imhasıyla ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, bazı bölgelerde yeterli Müslüman nüfusun bulunmaması nedeniyle bu karar tüm Rumeli'de uygulamaya konulamamıştır. Porta'nın emrine göre 1689 Haziranı'nın sonu itibarıyla Custendil sancağındaki mortolesler Bulgarlara değil, "sadece iyi ve cesur Arnavutlara" müsaade edilmiştir.46 On yıl sonra tüm Hıristiyan Arnavutlar Mora'da pandur hizmetinden çıkarıldılar ve Müslümanlarla değiştirildiler.47 Sırbistan'da baskın olan Hıristiyan nüfus nedeniyle bundan sonra isyancı reaya İmparatorluğun askeri sistemi içerisine katıldı.

1696 yılında ana görevleri haydutlara karşı savaşmak olan Sırp pandur birlikleri Mühimme Defterlerinde toplanmışlardır. Pandurların komutanları Knezler ya da onların yakın akrabaları idi.48 1701 yılının Haziran ayında yolları ve nehirleri haydutlardan koruma hakkında Belgrat muhafızına, kadılara, palankaların ağalarına ve iskele eminlerine bir emir gönderildi. Knezlerin ve diğer göze çarpan kişilerin mahkemelere çağrılması ve haydutları saklamayacakları ve beslemeyecekleri, en yakın palankanın ağasına ihbar etmeleri konusunda yemin ettirilmeleri emredildi. Reaya, haydutların peşine düşmek için belli bir sayıda pandur ve ayrıca Tuna ve Save'da menzil botları için kayıkçı ve kürekçi vermek zorunda idi. Pandurlar ve kayıkçılar anlaşmalara göre palankalarda Osmanlı tayfaları ile birlikte hareket ediyorlardı. Pandur tayfası 15-30 adamdan oluşuyordu ve daha çok İstanbul yolunda olmak üzere her bir ana istikamette yerleştirilmişti.49

Viyana savaşının en önemli sonuçlarından birisi de bugünkü Sırbistan topraklarında, özellikle de Belgrat Paşalığı'nda askeri unsurun hakimiyetiydi. Neredeyse Belgrat'a kadar ulaşan sınırın yakınlığı nedeniyle, büyük sayıda sabit ordu beslemenin gerekliliği Devlet Hazinesi için çok büyük bir yüktü. Yeterli nakit para yoktu ve bu nedenle de başka çözümlere başvurulmuştur. Yerlü mürettebata, kiralama yoluyla topraktan, feribotlardan, balıkçılıktan, madencilikten ve benzerlerinden devlet geliri elde etme hakkı verilmiştir. Kiralama kişilere ayrı ayrı değil, bir bütün olarak gruplara verilmiştir.

Bu, ortak hayat ve yiyecek ilkesi ile örgütlenen ve sürekli bir gelir elde eden belli bir askeri düzen olan ocaklık anlamına gelmektedir. Bu uygulama İmparatorluk içerisinde Viyana savaşından bile önce ortaya çıkmıştı.50 Bununla birlikte, bu dönemden farklı olarak şimdiki askeri birlikler çevrede yerleşmiş olduklarından vergi toplama konusuna doğrudan karışmışlardır. Böylece, Belgrat'taki yerlüler, 1695 yılında tütün için gümrük vergisinin de eklendiği Belgrat Limanı'nın gümrük bölgesini

ellerinde bulundurmuşlardır.51 Pirot'taki yerlüler komşu tımarların gelirleri ile52 (Kucajna mürettebatı Kucajna madenlerinin gelirleri ile, Djerdap kayıkçıları Tuna adası olan Greben'in gelirleri ile) kendi kendilerini desteklemişlerdir.53

Asker aylıklarının her üç ayda bir ödendiği Belgrat Hazinesi'ne verilmesi kaydıyla, ocaklık gelirleri dönüşümlü olarak tüm kasabaların ve palankaların ağalarına verilmiştir. Bununla birlikte, bir çok yerlü ağa mukataları gerçek değerinin oldukça altında olarak, hatta bunun bile düzenli olarak ödenmediği toplu olarak kiraya vermişlerdir. Bu nedenle normal askerler aylıksız kalmışlardı ve bu durum sık sık huzursuzluklara neden olmuştur. Belgrat'ta yerlü birlikleri düzene sokmak için devletin çabaları nedeniyle de düzensizlikler ortaya çıkmıştır. Osmanlı hükümeti bazı subayların, özellikle de Buda garnizonundan olanların, ocaklardaki reayadan olan genç erkekleri kaydettiklerini, bunlar iki veya üç ay Belgrat'ta durduktan sonra maaşlarını kendileine saklayarak onların eve dönmelerine izin verdiklerini biliyordu. Öte yandan da, yeni kaydedilen yerlüler bundan sonra reaya vergilerini ödemekle yükümlü değillerdi.54 Sayılarını azaltmak için birçok teşebbüse karşın, yerlü birlikleri Belgrat Paşalığı'nda en kalabalık silahlı kuvvet olarak kalmıştır.55

Askeri garnizonlara ocaklık olarak devlet gelirlerinin verilmesi Yeniçeri yerlülerinin bir Sırp köyüne nüfuz etmelerine yol açmıştır. Başlangıçta, Yeniçeri yerlüleri, tüm suistimaller, soygunlar, haraca bağlamalar ve sipahi tımarlarından olan reayayı Yeniçeri mukatalarına yeniden iskan etme teşebbüsleri de dahil olmak üzere sadece vergi topluyorlardı. Bununla birlikte kısa bir süre sonra, bunlar reayanın toprağını tamamen ellerinden almaya başladılar. Reaya-miri topraklarının büyük topraklar haline yani çiftliklere dönüştürülmesi süreci yavaş bir biçimde oluştu, böylece en yüksek noktasına on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında ulaşmıştır.56

Boşaltılan köyler kolaylıkla çiftlikler haline gelmiştir. Birçok vakada metruk mülkiyet için sadece tapu elde etmek yeterliydi. Bu uygulamanın en şiddetli örneği, Peş yakınındaki Spas manastırının Rumeli Beylerbeyi Arnavut Mustafa Paşa'nın özel mülkü olmasıdır.57

Belgrat sınır boyuna yeni gelenler, yani sözde hoşnişin reayası, yerleştirildikleri toprağın tapusuna sahip olmamaları nedeniyle çiftçi haline gelmişlerdi. Toprağın gerçek sahipleri, belirlenen vergilerden daha fazla vergi alma veya bu reayayı ödeme yapmaksızın mülklerinde çalıştırmak için zorlama konularında engellenemiyordu.

Mülkiyeti için tapuya sahip olarak miri arazide yaşayan defterli reayanın bulunduğu bölgelerde fakirlik çiftliklerin ortaya çıkmasının ana nedenidir. Köylüler ödenememiş borçları nedeniyle genellikle mülkiyet haklarını gönüllü olarak ya da zorla terk ettiler. Sırbistan'daki çiftlikler zorlamadan ve birçok durumda da suiistimaldan kaynaklanmıştır. Sosyal katmanlar ve yerlü-yeniçeri sınıfının zihniyeti düşünüldüğünde bu durum sürpriz değildir. Belgrat Paşalığı topraklarında çiftlikler ihmal edilmiş ve yoksullaştırılmış köyler grubuydu.

Çiftlikler Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer yerlerinde ihracat için pazarlanabilir ürünler yetiştiren plantasyon benzeri tarımsal üretim merkezleriydi.58

Bir köyün ekonomik hayatında Yeniçerilere müdahaleyi; zeametlerin gerçek sahipleri olan sipahilerle, kasabalarda ise lonca üyeleriyle çatışma izledi.59 Yeni gelenler, özellikle de Yeniçeri ocaklarına kaydedilen Bosna ve Arnavut reaya60 kendi adetlerini ve alışkanlıklarını empoze ettirdiler. Daha önce kentsel ve ekonomik gelişmenin lideri olan orta sınıf, savaşta tüm malvarlıklarını kaybetti ve ilticadan dönmediler. Dubrovnikli tüccarlar artık bundan sonra Sırbistan'da kolonilerini bulamamışlardır. On yedinci yüzyılda ekonomik gelişmenin ana unsuru olan Avrupa piyasasına yün ihracatı özellikle güney Sırbistan'da yavaş yavaş kaybolmuştur. Çiftlik hayvanları rezervlerinin büyük bir kısmı savaş boyunca yok olmuş ve mal üretimi (ambalaj malzemesi üretimi, yünü tasnif etme, paketleme ve nakletme) ile uğraşan sosyal tabaka kaybolmuştur. Bunlardan bir kısmı öldürülmüş, bazıları kaçmış ve birçoğu da tarıma geri dönmüştür.61

Rumeli'nin fakirleri ve disiplinsiz ordu şehirlere ve palankalara akın etmiş ve genel ihmal tüm ülkenin özelliği haline gelmiştir. Bir zamanlar kozmopolit bir ticaret merkezi olan Belgrat Balkanlar'ın en büyük askeri garnizonu, isyanların, soygunların, adam öldürmelerin ve Yeniçeri isyanlarının merkezi haline gelmiştir. Yeni savaşlar ve göçler, yerel Osmanlı idaresinde anarşi, ekonomik baskı ve şiddet tüm 18. yüzyılı ve 19. yüzyılın başını nitelendirmiştir. Bu durum, daha önceki barış içinde birlikte yaşayış anılarının tamamen yok olmasından itibaren halkın bilincinde Osmanlı yönetiminin kanlı bir kölelik olarak kalması imajının nedenidir.

1 H. yabanovi/, “Grad i njegovo stanovni{tvo u XVI i XVII veku” Istorija Beograda 1, Belgrat 1974, 362. 1668'de Osmanlı İmparatorluğu'ndan Avusturya ve Almanya'ya tek büyük sığır sağlayıcısı olan Viyana Doğu Ticaret Şirketi'nin ilk yeri Belgrat'ta bulunuyordu.

2 5. Trifunovi/, O2evici o velikoj seobi Srba, Kru{evac 1982, 23.

3 Anadolu'da ise sosyal başkaldırılar ve Celali isyanları neredeyse tüm on yedinci yüzyıla damgasını vurmuştur.

4 G. Stanojevi/, Jugoslovenske zemlje u mleta2ko-turskim ratovima XVI-XVIII veka, Belgrad 1970, 350-351; D. Bojani/, “Zapadna Srbija u austro-turskom ratu 1683-1699 godine” Istorija Titovog Uìica'da, Titovo Uìice 1989, 216-217.

5 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayiat (Olayların Özü), sadeleştiren: A. Özcan, İstanbul 1977, II, 142; D. Bojani/, a.g.e.

6 V. Vinaver, “Dubrova2ka trgovina u Srbiji i Bugarskoj krajem XVII veka (1600-1700)”, Istorijski 1asopis XII-XIII/1963, 221.

7 Defterdar, 147; Sr7an Kati/, Jegen Osman-Pa{a, Belgrad 2001, 159.

8 D. Bojani/, “Ustanak Karpo{a 1689. godine”, Vesnik 17/1971, 110-112; J., Spisarevska HuñrobskoÄo b=sÄanue u ebroñeáskuqÄ sbqÄ, Sofiq 1988. 1988, 136-141; P., Holv HuñrobkoÄo b=sÄanbe 1688, Sofiq 1988, 99-103; Trifunovi/, O2evici, 10.

9 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, Ankara 1988, 520.

10 Abdullah b. İbrahim el-Üsküdari, Vaki’at-i Sefer-i Sultan-i Süleyman-i Sanî, Topkapı Revan Köşkü, 1223-I cilt, 631.

11 Anonim Tarihi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine 1468, s. 128 b, 132 a.

12 D. Popovi/, Velika seoba Srba 1690. Srbi seljaci i plemi/i, Belgrat 1954, 40-41.

13 J. Radoni/, Rimska kurija i juìnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka, Belgrat 1950, 514.

14 Üsküdari I, 594; R. Veselinovi/, “Toma Raspasanovi/ (Raspassani) i njegov rad za austro-turskog rata krajem XVII veka”, Zbornik za dru{tvene nauke, 12/1956, 39-62.

15 Peş Misyonu 1700 yılında yenilenmiş ve daha sonra da 1702’de Peşte’de ve 1703’de Dakovica’da yenilenmiştir. Radoni/, Rimska kurija, 503.

16 Özellikle Pirot’tan Aleksinak’a kadar İstanbul yolu boyunca göçmenlerin iyi bir tasvirini Üsküdari yapar: I, 570-571, 583-584, 618-620.

17 Fındıklılı Mehmed Ağa, Silahdar Tarihi, ed. A. Refik, İstanbul 1928. II, 539.

18 A. Ivi/, Istorija Srba u Vojvodini, od najstarijih vremena do osnivanja potisko-pomori{ke granice (1703), Novi Sad 1929, 275-276; Bojani/, “Zapadna Srbija”, 216.

19 Üsküdari bu olay hakkında konuşan bilinen tek kaynaktır: “Bin yüz senesinde küffar-i haksar Üsküb kasabasın ve sancağın ve Kosova ve Priştine, ve ol etrafları istilâ ve garet eyledikte Üsküb reayasının ekserin ehl u ayalleri ve küçük çocukların sürüb Srem toprağın gayet ile ma’mur ve abadan eylemek mülahazasiyle reaya-yi mezburi Srem toprağında iskân ettirmiş.” (Üsküdari, 1224-II cilt, 44b). Onun anlattıkları Üsküp civarındaki kırsal sakinlerle ilgilidir. Vatandaşlar, yani Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler, Prizden ve Dukadin’in valisi olan Mahmud Paşa Mahmudbeyzade birlikleriyle birlikte Avusturya güçlerinin gelmesinden önce kaçmışlardır. Bojani/, “Ustanak Karpo{a”, 102.

20 R. Tri2kovi/, Beogradski pa{aluk 1687-1739. godine, basılmamış doktora tezi, 73.

21 Mühimme Defteri 100, s. 83, s. 93, s. 99.

22 Niş'i ele geçiren Sırpların aftan istisna tutuldukları görüşü Sırp tarihçiliğinde baskındır. İddia edildiğine göre, Vezir-i Azam Köprülü Mustafa Paşa'nın emri uyarınca 400 Sırp öldürülmüştür. Bu durumun Macaristan'a olan büyük göçün ana nedeni olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, yeni araştırmalar Vezir-i Azamın onların zincire vurularak ağır şekilde hasara uğrayan Niş kalesinin onarılmasında çalışmalarını emrettiğini göstermektedir. Bkz. Tatjana Kati/, "Srbi u Ni{u posle turskog osvajanja 1690." Jugoslovenski Istorijski 1asopis XXXI, 1-2/1998, 49-64.

23 Üsküdari II, 21a-b; Silahdar Tarihi, 533, 539; Tri2kovi/, Beogradski pa{aluk, 76.

24 Üsküdari II, 44b-45a.

25 Üsküdari II, 44b-45a.

26 Kaldırılan vergiler olan avariz, nüzül, sürsat, iştira ve benzerleri 1693 yılında yeniden konulmuştur. Ayrıca vergilerin kaldırıldığı yıllar için de reayanın ödeme yapması istenmiştir. Bojani/, "Ustanak Karpo{a", 105.

27 Silahdar Tarihi, 539.

28 Tri2kovi/, Beogradski pa{aluk, 181.

29 A.g.e., 160-164, 197-198.

30 Silahdar Tarihi, 539; Üsküdari II, 21 a.

31 Zemun ve Ilok arasındaki Srem köylerinin halkı ve Fru{ka Gora manastırlarındaki keşişler üç defa Osmanlı vatandaşlığı elde etmişlerdir. Tri2kovi/, Beogradski pa{aluk, 164, 181-182.

32 A.g.e., 193, 226. 1708 yılında Belgrat Paşalığı'nda 19.800 ve iki yıl sonra da 22.670 ikamet eden kişi vardı. Aynı yıllarda kuzey kazaları olan Nis, Leskovac and Prokuplje'de oturanları sayısı bir kaç defa azaltılmıştır.

33 Üsküdari II, 28b.

34 1690 yılındaki savaş seferberliği hakkında daha fazla bilgi için bkz. Tatjana Kati/, Osmansko osvajanje Srbije 1690. godine, (kitap basılmaktadır).

35 I. Bo2i/, "Francuski dnevnik o pohodu Mustafe II 1696. godine", Me{ovita gra7a, Belgrat 1956, 183.

36 Tri2kovi/, Beogradski pa{aluk, 133-134.

37 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa (Nusretnâme, I, 1. baskı, Parmaksızoğlu, İstanbul 1962) Sırbistan'daki haydutlar hakkında yazmaktadır.

38 S. Kati/, Jegen Osman, 165-166.

39 T. Kati/, Osmansko osvajanje.

40 Tri2kovi/, Beogradski pa{aluk, 134, 157.

41 Tri2kovi/, "Varo{ posle 1740. godine"in Istorija Beograda 1, 659.

42 Radoni/, Rimska kurija, 508.

43 A.g.e., 512-513.

44 A.g.e., 514.

45 Bijelo Polje'deki savaşlardan sonra Klimentler Avusturya birlikleri ile karşılaşırlar. Ancak, onların komutası altına girmeyi reddederler, çünkü daha önce Venedik Cumhuriyeti ile işbirliği yapmışlardır. Viyana savaşı boyunca Klimentlerin bundan başka daha büyük eylemleri yoktu. R. Veselinovi/, "O nekim pitanjima narodnih pokreta s kraja XVII veka", Istoriski glasnik 1-2/1959, 142.

46 Radoni/, Rimska kurija, 515. Kuzey Arnavutluklu ve Peşterli olan Klimentler, 1737-1739 Avusturya-Türk Savaşı'nda Osmanlılara karşı bir sonraki isyanda yer almışlardır. Bu nedenle 4000 Catholic Klimenti 1739'da Sırbistan'ın yeniden Osmanlı hakimiyeti altına girmesinden sonra kuzeye kaçmışlardır. Belgrat'a yakın olan Rudnik dağlarında geçici olarak yerleşmişler ve daha sonra da Srem'e kaçmışlardır. Tri2kovi/, Beogradski pa{aluk, 530-531.

47 Bojani/, "Ustanak Karpo{a", 89.

48 C. Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı, İstanbul, 1990, 97.

49 Tri2kovi/, Beogradski pa{aluk, 171.

50 A.g.e., 231-233.

51 Örneğin, Jagodina kasabası Ostrogon garnizonunun ocaklığıydı. Üsküdari, I, 637.

52 Tri2kovi/, Beogradski pa{aluk, 125-127.

53 Üsküdari I, 558. Yeniçeri kethüda Mehmed Ağa Ni{ava'da su değirmeni elde etmiştir. a.g.e., 628.

54 Tri2kovi/, Beogradski pa{aluk, 126.

55 A.g.e., 252-254.

56 1715’de Belgrat, Smederevo ve Ni{’de 7213 yerlü ve sadece 2062 kapukulu vardı. A.g.e., 270.

57 Çiftlikler hakkında daha fazla bilgi için bkz. H. İnalcık, “The Emergence of Big Farms, Çiftliks: State, Landlords and Tenants”, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Çalışmaları, Londra 1985, 105-126.

58 Pe/ Patrikliği olayı 1693 yılında mahkemedeydi. Patrik Kalinik, Patrikliği muhafaza etmede başarılı oldu, ancak sonraki yıl Spas manastırı ve patrik Arsenije’nin tüm mülkiyeti ve eşyaları mülkname ile yukarıda anılan paşanın oğlu olan Ahmet’e verildi. III. Ahmet manastırı derviş tekkesi haline dönüştürdü, ancak keşişler taşınmak istemediler. Patrikliğin eşyaları hakkındaki dava, 1766’da davanın iptaline kadar sürdü. Tri2kovi/, Beogradski pa{aluk, 318-321.

59 Bkz. not 56.

60 Yeniçeriler neredeyse Belgrat’taki tüm ticaret ve kasap dükkanlarını ellerinde bulundurdular. Asker olarak, sığır kesimi ve benzerlerinden alınan vergi olan ihtisabı ödemeyi reddettiler. Bu durum devlet gelirlerinde azalmaya neden oldu.

61 Arnavut sancaklarından olan reayanın yazıldığı Nis ve Skadar’da ocaklardan yer en kolay biçimde satın alınıyordu.

62 S. Dimitrijevi/, Dubrova2ki karavani u juìnoj Srbiji u XVII veku, Belgrat 1958, 182.

Basılı Olmayan Kaynaklar

Abdullah b. Ibrahim el-Üsküdari, Vaki’at-i Sefer-i Sultan-i Süleyman-i Sanî, Topkapı Revan Köşkü, 1223-1225, I-III cilt.

Anonim Tarihi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine 1468.

Mühimme Defteri 100.

Basılı Kaynaklar

Boìi/ I., “Francuski dnevnik o pohodu Mustafe II 1696. godine”, Me{ovita gra7a, Belgrat 1956, 177-214.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayiat (Olayların Özü), I-III, sadeleştiren: A. Özcan, İstanbul 1977-1979.

Fındıklılı Mehmed Ağa, Silahdar Tarihi, I-II, ed. A. Refik, İstanbul 1928.

Fındıklılı Mehmed Ağa Silahdar, Nusretnâme, I-II, ed. I. Parmaksızoğlu, İstanbul 1962-1969.

Trifunovi/ 5., O2evici o velikoj seobi Srba, Kru{evac 1982.

Literatür

Bojani/ D., “Zapadna Srbija u austro-turskom ratu 1683-1699. godine” Istorija Titovog Uìica, Titovo Uìice 1989, 212-226, 947-948.

Bojani/ D., “Ustanak Karpo{a 1689. godine”, Vesnik 17/1971, 81-122.

Holv P., HuñrobskoÄo b=sÄanue 1688, Sofiq 1988.

Dimitrijevi/ S., Dubrova2ki karavani u juìnoj Srbiji u XVII veku, Balgrat 1958, 182.

İnalcık H., “The Emergence of Big Farms, Çiftliks: State, Landlords and Tenants” Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Çalışmaları, Londra 1985, 105-126.

Ivi/ A., Istorija Srba u Vojvodini, od najstarijih vremena do osnivanja potisko-pomori{ke granice (1703), Novi Sad 1929.

Kati/ Tatjana, “Srbi u Ni{u posle turskog osvajanja 1690.” Jugoslovenski Istorijski 1asopis XXXI, 1-2/1998, 49-64.

Kati/ Tatjana, Osmansko osvajanje Srbije 1690. godine, (Kitap basılıyor).

Kati/ Sr7an, Jegen Osman-Pa{a, Belgrat 2001.

Orhonlu C., Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilâtı, İstanbul, 1990.

Popovi/ D., Velika seoba Srba 1690. Srbi seljaci i plemi/i, Belgrat 1954.

Radoni/ J., Rimska kurija i juìnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka, Belgrad 1950.

Spisarevska J., HuñrobskoÄo b=sÄanue u ebroñeáskuqÄ sbqÄ, Sofiq 1988.

Stanojevi/ G., Jugoslovenske zemlje u mleta2ko-turskim ratovima XVI-XVIII veka, Belgrad 1970.

yabanovi/ H., “Grad i njegovo stanovni{tvo u XVI i XVII veku” in Istorija Beograda 1, Belgrad 1974, 385-424.

Tri2kovi/ R., Beogradski pa{aluk 1687-1739. godine, basılmamış doktora tezi.

Tri2kovi/ R., “Varo{ posle 1740. godine” Istorija Beograda’da 1, Belgrat 1974, 641-673.

Veselinovi/ R., “O nekim pitanjima narodnih pokreta s kraja XVII veka”, Istoriski glasnik 1-2/1959, 121-154.

Veselinovi/ R., “Toma Raspasanovi/ (Raspassani)i njegov rad za austro-turskog rata krajem XVII veka”, Zbornik za dru{tvene nauke, 12/1956, 39-62.

Vinaver V., “Dubrova2ka trgovina u Srbiji i Bugarskoj krajem XVII veka.

(1600-1700)”, Istorijski 1asopis XII-XIII/1963, 189-235.

Uzunçarşılı İ. H., Osmanlı Tarihi, III/1, Ankara 1988.

XVII. Yüzyıl Sonlarında Mora'nın Venedikliler Tarafından İşgali / Hacer Çelebi [s.773-782]

Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Mora yarımadası1 Yunanistan'ın güneyindeki Korint Boğazı ile anakaraya bağlıdır. Yarımadanın iç kesimleri dağlık olmakla birlikte en verimli bölgesi kuzey ve batıdaki alüvyonlu kıyı ovalarıdır. Verimli topraklarının ötesinde Mora, tabiî limanlarıyla ön plana çıkmakta ve özellikle güney ve güneydoğu kıyılarındaki küçük limanlar, bölgenin stratejik önemini arttırmaktadır. Moton, Koron, Benefşe, Anabolu gibi gemilerin kolaylıkla demirleyebilecekleri ve ticaret için çok elverişli limanlara sahip olması, Doğu Akdeniz ticaretinde söz sahibi olmak isteyen İtalyan devletlerini bu coğrafyaya yöneltmiştir. Bu devletlerin başında da Venedik ve Ceneviz gelmektedir.

Venedikliler, 1204'te düzenlenen IV. Haçlı Seferleri sırasında İstanbul'un Latin işgaline uğramasıyla Mora'nın yönetimini ele geçirmişlerdir. Böylece Venedikliler, kendi anakaralarından İstanbul'a kadar uzanan deniz ticaretinin kontrolünü sağlamayı başarmışlardır.2 Ancak 1261'de Paleologosların İstanbul'a yeniden hakim olmalarıyla Mora'dan çekilmek zorunda kalmış, sadece yarımadanın güney ucunda bulunan Koron ve Moton'a hakim olabilmişlerdir.3

XIII. yüzyılın sonlarında kurulan Osmanlı Beyliği'nin kısa sürede Güney Marmara ve Rumeli'yi denetleyecek duruma gelmesi, Venediklileri bu coğrafyada yeni bir tehlikeyle karşı karşıya getirmiştir.

Yıldırım Bayezid'in İstanbul'u kuşatarak Mora'ya kadar ilerlemesi Venediklilerin daha önceki Türk devletlerine karşı izlediği barış ve ticaret siyasetini terk etmelerine yol açmış ve bu doğrultuda Türkleri Balkanlar'dan çıkartmak için kurulan Niğbolu ittifakına katılmışlardır. Fakat bu birliğin Osmanlı güçleri karşısında başarısızlığa uğraması ile Venedikliler ticaret serbestilerinin devamını sağlamak amacıyla Osmanlı Devleti ile anlaşma yoluna gitmeye çalışmıştır. Bu barış dönemi Gelibolu Deniz Savaşı'na kadar devam etmiş, 1419'da yapılan anlaşmayla barış yeniden tesis edilmiştir.4

1423'e kadar süren bu barış dönemi Balkanlar'da önemli bir liman kenti olan Selânik5 yüzünden bozulmuştur. II. Murat'ın Selânik'i kuşatmasıyla Osmanlı kuvvetlerine karşı direnemeyeceğini anlayan Selânik Despotu, şehri Venediklilere terk etmek zorunda kalmıştır. Bu olay Selânik'te Venedik ve Osmanlı kuvvetlerini karşı karşıya getirmiş ancak 1430'da imzalanan Edirne anlaşmasıyla Venedikliler Selânik'i terk etmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra Venedikliler Arnavutluk ve Mora'da Osmanlı ilerleyişini durdurmaya yönelik tedbirler alma yoluna gitmişlerdir. Venediklilerin izlediği bu barış siyaseti İstanbul'un fethine kadar devam etmiştir. İstanbul'un fethini müteakip II. Mehmet'in Mora'yı Osmanlı topraklarına katarak,6 Venediklilerin elinde bulunan Koron ve Moton'a akınlar yapması Venediklileri tedirgin etmiştir. Bunun üzerine Venedikliler Papa'nın teşvikiyle Macarlarla birlikte Osmanlı'ya karşı savaş açmışlardır. Mora'da Osmanlı kuvvetleri tarafından geri püskürtülen Venedikliler Eğriboz'a çekilmek zorunda kalmışlar ancak bu hareketleri Eğriboz'un ellerinden

çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Mora'nın fethi tamamlandıktan sonra bu bölgenin emniyeti açısından Venediklilerin elinde bulunan kalelerin alınması zorunlu hale gelmiştir. Bunun üzerine II. Bayezid Mora seferine çıkarak Venediklilerin elinde bulunan Moton ve Koron kalelerini fethederek Osmanlı Devleti sınırlarına katmıştır (1500). Bundan sonra 14 Aralık 1502'de yapılan muahede ile Venedikliler İnebahtı, Moton ve Koron'u Osmanlı Devleti'ne terk etmek suretiyle Mora ve Ege adalarında serbestçe ticaret yapma hakkını elde etmişlerdir.7 Bu siyasetleri doğrultusunda Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne dahil olmasıyla, Kıbrıs için Memlûklara ödemekte oldukları vergiyi Osmanlı Devleti'ne ödemeyi kabul etmişlerdir.

Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'ne gelindiğinde ise Venediklilerle 14 Aralık 1521 tarihinde bir ahidnâme imzalanarak eski ahidnâmeler tekrar yenilenmiştir.8 Ancak bu dostluk anlaşmasına rağmen Venedikliler, Osmanlı Devleti ile savaş halinde olan Şarlken'i el altından desteklemiş, Papa'nın da teşvikiyle Osmanlı aleyhinde kurulan ittifaka katılmaktan çekinmemişlerdir. Bu müttefik donanmasının Preveze'de Osmanlı donanması karşısında büyük bir yenilgiye uğramasıyla Venedikliler, Mora ve Dalmaçya sahillerindeki kaleleri Osmanlı Devleti'ne teslim etmek zorunda kalmışlardır.9 1540 yılında yapılan bu anlaşma Kıbrıs'ın fethine kadar devam etmiştir. Bu sahillerin resmen ellerinden çıkmasıyla Doğu Akdeniz'deki hakimiyetleri Kıbrıs ve Girit adalarıyla sınırlı kalmıştır. Kıbrıs adasının fethinden sonra, Osmanlı donanması Doğu Akdeniz'de hakim güç olduğunu ispatlamış, fethin ardından yaşanan İnebahtı yenilgisi dahi Osmanlı'nın Akdeniz'de belirleyici bir unsur olmasını engelleyememiştir.

1570-1573 yılları arasında süren Osmanlı-Venedik Savaşı Doğu Akdeniz ticaretinde yeni gelişmelere yol açmıştır. Bu tarihte Kuzey Devletleri Doğu Akdeniz'de ticaret yapmak üzere Osmanlı Devleti'nden imtiyazlar elde etmek için harekete geçmiştir. Osmanlı Devleti kendisine karşı düzenlenen Venedik-İspanya-Papalık ittifakında yer alan Venedik'i cezalandırmak ve ekonomisine büyük bir darbe indirmek amacıyla İngiliz ve Hollandalıların Doğu Akdeniz'de Osmanlı Devleti'ne ait limanlarda serbestçe ticaret yapmaları konusunda izin vermiştir.10 Bu doğrultuda İngilizler Kuzey Afrika, Arnavutluk ve Mora sahillerindeki Osmanlı Devleti'ne ait limanları kullanmaya başlamışlardır.

XVI. yüzyılın sonlarına kadar Doğu Akdeniz'de söz sahibi olan Venedikliler, 1580'li yıllardan itibaren İngiliz ve Hollandalıların kendi hakimiyet sahalarında boy göstermesi ile Akdeniz ticaretinden yavaş yavaş çekilmeye başlamışlardır.11 Doğu Akdeniz'de Mora'dan sonra Kıbrıs gibi önemli bir üssünü kaybetmiş olan Venediklilerin elinde sadece Girit Adası kalmıştır. Girit'in Venedik elinde olması Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz ticaretini tehlikeye sokmaktaydı. Bunun için bölgenin tam güvenliğinin sağlanması açısından adanın fethi zorunlu hale gelmiştir. 1669 yılında adanın fethi tamamlanarak Doğu Akdeniz'in güvenliği sağlanmış, Mısır, Suriye ve Kuzey Afrika ticaret yolundaki gemilerin trafiği emniyete altına alınmıştır.12 Girit'in fethiyle birlikte Osmanlı Devleti ile Venedik arasında bir anlaşma imzalanmış, bu barış dönemi II. Viyana Kuşatması'na kadar devam etmiştir.

1683 yılında II. Viyana Kuşatması'nın başarısızlıkla sonuçlanması, bütün Avrupa devletleri gibi Venedikliler için de yeni ümitler doğurmuştur. Doğu Akdeniz'dekaybettikleri üstünlüğü tekrar ele geçirebilmek için, Osmanlı Devleti aleyhine düzenlenen mukaddes ittifaka katılmak istiyorlardı. Bu amaçla Girit'in fethinden sonra Osmanlı Devleti ile yaptıkları anlaşmayı feshetmenin yollarını aramaya başlamışlardı. Venedikli tacirlerin gümrükten geçerken gizledikleri malların Kurşunlu Mahzen'de tutulduğu sırada yanması, Venediklilere anlaşmayı bozmak için gerekli ortamı hazırlamıştır.13 Osmanlı idarecileri tarafından olayın kaza olduğu söylenmesine rağmen,14 sulhu bozmak için bahane arayan Venedikliler malların kasten yakıldığını iddia ederek anlaşmayı bozmuşlar ve Kurşunlu Mahzen yangınına karşılık olarak Venedik'te bulunan 1000 civarındaki Bosnalı tüccarın mallarını ellerinden alıp, memleketlerine göndermişlerdir. Venedik sınırlarından çıkarılan bu tüccarlar, memleketlerine giderken yolda Venedik eşkıyasının saldırısına uğrayınca Osmanlı Devleti'nden yardım istemiş, bunun üzerine bir miktar asker gönderilmiştir. Askerlerin çoğu şehit olmuş, ancak üçte biri tüccarlarla beraber Bosna'ya gidebilmiştir. Bu saldırıdan kurtulanlar, mallarının talan edildiğini, Venedik'te kalan 500 kadar Bosna tüccarının, kiminin esir olarak tutulduğunu, kiminin de salıverildiğini Osmanlı Devleti'ne bildirmişlerdir.

Venediklilerin anlaşmayı bozarak Kutsal İttifak'a girmelerinin diğer bir sebebi ise Avusturya İmparatoru'nun faaliyetleri olmuştur. II. Viyana Kuşatması sırasında sâbık sadrazam, Vezir Mustafa Paşa'nın çadırını basan Avusturya İmparatoru, "Venedikliler üzerine yapılması gereken seferin Viyana muhasarası sonrasına ertelenmesi"15 gerektiğini bildiren telhisi ele geçirerek, Venediklilere ulaştırmış, böylece Venediklilerin, yeni yapılacak olan "Kutsal İttifak"a iştirak etmelerini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Venediklilere ait gümrük mallarını müsadere etmesi üzerine Venediklilerin Bosna'daki Müslüman tacirlere saldırması hadiselerine Avusturya İmparatoru'nun kışkırtması da eklenince iki ülke savaşın eşiğine gelmiş ve Venedikliler, İstanbul'da bulunan balyosa sulhun bozulduğuna dair haber göndermişlerdir. Bunun üzerine Venedik Balyosu Kapello, 15 Temmuz 1684'te sadaret kaymakamına gelerek Venedik Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'ne savaş açtığını bildirmiştir.16

Venedik, kendi donanmasının yanı sıra Papa, Dûka, Ceneviz, Malta ve İspanya'dan da yardım alarak 100 parçalık bir donanma hazırlamıştır. Hazırlanan bu donanma Venedik Körfezi'nde toplanarak Osmanlı topraklarına saldırmak üzere harekete geçmiştir. Donanmanın başına ise Venedik'in en gözde kumandanlarından olan Kandiye eski müdafii Françesko Morosini geçmiştir.

Venediklilerin Osmanlı topraklarına saldırmak amacıyla Girit yakınındaki Suda adasında demirledikleri haberi İstanbul'a ulaştığında, kıyıların korunması için asker sevkıyatına karar verilmiştir. Bu sevkıyata göre; Vezir Şahin Mustafa Paşa bir miktar yeniçeri ile Boğazhisarı'nda Rumeli yakınındaki Yenikale muhafazasına, tayin edilmiştir. Mütekaid Vezir Halil Paşa'ya vezareti yeniden tevdi edilip Tire ve Menteşe sancakları arpalık olarak verilmek suretiyle Sakız adası muhafazasına görevlendirilmiştir. Rumeli derya kaleminde olan zeamet ve tımar erbabı ise Benefşe (Menekşe) adası

muhafazasına; Anadolu derya kaleminde olan zeamet ve tımar erbabı, Bozcaada, Limni, Midilli, Sakız, İstanköy, Rodos adası muhafazasına ve nihayet Rumeli sancaklarından dört sancak askeriyle Mora muhassılı Kör Şaban Ağa da Mora yarımadası muhafazasına tayin edilmişlerdir.17

Venediklilerin Denizden ve Karadan Taarruzları

Venedikliler, Kutsal İttifak bünyesinde Osmanlı'ya karşı girdikleri savaşta ilk olarak Mora'nın batı kısmının kilit bölgesi olarak adlandırılan Ayamavra (Santa-Maura)18 adasından harekâta başlamışlardır. On beş gün süren muhasaradan sonra adanın yerli halkından olan Rum ahâlinin de yardımıyla kaleyi vire ile teslim almışlardır (8 Ağustos 1685).19

Ayamavra adasının, Venediklilerin eline geçmesiyle Osmanlı Devleti Batı Balkanlar'daki bir uç karakolunu kaybettiği gibi Adriyatik Denizi'nde mühim bir üsten mahrum kalmış ve bu suretle Arnavutluk ve Preveze kıyıları Venedik tehdidi altına girmiştir. Venedikliler ise Ayamavra Adası'nı ele geçirmekle hem bir askerî üs elde etmişler hem de Mora'nın işgali için ilk girişimlerini gerçekleştirmişlerdir.

Venedikliler daha sonra adanın hemen karşısında bulunan Preveze kalesine saldırmış, Venediklilerin top atışları sonucunda Osmanlı kuvvetleri çekilmek zorunda kalmıştır.20 Bunun üzerine Preveze kalesindeki halk, kaleyi vire ile Venediklilere teslim etmiştir. Preveze'nin elden çıkmasıyla Osmanlılar müstahkem bir sahil kalesinden mahrum kalmışlar, Venedikliler ise Mora'nın işgalini gerçekleştirmek için bir engel daha aşmışlardır. Ayamavra ve Preveze'yi üs haline getiren Venedikliler bundan sonra daha güneye yönelerek Mora'nın güneybatı sahillerini hedef almışlardır.

Koron'un İşgali

Venedikliler, 1685 senesinde Ayamavra ve Preveze'nin yanı sıra Pire ve Nire kalelerini de ele geçirmişlerdir. Bu kaleleri aldıktan sonra tamir ederek muhafazası için asker bırakmışlardır. Kale için gerekli olan zahire, cephane, top ve mühimmatı da sağlayarak Mora'ya tekrar saldırmak için hazırlıklara başlamışlardır. Venedikliler, bu çerçevede Mayıs 1685'te kendi kuvvetlerinin yanı sıra Hırvat, Karadağ ve asi Arnavutlardan oluşan 50.000 kişilik bir ordu toplayarak, Düka, Papa, İspanya, Ceneviz ve Malta'dan aldığı yardımlarla kalyon, mavna, çektiri ve firkateden oluşan toplam 220 parçadan oluşan bir donanma hazırlamışlardır.21 Savaş için gerekli cephane ve büyük topları gemilere yerleştirdikten sonra general Morosini komutasında harekete geçmişlerdir. Yanına birçok ünlü Venedik kaptan ve asilzadesini alan general Morosini, ilk önce Ayamavra adası önünde demirlemiş ve ilk iş olarak Osmanlı ordusu hakkında bilgi edinmek için Mora'ya casuslar göndermiştir. Bu arada da Mora'ya çıkmak için en uygun yeri saptamaya çalışmıştır. Kaptan Morosini diğer donanma komutanlarıyla görüştükten sonra Kasteller arasından geçerek İnebahtı Körfezi'ne girip Gördös Boğazı'nı zapt etmeye karar vermiştir. Morosini, plânını gerçekleştirmek için bir çektiriye binip, geçmeyi tasarladığı suları yoklamak üzere Rumeli Kasteli'ne geldiği sırada burada Mora Sancakbeyi Siyavuş Paşa ile karşılaşmıştır. Morosini'nin bulunduğu çektiri Siyavuş Paşa tarafından topa tutulmuş,

bu beklenmedik durum karşısında neye uğradığını şaşıran kaptan ise, Rumeli Kasteli'nin durumunu öğrenemeden Ayamavra limanında bulunan donanmasına geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu olay üzerine Mora Kastellerinden geçemeyeceğini anlayan Morosini, yarımadanın güneyine doğru yönelerek, Messina Körfezi'nin doğusunda bulunan ve Venedik silahlarının Mora içlerine rahatça taşınmasını saylayabilecek bir konumda olan Koron ve Modon'u ele geçirmek üzere harekete geçmiştir.

Venedik donanmasının kıyıda demirlediğini gören Moton halkı onlardan önce davranarak top atışlarına başlamış ve Venedik kalyonlarından birine bir balyemez top isabet etmiştir. Daha sonra bir çektiri de aynı âkıbete uğramıştır. Kale halkının bu saldırısı karşısında şaşıran Venedikliler, Moton önünde tutunamayacağını anlamışlar ve oradan ayrılarak Koron önünde demirlemişlerdir.

Sayıları 8000 bin olan Venedik askerinin bir kısmı Koron'a çıkarak kale varoşunu zapt edip yağmalamaya başladıkları gibi civar kalelerin etrafında bulunan zeytinlikleri kırıp kale hisarı önünde metrisler hazırlamışlardır. Ayrıca gerek denizden gerekse karadan gelecek olan yardımları engellemek amacıyla kale etrafında derin hendekler kazmışlardır (3 Haziran 1685). Askerlerin bir kısmı bu metrislere yerleştirildikten sonra, gemide kalan diğer askerler de karaya çıkartılmış ve böylece kalenin muhasarası tamamlanmıştır. Kale içinde mahsur kalan halk Mora serdarı Vezir Halil Paşa'ya haber gönderip yardım istemiş, ancak aradan on beş gün geçmesine rağmen henüz bir yardım gelmemiştir. Bu durumu haber alan Mizistre Mutasarrıfı Mahmut Paşa, Mizistre ve Kalamata askeriyle kalenin imdadına yetişmiştir. Selânik'ten de nefir-i âmm22 uslûbunda yörükler de Koron muhafazasına görevlendirilmiştir.23 Öte yandan Vezir Halil Paşa'ya haber ulaşmış ve kendisi daha Patras'dan (Balyabadra) çıkmadan bir miktar adamını Koron'a yardıma göndermiştir. Bu arada civardaki sancakbeylerine haber gönderilerek herkesin elindeki kuvvetle Koron'a yardıma gelmesi duyrulmuştur. Mora âyânlarından bir ağa 200 adamıyla Koron altında olan Mahmud Paşa'ya yardıma gelmiş fakat geç kaldığı bahanesiyle Mahmud Paşa tarafından öldürtülmüştür.24

Nihayet Vezir Halil Paşa, emrindeki 4000 askerle Patras'tan hareketle Koron'a ulaşınca, ümidi kırılmış olan Osmanlı askerlerine yeniden cesaret gelmiş, bunun üzerine Osmanlı kuvvetleri Venediklilere saldırmışlardır. Şiddetli geçen çarpışmada 500 Osmanlı askeri Venediklilerin top atışlarıyla şehit düşmüştür. Ertesi gün Osmanlı kuvvetleri karşı taarruza geçerek 1000'e yakın Venedikliyi öldürmüştür.

Mora seraskeri Vezir Halil Paşa bu çarpışma esnasında bir top güllesinin isabetiyle şehit düştümüştür.25 Halil Paşa'nın şehadeti üzerine ordunun başına Mora Sancak beyi Siyavuş Paşa geçmiş, ancak Siyavuş Paşa Mora Kastelleri muhafazasında olduğundan Mizistre Mutasarrıfı Mahmud Paşa'yı komutan vekili tayin etmiştir.26 Kendisi gelinceye kadar Mahmud Paşa savaşı idare etmiş, Siyavuş Paşa ise bir iki gün sonra Koron muhafazasına gelmiştir. 60 gündür Koron muhasarasını sürdüren Venedikliler, muhasarayı kesin olarak sonuçlandırmak üzere, askerlerini metrislerden çıkartmış ve Osmanlı siperlerine saldırmışlardır. Venediklilerin bu hücumu sırasında

Siyavuş Paşa da Halil Paşa gibi bir top güllesinin isabet etmesiyle şehit düşmüştür. Siyavuş Paşa'nın şahadeti üzerine Mora seraskerliğine Musahip Mustafa Paşa Kaptan-ı Derya olarak atandı.27 Mustafa Paşa gelene kadar ordunun idaresi Ocak Ağaları tarafından seçilen Haseki Ağa'ya verildi. Fakat Haseki Ağa da bir çarpışma sırasında hayatını yitirdi. Haseki Ağa'nın ölümü üzerine, üstün durumda olan Osmanlı askerleri çadır ve eşyalarını bırakarak muharebe alanından kaçmaya başladılar. Osmanlı askerinin bozulduğunu gören Venedikliler bunu fırsat bilip arkalarından yürüyerek karargâhı zapt etmişlerdir. Bunun üzerine askerlerin bir kısmı canlarını kurtarmak için bir konak geride bulunan Tisa karargâhına kadar gitmek zorunda kalmışlardır.28 Osmanlı ordusunun dağılmasıyla önlerinde hiçbir engel kalmayan Venedikliler, iki gün süren bir yürüyüşle kalenin içine girmeyi başardılar. Koron halkına ise kaleyi teslim etmekten başka bir çare kalmamıştır.29 Morosini ganimet olarak da iki tuğ ve bir bayrağı Venedik senatosuna göndermiştir. Koron'un teslimi görüşmeleri sırasında kaleden atılan topun askerlerden birkaçının ölümüne sebep olmasına öfkelenen Venedikliler, şehre girip bütün Türkleri öldürdükten sonra, kale içindeki büyük camiyi de kiliseye çevirmişlerdir (12 Ağustos 1685).30 Böylece Venedikliler, 15 Ağustos 1500 tarihinde Osmanlılara terk etmek zorunda kaldıkları Koron'u, 185 yıl sonra tekrar ele geçirmeyi başarmışlardır.

Zarnata Kalesi'nin İşgali

Koron muhasarası sırasında başpapazlarını Venediklilere rehine olarak veren Maynalılar, daha sonra ise Zarnata, Kalamata, Kelfa ve Pasova kalelerini zapt etmeleri için ricada bulunmak üzere Venedikli Kumandan Morosini'ye bir heyet göndermişlerdir. Morosini de savaş sırasında kendilerinden yardımlarını esirgemeyen Maynalıların bu isteklerini dikkate alarak, Zarnata kalesine hücum etmek üzere kaleye 5 mil uzaklıkta bulunan Citres Limanı'ndan karaya çıkmıştır. Yüksekçe bir kaya üzerinde yerleşmiş olan Zarnata Kalesi'nin hendekleri yoktu ve surlar ile kulelerle savunulan bir kale idi. Morosini, zapt edilmesi kolay olan bu kaleye hücuma başladı. Ücretli Sakson askerlerini de bünyesinde barındıran Venedik kuvvetlerinin başında Alman General Degenfeld bulunmaktaydı.

Zarnata'nın muhafazası için Eğriboz limanında bulunan Vezir Kaptan Musahip Mustafa Paşa görevlendirilmiştir. Seraskerlik mührü kendisine ulaştığı an Musahip Mustafa Paşa, Eğriboz limanında bulunan askerlerini de alarak Mora'ya geçmiştir.

Daha önce Sakız muhafazasında olan Vezir İsmail Paşa da Vezir Mustafa Paşa'nın yanına gitmek üzere Mora'ya tayin edilmiştir. İsmail Paşa'nın yanı sıra Edirne Saksoncubaşı olan Recep Ağa da bir miktar yeniçeri ile Mora'ya görevlendirilmiştir.31 Vezir İsmail Paşa ve Recep Ağa emrindeki askerler ve harp levazımatını alarak bir kısmı denizden bir kısmı da karadan olmak üzere Mora'ya ulaşmışlardır. Mustafa Paşa, kalenin muhafazası için Anabolu sahillerinde olan 17 kadırganın toplarını söktürerek Zarnata'ya nakletmiştir. Venedik ordusu sağ kanadında Saksonya, sol kanadında Brunswick kuvvetleri olduğu halde Osmanlı ordusuna hücuma başlamıştır. Yapılan savaş neticesinde Serasker Musahip Mustafa Paşa yenilerek Zarnata'dan, Tisa Ovası'nda bulunan karargâha çekilmek

zorunda kalmıştır.32 Osmanlı ordusunun savaş meydanından çekilmesini fırsat bilen Venedik kuvvetleri civarda bulunan Kalamata Kalesi'ne saldırmak için harekete geçmişlerdir.

Venedik gemilerinin Koron kalesi yanında bulunan Kalamata kalesi önünde demirlediği haberi Tisa karargâhında bulunan serasker Vezir Musahip Mustafa Paşa tarafından duyulduğunda diğer komutanlarla da görüşüldükten sonra muhasara altında olan kaleye yardıma gitmeye karar verilmiştir. Mizistre sancağı mutasarrıfı Mahmut Paşa da muhafazaya katılmak üzere harekete geçmiştir. Osmanlı ordusu Tisa'dan yürüyüşle Kalamata kalesi önlerine gelerek karargâh kurmuştur. Venedik gemileri ise limanda demirlemiş, kaleyi sürekli olarak top atışlarıyla dövmekteydiler. Muhasaranın gittikçe şiddetlenmesi üzerine kale halkının kuşatmaya tahammül edecek gücü kalmamıştır. Kurtuluş ümidini iyice yitiren Müslüman halk, kale içindeki top, mühimmat ve cephane ile birlikte kaleden dışarı çıkmaya karar verdikten sonra düşman eline geçmesin diye kaleyi yerle bir etmişlerdir.33 Bunun üzerine Venedikliler, gemideki askerlerin tümünü karaya çıkararak Osmanlı ordusu üzerine hücuma başlamıştır. birkaç saat süren savaştan sonra Musahip Mustafa Paşa yenilerek çekilmek zorunda kalmış, Venedikliler de gemilerine geri dönmüşlerdir.

Kış mevsimi yaklaştığı için Osmanlı ordusunun bir kısmı Tisa ovasında bulunan karargâha geri dönmüştür. Geri kalan Mora ve Mizistre zeamet ve tımar sahipleri de Mizistre Sancağı Mutasarrıfı Mahmut Paşa nezaretinde kışı geçirmek üzere Anabolu kışlağına hareket etmişlerdir.

Pasova Kalesi'nin İşgali

Pasova kalesinde bulunan Hıristiyan Maynalılar kaleyi Venediklilere teslim etmek amacıyla ayaklanma çıkartmışlardır. Daha önce de Venediklilere bir heyet gönderip kaleyi işgal etmeleri için haber gönderdikleri bilinmekteydi. Bahar başlarında Vezir Musahip Mustafa Paşa, Pasova kalesini itaat altına almak için Anabolu kışlağından harekete geçmiştir. Osmanlı ordusunun Pasova kalesini 8 gün muhasara etmesiyle kale içindeki Maynalılar Venediklilerden yardım istemişlerdir. Venediklilerin, Maynalıların yardımına gelmesi ve kale içindeki diğer Hıristiyan ahalinin de Venediklilere katılmasıyla kalenin geri alınması imkansız bir hale gelmiştir. Venediklilerin kaleyi teslim almasıyla Osmanlı kuvvetleri de Guston ovasındaki karargâha çekilmişlerdir.34 Zarnata, Kalamata ve Pasova kalelerinin sükûtunu Kelfa kalesi takip etmiştir. Venedikliler Kelfa kalesini de vire ile teslim almışlardır.

Kaleleri korumada yeterli gayreti gösteremediği için Vezir Musahip Mustafa Paşa görevinden azledilerek Boğazhisarı'nda (Çanakkale) bulunan Yenişehir muhafazasına tayin olunmuştur.35 Mora seraskerliğine ise Mustafa Paşa'nın yanında bulunan Ispanakçı İsmail Paşa atanmıştır.

Maynalı Rumların da yardımlarıyla Zarnata, Kalamata, Pasova ve Kelfa kalelerini ele geçiren Venedikliler, Mayna bölgesindeki Osmanlı nüfuzunu ortadan kaldırmayı başarmışlardır. Bu bölgeyi Mora'da gerçekleştirecekleri yeni işgaller için güvenli bir yer haline getirdikten sonra Venedik donanması, Korfo Adası'na gitmek üzere bölgeden ayrılmıştır.

Navarin'in İşgali

Mayna bölgesinin işgalinden sonra General Morosini kumandasındaki Venedik gemileri Korfo adasına gelerek, daha sonra emniyetli bir üs olan Ayamavra Adası'na geçmişlerdir. Burada İsveçli Komutan Koenigsmark idaresindeki Alman birliklerini beklemeye başladılar. Koenigsmark geldikten sonra, Morosini harp meclisini toplayarak Mora üzerinde savaşa devam edilip edilmeyeceği konusunda yüksek rütbeli subayların görüşlerini aldı. Toplantı neticesinde Mora'daki savaşa devam edilmesi oybirliği ile kabul edilmiş ancak harekâtın İnebahtı'dan mı, Moton'dan mı, yoksa Navarin'den mi başlaması gerektiğine karar verilememişti. Nihayet Morosini harekâta Navarin'den başlanması için harp meclisini ikna etmiştir.36 Bunun üzerine Venedikliler, 2 Haziran 1686'da, 70 kalyon, 50 çektiri ile 40 firkateden oluşan donanmaları ve mevcudu 20.000'i bulan askerleriyle Eski Navarin (Zonchio) önlerine gelmişlerdir. Venedik donanmasını kale önünde görünce korkuya kapılan kale halkı hiçbir mukavemet göstermeden Venediklilere teslim olmuştur.37 Eski Navarin'i bu şekilde ele geçiren Venedikliler daha sonra "Derya Boğazı" denilen yerde askerlerini karaya çıkararak çadırlarını kurmuşlar burayı karargâh haline getirmişlerdir.38 Savaş için tüm hazırlıklarını tamamlayan Venedik kuvvetleri, Sefer Paşa'nın muhafazasında olan Yeni Navarin'e ve kaleyi 17 gün top atışına tutarak muhasara etmişlerdir.

Mora seraskeri Vezir İsmail Paşa'nın 10.000 kişilik bir orduyla Sefer Paşa'nın yardımına geldiğini duyan Koenigsmark, İsmail Paşa'yla çarpışmak üzere muhasara hattından ayrılmıştır.39 Koenigsmark ve Vezir Ispanakçı İsmail Paşa'nın kuvvetleri Yeni Navarin kalesi önünde karşı karşıya gelmişler ve yapılan savaş neticesinde serasker Vezir İsmail Paşa yenilerek çekilmek zorunda kalmıştır. Ispanakçı İsmail Paşa'nın yenilgisi üzerine kale halkı sabah kaleden ayrılmak şartıyla kaleyi Venediklilere teslim etmek zorunda kalmışlardır. Fakat kalenin teslim edildiği gece kale muhafızı Sefer Paşa'nın kundaklaması sonucu iç kalede yangın çıkmış, yangın sırasında ateş alan cephanelik barut deposunun patlamasına sebep olmuştur. Bu patlama sonucu kalenin bir bölümü havaya uçmuş, Muhafız Sefer Paşa da 20 adamıyla birlikte hayatını yitirmiştir.40 Bu olay üzerine ertesi gün kaleye giren Venedikliler bütün mallarına el koydukları halkı kale dışına çıkarıp, kale içindeki sekiz köşeli camiyi de kiliseye çevirmişlerdir.

Moton'un İşgali

Navarin'in alınmasından sonra İsveçli Komutan Koenigsmark, bu kaleden 10 mil uzaklıkta bulunan Moton'u işgal etmek üzere karadan hareketle Moton önlerine gelmiştir. Venedikli kaptan Morosini de donanma ile Moton Kalesi41 önündeki Yenişehir mahalline gelip demirlemiştir. Venedik donanmasının Moton önüne geldiğini haber alan IV. Mehmet, Vezir Divrikli Mehmet Paşa'yı Mora tarafına serasker tayin etmiş ve Mehmet Paşa Guston Ovası'nda bulunan orduya katılmıştır.

Morosini kale muhafızına haber göndererek kaleyi kan dökülmeden teslim etmesini bildirmiştir. Moton kumandanı böyle bir şeyi kabul edemeyeceğini belirtince, Venedikliler kaleye saldırıya

geçmişlerdir. Bu saldırıya kalede bulunanlar yüz kadar topla cevap vermişlerdir. Düşman kuvvetlerinin saldırılarının en yoğun olduğu sırada Vezir Divrikli Mehmet Paşa Moton'a gelmiştir.

Moton önlerinde Koenigsmark idaresindeki Venedik ordusu ile karşılaşan Osmanlı kuvvetleri yenilerek Tisa'da bulunan karargaha çekilmiştir. Bu arada yardım için Moton'a gelmek üzere yola çıkan 2000 Mısır askerinin henüz Eğriboz önlerinde olması ve Osmanlı donanmasının da elverişsiz hava şartlarından dolayı gecikmesi üzerine 16 gündür Venedik kuşatması altında olan halk, Venediklilerin, kalenin vire ile teslim edilmesi halinde mal ve canlarına dokunulmayacağı ve eğer kaleden ayrılmak isteyen olursa onları da sağ salim istedikleri yere götüreceklerini taahhüt etmeleri üzerine bu teklifi kabul etmek zorunda kalmıştır.42 Fakat Venedikliler sözlerinde durmayarak kale içine girdikten sonra halkın büyük bir kısmını katletmiş, bir kısmını da ellerindeki tüm malları alarak kale dışına çıkarmışlardır.43

Anabolu'nun İşgali

Moton'un işgalinden sonra Venedik kuvvetlerinin Anabolu'yu44 muhasara edeceği haberleri üzerine Osmanlı ordusu Anabolu'ya yakın bir mesafede bulunan Tripoliçe kasabasında karargâh kurmuştur. Koenigsmark komutasındaki, 9500 piyade ve 200 süvariden oluşan Venedik kuvvetleri de Anabolu'nun 8 km. kuzeydoğusunda bulunan Argos limanında demir atarak Anabolu'nun karayla tek bağlantısı olan, Palamida dağı eteklerine yerleşmişlerdir.

Osmanlı kuvvetlerine komuta eden Vezir Şahin Mustafa Paşa'nın45 emrinde ise 4000 süvari ve 3000 piyade bulunmaktaydı. Argos'ta karargah kuran Serasker Mustafa Paşa, Venediklilerle girdiği ilk çarpışmada 300 yeniçeriyi kaleye sokmayı başarmış fakat büyük kayıplar vererek püskürtülmüştür. Bu şiddetli çarpışma sırasında İsveçli kumandan Koenigsmark'ın yeğenin de aralarında bulunduğu bir çok üst rütbeli Venedik subayı hayatını yitirmiştir (7 Ağustos1686).46

Kumandan Koenigsmark'ın yardım çağrısı üzerine Venedik Başkumandanı Françesko Morosini bütün kuvvetlerini karaya sevk etmiş ve bu suretle Venedikliler, Osmanlı ordusunu yenilgiye uğrattı. Bu durum karşısında vezir Şahin Mustafa Paşa çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı ordusunun çekilmesini fırsat bilen Anabolu kalesi Kumandanı Rum Hasan Paşa,47 kaleyi Venediklilere teslim etmiştir. Anabolu'nun düşman eline geçtiği haberi 11 Eylül 1686 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır.

Venedikliler Anabolu'yu ele geçirdikten sonra kale içinde bulunan Yahudilerin ve Magriplilerin mallarına ve canlarına zarar vermeyerek Tedenos'a gitmelerine izin vermişlerdir. Koenigsmark ve Morosini gösterdikleri başarıdan dolayı Venedik Senetosu tarafından ödüllendirilerek, İsveçli kumandan Koenigsmark'a 6000 duka altın değerinde olan bir vazo hediye edilmiştir. Morosini, ise Avrupa'da eşine az rastlanır bir şekilde ödüllendirilerek kendisinden sonra ailenin büyük oğluna geçmek ve evin reisinde devamlı kalmak şartıyla şövalye unvanıyla şereflendirildi.

Gördös, Patras ve İnebahtı'nın İşgali

Vezir Şahin Mustafa Paşa'nın Anabolu'da Venediklilere yenilmesi görevden alınmasına sebep olmuştur. Şahin Mustafa Paşa'nın Mora'dan alınarak Narda muhafazasına tayin edilmesiyle yerine yeniden vezir İsmail Paşa Mora seraskeri olarak atanmıştır. Ancak üst üste yapılan serasker değişikliği, Mora'daki kötü gidişe bir son verememiş, nitekim Vezir İsmail Paşa da Venediklilerin eline geçen toprakları geri alamaması sonucunda bu görevinden alınarak Selânik muhafazasına tayin olunmuştur.

Venediklilerin Patras ve Mora Kastellerine saldıracağı haberi duyulunca Mora'ya kimin serasker olacağı konusu gündeme gelmiştir. Daha önce görevden azlolunup Narda muhafazasına tayin edilen Vezir Şahin Mustafa Paşa'ya yeniden Mora seraskerliği teklif edilmiş ancak Mustafa Paşa'nın bu teklifi kabul etmemesi üzerine Mora Seraskerliği Vezir Divrikli Mehmet Paşa'ya teklif olunmuş ve IV. Mehmet Şatırbaşı Aşçı Mehmet Ağa ile kılıç ve kaftan göndererek Vezir Divrikli Mehmet Paşa'yı Mora seraskeri olarak atamıştır (17 Ekim 1686).48

Mora'nın güneyini ele geçiren Venedikliler, ilk olarak işgal etmeyi plânladıkları fakat daha sonra vazgeçmek zorunda kaldıkları bölge olan Kuzey Mora'ya yönelmişlerdir. Ancak burası kolay kolay ele geçirebilecekleri bir yer değildi. Kuzey Mora'yı ele geçirebilmeleri için ilk iş olarak Rumeli ve Anadolu kastelleri49 tarafından korunan Patras'ı (Balyabadra) almaları gerekiyordu.50

Güney Mora'yı Venedik topraklarına katan Morosini, Temmuz ayında Patras'ı ele geçirmek üzere donanmasıyla birlikte denize açılmıştır. Yanında bulunan İsveçli Kumandan Koenigsmark'ı da, Mora'ya gelecek Osmanlı yardımını engellemesi için Gördös ve Çanakkale Boğazlarını kuşatmak üzere görevlendirmiştir.51 Morosini bütün kuvvetlerini karaya çıkararak Kastellere taarruza başlamış, Mora serdarı Vezir Divrikli Mehmet Paşa ise emrindeki 3000 asker ile mukavemet göstermiştir.52

Venedikliler ilk önce Rumeli Kasteli'ne saldırmışlar ve bütün çabalara rağmen Rumeli Kasteli'nin sükûtu engellenememiştir. Bunu Anadolu Kasteli'nin işgali takip etmiş ve Kasteller Bölgesi'nin Venedikliler tarafından işgal edildiği haberi Ağustos 1687'de İstanbul'a ulaşmıştır.53 Kastellerin alınmasıyla Venedikliler Patras'ın girişindeki en zor bölgeyi ele geçirmiş oldular. Ayrıca Kumandan Koenigsmark'ın da Gördös'ü zapt etmesi üzerine harekâtın yönü doğal olarak Patras'a çevrilmişti. İnebahtı Körfezi'nin güvenliğini sağlayan Patras şehri çok müstahkem olmasına karşın Venediklilerin top atışlarına yenik düşmüştü. Patras'ın alınmasıyla İnebahtı'ya bir adım daha yaklaşan Venedikliler, Rion Boğazı'nı geçtikten sonra İnebahtı'ya ulaştılar.

İnebahtı'nın etrafı teras şeklinde üçlü tabyalarla çevriliydi. Venedikliler bu tabyalara top atışına başladılar. Taarruzlar karşısında muhasara altındaki kale halkının yapacak bir şeyi kalmamıştı. Ancak hisarı havaya uçurarak dışarıya çıkıp canlarını kurtardılar. Böylece İnebahtı da hiçbir mukavemet gösteremeden Venediklilere teslim oldu.54

Atina'nın İşgali

Mora'nın kuzeyinde bulunan Patras, İnebahtı ve Gördös'ü ele geçirdikten sonra Venediklilerin önünde hiçbir engel kalmamıştı. Zaten bölgede Venediklilerin saldırılarına karşı koyacak bir Osmanlı kuvveti de yoktu. Gördös'ün elden çıkmasıyla vezir Divrikli Mehmet Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu buradan hareketle İstefe'de bulunan karargâha çekilmişti. Bunu fırsat bilen Venedikliler, Mora yarımadasında ele geçiremedikleri tek kale olan Benefşe'nin işgalini sonraya bırakarak, Atina'ya sefer için harekete geçmişlerdir. Venedik Başkumandanı Françesko Morosini, emrindeki askerlerle İnabahtı'dan çıkarak Yunanistan taraflarına gelmiş ve burada bir çok kaleyi ele geçirmiştir. Aynı anda, daha önce Gördös'ü muhasara etmek için o bölgede olan İsveçli Kumandan Koenigsmark'da Atina'yı kuşatma altına almıştır. Venedik topçu kuvvetlerinin kumandanlığını ise Daniel Delvino üstlenmiştir. İstefe (Teb) karargâhında bulunan Serasker Vezir Divrikli Mehmet Paşa Atina'yı savunmak üzere gelmiş ancak başarılı olamamıştır. Venedikliler altı gün süren muhasaradan sonra Atina şehrini topa tutmuşlar55 ve birkaç saat içerisinde Atina'yı ele geçirmişlerdir (28 Eylül 1687).56

Canlarını kurtarmak isteyen Atinalıların bir kısmı Kolori adasına kaçmıştır. Ancak geriye döndüklerinde arkalarında bıraktıkları mallarından hiçbir şeyin kalmadığını görerek durumu Osmanlı Devleti'ne bildirmişlerdir. Osmanlı Hükümeti de dönemin Mora yöneticileri olan Halil ve İbrahim Paşalara hüküm göndererek olay hakkında malûmat vermelerini ve gerçekten böyle bir durum söz konusu ise halkı eski konuma getirmelerini belirtmiştir.57

Venedik Başkumandanı Morosini ise Mora'da gösterdiği üstün başarıdan ve kazandığı parlak zaferlerinden ötürü Venedik Senatosu tarafından ödüllendirilmiştir.58

Atina'nın elden çıkmasıyla Orta Yunanistan ve Ege sahilleri tehlike altına girmiştir. Venediklilerle yapılan savaşın gidişatı artık tamamen savunmaya dönüşmüş, bundan sonra Venediklilerin Teselya ve Mora'ya yakın sahillerde ilerlemesini durdurmak amacıyla Mora'daki Osmanlı idaresinde yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu doğrultuda, tüm gayretlerine rağmen Venediklilere karşı bir başarı sağlayamayan Divrikli Mehmet Paşa Mora muhafazasından azledilerek yerine Şam Trablusu'ndan mazul Arnavut Koca Halil Paşa Mora seraskerliğine atanmıştır (1 Ocak 1688).59

Benefşe'nin İşgali

Venedikliler Atina'yı ele geçirdikten sonra yarım bıraktıkları işgali tamamlamak üzere Mora'ya dönmüşler ve yarımadada Osmanlı idaresindeki tek kale olan Benefşe'ye60 saldırı hazırlıklarına başlamışlardır. 1689 yılının sonlarında karadan ve denizden Benefşe'yi muhasara altına aldıkları gibi kalenin zahiresine de el koymuşlardır. Kale halkı bir müddet kendi imkanlarıyla muhasaraya karşı koymaya çalışmış ancak yiyecek sıkıntısının baş göstermesi üzerine İstanbul'dan yardım talep etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine 4.000 kile buğday, 10 kıta miri kalyona yüklenerek, 2 çektiri yedeklenen 2 Cezayir kalyonunun eşliğinde Akdeniz'e açılmıştır.61

26 Şubat 1690 tarihinde Benefşe önlerine gelen gemiler taşıdıkları zahireyi kıyıya götürmek üzere kayıklara yükledikleri sırada, savaş bayraklarını açmış olan Kaptan Petro adlı 50 toplu ve

Kaptan Agustin adlı 60 toplu iki Venedik kalyonuyla karşılaşmışlardır. Bu durumda zahire tekrar kalyonlara yüklenerek savaş durumu alınmıştır. Venediklilerin Osmanlı kalyonlarına taarruza başlamasıyla Osmanlılar da karşı saldırıya geçmiştir. Tam bu sırada Venedik kalyonundan atılan toplar yüzünden Osmanlı kalyonunda çıkan yangın sebebiyle birçok Osmanlı ve Venedik askeri ölmüş, bazı kalyon kaptanları da Venediklilere esir düşmüştür. Ancak Venediklilerin Eski Benefşe'de ve Anabolu'da bulunan 8 kalyon, 10 çektiri ve mavna ile Osmanlı kalyonları üzerine saldıracağı haberinin alınması üzerine, kaleye zahire nakletme fikrinden vazgeçilmiş, Venediklilerden kurtarılan zahire Rodos'a bırakılarak İstanbul'a dönülmüştür. Osmanlı donanmasının çekilmesini fırsat bilen Venedikliler kaleyi tekrar muhasara etmesi üzerine halk kaleyi vire ile teslim etmek zorunda kalmıştır. Venedikliler kaleyi alır almaz Müslüman halkın tümünü Hanya kalesine sürmüşlerdir.

Venedik İşgalinden Sonra Mora Yarımadasının Durumu

Venedikliler Mora'yı işgal ettikten hemen sonra yarımadada kendi idarelerinin tesis etmek ve tam bir hakimiyet kurmak üzere Romanya, Lakonya, Mezonya ve Ahiya olmak üzere yarımadada dört idari bölge oluşturmuşlardır.62 Bundan sonra Mora'nın kilit bölgesi diye adlandırılan kuzey tarafındaki Gördös'ü tahkim ederek kalenin varoşunda yeni bir kale inşa etmişlerdir. Ayrıca Mora'nın güvenliği açısından Hexamilion surlarını da tamir etmişlerdir.

Mora yarımadasının Venedik anakarasından uzakta olması ve ayrıca Bosna ve Arnavutluk cephelerinde de Osmanlı Devleti ile savaş halinde olmaları, Venediklilerin bölgede az sayıda asker bulundurmalarına yol açmıştır. Budan dolayı pek çok kez Mayna bölgesi Rumlarından da yardım almışlardır. Venedikliler Mora yarımadasındaki mevcut askerlerinin büyük bir kısmını Hanya, Eğriboz ve Sakız adalarının zaptı için bölgeden götürünce, Mora'da bir idari boşluk oluşmuştur. Bunun üzerine Mora'da Venediklilerden boşalan yerleri geri almak için Osmanlı kuvvetleri harekete geçerek Gördös, İnebahtı ve Anabolu'da başarılar elde etmişlerdir.63

Venediklilerin (1699) Karlofça Antlaşması'na kadar Mora'da tam bir hakimiyet kuramamaları, yarımadada asayişsizliğe neden olmuş, bundan dolayı Mora'da Rum eşkıyalar türemiştir. Venedik yönetiminden destek alan bu eşkıyalar, Müslüman halkın emlâk ve arazilerine saldırmışlar, bu baskı ve zulme daha fazla dayanamayan halk ise Mora'ya yakın Ege adalarına göç etmek zorunda kalmıştır. İşgalden sonra Venediklilerin Mora halkının çoğunluğunu oluşturan Ortodoks Rumlara Katolik mezhebini zorla kabul ettirmeye çalışmaları, Rumların bir kısmının Müslüman halkla birlikte Ege adaları ve Batı Anadolu sahillerine göç etmesine neden olmuştur.64 Osmanlı yönetimi, Mora'da Venediklilerle Rumları karşı karşıya getirmek amacıyla 20 senedir Galata zindanında hapis olan Maynalı Rum beylerinden Limbraki'yi (Libarius Geratschari) hapisten çıkartarak, kendisine tuğ ve alem vermek suretiyle Mora beyliğine atayıp Serasker Koca Halil Paşa'nın emrine göndermiştir.65 Ayrıca Mayna Bey'i Limbraki'ye de bir ferman gönderilerek gereken hassasiyeti göstermesi istenmiştir.66

Osmanlı Devleti, kendisine karşı oluşturulan Kutsal İttifak karşısında birkaç cephede savaşmak zorunda kalmış ve bu durum asker ve mühimmat yönünden sıkıntıya düşmesine neden olmuştur. Pek çok cephede olduğu gibi Mora'da da Venediklilerin ilerleyişini durduramamışlardır.

Mora'nın Venedikliler tarafından işgali burada yaşayan Müslüman halkın da sefaletine neden olmuştur. Venedik işgali sonrası ortaya çıkan çeteler, Müslüman halka zulüm etmeye başlamışlardır. Venediklilerin zulmünden bazı Rumlar da yerlerini terk ederek Müslümanlarla birlikte Ege adalarına göç etmek zorunda kalmışlardır.

Venediklilerin ilerleyişine karşı Osmanlı kuvvetleri kısmi başarılar elde etmekle beraber sonuçta Mora'nın tamamının elden çıkması engellenememiştir. Bu işgal Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmıştır. Mora 1715'te tekrar Osmanlı Devleti tarafından geri alınmıştır.

1 Mora, Orta ve Yeni Çağlarda Yunanistan'ın güneyindeki Peloponnes yarımadasına verilen isimdir. Bu yüzyıllarda batı kaynaklarında özellikle Latin ve İtalyan kaynaklarında Amorea, Amoree, La Morea ve Fransızca olarak da La Moree ismi verilmiştir. İslam kaynaklarında ise Lamureya, Lamoreya, Almora, al-Mora, Moria, Mora ve Moreh olup bunlardan ilk beş kullanım Araplara ait olup, son ikisi ise Türk kaynaklarında geçmektedir (Nikos A. Bees, "Mora", İslam Ansiklopedisi (İ. A.)., C. VIII, İstanbul 1979, s. 413). XVII. yüzyılda Mora eyaletinin Mizistre, Ayamavra, Gördös, Koron, Mayna ve Anabolu olmak üzere altı sancağı bulunmaktaydı (Ayn Ali Efendi, Kavanin-i Al-i Osman der hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divan, Önsöz: M. Tayyib Gökbilgin, İstanbul 1979, s. 11).

2 Venedikli gemicilerin takip ettiği Venedik-İstanbul ticaret güzergâhı Adriyatik'ten başlıyor, buradan Raguza ve Zanta yoluyla Mora'daki Koron ve Moton limanlarına uğrayarak Ege adalarına uzanıp (Sisam, Sakız, Midilli ve Limni) Çanakkale önündeki Tenedos adasından İstanbul'a geliyorlardı (Robert Mantran, " XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz'de Ticaret, Deniz Korsanlığı ve Gemiler Kafileleri", Belleten., LII/203, Ağustos 1988, s. 688).

3 Şerafettin Turan, Türkiye İtalya İlişkileri Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine I, İstanbul 1990, s. 31-35.

4 Şerafettin Turan, a.g.e., s 269-276.

5 Selânik, Venediklilerin buğday ihracatı yaptığı en önemli limanlardan biriydi. Ayrıca büyük nüfus yoğunluğuna sahip olması bakımından Venedikli tüccarların yalnız mal almak için değil mal satmak için de geldikleri bir merkezdi (bkz. Şerafettin Turan, a.g.e., s. 299). Ayrıca konu hakkında bkz: Melek Delilbaşı, "Selânik'in Venedik İdaresine Geçmesi ve Osmanlı Venedik Savaşı (1423-1430), Belleten, XL/160, Ekim 1976, s. 573-588.

6 Fatih’in Mora seferine çıkışının asıl amacı, stratejik öneme sahip olan bu bölgeyi İtalya’ya yapacağı muhtemel bir sefer esnasında üs olarak kullanmak istemesidir (bkz. Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni, Karolidi Tercümesi, İstanbul, 1328, s. 115.

7 İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, Ankara 1988, s. 223.

8 Osmanlı-Venedik arasındaki bu anlaşmanın ayrıntıları için bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, “1521 Tarihli Osmanlı-Venedik Anlaşmasının Aslî Metni”, TED, S. XII, İstanbul 1982, s. 387-403.

9 İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e, C. II, s. 380.

10 Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600, C. I, İstanbul 2000, s. 426-427.

11 Alberto Tenenti, “Venezia e i Corsari=Venedik ve Korsanlar”, (çev. Şerafeddin Turan), Belleten, XXXI/124, Ankara 1967, s. 668.

12 Robert Mantran, a.g.m., s. 687.

13 Venediklilerin iddiasına göre bu olayın farklı boyutları vardı şöyle ki; belirtilen malların gümrükten kaçak olarak geçirilen mallar olmadığı, Kara Mustafa Paşa tarafından zorla alıkonulduğu bildirilmektedir. Kara Mustafa Paşa’nın emriyle, 10 kıta Venedik kalyonunun 4000 keselik ticarî yükü cebren emanete alınarak Kurşunlu Mahzen’e konulmuştur. Bir gece yarısı hiç kimsenin haberi olmadan mahzen açılıp kısa bir müddet içinde mallar taşınmış ve mahzen bir kundaklama sonucu yakılarak, olay kazara diye örtbas edilmeye çalışılmıştır. Bu yangının kasten yapıldığı daha sonra yavaş yavaş ortaya çıkarak Venedikliler tarafından duyulmuştur (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Zübde-i Vekayiat Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704), Haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 164).

14 Sadrazam İbrahim Paşa Osmanlı Devleti’ne karşı bir cephe daha açılmasını önlemek üzere, Venediklilerle anlaşma yoluna gitmeye çalışmış, müsadere edilen mallarının tazmin edileceği garantisini vermiştir. Ancak bu Venedik tarafını ikna etmemiştir (bkz: Dimitri Kantemir, Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, C. II, İstanbul 1999, s. 645-648).

15 Venedikliler daha önce de Adriyatik’te bulunan Türk ticaret gemilerine saldırılarda bulunmuşlardır. Fakat bu sıralarda Avusturya ile savaş halinde olunduğundan Venediklilere verilmesi gereken cevabın Viyana muhasarası sonrasına bırakılması uygun görülmüştür. (Tarih-i Raşid, C. I, s. 426).

16 Zübde-i Vekayiat, s. 164.

17 Silahdâr Fındıklılı Mehmet Ağa, Silahdâr Tarihi, C. II, İstanbul 1928, s. 131.

18 Lefkade adasının merkezi olan Ayamavra, 1449'da Fatih Sultan Mehmet zamanında Gedik Ahmet Paşa tarafından ele geçirilmiş ve Venedik işgaline kadar Karlı-ili Sancağına bağlı bir kaza olarak kalmıştır (Bkz. Machiel Kiel, "Ayamavra" DİA, C. IV, s. 194-195).

19 Zübde-i Vekayiat, s. 164.

20 Serasker Şahin Mustafa Paşa, zor durumda olduklarını elinde sadece 3000 adamı olduğunu, top, cephane ve mühimmat kalmadığını, düşman kuvvetlerinin ise kendilerinden sayıca fazla olduğunu, acele yardım gönderilmezse bu şekilde savaşa devam edemeyeceğini bildiren arz-ı hali rikab-ı hümayuna göndermiştir (Silahdâr Tarihi, C. II, s. 135).

21 Silahdâr Tarihi, C. II, s. 218.

22 Harp mıntıkasında bulunan bütün halkın cenge sürülmesi (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II, İstanbul 1983, s. 1983).

23 İsâ-zâde Târîhi (Metin ve Tahlîl), nşr Ziya Yılmazer, İstanbul 1996, s. 192.

24 Silahdâr Tarihi, C. II, s. 219.

25 İsâ-zâde Târîhi, s. 195.

26 Raşit Tarihi, C. I, s. 466.

27 İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., C. III/I, s. 479.

28 Raşit Tarihi, C. I, s. 467.

29 J. V. Hammer, Osmanlı Tarihi, (yay. haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç), C. VI, İstanbul 1996, s. 443.

30 Hammer, a.g.e., C. VI, s. 444.

31 Zübde-i Vekayiat, s. 206.

32 Hammer, a.g.e., C. VI, s. 444.

33 Zübde-i Vekayiat, s. 198.

34 Zübde-i Vekayiat, s. 206.

35 Ancak Silahdar Tarihi'nde Serasker Vezir Mustafa Paşa'nın hastalandığı, seferin sıkıntısına dayanamayıp günden güne rahatsızlığının artması sebebiyle seferden alınarak Boğazhisarı'na gönderildiği belirtilmiştir (Silahdâr Tarihi, C. II, s. 242.).

36 Hammer, a.g.e., C. VI, s. 446.

37 Dimitri Kantemir, a.g.e., C. II, s. 686-687.

38 Silahdâr Tarihi, C. II, s. 241-242.

39 Koenigsmark'ın idare ettiği Venedik ordusunun öncü birlikleri Dalmaçyalılar ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinden gelen gönüllülerden oluşuyordu. Ortadaki merkez kuvvetlerini ise Milano ve Malta birlikleri oluşturuyordu. Prens Maximilien kumandasındaki sayıları 4000'i bulan Saksonyalı birlikler de artcı kuvvetleri oluşturmaktaydı (Hammer, a.g.e., C. VI, s. 446).

40 Silahdâr Tarihi, C. II, s. 242.

41 Moton Doğu Akdeniz ticaret yolu üzerinde önemli bir liman şehridir. Moton Kalesi ise Venedikliler tarafından inşa edilmiş olan sarp bir kaledir. Etrafı iki kat hendekle çevrilidir. Sultan II. Beyazıd zamanında fethedilmiştir. Şehrin en büyük limanı ise Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan ve Avrupalıların Porto Longo (Uzun Liman) ismini verdikleri limandır (bkz. Pîrî Reis, Kitab-ı Bahriye, İstanbul 1935, s. 302).

42 Donanmanın başında olan Kaptan Mısırlızâde Hasan Paşa, 5 kalyonla Moton imdadına geldiği sırada Finike kıyılarında iken fırtına kopmuş ve bir kalyonun batmasıyla 600 levend hayatını yitirmişti (Silahdâr Tarihi, C. II, s. 223).

43 Zübde-i Vekâiyat, s. 478.

44 Anabolu, Venedikliler tarafından kurulmuş bir liman şehridir. Batılı kaynaklarda Napoli di Romanya ismiyle anılmaktadır. Limanın önünde kaleye 20 mil uzaklıkta Kavsantancilo adası vardır. Bu adaya Anabolu Kalesi'ni korumak için yerleştirilmiş büyük toplar mevcuttur (bkz. Pîrî Reis, a.g.e., s. 288). Anabolu hakkında ayrıca bkz. Nejat Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) ve Yapıları", İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara 1976, s. 461-485.

45 Vezir Şahin Mustafa Paşa selefi Vezir İsmail Paşa'nın Navarin'in sükûtuna mani olamamasından dolayı görevinden azledilmesi üzerine Tırhala sancağından 30 yük haslarından başka sefer masrafı da dahil olmak üzere Halep mahsulü gelirinden 30 yük akçe daha verilmek suretiyle Mora serdarı tayin olunmuştur (Tarih-i Raşid, C. I, s. 486.).

46 Hammer, a.g.e., C. VI, s. 446.

47 Osmanlı deniz ümerasından olup aslen Rum olan Hasan Paşa, Venediklilerin Anabolu'yu işgalinden sonra eski dini olan Hıristiyanlığa geçerek kaleyi Vendiklilere teslim etmiştir (Silahdâr Tarihi, C. II, s. 245).

48 Silahdâr Tarihi, C. II, s. 260.

49 II. Bayezid, İnebahtı'nın fethini müteakib, körfezin emniyetini sağlamak ve burayı askeri bir üs haline getirmek için körfezin girişine karşılıklı olarak iki kale inşa ettirmişti. Rumeli Kasteli'ni Anadolu askeri, Mora Kasteli'ni ise Rumeli askerleri tarafından 18 günde yapılmıştır. İnebahtı'nın güvenliğini sağlamak için iki kaleyede büyük toplar yerleştirilmiştir (Bkz. Pîrî Reis a.g.e., s. 313; M. Cavid Baysun, "Lepanto" İ.A., s. 35).

50 Adriyatik'ten Yunanistan'a girişi sağlayan ilk liman olmasından dolayı stratejik bakımdan önemli olan Patras şehri, uç bir karakol olmaktan ziyade askerî bir üs olarak kullanılmıştır. Patras'ın (Balyabadra) ilk fethi Fatih zamanındadır. Daha sonra Venedik istilâsına uğramıştır. II. Bayezid tarafından Moton ve Koron kaleleri fethedildiği sırada Patras da Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Kalesi etrafında 1500 adımlık bir hendek bulunmaktadır. çevresi ise 1054 adımdır. Güneye bakan üç kat demirden yapılmış kapısı vardır. Kale içinde cephanelik, zahire ambarı ve balyemez toplar yerleştirilmiş gayet müstahkem bir kaledir (Bkz. Machiel Kiel, "Balyabadra", DİA, C. V, s. 42; Evliya Çelebi, Seyahatname, C. VIII, s. 169-170).

51 Hammer, a.g.e., C. VI, s. 448.

52 Silahdâr Tarihi, C. II, s. 272.

53 Zübde-i Vekayiat, s. 232.

54 Hammer, a.g.e., C. VI, s. 448.

55 Atina şehri eski Yunan Medeniyeti'nin merkezi olduğu için sayısız tarihi eserle doluydu. Venediklilerin şehri topa tutmalarıyla bir çok tarihi eser tahrip oldu. Bunlardan biri de M.Ö. Yunanlılar tarafından yapılmış olan Panteon Tapınağı'ydı. (İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., C. III/I, s. 481).

56 Hammer, a.g.e., C. VI, s. 448-449.

57 Mora Seraskeri Halil Paşa ve Eğriboz Muhafızı İbrahim Paşa'ya gönderilen Evail-i R. 1100 (Ocak 1689) tarihli hüküm: BA, MD, XCVIII, 93/292.

58 Kumandan Morosini'nin büstünün Venedik Doçlarının büstlerinin bulunduğu salona konulmasına bir yazı ile karar verilmiştir. Bu yazıda Françesko Morosini "Peloponnes Kahramanı" olarak zikredilmektedir (Hammer, a.g.e, C. VI, s. 449).

59 Selefi Divrikli Mehmet Paşa ve Narda Muhafızı Vezir Şahin Mustafa Paşa ile birkaç mir-i miran da emrine verildi. Ayrıca masrafları için levazım-ı miriden 500 kese akça verilerek Eğriboz muhafazası için görevlendirildi (SilahtarTarihi, C. III, s. 313).

60 Benefşe burnu aşağı Mora vilayetinde büyük bir dağın denize olan uzantısıdır. Rumlar buraya "Menevşe"den galat olmak üzere "Menevişe" ismini vermişlerdir. Avrupalılar ise "Mervizane"

demişlerdir. Rodos ve Sakız'dan İstanbul'a giden gemilerin uğrak yeridir (bkz. Pîrî Reis, a.g.e., s. 293).

61 Silahdar Tarihi, s. 500.

62 Romanya bölgesinin başkenti Anabolu; Lakonya, bölgesinin başkenti Benefşe; Mezonya bölgesinin başkenti Navarin ve Ahiya, bölgesinin başkenti Patras olarak belirlenmiştir (Yaşar Yücel-Ali Sevim, Türkiye Tarihi, Ankara 1991, s. 192; İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., III/I, s. 480).

63 Vnediklilerden hâli olan yerlerin geri alınması için Mora Seraskeri Halil Paşa'ya gönderilen Evasıt-ı M. 1104 (Eylül 1692) tarihli hüküm: BA, MD, CIV, 80/357. Ayrıca bkz. Yörük Hakimi Hasan Paşa'ya gönderilen Evail-i Z. 1104 (Ağustos 1693) tarihli hüküm: BA, MD, CIV, 70/306.

64 Venedik idaresinden memnun olmayan Rum halkın bir kısmı Venedik istilâsından sonra Müslüman halkla birlikte Ege adaları ve Batı Anadolu sahillerine göç etmişlerdi (Feridun M. Emecen, "Osmanlı Siyasi Tarihi, Kuruluştan Küçük Kaynarcaya" Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi. I, İstanbul 1994, s. 58.).

65 İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., C. III/I, s. 540.

66 Mayna Bey'i Limbraki'ye gönderilen Evail-ı Ra. 1106 (Ekim 1694) tarihli hüküm: BA, MD, CV, 19/47.

Venedik Kaynaklarında Karlofça Antlaşması: Diplomasi ve Tören / Dr. F. Mónika Molnár [s.783-791]

Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Bölümü / Macaristan

1. Giriş

Karlofça Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa Kutsal ittifakı arasında yapılan ilk antlaşma olması açısından önemlidir. Türklerin tarafsız ülkelerin arabuluculuğunu kabul ettiği ilk durum ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisinin ilk resmi belgesidir. Bu çalışmada, Osmanlı diplomatlarının bu zor durumu nasıl çözdüğünü, itibarlarını ve konumlarını (eşitliklerini) diplomatik ve törensel araçlarla nasıl korumayı başardıklarını anlatacağım. Amacım, bir taraftan antlaşmanın, Osmanlı-Venedik ilişkileri açısından önemini göstermek, diğer taraftan görüşmelerin yöntemleri ve merasimiyle ilgilenmektir. Kaynaklarımız görüşmelerle ilgili detaylı ve eşsiz tanımlamaları içermektedir. Bunlar sadece diplomasi ve törenin araştırılması için değil, aynı zamanda günlük yaşamın tarihinin bakış açısı için de önemlidir.

Karlofça barış konferansı sürecini ilk olarak Venedik Cumhuriyeti ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki antlaşmayı iki İtalyan kaynağını1 temel alarak inceleyeceğim. İlki basılmış bir kaynak. Bu, Venedik Cumhuriyeti Büyükelçisi Carlo Ruzzini'nin,2 "Relazione del Congresso di Carloviz e dell'Ambasciata di S. Carlo Ruzzini Cav."3 başlığı altında basılan 16 Aralık 1699 tarihli raporudur.

Deneyimli bir diplomat olan Ruzzini, bu raporda antlaşmanın diplomatik zeminini, görüşmelerin sürecini, barışın muhtemel sonuçlarını, Habsburg İmparatorluğu'nun durumunu ve bunun bir parçası olarak Macaristan ve Transilvanya'nın (Erdel) koşullarını detaylı bir şekilde anlatıyor. Daha sonra Venedik'in Avrupa ve Osmanlı politikasındaki yerini dikkatle anlatıyor ve buna dayanarak antlaşmadan sonra izlenecek politik yöntemi gösteriyor.

Diğer kaynağımızın tanımı daha zor. Bu kaynak, farklı el yazmalarında4 kullanılmaya devam etti, fakat yazarı bilinmiyor.5 Kullandığım versiyonda, 36 kitap yaprağı (folios) uzunluğunda. Bu kaynak, antlaşmanın Ruzzini için ilginç olmayan dış yönlerini de vurgulayarak daha detaylı bir anlatım sunuyor. Aynı zamanda kampı, görüşme salonlarını, konferansa katılanları, onların kıyafetlerini ve maiyetlerini, çeşitli ziyaretleri, antlaşmanın kapanış törenini ve bunlardan sonraki eğlenceleri de anlatıyor.

2. Karlofça Antlaşması'ndan Önceki Dönemde Osmanlı İmparatorluğu ve Venedik Cumhuriyeti'nin Durumu ve İki Devlet Arasındaki İlişkiler

Venedik Cumhuriyeti ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişki başlangıçtan itibaren Akdeniz'e hakim olmak amacı ile kesin bir rekabete dayanır. Bu rekabet ki birçok olayda vuku buldu fakat savaştıkları dönemlerde dahi iki ülkenin, çoğunlukla ticari ve diplomatik ilişkileri iyi oldu.

Bu durumun ispatı için, bir yüzyıldan daha uzun bir döneme odaklanabiliriz. Bu dönem iki devletin de gerileme döneminde olduğu İnebahtı Savaşı (7 Ekim 1571) ile Karlofça Antlaşması arasındaki zaman dilimidir. İnebahtı savaşından sonra, Signoria[6] müttefikleri İspanya'nın savaşa devam etmek için onlara yeterince yardım etmeyeceğini hissederek, Sultan II. Selim ile Mart 1573'te[7] ayrı bir antlaşmaya vardı. Antlaşmadan sonra, iki imparatorluğun, uzun süreli sakin bir yaşamları oldu ve bu dönem Osmanlıların Girit'e saldırmasıyla sona erdi (1645)[8]. Bununla beraber sınır bölgelerinde, kolayca bir savaşa neden olabilecek bazı gerginlikler ve çatışmalar olmasına rağmen, bu dönem nispeten sakin olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde deneyimli Venedikli diplomatlar (ve biraz da Venedik altını) bu problemlerin üstesinden geldiler.

Farklı olan, Sultan I. İbrahim'in (1640-1648) saltanatıydı. Bu dönemde, Kösem Valide'nin[9] gözdesi Anadolu kadıaskeri ve Dalmaçya kökenli amir Yusuf Paşa, Venedik hakimiyetinde bulunan Girit'e saldırdılar ve Türk deniz trafiğini tehlikeye attılar. Girit seferi değişen başarılarla 24 yıl sürdü, fakat en sonunda 1669'da Osmanlı ordusu Saint Mark şehrini tamamıyla bozguna uğrattı. Türkler artık Akdeniz'in hakimi idiler.[10]

Savaştan sonra, askeri ve ekonomik yönden bitkin düşen Venedik, zararlarını tazmin etmeye ve savaş sırasında bozulan ticari ilişkileri yeniden oluşturmaya çalıştı. Bu sebepten dolayı, Osmanlı İmparatorluğu ve Venedik arasında 15 yıldan az süren barıştan sonra Türkler 1683'te Viyana'ya saldırdığında, Venedik zor bir durumdaydı. Venedik için ikilemin nedeni, bu yeni Osmanlı saldırısına karşı koyabilmek için, Papa Innocent XI'den[11] gelen güvenilmez bir yardım sözü ile yeni bir ittifakın doğması fikri idi. Bu zor ve riskli bir karardı, fakat Venedik zaten gerileme döneminde olduğu için bu oluşumun tamamen dışında kalmak istemedi ve Cumhuriyet, Osmanlı'ya karşı biraraya gelen ittifak ülkelerinin gelecekteki gücüne güvenme kararı verdi. Böylece 1684 baharında Linz'de Avusturya, Polonya ve Venedik tarafından Kutsal İttifak kuruldu. Venedik Cumhuriyeti'nin Sultan ile ilişkilerinin tarihinde ilk kez savaş ilan eden taraf Venedik oldu.[12] Kutsal ittifakın üyeleri, işgal edilen veya yeniden işgal edilen toprakların savaştan önce o topraklara sahip olan aynı devlette kalmasında anlaştılar.[13] Savaş, düşmanı bölmek için birçok cephede başlatıldı. İlk beş yıl, askeri açıdan beklentiler çok umutlu göründü. Morosini[14] komutasındaki Venedik donanması Preveze'yi ve Santa Maura adasını ele geçirdi, Mora yarımadasını fethetti ve 1687'de Atina'yı ele geçirdiler. 1688'de Osmanlılar müzakereler için Venedik'e talepte bulundular fakat takip eden sene yapılan görüşmeler başarısızdı. Savaşılan başka bir dönemin ardından, 1693'de bir antlaşma yapmak için bazı girişimler oldu. Savaşın ikinci kısmında, yaşlanan Morosini'nin ölümünden (1694) sonra ve Türk ordusunun hücumlarının alevlendiği Sultan II. Mustafa'nın (1695-1703) devrinde, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı güçlerin aynı anda iki cephede birden savaşmaya zorlanmasından dolayı değişen başarılarla mücadele devam etti.[15] Negroponte'ye yapılan bir saldırıda başarılı olamamaları, Yunanistan ve

Dalmaçya'da savaşın şiddetinin hafiflemesi ile savaş Venedik için kendini savunması gereken bir hal aldı. Diğer taraftan, Dalmaçya cephesinde ve Çanakkale Boğazı'nı kuşatarak denizde geçici bir avantaja ulaştılar. Bunlardan dolayı, barışla ilgili ciddi bir talep geldiğinde hiç tereddüt etmeden delegelerini gönderme konusunda anlaştılar.16

Bu sırada, 1683'ten beri değişik cephelerde savaşan Osmanlı İmparatorluğu'nun önderleri de seçimlerini barıştan yana kullanmaya karar verdiler. Türklerin Macaristan'dan çıkarıldığı uzun süren Macar savaşlarında da, barışla ilgili başarısız girişimler olmuştu.17 Ocak 1698'de, içlerinde Reis Efendi ve Babıali'nin en önemli tercümanı Alexandar Mavrocordato olmak üzere,18 olağanüstü bir divanda barışa karar verdiklerinde durumda değişiklik oldu.19

Yazarı bilinmeyen ikinci kaynağımız durumu daha basit bir şekilde anlatıyor. İnsanlar devam eden savaşlardan yorgun düşmüşlerdi ve kayıplarından dolayı ümitleri kırılmıştı ve barıştan başka bir şey dilemiyorlardı.20 Ruzzini'ye göre değişikliğin nedeni, Türklerin ordularının büyük bir kısmını ve en değerli subaylarını kaybettikleri Zenta savaşıydı (11 Eylül 1697).21

Çağdaş tanıklar, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu bildikleri için Türklerin barış yapma konusundaki niyetlerine güvenebilirlerdi. Ayrıca, Avusturya ve o zamana kadar Osmanlı'nın doğal bir müttefiki olan Fransa arasındaki barışı biliyorlardı (Ryswick Antlaşması, 1697).

3. Tören ve Antlaşmanın Tarafları

Avrupa'daki askeri yenilgilerin bir sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu görüşmelere zayıf bir konumda başlamak zorundaydı. Bu problemli durumda, Sultan II. Mustafa gerekli kadrodan yoksun olduğundan görüşmeler için uygun kişileri bulmak zorundaydı.22 Sonunda Osmanlı sarayı Reisülküttab'ın memuru olan Rami Mehmet Efendi'yi atadı (kaynaklarda Reis Efendi olarak da adlandırılır).23

Kaynaklara göre 46 yaşındaydı, boyu normaldi, yakışıklı, koyu tenli ve siyah sakallıydı. Çağdaşları tarafından iyi eğitimli, akıllı ve bilgili olması ile ayırt edilirdi. Hıristiyanların anlayamadığı birden fazla dil konuşuyordu, örneğin Arapça ve Farsça. Davranışları kibar, akıllı fakat etkisizdi. Bununla beraber, bazen gururu ve kendini beğenmişliği ile kızdırılıyordu; Ruzzini'nin yorumuna göre-bu onun barbar doğasından ileri geliyordu. Barış delegasyonunda, gücünden dolayı diğer delege Alexander Mavrocordato'nun hilelerine rağmen önemli prensipleri kendisi belirliyordu.24

Görüşmelerde, Reis Efendi herhangi bir Avrupa dili konuşmadığı için başrolü oynayan kişi Mavrocordato idi. Daha önce de belirtildiği gibi Mavrocordato, Bâbıali'nin baş tercümanıydı ve dahası 'Özel Temsilci' konumundaydı. Aslında, Türk diplomasisinin liderlerinden biriydi.25

Uzun boylu, beyaz tenli, uzun ve açık renk sakallı, altmış yaşlarındaydı. Raporun İtalyan yazarı, onun Padova'da çalıştığı, felsefe ve tıp dalında Bologna'dan mezun olduğu gerçeğini belirtmekte

duraksamamıştı. İtalyanca ve Latinceyi mükemmel konuşmakla kalmıyor, bunun yanında Hıristiyan dünyasını ve Avrupa saray uygulamalarını da biliyordu ve dahası davranışlarında cesur olduğu kadar akıllı, yetenekli ve yaratıcıydı.26 Bütün bu özelliklerinden dolayı, Türkler tarafından saygı görüyordu ve ödüllendirilmişti. Gizli amacı, yeteneklerinin, ününün ve antlaşmalardaki deneyimlerinin avantajını, kendisi veya oğulları için veya Eflak ve Boğdan Prensliklerini kazanmak için kullanmaktı.27

Gördüğümüz gibi, Sultan ve Osmanlı yöneticileri görüşmeler için uygun kişileri bulabilmişlerdi. Reis efendi ve tercüman bu zor durumda, imparatorluğun çıkarlarını temsil edebilirlerdi ve görüşmeler boyunca saygınlıklarını koruyabilirlerdi. Daha sonra, imparatorluk için bu elverişsiz barışın sonuçlarını ciddi bir sarsıntı olmadan atlatabilmenin fırsatları yatıyordu.

Venedik Cumhuriyeti Carlo Ruzzini tarafından temsil ediliyordu. Raporun bilinmeyen yazarının tanımlarına göre yaşlı fakat yakışıklı ve hoş bir adamdı. Latince ve İtalyancanın yanında çok iyi Fransızca ve İspanyolca konuşurdu ve o zamana kadar ciddi diplomatik deneyimleri oldu, üç sene önce Rusya'nın Türklere karşı olan ittifaka katılması onun diplomatik girişimleri sonucunda gerçekleşmişti. Maiyetinde, tercümanı, Mora konusunda uzman olan sekreteri, Dalmaçya sınırının tanımlanmasında ona yardımcı olan doktoru vardı.28

Hazırlık görüşmelerinin sonucunda, tartışmaya neden olan antlaşmanın yeri dışında barış konferansı için her konuda antlaşmaya varılmıştı. İmparatorluklar (Avusturya, Venedik, Polonya) Viyana veya Debrecen'i önerdiler fakat Osmanlılar, Tuna'nın kuzeyinde bulunan herhangi bir yeri, başka bir deyişle düşman topraklarını kabul etmediler. Bu nedenle, Avusturyalılar böyle bir şehrin nimetlerinden vazgeçerek sınırda tarafsız bir bölgeyi kabul etmek zorunda kaldılar. Yıkılmış ve nüfusunun önemli bir bölümünü kaybetmiş olan Karlofça'nın yakınlarında açık bir alanı seçtiler. Ruslar ve Polonyalılar arasında anlaşmazlık olduğundan Kont Marsigli29 tarafından gösterilen alanı herkesin kabul edeceği konusunda anlaştılar.

Taraflar Karlofça'da kamp kurdular. Müttefik ülkelerinin temsilcileri Petrovaradin tarafında, Türkler Belgrad tarafında kamp kurdular. İkisinin arasında ise arabulucuların yani İngiliz Büyükelçisi William Paget ile Hollandalı Jakob Colyer'in, kampı vardı. İmparatorluğa ait Kont Wolfgang zu Öttingen ve General Leopald Schlick tarafından temsil edilen iki tarafın kampı bir tarafa, Venedik delegesi ise onların önünde diğer tarafa yerleştirilmişti. Nehir tarafında Polonyalı temsilci Kont Stanislaw Malchowsky vardı, yamaçta ise Çarlık Rusyası'ndan Prokop Bogdanoviç Vozhnitsin'e kamp kurulmuştu.30 Habsburg İmparatorluğu kampı, yaklaşık 2000 piyade ve bir silahlı alay tarafından korunuyordu. Komşu tepelere, nehir kenarlarına ve Karlofça şehrinin yıkıntılarına da yerleştirilen muhafızlar vardı. Güneyde, 180 Alman süvarisi, 100 piyade ve 300 Türk yeniçerisi ve arabulucuların kampını korumak için 200 süvari vardı. İmparatorluğa ait olanların arabuluculara olan uzaklığı ile aynı mesafede 3000 asker tarafından korunan Osmanlı kampı vardı. İki tarafın ordusu da çekildiği için, bu askerler tarafların güvenliğini sağlıyorlardı. Kamplar arasında yürümek yasaktı ve bunun için izin, bazı özel durumlarda veriliyordu.

Görüşmelerin yeri, arabulucuların kampında yapılan, üç kanata bölünmüş büyük ahşap bir evdi. Müttefikler, Osmanlılar ve arabuluculardan oluşan üç tarafın da, iltimas veya ayrımcılık ihtimalini önlemek için ayrı bir girişi vardı. Her katılımcının ayrı bir odası bulunuyordu, ortada bulunan salon ise müzakereler için kullanılıyordu. Ev inşa edilirken, zaman kazanmak amacıyla görüşmeleri yapmak için üç çadır kurmaya karar verdiler. Aynı sebeple, sürekli ziyaretleri önlemek için, büyükelçiler her zamanki kalabalık maiyetleri kendilerine eşlik etmeyecek şekilde en fazla iki tekerlekli arabayla gelebiliyorlardı.

Görüşmeler, kısmen Avusturyalıların acelesinden dolayı, birinci sınıf bir sarayda olduğu gibi törensel değildi, fakat tarafların eşitliğini sağlamak için temel protokollere ve formalitelere önem verildi. Hazırlık çadırlarındaki ilk günde bile, girişe nazik bir şekilde aynı anda ulaşmanın imkansız olduğu görüldü. Bir taraftan, imparatorluk tarafında olanlar arabulucuların giriş için referans verme törenlerini uzun buldular. Diğer taraftan Türkler girmeden önce botlarını çıkartmak için diğerlerini beklettiler. Sonunda ilk gelenin içeri serbestçe girebilmesi ve diğerlerinin gelmesini bekleyebilmesi veya belirlenen yere oturabilmesi konusunda anlaştılar.31 Geç kalanlar geldiğinde, ilk gelenler selamlamak için ayağa kalktılar ve arabulucular da onları karşılamaya girişe gittiler.

Görüşme sonunda, tarafların kampta olduğu gibi kendi yerleri vardı. Osmanlılar (sağ tarafta Reis Efendi, solda Mavrocordato) Şam işi yastıkların üzerine uzanmışlardı. Reis Efendi'nin arkasında başka bir yastıkta sekreteri bir yastığın üzerine yerleştirilmiş destelerce kağıt ile birlikte oturuyordu. Daha önce yukarıda gördüğümüz gibi, müttefik ülkelerin temsilcileri Osmanlılar ile birer birer görüşüyordu. Türklerin ön tarafına yerleştirildiler, böyle bir durum için özel olarak yapılmış Şam işi sandalyelerde oturdular. Sekreterleri yeşil örtü ile kaplanmış bir masada oturdu. Ortada, kamplardaki konumlarına göre arabulucuların delegeleri William Paget ve Jacob Colyer vardı. İngiliz büyükelçisinin arkasında dolmakalem ve mürekkep ile donatılmış ve yeşil bir örtü ile kaplanmış bir masada, bir taburenin üstünde bir kâtip vardı.32

Görüşmelerin uzunluğu, ortaya çıkan problemlerin sayısına ve bu problemleri çözme konusundaki niyete göre değişiyordu. Bazı durumlarda, görüşmeler aralıksız 10 saat sürdü,33 fakat öğlen arasından sonra taraflardan birinin konferans masasına geri dönmek istemediği de oldu. Bazı temel anlaşmazlıklardan dolayı görüşmeler tıkandığında, taraflar tüm bakış açılarını tekrar düşünmeye zaman bulabilmek için görüşmeleri kestiler ve bir gün sonra devam ettiler.34

Görüşme sürecinde yaşanan -şimdi bile benzer bir durumda ciddi bir sorun olabilecek- başka bir zorluk ise yedi farklı ülkeden gelen tarafların ortak bir dili olmaması idi. Tarafların çoğu İtalyanca konuştuğu için, İtalyancayı çalışma dili olarak seçtiler fakat bu durumda bile, imparatorluk tarafında olan delege Kont Öttingen ve Reis Efendi'nin bir tercümana ihtiyacı vardı. Dil sorunları sadece tartışmaları yavaşlatmadı, aynı zamanda bazen hatalara da neden oldu. Antlaşma metni Avrupalılar için Latince, Osmanlılar için Türkçe yazıldı.

4. Görüşmeler

En sonunda, 25 Ekim 1698'de her delege Karlofça'ya ulaştı ve artık kamplarla ilgili teknik sorunlar da çözülmüştü. Bununla beraber, ikili özel görüşmeler 13 Kasım'da başladı.35 İlk günler karşılıklı ziyaretlerle ve selamlarla geçti. Bunun arkasından hazırlık anlaşmalarını36 gözden geçirdiler ve müzakerelerin programı üzerinde çalıştılar. Müttefiklerin, önerilerini savaşa ve ittifaka katılmalarındaki kronolojik sıraya göre sunmaları konusunda anlaştılar. Sıra, Avusturya delegasyonu ile başlıyor ve sonra Polonya Kralının temsilcisine, daha sonra Venedik Cumhuriyeti'ne ve en sonunda Rus çarının delegelerine geliyordu.

Kendi aralarındaki görüşmelerde, bütün müttefikler diğerlerinin müdahalesi olmadan görüşeceklerini ve diğer müttefikleri dikkate almadan anlaşmaya varacaklarını onayladılar. Daha sonra, antlaşmanın meşruluğunu garanti etmek için, bütün taraflar kendi yöneticileri tarafından imzalanan resmi delegasyon belgesini gösterdiler. Herkes, dört ülkenin çıkarlarının farklı olduğunu biliyordu.

Türkler, müttefiklerin önerilerini yazılı olarak almayı reddettiler. Sözlü tartışmaları tercih ettikleri açıktır. Zira bu şekilde anlaşmaları yorumlama veya yanlış yorumlama konusunda daha çok olanakları olacaktı ve böylece bazı avantajlar elde edeceklerdi.37

Bu zorlukları önlemek için, 7 Kasım'da Avusturya delegesi sekreteri, her katılımcıya arabulucular tarafından da imzalanan, bu bilgiyi içeren bir belge verdi. İkinci ve üçüncü maddelerde belirtildiğine göre, müttefiklerden biri diğerinden önce antlaşmaya varırsa veya barışa karar verirse bu antlaşmayı arabuluculara verecekti. Bu metin, her şekilde değiştirilebilecek ve uzun olmayacaktı.38

Bu belge ile Avusturyalıların amacı, öncelikle Fransa'ya karşı yapılacak bir savaştan ötürü en kısa zamanda barış yapmaktı, ikincisi çok hırslı olan Polonya ve Rusya'nın planlarını hafifletmekti ve üçüncüsü Osmanlıların yanlış yorumlarını ve emniyete hasıl olmayan çıkışlarını önlemekti.39

Görüşmeler 13 Kasım 1698'den 4 Ocak 1699'a kadar sürdü ve bu süre içinde toplam 29 gün müzakerelerde bulunuldu. Avusturyalıların bir an önce barış yapmak istemelerine rağmen, aslında üç hafta sürmesi planlanan konferans çok daha uzun oldu, üç aydan fazla devam etti. Bu değişikliğin nedeni bu sırada çoğunlukla Venedikliler tarafından çıkarılan zorluklardı.

Hazırlık anlaşmalarına göre ilk ikili görüşme Avusturya ve Osmanlı arasındaydı. Tartışma 13 Kasım'da başladı ve dört günlük görüşme sonunda başarılı bir şekilde barışla sonuçlandı. İlk anlaşma onu takip eden bütün ikili görüşmeleri fazlası ile etkiledi. Çünkü Türkler diğer müttefiklerle, iki İmparatorluk arasında anlaşılan temelde görüşmek niyetindeydi.

Görüşmeler için kabul edilen temel, çoğunlukla uti passidetisdi. Her katılımcı savaşın sonunda elde ettiklerini elinde tutmalıydı.40 Bu prensibe dayanarak, imparatorluklar nehirlerin, dağların ve

diğer belirli coğrafi unsurların arasındaki farklı toprakları belirtmek istediler. Osmanlılar ise tersine -ilk olarak Mavrocordato- konferansın asıl amacının, farklı topraklardan tahliyeyi, kalelerin yıkılmasını ve bakış açılarını anlatmaya olanak sağlayacak benzer konuları tartışmak olduğunu belittiler. Ayrıca iki imparatorluğun arasındaki belirli sınırları kesinleştirmekten bahsetmediklerini,41 bu işi barış konferansından sonra sınırları tanımlayacak olan yardımcı delegelere bırakacaklarını vurguladılar. Toprakların kullanım yetkisi ile ilgili olarak uti passideties prensibini bozan “etkili sahip olma (effective possession)” ve “kullanım sonucu sahip olma (possession of conseq vena)” arasındaki farkı tanımladılar.42 Bu tanımlama, eğer bir ülke bir toprağı istenilmeyen bir şekilde elde ediyorsa imparatorluklar arasındaki kıskançlığı ve ayrılığı önlemek içindi.

Osmanlı diplomasisinin usta görüşme metodu -Ruzzini43 Türk entrikası olarak adlandırıyor- kesin usullerle belirli şartlara bağlı kalmak yerine esnekliğe dayanıyordu. Farklı konularda gerekli olan özel ayrıcalıklar için koşullar değişebilirdi. Bu Osmanlılara imparator ve müttefikleri ile birlikte yardımcı olacak bir avantajdı.44 Avusturya temsilcileri Osmanlı sarayının karşısında “uti passidetis’in” katı bir uygulamasını dikkate alacağını bildikleri için en azından “quid pro quo” prensibini belirli bir şekilde uygulamaya çalıştılar. Yıkılan her kale veya terk edilen toprak karşılığında aynı miktarı almak istediler. Fakat Avusturya temsilcileri Osmanlıların daha fazla uzlaşmayacağını fark ettikleri için Osmanlıların “uti passidetis” için özel yorumunu kabul ettiler. Osmanlı’nın bu yorumu, öte yandan Kutsal ittifakın diğer üyelerinin nispi zamana uğratıyordu. Dolayısıyla Avusturya dışındaki ittifak üyeleri ortak hareket etme kararı aldılar.45 İtalyanlar, Avusturya temsilcilerinin topraklara sahip olmaktan ve istihkamdan çok kolay vazgeçtikleri veya onların yıkılmasını kabul ettikleri için hayal kırıklığına uğradılar. Belirli istihkam bölgelerine yerleşimlerin daha sonra delege yardımcıları tarafından yapılmasının kabul edilmesinde Avusturya elçisi ile anlaşmazlığa düştüler (az sayıda toprak ve nehir bölgesi hariç).46

Avusturya sonrası Venedik’e geldi.47 Ruzzini’nin iddiasına göre Osmanlı Devleti, 1698’de daha kabul edilebilir bir antlaşma lehine, keyfi ve basit davranışlarından ve tek tek Avrupa devletleriyle uğraşmak yerine, genel bir uluslararası anlaşmaya ulaşmak şeklindeki yaklaşımından vazgeçmişti. Oysa, Osmanlı’nın şu anki resmi bakış açısı Ruzzini ile örtüşmüyordu, iddia edildiğine göre Osmanlı’nın tutumu prosedür, prensip ve talep açısından eski davranışlarından çok az farklılık gösteriyordu.48 Bununla beraber, Ruzzini “uti possidetis” bağlamında, Osmanlı için kabul edilemeyecek talepler öne sürdüğünde barış görüşmeleri görünüşte tıkanmıştı. Bu talepler şunları kapsıyordu:49

1) İlki Mora konusuydu. Venedik tüm alanı istiyordu, dahası oraya bir garnizon kurmak amacındaydı. Reis Efendi, Ruzzini tarafından belirtilen ve Korint körfezi boyunca uzanan sınırı kabul etmek niyetinde değildi, buranın güneyindeki yarımadanın bütün topraklarını imparatorluğa kazandırmak istiyordu. Bu yüzden, Venedik’in garnizon isteğini de geri çevirdi.50

2) Tartışmanın bir başka konusu Santa Maura adası idi. Burada sorun yukarıda belirtilen Osmanlıların “uti possidetis”in “etkili sahip olma” yorumu ile ilgiliydi.

3) Son olarak, görüşmelerin ilk aşamasında, Venedik ve Osmanlı elçileri İnebahtı, Preveze ve Çanakkale Boğazı gibi üç istihkam bölgesinin tahliyesi ve yıkılması konusunu müzakere ettiler. Türkler bu bölgelerin hepsini talep etti.

Ruzzini, Türklerle uzlaşmaya varılabilecek noktaları bulmak için hediyeler, methiyeler ve kurnazlıklar da dahil olmak üzere mümkün olan her türlü diplomatik metodu kullandı. Bunun için, Mavrocodato'nun ve diğer Türk delegelerinin sınırlarla ilgili veya diğer sorunlarla ilgili görüşleri hakkında bilgi sahibi olmaya çalıştı.51 Onlar ise, kendi toprakları ve Mora ile ilgili sorunları çözmeden Dalmaçya konusunda herhangi bir anlaşma yapmak niyetinde değillerdi. İstihkam bölgelerinin yıkılması konusunda konuşurken, Mavrocordato yumuşak bir tonla, eğer Venedik barış istiyorsa bunun karşılığında dostluğun bir işareti olarak sultana bir şeyler vermek zorunda olduğunu ve Venediklilerin Osmanlılara karşı duydukları saygıyı belirtmek zorunda olduklarını söyledi.52

Bu nedenlerden ötürü, böyle hassas bir durumda Ruzzini, karar verme sorumluluğundan korkuyordu, bir rapor yazarak kurye ile Venedik'e gönderdi ve Venedik senatörünün fikrini sordu.53 Herkes, Venedikli elçinin dönmesini beklerken, Ruzzini durumu müttefiklere anlatmaya çalıştı. Öncelikle Avusturyalılara çünkü onlar müzakereleri sonuçlandırdıkları için bu zaman kaybına karşıydılar. Barış görüşmelerinin Aralık'ta sona ermesi gerektiğini bildirdiler, aksi halde konferans dağılacaktı.

O sırada Osmanlı-Venedik görüşmeleri tıkandığı için sıra önce Polonyalı sonra da Rus delegeye gelmişti. Bu iki ülke nispeten hızlı bir şekilde ve ciddi problemlerle karşılaşmadan barış yaptılar.54 Bu nedenle Venedikli elçi, sorun olan noktalarda müzakerelere devam edebildi.

Gördüğümüz gibi, Türkler ve Ruzzini ne Akdeniz'in doğusundaki topraklar sorunu üzerinde, ne de Dalmaçya konusunda anlaşabildiler.55 Dalmaçya ile ilgili olarak, Osmanlılar Dalmaçya ve Arnavutluğ'un ayrılmasını ve Dalmaçya sınırının Narenta nehri çizgisinde oluşturulmasını önerdiler.56 Osmanlıların iki ayrı önerisi daha vardı: İlkinde, özellikle belirsiz bir şekilde formüle edilen her şeye daha sonra keyfi olarak karar verileceğini belirttiler, Venediklilere göre karar verecek olanlar delege yardımcıları idi. İkincisi, Osmanlı İmparatorluğu ile Dubrovnik şehri arasında bir bağ oluşturacak yeterli bir alanın koruma garantisi altına almaktı. Ruzzini, bu iki öneriyi kabul etmedi, en azından en önemli konularda karara varmak istiyordu. Bunları gelecekte yapılacak ve delege yardımcıları tarafından yürütülecek bir tartışmaya bırakmadan çözüme kavuşturmak istiyordu.57

Osmanlılar, Ruzzini'nin önerilerine razı olmadılar. Ruzzini, Venedik'e başka elçiler ve mesajlar göndermesi konusunda zorunluluk hissediyordu. Kurallara uymamaktan dolayı suçlanmak istemiyordu.58 Görüşmelerin bu aralıklarında, Venedikliler -sadece Ruzzini değil aynı zamanda İmparatorluk sarayında Viyana'nın Venedik Büyükelçisi olan Francesco Loredon da- sürekli olarak Avustruya temsilcilerini, Venedik'i ciddi problemlerinde yalnız bırakmamaları, terketmemeleri ve barışı birlikte yapmaları konusunda ikna etmeye çalıştılar. Kont Marsigli Viyana'dan imparatorun Venedik'i

desteklediği konusunda iyi haberlerle geldi, fakat bunun delegeler üzerinde ciddi etkileri olmadı. İmparatorluk delegesi ve arabulucular için yakında baş göstermesi beklenen İspanya krizinden dolayı hızlı bir şekilde barış yapmak, müttefikleri Venedik'in çıkarlarını korumaktan daha önemliydi.59 Türkler, imparatorluk tarafında olanların acele ettiklerinin farkındaydılar ve bunun sebeplerini biliyorlardı. Sonuçta, onlar da görüşmeleri mümkün olduğunca kısa sürede bitirmek amacında olduklarını belirttiler. Çıkarları konusunda devletler içinde onlar için en tehlikelisi olan Venedik'ten avantaj sağlamak istiyorlardı.60 Venedik, bir an önce nihai çözüme ulaşılabilmesi için bir çok son tarih uyarılarıyla yüzyüze bırakılmaya çalışılıyordu.

Fakat Venedikli elçiler, sınırların öncelikle Dubrovnik'in çıkarlarına ters düşecek olan Dalmaçya örneğinde olduğu gibi düz bir çizgi üzerinde planlanması konusunda ısrar ettiler.61 Bu fikri kabul etmeyen sadece Osmanlılar değildi; Dubrovnik Habsburg'un koruması altında olduğu için İmparatorluk tarafında olanlar da bu fikri desteklemediler.62

İmparatorluk tarafında olanlar ile Venedik delegeleri bir süre tartışmalara birlikte katılmış olsalar da, Osmanlı üzerinde baskı uygulamak için,63 Venedik ve Habsburg arasındaki gerilim giderek artıyordu, öncelikle Dubrovnik,64 ikinci olarak da Venedik'in Fransa'ya yardım etmek için bilerek antlaşmayı sonuçlandırmadığı konusunda yayılan söylenti yüzünden.65 Bu şartlar altında, imparatorluk tarafında olanların zaman kaybının nedeninin Venedikliler değil Osmanlılar olduğunu anlamaları zordu. Venedikliler, Venedik senatörü tarafından hazırlanan ihlal edilemez prensipleri de suçladılar, onların tepkisi sadece doğru değil aynı zamanda gerekliydi.66

Bununla beraber, Venedikliler Ocak'ın ortalarına kadar, Dalmaçya ve Akdeniz'in doğusundaki topraklarla ilgili olarak bazen Avusturyalı elçilerle, bazen de onlar olmadan görüşmelere devam ettiler. Bu süre İmparatorluk tarafında olanlar ile Polonyalı elçiler için yeterince fazla olmuştu. 21 Ocak 1699'da normal bir ziyaret sırasında Polonyalı delege, antlaşmayı sonuçlandırmak için birkaç günlük son uzatmayı ekledi fakat aynı zamanda Venedik olmadan antlaşmayı imzalamayacakları garantisini de verdi. Bununla birlikte, uzlaşmanın önemini vurguladılar ve Venedik'ten daha esnek olmasını ve Osmanlı isteklerini kabul etmesini talep ettiler.

5. Antlaşma

24 Ocak'ta, Rusya büyükelçisi ve Türkler görkemli bir törenle iki sene için ateşkes imzaladıklarında Venedikli delege görüşmelere hâlâ devam ediyordu. Takip eden günlerde İmparatorluk tarafında olanlar Ruzzini'yi ikna etmeye çalıştılar ve onu Venedik olmadan antlaşmaya varmakla tehdit ettiler. Fakat Venedik büyükelçisi tek başına karar verme sorumluluğunu almaya cesaret edemedi ve senatörden gerekli direktifi beklemeyi tercih etti. Bu sebepten, 26 Ocak sabahı İmparatorluk tarafında olanlar ve Polonya temsilcileri, Venedik ve Rus elçileri olmadan antlaşmanın yapılacağı yere törensel bir şekilde ilerlemek zorunda kaldılar.

Bir araya geldiklerinde, sonuçlanmayan konuları; öncelikle Türk-Venedik antlaşması sorununu nasıl çözümleyeceklerini müzakere etmek için bir saat daha kaldılar. Bu durumda Ruzzini, Polonyalı ve İmparatorluk elçilerinin oluşturacağı aynı zamanda Venedik için de geçerli olacak barış koşullarını kabul etmek zorundaydı. Sonuç olarak, Venedik'in Viyana'da görüşmek için altı ayının daha olduğu koşulu ile Venedik yerine de imzaladılar. Bu ek görüşmelerin antlaşmayı sağlayamadığı durumda, Venedik şartları kabul edecekti veya sorunları tek başına çözecekti. Bu antlaşma ile, Venedik Mora'yı aldı, İnebahtı ve Ege Adaları ise Sultan'da kaldı. Dalmaçya sınırları, Dubrovnik'e deniz için geçiti sağlayacak şekilde çizildi.67

Antlaşmayı takiben, kapıları açtılar ve İngiliz arabulucu antlaşmanın maddelerini Latince okudu. Daha sonra her delegasyon çevirileri kontrol edip belgeyi imzaladılar ve mühürlediler. Daha sonra birbirlerini selamladılar ve kucaklaştılar. Antlaşmayı ordular da gürültülü alkışlarla ve silah atışlarıyla kutladılar. Antlaşmadan sonra, taraflar Karlofça'da bir hafta daha kaldılar. Bu bir haftayı veda davetlerinde, neşeli ziyafetlerde ve birbirlerini ziyaret ederek geçirdiler.68 Böylece 25 yıl sürecek antlaşma yapıldı, barış konferansı kapandı ve geriye antlaşmanın onaylanması, zor ve uzun bir iş olan sınırların tanımlanması kaldı.69

Bu arada Venedik diplomasisi değişen mektuplarla ve mesajlarla, antlaşmanın koşullarını kabul etmeye karar verdi. Venedikli Signoria, Cumhuriyet tarafından onaylanan antlaşmayı gönderdi. Paget'e göre Dük tarafından imzalanmış, onay “Bana gönderildi ve 23 Şubat'ta elime geçti.” Paget 20 Mart 1699'da Belgrat'tan rapor etti ve imparatorluğun onayları 14 Mart'ta Slankemen'de değiş tokuş edildi. Venedik Senatörü, Ruzzini ile yapılan birçok görüşmede artılarına ve eksilerine karar verilerek Karlofça barışının maddelerini kabul ettiğinde Türkler için olağanüstü bir büyükelçi seçmek amacıyla teklif verdiler ve kabul ettiler (12 Mart 1699). Bu görev için seçilen kişi, Türk-Venedik antlaşmasının resmi onayını yani sonucunu etkilemek için biran önce Babıali'ye gitmek zorundaydı. Lorenzo Soranzo Babıali'ye70 olağanüstü büyükelçi olarak atanmıştı. Görevi boyunca mahkumların değişimi meselesini halletti, ticari avantajlarla ilgilendi ve ticari antlaşmaları sonuçlandırdı.71

6. Antlaşmanın Sonuçları

Karlofça Antlaşması'nda, Kutsal ittifak güçlerinin en zayıfı olan Venedik, ittifakta çok mücadele etmesine rağmen görüşmelerde en azıyla yetindi. Mora, yedi Yunan adası, Suda ve Spinalonga gibi iki Girit kasabası, Butrinto, Caataro, Castelnuova, Dalmaçya sahilinde Risano ve Akdeniz'de Tenos, Venediklilerde kaldı fakat gerekli olan ticari adaları ele geçiremediler.72

Bunun ötesinde, deneyimli Venedikli diplomatlar, bu antlaşmanın çok uzun sürmeyeceğinin bilincindeydiler. Ruzzini, Türklerin durumu düzeldiğinde, sınır ülkelerinden birine karşı savaş açacağından emindi.73 İran, Rusya, Polonya ve Avusturya'nın durumunu bildiği için, Ruzzini Venedik'e saldıracaklarından emin olabilirdi. Donanma cumhuriyeti olarak içlerinde en zayıfıydı, coğrafi olarak Osmanlı'ya en yakın olandı ve Türkler öncelikle Mora için kaybedilen toprakların ve

daha sonra da küçük bir devletin saldırarak yenmesinin verdiği utancın intikamını Venedik'ten almak isteyeceklerdi.74 Ruzzini'nin tek umudu Kutsal ittifakın devam etmesi ve Osmanlı'nın Avusturya ordusu korkusunun Venedik'i koruması idi.75

Bu açıdan, Karlofça Antlaşması'nın Venedik için iki önemli sonucu vardı. Öncelikle, ekonomik güçlerinin ve doğu ile ticaretlerinin azaldığının bilincinde olmalıydılar (İngiltere, Hollanda ve Fransa onların yerini alıyordu). İkincisi, dış politikada Venedik tamamıyla Habsburg İmparatorluğu'na bağımlı oluyordu.76

Antlaşma Osmanlı İmparatorluğu için de önemli bir olaydı. Batılı yazın, bu antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa politikasında ikinci güç haline geldiğini vurguluyor. Bununla beraber, genelde kabul edilenin aksine diplomatik açıdan Osmanlı İmparatorluğu için belki tam anlamıyla bir yenilgi değildi, Osmanlılar zor bir savaştan, topraklarını olmasa da gururlarını koruyarak çıkabilmişlerdi.77

Karlofça'dan sonra, Venedik ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişki yeniden düzenlendi. Venedik, İstanbul'a 'bailos'78 gönderdiğinde, 16 yıl aradan sonra diplomatik ilişkileri yeniden kurdular. Barış yukarıda belirtildiği gibi yeni bir Türk saldırısına kadar sürdü. Gerçek değişiklik, ihtilafların son neticesi olan Pasarofça Antlaşması idi. Bundan sonra zayıflayan iki devlet arasında savaş olmadı ve mücadeleli ilişkinin tarihi sona erdi.79

Bu çalışmada, Karlofça Antlaşması'nın sürecini ve hazırlıklarını detaylı olarak gördük, konuya özellikle Türk-Venedik ilişkileri açısından yaklaştık. İki temel İtalyan kaynağını araştırarak, görüşmelerin nasıl gittiği, hangi diplomatik uygulamaların ve vasıtaların kullanıldığı, barış konferansı töreninin ne olduğu ile ilgili canlı bir tasvir elde ettik. Yenilen Osmanlı İmparatorluğu'nun, görüşmelerde Avrupa'nın en zayıf devleti olan Venedik'in zararına, gurur ve itibarını nasıl sürdürdüğünü de gördük.

1 Karlofça Antlaşması'yla ilgili olarak Venedik kaynaklarında Setnon'a bakınız, 404-405.

2 Ruzzini, Carlo Marco (1653-1735), Venedikli diplomat. Madrid, Viyana, İstanbul ve Milan'da sürekli büyükelçiydi. Karlofça, Pasarofça ve Uşi görüşmelerinde aktif olarak rol aldı, Lahey delegasyonunda adaydı. Yaşamının sonunda Cumhuriyet'in en yüksek konumuna ulaştı, Venedik dükası seçildi (1732-1735).

3 Ruzzini'ye bakınız.

4 Başlangıç "Sequita la pace tra la Francia, e le Potenze collegate…. " Kullandığım elyazması Correr'di. Diğer bir elyazması ise Biblioteca Marciana'nın MS IT'si idi. VII, 407 (7494), Venedik.

5 Yazarın, olayların kesin ve detaylı tanımından dolayı Ruzzini'nin sayısız maiyetinin bir üyesi olduğunu düşünebiliriz. En olası adaylar ise, ikisi de Ruzzini'nin sekreteri olan Giovanni Battista Nicolosi ve Giacomo Colombo. İki çevirmen daha vardı, Rinaldo Carli ve Alvise Fortis, ve doktor Istrael Conegliano, ve rahip Father Dominico; fakat mesleklerinden ötürü antlaşma ile ilgili raporu yazmış olamazlar. Maiyetin üyeleri için bakınız Ruzzini ff. 73-73v.

6 Kavram orijinal olarak yönetim veya iktidar demekti, fakat daha sonra Ortaçağ'da İtalya'da devleti veya prensliği ifade ediyor. Venedik hükümeti de Signoria olarak adlandırılıyordu.

7 Lesure'e bakınız.

8 Eickhoff 93-94.

9 Mahpayker olarak adlandırılan Kösem Valide veya Kösem Sultan (ca. 1589-1651) Osmanlı Sultanı I. Ahmet'in karısı, ve Sultan IV. Murat ve I. İbrahim'in annesiydi. Güzelliği ve zekası, onu I. Ahmet için çekici kılmıştı. Sultana dört erkek ve üç kız doğurdu. I. Ahmet'in ölümünden sonra kardeşi I. Mustafa'nın tahta geçmesini destekledi. Onun zayıf yönetimi altında devletin yönetiminde etkili olabildi. Oğlu IV. Murat 1623'te tahta geçtiğinde etkisi daha belirgin hale geldi ve resmi olarak Valide Sultan oldu. Murat'ın ölümünden sonra 1640'ta tahta geçen İbrahim'in zamanında, Sadrazam Kara Mustafa Paşa ile birlikte yönetimde çok etkili oldu. Bakınız ENC. Cilt. V. 272-273 ve Mandel 153-162.

10 Mantran 1986. 228-231. 1667 savaşının sonrasındaki süreç için, bakınız Eickhoff 239-276 bölüm 4-6 Setton. Venedik Girit'te üç küçük limanı elinde tutabildi: Suda, Grabuse ve Spinalonga. Adalar bütün çabalara rağmen Türktü, ve gelecekte Ege'nin güneyine bir bariyer ve olası saldırılar için daha batılı bir üs olabilirdi. Vaughan 258.

11 Innocent XI (Benedetto Odescalchi. 1611-1689) 1676'dan 1689'a. Papa akraba kayırmasından tamamen bağımsız olan on yedinci yüzyılın en önemli papazıydı. Arpalıkları kaldırarak ve ekonomik önlemler alarak iflasları önledi. Sonuç olarak Türklere karşı olan savaşı finanse edebildi ve 1683'de Viyana'ya yardımı sağlayan kampanyada Jan Sobieski ve imparatora kısmen para yardımında bulundu.

12 "……e la felicita di scacciare la Potenza altre volte formidabile del Turco, et abbattere l'insopportabile barbaro orgoglio, diede poscia motivo agı'inviti di Cesare edel Re di Polonia alla Ser. ma Republica di entrare nella Sacrosanta Colleganza." Contarını 246. Fransa ve İspanya Venedik'in güçlenmesini istemiyorlardı, çünkü bağımsız bir Venedik Devleti'nin varlığı onların İtalya ile ilgili planlarına en önemli engeldi. Bu sebeple, iki devletin fikirlerini kabul etmediler. Bununla beraber, Venedik papazın koruması altında savunma ve saldırı ittifakını imzaladı. Vaughan 268-272.

13 Bu noktada, Dalmaçya'nın elde edilmesi konusunda Avusturya şansölyesi Kinsky ve Venedik Büyükelçisi Contarini arasında anlaşmazlık vardı. Karar ruhani papaz Nuncios Buonvisi tarafından Venedik lehine verildi, Dalmaçya Türk istilasından önce Venedik'e aitti.

14 Francesco Morosini (1618-1694) Venedik donanmasının komutanıydı. Türklere karşı birçok kez savaştı, örneğin 1666-1669 yılları arasında Köprülü'ye karşı üç sene Girit adasını savundu; 80'de bütün Mora'yı işgal etti. Cumhuriyet'in farklı mevkilerinde görev aldı, son olarak 1688'de dük seçildi.

15 1688'de XIV. Louis, doğuda Habsburg İmparatorluğu'na karşı yeterince zafer kazanmıştı ve bu sebeple onlara karşı bir savaş açmıştı. Eickhoff 442.

16 Mantran 1985. 262-263 ve Jaszay 317.

17 Osmanlılar ilk antlaşmayı 1688'de başlattılar, fakat görüşmeler Mart-Nisan 1689'da hiçbir sonuç alınamadan sona erdi. İkinci olarak, 1691'de özellikle Hollanda ve İngiltere'nin baskısıyla görüşmeler devam etti; fakat ya Mustafa Köprülüzade'nin Slankamen savaşında beklenmeyen ölümünden dolayı ya da diğer ülkelerden gelen sözlerin ve etkilerin sonucu olarak görüşmeler başarısızdı.

18 Reis Efendi veya Reisülküttab, aslında divan sekreterlerinin başıydı. Bu dönemde bu ünvan Avrupa dışişleri bakanı ile eşanlamlıydı. Aşağıda göreceğimiz gibi, antlaşmada Osmanlı İmparotorluğu'nu da temsil ediyordu. Alexander Mavrocordato (1636-1709), Türkler tarafından İskerletzade Alexander olarak biliniyordu, İstanbul'da doğmuştu, Yunan kökenliydi ve bir ipek tüccarının oğluydu. İlk olarak Roma'da Cizvit Koleji'nde okudu daha sonra Padova ve Bologna'da tıp okudu. Çalışmalarından sonra İstanbul'a döndü ve Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'nın doktoru oldu. 1673'den itibaren Babıali'de tercümandı, bu kariyeri kısa bir arayla 25 yıl sürdü ve Osmanlı diplomasisinin önemli bir üyesi oldu. Onun yükselişi sarayda, hem fizikçilere ve Hıristiyan dilinde usta olanlara hem de Fenerli Rumlara özel imkanların açık olduğunu gösteriyordu. On yedinci yüzyılın ikinci yarısında, Babıali'nin önemli tercümanlarının hepsi İstanbul'un Fener semtindeki Rum ailelerinden geliyordu, bunlar daha önceden saray doktorları veya tercümanları olan Sefarid Yahudileri yerlerinden çıkarmışlardı (Danışma meclisi üyelerine akraba olmak gibi bir anlamı vardı). Agostan 1997. 96-97.

19 Ruzzini f.5.

20 Correr f. 137.

21 Ruzzini f. 4v., Setton 401. Zenta savaşında bakınız, Szıta.

22 Osmanlı'nın diğer ülkelerde büyükelçileri hiç olmadı, Avrupalı büyükelçiler ise on altıncı yüzyıldan itibaren sürekli olarak İstanbul'daydı. (Venedik'in ise 1451'den beri bir tane vardı).

Osmanlıların önceki uygulamalarında barışı dikte yoluyla sonuçlandırıyorlardı; bu sebeple eğitimli diplomatlara ihtiyaçları olmadı ve İmparatorlukta böyle bir eğitim yoktu. Rıfa'at 1967. 498-499, ve Agoston 1997. 86-92.

23 Rami Mehmet Paşa'ya bu unvan ilk olarak 1694'de verilmişti. Zenta savaşından sonra ikinci kez Reis Efendi oldu. Barış görüşmelerindeki hizmetlerinden dolayı ödül olarak üç tuğlu kubbe altı veziri olarak atandı ve sonunda Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa'nın halefi oldu. (Babınger, ENC. Cilt. VIII: 422.).

24 Ruzzini f. 24. ve Correr f. 141v.

25 Detaylar için bakınız Sturdza.

26 Correr f. 142.

27 Ruzzini f. 8v. es f. 24-24v. İmparatorluk delegasyonunun bir katılımcısı olan Marsigli, (detaylar için aşağıya bakınız) Osmanlı elçisi Mavrocordato'nun şahsi amaçları hakkında Kinsky'ye yazdı. 1697'de oğlu, Eflak Prensinin kızıyla evlendi ve kısa bir süre sonra öldü. Marsigli konferanstaki Osmanlı politikasının, onun prenslik kazanma isteğiyle yönlendirileceğine inanmıştı. Stoye s. 174. Bunu başarmış gibi görünüyor, 1719'daki Pasarofça Antlaşması'nda raporda okuyabiliyoruz: "Unito a Plenipotenzari Turchi vi era anch'il giovane Maura Cordato Principe o Voivoda di valachia, figlio di quello che gia fu uno dei due Plenipotenzaridel Gran Signore al Congresso di Carloviz." Bılanchı 57. 1716'dan itibaren Prensliklerin yönetimi düzenli olarak Mavrocordato'ya ve İstanbul'un Fyer semtindeki birkaç Rum aileye emanet edilmişti. Kurat-Bromley 635.

28 Correr ff. 142v-143.

29 Luigi Ferdinadno Marsigli (1658-1730) Bologna'da doğmuştu. Askeri mühendis olarak, Osmanlılara karşı yapılan tüm savaşlarda İmparotorluk ordusunda savaştı. Şansölye Kinsky, onun Karlofça Antlaşması'na işbirlikçi ve danışman olarak katılmasına yardım etti. Görevi sınırların kesin tanımının formüle edilmesine yardım etmekti, coğrafi yetenekleri gerekliydi. Ruzzını ff. 24v-25. ve Correr 142v. Detaylar için bakınız Stoye 162-215. .

30 Ruzzini f. 6.

31 Correr ff. 144v-145.

32 Corrrer ff. 145v-146.

33 Böyle uzun bir müzakere sırasında garsonlar üç kez kahve servisi yaptı ve Reis Efendi iki kez namaz kılmak için kalktı.

34 Venediklilerin ikinci görüşme gününde, 18 Kasım'da durum böyleydi. Avusturyalı delege Schlick, müzakereleri ertelemenin daha iyi olacağını söyledi, her günün kendine göre bir zayiçesi vardı ve bir gün imkansız olan bir görüşme diğer gün gerçekleşebilirdi. Ibidem ve Hammer VI. Cilt. 670.

35 Görüşmelerin Türkçe kısa bir özeti için bakınız Uzunçarşılı 585-595.

36 Hazırlıklar ve öneriler için bakınız Rıfa'at 1967. 499.

37 Ruzzini f. 6v.

38 Ruzzini 1698. 305-306.

39 Ruzzini f. 7.

40 Uti possidetis ('ala halihi Osmanlı Türkçesinde) çağdaşları tarafından "her katılımcının elinde ne varsa yine onda kalacak" şeklinde anlaşıldı. Rıfa'at 1974. 133 19. yüzyıldan sonra aynı prensip uti possemus (Anglofon dünyasında) olarak biliniyordu veya bilinen terim status quo kullanılarak uygulandı. Toth 34.

41 Osmanlılar hiçbir zaman iki ülke arasındaki sınırları kesinleştirmek istemediler. Örneğin, Ferdinand I ve Carl V ile yapılan 1547 antlaşmasına veya 1606'da Rudolf I ile yapılan Zivatvatoruk antlaşmasına bakınız. Török, Bayerle, Henring.

42 Correr f. 145. "Distingueva i possessi effettivi da quelli di consequenza…. "

43 "………principiata a manifestarsi l'insidia de Turchi……. ". Ruzzini f. 8. Ruzzini bu paragrafta Osmanlı'nın bu taktiklerinin hazırlık antlaşmalarını hafifletmek amacında olduğunu ve neredeyse konferansın bitmesine sebep olduğunu belirtiyor. İmparatorluk tarafında olanların biran önce barış yapma konusundaki güçlü istekleri ve arabulucuların girişimleri Türklerin bazı noktalardan vazgeçmelerini sağladı. Gerçekte, aşağıda göreceğimiz gibi, Avusturya'nın misyonu daha hoşgörülüydü bu da diğer ittifak devletlerinin görüşmelerini zorlaştırmıştı, Venedikli büyükelçinin feryatlarında olduğu gibi.

44 Rıfa'at 1967. 503. Gösteriş ve ayrıntılar hâlâ güçlü bir hükümdarlığın temsilcilerine dikkat çekiyordu. Sınır yerleşimlerinin ne stratejik ne de ekonomik yönlerinin önemsenmemesi gibi bir durum olmadığı halde, Osmanlı'nın ısrarını iki sebep zorunlu kılıyordu: -Osmanlı hanedanının değerini ve onurunu korumak için- onurunu kurtarma mekanizması olarak faydası ve toprak kayıplarının içteki sonuçlarının tam olarak göz önüne alınması. Rıfat'at 1967. 501 ve 511.

45 Rıfa'at 1967. 507. Ruzzini'nin açıklamasına göre, büyük toprak kayıpları ve antlaşmanın onaylanmasından duyulan utanç yüzünden İmparatorluk tarafında olanlar Osmanlı'yı bu şekilde dengelemeye çalıştılar. Ruzzini f. 8v.

46 Correr f. 145 ve Ruzzini f. 8.

47 İkinci kaynağımızın yazarı bu değişikliği şöyle açıklıyor: öncelikle, Avusturya görüşmeleri bitirdiği zaman Polonya elçisi Petersburg'daydı ve ikincisi hazırlık antlaşmaları sadece Venedik ve İmparatorluk tarafından imzalanmıştı ve sonuçta üstünlükleri vardı.

48 Rıfa'at, 1974. 132. "Osmanlı bakış açısı" ile Rıfa'at'ın Hıristiyan güçler açısından Osmanlı'nın bakış açısı demek istediği görülüyor.

49 Mora yarımadasını, Çanakkale Boğazı bölgesini ve diğer Yunan adalarını işgal ettiğinden Venedik, Osmanlı İmparatorluğu için tehlikeli olmaya başlamıştı, İstanbul'a çok yaklaşmışlardı. Ruzzini'ye göre kötü yürekli, kurnaz karakterlerinden ve hilelerinden ötürü Türk delegesini bu konularda ikna etmek imkansızdı. Ruzzini f. 9.

50 Correr ff. 146v-147.

51 Ruzzini f. 8v.

52 Mavrocordato, uygulamada bununla Osmanlı taleplerini kabul etmeleri gerektiğini ima ediyordu. Correr f. 148.

53 Elçiler, Ruzzini'nin problemli konularla ilgili olarak, Venedikli liderlerden öneriler ve yetkiler alması açısından gerekli bir araç olmuştu, fakat bu önemli zaman kayıplarına neden oluyordu.

54 Polonyalılar ve Rusyalılar bir nokta üzerinde değişiklik yaptılar: uti possidetisi dikkate almadılar ve yerleşimler için uygun bir temel olan toprakların değişimini kabul ettiler. Ayrıca, ittifak ülkelerinin aynı zamanda barış yapma prensibi uygulanamadı çünkü Ruslar sadece bir ateşkes imzaladı.

55 Bakınız Tolomeo.

56 Bugünkü Hırvatistan'da.

57 Bu konuda Türklerin sebep olduğu başka problemler vardı. Ruzzini tarafından belirtilen dağları bilmediklerini beyan ettiler, sonunda sınırları istihkamlara göre tanımladılar. Ruzzini ff. 11v. - 13.

58 Correr f. 150.

59 Correr f. 149v.

60 “vedento i Turchi il vantaggio, se ne servivano, et incalzavano le premure. Conservavano le difficolta, ne davano mai segni di rallentarle. ” Ruzzini f. 15. Cf. “ ad ogni modo era evidente che ai Turchi era aperto l’adito di seperarli e dividere gli Alleati nelle conclusioni, …. ” Correr f. 149v.

61 Correr f. 154.

62 Koruma antlaşması için (20 Ağustos 1684), bakınız Dıplomatamatarıum 686-691.

63 Örneğin, 18 ve 23 Ocak’taki uzun görüşmelerde bir sonuca ulaşamadılar. 19 Ocak’ta yapılan görüşmelerde, Ruzzini Mavrocordato’ya değerli hediyeler de gönderdi. Mavrocordato kibarca teşekkür etti ve karşılık olarak birkaç paket kahve gönderdi.

64 Dubrovnik ve Venedik arasındaki ilişki için bakınız Dubrovnik.

65 İmparotorluk tarafında olanların Türklerle barış yapmaya ihtiyacı vardı, gelecek olan İspanya savaşında düşmanları Fransa idi. Sonuçta, eğer Venedik Osmanlı İmparatorluğu’nu savaşta tutabilirse İmparatorluk iki cephede savaşmaya zorlanmış olacaktı.

66 Correr f. 152v.

67 Jaszay 318.

68 Correr f. 166.

69 İmparatorluk tarafında olanlar için bu görevi, yukarıda belirtilen Luigi Ferdinando Marsigli ve onun işbirlikçileri yaptılar. Türk delege yardımcıları ile iki yıl çalıştılar ve kusursuz bir harita ve sınırlarla ilgili bir belge yaptılar. Bu kaynak aynı zamanda basıldı: Marsılı, cf. Stoye 164-215 ve F. Molnar.

70 Setton 407-408.

71 Commemorıalı cilt. XXX. 91-92. sf. 105. Karlofça’nın Türk-Venedik Antlaşması’nın 16 maddesi Dumont’da İtalyanca ve Fransızca verildi: Corps Universel Diplomatique, VII-2 (1731), no. CCX. 453-58.

72 Setton’un düşüncesine göre, Venedik Karlofça Antlaşması’na bu toprakları elinde tutarak veda etmişti. İnebahtı kalesi ile ilgili isteklerinden vazgeçmek zorundaydı ve Korint Körfezi girişindeki Rumeli kalesi yıkılmak zorundaydı. Setton 411. Diğer taraftan, durgun ekonomisiyle bırakılan Mora bir telafiden çok bir engeldi. Jaszay 318.

73 Çağdaş Osmanlı gözlemcisi Mustafa Naima, bu kritik durumda savaşa ara verilmesinin sürekli bir barışı getirmeyeceğini ileri sürdü. Rıfa'at 1974. 135. Barış yapma konusunda Osmanlı'nın görüşü için bakınız Rıfa'at 1974 ve Fabrıs.

74 Ruzzini ff. 18v. -21.

75 Ruzzini'nin korkuları, yeni Sadrazam Damat Ali Paşa'nın (Nisan 1713-Ağustos 1715) Rusya ile barış yaptıktan sonra 1714'te Mora yarımadasına saldırması gerçeği ile kanıtlanmasında bulunabilir. Venedik İmparatorluk ile yapılan yeni ittifakla kurtulmuştu. Bununla beraber, İmparatorluk zaferini takip eden Pasarofça Antlaşması'nda, Venedik Mora'dan ve savaş sırasında kaybedilen topraklardan vazgeçmek zorundaydı ve sadece Dalmaçya'da tazminat aldı. Mantran 1985. 266-267. es Jaszay 329-333.

76 Bunlardan dolayı, iki devlet arasında gerilime neden olan Tirol ve Friuli sınırları sorunlarında Venedik fedakarlık etmek zorundaydı. Venedik, bağımsızlığının bir göstergesi olarak Avusturya-Fransa mücadelesinde, 1797'de Cumhuriyet'in çöküşüne kadar İtalya'nın yönetimi için, tarafsız kaldı.

77 Heywood ENC. Cilt IV. 657.

78 Bailo, İstanbul'daki sürekli Venedik büyükelçisiydi.

79 Osmanlı dış politikasının yönü değişmişti. Rusya, Balkanlar üzerinde etkiyi ifade eden ve denize bir geçit oluşturan Ortodoks Hıristiyanlarının korumasını vurguladı ve Venedik ve Habsburg'un yerini alarak Osmanlı'nın "ezeli düşmanı" oldu.

ELLİALTINCI BÖLÜM KLÂSİK DÖNEMDE OSMANLI DEVLET TEŞKİLÂTI

Klâsik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı / Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu [s.795-838]

Türk Tarih Kurumu Başkanı / Türkiye

A. Osmanlı Saltanatı

Osmanlılar Oğuzların Kayı boyuna mensuptular. Kayılar, Avşar, Beydili ve Yıva boyları ile birlikte hükümdar çıkaran boylardandı.1 Dolayısıyla başlangıçtan itibaren saltanatta eski Türk âdet ve gelenekleri tatbik edilmiştir.2 Ailenin reisi olan ve "Ulu Bey" ismini taşıyan kişi, aynı zamanda memleketin yöneticisi olmuştur. Bu şekil Osmanlı Beyliği'nin ilk zamanlarında görülmekle beraber, asıl olan, saltanatın hükümdar bulunan kimsenin oğullarına geçmesi şeklidir. Ancak bir veliaht tayini ve "Âl-i Osman" olarak adlandırılan Osmanlı hükümdar âilesi dışında başka bir sülâleden hükümdar tayini görülmez. Devlet adamları ve askerlerce sevilen ve takdir edilen şehzade hükümdar olur, diğerleri, Nizâm-ı Âlem düşüncesinde mânâsını bulan devlet ve milletin devamı, hakimiyetin bölünmezliği ilkesi ve nihayet bir isyan hadisesinin önüne geçilmek için öldürülürdü.3 Bu sebeple

Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar, Roma ve Bizans'ta olduğu gibi birçok sülâle iş başına geçmemiştir. Bununla beraber, I. Ahmed'den itibaren kardeş katli usûlü terkedilerek, hükümdarın kardeşlerini veya amca çocuklarını öldürtmeyerek oda hapsinde tuttukları görülmektedir. Bu şekliyle Osmanlı saltanat usulü, Orta Asya Türk devletleri geleneğinden ayrılarak, hakimiyetin bölünmezliği ilkesine dayalı İslâm hukukunu benimsemiş ve yeni bir yoruma tabi tutulmuştur.4

Padişah töreye göre memleketin sahibi sayılırdı. Bu sebeple tebaasının canı ve malı üzerinde tasarruf hakkı vardı; vasıtalı veya vasıtasız bunu kullanırdı. Her türlü kuvvet padişahın elindeydi. Ancak bunu keyfî olarak değil, kanun, nizam ve an'anelere dayanarak ve muamelâtın icaplarına göre yürütürdü. Osmanlı Devleti'nde kanun ve nizamlar, genel olarak İslâm hukukuna dayanmakla birlikte, padişahın toplum yararına vereceği hükümler, örf adı altında toplanmış ve hükümdarın yasama yetkisini genişletmiştir.

Devlet işlerinde kesin bir karar verilmeden önce, işler dîvânda incelenir ve bundan sonra son karar hükümdarın olurdu. Hükümdarın herhangi bir mesele hakkında verdiği karar ve kat'î olarak beyan ettiği fikir kanundu. Türk devlet geleneğinde örf olarak adlandırılan bu husus, hükümdarların yönetimdeki gücünü artırmıştır. Bununla birlikte Padişah devlet işleriyle ilgili meselelerde, şer'î ve hukukî konularda gerekli kimselerle görüşüp fikir alırdı. Bu durumdan anlaşılacağı üzere, zahiren geniş ve hudutsuz yetkiye sahip görünen padişah, aslında birtakım kanunlara bağlıydı. Osmanlı hükümdarlarının ilk ve en kudretli zamanlarında bile dîvân kararlarına uydukları ve bunun haricine çıkmadıkları görülmüştür.

Osmanlı hükümdarları ordularının bizzat başkumandanı idiler; büyük ve mühim seferlere kendileri giderler, küçük seferlere ise "serdar" ismi verilen selâhiyetli bir kumandan tayin ederlerdi. Padişahların seferleri terkettikleri andan itibaren ise başkumandanlık Serdâr-ı ekrem ünvaniyle ve kendi yetkilerini haiz olmak üzere veziriazam tarafından yürütülmüştür.

Fâtih zamanına kadar devlet idaresinde hüküm ve nüfuz Türk vezir ve beylerinin ellerinde iken, II. Murad zamanından itibaren devşirmeden yetişen devlet adamları onların yerini almıştır. Nitekim l444'te, II. Mehmed'in birinci defaki hükümdarlığında, devşirmeden yetişmiş Zağanos Mehmed Paşa'nın fazla itibar görmesi,5 bu sırada Haçlı ordusunun Tuna'yı aşarak Osmanlı ülkesine girmesini de fırsat bilen Veziriazam Çandarlızâde Halil Paşa ile diğer devlet erkânının anlaşarak II. Murad'ı Varna savaşına getirip, daha sonra tekrar hükümdar ilân etmelerine yol açmıştır.6 İstanbul'un fethini müteakip Halil Paşa öldürülüp diğer Türk devlet adamları işbaşından uzaklaştırılınca, meydan devşirmeden yetişmiş olanlara kalmış ve bundan sonra tam mânâsiyle Osmanlı saltanatı başlamıştır. Nitekim Fâtih, veziriazamların yetkisini arttırmakla onu devletin en yüksek âmiri haline getirirken, hükümdar karşısında da hiçbir yetki vermemekle merkezî idareyi kuvvetlendirmiştir. Hükümdarların bu gücü Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra Osmanlı padişahlarının kendilerini Hâdımü'l-harameyni'ş-şerifeyn kabul etmeleri ve Halife-i rûy-i zemîn veya Halife-i müslimîn ünvanını almaları ile

daha da artmıştır. Bu sayede Osmanlı hükümdarları İslâm dünyasının lideri olma vasfını da kazanmışlardır. Bununla beraber başlangıçta tam mânâsiyle halife sayılmazlar.7

II. Murad da dahil olmak üzere l45l senesine kadar gelen Osmanlı hükümdarları daimî surette halkla temas eder, dîvânda bizzat dava dinleyip devlet işlerini görür ve savaş meydanlarında askerlerine silah arkadaşı olurlardı. Fâtih Sultan Mehmed, savaşta bizzat başkumandan sıfatını taşımakla birlikte saltanat usûlünü kabul ile dîvân müzakerelerini terkederek başkanlığı veziriazama bırakmıştır. Bununla birlikte bayramlarda padişahlar Alay meydanı'nda taht kurarak halkla bayramlaşmışlardır.8 Ayrıca zaman zaman gerek halkın durumunu, gerekse esnafın vaziyetini bizzat görmek için kıyafet değiştirip halk içine girmişlerdir.

B. Osmanlı Şehzadeleri

XIV. asrın sonlarında ve XV. asırda diğer Anadolu Beylikleri'nde de görüldüğü gibi Çelebi ünvanıyla da anılan Osmanlı padişah çocuklarına Şehzâde ismi verilmekteydi.

Şehzâdeler babalarının sağlığında yüksek bir sancağın idaresine (sancağa çıkma) tayin edilirler ve bu suretle bütün askerî ve idarî işlerde yetiştirilirlerdi. Takriben on-onbeş yaşlarında gönderildikleri sancaklarda kendilerini yetiştirmek üzere Lala ismi verilen tecrübeli bir devlet adamı maiyyetinde bulunurlardı. Sancaktaki şehzâdelere Çelebi Sultan denilirdi. Şehzâdelerden sancakbeyi olanların yanlarında nişancı, defterdar, reisülküttab v.s. kalem heyetiyle mîriâlem, mirahur, kapı ağası ve diğer bazı saray erkânı yer alırdı. Çelebi Sultanlar eğer yaşları müsaitse bizzat dîvân kurar ve kendi sancaklarına ait işleri görürlerdi. Yaşları küçük olanların bu işlerine lalaları bakardı. Sancağın bütün işlerinde söz sahibi olan lalalar, devletçe itimat edilen vezirlerden tayin edilirdi.

Osmanlı şehzâdeleri, ya babalarıyla veya yalnız olarak sefere giderlerdi. Babalarıyla sefere katıldıkları zamanlarda ordunun yanlarında, bazan gerisindeki kuvvetleri kumanda ederlerdi. Her Osmanlı şehzâdesi, veliaht tayini usûlü olmadığı için hükümdar olma hakkına sahipti. Bunun için herbiri hükümdar olacakmış gibi yetiştirilir, devlet adamlarından taraftarı çok olan şehzade, babasının ölümünden sonra öncelikle İstanbul'a çağrılmak suretiyle tahta geçerdi. Bu sebeple hükümdar olana karşı, diğer kardeşlerin zaman zaman saltanat iddiasiyle ortaya çıktıkları görüldüğü gibi, babasına karşı hükümdarlık mücadelesine girenler de mevcuttu.

Birinci Kısım Merkez Teşkilatı

A. Devlet Yönetimi

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, eski Türk töresine uygun olarak yönetimde aşiret usûlleri tatbik edilmiştir. Bununla beraber hükümdar olan önemli meselelerde tek başına karar vermeyerek bir kısım devlet adamının fikrine de müracaat etmiştir. Bu fonksiyon daha sonra Dîvân adı verilen meclis tarafından yerine getirilmiştir.

Yönetimde veziriazam (daha sonra sadrıazam) ve vezirler hükümdarın birinci derece yardımcılarıydı. Herşey belli nizam ve kanunlar çerçevesinde yürütülürdü. Fâtih'e kadar örfe dayalı olan bu şekil, Fâtih'le birlikte yazılı kanun haline getirilmiştir.9 Devletin genel kanunları dışında, her kaza ve sancağın özelliklerine göre kanunları vardı.10 Bunlar Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar için ayrı ayrı hükümler taşımaktaydı. Kanunlar şer'î ve örfî olarak iki ayrı hukuka bağlanmıştır.

İdarede bütün yetki padişahın ve dolayısiyle onu temsil eden dîvânın elinde toplanmıştı. Bütün meseleler bu mecliste görüşülür ve karara bağlanarak padişahın onayına sunulurdu. Bu durum mutlak bir merkezî otoriteyi getirmiş, bütün tayin ve aziller merkezin bilgisi altında yapılmıştır. Birinci ve ikinci derecedeki işler dışında kalan idarî, mâlî ve kazaî meseleler ise veziriazam ve kadıasker dîvânlarına bırakılmıştır.

I. Divân-ı Hümayûn

Bizzat padişahın başkanlığında birinci derecede devlet işlerini görüşmek üzere toplanan dîvâna Dîvân-ı hümâyun ismi verilmiştir. Bu Osmanlı dîvânı Selçuklu, İlhanlı ve diğer Türk devletleri örnek alınarak meydana getirilmiştir.11

Osmanlı Devleti'nde Sultan Orhan zamanından itibaren dîvân'ın bulunduğu görülür. Dîvan toplantıları Sultan I. Murad, Yıldırım Bâyezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad devirlerinde de devam etmiştir.12 Meselâ Yıldırım Bâyezid, halkın şikâyetlerini yüksek bir yere çıkarak dinler ve haksızlığa uğrayanların davalarına çözüm getirdi.13

Hükümdar nerede bulunursa dîvân orada kurulurdu. Fâtih'e kadar dîvâna hükümdarlar başkanlık etmiştir. Bundan sonra veziriazamlar dîvâna reislik yapmış ve Mühr-i hümâyun da kendisine verilmiştir.14 Bu durum veziriazamın devlet adamları üzerindeki gücünü artırmıştır. Padişaha ise, divan toplantılarını kafes arkasından dinlemek suretiyle onları devamlı kontrol altına alma imkânı vermiştir.

Dîvân toplantıları Kanuni zamanına kadar bugünkü Kubbealtı denilen binanın bulunduğu yerin arkasındaki Dîvânhane'de yapılmaktaydı. Kanuni devrinde veziriazam Damat İbrahim Paşa bugünkü binayı yaptırarak, dîvân toplantıları ondan sonra burada yapılmıştır.

Osmanlı dîvânı, bugünkü anlamda Bakanlar Kurulu, Danıştay, Yargıtay, Anayasa Mahkemesi gibi devlet kurumlarının görevlerini yerine getiren önemli bir meclisti. Burada alınan kararlar, Osmanlı hukuk sistemi gereğince kanun sayılmıştır. Ancak alınan kararların veya verilen buyuruldunun kanun hükmüne girebilmesi için gerekli şartları taşıyıp taşımadığına bakılır, gerektiğinde şeyhülislâma sorulur ve bunun için fetva alınırdı. Bu şekliyle kanun yapıcı olarak Osmanlı Devleti'nin en önemli yasama ve yürütme organı niteliğini taşımaktaydı.

A. Dîvânda Görülen İşler

Dîvân-ı hümâyun toplantısı ilk ve orta devirlerde çok önemli olup birinci ve ikinci derecedeki siyâsi, idarî, askerî, örfî, şer'î, adlî ve malî işler, şikâyet ve davalar görüşülüp karara bağlanırdı. Dîvân hangi din ve millete mensup olursa olsun, hangi meslek ve tabakadan bulunursa bulunsun kadın erkek herkese açıktı. Memleketin herhangi bir yerinde haksızlığa uğrayan, zulüm gören veya mahallî kadılarca haklarında yanlış hüküm verilmiş olanlar, valilerden, askerî sınıflardan şikâyeti bulunanlar, vakıf mensuplarının haksız muamelelerine uğrayanlar için dîvân açıktı.15

Dîvânda idarî, örfî işler veziriazam, arazi işleri nişancı, şer'î ve hukukî işler kadıaskerler, malî işlerde defterdarlar tarafından görülürdü.

B. Dîvân Üyeleri

Dîvân toplantılarına veziriazam, vezirler, kadıaskerler, defterdarlar ve nişancı aslî üye olarak katılırdı. Bunlardan başka reisülküttab, kapıcılar kethüdası, çavuşbaşı da dîvân toplantılarına iştirak ederdi.16 Ancak bu sonuncular dîvân hizmetkârı sayıldığından oturmazlar ayakta dururlardı.17 Padişahın dîvân toplantılarını terketmesinden sonra veziriazam dîvânın başkanı olarak, Kasr-ı adl (Adalet kulesi) denilen hükümdarın toplantıları dinlediği kule altındaki pencerenin hemen önünde bir sedirde oturur, onun sağ tarafında rütbelerine göre kubbe vezirleri yer alırdı. Sol tarafında ise sırasıyla Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri ve defterdarlar, sağ yanda da nişancı bulunurdu. Eğer beylerbeyiler İstanbul'da iseler divana katılırlar.18

Veziriazam ve Vezirler

Kanunnâmeye göre veziriazam vezirlerle diğer devlet ileri gelenlerinin başı ve hepsinin ulusu, padişahan da mutlak vekili idi.19 Bu vekalete işaret olmak üzere kendisine beyzi ve yüzük şeklinde altından padişahın ismini taşıyan bir mühür (Mühr-i Hümâyûn) verilirdi. Veziriazamlar bunu bir kese içindekoyunlarında taşırlar, makamlarından azillerinde bu mühür kendilerinde alınarak yeni veziriazama verilirdi.20

İlk zamanlarda bir vezir bulunmaktaydı; I. Murad döneminden itibaren ise vezir sayısı artmış ve bu sebeple birinci vezire veziriazam ismi verilmiştir.21

Tarihlerde belirtildiğine göre ilk veziriazam Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'dır.22 XV. asır sonlarına kadar vezir adedi üçü geçmemiştir. Vezirler Dîvân-ı hümâyûn'da Kubbealtı'nda toplanıp kendilerine verilen işlere baktıkları için Kubbe veziri veya Kubbenişîn adını almışlardı.

Vezirlerin üç tuğları vardı. Mîrimîran da denilen beylerbeyi rütbesini taşıyan eyâletlerdeki valiler, eyâletlerde uzun müddet hizmet ettikten sonra ancak vezirliğe geçebilirdi. Bu sebeple ilk dönemlerde vezir sayısı sınırlıydı. Bunlar devlet hizmetinde yetişmiş tecrübeli kişiler olduklarından fikirlerinden istifade edilirdi. Fâtih devrine kadar önemli eyaletlere de vezirlerin vali olarak tayin edildikleri

görülmektedir. XVI. asrın ikinci yarısından itibaren vezir adedinin yediye kadar çıktığı bilinmektedir. Vezirler Dîvân-ı Hümâyûn'da veziriazamın sağ tarafında otururlardı.

Kanunnâmeye göre veziriazam padişahın mutlak vekili olduğundan devlet idaresinde büyük yetki sahibiydi. Padişahlara yapıldığı gibi bayram tebriki merasimleri düzenlenirdi. Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi'nde belirtildiği gibi23 ilmiye tevcihleri de olmak üzere bütün tayin, azil ve terfiler veziriazamın yetkisindeydi. Ayrıca, Fâtih Kanunnâmesi'nde 5999 akçaya kadar olan tîmarı padişaha sormadan verebilirdi.24 Sefer harici zamanlarda vezir, kadıasker ve şeyhülislâm gibi yüksek devlet adamlarının tayin ve azillerinde padişahın iznini alırdı. Fakat seferde aynı hükümdar gibi herkes için idam hükmü verebilirdi.

Veziriazamlar sefer esnasında padişahın maiyyetinde bulunurlardı. Padişahların seferi terk etmeleri üzerine ise onlara vekâleten ordu başkomutan vekili olarak savaşa gitmeye başladılar. Bundan sonraki dönemde veziriazamlar serdâr-ı ekrem ünvanını aldılar. Serdâr-ı ekrem olan veziriazamların seferde yapacakları masraflardan dolayı kendilerine hesap sorulmaz, her türlü, tayin, azil ve idam kararlarını kendileri verirdi. Diğer bir deyimle sefer esnasında padişahın sahip olduğu her türlü yetkiye sahip olurdu, onun emri ferman demekti. Bununla beraber veziriazamlar, padişahların sevdikleri veya yakını olan kişileri öldürmekten kaçınırlardı.Veziriazamlar seferde bulundukları zaman, merkezdeki işlerin yürümesini sağlamak için yerlerine bir vekil bırakırlardı. Buna Sadaret Kaymakamı veya Kaymakam-ı Rikâb-ı Hümâyûn adı verilirdi. Sadaret kaymakamları tamamen veziriazamın yetkilerini haiz olup, defteri kendisine bırakılmış olan bütün devlet işlerini kanun çerçevesinde ferman göndererek yapar, dîvân toplardı. Alâmet olmak üzere veziriazamın mührünü taşırdı.

Veziriazamların padişahlara gönderdikleri maruzâtına telhîs veya takrîr denirdi. Erdel, Eflâk-Boğdan voyvodalarıyla diğer yabancı devlet yöneticilerine yazdıkları mektupların ise sağ kenarından başlayarak alt tarafına kadar uzanan bölümüne kendi isimlerini taşıyan pençe denilen alâmetlerini çekerlerdi.25 Veziriazamların hükümdarla görüşmeleri XVII. yüzyıldan itibaren gittikçe azalmaya başlamıştır. Bu sebeple özellikle bu asırdan itibaren devlet işlerini telhîs ve takrîr adlı yazıyla gerekli ekleriyle birlikte hükümdara arz etmeye başlamıştır. Böylece kanun, nizam, usûl ve âdete uygun olarak hazırlanmış hususlar padişahın fikrine sunulmuştur.26

Veziriazamın azlinde veya ölümü halinde Mühr-i hümâyun ikinci veya üçüncü vezire verilirdi. Mühr-i hümâyun ya dîvâna gönderilmek veya veziriazam olacak kimsenin huzura kabul edilmesi suretiyle verildiği görülmektedir. Veziriazam olanlara Fâtih ve Kanuni devirlerinde, yıllık bir milyon ikiyüz bin akçalık has, maaş olarak tahsis olunmuştu.27 Bunun yanı sıra Fâtih Kanunnâmesi'nde belirtildiği üzere padişaha yıllık gelen haraç, pîşkeş ve âdet-i ağnam gelirinden de hisse verilirdi. Diğer taraftan veziriazam tekaüdlük ister ise senede yüzelli bin akça ile tekaüd edilirdi.28

Veziriazamlar ilk zamanlar Dîvân-ı hümâyun'da bir netice elde edilemeyen meseleleri kendi konaklarında Pazartesi, Çarşamba, Cuma, Cumartesi ve Pazar günleri ikindi ezanından sonra

topladıkları dîvânda görüşürlerdi ki buna İkindi Dîvânı adı verilirdi. Bu dîvânda tercüman da bulundurulur, Türkçe bilmeyenlerin dilekleri bu tercümanlar aracılığıyla dinlenirdi. Görüşülen davalar veziriazamın o anda halledeceği bir işse hemen yapılır, padişaha arz edilmeye muhtaçsa Dîvân-ı hümâyun'a havale edilirdi. Dava eğer şer'î ve hukukî ise kadıaskerlere ve İstanbul kadısına bırakılırdı.29 Veziriazamın bundan başka Cuma günleri sabah namazından sonra kadıaskerlerin de iştirakiyle teşkil ettikleri Cuma Dîvânı ile her Çarşamba günü İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar (bilâd-ı selâse) kadılarının katıldığı Çarşamba Dîvânı da vardı.

1. Kadıaskerler

İlk olarak Abbasilerde görülen kadıaskerlik Harizmşahlar'da, Anadolu Selçuklu Devleti'nde, Eyyubîler'de ve Memlûklerde de vardı. Osmanlı Devleti'nde ise, askerî sınıfa ait şer'î ve hukukî işlerin görüldüğü kadıaskerlik, bazı kaynaklarda 1360 senesinde Orhan Gazi tarafından kurulmuş ve ilk kadıaskerliğe de Bursa kadısı Çandarlı Halil getirilmiştir.30 Bazı kaynaklarda ise kadıaskerliğin 1362 senesinde I. Murad zamanında ihdas edildiği bildirilmektedir.31

Kadıasker sayısı 1480 yılına kadar bir tane iken bu tarihten sonra görülen lüzum üzerine ikiye çıkarıldı ve Rumeli kadıaskerliği o sırada kadıasker olan Muslihiddin-i Kastalanî'ye, Anadolu kadıaskerliği de İstanbul kadısı Balıkesirli Hacı Hasanzâde'ye verildi.32 Nitekim Fâtih Kanunnâmesi'nde "kadıaskerlerim" tâbiri kullanılmıştır.33 Kadıaskerlerden Rumeli kadıaskeri derece ve pâye itibarı ile Anadolu kadıaskerinden daha önce gelirdi ve geliri de daha çoktu.

Kadıaskerler XIV. yüzyılın ortalarına kadar Baş müftilik olarak adlandırılan şeyhülislâmdan daha üst mertebede idi. Bu tarihlerden sonra teşrifatta vezirlerin hemen arkasında yer verildi.34 Kadıaskerliğe mevleviyet denilen beşyüz akçalık kadılıklardan (İstanbul, Edirne) gelinirdi. Ayrıca Anadolu kadıaskeri pâyelilerinden tayin edilirdi. Kanunnâmede kadıaskerlerin günde beşyüz akça alacağı kayıtlıdır. Vazife müddetleri ise XVII. yüzyıla kadar iki yıl olup, daha sonra müddetleri bir yıla indirilmiştir. Müddetini dolduran kadıasker mazul olarak yerine başkası tayin edilirdi. Kadıaskerler XVII. asra kadar veziriazamın padişaha arzı ile tayin edilmişlerdir. XVII. asır başlarından itibaren ise ehemmiyetleri azalmış, bundan sonra azil ve tayinleri şeyhülislâm tarafından, veziriazamın oluru alınmak suretiyle padişaha arz edilerek yapılmaya başlanmıştır.

Dîvân üyelerinden olan kadıaskerler, veziriazamın sol tarafında oturmaktaydılar. Ayrıca İkindi dîvânlarına da katılırlar ve bunlardan Rumeli kadıaskeri dava dinlerdi. İşin çok olması halinde ise veziriazamın izni ile Anadolu kadıaskeri de davalara bakardı.35 Kazaskerler dîvân toplantılarından sonra yeniçeri ağasının huzurdan çıkmasından sonra padişaha arza girerler, tayin edilecek müderris ve kadılarla ilgili mütalâalarda bulunurlardı.

Kadıaskerler salı ve çarşamba günleri hariç diğer günler kendi konaklarında dîvân kurarak kendilerini alâkadar eden şer'î ve hukukî meselelere bakardı. Yanlarında işlerini gören tezkereci,

ruznâmçeci, matlabcı, tatbikci, mektupçu ve kethüda isimlerini taşıyan altı yardımcısı vardı. Ayrıca her birinin davalı ve davacıyı dîvâna getiren yirmişer muhzırı bulunmaktaydı.36

Kadıaskerler padişahın sefere çıkması halinde onunla birlikte giderler, padişahın gitmemesi durumunda ise onlar da gitmeyerek yerlerine "Ordu kadısı" tayin edilirdi.

2. Defterdar37

Osmanlı Devleti'nde defterdar tabiri daha ondördüncü asrın sonlarından itibaren görülmektedir. Defterdar padişahın malının mutlak vekili ve onun temsilcisi durumundaydı. Bu durum Fâtih kanunnâmesi'yle de teyid edilmektedir.38 Nitekim aynı kanunnâmeden öğrendiğimize göre Defterhâne ve hazinenin açılması defterdarın vazifeleri arasında gösterilmiştir. Dîvân'ın aslî üyelerinden olan defterdar, sadece salı günkü dîvân sonunda arza girer ve kendi dairesiyle ilgili bilgiler verirdi. Ancak padişahın huzurunda okuyacağı telhîs hakkında daha önce veziriazamla görüşür ve onun olurunu alırdı. Bayram tebriklerinde padişah vezirlere olduğu gibi defterdarlara da ayağa kalkarlardı.

Defterdarlar II. Bâyezid dönemine kadar, Rumeli'de hazineye ait işlere bakan Rumeli defterdarı veya başdefterdar ile Anadolu'nun malî işlerine bakan Anadolu defterdarı olmak üzere iki tane idi. Fâtih kanunnâmesi'nde mal defterdarı ve başdefterdar tabirlerinin geçmesi bu şekildeki ayırımın muhtemelen bu padişahdan önce de var olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.39 Daha sonra defterdar sayısı artınca başdefterdarlığa Anadolu defterdarının geçmesi usulü getirildi. Diğer taraftan Fâtih kanunnâmesi'yle başdefterdarın derecesi Rumeli beylerbeyi düzeyine yükseltildi. Yine aynı kanunnâmeyle dîvândaki yeri kadıaskerlerin alt tarafı olarak belirlendi. Verilecek hassın gelirinin ise 600.000 akça olması, şayet hazineden maaş verilecekse 150.000 ilâ 200.000 akça verilmesi, emekliye ayrılması halinde de başdefterdara 90.000, mal defterdarlarına 80.000 akça verilmesi hükmü kondu.40

Defterdarlık, devletin mâlî sıkıntı içine girdiği XVII. yüzyıldan itibaren daha da önem kazandı. Hattâ bazılarına vezirlik rütbesi de verildi. Hasları ise 1.200.000 akçaya kadar yükseltildi. Bununla beraber III. Mehmed zamanında iç hazineden para istemeyecek defterdar bulmakta zorluk çekilmiştir.41

3. Nişancı

Tevkiî, Tuğraî veya Muvakkî de denilen Nişancı ise, Dîvân-ı hümâyun azasından olup yeri veziriazamın sağında ve vezirlerin alt tarafında idi. Dîvân üyelerinden olmalarına rağmen vezir rütbesine sahip olmadıkça arz günleri kanun üzere padişahın huzuruna kabul edilmezlerdi. Nişancılar XVI. yüzyılın başlarına kadar ilmiye sınıfı arasında kalemi kuvvetli olanlar arasından seçilirdi. Bulundukları mevkiden ziyade, sahip oldukları selâhiyet bakımından birinci derecede bir memur sıfatını taşımaktaydılar. Fâtih kanunnâmesi'ne göre nişancıların "dahil" ve "sahn" müderrisleri

arasından seçilmeleri kanundu.42 Tuğrakeş-i ahkâm da denilen Nişancı padişah adına yazılacak fermanlara, beratlara, nâmelere hükümdarın imzası demek olan tuğrasını çekerdi. Nişancıların en önemli vazifelerinden biri de devlet arazi kayıtlarını ihtiva eden Tahrîr Defterleri'ndeki düzeltmeleri ve değişiklikleri yapmalarıydı.

Nişancıdan başka hiç kimse bu işe kalem karıştıramazdı. Bu düzeltme ve değiştirmeler dîvân heyeti huzurunda yapılır, orada vezirlerden kim varsa ismi defterin kenarına yazılırdı. Padişah mektuplarının yazımı işi XVI. yüzyıldan itibaren reisülküttâblara devredilince, nişancılar sadece tuğra çekmekle meşgul oldular.43 XVII. yüzyıl sonlarından itibaren bu makama tecrübeli kişilerin gelmemesi, eski önemlerini yitirmelerine ve nâme, berat, ahidnâme gibi işlerin Divan Kalemi'ne bırakılmasına sebep olmuştur. XVIII. asırdan itibaren ise bu vazife hâcegân sınıfının ikinci derecedeki memurlarına verilmeye başlanmıştır. XIX. asırda ise ehemmiyetleri büsbütün azalmış, sadece teşrifatta yerlerini korumuşlardır. Nişancılık 1836'da kaldırılmış ve bu vazife Defter Emini'ne devredilmiştir.

4. Dîvâna Katılan Diğer Üyeler

XVII. yüzyıl sonlarına kadar Dîvân-ı hümâyun kâtiplerinin ve kalemlerinin şefi olan reisülküttâblar ise dîvânın aslî üyelerinden değiller ise de tecrübeleri ve yazılacak yazıların kaleme alınması açısından önemleri büyüktü. İlk devirlerden XVII. asrın sonlarına kadar nişancının maiyyetinde bulunmuşlardır. Reisülküttâbların vazifeleri kanunnâmelerde kaydedildiğine göre, verilen hükümleri ve kararları düzelttikten sonra tamamlamak; fermana uygun olarak emirleri yazmak; hükümdara ve veziriazama gelen mektupları tercüme ettirerek bunlara cevaplar hazırlamak ve dîvânda tezkerecinin bulunmadığı zamanlarda onun vazifesini yerine getirmekti. Bunlara bağlı olan kâtiblerin azli ve tayini de defterdarlara bırakılmıştı.44

Dîvân erkânından Kapıcılar Kethüdası saray teşrifatcısı olup, padişahla dîvân arasındaki haberleşmeyi sağlardı. Padişaha arzolunacak şeyler bunun vasıtasıyla yapılırdı. Dîvânda elinde gümüş bir asa ile hizmet ederdi.

Çavuşbaşı da Dîvân hizmetlilerindendi. Dîvândaki çavuşlar bunun emrinde olup üç yüz kadardı. Sayıları XVIII. yüzyılda ise bine ulaşmıştır. Bunlardan bir kısmı ulûfeli, bir kısmı da tîmar ve zeâmetli olurdu. İkinci guruba Gedikli Çavuş da denirdi. Çavuşbaşı zabıta vazifesini yerine getirir, tevkifi emredilen şahısları bulup hapsederdi. Kapıcılar Kethüdası gibi elinde gümüş bir âsâ ile bulunur ve kapıcıların saraya aldıkları davacıyı alıp dîvâna getirirdi. Dîvân-ı hümâyun çavuşlarının hükûmetin emirlerini vilâyetlere götürmek, sürgün kararı verilenleri sürgün yerlerine nakletmek, hakkında ölüm emri verilmiş olanlara katl için mübaşirlik etmek gibi vazifeleri de vardı. Bunlar dîvânda oturmazlar, ayakta dururlardı.45

Dîvân-ı hümâyun'da ve Paşa Kapısı'ndaki kalemlerin şefleri, maliye, kapıkulu ocakları kâtipleri, tersane emîni, şehremini, arpa, matbah, darphâne emînleri, teşrifatçı, tophane, baruthane v.s.

hizmetlerin müdür, nazır ve emînleri ise Dîvân-ı hümâyun Hocaları adı altında toplanmıştır. İlk devirlerde bu ünvan sadece Dîvân-ı hümâyun daireleri şeflerine verilirken, sonraları bir rütbe olarak bunun dışındaki bazı hizmet sahiplerine de verilmiştir. Ayrıca dîvân'da görüşmeler esnasında Türkçe bilmeyen yabancıların davasını anlatmak için bir de tercüman bulundurulurdu. Bunlara Dîvân-ı hümâyun Tercümanları denirdi. Bunlar yabancı devlet elçilerinin veziriazam veya padişahla görüşmelerinde de hizmet ederlerdi.

C. Dîvân-ı Hümâyun Kalemleri

Dîvân-ı hümâyun'daki işler reisülküttâb ve onun idaresinde bulunan beylikçi'nin nezaretinde görülürdü. Dolayısiyle bunlara bağlı çeşitli kalemler vardı ki, bunlara kısaca Dîvân kalemleri adı verilirdi. Bunlar kuruluştan 1835'e kadar nezâretler öncesinde Sadaret Mektubî, Sadâret Kethüdâsı, Beylik (Dîvân), Tahvil (kese vaya nişan), Ruûs, Âmedî kalemleri ile Teşrifatçılık, Vak'anüvislik, Dîvân-ı Hümâyûn Hocaları, Dîvân-ı Hümâyûn Tercümanları, Hazine-i Evrak (Arşiv) gibi bölümlerden müteşekkildi. Ayrıca Topkapı Sarayı'nda bütün bu kalemlerin defterlerinin muhafaza edildiği Defterhâne bulunmaktaydı.

1. Beylikçi veya Dîvân Kalemi

Bu bölümün reisi olan Beylikçi Efendi, Dîvân-ı hümâyun kalemlerine nezaret eder, yabancı devletlerle yapılan anlaşmaları saklar ve tatbik edilmesini sağlar, her çeşit şikâyetlere dair hüküm verir, toprak ve çeşitli konularda anlaşmazlıkları çözümler, ferman ve beratları yazdırarak arkasına kendi alâmetini koyardı.

Beylikçi kalemi'nde ayrıca büyük dîvânın kararları tutulur, dîvânda müzakere edilen evraklar gerekli yerlere havale edilir, dîvândan çıkan emir ve hüküm suretlerin defterlere kaydı yapılırdı. Bu defterlere Mühimme Defterleri, yazanlara da mühimmenüvisan denirdi.46 Bu kalem dîvan sicilleri adı verilen Şikâyet, Ahkâm, Ahkâm-ı Şikâyet, Nâme, Nizamât, Mukavelât, İmtiyaz defterlerini de tutardı.

2. Tahvil Kalemi

Bu kalem nişan veya kese kalemi olarak da adlandırılmıştır. Burada mevâlî denen vilâyet kadılarının, vezir, beylerbeyi, sancakbeylerinin tayin beratlarıyla, zeâmet ve tîmarların kayıtları bulunurdu. Bir kimseye zeâmet ve tîmar verildiği zaman, kayıtlar Defterhâne'de derkenar olarak işlenip Tahvil Kalemi'ne gönderilirdi. Devletçe yazılan bütün beratlar tahvil ve beylik kâtiplerince yazılıp, berat mümeyyizince düzeltildikten sonra Âmedci tarafından kontrol edilerek gönderilirdi. Bu evraka dayanarak sâdır olan fermana tahvil hükmü adı verilirdi. Tahvil kalemi'nin şefine Tahvil Kesedârı denirdi.47

3. Ruûs Kalemi48

Buna Ruûs-ı Hümâyun Kalemi de denilmektedir. Vezir, beylerbeyi ve tîmar sahipleri hariç olmak üzere, devlet hizmetinde bulunan kimselerin tayin beratlarını ve vazife tevcihlerine ait belgeleri hazırlayan daire şeklinde tarif edilir. Dairelerin reis ve mümeyyizleriyle kapıcıbaşılar, kale ağalıkları, dizdarlar, kethüdâlıklar, müderris, vâiz, devirhan, imam, hatip ve mütevellîlerle, hazine ve evkaftan maaş ve tahsisat alanların malî işlerine de burası bakar ve bütün muamele buradan sorulurdu.49

Ruûs kalemi efradı oldukça kalabalık olup XVIII. asrın son yarısında, kâtip, şagird ve şerhli isimleriyle anılan mülâzım kayıtlıların sayıları yüzelli kadardı.

Ruûs kalemi'nde üç çeşit ruûs vardı: 1-Ruûs kalemi'nden verilen ruûslar; 2-Savaş dolayısiyle ordu cephede iken ordudan verilen ruûslar; 3-Rikâb-ı hümâyun ruûsları, yani veziriazam cephede iken hükümdarın emri ile İstanbul'da verilen ruûslar. Bunun haricinde Ruûs defterleri komutan (serdar) olarak bir yere tayin edilen vezirlere de verilirdi. Serdarlar Ruûs buyuruldusu denilen bu defterlere, kendilerine verilen geniş selâhiyet dolayısiyle, hükümdar adına tevcih ettikleri valilik, sancakbeyiliği, zeâmet, tîmar v.s. tayin hülâsası ve hüküm suretlerini kaydederlerdi. Bunlar daha sonra temize çekilerek İstanbul'a gönderilirdi. Defterdarlık, beylerbeyiliği, sancakbeyiliği ve müderrislik gibi tayinlerde bazan sebep de belirtilirdi.50 Ayrıca veziriazamların kendi dairelerinde topladıkları İkindi Dîvânı'nda yaptıkları tevcihlerin kaydedildiği "İkindi Ruûsu" denilen tevcih defterleri de vardı.51

4. Âmedî Kalemi

Âmedî kalemi'nin reisine Âmedî-i Dîvân-ı hümâyun veya Âmedî veyahut sadece Âmedci denirdi. Âmedci efendi, reisülküttâbın birinci derecede maiyyeti, yani özel kalem müdürü idi. Padişah'a veziriazam tarafından yazılacak takrîr, telhîs ile yabancı devletlerle yapılan ahidname ve anlaşma suretleri, ayrıca yabancı devlet başkanlarına veziriazam tarafından gönderilen mektup müsveddeleri, protokoller, elçi, tercüman ve tüccarlarına yazılan yazılar ve evraklar hep burada kaleme alınırdı. Bu bakımdan buraya alınacak memurların gayet dürüst ve iyi ahlâklı olmalarına, yabancı lisan bilmelerine dikkat edilirdi. Mevcutları ilk zamanlar beş-altı kadardı.

Âmedî Kalemi, Bâb-ı Âlî'nin XVIII. asrın son yarısında devlet işlerini tamamen eline almasından sonra gözle görünür derecede ileri bir daire halini almıştır. 1839'da Tanzimat'ı müteakip Meclis-i Vükelâ teşekkül ettikten sonra meclisin zabıt kâtibliği de Âmedcilere verilmiştir. 1908 yılına kadar (Meşrutiyet) âmedciler sarayla haberleşmeye dair arzları yazmak, sadaret değişmesi dolayısiyle Bâb-ı Âlî'ye gelen hatt-ı hümâyûnları okumak, kararları yazıp mazbata şekline sokmak, saraydan gelen iradeleri kaydetmek ve veziriazamın saraya yazacağı arzları kaleme almak gibi işleri yapmaktaydılar.

5. Teşrifatcılık

Dîvân-ı Hümâyûn'daki en önemli vazifelerden biri idi. Tarihçi Hammer bu memuriyetin Kanuni Sultan Süleyman tarafından kurulduğunu belirtiyor. Bununla beraber Fâtih Kanunnâmesi'nde teşrifata

dair hükümler bulunmaktadır. Ayrıca II. Murad döneminde yabancı elçilerin padişahın huzuruna çıkışları sırasında bazı kaidelerin uygulandığı da bilinmektedir.52

Teşrifatçının, saray adâbını ve bütün merasimleri bilmesi şarttı. Dîvânda maaş verilmesi, ziyâfetler, elçilerin gelmesi, Mısır hazinesinin teslimi, padişahın cülûsunda veya bayramlarda sarayda yapılan törenler ve tebrikler, donanmanın denize çıkması, bir geminin denize indirilmesi, hükümdara pîşkeş çekilmesi, hil'at giydirilmesi, senelik tevcîhat, veziriazam dairesindeki merasim dolayısiyle yapılan işler hep teşrifatçıya aitti. Ayrıca beylerbeyi, vezir ve devlet erkânına ait olan resim ve harçların defterini tutmakla da vazifeliydi.

Teşrifatçının emri altında bir teşrifat kalemi vardı. Kalem şefi olan teşrifatçıdan başka derece sırasıyla teşrifat kesedarı, teşrifat halifesi, kaftancıbaşı ve teşrifat kesedarı yamağı gelirdi. Bunlardan teşrifat halifesi saray ve devlet merasiminin bütün sicillerini muhafaza etmekle mükellefti. Kaftancıbaşı ise padişah ve veziriazamın huzuruna kabul edilecek olanlara giydirilecek hil'atları muhafaza ederlerdi. Bu şekilde yapılan bütün teşrifatlara dair hususlar defterlere kaydedilirdi. Bunlara yevmî, mufassal ve müteferrik defterler denirdi.

Defterlerin çok eskileri hazinede saklanırdı. Yevmî defterlere teşrifat yevmiye defterleri ismi de verilmiştir. Yevmî defterler gün ve tarih sırasıyla tutulmuş, mufassallara ise bir teşrifata ait merasimler inceden inceye kaydedilmiştir. Teşrifatçıların teşrifat merasimini bir yanlışlık yapmadan yerine getirmeleri gerekirdi.

6. Vak'anüvislik

Devletçe kendisine verilen çeşitli işlere dair evrakları kaydeden vak'anüvis, XVIII. asır başlarından itibaren Dîvân-ı hümâyûn dâiresinde görülmektedir.53 Vak'anüvisler bütün vesikaları görmeyip, gizli olanları ancak ağızdan duyarak kaydederlerdi. XVIII. asırdan önce vak'anüvislik yerine şeyhnâmenüvislik denen bir memuriyet bulunmaktaydı. Genel olarak devletin resmî tarihçisi hüviyetinde bulunan vak'anüvislerin ilki Halepli Mustafa Nâima Efendi'dir (Eseri: Nâima Tarihi, VI cilt).

7. Dîvân-ı Hümâyûn Hocaları

Hâcegân-ı dîvân-ı hümâyûn olarak da adlandırılmakta olup, gerek Dîvân-ı hümâyûn ve gerek Paşakapısı'ndaki kalemlerin şefleriyle, maliye, kapıkulu ocakları kâtipleri, tersane emîni, şehremîni, arpa, matbah, darphâne emînleri, teşrifatçı, tophâne, baruthâne vesair hizmetlerin müdür, nazır ve emînleri bu isim altında toplanmıştır. İlk devirlerde bu ünvan sadece Dîvân-ı hümâyûn daireleri şeflerine verilirken, sonradan bir rütbe halinde bunun dışında kalan bazı hizmet sahiplerine de verilmiş, XVIII. asırdan itibaren ise taşradaki bazı hizmet sahipleriyle vezirlerin maiyyetindeki divan efendileri de bu adla anılmıştır.

XVIII. yüzyılda dört sınıf halinde tertip edilmiş olup, birinci sınıf hâcegân üç defterdar ile nişancı, reisülküttâb ve defter emîninden meydana gelir ve bir yıl için tayin edilirlerdi.

İkinci sınıf hâcegânı, maliye dairesinden büyük rûznâmeci, başmuhasebeci ve Anadolu muhasebecisi oluşturmuştur. Üçüncü sınıfı tersane emîni (daha sonra Bahriye nazırı) ile sarayın Bîrun ağalarından olan şehremîni, darphâne emîni, arpa emîni ve masraf-ı şehriyârî kâtibi'nden meydana getirmekteydi. Dördüncü sınıf hâcegân ise otuz sekiz kişi olup, bunlardan yirmi ikisi maliye kalem âmirlerinden teşekkül etmekteydi.

8. Dîvân-ı Hümâyûn Tercümanları

Dîvân'da görüşmeler esnasında Türkçe bilmeyen bir yabancının davasını anlatmak için bir tercüman bulundurulması kanundu. Bundan başka dîvân tercümanı, yabancı devlet elçilerinin veziriazamla veya padişahla görüşmelerinde hizmet edip, mektupları da tercüme ederdi. Tercümanlar dîvânda kendilerine ayrılan yerde ayakta dururlar öylece hizmet görürlerdi.

İlk zamanlarda elçiler kendi tercümanlarını kullanmış iseler de, daha sonra bunun mahzuru görülerek, devlet tarafından resmî tercüman tayin edilmiştir. Dereceleri reisülküttabdan sonra gelen tercümanlar XVIII. yüzyıldan itibaren reisülküttâbın yabancı devlet elçileriyle görüşmelerinde önemli rol oynamış ve ehemmiyetleri daha da artmıştır. Görüşmelerde elçinin tercümanı Türkçe hitap etse bile, reisülküttâb tercüman vasıtasıyla konuşmayı sürdürürdü. Yabancı bir elçinin Divân-ı hümâyûn'a gelmesi halinde ise onu bizzat baştercüman karşılar ve sadrıazamın hazır bulunduğu toplantıda yapılan konuşmaları tercüme eder ve daha sonra elçinin sunduğu yazıyı sadrıazama açıklardı.

Tercümanların hemen hepsi XVI. ve XVII. asırlarda müslümanlardan olup kendilerine maaş olarak tîmar verilmişti. Sayıları XVII. yüzyılda dört kişi idi.54 XVII. yüzyıldan itibaren XIX. asrın ilk yarılarına kadar dîvân tercümanlığı tamamen Fenerli Rumların eline geçmiştir. Bundan dolayı devlet sırlarına vâkıf olan bazılarının casusluk ettikleri bilinmektedir. Bu sebeple özellikle II. Mahmud devrinde Rumlardan tercüman tayininden vazgeçilerek yeniden müslüman ve Türkler arasından tercüman tayin edilmeye başlanmıştır.55 Öte yandan Türklere yabancı dil öğretilmesi için Bâb-ı Âlî'de bir Tercüme Odası açılmıştır.56 Bâb-ı Âlî Tercümanları da denen Divân-ı Hümâyun tercümanları, XVIII. yüzyılın başlarından XIX. yüzyıl başlarına kadar terfi ettikleri takdirde Eflâk ve Boğdan voyvodası olurlardı.

Bu tercümanlar haricinde Türklerin meskûn olmadıkları bazı Osmanlı eyaletleri ile olan münâsebetin sağlanması için "Eyâlet divan tercümanı ve mahkeme tercümanı" da vardı. Ayrıca bazı müesseselerde görevlendirilmiş Türkçe bilmeyen yabancıların yanına da birer tercüman verilirdi.57

9. Hazîne-i Evrak (Arşiv)

Hazîne-i Evrâk, bugünkü İstanbul Valiliği'nin yer aldığı bölüm içinde Sadarete ait Dahiliye ve Hariciye odaları ile Meclis-i Vâlâ ve Dîvân-ı Deâvî denilen Bâb-ı Âlî'nin arşivi olarak kurulmuştur. Bu yüzden bütün arşivlerin özünü teşkil eder. Çünkü Bâb-ı Âlî yani Sadrıazam Kapısı, pâdişahın mutlak vekilinin dairesidir. Tanzimat'tan sonra önemi daha da artmıştır. Nezâretler kuruluncaya kadar geçen süre içinde idârî konuların tek mercii olarak görülmektedir. Nezâretler kurulduktan sonra da nezaret ve vilâyetlerin meseleleri ve teklifleri burada görüşülmekte, önemli konular saray idaresinden çıkarılarak yürürlüğe konulmaktaydı. Bu dönemde padişah adına "ferman"lar düzenlenerek emir ısdâr etmek usûlü artık önemini kaybetmiş, fermanların yerini sadrıazam "buyruldu"ları almıştır.

Dîvân-ı Hümâyûn ve Bâb-ı Âlî'deki evrak ve vesikaların çoğu parça halinde (yani kâğıt) ve bir kısmı ciltli halde defter şeklinde idi. Bu defterler muntazam olarak, tasnif edilmiş bir vaziyette evrak hazinelerinde saklanırdı. Muameleleri biten evrak takımıyla muhafaza olunurdu. Her dairede günün evrakı bir tomarı ve her ayın tomarları bir torbayı, her yılın torbaları ise bir sandığı meydana getirirdi. Her sandığın üzerinde o sandığın ihtiva ettiği vesikaları gösteren etiketler konmuştu. Bu sandıklar saraydaki evrak mahzenine konur, ihtiyaç halinde buradan izinle alınarak incelenir ve eski yerine bırakılırdı. Padişahların veziriazamlara yazdıkları fermanlar ayrı ayrı torbalarda saklanırdı. Padişah istediği zaman, bunlar da buradan alınarak verilir, sonra tekrar eski yerine konurdu. Arşivlerdeki keselerin hemen hepsi kırmızı atlas keselerden oluşmuştur. Torbalar ise hem bez, hem atlastan olurdu.

Modern mânâda arşivcilik 1846'da Sultan Abdülmecid tarafından modern anlamda bir arşiv binasının inşasına dair bir irade yayımlanmasıyla başlamıştır. Bu iradede, önemli meseleler hakkında mevcut bütün kayıt, senet v.s. evrakın şimdiye kadar Bâb-ı Âlî ve Sultanahmet meydanı civarındaki depolarda muhafaza edildiği, bunun ise aranan, ihtiyaç duyulan evrakın derhal bulunamamasına ve işlerin aksamasına yol açtığı anlatılmakta ve Bâb-ı Âlî'de yeni bir bina inşasının yerinde olacağı belirtilmektedir.58

Verilen emir doğrultusunda arşivcilik faaliyetlerine ilk adım, Sultan Abdülmecid'in Mâliye nâzırlarından Safveti Paşa tarafından atılmıştır. Mâliye Nâzırı'nın Sadrıazam Mehmed Emin Rauf Paşa'ya takdim ettiği tezkirede,59 devlete ait eski evrakın ayırımı, lüzumsuz olanların çıkarılması istenmiş ve günümüzde halen uygulanmakta olan tasnif sistemi ana hatlarıyla ortaya konulmuştur.

1846'da Sadarete gelen Mustafa Reşid Paşa, ikinci önemli adımı atarak Hazine-i Evrak'ın teşekkülünü sağlamıştır. Nitekim Sadrıazamın işbaşına gelişinin altıncı ayında, Padişah'a sunduğu bir takrire karşılık 8 Kasım 1846'da verilen bir emirle60 Hazîne-i Evrak binası için yer olarak Bâb-ı âlî bahçesi uygun görülmüş ve binanın yapımına, 1847 yılı başında İtalyan mimar Fossati tarafından başlanılmış 1848 yılı başında da tamamlanmıştır. Binanın inşaatı sürerken bir yandan da çıkarılan nizamnâmeler ve kurulan heyetler ile modern arşivcilik anlayışına uygun düzenlemelere gidilmiş ve arşiv binasının iç tertibi ikmâl edilmiştir.61 Ayrıca binanın yangına karşı korunması gayesiyle binanın

giriş kapısı demirden yapılmış, etraftaki arsalar satın alınmış, pencerelerin ve önemli yerlerin saclarla muhafazası cihetine gidilmiştir.62

10. Dîvân-ı Hümâyûn'un Başlıca Defterleri

Dîvân-ı Hümâyûn'da muhtelif işler hakkında çeşitli defterler tutulmuştur. Bunlar toplam olarak otuzaltı çeşit olup içlerinde en önemlileri: Mühimme, ahkâm, ruûs, tahvil, nâme, ahidnâme ve şikâyet defterleridir. Ayrıca Bâb-ı Âsâfî'ye ait Buyruldu defterleri ve İlm ü haber defterleri, İrade Kayıt Defterleri, Ayniyat Defterleri ve Gelen-giden defterleri vardır. Yine Defterhâne'ye ait Tahrir Defterleri de bulunmaktadır.63

11. Defterhâne

Dîvân-ı Hümâyûn'un her toplantısından sonra padişahın veziriazamdaki mühriyle mühürlenen ve toplantı günlerinde açılan üç hazineden biriydi. Defterhâne'ye bu kadar önem verilmesinin sebebi, devletin muhtelif bölgelerini hâvî toprak işleri, reâyâ ile ilgili meseleler, tîmarlı asker teşkilâtı ve toprak hizmet erbâbı ile ilgili hususların burada yer almasıydı.

Defterhâne bazı kalem şubelerine ayrılmakta olup, bir daire halindeydi. Buradaki işleri idare eden müdüre Defter Emîni denilirdi. Defterhâne icmal, mufassal ve rûznamçe olarak üç kalemden meydana gelirdi. İcmal Kalemi vilâyetlerin sınır taksimatını, toprağın mîrî, has, zeâmet ve tîmar olduğunu ve topyekûn hâsılatını gösteren defterleri tutardı.

Mufassal Kalemi, arazi tahrîrine ait defterleri tutardı. Mufassal defterlerde her sancak ve kazadaki vergiler ve mükellefleri mahalle mahalle, köy köy kaydedilirdi. Yani kasaba ve köylerdeki vergi ile mükellef halk ile vergiden muaf olanların isimleri ve köyün arazisi kimin dirliği, mülkü, mukataası veya vakfı olduğu, senelik hâsılatının neler olup, ne kadar vergi alındığı, kasaba ve şehirlerdeki gümrük, baç, transit resimleri, hülâsa hiçbir şey eksik kalmamak üzere deftere yazılırdı. Eğer herhangi bir köy kısmen veya tamamen vergiden muaf ise bunun sebebi, vakıf ise nerenin, mülk ise kimin olduğu gösterilirdi. Mufassal defterlerin baş kısımlarında ait olduğu sancağın kanunnâmesi yer alırdı. İki adet olan mufassal defterlerin bir de icmalleri bulunurdu.

Rûznamçe kalemi ise hergün tevcih edilen has, zeâmet ve tîmarların berat kayıtlarını ve intikal muamelelerini tutardı.

Bu üç esas defterden başka Defterhane'de, bölge bölge tutulan has, zeâmet, tîmar, yaya, müsellem, yörük, akıncı, evlâd-ı fatihan, kâtib defterleri ve tîmar yoklama defterleri gibi teşkilâta ait müteferrik defterler de vardı. Bugün Tahrîr defterleri denilen arazi defterlerinin en eskileri İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır.

II. Saray Teşkilâtı

Osmanlı devleti geliştikçe, büyümesiyle orantılı olarak padişahların oturduğu saraylar da büyümüş ve ihtişamı artmıştı. Bursa'daki mütevazi Osmanlı sarayına mukabil Edirne'de daha teferruatlı saraylar yapılmıştı. Fâtih'in İstanbul'u fethinden sonra ise önce bugünkü Bâyezid'de İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu sahadaki Bizans sarayına yerleşmiş, ancak burada bir yıl oturduktan sonra, burasının yeterli gelmemesi sebebiyle yine aynı mahalde 1454'den itibaren yeni bir saray yaptırılmaya başlanıp, 1458'de tamamlanan bu binaya taşınmıştır. Eski Saray veya Saray-ı atîk-i âmire adı verilen bu saray dört köşeli ve kârgir olarak yapılmıştı. Bu sarayda harem dairesi, havuz, şadırvan, mutfak, kiler-i hassa ve üçbin baltacıyı alacak daireler ile Ak ve Kara hadım ağaları için odalar yapılmıştı. Ayrıca Enderun mektebi için bir bölüm bulunmaktaydı.64 Daha sonra beğenilmeyen bu sarayın yerine Sarayburnu'nda o zaman zeytinlik olan sahada Topkapı Sarayı yaptırılmıştır.

Yeni Saray adı verilen Topkapı Sarayı padişahın âilesine mahsus daireler (Harem), Enderun ve dış hizmetlerle alâkalı Bîrun adı verilen üç kısımdan teşekkül etmekteydi.

Sarayın Bâb-ı hümâyun adı verilen Ayasofya Camii tarafından girilen dış kapısıyla içerdeki orta kapı arasına Birinci yer; Ortakapı ile Bâbüssaâde veya Akağalar kapısı arasındaki yere İkinci yer veya Alay meydanı; Bâbüssaâde'den içerideki Üçüncü yer'e de Enderun veya Harem-i hümâyun denilirdi. Alay meydanı'nın solunda "Kubbealtı" denilen Dîvân-ı hümâyun'un toplandığı bina ile hazine ve maliye kayıtlarının muhafaza edildiği mahaller bulunmaktaydı.65

Sarayın ilk avlusunda Bîrun erkânı denilen saraya mensup vazife sahiplerinin dâireleri bulunurdu. Üçüncü avluda ise dîvan heyetinin ve elçilerin kabul edildiği Arz Odası ile mukaddes emânetleri havi Hırka-i Saâdet ve padişah âilelerine mahsus dâirelerle Enderun halkına mahsus odalar bulunmaktaydı. Bâb-ı hümâyun ile Orta kapı, kapıcılar kethüdâsının emrindeki kapıcılar tarafından, Üçüncü kapı da hadım Ak ağaları tarafından muhafaza edilirdi.

A. Enderun ve İçoğlanları

Sarayın Enderun halkını devşirme denilen bazı hıristiyan tebaa çocukları ile harplerde esir alınıp yetiştirilen gençler ve gönüllüler meydana getirmekteydi. Bunlar devşirme kanununa göre sekiz ilâ onsekiz yaşları arasında toplanıp, bunlar içerisinden boylu, gösterişli, ahlâklı ve zeki olanları önce Edirne Sarayı, Galata Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı gibi saraylarda tahsil ettirilip Türk-İslâm âdet ve geleneklerine göre yetiştirilir, bundan sonra Enderun'daki ihtiyaca göre büyük ve küçük odalar verilerek orada da tahsile devam edip saray âdap ve erkânını öğrendikten sonra yeteneklerine göre Seferli, Kiler ve Hazine odalarına, zamanları gelince de kapıkulu süvarisi olarak dışarıya çıkarılırlardı. Bu odaların en ilerisi Hasoda idi ki, asıl Enderun ağaları bunlardı.66 Enderun halkından olan rikâbdarlar, padişahın çizme ve pabuç hizmetlerini; çukadarlar, kaftan, kürk ve yağmurluğunu taşıma ve giydirme hizmetlerini görürler, ayrıca çaşnıgirler, padişahın yemek işlerinde; cündiler, kemankeşler ve silahtarlar ise ata binme, yay çekme ve silah kullanma sanatlarını öğrenirlerdi.67

Enderun'da asıl teşkilâtın başlangıcı II. Murad zamanında yapılmış, Fâtih Sultan Mehmed devrinde de teşkilât genişletilmiştir, Burada yapılan eğitim, iyilik, doğruluk, dini konular ve fen bilgileri şeklinde yürütülmüştür. Dolayısiyle burası devletin mülkîye mensuplarının yetiştirildiği bir okul hüviyetini taşımıştır.68

B. Ak ve Kara Hadım Ağaları

Osmanlı sarayının Bâbüssaade denilen kapısını muhafaza ile vazifeliydiler. XVI. yüzyılın sonlarına kadar sarayın en nüfuzlu ağası Bâbüssaade veya Kapı Ağası idi. Bunların emrindeki Ak hadımlar sarayın kapısını muhâfaza etmekte olup sayıları otuz civarındaydı. Enderunlu gılmanların her çeşit işleri ile saraya alınış ve çıkışları hakkında padişaha bilgi vermek bunlara aitti. Ulûfeleri doksan akçe olup, ayrıca senede onbeş tülbend, on altı endaze atlas ve üç bin akçe kuşak bahası idi. Saraydan çıkmaları gerektiğinde Mısır Beylerbeyiliği veya emarete verirlerdi.69

Kara hadım ağaları ise kadınlarla meskûn olan harem kısmında vazifeliydiler. Kara hadımların en büyük âmirine Dârüssaade ağası veya Kızlar ağası denirdi. Harem kısmında bulundukları için bunlara Harem ağası de denmekteydi. XVI. yüzyıl sonlarına kadar Kapı ağasına bağlı idiler. Bu dönemden itibaren vezirlik derecesinde Dârüssaade ağalığı kurularak, Harem-i hümâyûn ağalarından padişahın itimadını kazanmış biri bu makama getirilmiştir. Kanuni devri ortalarından III. Murad devrine kadar Haremeyn Evkafı muhasebeciliği veya müfettişliği ile de görevlendirilmişlerdir.70 Bu yetki XVI. yüzyılın sonlarında Bâbüssaade ağalarına geçmiş ise de 1593'de tekrar Dârüssaade ağaları nezaretine verilerek, Kapı ağalarına evkafa ait bazı küçük işler bırakılmıştır.

C. Bîrun Erkânı

Bîrun, Farsça bir kelime olup dış demektir. Topkapı Sarayı'nın Bâb-ı hümâyun ile Bâbüssaade arası Bîrun diye anılır. Osmanlı sarayının dış hizmetine bakan ve sarayda yatıp-kalkmak mecburiyetinde olmayıp dışarıda evleri bulunan padişah hocası, hekimbaşı, cerrahbaşı, göz hekimi, hünkâr imamı gibi ulemâ sınıfından olanlarla şehremini, darphâne ve arpa eminleri gibi sivil vazife sahiplerine de "Bîrun halkı" veya "Dış halkı" denirdi. Bunlardan başka ayrıca sarayın Enderun dışındaki hizmet erbâbından olup emîr-i âlem, kapıcılar kethüdâsı, çavuşbaşı, mirahur, bostancı ve bunların maiyyetinde bulunanlar da bîrun erkânı içinde yer almaktaydı.71

İkinci Kısım

Taşra Teşkilâtı

I. İdarî Taksimat

A. Eyâlet Teşkilâtı

Osmanlı Devleti'nde taşra idaresi, aşağıdan yukarıya köy (=karye), nahiye, kaza, sancak (=livâ) ve eyâlet şeklinde teşkilâtlanmıştı. Kendisine bağlı köylerle birlikte nahiyelerin birleşmesiyle kazalar meydana gelmişti. Kazaların birleşmesinden sancaklar, sancakların birleşmesinden ise eyâletler ortaya çıkmıştı.

Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında eyâlet, vilâyet, livâ, kaza ve nahiye tabirlerinin birbirinin yerine kullanıldıkları görülmektedir.72 İdarî teşkilâtta en fazla yere sahip birimler kaza ve sancaklardı. Kazalarda yönetici sınıf olarak kadı, alaybeyi ve subaşılar bulunurdu. Bunlardan kadılar askerî olmayan şer'î ve hukukî hususlardan sorumluydu. Bunlar ayrıca kazanın iaşesinin temini, belediye, adliye işleri, hükûmet tarafından merkezden istenilen şeylerin temin ve tedariki ile de vazifeliydiler. Subaşılar ise kazanın asayişini sağlamakla yükümlüydü; askerî meseleler de alaybeyinin yetkisinde idi. Beylerbeyine bağlı kazalarda ise inzibat ve askerî idare tîmar subaşısına aitti.

Sancaklar: Kazaların birleşmesiyle teşekkül eden sancaklar,73 sancakbeyi ismi verilen bir kişi tarafından kanun ve nizamlar çerçevesinde idare edilirdi. Sancak kelimesinin XIV. yüzyılda Osmanlı idarî teşkilâtında yer aldığı hakkında şüpheli bilgilere sahip bulunulmaktadır.74 Bununla birlikte kelime XV. yüzyılda artık yaygın biçimde kullanılmıştır. Özellikle XVI. yüzyılda idarî bir birim olarak sancağın Osmanlı kanunnâmelerinde yer aldığı ve hazırlanan Tahrir Defterleri'nde her birinin ayrı ayrı kanunnâmeleri bulunduğu görülmektedir.75

Sancakbeyinin sancağın en büyük idarecisi olması dolayısiyle geniş yetkileri ve sorumlulukları vardı. Bunları: a) Askerî b) İdarî olarak başlıca iki kısımda ele almak mümkündür. Meselâ, bir savaş esnasında sancağında bulunan tîmarlı sipahilerle birlikte bağlı bulunduğu beylerbeyinin komutası altında savaşa iştirak etmek, sancakta asâyişi ve emniyeti temin etmek,76 kalpazanlıkla mücadele etmek, özel görev için gelen devlet memurlarına yardımcı olmak ve görevlerinde kolaylık sağlamak gibi vazifeler yaparlardı.77 Ayrıca sınır bölgesinde bulunan sancakbeyleri, yabancı devletlerle ilişkilerin anlaşmalara uygun olarak yürütülmesi ile de görevli idiler. Sancakta suçluların cezalandırılma işi de sancakbeylerine verilmişti.78 Buna karşılık sancakbeyleri, idarelerinde bulunan sancakta işlenen cürmlerin vergilerinin hepsini veya yarısını alırlardı. Bazı sancaklarda da çift resmi (toprak vergisi)'nden ve resm-i arûsane (evlenme vergisi)'den payları vardı.79

Sancakbeylerinin dereceleri, sahip oldukları has gelirine göre tayin edilirdi. Bunlara kanunnâmelerde belirtildiği üzere dört yüzbin akçaya kadar has verilebilmekteydi. Eğer defterdara sancak verilirse dört yüzelli bin, yeniçeni ağasına verilirse dört yüz otuz bin akçalık hasla verilirdi. Sancakbeyi oğullarına ise otuz bin akçalık zeâmet bağlanırdı. Sancakbeyleri protokolde bütün ağaların üstünde bir yere sahiptiler. Eğer vazifeden ayrılır ve emekli olurlarsa kendilerine altmışbin akça maaş bağlanırdı.80

Beylerbeyilikler: Osmanlı idarî teşkilâtında sancakların birleşmesiyle Eyâletler (Beylerbeyilik) teşekkül ederdi.81 Eyaletler beylerbeyiler veya buna eşit değerde mîr-i mîranlar82 tarafından idare

edilirdi. XIV. yüzyıl boyunca beylerbeyi, taşra kuvvetlerinin kumandanı ve çeşitli sancaklara dağılmış beylerin âmiri durumundaydı. Bu dönemde beylerbeyiler belli bir bölgenin idarecisi olmak yerine bütün ordu işlerinden sorumlu bir kimse hüviyetindeydi.83 Beylerbeyi, fetihlerin Rumeli'de devam ettiği zamanlarda ve hükümdarın Anadolu'da bulunduğu esnada Rumeli beylerinin âmiri durumuna geçerek Rumeli Beylerbeyi haline gelmişti. Nitekim Orhan Bey'in ordu kumandanı oğlu Süleyman Paşa bir beylerbeyi idi. Ondan sonra ise bu vazife Lala Şahin Paşa'ya verilmişti. Ancak Rumeli'de fethedilen yerlerin artmasıyla Anadolu ve Rumeli'nin tek kumandan ile idaresi mahzurlu görülerek beylerbeyilik Anadolu ve Rumeli beylerbeyiliği olarak ikiye çıkarıldı. XV. yüzyılda bu iki beylerbeyiliğe Rum (Sivas-Amasya) ve Karaman beylerbeyilikleri de eklendi, böylece beylerbeyilik dörde çıktı.84

Beylerbeyiler kendi bölgesinde bütün "umûr-ı siyâsette" hükümdarın temsilcisi olmak, beylerbeyi divanında askerî hususlara dair meseleleri halletmek, bölgesinde güvenliği sağlamak, tîmar tevcihi ve terakkîlerini yürütmek gibi vazifeyle mükellefti.85 Beylerbeyiler ayrıca kendi bölgelerindeki sancakbeyleriyle tîmarlı sipahileri maiyyetine alarak emredilen yerde orduya katılmak zorundaydı. Beylerbeyi sefere memur olduğu zaman yerine vekil olarak mütesellim86 denilen bir kişi bırakırdı.

XVI. yüzyıldaki yetkileri, her ne kadar bütün sancakbeyleri, kadılar ve diğer görevlilerle halk nazarında "hâkim ve vali" olarak tayin edilmişse de, özellikle sancakbeyleri üzerinde sadece bir teftişten öte gitmemiştir. Eyâlet içerisinde yalnız kendi sancağının idaresinden mesul tutulmuştur.

Beylerbeyiler vilâyet merkezinde otururlardı. Anadolu beylerbeyiliğinin merkezi Kütahya, Rumeli beylerbeyiliğininki ise Manastır şehri idi. Beylerbeyilerin kalabalık bir maiyyetleri vardı. Adlî ve hukukî işler vilâyet merkezindeki kadı tarafından görülürdü. Vilâyetle ilgili işler kendi başkanlığında toplanan bir divanda görüşülürdü. Hazineye ait işler mal defterdarınca, zeâmet işleri tîmar kethüdâsı, tîmar işleri tîmar defterdarınca yerine getirilirdi.87

Derece itibariyle en büyük beylerbeyi Rumeli beylerbeyi idi. Ondan sonra Anadolu beylerbeyi gelirdi. Mal defterdarları, beğlik ile nişancı olanlar, beşyüz akçalık kadılar ve dört yüz bin akça hassı olan sancakbeyleri beylerbeyi olabilirdi.88 Yine kanunnâmede beylerbeyilere en az sekiz yüz bin akça, en fazla bir milyon ikiyüzbin akça has verileceği, eğer emekli olurlarsa yüzbin akça ile emekli olacakları kaydedilmiştir.89 Beylerbeyilerden Rumeli beylerbeyi terfi ederse küçük vezir, yani Dîvân-ı hümâyun'da sonuncu vezir olurdu.90 Anadolu beylerbeyi ise terfi ettiği takdirde Rumeli beylerbeyiliğine getirilirdi. Daha sonraları eyâletlerin sayısı arttıkça beylerbeyi adedi de çoğalmıştır.

Eyâletler: XVI. yüzyıl ortalarına doğru istikrarlı bir şekil alan Osmanlı eyâletleri Has ile idare edilenler, yani sâlyânesiz (=yıllıksız) ve sâlyâneli (=yıllıklı) olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Has ile idare edilen eyâletler daha çok olup, Rumeli, Budin, Anadolu, Karaman, Dulkadir, Sivas, Erzurum, Diyarbekir, Halep, Şam, Trablusşam eyâletleri bu kabildendi. Bunların mahsulâtı has, zeâmet ve timara ayrılmış olup, hazineden ve defterhâneden idare edilmekteydiler.91

Sâlyâneli eyâletler ise Mısır, Habeş, Bağdad, Basra, Yemen ve Kaptanpaşa eyâletlerindeki bazı sancaklar ile Trablusgarb, Tunus ve Cezâyir eyâletleri idi. Bunların mahsulâtı has, zeâmet ve timara ayrılmayarak doğrudan hazine tarafından yıllık olarak beylerbeyi, sancakbeyi, asker vesâirenin maaşları ayrıldıktan sonra tahsil edilirdi.92

Yurtluk-Ocaklık: Bunlardan başka serbest mîr-i mîranlıklar ve Yurtluk-Ocaklık sancaklar da bulunup, mîr-i mîranlıklar, Osmanlı Devleti tarafından mülkiyetleri sahiplerine ait olarak kabul edilmiş olan ve buna karşılık devletin yüksek hakimiyetini tanıyan sancaklardı. Bunlar her sene belirli bir vergi verir ve gerektiğinde askerleriyle savaşa katılırlardı. Mîr-i mîran, kelime olarak "beylerbeyi" karşılığıdır. XVI. yüzyıla kadar beylerbeyiliğin altında bir idarî hüviyet taşımaktaydı.

Büyük-küçük bazı yerler ise yerli beylere sancak itibariyle verilmiş olup, bu sancaklar, boş kalınca dışardan kimseye verilmeyerek o sancakbeyinin oğullarına, kardeşlerine vs.ye verilmekteydi ki bunlara Yurtluk-Ocaklık sancaklar denirdi. Yurtluk ömürboyu tasarruf edilmekle birlikte, yurtluk-ocaklık ırsî bir özellik göstermektedir. Kendisine bu şekilde bir yer verilen kimse, resmen o yerin sahibi değildi. Araziyi satamaz, bağışlayamaz, vakfedemezdi. Yurtluk-ocaklık'ın tîmardan farkı, mutlaka bir hizmet karşılığı verilmeyişi ve sahibinin bir dereceye kadar bir kısım kazaî yetkilere de sahip olmasıdır. Bu sistem, müstakil beylerden zaptedilen yerlerde, sadakat ve bağlılığına inanılan yerlerde uygulanmıştır. Bu sancakbeyleri hangi eyâlete tabi iseler o eyâletin beylerbeyileri ile savaşa giderlerdi. Sistem Tanzimat'tan sonra kaldırılmış, bu gibi yer sahiplerine maaş bağlanmıştır.

B. İmtiyazlı Hükûmetler

Osmanlı İmparatorluğu idarî teşkilâtında eyâlet teşkilâtı dışında kalan, Eflâk-Boğdan gibi bir bakıma iç işlerinde serbest sayılan, ancak devletin yüksek hakimiyetini kabul etmiş özel statülü hükûmetler de bulunmaktaydı. Bunların kralları veya beyleri kendi asilzâdeleri arasından Osmanlı Devleti tarafından seçilmekteydi. Bu hükûmetler, gördükleri himayeye karşılık belirli miktarda vergi vermekteydiler. Ancak Kırım Hanlığı ile Mekke-i Mükerreme Emirliği bu statü dışında tutulmuştur.

Bunlardan Kırım Hanlığı Osmanlı himayesini kabul ettikten sonra iç işlerinde serbest bırakılmış, hutbelerde önce padişahın daha sonra da hanın adı okunmuştur. Buna mukabil hanlar kendi adlarına para bastırmıştır. Kırım hanları XVII. asra kadar mirzalar tarafından seçilmiş, bu dönemden itibaren ise tayin ve azilleri Osmanlı Hükûmeti'nce yapılmıştır. Hükûmet merkezi Bahçesaray olan Kırım Hanlığı savaş zamanında bütün kuvvetiyle orduya katılırdı.

Mekke-i Mükerreme emirliği ise Yavuz Sultan Selim'in Mısır'da bulunduğu sırada Osmanlı hakimiyetini kabul etmiştir. Osmanlı Devleti bu emirliğin inzibat ve asâyişini sağlamak üzere her sene değiştirilmek suretiyle askerî kuvvet göndermiştir. Mekke emirlerine ise gerek Mısır hazinesinden ve gerekse Cidde gümrüğü gelirinden tahsisat ayrılmıştır. Mısırdan gönderilen paraya atiyye-i hümâyûn denirdi, ayrıca sürre-i hümâyûn ile de altın yollanırdı.

Bunlardan başka Rumeli'de voyvodaları Osmanlı Devleti tarafından tayin edilmek üzere iç işlerinden serbest olan, muayyen bir vergi verdikten başka savaşta Osmanlılar yanında yer alan Erdel, Eflâk ve Boğdan voyvodalarıyla Ragüza ve Sakız cumhuriyetleri de bu gibi imtiyazlı hükûmetlerdendi.

II. Toprak İdaresi

Arazi Taksimâtı: Arazi ile ilgili olarak, islâm hukukunda ve siyâset kitaplarında çeşitli tanımlar, türlü taksim ve tasnifler yapılmıştır. İslâm hukukuna göre arazi üç kısma ayrılmıştır. Bunlardan birincisi arz-ı öşrî, veya arazi-i öşriyye, ikincisi arz-ı haracî veya arazi-i haraciyye, üçüncüsü de arz-ı taz'if veya arz-ı emiriyye yani mîriyye'dir. Toprağın bu şekilde ayrılması yeri veya ürünleri bakımından olmayıp, sahipleri bakımındandır. Nitekim toprak sahipleri bu ayırıma bağlı olarak üçe ayrılmıştır. Birinciler müslim, ikinciler zimmî, üçüncüler tagallübî, yani fetihle ele geçirilerek idare edilen toprakların sahipleridir.93

Osmanlı Devleti de gelişip fethettikleri topraklar artınca, kendilerinden önceki Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Beylikler gibi toprağı taksim ve idare etmişlerdir. Bu sebeple Anadolu beyliklerinden aldıkları yerlerde nizamı aynen bırakırlarken, Rumeli'de fethettikleri toprakları devlete bağlı arazi olarak tapulamış, sadece kilise, manastır ve dinî vakıfları serbest bırakmışlardı. Bunun yanısıra bazı yerleri de sahipleri üzerinde bırakarak mülk topraklar statüsüne koymuşlardır ki bu tür topraklar Mülk tîmar olarak adlandırılmıştır.94 Osmanlı kanunnâmelerinde toprak beş kısım olarak ele alınmıştır:

1-Arâzi-i Memlûke: Mülk topraklardı. Bu tür toprakların tasarruf hakkı bütünüyle sahiplerine ait idi. Diğer bütün malları ve eşyaları gibi miras bırakabilir, satabilir, hîbe edebilir, rehin bırakabilir veya vakfedebilirlerdi. Arâzi-i memlûke toprakları dört kısma ayrılırdı: a) Köy ve kasabalar içinde veya kenarlarında kısmen iskân bölgesi sayılan yarım dönüm büyüklüğünde bulunan yerler, b) Aslen arâzi-i emiriyyeden iken sonradan arâzi-i memlûkeye dahil olan yerler, c) Arâzi-i öşriye, d) Arâzi-i haraciyye.95

Bunlardan öşrî topraklar ya fethedildiği zaman Müslümanlara verilmiş veya daha önce Müslümanların elinde bulunan topraklardı. Bu topraklar sahiplerinin mülkü olup, yaptıkları ziraate karşılık elde ettikleri ürünün onda birinden (öşrü) beşte birine kadar vergi olarak devlete vermekle yükümlü idiler. Haracî topraklar ise hıristiyanların elinde mülkleri olan topraklardı.96 Bunlar da öşrî toprak sahipleri gibi elde ettikleri ürünün onda birinden beşte birine kadar harac-ı mukaseme adıyla öşür ve bundan ayrı olarak harac-ı muvazzafa adıyla çift akçası (arazi vergisi) vermekle mükelleftiler.97 Gerek Müslümanlar, gerekse gayrımüslimlerin öşür vergilerinin onda birden beşde bire kadar değişik oranlarda alınması, doğrudan toprağın sulanmasına veya sulanmamasına, dolayısiyle verimine bağlı bir husus idi.98 Zira Osmanlı kanunnâmelerinde bu verginin değişik sancaklarda, farklı oranlarda alındığı görülüyor. Meselâ 1518 tarihli Mardin livâsı kanununda şehirli ve

köylünün bağ, bostan ve pamuk mahsullerinden yedide bir, ziraatlerinden beşde bir öşür alınacağı kaydedilmektedir.99 Yine Çemişkezek kanununda bu oran müslüman ve gayr-ı müslimlerin ziraatlerinden beşte bir, müslümanların pamuk, yağ ve meyvelerinden yedide bir, gayr-ı müslimlerin aynı mallarından beşde bir olarak belirtilmiştir.100

2-Arâzi-i Mevkûfe: Vakıf arazilerdir. Bu tür topraklar mülk olup olmamasına göre iki kısım altında toplanmıştır. Bunlardan mülk arazi, maliki tarafından belirli bir gayeye tahsis edildiği takdirde "Sahih Vakıf" ismini alır. İkinci olarak da mirî araziden bir kısmının veya tasarruf hakkının tümünün vakıf haline getirilmesi halinde ise "Tahsisat kabilinden vakıf" şeklinde bir kısım ortaya çıkar. Bu gibi toprakların vergileri dinî, ilmî ve sosyal müesseselere tahsis edilmektedir. Vakıf reâyâsı, arazisi hangi vakfa bağlanmışsa, öşür ve resmini o vakfın mütevellisine verir ve o da vakıfnâmesi gereğince bunu gerekli yerlere sarfederdi.101

3-Arâzi-i Metrûke: Terkedilmiş topraklardı. Mîrî arazi içinde mütalâa edilmektedir. Bir mülkiyet veya tasarruf hakkına konu edilemez, sadece âmmenin yararına sunulabilir.

4-Arâzi-i Mevat: Hiçbir işe yaramayan arazilerdir. Bu da mîrî topraklar içinde telâkki olunmaktadır. Kimsenin tasarrufunda olmayan topraklar olarak tarif edilebilir. Bir yerin mevat arazi sayılıp sayılmaması, oranın ihyâ edilip edilmeyeceği ile ilgilidir.102

5-Arâzi-i Emiriyye: Bu tür toprakların mülkiyeti devlete ait bulunmakta idi. Bunlar vergisinin büyüklüğüne ve hizmete göre çeşitli parçalara bölünmüştü. Bu gibi topraklar üzerinde yaşayan kişilere ait olmayıp, bunlar bir kiracı durumundaydılar. Toprak fethedildikten sonra ekilmek, boş bırakılmamak şartlarıyla eski sahipleri üzerinde bırakılmış ve yaptıkları ziraat karşılığı ödemekle mükellef tutuldukları vergilerini hazine yerine, o yerin geliri hizmet karşılığı kime bağlanmışsa ona vermişlerdir. Kendileri öldükleri zaman ise toprakları ekip-biçmek şartıyla çocuklarına bırakılmıştır. Genel olarak Rumeli toprakları mîrî topraklardan sayılmıştır.103

Mîrî arazi yirmibeş kısma ayrılmıştır. Bunlardan padişaha gelir olarak ayrılana havass-ı hümâyûn denirdi. Bunlar mukataa ve iltizam (toprağın idaresini kendi adına birinin üzerine verme) suretiyle idare olunurdu.104 İkinci bir kısmı, derecelerine göre gelirleri vezirlere, beylerbeyilerine, sancakbeylerine v.s. büyük devlet memurlarına ait olan has ismi verilen topraklardı. Üçüncüsü, padişah kızlarına ve ailelerine bağlanmış yerlerdi ki paşmaklık olarak adlandırılmıştır. Dördüncüsü, devlet adamlarına hizmetleri dolayısiyle mülk olarak verilen topraklardır; bunlara da mâlikâne denmiştir.105 Bir kısım topraklarlar ise fetih esnasında bazı kumandanlara hizmetlerine mukabil verilen, ölümlerinde evlâdına ve akrabalarına intikal eden yurtluk-ocaklık yerlerdir. Ayrıca müsellem, yörük, yaya, çingene müsellemi gibi geri hizmet erbabıyla, akıncı beyleri ve akıncıların çeribaşı olan toycalara da mîrî toprak tahsis edilirdi. Bunlardan başka saray hizmetinde ve yolların emniyeti için derbendlerde bulunanlara da bir kısım toprak verilmiştir.106

Mîrî toprakların en önemli bölümü savaşlarda yararlığı görülen kişilere verilen zeâmet ve tîmarlardır. Dirlik ismi verilen ve Osmanlı arazi teşkilâtında umumi adıyla tîmar olarak bilinen bu tür topraklar gelir yönünden çoktan aza doğru üç gurup altında toplanmıştır:

a) Has: Senelik geliri yüzbin ve daha fazla olan toprağa denirdi. Kelime manâsı geçim yolu, geçim vasıtası demek olup, padişaha verilenler havass-ı hümâyûn adını taşırdı.107 Buna tîmarda ve zeâmetde olduğu gibi sâhib-i arz yerine padişah dirliği de denirdi.108 Haslar padişahdan başka hanedana mensup kişilere, sultanlara, vezirlere, beylerbeyilerine, sancakbeylerine vs. verilirdi. Padişah ve hanedana mensup kişilere verilen haslar dışındakiler, vazifede bulundukları süre içinde kendilerine aitti. Azillerinde veya ölümleri halinde bu dirliği kaybederlerdi.

Devlet ricali içinde en fazla senelik geliri olan veziriazam hassı idi ki, kanunnâmede belirtildiğine göre bir milyon ikiyüz bin akça idi.109 Beylerbeyilere ise bir milyon ilâ bir milyon ikiyüz bin akça arasında has verileceği belirtilmiştir. Bunlarda en düşük has sekiz yüz bin akça olarak sınırlandırılmıştır.110 Kanunnâmede, eğer defterdarlara has verilecek olursa altıyüz bin akçalık has verilmesi gerektiği yer almaktadır.

Haslar voyvoda denilen kimseler vasıtasıyla idare edilirdi. Has olarak verilen yerin öşür ve diğer resimleri has sahibine ait olup, köylü ziraat yapmazsa toprak elinden alınarak bir başkasına verilirdi. Has sahibi gelirlerinin her beşbin akçası için devlete bir cebelü adı verilen silahlı ve zırhlı bir asker beslemek zorundaydı.111 Nitekim XV. yüzyılda Anadolu Eyâleti'nde başta padişah hasları olmak üzere, diğer bazı devlet adamlarına ait hasların geliri toplam 41.052.010 akça idi ki, 8.210 cebelü beslenmekteydi.112 Aynı şekilde Rum Eyâleti'ndeki haslardan da 1125 cebelü çıkmaktaydı.113

b) Zeâmet: Senelik geliri yirmi bin akçadan yüzbin akçaya kadar olan dirliğe denirdi. Zeâmetler eyâlet merkezlerinde bulunan hazine ve tîmar defterdarlarına, zeâmet kethüdalarına, sancaklardaki alay beylerine, kale dizdarlarına, kapucubaşılarına, dîvân kâtiplerine, defterhâne ve hazine-i âmire kâtiplerine verilirdi. Ayrıca tîmar sahipleri terakkî (zam) alarak zeâmet sahibi olabilirdi. Pek büyük bir suç işlemedikçe zeâmetleri alınmazdı, yani hayatta bulundukları müddetçe tasarruf ederlerdi. Zaîm adı verilen zeâmet sahipleri de tıpkı haslarda olduğu gibi ilk beşbin akçası hariç sonraki her beş bin akça için bir cebelü beslemek mecburiyetindeydiler. Zeâmetlerin elli bin akçadan yukarı olanlarına ağır zeâmet adı verilirdi.

Bir kişiye verilen zeâmet o kişi öldüğü zaman, yani zeâmet boş kaldığı zaman, tekrar başka bir kişiye zeâmet olarak verilir ve o yer bölünmezdi. Meselâ 25.000 akçalık bir zeâmet yine aynı mikdarda olmak üzere başkasına verilirdi. Bu tür zeâmetlere tezkereli zeâmet adı verilirdi. Bunun dışında, aslında tîmarken alınan terakkilerle zeâmet olan yerler, sahibi öldüğü zaman başkalarına toprak geliri bölünerek tîmar olarak verilirdi. Osmanlı Devleti'nde 1520-1535 tarihleri arasında Anadolu eyâleti'nde 195, Rumeli eyâleti'nde ise 384 zeâmet vardı.114

Zeâmet sahipleri zeâmetlerindeki vergileri bütünüyle kendileri alır, sancakbeyi ve subaşılar müdahale edemezlerdi. Savaş zamanlarında cebelüleriyle birlikte sancakbeylerinin kumandası altında sefere iştirak ederlerdi. Savaş olmadığı anda ise kimseye bağlı olmazlar, hattâ toprakları içindeki suçluları kendileri yakalarlar, başkaları karışamazdı.

Zeâmet bazan müşterek olarak verilebilirdi. Bu tür tevcihlerde iki hususiyet göze çarpmaktadır. Bunlardar ilki, bazan bir köyün iki kişiye birden "ber-vech-i iştirâk", yani eşit olarak verilmesi şekli idi. İkinci hususiyet ise bir bölgenin gelirinin taraflardan birine az diğerine daha fazla hisse kaydedilmesi şeklidir.115

c) Tîmar: Senelik geliri bin akçadan başlayarak 19.999 akçaya kadar olan dirliğe tîmar ismi verilmiştir. Kuruluş devrinde, kuvvetli bir merkeziyetçi idarenin kurulması ve bazı siyasî şartların ortaya çıkardığı Osmanlı tîmar sistemi, memleketin askerî gücünü olduğu gibi, iktisadî ve sosyal durumunu da doğrudan etkilemiştir. İmparatorlukta geçimlerini veya hizmetlerine mukabil masraflarını karşılamak için bir kısım asker ve memurlara çeşitli bölgelerin gelirinin tahsis edildiği tîmar sistemi, devletin en kudretli süvari kuvvetini meydana getirmiştir.116

Osmanlı tîmar sistemi, çeşitli kaynaklarda ve araştırmalarda belirtildiğine göre, Halifeler devri, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar ve daha sonra kurulan Türk beyliklerinin ikta sisteminin bir devamı şeklindedir.117 Hattâ eski Mısır'da firavunların Nil vadisindeki toprakları askerlere ikta' şeklinde dağıttıkları bilinmektedir. Buna ek olarak Bizanslıların pronoia ismi verilen tîmar tarzındaki toprak usûlünden de alındığı iddia edilmektedir.118 Bununla birlikte, şurası muhakkak ki, Osmanlı Devleti daha başlangıçtan itibaren, tıpkı Anadolu Beylikleri'nde olduğu gibi, yeni fethedilen yerleri bir kısım asker ve kumandanlara mülk olarak tahsis etmiştir. Bu ise zamanla tîmar şekline dönüşmüştür. Nitekim tîmarla ilgili ilk kayda I. Murad devrinde rastlamaktayız.119

Kaynaklarda belirtildiğine göre Gelibolu'nun fethini müteakip (1376-77) tîmar tevcihleri yapılmıştır. Daha sonraki padişahlardan gerek I. Bâyezid, gerekse Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemlerinde de, tîmar tevcihleri yapıldığı görülüyor.120 Nitekim, 1431 yılında Arnavutluk'ta mevcut 335 adet tîmardan yüz kadarı Saruhan'dan, Canik'den, Bolu'dan ve Engürü (Ankara)'den sürülüp getirilmiş Türklere verilmişti. Yine 1454'te Tesalya'da Tırhala sancağında bulunan 182 tîmardan 146'sı Müslümanlara, 36'sı gayrımüslimlere tevcih edilmişti.121 Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, Hırıstiyanlara da tîmar verildiği görülmektedir.

Tîmar sistemi, uygulanış açısından Batı'daki feodal nizamla karşılaştırıldığında, bazı benzerlikler göstermekle beraber, muhteva ve gaye açısından değerlendirdiğimizde, aralarında önemli farklılıkların bulunduğu tesbit edilmektedir. Nitekim feodaller toprağın "Rand-hâsıl" denilen gelirini almakla yetinmeyip, idarî, kazaî ve mâlî istiklâle de sahiptiler. Toprak üzerinde yaşayan her şey bunların malı sayılırdı. Topraklarını istedikleri gibi tasarruf yetkileri vardı. Merkezdeki kralı sadece Büyük Senyör ve birinci şövalye tanıyıp, savaş zamanlarında kendi kuvvetleriyle bunların yanında

bulunurlardı. Kralın bunları azletme yetkisi yoktu. Buna karşılık tîmar sahipleri tamamen merkezî idareye bağlı oldukları gibi, toprak üzerinde sadece kiracı durumunda idiler. Yetkileri devletin koyduğu kanunlar çerçevesinde sınırlandırılmıştı. Her zaman için toprakları ellerinden alınabilirdi.

Tîmar tevcihi çeşitli usullerle kanunlarla belirlenmişti. Meselâ veziriazamlar 5.999 akçaya kadar olan tîmarları kimseye danışmadan verebilirdi.122 Ayrıca küçük tîmarların dağıtılmasında beylerbeyilerin yetkileri büyüktü. Belli bir miktara kadar beylerbeyiler tîmarlı sipahilere kendi tuğralarını taşıyan beratlarla doğrudan doğruya tîmar verebiliyordu.123 Bu tür tîmarlara “Tezkeresiz tîmar” adı verilmekteydi. Daha büyük tîmarlarda ise beylerbeyiler timara hak kazanmış kişinin eline bir tezkere vererek tayinini merkeze teklif eder ve tayin beratı İstanbul’dan verilirdi. Bu tür tîmarlara da “Tezkereli tîmar” denirdi.124

Osmanlılarda tîmar hukukî ve mâlî bakımdan da kısımlara ayrılmıştır. Bunlardan padişah hasları ve vezir vakıfları, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, nişancı, defterdar, divan kâtipleri, çavuşlar, çeribaşılar, subaşılar, dizdarlar gibi yüksek devlet memurlarının sahip oldukları has ve zeâmetler, idarî ve mâlî birtakım imtiyazlara sahip oldukları için Serbest tîmarlar olarak adlandırılmıştır. Bu tür tîmarlarda rüsûm-ı serbestiye denilen niyâbet ve bâd-ı hevâ gibi örfî vergiler tamamiyle tîmar sahibine bırakılmıştır. Buna karşılık benzeri vergileri bağlı bulundukları sancakbeyi ve subaşısı ile paylaşmak durumunda kalan tîmarlar Serbest olmayan tîmarlar olarak telâkki edilmiştir. Bunlar bulundukları sancağın özelliğine göre bâd-ı hevâ türünden cürm ü cinâyet, gerdek, otlak ve kışlak resimleri ile tapu bedeli gibi vergileri sancakbeyi veya subaşı ile paylaşırlardı.125

Tîmarlar verildikleri kişilerin hizmetlerine göre de isimlendirilmişlerdir. Bunlardan birincisi Hizmet tîmarı adıyla anılan ve bazı camilerin imamet ve hitabetleriyle saray hizmetlilerinde bulunanlara mahsustu. Bu tür tîmarlar bazı araştırmacılar tarafından “Sivil tîmar” olarak da vasıflandırılmıştır. Nitekim bunlar içerisinde Asesbaşı,126 mirahur,127 muhtesib,128 kadı, imam, hatip gibi askerî olmayan kimseler yer almaktaydı.129 İkinci grup tîmar Mustahfız tîmarı denen ve mensup oldukları kaleyi korumaları karşılığı kendilerine tahsis edilen timara denirdi. Aslında askerî olmakla birlikte bu tür tîmarlar kale komutanlarına ve kalede görevli askerlerle her türlü hizmetlilere verilirdi.130 Üçüncü tür tîmar ise Eşkinci tîmarı olup, en fazla tîmar bu türdendi. tîmarlı sipahi olarak adlandırılan tîmar sahipleri, alaybeyilerinin kumandası altında sefere giderlerdi. tîmar sahiblerine Osmanlı tarih terminolojisinde Sâhib-i Arz adı verilmekteydi. Sâhib-i arz öldüğü veya tîmarı herhangi bir sebeple boş kaldığı takdirde, tîmarı bir başkasına veya eli silah tutabilecek oğlu varsa ona verilirdi. tîmar sahibi kendisine verilen yeri herhangi bir sebeple hiç kimseye bırakamazdı. Bu hususta kanunnâmelere kesin hükümler konmuştur.131

Herhangi bir sebeple toprağını terkeden köylü, tîmar sahibi tarafından yakalanır ve eski yerine yerleştirilirdi. Bu husus iskân kanununda kesin şekilde hükme bağlanmıştır.132 Sipahi yerini terkeden reâyâdan on yılı geçirmemiş olanlarını yerleştikleri yerden kaldırarak eski yerlerine iskân ederdi. Buna karşılık arazilerini boş bıraktıkları için kendilerinden Çiftbozan (Çiftini bozmak) ismiyle bir vergi

alırdı.133 Buna benzer olmak üzere, büyük bir ihtimalle daha önce de var olduğu tahmin edilen Kanuni dönemine ait Niğbolu Kanunnâmesinde, başka bir tîmar toprağına giden reâyânın gittiği tîmar sahibi tarafından eski yerine bildirilmesi, bildirmediği takdirde azledileceği hususu yer almaktadır.134 Bununla beraber sipahi ile köylü arasındaki münâsebetler sadece sipahi lehine değildi, ancak kanunlar çerçevesinde hareket edebilirlerdi. Meselâ Bozok Kanunnâmesi'nde haksız yere sipahiye el kaldıran raiyyetden on altın alınması, buna karşılık raiyyeti inciden sipahi dövülürse reâyâdan ceza alınmaması ve bir sipahinin emir almadan köylüden ulak beygiri isteyerek davar boğazlatması sonucu dövülmesi halinde dövenin suçlu sayılmaması gibi hükümlerin yer alması, aradaki ilişkileri göstermektedir.135

Tîmar sahipleri kendilerine tahsis edilen tîmarın gelirine göre savaşa asker götürürlerdi. Hâsıllarının ilk üç bin akçası Kılıç tabir olunur ve bu miktar kendilerinin ihtiyaçlarına ayrılırdı. Bundan sonraki her üçbin akça için ise bir cebelü beslerlerdi.136 Meselâ, 9000 akçalık geliri olan bir tîmar sahibi ilk 3000 akçayı kendisi için ayırır, kalan 6000 akça için iki cebelüyü savaşa götürürdü. Bir savaş esnasında memleketteki bütün eşkinci, züemâ ve erbâb-ı tîmarı bağlı oldukları seraskerin maiyyetine girerek savaşa katılırlardı. Ancak işleri yürütmek ve bölgeyi korumak için onda biri yerlerinde kalırdı.

Bütün bu özellikleri göz önüne alınacak olursa, ilk bakışta, tîmar sisteminin Avrupa'daki derebeyilik ile benzerlik gösterdiği düşünülebilir. Halbuki ikisi arasında büyük farklar mevcuttur. Meselâ Osmanlı tîmar sisteminde sahib-i arz, kendisine tahsis edilen topraklarda kiracı durumunda olup, elindeki arazinin değil, buralarda elde edilen ürünün devlet adına topladığı verginin sahibidir. Bunu da belli bir mükellefiyeti yerine getirmek karşılığında devlet tahsis eder. tîmar sahibi, kanunlara ve devletin koyduğu nizama aykırı harekette bulunursa arazisi alınır. Arazi üzerinde yaşayan insanlar da feodalizmde olduğu gibi köle durumunda değildir. Elde ettikleri ürün, bulunduğu sancak veya kazaya ait kanunnâmeler çerçevesinde, en fazla onda bire kadar vergilerini vermek şartıyla kendilerinindir.

Tîmar sistemi devletin diğer müesseselerinde olduğu gibi XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bozulmaya başlamış ve eski hüviyetini yitirmiştir. Zira tîmar dağıtımında uyulması gereken nizam ve kanunların aksine tîmar, ehli kişilere verilmeyerek, rüşvetle askerlikle ilgisi olmayan haksız kimselere verilmiş, bu durum teşkilâtın bozulmasına yol açmıştır. Nitekim XVII. yüzyılın başlarında, 22 sancaktan meydana gelen Rumeli Eyâleti'nde cebelüleriyle beraber 33.000 tîmarlı sipahi çıkarılırken, bu sayı ikibinin altına düşmüş, aynı şekilde 18.700 askeri bulunan Anadolu Eyâleti'nde de tîmarlı sipahi adedi bine inmiştir. Kezâ Kitâb-ı Müstetâb'da iki yüz bin olan tîmarlı sipahi sayısının onda bire indiği belirtilmektedir.137 Bu sebeple Koçi Bey başta olmak üzere pekçok Osmanlı müellifi eser ve risâlelerinde tîmar teşkilâtının bozulma nedenlerini açıklarlarken, ıslahı için de çeşitli yollar teklif etmişlerdir. Meselâ anonim bir eser olan Kitâb-ı Müstetab'da teşkilâtın, devlet ileri gelenlerinin kanunlar hilâfına rüşvetle tîmar sahiplerini rastgele tayin etmeleri ve tîmarlarını ellerinden almaları sebebiyle bozulduğunu ve bu bozulmanın III. Murad devrinde başladığı bildirilmektedir.138 Koçi Bey

de, eski usûl ve nizamların terkedilerek, dirliklerin nüfuzlu devlet adamlarının hizmetkâr ve köleleri ile iş adamlarının eline geçtiğini, rüşvetin bu hususta büyük rol oynadığını yazmaktadır.139

Tîmar sisteminin bozulmasıyla ilgili olarak XVIII. yüzyıla ait bilgileri ise, 1720-1785 yılları arasında yaşamış Canikli Ali Paşa'nın Risâlesi'nden öğrenmekteyiz. Canikli Ali Paşa, tîmar ve zeâmetlerin rastgele kişilere verilmiş olduğundan bahisle, bu gibi kişilerin reâyâya dahil edilmesi, kabul etmeyenlerin öldürülmelerini istemektedir.140 Ona göre tîmarın bozulma sebepleri üç sebebe dayanmaktadır: 1-tîmar kayıt defterleri seraskere gittiğinde, ne kadar işe yarar tîmar varsa kendi taraftarlarına vermeleri 2-İşe yarar tîmarların çoğunun vezir ve devlet ricalinin eline düşmesi 3-Büyük tîmar sahiplerinin korkularından gedik peyda etmeleri sebebiyle, kendilerinden yeterince faydalanılamaması.

Canikli Ali Paşa yukarıda bahsedilen aksaklıkların düzeltilebilmesi için tîmar ve zeâmet sahiplerinin yerlerinde oturmalarını, ekip-biçip, yurt edinme yoluna gitmelerini, kendilerine öküz ve tohum verilerek ziraat yapmalarının sağlanmasını, tîmar ve zeâmetlerin ehli kişilere verilmesini şart koşmaktadır.141

Tîmarın bu şekilde bozulması ve eski fonksiyonunu kaybetmesi, devletin her fırsatta tîmar gelirini hazineye aktarmasına yol açmıştır. I. Abdülhamid ve III. Selim zamanlarında yapılan bazı ıslah teşebbüsleri de yetersiz kalmıştır. Nitekim III. Selim tarafından çıkarılan 9 Eylül 1792 tarihli kanun ve buna bağlı Hatt-ı Hümâyûn ile eyâlet askerinin düzene konulmasına çalışılmıştır.142 Ancak tîmar ve zeâmete eski rağbetin kalmaması, bu teşkilâtın yeniden eski şekline konulmasına meydan vermemiş ve nihayet 1844 yılından itibaren zabtiye (jandarma) ve başka hizmetlerde kullanılmak suretiyle eski fonksiyonunu kaybetmiş ve sessiz sedasız yavaş yavaş ortadan kalkmıştır.

Üçüncü Kısım

Osmanlı Maliyesi

Osmanlı Devleti, daha beylik döneminden itibaren bir mâlî teşkilâta sahip olmuştur. Nitekim kaynaklardan Osmanlı Devleti'nde ilk maliye teşkilâtının I. Murad zamanında Çandarlı Kara Halil ile Karamanlı Kara Rüstem tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.143 Ancak bunun XVI. asırdaki tarzda bir teşkilât olmadığı muhakkaktır. Nitekim sınırların genişlemesi üzerine mâliye teşkilâtında da gelişmeler olmuş, buna bağlı olarak ise devletin gelir ve giderleriyle bunların çeşitlerinde artışlar meydana gelmiştir.144

Osmanlı Devleti'nde vergiler, şer'î ve örfî olarak iki kısım altında toplanmıştır Zekât, öşür,145 haraç146 ve cizye ile bunların kısımları olarak seksene yakın vergi şer'î vergiler içerisinde yer almaktaydı.147 Tekâlif-i örfiyye ise Osmanlılar'da ilk defa II. Bayezid zamanında avarız vergisi adı altında, olağanüstü zamanlarda, hükümdarın emriyle konan bir vergi olarak görülmektedir. Bu vergi Tekâlif-i örfiyye ve Tekâlif-i şakka olmak üzere iki kısımda toplanmıştır. Tekâlif-i örfiyye içerisine cürm-

ü cinâyet resmi, bâd-ı hevâ türünden vergiler, menzil akçesi, derbend resmi, bedel-i nüzül, tayinât bedeli, katık baha, harc-ı mahkeme, devir masrafı, sarrafiye, sefine masrafı bedel-i mübaşiriye v.s. 97'ye varan vergiler girmekteydi. Devletin savaş sırasında mâlî zorluklar içerisinde bulunduğu zaman tahsil ettiği ve imdâd-ı seferiyye olarak tahsil ettiği avârız vergisi ise bunların en önemlilerindendi. Bu vergi başlangıçta devlet bütçesinin ihtiyaç gösterdiği ve özellikle savaş masraflarının arttığı zamanlarda alınmış, daha sonraları ise daimî vergiler içerisine dahil edilmiştir.148 Bunun için Osmanlılarda vergi hanelerini (Avarız haneleri) tesbit için tahrir defterleri tanzim edilmiştir. Bu sayımda nüfus, "avarız hanesi" ve "hane-i gayr ez-avarız" olarak ikiye ayrılmıştır. Avarız haneleri resmen vergilendirilebilen haneleri, diğeri ise görevleri ve durumları icabı vergilerin tamamından veya bir kısmından muaf olanları ifade ederdi.

Avârız vergileri şahıslar üzerine konmaz, avârız hanesi denen birimler üzerine konurdu. Muaf olanlar çıktıktan sonra geri kalan köy veya mahalle nüfusu tesbit edilip belirli sayıda gerçek hane bir avârız hanesi sayılarak köyün veya mahallenin kaç avârız hanesi olduğu belirlenirdi. Böylece kazaların avârız hanelerini gösteren defterler hazırlanırdı. Avârız yükümlüleri köyde ise toprağa, şehirde ise geçimini sağlayacak sürekli bir işe sahip faal nüfustu. Derbendci, köprücü, menzilci vs. gibi geri hizmetle mükellef olanlar avârız vergisinden muaf tutulurdu. Ayrıca savaş alanı olan yerler ahalisi de tahribata mukabil bu vergiden muaftılar.149

Avârız türünden olup "Nüzül bedeli" adıyla, Osmanlı ordusunun geçeceği yerlerdeki ahaliden esası bedele, yani nakdî yükümlülüğe dayanan bir vergi alınmaktaydı. Yine avârız çerçevesinde, tesbit edilen bir fiat üzerinden ordunun ihtiyacı olan yiyecek ve çeşitli ihtiyaç maddeleri "Sürsat bedeli" adı altında halk tarafından karşılanırdı. Devlet bu usullerle yeterli derecede ihtiyacı karşılayamadığı zamanlarda ise orduların beslenebilmesi için gerekli zahireyi "İştira bedeli" adı altında satın alma yoluna giderdi.150

Şer'î vergilerden olan cizye, İslâm hukukuna göre fert başına alınan şahsî bir mükellefiyet olarak görülmüş, zimmîler151 üzerine konulan himâye ve güvenlik vergisi şeklinde adlandırılmıştır. Aynı hukuka göre müşriklerin (Allah'a eş koşanlar) öldürülmeleri câizdi. Ancak ehl-i kitab olanlar cizye vermek suretiyle gerek şahıslarını, gerekse mallarını himâye edebilirdi.152 Bunlar arasında reşid olan, bedenen ve zihnen sağlam erkeklerden vergi alınırdı. İlk islâm fütühatı zamanında cizye, feth edilen memleket üzerinden alınan vergi manâsına gelmekteydi. Müslümanlar fethettikleri yerde idarî sistemi değiştirmeyip olduğu gibi bırakıp, o devletin vergi gelirlerini de, onların cizyeleri sayıyordu. Bu bakımdan yine ilk zamanlarda cizye ile haraç birlikte görülmüş,sonraları ise, haraç mülk vergisi, cizye de şahsî vergi olarak birbirinden ayrılmıştır.

Cizye, Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynaklarından biri olmuştur. Müslüman olmayan azınlıkların yetişkin erkeklerinden (kendileriyle bir bakıma vatandaşlık sözleşmesi yapılan) alınmaktaydı. Bu vergi, belli bir işi olmayan (yava) gayrımüslimlerden "yava cizyesi" adı altında alınırdı. Rahipler, baliğ olmayan çocuklar, devlet hizmetinde bulunan aileler, iş yapamaz durumda

olanlar cizyeden muaf tutulurdu.153 Cizye, bölgelere göre hane hesabı üzerinden alınmaktaydı ve miktarı her bölgede eşitti. 1689-91 yıllarında sadarette bulunan Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa bir cizye reformu yaparak, ilk devirlerde olduğu gibi cizyeyi herkesin mâlî durumuna göre alâ (yüksek), evsat (orta) ve ednâ (aşağı) olmak üzere üç sınıfa ayırdı.

A. Defterdarlık (Bâb-ı Defterî)

Osmanlı Devleti'nde defterdarlık tabirinin hangi devirden itibaren kullanıldığı bilinmemektedir. Bununla beraber I. Murad döneminden itibaren bütçe tanzimine başlandığına ve hazine kavramının yine bu dönemde teşekkül ettiğine göre, defterdar ve defterdarlığın da bu sıralarda kullanıldığı tahmin edilebilir.154 Ancak açık olarak defterdar tabirine II. Murad zamanında rastlanmaktadır.155 Fâtih Kanunnâmesi'nde ise defterdar padişahın malının mutlak vekili olarak ifade edilmektedir.156 Ayrıca bu kanunnâmede başdefterdar ve defterdar tabiri geçmesi, devletin genişlemesiyle bağlantılı olarak sayılarının arttırıldığı ve iş bölümüne gidildiğini göstermektedir.157 Başdeftarlığa XV. yüzyılın son yarısında mal defterdarları, defter emîni, şehremini ve üçyüz akça alan kadılar tayin olunmuştur. Kanunnâmeye göre reisülküttâb da defterdar olabilmekteydi. Başdefterdarın derecesi ise Rumeli Beylerbeyi derecesindeydi.158

Defterdarlığa ait kayıtlar, defterler, senetler, gelir ve gider cetvelleri maliye hazinesinde saklanmaktaydı. Mâliye hazinesi önceleri Dîvân-ı hümâyun'un yanında iken daha sonra Bâb-ı hümâyunun sağ tarafına nakledilmiştir. Eyâletlerden gelen hesaplar da sıra ile ve ayrı ayrı dolaplara konarak burada muhafaza edilirdi. Fâtih Kanunnâmesi'nde Defterhâne'nin idaresinin defterdarlara verildiği beyan edilmektedir.159 Hazineye para gireceği zaman da bunların kalp olup olmadıkları "vezzân" denilen memurlar tarafından kontrol edilirdi.

Defterdar kanunnâmede belirtildiğine göre Dîvân-ı hümâyûn'da veziriazamın sofrasında yemek yemek, hazine ile alâkalı işler için hüküm yazmak, hizmet eden kimselere çavuşluk, sipahilik, kâtiplik ve hattâ sancak ve zeâmet arzetmek, hükümdara sormadan iki akçaya kadar zam yapabilmek, sefer esnasında hükümdara yanaşıp konuşabilmek gibi imtiyazlara sahip idi.160 Aynı kanunnâmede defterdara has verilecek olursa 600.000 akçalık ve hazineden maaş verilecekse 150.000'den 240.000'e kadar verilmesi hükmü yer almaktadır. Ayrıca defterdarlar, mâliyece iltizam veya emânet suretiyle ihale edilen haslar kaç yük ise, her yük başına imza hakkı olarak bin akça, hazineye para tesliminde ise bin akçada yirmi akça "kesr-i munzam" ismiyle âidat alırlardı.161 Padişaha her nereden pîşkeş gelse, vezirlerle beraber defterdarlar da hisse aldıkları gibi, haraç ve âdet-i ağnamdan da pay alırlardı. Bayram tebriklerinde padişah vezirlerde olduğu gibi defterdarlara da ayağa kalkardı.

İlk zamanlarda bir defterdar varken, memleketin genişlemesi üzerine sayıları artmıştır. Rumeli'de havass-ı hümâyûna ait olan malî işlere bakan kimseye Rumeli Defterdarı (= Şıkk-ı evvel defterdarı) veya Başdefterdar denilmiştir. Nitekim Fâtih Kanunnâmesi'nde başdefterdar ve defterdarlar tabiri geçmektedir.162 Başdefterdardan sonra Anadolu malî işlerini görmek üzere Anadolu

defterdarlığı ihdas edilmiştir. Bu şekil Kanuni zamanında da aynen korunmuştur. Ancak Yavuz Sultan Selim'in Doğu Anadolu ile Suriye'yi alması üzerine oraların malî işlerine bakmak için bir defterdarlık daha kuruldu. Bu defterdar Haleb'de otururdu. XVI. yüzyıl ortalarında da Rumeli ve Anadolu defterdarlıklarına ait yalılar (kıyılar) ayrılarak İstanbul mukataaları ile birlikte şıkk-ı sânî ünvanı ile bir defterdarlık daha teşkil edildi. Bu suretle merkezde derece sırasıyla başdefterdar, Anadolu defterdarı ve şıkk-ı sânî defterdarı isimleriyle işlerinde müstakil üç defterdarlık vücuda getirilmiştir. Yine XVI. asrın sonlarında III. Mehmed zamanında Tuna sahillerindeki haslar için senelik 120.000 akça maaşlı sıkk-ı sâlis ismi verilen dördüncü bir defterdarlık daha kurulmuş ise de kısa süre sonra kaldırılmıştır.

Yavuz Sultan Selim zamanında kurulup merkezi Halep olan Arap ve Acem defterdarlıkları XVI. yüzyıl sonlarında beş bölüme ayrılmış (Diyarbekir, Şam, Erzurum, Trablusşam ve Halep), 1584'te de Anadolu defterdarlığından Sivas ve Karaman eyâletleri ayrılarak ayrı birer defterdarlık halinde teşkilâtlandırılmıştır. İşte bu şekilde ayrılıp yeni teşkilâtlanan defterdarlıklara "Kenar defterdarlıklar" veya tîmar defterdarlıklarından ayırmak için "Hazine defterdarlıkları" adı verilmiştir.

Defterdarlar mâlî işlerdeki şikâyetler için Defterdar-kapısı'nda divan kurar ve lüzumu halinde tuğralı ahkâm verirlerdi. Bunun dışında defterdarlar divan günleri divana katılır, salı günleri malî konularda padişaha izahatta bulunurlardı.

XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Rumeli defterdarına şıkk-ı evvel, Anadolu defterdarına şıkk-ı sânî ve üçüncü defterdara da şıkk-ı sâlis ismi verilmiştir. III. Selim zamanında Nizâm-ı cedîd'in kurulmasından sonra bu teşkilâta ayrılan vergileri toplamak ve sarfetmek üzere şıkk-ı râbi' ismiyle dördüncü bir defterdarlık daha teşkil edilmiş, ancak Nizâm-ı cedîd'in kaldırılması ile birlikte o da kaldırılmıştır.

Başdefterdarın icraat ve tahsilâtta maiyyetinde beş memuru bulunmaktaydı. Bunlardan ilki "Baş-Bâkîkulu" denilen devlet gelirlerinin birinci tahsil memuru idi. Defterdarlıkta bunun bir dairesi olup Bâkîkulu ismiyle altmış kadar mübaşiri vardı. Bunlar hazineye borcu olup da vermeyenleri takip eder, hapis veya tehdid yoluyla tahsilât yaparlardı. Bundan dolayı maliyeye borcu olanlar baş-bâkîkulu hapishanesinde tutulurlardı. Borçlular Bakayâ defterlerine kaydedilirlerdi.

Mâliyenin ikinci icra memuru Cizye Baş-Bakıkulu idi. Bu da cizye borcu olanları takip ve iltizama verilen cizyelerin mültezimlerinden borcunu yatırmamış olanlarını da tesbit ederdi. Defterdarın üçüncü memuru tahsilât ve te'diyâta nezaret eden Veznedar-başı'dır. Bunun emrinde dört veznedar bulunmaktaydı. Vazifeleri paranın ayarını muayene etmek, altın ve gümüşleri tartmaktı. Başdefterdarın maiyyetindeki memurlardan dördüncüsü sergi nâzırı, beşincisi ise sergi halifesi olup her ikisi de hazine muamelelerinin defterini tutardı.

B. Osmanlı Bütçeleri

Osmanlı Devleti'nde malî teşkilâtın I. Murad zamanında yapılmaya başlanması, bu tarihlerden itibaren bütçe tanzim edildiği fikrini akla getirmektedir. Bununla beraber bugünkü manâda bir devlet bütçesinin mevcut olduğu da söylenemez. Bununla beraber Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Masraf defterleri ile gelirlere ait kayıtlardan Osmanlı maliyesiyle ilgili oldukça bilgi edinilmektedir. Nitekim bunlardan 933-934 hicrî yılına ait (miladî 1526-27) bütçe ile 954-955 hicrî (miladî 1547-48) yılına ait bütçe Ö. Lütfi Barkan tarafından yayınlanmıştır.163

Osmanlıların Kanuni'ye kadar olan dönemlerinde bütçe gelir ve gider yönünden oldukça istikrarlı bir durumda idi.164 Her ne kadar I.Selim'in cülûsunda ihtiyaç olan para tüccardan borç olarak alınmışsa da, daha sonra devletin gelirleri düzene girmiştir. Nitekim Hammer, Selim'in İstanbul'a en az bin deve yükü altın ve gümüşten meydana gelen bir ganimetle döndüğünü ifade etmektedir.165

Kanuni zamanında ise hazinenin geliri ile gideri arasında fazla fark bulunmamakla beraber, sık sık yapılan seferler dolayısıyla bütçe giderleri bir miktar fazlalık göstermekte idi.166 Buna bağlı olarak XVI. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl sonlarına kadar gelir ve giderlerde sürekli artışlar olmuş, gelirlerin giderleri karşılama oranı da her geçen yılda açılmıştır.167 Nitekim 1592'de gelirin 2934 yüke, giderin ise 3634 yüke ulaştığı,168 1597'de ise gelirin 3000 yük, giderin 9000 yük olup, aradaki farkın 6000 yük gibi çok büyük bir miktara vardığı görülmektedir.169 Bununla beraber 1643-44 döneminde bütçe uzun yıllar sonrası ilk defa fazlalık vermiştir. Ancak 1650'de bütçe açığının tekrardan yükseldiği ve 1543 yüke ulaştığı ve 1652 yılında Veziriazamlığa getirilen Tarhoncu Ahmet Paşa'nın birtakım malî ıslahatta bulunmasına ve Osmanlı hazinesinin oldukça rahatlamasına rağmen, onun zamanında bile bütçenin 1543 yük açıkla kapandığı müşahede edilmektedir.170 Aynı şekilde Köprülü Mehmed Paşa zamanında da bütçede iyileşme görülmüş, 1660 yılında gelir 5812 yük, gider de 5936 yük olarak gerçekleşmiştir.1696-97'de ise Avusturya, Rusya ve Lehistan'la olan savaşlar dolayısiyle gelirin 938.672.901 akçaya çıkmasına rağmen giderler 1.096.178.240 akçaya yükselmiştir. Ancak Karlofça barışının hemen arkasından bütçe gelir fazlası ile kapanmıştır.

Bütçenin bu derecede açık vermesinin sebebi, uzun ve sık yapılan savaşlar ve bu savaşlar dolayısiyle halkın yerlerini terkederek ziraat sahalarını boş bırakmaları, eldeki bazı toprakların yavaş yavaş kaybedilmesi, âyânların ve devlet erkânının lüks bir hayat yaşamaya başlaması ve halkın da buna özenmesiyle akçanın değerini hayli yitirmesi gibi sebeplerdir.

Bunlar haricinde Tanzimat'a kadar fevkalâde hallerde ve bilhassa savaş masraflarını karşılamak üzere hükümdarın emriyle halkın doğrudan doğruya vermeye mecbur olduğu ve her türlü hizmet, eşya ve para şeklinde bir örfi vergi olarak alınan Tekâlif-i divaniyye veya Avârız-ı divaniyye veyahud sadece Avârız vergisi de bulunmaktaydı.

Bütçenin gelirleri arasında yer alan yukarıda adı geçen öşür, sevâim (koyun, keçi, sığır, deve v.s.), gümrük resimleri, haraç, cizye, hums-ı ganâim gibi vergilerden elde edilen gelir ise, yine aynı müellifin eserinde belirtildiğine göre şu yerlere sarfedilmekteydi:

a) Fukara ve mesâkîn denilen yoksullara verilen paralar b) Askerler, memurlar, kadılar, gazi ve mâlüller, garib ve çaresizler için yapılan harcamalar c) Müftüler, muallimler, müteallim denilen medrese talebeleri, sınır boylarındaki ve geçit yerlerindeki muhafızlar, sosyal tesisler, bayındırlık hizmetleri, yollar ve benzerleri için yapılan harcamalar d) Hastahaneler, hasta ve muhtaç kimselerin ilaçları, kimsesiz kadınların nafakaları ve genel olarak, modern devletlerde işsizlere verilen işsizlik sigortası karşılığı herhangi bir geliri bulunmayanların (kâr u kisbden mahrum olanlar) iâşelerini temin için sarfedilmekteydi.

İşte bütün bu hususlar Osmanlı Devleti'nde Defterdarlık bünyesinde çeşitli dâireler vasıtasiyle yürütülmüştür.

C. Osmanlı Mâliyesi Dâireleri

Osmanlı mâliyesi dâireleri (Bâb-ı defterî veya Defterdar-kapısı) teşkilâtı, Mâliye Nezâreti'nin kurulmasına kadar çeşitli düzenlemeler ve safhalardan geçmiştir. Nitekim XVI. XVII. ve XVIII. asırlarda Mâliye kalemlerinin birçok değişikliklere uğradığı ve yeni isimler altında bir takım müdürlüklere ayrıldığı görülmektedir. Biz burada ana hatlarıyla XVI. asırdaki Mâliye kalemlerini ele alıyoruz:

1. Rûznâmçe-i Evvel ve Sâni Kalemleri

Bu kalem mukataalar, mevkufat ve cizye gelirlerini hergün deftere kaydetmekle mükellefti. Merkez teşkilâtı içinde yer almaktadır. Müteferrikalar, çaşnigirler ve erbâb-ı kalem denilen ulûfeli kâtiplerin maaşları rûznâmeciler tarafından verilirdi. Hazineye giren para ile hazineden çıkan altın, gümüş, kürk, kumaş v.s. mutlaka rûznâmecilerin onayından geçerdi. Bunların kalem müdürlerine Rûznâmçe-i Evvel (Birinci rûznâmeci) ve Rûznâmçe-i sânî (İkinci rûznâmeci) denirdi. Bunlardan ikinci rûznâmeciye küçük rûznâmeci de denirdi.171 Hazine-i âmire dairesi denen Rûznâme kalemi, XVIII. asırdan itibaren, Büyük Rûznâmçe ve Küçük Rûznâmçe kalemleri şeklinde teşkilâtlanmıştır.

2. Rumeli Muhasebesi Kalemi

Bu kalem İstanbul ve Rumeli'de olan padişah ve vezir evkafı mütevellîlerinin hesaplarını ve bütün cizye defterlerini tetkik ve kaydeder, bunları daha önceki hesaplarla karşılaştırarak, gerekli kayıtları yaptıktan sonra Rûznâme kalemine gönderirdi. Kalemin müdürüne Rumeli muhasebecisi denirdi.

3. Anadolu Muhasebesi Kalemi

Rumeli Muhasebe Kaleminin aksine, Anadolu'da padişah ve vezirlere ait bulunan vakıf hesaplarını tetkik ederdi. tîmar tezkerelerini araştırır, Erzurum hariç diğer Anadolu kalelerinin maaş ve beratları bu muhasebede görülürdü. Kalemin müdürüne Anadolu muhasebecisi denirdi.

4. Mukabele Kalemi

Kapıkulu yaya ve atlı askerinin, matbah-ı âmire, hasahır vs.nin maaş defterlerini hazırlar, bunu hazinedeki esas defterle karşılaştırarak hazineden ulûfe için çıkacak akça miktarını tesbit ederdi. Daha sonra Piyade Mukabelesi kalemi ve Süvari Mukabelesi kalemi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Hazırladığı defter suretini rûznâmecilere verirdi. Hazine-i âmire dairelerindendi. Yöneticisine "Mukabeleci" adı verilirdi.

5. Mukataacı-i Evvel Kalemi (Başmukataa)

Başdefterdara bağlı kalemlerdendi. Bu kalem İbrail, İsakçı, Tulça, Maçin, Ahyolu ve bütün Tuna nehri kenarındaki iskelelerin işlerine, gümrük muamelelerine ve tuzlalara (memleha) bakardı.172 Ayrıca İmparatorluk sınırları içindeki mukataalara ait emirler, kararlar ve konulan nizamların kayıtları, mukataa mültezimlerinin tatbik mühürleri de bu kalemde saklanırdı.

Devlete ait korularla, koruculuk ve Istabl-ı âmire'ye (hasahur) bağlı koruların yönetim işleri de bu kalemce yürütülmekteydi. Yine Rumeli defterinde kayıtlı emînlerin vs. hizmet sahiplerinin beratları, hükümleri ve tezkereleri buradaki ahkâm kâtipleri tarafından yazılırdı.

6. Mukataacı-i Sânî Kalemi

Bu kalemde madenlere ait işlere bakılırdı. Bu mukataada, Kanuni'nin veziriazamı İbrahim Paşa'nın haslarından ayrılan ve şıkk-ı evvel defterdarlığına bağlı olan haslar bulunmaktaydı. Bunlarla ilgili berat ve hükümler buradan çıkardı.

7. Mukataacı-i Sâlis Kalemi

Gelibolu, Çirmen, Serez, Tırhala, İnebahtı, İşkodra, Berat mukataaları, bu kaleme bağlıydı. Bunlarla ilgili berat ve hükümler bu kalemden çıkar ve mukataacının tashihinden geçerdi.

Bunların haricinde ayrıca Tezkireci, Tezkireci-i ahkâm-ı Rumeli, Mevkufatçı, Varidatçı, Kıla' tezkirecisi, Mevcudatçı, Teslimatçı ve Divitdar gibi memuriyetler ve kalemleri vardı. XVIII. yüzyılda mâliye kalemleri daha da gelişerek çoğalmıştır173. Bunların en önemlileri, Başmuhasebe, Anadolu muhasebesi, Mevkufat, Cizye muhasebesi, Mâliye, Piyade mukabelecisi, Süvari mukabele, Baş mukataa, Maden mukataası kalemleri gibi kalemlerdir. Bu kalemlerden her birinin kendi dairesine ait defterleri bulunurdu. Bu kalemlerden Maden mukataası kalemi, XVII. yüzyıla kadar Salyane kalemi ile birdi. Sâlyâne kalemi, Kırım hanlarına ve han âilelerine verilen yıllık maaş hesaplarıyla, geliri yıllık olarak alınan eyâletlerin valilerinin maaşlarının hesaplarına bakardı. Maden mukataası kalemi ise Eflâk ve Boğdan vergi hesaplarını, altın ve gümüş madenleri hesaplarını, tütün ziraati üzerine konan vergi hesaplarını, İstanbul ve Rumeli vilâyetlerinin gümrük hesaplarını görürdü.

Piyade mukabelecisi kalemi, XVII. yüzyıldan sonra Mukabele kalemi'nden ayrılmış olup, bundan sonra Kapıkulu yaya askerinin künye ve maaş işleriyle görevliydi. Cizye muhasebesi kalemi de Hıristiyan tebaadan alınan cizye işlerine bakmaktaydı.

Dördüncü Kısım

Askerî Teşkilât

I. İlk Osmanlı Askeri Teşkilâtı

Osmanlı askerî teşkilâtı Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlılar ve Memluk askerî teşkilâtlarına benzer özellikler göstermektedir. Genel mânâsıyla merkeze bağlı her bey kendisine tâbi aşiret kuvvetleriyle savaşa iştirak etmiştir. Kuruluşta bu sebeple ilk fetihler, beyliğe tâbi aşiret kuvvetleri ile yapılmıştır. Bu birlikler atlı olmaları sebebiyle kale muhasaralarında fazla tesirli olamamıştır ve dolayısiyle fetihlerde gecikmeler olmuştur. Bu sebeple devamlı savaşa hazır yaya ve atlı bir kuvvetin teşkili zarureti doğmuştur. Türk gençlerinden meydana getirilen bu ordunun atsız askerine "yaya" ve atlı askerine "müsellem" adı verilmiştir. İlk teşkilât fikri ortaya atan Çandarlı Halil Paşa ile Alâeddin Paşa tarafından yapılarak, savaşabilecek güçlü-kuvvetli il eri olan Türk gençlerinden atlı ve yaya olarak önce biner kişilik birlikler kuruldu. Bunlara savaş zamanında önce birer, daha sonra ikişer akça gündelik verilmesi kararlaştırıldı. Savaş olmadığı zamanlarda ise ziraat yapmak üzere kendilerine toprak tahsis edildi ve vergilerden muaf tutuldu. Başlangıçta Yayalar içerisinde yer alan atlı askerlerden birtakım vergilerden muaf olanları müsellem olarak adlandırıldı.174 Müsellemlerin her beş adedi bir çiftlikte ziraat ederdi. Savaşa gidene nöbetli denirdi. Mahsulün öşrü tîmar gibi kaydolunmuştu. Her sefer tertibinde biri gider, öbürleri kalırdı. Yaya askerler onar ve yüzer kişilik manga ve bölüklere ayrıldı; on kişilik guruplar onbaşı, yüz kişilik gruplar yüzbaşı, bin kişilik birlikler ise binbaşı ismiyle subayların kumandasına verildi. Müsellem denilen atlı askerlerden ise her otuz neferi bir ocak itibar olundu. Bu askerî birlik Kapıkulu ocaklarının kuruluşuna kadar bizzat savaşlarda kullanıldı; bu ocağın teşkilinden sonra ise Rumeli'deki Yürükler, Canbazlar ve Tatarların da katılmasiyla Osmanlı Devleti'nin geri hizmet sınıfını oluşturdu. Bu sınıf köprü yapımı, yol inşaatı, kale tamiri ve yapımı, hendek kazımı gibi işlerde kullanılmıştır.175

II. Kapıkulu Askerleri

Osmanlı Devleti Rumeli tarafında genişlemeye başlayınca daimî bir orduya ve daha fazla askere ihtiyaç doğmuş, bu da savaşta esir alınan askerî şartlara uygun Hıristiyan çocuklarının kısa bir müddet Türk terbiyesi ile yetiştirilerek yeni bir askerî sınıf meydana getirilmesiyle karşılanmıştır. İşte bu teşkilât Kapıkulu ocağının çekirdeğini teşkil etmiştir. Acemi Ocağı ile yeniçeri ocağı teşkilâtları Sultan I. Murad zamanında Kadıasker Çandarlı Halil ile Karamanlı Molla Rüstem'in tavsiyeleriyle kurulmuştur. Neşrî'de kaydedildiğine göre Çandarlı Hayreddin Paşa, savaşta elde edilen esirlerden "Bunları Türk'e virelüm. Hem Müslüman olsunlar, hem Türkçe öğrensinler. Sonra getürelüm Yiniçeri

olsunlar” diyerek bu teşkilâtın kurulmasında önemli ölçüde rol oynamıştır.176 Kapıkulu ocağı merkez askerî teşkilât içinde yer almakta olup, altı kısımdan müteşekkildi.

1-Acemi Ocağı: Yeniçeri ocağına asker yetiştirmek için kurulmuş bulunan Acemi ocağı kadıasker Çandarlı Kara Halil ile Karamanlı Molla Rüstem’in çalışmaları sonucu ilk olarak Gelibolu’da vücuda getirilmiştir. Daha Rumeli fâtihi Süleyman Paşa zamanında, bizzat kendisi tarafından savaşta esir alınan hıristiyan çocuklarının kısa bir eğitimden geçtikten sonra iki akça yevmiye ile Yeniçeri olarak savaşa gönderildikleri görülmektedir. Ancak onun ölümünden sonra bu usul savaş esirlerinin önce Lapseki, Çardak ve Gelibolu arasında hizmet veren at gemilerinde birer akça gündelik ile beş-on yıl çalıştıktan sonra yeniçeri olmaları şekline dönüşmüştür.

Donanma hizmetinde kullanılan bu esirlerden başka bir kısmı da Anadolu’da Türk çiftçilerinin yanına verilip Türkleştirilerek yeniçeri yapıldı. Böylece Gelibolu’da kurulan bu ilk Acemi Ocağı genişletildi. Bu ocağın en büyük subayı Gelibolu Ağası olarak adlandırıldı.

Acemi oğlanı iki şekilde alınırdı. Bunlardan biri savaşlarda elde edilen erkek esirlerin beşte birinden (pençik), diğeri ise Osmanlı tebaası Hıristiyan çocuklarından. Bunlardan savaşlarda elde edilen esirlerin asker olarak alınmasıyla ilgili Pençik kanunu tertib edilmişti.177 Bu sebeple alınan esir oğlanlara Pençik oğlanı adı verilmiştir. Pençik oğlanlarının önemli bir kısmı akıncıların düşman memleketlerine yaptıkları akın sonucu elde edilirdi. Bu elde edilen esirler Pençikci denilen memur tarafından tesbit edilir bunlardan on ilâ onyedi yaşları arasında erkek esirlerden vücutça kusursuz ve sağlam olanlar devletçe üçyüz akça karşılığı satın alınırdı. Onsekiz yaşındakiler ve hattâ daha büyüklerinden münasip olanlar da alınabilirdi.178 Böylece Acemi ocağına ilk efrad Pençik Kanunu ile toplanmıştır. Bu usulün tesisinde önemli yeri olan Kara Rüstem ise Gelibolu’daki Pençik resmini toplamakla vazifelendirildi.

Pençik Kanunu daha sonra daha teferruatlı şekle getirildi. Acemiliğe alınmayanlar şîrhor; (3 yaşından sekiz yaşına kadar, yavru), gulâmçe (sekizden oniki yaşına kadar küçük çocuk), gulâm (bülûğa ermiş çocuk), sakallı (traşı gelmiş olanlar) ve pîr (ihtiyar) gibi isimler altında birtakım sınıflara ayrıldı ve buna göre vergi alındı.179 Başlangıçta Acemi ocağına alınan esirlerin yaşlarına dikkat edilmezken, daha sonra on ile yirmi yaşları arasındaki çocukların alınması kanun oldu. Diğer taraftan Pençik oğlanlarının Anadolu’ya gönderilerek az bir bedel karşılığında Türk çiftçilerinin hizmetlerine verilmesi kararlaştırıldı.180 Böylece Türk-İslâm terbiyesi alıp, Türkçeyi öğrenmeleri sağlanmış oldu ve daha emniyetli şekilde hizmet edeceği düşünüldü. Aynı usul daha sonra devşirmeler; e de tatbik olunmuştur.181

Pençik oğlanlarının Anadolu’daki Türk çiftçilerinin yanına verilmesi onların aradaki deniz dolayısıyla kaçamıyacaklarının düşünülmüş olmasından ileri gelmiştir. Bununla beraber zaman zaman yine Avrupa’ya esir çocukların kaçtıkları görülmüştür. Türk çiftçisine esir verilmesi kanununun

Sırpsındığı savaşından sonra konulduğu kaynaklarda yer almaktadır. Bununla birlikte Kavânîn-i Yeniçeriyân'da bu usulün İstanbul'un fethinden sonra olduğu belirtilmektedir.182

Türk çiftçileri yanında yetiştirilen Pençik oğlanları birer akça yevmiye ile Acemi ocağı'na, Gelibolu'daki gemi hizmetine vs. verildikten sonra buradan "kapuya çıkma" veya "bedergâh" ismiyle Yeniçeri Ocağı'na kaydedilirlerdi. Esir ve devşirmeler XV. asır ortalarından itibaren Rumeli'deki çiftçilerin yanına da verilmeye başlamıştır. Bunlardan Anadolu'dakilerin kontrolü Anadolu Ağası, Rumeli'dekiler de Rumeli Ağası denilen bir çeşit zabıta memurlarına verilmişti.

Acemi Ocağı teşkilâtı daha sonra ihtiyaç nisbetinde genişletildi. Fetih hareketlerinin genişlemesi dolayısiyle askere duyulan ihtiyaç ve bazı siyasî olaylar Pençik oğlanından başka Devşirme ismiyle Rumeli tarafından ocağa çocuk toplanmasını gerekli kıldı. Özellikle Ankara savaşından sonra iç karışıklıklar ve fetihlerin durması sonucu esir elde edilememesi üzerine, daha önce Türk-İslâm devletlerinde tatbik edilmemiş olan bir usulle Hırıstiyan tebaa çocuklarından sadece bir tanesinin alınması kararlaştırıldı. Bunun için bir Devşirme Kanunu çıkarıldı.183 Bu kanun çerçevesinde lüzum ve ihtiyaca göre üç-beş senede ve bazan daha da uzun bir müddette hıristiyanlardan sekiz ilâ duruma göre yirmi yaş arasında sıhhatli ve kuvvetlilerinden Acemi oğlanı alınmaya başlandı.

İlk önceleri Rumeli tarafında Arnavutluk, Yunanistan, Adalar ve Bulgaristan'dan daha sonra ise Sırbistan, Bosna-Hersek ve Macaristan'dan çocuk toplandı. Devşirme yapılacak bölgede, öncelikle gönüllü olarak devşirilmek isteyenlerin çocukları alınırdı. Zira bu devirde yeniçeri olmak veya devlet kademelerinde önemli mevkilere gelebilmek için devşirme sistemi önemli bir fırsattı. Yeteri derecede gönüllü olmaması durumunda normal usule göre çocuk devşirilirdi. Bu durum XV. asır sonları ve XVI. asır başlarından itibaren Anadolu'ya da şamil olmuş, XVII. asırda ise bütün imparatorluğu içine almıştır.184

Devşirme işinden birinci derecede Yeniçeri Ağası sorumluydu. Devşirilenlerin bütün işleri ağa tarafından kontrol edildikten başka, Acemi Ocağı'na alınacak çocukların miktarı da onun tezkeresiyle olurdu. Devşirmeye gidecek ocak ağalarını da o seçer, devşirme yapılacak bölgelere memurlar sevk edilerek, sancakbeyleri, kadılar ve tîmarlı sipahilerin yardımıyla devşirme gerçekleştirilirdi.185 XVI. yüzyıl ortalarına kadar beylerbeyi, sancakbeyi ve kadılar tarafından yürütülen devşirme işlemi, bu tarihten sonra ocaktan sekbanbaşı, solakbaşı, zağarcıbaşı, seksoncubaşı, turnacıbaşı vs. görevliler tarafından yerine getirilmiştir.186

Devşirme memuru vazifesinde tamamen serbestti. Kendisi itimat edilir kişilerden seçilirdi. Elinde bulunan ferman çerçevesinde kazalara göre tesbit edilmiş miktarda çocuk devşirirdi. Her kırk hanede bir oğlan devşirmek kanundu. Devşirme yapılacak yerde bütün görevliler ile o bölgenin papazları ve çocukların babaları hazır bulunur, herhangi bir suistimal olmaması için vaftiz defterlerindeki kayıtlara bakılarak karar verilirdi. Devşirme olarak alınan çocuğun köyü, kazası, sancağı, baba ve anasının isimleri, doğum tarihi, eşkali bir deftere yazılırdı. Bir aileden bir çocuk alınır, tek çocuğu olanlardan ise

devşirme alınmazdı. Ticaretle meşgul olduklarından Yahudilerden devşirme alınmazdı. Buna mukabil asil ailelerin çocuğunun alınmasına dikkat edilirdi. İyi terbiye göremeyeceği gerekçesiyle anası ve babası ölmüş çocuklarla, şımarık olur düşüncesiyle köy kethüdâsının oğlu devşirilmezdi. Ayrıca Türkçe bilenler, çoban çocukları, kel, uzun ve kısa boylu olanların alınmaması kanundu.187

Potur oğulları denilen Bosna Müslümanlarından ise devşirme alınmasına müsaade edilmişti. Devşirilen çocuklara kırmızı yırtmaçlı muvahhidî aba ve başlarına da kırmızı keçeden külâh giydirilirdi.188 Devşirilen çocuklar "sürü" denilen yüzer, yüzellişer, ikiyüz veya daha fazla kişilik kafileler halinde "sürücü" denilen devşirme memurlarının ve muhafızların nezaretinde at, deve veya araba gibi nakil vasıtalarıyla hükûmet merkezine sevkedilirdi. İstanbul'a getirilen devşirme çocuklar ancak muayene edildikten sonra kendilerine Acemi oğlanı ismi verilirdi.189

İstanbul'a gelen çocuklar iki-üç gün istirahatten sonra sağ ellerinin şahadet parmağı kaldırılarak kelime-i şahadet getirtilip Müslüman olurlardı. Daha sonra Yeniçeri Ağasının huzurunda kontrolden geçen devşirmeler Eşkal Defterleri'ne kaydedilir ve sünnet edilirdi. Bundan sonra ise bir kısmı saraya, bir kısmı Bostancı ocağına sevkedilir, kalanlar da Anadolu ve Rumeli ağaları vasıtasıyla geçici bir zaman için Türk köylülerine verilirdi. Bunların toplandıkları bölge dışına verilmeleri âdetti. Bu sebeple Rumeli'den devşirilenler Anadolu'ya, Anadolu'dan devşirilenler ise Rumeli'ye verilirlerdi. Böylece aradaki deniz dolayısiyle kaçmalarına mani olunmaya çalışılırdı.190

Türk köylülerinin yanında en az üç, en fazla sekiz sene gerekli ölçüde eğitilen Acemi oğlanları, Gelibolu ve İstanbul'daki Acemi Ocakları'na sevkedilirlerdi. Acemi oğlanlara sivri uçlu serpuş adı verilen şapka giydirilmesi kabul edilmişti. Ocağa önceleri Acemi Ocağı Ağası ismi verilen 25 akça ulûfe ile biri kumandan olarak tayin edilmişti. İstanbul'un fethinden sonra ise ocağın burada kurulması üzerine Gelibolu Ağası denilen bir başağa ve emrine sekiz çorbacı, yani bölük kumandanı verildi. Bunların oda denilen kışlaları Şehzadebaşı ile Vezneciler arasında bulunmakta idi. Gelibolu Acemi Ocağı'nın mevcudu dört-beşyüz kadarken, İstanbul'daki ocağın Fâtih dönemi ortalarında üçbin kadardı.191

Acemi Ocağı efradına ulûfe denilen maaş verilirdi. Bunların maaş işleri Yeniçeriler gibi Piyade mukabelecisi tarafından görülürdü. Acemilerin bir, iki veya ikibuçuk akça yevmiye verilirdi. Bunun haricinde âdet-i zerpul adıyla pabuç akçası alırlardı. Acemi oğlanlara bundan başka senede iki kat elbise ile Fâtih devrinden itibaren kıdemlilerine kaputluk, yağmurluk ve şalvarlık çuha ile sarı veya kırmızı renkte iki adet gömlek tahsis edilirdi.

Muhtelif hizmetlerde bulunan acemilerin Yeniçeri Ocağı'na kayıt ve kabullerine Çıkma veya Kapıya Çıkma (bedergâh) adı verilirdi. Bunların kapıya çıkmaları her zaman uyulmamakla birlikte sekiz yıldı. Bu müddeti dolan acemi oğlanlarının isimleri İstanbul ağası tarafından düzenlenen defterlere kaydedilir ve Yeniçeri Ağası'na sunulurdu.

Acemiler kapıya çıkarlarken ikişer akça ulûfe ile defterlere kaydedilirlerdi.192 Kapıya yeni çıkmış olanlara ise düzen akçası ismiyle ikişer altın verilmesi kanundu. Acemi Ocağı'ndan Yeniçeri Ocağı'na geçenler odalara ayrılır, bir kısmı Bostancı ocağına ve diğer saray hizmetlerine verilir ve tecrübe kazanmaları sağlanırdı.193

2-Yeniçeri Ocağı: Bizzat padişahın hizmetine ait yaya kuvvetlerinden olan Yeniçeri Ocağının, I. Murad zamanında 1362'de kurulduğu kuvvetle muhtemeldir. Ocağın tertibinde Selçuklu ve Memlükler örnek alınmıştır.194 Kavânîn-i Yeniçeriyân'da belirtildiği üzere Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa tarafından, savaşta elde edilen esirlerden devlete verilen beşte biri, bir müddet eğitildikten sonra ihtiyaç çerçevesinde iki akça yevmiye ile yeniçeri yapılmaktaydı.195 Ancak bu usulün mahzurlu bulunması üzerine daha sonra Gelibolu Acemi Ocağı'nda yetiştirilen efrad Yeniçeri Ocağı'na alınmaya başlanmıştır. Bu ocağın da kurulmasında Çandarlı Kara Halil ile Kara Rüstem'in büyük rolü olmuştur.196

Yeniçeriliğin ilk teşkilinde orduya bin kadar yeniçeri alınmış ve bunların her yüz kişisine kumandan olarak Türklerden meydana getirilen yaya askeri usulüne uygun olarak bir Yayabaşı tayin edilmiştir. Ocak XV. yüzyıl ortalarına kadar yaya bölükleri veya daha sonra cemaat adı verilen bir sınıftan ibaret iken, Fâtih Sultan Mehmed zamanından itibaren sekban bölüğünün de kurulmasıyla iki sınıf haline gelmiştir. XVI. asır başlarında ise Ağa bölükleri denilen üçüncü bir sınıf daha teşekkül etmiştir. Bütün yeniçeri bölüklerinin mevcutları XV. yüzyıl ortalarına kadar aşağı yukarı on bin kadardı.

Yeniçeriler başlarına börk ismi verilen beyaz keçeden bir başlık giyerlerdi.197 Bunun arkasında ise yatırtma denilen ve omuza kadar inen bir parça yer almaktaydı. Bu, yeniçerilerin arkalarından okla vurulmalarını önleyici bir koruyucuydu. Yeniçeriler börklerini eğri, subayları da düz giyerdi. Osmanlı askerlerinin bu şekilde akbörk giymeleri daha Orhan Bey zamanından başlamıştı.198 Fâtih Kanunnâmesi'nde yeniçeri taifesine her yıl beşer zirâ' laciverd çuka ve otuziki akça "yaka akçası" ile her birine başına sarmağa altışar zirâ' astar verilmesi hükmü konmuştur.199

Yeniçeri Ocağı'nın en büyük kumandanı Yeniçeri Ağası olup bundan sonra sırasıyla Sekbanbaşı, Ocak Kethüdası veya Kul Kethüdası, Zağarcıbaşı, Seksoncubaşı, Turnacıbaşı, Başçavuş ve Muhzır Ağa ocağın en büyük ağalarıydı.200 Bunlardan Yeniçeri Ağası, ocağın kuruluşundan 1451 senesine kadar ocaktan tayin edilirken bu tarihten sonra sekbanbaşılardan tayin edilmeye başlanmıştır.201

Bununla birlikte bu kanun daha sonra değiştirilmiş ve tamamen ocak dışından kişiler ağa tayin olunmuştur.

Yeniçeri Ağası Yeniçeri Ocağı'yla Acemi Ocağı işlerinden sorumlu bulunmaktaydı. Ayrıca İstanbul'un asayişi ile de ilgilenir, beraberinde bulunan bir heyetle kol dolaşıp asayişi temin ederdi. Bu bakımdan hükümdarlar bunların güvenilir ve sadık kimselerden olmasına itina göstermişlerdir.202 Kanunnâmelere göre Yeniçeri Ağası'na önceleri dörtyüz elli akça yevmiye tahsis edilmişken,203 daha

sonra bu beş yüz akçaya çıkarılmıştır (Bu yüzyılda her altmış akça bir Osmanlı altını). Ayrıca her yıl Koyun Emini'nden sekiz bin kuruş geliri vardı. Bunun haricinde arpalık olarak Tuna yalısında elli bin akçalık bir de serbest zeamet bağlanmıştı. Yeniçeri hazinesinin üçte biri de ağanın gelirleri arasındaydı. Öte yandan üç senede bir padişahın has ahırından bir at verilmesi kanundu.204 Eğer Yeniçeri Ağası sancağa çıkacak olursa dört yüz otuz bin akça ile verilmesi hükmü konmuştu.205

Yeniçeri Ağası padişahın cuma namazına çıkışında maiyyetindeki yeniçerilerle beraber selâmlıkta bulunurlardı. Sefer sırasında da padişahın koruyucusu ve has askeriydiler. Sefere ağalığa ait iki tuğ ile beyaz bir sancakla iştirak ederdi.206 Kendisi seferdeyken yerine sekbanbaşı bakardı. Bununla birlikte bazan ağalardan biri de vekâlet edebilirdi.

Yeniçeri Ağası ocakla ilgili işleri görmek üzere Ağa divanı adı verilen bir divan kurar ve ocakla ilgili davaları dinlerdi.207 Yeniçeri Ağaları ayrıca Yeniçeri kâtibi hariç diğer bütün ocak ağalarının azil ve tayinlerı kendisinin sadrıazama arzıyla olurdu. Yeniçeri ağalarının terfileri halinde onaltıncı asır sonlarına kadar genellikle Beylerbeyi veya Kaptan-ı deryâ olurlardı. Ağalar derece itibariyle sancakbeyi düzeyindeydiler, azledildikleri vakit maaşları karşılığı haslarla sancakbeyiliğine tayin edilirlerdi. Yeni ağa tayin edilen kişi eğer vezir payesine sahipse padişahın huzurunda kendisine hil'at giydirilirdi. Ağaların tayin ve azilleri XVI. yüzyılın sonlarına kadar hükümdara ait olup bundan sonra bu yetki veziriazama bırakılmıştır.208

Yeniçerilerin XV. yüzyıl ortalarına kadar mevcutları onbin,209 Kanuni'nin vefatı sırasında da on iki bin dolaylarında idi. Halbuki bu sayı XVI. yüzyılın sonlarında yirmi yedi bine, XVII. başlarında da otuz yedi bine çıkmış, asrın ortalarında kırk altı bini geçmiştir. Hattâ bir ara asrın ortalarında seksen bini aşmış, Karlofça Antlaşması sırasında da yetimiş bin civarına ulaşmıştır.210 Bununla beraber 1645'de Sadrıazam Kara Mustafa Paşa'nın aldığı tedbirler sayesinde ocak mevcudu 17.000 idi. XVIII. yüzyıl başlarında yapılan Prut (1711) ve Mora seferlerinde ise ocak mevcudu 100.000'in üzerine çıkmıştır.211

Yeniçeri Ocağı XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı ordusunun talimli, mükemmel bir yaya kuvveti iken, bu tarihten itibaren bozulmaya başlamıştır. Yeniçeri ocağının bozulmaya başlaması III. Murad devrinde başlayıp, bu hükümdar zamanında devşirme kanununa aykırı olarak ocağa yabancı kişiler kaydedilmiştir. Böylece talimsiz, başıboş kimselerin ocağa girmeleriyle bu askerî teşkilât, doğrudan siyasete katılan, devlet adamlarını tayin veya azlettiren, padişahları tahttan indiren veya tahta çıkaran bir kuvvet halini almıştır. Zaman zaman ocağın düzeltilmesi için yapılan çalışmalar da bir netice vermemiştir. Bu sebeple II. Mahmud devrinde 15 Haziran 1826'da kaldırılmıştır. Osmanlı tarihlerinde bu hadise "Vak'a-i hayriyye" olarak adlandırılır.

3-Cebeci Ocağı: Yeniçerilere ait ok, yay, kılıç, tüfek, kazma, kürek, barut, kurşun, zırh, tolga, harbe ve bunun gibi savaş aletlerini tedarik etmekle vazifeli idiler. Bunlar savaş zamanlarında silahları yeniçerilere dağıtır ve savaş sonunda toplayarak bozukları tamir eder ve noksanlarını tamamlayarak

saklardı. Orta denilen çeşitli bölüklere ayrılmış bulunan Cebeci Ocağı'nın en büyük kumandanı Cebecibaşı olup bundan sonra kıdem itibariyle ocak kethüdası gelirdi. Cebecilerin elli akça yevmiyeleri vardı.212 Cebeci Ocağı içerisinde ayrıca Humbaracı ve Lâğımcı bölükleri de yer almakta idi ki, bunlar, genellikle kale kuşatmalarında önemli bir yere sahipti.213 XVI. yüzyıl ortalarında mevcutları beşyüz kadar olup, efradı Acemi Ocağı'ndan tedarik edilirdi.214

4-Topçu Ocağı: Top dökmek, top mermisi yapmak ve top atmak için teşkil edilmiş olan bu ocak, Kapıkulu ocaklarının yaya kısmındandır. Osmanlı ordusunda ilk top I. Murad zamanında 1389'da Kosova'da kullanılmıştır. Yıldırım Bâyezid tarafından da gerek İstanbul muhasaralarında gerekse Niğbolu kuşatmasında top kullanılmıştır.215 Buna rağmen, ocak bilhassa Fâtih Sultan Mehmed devrinde gelişmiştir. Toplar sadece devlet merkezinde dökülmez, kuşatılan kalenin hemen yanında da dökülürdü.

Topçu ocağının en büyük idarecisi Topçubaşı olup, bundan sonra kethüda ve dökücübaşı gelirdi. Efradı Acemi ocağından karşılanan bu ocağın XVI. yüzyıl başlarında mevcudu 1200 civarında idi. Topcubaşı'nın elli akça yevmiyesi vardı.216

5-Top Arabacıları Ocağı: Osmanlıların ilk devirlerinde kullanılan toplar, deve, katır ve beygirlerle naklolunan küçük ve hafif toplardı. XV. yüzyıldan sonra topçuluğun önemli ölçüde gelişmesi üzerine ve büyük toplar dökülmesinden sonra yenilik yapan Osmanlılar, bunları araba ile savaşa götürmeye başladılar. Böylece bir top arabacıları ocağı kuruldu.217 Topların nakli için gerekli top arabaları topların ağırlıklarına ve şekline göre yapılırdı. En büyük zabiti "Arabacıbaşı" idi. Top Arabacıları Ocağı'na da gerekli eleman Acemi Ocağı'ndan sağlanırdı. Ocağa ait kışlanın Tophâne, Ahırkapı veya Şehremini taraflarında olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır.218

6- Kapıkulu Süvarileri: Bunlar sarayın Enderun kısmıyla dış saraylardaki İçoğlanları ve Yeniçeri Ocağı'ndan terfi edenlerden teşkil edilmişti. Yeniçeri Ocağı'ndan alınanlar için "bölüğe çıkmak" tabiri kullanılırdı. Bu ocak Türk olan tîmarlı süvariden ayırdedilmek için Kapıkulu süvarisi veya Bölük halkı olarak adlandırıldığı gibi, sadece "Sipah" şeklinde de anılmıştır.

Kapıkulu süvarileri ocağının en itibarlısı Sipah Bölüğü (kırmızı bayrak) idi; ilk zamanlarda buraya nüfuzlu devlet adamlarının ve kumandanların çocukları alınırdı.219 Kanunnâmeye göre bu ocak Timurtaş Paşa'nın tavsiyesiyle I. Murad zamanında sipah ve silahdar isimleriyle iki bölük olarak teşkil edilmiş, daha sonra bu iki bölüğe sağ ve sol ulûfeci (Ulûfeciyân-ı yemin ve Ulûfeciyân-ı yesar) ile sağ ve sol garibler (Gurabâ-i yemin ve Gurabâ-i yesar) ismi verilen dört bölük daha ilâve olunmuştur.220 Silahdar Bölüğü (sarı bayrak) ise önceleri Harem-i Hümâyun'dan çıkan iç oğlanlarından teşekkül etmekteydi. Sonraları bu bölüğe Galata Sarayı, İbrahim Paşa ve Edirne Sarayından çıkanlar ile "Veledeş" denilen süvari çocuklarından da alındı. Savaş zamanında sipah padişahın sağında, silahdarlar solunda; sipahın sağında sağ ulûfeciler, silahdarın solunda da sol ulûfeciler yürüyüp, bunların sağında sağ garipler, solunda sol garipler yer alırdı.221

Sipah ve silahdarlar savaş esnasında padişahın çadırını,222 ulûfeciler gerek savaş ve gerekse konak yerlerinde saltanat sancaklarını, garipler ise ordu ağırlıklarını ve hazineyi muhafaza ederlerdi. Sipah bölüklerinin sefer sırasında vazifelerinden biri de ordunun geçeceği yerlere “sancak tepesi” denilen tepeler tesbit ederek güzergâhı göstermek, ayrıca cephede siper kazdırmak idi. Ocak efradının silahları ise ok, yay, kalkan, harbe veya mızrak, balta, pala ile eğere takılmış bozdoğan ismi verilen ağaç bir topuz ve “gaddare” denilen geniş yüzlü kısa bir tür kılıçtı.223

Her bölüğün ayrı ağası bulunan Kapıkulu süvarilerinin resmî mevcudu 2400 kadar iken XV. yüzyıl ortalarında sekiz bine çıkmış,224 IV. Mehmed zamanında eski sayılarına indirilmiştir. Daha sonra sayıları artmışsa da Kaptan-ı deryâ Kara Murad Paşa zamanında mevcutları on beş bine indirilmiştir.

Kapıkulu süvarilerinin tamamı atları ve maiyyetleri sebebiyle İstanbul’da bulunmazlar, Edirne, Bursa ve havalisinde oturup, sefer esnasında orduya katılırlardı. İstanbul’dakiler Süleymaniye ve Çemberlitaş taraflarında Sultanahmed hanı, Elçi hanı, Kurşunlu han ve bazı bekâr odalırında oturmaktaydılar.225

III. Eyâlet Askeri Teşkilâtı

Osmanlı Devleti’nin eyâlet kuvvetleri ilk zamanlarda tîmarlı sipahi, azab ve akıncılardan ibaret olup, bunların XV. yüzyıl ortalarıyla XVI. yüzyıl ortalarına kadar tîmarlı sipahi, yaya, müsellem, cerahor, canbaz, tatarlar akıncılar, yörükler, deliler, azablar, gönüllü ve beşliler olarak teşkilâtlandırılmışlardı.

1- Tîmârlı Sipahiler: Osmanlı Devleti’nin en önemli askerî kuvveti olan ve imparatorluk haline gelmesinde başlıca rolü oynayan topraklı veya tîmarlı süvari teşkilâtı, daha önceki Türk-İslâm devletlerinde de kurulmuş olup, Osmanlılar bunu daha da geliştirmiş, dirlik sahipleri kendilerine bırakılmış olan toprak mukabili devletin muhafazasını üzerlerine almışlardır. Nitekim devletin asker ihtiyacı kendilerine tîmar vermek vaadiyle halk arasından karşılanmıştır. Böyle bir durum II. Bâyezid zamanında Kili ve Akkerman seferleri sırasında görülmektedir.

1484 yılında çıkarılan bir emirde: “gazadan ve cihaddan sefâlu ve yarar yoldaş olup yoldaşlığı ile tîmâr almak isteyenlerden âlât-ı harbleriyle gelüp” bu sefere katılmaları ve bunların türlü şekilde mükâfatlandırılacağı, “tîmâra talip olanlara tîmârdan ve dirlikden himmet ve inâyet” edileceği ilân olunmuştu.226 Bu hizmeti karşılığı tîmarlı sipahinin veya süvarinin reayadan almış olduğu öşür ve resme “dirlik”, sipahinin kendisine de “Sâhib-i arz” denilirdi.

Tîmarlı sipahilerin senelik gelirleri 1.000 ilâ 19.999 akça arasında olurdu. Bundan yukarı tîmar olmazdı. tîmar sahipleri kendilerine tahsis edilen dirliğin geliri karşılığında askerî vazife görürler ve sefere giderlerdi. Yani devlet, reaya denilen halktan her sene alacağı öşrü bizzat kendisi tahsil etmeyerek, onu askerî hizmet mukabili tîmarlı sipahiye tahsis etmişti. tîmarlı sipahi aldığı bu resim ve

öşür karşılığında savaş zamanında tîmarının azlığı veya çokluğuna göre, ya yalnız veya "cebelü" denilen tam techizatlı bir veyahud birkaç silahlı ve zırhlı süvari ile savaşa gitmekteydi. Bu miktar tîmar topraklarda her üç bin akça için, zeâmet ve has topraklarda ise her beş bin akça için bir cebelü götürülmesi şeklindeydi. tîmar topraklarda ilk üç bin akça tîmar sahibi için ayrılır, buna da kılıç tabir olunurdu.

Cebelüler genellikle Anadolu gençlerinden teşkil edilmekle beraber, o sipahinin para ile aldığı veya savaşlarda esir etmiş olduğu kimselerden de olurdu. Cebelünün bütün masrafı sahib-i arz'a aitti. Mazeretsiz savaşa gitmeyenlerin toprakları ellerinden alınır, başarı gösterenlere ise zam yapılırdı. Sipahi kendi bölgesinde veya bağlı bulunduğu sancak dahilinde oturmak mecburiyetindeydi.

Tîmarlı sipahiler her sancakta bir kısım bölüklere ayrılmışlardı. Her bölüğün "subaşı" denilen çeribaşıları ile bayrakdar ve çavuşları vardı. tîmarlı sipahilerden her on bölük (bin kişi) bir alaybeyinin kumandası altında bulunurdu. Alaybeyleri ise sipahileriyle beraber kendi sancakbeylerinin, onlar da eyâlet valisi olan beylerbeyilerinin kumandası altında sefere giderlerdi. tîmarlı sipahilerin iyi atları, kılıçları, kargı, kalkan ve oklarıyla başlarında miğfer ve üstlerinde zırhları bulunurdu. Savaş esnasında ordunun sağ ve solunda kanatları teşkil ederek hilâl şeklinde merkezi yandan gelecek saldırılara karşı muhafaza ederlerdi. Savaşta ölen sipahinin çocukları devlet tarafından himaye edilir ve çocuklarından birine dört bin, ikincisine üç bin akça tîmar bağlanırdı.227 Evinde ölen sipahinin çocuklarına ise üç ilâ iki bin akçalık tîmar verilirdi.

Tîmarlı sipahi sayısı hakkında yapılan araştırmalardan anlaşıldığına göre II. Bâyezid devrinde (1481-1512) sadece 17 sancaklık Anadolu Eyâleti'nde 103'ü zeâmet, 7.500'ü sipahi olmak üzere toplam 7.603 tîmar sahibi bulunmakta idi. Bunların emrinde ise 5.372 cebelü vardı. Dolayısiyle bir savaş esnasında Anadolu Beylerbeyisinin emrinde mevcutları 13.000'e varan bir askerî kuvvet teşkil edilmekteydi.228 Bu sayı XVI. yüzyılın sonlarında kırk binin üzerine çıkmıştır.

Bu atlı askerler Kanuni Sultan Süleyman'ın son zamanlarına kadar devletin en önde gelen askerî kuvvetini oluştururken, bilhassa XVI. yüzyılın sonlarından itibaren, bu ocağın içine de gerek rüşvetle, gerekse kanuna aykırı olarak yabancıların sokulması bozulmasına sebep olmuştur. Ayrıca, babaları ölen yetimlerin tîmarlarının başkalarına verilmesi, hile ile berat tevcih ettirilmesi, boş kalan tîmarların asıl sahipleri olan askerlere verilmeyerek saray cüceleri, soytarı ve dilsizlerine verilmesi de etkili olmuştur. Nitekim bu sebepten, yalnız Rumeli'de mükemmel techiz edilmiş kırkbin atlı çıkaran tîmarlı sipahiler, ancak sekizbin süvari çıkarır hale gelmiştir.

XVII. asır ortalarından itibaren hizmet bölüklerinin kaldırılması üzerine tîmarlı sipahiler geri hizmetlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu da ocağın yıkılışında ikinci darbe olmuştur. tîmarlı sipahi askerinin azalması neticesinde ise valiler kapılarında besledikleri dermeçatma levend, sarıca, sekban gibi kuvvetlerle bunların yerlerini doldurmaya çalışmışlardır. Bu ise devletin başına büyük gaileler açan calâli denilen eşkıyâlar grubunun ortaya çıkması ile neticelenmiştir.

2- Geri Hizmet Kıt'aları: Osmanlı askerî teşkilâtında ilk muntazam askerler olarak teşkil edilen yayalar ve müsellemler XV. yüzyıl ortalarına doğru savaştan çekilerek geri hizmetinde kullanılmışlardır. Yayalar önceleri Anadolu'nun tesbit edilen bazı sancaklarından toplanmakta ve piyade olarak kullanılmaktaydı ki, Rumeli'de bunlar yörük olarak adlandırılmıştır. Yayalar savaş zamanlarında yol açmak, hendek ve siper kazmak, top çekmek, gülle, ağırlık ve zahire nakletmek gibi vazifeler yaparlardı. Barış zamanlarında da ihtiyaca göre kale tamiri, maden ve tersane hizmeti gibi işlerde kullanılırlardı. XVI. yüzyıl sonlarında yörük ocakları 1300 ve müsellem ocakları ise 1000 kadardı. Anadolu'da yaya ve müsellem ocakları bu yüzyılın sonunda kaldırılarak çiftlikleri tîmar ve zeâmet haline getirilmiştir.

Geri hizmet kıt'aları içinde ayrıca Osman Gazi döneminden hemen sonra kurulan ve yol yapımı, kale tamiri, maden işleri vs. de kullanılan cerahorlar, ordunun ve ileri gelen devlet adamlarının atlarına bakan canbazlar ve Tatarlar da bulunmakta idi. Bunların onda biri sefere giderdi. XVI. yüzyıl sonlarında bu teşkilâtlar da kaldırılmış, çiftlikleri zeâmet ve timara verilmiştir.229

3- Öncü Kuvvetleri: Öncü kuvveti genellikle süvari olup bunlar, Akıncılar, Deliler, Gönüllüler ve Beşliler ocaklarından teşekkül etmekteydi.

Akıncılar Osmanlı Devleti'nin hafif süvari kuvveti olup, uçlarda bulunurlardı. Türklerden teşkil edilmiş bu ocak mükemmel bir teşkilâta sahipti. Bunlar muhtelif bölgelerde bulunup, her birinin bir akıncı kumandanı vardı. Düşman ülkelerine yapılan akın, ancak bu akıncı kumandanının emrinde yapılabilirdi. Akıncı kumandanların en meşhurlarından Arnavutluk ve Dalmaçya taraflarında Evranosoğulları, Bosna, Semendire ve Sırbistan ile daha sonra Macaristan'da Mihaloğulları, Silistre taraflarında Malkoçoğulları ve Mora bölgesinde ise Turahanoğulları bulunmaktaydılar.230

Akıncıların başlıca vazifeleri ordunun keşif hizmetini görmek, düşman sınırlarındaki araziyi keşfederek yol açmak ve düşmanın gözünü korkutup asıl orduya kolaylık sağlamak, ordunun geçeceği yerlerdeki tarım ürünlerini emniyet altına almak, elde edilen esirlerden düşmanın vaziyetini öğrenmek, nehirlerin geçitlerini tayin ile köprü kurmaktı. Akıncılar bu görevleriyle beşinci kol kuvvetinin vazifesini yerine getirmekte, ayrıca düşman memleketlerine yaptıkları akınlarda düşmanın yiyecek ve içeceğini tahrib ve talan ederek düşmanın moral bakımından çökmesini sağlamaktaydı. Bunlar hafif süvari kuvveti oldukları için düşman memleketlerinin ta içlerine kadar girerler ve etrafa dehşet verirlerdi. Nitekim Fâtih devrinde Venedikle yapılan savaş sırasında, Kripoli akını olarak bilenen akında Venedik şehri önlerinde göründüler.

Akıncıların silahları bir zırhlı göğüslük ile yaka ve mızrak, kalkan ve atlarının eğerine takılı başı topuzlu bir bozdoğandan müteşekkildi. Yiyecekleri de kendileri gibi hafif olup, çoğu zaman pirinç, kavurma veya koyun pastırması gibi şeylerden ibaretti. Mevcutları ise devirlere göre değişmiş, 1532 Alman seferinde sayıları ellibine ulaşmıştır. Ocak XVI. yüzyılın sonlarında Eflâk beyi Mihal'in isyanında (1595), veziriazam Sinan Paşa'nın tedbirsiz hareketi sonucu imha edilircesine zayiata

uğramış ve bir daha da toparlanamamıştır. Bu sebeple bundan sonra bu ocağın görevi kısmen Akkerman, Dobruca ve Bucak tatarlarıyla Kırım kuvvetleri tarafından yerine getirilmeye çalışılmıştır.

Deliler de Akıncılar gibi hafif süvari tarzında, hemen aynı silahlara sahip bir teşkilâttı. Sınır ve sınıra yakın yerlerde bulunurlardı. Bunlar iri yarı, şecaat ve cesaretleriyle meşhur olup düşmana korkusuzca saldırmaları ve gözlerini budaktan esirgememeleri dolayısiyle deli olarak adlandırılmışlardı. Genellikle sancakbeyi ve beylerbeyi emrinde olup, çoğu Türklerden teşekkül etmişti. Ayrıca Müslüman Boşnak, Hırvat ve Sırplardan da alınırdı.

Delilerin başlarında benekli sırtlan derisinden yapılmış ve üzerine kartal kanatları takılmış bir başlık ile kurt veya ayı derisinden yapılmış tüyleri dışarda olan şalvarları vardı. XVI yüzyılda teşkil edilmiş olan ocağın mevcudu hakkında kesin bir kayıt olmamakla birlikte, Bosna sancakbeyi Gazi Hüsrev Bey'in kumandasında on bin kadar Deli kuvveti bulunmakta idi.Serhad-kulu süvarilerinden olan Gönüllüler teşkilâtı ise XV. asırda kurulmuş olup sınır şehir ve kasabalarını muhafaza etmekle vazifeliydiler. Sağ ve sol gönüllüleri olarak iki kısma ayrılan gönüllüler, hudud ahalisinden teşkil edilmişti.

Yine serhad-kulu süvarilerinden olan Beşliler, her beş haneden bir kişi alındığı için bu adı almış olup yerli ahaliden meydana getirilmiş hafif süvari kuvvetlerindendi. Sınırdaki palangaların ve kaleleri korumakla vazifeli olan Beşliler, gerektiğinde akında da bulunurlardı.

4- Kale Kuvvetleri: Serhad-kulu atlı sınıfından olan Fârisanlar ile yerli olarak topçu, cebeci, lâğımcı ve martalos gibi kuvvetler olup, bunlardan başka yerli kulu yaya sınıfından olan azablar da sınırdaki kalelerde muhafızlık etmekteydiler.

Bunlardan piyade sınıfından olan azablar, XVI. yüzyıla kadar yeniçerilerin önünde bulunup ilk hücumu karşılamaktaydılar. Bundan sonra kale azabları da teşkil edilerek kale muhafazasında kullanılmıştır. Azab, kelime olarak evli olmayan veya bekâr erkek manâsında olup, özellikle Anadolu'dan güçlü kuvvetli gençlerden teşkil edilirdi. İlk zamanlar mevcutları on beş bin civarında olup, daha sonra sayıları arttırılmıştır. Ayrıca azabların piyade sınıfından donanma hizmetinde olanları da vardı ki, kalyon devrine kadar Osmanlı donanmasının esasını teşkil etmiştir.231

Yine kale kuvvetlerinden olan Fârisânlar atlı sınıftandı. Bunlar önemlerine göre Fârisân-ı evvel, Fârisân-ı sâni ve Fârisân-ı sâlis olarak üç ortaya ayrılmıştı. Bunlar birinci ve ikinci ağa ismi verilen iki ağaya tâbi idiler. Bu ağalar sancak merkezinde oturur, fârisânlar da sancaktaki kalelerde hizmet ederlerdi.

IV. Osmanlı Donanması

Osmanlı Beyliği gelişip denizden kıyı sahibi olduğu zaman, komşu Türk beyliklerinden Karesi Beyliği gemilerinden faydalanmıştır. Nitekim Rumeli'ye bu beyliğin gemileriyle geçmiştir. Bununla

birlikte Osmanlıların ilk zamanlarda küçük de olsa Karamürsel, Edincik ve İzmit'de tersane kurdukları tesbit edilmektedir. Gelibolu'nun alınmasından sonra ise (1390) burada bir tersane kurarak denizcilik yolunda ilk adım atılmıştır.232 Ayrıca denizde kıyısı olup donanması bulunan ve Osmanlı idaresine alınan Türk Beyliklerinin, meselâ Saruhan, Aydın, Menteşe beyliklerinin tersanelerinden istifade edilmiş, böylece ilk devirlerden itibaren, ileride kurulacak büyük imparatorluğun donanmasının temelleri atılmıştır. Bunun yanısıra, önceki tarihlerde Türklerin Ege sahillerine yerleşmeleri, Türkler arasında da korsanlığın yayılmasına ve Lâtinler gibi Akdeniz'de korsanlık yapmalarına zemin hazırlamıştır.233 Daha sonraları ise bu Türk korsanları Osmanlı donanması hizmetine alınmışlardır. Özellikle Yıldırım Bâyezid zamanında Osmanlı donanması büyük bir gelişme göstermiş ve Sakız, Eğriboz adalarıyla Yunanistan'ın doğusuna akın düzenlenmiştir. Bu sebeple Venedikliler Ceneviz gemileriyle de birleşerek Çanakkale Boğazı'ndan içeriye girmiş, fakat Saruca Paşa kumandasındaki onsekiz parça Osmanlı donanmasına mağlup olmuştur. Buna karşılık Rodos şövalyeleri ve yeni gemilerle takviye edilen Venedikliler, Osmanlı donanmasını mağlup ettikleri gibi onları yakmışlardı.234

Osmanlı donanmasının ikinci ciddî çatışması Çelebi Mehmed zamanında meydana gelerek Çalı Bey kumandasında Ege'de Naksos dükasına ait adaların vurulmasından sonra meydana geldi. Bu hadise üzerine Venediklilerle 1415'de meydana gelen savaşta Çalı Bey şehid olmuş, donanma da yokolurcasına mağlup olmuştu.235 Bu mağlubiyetler Osmanlı denizciliğinin gelişmesini yavaşlatmışsa da, devletin gelişmesinde donanmaya olan ihtiyacı göstermiş ve bu husustaki çalışmaları hızlandırmıştır. Nitekim donanma, II. Murad zamanında Karadeniz'de Trabzon-Rum İmparatorluğu'nu tehdit edecek bir duruma ulaşmıştır. Aynı donanma Fâtih zamanında İstanbul'un fethi sırasında Baltaoğlu Süleyman Bey kumandasında önemli roller oynamış, ancak, henüz Venedik donanmasıyla boy ölçüşecek bir noktaya varamamıştır. Bu sebeple İstanbul'un fethini müteakip donanmanın daha da gelişmesi için çalışmalar yapıldığı ve hattâ Fâtih'in Trabzon seferi sırasında Osmanlı ordusuna denizden büyük destek sağladığı görülmektedir.

Fâtih, İstanbul'un fethinden sonra Çanakkale Boğazı'nı tahkim ettirip, Ege'deki bazı stratejik adaları zabtederek sahilleri ve tersaneleri emniyet altına almış, bu sayede donanma da gelişme imkânı bulmuştur. Bu sebeple donanma Rodos muhasarasında daha faal rol oynamıştır. Özellikle II. Bâyezid devrinde Akdeniz'de korsanlık yapan Kemal Reis'in Osmanlı Devleti hizmetine girmesinden sonra donanmaya yeni bir canlılık gelmiş ve Türk gemileri İspanya sahillerinde görünmüştür. Hattâ II. Bâyezid döneminde donanma Memlük savaşlarında önemli hizmetler vermiştir. Bu devirde Kemal, Burak ve Kara Hasan Reisler gibi meşhur Türk denizcilerinin komutasındaki Osmanlı donanmasının, İnebahtı civarında Fransızların desteklediği Venedik donanmasıyla yaptığı deniz savaşında başa baş mücadele vermesi, artık Osmanlı donanmasının Akdeniz'de önemli bir güce eriştiğini göstermiştir.

Yavuz Sultan Selim ise özellikle Mısır seferi sırasında yakın desteğini gördüğü donanmanın önemini daha iyi anlayarak, daha İstanbul'a dönmeden donanmanın geliştirilmesi için yeni tersaneler kurulmasını emretmiştir. Nitekim onun zamanında Gemlik tersanesinden başka Haliç'te de bir tersane

kurulmuş ve gemiler yapılmıştır. Ancak Yavuz'un ölümü, bu büyük Türk padişahının denizlerde Osmanlı Devleti'nin ulaşmasını istediği yere gelmesini önledi. Buna karşılık özellikle Barbaros'un Osmanlı hizmetine girmesiyle de Türk denizciliği en yüksek noktasına ulaştı. Barbaros tersaneleri ıslah edip genişlettiği gibi, korsanlıktan kazandığı tecrübelere de dayanarak, o sırada Avrupa'nın en büyük amirali Andrea Dorya'yı emrinde bulunan Haçlı donanmasına rağmen Preveze'de mağlup ederek (1538) Akdeniz'de kesin Türk üstünlüğünü sağladı. Bu sebepledir ki kendisine Tulon limanı üst olarak verilen Türk donanması, Şarlken'e karşı Fransa'yı destekleyerek karada olduğu gibi denizde de Avrupa devletleri üzerinde siyâsi bir üstünlük sağladı. Öte yandan Coğrafî Keşifler neticesinde Ümit Burnu'nu bularak Doğu ticâretine hakim olmaya çalışan Portekiz'e karşı da Hint denizlerinde mücadele verildi.236

Osmanlı donanması Gelibolu ve Haliç'ten başka Karadeniz, Marmara ve Akdeniz gemi tezgâhlarında da yapılmaktaydı. Karadeniz'de Sinop, Çayağzı, Kefken Adası, Varna, Burgaz, Ahyolu ve Ruscuk, Marmara'da İzmit, Gemlik, Edincik, Karabiga ve Akdeniz ile Ege denizi'nde Edremit, Ayasuluk (=Selçuk), Milâs, Bodrum, Antalya, Alâiye (=Alanya) ve Rodos adası en önemli tersanelerin bulunduğu yerlerdi. Gemi levâzımı olan halat, yelken, zift, kürek, tel ve gemi demiri gibi ihtiyaçlar da, ocaklık şeklinde kurulan teşkilâtlar vasıtasıyla temin edilmekteydi.237 Bu sebeple Kıbrıs'ın fethinden hemen sonra uğranılan İnebahtı felâketine (1571) rağmen, devlet altı ay gibi kısa bir süre içinde 250 parça donanmayı denize indirebilmişti. Bununla beraber donanmanın esasını teşkil eden leventlerin büyük zayiata uğraması ve tecrübeli denizcilerin ortadan kalkması, Osmanlı denizciliği için daha sonraki felâketlerin başlangıcı oldu. Nitekim donanma dünyadaki diğer hususlardaki gelişmelere de ayak uyduramıyarak gittikçe geriledi ve XVII. asrın başlarından itibaren eski ehemmiyet ve gücünü kaybetti. Bu bakımdan Venediklilerle yapılan Girit savaşları sırasında Çanakkale Boğazı dışına çıkamayacak dereceye düşerek, bundan sonraki dönemlerde ise sadece kıyıları müdafaa etme durumuna düştü.

Osmanlıların kuruluştan itibaren XVI. yüzyıl sonlarına kadar kullandıkları gemilerin esasını çekdiri sınıfından gemiler teşkil etmekteydi. Kürekle hareket eden gemiler umumiyetle çekdiri sınıfındandı. Bunlar içinde en önemlileri kadırga, fırkate, karamürsel, kütük, kalite, mavna ve baştarde idi. Bunlardan baştarde kaptanın bindiği otuz altı oturaklı (kürekli) en büyük savaş gemisiydi ki, her oturağında beş ilâ yedi kürekçi bulunurdu. Gemi mevcudu kürekçi, savaşçı, topçu v.s. ile birlikte sekiz yüz kadardı.238 Kadırgalar kırk iki metre boyunda yirmidört oturaklı idi. Her oturağında dört kürekçisi vardı. Yüz kadar savaşçısı ile birlikte gemide üç yüz otuz kişi yer alırdı. On üç ilâ on dört topa sahipti. Mavna türü gemiler ise kadırgadan büyük olup her küreğini yedişer kişi çekerdi. Yüzelli savaşçısı ile yirmi dört topu bulunurdu.

Beşinci Kısım

Osmanlı Hukuku

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren bağlı bulunduğu dînin icaplarına göre bir hukuk sistemini kabul etmiştir. Buna bağlı olarak gerek cezaî, gerekse vergi konuları ile müslim ve gayrımüslimlerin tabi bulundukları esaslar ve bunların birbirleriyle olan münâsebetleri, bu hukuk çerçevesinde konulan hükümlere göre düzenlenmiştir.239 Şer'î hukuk (İslâm Hukuku) adını verdiğimiz bu sistemin, nazarî olarak her alanda tatbik edildiği göze çarpmaktadır.240 Ancak bunun yanı sıra, bilhassa idare ve teşkilât sahası ile âmme müesseseleri sahasında, eski Türk devletlerinden gelen bir idarecilik geleneği veya fethedilen memleketlerdeki bazı vergi teşkilât ve usullerinin, millî veya örfî denilebilecek bir hukuk sistemini de ortaya çıkardığı bilinen bir gerçektir. Nitekim bir konuda bir hukukçunun görüşüne uyulması yolunda padişahın emri çıkarsa bu emir, kadıları bağlayıcı bir kanun durumuna girer. Artık buna aykırı hüküm verilemez. Ancak böyle bir emrin bağlayıcı olması için iki şart vardır. Bunlardan birincisi, emrin konusunun suç teşkil etmemesi, ikincisi ise şeriata aykırılığının kesin olmamasıdır. Yetkililerin bu özellikleri taşıyan emirlerine uyulması dinen de vacip olur.241 Osmanlı kanunnâmelerinde şer'î hükümlerle birlikte örfî hükümlerin de kullanılması bunu teyid etmektedir. Meselâ Osmanlılarda ahkâm-ı şer'iyye ve kavânîn-i örfiyye tabirlerine birlikte rastlamaktayız.241 Nitekim Tursun Bey örfü, şeri'at yanında cemiyet düzenini korumak üzre ulûlemrin koyduğu kanun, örftür ve örf aklî esasa dayanır şeklinde tarif etmektedir.243

Bununla birlikte şurası da belirtilmelidir ki, hiçbir şekilde örfî hükümler şer'î hukuka aykırı düşmemiştir. Bu şekliyle örfî hukuk şer'î hukuk ile birleşmekte ve hattâ tek hukuk telâkkisi ortaya çıkmaktadır. Şer'î hükümler, Kur'an, hadis, icma' ve kıyas gibi İslâm ilke ve temellerine dayanırken, örf, hükümdarın irâdesine bağlı olarak koyduğu kurallar ve bunun için sâdır olan fermanlardır. Diğer bir deyimle örf, hükümdarın siyasî-idarî konularda bağımsız iradesidir. Bunun için hükümdar yargı yetkisini kullanırken, yeni birtakım kurallar koyabilirdi ve bu konuda yetkileri sınırsızdı. Öte yandan şer'î hukuk, ancak bunu bilen ve ulemâ denilen kimseler tarafından yorumlanıp, tatbik edilirdi.

Ceza hukuku, sipahi ve reâyâ münâsebetleri, toprak tasarrufu ve intikali, örfî vergiler, reâyâya yüklenen çeşitli hizmetler, gümrük ve baclar, velhasıl halkı doğrudan ilgilendiren hukukî konularda belli prensipleri ve maddeleriyle bir Kanûn-ı Osmanî ortaya çıkmıştır ve buna aykırı olan kaideler bid'at (şer'e, örfe ve kanûn-ı kadîme aykırı olan şeyler) sayılmıştır. Hükümdarlar yeni fethedilen bir toprak üzerinde câri olan bu tür bid'atleri "adaletnâmeler" yayınlamak suretiyle kaldırmışlardır.244

İlk devirlere ait elde mevcut Osmanlı kanunnâmeleri, devletin hukukî hüviyetini tam manâsıyla vermekten uzaktır. Ayrıca bunların devlet tarafından tasdik edilmiş kanunnâmeler olmayışı da onların gerçek kıymetinin ortaya konmasını engellemektedir. Elimizde ilk yazılı kanunnâmelerin Fâtih devrine ait olması ise, ilk devirlerin yeterince aydınlatılmasına mani olmaktadır.245 Buna karşılık ilk devirlere ait bazı mahkeme kayıtlarını ihtiva eden şer'iyye sicillerinin günümüze kadar gelenlerinden, Osmanlı Devleti'nin bu dönemine ait hukukî yapısı hakkında sıhhatli bilgiler elde etmek mümkündür.246 Öte yandan bu orijinal belgelere dayanılarak Osmanlı hukuk sistemi ve dolayısiyle Osmanlı muhakeme usulleriyle ilgili yapılan çalışmalar, bizi bu konuda aydınlatmaktadır.247

Âşıkpaşa-zâde'de kaydedildiğine göre ilk kanunnâme Osman Gazi tarafından tesis edilmiştir. Karaca Hisar'ın fethinden sonra buraya kadı, subaşı konulduğu gibi bir de pazar kurulmuştur. Pazarın kurulmasından sonra Germiyan'dan gelen bir kişinin pazarın bacının kendisine satılmasını istemesi üzerine ise, Osman Bey önce itiraz etmesine rağmen daha sonra bunu kabul ederek: "İmdi çünki siz eyle dersiz, her kişi kim, bir yük getire, sata, iki akça versün. Her kim ki satmasa hiç nesne vermesün. Ve dahi her kime kim bir tîmâr verem, anun elinden sebebsüz almayalar. Ve hem ol öldüğü vakit oğluna vereler. Ve ger küçücük dahi olsa vereler. Hizmetkârları sefer vakti olucak sefere varalar, ta ol sefere yarayınca"248 şeklinde ilk kanunu koymuştur. Ayrıca bu kanunun değiştirilmesi veya bozulması ihtimaline karşı da "Her kişi kim bu kanunumı boza, Allah anun dînin ve dünyasın bozsun" diye bedduada bulunmuştur. Bundan başka 1366'da I. Murad devrine ait bir vakfiyede: "bütün avarız-ı divâniyeden ve tekâlif-i örfiyeden, ulakdan, sekbandan, cerahordan ve salgundan muaf ve müsellem olma" şeklinde örfe ait bir kayıt bulunmaktadır. Yine Yıldırım Bâyezid devri, kanun koyma ve teşkilâtlandırma bakımından önemli bir devirdir. Merkezî ve askerî idare sistemini yerleştirme, toprak tasarruf hukuku ve tamamen örfî kanunlara dayanan idarede kul sisteminin geniş çapta uygulandığı devir de bu zamana rastlar.249 II. Murad devri ise örfî hukukun artık tamamiyle yerleştiği ve tatbik sahası bulduğu bir dönem olmuştur.

Fâtih döneminde ise, daha önce yerleşen sistem üzerinden ilk yazılı kanunnâmelere rastlanılmaktadır. Ö.L. Barkan'ın Kanunlar adlı kitabına koyduğu ve F. Kraelitz tarafından yayımlanmış olan ve zinâ, adam döğme, küfür, adam öldürme, içki içme, hırsızlık, yalan, iftira, müslim ve gayr-ı müslim reâyânın hâl ve hareketleriyle vergi meselelerine dair hükümleri ihtiva eden kanun genellikle İslâm hukukunun ukubat (ceza) düşüncesinden doğmuştur. Burada müslim ve gayrımüslim ceza yönünden aynı hükümlere tabidir. Öte yandan yine Fâtih'e ait olup Abdülkadir Özcan tarafından karşılaştırmalı bir yayın şeklinde olan kanunnâmede ise Osmanlı devlet adamları, saltanata ait meseleler, maliye, idare, cürüm ve devlet hizmetlileri ile ilgili hususlar yer almaktadır. Bu kanunnâmenin başında yer alan "Bu kanunnâme atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur. Evlâd-ı kirâmım neslen ba'de neslin bununla âmil olalar" ibaresinden, buradaki hükümlerin daha önce de var olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca R. Anhegger ve Halil İnalcık tarafından neşredilen ve tek nüshası Paris Bibliothèque Nationale'de bulunan kanunnâme ise şer'î hukuk dışında hükümdarın bizzat kendi otoritesine dayanarak çıkardığı yasaknâme'leri ihtiva etmektedir. Bu kanunnameler bazı değişikliklerle Kanuni Sultan Süleyman devrinde de geçerli olmuştur.

Askerî ve siyasî başarılarından dolayı Batı kaynaklarında "Muhteşem, Büyük Türk" lakablarıyla şöhret kazanan, Osmanlılar tarafından ise "Kanuni" sıfatına lâyık görülen Sultan Süleyman, bu sıfatına uygun icraatıyla hak ve adalet mefhumlarını yerleştirmiştir. Nitekim tahta geçer geçmez, babası tarafından Tebriz ve Kahire'den İstanbul'a getirilen 500 kadar sanatçı, devlet adamı ve âlime istedikleri yere gitme izni vermiş, İran ile yapılan ipek ticaretini serbest bırakmış, yasak sırasında

malları müsadere olunan tüccarın zararlarını hazineden tazmin ettirmiştir. Ayrıca halka zulmeden devlet adamları ile askerî idarecileri cezalandırmıştır.

Kanuni dönemi hukukuna dayanak olan kanunnâmeler iki ana kategoride toplanmıştır.250 Bunlardan birincisi derleme şeklinde olan genel mahiyetteki kanunnâmelerdir. Eski ve yeni hükümleri ihtiva eden bu kanunnâmeleri derlemekten gaye, ötedenberi yerleşmiş olan kanunları tanıtmak, kanun yapanlara örnek vermek, uygulayacak olanlara emsal teşkil etmek için kolaylık sağlamaktı. Bu tür kanunnâmelere en iyi örnek Mehmed Ârif tarafından neşredilen kanun mecmuasıdır.251

İkinci kategoriyi ise kanun hükmündeki fermanlar, beratlar ve sancak kanunnâmeleri oluşturmaktadır. Bunlardan fermanlar, bir işin yapılması veya yapılmamasını padişah adına emreden yazıdır ve başında padişahın tuğrası bulunur. Beratlar da padişah adına, bir yetki, bir imtiyaz, bir görev veya bir hak sağlayan yazıdır. Dolayısiyle kanunnâmelere kaynak teşkil eder.

Tahrir defterleri'nin başında yer alan ve her sancağın mahallî örfüne göre bazı değişik yanları bulunan sancak kanunları ise, Osmanlı Devleti'nde örfî hukukun yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Meselâ Ömer L. Barkan'ın yayımladığı kanunlar içinde yer alan ve II. Bâyezid dönemine ait olduğu bilinen (tarihi 1487) Hüdâvendigâr Livâsı kanunnâmesi, bu türden kanunnâmelerin en eskilerindendir. Bu kanunnâmenin hemen başında bulunan "Beyân-ı tafsîl-i kavânîn-i şer'iyye-i müte'âmele ve kavâ'id-i rüsûm-ı örfiyye-i müte'ârefe ki, mebâni-i Osmaniye ve meâhiz-i ahkâm-ı Sultaniyedir" ibaresinden, kanunnâmede hem şer'î, hem de örfî hükümlerin yer aldığı anlaşılmaktadır.252 Nitekim burada şer'î ve örfî vergiler, sancağın idaresi ve reâyânın mükellefiyetlerini belirten hususlarla ilgili hükümler yer almaktadır. Sancak kanunnâmeleri XVII. asırda da geçerliliğini korumuştur. Ancak bu asır kanunnâmelerinde toprak ve toprak üzerinden alınan vergilerle ilgili hükümlerde değişiklikler görülmektedir.253

Osmanlı hukuk sistemi, kadıların özgür iradelerinde kendini bulmuştur. Padişah dahil hiçbir kişi ve kurumun tesirinde kalmadan tamamen bağımsız çalışan Osmanlı mahkemeleri, aldıkları karar itibariyle Divân-ı hümâyun tarafından denetlenmiştir. Osmanlı mahkemelerinde kadı'nın yanısıra bir bilirkişilik (Avrupa'daki jüri) kurumu meydana getirilmiş, davaların görüldüğü oturumlarda "şuhûdü'l-hal" veya "udûlü'l-müslimîn" gibi adlar altında yer alan bir şahitler heyeti nezaretinde dava alenî olarak görülmüştür. Davalarda alınan her türlü karar ise bugünkü mahkeme ilâmlarında olduğu gibi "sicil defterleri"ne kaydedilmiştir. Her oturum sonucu alınan kararın altına, yukarıda zikredilen "şuhûdü'l-hâl" yazılmıştır. Davaların her birinde bölgenin tanınmış ve hatırı sayılır isimlerinin yer aldığı şahidler heyeti vasıtasıyla kadı, şer'î hukukun yanısıra örf ve âdeti de gözetme imkânı bulmuş, öte yandan meydana gelebilecek dedikoduların da önüne geçmiştir.

A. Kadılık

Kadı, kelime olarak "hükmeden", "yerine getiren" manâlarına gelmekte olup, Osmanlılarda şer'î ve hukukî hükümleri tatbik eden, ayrıca devlet emirlerini yerine getiren bir fonksiyona sahipti.254

Dolayısiyle hukukî olduğu kadar idarî bir memuriyet olarak da görülmektedir. Böylece kadıların görevlerini hukukî, idarî ve beledî olmak üzere başlıca üç noktada toplamak mümkündür.

Osmanlı devleti'nde şer'î ve hukukî bütün meseleler şer'î mahkemelerde Hanefî fıkhı üzre çözüme bağlanırdı. Bu vazifeyi yerine getiren kadılar, aynı zamanda, bulundukları idarî bölgede şehir ve kasabaların beledî hizmetlerini, bugünkü mânâda bir noter gibi vekâletnâme ve alım-satım işlerini de yürütürlerdi.

Osmanlı kaynaklarında kadı kelimesine ilk defa Osman Gazi devrinde rastlanmaktadır. Bilecik'in fethinden sonra Selçuklu sultanından istiklâl alâmetleri olarak tabl, alem ve kılıç gelmiş, bunun üzerine Tursun Fakih, Karaca Hisar'a kadı ve hatib tayin edilerek hutbe Osman Gazi adına okunmuştur. Dolayısiyle ilk kadı Tursun Fakih olarak görülmektedir.255 Ancak daha sonra Çandarlı Kara Halil'in Bilecik kadılığına getirildiği anlaşılmaktadır. Çandarlı, Orhan Gazi'nin Osmanlı Beyliği'nin başına geçmesinden sonra İznik, Bursa'nın fethini müteakip de Bursa kadısı olmuştur.256 I. Murad zamanında ise Bursa kadılığından Kadıaskerliğe getirilmiştir.257

Kadılık XV. yüzyıla gelinceye kadar aldıkları ücretin düşük olması yüzünden fazla rağbet görmemiştir. Neşrî, Osman ve Orhan Gazi dönemlerinde gayet dürüst hareket eden kadıların, Osmanlı ülkesinde hîle ve bid'atı başlattığını söylediği Karamanlı Kara Rüstem'in de tesiriyle rüşvet ve yolsuzluk yaptıklarını, bunda da gelirlerinin az olmasının rol oynadığını belirtmektedir.258 Hattâ Yıldırım Bâyezid'in, kadıların ilimleriyle amel etmeyip fesada başvurduklarını öğrenmesi üzerine onları Yenişehir'de bir eve doldurarak yakılmalarını emrettiğini, ancak bunun Çandarlı Ali Paşa'nın bir tertibiyle önlenebildiğini kaydetmektedir.259 Nitekim Ali Paşa hükümdarın maskarasını padişaha yollamış, o da padişahtan kendisini Bizans'a elçilikle göndermesini istemişti. Padişah'ın orada ne yapacağını sorması üzerine de maskara, oradan keşişler getireceğini, zira kendisinin kadıları yakmakla Kur'an-ı kerîm ahkâmını kaldıracağını, bu sebeple kadıların yerine hiç olmazsa İncil'e uygun ilim tahsil etmiş bu keşişlerin kadı olmalarının daha doğru olacağını bildirmişti. Bunun üzerine Ali Paşa'yı çağırtarak kadıların neden hakkaniyetle işlerini görmeyip rüşvet aldıklarını soran Yıldırım, gelirlerinin az olduğunu öğrendiği kadılara, resm-i kısmet'in, yani miras taksiminde alınan verginin binde yirmisinin de verilmesini emretmiştir.260 Öte yandan ulemâdan kadıasker tayin ettiği Şeyh Ramazan'dan kadılardan zalim ve cahil olanlarını bu vazifeden almasını istemiştir.261

Fâtih Sultan Mehmed zamanında kadılara tahsis edilen ücret arttırılmıştır. Nitekim kanunnâme'de: "Ve kuzât bir sicilde yedi akça ve hüccetden otuziki akça ve sûret-i sicilden oniki akça ve imzadan oniki akça alalar. Ve kısmet-i emvâlden binde yirmi akça ve nikâhdan bikr ise otuz iki, seyyib ise onbeş akça alalar" şeklinde kaydedilerek,262 eskiden konmuş olan kısmet-i sicilden hariç sicil, sûret-i sicil, hüccet, imza ve nikâhdan da belirli bir ücret almaktaydılar. Ayrıca, büyük bir ihtimalle kadılığın daha cazip hale getirilmesi düşüncesiyle, yirmi akçalık müderrisin kadı olması halinde kırk beş akçalık kadılığa tayin edilmesi hususu yer almaktadır.263

Bir kimse, medreseden mezun olup, kadıasker divanında bir nevi staj gördükten sonra kadılığa tayin edilirdi. İsteyenler ise bir müddet müderrislik yaptıktan sonra doğrudan doğruya bir kazaya kadı tayin olunurdu. Bu gibiler müderrislikleri sırasındaki derecelerine göre kadılığa getirilirlerdi. Bu durum kanunnâmelerde tesbit edilmiştir. Meselâ yirmili bir medrese müderrisi kırkbeş akçalık kadılığa, Sahn ve Ayasofya müderrisleri ise kadılığın en yüksek mertebesi olan “Taht kadılığı”264 veya “Mevleviyet” adı verilen beş yüz akçalık eyalet kadılıklarına tayin edilirlerdi.265 Buna mukabil üçyüz akçalık kadıların defterdar olmaları, beşyüz akçalık kadıların ise beylerbeyi olmaları hükmü yer almakta idi.266 Bu bakımdan askerî hizmete geçen kadılar beylerbeyi rütbesiyle vazifelendirilirdi.267 XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar aynı dereceye sahip olan mevleviyetler, bu tarihten sonra üçyüz ve beşyüz akçalı mevleviyetler şeklinde birbirinden ayrılmış, bu ayırım yevmiyeleri açısından yapılmıştır.

Kadı tayini, XIV ve XV. yüzyıllarda Divan-ı hümâyun toplantılarında Rumeli ve Anadolu kadıaskerinin arzı ve padişahın onayıyla olurdu. Bu şekil Fâtih devrinden itibaren, özellikle divan toplantılarının veziriazamın başkanlığında toplanmaya başlamasından sonra değişmiş ve kadı, kadıaskerlerin teklifiyle veziriazam tarafından tayin edilmeye başlanmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren ise, mevleviyet denilen kadılıklar, şeyhülislâmlığın önem kazanmasından sonra, onların teklifi üzerine veziriazam tarafından yapılmıştır.

Kadılık müddeti devirlere göre onsekiz aydan üç seneye kadar değişmiştir. Sürelerini dolduran kadılar ma‘zûl olarak bir üst dereceye yükselmek için sıra beklerlerdi. Bu müddet zarfında İstanbul’a gelir ve kadıasker dâiresine devam edip tecrübe kazanır ve sırası gelince derecesine uygun kadılığa tayin olunurlardı. Şayet bir kadılığa birden fazla aday çıkarsa imtihan yapılır ve en ehil olanı tercih edilirdi.

Bununla beraber zaman zaman kadılık tayininde usulsüzlükler çıkmış, kadılıkların parayla satıldığı iddiaları yayılmıştır. Ayrıca kadıların, devletin uzun savaşlar dolayısiyle eyâletlerle fazla ilgilenememesi yüzünden halka zulmettikleri ve usulsüz para talep ettikleri görülmüş, bu tür hadiseler sebebiyle tahkikatler yapılmıştır.268 III. Mehmed, Anadolu kadıaskeri Damat Muhyiddin Efendi hakkında kendisine yapılan bu tür şikâyetler üzerine onu görevden almıştır. Bu sebeple de kadılık tayinlerinde kanun ve nizamlar çıkarılmıştır.269 Kendilerinden şikâyet edilen kadılar takibata uğrar, suistimalleri görülenler cezalandırılır, hattâ idam edilirlerdi.

Kadıların mahkemelerde kendi adlarına vazife gören nâibleri vardı. Kazanın büyüklüğüne göre kadının birden fazla nâibi bulunabilirdi. Bu sebeple nâibler vazifelerinin önemine göre kaza nâibleri, kadı nâibleri, mevâli nâibleri, bâb nâibleri, ayak nâibleri ve arpalık nâibleri olmak üzere altı kısma ayrılmaktaydı. Kadılarda olduğu gibi nâib tayininde de son derece dikkatli davranılır, bir kadıda bulunması gereken dürüstlük, ahlâk, bilgi ve fazilet gibi özellikler nâibde de aranırdı. Kadıların yardımcısı olarak kazalarda bir de, vefat etmiş kimselerin mallarını varisleri arasında pay eden “kassam” adı verilen bir memur bulunmaktaydı.270 Kassamlar mirasla ilgili çıkan anlaşmazlıkları da çözer ve bütün bu gibi miras meselelerini bir deftere kaydederdi. Bu defterlere “Kassam defteri”

denirdi. Mirasla ilgili davalar ise “Kassam mahkemeleri”nde görülürdü. Askerlerin mirasları da “Askerî kassamlar” tarafından paylaştırılırdı. İstanbul hariç taşra kassamlıkları Tanzimatla birlikte kaldırılmıştır. Bunların görevleri normal kadılıklara devredilmiştir.

Her eyalet ve sancakta XVI. asır sonlarına kadar toprak kadıları ismiyle seyyar kadılıklar bulunmakta idi. Gerek devlet merkezinde, gerekse eyaletlerde tahkiki icap eden bir mesele, toprak kadıları vasıtasiyle teftiş olunurdu. Ayrıca köylülerin, sancakbeyi, alaybeyi, subaşı, zeâmet ve tîmar sahipleri ile ilgili şikâyetleri, yine bunlar tarafından değerlendirilir ve mahkemesi yapılırdı.271 Toprak kadılarından başka bir de özel ve olağanüstü yetkilere sahip Mehayif müfettişleri vardı ki, bunlar mahallî kadı ve naiblerden (vekiller) ayrı olarak köylere kadar halkın derdini dinlemek ve şikâyetlerini değerlendirmek için devletin tayin ettiği kadılardı. Mehayif müfettişleri gördükleri davaları ve yapılan şikâyetleri doğrudan doğruya Divân-ı Hümâyûn’a arz etme yetkisine de sahiptiler.272

Sefer esnasında Padişahla birlikte giden kadıaskerler, orduya ait işleri görürlerdi. Ancak Padişahların sefere gitmeyi terketmelerinden sonra kadıaskerler de seferi terketmişler ve serdâr-ı ekrem olarak sefere giden veziriazamların yanlarına vekâleten “Ordu kadısı” ismiyle emekli olmuş mevâli denen büyük kadılardan biri kendisine bir tayin beratı verilerek tayin olunmuştur. Ordu kadılığının meşakkatli bir iş olması dolayısiyle, bunlar gerektiğinde yüksek bir mevleviyete tayin edilir ve Haremeyn mevleviyetinden Mekke kadısı olurlardı. Buna benzer olarak donanmaya tayin edilen kadıya da Ordu kadısı denirdi. Ordu kadısı Rumeli kadıaskerince tayin edilirdi.

B. Şeyhülislâmlık (Müftülük)

Osmanlılarda, kendisine sorulan genel ve özel mahiyetteki şer‘î ve hukukî meselelere dört ehl-i sünnet mezhebinden “ hanefî fıkhı ” üzerine cevap veren zâta “müftü” ve verilen karara da “Fetvâ” adı verilmiştir. İlmiye sınıfının en yüksek mevkii olan ve “Meşihât-ı islâmiyye” denilen bu büyük makamın teşekkülü kesin olarak tarihlendirilememektedir. Bununla beraber başlangıçtan itibaren var olduğu kuvvetle muhtemel olan bu makam, ilk önce Veziriazamlıktan sonra devletin en mühim mevkii halindeydi. “Mesned-i fetvâ” veya “Mansıb-ı İftâ” gibi isimler altında teşekkül etmiş ve Kadıaskerlik vazifesine göre ikinci derecede kalmış olan Şeyhülislâmlık “Müftiyü’l-enam” sıfatıyla anılmıştır.273

Şeyhülislâm veya müftü tabirleri kaynaklara ve araştırmalara göre II. Murad döneminden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim Fâtih Kanunnâmesi’nde her iki tabir de kullanılmaktadır.274 XVII. yüzyılda da her iki tabirin kaynaklarda birlikte kullanıldığı görülmektedir. Fâtih Kanunnâmesi’inde, şeyhülislâm ile kadıaskerlerin elkablarının aynı olduğu belirtilmektedir.275

Osmanlılarda ilk şeyhülislâm olarak II. Murad devrinde Molla Şemseddin Fenarî gösterilmektedir. Bu zat müderris ve Bursa kadısı iken 1424’de “Müftiyü’l-enâm” olmuş ve üç vazifeyi birlikte yürütmüştür.276 Bundan başlayarak Osmanlılarda son olarak 1920’de şeyhülislâm tayin edilen Medenî Mehmed Nuri Efendi’ye kadar 129 kişi bu makama tayin edilmiştir. Bunlar içerisinde iki, üç ve hattâ dört defa bu makama gelen birçok âlim bulunmaktadır.

Şeyhülislâmlar devletin kuruluş dönemlerinde “kayd-ı hayat” ile, yani ömürleri süresince bu makama tayin edilir, ancak istifa etmeleri halinde mevkilerinden ayrılırlardı. İlmî eserleri ve şahsiyetleriyle kendilerini kabul ettirirler, bu suretle icabında en sert padişahları bile tesirlerine alarak, onlara doğru yolu göstermek için de en sert sözleri söylemekten çekinmezlerdi. Meselâ Bursa kadısı ve Manastır medresesi müderrisi Molla Fenarî Yıldırım Bâyezid’e karşı koymuş, bu yüzden Karaman’a gitmiş, fakat Yıldırım bu kıymetli ilim adamının gönlünü alarak Bursa’ya geri getirtmiştir.277 Buna benzer olmak üzere Molla Güranî Fâtih’i acı sözlerle yüzüne karşı tenkit etmekten çekinmemiş, Zenbilli Ali Efendi II. Bâyezid’in görüşme talebini reddetmiş, Yavuz’un idam hükmü verdiği pekçok kimseyi pervasız müdahaleleriyle kurtarmış ve hattâ çoğuna vazifelerini geri verdirmiş ve bunun gibi daha birçokları hak ve adaletin yerine getirilmesinde önemli roller oynamıştır.278 Keza I. Ahmed zamanında İran seferine gitmek üzere Üsküdar’a geçirilen Kapıkulu ocaklarının sefere hareketlerinin zahire yokluğu dolayısiyle ertesi yıla bırakılıp bırakılmaması konusunda huzurda yapılan görüşmelerde, Padişahın ordunun gönderilmesinin ertelenmesi görüşüne karşılık Şeyhülislâm Sunullah Efendi gönderilmesini ısrarla istemiş ve hükümdarla münakaşa etmiştir.279 Bunlar dışında XVII. yüzyıldan itibaren önemli devlet işlerinde şeyhülislâmların görüşlerine başvurulmaya, XVIII. yüzyıldan itibaren ise savaş ilânı ve sulh yapılması, bir hükmün hukukî olup olmadığı gibi konularda onlardan fetva alınmaya başlanmıştır.280 Hattâ XVII. yüzyılda şeyhülislâmların padişahla sefere gittikleri görülmektedir.281 Ayrıca donanmanın Haliç’ten denize çıktığı sırada Yalı Köşkü’nde Padişahla birlikte merasime katılırdı.

Şeyhülislâm, bir din adamından daha çok bir hukuk adamı olarak görülmektedir. Nitekim kadıasker veya kadıasker mazulleri arasından seçilirdi. Bu durum XVII. yüzyıldan itibaren Rumeli kadıaskerleri veya mazullerinden tayin etme şekline dönüşmüştür. Ayrıca bazan Anadolu veya Rumeli kadıaskerliği pâyesini almış kişilerden de tayin olunurdu.282 Şeyhülislâm tayininde birinci derecede veziriazam söz sahibi idi ve buna bağlı olarak veziriazam anlaşabileceği birini bu makama getirmeğe gayret ederdi. Bununla beraber Padişah veziriazama hiç sormadan şeyhülislâm da tayin edebilirdi. Şeyhülislam tayin edilecek kişi veziriazamla birlikte hükümdarın huzuruna çıkar, Padişah namzede kendisini şeyhülislâmlığa getirmek istediğini söyler, eğer kabul edecek olursa el öper, Padişah da ona şeyhülislâmlara mahsus beyaz çuha kaplı samur bir kürk giydirirdi. Bundan sonra şeyhülislâm sadrıazamla birlikte alayla çıkarak Paşakapısı’na gelir, buradan çıkışında da sadrıazam tarafından kendisine hediye edilen ata binerek uğurlanırdı.

Şeyhülislâmlar genellikle veziriazamla aralarının bozuk olması, onlar hakkında padişaha şikâyette bulunmaları veya ihtiyarlıkları sebebiyle görevden alınırlardı. Bunlarla ilgili olarak kaynaklarda pekçok örnek bulunmaktadır.283 Bunlardan ayrı olarak padişahın tahttan indirilmesi ile ilgili komplolara karışan şeyhülislâmlar azledilip sürgüne gönderildikleri gibi, bu şekilde iftiraya uğrayan Şeyhülislâm Ahî-zâde Hüseyin Efendi IV. Murad tarafından önce Kıbrıs’a sürgüne yollanıp, daha sonra yolda boğulmak suretiyle idam edilmiştir.284 Bu ilk öldürülen şeyhülislâmdan başka ikinci olarak da Hoca-zâde Mes’ud Efendi, IV. Mehmed devrinde şehzâde Süleyman’ı tahta geçirmek

istemesi sebebiyle idam edilmiştir.285 Son olarak ise Feyzullah Efendi, Edirne Vak'ası (1703) sonucu öldürülmüştür. Azledilen şeyhülislâmlar ise XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar genellikle başka bir vazifeye tayin edilmemişler, ancak bazıları yeniden şeyhülislâmlığa getirilmişlerdir.286 Mazul şeyhülislâmlara Bostan-zâde Mehmed Efendi'den itibaren arpalık tahsis edilmiştir.

Şeyhülislâmlar XVI. yüzyıl başlarından itibaren daha da önem kazanmaya başlamıştır. Zira II. Bâyezid, bugün İstanbul'da Bayezid Hat Müzesinin bulunduğu yerdeki medresesini inşa ettirdiği zaman, müftü olanların bu medresede ders okutmaları şartını da koşmuş ve bu işe tayin edilen Zenbilli Ali Efendi'ye medresedeki hizmeti karşılığı 50 akça tahsis etmiştir. Böylece müftülük maaşıyla beraber 150 akçaya yükselen yevmiyesi, Kanuni tarafından da 50 akça zamla 200 akçaya yükseltilmiştir.287 Ebussuûd Efendi'nin Padişah'a sunduğu İrşâdu akli's-selim isimli tefsirinden sonra ise önemleri daha da artarak yevmiye olarak maaşları önce 300, beşyüz ve nihayet 600 akçaya çıkmıştır.288 Ayrıca şeyhülislâmlara kışlık ve yazlık hil'at verilmeye başlanmıştır. Bu şekliyle Şeyhülislâmlık mânen ve madden Kadıaskerliğin üzerine yükselmiştir.289 Buna bağlı olarak başlangıçta mevleviyet denilen büyük kadılık ve müderrislik yapmış olanlardan şeyhülislâm tayin olunurken, Ebussuûd Efendi'den sonra umûmiyetle Rumeli kadıaskeri bu makama getirilmiştir.

Şeyhülislâmların XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu derece ehemmiyet kazanması, onlarla veziriazamlar arasındaki münâsebetlerin yeniden düzenlenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Devletin önemli işlerine dair olağan görüşmeler dışında veziriazam şeyhülislâmı ziyaret etmezdi. Ancak 1584 yılında veziriazam Özdemir-oğlu Osman Paşa III. Murad'ın emriyle şeyhülislâm Çivi-zâde Mehmed Efendi'yi ziyaret etmiş ve bundan sonra veziriazamların şeyhülislâmları ziyaret etmesi âdet halini almıştır.290 Bu ziyaret Ramazan ayının yirmi altıncı günü akşamı, yani Kadir gecesi veziriazamın şeyhülislâmın konağına iftar yemeği için gitmesi şeklinde gerçekleştirilirdi. Buna mukabil şeyhülislâmlar da XVII. yüzyıldan itibaren sadece veziriazam değiştiği zaman Paşakapısı'na giderek onları tebrik maksadıyla ziyaret ederlerdi.291

XVI. asır sonlarından itibaren yüksek rütbeli müderris ve kadıların (mevâli) tayinleri de şeyhülislâmlara bırakılmıştır.292 Bu tarihten itibaren kırk akçadan yukarı Hâriç ve Dâhil müderrislikleriyle ordu kadıları, vilâyet, sancak ve kaza müftüleri, imam, hatib, müezzin ve mevâlî denilen büyük kadıların ve kadıaskerlerin tayinleri onlar tarafından yapılmıştır. Kadıaskerlere ise yirmi akçadan kırk akçaya kadar olan müderrisliklerle kaza kadılarının tayini bırakılmıştır.293

Şeyhülislâmların çuhadar, telhisçi, mektupcu, kethüdâ gibi maiyyetleri ile kendilerine bağlı "Fetva Kalemi" adı verilen bir dâireleri vardı. Dâirenin başında Fetva Emîni adı verilen, İslâm hukukunda ihtisas sahibi tecrübeli bir kişi bulunurdu. Bu dâirede ayrıca müsevvid, mübeyyiz, mukabeleci, kâtip, mühürdar ve müvezzî gibi memurlar yer almakta idi.

Halk tarafından ibâdet, dinî müesseseler, ticaret, ilim, kıyafet, yiyecek, aile hayatı, arazi meseleleri, suçlar, şehid, cenaze, gayr-ı müslimler v.s. gibi dinî ve özel meseleler hakkında sorulan

suallere, şeyhülislâmın verdiği cevaplara “Fetvâ” adı verilmektedir.294 Fetvalar çeşitli fetva kitaplarından çıkarılarak müsevvidlerce kaleme alınır, sonra bu fetva eminince görülüp mübeyyiz tarafından beyaza çekilir ve şeyhülislâma takdim olunurdu. Şeyhülislâm bunun uygun olup olmadığını araştırıp, uygun bulursa talik kırması denilen kendi el yazısıyla cevap kısmını imzalardı. İmza yerine 1714’de mühür kullanılmaya başlanmıştır. Şeyhülislâm Mirza Mustafa Efendi bu usulü ilk defa ortaya çıkarmış, ondan sonra Damat-zâde Ebu’l-Hayr Ahmed Efendi, Mirza-zâde Şeyh Mehmed Efendi, Dürrî Mehmed Efendi, İvaz-zâde İbrahim Efendi v.s.leri de fetvalarına mühür basmıştır.295 Ancak fetvaların taklit edilmesi veya çalınarak basılmasına karşı bu usulden vazgeçilmiş, fetvada cevap kısmının bizzat şeyhülislâmın yazısı olması kaidesine dikkat edilmiştir.

İlk zamanlardan XVI. asra kadar fetva verme işi ve bütün mesuliyeti şeyhülislâma aitti ve müracaat edilen kitaplar şeyhülislâmın dâiresinde bulunurdu. Ancak bu yüzyıldan sonra şeyhülislâmlar fetva verme işini tamamen fetva eminlerine bırakmışlar ve bu yüzden de fetva eminlerinin önemleri artmıştır. Ayrıca 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra Ağa Kapısı Meşihat Dâiresi haline getirildi; Kadıaskerler ile İstanbul kadısı buraya yerleşti. Tanzimat’tan sonra ise “Fetvahâne” tesis olundu.

Fetvanın şeyhülislâmdan çıkışını müteakip müvezzi, fetvayı mahalline verirdi. Fetva isteyen kimseden bu hizmet karşılığı yedi akça resim alınır, bunun iki akçası fetva eminine, kalan beş akçası da diğer memurlara pay edilirdi. Şeyhülislâmlar verdikleri fetvalarla ilgili “Fetva Mecmuaları” kaleme almışlardır.296

Altıncı Kısım

Eğitim-Öğretim Kurumları ve Sosyal Yapı

1. Eğitim-Öğretim Kurumu Olarak Medreseler

Osmanlılar zamanında ilk medrese İznik’in fethini müteakip (1330) Orhan Gazi tarafından bir kilisenin câmiye, bir manastırın da medreseye çevrilmesiyle vücuda getirilmiştir.297 Bu ilk medresenin müderrisliğine ise zamanın büyük Türk âlim ve mütefekkirlerinden Şerefüddin Dâvud-ı Kayserî ile Konya’da Sirâceddin Urûmî’nin şakirdi olan Tâceddin Kürdî tayin edilmiştir. Hitâbeti de Kara Hoca adında birine verilmiştir.298 Bununla beraber bazı kaynaklarda ilk Osmanlı medresesinin İznik’den önce İzmit’te, fethi müteakip Süleyman Paşa tarafından kurulduğu hakkında bilgiler bulunmaktadır.299 Bundan ayrı olarak ise yine Süleyman Paşa’nın İznik’te bir medresesi bulunmakta idi.300

İznik medreselerinden başka Osmanlılar diğer şehirlerde de medreseler vücuda getirmişlerdir. Nitekim Orhan Gazi Bursa’nın fethini müteakip burada bulunan şehrin en büyük manastırını medreseye tahvil ettiği gibi (Manastır medresesi), ayrıca 1335’de şimdiki Orhan camiinin yanına ikinci bir medrese daha yaptırmış ve her iki medreseye de vakıflar bağlanmıştır.301 Öte yandan yine

hükümdarlar ve devlet ileri gelenleri tarafından Bursa'da daha birçok medrese inşâ edildiğini görmekteyiz. Ayrıca Osmanlı Sultanları ve devlet adamları Edirne'nin fethini müteakip burada da medreseler inşâ ettirmişlerdir. Bunlardan Çelebi Mehmed Medresesi (Eski Câmi medresesi) adından da anlaşılacağı üzere Çelebi Mehmed tarafından Eski Câmiin arkasında 1413 yılında inşâ ettirilmiştir.

İznik, Bursa ve Edirne haricinde diğer Osmanlı şehirlerine de medreseler inşâ edilmişti. İstanbul'un fethini müteakip ise Fâtih Sultan Mehmed, ismini onun tarafından inşâ ettirilmiş külliyeden alan bugünkü Fatih semtinde bir medrese yaptırmıştır. Külliyenin yapımına 1463 yılında başlanmış ve sekiz sene sonunda tamamlanmıştır. Külliyenin müştemilâtında iki minareli ve bir şerefeli cami ile iki tarafında sekiz medrese yaptırılmış (Sahn-ı seman veya Semâniye medreseleri), ayrıca bunlara talebe yetiştirmek için de bu medreselerin arkasında "Tetimme" ismi verilen sekiz medrese daha inşâ edilmiştir. Külliye'de bunlardan başka misafirlerin hayvanları için ahırlar, bir imaret, aşhane, Dârüşşifa denilen bir hastahane, bir muallimhane, bir kütüphane, ders okutmaya mahsus dârütta'lim ve iki hamam bulunmaktaydı.302 Bu külliye içinde kayıtlardan anlaşıldığına göre vakıf suretiyle bir sıbyan mektebi de tesis edilmiştir.303 Fâtih ayrıca İstanbul'un fethini müteakip Ayasofya'yı câmiye tahvil ettikten sonra, buradaki papaz odalarını da medrese haline getirmişti. 1466 yılında ise arka kısma tek katlı bir medrese yaptırmıştı. Bu medrese daha sonraki sultanlar zamanında yeni ilâveler yapılmak suretiyle genişletilmiştir.304

Fâtih'ten sonraki hükümdarlar da medrese yaptırmışlardır. Bunlardan II. Bâyezid, 1501-1506 yıllarında cami, imaret, tabhane, sıbyan mektebi,305 türbe, hamam, ve sebilden müteşekkil yaptırdığı külliyede bir de medrese inşa ettirmiştir.306 Aynı şekilde Kanuni Sultan Süleyman tarafından da Süleymaniye Camii ile birlikte bir külliye vücuda getirilmiş ve bu külliye içinde 7 medrese yaptırılmıştı. Bunlardan üçü camiin Marmara tarafında olup evvel, sâni ve dârü't-tıb, diğer üçü ise Haliç tarafında bulunan sâlis, râbî ve dârü'l-hadîs medereseleridir; sonuncusu ise "mülâzımlar" adını taşımaktadır.307 Süleymaniye medreselerinde tıp, hadîs, tabiiyye, matematik (riyaziye) gibi dinî, hukuki ve edebî dersler okutulmakta ve külliyede ayrıca hastahane, imaret, tabhane, hamam v.s. ile ilgili sosyal tesisler yer almaktaydı.

Osmanlı hükümdarlarından ayrı olarak diğer devlet adamları ve saray mensuplarının da İstanbul'da medreseler yaptırdıkları görülmektedir.308

Osmanlılarda medreseler yaptıkları ilmî faaliyetlerine göre derece ve sınıflara ayrılmıştır. Fâtih İstanbul'u fethedip Sahn-ı seman'ı kurduktan sonra, Veziriazam Mahmud Paşa, Molla Hüsrev ve Ali Kuşçu'yu ilmiye teşkilâtını tanzimle vazifelendirmiş, öte yandan Karamanî Mehmed Paşa'ya da bir kanunnâme hazırlatarak, ilmiye mensuplarıyla devlet memurları arasındaki mertebeleri tesbit ettirmiştir. Nitekim Fâtih Kanunnâmesi'nde "Ve Sahn mollaları makãm-ı mevleviyetdedir. Anlar cümle sancak beğlerine tasaddur ederler. Ve Dâhil müderrisi ve Hâric müderrisi dahi makãm-ı mevleviyetdedir" ve "Elli akça müderris cümle ağaların üstüne oturur. Sahna vardıkdan sonra beşyüz akça kadı olup, andan kadıasker olurlar" şeklindeki kayıtla ilmiye sınıfının statüsü ortaya

konmuştur.309 Medreselerin dereceleri ise, Haşiye-i Tecrîd (Yirmili), Miftah (Otuzlu), Kırklı, Hâric, Dâhil, Sahn-ı seman şeklinde ayrılmıştır.310

II. Bâyezid devrinden itibaren ise Altmışlı medreseler de yapılmıştır. Bu ayırım medreselerde vazife yapan müderrislerin aldıkları ücrete bağlanmış, yeni mülâzım olan kişi, önce yirmi akçalık medreseye, ondan sonra yirmi beş, otuz, otuz beş, kırk, kırk beş, elli ve nihayet altmış akçalık medreselere tayin edilmiştir.311

Osmanlı medreselerinde ilk devirlerde müderrislerin vakfiye şartlarına göre düzenli olarak ders vermeleri gerekiyordu. Meselâ Yıldırım Bâyezid devri müderrislerinden Molla Fenarî'nin haftada Salı ve Cuma, II. Murad devri müderrislerinden Mehmed b. Beşir'in ise sadece cuma günü tatil yaptığı görülmektedir.312 Medreselerde tahsil müddetleri de devirlere göre değişmiştir. Nitekim yirmili medreselerde XVI. yüzyılın başında iki yıl olan tahsil, yüzyılın ortalarında bir, yüzyılın sonlarında ise üç ay olarak tesbit edilmiştir. Otuzlu medreselerde tahsil iki yıl ilâ üç ay, Kırklı medreselerde üç yıl ilâ üç ay, Ellili medreselerde bir yıl ilâ beş ay, Sahn-ı seman ve Altmışlı medreselerde bir yıl olarak tesbit edilmiştir. XV. yüzyıl ortalarından itibaren ise Sahn Medreselerinin tahsil müddetinin en az altı ay olacağı karara bağlanmıştı.313

Osmanlılarda ilk devirlerde medreselerde derecelerine göre, çeşitli zamanlarda değişik dersler okutulmuştur. Ancak bu derslerin hangileri olduğu hakkında kesin bir bilgi elde edilememektedir. Buna mukabil diğer İslâm ve Türk devletlerinde okutulmakta veya okutulmuş olan Fıkıh,314 Kelâm, Hadîs,315 Tefsîr,316 Usûl-i Fıkıh türünden dersler (Naklî ilimler) ile mantık, belâgat, lügat, nahiv, hendese, hesap, heyet (Astronomi) ve felsefe gibi dersler (Aklî ilimler) okutulduğu tahmin edilmektedir.

Zirâ Osmanlı medreseleri bu devirde Selçuklu medreselerinin bir devamı şeklinde idi. Nitekim Orhan Gazi'nin İznik'te tesis ettiği medreseye ilk müderris olarak aklî ilimlerde ihtisas sahibi olan Şeyh Dâvud-ı Kayserî'yi tayin etmesi, en azından naklî ilimler yanında aklî ilimlerin de okutulduğunu göstermektedir. Ancak şurası da belirtilmelidir ki, ilk zamanlarda felsefî ilimler cami dışında, naklî ilimlerden tefsir, hadîs ve fıkıh medrese ve camilerde okutulurdu.317

Müderrisler medreselerin derecelerine göre terfi ederlerdi. Bir Kırklı medrese müderrisi terfi ederse Hariç elli medresesine, buradan terfi eden de Dahil elli medresesi müderrisliğine yükselirdi. Fâtih Kanunnâmesi'ne göre Tecrid, Miftah ve Kırklı medrese müderrislerini kadıaskerler tevcih ederlerdi. Sahn müderrisi olan bir kimse ise isterse beşyüz akça yevmiyeli İstanbul, Edirne, Bursa, Filibe, Sofya, Selânik, Şam, Halep, Mısır gibi taht kadılıklarından birine (=mevleviyet) tayin olunurdu. Bundan sonra ise kadıasker olurlardı.318 Bir medresede boş olan müderrisliğe aynı derecede birden fazla aday çıkarsa imtihan yapılır, en başarılı olan bu vazifeye getirilirdi.

Tahsilin tamamen parasız olduğu ve ayrıca talebenin yiyecek ve giyeceğinin temin edildiği Osmanlı medreseleri XVII. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamış, müderrislikler ve kadılıklar ehil

olmayan kimselere rüşvet ve hatırla verilmeye başlanmıştır. Bu da ilmî seviyenin düşmesine ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya göre geri kalmasına yol açmıştır.

2. Sosyal Yapı

Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk ve Müslüman olan şehirler tipik bir şekilde, genellikle bir câmi etrafında toplanmış medrese, imaret (yemek pişirilen ve dağıtılan yer), misafirhane (tâbhane), hastahane (bîmarhane, dârüşşifa), hamam, han ve kervansaray, tekke, zaviye, mektep, gibi dinî, kültürel ve sosyal tesisler çevresinde teşekkül etmiştir. Osmanlı şehirlerinin tesisi, yukarıda belirtilen çekirdek kuruluşlar çerçevesinde, evler, dükkânlar, kanalizasyon, su yolu, fırın, değirmen, mum imalâthanesi, boyahane, salhane, başhane, bayram ve pazar yerleri gibi iktisadî ve içtimaî ihtiyaçların karşılanabileceği binaların imarıyla gerçekleşmiştir. Şehircilik ise belli nizamlar çerçevesinde ele alınmıştır.319 Bunun için resmî hüviyete sahip "şehir mimarları" adı altında bir teşkilât vücuda getirilmiştir.

Şehir bünyesinde yer alan câmiler, bir ibadet mahalli olmaları yanında, Müslümanların işlerini gördükleri ve herhangi bir devlet emrinin veya kararının görüşülüp neticelendirildiği bir yer olarak da kullanılmıştır. Her semtin câmiine gelen hükûmet tebligatı burada halka açıklanırdı. Mimarî alanda mükemmelliğe ulaşan Osmanlı camileri, hemen her şehirde, hükümdar, hükümdar âilesi, yüksek devlet adamları, hayırsever halk tarafından yaptırılmıştır. Özellikle İstanbul'daki padişahlar tarafından inşâ ettirilen ve selâtîn camileri denilenleri, birer mimarî şaheserleridir.

Camiler dinî fonksiyonlarının yanısıra islâm devletlerinde eğitim-öğretimde, kültür hizmetlerinde, kamu yönetiminde,adalet hizmetlerinin yerine getirilmesinde ve askerî gayelerde de hizmet vermiştir. Nitekim camiler aynı zamanda eğitim ve öğretim yapılan kurumlar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Keza Osmanlıların ilk zamanlarında kadılar, görev yapacakları yerdeki camiye götürülür, tayiniyle ilgili berat orada okunur ve merasim yapılırdı. Davalar ise yine bu camilerde görülürdü.

Yollar üzerinde veya şehirlerde kurulmuş olan han veya kervansaraylar, ortası avlu ve çevresi geniş kerevetlerle çevrili, etrafı bir nevi surla koruma altına alınmış yerlerdi. Bu tesisler sayesinde misafirlerin ve tüccarların emniyet içinde seyahat etmeleri sağlanmıştır. Bu sebeple de ticaret hayatının canlanmasında önemli rol oynamıştır.320

Bunlardan başka hemen her yolcunun, uğradıkları takdirde yiyecek, içecek ve yatacak bir yer buldukları zaviyeler ise, devletin kurulmasında hizmet etmiş, ahîlere, babalara ve alperenlere vakıf olarak verilmiş yerlerdi. Bunlar şehir ve kasaba kenarlarında, köy civarında yol uğrağı olan yerlerde tesis edilmişti. Zaviyedar denilen kimseler kendilerine vakıf olarak verilmiş toprakları ekip-biçerek buradan elde ettikleri gelirle misafirleri ağırlarlardı.

Yukarıda belirtilen kurumlardan başka umûmî mahiyette daha birtakım müesseseler de vardı ki, bunlarla birlikte Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısının ne derece sistemli olduğu sergilenmektedir.

A. Vakıf

Vakıf müessesesi, asırlarca İslâm devletlerinde büyük önem kazanmış, sosyal ve iktisadî hayat üzerinde derin tesirler bırakmış dinî-hukukî bir müessesedir. Bütün Türk-İslâm devletlerinde âdeta bir yarış halinde gelişen vakıflar, bilhassa Osmanlı Devleti'nde tekâmülünün zirvesine ulaşmış ve islâm hukukunun en zengin ve etkili müesseselerinden biri, hattâ birincisi haline gelmiştir.321 Zira dinî ve sosyal hizmetlerin görülmesinin yanısıra, fethedilen ülkelerde Türk kültürünün yerleştirilmesi, ordunun techiz edilmesi, donanmaya yardım, öğrenci yurtları tesisi, Orta Asya'daki Türklerle münâsebet sağlanması gibi hususlarda da önemli bir yer kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin daha kuruluşundan itibaren başlayan ve devletin siyasî ve malî kudretinin artmasıyla orantılı olarak gelişen vakıflar iki kısımda ele alınabilir.322 Bunlardan birincisi "aynıyla intifa olunan", yani bizzat kendisinden yararlanılan vakıflardır. Bu tür vakıflara "müessesât-ı hayriyye" adı verilmekteydi. Bu grup içerisine câmiler, mescidler, medreseler, mektepler, imaretler, kervansaraylar, zâviyeler, hastahâneler, kütüphaneler, sebiller ve mezarlıklar girmektedir. İkinci kısım ise "aynıyla intifa olunmayan", fakat birincilerin sürekli ve düzenli bir şekilde işlemesini temin eden bina, arazi, nakit para v.s. gelir kaynaklarının teşkil ettiği vakıflardır ki, bunlara Osmanlılarda "asl-ı vakf" ismi verilmiştir. Birbirini tamamlayan bu iki tür vakfın bilhassa Osmanlılarda büyük bir gelişme içine girdiği görülür. Nitekim 1540 senelerinde yalnız Anadolu Eyaleti'nde bu şekilde vakıf yoluyla 45 imaret, 342 câmi, 1055 mescid, 110 medrese, 626 zaviye ve hankah, 154 muallimhane, bir kalenderhane, bir mevlevîhane, 2 dârulhuffaz, 75 büyük han ve kervansaray işletilmekte, 121 müderris, 3.756 hatib, imam ve müezzin ile 3.299 şeyh, şeyhzade, kayyum, talebe veya mütevelliye maaş verilmekte idi.323 Yine Kastamonu, Alanya, Teke, Hamid ve Karahisar-ı Sahip sancaklarından meydana gelen Anadolu Eyâleti'nde 1530-1540 seneleri arasında toplam 79.784.960 akça olan gelirin %17'si, yani 13.641.684 akçası vakıfların geliri olarak görülmektedir.324 Bulgaristan'da ise 3339 Türk vakfı bulunduğu ve bunlardan 2356'sının câmi ve mescid, 142'sinin medrese, 273'ünün mektep, 174'ünün tekke ve zaviye, 42'sinin imaret, 24'ünün köprü, 16'sının kervansaray, diğerlerinin de hamam, türbe, çeşme, sebil, kütüphâne gibi hayır eserleri olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.325 XVIII. asırda ise bugünkü Türkiye sınırları içinde, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden tesbit edilebildiğine göre 6.000 vakıf bulunmaktaydı.326

Yapılan bazı araştırmalarda Osmanlılardaki toprak vakıfları üç kısımda mütalâa edilmiştir:327

1-Sahiplerinin mülkü olan (memlûke) öşrî veya haracî toprakların vakfedilmesiyle meydana gelenler. Bunlar mülkiyeti devlet tarafından satılmış veya imâr ve ihyâ maksadıyla kolonizatör Türk dervişlerine ve kırsal alanlarda zaviye sahiplerine mülk olarak terk edilmiş boş toprakların vakıf haline getirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

2-Malikâne-dîvanî sistemine bağlı toprakların vakfedilmesi şekli. Bu durumda topraktan ve toprak üzerinde yaşayan köylülerden, elde ettikleri mahsulün beşte biri, yedide biri veya onda biri olarak alınan vergi vakfedilmiştir.

3-Sadece toprak üzerinde yaşayan kimselerden alınan vergilerin vakfedilmesi şekli.

Osmanlı Devleti'nde XVI. asır başlarında, toprakların beşte üçü dirlik sahiplerinin elinde bulunmakta olup, beşte biri doğrudan doğruya devlete bağlı padişah haslarından, beşte biri de vakıf topraklardan teşekkül etmekteydi. Öte yandan 1527-28 senesi Osmanlı bütçesinde, 537.9 milyon akça olan gelirin %51'i merkezî bütçeye, %37'si mahallî idareler bütçesine, %12'si ise vakıflar bütçesine aitti. Vakıflara ait bu %12'lik bölüm 60.5 milyon akça tutmaktaydı ki, bu meblâğa vakıf binalardan, paralardan ve vakıfların diğer gelir kaynaklarından elde edilenler dahil değildi. XVIII. yüzyılda ise Türk vakıflarının gelir yekûnu 1.163.167 akça olarak tahmin edilmektedir.328

Osmanlılarda padişahlar ve diğer vakıf sahipleri, vakıfların mütevellîliğini evlâdlarına ve nezaretlerini de sadrıazamlık, şeyhülislâmlık, dârüssaade ağalığı ve İstanbul kadılığı gibi yüksek devlet makamlarına vermişlerdi. Meselâ Fâtih, I. Selim ve Kanuni, vakıflarının idarelerini sadrıazamlara, II. Bâyezid ve I. Ahmed de şeyhülislâmlara bırakmışlardı. Bu şekilde sadrıazam, şeyhülislâm, dârüssaade ağası, İstanbul kadısı gibi büyük devlet ricâline bağlanan vakıfların işleri, müfettiş nâmı altında bir kişi tarafından yürütülmüştür. Ayrıca Osmanlılarda sadece vakıflarla ilgili davalara bakan müfettiş kadılar da bulunmaktaydı ki, bunlardan üçü İstanbul'da, biri Edirne'de ve biri de Bursa mahkemelerinde vazifeliydiler. Diğer şehirlerde ise vakıf davaları normal mahkemelerdeki kadı ve nâibler tarafından görülmekteydi.329

Arabistan'ın Osmanlı idaresine girmesinden sonra, Mekke ve Medine şehirlerindeki hayrî müesseseler ile orada oturanlar lehine imparatorluğun muhtelif bölgelerinde yapılmış binlerce vakfın, yani Harameyn vakıflarının nâzırlığına dârüssaade ağaları tayin edilmişti. Bu vakıfların teftiş ve kontrol işlerini yürütmek maksadıyla de Dârüssaade Ağalığı'na bağlı, Evkaf-ı Harameyn Müfettişliği, Evkaf-ı Harameyn Muhasabaciliği, Evkaf-ı Harameyn Mukataacılığı ve Dârüssaade Yazıcılığı adlarıyla dört daire kurulmuştu.330

XVIII. yüzyılda kurulan Türk vakıflarının %64'ünün yönetimi doğrudan doğruya kadılara bağlı idi. Geriye kalan %36'sının nezareti ise bizzat vakfı kuranlar tarafından muhtelif kimselere verilmiştir. III. Osman, III. Mustafa ve I. Abdülhamid gibi bazı padişahlar, vakıfların idare merkezi olmak üzere "Dâire-i mahsûsa" adıyla daireler kurdular ve bunlara kapıcılar (bevvâb) ve bekçiler (mustahfız) tayin ettiler. Bu dairelerin teşkili, Osmanlılarda vakıflara ait idarelerin bir merkezde toplanmasına doğru atılan ilk adım olmuştur. II. Mahmud da 1809'da, kurduğu vakıflarını diğer bazı vakıflarla birleştirerek, idaresini bir nezâret şubesi haline getirmiş ve Darphane-i Âmire Nezareti'ne bağlamıştır. Buna rağmen alabildiğine genişleyen vakıf teşkilâtını bir elde toplamak ve çeşitli kimselerin idarelerinde ortaya çıkan yolsuzluklara son vermek ihtiyacı doğmuştur. Bu sebeple vakıflar Darphane-i Âmire

Nezareti'nden ayrılarak "kesedarlık", "zimmet halifeliği" ve "sergi halifeliği" adlarında üç daireden müteşekkil Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti ismiyle yeni bir idarede birleştirilmiştir (1826). 1839'da ise, Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti, imparatorluktaki bütün vakıfların merkezi haline gelmiştir. Cumhuriyet döneminde Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti ismini alan vakıf idaresi, 3 Mart 1920'de de alınan bir kararla umum müdürlük halinde Başbakanlığa bağlanmıştır.331

Türk-İslâm kültürünün gelişmesinde çok önemli olan vakıflar, bunun yanısıra hayat şartları bakımından insanlar arasında büyük ölçüde sosyal adaletin sağlanması ve farklılıkların kaldırılması açısından da mühim bir role sahiptir. Ayrıca bugün belediyelerin görevleri arasında bulunan hizmetler, vakıflarca gerçekleştirilmiştir. Bunların başında şehirlerin su ihtiyacının karşılanması gelmektedir. Bunun için su bendleri, su kuyuları, çeşme ve sebiller v.s. yaptırılmıştır. Yine, sokakların aydınlatılması, temizlenmesi ve şehirlerin güzelleştirilmesini gaye edinen vakıflar bulunduğu gibi, yol, köprü, konak yerleri tesisi için de vakıflar kurulmuştur.

B. Hastahaneler

Osmanlılarda halk, ordu ve saray mensupları için bîmaristan, bîmarhâne, şifahâne veya dârüşşifa denilen hastahaneler kurulmuştur.

Osmanlı hastahanelerinde din ve ırk gözetilmeksizin her kesimden insana hizmet verilmekteydi. Hastahanelerden ilki Bursa'da Yıldırım Bâyezid tarafından şehrin doğusunda yaptırılmış ve hekimi de Memlûk Sultanı Berkuk tarafından gönderilmiştir. Bu dönemde Bursa'da sekiz hastahane olduğu bilinmektedir. Bundan sonra ise her fethedilen şehirde hastahane inşa edilmiş, buna bağlı olarak da Sivas, Amasya, Tokat, Çankırı, Kastamonu, Konya Selânik, Belgrad ve Budin'de de hastahane yapılmış, ayrıca fethedilen her bölgede bu kabil tesislerin kurulmasına çalışılmıştır. Meselâ Edirne'nin başkent olmasından sonra II. Murad burada cüzzamlılar için bir cüzzamhâne yaptırdığı gibi, ayrıca Muradiye mahallesinde de "Hastalar koğuşu" denilen saraya ait bir hastahane tesis etmişti. Keza II. Bâyezid tarafından 1485'de Tunca nehri kenarına yaptırılan cami yanına, akıl hastalarının su, müzik ve kuş sesiyle tedavi edildiği bir hastahane inşa ettirilmiştir.332 Bu hastahane Dârü't-tıb veya Medrese-i Etibba olarak anılmaktaydı.333 Keza İstanbul'un fethinden sonra Fâtih Sultan Mehmed de kurduğu medreselerin yanına 1470'de bir de hastahane yaptırmıştı.334 Burada haftada bir gün fakirlere ücretsiz bakılmakta ve ilaçları ücretsiz olarak verilmekteydi.

C. İmaretler

İmaret, medrese talebelerine, fakir-fukaraya, cami ve hayrat hizmetlilerine, kimsesiz ve garipler ile yolculara ücretsiz yemek dağıtan kurumlardı. Müslümanlıkta yoksullara yardım etmek büyük sevap sayıldığından, zengin olanlar birçok hayır müessesesi yanısıra imaret de yaptırır ve fukaranın karınlarını doyurmak suretiyle büyük sevap kazandıklarına inanırlardı. Bazı imaretlerde yemek dışında adam başına 3-5 akça ve hattâ bazan 10 akça harçlık verilirdi.

Osmanlı sosyal adaletinin bir numûnesi olan imaretler ülkedeki aç insanların doyurulması gibi bir fonksiyonu yerine getirmekteydi. Memleketin sosyal bünyesini yansıtması bakımından önemli yere sahip imaretlerden ilki Orhan Gazi tarafından İznik medresesiyle beraber yaptırılmış ve burada fakirlere kendisi de çorba dağıtmıştır. Bundan başka İznik'te Çandarlılar tarafından üç imaret daha inşa ettirilmiş ve bu Osmanlı şehrindeki imaret sayısı 7'ye ulaşmıştır. İznik'ten başka Bursa'da I. Murad, Yıldırım Bâyezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad tarafından birer imaret yaptırılmıştır. Ayrıca XV. yüzyılda çeşitli kişiler tarafından Bolayır, Edirne, Uzunköprü, Manisa, Filibe, Serez, Gümülcine, Yenice-i Vardar, Gelibolu, Mihaliç, Turhal v.s. yerlerde birçok imaret hizmete açılmıştır. Öyle ki XVI. yüzyılda Anadolu Eyaleti'nde 45, Amasya, Çorum, Sivas, Trabzon ve Malatya sancaklarından teşekkül eden Rum Eyaleti'nde 10, Rumeli Eyaleti'nin Trakya ve Makedonya bölümünde 25, İstanbul'da ise 20 kadar imaret bulunmaktaydı.335 İstanbul'dakilerde XVIII. yüzyılda her gün otuzbinden fazla, XIX. yüzyılda ise 5-6 bin kişiye yemek verilirdi.

İmaretlerin en önemlileri Padişahlar tarafından İstanbul'da yaptırılmış olanlarıdır. Nitekim Fâtih Sultan Mehmed'in Sahn-ı Seman medreselerinin yanına inşâ ettirdiği imarette, başta Fâtih külliyesinde yer alan câmi, medreseler, hastahane, kütüphane mensupları ve diğer bölümlerin müstahdemleri olmak üzere hergün binden fazla kimseye sabah ve akşamları yemek verilmekteydi.336 Bütün bu kuruluşlar vakıf adı verilen bir müessese çerçevesinde teşkilâtlanmıştı.

II. Meşrutiyet'e kadar varlıklarını sürdüren imaretler, 6 Nisan 1911 tarihli bir kanunla yalnız ikisi açık bırakılmak üzere kapatıldılar. Cumhuriyetin ilânından sonra, medreselerle birlikte bu ikisi de ortadan kalktı (1924).

D. Derbendler

Osmanlı Devleti'nde yolların ve seyahat emniyetinin sağlanması için bir nevi küçük kale şeklinde tesis edilmiş karakollara Derbend adı verilirdi. Osmanlı vesikalarında XV. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan derbend kelimesi, Türkçeye Farsçadan geçmiş der (=geçit) ve bend (=tutmak) kelimelerinden meydana gelmiştir. Lügat kitaplarında engel, geçit, boğaz, set, hudud bölgeleri ve dağlar arasında güçlükle geçilen yerlere olduğu gibi, istihkâm olarak kullanılan yerlere de aynı isim verilmekteydi. Kelimenin türkçe karşılığı kullanılan şekli "Belen"dir. Derbend manâsına ayrıca Osmanlıcada "Dîdeban" kelimesi de geçmektedir. Yine Filistin ve Suriye taraflarında "Derek" ve "Madîk" de aynı anlamda kullanılır.

Müstahkem derbend tesisleri dört tarafı duvar ile çevrili küçük bir kale şeklinde olup, yanında han, cami, mektep ile dükkânlar bulunmakta ve adeta bir kasaba hüviyetini taşımaktadır. Yol ve ticaret emniyetinin sağlanması için yapılan bu tesisler bu sebeple genellikle yolların kavşak noktasına ve merkezî bir durum arzeden yerlere yapılırdı. Osmanlı resmî vesikalarına göre bir yerin derbend olabilmesi için "mahûf ve muhâtara olan, kuttai tarîk ve haramîden hâlî olmayan" yani, korkulu, tehlikeli ve sık sık eşkıya baskınlarına maruz kalan yerler olması lâzım gelirdi. Bu hüviyetiyle

İlhanlıların yol ve geçit emniyeti için tesis ettikleri “Tutkavulluk” müesseseleri tarzında olan derbendlerin Osmanlılar tarafından geliştirilerek alındığı ihtimali ortaya çıkmaktadır.337

Osmanlı teşkilâtı içinde derbendlere teşkilâtlı bir müessese olarak II. Murad devrinden itibaren rastlamaktayız. Bununla beraber bu tesislerin daha önce de mevcut olabileceği göz önüne alınmalıdır. Zira yolların emniyetinin sağlanması yanında, derbendlerin ikinci mühim bir rolü de ıssız yerlerin şenlendirilmesi, yani iskâna açılmasında bir vasıta olmasıdır. Bu maksatlarla kullanılan derbendler hukuken iki kısımda ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi Yurdluk ve Ocaklık şeklinde tîmar yoluyla tasarruf olunan derbendler, ikincisi muafiyet usulü ile tevcih edilmiş, tehlikeli yerlere yerleştirilmiş veya memur edilmiş olan halkın muhafaza ile görevli oldukları derbendlerdi. Bu ikinci gruba girenler genellikle vakıf ve has toprakları üzerinde veya kimsenin tasarrufunda olmayan yerlerde tesis edilirlerdi. Derbendler bu şekliyle dört ana gurup altında toplanmaktadır: 1-Fırat Nehri dirseğindeki Caber Kalesi ve Ceyhan Nehri üzerindeki Misis kalesi gibi derbend mahiyetindeki kaleler 2-Büyük vakıf şeklindeki derbend tesisleri 3-Derbend olarak kullanılan han ve kervansaraylar 4-Köprü yerlerinde bulunan derbendler.338

Bir yerin derbend olabilmesi için genellikle o yerin kadısı veya herhangi bir kimse tarafından teklif yapılması gerekmekteydi. Bundan sonra devlet tarafından yapılan araştırma sonucu burasının derbend olması kararı alınırsa, yeni kurulan bu derbendin idaresi teklifi yapan şahsa iltizam yoluyla verilirdi. Derbendin korunması için ise çevre köy ve kasaba ahalilerinin bir kısmı veya bütünü derbendin önemine göre “derbendci” olarak görevlendirilirlerdi. Buna karşılık derbendciler tekâlif-i örfiyye, avarız-ı divâniyye (avarız vergisi) ve eğer gayr-ı müslimlerse Acemi oğlanı vermekten muaf tutulurlardı.339

Derbendciler bulundukları yerin emniyetini temin etmekle beraber ihtiyaç halinde yolculara rehber olarak da hizmet verirlerdi. Bölgelerinde yolculardan birinin malı kaybolduğu takdirde kendi mallarından tazmin ederler, bu husus devlet tarafından kendilerine verilen derbendcilik beratında da şart olarak yer alırdı.

Bir derbendde beş-on kişiden yüz kişiye kadar derbendci bulunurdu. Bunlar bulundukları yerin iktisadî hüviyetine göre çiftçilik veya hayvancılık ile meşgul olmaktaydılar. Derbendciler yaptıkları hizmete mukabil tekâlif-i örfiyyeden veya bütün vergilerden muaf tutulmuşlardı. Buna mukabil sahip oldukları toprakta yaptıkları ziraate mukabil öşür verirlerdi. Gayr-ı müslim derbendciler ise ispence, cizye, öşür ve âdet-i ağnam vermekle mükelleftiler.340 Bu sebeple, bazı vergilerden muaf olduklarına dair ellerine bir belge verilirdi. Buna muafnâme denirdi. Muafnâmeler her padişah değiştiğinde yenilenirdi. Derbendciler yaptıkları hizmete mukabil vergiden muaf tutuldukları için, vergilerini aynî olarak vermekteydiler ve bu vergi nizamları dolayısiyle raiyyet ile muaf arasında “muaf ve müsellem reâyâ” grubuna girmekteydiler.341

Derbendciler büyük ticaret yollarının bulunduğu tehlikeli yerlerde gelip-geçen kervanlardan “Geçit akçası” adı verilen belirli ölçüde vergi alırlardı. Geçen her sürüden koyun başına alınan bu vergi, ayrıca tüccar denklerinden de alınmakta olup derbendciler için önemli bir gelir kaynağı teşkil etmekteydi.342

Bir derbendci vefat ettiği zaman yerine oğlu varsa o getirilirdi. Bu şekliyle derbendcilik babadan oğula geçen bir meslek statüsü kazanmıştı. Ölen kişinin oğlu yoksa dışardan namzet olan başka bir şahıs tayin edilirdi. Derbendci sayısı muayyen olduğu için lüzumundan fazla kimse derbendciliğe getirilemezdi.343

Derbendler XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren “Derbendât başbuğluğu” veya “Derbendât nazırlığı” ismi verilen bir teşkilât vasıtasiyle idare edilmeye başlandı. Bir yıllık süre ile tayin edilen derbendât başbuğunun (derbend ağası) yılda bir kere bölgeleri dolaşarak teftiş etmeleri usulü getirildi. Başbuğlar bulundukları bölge valisinin teklifi üzerine tayin edilmekteydiler. Emrinde neferler kethüdâsı, alemdar, çavuş, kâtip ve neferler vardı. Başbuğ olan kişinin ertesi yıl da seçilmesi mümkündü.344

Derbendler Tanzimat devrinde “müsavat esasları”na dayalı bir vergi nizamının kabul edilmesiyle kademeli olarak kaldırılmaya başlanmıştır. Bu sebeple derbendci ahaliye vergi konarak derbendcilik statüleri sona erdirildi ve derbend hizmetleri ile masraflarının devlet tarafından karşılanması cihetine gidildi; bunların yerine ise büyük şehirlerde polisler, taşra bölgelerde de jandarma birlikleri kurularak asayişi temin vazifesi bunlara bırakıldı.345 Bu kolluk kuvvetleri zamanla yerli ahali ile de takviye edilerek Zabtiye teşkilâtı ismini aldı.

E. Arpalık

Çeşitli zamanlarda vezir, beylerbeyi, sancakbeyleri gibi askerî sınıf ile ilmiye sınıfından mazul (azledilmiş) şeyhülislâm, kadıasker ve mevâlînin görevleri sırasında veya herhangi bir sebeple vazifelerinin sona ermesi üzerine geçinmeleri için bir kısım yerin geliri tahsis edilirdi. Bugünkü mânâda tekaüdlük maaşı denilebilecek bu tahsisat yeni bir vazifeye tayin edilinceye kadar devam ederdi (icmalsiz arpalık). Ayrıca bazı arpalıklar devamlı arpalık statüsünde bulunup, bunlar da bir hizmete mukabil verilirdi. Bu tür arpalıklara icmalli denmiştir. Arpalık adıyla gelir bağlanması şeklinin ne zaman ortaya çıktığı hakkında kesin bir kayda rastlanamamıştır. Bununla beraber XVI. asrın ilk yarısından itibaren ordu ve saray erkânına, maaşlarına ilâve olarak, hayvanlarına yem ve hizmetkârlarına iaşe bedeli suretinde bir tatbikat görülmektedir. Ancak yaygın şekilde, özellikle has ve zeâmet almış bulunan vüzerâ ve ümerâya verilmesi XVII.yüzyıldadır.

Kaynaklarda belirtildiğine göre arpalık, yeniçeri ağası, rikâb-ı hümâyûn ağaları, bölük ağaları v.s. gibi askeriyeden olanlarla, padişah hocaları, şeyhülislâm ve kadıasker gibi ilmiye ricaline tahsis edilmekteydi.

Bunlardan kadıaskerlere has derecesinde verilen346 arpalığın en üst seviyesi ilmiye ricaline bağlanıp, miktarı senede 70.000 akçe idi. Bu miktar Yeniçeri Ağası'na 58.000 akçe, saray mensuplarına ise zeâmet ölçüsünde olmaması düşünülerek 19.999 akçe olarak belirlenmişti.347

Bununla beraber XVI. yüzyılda arpalığın miktarının 20 akça ile 70 akça arasında değiştiği görülmektedir. XVIII. yüzyılda ise en küçüğünün 130, en fazlasının da 2.500 akça civarında olduğu tesbit edilmiştir.

Arpalık usûlü Tanzimat'tan sonra kaldırılarak ilmiye sınıfından azledilenler aylığa bağlandı. Bir ilmiye tekaüd sandığı kurularak, ölen memur ailelerine birer miktar maaş tahsis edildi. Bu teşkilât daha sonra genişleyip isim değiştirerek tarîk maaşı ve en son olarak da rütbe maaşı ismini aldı.

1 Kayı, kuvvet ve kudret sahibi mânâlarına gelmektedir.

2 Osmanlı tarihlerinde Osmanlı soyu Oğuz Han'a dayandırılmaktadır. Bu şekliyle eski Türk devlet geleneğinde olduğu gibi, Osmanlı hükümdar ailesine hakimiyetin Tanrıdan geldiği nazariyesi benimsenmiştir (Ahmet Mumcu, Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Ankara 1985, s. 37).

3 Kardeş katli Yıldırım Bâyezid zamanından beri tatbik edilmekle beraber Fatih Kanunnâmesi'yle yazılı hale getirilmiştir. Bu Kanunnâmede: «Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşlarını nizâm-ı âlem içün katl etmek münâsibdir. Ekser ulemâ dahi tecvîz etmiştir. Anınla âmil olalar» şeklindeki kayıtla memleketin selâmeti için kardeş katline izin verilmiştir (Bk. Abdülkadir Özcan, "Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", TD, sayı 33, İstanbul 1982, s. 46).

4 Geniş bilgi için bk. C. Üçok-A. Mumcu, Türk Hukuk Tarihi, Ankara 1976, s. 209 vd.

5 Viçitrin Sancağı Tahrir Defteri'nde Zağanos Mehmed Paşa'nın kardeşi olan Münir Zognos adına bir tîmar kaydı bulunmaktadır ("Ali veled-i Münir Zognos", bk. nr. 22, s. 56, sene 1487). Arnavutça'da "Zog" kuş, "nos" ise oğlu mânâlarına gelmekte olup, kelimenin aslının Kuşoğlu anlamındaki Zognos'la alâkalı olduğu ve dolayısiyle Zognos Paşa'nın Rum yerine Arnavut asıllı olabileceği ihtimal dahilindedir.

6 Nitekim, Haçlı istilâsına karşı Edirne'ye davet edilen II. Murad'ın Edirne'ye gelmesine karşılık, bizzat sefere çıkmayı düşünen II. Mehmed'in, babasının Edirne'de bekletmesini istediği Veziriazam Mehmed Paşa tarafından: "Şehzâdem, Pâdişah hazretine ben bu sözü demeğe kadir değilim, hele elhamdülillah Pâdişahımız geldi, şimdengerü tedbir anundur, ol nice derse öyle olur" diye cevap verilmesi, Çandarlı'nın II. Murad'a padişah muamelesi yaptığını göstermektedir (Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehemmed Han, nşr. H. İnalcık-Mevlüd Oğuz, Ankara 1978, s. 49).

7 A. Mumcu, Aynı eser, s. 41.

8 Bu hususta Fâtih Kanunnâmesi'nde: "Ve bayramlarda meydân-ı Dîvân'a taht kurulup çıkmak emrim olmuşdur" şeklinde kayıt bulunmaktadır (Bk. A. Özcan, Fâtih Kanunnâmesi, s. 44).

9 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 29-5l.

10 Bk. Ö. L. Barkan, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mâlî Esasları, Kanunlar, I, İstanbul 1943.

11 Bk. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, Ankara l970.

12 Bu hükümdarlar döneminde dîvân toplantılarının Edirne sarayında kubbealtı'na benzer dîvân yeri denilen bir yerde yapıldığı araştırmalarda yer almaktadır (Bk. Ahmet Mumcu, Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun, Ankara 1976, s. 24-25).

13 Bk. A. Mumcu, Aynı eser, s. 23.

14 Fâtih divana başkanlığı terkettikten sonra Kanunnâmesinde «Evvelâ bir arz odası yapılsın. Cenâb-ı şerîfim pes-i perdede oturup, haftada dört gün vüzerâm ve kadıaskerlerim ve defterdarlarım rikâb-ı hümâyûnuma arza girsünler» şeklinde koyduğu hükümle divan toplantılarını terketmiştir (Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 42).

15 Dîvân-ı Hümâyûn'un gördüğü işler hakkında geniş bilgi için bk. A. Mumcu, Aynı eser, s. 71 vd.

16 Bazı araştırmalarda 1536 senesinden itibaren Rumeli Beylerbeyinin de dîvân üyelerinden olduğu belirtiliyor (Bk. A. Mumcu, Aynı eser, s. 50-51).

17 Fâtih Kanunnâmesi, s. 35.

18 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 33; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. l7-l9.

19 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 30; Ayr. geniş bilgi için bk. Aydın Taneri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezîr-i A'zamlık, Ankara l974.

20 Fâtih Kanunnâmesi'nde "Bilgil ki, evvelâ vüzerâ ve ümerânın vezîriazam başıdır. Cümlenin ulusudur. Cümle umûrun vekîl-i mutlakıdır. Ve oturmada ve durmada ve mertebede vezîriazam cümleden mukaddemdir" hükmü ile devlet idaresindeki yeri açıklanmıştır (Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 30).

21 Veziriazamların meziyetleri ve nasıl olmaları gerektiği, Kanuni'nin veziriazamı Lütfi Paşa tarafından etraflı şekilde anlatılmıştır (Bk. Âsaâfnâme, İstanbul 1326, s. 21).

22 İbn Kemal, Tevârîh-i Âl-i Osman, Nuruosmaniye Ktp. nr. 3078, s. 72.

23 Bu Kanunnâmede: «Evvelâ vezîriazam olanlar cümleyi tasaddur edüp âmme-i mesâlih-i din ü devlet ve kâffe-i nizâm-ı ahvâl-i saltanat ve tenfîz-i had ve kısas ve hapis ve nefy ve envâ-ı ta'zîr ve siyâset ve istima'-ı da'va ve icrây-ı ahkâm-ı şeri'at ve def'-i mezâlim ve tedbîr-i memleket ve tevcîh-i eyâlet ve emâret ve ulûfe, zeâmet, timâr, tevliyet ve hitâbet ve imâmet ve tahsîl ve kitâbet ve cem-i cihet ve taklîd-i kaza ve nasb-ı müvellâ ve tefvîz ve tevkîl ve ta'yîn ve tahsîl ve umûr-ı cumhûr ve tevcîhât velhâsıl manâsıb-ı seyfiyye ve ilmiyyenin tevcîh ve azli ve cem-i kazâyây-ı şer'iyye ve örfiyyenin istima' ve icrâsı için bizzat cenâb-ı padişahîden vekil-i mutlakdır» şeklinde kaydedilmektedir (Bk. "Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi", Millî Tetebbular Mecmuası, İstanbul 1331, III, 498).

24 "Vezîriazam altıbinden bir eksük timârı bilâ-arz vermesi kanunum olmuştur (Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 40).

25 Bk. İ. H. Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyuruldulara Dâir", Belleten, V/l7-l8 (Ankara l94l), s. l0l-l57.

26 Bk. Cengiz Orhonlu, Osmanlı Tarihine Aid Belgeler, Telhîsler, İstanbul 1970, s. XVIII-XIX.

27 Fâtih Kanunnâmesi, s. 47. Ayr. bk. Aydın Taneri, Aynı eser, Ankara l974, s. 79 vd.; Lütfi Paşa, Âsâfnâme, İstanbul 1326, s. 14.

28 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 47-48.

29 Bk. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. l38.

30 Meselâ bk. Âşık Paşazâde, Tevârîh-i Âl-i Osman, Âlî Bey neşri, İstanbul l332, s. 52.

31 Bk. Hoca Sâdeddin Efendi, Tâcü't-Tevârih, İstanbul l279, I, 69. Burada: «…cümleden berî bu ki, cedd-i büzürgvarları zemanından berü asker-i hümâyûna kadıasker nasb olunmamışidi. Şâh-ı devlet-penah zemanında kesret-i sipah muktezâsı üzre müstakıll kadıasker ta'yîn buyurulup…» denmektedir. Ayr. bk. Neşrî, Cihannümâ, I, 155.

32 Taşköprüzâde, Şakayıku'n-nu'mâniyye, trc. Mecdî, İstanbul l269, s. l62, l80.

33 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 31, 33, 35, 36, 40.

34 Fâtih Kanunnâmesi, s. 31.

35 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 232.

36 İ. H. Uzunçarşılı, Aynı eser, s. 155.

37 Defterdarla ilgili daha geniş bilgi için bk. ilerde “Defterdarlık ‘(Bâb-ı Defterî,’ s. 72 v. d.

38 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 36. Burada «Ve başdefterdar cümle malımın nâzırı olup, umûr-ı âlem ana mufavvazdır» şeklinde kaydedilmiştir.

39 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 36-37.

40 Bk. Aynı eseri, s. 47.

41 Bk. Cengiz Orhonlu, Telhisler, İstanbul 1970, s. 33-34, 50, 82-84.

42 Bk. Aynı eseri, s. 34.

43 Bk. M. Ârif, Kanunnâme-i Âl-i Osman, TOEM ilâvesi, İstanbul 1330, s. 14-15.

44 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 38.

45 «Ve çavuşbaşı ve reisülküttâb ve kapucular kethüdâsı hidmetkârdır. Dîvânda oturmazlar. Ve ağalardan mîr-i alem ve kapucubaşı gelmek lâzım gelse anlar dahi oturmazlar» (Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 35).

46 Mühimme Defterlerinden 266’sı halen Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunmaktadır.

47 D’Ohsson, Tableau Général de l’Empire Ottoman, Paris 1791, VII, 161.

48 Ruûs. Arapça re’s=baş kelimesinin çoğuludur ve başlar demektir. Ruûs hakkında geniş bilgi için bk. Nejat Göyünç, “XVI. Yüzyılda Ruûs ve Önemi”, Tarih Dergisi, sayı 22, İstanbul 1968, s. 17-34.

49 D’Ohsson, Aynı eser, VII, 160.

50 Meselâ: “Livâ-i Kütahya Şehzade Sultan Bâyezid hazretlerine buyuruldu. Anadolu Beylerbeyisine Ankara verilüp Ankara’da oturmak emr olundu” (Bk. N. Göyünç, Aynı makale, s. 20).

51 İ. H. Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara 1984, s. 46.

52 Meselâ bk. Bertrandon de la Brocquiére, Le Voyage d’Outrèmer, Paris 1892.

53 Geniş bilgi için bk. Bekir Kütükoğlu, “Vekayinüvis”, İA, XIII, 271-287.

54 Bk. Cengiz Orhonlu, “Tercüman”, İA, XII/I, 177.

55 Bk. Cengiz Orhonlu, Aynı madde, s. 178.

56 Türk tercümanlar yetiştirilmesine ilk olarak Mustafa Reşid Paşa tarafından teşebbüs edilmiş ve Tercüme Odasına hep Türkler alınmıştır. Ancak Âlî Paşa sadrıazam olunca bu daire Ermeni tercümanlara açılmış ve onlarda kendi fikirlerinde olmayan Ermenileri bile odadan attırarak, hep kendi kafalarında olan ermenileri almışlardır (Bk. A. Cevdet Paşa, Ma'rûzât, yay. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980, s. 1-2).

57 C. Orhonlu, "Tercüman", İA, XII/I, 178-179.

58 Takvim-i Vekãyi, 2. 2. 1262, Defa 309.

59 BA, İrâde Dahiliye, nr. 5152.

60 BA, İrâde Dahiliye, nr. 7066.

61 Hazine-i Evrak'ın kuruluş ve işleyişi ile ilgili belgeler için bk. BA, Mesâil-i Mühimme Tasnifi, nr. 658; İrâdeler Tasnifi, Meclis-i Vâlâ, nr. 4093, 5150; A. MKT. MVL. 1266. 9. 9.

62 BA, A. MKT. MVL. 1266. 9. 9.

63 Bu konuda geniş bilgi için bk. Atillâ Çetin, Başbakanlık Arşivi Klavuzu, İstanbul 1979.

64 İsmail H. Baykal, Enderun Mektebi Tarihi, İstanbul 1953, s. 29-33.

65 İ H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, Ankara 1984, s. 9-38.

66 İ. H. Uzunçarşılı, Aynı eser, s. 300-339.

67 Geniş bilgi için bk. İsmail H. Baykal, Enderun Mektebi Tarihi, İstanbul 1953, I, 7-16.

68 Bk. Aynı eser, s. 18-25.

69 Aynı eser, s. 19-20.

70 Aynı eser, s. 20-21.

71 Geniş bilgi için bk. İ. H. Uzunçarşılı, Aynı eser, s. 359-464.

72 Nitekim beylerbeyilik olmayan çok küçük yerler eyâlet adı ile belirtildiği gibi, nahiye kelimesinin de beylerbeyilik karşılığı kullanıldığı bilinmektedir (Bk. T. Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livası, s. 7-8).

73 Osmanlı Devleti'nden önce Türk-İslâm geleneğinde sancak, hutbe ve sikkelerde hükümdarın adının geçmesiyle beraber bağımsız bir siyasî otorite sembolü olarak kullanılmıştır (Metin Kunt, Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, İstanbul 1978, s. 15).

74 Bk. Metin Kunt, Aynı eser, s. 15-17.

75 Kanunnâmeler için bk. Ö. L. Barkan, Kanunlar, İstanbul 1943.

76 Kanunnâmede: "Haramîye ve uğruya ve kanluya vesâir hırsuzlara bi-hasebi'l-merâtib siyâset eylemek, medâr-ı nizâm-ı memleket ve menât-ı emn-i vilâyet olan atlu sancağbeyinindir" (Ö. L. Barkan, Kanunlar, s. 5).

77 Bk. Metin Kunt, Aynı eser, s. 22-23.

78 Bu hususta bk. R. Anhegger-H. İnalcık, Kanunnâme-i Sultânî ber mûceb-i Örf-i Osmânî, Ankara 1956, s. 5, 65.

79 Meselâ Aydın sancağı kanununda serbest olmayan tîmarlarda resm-i ganem (koyun vergisi) ve cürm ü cinayet vergileri bütünüyle sancakbeyine bırakılmıştır (Bk. Ö. L. Barkan, Kanunlar, s. 13).

80 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 34, 47.

81 XV. yüzyılda beylerbeyi görev bölgesi olarak beylerbeyilik veya vilâyet kullanılırken, XVI. yüzyıl sonlarında eyâlet kelimesi kullanılmaya başlanmıştır (Bk. Halil İnalcık, "Eyâlet", EI2 (İng.), II, 722.

82 Mîr-i mîrân kelimesi "Emîr-i Emîrân"ın elifleri kaldırılarak hafifletilmiş şeklidir.

83 Halil İnalcık, "Eyalet", EI2 (İng), II, 723.

84 Bk. Metin Kunt, Aynı eser, s. 27.

85 Bk. Metin Kunt, Aynı eser, s. 27. 92 Fâtih Kanunnâmesi'nde: "…Ve etrafda beğlerbeğiler tîmâr ve ze'âmeti tevcîh edüp arz etsünler. Arzları makbûl olsun" (Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 41).

86 Kelime mânâsı teslim alan demek olup, bir memuriyete tayin edilen kişinin, görev yerine gidinceye kadar, kendi yerine bakması için vazifelendirdiği kişi.

87 Kelime mânâsı teslim alan demek olup, bir memuriyete tayin edilen kişinin, görev yerine gidinceye kadar, kendi yerine bakması için vazifelendirdiği kişi. 95 Bk. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 582.

88 Kanunnâmede: "…Ve beğlerbeğilik dört kimsenin yoludur. Mal defterdarlarımın ve beğlik ile nişancı olanların ve beşyüz akça kadıların ve dörtyüz bin akçaya varmış sancak beğlerinin yoludur" (Fâtih Kanunnâmesi, s. 34).

89 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 47.

90 Kanunnâmede: “Ve beğlerbeğiler vüzerâdan bir tabaka aşağıdadır ve taht kadılarına tasaddur ederler…” denmektedir (Fâtih Kanunnâmesi, s. 33).

91 A. Tabakoğlu, Aynı eser, s. 45-49.

92 Aynı eser, s. 59 v. d.

93 Arazi ve çeşitleri hakkında geniş bilgi için bk. Halil Cin, Mirî Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü, Ankara 1969, s. 9 v. d.

94 Bu hususta bk. Ö. L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri”, Türkiye’de Toprak Meselesi (Toplu Eserler) I, İstanbul 1980, s. 286.

95 Bk. Halil Cin, Aynı eser, s. 20-30.

96 Osmanlılarda ayrıca gayr-ı müslim asilzâdelerine çiftlik itibariyle verilen Baştina adı altında bir toprak da bulunmaktaydı. Bunlar Raiyyet baştinası ve Askerî hizmet baştinası olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Bunlardan Raiyyet baştinası, haraclı baştina olarak da adlandırılmakta ve müslümmanların eline geçse bile bu tür topraktan haraç alınmaktaydı (Bk. H. İnalcık, Fâtih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar, Ankara 1987, s. 172-174).

97 İslâmda zimmîler de müslümanlar gibi bir vatandaş olarak her türlü hak, hukuk ve islâm vatandaşlığından faydalanırlar. Bu sebeple ellerinde kendilerine ait olan toprakları yine kendi malları sayılmıştır (İslâmda zimmîlerin hukukî statüsü hakkında geniş bilgi için bk. Ahmed Özel, İslâm Hukukunda Milletlerarası Münâsebetler ve Ülke Kavramı, İstanbul 1982, s. 186 vd.).

98 Ö. L. Barkan, “Öşür”, İA, IX, 485-486.

99 Bk. Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, İstanbul 1969, s. 157.

100 Bk. BA, TD, nr. 64, s. 755.

101 Bk. Halil Cin, Aynı eser, s. 31-33.

102 Bk. Halil Cin, Aynı eser, s. 38-39.

103 163. Kanunî zamanında şeyhülislâm Ebussuûd Efendi’nin verdiği bir fetva ile Anadolu da mîrî toprak statüsüne sokulmuştur (Bk. Ö. L. Barkan, “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnâmesi”, Türkiye’de Toprak Meselesi (Toplu eserler), I, İstanbul 1980, s. 302-303).

104 XVI. yüzyılın başında imparatorluğun vergi geliri içinde Rumeli'de padişah hasları %48, Anadolu, Karaman, Zülkadriye ve Rum eyâletlerinde de %26 idi (Bk. Ö. L. Barkan, "tîmar", İA, XII/1, s. 288).

105 Meselâ Yıldırım Bâyezid zamanında Rumeli'nin fethinde oynadığı büyük rolden dolayı Mihal-oğlu Ali Bey'e Plevne kasabası civarında bir takım boş araziyi ihtiva eden geniş bir saha birçok köyleriyle birlikte "cümle hududu ve hukuku ile mefrâzü'l-kalem ve maktu'i'l-kıdem" olarak "isterse sata, dilerse bağışlaya ve murâd idinirse vakfede" gibi haklarla verilmişti (Bk. Ö. L. Barkan, "İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıflarının Hususiyeti", Türkiye'de Toprak Meselesi (Toplu Eserler), I, İstanbul 1980, s. 256-257).

106 Derbendcilerden ziraat yapanların tabi oldukları vergi nizamı için bk. Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı, İstanbul 1967, s. 47-50.

107Yeni fetholunan yerlerden devlet hissesine ayrılan toprakların gelirlerinin bir kısmı doğrudan devlet hazinesine, bir miktarı da padişaha ayrılırdı. Padişaha verilen hisse iç hazineye girerdi.

108 1520-1535 tarihleri arasında Anadolu Eyâleti'nde padişah haslarına bağlı olarak 615 köy, 9 kasaba, 19 şehir, 935 cemaat mecvuttu (Bk. Ö. L. Barkan, "tîmar", İA, s. 288.

109 Fâtih Kanunnâmesi'nde: "Ve vüzerâm oniki kerre yüzbin akça ile olalar, hâs ol mikdâr ta'yîn oluna" (Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 47).

110 "Ve beğlerbeğiler dahi on kerre yüzbin oniki kerre yüzbine dahi varsun. Ekalli sekiz kerre yüzbin ile olsun" (Fâtih Kanunnâmesi, s. 47).

111 "Cebe" moğolcada zırh, vücud zırhı anlamına gelmektedir. "lü" eki ise «. yle techiz olunmuş» veya «. ye sahip» mânâsında bir ektir. Dolayısiyle "Cebelü" zırhlı asker anlamında kullanılmıştır (Bk. N. Beldiceanu, Aynı eser, s. 90).

112 Bk. Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri", Türkiye'de Toprak Meselesi (Toplu Eserler), I, İstanbul 1980, s. 290.

113 Bu eyâletin toplam has geliri 5. 627. 86l idi (Bk. Ö. L. Barkan, "Aynı makale", s. 286).

114 Bk. Ö. L. Barkan, "tîmar", İA, XII/1, s. 288-289.

115 Meselâ Mardin livâsında 40. 000 akça hasılı olan Kızılkend köyü Rumelili Kasım ve Hasan arasında eşit olarak bölüştürülmüştür. Aynı şekilde yine Mardin'de 48. 000 akça geliri olan Meşkûk, Ayn-ı Devle ve Tohum köyleri, Ali ve Hasan Bey arasında farklı olarak taksim olunmuştur (Bk. Nejat Göyünç, Mardin Sancağı, s. 152-153).

116 tîmar sistemi hakkında bk. Ö. L. Barkan, "tîmar", İA, XII/1, s. 286.

117 İktâ sistemi için bk. Osman Turan, “İktâ”, İA, V/2, s. 949-959.

118 Bk. Ö. L. Barkan, “tîmar”, İA, XII/1, s. 294-295.

119 Bk. Nicoara Beldiceanu, XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Tımar, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1985, s. 13.

120 Geniş bilgi için bk. N. Beldiceanu, Aynı eser, s. 14-18.

121 Ö. L. Barkan, “tîmar”, İA, s. 298; Ayr. bk. H. İnalcık, Fâtih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar, Ankara 1987, s. 145.

122 Bu hususta Kanunnâme’de, “Veziriazam altıbinden bir eksük tîmârı bilâ-arz vermesi kanunum olmuşdur” (Fâtih Kanunnâmesi, s. 40).

123 Fâtih Kanunnâmesi’nde bu hususta: “Ve etrafda beğlerbeğiler tîmâr ve ze’âmeti tevcîh edüp arz etsünler. Arzları makbul olsun” denilmektedir (Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 41).

124 Bk. Ö. L. Barkan, “tîmar”, İA, s. 315.

125 Bk. Ö. L. Barkan, “tîmar”, İA, s. 310. Ayr. bk. N. Beldiceanu, Aynı eser, s. 31.

126 Meselâ Fâtih döneminde, yeniçeri ocağına mensup olup inzibat ve asayişi sağlamakla görevli Üsküb asesbaşısı gelirini şehrin dükkânlarından sağlamaktaydı (N. Beldiceanu, Aynı eser, s. 34).

127 Padişaha ait ahırın en büyük âmiri olan Mirahurlardan Mezid Bey-oğlu Mehmed’e 1464’de görevine karşılık tîmar bağlanmıştı (N. Beldiceanu, Aynı eser, s. 35).

128 İstanbul’un belediye işlerinin âmiri olan kişi.

129 Beldiceanu, Aynı eser, s. 36-39.

130 Beldiceanu bunu “Süvari olmayanlara verilen tîmarlar” olarak vasıflandırmıştır. Ayrıca bu guruba hizmetleri denizle ilgili olan kişilere de verildiğini belirtiyor (Bk. Aynı eser, s. 43-44).

131 Meselâ tîmarını terkederek vazifesini ihmal eden, sefer esnasında oğlunu veya bir akrabasını gönderse bile orduya katılmayan, askerden kaçan, görev yerini terkeden tîmar sahibleri subaşı bile olsa tîmarları ellerinden alınırdı (Bk. N. Beldiceanu, Aynı eser, s. 67-68). Ayr. bk. Ö. L. Barkan, “tîmar”, İA, s. 318.

132 “Defterde yazılu raiyyet kadîmi karyelerinden kalkup ahar karyede tavattun eyleseler on yıldan berüde ise kaldırılup kadîm karyelerine gönderilüp ammâ on yıldan ziyâde mürûr eyleyen reâyâ kaldırılmak olmaz. Oturdukları yerde ahara raiyyet yazılmış değiller ise resm-i raiyyetlerin defter

mûcebince sipahileri alur…. ” (Bk. Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparator-luğu'nun İskân Siyâseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, İstanbul 1980, s. 6).

133 Çiftbozan resmi için bk. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/2, s. 294, not 1; M. Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin iktisadî vaziyeti", Belleten, XIV/55 (Ankara 1950), s. 376-378; Ö. L. Barkan, "tîmar", İA, s. 307.

134 "Ve zikr olan tîmarın ve sancağın raiyyeti bir karyeden kalkup bir ahar sipahînin tîmarına varsa, ol tîmarına varan sipahî teftîş eyleye, kangı köydendir ma'lûm edindikden sonra ol sipahîye ve köylüye haber göndere. Gelüp ol raiyyeti alalar veyahud yakın yer ise bir âdemi ile göndere ve illâ mukayyed olmayup mahzâ dütün rüsûmuna veyahud ziraat eylediği a'şara tama' eylerse mûcib-i azl ola" (Bk. Ö. L. Barkan, Kanunlar, s. 268).

135 Kanunnâme'de: "Kulluğa buyurulmuş sipahîye raiyyet el kaldırmaya, eğer kaldırırsa on altın alına; Sipahî kolayına gezerken raiyyeti incidirse raiyyet ol sipahiyi döğerse cürm alınmaya; Eğer bir sipahî buyruk olmadan ulak istese, ya davar boğazlatsa, anı dövseler suçu olmaya" şeklinde kaydedilmiştir (Bk. Ö. L. Barkan, Kanunlar, s. 127-128).

136 Meselâ Kanuni döneminde Rumeli ve Anadolu eyâletilerinde toplam 37. 521 tîmar sahibi bulunmaktaydı. Bunlardan 9. 653'ü kale muhafızı tîmarı, kalan 27. 868'i ise eşkinci tîmarı idi (Bk. Ö. L. Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı tîmarı", Türkiye'de Toprak Meselesi (Toplu Eserler), I, İstanbul 1980, s. 874).

137 "…Erbâb-ı zu'emâ ve erbâb-ı tîmâr kullarım Anadolu ve Rum-ili ve Arabistan cümle ikiyüz bin kılıç iken hâlâ öşr-i a'şârı kalmayup sepetlere girüp…" (Kitâb-ı Müstetâb (Andnim), yay. Yaşar Yücel, Ankara 1974, s. 39).

138 Bk. s. 15, 39.

139 Bk. Koçi Bey Risâlesi, nşr. A. Kemalî Aksüt, İstanbul 1939, s. 24 vd.

140 Bk. Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında tîmar ve Zeâmetlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçları", TD, Sayı 32 (İstanbul 1979), s. 220.

141 Y. Özkaya, Aynı makale, s. 220.

142 Aynı makale, s. 225 v. d.

143 Bk. Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 319, not 1.

144 Hammer, Osmanlılardaki defter usûlünün Karamanoğulları'nkine benzediğini ifade etmektedir (Devlet-i Osmaniyye Târîhi, III, s. 226, 307).

145 Öşür hakkında daha geniş bilgi için bk. Arâzi-i memlûke, s. 79 v. d.

146 Haraç, Osmanlılarda toprak mülkiyetinden dolayı devletçe alınan vergi anlamına gelmektedir. İki türlü alınmıştır: 1-Elde edilen ürünün miktarına göre (harac-ı mukaseme), 2-Arazinin yüzölçümüne göre (harac-ı muvazzafa).

147 Abdurrahman Vefik, Tekâlif Kavâidi, İstanbul 1328, I, 47.

148 Lütfi Paşa Âsâfnâme'sinde avârız vergisinin dört-beş yılda bir yirmişer akçe olarak alındığını bildirmektedir (s. 25).

149 Bk. A. Tabakoğlu, Osmanlı Maliyesi, s. 153-156; Ayr. bk. F. Emecen, "Kayacık Kazâ-sının Avârız Defteri", TED, Sayı 12 (İstanbul 1982), s. 159-161.

150 Geniş bilgi için bk. A. Tabakoğlu, Osmanlı Maliyesi, s. 157-160.

151 Zimmî zimmet kökünden gelmektedir. Zimmet ise söz verme, and içme ve emniyet mânâlarını ifade etmektedir. Zimmî veya ehl-i zimmet tabiri, anlaşma gereği islâm ülkesinde devamlı oturma hakkına sahip gayr-ı müslimleri ifade etmektedir (Bk. H. Cin-A. Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, II, 311).

152 İslâm hukukçularına göre ehl-i kitap olan Yahudi ve Hıstiyanlarla mecusilerin zimmî olabilecekleri belirtilmiştir. Mürtedlerin ise zimmî olamayacaklarında ittifak etmişlerdir. Diğer taraftan Hanefi mezhebine göre Arap putperestlerin dışında kalan bütün gayr-ı müslimler ehl-i zimmet olabilir (Bk. H. Cin-A. Akgündüz, Aynı eser, II, 311-312).

153 Bk. A. Tabakoğlu, Osmanlı Maliyesi, s. 136-138.

154 Bu konuda İ. H. Uzunçarşılı, İ. Ü. Ktp. Rıza Paşa kitapları, nr. 2438'de bulunan Tevârîh-i Âl-i Osman'dan naklen verdiği bilgiye göre: "…Evvel zamanda pâdişahlar tama'kâr değillerdi; ellerine gireni yiğide verirler, girü hazine virmezlerdi. Hemankim Hayreddin Paşa kapıya geldi, pâdişah tama'kâr oldu. Pâdişah olana hazine gerekdir dediler… Cendereli Kara Halil ve Karamanî Türk Rüstem Osmanlılar yanına geldiler, türlü türlü hîle ile âlemi doldurdular. Andan evvel defter hisâbı bilmezlerdi; defter hisâbını anlar tel'îf etdiler, akça yapıp hazine etmek anlardan kaldı…" kaydı, hazinenin ve defter tanziminin bu devirde başladığını göstermektedir (Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 319).

155 Ulemâdan Fazlullah'a Saruhan'da mülk olarak verilen bazı yerlere ait temliknâme'de şahitler arasında Murad b. Yahya Bey el-ma'rûf bi-defterdar imzası yer almaktadır (Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 325).

156 Fâtih Kanunnâmesi, s. 36.

157 Defterdar hakkında geniş bilgi için bk. yukarıda s. 16-17.

158 Fâtih Kanunnâmesi, s. 36-37.

159 “…. Hazînem ve Defterhânem mühürlenmek ve açılmak lâzım gelse, defterdarlarım huzu-ruda açılsın ve kapansun” (Fâtih Kanunnâmesi, s. 46).

160 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 40, 41.

161 Fâtih Kanunnâmesi, s. 47, 48.

162 Fâtih Kanunnâmesi, s. 36.

163 Bk. İktisat Fakültesi Mecmuası, XV/1-4, s. 1-51; XIX/1-4 (İstanbul 1960), s. 219-276. Ö. Lütfi Barkan ayrıca 974-75 hicrî (miladî 1567-68) ile 1079-1080 hicrî (miladî 1669-70) yıllarına ait bütçeleri de yayımlamıştır (Bk. İktisat Fakültesi Mecmuası, XIX/1-4 (İstanbul 1960), s. 277-332; XVII/1-4 (İstanbul 1961), s. 1-79).

164 Mesela Cantacucino II. Mehmed devrinde devletin gelirlerini beşbuçuk milyon düka olarak kaydetmiştir (Bk. Ziya Karamürsel, Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler, Ankara 1940, s. 3).

165 Bk. Z. Karamürsel, Aynı eser, s. 22.

166 Kanuni döneminde bütçenin açık vermeye başlaması, Doğu’dan gelen ticaret yollarının, Portekizlilerin Ümit Burnu’nu bulmaları ve Hint denizinde yapılan mücadeleler dolayısiyle eski ehemmiyetini önemli ölçüde kaybetmesi olduğu kadar, coğrafî keşifler sonunda Avrupa’nın ticarî ağırlıklarının sömürgelerine kayması ve buralardan elde ettikleri altın ve gümüşün gittikçe artan miktarlarda Avrupa’ya taşınmasıdır. Meselâ 1521-1660 yılları arasında İspanya’ya giren altın 200 tona, gümüş te 18. 000 tona ulaşmıştı ki, bu rakkam 1492’de Avrupa’da mevcut kıymetli made-nin 3 hattâ 5 katı idi.

167 Bu konuda birçok neşriyat bulunmakla birlikte, Sayın Ahmet Tabakoğlu tarafından Osmanlı Maliyesi hakkında yapılan araştırma en derli toplu bilgiyi vermektedir (Bk. Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul 1985, s. 14-15).

168 Bir yük 100. 000 akçadır. Dolayısıyla verilen rakkamlar 100. 000 ile çarpılacaktır.

169 Bk. Kâtip Çelebi, Düstûrü’l-amel, İstanbul 1280, s. 131.

170 Bu dönemde bazı yeni vergiler konarak gelir 5329, gider de 6872 şeklinde kapanmıştır (İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/2, Ankara 1977, s. 336).

171 Bk. Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 338-339.

172 A. Tabakoğlu, Osmanlı Maliyesi, s. 92 v. d.

173 Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, Aynı eser, s. 338-361.

174 Bk. Feridun Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989, s. 142-143.

175 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1972, I, 508.

176 Bk. Neşrî, Kitâb-ı Cihân-nümâ, nşr. F. Reşid Unat-M. A. Köymen, Ankara 1987, I, s. 198-199.

177 Aynı eser, Üniversite Ktp. TY, nr. 2753.

178 Aynı eser, Üniversite Ktp. TY, nr. 2753.

179 Aynı eser, Âtıf Efendi Ktp., nr. 1734, s. 36.

180 Kavânîn-i Yeniçeriyân, Süleymaniye-Esad Efendi Ktp., nr. 2068, 5b.

181 Acemî oğlanların Türkçe öğrenmeleriyle ilgili olarak Kavânîn-i Yeniçeriyân'da belirtildiğine göre, Fâtih'in Ayasofya'dan etrafa selâm vererek saraya dönerken bir yeniçerinin "aleyküm selâm Mehmed Paşa" diye hitap etmesi sebep olmuştur (bk. 5a-5b).

182 Kavânîn-i Yeniçeriyân, 3b-4a.

183 Devşirme kanununun şer'î hukukla ilgisi tartışma konusudur. İslâm hukukuna göre ehl-i zimmet olan gayr-ı müslimlerin can ve malları devletin koruması altındadır. Buna rağmen kanunun şer'iate aykırı olması da söz konusu olamaz. Kuruluş devri ulemasının bu sistemi hangi hukuk kuralına bağladıkları henüz bilinmemektedir (Geniş bilgi için bk. C. Üçok-A. Mumcu, Türk Hukuk Tarihi, s. 202-203).

184 İ. H. Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, Ankara 1984, I, 13-39.

185 Kavânîn-i Yeniçeriyân, 8b.

186 Bk. M. İlgürel, "Yeniçeriler", XIII, 387.

187 Bk. Kavânin-i Yeniçeriyân, 6b-7b.

188 Evliya Çelebi, Seyahatnâme, İstanbul, 1314, I, 598.

189 Kavânin-i Yeniçeriyân, 12a-14a.

190 Aynı eser, 5b-6a.

191 Bk. Aynı eser, 4a-4b.

192 Aynı eser 5a.

193 Geniş bilgi için bk. İ. H. Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, s. 13-84.

194 İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Teşkilâtına Medhal, Ankara 1970, s. 100-102, 414-415.

195 Kavânin-i Yeniçeriyân, 4a.

196 Bk. Kavânin-i Yeniçeriyân, 33a-33b.

197 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 41.

198 Bk. Mücteba İlgürel, "Yeniçeriler", İA, XIII, 386-387.

199 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 41.

200 Fâtih Kanunnâmesi'nde "Ve ağalardan yeniçeri ağası sâir ağaların büyüğüdür" şeklinde kaydedilmiştir (Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 31).

201 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, Ankara 1984, I, 177.

202 Yeniçeri Ağası, mîr-i âlem, kapucubaşı, mîrâhur, çavuşbaşı, çakırcıbaşı, çaşnigirbaşı ile altı bölük denilen sipah, silahdar, gurebâ-yı yemîn, gurebâ-yı yesâr, ulûfeciyân-ı yemîn, ulûfe-ciyân-ı yesar ağalarının ocaklarına özengi ağaları veya ağayân-ı rikâb-ı hümâyûn adı verilirdi. Bunlar padişahın atının yanında yürümek imtiyazına sahiptiler (Bk. M. Ârif, Kanunnâme-i Âl-i Osman, TOEM ilâvesi, İstanbul 1330, s. 11).

203 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 48.

204 Bk. BA, Ahkâm Defteri, nr. 67, s. 26.

205 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 35.

206 Şem'dânî-zâde, Mür'i't-Tevârîh, yay. M. Aktepe, II/A, İstanbul 1978, s. 117. Ayr. bk. Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, Ankara 1984, I, 290-291.

207 Bk. Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, I, 397.

208 Bk. Uzunçarşılı, Aynı eser, s. 182-184.

209 Meselâ Ankara savaşı'nda Yıldırım Bâyezid'in emrinde 10. 000 yeniçeri bulunmaktaydı (Lütfi Paşa, Tarih, İstanbul 1341, s. 56).

210 Bk. Naimâ, Tarih, VI, 104.

211Râşid, Tarih, IV, 127.

212 Fâtih Kanunnâmesi, s. 48.

213 Bk. A. Cevdet Paşa, Târih-i Cevdet, İstanbul 1309, I, s. 37.

214 BA, Mühimme Defteri, nr. 2, s. 157.

215 Âşık Paşazâde, Tevârîh-i Âl-i Osman, İstanbul 1332, s. 66.

216 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 48.

217 Bk. Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, Ankara 1984, II, 97.

218 Uzunçarşılı, Aynı eser, II, 98.

219 Hammer, sipahilerin, padişahın hademe-i hassası arasından toplanan Türk kişi-zâdeleri olduğunu yazmaktadır (Devlet-i Osmaniyye Tarihi, Atâ Bey trc., İstanbul 1330, II, 251).

220 A. Cevdet Paşa, Târîh-i Cevdet, İstanbul 1309, I, 37.

221 Bk. Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, II, 148.

222 Otağ-ı hümâyûn nöbetleşe bir gece sipah, bir gece silahtarlar tarafından muhafaza olunurdu (Feridun Bey, Münşeâtü's-Selâtîn, İstanbul 1274, s. 592).

223 Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, II, 178.

224 Uzunçarşılı, Aynı eser, II, 213.

225 Mustafa Nâima, Tarih, İstanbul 1281, VI, 250 vd.

226 Ö. Lütfi Barkan, "tîmar", İA, XII/1, s. 313-314.

227 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1975, II, 569-570.

228 Bk. Ö. Lütfi Barkan, "Aynı madde", s. 289.

229 Bk. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 570-572.

230 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 573.

231 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 574-575.

232 Osmanlılarda ilk muntazam tersane olarak bilinen Gelibolu Tersanesi'nin kaynaklarda Yıldırım Bâyezid zamanında Saruca Paşa'nın nezaretinde yaptırıldığı yer almaktadır (Bk. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara 1984, s. 394).

233 Bk. H. A. Gibbons, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, trc. Ragıb Hulusi, İstanbul 1928, s. 66.

234 Bk. Gibbons, Aynı eser, s. 212.

235 Bk. J. von Hammer, Devlet-i Osmaniyye Tarihi, Atâ Bey trc., İstanbul 1330, II, 108, 125.

236 Osmanlı denizciliği ve deniz seferleri için bk. Kâtip Çelebi, Tuhfetü'l-kibâr fî Esfâri'l-bihâr, İstanbul 1329.

237 Daha geniş bilgi için bk. İdris Bostan, Osmanlı Bahriye Teşkilâtı. XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire, Ankara 1992.

238 Bk. İ. H. Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 455-464.

239 Osmanlı Devleti'nde de gayr-ı müslimlerin temel hak ve hürriyetleri islâm hukukuna göre düzenlenmiştir. Nitekim seyahat hürriyeti, can ve mal güvenliği, mesken dokunulmazlığı, din ve vicdan hürriyeti, bazı şartlarla mâbed inşası, düşünce, toplantı ve eğitim hürriyeti, kamu hizmetlerinden yararlanma, ticaret hakkı v. s. gibi bütün hak ve hürriyetlerden faydalanabilirlerdi. Ancak devlet başkanlığı, ordu komutanlığı, kadılık ve yüksek devlet memurluklarına getirilemezlerdi. Bu durum Tanzimatla ortadan kalmış ve bazıları nezaretlere ve sefirliklere tayin edilmiştir (H. Cin-A. Akgündüz, Aynı eser, II, 315-317).

240 Osmanlı Devleti'nde Şafiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine mensup kimseler bulunmakla beraber halkın çoğu Hanefî mezhebine bağlıydı. Bu sebeple kadılar bu mezhebe göre hüküm vermekteydiler. Padişahın emriyle diğer üç mezhepten birinin veya herhangibir islâm hukukçusunun görüşünün yürürlüğe konduğu da olmuştur (Bk. Abdülaziz Bayındır, İslâm Muhakeme Hukuku, Osmanlı Devri Uygulaması, İstanbul 1986, s. 33 v. d.).

241 Bu konuda geniş bilgi için bk. A. Bayındır, Aynı eser, s. 38 v. d.

242 Bk. R. Anhegger-H. İnalcık, Kānûnnâme-i Sultânî ber mûceb-i örf-i Osmânî, Ankara 1956, s. X.

243 "Ve ehl-i şer' ana şeri'at dirler ve vaz'ına şâri' ıtlâk iderler ki, peygamberdür. Ve illâ, ya'ni bu tedbîr ol mertebede olmazsa belki mücerred tavr-ı akl üzre nizâm-ı âlem-i zâhir içün, meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa, sebebine izâfe iderler, siyâset-i sultanî ve yasağ-ı pâdişâhî dirler ki, örfümüzce ana örf dirler.... " (Tursun Bey, Târîh-i Ebü'l-feth, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 12).

244 Adâletnâmeler hakkında bk. Halil İnalcık, “Adâletnâmeler”, Belgeler, II/3-4, Ankara 1967, s. 49-145.

245 Bu kanunnâmelerden, R. Anhegger ile H. İnalcık’ın birlikte neşrettikleri Kãnûnnâme-i Sultãnî ber-mûceb-i Örf-i Osmãnî (Ankara 1956), yine son olarak Abdülkadir Özcan tarafından yayımlanmış “Fâtih’in Teşkilât Kanunnâmesi” (TD, sayı 33, İstanbul 1982) ile Ö. L. Barkan’ın, Kanunlar isimli kitabında 387. sahifeden itibaren “Hâzihî Sûret-i Kãnûn-ı Padişahî Sultan Mehmed b. Murad Han tâbe teka Allahu” başlığıyla ayrı bir kısım olarak koyduğu ve aslı Viyana Millî Kütüphânesinde olup Prof. Dr. Friedrich Kraelitz tarafından (Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, Viyana 1921, I, 13-48) neşredilen kanunnâme bunların başında gelmektedir.

246 Bu sicillerden Bursa’ya ait olanlardan birincisi (2 Şubat 1484 ilâ 6 Ocak 1486 yıllarını içine almaktadır) Halil İnalcık tarafından yayımlanmıştır (Bk. “Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler”, Belgeler, X/14, Ankara 1981). Ayrıca yine aynı müellif tarafından “Bursa Şer‘iyye Sicillerinde Fâtih Sultan Mehmed’in Fermanları” (Belleten, sayı 44, Ankara 1947, s. 693-703) neşredilmiştir.

247 Meselâ bu çalışmalardan A. Bayındır, İslâm Muhakeme Hukuku, İstanbul 1986.

248 Bk. Âşık Paşazâde, Tevârîh-i Âl-i Osman, İstanbul 1332, s. 19-20. Burada belirtilen baç vergisi, bir örfî vergidir. Nitekim Osman Gazi kendisine ilk baş vurulduğu zaman “Baç nedür” diye sormuş, daha sonra ise “Tanrı mı buyurdu veya beyler kendüleri mi etdi” demesi üzerine de Germiyanlı olan zat: “Töredir Hanum, ezelden kalmışdır” diyerek, bu verginin örfî olduğunu beyan etmiştir.

249 Bk. Feridun Emecen, “XVI. Asırda Hukuk”, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, İstanbul 1988, s. 114.

250 Bk. F. Emecen, Aynı makale, s. 115.

251 “Kanunnâme-i Âl-i Osman”, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası İlâvesi, İstanbul 1329.

252 Bk. Ö. L. Barkan, Kanunlar, s. 1.

253 Meselâ bu dönem kanunnâmelerinde: “Arz-ı mîrîde nâbit olan eşyânın tahammülüne göre vergi alınır ve hums ve sülüs gibi nesneleri şer‘an câiz görmüşlerdir” veya “Öşür adına alınan öşür değildir, arzın harac-ı mukasemesidir. Harac elbette onda bir olmaz, arzın tahammülüne göre alınır, nısfına değin alınmak meşrûdur” gibi hükümler görülmektedir (Bk. H. İnalcık, Adâletnâmeler, s. 74).

254 Kadılara “Hâkimü’ş-şer‘î” ve daha sonra “ale’l-ıtlak hâkim” denmiştir.

255 Bk. Neşrî, Aynı eser, I, 110-111. Ayr. bk. Âşık Paşazâde, Aynı eser, s. 18.

256 Âşık Paşazâde tarihinin Nihal Atsız neşrinde Çandarlı'nın Bilecik kadılığına Osman Gazi tarafından tayin edildiği bildirilmektedir (Osmanlı Tarihleri, İstanbul 1949, s. 117-118). Ayrıca bk. Neşrî, Aynı eser, I, 155.

257 Bk. Âşıkpaşa-zâde, Aynı eser, s. 52.

258 Bk. Aynı eser, I, 337-338.

259 Neşrî'de bu husus: "Çünkü suç başdan aştı, Bâyezid Han kadıları teftîş etdirüp, her birinde bir dürlü fesad bulup hükm idüp, ne kadar kadı varsa, bunları cem' idüp Yini-Şehir'de cümlesin bir eve toldurup buyurdu ki, tolayına odın yığup od ura, tâ ki bu zâlim kadılar cümlesi yanalar" (Aynı eser, I, 337-339).

260 Bk. Neşrî, Aynı eser, I, 337-339. Ayr. bk. Âşık Paşazâde, Aynı eser, s. 70.

261 Bk. Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 84.

262 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 48.

263 Fâtih Kanunnâmesi, s. 39.

264 Taht kadılıkları Mekke, Halep, Şam, Diyarbekir, Bağdad, Selânik, Filibe, Sofya, Budin, Bursa, Edirne, Üsküdar ve İstanbul v. s. gibi şehir kadılıklarıydı. Bunlardan Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıkları "tahtgâh-ı selâse" adını taşımaktaydı (Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 89).

265 Fâtih Kanunnâmesi, s. 39.

266 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 34, 36-37.

267 Bk. Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 88.

268 Meselâ 1575'de Semendire Sancağı'nda köy köy dolaşarak yeni gömülmüş ölülerin metrûkâtı dolayısiyle para talep eden kadılar hakkında devletçe tahkikat açılmıştır (BA, Mühimme Defteri, nr. 27, s. 246).

269 Meselâ 1716'da Şehid Ali Paşa'nın sadaretinde mülâzemet-i müstemirre usûlü kaldırılarak, bir mazul kadının tekrar tayin olunması için kendi derecesindeki mazul kadıların en kıdemlisi olması, kadılığa geçeceklerin önce kadıasker huzurunda imtihan olmaları ve başarılı olanların şeyhülislâma bildirilerek deftere kaydedilmesi ve ancak bundan sonra sırası gelince kadılığa tayin edilmesi gibi usuller getirilmiştir (Bk. Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 107-108).

270 Aynı eser, s. 121-122.

271 Aynı eser, s. 126-127.

272 Aynı eser, s. 128-129.

273 Bk. Cl. Huart, “Kazasker”, İA, VI, 522.

274 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 30, 49.

275 “Ve müfti efendiye ve hoca efendiye ve kadıaskerlere böyle yazıla: alemü’l-ulemâi’l-mütebahhirîn efdâlü’l-fuzalâi’l-müteverri‘în yenbû’ul-fazl ve’l-yakîn vârisü ulûmi’l-enbiyâ ve’l-mür-selîn keşşâfü’l-müşkilât-ı dîniyye ve sahhâhu müteallıkati’l-yakîniyye keşşâfu rümûzi’d-dekayık hallâlu müşkilâti’l-halâyık şeyhülislâm ve’l-müslimîn müftî-i enâmi’l-mü’minîn…” (Fâtih Kanunnâmesi, s. 49).

276 H. Dânişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1971, V, 110.

277 Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, s. 13.

278 Dânişmend, Kronoloji, s. 111, 112.

279 Bk. Naima, Tarih, İstanbul 1281, I, 446-447.

280 Muselâ 1722’de İran’a açılması düşünülen sefer için, büyük bir hukuk âmili olarak nitelenen Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi’den alınan fetva hk. bk. BA, Mühimme Defteri, nr. 131, s. 17 (Fetvanın metni için bk. EK-III).

281 Meselâ IV. Murad’ın Revan ve Bağdad seferlerine Şeyhülislâm Zekeriyyâ-zâde Yahya Efendi (Naimâ, Tarih, III, 339), IV. Mehmed’in Lehistan seferine de Minkarî-zâde Yahya Efendi ile Çatalcalı Ali Efendiler katılmışlardı (Râşid, Tarih, İstanbul 1282, I, 304).

282 Bk. Naima, Tarih, VI, 243-244. Ayr. bk. Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 190.

283 Meselâ IV. Mehmed devri şeyhülislâmlarından Minkarî-Zâde Yahya Efendi, hastalığının tedavi edilemeyeceğinin anlaşılması üzerine azledilmiş ve yerine Çatalcalı Ali Efendi getirilmiştir (Râşid, I, 304).

284 Naimâ, Tarih, III, 191-196.

285 Naimâ, Tarih, VI, 244-245.

286 Meselâ 1589’da şeyhülislâmlığa getirilen Bostan-zâde Mehmed Efendi iki, 1599’da tayin edilen Ca‘fer Efendi-zâde Sun’ullah Efendi üç dört defa meşihata getirilmiştir (Bk. Dânişmend, Kronoloji, V, 117-121).

287 Mecdî, Terceme-i Şakãyık, s. 35.

288 Ayrıca Fâtih Kanunnâmesi'nde yer alan, "Ve ebnây-ı mevâlî-i izâmdan müfti efendi ve hoca efendi oğulları altmışar akça şehr emîninden ulûfeye mutasarrıf olalar" hükmüyle müftî efendi oğullarına altmış akça ulûfe bağlandığı görülmektedir (Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 40).

289 XVII. yüzyılda şeyhülislâmlar hazineden maaş olarak 24. 980 akça almaktaydılar. Buna göre yevmiyeleri 800 akçadan fazla tutmaktadır (Bk. İ. H. Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 178).

290 Hammer, Devlet-i Osmaniyye Tarihi, trc. Atâ Bey, İstanbul 1329, VII, 153.

291 Bk. Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 187.

292 Daha önce müderris ve mevâli gibi ilmiye ricalinin tayin işleri veziriazam tarafından yapılırken, veziriazamların cahil olmaları sebebiyle bu iş şeyhülislâmlara bırakılmıştır. Hattâ bu hususta yetki şeyhülislâmlara verilince Ebussuud Efendi veziriazama bir tezkire yazarak, "fetvâ ile meşguluyet vaktimizi alırken bu işi dahi yüklenme bize cevrdir" diye şikâyette bulunmuştur (Bk. Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 179).

293 Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 179.

294 Çeşitli konularda verilmiş fetva örnekleri için bk. M. Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul 1972.

295 Bk. Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 204.

296 Fetva mecmualarıyla ilgili bk. Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 197.

297 Bk. Neşrî, Kitâb-ı Cihân-nümâ, nşr. F. R. Unat-M. A. Köymen, Ankara 1987, I, 163; Ayrıca bk. Âşık Paşazâde, Tevârîh-i Âl-i Osman, Osmanlı Tarihleri, Atsız neşri, İstanbul 1949, s. 119. Burada bir de imaret inşa ettirdiği kaydedilmektedir. Fakat Tevârîh-i Âl-i Osman'ın Âlî Bey neşrinde manastırın medrese yapıldığı kaydedilmemekteyse de Orhan Gazi'nin İznik'de tesis ettiği medreseyi Dâvud-ı Kayserî'ye verdiği belirtilmektedir (İstanbul 1332, s. 42).

298 Bk. Âşık Paşazâde, Aynı eser, s. 119-120; Krş. Âlî Bey neşri, s. 42-43. Ayrıca bk. Neşrî, Cihan-nümâ, I, 163.

299 Bk. Mustafa Bilge, Aynı eser, s. 11-12.

300 Evliyâ Çelebi İznik'de yedi medrese bulunduğunu beyan etmektedir (Seyahatnâme, İstanbul 1314, III, 7).

301 Bk. Neşrî, I, 187; M. Bilge, Aynı eser, s. 83-84; C. Baltacı, Aynı eser, s. 15.

302 Neşrî, Kitâb-ı Cihan-nümâ, II, 711; Ayr. bk. Tursun Bey, Târîh-i Ebü'l-feth, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 71; Âşık Paşazâde, Tevârîh-i Âl-i Osman, Âlî Bey nşr., İstanbul 1332, s. 143.

303 Fâtih'in Arapça vakfiyesinde, sıbyan mektebine ancak yetim çocukların, yetim bulunmaz-sa fakir çocukların alınması şart koşulmuştu (Bk. A. Turgut Kut, "İstanbul Sıbyan Mektep-leriyle İlgili bir vesika", Journal of Turkısh Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları), V. 2, Cambridge 1978, s. 55-57).

304 Bk. Cahit Baltacı, Aynı eser, s. 474.

305 II. Bâyezid'den başka daha birçok hükümdar ve devlet adamı tarafından Sıbyan mektepleri açılmıştır. Meselâ Evliya Çelebi İstanbul'da 1993 mektep bulunduğunu bildirmektedir (A. Turgut Kut, Aynı makale, s. 56).

306 Bk. Mubahat Kütükoğlu, "1869'da faal İstanbul Medreseleri", TED, sayı 7-8 (İstanbul 1977), s. 375.

307 Kütükoğlu, Aynı eser, s. 376-377.

308 Padişahlardan ayrıca İstanbul'da I. Ahmed, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamid gibi hükümdarlar da medrese yaptırmışlardır (Geniş bilgi için bk. M. Kütükoğlu, Aynı eser, s. 102-105).

309 Fâtih Kanunnâmesi, s. 39.

310 Bk. C. Baltacı, Aynı eser, s. 47.

311 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 39; Ayr. bk. C. Baltacı, Aynı eser, s. 47.

312 Mecdî, Terceme-i Şakã'ik, İstanbul 1269, s. 100.

313 Bk. C. Baltacı, Aynı eser, s. 37-41.

314 Medreselerde okutulan Fıkıh kitapları arasında Hidâye, Nihâye, Gãyetü'l-beyân, Kadîhân ve Pezdevî yer almaktadır.

315 Muhtelif devirlerde müderrislere verilerek okutulması istenen hadîs kitapları arasında Buharî, Kirmanî, Aynî, İbn-i Hacer, Mesabîh, Müslim ve Nevevî (=Şerh-i Müslim) sayılabilir.

316 Medreselerde okutulan tefsirler arasında Keşşâf, Kutbuddin, Sadeddin, Kadı Beyzavî, Kurtubî, Kâşânî ve Isfahânî tefsirleri bulunmakta idi.

317 Bk. M. Bilge, Aynı eser, s. 42.

318 Bk. Fâtih Kanunnâmesi, s. 39.

319 Osmanlılarda şehircilik için bk. Cengiz Orhonlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Şehir Mimarları”, Osmanlı Araştırmaları, İstanbul 1981, II, 1-30.

320 Kervansaray kelimesi Selçuklular tarafından kullanılmakta olup, Osmanlılar bu tür yapılara han adını vermişlerdir.

321 İslâm dünyasında vakıf müessesesinin önemi hakkında bk. Fuat Köprülü, “Vakıf müessesesinin hukukî mahiyeti ve tarihî tekâmülü”, Vakıflar Dergisi, Ankara 1942, II, 1-32; Halim Baki Kunter, “Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi”, Vakıflar Dergisi, Ankara 1956, III, 1-10.

322 Bk. Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, İA, XII/2, 156; Ayr. bk. Şakir Berki, “İmparatorluk ve Cumhuriyet Vakıf Hukukunda Vakıf Şartları”, Vakıflar Dergisi, X, 73-77.

323 Ö. L. Barkan-E. H. Ayverdi, 953 (1546) tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, İstanbul 1970, s. XVII; Ayr. bk. Ö. L. Barkan, “Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları”, Belgeler, Sayı 2 (Ankara 1969), s. 236-237.

324 Bk. Ö. L. Barkan, “Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesisleri”, s. 236.

325 B. Yediyıldız, “Türk Kültür Sistemi içinde Vakfın yeri”, Türk Kültürü, Sayı 281 (Ankara 1986), s. 539.

326 B. Yediyıldız, “Vakıf”, İA, s. 156.

327 Ö. L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak Vakıflarının İdarî-mâlî Muhtariyeti Meselesi”, Türk Hukuk Tarihi Dergisi, Ankara 1944, I, 15.

328 Ö. L. Barkan, “Aynı makale”, s. 15. B. Yediyıldız, Aynı eser, s. 150-151.

329 B. Yediyıldız, “Aynı madde”, s. 162.

330 İ. M. Kemal-H. Hüsameddin, Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti’nin tarihçe-i teşkilâtı ve nuzzârın terceme-i ahvâli, İstanbul 1335, s. 14-16.

331 B. Yediyıldız, “Aynı madde”, s. 162-163.

332 Bk. Oktay Aslanapa, Edirne’de Osmanlı Devri Âbideleri, İstanbul 1949, s. 62 vd.

333 Hastahane’de biri baş tabib olmak üzere üç doktor ile iki göz doktoru ve bir cerrah bulunmaktaydı. Hastahanenin eczahanesinden ise herkese ilaç verilmekteydi (Evliya Çelebi, Seyahatnâme, III, 466-470).

334 Hastahanede bir başhekim ile 6 doktor, üç göz doktoru ve iki cerrah bulunmaktaydı (Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 640).

335 Bk. Ö. L. Barkan, "Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesisleri, s. 236-237.

336 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 638-639.

337 Cengiz Orhonlu, Derbend Teşkilâtı, s. 16.

338 Geniş bilgi için bk. C. Orhonlu, Aynı eser, s. 23-31.

339 MAD, nr. 9956, s. 46.

340 MAD, nr. 7534, s. 233.

342 Ö. L. Barkan, Kanunlar, s. 141; Ayr. bk. C. Orhonlu, Derbend Teşkilâtı, s. 49 vd.

343 Bk. Tahrir Defteri, nr. 69, s. 518.

344 Orhonlu, Derbend Teşkilâtı, s. 75.

345 Derbendler hakkında geniş bilgi için bk. Cengiz Orhonlu, Derbend Teşkilâtı, İstanbul 1967.

346 Hikmet Tongur, Türkiye'de genel kolluk teşkil ve görevlerinin gelişimi, Ankara 1946, s. 221.

347 Arpalık hakkında geniş bilgi için bk. İbnülemin Mahmud Kemal, "Arpalık", Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, XVI/17 (94), s. 276-283.

348 Bk. T. Gökbilgin, "Arpalık", İA, I, 592.

A. İDARÎ TEŞKİLÂT (MERKEZ VE TAŞRA)

Osmanlı Esas Yapısının Bozulması ve Islahı Çalışmaları Üzerine Bazı Gözlemler / Prof. Dr. Mehmet İpşirli [s.839-846]

Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Osmanlı Beyliği Bizans'a karşı gazâ misyonu ile tarih sahnesine çıkmış, beylikten devlete, kısa süre sonra cihan devletine dönüştüğü zaman bu asli sorumluluğu değişmemiş, nihayet yirminci yüzyıl başlarında yıkılırken girdiği Trablusgarb ve Balkan harbleri, arkasından Cihan harbi ile cephelerde sona ermiştir. Durum böyle olunca kuruluşundan yıkılışına altı asrı aşan sürede kurumların oluşmasında, yetki ve sorumlulukların belirlenmesinde askerî ihtiyaçlar ve işlevler hep öncelikli sırayı teşkil etmiştir. Burada çarpıcı bir örnek olarak kadıaskerlik zikredilebilir. Kazâ teşkilatını düzenli yürütmek için kurulan bu teşkilatta askerle ilgili ihtilafların çözümü ön plana çıkmış nitekim "kadıasker" isminde bu özellik yer almıştır. Daha sonraki yeni düzenlemelerde de askeri ihtiyaçlar dikkate alınmıştır. Devletin en yetkili kurulu olan Divan-ı Humayun'da askeri konular titizlikle ve öncelikli olarak görüşülmüştür. Divan üyeleri arasında veziriâzam başta olmak üzere vezirlerin, eyalet yönetiminde beylerbeyi ve sancakbeylerin temel işlevleri savaş zamanında askerlik, barışta ise idarecilikti. Nitekim, seyfiye zümresinin kariyerlerinin ağırlıklı kısmı savaş meydanlarında geçmiştir.

Devletin askerîlik vasfının belki daha çarpıcı bir örneği, aslî görevi eğitim, yargı ve irşad olan ilmiye sınıfının geniş bir kadro halinde seferlere katılmasıdır. Bu gaza devletinde, onların da manevi ve psikolojik bir katkı sağlamaları kendilerinden beklenen bir hizmet idi. Hatta medreselerde özellikle Süleymaniye Medresesi'nde okutulan matematik hendese ders programlarının öncelikle ordunun mühendislik ihtiyacına cevap verecek mahiyette olduğu bilinmektedir.

Osmanlı Devlet teşkilatı, kuruluşa parelel olarak sistemli bir gelişme göstermiş, askeri, idari, hukuki alanlarlarda ihtiyaç kendini gösterdikçe Türk ve İslam devletleri tecrübesinden hareketle ancak kurumları aynen kabullenmeden bünyesine uygun şekilde teşkil etmiştir. Buna bir örnek olarak Divan teşkilatı verilebilir. Bilindiği üzere bir idari kurum olarak Divan teşkilatı İslam dünyasında çok gelişmiş ve hemen her idari birim farklı bir divan ismiyle örgütlenerek sayıları kırkı geçmişti. Bu devirlerde bir divan kargaşası yaşanmıştır. Osmanlı döneminde divan sistemi benimsenmiş ancak çok geniş yetkilere sahip Divan-ı Humayun adıyla bir divan teşkil edilmiştir. Bu dönemde idarî ve sosyal kurumlar, gelenekler, ihtiyaçlara göre çıkarılan kanunnameler ve uygulamalar çerçevesinde oluşturulmuşştur. Canlı birer bünye durumunda olan kurumlar, mükemmel çalışması yanında zamanla yeni düzenlemelere ihtiyaç duyarlar. Burada temel ilke bu düzenlemelerin kendi mantığı ve geleneği içerisinde yapılmasıdır.

Bu açıdan Osmanlı devlet teşkilatı ve kurumlarında yapılan düzenleme faaliyetlerini iki dönemde incelemek mümkündür.

Birisi yaygın olarak bilinen XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve özellikle XIX. yüzyılda Batı ön planda tutularak girişilen ıslahat çalışmaları, diğeri ise o döneme kadar Osmanlı Devleti'nin kendi değer ve dinamikleri çerçevesinde genel olarak Türk-İslam geleneği çizgisindeki faaliyetlerdir.

Devletin yükselme ve olgunluk döneminde esas yapısı eski Türk töresi ile İslam devlet ve medeniyet geleneğinin iyi bir terkibi sonucunda oluşmuş, burada padişah merkez olmak üzere divan teşkilatı ile devletin idare, hukuk, maliye ve bürokrasisini teşkil eden (Vezir-Kazasker-Defterdar-Nişancı) dört rükün (erkan-ı erba'a) anlayışı esastır. Osmanlı geleneğinde bu zümreler "seyfiye", "ilmiye", "kalemiye" terimleriyle ifade edilmiş, ayrıca bunlar değişik yetki ve sorumlulukları açısından "ehl-i örf" ve "ehl-i şer" terimleriyle metinlerde yer almıştır. Ziraat, ticaret ve sanatla meşgul reaya karşısında yönetici zümreyi ifade eden "askerî" terimi bu dönem Osmanlı teşkilatının üzerinde çok durulan bir kavramı olmuştur. Bu geleneksel yapı yüzyıllarca devam etmiş olmakla birlikte hiç bozulmadan ve değişikliğe uğramadan aynen kaldığını söylemek mümkün değildir.

Bu dönemdeki düzenlemeleri de aslında 15 ve16. yüzyıllarda zaman zaman belirli alanlarda münferid olarak girişilen düzenleme faaliyetleri ve 16. asır sonlarından itibaren pek çok alanda nispeten sistemli olarak yapılan ıslahat faaliyeti olarak başlıca iki devrede incelemek gerekir.

İlk devreki düzenlemelerin mahiyeti hakkında fikir vermek açısından Fatih Sultan Mehmed'in uygulamaları örnek olarak gösterilebilir: Fatih, kendisinden önceki Osmanlı sultanları tarafından çeşitli sebeplerle ileri gelenlere temlik edilerek mülk ve vakfa dönüşen mirî araziyi, askerin mali kaynak ve gücünü zayıfladığı gerekçisiyle iptal edilerek yeniden miri arazi haline getirmesi önemli bir ıslahat idi. Ne varki menfaatlerine halel gelen bu etkili zümre Beyazıd'ın Cem ile taht mücadelesinde bu hususu pazarlık konusu yaparak yeniden eski topraklarını elde etmişlerdir. Aynı konuda daha küçük mikyasta Yavuz ve Kanunî'nin de uygulamaları olmuştur. Benzer münferid bir uygulama ilmiyede olmuş, bu mesleğin temel ilkesi olan mülazemet sisteminin bozulması ve yanlış uygulanması Danişmendlerin toplu şikayetlerine sebep olmuş, Kanunî, 944/1537'de çıkardığı fermanla o sırada Kazasker olan Ebussuud Efendi'nin sistemi yeniden düzene koymasını istemiştir.1 Bu dönemde bozulma olmasa bile yanlış veya eksik bir teamülün yerine daha mükemmelinin konulması da bir ıslahat kabul edilebilir. Nitekim 16. asır ortalarında Nevbaharzade defterdar olunca Divan teşrifatına göre defterdarın nişancıya tasaddur etmesi gerekirken, o sırada nişancı olan hocası Celalzade'nin önüne teşrifatı çiğnemek pahasına da olsa oturamayacağını söylemesi Kanunî'ye bildirilince padişah çok mütehassis olmuş, çıkarmış olduğu bir fermanla bundan böyle defterdar ve nişancıdan hangisi kıdemli ise onun divan protokolünde önde gelmesi ilkesi benimsenmiştir.2

Osmanlı Devlet teşkilatının başka alanlarında da bu dönemlede yeni düzenlemeler yapıldığı bilinmektedir. Özellikle XVI. yüzyılda kaza sisteminde yeni düzenlemelere giderek Rumeli'de dokuz, Anadolu'da on ve Mısır'da altı olmak üzere tamamiyle Osmanlı'ya has dereceler teşkil edildiği gibi,3 medrese sisteminde de üç ve beş dereceli iken yeni gelişmeler dikkate alınarak biraz daha sonra on

iki dereceli medrese teşkilatı geliştirilmiş4 ve bunlar arasında yatay geçişleri de düzene koyan entegre bir yapı oluşturulmuştu.

Diğer taraftan Osmanlı teşkilatında bu düzenlemeler yapılırken XVII. yüzyıl başlarından itibaren idarî, iktisadî ve ilmî hayatta bir başkalaşım bir yozlaşma farkedilmiştir. Devrin ıslahat risalelerinde hep eski özlemi dile getirilmekte, 18-19. asırların aksine çare yine kendi bünyesi içinde aranmakta ise de bir daha eski seviyeye ulaşma mümkün olmamıştır. Meselâ Selaniki, “hasbıhal”, “havadis-i rûzgâr” başlığı altında yaptığı değerlendirmelerde karamsar fıtratı ile bir daha eski seviyenin yakalanamayacağının üzüntüsünü yaşamaktadır. Osmanlı sisteminin önemli değişikliklere uğradığı III. Murad dönemini (1574-1595) ölümü üzerine, etraflı bir değerlendirmeye tabi tutan Selaniki, Padişah’ın dedeleri Yavuz ve Kanuni’nin yolundan gitmeyip sarayına kapandığını, orduları serdarlara havale ettiğini ağır bir dille tenkit etmekte, ancak Murad’a haksızlık etmemek için onun bir şiir ile dile getirdiği mazeretini de aynen vermektedir5 Tarihçi, maliye katipliğinin verdiği imkanla iktisadî ve malî hayatla ilgili olarak savaş ile iktisat arasındaki dengeyi, olumlu bir sonuç alınamayacağı önceden belli olan Osmanlı-İran savaşlarından örnekler vererek, değerlendirmektedir. Bu savaşların askerî, malî ve idarî dengeleri temelden sarstığını, altın gümüş, akçe dengesinin bozulduğunu, narh sisteminin uygulanamadığını, fiyatların başını alıp gittiğini, devlet hazinesine gelir sağlamak için mansıbların alenen satıldığını, böylece liyakata değil çok para verene makamların verildiğini belirtmekte, gümrüklerin normal çalışmadığını, mukataa ve iltizam usullerinin bozulduğunu belirtmektedir. Diğer taraftan yönetim açısından bir çok olumsuzlukların bu dönemde ortaya çıktığını, özellikle padişahlık kurumunun III. Murad’ın döneminde zedelendiğini, yönetim geleneğine riayet edilmediğini, sadaret, meşihat, kazaskerlik, defterdarlık makamlarında çok sık değişimin olduğunu, fetva kurumunun yozlaştığını, bidatlerin yaygınlaştığını, bir anda 19 şehzadenin boğdurulması gibi vicdanları sızlatacak uygulamaların olduğunu belirterek bütün bunların felaket getireceğinden yana yakıla bahsetmektedir.6

XVII. yüzyıl yönetici, tarihçi ve genel olarak yetkililerini telaşlandıran en önemli husus ise Osmanlı ordularının o zaman kadar pek alışkın olmadıkları bir şekilde savaş meydanlarında başarı elde edememesi, disiplinsizlik sergilemesi ve mağlup olması idi. Buna çare olarak ise, yine eski güçlü padişahlar dönemlerine dönmenin yollarını aramak olarak gösteriliyordu.

Öteden beri, Osmanlı iktisadî ve ictimaî yapısındaki bazı gelişmeler geleneksel kurumları temelden sarsmıştır. XVI. asır başlarından itibaren hissedilen ve asrın sonunda hızlanan nüfus artışına mukabil özellikle ziraî ekonominin aynı oranda büyümemesi, Şehzade Bayezid olayında şehzadenin etrafında oluşan Saruca ve Sekban taifesinin daha sonra başı bozuk, işsiz yurtsuz bir duruma düşmesi, aslında ilimle alakası olmayan bazı gençlerin bir yolunu bularak Anadolu medreselerine suhte olarak kaydolmaları gibi Osmanlı geleneğinde daha önce bilinmeyen olayların yaşanması büyük karışıklık yaratmıştır. İlmiye mesleğinde yozlaşmaya sebep olan hususların başında II. Murad’ın Molla Fenarî evladına verdiği daha sonra bütün ulemâ çocuklarına “mevalizâde kanunu” adıyla tanınan ayrıcalıkların geldiği öteden beri bilindiği halde cesaretle üzerine gidilip kaldırılamamış ve bu uygulama ilmiye mesleğinin giderek artan bir şekilde kanayan yarası olmuştur.7

İçteki bunalım yanında doğuda Safevî, batıda Habsburg ile yapılan uzun süreli birçok yerde gereksiz savaşların Osmanlı maliyesini büyük sıkıntıya düşürmesi yanında Osmanlı piyasasına akan ucuz Amerikan gümüşü ekonomiyi etkilemiş ve daha önce Osmanlı toplumunun asker ve reaya olarak bilmediği bir enflasyon paniğine sebep olmuş fiyatlarda büyük artışlar olmuştu.8 Selaniki'nin bu sıralarda 1008/1600'de görgü şahidi olarak belirttiğine göre yiyecek ve giyeceğe güç yetmez olmuş halk şiddetli ihtiyaç içinde kıvranmaya başlamış, ahlak bozulmuş, arpanın kilesi altmış akçeye, etin okkası yirmi akçeye, babuç yüz, çizme ikiyüz akçeye satılır olmuş, yetkililerin koyduğu narhı kimse dinlemez olmuştu. Hatta daha da kötüsü akçe tağşişi sebebiyle esnaf akçeyi kabul etmeyip, ancak altın ve guruş ile alış veriş eder olmuşlardı.9

Bir taraftan sabit gelirli reaya ve asker zümresi aldığı mallara daha fazla para öderken devlet masrafları için yeni gelir kaynakları aramaya koyulup, fevkalalede dönem vergisi olan avarız türü vergileri mutad hale getirmişti. Bütün bu vergileri ödeyemeyen halk kitleleri çift-bozan olarak bağlı olduğu toprağı terke başlamış, böylece etrafta korkunç zararlar ve ziyanlar yapan muazzam bir aylaklar zümresi oluşmuştu. Ehl-i örf10 zümresi masraflarını karşılamak için kanunname sınırlarını zorlayarak reayadan cebrî paralar almaya başlamışlar, Anadolu'da Şehzade Bayezid olayından beri sayıları giderek artan yeniçeri, sipahi, saruca ve sekbanlar daha önce tamamen yabancı oldukları ticaret, vergi tahsildarlığı, mültezimlik gibi işler yapmaya ve temsil ettikleri gücü kullanarak halkı ezmeye başlamışlardı. Reayadan kitleler halinde şikayetler geliyordu. Böylece devlet-sipahî-reaya ahengi bozulmuş, temel ilke olan "daire-i adalet" kavramı tersine dönmüştü.11 Her birisi başlı başına birer çöküntü sebebi olan bu olumsuz gelişmeler şeklen aynen devam eden kurumları işlemez hale getirmişti.

Diğer taraftan bu dahilî sebepler yanında, dışarda oluşan siyasî ve iktisadî sebepler de bulunmaktadır.12 Gelişmelere Osmanlı-Avrupa mukayesesi penceresinden bakıldığında 1566-1593 arasında Devlet Avrupa ile uzun bir barış dönemine girmiş, bu dönemde Avustuya önemli ölçüde toparlanma, askerini yeniden düzenleme ve ateşli silahlar ve harp teknolojisinde, kendisini yenileme imkanı bulurken, Osmanlı Devleti büyük bir talihsizlik olarak İran'la savaşa girmiş, toparlanma bir tarafa sosyal ve ekonomik bakımdan büsbütün yıpranmıştır. Bu durum 1593-1606 arasındaki uzun savaş döneminde bariz bir şekilde ateşli silahların kullanımında karşı tarafın üstünlüğü farkedilmişti. Bunu bizzat savaş meydanında gözlemleyen Hasan Kâfî yana yakıla dile getirmiştir. Ayrıca Portekiz, Hollanda ve İngilizlerin okyanuslarda ticareti geliştirmesiyle Osmanlı'nın hakim olduğu geleneksel ticaret yollarının önemini tedricen kaybetmesi Osmanlı iktisadî ve sosyal hayatını etkilemiş, ayrıca İran'da Şah Abbas, İspanya'da II. Philip, İngiltere'de I. Elizabeth gibi hükümdarlar ülkelerinde köklü reformlar ve kalkınmalar kaydederken Osmanlı Devleti'nde III. Mehmed'den itibaren genç, hatta çocuk yaşta hükümdarların iş başına gelmesi devlet otoritesinin, saray mensubu kadınların, ocak ağalarının ve onlarla işbirliği içinde olan bazı ulemanın eline geçmesine sebep olmuştu.

Tımar sistemindeki değişim bünyeyi temelden sarsmıştı. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XVI. asrın sonuna kadar mükemmelen uygulanan ve ziraî ekonominin temeli olan tımar sistemi bu tarihten

itibaren bozulmaya başlamış, bütün ıslahat gayretlerine rağmen düzeltmek mümkün olmamıştır. Bu alandaki bozulmayı bir takım haklı sebeplerle III. Murad zamanına kadar götürenler bulunmaktadır. Tımarların iltizama verilmesi ilk defa Rustem Paşa tarafından denenmiştir. Bu yolla çabuk ve mümkün olduğu kadar çok gelir sağlama hedeflenmiştir. Ancak reaya açısından son derece mahsurlu bir uygulama olduğundan bundan vazgeçilmiştir. III. Murad zamanında birçok yanlış uygulamalar oldu. Beylerbeyiler ve sancakbeyler hizmet erbabına verilmesi gereken tımarları ehil olmayan, bol hediyeler veren kimselere verdiler.

Saraya ve ileri gelen devlet erkanına bol hediyeler sunanlar büyük tımarlara sahip oldular. Tımarları iltizama vererek devlet peşin paralar almış, reayayı mültezimlerin insafına terketmişti. Bu uygulama büyük yaralar açtı. Asır başında Sadrazam Kuyucu Murad Paşa çeşitli katiplik ve defterdarlık görevlerinde bulunan son olarak Hazine kethüdası olan Ayn Ali Efendi'yi Defter-i Hakanî eminliğine getirmiş, Paşa'nın emriyle tımar ve zeamet sistemine dair kanun ve uygulamaları toplamış ve 1607'de Kavanîn-i Al-i Osman der Hulasa-i Mezâmîn-i Defter-i Divan adlı eserini yazmıştır. Yedi bölüm halinde düzenlenen bu eser tımar sistemi, eyalet ve sancaklar ile herbirinin sahip olduğu tımar ve zeametler hakkında, ve tımar sisteminin ıslahı için yapılan çalışmalar ve belli başlı terminolojiden bahseden tımar hakkında, yetkili birisi tarafından kaleme alınmış en derli toplu risaledir.13 Ayn Ali yedinci bölümde bozulmayı bilhassa iki noktaya bağlamaktadır. Birincisi tımar sahibi sipahilerin kendi sancağına ait askerle sefere gitmemesi, ikincisi ise askerin yoklamasının düzenli olarak yapılmamasıdır. Bu çalışmalardan çok verimli sonuçlar alınamamıştır.

Devlet, sistemi çalıştırmak için her türlü hukukî yolu denerken fetva yoluyla da tarafları vazifeye davet etmiştir. Fetva kitaplarında çok sert görüşlere rastlanmaktadır. Tımar mevzuatının tedvin edildiği dönemde şeyhülislam olan Ebussuud Efendi'nin ve tımar sisteminin ıslahı için yoğun çalışmaların yapıldığı dönemde şeyhülislam olan Sunullah Efendi'nin, görevini ihmal eden tımar erbabı hakkında çok sert fetvaları bulunmaktadır.14

Yine bu sıralarda yazılmış olan ve müellifi belli olmayan Kitab-ı Müstetab'da ise tımar sistemine geniş yer verilmiş, tımar idaresinde en yetkili kimseler olan beylerbeyi ve sancakbeylerinin tımarları para karşılığı usulsüz dağıttıkları, boşalan ve mücahidlerin hakkı olan tımarları kendi köle, seyis ve adamlarına dağıttıkları, kapılarının eskisi kadar mükemmel olmadığı, bu sebeple vaktiyle 200.000 olan tımarlı sipahi ordusunun onda birin altına düştüğü yana yakıla anlatılmıştır.15

IV. Murad kendisine sunulmuş olan Koçi Bey Risalesi'ndeki teklif ve tavsiyelerden hareketle 1623'te tımar sisteminde ıslahat yapmak istemiş, bu sırada bilhassa umumî yoklamalara önem verilmiş, hazır bulunmayanların tımar beratları iptal edilmiş, ancak istenilen sonuç alınamamıştır. Bir süre sonra Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın teşebbüsleri ise idamı ile yarım kalmıştır.

IV. Mehmed döneminde özellikle Köprülü Mehmed Paşa'nın gayretleri ile düzenlemeler yapılmak istendi. Bütün tımar ve zeametmelerin yenilenmesi ferman olundu, dirlik yoklamaları yapıldı

ise de bütün bu gayretler sonuç vermedi. Sipahiler tımar topraklarında kendi mülkleri gibi davranıyorlar, başkasına devrediyor, kiraya veriyorlar, iltizam usuliyle işletmeye gidiyorlar, sefer zamanında filen iştirak etmiyorlardı.

Daha sonra Osmanlı toprak sistemi ve problemleri ile ilgili olarak Avnî Ömer Efendi (ö. 1070/1659)16 Kanun-ı Osmanî Mefhûm-ı Defter-i Hakanî adlı eserini yazarak devrin padişahı IV. Murad'a takdim etmiştir. Osmanlı toprak sistemini yirmi beş ayrı statüde inceleyen ve muhtemelen Sultan Murad'ın isteği üzerine yazılan eser hükümdarın toprak ve tımarla ilgili düzenlemelerinde yardımcı olmuştur.17

Yüzyıllarca Devletin ve özellikle Osmanlı eyalet ordusunun güç kayanağı olan tımar usulü, giderek bir zorbalığa ve derebeyliğe zemin hazırlamıştır. Devlet çeşitli teşebbüslere rağmen ıslahı mümkün olmayan bu uygulamayı bir kararla kaldırmak ve büyük reaksiyonlara sebep olmak yerine tedricen kaldırma yolunu tercih etmiştir. Önce bir kısım tımar toprakları müsadere edilmiş, XIX. asır başlarından itibaren boşalan tımarlar yenilenmeyerek alıkonulmuştur. Tımar sahiplerine taşrada zabtiye görevi, mahkemelerde çeşitli hizmetler, vergi tahsili vs. gibi çeşitli görevler verilerek maaşlı hale getirilmiş, böylece bir kitle hareketine dönüşmesi önlenmiştir. Böylece bu topraklar hazineye intikal ederken eski sipahilerden de devlet hizmetlerinde yararlanılmıştır.18

Devlet Kanunî'nin saltanatının sonlarından itibaren farkettiği ancak teşhiste zaman zaman yanıldığı bu olumsuzlukları gidermek için yeni hukukî ve idarî düzenlemelere gitmeye başlamıştı. III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed dönemlerinde peş peşe çıkarılan çok detaylı bir şekilde konuları ele alan adaletnâmeler devletin bu ıslahat girişiminin sonucu idi. Devlet şer-i şerif ve kanun hakimiyetini sağlama, askerin sayısını ve yetki dışı faaliyetlerini sınırlandırma, sadrazamın otoritesini güçlendirme ve bilhassa reayayı koruma hedefini güdüyordu.19 Bunun yanında devlet ilmiyeyi, seyfiyeyi nizam altına almak için başka ferman ve kanunlar da çıkarıyordu. İlmiyede mülazemet sistemini ve mevalizade kanununu yenibaştan düzenleme gayretleri, artan talep karşısında memuriyet sürelerinin sınırlandırılması,20 paye sisteminin kapsamının genişletilerek daha yaygın kullanılması ve bürokraside yeni kalem ve bürolar ihdası gibi düzenlemeler yapıyordu. Başlıbaşına bir muamma olan vakıf sisteminde yeni nezaretler ihdas ederek denetimi daha etkin hale getirmeye çalışıyordu.

Erken dönemdeki ıslahatla ilgili fermanlarda mutlaka bir takım gerekçeler belirtilmiş olmakla birlikte bu dönemde geleneksel anlamda ıslahat risalesi yazılması adeti henüz olmayıp, ancak XVI. asrın ikinci yarısından itibaren bu tür eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Lutfi Paşa'nın Asafnâme'si en yetkili kalemden çıkmış muhtasar fakat gerçekçi bir ıslahat risalesidir. Paşa, risalenin yazılış sebebini". Bu hakire veziriâzamlık mansıbın ferman buyurduklarında zamanede bazı âdâb u erkan ve kanun-ı divaniyi evvel gördüklerime muhalif ü perişan gördüğüm için… bu riselyi telif edip..." ifadesiyle bunun bir ıslahat risalesi olduğunu ifade etmiştir. Eser bir giriş ve dört bölüm halinde düzenlenmiş, bölümler içerisinde veziriazamın yetki, sorumluluk ve münasebetleri, daha sonra kara

ve deniz seferleri, hazine ve maliye meseleleri, reaya ve seyyid-şerif gibi bazı imtiyazlı zümrelerin durumu vâkıfane değerlendirilmiştir.21

Alî'nin 1581 yılında kalame aldığı Nushatü's-selâtîn ise siyasetnâme türünün bu dönemde gerçek bir örneğini teşkil etmektedir. Oldukça kapsamlı olan eser Osmanlı hanedanı ve padişahlarından bahseden girişten sonra, dört bölüm ve sonuç olarak düzenlenmiş, ilk üç bölümde sultanların yetki sorumlulukları, kanuna aykırı ortaya çıkan konular, devlete zarar veren hususlar ele alınmış, son bölümde kendi hayatını ve olaylar karşısındaki hissiyat ve gözlemlerini dile getirmektedir. Sonuç kısmı tavsiye ve temennileri ihtiva etmektedir.22 Alî'nin Mevâ'idü'n-nefâ'is fî kavaâ'idi'l-mecâlis 'i23 de benzer türden bir deneme olmakla birlikte ele aldığı konular itibariyle toplumsal ağırlıklı bir muhtevaya sahiptir. Nitekim sosyal konulara toplumsal gelişmelere çok önem veren müellif, Kahire'de bulunduğu sırada oraların örf adetlerini, halkını Hâlâtü'l-Kahire mine'l-âdâti'z-zâhire24 adlı çalışmasında tahlil ve tasvir etmiştir.

Bu dönemde konu ile ilgili çalışmaları sadece müstakil olarak yazılmış risalelerden ibaret saymak yanlış olacaktır. Özellikle Osmanlı tarihlerinde siyasi askerî ve sosyal olaylar anlatılırkın münasebet düştükçe her tarihçi kendi düşünce ve anlayışı çerçevesinde gelişmeleri teşhis ve bozuklukları gidermek için önerilerde bulunmuştur. Alî'nin Künhü'ahbar'daki dikkate değer gözlemleri yanında çağdaşı Selânikî XVI. yüzyılın ikinci yarısına (1563-1600) ait tarihinin çeşitli bahislerinde bir risale hacmini hayli aşacak ölçüde oldukça sıhhatli tespitlerde bulunmuştur. Daha sınırlı olmakla birlikte Peçevî, Hasan Beyzâde ve Topcular Katibi'nin XVII. yüzyıl ortalarına kadar gelen tarihlerinde de aksaklıklar ve alınacak tedbirlerle ilgili benzer pasajlar bulmak mümkündür.

Diğer taraftan geleneksel teşhisin ötesinde konuya gerçekçi yaklaşan yazarlar da bulunmaktadır. İlmiye mesleğinden gelen Hasan Kafi el-Akhisarî (ö. 1025/1616) çeşitli medreselerde müderrisliklerde bulunmuş birçok eser telif etmiştir. Devlet düzenine dair önce Arapça daha sonra çok beğenilmesi üzerine III. Mehmed'in buyruğu ile Türkçeye tercüme ettiği Usulü'l-hikem fî nizâmi'l-âlem'i giriş, dört bölüm ve sonuç halinde düzenlemiş, girişte geleneksel tasnife uyarak toplumu ümerâ, ulemâ, ziraat erbabı (reaya) ve ticaret-sanat erbabı olarak dört sınıfa taksim etmektedir. Bölümlerde ise devlet nizamiyle ve yöneticilikle ilgili vasıflar; istişare ve re'yin önemi; harb aletlerinin kullanılmasının luzum ve vucubu; zafer ahvali ve sonuçlarıyla ilgili konular işlenmiş, sonuçta ise barış ve antlaşma konusu değerlendirilmiştir. Yazıldığı dönemden itibaren dikkat çekmiş ve daha sonraları çeşitli Batı ve Balkan dillerine tercüme edilmiş olan eserde ateşli silahlar ve harp teknolojisiyle ilgili gözlemleri çok dikkat çekicidir. Hasan Kafi, elli yıldan beri serhadlerde, özellikle Hırvat hududunda düşmanların yeni bir silahlar icad edip kullanarak Osmanlı'yı mağlup ettikleri, ancak Osmanlı'nın da akabinden benzer silahlar kullanarak Allah'ın izniyle küffarı perişan ettiği, fakat halen düşmanların yeni icad olunan silahları kullanmakta çok ileri gidip nice toplar, tüfenkler icad edip onları mükemmel kullandıklarını, Osmanlı askerinin o tür silahları hatta geleneksel silahları bile kullanmada çok ihmalkar olduklarını ve bunun sonucu olarak cenge dayanamayıp harbden firar ettiklerini yana yakıla

anlatmaktadır. Hasan Kafi, asker ve silah adedinin yoklanmasının önemli olduğunu söylemekte, çoğu kere örneklerini Osmanlı öncesi İslam dünyasından vermektedir.25

Bu tür çalışmalar arasında haklı bir şöhreti olan Koçi Bey Risalesi, muhtevasının zenginliği yanında eserin önemini artıran asıl nokta buradaki fikir ve önerilerin arzlar halinde IV. Murad ve Sultan İbrahim'e sunulmuş olması ve bizzat padişah tarafından uygulanmış olmasıdır. Eserin muhtevası başlıca yönleriyle rüşvet, sadrazamın bağımsızlığı, saray nüfuzunun kaldırılması veya asgariye indirilmesi, ulemanın sadece liyakat esas alınarak yükseltilmesi, haksız ve sık azlin önlenmesi tımar tevcihlerinin liyakata göre yapılması, tımar topraklarının her ne şekilde olursa olsun vakıf, mülk, paşmaklık haline getirilmemesi, beylerbeylerin yoklamalarını düzenli yaparak, tımarları layık olanlara vermeleri, cebelü sayısının artırılarak merkez ve eyalet birlikleri arasında denge sağlanması, kapıkulu konusunda "kanun-ı kadim"e aykırı bid'at uygulamaların lağvedilmesi, saraydan "çıkma"ların yedi yılda bir düzenli yapılması gibi muşahhas, gerçekçi önerilerdir.

Katip Çelebi bilimsel çalışmaları ve eserleri yanında çok yönlü ıslahatçı kişiliği ile de dikkati çekmektedir. Onun değişik alanlardaki ıslahat önerilerini ayrı ayrı kitap ve risaleler halinde toplamış olması o devri bir görgü şahidi ve gözlemcinin kaleminden tanımaya vesile olmuştur. Onun, Mizanü'l-hak fî ihtiyâri'l-ehakk'ı,26 ağırlıklı olarak sosyal içerikli bir eserdir. XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunda çatışmalara kadar varan, büyük sosyal çalkantılara sebep olan yirmi bir konu ele alınmış, bizzat görgü şahidi olarak tahlil edilmiş, bütün bu karışıklık ve tartışmalara sebep olan ilmî ve fikrî gerilemenin sebepleri, ulemânın tahsil durumu girişte açıklanmıştır. Fikrî plandaki gerileme ve ıslahat ihtiyacı Mizan'da çok dokümanter olarak tasvir edilmiştir. Katip Çelebi'nin burada Osmanlı ilim hayatı için yaptığı tahliller çok realist görünmektedir. Eser kendi çağında değişik yorumlara yol açmış, bunun üzerine Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'den mutalaa sorulmuş, şeyhülislam bu kitabla ilgili fetvasında "Allah müellifine en güzel mükafaatı versin, bu risalede halkın ahvali için uzlaştırma, irşad ve itidal vardır" kanaatini ifade etmiştir. Katip Çelebi bir mukaddime üç fasıl halinde düzenlediği Dustûrü'l-amel li-ıslâhi'l-halel'in mukaddemesinde İbn Haldun'un tavırlar nazariyesini, bölümlerde ise, reayayı, asker ahvalini ve hazineyi değerlendirmiş, daire-i adelet görüşüne vurgu yapmıştır. Müellif, derya ahvali ve deniz seferlerine dair ıslahatçı fikirlerini denizcilik tarihi ile ilgili Tuhfetü'l-kibâr fî esfâri'l-bihâr27 adlı eserinde dile getirmiş, çeşitli denizlere, sahillere, adalara hakim olan Osmanlı Devleti için denizin önemi "Hafi olmayaki bu Devlet-i Aliyye'de rükn-i a'zam ve şanına takayyüd ü ihtimâm elzem olan umûr deryâ ahvâlidir" ifadesiyle belirtip, bunun gerekçelerini saymıştır. Eserin son bölümü olan yerdinci bölümde kaptan ve korsanlara kırk öğüdü sıralamıştır.28

XVII. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan ve muhtemelen Kemankeş Mustafa Paşa'ya sunulan anonim Kitabu mesâlihu'l-müslimîn29 şekil ve muhteva özellikleriyle geleneksel ıslahat risalelerinden ayrılmaktadır. 52 başlık altında toplanmış olan eserde başlıca ilmiye, seyfiye ve kalemiye ile ilgili konular, mali, ictimaî-iktisadî mevzular ve bunlara dair yorumlar olmak üzere birkaç ana konuda toplamak mümkündür. Çağdaşı diğer risalelerin aksine burada eski özlemi olmadığı gibi kanun-ı kadim yerine yeni düzenlemeler önerilmektedir30. Birçok konuda farklı yaklaşımı olmakla birlikte

özellikle ilim erbabına dinî ve hukukî görev imkanı olmadığında taşrada tımarlı sipahî zümresine ilhak edilmelerinin hem kendilerine iş imkanı olması, hem de asker ve tımar erbabının eğitim seviyesinin yükselmesine vesile olacağını ifade etmektedir.

Diğer taraftan Katip Çelebi ilmiye ve medrese eğitimi konusunda gözlenen gerileme ve bozulmanın sebepleri konusunda daha önceki tespitlerden oldukça farklı bir yorum yapmaktadır. Ona göre medreselerden "felsefiyattır" gerekçesiyle Mevakıf derslerinin ve aklî ilimlerin kaldırılması medreseleri büyük bir gerilemenin içine sokmuştur. Katip Çelebi kendi döneminde dinî ve sosyal muhtevalı birçok karışıklık ve tartışmalara şahid olmuş, çok sathi ve basit bilgilerlele toplumun yaşadığı kargaşayı ve medrese mezunlarının bunlar karışısında çok yetersiz kaldığını, çözüm getiremediklerini görmüş, bunun üzerine düşünmüş ve medresenin bir çözüm üretememesini, tahlil etmiş ve düşünceye, yoruma, felsefeye ağırlıklı olarak yer veren bir programın eskiden olduğu halde artık uygulanmamasının buna sebep oduğunu tespit etmiş ve bunu etraflı bir şekilde incelemiş ve misallerle ortaya koymaya çalışmıştır.

Daha geç bir tarihte olmakla birlikte: Osmanlı'daki menfi gelişmeleri yakından gözlemleyen ve bunlara ait fikirlerini misallerle ortaya koyanlardan birisi de tarihçi Mustafa Naima (ö.1716)'dır. Tarihinin girişinde İbn Haldun'un meşhur tavırlar nazariyesi ile bu gelişmeleri bir ölçüde tabii bir değişim olarak kabullenmektedir. Özdeki bu değişimin gerçek sebebi belki gelişen olaylar ile açıklanabilir. Memleketi Halep'de belli belli seviyede tahsilden sonra İstanbul'a gelerek Saray baltacıları zümresine dahil olan içindeki tahsil aşkı ile Bayezid Camii derslerine devam eden, başta tarih olmak üzere edebiyat, nucum ilmine karşı büyük ilgisi olan Naima kısa bir süre sonra Divan-ı Humayun katipleri arasına girmiş bu onun için yeni bir hayatın başlangıcı olmuştur. Önce Kalayı-koz Ahmed Paşa'nın sonra Amcazade Hüseyin Paşa'nın himayesini gören tarihçi kendisine tevdi edilen Şarihu'l-Menarzade'nin notlarına dayanarak (1000-1070/1693-1660) yılları arasını içine alan o meşhur tarihini telife başlamıştır.

Eserinin mukaddimesinde eas itibariyle İbn Haldun'dan etkilenerek tarih sosyolojisi ve felsefesi açısından ve kendi yorumlarını aktarması bakımından önemli sayılacak bilgiler vermekte, burada onun asıl hedefi Osmanlı Devlet ve teşkilatını içerisinde bulunduğu ve benimsediği tavırlar nazariyesinin beşinci merhalesinin yani çöküşün yaşandığına inandığı o dönemde devlet nasıl kurtarılabilir sorusuna cevap aramakta, bir bütün olarak düşündüğü İslam tarihinden müşahhas örnekler vermektedir. Ancak Naima'nın Osmanlı Devlet teşkilatının gerileme ve bozulmasiyle ilgili asıl tespitleri siyasi ve sosyal olayları anlatırken eski ile mukayese ederek çok sık temas ettiği mümesseseler tarihi ile iligili kayıtlarıdır. Bunların çoğundan Naima'nın hissiyatını da çıkarmak mümkündür. Özellikle İlmiye. Seyfiye ve kalemiyenin durumları, askerin daha önce emsali görülmemiş biçimde nüfuzunu kendi çıkarı için kullanması, memuriyetlerdeki istikrarsızlık etkili bir şekilde dile getirilmektedir.31

Buradaki tespitler, çare ve teklifler daha sonra Nahifi'nin Nasihatü'l-vüzerâ'sı,32 Defterdar Mehmed Paşa'nın Nesâyihu'l-vüzerâ ve'l-ümerâ'sı33 gibi bazı eserlere önemli ölçüde malzeme teşkil etmiştir. Sarı Abdullah Efendi de (ö. 1660) IV. Mehmed namına Nasîhatü'l-mulûk tergîben li-hüsnü's-sulûk adıyla bir risale yazmış, iki bölümden oluşan eser daha sonra Osmanzâde Taib tarafından Telhîsü'n-nesâyih adıyle ihtisar edilerek basılmıştır.34

Devrin aydınlarının ilim ve bürokrasi erbabının tespit ve önerilerinin ne ölçüde gerçekçi ve isabetli olduğu sorusu önemle üzerinde durulması gereken bir husustur. Muhteva açısından tahlil yapıldığında aydınların her zaman derinlemesine analiz ve sentezler yapamadıkları, bozulma sebepleri ve bunları gidermek için ileri sürdükleri çarelerin esas itibariyle geleneksel siyasetname, nasîhatü'l-mülük, nasîhatü'l-vüzera edebiyatında anlatılanlara birçok bakımdan benzediği gözlenmektedir. Geleneksel olarak hassasiyetle vurgulanan rüşvet ve zulmün yaygınlaşması, adalet kavramının sarsılması, müesseselerin iyi işlememesi, yetki ve sorumluluk sahibi kimselerin ihmal veya menfaat sebebiyle bunun gereğini yerine getirmemeleri, askerin disiplinsizliği gibi sebepler gözlemcilerin müştereken saydıkları konulardır.

Islahat çalışmalarının sağlıklı bir tahlilini yapabilmek için iki önemli zümrenin durum ve tutumunu iyi incelemek gerektir. Bunlar ulema ve askerdir. Bunların ayrı ayrı tavırları kadar ittifak ve ihtilafları da önemlidir. Ulemanın bu konuda verdiği fetvalar başta olmak üzere eğitim ve kaza alanlarındaki rolleri, padişah hocası ve müşavir olarak ifa ettikleri hizmetler müesseselerin teşkilinde olduğu kadar ıslahında da önemli rol oynamıştır. Islahat ve yeniliklerdeki öncü konumları XIX. yüzyılda dahil olmak üzere Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.

Yenilik ve ıslahatın meşruiyet kazanması ve kamuoyu oluşturularak halka mal olması açısından ulemanın desteğine daima ihtiyaç duyulmuştur. Ancak muhalefet eden ve bu yönde kamuoyu oluşturan ulema da daima olmuştur. Fetva pekçok yenilik girişiminde önemli bir hukuki prosedür ve icraata meşruiyet kazandırmak için sık sık başvurulan bir kurum olmuştur. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren devlet yönetimine tam hakim olamayan padişahlar zamanında bir destek ve meşruiyet kaynağı olarak kullanılmıştır.

Ancak doğrudan kendi menfaatlarını ilgilendiren a) Çocuklarına tanınan ayrıcalıkların kaldırılması, b) Vakıfların kontrolü ve vakıf gelirlerinden yararlanmalarının önlenmesi gibi iki konudaki girişime karşı olmuşlardır. Bu noktada konuya Batı ile Osmanlı dünyası karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilerek yaklaşılırsa acaba nasıl bir sonuç çıkar? Bilindiği gibi Batı'da Rönesans, Reform, Aydınlanma, Sanayi İnkılabı, Pozitivizim gibi aşağı yukarı biri diğerinin birer hamle ilerisini teşkil eden akımlar Batılı aydınların çaba ve irşatları sonucu olmuştur. Bütün bunlar çağdaş Batı'yı şekillendirip, bugüne getiren hamle ve değerlerdir. İslam dünyasında ulemanın benzer bir katkısı olmuş mudur? konusu incelenmeye değer bir husustur.

Yeniçeri ise yenilik ve ıslahat girişimlerine, esas itibariyle kendi çıkarlarını ve mevcut imtiyazlı statülerini tehlikeye sokacağı düşüncesiyle genellikle karşı çıkmışlar, II. Osman meselesi, Patrona Halil ve Kabakçı Mustafa ve emsali hadiselerde olduğu gibi bir çok kere de kan dökülmesine sebep olmuşlar, bu nevi huzursuzluğu önlemek için ilgililer çeşitli tedbirlere baş vurmuşlardır. Nitekim III. Selim'e şumullü bir ıslahat layihası sunan Kazasker Tatarcık Abdullah Efendi özellikle Batı'dan alınacak teknoloji ve yeniliklerin isyana sebep olmaması için bunların İslamî olduğunun söylenmesini teklif etmektedir. Bu konuda II. Mahmud'un metodu daha farklıdır. Batı usulü ıslahata girişmeden önce Sahaflarşeyhi-zade Kazasker Esad Efendi, Şeyhülislam Abdülvehhab Efendi, Şeyhülislam Kadızade Mehmed Tahir Efendi gibi bazı tanınmış alimler vasıtasiyle bu girişimlerin luzum ve faydası konusunda kamuoyu oluşturma metodunu kullanmıştır.

Muhtedî ve yabancı uzmanların yeni düzenlemeler konusundaki katkı ve yardımları üzerinde de durulmak gerekir. Başlangıçtan beri devlet önemli ölçüde tercüman, istihbaratçı, Avrupa'daki askerî, dinî gelişmeler, yeni müesseseler konularında gözlemci olarak Avrupalı mühtedîlerden yararlanmıştır.

Nitekim, Katip Çelebi'nin bazı eserlerinin hazırlanmasında, Latince ve Yunanca eserlerden Batı ve Hıristiyanlık hakkında bilgi edinmede Fransız mühtedîsi papaz Mehmed İhlasî Efendi'den yararlanması, Macar asıllı mühtedî İbrahim Müteferrika'nın başta matbaa olmak üzere, yeni kurumların ve bilgilerin Osmanlı'ya aktarılması, Humbaracı Ahmed Paşa ve benzeri uzmanların orduya yaptıkları hizmetler ilk planda zikredilebilecek hizmetlerdir.

Diğer taraftan çeşitli diplomatik görevleri sebebiyle Türkiye'de bulunmuş Metternich35 ve A. Slade gibi36 bazı Batılı gözlemcilerin Osmanlı Devleti'nin özellikle Batı tarzı modernleşmesine karşı tavırları ve yorumları dikkat çekicidir.

Sonuç olarak; bu çalışmada genel olarak XIX. asır öncesindeki yeni düzenlemeler üzerine bazı gözlemler dile getirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin yükselme ve olgunluk dönemlerinde oluşan aksaklıkların tespiti, bunların sebepleri ve çareleri konusu o dönemlerin yazarları kadar bugünün aydınlarının da çok farklı görüş ve fikir ileri sürdüğü sosyal ve entelektüel tarihin önemli bir konusudur.

Risâle sahiplerinin realist tespitleri yanında birçok defa geleneksel ifadelerin dışına çıkmadıkları, hâricî gelişmeleri yeteri kadar değerlendiremedikleri, yaşadıkları olayların tesiri altında fazlaca kaldıkları anlaşılmaktadır. Lutfî Paşa ve Koçi Bey'in İstanbul'a geldiklerinde her şeyin daha iyi olduğunu, aradan geçen birkaç yıl zarfında ise değişip bozulduğunu söylemeleri bu yanlış algının tipik iki örneğidir.

Yönetimin ağır sorumluluğunu üstlenmiş devlet adamı ve idareci kadronun ise daha realist ve pragmatik bir yaklaşım içinde olduğu, Batı ve Doğu'daki gelişmelerin bütünüyle değilse de önemli

ölçüde farkına vardıkları, gerek bu ülkelere gerekse stratejik konuma sahip sınır eyaletlerine gönderilen fermanlardaki tespitlerden ortaya çıkmaktadır.

1 Atâ'î, Zeyl-i Şaka'ik, İstanbul 1267, s. 184; oradan naklen İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", Belleten, LXI/232, (1997), s. 642-43.

2 Uzunçarşılı, Merkez-Bahriye, s. 222.

3 Rumeli, Anadolu ve Mısır kadılıklarındaki derecelerin isimleri için bk. Süleymaniye Ktb., Esad Efendi kısmı, Mecmu'a, nr. 2066'dan naklen, Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, s. 92-93.

4 Medrese dereceleri için bk. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 272.

5 Murad III bu duygusal gazelinde hissiyatını şöyle dile getirmiştir:

Gönlümün istediği bana bir âdem olsa.

Havf-ı Mevla'dan iki dîdesi pür-nem olsa.

Usr ü yüsrünü kayırmasa iki dünyanın.

Cümleten âlem iki aynına bir dem olsa.

Nefesi olsa hayat irgürücü mürdelere.

Bir kelamı nice bin yareye merhem olsa.

Zâhir ü bâtını ma'mur ve yüzü nur-ı mübîn.

Tâ-ebed nâzır olanlar ana hürrem olsa.

Mahzen-i ilm-i ledün kâşif-i sırrı hikmet.

Ey Muradî bize bir şöyle âdem olsa.

Selanikî, Tarih (İpşirli), s. 428.

6 A.g.e., s. 425-432.

7 Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, s. 70-74.

8 Bu fiyat ihtilalinin etraflı değerlendirmesi için bk. Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", TTK Belleten, XXXIV/136 (1970), s. 557-607.

9 Selaniki, Tarih, s. 853.

10 Osmanlı Devleti'nde padişahin icra'î, idarî ve askerî yetkilerini temsil eden, ulema dışında kalan yetkililer. bk. M. İpşirli, "Ehl-i Örf", DİA, 10, s. 519-520.

11 Bütün sistemin temelinin adalet ilkesi olduğunu vurgulayan bu kavram "Devlet asker ile, asker hazine ile, hazine vergi ödeyen halk ile, vergi ödenen halk ise ancak adalet ile sağlanır" şeklinde ifadesini bulmuştur. Katip Çelebi, Düsturu'l-amel, İstanbul 1280/1863.

12 Bu konuda genel değerlendirmeler ve sonuçları için bk. K. Beydilli, "Avrupa", DİA, 4, s. 138, 143; F. Emecen, Osmanlı Siyasi Tarihi, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti, Ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1994, s. 49-63.

13 M. İpşirli, "Ayn Ali Efendi", DİA, IV, 258-259.

14 Sun'ullah Efendi'nin konu ile ilgili birçok fetvasından bir tanesi şöyledir: Mesele: Bazı kimesneler mal-ı mukatele add olunan zeamet ve timarı birer tarik ile alup, her sene mahsulün kabz u ekl edüp, mukabelesinde ne sefere gidüp ne halife vevekilinin nızasıyle seferden kalup beytülmale hiyanet eyleseler bu makulelerin timarları ihrac ve müstehakkına verilmek içün ferman sudurundan sonra bu hususa memur olan vukuf u şuuru sebebiyle bu makule beytülmale hıyanet edüp mahsulün aldıkları timarların mukabelesinde sefer hidmetin eda etmeyenlerin timarların ihrac ve âhara verdirmeğe sebeb olsa, niçe kimesnenin ol suretten rızkın kat' etmeğe sebeb olmağla indallah âsim olur mu.

El-cevab: Olmaz, ihmal ederse âsim ü hâin olur. Öyle zalim hainlerin rızkı değil ırkı kat' olunmak gerektir, aldıkları dahi beytülmale redd olunmak lazımdır. Ketebehû el-fakir Sun'ullah, ufiye anh.

15 Kitab-ı Müstetab, Haz. Y. Yücel, Ankara 1988.

16 M. İpşirli, "Avni Ömer Efendi", DİA, 4, s. 124-25.

17 Avni Ömer Efendi'nin, "haslar, mâlikâne, evkaf, arpalık, ocaklık, zeamet ve timarlar, tekaüd timarları, yurtluk timarlar, malikane timarlar, münâvebe timarları, geri hizmet timarları, canbazan ve gariban timarları, voynuk beyleri ve çeribaşı timarları, yund ocaklar, timarlı kale muhafızları, müsellem timarları, hassa av kuşları timarı, ashab-ı derek timarı, derbendci timarları, atçeken timarları, Hıristiyan timarları, baştınalar" şeklinde belirlediği yirmi beş çeşit timarın anlatımı için bk. Uzunçarşılı, "Kanun-ı Osmanî Mefhûm-ı Defter-i Hakanî", TTK Belleten, XV/59, (1951), s. 381-399.

18 Timar sistemi hakkında daha geniş bilgi için bk. Barkan, "Timar", İA, XII, s. 286-333; H. Cin, a.g.e., s. 85-125;.

19 H. İnalcık, “Adaletnameler”, TTK-Belgeler, II/3-4, Ankara 1967, s. 49-145; amlf., “Adaletname”, DİA, 1, 346-347.

20 M. İpşirli, “İlmiye Mesleği Üzerine Gözlemler” Osmanlı Araşıtırmaları, VII-VIII, (198), s.

21 M. Kütükoğlu, “Lutfi Paşa Asafnamesi”, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, İstanbul 1991, 49-99.

22 Alî, Nushatü’s-selâtîn, Mustafa Alî’s Counsel for Sultans of 1581, I-II, Ed. A. Tietze, Wien 1979-1982.

23 Mevâ‘idü’n-nefâ’is fî kavaâ’idi’l-mecâlis, Haz. M. Şeker, Ankara 1997.

24 Hâlâtü’l-Kahire mine’l-âdâti’z-zâhire, Alî’s Description of Cairo of 1599, Wien 1975; Sadeleştiren: O. Ş. Gökyay, Ankara 1984.

25 Usulü’l-hikem fî nizâmi’l-âlem, haz. M. İpşirli, Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 10-11, (1981), s. 239-278.

26 Mizanü’l-hak fî ihtiyâri’l-ehakk, haz. O. Ş. Gökyay, İstanbul 1980.

27 Tuhfetü’l-kibâr fî esfâri’l-bihâr, haz. O. Ş. Gökyay, İstanbul 19.

28 A.g.e., s. 235-240.

29 Haz. Y. Yücel, Ankara 1988.

30 A.g.e. s. 93-94.

31 Genel değerlendirme için bk. Z. Arslantürk, Naîma’ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı, İstanbul 1997.

32 M. İpşirli, “Nahîfî’nin Nasihatü’l-vüzerâsı”, Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 15, (1997), s. 15-27.

33 Nesayihu’l-vüzerâ ve’l-ümerâ’, Ed. W. L. Wright, Princeton 1935.

34 İstanbul 1283/1866.

35 Metternich, İstanbul’daki elçisi Appony’ye yazdığı mektubunda Tanzimat ve ıslahat çalışmalarıyla ilgili olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun çökme halinde bir vücut olduğu bu çöküşe sebep olan fenalıkların başında, ilk temellerini Sultan Selim III’in attığı, son padişahın ise derin bir cahillik ve muazzam bir hayal gücü ile desteklediği Avrupavarî reform zihniyeti geldiğini belirttikten sonra Babıali’ye tavsiyede bulunarak hükümetinizi, bir güç olarak varlığınızın temelini teşkil eden ve

padişah ile tebaası arasındaki başlıca bağlantıyı meydana getiren, dinî müesseselere saygı esası üzerine kurulması, yönetim sisteminin düzene konulması, ıslah edilmesi, Türk milletine gitmeyen reformların ve sistemin alınmaması. Aksi taktirde, padişahın yıktığı değerleri, yerine koydukları kadar bilmediği sonucuna varılacağını söyledikten sonra çözüm olarak "… Türk kalınız ve şeriate uyunuz" sözlerini söylemektedir (Engelhardt, La Turquie et le Tanzimat, I, 48-49'dan naklen F. Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi, (1789-1914), Ankara TTK 1997, s. 225.

36 Slade, II. Mahmud'un kıyafet reformunun bazı cepheleri hakkında yorumları zikre değer: "Sultan Mahmud hiçbir şeyde, Türk süvarisinin binicilik tarzını değiştirmekten daha büyük bir hata yapmadı. Türk süvarisinin atları üzerindeki mükemmel hakimiyetiyle, dünyanın en nizamsız atını en nizâmî hale getirmek için yalnız küçük bir tertip gerektiren mükemmel oturuş yerleri vardı. Fakat Mahmud bütün değişikliklerinde maskeyi insan diye, kabuğu da meyve diye aldı. Avrupalı süvarî uzun üzengili düz eyerlere biniyordu. Bu yüzden kendi süvarisinin de aynı olması gerektiğini zorunlu zannetti. Bu körü körüne şekil taklidi sadece faydasızdı veya yalnız fizikî rahatsızlık ve sabır bakımından verimliydi. Fakat sınırsız bir nefret yaratan manevî bir kötülüğü kanıtladı. A. Slade, Record of Travels in Turkey, Greece… in the Years 1829, 1830, and 1831, London 1832 (2. ed. 1854), II, 210-211'den naklen Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, (Kıratlı), Ankara 1984, s. 101].

Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtında Şeyhülislamlık / Dr. Murat Akgündüz [s.847-854]

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Türkiye

Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam eden temel müesseselerden biri olan şeyhülislâmlık, devlet teşkilatında en yüksek dînî ve ilmî otoriteyi temsil etmekteydi. Müesseseye ismini veren "şeyhülislâm" tabiri hicrî IV/mîlâdî X. yüzyılın ikinci yarısında Horasan bölgesinde ortaya çıkmış ve fetvâ verme konusunda temâyüz eden ulemânın bir sıfatı şeklinde düşünülmüştür.1 Bunun yanında meşhur müfessir ve kelâmcı Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209) ve çeşitli ilimlerde pek çok eser yazan İbn-i Teymiye (ö. 728/1328) de "şeyhülislâm" ünvânıyla tanınan âlimlerdir.2 Horasan'da ortaya çıkan "şeyhülislâm" ünvanı Müslümanların yaşadığı bölgeler olan Mısır, İran, Hindistan ve Çin'e kadar yayılarak fıkıh sahasında otoritesini halka kabul ettiren ulemanın ortak sıfatı olarak telakki edilmiştir.3 Böylece Osmanlı Devleti'ndeki şeyhülislâmlığın menşeinin Horasan'a kadar uzanan kadim bir geleneğe bağlı olduğu görülmektedir.

I. Şeyhülislâmlığın Kuruluşu ve Gelişimi

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislâmlığın hangi tarihte kurulduğu kesinlik kazanmamakla beraber genellikle Sultan II. Murad devrinde (806-855/1404-1451) Bursa'da müftîlik görevini yürüten Molla

Fenârî (ö. 834/1431) ile birlikte müessesenin başladığı kabul edilmektedir.4 Ancak aynı dönemde yapılan 848/1444 târihli Varna Savaşı esnasında isyan ederek devleti güç duruma sokan Karamanoğlu İbrahim Bey'e verilecek ceza konusunda Molla Fenârî'ye başvurulmayıp Mısır ulemasından fetva istenmişti.5 Bu durum gösteriyor ki Molla Fenârî'ye verilen "şeyhülislâm" sıfatı sadece bir şeref ünvânıdır ve en yüksek fetvâ makamını ifade etmemektedir.

Şeyhülislâmlığın kuruluşunun İstanbul'un fethinden sonra gerçekleştiği ve bu makâmın İstanbul Kadılığı'na ilave olarak Hızır Bey (ö. 863/1459)'e verildiği de ileri sürülmektedir.6 Fakat kadılık görevi yanında fetvâ verme hizmetinin eskiden beri görülen bir uygulama olması Hızır Bey'e "şeyhülislâm" ünvânı verilmesinin doğru olmadığını göstermektedir. Bu konuda daha geç bir tarih olarak Yavuz Sultan Selim devrinde (918-926/1512-1520) İstanbul Müftîliği yapan Zenbilli Ali Efendi (ö. 932/1526) ile beraber Meşihat Makamı'nın kurulduğu yolunda bir görüş bulunmaktadır.7 Zenbilli Ali Efendi'nin I. Selim nezdinde büyük bir itibar kazanarak gerektiğinde onunla tartışmaktan çekinmeyişi, o döneme kadar ilmiye teşkilatının başı olan kadıaskerlerin geride kalmasına yol açmıştı. Bu zâttan sonra müftîlik makâmına geçen İbn-i Kemâl (ö. 940/1533) ve Ebussu'ûd Efendi (ö. 982/1574)'nin yüksek ilmî şahsiyetleri ve görevlerindeki başarılarıyla şeyhülislâmlık ilmiye teşkîlâtının en yüksek makamı haline gelmişti.8

Böylelikle şeyhülislâmlığın kuruluşunu Molla Fenârî ile başlatmanın itibârî bir düşünce tarzı olduğu görülmekte, ilmiye teşkilâtının başı olarak şeyhülislâmlığın önem kazanmasının Kânûnî Sultan Süleyman devrinde (926-974/1520-1566) bu makâma gelen Ebussu'ûd Efendi zamanında gerçekleştiği kesinlik kazanmaktadır. Daha sonra Meşîhat Makâmı, devlet idaresinde giderek artan bir etkinliğe kavuşarak pâdişâhın bütün önemli mevzularda danıştığı bir yüksek müsteşâr sıfatını kazanmıştır. Bununla beraber Kânûnî dönemine rastlayan Receb 948/Ekim 1541'de Çivi-zâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 954/1547)'nin görevden alınmasıyla başlayan şeyhülislâm azillerininin giderek sıradan bir hal alması, Meşîhat Makâmı'nın itibarını zedeleyen bir unsur olmuştur. Ayrıca bir defa görevden alınan zâtın tekrar şeyhülislâmlığa getirilmesi uygulaması da Bostan-zâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1006/1597) 12 Şevval 1001/11 Temmuz 1593'de ikinci kez Meşihat Makamı'na tayininden itibaren sıkça görülmeye başlanmıştı.9 Yine bu dönemde Ebussu'ûd Efendi ayarında yüksek şahsiyetlerin nâdir bulunması, Meşihat Makâmı'na seleflerine nispeten zayıf sayılabilecek isimlerin gelmesine yol açmıştı. Ancak makâma geçen zevâtın karakteri ne olursa olsun devlet teşkilatında şeyhülislâmlığın önemi hep korunmuştu. IV. Murad'ın (1033-1050/1623-1640) sonsuz bir hürmet duyduğu Yahya Efendi (ö. 1053/1644), yazdığı fetvâ mecmuasıyla asırlarca Müslümanlara ışık tutan Çatalcalı Ali Efendi (ö. 1103/1692), elde ettiği itibarla Pâdişâh II. Mustafa'yı (1107-1115/1695-1703) bile geride bırakan Seyyid Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703) ve matbaanın cevâzına dair verdiği fetvâyla ilim hayatının önünü açan Yenişehirli Abdullah Efendi (ö. 1155/1743) gibi mümtâz âlimler XIX. asır başlarına kadar şeyhülislâmlık yapan isimler arasındadır.

Klasik dönem olarak tavsif edebileceğimiz yaklaşık dört asır boyunca, şeyhülislâmlar kendi oturdukları konaklarda resmî muâmelâtı yürütürken Zilka'de 1241/Haziran 1826'da yeniçeriliğin

kaldırılmasından sonra merkezleri olan Ağa Kapısı Meşihat Makamı'na tahsis edilmiştir. Pâdişâh II. Mahmud (1223-1255/1808-1839) "Yeniçeri" kelimesini hatırlatan herşeyin unutturulması için Süleymaniye Câmii arkasındaki Ağa Kapısı'nın "Fetvâ Kapısı"na dönüşmesinin uygun olacağını Sadrazam Mehmed Selim Paşa (ö. 1248/1832)'ya hitâben sâdır olan hatt-ı hümâyûnda belirtmişti.10 Böylece II. Mahmud döneminde başlatılan yenileşme çabalarından Meşihat Makamı da nasibini alarak "Bâb-ı Meşîhat" olarak anılan düzenli bir devlet dâiresi haline gelmiştir. Tanzimat döneminde giderek genişleyen teşkilat yapısıyla geniş bir bakanlık hüviyetine bürünen şeyhülislâmlık 11 Rebî'ü'l-evvel 1341/1 Kasım 1922'de Osmanlı saltanatının lağvına kadar mevcudiyetini devam ettirmiştir.

II. Şeyhülislâmlığın Devlet Teşrîfâtındaki Yeri

Devlet teşrîfâtında şeyhülislâmlığın yerinden ilk olarak bahseden resmî vesîka Fatih Sultan Mehmed (855-886/1451-1481)'in tedvin ettirdiği Kânunnâme-i Âl-i Osmân'dır. Burada şeyhülislâmın ulemânın reîsi olduğu ve pâdişâh hocasıyla beraber vezirlere takaddüm etmesi gerektiği zikredilmektedir.11 Fakat aynı dönemde Rumeli ve Anadolu Kadıaskerleri'nin gerek aldıkları ücret gerekse yetkileri bakımından ilmiye teşkilâtının başı sayılmaları, şeyhülislâma verilen ulemânın reîsliği sıfatının bir şeref ünvânı şeklinde düşünülmesinin daha doğru olacağını göstermektedir.12 Buna göre Kânunnâme-i Âl-i Osmân'da zikredilen ulemânın reisliği sıfatının ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısına rastlayan Ebussu'ûd Efendi döneminde gerçekleştiği teyid edilmektedir. Zira Ebussu'ûd Efendi aldığı maaş ve sahip olduğu yetkilerle Rumeli ve Anadolu Kadıaskerleri'ni geride bırakmıştır.

Devlet teşrifatında şeyhülislâmlığın yerini en veciz ifadelerle belirten diğer bir kânunnâmede ise Meşihat Makâmı'nın "rütbe-i vekâlet-i kübrâ" denilen vezîr-i a'zamlık ile eşit telakki edildiği, hatta devletin asıl dayanağı sayılan din sahasında otorite olmasından dolayı bazen üstün tutulduğuna dikkat çekilmektedir. Böylece devlet idaresine dâir işleri yüklenen sadrazam ile din işlerine nezâret eden şeyhülislâm pâdişâhın iki ayrı kanadını temsil etmektedir.13

Osmanlı Pâdişâhlarının sahip oldukları hilâfet sıfatı cihetinden şeyhülislâmlığın yerini değerlendiren Kavânîn-i Teşrîfât adlı diğer bir eserde ise, Meşîhat Makâmı'nın hilâfet dâhilindeki din mertebelerinin en yükseği olduğu zikredilmektedir. Bu şekilde müctehid imamların vârisi ve İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe'nin halefi olarak kabul edilen şeyhülislâmın vezîr-i a'zam hâricindeki bütün devlet ricâlinin önüne geçeceği, pâdişâhın huzûruna çıktığında ayakta karşılandığı, ziyaretine gelen ilmiye ve seyfiye ricâli tarafından elinin öpüldüğü aynı kânunnâmede belirtilmektedir.14

Buraya kadar verdiğimiz izahlardan anlaşıldığına göre şeyhülislâmlık, devlet teşrîfâtında pâdişâh ve sadrazamdan sonra üçüncü sırada yer almasına rağmen bazen ikisini de geçerek devletin en yetkili otoritesi konumuna gelebilmektedir. Çünkü şeyhülislâmın verdiği fetvalar ile sadrazam ve pâdişâhın görevden alınması hatta katilleri mümkün olabilmektedir.

Ayrıca şeyhülislâm yeni pâdişâhın tahta cülûsu, kılıç kuşanması, Hırka-i Şerif ziyareti, Mevlid-i Şerif okunması gibi önemli merasimlerde mutlaka bulunurdu.15 Bu durum devletin son zamanlarına

kadar devam ederek resmî teşrîfâtta şeyhülislâmlığın ne kadar önemli bir mevkide bulunduğu vurgulanmıştır.

III. Şeyhülislâm Tayini ve Azli

Devlet teşkilatında pâdişâh ve sadrazamdan sonra gelen şeyhülislâmlığa tayin edilecek zevâtta tabii olarak belli şartların bulunmasına özen gösterilmiştir. Ebussu'ûd Efendi devrine kadar şeyhülislâmlığa getirilenler müderrislik, mevleviyet kadılığı ve kadıaskerlik yapanlar arasından seçildiği halde bu dönemden itibaren Rumeli Kadıaskerliği yaparak ma'zûl sayılan ulemâdan birinin tayini kânun şeklinde telakki edilmiştir.16 Bu şekilde ilmiyenin en alt mertebesi olan müderrislikten Rumeli Kadıaskerliği'ne varıncaya kadar kazanılan tecrübelerin şeyhülislamlık makamının ağır yükünü kaldırma hususunda yardımcı olacağı hesaba katılmıştır. Osmanlı Devleti'nde din sahasında en yüksek otorite olan şeyhülislâmlığa tayin edilecek zevâtta bulunması gereken sıfatların vecîz bir şekilde sıralandığı bir eserde şöyle denilmektedir:

"Ulemânın a'lem (en bilgili) ve efdali (en faziletli) ve etkâ (en çok takva sahibi) ve evra'ı (Allah) ve esenn (yaşça en büyüğü) ve eslahı şeyhülislâm olup ândan aşağı Rumeli ve Anadolu Kadıaskerleri bu tertib üzere istihkaklarına riâyet olunurdu."17 Buna göre şeyhülislâmlığa getirilecek zevâtın geniş bir ilmî dirâyete sahip olmaları yanında özel hayatlarında dini en güzel şekilde yaşamaları gerekmekteydi. Tabiîdir ki her zaman İbn-i Kemâl ve Ebussu'ûd Efendi gibi zirve şahsiyetler bulunamadığından bazen hasbe'l-kader bu makâma gelenlere de rastlanabilmiştir. Ancak müderrislikten Rumeli Kadıaskerliği'ne kadar uzanan yolun oldukça zor ve meşakkatli olduğu düşünüldüğünde sıradan kişilerin bu makama gelişinin nâdiren gerçekleştiği açıktır.

Şeyhülislâmlığa tayin işlemi sadrazamın konuyla ilgili telhisini padişaha sunulduktan sonra yazılı emri olan hatt-ı hümâyûn ile gerçekleşmekteydi. Telhiste belirtilen ismin seçilmesi tamamen padişahın takdirinde olan bir husus olup sadrazamla anlaşamadıkları da olurdu. Meselâ Pâdişâh III. Mehmed devrinde (1003-1012/1595-1603) 24 Şa'ban 1006/2 Nisan 1598'de Bostan-zâde Mehmed Efendi'nin vefatı üzerine Sadrazam Hadım Hasan Paşa (ö. 1006/1598), şeyhülislâmlığa Karaçelebi-zâde Hüseyin Efendi veya meşhur şâir Bâkî (ö. 1008/1600)'nin getirilmesine dair bir telhisi saraya sunmuştu. Fakat bu telhisteki isimleri beğenmeyen Pâdişâh III. Mehmed, eskiden beri büyük hürmet duyduğu Hoca Sa'deddin Efendi'nin bu makâma tayinini emreden bir hatt-ı hümâyûn ısdâr ettirmişti.18 XVII. asır sonlarında pâdişâhlık yapan IV. Mehmed devrinde (1058-1099/1648-1687) ise, Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa (ö. 1087/1676)'nın uygun gördüğü Çatalcalı Ali Efendi (ö. 1103/1692) damla hastalığına mübtelâ olan hocası Minkârî-zâde Yahya Efendi (ö. 1088/1677)'nin yerine şeyhülislâmlığa getirilmişti.19 Aynı şekilde XVIII. asrın ilk yarısında hüküm süren Pâdişâh I. Mahmud (1143-1168/1730-1754), şeyhülislâmlığı tevcih etmek istediği Hekimbaşı Mehmed Emin Efendi (ö. 1160/1747) hakkında saraya çağırdığı Sadrazam Seyyid Hasan Paşa (ö. 1161/1748) ile istişâre ettikten sonra 13 Rebi'ü'l-evvel 1159/5 Nisan 1746'da tayin işlemi tamamlanmıştı.20

Şeyhülislâmlığa tayin edilen zât saraya veya sadrazamlığın merkezi olan Paşa Kapısı'na davet edilir, daha sonra sadrazamla beraber pâdişâhın huzuruna girerlerdi. Pâdişâh bunları üç adım yürüyerek karşılar, ardından şeyhülislâm olan zât ferve-i beyzâ denilen beyaz çuhayla kaplı samur kürk, sadrazam da samur hil'at giyerdi. Bu şekilde tayin merasimi tamamlandıktan sonra sadrazamla şeyhülislâm at üzerinde Bâb-ı Âlî'ye giderek bir süre oturup sohbet ederlerdi.21 Önceleri şeyhülislâmlığa tayin edilenler hayat boyu görevde kalırlarken Kânûnî devrinde Muhyiddin-i Arabî (ö. 638/1240) ve Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (ö. 672/1273) hakkında ağır sözler sarfeden Şeyhülislâm Çivi-zâde Muhyiddin Mehmed Efendi Receb 948/Ekim 1541 tarihinde pâdişâh tarafından azledildi.22 Böylece şeyhülislâmların azledilemezlik (lâ yen'azil) özellikleri kalktıktan sonra sık sık görevden alınmalar ortaya çıkmaya başladı. Bu konuda daha çok devlet idaresinde rakip istemeyen sadrazamların tesiri görülürdü. Mesela III. Mehmed devrinde Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa (ö. 1012/1603), kendisinin ordunun başına geçerek İstanbul'dan ayrılmasında ısrar eden Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi (ö. 1021/1612)'yi her türlü yola başvurup 2 Safer 1010/2 Ağustos 1601'de azlettirmişti.23 IV. Murad'ın babası gibi hürmet ettiği Yahya Efendi de Sadrazam Kemankeş Ali Paşa (ö. 1033/1624) tarafından başka bir şehzâdeyi tahta geçirmek için çalışmakla itham edilerek 9 Zilhicce 1032/4 Ekim 1623'de haksız bir şekilde görevden alınmıştı.24

Şeyhülislâm azillerinde yaşlılık ve hastalık durumlarının görev yapmaya engel oluşu da önemli bir sebeptir. Nitekim III. Ahmed devri (1115-1143/1703-1730) şeyhülislâmlarından Mehmed Sâdık Efendi (ö. 1121/1709), çok yaşlandığı için fetvâ hizmetini sürdüremeyeceğini sık sık Sadrazam Çorlulu Ali Paşa (ö. 1122/1710)'nın yanında dile getirmiş; nihayet pâdişâhın kızlarından Hatice Sultan'ın cenaze namazında bayram namazında olduğu gibi her tekbirde ellerini kaldırması üzerine 2 Zilka'de 1119/25 Ocak 1708'de mecburen azledilmişti.25 Aynı şekilde I. Mahmud devrinde Şeyhülislâm Ak Mahmud-zâde Seyyid Mehmed Efendi (ö. 1164/1751) yüz yaşına erişmiş olduğundan artık vazife yapamayacağına kanaat getirilerek 24 Receb 1161/20 Temmuz 1748'de azledildi.26 Aynı pâdişâh devrinde Paşmakçı-zâde Abdullah Efendi (ö. 1145/1733), İran ile yapılması düşünülen antlaşmaya muhalif olduğundan saraydaki meşveret sırasında pâdişâha karşı sert konuştuğundan 7 Şa'ban 1144/4 Şubat 1732'de görevden alınmıştı.27 Bu da gösteriyor ki, sadrazamın aleyhteki faaliyetleri ile yaşlılık ve hastalık gibi tabiî sebepler yanında pâdişâhla anlaşamamak da azil gerekçeleri arasındadır.

Azledilen şeyhülislâmların İstanbul'da kalması uygun bulunmayarak gelirleri kendilerine "arpalık" olarak tahsis edilen kazâlara sürgün (nefiy) edilirlerdi. Meselâ 10 Cemâziye'l-evvel 1061/2 Mayıs 1651'de azledilen Şeyhülislâm Mehmed Bahâî Efendi (ö. 1064/1654), kısa bir müddet yalısında oturduktan sonra arpalığı olan Ege Denizi'ndeki Midilli Adası'na gönderilmişti.28 III. Ahmed dönemi şeyhülislâmlarından Ebe-zâde Abdullah Efendi ise 16 Safer 1125/14 Mart 1713'te azledildikten sonra Trabzon'a gitmek üzere bindiği gemide boğularak can vermişti. Ayrıca Bursa şehri de bir sürgün merkezi olarak kullanılırdı. III. Selim dönemine âit bir arşiv vesikasından anlaşıldığına göre, görevinden azledilen Dürrî-zâde Mehmed Ârif Efendi'nin (ö. 1215/1800) Bursa'da mecbûrî ikamet

etmesi yeni Şeyhülislâm Mustafa Âşir Efendi'nin (ö. 1219/1804) tezkeresi üzerine sâdır olan bir ferman vasıtasıyla bildirilmiştir.29 Burada yeni tayin edilen şeyhülislâmın daha rahat hareket edebilmesi için selefinin sürgün edilmesi yoluna gidildiği düşünülebilir.

IV. Şeyhülislâma Bağlı Olan Görevliler

Klasik dönem Osmanlı Devleti teşkilatında şeyhülislâmlık için ayrı bir hükümet dairesi tahsis edilmediğinden, her şeyhülislâm kendi oturduğu konakta işlerini görmek zorunda kalırdı. Bâb-ı Âlî'ye yakın olması için genellikle Fatih, Süleymaniye ve Cağaloğlu civarında bulunan bu konakların harem kısmında şeyhülislâmın âilesi oturur, selâmlık bölümünde ise Fetvâ Emîni, Şeyhülislâm Kethüdâsı, Telhîsçi, Mektupçu ve hizmetine bakan diğer görevlilerden oluşan bir memur kadrosu bulunurdu. Bu görevliler içinde en yetkili merci olan Fetvâ Emîni, şeyhülislâmlığa gelen fetvâların hazırlanmasından sorumluydu. İlk olarak Zenbilli Ali Efendi'nin hastalığı sırasında Kânûnî tarafından fetvâ izni verilen Balıkesirli Mehmed Muhyiddin Efendi ile beraber fetvâ eminliğinin başladığı kabul edilmektedir.30 Özellikle XVI. asırdan sonra şeyhülislâmların mesuliyetleri giderek arttığından fetvâ hazırlama işinde tamamen fetvâ emînleri söz sahibi olmuş ve şeyhülislâma sadece imzâ atma işi kalmıştır.31 Bu şekilde Fetvâ Emini'nin maiyyetindeki müsevvid, mübeyyiz gibi memurlar ile ayrı bir daire şeklinde teşekkül etmeye başlayan Fetvâhâne, Tanzimat'tan sonra çıkarılan nizâmnâmelerle resmiyete kavuşarak şer'î mahkemelerin bir temyiz makâmı mâhiyetini kazanmıştır.32

Meşihat Makamı'nın idâri ve mâlî işlerinden sorumlu olan Şeyhülislâm Kethüdâsı bugünkü bakanlık müsteşarlarına benzetilebilir. Bunlar da fetvâ emînleri gibi kadılık ve müderrislik yapan ilmiye mensupları arasından seçilirdi. I. Abdülhamid devrine rastlayan 20 Cemâziye'l-evvel 1199/31 Mart 1785 tarihinde şeyhülislâm olan İvaz Paşa-zâde İbrahim Beyefendi (ö. 1212/1798), Halep Kadılığı yapan Konevî İmam-zâde Efendi'yi kethüdâlık görevine getirmişti.33 Şeyhülislâm Kethüdâsı'ndan sonra Meşihat Makamı'nın yazı işlerinden sorumlu olan mektupçu ve devlet dairelerine yazılan telhisleri Bâb-ı Âlî'ye götüren Telhisçi adlı memurları zikredebiliriz. Şeyhülislâma bağlı olan bir görevli de Sultan II. Bayezid'in 911/1505 senesinde İstanbul'da yaptırdığı medresede şeyhülislâm nâmına müderrislik yapan Ders Vekîli'dir. Burada şeyhülislâmların haftada bir gün müderrislik yapması, Bayezid külliyesinin vakfiyesi şartlarından biriydi. Ancak artan meşguliyetleri sebebiyle bu görevi yapamayan şeyhülislâmlar kendi yerlerine yüksek derecedeki müderrisler arasından birini "Ders Vekîli" olarak tayin etmişlerdir. Böylece şeyhülislâmlığın 1922'de kaldırılmasına kadar devam eden "Ders Vekâleti" adlı bir memuriyet doğmuştur.34 Ayrıca Meşihat Makamı'nı temsilen medreselerde okutulan dersleri teftiş etmek ve müderrislik imtihanlarının yapılışında şeyhülislama yardım etmek de ders vekilinin görevleri arasındadır.35

Şeyhülislâm konağında aslî vazîfeleri gören memurlar yanında elbise ihtiyacını karşılayan çuhadar ile kapıcı, arabacı ve seyis gibi hademe sınıfından olan görevliler de vardır. Şeyhülislâm konağını ziyaret eden sadrazamın bütün bu görevlilere ihsanlarda bulunduğu, resmî merâsimlerin anlatıldığı bir teşrifât mecmuasında zikredilmektedir.36 Klasik dönemde şeyhülislâmlığın kadrosu

zikrettiğimiz görevlilerle sınırlı olduğu halde Ağa Kapısı'na taşınılmasından sonra memur sayısı hızla artarak geniş bir bakanlık teşkilatı hâlinde faaliyetleri devam ettirmiştir.

V. Şeyhülislâmın Vazifeleri

Osmanlı Devleti teşkilatında çok önemli bir yere sahip olan şeyhülislâmın vazifelerini hukûkî ve adlî saha, ilmiye ve eğitim sahası, din hizmetleri sahası ile idârî ve siyâsî işlerdeki sorumlulukları olmak üzere dört ana başlık altında toplayabiliriz.

A. Şeyhülislâmın Hukûkî ve Adlî Sahadaki Vazifeleri

Ebussu'ûd Efendi devrinden itibaren kadıaskerlerin önüne geçerek en yüksek hukûkî otorite haline gelen şeyhülislâmların asli vazifesi fetva vermektir. Bu sebeple şeyhülislâmlar, bütün insanların müftîsi manasına gelen "müfti'l-enâm" sıfatıyla anılmışlardır. Peygamberimizin yaşadığı Asr-ı Saâdet döneminden başlayarak müslümanlar arasında bilinen bir kavram olan fetvâ, İslâm Hukukunu iyi bilen bir fakîhin kendisine herhangi bir meselede yöneltilen soruya yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap şeklinde tanımlanmıştır.37 Fetvâ kadının verdiği hüküm gibi kesinlik taşımaz, burada soru soran kişiyi bilgilendirme amacı gözetilir. İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren müslümanların yaşadığı şehirlerde müftîlik görevini üstlenen ulemâya rastlanmıştır. Osmanlı Şeyhülislâmları da devletin merkezi olan İstanbul'da en yüksek fetvâ makamını temsil etmekteydiler. Önceleri fetvâ verme işleminin tüm safhalarında şeyhülislâm müessir olurken daha sonra fetvâların hazırlanması işi Zenbilli Ali Efendi'nin son zamanlarında ortaya çıkan fetvâ eminlerinin başkanlığı altındaki büroya havâle edildi. Buna göre fetvâ isteyen bir kişi önce sorusunu pusulaya yazarak "müsevvid" denilen kâtiplere teslim eder, ardından mübeyyiz verilecek cevabın taslağını hazırlayarak fetvâ eminine gönderirdi. Gerekli inceleme tamamlandıktan sonra şeyhülislâm imzâsını atar ve "müvezzi" denilen görevli tarafından fetvâlar dağıtılırdı. Fetvâ isteyen kişiden alınan yedi akça ücretin beşi mübeyyizlere ve geri kalan ikisi de müsevvidlere bırakılırdı.38

Genellikle uzun rulo kağıtlara ta'lîk hattıyla yazılan fetvâlar baş taraftaki duâ cümlesinden sonra soru, cevap ve imzâ kısımlarından oluşurdu. Fetvâ istenilen konular arasında ibadetlere dair basit bir meseleden, miras, evlilik ve ticaret hayatıyla ilgili sorulara; yabancı bir devlet ile yapılan antlaşmadan yüksek derecedeki bir memurun katline kadar çok farklı hususlar yer almaktaydı. Halktan birinin sorduğu meseleye dair verilen cevaba husûsî fetvâ, pâdişâh veya sadrazamın bizzat şeyhülislâmdan istediği fetvâlara da umûmî fetvâ denilirdi.39 Bu iki kısım fetvâlara âit örnekler şeyhülislâmlar tarafından meydana getirilen fetvâ mecmualarında bulunmaktadır. Meselâ II. Selim devrine (974-982/1566-1574) rastlayan 979/1571 senesinde Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi, Müslümanların hac yolu üzerinde bulunan Kıbrıs Adası'nın devletin güvenliği açısından mutlaka fethedilmesinin şart olduğunu söyleyen bir fetvâ kaleme almıştı.40 III. Ahmed devrinde (1115-1143/1703-1730) uzun müddet şeyhülislâmlık yapan Yenişehirli Abdullah Efendi (ö. 1156/1743) ise, Müslüman bir devlet olan İran'a karşı savaşmanın câiz olduğunu belirten bir fetvâyı geniş bir ulemâ topluluğuyla beraber

imzalamıştı. Buna gerekçe olarak da İranlıların sulhü bozarak sınır hudutlarına saldırdıkları ileri sürülmüştü.41 I. Abdülhamid zamanında (1188-1203/1774-1789) Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan 3 Rebi'ü'l-evvel 1193/21 Mart 1779 târihli Aynalıkavak Senedi de Şeyhülislâm Mehmed Şerif Efendi'nin fetvâsı ve diğer ulemânın da bunu uygun bulmasıyla yürürlüğe konmuştu.42

Umûmî fetvâlar içinde pâdişâhın tahttan indirilmesi ve bazen de katline dâir fetvâlar çok önemlidir. Zira bu fetvâlar ile şeyhülislamın gerektiğinde pâdişâhı aşan bir otoritesi olduğu teyid edilmektedir. Meselâ Sultan İbrahim'in (1049-1058/1640-1648) devlet memuriyetlerini ehline vermeyerek rüşvetle dağıttığı için "nizâm-ı âlemi" bozduğunu ileri süren Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi (ö. 1066/1656), pâdişâhın hal' ve izâlesinin (katlinin) câiz olduğunu belirten bir fetvâ vermişti.43

Fetvâ verme vazifesine ilaveten şeyhülislâmlar İslam Hukukunun kesin hüküm koymadığı alanlarda çıkarılan kânunnâmelerin şeriata uygunluğunu denetleyerek günümüz anlayışıyla Anayasa Mahkemesi'ne benzer bir fonksiyon üstlenmişlerdir. Bu hususta en çok gayreti görülen Ebussu'ûd Efendi, Kânûnî'ye danışmanlık yaparak örfe dayalı kânunlarda şeriata aykırı hükümlerin bulunmaması için büyük gayret göstermiştir. Böylece dînî usûl ve kâideleri milli irâdeyle birleştirerek belli bir nizâm ortaya koyduğu için Ebussu'ûd Efendi'nin "Ebû Hanife-i Sânî" ünvânını hakettiği ileri sürülmektedir.44 Şeyhülislâmın bu yüksek mahkeme işlevi klasik dönemde devam etmiş, Tanzimat'tan sonra Adliye Nezâreti'nin kurulmasıyla eski yetkilerinde nispeten azalma olmuştu. Ancak şeyhülislâmlar devletin son zamanlarına kadar şer'î hukuk sahasında en yüksek merci olma vasfını devam ettirmişlerdir.

Zenbilli Ali Efendi'den itibaren şeyhülislâmların bazı vakıflara nezâret etmesi de hukûkî sahadaki vazifeler arasına eklenebilir. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi II. Bayezid İstanbul'da yaptırdığı külliyenin gelir kaynağı olan vakıflara Zenbilli Ali Efendi'nin nezâret etmesini istemiş, sonraları çoğunlukla ulemânın kurduğu vakıflar da şeyhülislâm nezâreti altına girmiştir.45 Şeyhülislâmlar bizzat bu vakıfların kontrolünü yapamayacaklarından "şeyhülislâm müfettişi" adlı ilmiye sınıfından bir görevliye bu işi havâle etmişlerdi. Şeyhülislâm'ın nezâretindeki vakıflar II. Mahmud dönemine rastlayan 1250/1834 senesinde Haremeyn Nezâreti'ne nakledilmiştir.46

B. Şeyhülislâmın İlmiye ve Eğitim Sahasındaki Vazifeleri

Klasik dönem Osmanlı teşkilatında orta ve yüksek derecedeki eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü medreseler şeyhülislâmlığa bağlı bulunmaktaydı. Medreselerde görev yapan müderrislerin tayinlerinden 982/1574'e kadar tamamen sadrazam ve kadıasker sorumluyken, bu târihten itibaren yevmiyesi kırk akçadan yukarı olan müderrisliklerin ve yüz elli akçayı aşan mevleviyet kadılarının tayin için arz edilme görevi şeyhülislâmlara bırakılmıştı. Hatta bu görevin fetvâ meşgûliyeti yanında zor olacağını söyleyen Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi, Sadrazam İbrahim Paşa'ya bir tezkire yazarak iş yükünün arttığını ifade etmişti.47 Yine Ebussu'ûd Efendi'nin Rumeli Kadıaskerliği'nden başlayarak uygulanan usûle göre, medreseden mezun olanlar Rumeli veya Anadolu Kadıaskeri'nin defterine isimlerini yazdırarak "mülâzemet" dönemi denilen bir hazırlık safhasını geçirirlerdi.48 Mülâzemet

dönemi bittikten sonra yevmiyesi kırk akçayı geçen hâric müderrisliğinden en yüksek derece olan Süleymaniye Dârü'l-Hadis Medresesi'ne kadar tayini düşünülen zevâtın isimleri şeyhülislâmın telhisiyle sadrazama arz edilir, pâdişâhın onayıyla da resmî muâmele tamamlanmış olurdu.49 IV. Mehmed dönemi şeyhülislâmlarından Çatalcalı Ali Efendi, hâric ellili Sayyâdbaşı Medresesi'nden Süleymaniye'ye kadar düzenlediği 1092/1681 târihli tayin telhisini Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (ö. 1095/1683) vasıtasıyla pâdişâha arz etmiş, "vech-i meşrûh üzere verdim" şeklindeki hatt-ı hümâyûn ile tayin onaylanmıştı.50

İlmiye teşkilatının diğer önemli kısmı olan kadılıklarda ise yevmiyesi 150 akçadan yukarı olan mevleviyet kadılarından Rumeli Kadıaskeri'ne kadar tayin edilecek isimlerin listesini hazırlayıp arz etmek şeyhülislâmın göreviydi. Mesela I. Mahmud dönemine âit bir sadrazam telhisinde; Mekke, Medine, Edirne, Şam ve Lefkoşa kadılıklarına getirilecek isimleri Şeyhülislâm Dürrî Mehmed Efendi'nin (ö. 1149/1737) belirlediği zikredilerek "işâretleri mûcibince amel oluna" şeklinde bir hatt-ı hümâyûn çıkarılması istenmektedir.51 Bu şekilde kadılığa tayin edilenler bir sene görev yaptıktan sonra azledilmiş sayılır, belli bir bekleme dönemini müteakip üst derecedeki kadılığa geçerdi. En yüksek derece olan İstanbul Kadılığı'nda görev yapıp ma'zûl sayılan bir zât yine Şeyhülislâm tarafından sırasıyla Anadolu ve Rumeli Kadıaskerliği'ne tayin edilecek adaylar arasına girerdi. I. Abdülhamid'e âit 1190/1776 târihli bir hatt-ı hümâyûnda, Rumeli Kadıaskerliği'ne Şeyhülislâm Mehmed Emin Efendi'nin uygun gördüğü, hâlen nakîbü'l-eşrâflık yapan Seyyid İbrahim Efendi'nin tayininin onaylandığı belirtilmektedir.52 Burada ismi geçen nakîbü'l-eşraflar Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan seyyid ve şeriflere nezâret etmekle görevli olup, tayinleri hususu yine şeyhülislamın sorumluluğundadır. Ayrıca savaşa çıkıldığında askerlerin hukûkî meselelerini çözmekle görevli olan ordu kadılarının tayin için arz edilmesi görevi de şeyhülislâma âittir.

En düşük derecedeki müderris ve kadıdan Rumeli Kadıaskeri'ne kadar kusuru görülen ilmiye mensuplarının azli ve cezalandırılması yine şeyhülislâm tarafından yapılırdı. Şeyhülislâmın işaretiyle azledilip sürgün edilen müderris ve kadılara arşiv vesikalarında sıkça rastlamak mümkündür. Mesela III. Selim döneminde rüşvet almakla itham edilen Edirne Kadısı Feyzullah Efendi-zâde Mehmed Refi' Efendi, Şeyhülislâm Hamîdî-zâde Mustafa Efendi'nin (ö. 1208/1793) 7 Rebi'ü'l-evvel 1204/25 Kasım 1789 tarihli takrîriyle Limni Adası'na sürülmüştü.53

C. Şeyhülislâmın Din Hizmetleri Sahasındaki Vazifeleri

Osmanlı Devleti'nde halkın dînî vecibelerini yerine getirmesinde yardımcı olan imam-hatib, müezzin, vâiz, kayyım gibi din görevlileri maaşlarını caminin vakfından aldıkları için bunların tayini İstanbul'da vakıf mütevellisi, taşrada kadı tarafından şeyhülislâma arz edilirdi.54 Bu sebeple günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yürüttüğü din görevlilerinin tayini ve kontrolü meselesi geçmişte daha geniş yetkilerle şeyhülislâmlığa bırakılmıştı. Bunun yanında tasavvuf anlayışının canlı bir şekilde devamını sağlayan muhtelif tarikatlara âit tekke ve zâviyelere şeyh tayininde yine şeyhülislâmın onayı gerekirdi. I. Mahmud döneminde görev yapan ve kendisi de tarikat mensubu olan

Şeyhülislâm Mirzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1147/1735), İstanbul'un Şehremini semtindeki Bayramiye tarikatına bağlı Şeyh Nâzım tekkesi şeyhliğini 1143/1730 senesinde Abdülhalim Efendi'ye tevcih ettirmişti.55 Câmilerde hizmet veren görevlilerle beraber tekke ve zaviyelerden sorumlu şeyhlerin tayininde de şeyhülislâmın müessir olması, Meşihat makamının din konusunda en yetkili otorite sayıldığını açık bir şekilde göstermektedir.

D. Şeyhülislâmın İdârî ve Siyâsî İşlerdeki Vazifeleri

Şeyhülislâmlar hukuk, eğitim ve din hizmetleri sahasındaki aslî vazifeleri yanında devletin her türlü önemli meselesinde pâdişâhın başmüşâviri gibi hareket ederlerdi. Aslında şeyhülislâm, Dîvân-ı Hümâyûn üyesi olmadığı halde savaş ve barış yapılması, sadrazam tayini, yeni para basılması gibi her türlü âcil devlet meselelerinde görüşünü bildirmesi için saraya çağrılırdı. Bu hususu Sultan İbrahim'e yazdığı arzlardan birinde dile getiren Koçi Bey (ö. 1059/1649), en azından haftada bir şeyhülislâmı huzûra çağırıp memleketin durumu hakkında sohbet etmesi gerektiğini pâdişâha tavsiye etmektedir.56

Sultan IV. Mehmed zamanına rastlayan 3 Ramazan 1090/8 Ekim 1679'da Kırım Hânı'ndan Rusların sınıra tecâvüz ettiklerini bildiren bir mektup gelince sarayda geniş katılımlı bir meşveret yapılmış, başta Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi olmak üzere bütün devlet ricâlinin desteklediği pâdişâh kumandasında bir sefer yapılması kararı kabul edilmişti.57 III. Selim dönemi şeyhülislâmlarından Hamîdî-zâde Mustafa Efendi ise saraya gönderdiği arzda, ordunun savaşacak gücünün kalmadığı ve kendisiyle beraber bütün ulemânın antlaşma yapılmasına taraftar olduğu zikredilmişti. Bunun üzerine Rusya ile 15 Cemâziye'l-âhir 1206/10 Ocak 1792'de Yaş Antlaşması imzalanmıştı.58

Sadrazam tayiniyle ilgili olarak şeyhülislâmla istişâre edilmesi de sıkça rastlanan bir husustur. Mesela Sultan I. Ahmed devrinde (1012-1026/1603-1617) halka zulmettiği için azledilen Derviş Paşa'nın (ö. 1015/1606) yerine Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin tavsiye ettiği Belgrad Muhâfızı Murad Paşa (ö. 1020/1611), Şa'ban 1015/Aralık 1606'da sadrazamlığa tayin edilmişti.59 Bu gibi önemli devlet meseleleri için özellikle XII/XVIII. yüzyıl içinde şeyhülislamın oturduğu konakta meşveret toplantısı yapılırdı. Böyle bir meşveret toplantısının yapıldığı Zilka'de 1182/Mart 1769 târihinde Şeyhülislâm Pîrî-zâde Osman Sâhib Efendi'nin (ö. 1183/1770) konağında biraraya gelen ulemâ Sadrazam Mehmed Emin Paşa kumandasındaki ordunun Lehistan'a girmesine karar verildiğini Pâdişâh III. Mustafa'ya bildirmişti.60 Yine aynı pâdişâh devrinde Şeyhülislâm Dürrî-zâde Mustafa Efendi'nin (ö. 1188/1775) konağında toplanan ilmiye ricâli Ruslarla yapılacak barış antlaşmasının uygun olduğu konusunda görüş birliğine varmış ve ordunun başında bulunan Sadrazam Muhsin-zâde Mehmed Paşa'ya şartları belirleme yetkisi verilmişti.61 Yapılan görüşmeler sonucunda Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında 12 Cemâziye'l-âhir 1188/21 Temmuz 1774'de Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır.

Görüldüğü üzere şeyhülislâm konağı burada devlet meselelerinin görüşüldüğü bir toplantı merkezi özelliğini kazanmaktadır. Bu sebeple şeyhülislâmın dînî, hukûkî ve adlî sahadaki yetkileri yanında pâdişâhın her zaman fikir sorduğu müşâviri gibi hareket ettiği ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle Osmanlı pâdişâhları devleti idare ederken tek başına karar vermeyerek her zaman şeyhülislâm, sadrazam gibi devlet ricâline danışmışlardır.

Sonuç

Klasik dönem Osmanlı Devleti teşkilatında şeyhülislâmlığın ne kadar önemli bir yere sahip bulunduğu açıkça görülmektedir. Menşei IV/X. yüzyıla kadar uzanan “Şeyhülislâm” ünvânı Osmanlı Devleti’nde en yüksek dînî ve ilmî otoritenin ismi olmuştur. II. Murad devrinde Molla Fenârî’den başlayarak Bursa, Edirne ve İstanbul gibi pâyitaht şehirlerinde müftîlik yapan zevâta “Şeyhülislâm” denilirdi. Ancak Zenbilli Ali Efendi, İbn-i Kemâl ve Ebussu‘ûd Efendi gibi üstün şahsiyetlerin bu makâma geçmesinden sonra şeyhülislâmlık Osmanlı ilmiye teşkilatında en yüksek dereceye ulaşmıştı. Bunun sonucunda yüksek derecedeki müderris ve kadı tayinleri şeyhülislâma bırakıldı. Asıl vazifeleri fetvâ vermek olan şeyhülislâmlar bir taraftan eğitim kurumları olan medreselerden sorumlu oldukları gibi mahkemelerde hüküm veren kadılara nezâret etmeleri dolayısıyla adliye sahasında da yetkili sayılmışlardı. Diğer yandan günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yerine getirdiği fonksiyonları daha fazla salahiyetler ile üzerlerine almışlardı. Bunun dışında pâdişâhlar yaptıkları işin dine uygunluğunu sağlamak amacıyla devletin bütün önemli meselelerinde mutlaka şeyhülislâmın görüşünü alırlardı.

Ayrıca pâdişâhların tahta çıkışından donanmanın denize açılmasına kadar devlet teşrifâtındaki bütün önemli merasimlerde mutlaka şeyhülislâm da hazır bulunurdu. Bazen şeyhülislamlar pâdişâhı bile gölgede bırakarak onların tahttan indirilmelerine ve gerekirse katillerine dair fetva verebilirlerdi. Bu şekilde Osmanlı pâdişâhları, Yavuz Sultan Selim’den itibaren kazandıkları hilâfet sıfatının siyâsî cihetini mutlak vekilleri olan sadrazamla beraber temsil ederlerken dînî ciheti şeyhülislâmlara bırakmışlardır.

1 Ali Emîrî, “Meşîhat-ı İslâmiye Târihçesi”, İlmiye Salnâmesi, İstanbul 1334, s. 304; J. H. Kramers, “Şeyhülislâm”, İslâm Ansiklopedisi (İA), XI, 485.

2 Kramers, “Şeyhülislâm”, İA, XI, 485.

3 Richard Bulliet, “The Shaikh al-Islam and the Evolution of Islamic Society”, Studia Islamica, XXXV (1972), s. 54.

4 Mecdî Mehmed, Hadâiku’ş-Şakâık, İstanbul 1269, s. 49; Ahmed Rıf‘at, Devhatü’l-Meşâyih ma‘a Zeyl, İstanbul ts., s. 3; Tayyar-zâde Ahmed ‘Atâ, Târih, İstanbul 1292-93, II, 182.

5 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Karamanoğlu İbrahim Bey’in Vakfiyesi”, Belleten, I / 1 (1937), s. 129.

6 Bk. Kâtip Çelebi, Takvimü’t-Tevârîh, İstanbul 1146, s. 182; Joseph von Hammer, Târih-i Devlet-i Osmaniye, trc. Mehmed ‘Atâ, İstanbul 1335, III, 125.

7 Ahmed Lûtfi, Mir’ât-ı Adâlet, İstanbul 1309, s. 137; Kramers, “Şeyhülislâm”, İA, XI, 486.

8 Mustafa Nûri Paşa, Netâicü’l-Vukûât, İstanbul 1327, I, 114; Tayyip Gökbilgin, Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, İstanbul 1972, s. 107.

9 Ahmed Rıf‘at, Devhatü’l-Meşâyih, s. 20.

10 Bu konudaki sadrazam takrîri ve hatt-ı hümâyûn için bk. B.O.A., Hatt-ı Hümâyûn, nr. 17477; Ahmed Lûtfi, Târih, İstanbul 1290, I, 148.

11 Kânunnâme-i Âl-i Osmân, İstanbul 1330, s. 10.

12 Bu görüş için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, Ankara 1988, s. 175.

13 Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhîsü’l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân, İSAM Ktb., nr. 11901, vr 134 b.

14 Kavânîn-i Teşrîfât, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 220, vr 28 a.

15 Bu merasimler hakkında geniş bilgi için bk. Es‘ad Efendi, Teşrîfât-ı Kadîme, İstanbul 1287.

16 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 178; Cahit Baltacı, XV ve XV. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976, s. 52.

17 Koçi Bey, Risâle, İstanbul 1303, s. 37.

18 Selânikî, Târih, nşr. Mehmet İpşirli, İstanbul 1989, II, 731.

19 Şem‘dânî-zâde Süleyman, Mür’i’t-Tevârîh, Bayezid Ktb., Nâdir Eserler, nr. 5144, vr 273 b; Şeyhî Mehmed, Vekâyiü’l-Fuzelâ, Bayezid Ktb., Veliyyüddin Efendi, nr. 2361, vr 35 b.

20 ‘İzzî Süleyman, Târih, İstanbul 1159, vr 55 b.

21 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 191.

22 Ahmed Rıf‘at, Devhatü’l-Meşâyih, s. 20.

23 Na‘îma, Târih, İstanbul 1280, I, 252.

24 Na‘îma, Târih, II, 26.

25 Râşid, Târih, İstanbul 1281, III, 238.

26 ‘İzzî, Târih, vr 175 b.

27 Ahmed Rıf‘at, Devhatü’l-Meşâyih, s. 89.

28 Şeyhî, Vekâyiü’l-Fuzelâ, vr 108 a.

29 B.O.A., Cevdet-Adliye, nr. 1806.

30 Vâmık Şükrü Altınbaş, “Fetvâ Eminleri”, Diyanet Dergisi, II / 10 (1963), s. 26.

31 Uzunçarşılı, İlmiye, 197.

32 Geniş bilgi için bk. Ferhat Koca, “Fetvahâne”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), XII, 496-500.

33 Taylesânî Abdullah, Târih-i Lebîba, Süleymaniye Ktb., Es‘ad Efendi, nr. 2158, vr 8 b.

34 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 205.

35 Ahmed Cevdet Paşa, Târih, İstanbul 1309, I, 116.

36 Antâkî Mehmed Münîf, Mecmu‘ı-Merâsim-i Devlet-i Aliyye, İÜ Ktb., TY, nr. 8892, vr 145 a.

37 Fahrettin Atar, “Fetva”, DİA, XII, 486.

38 Hezarfen Hüseyin, Telhîsü’l-Beyân, vr 137 b-138 a.

39 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 198.

40 Peçevî, Târih, İstanbul 1281, I, 486.

41 Çelebi-zâde İsmail Âsım, Târih, İstanbul 1282, s. 64.

42 Cevdet Paşa, Târih, II, 119.

43 Fetvânın metni için bk. Mecmûa-i Fetâvâ, İÜ Ktb., TY, nr. 4212, vr 128 a.

44 Hasan Basri Erk, Meşhur Türk Hukukçuları, İstanbul 1961, s. 119.

45 İbnü’l-Emîn Mahmud Kemal-Hüseyin Hüsameddin, Evkaf Nezâretinin Târihçe-i Teşkilatı, İstanbul 1335, s. 13.

46 Buna dâir Sadrazam Rauf Paşa'nın telhisi ve II. Mahmud'un hatt-ı hümâyûnu için bk. B.O.A., Hatt-ı Hümâyûn, nr. 26845.

47 Hezarfen Hüseyin, Telhîsü'l-Beyân, vr 138 b.

48 Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, İlmiye, s. 45-53.

49 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 181; Baltacı, Osmanlı Medreseleri, s. 53.

50 Bk. B.O.A., Ali Emîrî-IV. Mehmed, nr. 1865.

51 B.O.A., Ali Emîri-I. Mahmud, nr. 17470.

52 B.O.A., Ali Emîrî-I. Abdülhamid, nr. 25134.

53 B.O.A., Cevdet-Adliye, nr. 564.

54 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 185.

55 Fındıklılı İsmet Efendi, Tekmiletü'ş-Şakâik, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 319.

56 Bu arz için bk. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 10289 / 3.

57 Defterdar Mehmed Paşa, Zübde-i Vekâyiât, nşr. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 110.

58 Şeyhülislâm'ın bu arzı için bk. TSMA, E. 8533.

59 Kâtip Çelebi, Fezleke, İstanbul 1286, I, 282.

60 TSMA, E. 7639.

61 Bk. TSMA, E. 1946 / 2.

I. Arşiv Vesikaları

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emîrî-IV. Mehmed, nr. 1865, I. Mahmud, nr. 17470, I. Abdülhamid, nr. 25134; Cevdet-Adliye, nr. 564, 1806; Hatt-ı Hümâyûn, nr. 17477, 26845.

B. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 1946 / 2, 7639, 8533, 10289 / 3.

II. Kânunnâmeler ve Teşrîfât Mecmuaları

ANTÂKÎ, Mehmed Münîf, Mecmû-i Merâsim-i Devlet-i Aliyye, İÜ Ktb., TY, nr. 8892.

ES'AD EFENDİ, Teşrîfât-ı Kadîme, İstanbul 1287.

HEZARFEN Hüseyin Efendi, Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân, İSAM Ktb., nr. 11901.

Kânunnâme-i Âl-i Osmân (Fâtih Kânunnâmesi), İstanbul 1330.

Kavânîn-i Teşrîfât, İÜ Ktb., TY, nr. 220.

III. Târih ve Biyografiler

AHMED CEVDET PAŞA, Târih, I-XII, İstanbul 1309.

AHMED LÛTFİ, Târih, I-VII, İstanbul 1290-1306.

AHMED RIF'AT, Devhatü'l-Meşâyih, İstanbul ts.

ÇELEBİ-ZÂDE İsmail Âsım Efendi, Târih, İstanbul 1282.

DEFTERDÂR Mehmed Paşa, Zübde-i Vekâyiât, nşr. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.

HAMMER, Joseph von, Târih-i Devlet-i Osmâniye, trc. Mehmed 'Atâ, I-IX, İstanbul 1330.

İSMET EFENDİ, Fındıklılı, Tekmiletü'ş-Şakâik, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.

KÂTİP ÇELEBİ, Fezleke, I-II, İstanbul 1286.

——, Takvîmü't-Tevârîh, İstanbul 1146.

MECDÎ MEHMED, Hadâiku'ş-Şakâik, İstanbul 1269.

MUSTAFA NÛRİ PAŞA, Netâicü'l-Vukûât, I-III, İstanbul 1327.

PEÇEVÎ, Târih, I-II, İstanbul 1281-83.

SELÂNİKÎ Mustafa Efendi, Târih, nşr. Mehmet İpşirli, I-II, İstanbul 1989.

ŞEM'DÂNÎ-ZÂDE Süleyman, Mür'i't-Tevârîh, Bâyezid Ktb., Nâdir Eserler, nr. 5144.

ŞEYHÎ Mehmed Efendi, Vekâyiü'l-Fuzelâ, Bâyezid Ktb., Veliyyüddin Efendi, nr. 2361-62.

TAYLESÂNÎ Hâfız Abdullah, Târîh-i Lebîba, Süleymaniye Ktb., Es'ad Efendi, nr. 2158.

IV. Muhtelif Kaynaklar

AHMED LÛTFİ, Mir'ât-ı Adâlet, İstanbul 1304.

İBNÜ'L-EMÎN Mahmud Kemal-Hüseyin Hüsameddin, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin Târihçe-i Teşkilatı, İstanbul 1335.

KOÇİ BEY, Risâle, İstanbul 1303.

Mecmûa-i Fetâvâ, İÜ Ktb., TY, nr. 4212.

V. Araştırmalar

ALİ EMÎRÎ, “Meşîhat-ı İslâmiye Târihçesi”, İlmiye Salnâmesi, İstanbul 1334, s. 304-320.

Vâmık Şükrü, ALTINBAŞ, “Fetvâ Eminleri”, Diyanet Dergisi, II / 10 (1963), s. 23-26.

Fahrettin, ATAR, “Fetva”, DİA, XII, 486-96.

Cahit, BALTACI, XV ve XV. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976.

R. W., BULIET, “The Shaikh al-Islam and the Evolution of the Islamic Society”, Studia Islamica, XXXV (1972), s. 53-68.

J. H., KRAMERS, “Şeyhülislâm”, İA, XI, 485-89.

İsmail Hakkı, UZUNÇARŞILI, Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, Ankara 1988.

——, “Karamanoğlu İbrahim Bey Vakfiyesi”, Belleten, I / 1 (1937), s. 56-144.

Klasik Dönem Osmanlı Şehzadelik Kurumuna Dair Bazı Görüşler / Haldun Eroğlu [s.855-859]

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi / Türkiye

Osmanlı Devleti tarihi içerisinde son yıllarda gittikçe önem kazanan kurumlar tarihi incelemeleri arasında, henüz araştırıcılar tarafından kurum olarak incelenmemiş olan Şehzadelik Kurumu, bu çalışmanın sınırlarını belirlemektedir. Gerek Türk tarihi açısından gerekse özelde Osmanlı tarihi açısından, Türk devlet kurumları üzerine ileri sürülmüş fikirler bir hayli fazladır. Türk tarihi açısından Prof. Dr. Bozkurt Güvenç'in fikirleri, bu bakımdan ilginçtir.1 Osmanlı tarihi için ise bilindiği gibi batılı oryantalistlerin görüşlerini, Prof. Dr. Fuad Köprülü etraflı bir şekilde ele alarak şiddetle eleştirmiştir.2 Bu görüşler, daha ziyade Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde şehzadeler üzerine yapılmış çalışmaların birkaçı hariç3 hemen hemen tamamı şehzadeler arasındaki taht kavgalarını veya şehzadeler ile ilgili belgelerin neşrini içermektedir. Bu noktadan bakıldığında Şehzadelik Kurumu olarak bahsedilen teşkilatın ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu çalışma, bu konuda yapılacak olan ayrıntılı çalışmanın ön hazırlığı olarak da kabul edilebilir. Osmanlı Devleti tarihinin tamamını kapsayarak Şehzadelik Kurumu ile ilgili bilgi vermenin zorluğunun yanı sıra, devletin bütün hayatı boyunca bu kurum açısından önemli değişiklikler olduğu ve bu değişikliklerin hepsinin bu kısa makalede açıklanamayacağı göz önüne alınarak elinizdeki çalışmanın alanı, Osmanlı Klasik Dönemi (1299-1603) olarak sınırlandırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde adı geçen dönemde tahta geçerek sultan unvanını alan şehzadelerin hepsinin, sultanın oğlu olduğu görülür. Klasik Dönem Osmanlı döneminde taht babadan oğula geçmektedir.4 Burada, daha devletin kurucusu Osman Bey'in başa geçmesi sırasında amcası ile arasında yaşanan kabilenin başına geçme mücadelesi ve Osman'ın, Ertuğrul'un oğlu olması dolayısıyla,5 hakkı elinde bulundurduğunu ve kabilenin ileri gelenlerinin bu yönde tavır takındıklarını belirtmek gerekir.6 Böylece henüz devletin kuruluşunda tahta geçme konusunda, tahtın babadan oğluna geçmesi ile ilgili kuralın konmuş olduğunu söylemek pek yanlış olmasa gerektir.

1603'te I. Ahmet'in tahta geçmesinden sonra meydana gelen iki önemli olay, bu çalışmanın sınırlarının belirlenmesinde etkendir. Bunlardan ilki ve önemlisi, şehzadelerin sancağa çıkarılma usulünün terk edilerek bir nevi zindan hayatı da diyebileceğimiz Kafes Hayatı'nın başlaması, ikincisi ise I. Ahmet'ten sonra artık tahtın babadan oğluna geçmesi usulünün ortadan kalkması ve hanedanın en büyük üyesinin tahta geçme hakkına sahip olduğu Ekberiyet Usulünün tahta geçmede etken olmasıdır. Bu uygulama, devlet hayatında köklü bir değişiklik olmakla birlikte devletin yıkılışını hızlandıran önemli bir etken olarak da değerlendirilmelidir.

Osmanlı Devleti'nde hükümdarların oğullarına verilen genel adıyla şehzade, Farsça bir kelime olup hükümdar oğlu, prens demektir.7 Bu adlardan başka şehzadelere; Paşa,8 Emir,9 Çelebi10 ve Sultan11 gibi unvanlar verilmiştir. "Ferzand-ı ercümend es'ad ü emced varis-i mülk-i Süleyman, nûr-ı hadaka-i sultan, tâc-ı ru'üsü's-selâtini sâhibü'l-izz ve't-temkin, mahz-ı lütfullahi'l-ekrem oğlum sultan Cem edâmallahu te'ala bekahu",12 "Pür-ı dülbend ve ferzend-i ercümen"13 şehzadelere verilen elkabdandır.

Osmanlı Devleti'nde padişah çocuklarının gelecekteki hükümdar adayları olmaları dolayısıyla on beş yaşına gelince, devletin önemli merkezlerinden bir sancağa gönderilerek burada devlet yönetimini tecrübe etmeleri ve zamanı gelip tahta oturduklarında devlet yönetiminde zorlanmamaları düşünülürdü.14 Ancak her ne kadar bir şehzadenin sancağa çıkması için on beş yaşına gelmesi gerektiği söylense de bunun böyle olmadığı görülür. Bunun bir kural olmadığı ve daha erken yaşlarda şehzadelerin sancaklara çıkarıldıkları tarihi kayıtlarda sabittir. Gelibolulu Ali, Çelebi Mehmet'in on dört yaşındayken Amasya sancağında olduğunu belirtirken15 Hüseyin Hüsamettin, II. Mehmet'in sekiz yaşında16 ve II. Bayezit'in ise yedi yaşında Amasya'ya sancak beyi olarak gittiğini söyler.17

Sancağa çıkarılacak olan şehzadeler, genelde gerek Osmanlı öncesi gerekse Osmanlı Devleti ile birlikte önemli bilim, kültür ve ticaret merkezleri olan sancaklara gönderilirlerdi. Osmanlı Devleti'nde ilk sancaklar, Liva-i Karasi, Liva-i İnönü, Liva-i Hüdavendigar, Liva-i Kocaeli ve Liva-i Karahisar'dır.18 I. Bayezit'in Amasya'yı fethetmesiyle artık şehzadelerin sancağı olarak Amasya önem kazanmıştı. İbn Kemal, Amasya şehrinin şehzade şehri olduğunu vurgular.19 I. Selim'e kadar şehzade sancağı olan Amasya şehrinde, Osmanlı padişahlarından, I. Bayezit, I. Mehmet, II. Murat, II. Mehmet20 ve II. Bayezit, şehzadeliklerinde sancak beyliği yapmışlardır.21 I. Bayezit, Manisa'yı fethetmiş ve II. Murat'tan sonra Manisa önem kazanmış,22 ilk olarak I. Bayezit'in şehzadeleri Ertuğrul ve Süleyman,23 II. Mehmet, I. Süleyman24 ve daha sonra bir kural olarak II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Manisa sancak beyliği yapmışlar, tahta buradan çıkmışlardır. Osmanlı'nın iki önemli Şehzade sancağından başka başlıca Şehzade sancakları şunlardır: Antalya, Akşehir, Aydın, Balıkesir, Çankırı, Çorum, Hamideli, Isparta, Karaman, Karasi, Kastamonu, Kefe, Kocaeli, Kütahya, Konya, Niğde, Sinop, Sivas, Şarkikarahisar, Tokat, Teke, Trabzon.25

I. Selim'e kadar Amasya'nın şehzade sancağı olarak ön planda olması ve daha sonra Amasya'nın bu önemini yitirerek Manisa'nın ön plana çıkmasındaki en önemli etken, tahta geçme konusunda İstanbul'a yakınlık-uzaklık olgusudur. Bunun en güzel örneği, Şehzade Selim ile ağabeyi Şehzade Ahmet'in taht mücadelesinde ortaya çıkmış, Selim'in oğlu Şehzade Süleyman'a Bolu sancağının verilmesine Şehzade Ahmet karşı çıkarak, Bolu'nun kendisi için İstanbul'a gidiş yolu üzerinde olmasından dolayı itirazlarını İstanbul'a bildirmiş ve bu itirazı kabul görmüştür.26

Osmanlı şehzadelerinin çıkarıldıkları sancaklar rastgele seçilmiş bölgeler değildi. Her şehzade istediği sancakta, sancak beyliği yapamazdı. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde uç bölgeler, sancak olarak devlet ileri gelenlerine paylaştırılmış ve böylece fetihle ele geçen bölgelerin Türkleştirilmesi sağlanırken bu uç bölgeler, savaşan beylerin ve şehzadelerin gelir kalemleri olarak değerlendirilmişti. Yine kuruluş döneminde, şehzadelere verilen sancaklar için "Bey Sancağı" tabiri kullanılmıştır ki Osmanlı Devleti'nde Şehzade Sancağı demek olan bu tabir, ilk kez Orhan Bey tarafından Bursa'nın fethedilerek burasının oğlu Şehzade Murat'a verilmesiyle Bursa, Bey sancağı olarak kabul edildi.27 II. Murat ile birlikte Osmanlı şehzadelerinin atandığı sancaklar dikkate alındığında, özellikle Batı Anadolu sancaklarında, bu sancakların eski beylik merkezleri olduğu göze çarpmaktadır. Böylece Osmanlı hanedanı ile eski beyliklerin önde gelenlerini ve halkını

yakınlaştırmada, tepkileri dengelemede önemli roller oynadığı, böylece hanedan ile eski beyliklerin bütünleşme sürecinde hanedanın meşruiyeti ve tanınması amaçlanmış oluyordu.28

Diğer taraftan Saruhan sancağının şehzade sancağı olmasında önemli bir etken de bölgedeki Börklüce, Torlak Kemal ve Cüneyd Bey olaylarının artması ve Saruhan'da bulunan Timurtaşoğlu Ali Bey'in daha önceden bu bölgeye atanması fakat ortaya çıkan olaylara engel olamamasıdır. Bunun üzerine bu bölgeye hanedan üyesinden birinin yollanması kararlaştırılmış ve II. Murat'ın oğlu Şehzade Alaaddin sancak beyi olarak Saruhan'a gönderilmişti.29 Anlaşıldığı üzere, Osmanlı hanedanı şehzadeleri göndermekle aynı zamanda o bölgeye hem önem verdiğini gösteriyor hem de şehzadenin o bölgenin huzurunu temin etmede ve yöre halkının hanedan üyesi bir yöneticiye itaat gösterme konusunda daha hassas davranacağını düşünüyordu. Diğer taraftan bir şehzadenin bir sancağa çıkması için o sancağın önemli bir kültür, medeniyet ve ticaret merkezi olması gerekliydi.30 Zira ileride devletin başına geçecek olan bir şehzadenin her anlamda gelişmiş bir sancakta idarî, sosyal ve ticari faaliyetleri tam hakkıyla öğrenmesi ve devlet işlerinde tecrübe sahibi olması gerekiyordu. Burada şunu da ilave etmek gerekir ki şehzadenin, atandığı bölgenin gelirinin de sahibi olduğu düşünülünce, gittikleri sancakların gelirinin ve ticari faaliyetlerinin yoğun olduğu bir bölge olması gerekliliği göz ardı edilmemelidir.

Özetle, Osmanlı Klasik Dönemi'nde bir bölgeye şehzadenin atanması için, incelediğimiz dönem içerisinde başlangıçtan sona doğru, uç bölge olması, eski beylik merkezleri olması ve de önemli bir kültür, medeniyet ve ekonomik anlamda gelişmişlik gösteren yerleşim yeri olması gerekmekteydi. Böylece hem şehzadenin fiili uygulamalarında başarı ve tecrübe kazanması amaçlanmakta hem de bölge halkının hanedan üyesine bağlılıklarını gösterecekleri dolayısıyla asayişin sağlanacağı düşünülmekteydi.

Sancağa çıkarılan şehzadelerin görev ve yetkileri nelerdi? Özellikle sancak beyi olarak atanan şehzadenin yetki bakımından sorumluluk alanları ve sınırları nelerdi? Bu konuyla ilgili ileri sürülen fikirlerde farklılıklar vardır. Bu konuda fikir ileri sürenlerden biri, Yaşar Yücel'dir. Yücel, bir makalesinde şehzadelerin yetkileri açısından şunları söylemektedir. "… elimizdeki belgeler şehzadelerin bulundukları sancakların bağımsız yöneticileri olduklarını ortaya koymaktadır. İsimleri ile tuğra çeken, hükümler yazan şehzadeler, kendi idareleri altındaki bölgelerde bir hükümdar gibi hüküm sürmekte idiler. Bunların merkez ile ilişkileri, bağımsız irade ile yaptıkları tayinleri ve verdikleri dirlikleri devlet merkezine bildirmekten ibarettir. Hatta içlerinde II. Mehmet gibi para bastıran da vardı.31 Yücel, bunları söyledikten sonra sancak beyi olan şehzadenin yetkisini göstermesi bakımından bir belgeyi yazısında vermektedir.32 Diğer taraftan Feridun Emecen, özellikle XVI. yüzyıl Manisa sancağı örneğinden yola çıkarak, şehzadelerin söylendiği gibi geniş yetkilere haiz olmadığı hatta yaptıkları en küçük bir tayin işini bile ancak merkeze bildirdikten ve olur aldıktan sonra yapabildikleri söylemektedir.33

Bu iki görüşün ışığı altında, Klasik Dönem'de, şehzadelerin sancaklarda geniş yetki sahibi olup olmadığını incelemek gerekmektedir. Yücel'in makalesinde geçen belge göz önüne alınırsa ve bunun dışında diğer bilgiler değerlendirilirse, ki birazdan biz de şehzadelerin yetkileri konusunda bilgileri değerlendireceğiz, Yücel'in söylediklerinin kabul edilebilir olduğu görülmektedir. Bunun yanında Emecen'in fikirleri de, özellikle Mühimme kayıtlarında hükümlerin lalalara yazıldığı çok defa geçmektedir, doğru kabul edilmelidir. Ancak burada şunu belirtmek gereklidir ki, bu iki farklı gibi görülen durum, asılda doğru olup bu değişikliğin I. Selim sonrasında ortaya çıkan köklü bir değişim olduğunu söylemek gerekir. Her ne kadar bu dönemlerle ilgili kaynakların olmaması bizi bu tür yorumlar yapmaktan alıkoyuyorsa da eldeki birtakım bilgilerden bazı sonuçlar çıkarılabilir. Zira devletin kuruluşu sırasında özellikle uç bölgelerin ileri gelen beylere ve şehzadelere verildiğini biraz yukarıda söylemiştik. Burada, özellikle ilk dönem için söylemek gerekirse Bizans İmparatoru Kentakuzenos'a yardım için Rumeli'ye geçen ve 1352 yılında Cimpi kalesine yerleşen kumandan, Orhan Bey'in oğlu Şehzade Süleyman'dır. Burada asıl söylenmesi gereken, gerek Bizans İmparatoru'nun Cimpi hisarının boşaltılmasını istemesi gerekse Orhan Bey'in telkinlerine rağmen Şehzade Süleyman'ın burada kalması ve bu durumun Osmanlı'nın Rumeli'de tutunmalarının esasını teşkil etmesidir.34 Bu durum, bir Şehzade olarak Süleyman'ın sorumluluk, görev ve yetkilerini ortaya koyması bakımından calib-i dikkattir. Ayrıca I. Bayezit'in oğlu Emir Süleyman'ın Akkoyunlu Osman Bey'in Sivas'ı ele geçirme girişimine karşı, Osmanlı ordusunun başında olarak, Akkoyunlu hükümdarı Osman Bey'i mağlubiyete uğratmıştır.35 Yine Şehzade Süleyman, Osmanlı ordusunun başında Bulgaristan'a gitmiş, üç ay muhasaradan sonra 17 Temmuz 1393 tarihinde Bulgaristan'ın başkenti Tırnova'yı almış böylece Doğu Bulgaristan idaresine son vermiştir.36

Yine Akkoyunlu saldırısına karşı Şehzade Mustafa, orduya serdar tayin olunmuştu.37 I. Selim, şehzadeliği sırasında Şeyh Haydaroğlu İsmail'in Azerbaycan'ı işgal edip Trabzon sancağına yöneldiğini duyunca orduyu toplayıp onların üzerine yollamış ve hepsini kılıçtan geçirtip İsmail'i yakalayarak İstanbul'a haber göndermişti.38 Anlaşıldığı üzere şehzadelerin yetki ve sorumluluklarını göstermesi açısından bu bilgiler, bize yeteri kadar bilgi sahibi olmamızı sağlıyor. Bu cümleden olarak özellikle XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar, şehzadelerin Osmanlı Devlet yönetiminde yeteri kadar yetki ve sorumluluk sahibi olduğunu söylemek pek yanlış olmasa gerektir.

Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısında mevcut Mühimme kayıtlarından anlaşıldığı üzere Şehzade Divanı ile İstanbul arasındaki yazışmalarda hemen hemen bütün hükümler, birkaç istisna hariç,39 lalalara hitaben yazılmıştır.40 Buradan da anlaşıldığı üzere artık I. Selim'in tahtı ele geçirmesinden sonra sancağa çıkan şehzadelerin yetkileri bakımından köklü bir değişiklik göze çarpmaktadır. Bu noktada Emecen'in, "geçirilen badireler sebebiyle, lalaların idarî fonksiyonlarının arttırılmasıyla olabilecek muhtemel karışıklıkların önünün alınması ve şehzadelerin daha önceki aktif faaliyetlerinin frenlenmesi öngörülmüş olunması" tespiti yerindedir.41 Özellikle I. Selim, veliaht olan kardeşi Şehzade Ahmet'e rağmen, henüz sağlığında babasını tahttan indirerek yerine geçmesi göz önünde

bulundurulursa artık I. Selim sonrasında şehzadelerin gerek yetki gerekse güç ve kudret bakımından eskisi gibi olamayacağı ortadadır.

Sancağa çıkarılan şehzadelerin tıpkı İstanbul'daki divana benzer bir divan teşekkülüne sahip oldukları bilinmektedir. Şehzadeler, sancağa çıkarlarken maiyetlerinde saray tarafından görevlendirilen kişiler bulunmaktaydı. Bunlara birkaç örnek vermekle şimdilik kifayet edeceğiz. II. Selim'in oğlu Şehzade Süleyman, maiyetinde annesi (Hafza Sultan), kızkardeşi, süt annesi, hareminde on kişi, hadım ağası (tavaşi) ve gulam hocası Hayrettin, nişancısı Mehmet Bey, üç tane hazine katibi, dört divan katibi ve diğer başka görevliler olmak üzere toplam 458 kişi bulunduğu halde Kefe sancağından Manisa sancağına naklolunmuştu. Manisa sarayında ise Şehzade Süleyman'ın hareminde on üç "hatun", iki çamaşırcı, bir cariye ile beş harem ağası, sarayın enderununda on iki ağa, bir imam ve bir müezzin, üç tabip, ki bunlardan biri Yahudi biri de kadın tabiptir, elli altı dılma, yetmiş altı sipahi, 70 silahtar, doksan bir dureba, kırk ulufeciyan, ve diğer görevliler olmak üzere görevli sayısı 746 kişiydi.42 I. Süleyman'ın Şehzadesi Mehmet, Manisa'ya hareket ederken yanında çeşitli vazifelilerden mürekkep 542 kişlik maiyyeti vardı.43 II. Selim'in oğlu Şehzade Murat'ın Manisa sancağında, görevde iken kaldığı yaklaşık 12 yıllık süre zarfında yanında bulunan görevlilerin sayısı bin beş yüzü bulmuştur. Emecen, Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler tasnifindeki 1324 numaralı Müşahere defterindeki kayıtlara göre, III. Murat'ın ulufeli sayısının 296 olduğunu söylemektedir.44

Şehzadelerin eğitimi konusunda ise şurası muhakkak ki; Osmanlı şehzadeleri, devrin en ileri hocalarından en iyi eğitimi almaktaydılar. Şehzade henüz sancağa çıkmazken sarayın üçüncü avlusunda iç oğlanlarla birlikte hem fiziksel hem entelektüel eğitim görürlerdi. Özellikle binicilik ve dövüş sanatları eğitimini iç oğlanlarla birlikte alırlardı. Hatta saray içinde şehzadelerin eğitimine ait bir de "Şehzade Okulu" bulunmaktaydı.45 Diğer taraftan kendilerine devrin en büyük alimleri, hoca olarak tayin edilirdi. II. Mehmet'in şehzade hocalığını yapanlar arasında Molla Güranî ve İnbü't-Tercid,46 oğlu Şehzade Bayezit'in hocalığını Molla Salahaddin47 ve bilahare Mevlana Kâsım Hatib b. Yakub,48 Şehzade Korkut'un hocalığını Mevlana Seyyid İbrahim, ve I. Süleyman'ın oğlu Şehzade Selim'in hocalığını Şeyh Nurullah bin Akşemseddin yapmıştı.49 Bununla birlikte Celalzâde, I. Selim'in şehzadeliğinde aldığı çok iyi eğitime atıfta bulunarak bu eğitimden dolayı bütün ülkeleri bildiğini ve buralarla ilgili ne var ne yoksa hepsinden haberdar olduğunu ayrıca dünyanın tavrını ve dünya halkını da tanıyıp bildiğini söylemektedir.50

Şehzadelerin eğitimlerinin bir diğer ayağı da sancaklara çıkarılmalarıdır. Osmanlı şehzadesi, ülkenin kaderinde söz sahibi olabileceği düşünülerek gerekli beceri ve tecrübeyi alması için kendilerine yardımcı olarak atanan lalalar nezaretinde sancaklara çıkarılırlardı.51

Şehzadeler ile ilgili değinilmesi gerekli bir diğer konuda ekonomik durumlarıdır. Şehzadeler, hayatlarını ve de ailelerini geçindirmek için gerekli olan parayı nasıl karşılıyorlardı? İlk bakışta padişahın çocukları olmaları ve gelirlerinin hazineden karşılandığı düşünülebilir. Bu durum kısmen

doğrudur. Ancak Şehzadelerin asıl parasal kaynakları, tıpkı padişahlarda olduğu gibi kendilerine verilen haslardır. Diğer taraftan sancağa çıkan bir şehzadenin, biraz yukarıda da değindiğimiz gibi, görev yaptığı sancağın bütün gelirlerine sahip olduğu bilinmektedir.52 Ayrıca şehzadeler sancağa çıkarılırken kendilerine hazineden belirli miktarda nakit parada verilirdi. Selanikî, III. Mehmet'in Manisa sancağına çıkmasını anlatırken "sancağa çıkarken kânun-ı kadim-i Osmaniye ile otuz iki kere yüz bin akçalık nakit ve haslar tayin olundu" demektedir.53 Bununla birlikte gelirlerinin kendilerine yetmemesi üzerine haslarına terakki yapıldığı da görülmektedir.54 Şunu da belirtmek isteriz ki şehzadelerin sancağa çıkarılmaları ile devletin kasasından nakit para çıkışı, bir nebze de olsa azalmış ve sancaklar, şehzadelerin gelirlerinin ana unsurunu oluşturmakla hazine büyük bir yükten de kurtulmuş olmaktaydı.

Özetle burada anlatılmaya çalışılan şehzadelerin kurumsal açıdan varlığının ortaya konulması ve her ne kadar sultanın oğlu sıfatını taşısa da şehzadelerinde belirli kural ve nizama göre hareket etmeleri gereğinin ortaya çıkarılmasıdır. Daha geniş bir çalışma gerektiren konu, tarafımızdan ele alınmakta ve üzerinde çalışmalar devam etmektedir. Kısaca verilen bilgilerin ışığı altında şehzadelerin kafese giden hayatlarının tarihi bir perspektifi olduğu ve bunun ortaya konulması gerekliliği açıktır. Zira gerek aldıkları eğitim gerek sahip oldukları yetki ve sorumluluklar ve gerekse sancaklardaki tecrübe ve birikimler, devletin bekasını sağlamakta önemli bir faktör olmuştur. Bu cümleden olarak denilebilir ki, 1603'te I. Ahmet ile başlayan şehzadelerin sancaklardan yoksun bırakılışı de Kafes Hayatı da denilen zindan hayatı, gerek şehzadenin şahsında derin izler bırakmış ve her an öldürülmeyi bekleyen bir insanın ruh haline dönüştürmüş gerekse bu durum devletin geleceğinde etkili olmuş ve tahta eğitimli, yetişkin, dirayetli ve tecrübeli bir ehil kişinin elinden çok hayatı kafeste geçen bir kişinin eline geçmiştir.

Görülen odur ki bu durum, daha sonra devletin yıkılışını hazırlayan süreçte etkili olmuştur.

1 Bozkurt Güvenç, Türk Kimliği, Kültür Bakanlığı yay. Ankara 1994. Prof. Dr. Güvenç, bu çalışmasının muhtelif sayfalarında Türk kültüründen pek bahsedilemeyeceğini, zira Türklerin, Orta Asya'da Çinlilerle karışarak Çinlileştiğini, İslam coğrafyasında, Araplarla ve İranlılar kaynaşarak Araplaştıkları ve İranlılaştıklarını söylemektedir.

2 Fuad Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerini Tesiri, Ötüken yay., İstanbul 1981.

3 İ. H. Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", Belleten, 36/156, Ankara 1975 ile A. D. Alderson, Osmanlı Hanedanı'nın Yapısı, (trc. Şerafettin Severcan) İstanbul 1998.

4 İdrisî Bitlisî, tahtın babadan oğula geçtiğini, II. Bayezit'in son yıllarındaki şehzadelerinin taht mücadelelerinden bahsederken, biraz da Şehzade Selim'in taht üzerindeki meşruiyetini isbat

amacıyla, Şehzade Korkut'un oğlunun olmamasını tahta aday olamamasında önemli bir etken olarak gösterir. Bkz. Selim Şah-nâme, (haz. Hicabi Kırlangıç) Kültür Bakanlığı yay. Ankara 2001, s. 98. Ancak Şehzade Korkut'un oğlunun olduğu bizzat Şehzade tarafından ağabeyi Şehzade Ahmet'e yazdığı bir mektuptan anlaşılmaktadır.

"Karındaşım Ahmed Bey hizmetleri kâmran ve kâmyab.

…bundan evvel bu bendenize mektub-ı şerifiniz irsal idüp oğlunuzu bize gönderün varalım padişahımızın elini öptürelim deyü buyurmuş idünüz. Öyle olsa ben padişahımızın kuluyum, oğlum varmak değil buyurursanız kendim varayım…" TSMA 8517 krş. Uzunçarşılı "II. Beyazıt'ın oğullarından Sultan Korkut" Belleten XXX/120, Ankara 1966, s. 565.

5 "Gerçi yaşta ve yolda ulu olmağın kavm ve kabileye baş olacak Dündar'dı." Bkz. İbn Kemal, Tevarih-i Ali Osman (yay. Şerafettin Turan), TTK yay. 1. Defter, Ankara 1970, s. 65.

6 Aşıkpaşazade, Tevarih-Ali Osman (neşr Atsız), MEB. yay. İstanbul 1992, s. 15.

7 F. Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Lügat, 14. Baskı, Ankara 1993, s. 976.

8 Osman Bey'in oğlu Ali (Alaaddin), ve Orhan Bey'in oğlu Süleyman'a verilen unvandır. Bkz. Gelibolulu Ali, Künhü'l Ahbar, (hazırlayanlar Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar), Kayseri 1997, s. 82-83.

9 I. Bayezit'in büyük oğlu Süleyman'a verilen unvandır.

10 I. Bayezit'in oğlu I. Mehmet'e verilen unvandır. Bkz. Uzunçarşılı "II. Beyazıt'ın Oğullarından Sultan Korkut" Belleten XXX/120, Ankara 1966, s. 540.

11 Sultan Ahmet, Sultan Korkut gibi. Bkz. Uzunçarşılı. aynı yer.

12 Hezarfer Hüseyin Efendi, Telhisü'l-Beyan Fi Kavanin-i Al-i Osman, (haz. Sevim İlgüler) TTK yay., Ankara 1998, s. 265.

13 İbn Kemal, Tevarih-i Al-i Osman, (haz. ŞerafettinTuran) TTK yay. 7. Defter, Ankara 1957 s. 26.

14 "Evail-i Saltanat-ı Osmanide on beş yaşına vasıl olan Şehzadegan hazeratı maiyyetinde sarayca vazifelendirilen güzide rical bulunduğu halde sancaklardan birine izam olunurdu. Şehzade hazretleri nöbet-i saltanat kendilerine gelinceye kadar burada umur-u hükumetle ve hükümdarlığa aid vazaifi talim ve tatbik-i icra…" bkz. BOA, DUİT (Dosya Usulleri İradeler Tasnifi) Dosya 3, Gömlek 12, Belge 15.

15 Künhü'l-Ahbar, s. 244.

16 Hüseyin Hüsamettin, Amasya Tarihi, c. 3 Dersaadet 1927, s. 209 II. Mehmet'in Manisa sancağına çıktığında ise yaşı henüz on ikidir. Bkz. Halil İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, TTK yay. Ankara 1995, s. 74, Feridun Emecen, XVI. Asırda Manisa, TTK yay. 1989, s. 27.

17 Hüseyin Hüsamettin, a.g.e., s. 223.

18 Künhü'l-Ahbar, s. 57.

19 "Amasya makam-ı mübarek ve müteyemmende ki havadis-i eyyâmdan enâma me'men olagelmiştir. Osmanîlerden sahib-i serîr olan cihangirlere ataları zamanında mesken olagelmiştir." Bkz. İbn Kemal, 7. Defter, s. 27.

20 II. Mehmet önce Amasya'da daha sonra Manisa şehrinde sancak beyliği yapmış ve tahta buradan çıkmıştır.

21 İbn Kemal, 7. Defter, s, 26-27, Haldun Eroğlu, "XV. Yüzyıl Tabiblerinden Şerafettin Sabuncuoğlu ve Amasya Darüşşifası", OTAM, s. 11, Ankara 2001, s. 149.

22 "Manisa tahtgâh-ı kadîmiydi" bkz. İbn Kemal, 7. Defter, s. 26.

23 Hoca Saadetiin, Tacü't-tevarih, (sadeleştiren İsmet Parmaksız) Kültür Bakanlığı yay. c. 1, Ankara 1979 s. 196, Feridun Emecen, XVI. Asırda Manisa…, s. 26.

24 Şehzade Süleyman bu sancağa Kefe sancağından gelmişti. Ayrıntı için bkz. Hoca Sadettin, Tacü't-tevarih, c. 4, s. 6-7.

25 Bu çalışmanın sınırları, Osmanlı Şehzadelerinin çıktıkları sancakları anlatmamıza elvermemektedir. Bu bakımdan bununla yetinmek zorundayız. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeler, Belleten, c. XXXIX, sayı 156, Ekim !975, s. 659-667, Emecen, a.g.e., s. 26, Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi, Kardelen Kitabevi, Isparta tarihsiz, s. 94vd., A. D. Alderson, a.g.e., s. 52-53.

26 Hoca Sadettin, Tacü't-tevarih, c. 4, s. 6-7.

27 "Orhan İznikmid'i oğlu Süleyman'a verüp Yenice'ye ve Göynük'e ve Mudurnu'ya havale etmiş idi. İznik alınıcak, Bursa'yı biroğlu Murad Han Gazi'ye verüp adını bey sancağı kodı." Bkz. Mehmet Neşri, Kitab-ı Cihânnüma, (yay. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen,), c. I, Ankara 1992, s. 46, Aşıkpaşazade, Aşıkpaşazade Tarihi (haz. Atsız) MEB yay. İstanbul 1992s. 120.

28 Feridun Emecen, "Beylikten Sancağa Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dair Bazı Mülahâzalar", Belleten, c. LX, Nisan 1996 Sayı. 227, s. 89.

29 Emecen, a.g.m., s. 88.

30 Osmanlı sultanlarının şehzadelik sancak merkezleri olan sancakların gelişmişliği hakkında ve de özellikle Amasya şehrinin günün koşullarına göre bugünün Oxford'u olarak kabul edilmesi bakımından, gelişmişlikleri hakkında bkz. Şerafettin Sabuncuoğlu, Cerrahiyyetü'l-Haniyye, (haz. İlter Uzer) TTK yay. Ankara 1992, c. 1, s. 12n., Eroğlu, a.g.m., s. 147-149 Ayrıca bu konu hakkında şu eserlere başvurabilirsiniz. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1993, s. 1-37, Mustafa Kafalı, Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi, Ankara 1998, s. 1-44, C. Cahen, Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler (çev. Yıldız Moran) İstanbul 1994, s. 201-202, Emecen, a.g.m., s. 85vd.

31 Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler" Belleten, c. XXXVIII no. 152, Ekim 1974, s. 674-675.

32 "Karaman Beylerbeyisine hüküm ki.

Ferzend-i ercümend-i erşed-i es'ad oğlum Selim canibinden bazı kimselere iptidadan dirlik ve terakki tevcih olmağiçün vârid olan hüküm mucebince timar ve terakki tevcih olunduktan sonra hükümleri südde-i saadetime gönderilmesini emir buyurdum ki…" Yücel, a.g.m., s 675.

33 Feridun Emecen, XVI. Asırda Manisa, s. 40.

34 Emecen, İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, "Siyasi ve Jeopolitik Dinamikler Hakkında Bazı Mülahazalar (1300-1389)" Ankara 2001, s. 32.

35 Ebu Bekr-i Tıhranî, Kitab-ı Diyarbekriyye, (çev. Mürsel Öztürk) Kültür Bak. yay. Ankara 2001, s. 42.

36 K. Jırecek, Istorija Srbal, c. I, Belgrad 1962, s. 274 (Bu bilgiyi Boşnakça'dan tercüme eden meslektaşım Adnan Pepiç'e müteşekkirim) Halil İnalcık, "Bulgaria" Eİ, vol. 1, Leiden 1960, s. 1302, Nevin Genç, XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 1984, s. 13.

37 İbn Kemal, 7 defter, s. 326.

38 Künhü'l-Ahbar, s. 925-926.

39 Mühimme kayıtlarında nadiren de olsa şehzadelere yazılan hükümlere rastlanılmaktadır. Bunlar için bkz. BOA. Müh. Def. 6. Hüküm. 687/326 Mühimme defterinde ki bu hüküm I. Süleyman'ın oğlu Şehzade Selim'in oğlu Şehzade Murat'ın haslarına terakki yapılması konusundaki başvurusuna ccevaptır., Müh. Def. 10. Hüküm. 528/320. Bu hüküm ise hizmetten kaçmak için kendilerini vakıfa yazdıran üç kişinin durumlarının eski deftere göre piyade hizmetini görmelerine yönelik hükümdür.

40 Burada bu kayıtların tamamını vermemiz yer ve sınır bakımından mümkün değildir ancak II. Selim, ve III. Murat'ın lalalarına yazılmış olan hükümlerden bazıları için bkz. BOA, Müh. Def. 5,

hükümler 757/293, 1730/621, 1787/638, Müh. Def. 10, hükümler, 341/223, 475/295, Müh. Def. 12, hükümler. 147/67, 344/161, 555/271, Müh. Def. 16, hükümler. 274/141, Müh. Def. 17 hüküm. 20/13, Müh. Def. 18, hükümler, 145/69, 227/102, 265/122, Müh. Def. 21, hükümler. 456/187, 499/210, 556/232, Müh. Def. 26, hükümler, 154/58, 459/171, 608/215.

41 Emecen, a.g.e., s. 35 dipnot.

42 Çağatay Uluğçay. "Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi ile ilgili Bazı Notlar ve Vesikalar" Kanuni Armağanı, Ankara 197, s. 237-241.

43 Uzunçarşılı "Sancağa çıkarılan…" s. 690-691.

44 Emecen "Taşra Bürokrasisinin Kaynakları, Şehzade Divanı Defterleri" (Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri) İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırma Merkezi 6-7 Haziran 1996, s. 94.

45 L. Pierce, Harem-i Humayun Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadın, Tarih Varfı yay. İstanbul 1988., s, 312.

46 Hoca Saadettin, Tacü't-tevarih c. 5, s. 71 ve 91.

47 Aynı eser, s. 151.

48 Künhü'l-Ahbar, s. 975.

49 Aynı eser, s 763.

50 Mustafa Celalzâde, Selim-nâme, (haz. Ahmet Uğur) Kültür Bakanlığı yay. Ankara 1990, s. 51-52.

51 Osmanlı Devleti'nde lalalar ile ilgili bilgi için bkz. Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi.

52 BOA, Duit, 3. Dosya, 12. Gömlek, 15. belge.

53 Selanikî, Mustafa, Tarih-i Selanikî, (haz. Mehmet İpşirli) TTK yay. Ankara 1999 c. I, s142.

54 Şehzade Murat, Manisa'da iken, Kütahya'da bulunan babası Şehzade Selim (II. Selim) in divana arzı ile tasarrufundaki haslarına 400. 000 akçe terakki edilerek yekünü 2. 000. 000 akçeye çıkmıştır. Bkz. BOA, Müh def. 6., hüküm 326/687 bunların dışında yine Şehzade Murat'ın gelirlerin daha başka terakki yapıldığı mühimme kayıtlarında sabittir. Aynı defter. Hükümler 1722/166, 1330/13.

Osmanlı Bürokrasisinden Bir Kesit: Defterhâne-İ Âmire'nin Kuruluşu ve Gelişmesi / Yrd. Doç. Dr. Erhan Afyoncu [s.860-864]

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Osmanlı İmparatorluğu'nun arazi kayıtlarını ihtiva eden, has, zeâmet, tımar, mülk, vakıf gibi arazi türlerini tayin ve tescil eden ana defterlerin saklandığı ve bu defterlerle ilgili günlük muamelâtın yapıldığı, kaynaklarda defterhâne-i âmire, defter-i vilâyet, defter-i hakanî, defterhâne-i hümâyûn ve defter-i dergâh-ı âli olarak geçen defterhâne Osmanlı bürokrasisinin en önemli dairelerindendir.

Defterhâne'nin Kuruluşu

Defterhâne-i Âmire'nin hangi tarihte kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. Defterhâne'nin müstakil bir müessese olarak kuruluş tarihi D. Howard tarafından 1540'lı yıllara tarihlendirilmektedir. Howard, defter eminliğinin II. Bayezid devrinde ihdas edildiğini, ancak bu dönemde henüz müstakil olmadığını, hazine-i âmire şâkirdleri içerisinde yer aldığını yazmaktadır.1 Bu neticeye II. Bayezid devrine ait bir in'amât (muhtemelen ruznâmçe) defterindeki kayıtlardan varmaktadır. Ancak defterin aslını görmediği2 ve Ö. L. Barkan'ın yayınlandığı kısımları da3 dikkatli incelemediği anlaşılmaktadır. Bu ruznâmçe defteri karışık olarak tutulmuş olup, kayıtlarında her zaman sistematik bir ayrım yapılmamıştır. Bir ödemenin yapıldığı gruba ait başlıklar her zaman konulmamış veya eksik bırakılmıştır. D. Howard'ın defter eminini, hazine-i âmire şâkirdleri arasında bulunuyor diye yorumladığı kayıtlara bakıldığında aynı başlığın altında tevkiî kâtipleri, berât emini, tercümanlar, divitdâr gibi görevlilerin, hatta bir casusun da yer aldığı görülmektedir.4 Burada hazine-i âmire şâkirdi olanlar sadece ilk yedi-sekiz kişidir. Diğerlerinin o başlıkla ilgisi yoktur. Nitekim daha sonraki yıllara ait kayıtlarda Kâtibân-ı Hızâne-i Âmire ve Kâtib-i Tevkiî ve Gayrihu başlığı kullanılmıştır.5 Ayrıca defter eminliği gibi tımar sistemine ait defterleri muhafaza eden ve muamelâtı yapan bir makamın şâkird derecesinde birisi tarafından yürütülmesi beklenilmez. Bu defterdeki kayıtlarda defter emini olarak gösterilen Pîrî Bey'in bir şâkirdinin de zikredilmesine yeterince dikkat edilmemiştir. Osmanlı bürokrasisinde şâkirdlerin de şâkirdi olduğuna dair bir kayıt görülmemektedir. Defterin daha sonraki yıllarına ait olan kısımlarında defterhâne kâtiplerinin de görülmesi6 defter emininin hazinede bir şâkird olamayacağının yanısıra, defterhânenin bu dönemde kendi kâtip ve şâkirdleri bulunan müstakil bir müessese hâline geldiğini göstermektedir. 1499 yılındaki İnebahtı seferine defter emininin defterhâne ile birlikte katılması da bu durumu desteklemektedir.7 Bütün bunlar gösteriyor ki Howard'ın defterhânenin 1540'lı yıllarda müstakil bir daire hâline geldiği görüşü kabul edilemez.

Tımar sisteminin Orhan Gazi dönemine kadar inmesi8 sebebiyle o dönemlerde tımarla ilgili işlemleri yürütecek bir teşkilâtın bulunması gerekir. Nitekim Orhan Gazi devrinden intikal eden vesikaların tahlili o devirdeki devlet işlerinin, kitâbet usûllerini oldukça iyi bilen bir kâtip zümresi ile bunları örgütleyen merkezî bir daire tarafından yürütüldüğünü göstermektedir.9 Devlet idaresini ve

bürokratik işlemleri yürüten divân-ı hümâyûnun mevcudiyeti de Orhan Gazi devrine kadar inmektedir.10 Bu dönemlerde muhtemelen divân-ı hümâyûn bünyesinde bürokratik bir bölünme bulunmuyor ve nişancının11 idaresinde bulunan dar bir kâtip kadrosu tımar, idarî ve mâlî işlere ait işlemleri bir arada yürütüyorlardı. Devletin büyüyüp, işlerin çoğalması ile birlikte XV. yüzyıl başlarında mâlî işler için ayrı bir müessese olarak defterdârlık ortaya çıktı.12 Osmanlı bürokrasisinde üçüncü ayağı teşkil eden defterhâne ise tımar sisteminin ve merkezin ağırlığının gittikçe arttığı Fatih devrinde kurulmuş olmalıdır. Nitekim defterhâne ile ilgili ilk bilgilere Fatih'in teşkilât kanunnâmesinde rastlanmaktadır. Burada hazine ve defterhânenin, padişahın veziriazamdaki mührü ile defterdârın huzurunda açılıp-kapanması gerektiği zikredilmektedir. Ayrıca defterhâne kâtiplerinin gerek kâtip oldukları gerekse bayramlarda el öpmelerinin kanun olmadığından bahsedilmektedir.13 Kanunnâme'de, defterhânenin âmiri olan defter eminliğinin de merâtibde önemli yerde bulunan bir makam olarak geçmesi,14 muhtemelen defterhânenin Fatih devrinde müstakil bir daire şeklinde teşkil edilmiş olabileceğini düşündürtmektedir. Fatih'in teşkilât kanunnâmesinin elimizde bulunan nüshalarının orijinal kanunnâmeye sonraki devirlerde yapılmış ilave ve tadilâtı hâvî olduğu ve bu sebeple orada bulunan bilgilerin hepsinin Fatih devrine ait olarak kabul edilemeyeceği ileri sürülmektedir.15 Fakat sonradan kanunnâme üzerinde yapılan değişiklikler cüzi noktalardan ibaret olmalıdır.16 Fatih devrinde umumî tahrirlerin yapılmış olması17 ve muhtemelen mufassal tahrir defterlerinin bu devirde başlaması,18 mülk ve vakıf toprakların tımar sistemi içerisinde dahil edilmeye teşebbüs edilmesi,19 askerî harekâtın çoğalması (ki seferlerde tımarlı sipahilerle ilgili işlemleri yürütecek bir birime duyulacak ihtiyaç artmış olmalıdır), merkezî devlet anlayışının getirilmesi çabaları20 Fatih kanunnâmesindeki defterhâne ile ilgili bilgilerin o döneme ait olduğunu destekler mahiyettedir.

İlk dönemlerde nişancının emri altında uzmanlaşmamış kâtipler tarafından yürütülen tımar işleri, muhtemelen I. Bayezid devrinden itibaren merkezî devlet yapısının oluşmaya başlaması ve toprakların genişlemesi sebebiyle nişancının uhdesinde olan işlerin artması sonucu divân-ı hümâyûn bünyesinde bir kâtibe devredilmiş, XV. yüzyıldan itibaren merkezî bürokrasinin gelişmesine paralel olarak tımarla ilgili işlemleri yürütmek için müstakil bir müesseseye ihtiyaç duyulmuş ve XV. yüzyılın ikinci yarısında defterhâne-i âmire ihdas edilmiştir.

Osmanlı bürokrasisinin oluşumu yıllarında İlhanlı devlet teşkilâtının büyük tesiri olmuştur. Nitekim İlhanlı mâli bürokrasisi usullerine dair eserlerin erken tarihlerde Bursa'da istinsah edilmiş nüshalarına rastlanılması ve iki devletin bürokrasisinde kullanılan defterlerin arasındaki büyük benzerlik bu durumu açıkça göstermektedir.21 İlhanlı Devleti'nde arazi tahrirlerinin sonuçlarını muhtevî kanun adı verilen defterler ve defter emininin görevlerine benzer işleri yapan defterdârî memâlik unvanlı bir görevli bulunmaktadır.22 Defterhâne-i âmire, Osmanlı mâlî bürokrasisinde olduğu gibi İlhanlı Devleti'ndeki tahrirle ilgili müesseseden etkilenerek kurulmuş olmalıdır.

Defterhâne'nin Gelişimi ve Yapısı

1. Defterhâne'nin Gelişimi

Defterhâne'nin XV. yüzyıl boyunca geçirdiği gelişme hakkında fazla malumatımız yoktur. Yalnız 1499'da İnebahtı seferinde görülmesi, askerî harekâta katılarak tımarlı sipahilerin işlemlerini yapabilen müstakil bir müessese hâline geldiğini gösterir. XVI. yüzyıl başlarında defterhâne ile ilgili bilgiler artmaktadır. Nitekim Mohaç (1526), Viyana (1529) ve Alman (1532) seferlerine defterhâne, defter emini ve yedi-sekiz kâtip ile katılmıştır.23 Seferler esnasında merkezde kalan kâtip ve şâkirdler ile tımar tasarruf eden kâtip ve şâkirdler ve muhtemelen sefere katılmış olan, fakat bir ödeme yapılmadığı için elimizde kaydı bulunmayan şâkirdlerin bu yıllardaki durumu hakkında bir bilgimiz yoktur. Bunlar da dikkate alındığında defterhânenin bu tarihlerde yaklaşık 15 kişilik önemli bir daire haline geldiği ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı tımar sisteminde 1531 tarihinde yapılan bir düzenleme defterhânenin daha fazla gelişme ve büyümesine sebep oldu. Bu tarihte Kanunî Sultan Süleyman'ın fermânıyla tımarların dağıtılmasında beylerbeyilerin yetkileri yeniden düzenlendi. Beylerbeyiler bu tarihten itibaren sadece küçük gelirli tımarları (tezkiresiz tımar) tevcih edebileceklerdi. Büyük gelire sahip tımarlar (tezkireli tımar) için ise o timara hak kazanmış olan sipahiye, beylerbeyi tarafından verilecek tezkireyle, tayinini devlet merkezine teklif etme ve sipahinin tımarın gelirinden faydalanabilmesi için merkezden berat alması mecburiyeti getirildi. Bu durum defterhânede yapılacak işlerin artmasına ve buna paralel olarak da kalemin büyümesine yol açacaktı. Bu fermân kısa zaman zarfında olmasa da defterhânenin idârî faaliyetlerini önemli ölçüde artırdı.24

XVI. yüzyılda devletin büyümesine paralel olarak tımar sistemi genişledi, tahrir sistemi gelişti ve merkezî bürokrasi büyüdü.25 Bunlara paralel olarak defterhâne de önemli bir gelişme gösterdi. Önceleri tahrirler, bu işi yapabilecek yeterli sayıda merkezî bürokrasi elemanı olmadığı için kadı, sancak beyi vs. gibi görevliler tarafından yapılırken, XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki tahrirlerin büyük bir kısmını merkez bürokrasisinin kâtipleri gerçekleştirdi. Defterhâne, Divân ve Mâliye kâtipleri bu işte başı çekiyorlardı.26 Artan işe paralel olarak kâtip ve şâkirdlerin de miktarı zamanla değişmiş ve XVI. yüzyıl başlarında muhtemelen 10-15 kişi olan defterhâne görevlilerinin sayısı 1577'de 40'a ulaşmıştır.

XVII. yüzyılda her ne kadar tımar sistemine müteallik olan tahrirler ortadan kalkmış ve tımar sistemi bozulmuşsa da yüzyılın ilk yarısında defterhâne büyümesini sürdürmüştür. 1620'lerde 85-90 kişiden oluşan büyük bir daire hâline gelmiştir. tımar sisteminin küçülmesi ve devletin personelde yaptığı indirimler sebebiyle kadrosu zamanla azalsa da XVIII. yüzyıl sonlarında defterhânede 60 kişi çalışıyordu.27

XVII. yüzyıldan itibaren devlet yapısının değişim geçirip tımarla idare edilen toprakların yavaş yavaş iltizam sistemine geçmesi ve avarız tahrirlerinin ön plana çıkması sebebiyle28 defterhânenin nezâretinde olan tımar topraklarının önemli bir kısmı zamanla mâliye daireleri tarafından idare edilmeye başlamışlardır. Bu durum defterhânenin işlevini ve önemini azalttıysa da tımar sisteminin

eskisine göre küçülmesine rağmen memleket topraklarının önemli bir kısmında uygulanmaya devam edilmesi sebebiyle Tanzimat'a kadar Osmanlı bürokrasisinin en önemli dairelerinden birisi olarak kalmıştır. Ayrıca defterhâne defterleri kütük mesabesinde kabul edildiği için mâliye ve divân kalemlerine kaynak hizmeti sunmuştur.

XVII. yüzyılda defterhâneye olumsuz etki eden hadiselerden bir diğeri de devlet işlerinin divân-ı hümâyûndan Bâb-ı âsafî'ye kaymasıdır.29 Paşa Kapısı'nın ağırlık kazanmasıyla birlikte reisülküttâb ve sadâret kethüdâsı bürokrasinin en önemli memurları olmuşlardır.30 Daha önce defter eminliğinden düşük bir memuriyet olan reisülküttâblık XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren öne geçmiştir. XVI. yüzyılda bürokraside başdefterdâr ve nişancıdan sonra gelen defter eminliği XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önem kazanan Bâb-ı âsafî memuriyetleri sebebiyle daha geri plâna düşmüştür. Fakat bu gelişmelere rağmen defter eminliği Tanzimat'a kadar hacegânın üst kısmını oluşturan ve menâsıb-ı sitte adı verilen altı makamdan birisi olmaya devam etmiştir.31

Defterhâne, divân-ı hümâyûnun bünyesi içerisinde bulunmasına rağmen divân kalemleri (beylikci, tahvil, ruûs, amedî) arasında yer almamaktadır. Aynı şekilde defterdârlık ile de bir bağlantısı bulunmamaktadır.32 Defterhâne-i âmire başdefterdârın emri altında da değildi.33 Defterhâne-i âmire, Divân (daha sonra Bâb-ı âsafî34) ve Bâb-ı defterî'nin yanında devletin üçüncü ana dairesidir.35 Fakat defterhâne, Bâb-ı âsafî ve Bâb-ı defterî gibi birçok alt kalemi bünyesinde barındıran bir daire değildir. Defterhâne-i âmire bazı işbölümlerine ayrılmasına rağmen Tanzimat'a kadar tek bir kalem olarak varlığını sürdürmüştür. Defterhâne'nin XVIII. yüzyılda mufassal, icmal ve ruznâmçe olarak üç kalemden oluştuğunu d'Ohsson yazmaktadır.36 Muhtemelen bu d'Ohsson'un defterhânedeki ana defter türlerini alt kalemler olarak yanlış anlamasından ve yorumlamasından meydana gelmiştir. Tanzimat'a kadar olan döneme ait inceleyebildiğimiz vesikalarda defterhânenin üç alt kalemden oluştuğuna dair hiçbir kayda rastlanmadığı gibi defterhânenin bir odadan ibaret olduğu da görülmektedir.37 Eğer böyle bir bölünme olsaydı, her kalemin başında birer kisedâr (divân kalemlerinde olduğu gibi) bulunması gerekirdi. Oysa vesikalarda defterhânede sadece bir kisedârdan bahsedilmektedir. O da mufassal, icmal, ruznâmçe kisedârı olarak değil defterhâne kisedârı diye zikredilmektedir.38 Bu sebeplerle defterhâne-i âmireyi alt kalem bölümlenmesi olmayan bir daire olarak kabul etmek daha doğru olacaktır.

Defterhâne'nin âmiri olan defter emini daha önce emri altında olduğu nişancı ile zamanla müsavî hâle gelmiş ve onun işlerinin bir kısmını devralmıştır. 1836'da nişancılığın kaldırılmasından sonra tuğra işleri de defter eminine verilmiştir. Önemli işlere dair fermânların üzerine Bâbıâli, diğerlerine de defter emini tarafından tayin edilen tuğrakeşler tuğra çekmekteydi.39 1838 yılından sonra ceride nezâretinin, muhâsebeciliğe dönüştürülmesi sırasında defterhânedeki tuğrakeşlik lağvedildi. Defterhâne'de yaptıkları işlerin birbirleriyle olan ilgisi göz önüne alınarak ceride muhâsebeciliğine bağlandı.40 Ancak 1842 yılında yeniden kurulan defterhâne 1871'de nezârete dönüştürülerek defter-i hakanî nezâreti adını aldı.41 Bundan sonra her ne kadar defterhâneye

müteallik eski işlere de bakılıyorsa da, çok farklı yeni işlevleri (tapu vs.) oluştuğundan eski defterhâne-i âmire ile fazla bir alâkası kalmamıştır.

2. Defterhâne Binası

İstanbul'un fethinden önce Osmanlı bürokrasisine ait evrak ve defterlerin nerelerde bulunduğuna dair fazla bir malumatımız yoktur. Fetihden sonra ise ilk evrak mahzeni olarak Yedikule mevkii kullanılmıştır.42 Topkapı Sarayı'nın yapılmasından sonra Osmanlı bürokrasisine ait defter ve evrak buraya intikal etmiştir. Defterhâne, divân-ı hümâyûn toplantılarının muntazaman devam ettiği sıralarda Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda yer alan Kubbealtı'nın üçüncü kubbesi altında bulunmaktaydı.43 Kâtipler ikinci kubbenin altında çalışırken, defterhâneye mahsus defterler muhtemelen divâna ait diğer defterlerle birlikte üçüncü kubbenin altındaki odada saklanırdı. Defterler burada eyalet adlarıyla sıralanmış sandıkların içinde bulunurdu.44 Muamele görmüş evrak da müsveddeleriyle birlikte üzerinde daire adı ve yılı yazılmış bir torbaya konulur ve deri kaplı sağlam sandıklara yerleştirilerek aynı yerde muhafaza edilirdi. Yaptığımız incelemede burasının tek bir oda olduğunu ve ayrıca mahzenleri bulunmadığını tespit ettik.45 Mâliyeye ait defterler ve evrak ise Kubbealtı'nın yanında bulunan mâliye defterhânesinde bulunurdu. 1665 tarihinde Topkapı Sarayı'nın harem kısmında çıkan yangında defterhânenin üst kısmı yanmış ve bir kısım malzeme de zarar görmüştür.46

Divân günlerinde defterhâne, mâliye defterhânesi ve hazine, padişahın veziriazamdaki mührü ile defterdârın nezâretinde mühürlenir ve açılırdı.47 Eğer çavuşbaşı elçi uğurlamak gibi bir iş için divândan ayrılmış ise defterhâne ve diğer yerleri kapucular kethüdâsı mühürlerdi.48

Divân toplantılarının önemini kaybetmesinden sonra, XVIII. yüzyılda defterhâne At Meydanı'nda bulunan İbrahim Paşa Sarayı'na taşınmıştır. Vesikalarda burasının adı Fazlı Paşa Sarayı olarak geçmektedir.49 Defterhâne'nin buraya ne zaman taşındığı tam olarak tespit edilememektedir. Fakat 1 Şaban 1156 (19 Eylül 1743) tarihli binâ emini Süleyman Ağa'nın sunduğu bir arzda Fazlı Paşa Sarayı'nda defterhâne-i âmire ve tevkiî kalemi için tahsis edilmiş odaların tamir edilmekte olduğu ve odaların üzerlerini örtmek için gereken 18.000 vukiyye kurşunun cebehâne-i âmireden verilmesi istenmektedir.50 Muhtemelen bu tarihte Fazlı Paşa (İbrahim Paşa) Sarayı'nın bir kısmı defterhâneye tahsis edilmiş ve tamir edildikten sonra hizmete girmiştir. Daha sonraki yıllarda defterhânenin sarayın birinci avlusunda (bugünkü İstanbul Tapu-kadastro Bölge Müdürlüğü'nün arkasında) yapılmış bir binada bulunduğu görülmektedir.51 Burası 1236 (1820) yılında yenilenmiştir.52

22 Zilhicce 1168 (29 Eylül 1755)'de çıkan yangın defterdâr kapısı ve mehterhâne ile birlikte deftehâneyi de etkilemiştir.53 Defterhâne'nin hasar miktarı hakkında bir bilgimiz yoktur. Muhtemelen fazla bir zarar görmemiştir. Oysa bu yangında defterdâr kapısı büyük tahribata uğramış olduğu için defterdârlık da Fazlı Paşa Sarayı'na nakledilmiştir.54 27 Ramazan 1223 (16 Kasım 1808) tarihinde

vuku bulan Alemdar vakasında çıkan yangın da defterhâneyi etkilemiştir.55 Defterhâne binasında defter eminleri tarafından vakıf olarak ihya edilen bir caminin de bulunduğu görülmektedir.56

Defterhâne binasının boşluk kısmında incir ağacının altında enteresan bir mezar vardır. Mezarın baş tarafındaki kitâbede davasına ve sırrına sahip çıkıp bu uğurda öldüğü ve bu yüzden defter-i hakaniye gömüldüğü yazılıdır. Ayrıca buradaki beyitlerin arasına 20 Rebiülevvel 1180 (26 Ağustos 1766) tarihi kaydedilmiştir. Yine burada defter emini Emirganlı Mustafa Efendi tarafından 1161 (1748) tarihinde yazılmış bir levhada ser verip sır vermeyen Server Dede ifadesine rastlanılmaktadır.57 Burada yatan kişinin kim olduğu tam olarak belli değildir. İ. Hakkı Konyalı 1940'lı yıllarda yaşlı tapu ve kadastro memurlarından dinlediği şu menkıbeyi nakletmektedir: Vazifesine çok bağlı bir defter emini olan Server Efendi defterhâne kayıtlarının muhafazasına ve herhangi bir suistimale meydan vermemek için dışarı çıkarılmamasına çok dikkat edermiş. Toprak ve otlak sınırı yüzünden iki kasaba arasında çıkan ve çatışma ihtimali gösteren bir ihtilafın akşamın geç vaktinde saraya aksetmesi üzerine, padişah ilgili defteri istetmiş. Fakat Server Efendi: "Fatih hazretlerinin bir kanunnâmesiyle defterhâneden gece vakti defter çıkarılması men edilmiştir. Hünkârım beni af buyursunlar. Gece vaktinde defteri dışarı çıkartamam" diye cevap vermiş. Belki de kendisinin imtihana tabi tutulmuş olduğunu sanıyordu. Padişaha menfi cevap gelince gazaba gelerek bu küstah defter emininin idamını emretti. Sabahleyin huzura kabul edilen sadrazam defter emininin hareketinde haklı olduğunu arzedince, padişah hükmün yerine getirilmemesi için ikinci fermânı göndermişse de zamanında yetişememiştir. Bunun üzerine padişah bu vazife kurbanı defter emininin defterhâneye gömülmesini irade buyurmuştur.58

Bu rivayetin doğruluk derecesini bilemiyoruz. Fakat XVIII. yüzyıl sonlarına ait bir vesikada, defterhâne kâtiplerinin önemli miktarda gelirleri olduğu halde, iş sahiplerine ser vermek olur sırrı ayan eylemek olmaz diye defterhânede medfun babanın hilâfına rüşvet aldıklarından bahsedilmektedir.59 Bu vesika defterhânede bulunan mezarda yatan kişinin usûlsüz iş yapmadığı için öldürüldüğünü desteklemektedir. Fakat buradaki mezarın bir defter eminine mi yoksa bir defterhâne görevlisine mi ait olduğu belli değildir. XVIII. yüzyılda görev yapmış defter eminleri ve kâtipleri arasında Server isminde birisini tespit edemedik. Muhtemelen Server ismi sonradan izafe edilmiştir. Bu mezar daha sonra bir efsane haline gelmiş ve defterhâne görevlilerinin pîri olmuştur. Mezar ve ilgili rivayetler defterhâne kayıtlarının önemini belirtmesi açısından enteresandır.

Defterhâne yanında başka bina yapımına müsaade edilmemiştir. Tarihsiz bir vesikada: defterhâne yanında bazı binaların yapıldığı ve bunun defterler için tehlike meydana getireceğinden dolayı yapılan yerlerin yıktırılarak arsalarının istimlak edileceğinden bahsedilmektedir.60

Defterhâne, XX. yüzyılın başlarına kadar İbrahim Paşa Sarayı'nın birinci avlusundaki binada bulunmuştur. 1320 (1908) yılında bugünkü Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'ne ait bina yapılmış ve arkada kalan defterhâne binası ile bağlantı kurularak iki binada hizmet verilmiştir.61

1 Douglas Howard, The Ottoman tımar System and Its Transformation, 1563-1656, İndiana University, Doktora Tezi (1987), s. 54-56.

2 Muhtemelen ruznâmçe defteri olan bu defter 1503-1510 (909-916) yıllarına ait hazineden verilen in'âm, tasadduk, nökeriye türü harcama kayıtlarını ihtiva emektedir. Ö. Lütfi Barkan nereden aldığını göstermeden bu defterin 909 yılına ait kayıtlarını yayınlamıştır (Defterin aslı için bk. Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, nr. O. 71).

3 Ö. L. Barkan, " İstanbul Saraylarına ait Muhasebe Defterleri, Belgeler, sayı: 13 (Ankara 1979), s. 296-380. Defter emini s. 308 ve 352'de geçmektedir.

4 Ruznâmçe Defteri, s. 11, 40; Krş. Ö. L. Barkan, Aynı makale, s. 308, 352.

5 Ruznâmçe Defteri, s. 174.

6 Ruznâmçe Defteri, s. 422, 442.

7 M. Tayyib Gökbilgin, "Un registre de dependes de Bayazid II. durant la campagne de lepante de 1499", Turcica, V (Paris 1975), s. 85, 91.

8 Nicoara Beldiceanu, XVI. yüzyıldan XVI. yüzyıla Osmanlı Devleti'nde tımar, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1985, s. 18.

9 Halil İnalcık, "Reisülküttâb", İslâm Ansiklopedisi, IX, 672.

10 Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Ankara 19952, s. 8; Recep Ahıshalı, "Divân-ı Hümâyûn Teşkilâtı", Osmanlı, VI, Ankara 1999, s. 24-25.

11 Nişancılığın mevcudiyeti Orhan Gazi dönemine kadar indirilmektedir (Bk. M. Tayyib Gökbilgin, "Nişancı", İslâmAnsiklopedisi, IX, 299).

12 İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara 1986, s. 325-326; Mübahat S. Kütükoğlu, Defterdâr, TDV İslâm Ansiklopedisi, IX, 95.

13 Abdülkadir Özcan, " Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", Tarih Dergisi, sayı: 33 (İstanbul 1982), s. 44, 46.

14 Aynı makale, s. 36-37, 41.

15 Bu iddialar için bk. A. Özcan, "Aynı makale", s. 15-16. Kanunnâmedeki defter emini ile ilgili bilgileri D. Howard, II. Bayezid devrine ait kabul etmektedir (Bk. Aynı tez, s. 54-55).

16 Halil İnalcık, “Osmanlı Hukukuna Giriş”, Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993, s. 328.

17 Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, nşr. H. İnalcık, Ankara 1954, giriş, s. 18.

18 Bu konuda bk. Erhan Afyoncu, Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII. yüzyıllar), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1997, s. 22.

19 Zeki Arıkan, “Hamid Sancağı’ndaki tımar Düzenine İlişkin Araştırmalar”, TED, sayı: 12 (İstanbul 1982), s. 104-126.

20 Fatih devrindeki askerî faaliyetler ve merkezî devlet yapısının oluşumu için bk. Halil İnalcık, “Mehmed II”, İslâm Ansiklopedisi, VII, 506-535.

21 Z. Velidî Togan, “Moğollar devrinde Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti”, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, I (İstanbul 1931), s. 14-15; N. Göyünç, “İmâd es-Serâvî ve Eseri”, Tarih Dergisi, sayı: 20 (İstanbul 1965), s. 73-75; Aynı yazar, “Tarih Başlıklı Muhâsebe Defterleri”, Osmanlı Araştırmaları, X (İstanbul 1990), s. 4-20; Aynı yazar, “Osmanlı Maliyesinde İlhanlı Teirleri”, Scripta Hierosolymıtana, vol. XXXV, Aspect of Ottoman History Papers From Ciepo IX (Jerusalem 1994), s. 162-166.

22 İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, Ankara 1984, s. 215-216, 241-243.

23 Feridun M. Emecen, “Sefere Götürülen Defterlerin Defteri”, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan (İstanbul 1991), s. 244.

24 D. Howard, Aynı tez, s. 58; Aynı yazar, “The Historical Development of the Ottoman Emperial Registry (Defter-i Hakani); Mid-fifteenth to Mid-Seventeenth Centuries”, Archivum Ottomanicum, XI (The Hague 1988), s. 220-221; M. Tayyib Gökbilgin, “Kanunî Sultan Süleyman’ın tımar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermânları”, Tarih Dergisi, sayı: 22 (İstanbul 1967), s. 37-43.

25 XVI. yüzyılda Osmanlı bürokrasisinin gelişimi için bk. Cornell H. Fleischer, Tarihçi Mustafa Âlî, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı, çev. Ayla Ortaç, İstanbul 1996, s. 222-232; Erhan Afyoncu, “Tanzimat Öncesi Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokrasi”, Türkiye Günlüğü, sayı: 58 (Ankara 1999), s. 183-184.

26 Bk. Erhan Afyoncu, “Osmanlı Devleti’nde Tahrir Sistemi”, Osmanlı, VI, Ankara 1999, s. 313.

27 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BOA), Tahvil Defterleri, nr. 84, s. 4-14; Erhan Afyoncu, “Defterhâne”, TDV İslâm Ansiklopedisi, IX, s. 101.

28 Devletin geçirdiği değişim için bk. Linda Darling, Revenue-Raising and Legistimacy, Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660, Leiden 1996; H. İnalcık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, Archivum Ottomanicum, I (The Hague 1980), s. 283-337.

29 Bürokrasideki bu değişim için bk. Muzaffer Doğan, “Divân-ı Hümâyûn’dan Babıâli’ye Geçiş: Bâb-ı Âsafî’nin Oluşumu”, Osmanlı, VI, Ankara 1999, s. 199-210.

30 Recep Ahıshalı, Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık (XVIII. yüzyıl), İstanbul 2001; Muzaffer Doğan, Sadâret Kethüdâlığı (1730-1836), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi (İstanbul 1995), s. 1-14.

31 Erhan Afyoncu, “Defter Emini”, TDV İslâmAnsiklopedisi, IX, s. 92.

32 Birçok araştırmacı büyük bir yanlışlık yaparak defterhâne-i âmire ile defterdârlığı aynı kabul etmektedir (Bk. Ahmet Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul 1995, s. 40; Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Toplumu”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, I (İstanbul 1994), s. 463).

33 Defterhânenin başdefterdâra tabi olduğuna dair hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Defterhâne kâtiplerinin defterdâra tabi olarak gösterilmesi de yanlıştır. Bu şekilde yanlış yapılmış bir yorum için bk. H. İnalcık, “Reisülküttâb”, s. 673.

34 Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki tasnif sisteminde defterhâne-i âmire, Bâb-ı âsafî kalemlerinden birisi olarak gösterilmektedir (Bk. Mesude Çorbacıoğlu, “Osmanlı Devlet Teşkilâtında Mevcut Kalemler ve Görevleri”, Tarih Boyunca Paleoğrafya ve Diplomatik Semineri (İstanbul 1988). Fakat defterhâne-i âmire hiçbir zaman Bâb-ı âsafî’nin kalemlerinden olmamıştır.

35 P. G. İnciciyan, XVIII. yüzyıl sonlarında Osmanlı bürokrasisini üç ana kalem olarak göstermektedir (Bk. “ XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Devleti”, çev. Ohannes Bogosyan, Hayat-Tarih, sayı: 3 (İstanbul 1963), s. 68). Osmanlı bürokrasisindeki bu üçlü bölünme C. Findley tarafından da tespit edilmiştir (Bk. Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbıâli (1789-1922), çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İstanbul 1994, s. 62).

36 Tableau général de L’Empire Ottoman, VII, Paris 1791, s. 193. Bu görüşü daha sonraki araştırmacılar da benimsemiştir (Bk. Uzunçarşılı, Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara 1988, s. 95-96).

37 BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 2080.

38 Bk. Erhan Afyoncu, Aynı Tez, s. 97-98.

39 Uzunçarşılı, Merkez-Bahriye, s. 227.

40 Ali Akyıldız, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform, İstanbul 1993, s. 101-102.

41 Uzunçarşılı, Merkez-Bahriye, s. 96.

42 Y. Halaçoğlu, Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, s. 28.

43 M. d'Ohsson, Tableau Général de L'Empire Ottoman, III, Paris 1791, s. 4-5, 211-212; Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân, haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998, s. 57.

44 Du Loir, Les Voyages du Sieur Du Lor (1640-1641), Paris 1654, s. 81-82'den naklen Eremya Çelebi Kömürciyan, XVII. Asırda İstanbul, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1938, s. 129-130.

45 Defterhâne'nin bulunduğu yer ziyaretçiye açık olmayıp, multivizyon odası olarak kullanılmaktadır. Burayı görmeme müsaade eden Topkapı Sarayı Müzesi yetkililerine teşekkür ederim.

46 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Tarih, I, nşr. Ahmed Refik, İstanbul 1928, s. 384, 390.

47 Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi, s. 44; Gelibolulu Mustafa Âlî, Künhü'l-ahbâr, İÜ. Ktp. , TY, nr. 5959, vr. 90a; Eyyûbî Efendi Kanûnnâmesi, nşr. Abdükadir Özcan, İstanbul 1994, s. 28-29; Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanûnnâmesi, Milli Tetebbular Mecmuası, sayı: 3 (İstanbul 1331), s. 499, 510.

48 Erhan Afyoncu, Aynı Tez, s. 12.

49 İbrahim Paşa Sarayı ile Fazlı Paşa Sarayı'nın aynı yer olduğu hakkında bk. Nurhan Atasoy, İbrahim Paşa Sarayı, İstanbul 1972, s. 33-34; İ. Hakkı Konyalı, İstanbul Abidelerinden: İstanbul Sarayları, I, s. 99-100, 150, 183, 198-199.

50 BOA, Cevdet-Maliye, nr. 18149.

51 N. Atasoy, Aynı eser, s. 43, 78.

52 N. Atasoy, Aynı eser, s. 39-41; Sedat Kumbaracılar, "Defter-i Hakanî", Hayat Tarih, II/6 (İstanbul 1971), s. 35.

53 Ahmed Vâsıf, Tarih, I, İstanbul 1219, s. 66.

54 BOA, Maliyeden Müdevver Defterler, nr. 19295, s. 1 vd.

55 Mustafa Cezar, “Osmanlı Devrinde İstanbul’da Yangınlar ve Tabiî Afetler”, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, I, İstanbul 1963, s. 367.

56 BOA, Cevdet-Evkaf, nr. 12665; İ. H. Konyalı, Aynı eser, s. 281.

57 İ. H. Konyalı, Aynı eser, s. 285-286; N. Atasoy, Aynı eser, s. 37-38, 83-84.

58 İ. H. Konyalı, Aynı eser, s. 287.

59 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, D. 3208/2. Ö. Lütfi Barkan bu vesikayı numarasını belirtemeden zikretmektedir (Bk. Hüdâvendigâr Livâsı Tahrîr Defterleri, I, Ankara 1988, giriş, s. 10).

60 BOA, Cevdet-Mâliye, nr. 25428.

61 N. Atasoy, Aynı eser, s. 41.

Osmanlı Diplomatikasında Berât Formu ve Berât Anlamında Kullanılan Diğer Terimler / Yrd. Doç. Dr. Nejdet Gök [s.865-874]

Bilkent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / Türkiye

Osmanlı toplumunda genel olarak, Batı'daki anlamda doğuştan gelen, kana dayalı, ayrıcalıklı aristokratik bir sınıf anlayışı yoktur. Üstünlük veya farklılık, yapılan görevlerle ilgili olarak sonradan ortaya çıkmış bir statü anlayışıdır. Tüm kamu hizmetlerini yürüten devlet görevlilerinden oluşan, vergiden muaf bir sınıf vardır ki bunlara "askeri" denilmiştir. Günümüz askeri anlayışından farklı şekilde kullanılan bu terimle anlatılmak istenen ellerinde sultanın berâtı olan çeşitli görevlilerdir. Bunların görev alanları, yetkileri ve ayrıcalıkları sahip oldukları berâtlarında belirtilmiştir. Kısaca belirtmek gerekirse, sıradan bir kişi, örneğin reayadan bir köylü, kendisine sultan tarafından bir berât verilince yeni bir görevle birlikte, ayrıcalıklı bir statü kazanmış oluyordu. Gerek bu yüzden gerekse taşıdığı diğer anlamlar açısından berât formu veya vesikası, Osmanlı bürokrasisinin en önemli belgesi kabul edilmenin yanında aynı zamanda en gelişmişidir. Biz bu yazımızda bu kelimenin etimolojisinin yanında aynı anlamda kullanılmış benzeri kelime ve terimleri açıkladıktan sonra, bir belgenin berât sayılabilmesi için zorunlu olan şartlar üzerinde duracak ve berât formunun genel yapısı bir şema halinde göstereceğiz. Ayrıca, benzerliğinden dolayı çoğu kez tuğra taşıyan bir diğer sultani belge olan fermanla karıştırılan berâtın ayırıcı özelliğine de dikkat çekilecektir.

Osmanlı klasik dönemi vesikaları arasında, sultan adına hazırlanan (sultânî) belgelerden birisi olan berât veya -padişaha ait olduğunu belirten sıfatla birlikte- "berât-ı hümâyûn" kısaca; verilen kişilere yetki ve ayrıcalık sağlayan veya devlet malları üzerinde tasarruf veya mülkiyyet hakkı te'min eden ve verilen hakları üçüncü şahıslar karşısında tasdik eden, tuğralı hükümdar buyruğudur.

Fransızca "diplome", (ordonance royale), İngilizce "privilige", Almanca "befehl" kelimeleri ile ifade olunan berât (çoğulu "berevât") kelimesi hepsi de Osmanlı'nın son dönemlerine ait olan Osmanlıca lügatlerde, kısaca şöyle tarif edilir:

“Bir nev’î mîrîden verilen imtiyaz senedi”,1 “mektup, çoğulu berevât gelir”.2 Kâmûs-i Osmânî’de o günkü kullanılışına göre; “Yazılmış kağıt anlamındadır. Istılahımızda nişan, rütbe, memuriyet, maaş ve imtiyâzât-ı muhtelife içün taraf-ı devletden yazılıp verilen kağıd-ı resmî, fermannâme demektir. Cem’î berevât gelir”.3 Ahmed Vefik ise “Lehçe-i Osmânî” de berât kelimesini zikretmiyor. Yalnız “ferman”ı açıklarken “Emir, emirnâme, buyruk, buyruldu, divan emirnâmesi, yarlığ ve büyük berât” ifadelerini kullanıyor.

Yine son dönemlere, yani XIX. asra âit “usûl-i inşâ” (diplomatika) eserlerinde berâtın tarifi şu şekilde yapılmıştır:

“Taraf-ı devletten verilen bir nevî imtiyaz senedi olup, cihât-ı mütenevvia ve rüteb-i muhtelife tevcihine ve nişân-ı hümâyûn i‘tâsına dâir devâir-i devletten hatt-ı divânî ile yazılır”.4 Bir başka tarif: “İmâmet, kitâbet, tevliyet gibi hidemât-ı şer‘iyye tevcih olanlara bâ-irâde-i seniyye Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti ma‘rifetiyle i‘tâ kılınan fermanlardır”.5 Son iki tarifin birincisinde “cihât-ı mütenevvia” tabiri yerine, “hidemât-ı şer‘iyye” ifadesi kulanılmıştır ki her ikisi de vakıf ve dinî görevlerle ilgili görevlilere verilen berâtları belirtir. Ayrıca ikinci tarifte, berât tevcih eden makam olarak yalnızca Evkaf Nezareti zikredilmektedir. Bu son durum özellikle Tanzimat sonrası berât anlayışı ve uygulamalarını aksettirmektedir.

Adlî, hukûkî ve idârî yapıda pek çok değişikliklerin görüldüğü Tanzimat Dönemi, berât ile görevlendirmeyi oldukça dar bir sahaya hapsetmiş ve zamanla Evkaf Nezareti’ni ilgilendiren konularla sınırlandırmıştır. Bunun dışında üstün hizmet gösteren bazı şahıslara verilen berât ve madalyalar ise “imtiyaz nişanı” şeklinde adlandırılmıştır. Yine bu dönemde yüksek rütbeli devlet memurlarının tayinlerinde “fermân ile tevcih” esas olmuştur. Diğer yandan tüccar, elçi, konsoloslukta görevli tercümanlar ve metropolitler gibi bazı görevliler için berât tevcihine devam edilmekle birlikte, küçük rütbeli veya rütbesiz şahıslar için berât yerine rüûsla (bir çeşit tayin ve görevlendirme vesikası) görevlendirme yoluna gidilmiştir.

“Osmanlı Diplomatikası El-Kitabı” yazarları Reychman ve Zajaczkowski berâtı, “Bu terim özellikle yüksek mevki sahiplerinin tayinleriyle feodal sınıfa yapılan mal-mülk bağışları ve belirli konularda verilmiş ruhsatları belirtir”6 şeklinde tanımlamışlardır.

“Berâtlı”, müsâadeli ve imtiyazlı demektir. “Eli berâtlı” şeklinde kullanılınca “yetki sahibi” anlamına gelmektedir. Bu tabir, XVIII. asırdan itibaren, Osmanlı Devleti’ndeki, konsolos, tercüman ve yardımcıları ile gayrimüslim reayadan olup kendilerine berât tevcih olunmuş kişiler için kullanılmıştır.7

Klasik Osmanlı tarihlerinde ilk def’a Aşıkpaşa-zâde’de yer alan “berât” tabirinin, aşağıda oldukça detaylı olarak ele aldığımız gibi, XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı diplomatikasına yerleştiğini görüyoruz. Buradaki ifadelerden Sultan Murad Han’ın “kendi berâtıyla timar verdiğini”, Bayazid Han döneminde de “timarların dahi berâtı Bayezid Han adına olduğunu”8 öğreniyoruz.

“Ahidnâme” ve “temliknâme-mülknâme”ler de birer berât çeşidi olmakla birlikte diplomatik unsurlar açısından önemli farklılıklar taşıdığından buraya dahil edilmemiştir.

Berât formunun kapsam ve özelliğini belirten bu açıklayıcı girişten sonra, berât kelimesinin, kökeni, sözlük anlamı, Osmanlı inşâ ve kitabetinde, yeni tabiriyle; Osmanlı diplomatikasında ilk defa bu isimle yer alması ve daha önce berât anlamında kullanılan hüküm, biti, misal vb. tabirler üzerinde duracak, örnekleriyle açıklamaya çalışacağız.

Biz burda kullandığımız “berât” (bazen de nişân) kelimesi ile yukarda kaydettiğimiz, “sultan tarafından verilen tüm yetki, tevcîh ve imtiyaz belgeleri”ni kasdediyoruz.

1. Berât Kelimesinin Kökeni ve Osmanlı’da İlk Kullanımı

Berât; Arapça “Berae-Berâet” kelimesinin hemzesinin atılarak Osmanlı Türkçesine uyarlanmış şeklidir. Berâet ise b-ra-e’ fiilinden türemiş bir mastardır.9

Kelimenin kök anlamı ile ilgili olarak lügatlerde şu açıklamaları görüyoruz:

Be-ra-e’, fiili Allah için kullanıldığında “hiç bir şeyi örnek almadan, modelsiz olarak yaratma, yaratmak” demektir.

Burdan türetilen el-Bari’ kelimesi de “yaratan, maddesi ve modeli olmadan icad eden, sıfatlarında yaratıklara benzemekten beri olan, birçok farklılıklarına rağmen evrenin bütün parçalarını ahenksizlik ve düzensizlikten uzak olarak meydana getiren, “inşa’ eden” anlamında Allah’ın isimlerinden biridir.10

Yaratma veya yaratmak anlamının dışında, “kurtulma, borçtan ve ayıptan kurtulma, temize çıkma, ayrı ve uzak olma, kişinin bir sorumluluktan kurtulması veya yükümlülüğünün olmaması, bir şeyden veya bir kimseden uzak kalıp onunla ilişkiyi kesme, hastanın iyileşmesi ve hastalıktan kurtulması, bir şeyin kendisinden olmayan şeylerden ayrılması, tasaffi etmesi ve halis olması” gibi anlamları kapsamaktadır.11

“Bir şeyin kendisinden olmayan şeylerden ayrılması, tasaffi etmesi (saflaşması) ve halis olması” ifadesi Osmanlı berâtlarının taşıdığı anlama da uygun gözükmektedir. Ayrıca, “ayrı ve uzak olma” manası da görüşümüzü desteklemektedir.

Şöyle ki; kendisine berât tevcih olunan sıradan bir kişi, bizzat sultanın tuğrasını taşıyan berâta sahip olmakla, bulunduğu makam ve tasarrufta bulunduğu malda sultan adına icraatta bulunuyor. Berâtlı olduktan sonra sosyal statüsü yükseliyor ve askerî sınıfa dahil oluyor. Berât metinlerinde belirlenen yetki ve imtiyazlarla ayrıcalıklı bir konuma yükseltiliyor ve bu haliyle hem-cinslerinden ayrılmakla kalmıyor, aynı zamanda tasaffi ederek (saflaşarak) pak ve temiz bir kimliğe sahip olduğu bizzat en büyük otorite olan sultan tarafından tescil olunuyor.

Özellikle idareci sınıfa âit berâtların nakil bölümünde bu ayrıcalık ve üstünlüğü belirten bazı tabirler kullanılır. Bunlardan en çok kullanılanlar;

“kıdvetü’l-emâsîl ve’l-akrân” (benzerleri ve akranları arasında en önde geleni) veya “kıdvetü’l-emâcîd ve’l-ekârîm” (şerefli ve cömertlerin en önde geleni) vb. tabirleridir. Bu ayırt edici, üstün özellikleri taşıdığı için kişi, berât sahibi olmaya liyakat kazanmıştır.

Daha önceden kendisine berât verilmiş bir şahısta, saf, temiz ve dürüstlük gibi üstünlük belirten sıfatlarına zarar verecek, yüz kızartıcı bir durum tesbit edilirse berâtı mutlaka elinden alınır. Her türlü dâvânın büyük titizle görüşülüp, hakkın ve adâletin tecelli etmesi için her türlü imkanın seferber edildiği bir devlette, böyle bir konuda açacağı dâvâ bile kabul edilip dinlenmez. Artık o, berâta layık olma saflığını ve ayrıcalığını yitirmiştir.

Örneğin III. Ahmed Devri’ne âit bir timar berâtında bu konuya şöylece işaret olunmuştur;

“…her hal ile eşkıyâ ve haramzâdeye muîn olduğu zâhir ve nümâyân olmagın bu makûle timar ve zeamet tasarrufu hilâf-ı kânun olmagla….bu makûle efâl-i şenîa ve ahvâl-i kabîha sahibinin zeameti tasarrufu hilâf-ı kânun olmagla zeâmeti üzerinden ref’ fîmâ-ba’d… dâvası istima’ olunmamak üzere kaydına şerh virilmek şartıyla zeâmet-i mezbûr hâssa silahşörlerimden….kıdvetü’l-emâcîd ve’l-ekârîm Mustafa zîde-mecduhûya…mezbur ehl-i fesad Ahmed Çavuş tahvilinden.tevcih olunub virdüm ki zikr olunur…”12

Bu metni günümüz Türkçesine şöyle aktarabiliriz:

Her durumda eşkıya ve haramzâdeye yardımcı olduğu açıkça belli olduğundan, bu şekilde timar ve zeamet tasarrufu kanuna aykırı olduğu ve buna benzer kötü ve çirkin işlerle uğraşan bir adamın zeamet tasarruf etmesi de kanuna aykırı olduğundan, zeameti kendisinden alınsın ve bu konuda açacağı dâvânın dinlenilmeyeceğine dâir kayıt düşülsün. (Ve ben sultan bu yüzden); söz konusu zeameti özel silahşörlerimden… şerefli ve cömertlerin önde geleni Mustafa ki, -Allah onun şerefini artırsın, ehl-i fesad Ahmed Çavuş’tan alıp kendisine tevcih edip verdim…

A. İslâmî Literatürde “Berât” Kelimesi

“Be-ra-e” kökünden türetilmiş birçok kelimenin kullanıldığı Kur’ân-ı Kerim’de “Berât” kelimesi, “Berâetün” şeklinde sadece iki sûrede yer almaktadır.

Birincisi; (Kamer Suresi 43. ayet) tir ki meali şudur: “Sizin inkarcılarınız bunlardan daha mı üstündür? Yoksa kitaplar (ez-Zübür) da size bir kurtuluş belgesi (Berâet) mi var?”13

Burda, “Berâet” kelimesi “kurtuluş, muâfiyet ve garanti belgesi” anlamında kullanılmıştır.

Burdaki iki kelime konumuz açısından dikkat çekicidir.

Bunlardan birincisi “berâet” diğeri de “ez-Zübür” dur. Berâet kelimesinin anlamı yukarda belirttiğimiz gibi, “kurtuluş, muâfiyet, yetki ve garanti belgesi”dir.

“ez-Zübür” ise, “zibr” kökünden türetilmiş “ez-Zebûr” kelimesinin çoğuludur. “Yazılı şey, mektup ve kitap” anlamına gelmektedir. Bu anlamda Câhiliye Devri şâirleri tarafından da kullanılmıştır (İmru’l-Kays’ın kullanışı için bkz. Taberî, VII/451). Zebur aynı zamanda Dâvud Peygamber’e indirilen ve içinde hikmet ve vecîzeler bulunan ilâhî kitabın adıdır.14

Âyetteki, ifâdelerden “berâet”in yazılı bir form şeklinde belli kitaplarda kayıtlı olduğunu anlıyoruz. Ayrıca kelimenin o gün de bilindiği ve kullanıldığı ilgili kaynaklarda belirtilmektedir. Nitekim Arapların, İslâm’dan önce her ayın birinci veya sonuncu gün veya gecelerine “berâet” adını verdiklerini de biliyoruz.15

Burdan anlaşılıyor ki, berât; sahibine,

Güç, kuvvet ve kudretin yanında, aynı zamanda emniyet ve güven kazandıran bir “yazılı belge”dir.

“Beraet” kelimesinin yer aldığı ikinci âyet ise; Tevbe Suresi 1. ayetidir. Zaten bu surenin bir diğer adı da “Berâe Sûresi”dir. Surenin başlangıcında yer alan bu kelime konusunda, konunun uzmanları değişik yorumlar yapmışlardır. Surenin ilk ayetlerinde müşriklere güven içinde bulunacakları dört aylık bir süre tanınması, bu süre zarfında kendilerine hiç bir tecâvüz hareketinde bulunulmayacağının Allah ve Rasûlü tarafından garanti edilmesi, kelimeye, “af, kurtuluş, muâfiyet” anlamlarını kazandırmaktadır ki bu, Kamer Sûresi’nin yukardaki ayetine de uygun düşmektedir.

Fakat bazı yorumcular daha sonraki ayetlerde tanınan bu dört aylık mühlet bitiminde müşriklerle ilişkinin savaş hali olacağının belirtilmesini göz önüne alarak, Berâet kelimesine “her türlü ilişkiyi kesme, onlardan uzak durma, ültimatom”16 anlamlarını vermişlerdir. Bu kelimenin bir türevi olan “Beri”de Kur’an’da daha çok bu anlamda kullanılmıştır.

Bu ayeti Elmalılı Hamdi Yazır, özetle şu şekilde yorumlamıştır;

“Berâet” kelimesinin kök anlamı, “Müfredât”17 ve “Besâir”18 de açıklandığına göre herhangi bir çirkin şeyden kurtulmak ve uzaklaşmak demektir. Kadı Beydavî Bakara Suresi 54. âyetinin tefsirinde “berâet” kelimesini şöyle açıklar; bu, bir şeyin kendisinden olmayan şeylerden arınıp saf hale gelmesi, halis olması anlamındadır. “Hasta hastalığından, borçlu borcundan berî oldu.” denildiği zaman “kurtulmak” anlamında söylenmiş olur. Allah Adem’i balçıktan berâe eyledi. denildiği zaman saflaştırmak şeklinde inşâ etmek anlamında kullanılmış demektir.19 “Berât-i zimmet asıldır” denildiğinde, başından itibaren inşa suretiyle olan hulûs, yani halislik ve selamet manası kasdedilmiş olur. Cezada suçtan berâet etmek de böyledir. Lakin borçtan berâet yine aynı anlama gelebileceği

gibi, daha ziyade ibrâ' ve arınma şeklinde olur ki, bu da "tasaffî" (saflaşma, temizlenme, arınma) denilen kurtulma yoludur.20

Bu ayette berâet "herhangi bir ayıptan ve noksanlıktan salim olmak ve uzaklaşmak" demek olan aslî manasını korumakla birlikte bilhassa siyaset hukuku ve milletlerarası hukuk dilindeki terim anlamı olan "savaş çıkmasını gerektiren bir ilişki kesme"yi de ifade etmektedir. Ancak ilişkiyi kesmeden önce belli bir süre tanınmaktadır ki, bu zaman dilimi içinde karşı tarafa aslâ bir "dahl ü tarruzda bulunulmayacak ve müzâhim olunulmayacaktır." Bu durum söz konusu âyette şöyle belirtilir:

Bu bir berâettir, yani bu öyle önemli ve kesin bir ilişki kesmedir, saldırmazlığın sona erdirilmesidir ki, Allah'tan ve Resulü'nden o antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere. Ey müşrikler! Şimdi siz yer yüzünde dört ay serbest gezebilirsiniz.…21

Yukarda da belirttiğimiz gibi, kelimenin kök anlamları nazara alındığında, "berâet" kelimesine "af ve kurtuluşa erme, kurtuluş belgesi, muâf ve imtiyazlı olma, benzerlerinden ayrılma" anlamlarını vermek daha uygun gözükmektedir. "berât Gecesi" kavramı da bu görüşümüzü desteklemektedir. Bu durumda âyete tekrar baktığımızda, şunu anlıyoruz:

"daha önceden kendileri ile anlaşma yapılmış olan müşrikler" dört ay boyunca her türlü müdahaleden kurtulmuşlar, bu konuda onlara belli bir süre için de olsa bir imtiyaz ve bir muâfiyet verilmiştir. Böylece diğer müşriklerden ayrı bir statüye konulmuşlardır. Bu önemli bir ayrıcalık ve imtiyazdır ve Osmanlı diplomatikasında kullanılan "berât" formunun anlamına da uygun düşmektedir.

Âyetleri tahlil ettiğimizde ayrıca şu noktaları tesbit etmek mümkündür:

1- Berât sadece, kendileri ile ahid yapılan ve ahidlerinde sadık kalan müşriklere verilmektedir. Berâttan önce verilmiş bir ahid söz konusudur.

2- Berâtı veren, berât verilenlerden üstün bir konumdadır. Bu sebebden dolayı, berât sahibi olmada hak etmeden ziyade, bir lütuf ve bağış esprisi vardır.

3- Karşılığında, belli görev ve sorumluluk istenmektedir. Aksi halde berât geri alınabilir.

4- Berâtı veren ve alanlar dışında üçüncü şahısların da dikkati çekilmektedir. Tevbe Sûresi'de bunlar âyeti okuyan veya duyan tüm Müslümanlardır ki, onlardan berâtın şartlarına uymaları ve dikkat etmeleri istenmektedir.

5- Berât belli bir süre için verilmiştir. Bu süre sonunda berâtın hükmü karşı tarafın davranışlarına göre değişikliğe uğrayacaktır.

Bu yönüyle bir berât çeşidi olan ahidnâmeleri hatırlatmaktadır.

6- Bir diğer sonuç ta Tevbe Sûresi'nin, K. Kerim'de "başında besmele yer almayan tek sûre" olmasıdır. Bu durum, berâtlarla alakalı ayrı çağrışımlara sebep olmaktadır. Şöyle ki,

İslâm'ın ilk yıllarından itibaren, çeşitli İslâm devletlerinde geçerli olan yazışma geleneklerinden birisi de vesikalara Allah'ın adıyla başlanmasıdır. Bizzat Hz. Peygamber'in talimatıyla, İslam'a dâvet mektuplarının başlangıçlarına yazılarak düstur haline getirilen bu geleneğe titizlikle uyulmuştur. Genel kullanımı "besmele" şeklinde olan bu vesika rüknüne diplomatika tabiri olarak "dâvet" diyoruz. Doğudan batıya tüm İslâm aleminde davet rüknünde esas olarak "besmele" kullanılırken, Osmanlı'da, özellikle fermân ve berât gibi sultânî belgelerde bu geleneğin terkedilerek sadece özel belgeler için nadir olarak kullanılması ilginçtir.

Osmanlı vesikalarında dâvet terimleri olarak "hüve'l-muîn vb.", "zikrullahi teâlâ vb.", "hüve", "bismihî" vb. klişeler yaygın olarak besmele yerine kullanılır. Şüphesiz kullanılan tüm klişe ve tabirlerin tamamı "Allah'a" işaret etmekte, O'nun adıyla başlanmaktadır. Ancak besmele formülünün, özellikle de berâtlarda yer almaması, bu kelimenin kullanımında berât suresinden esinlenmiş olunduğu düşüncesini akla getirmektedir.

Araştırmalarımıza göre, berât terimi bir tayin ve tevcih belgesi olarak, "biti, misal, takrir vb. yerine, Fatih Sultan Mehmed'in son yıllarında veya II. Bayezid'in ilk yıllarında Osmanlı diplomatikasına girmiş olmalıdır.

İslâm'ın ilk yıllarına âit rivayetlerden bu kelimenin değişik belge türü için en azından bir dönem kullanıldığını biliyoruz.22 Ancak bu kullanım "tayin, tevcih ve yetki belgesi" anlamında değil, -aşağıda belirttiğimiz gibi- bir çeşit vergi ödendi makbuzu anlamındadır.

Beraet, Hz. Peygamber'in sözlerinde genelde "günahtan kurtulma, bir işten veya zümreden uzak olma" anlamında kullanılmıştır.23 "Uzak" tabiriyle kasdedilen "ayrı ve farklı bir konumda olmak"tır.

İslam hukukunda; "Berâet-i asliyye" tabiri, Kelam'da ve Fıkıh usûlünde; "kişinin, -kanun koyucunun aksine hükmü olmadıkça- sorumlu tutulmaması" demektir. Yani kişi bir hüküm olmadıkça yükümlülükten uzaktır ve muâftır. "Berâet-i asliyye" Ceza hukuku da, "kişinin suçsuzluğunun asıl olması" (suçtan muâf olması) demektir.

Mecellede yer alan "Berâet-i zimmet asıldır" (Mecelle, mad. 8) şeklindeki kurallla kasdedilen de budur. Hz. Ömer Devri'nde kendilerinden haraç alınan gayrimüslimlere verilen "berât belgeleri" de artık o kişilerden tekrar vergi alınmaması için verilmiştir. Buyunlarına berât kağıdı takılanlar, böylece ikinci kez vergi ödemekten muâf tutulmuştur.24

İslamî kültürde Üçaylardan birisi olan Şâban ayının; 15. Gecesi'ne "Berâet Gecesi" denilmesinin nedeni de "kişinin günahlardan kurtularak temizlenmesi ve bu gece, Allah'tan berâtını alarak, muâf ve

imtiyazlı bir konuma yükselmesi" umulduğundandır. Bu sebeple bu geceye, "Mübarek Gece, Rahmet Gecesi" denildiği gibi "Sâkk= (senet-belge) Gecesi" adı da verilmiştir.25

Netice olarak, bütün bu dînî literatürde "berât" kelimesinin "bir saflaşma, temize çıkma, bir muâfiyet, özel hak ve ayrıcalık vb." anlamları taşıdığını görüyoruz.

B. Berit (Covenant=Akid, Ahid, Sözleşme ve Mukavele) Terimi

"Berit" (İng: Covenant) kelimesi; İbrânice'de, "ahid" (anlaşma ve sözleşme) anlamında kullanılan bir tabirdir.

Berât kelimesinin, İbrânice asıllı "berit" kelimesinin Arapçalaşmış şekli olması kuvvetle muhtemeldir. Arapça ve İbrânicenin aynı dil âilesine (Sâmî Diller) mensup olması, birbirine benzer kelimelerin her iki dilde de yer alması veya ortak anlamda kullanılmış olmaları zorunluluğunu doğurmuştur. İbranicenin yanında diğer sâmî dillerden de Arapçaya geçerek yerleşmiş birçok kelime vardır. Kur'ân-ı Kerim'de de yer alan yabancı kelimelerle ilgili çalışmaların tarihi oldukça eskidir. Bu konuda Hicrî birinci yüzyıldan itibaren hazırlanan birçok kitap günümüze kadar ulaşmıştır.26

Yahudilerin kutsal kitabı olan Tevrat'a göre; Allah, çeşitli dönemlerde insanlarla ahidleşmiş yani onlara "berit" vermiştir. Hz. Nuh ve onun ümmetine, Tufan'dan kurtulmaları ve bir daha böyle bir olayın tekerrür etmemesi için berit verilmiş ve buluta konan yay (yani gökkuşağı) bu ahdin alâmeti (alâmet-i şerîf gibi) sayılmıştır (bk. Tekvîn, 6/18, 19; 9/12, 15, 16). Keza, Hz. İbrahim ve soyundan gelen İsrail Oğullarına da berit verilmiştir. Bu beritin şartı olarak da onlardan bazı şeyler yapmaları istenmiştir. Buna göre, sünnet olacaklar, (ki, bu beritin alâmetidir) zinâ ve fuhşa yaklaşmayacaklar, Tevrat'ın hükümlerine sadakatle bağlı kalacaklar ve kendilerine bu berit'i veren yaratıcıya itaat edecekler. (bk. Resullerin İşleri, 7/8) Bu berit'e (ahid) göre, Ken'ân diyârı onlara miras olarak verilecektir (bk. Tekvîn, 13/15,17; 15/18; 17/2-8). Allah ile İsrâil Oğulları arasında bu sayılanlara benzer daha birçok berit yapılmış ve onlardan beritin şartlarına uymaları istenmiştir. Ancak onlar çoğu kez bu beritlerin şartlarına ve alâmetlerine uymamışlar (bk. Tesniye, 29/25; Birinci Krallar, 19/10; İkinci Târihler, 12/1; Yeremya, 22/9; Daniel, 2/30) ve bu yüzden cezalandırılmışlardır (bk. Tesniye, 17/2; Yeşu, 7/11, 23/16; Hâkimler, 2/10; Mezmurlar, 132/12).

Daha sonra Allah, beritin şartlarına aykırı davranan Yahudilere acımış ve kendilerine yeni bir berit vermiştir. (bk. Yeremya, 31/31-34; 32/37-41). Bu son berite göre; Allah, şeriatını onların içine koyup yürekleri üzerine onu yazacak, kendisi onlara "Rab", onlar da O'na "kavim" olacaklar ve böylece günahları bağışlanmış olacaktır (bk. Yeremya, 31/34).27 Bütün bu yapılan beritlerden dolayı Yahudilere (İsrail Oğulları) "Berit Oğulları" adı verilmiştir.28

Berit terimi ile ilgili bu açıklama ve örneklere dikkatlice bakıldığında, Osmanlı'da kullanılan "berât" formu ile paralellikler olduğu gözden kaçmaz. Herşeyden önce berit, kıyaslanamıyacak ölçüde güçlü olan taraftan, yani Yaratıcı'dan zayıf tarafa, aciz kullara verilen bir bağış, bir ahiddir. Ahid

tabiriyle kasdedilen; bağış, ihsan, yetki ve imtiyazdır. Yoksa, eşit veya eşite yakın güçler arasında yapılan bir sözleşme, Osmanlıca tabiriyle bir muâhede değildir.

Verilen beritin mutlaka bir alâmeti söz konusudur. Berit alan, beritin şartlarına riayet edecek, kulluğunu unutmayacak, sadakat içerisinde vazifesini yerine getirecektir. (bî-kusûr mer'î ve müeddâ kılacak)

Kendilerine berit verilenlere “Beritoğulları” deniliyor. Osmanlı'da ise berât sahiplerinin genel adı “ehl-i berât veya ashâb-ı berevât” dır.

Allah'ın isimlerinden biri olup, “maddesi ve modeli olmadan icat eden, yaratan, yaratılmışlara benzemekten berî olan, evreni, âhenk içerisinde meydana getiren; borç ve zimmet altında bulunmayan, ni'metlerini, yarattıklarına bir bağış ve lütuf olarak veren” anlamlarını taşıyan “Bâri'”29 kelimesi de berât kökünden türetilmiştir.

Yukarda “be-ra-e” fiilinin Allah için kullanıdığında aldığı anlamı belirtmiştik. Kur'ân'da iki yerde geçen bu ismin (II/54 ve LIX/24) İbrâniceden Arapçaya geçmiş olduğu ve Peygamber tarafından özel bir anlamda kullanılmadığı30 görüşlerini tenkid eden İslâm kelamcısı Prof. Bekir Topaloğlu, bu kelimenin çeşitli şekillerde Allah'a nisbet olarak veya farklı anlamlarda Arapçada da eskiden beri kullanıldığını belirttikten sonra, bu ortak kullanımın sebebini; vahye dayalı dinlerde ilâhî isim ve sıfatlarda benzerliklerin bulunmasına olarak belirtir.31

2. Osmanlı Yazışmalarında Berât Anlamında Kullanılan Diğer Kelimeler

Berât, Osmanlı diplomatikasında XV. asrın son çeyreğinden itibâren yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bundan önce berât anlamında çeşitli terim ve terkiblerin kullanıldığını görüyoruz.

A. Hüküm (Hükm)

Hüküm; Lügatlerde, kesin ve kat'î emir ve karar, kuvvet, hâkimlik, âmirlik, irâde, kumanda, nüfuz, kadılık etmek vs. anlamlarına gelmektedir.32

Herhangi bir konu, iş ve görev için pâdişâh tarfından verilen yazılı emirlere “hükm-i hümâyûn” denilmiştir. Hangi kalemden olursa olsun bütün “sultânî vesikalar” genel olarak “hüküm” adı altında toplanmıştır. Bir vâli veya herhangi bir idâreciye bir iş için gönderilen hükümlere “fermân”, bir görev ve yetki için verilmişse “berât” veya “rüûs” denmiştir. Berât ve nişanların tuğraları çekilip gerektiğinde doldurulması için bazı bölümleri boş bırakılmışsa o gibi hükümlere de “nişân-ı hümâyunla mu‘anven beyaz ahkâm-ı şerîfe” adı verilmiştir.33 Bu nedenle hükümlere; konu ve işe göre, fermân, nişân, berât, tevki‘, menşûr deniliyordu. Hükm-i hümâyûn, hükm-i şerîf, hükm-i cihan-ârâ, hükm-i cihan-mütâ‘, hükmü vâcibi'l-imtisâl, terkibleri ile de hükmün, bir emir, buyruk ve fermân anlamında kullanıldığı, son kelime olan fermânın ise ilk dönemler hariç Osmanlı diplomatikasına tamâmen yerleştiğini görüyoruz.

Osmanlı Arşivi'ndeki en eski tarihli tahrir defteri olan (h.835/m.1432) tarihli Arvanid Defteri'nde yaygın olarak "mektub", "berât", "paşa berâtı", "paşa bitisi", "biti", "sultan berâtı", "beğ bitisi", "mukarrer…" ve "sultan hükmü" tabirleri kullanılıyor. Nâdir olarak da "pervâne" terimine rastlıyoruz. Biti ve berât terimi paşa ve beyler için aynı anlamda kullanılırken, padişah için "biti" kullanılmamış. Yâni "padişah veya sultan bitisi" şeklinde geçmiyor. Sultan için, "sultan berâtı veya sultan hükmü"34 tabiri kullanılmıştır. "elinde sultanımız hükmü var" derken kasdedilen berât olmalıdır. Nitekim aynı defterde bulunan bazı kayıtlarda "sultan hükmü" yerine "sultan berâtı" ifâdesini buluyoruz.35

B. Misal ve Tevki'

Anadolu Selçuklularında "misâl"; bir emir veya bir siparişi, alt mâkama tavsiye etmek için pâdişâh dışında vezir ve benzeri devlet adamlarından sadır olan vesikalardır. Osmanlı'da misâl ile fermân, nişân, tevki' terimleri birbirini yerine, bazan da "tuğra" anlamında kullanılmıştır; Örneğin, "sebeb-i tahrîr-i tevki'-i refi'-i hümâyûn oldur ki… tahrîr-i misâl-i bî-misâl ve fermân-ı vâcibü'l-imtisâl/misâl-i vâcibü'l-imtisâl"; bazı fermanlarda da "nişân-ı hümâyûn ve misâl-i meymûn" şeklinde misâl ile nişân aynı anlamda kullanılmıştır.36

C. Kitâb ve Mektûb

Gerek ilk Osmanlıca inşâ eserlerinden biri olan Menâhic' de, gerek diğer orijinal vesikalarda yer alan "kitâb", "kitâb-ı hümâyûn", "misâl", "tevki'" ve "nişan" vb. kelimelerin 15. yy.'da birbirlerinin yerine kullanıldığını gösteren birçok örnek vardır. Bu durum muhtemelen bu dönemde kalıplaşmış belirli cümlelerin henüz oluşum halinde olduğunu göstermektedir. Öyle ki bazan bir vesika içinde bile, yukardaki kelimelerden bir kaçı aynı anda birbirinin yerine kullanılabilmektedir.

Örneğin, (1404) tarihli Süleyman Çelebi'nin nişanında, önce "kitab", hemen ardından "tevki" ve son kısımda da "mektub" terimleri aynı vesikada kullanılmıştır.37 Bir başka örnek, Musâ Çelebi'nin (1412) tarihli bitisidir. Bu belgede de "biti", "mektub" ve "nişan" şeklinde bir kullanım vardır.38 Bu kullanım I. Mehmed'in (1420) tarihli nişanında,39 "misâl", "tevki'" ve "ferman" şeklinde aynı vesika içinde sıralanma biçimindedir. Yine aynı şekilde Menâhic'deki Kethüdâlık berâtındaki, "kitâb" kelimesinin yerine Nezâret ve Tevliyet takrîrinde "misâl" kelimesi kullanılmış. Daha sonraki "berât-ı idrârât"ta "kitâb" yerine "tevki'-i hümâyûn" terkibi yer alıyor. Aynı münşeâtta 7. ve 8. vesikalarda "kitâb-ı hümâyûn", 9. vesikada "kitâb-ı meymûn" biçimlerini görüyoruz. Bütün bu berâtlarda geçen "kitab" kelimesinin ("hüküm" gibi), İslâmî geleneğe uygun olarak çok genel anlamda, bütün vesika formlarını kapsar şekilde kullanıldığını görüyoruz.40

D. Biti-Bitik

Osmanlı belgelerinde XIV. asrın son yarısı ile XV. asra âit belgelerde bu kelime, mektup, berât, hüküm, nişân, misâl karşılığında kullanılmıştır.

“Biti” kelimesinin ve türediği “bitimek” kökünün etimolojisi kesin olarak bilinmemekle birlikte; Çince pi-bit/piet “yazı fırçası”ndan türetildiği,41 bitik, biti, bitiv, bitüv, büti “yazı, mektub, muska” anlamında; çeşitli Türk şivelerinde kullanıldığı iddia olunmuştur. Aynı kökten gelen bitiglig “yazılı, sened sahibi”; bitigü “mürekkeb” anlamındadır42 Uluğ bitikçi (Doğu Türkçesinde) baş kâtib anlamında kullanılmıştır.43

Yusuf Hâs Hâcib, Karahanlılarda bitikçi unvanı ile hükümdarın resmi yazışmalarını yürüten kendisi ile devlet sırlarını paylaştığı görevliye bitikçi, bitikçi ılımga der.44 Ve şu beyti kullanır: “eğer kendin bitigçi ılımga olursan gönül sırrını iyi muhafaza et, ağzından söz kaçırma”.45

Kaşgarlı Mahmud ise ılımga kelimesini, “sultanın mektuplarını Türk yazısı ile yazan kâtib” şeklinde açıklar.46

XIV. ve XV. yy. resmî belgelerine nişân yerine biti dendiğini belirten Fuat Köprülü, F. Kraelitz’in Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası’nda yayınladığı İlk Osmanlı padişahlarına âit belgeleri de buna delil gösterir. Ayrıca söz konusu yüzyıllara âit vakıf defterlerinde pâdişâh ve şehzâdelerin emirnâmelerine nişân; beylerbeyi, bey ve kadıların verdiği belgelere biti dendiğini, bu defterlerde rastlanılan örüncek bitisi ve gökçe ören bitisinin ne anlama geldiğinin tamamen bilinmediğini ilâve eder. Köprülü, kelimenin menşei konusunda da yukarda açıkladığımız biçimde, fırça anlamında “pit” kelimesinden türemiş olabileceği görüşünü kabul eder.47

İslâm Ansiklopedisi’ne “Bitik” maddesini yazan Mehmet İpşirli, Dîvân-ı Lugât ve Kutadgu Bilig’de yer alan bilgileri tahlil ettikten, yukardaki görüşleri destekler mahiyette şu yorumu yapar:

“Türkçenin eski metinlerinden, bitimek ‘yazmak’ fiil kökünün ‘bitigü’, ‘kalem, divit’ gibi bir türevi olduğu anlaşılan bitig/bitik ‘yazılmış (şey)’ çeşitli lehçelerde ‘yazı, kitâbe, mektub, belge, kitab, muska; emir, hüküm, fermân’ anlamlarında kullanılmış ve bundan da bitikçi ‘kâtib’, bitigli (g) ‘yazılmış nesne sahibi’, bitiklik ‘yazı yazılmak için hazırlanan şey’ gibi yeni türevler elde edilmiştir”.48

Buraya kadar aktardığımız iddialara aykırı bir görüş ise İbrahim Kafesoğlu’na aittir.

Kafesoğlu, Türklerin “değnekler üzerine çentik (oyma, biçme)ler yapmak” veya “ok ucu ile bal mumu üzerine” işâretler çizmek sûretiyle muhâbere ve resmî belgelerini tesbit ettiklerine dair Çin yıllıklarında kayıtlar bulunduğunu49 belirttikten sonra, “Türk yazısının menşeini yine Türk çevresinde aramanın en makül yol olduğunu hatırlatalım” dedikden sonra bir kısım yeni araştırmacıların bu konuda eski Türk damgalarını düşündüklerini ve araştırdıklarını belirtir.50 Kafesoğlu bitig kelimesinin Çinceden geldiği tezini de reddederek, bunun inandırıcı olmaktan uzak olduğunu, Türk yazısının fırça ile değil, çelik kalemle sert maddeler üzerine kazılan (oyulan, biçilen) bir kitâbe yazısı olduğuna dikkat çeker.51

Uzunçarşılı'nın; "merhum Şemseddin Sâmi Bey, Osmanlı'daki beylikçi tabirinin aslının bitikçi olmasının muhtemel olduğunu beyan etmişlerdir. Beylikçi gizlenmesi icab eden mühim şeylerin reisü'l-küttabın havalesi ile bizzat kendisi kaleme alırdı."52 şeklindeki ifâdeleri Yusuf Hâs Hâcib'in "bitigi ılımga" ile ilgili malumatını hatırlatmaktadır.

Doğu ve Batı Türkistan'da hüküm süren ilk Müslüman Türk sülâlesi olarak kabül edilen Karahanlılarda (840-1212), bitigçi ve ılımga unvanlı katipler vazife yapardı. Askerlik işleride, Selçuklulardaki dîvân-ı arz gibi işleyen bir dîvân tarafından idare olunur, "Ay Bitiği" denilen ve askerlerin aylık ücret ve tahsilatlarının kaydedildiği defterler söz konusu dîvân tarafından tutularak asker yoklamaları, kayıt ve silinmeler bu deftere göre yine aynı dîvân tarafından yapılırdı.53

Bitigçi ve bitikçi kelimesi muhtemelen Uygur kâtibleri vasıtasıyla Türklerden Moğollara geçmiştir. Moğolcada biçigü (yazmak), biçikçi (kâtib) ve biçig-ün tüşimel (bir mülkiye memuru, kançalarya memuru) tabirleri de bulunmaktadır.54

Moğol İmparatorluğu teşkilatında Uygur tesirinin büyük çapta olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Bu hususu destekleyen birçok hukûkî ve mâlî terimler mevcuttur.55

İlhânîler (1256-1344)de merkez teşkilâtında görevli olan baş kâtib Uluğ Bitikçi adıyla anılmaktadır. Bu divandan sâdır olan fermân, berât vs. resmî yazışmaları yazdırır ve divana âit mâlî işleri tâkip ederdi. Emrindeki bitikçi veya bahşı denilen katiplere de nezâret etmek onun görevi idi.56

Bitikçi sözü kâtib anlamında Mısır Türk devletlerinde de geçmektedir; "İzzeddin Ahmet vefât ettiğinde ki, o bitikçilerden biri idi".57

İlhanlı te'siri birçok alanda olduğu gibi, inşâ ve yazışma tekniği açısından da Osmanlı inşâ sanatını, günümüz ilmî ifâdesiyle; Osmanlı diplomatikasını oldukça etkilemiştir.

İlhanlıların yazışmalarında gördüğümüz stil ve metod, fermân, berât vs. vesîklardaki elkab, başlangıç, te'kid ve bitiş protokolü tamamiyle Osmanlılar tarafından uygulanmıştır.58

Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklularında bitikçi veya bahşı yerinde, büyük dîvân ağâsı olarak, sâhib-i tuğra veyâ tuğrâî de denilen nişancı veyâ pervânçe-pervâne (pervâneci) görüyoruz. Fermân ve berât yazmak, arazî defterlerinin kayıtlarını tutmak bu memurun vazifesi idi. Karakoyunlu ve Akkoyunlu divanlarında da pervançı aynı görevi yapmaktaydı.59

Anadolu Beyliklerinde ve Osmanlı'da II. Bayezid zamanına kadar biti kelimesi padişahların yazışmalarında kullanılmıştır. II. Murad Dönemi'ne âit Arvanid defterinde oldukça bol miktarda kullanıldığını görüyoruz.

İnalcık, "Örfî-sultânî mâhiyeti olan ve devlet dâirelerinden çıkmış olduğu âşikar bulunan ilk Osmanlı vesikalarında diplomatik kâideler, tuğra, elkâb, duâ ve lâ'net tabirleri bu vesikaların Türk-İran

inşâ ananesini devam ettirdiğinde şüphe bırakmaz" dedikden sonra bu vesiklarda geçen biti tabirinin İran'da ve Anadolu'da İlhanlı hâkimiyeti sırasında yayılan uygur tesirinden kaynaklandığını, Fâtih'in divanında Uygurca mükemmel nâmeler yazan katiplerin olduğunu, bununla birlikte devlet kalemlerinde çalışan "kâtip" anlamında bitikçi tabirinin Osmanlı'da yerleşmediğini, bunun yerine ilk devirlerde yazıcı60 kelimesinin kullanıldığını belirtir.61

E. Yarlığ, Yarlık, Yârlığ

Moğollarda ve Moğol menşeli devletlerde Altınordu, Kırım ve Kazan hanlıklarında hükümdar tarafından yabancı memleketlerin hükümdarlarına gönderilen, emir mahiyetindeki nâmelere yarlık dendiği gibi aynı şekilde adı geçen hanların kendi halklarına veya herhangi bir şahsa verilen imtiyaz yazılarına da bu ad verilmiştir.62

Yarlığın bir fermân mahiyetinde, yani hükümdarın emir ve buyruğu şeklinde olması gerekir. Ayrıca yarlıklar da belgenin bir yarlık olduğu açıkça belirtilmiştir.63

İlhanlı geleneğinde resmî evraklar (amsele) ve kanunlar (carluk, yarlug, fermân) katiblerin reisi olan "münşi-i dîvân-ı büzürg" kontrolünde bitikçi adı verilen sekreterler tarafından hazırlanır ve resmî evrakların hepsine hükümdarın mührü olan paiza vurulurdu. Devlet Sekreterliği'nde (Dîvân-ı Büzürg-i İlhânî) Moğol, İran, Uygur, Kuzey Çin (Hıtay), Tibet ve Tangut bölümler bulunuyor ve her ülkeye gönderilecek mektup, fermân, yarlık vs. kendi dillerinde kaleme alınıyordu.64

İlhanlılarda resmî evraklar eski Moğol âdetine uyularak, Mengi tengri küçündür (Sonsuz Tanrı'nın gücüyle) formülü ile, İslam'dan sonra ise Besmele ile başlardı. Gönderen veya gönderilenin belirtilmesinin "Fülan (hükümdar vb.) emri ile fülana" şeklinde sâde bir formülle yapılıyordu. İlhanlılarda resmî evraklar yerine göre siyah (kara tamga) veya kırmızı (kızıl tamga) dört köşe bir damga ile mühürlenirdi.65

Yarlık kelimesi Altınordu hükümdarların da "emir ve buyruk"ları için kullanılmış, özellikle hânın sikke bastırma emri yarlug-ı hümâyûn veya hükm-i hümâyûn kelimeleri ile ifâde olunmuştur.66

Bu kelime daha sonra İlhanlılar aracılığı ile Anadolu Selçuklularında, Karakoyunlu ve Akkoyunlularda ve seyrek olarak da Memlüklerde de kullanılmıştır. Osmanlıda bu kelime ayrı bir vesika formu şeklinde değil, berât ve fermân metinlerinde "yarlığ-ı belîğ" vb. terkipler halinde ibâre arasında kullanılmıştır.

F. Tevki' ve Menşûr

Selçuklu diplomatikasında oldukça yaygın olarak kullanılan menşûr terimi, Osmanlı'da özellikle vezirlik görevi tevcih eden en önemli berâtlar için, özel tabir olarak kullanılmıştır.

Menşûr terimi, Mısır'da, önceleri köylülerin mürûr tezkiresi (bir yerden geçiş izni belgesi) anlamında kullanılmıştır. Abbâsîlerde iktâ' (tîmâr) sahiplerine verilen belgelere, Fâtımîlerde belirli tâyinler, Memlûklerde ise yukarda belirttiğimiz gibi iktâ' (timar) belgelerine menşûr denilmiştir ve bu tür belgelere (ıktâ belgelerine) bu adı Türkler vermiştir. Menşurların en önemli özelliği, sultandan sadır olması ve onun adını taşımasıdır.67

Eyyûbîler ve Selçuklularda genel olarak tüm tayin ve tevcih belgelerine menşûr denmiştir.

Selçuklularda, tayin ve tevcih belgelerine genelllikle misal nadiren de menşûr adı verilmiştir. Bu iki kelime aslında aynı anlamdadır. Çünkü aynı vesika içinde hem misal hem de menşûr olarak belirtilmiştir. Bu tür belgeler bir amblem veya bir monogram taşırlar ki, bunlara tevki', genellikle de tuğrâ adı verilmiştir. Bir görev veya mülkün bağışlanması sadece sultanın fermân ve tevki'i ile mümkündür. Hiç kimse sultanın tevki'i olmadan, izin (Pervâne), karar (emsile) ve dîvan vergi çekleri (berevat-ı dîvânî) (malî durumlarda) hiç bir şey yapamaz. Bazı belgelerde "yüce tevki' ile kontrol edilmiştir" "muvaşşah be-tevki'-i eşref" ibaresi yer alır.68 Menşurların üzerindeki tevki'' ile ilgili olarak C. Cahen, "la tuğra seljukide" makalesinde Damaskus Atabegi'nin (Dımaşk Atabeyi) "petite tuğrâ" (küçük tuğra) sından bahseder;69 tabî buradan da büyük bir tuğranın varlığı sonucunu çıkarabiliyoruz.70

İnşâ eserleri dışında Selçuklulardan günümüze ulaşan oldukça önemli bir menşûr Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın (H. 498-511/M. 1105-1118) Atabeg Tuğtekin'e (M. 14-Mayıs-16 Haziran 1116) tarihinde Suriye bölgesinin tevcihi için verdiği menşurdur. Bu menşûrun metninde (İbnü'l-Kalanisî, Zeylü Târîh-i Dımaşk, nşr. Amedroz, Beyrut 1908, s.193-197) kayıtlıdır. Devrin meşhur hattatlarından Tuğrâî Ebû İsmâil el-Hüseyin el-İsfehânî tarafından kaleme alınan bu menşur günümüze kadar intikal etmiştir.

Osmanlı vezâret menşurlarını hatırlatan söz konusu bu vesika ile Atabeg Tugtekin çok geniş yetkilerle donatılıyordu.71

Bu menşûr, diplomatika açısından, yazılış şekil ve stili ile söz konusu devre âit farsça menşurların tipik bir örneğidir.

Sonuç

Buraya kadar verilen malumatı ve incelemeleri kısaca özetlemek ve konuyu bitirmek gerekirse;

En kısa tanımıyla bir "yetki ve imtiyaz belgesi" olan berât yerine, farklı dönemlerde, özellikle de Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında misal, kitab,mektub, tevki', takrîr, yazı, menşur vs. gibi çeşitli tabirler kullanılmış, ancak XV. yüzyıldan itibaren berât terimi nişanla birlikte Osmanlı diplomatikasına yerleşmiştir.

Bir berât-ı hümayun'un rüknü veya genel yapısı şu şekildedir:72

I. Giriş Protokolü

1. Da'vet (Allah'ın adıyla başlama)

2. Tuğra (Mevcud sultanın tuğrası)

3. Berât Başlangıç Formülleri: (Bu bölüm aynı

zamanda berâtı, fermandan ayıran önemli bir özelliktir. Fermanlar doğrudan elkabla başlar.)

a. Unvanla başlayanlar (Bir berât çeşidi olan ahidnameler bu şekilde aşlar)

b. Hüküm terimi kullanılarak: (benim hükmüm oldur kim.)

c. Biti terimi kullanılarak: (bu biti hükmü oldur ki, biti kaleme geldi şol muceb.)

d. Misal terimi kullanılarak: (misal-i bî-misâl neffezehu'llahu'l-Meliki'l-Müteâl buyruğu oldur ki

e. Tevki'' terimi ile başlayanlar: (tevkî-i rafî-i hümâyûn oldur ki.)

f. Sebeb (vech)-i tahrîr'le başlayanlar: (sebeb-i tahrîr-i tevki'i refi' ve mûceb-i tastîr-i yarlığ.)

g. Mektub kelimesi ile başlayanlar: (Bu mektubun tahriri oldur kim.)

h. Nişân formülü ile başlayanlar: (Nişan-ı şerif-i ãlî-şãn.)

II. Vesikanın Muhtevası (Text)

4. Nakil veya İblağ (konunun ele alındığı kısım)

5. Elkâb veya Duâ (berât için arzda bulunanların veya berât tevcih olunanların makama uygun elkabı ve duası)

6. Emir veya Hüküm (konu hakkında verilen kararın belirtilmesi, konuyla ilgili olan üçüncü şahıslara hitab olunması gerekli emirlerin verilmesi. Bu bölüm berâtla fermanı birbirinden ayıran en önemli farktır.)

7. Te'kid,Tehdit, Lânet ve Te'yid (verilen hükümlere tekrar dikkat çekilmesi, emre uymayanların ikaz olunması ve lanetlenmesi)

III. Son Protokol (Hâtime)

(Vesikanın Son Kısmı)

8. Tarih (berâtın yazıldığı tarih)

9. Mahall-i Tahrir (berâtın yazıldığı yer)

Klasik bir berâtta bu rükünleri şöylece açmak ve formüle etmek mümkündür:

Dãvet ve tuğradan sonra,

“nişân-ı şerîf-i âlîşân-ı sâmî-mekân-ı sultânî ve tuğrâ-yı garrâ-yı cihân-sitân-ı hâkânî hükmü oldur ki…” vb. bir cümle ile berât başlar, sonra konuya girilir, (mukataa ve malikane vb. berâtlar karşılıklı bir sözleşme özelliği gösterdiğinden rükünleri vazife berâtlarına göre daha farklıdır) nakil kısmının sonunda;

“hakkında mezîd-i inâyet-i şahânem zuhura getürdüğünden, bu berât-ı hümâyûnu virdüm ve buyurdum ki…” cümlesiyle devam eder, sonra da;

berâtı fermandan ayıran en önemli özelliklerden biri olan üçüncü şahısların dikkati çekilerek;

“alâmet-i şerîfe i’timad kılalar” vb. formüller kullanılır, berâtın verildiği tarih ve yazıldığı yer de belirtilerek berât bitirilir.

Özellikle Tanzimat’tan sonra berât formu anlam ve kapsamından çok şeyler kaybetmiş, devletin yeni yapılanmasına paralel olarak, Sadâretin ön plana çıkması ve sultanın yetki ve otoritesinin sınırlandırılması nisbetinde, berâtın fonksiyonu da zamanla değişmiş, daha dar bir alanda, özellikle de vakıflar vs. dini görevlerle ilgili izin ve imtiyazlar için kullanılır olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde devletin başındaki vezirden ücra bir köydeki imama kadar her türlü görev, yetki ve imtiyaz için bizzat sultan adına düzenlenen berâtların, muhteva ve fonksiyonundaki bu daralma günümüze kadar artarak devam etmiştir. Artık günümüzde sultan yok ancak sembolik olarak devam eden berâtı hala var.

Günümüzde berât tabiriyle kasdedilen, Osmanlı’nın son döneminde kazanılan anlamın bir devamı olarak, çoğu zaman madalya ve nişanla birlikte verilen bir çeşit sertifa ve onur belgesidir. Üstün hizmet madalyası ve berâtı, hemşehrilik berâtı, dalgıçlık berâtı, cami açma berâtı vb.

1 Lügat-i Osmâniyye, İstanbul 1286, s. 57.

2 Ahter-i Kebîr, (neşr. Ahmed Hulûsi), İstanbul 1316, s. 126.

3 Kâmûs-i Osmânî, M. Salâhî, İstanbul 1329, s. 118.

4 Mehmet Tevfik, Usûl-i İnşâ ve Kitâbet, İstanbul 1307, s. 417.

5 M. Muhyiddin, Münşeât ve Muâmelât-ı Askeriyye, İstanbul 1308, s. 12.

6 Handbook of Ottoman Diplomatic, The Hague-Paris 1968, s. 140.

7 Bernard Lewis, “Beratlı”, EL, c. I/s. 1171.

8 Aşıkpaşa-zâde, Tevârih-i Âl-i Osman, İstanbul 1332, s. 65.

9 Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü’l-Muhît, I, İstanbul 1230; ez-Zebîdî, Tâcü’l-Arûs, I/44; İbn Manzur, Lisânü’l. Arabi’l Muhît, I/182.

10 Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 8; Lisanü’l-Arab, s. 22 vd.

11 İbn Manzur, a.g.e., s. 182-183; el-Cevheri, Sıhah, I/11; ez-Zebidi, a.g.e., s. 44-45; Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 8-9; İbrahim Mustafa vd., Mucemü’l-Vasit, I/45-46.

12 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Müzehheb Fermanlar Kataloğu, 27/1-b.

13 Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (meal), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 54/43, s. 529.

14 A. Subhi Furat, “Zebur”, İA., XIII/481-482.

15 H. Sâbit Şibay, “Berâet”, İA., II/522.

16 Suat Yıldırım, Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali, s. 186, İstanbul 1998.

17 el-İsfahani, Ragıb, el-Müfredat li Garibi’l-Kur’an.

18 Ebu Hayyan et-Tevhidi, el-Besair ve’z-Zehair.

19 el-Beydavi, Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil, I, s. 81; Ayrıca bkz. ez-Zebidi, a.g.e., s. 45.

20 el-Cessas, Ahkamü’l-Kur’an, IV, 264.

21 Tevbe Suresi, ayet 1 vd. Meal; Kamil Miras (mütercim ve şarih), Sahih-i Buhari Muhtasarı, Tecrid-i. Sarih, V, s. 329-330.

22 Örnekler için bkz. M. Hamidullah, el-Vesâiku’s-Siyâsiyye, Kahire 1956, ves. 290, Bu vesikanın sonunda yer alan “eğer onlar söz ve fiilleri ile (ahd’e) karşı gelirlerse zimmet onlardan berî’dir” anlamındaki te’kid cümlesi de “berî’” kelimesinin kullanılışı açısından dikkat çekicidir ki, Hulefâ-i Ra’idîn Devri’ne âit Ahidnâme ve eman belgelerinde oldukça sık yer almıştır. Fazla bilgi için bkz. Nejdet Gök, “Osmanlı Diplomatikasında Bir Berât Çeşidi Olan Ahidnâmeler”, Türkiye Günlüğü, s. 59 (Ocak-Şubat 2000), s. 97-113.

23 Bk. Ebû Dâvud, “Eyman”, 9; Nesâî, “Eyman” dan naklen; A. Bardakoğlu, “Berâet”, DİA, V/470, 471.

24 Hamidullah, el-Vesâik, ves. 37.

25 Elmalı, a.g.e., VII/67, 68; Ayrıca, “Berâet Gecesi” hakkında fazla bilgi için bkz. H. Ünal, “Berat. Gecesi”, DİA, 5/475-476.

26 İbn-i Abbas, Garîbü’l-Kur’ân, Atâ b. Ebû Rebâh’ın düzenlediği bu cüz, Süleymâniye ktb., Âtıf Ef., nr. 2815/8, vr. 102-107. Bu eserle ilgili olarak bk. İ. Cerrahoğlu, AÜİFD, XXII, 23; Ebû Mansur el- Cevâlîkî, el-Mu’arreb, (bu eserin (IX/XV.) yüzyıl müelliflerinden Cemaleddin Abdullah b. Muhammed. el-Uzrî tarafından genişletilmiş ve düzenlenmiş şekli henüz yayınlanmamıştır). Sâmî diller konusunda. fazla bilgi için bk. N. M. Çetin, “Arap-Dil”, DİA., III/282-285.

27 Bu konuda fazla bilgi için bkz. A. Küçük, “Ahid-Dinler Tarihi”, DİA, I/533.

28 A. Unterman, Dictionary of Jewish-lore and legend, London 1961., “Berit” ve “Covenant” mad.

29 B. Topaloğlu, “Bâri”, DİA., V/73.

30 D. B. Macdonald, “Allah”, İA., 363.

31 B. Topaloğlu, a.g.m., s. 73.

32 Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, (haz. Heyet), Türdav, İstanbul 1981, I, s. 822.

33 Bkz. Tâcü’t-Tevârîh, II, s. 322 de (h. 921/m. 1515) tarihli Yavuz Selim’in İdris-i Bitlisî’ye gönderdiği. nâmesinde Diyarbakır civarında sadakat ve bağlılık gösteren beylere sancak tevcihi için padişahın tuğrasını taşıyan beyaz ve “nişân-ı hümâyûnla mu‘anven ahkâm-ı şerîfe” gönderildiği kaydedilmiştir; Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, s. 280.

34 H. İnalcık, Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, 2. baskı, Ankara 1987, s. 69, 77.

35 A.g.e., s. 72 de, 197 ve 198. kayıtlar.

36 Uzunçarşılı, “Tuğra ve Pençeler”, Belleten, XVII-XVIII (1941), 130-131.

37 TSMA, Sinan Paşa Arşivi, nr. 152; Tahsin Öz, Tarih Vesikaları, I, nr. 4; İlk dönemlere ait bazı ni’ân vb.’nin tahlili için bkz. P. Wittek, “Zu einigen frühosmanischen Urkenden (I-VII)” Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, LIII, s. 300-313;. LIV, s. 240-256; LV, s. 122-141; LVI, 267-284; LVII, s. 102-117; LVIII, 165-197; LIX/LX, 201-223, Wienne 1957-63/64.

38 T. Gökbilgin, “Edirne ve Paşa Livâsı”, s. 172.

39 Bk. Feridun Bey, Münşeâtü’s-Selâtîn, I, 166.

40 “Kitab” kelimesinin bu anlamda kullanılışına örnek için bkz. M. Hamidullah, “el-Vesâiku’s-siyâsiyye”. ves. V, VII, XVII vd.

41 Bkz. Şiratori, Sinologische Beiträge zur Geschichte der Türkvölker, Petersburg, 1902, II, 16; A. von. Gabain, Alttürkische Grammatik, Leipzig 1941, s. 303; Mecdud Mansuroğlu, “Bitikçi”, İA, II, 657; M. İpşirli, DİA, İstanbul 1992, VI, 225.

42 Geniş bilgi için bkz; G. Doerfer, Turkische und mongolische Elemente im Neupersischen, Wiesbaden. 1965-1975, II, 262-264.

43 M. Mansuroğlu, a.g.m., s. 657.

44 bkz. Kutadgu Bilig III; indeks (nşr. Kemal Eraslan vd.) İstanbul, 1979, s. 93-95.

45 Reşat Genç, Karahanlı Devlet Teşkilatı, İstanbul 1981, s. 258-259.

46 Dîvân-ı Lügâti’t-Türk, İstanbul 1333, c. I, s. 127.

47 F. Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te’sîri, İstanbul 1981, s. 62-63.

48 M. İpşirli, “Bitik”, DİA, c. VI, s. 225.

49 Bkz. İ. Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, İstanbul 1989, s. 324.

50 Kafesoğlu, a.g.e., s. 324.

51 A.g.m., s. 324, dpn. 734.

52 İ. H. Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara 1988, s. 39. dpn. 1.

53 R. Genç, “Karahanlılar” DGBİT, İstanbul 1992, c. VI, s. 174-175.

54 W. Schmidt, Mongolish-Deutsh-Russisches Wörterb, Petersburg, 1835, s. 109’den naklen M. Mansuroğlu, a.g.m., s. 657.

55 Ahmet Câferoğlu, “Uygurlarda Hukuk ve Mâliye İstılahları”, Türkiyat, c. IV, s. 1-43; Uygurlarda ise Çin te’siri görülmektedir, bkz. Uzunçarşılı, Medhal, s. 174.

56 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 219 vd.; “bahşı” için bkz. M. F. Köprülü, “Bahşı”, İA, II, s. 233-238.

57 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 187.

58 Bu konuda bkz. (münşî) Mehmed b. Hinduşâhî, Düstûrü’l-kâtib fî-ta‘yîni’l-merâtib, Köprülü ktb., nr. 1241, bkz. Uzunçarşılı, Medhal, s. 220.

59 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 43, 62, 105 v. dd.

60 "Yazıcı" kelimesi "yazucuv" şeklinde günümüz Özbek türkçesi ve bazı Türk şivelerinde de kullanılmaktadır.

61 İnalcık, "Reîsü'l-küttâb", İA, c. IX, s. 672.

62 Yarlığ, Uygur belgelerinde hükümdarın emri, buyruğu ve fermanına denmiştir. D. Lügâti't-Türk'te. hükümdarın yazılı emri (bkz. "Uygurlarda hukuk ve maliye ıstılahları", Türkiyat Mecmuası, c. IV, s. 32). Yarlığın yerine sonraları "nişân" terimi kullanılmış ve bazı yarlığlara da "Aldamga" denmiştir. Ali Şîr Nevâî'nin münşeâtına göre XV. asırda Timurlularda yarlığ yerine "nişân", "basma" yerine "mühür". ve "alâmet" yerine "tuğra" ve "tamga" tâbiri de "gümrük resmi" yerine kullanılmıştır. Gümrüklerdeki vergi memurlarına "damgacı" yerine "mühürdar" denilmiştir. Osmanlılarda "nişân", berât, yarlığ ve fermân karşılığı kullanılmıştır, tuğra'da bu kelimenin içine girmiştir. Yine Osmanlı fermanlarında "nişân" yani "yarlığ ile tuğra" berâber kasdedilmektedir. Bkz. Uzunçarşılı, Medhal, s. 197, dn. 3.

63 Toktamış Han Yarlığı, s. 21/23: "Altı nişanlık yarlık tuttuk"; Timur Kutluk Han Yarlığında, s. 23, 24;. "Altın nişanlık al tamgalık yarlık bildirildi"; Hacı Giray Han Yarlığı, s. 34; "Bu yarlığını" s. 51: "Altın. nişanlı al tamgalı yarlığ birdimiz" cümlelerini görüyoruz. Bitiklerde ise "bitik" yahut "biti" sözü olduğu gibi bazılarında da bu ad zikredilmemekdedir; bkz. Mengli Giray Han'ın 1 ve 2. Mektubu, s. 84-88. Bunlarda biti yerine "tahiyyetnâme" ve "mektup" tabirleri yer alıyor. Bitikler bu haliyle Osmanlı'daki nâme-i humayunların aynıdır. Bkz. A. N. Kurat, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altınordu, Kırım ve Tükistan Hanlarına Âit Yarlık ve Bitikler, İstanbul 1940, s. 4.

64 Nadir Devlet, "İlhanlılar", DGBİT, IX, s. 82, 83.

65 N. Devlet, gös. yer.

66 B. Spuler, Die Goldene, Horde Die Mongolen in Russland, 1223-1502, s. 265-270'den naklen N. Devlet, "Altınordu", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1991, IX, s. 151.

67 Menşurların çeşitleri ve diplomatika açısından özellikleri ve menşurlarda turra ile besmele arasında yer alan daha başka tuğra örnekleri için bkz. Kalkaşandî, Subhu'l-'âşâ, XIII, s. 150-165 vd.

68 W. Hinz, Die persische Geheimkanzlei im Mittelalter, Wiesbaden 1954, s. 345 vd.

69 C. Cahen, "La tuğra seljukide", Journal Asiatique, 234 (1943-45), s. 171.

70 Belgelerin diplomatik unsurları ve örnekler için bkz. H. Horst, Die Staatsverwaltung der Grosselğûqen und Horazmsahs, Wiesbaden 1964, s. 31-35.

71 bkz. Coşkun Alptekin, “Büyük Selçuklular”, DGBİT, c. VII, s. 167 ve “Dımaşk Atabeyliği”, DGBİT, c. VII, s. 481; Ayrıca bkz. A. Özaydın, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi 498-511/1105-1118, TTK, Ankara 1990. s. XXII ve XXXIII.

72 Berat formunun diplomatika açısından rükünleri, özellikleri, ferman ve berat formları arasında benzerlik ve farklar ayrıntılı ve orjinal vesika örnekleriyle ayrı bir makale olarak neşredileceğinden burada ana hatlarıyla işaret etmekle yetiniyoruz.

Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri / Dündar Alikılıç [s.875-886]

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türkiye

Osmanlı saray teşrifât ve törenleri, tarih ilminin olduğu kadar sanat ve kültür tarihinin de önemli parçalarından biri olup, biçimleri ve nitelikleri açısından kendi çağlarına ışık tutan önemli olaylardır. Bu tür resmî devlet törenleri devletlerin kültürel kimliklerini yansıtan iktidar anlayışlarının en belirgin özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Türk devletleri zincirinin en güçlüsü olan Osmanlı İmparatorluğu'nun saray teşkilâtı ve teşrifâtı, diğer Türk devletleri geleneğinin devamıdır. Harezmşahlar, Gazneli ve Selçuklu Devletlerinin saray geleneği ve müesseseleri Osmanlı Devleti'ne ulaşmış ve bu gelenekler devlet bünyesinde yaşatılmıştır. Hatta Türklerin İslâm uygarlığı çerçevesine girmeden önceki kurum ve geleneklerin bir kısmının da Osmanlı devrinde bir takım yansımalarını tespit etmek mümkündür.

Her medeni topluluğun maziye ait kendine has bir takım merasim, teşrifât ve teşkilât idaresi olduğu gibi, Osmanlıların da bu hususta pek parlak ve geleneksel bir tarihi, bir mazisi vardır. Hatta denilebilir ki medeniyet tarihi, Osmanlılar kadar teşrifât ve teşkilâta ehemmiyet vermiş, bunu yüzyıllarca muhafaza ve devam ettirebilmiş hiçbir millete şahit olmamıştır. Bu yüzdendir ki Osmanlı Devleti, teşrifât uygulamalarında devrinin en üstün seviyesine ulaşmıştır.

Osmanlı Devleti'nde resmi iş ve münasebetlerde teşrifât adı verilen incelik ve kurallara riayet edildiği gibi, padişah başta olmak üzere bütün saray halkı da özel hayatında aynı şekilde teşrifâta dikkat ederlerdi.

Teşrifât, Küberâ ve ricâl-i devletin resmi günlerde, alay ve muayedelerde ve huzura çıkacakları vakit sıra ve sınıflarına, suferanın suret-i kabulüne, rütbe ve nişanların teveccihatına nezaret etmedir.1

Türk devletleri yapısında hakimiyetin sembolü olarak gördüğümüz saray, aynı zamanda hükümdarın yaşantısını sürdürdüğü ve saray geleneklerinin varlığının devam ettiği mahaldir. Şu halde saray, hükümdarın resmî ve hususi hayatının cereyan ettiği ve bu hayatın icap ettirdiği teşrifâtı yerine getirmekle muvazzaf kimselerin bulunduğu binadır.2

İnsan hayatında zaruri olan muaşeret, bir takım adap, kaide ve nihayet kanunları icap ettirirken, bu hususta Osmanlı Devleti gibi bir devletin sarayındaki durumun ne olacağı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.3 Zira daha ilk Osmanlı padişahı zamanından itibaren çeşitli teşrifât usûllerinin konulduğunu görmekteyiz.

Osmanlılarda merasimlerde teşrifât işlerini yapan memura “Teşrifâtî Efendi” veya “Teşrifâtî-i Divân-ı Humâyûn” denirdi. Kendisi saray ve devlete ait seremoniyi iyi bilir, sarayda ve diğer yerlerde yapılacak merasimlerde elindeki defterlere göre protokolü idare ederdi.

Osmanlı Devleti'nin zirvede olduğu çağlarda Osmanlı devlet teşkilâtındaki usuller ve kaideler daha da gelişmiş, neredeyse protokolsüz hiçbirşey yapılmaz hale gelmişti. Ortaçağ'ı tarihe gömen Türkler, harplerde olduğu gibi, sulh devresinde de teşrifâtları ile göz kamaştırmışlardır. Başarı nasıl kuvvetli bir teşkilât ile mümkünse, teşrifât da kuvvetli ve kudretli bir teşkilâtın ifadesidir.4 Bu yüzdendir ki Osmanlılar teşrifât ve teşkilâtta devirlerinin en üstün seviyesine ulaşmışlardır.

Teşrifât usûl ve kaidelerinin vaz, usûl ve kanunları ilk defa Fatih Sultan Mehmed tarafından konmuştur.5 Fatih'in koymuş olduğu bu saltanat usûlleri sonraki tarihlerde daha da ziyadeleşmiş ve teşrifât

kaideleri daha da artmıştır.6 Teşrifâtın tarihi Osmanlı Devleti'nin tarihi kadar eski olmakla birlikte bir birim olarak Kanunî Sultan Süleyman zamanında müesseseleştiği bilinmektedir. İçte ve dışta devletin büyüklüğünü göstermek ve onu en iyi şekilde temsil etmek için kurulmuş olan teşrifâtçılık, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar da görevini sürdürmüştür.

Teşrifât gerektiren olaylar pek çok ve pek görkemli olup bu törenlerden hepsine devletin her biriminden temsilciler katılır, en büyük törenlerde ise devletin en üst üyeleri hazır bulunurdu.7 Bu törenleri devlet işlerine ait törenler, dini törenler ve sarayda günlük hayatı içeren Harem törenleri şeklinde gruplandırabiliriz.

A. Devlet İşlerine Ait Törenler

1. Cülûs-u Humâyûn

Osmanlı Devlet törenleri içerisinde en önemlisi devletin yapısına ve iktidar anlayışına işaret eden cülûs törenleridir. Tahta çıkış törenleri olan cülûs törenleri, en eski Türk devletlerinden itibaren her devirde yapıldığı gibi, Osmanlı Devleti'nde de kuruluşundan başlayarak her devirde çeşitli şekillerde kutlanmıştır.8 Ölüm veya hall gibi sebeplerle boşalan tahtın en kısa zamanda doldurulması yani herhangi bir iktidar boşluğunun yaşanmaması için cülûs töreninin mümkün olan en kısa zamanda yapılması esastı. Normal şartlar içinde sarayda ölen bir padişahın yerine geçecek olan veliahd-şehzade en kısa zamanda hazırlanır; ölen padişahın cenazesi hazırlanmadan önce devlet erkanı, ordu temsilcileri ve ulemanın katılımıyla derhal cülûs merasimi yapılırdı. Padişah, sefer veya göç nedeniyle başka bir yerde ölmüşse payitahtta veya ölen padişahın olduğu yerde yapılırdı.9

Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un fethinden sonra cülûs merasimlerinin çoğu Topkapı Sarayı'nda yapılmıştır. Tahta geçecek olan şehzâde Şimşirlik'teki dairesinde iken Kızlarağası ve Silahdarağa kendisinin yanına gidip padişahın vefat ettiğini ve saltanat nöbetinin kendisine geldiğini söyleyerek tebrik ederler. Ardından yeni padişah önce Hırka-i Saâdet Dairesi'ne gidip orada bir şükür namazı kıldıktan sonra Has Oda'da yakın hizmetindeki vazifelilerin biatlerini kabul ederdi. Biat, cülûsun tamamlayıcı unsuru olup, hükümdara yapılan sadakat ve itaat şeklidir.10

Yeni padişah selefinin ölüsünü gördükten sonra bir koltuğuna kızlarağası, diğer koltuğuna silahdarağa girdiği halde Bâbüssaâde önüne kurulan tahta oturarak padişahlığını ilan ederdi. Resmi cülûs törenlerinin en önemli kısımlarından biri cülûs törenine katılanlardır. Osmanlı Devleti'nde merasimlerin icrası için padişahın emri gerekirdi.11 Ayrıca âdet üzere teşrifât defterindeki kaidelere de riayet edilirdi.

Cülûs merasiminde davet edilenler teşrifâttaki sıralarına göre yerleşirlerdi. Cülûs töreninde sadrazam, vezirler, şeyhülislâm, beylerbeyleri, kazaskerler, defterdarlar, nişancı, yeniçeri ağası, kısaca devlet erkânı denilen bütün üst düzey devlet görevlileri ve ilim adamları, medrese hocaları ve ayrıca yeniçeri bölüklerinin kıdemli ve itibarlı olanları bulunurlardı.12 Merasim, alay meydanı denilen ikinci avluda herkesin yerini almasından sonra padişahın teşrifiyle başlardı. Padişah, Bâbüssâde'den çıktığında meydanda bulunan Divân-ı Humâyûn çavuşları hep bir ağızdan ve ritmik bir sesle iyi dilek ve dua cümleleri söylerlerdi ki buna alkış tutmak denirdi. Padişahın tahta oturup, Nakib-ül Eşraf'ın dua etmesiyle tören başlardı.

Cülûs törenlerinde sadrazam ve şeyhülislâm dahil olmak üzere bütün devlet erkanının padişahın elini öpmesi kanun olduğu, hatta bazı devlet erkanına padişahın ayağa kalkmasının da bir tören kuralı olduğu belirtilir.13 Ve hükümdarlığa geçen bir şehzade cülûsunu müteakip traş olur ve sakal salıverirdi.14 Sokaklara çıkarılan münadilerle ve atılan toplarla culûs halka duyurulur, komşu devletlere haber gönderilirdi. Ayrıca yeni padişah adına hutbe okunur, para bastırılırdı ve devlet görevlilerine culûs ikramı verilirdi.15

2. Cenaze Merasimi

Tahta çıkış tebriklerinin tamamlanmasından sonra ölen padişahın naaşının sabah erkenden Hırka-i Saadet civarına nakledilmesi ve orada yıkanma ve tekfin işlerinin yapılmasından sonra yine aynı daire önünde bekletilmesi âdetti. Yeni padişahın cülûsundan hemen önce padişahın ölümü ilan edildiğinden matem elbiseleri giyinip üzüntü belirtilirdi. İslâm geleneğine göre son derece sade olan cenaze işlemleri saray hayatı içinde de bu kurala bağlı olarak yapılırdı.

Osmanlı sultanlarının eskiden beri izinleri gereğince, gerek şehzadelerden biri olduğu halde teneşir hazırlandığında, yeniçeri ağası, sekbanbaşı ve kol kethüda ağasının gidip, ölen padişahı görüp haklarını helal etme ve dua etmeleri öteden beri saray geleneğiydi.

Bu merasimden sonra cenaze, Bâbüssaâde'de kurulan musallaya götürülür, bu esnada sadrazam, Kubbe-i Humâyûn'dan, ulema-yi âlâm, divanhane-i atikten, diğerleri yerlerinden hareket ederler ve saygıyla karşılanırlardı. Ardından musallaya yerleştirilen cenazenin namazı şeyhülislâm tarafından kıldırılırdı. Üzerinde birkaç parça Kâbe örtüsü ve yusufî tabir olunan küçük selimi ve bir kıt'a siyah sorguç yer alan tabut kaldırılır, herkes divanî elbiseleriyle ata biner ve alay ile mimar ağanın hazırladığı türbeye götürülürdü.16

Matem alemetleri kıyafetlerde özel bir şekilde olmayıp renklerle ifade edilmiştir. Osmanlı Türklerinde çok koyu renklerin tamamının yas belirtisi olarak kullanıldığı görülmektedir. Renklerin dışında çeşitli matem alametleri kullanılmış olup bunlardan en çok adı geçen Şemle'dir. Koyu renkli bir sarık olarak başa sarılan Şemle, padişah ve itibarlı kimselerin cenaze törenlerinde kullanılırdı. Ayrıca koyu renkli kaftanlar giyilirdi. Tabutun üzerinde baş tarafına konulan ve ölen kişiye ait olan kavuk ise cenaze törenlerinde Türklere ait bir adet olarak II. Bayezid'in cenazesinden beri görülmekteydi.17

3. Kılıç Kuşanma Töreni

Bir padişah tahta geçtikten sonra beş ila onbeş gün zarfında devlet erkanının da katıldığı bir alayla Haliç'te bulunan Halid bin Zeyd Ebu Eyyüb El-Ensari'nin türbesine gider orada "kılıç kuşanma" merasimi yapılırdı.18 Kılıç kuşanma töreni için müneccimbaşından uğurlu saat tesbiti istenir; müneccimbaşının uğurlu saati bildiren zaiçesinin takdimi suretiyle padişahdan gerekli izin alınır,19 tören için hazırlıklara başlanırdı.

Eyüp'te yapılan bu merasim, II. Mehmed tarafından İstanbul'un fethinden sonra başlatılmıştı. Padişahın kuşanacağı kılıç, hazinede korunmakta olan Hz. Muhammed ve dört büyük halifenin kılıçlarından seçilirdi.20

Tören günü padişah, Topkapı Sarayı'ndaki Kubbealtı'nda istirahat ederken bir taraftan da hazırlıklar görülürdü. Alayın tertip olduğu kendine haber verilir verilmez, Kubbealtı'ndan Orta Kapı'ya gelir, herkes padişahın gelmesini orada beklerdi.21 Biniş haberi gelir gelmez, herkes atlarına biner, bayramda nerede selama duruluyorsa orada at üzerinde selama dururlardı. Şeyhülislâm ile Kaptan Paşa da sol tarafta, at üzerinde, selama dururdu. Padişah Orta Kapı'dan dışarı çıkar çıkmaz, çavuşlar alkış yaparlardı. Çavuşlar yer öpüp süratle yedeklerin önünden geçerek alay tertibi ile Fatih Camii avlusuna gelirlerdi. Eğer padişah, Fatih'in türbesini ziyaret etmeyi emretmiş ise, orada rikâb taşı önünde padişahın gelmesini beklerlerdi. Padişah gelir gelmez atlarından inerler ve yer öperlerdi. Bu esnada çavuşlar alkış yaparlardı. Alkışlar, padişah binek taşına ininceye kadar devam ederdi. Türbe ziyaret olunduktan sonra, atlara binilir, alkış sedalarıyla Edirnekapı'dan Eyüb'e doğru inilirdi.22

Padişahların kılıç merasimine deniz yoluyla da gittikleri vaki olurdu. Padişah Eyüp'e deniz yolu ile giderse, kara yolundan döner, kara yolu ile gittiğinde ise deniz yolu ile dönerdi. Deniz yolu ile gittiğinde saltanat kayığını bostancıbaşı kullanır, padişahın karşısında silahdar ve çuhadar otururdu. Dârussaâde ve Bâbüssaâde ağaları ise kendi sandallarıyla refaket ederlerdi. Diğer devlet erkanı kara yolunu kullanırdı.23

Eyüp'e varıldığı zaman caminin avlusundaki binek taşı önünde padişah atından inerdi. Vüzera, iki kapı arasında padişahı karşılar, yer öperler, alkışlarla padişahın önünden geçerlerdi. Sadrazam padişahın sağında durur ve koltuğuna girerdi. Erken gelinmişse biraz dinlenilir, şayet vakit öğle namazı ise merasimden sonra dinlenilirdi. Padişah öğle namazını müteakip iki rekat namaz kılardı.

Şeyhülislâm, nakibüleşraf, vezirler, kazaskerler ve Yeniçeri ağası da buraya davet edildikten sonra tercih edilen bir kılıç silahdar ağa tarafından alınıp, şeyhülislâm, nakibüleşraf veya meşayihden birisi tarafından dua edilerek padişaha kuşandırılırdı. Kılıç kuşandırılırken padişahın kaftanını silahdar kaldırarak yardım ederdi.24 Bu arada dışarıda da dualar edilip, kurbanlar kesilir, sadakalar dağıtılırdı.

4. Elçi Kabulü

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren XVII. yüzyıla kadar, devletler nezdinde daimi elçi bulundurulmaz, bir meselenin hallini görüşmek ya da sulh ve muahede akti yapmak üzere bir elçi gönderirlerdi. Bir yabancı elçi ve maiyetindekilerin Osmanlı Devleti'ni ziyaret etmeleri, sultanın iradesi ile gerçekleşirdi. Elçinin gelişi için ilgili hükümdara sultan tarafından ferman şeklinde gönderilen belgede elçinin maiyetinde bulunacakların tam sayısı, Türk topraklarına ayak bastıkları andan itibaren ve İstanbul'daki ikametleri müddetince faydalanabilecekleri haklar birer birer belirtilirdi. Keza, Osmanlı Devleti'ndeki misyonları devam ettiği müddet içinde yapılacak olan bütün masraflar sultan tarafından karşılanırdı.25

Her elçinin İstanbul'a gelişinde ayrı ayrı karşılama törenleri yapılırdı. Elçinin geldiği gün, elçinin binmesi için bir at, maiyetinde bulunanlar için de ayrıca atlar gönderilirdi. Elçinin bineceği ata, abâyı kumaştan divan takımı vurulurdu. Karşılama için gidenler, çavuşbaşı ile çavuşlar katibi ve yirmi otuz kadar çavuştu. Bunların hepsi büyük üniforma, başlarında mücevveze, arkalarında erkân kürkü giyerlerdi. Sarayın önünde, başlarında keçeler, muhzır ağa neferleri ile deliler, gönüllüler ve şatırlar dizilirdi. Arz Odası'nın önünde mücevveze ve erkân kürkleriyle, vezir kapıcıbaşı ağaları bulunurdu. Elçi, çavuşlar katibi vasıtasıyla getirilir, misafir odasında bir süre sohbet ettikten sonra Arz Odası'na girer, bir iskemleye oturtulur.26 Bir süre sonra Sadrazam odaya girerdi. Sadrazam, makamına oturduğu zaman sağında reisülküttap, çavuşbaşı ağa, tezkereci, mektubî ve teşrifâtî, solunda kethüda bey, muhzır ağa ile bostancılar odabaşısı, arkada enderun ağaları dururdu. Sadrazam, yerine oturduktan sonra mektub vermek için elçi ayağa kalkar, reisülküttab mektubu alır, sadrazamın yanındaki yastığın üzerine koyardı. Bu merasimin icrasından sonra tatlılar ve kahveler ikram edilirdi. Elçinin maiyetindekilere hil'atlar giydirilir sonra elçiye şerbetler ve buhur takdim edilir ve koynuna kapıcılar kethüdası vasıtasıyla boyama ve yağlık konulurdu.27

Sefir, sadrazama hulûs arz ettikten sonra hükümdarla mülakat edeceği gün tayin olunur ve yeniçerilere üç aylık maaş tediye olunacak gün seçilirdi.28 Elçinin önce gireceği Divanhane'de keseler içinde para küme küme yapılır, elçi bu odada vezirlerin yanında kadife koltuğa otururdu. Paralar tevzi olunduktan sonra elçi için bir yemek hazırlanır vezirler, defterdarlar beraber sofraya otururlar; aynı odada iki sofra daha vardır ve bunlara elçinin maiyetini teşkil eden kimseler ve bazı devlet erkanı otururlar. Yeniçerilere maaş verilmesinin elçi kabulüne denk getirilmesinin nedeni elçilere devletin büyüklüğünü ve yüceliğini göstermek içindir. Divanda bu şekilde yemek yenirken padişah, vezir-i azamın başının üstündeki bir yerden divanı gören, küçük bir pencerenin önüne gelir, orada divanda

yapılanları, görür, konuşanları dinler ve özellikle bir büyük hükümdarın elçisini kabul edeceği zaman onun nasıl yemek yediğini, devlet erkanıyla nasıl konuştuğunu takip ederdi.29

Ziyafet sona erdikten sonra çavuşbaşı, elçi ile maiyetinden birkaçını diğer bir odaya götürür, orada onlara ipekli hil'atler giydirilir. Sonra elçi iki kapıcıbaşı tarafından Arz Odası'na gönderilir. Elçilerin hediyeleri ihtişamla bu kafileyi takip eder ve bunları memur olan ağalar karşılarlardı. Elçi, padişahın yanına girmeye hazırlandıktan sonra kapıcıbaşılar tarafından koltuğuna girmek suretiyle, onu odada biraz ilerlettikten sonra ellerini elçinin boynuna götürür ve başını döşeme tahtalarına adeta temas ettirecek kadar yere eğerler ve sonra kaldırırlar ve geri geri ta odanın nihayetine kadar çekerler. Bu muameleyi elçinin maiyetine de yaptırırlar. Ancak miyetini elçiden daha aşağıya kadar eğerler.

Bu mülakat ve kabul merasiminde elçi hiç oturmaz, hep ayakta durur ve mensup olduğu hükümdarın tavsiye ve tenbihlerini tercümanı vasıtasıyla sadrazama tebliğ eder. Bu maruzatın hepsi mülakattan önce yazılı olarak tespit edilerek itimatname ile beraber sadrazama takdim edilir. Eğer padişah elçiye, memleketine veya hükümdarına bir şey söylemek isterse, bunu yine sadrazam vasıtasıyla tercümana, o da elçiye söyler. Tercüman da aldığı cevapları padişaha arz eder, eğer elçiye mektup verilecekse, padişahın işareti üzerine taht üzerinde bulunan padişahın mektubu sadrazam tarafından alınarak ikinci vezire, o da üçüncü vezire uzatır ve mektup böylelikle en son vezire gider. Miralemağa mektubu son vezirin elinden alarak elçiye verir. Elçi de mektubu aldıktan sonra öper ve geri adımlarla huzurdan çıkardı. Geldiği tören üzere yine törenle saraydan uğurlanırdı.30

5. Divan-ı Humâyûn Toplantıları

Osmanlı Devleti'nin en üst idarî birimi olan Divan-ı Humayûn bir padişah divanı olup uzun süre aynı zamanda devletin idari merkezi olan Topkapı Sarayı'nda Orta Kapı ile Bâbussaâde arasında Alay Meydanı'nın sol tarafında bulunan Kubbealtı'nda yapılmıştır. Divan-ı Humâyun toplantıları devletin kurulduğu ilk asırlarda padişahın riyasetinde sabah namazından itibaren hergün toplanırken, Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı sırasında bazı usuller ilave edilmiştir. Daha sonraki yıllarda divan toplantıları haftada dört güne bazen de beş güne indirilmiştir. Bu toplantılara sadrazam başkanlık etmekte olup, hükümdar ise divanda sadrazamın oturduğu yerin hemen üstünde bulunan Adelet Kulesi'nde isterse divanı takip ederdi. Bu usül XVII. yüzyılın sonuna dek, bütün işlerin Sadrazam dairesine intikal etmesine kadar devam etmiştir.

Divan-ı Humâyûn, devletin en yüksek idarî ve siyasî mercii olduğu gibi, her millet ve dinden insanın mahalli kadılıklarda halledemedikleri veya bunun gibi çözümleyemedikleri davalarını getirecekleri son karar yeridir. Bütün bu önemli kararların alındığı bu divân toplantıları esnasında takip edilen önemli bir teşrifât vardır. Bu Osmanlı Devleti tarihinde uzun süre, en az haftada dört kere tekrar

edilen bir teşrifât olup, divanın yapısı ile birlikte devletin idarî kadrolarına ve işleyiş biçimine de işaret etmektedir.31

Divan-ı Humâyûn'a gelecek olan erkân sabah namazını çoğu zaman Ayasofya Camii'nde kılar, yeniçeri ocağıyla süvari bölükleri ağaları ve bir miktar yeniçeri, sarayın Bâb-ı Humayûn kapısı önüne iki sıra halinde dizilirler; Erkân-ı Divan denilen vezirlerle kazaskerler ve diğerleri de namazdan sonra burada sıralanırdı. En son vezirler gelir ve her vezir geldikçe yeniçeri ağası atını ileri sürerek gelen veziri selamlar ve sonra yerine çekilirdi. Evvel gelen vezire sonra gelen vezir selam verince evvelki vezirin selam çavuşu yüksek sesle selam alırdı.32 Bu şekilde bütün vezirler gelip selam yerlerinde dururlar ve Bâb-ı Humâyûn açıldıktan sonra içeri girerlerdi.

Sadrazama vezirlerin, sadreyn efendilerin, defterdarın, nişancının yani Divan-ı Humâyûn'un aslî üyelerinin hazır olduğu haber verilince evinden atla çıkarak, Bâb-ı Humâyûn'a gelir oradaki maiyetle, Orta kapıya gelirler, orada attan inerek yürürlerdi. Çünkü Orta Kapı'dan atla yürümek sadece padişaha mahsustu. Divanda sadrazam Adalet Kulesi'nin altına gelecek şekilde otururken, sağ tarafından vezirler sırayla onların altında nişancı, sol tarafında ise Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, onların alt taraflarında da defterdarlar otururlardı. Bu şekilde herkes yerine oturduktan sonra sadrazamın iki tarafına bakarak "sabahlarınız hayır olsun" der, divan ehli doğrularak bu selamı alırlardı. Bundan sonra Kubbealtı yanında Fetih Suresi okunurken muhzırağa akide şekeri getirerek divanda sadrazamdan başlayarak sırasıyla dağıtırdı. Surenin bitiminden sonra kapıcılar kethüdası, yeniçerilerin olduğu tarafa bakarak selam verir; bunun üzerine yeniçeriler çorbalarını alırlardı.

Divanda reisülküttap, çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası, tezkireciler, selam çavuşu oturmaz, ayakta hizmet ederlerdi. Fetih Suresi bittikten sonra reisülküttab divanhaneye girer sol taraftan sadrazama yaklaşıp etek öperek, selam verir ve sol tarafına geçip telhis kesesini bırakırdı. Sonra devatdar efendi, sadrazamın önüne devat makremesi ve yanına devat ve gerektiğinde sadaka verilmek üzere bir kumaş kese ile çil akçesi koyardı.33

Toplantı bu şekilde başladıktan sonra görüşmeler, tayinler yapılır, davalara bakılırdı. Öğle yemeği saati geldiğinde kapıda bekleyen çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası ellerinde gümüş asaları yere vurarak yemek zamanını haber verip, dışarı çıkarlar. Divan-ı Humâyûn toplantısı bittiğinde arz günü değilse herkesten önce yeniçeri ağası ve bölükbaşıları saraydan ayrılırlardı. Sonra kapıcılar kethüdası ve çavuşbaşı Kubbealtı'nın kapısına gelip, kazaskerlerin gitmesine refakatçi olurlardı. Çavuşbaşı sadrazamdan aldığı mühürle hazineyi, maliye defterhanesini ve defterhaneyi mühürler tekrar getirip sadrazama teslim ederdi. Mührün alınıp verilmesi sırasında herkes ayağa kalkardı. Bu iş bittikten sonra hep birlikte ayağa kalkılır, sadrazam önce vezirleri, sonra nişancıyı, sonra da defterdarları selamlayıp dışarı çıkarak Bâbüssaâde tarafına selam verirdi. Vezirler ise sabah olduğu gibi sırayla birbirini selamladıktan sonra dağılırlardı.

Divandan sonra arza gidilecekse kimse ayrılmaz ve ikinci bir merasim başlardı. Her arzdan önce padişahın izni alınır, bunun için sadrazam tarafından yazılan telhis mühürlenip gönderilir, izin geldikten sonra arza çıkılırdı. Önce yeniçeri ağası arza girer, ocak ile ilgili konuları arz edip çıkardı, vezirse Bâbüssaâde'nin sağ tarafında beklerdi. Sonra Rumeli ve Anadolu kazaskerleri arza girerler ve kendi meselelerini arz ettikten sonra çıkıp Bâbüssaâde'nin sağ tarafında beklerdi. Bunlardan sonra sadrazam ve vezirler arza girerlerdi. Arz odasında taht üzerinde oturan padişahın sağ tarafına sadrazam, onun altına eskilik sırasıyla vezirler dizilirdi. Sadrazam ve vezirler arza girdiklerinde içeride hiç kimsenin olmaması âdetti. Bütün merasim bittikten sonra vezirler dış kapıda selam için beklerler, daha sonra dağılırlardı. Divan teşrifâtına çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası, ellerinde gümüş asalar olduğu halde hizmet ederlerdi.34

6. Sefer-i Humâyûn

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XV. yüzyılın başına kadar padişahlar, saltanat hayatlarının çoğunluğunu seferlerde ve savaşlarda geçirmişlerdir. XVI ve XVIII. yüzyılın sonuna kadar padişahların sefere gitmeleri olmuşsa da bu yüzyıldan sonra padişahlar sefere çıkmamıştır. Vekil olarak ordunun başında Serdar-ı Ekrem olarak sadrazamlar bulunmuştur. Sefere çıkış merasimi çok görkemli bir tören olup, dönüşü de muhteşem olurdu.

Padişahların sefere çıkma niyeti hasıl olduktan bir ay kadar önce sefer tuğlarının iki kıtasının Bâbüssaâde önüne dikilmesi için vezir-i azam Rikâb-ı Humâyûn ağalarını bilgilendirir, sabah namazından sonra sarayda toplanmaları için ferman çıkartır. Seher vaktinde vezir-i

azam ve şeyhülislâm, sadreyn-i kiram ve defterdarân, hacegân ve Rikâb-ı Humâyûn ağaları ferman üzere hazır olup, herkes yerli yerinde oturur. Vezirler selimi ve erkân kürküyle ve Divan-ı Humâyûn busatıyla, şeyhülislâm, örfî ve beyaz erkân kürküyle; sadreyn efendiler örfüyle ve uzun yenli kürküyle, nefterdaran ve nişancı efendi selimî ve erkân yenli kürküyle ve divan-ı humâyûn busatıyla Bâb-ı Humayun'un iç tarafında olan saflarda dururlar. Akabinde padişah alay ile gelip bir miktar sarayda dinlenir. Sonra hepsi kalkıp Dârüssaâde kapısında Divan-ı Humâyûn oldukta kapıcıbaşı ağaların oturduğu mahalde şeyhülislâm oturur, sonra sırasıyla sadrazam ve vüzera, sadreyn-i kiram, defterdârân, nişancı ve reisülküttap oturur. Sonra Rikâb-ı Humâyûn ağaları ve Şikâr-ı Humâyûn otururlar. Yeniçeri ağası hemen yanlarında, onun da alt yanında Mirâlem ağa oturur. Kapının sol tarafında nakib-ül eşraf, bölük ağaları ve cebecibaşı ağalar oturur.35

Herkes yerine oturduğunda hassa müezzinleri ayak üzere Sure-i Feth'i okurlar. Tamamlandığında içeriden Tuğ-ı Humâyûnlar hazırdır diye haber geldikte ferman sadır olup, içeriden tuğlar Arz Odası önüne getirilip hazır olan vezirler ve ağalar tuğları alıp Bâbüssaâde önüne bırakırlar. Bu esnada şeyhülislâm veya nakib-ül eşraf efendi dua ederler.36 Daha sonra padişah sancağı sadrazama verirdi. Padişah hareket edince solaklar ve peykler padişahın etrafında yürürdü. Eğer mevsim müsaid ise padişah beyaz elbise giyerdi. Ordugahta Otağ-ı Humâyûn önünde nöbet

çalınırken başlarına tel takılı çavuşlar el kavuşturup dururlardı. Göz kamaştırıcı, muhteşem bir alayla saraydan çıkılırdı.37 Eğer bu ordu, Rumeli cihetine gidecekse, birinci gün sur dışında Davutpaşa sahrasında, sefer Anadolu'ya ise Haydarpaşa'da bir gece veya birkaç gün kalınır ve sonra yola devam ederdi.38

B. Dini Törenler

1. Sarayda Surre-i Humâyûn'un Hazırlanması

Surre Lügatte "akçe kesesi, para çıkını ve Haremeyen-i Muhteremeyn'e canib-i saltanat-ı seniyyeden her sene ihdâ buyurulan akça ve saire"dir.39 Bununla birlikte Osmanlılar tarafından her sene surre emini vasıtasiyle Mekke ve Medine halkına, şeriflere gönderilen malûmiyelere de surre denilirdi.40 Bazen Kudüs'e de surre gönderildiği bilinmektedir.41

Osmanlı Devleti'nde bilinen ilk surre alayı, Yıldırım Bayezid Han (1389-1402) tarafından Edirne'den gönderildi. Bu bir kanun ve âdet hükmünde olmayıp âlelade bir ihtiram merasimi idi. Bunun adet hükmüne girmesi ve resmî bir mahiyet alması Yavuz Sultan Selim devrinde başlamıştır.42

Yavuz Sultan Selim, Mısır fethi dönüşü son Abbasi Halifesi olan Mütevekkil'i beraberinde İstanbul'a getirip Ayasofya'da yapılan bir merasimle Hilâfeti ve Mukaddes Emanetleri devralmış, bu suretle İslam halifeliği Abbasilerden Osmanlılara geçmiştir.43 Hilafetin saltanatla birleşmesi Türk-İslam mefkûresinin yükselmesinde büyük bir merhale teşkil etti. Zira bundan sonra Osmanlı padişahları artık İslâm dünyasının maddî-manevî rehberleri ve hâmileri oldular.44

Bundan sonra Osmanlı sultanları Surre-i Humâyûnla birlikte Ravza-i Mutahhara'ya tarihi değeri ve sanat kıymeti bir tarafa, maddî değeri pek yüksek olan hediyeler göndermişlerdir.45 Bu hediyeler gönderilirken sarayda görkemli bir tören düzenlenirdi.

Surre-i Humâyûn Recep ayının onikinci günü ihracı mu'tad olduğundan iki gün önce dârüssaâde ağası tarafından defterdar, reisülküttab ve nişancı efendiye davet tezkereleri yazılırdı. Kethüda bey tarafından Meşâyih-i Selâtin ve Eimme davet olunurdu. Bu günde defterdar, reisülküttâb ve teşrifâtî kesedarı efendiler mevcut olup devat hizmetinde bulunurlardı.46 Surre çıkarılırken yapılan merasimde çadır mehterlerinin rolleri büyüktü. Bundan dolayı birkaç gün evvel yazıcı efendi bunu Mehterhane-i Âmire'ye bildirir; Mehterhâne-i Hıyambaşı, Divanhane-i Humâyûn ve diğer yerler için icabeden döşeme, perde ve çadırları getirir, hazırlardı.47

Bu anda, selâtin şeyhleri ve imamlar herbiri başka başka Kur'an sureleri okurlar. Müezzinler ise Mevlid'den Hz. Muhammed'in yüceliğini anlatan Nât-ı Nebevi'yi okurlar. Nöbetçi olan şeyh dua ettikten sonra yazıcı efendi alışılagelen surreleri verir. Mahmil-i Şerif yüklenmiş olan deve Kubbe-i Humâyûn önünde gezdirilir. Deve, Kur'an bitimine kadar padişahın önünde dolaştırılır.48 Mirahur ağası tarafından dolaştırılan Mahmil-i Şerif devesinin yuları Dârüssaâde ağasına teslim edilir.

Dârüssaâde ağası, Bâbüssaâde önünde kurulmuş bir taht üzerinde oturan padişahın önünden deveyi üç kere geçirir ve sonra devenin yularını birinci mirahur ağaya verirdi. Mirahur ağa da deveyi Orta Kapı'dan çıkarıp surre Emini olan zata teslim ederdi. Bundan sonra Dârüssaâde ağası ve Haremeyn evkafı memurları alayla çıkan surre devesinin önüne düşüp saraydan çıkarlar. Kireç İskelesi'nden çektiriye bindirip, Üsküdar'a gönderirlerdi.

2. Hırka-i Saâdet Ziyareti

Hırka-i Şerif, Hz. Muhammed'in çeşitli vesilelerle meşhur Arap Şair Kaab İbn-i Züheyr'e, Veysel Karani'ye ve Eyle şehri halkına hediye ettiği hırkaları için kullanılan bir tabirdir.49 Topkapı Sarayı'nda bulanan hırkanın İbn-i Züheyr'e hediye edilen hırka olduğu düşünüldüğünden Hırka-i Saâdet adı verilmektedir.50

Yavuz Sultan Selim 923 (1517) yılında Mısır'ın fethinden sonra Haremeyn emiri tarafından kendisine takdim edilen Hırka-i Saâdet ve Emanât-ı Mukaddese'yi İstanbul'a getirdiği zaman önce Harem-i Humâyûn Dairesi'nde muhafaza etmiş, sonra Arz Odası yakınına "Hırka-i Şerif Dairesi" denilen, Has Oda'yı yaptırmıştır.51

Hırka-i Saâdet, Osmanlı sarayına intikal ettikten sonra padişahlar tarafından sık sık çeşitli vesilelerle ziyaret edilirdi. Bilhassa Cuma günleri ve mübarek gecelerde bu ziyaret ihmal edilmezdi. Seferlerde ve fevkalade günlerde hükümdar önce Hırka-i Saâdet Dairesi'ne gider, burada kıldığı namazdan sonra dua ederdi. Cülûslarda ise tahta çıkacak olan padişah önce buraya gider iki rekat namaz kılıp, dua eder ve has odalıların biatlarını kabul ettikten sonra cülûs töreni için dışarı çıkardı.52 Ramazan ayı içinde ise uygun görülen muhtelif günlerde zaman zaman devlet erkânı ve meşâyıh da davet edilerek resmî ziyaretler yapılırdı.53

Hırka-i Saâdet ziyaretleri her ne kadar Yavuz Sultan Selim devrinde başlamış olsa da XVII. yüzyılın sonuna kadar muayyen bir vakitte resmi bir tören yapılmadığı anlaşılmaktadır. Geç devir kaynakları bunun eski bir âdet olduğunu belirtiyor olsalar da, arşiv kaynakları bunun devlet törenleri arasına girmesini daha çok XVII. yüzyılın sonundan itibaren zikretmektedir.54

Tören olarak Ramazan'ın onbeşinde yapılması adet olunan ziyaret için önce sadrazam ve şeyhülislâm tarafından tertip edilen defterler gelir, davetiyeler bu deftere göre hazırlanırdı. Teşrifât defterinde yazılı davetiyeler geldikten sonra padişah teşrif eder, tazim ve takrimle hırkayı açıp yüz sürmeye ruhsat verirdi. Hırka-i Şerifin üç anahtarlarından biri padişahta olup mutlaka padişah tarafından açılırdı. Hırka-i Şerif'i önce padişah öper, yüz ve gözlerini hırkaya sürerek, Resullah'tan şefaat dilerdi. Akabinde padişah ayakta, Hırka-i Saadet'in başında beklerdi. Sonra sadrazam, şeyhülislâm, ulema ve vüzera yüz sürüp ayakta beklerlerdi. Ziyaret tamam olduktan sonra Hırkanın yüz sürülen mahalli altın maşraba içinde yıkanan, su muhafaza edildikten sonra yakınan yer anber yakılarak kurutulur, sonra herkesin gitmesine izin verilirdi.55

3. Cuma Selamlığı

İslâm hükümdarlarının Cuma namazını kılmak üzere merasimle camiye gitmelerine "Cuma Alayı" veya "Selamlık Resmî Âlisi" denirdi.56 Osmanlı padişahları aynı zamanda İslam halifesi olduğu için İslâm dininin sosyal prensiplerinden olan Cuma toplanışı ve o gün hutbe adı altında verilen haftalık konuşmayı dinlemek onların pek ziyade önem verdikleri dinî ve sosyal vazifelerden biriydi.57 Hükümdar ile halk bütünleşmesini sağlayan Cuma selamlığı, sadece merasim ve dinî yönüyle değil, hukukî, sosyal ve kültürel açıdan da büyük önem taşımaktaydı.58

Osmanlı padişahlarının halkla doğrudan yüzyüze geldikleri çok önemli bir merasim olan Cuma selâmlıkları her hafta padişahın selâtin camilerinden birine Cuma namazına gitmesiyle gerçekleşirdi.59 Padişahın da içinde olduğu alaylarda sıralama küçükten büyüğe doğru olurdu. Bir merasim taburu olan Solakların ve Peyklerin de göz alıcı kıyafetleriyle padişahın çevresinde ve önünde yürüdükleri alay, camiye doğru giderken her millet ve dinden halk, yolun iki tarafına sıralanarak dilek ve şikayetlerini yazılı olarak uzatırlar; bunları padişahın yakın hizmetinde bulunan bir görevli toplardı.60

Padişahın Cuma selamlığına at üzerinde gitmesi bir gelenekti. Padişahın camiye gideceği yollardaki bozukluklar kum dökülerek düzeltilirdi.61 Cuma selamlığı sırasında ilmî, askerî ve mülkî erkân üniforma ve resmî kıyafetleriyle hazır bulunurlar, merasime iştirak ederdi.62

Padişahlar Cuma namazlarını başta Ayasofya olmak üzere Süleymaniye, Bayezid, Sultan Ahmed, Eyüb Sultan gibi selâtin camilerinde kılarlardı.63 Cuma selamlıklarında gidilecek cami önceden tesbit edilmiş olup, yeniçeri ağası önceden camiye giderek hünkâr mahfiline padişah için seccade serdirip kontrol ederdi. Cuma günleri öğleden evvel saray kapısından gidilecek camiye kadar, mesafenin uzaklığına göre yanaşık nizamda veya çifte çifte sokak başlarında yeniçeri askeri ile bir miktar sipahi selam dururlardı. Bu merasime katılmak mecburiyetinde olanlar daha önce saray avlusunda toplanırlar, padişahın hareketiyle beraber bindiği atın etrafını sararak yürürlerdi. Bu bir teşrifât kaidesi olduğu için hiç kimse mevkiinden ayrı bir harekette bulunmazdı. Geçiş esnasında padişah etrafına selâm verdikçe yollarda dizili askerler, kolları göğüslerine çapraz kavuşturulmuş halde öne eğilerek saygı selamında bulunurlardı.

4. Mevlid Kıraat Töreni

Hz. Muhammed'in doğum günü olarak kabul edilen Hicri Rebî'ül-Evvel ayının 12. günü, Osmanlı Devleti'nde resmî törenle kutlanan önemli günlerden birisiydi.64 Bu gecede birtakım naatlar, münacât ve kasideler okutturmak adeti öteden beri İslâm memleketlerinde tatbik edilegelmekteydi.65

Osman Gazi devrinde bile mevcut olan bu adete Sultan II. Selim ve Sultan I. Ahmed tarafından bazı ilaveler yapılarak resmi bir şekil verilmiştir. Fakat ilk defa mevlid, III. Murad devrinden itibaren, resmen Osmanlı imparatorluk teşrifâtında yer aldı ve halk nazarında gittikçe artan bir rağbet kazandı;

hatta daha sonraları adeta bir bayram mahiyetini aldı.66 Bu törenler ekseriyetle Sultan Ahmet Camii veya Ayasofya Camii'nde yapılmıştır.67

Mevlüt okunacağı gün devlet ricali haricindeki bütün davetliler kendilerine gönderilen pusuladaki saate göre camiye gelerek belli bir protokol dahilinde belirlenmiş olan yerlerine otururlardı. Cami içerisindeki yerleşme düzenine göre ilmiye mensupları sağ tarafa, vezirler sol tarafa, kalemi ricâli ise vezirlerin alt tarafında, kendileri için seçilmiş seccadelere makamlarına göre otururlardı.68 Yerleşme düzeni tamamlandıktan sonra müezzinler mahfilinde "Feth-i Şerif" okunur, tamam oldukta padişahın alayla gelerek Mahfil-i Humâyûn'a girdiğine işaret olmak üzere mahfilin kapısı açılır ve hazır olan herkes ayağa kalkar. Sadrazam seccadeden aşağıda yer öpüp, kafes kapandıktan sonra herkes yerlerine oturur. Teşrifâtî efendi, Mahfil-i Humâyûn'un altında sadrazamın karşısında ayakta fermanı hazır beklerdi.69

Müezzinler mahfilinde kıraat tamam olduktan sonra şeyhülislâm, şeyh-i sanî ve şeyh-i sâlis efendi birbirlerinin akabinde kürsüye çıkıp vaaz ve nasihat eyledikten sonra herbirine bir elbise çuhaya kaplı kürk ihsan olunur.70 Akabinde mevlidhanlar mevlit okumaya başlarlar. Mevlidin sonunda Mekke Şerifi'nin namesi ve Emir-ül Haccın hacıların selametle Şam'a ulaştıklarına dair mektubu gelir. Müjdecibaşı mektubu sadrazama verir, sadrazam da Darüssade ağasına ulaştırarak padişahın huzurunda yüksek sesle okurdu, ardından mektub getirenlere hediyeler verilir, hil'atlar giydirilirdi. Bu arada padişaha Medine'den gelen hurmadan ikram edilir, padişah da sadrazam ve şeyhülislâma gümüş bir tabakla hurma gönderirdi. Bu esnada mevlidhanlar mevlit okumaya devam ederlerdi. En son mevlidhan-i salis de kürsüden inince hediyesi verilir ve herkes dağılırdı. Fakat devlet erkanı caminin merdivenleri dibinde atlı olarak selam-ı padişahiye hazır beklerlerdi. Padişah, mahfilinden çıkıp atına bindiğinde karşılayanları selâm-ı şahaneyle taltif ederdi. Sadrazam, şeyhülislâm ve sairleri yer öpme merasimini icra edip, alkış olunurlardı. Teşrif-i Humâyûn'dan sonra herkes birbirine selam verip dağılırdı. Padişahın camiye teşrif ve avdetlerinde kendisini yeniçeri ağası indirip, bindirirdi.71

5. Sarayda Bayramlaşma

Bayramlar, dini içeriği bulunmakla birlikte Osmanlı hanedanının ihtişamını ortaya koyma açısından çok önemli idi. Çünkü İslâm dünyasında iktidar sadece askeri güçle değil, saray ihtişamıyla ve zengin kamu törenleriyle de ölçülürdü. Osmanlı sarayında cülus tebriğinden sonra en ehemmiyetli merasim Ramazan ve Kurban Bayramlarında yapılan tebriklerdi.72

Osmanlı saray teşkilâtında ilk defa bayram usûllerini kanunlarla teşrifâta sokan Fatih Sultan Mehmet'tir.73 Osmanlı sarayındaki törenler, Akağalar Kapısı da denilen Bâbüssaâde'de yapılırdı. Padişahlar saray halkının bayram tebriklerini arefe günü kabul ederdi ve merasimde "Arefe Tahtına" otururlardı.74

Bayram sabahı erkenden iç hazinede muhafaza edilip, cülûs ve bayramlara mahsus altın işlemeli taht, hazine kethüdası tarafından çıkarılıp Gılman ve Hazine-i Humâyûn'un kıdemlilerine

yükletilip Bâbüssaâde'nin iki kapı arasına getirilip, orada icabeden tertibatı yapıp yerleştirirlerdi. Padişah Has Oda'dan çıkıp, tahtına oturduğunda çavuşlar alkış ederlerdi. Önce padişahın hocası el öpüp, sağ tarafa doğru gider ve padişah da ayağa kalkar, çavuşlar da alkış ederlerdi.75 Sonra nakib-ül eşraf efendi el öpüp bir dua ile merasimi açardı. Padişah yine ayağa kalkar, alkışlanırdı. Merasim tertibatı tamamlandıktan sonra, kapıcıbaşı ve bütün saray mensupları mirâlemden başlayarak tebrik merasimini yerine getirirlerdi.

Saray mensuplarından sonra sadrazam muayede mevkiine gelir, padişahı selamlayıp, etek öper. Padişah ayağa kalkıp çavuşlar yine alkış yapardı. Sadrazamı takiben derece sırasıyla diğer vezirler, kaptan paşa, Rumeli ve Anadolu beylerbeyleri ve kazaskerler tebrik ederlerdi. Padişah bunlar için de ayağa kalkardı.76 Hükümet erkânı bittikten sonra sıra ilmiye sınıfına gelirdi. Teşrifâtçı, şeyhülislâmdan sonra tebriğe gelen mevâlinin isimlerini yazıp sadrazama vermiş olduğundan o da her geleni hükümdara takdim ederdi.77 Bayramlaşma tamam olduktan sonra merasime nezaret eden çavuşbaşı ile maiyeti ve kapıcılar kethüdası, kapıcılar katibi ve en son olarak teşrifâtçının tebriğiyle merasim sona ererdi. Bunun üzerine padişah kalkar, alkış yapılır; sağ koltuğuna sadrazam ve sol koltuğuna Dârüssaâde ağası girip tahtı dolaşıp içeri girerken sadrazam, padişahı bırakıp selama dururdu. Bundan sonra padişah elbise değiştirmek üzere içeri girip sonra alayla bayram namazına çıkardı.

Bayramlardaki umum tebrikinde padişahın kimlere ayağa kalkıp, kimlere kalkmayacağı anlaşılmak ve bir yanlışlığa mahal kalmamak üzere çavuşlar alkış yaparken, belirleyici sözler söylerlerdi.78 Bu tebrik merasimi devam ettiği müddetçe mehter çalınır ve denizden de gemilerin topları ile merasime iştirak olunurdu.79

Bayram tebriğinden sonra padişah bayram namazına gitmek üzere atıyla selâtin camilerinden birine gider. Padişahın camiye gidiş ve geliş merasimlerinde aynı törenler yapılırdı. Namaz bitince yeniçeri ağası vakit kaybetmeden yeniçerileri alarak Bâb-ı Humâyûn ile Orta Kapı arasına dizer ve padişahı karşılamak için hazırlanırdı. Alay aynı düzen içinde saraya döndüğünde sadrazam dahil alaydakiler padişahı Orta Kapı'ya kadar uğurlarlar, böylece bayram sona ererdi.80

C. Harem Törenleri

1. Valide Alayı

Mehd-i ulya veya valide sultan denilen padişah anaları için yapılan en büyük törendir.81 Osmanlılarda cülûs merasiminden sonra saray görkemli bir törene daha sahne olurdu; bu da III. Murad'ın cülûsundan itibaren düzenlenen, padişahın annesinin eski saraydan alınarak Topkapı Sarayı'na nakli hadisesiydi.82

Osmanlı hanedan ailesinin yapısı ve üremeye ilişkin düzenlemeleri eşe değil anneye itibar ediyordu. III. Murad'ın haremi Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na taşıttırması üzerine, ölen padişah kadınlarının, kızlarının ve belli başlı cariyelerinin eski saraya gönderilmesi âdet oldu.83

Yeni padişah, cülûsunun beşinci günü, validesinin azim bir alay ile eski saraydan, yeni saraya getirilmesini emrederdi. Bunun üzerine Defter-i Teşrifât mucibince, rikâb ve şikar Ağaları, kapıcıbaşılar, sultan kethüdaları, piyade ve süvari, Padişah Evkafı mütevellileri, Darüssaade ağası ve yeni tayin olunan valide kethüdasına birgün önceden tezkireler yazılır, ertesi gün Bayezid'deki Eski Saray'da alay tertip edilirdi.84

Tahtırevan veya araba ile hareket eden valide sultanın geçeceği yolda iki keçeli yeniçeriler selam resmini ifade etmek üzere dururlardı. Valide alayı, Bayezid Karakolu'ndan itibaren her karakolda karşılanır, her kulluk geçildikçe oradaki neferlere atiyyeler verilir, paralar saçılırdı. Bu merasimle Bâb-ı Humâyûn'dan saraya girilir. Burada alay, hastane kapısı köşesini geçmeyip, Bâb-ı Humâyûn'dan girenler rütbelerine göre iki sıra halinde dizilirler. Burada bostancı başhasekisi ile hasekiler ellerinde değnekler olduğu halde dizilip daha ileri kimseyi geçirmezlerdi. Valide sultanın arabası tam has fırın kapısı önüne geldiğinde padişah yavaş yavaş yürüyerek fırın hizasına yaklaşınca validesini yerle beraber bazen iki ve bazen üç defa temanna ile selamlar bunun üzerine çavuşlar alkış yaparlardı. Valide sultan orta kapıdan içeri girdikten sonra alay dağılırdı.85

Valide Alayından sonra, Valide sultanın saraya gidişinin ikinci günü varsa Sadrazama yoksa Sadaret Kaymakamına Padişah ve Valide sultan tarafından birer hüküm gönderilir, Valide sultanın geldiği bildirilirdi.

2. Vilâdet-i Humâyûn

Sarayda doğum yaklaşınca mehd-i ulyâ-yı saltanat olan hükümdar anneleri, haremin tek hakimi, derhal oğluyla konuşur; doğum için yapılacak elbise, alınacak mücevharat vb. ile doğrudan doğruya kendisi meşgul olurdu. Doğum için haremde bulunan büyük odalardan birisi ayrılırdı. Kadını doğurtacak ebe ile doğacak çocuğu emzirecek sütanne (daye) de saptanırdı. Doğum odası baştan başa süslenirdi. Doğum için hazırlanan yatak takımları, inciler ve sırmalarla süslenir, işlemeler kırmızı atlastan olurdu. Kırmızı renk Osmanlı hanedanına mahsus olduğundan o rengi başkası kullanmazdı.86

Doğum odasının en süslü yeri kadın efendinin yattığı yatak değil, doğacak sultanın uyuyacağı beşikti. Beşiğin yapılmasına, süslenmesine özellikle çok dikkat edilirdi. XVII. asırdan beri görülen usule göre şehzade ve sultanların doğumları hatt-ı humâyûnla sadrazama bildirilirdi. Doğan çocuk erkek ise sadrazama götürülen hattı Darüssaade ağası, kız ise yüksek rütbeli bir saray ağası getirirdi.87

Bir padişah çocuğu doğduğunda bunun ilanı da teşrifâta ve geleneklere göre yapılırdı. Sultan doğar doğmaz ilk olarak Dârüssaâde ağasına haber verilir. Ağa, oda lalası vasıtasıyla silahdar ağaya, müjdeli haberi gönderir. Silahdar ağa padişahın bir çocuğu olduğunu saraya ilan ederdi. Bu haber üzerine Enderun'da bulunan her oda, doğum şerefine erkek ise beş, kız ise üç kurban keserek sultanın doğumunu kutlardı.88

Topkapı Sarayı'nın deniz kıyısında bulunan topları, eğer doğan şehzade erkek ise yedi, kız ise üç defa atış yaparlar. Top atışı günde beş defa tekrarlanarak mesut doğum halka ve devlet ricaline duyurulur. Padişahın ilk çocuğu hanedanının devamına işaret ettiğinden dolayı İstanbul'da atılan toplardan başka büyük merkezlere de ayrıca haber gönderilerek halka ilan edilirdi. Dellâllar İstanbul'un sokak ve çarşılarında hükümdarın bir çocuğu olduğunu halka ilan ederlerdi. Bazen Kız Kulesi ve Yedikule'den89 de top atışı yapıldığı olurdu.

Doğum haberinin tebliği üzerine sadrazam ve şeyhülislâm, vezirler ve diğer teşrifâta dahil devlet ricali ve kazaskerler, yeniçeri ağası ve saire saraya giderler ve silahdar vasıtasıyla davet olunarak huzura kabul olunurlardı. Tebrikten sonra kürk ve hil'at giydirilerek avdet ederlerdi. Doğum münasebetiyle padişah tarafından sadrazama ve diğer ricâle loğusa şerbetleri gönderilir ve bunların zevceleri mahsus bir baltacı ile saraya davet edilirlerdi.

Yenidoğan şehzadenin hizmetine usta denilen yirmi kadar genç kız tayin edilir ve validesi çocuğun bakılmasına ve büyümesine nezaret ederdi. Doğum olduktan sonra sarayın Bâb-ı Humâyûn kapısı önünde çok seçkin iki avize, kandil ve oymalarla süslenip aydınlatılmış bir tak kurulurdu. Kapı ve duvarlar altın ve gümüşle işlenmiş ağır, parlak kumaşlarla donatılır, bayraklarla süslenirdi.90

3. Beşik Alayı

Yeni doğan sultanın ya da şehzadenin beşiğinin Darbhane'den çıkarılıp Harem dairesine gönderilmesine kadar cereyan eden an'anelere "Beşik Alayı" denirdi. Beşik Alayı, padişah çocuklarının doğumlarında birisi valide sultan, birisi sadrazam tarafından iki donanmış müzeyyen beşik vesilesiyle yapılan bir alaydır.91

Şehzade dünyaya gelince saray kethüdası tarafından Darbhane'ye süslü bir beşik ısmarlanırdı. Viladetin yedinci günü92 beşik, kethüda, baş efendi, baş kullukçu, kaftancı, enderun ağaları ve diğer saray mensupları tarafından harem dairesinin divan yerine bitişik olan kapısına getirilir, beşiği orada Dârüssaâde ağası, hazinedar ağa, başkapı gulamı, hazine vekili ve nöbetçi ağalar teslim alırlar, harem dairesine götürürlerdi. Emeği geçenlere bu iş için sarayda hediyeler verilirdi.93

4. Bed'i Besmele

Şehzade ve sultanlar beş ya da altı yaşına94 geldiklerinde tahsile başlamaları esnasında yapılan törendir. Şehzadeye bir hoca tayin edildikten sonra evvela teşrifât üzere tahrir gelip sadrazam,

şeyhülislâm, kaptan paşa, sadreyn efendiler ve ulema saat kaçta teşrif edecekleri malum olundukta, Dârüssaâde ağası tarafından hazırlanan çadırda veya saraydaki köşklerden birinde karşılanıp ağırlanırlar.95

Yemekten sonra padişah önünde rikap ağaları, sol tarafında silahdaran olduğu halde gelip, tören mahalline girerken herkes ayağa kalkıp biraz yürüyerek karşılardı. çavuşların alkışından sonra padişah şehzadenin getirilmesine izin verirdi. Bunun üzerine bütün davetliler kalkıp Orta Kapı'ya, oradan da yürüyerek Bâbüssaâde'ye giderlerdi. Şeyhülislâm ve sadrazam burada biraz dinlenirdi. Bu sırada şehzade de haremden getirilmiş olunurdu. Yanında lalaları olduğu halde ata bindirilerek tören mahalline getirilirdi. Gelen şehzade sadrazam tarafından attan indirilip padişahın eli öptürülürdü. Padişah önünde yere serilen iki halının veya örtünün arasına rahle konulurdu. İlk ders için buraya yine sadrazam tarafından kucaklanarak oturtulurdu. Karşısına oturan şeyhülislâm elif ve be'den başlayarak alfebenin bir kısmını okuyarak tekrar ettirirdi. Şehzade usûlen şeyhülislâmdan aldığı bu ilk dersten sonra elini öpmek isterse de şeyhülislâm el öptürmezdi. Padişahın elini öptükten sonra şehzade davetliler tarafından tebrik edilir, böylece öğrenime başlamış olurdu. Şehzadeye ilk cüzü ve cüz kesesi padişah ya da sadrazam tarafından hediye edilirdi. Davetlilere hil'atler giydirildikten sonra şehzade aynı alayla harem kapısına kadar götürülürdü.96

Şehzadelere ait Bed'i Besmele Töreni gibi başka törenler de yapılırdı. Bunlar Kur'an-ı Kerim'i hatmettikleri ve Buhar-i Şerif isimli hadis kitabını bitirdikleri vakit yapılırdı. Bu törenler ekseri Hırka-i Şerif Dairesi'nde yapılırdı.97

5. Nikâh Töreni

Sarayda hanım sultanların nikâh akti buyurulduğunda Kubbe-i Humâyûn Dairesi'nde minderler, yastıklar ve halılar hazırlanırdı. Bir gün önce şeyhülislâm ile devlet erkânı, kethüda bey tarafından davet edilirlerdi. Ayasofya şeyhi de Dârüssaâde ağası tarafından davet olunurdu. Davet edilenler Bâb-ı Asafi'ye teşrif eder, bir miktar istirahattan sonra hareket edilirdi. Sadrazam kallavî ve ferace, şeyhülislâm örfi ile ve sairleri selimî ve mücevveze ve feraceleriyle tertip üzere saraya teşrif ettiklerinde yeniçeri ağası, defterdar, reisülküttab ve çavuşbaşı ağa Orta Kapı arasında sadrazamı selamlayıp ard arda tertip üzere yürürler. Kubbe-i Humâyûn'da seddin sağ tarafına, şeyhülislâm, sol tarafa yeniçeri ağası ve defterdar efendi otururlar. Diğerleri ikinci sedde oturur. Bu sırada Dârüssaâde ağası hanım sultanın vekaletini alarak üstünde seraser samur kürk ile Kubbe-i Humâyûna gelip yeniçeri ağasının üst tarafına oturur. Zülüflüyân elleriyle tatlı ve kahve ikram ederler.

Tayin edilen vakitte hazinedar ağa ve baş muhasib ağa veyahut İrade-i Humâyûn buyurulan iki ağanın şehadetleriyle, damatın vekili kethüda beyin vekaletlerini dahi tayin edilen iki ağanın şehadetiyle, şeyhülislâm tarafından mehr-i muaccel belirlenerek akt ve nikâh tamamlanır. Ayasofya şeyhi dua eder ve gelen davetlilere çeşitli hilatlar ve yüklükler hediye edilir. Şerbet ve tatlı ikramından sonra sadrazamın kalkmasıyla merasim tamamlanır.98

6. Sûr-u Humâyûn

Padişahların erkek çocuklarının sünnet düğünlerine, kızlarının veya kızkardeşlerinin evlenme düğünlerinde yapılan törenlere Sûr-u Humâyûn denirdi. Osmanlı döneminde yapılan düğün ve şenliklerin, sünnet ve evlenme törenlerinin büyük bir önemi vardı.

Osmanlıların parlak devirlerinde "Binbir Gece Masallaları"nı andıran bir ihtişam içinde geçen ve büyük bir şenliğe dönüşen bu düğünlerin hazırlıklarından sorumlu olmak üzere saray teşkilâtından güvenilen bir kimse, bazen bir vezir "Sûr Emini" olarak tayin edilir, yapılan harcamaları tesbit için de "Sûr Emini" tarafından bir katip seçilirdi. Düğün hazırlıkları yapılırken bir yıl ya da altı ay öncesinden davet edilecek kimselere davet mektupları gönderilirdi.

Konuklar ve düğünü izleyecekler için müsait yerler yapılır, çadırlar kurulurdu. Düğün için gerekli mutfak araçları ve malzemeleri temin edilirdi. Düğün zamanı gelince padişah ve çevresi kendilerine ayrılan yerlerde oturarak davetlileri ve elçileri kabul eder, karşılıklı hediye alışverişinde bulunurlar. Doğal olarak bütün bunlar düğün için önceden hazırlanan geniş bir alanda, şenlik alanında cereyan ederdi.

"Nahıl Alayları"nın ve "Şeker Âlâtı"nın geçişinden ve sünnet olacak şehzadelerin alana gelişinden sonra eğlenceler yapılır, ziyafetler verilir, bunlar düğünün veya şenliğin sonuna kadar gece ve gündüz olmak üzere devam ederdi. Bu arada esnaf alayları geçişleri ve gösterilerini yaparak hediyelerini verirler ve hünerlerini gösterirlerdi. Kandil donanmaları yapılır, oyuncuların gösterileri izlenir, sünnet merasimi yapılır ve düğün sona ererdi. Evlenme düğünlerinde bu genel programın dışında cihaz ve arus alaylarının geçişi, cihaz ziyareti ve damadın ayrıca verdiği "Velime Ziyâfeti" de söz konusuydu.

Osmanlı düğün ve şenlikleri, düğün hazırlıklarının başlamasından düğün sona erinceye kadar mükemmel bir program dahilinde yürütülmekteydi. Düğün süresince her gün ne yapılacağı, kimlere ne zaman ziyafet verileceği, kimlerin huzura kabul edileceği hangi gün hangi eğlencelerin yapılacağı, hatta temizlik ve düzenin nasıl sağlanacağı vs. önceden hazırlanan bir programla tesbit edilir ve olağandışı olaylar haricinde tamamen uygulanmaya çalışılırdı.99

7. Biniş-i Humâyûn

Göç-i Humâyûn'da denilen padişahların şehir içi veya dışındaki gayriresmî gezintileridir.100 Padişahın bu tip gezintilerinde yol üzerine asker dizilmesi ve bu geçişin halka duyurulması âdet değildi. Bu, oldukça sade bir surette cerayan ederdi. Buna rağmen yine de teşrifât gereği bir takım merasim uygulanırdı.

Biniş-i Humâyûn tertibinde çıkışlarda padişah mevsime uygun giyinip süslenir, halkın hayranlığını ve kendisine duyulan saygıyı artıracak tarzda sorguçlu kavuk ve mevsim kürkü giyer,

kalabalık bir biniş maiyetiyle saraydan ayrılırdı. Atla yapılan binişlerde Başçuhadar padişahın yağmurluğunu, ikinci çuhadar kırmızı kese içindeki papucunu, üçüncü çuhadar çizmelerini taşırdı. solakbaşı, atının dizginini tutar, salma çuhadarları ve Hazinedarlar halkla ilgilenirdi.101 Padişahın gezisi eğer biraz resmice olursa, yanındaki görevliler haricinde icabına göre yeniçeri ağası, kapıcıbaşı, miralem, imrahor, çavuşbaşı ile özengi ağaları da bulunurdu.102 Gidilen yerde gece kalınacaksa, padişahla beraber çadırları kurup kaldırmak üzere lüzumu kadar mehterler, aşçılar, erzak ve sair lüzumlu eşyayı taşıyan at ve katırlar da giderdi. Padişah eğer ava gidecekse ayrıca samsumcular, zağarcılar, şahinlerle birlikte avcı hayvanları da beraber götürülürdü. Bu çeşit resmî olmayan gidişlerde padişah çadırının önünde tuğlar dikilmezdi.

Güvenlik, ulaşım kolaylığı, rahatlık bakımından çoğu kez deniz yolundan binişler tercih edilmekteydi. Denizle olan binişlerde “Bahren Biniş-i Humâyûn” denirdi. Bahren Biniş-i Humâyûnlarda, sabah erkenden hareket edilirdi. Önde, İçoğlanlarının bindiği sandaliye denen altı büyük kayık eskortluk yaparken, arkadaki tek kayıkta Tünbendağası ayakta olarak padişahın selamını ve iltifatını bildirmiş olurdu. Bunun arkasındaki yan yana iki kayıktan birinde mirahur ağa, diğerinde saray ağası, yüzleri geriye dönük ilerlerdi. Kız Kulesi’nin önünden geçerken ard arda toplar atılarak biniş uyarısı verilir, görevliler selama dururlardı.

1 Şemseddin Sami, Kamûs-ı Türkî, İstanbul 1317, s. 407.

2 Aydın Taneri, Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilâtı, Ankara 1978, s. 75.

3 Filiz Çalışkan, Osmanlı Devleti’nde Teşrifât Kalemi ve Teşrifâtçılık (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1989, s. 6.

4 Ali Seydi Bey, Teşrifât ve Teşkilâtımız (Hazırlayan: N. Ahmet Banoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser No: 17, s. 1.

5 Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, İstanbul 1990, c. I, s. 318.

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilâtı, Ankara 1984, s. 44.

7 Albert Howe Lybyer, Osmanlı İmparatorluğu’nun Yönetimi (Çeviri: Seçkin Cılızoğlu), İstanbul 2000, s. 127.

8 Zeynep Tarım Ertuğ, XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Cülûs ve Cenaze Törenleri, Ankara 1999, s. 2.

9 Zeynep Tarım Ertuğ, “Osmanlı Devleti’nde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek”, Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı IV, Ankara 2000, s. 31.

10 Aydın Taneri, a.g.e., s. 137.

11 İzzî Süleyman Efendi, İzzî Tarihi, İstanbul (?), vrk. 96b.

12 Mustafa Naima, Naima Tarihi, İstanbul 1928, c. I, s. 388.

13 Mehmed bin Ahmed, Defter-i Teşrifât, İstanbul Üniversitesi ktb. T. Y. 9810, vrk. 7a.

14 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 75.

15 BOA, Teşrifâtçılık Defteri 676, Mükerrer 2, s. 7.

16 BOA (Kamil Kepeci), Teşrifâtçılık 676 M. 1, s. 3.

17 Zeynep Tarım Ertuğ, Osmanlı Devleti’nde Cülûs ve Cenaze Törenleri, Ankara 1999, s. 154-155.

18 Anthony Dolphin Alderson, Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı, Londra 1956, s. 80,

19 Filiz Çalışkan, a.g.e., s. 82.

20 T. S. M. A. E. No: 3040/1.

21 T. S. M. A. E. No: 4493.

22 Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 173.

23 BOA, Kamil Kepeci, Teşrifât Defteri M. 676, s. 5.

24 Mehmed bin Ahmed, Defter-i Teşrifât, Süleymaniye Ktp. N. 2506, vrk. 15a.

25 Mehmed bin Ahmed, Defter-i Teşrifât, Süleymaniye Ktp. N. 2506, vrk. 19a.

26 Olga Zirogeviç, “Yabancı Elçilerin Osmanlı Memleketlerindeki Seyahatları ve Huzura Kabulleri”, Belgelerle Türk Tarihi, Sayı 4, İstanbul 1968, s. 45.

27 Ahmed Refik, Lale Devri, İstanbul 1997, s. 64.

28 BOA, K. K. Teşrifâtçılık 676, M. 1, s. 79.

29 Robert Withers, Büyük Efendi’nin Sarayı (Çeviri: Cahit Kayra), İstanbul 1996, s. 3.

30 Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 14.

31 Zeynep Tarım Ertuğ, "Osmanlı Devleti'nde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek", Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı IV, Ankara 2000, s. 28.

32 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara 1998, s. 14.

33 Mehmed bin Ahmed, Defter-i Teşrifât, İstanbul Üniv. ktp. TY. 9810, vr. 45a.

34 Mehmed bin Ahmed, Defter-i Teşrifât, İstanbul Üniv. ktp. TY. 9810, vr. 48b.

35 Mehmed bin Ahmed, a.g.e., vrk. 9a/10b.

36 Mehmed bin Ahmed, a.g.e., vrk. 10a.

37 Edmando de Amıcis, İstanbul (Çeviri: Beynun Akyavaş), Ankara 1993, s. 128.

38 Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 135.

39 Şemseddin Sami, Kamûs-u Türkî, İstanbul 1317, s. 326.

40 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara 1988, s. 385.

41 BOA, Surre Defterleri No: 6, No: 7, No: 130.

42 Kemal Çığ, "Osmanlı Padişahlarının Medine'ye Gönderdikleri Hediyeler ve Surre-i Humâyûn", Tarih Dünyası, c. II, sayı XVI, İstanbul 1950, s. 671.

43 Nişancızâde Muhammed bin Ahmed, Mir'at-ı Kâinat (Sadeleştiren: A. Faruk Meyan), İstanbul 1987, c. II, s. 483.

44 Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul 1981, s. 408.

45 Eyüb Sabri, Mir'at-ül Haremeyn, İstanbul 1306, c. II, s. 678.

46 BOA, Teşrifâtçılık Mükerrer 1, s. 14.

47 İbrahim Hakkı Konyalı, İstanbul Sarayları, İstanbul 1942, s. 82.

48 Esad Efendi, Teşrifât-ı Kadime, İstanbul, s. 22.

49 İsmail H. Baykal, Enderun Mektebi Tarihi, İstanbul 1953, s. 119.

50 Zeynep Tarım Ertuğ, "Osmanlı Devlet Teşrifâtında Hırka-i Şerif Ziyareti", TED, Sayı XVI, İstanbul 1998, s. 37.

51 Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. I, İstanbul 1993, s. 810.

52 Süleyman Beyoğlu, "Osmanlılar ve Mukaddes Emanetler", Yeni Türkiye 701 Özel Sayısı, IV, Ankara 2000, s. 79.

53 Zeynep Tarım Ertuğ, a.g.e., s. 38.

54 BOA, Kamil Kepeci, Teşrifâtçılık Defteri 676 Mükerrer 1, s. 16.

55 BOA, K. K., Teşrifâtçılık Defteri, 767, Mükerrer, s. 3.

56 Midhat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lûgatı, İstanbul 1981, s. 68.

57 Osmanlı Tarih Ansiklopedisi, İstanbul 1985, s. 127.

58 Mehmet İpşirli, "Cuma Selamlığı"., DİA, c. VIII, İstanbul 1993, s. 90,

59 Doğan Kuban, İstanbul Bir Kent Tarihi (Çeviri: Zeynep Rona), İstanbul 1996, s. 289.

60 Zeynep Tarım Ertuğ, "Osmanlı Devleti'nde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek", Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı, Sayı IV, Ankara 2000, s. 33.

61 BOA, Cevdet Tasnifi Saray, No: 576.

62 Mehmed bin Ahmed, Defter-i Teşrifât, Süleymaniye ktp, No: 2150, vrk. 62b.

63 Selanikî Mustafa Efendi, Tarih-i Selânikî (Hazırlayan: Mehmed İpşirli), Ankara 1999, c. II, s. 440.

64 Recep Ahıshalı, Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttablık, İstanbul 2001, s. 273.

65 Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 151.

66 Necla Pekolcay, "Mevlid", İA, c. VIII, İstanbul 1993, s. 173.

67 Münir Atalar, Osmanlı Devleti'nde Surre-i Humâyûn ve Surre Alayları, Ankara 1991, s. 234.

68 Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. II, İstanbul 1993, s. 521.

69 BOA, TD 676 M. 1, s. 10.

70 Mehmed bin Ahmed, Defter-i Teşrifât, Süleymaniye ktp. No: 2150, vrk. 64b.

71 Esad Efendi, a.g.e., s. 9.

72 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, Ankara 1988.

73 Ahmet Akgündüz, a.g.e., s. 327.

74 Reşad Ekrem Koçu, Topkapı Sarayı, İstanbul (?), s. 98.

75 Mehmed bin Ahmed, Defter-i Teşrifâtı Süleymaniye ktb. No: 2150, vrk. 72a.

76 Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Mür'it-Tevârih (Hazırlayan: Münir Aktepe), İstanbul 1978, s. 83.

77 BOA, K. K. Teşrifâtçılık Defteri, 677 M. 1, s. 22.

78 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 211.

79 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. I, İstanbul 1315, s. 202.

80 Özdemir Nutku, "Bayram Alayı", DİA, c. V, İstanbul 1992, s. 265.

81 Leslie P. Peirce, Harem-i Humâyûn (Çeviri: Ayşe Berktay), İstanbul 2000, s. 251.

82 Çağatay Uluçay, Harem II, Ankara 1992, s. 62.

83 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 13.

84 Aziz Berker, "Teşrifâtî Naim Efendi Tarihi", T. V. II/8, Ankara, s. 77.

85 Ahmet Akgündüz, Osmanlı'da Harem, İstanbul 1997, s. 240.

86 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 167.

87 Recep Ahıshalı, a.g.e., s. 305,

88 Mehmet Arslan, Osmanlı Makaleleri, İstanbul 2000, s. 496.

89 BOA Cevdet Tasnifi, Saray No: 833.

90 Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 40.

91 Zeynep Tarım Ertuğ, a.g.e., s. 33.

92 Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, İstanbul 1985, s. 6.

93 T. S. M. A. E. No: 502.

94 T. S. M. A. E. No: 10183.

95 T. S. M. A. E. No: 1158.

96 T. S. M. A. E. No: 9/66.

97 BOA, Saderet 359.

98 T. S. M. A. E. No: 1393.

99 Mehmet Arslan, a.g.e., s. 442-443.

100 BOA Saray Mesalihi, No: 1355.

101 Necdet Sakaoğlu, "Biniş", İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1994, C. 3, s. 235.

102 Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 98.

Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilâtı: Beylerbeylikler / Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799) / Doç. Dr. Orhan Kılıç [s.887-898]

Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Giriş

Kuruluştan itibaren gerek Anadolu'daki fetihler ve beyliklerin ilhakı ve gerekse 1354'ten sonra Gelibolu'ya çıkıştan itibaren başlayan Rumeli harekâtı sonucunda, Osmanlı Devleti iki kıtada toprakları olan ve geniş bir coğrafyaya yayılmış bir devlet haline gelmişti. I. Murad ve bunu takip eden dönemlerde ve özellikle I. Bayezid zamanında merkezî devlet yapısını iyice yerleştirmiş olan Osmanlı Devleti'nin ele geçirdikleri bölgeleri de, merkezî devletin denetim ve gözetiminden uzak tutmayacak bir idarî yapıya kavuşturması gerekmiştir. Bu bağlamda, beylerbeyilik sistemini getirerek 1362'den sonra Rumeli Beylerbeyiliği'ni kurmuş ve Rumeli tarafındaki yerler sancak statüsüne alınarak bu beylerbeyiliğe bağlanmıştır. Lala Şahin Paşa da ilk Rumeli beylerbeyi olmuştur.

Osmanlı merkezî otoritesinin beylerbeyilikler vasıtasıyla yerleştirilmesi uygulaması I. Bayezid zamanında devam etmiştir. 1393 yılında Anadolu Beylerbeyiliği kurulmuş ve Anadolu'daki sancaklar da bu beylerbeyiliğe bağlanmıştır. Anadolu Beylerbeyiliği'ne ilk tayin olunan paşa ise Kara Timurtaş Paşa'dır.1

1402 Ankara Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra, merkezî devlet yapısı kısa süreli bir kesintiye uğramış ve 1413 yılında merkezi Sivas olan Rum Beylerbeyiliği kurulmuştur.

Rum Beylerbeyiliği'nden sonra uzun süre yeni bir beylerbeyilik kurulmamıştır. II. Mehmed zamanında Karadeniz'in güney ve kuzey sahillerinin büyük bir kısmının ele geçirilmesi, 1473 yılında Akkoyunlu Devleti ile yapılan Otlukbeli Savaşı'nın kazanılması ve Anadolu birliğinin sağlanması konusunda atılan önemli adımlar II. Bayezid zamanında çok ağırlıklı olmamakla birlikte devam etmiştir. II. Bayezid zamanında Karaman Beylerbeyiliği kurulmuştur. 1512 yılında Osmanlı tahtına geçen I. Selim'in 1514 yılında Safevi Devleti ile yaptığı Çaldıran Savaşı'nı kazanmasını takiben Doğu Anadolu'daki birçok önemli merkez Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Daha sonra çıkılan Memlûk Seferi sonunda Halep, Şam ve Mısır'ın ele geçirilmesi yeni beylerbeyiliklerin kurulmasını gerektirmiştir. Bu dönemde 1515 yılında Diyarbekir, 1517-1520 arasında Şam ve Mısır Beylerbeyilikleri kurulmuştur. İhtilaflı olmakla birlikte 1516 yılında Halep Beylerbeyiliği'nin kurulduğu da ifade edilmektedir.2

Kanuni Sultan Süleyman'ın 46 yıl süren uzun saltanat döneminde eyalet sayısı hızla artmış kısa süreli beylerbeyilikleri dikkate almazsak 1595 yılına gelindiğinde beylerbeyilik sayısı 40'a yaklaşmıştır.

Denizler ve önemli nehirler üzerinde işleyen gemilerin (savaş, nakliye vs.) sevk ve idaresi için teşkilatlanan kaptanlıklar ile mîrî rejime dahil olmayan ancak siyasî ve askerî bakımdan Osmanlı Devleti'ne bağlı olan hanlıklar, emirlikler, voyvodalıklar ve meliklikler de idarî taksimat açısından eyaletlerle eşdeğer olarak nitelendirilebilir. Buraların eyalet olarak anılmamasının sebebi, bölgesel isimlerle zikredilmeleri ve işaret ettiğimiz üzere yarı bağımsız veya sıkça kullanılan bir ifade ile imtiyazlı statülerinden dolayıdır.

Bu araştırmada klasik dönem3 Osmanlı taşra teşkilâtı makro düzeyde ele alınmış ve sancak düzeyine inilmeden beylerbeyilikler/eyaletler, kaptanlıklar, voyvodalıklar ve meliklikler üzerinde durulmuştur.

I. İdarî Taksimat Üniteleri ve Yöneticiler

1. Eyalet ve Beylerbeyilik / Vali ve Beylerbeyi

Osmanlı Devleti'nin idarî taksimat bakımından en büyük ünitesi beylerbeyilik/eyaletlerdir. Osmanlı ülkesi, beylerbeyilik, eyalet veya vilayet olarak adlandırılan büyük idarî ünitelere ayrılmış bu üniteler ise sancak veya livâlara bölünmüştür. Eyaletlerin en büyük amirine yerine ve durumuna göre beylerbeyi, mîr-i mîran, vali veya emirü'l-ümera deniliyordu.

Osmanlı Devleti'nde beylerbeyi veya beylerbeyilik kurumunun nereden alındığı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Jean Deny'ye göre, bu unvan önce Sasaniler zamanında İran'da prensler prensi manasındaki bir Ermeni deyiminden alınarak ihkan-ı ihkanat kelimesi türetilmiştir ki bu beylerbeyi karşıtıdır. Bu kelimeyi Araplar emirü'l-ümerâya dönüştürmüşler ve daha sonra Selçuklulara, Anadolu Selçuklularına, Memlûk Devleti'ne diğer Türk-Müslüman devletlerine de girmiş, melikü'l-ümera, emir-i ulus, emir-i kebîr şekillerini almıştır. Bu terim Osmanlılarda mîr-i mîrân ve beylerbeyi olmuştur. Bizans araştırıcısı Fransız Rambaud, bu kurumun Bizans'tan Osmanlılara geçtiğini ifade etmektedir. Ancak İstanbul'un fethinden çok önceleri bu kurumun Osmanlı idari sisteminde olduğu (Rumeli ve Anadolu Beylerbeyilikleri) göz önünde bulundurularak, bu görüş Fuat Köprülü tarafından kabul edilmemiştir. Fuat Köprülü de Deny'nin fikrine katılmakta ve beylerbeyilik kurumunun Türk-İslam devletleri yoluyla Osmanlılara geçtiğini ifade etmektedir.4

Yukarıda da dikkat çekildiği üzere, beylerbeyilik, Anadolu Selçuklularında da mevcut olup, Osmanlılarda XIV. yüzyıl ortalarında kurulan bir teşkilâttır.5 XIV. yüzyılın ortalarından itibaren beylerbeyi, taşra kuvvetlerinin kumandanı ve çeşitli sancaklara dağılmış olan beylerin amiri durumundaydı. Anadolu ve Rumeli Beylerbeyiliklerinin yanı sıra Rum ve Karaman Beylerbeyiliklerinin de kurulmasından sonra beylerbeyilik, tamamen bölgesel bir hüviyet kazanmış6 1595 yılına gelindiğinde Osmanlı ülkesindeki beylerbeyilik (veya eyalet) sayısı 40'a yükselmiştir.7

Beylerbeyilik terimi, ağırlıklı olarak XVII. yüzyılın başlarına kadar kullanılmış daha sonra yerini yavaş yavaş eyalet terimine bırakmıştır. Bu değişim bir anda olmamıştır. XVI. yüzyılda da vilayet ve

eyalet tabirleri zaman zaman kullanılmıştır. Beylerbeyilik terimine ise XVII-XVIII. yüzyıllarda bile rastlanılıyordu. Bu terimler o kadar bir arada kullanılmışlardır ki, birinin bir diğerinin yerini belli bir tarihte aldığını söylemek mümkün değildir.

XVII-XVIII. yüzyıllarda genellikle eyalet tabiri kullanılmaktadır. Ancak çok sık olmamakla birlikte beylerbeyilik tabirine de rastlanmaktadır. Meselâ, 1717-1718 tarihli Sancak Tevcih Defterine; Sivas, Maraş, Adana, Erzurum, Çıldır, Kars, Van, Şehr-i Zor, Musul, Basra, Cezayir-i Garb, Tunus ve Trablusgarb beylerbeyilik, bunun dışındakiler eyalet olarak kaydedilmiştir.8

Bu defterde, beylerbeyilik olarak zikredilen ünitelere beylerbeyi olarak anılan paşalar, eyalet olarak zikredilen yerlere ise vezîr rütbeli ve vali olarak adlandırılan paşalar tayin edilmiştir. Bu uygulamadan, vezîr rütbeli paşaların eyalet, beylerbeyi rütbeli paşaların ise beylerbeyilik olarak adlandırılan idarî üniteleri tasarruf ettiği sonucu çıkarılabilir. Ancak diğer defterler iyice incelendiğinde, bu konuda bir genelleme yapmanın doğru olamayacağı kanaati hasıl olmuştur. Çünkü 1640-16489 ve 1701-1702 tarihli Sancak Tevcih Defterlerinde sancaklardan müteşekkil bütün idarî üniteler için tasarruf edenin vezîr olup olmadığı dikkate alınmamış ve eyalet tabiri kullanılmıştır. Halbuki 1701-1702 tarihli defter incelendiğinde; Rumeli, Kefe, Girit, Karaman, Maraş, Adana, Çıldır, Kars, Musul, Ahsa, Habeş, Cezayir-i Garb, Tunus ve Trablusgarb eyaletlerini vezîr rütbeli olmayan paşaların yani beylerbeyilerin tasarruf ettikleri görülmüştür.10

1735-1736 tarihli Sancak Tevcih Defteri de 1717-1718 tarihli defterdeki uygulamayı teyit etmeyecek şekilde tanzim edilmiştir. Bu defterde de tamamen eyalet tabiri kullanılmış ancak Maraş, Kars, Şehr-i Zor, Cezayir-i Garb ve Tunus eyaletleri vezîr rütbeli olmayan paşalar tarafından yönetilmiştir.11

1735-1736 tarihli defterde, vezîr rütbeli paşalar tarafından yönetilsin veya yönetilmesin, tamamen eyalet tabirinin kullanılması artık bu terimin iyice yerleşmeye başladığını göstermektedir. 1795-1799 tarihli Sancak Tevcih Defteri’nde de artık tamamen eyalet tabiri kullanılmaktadır.12 Bu durum Osmanlı Devleti’nin genel idarî düzeninin seyri ile de ilgilidir. Kanunî Devri’nin sonuna kadar Mısır hariç bütün eyaletler beylerbeyilere yani iki tuğlu paşalara verilirken, daha sonra Budin, Yemen ve Bağdat’a vezîr rütbesiyle valiler tayin edilmiş ve XVI. yüzyılın sonlarına doğru 1584 yılında Diyarbekir ve bunu müteakip vezîrlerin çoğalması sebebiyle diğer eyaletler de yavaş yavaş vezîrlere verilmiştir.13

Eyaletler, belli bir sıra ile Sancak Tevcih Defterleri’ne kaydedilmişlerdir. Bu sıra, bazı istisnalar ve eyaletlerin elden çıkma durumu hariç hiçbir zaman değişmemiştir. Önce Rumeli Eyaleti, daha sonra Rumeli’deki diğer eyaletler yazılır, müteakiben Anadolu Eyaleti’nden başlayarak Asya ve Afrika kıtasındaki eyaletler kaydedilirdi. Eyaletlerden sonra voyvodalıklar ve meliklikler yazılırdı. 1700-1740 yılları arasında eyaletlerin defterlere kaydediliş sırası şöyledir:

Rumeli, Bosna, Temeşvar, Özi, Kefe, Girit, Anadolu, Karaman, Sivas, Maraş, Haleb, Şam, Trablusşam, Adana, Kıbrıs, Rakka, Diyarbekir, Erzurum, Çıldır, Kars, Trabzon, Van, Bağdat, Şehr-i Zor, Musul, Basra, Ahsa, Habeş, Derya Kaptanlığı (Cezayir veya Kaptan Paşa Eyaleti), Süveyş Kaptanlığı, Mısır, Cezayir-i Garb, Tunus, Trablusgarb, Tuna Nehr-i Donanması Kaptanlığı (Başbuğluğu), Şattü'l-Arab Kaptanlığı, Anapoli Kaptanlığı, Boğdan Voyvodalığı, Eflak Voyvodalığı, Dadyan Melikliği, Güril Melikliği, Açıkbaş Melikliği, Abaza Melikliği.14

Beylerbeyiliklerde, beylerbeyilik divanı denilen bir divan da bulunurdu. Bu divana, beylerbeyi, beylerbeyiliklere bağlı sancakbeyleri, defter kethüdası, defterdar ve alaybeyiler iştirak ederdi. Bunların dışında çavuşlar, kâtipler, tezkereciler de beylerbeyilik divanında görev yaparlardı. Kadının beylerbeyilik divanına iştirak edip etmediği konusu ise şüphelidir.15

Vali veya beylerbeyiler idarî, askerî ve iktisâdî görevlerinin yanı sıra, kazaî görevler de ifa etmişlerdir. Kadı öldüğünde, yeni kadı gelinceye kadar molla tayin eder, divân kurup dava dinlerler, kadıyı önlerine getirip dava dinlettirirlerdi. XVIII. yüzyılın ilk yarısında kadılar çok zayıf olduklarından ve mütegallibelerden çekindiklerinden, kaza ile ilgili işlerin yapılması için artık beylerbeyi veya valiler ile sancakbeylerine fermânlar yazılmaktaydı.16

Eyaletlere tayin edilen paşalar üç tuğlu paşa (vezîr) ise vali, iki tuğlu paşa ise beylerbeyi olarak anılıyordu. Eyaletlerin böylece vezîrlere (üç tuğlu paşalara) verilmesi sebebiyle Osmanlı vezîrleri, dâhil ve hâriç vezîri olarak ikiye ayrılmıştır. Bunlardan iç vezîrler kubbe altındaki müşavir yani sandalyesiz vezîrler olup, dış vezîrler de eyaletlerdeki vali vezîrlerdi.17

Beylerbeyi veya mîr-i mîrân terimi Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Telhisü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman adlı eserinde şöyle ifade edilmektedir:

Mîr-i mirân beylerbeyidir. İki tuğ çeker. Eyaletine bağlı sancakbeylerinin askeri ile birlikte sefere çıkar. Bu zümre iki gruptur. Bir grubu hâs ile bir grubu saliyane ile mîr-i mîrândır. Hangi beylerbeyilik daha önce fethedilmiş ise o beylerbeyi diğerine göre daha kıdemlidir. Hangi eyalete atanırsa o eyaletin defterde kayıtlı ne miktar hâssı var ise ona mutasarrıf olur. Sefer durumunda hâs miktarının 1/5000 oranında mükemmel cebelüyü sefere götürür. Rumeli'de sefer olursa Rumeli beylerbeyi sağ kolda, Anadolu beylerbeyi sol kolda bulunur. Anadolu'ya sefer olsa bu durumun tersi uygulanır. Maraş beylerbeyinin dümdâr olması kanundur. Beylerbeyiler hizmetlerini tamamlayıp emekli olduklarında vezâret pâyesi ile kendisinden sonra gelenlerden bir üst mertebede kabul edilmişler ancak bu keyfiyet daha sonra ümerâ nizâmına halel geldi diye yürürlükten kaldırılmıştır.18

Eyaletler, idarî ve malî olarak tasarruf şekilleri bakımdan has ve salyaneli olmak üzere ikiye ayrılırlardı. Eyaletlerin has suretiyle tasarruf edilmesi şekli XVIII. yüzyılın başlarından itibaren kademeli olarak kaldırılmış, bunun yerini iltizam ve malikâne usulü ve bunlara ilave olarak imdad-ı seferiyye ve imdad-ı hazeriyye vergilerini toplamak suretiyle tasarruf edilen eyaletler almıştır. Has sisteminin yerine ikame ettirilen tasarruf şekilleri eyaletlerin idaresi bakımından bir farklılık getirmemiş,

sadece buraları tasarruf edenlerin gelirlerini elde ediş biçiminde bir değişme olmuştur. Daha doğru bir ifade ile salyaneli eyaletler, voyvodalıklar, meliklikler ve emirliklerin dışındaki bütün eyaletlerin mîrî rejime dahil olduğunu söyleyebiliriz.19

Mısır, Bağdat, Basra, Habeş, Ahsa, Cezayir-i Garb, Trablusgarb ve Tunus salyaneli eyatlerdir. Salyaneli eyaletlerde vali veya beylerbeyilere dirlik tevcihi yapılmazdı. Başında bulundukları eyaletin hazinesinden nakit olarak salyane (yıllık maaş) verilirdi. Salyanelerin miktarları genellikle kanunnâmelerle tespit edilmiştir. Bu eyaletlerden Mısır, Bağdat ve Basra her yıl belli bir miktar irsaliyeyi merkeze göndermek zorundaydı.20 Diğer salyaneli eyaletler ise merkeze irsaliye gönderecek durumda değillerdi. Bazı eyaletler, hem mîrî rejim kapsamında hem de salyaneli sancaklardan müteşekkildir. Meselâ, Derya Kaptanlığı ve Kıbrıs Eyaleti'ne bağlı sancakların bir kısmı salyanelidir. İstisnai bir durum olarak, Çıldır Eyaleti ocaklık suretiyle tasarruf edilmektedir.21

Eyalet ve sancak tasarrufunda hâs sisteminin kademeli olarak kaldırılması ve özellikle hazinenin ihtiyacı olan nakit paranın temini maksadıyla, buraları mîrî mukataa haline getirilerek ve çoğunlukla iltizam ve malikâne veya arpalık usulüyle tevcih edilmişlerdir. Bu uygulamanın bir neticesi olarak, artık eyalet ve sancak tasarruf edenlerin birkaç yeri tasarruf ettiğine sıkça rastlanmaktadır.22

Bu tasarruf şekli, yani bir paşanın aynı zamanda birkaç sancağı da tasarruf etmesi, doğal olarak tasarrufu altında olan bütün yerlerde fiilen bulunmasını engellemiştir. Bu sebeple, kendi adına vergileri toplayacak ve orayı idare edecek bir görevli göndermişler veya kendileri de buraların vergilerini mültezimlere devretmişlerdir. Bazen iki eyaletin bir paşa tarafından yönetildiğine de rastlanmaktadır.23

Vali veya beylerbeyiler herhangi bir eyaletin idaresinden ayrıldıktan sonra bir müddet boş da kalabiliyorlardı. Boşta kaldıkları bu süreye mazûliyet süresi denilmektedir. Mazûliyet süresinin ne kadar olduğu hakkında net birşey söylemek imkânsızdır. Bu süre paşanın mansıbına uygun bir görevi tekrar alabilme yolunda göstereceği maharetle ilgilidir. Zira XVII-XVIII. yüzyıllarda eyaletler ve sancaklar çoğu kere liyakata bakılmadan saray mensuplarının tesirleriyle rüşvet ve himaye ile tevcih ediliyordu. Bu sebeple mazûl paşa çok kısa bir sürede yeni bir eyalete tayin edilebileceği gibi, Maraş Eyaleti'nden 20 Eylül 1716 tarihinde ayrılan Mehmed Paşa gibi 20 aydan fazla bir süre de bekleyebilirdi.24

Eyalet valileri veya beylerbeyiler çoğunlukla hiç beklemeden bir başka eyalete tayin ediliyorlardı.25 Bu tayinler bazen yer değiştirme şeklinde de olabiliyordu. Meselâ, 30 Eylül 1737 tarihinde Erzurum Valisi Ali Paşa Diyarbekir'e, Diyarbekir Valisi Muhammed Paşa Erzurum'a tayin edilmişlerdir.26 15 Kasım 1739 tarihinde Safed, Sayda ve Beyrut Valisi Yakûb Paşa Erzurum'a, Erzurum Valisi Kel Ahmed Paşa ise Safed, Sayda ve Beyrut Eyaleti'ne tayin edilmiştir.27

Çok nadir de olsa bazı vali veya beylerbeyilerin eyaletten sancağa tayin edildiğine rastlanıyordu. Temeşvar'dan mazûl Adem Paşa, 14 Ocak 1702 tarihinde Avlonya Sancağı'na,28 Varad Beylerbeyi

Ali Paşa, 8 Mart 1691 tarihinde Lipova Sancağı'na,29 Maraş Beylerbeyi Rişvanoğlu Halil Paşa, 31 Mayıs 1701 tarihinde Saruhan Sancağı'na,30 eski Trabzon Valisi Vezîr Ömer Paşa, 21 Eylül 1701 tarihinde İnebahtı Sancağı'na,31 Maraş Beylerbeyi Süleyman Paşa, 23 Haziran 1736 tarihinde Kilis Sancağı'na (malikânelik olarak),32 Karaman Valisi Vezîr Küçük Mustafa Paşa ise 8 Aralık 1735 tarihinde İçil Sancağı'na tayin edilmişlerdir.33

Vali veya beylerbeyiler, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren eyaletlere 1 yıllığına atanıyor bir yıl sonra ya buradan başka bir eyalete tayin ediliyor veya ibkâ suretiyle 1 yıl daha görevlerine devam ediyorlardı. Bir valinin herhangi bir eyalette 3 yıldan daha fazla kaldığı durumlar çok azdı. Bu yüzyıla gelinceye kadar beylerbeyilerin görev süreleri görevlerinde gösterdikleri başarı ile doğru orantılı olarak uzun olabiliyordu. Mesela, Van beylerbeyiliği görevinde bulunan Ali Paşa bu görevi aralıksız 13 Aralık 1599-Ekim 1608 tarihleri arasında yaklaşık 8 yıl 11 ay yürütmüştür.34

Vali veya beylerbeyilere, özellikle savaş yıllarında kendi eyaletleri dışındaki bazı bölgelerin muhafazası da veriliyordu. Hatta eyalet tevcihatı bu muhafaza hizmetini yapmaları şartına bağlanıyordu.35

XVIII. yüzyılın ilk yarısında bir eyaletten bir başka eyalete tayin edilen paşaların görev yerleri coğrafî mekân olarak büyük bir çeşitlilik arz etmektedir. Meselâ, Anadolu Eyaleti'ni tasarruf eden paşalar Erzurum, Van, Haleb, Rakka, Diyarbekir ve Bağdat'a tayin edilmişlerdir. Basra'dan Karaman'a, Şam'dan Karaman'a, Sivas'tan Safed, Sayda ve Beyrut'a, Kars'tan Şehri-Zor'a, Bosna'dan Girit'e gibi bölge dışı tayinlere rastlandığı gibi; Temaşvar'dan Rumeli'ye, Adana'dan Maraş'a, Trabzon'dan Kefe'ye, Musul'dan Rakka'ya, Trablusşam'dan Haleb'e gibi komşu eyalet tayinleri de sıkça görülmektedir. Denize sahili olan eyaletlere çoğunlukla yine denizle alâkalı olan eyaletlerden tayin yapılmıştır. Meselâ, Trabzon'dan Kefe'ye Kaptan Paşa Eyaleti'nden Trabzon'a, Kefe'den Tunus'a, Kefe'den Trabzon'a gibi.36

Paşaların devletin değişik bölgelerindeki eyaletlere tayin edilmesi, önemli bir görevi yürüten bu görevlilerin bilgi ve görgülerini artırmanın yanı sıra şüphesiz değişik coğrafyadaki eyaletleri tanımaları gibi faydalı bir sonucu da doğuruyordu. II. Selim zamanında (1789-1807) idarî yapılanmada bazı değişiklikler yapılmıştır. Valiler, rüşvet ve adam kayırmanın önüne geçilmesi için bizzat padişah ve onun birinci derecedeki yardımcısı tarafından seçilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde eyalet sayısı 28 olarak belirlenir. Valilerin görev süresi en az 3 en fazla 5 yıldır.37

II. Mahmut zamanında (1808-1839) valilere maaş bağlanmış ve ücretli bir memur haline getirilmişlerdir. Bu durum gelirlerin elde ediliş biçiminde köklü bir değişikliği ifade eder. Tanzimat Dönemi'nde ise taşra yönetiminde yeni düzenlemeler yapılmıştır.38

2. Kaptanlık / Kaptanlar

Osmanlı Devleti'nde yerine getirilen görev itibariyle kaptanlık olarak adlandırılan idarî taksimat üniteleri de bulunmaktadır. Bunlar esasta, mîrî rejime dahil olup, ilgili kaptanlığın faaliyet alanı içindeki sahil sancaklarından müteşekkil birer eyalettirler. Meselâ, Derya Kaptanlığı aynı zamanda Cezair-i Bahr-i Sefîd, Cezayir Eyaleti veya Kaptan Paşa Eyaleti olarak da anılıyordu.

Klasik dönemde Osmanlı Devleti'ndeki kaptanlıklar şunlardır: Derya Kaptanlığı (Cezayir-i Bahr-i Sefîd), Süveyş Kaptanlığı, Tuna Kaptanlığı,39 Şattü'l-Arab Kaptanlığı ve Anapoli Kaptanlığı. XVII. yüzyılın ortalarında Kavala Kaptanlığı diye anılan ayrı bir kaptanlık daha vardır.40 Ancak daha sonra Derya Kaptanlığı'na bağlanmıştır.

Derya, Süveyş ve Anapoli kaptanlıkları denize sahili bulunan sancaklardan müteşekkildirler. Tuna Donanması Kaptanlığı ve Şattü'l-Arab Kaptanlığı ise müstakil olup sancak kaydedilmemiştir.

Derya Kaptanlığı önceleri Gelibolu sancakbeyine verilirdi. Bu arada bazı vezîrler ve beylerbeyiler de kaptan paşalığa tayin edilmişlerdir. Ancak Barbaros Hayreddin Paşa'dan itibaren kaptan paşalık beylerbeyi rütbesindeki ümerâya verilmiştir. Daha sonraki dönemlerde yani XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyıldan itibaren kaptan paşalık vezîrlere verilmiştir. Şayet beylerbeyi olarak göreve başlamış olsa bile bir müddet sonra bu paşalara vezîrlik rütbesi de verilmiştir.41

Kaptanlıklar içerisinde en yüksek dereceli olan Derya Kaptanlığı'dır. Bu kaptanlık genellikle Akdeniz ve Ege Denizi'nden sorumlu idi. Derya Kaptanlığı'nın dışındaki kaptanlara vezîrlik rütbesi verildiğine pek rastlanmamaktadır. 1737 yılında, Şattü'l-Arab Kaptanlığı mîr-mîranlık, Tuna Nehri Donanması Kaptanlığı ise mîr-livâlık ve Cezayir-i Garb Beylerbeyiliği pâyesi ile tevcih edilmiştir.42

Kaptan Paşalar arz günlerinde Divân-ı Hümâyûn'a gelip derecesine göre vezîrlerin yanında otururdu. Denizle ilgili bir konu divana intikal etmiş ise bu davalar kendisine havale olunur ve divanda belli bir yere oturarak bu konuları inceler ve bir karar verirdi. Denizle ilgili tayinlerden Kaptan Paşa sorumlu idi. Ancak çok önemli konuları vezîriazama arz ederdi. Kendisine ait olan işlerde hüküm yazma ve tuğra çekme yetkisi de bulunuyordu. Yani padişah namına hüküm yazar ve tuğra çekerdi.43

Kaptan Paşalar, Tunus, Trablusgarb ve Cezayir-i Garb ocaklarını da dolaylı olarak kontrolleri altında tutuyorlardı. Bu sebeple buraların mîrî mukataa artıklarından ve aidatlarından ve resmî hediyelerden de pek çok gelirleri olurdu.44

Osmanlı Devleti'ndeki kaptanlar önem sırasına göre şöyledir: Derya Kaptanı (Kaptan-ı Derya, Kaptan Paşa), Süveyş Kaptanı, Tuna Nehri Donanması Kaptanı, Şattü'l-Arab Kaptanı, Anapoli Kaptanı. Süveyş Kaptanlığı XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Derya Kaptanlığı'na bağlanmıştır.45

3. Voyvodalık / Voyvada

Osmanlı taşra idarî sistemi içerisindeki bir diğer birim voyvodalıklardır. Voyvodalıklar her sene belli bir miktar haracı Osmanlı Devleti'ne ödemekte ve buna karşılık kendi kanunları ve nizamlarına

göre Osmanlı padişahının tasdiki şartıyla seçtikleri ve voyvoda denilen bir prens tarafından iç işlerinde serbest bir şekilde yönetilmektedirler.

Voyvodalıkların sayısı klasik dönemde Boğdan, Eflak ve Erdel voyvodalıkları olmak üzere üç idi. Voyvodalıklardan Boğdan ve Eflak adeta birbirleri ile birlikte anılmaktadırlar. Erdel Voyvodalığı ise uygulamada bu iki voyvodalıktan ayrı olarak değerlendirilmektedir.

Boğdan Voyvodalığı 1517 yılına kadar Eflak Voyvodalığı'ndan sonra gelirdi. Ancak 1521 tarihli bir fermânla Boğdan voyvodaları Eflak voyvodalarından daha üstün ve itibarlı kılınmışlardır. Bunun sebebi, Eflak'ta voyvoda seçimi sırasında Eflak bayarlarının isyan çıkarması ve bu isyan sırasında Boğdan Voyvodası IV. İstefhan'ın devlete sadık kalmasıdır.46

Boğdan, Eflak ve Erdel 1550-1551 tarihli Sancak Tevcih Defteri'ne vilayet olarak kaydedilmişlerdi. Bunlardan Boğdan ve Eflak'ta tevcihat ve liva kaydı bulunmamaktadır. Erdel'de ise 7 liva bulunmaktadır.47

Voyvodalar, mahalli kanunları gereğince bayarlar yani beyler ile başpiskopos ve papazlar tarafından seçilir ve asaletinin tasdiki için durum Osmanlı hükümetine bildirilirdi. Bunun üzerine hükümet bu seçimi tasdik eder ve yeni voyvodaya verilecek berat ile tuğ, sancak, serpuş ve hil'ati götürmek ve kendisini voyvoda makamına oturtmak üzere kapıcıbaşılardan birisi iskemle ağası tayin olunup 200-300 kişi ile birlikte Eflak veya Boğdan'a gönderilirdi. Heyet reisi olan kapıcıbaşı götürdüğü şeyleri, beyleri ve tebaası huzurunda yeni seçilen voyvodaya giydirip teslim ettikten sonra dönerdi. Osmanlı Devleti XVI. yüzyılın ortalarına kadar voyvoda seçimine müdahale etmemiş ancak özellikle Lehistan ve Avusturya'nın voyvoda seçiminde rol oynamak istemeleri sebebiyle bu işi başı boş bırakmayarak, yine Eflak ve Boğdan beylerinden, ancak bizzat merkezî hükümet tarafından belirlenen kişiler voyvoda olarak tayin edilmiştir.48

Mahalli beylerden voyvoda tayini 1693 yılına kadar devam etmiş, 1683-1699 yılları arasında cereyan eden 16 yıl savaşları sırasında güven telkin etmemeleri ve Lehistan ve Avusturya'ya yanaşmaları sebebiyle, 1693'ten itibaren Boğdan ve Eflak voyvodaları İstanbullu Fenerli Rumlardan tayin edilmeye başlanmıştır. Bu durum voyvodalık halkını rahatsız etmiş ancak Fenerli Rumlar da kendilerinden önceki voyvodaları aratacak bir idare tarzı göstermişlerdir. Ayrıca Fenerli voyvodalar birbirine rakip aileler arasından gönderildiklerinden, bu rakip aileler hükümet erkânına sokularak çeşitli desiselerle rakiplerini bertaraf edip voyvodalığı elde etmek ve halkı soyarak, hem keselerini doldurmak hem de kendilerinin bu makama gelmesine yardımcı olan olan hamilerini doyurmak için çalışmışlardır.49

1821 yılında tekrar yerli zadegân ailelerden voyvoda tayini başlamışsa da bugünkü Romanya ve Moldovya'yı içine alan voyvodalık bölgelerinde Rus nüfuzunun yayılmasını önleyememiştir. 1861 yılında her iki voyvodalık birleştirilerek Romanya Prensliği haline getirilmiştir. 1878 Berlin Antlaşması ile de müstakil bir krallık olmuşlardır.50

Avrupa'daki diğer voyvodalık olan Erdel, bugünkü Romanya ile Macaristan arasında kalan ve Transilvanya denilen bölgede yer almaktadır. Bu bölge 1526 Mohaç Zaferi'nden sonra Osmanlı idaresine girmiştir. 1541 yılından sonra Macar krallık hanedanından birisi ve ilk olarak da Sigismund, Erdel beyi/voyvodası olarak atanmıştır.51 Bunlar da Boğdan Eflak voyvodaları gibi sadrazamla yazışma yapabilirlerdi. 1683'teki Viyana Bozgunu'ndan sonra Erdel üzerindeki Osmanlı nüfuzu azalmış ve 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra resmen Macaristan'a terkedilmiştir.52

4. Meliklik / Melik

Osmanlı taşra idari sisteminin mahalli unsurlarından birisi de meliklikerdir. Meliklikler yapı itibariyle esasta voyvodalıklar ile aynı statüdedir. Ancak bölgesel ve geleneksel farklılık sebebiyle ayrı ayrı isimlerle anılmışlardır.

Kuzeydoğu Anadolu sınırında, Batı Kafkasya Bölgesi'nde dört meliklik bulunmaktaydı bunlar: Dadyan53, Güril, Açıkbaş ve Abaza melikleridir. Meliklikler de her yıl belli bir miktarda vergi vererek Osmanlı Devleti'nin yüksek hakimiyetini tanımış ve mahalli beyleri tarafından iç işlerinde serbest bir şekilde yönetilmişlerdir. Voyvodalıklarda olduğu gibi meliklerde de, melik tayini merkezi otoritenin tasdikine bağlı idi.

Dadyan, Güril, Açıkbaş ve Abaza meliklerini idare edenler melik olarak adlandırılıyordu. Bu görevlilerin melik olarak anılmasının sebebi, bölgesel ve kültürel özelliklerinden dolayıdır. Zira Gürcistan bölgesindeki prensler veya beyler melik olarak anılırdı.

Meliklerin tayini Osmanlı merkezi hükümetinin tasdikine bağlı idi.

II. İdarî Taksimat

Osmanlı Devleti'nde Rumeli Beylerbeyiliği'nin kuruluşu ile başlayan ve daha sonra devletin genişlemesi ile birlikte ortaya çıkan ihtiyaca binaen birçok beylerbeyilik/eyalet kurulmuştur. Bu eyaletlerden bazılarında kalıcı hakimiyet sağlandığı için uzun süre varlıklarını devam ettirmişlerdir. Sınırlarda kurulan eyaletler, hakimiyetin tam olarak kurulamaması ve merkezî otoritenin tam olarak sağlanamaması durumunda kısa süre sonra elden çıkmışlardır.

Tablo 1'de Osmanlı Devleti'nde kurulan bazı eyaletlerin kuruluş tarihleri ve merkezleri kronolojik olarak verilmiştir.

Tablo 1'de verdiğimiz 32 eyalet Osmanlı idarî sistemi içerisinde uzun süre eyalet veya beylerbeyilik olarak yer almışlardır. Bu eyaletlerin dışında kısa süreli olarak Osmanlı hakimiyetinde kalan bazı yerlerin eyalet statüsüne alındığına da rastlanmaktadır.

Tablo 2'de ise 1527-1799 yıllarında Osmanlı Devleti'ne bağlı eyaletler, kaptanlıklar, voyvodalıklar ve melikler verilmiştir.

İnceleme dönemimizde Osmanlı Devleti'nde 60 eyalet, 5 kaptanlık, 3 voyvodalık, 4 meliklik, aynı anda olmamakla birlikte, Osmanlı idarî sistemi içerisinde yer almışlardır. Kaptanlıkları hesaba katmazsak, 1527-1799 yıllarında Osmanlı Devleti'ndeki eyalet sayısı belirli dönemlerde 8-42 arasında değişmiştir. Devletin zayıflaması ile birlikte birçok yerin elden çıkması eyalet sayısının düşmesine sebep olmuştur. Eyalet sayısı III. Selim Dönemi'nde yapılan bir düzenleme ile 28-30 arasında tutulmuştur. 1799 yılında Osmanlı Devleti'ndeki eyalet sayısı 30'dur.

Eyaletlerden Mısır, Bağdat, Basra, Habeş, Ahsa, Cezayir-i Garb, Trablusgarb ve Tunus salyanelidir.

Tablo 2'yi oluştururken kaynaklardaki bilgilere sadık kalınmıştır. Bazı defterler eksik olduğu için eyalet sistemi içerisinde varlığı aşikar olan eyaletler ilgili sütunlara yazılmamış olabilir. Mesela 1550-1551 tarihli defter eksik olduğu için Rumeli Eyaleti bulunmamaktadır. Bu durum 1550-1551 tarihinde Rumeli Eyaleti'nin Osmanlı idarî sistemi içerisinde olmadığı şeklinde değerlendirilmemelidir. Risale türü kaynaklar da genellikle tanzim edildikleri yıldan daha önceki bilgileri yansıtmaktadırlar. Bu sebeple bu bilgilerin de diğer bilgi ve belgelerle desteklenerek veya teyit edilerek kullanılması gerekir. Bunun dışında Trabzon-Batum, Rakka-Ruha, Yemen-Zebid ve Aden gibi birkaç merkezli olan ancak aynı idari birimi ifade eden eyaletlerin değerlendirilmesi de dikkatle yapılmalıdır.

Kırım Hanlığı ve Mekke-i Mükerreme Emirliği Osmanlı Devleti'nin idari yapısı içinde bulunmaktadır. Ancak bunlar imtiyazlı statüde oldukları için genellikle tevcihat ve taksimatla ilgili belgelere yansımamıştır. Bu sebeple, Tablo 2 içerisinde bunları göstermedik.100

Kırım Hanlığı, iç işlerinde müstakil olup, hutbelerinde Osmanlı padişahlarından sonra hanların adları zikredilirdi. Ayrı divanları ve müstakil teşkilatları bulunmakta idi. Hanlık merkezi Bahçesaray'dır. XVII. yüzyıla kadar han seçimi de mirzalara ait olup, sonradan Osmanlı merkezi hükümetince yapılmıştır. Ancak bu seçim Giray ailesi bireyleri içinden birisinin hanlığa getirilmesi şeklinde oluyordu. Kırım hanlarına her yıl Kefe mukataasından 1 milyon, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise 1,5 milyon akçe salyane verilirdi. Savaş zamanlarında orduya bir süvari birliği gönderirlerdi. Kırım hanları, müdafaa etmelerine karşılık Boğdan Voyvodalığı'ndan bir miktar aidat alıyordu. Ayrıca Kafkasya'daki Çerkes kabilelerinden esir vergisi, XVII. yüzyılın sonlarında Leh Krallığı'ndan 45.000 guruş ve Rus Çarlığı'ndan da 90.000 guruş vergi aldıkları bilinmektedir.101

Osmanlılar Hicaz'ı nüfûz ve idareleri altına aldıktan sonra Hz. Peygamber'in soyundan gelen Mekke emirlerini, Memlûk Devleti zamanından beri devam eden teamül üzerine vazifelerine devam ettirmeyi uygun görmüş ve bunların kendi mıntıkaları dahilindeki yetkilerini kabul etmişlerdir. Mekke ve Medine'ye her sene münavebe ile Mısır'dan muhafız asker gönderilmiş ve buranın emirleri adeta sikkesiz bir hükümdar gibi hareket etmişlerdir. Mekke emirlerinin, emirliklerini merkezi hükümete tasdik ettirmeleri şarttı.102 Mekke ve Medine fukarasının geçimi için Anadolu ve Rumeli'de birçok yerde Haremeyn-i Şerîfeyn vakıfları kurulmuştur. Mekke'ye sûrre denilen bir tahsisat da yine merkez tarafından gönderiliyordu.103

Hicaz bölgesinin inzibatı için burada askerî bir garnizon kurularak bedevî kabileler zabt u rabt altına alınmıştır.104

1640-1648 tarihli Sancak tevcih defterinde Mekke-i Mükerreme Şerâfeti olarak kaydedilmiş ve tasarrufunun Seyyîd Zeyd'de olduğu belirtilmiştir.105 Mekke-i Mükerreme Emîrleri Aralık sonları 1697

tarihinden itibaren Ahsa Eyaleti'ni de tasarruf etmişlerdir. Aralık sonları 1697 tarihinde Ahsa Eyaleti Mekke-i Mükerreme Şerîfi, Şerîf Said İbn Şerîf Zeyd'e verilmiştir.106 Bu sebeple daha sonraki dönemlerde Ahsa Eyaleti tevcihata tâbi tutulmamış bu sebeple idarî taksimat içinde de gösterilmemiştir.

Yemen Eyaleti de imtiyazlı statüde olup, XVIII. yüzyılda hakimiyet tamamen Zeydî imamların elinde olduğu için XVII. yüzyılın ortalarından itibaren klasik eyaletler içinde zikredilmemiştir.

Tebriz, Merağa, Rumiyye, Dinaver, Palengân, Hemedan, Jane, Revan, Gence, Şemahi, Tiflis, Erdilan, Kirmân-Şâhân ve Luristan gibi eyaletlerin bazılarında kısa süreli hakimiyet yaşandığı için eyalet statüleri uzun sürmemiştir. Yanova,107 Silistre, Mora, Acara ve San'a gibi yerler ise çoğunlukla bir başka eyalete bağlı sancak olarak kaydedilmişler ve kısa süreli olarak eyalet statüsünde kalmışlardır.

Sonuç

Osmanlı Devleti, kurulup gelişmeye başladıktan sonra ele geçirdikleri yerlerin güçlü bir merkezî otorite ile temsili maksadıyla beylerbeyilik sistemini kurmuştur. Bu sistem Osmanlılardan önceki Türk-İslam devletlerinde de mevcut olup, Osmanlılar tarafından daha da geliştirilerek uygulanmıştır. Beylerbeyiliklerin yanında, imtiyazlı bir statüde olan voyvodalık, meliklik, hanlık ve emirlik kurumlarının bulunması Osmanlı Devleti'nin merkezî otoritesini zaafa uğratan unsurlar olarak görülmemelidir. Zira Osmanlı Devleti'nin idarî ve malî konularda mutlak bir merkeziyetçilik fikri ile hareket etmediği de bilinmektedir.

Merkezî otoritenin veya devletin devamlılığı prensibi zaafa uğramadığı müddetçe mahalli unsurlara kuru bir tasarruf hakkı verilerek bölgesel birtakım idarî birimlerin ihdas edildiği de bilinmektedir. Voyvodalık, meliklik, ocaklık, hanlık ve emirlik uygulamasını da bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

İncelediğimiz dönemde sancaklardan müteşekkil idarî birimlerin (beylerbeyilik/eyalet) idarî taksimat açısından yapısal bir değişiklik göstermediği, ancak bunların adları, yöneticilerinin unvanları ve tasarruf şekillerinin dönem içerisinde ortaya çıkan şartlar çerçevesinde değişikliğe uğradığı görülmüştür. Beylerbeyiliklerin üç tuğlu paşalara yani vezîrlere tevcih edilmeye başlanmasından sonra yöneticileri vali, beylerbeyilikler de eyalet olarak anılmaya başlanmıştır. Bu durum XVII. yüzyılın ortalarından sonra iyice kendini göstermiş, XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren ise eyalet tabiri kökleşmiştir.

Eyaletleri tasarruf eden paşaların, gelirlerini elde ediliş şekillerinde bir değişiklik yaşanmış ve XVIII. yüzyılın başlarından itibaren mîrî mukataaların ömür boyu iltizama verilmesi olarak tarif edilebilecek malikâne sistemi ile imdad-ı seferiyye ve imdad-ı hazeriyye vergilerini toplama usulü

uygulaması başlamıştır. Bu sistemler de kademeli olarak uygulanmış ve aynı anda devletin tamamına şamil olmamıştır.

Klasik dönem içinde yapılan uygulamalar, sistemin bütünü ile ilgili yapısal bir değişiklik getirmemiştir. Yapısal ve köklü değişiklikler ancak Tanzimat Dönemi'nde olacaktır.

1 M. Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti Kuruluşu ve Gelişmesi", Osmanlı, C. 6, Ankara, 1999, s. 123.

2 Bkz. Tablo 2.

3 Osmanlı klasik döneminin XVII. yüzyılın başlarında bittiği görüşü de vardır. Ancak idarî ve malî sistemin XIX. yüzyılın başlarına kadar köklü ve yapısal bir değişiklik arz etmediğini göz önünde bulundurarak belki XVII. yüzyılın ortalarından itibaren yeni klasik dönem olarak adlandıralabilecek bir sürece girildiğini söylemek mümkün olabilir. Bu konudaki değerlendirmelerimiz için bkz. Orhan Kılıç, 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı, Elazığ, 1997, s. 1-5. Ayrıca bkz. Aynı yazar, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı, S. 31, (Ocak-Şubat 2000), Ankara, 2000, s. 442-444.

4 Zikreden: Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilâtı (Tanzimat'a Kadar)", Osmanlı, C. 6, Ankara, 1999, s. 78.

5 Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Ankara, 1988, s. 30.

6 Metin Kunt, Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, İstanbul, 1978, s. 26-27.

7 Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı, Ankara, 1963, s. 201.

8 BA., A. NŞT 1355, s. 2-22; BA., A. RSK 1568, s. 8-28.

9 BA., A. RSK 1512.

10 BA., A. RSK 1551.

11 BA., A. RSK 1572.

12 BA., A. RSK 1593.

13 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III/2, 2. Baskı, Ankara, 1977, s. 291.

14 Bu sıralama inceleme dönemimizde büyük ölçüde aynı kalmıştır. Ancak 1735-1736 tarihli defterde Adana Eyaleti, Maraş Eyaleti'nden sonra yazılmıştır. Bunun yanı sıra, aynı defterde, Derya ve Süveyş Kaptanlıkları Trablusgarb Eyaleti'nden sonra kaydedilmişlerdir. BA., A. RSK 1551; BA., A. RSK 1572.

15 N. Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilâtı (Tanzimat'a Kadar)", s. 79-80.

16 Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayânlık, Ankara, 1994, s. 15-16.

17 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III/2, s. 291.

18 Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhisü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osman, (Hazırlayan: Sevim İlgürel), Ankara, 1998, s. 114-115.

19 Mîrî rejim, devletin idarî, askerî ve iktisadî düzeninin tam anlamıyla uygulandığı, devletin vergi aldığı, tasarruf tevcih ettiği ve buna karşılık yükümlülük istediği bir rejimdir. Rejimin en belirgin unsuru tımâr rejimidir. Merkezdeki defterdarlıkların yetki sınırları, askerî taksimat ve kol düzeni de mîrî rejimin sınırlarını belirleyen unsurlardır. Bkz. Mustafa Öztürk, "Osmanlı Mîrî Rejiminin Misak-ı Millî ile Münasebetleri", Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, (23-25 Ekim 1995-İstanbul), Ankara, 1996, s. 186-192.

20 M. Nuri Paşa, Netayic ül-Vukuat (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi), (Sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen: Neşet Çağatay) C. III-IV, Ankara, 1987, s. 133-134.

21 Eyalet ve sancakların idarî ve malî bakımdan ne şekilde tasarruf edildikleri hakkında geniş bilgi için bkz. O. Kılıç, 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı, s. 30-41.

22 Meselâ, 1716-1718 yıllarında Karaman Eyaleti'ni tasarruf eden Osman ve Mehmed paşalar aynı zamanda Adana Eyaleti'ne bağlı İçil Sancağı'nı da tasarruf etmektedirler. BA., A. RSK 1573, s. 3; BA., A. NŞT 1355, s. 10. Habeş Eyaleti'ni tasarruf eden paşalar aynı zamanda Cidde-i Ma'mûre Sancağı'nı, Şam Eyaleti'ni tasarruf eden paşalar ise Kuds-i Şerîf, Gazze ve Nablus sancaklarını da ellerinde tutmuşlardır. Bkz. O. Kılıç, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı, s. 57, 75.

23 Meselâ, Bağdat Valisi olan Vezîr Ahmed Paşa'ya 30 Ocak 1737 tarihinde ilhaken Basra, Kefe Eyleti Valisi olan Silahdar Muhammed Paşa'ya ise 30 Ekim 1736 tarihinde Trabzon Eyaleti verilmiştir. BA., A. RSK 1572, s. 29, 35, 40.

24 Mehmed Paşa, 20 Eylül 1716 tarihinde Maraş Beylerbeyiliği'nden ayrılmış ve 20 aya yakın bir süre mazûl kaldıktan sonra 4 Ocak 1718 tarihinde Sivas beylerbeyiliğine getirilmiştir. BA., A. RSK 1573, s. 3; BA., A. RSK 1568, s. 17, 20.

25 Meselâ bu konuda tipik bir örnek olan vezîr Yakûb Paşa'nın valilikleri şöyledir; Sivas Eyaleti: 2 Ocak 1737'den önce-10 Kasım 1738, Safed Sayda ve Beyrut Eyaleti: 11 Kasım 1738-14 Kasım 1739, Erzurum Eyaleti: 15 Kasım 1739-15 Ocak 1740. BA., A. RSK 1572, s. 6, 13, 19.

26 BA., A. RSK 1572, s. 15, 19.

27 BA., A. RSK 1572, s. 13, 19.

28 BA., A. RSK 1551, s. 4.

29 BA., A. RSK 1551, s. 10.

30 BA., A. RSK 1551, s. 17.

31 BA., A. RSK 1551, s. 65.

32 BA., A. RSK 1572, s. 12.

33 BA., A. RSK 1572, s. 10.

34 Orhan Kılıç, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648), Van 1997, s. 151.

35 Meselâ, 20 Kasım 1716 tarihinde sâbık İstanbul Kaymakamı Vezîr Osman Paşa'ya Azak Kal'ası muhafazası şartıyla Trabzon Eyaleti tevcih edilmiştir. BA., A. RSK 1573, s. 4.

36 O. Kılıç, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı, s. 19.

37 N. Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilâtı (Tanzimat'a Kadar)", s. 86.

38 Tanzimat Dönemi Osmanlı taşra idarî sistemi için geniş bilgi için bkz. İlber Ortaylı, Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği, İstanbul, 1985.

39 1640-1648 tarihli Sancak Tevcih Defteri'nde (BA. A. RSK 1512) Özi Eyaleti içerisinde Tuna Kaptanlığı olarak kaydedilmiştir.

40 Kavala Kaptanlığı 1632 tarihinde faaliyette olup, Yusuf Kaptan tarafından idare edilmektedir. BA., A. RSK 1492, s. 12.

41 Meselâ, 28 Ocak 1737 yılında Kaptan Paşa'lığa getirilen Süleyman Paşa'ya 2 Nisan 1738 tarihinde vezîrlik rütbesi verilmiştir. BA., A. RSK 1572, s. 43.

42 BA., A. RSK 1572, s. 47.

43 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, III. Baskı, Ankara, 1988, s. 414-415.

44 M. Nuri Paşa, Netayic ül-Vukuat, s. 104.

45 1735-1736 tarihli Sancak Tevcih Defteri'nde Süveyş Kaptanlığı tevcihata tabi tutulmamıştır. Muhtemelen resmen kaldırılmış ve Derya Kaptanlığı'na bağlanmıştır. Bu defterdeki bilgilere göre daha önce Süveyş Kaptanlığı'na bağlı olan Kocaili ve Karlıili sancakları Derya Kaptanlığı içindedir. Bkz. BA., A. RSK 1572, s. 47.

46 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, 4. Baskı, Ankara, 1983, s. 430.

47 Feridun M. Emecen-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", Belgeler, C. XIX, S. 23, Ankara, 1999, s. 63.

48 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, s. 429-431.

49 İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. IV/2, 2. Baskı, Ankara, 1983, s. 41-42.

50 Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezî Otorite ve Taşra Teşkilâtı", Osmanlı, C. 6, Ankara, 1999, s. 114.

51 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, s. 442.

52 M. A. Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezî Otorite ve Taşra Teşkilâtı", s. 114.

53 1550-1551 tarihli Sancak Tevcih Defteri'nde Gürcistan Vilayeti'ne bağlı bir liva (Liva-i Dodyan) olarak kaydedilmiştir. Feridun M. Emecen-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", s. 94.

54 Aşağıdaki tabloda kuruluş tarihleri için referans verilmeyen eyaletler için bkz. T. Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, s. 96-98; N. Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)", s. 77-78.

55 M. Ç. Varlık, "Anadolu Eyaleti Kuruluşu ve Gelişmesi", s. 123.

56 Nejat Göyünç, "Diyarbekir Beylerbeyiliğinin İlk İdarî Taksimatı", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 23, İstanbul, Mart 1969, s. 23-34.

57 T. Baykara ve N. Göyünç Haleb Beylerbeyiliğinin kuruluş tarihi olarak 1516 yılını vermektedirler. 1527 tarihli bütçede de Halep bir beylerbeyilik olarak yazılmıştır. Ancak Haleb'in 1516 yılından sonra Arab veya Şam Vilayeti'ne bağlı olduğu ve 1543 yılında beylerbeyilik statüsüne kavuştuğu ifade edilmektedir. Bkz. Enver Çakar, XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 1998., s. 27.

58 1517'de Mısır'ın Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra merkezi Kahire olan bir eyalet olarak teşkilatlandırılmıştır. Kanunî dönemi'nde, merkezden uzak stratejik bölgelerin gelirlerini tahsil ve muhafazalarını temin için bu kabil beylerbeyilikler salyane sistemine bağlanmıştır. Bu bağlamda, 14 Ekim 1522 tarihinde Mısır salyaneli eyalet statüsüne geçmiştir. Bkz. Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, XVI. Asırda Mısır Eyaleti, İstanbul, 1990, s. 50, 72. Mısır Eyaleti hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Ibrahım el-Mouelhy, Organisation et Fonctionnement des Institutions Ottomanes en Egypte, (1517-1917), Ankara 1989.

59 Erzurum Beylerbeyiliği'nin 26 Eylül-3 Ekim 1535 tarihleri arasında Mehmed Han idaresinde kurulduğu ifade edilmektedir. Bkz. Dündar Aydın, Erzurum Beylerbeyiliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566), Ankara, 1998, s. 60.

60 Erdinç Gülcü, Osmanlı İdaresinde Bağdat (1534-1623), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1999, s. 32.

61 Orhan Kılıç, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648), s. 118.

62 Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti, İstanbul, 1974, s. 37.

63 Habeş Eyaleti de Salyaneli eyaletlerdendir. Eyalet merkezi Sevvakin'dir. XVIII. yüzyılda eyaletin önemini kaybetmesi sebebiyle idaresi Cidde Sancağı ile beraber bir vezire veriliyordu. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. 4/2, Ankara, 1983, s. 248. Nitekim XVIII. yüzyılın ilk yarısında Cidde-i Ma'mûre Sancağı ve Mekke-i Mükerreme Şeyhü'l-Haremliği'ni elinde bulunduran paşalara Habeş Eyaleti'nin de ilhaken verildiği tespit edilebilmektedir. Habeş Eyaleti'nin Cidde-i Ma'mûre ve Mekke-i Mükerreme Şeyhü'l-Haremliği ile birlikte tevcih edilmeye başlanmasından sonra eyalet valileri Habeş Eyaleti'nin merkezi durumunda olan Sevvakin veya Masavva'da oturmamışlar ve yerlerine mütesellim göndermişlerdir. Fakat XVIII. yüzyılın başında devlet görevlilerinin hiçbir nüfûzu olmayıp, onların yerine eyaleti, devletin de onayı ile tayin edilmiş olan nâibler idare etmekte idiler. Bu yeni hüviyeti ile Habeş valileri şu işleri yapmakla sorumlu tutulmuştur: Hicaz'a giden hacı kafilelerinin iaşe ve konaklama gibi bütün işlerini düzenlemek, hacı kafilelerinin etrafa dağılarak perişan olmamaları için Mısır'da olan adamı vasıtasıyla çeşitli zahireden ne kadar ihtiyaç gösterilmiş ise Süveyş Limanı'ndan gemilerle Cidde Limanı'na sevk etmektir. Bkz. Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti, İstanbul, 1974, s. 132-133.

64 Önceleri Rumeli Eyaleti'ne bağlı olup daha Astarhan seferinde üstlendiği sorumluluklar sebebiyle 1568 Volga Havzası'na geniş çaplı bir harekat düzenlendiğinde Rumeli Beylerbeyiliği içindeki Kefe Sancağı beylerbeyiliğe dönüştürülmüştür. Bkz. Yücel Öztürk, Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600), Ankara, 2000, s. 111-112.

65 Şehrizol'un (Şehrizor) 1560'dan sonra beylerbeyilik olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Mehdi İlhan, "XVI. Yüzyılda Şehrizol Vilayeti", OTAM, S. 4, Ankara, 1993, s. 164. N. Göyünç, Şehrizol Eyaleti'nin 1568 yılında kurulduğunu ifade etmektedir. Bkz. N. Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)", s. 77.

66 Lefkoşe Kalesi'nin 9 Eylül 1570 tarihinde düşmesinden hemen sonra adada Osmanlı idari teşkilatı kurulmaya başlanmış ve Kıbrıs Adası bir beylerbeyilik addedilerek Avlonya Sancağı Beyi Muzaffer Paşa ilk beylerbeyi tayin edilmiştir. Bkz. Recep Dündar, Kıbrıs Beylerbeyiliği (1570-1670), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, 1998, s. 86.

67 Bazı kaynaklarda Trabzon Eyaleti'nin kuruluş tarihi 1578 olarak verilmektedir. Bkz. T. Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, s. 97; Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı", s. 78. Ancak 1578-1588 yıllarına ait Sancak Tevcih Defteri'nde Trabzon, Erzurum Vilayeti'ne bağlı bir sancaktır. Bkz. M. Kunt, Sancaktan Eyalete, s. 174, 180. Ayn Ali Efendi'nin XVII. yüzyılın başları ile ilgili risalesinde Trabzon bir Eyalet olarak anılmakta ve bu eyalete bağlı olarak Batum ve Gönye sancakları 1 sancak addedilerek ifade edilmektedir. Bkz. Ayn Ali Efendi, Kavanin-i Al-i Osman Der-Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divan, İstanbul, 1280, s. 29.

68 Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde (1512-1520), Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından fethedildikten sonra sancak statüsünde Diyarbekir Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. Bu özelliğini Kanuni (1520-1566) ve II. Selim (1566-1574) Dönemlerinde de devam ettiren Rakka, III. Murat Dönemi'nde (1574-1595) 29 Kasım 1586 tarihinde beylerbeyilik statüsüne yükseltilmiştir. Rakka Beylerbeyiliğine atanan ilk Beylerbeyi İskender Paşa oğlu Mehmet Paşa'dır. Bkz. Murat Çelikdemir, Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskanı (1690-1840), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2001, s. 16.

69 Musul 1517'de Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra sırasıyla Diyarbekir, Bağdat, Şehrizol ve tekrar Bağdat Eyaletlerine bağlı bir sancak olarak olarak kaydedilmiş ve 1586 yılında müstakil eyalet olmuştur. Bkz. Ahmet Gündüz, Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1999, s. 36-37.

70 Eğri 1596 yılında fethedilmiştir. Önceleri Budun Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak idare edilmiş sonra 6 sancaklık bir eyalet haline getirilmiştir. Bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "Eğri Maddesi", İslâm Ansiklopedisi, C. 4, s. 197. Nejat Göyünç eyaletin kuruluş tarihini 1598 olarak vermiştir. Ancak Ayn Ali Efendi'nin risalesinde 17. yüzyıl başlarında (1609) halen Budun Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak görülmektedir. Bkz. Ayn Ali Efendi, Kavanin-i Al-i Osman Der-Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan, s. 17.

71 Daha önce Halep Eyaleti'ne bağlı iken 1608 yılında müstakil bir eyalet haline getirilmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III/2, Ankara, 1977, s. 290.

72 Akdeniz'de mevkien önemli bir konumda olan Girit Adası'nın fethi hususunda Osmanlı Devleti uzun yıllar mücadele etmiş ve nihayet 1645 yılında adaya çıkan Osmanlı ordusu Hanya Kalesi'ni fethetmeye muvaffak olmuştur. Hanya'nın fethini Girit'teki diğer kalelerin fethi takip etmiştir. 1669 tarihinde Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın sadareti zamanında Venediklilerle yapılan bir anlaşma ile Suda ve İsperlonga (Spinalonga) kaleleri hariç adanın tamamı Osmanlı hakimiyetine girmiş 1715 Eylülü'nde Mora seferi sırasında Kandiye ve Hanya muhafızları ile Kaptan-ı Derya Canımhoca Mehmed Paşa'nın kara ve denizden gayretleriyle bu iki kale de alınarak adanın fethi tamamlanmıştır. Bkz. Cemal Tukin, "Girit Maddesi", İslâm Ansiklopedisi, C. 4, s. 793-794; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. IV/I, s. 108. 1669 tarihinde adanın merkezi durumundaki Kandiye'nin Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra Girid'in bir eyalet olarak teşkilatlandırıldığı anlaşılmaktadır. Zira 1701-1702 tarihli Sancak Tevcih Defteri'nde Girid Eyaleti mevcuttur. Bu sebeple, Girid Eyaleti'nin 1715 yılında bir eyalet olarak teşkilatlandırıldığı yolundaki tespitlere (bkz. Cemal Tukin, "Girit Maddesi", s. 794) katılmak mümkün değildir.

73 Aşağıdaki tabloda yapılan coğrafi tasnif incelenen dönemin kavramları değildir. Bu tasnifin Anadolu ve Rumeli olarak iki ana başlık altında incelenmesi devrin terminolojisine daha uygun olabilirdi. Kol sistemi, mîrî rejimin uygulandığı bölgeler ve muhasebe kayıtları da böyla bir tasnifi öngörmekte idi. Ancak okuyucuya kolaylık ve daha da anlaşılır olması için bugünkü coğrafi terminolojiye ve tasnife göre bir düzenleme yapılmıştır.

74 Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", İstanbul Üniversite İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 15, İstanbul, 1953-1954, s. 251-329.

75 Feridun M. Emecen-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", s. 53-122. Bu defterin baş tarafındaki sayfalar eksik olduğu için Rumeli tarafındaki eyaletler kaydedilmemiştir.

76 M. Kunt, Sancaktan Eyalete, s. 133-149.

77 M. Kunt, Sancaktan Eyalete, s. 149-181.

78 Ayn Ali Efendi, Kavanin-i Al-i Osman Der-Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan, s. 6-61.

79 Koçi Bey Risalesi, (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), Ankara, 1985, s. 134-139.

80 Ş. Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı, s. 201-227.

81 M. Kunt, Sancaktan Eyalete, s. 182-198.

82 BA., A. RSK 1512. Defterdeki eyalet tevcihatı ile kayıtlar 1640-1648 tarihlerini içermektedir.

83 Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, s. 1 (Faksimile metin).

84 Hüseyin Hezarfen, Telhisü'l-Beyân fî Kavânîn-i Al-i Osman, v. 55/b-56/a, (Bibliotheque Nationele de Paris, Ancien Fonds Turc, nr. 40'daki aslının Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Kütüphanesi, 220 Demirbaş mumarada kayıtlı sureti). Bu eser 1669 (Baş. Tar: 1. VII. 1669) tarihli olup 13 bölümden müteşekkildir.

85 BA., A. RSK 1551, BA., A. RSK 1560, BA., A. RSK 1564, BA., A. RSK 1573, BA., A. NŞT 1355, BA., A. RSK 1568.

86 BA., Kâmil Kepeci, Mükerrer 523. Bu defter Fahameddin Başar tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Fahameddin Başar, Osmanlı Eyâlet Tevcihatı (1717-1730), Ankara, 1997.

87 BA., A. RSK 1572.

88 BA., A. RSK 1593.

89 Tevcihata tabi tutulmamıştır.

90 Batum ile birlikte yazılmıştır.

91 1653 yılında tertip edilen Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi'nde ve 1669'da tertip edilen Telhisü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osman'da Adana Eyaleti halen Haleb Eyaleti içerisindedir. Bkz. Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, s. 9; Hüseyin Hezarfen, Telhisü'l-Beyân fî Kavânîn-i Al-i Osman, v. 68/b.

92 1578-1588 yıllarına ait Sancak Tevcih defterinde Batum müstakil bir beylerbeyiliktir. Bkz. M. Kunt, Sancaktan Eyalete, s. 174, 180. Bundan sonraki yıllarda Batum Trabzon Eyaleti'ne bağlanmış ve zaman zaman Eyalet-i Batum nam-ı diğer Trabzon olarak birlikte yazılmışlardır. Geniş bilgi için bkz. Orhan Kılıç, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyaleti'nin İdari Taksimatı ve Tevcihatı", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Kasım 1998 Trabzon, s. 179-180.

93 Basra ile birlikte yazılmıştır.

94 Ahsa ile birlikte yazılmıştır.

95 Bağdat ile birlikte yazılmıştır.

96 Zebid ve Aden Vilayeti olarak yazılmıştır.

97 Cidde Livası ve Mekke-i Mükerreme Şeyhü'l-Haremliği ile birlikte yazılmıştır.

98 Eyalet-i Girid ve Muhafızlık-ı Kandiye olarak kaydedilmiştir.

99 Özi Eyaleti içerisinde Tuna Kaptanlığı olarak kaydedilmiştir. Ekim ortaları 1639 yılında ünvanı belirtilmeyen Mustafa adlı bir kaptanın tasarrufundadır.

100 Hanlık, Kalgaylık ve Mekke-i Mükerreme Emirliği ile ilgili tevcih kayıtları bazı defterlerde vardır (Mesela bkz. BA., A. RSK 1512, s. 6). Ancak bunların imtiyazlı statüleri ve elimizdeki tevcihat kayıtlarının süreklilik arz etmemesi sebebiyle bir yanlış anlamaya meydan vermemek için yukarıdaki tabloda gösterilmemişlerdir.

101 Ahmet Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul, 1985, s. 67-68.

102 Meselâ, 1632 tarihli bir sancak tevcih defterinde Mekke-i Mükerreme Emirliği'nin Şerif Zeyd'e tevcih edildiği ve onun tasarrufunda olduğu belirtilmektedir. BA., A. RSK 1492, s. 3.

103 Mekke-i Mükerreme Emirliği hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mekke-i Mükerreme Emîrleri, 2. Baskı, Ankara, 1984; Münir Atalar, Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları, Ankara, 1991.

104 M. A. Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezî Otorite ve Taşra Teşkilâtı", s. 114.

105 BA, A. RSK 1512, s. 6.

106 BA., A. RSK 1551, s. 62.

107 Sadece 1707-1708 tarihli Alaybeyi Tevcih Defteri'nde eyalet olarak kaydedilmiştir. Bkz. BA., A. RSK 1564, 28, 29. XVII. Yüzyılın ilk çeyreğinde Temeşvar Eyaleti'ne bağlı bir sancaktır bkz. Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, (Hazırlayan: Midhat Sertoğlu), İstanbul, 1992, s. 5 (Faksimile Metin). Muhtemelen Karlofça Anlaşması'ndan sonra Eyalet olarak teşkilatlandırılmış ve çeşitli aralıklarla Budun ve Temeşvar Eyaletleri'nin bakiyyeleri bu eyalete bağlanmıştır. Yanova da 1718 Pasarofça Anlaşması'ndan sonra Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır.

Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması / Yrd. Doç. Dr. Fatma Acun [s.899-908]

Atatürk İlkeleri ve İnkîlap Tarihi Enstitüsü / Türkiye

Balkanlar, Anadolu, Arap Yarımadası ve Kuzey Afrika'da geniş toprakları imparatorluklarına dahil eden Osmanlılar, bu bölgelerde, tekamüllerinin farklı evrelerini yaşamakta olan, farklı ekonomik sistemlere ve farklı kültürlere sahip toplumlarla karşılaştılar. Bu toplumların imparatorluğun bünyesine dahil edilmesi meselesi, teorik ve pratik merkezileşme arasında bir denge kurulmasını, diğer bir ifade ile, merkezi otoritenin tesisini sağlarken, mahalli şartlara da uyum sağlayacak bir sistemin oluşturulmasını gerekli kılıyordu. Zıt yönde çalışan bu iki faktör, merkezi otorite ve mahalli şartlar arasında denge kurulması neticesinde, imparatorlukta, birkaç tür eyalet idare şekli ve birkaç tür sosyo-ekonomik hayat tarzı ortaya çıktı. İmparatorluğun topraklarının büyük bir kısmında (Balkanlar, Anadolu, Kuzey Suriye ve kısmi olarak Irak'ta) uygulanan tımar sistemi, bu idare tarzlarının en yaygın olanıdır ve sisteminin uygulandığı yerler, tipik Osmanlı eyaletini temsil etmektedir.1

En sade tanımıyla tımar, devlet görevlilerine hizmetleri karşılığında, belli bir bölgenin vergi toplama yetkisinin devredilmesi anlamına gelmektedir. Geçimlik anlamına gelen dirlik terimi, tımar ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. tımar yoluyla katipler, dini görevliler, kadılar vs. gibi sivil görevlilere maaşları karşılığında gelir tahsisleri yapılmasına rağmen, genel uygulamada, tımar sistemin asıl amacının seferler için asker beslemek olduğu söylenebilir. Devletin, mahalli şahısların geniş tasarruf haklarını tanıdığı ilk dönemlerde bile askeri hizmet talep etmesi, bunu açıkça göstermektedir.

Para ekonomisinin henüz gelişmediği Orta Çağ şartlarında, büyük bir ordunun beslenmesi ihtiyacı tımar sisteminin doğuşuna neden olurken, sistem, yalnızca askeri ihtiyaçları düzenlemekle kalmamış, klasik dönemde (1300-1600) eyalet idaresinin yanı sıra, devletin ekonomik, sosyal ve zirai politikalarını da büyük ölçüde şekillendirmiştir. tımar sisteminin imparatorluğun örgütlenmesinde bu kadar geniş çaplı tesirinin olması, devletin, idari organizasyonun yanı sıra toprak sistemi, köylünün statüsü, vergilendirilmesi ve zirai ekonomiyi, askeri ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde tımar sistemi etrafında düzenlemesinden kaynaklanmaktadır.2

Tımar sistemine en eski atıflar Osman (1299-1326) ve Orhan (1326-1362) Beyler Dönemi'ne kadar geriye gitmektedir. Sisteminin pratikte uygulanmasını sağlayan tahrir defterleri ve vakayinameler, Osmanlı Beyliği'nin kuruluş dönemlerinde sisteminin varlığına işaret etmektedir. II. Murad (1421-1451) Dönemi'nde düzenlenen 1431 tarihli bir tahrir defteri de, tımar sisteminin 16. yüzyılda tanımlanan temel prensipleri ve özelliklerine, bu dönemde kavuştuğunu göstermektedir.3 II. Mehmed Dönemi'nde (1451-1481) Teke sancağında yapılan tahrire (1464) dair kayıtlarda, Selçuklu Sultanı Alaeddin Dönemi'ne ait bir tımara atıfta bulunulması, sistemin daha erken dönemlerde tekamül ettiğini göstermektedir.4

Sistemin Kökeni

Farsça kökenli olan tımar terimi, bu dilde acı, ızdırap, sadakat ve bakım anlamlarına gelmektedir. tımar terimine ne Türkçede ne de Moğolcada rastlanmaktadır. Rumcadaki timarion ise, Osmanlıcadan geçmiş bir kelimedir. Türklerde tımar terimine kullanılmasına dair en eski atıfa, Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in (1117-1157) Farsça bir hükmünde rastlanmaktadır. Bu hükümde "yönetim" manasında kullanılan tımar terimi henüz kurumsal manasına sahip değildir.5 Kurumsal manada en eski atıflar, Sultan Orhan zamanına aittir. Aşıkpaşazade, Osman Bey'in silah arkadaşlarına tımarlar dağıttığını belirtmektedir. Ancak bu, daha çok, yurd veya Doğu Anadolu'daki Türkmen devletlerinde rastlanan ülkeye benzemektedir. Bu terimler miras bırakılabilen arazi parçalarını tanımlamak üzere, anılan bölgede Osmanlı döneminde de kullanılmaya devam etmiştir.6 Daha geriye gidildiğinde, Büyük Selçuklu Devleti'nde ve Mısır Memlüklerinde, Osmanlı tımarının belli niteliklerinin var olduğu gözlenmektedir.

tımar konusunda yapılan ilk çalışmalar, sistemin kökenini Ortaçağ İslam dünyasında mevcut olan ikta sistemine bağlamaktadır. En erken İslam devletlerinde kati'a ismiyle anılan toprak parçaları, vergilerini toplamak üzere önde gelen şahıslara özel mülk olarak tahsis edilmiş, karşılığında ise bu şahıslar devlete öşürlerini ödemişlerdir. Bu toprak tahsislerinin özel mülke dönüşmesiyle birlikte geri alınamaz veya başkasına tahsis edilemez hale gelmesi, sistemin gelişmesini engellemiş ve ikta' adıyla yeni bir tahsis sistemi uygulanmaya başlanmıştır. İkta sisteminde şahıslara, toprağın mülkiyeti değil, yalnızca gelirini toplama hakkı devredilmiş ve eskiden olduğu gibi, topladıkları gelirlerin vergilerini (bunlar öşür şeklinde alınmaktadır) ödemeleri beklenmiştir. Zaman içinde, ikta sahiplerinin vergilerini ödemelerinde güçlüklerin ortaya çıkması nedeniyle, 10. yüzyılda Buyid Devleti Dönemi'nde, ikta tahsisleri vergisiz olarak yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde ikta sahipleri askeri komutanlardır ve hizmetleri karşılığında kendilerine ödenmesi gereken maaşları ikta tahsisi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Söz konusu tahsis, düzenli kayıt işlemleriyle belirlenen belli arazi parçalarının gelirleri olmakta ve en azından teoride, devlet tarafından geri alınabilmektedir.

10. yüzyılın sonlarına doğru kurulan Büyük Selçuklu Devleti ikta sistemini, diğer devletlere göre daha geniş çapta kullanarak, daha önce rastlanmayan bölgelere de uygulamıştır. Prensipte Selçuklu iktaları, Buyid iktalarına benzemektedir. Fakat daha sonraki dönemlerde merkezi otoritenin zayıflamasıyla, sahiplerinin toprak üzerinde geniş yetkilere sahip olduğu, miras bırakılabilen mülkler haline dönüşmüştür. Diğer yandan ikta sisteminin Anadolu topraklarına uygulanması, oldukça farklı gelişmelere yol açmıştır. İslam ülkelerindeki özel mülkiyete karşın, Anadolu'daki geniş arazilerin devlet tarafından sahiplenilmesi devletin, ikta sistemi dahilinde, toprak üzerinde daha fazla otoriteye sahip olması anlamına gelmiştir. Anadolu'daki iktaların en önemli özelliği, kayd-ı hayat şartıyla tahsis edilenlerin mevcudiyetlerinin yanı sıra, büyük bir çoğunluğunun tasarruf sürelerinin, askeri veya diğer türlü hizmet ile sınırlı olmasıdır. Anadolu'daki iktalar irsi değildir ve devlet arazi üzerinde dilediği idari ve mali haklara sahip olmuştur.7 Bu noktada, ikta ile tımar arasında sıkı bir ilişkinin varlığı kesindir, ancak bu, tımar sisteminin direk olarak ikta sisteminden geldiği veya basit bir şekilde, ikta yerine tımar

teriminin kullanıldığı anlamına gelmemektedir. İkta sisteminin temel amacı gelir toplamaktır ve gelirlerin devlet hazinesine akışını kolaylaştırmak için zaman içerisinde sistemde değişmeler yapılmıştır. Diğer yandan, tımar, gelir toplama amacının yanı sıra, veya bundan daha fazla, devlet görevlilerine maaş karşılığı olarak düşünülmüştür. Amaç yalnızca gelir toplamak olduğunda, tımar sisteminden tamamıyla farklı olan mukataa sistemi devreye girmiştir. Neticede, ikta ve tımar arasındaki ilişkilerin daha kesin olarak tanımlanması yapılırken mukataa sisteminin de dikkate alınması gerekmektedir.

Diğer yandan, tımar sisteminin kökeni üzerine yapılan sonraki araştırmalar, sistemin bir Bizans kurumu olan pronoia ile benzerliği üzerine yoğunlaşmıştır. Rumca "bakım" anlamına gelen pronoia terimi, Farsça olan tımar teriminin tam karşılığıdır. Bizans pronoia sistemi, 7. yüzyıldan beri var olan theme sisteminin gerilemesinin bir sonucu olarak 12. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Normalde askeri birlikleri tanımlamak için kullanılan theme terimi, büyük askeri bölgelere ayrılan Bizans toprakları için de kullanılmıştır. Her themenin başında, geniş askeri ve sivil yetkilere sahip bir şahıs bulunmaktadır. Askeri birliklerin yerleştirilmesiyle sistem Anadolu'ya getirilmiş ve böylece themeler, idari bölgeler olmalarının yanı sıra, askeri birlikler tarafından yerleşilen bölgeleri de tanımakta kullanılmıştır. Babadan oğula geçebilen hizmet karşılığında askerlere toprak tahsislerinin yapılmasıyla, theme sistemi mahalli ordunun beslenmesi önemli bir kurum haline gelmiştir. Her asker kendisine tahsis edilen toprağa yerleştirilerek savaş zamanında silahı ve atıyla sefere katılmakla yükümlü kılınmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun sonuna kadar devam eden sistemin zaman içerisinde değişmeye uğradığı görülmektedir: 11. yüzyılın ortalarına doğru themelerin idaresi, gelirlerinin tamamıyla birlikte aristokratlara devredilmiştir. 12. yüzyılın başlarında ise, toprak tahsislerinin askeri hizmet karşılığında yapıldığı ve tahsis sahiplerinin bir tür askeri aristokrasiye dönüştüğü feodal bir yapı kazanmıştır. Bu dönemde, askeri aristokratlar, atlı ve silahlı olarak, sahip oldukları toprakların değerine göre değişen sayıda askerlerle birlikte savaşa katılmak mecburiyetindeydiler.

Selçuklu ikta ve Bizans pronoia sistemlerinin yukarıda belirtilen nitelikleri karşılaştırıldığında, her ikisinin de, Osmanlı tımar sistemiyle benzer taraflarının bulunduğu, dolayısıyla, her ikisinin de tımar sisteminin kökenini teşkil edebileceği düşünülebilir.8 Merkezi hazinenin ve Para ekonomisinin henüz yeterince gelişmediği, askeri birliklerin başlıca atlılardan oluştuğu Ortaçağ şartlarında, tımar ve pronoia tarzı sistemler ihtiyaca binaen ortaya çıkmış ve uygulanmıştır. Atlı askerlerin ihtiyaçları yalnızca kırsal çevrede karşılanabilmekte ve devletin esas gelirini teşkil eden ve ayni olarak ürün üzerinden alınan öşürler toplanarak mahalli pazarlarda paraya çevrilebilmektedir. Bu iki temel ihtiyaç neticesinde, İran, İslam devletleri, Bizans, Batı Avrupa ve Moğol İmparatorluklarında benzeri sistemler ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, bu sistemlerin her birinden değişik unsurlar alarak, kendine özgü tımar sistemini geliştirmiştir.9

Osmanlı Feodalizmi İddiası

Osmanlı tımar sisteminin feodalliği olduğu konusunda araştırmacılar arasında 1960-70'li yıllarda yapılan hararetli tartışmalar, günümüzde, henüz kesin bir neticeye varılmadan sona ermiş görünmektedir. Bunun nedeni ise, tımar sistemini sosyalist topluma giden bir aşama olarak göstermeye çalışan Marksist, çoğu Balkan tarihçiler ile Osmanlı sisteminin ne kadar adaletli olduğunu göstermeye çalışan milliyetçi Türk tarihçileri arasında neredeyse bir uçurumun varlığıdır.10 Marksist tarihçiler Osmanlı tarihinde feodal dönemin varlığına inanır ve bunun izlerini tımar sisteminde bulmaya çalışırken, milliyetçi Türk tarihçileri de bütün çalışmalarını, tımar sisteminin Avrupa feodalizminden farklı yanlarını ortaya koymaya yoğunlaştırmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda feodalizm konusunda bir anlaşmaya varılamaması, bir yandan da, Batı Avrupa tarihçilerinin, feodalizmi farklı şekillerde algılamalarından kaynaklanmaktadır. Bazı araştırmacılar feodalizmi, sosyal ve ekonomik ilişkiler ve feodal toplum diye adlandırdıkları kurumlarda ararken, diğerleri, feodal terimini daha teknik bir manaya indirgemekte ve feodal-vassal ilişkisine bağlı haklar ve görevler sistemi şeklinde tanımlamaktadır. Karşılaştırma amacıyla ikinci yaklaşım daha kullanışlı olmakta ve bir vassalın belli hizmetler karşılığında bir feodalden belli bir miktarda toprak parçasını tasarruf etme hakkını devralması şeklinde ilişkiyi tanımlamaktadır. Bu tanım feodalizmin, askeri-idari yanını ön plana çıkarmakta ve bundan doğacak olan her türlü sosyal ve ekonomik ilişkiler ve kurumları ikinci plana koymaktadır. Bu tanım düzeyinde bakıldığında Osmanlı tımarı feodal bir kurum olarak görünmektedir. Buradan hareketle, Osmanlı tımar sisteminin kendine özgü farklılıkları ve gelişme çizgisi ortaya konulabilir. Ancak, Osmanlı feodalizmi konusu, yalnızca tımar sistemi değil, bütün Osmanlı tarihi değerlendirilerek yapılmalıdır. Bu türden çalışmaların sayısı ise yok denecek kadar azdır.11

Sistemin Uygulanması ve Timar Türleri

Osmanlı tımar sistemi belirli ihtiyaçların ve tarihi şartların neticesinde ortaya çıkmış ve uygulandığı bölgelerde, mahalli şartlara göre birbirinden farklı görünümler almıştır. Bizans İmparatorluğu'ndan alınan bölgelerde ve Bizans tesirinin bulunduğu Balkan ülkelerinde, tımar benzeri pronoiaların yanı sıra aile mülkü olan malikaneler de mevcuttu. Osmanlılar bu pronoia ve aile mülkü olan malikanelerin çoğunu aynen devralmış ve uzunca bir müddet kendi bünyelerinde devam etmelerine müsaade etmişler, ancak zaman içerisinde bir standardizasyona gitmişlerdir. Pronoia türü arazi parçalarının tımar sistemine dahil edilmesinin zor olmadığını belirtmek gerekir. Çünkü, bu tür araziler üzerinde sahiplerinin satmak, miras bırakmak veya vakfetmek gibi hakları bulunmamaktadır. Diğer yandan, toprak üzerinde irsi hakların mevcut olduğu aile mülkü malikanelerin bulunduğu bölgelerde, örneğin Bosna-Hersek'te, tımar sisteminin kısa bir zamanda yerleştirilmesi güç bir durum arz etmiş, bu nedenle, mahalli asilzadelere malikaneleri, belli yükümlülükler karşılığında mülk olarak tahsis edilerek uzunca bir süre yaşamalarına müsaade edilmiştir.12 Baºtina adı verilen bu mülkler, aşağıda ayrıntılarıyla ele alınacak olan mülk tımarlara benzemektedir.

Osmanlıların Rumeli ve Balkanlar'da ilerlemesi için gerekli olan teşkilatı ve itici gücü tımar sistemi ile birlikte sipahi ordusunun sağladığı söylenebilir. Öyle ki, fethedilen topraklara zaman geçirilmeden tımar sistemi uygulanmış, bu yolla her türlü gelir kaynağı ile birlikte mahalli halk da kontrol altına alınmıştır. Karşılıklı olarak yapılan nüfus kaydırmaları ve yeni fethedilen bölgelerin Müslüman nüfus tarafından iskanı da, yine tımar sistemi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. İlk dönemlerde bazı bölgelerde, örneğin yukarıda belirtilen Bosna-Hersek'te, mahalli asilzade gruplarının Osmanlı öncesi imtiyazlı durumlarının tanınarak kabul edilmesine rağmen, Balkanlar'ın genelinde tımar sisteminin tamamıyla yerleştiği ve hatta buraların tımar sistemi yoluyla imparatorluğun diğer bölgelerine nispeten daha iyi kontrol ve idare edildiği söylenebilir. Konu üzerine yapılan son araştırmalar, Dimetoka bölgesinde (Rumeli'dedir), Osmanlı tımarının klasik haliyle işlediğini göstermektedir.13

Tımar sisteminin sosyo-ekonomik ve kültürel yönlerden birbirinden farklı toplumlara ve bölgelere uygulanması, mahalli özelliklere adapte olmasına ve bu arada, sistemdeki tımar türlerinin sayısının artmasına neden olmuştur. Fonksiyonlarına, miras bırakılma durumlarına ve idari mali yetkilerine göre tımarlar üç ayrı kategoriye ayrılmakta, bunlar da kendi aralarında alt kategorilere bölünmektedir. Bahsedilen kategoriler aşağıda sırasıyla ele alınmaktadır. Fakat, daha önce, tımar sisteminin uygulamasına esas teşkil eden sayım (tahrir) işlerine değinmek gerekmektedir.13

Tahrirler, Osmanlı İmparatorluğu'nda tımar sisteminin uygulandığı eyaletlerde yapılan nüfus ve vergilendirilebilir kaynakları tespit için yapılan sayımlardır. Tahrir yapmanın esas amacı, eyaletlerdeki nüfus ve gelir kaynaklarını tespit etmek ve bunları devlet görevlilerine, şahıslara ve vakıflara, hizmetleri karşılığında, maaş, mülk ve gelir olarak dağıtmaktı. Gelirlerin bu yolla dağıtımı, Osmanlılara, direk merkezi hazineden ödeme yapmaksızın, ordu beslemelerini, topluma her türlü sosyal hizmetler götürmelerini kolaylaştırıyordu.14 15. yüzyılın ilk dönemlerinde başlayan tahrirler, 20 ila 30 yıllık fasılalarla, 17. yüzyılın başlarına kadar yapılmaya devam etmiştir. Bir bölgenin fethi, yeni bir padişahın tahta geçmesi veya savaş, tabii afet gibi gelir toplama ve dağıtımında meydana gelen değişiklikler, yeni bir tahririn yapılmasını gerektiren sebeplerdendi.15 Tahririn ilk aşamasında mevcut gelir kaynakları tespit etmek üzere, bir emin ve bir katipten oluşan bir tahrir heyeti kurulurdu. Tahrir heyetinin yanına, gerektiğinde güvenliği sağlamak üzere, silahlı koruyucular da katılırdı. Bir önceki tahririn defterini yanına alan tahrir heyeti, önce tahriri yapılacak olan eyaletin merkezini ziyaret eder, daha sonra, eyaletteki tahriri yapılacak olan bütün idari birimleri sırasıyla ziyaret ederdi. Tahririn yapıldığı esnada, tahrir heyeti bütün vergi mükelleflerini ve onların bluğ çağına erişmemiş oğullarını görürdü. Vergilerin miktarları ve oranları da bu esnada tespit edilirdi. Tahririn sonuçları bir deftere kaydedilirdi. Tahrir işleminin ilk aşaması böylece tamamlanınca, defter İstanbul'a gönderilerek Sultan'a takdim edilirdi. İnceledikten sonra Sultan defteri mühürler ve onaylardı (bu mufassal defterdir). Bu defterin bir kopyası yapılarak referans için merkezde saklanır, mühürlü nüshası da eyalete geri gönderilirdi. Defteri alan tahrir heyeti, bu sefer de, gelirleri dağıtmaya başlardı. Bu, tahririn ikinci aşamasını teşkil etmektedir. Gelirlerin dağıtımı için başka bir defter düzenlenirdi (bu icmal

defterdir). Bu suretle, tahrir işlemi sonun da iki tür defter ortaya çıkmaktadır: Mufassal ve icmal.16 Tahrir işlemleri vasıtasıyla, mahalli şartlarda meydana gelen değişmeler tespit edilmekte, bunlar ölçüsünde sistemin işleyişine dair kararlar alınmaktadır.

Fonksiyonlarına Göre: Has, Zeamet ve Timarlar

Fonksiyonlarına göre tımarlar has, zeamet ve tımar olarak üç kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar arasından hasların, havass-ı hümayun ve havass-ı vüzera ve ümera olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Havass-ı hümayun Sultan'a ait olmasıyla diğer kategorilerden ayrılmaktadır. En zengin ve güvenilir gelir kaynakları Sultan için bu kategoride toplanmıştır. Havass-ı vüzera ve ümera ise, yüksek rütbeli devlet görevlilerine ve beylerbeyi, sancak beyi gibi eyalet yöneticilerine tahsis edilmiştir. 1432 tarihli Arvanid tahrir defterinde, tımarların yalnızca has ve tımar olarak iki kategoriye ayrıldığı görülmektedir. Buna göre, geliri 20.000'den yukarı olan tımarların zeamet kategorisi altında toplanması, daha sonraki bir uygulama olarak görülmektedir.17 Zeametlerin gelirleri, terakkileri ile birlikte 100.000 akçeye kadar yükselebilirdi. Haslar ise, 100.000 akçe ve üzerinde gelire sahipti ve sancakbeyleri ve beylerbeyleri için ayrılmıştı. 17. yüzyılın başlarında, sancakbeyine tahsis edilen en düşük gelirli has, 96,750 akçe ile Eğil beyine, en yüksek gelirli has ise, 642,500 akçe ile Bosna'daki Kilis beyine aitti. Beylerbeyleri söz konusu olduğunda en düşük gelirli has, 600,000 akçe ile Kıbrıs, en yüksek gelirli has ise, 1,200,660 akçe ile Diyarbakır beylerbeyi tarafından tasarruf edilmektedir.18

Osmanlı bütçesi içerisinde, 1527-1528 yılında, tımar sisteminin uygulandığı bölgelerden hasıl olan gelirlerin %49.8'inin çeşitli büyüklükteki tımarlara (ümera hasları, zeamet ve tımarlar buna dahildir), %39,9'unun padişah haslarına ve %10,3'ünün de vakıflar ve mülklere ait olduğu görülmektedir. tımarlara tevcih edilen gelirler bölgelere göre değerlendirildiğinde bu oranlar, Rumeli eyaletinde %46, Anadolu eyaletlerinde %56, Diyarbakır'da %63, Halep ve Şam vilayetlerinde ise %38 olmaktadır. Bütün bu gelirler, anılan dönemde 37,521 adet, irili ufaklı tımar sahibinin tasarrufuna tevcih edilmiştir. Bunların içinden 9,653'ü kale muhafızı tımarı, geri kalanının tamamı ise, 27,868 eşküncülü (sahipleri savaşa gitmekle yükümlü olan normal tımar ve zeametlerdir) tımarlardır. Bu tımarlardan 6,620'si Rumeli'de, 2,614'ü Anadolu eyaletlerinde, 419'u ise Haleb ve Şam vilayetlerinde yer almaktadır.19

Has ve zeametleri meydana getiren gelir birimleri, köyler ve hisseler, sancağın her yerini kapsayacak biçimde serpiştirilmiş, böylece, sancağın asayiş ve güvenliğinden sorumlu olan sancakbeyi ve zaimin, sancağın her yerini ziyaret etmesi sağlanmıştır. Gelirleri dağınık şekilde düzenlemenin diğer, belki de asıl amacı, tımar sahiplerinin tasarruf ettikleri köyleri, kendi özerk bölgeleri haline getirmelerini önlemekti. Sancakbeyi ve zaimler sorumlu oldukları bölgedeki suçluları takip etmek ve kadının hükmü dahilinde cezalandırma yetkisine sahiplerdi. Bir tür polis yetkisi diyebileceğimiz bu yetkinin uygulanması para cezası yoluyla olduğu için, sancakbeyi ve zaimlerin önemli bir gelir kaynağını da teşkil ediyordu. Bu gelirlerin paylaşım biçimi de tımarların serbest olup

olmadıklarını belirliyordu. Bu konuya aşağıda, idari ve mali yetkilerine göre tımarlar başlığı altında geniş biçimde değinilmektedir.

Gelir düzeyi 20.000 akçenin altında olan ünitelere tımar terimiyyle atıfta bulunulmaktadır. Köyler veya köylerdeki hisselerden oluşan bir tımar ünitesi, tımarlı sipahi denilen şahıslara tahsis edilmişti. Sahib-i arz veya sahib-i raiyyet olarak da adlandırılan tımarlı sipahiler, aslında, ne kendilerine tahsis edilen toprağın mülkiyetine sahipti ne de tımarı dahilindeki köylülerin efendisi konumundaydı. Devletin toprakla ilgili politikasının esasını teşkil eden miri toprak sistemi (toprağın mülkiyetinin devlete ait olması prensibi) ve reaya ile ilgili kanunları uygulamakla yetkili olması nedeniyle sipahilere bu adlar altında atıflarda bulunuluyordu.

Bir tımar arazisi "kılıç" denen ve hiçbir zaman bölünmeyen, tımarın başlangıcını teşkil eden çekirdek kısımdan ve "terakki" denen, terfiler yoluyla sonradan eklenen kısımdan oluşuyordu. Sipahi vefat ettiğinde, tımarının erkek evladına tevcih edilmesi genel bir eğilimdi, fakat bu, tımarın miras olarak devralınması anlamına gelmiyordu. tımar başka bir şahsa da tevcih edilebilirdi. Oğula veya başka şahsa tevcih edilen, tımarın tamamı olmayıp, yalnızca çekirdek tabir edilen kısmıydı. Sipahinin zaman içinde gösterdiği yararlıklar neticesinde kazandığı terakkiler yoluyla yapılan ilaveler, oğula veya tımarı daha sonra devralan şahsa intikal etmiyordu. Bu suretle, sipahi tımarının zaman içerisinde büyümesi ve aynı ailenin elinde nesilden nesile aktarılması engellenmiş oluyordu. tımarlı sipahi sınıfının zaman içerisinde bir toprak asaleti sınıfı haline dönüşmesini engellemek için, rotasyon usulü takip edilmekte ve sipahilerin yerleri sık sık değiştirilmektedir. Sipahinin köylü üzerinde baskı oluşturmasını önleyecek tedbirler alındığı gibi, köylü ile yakın temas sonunda işbirliğine girmesi de engellenmiştir. Örneğin, köylü sipahiyi kadıya şikayet edebilmektedir. Devlet de reayayı, sipahinin zulmünden koruyan kanunları sürekli olarak çıkarmaktadır.20 Diğer yandan, sipahiler bir tımar bölgesinde sürekli bırakılmadıkları için köylü ile yakın ilişkiler kuramamakta ve mahalli bağlar geliştirememektedir.21 tımarlar için geçerli olan bu durum, gelir düzeyi yüksek olan zeamet ve haslarda, sahipleri olan vezir ve üst düzey görevlilerin sık sık değiştirilmesi yoluyla gerçekleştiriliyordu.

Tımar dahilindeki arazi ve bunun üzerinde yaşamakta olan reaya, kanunen tımar sahibine aitti. Ancak, bu aidiyet, sahibiyeti değil birtakım hak ve yetkileri kapsıyordu. Örneğin, tımar arazisindeki hali (boş) yerleri ve diğer bütün kaynakları değerlendirebilir, tımar haricinden reaya getirerek buralara yerleştirebilirdi. Köylülerin, toprağı ekip biçtiğinden, boş bırakmadığından emin olması gerekiyordu. Toprağını boş bırakan köylüyü geri getirmek de tımar sahibinin göreviydi. Devlet, tımarlı sipahiler dahil mahalli otoritelerin (ehl-i örf) köylüyü (reaya) sömürmesine olduğu kadar, köylü ile yakın bağlar kurmasında da karşı olmuş, sistemin işleyişini de bunu sağlayacak biçimde düzenlemiştir. Köylü zirai faaliyetlerini düzenleme konusunda özgürdü. tımar sahibi, kanun ve uygulamaların haricinde köylüyü vergi veya hizmete mecbur edemezdi. Osmanlı öncesi uygulamalardan olan, köylünün sipahinin çiftliğinde çalışması, atına ot tedarik etmesi ve evini yapması gibi bazı angaryalar tanınmıştı fakat, bu hizmetlerin büyük bir kısmı paraya çevrilmişti.22

Osmanlı yöneticileri, tımarın toprak ve mali bütünlüğünü muhafaza edecek tedbirler almış, bu yolla, tımarlı sipahi sayısını kontrol etmeye çalışmışlardı. Deftere bir tımar olarak kaydedilen gelir kaynağı ünite teşkil etmekte ve bu ünitenin hisselere bölünmesi veya başka ünitelerle birleştirilmesi mümkün olmamaktaydı. Bazı nadir istisnaların haricinde, sipahinin oğlu babası hayatta iken tımar sahibi olamamakta, yukarıda da belirtildiği üzere, tımar babadan oğula intikal ettiğinde yalnızca kılıç denen çekirdek kısmı devredilmekteydi. Kılıç kısmının, prensip olarak, birden fazla sipahi tarafından tasarruf edilmemesi gerekmektedir. Fakat, pratikte, birden fazla sipahiye tevcih edildiği ve sipahilerin sefere birlikte veya nöbetleşe gittiği görülmektedir. İlk dönemlerde daha fazla rastlanan bu tür tımarlara, be-nevbet tımarlar adı verilmektedir. Bu uygulamaya, tımar almak için bekleyen sipahilerin sayılarını azaltmak üzere başvurulmuş olabileceği gibi, devletin savaş meydanına daha fazla sayıda sipahi götürmek istemesi de yol açmış olabilir.

Miras Bırakılma Durumuna Göre: Eşkincülü Mülkler veya Mülk Tımarlar

Yukarıda da belirtildiği üzere, sipahiler tımarları dahilindeki toprakların ve köylülerin kendilerine ödemek zorunda oldukları vergilerin mülkiyetlerine sahip değildi. Yalnızca, belli hizmetleri karşılığında ve bu hizmetleri yaptıkları müddetçe, devlete ait vergileri kendi hesaplarına toplama yetkilerine sahiplerdi. Diğer bir ifadeyle, bu yetki bir tür maaş karşılığı olup, tımar sahibinin devretmesi, satması, vakfetmesi veya miras bırakması mümkün değildi.23

Bahsedilen bu niteliklerin imparatorluktaki tımarların tamamını kapsamadığını hemen belirtmek gerekmektedir. Örneğin, bu özellikler, eşkincülü mülkler veya mülk tımarlar adıyla bilinen tımarlarda bulunmamaktadır. Bu türden tımarlarda devlet gelir toplama yetkisini, tımar sahibine bütün hayatı süresince ve ölümünden sonra da mirasçıları tarafından tam bir mülk olarak tasarruf edilebilecek "gelir" halinde bırakmıştır. Vaktiyle satın alınmış veya olağanüstü durumlarda bağışlanmış olan bu tür mülk tımarlar başlangıçta bir hizmete bağlı olmadıkları halde, zamanla devlet tarafından askeri hizmete bağlanarak, mülk tımar sahiplerinin kendileri bizzat sefere katılmak veya sahip oldukları mülk tımarın değeri karşılığında belirlenen sayıda atlı asker (cebelü) göndermekle yükümlü tutulmuşlardır. Bu yükümlülük yerine getirilmediği takdirde, normal tımarlardaki gibi tımarları elinden alınmış, yalnızca bir yıllık gelirleri devlet tarafından zapt edilmiştir. Mülk tımar sahibi vefat ettiğinde tımarı erkek evladına, erkek evladı olmadığı takdirde ise kadın mirasçılara intikal etmektedir. Yine bu tür tımarlar, sefere katılmak ve cebelü göndermek mükellefiyeti ile birlikte satılabilmekte veya vakfedilebilmektedir.

Mülk tımarların, Anadolu'da Beyliklerinden Osmanlılara intikal ettiği ve soy asaletini devam ettiren bu tür tımarların, özellikle Doğu Anadolu'da, gerekli görüldüğü müddetçe muhafaza edildiği bilinmektedir. Yukarıda değişilen Bosna-Hersek Bölgesi'nde ve Rumeli'de Hıristiyan asilzadelere bırakılan baştinalar da bu türden aile mülkleri olup, Osmanlı öncesinde sahip oldukları statülerin Osmanlılarca onaylanması anlamına gelmektedir.24 Trabzon bölgesinde de baştina türü tımarlara rastlanmaktadır: İlk dönemlerde burada mevcut olan Hıristiyan müsellemler, 16. yüzyılın başlarında askeri statülerini kaybettiklerinde, bu kayıp, miras bırakılabilen baştinaların tahsisiyle telafi

edilmiştir.25 Osmanlıların, fırsat hasıl oldukça, eşkincülü mülkleri normal tımarlara yaklaştıracak mükellefiyetler koydukları ve hatta ortadan kaldırmaya çalıştıkları bilinmektedir.

Doğu Anadolu'da daha yoğun olarak, Anadolu'nun bazı kesimlerinde ve Lahsa'ya bağlı Katif sancağında bazı nadir uygulamalarına rastlanan yurtluk-ocaklık tarikiyle verilen sancaklar da mülk tımarlar arasına konulabilir.26 Doğu Anadolu, Osmanlı hakimiyetine geçtiğinde burada bulunan ve Osmanlılara itaat eden bir kısım aşiret reisleri hükümet tarikiyle, diğerleri de, yurtluk-ocaklık tarikiyle idarelerindeki bölgelerde veya aşiretlerinin başlarında bırakılmışlardır. Bu iki uygulama şekli birbirine çok benzemekte olup aralarındaki tek, fakat önemli fark hükümet sancaklarda tahrir yapılmaması, yurtluk-ocaklık sancaklarda ise yapılmasıdır.27 Yurtluk ve ocaklık tarikiyle tevcih edilen sancaklarda tayin ve azil olmadığı, bey vefat edince sancağın oğullarına intikal ettiği, tahrir yoluyla gelir kaynaklarının tespit edildiği, sefer zamanında beylerin, beylerbeyinin bayrağı altında toplandığı, sefere katılmadıkları takdirde, sancaklarının oğulları veya akrabalarına tevcih edildiği bilinmektedir.28 Yurtluk-ocaklık sancakları devlet, kadı tayini ve vakıflara nezaret gibi yollarla kontrol altında tutabilmektedir.

Malikane tımarlar

Malikane tımar terimi ile malikane-divani sisteminin uygulandığı bölgelerdeki tımarlara atıfta bulunulmaktadır.29 Konya civarından başlayarak, değişik derecelerde Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmında ve Kuzey Suriye'de rastlanan malikane-divani sistemi, İslam devletlerinden kalan topraklar üzerinde, Osmanlı Devleti ile mahalli aristokrasi arasındaki uzlaşmanın neticesinde ortaya çıkmıştır ve tımar sisteminin mahalli şartlara uyumunun tipik bir örneğini teşkil etmektedir.30

Malikane-divani sisteminde, malikane sahipleri yalnızca toprağın mülkiyetine sahip olmaktan doğan haklara sahipti. Bu nedenle toprağı işlemekte olan köylülerden yalnızca toprak kirası talep edebiliyorlardı. Malikane hissesi tabir edilen bu toprak kirası, mahalline göre ürünün değişik oranlarına (1/10, 1//veya 1/5) tekabül etmekteydi. Bunun haricinde kalan diğer bütün vergileri köylü, divani hissesi adı altında, devlet görevlilerine ödemekle yükümlüydü. Bu durumda sistemin geçerli olduğu her köyün, biri malikane diğeri de divani olan iki hissesi, dolayısıyla da iki sahibi bulunmaktadır. Malikane hissesi sahibi, mülkü olarak tasarruf ettikleri topraklarda satma, miras bırakma, paylaşma ve vakfetme gibi haklara sahiptir.31

Sistemde, yalnızca divani hissesi veya divani ve malikane hissesi birlikte, iki baştan, tımar olarak tahsis edilmektedir. İlk durum hisseler ayrı ayrı şahıslara, ikinci durum ise aynı şahsa tevcih edildiğinde geçerli olmaktadır. Hisse veya hisselerin tımar olarak tahsis edildiği durumlarda, hisse sahipleri, normal bir tımar sahibinin yükümlü olduğu askeri hizmetleri yerine getirmektedir. Malikane divani sistemi, uygulandığı esas bölgeyi teşkil eden Amasya-Tokat-Sivas civarında 16. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiş ve bu dönemde, mülklerin satın alma veya diğer yollarla tasfiye edilmesiyle ortadan kalmıştır.

İdari Mali Yetkilerine Göre: Serbest Tımarlar ve Serbest Olmayan Tımarlar

Serbest türden tımarlar, Rumeli ve Balkanlar'a açılma dönemlerinde, buraların fethini ve yerleşilmesini kolaylaştırmak ve cazip hale getirmek üzere komutanlar, şeyh, derviş gibi imparatorluğun teşkilatlanmasında nüfuz ve enerjilerinden istifade edilebilecek şahıslara geniş muafiyetlerle tahsis edilmekteydi.

Anadolu Beyliklerinden kalma bir kısım komutanlara Rumeli'de geniş araziler bahşedilmiş, bunlar da maiyetleri ile birlikte gelerek sınır boylarına yerleşmişlerdi. Başlıca görevleri fetih yapmak olan bu komutanlara adeta tâbi bir prens gibi muamele edildiği de oluyordu. Örneğin, Mihal oğlu Ali Bey'e Plevne civarında kalabalık sayıda köyler tahsis edilmişti.32 Valide Sultanlara ve vezirlere de serbest türden tımarlar tahsis edilmekteydi.

Bu türden tımarlar sahibin, mülkü anlamına geliyor ve geniş yetkilerle tasarruf ve idare ediliyordu. Bunların çoğu, askeri veya diğer tür hizmetlerle mükellef kılınmamıştı. Mülk-i mevrus olarak miras bırakılabiliyor, mirasçılar arasında paylaşılabiliyor veya vakfedilebiliyordu. Vergi toplamak bakımından da geniş yetkilere sahip olunan serbest tımar bölgesi, mefruzü'l-kalem ve maktuü'l-kıdem statüsünde oldukları için, devlet görevlileri buralara herhangi bir şekilde giremiyor veya müdahale edemiyordu. Bu nedenle tahsis edilenden daha fazla gelir hasıl olup olmadığını teftiş etmek de mümkün olmamaktaydı.33

İlk dönemlerde sivil şahıslara tahsis edilen ve yukarıda bahsedilenlerin yanı sıra, beylerbeyi, sancakbeyi, alaybeyi, zaim, dizdar, serasker ve çavuş gibi kendi tımar bölgesinde idari mali birtakım yetkilere sahip olan yüksek rütbeli devlet görevlilerinin tasarruf ettikleri has ve zeametler de serbest kategorisine dahildi. Bu tür tımarlarda, rüsum-ı serbestiye veya niyabet ve bad-ı hava adlarıyla kaydedilen vergilerin tamamı tımar sahibine aitti. Kendi tımar bölgesinde çeşitli cezalardan, kaçak kölelerden ve evlilik vergilerinden hasıl olan gelirleri, normal tımarlarda olduğu gibi, diğer otoritelerle paylaşmıyorlardı. Serbest olmayan tımar sahipleri, bu tür vergilerin tamamını tahsil yetkisine sahip bulunmadıkları gibi, bunları tabi bulundukları serbest tımar sahipleriyle paylaşmak zorundaydılar.34 "Serbestlik rüsumu" adı altında sıralanan vergilerin sayısı oldukça fazlaydı ve içlerinden bazıları, zaman içinde, yalnızca serbest tımarlara has olmaktan çıkıp, diğer bütün serbest olmayan tımar sahiplerine bırakılmıştı. Resm-i arus, resm-i tapu, deştbani, kayıp hayvanlar bulunup teslim edildiğinde sahibinden alınan vergiler, resm-i ağnam (koyun vergisi), resm-i tütün (tımar toprağına kışlamak üzere gelenlerden alınan vergi), otlak ve kışlak vergileri bu türden vergiler arasındaydı. Bunlara karşın, yalnızca serbest tımar sahibinin imtiyazı olarak kalan vergiler de mevcuttu. Cerime veya cürüm ve cinayet adları altında hırsızlık, adam öldürme, zina gibi suçları işleyenlerden alınan para cezaları bunların başında gelmekteydi. Mahalli örf ve adetlere ve ihtiyaçlara göre tespit ve tahsil edilen para cezaları, bölgelerinde asayiş ve güvenliği korumakla görevli olan ehil-i örf zümresi için zengin bir gelir kaynağı teşkil ediyordu. Serbest olmayan tımarlarda ise, bu türden gelirler, sancakbeyleri veya subaşıları ile yarı yarıya oranında paylaşılıyordu. Bu yolla, serbest olmayan

tımarlarda sahipleri kendi tımar bölgelerinde işlenecek suçların takibi ve cezalandırılması ile ilgili hale sokuluyorlarsa da, bu tür yetkilerin, idare ve güvenlik açısından daha geniş yetkilere sahip olan sancakbeyleri ve subaşıların elinde bırakılması uygun görülmektedir.

Serbest tımar sahibine bırakılan diğer bir vergi de, kaçak köle ve cariyeler yakalandığında sahiplerinden müjde (müjdegane, muştuluk) adı altında alınan harçlardır. Kaçak köleler bulunduğunda sahipleri ortaya çıkmazsa, köleler satılmakta ve bedeli serbest tımar sahibine teslim edilmekteydi. Belirtilen vergilerin yanı sıra vaşak, kaplan gibi değerli av hayvanlarının postlarının, cüzi bir miktar para karşılığında sancakbeyine teslim edilmesi gerekiyordu. Bu şekilde sancakbeyine gelir sağlanırken, hayvanların avlanması da denetim altına alınmış oluyordu. Genelde değerlendirildiğinde, serbest olan ve olmayan tımarların en önemli özelliği, değişik düzeylerde müdahalelere açık olması ve sahiplerine devredilen vergi gelirlerinin her türlü hukuk ve rüsumu kapsamayıp, beratlarında kayıtlı olan yekün miktarı ile sınırlı olmasıdır.

Sipahi Ordusu

Tımarlı sipahiler, tasarruf etmekte oldukları tımarın geliri düzeyinde ve belirlenen kurallar dahilinde seferlere katılmak mecburiyetindeydiler. Bu kurallar, sistemin başlangıcından beri mevcuttu ve kesin bir şekilde uygulanmaktaydı. Buna göre, geliri 1,000 akçe veya 2,000 akçeye kadar olan tımar sahibi, silahlı olarak sefere katılmak zorundaydı. Gelirleri 2,000 akçeye yükseldiğinde, savaşta yakalanmış bir köle (gualm) veya bir oğlan getirmeliydi. Bu gulam daha sonra cebelü pozisyonuna terfi ediyordu. 3,000 akçelik tımar sahibi ise bürüme giymeli ve bir cebelü getirmeliydi. 5,000 akçeye sahip olduğunda ise, bürüme giymeli ve sefere bir gualm, bir cebelü ve bir çadır getirmeliydi. tımar sahibi, tasarruf ettiği her 3,000 akçe gelir için bir cebelü, zeamet sahibi ise, her 5,000 akçe için bir cebelü getirmek mecburiyetindeydi. Tımarlı sipahi sefer esnasında ihtiyacı olan bütün araç gereçleri ve yiyeceğini kendisi tedarik etmek ve seferi getirmekle yükümlüydü.

Sefer mevsimi başladığında, bu genelde Mart veya Nisan aylarıdır, çeribaşları bir zeametteki sipahileri toplayarak subaşına katılmakta, subaşılar da bir araya gelerek sancakbeyinin etrafında toplanmaktadır. Beylerbeyi de sancaklardan toplanan sipahi birliklerini bir araya getirerek, padişahın ordusuna katılmak üzere toplanma yerine gitmektedir.

Bu suretle atlı askerlerden meydana gelen sipahi ordusunun miktarını Osmanlı vekayinameleri 1473 tarihinde, Anadolu’da 20,000 ve Rumeli’de 24,000 olarak vermektedir.35 Resmi Osmanlı istatistiklerine göre, 1527-28 yılında toplam 37,521 adet tımarlı sipahi bulunuyordu. Bunun 9,633’ü hisar eri veya kale muhafızı geriye kalan 27,653’ü ise tımar sahibi atlı askerlerdi. Cebelüleriyle birlikte ordunun toplam sayısının 70,000-80,000 olduğu tahmin edilmektedir.36

Tevcih Usulü

Askeri ve reaya olarak iki kategoriye ayrılan Osmanlı toplumunda, her şahsın mensup olduğu sınıfta kalmasının düzenin devamı ve iyi işlemesi için gerekli olduğuna inanılmış, bunun için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu temel prensipten hareketle, tımar sahipleri, yine tımarlı sipahiler arasından seçilmiş, tımarların reaya sınıfından olan şahıslara tahsis edilmemesine dikkat edilmiştir. İlk fetih dönemlerinde, toplumdaki hareketlilik nedeniyle savaşa katılma imkanı bulan ve yararlılık gösterenlere, daha sonraki dönemlerse ise, askere olan ihtiyaç, şehzadeler arasındaki taht kavgalarında taraftar toplamak gibi nedenlerle reaya kökenli şahıslara tımar tevcih edildiği görülmektedir. Zaman içinde kadrolar dolup da, sipahi sınıfı içindekiler açıkta kalmaya başladığında, sipahiliği tımarlıların imtiyazı haline getirmek ve dışarıdan kimseyi dahil etmemek için gerekli tedbirler alınmıştır. Bu noktada, tımar sahibi olmada, sipahi oğlu olmanın öneminin büyük olduğunu belirtmek gerekir. Çeşitli yollarla, reaya sınıfından tımar elde edenlerin, sırf "babadan-dededen" sipahi olmadıkları için tımarlarının ellerinden alındığına dair örnekler mevcuttur. Fakat, yine de, zaman içinde azalan sayıda da olsa, reayadan sipahi yapılmaya devam edilmiştir.37 Genelde tımar kadrolarında yüksek mevkileri işgal edenlerin kul asıllı şahıslar olduğu, daha alt kadroların ise, çoğunluğu Türk asıllı şahıslar tarafından işgal edildiği görülmektedir.

Tımar tevcihlerinin tamamı Kanuni Dönemi'ne kadar merkezden yapılmakta idi. Bu tarihte beylerbeyine küçük tımarları tevcih etme yetkisi verildi. Büyük tımarların tevcihi ise, beylerbeyinin bir tezkire ile teklifi üzerine merkezde yapılıyordu. Bu nedenle, bu tarihten itibaren, beylerbeyinin kendi beratı ile tahsis ettiği tımarlara "tezkiresiz", bir tezkire ile merkeze teklif ettiği tımarlara da "tezkireli" tımarlar denilmeye başlandı.38 Tayin terfi, feragat, mübadele, mazuliyet ve vefat halinde kimlere ve ne şekilde intikal edeceği gibi konular kesin kurallara bağlanmış ve takipleri titizlikle yapılmıştır.

Tımar sahiplerinin tımarlarını ölünceye kadar tasarruf etmeleri söz konusu değildi. Sefere katılmama, görevi ihmal etme, suç işleme ve ihanet gibi nedenlerle tımarı elinden alınabilirdi. Düzenli rotasyonlarla da tımarlar sipahilerin elinde alınmaktaydı. En fazla yedi yıl tımarsız kalan sipahi, bu süre içinde tekrar tımar tevcihi için müracaat edebilirdi. Ancak, niçin belli bir sipahinin rotasyona uğraması gerektiği bilinmemekte, bu gibi durumlar şikayet konusu olduğunda "bir bahane ile" nedeni gösterilmektedir.39

Sipahi kariyerinin yükselmek için fazla realistik umutlar vaad etmediğini de belirtmek gerekir. Dönemin Avrupası'ndaki "aristokrasi"nin aksine, Osmanlı Devleti'nde "meritokrasi"nin (liyakat) geçerli olduğu konusu hâlâ çalışılmayı beklemektedir. Çünkü, bir şahsın geldiği sınıf ve ailesi, başarısını belirleyen önemli bir faktördür. Savaş meydanında gösterilen başarıların tımarlarda terakki ile sonuçlandığı bilinmektedir. Fakat, çoğu küçük tımar sahiplerinin, küçük tımarlar tasarruf etmeye devam ettiği ve yalnızca çok az bir kısmının zaimliğe yükseldiği örneklerden anlaşılmaktadır. Aydın bölgesindeki 572 tımardan 51'inin zeamet olması, zeametlerin yalnızca 16'sının, zaimliğe terfi eden sipahilere, kalanının ise İstanbul'dan atanan, çavuş, katip vs. gibi idari personele tahsis edilmiş olması bu örneklerden yalnızca biridir.40

Tımarlı sipahi sağ iken oğlunun tımar sahibi olması ihtimali çok düşüktür. Genelde, babalarının ölümünden ortalama sekiz yıl sonra oğulları tımar sahibi olabilmektedir. Bu süre 1588'li yıllarda on yıla çıkmıştır. Oğullar bu kadar uzun süreyi, "kılıç tutmaya kadir" olacak yaşa gelmek için beklemektedir. Bu da, tımarlı sipahilerin, en büyük oğulları olgun yaşa gelmeden 8-10 yıl önce ve çok genç yaşta öldüklerini göstermektedir. Ruznamçe defterleri üzerinde yapılan hesaplamalara göre, tımarlı sipahiler ortalama 18 yıl tımar tasarruf etmekte, dolayısıyla, bir sipahinin on sekizli yaşlarda başlayan kariyeri otuz beşli yaşlarda sona ermektedir.41 Bir sipahi, fiziken savaşa katılamayacak hale geldiğinde kariyeri sona ermekte ve tekaüde ayrılmaktadır. Yerini oğluna bırakan mütekaid sipahi muhtemelen başka işlerle uğraşmaktadır.

Sistemin Çöküşü

Tımar sistemin çöküşü, çağdaş Osmanlı kaynaklarında, çok sayıda reayanın tımarlı sipahi sınıfı arasına karıştığı, tımarların ehil olmayan kişilere verildiği şeklindeki ifadelerle anlatılmaktadır. 1578-1618 yılları arasında Avusturyalılarla ve İran'la yapılan uzun süren harpler, bu duruma fazlaca tolerans gösterilmesine neden olmuş ve çok sayıda Anadolu insanı imtiyazlı sınıf olan sipahiler arasına dahil olmuştur. tımar tahsisini bekleyen çok sayıda sistemin içindeki kişiler bu yeni gelenleri "ecnebi" diye adlandırılarak memnuniyetsizliklerini dile getirdiler. Bu gayri memnunlar grubu, devlete karşı yapılacak her türlü harekete destek vermeye, katılmaya hazırdı. 16. yüzyıldaki şehzadeler arasındaki mücadelelere ve nihayet Celali İsyanlarına (1591-1611) katılmakta tereddüt göstermediler.

Giderek zorlaşan ekonomik şartlar karşısında, pahalıya mal olması nedeniyle, uzak mesafelere yapılan ve uzun süren seferlere katılmaya gönüllü olmuyorlardı. Özellikle de 1584'ten sonra meydana gelen %100 oranındaki enflasyon karşısında tımarların değerlerinin aynı kalması, bardağı taşıran son damla oldu. Masraflarını karşılamakta büyük sıkıntılara düşen sipahiler, reayadan fazla vergi talep ederken seferler de ihmal etmeye başladır.42 Haçova Seferi'ne (1596) çok sayıda sipahi katılmamıştı. Sefer esnasında yoklama yapıldığında hazır bulunmayanlar "firari" ilan edilerek tımarları ellerinden alındı. Bu suretle, işsiz kalmış binlerce sipahi Anadolu'ya yayıldı. Bu mazul sipahilerin Anadolu'da pek çok kargaşaya yol açtığı veya eşkiyaya karıştığı bilinmektedir. Bu esnada, devletin rotasyon mekanizmasını işleterek, beklemekte olan çok sayıdaki sipahiye iş bulmaya çalıştığına dair bir girişimde bulunup bulunmadığı belle değildir. Ateşli silahlarla çarpışan Avusturya orduları karşısında savaş meydanında yetersiz kalmaları neticesinde, giderek artan sayıda tüfek kullanan yeniçeri ve saruca ve sekban birlikleri yerlerini almaya başlayınca sipahi ordusu iyice gerilemiş, tımarları merkez hazineye veya saraya yakın kişilere devredilmeye başlanmıştır. Devletin içinde bulunduğu mali sıkıntılar zamanla arttığında tımarların gelirlerine el konulması temayülü daha fazlalaşmış, tımar sisteminin tasfiyesi de bu suretle hızlanmıştır. tımar rejiminin ıslahı için bir takım girişimlerde bulunulmasına rağmen sistemin önemini yitirmesi önlenememiştir. Yine de, tımar sisteminin 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde, sipahilerin bir kısmı yeni kurulan askeri teşkilatlara bağlanırken, kalanları zaptiye ve vergi tahsili işlerinde istihdam edilmiştir. Yeni tımarlar tevcih edilmemesi ve hayatta kalan sipahilerin neslinin tükenmesi neticesinde tımar sistemi

kendiliğinden sona ermiştir. Böylece, devletin kurulmasında ve büyüyerek imparatorluğa dönüşmesinde önemli rol oynayan tımar sistemi, 17. yüzyıldan itibaren önemini yitirerek, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde bütünüyle tasfiye olmuştur.

1 Diğer idare tarzları, hükümet sistemi, salyane sistemi ve bağlı prensliklere uygulanan statülerdir. Hükümet sistemi Doğu Anadolu'daki sancaklarda uygulanmaktadır. Bu sistemde, bütün gelirler mahalli aşiret beylerine aittir. Karşılığında devlet talep ettiğinde, muayyen sayıda asker ile orduya katılmakla yükümlüdürler. Hükümet sancaklarda tahrir yapılmamaktadır. Yine de, bu tür sancakların devletin kontrolünden tamamıyla uzak olması söz konusu değildir. Bölgedeki önemli şehirlere kadı ve yeniçeri garnizonu tayin edilmektedir. Hükümet sisteminin uygulandığı bölgelerin bir kısmında, zaman içerisinde Tımar sistemi uygulamasına geçilmiştir. Halil İnalcık, The Ottoman Empire, The Classical Age. 1300-1600, London, translated by Norman Itzkowitz-Colin Imber, 1973, s. 105-106; Mehmed Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", XI. Türk Tarih Kongresi Bildiri Özetleri, Ankara 1990, s. 90-91; Mehmed Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Çemişkezek Sancağı", Osmanlı Araştırmaları, XII (1992), s. 3672-389; Mehmed Ali Ünal, "Çemişkezek Sancağı'nda Yerleşme ve Nüfus", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, Samsun 1993, s. 312-338. Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Yönetim ve Nüfus", Türk Kültürü, sayı 370 (1994), s. 77-86; Mısır, Yemen, Habeş, Basra, Lahsa, Bağdat Trablusgarb, Tunus ve Cezair-i Garb salyane sisteminin uygulandığı eyaletlerdir. Bu eyaletler, kendi askeri ve idari masraflarını karşıladıktan sonra gelirlerinin kalan kısmını irsaliye adı altında merkeze göndermekle yükümlüydüler. Devlet bu tür eyaletlere kadı ve defterdar tayin edip, yeniçeri garnizonu bulundurmaktadır. Çok az işlenmiş bir konu olan salyane sistemi konusunda bkz. Salih Özbaran, "Some Notes on the Salyane System in the Ottoman Empire as Organised in Arabia in the Sixteenth Century", Osmanlı Araştırmaları, 6 (1986), s. 39-45. İnalcık, Classical Age., s. 105. Direk kontrolden uzak olan bağlı prenslikler ise Eflak, Boğdan, Transilvanya, Dubrovnik, Gürcistan, Çerkezistan ve Kırım Hanlığı'ydı. İdari yönden tamamıyla bağımsız olan bu prenslikler, Osmanlı Sultanına yıllık belli bir miktar vergi ödemekle yükümlüydüler. Bkz. İnalcık, Classical Age., s. 107.

2 Osmanlı devlet idaresi, bürokrasisi, sosyal yapısı ve politikasının bir sistem teşkil ettiği, bu sistemin esasının da tımar uygulamasına dayandığı ve İmparatorluğun bu sistem dahilinde incelenmesi gereği konusunda bkz. İlber Ortaylı, "Halil İnalcık'la Söyleşi", Tarih ve Toplum, 103 (1992), s. 15. Osmanlı İmparatorluğu'nda taşranın örgütlenmesinde tımar sistemi, merkezi idarenin örgütlenmesinde ise "kul sistemi" kullanılmış, bu iki kurum birlikte askeri düzeninin yanı sıra imparatorluğun bütün siyasi ve sosyal yapısını belirlemiştir. Bkz. Douglas Howard, The Ottoman Tımar System and Its Transformation 1563-1656, Basılmamış Doktora Tezi, Indiana University 1987, s. 8.

3 Bahsedilen icmal tahrir defteri Arvanid sancağına aittir ve fetihten 20-25 sene sonra düzenlenmiştir. Defter Halil İnalcık tarafından yayınlanmıştır. Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, Ankara 1954.

4 MM 14 s. 217'deki kayıtta geçen Selçuklu Sultanı'nın I. Alaeddin Keykubad (1220-1237), II. Alaeddin Keykubad (12491254) veya III. Alaeddin Keykubad (1298-1302) olması muhtemeldir. Beldiceanu, Osmanlı Devletinde Tımar, s. 19.

5 Nicoara Beldiceanu, XIV. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tımar, çeviren Mehmed Ali Kılıçbay, Ankara 1985, s. 11.

6 İnalcık, "Tımar", Encyclopedia of Islam, s. 502.

7 İslam ve Selçuklu Devletlerinde ikta sisteminin gelişmesi hakkında bkz. Howard, Ottoman Tımar System, s. 11-12.

8 M. Fuad Köprülü, Osmanlı Tımar sistemi üzerinde Bizans tesirini tamamıyla reddetmekte ve sistemin kökenini Selçuklu ikta sistemine bağlamaktadır. Bkz. "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar", Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, 1 (1931), s. 219-240.

9 Osmanlı Tımar sisteminin, Moğol İmparatorluğu, Memlükler, İranlılar ve sonraki dönemlerde Bizans'tan etkilendiği ve pronoianın tam karşılığı olarak Tımar teriminin kullanıldığı konusunda bkz. İnalcık, "Tımar", s. 502.

10 Howard, Ottoman Tımar System, s. 15.

11 Bunlardan biri için bkz. Vera P. Moutafchieva, Agrarian Relations in the Ottoman Empire in the 15th. and 16th. Centuries, New York 1988, Osmanlı Feodalitesi konusunda geniş bibliyografya mevcuttur. Burada yalnızca birkaçı zikredilmektedir: Ömer Lütfi Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara 1973, s. 1-32; Mehmed Ali Kılıçbay, Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı, Ankara 1985.

12 Bosna-Hersek Bölgesi'nde Tımar sisteminin yerleştirilmesi konusunda yaptığı uzun tetkik neticesinde Filippoviç, "Şimdiye kadar Türk menbaalarının hiç birinde Bosna-Hersek Tımar sahiplerinin kendi topraklarına fetihten beri tasarruf ettiklerine dair bir iddiaya rastlamadım" demekte ve bunu, bölge ile ilgili belgelerde Osmanlı öncesi sürekliliği gösteren "kadimden beri" ve "eben an' ceddin" tabirlerine rastlamamasına bağlamaktadır. Filippoviç, ocaklık türden Tımarların 17. yüzyılda tesis edildiğini belirtmekte ve bunları fetihten itibaren tahsis edilen, geniş yetkilere sahip bulunan Doğu Anadolu'daki ocaklık Tımarlardan mahiyet itibarıyla ayırmaktadır. Bu ifadesiyle Filippoviç, Bosna-Hersek asilzadelerinin Osmanlı hakimiyeti döneminde de mülkiyet yoluyla kendi topraklarına ve eski hak ve imtiyazlarına hiç bir suretle sahip olmadıklarını ileri sürmektedir. Bkz. Nedim Filipoviç,

“Bosna-Hersekte Tımar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 13, sayı 1-4 (1951), s. 180, 154-188. Filippoviç ve diğer bir kısım Balkan tarihçilerinin çalışmalarının, yukarıda Osmanlı Feodalizmi bölümünde bahsedilen türden olup, tamamıyla Marksist tarihçilik açısından ve Osmanlı Devleti’nin, “kendi anladıkları tarzda feodal” olduğunu ispatlamak üzere kaleme alındığını belirtmek gerekmektedir. Balkanlar’daki toprak rejimi konusunda etrafli bilgi için takip eden esere de bakılabilir. Ömer Lütfi Barkan, “Balkan Memleketlerinin Zirai Reform Tecrübeleri”, İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 4, sayı 4 (1943), s. 455-554.

13 Dimetoka’da Tımar sisteminin aynen Anadolu’daki gibi uygulandığı ve gelir kaynaklarının belli kategorilere ayrılarak, Sultan başta olmak üzere devlet görevlilerine ve sipahilere tahsis edildiği görülmektedir. Farklı bir uygulama olarak, gelir düzeyi düşük imarların gelirlerini artırmak üzere, iltizamların bağlandığı ve büyük miktarda gelire sahip olan köylerin bölünerek hisseler halinde tahsis edildiği tespit edilmiştir. Bkz. The Tımar System in the Eyalet of Dimetoka, Basılmamış Doktora Tezi, University of Utah, Utah 1980, s. 285-299.

14 Ortaçağ şartlarında geliştirilen bu türden uygulamalar yalnızca Osmanlılara has olmayıp, benzeri yapıdaki merkezi imparatorluklarda bu türden sayımları uygulanmıştır. Bu nedenle, Osmanlı öncesi İslam devletlerinde olduğu kadar, Ortaçağ Avrupa devletlerinde de sayımlar görülmektedir. Bu konuda bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devrinin Nüfus ve Arazi Defterleri ve Hakana Hahsus İstatistik Defterleri-I, II”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, II/I (1940), s. 25-59; II/II (1940), s. 214-247; Kemal Çiçek, “Osmanlılar Öncesinde Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler”, (OTAM) Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 6 (1995), s. 51-89.

15 Osmanlı İmparatorluğu’nda tahrir uygulaması, nedenleri, fonksiyonu konularında en tafsilatlı bilgi takip eden eserde mevcuttur. Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli, Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 1-65.

16 Tımar sistemine ait olan bu defterler Defterhane’de saklanmaktadır. Defterhane konusunda bkz. Erhan Afyoncu, Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhane-i Amire 16.-18. Yüzyıllar, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1997. Tahrir defterleri ve defterlerdeki bilgilerin değerlendirilmesi konusunda araştırmacılar tarafından değerlendirmeler yapılmıştır. Bunlardan bazıları için bkz. Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, Vakıflar Dergisi, XXII (1991), s. 429-439; Kemal Çiçek, “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Problemler ve Yöntem Arayışları”, Türk Dünyası Araştırmaları, 97 (1995), s. 93-111; Feridun Emecen, “Sosyal tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri”, Tarih ve Sosyoloji Semineri, Bildiriler, İstanbul, 1990, s. 142-156; Fatma Acun, “Osmanlı Tarih Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, I (2000), s. 319-332.

17 İnalcık, “Tımar”, s. 503.

18 İnalcık, Aynı yer.

19 Ömer Lütfi barkan, “ Osmanlı İmparatorluğu’nun “Bütçe”lerine Dair Notlar, I, 933/934 (1527/1528) Mali Yılına air bir Bütçe Örneği, Bütçe Cetveli ve Ekleri”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XV, sayı 1-4 (1952), s. 41.

20 Bkz. Halil İnalcık, “Adaletnameler”, ??????.

21 Bu tür düzenlemenin ardında yatan aslında “böl ve yönet” felsefesidir. Devlet toplumdaki her bir sınıfı, grubun diğeri ile işbirliği yapmasını ve güç birliği oluşturmasını engelleyecek “kontrol ve denge” mekanizmasını kurmuştur. Celali mücadelesi (1591-16011) döneminde köylünün isyan edememesi, Celali diye adlandırılan, çoğu devlet görevlisi şahısların çıkar grubu oluşturamaması, bu felsefe çizgisinde toplum ve devlet düzeninde yapılan düzenlemelerin sonucudur. Bu konuda, yazarın bu eserdeki “Celali İsyanları” başlıklı makalesine bakılabilir.

22 Osmanlı köylüsünün, Ortaçağ Avrupası’ndaki gibi serf olmadığı, buna karşın, her türlü kural ve kanundan azade, tamamen serbest de olmadığı, belli mükellefiyetleri yerine getirmekle yükümlü olduğu bilinmektedir. Konunun tartışması için bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de “Servaj” Var mı idi?”, Belleten, XX (1956), s. 237-246.

23 Ömer Lütfi Barkan, “Tımar”, İslam Ansiklopedisi, s. 295.

24 Halil İnalcık, “Ottoman Method of Conquest”, Studia Islamica, II (1954), s. 114-117.

25 Trabzon bölgesinde baştinalar ve Tımar sisteminin işleyişi konusunda bkz. Heath Lowry, “Priviledge and Property in Ottoman Maçuka in the Openning Decades of Tourkokratia: 1461-1553”, Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society, (ed) Anthony Bryer-Heath Lowry, Birmingham-Washington 1986, s. 97-128.

26 Örneğin, Kastamonu sancağı, Candaroğullarından Kızıl Ahmed Bey’in torunu ve Kanuni Süleyman, II. Selim ve II. Murad Dönemlerinde musahiplik yapan Şemsi Ahmed Paşa’nın oğlu olan Mahmud Paşa’ya 1590 yılında ocaklık tarikiyle tevcih edilmiştir. Bkz. Nejat Göyünç, “Yurtluk-Ocaklık deyimleri Hakkında”, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, İstanbul 1991, s. 272-273; Mehdi İlhan, “The Katif District (Liva) During the First Few Years of Ottoman Rule, A Study of the 1551 Ottoman Cadastral Survey”, Belleten, LI (2000), s. 781-806.

27 Göyünç, “Doğu ve Güney-Doğu Anadolu’da Yönetim ve Nüfus”, s. 83.

28 Bu bilgiler Ayni Ali Efendi’den aktarılmaktadır. Bkz. Göyünç, “Yurtluk Ocaklık Deyimleri hakkında”, s. 271-272. Uygulamalar da bu bilgileri doğrular mahiyettedir. Örneğin, Körkil sancağı

Ahmed Bey'in ölümü üzerine, padişahın onayı ile oğlu İbrahim Bey'e tevcih olunmuştur. Göyünç, Aynı Yer.

29 Malikane Tımar terimi İnalcık'tan alınmıştır, bkz. "Tımar", s. 505.

30 Kuzey Suriye'de uygulanmakta olan malikane-divani sisteminin Anadolu'daki ile karşılaştırması ve sistemin Kuzey Suriye'de işleyişi hakkında bkz. Margaret L. Venzeke, "Aleppo's Malikane Divani System", Journal of American Oriental Society, C. 106 (1986), s. 451-469; Kenan Ziya Taş, "Suriye'nin (Şam) Osmanlı Hakimiyetindeki İdari Yapısı", Tarih İncelemeleri Dergisi, XV (2000), s. 76-85.

31 Malikane-divani sistemi hakkında geniş bilgi Barkan'ın takip eden makalesinde mevcuttur; "Malikane Divani Sistemi", Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, II (1939), s. 119-194.

32 Ömer Lütfi Barkan, "İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, VIII (1942), s. 906-942.

33 Barkan, "Tımar", s. 196.

34 İnalcık, "Tımar", s. 505.

35 İnalcık, "Tımar", s. 503.

36 Barkan, "Tımar", s. 287-288. Tımar ordusunun sayısını bulmak üzere yapılan çalışmalar, sipahilerin yaklaşık iki katı kadar cebelünün olduğunu tahmin etmektedir. Beldiceanu'dan ve Mehdi İlhan'dan aktarılan rakamlar için bkz. İnalcık, "Tımar", Tablo II ve III, s, 504.

37 Örneğin, Kanuni Süleyman Dönemi'nde çıkarılan 1531 tarihli fermanla, raiyyet ve raiyyet oğulları oldukları halde sonradan Tımar elde edenlere "ecnebi" denilerek teaddi ve taarruz edilmemesi ve bu gibilere verilmiş olan imarların ellerinde bırakılması emredilmektedir. Bu fermanın tam metni için bkz. Tayyib Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Tımar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, cilt XVII, sayı 22 (1968), s. 35-48.

38 Tımar tevcihinin, başlangıçtan berat alımına kadar geçirdiği bürokratik aşamalar konusunda bkz. Howard, The Ottoman Tımar System and Its Transformation, s. 90-124.

39 Douglas Howard, "The Life and Career of an Ottoman Sipahi, Second Half of the Sixteenth Century", Aspects of Altaic Civilisation, Bloomington-Indiana, 1990, s. 50.

40 Howard, "The Life and Career of an Ottoman Sipahi", s. 51-52.

41 Howard, "The Life and Career of an Ottoman Sipahi", s. 55-56.

42 Tımar sisteminin gerilemeye başladığı 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılda meydana gelen değişmeler, takip eden eserde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Halil İnalcık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700)”, Archivum Ottomanicum, VI (1980), s. 283-337.

XVI. Yüzyılda Macaristan'da Osmanlı İdarî Sistemi / Prof. Dr. Géza Dávid [s.909-915]

Eötvös Loránd Üniversitesi Türkoloji Bölümü / Macaristan

1. Önceki Çalışmalar

Osmanlı idarî sisteminin ayrıntıları üzerinde uzun bir müddet için hemen hemen hiç durulmamıştı. Bu alanda ilk ciddî çalışma 1973 yılında Klaus Röhrborn tarafından gerçekleştirildi,1 ancak bu önemli eser Türkiye'de pek tanınmıyor. Beş yıl sonra Metin Kunt bu konudaki araştırmalarını bir kitap haline getirerek neşretmişti,2 daha sonra ise eserin oldukça değiştirilmiş İngilizce şekli de çıktı.3 Bu kitapta beylerbeylerinin ve sancakbeylerinin atanmaları hakkında son derece önemli tespitler vardır. Zengin arşiv malzemesine dayanarak yapılan bu çalışma merkez ile taşra yerleri (başka bir deyişle uçlar) arasındaki farklara teferruatlı bir şekilde değinemedi. Bu yüzden benim bu alanda sürdürdüğüm araştırmalar kısmen bu istikamete yoğunlaştırıldı: acaba imparatorluğun Macar uçlarında merkezî bölgelerde müşahede edilen tandanslara mı rastlanıyor, yoksa işler başka bir biçimde mi yürütüldü?

2. Macaristan'da Osmanlı İdarî Sisteminin İlk Evresi

Macaristan'da Osmanlı idarî sisteminin oluşturulduğu devir imparatorluk bürokrasisinin zirvesine ulaşma dönemine rastlıyor. Bu bakımdan bu alanda izlenen politikanın safhalarını başka dönem ve mıntıkalarda kolay kolay anlaşılamayan özelliklerine karşın daha açık bir şekilde ortaya koymak mümkündür.

Buda (Budin, Budun) kalesinin 1541 tarihindeki ele alınmasından hemen sonra burada yeni bir vilayet kurulmuştu. Tayin edilen ilk valisinin, Süleyman Paşa'nın ve kısa bir süre sonra yerine geçen Bali Paşa'nın hasları ancak büyük zorluklarla sağlanabiliyordu,4 çünkü Buda'nın yakınında o dönemde daha bir tek köy bile Osmanlılara vergi vermiyordu.5 Tuna-Drava çizgisinden kuzeye düşen ilk sancağın kurulmasına kadar da bikaç ay beklemek gerekiyordu. Bu yüzden ilk iki valiye sadece o zamana kadar Rumeli'ye bağlı olan sancaklardan kimi gelirler tahsis edilebiliyordu.6 İlgili yerlere haritada baktığımızda Buda'ya en yakın olanının bile 200 kilometrelik bir mesafede bulunduğu aşikar oluyor.7 Bu yerlerden nasıl para toplanabildiği ayrı bir konudur, çünkü yollar daha tam anlamında kontrol edilemiyordu. Bali Paşa haslarının başka bir özelliği 19 büyük bloktan meydana gelişidir. Bu bkoklardan biri selefinin haslarıdır, bir ötekisi kendisinin daha önce çiftlik olarak kullanabildiği dört köydür.8 Geri kalan 17 birim, tımar ve zeamet sahiplerinden alınan gelir kaynaklarından oluşuyor ve bunlar, durum başka bir şekilde çözülemediğinden hasa çevrildi. Yeni vilayetin kurulmasına hazinenin hazır olmadığına en açık şekilde mirmiran haslarının bu denli heterojen bir bünyeye sahip olması delalet eder; aynı zamanda, siyasî kararların alınmasında malî ahenkleştirmenin hemen hemen hiç bir rol oynamadığını da açıkça gösteriyor.

Hasların belirlenmesinde pratikte bir nokta daha zorluk teşkil ediyordu ve bu unsur yerleşim yerlerinden beklenebilen yıllık gelir ortalamasının çok düşük olmasıydı. Bu nedenle Bali Paşa için, aralarında Varadin Pétervarad, ve Karlofça (Karlóca) gibi önemli şehirler de bulunmakla beraber, 450'den fazla köy ve kasaba ayırtılmıştı. Daha sonraki istikrarlı dönemlerde bu rakam 100'e kadar inip gelirler ise bazı dalgalanmalarla birlikte, aynı seviyede kaldı.9

Buda beylerbeylerine tahsis edilen gelir kaynaklarının coğrafî dağılımı daha sonra büyük değişikliklere uğradı. Üç-dört yıl içerisinde Buda'ya bağlı olan yerlerin sayısı önemli bir artış gösterdi ve 1546 icmal defterinde görüldüğü gibi,10 o zamanki valinin paşa sancağından kaynaklanan gelirleri tüm haslarının yüzde 20'sini teşkil ediyordu. Ancak, cebine akan meblağların aslan payı, yüzde 40'ı Mohaç (Mohács), yüzde 20'si ise Semendire (Szendrö) livasından olmak üzere hâlâ güneydeki sancaklardan temin ediliyordu. Böyle olmakla birlikte, beylerbeyine verilen köy ve şehirlerden oluşan şerit kuzeye doğru kaymış bulunuyordu. En önemli değişme 13 yıl sonraki, yani 1559'da yapılan tapu defterlerinde göze çarpar; bu yıl Buda sancağındaki paşa gelirleri tüm haslarının yüzde 40'ına kadar ulaştı.11 Bu oran bir sonraki, 1562'de gerçekleştirilen defterlere göre tekrar dinamik ilerleme gösteriyor ve mirmiranın kendi sancağından aldığı paralar ilk defa 500.000 akçeye yaklaşarak tüm hasları arasında yüzde 50'ye yükseldi.12 İşin yine enteresan tarafı ister meblağ, ister oran bakımından yüzyılın sonuna kadar belirgin yeni bir değişmenin meydana gelmemesidir.13

Yukarıda öne sürüldüğü gibi, ilk yıllarda Buda vilayetinde yeni kurulan bir sancak yoktu. Başlangıçta Semendire, İzvornik, Alaca Hisar, Vulçetrin ve (Pojega) Pozsega livaları Buda'ya ilhak edildi. İlk meydana getirilen Mohács livasından bir ruznamçe kaydından haberdar oluyoruz.14 Çeşitli açılardan da ilginç olan bu notta15 Mohaç sancakbeyi Kasım Bey'in 11 Mart 1542 tarihli bir tezkeresi anılmaktadır ki buna göre bu idarî birimin 1542 yılının başlarında kurulmuş olmasını varsayabiliyoruz.

Öteki livaların ad ve kuruluş tarihleri burada anılmayacak.16 Ancak bu alanda izlenen politikanın kimi özelliklerine değinilecek.

3. İdarî Sistemin Oluşturulmasında İzlenen Politika

Mohaç'tan herhalde psikolojik amaçla bir sancak merkezi yapıldı, çünkü bu ad herkese 1526 meydan savaşını hatırlattı. Aynı şekilde (Estergon) Esztergom ve (İstolni Belgrad) Székesfehérvár şehirleri de bilinçli olarak sancak merkezi görevini ifa etmek için seçildi. Halbuki Estergon Macar Krallığı'nın başta gelen dinî merkezi, yani kardinalin oturduğu yer idi, İstolni Belgrad ise kralların taç giydirme yeri olarak biliniyordu. Buda ile birlikte bu üç şehir Ortaçağ Macaristanı'nın simgeleri idi, bunların Osmanlıların eline geçmesi ve onlardan idarî birimlerin merkezleri yapılması halkın gözünde her şeyin kaybolmuş olması anlamına geliyordu.17

Bundan, yani 1543'ten sonraki dönemde ne stratejik, ne de psikolojik açıdan bu kadar bilinçli bir politikanın uygulanmış olmasından bahsedebiliriz. İkinci ve üçüncü seviyede önemi haiz kalelerden de sancak merkezi oldu. Örnek olarak tekrar Mohaç sancağını ele alalım: ilk yıllarda Balaton gölünden

güneye düşen tüm topraklar ona bağlı iken,18 bu geniş saha üzerinde daha sonra beş uzun ve iki kısa ömürlü sancak meydana getirildi.19 Kanuni'nin son, (Zigetvar) Szigetvár seferi neticesi olarak bu mıntıkada, topraklarının büyük bir kısmı yine Mohács sancağından ayırt edilen altıncı liva da kurulmuştu.20

Hayatı kısa süren idarî birimlerden (Bobofça) Babócsa livası zikredilebilir. Buranın mirlivası ilk olarak 1555 ve 1556 yıllarında anılmaktadır.21 Kale az sonra elden çıktı ve adını 30 yıl için sancaklar arasında görmüyoruz. 1585 yılında ise çok tuhaf bir şekilde tekrar karşımıza çıkıyor: o zamana kadar bir zeamet sahibi olan yeni sancakbeyi buranın ve üç başka küçük palankanın başına atandı. Böylesine "dört merkezli" livaya başka bölgelerde de pek rastlayamadım, ayrıca da sancakbeyine has olarak henüz fethedilemeyen köylerin verilmesi bu idarî birime tam anlamında hiç bir toprağın bağlanamamasını gösteriyor.22 Bu tip sancakları sancak nüvesi veya hayalî sancak olarak adlandırabiliyoruz ve kurulmalarının hedefi herhalde yeni fetihleri teşvik etmek idi. Söz konusu bey başarılı olamadığı için sancağı az sonra feshedildi, zira kaynaklarda bir daha anılmıyor.

Neden bu kadar çok sancak meydana getirildi sorusu aklımıza geliyor. Bu soruyu cevaplandırmak o kadar kolay değildir. Hedeflerin biri herhalde Habsburgların karşısında mümkün olduğu kadar büyük askerî güçlerin bulunması olabilir. Daha fazla sancak aslında askerlerin sayısını pek fazla etkilemediyse de, daha etkin kumandayı sağlayabiliyordu. Bunun dışında bir beyin refakatında olan cebelilerin kanunda tespit edilen sayıdan daha yüksek olacağı ve bunların sıradan bir sipahininkilerden daha disiplinli olmaları ümit ediliyordu.

Bir başka düşünceye göre Osmanlılar Macar topraklarının daha zengin olduğunu sanarak sancakbeylerinin sayısını çoğalttılar. Daha sonra kimi livaların gelirlerinin sancakbeyi haslarını bile zor karşılayabildiği anlaşılıyordu.23 Bu yüzden vilayet muharrirleri ara sıra bazı sancakların feshedilmesini önerdiler.24

Göze çarpan özelliklerin başka birisi: ikinci Macar vilayeti olan Temeşvar'ın (Temesvár) meydana getirilmesinden sonra, 16. yüzyılın sonuna kadar bu bölgede sadece livaların kurulmuş olmasıdır. 1593 ile 1606 arasında cereyan eden 15 yıllık savaş veya uzun harp sırasında ve daha sonraki dönemlerde ise sadece yeni vilayetler oluşturulup sancakların sayısı hemen hemen hiç değişmedi.

1594 ile 1600 arasında Macar topraklarında -kısmen kısa ömürlü olmakla birlikte- beş yeni vilayet (Zigetvar Yanık/Gor, Papa/Pápa, Eğri/Eger ve Kanije/Kanizsa) kurulurken bunlara 1660'lı yıllarda iki tane (Várad/Varat ve Ûyvár/Ujvar) daha eklendi. Yeni paşalıkların böylesine ard arda, hemen hemen zorla ve bazen birbirine 50 kilometre mesafede bile olmayan yerlerde ihdas edilmesine neden ne olabilmişti sorulabilir.

En çok akla yakın sava göre, uzun harbin boşuna yürütülmemesini iç politika açısından bu şekilde uygun göstermek istediler. Başka bir deyişle, savaşların bu kadar çok önemli, yani bir vilayet

merkezi haline getirilebilecek kale ve şehirlerin fethiyle neticelendiği halde askerî alanda her şeyin hâlâ iyi gittiği ve herhangi bir buhranın olmadığı intibaını uyandırmak niyetindeydiler. İstanbul'da ve daha uzak bölgelerde, Yanık ile Papa şehirlerinin birbirine böylesine yakın olmasını, yeni vilayetlerin hinterlantı (yani içbölgeleri) hemen hemen hiç olmadığını ve bu yüzden onlara bağlı toprakların Buda ve Bosna vilayetlerinden ayırt edildiğini çok az kişi biliyordu.

Yeni vilayetlerden iki tanesinin mevcudiyeti hakkında önceden haberimiz yoktu. Bu alanda kimi vakanüvislerinin düşürdüğü notlar konu ile ilgilenen birkaç yazarın dikkatini çekmişse de bunun ötesine gitmediler ve bu bilgileri arşiv kaynaklarından ispat etmeye kalkmadılar. Araştırmalarım sırasında ruznamçelerde vakanüvisleri teyit eden bazı kayıtlara rastladım.

İlk olarak zaman açısından da ilk kurulan Zigetvar Beylerbeyliği'nden bahsetmemiz lâzım. Tiryaki Hakan Paşa'nın hayat öyküsünü yazan Cafer Ayanî Bey'e göre Estergon muhafazasında gösterdiği cesareti için kendisine bu sefer bir vilayet merkezi olarak tekrar Szigetvár verildi.25 Ve gerçekten: Temmuz ve Ağustos 1594 tarihlerinden kalma ruznamçe kayıtlarında Zigetvar sahibi bu rütbe ile anılmaktadır.26 Bunun dışında kimi toprakların Zigetvar'a bağlandığını da müşahede ediyoruz. Bosna beylerbeyine yazılan bir mühimme defteri hükmünden anlaşıldığı gibi Pojega sancağı az önce Zigetvar Beylerbeyliği'ne ilhak edildi ve bu yüzden livanın mufassal ve icmal defterlerini bir an önce buradaki Hasan Paşa'ya teslim etmek gerekiyordu.27 Aynı mühimme defterinin başka bir kaydından (Peçuy) Pécs, (Koppány) ve Mohaç sancaklarının da Zigetvar vilayetine ilave edildiğini öğreniyoruz, ancak bu üç livadan, Buda'ya ard arda çavuşlar gönderilmesine rağmen, sadece Mohaç livasının defterleri buraya yollandı. Hükümde öteki defterlerin de Zigetvar'a gönderilmesi ve ilgili sancakbeylerine nereye bağlı oldukları hakkında talimat verimesi buyuruldu.28 Bu idarî değişikliklerden hangilerinin pratikte de gerçekleştiğini bilmiyoruz. Belli olan şey, Zigetvar'ın bir numaralı yöneticisinin bir müddet için daha sonra da beylerbeyi olarak hitap edilmesidir.29 1597 Mayısında kaleme alınan bir ruznamçe kaydında ise Zigetvar başındaki kişi tekrar sancakbeyi olarak sınıflandırıldı30 ve bu, adı geçen yerin tekrar daha aşağıdaki bir seviyeye inmiş olmasına delalet eder.

Papa vilayeti hakkında malumatımız daha da kısıtlıdır. Sadece birbirini izleyen iki valisinin adlarını biliyoruz. Şehrin 3 Ekim 1594 tarihinde alınmasından iki-üç hafta sonra, ilk beylerbeyi, İdris Paşa karşımıza çıkıyor ve daha sonraki ruznamçe kayıtlarında da bu kişinin aynı görevi ifa ettiğini görüyoruz.31 Macarca yazılan mektupları ise son zamanlarda keşfedildikten sonra neşredildi.32 1598 tarihinde ise Naima tarihi, Semender Paşa adlı, daha önce bu hizmette bulunan bir kişiden bahsediyor.33 Bu bilginin ışığı altında Selaniki tarihinde anılan Tata Beylerbeyi Semender Paşa hakkında yazılanları düzeltmek mümkündür: yer adı Papa olarak okunmalı.34

Bu vilayete hangi bölgelerin bağlı olduğu konusunda hemen hemen hiç bilgimiz yoktur. Macarca yazılan bir mektupta Papa paşası Kopan sancağını kendisine ait olan bir "il" olarak anıyor,35 ancak

bu malumatı başka kaynaklar teyit etmiyor; hatta yukarıda gördüğümüz üzere bu yönetim ünitesi prensipte Zigetvar'a ilhak edildi.

Konunun enteresan tarafı, şehrin 1598 yılında elden çıkışından iki yıl sonra, yani 1600 senesinde sadrazamın bir mektubunda Hasan Paşa adlı birisinin Papa beylerbeyi olarak anılmış olmasıdır.36 Buna benzer bir kayda 1596 yılında Uyvar ile ilgili olarak da rastlanıyor. Alınmasından 70 yıl önce bu yerin Ali Paşa adlı birisine "verildiği" dikkate şayandır.37 Böylelikle, hayalî idarî birimlerin yanı sıra, Osmanlılar için hayalî beylerbeyi sıfatı da tamamen yabancı bir kavram değildi denilebilir.

Yeni kurulan vilayetlere çoğunlukla Buda vilayetinden yer ve toprak verildiğinden bu ana vilayet zamanla oldukça küçülmüştü. Böyle olmakla birlikte eski şöhretinden kaybetmedi. Bazı ipuçlarımızdan anlaşıldığı gibi öteki beylerbeyleri kimi bakımlardan Buda valisine itaat etmek zorunda kaldılar. Örneğin 1608 sonu 1609 başlangıcı civarında kaleme alınan tarihsiz bir hükümde yapılacak yoklama ile ilgili olarak Kanije beylerbeyine şu şekilde bir emir verildi:

"Kale muhafazasında hizmette olanları başka ve muhafazada bulunmayıp aharın hizmetinde olup, ulufe alıp kendi havasında olanları başka defter edip bir suretin südde-yi saadetime ve bir suretin Budun muhafazasında olan… vezirim Ali Paşa'ya irsal eyleyesin. Ve ol serhatlerin cumhur-ı umuru müşarünileyhin rey-i saibine müfevvaz olmağın müşarünileyh ile haberleşip daima hüsn-i ittifak ve ittihatla serhaddin hıfz ü hiraseti ve esas-ı sulh ve ahdın teyit ve istihkamı babında say ve ihtimam eyleyesin."38

Çeşitli yönetim bölgelerinin oluşturulması açısından uzun zamandan beri tartışılan bir nokta şudur: acaba Osmanlılar, buldukları idarî sınırları mı kabul ettiler ya da kendi fikirlerine göre yepyeni bir sistem mi oluşturdular. Kimi Balkan ülkelerinde eski birimlerin muhafaza edildiği Halil İnalcık ve başkaları tarafından daha önce ispat edilmişti.39 Macaristan'la ilgili olarak Tibor Halasi-Kun tarafından benzer görüşler öne sürüldü.40 Kendisine göre özellikle nahiyeler seviyesinde eski Macar il sınırları korunmuştu. Ancak ilk bakışta mantıklı gözüken bu savı kanıtlamak için neşrettiği haritalarda sadece defterlerden elde ettiği neticeler bulunmaktadır, Macar verilerini aynı titizlikle benzer haritalarla göstermedi. Böylelikle bir mukayese yapmak mümkün değildir.

Söz konusu mıntıkalarda nihaî sonuç ne olursa olsun, şimdiye kadar üzerinde durduğum bölgelerde ben eski sınırların yaşatılmış olmasını pek görmedim. Tam aksine. Örneğin Halasi-Kun'un araştırdığı topraklara yakın olduğu için ilginç olabilecek eski Zaránd ilinde nahiye ve sancak hudutları ne önceki Macar idarî biriminin ne de asılzadelerinin tasarrufunda olan yerlerin sınırlarını izlediler.41 Yukarıda anılan Mohaç sancağının parçalanması da bu tespitimi doğruluyor. Aynı şekilde (Şimontorna) Simontornya sancağı içindeki Endrik (Endréd) nahiyesine ait köyler daha önce dört Macar iline bağlı bulunuyorlardı.42 Macar açısından bakıldığında Tolna ilinin yerleşim yerleri dört sancak arasında taksim edilmişti.43 Örnekleri çoğaltmak mümkündür ama ülkenin çeşitli bölgelerinde eski Macar illerinin korunmamış olmasını kanıtlamak için bunlar da yeterlidir. Buna rağmen bu konuyu

ileride de gündemde tutmak gerekecek: belki bazı asılzadelerin toprakları ile kimi nahiyeler arasında benzerlikler tespit edilebilecek. Bu alanda son zamanların sürprizi, neşredilen 1554 (Siçen) Szécsény sancağı defterinde köylerin adı yazıldıktan sonra sık sık hangi Macar kalesine bağlı olduklarının da not edilmiş olmasıdır.44

4. Macaristan'da Hizmet Yapan Ümeranın Gelirleri

Ümeranın gelirlerini tespit etme politikasına gelince diyebiliriz ki aşağı yukarı 1570-1580 yıllarına kadar yapılan tayinlerde atanan önde gelenlerin maaşı üzerinde pek fazla durulmadı, demek ki ilk olarak gönderilecekleri yer saptandı ve gelir kaynakları, ilgili bölgenin kapasitesi yetmediği halde, başka bölgelerden tamamlanmak suretiyle belirlendi. Yerli imkânların pek fazla aşılması istenilmedi ama ara sıra böyle atanmalar da yapıldı. Daha sonra, her sancağın icmalli hasları belli oldu ve yeni gelen ümeraya normal olarak aynı gelir kaynakları veriliyordu, onların dışına pek çıkılmadı. Bir dönem sonra bu icmalli haslar o kadar sabit oldular ki, toplam değerlerinin kaydedilmesi de lüzumsuz görüldü.45 Bunun neticesi olarak bu kapsama giren köy ve kasabaların "hasılı" uzun vadede bile hiç değişmedi ve bu -kolayca yolsuzluklara imkân sağladığı için- orada yaşayanlar açısından sakıncalıydı.

5. Merkez ile Uçlar Arasındaki Mukayeseler

Şimdi Metin Kunt'un bazı tespitlerini Macar uçlarında izlenen pratikle karşılaştırmak istiyorum.

İlk olarak beylerbeyi ve sancakbeylerinin aynı görevde bulundukları süreyi ele alalım. Kunt'un saptamasına göre ister valilerin, ister sancakbeylerinin bir yerde kalmalarında zaman olarak bir kısalma vardır. Araştırdığı ilk dönemde, yani 1570 dolaylarındaki, yine pek fazla uzun olmayan müddetler 17. yüzyıla kadar hemen hemen yarıya inmiş bulunuyor.46 Görev süresindeki bu kısalık ve azalma Macar topraklarında da müşahede edilebilir. 145 yıllık Osmanlı devri sırasında Buda'ya 101 beylerbeyi47 tayin edildiğine göre ortalama vazife müddetleri bir buçuk yıl bile yoktu. Ancak vasatî dönem 16'ncı yüzyılda 21 ay iken (59 yılda 33 tayin) bu müddet 17'nci asırda 15 aya indi (86 yılda 68 atanma). Sancakbeyleri hakkında sadece 16. yüzyıla ait verilere sahibiz ve bunlara göre dört ele alınan livada da ortalama hizmet iki yıl civarında oynadı.48 Yeni kurulan bir sancağa ilk olarak atanan beyler bazen daha uzun dönem için yerlerinde bırakıldı.49 Bunun nedeni herhalde sancak kurma alanındaki muhtemel zorlukları aynı kişinin omuzlarına yüklemek istenmesiydi.

Kunt'un ikinci önemli ve önceki tahminlere zıt düşen neticesi, ümeranın imparatorluğun bir ucundan başka bir ucuna tayin edilmesi yerine, çoğunlukla komşu bölgelere atanmış olmalarının açık örneklerle kanıtlamasıdır.50 Bu bakımdan da, ele aldığım bölgelerde hiç bir farkın olmadığı rahatlıkla söylenilebilir.51 Hatta Buda vilayetinden Temeşvar vilayetine aktarılan bir idarecinin de Macar topraklarında kaldığını ilave edebiliriz.52

6. Macaristan'da Hizmet Yapan Ümeranın Ad Listeleri

Aynı yerde görev yapanlarla ilgili olarak bir soru daha aklımıza gelebilir. Acaba beylerbeylerinin ve sancakbeylerinin ad listeleri hangi ölçüde bir araya getirilebilir?

Mirmiranların tayin günü hakkında 16. yüzyılın seksenli yıllarına kadar Osmanlı kaynaklarında oldukça güvenilir bilgiler bulunmaktadır. Bunların sayesinde Antal Gévay tarafından 19. yüzyılın ortalarında yapılan liste53 birkaç yerde düzeltilmelidir. Farklar yalnız birkaç günlük farklar, gene de mevcut. Bazı eksiklikler gösteren ikinci büyük dirlik tevcih defterinden,54 yani 1588'den sonra Osmanlı arşiv kaynaklarından gelen bilgilerden mahrumuz ve bu dönemde Gévay'nin sık sık kullandığı Avusturyalı sefirlerin gönderdiği haberler ön plana geliyor. Maalesef “15 yıllık savaş” (1593-1606) devrinde bu veriler de seyrekleşiyor, çağdaş Osmanlı vakanüvisleri de yeterince güvenilir değildir. Daha sonraki tarih yazarlarından, özellikle Silahtar tarihinden ise çok yararlı malumat çıkartılabilir.

Bütün bunu göz önünde bulundurarak diyebiliriz ki Gévay'nın Buda mirmiranları hakkında bir araya getirdiği liste -özellikle 160 yıl önce yapıldığını da düşündüğümüz takdirde- çok iyidir, keşke imparatorluğunun her vilayeti hakkında benzer bir liste hazırlansaydı. Ancak, Temeşvar vilayeti için aynı ölçüde güvenilir bir kılavuz derlemek mümkün değildir, çünkü bu ile karşı olan ilgi, Viyanalı sefirler arasında daha düşüktü. Bunun için belirli bir dönem için oradaki valileri bulmak oldukça güçtür. Gene de Erdel'in yakınlığı nedeniyle oradaki prenslerle mektup teatisinde bulunan paşaların adları ara sıra tatmin edici sıklıkla tespit edilebilir. 16'ncı yüzyılın sonunda ve 17'nci asır boyunca kurulan beylerbeyliklere atanan liderler için yine tarih yazarlarına ve kimi yerel arşiv belgerine, başta ilgili kişilerin mektuplarına baş vurulabilir. Yalnız Macarca kaleme alınan yazılarda geçen lakaplar bazen yanıltıcı olabilir.

Sancakbeylerine gelince, onları özellikle 16'ncı yüzyılda yakalayabiliriz. 1560 civarındaki birkaç yıl hariç ya ruznamçelerden, ya mühimme, ruus ve tapu defterlerinden, ara sıra başka kaynaklardan karşımıza çıkıyorlar; pek çok defa tayin edildikleri günü de biliyoruz. Ancak, 1590'dan sonraki dönemde zorluklarımız başlıyor ve bazen uzun yıllar için mirlivaların adı karanlıkta kalıyor.

7. Macaristan'da Hizmet Yapan Ümeranın Görevleri

Ümeranın görevlerini tespit etmek umumiyetle oldukça zordur, çünkü imparatorluğunun genel yaklaşımı gereğince bunlar ayrıntılı olarak hiç bir yerde belirtilmediler. Bundan dolayı bu konuya yalnız perakende verilerden ve kısıtlı ölçüde açıklık getirmek mümkündür. En belirgin vazife alanları mirmiran ve sancakbeylerine hitaben gönderilen fermanlardan veya ümeranın kendi yazılarından ögrenilebilir. Tabiatıyla Macar uçlarında ifa edilecek görevlerin merkezî bölgelere göre kimi bakımlardan değişik olduğunu öne sürmek için belgelere bile pek fazla gerek yoktur.

Gene de mühimme defterlerinde muhafaza edilen hükümler bu mevzu bakımından çeşitli yönlerden aydınlatıcı olabilirler. Bir taraftan emirlerin hangi önde gelene daha büyük sıklıkla gönderildiği anlaşılırken kime ne konuda daha ziyade hitap edildiği de açıklığa kavuşabiliyor. Yaptığım

incelemelere göre55 Macar uçlarında en çok ferman beylerbeylerine yollandı, oysa başka bölgelerde kadılar ve sancakbeyleri daha önemli sayıda hüküm aldılar.56 Bunun nedeni, söz konusu bölgelerde askerî ve diplomatik ödevlerin ön planda kalması ve bu sahalarda sorumluluğun başlıca olarak mirmiranlara düşmesiydi. Bu tespitimiz her ne kadar doğru ise de, ele alınan mühimme kayıtlarının başka bir özelliği, merkezin inisiyatifi üzerine çok ender kaleme alınmış olmalarıdır. Devlet yalnız bazı askerî meseleler ve bunların arasında da harp malzemelerinin sağlanması ile ilgili olarak kendi isteklerini bildirdi, daha da ender tımar sisteminin işleyişi ve İstanbul'dan Buda'ya giden hazinenin teslimi gibi ehemmiyetli malî konularla uğraştı.

Demek ki hükümlerin çoğu merkeze gönderilen arzlara verilen yanıtlardan oluşuyordu. Fakat bu cevapların ekseriyeti nesnesel olmadığı ve kanun ile şeriata ait göndermelerden ibaret oldukları için pek fazla yol gösterici karakter taşımadılar. Bugünkü mantığımızla, cevabın böylesine sathî olacağını peşinen bilen bir ümeranın arzlarıyla hükümdara neden başvurduğunu, bürokraside lüzumsuz evrak çıkartma usulünün her zaman ve her yerde mevcut olmasını bilmemize rağmen de pek anlamıyoruz. Bu hususta aklımıza şu unsurlar gelebilir: Merkezle temasta bulunmak her yönetici için önemliydi, bu nedenle bekletilmesi mümkün olan problemleri büyük nezaketle padişahın dikkatine sunmuşlar. Bunu yapmakla, hassas vaziyetlerde sorumluluğu tek başlarına taşımaktan da kurtulmuşlar. Bazı durumlarda ise, örneğin reaya şikayetleri mevzubahis olduğu zaman, işin uzatılması idarecilerin çıkarına olabilmiş.

Yukarıdaki mülahazaları göz önünde bulundurarak diyebiliriz ki Macar topraklarına atanan mirmiranlar sık sık, başta acil olan diplomatik meselelerde, divana danışmadan karar vermişler. Müstakil davranmanın tehlikesini, idama mahkum olabilmek ile birlikte, iyi bilmişler, buna rağmen bu yolu takip etmek zorunda kalmışlar. Buda beylerbeylerinin ne kadar serbest hareket edebildiklerini Habsburg hükümdar ve prenslerine gönderdikleri Macarca mektupları en açık şekilde gözlerin önüne seriyor.57 Bazı gayretli beylerbeylerinin bunun da ötesine gitmesi ve mesela Kara Üveys Paşa'nın kalelerde boşalan yerleri kendi yetkisi çerçevesinde doldurması ve yaptığı atamalardan merkezi yalnız sonradan haberdar etmesi58 yine bölgenin serhat olmasından kaynaklanıyor.

Buda paşası ile sancakbeyleri arasındaki ilişkiler, onları birbirlerine sıkı bağlamaktaydı. Beylerbeyi divanına mirlivalar da resmî üye olduklarından bir üst makamdakilerle muntazaman bir araya gelme olanağına sahiptiler. Gerek padişah fermanlarını ilettiğinde, gerekse kendi yetki alanına giren işlerle ilgili emirler verdiğinde mirmirana itaat etmek zorundaydılar.59 Aynı zamanda toplantılar esnasında sancaklarında baş gösteren sorunlar hakkında özgürce konuşabildiler, öngörülen askerî harekâtla veya divanın önüne gelen herhangi konuyla alakalı düşüncelerini ortaya koyabildiler.

Yeni beylerbeyini tebrik etmek için beylerin Buda'ya gitmeleri gerekmekteydi.60 Mirmiranın değiştirilmesi veya daha ziyade ölümünü takiben yeni yöneticinin gelişine değin bölgenin en deneyimli veya en saygıdeğer mirlivasının, günlük işlerin sürdürülmesi görevini üstlendiği de oldu.61

Sancakbeyleri kendi bölgelerinde hem en üst düzey askerî, hem de en üst düzey sivil yöneticilik sıfatını birlikte taşıdılar. Bu iki salahiyet alanının asıl ve daha önemli olanı birincisiydi, ancak çeşitli niteliklere sahip toprakları bünyesinde barındıran imparatorluk içinde mirlivaların seviyesinde de kimi bölgelerde birine, kimilerinde ise diğerine ağırlık verilmekteydi. 16'ncı yüzyıl Macaristanı'nda ön plana çıkan, doğal olarak, askerî yönlendirme göreviydi, çünkü neredeyse her gün küçük çaplı çarpışmalar vuku bulmakta, sık sık büyük seferler de düzenlenmekteydi. Merkezden bir talimat gelmesi veya Buda paşasının ön ayak olmasıyla önemli bir askerî manevraya başlandığında, sancaklarda bulunan ve hareket ettirebilecek güçler savaş yerine gitmek zorundaydılar.62 Mirlivaların ana görevleri sancağın tımar sahiplerini bir araya toplamak, mücadele ve moral gücünü en üst seviyede tutmaktı.

Aynı zamanda, 1570'lerde ve 1580'lerde tutulan ruznamçelerin tanıklığına göre, sipahi gelirlerinin artırılması veya yeni dirlik tevcih edildikleri konusunda "patronlarının" gittikçe daha önemli bir rol oynadıkları görülmektedir. Doğal olarak mirlivaların yapabildikleri, tavsiyede bulunmakla kısıtlıydı, çünkü beylerbeyleri bile dirlik tevdi etme konusunda sınırlı haklara sahipti. Sipahiler açısından bu uygulama, tımar ve zeametlerin genellikle daha düşük nominal değerlerle tasarruflarına geçene değin gerekenden daha fazla beklemek zorunda kaldıkları dönemlerde özel bir önem kazandı. Fakat bu düzen beylerin etrafında kayırılıp korunanlardan oluşan bir grubun meydana gelmesi sonucunu da doğurabilirdi, ancak tavsiye mektubu genellikle sipahinin dirlik edindiği livanın beyi tarafından değil de, topraklarındaki bir savaşta yararlık gösterdiği veya bir hizmette bulunduğu idarî birimin yöneticisi tarafından yazıldı.

Sancakbeyleri kamu güvenliğinin pekiştirilmesi ve suçluların takibatıyla ilgili olarak her livada büyük sayıda emir aldılar. Macar uçlarındaki beylerin serhat kalelerindeki askerler tarafından esir edilenlerin kurtarılması, hatta Hıristiyan nüfusa karşı dışarıdan gelen tecavüzlerin engellenmesine çalısmaları yerel bir özellikti. Yukarıda anılan amaçlar doğrultusunda, başlıklarından da anlaşıldığı'na göre çoğunlukla sancakbeylerinin kaleminden çıkmış bir sürü protesto notası mevcuttur. Bunlar genellikle beylerbeylerini bilgilendirmek hedefiyle hazırlandı, ancak, kendilerine yönelik tecavüzler hakkında Macaristan'dan gelen şikâyetler söz konusu olduğunda, bunlardan diplomasi alanında da istifade edilebildi.

Macaristan'daki mirlivaların malî konulardaki rolleri ile alakalı olarak elimizde şimdilik az sayıda belge vardır. Bu verilerin ışığında, kalelerin onarımı veya donanımlarının sağlanması için paraların kendilerine gönderildiği ortaya çıkmaktadır. Hazineye girecek meblağların ödenmesi işlemi de sancakbeylerinin haberi olmaksızın gerçekleşemezdi. Bunların dışındaki vaziyetlerde ise maliye ile ilgili üst düzeydeki görevleri kabul edip etmedikleri daha çok girişimci bir ruha sahip olup olmadıklarına bağlıydı.63

1 Klaus Röhrborn, Untersuchungen zur osmanischen Verwaltungsgeschichte. (Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur des islamischen Orients. Beihefte zur Zeitschrift “Der Islam”. Hrsg. von Bertold Spuler. Neue Folge, 5.) Berlin-New York, 1973.

2 İ. Metin Kunt, Sancaktan eyalete. 1550-1650 arasında Osmanlı ümerası ve il idaresi. (Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 154.) İstanbul, 1978.

3 I. Metin Kunt, The Sultan’s Servants. The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650. (The Modern Middle East Series, 14.) New York, 1983.

4 Krş. Géza Dávid, Incomes and Possessions of the Beglerbegis of Buda in the Sixteenth Century. Soliman le Magnifique et son temps. Süleymân the Magnificent and His Time. (Publiés par/Edited by Gilles Veinstein). Paris, 1992, 385-398.

5 Biraz sonra dirlik olarak verilen ilk üç köy hakkında bkz. Géza Dávid, Buda (Budin) Vilayeti’nin İlk Tımar Sahipleri. Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi. Prof. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı 12 (1982-1998), 57-61.

6 İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden müdevver defterler 34, y. 635v-640r.

7 Dávid, Incomes and Possessions. 386.

8 Bu yerlerin sonraki durumu ile ilgili olarak bkz. Géza Dávid, A Life on the Marches: the Career of Derviş Bey. Acta Orientalia Hungarica LIV (2001), 420.

9 Dávid, Incomes and Possessions. Çeşitli yerler.

10 BOA, Tapu defteri 1044, s. 9-11.

11 Tapu defteri 329, s. 12-14.

12 Tapu defteri 345, s. 15-16.

13 Krş. Dávid, Incomes and Possessions. 394.

14 Maliyeden müdevver defterler 34, y. 630r.

15 Bkz. Géza Dávid-Ferenc Szakály, Újabb adalék Tinódi Sebestyén történetírói hiteléhez. Hajdar bin Abdullah tímár-birtoka. Irodalomtör téneti Közlemények 1996/4, 481-489.

16 Macaristan’ın Tuna ve Drava nehirlerinden kuzeye düşen topraklarında 1566 tarihine kadar kurulan sancakların listesi için bkz. Gyula Káldy-Nagy, A Budai szandzsák 1559. évi összeírása. (Pest megye múltjából, 3.) Budapest, 1977, 9-10.

17 Krş. Géza Dávid, Ottoman Administrative Strategies in Western Hungary. Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage. (Ed. by Colin Heywood and Colin Imber). Istanbul, 1994, 31-43.

18 Tapu defteri 441.

19 Dávid, Administrative Strategies. 33-34.

20 Géza Dávid, Die Bege von Szigetvár im 16. Jahrhundert. Wiener Zeit-schrift für die Kunde des Morgenlandes in memoriam Anton C. Schaendlinger 82 (1992 [1993]), 67.

21 BOA, Kepeci 214, s. 5; Mühimme defteri 4, s. 165, No. 1711.

22 BOA, Ruznamçe 78, Sigetvar bölümü, s. 8-9.

23 Géza Dávid, Osmanlı Macaristanı'nda Toplum, Ekonomi ve Yönetim. 16. Yüzyılda Simontornya Sancağı. (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 81.), İstanbul, 1999, 18-19.

24 Örneğin: Mühimme defteri 6, s. 336, No. 708.

25 Tiryaki Hasan Paşa'nın gazaları ve Kanije savunması. Hazırlayan: Vahit Çabuk. (Tercüman 1001 Temel Eser, 129.) İstanbul, 1978, 74.

26 Kepeci 344, s. 98; Maliyeden müdevver defterler 15567, s. 309.

27 Mühimme defteri 73, s. 104, No. 236.

28 Mühimme defteri 73, s. 412, No. 905.

29 Maliyeden müdevver defterler 15567, s. 308, 353, 354-355.

30 Kepeci 344, s. 362. .

31 Kepeci 344, s. 13, 317; Maliyeden müdevver defterler 15567, s. 73, 184; Maliyeden müdevver defterler 16052, s. 37, 51.

32 A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597-1997. A bevezetö1 tanulmányt írta és az okmánytárat összeállította Géza Pálffy. Pápa, 1997, 101-110, 112-113, No. 6-14, 16-17.

33 Târih-i Na`imâ. I. İstanbul, 1281, 210. Macarca bir mektubu için bkz. A pápai vár. 114, No. 18.

34 Selâniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selâniki. Haz. Mehmet İpşirli. (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 3371.) İstanbul, 1989, II, 705.

35 A pápai vár. 112, No. 16.

36 C. F. Finkel, French Mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593-1606: the Desertion of the Papa Garrison to the Ottomans in 1600. Bulletin of the School of Oriental and African Studies XV (1992), 463, not 62.

37 Kepeci 344, s. 435.

38 Kepeci 71, s. 156. (Çeviriyazıda bugünkü imlâ kullanılmıs1tır.).

39 Halil İnalcık, Hicri 835 tarihli su1ret-i defter-i sancak-i Arvanid. Ankara, 1954, Çeşitli yerler. Aynı Yazar, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar. Ankara, 1954, 159. Oblast Brankovic1a. Opsirni katastarski popis iz 1455. godine. Priredili: Hamid Hadz1ibegic1, Adem Handzlic, Eşref Kovacevic. (Monumenta Turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia. Tom. 3. Serija II. Defteri, Knjiga 2, sv. 1-2.) Sarajevo, 1972. II. f. 1v.

40 Tibor Halasi-Kun, Ottoman Toponymic Data and Medieval Boundaries in Southeastern Hungary. From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in late medieval and early modern Hungary. Ed. by J. M. Bak-B. K. Király. Brooklyn, 1982, 243-250, 6 harita. Aynı yazar, Some Notes on Ottoman Mufassal Defter Studies. Raiyyet Rüsu1mu. Essays presented to Halil İnalcık on his Seventieth Birthday by his Colleagues and Students. Journal of Turkish Studies. Türklük Bilgisi Araştırmaları 10 (1986), 165.

41 Bkz. Géza Dávid, Elek az oszmán hódoltság korában. Tanulmányok Elek történetéhez I. (Eleki évszázadok, 1.) (Szerk. Péter Havassy). Elek, 2000, 87-88.

42 Dávid, 16. yüzyılda Simontornya Sancağı. 176-182.

43 Bunlar: Buda, Mohaç, Simontorna ve (Seksar) Szekszárd livaları.

44 Elö1d Vass, A Szécsényi szandzsák 1554. évi adóösszeírása. A Nógrád megyei múzeumok évkönyve XVIII. Salgótarján, 1993, 7-101. Benzer, ancak daha ender uygulanan pratik İstolni Belgrad livasında da gözlemlenebilir: Die Steuerkonskription des Sandschaks Stuhlweißenburg aus den Jahren 1563 bis 1565. Unter Mitwirkung von István Hunyadi bearbeitet von Josef Matuz. A székesfehérvári szandzsák 1563-1565. évi adóösszeírása. Hunyadi István közremü1ködésével közzéteszi Matuz József. (Islamwissenschaftliche Quellen und Texte aus deutschen Bibliotheken. Hrsg. von Klaus Schwarz, 3.) Bamberg, l986, 27-30, 72-75.

45 17. yüzyıldan kalma ümera listelerinde ve başka belgelerde beylerbeyi ve sancakbeyi haslarının miktarının hiç bir zaman gösterilmeyişine de sebep bu olabilir kanaatindeyim. Aynı yere giden her yöneticiye aynı gelir kaynakları tahsis ediliyordu, valilerin kimilerine ise birkaç sancağın icmalli hasları arpalık şeklinde ilaveten veriliyordu.

46 Kunt, Sancaktan Eyalete. 74-84. Aynı yazar, The Sultan’s Servants. 67-76.

47 Bkz. Géza Dávid, The Penultimate Beylerbeyi of Buda. Studia in Honorem Professoris Verae Mutafcieva. Ed. by Evgeni Radushev, Zara Kostova, and Valeri Stoyanov. Sofia, 2001, 87-94.

48 Géza Dávid, The Sancak begis of Arad and Gyula. Acta Orientalia Hungarica XLVI (1992/93) [1994], 160. Aynı yazar, 16. yüzyılda Simontornya sancağı. 32. Aynı yazar, Die Bege von Szigetvár. 95. Aynı yazar, Mohács-Pécs 16. századi bégjei. Pécs a törökkorban. (Tanulmányok Pécs történetébö1l, 7.) (Szerk. Ferenc Szakály). Pécs, 1999, 85.

49 Önceki nottaki yazılarımdan anlaşıldığı gibi hem Gyula, hem Peçuy ve Zigetvar sancağında bunu görmek mümkündür.

50 Krs1. not 46’da gösterilen yerler.

51 Not 48’da sıralanan yazılarımda bunu doğrulayan bilgiler sunulmuştur.

52 Konumuzla alakalı olarak Türkiye’de çıkan yalnız bazı noktalarda yeterince güvenilir gözükmeyen bir çalışma için bkz. Sadık Müfit Bilge, Osmanlı hakimiyetindeki Macaristan’ın tarihi coğrafyası ve idari taksimatı. OTAM 11 (2001), 33-81.

53 Antal Gévay, A’ budai pasák. Bécs, 1841.

54 Kepeci 262.

55 Adı geçen sondaj 3, 5, 68, 69, 70, 71, 72, 73 ve 77 numaralı mühimme defterlerinden seçilen toplam 200 kayıta dayanıyor.

56 Josef Matuz, Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Prächtigen. (Freiburger Islamstudien, V.) Wiesbaden, 1974, 103.

57 A budai basák magyar nyelvü1 levelezése. I. 1553-1589. Szerk. Sándor Takáts, Ferencz Eckhart, Gyula Szekfü1. Budapest, 1915. Gustav Bayerle, Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda, 1590-1593. (Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, 101A.) Bloomington, [1972]. The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604-1616. Ed. by Gustav Bayerle. Budapest, 1991.

58 Claudia Römer, Osmanische Festungsbesatzungen in Ungarn zur Zeit Murads III. Dargestellt anhand von Petitionen und Stellenvergabe. (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkan-Kommission. Philologische Abteilung, 35.) Wien, 1995, 63-67.

59 Gyula Káldy-Nagy, Harácsszedö1k és ráják. Török világ a 16. századi Magyarországon. (Kö1rösi Csoma Kiskönyvtár, 9.) Budapest, 1970, 90-91.

60 A budai basák. 384-385. .

61 Gévay, a.g.e. 10, No. 12.

62 Bölgenin güvenliğini sağlamak üzere sancak topraklarında kalanların başına uygun bir şahıs "baş ve buş" olarak seçildi. Krş. Kepeci 5000.

63 Ayrıntılar ve daha alt seviyedeki yöneticilerin vazifeleri ile iligili olarak bkz. Dávid, 16. Yüzyılda Simontornya Sancağı. 20-40.

Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl) / Prof. Dr. Rossitsa Gradeva [s.916-925]

Bulgaristan Bilimler Akademisi Balkan Çalışmaları Enstitüsü / Bulgaristan

Onbeşinci yüzyılın başlangıcından hemen önce günümüz Balkan yarımadasının orta kesimleri Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmişti. 14. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı seferleri ve akınları hala yıkıcı bir özellik taşımaktaydı. Buna rağmen, devletin merkez ve taşra idare yapısı ve organlarının oluşumunda bu dönem çok yoğundu. Edirne'nin fethinden hemen sonra Osmanlı'nın başkenti yapılması,1 Balkanlar'ın devletin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirildiğinin önemli bir göstergesiydi. Yeni fethedilen topraklarda yerleşilmesi fikri, yerel halk açısından önemli sonuçlar doğurdu. Osmanlı sultanları, sadece himaye (vassal) ilişkileri kurmak ve bu statünün gerektirdiği vergileri koymak, şeklindeki Balkan devletleri üzerinde egemenlik kurmaya ilişkin daha önceki modeli terk ederek, onların devlet olma niteliklerini ortadan kaldırma yoluna yöneldiler. O zamandan itibaren - 15. yüzyılın ilk yarısında devletin karşılaştığı bütün çalkantılara rağmen-Osmanlı otoritesi Balkanlar'da tam olarak yerleşerek XVIII ve XIX. yüzyıldaki milliyetçilik çağının gelişine kadar çok ciddi ödünler verdi.

14. yüzyılda fetihlerin erken aşamasında Osmanlı idari sistemi hâlâ kuruluş aşamasındaydı. Bunun izlerine daha sonraki dönem Osmanlı vakanüvislerinin anlatımlarında rastlayabiliriz. Balkanlar'ın fethi Orhan (1324-1362) Bey'in oğlu Süleyman'ın yanı sıra, başka askeri komutanlar ve diğer Türki beyliklerden gelen gruplar tarafından yürütüldü. Birinci Murad'ın saltanatı döneminde

(1362-1389) bu ikincilerin faaliyetleri aşamalı olarak Osmanlı genişlemesinin genel yönelimleri ile eşgüdümlü hale getirildi ve onlar Osmanlı yöneticilerinin üstünlüğünü kabul etmek zorunda bırakıldılar.2 Balkanlar'da yeni fethedilen topraklarda, Lala Şahin'i ilk Rumeli beylerbeyi atamak suretiyle ilk defa hanedanlığın doğrudan yönetiminde gerçek bir idari örgütlenmeyi başlatan I. Murad'dı. I. Beyazıd zamanında beylerbeyiliği sayısı ikiye yükseldi; ikincisi Anadolu topraklarını kapsamaktaydı. Takip eden yüzyıllarda beylerbeyilik sayısı arttı, fakat Anadolu ve Rumeli beylerbeyilikleri Tanzimat-öncesi dönemde ana yönetim birimleri olamaya devam etti-anılan dönemde Rumeli beylerbeyi, beylerbeyleri arasında en yüksek rütbeli olma statüsüne sahipti. En büyük idari bilirimler yaklaşık olarak bilinmekle birlikte, Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar ve hatta daha sonraki dönemdeki alt düzey idari yapı hakkında bilgimiz sınırlıdır. Burada amacımız orta Balkanlar bölgesinde kurulan ilk Osmanlı idari birimlerine ve Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) reformları öncesinde 15. yüzyılda taşra idaresi içinde yer alan ana kurumlara yeniden anlam vermektir. Ana kaynaklarımız, o döneme ait, çoğu basılmamış tımar ve cizye defterleridir.

Bazı kanunlarla birlikte bu kaynaklar Osmanlı taşra idari sisteminin, muhtemelen bir ölçüye kadar tahrif edilmiş ancak emsalsiz bir görüntüsünü sağlarlar. Onların bu konudaki en önemli eksikliği, elbette onların bizim burada kullanmayı düşündüğümüz amaçlar için değil de, merkezi otoritenin sipahi birlikleri ve toprak sahipliğini denetleme ihtiyacı ya da cizye vergisinin toplanması amacıyla tutulmuş olmalarıdır. Fakat onların içerikleri hakkında daha yakından yapılan bir inceleme, askeri örgütlenme üzerine kurulu idari sistemi ortaya çıkarmanın yanı sıra, Şeriat mahkemesi kadıları etrafında odaklaşan "sivil" idari birimlere yeniden anlam verilmesinde kullanılabileceklerini gösterir. Cizye defterleri, mevcut idari yapının sancaklar ve vilayetlere bölünmesini çok yakından izler gibi görünmektedirler ve bu haliyle onlar bazı durumlarda 15. yüzyıl boyunca sancakların idari yapısını öğrenebileceğimiz tek araç olma niteliğindedirler.

***

Osmanlıların Balkanlar'da genişlemesi döneminde, Osmanlı genişlemesinin bazı stratejik açıdan önemli güzergahlarında "uc"lar kuruldu. "Uc"lar, Hıristiyan komşularına karşı seferler düzenleyen ve iç işlerinde neredeyse tamamen bağımsız olan, yarı-bağımsız Osmanlı komutanları tarafından yönetilen topraklardı. Paşa Yiğit ve Evrenos Bey'in "uc"ları bu anlamda klasik örnekler olarak değerlendirilebilir. Bazı bilim adamları, Edirne'nin fethini ve hatta Hıristiyan ordularının Chernomen savaşındaki kötü yenilgisini Evrenos Bey'e ve Hacı İlbeyi'ne atfederler. Mevcut kaynakların bu yorumları şüpheli sayılabilir bir nitelikteyse de, Evrenos Bey'in Balkanlar'ın fethinde ve erken dönem Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatında oynadığı rol konusunda şüphe yoktur. Onun yönetimi altındaki "uc"un ilk merkezi Gümülcine [günümüz Komotini şehri, Yunanistan] idi, fakat bu "uc"un, batıya doğru (bugünkü Mekadonya ve Kuzey Yunanistan'a doğru) genişlemesi ile birlikte, yönetim merkezi de batıya doğru -Serez [Serrai, Yunanistan] ve Yenice-i Vardar'a [Gianissa, Yunanistan] kaydı. Bu dönemin bir yansıması Feridun Bey'in belgeler koleksiyonunda bulunabilir. Bu koleksiyonda bir sancak olarak tarif edilen Gümülcine, Serez, Manastır [Bitola, Makedonya] Bihlişte

[Belishta köyü, Arnavutluk] ve Hurpişte [Argos Orestikon, Yunanistan] arasındaki arazinin tamamı Sultan I. Murad tarafından Feridun Bey'in doğrudan yönetimine verildi ve buna topraklarını vakıflara dönüştürmek hakkı da dahildi. 3

Paşa Yiğit'e verilen ve merkezi Üsküb'te [Skopje, Makedonya] bulunan "uc", muhtemelen bu şehrin Ocak 1392 civarında Osmanlılar tarafından alınmasından hemen sonra kuruldu.4 1395'teki Rovine savaşından sonra bugünkü Makedonya'nın neredeyse tamamı doğrudan Osmanlı yönetimine girdi ve bu toprak parçasının büyük bir kısmı, sırasıyla Paşa Yiğit (1414'e kadar) ve varisleri İshak Bey (1414-1439) ve oğlu İsa Bey (1439-1463) tarafından yönetilen "uc"a dahil edildi. 1463'de Bosna da alındı. Üsküb "uc"u parçalandı ve İsa Bey Bosna'nın ilk sancakbeyi oldu. Bu "uc"un büyük bir kısmı Bosna sancağına, geri kalan kısmı da Paşa sancağına katıldı.5 Benzer türden "uc"lar, merkezi önce Mığalkara ve daha sonra Tesalya'da olmak üzere Turakhan ailesi ve diğer askeri komutanların mensup olduğu önde gelen aileler tarafından kuruldu.

Üsküb "uc"una ait 14556 tarihli envanter ve Braniçevo subaşılığına ait 14677 tarihli envanter -Evrenos Bey'le ilgili adı geçen belge ile birlikte- bu "uc"ların yapısına ilişkin başlangıç niteliğinde bir tasvir yapmamızı mümkün kılar. 1455'te İsa Bey'e bırakılan "uc", Üsküb, Kalkandelen [Tetovo, Makedonya], Zveçan, Ras, Seniçe, Yeleç ve Hodided vilayetlerine bölünmüştü.

Braniçevo subaşılığına ait defter bizi ilginç bir "uc" çeşidi ile karşıya getirir. Braniçevo bölgesi 1458 yılının yazında Osmanlı yönetimine geçmişti. 1460'da, Güvercinlik'te [Golubac, Sırbistan] oturan Ali Bey Mihaloğlu bölgenin subaşısı idi. Aynı yıl ilk defa Vidin sancakbeyi oldu. 1462-63 arasında Semendire [Smederevo, Sırbistan] sancakbeyi oldu ve daha sonra tekrar Vidin sancakbeyiliğine getirildi. 1467 dahil dönemin tamamında bu topraklarda "has" sahibiydi.8 Bu olgu, bazı araştırmacıların, adı geçen bölgenin fethedilişinden kısa bir süre sonra Vidin sancağına katıldığını iddia etmeleri için sebepler oluşturdu.9 Diğerlerine göre ise, Braniçevo bölgesi stratejik ve jeopolitik konumu nedeniyle, Vidin sancakbeyinin yönetimi altında -fakat sancağın kendi sınırları dışında- bağımsız bir subaşılık (vilayet) olmak gibi özel bir statüden yararlandı.10 Semendire sancağının ilk sicilinde Braniçevo bu sancağın nahiyeleri arasındadır. Yine de, bölge kısa bir süre için gerçekten Vidin sancak teşkilatı içerisinde yer almış olabilir, çünkü döneme ait kayıtların neredeyse tamamı sancak sınırlarında sık sık değişiklikler yapıldığından bahseder.

Yine, henüz fethedilmemiş Tuna kıyısındaki Romanya ve Moldova prensliklerine bakan sınır bölgeleri olan ve akıncı baskınları için başlangıç noktası işlevini gören Silistre, Niğbolu, [Nikopol, Bulgaristan] ve Vidin gibi sonradan sancak yapılan diğer Balkan topraklarına da aynı ya da benzer bir statünün verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Maalesef, Vidin11 ve Niğbolu12 sancaklarına ilişkin elimizdeki en eski veriler merkezileşmenin kuvvetlendiği bir döneme aittir; bu nedenle bu sancakların daha önceki statüleri hakkında sadece tahminde bulunabiliriz. Fakat, kendine ayrılan bölgede 33 köyün ve ailesinin 15. yüzyılın büyük kısmında yönetici olduğu Niğbolu ve Vidin'in13 etrafındaki diğer

yerleşim yerlerinin kendisine “arpalık -ocaklık” olarak Gazi Mihal’e verildiğinin teyidini Evliya Çelebi tarafından kaydedilen olayda ve daha sonraki dönemlere ait belgelerde bulabiliriz.

Bu “uc”lar genellikle Osmanlı sultanının fethine doğrudan katılmadığı, fakat Hıristiyan komşularla mücadelenin sürdürülmesi gerektiği topraklarda var oldu. Osmanlı fetihlerinin ilk aşamasındaki yarı-bağımsız askeri komutanlar ve liderler ve bunların varisleri de bir süre bir ölçüde bağımsız “yöneticiler” olarak hareket edebildiler, fakat zamanla bazı imtiyazlarını kaybettiler ve sonuçta normal sancak beyleri konumuna ulaştılar. Sultanın doğrudan yönetimi altındaki toprakların artmasını beraberinde getiren toprak genişlemesi sonucu olarak da “uc beyleri” önemlerinin bir kısmını kaybetti. II. Murad döneminde (1421-1451) merkezileşme ve merkez karşıtı güçler arasındaki ilişki kesinlikle sultanlar lehineydi, fakat gazi aileler Kanuni Sultan Süleyman dönemine (1520-1566) kadar yaklaşık bir asır daha önemlerini kısmen koruyabildiler. Sonunda, Kanuni döneminde idari teşkilatın bir birimi olarak “uc”lar lağvedildi ve Osmanlı topraklarının çoğunluğunun eyaletler, sancaklar, kazalar ve nahiyelere bölünmesiyle birlikte özel bir statüye sahip toprakların yerini normal Osmanlı eyaletleri aldı.14

***

Rumeli beylerbeyiliğinin kapsadığı merkezi otoritenin doğrudan kontrolü altındaki topraklar, sancak beyleri tarafından yönetilen sancaklara bölündü. Mevcut kaynaklara dayanarak, 15. yüzyılda Orta Balkanlar’da şu sancakların mevcut olduğunu varsayabiliriz: Paşa, Çirmen, Küstendil, Ohri, Niğbolu, Vidin, Silistre ve Sofya. Ayrıca, ele alacağımız diğer bazı merkezler-Manastır, Üsküb, Selanik [Thessaloniki, Yunanistan], ve Serez-hakkındaki bilgiler daha az kesindir. Önceki grupta yer alan sancaklara ilişkin geçerli iki prensip var gibi görünmektedir. Kronolojik olarak ilk prensip basitçe fetih sıralaması olmalıydı. Bu prensip en belirgin biçimde Paşa ve muhtemelen Çirmen ve Sofya sancakları örneğinde belirlenebilir. Anlaşılan daha sonra diğer bir prensip hakim olmuştur: fethedilen her bir devletin bir idari birim oluşturması (Niğbolu, Köstence, Ohri ve Vidin gibi) biçiminde ifade edilebilecek mevcut durumun sürdürülmesi prensibi. Silistre’nin durumuna ise her iki prensip de uygulanabilir.

Paşa sancağı, Rumeli beylerbeyiliğindeki en büyük sancaktı. Bu sancak, aynı zamanda burada yerleşmiş sipahilerin savaş zamanında şahsen komutanlığını yapan beylerbeyi tarafından doğrudan yönetilmekteydi. Sancağın ilk merkezi Edirne idi; daha sonra, 1443-44 tarihli Uzun Sefer esnasında açıkça gösterdiği gibi, merkez Filibe’ye [Plovdiv, Bulgaristan] nakledildi. Bu seferden daha sonraki bir zamanda, büyük bir ihtimalle 15. yüzyılın sonlarına doğru, beylerbeyilik merkezi (ve sancağın merkezi?) Sofya’ya taşındı ve bu durum 18. yüzyılın sonuna kadar da devam etti. Paşa sancağı alanının geniş olması nedeniyle iki bölüme ayrılmıştı-sağ ve sol. Savaş zamanında her iki bölüme ait sipahiler bir alaybeyinin komutası altına girerdi. Bu sancak, bugünkü Türkiye’nin Avrupa’daki topraklarının geniş bir parçasını, güney Bulgaristan, kuzey Yunanistan, Makedonya ve hatta Arnavutluk’un bazı bölümlerini kapsamaktaydı. Yine de sancağın sınırlarını tam olarak belirlemek

şimdilik mümkün değildir. Çünkü bu sınırlar 15. yüzyıl boyunca değişikliğe uğramış, değişik zamanlarda bazı topraklar eklenmiş, bazıları da ayrılmıştır.

Bu nedenle, Bosna'nın 1463'te alınmasından sonra Üsküb, Kaçanik ve Kalkandelen vilayetleri Paşa sancağına, "uc"un geri kalan kısmı yeni kurulan Bosna sancağına katıldı.15 Aşağı yukarı sürekli olarak bu sancağa bağlı kalan bölgeler şunlardı: Makedonya'da Kiçevo, Veles, Pirlepe [Prilep], Manastır; Kuzey Yunanistan'da Drama, Zıhna, Selânik, Demir Hisar [Siderokastron], Avret Hisar [Paleo Ginekokastron], Yenice-i Karasu, Siderokapsa, Karaferye [Verroia], Servia, Lerin, Kostur [Kastoria], Gümülcine; Arnavutluk'ta Hurpişte ve Bihlişte; Nevrekop [Gotse Delchev], Eski Zağra [Stara Zagora] bölgeleri, Filibe ve Pazarcık [Bulgaristan], Edirne'ye kadar Rodopların tamamı ve diğer yerler.16 Sancak batıda Ohri, Arvanid ve Bosna, muhtemelen de Sofya sancakları; güneyde Gelibolu, Vize ve Çirmen ve bazen de Selanik ve Serez sancakları; kuzeyde Niğbolu ve Vidin sancakları ile sınır komşusu idi. 1530 tarihli deftere göre, Paşa sancağının sağ kısmına dokuz adet kadılık-Edirne, Dimetoka, Ferecik, İpsala, Tatar Pazarcık, Keşan, Eski Hisar-i Zağra, Kızılağaç [Elhovo, Bulgaristan], Filibe-bağlıydı; sol kısımda ise Gümülcine, Yenice-i Karasu, Zıhna, Drama, Siruz, Nevrekop, Demir Hisar, Selânik, Sidrekapsi, Avret Hisar kadılıkları vardı.17

Rumeli beylerbeyiliğinin bir idari alt-birimi olarak Çirmen sancağı, muhtemelen 14. yüzyılın sonu gibi erken bir dönemde, I. Murad ya da I. Bayezıd zamanında kuruldu.18 İlk sancak beyi Saruca Murad Paşaydı ve yerine oğlu Umurbey geçti. Bu sonuncusu Çirmen'de ve sancağa bağlı Kazanlık, Hasköy [Haskovo, Bulgaristan] ve Yeni Zağra [Nova Zagora, Bulgaristan] gibi yerleşim alanlarında birkaç vakıf kurdu.19 Bunların yanında sancak, günümüzde Bulgaristan topraklarında yer alan Chirpan bölgesini, Türkiye'deki Tekirdağ, Eyne Pazar ve Ergene bölgelerini de içine almaktaydı.20 Osmanlı egemenliğine giren ilk Avrupa devleti Bulgar Tãrnovo kırallığıydı ve bu krallık bir bütün olarak bir idari birime katıldı. Elbette, burada daha önceki krallığa ait toprakların parçalara ayrılmadan 1390'lı yıllara kadar varlığını sürdürdüğünü kastetmekteyiz. Niğbolu sancağı ya da aynı toprak üzerinde bir idari yapı büyük bir ihtimalle 1395'de Ivan Shishman krallığı alındıktan hemen sonra kuruldu.21 Bu sancağa ilişkin mevcut kayıtlar, fetihten yaklaşık seksen-doksan yıl sonrasına aittir.22 Mevcut en eski (tımar) defterleri 1479 ve 1485 civarındaki yıllara aittir -ne yazık ki defterler bir bütün olarak mevcut değildir- ve bu kayıtlar Niğbolu sancağının aşağıda isimleri belirtilen idari alt birimlere sahip olduğunu anlamamızı mümkün kılar: Ivraca [Vratsa], Kievo (Teteven ve Yablanitsa civarında, Lovech bölgesi), Lofça [Lovech], Mramorniçe (Iskãr ve Vit nehirleri boyunca), Niğbolu, Şumnu [Shumen], Çernovi [Cherven köyü, Ruse bölgesi], Izladi [Zlatitsa], Çibre [Gorni Tsibãr köyü, Montana bölgesi], Rahova [Oriahovo], Plevne, Tırnova [Tãrnovo], Kurºuna [Krushuna köyü, Lovech bölgesi], Reseleç [Reselets köyü, Lovech bölgesi], Nedeliçko (muhtemelen Lukovit civarında), Ziştovi [Svishtov], Krapiç [Krepcha köyü, Rusebölgesi], Ala Kilise [Omurtag], Gerilova [merkezi muhtemelen Shumen bölgesindeki Vãrbitsa köyü idi], Kölene [Kolena köyü, Haskovo bölgesi], Yerkeç [Kozichino köyü, Pomorie yakınında], İslimiye [Sliven]. Bunlardan bazıları vilayet, bazıları da nahiye olarak adlandırıldı. Sadece "bağlısı" olarak tanımlanan üçüncü bir grup, bir çeşit idari merkez olarak belirdi, ancak bunların

nitelikleri belirsizdi. Bu yapılanma aynı dönemin cizye defterleri tarafından da büyük ölçüde teyit edildi. 1488/89 defterinde aynı başlık altında Niğbolu, Ziştova, Pilevne, Nedeliç, Reseleç, Tırnovi, Lofça, Ivraca, Çernovi ile birlikte Rusi [Ruse], Kurşuna ve Kınık (?) vilayetlerini bulabiliriz.23 Bu yapı 1491 tarihli cizye defterinde tek bir farkla tekrarlandı ve bu farklılığı sadece yukarıda değinilen Kınık'ın Kieva olarak doğru yazılmasına bağlayabiliriz.24 Bu kayıtlara dayanarak sancağın sınırlarını neredeyse tamamen belirleyebiliriz. Bu sınır kuzeyde Tuna nehriydi. Bunun tek istisnası nehrin sol yakasındaki iki tahkim edilmiş bölge-Holovnik [Turnu Magurele yakınında, Romanya] ve Yergöği [Giurgiu, Romanya] adlı, Tuna ötesine yapılan Osmanlı seferleri için bir köprübaşı olan iki kale-Niğbolu sancağına bağlı olarak doğrudan Osmanlı otoritesine tabi idi. Bu yerler daha sonra kadılık statüsü kazandı. Bu sancak batıda Vidin ve Sofya sancakları ile ortak sınıra sahipti. Güneyde sınır Balkan sıradağları [Stara planina] boyunca uzanmıştı, fakat kimi yerlerde, İzladi nahiyesi (güney batıda) ve Kölene, Yerkec ve İslimiye nahiyeleri (güney doğuda) dahil olmak üzere bu dağların ötesine geçmişti. Ne yazık ki sonraki örnekte sınır çizgisinin nereden geçtiğini daha ayrıntılı olarak belirleyebilmek için çok az köyün durumu hakkında bilgi sahibiyiz. Kabaca, bu bölgede Paşa, Çirmen ve Silistre sancakları ile ortak sınır vardı. Doğuda komşu sancak Silistre idi, ancak burada sınır hattı daha da az belirgindi-yaklaşık olarak Tundzha nehrinin yön değiştirdiği noktadan Tuna nehri üzerindeki Tutrakan'a kadar uzanmaktaydı, fakat daha sonra inceleyeceğimiz gibi, çok sayıda statüsü belirsiz toprakları da içermişti.25 15. yüzyılın sonuna doğru ve 16. yüzyılın başında sancağın sınırları belirgin biçimde küçüldü; sancak güneydeki, diğer bir deyişle Balkan sıradağlarının ötesindeki topraklarının çoğunu -bu dağların güney silsilesi burada sınırı oluşturacak biçimde- kaybetti.26

Kronolojik olarak Küstendil sancağı, Niğbolu sancağı ile tamamen aynı zamanda kuruldu ve Rovine savaşında hayatını kaybeden Osmanlı himayesindeki Constantine Dejan'ın kontrolündeki toprakları kapsadı. Onun ölümü üzerine prensliği ilhak edildi ve kısa bir süre belirsiz bir statüde kaldıktan sonra tam anlamıyla bir sancak haline geldi.27 1488/89 ve 1491 tarihli cizye defterlerinde bu sancağın parçasını oluşturan idari birimleri kayıtlarında karşılaşılan bazı belirsizlikler bizi küçük vilayetlerin daha önemli merkezler etrafında gruplandırıldıklarını düşünmeye sevk eder. Bu nedenle, "Ilıca Küstendil [Kiustendil, Bulgaristan], Islavişte, Kumaniçe, Gorne Kraişte (bugünkü Makedonya'da) ile Batı Bulgaristan'daki Piyaniçe, Koçani, Macedonia, Dupniçe, Siriştnik (Pernik bölgesinde), Radomir vilayetlerinden gayrimüslimlerin sayısı" bölüm başlığı ile karşılaşabiliriz. Diğer bir grupta Strumiçe, Maleşevo, Konçe, Tikveş [Macedonya] ve Petriç [Bulgaristan] vilayetlerinin ve son olarak üçüncü bir grupta Iştip [{tip], Nogeriç [Nagorièane] ve Kratovo'nun (Macedonia) yer aldığını görebiliriz.28 16. yüzyılın başlarına doğru bu sancak bugünkü güneybatı Bulgaristan topraklarını (Kiustendil, Petrich, Radomir, Pernik, Dupnitsa) ve Makedonya'yı (Kratovo, {tip, Strumitsa, Tikve{ ve diğerleri) içeriyordu.29

Rovino Savaşı'ndan sonra Kral Marko'nun ölümünü takiben diğer bir sancak daha kuruldu. Ohri sancağı bugünkü Makedonya'daki Ohri, Devar, Staravo bölgelerini ve Karadağ ve Arnavutluk'tan kimi bölgeleri kapsamıştı.30 1488/89 ve 1491 tarihli cizye defterleri aşağıdaki vilayetleri iki bölüm başlığı

altında kaydeder. Birinci grup, Debriç [Debartsa] ile birlikte Ohri [Ohrid], Prespa, Mokri (Macedonya'da), ve diğerleri, Yukarı ve Aşağı Debar (Makedonya'da) ile birlikte Çerniçe [Èrnici, Karadağ], Veliko Brde [Karadağ'da aynı isimdeki köy], Rika [Rieka Èrnojevièe köyü, Karadağ], Akça Hisar [Kruja, Arnavutluk], Tamatie [Tamade bölgesi, Arnavutluk], Mat [Mat nehri kenarında, Arnavutluk] ve Karlo'yu içerir.31 Fakat, Debar çevresindeki topraklar ve Arnavutluk'taki bölgeler, ancak 15. yüzyılın üçüncü çeyreğinde İskender Bey isyanının bastırılmasından hemen sonra sürekli olarak Osmanlı taşra idaresine katıldı.

Bir yıl sonra, Batı Avrupalı haçlıların 1396'da Niğbolu savaşında yenilmesini takiben Bulgar Vidin Çarlığı ilhak edildi. Yeni kurulan sancağın sınırları yaklaşık olarak Ivan Sratsimir'in krallığının sınırları ile aynıydı.32 Bu sancağın yapısına ilişkin ilk veriler 1454/55 yıllarına aittir. İcmal defteri kayıtlarına göre, Vidin vilayetini ve İsfırlig [Svrlig köyü, Sırbistan], Bane [Soko Bane, Sırbistan] and Belgrad [Belogradchik, Bulgaristan] nahiyeleri ile birlikte Timok (aynı isimdeki nehir boyunca), Gelvie (Crni Timok nehrinin yukarı kesimi boyuca), Veleşniçe, Çerna reka (Crna reka nehrinin orta ve yukarı kesimi boyunca) ve Zagorie adlı türü kesin olarak belirlenmemiş idari birimleri kapsamıştı.33 1467/68 tarihli tımar defterinin bir parçası şu alt birimlerin varlığını kaydeder: Vinişniçe (yukarıda değinilen Veleşniçe adlı birimin değişik bir okunuşu olabilir), Klivie (muhtemelen Gelvie'nin değişik bir okunuşu), Zagorie, Timok, Çerna reka, Polomie, Isfırlig, Bane, Belgrad ve Vidin. Yine bu sicilden elde edilen veriler, Vidin vilayetinde ve Çerna reka, Zagorie ve Tımak vilayetlerinde olduğu gibi, küçük nahiyelerin daha önemli merkezler etrafında gruplandırıldığı daha karmaşık yapıların varlığını belirtir.34 1478/81 tarihli defterin parçalarına göre, Vidin sancağı şu idari birimleri içermekteydi: İsfırlig, Zagorie, Bane vialyetleri,35 Belgrad nahiyesi, Vereniçe, Gelvie, Çerna reka, Veleşniçe zeametleri.36 1488/89 ve 1491 tarihli cizye defterlerinde bu sancakta yaşayan gayrimüslimlerin kayıtları tek bir bölüm başlığı altında toplandı. Burada şu vilayetlerin adı geçer: Vidin, Timok, Glavie [Gelvie, Klivie] ve Teşniç [1491 defterinde Neşbetiç] 37 Çerna reka, Belgrad, Isfırlig, Bane, Vereniçe köyleri (1491 defterinde bu köylerin adı geçmez, onların yerinde Kray ve Trebiçan vilayetleri vardır).38 Mevcut bütün kayıtlardan elde edilen veriler Vidin sancağının nispeten istikrarlı sınırlara ve iç bölünmelere sahip olduğu sonucuna ulaşmamıza imkan verir.

Silistre sancağı Osmanlı fetihlerinin değişik aşamalarında ilhak edilen toprakları kapsar. Yambol ve Nessebār arasındaki Ivan Shishman krallığına ait bölge ve Karadeniz kıyısındaki kasabaların iç bölgeleri 1370'li yıllarda Osmanlı Devleti ile bütünleştirildi, ancak Nessebār şehrinin yöneticileri bir kaç defa değiştirildi. 1403 tarihli anlaşma ile I. Beyazıd'ın oğlu Süleyman tarafından Bizans'a geri verildi ve İstanbul'un alınışına kadar Bizans yönetiminde kaldı.39 Çandarlı Ali Paşa'nın 1388'deki cezalandırmayı amaçlayan seferinden sonra, Despot Ivanko'nun -Kuzeybatı Bulgaristan'ın yöneticisi-hakimiyetindeki topraklar Osmanlı Devleti'ne katıldı. O zamandan sonra bu topraklar Silistre sancağının özünü oluşturdu. 15. yüzyılın ortalarına doğru Karadeniz kıyısındaki Bizanslılara ait şehirler de sürekli olarak Osmanlı Devleti'ne katıldı. II. Beyazıd'ın saltanatı döneminde (1481-1512)

yeni fethedilen Mangalie, Köstence ve Kuzey Dobruca'daki Babadağ bölgeleri (Romanya) bu sancağa katıldı.40

Ne yazık ki, 15. yüzyılda bu sancağın iç idari bölümlerini tanımlamak için şimdilik tamamen iki cizye defterine dayanmak zorundayız. Her iki defterdeki bilgiler benzer niteliktedir: Vilayetler iki bölüm başlığı altında toplanmıştır. İki grup vilayeti birbirinden ayıran çizgi yaklaşık olarak Balkan sıradağlarıdır. Dağ silsilesinin kuzeyinde yer alanlar birinci grubu oluşturur -Silistre, Pravadi [Provadiya], Madara, Petriç (Varna yakınlarında), Gerlovo ve Anhialo [Pomorie]; güneydekiler ise ikinci gruptadır- Yambol, Aytos, Rusikasri köyü [Rusokastro, Burgaz bölgesi], Karınabad [Karnobat], Eskihisar-i Zağra, Mesemvri [Nessebãr], Süzebolu [Sozopol], Agatopoli [Ahtopol], tamamı Bulgaristan'da, ve Midye [Kıyıköy, Türkiye] ve diğerleri.41 Böylece, 15. yüzyılın sonuna doğru Silistre sancağı, Karadeniz kıyısı boyunca güneyde Kırklareli'nden kuzeyde Tuna deltasına kadar uzanmıştı. Ancak sancağın batı sınırı oldukça istikrarsız gibidir. Gerlovo bölgesi bazen Niğbolu bazen de Silistre sancağına bağlanmıştı. Yambol ve Eski Zağra bölgelerinin durumu da aynıydı. İlki bazen Çirmen kimi zamanlar da Silistre sancağına bağlandı. Sonraki ise, bazen Paşa diğer zamanlarda Silistre sancağına bağlıydı.

Sofya'nın yönetimi ve burada 1380'lerin ilk yıllarında fetihten kısa bir süre sonra sancak teşkilatı kurulması hakkındaki tek kaynak, burayı fethedenin ve ilk sancakbeyinin İnce Balaban olduğunu belirten Feridun Bey'in koleksiyonundan42 iki belgedir. Muhtemelen bu eski yönetim birimi gazi beylere verilen fakat doğrudan Osmanlı sultanının kontrolü altında olan "uc" niteliğinde bir sancaktı.

Sofya sancağından bir idari birim olarak 1488/89 ve 1491 cizye defterlerinde, birisi "Sofya livasında Berkofçe [Berkovitsa] ve Aşağa Bucak [Temnisko, Pirot bölgesi, Sırbistan] vilayetlerinde garimüslimlerin cizyesi", ikincisi ise Sofya ve Şehirköy [Pirot, Sırbistan] ile birlikte İznebol [Znepole bölgesi ile birlikte Trãn kasabası, Bulgaristan] bölüm başlıkları altında bahsedildi.43 Elbette Sofya sancağı, Rumeli beylerbeyinin ikamet ettiği merkez olarak 16. yüzyıl boyunca varlığını sürdürdü. Sofya sancakbeyi Malkoçoğlu Ali Bey Çaldıran Savaşı'nda öldü.

Onun yerine sırasıyla Canberdi Gazali ve Mustansıroğlu Ali Bey geçti. Son olarak, Sofya sancağına ilişkin 1525/26 tarihli bir kanun vardır ve bu kanuna göre bu sancak Şehirköy, Berkofçe, Samokov ve Sofya kazalarını içermekteydi.44 Bütün bunlar Paşa sancağı ve Sofya sancağı arasındaki ilişki ve Rumeli beylerbeyinin her zaman ikamet edeceği yerin Paşa sancağı olup olmadığı sorularını gündeme getirir.

Döneme ait belgelerde bazen sancak, bazen diğer sancakların alt bölümleri olarak görünen ikinci grup sancakların durumu daha karmaşıktır. Bu nedenle kimi bilim adamlarına göre Manastır [Bitola] hiçbir zaman bir sancak merkezi olmamıştı.45 Fakat son zamanlarda basılan kaynaklar, Fatih ve II. Beyazıd'ın saltanatının belli dönemlerinde bu sancağın var olduğunu ortaya çıkardı.46 16. yüzyılın başında Manastır sadece Paşa sancağına bağlı bir kaza idi.47 15. yüzyıl cizye defterlerinde

Manastır ayrı bir bölüm başlığı altında yer aldı. Burada Manastır'ın herhangi bir sancağa bağlılığı ya da diğer vilayetlerle arasında özel ilişkiler mevcut olduğunu gösteren hiçbir işaret yoktu.48

D. Shopova'ya göre, Üsküb [Skopje] "uc"u 1463'de dağıtıldı ve ancak 16. yüzyılın ortasında bir sancak olabildi.49 Fakat, statüsü bir kaç defa değişmiş olmalıdır. Çünkü Üsküb'ün bazan Paşa ya da Manastır sancağının bir kazası ve hatta bir sancak olduğu görülmektedir.50 Son olarak, cizye defterlerinden biri, Kalkandelen'in "Üsküb vilayetine" bağlı olduğunu belirtir.51

Selânik [Thessaloniki] ve etrafındaki bölge de 14. ve 15. yüzyıllarda oldukça değişken idari yapılanmalar içinde yer aldı. Bu şehir sonunda 1430 yılında Osmanlıların eline geçti. Hemen sonrasında şehir ve civarının Paşa sancağına katılmış gibidir. Yine 1530'lu yılarda Paşa sancağına bağlı bir kaza olduğu anlaşılmaktadır.52 Fakat diğer belgeler 15. yüzyılın belli dönemlerinde burasının Selanik, Drama, Yenice-i Vardar, Kavala, Karaferye, Alasonya ve Thassos adasını içine alan bir sancağın merkezi olduğunu ortaya koyar.53 Bu durum 15. yüzyıla ait cizye defterleri tarafından kısmen teyit edilmiştir. Bu defterlerde Selanik, Kalimerie [Kalamaria], Hortaç [Hortiatis, Selanik bölgesinde], Avret Hisar, ªuºmeni (ya da diğer kaynaklarda geçtiği şekiyle Sosmanoz), Cebl-i Bogdanos [Vertikos dağı], Yenice-i Vardar, Olivire [Mãglen'e ait bir bölge], Sidrekapsi madenleri [Siderokavsia], Evrenos Bey'in vakıfları tek bir bölüm başlığı altında toplanmıştı.54

Son olarak, Fatih dönemine ait bazı belgelerde Serez'i [Serrai] Manastır sancağının bir kazası, diğerlerinde ise Serez, Demir Hisar, Zıhna, Drama (Yunanistan'da), Nevrokop, Melnik ve Petriç (güney Bulgaristan'da) kazalarını içine alan bir sancak, üçüncü olarak da -daha önce bahsedildiği gibi- Paşa sancağına bağlı bir kaza olarak görebiliriz.55 Cizye defterlerinden edinilen bilgiler, en azından bunların yazıldığı dönemde, Serez merkezli bir sancağın bulunduğunu destekler nitelikte görünmektedir. Bu sancağı oluşturan vilayetleri daha sonraki üç bölüm başlığı altında bulabiliriz: Siruz, Poroyka [bilinmiyor], Yoteaka [bilinmiyor], Keşişlik [Dervisiani köyü, Serez bölgesinde], Sirez "has"ları, Halil Paşa "has"ları vilayeti, Istifanie vilayeti [Stefanina, Selanik bölgesinde], Nigel madeni vilayeti, Çeltikçiler cemaati, Zihna vilayeti, Drama madeni dahil Nikşani vilayeti, Kavala madeni nahiyesi, Axhatie nahiyesi [Xhanthi, Yunanistan], Gümülcine dahil Yenice nahiyesi, Despina Hatun köyleri.56

***

Sancaklar daha alt düzeyde vilayetlere ve nahiyelere ya da her ikisine birden bölündü. O dönemde askeri bakış açısının Osmanlı idaresinde hakim anlayış olduğu dikkate alınarak, sancakların alt birimlerinin tam anlamıyla idari birimler olmaktan daha çok, bir askeri birim olan sancağın askeri alt birimlerini ifade ettiği söylenebilir. Bazı durumlarda neden belli bir terimin diğerine tercih edildiğini açıklamak henüz mümkün değildir.

Fakat mevcut kayıtlardan edinilen bilgiler daha önce ortaya atılan bir hipotezi -vilayetlere ayırma işleminin belli bir toprak fethedildiğinde yapıldığı ve zaman içinde bu ayrımın yerini normal idari

birimlerin (nahiyeler) aldığı görüşü- reddetmek için yeterli nedeni sağlar.57 Her şeyden önce, incelenen dönem boyunca -Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatına kadar- iki terim birden çok anlama gelmekteydi.58 Her iki terim Osmanlı kronolojilerinde ve kayıtlarında sancak ve sancağın alt birimleri anlamına gelen bölgeleri ifade eder bir tarzda değişimli olarak kullanılırlar. Bu nedenle, Vidin sancağının 1454/55 tarihli defteri, terimin salt olarak vilayet anlamına gelmek yerine muhtemelen sadece "Vidin bölgesi" anlamına gelen "Vidin vilayeti" başlığı ile başlar. Cizye defterindeki bazı bölüm başlıkları da -çoğu zaman sancakları doğru biçimde göstermelerine rağmen- böyle bir uygulamayı yansıtır niteliktedir. Bu nedenle örneğin "Bosna vilâyetinde Popoviçe vilâyeti" ya da "Arnavut vilayetinde Pavlo vilayeti" ve benzerlerine rastlanabilir.59

Benzeri bir durum Hersek sancağına ait 1477 yılı envanterinde de görülebilir; envanteri hazırlayanlar "Hersek vilayet sancağı" başlığını kullanmıştır.60 16. yüzyılın başına kadar terminoloji daha tutarlı ve sistemli hale geldi. Bu süreç Kanuni Sultan Süleyman'ın reformları ile son noktasına erişti. Bu reformla vilayet temelde bir vergi birimi -özellikle cizyenin toplanması açısından61 -olurken, nahiyeler kazaların bir alt birine dönüştü.

15. yüzyılın sonu-16. yüzyılın başında diğer bir eğilim daha oluşmaktaydı. 15. yüzyılın bazı vilayetleri ve nahiyeleri, küçük yerleşim birimlerinin komşu idari birimlere katılması ya da iki veya daha çok birim arasında paylaştırılması sonucunda büyüdüler. Bu nedenle, Niğbolu sancağının yukarıda değinilen alt birimlerinden 16. yüzyılın başına gelindiği zaman sadece Niğbolu, Ziştova, Tırnovi, Ivraca, Çernovi, Lofça, Şumnu, Izladi, Selvi ve Rahova kazaları mevcuttu ve bunlardan bir kısmı daha önceki nahiyelerden bir kaçını kapsamaktaydı. Örneğin, Tırnovi kazası, Tırnovi, Sahra, Ala Kilise, Kurşuna kazasının bazı bölümlerini; Ivraca kazası, Ivraca, Cibre Nedeliçko'nun bazı bölümlerini ve Reseleç'i; Lofça kazası, Lofça ve Kievo ile birlikte Nedeliçko, Reseleç, Mramorniçe'yi içermekteydi.62

Küçük birimlerin63 sınırlarının belirlenmesinde temel sorunlar döneme özgü bir problemden kaynaklanır. Çoğu zaman bir idari birim başlığı altında, aynı sancak içinde diğer sancaklara ait olan yerleri de içeren tımarlarla karşılaşırız. Bu durumlarda muhtemelen en önemli prensip, tımar merkezinin bulunduğu ya da tımar sahibinin mensup olduğu askeri birliğin bulunduğu idari birime göre kayıtları tutmaktı. Bunun yanında, pek çok durumda kayıtlar bütünlük göstermez. Yine Türk göçebe kabilelerinin oturduğu yerleşim birimlerinden bir kısmının -özellikle bugünkü doğu ve hatta orta Bulgaristan'da bulunanların- tanımlanmasında problemler vardır. Son olarak, yirmi köyün Serez vilayetinden alınarak Gümülcine vilayetine bağlanması olayında olduğu gibi, bir veya daha fazla köyün diğer bir birime bağlanmasından kaynaklanan sınırların sıkça değişmesi olayları mevcuttu.64

Çoğu zaman, 15. yüzyılın vilayet ve nahiyeleri Osmanlı öncesi döneme ait isimleri taşır. Bu da Osmanlı fethinin hemen öncesinde Balkan topraklarının idari yapısına göz atmamızı mümkün kılar.65 Ne yazık ki, toprakların çoğuna ilişkin Osmanlı öncesi malzemenin oldukça az oluşu, 15. yüzyıl Osmanlı kayıtlarından elde edilen malzemenin bu bakış açısından analiz edilmesi ihtimalini önemli ölçüde sınırlandırır. Niğbolu sancağının Kievo ve Mramorniçe vilayetleri, Vidin sancağının Glavie ve

Zagorie ve diğerleri açık bir biçimde belli bir yerleşim yerinin ismi ile alakalı değildi ve Slav dilinden gelmemekteydi. Bunlardan bazılarının fetih öncesinde mevcut olan daha önemli feodal mülki idari birimlerinin ya da topraklarının sınırlarını takip etmesi kuvvetle muhtemeldir. 15. yüzyıl Osmanlı kayıtlarında tescil edilen idari birimlerin çoğunun, genellikle Osmanlı öncesi kaleler ve kasabaları merkez olarak alması bu açıdan bir gösterge niteliğindedir.

Osmanlılar askeri-idari sistemle birlikte, yeni fethedilen toprakların sivil idaresi ve Şeriat mahkemesi yargıçları kurumu ile alakalı olan diğer bir sistemi de -kadılar- kurdular. Bununla birlikte, 15. yüzyıl vergi ve tımar kayıtları nahiyeler ve vilayetler esas alınarak tutulmuştu ve bu da kazalar hakkındaki verilerin oldukça tesadüfi olmasına yol açmıştı. Yine de, 15. yüzyıla ait tımar defterleri ve diğer belgelerin incelenmesi, 15. yüzyıldaki kadılar arasındaki ağın (dolayısıyla kaza sisteminin) çok gelişmiş olduğunu -Osmanlı topraklarını neredeyse tamamen ve yoğun biçimde kapsadığını- ortaya çıkarır.66 O dönemde kazalar genellikle birden fazla nahiye/vilâyet içermekte, fakat bazı durumlarda kaza ile nahiye/vilâyet'in sınırları örtüşmekteydi. 15. yüzyılda kadılar hâlâ askeri teşkilatın bir parçası konumunda idiler. Çoğu zaman ücretleri karşılığında tımar almakta ve etkin biçimde askeri görev ifa etmekteydiler, bu nedenle en azından belli bir dereceye kadar askeri yöneticiye bağlı durumdaydılar. 67 Kaza, bir kadının adli işlerden sorumlu olduğu bir bölgeydi, fakat kadılar henüz daha sonraki dönem kadılarının sahip olduğu idari işlevleri yüklenmemişlerdi. Buna ek olarak, kadıların atanması o bölgede Müslümanların bulunmasına bağlıydı; bu durum, yerel halkların Müslümanlaştırılması sürecinin henüz başlangıcında olduğu 15. yüzyılda, kaza ağının gevşek bir sistem olmasına yol açtı. Diğer taraftan, anlaşılan kadılar sultanın çıkarlarının koruyucuları olarak görülmüştü. Bu nedenle onların önemli ekonomik merkezler ve yerlerde -merkezi otoritelerin, bağımsız ve doğrudan bir bilgi kaynağına ihtiyaç duyduklarını düşündükleri her yerde- oturdukları anlaşılmaktadır. 68

Bununla birlikte, 15. yüzyılın son yirmi yılına ait kayıtlar kazaların, tımar sistemi içinde daha fazla önem kazanmaya başladığını gösterir. ªKodra sancağına ait 1485 tarihli bir kayıtta, kazanın nahiyeden daha üst bir idari birim olduğunu, örneğin Komaran nahiyesinin Bihor kazasına, Koça nahiyesinin Podgoriçe69 kazasına bağlı olduğunu vb. görebiliriz. Aynı döneme ait diğer bir belge Niğbolu kazasının var olduğunu gösterir.70 Bu konuda çok ilginç olan bir durum, 1494-1503 dönemine ait bir defterde vilayetlerden kazalarla birlikte söz edilmesidir.

15. yüzyıl tımar defterlerinin çoğunda olduğu gibi, yaygın formül, idari birimin türünü tam olarak belirtmeksizin "filanca köy falancaya bağlıdır" diye belirtmektir. Ancak, Mesih Paşa haslarının envanterinde şu türden kayıtlarla karşılaşabiliriz: "Pripadna köyü Avret Hisar kazasında Bogdanos'a bağlıdır", "Graditna köyü Avret Hisar kazasında Bogdanos'a bağlıdır" ve diğerleri. Bundan başka, Rayanova köyü Demir Hisar kazasına bağlıdır ve Eftalis mezrası, Serez kazasındaki Keşişlik'e bağlıdır ifadeleri ile karşılaşabiliriz.71

Bu gelişme sürecinin doğal sonucu, hem sivil idare ve hem de askeri birim niteliklerini bünyesinde taşıyan kazalar sancakların temel idari alt birimi olarak 15. yüzyıl nahiyeleri ve

vilayetlerinin yerini almasıydı. Bu değişimin tespit edebildiğimiz en erken işaretlerinden biri, tımarların "Bırvenik Kadılığı" başlığı altında kaydedildiği 1519 tarihli Zvornik sancağına ait defterde bulunmaktadır.72 Ancak tımarların geri kalan kısmı nahiyeler esas alınarak kaydedilmişti. 1533'te bu sancaktaki bütün tımarlar nahiyeler esas alınarak kaydedilmişti. Bu gelişme 16. yüzyılın büyük bir kısmında, kararlı bir biçimde idari birimler arasında daha karmaşık bir hiyerarşi kurulmasına yol açacak bir tarzda, devam etti. S. Faroqhi'ye göre, bazı bölgelerde hiyerarşi "eyalet-sancak-kaza-nahiye" biçiminde bir sıralama takip ediyordu. Kuruluşu 1550'lere kadar giden, adli işlere naiblerin baktığı nahiye, bu sıralamada kazanın bir alt birimi idi. Yine de 16. yüzyılın sonuna kadar aynı idari birime bir defasında kaza diğer defasında nahiye dendiği73 ve nahiyelerin sancak ya da kazaların alt bölüme sahip olmayan alt-birimleri olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır.74

***

Sancak idaresinin başı, aynı zamanda genellikle o sancaktaki en büyük tımarın sahibi olan -elbette sultana ve merkezi idarenin yüksek düzey yöneticilerine ait haslar hariç- sancakbeyidir. O, sefer zamanında yönettiği sancağa ait sipahilerin askeri komutanıdır. Teoride sancaktaki sivil hayatın yönetiminden de sorumludur, fakat pratikte, genişlemenin hızlı olduğu bu dönemde sürekli savaş görevine çağrılması nedeniyle, sivil görevleri giderek artan oranda, başta kadılar olmak üzere "sivil" memurlar tarafından üstlenilmiştir. İdareci olarak sancakbeyinin başlıca görevi bulunduğu yerde kamu düzenini ve güvenliğini sağlamak ve en genel ifadeyle, sultan ve merkezi otoritenin çıkarlarını korumaktı.

Tımar sisteminin 15. yüzyılda Osmanlı askeri gücünün belkemiği ve merkeziyetçiliğin başlıca askeri savunucusu olarak rolü, Osmanlı taşra idaresinin tamamını etkiler nitelikteydi. 15. yüzyılda merkezi otoritenin sancak beylerine, tımar vermek ve verilmiş tımarları denetlemek dahil, önemli miktarda imtiyaz tanıdığı anlaşılmaktadır. "Uc" beylerinin yetkileri daha bile fazla olmalıdır. Yukarıda atıfta bulunulan belgeye göre, Evrenos Bey kendi sancağındaki sipahilere tımar ve maaşlar tahsis etmenin yanında toprakları vakıflara çevirmekte serbestti.75 "Uc" beylerinin normal sancak beylerine giderek daha fazla benzediği bir dönemde oluşturulan Üsküb "uc"u hala bazı özel durumları gösterir niteliktedir. Bunların muhtemelen en önemlilerinden biri tımar sahiplerinden büyük bir kısmının İsa Bey'in hizmetkarları ve köleleri (gulâm) olarak tanımlanmaları ve bunlardan bir kısmına "uc" beyinin hasları aleyhine olacak biçimde tımarlar verilmesi olgusudur.76 Bununla birlikte, Üsküb ve Braniçevo envanterlerinin, "uc"ların kaldırılmasının hemen öncesinde bu idari birimlerin ileri derecede geliştiğini ortaya çıkardığı unutulmamalıdır. Tımarların ve "uc"ların envanterlerinin çıkarılması olayının kendisi bunu destekler niteliktedir. "Uc" beylerinin tımar sahiplerinin belirlenmesinde büyük ölçüde yetkili olmalarına rağmen, merkezi otoritenin bu bölgelerde toprak sahipliğini düzenlediği ve düzenleyebildiği anlaşılmaktadır. Diğer ilginç bir ayrıntı -Üsküb ve Braniçevo için ortaktır- İsa Bey'in Üsküb'ün "uc" beyliği ile subaşılık görevlerini kendi üzerine alması ve bölgedeki tek has sahibi olmasıdır.

Daha alt düzeyde, nahiye ve vilayetlerde genelde ilgili idari birimdeki en geniş tımarın sahibi subaşılardı. Çoğu zaman bu subaşılar zeamet sahibiydi. Subaşılar da bölgedeki kamu düzenini ve güvenliğini korumak ve oradaki sipahileri yönetmekle görevlendirilmişlerdi. Yine onlar askeri seferlerde kendi askerlerinin komutanlığını yaparlardı. Muhtemelen her vilayette var olan çeribaşları/seraskerler subaşının yardımcısı olarak görev yapmaktaydı. En alt düzeyde ise, idari kontrol sipahilerin kendileri tarafından yerine getirildi. Oldukça sınırlı imtiyazlara sahip olmalarına rağmen, sipahilerin Osmanlı otoritesinin temsilcileri ve bu otoritenin in situ (yerel) simgesi kabul edildikleri anlaşılmaktadır. Çoğunlukla sınırlara yakın ve askeri faaliyetlerin odağını teşkil eden topraklarda bulunan kalelerde, mustahfizan karakolları ve dizdarların komutası altındaki diğer askeri güçler ve milis müfrezeleri yer almaktaydı. 15. yüzyılda dizdarlara da hizmetlerinin karşılığında, genellikle normal sipahilerden daha küçük olan, tımarlar tahsis edilmişti.

Sancaklarda, askeri görevlilerle birlikte, bu derece titiz bir güçler ayrımı var olduğu ölçüde, "sivil" görevliler de mevcuttu. Gerçekte, "sivil" görevliler pek çok açıdan askeri teşkilat ile ilişkili ve onun bir görevlisi idiler.

15. yüzyılın ikinci yarısında defterdarlar defterhane tarafından atanmaya başlanmıştı; böylece onlar beyin gözetiminden daha bağımsız hale geldiler. Onların asıl görevi sancaktaki mali işleri ve öncelikle de sultanın mali işlerini yürütmekti. Diğer bir önemli memur da kadı idi. 15. yüzyılda adli problemlerine çözüm aramak için Şeriat mahkemelerine müracaat eden Hıristiyanların sayısı fazla değildi, ancak bu dönemde Müslümanlaştırma sürecinin hız kazanmakta olduğu beklenebilir. Kadı, şehir hayatının gözetimindeki, pazar fiyatlarının düzenlenmesindeki, pazarda satılanların üretimi ve verimi konusundaki, kazanın toprakları üzerinde bulunan gelir kaynaklarının envanterinin çıkartılmasındaki ve diğer ayrıcalıkları dolayısıyla, yerel halkın -Müslümanların olduğu kadar Hıristiyanların- hayatına girmişti. 15. yüzyıl gibi erken bir dönemde kadıların, kadılıkta yaşayan halka ve toprak sahipliklerine ilişkin kayıt işlemlerinin yürütülmesini gözetlediği açıktır. Çoğu zaman bu görev kadılara -fakat diğer kadılıklarda görevli kadılara- verilmişti. Kadılar kural olarak diğer görevlilerin çalışmalarını da gözetlemekteydiler. Sipahilerin tımarlarının ellerinden alınması sürecini başlatabilirlerdi; sancak beylerinin, eminlerin ve subaşıların yanlış davranışlarını merkezi otoriteye bildirirlerdi. Şeriat mahkemesi hakimleri, kiliseler ve manastırların yeniden açılmalarına izin verilmesi işlemlerinde ve vakıfların işleyişini denetlemekte belirleyici role sahip bir kurumdu.

***

Sonuç

15. yüzyılda Balkan toprakları Osmanlı mülküne katılmakla kalmadı, aynı zamanda bu topraklar neredeyse tamamen ve yoğun biçimde Osmanlı idaresi kapsamına alındı. Fetih esnasında idari birimlerin kuruluşuna ilişkin iki prensip ortaya çıktı. Bunlardan kronolojik olarak muhtemelen önce geleni, basitçe, yeni toprakların mevcut fethedilmiş olanlara eklendiği durumlarda bu toprakların alınış

sırasıydı. 14. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti, sınırlarında bulunan prenslikleri himaye etme politikasını terk ettiği ve bu devletleri tamamen egemenliği altına aldığı zaman, bu devletler bir bütün olarak, genellikle sancak statüsünde, Osmanlı idaresi altına alınacaktı. Osmanlı öncesinin mirası daha alt düzey birimlerde de korundu; sancakların alt birimleri -nahiyeler ve vilayetler- belirlenirken çok sık bir biçimde Osmanlı öncesi feodal yapıların sınırlarına riayet edildiğini görmekteyiz. Sancakların bazılarında, muhtemelen hepsinde, birkaç nahiyenin/vilayetin birlikte sınıflandırıldığı durumlarda, alt düzey idari birimler arasında bir çeşit hiyerarşiye rastlarız. Bu grubun bir kadılık etrafında mı oluşturulduğu, yoksa 16. yüzyılın kadılıklar esasına göre yapılandırılmış daha büyük sancak alt birimlerine doğru bir aşama mı olduğu belirgin değildir.

Askeri prensip, genişleyen devletin idari yapısının oluşturulmasında temel ve en önemli prensiptir. Bu prensibin pratik yansımalarından birisi ülkesellik ile ilgisi olmayan, örneğin voynuk, doğancı ve benzerleri gibi her birisi kendi sancakbeyine sahip idari birimlerin varlığı idi. Bu durum aynı şekilde, sancakbeyinden en alt düzeyde normal sipahiye kadar, taşra idari yapısının bütününün temelinde gözükmektedir. Aynı dönemde yapılanmakta olan kadılık teşkilatı henüz askeri prensibi ciddi bir biçimde dengeleyecek derecede bir öneme sahip değildi; pek çok zaman kadıların kendileri de askeri yapı ile bütünleşmişti.

Onlarca yıl, muhtemelen II. Mehmed'in saltanatı kadar geç bir döneme kadar, Balkan topraklarında kurulan rejim daha çok askeri işgale benzemekteydi. 15. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı idaresinin askeri görünümü giderek artan oranda sivil özellikler kazandı. 14. yüzyılın sonunda beylerin ve Türki aristokrasinin imtiyazlarının sınırlandırıldığı ve merkezileşme girişimlerinin yapıldığını görmekteyiz.

Ancak bu politika gözle görülür sonuçlarını daha çok II. Mehmed'in saltanatı döneminde vermeye başladı. Sancakbeylerinin sipahiler ve taşra idaresine ilişkin geniş imtiyazları tedricen ellerinden alından. Aristokrat ailelerin mensuplarının yerleri, İslam dinine giren devşirmeler tarafında alındı. Bununla aynı zamanda, Balkanlar'da yaşayan Müslümanların sayısı artmaya başladı. Bu, eyaletlerde sultanın çıkarlarının ve merkeziyetçiliğin taşradaki baş temsilcisi olan kadıların işlevlerinin artması ile birlikte, bu görevlilerin Osmanlı taşra idaresinde asıl unsur olmasını sağladı.

Bütün bu değişimlerin doğrudan bir sonucu olarak, idari yapıda da değişim yaşandı. 15. yüzyılın büyük vilayetleri ve nahiyeleri zamanla küçüldü, nispeten küçük olan idari birimler ise daha önemli merkezlere katıldı. Aynı hüküm, takip eden yüzyıllarda sancaklar ve nahiyeler arasında başlıca bağlantıyı teşkil eden kazalar için de geçerliydi. Osmanlı idaresi tabana yayılır, yerel halka daha da yakınlaşırken, vilayetler temelde cizye vergisinin toplanması açısından bir birim olma özelliğini sürdürdü.

1 Edirne'nin alınış tarihi, Osmanlıların Balkanlar'da genişlemesi tarihine ilişkin en tartışmalı konulardan biridir. Burada mevcut görüşlerden sadece birkaçına değineceğiz. C. İmber'e göre Edirne Sultan Murad I (1362-1389) tarafından 1366'dan daha sonraki bir zamanda, büyük ihtimalle 1369'da fethedildi. Cf. Imber, C. The Ottoman Empire, 1300-1481. İstanbul: The Isis Press, 1990, s. 29. I. Beldiceanu-Steinherr, Edirne'nin Gelibolu üzerinde Osmanlı yönetiminin yeniden tesisi - bu şehir Osmanlı sultanların yönetimine geçti- ile aynı zamanda fethedildiğini belirtir. Steinherr-Beldiceanu, I. La conquête d'Adrianople par les Turcs, in Traveaux et Memoires. c. 1, 1965; Eadem. Recherches sur les actes des règnes des sultans Osman, Orkhan et Murad Iier. Monachii, 1967, 46-47. H. İnalcık'a göre Edirne 1361'de, Sultan Orhan'ın saltanatının son zamanlarında alınmıştı. Bkz. İnalcık, The conquest of Edirne (1361), içinde Archivum Ottomanicum, C. III, 1971.

2 Histoire de l'Empire ottoman. Sous la direction de R. Mantran. Paris: Fayard, 1989, 39-41; Beldiceanu-Steinherr, I. Recherches, s. 47, doc. 13, s. 115-120. Benzer bir görüş, daha az kesin biçimde de olsa H. Matanov tarafından belirtildi, içinde: Matanov, H., R. Mihneva. From Gallipoli to Lepanto. Sofia: Nauka i Izkustvo, 1988, s. 43 (Bulgarca).

3 Beldiceanu-Steinherr, I. Recherches, doc. 47. s. 228-236; Mutafchieva, V. Gazi Evrenos Beyin toprak sahibi vakıfları üzerinde 20. yüzyılın başında mevcut olan çiftlikler için bkz., içinde Izvestiya na darzhavnite arhivi, vol. 63, Sofia, 1992, s. 57 (Bulgarca).

4 Stojanovski, A. Administrative-territorial division of Macedonia under Ottoman authority till the end of the 17th century, in Glasnik na Institutot za natsionalna istoriya (GINI), 1973, No 1, s. 132 (Makedonca).

5 Ibidem, s. 130, 132. Shopova, D. When was Skopje the centre of a sancak in the period from the fall under Turkish authority till the end of the 16th century, içinde GINI, 1957, No 1, s. 92 (Makedonca).

6 yabanovi/, H. The Uc of Isa-beg son of Ishak. Detailed cadastral inventory of 1455. Sarajevo, 1964 (Sırpça).

7 Stojakovi/, M. Braniçevo defter. Detailed inventory of the region of Brani/evo of 1467. Beograd, 1987 (Sırpça).

8 1467 kayıtlarına göre bunlar, sultanın sahip olduğu toprak parçalarından sonra, en önemli topraklardı. Cf. Stojakovi/, M. Op. cit., passim.

9 Turkish Sources on the History of Belgrade. T. 1. Cadastral Registers of Belgrade and its Region, 1476-1566. Compiled by H. yabanovi/. Beograd, 1964, s. 2 (Sırpça).

10 Stojakovi/, M. Op. cit., s. 6.

11 Bojani/-Luka/, D. Vidin and the Vidin Sancak in the 15th-16th centuries. Ed. by V. Mutafchieva and M. Staynova. Sofia, 1975, 55-94 (Bulgarca).

12 Hasses, zeamets and timars in the Niğbolu sancak, içinde Turkish Sources on Bulgarian History (further TIBI). Series 15th-16th centuries. C. 2. N. Todorov ve B. Nedkov (editörler). Sofia, 1966, s. 161-297; Zeamets and timars of mustahfizes in the Niğbolu sancak, içinde Ibidem, s. 297-335; Kovachev, R. An Inventory of the Niğbolu Sancak of the 1480s. Sofia: NBKM, 1997 (hepsi de Bulgar dilinde yayınlanmıştır).

13 Evliya Çelebi. Seyahatname. Burada Bulgarca tercümesi kullanılmıştır. Evliya Chelebi. Travelogue. Str. Dimitrov (Çeviren). Sofia: OF, 1972; Balaschev, G. and D. Ihchiev. The Turkish Vakifs in the Bulgarian Kingdom and Documents about Them, içinde Minalo, I, 1909, No 3, 243-255.

14 Dimitrov, S., K. Manchev. History of the Balkan Peoples. C. 1. Sofia, 1972, s. 64; Glidewell-Nadolski, D. Ottoman and Secular Civil Law, in IJMES, c. 8, 1977, No 4, s. 520.

15 Shopova, D. Op. cit., s. 92.

16 Stojanovski, A. Op. cit., s. 132-137.

17 Gökbilgin, M. T. XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası. Vakıflar-Mülkler-Mukataalar. İstanbul, 1952, s. 10.

18 Halaçoğlu, Y. XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri, içinde Belleten, Ct. LIII, Sa. 207-208. Ankara, 1989, s. 637-679.

19 Gökbilgin, M. T. Op. cit., s. 12-20; Beldiceanu-Steinherr, I. Recherches, s. 127-128.

20 Gökbilgin, M. T. Op. cit., s. 18; Halaçoğlu, Y. Op. cit., s. 639-640.

21 Imber, C. Op. cit., s. 43.

22 Bkz., 14. notta atıfta bulunulan defterler.

23 Barkan, Ö. L. 894 (1488/89) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına ait Muhasebe Bilançoları, içinde Belgeler, I, 1964, Ct. 1, Sa. 1, 42-43.

24 Fragment of a book-keeping register for the cizye tax, collected in the European provinces of the Ottoman Empire in 1489-1491, içinde TIBI, vol. 7, Ed. by S. Dimitrov, E. Grozdanova, S. Andreev. Sofia, 1986, s. 36-38 (Bulgarca).

25 Stoykov, R. New evidence on the past of the Bulgarian settlements during the 15th-16th centuries, içinde Istoricheski Pregled, 1959, No 6; Todorov, N. On the demographic situation on the

Balkan Peninsula during the 15th-16th centuries, içinde Godishnik na Sofiyskiya Universitet, Filosofsko-Istoricheski fakultet, 1959, c. 1, Part III, No 2 (her ikisi de Bulgarca).

26 Kovachev, R. Op. cit., s. 46.

27 Sancağın ortaya çıkışına ilişkin detaylar hakkında bkz. Matanov, H. The Kustendil Sancak. Sofia, 2001 (Bulgarca).

28 Fragment of a book-keeping register, s. 47-50, 51-53, 34-35; Barkan, Ö. L. Op. cit., s. 50-52.

29 Stojanovski, A. Op. cit., s. 138.

30 Age., s. 140-141.

31 Fragment of a book-keeping register, s. 40-42, 68-70; Barkan, Ö. L. Op. cit., s. 77-78.

32 Nikov, P. The fate of the northwestern Bulgarian lands during the Middle Ages, içinde B„lgarska istoricheska biblioteka (BIB), T. III, No 1, Sofia, 1930, s. 147-148 (Bulgaristan).

33 Bojani/-Luka/, D. Vidin and the Vidin Sancak, s. 55-94.

34 Eadem. Fragments of a synoptic inventory of the Vidin sancak from 1466, içinde Me{ovita Gra7a (Miscellanea). C. 2, Beograd, 1973, s. 5-70 (Sırpça).

35 Eadem, Fragments of a detailed inventory of the Vidin sancak of 1478-1481, içinde A.g.e., s. 79-110.

36 Timars in the regions of Vidin, Berkovitsa, Belogradchik and along the river Timok, in TIBI, c. II, s. 102-159 (Bulgarca).

37 Osmanlı yazı tarzı Teşniç'in bu şekilde ya da Neşbetiç olarak okunmasını mümkün kılar.

38 Fragment of a book-keeping register, s. 85-87; Barkan, Ö. L. Op. cit., s. 57.

39 Imber, C. Op. cit., s. 30.

40 Akgündüz, A. Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri. 2. Kitap. II. Bayezid Devri Kanunnameleri. İstanbul, 1990, s. 508.

41 Fragment of a book-keeping register, 25-26; Barkan, Ö. L. Op. cit., 40-41.

42 Beldiceanu-Steinherr, I. Recherches, 43 ve 44 numaralı belgeler, s. 224-225.

43 Fragment of a book-keeping register, s. 29, 32-32; Barkan, Ö. L. Op. cit., s. 37, 54-56.

44 Barkan, Ö. L. XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları. Birinci Cilt. Kanunlar. Istanbul, 1943, s. 251-254.

45 Stojanovski, A. Op. cit., s. 142.

46 Akgündüz, A. Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri. 1. Kitap. Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri. İstanbul, 1990, s. 505; 2. Kitap, s. 455.

47 Gökbilgin, M. T. Op. cit., s. 8, 76.

48 Fragment of a book-keeping register, s. 42; Barkan, Ö. L. Op. cit., s. 83.

49 Shopova, D. Op. cit., pass.

50 Akgündüz, A. Op. cit., 2. Kitap, s. 521.

51 Fragment of a book-keeping register, s. 30.

52 Stojanovski, A. Op. cit., s. 142.

53 Akgündüz, A. Op. cit., 1. Kitap, s. 514; 2. Kitap, s. 476.

54 Fragment of a book-keeping register, s. 80-81; Barkan, Ö. L. Op. cit., s. 49.

55 Akgündüz, A. Op. cit., 1. Kitap, s. 500; 2. Kitap, s. 532.

56 Fragment of a book-keeping register, s. 97-102; Barkan, Ö. L. Op. cit., s. 46.

57 Stojanovski, A. Op. cit., s. 131-132.

58 Gökbilgin, M. T. Op. cit., s. 8.

59 Barkan, Ö. L. Op. cit., s. 63, 78.

60 Detailed Inventory of the Sancak Vilâyet Hercegovina. A. Alicic (ed.). Monumenta Turcica. Serija III. Defteri. Vol. 3. Sarajevo, 1985 (Sırpça).

61 Dimitrov, S. Demographic Relations ans Infiltration of Islam in the Western Rhodopes and along the Valley of Mesta during the 15th-17th centuries, in Rodopski Sbornik, c. 1, Sofia, 1965, s. 73 (Bulgarca).

62 Kovachev, R. Op. cit., s. 46-47.

63 Örneğin, Niğbolu sancağının bazı nahiyeleri için bkz., a.g.e., s. 43-45.

64 Fragment of a book-keeping register, s. 22-23.

65 Matanov, H. The Southwestern Bulgarian Lands during the 14th century. Sofia, 1986, s. 145-152 (Bulgarca). Yazar, Bulgaristan, Yunanistan ve Makedonya sınır bölgelerindeki Boğdan, Oliver ve Valkashin vilayetlerinin isimlerini ve yerlerini tespit edebilmiştir.

66 Daha fazla ayrıntı için bkz. Gradeva, R. The Imposition of the Kadi Institution in the Balkans and its Place in the Provincial Administration (14th-beginning of the 16th centuries), içinde Balkanistika, T. 3, Sofia, 1990, 35-40 (Bulgarca).

67 Eadem. The Kadi Institution in the Balkans, 14th-17th century. Sofia, 1989 (yayınlanmamış doktora tezi, Bulgarca).

68 Bkz. Eadem. The Imposition of the Kadi Insitution, s. 33-52.

69 Le cadastre de l'an 1485 de sandjak de Shkoder. T. 2. Présentation, introduction, translittération, traduction et commentaire Selami Pulaha. Tirana, 1974, s. 48, 76.

70 St Cyril and Methodius National Library (NBKM), Or. Dept., Tn 31/10, s. 13.

71 Fragments of a register of fiefs in the Western Rhodopes and the Serrai region. S. Dimitrov ve R. Stoykov (çevirenler), içinde Rodopski Sbornik, vol. 1, Sofia, 1965, s. 294, 296, 300, 317 (Bulgarca).

72 The Two Earliest Inventories of the Zvornik Sancak (of 1519 and 1533). A. Handzic (Editör ve çeviren). Studies. c. XXI. Sarajevo, 1986, p. 43 ff. (Sırpça).

73 Örneğin, bkz. the case of Istrumiçe içinde Turkish Documents on the History of the Macedonian People (TDIMN). Detailed defters for the Kustendil Sancak of the 16th century. c. 5, Part 3, Skopje, 1982, s. 33-38 (Makedonca).

74 Faroqhi, S. Sixteenth Century Periodic Markets içinde Various Anatolian Sancaks: Içel, Hamid, Karahisar-i Sahib, Aydın ve Menteşe, içinde JESHO, c. XXII, 1979, Pt. 1, s. 37.

75 Beldiceanu-Steinherr, I. Recherches, doc. 47, s. 236.

76 yabanovi/, H. The Uc of Isa Beg, passim.

Garp Ocaklarında Türk Varlığı / Prof. Dr. Atilla Çetin [s.926-935]

Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

I. Giriş

Kuzey Afrika'da XIX-XX. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin yüksek egemenliğindeki Cezayir, Tunus, Trablusgarp eyaletlerine verilen müşterek bir ad olarak "Garp Ocakları" veya "Magrip Ocakları" denilirdi. 3-4 asırlık bir uzun zaman süresinde Osmanlı-Türk teşkilat ve kültürü bu sayede Kuzey Afrika'da yayılmış ve geniş etkiler yaratmıştır.1

Ifrikıyye ve Magrip adlarıyla anılan Kuzey Afrika kıyılarındaki islam devletlerinin eski güçlerini kaybedip parçalanmaya yüz tutmaları XVI. yüzyılın başlarına rastlamaktadır. Aynı zamanda Portekiz ve İspanyolların batıdan, 1517'de Mısır'ın fethinden sonra, Osmanlıların doğudan siyasî, dinî ve ticarî rekabetler sonucu karşı-karşıya gelmişlerdir. Orta ve batı Akdeniz'de egemenlik kavgası, Osmanlı Devleti'nin Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ı fethiyle Osmanlılar lehine sonuçlanmış ve İspanyollar kaybetmiştir. İspanyolların, Afrika kıyılarını "yeniden fetih" projesi de akamete uğramıştır. Yerli müslüman halkların Türkler'i daveti ve onları kurtarıcı olarak karşılaması unutulamaz. Türk denizcisi Oruç Reis sayesinde ilk defa 1516'da Cezayir'e giren Türkler Yavuz Sultan Selim'in asker ve mühimmat desteğiyle burada İspanyollara üstün gelmişlerdir. Trablusgarp 1551'de, Tunus ise 1534'de ve 1569'da ki geçici fetihlerden sonra 1574'de nihaî olarak Osmanlı ülkelerine katılmıştır. Oruç ve Hızır Reis Cezayir'in, Koca Sinan Paşa ile Kılıç (Uluç) Ali Paşa Tunus'un, Turgut Reis ise Trablustgarp'ın Avrupa'da fatihleridir.2

Siyasî ve tarihi literatürde Garp Ocakları hakkında "eyalet, niyabet, emaret, cumhuriyet, krallık, barbar devletleri" gibi anlamlara gelen "régence, régency, barbary régencies, states of barbary, etats barbaresques, régence de Tunisie, régence de Tripoli, royaume d'Alger" gibi adlandırmalar kullanılmıştır. Osmanlı kaynaklarında ise; "Beylerbeyilik" terimi geçmektedir. Merkezden uzaklıkları, halkının bir kısmının göçebe oluşu, yöneticilere iç işlerinde yarı müstakil bir yönetim modelin sağlandığından başka, zamanla yöneticilerin seçimle işbaşına gelmeleri gibi nedenlerle bu adlandırmalar etkili olmuştur. Batı etkisiyle özellikle XIX. yüzyılda Osmanlı belgelerinde "Niyabet, emaret" terimlerine de rastlanmaktadır.3

Garp Ocakları Osmanlı egemenliğine girdikten sonra başlangıçta müşterek olarak idare edilmişlerdir. Sonra ayrı ayrı yönetim tarzları oluşmuş, Klasik Osmanlı eyalet teşkilatı kurulmuştur. Saliyâneli eyalet olarak doğrudan merkeze bağlıydılar. Daimi bir savaş alanı "Darülharb" bölgesinde bulunan bu denizaşırı eyaletlere yeniçeri askeri ve mühimmat (gemi, savaş malzemesi, kereste, yelken, zift vb) gönderilirdi. İdarî ve askerî otoritenin temsilcisi olan beylerbeyinin icra gücü, önce merkezden sonra, Anadolu'nun muhtelif yerlerinden, adalardan, az sayıda Rumeli'den devşirilip

gönderilen Türk asıllı askerlerden oluşuyordu. Paşa Divanı, askerlerin kendi meselelerini görüşmek, çıkarlarını korumak için kurdukları “Ağa” veya “Yeniçeri Divanı” eyaletlerde üst seviyede danışma meclisleri niteliğindeydi. Paşa kapısı denilen eyalet beylerbeyinin resmi konağı, diğer eyalet vezirlerinin konakları gibi birçok görevliyi barındırıyordu. Hazineci, Mühürdar, Başağa, Yalı vekilharcı veya Tersane emini vb. gibi idarî, malî, bahrî birçok görevliler vardı. Garp ocakları birer deniz devleti olduğundan uzun sahillerin korunması, deniz savaşları için bahriyelilerin üst komutanları olan “Reis taifesi” yönetimde etkili idiler. Zamanla nüfuzları artan yeniçeriler ve leventler klasik beylerbeyilik sistemine son vererek her üç ülkeden farklı idareler teşekkül ettiler.4 Garp ocaklarının en önemlisi ve ünlüsü “Cezayir-i Garp” veya “Sultan Cezayir” de denilen Cezayir di.

II. Yöntem

I. Osmanlı-Türk Yönetim Yapısı, Divan, Yerel Aileler

Osmanlı bürokratik yapılanması üç ocakta da süratle gerçekleşmiştir. İki kardeş Türk denizcisinin kurduğu Cezayir ocağı, 1525’te Cezayir’in kesin olarak zaptından sonra, Cezayir ve Cicelli Sultanı ilan edilen Hızır Reis’in Yavuz Sultan Selim’e bağlılık bildirmesi ve Osmanlı Devletinin bu bölgeye yönelik ilk resmî ve fiili siyasetinin başlangıcı olmuştur. 2000 asker, topçu kuvveti gönderilmesi ve Anadolu’dan gerektiği zaman gönüllü asker yazma müsaadesi verilmesi, hutbenin Osmanlı Sultanı adına okunması önemli gelişmelerdi. 1534’ten sonra üç yıl süre ile paşa gönderilmesi yeni bir dönemi başlattı. Paşalar devri 1659’a kadar sürdü. 1671’den itibaren önce reisler, sonra yeniçeriler arasından seçilen “Dayılar” devri başladı ve 1830’a kadar sürdü. Seçimi ocaklılar yapar, Osmanlı hükümranlığı yeni seçilen dayıya ferman ve hil’at göndererek görevini tasdik etmekle sürerdi. Cezayir dayıları bazen müstakil hükümdar gibi hareket ederlerdi. Yabancı devletlerle savaş, ayrı-ayrı antlaşmalar (barış, ticaret, seyr-ü sefayin) yapmak imkanını buldular. Akdeniz’de Osmanlı Devleti’nin deniz savaşlarına bütün Garp Ocakları donanmaları XIX. yüzyıl başlarına kadar muntazaman katıldılar, 1827 Navarin savaşında Mısır gibi Tunus donanması da mevcuttu ve yakıldı. Başlangıç’ta yıllık “seneviyye” olarak gönderilen vergi, zamanla padişah cülûslarında hediye şekline dönüştü.5

Tunus ocağı başlangıçta 1574’ten itibaren beylerbeyiler egemen oldular ise de, yeniçerilerin isyanı sonucu 1594’ten sonra üç yıl ile dayı seçimi yöntemi başladı. Seçim zamanla irsi intikal eder halî bazen dayılar irsi olarak görevi aynı aileden kişilere devrettiler. Osmanlı otoritesinin temsilcisi beylerbeyi, dayı ve askeri kumandan olan vatan beyi mücadelesi epey zaman yönetimde sorunlar yarattı. Yeniçeriler ile yerli annelerden doğan Kuloğulları Tunus’ta birbirini takip eden iki aile olarak Tunus’u yönettiler. Zamanla dayı, beylerbeyi, emirü’l-evtan görevi paşa ünvanıyla aynı kişinin şahsında toplandı. 1631-1702 yılları arasında Muradîler, 1705-1881 (aile 1957’ye kadar Tunus’ta egemenlik sürdü) Hüseynîler irsi birer hanedan olarak Tunus’u Osmanlı Devleti’ne bağlı, içlerinde serbest olarak idare ettiler.6

Trablusgarp'ta ise, 1551'den 1609'a kadar merkezden tayin edilen beylerbeyiler dirayetli bir yönetim kurarlar. 1609'da yeniçerilerin isyanı sonucu kendi aralarında seçtikleri bir kişiyi dayı yaparlar. Dayı-beylerbeyi olarak İstanbul tarafından onaylanır. Dayılık-beylerbeylik rejimi 1711 yılına kadar sürmüştür. 1711'de Karamanlı Ahmet Paşa ile birilikte kuloğlu soyundan yerel bir hanedan işbaşına geçmiştir. 1855'e kadar süren dönemde irsen her paşanın ölümünde, yenisi ulemanın görüşü, halkın tasvibi alınarak askerler tarafından seçilmiş ve bu seçim Padişah tarafından tasdik edilmiş, tevcih fermanı, hil'at ve hediyeler gönderilmiştir. 1830'da Cezayir Fransa tarafından işgal edildiği zaman, Osmanlı hükümeti Doğu Akdeniz'de tutunabilmek için, Kuzey Afrika'daki egemenliğini güçlendirmeyi hayati bir zaruret olarak görmüş ve süratli bir askeri hareketle 1835'te Karamanlı ailesinin yönetimine son vermiştir. 1855-1911 arasında Trablusgarp merkeze bağlı bir vilayet olarak yönetilmiştir. Ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğru İtalyan kolonisi ve İtalyan kültür, eğitim, ticaret kuruluşları Trablusgarp'ta artmıştır.7

Garp ocaklarının başkenti olan Cezayir, Tunus ve Trablusgarp kentlerinde Türkçe kasaba sözünden bozma "kasbah" semtleri mevcut olup, Türk döneminde beylerbeyi dayı sarayları veya paşa kapısı yani hükümet sarayı buralarda veya yakınında bulunurdu. Görkemli beylerbeyi veya dayı sarayı, büyük, ihtişamlı binalar olup, Divan burada toplanırdı. Üst düzey yöneticilerin katıldığı (hazine önemli bir makamdı) toplantılar burada yapılır, beylerbeyi adaleti icra ederdi. Paşanın haremi de genelde bu saraya yakın yerde olurdu. Cezayir'de Cenina Sarayı, Tunus'ta Bardo Sarayı, Trablusgarp'ta Kasbah mahallesindeki saray aynı işlevi gören mekanlar di. Bürokratik ve askeri terim ve deyimler tamamen Türkçe'ydi. Kahya, Tersane Emini, Atlar hocası, Haznedar, Vekilharç, Müfti, beylerbeyi divaninin üyeleriydi. Yeniçeri Ağası, Levent Reisleri, bölükbaşı, mahalle ağası, sipahi ağası askeri ocakta ve divanda bulunan üst düzey görevlilerdi.8

Katipler sınıfı gerek bürokraside ve gerekse askeri ocaklarda iyi yetişmiş, Türkçe ve Arapça'ya aşina, şiir, edebiyat, musiki ile de ülfeti olan kültürlü insanlardı. Bürokratik gelişmede katip sınıfının önemini vurgulamak gerekmektedir. Gelirlerin toplanması, asker alımı kayıtları, maaş defterleri, Türkçe tutulurdu. Katipler Osmanlı bürokratik yazışma usullerine ve farklı yazı türlerine (divanî siyakat v. b.) egemendiler.9

Garp ocaklarında kurulan Osmanlı yönetimleri, güveni, düzeni, emniyeti sağladığından, halk huzur buldu ve ekonomik gelişmeyi ve ilerlemeyi refahı sağladı. Çeşitli esnaf erbabının kalkınmasını ve gelişmesini temin etti. Başkentler mekan olarak büyüdü.10

Garp ocaklarında Türk yönetiminin Beylerbeyi-dayı, yeniçeri-levent ikilisinden sonra, üçüncü unsuru müfti-kadı gibi dinî, kazaî merciydi. Garp ocaklarının Arap Berberî kökenli halkı Malikî mezhebine. mensuptular. Osmanlıların Kuzey Afrika eyaletlerinde varlığıyla birlikte Hanefîlik, resmen ön plana geçti. Osmanlı bürokratları askerleri, ulema sınıfı, tüccarlar, Türk aileleri Hanefî mezhebine ve hukukuna göre yaşamlarını sürdürdüler. Garp Ocakları halkından arzusuna göre Hanefî mezhebine geçenler de olmuştur. Kural olarak, islamiyeti kabul eden Hristiyanlar Hanefî mezhebine

sâlik oluyorlardı. Hanefî tarzı gelenek ve yaşam tarzı dolayısıyla Türkler ihtiyaçları olan cami, mescid, medrese, sıbyan, okul, tekke, vakıf gibi sosyal kurumları ihtiyaçları ölçüsünde kurdular ve yaşattılar. Hanefî ve Malikî müftileri din ve kazaî otoriteler olup, protokolde Hanefî müftisi "şeyhülislam" adıyla daha ilerideydi. Nitekim Tunus'ta Hanefî Başmüfti aynı zamanda şeyhülislamdı. Hanefî ve Malikî din ulemasına aynı değerde saygı gösterilirdi. Ocakların gelirleri ve deniz seferlerinde elde edilen ganimetler sadece Türklerin, kısaca mutlu azınlığın tasarrufunda bulunmaz, ulemaya, medreselere, tasavvuf erbabına, tarikatlara da belli oranlarda bölüştürülürdü. Dolayısıyla geniş toplum kesimleri ile gelir ve kazançta bir paylaşım söz konusuydu. Osmanlı yönetiminin Kuzey Afrika'da uzun yüzyıllar kalmasının sırlarından biri bu gerçektir.11

Garp ocaklarına sadece asker ve bürokratlar gitmemiştir. Türk ve gayr-i Müslim Osmanlı tebaası tüccar ve işadamları, öğrenciler de gitmiştir. XVII. yüzyılda Cezayir'de 700 Türk aile vardı. Anadolu'ya daha yakın olan Tunus ve Trablusgarp'ta daha fazla ticaret erbabı bulunuyordu. Gemi taşımacılığında Fransız, Malta, Ceneviz gibi ülkelerden kira ile tutulan yabancı gemilerde kiralanırdı.12

Taşra yönetimi açısından, Cezayir sahil kısmı hariç, üç sancak (beylik; Konstantin, Titeri, Maskara) bölünmüştü. Daha küçük birimlerde "ka'id" adı verilen valiler ve şeyhler görev yapardı. Tunus merkez dışında ka'idliklere bölünmüştü. Trablusgarp'ta Fizan, Bingazi olarak düzenlenmişti. Merkezi hükümetin etkinliğini göstermek, vergileri toplamak, göçebe aşiretleri disiplin altına almak için "mahalle" veya "mahalle-i Mansûre" denilen askeri birliklerle teftiş ve vergi toplama işlemi ilkbahar ve sonbaharda iki kez gerçekleştirilirdi. Tunus'ta bu görevi Vatan Bey'i denen kumandan sağlardı. Yeniçerilerin taşra görevleri arasında kentlerin korunması, ayaklanmalarda isyanı bastırmak vardı.13

Merkez ve taşra yönetiminde, kayıt, sicil ve belgeler düzenli ve güvenli şekilde korumuştur. İyi organize edilen idarî mekanizma çatı altında "Hazine-i evrak" veya "mahzen-i evrak" denilen arşivlerde, resmî kayıtlar, askerî, malî, bürokratik yazışmalar ve defterler, vakıf kayıtları, vakfiyeler, sultan fermanları (evâmir-i sultaniye), yabancı devletlerle yapılan antlaşma metinleri, ganimetler ve gelir paylaşım defterleri, vergiler devlet arşivlerinde titizlikle korunmuşlardır. Osmanlı yönetiminden sonra sömürgeci ve koloniyal yönetimlerin, geçmiş Türk yönetimini kötülemek yolundaki çabalara belki bazı arşivlerin şuurlu olarak tahribine rağmen, günümüzde Cezayir, Tunus ve Libya arşivlerinde kalmış Türkçe belgeler ve defterler gösterilen titizlik ve bürokratik mükemmeliğin güzel delilleridir. Bu belgelerin katalogları da yayınlanmıştır.14

2. Askerler: Yeniçeriler, Leventler

Garp ocaklarının askeri gücünü başlangıçta iki üç yılda bir değiştirilmek üzere merkezden gönderilen yeniçeriler ve leventler oluşturdu. Yeniçeri ocağına benzer askeri ocaklar kuruldu. Zamanla merkezden yeniçeri gönderme işlemi durdu. Ocakların ihtiyacı Anadolu, Rumeli ve Adalardan yeni asker yazımı, şevki ve yetiştirilmesi usulü ortaya çıktı. Yüzyıllarca Anadolu delikanlıları Garp ocaklarının temel askeri kaynağı oldular. Anadolu ve Rumeli yeniçeri ocaklarının aksine, Garp

ocaklarında daima Türk ve Anadolu kökenliler tercih edilmiştir. Leventler de çoğunlukla Türk'tü. Araplar ve dönmeler de askerlikte kullanılırdı. Denizciler Reis taifesinde dönmeler bulunurdu. Türk askerleri Anadolu'nun gelenek görenek ve yaşam tarzını Kuzey Afrika'ya taşımışlardır. Yurt özlemi zaman içinde kendisini gönüllerinde hissettirirdi. Ocak bir başıboş gurubu değildi. Sıkı ve katı bir disiplin anlayışı hakimdi. Bazı Avrupalı gözlemci, gezgin, eski esir, tüccar, din adamı, diplomat gibi kişilerin aşağılayıcı sözleri15 (serseri, çakal, Anadolu öküzü, haydutlar eşkiyalar yurdu gibi) gerçeği yansıtmayan suçlamalardı. Anadolu'nun en bahadır, en cesur, en aktif insanları paraya, üne, refaha kavuşmak, gazâ ruhu dolu olarak ocaklara giderlerdi. Asker toplanması Anadolu'nun Ege kıyılarından yapılırdı. En tanınmış liman Antalya, Uzuntaş ve İzmir'di. Asker ve gönüllü yazanların hoş bir çağrıları vardı: "Yorulmadan akçe kazanmak, terlemeden ölmek isteyenler bayrağımız altına gelsin". Garp ocaklarından yeniçeri ve levent için başlangıçta hayat zordu. Asker özel bir mesleği varsa onu da icra edebilirdi. Her asker en üst makama kadar çıkabilirdi. Ancak bu mutlu azınlığa, Garp Ocaklarına gidenlerin ancak onda ikisi varabilirdi. Tahminlere göre onda beşi savaşlarda ölür, onda üçü esir düşer, onda ikisi kalabilirdi. Bu arada sakat kalanları da düşünmek gerekir. Bu itibarla Garp ocaklarında askerlik ve denizcilik güç, fakat şerefli bir meslekti. Resmi bürokratik yazılarda ve konuşmalarında Yeniçeriler birbirlerine "yoldaş" veya "yoldaşân" derlerdi. Yeniçeri ve leventlerin bir üstünlüğü ateşli silahlara sahip olmalarıydı.

Donanmada top mevcutlu, Garp ocakları da özellikle eyalet gelirlerinin büyük bölümü deniz savaşları ve korsanlık yoluyla ele geçtiğinden XVI.-XVII. yüzyıllarda bu ülkeler çok zenginleştiler ve kalkındılar. Askerler için yapılan en önemli yapılar kışlalardı. Osmanlı yapı stilinde büyük kışlalar Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ı süsleyen önemli yapılardı. Maaş defterlerinde ve kışla odalarının kapılarındaki isim kayıtlarında görülen Bayındırlı, Kazdağlı, Sinoplu, İzmirli, Karslı, Rodoslu, Karamanlı, Tokatlı, Bursalı, İzmitli, Akşehirli, Manisalı v.b. yer adların onların menşelerini ve Anadolu kökenli olduklarını gösterir. Bazı yöneticilerin (İbrahim Rodoslu, Mehmet Laz, Salih Bergamalı) kentini de belirtir.16 Yeni yoldaşların tahriri ve asker celbi için Garp ocaklarının yönetimleri Osmanlı Sultanı ile iyi geçinirlerdi. Bazen asker tahririne yasaklamalar olmuş, fakat tekrar iyi ilişkilere girilmiştir. Ayrıca denizcilik malzemelerinin kereste, yelken bezi, zift, kürek, demir, katran, kurşun gibi malzemelerin ocaklara düzenli sağlanması için Osmanlı Sultanı'nın hoş tutulması gerekiyordu. Bu iki husus hayati önemi haiz konulardı.

Aksi takdirde ocaklarda Türk varlığının devamı tehlikeye düşerdi. Savaş dışı ve gemilerin kış mevsiminde tersaneye çekildiği zamanlarda yeniçeriler ve leventler ticaretle ve küçük mesleklerle uğraşırdı ve kazançları artardı. Gazalarda dinî, unsurlar da çok önemliydi. Cezayir "Mücâhidler meskeni, gaziler diyarı" olarak nitelenirdi.

Yüzyıllar içinde Garp ocaklarına giden Türk askeri gücü hakkında bir tahmin yapmak zordur. Cezayir'de 15-20.000, Tunus'ta 6-8.000, Trablusgarp'ta 3-5.000 arasındaydı. Asker devşirilmesi bazen her yıl, bazen birkaç yıl ara ile 1.000-2.000 kişi olarak yapılırdı. Cezayir'e 1800-1829 arasında 8550 yeni asker toplanmıştır.17 Prensip olarak yeniçeri ve leventlerin evlenmeleri yasaktı. Ancak yerli

kadınlarla evlenmeleri engellenememiştir. Asker çocuklarına “kuloğlu” veya “koloğlu” denilmiştir. Evlenenin yükselme şansı azalır, artık kışlada yatamaz, günlük dört ekmek (tayın) hakkı kesilirdi. Özellikle Cezayir’de Kuloğulları üst düzey yönetimden uzak tutuldukları gibi, irsî bir hanedanın kurulmasına asla izin verilmemiştir. Tunus ve Trablusgarp’ta ise Kuloğlu asıllı aileler yöresel hanedanlar kurdular.18

Arap ve berberî kökenli yerlilerden de askeri birlikler kuruldu. Mehâzin denilen bazı kabileler, bazı vergi ayrıcalıkları elde ettiler. Zuav askerleri, sipahiler, Tunus’ta Türk hanbalar, Arap hanbalar bu tür yardımcı güçlerdi. Tunus ve Trablusgarp saraylarında köle çocuklar küçük yaşta satın alınıp eğitildiler. Memlûk denilen bu seçkin sınıf mensupları sadık ve bağlı insan olarak asker ve bürokrat üst yönetimde kullanıldılar. Ailenin kızları ile evlendirildiler. Bunlar arasında bir çok ünlü kişi çıkmıştır.19

3. Kuloğulları

Yeniçeri olan her yerde kuloğlu ortaya çıkmıştır. Ancak Garp ocaklarında bambaşka bir gelişme göstermiştir. Kulogulları önemli bir sosyal tabaka haline geldiler. Yoldaşların yerli halkla en önemli bağlantıları idiler. Yerli halka damat, enişte olan Türk yoldaşlar artık onlara akraba idiler. Kuloğulları Cezayir’de üst düzey paşa, dayı asla yapılmadılar. Vergiden bazı muafiyetle, tahsildarlık, kolluk görevleri verildi. Alt memuriyetlerde, bürokraside, vakıf işlerinde hizmet gördüler. Barbaros’un oğlu Hasan Paşa bir kuloğluydu. Tunus’ta Hüseyniler, Trablusgarp’ta Karamanlılar, kuloğlu aileleriydi, Cezayir’de Tlemsan bir kuloğlu kentiydi. Zamanla bölge beyliklerini ve sermayeyi ele geçiren burjuva gurubu oldular. Aydın, tüccar, sanat ve ticaret erbabı birçok kuloğlu bulunuyordu.20 Emir Abdülkadir, Konstantin Bey’i Ahmet Bey, Kuloğlu asıllı ulusal kahramanlardı. Fransa gibi sömürgeci devletlerin Anadolu ile bağlarını kesmeleri sonucu Türklükle ilgileri azaldı. Trablusgarp’ta ise, Kuloğulları daha uzun yıllar varlıklarını sürdürdüler. XX. yüzyıl sayıları epey, fazlaydı ve askeri, mülkî, zaptiye hizmetlerinde epey görevli vardı. Kuloğulları genelde kentlerde veya çevrelerinde otururlardı. İşgalci ve sömürgeci devletlere karşı güçlü direniş hareketleride Kuloğulları arasında görülmüştür. Taşıdıkları Türk kanının hakkını vatanlarına karşı vermişlerdir.

Grarp ocaklarının Fransa ve İtalya tarafından sömürge idarelerinin kurulmasından sonra, Türk, Kuloğlu ve Müslüman Arap bazı halkları ve vatanseverleri yurtlarını terkederek Osmanlı ülkelerine göç etmişlerdir. İstanbul’da birer koloni ve lobi oluşturarak mücadele etmişlerdir. Şam, Yafa, Beyrut, İskenderiye, Trablusgarp, Kahire gibi kentlere göçenler vardır. Osmanlı Hariciye Nezareti Fransa ve İtalya ile birçok diplomatik görüşmeler yapmış ve haklarını savunmuştur.21 Valilik kaymakamlık yapmış bir Kuloğlu; Sadullah Koloğlu, 1950’de Libya’nın ilk başbakanı olmuştur. Aynı zatın Libya’da “Türk”, Türkiye’de “Arap” olarak tanınması ilginçtir.22

III. Türkçenin Varlığı ve Üstünlüğü

1. Bürokraside Türkçe

Garp Ocakları'nda Arapça, halkın ve taşra yönetiminin yaygın dili olmasına karşılık, Beylerbeyliğin bürokraside resmi dili Türkçe idi. Çünkü Osmanlı Devlet ve taşra yönetiminin ve ordusunun dili Türkçeydi. Osmanlı bürokrasisi daima Türkçe yazardı. Gayr-i müslimler de memursa bu dili bilirdi. Paşa ve yeniçeri divanı kararları Türkçe alınır ve yazılırdı. Mülkî, askerî, malî kayıt ve defterler, maaş, askere alma, tevcihat, tevzi'at sicilleri Türkçe'ydi. Kadı sicilleri ise Arapça tutulurdu. Başkent İstanbul ile yazışmalar ana dille Türkçe'ydi. Avrupa devletleri ile yapılan muahedeler ve antlaşmaların metinleri Türkçe yazılırdı. Fransa ve Tunus arasında Türkçe akdedilen son antlaşmalar Mayıs ve Kasım 1824 tarihliydi. Halkın şikayetleri, ulemanın yazışmaları Arapça olabilirdi. Arapça yazılar için bir engel yoktu. Bürokrasi, askerlik ve denizcilik terminolojisi Türkçe idi. Türkçe bilmeyen halk kitleleri bu terminolojinin Arapça karşılığını ve/veya Araplaştırılmış şeklini kullanırdı. Kuzey Afrika lehçelerine 1200-1500 Türkçe veya Türkleştirilmiş kelime XIX. yüzyılda hu etki daha da artmıştır. Ocağın tüm yazışmaları Türkçe'ydi. Başta Paşa (Başa), Dayı (Dey), Bey, Ağa, Vekil, Harç, Defterdar, Katib, Başhoca, Başçavuş, Bölükbaşı, Kahya vb. birçok kelime Arapça'ya geçti. Türk dilinin Arapça karşısında varlığını sürdürmesi Anadolu ile bağların devamını kanıtı XIX. yüzyılda Ahmet Paşanın Tunus'ta 1838'den sonra yazışmalarda Arapça'ya ağırlık vermesi, bağımsızlık isteği ve dış etkilerle, açıklanabilir. İşgalci ve sömürgeci idareler Türkçe'nin gücünü kırmak istediler. Halbuki Garp Ocakları'nda Türkçe bir kurum haline gelmişti.23 1950'lerde bile Tunus'ta Hanefî camilerinde Arapça vaazdan sonra, Türkçe hutbe okumak gelenekti. Bardo Sarayı'nda Türk olan Başhamba Bey'e Türkçe "hoşgeldin" derdi. XIX. yüzyılın başında Garp ocaklarında gelişmiş Türkçe bürokratik yazışma geleneği mevcuttu. Türkçe'nin güçlü etkisi Arapça yazışmaya da etki yapmıştır.24

2. Sosyal Yaşamda Türkçe

Sosyal ve ekonomik hayatın bir çok yönlerinde Türkçe'nin etkileri olmuştur. Birçok Türkçe kelime, terim, deyim Kuzey Afrikalıların günlük yaşamında kullanılır oldu. Türkçe'de olup Arapça'da bulunmayan "ç", "ı", "lı" harfleri çarpıtılarak kullanıldı, "ci" eki ile kullanılan meslek adlarında, babucci, beşmakci, bleyci, halvaci, hammamci örnekleri gibi. Aynen yerleşen kelimelerde vardı: Anbar, ferman, şal, şayak, şiş, samsa gibi. Gündelik yaşamda çok kullanılan bazı emirler, küfürler, argo terimlere güzel bir örnek yasakçı-Başyasakçı kelimesidir. Yönetim, askerlik, denizcilik, alet, meslekler, yiyecek v. b. alanlarında Türkçe kelimeler bolca geçmiştir. Sosyal yaşamda kendi adet, gelenek ve zevklerini yaşatan Türk askerleri, bürokratları, tüccarları, öğrenci ve tarikat erbabı Garp ocaklarının Arap ve müslüman halklarına ana vatanlarının kültür miraslarını ve dillerinin güzelliklerini aktarmışlardır.25

3. Edebiyatta Türkçe

Garp ocaklarında özellikle yeniçeriler ve leventler arasında birçok halk şairi ve yetişmiştir. Bunlar üç yüz yıl boyunca Cezayir, Tunus, Trablusgarp yaşamından ezgiler, koşmalar, türküler dile getirmişlerdir. Birçok divan ve cönk teşkil etmişlerdir. Bunların bir kısmının örnekleri mevcuttur. Öncelikle birçok kahramanlık, savaş, fetih, hizmet, kahramanlık destanları terennüm edilmiş ve zengin bir edebiyat ürünü kalmıştır. Magripli halk şairlerinin ve asker kökenli ozanların eserlerinde islamî

gaza şevkini, fetih ve mücadelelerin ulviliğini, son dönemin hezimet ve çözülme tarihini, üzüntüleri, hüzünleri bulmak mümkündür. İslam dinîne, Türklüğün değerlerine, devlete, iradeye, cesarete, feragate, ahlak ve imana, vatana, sılaya, özleme, aşka ve sevgiye, insanî değerlere ait birçok güzel erdemlere, fedakarlığa ait değerler bu şiirlerde yer almaktadır. Vatan özlemi, aşk teması bolca işlenen konular arasındadır.26

“Cezayir’in üst yanı kara dağdır kaçılmaz

Alt yanımız deniz derya geçilmez

Kahpe felek kanat vermeyince uçulmaz

Kahpe felek kanat ver de uçalım”

bir özlemin ifadesidir.

“Cezayir güzeli on beş yaşında

Giyinir kuşanır hafta başında

Her birisi bir yiğidin peşinde

Tunus Trablus Sultan Cezayir

Cezayir’in gemileri yağlanır

Güz gelince Tersaneler bağlanır

Cezayir’de koç yiğitler eğlenir

Güzelleri mis kokulu Cezayir…”

Deniz eri şair Nakdî şikayetini şöyle anlatıyor:

“Şol tarih-i hicret varmadan yüze (1199-1784)

Alaman-İspanyol kasdetti bize

Nice vasf edeyim hünkarım size

Sultan Cezayir’den haberin var mı?…

Ey Nakdî gaziler şad oldu güldü

Şehidler cennette makamın buldu

İspanyol, Portekiz, Nemse bir oldu

Sultan Cezayir'den haberin var mı?"

Benli Hasan "Kaside-i Feth-i Cicel" (l664)'de Fransız donanmasının yenilgisi üzerine ne güzel söylemiş:

"Yürü ey Sultan Cezayir dilerim binler yasa

Urdun ol yedi kralın basını daşdan daşa"

Şemsi Hoca ise gazâ, yolundaki gayretleri şöyle anlatıyor:

"Biz Cezayir kullarıyız bize bu devlet yeter

Kârımız her dem gazâdır lütf-i Hak rahmet yeter

Biz Muhammed ümmetiyiz işimiz her bar

Daima Hasbünallaha serimiz kırdık eda

Tama'-ı dünya değiliz kim cihad eyler kifâ

Dü cihanda bi-hamdillah bize bu nimet yeter"27

Değerli halk şairlerinin örneklerinden bir cönk Cezayir Milli Kütüphanesi'nde 1817 numaradadır. Jean Deny ve Orhan Koloğlu bu cönkten yayınlar yapmışlardır.28 Çırpanlı, Geda Muslu, Benli Ali, Kara Hamza, Nakdî Mağriblioğlu, Kuloğlu, Derviş Ali, Şemsi Hoca, Seferlioğlu, Dalyarak, Şerif, Ömer, Neşati Mustafa, Şerif İbrahim. Nuri v. b. önemli isimler ve halk şairleri, aşıklardır. Prof. Dr. Şükri Elçin bu halk şairilerinin örneklerini bir kitapta toplamıştır.

Üst düzey aydın ve ulema Türkler arasında divan şiirleri yazanlar vardır. Osmanlı hanedanına övgü, savaşlar ve sosyal yaşam ile manzumelere rastlanmaktadır. Türk asıllı Tunuslu bir ulema ve bürokrat ailesi olan Muhammad Bayramlar buna örnek olarak gösterilebilir.29

Doğal olarak askeri ocaklarda ve bürokraside Arapça öğrenen Türlere rastlanıyordu. Türkçe Arapça karışımı şiirlere, aşk terennümlerine dair ürünler bulunmaktadır.30

Halk şairlerini ezgileri âşıklar tarafından kahvehanelerde saz kopuz eşliğinde çalınır ve söylenir, atışmalar yapılırdı. Türklerin sosyal yaşamında bunun önemli yeri vardı.

Garp ocaklarında Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, İspanyolca, Maltaca, Portekizce dillerinden alınmış kelimelerden oluşan ve özellile leventlerin kullandıkları ortak bir anlaşma dili

(Esperanto) de teşekkül etmişti. Akdeniz uluslarının adeta bir ortak diliydi. Türkçe'nin bu ortak dile katkıları söz konusudur.

IV. Türk Sanatı

Garp ocaklarındaki Türkler, ikinci vatan olarak kabul ettikleri Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ta Türk sanatının bütün örneklerini bu ülkelerde kurmuş ve geliştirmişlerdir. Kuzey Afrika Türk sanatından söz edilebilir. Türkler, dinî, askerî, kültürel, hayır kurumları ihdas ettiler. Türkler hem kendi gelenek ve göreneklerini, hem de yerel özellikleri sanat bakımından korumuşlardır.

1. Mimari

Beylerbeyi, mirmirân, dayı, bey, yeniçeri ağası, denizci reisi gibi üst düzey yöneticileri daima mimarî eserlere yatırım yapmışlardır. Dinî müsesseseler arasında, cami, mescid, tekke, şadırvan önde gelir. Oran'da (Vehran) Hasan Camii, Cezayir'de Keçova Camii, Konstantin'de XVIII. yüzyıllda Salih Bey, XIX. yüzyılda Hacı Ahmet Bey camii pek ünlüdürler. Türklerin Cezayir'de 110 cami inşa ettirdiklerinden bahsedilir. Tunus'ta Yusuf Dayı camii, Hammûda Paşa camii, Murad Paşa Camii, Sidi Mahres Camii çok meşhurdur. Bizerte, Mehdiye, Gafsa, Kayveran ve Cerbe adasında da camiler inşa edilmiştir. Ayrıca Osmanlı öncesi camilerde onarımlar dikkate değer mahiyettedir. Trablusgarp'ta Turgut Reis, Karamanlı Ahmet Paşa, Yusuf Paşa Camileri güzel eserlerdir. Derne, Bingazi ve Tobruk'ta bu tür yapılar mevcuttur. Derne'deki 44 kubbeli büyük cami nadir eserlerdendir. Tekke mimarisine ayrı bir özen gösteren Türkler vakıf gelirleri ile onların daima hayatta kalmalarını sağlamışlardır.31

Askeri inşaat alanında, askeri kışlarlar, hisar, tersane, sur, tahkimât gibi eserler vücuda getirdiler. Askeri ocaklar için büyük boyutta ve yüksek binalar olan kışlalar Cezayir şehrinde tane idi. İhtiyaca göre kışla adedi artmıştır. Tunus'ta en büyük kışla inşa ettirenler Yusuf Dayı ve Hammuda Paşa kışlalarıdır. 1814 tarihli bu kışlalardan biri günümüzde Tunus Millî Kütüphanesi olarak işlev yapmaktadır.32 Bu yapıların kitabeleri Türkçe, Arapça, bazen Türkçe-Arap dillerinde güzel hat örnekleri ile yazılmıştır. Kışla inşa üslubu tamamen Türk tarzında olup, kaç kilometre öteden hemen Türk eseri olduğu anlaşılır. Cezayir'de Yoğurtçular, Ali Paşa, Salih Paşa, Yalı, Musa Usta, Mukriyyin kışlaları kentin alt kesiminde yerleşmişlerdir.33

Sivil mimarî eserleri arasında saraylar, kasırlar, köprüler, su, sebiller, yollar, kemerler, türbeler, çarşılar, hastahaneler, çeşmeler ve daha başkaları büyük bir yekun tutmaktadır. Arapların "Dar al-başa" dedikleri paşa sarayları Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ta önemli, geniş ve büyük saraylardı. Kuzey Afrika mimarisinde bu tür konak ve saraylar büyük ve geniş olarak inşa edilirdi. Cezayir'de Cenina, Tunus'ta Bardo, Muhammediye ve Ahmediye, Trablusgarp'ta Beyberbeyi Sarayı en tanınmışlarıdır. Yazlık ev mimarisi de geliştirildi.34 Yapıların dışının beyaz boya ve kireç ile boyanması gelenekti. Arap kentlerine bol su getirmek için su yolları ve kemerler inşası Türklerin büyük

uğraşlarından biri olmuştur. Cezayir, Tunus gibi kentler Osmanlı döneminde su sıkıntısı asla yaşamadılar.35

Cezayir'de Ali Paşa (1754-66), on üç çeşme yaptırmıştı; önemli bir örnektir. Medreseler eğitim ve kültür kurumları olarak inşa edildiler. Türk kolonisi kendi ihtiyacına göre, kendi dillerini öğreten, hanefî fıkhını anlatan öğretim kurumları açtılar. Arap halkın ihtiyaçlarını da inşa etmekten geri kalmadılar. Medrese aynı zamanda bir sosyal yardım kurumu idi. Yusuf Dayı medresesi, Trablusgarp'ta Osman Paşa medresesi Türkler içindi. Doğal olarak, Türkçe yanında Arapça, Farsça da talebelere öğrenirdi. Irkî bir ayırımcılık yapılmıyordu. Osmanlı tarzı hat sanatı ve yazı çeşitleri geliştirilmiştir.

Türbe mimarisi Türkler ile birlikte Garp Ocaklarında çok gelişme gösterdi. Osmanlı tarzı hat sanatı da gelişmiştir. Cezayir dayılarının, Muradî, Hüseynî, Karamanlı ailelerinin türbe inşaları ve yapıları çok görkemlidir. Tunus'ta "Bey Türbesi" bunun güzel bir örneğidir.36 İslam yaşamında mezarlıklara ve mezar mirasına verilen önem inkar edilemez. Türklerin mezar taşı şahideleri bazen Arapça, bazen Türkçe hakkedilirdi. Tunus ve Trablusgarp'ta Osmanlı devri mezarlarından güzel tipler günümüze ulaşmıştır. Cami, zaviye veya genel bir mezarlıkta Türk geleneğini yansıtan örneklere ve Türkçe kitabelere rastlanmaktadır. Trablusgarp'ta Turgut Reis Camii haziresindeki "Gurbet elde vefat eden İslam Bey" yazılı mezartaşı buna örnektir.

Hastahaneler önemli sosyal yardım müesseseleri olarak vakıf olarak her seviyeden insanın yararlanması için kuruldu. Tunus'ta XVII. yüzyılda büyük Türk kadını Azize Osmana hastanesi (müsteşfâ) güzel bir kuruluştur. Günümüzde sürüyor.

Ticarî ve ekonomik hayatta varlığı elzem olan çarşılar özenle bina edildiler. Başkentlerde ve taşrada önemli çarşılar ihdas edildi. Her grup esnafa bir sokak tahsis edildi. Tunus'ta Attarin, Suk el-Türk'te ticareti ve el sanatlarını geliştiren yerlerdi. Önemli bir yapı grubu da kervansaraylardı. Cezayir kervansarayları 1830'dan kısa süre sonra kent merkezinin büyük kısmı ile yok oldu. Tunus ve Trablusgarp'ta kalanlar vardır. Hamamlar da sağlık kuruluşları içinde zikredilmelidir.

Türklerin önem verdiği bir kültür yuvası da kütüphanelerdir. Üç ocağın da başkent ve taşrasında müstakil, cami veya medrese yanları da kütüphane binası inşa ile vakıf kitaplar bağışlamışlardır. Tunus'ta Osman Dayı, Yusuf Dayı, Ali Paşa, Ahmet Paşa kıymetli kütüphane kuranlardır.37 Türk cilt sanatı ve yazmaları bu kütüphaneleri güzelleştirmiştir. Ayrıca o zamanların üniversiteleri demek olan Cezayir'de Camii-kebir, Tunus'ta Zeytune, Trablusgarp'ta Ahmet Karamanlı Camii-i kebir medreselerine înşa, kitap, para yatırımları yaptılar. Taşradaki medreseleri yaygınlaştırdılar. Unutulmaması gereken ve Kuzey Afrika'da Osmanlı-Türk mührünü vuran bir olgu bu çeşitli türden mimarî eserlerin kitabeleridir. Cami, çeşme, medrese, türbe, vb. kitabeleri ve mezar taşları, zaman içindeki bakımsızlık ve yok olmalara rağmen, Türk varlığının Garp Ocakları'ndaki en sağlam delil ve kanıtlarıdır. Cezayir, Tunus Trablusgarp'a ait bazı kitabeler yayınlanmış ise de, bütünü kapsadığı

söylenemez. Kültür Bakanlığımızı kültür mirasımızın tesbiti ve envanterinin çıkarılması için girişimleri olduğunu sevinerek öğreniyoruz. Bu çalışmaların basılarak gün ışığına çıkması temennimizdir. Kitabelerin çeşitli yazı türleri (sülüs, nesih, kufi) ve hat sanatının gelişimi açısından da katkılar sağlamıştır.38

2. El Sanatları

Türkler el sanatlarının ve loncaların gelişmelerine katkıda bulundular. Anadolu ve Türk insanının kültür zenginliğini yansıtan sanat ve mesleklerde Arap, Endülüs ve Türk üslupları kendisini gösterdi. Kurulan çarşılarda birçok meslek sınıfının adı Türkçe'ydi. Cezayir'de 33, Tunus'ta 83 lonca vardı. Ahşap işleyen marangoz, demirci, bakırcı, kuyumcu, dokumacı, fesçi, taşçı, silah yapımcı vb. birçok mesleklerde gelişim görüldü.

Yoldaş ve leventlerin ve bürokratların getirdikleri malzemeler ve el becerileri bu bölgede yayıldığı, yerel sanatlara da etkiler yaptı.39

V. Gelenek, Görenek, Yaşam Tarzı

Garp Ocaklarına giden Türkler kendi gelenek ve göreneklerini sürdürdüler. Yüzyıllarca Anadolu'nun yaşam adetlerini buralara taşıdılar. Bu yaşam tarzı giyimden, eğlenceye, kahve kültüründen yemek-içmek tarzına kadar çok geniş bir yelpazede yayılım gösterdi. Türk tarzı yatağandan sazına kadar Türk kültürünün bütün birimleri bunun içine dahildir. Gündelik hayatta Türk yaşam tarzı egemendir. Arap, Berberi toplumlar da bundan ziyadece etkilenmişlerdir. Baklava, börek, tarhana çorbası, pilav, kavurma, şerbet hepsi buna dahildir.40

Kuzey Afrika zihniyetinde Türk toplumunun; "asil, cesur, saygın, misafirperver, ahlâklı" bir insanı temsil ederdi. Türk askeri seçkin bir kişiydi. Kahvehanenin Türklerin yaşamında özel bir yeri bulunuyordu. Kahvehane bir keyif, eğlence, sohbet mekanıydı. Yoldaşlar, emekliler ve mazûller için sohbet yeriydi. Ana vatan, sıla özleminin, geçmişin, savaş ve maceraların anlatım yeriydi. Genelde eski bir yoldaşın işlettiği kahvehaneye Türkler yanında Araplar da gelirdi. Kahvehane kültürü Arap ocaklarına Türkler tarafından taşındı. Aşık ve halk şairlerinin saz çalmaları ve atışmaları için güzel bir mekan kahvehanelerdi. Hasret ve özlem giderme mekanı yine kahvehanelerdi. Dolayısıyla kışla, gemi, çarşı, ev dışında sosyal buluşma ve kaynaşma alanı kahvehanelerdi. Kahve ve çubuk ikramı Dayı sarayında da yapılırdı.41

Görsel sanatlar içinde karagöz Garp Ocaklarına taşınan da güzel bir oyundu. Kahvehanelerde, bayram günlerinde, eğlencelerde sahnesi kurularak oynanırdı. Zevk ve kültür birliği sağlayan bu oyun, Cezayir'de Osmanlı sonrası sömürge idaresi tarafından fark edilmiş ve 1860'larda gösterimi yasaklanmıştı. Karagöz oyunundaki tiplerde ve konuşmalarda Anadolulular kendi özlerini buluyorlardı.42

Güreş, önemli bir ulusal spor olduğundan ocaklarda sürdürüldü ve müsabakalar yapıldı. Kol güreşi de yapılırdı. “Ahmet Pehlivan, Mehmet Pehlivan, Mustafa Pehlivan gibi” isimlere rastlanırdı. XIX. yüzyılda İstanbul’a Tunus Paşası’nın gönderdiği görevlilerden birisi Mustafa Pehlivan olup, cülûs tebrikine gönderilen heyetteydi. Güreş “geraş” olarak Arapça’ya da girdi.43

Garp ocaklarında yönetici zümrenin, yerel burjuvazinin kırda yazlık evleri, güzel konutları bulunurdu. Cezayir, Tunus emirleri kıra ve çayıra güçlü eğilim taşırlar ve çeşitli eğlenceler tertip ederlerdi. Ziyafetler, raks, çengiler, bu tür eğlencelerdendi.44

İnsan yaşamında hayatî bir önem olan, Türk yiyecek-içecek ve yemek kültürü Kuzey Afrika’ya götürüldü. Tayın, baklava, çorba, kebab, sarma, dolma, kavurma, pilav, şerbetler, börek, yahni, turşu vb. oralara götürülen Anadolu ürünleridir. İçecek olarak ayran yaz kış tüketilirdi. Mutfak kültürü ile ilgili olarak kullanılan malzeme adları da Türkçe’den Arapça’ya taşındı: Kazan, tava, kevgir, taşlık, leğen, peşkir vb.

Anadolu insanları müzik gelenek ve zevklerini de taşıdılar ve özellikle halk müziğinin örneklerini terennüm ettiler. Beylerbeyi, dayı, bey saraylarında birer mehter takımı bulunuyordu ve mehter müziğini ve çeşitli makamlarda ezgileri çalınıyordu. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Cezayir’de uzun süre kalan ve Kuzey Afrika’da gezen Venture’de Paradis Dayı Sarayı önündeki mehter takımından ve ağasında söz etmiştir.45

Türk toplum yapısında asiller ve seçkinler sınıfı olmadığından yetenek ve çalışkanlık ilerlemek için önemli faktörlerdi. Garp Ocaklarında liyakat, tecrübe, kıdem, ehil olma ilerleme için arzu edilen niteliklerdi. Türk olmak, Türkçe konuşmak, müslüman olmak, liyakatine göre her yoldaşa en üste kadar çıkmak hakkını tanırdı. Bayrak ve ay-yıldız Türklerin sosyal yaşamında üstün manevî değerleri olan sembollerdi. Saray, kışla, çeşme, mezar taşı gibi birçok tarihi eserde ay-yıldız sembolü Türklüğün bir iftiharı ve eseri olarak daima kullanıldı. Ay-yıldız olan her eser Türklerin malıydı. Bu ülkeler bir gün bağımsız olduktan sonra bile bayraklarından ay-yıldızı çıkarmadılar. Türklüğün en güzel günümüze ulaşan simgesi bu ay-yıldızdır. Tunus kentinin Jellaz, Manuba mezarlıklarında bu tür mezarlara rastlanır.46

VI. Vakıflar

Osmanlı-Türk uygarlığının en önemli kurumlarından olan vakıflar Garp Ocaklarında tesis ettikleri önemli sosyal yardımlaşma ve dayanışma müesseseleridir. Birçok beylerbeyi, dayı, bey askeri kumandan, tüccar, büyük hacimli, yeniçeri, reis, bölük başı vb. gibi yardımseverler küçük ölçekli para (nukûd) vakıfları kurmuşlardır. Cezayir’de Barbaros Hayreddin Paşa ve oğlu Hasan Paşa’nın vakıfları, Tunus’ta Muradî ve Hüseynî paşalarının (Murad Paşa, Hüseyin Paşa, Hammuda Paşa gibi) Trablusgarp’ta Hüseyin Paşa, Yusuf Paşa vakıfları birinci gruba dahildirler. Üst yönetici tabakasının kurdukları vakıflar yanında, daha mütevazi paralarla kurulan sosyal yardım vakıfları çok daha fazladır. Vakıflarının çoğunun kayıtları Cezayir, Tunus, Libya Vakıflar Müdürlüğünde bulunan kayıtlardadır.

Ancak bu tür vakıfların dökümü ve envanteri ortaya konmadığından bu konuda Türk varlığı hakkında fazla bilgimiz bulunmamaktadır. Çoğu kez de bu vakfiyeler Arapça olarak yazılmıştır. Tunus'ta fakir çocuklara topaç almaktan, Ramazanın 27'sinde fakirlere baklava, Kurban bayramı arefesinde koyun, alınması gibi yardım vakıfların varlığından haberdarız.

VII. Tarikatlar

Osmanlı Türklerinin Garp Ocaklarında yüzyıllarca tutunmalarının manevî, sebeplerinden biri, dinî müsamaha ve tarikat erbabı ile çok iyi ilişkiler içinde olmalarıyla açıklanabilir. Cezayir örneğinde olduğu gibi, ocağın ince detaylarına kadar işleyişini anlatan ve 1853'te A. Devoulx'nun yayınladığı Defter-i Teşrifat'ta görüldüğü üzere, eyalet gelirlerinden şeyhler, zaviyeler, tekkeler, imamlar da paylarını alıyorlardı.

Birçok tarikat şeyhleri Türklerin İslam'a hizmetinden ve adaletinden hoşnuttular. Tunus'ta gömülü büyük tarikat pirlerinden Seyyid Abdüsselam el-Futûri "Türkleri seviniz, onlar islamın muhafızı ve askerleridir"47 demiştir. Sidi Mahruz, Ahmet bin Arus, Muhriz bin Halaf vb. önemli tarikat kurucuları idiler. Kuzey Afrika'da "Habus" olarak anılan vakıf geliri erimden ve özel kurulan vakıflardan tekke, zaviye ve diğer kuruluşlara mühim kaynaklar aktarıldı. Kadirî, Geylanî, Şazeliye, Ticâni, Senusiyye, vb. önemli tarikatlar meşhurdu. XX. yüzyılda bile bakışlarını İstanbul'a çevirmiş ve oradaki tasavvufi cereyanlara yabancı olmayan Kuzey Afrikalı Türkler ve Müslümanlar vardı. Arabi el-Alevî, Tunuslu İsmail Sefayihi, Muhammed as-Sanûsi İstanbul'a gelip ziyaret eden son devir büyük ulemasıydı. Sultan II. Abdülhamid Şazeli'ye tarikine ileri geleni Şeyh Muhammed Zafir Efendi'ye büyük önem vermişti.48

Sonuç Yerine

Osmanlı Devleti'nin üç ülkede egemenlik kurduğu Kuzey Afrika'daki Garp Ocakları Türklerin Akdeniz egemenliğinde önemli hizmetler yaptılar. Bazen bağımsız hareketlerine rağmen Osmanlı Sultanının hükümranlığı daima gerçek olarak hissediliyordu. Türk askerlerinin daima Anadolu'dan akışı sayesinde bu ocaklar Türk kimliklerini daima sürdürdüler. Türk unsuru iktidarı elinde tutmak için Cezayir'de asla ödün vermedi. Tunus ve Trablusgarp'ta, kurulan Kuloğlu asıllı yerel hanedanlar da eski Türk gelenekleri aynen devam ettirdiler.

Türkler Anadolu'nun günlük yaşamındaki gelenek ve göreneklerini aynen Garp Ocaklarına taşıdılar. Yüksek kültür seviyeleri, Arap, Berberî ve Endülüs'lü göçmenlere etkiler yaptı. Osmanlı askerî, bürokratik ve dinî (kadı, müfti) kurumları tüm işleyiş şekilleri ile devam etti. Garp Ocaklarının müftü ve kadıları Rumeli Kazaskeri tarafından genelde birer yıllığına gönderilen Türklerdi. Dinî ve mezhebî özgürlüğe büyük önem veren Türk yönetimi, dört köşe Malikî mezhebi minaresi yanına, yuvarlak kalem gibi Hanefî mezhebi minaresi koymuş, ihtiyacı olan cami, medrese, tekke vb. yapmış, asla baskıcı ve hele ekonomik bakımdan asla sömürücü olmamıştır. Çünkü gidilen ülke ister Basra, ister Bosna, isterse Cezayir olsun, orası Türk için ikinci bir vatandır. Bu yeni vatana da, sılası Anadolu

gibi aynı yatırım yapılmıştır. Kroniklerde ve belgelerde rastladığımız, bir kısmı günümüze ulaşan bütün mimarî faaliyetlerde temel felsefe budur. Yemek kültüründen, giyime, silahtan spora kadar Türk sosyal yaşamının bütün öğeleri oraya götürülmüştür. En önemlisi Türkçe'nin günümüze kadar ulaşan üstün etkisi, Türklerin Kuzey Afrika eyaletlerine doğudan güzel medenî unsurlar taşıdıklarını göstermektedir. Kuzey Afrika eyaletlerinin Osmanlı Dünyası içinde yüzyıllarca birlikte yaşamaları hem Türkler ve hem de bu ülkelerin halklarının savunması, ilerlemeleri için müsbet ve hayırlı faydalar sağlamış olduğu kanaatindeyiz. Fransız, İtalyan sömürge ve işgal devletleri maddî, manevî Türk varlığını Kuzey Afrika ülkelerinden, silmek, yok etmek için epey gayret sarfetmişlerdir. Uygar batının, bu çifte standart uygulamasının örneklerindendir. Osmanlı-Türk döneminde, ekonomik ve entelektüel durgunluktan söz etmek bağnaz bir tutumu yansıtmaktadır. Bereket versin ki, André Raymond gibi olumlu batılı tarihçiler bulunmaktadır.

1 A. S. İlter. Kuzey Afrika'da Türkler, İstanbul 1936-37, I-II; K. Kreiser "Odjak ", EI2, VIII. 161; "Garp Ocakları", TA, XVII (1969), 157-58; H. D. Grammont, Histoire d'Alger sous la domination turque (1516-1830), Par is 1887 bk. indeks; A. Çetin, "Garp ocakları", DİA, XIII (1996), 382-86; A. Temimî, Recherches d'histoire maghrebine, la Tunisie, l'Algerie et le Tripolitaine de 1816 à 1871, Tunis 1971; A. N. Kurat, "Berberi ocakları ile ABD münasebetleri", TAD, 2-3 (1964), 175-214; R. Mantran, "Le statut de l'Algérie. de la Tripolitaine dans l'Empire ottoman", Actes du ler congrés internationales d'études Nord Africaines, Cagliari 1967, 205-216.

2 İ. Bostan, "Garp ocaklarının Avrupa ülkeleri ile siyasî ve ekonomik ilişkileri (1580-l624), TED, 14 (1988-1894), 559-86; Z. Kavanoz, Akdeniz Ticareti ve Garp Ocakları, MÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü tezi; E. Kuran, "Cezayirli Türklerin Endülüs müslümanlarını Kuzey Afrika'ya nakli ve neticeleri", Endülüs'ten İspanya'ya, Ankara 1996, 63-67.

3 C. A. Julien, Histoire de l'Afrique du Nord des origines à 1830, Paris 1994, 625 vd.; O. Kılıç, "XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin eyalet ve sancak teşkilatlanması", Osmanlı, Ankara 1999, VI, 10-103; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 11, Ankara 1956, 380-386.

4 J. Abu'n-Nasr, A. History of the Maghrib, Cambridge 1987, 50-86.

5 A. S. İlter, Şimali Afrika'da Türkler, I, 38-56; M. Colombo "l'Algérie turque", Initiation à l'Algerie, Paris 1957, 99-123; T. el-Medenî, Harbü's-selase mie sene beyne'1-Cezayir ve İsbânyâ, Cezayir, 1968, 80-l62; Ş. Hakkut, "Türklerin Kuzey Afrika'ya gelişleri ve Garp Ocakları", Hayat Tarih Mecmuası, yıl; 14, sayı: 2 (Şubat 1978), 89-96; Hamdan Khoja, Le Miroir, réed, Abdelkader Djeghloul, Paris 1985; M. Belhamiasi, el-Cezayir min Hilali rihleti'l Magribe fi'l-Ahdi'l-Osmanî. Cezayir 1981, s. 20vd.; M. Morsi. North Af rica 1800-1900, London-New York 1984; C. A. Julien, Afrique du Nord, 635-645.

6 C. A. Julien, ae, 645-671:, İbn Ebü'd-Diyaf, İthafü ehli'z-zaman bi ahbarı mülûki Tunis ve Ahidi'l-emân, IV-VII; A. S. İlter, Şimali Afrika II, 150-184; Hüseyin Hoca, Zeyl-i Beşairi ehli'l-iman, Tunus 1908. 31-60; M. S. b. Yusuf, Chrononique tunisienne, trç. V. Serres-M. Lasram, Tunus 1978, bk. indeks; İ. H. Uzunçarşılı, "Tunus'un 1881'de Fransa-tarafından işgaline kadara burada valilik eden Hüseynî ailesi", TTK Belleten, XVIII/72 (1954), 545-580; A. Çetin, "Hüseynîler", DİA, XIX (1999), 26-28; a. mlf., Tunuslu Hayreddin Paşa, Ankara 1999, 2. bsm., bk. indeks; M. Maksudoğlu, Tunus'ta Osmanlı Hakimiyeti (doktora tezi) 1966, AÜ İlahiyat Fakültesi; A. Çaycı, Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti, Erzurum 1970; E. Kuran, Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti, İstanbul 1957, bk, indeks; M. Stiti, II. Mahmud Dönemi Hatt-ı Hümâyûnlarına göre Tunus, İstanbul 2001, (İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi); G. Fischer, Barbary Legend: Var, Trade and Piracy in North Africa (1415-1830), Oxford 1957; A. Hess, The Forgotten Frontier, Chicago 1978, 127-156.

7 M. H. Galbûn, Tarih-i İbn Galbûn (trc. Mehmed Nehcüddin), İstanbul 1284; H. Safi, Trablusgarp Tarihi, İstanbul 1328, 2-70; A. M. Misrati, es-Sıla beyne Libya ve Turkiyâ, Tripoli 1968; N. Kolayan, Tripoli During the Reign of Yusuf Pasha Qaramanli, London 1970, tür. yer.; A. Ayoub, Histoire du régne d'Ali Caramanly, pacha de Tripoli de Barbarie, Tripoli 1978.

8 A. Raymond, Osmanlı Devrinde Arap Kentleri, çev. Ali Berktay, İstanbul 1995, 15-35, V. de Paradis, Alger au XVIIIe siécle, Tunis 1990, Ed Bouslama, 113 vd.

9 T. Bachrouch, Le Saint et le Prince en Tunisie. Tunus 1989, 553-558.

10 A. Raymond, Osmanlı Döneminde Arap Kentleri, 38 vd.

11 A. Rıza Paşa, Mir'âtü'l-Cezayir, trc Ali Şevki, İstanbul 1283-8; A. Delphin, "Histoire des pachas d'Alger de 1515'a 1745", JA, serie 19 (1922), I, 161-233; N. Saîdunî, en-Nizâmül'l-mali li'l-Cezayir evahire'l-Ahdi'l-Osmanî, Cezayir 1985; A. Devaulx, Tachrifat, Receuil de notes historiques sur l'administration de l'ancien Régence d'Alger, Alger 1853; M. Maksudoğlu, "Tunus'ta dayıların ortaya çıkışı", AÜİFD, XIV (1967-68), 145-154; a. mlf., "Tunus'ta hakimiyetin dayılardan beylere geçişi", ae, XV (1967-68), 173-186; L. C. Brown, The Tunisia of Ahmed Bey, Princeton 1974; Râşid Limam, Siyasetü Hammuda Bacha fi Tunis, Tunus 1980, bk. indeks.

12 O. Koloğlu. "Garp Ocaklannda Anadolu delikanlıları", TT, 32 (1986), 25-30; 33 (1986), 35-39; 34 (1986), 30-34.

13 A. S. İlter, Şimali Afrika'da Türkler, II, 85-120.

14 J. Deny, "Les registres de janissaires conservées à la Bibliothéque Nationales d'Alger", RA, LXI/302-303 (Alger 1920), 19-46; LXI/304-305 (1920), 212-260; a. mlf., "A propos du fonds arabe-turc des Archives gouvernement général de l'Algérie", RA, T. 62 (1921), 375-378; M. Colombe,

”Contribution à l’étude du recrutement de l’odjag d’Alger”, RA, 87/396-397 (Alger 1943), 166-69; R. Mantran, Inventaire des documents turcs au Dar el-Bey (Tunis). Paris 1961, bk. indeks; A. Temimi, Sommaire des registres arab et turcs d’Alger, Tunus 1979.

15 M. Colombe, “l’Algerie turque”, Initiation., Paris 1957, 106-10).

16 M. Gaid, l’Algérie sous les Turcs, SNED, Alger 1974; M. Colombe, “Contribution à l’étüde. ”, RA, 169-183.

17 Raymond, Osmanlı Devrinde Arap Kentleri, 39-49.

18 O. Koloğlu, “Anadolu delikanlıları”, TT;, 33 (1986), 35-39.

19 19 A. Çetin, Tunuslu Hayreddin Paşa, Ankara 1999, 3-7; A. Raymond, Arap Kentleri., 43-45; R. Mantran, “Documents relatifs à l’armée tunisienne”, CT, 15 (Tunis 1956), 359-372.

20 T. Bachrouch. Le Saint et Le Prince, 493-511, 537-552.

21 P. Bardin, Algériens et tunisiens dans l’Empire ottoman de 1848-1914, Paris 1979; A. Çaycı, Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti, Erzurum 1970; M. Koman, “Tarih boyunca Türkiye-Tunus ilişkileri”. İstanbul, 36 (Eylül 1966), 24-25; 37 (Ekim 1966), 20-22; 39 (Aralık 1966), 24-25; 40 (0cak 1967). 18-19, 31.

22 Merhum Sadullah Koloğlu’nun biyografisi, oğlu değerli araştırmacı-yazar Dr. Orhan Koloğlu tarafından yayınlanmıştır: O. Koloğlu, Arap Kaymakam, İstanbul 2001.

23 Bedrettin Aytaç, Arap lehçelerinde Türkçe Kelimeler, İstanbul 1994; G. H. Bousquet, “Survivance formulaire turcs en Tunisie”, RA, I (Alger 1952); M. S. Belguedj, “Les mots turcs dans le parler algérien”, Turcica, III (Paris 1971), l33-142; A. Ebu Şevireh, ”el-kelimetü’l Osmâniyye fi lehceti’l-libiyye”, Studies of Turkish-Arab Relations Annual 1986, İstanbul 1986, 6-12; H. Hammache, ”L’importance des turcs dans l’étude de l’histoire et de la civilisation”, Arab Historical Review for Ottoman Studies, l5-l6 (oct. nov 1997, Tunis), 141-167, Mélanges Halil Sahillioğlu; M. ben Cheneb, Mots turc et persan, conservées dans le parler algérien, Cezayir 1922.

24 O. Koloğlu, “Anadolu delikanlıları. ”, TT, 34 (Ekim 1986), 31.

25 P. Boyer. La vie quotidiene à Alger’a la veille de l’intervention français, Paris 1963, s. 8 vd.

26 P. N. Boratav H. V. Fıratlı, İzahlı Halk Şiiri Antalojisi. Ankara 1943; Şükrü Elçin, Akdeniz’de ve Cezayir’de Türk Halk Şairleri, Ankara 1988, tür yer.;.

27 Ş. Elçin, a.g.e., bk. indeks.

28 J. Deny, “Chanson des janissaires turc d’Alger”, Me’langes Rene Basset, Paris. 1925-, XI, 32-17; O. Koloğlu, “Anadolu delikanlıları. ”, TT, 32-33.

29 Muhammed Bayram Hamis, Safvat al-itibar, Kahire 1302-1311, I-V.

30 O. Koloğlu, “Anadolu delikanlıları. ”, TT, 34 (1986). 30-34.

31 O. Kaak, Kuzey Afrika’da Türk idare ve Sanatı, trc. Suat Aksoy, Ankara 1959, 6-8.

32 A. E. Yalman, “Tunus yeniçeri kışlası”. Vatan Gazetesi, 11. VI. 1961;.

33 A. Raymond, Arap Kentleri, 59-41, V. de Paradis, Alger au XYIIIe siecle, 83 vd.

34 G. Marçais, “Maison et villas musulmans d’Alger” Documents Algérien, Fev, 1948; O. Aslanapa, “Tunus’ta Cerbe Adası Büyük Burcu’nun fetih kitabesi ve mimarisi”. Türk Kültürü, 217 (Ankara 1980), 107-108; A. Raymond, Osmanlı Döneminde, 200-201; O. Kaak. Kuzey Afrika’da, 9-10; M. Baelhadj, Cezayir’de Merkezi Kubbeli Camiler, Osmanlı Dönemi, İstanbul 1991 (İÜ Sosyal Bilimler Enstitütüsü, Yüksek lisans tezi); S. Eyice, “Osmanlı devri Türk mimarisi”, Osmanlı, Ankara 1999, X, 100; K. Pektaş, “Kuzey Afrika’da Osmanlı mimarisi” ae; X, 541-547; a. mlf., “Hammûde Paşa camii ve türbesi”, DİA;, XV (İstanbul 1997), 494-96; a. mlf., Tunus’ta Osmanlı Mimari Eserleri, (müellifin doktora tezi olup. TTK tarafından basılmaktadır); R. Dokali, Les mosqués de la période turque à Alger, Alger 1974.

35 A. Raymond, ae, 105-114; K. Pektaş, a.g.m., 545-547; N. Djélloul, La fortifications côtiers ottomanes de la Régence de Tunis (XVIe-XIXe siècles), Zaghouan 1995;.

36 M. Achour, “Türbet el-Bey”. IBLA, 155 (Tunis 1985), 45-84; M. Şeker, Başkent Tunus’taki Türkçe Kitabeler, İstanbul 1994; K. Pektaş, “Tunus’ta Osmanlı devri türbeleri”. Mélanges Prof. Machiel Kiel, Zaghouan 1999, 359-378, Archeologie ottomane (4).

37 O. Kaak. Kuzey Afrika’da, 14-15; K. Pektaş, a.g.m., 544; A. Helasi, Kasbatü’l Cezayir, el-Kasba ve Kasr ed-Dey, Cezayir 1985 (Cezayir. Üniversitesi, SB Enstitüsü Tarih ve Arkeoloji Bölümü yüksek lisans tezi); M. Mkines, el-Mesâcid el-Osmâniyye bi-Vahran ve Maskara, Cezayir 1982 (a. Üniv. Y. Lisans tezi).

38 G. Colin, Corpus des inscriptions arabes et turque de l’Algérie Paris 1901, I-III; M. Şeker, a.g.e.; M. Pektaş, a.g.m.; M. B. Chenoufi, “Stèles funéraires d’époque ottomane dans la région de Tlemcen”, İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri, İstanbul 1991 (tebliğ).

39 A. Raymond, Arap Kentleri, 159-186.

40 P. Boyer, La vie quotidienne à Alger à la veille de l'intervantion française, Paris 1963, tür. yer.; A. Raymond, a.g.e.,; H, Touati, "Les corporations de metiers à Alger à l'époque ottomane" Mélanges Professeur Robert Mantran, Zaghouan 1988, 267-292.

41 O. Koloğlu, "Anadolu Delikanlıları. ", TT, 35 (Kasım 1986), 44-47; V. de Paradis, Alger, 135-140.

42 O. Koloğlu, a.g.m., TT, 36 (Aralık 1986), 27-30.

43 T, Bachrouch, Le Saint et le Prince, 530-534.

44 O. Koloğlu, "Anadolu delikanlıları" TT, 35 (Kasım 1986), 44-47;.

45 O. Kaak, Kuzey Afrika'da, 16-18; S. Faroqi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul 1993, bak. indeks. V. de Paradis, Alger, 35-39.

46 V. de Paradis, ae, 8, 115; M. Şeker, Başkent Tunus'taki, İstanbul 1994.

47 O. Kaak, Kuzey Afrika'da, 13-14.

48 H. Hodja, Le Miroir, 88-100; Cheikh İsmail Sefaihi et Saleh Chérif, (Doléances des peuples, La Tunisie et l'Algérie, Lausanne 1917 (Mazlûm Milletlerin Şikayeti); "Şeyh Zafir Tekkesi", İstanbul Ansiklopedisi, X, 5230-32; S. Hizmetli", Türklerin yönetiminde Cezayir'in idaresi ve kurumları", TTK Belleten, LVIII. (1994), 76-88; E. Kuran, "Osmanlı döneminde Magrip tarihi", Osmanlı, Ankara 1999, I, 398-400; A. Kavas, "Osmanlı Devletinin Afrika kıtasındaki hakimiyeti ve nüfuzu", ae, 421-430; D. Panzac, Les corsaires barbaresques à la fin d'une époque, 1800-1820, Ed. CNRS, Paris 1999.

XVII. Yüzyılda Haremeyn'in İdaresi ve İaşesinde Mısır Beylerbeyliği'nin Rolü / Özen Tok [s.936-942]

Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethinden itibaren Mısır'da kurulan devletler Hicaz bölgesine gereken ilgiyi göstermişler ve buranın ihtiyaçlarını karşılamışlardı. Osmanlılar da Mısır'da hakimiyet kurmalarından itibaren bu geleneği devam ettirmişler ve Mekke emirlerini (şeriflerini) Memlûk Devleti zamanından beri devam eden teamül üzerine vazifelerinde devam ettirmeyi uygun görmüşler ve bunların kendi bölgeleri dahilindeki yetkilerini kabul etmişlerdi.

Osmanlı Devleti, Mısır'da hakimiyeti tesis etmekle daha önceden Memlûklu Devleti'ne tâbi ve stratejik ehemmiyeti olan Orta Doğu ülkeleriyle, mukaddes beldelerin hakimi ve İslam dünyasının maddî ve manevî nüfuza sahip devleti haline gelmişti. Ancak bu yeni fethedilen bölgeler Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak olduğundan buralarda ortaya çıkan meselelerin çözümü Mısır Beylerbeyliği'ne havale olunmuş,1 böylelikle merkez ve bölge ile olan ilişkilerini sağlamada, devletin bu bölgelerdeki hakimiyetini tesis etmede vezir rütbesinde olan Mısır beylerbeyi birinci derecede sorumlu tutulmuştur.2 Mısır beylerbeyliği Haremeyn, Kuzey Afrika, Yemen, Habeş ile ilgili konularda önemli rol oynamaktaydı. Bu rolü daha çok kontrol ve yardım noktasında idi.3 Mevkii icabı Mısır beylerbeyi eyaletin asayişini, asker ve idarecilerin uyumlu görev yapmalarını temin etmek, merkezin siyasetine uygun olarak bölgenin idaresini sağlamak ve çevre vilayetlerle yakından ilgilenmek durumundaydı. Özellikle hac yolunun emniyet altında tutulması için Cidde, Yenbu, Süveyş gibi limanların güvenliğini ve buraların işlerliğinin temini önemliydi. Mısır'ın coğrafî mevkii açısından Arap dünyasının doğu ve batısı arasında orta yerde bulunması, Afrika'dan ve Mağrib taraflarından gelen hac kafileleri için merkezî bir konum teşkil etmekteydi.4

Mekke Emirliği'nin imtiyazlı statüsünün korunmasında ve Osmanlıların buna müdahale etmemelerinde Osmanlıların mukaddes yerlere ve Hz. Peygamber sülâlesinden gelen Emir ailesine duyulan hürmetin büyük rolü olmuştur. Bu bakımdan Haremeyn'in raiyeti mesuliyeti Osmanlı sultanlarına intikal edince, Osmanlı merkezî idaresi bölgedeki idarecileri vasıtasıyla burada çıkabilecek menfî hadiselere meydan vermemek için hassas bir siyaset takip ettiler. Zira ortaya çıkabilecek olumsuz bir durum Osmanlı sultanlarının "gazi" sıfatları yanında İslâm'ın koruyucusu olma vasıflarına, ilahî mesuliyetlerine ve âdil bir idare kurma anlayış ve iddialarına ters bir durum teşkil etmekteydi.5 Hatta Osmanlılar bu bölgelerin sadece idaresiyle değil aynı zamanda da buranın iaşesiyle de yakından ilgilenmişlerdi. Bu noktada Osmanlılar mevcut vakıfları ıslah etmekle iktifa etmedikleri gibi yeni vakıflar da kurarak genişletmişlerdi.6

Diğer taraftan Haremeyn bölgesinin Mısır ile olan ilişkisinin sürdürülmesi birkaç yönden kaçınılmaz görünmekteydi. Her şeyden önce coğrafî olarak Hicaz özellikle de uzun kıyı şeridi doğuda

Necd'den çok batıda Kızıldeniz'e bakıyordu ve denize egemen herhangi bir güç tarafından kolaylıkla kontrol altına alınabilirdi. İktisadî bakımdan da Hicaz iaşe kaynağının büyük bir bölümü için Mısır'dan gelen tahıla bağımlı bulunmaktaydı. Bu da Mısır'daki idarecilere herhangi bir başkaldırı durumunda güçlü bir avantaj sağlıyordu. Ayrıca Suriye ve Mısır'dan Mekke ve Medine'ye giden büyük hac yollarının askerî bir kuvvet tarafından güvenliğinin sağlanması zorunluydu. Nihaî olarak da

Mekke ve Medine Şeriflerinin bölgelerindeki otoritelerini aralarındaki anlaşmazlıklar etkiliyor ve hatta engelleyebiliyordu. Bu bakımdan konumlarını Mısır'ın onayı olduğu sürece koruyabilmekteydiler.7 Osmanlı döneminde Mısır eyaletine bağlı olan Haremeyn Osmanlılara bağlılığını bildiren Mekke emirleri tarafından idare edilegelmiştir. Osmanlılar Haremeyn bölgesinde oturanların vergilerden muaf tutulması ve geçimlerinin devlet hazinesinden veya vakıflardan karşılanması cihetine gitmişlerdi.8

Osmanlılar öteden beri Haremeyn şeriflerine büyük saygı ve halkına riayet ettikleri gibi, Hicaz'a giden hacıların ahvallerini takip etmekten de geri kalmamışlardı. Mısır'ın fethini müteakip Haremeyn emiri tabiiyetini arz etmekle de Hicaz'ın idaresi Osmanlı Devleti adına fiilen Mısır beylerbeyleri eline geçmiş oldu. Mısır'a tayin olunan beylerbeyinin tevcih beratlarında görevleri sıralanırken en başta Haremeyn bölgesindeki görevler yer alırdı.9 Ayrıca gelen beylerbeyi ilk divanını Divan-ı Kayıtbay'da icra eder ve ilk iş olarak da Hadimü'l-Haremeyn-i Şerifeyn olan padişahın vekili sıfatıyla Haremeyn meselesi görüşülürdü.10

Mısır ile Haremeyn arasındaki ilişki, bu bölgeye Kuzey Afrika ve Suriye üzerinden hac için giden kafilelerin emniyeti, Haremeyn'in bütün ihtiyaçlarının Mısır'dan karşılanması sebebiyle organik mahiyet arz etmekteydi.11 Özellikle Mısır'ın hükümdar ve önde gelen idarecileri zamanla Haremeyn'e tahsis edilmiş pek çok vakıflar vücuda getirdiklerinden bu münasebet daha da ehemmiyet kazanmıştı. Coğrafî konumu itibariyle Batı Arabistan'da nüfuz ve hakimiyetlerini tesis eden Osmanlılar, uzun bir müddet Mekke-Medine, Cidde ve Yenbu' havalisinin Mısır Beylerbeyliği'ne bağlı olarak idare etmişler, Hicaz bölgesinin işlerini Mısır beylerbeyleri kanalıyla yürütmüşlerdi.12 Osmanlılar Hicaz'ı nüfuz ve idareleri altına aldıktan sonra Mekke emirlerini Memlûk Devleti zamanından beri devam edegelen görevlerini sürdürmeleri uygun görülmekle birlikte Mekke ve Medine'de Mısır'dan gönderilen kuvvetler bulundurma yoluna gittiler.13 Osmanlı Devleti, Hicaz'da Mekke emirlerinin hakimiyetini tasdik etmekle beraber oranın kontrolünü de ihmal etmeyerek önceleri Mısır Beylerbeyliği'ne bağlı olarak Cidde'de bir sancak beyliği ihdas etmiştir. Böylelikle emirlere görünüşte bağımsız bir hükümdar gibi yaşama izni verilmekle birlikte, yetkileri son derece nüfuzlu bir memur olan Cidde'deki Osmanlı beyi tarafından dengelenmekteydi.14 Cidde, Hicaz'ın mühim ticaret iskelesi olup birçok tüccar gemileri buraya uğradıkları için ehemmiyeti büyüktü. Daha sonraları Osmanlı Devleti'nin zayıf düşmeye başladığı tarihlerde Cidde'de yavaş yavaş ecnebi nüfuzu artmaya başlayınca devlet burayı beylerbeylik yaparak işi daha ciddi tuttu.15 Cidde'nin muhafazası için Mısır'dan asker sevk edilmekteydi.16 Zira gerek Hicaz işlerini daha yakından takip edebilmek gerekse Mekke emirlerini kontrol altında tutabilmek ve merkezî otoriteyi Hicaz'da hissettirmek için buranın yakından denetimi önemli idi. Cidde XVII. yüzyılda

Hicaz bölgesinin idaresi için Cidde'nin müstakil veya Habeş Beylerbeyliği ile birlikte tek bir idareciye verilmesi yoluna gidildi. XVIII. yüzyılın başından itibaren ise Habeş eyaleti de Cidde idarî birimi altına alınarak bölgeye tayin edilen vali, Cidde Eyaleti valiliği, Habeş valiliği ve Mekke Şeyhü'l-haremi unvanı ile tayin edilmeye başlanmıştı.17

Osmanlılar zamanında, Emirlerin nüfuzu azalmış, bölgenin bütün idarî ve malî işleri Mısır beylerbeyine havale edilmekle beraber bu işleri yakından idare ve takip etmek üzere devlet tarafından Mekke ve Medine'ye Kadılar, Nazır-ı emvaller ve Şeyhü'l-haremler tayin edilmişti.18 Bunlar aracılığıyla buralarda ortaya çıkan meseleler beylerbeyinin de bilgisi dahilinde neticelendirilirdi.19

Mısır'dan Haremeyn ahalisine tahsis edilen surre, cerâya, alîk ve saireye mutasarrıf olanların muameleleri Mekke emiri ile Mısır beylerbeyi tarafından takip edilirdi.20 Böylelikle tahsisatların Haremeyn'deki hak sahiplerine ulaşması ve denetimi sağlandığı gibi diğer taraftan da Mısır hazinesinin de harcamalarının kontrollü yapılması sağlanmış olurdu. Zira malî yardımların yerine ulaştırılması ancak yakından denetlendiği ölçüde etkili olabilmekteydi

Mekke emiri olan kimse vefat etmesi, azil veya istifa ile makamı boşaldığı zaman yerine tayin olunacak yeni emir, Mekke kadısı ile Mısır, Şam, Cidde beylerbeylerinin arz ve inhaları üzerine padişah tarafından tayin edilirdi.21 Mısır beylerbeyi Mekke emirlerinin tayin ve azil karalarında, Mısır Emirü'l-haccın vermiş oldukları raporlardan istifade ederlerdi.22

Ayrıca Emir ailesine mensup olanlar Mekke'den çıkıp, Kahire'ye veya İstanbul'a gitmek istemeleri halinde dönemin Emirinden izin temessükü almak durumunda idiler. Şayet izin temessükleri yoksa geri iade edilmeleri esas idi.23 Bu uygulama daha ziyade bölgede emirlerin hareketlerini kontrol etmeye ve ileride herhangi bir huzursuzluk çıkmasını önlemeye yönelik idarî bir tedbir idi.

Haremeyn bölgesinin muhafazası Mısır askerleri tarafından sağlanırdı. Bu askerler burada nöbet usulüyle tayin edilirlerdi. Buraya tayin edilen askerlerin tahsisatları Mısır hazinesinden karşılanmakta ve Haremeyn bölgesine gönderilen mirî gılalden tahsisatları bulunmaktaydı.24 Mekke'nin muhafazası için nöbet usulüyle 500 Mısır neferi bir yıllığına görevlendirilirdi. Burada muhafaza ve vaki olacak başka hizmetlerde istihdam edilirlerdi. Mısır askerlerinin denetimi ve vazifelerini yerine getirip getirmedikleri, Mekke emiri tarafından denetlenir, bunlarla ilgili ortaya çıkacak meselelerin çözümü merkezî hükümetin kararları doğrultusunda Mısır beylerbeyi ve Mekke emiri tarafından yerine getirilirdi.25

Mekke emirlerine Cidde gümrüğü hasılatının yarısı varidat olarak tahsis edilmişti.26 Bu varidatı tahsil için emirler Cidde'de "Emin" isimli bir memur bulundururdu. Ayrıca Mısır'da bulunan bazı karyelerin gelirleri de Mekke emirlerine tahsis edilirdi. Mekke şerifleri bu karyeleri icara vermek suretiyle işletirlerdi.27 Mısır hazinesinden de nakdî olarak kendilerine yılda 4000 şerifî altın tahsisat bağlanırdı.28 Bunlara ilâve olarak Mısır hazinesinden de zahire bahası verilirdi.29

Haremeyn'de vazife gören idarecilerin tayini, Mısır beylerbeyi ve defterdarı tarafından Asitane'ye inha olunurdu. Mekke emiri, Haremeyn'in bütün işlerini Mısır beylerbeyine arz eder, onun tetkik ve tasvibiyle durumu Asitane'ye bildirilirdi. Haremeyn'in bütün masraf ve ihtiyaçları Mısır hazinesinden ve Cidde gelirinden karşılanırdı.30 Ayrıca Haremeyn'de yapılması gereken inşaat ve tamirlerin masrafları da Mısır hazinesinden verilirdi.31 XVII. yüzyılın sonlarına doğru Haremeyn bölgesinde ihtiyaç duyulan tamir ve benzeri harcamalarda kullanılmak üzere sürekli bir gelir kaynağı tahsis edilmesi yoluna gidildi.32

Mısır'dan Haremeyn'e aynî tahsisat kabilinden her sene Mısır'dan Haremeyn'deki muhtaçlara gönderilen ve gılal denilen zahire ve deşişe,33 sultanlar tarafından tesis edilen Deşişe-i Kübra,34 Hasekiye-i Kübra,35 Hasekiye-i Suğra,36 Muradiye (Deşişe-i Suğra)37 Deşişe-i Mehmediye38 ve Ahmediyye39 gibi vakıflar aracılığıyla gönderilirdi. Haremeyn vakfına ait olan Mısır'daki köylere deşişe köyleri denilirdi. Bu köyler vergiden muaf idiler.40

Kurulan bu vakıflar nazırları tarafından idare edilmekte ve bunların da geniş bir yardımcı kadroları bulunmaktaydı. Bu vakıflar çoğunlukla aynî yardımı esas aldığından Mısır'da önemli iktisadî müesseseler halinde kendilerini göstermişlerdir. Zira bu vakıflar Haremeyn bölgesinde önemli malî hizmetler gördükleri gibi, Mısır'da da birçok kişiye istihdam alanı oluşturmalarıyla Mısır'ın ekonomisine olumlu katkıları olmuştur.

XVII. yüzyılın başlarında, Mısır'da bulunan Sultan Mehmed Han, Sultan Murad Han, Gavriye, Kayıtbay, Eşrefiyye ve Haremeyn evkafı nezaretleri tek bir nazırın nezaretinde olmak üzere Darü's saâde ağasına bağlanmıştı.41 Ancak bu şekildeki uygulamanın vakıfların şartlarına aykırı olduğu gerekçesiyle kısa bir süre sonra yeniden eski düzene geçilerek beylerbeyinin uygun göreceği Nazırlar tarafından idare edilmesi esasına dönülmüştü.42 Bu vakıflar İstanbul'dan gelen Darüssaâde ağaları tarafından idare edilirdi. Ancak bu uygulama değiştirilerek Mısır Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın 1081 (1670)'de ıslahatları sırasında Deşişe-i Kübra nezaretine Yeniçeri ağası, Haremeyn Vakfına Yeniçeri başçavuşu ve Hasekiye Vakfına Azaban kethüdasının tayin edilmesi yoluna gidildi.43 Ancak bu tevliyetler bu ocaklar tarafından da iyi idare edilemediğinden44 dolayı 1101 (1690) senesinden itibaren tevliyetler bu ocaklardan alınarak itimat edilir mütevellilere verilmişti.45

Haremeyn bölgesine Mısır'dan gerek mirî ve gerekse vakıflar kanalıyla tahsis edilen gılallerin hak sahiplerine ulaştırmasını sağlamak başta Mısır beylerbeyi olmak üzere Haremeyn evkafı nazırlarına ait idi.46 Haremeyn bölgesine gönderilen mirî buğdayın büyük ölçüde kaynağı Mısır'ın Said bölgesi idi.47 Bu bölgeden elde edilen buğdaylar Nil nehrinin kenarında bulunan mirî ambarlara konulur ve daha sonra Süveyş'e kara yoluyla nakledilirdi.48 Ayrıca Mısır'dan Haremeyn'e mirî gılalın nakledilmesi için Süveyş'te yeterli miktarda gemi hazır bulundurulur ve bu konuyla Sefayin Nezareti ilgilenirdi.49 Bu yüzyılın sonlarında Mısır defterdarı olanlar aynı zamanda Sefayin nazırlığı görevini de yürütmeye başlamışlardı.50 Gemilerin tamiri, yenilenmesi gibi çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tahsisatları bulunmaktaydı.51 Süveyş'in ve daha geniş anlamda Kızıldeniz ve limanlarının

güvenliğinin sağlanması gerek içerden ve gerekse dışardan gelebilecek tehlikelere karşı koyulması açısından önemliydi. Bu görev öncelikli olarak Süveyş kaptanının uhdesinde idi. Kızıldeniz'in güvenliğinin önemi, Avrupa kafilelerinin bu bölgelerde bulunmalarından dolayı gerekli olduğu gibi Haremeyn'deki emirlerin, şeriflerin isyanları durumunda da kendini hissettirmekteydi.52

Mekke'ye gılalın ulaşması ile Mekke'deki mahkemede bir meclis icra edilir ve Mekke kadısı, Mekke şerifi, Şeyhü'l-harem ve Cerâya katibi hazır bulunur ve müstahak olanlara tevzi edilmesi sağlanırdı. Aynı şekilde Medine gılali de Yenbu İskelesi'ne ulaştıktan sonra Beni Harb kabilesi tarafından develerle Medine'ye nakledilir ve burada da Medine kadısı, Şeyhü'l-harem ve Cerâya Katibi ile tevzi işlemi gerçekleştirilirdi. Diğer taraftan Mısır beylerbeyi gılallerin müstahak olanlara ulaşıp ulaşmadığını kontrol için müfettişler gönderirdi.53 Haremeyn fukarasına tahsis edilen gılalin muayyen miktarda ve kalitede gönderilmesine azamî ölçüde dikkat edilmesi, tayin edilen tahsisat hangi cinsten ise aynısının değiştirilmeden verilmesi aynî takdir edilmiş ise aynî olarak verilmesi gerekmekteydi.54 Ayrıca, Haremeyn ahalisine tayin edilen tahsisatların hak sahipleri tarafından tasarruf ettirilmesi ve bu konuda gereken tedbirlerin alınmasına beylerbeyi nezaret etmek durumundaydı.55

XVII. yüzyılda Mısır'dan Haremeyn'e gönderilegelen gılallerin Nil nehrinin taşmasına bağlı olarak ortaya çıkan kıtlık durumlarında aksamalar baş gösterdiği gibi, denetimlerin yetersizliği ve deşişe vakıflarının ihmalleri gibi çeşitli sebeplerle meydana gelen gecikmeler merkezin gündemine de gelmekteydi.

Haccın tahıl ve fonlar açısından temel kaynağı Mısır'dı. Mekke'deki tahıl fiyatları Mısır'dakinden daha yüksek olduğu için tahılın yerine daha fazla para gönderilmesi Hicaz'daki alıcıların aleyhine oluyordu.56 Haremeyn, Mısır'dan gelen yiyeceğe bağımlı olduğu gibi Memlûk gelenekleri halkın yaşamının birçok yönünde önem taşımayı sürdürmekteydi. Bu bakımdan Hicaz ve Kahire arasındaki ilişkiler özellikle yakındı ve Mısır beylerbeyinin Mekke ve Medine'deki gelişmelerden haberdar olması ve bu bilgileri İstanbul'a iletmesi gerekmekteydi. Bununla birlikte aradaki mesafenin uzaklığı ve Mekke emirinin nispî bağımsız konumu Mısır beylerbeyinin Hicaz'ın günlük olaylarında etkili bir rol oynamasını engellemekteydi. Osmanlı padişahları sık sık Mısır beylerbeyinden Haremeyn ahalisine tahsis ettikleri aynî ve nakdî tahsisatın zamanında ulaştırması istenmekteydi. Mısır beylerbeyinin bu meselede en hassasiyet arz eden durumu Haremeyn'in geçimine katkısı olan ve Mısır'da bulunan köylerin yönetiminin denetlenmesinde idi. Bu denetlemede beylerbeyinin başarısız olması durumunda Haremeyn'in iaşe durumu derinden etkilemekteydi.57

Mısır'dan Haremeyn'e nakdî olarak da Surre-i nakdiye olarak Haremeyn ve Kudüs ahalisine her sene nakit para gönderirlerdi.58 Yavuz Sultan Selim Mısır'dan Haremeyn'e yapılan bütün vakıfları ipka ettiği gibi Memlûklerin Mısır'dan Haremeyn'in muhtaçlarına göndermiş oldukları surreyi iki katına çıkarmıştı.59

Önceleri Mısır'dan gönderilen surre Şam Emirü'l-hacı vasıtasıyla ulaştırılırdı. Daha sonra değişikliğe gidilerek Mısır'dan gönderilegelen surre60 1099 (1688)'dan itibaren61 Şam üzerinden gönderilmeyip doğrudan Mısır Emirü'l-haccı62 vasıtasıyla Haremeyn'e gönderilmeye başlandı. XVII. yüzyılda Mısır'dan tahsis edilen surrenin miktarı ise 60.228 kı'ta altın idi.63 Diğer taraftan Şam'dan hacılar kalkmadan evvel Surre eminleri tarafından Şam'dan Kudüs'e götürülüp, Surre defterleri gereğince ve kadıların marifetiyle eda ederlerken bu kaideden vazgeçilerek, surrelerin hacıların dönüşü esnasında verilmesi şeklinde bir uygulama getirilmişti. Böylelikle Mısır'dan Mekke'ye götürülmeye ve orada Emirü'l-hac aracılığıyla Surre eminine teslim edilmesi esası getirilmiş oldu. Ancak Emirü'l-hac olanların parayı çeşitli işlerde kullanmalarıyla, surre hazineden çıktığı halde sahiplerine tevzi edilmemiş oluyordu. Bu durum üzerine Kudüs ahalisine ait surrelerin Mekke'ye götürülmesine son verilip, müstakil bir hazine olarak gönderilmesi ve kadıya teslim ve hüccet ettirilip, kalede muhafaza edilmesi ve surre defterleri ulaştığı zaman defterlere göre tevzi edilmesi esası getirildi.64 Surre alayının yolu aynı zamanda hac yoluydu.65

Ayrıca Mısır'da Sadakat-i Cevâlî ismi altında gayrimüslimlerden alınan cizyenin çoğu Kanunî Sultan Süleyman zamanından itibaren Haremeyn ahalisine tahsis olunmuştu.66 Cizye aynı zamanda mukataa olarak Emin-i Cevâlî'ye verilmişti. Cevâlî gelirleri iki kısımda taksim ediliyordu. Bir kısmı maaş, mükâfat olarak din adamlarına ulemaya veriliyor, diğer kısmı da Mısır İrsaliye hazinesine dahil ediliyordu.67

Haremeyn evkafından verilen tahsisatların ulaştırılması, Mısır Emirü'l-haccının Hac kafilesi ile birlikte götürmesi şeklinde olurdu. Haremeyn ahalisine tahsis edilen vakıf gelirlerinin vakıf şartlarında belirtildiği üzere yerine getirilmesi hususuna azami derecede dikkat edilmesi istenirdi. Merkezî hükümet Mekke ve Medine halkına ödenek sağlamada aksaklığa imkân verilmemesi gerektiğini bilmekte ve buna göre gerekli tedbirlerin alınmasını bölgedeki idarecileri vasıtasıyla sağlamaya çalışmaktaydı. Çünkü herhangi bir aksama, bizzat padişahın meşruiyetini zedeleyebilirdi. Bu nedenle yolsuzlukları engellemek ve ödeneğin belirlenen alıcılara ulaşmasını sağlamak için sık sık fermanlar gönderilmekteydi.68

Osmanlılar, Yavuz Sultan Selim'den itibaren Haremeyn örtülerini de Mısır'da yaptırarak göndermişlerdi.69 Mısır'da dokunan,70 ya padişah cüluslarında veya her sene Mekke'ye gönderilen sitare yani Kâbe örtüsünden başka, Hadimü'l-Haremeynü'ş-Şerifeyn olan Osmanlı hükümdarlarının I. Ahmed'den itibaren hükümdarlık tahtına oturduktan sonra Kâbe-i Mükerreme ile Ravza-i Mutahhara'nın kisvelerinin İstanbul'da dokutturulması adet oldu. Sitare-i şerife 1018 Cemaziyelevvel sonlarında (Ağustos 1609) deniz yoluyla Mısır'a ve oradan da Kâbe'ye yollanmıştı.71 Padişah cüluslarındaki Kâbe örtülerinin bu tarihten itibaren İstanbul'da dokutturulması kaide oldu. Yalnız her sene gönderilecek örtüler ise vakıfları gereğince Mısır'da işlettiriliyordu.72

Osmanlı memleketlerinden her sene devletçe birinci derecede ehemmiyet verilen iki kafilenin hacca gitmesi adetti. Bunlardan Şam mahmili denilen mahmil Şam'dan ve Mısır mahmili de

Kahire'den hareket ederdi.73 Mısır mahmilinde Fas'tan itibaren Güney Afrika hacı namzetleri bulunurdu. Mağribli hac kafilesi Fas'tan çıktıktan sonra Ramazan ayının ikinci yarısına doğru üç aylık bir yolculuktan sonra Kahire'ye varırlardı. Deniz yoluyla gelenler daha erken varırlardı. Kara yoluyla gelenler Urban tehlikesiyle karşı karşıya iken deniz yoluyla gelenler de korsan tehlikesiyle karşı karşıya idiler.74 Her yıl Mağrib'den ve Afrika içlerinden gelmiş 30-40 bin hacı adayını toparlayan Mısır kervanının başında Emirü'l-hac bulunurdu.75 Kervanın finansmanı eyalet bütçesinin temel kalemlerinden birini oluşturuyordu.76 Cezayir-i Garb'tan Tunus'tan hac farizası için gelen hacılarla ilgili olarak ortaya çıkan meselelerin halledilmesinden ve bunların emniyet içinde gidiş gelişlerinin sağlanmasından Mısır beylerbeyi sorumlu idi.77

Hac kafilesinin yola çıkmak için toplanmaya başlamaları Şevval ayının ortalarından itibaren başlardı. Kisve-i şerifenin yapıldığı Kahire'deki Kal'atü'l-Cebel'de bulunan Yusuf Kasrı'ndan78 çıkarılıp Rumeyle Meydanı'na79 getirilmesiyle burada Mısır beylerbeyinin de katıldığı resmi tören icra edilirdi. Mısır beylerbeyi, Mısır Hac Kervanı'nın yola çıkarken uğurlama töreninin icra edilmesine de padişahın temsilcisi olarak katılırdı. Zira Yavuz Sultan Selim'den itibaren "Hadimü'l-Haremeyn-i Şerifeyn" olan Osmanlı sultanlarını temsil eden Mısır beylerbeyi idi. Bu bakımdan bu tören hem dinî hem de siyasî açıdan önem ifade etmekteydi.

Hac kafilesinin yola çıkma töreninin en önemli anı, Emirü'l-haccın genellikle askerî eğitim ve resmî geçitler için kullanılan kalenin hemen altındaki Rumeyle Meydanı'na gelmesi esnasında olurdu. Kervan kumandanı Emirü'l-hac, Mısır valisini bu meydanda çadırında ziyaret eder, Emirü'l-haccın beraberinde götüreceği toplar meydana getirilir daha sonra da sancak-ı şerifle birlikte, Mahmil-i şerif meydanda dolaştırılır. Kahire'nin tüm ileri gelenlerinin katıldığı bu törende Mısır beylerbeyi, Emirü'l-hacca yolculukta kendisine gerekecek parayı, yani çöl güzergahındaki Bedevî şeyhleriyle Mekke şerifinin tahsisatlarını, Mekke ve Medine halkına yapılan bağışları ve kervanın diğer ihtiyaçları için ayrılan miktarı alıp almadığını sorardı. Emirü'l-hac teslim alındığını resmen bildirince durum sicile kaydedilirdi. Mısır beylerbeyi daha sonra deveyi gümüş yularıyla Meydan'da dolaştırır ve sonra mahmili kervan kumandanı olan Emirü'l-hacca teslim eder ve paşa çadırına dönerdi. Daha sonra Emirü'l-hac'da mahmili dolaştırıp kervan yola koyulurdu. Bundan sonra kafilenin Kahire'nin dışına doğru çıkışı başlar ve Babu'n-Nasr'dan çıkıp, Birketü'l-hac'a gelinir ve burada yapılan divan toplantısıyla surre teslim edilir sonra Acrud, Süveyş, Nahl, Akabe, Mevlih, Ezlem, el-Vech ve buradan da Yenbu'a ulaşılırdı.80

Osmanlı merkezî yönetimi bazıları Hac güzergahının81 civarında yaşayan Bedevilerin desteğini sağlamayı amaçlayan birtakım önlemler aldı.82 Alınan bu önlemlerin etkisini göstermesi her şeyden önce bölgede bulunan Osmanlı idarecilerinin yakından takip etmelerine bağlı idi. Bu bakımdan başta Mısır beylerbeyi olmak üzere Mısır Emirü'l-haccı birinci derecede Hac organizasyonunun başarılı şekilde icrasında sorumlu kimselerdi.

Hacıları sükûnet içinde Mekke'ye götürüp getirmek Emirü'l-haccın sorumluluğundaydı. Bu aynı zamanda Urbanın muhtemel taarruzuna karşı korumayı da gündeme gerektirmekteydi. Gerektiğinde harp etmek durumunda kalınabilmekteydi. Emirü'l-Hac hac kafilesi ile beraberinde götürülen Surrenin de muhafazasından sorumlu idi. Gönderilen bu surrenin Haremeyn eşrafına ve Haremeyn fukarasına tevzi ettirmek, uğranılan menzillerde gerekli levazımı hazır bulundurmak ve en önemlisi de dinî bir vecibe olmasından dolayı haccın süresi içinde ifa edilmesini sağlamak gibi oldukça önemli rolleri üstlenmekteydi.83 Bundan başka, Bedevîlere ve hac kervanına eşlik eden muhafız birliğinin kumandanına ödeneklerini dağıtmaktan sorumluydu. Kervanın farklı mola yerlerinde ne kadar süre kalacağına karar veren oydu.84 Padişahın ihsanlarının Haremeyn'e güvenle ulaşmasını sağlamak da onun sorumluluğundaydı.85

Mısır hac kafilesinin güvenliğini sağlamak üzere Mısır Emirü'l-haccın kumandasında gönderilecek askerlerin seçimi ve bunların hac süresince gerek hac kafilesinin güvenliğini sağlama hususunda ve gerekse vardıkları yerlerde huzursuzluğa sebebiyet vermemeleri noktasında gereken titizliğin gösterilmesi önem arz etmekteydi.86 Emirü'l-haccın emrine hac serdarının komutasında Mısır askerlerinden seçilen 500 nefer yardımcı olurlardı.87

Hac kervanının en başında aşılacak çöl menziline aşina ve genellikle Bedevî olan çöl kılavuzları yol alırdı. Onları sakalar ve ileri gelenler izlerdi. Ardından kervanın taşıdığı surre ve hacı adaylarına çeşitli hizmetler veren Bedevilere yapılacak ödemeleri içeren nakit para gelirdi. Parayı askerler korurdu ve kervanın topçuları paranın hemen yakınında yol alırdı.88 Kahire kervanına eşlik eden sayısız memur arasında89 Emirü'l-haccın kethüdası kilit mevkii işgal ederdi. Her önemli kararın alınmasında kendisine danışılması zorunluydu. Kervanla birlikte yolculuk ederek kervanın güvenliğini sağlayan Bedevilere yapılacak ödemelerden sorumluydu. Bu ödemelerin herhangi bir sebeple yerine getirilmemesi halinde Bedeviler hac adaylarına saldırmak ve tahsisatlarını askeri yollardan almak hakkını kendilerinde görüyorlardı. Bu nedenle surre yalnızca alınan hizmetlerin ücreti değil, kervanı Bedevi saldırılardan korumanın bir yolu olarak da görünmekteydi.90 Ayrıca Mısır ve Suriye eyaletleri arasındaki çekişmeler çöl kabilelerinden alınacak desteği engellerse hacı adaylarının güvenlikleri meselesi ortaya çıkabilirdi.91

Osmanlılar, Emirü'l-haccın bu önemli görevleri yerine getirmesi için ihtiyaç duyduğu malların bol bir şekilde temin edilmesi için hazineden tahsisat yapılırdı. Hac kafilesine infak edilmek üzere Emirü'l-hacca irat olmak üzere tahsis edilmiş iltizamlar vardı. Başlangıçtan beri Emirü'l-hacca Şarkıyye ve Kalyubiyye vilayetlerinden gelirler tahsis edildiği gibi ayrıca kahve vergisinden elde edilen gelirlerde tahsis edilmişti. İhtiyaç duyulduğunda da Mısır İrsaliye hazinesinden yardım yapılmaktaydı.92

Sonuç olarak Osmanlıların Haremeyn bölgesindeki bu malî yardımları ve buralarda imar faaliyetlerinde bulunmaları dinî bir vecibe olmasının yanında siyasî açıdan da önem arz etmekteydi. Zira Osmanlı sultanlarının bu tür faaliyetleri Hac'ın koruyucusu olarak Osmanlı Devleti'nin meşrulaşmasında belirli bir rol oynamaktaydı. Bu işlerin en bariz örneğini Mekke ve Medine'ye yapılan

çeşitli kamu yapıları teşkil etmekteydi.93 Diğer taraftan Hicaz'daki kutsal yerler ile Hac, her yıl Osmanlı İmparatorluğu içindeki en büyük ödeme ve değerli maden akışına neden olmaktaydı. Hac kervanlarının iaşesi yol üzerindeki aşiretlere güvenlik için yapılan ödemeler, kervanlara katılan ve sayıları on binleri ve kimi yıllar yüz binleri bulan hacı adayının yanlarında taşıdıkları fonlar her yıl Mısır, Suriye ve Anadolu'dan Hicaz'a büyük miktarlarda altın ve gümüş akışına da yol açmaktaydı.94 Özellikle de Mısır Eyaleti'nin, Haremeyn'e yapılan yardımın büyük bir kısmının gerek kaynağı durumunda olması ve gerekse organizasyonunu yürütmesi bakımından, Osmanlı Devleti'nin Haremeyn ile olan münasebetlerinde ve buradaki siyasetini icrasında aktif rol aldığı görülmektedir.

1 Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, XVI. Asırda Mısır Eyaleti, İstanbul 1990, s. 263.

2 Mısır beylerbeyi "Beylerbeyi", "Emirü'l-ümera", "Muhafız", "Hafız-ı Mısır el-Mahrûse", "Hakim-i Mısır el-Mahrûse", "Vali-yi Mısır" sıfatlarının yanı sıra "Hafız-ı ed-Diyaru'l-Mısrıyye ve'l-Aktaru'l-Hicaziyye", "Kafilü'l-Memalikü'ş-Şer'iyye el-İslamiyye bi'd-Diyari'l-Mısrıyye ve'l-Aktaru'l-Hicaziyye" sıfatlarıyla da anılmıştı. Bu konuda bkz. Kahire Darü'l-Vesâik el-Kavmiyye, Kısmetü'l-Askeriyye Defteri, Nr. 29, s. 224; es-Seyyid, a.g.e., s. 102; Salah Ahmed Heridî, Dirasât fi Tarihi Mısr el-Hadis ve'l-Muâsır, İskenderiye 2000, s. 154; Doris Behrens-Abouseif, Egypt's Adjustment to Ottoman Rule Institutions, Waqf and Architecture in Cairo (16th and 17th Centuries), Leiden 1994, s. 49; Michael Winter, Egyptian Society Under Ottoman Rule 1517-1798, New York 1991, s. 12; Mustafa Berekat, el-Elkab ve'l-Vezâif el-Osmaniyye, Kahire 2000, s. 65-69.

3 Es-Seyyid, a.g.e., s. 263.

4 Hüsam Muhammed Abdulmutî, el-Alâkatü'l-Mısrıyye el-Hicâziyye fi Karni's-Sâmin Aşer, Kahire 1999, s. 21.

5 Feridun Emecen, "Hicaz'da Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi ve Ebu Nümey", İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı: 14, Yıl: 1988-1994, İstanbul 1994, s. 90.

6 Stanford Shaw, "The Ottoman Archives as a Source For Egyptian History", Journal of American Oriantal Society, C. 83, Yıl: 1963, s. 447. Yavuz Sultan Selim'den sonra ise Haremeyn'e surre gönderilmesi siyasî vazife haline gelmişti (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. III, İstanbul 1993, s. 284; İbrahim Ateş, "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", Vakıflar Dergisi XIII, s. 114; Münir Atalar, "Türklerin Kâbe'ye Yaptığı Ekonomik Yardımlar", A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXXI, Ankara 1989, s. 264).

7 Donald Edgar Pitcher, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, YKY, Çeviren: Bahar Tırnakçı, İstanbul 1999, s. 155.

8 İlhan Şahin, "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Taşra Teşkilâtının Özellikleri", XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, İstanbul 1999, s. 132.

9 Es-Seyyid, a.g.e., s. 265.

10 Evliya Çelebi, Seyehatnâme X, İstanbul 1938, s. 405.

11 Meselâ Mısır Beylerbeyi Ali Paşa'ya Evasıt-ı Cemaziyelahir 1104'te (Mart 1693) gönderilen hükümde Şam taraflarında kıtlık olduğundan dolayı Şam Hac kafilesinin ihtiyacı olan zahirenin tedarikinde güçlük çekildiğinden bahisle Mısır'dan cari olan narh üzere 10. 000 keyl zahirenin tedariki istenmişti [Başbakanlık Osmanlı Arşivi Divân-ı Hümayun Mühimme Defteri (MD) 104, s. 160, hkm. 684]. Benzer taleplerle ilgili hükümler için bkz. MD 110, s. 491, hkm. 2217, Evasıt-ı Rebiyülahir 1110/Ekim 1698; MD 110, s. 577, hkm. 2651, Evail-i Şaban 1110/Şubat 1699.

12 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mekke-i Mükerreme Emirleri, 2. Baskı, Ankara 1984, s. 18.

13 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 25.

14 Evliya, X, s. 130; Suraiya Faroqhi, Hacılar ve Sultanlar (1517-1638), Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul 1995, s. 7.

15 Uzunçarşılı, Mekke-i Mükerreme, s. 27.

16 Her yıl Mısır'dan Cidde'ye 400 neferin gönderildiğine dair bkz. MD 106, s. 354, hkm. 1361, Evail-i Cemaziyelevvel 1107/Aralık 1695.

17 Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti, TTK, Ankara 1996, s. 132-133.

18 Es-Seyyid, a.g.e., s. 265.

19 Medine'de cari olan su yollarının Medine'de sakin olan bazı kimselerin su yollarına set çekmek suretiyle su yollarının harabına sebebiyet vermelerinden dolayı bunun menine dair gönderilen hüküm için bkz. MD 82, s. 128, hkm. 274, 23 Cemaziyelahir 1027/17 Haziran 1618.

20 MD 98, s. 158, hkm. 525, Evasıt-ı Cemaziyelahir 1100/Nisan 1689.

21 Mısır, Şam, Cidde valileri ile Mekke kadısının görüşleri doğrultusunda Mekke Şerifinin seçilmesi işi Mehmed Ali Paşa'nın isyanına kadar sürmüştü (Münir Atalar, "Türklerin Kabe'ye Yaptığı Ekonomik Yardımlar", A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXXI, Ankara 1989, s. 264).

22 Abdulmutî, a.g.e., s. 29.

23 MD 98, s. 160, hkm. 533, Evail-i Cemaziyelahir 1100/Mart 1689.

24 Bunların denetimi için de Esâme Defterleri Mekke emirine gönderilirdi. Bu konu ile ilgili hüküm için bkz. MD 102, s. 97, hkm. 417, Evahir-i Rebiyülevvel 1103 (Aralık 1691).

25 MD 98, s. 158, hkm. 526, Evail-i Cemaziyelahir 1100 (Mart 1689); MD 110, s. 204, hkm. 938).

26 M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. III, İstanbul 1993, s. 284; Uzunçarşılı, Mekke-i Mükerreme, s. 23; Atalar, a.g.m., s. 265

27 Bir yıldan fazla icara verilmemesi hususuna dair gönderilen hüküm için bkz. MD 105, s. 82, hkm. 350, Evahir-i Cemaziyelevvel 1106/Ocak 1695.

28 MD 108, s. 82, hkm. 320, Evail-i Receb 1107/Şubat 1696.

29 MD 102, s. 186, hkm. 730, Evahir-i Cemaziyelahir 1103/Mart 1692.

30 Cidde İskelesi mahsulünden Medine'deki imamlar, hatipler, kale erleri, Harem-i Nebevî hademelerinin maaşları verilmekteydi. Bu konuyla ilgili olarak bkz. MD 99, s. 81, Evail-i Cemaziyelahir 1101/Mart 1690; MD 108, s. 18, hkm. 58, Evahir-i Cemaziyelevvel 1107/Ocak 1696.

31 Meselâ Kabe'nin kuzey tarafındaki duvarının 1039'da sel neticesinde yıkılması üzerine esaslı bir tamire ihtiyaç duyulmuş ve Mısır hazinesinden 40.000 kuruş kadar harcanmıştı (Abdulmutî, a.g.e., s. 268).

32 Mekke'de su yollarının tamire ihtiyaç duyulan yerlerin masraflarını karşılamak üzere, Cidde sancakbeylerinin Mısır hazinesine verdikleri 5000 kuruş keşufiye malının tahsisine dair bkz. MD 98, s. 148, Evail-i Cemaziyelahir 1100/Mart 1689.

33 Deşişe kelime olarak buğday, tahıl ve hububatı dövmek, kırmak ve onu ezmek anlamlarına gelir. Bu gaye için yapılan hayır ve hasenata da Deşişe vakfı denirdi. Deşişe vakfı ve Kanunî Sultan Süleyman'ın kurduğu Deşişe vakfı için bkz. İbrahim Ceylan, "Kanunî'nin Haremeyn Deşişe Vakfı ve Vakfiyesi", V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985, Tebliğler III Türk Tarihi, C. I, İstanbul 1986, s. 164.

34 Deşişe-i Kübra Vakfı: Bu vakıf Memlûkler Dönemi'nde intikal etmiş ve daha sonra Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman tarafından da devam ettirilmiştir. Vakfın Behnesaviye, Kalubiyye, Cize, Dakhaliya, Garbiya ve Circe vilayetlerinden olmak üzere 60 karyesi bulunmaktaydı (Stanford Shaw, The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798, Princeton 1962, s. 269).

35 Bu vakıf Kanunî Sultan Süleyman'ın eşi Haseki Sultan tarafından 949'da (1542) Behnesaviye ve Garbiye arazisinde kurulmuştu. Bu vakıf her yıl Haremeyn'e 2000 erdeb gılal göndermekteydi. Hasekiye'nin 1088'de (1677) surre nakdiyesi 125.000 paraya ulaşmıştı (Abdulmutî, a.g.e., s. 278).

36 Hasekiye-i Suğra Vakfı da 1036'da (1626) III. Murad'ın annesi Valide Sultan tarafından Kalyubiye ve Cize'de kuruldu (Muhammed Afifî, el-Evkâf ve'l-Hayatü'l-İktisâdiyye fi Mısr fi'l-Asri'l-Osmanî, Kahire 1991, s. 264-265).

37 III. Murad tarafından kurulan bu vakıf Kalubiye, Cize, Garbiyye, Dakhaliye, Buhayre, Menufiye, Behnesaviye'de olmak üzere 21 karyesi bulunmaktaydı. Muradiye vakfı Haremeyn'e 2200 erdeb gılal göndermekteydi. Vakfın nakdi yardımı ise 425.000 para kadardı (Shaw, The Financial, s. 269).

38 Bu vakıf IV. Mehmed tarafından tesis edilip, Dakhaliye, Menufiye, Şarkıye, Kalyubiye, Feyyum, Behnesa, Garbiye'deki 26 karyenin gelirleri tahsis edilmişti. Ayrıca vakfın nakdiyesi de bulunmaktaydı ve bu meblağ yıllık 260.800 para idi (Shaw, The Financial, s. 269-270; Abdulmutî, a.g.e., s. 281).

39 Bu vakıf II. Ahmed tarafından kuruldu. Hububat göndermezdi. Arazi gelirleri tahsis edilmişti. Yılda yaklaşık 300.000 para kadar göndermekteydi (Shaw, The Financial, s. 270; Abdulmutî, a.g.e., s. 283).

40 Deşişe vakfına ait olan köylerin vergilerden muaf olduklarından ehl-i örf taifesinin vergi talep etmemeleri hususundaki hükümler için bkz. MD 75, s. 62; MD 75, s. 149.

41 MD 75, s. 178, 6 Rebiyülahir 1013/1 Eylül 1604.

42 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kâmil Kepeci Tasnifi Ahkam nr. 70, s. 168, Cemaziyelahir 1013/Kasım 1604.

43 Evliya, C. X, s. 313; Mehmed bin Yusuf el-Hallâk, Tarih-i Mısır el-Kahire, İstanbul Ünv. Ktp. nr. 628, 204b; Abdülkerim bin Abdurrahman, Tarih-i Mısır, Hekimoğlu Ali Paşa Ktp. Nr. 705, 89b.

44 MD 99, s. 81, Evail-i Cemaziyelevvel 1101/Şubat 1690; MD 99, s. 82, Evail-i Cemaziyelevvel 1101/Şubat 1690.

45 Uzunçarşılı, Mekke-i Mükerreme, s. 15; Abdulmutî, a.g.e., s. 291.

46 MD 108, s. 299, hkm. 1270. Evail-i Zilkade 1107/Haziran 1696.

47 Meselâ 1081 (1670) yılında Sa'id bölgesinden 421. 514 erdeb buğday elde edilmiş ve bunun 101. 374 erdebi hububat vergisi olarak tahsil edilmiş ve bunun 41.227 erdebi Mekke ve Medine'ye gönderilmişti (Abdulmutî, a.g.e., s. 255).

48 Meselâ 1010 (1601) tarihinde Vezir Ali Paşa zamanında Haremeyn'e gönderilen 13.134 erdeb buğdaydan ilk etapta 9.124 erdebi Mekke'ye; 567 erdebi Medine'ye olmak üzere gönderildiği, geri kalan 3442 erdebden 674 erdebi Süveyş'e Urban tarafından götürülmekte olduğu ve 1600

erdebin nakliye için Urban'a teslim edildiği ve geri kalan 1167 erdebin de taşıyacak Urban'ın gelmesiyle teslim edilmek üzere bekletildiği belirtilmişti (MAD 4442, s. 118-119).

49 Haremeyn ahalisi için Mısır'dan her sene nakledilen mirî gılal Mısır ümerasından birisi Sefine nazırı tayin edilirdi (MD 99, s. 146, Evasıt-ı Receb 1101/Nisan 1690).

50 Bu konuyla ilgili olarak Mısır Defterdarına gönderilen hüküm için bkz. MD 108, s. 302, hkm. 1275, Evahir-i Zilkade 1107 (Haziran 1696).

51 Cidde sancağı beyi olanların Mısır beylerbeyine vermekte oldukları keşufiye-i sağire parasından gemi alınması için tahsisat ayrılmıştı. Bkz. MD 110, s. 213, hkm. 956, Evail-i Cemaziyelahir 1109/Aralık 1697.

52 Meselâ 1101 (1689) senesinde Şerif Muhsin bin Zeyd Yenbu'a hücumla burada bulunan ve Medine ahalisine ait olan 600 erdeb gılalı gasp etmişti (Abdulmutî, a.g.e., s. 260).

53 Abdulmutî, a.g.e., s. 259.

54 MD 98, s. 160, hkm. 534, Evail-i Cemaziyelahir 1100 (Mart 1689).

55 MD 99, s. 88, Evail-i Cemaziyelevvel 1101 (Şubat 1690)

56 Faroqhi, Hacılar ve Sultanlar, s. 86.

57 Faroqhi, Hacılar ve Sultanlar, s. 182.

58 Surre Mısır hazinesinden ve Haremeyn Evkafı'ndan tayin edilirdi (Atalar, a.g.m., s. 268).

59 Uzunçarşılı, Mekke-i Mükerreme, s. 14.

60 Haremeyn ahalisine gönderilen muayyen surrenin "tammü'l-vezn ve kamilü'l-ayâr sikke-i hasene" olarak gönderilmesi hususunda bkz. MD 102, s. 102, hkm. 435, Evail-i Rebiyülevvel 1103 (Kasım 1691) Gönderilecek paradan bir numunenin dahi merkeze irsali hususunda Mısır beylerbeyine gönderilen hüküm için de bkz. MD 110, s. 216, hkm. 967, Evasıt-ı Cemaziyelahir 1109/Aralık 1697.

61 El-Hallâk, 221b.

62 Surre hac kafilesiyle birlikte Emirü'l-hac vasıtasıyla gönderildiğinden düzenlenen bu divan aynı zamanda hac kafilesinin yola çıkma vaktine denk gelirdi (Irakî Yusuf Muhammed, el-Vucudu'l-Osmanî fi Mısr fi'l-Karni's-Sadis Aşer ve's-Sabi' Aşer, C. I, Kahire 1996, s. 212).

63 Meselâ Mısır beylerbeyi Ahmed Paşa'ya Evahir-i Cemaziyelahir 1101 (Nisan 1690) tarihli gönderilen hükümde, Mısır'dan Şam'a Surre eminine teslim edilmek üzere Haremeyn ve Kudüs fukarasına tahsis edilen 60.228 altın 1101 senesin de de Şam'a irsali istenmişti (MD 99, s. 129). Bu

konuyla ilgili olarak gönderilen hükümler için ayrıca bkz. 1102 senesi için: MD 100, s. 127, Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1102 (Şubat 1691); 1107 senesi için: MD 106, s. 282, hkm. 1088, Evasıt-ı Rebiyülevvel 1107 (Ekim 1695); 1108 senesi için: MD 108, s. 413, hkm. 1734, Evail-i Rebiyülevvel 1108 (Eylül 1696); 1109 senesi için: MD 110, s. 123, hkm. 544, Evahir-i Rebiyülahir 1109 (Kasım 1697) ve 1110 senesi için: MD 110, s. 482, hkm. 2170, Evahir-i Safer 1110 (Eylül 1698).

64 MD 104, s. 165, hkm. 700, Evahir-i Cemaziyelahir 1104/Mart 1693.

65 Münir Atalar, Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları, Ankara 1991, s. 129

66 Uzunçarşılı, Mekke-i Mükerreme, s. 15. Meselâ Mısır valisi Musa Paşa'ya gönderilen 21 Şevval 1040 (23 Mayıs 1631) tarihli hükümde Kâbe-i Mükerreme'de tamir mühimmatı için Kıptıyan cizyesinden 15.000 altın verilmesi emr olunmuştu (MD 85, s. 206, hkm. 472).

67 Abdulmutî, a.g.e., s. 294.

68 Faroqhi, Hacılar ve Sultanlar, s. 99.

69 Memlûkler Kisvenin işlenip, gönderilmesi işi için Sultan Salih İsmail bin Kalavun Kalubiye'deki iki köyü vakfetmişti. Sultan Selim de bu köyleri yerinde bırakmıştı. Kanunî Sultan Süleyman ise bunların vefa etmediği görüşüyle 7 köy daha vakfetmişti (Abdulmutî, a.g.e., s. 261).

70 Kâbe'nin kisvesi Kale'deki Yusuf Kasrı'nda Nazır-ı Kisvenin denetimi altında imâl edilirdi (Abdulmutî, a.g.e., s. 262).

71 Uzunçarşılı, Mekke-i Mükerreme, s. 65; Atalar, a.g.e., s. 120.

72 Uzunçarşılı, Mekke-i Mükerreme, s. 66.

73 Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı ülkesine katılmasına değin Mısır Memlûkleri ile Osmanlı padişahları ayrı ayrı Emirü'l-hac tayin ederlerdi. Osmanlılar döneminde bu memuriyet sonraları Surre eminliğine dönüştürülmüştü (Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I, s. 27).

74 Yunan Lebib Rezzak-Muhammed Müzeyyen, Tarihu el-Alâkatü'l-Mısrıyye el-Mağribiyye, Kahire 1990, s. 52.

75 Emirü'l-haclık vazifesi ilk olarak İslam tarihinde Hz. Ebu Bekir Hicretin 9. yılında hacıları hacca götürmesiyle başlamıştır. Osmanlılar Mısır'da 923'ten itibaren hacıları götürmeye başladılar (Mustafa Berekat, el-Elkab ve'l-Vezaif el-Osmaniyye, s. 112).

76 Andre Raymond, Osmanlı Döneminde Arap Kentleri, Çeviren: Ali Berktay, İstanbul 1995, s. 21.

77 MD 99, s. 98, Evail-i Cemaziyelahir 1101/Mart 1690.

78 Yusuf Kasrını en-Nasr Muhammed bin Kalavun 713'te (1313) inşa etmişti. Bu kasır Osmanlılar zamanında Kisve-i şerife burada işlendiğinden dolayı Kasru'l-kisve olarak da bilinmekteydi (Abdulmutî, a.g.e., s. 242).

79 Rumeyle Meydanı, Kale'nin kuzeybatı tarafında açık bir meydan olup burada büyük vekâleler bulunmaktaydı (Abdulmutî, a.g.e., s. 242).

80 Evliya, Mısır'dan Mekke'ye 36 konak olduğunu ve bu yolu hacıların gidiş-geliş olarak 110 günde tamamladıklarını belirtir (Evliya, X, s. 434). Mısır hac kafilesinin gidiş ve dönüşte takip ettikleri güzergah için bkz. Evliya, X, s. 840; Mahmud bin Abdullah Bağdadî, Tarih-i Mısır, Darü'l-Kütüb, Tarihi Türkî nr. 215, 103b-104a; Abdülganî bin İsmail en-Nablusî, el-Hakikat ve'l-Mecâz fi'r-Rıhleti ilâ Bilâdi'ş-Şam ve Mısr ve'l-Hicâz, Hazırlayan: Ahmed Abdülmecid Heridî, Kahire 1986, s. 292-326.

81 Hac yolu kara yoluyla olmak üzere Şam, Mısır, Aden, Amman, Lahsa yolu, Basra yolu, Bağdad yolu olmak üzere yedi yoldan oluşmaktaydı (Münir Atalar, a.g.e., s. 129).

82 Hac ve Haremeyn'in savunulması Osmanlı Devleti'nin meşrulaşmasında önemli bir öge idi. Hac ve Haremeyn'e yönelebilecek tehlikelerin başında XVI. yüzyılda Portekiz örneğinde olduğu gibi haricî tehlikenin yanı sıra İranlı Şiilerin Haremeyn'de menfi faaliyet göstermeleri ve daha sık meydana gelen ve hemen hemen her dönem hacılar için potansiyel tehlike arz eden çöldeki Bedevilerin taarruzları oluşturmaktaydı.

83 Mustafa Berekat, el-Elkab ve'l-Vezaif el-Osmaniyye, Kahire 2000, s. 114; Behrens-Abouseif, a.g.e., s. 129.

84 Meselâ 1016 (1607) senesinde Medine'ye gelen hacıların 10 gün oturup, Medine ahalisine müzayaka verdiklerinden, Mısır Emirü'l-haccına tembih edilip, 3 günden ziyade kalınmaması emredilmişti (MD 78, s. 297, hkm. 778, 23 Safer 1018/28 Mayıs 1609).

85 Faroqhi, Hacılar ve Sultanlar, s. 63.

86 Hac kafilesiyle Haremeyn'e gönderilecek askerlerin salih ve mütedeyyin olanlardan seçilmesi hususunda gönderilen hüküm için bkz. MD 75, s. 817 Ramazan 1013/27 Ocak 1605.

87 Shaw, The Financial, s. 240.

88 Faroqhi, Hacılar ve Sultanlar, s. 36.

89 Emirü'l-haccın yardımcıları arasında Emirü'l-hac kethüdası, Mahmil kadısı, Surre emini, Şahitler, Surre katibleri, Rehberler, Müezzinler, Divittar, Emir-i ahur, Çaşnigir, Çadırcılar, Eminü'l-

cemel, Meşaleciler, Bayraktariye, Kese ve hilat emini, Baytar gibi kimseler bulunurdu (Berekat, a.g.e., s. 115).

90 Evliya, X, s. 433; Faroqhi, Hacılar ve Sultanlar, s. 58.

91 Faroqhi, Hacılar ve Sultanlar, s. 8.

92 Abdulmutî, a.g.e., s. 215.

93 Faroqhi, Osmanlı sultanlarının kendilerinden önce Mısır ve Hicaz'da hüküm sürmüş olan belli başlı Memlûklu sultanlarını hem örnek olarak gördüklerini ve hem de Mekke ve Medine ahalisine gösterilen cömertlik konusunda geçilmesi gereken bir standart olarak algıladıkları şeklinde bir değerlendirmede bulunmaktadır (Suraiya Faroqhi, "XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Anlayışı ve Hac Olgusu", X. Türk Tarih Kongresi, 22-26 Eylül 1986, C. V, Ankara 1986, s. 2113).

94 Şevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 109.

INDEX

INDEX